MSS No. 282 Subject Philosophy

Name of MSS जयसिंह कल्पद्रुम

Author केशव गौड़

Period 1780 सम्वत Folios 614

Script Sanskrit Source Prithi Pal Singh

Missing Folios 73A-75, 469A-479

२८२

(3)

JAI SINGH

Mool

282

Samvat 1780

Page 12a1

M

13 X 5

जयसिंह कल्पद्रुम ; अवंती पुर वासी केशव गौड़ द्वारा रविवार श्रावन कृष्णा पक्ष दशामी १७८० वि॰ लि॰

६१५ पत्रक ॥ ल॰ म॰ १॰ पं॰ प्र॰

ह॰ ल॰

1A

जयासिंहस्कृत [illegible] ासिदग्रस्मतिभ [illegible] वीताःस्वतेजसा॥ [illegible] श्री जयसिंहस्तुत्रः श्री

रामसिंहोवृ [illegible] ब्रह्म [illegible] ा त्वांमस्काभसी

कायुक्तो [illegible]

॥पितामह [illegible] श्रीपंडित [illegible] तीर्थ [illegible] च

0A

॥पुस्तकंजलं [illegible] पंडित [illegible] ॥

[illegible] ादिनमः

[illegible] हतांम [illegible]

ज॰कु
१
1

॥ ॥श्रीगणेशाय नमः॥ ॥वंदे ज्ञाननं वारुवंक्षवतं संस्त्रवत्कंडपाली मिलद्भृंगमालं। अपर्णाहुतं विघ्नदुर्गंहरं तं गणेशं सुरेशं तमाघं प्रप

द्ये॥१॥ श्रीजानकीशं शरणागतैकदुःखापहं श्रीगिरिजाधवं वा। स्तुत्वा च पूज्यौ पितरौ सुरूपश्री भ्रातरौ सुप्रेम मानरूपौ॥२॥ आसीद्ब्रह्मादि

तो यं त्रिगुणादिरहितं निष्कलं निर्विकारं यद्विन्माचं तं देवप्रलपज लनि यौ विष्णुरूपं बभूव। जातस्तन्ना[illegible]भिपद्मा हि विरामितमतिस्तत्र पोत्रोधिवसां

स्तमाद्वैवस्वतोभूत्मनुरखिलगुणास्तज्जइक्ष्वाकुनृपः॥३॥ इक्ष्वाकोस्तत्कुले गिरीशमहशो[illegible]स्तोद्धभूत्तहोत्राजततुट्ठिः सम

जानि श्रीधुंधुमारो नृपः। मांधाता तत तस्य पेत मभवत्तस्यान्वये भून्महात्राजाधर्मविवर्द्धये किल हा[illegible]उच्छोपमः॥४॥ तेहरिश्चंद्र कु

ले विशिष्टगुणायुक्तः सगरोहि जातः। भगीरथस्तत्कुलजः प्रसिद्धः श्रीजाह्नवी येन मही मनायि[illegible]सुवः ककुत्स्थ इति विख्यातः पृथिव्यां तदं

शे विप्रलयशायुरूहद्वलोभृत्। सुदेयः ककुत्स्थकुलनाशकेप्रतिम्वमित्वाकेपरमपदसमासुगामी॥[illegible]तवंशे वितते महाभ्रमत्कतुते ध्रुवे सत्तुमहां

[illegible]दतिप्रासि यमहिमा सत्तातन्नाम यस्ती॥५॥ जाक्षत्र अंबरः सम भव घसा भवत्को वरोवा[illegible]नमोष्टगोनरतरोविष्णुः कृपावा

[illegible]ः सम भवद्तत्लः प्रताहव [illegible] मित्रत्तरागान्याव[illegible] [illegible]मा नवे[illegible]

[illegible]त्ता मात्मा जा लक्ष्मी सम भव हृद मितो भारतेमत्स्यद[illegible]दभूत्त

1A

जयसिंहस्सुतस्सुतः ॥ २ ॥ येन श्रीजयसिंहेन दिल्लीन्द्रपदलिप्सवः । अभिदग्ध्मतिभ्रं पालावशंनीताः स्वतेजसा ॥ ३ ॥ राजाग्रणीः श्रीजयसिंहपुत्रः श्री
रामसिंहो वनिपालयालुः कोर्म्मेकुलेभूद्विजिताखिवर्गः श्रीरामपादाब्जविलग्नचित्तः ॥ ३ ॥ यः कृष्णवाब्रह्मपुत्रामिधनदपुलिने स्वसौख्यभूमिं विशालां सुकामाधी
कायसुकामिरिजलब्धिगरीयसाद दाद्वाउवेभ्यः दारिद्र्यपावकानां कथमपि नगतं यस्यरोकसीदा नृणां नाद्भिः भूरिभूमिद्ध विपाचितस्य गोरयोतो नास्ति लोके ॥ ४ ॥ त
सुतः कृष्णसिंहः प्रथितगुणगणः कृष्णवंशोद्भवाद्यो जातः पृथ्व्यां पृथु श्रीररिगणतिमिरध्वंसनेभानुरूपः तस्माच्छ्रीविष्णुसिंहः क्षयितरिपुगणः पाल
कः स्मरद्रूनानां राजाराजीवनेत्रः समजनि मथुरापालितायेन पूर्वं ॥ ५ ॥ तस्माच्छ्रीविष्णुसिंहात्क्षयितरिपुगणाः पालकः स्याद्राजा राजीवलोचनः जातः श्रीज
यसिंहो सौ क्षीराब्धेरिव चंद्रमाः ॥ ६ ॥ यागीन्द्राः हरपादयः स्वपतिश्चिंतामणिश्चंद्रमाः कंदर्पः कनकाचलो दिनमणिः पार्थः शिबिर्विक्रमः बुद्धाश्रीजयसिंह
भूपतिगुणौघैर्यीकृता स्वात्मगुणान्हित्वा गर्वमहं वलोकमथ ते स्वर्गंगता नाविक्रिताः ॥ ७ ॥ मेवोदिशेलसहितां कनकस्यभूमिं रम्यां विधाय महतीव रसोमवच्या
गोग्रामरत्नगजवाजिसमाविवांपत्नीर्थैकृत्स्न्दापकेषु तस्य द्विजेभ्यः ॥ ८ ॥ तीर्थेश्री पुष्करायेप्रहरमुनिमहिते नेकदं नावलानीं [illegible] तां च प्रतिदिनमपि
कं भूरिभूषायुतानां संसुद्धं हा कंयः स्वतनुपरिमितं तोलयित्वा च तस्यां सांगो वेद्रन्त्रं दत्त्वान्नदपि गणायितेमानवः शक्रुपाल ॥ ९ ॥ श्रीमद्विमानगरे गेहे हि रामसुरवस्सु
रैस्स वितेप्रमाणदेशेमायापुर्यां वगत्वा गजरथतुरगं येन भूरिप्रदत्तं यामेवैषोशनाधेरनुदिनमपि विकंप्ररयत्नपि वांछाः स्वसौमसद्देदविक्क्षो यतमदमिमनं

तोलयित्वा सवर्षे १० वेदज्ञैर्विविधैर्द्विजैः स्वनगरे सर्वाः कृतस्कारयन्स्वसैर्पौर्बहुलाश्वकारस्तुउत्ला स्नामिर्द्विजांस्तोषयन् दुर्भिक्षैः परिपीडितान्बहुजना
न्सुस्थान्करमाधीशश्चक्रोधर्मः श्रीजयसिंहराजतिलको जीयात्सहस्रं समाः ११ यस्मिन्राजनि दानतरिमाति दिनेयोमस्थशः सध्वजाः प्रासादात्यभसन्नय
हेषुग्राहिणामुत्त्रैरितिश्रूयते देवयानवत्कायक्षुरिसपुन्नः कुचापिनो दृश्यते तुरिज्यत्सालिपिर्विहायितजलैर्मुष्टेतिमन्यामहे १२ काश्यो द्विजः कांश्चन
वाडवाग्र्यान् पप्रच्छ संपन्नतरान्नक्षविधान् ॥ दानेकिमर्थं परिपूर्णकामाः रुक्मात्तपयंचहलेन पेयः ॥ अस्माकं निस्पृहाणां क्रातिशतगादितो पेपक्ष मे
श्वराणाः सर्वेषां यद्वितंसमाधुविहितव्यय यथानत्त्था कापमेव ॥ एवं संवित्यसवैर्द्विजवानिकोगेह्यतेदानमेभ्यो येनसमाद्भामिलो कोत्रिदशानिभमतावप्नंनं तः
स्तुत्वोघः प्राघश्रीमदसीमराज्याविलसाहिहंसीङसेनाचलहष्पयोधगरोङ्क्षसेनसहितान्म्लेच्छान्क्षयंयोनयन् स्वंराज्यंपरिरक्ष्य स्वबहुसान्निवोराज्ञा ग
हेसंवत्सरमासमंत्रेषु तपक्ष सहस्रकिरणोद्ये षोपयाङुःसह १३ तेनश्रीजयसिंहेन सर्वशास्त्रार्थसंविदा संप्रार्थितः तियः कल्पक्रुतोतिहसंग्रह १४ रामाद्वि
प्रवराः सकुम्भेनिरतः शांडिल्यगोत्रोद्भवः काशीस्थो द्विजदेवभट्टतनयः सम्राट्सुविद्यान्वितः मंत्रैर्दैवसंनवैर्बहुविधैः सर्वान्क्रुत्ना वरनूतनी
व्रतकल्पशालिनमस्तुनिर्माति रत्नाकरः १५ हेमाद्र्यादीन्समालोक्य ग्रंथान्नान्यान्यथेस्तुतान् तेभ्य एव समादाय पुराणेभ्यस्तथैव च १६ किंचित्किं रामः
चिद्वितन्वाते ताम्रिद्धौ समपेयेव सहभिर्जानकीशस्यप्रीत्यैक्रतवतुतेस्वयं १७ कुम्भनासाहसंधीरैर्गुणावन्निरमत्सरैः ग्रदर्श्यसुश्रुतज्ञा हंयदसम्बोधयः २

2A

नामिह ... हवो हि बुधाः संतितान्निबंधाः सहस्रशः तथाप्यस्य तु वेदगम्यं हृदि स्थं विचार्यतां ॥ २ ॥ वक्ष्यमाणा ग्रतेऽस्य कालस्यानिमित्ततादादौ कालस्व
रूपं तावत्त्रिगर्ति यस्यो च्यते। तत्र कालस्वरूपं तावत्तत्र माहात्म्यं कूर्मपुराणे। अनादिरेष भगवान्कालोऽनंतोऽजरोऽमरः इत्यादि कालेनैव तु सृज्यंते सर्व एवाग्र सृतेपु
नः। तस्मात्कालात्मकं विश्वं स एव परमेश्वरः। विष्णुधर्मोत्तरे। अनादिनिधनः कालो रुद्रः संकर्षणः स्मृतः। कलनात्सर्वभूतानां स कालः परिकीर्तितः। अ
षेनैः सर्वभूतानां सत्कं संकर्षणः स्मृतः। सर्वभूतशमित्वाच्च स रुद्रः परिकीर्तितः। अनादिनिधनत्वेन स महान्परमेश्वरः। तस्य सूक्ष्मातिसूक्ष्मस्येत्यादि।
यद्यपरिच्छिन्नसदुर्गो न सत्क्रिया नेगतेन न निरूपयितं तथापि सूर्यादिग्रहपाधिपरिच्छिन्नस्य स्वज्ञानत्वेन किंपांगत्वात निरूपयितुमुपपद्यते। त
स्य वस्तु यो दिगतिपरिच्छेदवं विष्णुधर्मोत्तरेऽभिहितं। तस्य सूक्ष्मातिसूक्ष्मस्य त्यातिमहतो द्विजाः। मानं संख्या तु वै ज्ञेया ग्रहगत्यनुसारतः। इति। सत्य स्तोपल
ष्मसाननिमेषक्रियापरिच्छेदस्य तत्रैव दर्शितः। लघ्वक्षरसमा मात्रा निमेषः परिकीर्तितः। अतः सूक्ष्मतरः कालो नोपलभ्यो भृगूत्तम। नोपलभ्याय था
ह्यनुसू सूक्ष्मपरमाणातः। द्वौ निमेषौ त्रुटिर्ज्ञेयः प्राणो दशत्रुटिः स्मृतः। नाडिका तु षट्प्राणास्तत्षष्ट्या नाडिका स्मृता। अहोरात्रं तु तत्त्रिंशद्यानि
स्मर्येव प्रकीर्तितं। त्रिंशन्मुहूर्तास्तु तथा ह्यहोरात्रे प्रकीर्तिताः। तेन पंचदशोक्ता राम नित्यं दिवाचराः। उत्तरं तु यदा काष्ठां क्रमाद्राक्रमते रविः। तथा
तथा भवेद्वृद्धिर्दिवसस्य महाभुज॥ दिवसस्य तथा राम वृद्धिं समधिगच्छति। रात्रिर्न मुहूर्तानां तथा वृद्धिः प्रकीर्तिता। दिनवृद्धिर्यथा राम दोषा

ज्योसिहक०
३
3

हानिस्तथा तथा॥ तदाश्रितमुहूर्त्तानां हानिर्ज्ञेया यथा तथा। दक्षिणाशां यदा भमक्रमादाक्रमते रविः दिवसस्य तथा हानिर्विज्ञेया तावदेव तु। क्षीयं
ते तस्य हानौ तु तन्मुहूर्त्तास्तथैव च। रात्र्याश्रिताश्च वर्द्धन्ते रात्रिवृद्धिस्तथा तथा। यदा मेषं सहस्रांशुस्तुलां वै वा प्रपद्यते। समरात्रं दिवः कालो विषुव
च्छब्दवाच्य इति॥ ननु कालो न विधातुं शक्यः विधानोपादानयोरभेदात्। कालस्यानुपादेयत्वात्। तदुच्यते। उपादानस्यानुष्ठानरूपत्वेन व्यापार
त्वाद्विधानस्य चाप्रवृत्तप्रवर्त्तनात्मकत्वेन शब्दधर्मत्वान्न विधानोपादानयोरैक्यं अतो विधेरप्राप्तविषयत्वात्प्राप्तकर्मानुवादेनाप्राप्तकालसंबंधं वि
दधदयं विधिः स्वरूपतोऽनुपादेयमपि कालं तद्विशेषणतया स्पृशतीति कालस्य विधेयत्वं ननु स्तु कालस्य विधेयत्वं कर्माङ्गत्वनिर्णयस्तु कथं। उच्य
ते प्रतिपदाधिकरणन्यायेन लाघवादेकस्मादपूर्वमिति निश्चिते तत्र कर्मणामावदेकपदस्थस्य फललक्षणाकरणत्वे निर्णीते यदेकस्मादपूर्वं तदे
तस्तदर्थमिति न्यायेन कालस्य कर्माङ्गत्वनिर्णयः। अत एव गार्ग्येणोक्तं। तिथिनक्षत्रवारादि साधनं पुण्यपापयोः। प्रधानगुणभावेन स्वातं
त्र्येण न ते क्षमाः। प्रधानगुणभावेन प्रधानकर्माङ्गत्वेन। तस्मात्कालः कर्माङ्गत्वेन निर्णेय इति सिद्धं। स च कालः संवत्सरायनर्तुमासपक्ष राम·
दिवसादिभेदादनेकविधः। तत्र संवत्सरस्याप्यनादित्वादादौ तन्निर्णयः क्रियते। स च संवत्सरः सम्यग्वसंत्यस्मिन्मासादय इति व्युत्पन्ने ३

3A

नसंवत्सरशब्देन हृद्याभिधीयमानो मासद्वादशकात्मकः कालविशेषः। द्वादश मासाः संवत्सर इति श्रुतेः। स च मासस्त्रैविध्येन चांद्रः सावनः सौर इति त्रिविध
ः तद्युक्तः संवत्सरोऽपि त्रिविधः सिद्धांते चांद्रसावनसौराणां मासानां त्रयभेदतः। चांद्रसावनसौरास्त्रयः संवत्सरा अपीति। ननु चांद्रः संवत्सरः कदाचिद धिमासे सति त्रयोदशमासा
त्मकोऽभवतीति कथं संवत्सरस्य द्वादशमासात्मकत्वमिति चेन्न। अधिमासस्य षष्टिदिनात्मकमासैकदेशत्वेन मासंसंख्याधिक्यानापादकत्वात् षष्टिदिनात्म
कत्वे च तस्योक्तं स्मृत्यंतरे। षष्ट्या तु दिवसैर्मासः कथितो बादरायणेरिति। अतो द्वादशमासत्वं ह्यविरुद्धं।। अस्ति त्रयोदशो मास इत्यादिश्रुतिस्तु त्रिं
शद्दिनात्मकमासाभिप्रायेति। केचित्तु ज्योतिःशास्त्रे संवत्सरस्य पंचविधत्वं तत्परिमाणं चोक्तं। सौरबृहस्पतिसावनशशधरनाक्षत्रिकाः क्रमेणास्यु
रिति माधवमतेऽप्युक्तः। पंचधा अब्दः पंचविधश्चांद्रो व्रताहोति लकादिके। स्वजन्मादौ व्रते सौरो गोसत्रादिषु सावनः। त्रयोप्याशाये सबृहोवि
कल्पंते निजेच्छया। आयुर्दाये तु नाक्षत्रो बार्हस्पत्यो विवत्सर इति तेनोक्तत्वात्। गुरोर्मध्यमराशिभोगेन बार्हस्पत्यः। हेमाद्रिस्तु स्वपोधर्मे शास्त्रे
च्चरूपा योगात्तिहास एव विधाख्याता। तत्र चांद्रसंवत्सरस्य तिलकव्रतादौ उपयोगोऽद्रष्टव्यः। सौरस्य तु स्वजन्मादौ व्रतादावुपयोगः। सावनस्य तु
सत्रादावुपयोगः। नाक्षत्रबार्हस्पत्ययोर्ज्योतिःशास्त्रादावुपयोगो गंतव्यः। तत्र चांद्रोऽब्दः षष्टिभेदः। प्रभवो विभवः शुक्लः प्रमोदोऽथ प्रजापति

जयसिंहक ङ्गिराः श्रीमुखो भावो युवा धातोश्वरस्तथा बहुधान्यः प्रमाथी च विक्रमो वृष चित्रभानुः सुभानुश्च तारणः पार्थिवो व्ययः सर्वजित्सर्वधारी च
४ विरोधी विकृतिः खरः। नंदनो विजयश्चैव जय मन्मथ दुर्मुखौ। हेमलंबो विलंबो च विकारी शार्वरी प्लवः। शुभकृत् शोभनः क्रोधी विश्वावसु पराभवौ
4 प्लवंगः कीलकः सौम्यः साधारणो विरोधकृत्॥ परिधावी प्रमादी च आनंदो राक्षसो नलः। पिंगलः कालयुक्तश्च सिद्धार्थी रौद्र दुर्मती। दुंदुभी रुधि
रोद्गारी रक्ताक्षी क्रोधनः क्षयः। इत्येते नामतः। यद्यपि ज्योतिःशास्त्रे गुरोर्मध्यमराशिभोगेन प्रभवादीनां माघादौ प्रवृत्तिः कथिता तथापि प्रभवादीनां चांद्र
त्वमप्यस्ति। चांद्राणां प्रभवादीनां पंचके पंचके युगमिति माधवेनोक्तेः। ते न चांद्राः चैत्रादिः चैत्रसिते प्रवर्त्तंते। बार्हस्पत्यास्तु माघादौ। तयोर्विनियो
गो ज्योतिर्निबंधे ब्रह्मसिद्धांते। व्यवहारे क्रमसंज्ञोयं कालः स्मृत्यादि कर्मसु। योज्यः सर्वत्र तत्रापि जैवो वा नर्मदोत्तरे। चांद्रं यथा। स्मरेत्सर्वत्र क
र्मादौ चांद्रं संवत्सरं सदा। नान्यं यस्माद्वत्सरादौ प्रवृत्तिस्तस्य कीर्त्तितेति। इति संवत्सरनिर्णयः। अथायनं। तच्च सौरं तच्च द्वयं। सौरं त्वेति तयं प्रदिष्ट
मयनमिति दीपिकोक्तेः। सौरमासमधिकृत्य विष्णुधर्मोत्तरेपि। कृतत्रयं चायनं स्यादिति अयनपदव्युत्पत्तिस्तु माधवीये अयते यात्यनेन नक्षत्रं येनार्को द रामः
क्षिणामाशामुत्तरामाशां वेत्यत्र। तत्र यं मयनं तत्पादवाज्ञसनेयिनः पंचराशिविधायां दक्षिणोत्तरमार्गयोः समामनंति याम्यरामा सौम्या दक्षिणा दित्यसति ५

4A

।यानृषण्मासानुत्तरायणमित्याहुरितीति। केचित्तु चांद्रमासेनायनद्वयमभ्युपगच्छंति। मार्गशीर्षमासादिकैस्त्रिभिर्मासैः कल्पितः कालः षण्मासात्मक उ
त्तरायणं ज्येष्ठमासादिकैर्दक्षिणायनमिति। तत्र प्रमाणं ज्योतिःशास्त्रादौ मृग्यं तत्र द्विविधं हि दक्षिणमुत्तरं चेति। कर्कसंक्रांतिमारभ्य दक्षिणं मकर
संक्रांतिमारभ्योत्तरं। अनयोर्विनियोगो मदनरत्ने सत्यव्रतेनोक्तः। देवतारामवाप्यादिप्रतिष्ठा दक्षु खेरवौ।। दक्षिणाशामुखे कुर्वन्न तत्फलमवाप्नुया
दिति। वैखानसः मातृभैरववाराहनारसिंहत्रिविक्रमाः। महिषासुरहंत्री च स्थाप्या वै दक्षिणायने। वैशब्दोऽप्यर्थो निषेधप्रतिप्रसवोऽयं देवविशेषे। रत्नमा
लायां च गृहप्रवेशत्रिदशप्रतिष्ठाविवाहचौलव्रतबंधपूर्वं। सौम्यायने कर्म शुभं विधेयं यद्गर्हितं तत्खलु दक्षिणे चेति इत्ययनं।। अथर्तवः। हेमाद्रौ कात
वल्ख्ये षड्हेमंतशिशिरयोः समासेन पंच। षड्वा ऋतवः। पंचर्तवो हेमंतशिशिरयोः समासेनेति श्रुतेः। प्रयाजानुमंत्रणेऽपि प्रयोगे तथा च हेमंतशिशि
रयोरेकीकरणं। वसंतमृतूनां ग्रीष्ममृतूनां वर्षा ऋतूनां शरदमृतूनामिति चतुर्णामनुमंत्रणमाम्नाय हेमंतशिशिरावृतूनामिति पंचमस्यानुमंत्र
णं दृष्यो द्वे हो पादानात्। ऋतुशब्दार्थो माधवीये। ऋतुशब्दो ऽक्रगतावित्यस्माद्धातोर्निष्पन्नः। इयर्ति गच्छतीति अशोकपुष्पविकासादि असाधा
रणलिंगमिति वसंतादिः कालविशेषो ऋतुः। ते च वसंतोपक्रमाः। मुखं वा एतदृतूनां यद्वसंत इति श्रुतेः। निरूपिताश्चर्तवः क्रमेणास्तु तौ मधु

जयसिंहक:
५
5

श्च माधवश्च वासंतिकावृतू। शुक्रश्च शुचिश्च ग्रैष्मावृतू। नभश्च नभस्यश्च वार्षिकावृतू। इषश्चोर्जश्च शारदावृतू। सहश्च सहस्यश्च हैमंतिकावृतू
। तपश्च तपस्यश्च शैशिरावृतू इत्यत्र ऋतू इति द्विवचनं कृत्वा यत्र मासद्वित्वाभिप्रायेण। मध्वादिशब्दाश्च चैत्रादिमासवचनाः। तथा चाहुः। चैत्रो
मासो मधुः प्रोक्तो वैशाखो माधवो भवेत्। ज्येष्ठमासस्तु शुक्रः स्यादाषाढः शुचिरुच्यते। नभो मासः श्रावणः स्यान्नभस्यो भाद्र उच्यते। इषश्चाश्व
युजो मासः कार्त्तिकश्चोर्जसंज्ञकः। सहो मासो मार्गशीर्षः सहस्यः पुष्यनामकः। माघमासस्तपाः प्रोक्तस्तपस्यः फाल्गुनः स्मृत इति। सौरा वसंतादृ
यस्तु मीनादि सौरमासद्वयात्मकाः। मेषादि सौरमासद्वयात्मका वा। बौधायनेन मीनमेषयोर्मेषवृषयोर्वा वसंत इत्यभिधानात्। तदनुसारेणा
न्येषामपि द्वैविध्यकल्पना। एतेषां चतुर्णां विनियोगो वसंते ब्राह्मणोऽग्नीनादधीतेत्यादिवाक्येष्वेव गंतव्यः। श्रौतस्मार्तक्रियाः सर्वाः कुर्या
च्चांद्रमासस्तेषु तदभावे तु सौरर्त्तुष्विति ज्योतिर्विदां मतमिति त्रिकांडमंडनः। हेमाद्रौ यदा त्वधिकमासो भवति तदा चांद्रमानेन मासत्रयात्मकोऽपि क
श्चिदृतुः संपद्यते तथा च त्रिकांडमंडनेनोक्तं। चांद्रमानेन मदा चैत्रमासादिर्मलिन्मलदा। शुद्धेऽपि मलिने चैत्रे वैशाखेऽपि वसंतता। न चासौ वेदमायातामा एम.
सत्रयवसंततासंगत्यंतराभावात्सैगात्राशुपगम्यते। न चात्रापि विकल्पः किं तदन्याभ्युपगम्यते। मासास्त्वपो वसंतः स्यात्त्वदाघमथवांतिमे ५

5A

।अत्रोच्यते विकल्पोहि सौरमासे प्रयुज्यते। न तु चांद्रे प्रयुक्तोसौ मलमासानुवर्तिषिताघुत्का षड्रा ऋतव इत्येषा श्रुतिः सप्तमवार्षिका। तस्माद्द्वि
कमासः स्यात्तेषेव तुंडुषकुं त्रविन्न। यत्रैषोपभवेन्मासः सऋतुः सत्रिमासिकः। यद्वा षाष्टिदिने मास एक एवोभयात्मकः। अतोत्रापि वसंततत्वंस्यादपो रे
वमासयोरिति। इत्यृतुकथनं॥ अथ मासनिर्णयः मदनरत्ने। स च मासो मस्यते परिमीयते चंद्रवृद्धिक्षयादिनेति व्युत्पन्ने न मासशब्देन योगरूढ्या
मिथे यः। माधवीयेतु। तत्र समकालांतं मासिति प्रातिपदिकं चंद्रवावित स्य काल इति मासः। स च मासः चतुर्धा सावनः सौरः चांद्रो नाक्षत्रश्चेति। त्रिंश
द्दिनैः सावनः। अर्कसंक्रांत्यवधिः सौरः। पक्षयुग्मं चांद्रः। चंद्रस्य सर्वनक्षत्रभोगेन नाक्षत्रः। तदुक्तं विष्णुधर्मोत्तरे। सर्वैर्भैः परिवर्तैस्तु नाक्षत्रो मास उ
च्यत इति। चांद्रस्तु चित्राद्यान्वितपौर्णमास्योपेतो चैत्रादिसंज्ञां लभते। पंकजादिशब्दवच्चैत्रादिशब्दाः योगरूढाः नक्षत्रेणायुक्तः कालः सास्मिन्पौ
र्णमासीति सूत्रात् अण्पाणिनिना रूढिबोधकसंज्ञायामित्यभिधानएवं कंकात्यायनेन च अस्मिन्नेवार्थे चैत्रादिशब्दानां सुसाधनात्। न तु चैत्रादी
नां चित्रादियोगव्यभिचारित्वात्कथं चित्रादियुक्तपौर्णमासीयुक्तचांद्रमासवचनत्वं चैत्रादिशब्दानामिति चेन्न। चित्रादिपदेन यथायथं चित्रास्वाती
दिनक्षत्रद्विकत्रिकोपलक्षणान्न योगस्य सकलचैत्राद्यगतत्वेन चैत्राद्यहीनांतदव्यभिचारात्। चांद्रो मासो द्वेधा शुक्लादिर्दर्शांतः। कृष्णादिः पूर्णि

जयसिंहक

६

6

मांतश्च॥ तयोश्चांद्रोपि शुक्लपक्षादिः कृष्णादिर्वेतितद्विधेयुक्त्वा देशभेदेन व्यवस्थामाह त्रिकांडमंडनः॥ कृष्णपक्षादिकं मासं नांगीकुर्वंति केचनाये
पीछंतिन तेषामपीष्टो विंध्यस्य दक्षिणे इति। विंध्यस्य दक्षिणे कृष्णादिनिषेधादुत्तरतो द्वयोरप्यनुज्ञा गम्यते। तत्रापि शुक्लादिर्मुख्यः कृष्णादिर्गौणः॥ आ
स्त्वैवं शुक्लप्रतिपद्येव चांद्रसंवत्सरारंभो लोके। तथा च दीपिकायां। चांद्रोब्दो मधुशुक्लगप्रतिपदारंभ इति। न हि ये कृष्णादिं मन्यंते तेषां वत्सरारंभो
विद्यते अतः शुक्लादिर्मुख्यः। कृष्णादिनाम्न मासासंभवाच्च। चंद्रादीनां व्यवस्थोक्ता हेमाद्रौ ब्रह्मसिद्धांते। अमावास्यापरिच्छिन्नो मासः स्याद्ब्रा
ह्मणस्य तु। संक्रांतिपौर्णमासीभ्यां तथैव नृपवैश्ययोः। अत्र ब्राह्मणादीनां यत्र कर्मविशेषे वचनांतरेण वसंते ब्राह्मणोऽग्नीनादधीतेत्यादिव
न्माह उक्तस्तत्र दर्शांतत्वमात्रं नियम्यते न तु सर्वकर्मसु दर्शांत एवेति वृष्टपार्घ्यसौभरेहीषादिनिधननियमवद्विचिलाघवात्त्रैवर्णिकानां
सर्वकर्मसु मासविशेषविधेः सावनादीनां शूद्रानुलोमादिपरत्वायत्तेश्च। ज्योतिर्गर्गः। सौरो मासो विवाहादौ यज्ञादौ सावनः स्मृतः। आब्दिके
पितृकार्ये च चांद्रो मासः प्रशस्यते। ऋष्यशृंगः। विवाहव्रतयज्ञेषु सौरं मानं प्रशस्यते। पार्वणे त्वष्टकाश्राद्धे चांद्रमिष्टं तथाब्दिके। स्मृत्यंतरे। एको राम
द्विष्टविवाहयज्ञव्रतादौ सौरसावनौ। ज्योतिर्गर्गः। आयुर्दायविभागश्च प्रायश्चित्तक्रिया तथा। सावनेनैव कर्तव्या शत्रूणां चाप्युपासना॥ ६

6A विष्णुधर्मे। नक्षत्रसत्रारायणानि वैदेहो मासे न कुर्याज्ज्ञारामात्मके नेति। प्राप्नोति तिथिं कृत्स्नां यस्मादिंत्यं तस्तु ज्ञास्मिन्नेव वा। विवाहादौ तु सौरादिं मासं कृत्याद्वि
निर्दिशेन्नदिति। इति शुद्धमासनिर्णयः॥ ॥अथ मलमासनिर्णयः॥ तत्रैकसंक्रान्तिरहितः सितादिश्चान्द्रो मासो मलमासः। संक्रान्तिद्वयवतः क्षयमा
सस्य संग्रहार्थे केति। स च द्विविधः। अधिमासः क्षयमासश्चेति। तदुक्तं मदनरत्ने काठकगृह्ये। यस्मिन्मासे न संक्रान्तिः संक्रान्तिद्वयमेव वा। मलमासः स
विज्ञेयो मासः स्यात्तु त्रयोदश इति। न संक्रान्तिरित्यनेनाधिमासस्य ग्रहणं। संक्रान्तिद्वयमेवेति क्षयमासस्य। सत्यव्रतोऽपि। राशिद्वयं यत्र मा
से संक्रमेत दिवाकरः। नाधिमासोऽभवेद्देष मलमासस्तु केवलमिति। अयं च मासश्चान्द्र एव। अत एव चान्द्रमासस्यैव द्वयमध्ये संक्रान्तिर्न स्यात् संक्रान्ति
द्वयं वा भवेत्स मलमास उच्यते। तदाह गार्ग्यः। अमावास्याद्वयं यत्र रविसंक्रान्तिवर्जितं॥ मलमासः स विज्ञेयो मासः स्यात्तु त्रयोदश इति। अस्यै
व मलिम्लुच इत्यपि संज्ञा॥ तदुक्तं ज्योतिःशास्त्रे। रविणालंघितो मासश्चान्द्रः ख्यातो मलिम्लुच इति। चान्द्रोऽपि शुक्लप्रतिपदादिरेव विवक्षितः। तदुक्तं लघु
हारीतेन। हृदर्शाग्निपत्रहूयते मासादिः सम्प्रकीर्तितः। अग्नीषोमौ स्मृतो मध्ये समाप्तौ पितृसोमकौ। तमतिक्रम्य तु यदा रविर्गच्छेत्कदाचन। आद्यो मलि
म्लुचो ज्ञेयो द्वितीयः प्रकृतः स्मृत इति॥ अधिमासस्य मलत्वं चाधिकमासत्वात्। तदुक्तं गृह्यपरिशिष्टे। मलं वदन्ति कालस्य मासं कालविदोऽधिकमिति

जयसिंह०
7

।कालाधिक्यं च वित्तुध मौतरे दर्शितं ॥ सौरे साब्दस्तु मासेन यदा भवति भार्गव ॥ सावनेन तदा मानेदिनषट्कं न दृश्यते ॥ दिनरात्र्याश्च तेरामप्रोक्ताः संवत्सरे सा
षट् ॥ सौम्यसंवत्सरस्यांते मानेन शशिजेन तु ॥ एकादशातिरिच्यंते दिनानि भृगुनंदन ॥ समाद्वये साष्टमासे तस्मान्मासोतिरिच्यते ॥ स चाधिमासकः प्रोक्तः
काम्यकर्मसु गर्हितं इति ॥ अयं नपुंसक इत्युक्तं ज्योतिःशास्त्रे ॥ असंक्रांतो हि यो मासः कदाचित्तिथिवृद्धितः ॥ कालांतरात्समायाति स नपुंस
क उच्यत इति ॥ नपुंसकत्वं च मासस्य पुंस्त्वप्रयोजकस्य सूर्यस्याभावात् ॥ तद्दर्पितत्वं चैवोक्तं ॥ वह्न्याः सूर्यो भानुस्तपनश्चंडो रविर्गभस्तिश्च ॥ अर्यमहि
रण्यरेतो दिवाकरो मित्रविष्णुश्च ॥ एते द्वादश सूर्या माघाद्येषूदयंति मासेषु ॥ निःसूर्योधिकमासो मलिम्लुचाख्यस्ततः पापः ॥ मासेषु द्वादशाहित्यास्तपंते
हयथाक्रमं ॥ नपुंसके चाधिके मासि मंडलं न तपते रविरिति ॥ मलिम्लुचत्वं तस्य कर्मफलचौरै राक्षसादिभिराक्रांतत्वात् तदुक्तं मातातपेन ॥ वत्सरांतर्गतः पापो
यज्ञानां फलनाशकृत् ॥ नैरृत्यैर्यातुधानाद्यैः समाक्रांतो विनाशकैः ॥ मलिम्लुचैः समाक्रांतं सूर्यसंक्रांतिवर्जितं ॥ मलिम्लुचं विजानीयात् गर्हितं सर्वक
र्मसु इति ॥ अत्र स्फुटमानागतासंक्रांतत्वाधिमासत्वेन ग्राह्यः ॥ न तु मध्यममानागतः ॥ तस्य श्रौतस्मार्तेषु च व्यवहारानुपयोगात् ॥ तथा हि ॥ इंद्राग्नी यत्र हूयेते गुम०
तेमासादिः स प्रकीर्तित इत्यादिवचनेन शुक्लप्रतिपदादिदर्शांतासंक्रांतमासस्य विधिनिषेधोपयोग्यधिमासत्वमवगम्यते ॥ न च मध्यममानागतासंक्रांतिनिय

7A

मेन शुक्लप्रतिपदादिदर्शांतः। अस्माहि नियतो भवन कालो वसिष्ठसिद्धांते दर्शितः। द्वात्रिंशद्भिर्गतैर्मासैर्दिनैः षोडशभिस्तथा। घटिकानां चतुष्केण प
ततिह्यधिमासकः इति। एतत्तु संभवार्थं न तु नियमार्थं। अन्यथा षोडशदिनाधिकद्वात्रिंशन्मासानंतरं कृष्णपक्षनियमेन शुक्लादित्वभंगापत्तेः। तेन न्यूना
धिककालेऽपि मलमासपातेऽपि न दोषः। यान्यपि मासे त्रिंशत्तमे भवेदित्यादीनि वचनानि तान्यपि संभवाभिप्रायेणैव न तु नियमाभिप्रायेणान्यमिवा
रस्य स्फुटत्वात्। निर्णयामृते। द्विसंक्रांतिमासस्तु मलमास एव नाधिमासः। तत्राह सत्यव्रतः। राशिद्वयं यत्र मासे संक्रमेत दिवाकरः। नाधिमासो
भवेद्देव मलमासस्तु वैमलम् इति। अयं द्विसंक्रांतिमासः क्षयाख्योऽपि। तदुक्तं ज्योतिःशास्त्रे। असंक्रांतिमासोऽधिमासः स्फुटः स्याद्द्विसंक्रांतिमासः क्ष
याख्यः कदाचित्। क्षयः कार्तिकादित्रये नान्यतः स्यात्तदा वर्षमध्येऽधिमासद्वयं चेति। स्फुटः स्फुटमानेन लब्धः। द्विसंक्रांतिमासो यदा भवति तत्र वर्षम
ध्ये मासद्वयमधिकं तत्र परोऽधिमासः। आद्यः शुद्धः। तदुक्तं तत्रैव। एकत्र मासद्वितयं यदि स्याद्वर्षेऽधिकं तत्र परोऽधिमासः। त्रयोदशांशस्तु तिरो
हवेदेव तद्देशः क्वापि न चास्ति दृष्टः इति। जाबालिरपि। मासद्वये ब्दमध्ये तु संक्रांतिर्न यदा भवेत्। प्राकृतस्तत्र पूर्वः स्यादधिमासस्तथोत्त
र इति। प्राकृतः शुद्धः कर्मार्ह इत्यर्थः। उत्तर इति उत्तर एवाधिमासः कर्मानर्ह इत्यर्थः। तथा मास एवा एकस्मिन्नपि वर्षे चेद्वौ मासावधिमा

जयसिंहक॰

९

१

मासतं क्रमेणाभिधानाह्वगम्यते। संसर्पोंऽहंक्रांतोपि न मलमासः। किंतु शुद्ध एव सः। उत्तरस्य संक्रांतो मलमास इत्युक्तं प्राक्।। इति मलमासस्वरूपनिर्णो
यः। अथ मलमासे वर्ज्यावर्ज्यनिर्णयः। तत्र सत्यव्रतः। मलिम्लुचस्तु यो मासः स मासः पापसंज्ञितः। वर्जितः पितृदेवाभ्यां सर्वकर्मसु संत्यजेत्। भृगुः। एक
राशिस्थिते सूर्ये यदा दर्शद्वयं भवेत्। हव्यकव्यक्रियाहंता तदा ज्ञेयोधिमासकः।। शातातपः। वत्सरांतर्गतः पापो यज्ञानां फलनाशकृत्। नैर्ऋतैर्यातुधा
नाद्यैः समाक्रांतोधिमासकः।। मलिम्लुचैः समाक्रांतं सूर्यसंक्रांतिवर्जितं। मलिम्लुचं विजानीयाद्गर्हितं सर्वकर्मसु।। गृह्यपरिशिष्टे। मलिम्लुचस्तु मासो
वै मलिनः पापसंभवः।। गर्हितः पितृदेवेभ्यः सर्वकर्मसु संत्यजेत्।। ब्रह्मसिद्धांते।। यदा शशी याति गभस्तिमंडलं दिवाकरः संक्रमणं करोति नु। तदाधिमा
सः कथितो विरिंचिना विवाहयात्रोत्सवयज्ञदोषकृत्।। सिनीवालीमतिक्रम्य यदा संक्रमते रविः। मासेनानेन लंघितो मासः सोत्र न हि सर्वकर्मसु।। ज्योति
ःशास्त्रांतरे।। सवितृमंडलमेति यदा शशी न तु संक्रमणं कुरुते रविः।। स्मरमहोत्सवनाशकरस्तदा तु निवरैः कथितोधिकमासकः।। पैठीनसिः।। श्रौ
तस्मार्तक्रियाः सर्वाः द्वादशे मासि कीर्तिताः। त्रयोदशे तु सर्वास्ता निष्फला इति कीर्तिताः। तस्मात्त्रयोदशे मासि कुर्यात्स्नानं कथं च न। कुर्वन्ननर्थं प्राप्नु
मेवाशु कुर्यादात्मविनाशनमिति। त्रयोदशत्वं च संक्रांतियुक्तप्राकृतद्वादशमासापेक्षया द्वादशत्वं च तादृशोत्तरमासापेक्षया। अत्र निष्फलाद २

9A

त्यभिधानात्फलकामनयाप्रवृत्तं कर्म निषिध्यत इति गम्यते। तथा च स्मृत्यंतरं। इष्ट्यादि सर्वकाम्यं तु मलमासे विवर्जयेदिति। यद्यपि पूर्ववचनेषु सर्व
कर्त्तव्यता निषेधो मलमासे प्रतीयते। तथापि न कुर्याद् वृद्धिके मासि काम्यं कर्मेक सवचनात्। मलेव देति कालस्य मासं कालविरोधिकं। न कुर्याद् वृद्धिके मा
सि कर्माकर्मेकवचनात्। मुख्यानैमित्तिकं कर्म तद्धितनैव कीर्तितमित्यादिशं स्व स्तु मलतु विशेषवचनेभ्यो नित्यनैमित्तिके कुर्यादप्यतः सन्मलिम्लु
च इत्यादि प्रतिप्रसववचनेभ्यश्च काम्यमात्रमेव सः। न च शंकवचने कर्माकर्मशब्दे न काम्यं कर्मोच्यते तदपि फलकामैः क्रियमाणत्वात्काम्यमेव तदका
मेर क्रियमाणत्वादकाम्यं कर्म च तदकर्म चेति कर्मधारयः। नित्यनैमित्तिकानां तु करणमेव। नित्यनैमित्तिके कुर्या[illegible]दं कुर्यान्मलिम्लुचे। तिथि
नक्षत्रवारोक्तं काम्यं नैव कदाचनेति जाबालिवचनात्। तदप्यगतिकानामेव। अनन्यगतिकं नित्यं कुर्यान्नैमित्तिकं तथेति स्मरणात्। मलेनन्यगतिं
नित्यं कुर्यान्नैमित्तिकीं क्रियामित्यादिकवचनाच्च। अनन्यगतिकं च यस्यानियतस्य तत्कालातिक्रमे जघन्यस्य कालांतरस्यानुक्तत्वाद
त्यंतलोपे प्रायश्चित्तं प्रसज्यते तन्मलमासे काम्यनिषेधोपारंभसमाप्तिविषयश्च। असूर्या नाम ये मासा न तेषु मन्यसंमतः। व्रतानां नैव यज्ञानामा
रंभश्च समापनमिति व्रत्यासिद्धांतवचनात्। प्रारब्धासमाप्तं तु काम्यं कर्म मलमासेपि भवत्येव प्रारब्धं कर्म यत्किंचित्तत्कार्यं मलिम्लुचे इति तत्रैवो

जयसिंह क०
१०
10

कृत्वात्। वाक्यभूमौ स्त्रतारंभानंतरं तत्समाप्तिकालादर्वाक्मध्यपतितेपि मासे अधिमासनिपातेपि स्वेष एव विधिक्रम इति वचनेन तद्व्रतस्याभ्युत्तादर्शी
नेनकाम्यकर्मांतरे स्थापितत्वात् कल्पयितुरश्च वितत्वात्। आवश्यकं तु काम्यं कर्म मलमासे प्रारभ्य कर्तुं व्यं यथा तीव्रज्वरादिग्रस्ते वेतथा च तस्यैव श्रीरुद्रजपा
घनुष्ठानं मलमासमाप्त्रीविक्षायामनर्थप्रसंगात्।। तदाह मरीचिः।। रोगे वा लभ्ययोगे वा सीमंतोन्नयने चैव वा। यद्दानादिसमुद्दिष्टं पूर्वत्रापि न दुष्यतीति
। पूर्वत्रापि मलमासेपीत्यर्थः। तथा मिवरतः। प्रतिवर्ष तच्छ्राद्धादिकमपि आद्यमासे वैत्स्वनमेकादशकपालं निर्वपेत् अभिवरान्नितिप्रति वैपरस्त्वादभिव
रंतमभिवरंति इत्यादिवाक्यविहितं तद् आवश्यकत्वात् चकार्यमेव। तथा राजज्ञेहादिनापमसुः प्रसक्तस्तत्र। योन्यतो विनीयात् तस्माएतांप्राजाप
त्यां शतकृष्णलां निर्वपेदित्यादिना विहितेष्टिरपि कर्त्तव्येव कृष्णलाः स्वर्णशकलानि यवत्रयपरिमितानि शतसंख्यानि यस्यां निर्वपणीयानि सेष्टिः
शतकृष्णला तथा यदा वृष्ट्यभावात्सस्यानि शुष्यंति मलमासश्चागतस्तदा कारीर्याख्येष्टिकामो यजेतेति विहितेष्टिरपि न कालविलंबं सहते एवं स्मा
र्तान्यप्यावश्यकान्युदाहरणीयानि। अग्निनगतिकानि निस्तानितु गृह्यपरिशिष्टे उदाहृतानि। अवषट्काराहोमाश्च पर्वनायपर्यातथा मलमासे तु राम०
कर्त्तव्यं काम्या इष्टीर्विवर्जयेदिति। अवषट्कारहोमा अग्निहोत्रोपासनवैश्वदेवादयः। पर्वदर्शपौर्णमासौ पार्वणस्थालीपाकश्च। आग्रयणकं १०

10A नैव्यताव पुराणा लाभेन स्नानेव कर्जं यतै वाञ्च ने नैवाभिप्रायेणापैवीन सिनासंक्रांतिरहितेमासि कुर्यादाग्रयणं नवेति विकल्प॰ का॰। नैमित्तिका
न्यपिकानिमि॰ हान वष्यकानियमे न दर्शितानि। वं द्रसूर्यग्रहे स्नानं श्राद्धदानजपादिकं कार्याणि॥ मलमासेपि नित्यनैमित्तिकंतच्चेति। म॰ संतरो च
द्रसूर्यग्रहेष्वेव मरणेपुत्रजन्मनि। मलमासेपि देयं स्याद्दत्तमक्षयतां व्रजेदिति। चंद्रसूर्यग्रहणं कपिलषष्ठ्यादि लभ्ययोगानामप्युपलक्षणं। गात्यत
रयुक्तानि त्वनित्यनैमित्तिकान्यपि तत्र न कार्याणि। तान्यपिकानि विकाव्वक॰ घ पुरि शिष्टे दर्शितानि। सोमयागादिकर्माणि नित्यान्यपि म बि
स्तुवे। षष्ठी ज्याम्य यणाधान चातुर्मास्यादिकान्यपि॥ महालयाष्टकाश्राद्धोपाकर्माद्यपि कर्मेयत्। स्पष्ट मासविशेषाख्या विहितं वर्जयेन्मल इति
। सोमयागो वसंते विहितः। तस्य मलमासे वर्जनेपि शुद्धमासे नुष्ठाने वसंते नुष्ठितत्वसंभवात्सगतिकत्वं। षष्ठीष्टिः काटकशाखादौ प्रसिद्धा। पुत्रेष्टि
रिसम्प्रत्रपाठः। तत्र पुत्रगतफलत्वादि फलायोइष्टिर्वा। तस्या नैमित्तिकत्वात् निमित्तानंतरं करणे प्रसक्तेपि शेषाषि विरोधान्निमित्तानंतर्यबा
धेन शौचकालरूपां गोपसंग्रहस्यवस्थापनेनाशौचापगमे नानुष्ठानमिवू मलमासेप्यतीते मल्यनुष्ठानं तदुल्लंघ्यापत्त्याद्युपपद्यत इति सगतिः
काजातेष्टिर्मलमासे न क्रियते। हेमाद्रौ पुत्रष्टीति पाठः। तत्रापि पुत्रप्रष्य र्यत्वात्पुत्रेष्टिर्वा। अन्यस्यारं इह प्रपाद्धेत्वदर्शनात्। महालयोभाद्रपद

अथमिंहक

११

11

सापरपक्षः। अतएवानावश्यकनिषेधोऽप्युपरिशिष्टो मलं वदंति कालस्य मासं कालविदो विदुः। नेहे तात्र विशेषेऽप्यामन्यत्रावश्यकादिष्वेवेति। यत्तु प्रवृत्तं
मलमासात्प्राग्यत्काम्यम् समापितं। आगते मलमासेऽपि तत्समाप्यमसंशयमिति मलमासेऽपि काम्यकर्मणः समाप्तिप्रतिपादकं कालकौमुद्युक्तं तत्तु वर्तमानो
पद्गीवितकृच्छ्रचांद्रायणादिहीनपक्षत्रादिविषयं। अत्र केचित् हेमाद्रिस्तु। प्रवृत्तं मलमासात्प्रागिति समाप्त्यनुज्ञानं मलमासात्प्रागारब्धस्यानियत
कालस्यापि। असूर्यैतिसमाप्तिनिषेधस्तु मोहात्तत्रैवप्रक्रांतस्य काम्यस्य मलमासे समापने दोषातिशयद्योतनार्थ इत्याह। तदयुक्तं। प्राक्प्रवृत्ता
स्यापानियतकालस्य समाप्तेः सगतिकत्वे न मलमासेऽनुचितत्वात्। प्रतिप्रसवस्याप्यगतिकविषयत्वात्। मलमासेऽप्यनुवर्त्तनेन तत्प्रयोगप्राप्तु
भावप्रसंगाभावात्। प्रवृत्तमिति वचनस्य चानियतकालकर्मरूपविषयांतरसत्त्वादितितदेतदापातरमणीयं। प्रवृत्तमितिवचनेनियतकालासा
धारणशब्देनाभिधानात्। असूर्येति वचनस्य तु स्वार्थेमलमासप्रारब्धस्यैव समाप्तिस्तत्र निषिध्यत इत्यत्राप्येवकारस्याप्यर्थकत्वेन तु श
ब्दस्यानुवृत्तिद्योतकत्वेन सर्वसमंतार्थकत्वेनैव व्याख्यातुं शक्यत्वाच्चेति। तस्मादावश्यकस्यैव काम्यं अनन्यगतिकानि नित्यनैमित्तिकानि च काम्यं
मीणि मलमासे आरंभणीयानि समापनीयानि च। मावनमाससमाप्यानि च काम्यान्यपि प्रारब्धानि समापनीयानि तदितरेषां त्वारंभः समा ॥

11A प्रियश्च न कर्तव्या॥ अत्र तु वर्जनमात्रं तत्कर्तव्यमिति एवं सामान्यतो वर्ज्यावर्ज्यविवेके सिद्धे विशेषतो वर्ज्यावर्ज्यानि संगृह्य प्रदर्श्यन्ते। तत्र पुंसवनसीमंतोन्न
यनजातकर्मान्नप्राशनान्तानि कर्माण्यपि तत्तन्निमित्तकाम्यसुदर्शकश्राद्धं वं दर्शश्च ग्रहप्रयुक्तस्नानश्राद्धदानजपादिकं रोगशान्त्यर्थं कर्माधौ दया
घलभ्ययोगनिमित्तश्राद्धं दशनवतादिकर्म तत्पोष्टिदहनोदकदानपिंडदानास्थिसंचयननवश्राद्धैकादशाहिकवृषोत्सर्गषोडशश्राद्धसपिंडीकरणानि
मघात्रयोदशीश्राद्धं संध्यावंदनाग्निहोत्राघतिपानगोवधादिनिमित्तप्रायश्चित्तमग्निनाशादिनिमित्तिकं पुनराधानं प्रतिमादिसंस्कारनाशहेतुका
पुनःप्रतिष्ठापूर्वेद्दृष्टार्थश्राद्धगजच्छायाश्राद्धादिनिमित्तवशान्मलमासे कर्तव्यानि। तथा च स्मृतिसंग्रहे। जातकर्म च पुंसूतिः सीमंतोन्नयनं व्रतं
।मलिम्लुचेपि कुर्वीत निमित्तं यदि जायत इति। पुंसूतिः पुंसवनं। व्रतेश च बौनश्च लभ्ययोगादिनिमित्तकव्रतानां मावृश्य कप्रायश्चित्तरूपकलकृच्छ्रचांद्रा
यणादीनां च ग्रहणं। यम। गर्भवार्द्धुषिके भृत्ये श्राद्धकर्मणि मासिके। सपिंडीकरणे नित्ये नाधिमासं विवर्जयेत्। तीर्थस्नानं जपो होमो यवव्रीहि
तिलादिभिः। जातकर्मान्त्यकर्माणि नवश्राद्धं तथैव च। मघात्रयोदशीश्राद्धं श्राद्धान्यपि च षोडश। चंद्रसूर्यग्रहे स्नानं श्राद्धदानजपादिकं॥ का
र्याणि मलमासेपि नित्यं नैमित्तिकं तथेति॥ गर्भे गर्भसंस्कारे पुंसवनादौ वार्द्धुषिके तत्कृते वृद्धिग्रहणे। भृत्ये तत्कृते भृतिग्रहणे मासिकं श्रा

जयसिंहक०
१२
12

ष्टकर्मो मासामासश्राद्धं। षोडशश्राद्धानां पृथगुपादानात्। नित्यं नित्यदानं होमो मौत्रौपासनहोमः। अथ व्रीहितिलादिभिरित्यग्निहोत्रहोमाविहितकरणा
द्रव्योपादानात्। अंत्यकर्माणि दहनोदकपिंडदानास्थिसंचयनादीनि।। कालादर्शकारोपि। द्वादशाहः सपिंडांतं कर्मग्रहणाज्जन्मनोः। श्रीमंते
षु मृते श्राद्धं द्वावेतौ जातकर्म च। योगेशांतिरलंमेवयोगे श्राद्धं व्रतानि काम्यप्रायश्चित्तानि। मित्तस्य वशात्पूर्वैः परं त्रयाः। अब्दोदकुंभमन्वादिमहा
लययुगादिषु। श्राद्धं दर्शेऽप्यहरहः श्राद्धमूनादिमासिकं। मलिम्लुचनाममासेषु मृतानां श्राद्धमाब्दिकं। श्राद्धं तु पूर्वेद्युः षष्ठेश्रुती येषु चैवं युगादिषु
।।मन्वादिषु तु यद्दानं दानं दैनंदिनं च यत्। तिलगोभूहिरण्यानां संध्योपासनयोः क्रियाः। पर्वहोमश्चाग्रयणं साग्नेरिष्टिश्च पर्वणोः।। नित्यान्येहोत्र
होमश्च देवतातिथिपूजनं। स्नानं च स्नानविधिना त्रिभक्ष्यायेषु वर्जनं। तर्पणं चाग्निमित्तस्य निमित्ताडभयत्रेव। अनित्यमनिमित्तं च स्नानं च मह
दादिकं। अमावास्यानाश्च राष्ट्रवर्तीर्थयात्रामरेक्षणं। देवारामतडागादि प्रतिष्ठामौंजिबंधनं। आश्रमस्वीकृतिः काम्यवृषोत्सर्गश्च निष्क्रमः।। रा
ज्ञाभिषेकः प्रथमः चूडाकर्मव्रतानि च। अन्नप्राशनमारंभो यद्दाराणां च निवेशनं स्नानं विवाहो नामापि पञ्चदेवमहोत्सवं। व्रतारंभसमाप्ती च कर्मकाम्य
म्यस्वपाप्मनः। प्रायश्चित्तं सर्वे समलमासे विवर्जयेत् उपाकर्मोत्सर्जनं च पवित्रदमनार्पणं। अवरोहश्च हैमंतः सर्पाणां बलिरष्टकाः। ईशानस्य १२

12A वलिर्विघ्नोः शयनं परिवर्तनं उर्ज्जेन्द्रस्थापनोत्थाने ध्वजोत्थानं च वर्ज्जिताः। सूर्वं तु प्रतिषिद्धानि पुरश्चान्यद्दैविकमिति। अत्र द्वादशाहे तथारम्भनि
मित्ताद्युभयत्र वेत्यं तेन यथैव न कर्त्तव्य संग्रहः। अनित्यमानिमित्तं चेत्यारम्भवर्जयेदित्यं तेन वर्ज्यसंग्रहः। उपाकर्मेत्यारभ्य पुरश्चान्यद्दैविकमि
त्यंतेन मलमासेष्व र्जितानां शुद्धमासे अवश्यकर्त्तव्यत्वे न संग्रहः॥ अत्र गर्भेत्यादीनि मासद्विचन नाद्युदाहृतानि स्मृतिसंग्रहेऽपि॥ पौर्णादिकमासि
कं तु श्राद्धं वापरपाक्षिकं। मन्वादिके तीर्थिकं च कुर्यान्मासद्वयेऽपि वेति। आपरपाक्षिकं प्रतिकृष्णपक्षे विहितं श्राद्धं तु महालयापरपक्षश्राद्धं
तन्निषेधस्याग्रे वक्ष्यमाणत्वात॥ मत्स्यपुराणे॥ दर्शे वा रहः श्राद्धदानं च प्रतिवासरं। गोभूतिलहिरण्यानां मासेऽपि स्यान्मलिम्लुचे इति। व्यास
ः। जातकर्मणि यच्छ्राद्धं दर्शश्राद्धं तथैव च। मलमासेपि तत्कार्यं व्यासस्य वचनं यथेति। यत्तु। संवत्सरातिरेकेण मासो यः स्यान्मलिम्लुचः। तस्मिं
स्तु यो दर्शश्राद्धं न कुर्यादिंदुसंक्षये इत्यृष्यशृंगवचनं गौडग्रंथेषु लिखितं तत्कार्त्तिकादिमासविशेषसंबंधामावास्याविहितफलविशेषार्थश्रा
द्धपरं स्पष्टमासविशेषाख्याविहितं वर्जयेन्मलइत्येतदेकवाक्यत्वात्सर्वकामार्थविहितकाम्यश्राद्धविषयं च। न कुर्याद्दाधिके मासि काम्यं कर्म
कदाचनेति सामान्यवचनेन तस्यापि निषेधात्। केचित्तु न कुर्यादिंदुसंक्षय इति प्रमादपाठः। न कुर्यान्नो पतिष्ठत इति बहुग्रंथदृष्टः पाठो ज्या

यानित्याः ॥ स्मृत्यंतरे । आद्यजातकनामानि ये च संस्कार सव्रताः । मलिम्लुचेपि कर्त्तव्या इष्टीः काम्याश्च वर्जयेदिति । संस्काराः अन्नप्राशन निष्क्रमणा
दयः । जनार्दन शयनादारभ्योत्थानं यावद्धुत्वाग्निं धारणापारणादिकं करिष्यामीत्येवं संकल्पसहिताः सव्रताः काम्यात्रापि इष्ट्यग्रहणं काम्य पशुबंधादि
धर्मोपलक्षणं । सर्वेषामपि काम्यानामनावश्यकत्वेन वर्जनीयत्वात् । हारीतोपि । अधिमासे न कर्त्तव्यं श्राद्धमभ्युदयं तथा । तथैव काम्यं यत्कर्मेति
। यत्काम्यं कर्मेष्ट्यादिकं तत्तन्मलमासे न कर्त्तव्यमित्यर्थः । गभस्तिः । एकोद्दिष्टं तु यच्छ्राद्धं तन्नैमित्तिकमुच्यते । तत्कार्यं पूर्वमासे च कालाधिक्ये
पि धर्मत इति ॥ गौतमः ॥ जातकर्मणि यच्छ्राद्धं नवश्राद्धं तथैव च । ग्रहरोगोत्सवादौ च तत्सर्वं च परत्र च वेति । निमित्तवशादिति वाक्यशेषः । आदिशब्दा
त्सीमंतादि संस्काराणामलभ्ययोगादीनां चोपसंग्रहः । मरीचिः । रोगे चालभ्ययोगे च सोमयंतेषु सर्वेपि च । यद्दानादि समुद्दिष्टं पूर्वं चापि न दुष्य
तीति । ज्योतिःशास्त्रे । तत्र दत्तमदत्तं च हुतं चाहुतमेव च ॥ स्तुजप्तमप्यजप्तं सान्नोपवासः क्षतो भवेत् । न यात्रां न विवाहं तु न च वास्तुनिवेशनं । न प्रति
ष्ठां च देवानां प्रासादस्य मखं तु हामिति ॥ । प्रजापतिरपि । उपाकर्म च हव्यं च कव्यं पर्वोत्सवं तथा । उत्तरे नियतं कुर्यात्पूर्वे तत्रिःफलं भवेत् ॥ राम·
अन्यत्रापि । अवरोहश्च हैमंतः सर्पाणां बलिरष्टकाः । ईशानस्य बलिर्विष्णोः शयनं परिवर्त्तनं । प्रायश्चित्तं तु सर्वेषु मलमासे विवर्जयेत् । गार्ग्यः १२

13 A

।अपूर्वं देवतां दृष्ट्वा ध्रुवः प्रसुर्नेष्ट मार्गवे। मलमासे प्यनावृत्ततीर्थयात्रां विवर्जयेदिति॥ शातातपोपि। अस्तंगते गुरौ शुक्रे वृद्धे बाले मलिम्लुचे। व्रतारंभ-
पवर्गं च न कुर्यान्मौञ्जिबंधनमिति॥ गार्ग्योपि॥ नामान्नप्राशनं चौलं विवाहं मौञ्जिबंधनं। निष्क्रमं जातकर्मादि काम्यं वृषविसर्जनं। अस्तंगते गुरौ शुक्रे बाले
वृद्धे मलिम्लुचे। उद्यापनमुपारंभं व्रतानां नैव कारयेदिति। नामेति स्वकालेऽकृतनामकर्मविषयं तदाह गार्ग्यः। नामकर्म च जाते च्छिंयथाकालं स-
माचरेत्। अतिपाते तु कर्त्तव्यं प्रशस्ते मासि पुण्यभे इति। वसिष्ठोपि। वापीकूपतडागादिप्रतिष्ठायज्ञकर्म च। न कुर्यान्मलमासेपि महादानं व्र-
तानि चेति। मरीचिरपि। गृहप्रवेशं गोदानं स्थानाश्रममहोत्सवान्। न कुर्यान्मलमासे तु गुरौ शुक्रेतथास्तग इति। मात्स्येपि। आधानयज्ञकर्मा-
दिप्रायश्चित्तव्रतानि च। न कुर्यान्मलमासेपि शुक्रगुर्वोः प्लव इति। पराशरः। अग्न्याधेयं प्रतिष्ठां च यज्ञदानव्रतानि च। वेदव्रतवृषोत्स-
र्गचूडाकरणमेखलाः। मांगल्यमभिषेकं च मलमासे विवर्जयेत्। अस्यापवादः। वृद्धसूर्यग्रहे चैव मरणे पुत्रजन्मनि। मलमासेपि देयं स्याद्दत्तमक्षय्य-
कारकमिति। अग्न्याधेयं प्रतिष्ठा चेत्यत्रानावश्यकत्वे सतीति शेषो द्रष्टव्यः॥ तेन मलमासेपि प्रायश्चित्तं तथा तमग्न्याधेयमप्यनुगमनानंतरं कर्त्तव्यं न
प्रतिषिध्यते। एवं प्रतिमासंस्कारनाशे पुनःप्रतिष्ठा न प्रतिषिध्यते॥ कौथुमिः॥ अब्दमंबुघटं दद्यादन्नं वापि स्वसंचितं। संवत्सरे विवृद्धेपि प्रति

जयसिंहक मासं च मासिकमिति। तथा चत्रिंशत्सोरंकुंभान्नदानानि स्कंमासिकं व्रतदाधिकं भवतीत्यर्थः। अत एव वसिष्ठः। संवत्सरमध्ये यद्यधिमासो भवेन्मासि
१४ कार्थे दिनमेकं च वर्द्धिनयेदिति। यत्तु ज्योतिः पराशरे प्रोक्तं। उपाकर्म तथोत्सर्गः प्रसवाहोत्सवाष्टकाः। मासवृद्धौ पराः कार्या वर्जयित्वा तु पैतृकं। प
14 राः कार्याः उत्तरे मासि कार्या इत्यर्थः। तत्र प्रसवाहो जन्मदिवस शब्देन जातेष्टिरेव गृह्यते न पुनराभ्युदयिकं श्राद्धं जातकर्मैव तयोरपि ग्रहणे श्राद्धजा
तकर्मणा मानीत्यादिस्मृतिविरोधापत्तेः। पैतृकग्रहणं मासावाशपकं तिषयं न तु केवलसांवत्सरिकविषयं अमावास्यादि श्राद्धस्यापि मलमासे विधा
नात्। काठकगृह्येपि प्रेतमासिकादिमारभ्य श्राद्धपिंडोदकक्रियाः॥ सपिंडीकरणांताश्च यथाकालमुपास्थिताः। यद्वा हितिले हौमो जातकर्मादिका
ः क्रियाः। मघा त्रयोदशी श्राद्धं प्रत्युपास्थितिहेतुकं। अनन्यगतिकत्वेन कर्त्तव्यं सदा मलिम्लुचे इति। प्रत्युपास्थितहेतुकामित्यनेन संध्या वंदनादि ति
पातश्रीमित्तत्याग्रहश्चिताग्निनाशादिनिमित्त पुनराधानादेरुपसंग्रहः। वृहस्पतिः। नित्य नैमित्तिके कुर्यात्प्रयतः सन्मलिम्लुचे। तीर्थश्राद्धं गजच्छा
याप्रेतश्राद्धं तथैव चेति। अत्र गजस्य पूर्वस्यां दिशिच्छाया गजच्छाया। पराह्णे तु पोदधाति न्दसांमधुना मह। हाच्छायायां तु गजेंद्रस्य पूर्वस्यां राम·
दक्षिणामुख इति विश्वामित्रोक्ता मुख्याग्रहानंतु पदेंदुः। पितृदेवस्येहंसश्चैव करेस्थितः। याम्या तिथिर्भवेत्सापि गजच्छायाप्रकीर्तिते तिते १४

14A

वोक्तापारिभाषिकी मलमासेतद्दर्शं भवान॥ हंसूसमूर्ये समघायुक्तेत्रयोदश्यां करे हस्ते बस्थाने सति भाद्रमासे कन्यासंक्रान्ते खशपं भावे न तस्य मल
मासत्वात्संभवाज्ज॥ नागरखण्डे॥ नभोवा यनभस्योवा मलमासो यदा भवेत। सप्तमः पितृपक्षः स्यादन्यत्रैव तु पंचमइति। तत्राषाढीमवधिं कृत्वा
सप्तमपंचमोद्रष्टव्यौ। आषाढ्याः पंचमे पक्ष इति वचनात्। आषाढमाससमाप्तिभागे कर्कटसंक्रान्तौ नभसोधिकमासत्वे। श्रावणमाससमाप्तिभागे
सिंहसंक्रान्तौ नभस्यस्याधिकमासत्वे तयोरुभयोरपि पक्षयोः कन्यायां वर्त्तमाने सवितरि यः इत्यस्य पक्षः सप्तमो भवति॥ असति त्वधिक्ये ऽधिमा
से पंचमः॥ देवलः अर्केनभस्यकन्यास्थे श्राद्धपक्षः प्रकीर्त्तितः॥ सिनीवालीमतिक्रम्य यदा कन्यां व्रजेद्रविः। तदा कालस्य वृद्धत्वादतीतेवपि
त्वकियेति। अतीतापंचमपक्षमतिक्रान्ता। एवं च यत्कैश्चिदुक्तं कन्यासंक्रान्तिनिमित्तानां श्राद्धानां षोडशसु दिवसेषु नैमित्तिकत्वान्नैमित्तिकस्य च
श्राद्धस्य मलमासे प्रतिषेधाभावात्तानि कार्याणि। तदुक्तं प्रजापतिना। मुक्त्वा नैमित्तिकं श्राद्धमिति। तन्न हामि ज्ञांते। सूर्ये गुणालंघितो मासो न क
र्मार्हः स्मृतो बुधैः॥ तस्मात्तत्र न कुर्वीत श्राद्धं नैमित्तिकादृते। निमित्तत्वं च श्राद्धं प्रति कन्यासंक्रान्तेः पुराणोक्तं कन्यागते सवितरि यान्यहानि
तु षोडश। क्रतुभिस्तानि तुल्यानि पितॄणां दत्तमक्षयमिति तन्निरस्तं। शातातपेन नभस्यस्यापरे पक्षे तिथिषोडशकस्तु यः। कन्यागता

जयसिंहक न्वितश्चेत्स्यात्स्वकेलः श्राद्धकर्माणि प्रशस्तमतिशेषः। यत्तु जातुकर्ण्यवचनं। आषाढीमवधिं कृत्वा यः स्यात्पक्षस्तु पंचमः। श्राद्धं तत्र प्रकुर्वीत कन्यां
१५ गच्छतु वा न वा॥ तत्स्वेप्रदर्शितवाक्यनिचयपर्यालोचनया पक्षोपक्रमाभिप्रायं। तथा च कार्ष्णाजिनिः॥ अंतेवायदिमध्येवायत्रकन्यांरविर्व्रजेत्
15 । पक्षस्तु पंचमः पूज्यः श्राद्धषोडशकं प्रति। तेन कन्यागते सवितरि इत्यादिपुराणवचनं पक्षमध्ये यस्मिन्कस्मिंश्चिदहनि कन्यासंक्रमणोप
तिप्रतिपदादिषोडशाप्यहानि उपादेयानीत्येवंव्याख्येयं नतु संक्रमणात्सर्वाणि हेयानीत्येवं। शुद्धमासमृतस्य प्रथमाब्दिकं मलमासमृतानां
प्रत्याब्दिकश्राद्धं च तत्संबंधिमासस्य मलमासत्वे मलमास एव कार्यं॥ तदाह वृद्धवसिष्ठः असंक्रांतेपि कर्तव्यमाब्दिकं प्रथमं द्विजैः॥ तथैव
मासिकं श्राद्धं सपिंडीकरणांतयेति॥ यमः। आब्दिकं प्रथमं यस्यात्तत्कुर्वीत मलिम्लुचे। त्रयोदशे तु संप्राप्ते कुर्वीत पुनराब्दिकं। पुनराब्दिकं
द्वितीयादिवार्षिकं त्रयोदशे मासे संप्राप्ते संपूर्णे सति चतुर्दशस्य वेशादिने कुर्वीतेत्यर्थः। लघुहारीतोपि। प्रत्यब्दं द्वादशे मासि कार्या पिंडक्रिया सु
तैः। क्वचित्त्रयोदशेपि स्यादाद्यं मुक्त्वा तु वत्सरमिति॥ द्वादशे मासपूर्तीतेऽनंतरदिने क्वचिन्मृतिमासे मलिने त्रयोदशे तीतेऽनंतरदिने पि स्यात्॥ किंतु राम
घं वत्सरं मुक्त्वाऽऽद्यवत्सरानंतरमृतिमासस्य मलिने तु द्वादशे तीतेऽनंतरदिन एव तेत्यर्थः॥ अयंयः प्रथमाब्दिकस्य मृतमासात्त्रयोदशमा १५

15 A माघदिनकर्त्तव्यतानियमः सोंतराधिमासपाताभावे ज्ञातव्यः। तत्सद्भावे तु त्रयोदशोऽतीत एव संवत्सरः समग्रो तु यादि स्यादधिमासकः। ततस्त्रयो
दशे मासि क्रियाप्रेतस्य वार्षिकीति विष्णुधर्मोत्तरात्॥ त्रयोदशेतीते। वार्षिकी उनाब्दिकं प्रथमाब्दिकं सपिंडीकरणरूपा। मासपक्षतिथिस्पृष्टे
यो यस्मिन्म्रियते हनि। प्रत्यब्दं तु तथाभूतं क्षयाहं तस्य तं विदुरिति व्यासवचनाच्च। अन्यथा कार्तिकमृतस्याश्विने प्रथमाब्दिकप्रसंगः। प्रथम
वर्षेऽधिमासपातेऽब्दिकमासिकविधानाच्च। यदा षष्ठ्यात्तु दिवसे मासः इति वचनात् शुक्लकृष्णभागयोरेकमासत्वमभिप्रेत्य तत्रापि द्वादशेतीत
त एवाब्दिकं। एतादृशव्यवहारोपपादनार्थमेवैकमासत्वाभिधानात्। तेन मलमासमृतानां कालक्रमेण यदाकदाचित् अधिमासः एव मलमा
सस्तदा तदा नीतनमाब्दिकं। यदा त्वन्यतिमासा त्रयोदशः एव मलमासस्तदा प्रथमाब्दिकं वा मलमासे मृतानां तु यच्छुद्धं प्रतिवत्सरं। मलमा
से तु कर्तव्यं नान्येषां तु कदाचनेति भृगुवचनेनाब्दिकप्रथमं यत्साक्षात्कुर्वीत मलिम्लुचे इति स्मरणान्न च मलमास एव कर्तव्यं। शुद्धमासमृता
नाब्दिकीयाद्याब्दिकं तु तन्मासेऽधिके स्यात् शुद्धमास एव कर्तव्यमिति। पैठीनसिरपि मलमासेपि कर्तव्यं श्राद्धं मृत्युतिवत्सरं संवत्सरं नव
र्द्धितश्राद्धं तेत्र्यमृतेहनीति। अत्र पूर्वार्द्धं मलमासमृतविषयं। मलमासे शुद्धमासमृतप्रत्याब्दिकश्राद्धनिषेधात् मलमासेपीत्यपि एवं धा

रणोउक्तत्वाच्छुद्धमासस्य तत्प्रथमाब्दिकविषयं। सांवत्सरं प्रथमाब्दिकं। न वर्द्धेत नोभयत्र करणीयं किंतु तत्र मलमासे कर्त्तव्यमित्यनुषज्यते।
यत्तु सत्यव्रतः। वर्षे वर्षे तु यच्छ्राद्धं मातापित्रोर्मृतेहनि। मलमासे न तत्कार्यं व्याघ्रस्य वचनं यथेति। तद्द्वितीयादिवार्षिकविषयं। आब्दिकं प्रथ
मं यत्स्यात्तत्कुर्वीत मलिम्लुचे इति पैठीनसिवचनात्। तेन द्वितीयादि शुद्धमासएव। पृथ्वीचंद्रोदये दिवोदासीये मदनपारिजाते चैवं। अत्र के
चित्। मलमासे सांवत्सरिकं श्राद्धं कृत्वा तदुत्तरमासे पुनस्तदेवावर्त्तनीयं। आब्दिकं प्रथमं यत्स्यादिति पैठीनसियमवचनात्। अत्र वत्सरे यो द
र्शस्तु संपूर्णोसति वत्सरे दशमासप्रवेशदिनेषु तस्याब्दिकं कुर्वीतेत्ययं। सांवत्सरं न वर्द्धेतेत्यस्यायमर्थः। न वर्द्धेत न विच्छिद्येतेति तेनैतदेव
मासद्वयेपि श्राद्धमनुष्ठेयमिति प्रतिपाद्यते इति तदसत्। उभयत्र श्राद्धानुष्ठाने प्रमाणाभावात्। यमवचनस्य तु प्रथमाब्दिकद्वितीयाब्दिकवि
षयत्वेन व्यवस्थापितत्वात्। न वर्द्धेतेत्यस्य न विच्छिद्येतेत्यर्थकत्वे क्लिष्टत्वापत्तेश्च। यत्तु वृद्धवसिष्ठः। श्राद्धीयाहनि संप्राप्ते अधिमासो भवेद्यदि
। मासद्वयेपि कुर्वीत श्राद्धमेवं न मुह्यति। यच्च व्यासः। उत्तरे द्वे व कार्याणि पितृकार्याणि चोभयोरिति तन्मासिकादिविषयं। पौर्णादिकमासिकं च एम·
श्राद्धं वा परपाक्षिकं। मन्वादिकं तैर्थिकं च कुर्यान्मासद्वयेपि चेति स्मृतिचंद्रिकोक्तेः। तैर्थिकं तीर्थश्राद्धं। तत्र मासद्वयेपि कार्यमिति त्रिस्थ॰ १६

16 A लोमेतोमहाः। केचित्तु प्रतिमासं मृताहे च श्राद्धं यत्प्रतिवत्सरं मन्वादौ च युगादौ चैतन्मासोरुभयोरपीति मरीचिवचनात्। वर्षे वर्षे तु यच्छ्राद्धं माता
पित्रोर्मृतेहनि। मासद्वयेपि तत्कुर्याद्व्याघ्रस्य वचनं यथेति गालवोक्तेश्च। प्रत्याब्दिकं मासद्वये कार्यमित्याहुः। तत्तुच्छं। प्रतिमासं मृताहे क्रियमा
णं मासिकं। प्रतिसंवत्सरं क्रियमाणं कल्यादि श्राद्धमिति मरीचिवचसो मदनरत्नेन व्याख्यानात्। गालवीयस्य च मासद्वयात्मकेक्षयमासइ
ति माधवेन व्याख्यानात्। अत एव कौथुमिः। अधिमासे न कर्तव्यं श्राद्धं मासमृतादिकं। वर्षवृद्ध्यभिषेकादि कर्त्तव्यमधिके न तु इति। यद्यपि नि
र्णयामृते पूर्वोक्तकालादर्शवचनान्मलमासे श्राद्धदिनस्य वंध्यत्वनिरासार्थं पितृदेशेन ब्राह्मणान् भोजयित्वा शुद्धमासे सपिंडकं श्राद्धं कुर्यादि
ति पिंडवर्जमसंक्रांते संक्रांते पिंडसंयुतं प्रतिसंवत्सरं श्राद्धमेवं मासद्वयेपि वेति वृद्धपराशरोक्तेरिति॥ ॥तदपि चिंत्यं। पूर्वोक्तवचनस्य क्षयपू
र्वभाव्यधिकमासविषयत्वात्। तत्र हि मासद्वये श्राद्धमुक्तं॥ तथा च सत्यतपाः। एकस्मिन्यदा मासः संक्रांतिद्वयसंयुतः। मासद्वयगतं श्राद्धं मलमा
सेपि शस्यते इति। मासद्वयगतं पूर्वसंक्रांतिगतं क्षयगतं च। मलमासे क्षयमासे अपि शब्दात्पूर्वाधिमासे चेति हेमाद्रिः। दीपिकापि। तत्राकृसंयधिमा
सको यदि भवेत्तत्र तत्सांवत्सरं तास्मिन् शुद्धतया क्षयेपि च वचनात्कुर्याद्द्वयोः कोविद इति। कालादर्शोपि कथं विदेत्तद्विषयतयैव व्याख्येय इति। एवं म

जयसिंहक० लमासेव ज्यो वर्ज्ये निर्णयेहक्तेक्षयमासेपिमलमासत्वान्मलमासप्रयुक्तनिषेधप्राप्तौ रविसंक्रमहीनो योवर्ज्यो वर्ज्यविधिः स्मृतः। स एवह्यद्विसंक्रां
१७ तोमलमासेषूदीरित इति काठकगृह्ये वचनाद्धिमासप्रयुक्तनिषेधप्राप्तौ विशेषोभिधीयते। अत्र काम्यव्रतादिकर्मणां प्रथमारंभमेव न कुर्या
17 द्वितीयाद्यारंभसमाप्तिं च कुर्यादेव। अन्यथा पौषमार्गशीर्षयोः क्षयमासांतःपाते पूर्वपौषेप्रारब्धस्य माघस्नानव्रतस्य पुनरनारंभः प्रसं
ज्येत तथा कार्तिकस्य क्षयमासांतःपाते चातुर्मास्यव्रतानां समाप्तिः प्रसज्येत। प्रारब्धकर्मणामाश्वासमाप्तौ पुनरनारंभेन च संकल्पविरोधः। आरं
भाद्विघ्नमेदे षष्ठ्यासमाप्तौ स्यादिति कात्यायनवचनविरोधश्च। अधिमासे तु शुद्धमासांतरसंज्ञावादारंभसमाप्त्योस्तत्रोपपत्तेरधिमासे तयोः प्रति
षेधे न कश्चिद्विरोधः। प्रथमारंभोपि क्षयमासे शुद्धमासांतराभावात्कस्मान्नस्यादिति चेत्॥ न कुर्यान्मलमासे तु महादानव्रतानि चेति
वचनविरोधात्। अस्तु वप्रथमारंभव्यतिरिक्तारंभसमाप्त्यादिनिषेधपरत्वे संकल्पविरोधस्योक्तत्वात्काम्यव्रतादीनां क्षयमासे प्रथमारंभनि
षेधपरत्वेऽविरोधाद्वेति। नन्वेवं सति यदा कार्तिकोधिमासो भवति तदा कार्तिकव्रतानामशुद्धाश्विन एवारंभः शुद्धकार्तिके च समाप्तिर्मासोप राम
वासव्रतस्यापि मासद्वयमेवानुष्ठानं प्राप्तमिति तत्राशंक्य। उच्यते॥ यदीह मासोपवासव्रतस्याश्विने प्रारंभविधानं शुद्धकार्तिके च समाप्तिं वि १७

17A धानं स्यात्तस्या देवं। नन्वेवमाश्विनित्वस्याश्विनशुक्लद्वादश्यामारंभमभिधायोपरितनशुक्लद्वादश्यां समाप्तिर्विष्णुरहस्येऽभिहिता॥ आश्विनस्या
मले पक्षे एकादश्यामुपोषितः॥ व्रतमेतत्तु गृह्णीयाद्यावत्त्रिंशद्दिनानि तु। अन्यत्राधिकमेवं तु व्रतं त्रिंशद्दिनैः कृतं। कृत्वा मासोपवासं तु
संयतात्मा जितेंद्रियः। ततो वै पूजयेद्विष्णुं द्वादश्यां गरुडध्वजं। पूजयेत्पुष्पमालाभिर्गंधपुष्पविलेपनैः। वस्त्रदानादिभिश्चैव भोजयेच्च द्वि
जोत्तमान्। दद्याच्च दक्षिणां तेभ्यः प्रणिपत्य क्षमापयेदिति। अतः शुद्धाश्विनशुक्लद्वादश्यामेव तद्व्रतमारभ्योपरितनशुक्लद्वादश्यां समाप
नीयं न मासद्वयमनुष्ठेयं मासोपवासव्रतस्य च काम्यत्वात्काम्यस्य च मलमासे त्यागात्। अस्य मलमासेऽपि समाप्तिश्चिन्नाम्नः कश्चिद्दोषः। मा
सद्वयपक्षे च यानि क्षयाहादिश्राद्धान्यपि क्षयमासे एवं कर्त्तव्यानि। तदाह सत्यव्रतः। एक एव यदा मासः संक्रांतिद्वयसंयुतः। मासद्वयगतं श्रा
द्धं मलमासेऽपि शस्यत इति। एवं मासद्वयसंबंधीन्यावश्यकान्यन्यान्यपि कर्माणि तत्रैवानुष्ठेयानि अनन्यगतिकत्वात्। मासद्वयोदितं कर्म तत्र
कुर्याद्धि निर्णयः। एकस्मिन्मासि मासौ द्वौ यदि स्यातां तयोर्द्वयोः। तावेव पक्षौ ता एव तिथयस्त्रिंशदेव हीति स्मृत्यंतरवचनाच्च। क्षयमासस्य
मासद्वयात्मकत्वेन क्षयमासे यावत्यस्तिथयस्ताः पूर्वार्द्धे तत्तज्जातस्य च क्रमेणाव्दांतरे क्षयाहश्राद्धं वर्द्धापनोत्सवं च क्षयमासांतर्ग

जयसिंहक॰
१८
18

तत्पूर्वमाससंज्ञके मासे कुर्यात् तत्पुनराद्यम् तस्य जातस्य वक्रमेणाक्षयाहस्याद्धवर्द्धापनोत्सवौ क्षयमासांतर्गतो उत्तरमाससंज्ञके मासे कुर्यात्
॥ तदुक्तं तिथ्यर्द्धे प्रथमे पूर्वो द्वितीयेर्द्धे तदुत्तरः। मासाविति बुधैश्चिंत्यौ क्षयमासस्य मध्यगाविति। उदक्षयमासतिथिपूर्वोत्तरार्द्धयोः क्र
मेण पूर्वोत्तरमाससंबंधित्वस्य व्यवस्थापकं वचनं तु क्षयमासकृत्यमासद्वयसंबंधिश्राद्धव्रतादिविषयं। अपराह्णादिकालविधायकाने
नेकवचनवाधप्रसंगात्। तस्मात्कार्तिकमार्गशीर्षयोः क्षयमासांतःपाते कार्तिकसंबंधीनि मार्गशीर्षसंबंधीनि च यानि श्राद्धव्रतादीनि य
स्मिन्नक्षये यस्यां तिथौ यस्मिन्नपराह्णादिकाले विहितानि क्षयमासे तत्र तत्रैव कर्त्तव्यानि। एवं क्षयमासांतरेपि द्रष्टव्यं ततश्च कार्तिकशुक्लप्र
तिपद्युक्ते पित्र्यक्षयाहैकोद्दिष्टं मार्गशीर्षशुक्लप्रतिपद्युक्ते मासि क्षयाहैकोद्दिष्टं च क्षयमासशुक्लप्रतिपदि सिध्यान्ह एव कर्त्तव्यं। एवमन्या
न्यपीति दिक्॥ यानि मलमासे वर्ज्यानि तानि सर्वाण्यपि शुक्रास्तादावपि वर्ज्यानि। तथा चोक्तं। बाल्ये वा यदि वा वृद्धे शुक्रे वास्तमुपागते। मल
मासइवैतानि वर्जयेद्देवदर्शनमिति। अत्र केचित्। मलइवेति सिद्धवद्दृष्टांतीकरणात् अन्यथानुपपत्त्या मलमासे प्रथमदेवतादर्शननिषेधः एम॰
सिद्धः। अपरे तु मलमासइवेत्युत्तरवचनोपात्ताग्न्याधेयादिष्वेव योजयंति यथा मलमासे वर्ज्यस्य ग्रहणादेकालव्यतिरेकेणैतेषां १८

18A

निषेधस्तथैव बाल्यादिष्वपि यथास्यादिति। तस्मिन् पक्षे मलमासे देवतादर्शनस्नानप्रतिषेधः। वस्तुतस्तु। अदृष्टं देवतां दृष्ट्वा सुस्नातस्तु न दृष्ट्वा गोत्र इत्यत्रोक्त
गाद्गतमलमासेऽपीत्यस्मान्नये न मलमासे अदृष्टं देवतादर्शननिषेधो युक्तस्त्वेवेति। लल्लोपि। नीचस्थे वक्रसंस्थेप्यतिचरणगते बालवृद्धास्तगे वा
संन्यासो देवयात्राव्रतनियमविधिः कर्णवेधस्तु दीक्षा॥ मौञ्जीबंधोथ चूडा परिणयनविधिर्वास्तुदेवप्रतिष्ठा वर्ज्याः सद्भिः प्रयत्नात्त्रिदशपतिगु
रौ सिंहराशिस्थिते चेति। नीचस्थो मकरस्थः। दीक्षा यागदीक्षा। आगमदीक्षा वा। तथा। उद्यान कूपव्रतबंधदीक्षाविवाहयात्रा वधूप्रवेशः। तडाग
कूपत्रिदशप्रतिष्ठा वृहस्पतौ सिंहगते न कार्या। दिव्यासतीये॥ गुर्वादित्ये गुरौ सिंहे नष्टे शुक्रे मलिम्लुचे। गृहकर्म व्रतं यात्रां मनसापि न चिंतयेत
असमाप्तव्रतारंभस्तत्रैव ब्राह्मे॥ मुंडनं चोपवासं च गौतम्यां सिंहगे गुरौ। कन्यागतेऽब्दे स्नायां न तु तत्तीरवासिनां॥ तथा आघाम्रा गौतमीं गगा हित्वा
याज्ञाह्नवी स्मृता॥ सर्वे तीर्थफलं स्नाना ज्ञातव्यं सिंहगे गुरौ॥ अस्त उक्तो ब्रह्मसिद्धांते। रविरश्मिसान्निध्ये ग्रहाणामस्त उच्यते। ततो वार्द्ध
कं मौ द्वादशाहं ध्वे बाल्यं प्रकीर्तितमिति। वार्द्धकबाल्ययोर्मानमपि तत्रैव। पक्षं प्रागादिशि वृद्धत्वं पश्चात्संवदि नेकवेः। शैशवं प्राक्तुमं वाहं पश्चाद्दशाद्दि
नं स्मृतं। शैशवं वार्द्धकं पक्षं प्राक् पश्चात्क्रमशः पश्चात्त्रि वृहस्पतेरिति। कविः शुक्रः॥ संहिताप्रदीपे। सप्तरात्रं गुरुः शुक्रः पोत्र्यव्रा लमह्नां दशकं वा

र्यो वृद्धोसि तेज्या वसुमौ शिशुत्वे शस्तौ युतस्ताबुपनीयमानौ। वृत्तश तो। वाल्व: शुक्रो दिवस दशकं पंचकं चैव वृद्ध: पश्चाद्दृष्टां त्रितयमुदित: पक्षमेवं ज्योक्रमेण।
जीवो वृद्ध: शिशुरपि तथा पक्षमन्ये: शिशुत्वो वृद्धो प्रोक्तौ दिवसदशकं वापरै: समग्रात्रं। पश्चिमत उदये दशदिनानि वाल्व:। अस्तेपंच दशदिनानि वृद्ध: पूर्वे
तो दिनत्रयं वा ल:। पक्षं च वृद्ध इत्यर्थ:। जीवो गुरु:। अमत्र तन्नयोर्क्ता। मा कश्यपाउदित: शुक्र: पंचसप्त दिनं शिशु:। विपरीतं तु वृद्धत्वं तद्वदेव गुरोरपीति। र त
मालायामपि। प्राग्युघत: शिशुरह स्त्रितयं सित: स्यात्पश्चाद्दशाहमथ पंचदिनानि वृद्ध:। मा वाल्वपक्षममरेंद्र गुरोस्तु पक्षं प्रागप्य वाग पि वदंति वसिष्ठ मुख्या
:। अन्न विशेष: पक्षं वृद्धो महास्ते तु वाल स्यात्र दशाहिक:। पादास्ते तु दशाहानि वृद्धो वालो दिनत्रयं॥ महास्त पादास्तलक्षणं तु। द्वात्रिंशद्दिनमास्ते जी
वस्य भाग वसन्त। द्वासप्तति मेहस्य सोपादास्ते द्वादशक्रमात्। एषां च पक्षाणां मध्यस्या माह समिहिर:। वहवोदर्शिता: कालाये वाल्पेवार्द्धके पिवा। याह्यास्त
त्रा स्विका: शेषा देशभेदा दुतापदीति। देशभेदश्च गार्ग्येण दर्शित:। शुक्रो गुरु: पाक्पराक्वालो विंध्ये दशावंति शुभमराज्ञां। वंगे च्युह गौड्वषद्वयं
त्र्यहं षेतु देशे त्रिदिनं वदंतीति। वृद्धत्व मप्येतत्समानं ज्ञेयं॥ सिंहस्थे गुरौ विशेषमाह मांडव्य:। श्रुतिनेधजातकान्नप्राशनचूडादिकं सर्वं। विभवन रा
स्ये जीवे कार्यं वर्ज्या विवाहास्त्विति। तथा रवि क्षेत्रगते जीवे जीवक्षेत्रगते गुरौ। वर्जयेत्सर्व कर्माणि व्रतस्नानायनानि वनयागुर्वादित्ये गुरौ सिंहे शुक्रेवा १९

19A समुपागते ।त्यजेद्यानं महादानं व्रतं देवविलोकनं।लक्षः।गुरुक्षेत्रगतो भानुर्भौमक्षेत्रगतो गुरुः। गुर्वादित्यः स विज्ञेयः सर्वकर्मसु गर्हितः।शौनकः।
एकराशिगतौ भानुजीवौ स्यातां यदा पुनः।व्रतबंधविवाहादि शुभं कर्म विलंघ्य जेत्॥ राजमार्तंडे। यात्रोद्वाहं विवाहं श्रुतिविवर विधिं शस्त्रमप्यवे
शं प्रासादो द्यानकूपं हर्म्यस्त्वरनृभवनारंभविद्याविधानं।मौंजीबंधंप्रतिष्ठामपि च कनकदानधारणं कुर्वते ये मृत्युः सिंहस्थितेज्ये गुरौ दिनकृतोरेकराशिस्थि
तौ च।तथा च। गुर्वादित्ये गुरौ सिंहे नष्टे शुक्रे मलिम्लुचे।याम्यायने हरौ सुप्ते सर्वकर्माणि वर्जयेत्॥ सिंहस्थे गुरौ विशेषमाह शातातपः।माघ्यां यदि
मघा नास्ति सिंहे गुरुर्न कारणं।अन्यच्चापि मघाक्षेपरित्यज्य यदा सिंहे गुरुर्भवेत्।तदा चेत्कन्यकोद्वाहमगास्तु प्रियामवेत्॥तथा।मा
घी मघसंयुक्ता मघायां च गुरुर्भवेत्।महामघस्तदा प्रोक्तो व्रतोद्वाहौ च वर्जयेत्। वृद्धगार्ग्यः।मीने धनुषि सिंहे वा स्थिते सप्तदशं गमे।क्षौरकर्म न
कुर्वीत विवाहं गृहकर्म च।तथा।वापीकूपतडागमागगमनं क्षौरं प्रतिष्ठाव्रतं विद्यामंदिरकर्णवेधनमहादानं वनासेवनं तीर्थस्नानविवाहदेव
भवनं मंत्रादिदेवेक्षणां हरो गोवाजिजीविषुः परिहरेदस्तंगते भार्गवे इति। लक्ष्मीत्र पुनर्विशेषमाह।उपप्लवे शीतजलमातुर्भानोर्ध्वोर्दये वा कपि
लास्य षष्ठ्या। हरारसोज्जात्समये च तीर्थयात्राविधिः संक्रमणो च शस्तः। गुरुशुक्रास्तमयादि निषेधकाले ग्रहणादौ न दोष इत्यर्थः। वशिष्ठः।अति

जयसिंहक
२०
20

चास्तगते जीवे वर्जयेत्तदनंतरं। व्रतोद्वाहादिकार्येषु अष्टाविंशतिवासरान्। अतिचारगतो जीवस्तं राशिं नैति चेत्पुनः। लुप्तः संवत्सरो ज्ञेयः सर्वधर्मब
हिष्कृतः। अस्यापवादः। वृषे मेषे घेस्तकुंभे यद्यतीचारगो गुरुः। न तत्र काललोपः स्यादित्याह गालवो मुनिरिति। राजमार्तंडे त्वन्येषां वार्द्धका
तन्मे तत्रैनास्ति मत्तः संध्याकालोपि एवमुक्तः। भवेल्लंघ्यागतः पश्चादंगमेषान्हिनत्रयं। दिनादे पंचपूर्वेणा तत्कृते कर्म वर्जयेत्। वाले वृद्धे च
संध्यांशे व्रतः पंचत्रिंशत्सरान्। जीवे च भार्गवे चैव विवाहादिषु वर्जयेत्। बालवृद्धे च संध्यायां न चेष्टं च मंगुनंदने। दुर्गं ता वासतीवं ध्याम्रखुयुक्ता
फलं कुमाता। बालेवद्धंगानारी वृद्धे नष्टप्रजा भवेत्। नष्टे च मृत्युमाप्नोति सर्वमेतद्भृगुराव पीति। अत्र वृद्धः पंचाघल्पकालकथनमापद्विषयं। य
स्तु दक्षिणायने चातुर्मास्ये च कुर्मनिषेधः स्यपेक्ष्य हृगायनानियमस्तद्विषयः काम्ययज्ञादिविषयश्च। यथा विष्णुधर्मोत्तरे। शेते त्र्यवत्तु रोमासान्या वद्ध
वति कार्तिके। विशिष्टानुप्रवर्त्तंते तदा यज्ञादिकाः क्रियाः। नास्ति षेधो नृपश्रेष्ठ या वह्ववति कार्तिकः। भविष्योत्तरेपि। सुप्ते वापि जगन्नाथे के
शवे गरुडध्वजे। निवर्त्तंते क्रियाः सर्वाः स्वाध्वर्गपर्यसमार्तता। ताश्च विवाहव्रतबंधादि आसंस्कारदीक्षणा। गृहयज्ञप्रवेशादिदानान्वेनप्रतिष्ठित् स्मृ
तिः। पुराया नियानि कर्माणि वर्जयेद्दक्षिणायने द्राते मर्शास्त्र तत्र परिगणितानि॥ मौंजीराजीये॥ सुप्ते हरौ प्रकुर्याच्छेषफणोपधाने लक्ष्मीक २०

20A राज्ञ पीमार्डिज्ञपाद्यश्रे। मीनेरवौ धनुषि वा सामिते च शुक्रे वास्तुक्रियाविधिरसौ मुनिभिर्निषिद्ध इति। एवं गुर्वेतिचारसिंहमकरस्थगुरुके त्याघ
ङ्कतो नरसमाहादिषु सर्वेषां शुभानां वश्यककर्मणां आकालिक व शुक्ले रैकाहादिषु च परिगणितानामेव यात्रादीनां निषेधस्तत्र ज्योतिःशास्त्र
वचनेभ्यो ज्ञेयः इत्यत्र मनया प्रसक्तानुप्रसक्तं चिंतया। प्रकृतमनुसरामः॥ यदुक्तं मनावक्ते तीर्थस्नानमनादिदेवतादर्शनं च मलमासादौ न कर्त
व्यमिति तस्य गयायां प्रतिप्रसवो वायुपुराणे। गयायां सर्वकालेषु पिंडं दद्याद्विचक्षणः। अधिमासे जन्मदिने अस्ते च गुरुशुक्रयोः। ॥ न त्यक्त
व्यं गयाश्राद्धं सिंहस्थेपि बृहस्पताविति। अत्र श्राद्धस्य यात्रापूर्वकत्वाद्यात्राप्रतियात्रापि न निषिद्धेसर्थः॥ ॥तथा गोदावर्यां गमायां च श्रीशै
लेय ह्रसाख्ये॥ सुरासुरगुरूसां च मौढ्यदोषो न विद्यते॥ ग्रहणाद्ये तन्निमित्त कुरुक्षेत्रयात्रा हाविति र्थः। अन्यत्रापि संप्रवाहः। काशीखंडे। न
ग्रहास्तादयक्कतो दोषो विश्वेश्वरालये। स्नानमौख्यायनं तत्र सदा तत्र महोदयः इति। एतानि काशीस्तुतिपराणीति मयूखे। तन्न। एतेषां का
शीस्तुतिपरत्वे पि उपरि हिदेवेभ्यो धारयन्नीतिवद्धलवत्तरबाधकाभावात्ते विधिकल्पकत्वस्य युक्तत्वात्। इत्यलं पल्लवितेन। अथ मलमासव्रतं
हेमाद्रौ पाद्मे। देवेशं शंकरं शंभुं सर्वदेवनमस्कृतं। षडाननो महातेजाः प्रणम्य पर्यपृच्छत। नत्वा त्रिमयि गच्छामि धर्मतत्त्वे सुरेश्वर। व्रतानां

जयसिंहक०
२१
21

रं महापुण्यं कथयस्व महाप्रभो। ईश्वर उवाच॥ शृणु वत्स प्रवक्ष्यामि व्रतं पापहरं शुभं॥ यस्यानुष्ठानमात्रेण तुष्टो भवति भास्करः। दुःखं हरति यत्क्षिप्रं
मद्वाक्यात्सौख्यमुत्तमं॥ स्कंद उवाच॥ किं व्रतं कस्य वै दानं कस्य देवस्य पूजनं। केन चादौ पुरा चीर्णं तत्सर्वं कथयस्व नः। ईश्वर उवाच॥ मलमासव्रतं स्कंद
सर्वपापहरं नृणां। सकामं स्यमलं दानं च पूजनं भास्करस्य च। यस्यानुष्ठानमात्रेण पुत्रदौहित्रवान्नरः। धनधान्यसमायुक्तः सर्वपापैः प्रमुच्यते॥
आसीत्पुरा महाराजो नहुषः पृथिवीतले॥ धर्मप्रियः सत्यनिष्ठो देवपूजनतत्परः। प्रजानां पालको नित्यमतिथीनां च पूजकः। गत्वा शक्रपदं
सोऽपश्यत्स्वर्गं नरवाहनः। योऽकुमाकारयद्वै गादगस्त्यमुनिपुंगवं। युक्तः समारूढस्य पतनं नो मिंद्रमायया। मोहितेन तु तेनैव सुक्तो ब्रह्मविदां
वरः सर्प सर्पेति मूढेन ताडितश्च मुनिस्तदा। क्रुद्धेन मुनिना तेन शापितः कुंभयोनिना। सर्पो भवेति हे पाप महासर्पस्तदाभवत्। राजा प्राप्तस्तदा को
दसर्पत्वमतिदारुणं। महारण्ये महाप्राज्ञ सर्वभक्ष्योषवर्जितः॥ देहभावेन तेनापि कृतास्ते पापराशयः। एकदा तु महारण्ये कश्चिद्द्वैपायनो मुनि
ः आजगाम महाभाग तस्य भाग्येन नो द्विजः। तयोस्तु संगतमभूद्दारुणे तरु सकुले तद्दर्शनात्तस्मात्पूर्वजन्मविचेष्टितं। ततश्च विकृतीभूतः राम०
प्रणम्य शिरसा मुनिं। पतितो दंडवत्तस्य पंडवा चव चनं रुदन्। पपात च महीपृष्ठे पापिष्ठं दंडक्ष मप्रभो। माहशानां तु पापानां त्वमेव शरणं सदा २१

21A ।अस्माद्दुःखाद्विमुंचत्वं कृपां कुरु मयि प्रभो।इतिस्तुत्वा च वत्स समुनिः करुणायुतः।उवाच वचनं सर्पं स्वगुप्तमनशोषितं।पूर्वकर्मविपाकेनत्व
याडुःखमुपार्जितं।सर्प उवाच॥तात केन विमुच्येहमनंताद्दुःखसागरात्।मुक्तिर्भवेद्धि भोस्माकं कस्येदं कर्मणः फलं।व्यास उवाच।पूर्वजन्म
नि राजेंद्र मलमासे समागते।नार्चितो भास्करो विष्णुर्विधिना न कृतं व्रतं।तत्कर्मपरिपाकेन त्वं द्विष्टो विप्रयोजने॥शिक्षां परां समभवत्स्वकर्मा
यासहायत्तः।तस्मात्त्वं सर्पयत्नेन न त्वं पतंव्रतमाचर॥यस्यानुष्ठानमात्रेण स्वपदं प्राप्स्यसे ध्रुवं।सर्प उवाच॥केन तावद्विधानेन कर्त्तव्यं व्रत
मीदृशं किं देयं हि व्रते नेह तत्सर्वं कथयस्व नः।व्यास उ०।विष्णुरूपं सहस्रांशुं मलिने मासि पूजयेत्।पूजिते च सहस्रांशौ विष्णुर्भवति पूजितः।म
लमासस्तु मासानां मलिनः पापसंभवः।तस्य पापविशुद्ध्यर्थं मलमासव्रतं चरेत्।दिने दिने प्रदेयानि विविधान्यानि भक्तितः।दक्षिणाघृतयुक्ता
नि कांस्यपात्रस्थितानि च।विष्णुरूपी सहस्रांशुः सर्वपापप्रणाशनः।अपूपान्नप्रदानेन मम पापं व्यपोहतु।अनेनमासेतु संप्राश्य गुडसर्पिः स
मायुतान् दद्यादनेन मंत्रेण त्रयस्त्रिंशदपूपकान्।त्रयस्त्रिंशदपूपानि दातव्यानि दिने दिने।मासस्यांते गुडमिश्राणि अधिमासेन पोत्तमाया
वंति तच्छिद्राणि अपूपस्य च पार्थिव।तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते।वज्रांशुनिर्मलाः पूपाः शालितंदुलनिर्मिताः।आहाराः सर्वदेवानां

जयसिंहक०
२२
22

तेप्रकुर्वंतिमंगलं ॥ सहिरण्यान्घृतापूपान्त्रयस्त्रिंशद्दपूपकान् । अधिमासेतुसंप्राप्ते त्रयस्त्रिंशत्तु देवताः । उद्दिश्यापूपदानेन पृथ्वीदानफलं ल-
भेत ॥ मासाधिकेतुसंप्राप्ते यावत्तवर्तिनपूपकान् । तावद्वर्षमवाप्नोति विष्णुलोके सनातने । त्रयस्त्रिंशदपूपान्नं कांस्यपात्रे निधाय च । सघृतं सहिरण्यं च
ब्राह्मणाय निवेदयेत् । नारायणाज्जगद्बीज भास्करप्रतिरूपक । व्रतेनानेन पुत्रांश्च संपदं चाभिवर्धय । प्रार्थनामंत्रः ॥ अधिमासे यदा राजन् द्वादशी
नाथ पूर्णिमा । व्यतीपातदिने वापि दद्याद्वै वशक्तितः । साज्यपात्रान्हिमगुडं स्त्रयस्त्रिंशदपूपकान् । कांस्यपात्रे विनिक्षिप्य हिरण्येन सम-
न्वितान् । उपानच्छत्रसंयुक्तान्विप्राय विनिवेदयेत् । इदमश्रुरूपं । तत्र मंत्रः । यस्यहस्तेगदाचक्रे गरुडो यस्य वाहनं । शंखः करतले यस्य स मे वि-
ष्णुः प्रसीदतु । कलाकाष्ठादिरूपेण निमेषघटिकादिना । यो वंचयति भूतानि तस्मै कालात्मने नमः । कुरुक्षेत्रमयं देशः कालः पर्व द्विजो हरि-
ः । पृथ्वीसममिदं दानं गृहाण पुरुषोत्तम । मलमासविशुद्ध्यर्थं पापप्रशमनाय च । पुत्रपौत्राभिवृद्ध्यर्थं तव दास्यामि भास्कर । मंत्रेणानेन
वै दद्यात्त्रयस्त्रिंशदपूपकान् । अन्नदानात्परं दानं मलमासे न विद्यते । गृहे तस्य स्थिरा लक्ष्मीर्यो दद्यात्पूपसत्रिधा । दारिद्र्यं न भवेत्तस्य सुतेषा राम-
गशोकविवर्जितः । व्याधिभिर्मुच्यते रोगी मूको वाचस्पतिर्भवेत् । एवं तु विधिना राजन् मलमासव्रतं चरेत् । पुत्रपौत्रैः समायुक्तो मोदते २२

22A पालयन्महीं॥ इत्युक्त्वा समुनिस्कंदं तत्रैवांतरधीयत्तानइत्योमानुषं सर्वं व्रतमेतत्प्रकारहा व्रतस्यास्य प्रभावेन सर्पो मानुषतां ययौ। पुनर्व्रतं चकारे
दं मुनिनायोपदेशितं। विमानवरमारुह्य जगामेंद्रस्य मंदिरं। तस्मात्स्कंद नरैः कार्यं व्रतमेतदनुत्तमं। व्रतेन तोषितो देवो मासकालो भक्तवत्सलः। द
दाति विपुलां लक्ष्मीं पुत्रपौत्रादिसंपदः॥ ॥इति मलमासव्रतं। अथ व्रतांतरं। देवदेव जगन्नाथ भुक्तिमुक्तिप्रदायक। कथयस्व प्रसादेन लो
कानां हितकाम्यया। मुनीश्वराः प्रवदंति क्षयं दैवपापनादयः। अदत्तं नैव लभ्येत दत्तं वै चोपतिष्ठते। यथा वृष्ट्याग्रहस्यस्य पतिवंशस्य नाशिनी
। तथा दानविहीनत्वज्जन्मसर्वं निरर्थकं। तथापि कथयंतीह देवज्ञाः शास्त्रकोविदाः। मलिम्लुचे सदा प्राप्ते क्रियाः कार्याः कथं प्रभो। क्षौरं मौंजी
विवाहश्च व्रतं काम्योपवासकं॥ मलिम्लुचे सदा त्याज्यं गृहस्थेन विशेषतः। श्रीरुवाच॥ अधिमासे च संप्राप्ते किं कार्यं ब्रूहि मे प्रभो। कस्योद्देशेन दात
व्यं वद किंचिन्मदेयकं॥ श्रीकृष्ण उवाच। शृणु देवि महाभागे सर्वलोकस्य हेतवे। सर्वं यदातास्वयं भो कापीद दाति द्विजातये। नान्यो दाता न भोक्ता च इह लोके पर
त्र च॥ असंक्रांतेऽपि संप्राप्ते मासमुद्दिश्य व्रतं चरेत्। अधिमासस्याधिपश्चाहं वैपुरुषोत्तमः। स्नानं दानं जपो होमः स्वाध्यायः पितृतर्पणं। देवार्चनमथान्य
च्च ये कुर्वंति मनुष्यजाः। अक्षयं तद्भवेत्सर्वं ममोद्द[illegible] नयत्नेन मलमासोऽगतः। स्नोत्यादि देवि प्रमादतः। दारिद्र्यपुत्रशोकत्वपायकाविविगाहितं। म
शे

जयसिंहक
२३
23

त्रैलोक्ये भवेज्जन्म तेषां देवि भवे सदा ॥ यदा मल्लिम्लुचो मासः प्राप्यते मानवैः प्रियो ॥ महोत्सवस्तदा कार्य आत्मनो हितकांक्षिभिः ॥ कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां नभस्यां
वा सुरेश्वरि ॥ अष्टम्यां वा प्रकर्तव्यं व्रतं शोकविनाशनं ॥ यथालब्धोपहारेण मासे वास्मिन्मलिम्लुचे ॥ उपोष्य न्हि प्रातः कृत्वा यष्ट्वा पूर्वाह्णिकीं क्रियां ॥ ल्ली
पान्नियमं पश्चान्मध्याह्ने देवं हृदि स्मरन् ॥ उपवासस्य संकल्पं एकभक्तस्य भामिनि ॥ एकस्य निश्चयं कृत्वा ततो विप्रान्निमंत्रयेत् ॥ सपत्नीकान् सदाचारान् कुरूपा
न्दुःखेषकान् ॥ श्रुताध्ययनसंपन्नान् कुलीनान् ज्ञातिसंभवान् ॥ ततो मध्याह्नसमये लक्ष्मीयुक्तं जनार्दनं ॥ स्थापयेद्द्वारतो कुंभे वेदमंत्रैर्द्विजोत्तमैः ॥ पूज
येत्परया भक्त्या गोविंदं सपितामहं ॥ गंधतोयेन संस्नाप्य पंचामृतशुभेन वा ॥ चंदनेन सुगंधेन पुष्पैर्नानाविधैः प्रिये ॥ मिष्टान्नैश्च नैवेद्यैर्धूपादिभिरतंद्रितः
॥ आच्छादनं सुवस्त्रैश्च पीतवस्त्रैर्विशेषतः ॥ घंटावाद्यमृदंगानि घोषैः शंखभेरीसमन्वितः ॥ आरात्रिकं ततः कुर्यात्कर्पूरागरुचंदनैः ॥ अलाभे येन केनापि फलसर्पि
नंत्यहेतवे ॥ ताम्रपात्रस्थिते तोये चंदनाक्षतपुष्पकैः ॥ अर्घ्यं दद्यात्सपत्नीकः प्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ मंत्रेणानेन देवेशि ब्राह्मणैः सह मां स्मरन् ॥ ना
रिंगैर्नारिकेलैश्च फलैर्नानाविधैः शुभैः ॥ पंचरत्नसमायुक्तं जानुनीकृत्य भूतले ॥ आरोप्य भाले हस्ताभ्यां श्रद्धाभक्तिसमन्वितः ॥ अर्घ्यदानमंत्रः ॥ देवदेव नम·
महाभाग प्रलयोत्पत्तिकारक ॥ कृष्ण सर्वेश भूतेश जगदानंदकारक ॥ गृहाणार्घ्यमिमं देव दयां कृत्वा ममोपरि ॥ अथ प्रार्थनामंत्रः ॥ स्वयंभुवे नमस्तुभ्यं २३

23A ब्रह्मणोमिततेजसे नमोस्तु ते ।श्रितानं दद्यांहलाममो परिएवं संप्रार्थ्य गोविंदं पूजयेद्व्रती ॥ सहासपत्नीकानुश्रुवीन्वातानल्लक्ष्मीनारायणौ

स्मरन् ॥ पूजयित्वा विधानेन सपत्नीकः स्मरन्विभुं ॥ स्मर्त्तव्यो द्विजरूपेण पत्नी वै वमन्तुस्मरेत् ॥ परिधाप्य यथाशक्त्या वस्त्रालंकारकुंकुमैः ॥ द्राक्षाभिश्च

कपित्थैश्च पनसैः कदलीफलैः ॥ नालिकेरैश्च नारिंगैः कूष्मांडैर्दाडिमैः प्रियैः ॥ घृतपक्वान्नगोधूमैः सुमैर्गोहालिकैर्वदैः ॥ मसूरैर्घृतशर्कैश्च फाली

तैः खंडमंडितैः ॥ कुंताककर्कटीशाकैः श्रृंगवेरैः समूलकैः ॥ अन्यैश्च विविधैः शाकैः सम्यक्पाकैः पृथक्पृथक् ॥ भक्ष्यभोज्यैश्च स्वादिष्ठकानि विशेषतः ॥

गोरसानां विचित्राणि वासितानि इलादिभिः ॥ अन्यान्यपि च देयानि दानानि विविधानि च ॥ वित्तशाठ्यं न कर्त्तव्यं आत्मनः श्रेय इच्छता ॥ यथावत्संसं

पादमुपविश्य मद्गुरुवन्नाइदं सादुइदं भोज्यं भवदर्थं प्रकल्पितं ॥ यान्यतोरोवते यद्वदन्मया पावितं प्रभो ॥ धन्योस्म्यनुगृहीतोस्मि सार्थं जन्म मदीयं

॥ विसर्जयेत्ततो विप्रान्दत्वा तांबूलदक्षिणां ॥ पत्राणि पूगखंडानि चूर्णं खदिरं शुभं ॥ एलालवंगकर्पूरजातीफलतज्ज्ववं ॥ भ्रानामिमरीचानिसु

रभीन्सदमुवांसुतया ॥ चतुर्भिर्मिलितैर्देवि तांबूलं मम वल्लभं ॥ यो ददाति द्विजाग्रेभ्यः स भवेत्सुभगो नरः ॥ सुभगा च सदा नारी सुसुभे भवेच्छुभे ॥ पुत्रसौभा

ग्यसंयुक्ता तांबूलाज्जायते वला ॥ पत्रैः तुकेशवः प्रीतः पूगेर्गीशः सहांबया ॥ चूर्णेन शंकरा याशुनलः खदिरेणात्मन्मथः ॥ चतुर्भिर्विश्वरूपो सौ यः सु

जयसिंहकृ
२४
24

स्नाति जगत्त्रयं पुनीते पापसंपलीका न हृहतो दद्याद्दक्षिणां।। आसीमांत मज्जु वर्ज्यं भुंजीत तवं धुनिःसह। असंक्रांतं व्रतं नारी या करोति हरिप्रिये। सा रिजं पुत्रशो
कं च वैधव्यं न प्राप्नोति कदाचन। नशोष्यं वंविधेद्दे विपादिकं पापं मलिम्लुचे। मलिम्लुचं प्राप्य नरश्च जितो यैः श्रीनाथदेवः परमो हभक्त्या। कथं भवेत्तेषु सुदुःखसंप
त्पुत्राः सुहृत्स्वे वचने च भार्या।। इति भविष्योत्तरपुराणे मलमासव्रतं। देवीपुराणे ईश्वर उवाच।। शृणु देवि महात्म्यं मलमासस्य पार्वति। ये च मा
साः संक्रांतास्तेषां स्वामी रविः स्मृतः। असंक्रांतास्तु ये मासास्तेषां स्वामी जनार्दनः।। तमुद्दिश्य च यत्किंचित्स्वल्पं वा यदि वा बहु। अक्षय्यं तद्भवेत्के
नैर्जेनानाम यत्तं श्रुतं। मलिम्लुचे तु संप्राप्ते यो न कुर्यात्स्वशक्तितः। दानं वाथ व्रतं वापि विप्राणां भोजनमेव च।। मलिम्लुचे न देहे न स याति निरयं नरः। एक
भक्तेन नक्तेन तथैवायाचितेन च। उपवासेन कुर्वीत मनसा संप्रयत्नतः। दानेनाथ व्रतेनापि यस्य शक्तिर्न विद्यते। शरीरशोषणं तेन कर्तव्यं तीर्थ
सेवनं। वचनाद्द्विजमुख्यानां सर्वव्रतफलं लभेत।। सर्वव्यापी यथा विष्णुः सर्वक्षत्रकपाकरः। मलिम्लुचे तथा दानं लोकद्वयसुखावहं।। श्रीदेव्युवा
च। आपपहीनास्तु ये मर्त्याः पापव्याधिवृतं गतिहि। विवेको नास्ति वै येषां किं कार्यं वै मलिम्लुचे। निर्धनाश्च दुराचारा चाराः परभाग्योपजीविनः। ईश्वर उवाच।। स्नाम॰
दानेन व्रतेन तथा नक्तेनायासेन कायशोषणे।। सर्वस्य नास्ति सामर्थ्यं कर्तव्यं विप्रसेवनं। साधूनां सेवनं देवि सर्वतीर्थफलप्रदं। कालेन लभ्यते तीर्थं स २४

24A घोवैमाधुसेवनात्। साधूनां दर्शनं चैव कीर्त्तनं श्रवणं तथा। मलमासे तथा देवि कर्त्तव्यं श्रेयइच्छता। पुण्यपुञ्ज्ययेन संप्राप्ताः संपदो विविधा गृहे। तामिः पु
नः प्रकुर्वीत संचयः पुण्यकर्मणां। अन्यायेन महादेवि यः प्राप्तो धनसंचयः। यथा कर्मक्षयान्नेह प्राप्यते पुण्यसंचयः। तस्मात्सर्वाणि संप्राप्ते द्रव्याणि नेम
कल्पयेत्। यथा बीजांकुरन्यायो विद्वद्भिर्धर्मतत्परैः। विना येनिश्चयं प्राप्तो धर्मोदयो न संशयः। धर्मबीजं अर्थफलं फलाद्बीजं सुरक्षितं कर्त्तव्यं न व्ययं तत्
न प्राप्ते हार्थ भवेभवे। बीजांकुरं ततो भस्ये घोनदद्याद्धनं द्विजे। लक्ष्मीनारायणं पूज्यं भोजयेच्च द्विजोत्तमान्। इति देवीपुराणे मलमासव्रतं। अथ वि
शेषपूजा। श्रीसूक्तमंत्रैः पुष्पांतं संपूज्य। मत्स्याय नमः। कूर्माय नमः। सहस्रशीर्ष्णे नमः। देवाय नमः। सहस्राक्षपदाय नमः। हरये नमः। लक्ष्मीकां
ताय नमः। हुरेश्वराय नमः। स्वयंभुवे नमः। अमिततेजसे नमः। ब्रह्मरूपाय नमः। देवाय नमः। ब्रह्मगोप्त्रे नमः। इति नामभिर्विष्णुं संपूज्य। लक्ष्मै
नमः। कमलायै नमः। श्रियै नमः। पद्मवासायै नमः। हरिवल्लभायै नमः। क्षीराब्धितनयायै नमः। इंदिरायै नमः। रामि लक्ष्मीं च संपूज्य धूपादु
पचारान्दद्यात्। पूजांते विशेषार्घ्यः तत्र मंत्रः। पुराणपुरुषेशान सर्वशोकनिकृंतन। अधिमासव्रतेनानेन प्रीत्यर्थं गृहाणार्घ्यं श्रिया सह। पुराणपुरुषेशा
न जगन्नाथ सनातन। सपत्नीको ददाम्यर्घ्यं स्थितिस्थित्यंतकारिणे। देवदेव महाभाग प्रलयोत्पत्तिकारक। कृपया सर्वस्य भक्तस्य जगदानंदकारक।

गृहाणार्घ्यमिदं देव हयांकृतामसमोपरि। इति विशेषपूजा। इति पौंडरीकयाजिरत्नाकरकृते जयसिंहकल्पद्रुमे मलमासकृत्यनिरूपणं॥ अथ संक्रांति
र्संक्रांतिमासनिर्णयप्रसंगात्संक्रांतिनिर्णयः प्रस्तूयते। तत्र मेषादिषु द्वादशराशिषु क्रमेण संचरतः सूर्यस्य पूर्वस्माद्राशेरुत्तरराशौ संक्रमणं प्रवेश
ः संक्रांतिः। ताश्च द्वादश। तासु मकरकर्कटसंक्रांती क्रमेणोत्तरायणदक्षिणायनसंज्ञके। तुलामेषसंक्रांती विषुवत्संज्ञके। वृषसिंहवृश्चिककुं
भसंक्रांतयो विष्णुपदीसंज्ञकाः। मिथुनकन्याधनुर्मीनसंक्रांतयः षडशीतिमुखीसंज्ञकाः। तदाह वशिष्ठः। अयने द्वे विषुवती चतस्रः षडशीतिप
ः। चतस्रो विष्णुपद्यश्च संक्रांत्यो द्वादश स्मृताः। मृगकर्कटसंक्रांती द्वे तूदग्दक्षिणायने। विषुवती तुलामेषौ तयोर्मध्ये ततो पराः। वृषवृश्चिककुंभेषु सिं
हे चैव यदा रविः। एतद्विष्णुपदं नाम विषुवादधिकं फलमिति। कन्यायां मिथुने मीने धनुष्यपि रवेर्गतिः। षडशीतिमुखाः प्रोक्ताः षडशीतिगुणाः फलैः।
दीपिकायामपि। हर्यंघ्रिर्वृषसिंहवृश्चिकघटेष्वर्कस्य यः संक्रमः कन्यामीनधनुर्नृयुक्षु षडशीत्याख्यं तुलामेषयोः। प्रोक्तं तद्विषुवं स्मृषेयन सुदृक्कर्को
दिके दक्षिणामिति। हर्यंघ्रि विष्णुपदं। नृयुक् मिथुनं। आसामेव संक्रांतीनां वारभेदेन संज्ञाभेदो रत्नमालायामुक्तः। घोराख्यौ ध्वांक्ष्यमृतघ्नतो व संक्रां रामः
तिरार्के च महोदरी स्यात्। मंदाकिनी सोमगुरौ च मंदा मिश्रा भृगौ राक्षसिका कर्कपुत्रे इत्यादि। तत्फलान्यपि तत एव ज्ञेयानि। आह च पुराणपतमः कालउक्तः विव २५

25A ष्ठः।पंचमसप्ताष्टनवद्वादशाएवचार्कमेण घटिकाख्येतास्तत्पुण्यपारमार्थिकमिति।आस्तुच स्नानादिकमुक्तं नागरखंडे।रवेः संक्रमणं राशौ संक्रांतिरिति कथ्यते।स्ना
नदानतपःश्राद्धहोमादिषु महाफला।हेमाद्रौ विष्णुधर्मे।श्राद्धं संक्रमणे भानोः प्रशस्तं पृथिवीपते।मन्वंतः।अमावास्याद्वादशी च संक्रांतिश्च विशेषतः।
एताः प्रशस्तास्तिथयो भानुवारस्तथैव च।अत्र स्नानं जपो होमो देवतानां च पूजनं।उपवासस्तथा दानमेकैकं पावनं स्मृतमिति।देवीपुराणे।विषुवे
षु च यज्जप्तं दत्तं भवति चाक्षयं।एवं विष्णुपदे चैव षडशीतिमुखेषु च।भरद्वाजः।षडशीत्यां तु यद्दत्तं यद्दानं विषुवद्वये।दृश्यते सागरस्यांतस्तस्यां
तो नैव दृश्यते॥वसिष्ठः।अयने कोटिपुण्यं च लक्षं विष्णुपदीफलं।षडशीतिसहस्रं तु षडशीत्यां स्मृतं बुधैः।शतमिंदुक्षये दाने सहस्रं तु दिनक्षये।वि
षुवे शतसाहस्रं व्यतीपाते त्वनंतकमिति।स्कांदे नागरखंडे।य एते ते मया प्रोक्ताः कालाः संक्रांतिपूर्वकाः।नैतेषु विघ्नं विघ्नोपतश्चाक्षयसंततिता
ः।अश्रद्धयापि यद्दत्तं कुपात्रेभ्योपि मानवैः॥अकालेपि च तत्सर्वं सत्यमक्षयतां व्रजेत्।अत्र स्नानाकरणे दोषमप्याह हेमाद्रौ शातातपः।रविसंक्र
मणे प्राप्ते न स्नायाद्यस्तु मानवः।सप्तजन्मानि रोगी स्यान्निर्धनश्चैव जायते।संक्रांतौ यानि दत्तानि हव्यकव्यानि दातृभिः।तानि नित्यं ददात्यर्कः पु
नर्जन्मनि जन्मनि॥पापक्षयादिकामस्य संक्रांतिनिमित्तोहोरात्रोपवासोऽयनविषुवयोस्त्रिरात्रोपवासश्च विहितो व।क्षिष्ठेनाउपोष्ये

जयसिंह
२६
26

चंद्रसंक्रांतौ स्नातो योऽभ्यर्चयेद्धरिं ॥ प्राप्तः पंचोपचारेण सकामं फलमश्नुत इति। हरिवंशे वृद्धवसिष्ठः। अयने विषुवे चैव त्रिरात्रोपोषितो ... नरः। स्नात्वा त्वायतनं
वै येष्ठा तु सर्वकामफलं लभेत्। अशक्तावाहापस्तंबः। अयने विषुवे चैव त्रिरात्रोपोषितो नरः। स्नात्वा यस्त्वर्चयेद्भानुं सर्वकामफलं लभेत्। अशक्तावाहापस्तं
बः। अयने विषुवे चैव ग्रहणे चंद्रसूर्ययोः। अहोरात्रोषितः स्नातः सर्वपापैः प्रमुच्यत इति। एतच्च पुत्रवद्गृहस्थव्यतिरिक्तविषयं। पुत्रवता गृहस्थेन तु संक्रा
मे नापि संक्रांतिनिमित्तोपवासो न कार्यः। आदित्येहनि संक्रांतौ ग्रहणे चंद्रसूर्ययोः। उपवासो न कर्तव्यो गृहिणा पुत्रिणा तथेति स्वनात्। संक्रांत्यामुपवासं
च कृष्णैकादशिवासरे। चंद्रसूर्यग्रहे चैव न कुर्यात्पुत्रवान् गृही इति नारदवचनात्। अत्र श्राद्धमुक्तं हेमाद्रौ विष्णुधर्मे। श्राद्धं संक्रमणे भानोः प्रशस्तं पृथिवी
पतेः। अत्रापि विहितश्राद्धस्य नित्यत्वमाहापरार्के विष्णुः। आदित्यसंक्रमणं विशेषेण विषुवद्द्वयमयनद्वयं व्यतीपातो जन्मर्क्षमभ्युदयश्च एतांस्तु श्राद्धकाला
न्नैमित्त्यानाह प्रजापतिरिति। तच्च पिंडरहितं। अयनद्वितये श्राद्धं विषुवद्वितये तथा। संक्रांतिषु च सर्वासु पिंडनिर्वपणादृत इति इत्यपरार्के मात्स्योक्ते
ः। अत्र च। द्वादशदिनैरर्वागयनांशप्रवृत्त्या वर्षेऽयुगांशे वक्रमयनग्रहणं अन्यथा संक्रमेणातिसिद्धेरयनग्रहणं व्यर्थं स्यादित्यपरार्कः। वस्तुतस्तु अयनांशाः
शाः षष्टिघ्नाः स्फुटरविगत्यामाजिताः लब्धेन दिनादिना तत्र द्वादशीसंक्रांतेः पूर्वं चलसंक्रांतिः सैवायनसंक्रांतिः। एवं धनायनांशकाले। कर्णाय २६

26A नांशकालेतु लब्धदिनादिनो ध्रुवचलसंक्रांतिर्भवति। करणायनांशास्तु पूर्वं स्थिताः। तदुक्तं वेदांगज्योतिषे। प्रपद्येते श्रविष्ठादौ सूर्याचंद्रमसावुदक्। सा
र्पार्द्धे दक्षिणार्कस्तु माघश्रावणयोः सदा। एतादृशस्त्वंशत्रयोविंशतिः करणायनांशकाले। महायुगादावयनांशाभावः। ततश्चरे वृत्तीयोऽगतागमे
पादे ज्ञोपिका। अन्यदा सर्वसौतारागणां स्वस्वस्थानात्सौरवर्षेणाचलतः पंचाशद्विकलाभिः पश्चिमतः एवं जम्बूचलनं भवति।। तत्र विदृष्ववत्क्रांतिवृत्तसं
पातात्पश्चिमतः क्रांतिवृत्ते ऽष्टादशशतसौरवर्षैश्चलनं भवति। गणसंज्ञं भवति। तस्मात्सप्तविंशत्यंशपर्यंतं सुपवयः। पुनः सत्ये वधनसंज्ञानामुपवया यव
यौ। एवं द्विशताधिकसप्तसहस्रवर्षैरेको भगणो भवति। एवं पुनरयनांशाभावकालः पुनस्तथैवायनांशप्रवृत्तिः। एवं ते भगणाः युगे खख
रामिताः ६०० भवति। तदुक्तं सूर्यसिद्धांते। त्रिंशत्कृत्यो ६०० युगे भानां चक्रं प्राक्परिलंबते। तद्गुणाद्भूदिनैर्भक्ताद्युगणाद्यदवाप्यते। तद्दोस्त्रिघ्ना द
शाप्तांशा विज्ञेया अयनाभिधाः। प्राक्चक्रं चलितं हीने छायार्कात्करणागते। अंतरांशैरथावृत्य पश्चाच्छेषैस्तथाधिके। यत्तु एवं कृते संक्रांतरवांके
द्वादशदिनैरयनसंक्रांतिसिद्धिर्न द्वादशायनांशकाले। इदानींतु घनाष्टादशांशा उपचिताः संति तद्दिनानि सूक्ष्मतया अष्टादश भवंति। गौरवः।
अयनांशकतुल्येन कालेनैव स्फुटं भवेत्। मकरकर्कादिके सूर्ये याम्योदगमनं भवेत्। तत्तत्संक्रांतिकालेऽस्तु स्मृतो विष्णुपदादयः। अयनांशच्युति

रूपसंक्रांतिकाले विष्णुपदाह्वयः प्रवर्त्तते। तेन तत्प्रयुक्तं पुण्यकालादि तत्रापि ज्ञेयमित्यपरार्कः। अस्यार्थः संक्रांतेः सूर्यमंडलनेमिरेखैकदेशस्य तन्म
ध्यकेंद्रस्य वा पूर्वराशिसंबंधत्यागेनोत्तरराशिप्रवेशरूपायाः कालस्यातिसूक्ष्मतया दुर्ज्ञानतया च तत्रैकस्यापि स्नानादिकर्मणोऽनुष्ठातुमशक्यत्वा
द्दूरं नातिदूरं तत्रांतर्घात्यागत्वं निहितकाले तान्यनुष्ठेयानि संनिहितं संनिहितकालश्च दर्शपूर्णमासौ प्रचकालः किमुभयतः किंवान्यतरतः किंया
वांत्यपेक्षायां हेतुपूर्वकं याह्यः कालो देवलेन दर्शितः। संक्रांतिसमयः सूक्ष्मो दुर्ज्ञेयः पिशितेक्षणैः। तद्योगाच्चाप्यधश्चोर्ध्वं त्रिंशन्नाड्यः पवित्रि
ता इति। अधश्च त्रिंशन्नाड्यः ऊर्ध्वं च त्रिंशन्नाड्यः पुण्यकालः। संक्रांतिनिमित्तस्नानदानादियोग्य इत्यर्थ इति माधवः। हेमाद्रिस्तु। अधः पंच
दश ऊर्ध्वं च पंचदश इति संमिलिता त्रिंशदित्यपि व्याचख्यौ। यत्तु। कैश्चिदुक्तं माधवेन प्रत्येकं त्रिंशदित्युक्तं। तदतीतानागतो भोगो नाड्यः पं
चदश स्मृता इति देवीपुराणविरुद्धं भुज्यते पाल्यते विधिनिषेधावस्मिन्निति भोगः। भुज पालनाभ्यवहारयोरिति स्मरणात्। तत्त्यागलभ्य
विरुद्धमिति तं। सामान्यकालस्योक्तत्वात्। विशेषकालस्य तु त्रिंशत्कर्कटकोपायाः संनिहिता इत्यादिवक्ष्यमाणत्वात्। तथा च सामान्येऽनयोर्नाम-
यमकरणो हेमाद्रौ। अन्हि चेद्रात्रियुग्मं स्याद्राशौ वेदाः शरद्वयं। संक्रांतिः पक्षिराज्ञेया दानाध्ययनकर्मसु नित्यादिवा कार्य इत्यसामान्येन काल २७

27A विधानात्माधवोक्तावपि न दूषणोऽस्मावनं युक्तं। इदं सामान्यतः सर्वसंक्रांतिविषयं॥ विशेषस्तूच्यते। कर्कटके पूर्वास्त्रिंशत् नाड्यः पुण्याः। मकरे तु माध
वमते परा विंशतिनाड्यः पुण्याः। तदाह वृद्धवसिष्ठः। अतीतानागते पुण्ये द्वे उदग्दक्षिणायने। त्रिंशत्कर्कटके नाड्यो मकरे विंशतिस्मृता इति
हेमाद्रिमते तु मकरसंक्रांतौ चत्वारिंशत् घटिकाः पुण्यकालः। तदुक्तं ब्रह्मवैवर्त्ते। त्रिंशत्कर्कटके नाड्यो मकरे तु दशाधिकाः। भविष्यत्ययने पु
ण्याः अतीते चोत्तरायणे। दशाधिकास्त्वारिंशदित्यर्थः। बृहस्पतिः॥ अयने विंशतिः पूर्वा मकरे विंशतिः पराः। वसिष्ठः। मध्ये तु विषुवे पुण्यं
प्राङ्दृष्टो दक्षिणायने। षडशीतिमुखे तीते। अतीते चोत्तरायण इति। यत्तु न चैतद्युक्तं। अत्र चशब्दादुत्तरायणेऽनागतेपि पुण्यमिति हेमाद्रिः। त
न्मानं विमतमिति तन्न हेमाद्रौ संक्रांतिसामान्यपुण्यकालाभिप्रायेण तथाभिधानात्। अतीतानागतेषु पुण्ये द्वे तू दग्दक्षिणायने। उत्तरायणे तु
तत्काल्यमतीते चोत्तरायण इति वासिष्ठवचने पूर्वार्द्धेनोदग्दक्षिणायनयोरतीतानागतकालस्य पुण्यत्वमभिधायापात्तमोत्तरार्द्धे शेषसाकीते चोत्त
रायणे इत्यस्यानागतपुण्यत्वबोधकत्वे नैरर्थक्यात्। हेमाद्रौ तथैव व्याख्यानाच्च। विषुवयोस्तु प्राक्पश्चाद्दश दश नाड्यः पुण्याः। यथासह वाह
वर्त्तमाने तुलामेषे नाड्यस्तूभयतो दश इति। विष्णुपदीषु तु षोडश पश्चाच्च षोडश नाड्यः पुण्याः। तदाह वृद्धवसिष्ठः। पुण्यायां विष्णुपद्यां तु प्राक्प

जयसिंहक०
२८
28

स्यादपि षोडशेति। षडशीतिमुखपश्चात्षष्टिनाड्यः पुण्याः तदाह वृद्धवसिष्ठः षडशीत्यां व्यतीतायां षष्टिरुक्तास्तु नाडिकाः पुण्याख्या विष्णुपद्याश्च प्राक्पश्चा
दपि षोडश। तथा स्वर्णसारे तु षडशीतिमुखे पश्चात्षोडशघटिका इत्युक्तं अत्र हेमाद्रिः षडशीतिमुखानां च तसृणां मध्ये कैकस्याः पंचदश पंचदशेति मिलित्वा
षष्टिर्नाड्यः पुण्या इति तथा च स्कान्दे षडशीतिमुखे तीते नाड्यः पंचदश स्मृता इति कालतत्वविवेचने तु परमार्थतस्तु षष्टिरिति पाठः। अष्टिः षोडशतत्छंदसः षो
डशाक्षरत्वात्। अत्र विष्णुपद्याः पराः षोडश घटिकाः पुण्याः पूर्वाः षोडश घटिकाः पुण्यतमा इति। अवस्था द्रष्टव्या। याम्यायने विष्णुपदे तथा द्वौ हानाय
नं तं विषुवे तु मध्यं वदंत्यतीते षडशीतिवक्त्रे महर्षयः स्वल्पयने च सौम्ये षडशीतिमुखे तीते च नेव विषुवद्वये इत्यादिलौगाक्ष्याद्यनेकवचनेषु पूर्वकालस्य
पुण्यतमत्वप्रतिपादनात्। क्वचित्तु अतीते विषुवद्द्वय इति पाठः। कन्यायां मिथुने चैव मीने धनुषि चाद्विजाः घटिकाः षोडश ज्ञेयाः परतः पुण्यदीपिकाः वृष
भे वृश्चिके चैव सिंहे कुंभे तथैव च। पूर्वमष्टमुहूर्त्तं वयाह्यं स्नानजपादिषु स्थिति वृद्धहन्तारदीयवचनाच्च। ननु संक्रांतिसामान्यविषयत्वेन पश्चाद्धस्त्रिंशन्ना
ड्यः पवित्रा इत्युक्तं वाक्यांतरेषु दशषोडशादीनां पुण्यत्वमुक्तमिति परस्परविरोध इति चेत्। न। त्रिंशन्नाडीनां पुण्यत्वं षोडशनाडीनां तदपेक्षया सान्निहि तम·
तत्वात्पुण्यतरत्वं ततोपि संन्निहितानां पुण्यतमत्वमिति विरोधपरिहारात्। तदाह वसिष्ठः। यायाः सन्निहिता नाड्यः तास्ताः पुण्यतमाः स्मृता इति। संक्रां २८

28A

तीनां पूर्वोत्तरकालौ पुण्यपनयानिर्णीतौ। ताश्च संक्रांतमः कदाचिदन्हि भवंति। कदाचिद्रात्रौ भवंति। तद्भेदादनुष्ठानभेदमाह वृद्धवसिष्ठः। अन्हि संक्रमणे पु
ण्यमहः कृत्स्नं प्रकीर्तितं। रात्रौ संक्रमणे पुण्यं दिनार्द्धं स्नानदानयोः। अर्द्धरात्रादधस्तस्मिन्मध्यान्हस्योपरि क्रिया। ऊर्ध्वं संक्रमणे चोर्ध्वमुदयात्प्रहरद्व
यमिति। अर्द्धरात्रात्पूर्वं रात्रौ संक्रमे पूर्वदिनोत्तरार्द्धं पुण्यं। अर्द्धरात्रादूर्ध्वं संक्रमे उत्तरदिनपूर्वार्द्धं पुण्यं स्नानदानादिषो ग्यामि सर्वः। तथा च। आसन्न
संक्रमं पुण्यं दिनार्द्धं स्नानदानयोरिति। यदा समं पूर्णोर्द्धरात्रे संक्रांतिः स्यात्तदा दिनद्वयं पुण्यं। तदाह वृद्धवसिष्ठः। संक्रमस्तु निशीथे स्यात्सद्यूर्ध्वयामाः पूर्व
पश्चिमाः। संक्रांतिकालो विज्ञेयः ततः स्नानादिकं चरेदिति। ज्योतिर्वसिष्ठोपि। पूर्णे वैवार्द्धरात्रे तु यदा संक्रमते रविः। तदा दिनद्वयं पुण्यं त्वक्काम
कर्कटावितिता मकरकर्कटयोस्तु विशेषो वक्ष्यते। गार्ग्यः कालेन्दुनेर्द्धरात्रे तु यदा संक्रमणं भवेत्। तदहः पुण्यमिच्छंति गार्ग्यगालवगौतमाः। देवी
पुराणे। संपूर्णोर्द्धरात्रे तूदये तस्मये पि च। मानार्द्धं भास्करे पुण्यं अपूर्णे शर्वरीदले। संपूर्णोर्द्धरात्रे निशीथस्य सर्वे। उदयः प्रातः संध्या। अ
स्तमयः सायं संध्यामानार्द्धं प्रहरद्वयं। अस्तमये पूर्वदिने प्रहरद्वयं ग्राह्यं। उदये तूत्तरदिनप्रहरद्वयं प्रशस्तमतः। संपूर्णोच्चार्द्धरात्रे दलद्वयं संक्रमे सं
क्रमणे उभयोः पूर्वोत्तरदिनयोरुत्तरार्द्धं पूर्वार्द्धं पुण्यं। अपूर्णे शर्वरीदले। सायं प्रातःसंध्योरुक्तो। पूर्वभागपरि स्वर्थः। योगेनलक्षया वा भास्करोदिवसः॥ देवीपु

जपासिंहक
२९
29

राणे। अर्द्धरात्रे तु संस्पृष्टौ दिवा पुण्यमनागतं। संस्पृष्टौ उभयोर्यामयोर्मतिरेके परे हनि। अत्र संस्पृष्टौ अर्द्धरात्रशब्देन सायंसंध्यानिशीथपर्वभागग्रहणे तत्र सं
क्रमणे न विद्यते आगतं आगमनं यस्य तत् अनागतं अनागामि। अतीतमित्यर्थः। न पुनस्तत्केभावे कः। एवमर्द्धरात्रसंक्रमणे दिनद्वयार्द्धस्य विकल्पेन ग्राह्य
त्वे प्राप्ते व्यवस्था कृता देवीपुराणे। आदौ पुण्यं विजानीयात् यद्यद्भिन्ना तिथिर्भवेत्। अर्द्धरात्रे व्यतीते तु विज्ञेयमपरे हनीति। अर्द्धरात्रसंक्रमणे य
दि संक्रमणकालीना तिथिः पूर्वदिनसोत्तरार्द्धवर्तितिथ्यभिन्ना भवति तदा पूर्वदिनोत्तरार्द्धं ग्राह्यं। यदि भिन्ना भवति तदा पूर्वदिनार्द्धं न ग्राह्यं किंतु
परदिनपूर्वार्द्धमित्यर्थः सिद्धं। अर्द्धरात्रे व्यतीते तु संक्रमणे तत्कालीनतिथेर्भिन्नत्वे अभिन्नत्वेपि परदिनपूर्वार्द्धमेव पुण्यमित्यर्थः। यदा त्वर्द्ध
रात्रसंक्रमणे तत्कालीनतिथिर्दिनद्वयेप्यभिन्ना भवति तदा विष्णुपदा पूर्वदिनोत्तरार्द्धं ग्राह्यं षडशीतिमुखे तूत्तरदिनपूर्वार्द्धं ग्राह्यं विषुवे तु पूर्वदि
नार्द्धमुत्तरदिनार्द्धं वा ग्राह्यं। मकरस्य तु रात्रौ संक्रमे परदिनं पुण्यं। कर्कटकस्य तु रात्रौ संक्रमे पूर्वदिनं पुण्यं। अत एव वृद्धगार्ग्यः। यदास्तमयवेला
यां मकरं याति भास्करः। प्रदोषे वार्द्धरात्रे वा स्नानं दानं परे हनि। भविष्योत्तरेपि। कार्मुकं तु परित्यज्य झषं संक्रमते रविः। प्रदोषे वार्द्धरात्रे वा स्नानं दानं
नं परेहनीति। झषो मकरः। अर्द्धरात्रे तदूर्ध्वं वा संक्रांतौ दक्षिणायने पूर्वमेव दिनं ग्राह्यं यावन्नोदयते रविरिति। भविष्योत्तरेपि। मिथुनात्कर्कसंक्रां २९

29A तिर्यां हिंसादंसुमालिनः प्रभाते वा निशीथे वा कुर्यो दहनिवृर्वंतः। एवं मकरकर्कट्योः रात्रौ संक्रमेऽपूर्वोक्तवचननिचये नाहि वैव स्नानादिकर्त्तव्यता प्रति
पादिता। इदानीं रात्रावपि तत्र स्नानादिकर्त्तव्यताप्रतिपादकानि वचनानि लिख्यन्ते। भविष्यपुराणे। रात्रौ स्नानं न कुर्वीत दानं चैव विशेषतः। नैमि
त्तिकं च कुर्वीत स्नानं दानं च रात्रिषु। वृद्धवसिष्ठः। पुत्रजन्मनि यज्ञे च तथा संक्रमणे रवेः। राहोश्च दर्शने स्नानं प्रशस्तं नान्यथा निशि। सुमंतुः। ग्रह
णोद्वाहसंक्रांतियात्रार्तिप्रसवेषु च। श्रवणे वेतिहासस्य रात्रौ दानं प्रशस्यते। गोभिलयाज्ञवल्क्यौ। राहुदर्शनसंक्रांतिविवाहात्ययवृद्धिषु। स्नान
दानादिकं शस्तं निशि काम्यव्रतेषु च। विष्णुः। विवाहव्रतसंक्रांतिप्रतिष्ठाऋतुजन्मसु। तथोपरागपातादौ स्नाने दाने निशा शुभेति। अत्र माधवम
दनरत्नादयः। एतेषां वचनानां मिथो विरोधात् स्यंतरां भवेन विकल्पोंगीकर्त्तव्यः। स च तत्तद्देशप्रसिद्धशिष्टाचारवशात् व्यवस्थितो द्रष्टव्यः। तथा च
माधवीये। मकरे कर्कटे रात्रावप्याचारादनुष्ठितिरिति। अतएव मदनरत्ने। तथा वृद्धाः शिष्टाचाराः शिष्टा रात्रौ मकरादिसंक्रांतौ तन्निमित्तस्नानदा
नादिकं रात्रावेव चरंति। उदीच्यास्तु तन्निमित्तस्नानदानादिकं दिवैव कुर्वंतीति। निर्णयसिंधौ तु। यानि विवाहव्रतसंक्रांतौ स्नानादि गोभिलादिवच
नानि रात्रौ स्नानदानश्राद्धादिकर्त्तव्यत्वप्रतिपादकानि। तानि मकरकर्कटसंक्रांतिविषयाणि। मुख्यत्काम करकर्कटावितिरिक्तयोर्हि वाऽनुष्ठानस्य पर्यु

जयसिंहक

३०

30

दृष्टत्वेन तत्रैव रात्रावनुष्ठानं न स्याद्विध्यात्प्रसूचितत्वात् इति हेमाद्रिप्रभृतयः । वस्तुतस्तु । प्रागुक्तवचनैरुक्तयोर्दिनद्वयपुण्यत्वादेवेवपूर्वदिनात्मकरकर्कट
योरपि स्नानदानं परेहनी [illegible] रिमिरहः पुण्यत्वोक्तेरहःपुण्यत्वानुपपत्त्या कल्प्यरात्रिनिषेधस्य प्रत्यक्षरात्रिविधिना बाधात्सर्वसंक्रांतिषु रात्रावनुष्ठा
नविकल्पः सर्वदेशाचाराद्यवतिष्ठत इति युक्तः पंथा इति स्थितं ॥ अयनविषुवे तु अनध्यायविशेषः स्मृत्यंतरे ॥ आह्नि वेद्वा त्रियुग्मं स्याद्द्वात्रौ वेद्वासरद्व
यं संक्रांतिः पक्षिणी तेषां च नाध्ययनकर्म तु ॥ स्नानं वेदस्य दानं अर्थयन मिज्ज्यावत् ॥ अन्यत्रापि । निशाद्वयं दिवारात्रौ संक्रमे वासरद्वयं । अनध्या
यं प्रकुर्वीत अयने विषुवे तथेति । संक्रांतिवदयने पुण्यकालमाह । जाबालिः । संक्रांतिषु यथा कालस्तद्वयेप्ययने तथा । अयने विंशतिः पूर्वा म
करे विंशतिः परेति । अयने मकरायनेस्वर्गीः पुण्यतमाः । मकरे मकरसंक्रांतौ पराः पुण्यतमा इत्सर्थः । माधवोपि । मकरस्य त्रिरिन्नैकादशसंक्रांतिसं
वेधि नित्ययने संक्रांतिवत्पुण्यमिति । आदित्यस्य राशिसंक्रमवत् नक्षत्रसंक्रमेप्यहो तत्र गार्ग्यः राशिनक्षत्रसंक्रमेपि स्नानदानादिकं कार्यं । तत्राहतो
मिनिः । नक्षत्रराशौ रविसंक्रमे स्युरर्वाक्परत्रापि सेंडुनाड्यः । पुण्यास्त्वघंदोः त्रिधराप लैर्मुगे कैव नाडीमुनिभिः प्रमोदिता । नाड्यश्चतस्रः सप राम·
बाः कुजस्य बृहस्पतेस्तामनवः पलानि ॥ साढीश्चतस्रः पल सप्त शुक्रात् गुरोश्च शुक्रे सप्त पलावतस्रः । दिनाग नाड्यः पल सप्त शुक्राः शनैश्चर ३०

30A

स्पामिहिताः स्वपुराणाः। आद्यंतमध्ये जपदानहोमं कुर्वन्नवाप्नोति स्कंदधाम। गार्ग्यः। यस्मिन्नृक्षमासाद्य रविः संक्रमणं भवेत्॥ तन्मासमध्यं तीरेण स्नायैरक्लेश
घ्न नक्षत्राः। तगरसरोरुहपत्रैः रजनीसिद्धार्थलोध्रसंयुक्तैः। स्नानं जन्मर्क्षगते रविसंक्रमणे नृणां शुभदं। अथ संक्रांतिकृत्यं हेमाद्रौ। अयनादौ सदा देयं द्रव्य
मिष्टं गृहेषु यत्। षडशीतिमुखे चैव विमोक्षे चंद्रसूर्ययोः। ब्रह्मपुराणे। शुक्लपक्षे तु सप्तम्यां यदा संक्रमते रविः। महाजया तदा सा वै सदा भीष्मा रविप्रिया। स्ना
नं दानं तपो होमः पितृदेवादिपूजनं। सर्वं कोटिगुणं प्रोक्तं तपनेन महोजसा। अस्यां घृतपयोभ्यां च रविं स्नापयिता अश्वमेधफलं प्राप्य सूर्यलोकं ततो यातीत्या
दित्यचैवोक्तं। अथ संक्रांतिविशेषे दानानि हेमाद्रौ विश्वामित्रः। मेषसंक्रमणे भानोर्मेषदानं महाफलं। वृषसंक्रमणे दानं गवां प्रोक्तं तथैव च। वस्त्रान्नपान
दानानि मिथुने विहितानि तु। घृतधेनुप्रदानं तु कर्कटे परिशिष्यते। ससुवर्णं छत्रदानं सिंहे च विहितं सदा। कन्याप्रवेशे वस्त्राणां सुरभीणां तथैव च। तुला
प्रवेशे धान्यानां बीजानामेव चोत्तमं। कीटप्रवेशे वस्त्राणां वेश्मनां दानमेव च। कीटो वृश्चिकः॥ धनुःप्रवेशे वस्त्राणां यानानां च महाफलं। झषप्रवेशे दारूणां
दानमग्नेस्तथैव च। कुंभप्रवेशे दानं तु गवां अंबुतृणस्य च। मीनप्रवेशे स्नानमालानामपि चोत्तमं। दानान्यथैतानि मया द्विजेंद्राः प्रोक्तानि कालेन तु
नरः प्रदत्ता प्राप्नोति कामं मनसेप्सितं च। तस्मात्प्रशंसंति हि कालदानं। स्कांदे। धेनुं तिलमयीं राजन् दद्याद्यश्चोत्तरायणे। स सर्वान्कामानवाप्नोति

जयसिंहक

३१

31

विंदते परमं सुखं। विष्णुधर्मोत्तरे। उत्तरे त्वयने विप्रा वस्त्रदानं महाफलं॥ तिलपूर्णमनड्वाहं दत्त्वा रोगैः प्रमुच्यते॥ मंगलकृत्येषु ज्योतिर्निबंधे नारदः। त्याज्याः स्व
र्पस्य संक्रांतेः पूर्वतः परतस्तथा। विवाहादिषु कार्येषु नाड्यः षोडश षोडशेति॥ एतत्सुरेप कालोपलक्षणं भानोः संक्रांतिभोगश्च ऊलिकश्चार्द्धयामिक इ
ति ज्योतिःप्रकाशे वर्ज्येषु संक्रांतिभोगस्य परिगणनात्। इति संक्रांतिनिर्णयः। तत्त्वसंचमसमाप्तं॥ अथ पक्षः। तत्र पक्षशब्दः पक्षपरिग्रह इत्यस्मात् धा
तोर्निष्पन्नो देवकार्याणि पित्र्यकार्याणि येन वा पक्ष्यते परिगृह्यते यः कालविशेषः स तथा वदति। अथवा चंद्रस्य पंचदशानां कलानामापूरणं क्षयो वा परिगृह्यते यत्र
स पक्षः। स द्विविधः शुक्लः कृष्णश्च। चंद्रकलावृद्ध्युपलक्षितः शुक्लः। चंद्रकलाक्षयोपलक्षितः कृष्णः। एतौ शुक्लकृष्णपक्षौ पूर्वापरपक्षाविच्युच्ये
ते। पक्षौ पूर्वापरौ शुक्लकृष्णौ मासस्तु तावुभौ इत्यमरसिंहेनाभिधानात्। शुक्लपक्षश्चापूर्यमाणपक्ष इत्यप्युच्यते। अनयोश्च विनियोगो ज्योतिःशास्त्रादौ द
र्शितः। उभौ नियुक्तौ खलु शुक्लकृष्णौ शुभाशुभे कर्मणीति प्रश्नसावित्र्यादिभिः। इति पक्षनिर्णयः। अथ दिवसनिर्णयः मदनरत्ने। स च तुर्विधः। चांद्रसौर
सावननाक्षत्रभेदात्। एतेषां स्वरूपमुक्तं विष्णुधर्मोत्तरे। तिथिनैकेन दिवसश्चांद्रे माने प्रकीर्तितः। अहोरात्रेण चैकेन सावनो दिवसः स्मृतः। आदित्यभागभो एम.
गेन सौरो दिवस उच्यते। चंद्रनक्षत्रभोगेन नाक्षत्रो दिवसः स्मृत इति। तिथिभागयोर्लक्षणं तत्रैव दर्शितं। त्रिंशांशश्चापि राशेर्भोग इत्यभिधीयते। आदि ३१

31A

स्याद्विप्रकृष्टस्तु भागद्वादशकं यदा। चंद्रमाः स्यात्तदा रामतिथिरित्यभिधीयत इति इति दिवसनिर्णयः॥ अथ तिथिनिर्णयः। तत्र तिथिशब्दस्तनोतेर्धातोर्नि
ष्पन्नः। तनोति विस्तारयति वर्द्धमानां क्षीयमाणां चंद्रकलामेकां यः कालविशेषः सा तिथिः। यद्वा यथोक्तकलया तन्यत इति तिथिः। तदुक्तं सिद्धांतशिरोम
णौ। तन्यंते कलया यस्मात्तस्मात्तास्तिथयः स्मृता इति। एतदेवाभिप्रेत्य स्कांदे पठ्यते। अमा षोडशभागेन देवि प्रोक्ता महाकला। संस्थिता परमा माया
देहिनो देहधारिणी। अमादिपौर्णमास्यंता या एव शशिनः कलाः। तिथयस्ताः समाख्याताः षोडशैव वरानने इति। अयमर्थः। या महामायाधारशक्तिरू
पा देहिनां देहधारिणी संस्थिता सा चंद्रमंडलस्य षोडशभागेन परिमिता चंद्रदेहधारिणी अमानाम्नी महाकलेति प्रोक्ता क्षयोदयरहिता नित्या तिथि
संज्ञिकैव। इतराश्चापि पंचदशकला दिवसव्यवहारोपयोगिन्यः क्षयोदयवत्यः पंचदश तिथयो भवंति तेनातिथयः षोडशैवेत्यविरुद्धं वचनं। श्रुतिरपि त
स्या एव पंचदशकला ध्रुवैवास्य षोडशी कलेति। एवं सत्यत्र सामान्यविशेषरूपेण तिथिर्द्विविधमुक्तं भवति। तत्र येयमुक्ता क्षयोदयवर्जिता
ध्रुवा षोडशी कला तद्युक्तकालस्तिथिसामान्यं यास्त्ववशिष्टा वृद्धिक्षयोपेताः पंचदशकलास्ता निर्विशिष्टाः कालविभागास्तिथिविशेषास्तासां च पंच
दशानामेकैकां कलां वह्न्यादयः प्रजापत्यंताः पंचदश देवताः क्रमेणापिबंति। तत्र वह्निरेकां कलां प्रथमं पिबतीति प्रथमेत्युच्यते। तया युक्तः कालस्ति

जयसिंहक
३२
32

शेषः प्राथम्यवाविना प्रतिपच्छब्देनाभिधीयते। एवं द्वितीयादिपंचदशपर्यंतानां तिथीनां नामान्यवगंतव्यानि। ताः एताः कृष्णपक्षतिथयो भवंति। पुन
श्चैताः पीताः कलाः अनेनैव क्रमेण। तत्र तथा वन्ह्यादिदेवताभ्यो निर्गतः स्वकं मंडलं पूरयंति। तामियुक्ताः कालविशेषाः शुक्लपक्षगताः प्रतिपदाद्यास्तिथयो भ
वंति। वन्ह्यादिदेवतानां कलापानं सोमोत्पत्तौ पाद्मे। प्रथमां पिबते वन्हिर्द्वितीयां पिबते रविः। विश्वेदेवास्तृतीयां तु चतुर्थीं सलिलाधिपः। पंचमीं तु वषट्
कारः षष्ठीं पिबति वासवः। सप्तमीमृषयो दिव्या अष्टमीमजएकपात्। नवमीं कृष्णपक्षस्य यमः प्राश्नाति वै कलां। दशमीं पिबते वायुः पिबत्येकादशीमुमा
।हेमाद्रौ तु रुद्र एकादशीं कलामिति पाठः॥ द्वादशीं पितरः सर्वे समं प्राश्नंति भागशः। त्रयोदशीं धनाध्यक्षः कुबेरः पिबते कलां। चतुर्दशीं पशुपतिः पंचदशीं
प्रजापतिः निपीताः कलावशेषश्चंद्रमा न प्रकाशते। कला षोडशिका या तु अपः प्रविशते सदा। अमायां तु सदा सोम ओषधीः प्रतिपद्यते। तमोषधिगतं गा
वः पिबंत्यंबुगतं च यत्। तत्क्षीरममृतं भूत्वा मंत्रपूतं द्विजातिभिः। हुतमग्निषु यज्ञेषु पुनराप्यायते शशी॥ दिने दिने कलावृद्धिः पौर्णमास्यां तु पूर्णतेति
।इति तिथिशब्दार्थनिर्णयः॥ ॥श्रीमद्दिल्लीशसेनोद्भटविकटभटश्रेणिमत्तेभसिंहश्चंडोन्माघत्तुरुष्कच्छिन्नबहुमतीपालनेधर्मराजः॥ पौत्रः श्री राम.
रामसिंहक्षितिपकुलमणेर्विष्णुसिंहस्य पुत्रः श्रीमन्महाराजाधिराजो जयहरिरमणाधीशवत्कोरुदेवी मातः।१ श्रीमत्पंडितदेवभट्टतनयः श्रीराघवांघ्रिद्व ३२

32A यद्यानावासमसमस्तकामनिवहः संप्राप्नुदसरत्नाकरः। तस्मै श्रीजयसिंहवर्मनृपतेः कल्पद्रुमेकामदं प्रत्यग्रं स्तबकं शिवं सममकोत्सत्काल्पपत्रावृत्तः।२।। इतिज
यसिंहकल्पद्रुमोद्योते संवत्सरादिनिर्णयः समाप्तः।। अथ मासान्मतः सर्वतिथिनिर्णयः। तत्रातिथिर्द्वेधा। सम्पूर्णा खण्डा च। तत्र संपूर्णा स्वोदयपूर्णा तोदर्शि
ता।। अतिपूर्वम्भूतयः सर्वा उदयादोदयाद्रवेः। संपूर्णा इति विख्याता हृतिज्योतिःसिद्धांते। सर्वोह्येतास्वसंपूर्णा श्चोदयाद्दोदयं स्थिताः षष्टिघटिका ति
कां तं पूर्णा तिथिरिति नारदीये। अथ घटिकामाधनं निर्णयाम्नतेम हाभारते निरूपितं।। कर्षगाम्यक्षिकैः षड्भिः पलैस्ताम्रस्य भाजनं। त्रिंशदंगुलविस्तारमु
च्छ्रितं चतुरंगुलं।। स्वर्णमाषेण कृतावचतुरंगुलकाष्ठिकां। मध्यभागेतया विद्धं नाडिका घटिका स्मृता।। तदंध्रेणांभसापात्रं यावत्कालेन पूर्यते।। स कालो
नाडिका तस्याः षष्टिभागो विघटिका। नाडीद्वयं मुहूर्तेस्तु ते पंचदशवासरः। एवं रात्रिस्तथापक्षमासर्त्वयनवत्सरा इति। स्वर्णमाषादिमानं चागमे प्रोक्तं
।यवः स्यात्सर्षपैः षड्भिर्गुंजावस्यात्त्रिभिर्यवैः।। गुंजाभिः पंचभिश्चैको माषकः परिकीर्तितः। भवेत्षोडशभिर्माषैः स्वर्णस्तैः पुनः स्मृतः। पलं स्वर्णैः च
तारः पंचवापि प्रकीर्तितमिति। कर्षस्तु पलस्य चतुर्थो भागः। तदुक्तं त्रिकाण्ड्यां।। मानं तूलांगुलिप्रस्थैर्गुंजापंचाद्य माषकः।। ते षोडशाक्षः कर्षो स्त्रीप
लं कर्षचतुष्टयमिति। अथ संपूर्णादि नक्षयसंबंधिनी खण्डा। तस्मां हि नद्वयसंबंधिन्यां सत्यां व्रताद्यनुष्ठाने पूर्वा परा वो पादेयस्यादिसंदेहे निर्णयः।। त्रि

पत्ते। तत्र प्रतिपदाद्याः सर्वाः खंडास्तिथयो मध्याह्नादिकालविशेषे विहितेष्वेकभक्तादिव्रतेषु यस्मिन्यस्मिन्दिने तत्कालव्यापिन्यो लभ्यंते तत्तद्दिनगतास्त
याह्याः। कर्मणो यस्य यः कालस्तत्कालव्यापिनी तिथिः तया कर्माणि कुर्वीत ह्रासवृद्धी न कारणमिति वृद्धयाज्ञवल्क्यवचनात्। गार्ग्यः। निमित्तं कालमादा
य वृत्तिर्विधिनिषेधयोः। विधिः स्पृश्यतिथौ तत्र निषेधः कालमात्रके। तिथीनां पूज्यतानाम कर्मानुष्ठानयोग्यता। निषेधस्तु निवृत्तात्मा कालमात्रमपे·
क्षत इति। न च केवलं वाचनिकत्वायमर्थः। किंतु न्याय्योपीति निषेधवाक्ये समनेन सूचयति। तथा हि विधिषु विधेयानुष्ठानस्याभ्युदयहेतुत्वं प्रमेयं। स
ह्यहरनुष्ठानादेवाभ्युदयसिद्धेस्तिथिविशेषे कृत्यानुष्ठेयमिति विधेये जायते संदेहः। निषेधेषु तु कालविशेषे कर्मविशेषानुष्ठानस्यानर्थहेतुत्वं प्र
मेयं। यदाकदापि च तत्काले तत्कर्मानुष्ठानेनर्थप्रसंगात्सर्वदैव तत्काले तद्वर्ज्यं भवतीति तत्र नास्ति संदेहः। नन्वेवं वचनाभ्यां यतश्च कालविशे
षप्रयुक्तसर्वनिषेधानां तावत्कालिकत्वसिद्धौ अभ्यंगमैथुनदंतधावननिषेधेषु पुनरुक्तावत्कालिकत्ववचनं किमर्थं अभ्यंगे वोदधिस्नाने दंतधावनमैथु
ने। जाते च मरणे चैव तत्कालव्यापिनी तिथिरिति। सत्यं विधेयकर्मविशेषविषयव्यवस्था कल्पापवादार्थं तस्मिन्वचने निषेधानां केषांचिदुपादानं हि एम·
ष्टांतत्वेन जननमरणयोरिव। न हि जननमरणयोरनुष्ठेययोः साकल्यवचनप्रवर्त्तिते येन तदपवादः कर्त्तव्यः। साकल्यवचने स्नानदानज ३३

33A

पादिष्विमादिशब्देन तदर्थकेन दानाध्ययनकर्मस्विति बहुवचनेन शास्त्रदृष्टेष्टानामेव कर्मणां ग्रहणात्। अत एव निषेधानामप्यल्पसादृश्यात्तत्रानुपाद
नं। न च जननमरणाभ्यां तन्निमित्तकस्यानुष्ठेयकर्मणः सोपादानं तन्निमित्तकश्राद्धादौ साकल्येष्टत्वादेव तत्रापवादः संभवात् जननमरणयोस्तु
न्निषेधानामपि दृष्टत्वात्तत्रैव तत्रोपादानं ज्ञातस्य तत्र तिथिविशेषाधिकरणकोमातादिनिमित्तानां सकलनिषेधानां चोपलक्षणमेव तद्ग्रहणम्। मि
ति। न च युग्माहि वाक्यविरोधात्कथमयं निर्णयः। तथाहि। युग्माग्नियुगभूतानां षण्मुन्योर्वसुरंध्रयोः। रुद्रेण द्वादशीयुक्ता चतुर्दश्याथ पूर्णिमा। प्रतिपद्य
प्यमावास्या तिथ्योर्युग्मं महाफलम्। एतद्व्यस्तं महादोषं हंति पुण्यं पुराकृतमिति निगमवचनं॥ युग्मं द्वितीया। अग्निः तृतीया॥ युगं चतुर्थी। भूत पंचमी। षष्ठ
ष्ठी। मुनिः सप्तमी। वसुरष्टमी। रंध्रं नवमी। रुद्र एकादशी। अत्र द्वितीयातृतीयेत्येकं युग्मं। अत्र द्वितीयादिप्रतिपदंतासु क्रमेण द्वयोर्द्वयोस्तिथ्योः पर
स्परमेव युग्मं अक्षय्यफलं॥ न पुनर्व्यस्तमिति व्यस्तं युग्माभिप्रायः। अस्मिन्युग्मसप्तके पूर्वा तिथिरुत्तरविद्धा ग्राह्या उत्तरा तु पूर्वविद्धेत्यर्थः। ततश्चानेन वच
नेनामावास्याविद्धा प्रतिपत्पूर्वेद्युर्ग्राह्येति विधीयते। कर्मणो यस्य यः कालः इत्यनेन तु द्वितीयायुतायाः प्रतिपदः कर्मकालव्यापित्वेनासां ग्राह्यत्वे सुवचने
वचनयोर्विरोधः। तथा खर्वो दर्पस्तथा हिंसा त्रिविधं तिथिलक्षणं। खर्वदर्पौ परौ पूज्यौ हिंसा स्यात्पूर्वकालिकी तिथ्याद्योशनसो वाक्यं भवेत्तिथेः स्या

म्यं।दर्पो व ह्निः।हिंसाक्षयः।एते च व ह्निसाम्यक्षयाः पूर्वतिथ्यपेक्षया यथा॥एकादशी पूर्वे ह्नि मध्यान्हादधिका वर्द्धते।अन्यापि अन्यस्मिन्नपि पूर्वतिथेरधिका॥प
र्वः समतिथिः पूर्वदिने मध्यान्हव्यापिनी।अन्यापि अन्यस्मिन्दिवसे तावत्येवेति।हिंसा तिथेर्ह्रासः।तु घोगाञ्जितिथिरपि हिंसेत्युच्यते।यथा एकादशी पूर्वदिने मध्यान्हा
न्यूना अन्यापि अन्यस्मिन्नपि पूर्वतिथेर्न्यूनेति।ततश्च वह्निसाम्यपोहन्त्राया ह्या।क्षयेत्तु पूर्वेद्युः प्रतिपादकेनानेन कर्मकालव्यापिन्येव तद्दिपरी
तापि तिथिर्ग्राह्येति प्रतिपादकस्य कर्मणोपयस्येत्येवमादेर्विरोध इति।तथा शुक्लपक्षे तिथिर्ग्राह्या यस्यामभ्युदितो रविः।कृष्णपक्षे तिथिर्ग्राह्या यस्यामस्त
मितो रविरिति मार्कंडेयवचनेनापि विरोधः॥तस्मात्परस्परवचनविरोधात् कथं पूर्वोक्तनिर्णय इति चेत्।उच्यते।तत्र तावत् तिथिः पंचधा संभवति।अन्य
तरस्मिन्नेव दिने सकलकर्मकालव्यापिनी।अन्यतरस्मिन्नेव दिने कर्मकालैकदेशव्यापिनी॥दिनद्वयेपि सकलकर्मकालव्यापिनी दिनद्वयेपि कर्मकालै
कदेशव्यापिनी।तत्र व्याप्तोपकारद्वयं साम्यं वैषम्यं चेति दिनद्वयेपि कर्मकालसंबंधरहिता चेति।तत्राद्यपक्षद्वये व्रतदानादावेकोद्दिष्टादिश्राद्धे च कर्म
णो यस्य यः कालः इत्यनेनैव निर्णयः।न तत्तु ग्मवाक्यादिभिः।तत्र हि युग्मवाक्येन निर्णये कर्तव्ये विद्धा वा सा दिविद्धा कर्मकालव्यापिन्यः प्रतिप रप्फ·
द्यादिति पर्यायाः स्युः।तथा खर्वदर्पवाक्येनात्र निर्णये कर्तव्ये तिथिवृद्धौ कर्मकालव्यापिन्यप्युत्तरविद्धा ग्राह्या स्यात्॥ ॥तथा चात तत्कर्मवि ३४

34A शेषेषु प्रतिपदादितिथिविषयकानेकवाक्यबाधः स्यात्। संभवति चाबाधे बाधकल्पनमयुक्तं। तृतीये पंचमपक्षयोस्तु युग्मवाक्येन खर्वदर्पवाक्येन
च निर्णयः पूर्वोक्तदोषाभावात्। तत्राप्येवं व्यवस्था युग्मादिवाक्यं व्रतदानादिविषयमेव। खर्वदर्पवाक्यमेकोद्दिष्टादिश्राद्धविषयमेव। द्वितीयादिके युग्मा
नाम्नूपतान्नियमादिषु एकोद्दिष्टादिवृद्ध्यादौ ह्रासवृद्ध्यादि चोदनेति व्याख्यातेः। नियमादिषु व्रतदानादिदैवकर्मसु। एकोद्दिष्टादौ त्वादिशब्देना
भ्युदयिकव्यतिरिक्तश्राद्धग्रहणं। वृद्ध्यादिशब्देनाभ्युदयिकश्राद्धग्रहणं। चतुर्थपक्षे यदा दिनद्वयेपि कर्मपर्याप्तकालव्यापिनी तदा युग्मा
दिवाक्येन निर्णयः। एकस्मिन्नेव दिने कर्मपर्याप्तकालव्यापिनी तदा सैव ग्राह्या विहिततिथिलाभात्। यद्युभयत्रापि न कर्मपर्याप्तकालसंबंधीकिं
तूभयत्रापि कर्मकालैकदेशसंबंधिनी तत्र न्यूनाधिक्येऽधिककालव्यापिनी ग्राह्या साम्ये तु या कर्मोपक्रमकालस्पर्शिनी सैव ग्राह्या नान्या
याय स विहितः कालः कर्मणस्तूपक्रमे। तिथिर्याभिमता सा तु कार्या नोपक्रमोज्झितेति बौधायनवचनात्। स्कांदेपि योयस्य विहितः कालः कर्म
णस्तूपक्रमे। विद्यमानो भवेदंगनोऽसितोपक्रमेणातु। सर्वथा कर्मकालव्याप्त्यभावे तु कर्मोपक्रमकालगैव ग्राह्या कर्मोपक्रमकालगा तु कति
मियं ग्राह्या न युग्मादरः इति दीपिकोक्तेरिति निर्णयसिंधौ। अत एव यां तिथिं समनुप्राप्य उदयं याति भास्करः। सा तिथिः सकला ज्ञेया स्नानदानज

जयसिंहक पादिषु॥ यां तिथिं समनुप्राप्य अस्तं याति दिवाकरः। सा तिथिः सकला ज्ञेया स्नानदानादिकर्मसु। त्यादीनि देवलादिवचनानि हि नद्युपेपि कर्मका
३५ लव्यापिति थ्यभावे सुगमा दिवाकाविहिततिथेः संपूर्णत्वं प्रतिपादयंति। इदं तूदयास्तमयकालिकतिथेः संपूर्णत्वाभिधानं यदोदयादूर्ध्वं मुहूर्त्तत्रयं
35 मुहूर्त्तद्वयं वा विहिता तिथिर्भवति अस्तमयात्प्राक् मुहूर्त्तत्रयं तद्द्वयं वा गत्तव्यं। तदुक्तं विष्णुधर्मोत्तरे। उदिते दैवतं भानौ पित्र्यं चास्तमिते रवौ। द्विमुहू
र्त्तं त्रिरन्हश्च सा तिथिः हव्यकव्ययोरिति। भानावुदिते सत्यन्हो मुहूर्त्तद्वयं दैवतं। अस्तमिते तत्पूर्वकालिकमन्हो मुहूर्त्तत्रयं। पित्र्यं अतः तत्काल
व्यापिनी तिथिः हव्यकव्ययोर्ग्राह्या। सा तिथिस्तदहोरात्रं यस्यामभ्युदितो रविः। वर्द्धमानस्य पक्षस्य ह्रासे त्वस्तमयास्थिता॥ त्रिमुहूर्त्ता न कर्त्तव्या या ति
थिः क्षयगामिनी द्विमुहूर्त्तापि कर्त्तव्या या तिथिर्वृद्धिगामिनीति दक्षवचने द्विमुहूर्त्तग्रहणां उदयसंबंधिन्यामेव॥ अस्तगायास्त्रिमुहूर्त्तापरत्वव्याख्याता हू
त॥ तदुक्तं स्कंदपुराणे। यां तिथिं समनुप्राप्य यात्यस्तं पद्मिनीपतिः। सा तिथिस्तद्दिने प्रोक्ता त्रिमुहूर्त्तापि या भवेदिति। अत्र त्रिमुहूर्त्तोनेति दक्षवचना
त्ह्रासवृद्धिवशेन तिथिनिर्णय आमश्राद्धादिविषयः। तथा तु त्रिमुहूर्त्तापाः क्षयवृद्धिलक्षणामिति स्कंदवचनं व्रतादिविषयं द्वितीयादिके तिथ्यासनि राम·
गमवचनात्॥ यानि तु॥ व्रतोपवासस्नानादौ घटिकैका यदा भवेत्। उदये सा तिथिर्ग्राह्या विपरीता तु पैतृके॥ आदित्योदयवेलायां याल्पोकापि तिथिर्भवेत्। ३५

35A पूर्वाह्णे स्नानं गतं व्याप्य भक्तानोदयं विनेत्यादीनि स्कंदपुराणोक्तौ बौधायनवचनानि मुहूर्तत्रयात्मककालव्यापिन्यामपि तिथौ संपूर्णत्वप्रतिपादकानि तानि वै
श्वानरादिकरणव्याप्येनाभ्युत्तानुवादरूपतया त्रिमुहूर्त्तव्याप्ततिथिप्रशंसापराणि । युग्मवाक्यादिनिर्णयप्रसूनवचनवारादियोगप्रशस्ततिथि व्यतिरिक्तविष
यः । अत एव गोभिलः । याति मित्रो द्वसंयुक्ता पावयोगेन नारद ॥ मुहूर्त्तत्रयमात्रापि सा पित्र्ये प्रशस्यत इति । द्वितीयोपि शाण्डिल्योभिन्नक्रमः । सर्वापीत्यन्वय
ः । उदये त्रिमुहूर्तेति द्विमुहूर्त्तगा या अस्तमये च त्रिमुहूर्त्तगा याः संपूर्णत्वाभिधानं वक्ष्यमाणाभ्यंगादिव्यतिरिक्तविषयं । तदुक्तं स्कंदपुराणे । अभ्यंगे चोदये स्ना
ने इत्यादि मन्वादौ च युगादौ च ग्रहणे वंशसंक्षयोः । व्यतीपाते वैधृतौ च तत्कालव्यापिनी क्रियेति । मन्वादिषु स्नानदानश्राद्धादिक्रियाम न्वाद्यादिकालएव क
र्त्तव्या । न कालांतर इति मन्वाद्यादि विलक्षणार्थः । नारदीयो पारणो मरणोन्मरणां तिथिस्तात्कालिकी स्मृता । यदा तु कैव तिथिः पूर्वाह्णे ग्राह्येत्येके न च वक्ने नोच्यते उक्त
तथा द्वैपस्मरणेन तदा शुक्लपक्षे तिथिर्ग्राह्या तिमार्कें उदय च वचनं व्यवस्थापकमिति सर्वमनवद्यं । इति सामान्यतः सर्वतिथिनिर्णयः । अथैकभक्तकालनिर्णा
यः । तत्र स्कंदपुराणे वैश्वानरव्रते पठ्यते । प्रतिपत्क्रमकाशीस्तमास्ने कपिला प्रदद्यति । तत्राद्यावेकभक्तानि विविधानि स्वतंत्रमंगागमुपवासप्रतिनिधिरूपं चेति
॥ तत्र स्वतंत्रैकभक्तस्वरूपं तन्निर्णयश्च स्कांदे । दिनार्द्धसमयेतीते भुज्यते नियमेन यत् । एकभक्तमिति प्रोक्तमतस्तत्स्याद्दिवैव हीति । देवलोपि । दिनार्द्धसमये

तीतेषु उपक्तो नियमेन यतः ॥ एकभक्तं द्वितयोक्तं न्यूनं ग्रासत्रयेणापि वितिः तत्रैकभक्तं मध्याह्नव्यापिन्यां कार्यं । तदुक्तं पुष्यपुराणे । मध्याह्नव्यापिनी ग्राह्या एकभ
क्ते सदा तिथिरिति । बौधायनोपि । उदये तूपवासस्य नक्तस्यास्तमये तिथिः । मध्याह्नव्यापिनी ग्राह्या एकभक्ते तु तिथिः । अत्र मध्याह्नो नाम पंचधा विभक्तस्या
ह्नः तृतीयो भागः । तत्र अहोरात्रयोस्त्रिंशन्मुहूर्त्ताः । अह्नि पंचदश रात्रौ पंचदश एतेषां मुहूर्त्तानां नामानि ज्योतिःशास्त्रे कश्यपेनोक्तानि गौरीवल्लभसर्पमि
त्रपित्तरोवसुस्तु विश्वाहू याजन्मोभो हतमखेंद्रइन्द्रमुकुंदेवेशनक्तंचराः ॥ तोयेशार्यमयोनयोहस्रगजथा पंचदश ॥ वामसरस्वत्यादि । रुद्राजाहिर्बुध्न्यपूषा
श्विनाग्रयः कीनाशोग्निधातृचंद्रादितिज्याः । विष्णुर्भास्करत्वाष्ट्रवायुमुहूर्त्ता रात्रौ क्रमात्स्वतकालाग्निरुद्राद् इति । स्मार्त्तानि नामानि पुराणे दर्शितानि रौद्रः श्वेत
श्च मैत्रश्च तथा सारभटः स्मृतः । सावित्रो वैश्वदेवश्च गांधर्वः कुतपस्तथा । रौहिणस्तिलकश्चैव विभवो नैरृतिस्तथा । शांबरो विजयश्चैव भगः पंचदश स्मृता
इति । एते पंचदश सूर्योदयादारभ्य क्रमाद्दिवामुहूर्त्ताः । तथा रात्रिमुहूर्त्ताः शंकरश्चाजपाच्चैव तथाहिर्बुध्न्यमैत्रकौ । आश्विनो याम्यवाह्नेयौ वैधात्रश्चांद्र एव च । आ
दितेयो गुर्वजेव श्चवैष्णवः सौर एव च । ब्राह्मो नाभस्यतश्चैव मुहूर्त्ताः क्रमशो निशीति । अत्र घटिकाद्वयात्मको मुहूर्त्तः तदुक्तं निर्णयामृते महाभारते- ना राम·
डीद्वयं मुहूर्तः स्यादिति सरउक्तं रत्नमालायां । दिनेयः पंचदशो भागो रात्रेस्तथा तद्वि मुहूर्त्तमामनंतीति तत्स्वाहोरात्रिकाभिप्रायेणावोध्यम् । यद्यपि अह्नो विभागः द्वे ३६

36A धा त्रेधा चतुर्धा पंचधा च दश पंचेति तथापि बहुसंमतत्वाच्चातुर्धा पंचधा विभाग एव गृह्यते। पूर्वाह्णोऽपराह्ण इति द्वेधा विभागः। स चोक्तः स्कांदे। आवर्त्त-
नात्तु पूर्वाह्णो ह्यपराह्णस्ततः पर इति। तस्य च पर्वनिर्णयादावुपयोगः॥ त्रेधा विभागमाह शातातपः। यस्मादह्नस्तु पूर्वाह्णे देवास्त्र्यंशं न मध्ये व हरंति। मध्यं-
दिने मनुष्यास्त्वपराह्णे पितर इति। स्मृत्यंतरेपि। पूर्वाह्णो देवानां मध्याह्नो मनुष्याणामपराह्णः पितृणामिति। एतस्य च श्राद्धादावुपयोगः। चतुर्धा विभागमाह
गोभिलः। पूर्वाह्णः प्रथमं सार्द्धं मध्याह्नः प्रहरं तथा। आतृतीयादपराह्णः सायाह्नश्च ततः पर इति। एतस्य च यत्र कर्मविशेषे गमकसंज्ञा वस्तत्रोपयोगः। पंच-
धा विभागस्तु श्रुतिमूलोक्तो यथा। मुहूर्त्तत्रितयं प्रातःस्तावानेव तु संगवः। मध्याह्नस्त्रिमुहूर्त्तः स्यादपराह्णस्तु तादृशः। सायाह्नस्त्रिमुहूर्त्तश्च सर्वकर्मसु गर्हि-
त इति। अस्यार्थः। उदयान्मुहूर्त्तत्रयं प्रातःकालः। तदनंतरं मुहूर्त्तत्रयं संगवः। ततः परं मुहूर्त्तत्रयं मध्याह्नः। ततः परं मुहूर्त्तत्रयं अपराह्णः। ततः परं मुहूर्त्त-
त्रयं सायाह्न इति। ननु त्रिंशद्घटिकात्मके दिवसे पंचधा विभागे सति एकैकस्य कालस्य मुहूर्त्तत्रयात्मकत्वं संभवति। षडशीत्यादिषु दिनमानह्रासे क-
थं त्रिमुहूर्त्तात्मकत्वेनायं विभाग इति चेत्। उच्यते। त्रिमुहूर्त्तमित्यह्नः पंचमभागोपलक्षणं॥ अतश्चाह्नो ह्रासवृद्धौ न दोषः। एवं च षड्घटिकात्मकम-
ध्याह्नस्योत्तरस्मिन् घटिकात्रये एकभक्तं कर्त्तव्यं। अन्यथा दिनार्द्धसमयेतीते इति वचनस्यानर्थक्यं प्रसज्येत इत्यमेव निर्णीतं हेमाद्रौ मदनरत्ने निर्णी

जयसिंहक०
३७
37

याम्नोतेन॥ अत्र मध्याह्नशब्दो दिनार्द्धसमयेतीत इति वचनात् मध्याह्नोत्तरदलपरः पद्मोदग्ध इति वत्। तत्र स्वतंत्रमेकभक्तं यस्यां तिथौ विहितं तस्यां मध्या
ह्नोत्तरदलव्यापिन्यामेव कर्त्तव्यं। दिनद्वयेपि तद्व्यापिन्यां युग्मवाक्यान्निर्णयः। दिनद्वयेपि मुख्यकालास्पर्शे शैवैर्वैष्णवैर्ग्राह्या गौणकालव्यापित्वात्। तस्यामपे
कभक्तमुख्यकालस्यैव कर्त्तव्यं। तिथ्यादिषु भवेद्यावत् यावान्ह्रासो वृद्धिः परेहनि तावान् ग्राह्यः स्मृतः पूर्वे घुरहस्तोपि स्वकर्मणि इति वचनेन एवं तिथेरपि तावतो ह्रा
सस्य कल्पनेन मुख्यकालेपि एकभक्तादितिथिसंभवात्। केचित्तु तिथेः परस्या घटिकाश्च याः स्युर्न्यूनास्ताः पूर्वा साधिका स्वतांस्तां। अर्द्धं विप्रोज्झं वत याप्रयो
ज्यं ह्रासे वृद्धौ प्रथमेह्नि नेत्याहितिलोगाक्षिवचनेनोत्तरतिथिह्रासवृद्धिस्पर्शे वैतिथौ योजनात् मुख्यकाले तत्संभवमाहुः। दिनद्वये मुख्यकालैकदेशस्पर्शे तु
ल्पव्याप्तौ पू वैर्वैर्ग्राह्या। गौणकालस्यापि व्याप्तनात्। पद्मे चैकामुख्यकालैकदेशमप्यधिकव्याप्तौ तिनदाग्धिकमुख्यकालव्यापित्वे न मैकव्याप्तौ। अयं
निर्णयः स्वतंत्रैकभक्तविषयः। अनन्यत्र तामंत्रैकभक्तं प्रधानव्रतेन मध्याह्ने शुक्लयेन्द्रपेत्यादि वचनान्मुख्यकालावरोधेन गुणविरोधे व्रतादर्थ्यो रि
ति न्यायेन मुख्यकालात्ययात्तमपि गौणकाले कर्त्तव्यं। यथा दीक्षणीयेष्टिः प्रधानसोमयागानुरोधेन इष्टिकालासर्वदाः अप्रयुक्ताकालान्तरे क्रियते। उपम
पवासप्रतिनिधिरूपं तु एकभक्तमुपवासदिने मध्याह्ने उपवासाशक्तौ येसंग्राह्ये संग्राह्यं पिरात्रैव कर्त्तव्यं॥ तिथिर्यथोपवासस्यापेक्षैकभक्तेपि सा तथेति ३७

37A सूर्यं त्ववचनात्। इति जयसिंहकल्पद्रुमे एकभक्तकालनिर्णयः। अथ नक्तकालनिर्णयः। नक्तं नामाहरशनं वर्जयित्वा रात्रौ भोक्तव्यमिति। तिथ्यमादिवारात्रि
व्रते। तस्मादेतद्दिवारात्रिव्यापिन्यामेव तिथौ कर्तव्यं। तदुक्तं स्कंदपुराणे। दिवारात्रिव्रतेष्वेकमेव तिथौ स्मृतं। तस्मादुभयव्यापिन्यां कुर्याद्देवव्रतं व्रती।
अन्यो भयव्यापिन्यामेवैव न पः। दिवारात्रिव्यापिन्याश्चाभावे प्रदोषव्यापिन्या कार्यं तदुक्तं वत्सः। प्रदोषव्यापिनी ग्राह्या तिथिर्नक्तव्रते सदा। एकादशी
विनाः सर्वाः शुक्ले कृष्णे समाः स्मृताः। एकादश्युपवासप्रतिनिधिरूपं तु नक्तमेकादश्युपवासाशक्तेन एव कार्यं। नक्तैकादश्याः प्रदोषव्यापित्वापेक्षा समर्थ
ः। प्रदोषपरिमाणमुक्तं स्कंदपुराणे। उदयात्प्राक्तनी संध्या घटिकात्रयमिष्यते। सायं संध्या त्रिघटिका अस्तादुपरि भास्वतः। प्रदोषः त्रिमुहूर्तः स्याद्दिवा
वस्तंगते सतीति। व्यासोपि। त्रिमुहूर्तः प्रदोषः स्याद्भानावस्तंगते सति। नक्तं तत्र तु कर्तव्यमिति शास्त्रविनिश्चय इति। हेमाद्रौ विष्णुधर्मे। प्रदोषोस्तमया
दूर्ध्वं घटिकात्रयमुच्यत इति। अस्य च नक्तस्य कालद्वयं भविष्यपुराणोदर्शितं। मुहूर्तोनं दिनं नक्तं प्रवदंति मनीषिणः। नक्षत्रदर्शनान्नक्तमहं मन्ये गणा
धिपेति। अस्य च नक्तव्रतकालद्वयस्य अधिकारिभेदेन व्यवस्थामाह देवलः। नक्षत्रदर्शनान्नक्तं गृहस्थस्य बुधैः स्मृतं। यतेर्दिनाष्टमे भागे तस्य रात्रौ
निषिद्धमत इति। स्मृत्यंतरेपि। नक्तं निशायां कुर्वीत गृहस्थो विधिसंयुतः। यतिश्च विधवा चैव कुर्यात्तत्सदिवाकरं। सदिवाकरं तु तत्रोक्तमंतिमे घटिकाद्वये। नि

शा नक्तं तु दिवा नक्तं ज्ञेयं यामार्द्धे प्रथमे सदेति। इत्यं व्यवस्था नक्तकालद्वयस्य माधवेनोक्ता। मदनरत्ने तु प्रकारांतरेण व्यवस्थोक्ता। अयं नप्रदो
षो नक्तव्रतस्य मुख्यकालः। अस्तमयात्प्राचीनो मुहूर्त्तोनुकल्पः। मुहूर्त्तोनं दिनं नक्तमिति भविष्यपुराणोक्तिरेवं नक्षत्रदर्शनोत्तरं प्रदोषकालस्याहं मन्यइ
तिस्वाभिमतत्वेनाभिधानात्। इतरस्य तु पराभिमतत्वेनाभिमतत्वेनाभिधानाक्षेपात्तस्याभिप्रेतत्वात्। अत्र च वचनेन नक्षत्रदर्शनादिति ल्यब्लोपे पंचमी
अत्र तद्य नक्षत्रदर्शनं प्राप्य नक्तं विहितभोजनं विधेयमित्यर्थः। अतथात्वे परत्र साहस्त्रावगम्यते तो हि सेति जाबालिवाक्ये दिनद्वयेपि प्रदोषव्याप्त्यभावे सा
यान्हव्याप्तेराश्रयणात्। यदा नक्ततिथिः पूर्वदिने प्रदोषं व्याप्नोति अपरदिने अस्तमयादर्वाचीनं त्रिमुहूर्त्तं व्याप्नोति किं विधास्पदेश तिनदाह पूर्वत्रैव नक्तं
कार्यमित्युक्तं जाबालिना॥ अहस्तु तिथयः पुण्याः कर्मानुष्ठानतो दिवा। नक्तव्रते तु सर्वत्र रात्रियोगः प्रशस्यते इति। यदा नक्ततिथिः पूर्वापरयोरन्हो
:प्रदोषव्याप्नोति तदापरैव ग्राह्या॥ दिवारात्रिव्यापित्वात्। तदाह जाबालिः। यदि स्यादुभयोरन्होः प्रदोषव्यापिनी तिथिः। तत्रोत्तरत्र नक्तं स्यादुभयत्रापि
साप्यत इति॥ दिवारात्र्यावयोस्त्वर्थः। पुरुकर्म प्रसाराणि प्रदोषकालस्यात्र स्तमयात्प्राचीनमुहूर्त्तत्रयस्य च नक्तकालत्वाभिधानं प्रदोषव्यापिनी यत्र त्रिवि राम:
मुहूर्त्ता दिवा यदि। तदा नक्तव्रतं कुर्यात्स्वाध्यायस्यानिषेधवज्जन्मुख्यगौणसाधारणेन वर्तितव्यं। यत्तु भविष्यपुराणाद्दिवितोल्पकालग्रहणं नदमुख्य

38A

कालत्वेपि तत्वाशक्त्या येत्ति तेनासन विरोधः। ननु द्वयात्याक्तनीसंध्याघटिकात्रयमुच्यते। सायंसंध्या त्रिघटिका अस्तादुपरि भास्वत इति। स्कंदपुराणोक्तसं
ध्यायाः घटिकात्रयात्मकत्वाभिधानात्। तस्मात् चत्वारीमानि कर्माणि संध्यायां परिवर्जयेत्। आहारं मैथुनं निद्रां स्वाध्यायं च चतुर्थकम् इति वचनेन भोज
नप्रतिषेधात्कथं नक्षत्रदर्शनानंतरं नक्तभोजनविधानमिति चेत्। न भोजननिषेधस्य मुख्यसंध्याकालसंबंधेनैव वक्तुं शक्यत्वात्। गौणघटिकात्म
कसंध्याश्रयेकारणाभावात्। संध्यानामदिनरात्र्योः संधौ विहिता संध्योपासनादिक्रिया। सूर्यबिंबखंडमार्त्तंडमंडलोपलक्षितसमयः। तस्याव्यक्तत्वात् क्रि
यापाश्च विततत्वेन तावत्तिकाले कर्तुमशक्यत्वात् मुख्याप्युपाधेसति संध्याशब्देन संधिसंबंधः पूर्वापरक्रियापर्याप्तः कालोलक्ष्यते अतश्च सर्वलोकप्र
सिद्धः खंडमार्त्तंडमंडलोपलक्ष्यादिताराकोदयांतो मुख्यः सायंकालः। तथा च याज्ञवल्क्यः॥ ॥प्रातःसंध्यां सनक्षत्रां सायंसंध्यां सभास्करां॥
जपन्नासीत सावित्रीं प्रत्यगातारकोदयात्। संध्या प्राक्प्रातरेवं हि तिष्ठेदासूर्यदर्शनात्। स्मृत्यंतरे च। नक्षत्रदर्शनात्संध्यासायं तत्परतः स्थिता। तु
त्परारजनीज्ञेया तत्र धर्मान् विवर्जयेदिति। घटिकात्रयात्मकः संध्याकालस्तु मुख्यकाले दैवादकृतानां संध्योपासनादीनां घटिकात्रयपर्यं
तंकर्त्तव्यताप्रत्तुत्तापनार्थः। संध्यागर्जितादिनाविहितानाध्यायादिपरश्च। हेमाद्रौमदनरत्ने च॥ उक्तस्तुवा घटिकात्रयं संध्याशब्दार्थः। तथापि

जयसिंहक
३९
39

नतत्रनिषेधः तस्य रात्रिप्रात्नभोजनविषयत्वात्। यत्तु निशीथेपि संध्यौ। गौडास्तु प्रदोषोस्तमयादूर्ध्वं घटिकाद्वयमिष्यते इति वचनोक्तः स दोषः। संध्यात्रदि
नराज्योः संधौ मुहूर्त्तः। अर्द्धास्तमयात्संध्याव्यक्तीभूता न तारका यावत्। तेजःपरिहानिर्वशाज्ञानोर्भागोदयं यावदिति वराहोक्तेरित्याहुः। तन्न अस्य मु
ख्यावृत्त्या नध्याय्यदीपरत्वादिति तदृज्ञानविज्ञमिंशिववस्तुनेनक्तभोजने चतस्यैव प्रदोषकालस्य सर्वत्र विहितत्वात्। यदपि तु। यच्च मदनरत्ने
नक्तस्य वैध्यत्वाद्रागप्राप्तभोजनगोचरो निषेध इति तन्नाविधेर्निषेधाविरोधात्। अन्यथा कपिंजलानित्यत्रापि श्योनादिकानां हिंसनं स्यादिति तत्
स्सर्वं विधिविस्पृष्टे निषेधानवकाशादिति मीमांसको क्षोषविरोधात् घटिकाद्वयत्र यप्रदोषप्रतिपादकमाधववचनं यथाविरोधाशोपेक्ष्यं। कालतत्वविवेच
नेपि घटिकात्रयं संध्याग्रहणोपि वैधनक्तभोजने नक्षत्रदर्शनानंतरं घटिकात्रयमध्येपि क्रियमाणे न दोषः। नह्विषयत्वे तु विधिप्राप्ते निषेधप्रव
त्तौ विहितनिषिद्धत्वेनाष्टदोषदुष्टविकल्पापत्तेरिति। अनेनैव न्यायेनादित्यवारसंक्रांत्यादिषु रात्रिभोजननिषेधस्य रागप्राप्तविषयत्वादृष्टमादि
नक्तव्रतरविवारादियोगेपि रात्रावेव कर्त्तव्यं यदा दिनद्वयेपि प्रदोषसंबंधः तदोत्तरदिने सायान्हे कर्त्तव्यं। तदुक्तं स्कांदे। प्रदोषव्यापिनी न स्याद्दिवा राम
नक्तं विधीयते। आत्मनो द्विगुणा छाया मतिक्रामति भास्करे। तन्नक्तं नक्तमित्याहुर्न नक्तं निशिभोजनं। एवं ज्ञात्वा ततो विद्वान्सायान्हे तु भुजिक्रियां ३९

39 A

रूपोन्नक्तव्रतीनक्तं फलं भवति निश्चितमिति । अत्र तथात्वे परत्र स्यादित्याह वृत्तक्रमे वा । अत्र वाशिष्ठे कृष्णपक्षे चैकभक्तं वा निरग्निः शोषेद्वर्षकः । सौरनक्तव्रतमपि पत्तत्प्रमी
रविवारादौ विहितं तत्कालाया हरप्रवर्त्तयं तदुक्तं सुमंतुना ॥ त्रिमुहूर्त्तेऽस्तगे वार्के निशि चैतावती तिथिः । तस्मात्सौरं नरो नक्तमहरन्ते तु भोजनमिति । कू
र्मपुराणेऽपि । नास्य हि पुराणां ह्यापाम तिकामे ग्रहारादिः । तदा सौरं चरेन्नक्तं न नक्तं निशि भोजनमिति । भविष्यपुराणेऽपि । येत्वादित्यदिने ब्रह्मन्नक्तं कु
र्वंति मानवाः । दिनांते ते तु भुंजीरं न निषेधो रात्रिभोजने इति । हरिनक्ते विशेषः स्कांदे उदयस्था सदा एज्या हरिनक्तव्रते तिथिरिति । अन्यन्नक्तं तु स
कांग्याद्यावपि रात्रावेव निषेधस्मरणात्प्रासभोजनगोचरस्तेन वैधो वाधकत्वात् । या निह्ना पदात्तु द्विगुणांच्छायां कुर्वंति पतिभास्करः । अत्र नक्तं विजानी
यात्तन्नक्तं निशि भोजनमित्यादीनि सौरधर्मादिवचनानि दिवानक्तविषयाणीति तानि यथाप्रथं हि न द्वयेपि प्रदोषव्याप्त्यभावविषयाणीयतिनक्तविषया
णि वा द्रष्टव्यानि । अत्र माधवः ॥ येत्वादित्यदिने ब्रह्मन्निति भविष्यपुराणमप्रदिश्य तत्र । अस्मिंश्च दिवा भोजने उक्तमोतिमसुहूर्त्तो मध्यमण्डपांतः । ततः प्राची
नो जघन्यः ॥ एवं चास्तमयात्त्रिमुहूर्त्तवचनान्युपपद्यन्ते । रात्रिभोजनेपि घटिकात्रयमुत्तमः कालः । घटिकाषट्कं मध्यमकालः । एतद्देवाभिप्रेत्य
वचनं स्मर्यते । प्रदोषोस्तमयादूर्ध्वं घटिकात्रयमिष्यते । इति त्रिमुहूर्त्तः प्रदोषः स्याद्रवावस्तंगते सतीति च । निशीथपर्यंतो जघन्यः कालः । नक्तं प्रकुर्वीत

जयसिंहक०
४०
40

रात्रावितिसामान्येनाभिधानादितिकालतत्त्वविवेके न कार्यैस्तु।मुख्यकालेपिविमुहूर्त्तात्मके आद्यंमुहूर्त्तद्वयंमुख्यतरं।निशानक्तंतुविज्ञेयंयामार्द्धंप्रथ
मेसदेतिस्मृत्यंतरादिष्टुक्तत्वंतः।अनेनैवन्यायेनसौरनक्तेषुसामान्येनवैषम्ये॥वादिनद्वयेप्रदोषैकदेशव्याप्तौपरेद्युरेवनक्तंकार्यंसायंकालस्यमुख्यस्य
तत्तिथिव्याप्तत्वात्।सायंकालैकदेशव्याप्तौ सर्वतिथिर्ग्राह्या·प्रदोषकालस्य गौणस्यतत्तिथिव्याप्तत्वात्।एकभक्तनक्तयोःएकस्मिन्दिनेप्रसक्तौएक
भक्तस्यप्राथम्यात् एकभक्तंमुख्यकालएवानुष्ठेयं॥नक्तंतुद्वितीयदिनेतत्तिथेःसायंकालेगौणेसत्वेद्वितीयदिनेनुष्ठेयं।द्वितीयदिनेगौणकाले
पितत्तिथेरसत्वेतुभार्यापुत्रादिनावातद्दिनेकार्यमिति।नक्तकर्तुःनियमोव्यासेनदर्शितः।मदनरत्नेहविष्यभोजनंस्नानंसत्यमाहारलाघवं।
अग्निकार्यमधःशय्यांनक्तभोजीषडाचरेदिति।इतिनक्तनिर्णयः।अयाचितनिर्णयः।मदनरत्नेनिर्णयामृतेच।नविद्यतेयाचितंयस्मिन्नभ्यव
हरणेतदयाचितंनाम।अहोरात्रेयाचितमन्नंनभोक्ष्येइत्येवंरूपोयाचितान्नभोजनाभावविषयःसंकल्पइतियावत्।अतएवप्राजापत्यकृच्छ्रप्रक
रणेगौतमेनोक्तं।अथापरंत्र्यहंनक्तंचान्यायाचितेति।अभ्यवहरणंचभक्ष्यभोज्यलेह्यपेयचोष्यभेदेनपंचविधं॥तत्रदंतैरवखंड्यावखंड्ययन्निगी राम·
र्यतेतद्भक्ष्यं।दंतावखंडनमंतरेणाश्रुत्वव्यापारेणैवयन्निगीर्यतेतद्भोज्यं।जिह्वयागृहीत्वायद्गतगिल्यतेतल्लेह्यं।पेयंप्रसिद्धंक्षीरादि।चोष्य ४०

40A

नामयज्ञव्यांतर्गतस्मरसंस्कृत्यापारेणादंतव्यापारे गावा गृहीत्वांतर्गिल्यते। असारमन्यत्सज्यतेतत्स्य याम्र फले क्षुदंडादि। अयमेवोपवासस्व दृहोर।
त्यसाध्यत्वादयाचितति येर्दिवारात्रियोगित्वेतस्यामेवानुष्ठानं। दिवारात्रिभक्तंयद्वेतिस्कंदपुराणावचनात्।। यत्तु तिथिरेकास्मिन्नहिने दिवैवअन्यास्मि
नूरात्रावेवतदाहव्याप्तिन्येवग्राह्या। अहस्तु तिथयः पुण्याः इतिजाबालिवचनात्। अयाचितान्नलाभे तु दिवारात्रौ वा अनिषिद्धकालेसकृद्भोजनं क
र्त्तव्यं न तु वासिष्ठवचनात्। अलाभेत्वयाचितस्यैवत्राप्ययाचितान्नभोजनपरित्यागस्यानिर्वाहान्नलोपः। अत्रमाधवः। अयाचितशब्दस्यापर्युदस्तप्रति
षेधः पर्युदासश्च। प्रतिषेधपर्युदासयोरुभयोः प्रतिषेधपक्षं प्राजापत्यस्मृत्याख्याने गौतमोप्यवजाहार।। अथापरं त्र्यहं नकंचन याचेतेति।। पर्युदा
संकहस्पतिरप्यवजहार।। त्र्यहं प्रातः त्र्यहं सायं त्र्यहमद्यादयाचितमिति। त्र्यहं परं तु नाश्नीयात् प्राजापत्यं चरन्द्विज इति स्मृत्यंतरेपि। अयाचिताशी
मितभुक् परां सिद्धिमवाप्नुयादिति। मितभोजित्वं दशग्रासभुक्त्वं। तदुक्तं वृद्धविंशतिमते। प्रातः स्तु द्वादश ग्रासा नक्ते पंचदशैव तु। अयाचिते तु द्वौ
वाष्टौ प्राजापत्ये विधिः स्मृत इति। तत्र भोजनद्रव्यं पराकीयं अयत्नोपनीतं। अयाचिताहृतं ग्राह्यमपि दुष्कृतकर्मणा अन्यत्र कुलटाशंढपतितेभ्यस्तथा
द्विषद्भ्यः इति याज्ञवल्क्यवचनात्। तथायतिधर्मे उशना।। भिक्षाशनमनुद्योगात्प्राक्केनापि निमंत्रितं। अयाचितं तु तद्भैक्ष्यं भोक्तव्यं मनुरब्रवी

जयसिंहक०
४१
41

ञायदिप्रतिषेधः। यद्दिवा पर्युदासः उभयथा ये कर्मक्रमादिवन्नकालोविशेषणीयः। प्रतिषेधे कालविशेषानपेक्षणात्। पर्युदासेपराधीनत्वात्। अस्म
तितत्काल। विशेषविधौ न कर्मकालव्याप्तिवचनमत्रप्रवर्त्तते किंतु युग्मवाक्येनैव निर्णेय इति। पञ्चमरुखे॥ अयाचिते। विशेषवचनाभावात् उपवास
वन्निर्णेय इति केचित्तन्न॥ एकभक्तायाचितयोर्यो विशेष इष्टिकायां धृतः॥ सा तिथिः सर्वदा ज्ञेया नक्तेसायाह्नसंगतेति शार्ङ्गधरीयेनारदोक्तेरिति। तद्वि
त्याएतद्वचनस्य हेमाद्र्यादिनिबंधादावदर्शनात् निर्मूलत्वात्। इत्ययाचितकालनिर्णयः। एकभक्तादिव्रतानां खंडतिथौ प्रारंभसमाप्त्योः प्रतिषिद्ध
त्वात् खंडास्वरूपमभिधीयते निर्णयामृते। या तिथिरुदयादारभ्य हि नाड्यव्यापिनी न सा स्यात् खंडा। तस्यां व्रतानां प्रारंभसमाप्तिं न कुर्यात्। तदाह सत्य
व्रतः। उदयस्था तिथिर्या हि न भवेद्दिनमध्यगा। सा खंडा न व्रतानां स्यात्प्रारंभः समापनमिति। अखंडायां तु प्रारंभसमाप्ती आह वृद्धवसिष्ठः। अखं
डव्रतिमार्तंडायाह्यखंडाभवेत्तिथिः। व्रतप्रारंभणं तस्यामनष्टगुरुशुक्रयोरिति। नन्वत्र वचने समाप्तिपदाश्रवणात्तत्र समाप्तिः कर्त्तव्येति कुतोऽव
गम्यत इति चेत्सत्यं। खंडतिथौ निषेधवलादेवाखंडतिथौ विधानं प्राप्तं। भावाभावौ विहाय तृतीयावस्थायाः क्वचिददर्शनादिति। अत्रैव प्रसंगान्नक्षत्रम
व्रतकालनिर्णयः। निर्णयामृते। सूर्योदयसमयकालव्यापिनि नक्षत्रे नक्षत्रव्रतं कार्यं॥ यदा अत्यंतक्षयगामि नक्षत्रं दिनद्वयेप्यस्तमयकालव्या ४१

41A पिनं भवति ॥ तदार्द्धे रात्रादर्वाक्छेदे ग्राह्यत्वेन नक्षत्रे कार्यं ॥ तदुक्तं विष्णुधर्मोत्तरे ॥ उपोषितव्यं नक्षत्रं यस्मिन्नस्तमियाद्रविः ॥ युज्यते यत्र वै तारा निशीथे
शशिना सहेति ॥ अत्र निशीथशब्देनार्द्धरात्रात्प्राचीनः कालो लक्ष्यते । अन्यथास्तमयवचनेन विरोधः स्यात् । यदुक्तं । यदार्द्धरात्रादर्वाक् नक्षत्रं प्राप्यते ति
थौ । तन्नक्षत्रैव व्रतं कुर्यादतीते पारणान्तघेति । नक्षत्रोपवासे या तिथिः सैव नक्षत्रविहितनक्तैकभक्तयोरपि ग्राह्या । तदुक्तं स्कंदपुराणे ॥ तन्नैवोपवसे
दृक्षं यन्निशीथादधो भवेत् । उपवासे यदृक्षं स्यात्तद्यानक्तैकभक्तयोरिति ॥ इति नक्षत्रव्रततिथिनिर्णयः समाप्तः ॥ अथ दानहोमादिदैवकालनिर्णयः । एतेषां च
पूर्वाह्णः कालः । पूर्वाह्णो वै देवानामिति श्रुतेः । पूर्वाह्णो दैविकः कालो मध्याह्नश्चापि मानुषः ॥ अपराह्णः पितॄणां तु सायाह्नो राक्षसः स्मृत इति
याज्ञवल्क्यवचनाच्च ॥ तेनैतानि पूर्वाह्णव्यापिन्यां तत्तिथौ कर्तव्यानि ॥ अत एव याज्ञवल्क्यः ॥ पौर्वाह्णिकास्तु तिथयो दैवकार्ये फलप्रदा इति ॥ नन्वेवमेकामि
त्रदिनेति थिद्वयविहितस्यैकभक्तादेः कथमनुष्ठानमुच्यते । यस्य दानहोमैकभक्तादेः स्मिथो न विरोधस्तत्रैकमेवानुष्ठेयं ॥ यस्य त्वेकभक्तनक्तादेर्विरोधः
तत्रैकं स्वयं कृत्वान्यद्भार्यादिना कारयेदिति माधवमदनरत्नादयः । यत्र तु व्रतद्वयस्यादौ एकभक्तादिना दिवाभोजनं प्राप्तं भूताष्टम्योर्दिवा तु नक्तमरात्रौ
भुक्त्वा च पर्वणि एकादश्यामहोरात्रं भुक्त्वा चांद्रायणं चरेदिति तन्निषेधश्रुतत्रैकभक्तादेर्वैधत्वाद्दिवैव भोजने निषेधस्तु रागप्राप्तभोजनविषयः तत्र भोजनस्य

पवासनिषेधे त्विति वचनादुक्तसेन कार्यं एवं चतुर्दश्यां शिवरात्रिव्रतपारणायामपि वैधत्वाद्दिवैव भोजनं ॥ एवमष्टम्यादौ नक्तव्रते संक्रांत्यादौ रवौ संक-
ष्टव्रत उपोष्यो वरात्रौ भोजनं ॥ यत्र त्वष्टम्यादौ दिवाभुजिनिषेधः संक्रमे च रात्राविति निषेधद्वयं तत्रोपवास एव कार्यः । यद्यपि पुत्रिणः उपवासोपि निषिद्धः त-
थाप्युपवासनिषेधे तु किंचिद्भक्ष्यं प्रकल्पयेदिति वचनात्किंचिद्भक्षयित्वोपवासः कार्यः ॥ यत्तु निशायां सिंधौ वांछायामघोर्यकादश्यादौ तु भोजनं कार्य-
मेव वांछापरस्य काम्यत्वेन नित्यबाधकत्वादित्युक्तं तन्मन्दं ॥ फलाद्यशनेनापि वांछायां व्रतसंपत्तौ ॥ एकादश्यां भोजननिषेधवाक्यानामानर्थक्येन बा-
धानौचित्यात् इति दानहोमादिकालनिर्णयः ॥ एतावता प्रबंधेन व्रतानुष्ठानोपयोगिनः कालमात्रस्य तो निरूप्येदानीं प्राधान्येन प्रतिज्ञातविषयभूतव्रत-
स्वरूपं तदुपयोगि च निरूप्यते । तत्र व्रतं नाम अभियुक्तप्रसिद्धिविषयः संकल्पविशेषः । अभियुक्तप्रसिद्धिविषयमत्र व्रत । स्वकर्तव्यविषयो नियतः सं-
कल्पो व्रतमिति श्रीदत्तः तत्राग्निहोत्रसंध्यावंदनादिविषये संकल्पेतिप्रसक्तं ॥ नव्यसंकल्पस्य व्रतत्वे व्रतं संकल्पयेदित्यनन्वय इति वाच्यं ॥ याकं प्लवति दानं
दद्यादिति वच्चस्याप्यनुग्रहार्थं प्रयोगोपपत्तेः । निरुक्तं तु व्रतमिति कर्मनामापि वृत्तिकर्मवारयतीति । अथ व्रतप्रशंसा ॥ विष्णुधर्मोत्तरे ॥ व्रतोपवासैर्नियमैर्वि-
भुर्नान्निजमानितोषितः ॥ तेन राज्ञा निशार्द्दूल्यव्यहरोगादिबाधिताः ॥ एकं द्युराज्ञो । न शत्रुजितो भूत्तपतिः पुण्यैर्व्रतैर्नवीरीन वसत्यमुक्तं । हरिश्चशो

42A

कामय दुःखदग्धाः प्रायोऽत्र शोचं विततं एवमन्योः। राजाश्रियं जगति साधुजनोपभोगं प्राप्नोति चापि शिवलोकमथाप्नुतं तं। नानापमस्ति भुवनेऽत्र दृष्टं व्रतानां त
स्मात्सदा व्रतपरेण नरेण भाव्यं पद्मपुराणे॥ नाग्निर्विन्नकं रयाति न सस्तु त्रीन समद्भुती। नाश्वमेधादियाजी च गोसहस्रप्रदो न च। स्कांदे। नियमानां च दृश्यं
ते सम्यक् ह्वाः फलासिद्धयः। पद्मादि नियमानां च घोरा व्यापत्तयो न घ। नियमो व्रतं तथा॥ गौरीं प्रति शिववाक्यं देव त्वं देवता प्राप्ता। नियमान्निपमान्निय
मान्विते॥ तारारूपाज्वलं सेते नियमादैतपोधने वाराहपुराणे। किं विद्भुतं वा किं यत्नेऽप्यजायते वाक्लोवनः। विप्रेभ्यो दीयते सर्वमेतज्ज्ञमतः फलं॥ अ
यव्रताधिकारिणः। स्कंदपुराणे। निजवर्णाश्रमाचारनिरतः शुद्धमानसः। अलुब्धः सत्यवादी च सर्वभूतहिते रतः। व्रतेष्वधिकृतो राजन्नन्यथा विफ
लश्रमः। श्रद्धावान्पापभीरुश्च मददंभविवर्जितः। एवं निश्चयमाश्रित्य यथावत्कर्मकारकः। अवेदनिंदको धीमानधिकारी व्रतादिषु॥ निश्चयोऽनुष्ठेयस्स
। निजवर्णाश्रमाचारे सनेन चतुर्णामपि वर्णानां व्रतादिष्वधिकारः॥ संकोचे मानाभावात्॥ व्रतोपवासनियमैः शरीरोत्तापनं तपः इति देवले नव्रताद्वेस्तयो
हेतुत्वेनाभिधानात्तपसश्च श्राद्धकर्मतपश्चैव सत्यमक्रोध एव च॥ स्वेषु दारेषु संतोषः शौचं नित्यानसूयता॥ आत्मज्ञानं तितिक्षा च धर्मः साधारणो न
पेति महाभारते साधारणाधर्मत्व श्रवणात्॥ शूद्रो वर्णोऽश्च तुर्थोपि वर्णत्वाद्धर्ममर्हति॥ वेदमंत्रस्वधास्वाहावषट्कारादिभिर्विना इति व्यासोक्तेः। शूद्रः स्त्र

स्त्रीजपहोमौ न माहेशो योगविवर्जित इति विशेषविधानात् ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चैव द्विजोत्तमाः ॥ अर्चयंति महादेवं यज्ञदानसमाधिभिः ॥ व्रतोपवास
नियमैर्होमस्वाध्यायतर्पणैः ॥ तेषां वै रुद्रसायुज्यसामीप्यं चातिदुर्लभं ॥ सलोकता समारूप्यं जायते तत्प्रसादत इति कूर्मपुराणाच्च ॥ वैश्याः शूद्राश्च
ये मोहादुपवासं प्रकुर्वते त्रिरात्रं पंचरात्रं वा तेषां पुष्टिर्न विद्यत इति भारते विशेषनिषेधाच्च ॥ क्वचिन्म्लेच्छादीनामप्यधिकारः ॥ वैश्यैः शूद्रैः भक्तियुक्तैर्म्ले
च्छैरन्यैश्च मानवैरिति नवरात्रप्रकरणे देवीपुराणे विधानात् ॥ स्वर्गकामादिवाक्याधिकारिविशेषणस्य लिंगस्याविवक्षितत्वात् स्त्रीणामप्यधिकारः ॥ अत
एव नरो वा यदि वा नारी त्यादितत्तत्वाभिधानं ॥ यत्तु अन्यत्र यत्तु ये विप्रास्तेषां श्रेयो विधीयते ॥ व्रतोपवासनियमैर्नानादानैस्तथा नृपेति भविष्यपुराण
वचनं ॥ तदन्येषां नानिष्टाघनाधिकारार्थं व्रतादिभिरेव तेषां श्रेय इति प्रतिपादनार्थं ॥ न तु सामान्याधिकारबाधनार्थं ॥ दानेप्यनधिकारापत्तेः ॥ निर्णयसिं
धौ तु अज्ञाननयिग्रहणामुपवासविषयं ॥ अत एव देवलः ॥ आहिताग्निरनड्वांश्च ब्रह्मचारी च ते त्रयः ॥ अश्नंत एव सिध्यंति नैषां सिद्धिरनश्नतामिति ॥
एकादश्यादौ तु विशेषवचनेन तेषामप्युपवासेधिकारो वक्ष्यते ॥ सभर्तृकस्त्रीणां तु भर्तुः पृथग्व्रते भर्त्रननुज्ञाताया नाधिकारः ॥ नास्ति स्त्रीणां पृथ राम॰
क्रयतो न व्रतं नाप्युपोषणमिति मनुवचनात् ॥ भर्तुः समानव्रतचारित्वमिति विज्ञानवचनाच्च ॥ पत्यनुज्ञाताया स्तु पृथगप्यधिकारः ॥ यथाह व्यासः ॥ ४३

43A पत्नीपत्युरनुज्ञानाद्व्रतादिष्वधिकारिणीति शंखलिखितावपि। कामं भर्त्रनुज्ञाताया व्रतोपवासनियमेज्यादीनामभ्यासः स्त्रीधर्म इति ॥ अभ्यासः पु-
नः पुनरनुष्ठानं ॥ तथा आदित्यपुराणे। पत्युरप्यधिकं नार्यो नोपवासव्रतं चरेत्। अनापृच्छ्य द्विजश्रेष्ठ पत्युस्तस्यास्तदुच्यते ॥ देवताराधनं कुर्यात्काम-
वान्नात्मरोगात्मम ॥ नारी पतिव्रता नाम प्राप्यानुज्ञां तु भर्तृतः। नारी खल्वननुज्ञाता भर्त्रा वा पितृतेन वा। विफलं तद्भवेत्तस्या यत्करोत्यौर्ध्वदेहिकमि-
ति। और्ध्वदेहिकं लोकांतरोपयोगिव्रतादिकं ॥ कात्यायनोपि। मार्या भर्तृमते नैव व्रतादीनाचरेदिति ॥ यत्तु स्कांदे। नास्ति स्त्रीणां पृथग्यज्ञो न
व्रतं नाप्युपोषणं। भर्तृशुश्रूषयैवैताः लोकान्निष्टान्व्रजंति हि। धर्मार्थकामसंसिद्ध्यै नारी भर्तुः सहायिनी। यद्देवेभ्यो यच्च पित्रादिकेभ्यः कुर्या-
द्भर्त्राभ्यर्चनं सत्क्रियां च। तस्याप्यर्धं सा फलं नान्यचित्ता नारी भुंक्ते भर्तृशुश्रूषयैवेति। तद्भर्त्रननुज्ञाविषयं। एवं च पत्यौ जीवति या नारी उपोष्य व्रतमा-
चरेत्। आयुः सा हरते भर्तुर्नरकं चैव गच्छतीति विष्णूक्तं सामान्यतः उपवासनिषेधोप्यननुज्ञातायाः पर्वस्त विषयः ॥ व्रतभेदाः वाराहपुरा-
णे। अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यमकल्मषं। एतानि मानसान्याहुर्व्रतानि व्रतधारिणि ॥ एकभक्तं तथा नक्तं उपवासादिकं च यत्। तत्सर्वं कायिकं पुं-
सां व्रतं भवेति नान्यथा। कविभिर्विविधमप्युक्तं ॥ कायिकं वाचिकं चैव मानसं त्रिविधं स्मृतं। यज्ञो दानं तपश्चैव वदतस्तच्छृणुष्व मे ॥ अहिंसाब्रह्मचर्येण व्रत

पः कायिकस्तु स्मृतो। वाचिकं सत्यवचनं भूतद्रोहविसर्जनं।। मानसं मनसः शांतिः सर्ववैराग्यलक्षणामिति।। अथाधिकारिधर्मोः भविष्यपुराणे।। क्षमा
सत्यं दयादानं शौचमिंद्रियनिग्रहः। देवपूजाग्निहवनं संतोषस्तेयवर्जनं।। सर्वव्रतेष्वयं धर्मः सामान्यो दशधा स्थितः।। शौचं पाखंडआदिसंसर्गवर्जनं स्ना
नाचमनादि च।। इंद्रियनिग्रहः अवलोकनादिवर्जनं।। देवलः।। ब्रह्मचर्यमहिंसा च सत्यमामिषवर्जनं।। व्रतेष्वेतानि चत्वारि चरितव्यानि नित्य
शः।। ब्रह्मचर्यं।। स्मरणं कीर्तनं केलिः प्रेक्षणं गुह्यभाषणं।। संकल्पोध्यवसायश्च क्रियानिष्पत्तिरेव च।। एतन्मैथुनमष्टांगं प्रवदंति मनीषिणः इति
दक्षोक्ताष्टविधमैथुनत्यागः। देवलः।। स्त्रीणां तु प्रेक्षणात्स्पर्शात्ताभिः संकथनादपि।। विपद्यते ब्रह्मचर्यं न दारेष्वृतुसंगमादिति। स्वदारेष्विति पूर्वो
निर्णयामृते। ऋतुशब्देनात्र षोडशनिशा यात्रवर्त्तीनः स्रावकाशंका लोविवक्षित इति व्रतकथ्याख्यातं। परस्त्रीणामपि मात्राद्दिहेतु स्वदर्शनेन
दोषः निषेधस्तु सरागप्रेक्षणादिविषयः। षोडशाहिव सात्मकः ऋतुकालः तत्र सर्वथा असंभवे व्रतदिने ऋतुर्देयः तत्र सरागप्रेक्षणेपि न दोषः
निर्णयामृते कात्यायनः। रेतस्सेकात्मकं भोगमृतेन्यत्र क्षयः स्मृत इति च तः स्वदाराणां स्पर्शनादिभिरपि ब्रह्मचर्यभंगो नास्तीति तत्सिद्धांतः।। आ रामः
मिषं मांसं तथा आमिषं इति पानीयं गोवर्ज्यं क्षीरमामिषं।। महत्स्यामिषं सस्येफलेजं वीरमामिषं। आमिषं भुक्तिका चर्मामारनालं तथामिषमिति।।प ४४

44A प्यीचंद्रोदये स्मृत्य सुतासो॥ नितस्नायी विताहारो गुरुदेवद्विजार्चकः। क्षारं क्षौद्रं च लवणं मधु मांसानि वर्जयेत्॥ क्षारास्तु तत्रैव बोध्याः॥ इति लघुज्ञाद्वते शिंबंस
स्रेणोद्भम कोद्रवौ। धान्यकं देवधान्यं च शमीधान्यं तथैव च। स्विन्नधान्यं तथा पण्यं मूलं क्षारगणाः स्मृताः। गोधूमानां तु तत्रैव प्रतिप्रसवः। मदनरत्ने स्मृतिपुरा
णे। व्रीहिषष्टिकमुद्गाश्च कलायाः सतिलं पयः। श्यामाकाश्चैव नीवारा गोधूमाद्या व्रते हिताः। कूष्मांडालाबु वार्ताकं पालंकीं ज्योत्स्निकां त्यजेत्। चरुभै
क्षं सक्तु कणाः शाकं दधि घृतं पयः। श्यामाकाः शालिनीवारा यावकं मूलतंडुलं। हविष्यव्रतनक्तादावग्निकार्यादिके हितं। मधु मांसं विहायान्यद्व्रतेष्वा
हितमीरितामिति। शमाधान्यं माषादि। पालंकी मध्यदेशे पोईइति प्रसिद्धा। ज्योत्स्निका कोशातकी। मिताक्षरायां गौतमः। चर्मैक्ष्यसक्तुकणया
वकशाकपयोदधिघृतमूलफलोदकानि हवींष्युत्तरोत्तरं प्रशस्तानि पयो दधि घृतं वा मितिः। मदनरत्ने छंदोगपरिशिष्टे। हविष्येषु यवा मुख्यास्तदनु व्री
हयः स्मृताः। माषकोद्रवगौरादीन् सर्वाभावेपि वर्जयेत्। भविष्योत्तरे हैमंतिकं सितास्विन्नं धान्यं मुद्गायवास्तिलाः। कलायकंगुनीवारा वास्तुकं हिलमोचिका। षष्टि
का कालशाकं च मूलकं केमुकेतरत्। कंदः सैंधवसामुद्रे गव्ये च दधिसर्पिषी। पयोनुद्धृतसारं च पनसाम्रहरीतकी। पिप्पलीजीरकं चैव नागरंगं च तिंतिणी। कद
लीलवलीधात्री फलान्यगुडमैक्षवं। अतैलपक्वं मुनयो हविष्यान्नं प्रचक्षते इति। अगस्त्यसंहितायां हैमंतासुद्गका॥ नारिकेलफलं चैव कदलीलवलीत

जपसिंहक॰
४५
45

था॥आम्रमामलकं चैव पनसं च हरीतकी। व्रतांतरप्रशस्तं च हविष्यं मन्वते बुधाः॥ सितं च जातिनं चेति विग्रहः। कलायो द्विविधः। अस्त्रोवर्तुलश्च। त्रिपुटांकवाटाणो
ति महाराष्ट्रभाषायां प्रसिद्धः। लवलीराजामलकीति केचित। लवलीस्थाने दाडिमीति क्वचित्पाठः। अतैलपक्वमित्युक्तहविष्याणां विशेषणं॥ सर्वभूतभयं व्या
धिः प्रमादो गुरुशासनं॥ अव्रतघ्नानि पठ्यंते सकृदेतानि शास्त्रतः॥ सर्वभूतभयं व्याघ्रादिसत्वेभ्यो जातेभ्यो भयं। व्याधिः प्रतिबंधकः मः प्रमादो विस्मरणं
गुरुशासनं गुरोराज्ञा तासकृद्भावानिघ्नानि देवापि निमितेषु घनः पुनस्त्यागे दोष एव। ब्रह्मपुराणे व्रतस्थः प्राणरक्षार्थं कदाचिदुदकं पिबेत॥ फलमूलेपवा
ः क्षीरं यत्नाच्छिष्टं तथाहविः। व्रतमध्ये तु रोगार्तो वैद्यप्रोक्तमथौषधं। करोति तु रोगी किं व्रतस्थस्तल्लक्षणादपि। ब्राह्मणानामनिल षितं साध्वये दक्षिणायन्
एतान्यष्टौ व्रतस्थानां नव्रतघ्नानि कुत्रचित्। पद्मपुराणेपि॥ अष्टौ तान्यव्रतघ्नानि आपो मूलं फलं पयः॥ हविर्ब्राह्मणकाम्या च गुरोर्वचनमौषधं
पयःपानादीनामव्रतघ्नत्वं स्त्रीबालाद्यत्यंतपीडितविषयं। भविष्यपुराणे। हविष्यभोजनस्नानमितादि। अन्येपि धर्मा हरिवंशे प्रदर्शिताः
अशक्लादिद्वंशयनं आसनं च तथाविधं। स्वयं प्रक्षालनं वापि पादयोरनुशाब्दिनां। अन्न शाब्दितं प्रत्योपयोगितया कथितं॥ अश्रुप्रपातो रोषश्च कलहस्य रामः
कातिरस्तथा। उपवासाद्धतात्मापि सद्यो भ्रंशयति व्रियं॥ व्रियमित्युपलक्षणं। सुक्लमेव सदा वासः प्रशस्तं च न संभवे। अंतर्वासोपरं चैव उपवासे व्रते तथा ४५

45A

।वसिष्ठः॥ जपहोमोपवासेषु धौतवस्त्रधरो भवेत्॥ अलंकृतः शुचिर्मौनी श्रद्धावान्विजितेंद्रियः।बौधायनः।काषायवाससः कुर्याज्जपहोमपरिग्रहं॥ सर्वेत्र द्वाक्षसं
विधा ह्येवं पित्र्येन वर्जयेत्।याज्ञवल्क्यः।परिधानाद्बहिः कक्षानिबद्धा ह्यासुरी भवेत्।धर्मे कर्मणि विद्वद्भिर्वर्जनीया प्रयत्नतः।बहिः कक्षा बहिर्निर्ग
तेसर्थः॥ गोपानमुष्ठूयानं च कथंचिदपि नाचरेत्॥ स्वप्नयानं च सततं व्रते तेष्वप्युपसंकरामिति॥ उपसंकर अस्पृश्यस्पर्शः।विष्णुधर्मे। सर्वेष्वेवोपवासेषु पु
मान्वाथसुवासिनी।धारयेद्रक्तवस्त्राणि कुसुमानि सितानि वा।पादुकार्थः स्मृतेः कार्यः सर्वदा व्रतकेसति॥ उपवासेऽपि नावे स्थिरे यस्य प्रकीर्तितः।अंजने रो
चनं चापि गंधान्सुमनसस्तथा।व्रतके चोपवासे च नित्यमेव विवर्जयेत्।रोचनं कुंकुमादिनामुद्वोज्वलीकरणं दंतकाष्ठं शिरः स्नानमुद्वर्त्तनमथापिवा।विवर्जि
तम्लहामवेशौ वा यैस्तु विधीयते।तिलामलफलैर्नित्यं श्रीफलैश्च विधीयते।प्रक्षालनं तु शिरसः सदाम.।मैथिलैर्जलैः।शिरसोभ्यंजनं सोमे नैवम त्रपृशस्य
ज्ञो न पादयोर्न गात्रस्य स्नेहेनेति स्थितिः स्मृतेति अत्र गंधादिवर्जनाभिधानं पुराणकृत व्रतविषयं व्रतांतरे तु सभर्तृकाया न दोषः।दंतधावनपुष्पादिव्रतेप्य
सानदुष्यतीति व्यासवचनात्।अंजनं मंसृतां चूलं सिंदूरं रक्तवाससी।विभूष्यातोपवासापि अवैधव्यकरं परमिति भविष्यपुराणाञ्च।गंधालंकारवस्त्राणि
पुष्पमाल्यानुलेपनं।उपवासेन दुष्यंति दंतधावनमंजनमिति वृद्धशातातपवचनाञ्च।गंधःसोरभं अनुलेपनसा ष्टथगुपादानात्।उपवासेन तथाश्राद्ध

जयसिंहक
४६
46

नरकादेर्दंतधावनं।दंतानां काष्ठसंयोगो दहत्यासप्तमं कुलं।अनेन काष्ठेन दंतधावनं निषिद्धं न तु मृल्लोष्ठपत्रादिनेति हेमाद्रिः।पैठीनसिः।अलाभे वा निषिद्धे
वा काष्ठानां दंतधावने।पूर्णादिनाविशुद्धेन जिह्वोल्लेखः सदैव वेति॥व्यासः।अलाभे दंतकाष्ठानां निषिद्धायां तिथौ तथा।अपां द्वादशगंडूषैर्विदध्याद्दंतधा
वनं॥स्मृत्यर्थसारे तु पर्णादिकेनांगुल्या वा दंतान्धावयेत् प्रदेशिनीवर्जं मध्यमानामिकांगुष्ठैर्दंतदार्ढ्यं भवत्यपि।दंतधावने प्रायश्चित्तमुक्तं विष्णुधर्मो
त्तरे।श्राद्धोपवासदिवसे खादित्वा दंतधावनं।गायत्र्या शतशः पूतमंबु प्राश्य विशुध्यतीति॥कौर्मे।बहिर्ग्रामांत्यजान्सूतिं पतितं च रजस्वलां।न स्पृशेन्ना
भिभाषेत नेक्षेत व्रतवासरे॥उपवासस्वरूपं विष्णुधर्मोत्तरे।उपावृत्तस्य पापेभ्यो यस्तु वासो गुणैः सह।उपवासः स विज्ञेयः सर्वभोगविवर्जितः।निषि
द्धानि स्मृत्यंतरादाह।विहितस्याननुष्ठानमिंद्रियाणामनिग्रहः।निषिद्धसेवनं नैष्ठ्यं वर्जनीयं प्रयत्नतः।हारीतः।पतितपाखंडिनास्तिकादिसंभाषणमनृतमश्ली
लादिकमुपवासदिने वर्जयेदिति।विष्णुपुराणेपि।तस्मात्पाखंडिभिः पापैरालापस्पर्शनं त्यजेत्।विशेषतः क्रियाकाले यज्ञादौ चापि दीक्षित इति।पाखंडजा
दिस्पर्शनविषये प्रायश्चित्तमपि विष्णुपुराणे एवोक्तं।यथा।स्पर्शेनैव नरः स्नातास्तु विरादित्यदर्शनात्।संभाष्य तानूस्तुविषदं चिंतयेदच्युतं बुधः।तेषामाम
मालोकनात्सूर्यं पश्येत मतिमान्नरः इति।स्तुविषदंस्तु द्विसहं।विष्णुधर्मोत्तरे।असंभाष्यं समाभाष्य तुलसीतस्तिकादलं।आमलक्याः फलं वापि पा ४६

46A

णोऽप्यश्नन्नश्नातीति। गुणैः सहवास सूक्तं। तथा पुराणे विष्णुधर्मोत्तरेऽप्युक्ताः॥ यथा। तज्जप्यं जपनं ध्यानं तत्कथाश्रवणादिकं। तदर्चनं च तन्नामकीर्तनश्रवणा
दयः। उपवासकृतां ह्येते गुणाः प्रोक्ता महर्षिभिरिति। तच्छब्देनात्र प्रोक्तत्वाद्विष्णुरेवोच्यते। उपवासकृतां नियमा उच्यंते। उपवासव्रती दंतधावनं हिंसामनृतं द्यू
तं चैव यमसकृज्जलपानं मधुमांसं तांबूलभक्षणं स्त्रीसंयोगं दिवास्वापं मांसं च वर्जयेत्। विष्णुधर्मोत्तरे। असकृज्जलपानं च दिवास्वापं च मैथुनं॥ तांबूलचर्व
णं मांसं च वर्जयेद्व्रतवासरे इति। यत्तु कैश्चिदुक्तं मांसनिषेधः पारणाहिने। पारणांतं व्रतं ज्ञेयमित्युक्तेः। न तु प्रधानदिने प्रसक्त्यभावात् इति तन्न तांबूल
मांसभक्षणनिषेधस्यैकवाक्योपनीतत्वात्तद्व्रतदिन एवान्वयौचित्यात्। रागप्रसक्तेः सत्त्वात्। वर्जयेत्पारणे मांसमिति पारणादिने पृथक्निषेधस्य वैयर्थ्यापत्
तेश्च। तांबूलभक्षणे स्त्रीसंभोगे मांसभक्षणे व्रतलोपो भवेत्कुर्यात्स्मार्तवद्द्विजवर्जनमिति निर्णयामृते धृतव्रतलोपप्रायश्चित्तप्रकरणे पठितं येऽष्टि न स्त्रिवा
को तांबूलभक्षणादावेकप्रायश्चित्तामन्नानाद्या। अष्टौ तान्यव्रतघ्नानि अत्ययेऽम्बुपानेन नोपवासः प्रणश्यतीति। अत्यये प्राणात्यये। हेमाद्रौ। प्रवृत्तमन्यथा कुर्या
द्यदि मोहात्कथंचन। यतस्तदन्यथाभूतं तत एव समापयेत्। प्रवृत्तमारब्धं अन्यथाभूतं क्रमाघन्यलेन यद्वैपरीत्यमापन्नं समाश्लेषयद्विजानीयान्समापयेत
दयथोक्तं। तावदेव पुनः कुर्यान्नावृत्तिः सर्वकर्मणाः। एतच्च कर्मसप्रावल्याकरणोत्थानविषयं। प्रधानस्य क्रियायाम् असांगं तत्क्रियते पुनः। तदंतस्या

जयसिंहकं
४७
47

क्रियायां त्वनावृत्तिर्नैव तत्क्रियायत्र प्रधानस्य कर्मणोऽकरणं तत्र सांगमेव पुनः कर्त्तव्यं ।तदंगाकरणे तु न सांगप्रधानावृत्तिर्नापि तावन्मात्रस्यांगस्य करणं ।
किं तु प्रायश्चित्तमेव कार्यं ।।वायुपुराणे ।।क्रियां यः कुरुते मोहादनाचम्येह नास्तिकः ।।भवंति तु वृथा तस्य क्रियाः सर्वा न संशयः ।आचमननिमित्तान्याह
यमः ।उत्तीर्योदकमाचामेदवतीर्य तथैव चेति ।बृहस्पतिः ।अधो वायुसमुत्सर्गे आक्रंदे क्रोधसंभवे ।मार्जारमूषकस्पर्शे प्रहासेऽनृतभाषणे निमित्तेष्वे
षु सर्वेषु कर्म कुर्वन्नपः स्पृशेदिति ।। ।।अथ द्विराचमननिमित्तानि याज्ञवल्क्यः ।स्नात्वा पीत्वा क्षुते सुप्ते भुक्त्वा रथ्योपसर्पणे ।आचांतः पुनराचामेद्वासो
विपरिधाय चेति ।आचमनासंभवे त्वाह कूर्मीतालंभनं वापि दक्षिणं श्रवणं स्पृशेदिति मार्कंडेयोक्तं दक्षिणकर्णालंभनं बोध्यं ।अथ हस्ततीर्थानि हेमाद्रौ हारी
तः ।।अंगुष्ठस्योत्तरतो रेखा ब्राह्मं तीर्थं कनिष्ठिकायाः पश्चात्प्राजापत्यं मध्येऽंगुलीनां दैवमंगुष्ठप्रदेशिन्योरंतरा पित्र्यं मध्ये आग्नेयं ।प्रतिग्रहमाग्नेयेन प्र
तिगृह्णीयात् ।। ।।शामलेयः ।।हस्तमध्ये वह्नितीर्थं दक्षिणाग्रे हसोन्मतं तत् ।।ब्रह्मपुराणे ।।मूले रेखा प्रसूतांगुष्ठमणिबंधे शुभ मध्यमं ।प्राजापत्यं महातीर्थं
विप्रैः सेवितमेव तत्सदा ।धनायुर्दा रेखा तु सोमतीर्थं तु मध्यमं ।।लाजादिहवनं तेन कर्तव्यं वपनं तथा ।वपनं श्रीह्यादिनिर्वापः ।।दधिप्राशनं सोमतीर्थेन क रामः
र्त्तव्यं ।।वसिष्ठः ।स्नातोऽधिकारी भवति दैवे पित्र्ये च कर्मणि ।।पवित्राणां तथा जप्ये दाने च विधिनोदिते ।।शातातपः ।।दानमाचमनं होमं भोजनं देवतार्च ४७

47A नं॥ प्रौढपादो न कुर्वीत स्वाध्यायं पितृतर्पणं॥ आसनारूढपादस्तु जान्वोर्वा जंघयोस्तथा। कृतावसक्थिको यश्च प्रौढपादः स उच्यते। आपस्तं
बः। तस्मादो मिस्रुदाहृत्य पत्तहान तपः क्रिया। प्रवर्त्तंते विधानोक्ताः सततं ब्रह्मवादिनां। त्रिमात्रस्तु प्रयोक्तव्यः कर्मारंभेषु सर्वतः। तिस्रः सार्द्धास्तु कर्तव्या
मात्रा स्वतालु चिंतकैः। यमः। पुराणाहवा वनं दैवेज्यास्वगास्व विधीयते। एतदेव निरोंकारं कुर्यात् क्षत्रियवैश्ययोः। मार्कंडेयपुराणे॥ सूर्योदयं विना नैव स्ना
नदानादिक क्रियाः। अग्नेर्विहरणं चैव तत्कालभावश्च लक्ष्यते। सूर्योदयशब्देन उषःकालो लक्ष्यते। तेन नरा त्रौ कुर्यादिति तात्पर्यं। दक्षः। दैवकार्याणि पूर्वाह्णे
मनुष्याणां तु मध्यमे। पितॄणामपराह्णे च कार्याणीति विनिश्चयः। अंगिराः। संध्ययोरुभयोर्जप्ये भोजने दंतधावने। पितृकार्ये च दैवे च तथा मूत्रपुरी
षयोः॥ गुरूणां सन्निधौ दाने योगे चैव विशेषतः। एषु मौनं समातिष्ठन् स्वर्गं प्राप्नोति मानवः। व्रतांगलोपप्रायश्चित्तानि तु एकादशीप्रकरणे वक्ष्यंते। गृ
हीतव्रतत्यागे दोष उक्तो मदनरत्ने छागलेयेन। एवं व्रतं गृहीत्वा यो नाचरेत्काममोहितः। जीवन्भवति चांडालो मृतः श्वा चाभिजायत इति। तत्यागे प्रा
यश्चित्तमप्युक्तं पृथ्वीचंद्रोदये गारुडे। क्रोधात्प्रमादाल्लोभाद्वा व्रतभंगो भवेद्यदि। दिनत्रयं न भुंजीत मुंडनं शिरसोऽथवेति। प्रायश्चित्तानंतरं तु प्रकां
तानुष्ठानं कार्यं। प्रायश्चित्तमिदं कृत्वा पुनरेव व्रती भवेदिति वायुपुराणोक्तेः। अन्योपविशेषस्तत्रैव दानप्रतिग्रहो होमो भोजनं बलिरेव वा सांगुष्ठेन

सहाकार्यमसहरेभ्यो न्यूनामवेत् । एतानेकत्र कार्याणि दानादीनि विशेषतः । अंतर्जोनुविधेयानि तद्दानमनंतकं । याज्ञवल्क्यः । शैवेष्वपि च सौरान्मंत्रान्तथा
वैष्णवानभिचारिकान् । आहृत्यालभ्य वा तानि नंउपस्पृश्याम्य दाचरेत् । स्त्रीव्रते विशेषो हरिवंशे । स्त्रीणां ताह्री मातन्हस्याप यतिं विज्ञापयेत्सती । तथा । गृहीत्वौडुंब
रं पात्रं संकुशं साक्षतं तथा । गोमयं गंधहारिसिंचयगत्वी यावत्तज्जलं । औडुंबरं ताम्रमयं । ततो भर्तुः सती दद्यात्स्नातस्य पयतस्य वा । आत्मनश्चापि
षेक्तव्यं भर्तुः शिरसितज्जलं । त्रैलोक्यस्य सर्वतीर्थैस्नानमेतदुदाहृतं । उपवासेषु कर्तव्यमेतद्द्विव्रतकेषु वेति । सर्वव्रतेषु संकल्पविधिश्चमात्स्ये । गृ
हीत्वौडुंबरं पात्रं वारिपूर्णमुदङ्मुखः । उपवासं तु गृह्णीयाद्यद्वा संकल्पयेद्बुधः । देवलः । अभुक्त्वा प्रातराहारं स्नात्वाचम्य समाहितः । सूर्याय देवता
भ्यश्च निवेद्य व्रतमाचरेत् । अत्र प्रातर्व्रतमाचरेदिति संबंधः । प्रधानक्रियान्यसामर्हितत्वादिति वीरमित्रः । व्रतं निशासु वेयाद्यं बहिः स्मारकदर्श
नादिति विस्तृतं प्रकारान्तराय स्वीतनविषयं । अन्यव्रतेष्वपि यत्र पूर्वदिने व्रतग्रहणं श्रूयते । तत्र पूर्वदिने एव व्रतग्रहणं । अथ व्रतारंभकालः । मह
नल्ले गार्ग्यः । अस्तगे च गुरौ शुक्रे बाले वृद्धे मलिम्लुचे । उद्यापनं उपारंभं व्रतानां नैव कारयेत् । रत्नमालायां । सोमसौम्यगुरुशुक्रवासराः सर्वकर्मसु भ
वंति सिद्धिदाः । भानुभौमशनिवासरेषु च प्रोक्तमेव खलु कर्म सिध्यति । तथा । विरुद्धसंज्ञा इह ये च योगास्तेषामनिष्टः खलु पाद आद्यः । सवैधृति ५८

48A स्तुव्यतिपातनाम सर्वौप्यनिष्टः परिघस्य चार्द्धं । तिस्रः स्तु योगे प्रथमे स्त्र वज्रे व्याघातसंज्ञे नव पंच शूले । गंडेतिगंडे च षडेव नाड्यः शुभेषु कार्येषु विव
र्जनीयाः ॥४॥ संग्रहे । कृष्णेग्निदिशि पोट्टूर्ध्वे सप्तमी भुजयोरधः । शुक्ले वेदेशयो रूर्ध्वे भद्रा प्राग्वद्दशर्ग्रायोः । श्रीपतिः । नास्ति द्विमापातिहतं च विष्टां विषा
रिघातादिकमत्र्यातिदुं । व्यवहारसमुच्चये । दशम्यामष्टम्यां प्रथमघटिकापंचकपरं हरिघः सप्तम्यां द्विघटिकांते त्रिघटिकेंतु तीयाया कायांतु व्य
मघटिकाभ्यः परमं वं शुभं विष्टः शुक्लं शिवतिथि चतुर्थ्यां स्तु विरमेतच्चैव ॥ सर्पिणी तत्सिते पक्षे कृष्णे चैव तु वृश्चिकी । सर्पिण्यास्तु मुखं त्याज्यं पृच्छं वृश्चिका
:पुच्छमेव च । माधवीये । वसिष्ठः । दिवाहनिति थेः पूर्वार्धजाता ष्वपरार्धजा निशि तथा शुभदा च पुच्छे ब्रह्मयाम ले । दिनभद्रा यदा रात्रौ रात्रिभद्रा यदा दिवा । न तत्रा
शुभकार्येषु प्राहुरेवं पुरातनाः । चोडगाने देवीपुराणे ॥ व्रतेष्वतीर्थे ग्रहणे श्राद्धे पि च विशेषतः । परान्नभोजनादेव यस्मान्नत्तस्य तत्फलं ॥ प्रतिमा
स्वरूपं मदनरत्ने भविष्ये । अनुक्तद्रव्यसंख्या देवताप्रतिमा न्रूपा सौवर्णी राजती ताम्री वृक्षजा मार्त्तिकी तथा ॥ चित्रजा पिष्टलेख्योत्था निजवितानुसा
रतः । आमाषात पलपर्यंतं कर्त्तव्या शाठ्यवर्जितैः । तत्रैव ब्राह्मे । आज्यं द्रव्यमनादेशे जुहोतिषु विधीयते मंत्रस्य देवता यास्य प्रजापतिरिति स्थितिः । व्र
तोद्यापनानुक्तौ तु पृथ्वीचंद्रोदये नंदिपुराणे ॥ कूर्पो उद्यापनं तस्य समाप्तौ यदुदीरितं । उद्यापनं विना यत्तु तद्व्रतं निःफलं भवेत् । यादेवो द्यापनं नो

जयसिंहक॰ नैःस्वं तानुगुणात स्वरेत्।।विज्ञानुमात्तो दद्यात्तुक्तो व्यापने व्रते।।गाश्चैव कांचनं दद्याद्ब्राह्मणस्य परीक्षितये।।अशक्तौ तु नारदीये।।सर्वेषामप्यलाभेतु यथोक्त

५९ करणं विना।।विप्रवाक्यं स्मृतं शुद्धं व्रतस्य परिपूर्तये।।ऋष्याविप्रवचो यस्तु गृह्णाति मनुजः शुभं।।अदत्वा दक्षिणां पापः स याति नरकं ध्रुवं।।अथ

49 दानविभागनिर्णयः।।हेमाद्रौ अंगिराः।।बहुभ्यो न प्रदेयानि गोगृहं शयनं स्त्रियः।।विभक्त दक्षिणा ह्येता दातारं पातयंति हि।।एका एकस्य दातव्या न बहुभ्य

ः कथंचन।।ता तु विक्रयमापन्ना दहत्यासप्तमं कुलं।।विक्रेतुर्वैतद्दोषप्रदर्शनेन दातुरिति कात्यायनोपि।।कपिला शय्या गृहं चैव देयं पञ्चोस्त्रिया दिकं।।तदे

कस्मै प्रदातव्यं न बहुभ्यः कथंचनेति।।वैजवापः।।शिवनेत्रोद्भवं यस्मात् रूजतं पितृवल्लभं।।अमंगलं तद्यत्नेन देवकार्येषु वर्जयेत्।।कलशलक्षणं तद्दे

वताश्च दर्शिता देवीपुराणे।।पंचाशांगुलवैपुल्यमुत्सेधः षोडशांगुलः।।कलशानां प्रमाणं तु मुखमष्टांगुलं भवेत्।।तथा।।स्वर्णाः ह्रतेननोयेनासिता

स्त्वेकांते तोज्ज्वलाः।।सरित्सरः खातजेन तडागेन जलेन वा वापीकूपोद्भवेनापि समुद्रेणाथवाहृताः।।सर्वेमंगलमांगल्याः सर्वकिल्बिषनाशनाः।।अ

भिषेके सदा योग्याः कलशाः शुद्धगाः शुभाः।।यात्राविवाहादिकाले प्रतिष्ठायज्ञकर्मणि।।योजनीया विशेषेण सर्वकामप्रसादकाः।।तथा।।कलश

स्य मुखे ब्रह्मा ग्रीवायां च महेश्वरः।।मूले च संस्थितो विष्णुर्मध्ये मातृगणाः स्मृताः।।शेषास्तु देवताः सर्वा वेष्टयंति चतुर्दिशं।।इति व्याख्यानितो ५९

49A यो निष्कलशे निवसंतिहि। ग्रहाःशांतिश्च पुष्टिश्च पुष्टिश्चतुष्टिश्च मतिरेव च। ऋग्वेदश्च यजुर्वेदः सामवेदस्तथैव च॥ अथर्ववेदसहिताः सर्वे कल
शमं स्थिता इति। अथ पंचपल्लवाः॥ ब्रह्मांडपुराणे॥ अश्वत्थोदुंबरप्लक्षचूतन्यग्रोधपल्लवाः॥ अथ पंचरत्नानि कालिकापुराणे। कनकं कु
लिशं नीलं पद्मरागं च मौक्तिकं। एतानि पंचरत्नानि शास्त्रे दृष्टानि सूरिभिः। कुलिशं हीरः। आदित्यपुराणे। सुवर्णं रजतं मुक्ता राजावर्तं प्रवालकं
॥ रत्नपंचकमाख्यातमिति॥ अभावे सर्वरत्नानां हेम सर्वत्र योजयेत्॥ तथा। कनकं मौक्तिकं चैव माणिक्यं वज्रमेव च। तथा मरकतं चैव महारत्ना
नि पंचधा॥ अथ नवरत्नानि विष्णुधर्मोत्तरे। मुक्ताफलं हिरण्यं च वैदूर्यं पद्मरागकं। पुष्परागं च गोमेदं नीलं गारुत्मतं तथा। प्रवालयुक्तान्युक्ता
नि महारत्नानि वै नव॥ महत्स्वेते हिरण्यस्थाने हीरकमिति पाठांतरम्॥ अथ सौभाग्याष्टकं मत्स्यपुराणे॥ इक्षवस्तरुराजं च निष्पावा राजिधान्य
कं। विकारवच्च गोक्षीरं कुसुंभं कुसुमं तथा॥ लवणं चाष्टमं तत्र सौभाग्याष्टकमुच्यते॥ मिताक्षरायां पाराशरः। गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि
सर्पिः कुशोदकं। पंचगव्यमिति प्रोक्तं पवित्रं कायशोधनं। गोमूत्रं ताम्रवर्णायाः श्वेतायाश्चैव गोमयं॥ पयः कांचनवर्णायाः नीलायाश्च तथा
वेद्दधि। घृतं वै कृष्णवर्णायाः सर्वं कापिलमेव वा॥ अलाभे सर्ववर्णानां पंचगव्येष्वयं विधिः। गोमूत्रं माषकास्त्वष्टौ गोमयस्य तु षोडश। क्षीरस्य

जयसिंहक द्वादशप्रोक्तादश्वस्तुदशकीर्तिताः।गोमूत्रंवहृतस्मात्प्रोक्तंदर्ड तकुशोदकमिति।नृसिंहपुराणोक्त।गोशकृद्विगुणंमूत्रंसर्पिर्घा ईंच तद्गुणं।क्षी
५० रस्यद्विगुणंप्रोक्तंपंचगव्येतथादधि।वीरमित्रोदयेस्कांदेपितामहप्रोक्तेतत्कुस्मनीलानामाहरेत्स्नाम् गोमूत्रगोमयक्षीरदधिसर्पींषिचक्रमात्।
50 त्रिसुवर्न्हीडवाप्यकेदेवस्तानियथाक्रमंविध्येतानिकुशोदंवापितत्रज्ञाविदैवतं॥प्रोक्ताभावेनयैतानिकपिलायाःप्रकल्पयेत्॥गोमूत्रमात्र
त्तस्यार्धंप्राकृतक्षीरस्यत्र्यं·हृयंदध्नोघृतस्यैकमेकश्चकुशवारिणाः·गायत्र्यावैवगोमूत्रंगंधद्वारेतिगोमयं·आप्यायस्वेतिचक्षीरंदधिक्रावणो
तिवैदधि·तेजोसिशुक्रमित्याज्यंदेवस्यत्कुशोदकं·स्मृतिरत्नपंचभिर्युक्तैः पंचगव्यंप्रचक्षते·एतद्देवमहापुराणंपंचब्रह्मकूर्चमितिस्मृतमञ्जयस
प्तधान्यानि।यवगोधूमधान्यानितिलाःकंगुःतथैवच।श्यामाकंदेवधान्यंचसप्तधान्यमुदाहृतं।भविष्यपुराणे।सुवर्णंरजतंताम्रंमारकूटंतथै
व च॥लोहंत्रपुतथासीसंधातवःसप्तकीर्तिताः।तथा।सर्वधातुगणोमत्स्यपुराणे॥ताम्रकंवाशिलावज्रमंजनंश्याममेवच।काशीकासी
समाक्षीकंगैरिकंचादेतःक्रमात्तालकंहरितालं।शिलामनःशिला।वैक्रान्तवज्राभ्रकंअपस्तसंकमोणंगंधुरुकंज्वलसन्निभं।यत्रशब्दाय गाम:
तेवैक्रान्तंनवाच्छन्नंभवेदपि।सदाकरस्यमुद्गरेवज्ञत्पाष्यतेघनमितिवैघकात्।श्याममंजनं।काशीसौराष्ट्रमृत्तिका।कांस्यमाक्षिकंत्वपणे ५०

50A माक्षिकं। मत्स्यपुराणे।। राजाश्वस्थाद्वल्मीकसंगमाद्ध्रदगोकुलात्। राजद्वारप्रवेशाच्च मृदमानीय निःक्षिपेत्। चत्वरे इति पाठः। छंदोगपरिशिष्टे
।कुष्ठं मांसी हरिद्रे द्वे मुराशैलेयचंदनं। वचा चंपकमुस्ता च सर्वौषध्यो दश स्मृताः। सर्वबीजानि देवीपुराणे। यवगोधूममुद्गाश्च शालिः षाष्टिकमा
दकं।। तिलमाषाः प्रसातीनीवश्यामाकाश्च वाल्लकाः। आढकं आढकीफलं। दाक्षिणात्यभाषायां तुरीति प्रसिद्धं।। प्रसातीनीवारः। आशवं आशुधा
न्यफलं। वालकः कंगुः। कात्यायनः। आर्द्रं क्षीरं मधुतथा मधुरत्रयमुच्यते। गरुडपुराणे। कर्पूरमगुरुश्चैव कस्तूरी चंदनं तथा। कंकोलं च भवेदे
भिः पंचभिर्यक्षकर्दमः। गृह्यपरिशिष्टे। कर्पूरचंदनं दर्पः कुंकुमं च चतुःसमं। सर्वगंधमिति प्रोक्तं समस्तसुरवल्लभं। भविष्यपुराणे। अगरुः शिल्हकं
मुस्ता चंदनं च यथा तथा। समभागं च कर्त्तव्यं धूपोयममृताव्हयः। तथा। कर्पूरं चंदनं मांसी त्वक्पत्रैलाज्जलमित्रिभं। यत्र शब्दायते वन्हौ नैवे
द्यं नं भवेदपि। सदा करमसृद्धं तं वज्जेति प्रथितं घनमिति वैद्यकात्। शाममंजनं। काक्षी सौराष्ट्रमृत्तिका। कांस्यमाक्षिकं स्वर्णमाक्षिकं। मत्स्य
पुराणे।। राजाश्वस्थावल्मीकसंगमाद्ध्रदगोकुलात्।। राजद्वारप्रवेशाच्च मृदमानीय निःक्षिपेत्। चत्वरे इति पाठः। छंदोगपरिशिष्टे। कुष्ठं मांसी ह
लोलवंगकं। अगुरुः शिल्हकं धूपं प्राजापत्यं प्रचक्षते। सिल्हकं शिलारस इति निघंटुः। षड्भागकुष्ठं द्विगुणो गुडश्च लाक्षात्रयं पंचनखस्य भागाः। ह

जयसिंहक

५१

51

रीतकामजीसः समांसी भागे कमेकंचित्लवं शिलाजं ॥ घनसम्वत्सरि उरस्यवै कोऽपूपो दशांगः कथितो मुनीन्द्रैः । अथ व्रते सूतकादिनिर्णयः । तत्राशौ
च मृताशौचयोः सर्वस्मार्त्तकर्मनिवृत्तिः सूतके च समुत्पन्ने अकर्मणि मैथुने । क्षुद्रोद्गारे तथा वांतौ नित्यकर्माणि संत्यजेत् । इन्द्रेषु केवजीर्णोग्निनै
व भुक्तापि किंचन । कर्म कुर्यान्नरो नित्यं सूतके मृतके तथेति कालिकापुराणात् ॥ गौडास्तु । कृताशौचो वा दाव पिता मातुः पठंति च ज्ञात्वं र्घ्वक्षतजे
जाते निसकर्मन्वाचरेत्तेमिति । कंच नदधः स्वयं ज्ञोन वाचरेदिति । हेमाद्रौ पाद्मे । गर्भिणी सूतिका दिश्च कुमारी वा प्यरोगिणी । यदाशुद्धा त
दान्येन कारयेत्प्रयता स्वयमिति । उभौ व्येष विष्णुः लिंगस्या विवक्षितत्वात् । तेन यमिन्नते यत्र जाद्युक्तं तदन्येन कारयेत् । शारीरानियमान्स्वयं
कुर्यादिति । शुद्धितत्वे विष्णुः । वृद्धकालिकसंकल्पाग्रहीतव्रतपुराणादि । सूतके मृतके चैव व्रतं तन्नैव दुष्यति । एतत्काम्यपरं नित्यं तत्वनारब्धमपि का
र्यमिति गौडाः ॥ मदनरत्ने । पूर्वसंकल्पितं यच्च व्रतं सुनियतव्रतैः । तत्कर्त्तव्यं नरैः श्राद्धदानार्चनविवर्जितं । माधवीये कौर्मे । काम्योपवासे प्र
क्रांते त्वंतरा मृतसूतके ॥ तत्र काम्यव्रतं कुर्यात् दानार्चनविवर्जितमिति । सत्यव्रतः । प्रारब्धदीर्घतपसां नारीणां यद्रजो भवेत् । न तत्रा रामः
पि व्रतस्य स्यादुपरोधः कदाचनेति । तन्न्याति निखिनाकारयेदिति एतत्सर्वं ॥ तदुक्तं मदनरत्ने मात्स्ये । अंतरा तु रजोयोगे पूजामन्येन कारये ५१

51A दिति॥ प्रतिनिधुर्यस्त्वनिर्णयामृते पैठीनसिनोक्तः। भार्या पत्युर्व्रतं कुर्याद्भार्यायाश्च पतिर्व्रतं। असामर्थ्ये परस्ताभ्यां व्रतभंगो न जायते। कालनलविवे
वने ब्रह्मवैवर्ते। उपवासासमर्थश्चेदेकं विप्रं तु भोजयेत्। तावद्धनानि वा दद्याद्यद्भक्ताद्द्विगुणं भवेत्॥ सहस्रसंमितां देवीं जपेद्वा प्राणसंयमान्॥ कु
र्याद्द्वादशसंख्याकान्यथाशक्ति व्रते नर इति॥ राज्यस्थः क्षत्रियार्थे च एकादश्यामुपोषितः। पुरोधाः क्षत्रियस्यार्द्धं फलं प्राप्नोति निश्चितं। पिताम
हादीनुद्दिश्य एकादश्यामुपोषिते॥ सुते तु तत्फलं विप्राः समग्रं समवाप्नुयुः॥ कृतोदशगुणां तु एणं प्राप्नोत्यत्र न संशयः। यमुद्दिश्य कृतं सोपि सं
पूर्णफलमाप्नुयात्॥ स्कांदेपि। पुत्रं वा विनयोपेतं भगिनीं भ्रातरं तथा। एषामभावे एवान्यं ब्राह्मणं वा नियोजयेत्। तथा- भ्रातरं भगिनीं शि
ष्यं कारयेद्ब्राह्मणान्हिमिरिति- हेमाद्रौ वाराहपुराणे। असामर्थ्ये शरीरस्य व्रते तु समुपस्थिते। कारयेद्धर्मपत्नीं वा पुत्रं वा विनयान्वितं। भ
गिनीं भ्रातरं वापि व्रतमस्य न लुप्यते। माधवीये स्मृत्यंतरेपि। पितृमातृपितृभ्रातृश्वश्रूगुर्वादिभर्तृजां। अहस्यार्थमुपोषित्वा स्वयं च फल
माप्नुयात्॥ नारी च पतिमुद्दिश्य एकादश्यामुपोषिता। पुराणं तु शतं प्राहुर्मुनयः पारदर्शिनः। हेमाद्रौ कात्यायनः। पितृमातृभ्रातृ
पतिगुर्वर्थेषु विशेषतः। उपवासं प्रकुर्वाणः पुण्यं शतगुणं लभेत्। दक्षिणा नात्र दातव्या शुश्रूषा विहिता हि सा॥ मदनरत्ने पमासखंडे॥

जयसिंहक·
५२
52

भर्त्ता पुत्रः पुरोधा वा भ्राता पत्नी सखापि वा । यात्रायां धर्मकार्येषु कर्त्तव्याः प्रतिहस्तकाः । एभिः कृतं महादेवि स्वयमेव कृतं भवेत् । स्वयं कर्त्तुमशक्तश्चेत्का
रयेत्पुरोधसा । शूद्रस्य ब्राह्मणाः प्रतिनिधियुक्ताः । जपस्तपस्तीर्थसेवा प्रव्रज्या मंत्रसाधनं ॥ विप्रैः संपादितं यस्य संपन्नं तस्य तत्फलमिति मरी
चिवचनात् । यत्तु नित्यानि यास्तिथावुक्तं प्रव्रज्यादीनां शूद्रे संभवान्नेदं वचनं ब्राह्मणस्य शूद्रप्रतिनिधित्वपरं । किंतु सच्छूद्रोतावाचनपरमिति तन्न ।
प्रव्रज्याया असंभवस्य शूद्रे संभवेपि जपादीनां संभवेन तद्विषये संकोचायोगात् । एतद्वचनस्य प्रतिनिधिप्रकरणे पाठेन सच्छूद्रोतावाचनपरत्वायोगाच्च ।
हेमाद्रौ कात्यायनः पुरोधाः सुतो भ्राता पत्नी वा द्वयोः सममितीरितं । उपवासफलं ताभ्यां समग्रं समवाप्यते । वायुपुराणे । उपवासे त्वशक्तस्तु आहिता
ग्निरथापि वा । पुत्रान्वा कारयेदन्यान्ब्राह्मणान्वापि कारयेत् । अथवा विप्रमुख्येभ्यो दानं दद्यात्स्वशक्तितः । उपवासफलं तेन समग्रं समवाप
नोति तत्र भोजनदो योपितस्ताराहेव नश्यति हव्यदातोपवासस्य फलं प्राप्नोत्यसंशयं । कर्त्ता न तदवाप्नोति नात्र कार्या विचारणा । घृणाया
वास्तमुद्दिश्य एकादश्यां तु पोषितः । यस्तूद्दिश्य कृतं विप्रात्स सर्वो कृतं भवेत् । अत्र विशेषमाह त्रिकांडमंडनः । काम्ये प्रतिनिधिर्नास्ति नित्यम·
से नैमित्तिकेपि सा । काम्येप्युपक्रमादूर्ध्वं केचित्प्रतिनिधिं विदुः । न स्यात्प्रतिनिधिर्मंत्रस्वामिदेवाग्निकर्मसु ॥ न देशकालयोर्नापि अरणोरग्निरेव ५२

52A

ता॥ नापि प्रतिनिधातव्यं निषिद्धं वस्तु कुत्रचित्॥ हिरण्यकेशिसूत्रेपि॥ नस्वामित्वस्य मंत्रयोगाः उत्तमस्य देशस्य कालस्याग्नेर्देवतायाः कर्मणः शब्दस्य च प्र
तिनिधिर्विघ्नतइति॥ इति श्रीपौंडरीकयाजिरत्नाकरविरचिते जयसिंहकल्पद्रुमग्रंथे परिभाषाप्रकरणं॥ श्रीमद्दिल्लीशाहेनोद्भटविक्रमभटप्रा
ज्यमत्तेभसिंहश्चंडो न्यायतरुपक्षोन्नमितवसुमतीपालने धर्मराजः॥ पौत्रः श्रीकूर्मसिंहक्षितिपकुलमणेर्विष्णुसिंहस्य पुत्रः श्रीमान्राजाधि
राजो जयहरिरमराधीशवत्कौतुकोल्लासितात्॥१॥ श्रीमत्पंडितदेवशर्मतनयः श्रीराघवांघ्रिद्वयध्यानावाप्तसमस्तकामनिवहः सम्राट्सरत्नाकर
॥ तद्रूपे श्रीजयसिंहवर्मनृपतेः कल्पद्रुमे कामदं प्रत्यग्रं स्तवकं द्वितीयमकरोत्सद्व्रतनिर्णायकं॥२॥ अथ प्रतिपदादिसामान्यनिर्णयः प्र
स्तूयते॥ अत्र निर्णयो नाम विप्रतिपन्नानां वाक्यानां परस्परं विरोधपरिहारः॥ तद्वत्त्वदर्शनमुच्यते॥ तदुक्तं॥ तत्र विप्रतिपन्नानां वाक्यानामि
तरेतरं॥ विरोधपरिहारो यन्निर्णयस्तत्त्वदर्शनमिति॥ तत्रादौ स्मृत्यंतरोक्तप्रतिपद्धीनं॥ हेमाद्रौ॥ प्रतिपद्दिष्टा जायमाने षण्णां शक्तिपात्रांशासित
पक्षादिमासमतेति॥ ध्रुवसंगंस्कंदपक्षाद्यामासस्य स्थायत्तदुत्तवा॥ अक्षुस्तत्रं तु वंपुस्तंपात्रं भवेत्तत्तद्भुंजेति॥ प्रथमं प्रतिपत्कृत्वामावस्यातोऽनिर्णी
यते॥ असाध्यनाम निरुक्ते भविष्योत्तरे॥ तिथीनां प्रवरा यस्मादृश्चिनामसुदाहृता॥ प्रतिपद्याप्रदेशेंपूर्वे प्रतिपत्तेन सोचत इति॥ तत्र कृत्यपति

जयसिंहक०

५३

53

पद्ममावास्या तु तैव कार्या। युग्माग्नीति वचनात्। पैठीनसिनाप्युक्तं। पंचमास्तु नवमी चैव दशमी च त्रयोदशी। प्रतिपन्नवमी चैव कर्तव्या संमुखी तिथिरि
ति। संमुखी सायाह्नव्यापिनीति निर्णयामृते। को ऽर्थः सामाद्विकः उक्तवचनविरोधात्। हेमाद्रिविरोधाच्च संमुखी पूर्वविद्धेति तु युक्तं सापि यदापं
चधा विभक्तस्याह्नश्चतुर्थभागव्यापिनी न दैवात् पूर्वविद्धा ग्राह्या। तस्माद्वे सायाह्नव्यापिनी ग्राह्येति माधवमतं। तदभावे तु सायाह्नव्यापिनी परिगृ
ह्यतामिति तदुक्तेः। अपराह्नोत्तरकाले प्रवृत्तावुत्तरविद्धैव ग्राह्येति मदनरत्ने। प्रतिपत्संमुखी कार्या या भवेदापराह्णिकीति स्कंदपुराणवचनात्। न
न्वेतद्वचनं प्रतिपन्मात्रविषयमस्तु विशेषाश्रवणात्। न च प्रतिपत्सद्वितीया स्यादिति वचनविरोधः। तेषामापराह्णिकान्यप्रतिपद्विषयत्वेनोपपत्ते
ः। शुक्लप्रतिपन्मात्रविषयत्वे तु तस्य वचनांतरेणापूर्वविद्धत्वस्य लाभादापराह्णिकत्वमात्रस्य विधेयत्वे न गौरवं। यत्तु प्रतिपत्सद्वितीया स्याद्द्वि
तीया प्रतिपद्युतेत्युपसंवचनं तत्कृष्णप्रतिपद्विषयं।। अपराह्णोत्तरकालप्रवृत्तशुक्लप्रतिपद्विषयं वा पूर्वोदाहृतवचनविरोधात्। तस्मादापराह्णि
की शुक्लप्रतिपत्पूर्वैव ग्राह्या।। अन्या शुक्लप्रतिपदुत्तरैव ग्राह्येति मदनरत्नादि सिद्धांतः।। छस्मात्तु परा॥ छस्मात् तत्रतो विलोजिदीपिकोक्तेः। छस्मापि पूर्वं:
पूर्वैव नं तन्मदनरत्ने निर्णयसिंधौ॥ उपवासे शुक्लकृष्णप्रतिपत्पूर्वैव ग्राह्या प्रतिपत्संचमी चैव उपोष्या पूर्वसंयुतेति जाबालिवचनात्। प्रतिपत्सं ५३

53A

नमीभूतत्सा विद्धी वदष्टगींमानवमीदशमीषैवनोपोष्याः परसंयुताइतिब्रह्मवैवर्तवचनेन द्वितीयामंवमीवेधाद्दशमीवत्रयोदशी। चतुर्दशी
चोपवासेहन्युः पूर्वोत्तरेतिथी। उपवासेसप्तमीतुवेधाद्वंत्युत्तरंदिनमितिवदद्वसिष्ठवचनेनद्वितीयाविद्धायाअनुपोष्यत्वाभिधानाच्चावेधस्य
। पैठीनसिनासर्वासुतिथिषुसामान्यतोदर्शितः पक्षद्वयेपितिथयस्तिथिंपूर्वांनयोत्तरांत्रिभिर्मुहूर्तैर्विध्यंतिसामान्योयंविधिःस्मृतइति। उ
दयानंतरंस्थितात्रिमुहूर्त्ता पूर्वातिथिरुत्तरांतिथिंविध्यति अस्तमयात्प्राक्स्थितात्रिमुहूर्त्तोत्तरातिथिः पूर्वांतिथिंविध्यतीत्याद्युपूर्वमुक्तमेवानि
षिद्धपूर्वतिथिवेधस्तुउपवासविषयेस्वल्पोपित्याज्यः। तथाचस्मृत्यंतरे। घटिकामात्रवेधोपिदृष्यस्तुजन्मांतिथिं। षड्विंशन्मतेपि। घटिकार्द्धत्रि
भागंवास्वल्पंवाहृष्येत्तिथिः। पंचगव्यघटंशूद्रांसुरायाबिंदुकोयथेति। इदंवाक्यमुपवासमात्रविषयं॥ सर्वप्रकारवेधोयमुपवासस्पृक्षया
इतिनिगमेभिधानात्। अतएवबौधायनेनाप्युपवासतिथेरुदयकालीनत्वनियमउक्तः। उदयेत्पवासस्यनक्तस्यास्तमयेतिथिरिति॥ भवि
ष्योत्तरपुराणे। व्रतोपवासनियमेघटिकैकापर्याभवेत्। यातिथिःसकलाज्ञेयापित्र्येचापराह्णिकीति। पारमस्कांदयोरप्येवं। यदात्तूत्तरदि
नेउपवासतिथिःस्वल्पापिनलभ्यतेतदानिषिद्धपूर्वतिथिविद्धाप्युपोष्या। तथाचकूर्म्यभृगुः। अविद्धानिनिषिद्धैश्चेन्नलभ्यंतेदिनानितु

जयसिंहक
५४
54

।मुहूर्त्तैः पंचभिः विद्धा ग्राह्या वैकादशी तिथिः। तदर्द्धं विद्धा मन्यानि दिनान्युपवसेन्नर इति। अरुणोदयमारभ्य मुहूर्त्तं पंचको वेधः सूर्योदयमा
रभ्य सार्द्धमुहूर्त्तद्वयवेधो ज्ञातव्यः। अविद्धानाम लाभे तु यथोक्तविफलानि वा। महादेवाल्पमश्नीयादुपवासस्तथोभवेदिति। इति प्रतिपत्सामा
न्यनिर्णयः। अथ प्रतिपद्विशेषनिर्णयः तत्कृत्यं तद्व्रतानि च निरूप्यन्ते। तत्रादौ संवत्सरारंभे प्रथमोपस्थितत्वात्प्रतिपन्निर्णीयते। तत्र चैत्रशुक्ल
प्रतिपदि वत्सरारंभः। तत्र उदयव्यापिनी ग्राह्या। चैत्रे मासि जगद्ब्रह्मा ससर्ज प्रथमेहनि। शुक्लपक्षे समग्रं तु तदा सूर्योदये सतीति हेमाद्रौ ब्रा
ह्मोक्तेः। दिनद्वये तद्व्याप्तावव्याप्तौ वा पूर्वैव। तदुक्तं ज्योतिर्निबंधे चैत्रे सितप्रतिपदि यो वारोर्कोदये स वर्षेशः। उदयद्वितये पूर्वो नोदययुगलेपि पू
र्वः ज्योतिर्नि। पूर्वः स्यात्। यस्माच्चैत्रसिताहे रुदयाद्भानोः प्रवृत्तिरब्दादेरिति। वसिष्ठेनाप्युक्तं। वत्सरादौ वसंतादौ बलिराज्ये तथैव च। पूर्वविद्धै
व कर्त्तव्या प्रतिपत्सर्वदा बुधैरिति। असमलमासत्वेपि तत्रैव वत्सरारंभः। तस्यापि सर्ववत्सराद्यत्वादिति कल्पतरुलावल्यां। निर्णयसिंधौ तु यदा चै
त्रो मलमासो भवति तदा दैवकार्यस्य तत्र निषिद्धत्वाच्छुद्धे मासि संवत्सरारंभः कार्य इति केचिदाहुरिति। निष्कर्षस्तु शुक्लादेर्मलमासस्य होतं भेव राम·
ति वोत्तर इत्यादिवस्मादाग्रिमवर्षांतःपातिमलमासस्य मासमेव वर्षप्रवृत्तेः शुक्लादित्वाद्विवमलमासे एव कार्यमिति। ननु शुक्लादौ चैत्रशुक्लप्र ५४

54A तिपदंतरस्याभावाद्युक्तं तन्न अयमेवानुष्ठानं। मलमासे तु शुद्धप्रतिपदंतरस्य संभवात्तु युक्तस्तत्सारंभोयुक्त इति चेत्। भ्रांतोसि नहि प्रतिपदंतरस्य तं
प्रयोजकमपि तु वत्सरारंभः। स च मलमासेपीत्युक्तं प्राक्। नहि चैत्रशुक्लादिर्मलमासः पूर्ववर्षेतर्भवतीति त्वयापि स्वीकृतं। भास्करेणा चैत्र
समलमासत्वे तैलाभ्यंगश्च कथं वर्णादिशुद्ध एव कार्यं। यद्यपि वत्सरवसंतयोः प्रवृत्तिर्उक्ता तथापि तत्प्रयुक्तकृत्यं पश्चात्शुद्धदिवसे मासः क्वापि
नोवादपराणोः। पूर्वमर्धं परित्यज्य कर्तव्यो ज्वरे क्रियेति वचनानुत्कर्षोत्तरस्य एव कार्यं। नवरात्रारंभं नवम्यादिवदिति। अत्र तैलाभ्यंगो नित्यः
।वत्सरादौ वसंतादौ बलिराज्ये तथैव च। तैलाभ्यंगमकुर्वाणो नरकं प्रतिपद्यते इति वृद्धवसिष्ठोक्तेः। शकादिप्रवर्त्तनमप्युक्तं ज्योतिःशा
स्त्रे। शकवत्सरभूपमंत्रिणां सस्यधान्येश्वरमेघपतीनां।। श्रवणात्तस्य मन्त्राद्वै वेदज्ञाः शुभमतो यात्सु शुभं महाश्रियेति।। अस्यामेव नवरात्रारंभः। त
दुक्तं मार्कंडेयपुराणे।। शरत्काले महापूजा क्रियते या च वार्षिकी इति। मलमासप्राप्ते तु उत्कर्ष इति कल्पलतावल्लां। तत्र परयुतैव ग्राह्या। अमा
युक्ता न कर्तव्या प्रतिपच्चंडिकार्चने। मुहूर्तमात्रं कर्तव्या द्वितीयादिगुणान्वितेति देवीपुराणात्। तिस्रो ह्येताः पराः प्रोक्ताः तिथयः कुरुनंदन
। कार्तिकाश्वयुजो मासे चैत्रमासे च भारतेति हेमाद्रौ ब्राह्मोक्तेः। पराः पूर्वयुक्ताः कार्याः।। विशेषतस्तु शारदे नवरात्रे वक्ष्यते। अत्र च पादानसु

जयसिंह
५५
55

क्रमपर्केराम विष्ये॥ अतीते फाल्गुने मासि प्राप्ते चैत्रमहोत्सवे। पुण्येऽह्नि विप्रकथिते प्रपादानं समारभेदिति। तत्र मंत्रः। प्रपेयं सर्वसामान्या भू
तेभ्यः प्रतिपादिता। अस्याः प्रदानात्पितरस्तृप्यन्तु च पितामहाः। अनिवार्यं ततो देयं जलं मासचतुष्टयमिति। तथा। प्रपां दातुमशक्तेन वि
शेषाद्धर्ममीप्सुना। प्रत्यहं धर्मघटको वस्त्रसंवेष्टिताननः। ब्राह्मणस्य गृहे देयः शीतामलजलैः शुचिः॥ तत्र मंत्रः। एष धर्मघटो दत्तो ब्रह्म
विष्णुशिवात्मकः। अस्य प्रदानात्सकला मम सन्तु मनोरथा इति॥ अनेन विधिना यस्तु धर्मकुंभं प्रयच्छति। प्रपादानफलं सोऽपि प्राप्नोतीह न
संशयः इति। इयं प्रतिपत् श्वेतकल्पादिः। अत्र श्राद्धादि महाफलं तदुक्तं हेमाद्रौ नागरखंडे। अथ कल्पादयः प्रोक्ताः कथ्यंते तिथयः शुभाः।
यास्वश्राद्धे कृते तृप्तिः पितॄणामक्षया भवेत्॥ चैत्रशुक्लप्रतिपदि श्वेतकल्पः शुभोऽभवत्॥ तस्यां शुक्लत्रयोदश्यामुदानः समजायत। कल्प
स्तु नारसिंहाख्यः कृष्णायां प्रतिपद्यभूत्। अथ कृष्णे त्रयोदश्यां गौरीकल्पोऽयमकल्पत॥ वैशाखस्य द्वितीयायां शुक्लायां नीललोहितः। चतु
र्दश्यां तु शुक्लायां प्रवृत्तो मारुताभिधः। समानस्तु द्वितीयायां कृष्णायामुपपद्यत। महेश्वरस्य तु दशम्यां कृष्णपक्षे समागमत्। ज्येष्ठशुक्लतृ रामः
तीयायां वामदेवस्य संभवः। पौषो मासात्तु तस्यैव कौर्मः प्रववृते नृप॥ कृष्णपक्षे तृतीयायां माघे यः समवाप्नुत। तस्यां तस्यैव कृष्णायां सोम ५५

55A

कल्पः समापतत्। श्रावणे शुक्लपंचम्यां रावणाः समवर्जितात तस्मै वृकस्य पंचम्यां मानवः प्रत्यपद्यत। षष्ठीप्रोष्ठपदे शुक्लां प्राप्य प्राणाग्नि योभव
त्। सितेतरायां षष्ठ्यां तु तस्य तत्पुरुषाह्वयः।। कृष्णकल्पस्तु सप्तम्यां शुक्लायामाश्विनस्य तु। कृष्णायामपि वैकुंठः प्रविवेशाविशांयुते। कार्ति क
स्यासिते षष्ठ्यां कल्पः कंदर्पसंज्ञकः। असितायां पुनर्जज्ञे लक्ष्मीकल्पस्य कल्पना।। मार्गेशुक्लेन वम्यां तु कल्पः सद्योप्यपद्यत। असितायां तु सा
वित्रीकल्पः प्रारंभमभ्ययात्। शुक्ले दशम्यां शुक्लायामीशानः पादुरासह। असितायामघोरस्य कल्पस्योपक्रमो भवत्। एकादश्यां तु शुक्लायां
माघे ध्यानः प्रजमिवावृत्। तस्यामेव तमिस्त्रायां वाराहः प्रत्यपद्यत। समस्तस्तु द्वादश्यां शुक्लायां फाल्गुनस्य वा। कृष्णायामपि वैराजो विर
राजमहामनाः। इति त्रिंशदमी कल्पाश्चिथयः परमेष्ठिनः। आरंभतिथयस्तासु शुक्लाः पुराणतमा मताः। तासु श्राद्धे कृते पूर्णपमा कल्पस्था
यि कल्पत इति। अत्र वत्सरकृज्जोक्ताहे माद्रौ विष्णुधर्मोत्तरे। चैत्रमासस्य या शुक्ला प्रथमा प्रतिपद्भवेत्। तदन्हि ब्रह्मणाः कृत्वा सोपवासस्तु पूज
नं।। संवत्सरमवाप्नोति सौख्यानि भृगुनंदनेति। प्रथमासवेतिथीनामाद्या।। अत्र केचित् पशुसिंधुकारैमत्स्यजंमैष्टे श्वप्रथमा अमाविद्धेति व्या
ख्यातं तत्स्वचिंत्यमित्युक्तं तदेव प्रपंचितं। तादृशार्थस्यान स्पष्टत्वानुपलंभात्। तादृग्व्याख्यानमते पिडजरेन्हि प्रातिपदस्य तेअमाविद्धायाग्राह्य

जयसिंहक॰
५६
56

त्वाच। अत्र यद्यपि तिपद्रतास्तु यंते। तत्रादौ चैत्र शुक्लप्रतिपदि ब्रह्मपूजा गणेशः संवत्सरारंभ विधिरुच्यते। भगवानुवाच॥ चैत्रे मासि जगद्ब्रह्मा ससर्जप्र
थमेहनि॥ शुक्लपक्षे समग्रं तु तदा सूर्योदये सति। प्रवर्तयामास तथा कालस्य गणनामपि। ग्रहान्नागानृतून्मासान्वत्सरान्वत्सराधिपान्। तदादौ स
भगवान्ब्रह्मा सर्वदेवसमागमे। ब्राह्मीं सभायां ब्रह्माणमनिर्देश्य तत्तु तत। ततः प्रयोक्तैस्तेन मस्यंतस्तु वनेश्वाग्नपासते। ततस्तु कृतशुश्रूषास्ततो गत्वा
समालयं। स्वानि स्वान्यपि कर्माणि ते नियुक्तास्तु चक्रिरे। ब्राह्मी सभा कामरूपा विशेषेणात्मदानघा। धारयंत्यमलं रूपमनिर्देश्यं मनोहरा। ततः प्रभृ
तियो धर्मः पूर्वैः पूर्वतरैः कृतः॥ अद्यापि रक्षं स्वतरां कर्त्तव्योसौ प्रयत्नतः। तत्र कार्या महाशांतिः सर्वकल्मषनाशिनी। सर्वोत्पातप्रशमनी कलिदुःस्व
प्ननाशिनी॥ आयुःप्रदा पुष्टिकरी धनसौभाग्यवर्द्धिनी। मंगल्या च पवित्रा च लोकद्वयसुखावहा॥ तस्यामादौ तु संपूज्यो ब्रह्मा कमलसंभवः
। पाद्यार्घ्यपुष्पधूपैश्च वस्त्रालंकारभोजनैः। होमैर्बलिस्तुपहारैश्च तथा ब्राह्मणतर्पणैः। ततः क्रमेण देवेभ्यः पूजा कार्या पृथक्पृथक्। देवेभ्यो वक्ष्यमा
णेभ्यः कालादिभ्यः (कृत्वौंकारं नमस्कारो कुशोदक तिलाक्षतैः। पुष्पधूपप्रदीपाद्यैर्भोजनैश्च यथाक्रमं। मंत्रं संपूजनार्थं तु बहुरूपं परिस्फुटं। राम
ता मंत्रमिति ज्ञातावेकवचनं। बहुरूपमंत्रं नानास्वरूपा मंत्रा रूपपरिस्फुटे परिस्फुटी याहि सर्वः। तेन ॐ नमो ब्रह्मणे इत्यादि विभक्ते परमा ५६

56A

त्मनेनमस्तेवंमंत्रवाक्यंवेदोपान्तादेवताशब्दाःचतुर्थ्यन्ताःप्रणवशब्दादयोनमोन्तामंत्रत्वेनग्राह्याः। ॐ नमोब्रह्मणोऽप्रमेयकालायचमहात्मने। नमस्ते
स्तुनिमेषायत्रुटयेचनमोस्तुतेलवायचनमस्तुभ्यंनमस्तेस्तुक्षणायवानमोनमस्तेकाष्ठायैकलायैवाचसर्वदा। नाडिकायैसुतुभ्यायैमुहूर्त्तायन
मोनमः। नमोनिशाभ्यःपुण्याभ्योदिवसेभ्यश्चनित्यशः। पक्षाभ्यांवाचमासेभ्यऋतुभ्यःषड्भ्यएवच। अयनाभ्यांचपंचभ्योवत्सरेभ्यश्चसर्वदा। पंच
वत्सरेभ्यःसंवत्सर। परिवत्सरइद्वत्सरअनुवत्सरवत्सरेभ्यः। नमःकृतयुगादिभ्योग्रहेभ्यश्चनमोनमः। अष्टाविंशतिसंख्येभ्योनक्षत्रेभ्योनमोन
मः। राशिभ्यःकरणेभ्यश्चव्यतीपातेभ्यएवच। प्रतिवर्षाधिपेभ्यश्चविज्ञातेभ्योनमःसदा। नमोस्तुकुलनागेभ्यःमातृमातृभ्यएववा। नमश्च
द्वादशभ्यश्चमनुभ्यस्तुभ्योनमोनमः। नमःशक्रेभ्यश्चतत्संख्येभ्योनमोनमः। पंचाशद्भ्योनमोनित्यंदक्षकन्याभ्यएववा। नमोदित्यैमहाभद्रायैजपा
यैवाचसर्वदा॥ भ्रंशास्त्रायनमस्तुभ्यंसर्वास्त्रजनकायवा। नमस्तेवरुपुत्रायपत्नीभिःसहितायच॥ नमोवृद्धैस्तथावृद्धैर्निद्रायैवनदायव
। नलकूवरयक्षायगुह्यकस्वामिनेनमः। नमोस्तुशंखपद्माभ्यांनिधिभ्यांमध्यनित्यशः। भद्रकालींनमोनित्यंसुरभ्यैचनमोनमः। वेदवेदांतवे
दांगविद्यासंस्थेभ्यएवच। नागयक्षसुपर्णेभ्योनमोस्तुगरुडायवा। अरुणायनमस्तुभ्यंसप्तद्वीपेभ्यएववा। सप्तभ्यस्तुसमुद्रेभ्यःसागरेभ्यश्चम

जयसिंहक
५७
57

वेद्यं।। उत्तरेभ्यः कुरुभ्यश्च नमो ह्यैरावताय च। भद्राश्वकेतुमालाभ्यां नमः सर्वत्र सर्वदा।। इलावृताय च नमो हरिवर्षाय वै विहि। नमः किंपुरुषेभ्यश्च भर
ताय नमो नमः। नमो भारतमेदेभ्यो नवभ्यश्चाथ सर्वदा। पातालेभ्यश्च सप्तभ्यो नरकेभ्यो नमो नमः।। कालाग्निरुद्रशेषाभ्यां हरये क्रोडरूपिणे। सप्तभ्य
स्तथ लोकेभ्यो महाभूतेभ्य एव च।। तमसे रजसे चैव नमः प्रकृतये तथा। पुरुषायाभिमानाय नमोऽस्त्वव्यक्तमूर्तये। हिमवत्प्रमुखेभ्यश्च पर्वतेभ्यो
नमः सदा। पुराणेभ्यश्च ग्रामेभ्यः सप्तभ्यश्च नमो नमः।। नमो ह्लादघनिभ्यश्च सप्तभ्यश्चाथ सर्वदा। नमोऽस्तु पक्षिराडादिभ्यस्तीर्थेभ्यश्च पुनः पुनः।
निम्नगाभ्यो नमो नित्यं वितस्ताद्याभ्य एव च।। वक्त्रहेशभ्यो दीर्घेभ्यो धारिणीभ्यो नमो नमः। नमो धात्रे विधात्रे च छंदोभ्यश्च नमो नमः। सुरभ्यै रावणा
भ्यां च नमो भृग्वे नमो नमः। नमस्तथोत्तरैः श्रवसे ऋत्वायैव नमो नमः। नमोऽस्तु धन्वन्तरये शाल्वाभ्यां नमः सदा। विनायककुमाराभ्यां विघ्नेभ्यश्च नमः स
दा शाखाय च विशाखाय नैगमेयाय वै नमः।। नमः स्कंदग्रहेभ्यश्च स्कंदमातृभ्य एव च। ज्वराय रोगपतये भस्मप्रहरणाय च।। ऋषिभ्यो वा
लखिल्येभ्यः केशवाय नमः सदा।। अगस्त्यये नारदाय व्यासादिभ्यो नमो नमः।। अप्सरोभ्यः सोमपेभ्यो देवेभ्यश्च नमो नमः। असोमपेभ्यश्च नम
स्तुषितेभ्यो नमः सदा। आदित्येभ्यो नमो नित्यं द्वादशभ्यश्च सर्वदाः- एकादशभ्यो रुद्रेभ्यः सगणेभ्यो नमो नमः:- दशभ्यो विश्वदेवेभ्यः साध्येभ्यश्च न

राम:
५७

57A मोनमः ।। नमो वसुभ्यस्त्वष्टभ्यो नमो योगिभ्य एव च । द्वादशभ्यो मरुद्भ्यश्च नमः सर्वत्र सर्वदा । दशभ्यस्त्वंगिरोभ्यश्च तपस्विभ्यो नमो नमः । नमो नासत्यद
स्राभ्यामश्विभ्यां नित्यमेव हि । साध्येभ्यो द्वादशभ्यश्च पौराणेभ्यो नमः सदा ।। एकोनपंचाशद्भ्योथ मरुद्भ्यश्च नमो नमः ।। शिल्पाचार्याय देवाय नमस्ते वि
श्वकर्मणे ।। अष्टभ्यो लोकपालेभ्यः सानुगेभ्यश्च सर्वदा । आयुधेभ्यो वाहनेभ्यो वर्मभ्यश्च नमः सदा ।। आसनेभ्यो दुंदुभिभ्यो देवेभ्यश्च नमो नमः ।। दे
वराक्षसगंधर्वपिशाचेभ्यश्च नित्यशः । पितृभ्यः सप्रमेदेभ्यः प्रेतेभ्यश्च नमो नमः ।। क्षेत्रक्षेमेभ्यश्च देवेभ्यो भागगम्येभ्य एव च ।। नमस्ते बहुरूपाय
विष्णवे परमात्मने ।। अथ किं बहुनोक्तेन मंत्रेणानेन वा बलिं येत् । प्राङ्मुखो वोदङ्मुखो वाग्निं प्रान्देवानुद्दिश्य पूर्ववत् ।। अथवा बहुविस्तरेणाकिं । ब्रा
ह्मणानेव देवतोद्देशेन पूजयेत् । पूर्ववत्संचोक्तक्रमेण । अर्घ्यैः पुष्पैश्च धूपैश्च वस्त्रैर्माल्यैः सहस्रकं सहस्रकं शतोमां वं हष्टौ मासन्नर्चयेद्द्विज
र्षीः ।। धनधान्यसुविश्वैर्दक्षिणाभिश्च सर्वदा । इति होमपुराणाभ्यां प्रवर्जश्च द्विजोत्तमान् ।। कालज्ञान् वेदवेदज्ञान् सत्तां संबंधिबांधवान् ।। अ
नेनैव तु मंत्रेण स्वाहांतेन पृथक् पृथक् । यदि शापाय ये होमः कर्तव्यः सर्वकर्मणे ।। वेदवन्नक्षत्री दत्वा स्थाने पाथामिके सति । पवित्रः श्रेष्ठः । वे
हव देहोक्तविधिना । वक्ष्ये पी आज्यभागौ पाधानिके प्रधानहोमारंभे ह्यालाशो भात ततः कार्यमंत्रा लालंभनं तथा ।। भोजयित्वा द्विजान्सर्वान्तु

जयसिंहक०
५८
58

दृत्तं बंधिबांधवान्॥ विशेषेण विभोकत्र्यं कार्यः श्वापि महोत्सवः॥ नवसंवत्सरारंभः सर्वसिद्धिप्रवर्त्तकः॥ इति ब्रह्मपुराणोक्त संवत्सरारंभविधिः॥
अस्यामेवारंभविष्णोत्तरोक्तं तिलकव्रतं। युधिष्ठिर उवाच। ब्रह्मेशकेशवादीनां गौरीगणपतेस्तथा। दुर्गासोमाग्निसूर्याणां व्रतानि मधुसूद
न। शास्त्रांतरेणाद्दृष्टानि भवद्बुद्धिगतानि च। तानि मे वर्णितानीह देवयेन देवकिनंदन॥ प्रतिपत्क्रमयोगेन विहितायस्य या तिथिः। देवस्य यस्य तत
त्कार्यं न दृशेषेणामेवदा। श्रीकृष्ण उवाच। वसंते किंशुकाशोकशोभिते प्रतिपत्तिथिः। शुक्ला तस्यां प्रकुर्वीत स्नानं नियममास्थितः। नारी नरो वा
राजेंद्र संतर्प्य पितृदेवताः। नघास्तीरे तडागे वा गृहे वा तदलाभतः। पिष्टातके न विलिखेद्वत्सरं पुरुषाकृतिं॥ पिष्टातकः पटवासकोगंधद्रव्यचू
र्णविशेषः। ततश्चंदनचूर्णेन पुष्पधूपादिनार्चयेत्। मासर्त्तुनामभिः पश्चान्नमस्कारांतयोजितैः। मासर्त्तुनामभिश्चैत्रवसंतादिनामभिः। पूजयेद्वत्स
रोविद्वान्मंत्रैर्वेदोदितैः शुभैः। संवत्सरोसीति पठन्मंत्रं वेदोदितं द्विजः। नमस्कारेण मंत्रेण शूद्रोपीत्यं प्रपूजयेत्। शूद्रोपीत्यनेन न स्त्रीणां परिग्र
हः। तासां विशेषविध्यभावेवैदिकमंत्राणां विकारात्। संवत्सरोसि परिवत्सरोसि इदावत्सरोसि इद्वत्सरोसि। वत्सरोसीति यजुर्वेदप्रसिद्धो मंत्रः। नमस्कारेण मं राम:
त्रेणा संवत्सराय नम इत्यादिना। एवमभ्यर्च्य वासोभिः पश्चात्तमभिवेष्टयेत्। कालोद्भवैर्म्मूलफलैर्नैवेद्यैर्मोदकादिभिः। ततः संपूजयेत्पार्थ वरः स्वि ५८

58A

त्वाद्धृतांजलिः। भगवंस्त्वत्प्रसादेन वर्षं क्षेममिहास्तु मे। संवत्सरोपसर्गा मे विलयं यांत्वशेषतः एवमुक्त्वा यथाशक्त्या दत्वा विप्राय दक्षिणां। लला
टपट्टे तिलकं कुर्यात् चंदनपंकजं। ततः प्रभृत्यनुदिनं तिलकालंकृतं मुखं। धार्यं संवत्सरं यावच्छशिनेव नभस्तलं। एवं नरो वा नारी वा व्रतमेतत्समा
चरेत्। सदैवपुरुषमाघ्रभोगान्सुविपुलान्नासौ। भूतप्रेतपिशाचाद्या दुर्वारा वैरिणो ग्रहाः। निरर्थकाः भवंत्येते तिलकं वीक्ष्य तत्क्षणात्।। एतत्त्रि
लोकतिलकाख्यविख्यातं पापघ्नं व्रतं सकलदुष्टहरं परं। स्त्यंसमाचरति यः सम्यक्सर्वं विहस समर्त्सः प्रयाति पदमच्युतमिंदुमौलेः।। इति भविष्यो
त्तरोक्तं तिलकव्रतं।। अस्यामेव प्रतिपदि आरभ्य विष्णुधर्मोत्तरोक्तमारोग्यव्रतं। संवत्सरावसाने तु यं वदश्यामुयोषितः। प्रातः प्रतिपदि स्नात्वा कुर्या
द्धृतमनस्त्रीवीः। पूजयेद्भास्करं देवं वर्णकैः कमलेऽकृते। सुवोस्थंडिलदेशे नानावर्णैः कमलं विधाय तत्र भास्करं ध्यात्वा पूजयेदित्यर्थः।। शुक्लेन गं
धमाल्येन चंदनेन सितेन च। तथा कुंकुमधूपेन घृतधूपेन भार्गव। कुंडुरुः सल्लकीनिर्यासः। अपूपैः सैकतैः दद्यात्परमान्नेन भूरिणा।। सैकतैः श
र्करा विकारैः। ओदनेन च शुक्लेन सता लवणास्र पिंबा। सक्ता अन्नमेन। क्षीरेण च फलैः शुक्लैर्बहिर्ब्राह्मणांस्तर्पयेत्।। पूजयित्वा जगद्धाम दिनभागे च
तुर्थके। आहारं प्रथमं कुर्यात्सघृतं मनुजोत्तम। सर्वं वमनुजश्रेष्ठ घृतहीनं विवर्जयेत्। भुक्त्वा च सप्तकं हेवा चमाहारं च समाचरेत्। पानीयपानं

जयसिंहक॰ ऊर्वीत ब्राह्मणात्तुमते पुनः॥ प्रथममाहारं प्रथमप्यासं सर्वप्रथममप्रथमं वाहारं। मद्देवान्नं भुक्त्वा। एकमेव यासंभक्षयित्वाऽ चाभिस्टमन्नं त्यजेत्। ब्रा
५९ ह्मणात्तु मन्त्र्या पुनराहारं त्र्यवशिष्टान्नभोजनं पुनः पानीयपानं ऊर्पादिस्थ पूः॥ ब्राह्मणात्तु मत्वा भुंजानोपि घृतहीनं न भुंजीत घृतहीनं विवर्जयेदि
59 ति निषेधात्। संवत्सरमिदं कृत्वा ततः साक्षात्त्र्योदशं पूजनं देवदेवस्य तस्मिन्नहनि भार्गव। संवत्सरं प्रतिमासं शुक्लप्रतिपदि। ततः साक्षात्त्रयोदशा
मिति लिंगादर्शनात्। समापयेद्व्रतं पुराणं रामइत्यभिधीयते। होमशास्त्रेषि समिधीयत इत्यर्थः। संध्यभाकः छांदसः। सहिरण्यं सवस्त्रं च तथा दक्षा
द्विजोत्तमे। व्रतेनानेन धर्मज्ञो रोगमेवं व्यपोहति। आरोग्यमाप्नोति गतिं तथाप्यांय शमप्याथं विपुलांश्च भोगान्। व्रतेन सम्यक्सुखो थ नारी संपूज
येद्वस्तु जगत्प्रधानं। इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तमारोग्यप्रतिपद्व्रतं॥ अथासामेवारभ्य विष्णुधर्मोत्तरोक्तं विधावतं। मार्कंडेय उवाच। अष्टपत्रं तु कमलं
विन्यसेद्वर्णकैः शुभैः। ब्रह्माणं कर्णिकायां तु तस्य संपूजयेद्विभुं। तस्य कमलस्य। ऋग्वेदं पूर्वपत्रे तु यजुर्वेदं तु दक्षिणे। पश्चिमे सामवेदं तु उ
त्तरे थर्वणं तथा। आग्नेये वतथांगानि धर्मशास्त्राणि नैरृते। पुराणं चैव वायव्ये ईशान्ये न्यायविस्तरं॥ एवं विन्यस्य धर्मज्ञः सोपवासः सहस्र रामः
जयेत्॥ चैत्रे शुक्लमथारभ्य सोपवासो जितेंद्रियः। सद्यः प्रतिपदं प्राप्य शुक्लपक्षस्य यादव। संवत्सरं महाभाग शुक्लगंधानुलेपनैः॥ भूरिराशाय ५९

59A रमान्नेन धूपदीपैरतं द्वितः। संवत्सरांते गां दद्याद्व्रते चीर्णे नरोत्तमः। इदं व्रतं यस्तु करोति राजन्सर्ववेदवित्साधुविधर्मनिष्ठः। कृत्वा तदा द्वादश वत्सरा
णि विरिंचिलोकं पुरुषः प्रयाति॥ इति विद्याप्रतिपद्व्रतं। अथ सामवेदगाउघुराणोक्तं विद्याव्रतांतरं। सनत्कुमार उवाच॥ अथ तं प्रतिपत्सु संप्र
ण्णु संपत्करं व्रतं। यत्कृत्वा नराः श्रियं विंदेद् दुर्लभां मानुषैरिह। शालितंडुलसंसिद्धे मंडले चतुरस्रके। श्रीशं श्रियमथा वाह्य पूजयेत्सुरः
सारं॥ अथ छन्नदलैः पद्मैः सुतैस्तं प्रपूजयेत्॥ अथ छन्नदलैर्विकासितैः सहस्रैर्वा यथायोगं पयसा पायसेन च ततश्चाविधिनाभ्यर्च्य पा
र्श्वे देवी सरस्वती। अथ ततः पूजयेद्दिंडुं गुरुं पश्चाद्दनम्य धीः परिवारवियोगेनता स्तुतत्कारयेदथ॥ प्रार्थना मंत्रः। मम विद्यां प्रदिशतु देवो वागी
श्वरो हरिः। विद्याधिदैवतं देवी विद्यां दिशतु मे दश। सरस्वती प्रदिशतु वाग्वृद्धिमतिशालिनी। सितांशुरपि मे तुष्टिं सर्वभोग प्रमृतरणी। पूजा
त्तु परागा वादिनमोंते नामममंत्रैरेवकर्त्तव्या॥ इत्थं वै कारयेत्साध्यं प्रसन्नः प्रजितो गुरुः। साध्यं शिष्यं उपदेश्यं विधिना चोपवासं तु कारयेन्निय
मान्वितं॥ समभ्यर्च्य द्वितीयायां देवदेवं श्रियः पतिं भुंजीत पायसान्नेन श्रुविशावमपसन्निधौ। साध्य इति शेषः। आचार्यो यवरं दत्वा कुर्यात्तद्
भीरानं पुनः। वरशब्देनाहिरण्यममिधीयते॥ अनवधीतमनारब्धं तदानीमारभेत ह। विद्याव्रतमिदं नित्यं गुरुं दैवतमित्यपि॥ मन्येतेति शेषः

।तन्मुखाद्धितदात्तस्य निः श्रेयसस्समागमः॥ निःश्रेयसं अतिशयितं श्रेयः। मृषा तद्धक्तो कारी स्यान्नस्यात्तच्छासनातिगः। तिष्ठेत्तिष्ठत्सु गुरुषु न वा
सीत तदग्रतः॥ न शयीत तदासीने कुर्वीत वचनान्यपि न लंघयीत वचनं गुरोः कृते यतेत च॥ निवेद्य गुरवे सर्वं कुर्याद्दौहिताहितं॥ एवमा
चार्यनिष्ठस्तु मतिमान्प्राज्ञसंमतः। उत्पन्नज्ञानवैराग्यो दीर्घमायुरवाप्य च॥ यशश्च विपुलं लब्ध्वा सदाचारप्रवर्त्तनं॥ पुत्रपौत्रश्रियाजुष्टः पुण्यां
गतिमवाप्नुयात्॥ एवं समाचरेद्विद्वान्॥ विद्याव्रतमुदारधीः दद्यात्फलानि विप्रेभ्यो ह्युत्कृष्टानि बृहत्पथा॥ कदलीचूतपनससंभवानि सुखीनि चाय
त्यवं कृते विद्वान् विद्याव्रतमनन्यधीः। समस्तविद्यानिपुणो वै सर्वं पदमृच्छति। इति विद्याव्रतं॥ अथ ज्येष्ठशुक्लप्रतिपदि भविष्योत्तरोक्तं
करवीरव्रतं। श्रीकृष्ण उवाच। ज्येष्ठे मासि शुभे पक्षे प्रथमे हि दिनोदये। देवोद्यानभवं वृक्षं करवीरं समर्चयेत्॥ कृत्वा तु परिधानं गंधधूपविले
पनैः॥ फलैः सप्तधान्यैश्च नारंगैर्बीजपूरकैः॥ गुडाकैर्बदरैर्भक्ष्यैर्नारिकेलैः सुशोभनैः॥ अभ्युक्ष्याक्षततोयेन मंत्रेणानेन क्षमापयेत्॥ करवीर वि
षावास नमस्ते भानुवल्लभ। मौलिमंडलदुर्गादि देवानां सततं प्रिय। आकृष्णेनेति वेदोक्तमंत्रेणाभ्यर्च्य भक्तितः॥ प्रदक्षिणामतः कुर्यात्ततः स्वभ
वनं व्रजेत्॥ एतद्व्रतं पुरा पार्थ सूर्याराधनकाम्यया। अनुष्ठितं त्रिःश्लुमया सावित्र्या सत्यभामया॥ दमयंत्या सरस्वत्या गायत्र्या गंगया तथा॥ अ ६०

60A न्यानि रविनारीभिर्मर्त्ये लोके प्यनुष्ठितं करवीरव्रतं पार्थ सर्वसौख्यफलप्रदं॥ संप्राप्ते कुसुमाविर्ति सर्वशाखं नीलैर्दलैस्ततस्तं करवीरवृक्षं प्रपू-
ज्य कामनोभिलषितान्सुविभवभोगान्भूत्वे वै प्रयांति भवनं भरताग्र भानोः। इति भविष्योत्तरोक्तं करवीरव्रतं॥ ज्येष्ठशुक्लप्रतिपदि दशहरास्नाना-
द्यारंभः काशीखंडे॥ ज्येष्ठे मासि सिते पक्षे प्राप्य प्रतिपदं तिथिं। दशाश्वमेधिके स्नातात्मुच्यते सर्वपातकैः। एवं सर्वास्तिथिषु क्रमस्नायी नरोत्तमः।
आशुक्लपक्षदशमिं प्रतिजन्माघमुत्सृजेदिति। दशहरास्तोत्रपूजादिकं तु दशमीप्रकरणे वक्ष्यते। अथ माघशुक्लप्रतिपदि स्कंदपुराणो-
क्तं महत्तमाख्यं शिवव्रतं॥ तदेव मौनव्रतमित्युच्यते इदं व्रतं पूर्वविद्धायामेव कर्तव्यं तदुक्तं निर्णयामृते ब्रह्मवैवर्ते॥ कृष्णव्रतेषु सर्वेषु कर्तव्यास्त-
मुखी तिथिरिति मदनरत्ने। नंदिकेश्वर उवाच॥ देवकेन विधानेन व्रतं पुराणं महत्तमं कस्मिन्तिथौ तु कर्तव्यं विधानं तद्वदस्व मे। स्कंद उवाच
।मा।सि भाद्रपदे शुक्ले पक्षे च प्रतिपत्तिथौ। नैवेद्यं तु पचेन्मौनी षोडशान्त्रिगुणानि वा फलानि पिष्टपक्वानि दद्याद्द्विजाय षोडश। देवाय षोडश दत्तानि
हतव्यानि स्वयं च ततः। भुंजीत षोडश तथा व्रतस्य नियमाश्रयात्। सौवर्णं कारयेद्देवं यथाशक्त्या हिरण्मयं सौवर्णं कर्षपरिमितं तस्य वर्णाघटितं यथाश-
क्त्या वा नेत्रत्रयसमायुक्तं जटामंडलमंडितं। पंचवक्त्रं चतुर्बाहुं वृषारूढं सुमध्यगं। त्रिशूलं चाक्षसूत्रं च वहंतं दक्षिणे करे॥ कपालं कुंडिकां वा-

जयसिंह कृ० मेशिवायां चंद्रधारिणां पंचामृतेन स्नपनं कृत्वा संस्थापयेत्ततः। कुंभस्योपरि देवेशं शुक्ल वस्त्र युगान्वितं। गंधपुष्पैः समभ्यर्च्य फलैर्नानाविधैस्तथा
६१ । प्रसीद देव देवेश शव रावरजाह्नुगो। वृषध्वज महादेव त्रिनेत्राय नमोनमः। पूजामंत्रः। देवस्य परीधानं दद्याद्धेनुं पयस्विनीं। अनेन तु विधानेन य
61 ः कुर्याद्व्रतमुत्तमं। स राज्यं लभते देवदीर्घमायुस्तथैव च। सर्वपापविनिर्मुक्तः शिवलोके महीयते। भुक्त्वा तु विपुलान्भोगानंते शिवपुरं व्रजेत्।
इति महत्तमव्रतं। अथास्यामेव स्कंदपुराणोक्तं मौनव्रतांतरं। पार्वतीप्रश्नानंतरं। ईश्वर उवाच॥ शृणु देवि प्रवक्ष्यामि पृष्टोहं त्वयाधुना॥ व्रत
मेतत्पुरा वीरौ सीतया राघवेन च। अन्यैरपि जनैः सर्वैः संचीर्णं व्रतमुत्तमं। नभस्य त्र्यतिक्रांते नभस्ये च प्रवर्तिते। नभाः श्रावणाः नभस्यो भाद्रप
दः। तौ भ्रातृपूर्णिमां तौ ग्राह्यौ। एवं कालक्रमेणैव श्रावणादिषु पूर्णिमा गता। तद्दिनं प्राप्य विप्रेणोच्चरयेत्तत्रैवाभिधानात्। व्रतमेतत्तु कर्तव्यं षोडशैव
दिनानि तु। एतच्छ्रुत्वा ततो देवी प्रहृष्टा वाक्यमब्रवीत्। पार्वत्युवाच। किं विधानं पुराप्रोक्तं व्रते मौनव्रतात्मके। तत्सर्वमस्तु समाचक्ष्व प्रसादकृन्मे प्र
भो ईश्वर उवाच॥ तद्दिनं चैव संप्राप्य सभार्याः सहबांधवैः॥ गत्वा प्रभातसमये स्नानार्थं जलसंनिधौ॥ तडागे वाथ नद्यां तीरे गत्वा प्रस्रवणेथवा। स्नानं राम·
कार्यं तदा सर्वैः शिवध्यानपरायणैः। हस्ताः षोडशसंख्याश्च षोडशग्रंथिसंयुतं। तत्सूत्रं च करे न्यस्य स्त्रिया वामे नदक्षिणे। एवं विधानं कर्तव्यं यावत्स्या ६१

61A

द्वितीयदिने। तद्दिने चैव संप्राप्ते समाप्ये व्रतस्य तु। मौनेनैव नयेत्तोयं मौनेन गोधूमपेषणं। मौनेनैव च कर्त्तव्यं नैवेद्यं भोजनादिकं। सर्वोपस्करमा
दाय गत्वा च जलसन्निधौ। स्नानं कार्यं नदीतत्त्वमिसकर्म ततः परं। देवर्षिमनुजानां च पितॄणां चैव तर्पणं। पश्चाद्देवाधिदेवेशं मंत्रैः संपूजयेत्ततः। शूलपा
णे वृषारूढ चार्द्धेन्दुविभूषण। गात्रोयेन स्नापितो देव पवित्रं कुरु मां सदा। देवैः स्तुवं हित्वा चेतुः सर्वपापप्रणाशिनी। तत्क्षीरस्नापितो देव नित्यं मे वरदो भव। का
मतोऽकामतो वापि यन्मया दुष्कृतं कृतं। तत्सर्वं विलयं यातु दध्नास्नानेन मे शिव। रसानामुत्तमं तत्त्वं देवानां च सदा प्रियं। तेन त्वं स्नापितो देव निर्धिकां तिप्रदो भ
व। यस्योच्चारणमात्रेण तृप्तिं यान्ति पितामहाः। मधुना स्नापितो देव निःसंशोकहरो भव। यमलोकभयत्रस्तः शरणं त्वां गतः शिव। खण्डस्नानेन देवेश
मां कुरुष्व सुमानुषं। यस्य दर्शनमात्रेण शुद्धिं यायाच्च जीवितं। तेनैवोत्तमतोयेन स्नातो देहि प्रियं ध्रुवं। सुगंधं चंदनं देव कुंकुमेन समान्वितं। अर्चितोसि
मया भक्त्या शिव लोकप्रदो भव। अक्षयान् धुपत्वा हीन्कामं च वाञ्छितं ज्ञनः। अन्ते चैवाक्षयं लोकमक्षतैरर्चितः कुरु। संतानः पारिजातश्च ये चान्ये सुर
पादपाः। तेषां पुष्पैर्मया देव पूजितः सुखदो भव। धूपोयं गृह्यतां देव सहरो गंधवान् शुचिः। ईप्सितं मे वरं देहि परत्र च शुभां गतिं॥ शुद्धाशुद्धाश्च वर्त्तिराज्येन
समान्विता। दीपवर्त्तिप्रदानेन प्रीतः स्यादीश्वरो मम। सर्वमन्नं मया त्तं च देवानां च सदा प्रियं। तेनैवान्नप्रदानेन सुप्रीतो वरदो मम॥ शास्त्रप्रशास्त्रावसि

A.No. 282

जयसिंहक॰
६२
62

तावद्दर्वीविस्तारमहतावधारणीतलेयथा॥ ममापि संतानवर्धनं यावत्क्षयं कुरुष्वहरवे। शिवपूजनेरता नानाविधैः फलैः म्रम्यैः सुपुष्पाक्षतचंदनैः॥ भक्त्यापरमयादत्तं म-
हात्मा त्वं सुरेश्वर। जन्मजन्मांतरेष्वेव भावाभावेन यत्कृतं। क्षंतव्यं देव तत्सर्वं शंभो त्वां शरणं गतः। एतत्सर्वं त्वमौनेन शुद्धो भक्त्या समाहितः॥ शिवपूजां प्रकुर्वी-
णः कृतकृत्यो भवेन्नरः। इति पूजा। एवं संपूज्य विधिना संकल्पः क्रियते ततः। सदा संपन्नपूजा पांप्रीयतां मम शंकरः। संप्रीतो भव देवेश भक्त्या सम्यक् सदार्चित
। एवं पंचाम्रतस्नानं यः कारयति मानवः। आजन्मोपार्जितात्पापात्मुच्यते नात्र संशयः। विभागेन प्रदानं च ब्राह्मणाय शिवाय च। आत्मना चैव भोक्तव्यं
पक्वान्नं विधिवत् शुभं। एवं क्रमेण कर्तव्यं महेश जनवांछितैः। व्रते नाहितकामार्थं द्विजो भोज्यः सदक्षिणः। दातव्यं प्रीतिपूर्वेण याचते ताछिद्रकं हि
जं ततः। शिवपूजादिभावाभावेन यत्कृतं। तत्सर्वं मम संपूर्णं स्याद्धर्मकामार्थसाधनं॥ पुत्रपौत्रप्रदं चैव सर्वकामप्रदं व्रतं। एतत्सर्वं मया ख्यातं तत्त्व दद्ये प्रीति
पूर्वकं। श्रुतमात्रेण देवेशि सर्वपापैः प्रमुच्यते। इति मौनव्रतं। अथाश्विनस्य शुक्लप्रतिपदि भविष्योत्तरोक्तमशोकव्रतं। श्रीकृष्ण उवाच॥ अश्वयुक्शु-
क्लपक्षस्य प्रथमेऽह्नि दिनोदये। अशोकं पूजयेद्वृक्षं प्ररूढं शुभलक्षणं। प्ररूढैः सप्तधान्यैश्च गणकैर्मोदकैः शुभैः। फलैः कालोद्भवैर्हृद्यैर्नारिकेलैः स- राम॰
दाडिमैः। पुष्पधूपादिनातत्र पूजयेत्तं तरूत्तमं। अशोकं पांडवश्रेष्ठ शोकं नाप्नोति कुत्रचित्। अशोक शोकशमनो भव सर्वत्र नः कुले॥ इत्युच्चार्य ततो द- ६२

62A घादर्घ्यैश्चद्रासमन्वितः।पताकाभिर्लंकृत्यप्रच्छाद्यवस्त्रवाससा॥दमयंतीयथा स्वाहायथा देवीचजानकी॥तथाशोकव्रतादस्माज्जायतेप्रीतिवल्लभा॥
वनेवसंत्यास्तदुर्मंतीतयासंप्रदर्शितं॥दृष्ट्वाशोकंवनेपार्थपल्लवालंकृतंतरुं॥कृत्वातस्मीपेभर्त्तारंदेवरंचतिलाक्षतैः॥दीपालंकृतनैवेद्यैर्धूपस्त्रक्चफला
र्चनैः॥अर्चयित्वाभ्यर्थितोसौरक्ताशोकोसुविस्थिरः॥मैथिल्याप्रांजलिंकृत्वाभ्रातृवतोराघवस्यच॥प्रांजलिप्रबद्धमंजलिं॥चिरंजीवतुमेवृद्धःश्वशुरः
कोसलेश्वरः॥भर्त्तामेदेवराश्चैवजीवंतुभरतादयः॥कौशल्यामपिजीवंतीपश्येयमितिमैथिली॥पपावेदंमहाभागाडुपंवनविभूषणां॥प्रदक्षिणामु
पावृत्त्यततःसाप्रययौगृहं॥एवमन्यापियानारीपूजयेद्धनीनगं॥तिलतंडुलसंमिश्रैर्यवगोधूमसर्षपैः॥समर्प्यसेवयेन्मूलेपादपंरक्तपल्लव
वं॥तदभावेचसौवर्णंराजतंवास्वशक्तितः॥वर्णकैर्वासमालिख्यपूजयेद्विधिवत्ततः॥मंत्रेणानेनकौंतेयप्रणामसद्बीधतव्रता॥महावृक्षमहाशाख
मकरध्वजमंदिर॥प्रार्थयेत्वांमहाभागासर्वकामप्रदोभव॥एवंसमर्चितंवृक्षंदत्वाविप्रायदक्षिणां॥तेववृक्षंकृतंदत्त्वावस्त्रयुग्मसमन्वितं॥कृतं
हेमवर्णादिघटितं॥सखीभिःसहितासाध्वीभुंजीतब्रह्मचारिणी॥याःशोकनाशनमशोकतरुंयवस्त्रैःसंपूजयंतिकुसुमाक्षतधूपदीपैः॥ताःप्राप्यसौ
ख्यमतुलंभुविमर्त्यजातंगौरीपदंप्रमुदिताःपरमाप्नुवंति॥इतिभविष्योत्तरोक्तमशोकव्रतं॥आश्विनशुक्लप्रतिपद्यावाराज्जीवत्पितृकेणदौहि

जयसिंहक०
६३
63

त्रेण महालयापक्षनिमित्तकं मातामहश्राद्धं कार्यं॥ तदुक्तं हेमाद्रौ संग्रहे। जातमात्रोपि दौहित्रो विद्यमानेपि मातुले। कुर्यान्मातामहश्राद्धं प्रति
पद्याश्विने सितइति। इयं संगवव्यापिनी ग्राह्येति निर्णयदीपे उक्तं। प्रतिपद्याश्विने शुक्ले दौहित्रस्त्वेकपार्वणं। श्राद्धं मातामहं कुर्यात्सपितासंगवे सति
।जातमात्रोपि दौहित्रो जीवत्यपि च मातुले। प्रातः संगवयोर्मध्ये आर्यस्य प्रतिपद्भवे हित्वा द्विवचनात्। अत्र मूलं विमृग्यं॥ इदं च मलमासे न कार्यं॥ स्प
ष्टमासविशेषाख्याविहितं वर्जयेन्मलइति निषेधात्॥ इदं च जीवत्पितृकेणैव कार्यमिति शिष्टाः। इदं च शिष्टाचारात्पिंडं कार्यमिति केचित्। पिंड
रहितं तदुक्तं जीवत्पितृकस्य मुंडनं पिंडदानं च प्रेतकर्म च सर्वशः। न जीवत्पितृकः कुर्याद्गुर्विणीपतिरेव चेति दक्षेण पिंडनिषेधात्। अन्वष्टू
कावविशेषवचनाभावाच्चेति केचित्। अन्ये तु न जीवत्पितृकं प्रति पिंडदानमात्रमनेन निषिध्यते किंतु दर्शश्राद्धं गयाश्राद्धं श्राद्धं वा परपाद्दि
कं। न जीवत्पितृकः कुर्यात्तिलैः कृष्णैश्च तर्पणं॥ पित्र्यं जीवत्पितृनेष्टमित्यादिवचनैकवाक्यतया श्राद्धमेव निषिध्यते॥ एवं च तत्राविशेषवचनप्रा
प्तश्राद्धं सपिंडमेव भवतीत्याहुः॥ अस्यामेव प्रतिपदि नवरात्रव्रतारंभः। तन्निर्णयस्तु निर्णयामृते देवीपुराणे। शुभे धाउवाच। अश्वयुजमत्रवक्ष्यामि चं
डिकाभजनक्रमं। आश्विनस्यासितेपक्षे प्रतिपत्सु शुभे दिने। पुण्यर्क्षे वा श्रवणं कृत्वा कन्यामावाहयेत्ततः। कृत्वा स्वर्णमयीं देवीं कलशमात्रात्मि द को०६३

63A विकां। मैरवाष्टकसंयुक्तां न्यसेदुर्ध्वेशापीठके। एवं समावमुद्धार्य पश्चाद्देवीं समर्चयेत्॥ शुद्धेति यो समकर्त्तव्यं प्रतिपद्योर्ध्वगामिनी। आषाढस्तु नाडिका
स्यन्काषोडशद्वादशापि वा। अपराह्णे प्रकर्त्तव्यं शुद्धसंततिकांक्षिभिः। इदं वापराह्णयोगिन्याः आश्वस्यं द्वितीयदिने प्रतिपद्यो भावे ज्ञेयं॥ तथा तत्रैव दे
वीवचने। अमायुक्ता न कर्त्तव्या प्रतिपत्पूजने मम। मुहूर्त्तमात्रा कर्त्तव्या द्वितीयादिगुणान्विता। आषाढः षोडशनाड्यश्चलच्छायः कुरुते नरः। कल
शस्थापनं तत्र अरिष्टं जायते ध्रुवं। वर्ज्जनीया प्रयत्नेन अमायुक्ता तु पार्थिव॥ द्वितीयादिगुणोपेता युक्ता प्रतिपत्सर्वकामदा॥ शरत्काले विधातव्यं अंबामा
श्रितस्य पल्लतः। पूजनं गंधपुष्पाद्यैर्नानाभक्ष्यसमन्वितैः॥ देवीवचनं। योमां संपूजयेन्नित्यं द्वितीयादिगुणान्विते॥ प्रतिपच्छारदे तस्य त्वामेशश्रुतेह
रवमप्ययं॥ यदि कुर्याद्मायुक्तं प्रतिपत्स्थापनं मम॥ तस्य शापानुते दत्वा भस्मशेषं करोम्यहं। आग्रहाल्लकृते यस्तु प्रथमे स्थापनं मम। तस्य संपद्वि
नाशः स्याज्ज्येष्ठः पुत्रोपि नश्यति। अमायुक्ता न कर्त्तव्या प्रतिपच्चंडिकार्चने॥ धनार्थिभिर्विशेषेण वंशहानिस्तु जायते। नदर्शकलयायुक्ता प्र
तिपच्चंडिकार्चने। उदये द्विमुहूर्त्तापि ग्राह्या सोदयगामिनी॥ हदयामले। अमायुक्ता सदा देवि प्रतिपन्निंदिता मता। तत्र वै स्थापयेत्कुंभं दुर्भिक्षं
जायते ध्रुवं। प्रतिपत्सद्वितीया स्यात्कुमारीपराक्रमेणीति॥ यत्तु कौशिवडुक्तं। नदर्शकलयेत्वा द्विश्रुतप्रफलप्रदमिलंता निश्चमायोगनिषेध

कानियानि वर्द्धितीयाशेषसंयुक्ताप्रतिपद्यं डिकार्थेने।। मोहाद्यो पदेशाद्वा हताश्च विनाश हतं। आरंभेनव रात्रस्य द्वितीया युतोसंयुक्तानकेवलं
तिथिं हंति वेधात्साभु त्रयं संपद इत्यादीनि द्वितीयायोगनिषेधकानि मासुभयविधान्यपि सर्वाणि निर्मूलानि समूलत्वेपि परस्परं सत्यातिपक्षतादनिर्णा
यकानीति तत्स्याठि वाद्यमात्रं प्रसक्तातो देवीपुराणो सर्वैपाम वोपलंभात।। वाक्यो पपत्तिरपी त्यं कर्त्तव्या नंद शंकलयेत्पा द्विवाक्यानि प्रतिपदः खंडत्वेपू
र्वेविद्धानिषेधकानि। द्वितीयाशेषसंयुक्तेत्याहि वाक्यानि त्वयदा मा विद्धा प्रतिपत्पर दिनेनास्ति तदा विद्धापि याह्येत्येत त्सराणि एतद्विषयाएयेवं अमा
युक्तैव कर्त्तव्या प्रतिपद्यं डिकार्थेन इत्यादीनि न्यायसिंहप्रमादोदाहृतानीति। अत्रेदं तत्वं। या पूर्वेद्युर्दिने षष्टिदंडाभूत्वा परदिने त्रिमुहूर्त्तापि सामायो
गाभावात्पूर्वैव ग्राह्या स्पृशाति तात। आदित्योदयवेलायामारभ्य षष्टिनाडिकाः। तिथिस्तु सा हि शुद्धा स्यात् सार्वतिथ्यो ह्ययं विधिरिति नारदीयात् तानि
वाद्वितीयायोगनिषेधकानि सनातनेतान्यपि शुद्धाधिकानि षेधपराणि। परदिने प्रातिपदो त्यंतासत्वे तु प्रतिपदयमा वा सेति युग्मवाक्याद्दर्शयु
तैव ग्राह्येति। तदाह लल्लः। तिथिः शरीरं तिथिरेवकारणामित्यादि। कालतत्वविवेचनकारे स्तदस्तु सारेमिश्वमाधवहेमाद्याद्युक्तं नक्तव्रततत्व गाम्भ.
न्तेऽधेनरवंडाप्रतिपत्प्रदोषव्यापिनीग्राह्येत्युक्तं। नक्तव्रतत्वं च न नक्तभोजनरूपत्वात्। तस्य पाह्निकत्वादंगत्वाच्च।। किं तु पूजारूपस्य दं५

64A मध्यान्नस्नानन्तु कालमाध्यतावूतेव। निशि भ्रमंति भूता निशक्रयः स्थलमूयत इत्यादिसामान्यवचनात्। आश्विने मासि मेघांते महिषासुरमर्दि
नी। निशासु पूजयेद्भक्त्या सोपवासादिकं क्रमात्। तथा। आश्विने मासि मेघांते प्रतिपद्यातिथिर्भवेत्। तत्सां नक्तं प्रकुर्वीत रात्रौ हे वीन पूजयेत्। तथा
मासिवाश्वयुजे शुक्ले नवरात्रे विशेषतः। संपूज्य नवदुर्गां च नक्तं कुर्यात्समाहितः। नक्तेन नक्तभोजनमिति पाद्मे कनक भोजन परामर्शः। तथा रात्रि
व्रतमिदं देवि सर्वपापप्रणाशनं। सर्वकामप्रदं न्हृणां सर्वशत्रुनिवर्हणं। तथा रात्रिव्रतमिदं तत्स रात्रौ कर्त्तव्यते व्यत इत्यादि देवीपुराणादि
वचनेभ्यश्चाग्रामस्तेऽप्येवं च पूजादिरूपस्य प्रधानस्य रात्रिकालत्वावस्थिते कर्माङ्गोपस्य यः काल इति वचनात् प्रदोषव्यापिनी प्रतिपन्नवरात्रव्र
ते ग्राह्या। तत्र पूर्वाह्नि न स्त्र व प्रदोषव्याप्तौ परवा। एतद्विषयाण्येव अमायुक्तैव कर्त्तव्येत्यादि न्यासिंह प्रासाहोदाहृत वचनानि। द्वितीयाशेषसंयु
क्तेत्याहि लल्लसंहितावचनानि च। तथा हि द्वितीयादिकलोपेता प्रतिपच्चण्डिकार्चने। वर्जनीया प्रयत्नेन विषलेशो पयांभसि। धवलनिबंधे दे
सुवा च। प्रतिपत्स्तु षसंयुक्ता द्वितीयायां ममार्चनं। हन्तं धर्मं नाशयति संततिं पुत्रपौत्रिकीं। अमायुक्तैव सा ग्राह्या प्रतिपच्चण्डिकार्चने। अन्यथा
करोति तावद्वाऽपभंगाः प्रजायन्त इत्यादीनि वादे न द्वयेत घ्याप्राउत्तरा। दिनद्वये तद्व्याप्तावपूर्त्तरैव। सामान्यरूपगोणकालव्याप्तिलाभात्तार

जयसिंहकृ०
६५
65

न द्विषयारोपे तु द्वितीयायुक्तविधायकान्यमायुक्तनिषेधकानि वचनानि । द्विमुहूर्त्तापीत्यपि शब्देन कैश्चित्सन्ध्यापप्रदर्शनात्कलादिशब्दा अविरु
द्धाः । यत्तु आद्यास्तु नाडिकास्त्याज्याः षोडश द्वादशापि वा । अपराह्णे तु कर्त्तव्यं शुद्धसंततिकांक्षिभिरिति वचनं तदाद्याः षोडश नाडीस्तु लब्ध्वा
यः कुरुते नरः । कलशस्थापनं तत्र अरिष्टं जायते ध्रुवमिति वचनांतरैकवाक्यतया कुलाचारप्राप्तकलशस्थापनविषयं । एवं द्वितीयाविद्धप्र
तिपद्विधायकानि वचनानि वस्तुतस्तु द्विषयारोपे वेत्येवमाहुः । तत्र प्रारंभतिथेः खंडत्वे समग्रत्वे वा देवीपूजनरूपं व्रतं कदा प्रारब्धव्यमिति
संशये कालव्याप्यानिरोपापत्तेस्तत्कालो निर्णयः । अत्र गौडाः पूर्वाह्ण एव तत्कालः । तथा च सैव च निर्णयः । तथा हि । देवीपुराणे । प्रातरा
वाहयेद्देवीं प्रातरेव प्रवेशयेत् । प्रातः प्रातः श्च संपूज्य प्रातरेव विसर्जयेत् दिति ॥ अत्र प्रातःशब्दः पूर्वाह्णपरः । आश्विनस्यासिते पक्षे नवरात्र
मुपोषितः । सुस्नातस्तिलतैलेन पूर्वाह्णे तु पूजयेच्छिवामिति । तत्र स्ववचनानुरोधात् । तथा तत्रैव भगवत्याः प्रवेशादिविसर्गांताश्च याः क्रि
याः । तिथ्योरुदयगामिन्योः सर्वास्ताः कारयेद्बुध इत्याह्विचा तस्मात्पूर्वाह्ण एव पूजादि कर्त्तव्यमिति प्राहुः । अयमेव वस्तुस्थ्यः पक्षइति प्रतिभा सम्
ति । पूर्वाह्णे तु देविकर्मैत्यादि पूर्वाह्णे वै देवानामित्यादिस्मृतेः । शरत्काले महापूजा क्रियते या च वार्षिकी । सा कार्योदयगामिन्यां न तत्र तिथि ६५

65A

युग्मतेत्यादिनं हिकेष्वप्युगागादिवचनाच्च । युग्मतेति नयुग्मवाक्यात्तु रोधे न निर्णयः इत्यर्थः । वार्षिकीत्यनेन संवत्सरस्यादौ चैत्रशुक्लप्रति
पद्युपक्रम्यमन्वब्दं तत्पूजाभिधीयते । तत्र शशरद्वसंतयोः सुल्पए वडुर्गोत्सवः कार्य इति फलितं निर्णयसिंधौ तु । गौडनिबंधेषु निर्णया दौ
दयिकी ग्राह्या । तत्रापि घटिकैकेत्यसमुहूर्त्तेत्युक्तित्वात्त्रिंहिमुहूर्त्ता ग्राह्या । उदिते दैवतं भानावित्यत्र द्विमुहूर्त्ता त्रिमुहूर्त्ता चेति वचनाद्दादयि
क्यादिमुहूर्त्ता याएव ग्राह्यत्व नियमात् । तेनोदये द्विमुहूर्त्ता पीत्याघनुसारे पि मुहूर्त्तमात्रा कर्तव्येति द्विमुहूर्त्तेत्युक्तिरिति स्थितं ॥ एवममा
युक्तायापा निषेधादपि शुद्धहस्तसमस्त कर्मकालत्वं तथाच देवीपुराणे । कुहूकाष्ठोपसंयुक्तां वर्जयेत्प्रतिपत्तिथिं । राष्ट्रनाशाय सा प्रोक्ता निहि
ताराष्ट्रपूजनं इति रुद्रयामले । अमायुक्ता सदाचैव प्रतिपत्सिंदितामम । तत्र चैत्स्थापयेत्कुंभं दुर्भिक्षं जायते ध्रुवं । प्रतिपत्साद्वितीयात्र कुंभा
रोपणकर्मणि इति ॥ यत्तु कौष्टिके तं रुद्रयामलडामरवचनं निर्मूलमिति तन्न । तयोरपि वेदांगत्वादागमादन्यांगत्वप्रामाण्यस्वीकर्तव्यत्वात् ।
तदुक्तं शिवार्चनचंद्रिकायां कपिलपंचरात्रे । न वेदः प्रणवं त्यक्त्वा मंत्रो वेदसमुत्थितः । तस्माद्वेदः परो मंत्रो वेदांगश्चागमः स्मृतः । वशपाकर्षी
हिकं कर्म दृष्टादृष्टफलप्रदम् । वेदेन साध्यतः सर्वं यह यज्ञादिभिः किल । न वेदेन विना यज्ञा न वेदाः यज्ञवर्जिताः । तस्माद्वेदः परो मंत्रो न मं

त्रो हेवे वर्जितः। न मंत्रेऽत्राधिकारोस्ति शूद्राणां नियमः पुंसः। मंत्राभासादमंत्रे राभाषितं सर्वं कर्महीति। शारदादीकायामपि। अस्ति हि आगमा
नामपि श्रुतिमूलत्वं। प्रत्यक्षोपलब्धश्रुतिमूलकरामपूर्वोत्तरतापिनीयनृसिंहपूर्वोत्तरतापिनीयसौरशाक्तशैवपंचाक्षरात्मिकासुश्रीवि
द्यादिष्वप्रत्यक्षात्श्रुतिराथर्वणादुपलभ्यत एव अत एव छांदोग्यास्तवाकांडमेव आगमशास्त्रात्मकं लोकप्रसिद्धं। किंच। ऋग्वेदस्य तु अष्टकात्तती
याध्याय प्रथमवर्गे च तृतीयाम मल्लिश्रीविद्यामंत्रोद्धारः श्रूयते। सा च चत्वार ईं बिभ्रति क्षेमयंतो दशगर्भं चरसे धापयंते। त्रिधातवः परमा अस्यगा
वो दिवश्चरंति परिसद्यो अंतानिति। अस्यार्थस्तु लक्ष्मीधरकृतसौंदर्यलहरीटीकायां द्रष्टव्यः। तस्मात्सर्वेषां रुद्रयामलडामरादिवेदागमे वे
तिकवैदिकरूपेषु। निर्णयसिंधौ तु। एषु वचनेषु कलशस्थापनगृहणात् तदेव प्रथमे दिने निषिध्यते। न तूपवासादि। तत्प्रातिपद्घस्रा वा
सोऽतिथियुग्मवाक्याच्छुक्लास्यात्प्रतिपत्तिथिः। प्रथमत इति दीपिकोक्तेः। शुक्लपक्षे दर्शविद्धतिथावश्वोतोके श्च पूर्वदिने प्राप्तस्य बाधे मानाभावात्तद्
तिथेवित्। वस्तुतस्तु पूर्वोक्तवाक्येषु चंडिकार्चनं एव जनगृहणादुपवासादेश्चांगत्वात्प्रधानदेवीपूजादावपि परेति युक्तं। कलशस्थापनगृहणमः
रणं। तदुपलक्षणं। अत एव देवलः। व्रतोपवासनियमे घटिकैकापि या भवेत्। सा तिथिस्तद्दिने पूज्या विपरीता तु पैतृके इति स्थितं। प्रसंगा ६६

66A त्वद्वितीयायुक्तप्रतिपद्दोयास्य नावेधकान्नमाशुक्लायायानिषेधकान्न्यान्यापिवाक्यानिलिख्यंते। याचाश्वयुजमासेस्यात्प्रतिपद्भद्रयान्विता। शुद्धा
समावर्जनं तस्यांश तयज्ञफलप्रदा। देशभंगोभवेत्तत्रदुर्भिक्षंचोपजायते। नंदायां दर्शयुक्तायां यत्रस्यान्ममपूजनं। तस्माद्ध्वादविताने दानवाणत्रे
प्रशस्यते। आश्विने मासि मेभक्तैः कर्तव्या प्रजक्षणा सगा। प्रतिपत्त्रिमुहूर्तापि उत्तपौत्रप्रवर्द्धिनी। धनवृद्धिकरी पुंसां सर्वसौख्यकरी तथा। अतोन्य
थानकर्तव्यानवरात्रव्रतेमम। योन्यथाकुरुतेमोहाद्धाज्ञापूजाविधौमम। तस्यराष्ट्रप्रजानाशं करिष्यामिन संशयः। तामप्यास्वहितायाध्यानकृद्धावि
द्धिच्छ्रक्ष्यौः। सर्वक्षयकरीयस्मात्तस्मात्तांपरिवर्जयेत्। अमावास्यायुतांकुर्याद्यदिकाश्चित्कदाचन। अल्पनाशमवाप्नोति पंचत्वं चाधिगच्छति। द्व
विवृद्धात्तुपास्तस्क्ताभवेत्प्रतिपदाश्विनी। नवरात्रव्रतंतस्यांन कार्यंशुभमिच्छतेस्तादि। तथा। यथा द्वादशभिर्मासैर्मासो वृद्धो मलिम्लुचः। त
थातिथिस्त्रुहोरात्रवृद्धोपोकामलिम्लुचा। यथामलिम्लुचः पूर्वोमासोदैवस्त्यथोत्तरः। साज्यातिथिस्तथा पूर्वायाह्यादैवेतथोत्तरेत्याहि। प्रति
पद्दिवि चावैधस्यादियोगानिषेधो भार्गवार्चनदीपिकायां देवीपुराणे। प्रारम्भं नवरात्रं स्यादित्वा चित्रां च वैधृतिमिति। त्वाष्ट्रवैधृतियुक्तावेत्प्रति
पद्वाडिकार्चने। तयोरंते विधातव्यं कलशारोपणं गृहे। रुद्र्यामले पि। वैधृतौ पुत्रनाशः स्याच्चित्रायां धननाशनं। तस्मान्नस्यापयेत्कुंभं

चित्रायां वैधृतौ तथेति ॥ तत्र विशेष उक्तः कात्यायनेन । प्रतिपद्याश्विने मासि भवेद्वैधृति चित्रयोः । आद्यपादौ परित्यज्य प्रारभेन्नवरात्रकं ॥ मत्स्ये । चित्रा वैधृति संयु
क्ता प्रतिपच्चेद्भवेन्नृप । त्याज्या स्यं शास्त्रपत्वा घात्तुरीयांशे तु पूजनमिति । चित्रा वैधृतियुक्तापि द्वितीया युक्ता चेत्सैव ग्राह्येत्युक्तं दुर्गोत्सवे । भद्रान्विता चेत्प्र
तिपच्चलमप्रतौ विहाय द्वयोगेऽपि संगता सती । सैवापराह्ने विविधैर्विधेयाश्रीपुत्रराज्यादिविवृद्धिहेतोरिति रुद्रयामले ॥ संपूर्णा प्रतिपच्चेद् चित्रायु
क्तापि दा भवेत् । वैधृत्या वापि युक्ता सा तदा मध्यादिने रवौ । अभिजिन्मुहूर्ते यत्तत्र स्थापनमिष्यत इति ॥ एवं रात्रौ चित्रावैधृत्योः तल्लाभेऽपि दैवव
कलशस्थापनं कार्यं न रात्रौ स्थापनं कार्यं न च कुंभाभिषेचनमिति वचने रात्रौ तन्निषेधात् ॥ विष्णुधर्मे ॥ भास्करोदयमारभ्य यावत्तु दश नाडिका न
प्रातःकाल इति प्रोक्तः स्थापनारोपणादिषु । अथ विस्तरेण नवरात्रकृत्यं । आश्विने मासि शुक्ले तु कर्तव्यं नवरात्रकं प्रतिपदादिक्रमेणैव यावच्च न
वमी भवेत् ॥ भविष्योत्तरे ॥ एवं च विंध्यवासिन्यां नवरात्रोपवासतः । एकभक्तेन नक्तेन तथैवायाचितेन वा । पूजनीया जनैर्देवी स्थाने स्थाने पुरे पु
रे । गृहे गृहे शक्तिपरैर्ग्रामे ग्रामे वने वने । स्नातैः प्रमुदितैर्हृष्टैर्ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्नृपैः । वैश्यैः शूद्रैर्भक्तियुतैर्म्लेच्छैरन्यैश्च मानवैः । स्त्रीभिश्च कुरुशार्दूल·
हूलतद्विधानमिदं श्रावति । विंध्यवासिन्यामधिष्ठाने देवी पूजनीयेति संभवाभिप्रायेणान्तु नियतं । स्थाने स्थाने पुरे पुरे गृहे गृहे तत्संभवात् । अत्रोपवा ९६

67A मादिदेवीपूजाकुमारीकापूजादिवहुकर्म्मविधानेपि पूजायाएव प्राधान्यं। पूजयित्वाश्विने मासि विशोको जायते नरः इति हेमाद्रौ भविष्योत्तरस्याएव प्रकृतं
वंधात्मात। अनन्तरोक्ते अन्यथाहि। मार्गवतेच्छेरुद्रविष्णुंकुजानाः कात्यायन्यर्चनं ज्ञातमिति। देवीपुराणेपि शारदीपूजासु पंचकर्म्मोक्तं। महाव्रतं महापुण्यं
शंकराद्यैरनुष्ठितं। कर्त्तव्यं सुरराजेन्द्र देवीभक्तिसमन्वितैरिति। तस्याएव हितत्वे वान्यद्वारापि कर्त्तव्यत्वाभिधानेनावश्यकर्त्तव्यताप्रतीयते। स्वयं वाप्यन्य
तो वापि पूजयेत्पूजयेत्तिवेति। पूजायाएव हि विविधत्वमुक्तं स्कंदपुराणे भविष्ये च। शारदी चंडिकापूजा त्रिविधा परिगीयते। सात्विकी जपयज्ञाद्यैर्नैवे
द्यैश्च निरामिषैः। माहात्म्यं भगवत्याश्च पुराणादिषु कीर्तितं। पाठस्तस्य जपः प्रोक्तः पठेद्देवीमनास्तथा। राजसी बलिदानेन नैवेद्यैः सामिषैस्तथा। सुरामांसाद्यु
पहारैर्जपहोमैर्विना तु या। विना मंत्रैस्तामसी स्यात्किरातानां तु संमता। ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्वैश्यैः शूद्रैरन्यैश्च मानवैः। एवं नानाम्लेच्छगणैः पूज्यते सर्वदस्यु
भिरिति। अत एव हेमाद्रेरपि पूजात्वमुक्तं लिंगपुराणे। शारदीया महापूजा चतुःकर्म्ममयी शुभा। तां तिथित्रयमासाद्य कुर्याद्भक्त्या विधानतः इति। अत्र
वस्नपनपूजनवलिदानहोमरूपाणि चत्वारि कर्म्माणीत्युक्तं। कालतत्त्वविवेचने तिथित्रयं सप्तम्यादि महानवम्यंतं देवीपुराणे। कन्यासंस्थे रवौ शक्र शु
क्लामारभ्य नंदिकां। अयाची ह्येकभक्ताशी नक्ताशी वाथवास्वदः॥ प्रातःस्नायी जितद्वंद्वः त्रिकालं शिवपूजकः। जपहोमसमायुक्तः कन्यकां भोजयेत्तदा

जयसिंहक:
६८
68

।शिवश्चशिवा च शिवौ तयोः पूजकः॥ इति मयूरखंडे भौशयीत्वा मंत्र्यकुमारीभोजयेन्मुदा। वस्त्रालंकारदानैश्च संतोष्याप्नोति वासरं। बलिंच मत्यहं दद्याद्दोहनं
मांसमाषवत्। त्रिकालं पूजयेद्देवीं जपस्तोत्रपरायणः॥ इति। नंदिकाशरत्पदेति मैथिलाः। षष्ठीति गौडाः। माघकाम्यानि त्या चा एवमन्येऽपि तथा देवाः
कार्यं प्रपूजनं। विभूतिमतुलां लब्ध्वा चतुर्वर्गप्रदायकमिति। यो मोहाद्यथवालस्याद्देवीं दुर्गां महोत्सवे। न पूजयति दंभाद्वा द्वेषाद्वाप्यथ भैरव। क्रुद्धाम
वतीतस्य कामानिष्टान्निहंति वै। इति कालिकापुराणोक्तफलनिंदाश्रुतेः। भविष्ये तु रेपि। भवानीतुष्टये पार्थ संवत्सरसुखाप्तये। भूतप्रेतपिशाचानां नाशार्थं
चोत्सवाय चेति। अन्यत्रापि पूजयित्वाश्विने मासि विशोको जायते नर इति। वर्षे वर्षे विधातव्यं स्थापनं च विसर्जनमिति तिथितत्त्वे देवीपुराणाच्च
।पूजावराचावपिकार्या। आश्विने मासि मेघांते महिषासुरमर्दिनी। निशासु पूजयेद्भक्त्या सोपवासादिकः क्रमादिति देवीपुराणात्। संग्रहेपि
।आश्विने मासि मेघांते प्रतिपद्यातिथिर्भवेत्। तस्यां नक्तं प्रकुर्वीत रात्रौ देवीं प्रपूजयेत्। रात्रिरूपा यतो देवी दिवारूपो महेश्वरः। रात्रिव्रतमिदं देवि सर्व
पापप्रणाशनं। सर्वकामप्रदं नृणां सर्वशत्रुनिवर्हणं। रात्रिव्रतमिदं तस्माद्रात्रौ कर्तव्यतेष्यते। न जात्रव्रतमिदं यस्मादन्यथा नारकेगतिरित्यादिवचनाच्च राम:
।अष्टम्यां विशेषतोपि रात्रौ पूजा विहिता। निशायां पूजिता देवी वैष्णवी पापनाशनी। तस्मात्सर्वप्रयत्नेन अष्टम्यां निशि पूजयेत्। कन्यासंस्थे रवावी ६८

68A षेयाश्रुक्लातिथिरष्टमी। तस्यां रात्रौ पूजितव्या महाविभवविस्तरैरितिच। यत्तु। अतोर्थं पूजनीया सा तस्मिन्नहनि मानवैरिति तत्राहुः यदंतिथिरूपवाद्ववादि
न परां तस्मिन्निति प्रकृताष्टमीपरामर्शात्। ननु आश्विनस्य सिते पक्षे तत्तादि पूर्वोक्तवचनैः रात्रिपूजाभिहिता। प्रातरावाहयेद्देवीमित्यादिवचनैस्तु पू
र्वाह्णे पूजनमभिहितं। एवं एतेषां वचनानां परस्परं विरोधे कुत्र पूजनं कर्त्तव्यमिति चेत्। अत्रोच्यते प्रातर्मध्याह्नयोः संक्षेपपूजनं अंगादि विस्तरपूजनं
तु रात्रावेव रात्रौ शक्तौ पूजनस्य फलाधिक्यात्। एवं सति प्रातरेव कलशस्थापनादिपूर्वकं देवीस्थापनं पूर्वाह्णे तु पूजयेच्छिवामित्यादिवचनात्। निष्प्रथमका
लपूजार्थकानि च संगच्छंते। तथा च देवीपुराणे कालत्रयेपि पूजनमुक्तं। त्रिकालं पूजयेद्देवीं जपस्तोत्रपरायणः इति। नवरात्रे रूपं कर्म तु दशमीपर्यं
तं कार्यं। संपूज्य प्रेषयेत्तां कुर्याद्दशम्यां शावरोत्सवैरिति भविष्योत्तरात्। अत्र प्रतिपदमारभ्य नवमीपर्यंतं वृद्ध्या पूजाजपकुमारीपूजनादिकं विहितं
। यद्याघे दिवसे कुर्यात्वृद्धिकापूजनादिकं। द्विगुणां तद्द्वितीयेन्हि त्रिगुणां तत्परेहनि। नवमीतिथिपर्यंतं वृद्ध्या पूजाजपादिकमिति। अत्र केचित्। नवरा
त्रशब्दो न्वाहोरात्रपर इति मत्वा तिथिवृद्धौ तिथिह्रासे न वरात्रमपार्थकमिति एवं पक्षायित्वा वृद्धौ समाप्तिरष्टम्यां ह्रासे मा प्रतिपत्त्रिशी। प्रारंभो नववं
ध्यासु नवरात्रमतो र्थं वदिति देवीपुराणवचनेन समादधिरे। अन्ये तु वचनमिदं निर्मूलमिति मत्वा तिथिविशेषपरतामेवाहुः। उक्तं चैतत्। अमावा

जयसिंहकं
६९
69

स्मारात्रैरमतिपञ्चेशाभावेपिप्रतिपत्प्रभृत्येवात्यंतापत्त्येनाष्टरात्रोपजनेतिवद्याचाष्टम्यहोरात्रास्पर्शिनवमीगृहीत्वाष्टमारात्रोपजनेतिथिवि
शेषपरत्वस्यावश्यकत्वात्।प्रारंभोनवरात्रस्येत्यादौतुनवरात्रशब्दस्यलक्षणयाकर्मपरत्वं।अत्रचकालतत्त्वविवेचनकाराः।नवरात्रशब्दोरात्रिश
ब्दस्यतिथिविषयत्वेवाक्येकवाक्यतयाऔत्सर्गिकसंभृतातिथ्यौवषाप्रयोगव्यवहारविषयत्वेनसंप्रतिपत्त्यावतिथिलक्षकत्वात्।सप्तमंत्तःकाल
रूपगुणविधिः।द्वितीयांतोपिकविच्छुरतःकालाध्वनोरत्यंतसंयोगइतिवचनात्वताहशाएवानतुनामधेयं।तत्रैवग्रंथेवाक्यांतरेणाप्यवच्छिन्नत्वानि
मित्तकालसंबंधस्याविधानेनतत्प्रत्यभिज्ञायाभावात्।स्तुत्यागुणविधानेसंभवतिबहुव्रीहौसमासांतानुपपत्त्यासमाहारद्विगुत्वेनरात्रिसमुदा
यवचनतयानिरूढप्रायस्यलक्षणयानामधेयत्वानौचित्यात्।नवरात्रोपक्रमतइत्यत्रकथंचिदुपवाससामानाधिकरण्यसंभवेपिप्रधा
नेनएकेननवैकलिंगैककर्मत्वादिनिरस्वीकृतनादिघटितसमुदायेनवासामानाधिकरण्याभावाच्च।नवतिथिह्रासवृद्ध्योर्गुणविध्यसंभ
वान्नित्यवच्छेदकत्वाविरोधः।नामधेयत्वंतुयदाकदाचित्प्रवृत्तिनिमित्तस्यज्ञानेनाप्युपपन्नं।वैश्वदेवशब्दस्यैवैकदेवतासंबंधेनेतिवाच्यं।त्रिश राम:
ब्दस्यतिथिपरत्वेनह्रासवृद्ध्योरपितद्गुणविधिसंभवेनाविरोधात्।।ह्रासेतिथिद्वयप्रयुक्तस्यरज्ञादेस्तंत्रानुष्ठानेनवृद्धौचैकतिथिप्रयुक्तस्यप्र ६९

69A

क्रांतनियमभंगभयाच्छक्त्यानुष्ठानेनसर्वेद्युनवतिथिप्रयुक्तकर्मत्वादितिदीक्षितनिर्णयसिंधुकारप्रभृतयोप्येवमेवाहुः। अत्रमुख्यक
ल्पेऽसमर्थस्यान्येपिपक्षाउक्ताः। अथवानवरात्रंवसप्तपंचत्रिकादिवा। एकभक्तेनक्तेनयाचितोपोषितैः क्रमादिति। अत्रादिशब्देनाष्टरा
त्रद्विरात्रैकरात्रपक्षाः संगृहीताः। भविष्यपुराणेपि प्रपूजयेद्देवींसप्तम्यादिदिनत्रयमिति॥ भविष्योत्तरेपि॥ ॥आश्विनेमासिशुक्लेतुकर्त्तव्यं
नवरात्रकं। प्रतिपदादिक्रमेणैवयावच्चनवमीभवेत्। त्रिरात्रंवापिकर्त्तव्यंसप्तम्यादियथाक्रममिति। अष्टमीनवम्योरेववादेवीपूजनंकर्त्तव्यं॥ अष्टम्यांचन
वम्यांचजन्ममोक्षप्रदांशिवांपूजयित्वाश्विनेमासिविशोकोजायतेनरइति। केवलाष्टमीकेवलनवमीकल्पावुक्तौकालिकापुराणे। यस्त्वेकस्यामथाष्ट
म्यांनवम्यामथवाऽपिसाधकः। पूजयेद्वरदांदेवींमहाविभवविस्तरैरिति॥ गोविंदार्णवेदेवीपुराणेपि॥ नवरात्रव्रतेऽशक्तःत्रिरात्रंचैकरात्रकंव्रतंचरतियोभक्त्या
स्तस्मैदास्यामिवांछितमिति। भविष्ये॥ प्रथमाद्वितीयातृतीयावचतुर्थीनराधिप। एतास्तुएकभक्तेनप्रवदंतिमनीषिणः॥ नेपाइतिशेषः। पंचमीच
तथाषष्ठीसप्तमीवाष्टमीतुच। उपवासपरोभूत्वापूजयेच्चंडिकांधरेति। सप्तरात्रपक्षोहेमाद्रौयामले। दुर्गोत्सवेऽस्मजंदेकिउपवासस्यसप्तके॥ अष्टमेदिव
सेहोमःततःकिंचित्तुभक्षयेदिति। पंचरात्रपक्षोभविष्ये॥ एकभक्तंतुपंचम्यांषष्ठ्यांनक्तंप्रवर्त्तयेत्। अयाचितंतुसप्तम्यामष्टम्यांतुउपोषितः। नवम्यां

जयसिंहक॰
१०
70

पारणं कुर्याद्दिनस्येवं पंचरात्रकमिति ॥ षष्ठ्यादि पक्षोप्युक्तः कालिकापुराणे ॥ बोधयेद्बिल्वशाखायां षष्ठ्यां देवीं फलेषु च । सप्तम्यां बिल्वशाखायां तामाहृ
त्य प्रपूजयेत् ॥ पुनः पूजां तथाष्टम्यां विशेषेण समाचरेत् । जागरं च स्वयं कुर्याद्बलिदानं महानिशि ॥ प्रभूतबलिदानं च नवम्यां विधिवच्चरेत् ॥ ध्यायेद्दशभु
जां देवीं दुर्गां तं ते न पूजयेत् । विसर्जनं दशम्यां तु कुर्याद्वै सारवोत्सवैः ॥ धूलिकर्दमविक्षेपैः क्रीडाकौतुकमंगलैः ॥ भगलिंगाभिधानैश्च भगलिंगप्र
गीतकैरिति ॥ कल्पांतरप्रतिपादकं देवीपुराणेपि ॥ इषे मासि सिते पक्षे कन्याराशिगते रवौ ॥ नवम्यां बोधयेद्देवीं क्रीडाकौतुकमंगलैः ॥ ज्येष्ठानक्षत्रयुक्ता
यां षष्ठ्यां बिल्वाभिमंत्रणं । सप्तम्यां मूलयुक्तायां पत्रिकायाः प्रवेशनं । पूर्वाषाढायुताष्टम्यां पूजा होमाद्युपोषणं । उत्तरेण नवम्यां तु बलिभिः पूजयेच्छि
वां ॥ श्रवणेन दशम्यां तु प्रणिपत्य विसर्जयेदिति । अत्र देवीपूजाप्रकारस्तु क्रोडपत्रे मलमासनिर्णये मांगलिकं कृत्यं ततो देवीं प्रपूजयेत् ॥ शुभा मृन्मृत्तिका
मिश्रपूर्वैः कृतां तद्वत्हैमीं ॥ यवान्नैर्वा पयः पात्रगोधूमैश्चापि संयुतां वा । तत्र संस्थापयेत्कुंभं विधिना मंत्रपूर्वकं ॥ सौवर्णं राजतं वापि ताम्रं मृन्मयजं तथा
प्रतिमां पूजयेत्तत्रेति ॥ प्रतिमां तु मंडलमध्ये स्थापितकलशोपरि स्थापयित्वा पूजयेत् । पूजा मंडलकुंभस्थिति देवीपुराणात् ॥ सा च हेमादिनयी राम॰
भवति । तस्मिन्देवीप्रकर्त्तव्या हैमी वा राजती तथा ॥ महाक्षीलक्षणोपेतां पदे शूलेऽथ पूजयेत् ॥ तथा हैमराजतमृद्दारुशैलचित्रापि वा १०

70A स्वर्णेश्व लोर्विन्ना देवी सर्वकामफलप्रदा ॥ तथा स्फटिकमयी प्रतिमां कृत्वा विल्वैर्मार्यस्तु पूजयेत् ॥ आत्मविन्नाशमारे ताम्रजमे न्मौलिकं पलाशमस्यादि देवीपु
राणादि वचनात् । अन्यत्रापि । कांचनी राजती ताम्री पैत्तली मृण्मयी तथा ॥ वार्क्षी मणिमयी चैव वर्णकैर्लिखिता तथेति । अन्यत्रापि । कांस्ये विभवतः सु
भेति हयशीर्षे पंचरात्रे मृण्मयी दारुघटिता लोहजा रत्नजा तथा । शैलजा गंधजा चैव कौसुमी सप्तधा स्मृता । कौसुमी गंधजा चैव मृन्मयी प्रतिमा
हिता ॥ तत्कालपूजिताश्चैताः सर्वकामफलप्रदाः ॥ अथासां फलानि । स्वाहजा का महाप्रोक्ता सौवर्णी भुक्तिमुक्तिदा । राजती स्वर्गसुखदा ताम्री स्यात्पु
त्रविवर्द्धिनी । कांस्या बहुधा पदं हंति रीतिकी शत्रुनाशिनी । सर्वभोगप्रदा शैली स्फाटिकी मोक्षकारिका । महाभोगप्रदा ख्याता मृन्मयी रत्नशोभना ॥ दे
वी मृत्तिका च यन्नं दुर्गाभक्तितरंगिण्यां देवीपुराणे ॥ याम्यास्या शुभदा दुर्गा पूर्वास्या जयवर्द्धिनी ॥ पश्चिमाभिमुखी स्वच्छा प्यानस्या प्यासौम्यदिङ्मुखी
प्रतिमा भाववृशेषप्रत्यैव ॥ यद्यदस्या प्रधर्षं प्रोक्तं तस्मिन् तस्मिन् पूजयेत् ॥ देवीभक्त्या विंता उसारा ज्यायुः स्तनसौख्यदा । हव्यतलाग्नि वेकालि कुंभपु
राणे ॥ लिंगस्था पूजयेद्देवीं मंडलस्थां तथैव च । पुस्तकस्थां महादेवीं पावके प्रतिमास्तु च । चित्रे च त्रिशिखे खड्गे जलस्था वापि पूजयेत् । चित्रमृन्मु
प्या दौ स्नाना घसंभवे तत्रैवोक्तं । अंतिके स्थापिते खड्गे स्नापयेद्दर्पणो धवेति ॥ अन्यत्रापि अंगुष्ठपर्वमारभ्य वितस्तिर्याव देव तु । गृहे तु प्रतिमा कार्या

जयसिंहक॰
७१
71

नाधिका शस्यते बुधैरिति। मानांगुलप्रमाणेन दशपंचांगुलाधिका गृहे तु प्रतिमा पूज्या नाधिका हि प्रशस्यत इति॥ सौम्या तु हस्तमात्रा वसुदा हस्तद्वयो
च्छ्रिता प्रतिमा क्षेमसुभिक्षाभवे त्त्रिचतुर्हस्तप्रमाणां चेतितु स्थापित्त प्रतिमा विषयं ज्ञेयं। मृन्मय्यां विशेष उक्तः। मृन्मयीं प्रतिमां वक्ष्ये यथा वज्ञां निवो
धमे पक्वापक्व द्विधा प्रोक्ता मृन्मयी प्रतिमा क्रमात्। सर्वैर्लोकानसंसंतिप्रतिमां दग्धमृन्मयीं अपक्वा प्रतिमा शस्ता सैव कार्या विचक्षणैः। स्वधया वै
वकर्त्तव्या नाशमन्नर्णैः कदाचन॥ अथ मृच्छेदः। मृदैवं मृन्मयीं कुर्याद् यथावदनुपूर्वशः॥ ब्राह्मणस्य सिता मृद् हैक्षत्रियस्यारुणा स्मृता। अन्यत्रान्यप
भयमृत्स्नायां हीना पामकलताकृतैः। क्षामोदर्यां क्षुद्भयमर्थविनाशः कृशांगायां। मरणं तु सक्षतायां शस्त्रनिपातेन निर्दिशेत्कर्त्तुः। वामे विन
ता पत्नी दक्षिणे विनता हिनस्त्यायुः॥ अंधत्वमूर्ध्वदृष्टौ करोति चिंतामधोमुखी दृष्टिः। सर्वप्रतिमास्वेवं शुभाशुभं गात्र कारो क्रमवगच्छेदिति। तथान्यत्रा
पि॥ नाधिकांगी न हीनांगी कर्त्तव्या देवता क्वचित्। अधिका शिल्पिनं हन्यात् कृशा वै वार्थनाशिनी॥ कृशोदरी तु दुर्भिक्षं निर्मासा धननाशिनी। वक्र
नासा तु दुःखाय संक्षिप्तांगी भयंकरी। चिपिटा दुःखशोकाय अनेत्रा नेत्रनाशिनी। दुःखदा हीनवक्त्रा तु इत्यादि। पाणिपादविहीनायां जायते नरः राम॰
कोमहान्। जंघाहीना च या मूर्त्तिः शत्रुकल्याणकारिणी। पुत्रमित्रविनाशाय हीना वक्षःस्थले तु या। संपूर्णावयवा या तु आयुर्लक्ष्मीप्रदा सदा॥ एवं ७१

71A

लक्षणामासाद्य कर्त्तव्यास्तूर्णिहन्नमेति। अन्यच्च विशेषः खंडितेस्फुटिते भ्रष्टे दग्धे मानविवर्जिते। या गृहीने यत्नो दुष्टे पतिते दुष्टभक्षमिष्ठ॥ अन्यमंत्राविं
ते चैव पतितस्पर्शदूषिते। दृश्यस्वेतेषु नो वक्तुः सान्निध्यानं दिवौकसः। अत्र मंडपादिकमपि कुर्यात्। तदुक्तं निर्णयामृते भविष्योत्तरे। हे पार्थ। हंसकर्ण्णे
यं चतुरस्त्रं सुशोभनं। रहसंस्थालिकाघैश्च वर्त्तितं वस्त्रमंडितं। गौरमन्होमयाभ्यांच लिप्तं शाद्वलसमन्वितं। तन्मध्ये वेदिका कार्या चतुर्हस्ता समास्तु भा
।तसंतामिंहासने नैतोमकंवलाजिनसंयुतां। तत्र दुर्गां प्रतिष्ठाप्य सर्वलक्षणसंयुतां। सर्वदेवमयीं प्रौढयौवनोन्मादशालिनीं। भुजैश्चतुर्भीरुचिरैर्दश
भिर्वा विभूषितां॥ तप्तहाटकवर्णाभां त्रिनेत्रां शशिशेखरां। पीतांवरपरीधानां नीलकौशेयसंयुतां। ग्रैवेयहारकेयूरनूपुराभरणान्वितां नानारत्नवि
चित्रेण मुकुटेन विराजितां॥ अनेककुसुमाकीर्णां कपर्देन सुशोभितां। नितंवविंवसंवद्धकिंकिणीकणनादितां। शूलचक्रदंडशक्तिवज्रपाशा
सिधारिणीं। घंटाक्षमालाकटकपानपात्रलसत्करां। तदग्रे छिन्नशिरसं महिषं रुधिरप्लुतं निःसृतार्द्धतनुं कंठनाराचमार्गेस्थधारिणां। देवीकरधृत
नीवशूलेनोरसि ताडितं। दैत्यं करालदंष्ट्रास्यं विद्युल्लापेलमद्दृजं। नागपाशेन संक्षिप्तं पर्यक्षेणापि विद्रुतं वमद्रुधिरवक्त्रेणा ह्यन्नोर्द्धसटंकृपा
।च्चाईलांगूलदंडेन दंष्ट्राविषाणशोभिना। सर्वतोमातृचक्रेणासेवमानासुरेतस्या। पूजयेत्प्रयतो देवीं नरो नियममास्थितः इति। वेदिको

जपतिंहक गोष्वपि कलशस्थापनविधिना चत्वारः कलशास्थाप्याः चत्वारः कलशा न यस्तु दद्याद्देवगृहे नरः॥ चतुःसमुद्रवलयां सत्वभुंङ्क्ते स वसुंधरामिति वि-
७२ ष्णुधर्मोत्तरात्॥ ततः पूजनं कुर्यात्॥ अथ पूजाविधिः॥ तच्च प्रतिपदि पूर्वाह्णे शुभे तैलादिना कृतमंगलस्नानः निमंत्रितां कृत्वा नवे वाससी परिधा-
72 य चंदनमृगमदकुंकुमैः सर्वांगमनुलिप्यात्रिपुंड्रं कृत्वा पूर्वाभिमुखो देवीमुखो वा सम्यगुपविश्य सोपग्रहपाणिराचम्य मम इह जन्मनि दुर्गाप्रीतिद्वारा
सर्वपापक्षयपूर्वकदीर्घायुर्विपुलधनपुत्रपौत्राद्यनवच्छिन्नसंततिवृद्धिस्थिरलक्ष्मीकीर्तिलाभशत्रुपराजयसदभीष्टसिद्ध्यर्थं शारदनवरा-
त्रप्रतिपदि विहितकलशस्थापनदुर्गापूजाकुमारीपूजादि करिष्य इति संकल्प्य ततः गणपतिपूजनं स्वस्तिवाचनं च कृत्वा स्मेदारुमये देवीपू-
जार्थं मे च निर्मिते कदलीस्तंभादिमंडिते गृहे उत्तमवस्त्रादिभूषिते पूर्वं गृहे एक्यावत्तुरस्रचतुर्हस्ते वेदिकोपरि सर्वतोभद्रादिमंडलं विधाय मं-
डपं च कृत्वा तत्र प्रतिमास्थापनं कुर्यात्। तत्र क्रमः॥ आदौ गणानां त्वेति मंत्रेण गणेशं संस्थाप्य तदनंतरं हेहेरंबत्वमेह्येहि वांबिकात्र्यंबका-
त्मज। सिद्धिबुद्धिपते त्र्यक्ष लक्षलाभपितुः प्रभो। नागास्यनागहारत्वं गणराज नमोस्तु ते॥ भूषितः स्वायुधैर्दिव्यैः पाशांकुशपरश्वधैः। आवाहयामि रामः
पूजार्थं रक्षार्थं च मम क्रतोः। इहागत्य गृहाण त्वं पूजां क्रतुं च रक्ष मे। आवाहयेवं गणेशानं पूजाद्रव्यैः प्रपूजयेत्। एवं यथासंभवं पूजयित्वा घंपात्रे ७२

72A गंधादिकं दत्वाऽर्घ्यं दद्यात॥ तत्र मंत्रः॥ रक्ष रक्ष गणाध्यक्ष त्र्यक्ष त्रैलोक्यरक्षक॥ भक्तानामभयं कर्ता त्राता भव भवार्णवात॥ द्वैमातुरकृपासिंधो षाण्मातुरा
ग्रज प्रभो॥ वरद त्वं वरं देहि वांछितं वांछितार्थद॥ गृहाणार्घमिदं देव सर्वदेव नमस्कृत॥ अनेन फलदानेन फलदोस्तु सदा ममेति॥ विघ्नेश्वराय वर
दाय सुरप्रियाय लंबोदराय सकलाय जगद्धिताय॥ नागाननाय श्रुतियज्ञविभूषिताय गौरीसुताय गणनाथ नमो नमस्ते॥ भक्तार्त्तिनाशनपराय ग
णेश्वराय सर्वेश्वराय शुभदाय सुरेश्वराय॥ विद्याधराय विकटाय च वामनाय भक्तप्रसन्नवरदाय नमो नमस्ते॥ विघ्नराज नमस्तेस्तु उमापुत्राघना
शन यदुद्दिश्य कृतं तेनेस्तु मया भक्त्या प्रपूजनं त्वां विघ्नशत्रुदलनेति च सुंदरेति भक्तिप्रियेति सुखदेति फलप्रदेति॥ विद्याप्रदेत्यघहरेति च ये स्तु
वंति तेभ्यो गणेश वरदो भव नित्यमेव॥ तेन तुष्टो मया शीघ्रं सर्वान्कामान्प्रयच्छ॥ विघ्नान्नाशय मे सर्वान्दुष्टान्हृदि समागतान्॥ त्वत्प्रसादेन का
र्याणि सर्वाणीह करोम्यहं शत्रूणां बुद्धिनाशार्थं मित्राणामुदयाय च॥ नमस्ते ब्रह्मरूपाय विष्णुरूपाय ते नमः॥ विश्वरूपस्वरूपाय नमस्ते रुद्ररू
पिणे॥ भक्तिप्रियाय देवाय नमस्तुभ्यं विनायक॥ लंबोदर नमस्तेस्तु सततं मोदकप्रिय॥ अविघ्नं कुरु मे देव सर्वकार्येषु सर्वदेति प्रार्थयेत॥ ततो म
ही द्यौः पृथिवी च न इमं यज्ञं मिमिक्षतां पिपृतां नो भरीमभिरिति भूमिं स्पृष्ट्वा॥ ॐ ध्रुवध्रुवः संवदंते सोमेन सह राज्ञा॥ यस्मै कृणोति ब्रा॥॥॥ ॥

जपति ह कं॰ गंधादिकं दत्वा॰ घटं दद्यात्॥ तत्र मंत्रः॥ रक्षरक्षगणाध्यक्ष त्रैलोक्यस्य गात्तं राजन पारयामसीति पात्रन्निक्षिप्य॥ आकलशेषु धावति पवित्रे परि
७३ षिच्यते। उक्थैर्यज्ञेषु वर्द्धत इति कलशं संस्थाप्य। इमं मे गंगे यमुने सरस्वति शुतुद्रि स्तोमं सचता परुष्ण्या। असिक्न्या मरुद्वृधे वितस्तयार्जीकीये शृ
73 णुह्या सुषोमयेति जलेनापूर्य। गंधद्वारां दुराधर्षां नित्यपुष्टां करीषिणीं। ईश्वरीं सर्वभूतानां तामिहोपह्वये श्रियमिति गंधं निक्षिप्य। या ओष
धीः पूर्वा जाता देवेभ्यस्त्रियुगं पुरा॥ मनै नु बभ्रूणामहं शतं धामानि सप्त चेति सर्वौषधीः। कांडात्कांडात्प्ररोहंती परुषः परुषः परि। एवा नो दूर्वे
प्रतनु सहस्रेण शतेन च इति दूर्वाः। अश्वत्थे वो निषदनं पर्णे वो वसतिष्कृता। गोभाज इत्किलासथ यत्सनवथ पूरुषमिति पंचपल्लवान्। स्योना
पृथिवी भवानृक्षरा निवेशनी। यच्छा नः शर्म सप्रथा इति सप्तमृदः। याः फलिनीर्या अफला अपुष्पा याश्च पुष्पिणीः। बृहस्पतिप्रसूतास्ता नो
मुंचंत्वंहस इति फलं। स हि रत्नानि दाशुषे सुवाति सविता भगः। तं भागं चित्रमीमहे इति पंचरत्नानि। हिरण्यरूपः स हिरण्यसंदृगपां नपात्सेदु हिरण्य
वर्णः। हिरण्ययात्परि योनेर्निषद्या हिरण्यदा ददत्यन्नमस्मै इति हिरण्यं निक्षिप्य। युवा सुवासाः परिवीत आगात्स उ श्रेयान्भवति जायमानः। तं
धीरासः कवय उन्नयंति स्वाध्यो मनसा देवयंत इति वस्त्रेणावेष्ट्य। पूर्णा दर्वि परापत सुपूर्णा पुनरापत। वस्नेव विक्रीणावहा इषमूर्जं शतक्रतो इति पूर्णां
७३

75A

ऽजतमं। अग्निर्दाद्द्रविणं वीरपेशा अग्निर्ऋषिं यः सहस्रा सनोति। अग्निर्दिवि हव्यमाततानाग्नेर्धामानि विभृता पुरुत्रा॥ अग्निमुक्थैर्ऋषयो विह्वयं
ते अग्निं नरो यामनि बाधितासः। अग्निं वयो अन्तरिक्षे पतन्तोऽग्निः सहस्रा परियाति गोनां॥ अग्निं विश ईलते मानुषीर्या अग्निं मनुषो नहुषो विजाताः। अग्निर्गान्धर्वीं
पथ्यामृतस्याग्नेर्गव्यूतिर्घृत आनिषत्ता। अग्नये ब्रह्म ऋभवस्ततक्षुरग्निं महामवोचामा सुवृक्तिं। अग्ने प्राव जरितारं यविष्ठाग्ने महि द्रविणमा यजस्व
ति। अग्नेवच एवृं अग्निशाव्दहितान्नं त्रास्त कत्यटिता अग्निप दस हितान्नं त्रानूवार ह्यं पठेत। अथ कातीयानां अग्न्युत्तारणा सूक्तं॥ हिमस्य
त्वा जरायुणाग्ने परिव्ययामसि। पावको अस्मभ्यं शिवो भव। उप ज्मन्नुप वेतसेऽवतर नदीष्वा॥ अग्ने पित्तमपामसि मण्डूकि ताभिरागहि सेमं नो यज्ञं पा
वकवर्णं शिवं कृधि॥ अपामिदं न्ययनं समुद्रस्य निवेशनं। अन्यांस्ते अस्मत्तपन्तु हेतयः पावको अस्मभ्यं शिवो भव। अग्ने पावक रोचिषा मन्द्र
या देव जिह्वया। आ देवान्वक्षि यक्षि च। स नः पावक दीदिवोऽग्ने देवाँ इहावह। उप यज्ञं हविश्च नः। पावकया यश्चितयन्त्या कृपा क्षामन्रुरुच
उषसो न भानुना। तूर्वन्न यामन्नेतशस्य नू रण आ यो घृणे न ततृषाणो अजरः। नमस्ते हरसे शोचिषे नमस्ते अस्त्वर्चिषे। अन्यांस्ते अस्मत्तपन्तु
हेतयः पावको अस्मभ्यं शिवो भव। अग्ने तिग्मेन शोचिषा यासद्विश्वं न्यत्रिणं॥ अग्निर्नो वनते रयिं। इति वाजसनेयिनां अग्निसूक्तं। लेख्या

मूर्त्तिष्वेतल्लेख्यायांनाभिषेकःस्यादित्यादिवचनात्अभिषेकादिकंनत्वनकर्त्तव्यं।किंतुतदग्रेपात्रंस्थापयित्वातस्मिन्नेवकर्त्तव्यं।ततःपंचगव्यपं
चामृतादिनामूर्त्तिंसंस्नाप्यशुद्धपटमलेनस्नापयित्वा।पूज्यपूजकयोर्मध्येप्राचीशोकादिवक्ष्यरीतिप्राचींप्रकल्प्यमंडूकादिपीठपूजांकृत्वा
सिंहासनंसंपूज्यईशानादिक्रमतःविष्णुहरैकदंतरवीवफलेषुवस्तुखंकेलशेषुवासंपूज्यवेदिमध्यस्थकलशेस्वर्णादिमूर्त्तौदुर्गांपूज
येत्॥कलशस्थदेवीपूजनंचेत्मूर्त्तिस्थापनंसिंहासनोपरिकार्यं॥अत्रवस्तुभिर्णापतनैःसहदुर्गापूजनंगौडानुसारेणलिखितंअत्रप्रमा
णत्वेनकालिकापुराणवचनंतैरुपन्यस्तं॥शिवंभास्करमग्निंचकेशवंकौशिकीमपि॥मनसानर्चयन्यातिदेवलोकादधोगतिमिति॥अत्राग्निश
ब्देनगणेशःइतिशिवार्चनचंद्रिकायां।पावकःकार्त्तिकेयोऽसौकार्त्तिकेयोविनायकइतिभविष्योत्तरवचनात्॥यत्तुगौडैरग्निपूजनंपार्थक्येनाक्रि
यतेतत्स्वरूपं॥सतत्त्वज्ञास्मरणाहिर्निर्णयघाविकार्वैहिकार्यं।तदुक्तंमंत्रराजानुष्ठविधाने।श्रौतार्चनंतुविप्राणांविशेषेणभवेत्तदा॥स्मार्त्तागमार्च
नंक्षत्रेवैश्येशूद्रैःकेवलमागममिति॥एवंपूर्वोक्तक्रमेणावरणायतनपूजनानंतरंजपराजदेवतादिध्यात्वाहृत्स्थस्यपुष्पांजलौअयाकृतोवाहृत्स्थागम
रविंदादावाहयेदितिवचनात्सूर्यमंडलाद्वाहृदपारविंदाद्वादेवीमागतांविभाव्यपुष्पाणिकलशेमूर्त्तौवाप्रक्षिपेत्॥ततःआत्मसंस्थामितिएहि ७६

76A

र्गे महाभागे रक्षार्थं मम सर्वदा। आवाहयाम्यहं देवि सर्वकामार्थसिद्धये। अस्यां मूर्त्तौ समागच्छ स्थितिं मत्कृपया कुरु॥ रक्षां कुरु सदा भद्रे देवि विश्वेश्वरि नमोस्तु
ते इति। आगच्छ वरदे देवि दैत्यदर्पनिषूदनि। पूजां गृहाण सुमुखि नमस्ते शंकरप्रिये॥ सर्वतीर्थमयं वारि सर्वदेवसमन्वितं। इमं घटं समागच्छ तिष्ठ
देवगणैः सह। दुर्गे देवि समागच्छ सान्निध्यमिह कल्पय। बलिं पूजां गृहाण त्वमष्टाभिः शक्तिभिः सह। इत्यावाहनमंत्रेणावाहयेत्। मूर्त्तिपूजने तु स
र्वतीर्थमयमिति श्लोको न पठनीयः॥ एवं तु जयंतीमंत्रेण दुर्गामंत्रेण वा कार्या॥ तदुक्तं देवीपुराणे। रूपाद्देव्यास्तु मंत्रेण पूजां क्षीरघृतादि
भिरिति। जयंती मंगला काली भद्रकाली कपालिनी। दुर्गा क्षमा शिवा धात्री स्वाहा स्वधा नमोस्तुते। अनेनैव तु मंत्रेण जपहोमौ तु कारयेदिति
। दुर्गामंत्रः वैदिकः आगमिको वा। वैदिको जातवेदसइत्यादि। आगमिकस्तु ॐ दुर्गे दुर्गे रक्षणि स्वाहेति नवाक्षरः। तल्लिंगैः पूजयेन्मंत्रैः सर्वदे
वान्समाहितः इत्याग्नेयपुराणात्। मंत्राभावे त्वचतुर्थ्यंतं नमोंतनाम्ना नाम्ना सर्वं समापयेदिति साधारणवाक्यात्। स्कांदे तु दुर्गे मे दुस्तरे कार्ये भव दुःख
विनाशिनी। पूजयामि सदा भक्त्या दुर्गां दुर्गार्त्तिनाशिनीं। अनेनैव तु मंत्रेण जपहोमादि कारयेत् इत्युक्तं॥ पूजा च षोडशोपचारैः पंचोपचारैर्वा।
अन्यैर्वा जोपचारैः छत्रचामरादिभिर्यथाविभवं कार्या। पूजायां वादित्राणामभावे घंटावादनं कार्यं॥ तदुक्तं॥ वादित्राणामभावे तु पूजाकाले च

जयतिहक॰
७८
77

सर्वदा।घंटाशब्दोनरैःकार्यःसर्ववाद्यमयीयतः।पाद्यादौविशेषोदेवीपुराणे।पाद्येश्यामाकदूर्वाब्जविष्णुक्रांतादिरिष्यते।गंधपुष्पाक्षतयवकुशाग्रति
लसर्षपाः॥तत्रैव।बिल्वरक्ताक्षतैःपुष्पैर्दधिदूर्वाकुशैस्तिलैः।सामान्यःसर्वदेवानांअर्घोयंपरिकीर्तितः।पुष्पसारसुधानिधौ।इक्षुमधुघृतंचैव
पयोदधिसदैवतु।प्रस्थप्रमाणंवाग्राह्यंमधुपर्कइहोच्यते।आचमनेतु।जातीलवंगकंकोलादिद्रव्याणिदेयानिपंचामृते।स्कांदे।क्षीरादृशगुणं
दध्नाघृतेनैवदशोत्तरम्॥घृताद्दशगुणंक्षौद्रंक्षौद्राच्चैवेक्षुजंतथेति।रजोत्तंमाषभक्तंबलिंकूष्मांडादिबलिंवानिवेदयेत्॥ततोनीराजनं
कृत्वायथाशक्तिवैदिकमागमिकंवादुर्गामंत्रंजपेत्।दुर्गाग्रतोजपेन्मंत्रमेकचित्तःसमाहितइतिदेवीपुराणात्॥ततश्चंडीपाठंकृत्वादेवीमर्घ्य
र्घयेत्॥महिषघ्निमहामायेचामुंडेमुंडमालिनि।द्रव्यमारोग्यविजयंदेहिदेविनमःसदा।भूतप्रेतपिशाचेभ्योरक्षोभ्यश्चमहेश्वरि।देवेभ्योमा
नुषेभ्यश्चभयेभ्योरक्षमांसदा।सर्वमंगलमंगल्येशिवेसर्वार्थसाधिके।शरण्येत्र्यंबकेगौरिनारायणिनमोस्तुते।रूपंदेहियशोदेहिभगंभगवति
देहिमे।पुत्रान्देहिधनंदेहिसर्वान्कामांश्चदेहिमेइति।ततःशिवरहस्योक्तांदुर्गास्तुतिंपठेत्॥दुर्गांशिवांशांतिकरींब्रह्माणींब्रह्मणःप्रियां।एम॰
सर्वलोकप्रणेत्रींचप्रणमामिसदाशिवां।मंगलांशोभनांशुद्धांनिःकलांपरमांकलां।विश्वेश्वरींविश्वमातांचंडिकांप्रणमाम्यहं।सर्वदेवमयींदेवींस ७८

77A र्वरोगभयापहां। ब्रह्मेशविष्णुनमितां प्रणमामि सदा उमां॥ विंध्यस्थां विंध्यनिलयां विंध्याचलनिवासिनीं। योगिनीं योगमातां च चंडिकां प्रणमाम्यहं। ई
शानमातरं देवीं ईश्वरीमीश्वरप्रियां। प्रणतोस्मि सदा दुर्गां संसारार्णवतारिणीं। य इदं पठति स्तोत्रं शृणुयाद्वापि यो नरः। स मुक्तः सर्वपापैस्तु मोदते दु
र्गया सह इति। ततः पुष्पांजलिं दद्यात्। इति दुर्गापूजाविधिः। अथ चंडीपाठविधिः देवीपुराणे॥ माहात्म्यं भगवत्याः स्तु पुराणादिषु कीर्तितं। पठेच्छ्रु
णुयाद्वापि सर्वकामसमृद्धये। तथा। एकोत्तराभिवृद्ध्यात्तु नवमीयावदेव हि। चंडीपाठं जपेच्छैव जायते हि विधानतः इति। वाराहीतंत्रे॥ संकल्पित
स्तोत्रपाठे संख्याकृतापठेत्सुधीः॥ आवृत्तिसंख्याभेदेन फलभेदः श्रुतस्तंत्रे चोक्तः। चंडीपाठफलं देवि शृणुष्व गदतो मम। एकावृत्त्यादिपाठानां यथा
वत्कथयामि ते। संकल्पपूर्वं संपूज्य न्यासांगेषु मनूस्त कृत। पाठद्बलिमहानाड्वा सिद्धिमाप्नोति मानवः। उपसर्गोपशांत्यर्थं त्रिरावृत्तं पठेन्नरः। ग्र
होपशांतौ कर्त्तव्यं पंचावृत्तं वरानने। महाभये समुत्पन्ने सप्तावृत्तं समुन्नयेत्॥ नवावृत्त्या भवेच्छांतिर्वाजपेयफलं लभेत्॥ राजवश्याय भूत्यै च रु
द्रावृत्तमुदीरयेत्। अर्कावृत्त्या काम्यसिद्धिर्वैरिहानिश्च जायते। मन्वावृत्त्या रिपुर्वश्यस्तथा स्त्रीवश्यमाप्नुयात्। सौख्यं पंचदशावृत्त्या श्रियमाप्नो
ति मानवः। कलावृत्त्या पुत्रपौत्रधनधान्यागमं विदुः। राज्ञो भीतिविमोक्षाय वैरस्योच्चाटनाय च। कुर्यात्सप्तदशावृत्तं तथाष्टादशकं प्रिये। महा

जयतिं टी
ग्रह विमोक्षाय विंशावृत्तं पठेत्सुधीः। पंचविंशावर्त्तनात्तुभवेद्बंधविमोक्षणं। संकटे समनुप्राप्ते दाश्विकित्सभये तथा। जातिध्वंसे कुलोच्छेदे आयुषो
१८ नाशआगते। वैरिवृद्धौ व्याधिवृद्धौ धननाशे तथा ह्युपे। तथैव त्रिविधोत्पाते तथा चैवातिपातके। कुर्याद्यत्नाच्छतावृत्तं ततः संपद्यते शुभं। श्रेयोवृद्धिः
78 शतावृत्त्याद्या जपवृद्धिस्तथा परा। मनसा चिंतितं देवि सिद्ध्येदष्टोत्तराच्छतात्। शताश्वमेधयज्ञानां फलमाप्नोति सुव्रते। सहस्रावर्त्तनाल्लक्ष्मीराव
णोति स्वयं स्थिरा। भुक्त्वा मनोरथान्कामान्नरो मोक्षमवाप्नुयात्। यथाश्वमेधः क्रतुराट् देवानां च यथा हरिः। स्तवानामपि सर्वेषां तथा सप्तशती स्तव
ः। अत एव बहुनोक्तेन किमेतेन वरानने। चंड्याः शतावृत्तिपाठात्सर्वाः सिध्यंति सिद्धय इति। सर्वैव गुणायुक्ताः। विस्पष्टमद्भुतं शांतं सष्टाक्षरपदं
तथा। कुलस्वरसमायुक्तं रससभावसमन्वितं। उद्यमानः सदा ग्रंथं ग्रंथार्थं कल्पशो नृप। ब्राह्मणादिषु सर्वेषु ग्रंथार्थं चार्पयेन्नृप। य एवं वाचयेद्ब्र
ह्मन्स विप्रो व्यास उच्यत इति। स्तोत्रपाठश्च नारायणादीन्नमस्कृत्य कर्तव्यः। नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमं। देवीं सरस्वतीं व्यासं ततो जयमु
दीरयेदिति वचनात्। जयशब्दार्थश्च भविष्ये। अष्टादश पुराणानि रामस्य चरितं तथा। विष्णुधर्मादिशास्त्राणि शिवधर्माश्च भारत। कार्ष्णं च पंचमो वेदो एम॰
यन्महाभारतं स्मृतं। सौराश्च धर्मा राजेंद्र मानवोक्ता महीपते। जयेति नाम एतेषां प्रवदंति मनीषिण इति। पाठप्रकारश्च मत्स्यसूक्ते प्रणवं चादितो १८

78A जष्टाशतोत्तं वा संहितां पठेत्। अंते च प्रणवं दद्यादित्युवाच हि पूरुषः। सर्वत्र पाठे विज्ञेयो ह्यन्यथा विफलं भवेत्। अशुद्धेनान न्यायवित्तेन पठितव्यं प्रय

लतः। न कार्यो सत्क्रम नमस्कार्यः स्तोत्र सवाचने। आधारे स्थापयित्वा तु पुस्तकं प्रजपेत्सुधीः। हस्तसंस्थापनाद्देवि यस्मादल्पफलं भवेत्। स्वयं च लिखि

तं यत्तु शूद्रेण लिखितं च यत्। अब्राह्मणेन लिखितं तथापि विफलं भवेत्। ऋषिच्छंदादिकं न्यस्य पठेत्स्तोत्रं विचक्षणः। स्तोत्रेण हृष्यते यत्र प्र

णवन्यासमाचरेत्। संकलितेस्तोत्रपाठे संख्यां कृत्वा पठेत्सुधीः। अध्यायं प्राप्य विरमेन्न तु मध्ये कदाचन। कृते विरामे मध्ये तु अध्यायादिं पठे

त्पुनरिति। अथ प्रसंगात् शतचंड्यादिविधानं लिख्यते। रुद्रयामले। शतचंडीविधानं च प्रोच्यमानं निबोध तत्। सर्वोपद्रवनाशार्थे शतचंडीं समा

चरेत्। षोडशस्तंभसंयुक्तं मंडपं पल्लवोज्ज्वलं। वस्तु कोरापुतां वेदीं मध्ये कुर्यात्त्रिभागतः। पक्केष्टकाचितां रम्यामनुच्छ्रायेह स्तसंमितां। पंचवर्णै

रजोभिश्च कुर्यान्मंडलकं शुभं। पंचवर्णाद्वितानं च किंकिणीजालमंडितं। आचार्येण समं विप्रान्वरयेद्दश सुव्रतान्। ईशान्यां स्थापयेत्कुं

भं पूर्वोक्तविधिना हरे। वारुण्यां च प्रकुर्वीत कुंडं लक्षणलक्षितं। मूर्तिं देव्याः प्रकुर्वीत सुवर्णस्य पलेन वै। तदर्धेन तदर्धेन तदर्धेन महीपते।

अष्टादशभुजां देवीं रूपाद्यष्टकरां मषि। पट्टकूलयुगच्छन्नां वेदीमध्ये निधापयेत्। देवीं संपूज्य विधिवच्च पंचकुर्युर्दश द्विजाः। शतमादौ शतं

जयसिंहक
७९
79

चांते जपेन्मंत्रं नवार्णं वै । चंडीमष्टशतीमध्ये संपुटो यमुदाहृतः । सर्वत्र ऐं ह्रीं क्लीं चामुंडायै विच्चे इति । एकं देवी तीर्थं चत्वारि जपेद्दिने नवमे तु पंचमं रूपाणी क्रम
शस्तद्वत्पूजनादिकमाचरेत् । पंचमे दिवसे प्रातर्होमं कुर्याद्विधानतः । गुडाज्यपायसं दूर्वां तिलान्बुल्का न्वा नपिच्चंडीपाठसहोमं तु शति
श्लोकं दशांशतः । होमं कुर्याद्ब्राह्मणैः सामिदाज्य चरूंस्तत्क्रमात् । हुत्वा पूर्णाहुतिं दद्याद्विप्रेभ्यो दक्षिणां क्रमात् । कपिलां गां नीलमणिं श्वेतां वृषं छ
त्रं चामरे । अभिषेकं ततः कुर्युर्यजमानस्य चर्त्विजः । एवं कृते महेशान सर्वसिद्धिः प्रजायत इति । इति शतचंडीविधिः । सहस्रचंडीविधिवस्तु पु
विष्णुमहामते । राज्यभ्रंशे महोत्पाते जनमारे महाभये । गजमारे श्वमारे वा परचक्रभये तथा । इत्यादिविविधे पुंड्रः रोगादिजे भये सहस्रचंडिकापाठं
कुर्याद्राकारयेत्तथा । जापकास्तु शतं प्रोक्ता विंशद्धस्तश्च मंडपः । भोज्याः सहस्रविप्रेंद्राः गोशतं दक्षिणां दिशेत् । गुरवे द्विगुणां देयं शय्यादानं
तथैव वा । ध्वजं नैवेद्यमुच्चैर्वा दानं श्वेतातपत्रं च मनोहरां । पंचाननिकामितामूर्तिः कर्तव्या वा धर्मानंतः । अष्टादशभुजा देवी सर्वायुधविभूषिता । अवारितान्नं हा
नयं सहस्रं प्रत्यहं विप्रो । शतं वा नियताहारः पयःपाने नवर्त्तयेत् । एवं यश्चंडिकापाठं सहस्रं तु समाचरेत् । तस्य साक्षात्कार्यसिद्धिस्तु नात्र कार्या वि राम:
चारणा । एतद्वदंपि यद्यपि महाविघ्नं चैवपुनास्ति तथापि प्रत्यक्षफलदायि तत्त्वमिति दिक् । इति सहस्रचंडीविधिः । अथ कुमारीपूजनं । तत्र प्रथमं रहस्ये यथा शाक्तैक ७९

79A ष्यादिकुमेरा कार्ये। तत्र कारश्च देवी पुराणो। ब्रह्मोवाचान तथा तुष्यते शक्र होमदानजपेन तु। कुमारीभोजनेनात्र यथा देवी प्रसीदति। अत्र नवरा
त्रे। पितरो वसवो रुद्रा आदित्याः सलोकपाः। सर्वे ते पूजिता स्तेन कुमार्यो येन पूजिताः॥ शुक्लाष्टमी चतुर्दश्योर्नवम्यां च विशेषतः। कुमपदे
विशेषेण भोजयेत्तु कुमारिकाः इति। अन्यत्रापि प्रक्षाल्य पादौ सर्वासां कुमारीणां वचासवा। हुलिप्रेमजलेरमेनचता आसनेस्थिताः॥
पूजयेद्गन्धपुष्पैश्च स्त्रग्भिश्चापि मनोरमैः। पूजयित्वा विधानेन भोजनं तास्तदार्पयेत्। खंडलड्डुगुडं सर्पिर्दधिक्षीरं समाक्षिकं। तासां देयं कुमा
रीणामशनैर्भोजयेत्तताः। पानीयं चापि तं देयमन्नं वा यावितं शुभं। तास्तुष्टास्तु पदा सर्वास्तदा स्वावमवं ददेत्। आचम्य वाक्षता दत्त्वा तयाश्च
नवामि स्तुता हात्तुः शिरसि दातव्याः कन्यकाभिरथाक्षताः। ते नापि प्राशी पात स्तु कर्त्तव्यो मनि पूर्वकं। अनेन विधिना शक्र देवी क्षिप्रं प्रसीदति
ददाति विविधान्कामान्मनोभीष्टान्सुराधिप। राज्यं कृत्वा ततः पश्चाद्देवलोकं च गच्छति। स्कांदे। एकैकां पूजयेत्कन्यामेकवृद्ध्या तथैव वा। द्वि
गुणं त्रिगुणं वापि प्रत्येकं नवकं च वा। नवभिर्लभते भूमिमैश्वर्यं द्विगुणेन तु। एकवृद्ध्या लभेत्क्षेममेकैकेन श्रियं लभेत्। एवं पीत्तु या कन्या
पूजार्थं तां विवर्जयेत्। गंधपुष्पफलादीनां प्रीतिस्तस्मान विघते। द्विवर्षकन्यामारभ्य दशवर्षावधि कुमाता। तासां चक्रमेण कुमारिका विमृतिः कल्या

जयसिंहक० णीरोहिणीकालीचंडिकाशांभवीदुर्गासुभद्रेतिनामान्युक्तानि। स्कांदे। कुमारिकाद्विवर्षोक्ता त्रिवर्षा तु त्रिमूर्तिनी। चतुर्वर्षा तु कल्याणी पंचवर्षा तु रोहि
८० णी। षड्वर्षा तु भवेत्काली सप्तवर्षा तु चंडिका। अष्टवर्षा शांभवी तु दुर्गा तु नवभिः स्मृता। दशवर्षा सुभद्रेति नामभिः परिकीर्तिताः। अत ऊर्ध्वं तु
80 मा कन्याः सर्वकार्येषु वर्जिताः। आसां क्रमेण फलान्याह स एव। दुःखदारिद्र्यनाशाय शत्रूणां नाशनाय च॥ आयुष्यबलवृद्ध्यर्थं कुमारीं पूजये
न्नरः। आयुष्कामास्त्रिमूर्तिं तु त्रिवर्गसफलाप्तये। अपमृत्युव्याधिपीडादुःखानामपनुत्तये। सौख्यधान्यधनारोग्यपुत्रपौत्राभिवृद्धये। कल्याणीं
पूजयेद्धीमान्नित्यं कल्याणवृद्धये। आरोग्यसुखकामी तु धनकामस्तथैव च। यशस्कामी नरो नित्यं रोहिणीं परिपूजयेत्। विद्यार्थी विजयार्थी च
राज्यार्थी च विशेषतः। शत्रूणां च विनाशार्थी कालिकां पूजयेन्नरः। संग्रामे जयकामी च चंडिकां परिपूजयेत्। दुःखदारिद्र्यनाशाय नृपसंमोह
नाय च। महापापविनाशाय शांभवीं च प्रपूजयेत्। सबले लोलदशत्रूणामुग्रसाधनकर्मणि। दुर्गां दुर्गार्तिनाशाय पूजयेद्बलतो बुधः। सौभा
ग्यधनधान्यादिवांछितार्थफलाप्तये। सुभद्रां पूजयेन्मर्त्यो दासीदासविवृद्धये। पूजाप्रकारस्तत्रैव। प्रातःकाले विशेषेण कृताभ्यंगो विशेषतः। एभि
ः। आवाहयेत्ततः कन्यां मंत्रेणानेन भार्गव। मंत्राक्षरमयीं लक्ष्मीं मातृणां रूपधारिणीं। नवदुर्गात्मिकां साक्षात्कन्यामावाहयाम्यहं॥ आवाहनमं ८०

80A त्रः। ततः संपूजयेद्देवी मातृचक्रे निशि पृथक् पृथक्। जगत्पूज्ये सर्वदेवेशे सर्वशक्तिस्वरूपिणि। पूजां गृहाण कौमारि जगन्मातर्नमोऽस्तु ते। कुमार्योः। त्रि
पुरां त्रिपुराधारां त्रिवर्गज्ञानरूपिणीं। त्रैलोक्यवंदितां देवीं त्रिमूर्तिं पूजयाम्यहं। त्रिमूर्त्तेः। कलात्मिकां कलातीतां कारुण्यहृदयां शिवां
। कल्याणजननीं नित्यं कल्याणीं पूजयाम्यहं। कल्याण्याः। अणिमादिगुणाधारामकाराद्यक्षरात्मिकां। अनंतशक्तिकां लक्ष्मीं रोहिणीं पूजय
म्यहं। रोहिण्याः। कामचारीं शुभां कांतां कालचक्रस्वरूपिणीं। कामदां करुणोदारां कालिकां पूजयाम्यहं। कालिकायाः। चंडवीरां चंडमायां चंडमुंडप्र
भंजिनीं। चंडिकां सर्वदां देवीं चंडिकां पूजयाम्यहं। चंडिकायाः। सुखानंदकरीं शांतां सर्वदेवनमस्कृतां। सर्वभूतात्मिकां लक्ष्मीं शांभवीं पूजया
म्यहं। शांभव्याः। दुर्गमे दुस्तरे कार्ये भवदुर्गविनाशिनीं। पूजयामि सदा भक्त्या दुर्गां दुर्गार्तिनाशिनीं। दुर्गायाः। सुंदरीं स्वर्णवर्णाभां सुखसौभा
ग्यदायिनीं। सुभद्रजननीं देवीं सुभद्रां पूजयाम्यहं। सुभद्रायाः। एवमभ्यर्च्य नवकुमारीः सम्यक् प्रयत्नतः। वस्त्रकेशैर्वस्त्रैश्च गंधपुष्पाक्षता
दिभिः। नानाविधैर्भक्ष्यभोज्यैर्भोजयेत्सा पयसा हविः। हीनाधिकांगीं कुष्ठादिविकारां कुत्सितां तथा। ग्रंथिस्फुटितगंभीरां स्फोटयुक्तव्रणांकितां। जा
त्यंधां केकरीं काणां कुरूपां तनुरोमशां। संत्यजेद्रोगिणीं कन्यां दासीगर्भसमुद्भवां। आरोगिणीं सुरूपांगीं सुरूपां व्रणवर्जितां। एकवंशसमु

जयसिंहक० द्धतां कन्यां सम्यक् प्रपूजयेत्। ब्राह्मणीं सर्वकार्येषु जपार्थे नृपवंशजां। लाभार्थे वैश्यवंशोत्थां सुतार्थे शूद्रवंशजां। दारुणे चांत्यजातीनां पूजये
८१ द्विक्षिप्तानरद्भुति। कृचित्तमंत्राक्षरमयीमिति सर्वासामेकरूप एव मंत्रउक्तः। यथोक्तकालामेव देवीपुराणे। विवाहानंतरं चासां कन्यात्वेनोपग
81 च्छति। तावत्संपूजयेत्कन्यायावत्पुष्पं न दृश्यते इति कन्यापूजनं॥ अत्र वेदपारायणमप्युक्तं रुद्रयामले। एवं च वेदविद्वेषिविप्रान्वा निमंत्रा
हयेत्। तेषां च वरणं कार्यं वेदपारायणाय वा इति। वेदमूलकत्वात्पुराणादिपारायणमप्युक्तं॥ अथ बलिदानं। तत्राष्टमे षष्ठागमाहिषश्रमा
सानामुत्तरोत्तरं प्राशस्त्यं फलविशेषश्च। तत्र प्रत्यहं कार्यं। तथा च देवीपुराणे। बलिं च प्रत्यहं दद्यादोदनं मांससमाश्रवत्। त्रिकालं पूजयेद्देवीं
जपस्तोत्रपरायणा इति। यत्तु कौशिदुक्तं। होमः अष्टम्यां नवम्यां वा कार्यः। बलिदानमपि अष्टमीनवम्योरेवेति। तत्तुच्छं। देवीपुराणे बलिं
च प्रत्यहं दद्यादिति वाक्ये न प्रातिदिनं तस्याभिधानात्। होमोपि प्रत्यहं कार्यः। पूर्वोक्तदेवीपुराणवाक्ये जपहोमसमायुक्त इत्युक्तेः। पुन
: पुजां तथाष्टम्यामित्यादिवचनेन अष्टमीनवम्योर्विशेषपूजापरं। अत्र च छागादिबलिदानमग्नीषोमीयपशुहिंसान्यायेन धर्ममपि क्षत्रियप०
यादिविषयमेव। ब्राह्मणस्य सात्विकी जपयज्ञाद्यैर्नैवेद्यैश्च निरामिषैरिति वाक्योक्तसात्विकपूजायामेवाधिकारात्। तथैव भगवद्गीतादिषु ८१

81A पतितः स्यादिति तत्वात् यद्यपि कालिकापुराणादिषु मद्यस्वगात्ररुधिरनिवेदनादिकमुक्तं तद्यपि ब्राह्मणस्य न भवति। स्वगात्ररुधिरं दत्वा ब्रह्महत्या
मवाप्नुयात्। मद्यं दत्वा ब्राह्मणस्तु ब्राह्मण्यादेव हीयते इति कालिकापुराणस्य निषेधात्। ब्राह्मणेन तु माषभक्तादिना बलिदानं कार्यं
तदुक्तं कालिकापुराणे। माषभक्तबल्या माषमांसाद्यैर्दद्यो हि क्षुद्रबलिं निशि। कूष्माण्डमिक्षुदण्डं च मद्यमासवमेव च। एते बलिसमाः प्रोक्ताः तृप्तौ छाग
समाः स्मृताः। एतेष्वपि ब्राह्मणस्य मद्यमासवमतिभिन्नमेव भवति। राजसी बलिदानाद्यैर्वैधैः सामिषैस्तथेति मांसबलिदानादेः राजसत्वाभिधाना
त्। रुद्रयामलेपि। छागाभावेपि कूष्माण्डं श्रीफलं वा मनोहरं॥ वस्त्रसंवेष्टितं कृत्वा छेदयेत् छुरिकादिना। तथा। ब्राह्मणो न सदा देयं कूष्माण्डब
लिकर्मणि। श्रीफलं वा सुरश्रेष्ठे शस्त्रेणैव तु कारयेत्। विहितप्रतिषिद्धत्वात् छेदे विकल्पः। कालिकापुराणे। माषान्नेन बलिं दद्यो ब्राह्मणो
न विजानता। भुवनेशीपारिजातेपि। अन्नं व्यंजनपूर्णं तु बलिद्रव्यमुदाहृतमिति। अथ बलिदानविधानं। तत्रादौ देवीप्रीत्यर्थं बलिदान
महं करिष्ये इति संकल्पयेत्॥ कालिकापुराणे। उत्तराभिमुखो भूत्वा बलिं पूर्वमुखं तथा। निरीक्ष्य साधकः पश्चादिमं मंत्रमुदीरयेत्। पशुस्त्वं
बलिरूपेण मम भाग्यादुपस्थितः। प्रणमामि ततः सर्वरूपिणं बलिरूपिणं। मंत्रमूलप्रकाशे। पशुं स्नापयित्वा सिंदूरतिलकं दत्वा अस्त्रेण।

जयसिंहक

८२

82

वलोकयेत्।मूलेनप्रोक्ष्यतीर्थमंत्रैःप्रोक्षयेत्॥तीर्थमंत्राःवैदिकाःतांत्रिकाश्च।अग्निःपशुरासीत्तेनायजंतसएतंलोकमजयद्यस्मिन्नग्निःसतेलोको
भविष्यतितंजेष्यसिपिबैताअपः।वायुःपशुरासीत्तेनायजंतसएतंलोकमजयद्यस्मिन्वायुःसतेलोकोभविष्यतितंजेष्यसिपिबैताअपः।२सूर्यःप
शुरासीत्तेनायजंतसएतंलोकमजयद्यस्मिन्सूर्यःसतेलोकोभविष्यतितंजेष्यसिपिबैताअपः३वाचंतेशुंधामिप्राणंतेशुंधामिचक्षुस्तेशुंधामि
श्रोत्रंतेशुंधामिनाभिंतेशुंधामिमेढ्रंतेशुंधामिपायुंतेशुंधामिचरित्रांस्तेशुंधामि।मनस्तआप्यायतांवाक्तआप्यायतांदेवेभ्यस्त्वाजुष्टंनिर्वपामिदेवेभ्यस्त्वा
जुष्टंप्रोक्षामिस्वाहा॥वाराहीयमुनागंगाकरतोयासरस्वती।कावेरीचंद्रभागाचसिंधुभैरवसागराः।अजस्नानेसमायांतुपेवान्येनहंसंज्ञकाः।प
शुपाशविनाशायहेमकूटास्थितायच।परायपरमेष्ठिनेहुंकारायचमर्जये।एभिर्मंत्रैश्चसंप्रोक्ष्यवामेमंडलमालिखेत्।चंडेश्वरींयजेत्तत्रकुमारीं
सृजयेत्ततः।तद्वलिंतत्रसंस्थाप्यप्रोक्षयेत्साधकोत्तमः।हुंहुंपशून्हनहनहुंहुंफट्इत्यभ्युक्षेत्।ततोरज्जुमादायमस्तकेपशुंबंधयेत्।मेद्या
कारसंचमध्येपशुंबंधयय२सम्यग्गेसर्वांबयदंपशुंबंधय२ब्रह्मांडखंडमध्येपशुंबंधय२ॐह्रींफट्इतिबध्वाप्रजयेत्।परमपशुरूपिणेनमः।ॐसाम
शिरबंधनायनमःशिरसि।चंडिकायैललाटे।सरस्वत्यैभ्रुवोः।चंद्रादित्याभ्यां।नासिकायां।वह्निस्तयेचक्षुषोः।उग्रनासिकायैकर्णयोः।वैश्रवणैजिह्वा ८७

82A

यां। पशुनामायपश्चदरे। भैरवीनाम्नौ। रुधिरेणमायै याहेशु॥ ततः कर्णेजपेत्। हि लिखवहुरूपधारायै चंडदुर्गायै इमं पशुं स्वर्गोति योजयपशुमुक्तिंम
हर्शय शंही चंद्रमंडलाधिष्ठितविग्रहायै पशुरूपचंडिकायै पशुंप्रोक्षयामि स्वाहा। कुशाक्षतजलान्यादायोत्सृजेत्। कृतांजलिःपठेत्। यज्ञा
र्थे पशवः सृष्टाः स्वयमेव स्वयंभुवा। अतस्त्वां घातयिष्यामि तस्माद्यज्ञे वधोऽवधः। पशुरुत्साहितोऽस्यैर्यज्ञार्थं च विधानतः। इदानीं त्वं महोत्साहे
न त्वायोसि मयापुनः। अजोसि त्वं पशुस्तेन यज्ञार्थं निर्मितः पुरा। अतः सर्वं निदानेन त्वां श्रीपूजां करोम्यहं। पशुमेनं मया दत्तमपशुत्वंप्ररेहि मे। दे
वताबलिदानेन मांसेन रुधिरेण च। दानवापद्विनाशाय छागलाय नमो नमः। लोकानामुपकारार्थं पशुः सृष्टो मयाधुना। प्रोक्षितो भवती मीत्यै
मामात्मानं च तारय। अथ खड्गपूजा। कृष्णं पिनाकपाणिं च कालरात्रिस्वरूपिणं। उग्रं रक्तास्यनयनं मवीं सुरभयंकरां। रक्तांबरं धरं चैव पाश
हस्तं कुटुंबिनं। पिबमानं च रुधिरं भुंजानं क्रव्यसंहतिं। रसनात्वं चंडिकायाः सुरलोकप्रसादकः। इति ध्यात्वा पूजयेत्। ॐ स्रें श्फट्वज्रेश्वरि
खड्गरूपिणीतीक्ष्णधारे सर्वपशुसंहर २ ॐ ह्रीं कालिकालिवज्रेश्वरि लोहदंडायै नमः। इति संपूज्य। असिर्विशसनः खड्गः तीक्ष्णधारो दुरासदः
श्रीगर्भो विजयश्चैव धर्मपालन मोस्तुते। इत्यष्टौ तव नामानि स्वयमुक्तानि वेधसा। नक्षत्रं कृत्तिका ते तु गुरुर्देवो महेश्वरः। हिरण्यं च शरीरं ते दैवतं

जयसिंहक वजनार्दनः। पिता पितामहो देवस्त्वं मां पालय सर्वदा। नीलजीमूतसंकाशस्तीक्ष्णदंष्ट्रः कृशोदरः। भावशुद्धो मर्षरागश्च अतितेजास्तथैव च। इयं येन धृता
८३ क्षोणी हतश्च महिषासुरः। तीक्ष्णधाराय शुद्धाय तस्मै खड्गाय ते नमः। इति स्तुत्वा॥ रक्षार्थं बंधनं खड्गे सिंदूरत्रये मोचितो मया। देव्याः प्रीतिं समुत्पा
83 द्य संगं गच्छ पशो जनम इति वं वा मो च यित्वा मूलमंत्रं पठेत्। अथापरेण मंत्रेण छेदयेत्। ॐ ह्रीं श्रीं क्लीं चंडिकायै लोहदंडायै ह्रीं ह्रीं २ इमं पशुं महा
तं सिं महानंदं कुरु कुरु २ स्वेष्टं देवि गृह्ण २ स्वाहा। कालि २ स्त्रं २ कालि वज्रेश्वरि खड्गपाणि तीक्ष्णधारेण हन २ स्वाहा। अयं बलिर्मया दत्तः
पशूनां च पशूत्तमं गृह्ण २ महादेवि विरूपमांडुरिता तीवानत्। हर्षितं मलकं स्कंधं ततो देव्यै निवेदयेत्। घोरदंष्ट्रे करालास्ये हरामांसप्रिये सदा। बलिं
गृह्ण महादेवि पशुरक्तं समांसकं। ॐ चंडिके चंडिकायै काकोलूकगृध्रपरिवृतायै ह्रीं २ ह्रीं २ इदं पिशितरक्तान्नं गृह्ण २ स्वाहा। आहारे हवि
षां कांक्षि बलिं गृह्ण जयं कुरु। मम शत्रुसंहारिणि नवदुर्गे हरा र्विनो। इमं पिशितरक्तान्नं गृह्ण स्वाहा। ततो देवीं स्तुत्वा। नत्वा स्वहृद्गुह्वास्य
विहरेत्। इति मंत्रस्तलदीपिकोक्तबलिदानविधिः। अथ संक्षिप्तबलिदानविधिः। उत्तरामिमुखो भूत्वा बलिं पूर्वमुखं तथा निरीक्ष्य साधकः पश्चाद्दिमम्
मंमंत्रमुदीरयेत्। पशुस्त्वं बलिरूपेण मम भाग्यादुपस्थितः। प्रणमामि ततः सर्वरूपिणं बलिरूपिणं। चंडिकाप्रीतिदानेन दातुरापद्विनाश ८३

83A

नं चामुंडा बलिरूपाय बलेतु भ्यं नमोस्तु ते। यज्ञार्थे बलयः सृष्टाः स्वयमेव स्वयंभुवा। अतस्त्वां घातयाम्यद्य तस्माद्यज्ञे वधोवधः। ऐं ह्रीं श्रीं मिति
मंत्रेणातं बलिं मत्स्वरूपिणां चिंतयित्वा न्यसेत् पुष्पं मूर्ध्नि स्पृष्ट्वा भैरवाद्यभिषिच्य बलिं पश्चात्कारवालेन पूजयेत्। अयम [illegible] :बलिमभिषिच्य वै
दूर्वादिभिः संपूज्याघेत्याहि दशवर्षीव छिन्नदुर्गाप्रीतिकाम इमं छागबलिं वह्निदैवतं भगवत्यै दुर्गादेव्यै तुभ्यमहं घातयिष्य इति संकल्प्य
खड्गं पूजयेदिति। कृष्णं पिनाकपाणीं च कालरात्रिस्वरूपिणीं। उग्ररक्तास्यनयनं रक्तमाल्यानुलेपनं। रक्तांबरधरं चैव पाशहस्तं कुटुंबिनं। पि
बमानं च रुधिरं भुंजानं क्रव्यसंचयं। रसनात्वं चंडिकायाः सुरलोकप्रसादकः। इति ध्यात्वा। ह्रां ह्रीं खं खड्गाय नमः इति चंदनपुष्पधूपदीप
नैवेद्यैस्तां जलानि दद्यात्। ततः कृतांजलिः पठेत्। असिर्विशसनः खड्गः तीक्ष्णधारो दुरासदः। श्रीगर्भो विजयश्चैव धर्मधार नमोस्तु ते। इत्य
ष्टौ तव नामानि स्वयमुक्तानि वेधसा। इत्यादि पूजयित्वा ततः खड्गं ओं हुं फडिति मंत्रकैः गृहीत्वा विमलं खड्गं छेदयेद्बलिमुत्तमं। पंचाब्दं लक्षणो
पेतं गंधपुष्पसमन्वितं। विधिवत्कालिकाप्रीतिजं हत्वा खड्गेन घातयेत्। ओं कालि कालि वज्रेश्वरि लोहदंडायै नमः। इति मंत्रः। तदुत्थं रुधिरं मांसं
गृहीत्वा पूतनादिभ्यः। आदिशब्दाच्चरकीविदारीपापराक्षसः नैर्ऋतेभ्यः प्रदातव्यो महाकौशिकिमंत्रतः। ओं ऐं ह्रीं कौशिकी रुधिरेणाप्याय

जयसिंहक॰
८५
84

नामिति। तस्याग्रतोन्यपः स्थापात्कल्वाशत्रुंतुपैष्टिकं खड्गेन घातयित्वातुदद्यात्कं हविशारवयोः। स्थानेनियोजयेद्वक्ताशिरश्च समदीपकं॥ एवंदत्वा ब
लिंपूर्णफलं प्राप्नोति साधकः। बलिदानेतुदुर्गायाः सर्वत्रायं विधिः स्मृतः इति। इति संक्षिप्त बलिदानं। अथ नवतिथिह्रासेतंत्रेणोपवासः। तिथिद्वयनि
मित्तंपूजादिमहालयश्राद्धवदेकदिनेऽश्राद्धसाकार्या। वृद्धौतदूर्द्धेवादशितिथिनिर्णयप्रसिद्धौ एककालकर्त्तव्यत्वेनोपवासवत्पूजापितंत्रेणकार्ये
तिकालतत्वविवेचने। स्वस्यास्त्राशक्तावन्येन पूजादिकारयेत्। स्वयंवाप्यन्यतोवापिपूजयेत्पूजयीतवेतिभार्गवोक्तत्वात्। इदंचदेवीपूजनंशुक्लाष्ट
ह्यामपिकार्यंतदुक्तंचर्मप्रदीपेनष्टशुक्लेऽतथाजीवेसिंहस्थेवब्रहस्पतौकार्यानैवसत्वदेव्यर्चाप्रत्यब्दंकुलधर्मतः इति। मलमासेतुवचनाभावान्नभ
वति। अत्रस्याश्वस्याश्वपूजनमुक्तंदेवीपुराणे। आश्वयुक्शुक्लप्रतिपत्स्वातियोगेशुभेदिने। पूर्वमुच्चैःश्रवानामप्रथमंश्रियमाहरत्। तस्मा
त्ताश्चैर्नरैःसोत्रपूज्योसोश्रद्धयासदा। पूजनीयाश्चतुरगानवमींयावदेवहि। शांतिस्वस्त्ययनंकार्यंतदातेषांदिनेदिने। धान्यंभक्ष्यातकंकु
ष्टंवचासिद्धार्थकास्तथापंचवर्णेनसूत्रेणग्रंथिंतेषांतुबंधयेत्। वायव्यैर्वारुणैःसौरैःशाक्रैर्मंत्रैःसवैष्णवैः। वैश्वदेवैस्तथाग्नेयैर्होमःकार्योदिने एम॰
दिने। तुरंगारक्षणीयास्तुपुरुषैःशस्त्रपाणिभिः। नवताड्याःक्वचित्तेनवचाघ्याःकथंचनेति तत्र पूजाक्रमः। अश्वेत्यादिश्चार्य आश्वपीडाशां

तयेप्रातिपत्प्रभृतिनवम्यंतं चाश्वयुजनमहं करिष्य इति संकल्पयेत् । ततउच्चैःश्रवसेनमइति मंत्रेणोच्चैःश्रवसं संपूज्यान्यानश्वानश्वेभ्योनमइति संपूज्य शां
तिंस्वस्त्ययनं च कृत्वा धान्यमञ्जातकादीनां वस्त्रग्रंथिं बध्वा पंचवर्णेन सूत्रेण संवेष्ट्य कंठे तेषां बध्नीयात् ततो वातेत्यादिमंत्रैर्होमः । वायव्यादयो मंत्रा
स्तु वातआवातु भेषजं शंभु मयोभुवो हृदे । प्रणआयूंषितारिषदित्यादिपंचभिः मोषुवरुणमृन्मयं गृहंराजन्नहंगमं । मृडासुक्षत्रमृडयेत्यादिपंचभिः
। उदुत्यंजातवेदसमित्यादिभिःसप्तयोदश मंत्राः । इंद्रंतावृषभमितिनवभिः । विष्णोर्नुकंवीर्याणिप्रवोचमिति षड्भिः । आनोभद्राः क्रतवोयंतु विश्व
तइति दशभिः । अग्निमीळेपुरोहितमिति नवभिः । एवं नवमीपर्यंतमन्वहं कार्यं । मयूखेतुब्रह्मांडपुराणोक्तं रैवंतपूजनमुक्तं । सर्ववर्ज्याःसूपाद्याः सं
ताप्यासुखात्सर्वीतुरंगाः वाजिगणाधिपतिः पूजामंत्रः शालिहोत्रे । नमोदेवाधिदेवाय तुरंगवल्लिनारिरोमपूर्वेयपुत्राय देवायतुरंगसहिताय च तुरं
गपरिषत्प्रसन्नगजोपरिधावति । माश्वमश्वाधिपं परक्षमत्यागीत्वा व्रजाम्यहं मंत्रेणानेन रैवंतं याधाघैरर्चयेत्सुधीः । नास्तिहयप्रासादेशिष्ठात्स्तुमंत्रांतरं पठं
ति । सूर्यपुत्रमहावाहो छायाहृदयनंदन । शांतिं कुरु तुरंगाणां रैवंतापनमोस्तु ते इति । एवं नवम्यंतं संपूज्य । नवम्यां तुच्छतत्रानैः सर्वैः पूज्यास्तु ब्राह्म
णाइति । इत्यश्वपूजाविधिः । इति प्रतिपत्पूजाविधिः । प्रतिपदादिषु विशेषो दुर्गाभक्तितरंगिण्यां भविष्योक्तेश संस्कारद्रव्याणि प्रदद्यात्प्रतिपद्दिने । पक्कौते

जयसिंहक॰ लं द्वितीयायां सिंदूरालक्तकं तथा। मधुपर्कं वस्त्रयुग्मं तिलकं नेत्रमंजनं। पंचम्यामंगरागं च शक्त्यालंकरणानि च। षष्ठ्यां बिल्वतरौ बोधं सायं संध्यासु कार
८५ येत्। सप्तम्यां प्रातरानीय गृहमध्ये प्रपूजयेत्। उपोषणमथाष्टम्यां मातृशक्त्या च पूजनं॥ नवम्यां तु यथा चंडायाः पूजां कुर्याद्बलिं तथा। कुमारीपूजनीया
85 च भूषणाद्यास्तु भूषणैः। संपूज्य प्रेषणं कुर्यात् दशम्यां शाबरोत्सवैः। अनेन विधिना यस्तु देवीं प्रीणयते नरः। स कं द्रवत्यालये देवी तं तु त्रैधनकीर्तिभिः॥
कन्यातं त्वाराधितं लिंगे॥ कन्यायां कृष्णपक्षे तु पूजयित्वार्द्रभे पिबा। नवम्यां बोधयेद्देवीं महाविभवविस्तरैः। शुक्लपक्षे चतुर्थ्यां तु देवीकेशविमोक्षणं। प्रा
तरेव तु पंचम्यां स्नापयेत्तु शुभैर्जलैः। षष्ठ्यां सायं प्रकुर्वीत बिल्ववृक्षेऽधिवासनं॥ सप्तम्यां पत्रिकापूजा अष्टम्यां चाप्युपोषणं। पूजा च जागरश्चैव नव
म्यां विधिवद्बलिः। विसर्जनं दशम्यां तु क्रीडाकौतुकमंगलैः। अवन्त्यां तु विशेषः परिभाषायां सेपः। अथाशौचे विशेषो निर्णयामृते विश्वरूपनि
बंधे आश्विनस्यासिते पक्षे शारद्येन वरात्रके। शावाशौचे समुत्पन्ने क्रियाः कार्याः कथं बुधैः। इति प्रश्ने सूतकं वर्तमाने च समुत्पन्नं यदा भवेत्। देवी
पूजा प्रकर्तव्या पशुयुक्त विधानतः। अत्र नवरात्रे वर्त्तमाने सूतकं प्रसज्जं भवेदित्यन्वयः तथा। सूतके पूजनं देव्याः पूजा प्रकर्तव्या पशुयुक्त विधानतः। राम॰
अत्र नवरात्रे वर्त्तमाने सूतकं युग्याः दानं वैश्वविशेषतः देवीमुद्दिश्य कर्त्तव्यं तत्र दोषो न विद्यते इति। गौडनिबंधे तिथितत्त्वेप्युक्तं। आश्विन कृष्णनव ८५

85A माहिष्मुङ्क्रु प्रतिपदादिषष्ठ्याहिमसमाहिषैकं कर्मी । जातश्चमध्ये आशौचपाते पि न दोषः । संकल्पोव्रतसत्रयोरिति विष्णुक्तेः । आरब्धं स्वयमेव कार्यं
। अनारब्धं त्वन्येन कारयेदिति विहितो हासीये ॥ रजस्वला तु अन्येन कारयेत् । सूतकादिवाहिरोषवचनाभावात् । अत्रानिर्णीमासमताहोयहाशौचेपि
नवरात्रपूजादिकं स्वयंकर्त्तव्यमित्युक्तं तन्मतं । शिवाचैनवंहिकाग्रंथ लिखितनारदादिपंचरात्रग्रंथविरोधात् । तथाचतत्वसागरसंहिता
यां । आतुरो सौतिकी चैवत्रासौ दौर्बोधकी तथा । साधनाभाविनो चेति पंचधाभिद्यते पुनः । यदिलंघनपर्यंतो व्याधिरात्मनिदृश्यते । तदा पूजा
न कर्त्तव्यास्वयंहिं लिंप्रतिमास्तदा । नस्नानं दंतकाष्ठं वा ऊर्द्धोमसमथापिवा । रविमंडलमालोक्य प्रतिमामथवा पुनः । मूलमंत्रं सकृज्जप्त्वा पुष्पमा
क्षतमुत्क्षिपेत् । श्रान्तो व्याधिभिरत्युग्रैः क्लान्तश्चैवो पवासकैः ॥ निजसामयिकैर्वापि स कर्त्तव्यं समापयेत् । स्नात्वा देवमथाभ्यर्च्य गुरुं च विप्रान्संपूज्य
वा एतावत्कालविच्छिन्नाः पूजायुष्मत्प्रसादतः । नदोषोस्त्विति संप्रार्थ्य पुनः पूर्ववदाचरेत् । यस्तु रोगवशान्मोहवशाद्वा दुरुपागतः । जपेन क्षा
लनीयः स्यात् हानेन हवनेन चेत्यादि । अत्र वृहस्पतिः । किंनः पूजाविदास्मागमचोदिता । स्नाता निर्वाणदीक्षितश्चेन्न स्यात्किं पयात्तदा । बाह्यपूजाक्र
मेरोगवस्थानयोगेन पूजयेत् । यदि कामी न चेत्कामी नित्यं पूर्ववदाचरेत् ॥ त्रासिनोवक्ष्यते पूजाय श्चैवागमचोदिता ॥ लब्ध्वा वा यदि वालब्ध्वा मिस्रादि

जपसिंहक.

८६

86

।सर्वोल्लासेन्वा।सुजोदकेन कर्त्तव्यानवेज्ञापं चविघतो।तघासंसृजयेद्दे वंभावनाकुस्तुमादिभिः।ह्रौंवौंविंकींप्रवक्ष्यामि पूजामागमबोधितो।मूर्खेस्त्री
बालवृद्धाघाडुर्वोधा इतिभाषिताः।मूलसुतिंषडंगानितेषांपूजाविधीयते।अन्येषामपिसर्वेषांप्रोक्तासंक्षेपकर्मणीति।यानित्वविर्क्षुहिव न
नानियज्ञव्रतविवाहेषु श्राद्धेहोमार्चनेजपे॥प्रारब्धेसूतकंनस्यादनारब्धेचसूतकं।प्रारंभोवरणंयज्ञेसंकल्पोव्रतसत्रयोः।नांदीमुखंविवाहा
दौश्राद्धेपाकपरिक्रियेति।यत्त्वाजपो देवार्चनविधिःकार्योदीक्षान्वितैर्नरैः।नास्तिपापंयतस्तेषांसूतकंवायतात्मनामिति देवीयामल
वचनं।सूतकेमृतकेचैव धर्मोज्ञाराद्धिकेतथा।जप्यंवाघ्यंनथाकुर्यान्मंत्रन्यासपुरःसरमिति मत्स्यानीतंत्रवचनं॥अत्रार्घ्यग्रहणांपूजोपलक्ष
णां।शिवविष्ण्वर्चनेदीक्षायस्यनाग्निपरिग्रहः।ब्रह्मचारियतीनांचशरीरेनास्तिसूतकमिति विष्णुयामलवचनात्।सूतकेमृतकेचैवनित्यंवि
ष्णुमयस्य वा।मातुषं।नस्यादिप्रेन्द्रसर्घःशुद्धिःप्रजायतइतिनारदपंचरात्रवचनं।उपासनेत्वविप्राणामंगशुद्धिःप्रजायतइतिपराशरव
चनं।सूतकेमृतकेवापिनत्याज्यंशिवपूजनमिति लिंगपुराणवचनमेतानिसर्वाणीगीत्राह्मणपराणेव।विप्राणामिसुतकेः मात्मगतसेवपूजोपम·
हंसुवेरप्यसुवेरपि।स्त्रीमृद्धस्यापिसंस्पर्शं वर्जयेत्सुतुस्तहमिति विष्णुवचनात्।विप्रस्यात्रसहैवाहंसुवेरप्यसुवेरपि।पूजांगहस्ता ८६

86A मिश्रः इमसउनः स्वाचारवर्तिन इति शिववचनाच्च। अत्र शूद्र इत्येतदुपलक्षणं क्षत्रियवैश्ययोरपि विप्राणामपि तां त्रिकशूद्रजायामेवाधिकारः। यत्तादौ तु न
। त्वाग्निहोत्रादिकर्मार्थं स्मृतिसत्कालिकीमतेति वचनेनाग्निहोत्रादावेव शुद्धमभिधानात्॥ तात्कालिकीया वृता कर्मसिध्यति। नैमित्तिककाम्यतां
त्रिकशूद्राजायां तत्वेषामपिनाधिकारः। सूतके मृतके वापि प्रवर्तमाने तु नारदः कामतः पूजितेमंत्रेशांतिकादौ च कुत्र चित्। जपे लक्षशतं मंत्री सिद्धमंत्र
सम्भक्तितः। शतत्रयमकामाच्च प्रामाश्विन्तविधौ जपेदितिनारद पंचरात्रवचनात्। स्मृत्यर्थसारेऽपि प्रायश्चित्तमुक्तं मन्द्रहारज स्वलाद्युपस्पर्शनेज
लाद्विवासं कृत्वा कलशेन स्नपयेदिति॥ विश्वरूपनिबंधादि वचनं तु गौडथिंत भावेऽणान्यद्वारा पूजाकारणीय तस्यैकत्वेन धारणीयं। कृत्यर
त्नाकरस्यामपि मात्स्ये। अंतरा तु रजोयोगे पूजामन्येन कारयेत्। एवमाशौचेऽपि। सूतकात्याकृत्वमास्थम नैकाहं तु यद्भूतं कायिकं तत्तु कुर्वी
त नत्तु दानार्जनं जपं। सूतकाहे तु यत्किंचिद्दानाद्यंतरितं भवेत् सूतकानंतरे तद्धि तत्कर्त्तव्यमतं द्विजैरिति। तस्मात्सूतकिभिः पूजनं नकार्यं
मतिनिषिद्धारात्तु कार्यमेव। दीक्षितोऽप्येवं। अतएव सूतकाशिष्टैः पूजनं न क्रियत इत्याचारोऽपीत्यलं विस्तरेण॥ ॥इति नवरात्रे सूतकादि
निर्णयः॥ आश्विनशुक्लद्वितीयायां दानस्नानं तत्प्रतं च वचनं तु द्वितीयाप्रकरणे वक्ष्यते। आश्विनशुक्लपंचम्यामुपांगललितावतं द्वादशीणा

जयसिंहक०
८७
87

सेवप्रमिदं ॥ तदुक्तं स्कांदे । शुक्लपक्षस्य पंचम्यामिषे मासि चरेद्व्रतमित्यादि ॥ अत्र पंचमी रात्रिव्यापिनी ग्राह्येति केचित् । मध्याह्नव्यापिनी ग्रा
ह्येत्यपरे । वचनानि तु पंचमीप्रकरणे वक्ष्यंते । कथापूजनादिकमपि तस्मिन्नेव प्रकरणे बोध्यं । इति पंचमीकृत्यं ॥ आश्विनशुक्लपक्षे मूलनक्ष
त्रे सरस्वत्याः स्थापनं कार्यं । यथोक्तं निर्णयामृते देवीपुराणे । मूलेषु स्थापनं देव्याः पूर्वाषाढासु पूजनं । उत्तरासु बलिं दद्यात् श्रवणेन विसर्ज
येत् । रुद्रयामलेपि । मूलर्क्षे वस्तुराधीश पूजनीया सरस्वती । पूजयेत्सह देव्या वहे स्मश्रमर्क्षके । नाध्यापयेन्न च लिखेन्नाधीयीत कदाच
न । पुस्तके स्थापिते देवि विद्याकामो द्विजोत्तमः । मूलस्थापया देव आवाहनमिति शिष्टाः । श्रवणाख्यपादे च विसर्जनं । आदिमा गे निशायां
तु श्रवणा स्याद्यदा भवेत् । संप्रेषणं तदा देव्याः दशम्यां च महोत्सव इति चिंतामणौ ब्रह्मांडपुराणात् ॥ अथ षष्ठीकृत्यं ॥ निर्णयामृते । आश्विन
शुक्लपंचम्यां स्थापिताया देव्याः सप्तम्यां पूजार्थं षष्ठ्यां ज्येष्ठानक्षत्रयुक्तायामसंभवे केवलायामपि बिल्ववृक्षाभिमंत्रणं कार्यं । कालि
कापुराणे बोधयेद्बिल्वशाखायां षष्ठ्यां देवीं फलेषु चेत्यादि ॥ अत्र सर्वत्र तिथिनक्षत्रयोगाद्यसंभवे मुख्यः कल्पः । तदभावे तु तिथिरेव ग्राह्या स्म
तिथिः शरीरं देवस्य तिथौ नक्षत्रमाश्रितं । तस्मात्तिथिं प्रशंसंति न नक्षत्रं तिथिं विनेति विद्यापतिलिखितवचनात् । देवलः । तिथिनक्षत्रयो ८७

87A येंगेद्धपोरेवानुपालनं। योगाभावे तिथिर्योग्या देव्याः पूजनकर्मणीति॥ अथ षष्ठीसायंकालव्यापिनी ग्राह्या षष्ठ्यां बिल्वतरौ बोधं सायंसंध्या
सु कारयेदिति भविष्यवचनात्। पत्रीप्रवेशात्पूर्वं तु सायंकाले षष्ठ्यभावे तत्पूर्वदिने अधिवासनं कार्यं। सायंकाले संतानस्त्वेतदधिवासनं नत्वोपः ष
ष्ठ्यां सायं प्रकुर्वीत बिल्ववृक्षे अधिवासनमिति वचनादिति कल्पतरुः। सायंश्रुतिः फलातिशयमात्रार्थो न तु कर्मलोपः इत्यावा पत्रिकाडामगणाः। रु
सरत्नावलंबा कालतत्त्वविवेचने वमेवा आमंत्रणं तु। पत्रीप्रवेशो व्यवहितपूर्वे दिने कार्यः। पत्रीप्रवेशनं रात्रौ न कार्यं। पत्रीविसर्जनं रात्रौ प्र
वेशं वा करोति यः। तस्य राज्यविनाशः स्याद्राजा जानु विकलो भवेत्। कुक्षिपीडा गुरोर्धेन रात्रौ पत्रप्रवेशनं। विसर्गं वा करोति यस्तु स राष्ट्रः सविनश्य
तीति निषेधात्॥ तेन च पत्रीप्रवेशनस्याष्टमीविद्धायां सप्तम्यां प्रातः कर्त्तव्यत्वात्तदव्यवहितपूर्वदिने एव सायाह्ने षष्ठ्यभावे प्यामंत्रणं कार्यं
। पत्रीप्रवेशात्पूर्वं तु सायाह्ने बिल्ववासिनीं। चंडीमामंत्रयेद्विद्वानाचषष्ठीपुराद्विपेति ब्रह्मांडपुराणवचनात्। मत्स्यसूक्ते पि षष्ठ्या वा प्यथ
वा षष्ठी सायंकाले न चेद्भवेत्। सायमेव तथापि स्याद्बिल्वशाखाभिमंत्रणं। अथ षष्ठीमनक्षत्रं सायं प्राप्यामपि त्यजेत्। पत्रात्तु पत्रिकापूजा
नपरे तु भवति। मन्निकोष्ठ तु यत्र वैष्णव्यादिवस्त्रमस्तु। तद्दिने वरं गृहीत्वा परेशानां प्रवेशयेदिति। तत्र पूजनक्रमः। बिल्वाभ्याशं गत्वा वि

जयसिंहक॰ ल्ववृक्षस्थापनमइति बिल्वतरुं संपूज्य । बिल्ववृक्षे जपेतीमं मंत्रेणा दुर्गेरहाणां षष्ठेह तिष्ठेत् दुर्गामावाह्य षोडशभिः पंचभिर्वोपचारैः स्नातचैव संपूज्य गी
८८ तवाद्यघोषपुरःसरं तत्रैव देवीं विबोधयेत् । तत्र मंत्रः । रावणस्य वधार्थाय रामस्यानुग्रहाय च । अकाले ब्रह्मणा बोधो देव्यास्त्वयि कृतः पुरा । अ
४४ हमप्याश्विने षष्ठ्यां सायाह्ने बोधयामि वै ॥ ततो बिल्वतरुमामंत्रयेत् । मेरुमंदरकैलासहिमवच्छिखरे गिरौ । जातः श्रीफलवृक्ष त्वमंबिकायाः स
दाप्रिय । श्रीशैलशिखरे जात श्रीफल श्रीनिकेतन । नेतव्योसि मया वृक्ष गच्छ दुर्गास्वरूपतः इति । एवं देवीमधिवास्य परदिने सप्तम्यां मूलयुक्ता
यां केवलायां वा पूर्वदिनामंत्रित बिल्वतरुसमीपं गत्वा पुनस्तं संपूज्य गृहं प्रवेशयेत् । तदुक्तं हेमाद्रौ लैंगे । मूलाभावे तु सप्तम्यां केवलायां प्रवेश
येत् । युग्माभ्यां नवबिल्वस्य फलाभ्यां शाखिकांतयोः । तथैव प्रतिमां देव्याः स्नातास्ववेश्म प्रवेशयेत् ॥ अत्र नोपवासः पूजादावौदयिकी सप्तमी
ग्राह्या । मत्स्यपुराणवाक्यात् पूर्वा । युगाद्या वर्षवृद्धिश्च सप्तमी पार्वतीप्रिया । रवेरुदयमीक्षंते न तत्र तिथियुग्मतेति कृत्यतत्त्वार्णवोदाहृतवचनात् । भ
गवत्याः प्रवेशादि विसर्गांता श्च याः क्रियाः । तिथावुदयगामिन्यां सर्वास्ताः कारयेद्बुध इति तिथितत्त्वे नंदिकेश्वरपुराणाच्च । उदयगामिनितरं गीरायाम स्म॰
ये वा । तत्रापि घटिकातो न्यूनत्वे पूर्वान्वकार्या । व्रतोपवासनियमे घटिकैकापि या भवेत् इति देवलोक्तेरिति गौडाः । दाक्षिणात्यास्तु युग्मवाक्यात् पूर्वा ८८

88A

कुर्वंति। पत्रिकाम् अजावपूर्वो हि तान् एव कार्या। नत्वमूलात् तु रोधात् अन्यथा अन्हादाविति कल्पतन्वार्णवे उक्तं। ज्योतिषेपि। पूर्वाह्णे तु न वपत्रिकाशुभकरीस

र्वार्थसिद्धिप्रदा अपराह्णे पंथनदाऊरा तिविजयं चंडीप्रवेशे शुभा। मध्याह्ने जनपीडनक्षयकरी संग्रामघोरावहा। याह्नेवधबंधनाहिकलहं स

र्वक्षतं सर्वदा॥ सप्तम्यामस्तगायां पाद्धिविशतिगृह्ये पत्रिका श्रीफला घ्राणतः सर्वांग जंजन सुख मरवि लह तिमूलात् तु रोधात्॥ तस्मात् सूर्यो

दये स्यानरपति शुभहासप्रमीप्राप्य देवीभूपालो वशये त्वां सकलज नहितां गक्षसर्वोविहायेति अथसप्तमीकृत्यं। नित्यविधिं निर्वर्त्य पूर्वनिमंत्रि

तविल्वसमीपं गत्वा संपूज्या गच्छवरदे देवीति पूर्वोक्तमंत्रपठित्वा प्रार्थयेत॥ विल्वरक्ष महाभाग सर्वदा शंकरप्रिय। गृहीत्वा तव शाखां तु दु

र्गापूजां करोम्यहं। शाखाच्छेदोद्भवं दुःखं न च कार्यं त्वया प्रभो इति। ततः फलद्वययुक्तां शोभनामपराजितादिगतामेकां शाखां छेदयेद्वानस्पत्ये

नमंत्रेण। मंत्रस्तु। वनस्पते शतवल्शो विरोह सहस्रवल्शा वि वयं रुहेम। यं त्वामयं स्वधितिस्तेजमानः प्रणिनाय महते सौभगायेति। क्वचिच्छिंधि

छिंधि फट् ॐ हूं फट् स्वाहेति मंत्रः। ततस्तां शाखामानीय गृहांगणे पीठे संस्थाप्य शुद्धोदकेन स्नापयेत् विल्वशाखायै नमः इत्यर्घ्यादिभिः पूजयि

त्वा विल्वशाखायां पत्रिकामयप्रतिमायां च देवीमावाहनपूर्वः सर्वं तर्पेयेत् पूजयित्वा माषभक्तादिबलिं च दत्वा होला दिनाशाखां प्रतिमां च पूजागृहं आर

जयसिंहक ८९ 89 देशमानीय तत्रैव स्थापयित्वा पूजागृहास्थितानिभृतानिभृतेभ्यो नम इति गंधादिभिः संपूज्य भूताः प्रेताः पिशाचाश्च ये वसंत्यत्र भूतले । तेगच्छंतु
मया दत्तो बलिरेष प्रसाधितः । पूजिता गंधपुष्पाद्यैर्बलिभिस्तर्पितास्तथा । देशादस्माद्विनिःसृत्य पूजां पश्यंतु मत्कृतां भूतेभ्य एष माषभक्त
बलिर्नम इति सपुष्पजलोत्सर्गेण बलिं तेभ्यो दत्वा । अपसर्पंतु ये भूता ये भूता भुवि पालकाः । भूता नाम विरोधेन पूजाकर्म करोम्यहमिति पठि
त्वा फडिति तानपसार्य तत्र सर्षपान् दिक्षु विकिरेत् । तदुक्तरत्नोहोषस्मरणात् । तथा च कालिकापुराणे । स्थितेषु तत्र भूतेषु नैवेघंमंडलेन था । वि
लुंपंति महालुब्धा न च गृह्णंति देवताः । तस्माद्यत्नेन कर्त्तव्यं भूतानामपसारणमिति । शारदातिलके । विकिरान्विकिरेत्तत्र सर्वमजप्तानशु
रास्त्रुना । लाजचंदनसिद्धार्थफलपुष्पांकुराक्षताः । विकिरा इति संप्रोक्ताः सर्वविघ्नविनाशना इति । शरारुः फडितस्त्रमंत्रः । सर्वाभिमं
त्रणो विकिरणो वा ततः पुनः शाखायां प्रतिमायां च देवीं संपूज्य श्रीशैलेत्यादिनेतद्यो सि मया गृह्य पूज्यो दुर्गास्वरूपतः इति दुर्गास्वरूपतया शा
खां बध्वा गीतवाद्यादिघोषेण प्रतिमासहितां तां पूजागृहं प्रवेश्य । आरोपितासि दुर्गे त्वं मन्मये श्रीफलेऽपि च ॥ स्थिरा नितांतं भव त्वा मे गृहे त्वं कारम·
महाभवेति पूजास्थाने शोभनपीठोपरि स्थिरीकृत्य पूर्वोक्तप्रकारेण प्राणप्रतिष्ठां कृत्वा प्रतिष्ठामंत्रेण प्रतिष्ठाप्य सपुष्पाक्षतानादाय त्र्या ८९

89A

वाहयाम्यहं देवीं मन्मये श्रीफले तथा ॥ कैलासशिखरा देवि विंध्याद्रे हिमपर्वतात् । आगत्य बिल्वशाखायां चंडिके कुरु सन्निधिं । भगवति दुर्गे
इहागच्छ स्वमयोगं वा ह्य । स्थापितासि मया देवि श्रीफले मन्मये शिवा । आयुरारोग्यमैश्वर्यं देहि देवि नमोस्तु ते । भगवति दुर्गे इह तिष्ठ तिष्ठ इति स्थापयि
त्वा कृतांजलिर्दुर्गे दुर्गस्वरूपासि सुरतेजो महाबले । सदानंदकरे देवि प्रसीद मम सिद्धये ॥ एषोहि भगवत्यं बशत्रुद्वपूजयम्पदे । भक्तितः
पूजयामि त्वां दुर्गे देवि स्थिराभविता । पल्लवैश्च फलोपेतैः पुष्पैश्च सुमनोहरैः । पल्लवैः संस्थिते देवि पूजये त्वां प्रसीद मे । दुर्गे देवि इहागच्छ सान्नि
ध्यमिह कल्पय ॥ यज्ञभागं गृहाण त्वं योगिनीकोटिभिः सहेति पठेत् । ततो जयंती सा दिव्ये गात्रानुलेपनां तं पूजयित्वा पुष्पांजलित्रयं द
घा दो दुर्गायै नमः इत्यावाहनेन । ततः श्रीमतो वृक्षं श्रीवृक्षे शंकरस्य समदापियं । बिल्वपत्रं प्रयच्छामि पवित्रं ते सुरेश्वरि इति बिल्वपत्रं । ब्रह्मविष्णु
शिवादीनां प्रीणा पुष्पं समदापि पं । तत्ते दुर्गे प्रयच्छामि सर्वकामार्थसिद्धये इति पुष्पं च निवेद्य जयंतीतादि इमानि पुष्पाणि दुर्गायै नमः इति
जातीचंपकादि संगं द्विपुष्पाणि पिदत्वा तथैव धूपदीपनानानैवेद्य षद्गुणं वराञ्च मनीयंतांबूलानि दत्वा पूजां साङ्गां समाप्य अर्थं किंचिद्दक्षिणां च दत्वा स्तुति
भिः स्तुत्वा प्रणम्य बद्धांजलिः प्रार्थयेत् । महिषघ्नि महामाये चामुंडे मुंडमालिनि ॥ द्रव्यमारोग्यमैश्वर्यं देहि देवि नमोस्तु ते । ॐ ॐ सेन सभा ल श्वेद

जयसिंह क॰ नेनाविलेपिते। बिल्वपत्रकृतापीडे दुर्गेहं शरणं गतः। सर्वमंगलेतिरूपं देहीति च श्लोकद्वयं पठेत्। ततः कदल्यादिपत्रिकास्थ पूजा। तासु रंभा कापि

९० हरिद्रा च जयंती बिल्वदाडिमौ। अशोको मानवृक्षश्च धान्यादि नवपत्रिका इति कृत्यतत्वार्णवे उक्ताः। तत्र कदल्यां ब्रह्माणीं दाडिमे रक्तदंतिकां।

90 धान्ये लक्ष्मीं हरिद्रायां दुर्गां माने चामुंडां कचौ कालिकां बिल्वे शिवां अशोके शोकरहितां जयंत्यां कीर्तिं चावाह्य पूजयेत्ततो बलिं दद्यात् दुर्गां

शिवामित्यादि च पठेत्। कालतत्वविवेचने। पत्रिकापूजा च प्रतिष्ठापितदेवीप्रतिमासमीपे एव पत्रिकायां प्रतिमापूजायामपि सप्तम्या

दिपक्षे सत्यां पत्रिकयैव सह प्रतिपाद्या त्र्यादि देव्याः पूजा तद्गृहप्रवेशादि विसर्जनांतं कर्तव्यमिति दुर्गाभक्तितरंगिण्यामिति। इति सप्तमीपू

जाविधिः। अथाष्टमी सा च पूर्णा चेत्सैव खंडा चेन्नवमीविद्धा ग्राह्या। सप्तमीविद्धायाः निषिद्धत्वात् सर्वथा नवमीविद्धालाभे सप्तमीविद्धैव

ग्राह्या। वचनानि तु अष्टमीप्रकरणे वक्ष्यंते। अत्र कृत्यमुक्तं निर्णयामृते भविष्योत्तरे। तत्राष्टम्यां भद्रकाली दक्षयज्ञविनाशिनी। प्रादुर्भूता महा

घोरा योगिनीकोटिभिः सह। अतोर्थं पूजनीया सा तस्मिन्नहनि मानवैः। उपोषितैर्वस्त्रमाल्यधूपैर्ललानुलेपनैः। आमिषैर्विविधैः शाकैः होमै राम॰

ब्राह्मणतर्पणैः। बिल्वपत्रैः श्रीफलैश्च चंदनेन घृतेन वा पशुभिः पानकैर्दीपैर्नृत्यजागरणेन वेति। अयं च केवलाष्टम्युपवासः पुत्रवतो निषि ९०

90A

ढः। उपवासं महाष्टम्यां पुत्रवान्न समाचरेत्। यथा तथा वा पूतात्मा व्रती देवीं प्रपूजयेत् इति कालिकापुराणोक्तेः। अष्टमीति श्रवणादिवा पूजा प्रती
यते॥ निशायां पूजिता देवीत्यनेन प्रागुक्तवचनेन कन्यासंस्कारवाविस्तादिना वज्राष्टम्यां रात्रावपि पूजनं कर्त्तव्यमित्युक्तं विशेषतोपि पूजनं तत्र
कर्तव्यमित्युक्तम् अतएव पुनः पूजां तथाष्टम्यां विशेषेण समाचरेत्। जागरं च स्वयं कुर्याद्बलिदानं महानिशीति। कालतत्वविवेचने देवीपुराणे
पशुघातः प्रकर्त्तव्यो गावयाजैवमस्तथा। देवीं तु पूजयित्वा ये अष्टम्यां घातयन्ति पशून्भक्त्या ते भवन्ति महाबलाः॥ बलिं च ये प्रयच्छं
ति सर्वं भूतविनाशनं। तेषां तु तुष्यते देवी यावत्कल्पं तु शांकरमित्यादि। भविष्योत्तरे। तस्यां संपूजनीया चामुंडा मुंडमालिनी। तस्यां ये खु
पशुरूपेण गीर्णा नो महिषादयः। सर्वे ते स्वर्गतिं यान्ति घ्नतां पापं न विद्यते। यावन्त्येव लवेशानि पशुमावन्ह्यन्यते। न तथा बलिदानेन पुष्पधूपवि
लेपनैः। यथा संतुष्यते मेषैर्महिषैः विंध्यवासिनी। बलिदानं च मांसेन मघेन सहितोदनं। सप्तम्यां पत्रिका पूजा अष्टम्यां चाप्युपोषणं। पूजा च
जागरश्चैव नवम्यां विधिवद्बलिरिति। भविष्योत्तरे। जयाभिलाषी नृपतिः प्रतिपत्प्रभृति क्रमात्। लोहाभिसारिकं कर्म कारयेद्यावदष्टमीमिति
। लोहाभिसारिकविधानं तत्रैवोक्तं। प्रागुदक्प्रवणे देशे पताकाभिरलंकृतं। मंडपं कारयेद्दिव्यं नवसप्तकरं वरं। षोडशहस्तप्रमाणमित्यर्थः। आग्नेय्यां

जयसिंहक कारयेत्कुंडं हस्तमात्रं सुशोभनं ।मेखलात्रयसंयुक्तं योन्याश्वत्थदलाभया ।।राजविन्हानि सर्वाणि शस्त्राण्यस्त्राणि यानि च ।आनीय मंडपे तानि स
९१ वीरापत्राणि वासयेत् ।ततः सुब्राह्मणाः स्नाताः शुक्लांबरधराः शुचिः ।ॐकारपूर्वकैर्मंत्रैस्तल्लिंगैर्जुहुयाद्धृतं ।लोहनामाक्षवृक्षत्वग्दानवः स्तु महा
91 बलः समदेवैः समो रुद्रो बहुधा शकलीकृतः ।तदंगसंभवं सर्वं लोहं संदृश्यते क्षितौ ।शस्त्रास्त्रमंत्रैर्होतव्यं पायसं घृतसंयुतं ।हुतशेषं तु रंगाणां
राजा वस्तु पहारयेत् ।लोहाभिसारिकं कर्म तेनैतद्दृष्टिभिः स्मृतं ।धृतपल्लवरागानश्वान्गजांश्च समलंकृतान् ।भ्रामयेन्नगरे नित्यं न दिघोषघु
रस्कृतान् प्रत्यहं नृपतिः स्नात्वा संपूज्य पितृदेवताः ।पूजयेद्राजविन्हानि पुष्पमाल्यविलेपनैः ।हुतशेषं प्रदातव्यं मोपनाय निकेगजो ।तस्माभि
सरणाद्राजो विजयः समुदाहृतः ।पूजामंत्रान्प्रवक्ष्यामि पुराणोक्तान्हे तवायैः पूजिताः प्रयच्छंति कीर्तिमायुर्यशो बलमिति ।। अथ लोहाभिसारिक
कर्मप्रयोगः ।विजयप्राप्तिकामो लोहाभिसारिकं कर्म करिष्ये इति संकल्प्य षोडशहस्तप्रमाणं मंडपं त्र्याद्यन्यतमं मेखलात्रययुक्तं सयोनिहस्त
मात्रं कुंडं च कारयित्वा सर्वाणि राजविन्हानि मंडपे निधापयेत् ।ततः स्नाताः शुक्लांबरधरो ब्राह्मणा ॐकारपूर्वकैस्तल्लिंगैर्मंत्रैर्घृतं जुहुयात् ।।श रुद्र॰
स्त्रास्त्रमंत्रैर्घृतसंयुतपायसं च हुत्वा हुतशेषं तु रंगाण्युपहारयेत् ।ततः समलंकृतान्सपल्लवरागानश्वान्गजांश्च वा घघोषघुरःसरं नगरे प्रत्यहं भ्राम ९१

91A येत्। ततो राजा छत्रमंगानस्त्वा नः पिहित देवतास्त्र संछन्न विजयारोग्यादि वृद्धये छत्रादि इंजनमहं करिष्य इति संकल्प्य। छत्राय नम इत्यादि मं
त्रेण गंधादिभिः संपूज्य पठेत्॥ यथा दुःख छादयति शिवायेमां वसुंधरां। तथाच्छादय राजानं विजयारोग्यवृद्धये॥ अथ चामरमंत्रः। शशांककरसं
काशः क्षीरडिंडिर पांडुरः प्रोत्सारयाशु दुरितं चामरामरदुर्लभ॥ अथ खड्गमंत्रः। असिर्विशसनः खड्गस्तीक्ष्णधारो दुरासदः। श्रीगर्भो विजय
श्चैव धर्मधारस्तथैव च। इत्यष्टौ तव नामानि स्वयमुक्तानि वेधसा। नक्षत्रं कृत्तिका ते तु गुरुर्देवो महेश्वरः। हिरण्यं च शरीरं ते धाता देवो जनार्दनः
। पिता पितामहो देव स्त्वं मां पालय सर्वदा। नीलजीमूतसंकाश तीक्ष्णदंष्ट्र कृशोदर। भावशुद्धोमर्षणाश्च अतितेजास्तथैव च। इयं येन धृता
क्षोणी हतश्च महिषासुरः। तीक्ष्णधाराय शुद्धाय तस्मै खड्गाय ते नम इति। अत्र केचिन्मंत्रा महानिबंधे षट् दृष्टा अपि पठंति ह ष्टालिख्यंते। अ
थ कटारमंत्रः रक्षांगानि गजान् रक्ष रक्ष वाजि धनानि च। मम देहं सदा रक्ष कटारक नमोस्तुते। अथ छुरिकामंत्रः। सर्वायुधानां प्रथमं नि
र्मितासि पिनाकिना॥ शूलायुधाद्विनिष्कृष्य कृत्वा मुष्टिग्रहं शुभं। चंडिकायाः प्रदत्तासि सर्वदुष्टनिवर्हिणी। तथा विस्तारिता वासि देवानां प्रति
पादिता। सर्वसत्वांगभूतासि सर्वाशुभनिवर्हिणी। छुरिके रक्ष मां नित्यं शांतिं यच्छ नमोस्तुते। ५। अथ कवचमंत्रः। शर्म प्रदस्त्वं मम मे देव मर्मस

जयसिंहक० वीयशोत्रुद्धारक्षमां रक्ष राणीयो हंतापनेपन मोस्तुते ।६ अथ वर्म मंत्रः । चंडिकायाः प्रदत्तं त्वं सर्वदुष्टनिवर्हणं ।। त्वया निस्तारिता देवाःस्तुपति
९२ र्थ्यपि तामहैः । अतस्त्वमपि बलं सर्वं विनय मे देवसत्तमैः । तस्माद्वयोधनेभ्यक्ष शत्रुन्नाशय सर्वदा ।७ अथ चापमंत्रः । सर्वायुधमहामात्र सर्वदे
92 वारिसूदना । चापमां समरे रक्ष साकं शरवरैरिहाद्य । ततः कृष्णेन रक्षार्थं संहारायहरेता च । त्रयीमूर्ति गते देवं धनुर त्वं नमाम्यहं ।८ अथ शक्तिर्
जा । शक्तिस्त्वं सर्वदेवानां गुहस्य च विशेषतः । शक्तिरूपेण देवि त्वं रक्षां कुरु नमोस्तुते ।९ अथ कुंतमंत्रः । प्रासपातयशत्रूं स्त्वमनयाना
कमापया गृहाण । जीवितं तेषां मम सैन्यवरक्षय १० । अथ आग्नेयमंत्रः । आग्नेय शस्त्र नमस्तेस्तु हरतः शत्रुनाशन ।। शत्रून्दहाहे शीघ्रं
त्वं शिवं मे कुरु सर्वदा ११ । अथ पाशमंत्रः । पाशस्त्वं नागरूपोसि विषपूर्णो विषोद्भवः । शत्रवो हित यावद्धा नागपाश नमोस्तुते ।। १२ अथ पर
शुमंत्रः । शक्रकेतो महावीर्यस्तु पराख्यस्त्वमुपाश्रितः । पत्रिराज नमस्तेस्तु तथा नारायणध्वजः । काश्यपेयामृताहर्त्ता नागारे विष्णुवाहन ।। अ
प्रमेय दुराधर्ष रणे देवारिसूदन । गरुत्मान्मारुतगतिस्त्वयि सान्निहितो यतः । साश्ववर्मायुधान्योधान् रक्षत्वं वरिपून्दह ।१४ अथ पताकामंत्रः । हु राम०
तभुक्कृष्णसम्भोत्सृष्टा वायुः सोमो महर्षयः । नागाकिन्नरगंधर्वयक्षभूतगणाग्रहाः । प्रमथास्तु सहादित्यैर्भूतेशो मातृभिः सह । शक्रसेनापतिस्कं ९२

92A

दोवरुणस्याश्रितस्त्वयि। प्रदहंतु रिपून्सर्वान्राजा विजयमृच्छतु। यानि प्रयुक्तान्यरिभिरायुधानि समंततः। पूतं तत्परिशत्रूणां हता नित्तु तेज
सा। हिरण्यकशिपोर्युद्धे युद्धे देवासुरे तथा। कालनेमिवधे यद्वद्यद्वत्त्रिपुरघातने। शोभितासि तथैवाद्य शोभयास्मान्स्वसंभवाः। नीलांश्वेतामि
मां दृष्ट्वा नश्यंत्वाशु नृपारयः। व्याधिभिर्विविधैर्घोरैः शस्त्रैश्च युधि निर्जिताः। सघः स्वस्याभवं त्वस्मात्द्वाते नापमार्जिताः। एतन्नारवती नाम्ना
कालरात्रिश्च या स्मृता। दहत्वाशु रिपून्सर्वान्पताकेतं मया चिता १५। अथ कनकदंडमंत्रः। शोत्लारणायदुष्टानां साधुसंरक्षणाय च। ब्रह्म
णा निर्मितश्चासि व्यवहारप्रसिद्धये। यशो देहि सुखं देहि जयदो भव भूपतेः। ताडय स्वरिपून्सर्वान्हेमदंड नमोस्तु ते १६ अथ दुंदुभिमंत्रः। दुं
दुभे त्वं सपत्नानां घोषाद्धृदयकंपनः। भव भूमिपसैन्यानां तथा विजयवर्द्धनः। यथा जीमूतघोषेण प्रहृष्यंति वर्हिणः। तथास्तु तव शब्देन
हर्षोस्माकं मुदावहः। यथा जीमूतशब्देन स्त्रीणां त्रासोभिजायते। तथैव तव शब्देन त्रसंत्वस्मद्विषो रणे।। अथ शंखमंत्रः।। पुण्यस्त्वं श
ख सुराणां मंगलानां च मंगल। विष्णुना विधृतो नित्यं अतः शांतिप्रदो भव।। अथ सिंहासनमंत्रः।। विजयो जयदो जेतारिपुहंता भयंकर
ः दुःखहा धर्मदः शांतः सर्वारिष्टविनाशनः। सप्तैवैतानि धौम्यर्मेजवासिंहा महाबलाः। तेन सिंहासने नित्यं त्वं वै हैमे चैत्रगीयसेत्वयि स्थितः

जयसिंहक॰ शिवः शांतस्त्वयि शत्रुः सुरेश्वरः। त्वयि स्थितो हरिर्देवस्त्वदर्थं तप्यते तपः। नमस्ते सर्वतोभद्र भद्रदो भव भूपतेः॥ त्रैलोक्यजयसर्वस्व सिंहासन नम
९३ मोस्तु ते १९ अथाश्वं संपूज्य तद्धर्मिराज्ञो जपेत्। कुलाभिजनजातोसि बलश्चाग्रे यं जनोत्तमैः। भर्त्तारमभिरक्ष त्वं शिवं तव भवे दिति। कृपा
93 घातमविघ्नानं क्षमस्व तुरगोत्तम। ततोऽश्वाय भक्ष्यं दत्वा॥ अश्वराजपुरोधास्तु विष्णुस्ते पुरतः स्थितः। वरुणाः पाशहस्तस्त्वां पृष्ठतः परि
रक्षतु। वैवस्वतः कुबेरौ च पार्श्वयोरभिरक्षतां। चंद्रादित्यौ पुष्पवंशे उदरं पृथिवी धराः। रक्षंतु वज्रं गंधर्वा बलमिंद्रो ददातु ते। हविः शेषमितिप्रा
श्य विजयार्थं महीपतेः॥ ततश्चाचमनीयं दत्वा स्तुतिं पठेत्। गंधर्वकुले जातस्त्वं मा भूयाः कुलदूषकः। ब्रह्मणः सत्यवाक्येन सोमस्य वरुणस्य
स्य च। प्रभावाच्च हुताशस्य वर्द्धय त्वं तुरंगमान्। तेजसा चैव सूर्यस्य मुनीनां तपसा तथा। रुद्रस्य ब्रह्मचर्येण पवनस्य बलेन च। स्मर त्वं राजपुत्रत्वं कौ
स्तुभं च मणिं स्मर। स्मर त्वं सुरैर्मथ्यमानक्षीरोदाद्धस्तादिभिः। जातस्त्वं श्वैः श्रवाः पूर्वं तेन जातोसि तत्स्मर ११ यां गतिं ब्रह्महा गच्छेन्मातृहा पितृहा
तथा। भूमिहानृतवादी च क्षत्रियश्च पराङ्मुखः। सूर्याचंद्रमसौ वायुर्यावत्पश्यति दुष्कृतं। व्रजाश्च तां गतिं क्षिप्रं तच्च पापं भवेत्तव। विकृतिं यदि गच्छे राम॰
थाः पुत्रः ध्वनितुरंगमारिं विजित्य समरे सह भर्त्रा सुखी भव। २०। ततः सुखयानसिद्ध्यर्थं शिबिकां प्रजयेत्॥ तत्र मंत्रः। महेंद्रनिर्मितो दिव्ये दे ९३

93A वराजाहिसे विते ॥ शिविके पाहि मां नित्यं सद्यस्त्वं सन्निधौ भवा निर्मिता सि कुबेरेण या पात्त्वं निद्रालुस्सर्वार्थिना ॥ शिविके रक्षयां नित्यं शांतिं देहि नमोस्तुते ॥ १
पुत्रायकामो रथं स प्रपूजयेत् ॥ तत्र मंत्रः शक्रस्यार्थे धारणा यो निर्मितो विश्वकर्मणा ॥ रथ नेमि स्वनैर्घोरैः रिपोर्हृदयकंपन ॥ १ स्यंदने जय मर्मस्थ यथे गजं
प्रपूजयेत् तत्र मंत्रः कुमुदैरावणो पद्मः पुष्पदंतोथ वामनः सुप्रतीकोंजनो नीलश्चैते देवयोनयः ॥ तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च वनान्यष्टौ समाश्रि
ताः ॥ मंद्रो भद्रो मृगश्चैव गजाः संकीर्ण एव च ॥ वने वने प्रसूतास्ते स्मरयोनिं महागज ॥ पांतु त्वां वसवो रुद्राः आदित्याः समरुद्गणाः ॥ भर्तारं
रक्ष नागेंद्र स्वामी वत्प्रतिपाल्यतां ॥ अश्ववास्तु हि जयं युद्धे गमने स्खलितोऽभ्रजा श्री सोमो माद्रलार्कि सोमेजः समुज्जवो निलात्मा ॥ स्थैर्य मे रोज्जैरुच्चा
घोषो देवासुररणा ॥ युद्धे रक्षंतु नागास्त्वादि शश्च महद्देवतैः ॥ आश्विनौ महांध वैः पांतु त्वां सर्वतः सदा ॥ ॥ इति राजनिकृपूजनं ॥ तथैव कर्मवि
न्यानि सर्वाणि प्रज्यानि शिल्पिभिः ॥ लोहाभिसारिकं कर्म कृत्वैवं मंत्रपूर्वकं ॥ यमं कृत्वा तथा पश्चात् पूर्वोक्तं स्नानमाचरेत् ॥ दारुणाणि विचित्रे तोरणा वि
न्यस्ते शोभने स्थाने ॥ उन्नतो वितनस्तंभ गावि चित्रगृहमध्यगा ॥ स्नाता कुंकुम पंकचंदन वस्त्रसमैः शैलपिष्टैश्च ॥ वर्तिता गाचीवंडीकुसुमैरभ्यर्च
येद्दृष्ट्वाभिः ॥ कुमुदैः सपद्मकुसुमैः सदीपधूपैः सनैवेद्यैः ॥ मांसैर्बलिपुष्पहारैर्गंधशब्दैः समुच्छ्रितैः ॥ विहितक्षैत्रेयानैः स्यंदनाशीतशब्द वादि

जयसिंहक० नलोकैः तु षैर्वरवस्त्रादि तु निवेद्य तेसर्वे मेव समग वतै । जयंती त्यादि पूजा मंत्रः । बिल्वपत्रीमंत्रस्तु अमृतोद्भवं श्रीवृक्षं मित्यादि । दुर्गा सा पूज नीया तु तद्दिने
२५ द्रोणपुष्पकं केरि सक्त नादत्वा पिद्रोणपुष्पं समर्पयेत् । तत्र मंत्रः । ब्रह्मविष्णु शिवां बा नामित्यादिः सप्तमीप्र करणो दृष्टव्यः । ततः पुष्पांजलिं दद्यादिति । इ
95 त सप्तम्या महः कृत्यं । अत्र राज्ञा विजय कामोऽर्धरात्रे विशेषपूजा पूर्वकं बलिं दद्यात् । तदर्धयामिनीशेषे विजयार्थं न पौ न मः । एवाद्य लक्ष्मणोपि तं प
धूप पत्रगार्चितं । विविवत्कालि कालीति जप्त्वा खड्गेन घातयेत् इति देवीपुराणात् ॥ नैमित्तिक पूजोत्तरं रात्रौ च ततः षष्टि योगिनी पूजा कार्या । तन्नामा
नि तु । ॐ विजयायै नमः ॥ ॐ मंगलायै २ ॐ भद्रायै ३ ॐ धृत्यै ४ शांत्यै ५ ॐ क्षांत्यै ६ ॐ शिवायै ७ ॐ सिध्यै ८ ॐ उमायै ९ ॐ श्रियै १० रत्यै ११ ॐ दीप्ता
यै १२ ॐ कांत्यै १३ ॐ यशस्विन्यै १४ ॐ लक्ष्म्यै १५ ॐ ईश्वर्यै वृद्ध्यै १७ ॐ साध्यै १८ ॐ जयायै १९ ॐ ब्राह्म्यै २० जयंत्यै २१ ॐ अपराजितायै २२ ॐ जिता
यै २३ ॐ मानस्यै २४ ॐ श्वेतायै २५ ॐ दित्यै २६ ॐ मायायै २७ ॐ महामायायै २८ ॐ मोहिन्यै २९ ॐ तिलालमायै ३० ॐ तारायै ३१ ॐ वि
मलायै ३२ ॐ गौर्यै ३३ ॐ शरण्यायै ३४ ॐ कौशिक्यै ३५ ॐ मत्यै ३६ ॐ दुर्गायै ३७ ॐ क्रियायै ३८ ॐ अरुंधत्यै घंटायै ४० ॐ कर्णायै ४१ ॐ रामः
कपालिन्यै ४२ ॐ रौद्र्यै ४३ ॐ काल्यै ४४ ॐ मयूर्यै ४५ ॐ त्रिनेत्रायै ४६ ॐ सुरूपायै ४७ ॐ बहुरूपायै ४८ ॐ रिपुहायै ४९ ॐ अंबिकायै ५० ॐ त २५

94A विंकायै ५१ ॐ अपराजितायै ५२ ॐ वैवस्वत्यै ५३ ॐ कौमार्यै ५४ ॐ वैष्णव्यै ५५ ॐ महालक्ष्म्यै ५६ ॐ कार्तिक्यै ५७ ॐ शिवदूत्यै ५८ ॐ चामुंडायै ५९ ॐ
ब्रह्माण्यै ६० माहेश्वर्यै ६१ ॐ वैष्णव्यै ६२ वाराह्यै ६३ ॐ इंद्राण्यै ६४ ॐ ततः खड्गं नमस्कृत्य सशत्रूणां वधसिद्धये ॥ इच्छेत विजयं राजा जयं खड्गमिक्षं चात्म
नो नृपः ॥ पुनः पुनः प्रणाम्याथ संस्मरन् हृदये शिवां ॥ ततो जयजयालापैः स्तवं कुर्याद्धिमं ततः ॥ सर्वमंगलमंगल्ये शिवे सर्वार्थसाधिके ॥ उमे त्र्यं
बके गौरि नारायणि नमोस्तु ते ॥ कुंकुमेन समालब्धे चंदनेन विलेपिते ॥ बिल्वपत्रकृतापीडे दुर्गेहं शरणागतः ॥ स्तवं कृत्वेति कौरव्य अष्टम्यां जाग
रं निशि ॥ नृत्यनृत्तकगीतैश्च कारयेत्तु महोत्सवं ॥ एवं हृष्टे निशां नीत्वा प्रभाते चारुणोदये ॥ घातयेन्महिषान्मेषान्नरश्चतोन्न कंधरान् ॥ शतमर्द्ध
शतं वापि तदर्द्धं वा यथेच्छया ॥ सुरासवभृतैः कुंभैस्तर्पयेत्परमेश्वरीं ॥ कापालिकेभ्यस्तद्देयं दीनानाथेभ्य एव वा ॥ दासीदासजने देयं तद्भक्तेभ्य स्तथै
व वा ॥ सर्वं विभज्य कौंतेय स्वहस्तं बांधवैर्बंधुस्ततोपराह्ण समये नवम्यां वैरथोस्थितां ॥ भवानीं भ्रामयेद्राष्ट्रे स्वयं राजा ससैन्य वाहन ॥ आहिष्टः पुरुषैर्वीपि
कुवारणैः ॥ काच्छिवोपोषितोवीरोविधृतोन्येनरवड्गश्रान् ॥ शनैः शनैस्तु नयनं ज्वलद्भिर्दीपवृक्षकैः ॥ आकृष्टखड्गैर्योधैश्च धानुष्कैश्च प्रगाल्भितैः ॥ नंदद्भिः शंखपटहैर्नृत्यद्भिर्व
न्दिभिस्तथा बलिं दद्यान्नमेराणानेनमामिषं ॥ सरक्तं सजलं चान्नं गंधपुष्पाक्षतैर्युतं ॥ त्रीस्त्रीन्वा

रान्तम्मूलेन दिग्विदिक्षु क्षिपेद्बलिं ॥ मंत्रास्त्वबलिंग‥एता ॥ इमं देवा आदित्या वसवस्तथा ॥ मरुतश्चाश्विनौ रुद्राः सुपर्णाः पन्नगा ग्रहाः । असुरा यातु
धानाश्च पिशाचोरगराक्षसाः । डाकिन्यो यक्षवेताला योगिन्यः पूतना शिवाः ॥ जंभकाः सिद्धगंधर्वाः माला विद्याधरा नगाः ॥ दिक्पाला लोकपाला
श्च ये च विघ्नविनाशकाः ॥ जगतां शांतिकर्त्तारो ब्रह्माद्याश्च महर्षयः । मा विघ्नो मा च मे पापं मा संतु परिपंथिनः ॥ सौम्या भवंतु तृप्ताश्च भूतप्रेताः सुखा
वहा इति ॥ महिषघ्नि महामाये इत्यादि दुर्गां शिवां शांतिकरीमित्यादि च पठेत् । अष्टम्यां च तु दृश्येत नवम्यां चैकवेतसा इति मार्कंडेयपुराणस्वनात् । चंडीपा
ठोपि विशेषतः । कार्यः अत्र गौरीति तीयावत्सर्मकालव्याप्तिशास्त्रं वाधित्वा नवमीयुतायामेव रात्रावष्टम्यां नवमीपूजया सह तंत्रेणाष्ट
मीपूजोपवासादु वितावितिकालतत्त्वविवेचने । निर्णयसिंधौ तु ॥ अत्र तिथियोगपक्षे तंत्रेणोपवासः तिथिद्वयनिमित्तं पूजादिकं तु भेदेनेति समा
सः इति अष्टमीविधिः । अथ नवमीकृत्यं । इयं च नवमी दुर्गापूजायामष्टमीविद्धा ग्राह्या । सायंत्रिमुहूर्त्तयोगे पूर्वा नवमी ॥ श्रावणी दुर्गानवमी ति
थनात् । दशमीविद्धा निषेधाच्च । त्रिमुहूर्तयोगाभावे तु निषिद्धापि परैव कार्येति निर्णयसिंधौ । मदनरत्ने तु वस्त्रादौ परा कार्या ॥ अश्वयुक्शुक्लन राम॰
वमी मुहूर्त्ते वा कलायदि । सा तिथिः सकला ज्ञेया लक्ष्मीविद्याजयार्थिभिः इति सौरभगात् । सूर्योदये परं रिक्ता पूर्णा स्याद् हपराह्णयदि । वलिदानम ९५

95A

कर्त्तव्यं तत्र देशशुभावहं। बलिदाने कृतेऽष्टम्यां पुत्रभंगो भवेन्नृपे इति देवीपुराणात्॥ उपवासे इष्टैंति। निर्णयदीपे तु महानवमीपरदिने पारणा। यापि लेपरा
॥अन्यथा पूर्वैति। वचनानि तु नवमीप्रकरणे वक्ष्यंते॥ कालतत्त्वविवेचने। यदा तु नवम्यष्टमीविद्धा भवेत् तदा द्वितीयदिने पि किं यतीभवति तदा नवमीप्रयु
क्ता स्यात् प्रजादेः पूर्वदिने तु षष्ठेपि महाबलिदानमात्रं द्वितीयदिने कर्त्तव्यं। अस्य तु बलिदानं च नवम्यां विधिवत्स्वरे इति कालिकापुराणादिति। दशम्यां
बलिदानं तु दीयते यत्र मानवैः। तदा दुष्टं नाशमायाति मंगलोपद्रवैः किलेति भविष्यवचनात्। नवमीप्रयुक्ते बलिदानं सर्वथा नवमीमध्य एव कार्यं। न
तु दशम्यां अत्र केचित्। पूर्वाषाढायुताष्टम्यां पूजाहोमाद्युपोषणमिति कालिकापुराणवचनादष्टम्यां होममाहुः। अन्ये तु। नवम्यां बलिदानं तु
कर्त्तव्यं वै यथाविधि। जपहोमं च विधिवत्कुर्यात्तत्र विभूतये इत्यादिवचनैर्नवम्यामेवारभ्य नवम्यां होमं समापयेदित्याहुः। अपरे तु अष्टम्या
मारभ्य नवम्यां समापयंति॥ तत्र मूलं शिष्टाचार एव। वस्तुतस्तु अष्टमीहोमवचनानि लोहाभिसारकर्मपराणि। लोहाभिसारिकं कर्म कारयेद्या
वदष्टमीति भविष्योत्तरपुराणे अष्टमीपर्यंतमेव तस्योक्तत्वात्। नवमीहोमवचनं तु नवरात्रव्रतविषयं इति न काप्यनुपपत्तिः। वयं तु अष्टमीनव
मीहोमवचनान्यष्टरात्रनवरात्रपक्षयोर्व्यवस्थया होमविधायकानि इति ब्रूमः। यत्तु निर्णयसिंधौ समस्तुत्रयपक्षस्य युक्त इति तदेतेन परास्तम्। यदपि

जयसिंहक० रुद्रयामले विकल्पउक्तस्तान्निर्मूलामीति तत्तत्रैव शिरादमार्जं ॥ यामलस्येव मूलत्वात् अथ घृतस्यैव निर्मूलत्वमितरमिश्राय सत्वतंत्राणामपि वेदमूलकतायमा
२९ रहृपञ्चमात्रादिभुक्तत्वात् दुर्गाभक्तितरंगिण्यामाहि गोडयं पेषपिनवम्यां होमउक्तः । अत्र च डामरतंत्रे विशेषः । पायसं सर्पिषायुक्तं तिलैः शुद्धैर्विमिश्रितं
96 । होमयेद्विधिवद्भक्त्या दशांशेन न तत्पोजनम ॥ रुद्रयामलेप्यथाहोमो मंत्रेणैकेन साध्यते । तथा तंत्र जपेद्धोमं स्तोत्रके नैकेन साधयेत् । यदा सप्तशतीजपे
होममंत्रो नवाक्षरः । ऐं ह्रीं क्लीं चामुंडायै विच्चे इति पूर्वोक्तिः । कात्यायनी वल्या देवीपुराणे । पूजयेत्तिलहोमैश्च दधिक्षीरघृताहि भिरिति । मंत्रश्च जयंतीसा
दिः अनेनैव तु मंत्रेण जपहोमादिकारयेत् इति देवीपुराणात् । केचित्तु मार्कंडेयपुराणगतसप्तशतीस्तवेन प्रतिश्लोकं स्वाहांतेन तिलमिश्रपाय
सेन होमं कुर्वंति । प्रतिश्लोकं च जुहुयात् पायसं तिलसर्पिषेति रहस्यग्रंथवचनात् । दुर्गाभक्तितरंगिण्यां तु तिलैर्जयंतीमंत्रेण होमउक्तः ॥ पुरश्च
रणकार्ये तु बिल्वपत्रयुतैस्तिलैरिति वचनाद्बिल्वपत्रयुक्ततिलैर्होमइति स्मार्ताः । यत्तु निर्णयसिंधौ मानाभावादिति स्मार्तमते हस्यणमाम्नेहितं तत्
च्छं । पूर्वोक्तवचनस्यैव मानत्वात् । यदि चैतद्वचनमनवरात्रसंबंधिहोमांगत्वेन बिल्वपत्रयुततिलविधायकत्वे मानाभाव इति भावात् न च बोधः नवरात्राम
त्रसंबंधिकाम्यपुरश्चरणांगहोमाभिप्रायेणातथाभिधानात् । रुद्रयामलेपि । प्रधानद्रव्यमुद्दिश्य यास्याम्नाति लाभतस्था । किंशुकैः सर्षपैः पूगैः लाजाद्ग २९

96A

वेंडुरैस्तथा। यवैर्वाश्रीफलैर्दिव्यैर्नानाविधफलैस्तथा। रक्तचंदनखंडैश्च गुग्गुलैश्च मनोहरैः। प्रतिश्लोकं च जुहुयात्स वन्हिर्व्याशीवचकमादितिनवा
क्षरेणावाहुत्वा नमोदेव्या इतीतिचेति एवं नवम्यां होमः कुमारीपूजनब्राह्मणभोजनादि कृत्वा दक्षिणां दत्वा यापानिवेद्यतां नवम्यां पूर्वैव पूजा कर्त्त
व्याभूतिमिळता। दक्षिणां स्त्रयुगंम चआ वार्पापानिवेद्योहि तिमत्स्यसूक्तात्॥ पूर्ववत्प्रतिपदादिवदिति कालतत्त्वविवेचने। तत्रैव भविष्योत्तरे
। कृताभिषेकावरहास्रूकेनाश्वयुजस्य वा। तस्मात्सा तत्र संपूज्या नवम्यां चंडिका बुधैरिति। इति नवमीकृत्यं॥ विसर्जनं तु दशम्यामेव कार्यं। संप्रपूज्य प्रे
षणां कुर्याद्दशम्यां शाबरोत्सवैरिति भविष्यपुराणात्। तत्र दशम्याः पूर्वातिथितेप्रातः सत्त्वे तत्र तदुत्तरं पारणा। तदुत्तरमपराजितापूजनं सीमातिक्र
मो निःसंदिग्ध एव। यत्र तु नवम्युत्तरमपराह्णे दशमी प्रवृत्ता उत्तरदिने च स्वल्पाभावस्था तत्र विसर्जनव्रतपारणापराजितापूजनक्रमेण भवति सं
देहः। पारणोत्तरं कर्त्तव्यस्य तत्रैवापराह्णे शिष्टैः क्रियमाणस्यापराजितापूजनस्य विसर्जनं विनानुपपत्तेः। अत्रोच्यते। नवमी दशमी पारणा
विधायकवचनद्वैविध्येन पारणाया अनियतकर्त्तव्यत्वेपि संप्रेषणं तु कर्त्तव्यं दशम्यां शाबरोत्सवैः। प्रातरावाहयेद्देवीं प्रातरेव विसर्जयेदित्यादि
वचनैर्विसर्जनस्य दशम्यां प्रातःकर्त्तव्यत्वेन निर्णीतत्वात्। पूर्वेद्युर्नवम्यां दशम्यां वा यथाचारं पारणां कृत्वापराह्णेऽपराजितापूजनं विधाय प्रात

जयसिंहक० ईशम्यां विसर्जनं कुर्यादिति यथा च रुद्रयामले। अष्टम्यां जागरं कुर्यान्नवम्यां पारणं तथा। दशम्यां च विसर्गः स्यादिति॥ अथ नवरात्रपारणानि
९७ र्णयः॥ तत्र द्विविधानि वचनानि॥ ॥कानिचिन्नवमीपारणाविधायकानि दशमीनिषेधकानि च। कानिचिद्दशमीपारणाविधायकानि नवमीनिषे
97 धकानि च॥ तत्र यथा कुलार्णवे स्कन्दवचनानि तु दशमीप्रकरणे वक्ष्यंते। नवरात्रव्रते पारणाहे सूतकेपि सूतके पारणं कार्यं तदुक्तं रुद्रयामले॥ सू
तके पारणं कुर्यान्नवम्यां होमपूर्वकं। तदन्ते भोजयेद्विप्रान्दानं दद्याच्च शक्तितः इति। तदन्ते सूतकान्ते। माधवीये कौर्मेपि। काम्योपवासे प्रक्रान्ते त्वन्तरा मृ
तसूतके॥ तत्र काम्यव्रते कुर्याद्दानार्चनविवर्जितमिति। व्रतयज्ञविवाहेषु श्राद्धे होमेर्चने जपे। प्रारब्धे सूतकं न स्यादनारब्धे तु सूतकमिति विष्णुवचन
मप्याशौचमध्ये तत्कर्तव्यतामवगमयति प्रारंभस्तु तेनैवोक्तः। प्रारंभो वरणं यज्ञे संकल्पो व्रतसत्रयोः। नांदीमुखं विवाहादौ श्राद्धे पाकपरिक्रियेति
स्त्रिया तु रजोदर्शनमध्ये पारणा कार्येति सहस्त्यव्रतः। प्रारब्धदीर्घतपसां नारीणां यद्रजो भवेत्। न तत्रापि व्रतस्य स्यादुपरोधः कदाचनेति। निर्णय
सिंधौ यत्तु नियमस्था यदा नारी प्रपश्येद्रजः। उपोष्यैव तु तारात्रीः स्नाता शेषं सुद्धतामित्यंगिरोवचनं॥ यच्च हारीतवचनं नियमस्था यदा नारी रजस्व-
ःपश्येत्तद्यंचना। त्रिरात्रं तु क्षिपेदूर्ध्वं व्रतशेषं समापयेदिति॥ तद्विधवोपवासविषयं तासां तत्र भोजननिषेधादिति केचित्॥ वयं तु प्राग्रजस्त्यव्रत ९७

97A

व्वनेदीर्घतपमासि तिविशेषोपादानाद्द्वादशीव्यतिरिक्तसकलैकादशीहोपवासविषयोयं निषेधः। त्रिरात्रनवरात्रादिदीर्घव्रते सूतकजो मध्ये एव पारणेति ब्रूम
इति। आशौचमध्येऽपि पारणा भवति। प्राग्युक्तकौर्मवचनादिति स्थितं। पारणायां विधिनिषेधयोः समत्वादाचारतो व्यवस्थेति केचित्। तन्न रुचिरं। मत्पक्षे त
वचनं सर्वथा परं। विधिवाक्यात्तु तत्र त्रिरात्रमध्ये भोजननिषेधादित्यन्ये। तन्न। निषेधस्य रागप्राप्तभोजनगोचरत्वेन वैधपारणाविषयत्वायोगात्। वस्तुतस्तु रज
स्वला या विधवाया त्रिरात्रमध्ये भोजननिषेधः प्रवर्त्तते पुष्पाद्यमाणा इति। कृतरत्नावल्यां तु। अत्र च नवरात्रे होमस्य सम्पूजारूपत्वेन प्रधानत्वात्तस्य वा नस्य साध्य
त्वेनाशौचे संभवान्नवदानार्चनं जपमिति निषेधात्तस्मात्रिंशि विनाशने यमरूपोपवासस्य माषः संभवाद्दाशौचान्ते होमादिपूर्वकं पारणं कर्त्तव्यं। प्रावाना शिष्टा
चारे प्येवमेव। ये तु होमो न क्रियते तेषां पारणं भवत्येवेति स्थितं। इति नवरात्रमध्ये आशौचरजोदर्शने पारणानिर्णयः। अथ दशमीकृत्यं दुर्गाभक्तितरंगि
ण्यां देवीपुराणे। ततः प्रातः पूजयित्वा दशम्यां विधिपूर्वकं। संप्रेषणं तु कर्त्तव्यं गीतवादित्रनिःस्वनैरित्यादि तत्क्रमः। प्रातः पूजां बलिदानसहितां विधायनी
राजनां तत्कृत्वा दुर्गां शिवां मिति रूपं देहीति महिषघ्नीत्यादि च पठित्वा पुष्पांजलिं दत्त्वा कर्त्तव्यं समापयेत्। विधिहीनं क्रियाहीनं भक्तिहीनं यदर्चितं पूर्णं
भवतु तत्सर्वं त्वत्प्रसादान्महेश्वरीति प्रसादक्षमस्वेत्युक्त्वा एकं पुष्पं ॐ दुर्गायै नमः इतीशान्यां निक्षिप्य विसर्जयेत्। महिषघ्नि महामाये शुम्भे पूजां प्रगृह्य वा ॐ

जपासिंहक॰

९८

१४

र्हषममकल्याणमयाभिः शान्तिभिः सह। उत्तिष्ठ देवि चंडेशीति पाठः। उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते देवयंतस्त्वेमहे। उपप्रयंतु मरुतः सुदानव इंद्र प्राशूर्भवा सर्वे।
अस्मारमिदङ्गपोनि षिक्तपुष्करैर्मधु। अवतस्मा विसर्जने। यांतु देवगणाः सर्वे पूजामिति पठित्वा। गच्छ गच्छ परं स्थानं स्वस्थानं देवि चंडिके। व्रजस्रोतो जलं
वृद्धये तिष्ठ गेहे च भूतये। इत्युत्थापयेत्। ततः गीतवाद्यघोषपुरःसरं स्रोतोजलसमीपं नीत्वा। दुर्गे देवि जगन्मातः स्वस्थानं गच्छ पूजिते। षण्मासेषु व्यतीते
षु पुनरागमनाय वै। इमां पूजां मया देवि यथाशक्त्योपपादितां। रक्षार्थं त्वं समादाय व्रज स्वस्थानमुत्तमम् इति जले प्रवाहयेत्।। ततो गृहमागम्य
शांतिकलशोदकेन ब्राह्मणैरभिषिक्तोऽ दुर्गापूजाप्रतिष्ठासिध्यर्थं ब्राह्मणेभ्यो दक्षिणां दत्वा ब्राह्मणान्भोजयित्वा बंधुभिः सह भुंजीतेति। इति द
शमीकृत्यं। इयमेव विजयदशमी उच्यते। सा च श्रवणयोगवती ग्राह्या।। पूर्वदिने चेत् पूर्वा द्वितीये श्रवणयोगे एकादशीयुक्तापि ग्राह्या। उभयदि
ने श्रवणयोगाभावेऽपराह्णयोगवती दशमी ग्राह्या। दिनद्वये त्वपराह्णयोगवती पूर्वा। दिनद्वयेऽपराह्णयोगाभावे नक्षत्रयोगिनी ग्राह्या। वचनानि तु दशमीप्र
करणे वक्ष्यंते। अस्यामेव दशम्यां गोपथब्राह्मणोक्तः प्रस्थापनविधिः कर्तव्यः। मूलवचनानि दशमीप्रकरणे वक्ष्यंते। तत्र प्रस्थानस्थलं कृत्वा ततः वीणादि मं राम॰
गलशब्दान् कृत्वा एवं होमसंभारानुपकल्प्य मैत्रे मुहूर्ते त्वग्निप्रतिष्ठापनं कुर्यात्। मैत्रमुहूर्तस्तु प्रातःकालतः तृतीयमुहूर्तः। ततः शांतिप्रतिसरं कारयित्वा ९८

98A
तोरणांतेनाग्निविंतेरन्।ऋत्विजइतिशेषः।यज्ञमानेनवस्त्रादिभिरलंकृतःस्वसमीपेउपवेश्यआलभ्यआचार्योऽभयैरपराजितैरायुष्यैःस्वस्त्ययनैःशर्मवर्म
भिर्जनवेदनैश्चहुत्वापार्थिवंसोऽभिमाप्रगामेतिवहुस्त्वाआगतस्येतीदंस्थालीपाकेनेष्ट्वाआतिष्ठजिष्णुरनक्षत्रराक्षजवइतिपथ्यानमास्थायजपेदिमो
पादौयतइंद्रेतिचात्रातारमिंद्रमानोविहृन्नभयंसोमोवृहस्पतिर्नःपरिपातुपश्चादितिचान्विष्णुक्रमांश्चाक्रामेत्सार्हः।मंत्रास्तुआथर्वणेऐंद्राभिषेकप्र
करणोद्रष्टव्याः।अथापराजिताद्दशम्यांपूर्वोक्तविजयमुहूर्तेऽकंस्थस्थितिकामेतुपक्रमतद्दर्पेतेश्लोकाः।।अलंकृतोक्षपितमत्तवर्गःपरिष्कृतोत्तुं
गतुरंगनागः।वादित्रनादप्रतिनादिताशःस्वमंगलाचारपरंपराशीः।राजानिर्गत्यभवनात्सुरोहितपुरोगमः।प्रास्थानिकविधिंकृत्वाप्रतिष्ठेत्पूर्वतोदि
शिगत्वानगरसीमांतंवास्तुपूजांसमाचरेत्।संपूज्यवायादिकपालान्पूजयेत्साधिदेवताः।।मंत्रैर्वैदिकपौराणैःपूजयेत्सुसमीतरुं।।अमंगलानांशमनी
दुष्कृतस्यचनाशिनी।दुःस्वप्ननाशनीधन्याप्रपद्येहंशमींशुभां।।ततःकृताशीःपूर्वस्यांदिशिविष्णुक्रमान्क्रमेत्।।रिपोःप्रतिकृतिंकृत्वाध्यात्वाचम
नसाचतां।शरेणास्वर्णपुंखेनविध्येद्धृदयमर्मणि।।दिशांविजयमंत्राश्चपठितव्याःपुरोधसा।एवमेवविधिंकुर्याद्दक्षिणादिदिशास्वपि।पूज्यान्द्विजां
श्चसंपूज्यसांवत्सरपुरोहितौ।।गजवाजिपदातीनांप्रेक्षांकौतुकमाचरेत्।।जयमंगलशब्देनततःस्वभवनंविशेत्।।नीराज्यमानःपुरपालिभिर्गरीका

जयसिंहक०

९९

99

भिः समं मन्त्रं एवं यः कुरुते राजा वर्षे वर्षे सुमंगलं। आयुरारोग्यमैश्वर्यं विजयं च समागच्छति। नाधयो व्याधयस्तस्य भवंति न पराजयः। श्रियं पुत्रानवाप्नोति विजय
श्च महदाप्नुवीतादि पुराणसमुच्चये॥ अस्यामेव अपराजितापूजोक्ता निर्णयामृते दशम्यां पूजयित्वा तु मन्त्रयी चापराजितां कलशीतोयसंपूर्णां जयंती
पल्लवाननां॥ व्रतवैरोस्तद्वायाज्ञामाधयेत्साधनेन वा दशम्यां च बलं राजा पूजयित्वा पराजितां॥ दशादिक्षु मनोयोगात्साध्यां कृत्वा यथेन्द्रपः। नीरा
जनं स्वस्य कृत्वा ततो नीराजयेद्बलिमिति। अथ पूजनक्रमः। आश्विन शुक्ल दशम्यां क्षेमसिध्यर्थं यात्रायां विजयसिध्यर्थं वा तु पूजनं दिक्पालपूजन
मार्गदेवतापूजनापराजितापूजन विष्णुपूजनं शमीपूजनानि करिष्य इति संकल्प्य शृगोपलादिषु चंदनादिलिखिताष्टदलमध्ये मन्मयप्रतिमायां
ॐ अपराजितायै नमः इत्यपराजितां तद्दक्षिणतः ॐ क्रियाशक्त्यै नमः इति जयां। तद्वामतः ॐ उमायै नमः इति विजयां प्रतिष्ठाप्य आवाहनाद्युपचा
रैस्संपूज्य प्रणम्य प्रार्थयेत्॥ चारुणा मुखपद्मेन विचित्रकनकोज्वला। जया देवी शिवे भक्ता सर्वकामान्ददातु मे। कांचनेन विचित्रेण केयूरेणादि
भूषिता। जयप्रदा महामाया शिवभाविततेजसा॥ विजया च महामाया ददातु विजयं मम। हारेणासु विचित्रेण भास्वत्कनकमेखला। अपराजिता रुद्ररता म
द्ररता करोतु विजयं मम इति। एवं संप्रार्थ्य हरिद्रारक्तवस्त्रे दूर्वायुक्तसिद्धार्थकान्बद्ध्वा दक्षिणे वलयाकारेण बध्वा। महापराजिते यस्मात्त्वं लतासु त्तमा स्मृ. ९९

99A

त्वा। सर्वकामार्थसिद्ध्यर्थं तस्मात्त्वां धारयाम्यहं॥ मया पराजिते देवि मम सर्वं समृद्धये। शृजितायां त्वयि श्रेयो मम मास्तु दुरितं हतमिति तद्दलयमभिमंत्र्याजय
देवरहे दे विदशम्याम पराजिते। धारयामि भुजे दक्षे जयलाभाभिवृद्धये। बलमाधेहि वलयमयि शत्रौ पराजयं तत्क्षारणाद्भवेयुर्मे धनधान्यसमृद्ध
यः इतिमंत्रेणादक्षिणबाहौ धारयित्वा। इमां पूजां यथाद्देवि यथाशक्त्या निवेदितां। रक्षार्थं तु समादाय व्रज स्वस्थानमुत्तममिति विसर्जयेदिति
। सर्वैश्च जनास्तस्यां यामसीमान्तमुल्लंघ्यापराजितां पूजयेयुः। तथा पुराणसमुच्चये। दशम्यां तु जनैः सम्यक् पूजनीयापराजिता। ऐशानीं दिशमा
श्रित्य सा पराह्णे प्रयत्नत इति। भविष्येपि। शमीसलक्षणोपेता मीशाना शाप्रतिष्ठिता। संप्राप्य तां व समं एजा वत्सरं स सुखी भवेत्। शमीमंत्रस्तु हेमाद्रौ
गोपथब्राह्मणे। अमंगलानां शमनीं शमनीं दुष्कृतस्य च। दुःस्वप्ननाशिनीं धन्यां प्रपद्येहं शमीं शुभां। तथा भविष्ये। शमी शमयते पापं शमी लोहित
कंटका। धारिण्यर्जुनबाणानां रामस्य प्रियवादिनी। करिष्यमाणयात्रायां यथाकालं सुखं मम। तत्र निर्विघ्नकर्त्री त्वं भव श्रीरामपूजित इति ततःपृ
पोः प्रतिष्ठितिष्ठलेत्यादि कर्तव्यं पूर्वमेवोक्तं। ततः शमीमूलमृद्गृहस्तोयावत्तदुक्तं। गृहीत्वा साक्षतामार्द्रां शमीमूलगतां मृदं। गीतवादित्रनिर्घो
षैरानयेत्स्वगृहं प्रति। ततो भूषणानि वस्त्रादि धारयेत्स्वजनैः सहेति। अत्र बलिनीराजनमुक्तं तत्र मंत्रः। वद्धरंगं बलं मह्यं निरीरिष्टं व्रजातिहा। सर्वत्र

विजयो मे ऽस्तु तत्त्वमा दास्तु रेश्वरीति। ज्यौतिषे। कृत्वा नीराजनं राजा बलवृद्ध्यै यथाक्रमं। शोभनं खंजनं पश्येज्जलगोगोष्ठसन्निधाविति। तत्र मंत्रः। तिथितत्त्वे।
नीललयीव शुभग्रीव सर्वकामफलप्रद। पृथिव्यामवतीर्णोसि खंजरीट नमोस्तु ते॥ वसंतराजे। तेयोगयुक्तो मुनिपुत्रकल्पमहर्ष्यं तामेषि शिखो ह्यमेन
।संदृश्यसे प्रावृषि निर्गतायां त्वं खंजनाश्चर्यतमो नमस्ते। दर्शनफलं तिथितत्त्वे। अब्जेषु गोषु गजवाजिमहोरगेषु राज्यप्रदः कुशलदः शुचिशाद्व
लेषु॥ भस्मास्थिकेशनखलोमतुषेषु दृष्टो दुःखं ददाति खलु शः खंजु खंजरीट इति। तत्रैव॥ वित्तं ब्रह्मणि कार्यसिद्धिरतुला शक्रे हुताशे भयं याम्याम
ग्निभयं सुरद्विषि कलिर्लोभः समुद्रालये। वायव्यां वरवस्त्रगंधसलिलं दिव्यांगनाप्तोत्तरे ऐशान्यां मरणं ध्रुवं निगदितं दिग्लक्षणं खंजने। इदं तु सर्वं न
वराहसंहितादत्र लिखितं। रामार्चनचंद्रिकायां। आश्विनस्य सिते पक्षे दशम्यां श्रवणर्क्षगे। कर्त्तव्यः स्वजनैः सार्द्धं सर्वत्र विजयार्थिभिः। हनुमद्वाक्य
मा कर्ण्य हृष्टेति जनकात्मजा। आनंदश्रुर्णिः कपिभिर्विज्ञापित पुरःस्थितं। रथमारोप्य देवेशं सर्वालंकारभूषितं॥ सामित्रणाधरगु वीतापारीन तं
वरांतकं स्वलीलया जगत्त्राणमाविर्भूतमजं विभुं॥ पौरैः श्वेतगजैः पद्भिः ससौमित्रिहरीश्वरैः। युतं रामं हृदि ध्याय नृशमीवृक्षे प्रपूजयेत्॥ विष्णुधर्मोक्तो रामः
मार्गे यात्रा निर्विघ्नसिद्धये॥ शमी विछ्वर्वेन कुर्वन्निति संकल्प्य पूजयेत्॥ सीताकांतं समुद्दिश्य भक्त्या नामभयंकरं। अर्चयित्वा शमीवृक्षमर्चयेत्तु १००

100A

ततः पुनः। शमीशमयते पापं शमी लोहितकंटका। धारिण्यर्जुनबाणानां रामस्य प्रियवादिनी॥ करिष्यमाणा यात्रायां यथाकालं सुखं मया। तत्र निर्विघ्नक
र्त्री त्वं भव श्रीरामपूजिते। गृहीत्वा साक्षतां सार्द्रां शमीमामूललग्नताम्। दंगीतवादित्रनिर्घोषैर्युतो हेवं गृहं नयेत्। केचित्तु दक्षिणस्तत्र भायकैश्छिद्रावंतु वानरैः
। केचिद्दत्तसुखैर्भोग्यं कोशलेंद्रस्य तुष्टये। निर्जिता राक्षसा दैत्या वैरिणो जगतीतले। रामराज्यं रामराज्यं रामराज्यमिति ध्रुवं। आनीय स्थापयेत्तस्य दिव्यासिं
हासने विभुं। ततो नीराजयेद्देवं प्रणामेद्दंडवद्भुवि। देवाः पशुकेतवस्त्रादि धारयेत्स्वजनैः सह। इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तो विजयप्रस्थानोत्सवः। इति पौंडरीक
याज्ञिरत्नाकरविरचिते जयसिंहकल्पद्रुमोद्योते नवरात्रप्रकरणं। अथ कार्तिकशुक्लप्रतिपत्कृत्यं· तत्र द्यूतादिकं कर्तव्यं। तथा च हेमाद्रौ वादिरा
घरारी। शंकरस्तु पुरा द्यूतं ससर्ज सुमनोहरं। कार्तिके शुक्लपक्षे तु प्रथमेऽहनि सत्यवान्। जितश्च शंकरस्तत्र जयं लेभे च पार्वती। अतोर्थे शंकरो दुःखी
उमा नित्यं सुखोषिता। तस्माद्द्यूतं प्रकर्तव्यं प्रभाते तत्र मानवैः। तस्मिन्द्यूते जयो यस्य तस्य संवत्सरं जयः। पराजये विरुद्धं तु लक्ष्मीनाशस्ततो भवेत्। श्रोतवंशी
तवाद्याद्दिस्वनुलिप्तैः स्वलंकृतैः। दीपमालापरिक्षिप्ते तथा धूपेन धूपिते। दापितामिश्रसहितैर्नैयासा च भवेन्निशा। नवैर्वस्त्रैश्च संपूज्यो द्विजसंबंधिबांधवा
इति। अन्यदपि मदनरत्ने भविष्ये॥ ॥ ततः प्रबुद्धे सकले जने मा प्रमहोत्सवे। मात्स्यदीपकहस्तेन स्नेहनिर्भरवत्सले विश्वाविलासिनीसार्थ स्वाशिमंगलवा

जयसिंहक.
१०१
101

तिथौ॥ महाद्रुहं व्रजति स्वपादाम्भंगप्रदायिनि॥ पिष्टको दत्तेन परो गुरुशुश्रूषणात्। कुले द्विजाभिवादनपरो स्तुखरात्म्या दिवादिनि॥ प्रभातसमये॥ स्नातो वापी या
स्नातो जनाः स्तु वासिनीभ्यो देयानि वस्त्राणाभरणानि वा सद्भावेन वसंतोषाद्दानेन च तथा द्विजाः॥ वस्त्रैस्तांबूलदानैश्च पुष्पकर्पूरकुंकुमैः॥ भोजयेद्भोजयेद्य
लैरंतःपुरविलासिनीः। पदातिजनसंघातान्यैर्वेषैः कंचुकैः शुभैः। स्वनामांकैः स्वयं राजा तोषयेत्स्वजनान्दृश्यकृतांस्तथा गणाधिपत्याश्च तथा मल्लान्वंदनभटान्।
वृषभान्महिषांश्चैव युध्यमानान्नृपैस्सह। गजानश्वांश्च योधांश्च पदातीन्समलंकृतान्। मंचारूढः स्वयं पश्येन्नटनर्तकचारणान्। कुर्याद्भूपयेच्चान्यांश्च गो
महिष्यादिकं ततः। वृषान्कृषीपमेह्नोमिलत्केप्रत्युक्तिवादिभिः। ततोपराह्णसमये पूर्वस्यां दिशि भारत। मार्गपालीं प्रबध्नीयात्तुंगस्तंभेथ पादपे। कुशकाशम
यीं दिव्यां लंबकैर्बहुभिर्वृतां। वीक्षयित्वा गजानश्वान्मार्गपालस्य तले नयेत्। गावो वृषाः समहिषा मंडिता घंटिकोत्कटाः। कृते होमे द्विजेंद्रस्तु बध्नीया
न्मार्गपालिकां। दुर्गामंत्रेण होमस्तु घृतेनाष्टोत्तरं शतं। नमस्कारं ततः कुर्यान्मंत्रेणानेन सुव्रत। मार्गपालि नमस्तेस्तु सर्वलोकसुखप्रदे। विधेयैः पु
त्रदारैश्च पुनरेहि व्रतस्य मे। नीराजनं च तत्रैव कार्यं राष्ट्रजयप्रदं। मार्गपालीतले वत्स यांति गावो महावृषाः। राजानो राजपुत्राश्च ब्राह्मणाः शूद्रजातयः। राम.
मार्गपालीं समुल्लंघ्य नीरुजः सुखिनः सदान्विताः। यो याद्दर्शनभावेन तिष्ठन्सम्यग्युधिष्ठिर हर्षदैन्यादिरूपेण तस्य वर्षं प्रयाति हि। यद्दिने तद्दिने वर्षं हृष्टो वर्षं १०१

101A

प्रहृष्यति। सुप्तोत्थितो भवेद्वर्षं स्वस्थः स्वस्थो भविष्यति। तस्मात्प्रहृष्टैस्तु षैस्तु कर्त्तव्या कौमुदी नरैः। वैष्णवी दानवी चेयं तिथिः प्रोक्ता युधिष्ठिरेति॥ अथास्या
निर्णयः॥ इयं बलिपूजने गोपूजनादौ च पूर्वविद्धा याह्या तथा च ब्रह्मघमः। श्रावणी दुर्गानवमी दूर्वा चैव हुताशनी॥ पूर्वविद्धैव कर्त्तव्या शिवरात्रिर्बलेर्दिन
मिति। प्रतिपद्दर्शसंयोगे पूजनं तु गवां मतं। परविद्धेषु यः कुर्यात्पुत्रदारधनक्षयः। पाकुहूः प्रतिपन्मिश्रा तत्र गाः पूजयेन्नृप। पूजने च्चीर्णा वर्द्धन्ते प्रजा गा
वो महीपतिरिति देवलवचनाच्च। माधवोपि बलेस्तूत्सवं च पूर्वेद्युरुपवासमेव दावरेदिति। दिनद्वये सायाह्नव्यापित्वे तु परैव ग्राह्या। तदुक्तं निर्णयामृते पुराण
समुच्चये वर्द्धमानतिथौ नंदा यदा सार्द्धत्रियामिका। द्वितीया वृद्धगामित्वा उत्तरा तत्र चोच्यत इति। तत्र गोक्रीडनादौ सत्त्वंतरोपि त्रियामगामदर्शतिथिर्भ
वेद्वेष्यार्द्धत्रियामा प्रतिपद्दिवस्त्री। दीपोत्सवे ते मुनिभिः प्रदिष्टे अतोन्यथा पूर्वयुते विधेयइति। सार्द्धत्रियामेत्यनेन चंद्रदर्शनाभाव उक्तः। द्वितीयायाः पं
चधाविभक्तदिनचतुर्थांशरूपापराह्णव्यापित्वाभावे चंद्रदर्शनासंभवात्। अत्र दीपोत्सवपदेन गोपूजनादिकमेव गृह्यते। कालादर्शहात्। नतु बलिपूजा
दि। कालेवाधप्रसंगात्। चंद्रदर्शनाभावप्रयोजकसार्द्धत्रियामोक्तिसामर्थ्याद्बलिपूजायादीपदानेसत्त्वेन दीपोत्सवपदस्य उभयत्र संभवाच्च। अमा
वास्यायामपि स्त्रियः क्रीडं समावास्यां गावो नंदास्तु कार्त्तिके इति वचनोक्तेः स्त्रीक्रीडने नीराजने दीपसंबंधात्तत्रापि दीपोत्सवपदस्य संभवात्तयानि

जयसिंहक
१०२
102

भद्रायां गोकुलक्रीडन्मदेशो वै विनश्यतीति । भद्रायां द्वितीयायां । तथा प्रतिपद्घटिकास्तां द्वितीयायां तु गोवर्धनं । छत्रछेदं स्वकुरुते वित्तनाशं कलत्रय
मित्यादीनि निषेधवाक्यानि तानि पूर्वदिने प्रतिपदः स्वाप्या न्यूना पित्वे द्वितीयदिने चंद्रदर्शनसंभवे ज्ञेयानि यद्यपि पूर्वोक्तेः क्रीडनं गवां । नंदोदये त्वत्र चैव
पूजयेत्सुरभीस्तथेत्यादिवचनात्प्रातःकालव्यापिन्युत्तरैव गोः क्रीडनादौ प्रतिभाति । तथापि गवां क्रीडा दिने यत्र रात्रौ दृश्येत चंद्रमाः । सोमो राजा य
शून्हंति सुरभीः पूजकांस्तथेति देवलेन प्रतिषिद्धत्वात्साम तत्र ग्राह्या । नीराजनमंगलमालिके तु तस्यामेव कार्ये । तथा च मदनरत्ने ब्रह्मपुराणे । का
र्तिके शुक्लपक्षे तु विधानं दैत्यपंभवेत् । नारीनीराजनं प्रातः सायं मंगलमालिका । अथ चेत्प्रतिपत्स्वल्पा नारीनीराजनं भवेत् । द्वितीयायां तदा कुर्या
त्सायं मंगलमालिकेति । लभ्यते यदि वा प्रातः प्रतिपद्घटिकाद्वयं तस्यां नीराजनं कार्यं सायं मंगलमालिकेति भविष्योत्तरपुराणात् । देवीपुराणेपि । प्रा
तर्नृप दि लभ्येत प्रतिपद्घटिका शुभा ॥ द्वितीयायां तदा कुर्यात्सायं मंगलमालिका । आश्विनांते यदा दृश्येन्नारीनीराजनं भवेत् । नारीणां तत्र वैधव्यं देश
उभिक्षमेव वा । कार्तिके शुक्लपक्षादौ अमावास्याघटीद्वयं । देशभंगभयान्नैव कुर्यान्मंगलमालिकामिति ॥ तैलाभ्यंगे तु पूर्वविद्धा ग्राह्या । बलिराज्ये राम.
तस्योक्तेः । बलेस्तु स्वर्णं च पूर्वेद्युरिति वचनेन बलेस्तु प्रवेशे पूर्वविद्धाया एव पूर्वं ग्राह्यत्वोक्तेः । यत्तु तिथ्यर्के नंदापास्तु दयेभ्यंगं कृत्वा नीराजनं ततः । सुवेषः सत्क १०२

102A यामीतेहानिश्च दिवसं नयेदिति ज्योतिर्निबंधधृतवचनाद्दर्शोत्तरविद्धायाश्चेत्युक्तं। तत्र एतद्वचनस्य हेमाद्र्यादिसकलनिबंधकारैरलिखि
तत्वान्निर्मूलत्वात्। अत्र तैलाभ्यंगो नित्यः। वत्सरादौ वसंतादौ बलिराज्ये तथैव च॥ तैलाभ्यंगमकुर्वाणो नरकं प्रतिपद्यत इति वृद्धवसिष्ठवचना
त्॥ अत्र स्नानादिनित्यकर्मानंतरं गोवर्धनपूजादि कार्यं। तदुक्तं हेमाद्रौ भविष्ये। प्रातर्गोवर्धनः पूज्यो द्यूतं चापि समारभेत्। भूषणीयास्तथा गावः
पूज्याश्चावाहदोहनादिति। गोवर्धनपूजामंत्रः। गोवर्धन धराधार गोकुलत्राणकारक। विष्णुबाहुकृतोच्छ्राय गवां कोटिप्रदो भवेति। अथ गो
पूजनमंत्रौ। लक्ष्मीर्या लोकपालानां धेनुरूपेण संस्थिता। घृतं वहति यज्ञार्थे मम पापं व्यपोहतु। अग्रतः संतु मे गावो गावो मे संतु पृष्ठतः। गा
वो मे हृदये संतु गवां मध्ये वसाम्यहमिति। अपराह्णे मार्गपालीबंधनादि कार्यं। तद्विधिस्तु पूर्वमेवोक्तः। अन्यच्च आदित्यपुराणे। कुशका
शमयीं कुर्याद्यष्टिकां स्तंभदं नवां। तामेकतो राजपुत्रा हीनवर्णास्तथान्यतः। गृहीत्वा कर्षयेयुस्तां यथासारं मुहुर्मुहुः। जये त्र हीनजातीनां जयो
राज्ञस्तु वत्सरं। जयार्थिनं हीनमिदं राज्ञा विद्धीत प्रयत्नतः। कृत्वैतत्सर्वमेवेह रात्रौ दैत्यपतेर्बलेः। पूजां कुर्यात्ततः साक्षाद्भूमौ मंडलके कृते। बलि
मालिख्य दैत्येंद्रं वर्णकैः पंचरंगकैः। सर्वाभरणसंपूर्णं विंध्यावल्या सहोषितं। कूष्मांडवाणजंभोरुमुरदानवसंवृतं संपूर्णहृष्टवदनं किरीटोत्क

दकुंडलं॥ द्विभुजं दैत्यराजानं कारयित्वा नृपः स्वयं॥ गृहस्य मध्ये शालायां विशालायां ततोर्चयेत्॥ भ्रातृमातृजनैः सार्द्धं संतुष्टो बंधुभिस्ततः॥ कमलैः
ःकुमुदैः पुष्पैः कल्हारैः पंकजोत्पलैः॥ गंधपुष्पान्ननैवेद्यैरक्षतैर्गुडपूपकैः॥ मद्यमांससुरालेह्यदीपवस्तुपहारकैः॥ मंत्रेणानेन राजेंद्र समंत्री सपु
रोहितः॥ बलिराज नमस्तुभ्यं विरोचनसुत प्रभो॥ भविष्येंद्र सुराराते पूजेयं प्रतिगृह्यतां॥ एवं पूजां नृपः कृत्वा रात्रौ जागरणं ततः॥ कारयेत्प्रेक्षणीया
दिनटनर्त्तकनाटकैः॥ लोकश्चापि गृहस्यांतः शय्यायां शुक्लतंडुलैः॥ संस्थाप्य बलिराजानं फलैः पुष्पैश्च पूजयेत्॥ बलिमुद्दिश्य दीयंते दानानि
कुरुनंदन॥ यानि तान्यक्षयाण्याहुर्मयैतत्संप्रदर्शितमिति॥ बल्युद्देशे नदीपदानमुक्तं वामनपुराणे॥ वामनकर्तृकबलिवरदानव्याजेन॥ वीरप्र
तिपदं प्राप्य तत्र भावी महोत्सवः॥ तत्र नरशार्दूल हृष्टाः पुष्टास्सलंकृताः॥ अर्घ्यदीपप्रदानेन त्वर्चयिष्यंति मानवा इति॥ ब्रह्मपुराणे॥ एवं पूजां
नृपः कृत्वा रात्रौ जागरणं व्रतमिति॥ इति कार्त्तिकशुक्लप्रतिपत्कृत्यं॥ ॥ अथ मार्गशीर्षशुक्लप्रतिपद्यारभ्य वाराहपुराणोक्तं धन्यव्रतं॥ अगस्त्य
उवाच॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि धन्यव्रतमनुत्तमं॥ येन सद्यो भवेद्धन्यो अधन्योपि हि यो भवेत्॥ मार्गशीर्षे सिते पक्षे प्रतिपद्यातिथिर्भवेत्॥ तस्यां नक्तं सम॰
प्रकुर्वीत रात्रौ वह्निं च पूजयेत्॥ वैश्वानराय पादौ च अग्नये चोदरं तथा॥ हविर्भुजेन थोरश्च द्रविणोदाय वै भुजौ॥ संवर्त्तायेति च शिरो ज्वलनायेति

103A सर्वतः। अभ्यर्च्यैवं विधानेन देवदेवं जनार्दनं। तस्यैव पुरतः कुंडं कारयित्वा विधानतः। होमं तत्रैव कुर्वीत एतैर्मंत्रैर्विचक्षणः। एतैर्मंत्रैर्वै
श्वानरायेत्यादिभिः प्रागुक्तैः। ततस्तु पावकं चान्नं भुंजीत घृतसंयुतं। कृष्णपक्षेप्येवमेव चातुर्मास्ये तु या वका। चैत्रादिषु तु भुंजीयात्पायसं स
घृतं त्वघः। आश्वयुजादिषु सत्कृत्य तत्त्वश्चैव समाप्यते। समाप्तौ च व्रतेवह्निं कौन्तेय कारयेन्नृप। रक्तवस्त्रयुगछन्नं रक्तपुष्पानुलेपनं। कुंकुमे
न तथा लिप्ते ताम्रास्यां त्वेवमेव तु। सर्वावयवसंपूर्णां गुणाढ्यां प्रियदर्शनां। पूजयित्वा विधाने नरक्तवस्त्रयुगेन च। पश्चात्प्रदद्यात्तं तत्स मंत्रेणाने
न मंत्रवान् धर्मोस्मि धर्मकामोव धर्मसेवासि मिस्त धर्मस्त्वानः। धर्मेणानेन वीरोसि नव्रतेनस्याः सदा सुखी। एवं कृत्वाप्येतं विप्रेभ्यस्य कोशमिवात्मनः। मघो
धनत्वमाप्नोति पापैस्माद्भ्रागपवर्जितः। इह जन्मनि सौभाग्यं धनं धान्यं वपुष्कलं। अनेन कृतमात्रेण ताजायते नात्र संशयः। प्राक् जन्मसंचितं पा
पं च हि दहति तस्यवै। दारुपापैः सस्तु ह्यात्मा अस्त्रे हव्यनं दति। इति वाराहपुराणोक्तं धर्मव्रतं। अथ चैत्रशुक्लप्रतिपत्त्रिराया पः। तत्र संवत्सा
वत्सरादयिकी ग्राह्या ब्रह्मकृते माधवेमासि प्रतिपच्छुद्धि नैरवादितिभविष्योक्तेः। दिनद्वये तथात्वे पूर्वा। वत्सरादौ वसंतादौ वलिराज्ये तथैव च। पूर्व
विद्धैव कर्तव्या प्रतिपत्सर्वदा बुधैरिति वृद्धवसिष्ठवचनादिति केचित्। निर्णयामृते तु। चैत्रशुक्लप्रतिपदि पूर्वविद्धायां नीराजनादि कर्म

जयसिंह
१०४
104

कर्त्तव्यं ॥ अस्मिन् होलिकानंतरं कर्त्तव्यत्वाद्धोलिकायाश्च पूर्वविद्धा एव प्रशस्तत्वादेतदपि पूर्वविद्धायामेवेत्समामतद्युक्तं अत्र प्रतिपदि प्रातरुत्थाय श्व
पचं स्पृष्ट्वा स्नानादिकं कुर्यात् ॥ तदुक्तं हेमाद्रौ भविष्योत्तरे । चैत्रे मासि महाबाहो पुण्या प्रतिपदा परा ॥ यस्तस्यां श्वपचं स्पृष्ट्वा स्नानं कुर्यान्नरोत्तमः । न त
स्य दुरितं किंचिन्नाधयो व्याधयो नृप ॥ भवंति कुरुशार्दूल तस्मात्स्नानं समाचरेत् ॥ दिव्यं नीराजनं तद्धि सर्वरोगविनाशनम् इति ॥ तत्रैवायं विधिरुक्तो
वा ॥ प्रभाते विमले जाते ह्येवं कर्त्तव्यं सह स्वमीपस्तुभिः प्रवृत्ते माधवे मासि प्रतिपद्युदिते रवौ ॥ कृत्वा चावश्यककर्माणि संतर्प्य पितृदेवताः ॥ वंदये
द्धोलिकाभूतिं सर्वदुःखोपशांतये ॥ विभूतिवंदनं मंत्रश्च ॥ वंदितासि सुरेंद्रेण ब्रह्मणा शंकरेण च ॥ अतस्त्वं पाहि नो देवि भूते भूतिप्रदा भवेति ॥ अत्र
तैलाभ्यंगो नित्यः ॥ वत्सरादाविति पूर्वोक्तवचनात् ॥ अस्यामेव वसंतोत्सवः ॥ मंडिते च विविधैर्वस्त्रैरुपलिप्ते गृहाजिरे ॥ वस्त्रैश्च कारयेत्कुर्युर्वर्णकैश्चा च्छ
तैः शुभैः ॥ तन्मध्ये स्थापयेत्पीठं शुक्लवस्त्रोत्तरच्छदं ॥ अथ तत्र कलशं स्थापयेत्सह वै युतं ॥ साक्षतं सहिरण्यं च सितचंदनचर्चितं ॥ वस्त्रधान्यघृतश्री
रेभिं च दधिदूर्वाक्षतान्वितं ॥ वह्निपर्युक्ताश्रीकं ठमायुरारोग्यदं द्विमे ॥ वस्त्रधाघमिति पादादसम्मृद्धीतं चंदनेन च वर्चयेद्धि त्वयूथैः ॥ तच्चंदनं वह्निपर्युक्ता प्राश्रं
किं विदवशेषं ॥ पश्चाच्च प्राशयेद्विद्वान्चूतपुष्पं सचंदनं ॥ मनोभवसमाप्सुजाऋषिभिः संप्रदर्शितं ॥ सुतातासमसुद्वयेपि ॥ वृत्ते तुषारसमये सितपंच १०४

104A

दर्शांप्रातर्वसंतसमयेसुपस्थिते॥ संप्राशयन्नंकुसुमं सह चंदनेन मर्त्यं हि यार्थेगुरुपोथ समां सुखी स्यात्॥ समां संख्यां संवत्सरं इत्यर्थः। गोमयो
पलिप्तेवसुधैकदेशे वितानकेनाराघ्रुज्वले रचिते च देशे उपेत्य आसने प्राङ्मुख उपविष्टोब्राह्मणोः कृतस्वस्त्ययनः शुभलक्षणाया सुवासिन्या कृतचंदनतिल
कनीराजनादिमंगलः सचंदनमाम्रमुकुलं प्राश्नीयादित्यर्थः॥ एषा हस्तस्य का मत्स्ज्ञा तदुक्तं हेमन्युधिष्ठिरं प्रति। ये पिबंति वसंतादौ चूतपुष्पं सचं
दनं॥ सत्यं हस्तस्य का मसज्ञेयं क्रियते जनै॥ इति वसंतादौ चैत्रकृत्यप्रति पदि इत्यर्थः॥ - प्राशनमंत्रश्च॥ हुतमग्न्य वसंतसमाकंदकुसुमंतवा
सचंदनं पिबाम्य घनं विकामसमृद्धये॥ अनंतरं द्विजेभ्यो गोसहसमागा धवं हितो। दद्याद्यानं यथाशक्त्या कामो मे प्रिपतामिति॥ ततो भोजनवेलायां स्वतं
पाकेन तेन हि प्राशयेद्भोथ मंत्रालंततो भुंजीत कामतः॥ एवं कुरुते पार्थ शास्त्रोक्तं फाल्गुनोत्सवं॥ अनाशामे नास्ति धौनितस्य सर्वेम नोरथा इति
एतदनंतरं द्वितीयाकृत्यमुक्तं निर्णयामृते॥ ततः प्रातर्द्वितीयायां पुच्चमिचादिसंयुतः। नृपतिर्वितते देशे वितानवरशोभिते॥ सर्वतश्च समास्तीर्णे
रक्तकंवलशोभिते॥ उपविश्यासने रम्ये पौरजानपदैः सह॥ सिंदूरकुंकुमक्षोदपवासैः सचंदनैः॥ विकीर्यलोकांस्ताम्बूलैः संमान्य च पृथक् पृ
थक्॥ नृत्यगीतविनोदैश्च कुर्यात्काममहोत्सवं॥ एवं कुर्वन्नवाप्नोति भावत्संवत्सरं सुखमिति॥ इति चैत्रकृत्यप्रतिपन्निर्णयः॥ अन्यमासप्रतिपत्सु क

जयसिंहक
१०५
105

स्थिद्भूतादिविशेषो न प्रसिद्धः। यद्दिक्कि वित्साल्लहासो ऽपि युग्मवाक्येन पूर्वविद्धायामेव कार्यः। नक्तादिव्रतविशेषे॥ तत्तु तत्कालव्यापिनीयाह्येति सिद्धांत
ः॥ अत्रैव प्रतिपद्वर्ज्यप्रसंगात्सर्वतिथिषु वर्ज्यमुच्यते। तत्र मुहूर्त्तदीपिकायां। कूष्मांडं बृहती फलानि लवणं वर्ज्यंति लाबुं तथा तैलं वामलकं दिवं
प्रवसत्त्वाशीर्षं कपालांत्रकं निष्पावाश्च मसूरिकाफलमथो वृंताकसंज्ञं मधु घृतं स्त्रीगमनं क्रमात्प्रतिपदादिष्वेवमाषोडश॥ शीर्षं नारिकेलं। कपा
लं अलाबु। अंत्रं पटोलं। भूपालः। कूष्मांडं बृहती शारं मूलकं पनसं फलं॥ धात्री शिरः कपालांत्रं नखचर्मतिलानि च। क्षौरकर्माङ्गनासेवां प्रति
पत्प्रभृति त्यजेत॥ अथ सिद्धविद्धादिकं लिख्यते। प्रतिपत्शुक्रवारे गायत्रा सिद्धोच्यते। तदुक्तं शुक्रे राप्रतिपत्षष्ठी एकादश्यां त्रयोदशी॥ सि
द्धा भाद्यांत्रां षाढ़ा हस्त श्रवणा रेवती। अत्र सर्वाणि शुभकर्माणि कार्याणि। इयं भौमवारे सेता बुधवारेण च विरुद्धा तदुक्तं॥ कुजे तु वैश्वदेवार्द्रा प्रति
पत्पूर्वभाद्रपात्। बाहुलां वसुदेवं च षष्ठी याम्यसह वर्जयेदिति॥ तथा बुधे धनिष्ठा भरणी दास्त्रमूलसमन्विता॥ तृतीया नवमी प्रतिपच्चैव तीनि वि
वर्जयेदिति। सामान्यतः स्पर्शोऽपि प्रतिपदादि बवह्यादयः स्थिथिपाः स्वस्वतिथौ पूज्याः तेच रत्नमालायां। वह्निर्विरंचिर्गिरिजागणेशः फणीविशाखः
शारवोदिनकृन्महेशः। दुर्गांतको विश्वहरिः स्मरश्च शर्वः शशी चेति पुराणदृष्टाः इति। कालादर्शेऽपि। अग्निर्विरिंचिर्गिरिजा गुहः। शिवं चंद्रं प्रति २०५

105A पदाघास्तति थिशुक्रमात । शुक्ले कृष्णेपि वा पक्षे विधिवत्सूजयेदिति । रत्नमालायामेकादशीद्वादश्यो विष्णुरेव देवता प्रोक्ता । तत्रत्वेकादश्याः शि
वः द्वादश्या विष्णुरिति यान्भेदः । अतः पक्षद्वयगतासु सर्वप्रतिपत्तिथिषु तिथिपतेन वार्च्यः पूज्यः तदुक्तं ब्रह्मपुराणे प्रतिपद्यग्निपूजास्यादिति
। प्रतिपदादीनां त्रिंशत्त्वस्यानंदाभद्राजयारिक्ताः पूर्णेति चसंज्ञा भवति । तदुक्तं रत्नमालायां । नंदा च भद्रा च जया च रिक्ता पूर्णेति सर्वास्तिथयः क्रमा
त्स्युः । कनिष्ठमध्येष्टफलास्तु शुक्ले कृष्णे भवंत्युत्तममध्यहीनाः । अथ प्रतिपत्कार्यमुच्यते । सर्वास्तु प्रतिपत्सु विवाहदेवत्वावास्तुविन्नोत्सवारंभं
कर्म कार्यं । यथाह भोजः । विवाहं प्रतिपत्सु छेदेने वास्तुतथोत्सवमिति । अत्र प्रतिपदि स्त्रीकाष्ठं एवं दिगामनं च वर्जयेत् । तदुक्तं । नष्टेंदुषष्ठी
प्रतिपत्सु धीमान्न जातु दंतोलूखलाविदध्यादिति । तथा । क्रमास्सर्वोत्तरायणे पन्नैऋत्ये याम्ययाश्रियो वा यक्ष्येशान योगिन्यः स्युः प्रतिपदा
दिषु । प्रतिपदहिनं चम्पाच पूर्वस्यां योगिनी । अतस्तत्संमुखे नयात्रा निषिद्धेत्यर्थः । रविभौमशनीनां मासृतमेष्वयहे मेषस्थे सति प्रतिपत्पंच
मी च दुष्टा भवति । श्रीमद्दिल्लीशस्तेनोद्दिष्टेति श्लोकः । श्रीमत्संडिजेत्यादि । स्त्रपाधूर्वं च तत्प्रत्ययं प्रतिपत्तिथेः स मकरो तु छंदस्तु निर्णायकं इति दे
वभट्टात्मजवाजपेययाजिरत्नाकरविरचिते जयसिंहकल्पद्रुमो घोते प्रतिपत्प्रकरणं समाप्तम् ॥ अथ द्वितीयानिरूपणं ॥ तत्रादौ शुक्लकृष्णद्विती

जयसिंहक॰ पाप्यानं ॥ हेमाद्रौ ॥ द्वितीयाहंसगासुभ्रापात्रपुस्तकधारिणीति ॥ द्वितीयाऽऽकुसुदाभामाचपथ्यामाज्ञकुंडिकेति । अथ द्वितीयानिर्णयः । तत्र कृष्णा
१०६ पूर्वा शुक्लोत्तरेति हेमाद्रिः । कृष्णद्वितीयादिमापूर्वा स्यात् यादिमासितात्वपरतः सर्वेतिदीपिकोक्तेः । सा द्वितीया परोपोष्या पूर्वविद्धा न तोन्यथेति
106 स्मृत्यंतरात् ॥ एकादश्यष्टमीषष्ठी द्वितीया च चतुर्दशी त्रयोदश्यमावास्योपोष्याः स्युः परान्विता इति विष्णुधर्मोत्तराच्च । मदनरत्नेपि । शुक्ल
द्वितीया परया ग्राह्याशुग्मायीतिवचनात् । कृष्णद्वितीयात्तु पूर्वविद्धैव ग्राह्या । द्वितीयाप्रतिपद्युक्ते त्याज्यमं च वचनात् । प्रातिपत्संमुखी कार्या
द्वितीया द्विजसत्तमेति ब्रह्मवैवर्तेश्च नाद्य । प्रातिपत्संमुखी प्रतिपत्संगनात् द्विद्वेसर्पोद्युक्तं मन्वेते पूर्ववचने शुद्धद्वितीयामात्रश्रवणात्त
यं द्वितीयाविशेषविषयत्वमेषामिति चेत् उच्यते । युग्मवाक्ये कृष्णप्रतिपदोमावास्यायुक्तत्वासंभवात् शुक्लप्रतिपदमावास्यायुग्मस्य प्रा
शस्त्यमुक्तं । तथा च शुक्लप्रतिपद्द्वितीयायुग्ममेतद्घ्नमिति दोषाभिधानेन निषिद्धत्वान्निगमवाक्यस्याविषयः । एवं च प्रतिपत्सद्वितीयेत्यादि
वाक्यस्य शुक्लप्रतिपद्द्वितीयान्यतीयायुग्मविषयत्वे निगमवाक्यविरोधः ॥ निगमवाक्यस्य च कृष्णद्वितीयाविषयत्वे निरवकाशापत्तं च च राम॰
वचनविरोधश्च इति ययोः कविषयत्वमेवं गीकर्त्तव्यं विशेषश्चात्र तत्र तत्र कारणो वक्ष्यते ॥ इति द्वितीयासामान्यनिर्णयः ॥ अथ द्वितीयाविशेषकृत्या १०६

106A नि॥ निर्णयामृते। चैत्रशुक्लद्वितीयायामुमापूजाग्निपूजा च कार्या। तदुक्तं भविष्योत्तरे॥ चैत्रशुक्लद्वितीयायामुमापूजा फलार्थिभिः। शिवपूजाग्नि
पूजा च कर्त्तव्या मुनिसत्तमेति। देवीपुराणे। उमां शिवं हुताशं च द्वितीयायां प्रपूजयेत्। हविष्यमन्नं नैवेद्यं देयं धान्येनाग्निवृत्तं। फलमाप्नोति
विप्रेंद्र सर्वक्रतुसमुद्भवमिति। अस्यामेवारभ्य विष्णुधर्मोक्तं बालेंदुव्रतं॥ मार्कंडेय उवाच। उमां तथान्यां वक्ष्यामि द्वितीयां सर्वकामदां। यामुपो
ष्य नरः कामान् सर्वानाप्नोत्यभीप्सितान्॥ चैत्रशुक्लद्वितीयायां संप्राप्य नृपमानवः। दिनावसाने कुर्वीत सम्यक् स्नानं नदीजले। दिनावसाने सं
ध्यासन्निहितकाले॥ बालेंदुमंडलं कृत्वा पूजयेच्छुक्लवर्णकैः॥ मंडलं कृत्वा तत्रैव चंद्रदर्शनकाले चंद्रमा वा प्रपूजयेत्सितपुष्पैः। श्वेतैः सुगंधैः फलैश्चै
व परमान्नेन भूरिणा॥ रक्तोत्थे विकारे श्वशुद्धेन लवणेन च। दिनावसाने देवेशं पूजयेद्वा निशाकरं॥ दिनावसाने चंद्रदर्शनकाले गगनस्थ
मेव वा चंद्रं मंडलं विनापि पूजयेदित्यर्थः॥ घृतेन हवनं कृत्वा नक्तं भुंजीत वाग्यतः॥ प्रणावादि नमोंतेन स्वाहांतेन च मेनात्रा नाममंत्रेणापू
जाहोमौ। ततस्तैलेन पक्वं भक्षयेत्सर्वदैव न॥ ततस्तद्दिनमारभ्य सर्वदैव व्रतावसानं यावत् तदहं तैलपक्वं न भुंजीतेत्यर्थः॥ एतद्व्रतं नरः कृत्वा
सम्यक्संवत्सरं सुधीः। सौभाग्यं महदाप्नोति स्वर्गलोकं च गच्छति॥ संवत्सरं वर्षपर्यंतं॥ प्रतिमासं शुक्लद्वितीयायां पूजाहोमनक्तभोजनानिका

योतिथिः। एतत्तु विदितं रिपुनाशकारि सौभाग्यदं रोगहरं च राजन्। प्रोक्तं व्रतं यादववंशमुख्य कार्यं प्रयत्नेन कुलस्त्रियापि। इति विष्णुधर्मोक्तं बालेंदु
द्वितीयाव्रतं॥ अथ तस्यामेव विष्णुधर्मोक्तं नेत्रव्रतं। मार्कंडेय उवाच। नासत्यौ देवभिषजावश्विनौ परिकीर्तितौ। तावेव कथितौ लोके सूर्यतना
श्विनौ रूपा सूर्यता राज्ञि यौ सूर्यचंद्ररूपौ॥ अश्वयानरतौ यस्मादश्विनौ परिकीर्तितौ। चैत्रशुक्लद्वितीयायां सोपवासो जितेंद्रियः। नासत्यौ देवभिषजौ
पूजयेत्प्रयतः शुचिः। गंधमाल्यनमस्कारैर्धूपदीपान्नसंपदा। कृत्वा च मूर्तिनिर्माणं नासत्यौ पूजयेन्नरः। नासत्ययमूर्तिस्तु विश्वकर्मोक्ता। द्विभुजौ दे
वभिषजौ गौरांगौ वाहलोचनौ। तयोर्दोषधेयः कार्यो दिव्यो दक्षिणहस्तयोः। सव्ययुक्तकरौ कार्यौ दर्शनीयौ तथा द्विज। दीपमालां तथा दद्यात्त
योर्निशि विशेषतः। कनकं रजतं चैव भेदद्या द्विजेषु दक्षिणां। संपूज्य नेत्रयुगलं विष्णोः संवत्सरं नरः। प्रदीप्ततेजा भवति चक्षुष्मांश्चैव जाय
ते॥ प्राणायाद्यांतु कुर्वीत दध्ना सुतघृतेन च॥ नेत्रव्रतं द्वादशवत्सराणि कृत्वा भवेद्भूमिपयाति प्रदीपः। हरूपरूपो रिपुगणप्रमाथी धर्माभिरामोऽनु
पवर्गमुख्यः॥ इति विष्णुधर्मोक्तं नेत्रव्रतं। ज्येष्ठकृष्णद्वितीयासमानकृत्साद्विः। ज्येष्ठस्य शुक्लद्वितीया कल्किजयंती। तदुक्तं। ज्येष्ठस्य शुक्लद्वितीयायाम
याबोद्धः कल्कीभविष्यति। नभस्ये चाद्वितीयायां बलभद्रोभवत्तदेति। इयं सोपपदा। तदुक्तं कालादर्शे॥ सिताज्येष्ठद्वितीयाच्च। श्रीनेद १०७

107A

शमीसिता। चतुर्थी द्वादशी माघे एताः सोपपदाः स्मृताः। अत्र देवशयननिषेधो नारदीये। युगादिषु च सर्वासु तथा मन्वंतरादिषु। अयनद्वा
यं प्रकुर्वीत तथा सोपपदास्वपीति। आषाढशुक्ला द्वितीया पारणमयात्रोत्सवः कार्यः। तथा च स्कांदे। आषाढस्य सिते पक्षे द्वितीया पुष्यसंयुता
तस्यां रथे समारोप्य रामं वै भद्रया सहेति॥ यात्रोत्सवं प्रवर्त्त्य प्रीणयेत द्विजान्बहून्। भद्रा सुभद्रा। श्रावणशुक्लद्वितीया वृहत्तपेत्यु
च्यते। अस्यामेवारभ्य भविष्यपुराणोक्तमशून्यशयनव्रतं। तत्र मासपूर्वविद्धा ग्राह्या। तदाह संवर्तः। कृष्णाष्टमी वृहत्तपा सावित्री वटपैतृकी
। कामचतुर्दशी रंभा उपोष्याः पूर्वसंयुता इति केचित्। मदनरत्ने निर्णयामृतादिषु तु यद्दैवं चंद्रोदयव्यापिनी तद्दैव कार्या। एकभक्ते दिवा
नक्ते निशि चंद्रोदयव्रते। तिथिस्तात्कालिकी ग्राह्या पारणान्ते परा तिथिरिति स्मृतिसंग्रहवचनात्। चंद्रोदयव्रतत्वं चास्य चंद्राय चार्घ्यो
दातव्यो हव्यकव्यफलादिभिरिति पुराणांतरवचनात्। दिनद्वये तत्र सत्वे असत्वे वा परा। चतुर्थी सितपक्षे तु मासेषु श्रावणादिषु अ
नया स्वव्रतं कुर्याज्जययात्फलाधिकामिति। अथ कथा। सुमंत्र उवाच॥ अशून्यशयनं नाम द्वितीयां श्रावणे तथा। सुपोष्य न वैधव्यं
स्त्री प्रयाति नराधिप। पत्नीवियुक्तस्तु नरो न कदाचित्प्रजायते। यासु पोष्य यस्यां देवतामुपास्य उपासनमेवात्रोपवासोभिमतो न भोज

जयसिंहक नाहूतिः। नक्तं भुंजीते स्वत्तरवाक्यविरोधात्। शेते जगत्पतिः हंसः। श्रियायामाईय दानृप। अशून्यशयना नाम तद्वितीयास्यात्तु सा तिथिः। कृष्णपक्षे द्विती
१०८ पायां श्रावणो मासि भारत। यदा शेते तदा याह्या शयनी सान्निहिता द्वितीया ग्राह्यै सर्वः। अत एवं श्रावणोत्र पौर्णमासंमतः। वामनपुराणे एकादश्यां
108 जगत्स्वामी शयनं परिकल्पयेत्। शेषाहिभोगपर्यंकं कृत्वा संपूज्य केशवं। अनुज्ञां ब्राह्मणेभ्यश्च द्वादश्यां प्रयतः शुचिः। लब्ध्वा पीतांबरधरः
स्वस्तिनिद्रां समानयेत्। त्रयोदश्यां ततः कामः स्वपते शयने शुभे। चतुर्दश्यां ततो यक्षाः स्वपंति सुखशीतले। पौर्णमास्यामुमानाथः स्वपते
चर्मसंस्तरे। वैयाघ्रे च जटाभारं समुद्ग्रथ्यान्यचर्मणा। ब्रह्मा प्रतिपदि तथा नीलोत्पलमये न घ। तल्पे स्वपिति लोकानां दर्शयन्मार्गमुत्तमं। वि
श्वकर्मा द्वितीयायां तृतीयायां गिरेः सुता इति। आषाढ्यवव्हितोत्तरद्वितीयायां विश्वकर्मस्वापमभिधायापस्मातिथ्याम्प्रस्वापिति विश्वकर्मा प्रजापति
ः। द्वितीया मासमुमा पुराणापुराणपरेशयनो विः। तस्यां तिथावच्येहरिं श्रीवत्सांकं चतुर्भुजं॥ पर्यंकस्थं समं लक्ष्म्या गंधपुष्पादिभिर्मुने। ततो देवाय शय्या
यां फलानि प्रक्षिपेत् क्रमात्। द्वितीयादिनात स्वापमेवातिथावशून्यशयन व्रतविधानात् इमं मंत्रमुच्चारयेत्। मंत्रं प्रणम्य च जगन्नाथं श्रीवत्सधारि- श्रीकां राम
त श्रीधाम श्रीपतेव्यय। गार्हस्थ्यं मा प्रणाशं मे यातु धर्मार्थकामदं। अग्नयो मा प्रणश्यंतु मा प्रणश्यंतु निर्जराः। पितरो मा प्रणश्यंतु मत्तो दांप १०८

108A ऽस्मभेदतः। श्रुवृपोग्रपः निर्जराः देवाः याम्यगाः पितरः। लक्ष्मा वियुज्यते देव न कदाचिद् यथा भवान्। तथा कलत्रसंबंधो देव मा मे वियुज्यतां॥
लक्ष्म्या न शून्यं वरद यथा ते शयनं सदा। शय्या ममाप्यशून्यास्तु तथात्र मधुसूदन॥ विह्नुर्हसेपु नरि मेमंत्राः पत्नी भर्तृवियोगं च भर्ता
भार्यासमुद्भवं नाप्नुवंति यथा दुःखं दंपत्यानि तथा कुरु। यथा श्रिया युतो विभुर्लक्ष्मी देव त्वया यथा। प्रसादात्तव देवेश मक्तिरस्तु
तथा वयोः। मासमस्तु त्राः परा श्रपतु मा भवने मा कुलक्रमः। अश्रयो माघ राशुप तुग्रहभंग स्तु मान यो। शेषोयं योर्भविष्यपुराणात् उक्ता
र्थः। एवं प्रसाद्य पूजां च कृत्वा लक्ष्मास्तथा हरेः। फलानि दद्यात् शय्यायां समभीष्टानि जगत्पतेः। अत्र चंद्रार्घ्यदानमुक्तं पुराणांतरे। चंद्रा
यवार्घो दातव्योदध्यक्षत फलादि भिरिति। अर्घ्यमंत्रश्च। गगनांगणसंदीप क्षीराब्धिमथनोद्भव। भाभासितदिगाभोग रमानुज नमोस्तु
ते इति। नक्तं प्रणम्यापयेत नेह रिं भुंजीत वाग्यतः। हरिं प्रणम्य नक्तं भुंजीतेत्यन्वयः। ब्राह्मणाय द्वितीये ह्नि शक्त्या देया च दक्षिणा। यानि तत्र
महाबाहो काले संति फलानि वा। मधुराणि नतीक्ष्णानि नवापि कटुकानि वा। दातव्यानि नृपश्रेष्ठ स्वशक्त्याशयने नृप। मधुराणी वदत्त्वा तु म
नो वल्लभतां व्रजेत्। तस्मात् कटुकतीक्ष्णानि स्त्रीलिंगानि च वर्जयेत्। स्वर्ज्जूर पानस लिंगानि स्थिते नाशिरस्मासह फलानि दद्यात् शय्यायां

मितिज्ञापने दानव्रततयासामासेनोयाज्ञानां फलानांयानीसादिनाविशेषाभिधानं॥ फलानिशापनेराज नूपद्रमामगहरसन्तु।एतानेवतु वि
प्रसगांगेयसहितानिच।द्वितीयेन्हिप्रदेयानिभक्त्याश्यामचभारत।तथासोदानंतथाघानसफलदानसमन्वितं।एतानियज्ञमामगहरसज्ञायने
उपकल्पितानि फलानि।द्वितीयेन्हिगांगेयसहितानिविप्रसप्रदेयानीत्यन्वयः।तथासोदानंकार्यमितिशेषः।यज्ञभा गहरःयज्ञपुरुषः
।गांगेयमन्त्रस्तुवर्णोच्छिते नाशिरसाविधुमानेनवंतेन।एवं करोतियःसम्यक्रोमासचतुष्टयं।तस्यजन्मत्रयंचौरग्रहभंगोनजायते।मास
चतुष्टयंकृत्स्नंद्वितीयास्वितिशेषः।बोधिन्यनंतरद्वितीयायांसमापनीयमितसर्वःसमाप्तोकर्त्तव्यताविशेषः५ पद्मपुराणे॥ ॥तसहेवस
सकुलेमंत्रादिकमभिधाय।शंकरउवाच।गीतवादित्रनिर्घोषंदेवदेवस्यकारयेत।घंटाभवेदशक्तस्यसर्ववाद्यमयीयतः।स्नंतस्नअगोविंदमश्री
पाल्तैलवर्जितं।नक्तमक्षारलवणांयावन्मासचतुष्टयं।ततःप्रभातेसंजातेलक्ष्मीपतिसमन्वितां।दीपान्नभाजनेपूर्णांशय्यांदद्याद्विलक्षणां
।इमासचतुष्टयंतेनतुप्रतिमासंकार्तिकेत्वथसंप्राप्तेशय्यांश्रीकांतसंयुतां।सोपस्कारांसोदकुंभांमासान्नांदद्याद्विजातये।इतिभविष्योत्तरारम्भः
त।पादुकोपानहछत्रचामरासनसंयुतां।अभीष्टोपस्करैर्युक्तांशुक्लपुष्पांबरावृतां।सोपधानकविश्रामांफलैर्नानाविधैर्युतांतथाभरणधान्ये १०९

109A

स्त्र यथाशक्त्या समन्वितां। अत्रं गां सायविशाय वैश्याय कुटुंबिने। दातव्या वेदविदुषे न च कुत्रांति ने काचित्। दातव्येति श्रुवौ क्त दानानुवादेन सं श्रद्धनावि
वेचनं। तत्रोपवेश्य दांपत्यमलंकृत्य विधानतः। पत्न्याश्वमाजने दघाङ्कक्ष्यमो उसमन्विता। ब्राह्मणस्यापि सौवर्णीं स्वयस्कारसमन्वितां। प्रतिमां
हे व देवस्य सोदकुंभां निवेदयेत्॥ एवं यस्तु पुमान्कुर्याद् अशून्यशयनं हरेः॥ वित्तशाठ्येन रहितो नारायणपरायणाः। पत्नी न तस्य विरहः कदा
चिदपि जायते। नारी वा विधवा व्रतमनयाव चंद्रार्कतारकं। मत्स्यपुराणे॥ न विरूपं न शोकार्त्तो दांपत्यं जायते क्वचित्। न पुत्रपशुरत्नानि क्षयं यांति
नृपोत्तम सप्तकल्पसहस्राणि सप्तकल्पशतानि च। कुर्वन्नशून्यशयनं विष्णुलोके महीयते। भविष्यपुराणे। अशून्यशयनं सोयधर्मकामा
र्थसाधकः। भवत्यव्याहतैश्वर्यः पुरुषो नात्र संशयः। नारी वा राजधर्मज्ञा व्रतमेतद्यथाविधि। या करोति न शोच्यासौ बंधुवर्गे स जायते। वैधव्यं दु
र्भगत्वं च भर्तृत्यागं च सत्तम। नाप्नोति जन्मत्रितयमेतत्कृत्वा महाव्रतं। इत्येषा कथिता राजन् द्वितीयातिथिरुत्तमा॥ यासु पोष्य नरो राजन्नृद्धिं
वाद्धिमव्ययं व्रजेत्॥ इत्यशून्यशयनद्वितीयाव्रतं। अथाश्विनशुक्लद्वितीया स्कांदे पुराणे। आश्विने मासि वैशाखादि तीया शुक्लपक्षगा। दा
ने प्रदत्तमेतस्यामनंतफलमुच्यत इति। कार्त्तिकशुक्लद्वितीयायमद्वितीया। सा चापराह्णव्यापिनी ग्राह्या एतत्तु कं निर्णयामृतादौ॥ मध्यान्ह

जयसिंहक
११०
110

व्यापिनी पूर्वविद्धा चेति हेमाद्रिः। इयं या कर्मकालव्यापिनी सैव ग्राह्या। द्वि। न द्वये कर्मकालव्याप्तौ द्वितीयासामान्यनिर्णयोऽवगन्तव्य इति मदनः। अ
ष्टधाविभक्ताह्निनपंचमभागव्यापिनी ग्राह्येति स्मार्त्तः। अपराह्णस्तु द्वेधाविभक्तदिनोत्तरार्धभागो गौण इति तत्प्रक्रमिति कृत्यरत्नावल्यां अत्र
कृत्यमुक्तं स्कान्दे। ऊर्जे शुक्लद्वितीयायामपराह्णेऽर्चयेद्यमं। स्नानं कृत्वा भानुजायां यमलोकं न पश्यति। ऊर्जे शुक्लद्वितीयायां पूजितस्तर्पितो यमः। म
हिषासनमारूढो दण्डमुद्गरधारिभिः। वेष्टितः किंकरैर्हृष्टैस्तस्मै यच्छति वाञ्छितं। यमुनायां स्नानं कृत्वा यमं पूजयेत्तर्पयेद्वा। अस्यां भगिनीभिः
भ्रातृपूजनं कार्यं तथा च लिंगपुराणे। कार्त्तिके तु द्वितीयायां शुक्लायां भ्रातृपूजनं। या न कुर्याद्विनश्यन्ति भ्रातरः सप्तजन्मसु। तस्मादिति शे
षः। भविष्योत्तरेऽपि। कार्त्तिके शुक्लपक्षे तु द्वितीयायां युधिष्ठिर। यमो यमुनया पूर्वं भोजितः स्वगृहे स्वयं। अतो यमद्वितीया सा प्रोक्ता लोके युधिष्ठि
र। अस्यां निजगृहे पार्थ न भोक्तव्यमतो बुधैः। यत्नेन भगिनीहस्ताद्भोक्तव्यं पुष्टिवर्धनं। दानानि च प्रदेयानि भगिनीभ्यो विशेषतः। स्वर्णालंका
रवस्त्राणि पूजासत्कारभोजनैः। सर्वा भगिन्यः संपूज्या अभावे प्रतिपन्नकाः। प्रतिपन्नकाः प्रतिपन्नाः भगिनीत्वेन व्यवहृता इत्यर्थः। मित्रभगि
न्य इति हेमाद्रिः। पितृव्यभगिन्य इत्यपि हेमाद्रिः। ब्रह्मांडे। या तु भोजयते नारी भ्रातरं युग्मके तिथौ। अर्चयेच्चापि तांबूलैर्न सा वैधव्यमाप्नुयात्॥ ११०

110A भ्रातुर्गृहः क्षयो राजन्न भवेत्तत्र कर्हिचित्। तावित्रगुप्तस्य पूजां च कुर्याज्ज्ञानस्य वृद्धये। मषीपात्रं लेखनीं च संपूज्य तु प्रयत्नतः। सर्वान्कामानवाप्नोति
यमलोकं न पश्यति। गौडग्रंथेत्। यमं च वित्रगुप्तं च यमदूतांश्च पूजयेत्। अर्घ्यश्चात्र प्रदातव्यो यमाय सहजद्वयैः। भ्रातृभगिनीभिरित्यर्थः। अर्घ्यमं
त्रः। एह्येहि मार्तंडज पाशहस्त यमांतकालोकधरामरेश। भ्रातृद्वितीयाकृतदेवपूजां गृहाण चार्घ्यं भगवन्नमस्ते। पूजानंतरं प्रणाममंत्रः। धर्मराज
नमस्तुभ्यं नमस्ते यमुनाग्रज। पाहि मां किंकरैः सार्द्धं सूर्यपुत्र नमोस्तु ते। यमस्वसर्नमस्तेस्तु यमुने लोकपूजिते। वरदा भव मे नित्यं सूर्यपुत्रि नमोस्तु ते
कनिष्ठात् भोजनदाने मंत्रः। भ्रातस्तवानुजाताहं भुंक्ष्व भक्तमिमं शुभं। प्रीतये यमराजस्य यमुनायाः विशेषतः। ज्येष्ठात्तत्वाग्रजाताहमिति पठे
त्। इति यमद्वितीयाव्रतं। अथ भविष्योत्तरोक्तं यमद्वितीयाव्रतं। श्रीकृष्ण उवाच। संत्येतास्तिथयः पार्थ द्वितीयाश्च विश्रुताः। मासे मासे तु मिश्रितत्वः प्रा
वृट्काले मलापहाः। गोपितास्ताः सदा पार्थ न प्रोक्तास्त्व मयाक्वचित्। प्रकाशयाम्यहं ताः सम्यक् शृणु सर्वाः समाहितः। प्रथमा श्रावणे मासि तथा
भाद्रपदे परा। तृतीयाश्वयुजे मासि चतुर्थी कार्तिके भवेत्। श्रावणे कलुषा नाम तथा भाद्रे च गीर्मला। आश्विने प्रेतसंचारा कार्तिके याम काम
नामुपिष्ठिरुवाच। कस्मात्सा कलुषा प्रोक्ता कस्मात्सा गीर्मला मता। कस्मात्सा प्रेतसंचारा कस्माद्याम्या प्रकीर्तिता। श्रीकृष्ण उवाच। पुरा वृत्रवधे

जयसिंहक.

१११

वृत्रेपापमासाद्येपुरंदरो। ब्रह्महत्यापनोदार्थमश्वमेधेप्रकीर्तिते। क्रोधादिंद्रेणावैब्रह्महत्यासाविनिसृदिता। षड्विधासाक्षितौक्षिप्तावृक्षेतोयेमहीतले
।नार्योवन्हौब्रह्महत्यांसंविभज्ययथाक्रमं। तत्पापंश्रावणोवृदं द्वितीयायांदिनोदये। नारीवृक्षेनदीभूमिंवन्हिब्रह्महणांतथा। निर्मलीकरणाज्ज्ञा
तापतः साकलुषाभूता मधुकैटभयोर्न्नेपुरामन्यातुमेदिनी। अश्रुपातपविश्वासान्नारीणांतुरजोमलं। नघोजलमलाः सर्वेवन्हेर्धूम
मिवामलं। कलुषाश्चिरंतसंसातेनेषाकलुषामता। विवरंतिहतपापाश्चितापीत्यज्याकृतपापाश्चितानुगृहीतंविवरंति। अतएवतत्सांप्र
तिसंवत्सरंप्राप्यप्रायश्चित्तंकर्तव्यं। गौर्गिराभारतीवाणीवाग्मेधासरस्वती। गौर्मलंवहतेयस्माद्वितीयागौर्मलामता। देवर्षिपितृधर्माणांनिंद
कानास्तिकाः खलाः। तेषांसावाङ्मलंब्रूद्वितीयातेनगौर्मला॥ अनध्यायेषुशास्त्राणिपाठयंतिपठंतिवा। शास्त्रविक्रेतारिकाश्रोता
तेषांयेशब्दजाः स्मृताः। ताद्वितीयायांततोयगौर्मलावसा। अतस्तस्यांसरस्वतीपूजाकार्येतिसर्गः। प्रेतास्तुपितरः प्रोक्तास्तेषांतत्संस्तुसं
चरः। द्वितीयायांयतोलोकेतेनसाप्रेतसंचरा। अग्निष्वात्ताबर्हिषदः आज्यपाः सोमपास्तथा। पितामहादयः सर्वेयेचान्येप्रेतसंचराः। पुत्रैः पौत्रैः राम.
दौहित्रैः स्वधामंत्रैस्तुपूजिताः। श्राद्धदानमखैस्तृप्तायांतिनः प्रेतसंचरा। अतस्तस्यांपार्थश्राद्धंकार्यमितिसर्गः। कार्तिकेशुक्लपक्षस्यद्वि १११

|||

111A

तीयायां युधिष्ठिर।यमो यमुनया पूर्वं भोजितः स्वगृहे तदा।द्वितीयायां महोत्सर्गे नारकीयाश्च तर्पिताः।पापेभ्योपि विनिर्मुक्ता मुक्ताः सर्वे विबंधनात्
।अंतं शिताश्च ते तुष्टाः स्थिताः सर्वे यदृच्छया।तेषां महोत्सवो वृत्तो यमराष्ट्रसुखावहः।अतो यमद्वितीया सा प्रोक्ता लोके युधिष्ठिर।अस्यां नि
जगृहे पार्थ न भोक्तव्यमतो बुधैः।स्नेहेन भगिनीहस्ताद्भोक्तव्यं पुष्टिवर्द्धनं।दानानि च प्रदेयानि भगिनीभ्यो विधानतः।।स्वर्णालंकारवस्त्राणि पूजा त
सत्कारभोजनैः।सर्वा भगिनीभ्यः संपूज्या अभावे प्रतिपन्नकाः।पितृव्यभगिनीहस्तात्प्रथमायां युधिष्ठिर।पितृव्यभगिनी पितृव्यसंबंधभगिनी पि
तृव्यकन्येत्यर्थः।मातुलस्य सुताहस्ताद्द्वितीयायां तथान्यया।।पितृमातृस्वसुः कन्ये तृतीयायां तयोः करात्।भोक्तव्यं सहजायाश्च भगिन्या हस्ततः परं।
सर्वासु भगिनीहस्ताद्भोक्तव्यं बलवर्द्धनं।सर्वासु सर्वद्वितीयासु।धन्यं यशस्यमायुष्यं धर्मकामार्थसाधकं।व्याख्यातं सकलं पार्थ सरहस्यं मया त
व।यस्यां तिथौ यमुनया यमराजदेवः संभोजितो जगति सस्नेहसौहृदेन तस्यां स्वसुः करतलादिह यो भुनक्ति प्राप्नोति वित्तमथ भोगमनुत्तमं स
ः।इति भविष्योत्तरोक्तं यमद्वितीयाव्रतं समाप्तं।मार्गशुक्लद्वितीयायां पितृपूजनं कार्यं तदुक्तं हेमाद्रौ लिंगपुराणे।वृश्चिके च द्वितीयायां शुक्लायां
पितृपूजनं।यो न कुर्याद्द्विजश्रेष्ठ पतंति पितरः सप्तजन्मगाः।अथ पौषशुक्लद्वितीयायां विष्णुधर्मोत्तरोक्तमारोग्यव्रतं।।पुष्कर उवाच।पौषशुक्लाद्वि

जपकल्प·
११२
112

तीयायां गवां श्रृंगोदकेन तु। स्नात्वा शुक्लांबरो भूत्वा सूर्ये लक्ष्म्युपागते। बालेंदोः पूजनं कृत्वा गंधमाल्यानुलेपनैः। धूपदीपनमस्कारैस्तथा चैवान्नसंप
दा। दध्ना च परमान्नेन गुडेन लवणेन वा। पूजने ब्राह्मणानां च पूजयित्वा निशाकरं॥ यावदस्तं न याति इंदुस्तावद्देवसमाचरेत्। आहारं गोरसप्रायमध
ःशायी निशां नयेत्। एवं संवत्सरे पूर्णे सौम्ये मासि द्विजोत्तम॥ एवमिति प्रतिमासं शुक्लद्वितीयासु चंद्रपूजनविधिनेत्यर्थः। सौम्ये मार्गशीर्षे। बालेंदो
ःपूजनं कृत्वा पूर्वं संस्मृत्वा विशेषतः। वासांसि रजतं कुंभं च कांचनं च द्विजातये। दत्वा तु पूर्ववत् स्नात्वा व्रतपारगतो भवेत्। व्रतेनानेन धर्मज्ञो रोगमेवं
अपोहति। सौभाग्यं प्राप्नोति तथा पुष्टिं च मनुजोत्तम। कामं समाप्नोत्य च चैकमिष्टं यशस्तथाग्र्यं प्रचुरं च धैर्यं। अभ्यासतस्तस्य समस्तकामान्
रस्तथाप्नोत्यथवापि नारी॥ इति विष्णुधर्मोक्तमारोग्यद्वितीयाव्रतं। बृहस्पतिवारयुक्तद्वितीयासु विधिपूजनमुक्तं ब्रह्मपुराणे। बृहस्पतौ द्विती
यायां विधिवद् विधिपूजनं। कृत्वा नक्तं समश्नीयात् लभते भूतिमुत्तमां। विधिर्ब्रह्मा। तत्पूजनं च गायत्र्यापोशाणमंत्रेण वा। अन्यमासद्विती
यासु काश्चिद् व्रतविशेषः प्रसिद्धो नास्ति। यदि कश्चित्स्यात्तर्हि युग्मवाक्येन परविद्धायामेव कार्यः। नक्तव्रतविशेषे तु तत्कालव्यापिन्यामेवेति सि ताम·
द्धांतः। अथ सिद्धविरुद्धादिकं। द्वितीया बुधवारे शस्ता सिद्धा। ज्योतिषे बुधवारे द्वितीया च द्वादशी सप्तमी पुनः। मृगोत्तराषाढहस्तश्रवणान्विका सिद्धि ११२

112 A

हारिकेति। अत्र कार्यो ऽभ्यंगः सिद्धो भवति। इयं शुक्रवारे त्वविरुद्धा। अत्र शुभकार्यं न कार्यं। मार्गे विरोहिणी ज्येष्ठा द्वितीया सप्तमी पुनः॥ पुष्यो मघा त
था श्लेषा सर्वकार्येषु वर्जितेति। द्वितीयायां वैवाहिकं कर्म भूषणाकर्मेत्यादीनां मार्गगमनं नवतारंभं पौष्टिकं कर्म च कुर्वीत। तदुक्तं भास्करेण॥ व्रतपौष्टि
कोद्वितीयाद्वादश्योः सप्तमीषु कुर्वीत। पूर्णगृहनृपादेशपनशकटयानाश्व कर्माणीति। द्वितीयायां श्राद्धविट्क्षत्रियैर्मलापहस्नानं न कार्यं तदु
क्तं भास्करेण। त्रयोदश्यां द्वितीयायां दशम्यां च विशेषतः। शूद्रविट्क्षत्रियाः स्नानं न नरेषु कुर्युः कथं वनेति॥ स्नानं तु स्वनुज्ञानं दशमी त्रयोदश्यर्थं
द्वितीयादित्रयं निहंति। मलापहस्नाननिषेध एवं नित्यनैमित्तिककाम्य बाधते ति। अत्र उत्तरस्यां दिशि यात्रा न कार्या। धर्मे नस्थेर वो द्विती
याध्यायो भवति॥ श्रीमद्दिलीशेत्यादिश्रीमत्पंडितादिपादोन्मोकद्वयंस्वविवत्॥ गुणं भाषते ये स्वतीयम करोन्निर्णायकं सद्गुणामः॥ इति देव
महात्मज पौण्डरीकयाजिरत्नाकरविरचिते जपसिंहकल्पद्रुमे द्वितीयाप्रकरणं समाप्तम्॥ अथ तृतीया निर्णयः। तत्रादौ शुक्लकृष्णपक्षभे
देन तृतीयाख्यानं। तृतीया वृषगा गौरीशूलपन्नघ रामता। तृतीया तत्र्यै गानीलाशंखयात्र धरा हिदोरीति। रंभाव्यतिक्रांत तृतीया यावव्रतदर्थीयुतेवो
पवासादिषु ग्राह्या। एकादश्यष्टमी षष्ठी पौर्णमासी चतुर्दशी। अमावास्या तृतीया च ता उपोष्याः परान्विताः इति विष्णुधर्मोत्तर वचनात्। युग

ज प कल्प॰

११३

113

वाक्यं रंभाव्रतविषयं। रंभाख्यं वर्जयित्वा तु तृतीयां द्विजसत्तम। अन्येषु सर्वकार्येषु गणायुक्ता प्रशस्यते इति ब्रह्मवैवर्त्तात्। गणायुक्ता चतुर्थीयुक्ता। आपस्तं-
बोपि। चतुर्थीसंयुतायां वै सा तृतीया फलप्रदा। अवैधव्यकरी स्त्रीणां पुत्रसौभाग्यदायिनी। द्वितीयावेधनिषेधो ब्रह्मवैवर्त्ते। द्वितीयाशेषसंयुक्तां या करो-
ति विमोहिता। सा वैधव्यमवाप्नोति प्रवदंति मनीषिणः। दीपिकायामपि। रंभां विहाय तत्र जनस्तृतीयामित्याहि। अत्र यद्यपि द्वितीयावेधः। स्वल्पोपि गौ-
रीव्रतेषु त्याज्यो न मुहूर्त्तत्रयपरिमित एव। अत एव मदनरत्ने स्कंदपुराणे। कलाकाष्ठापि वा चैव द्वितीया संप्रदृश्यते। सा तृतीया न कर्त्तव्या कर्त्तव्या
गणसंयुतेति।। तेनैतेषु गौरीव्रतेषु उत्तरदिने स्वल्पापि तृतीया ग्राह्या न त्रिमुहूर्त्तत्वकर्मकालव्यापित्वाद्यादरः। मुहूर्त्तमात्रसत्वेपि दिने गौरीव्रतं परे।
शुद्धाधिकायामप्येवं गणायोगप्रशंसनादिति माधववचनात्। यदा तु उत्तरदिने स्वल्पापि न लभ्यते तदा द्वितीयाविद्धापि ग्राह्या तथा च वृद्धवसिष्ठः। ए-
कादशी तृतीया च षष्ठी चैव त्रयोदशी। पूर्वविद्धा तु कर्त्तव्या यदि न स्यात्परेहनीति। रंभाव्रतविषये तु पूर्वैव ग्राह्या। कृष्णाष्टमी बृहत्तपा सावित्री वट-
पैतृकी। अनंगत्रयोदशी रंभा उपोष्या पूर्वसंयुता इति निगमवचनात्। इति तृतीयानिर्णयः। अथ तृतीयाकृत्यानि।। तत्र चैत्रशुक्लतृतीयायां रामः
होलोत्सवो रामार्चनं चंद्रिकायां।। गारुडो मधौ शुक्लतृतीयायां जानकीरमणां प्रभुं। राजोपचारैः संपूज्य मासमांदोलयेत्कलौ। दक्षिणाभिमुखं दे- ११३

113A वंदोल मानंस्तु योश्वरं। सुपूजितं स्कंदृष्ट्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते॥ चैत्रे मासि सिते पक्षे तृतीयायां रमापतिं। दोलारूढं समभ्यर्च्य मासमांदोलयेत्कलौ। दो
लारूढं प्रपश्यंति ये कृष्णं मधुमाधवे। अपराधसहस्रैस्तु मुक्तास्ते नात्र संशयः। दोलारूढस्य देवस्य ये ये कुर्वंति जागरं॥ सर्वे पुण्यफलावाप्तिं निमिषेनि
मिषे भवेत्। इयमेव गौरीतृतीयेत्युच्यते। तत्र सहर्जे मात्रापि परिपुत्ताया ह्येसुत्तं॥ अथासामासंगौरीव्रतं। गौरीव्रतमथो वक्ष्ये सर्वस्त्रीणां सौभाग्यवर्द्ध
नं। चैत्रे शुक्लतृतीयायां गौरीव्रतं समाचरेत्। उपोष्य तु प्रयत्नेन विधानमिदमाचरेत्। रक्तांबरधरो भूत्वा क्रोधलोभविवर्जितः। स्थंडिले हस्तमात्रे
तु कर्त्तव्यं गंधमंडलं। कुंकुमेंदुसमीतेन वर्तुलं च विवर्जयेत्। इंदुः कर्पूरः समीतं चंदनं। तत्र मध्ये प्रजितव्या प्रतिमा हेमसंभवा। मधुजा तदभावे तु पु
रा केनापि निर्मिता। रक्तचंदनजा वाथ कर्त्तव्या सा प्रमाणतः। पंचकृत्वाथवा पूज्या तत्र मासं विधानतः। पंचकृत्वापं चापिंडमपीत्यर्थः। रक्तपुष्पैः सुसं
पूज्या जातीचंपकसंयुतैः। पाटलाकरवीरैश्च रक्तपद्मैर्यथातथा। पारिजैर्मल्लिकाकुंदैस्तथा रक्तोत्पलैस्तथा। स्थलपद्मैः किंशुकैश्च तथा दमनोत्पल
केतकैः। एवं पुष्पैस्तथा नैवेद्यं पूजनीया प्रयत्नतः॥ पारिजः पारिजातः। इंदुना कुंकुमेन वस्त्रयोर्भूयः समालभेत्। नानाविधानि रत्नानि मुकुटाग
दकानि च। कुंडलाभरणान्यत्र रशनादीनि दापयेत्। रशना क्षुद्रघंटिका। भक्ष्याणि पत्रान्नान्निघृतकुंड्युतानि च। शीतलं च घनं दुग्धं सुगं

जय·कल्प· नवदधिपिष्ठिलं।घनं क्वाथेन घनीकृतं॥सुस्वादुं मनोहरं॥पिष्ठलं विकृतं।कांभेन नवनीतं तत्र याशी खरिणी पुनः।कर्पूरमोदयिसतंत्रवः।शीखरिणीरसा
११५ लामध्यदेशे प्रसिद्धा।पानकं चैव पानीयं सर्वं द्रव्यं दापयेत्ततः।पानकं मशर्करास्त्रफलादिरसः।सुवर्णं स कर्पूरं।रक्तवस्त्राणि देया निसंभाग्रदीनि
114 वाद्यतः।आचार्यश्चैव संपूज्यं तेषूज्यनीयः प्रयत्नतः।हेमवस्त्रान्नपानैश्च विजशाद्यं विनाशुतं॥रात्रौ जागरणं कार्यं कुमारीभोजयेत्तथा।देवीनामा
निवक्ष्यामि मासिमासि यथाक्रमं।प्राशनं तु विशेषेण।यथा वदनुपूर्वशः।गौरी उमा च ललिता सुभगा भगमालिनी।मनोन्मनी भवानी च कामम
दा भोगवर्द्धिनी।अंबिका चेत यात्रहस्ता रुद्राणी पूजयेत्क्रमात्।द्वेनांताः सितपक्षे तु कृष्णपक्षे तथा शृणु।रतिः प्रीतिर्धृतिर्बुद्धिर्मतिः पुष्टिश्च कीर्तिताः
प्रज्ञा मेधा तथा वायोश्रीरकाकीर्तिरेव च।सितासिता भेषा पक्षाभ्यां ब्रतं यत्नात्समाचरेत्।अशक्तत्वाद भावाद्वा द्रव्याणां तु स्थितं हितं।प्राशनं तत्र क
र्तव्यं शास्त्रोक्ते नैव वर्त्मना।तत्र स्नात्वा तु मासाभे रोगादिजनकत्वेन प्राशनाशक्तौ चक्रमे गोक्षाद शतु मासेषु यत्स्थितं लक्ष्यं पञ्चाहे तंततत्
प्राशनीयमिति अशक्तत्वादेरर्थः।प्रतिमासि प्रवक्ष्यामि शुक्लपक्षे क्रमेण तु।क्षीरं दधि घृतं चैव गोमूत्रं च कुशोदकं॥बिल्वपत्रोदकं चैव तथा न्य राम·
वं दनोदकं॥जातीपत्रोदकं चैव पद्मके शरमेव वा नागकेसरसंज्ञं तं वलवंगं चंद्रमेव वा।शुक्लपक्षे तु कथितं चैत्रात्प्रभृति षण्मुखा प्राशनं कृष्णपक्षे ११५

114A तु रूप्यमानं भ्रमणु ष्वतत्र । वलां कंकोलकं चैव प्राशयेत्तु शतावरी ॥ घनं लघुसूरं हारसमारि वांशं खपुष्पि कां । श्वैरीषं स्तुरसीयत्नेन संजवमौ त्रिकं तथा ।
धारोदकं सहदृशकं प्राशने कथितं तव ॥ इति गौरीव्रतं ख्यातं सौभाग्यस्त्री सुपुत्रदं । आयुरारोग्यदं स्त्रीणामिह लोके परत्र च । इमं व्रतं वंशपत्का स्त्री
षु नान्य इन्द्र तु हितं । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन गौरीव्रतमुपाचरेत् । अंजनं रक्तसूत्रं च तांबूलं कुंकुमं तथा । दर्पणी यजने छत्रमासनं पानमुत्तमं । गृहोप
करणी सर्वं हेमजं वाथ ताम्रजं । व्रती तेनैव दद्यात् व्रममावापो यपमयत्नतः । स्त्रीणां चैव कुमारीणां विद्वांगणभाग्यानि च । दातव्यानि प्रयत्नेन यदिच्छेद्वृ
तिमात्मनः । इत्येतत्सारहस्यं तु गौरीव्रतमुदाहृतं । इति कालोत्तरोक्तं गौरीव्रतं ॥ इयं दोलनतृतीये त्युच्यते ॥ तत्र पार्वतीमीश्वरं च संपूज्या दोलये
त् । रात्रौ जागरणं तत्र क्षिपाद्दानं च कुर्यात् । तदुक्तं देवीपुराणे । तृतीयापां यजेद्देवीं शंकरेण समन्वितां । कुंकुमागुरुकर्पूरमणीवस्त्रसुगंधकैः
स्रग्गंधधूपदीपैश्च दमनेन विशेषतः । आंदोलयेत्ततो वत्स शिवोमातुष्टये सदा । रात्रौ जागरणं कृत्वा प्रातर्दद्याच्च दक्षिणां । हेमवस्त्रान्नपानानि
ताम्बूलानि स्रजस्तथेति । शंकरोमामूर्जिंस्वरूपं च तत्रैवोक्तं । सौवर्णी तूमा कार्या राजतः शंकरस्तथा । वत्सभूर्जस्तु देवेशो द्विभुजा तु उमा भवेत्
। इति दोलनतृतीयाव्रतं । अथ चैत्रमासे पदमाघशुक्लतृतीयास्तु भविष्योत्तरोक्तं गौरीव्रतं । सुधिष्ठिर उवाच ॥ चैत्रे भाद्रपदे माघे रूप सौभाग्यपदो

जय·कल
११५
115

स्पदं ॥ तृतीयात्रयमेतन्मे कृष्ण कस्मान्न कीर्तितं ॥ किमहं भक्तिरहितस्तत्रयी मार्गातिगोथवा ॥ स्तुभ्रासि इदं जगत्सेत ज्ञोपितं केन हेतुना ॥ श्रीकृष्ण
उवाच ॥ भवान्धर्मार्थकुशलः सर्वज्ञ इति मे मतिः ॥ व्रतं चैतज्जगत्ख्यातं नाख्यातं तेन ते मया ॥ पघुनिश्रवणो बुद्धिः शृणु यत्नात्पांडुनंदन ॥ कोमेः श्रोताज
गत्यास्मिन्नृषवतासदृशो मम ॥ ज्याव विजयाचैव उमायाः परिचारिके ॥ आगत्य मुनिकन्याभिः पृष्टेभीष्टफलेच्छया ॥ भवत्यौ सर्वदा देव्याश्चित्तवृत्ति
विदे किल ॥ केन व्रतोपवासेन कस्मिन्नहनि पार्वती ॥ पूजिता तोषमायाति मंत्रैः कैश्च वरानने ॥ तासां तद्वचनं श्रुत्वा जया प्रोवाच सादरं ॥ श्रूयता
मभिधास्यामि सर्वकामफलप्रदं ॥ व्रतमुत्सवसंयुक्तं नरनारीमनोरमं ॥ चैत्रे मासि तृतीयायां दंतधावनपूर्वकं ॥ उपवासस्य नियमं गृहीत्वा याङ्ग
क्तिभावतः ॥ अंजनं वसनं तांबूलं सिंदूरं रक्तवाससी ॥ विभूषाल्सोपवासापि त्रवैधव्यकरं परं ॥ विधवा पतिमार्गेण कुमारी वा यदृच्छया ॥ कुर्या
द्धार्यार्चनविधिं शृणुतां मत्रवक्रमः ॥ विचित्रपट्टवस्त्रैश्च कुर्यान्मंडपिकां शुभां ॥ कारयेत्कुसुमामोदवासितां भूषितां शुभां ॥ प्रवालालंबित
प्रांतां मंजरीदिव्यवितानकां ॥ विन्यस्तपूर्णकलशां पीठसंविष्टसद्विजां ॥ पुरतः कारयेत्कुंडं हस्तमात्रं समेखलं ॥ ततः स्नात्वा शुचिर्भूत्वा परिधा राम
यस्तु वाससी ॥ देवान्पितॄन्समभ्यर्च्य ततो देवीगृहं व्रजेत् ॥ नामाष्टकेन संपूज्य गौरीं शंकरवल्लभां ॥ नामाष्टकेन वक्ष्यामि येन ॥ तोभर्तुर्वल्लभा ११५

115A मितिपार्श्वेऋषभध्वजवृक्षभामिरैर्याः। तत्कालप्रभवैः पुष्पैर्गंधाढ्यैर्बकुलाकुलैः। कुंकुमेन समालभ्य कर्पूरागरुचंदनैः। एवं संपूज्य विधिवत्तद्धू
पेनाधिवासयेत्। पार्वती ललिता गौरी गायत्री शांकरी शिवा। उमा सती समुद्दिष्टं नामाष्टकमिदं शुभं। लड्डुकैः खंडवेष्टैश्च गुडाकैः सिंहकेसरैः।
सोहालकैश्च हृद्यैश्च दधिभक्तैः सुसूपकैः। घृतपक्वैर्बहुविधैः सुविभिः परिकल्पितैः। दृष्टिप्राणप्रियैर्हृद्यैर्नैवेद्यैः पूजयेदुमां। सिंहकेस
रैः सिंहकेशरवृद्धलेकृतोः श्वान्यकं जीरकं मंथकुंकुमं लवणं गुडं। कुष्टं भंवेक्षुकांडवहरिद्रां च पुरो न मेध्य। भव्यं सुत्वक्छं नारिकेलं सनारिंगं बी
जपूरं सदाडिमं। कूष्मांडं त्रपुसं कर्कं दधित्थं पनसं तथा। कदलं वंत्तवत्। नातिपक्वमिश्रथः। त्रपुसं वालुकं। दाक्षिणात्यं कपित्थं। कालोद्भवानि वा
न्यानि फलानि पुरतो न्यसेत्। यंत्रकोल्हूखलं शिलाश्च पुंसांतति मिः सह। नेत्रांजनशलाकां वनखसाधनकानि च। दर्पणांनि मंल्लं घंटां भ
वानि वै निवेदयेत्। शंखतूर्यनिनादैश्च गीतमंगलनिःस्वनैः। भक्त्या शक्त्या च संपूज्य देवीं शंकरवल्लभां॥ ततोऽस्तसमये भानोः कुमार्यः करकैः
र्नवैः। स्नानं कुर्युर्मुदायुक्ताः सौभाग्यारोग्यसिद्धये। कुमार्यस्तिव्रतं वारीणि नाप्युपलक्षणं। यामे यामे गते स्नानं देवीपूजनमेव च। ते रक्तामामिहेर्द्धे
मास्तिलाज्येन प्रशस्यते। पञ्चामासनास्थिता साध्वी तेनैवाद्धैः तावास स्याः। गौरिवत्केशस्तापप्रात्तांरात्रिम तिवाहयेत्। काश्चिज्जायंति संहृष्टाः काश्चि

नृत्यंति हर्षिताः। कथयंति कथाः काश्चिद्धर्मकामार्थसंश्रयाः। गीततालानुसंबद्धमनुद्धतमनाकुलं। नृत्यंतीव पुरो देव्याः काश्चिद्विलासितभ्रुव
ः। नृत्येन तुष्यति हरो गौरी तेन च तुष्यति। सद्भावेनाथवा सर्वे गंधर्वा इति विश्रुताः। सुवासिनीभ्यस्तांबूलं कुंकुमं कुसुमानि वा। प्रदेयं जागरव
ताम्नेषाम प्रवारितं। नदैर्विविधैर्भद्रैर्भेरीशंखपटहादिभिः। प्रेक्षणीयैस्तथा सखाभिः सहिता रात्रिं गीत नृत्य हर्षेर्नयेत॥ एवं प्रभातसमये स्नात्वा संपूज्य
पार्वतीं। शक्त्या तुलां समारोहेद्वस्त्रालंकारभूषितां। तोलये त्सितया त्मानं गुडेन लवणेन वा। सितया शर्करया॥ कुंकुमेनाथवा शक्त्या कर्पू
रागुरुचंदनैः। पर्वतानामपीच्छंति हानं के चिद्विचक्षणाः। कुंडमंडपसंभारसंभ्रमेर सिवमेक्त॥ लवणेन महात्मानं तोलयंत्सा गुडेन वा। कर्पू
रेशक्तिरतयासौभाग्यमतुलं ह्मतं। शक्तिरत या देवीभक्तया॥ एवं देवीपराम्नायीक्षमाप्य ग्रहमाविशेत्त॥ आमंत्र्य द्विजदंपतींवासोभि
र्भूषणैस्तथा। संपूज्य भोजयित्वा यद्द्यात्ते भ्यो थ दक्षिणां। यद्यद्धात्मभी ष्टतमं शयनं यानमेव वा॥ वस्त्रमाभरणं गावः सर्वं तेभ्यो निवेदयेत्।
हेमं पत्रं रत्नफलं मुक्ताचूर्णं वचूर्णितं। तांबूलं के विदिष्ठं तिद्दीयमानं सर्वजने। पत्रस्थाने सुवर्णपत्राणि। क्रमस्थाने रत्नानि चूर्णस्थाने एम
मुक्ताफलानि। एवंविधं तांबूलं सर्वजने देयं। अन्नं च मधुरप्रायं भोजयित्वा सुवासिनीः। स्वयं भुंजीत सहिता ज्ञातिबंधुजनैः स्वकैः। यत्र देव्याः ११६

116A पुरोदत्तं नैवेद्याद्विस्तु शोभनं प्रतिगोहं नयेत्सर्वं विभज्याभ्रांतमानसा। दत्त्वा यन्मया हृष्टा कृतकृत्या भवेत्ततः। वायनकं वाराणायीति लोके प्रसिद्धं। विधि
र्भोद्द्वयदेहे षष्ठोत्सवसंपत्प्रदायकः। सप्तधान्यविरूढेश्च सूर्यस्थं प्रजयेद्गुमां। पूर्णकलशसंस्थाने सूर्ये इति शेषः। गोमूत्रप्राशनं यस्मात्तस्मात् गोमू
त्रसंस्थिता। माघमासे तृतीयायां विशेषः श्रूयतां मम। पूर्वोक्तं सकलं कृत्वा प्रभाते यवसंस्तरे। स्थापयित्वा कुंकुमेषुः प्रजयेत्सस्तुता शुमां। ए
तेन कारणेनोक्ता वस्तुर्थीं कुर्यात्संज्ञिता। पूर्वोक्तं सकलं तृतीयायां कृत्वा प्रभाते चतुर्थी द्विभुजसंयुता विनायकसहिता शुमां प्रजयेदित्यर्थः। उमा
रूपं तु कर्त्तव्यं गोधाम नागतं शुभं सौवर्णं च महाराज साक्षसूत्रकमंडलुं। विनायकश्च कर्त्तव्यो गजवक्त्रश्चतुर्भुजः। तृतीयात्रयमेतत्ते कथितं स
र्वकामदं। जयया मुनिकन्या नां यत्सुरासु दाहृतं। एवं या कापि कुरुते नारी व्रतमिदं शुभे। सा रूपसौभाग्ययुक्ता मर्त्ता स्वर्गे महीयते। न दुर्भ
गा कुले तस्याः काचिद्भवति भारत। न दुर्विनीतश्च सुतो न भर्त्तापि विघ्नकृद्भवेत्। नदारिद्र्यं गृहे तस्मिन्न व्याधिरूपजायते। पत्र सा रमते सा
ध्वी धौतचामीकरप्रभा। अन्यास्त्वया कारिष्यंति ब्राह्मणा मनुमते व्रतं। संप्रसव्य वृषकं भक्त्या भक्ष्य षट्भक्षाच्छादनाशने। तास्ताः सुस्वस्त्रसंपन्ना अ
विपन्नमनोरथाः। भविष्यंति कुरुश्रेष्ठ कुलजेष्ठ नमोस्तु ते। माघे महाहेममणिमण्डितपादपीठं वैत्रैविविचित्रकुसुमोत्करसर्वितांगी। रूपं यंप्रदूय

जय·कल्प वृशघमन यो नम स्येसं स्रज्नशंभुद यित्तं । प्रभवंति नार्यः । इति भविष्योत्तरोक्तं गौरीतृतीयाव्रतं ॥ अस्यामेव तृतीयायामारभ्यं मत्स्यपुराणोक्तं
११७ सौभाग्यशयनव्रतं । मत्स्य उवाच । तथैवान्यत्प्रवक्ष्यामि सर्वकामफलप्रदं । सौभाग्यशयनं नाम यत्पुराणविदो विदुः । पुरा दग्धेषु लोकेषु भूर्भु
117 वःस्वर्महादिषु ॥ सौभाग्यं सर्वलोकानामेकस्थमभवत्तदा । तच्च वैकुंठमासाद्य विष्णुवक्षःस्थलेऽस्थितं । ततः कालेन महता पुनः सर्गविधौ नृप
॥ अहंकाराद्वृते लोके प्रधानपुरुषान्विते । विवादे संप्रवृत्ते च कमलासनकृष्णयोः । लिंगाकारा समुद्भूता ज्वाला तीव्राग्ररूपिणी । तयाभितप्त
देहस्य विष्णोर्वक्षःस्थलाश्रितं । सौभाग्यं तद्द्रवीभूतं न्यपतत्तस्य वक्षसः । रसरूपेण तद्धावद्याप्नोति वसुधातलं ॥ उत्क्षिप्तमंतरिक्षस्थं ब्रह्मपुत्रेण
धीमता । दक्षेणापीतमात्रं तु रूपलावण्यकारकं । बलं तेजो महज्जातं दक्षस्य परमेष्ठिनः । शेषं तदापतद्भूमावष्टधा तदजायत । इक्षवस्तंवरा
जं च निष्पावा जाजि धान्यकं । विकारवच्च गोक्षीरं कुसुंभं कुसुमं तथा । लवणं चाष्टमं तत्र सौभाग्याष्टकमुच्यते । स्तवराजमसुत्तमशकेन ॥ किंचि
रक्तविकारसहितं ॥ पीतं यद्ब्रह्मपुत्रेण योगज्ञानविदा तथा । दुहिता साभवत्तस्मात् या सतीत्यभिधीयते दुहितास्ये गतिस्स दोरूपं लोकानती राम·
त्य ललिता लालिता तेन चोच्यते । त्रैलोक्यसुंदरीं तामुपयेमे पिनाकधृक् ॥ पा सौभाग्यैकनिष्पन्नाभुक्तिमुक्तिफलप्रदा ॥ तामाराध्य ११७

117A उमांभक्त्यानारीवाकिंनविंदति।मनुरुवाच।।कथमाराधनंतस्याःज्ञाज्ञात्वाजनार्दन।।तद्विधानंचजगतोजायतेतद्वदस्वनः।मत्स्यउवाच।
वसंतमासमासाद्यतृतीयायांजनप्रिय।शुक्लपक्षस्यपूर्वाह्णेतिलैःस्नानंसमाचरेत्।तस्मिन्नहनिसादेवीकिलविश्वात्मनासती।पाणिग्र
हणकैर्मंत्रैरुद्रेणवरवर्णिनी।तयासहैववदेवेशंतृतीयायांसमर्चयेत्।फलैर्नानाविधैर्धूपैर्दीपैर्नैवेद्यसंयुतैः।प्रतिमांपंचगव्येनतथागं
धोदकेनच।स्नापयित्वार्चयेद्गौरीमिंदुशेखरसंयुतां।प्रतिमास्मिन्नेकवचनोक्तावपिगौरीशयोःसौवर्णीमेवप्रतिमाद्वयंकर्तव्यं।।उप
रिष्टात्सौवर्णप्रतिमाद्वयंप्रतिपादयिष्यतिविवक्षमाणत्वात्।।नमोस्तुपाटलायैतुपादौदेव्याःशिवस्यतु।।शिवायेतिचसंकीर्त्यजयायैगुल्फ
योर्द्वयोः।त्रिपुरघ्नायेतिरुद्रस्यभवान्यैजंघयोर्युगं।शिवंरुद्रेश्वरायेतिजयायैइतिजानुनी।।संकीर्त्यहरिकेशायतथोरूवरदेनमः।।ईशा
यैशंकटिंदेव्यैशंकरायेतिशंकरं।।कुक्षिद्वयेचकोटव्यैशूलिनंशूलपाणये।मंगलायैनमस्तुभ्यमुदरंचाभिपूजयेत्।सर्वात्मनेनमोरुद्रमी
शान्यैचकुचद्वयं।शिवंवेदात्मनेतद्वद्रुद्राण्यैकंठमर्चयेत्।त्रिपुरघ्नायविश्वेशमनंतायैकरद्वयं।त्रिलोचनायेतिहरंबाहूकालानलप्रिये।सौ
भाग्यभवनायेतिभूषणानिसमर्चयेत्।।भूषणाहिंशिवं।।स्वाहास्वधायैचमुखमीश्वरायेतिशूलिनः।अशोकमधुवासिन्यैपूज्यावोष्ठौ

चकामदौस्थाग्नावेवहरंतद्वाद्दास्संवंद्धमुखंप्रिये।नमोर्द्धनारीशहरमसितांगीति नासिकां।अर्द्धनारीशायनमइतिहंसध्वजयोर्दिव्यर्थः।नमउग्रायलो
केशांललितेतिपुनर्भ्रुवौ।शर्वायपुरहंतारंगोष्ठदेवैतथालकं।नमःश्रीकंठनाथायशिवंकेशांतथार्चयेत्।तथाजलकपूजामंत्रास्माःसुमेशयोःदे
शानर्चयेदिव्यार्थः।भीमोग्रसौम्यारूपिणेशिरःसर्वात्मनेनमः।शिवमभ्यर्च्यविधिवत्सौभाग्याष्टकमग्रतः।स्थापयेद्धुतानिष्पावकुसुंभक्षीरजीरकं
।।तवराजेक्षुलवणंकुस्तुंबुरुमथाष्टमं।दत्तंसौभाग्यकृद्यस्मात्सौभाग्याष्टकमित्यतः।अत्रघृतक्षीरयोरेककोटिता।विकारवद्गोक्षीरमितिसौ
भाग्याष्टकमध्येमत्स्यपुराणेएवंपूर्वत्राभिधानात्।कुस्तुंबुरुधान्यकं।एवंनिवेद्यतत्सर्वमग्रतःशिवयोःपुरा।चैत्रेशृंगोदकंप्राश्यस्वपेत्भू
मावरिंदम।पुनःप्रभातेतुतथाकृतस्नानजपःशुचिः।।संपूज्यद्विजदांपत्यंमाल्यवस्त्रविभूषणैः।सौभाग्याष्टकसंयुक्तंस्वर्णप्रतिमाद्वयं।प्री
यतामत्रललिताब्राह्मणायनिवेदयेत्।।एवंसंवत्सरंयावत्तृतीयायांसदामनो।प्राशनेदानमंत्रेचविशेषोयस्तिबोधमे।गोशृंगोदकमादौ
स्यात्द्वैशाखेगोमयंपुनः।ज्येष्ठेमंदारकुसुमंबिल्वपत्रंशुचौस्मृतं।श्रावणेदधिसंप्राश्यंनभस्येचकुशोदकं।क्षीरमाश्वयुजेमासिकार्त्तिके
पृषदाज्यकं।पृषदाज्यंदधिमिश्रंघृतं।मार्गशीर्षेतुगोमूत्रंपौषेसंप्राशयेद्घृतं।माघेकृष्णतिलांस्तद्वत्पंचगव्यंचफाल्गुने।ललितावि

118A जयाभद्राभवानीकुमुदाशिवा वा वासुदेवी तथा गौरी मंगला कमला सती। उमा वदानकाले त्वप्रीयतामिति कीर्त्तयेत्। मल्लिकाशोककमलकुन्दं बो-
त्पलमालती। कुङ्कुमं करवीरं च वाराम म्लानकुंकुमं।। सिंदुवारं च सर्वेषु मासेषु क्रमतः स्मृतं। वाराणी लकुरुंढं। कं। अम्लानं मरुमहायुष्पं।। सिं-
दुवारं निर्गुंडीपुष्पं। जपाकुसुमकुसुमं।। मालतीशतपत्रिका यथालाभं प्रशस्तानि करवीरं च सर्वदा। एवं संवत्सरं यावत्तु उपोष्य विधिवन्नतः।
स्त्रीवा भक्त्या कुमारी वा शिवामभ्यर्च्य शक्तितः। व्रतान्ते शयनं दद्यात्सर्वोपस्करसंयुतं। उमामहेश्वरं हैमं वृषभं च गवा सह।। स्थापयित्वा च शयने ब्रा-
ह्मणाय निवेदयेत्।। अलंकारउपधानादि भोगो मिथुनमपि हैममेव। मुख्यस्य शयने स्थापनासंभवात्। अन्यान्यपि यथाशक्त्या मिथुनान्यंबरादि-
भिः। धान्यालंकारगोदानैरभ्यर्च्य धनसंचयैः। वित्तशाठ्येन रहितः पूजयेद्गतविस्मयः। एवं करोति यः सम्यक् सौभाग्यशयनव्रतं। सर्वान्कामानवा-
प्नोति पदमानंत्यमश्नुते। फलस्यैकस्य त्यागमेतत्कुर्वन्समाचरेत्। यश्च कीर्तिं समाप्नोति प्रतिमासं नराधिप। सौभाग्यारोग्यरूपायुर्वस्त्रालंकार-
भूषणैः। न वियुक्तो भवेद्राजन्नवार्बुदशतत्रयं। यस्तु द्वादश वर्षाणि सौभाग्यशयनव्रतं। करोति सप्त वाष्टौ वा श्रीकंठभवनेमरैः। पूज्यमानो व-
सेत्सम्यग्यावत्कल्पायुतत्रयं। नारी वा कुरुते या पि कुमारी वा नरेश्वर। सापि तत्फलमाप्नोति देव्यनुग्रहलालिता। शृणुयादपि यश्चैवं प्रदद्यादथ

जय·कल्प·
११९
119

वामतिं। सोपि विघाधरो भूत्वा स्वर्गलोके विरं वसेत्। इति सौभाग्यशयनव्रतं। इयं च मन्वादिः सा चापराह्णव्यापिनी ग्राह्या। स्नानदानादावुज्जणा। अत्र श्राद्धमुक्तं मात्स्ये कृतं श्राद्धं विधानेन मन्वादिषु युगादिषु॥ हायनानां द्विसाहस्रं पितॄणां तृप्तिदं भवेत्। अधिकमासेष्वप्येवापीदं कर्तव्यं। योगा दिकं मासिकं च श्राद्धं वापरपाक्षिकं। मन्वादिकं तैर्थिकं च कुर्यान्मासद्वयेपि वेति स्मृतिचंद्रिकोक्तेः। अपरपक्षो नाम कृष्णपक्षो वर्ग्यवते। नतु महालयः। मलमासे महालयस्य निषेधात्। मदनरत्ने मरीचिः। प्रतिमासं मृताहे च श्राद्धं प्रतिवत्सरं। मन्वाद्यं च युगाद्यं च वत्तमासोक्रमयोरपि ति प्रति वत्सरं किं पमाराणां कल्यादिश्राद्धमिति तित्त्रैव व्याख्यातं। अत्र पिंडदानं नास्ति तथा च कालादर्शे। विषुवापनसंक्रांति मन्वादिषु युगादिषु। विहाय पिंडनिर्वापं सर्वं श्राद्धं समाचरेदिति॥ मन्वादिश्राद्धं वनित्यं। एतदकरणे प्रायश्चित्तविधानात् यथा कात्यायनः। त्वक्षुवः प्रतिमंत्रं च शतं वा रंजले जपेत्॥ मन्वादयोयदाम्सनाः कुरुते नैव वा यदि। मंत्र स्तुतं त्वं भुवः प्रतिमानं पृथिव्या ऋषवीरस्य बृहतः पतिर्भूः। विश्वमाप्रा अंतरिक्षं महित्वा सत्यमद्धा नकिरन्यस्त्वावान्। एवं षण्णवतिश्राद्धान्यपि नित्यानि तेषाम यं संग्रहः। अमा १२ मनु १४ युग ४ क्रांति १२ धृति १३ पात १३ महालयाः १६ अन्वष्टक्य ४ च पूर्वेद्युः ४ षण्णवती ष्टका ४ स्तथेति॥ अथ मन्वादिसंख्या न्युक्ता निर्णयामृते मत्स्यपुराणे। अश्वयुक्कृष्णे ११९

119A क्लनवमी द्वादशी कार्तिके सिता। तृतीया चैत्रमासस्य तथा भाद्रपदस्य वा। श्रावणे वाष्टमी कृष्णा पौषे चैकादशी तथा। तथा शुक्ले इत्यर्थः। सिताषा
ढस्य दशमी माघमासस्य सप्तमी। श्रावणे वाप्यमावास्या ज्येष्ठे पंचदशी तथा। आषाढी कार्तिकी माघी चैत्री चैव विशेषतः। एता मन्वादयः प्रोक्ता
मुनिभिः पूर्वदर्शिभिः। हेमाद्रौ मदनरत्ने स्मसर्थसारे चैवं। अश्वयुक्शुक्लनवमी द्वादशी कार्तिके सिता। तृतीया चैत्रमासस्य तथा भाद्रपदस्य
वा॥ फाल्गुनस्यत्वमावास्या पौषस्यैकादशी सिता। श्रावणस्याष्टमी कृष्णा तथाषाढस्य पौर्णिमा। आषाढे शुक्लदशमी तथा माघस्य सप्तमी। का
र्तिकी फाल्गुणी चैत्री ज्येष्ठी पंचदशी तथा। मन्वंतरादयस्त्वेता दत्तस्याक्षयकारकाः इति दीपिकायामपि। तिथ्यग्नीभूतिस्तिथ्याशे कृष्णमीनलो
ग्रहं॥ तिथ्यर्कौनशिवोऽश्वोऽमातिथीमन्वादयो मघोरिति। तिथिः पौर्णिमा अग्निस्तृतीया नेति वैशाखे नास्तीत्यर्थः। आशा दशमा कृष्णेभः कृष्णा
ष्टमी। अनलस्तृतीया। ग्रहो नवमी। अर्को द्वादशी। शिव एकादशी। अश्वः सप्तमी। मघोश्चैत्रादारभ्येता मन्वादय इत्यर्थः। अत्र विशेषो युगादि
निर्णये वक्ष्यते। चैत्रशुक्लतृतीया मत्स्यजयंती चैत्रशुक्लपंचमी तन्ये। आषाढशुक्लैकादशी तु परे। अत्रैव प्रसंगाद्दशावतारजयंत्य उच्यंते
। पुराणसमुच्चये। मत्स्यो भूद्धुतभुग्दिने मधुसिते कूर्मो विधौ माधवे वाराहो गिरिजासुते नभसि यद्भूते सिते माधवे। सिंहो भाद्रपदे सिते हरिति

यौष्ठी वामनो माधवे रामो गौरीति याव तः परमभृङ्गामी नवम्यां मघोः। कृष्णोष्टम्यां नभसि सितपरे चाश्विनेयद्दशम्यां बुद्धः कल्की नभसि समभूच्छु
क्लेषष्ठ्यां क्रमेण॥ अन्ये मध्ये वामनो रामभृगुमो मत्स्यः क्रोडश्चापरान्हे विभागे कूर्मः सिंहो बौद्धकल्कीच सायं कृष्णो रात्रौ कालसाम्येन पूर्वेति। कै
क्वित्तु सकृत्चानमूर्त्तौ कान्तपठंति। यथा॥ चैत्रे तु शुक्लपंचम्यां भगवान्मीनरूपधृक्। ज्येष्ठे तु शुक्लद्वादश्यां कूर्मरूपधरो हरिः। चैत्रे कृष्ण नवु
म्यां तु हरिर्वाराहरूपधृक्। नारसिंहश्चतुर्दश्यां वैशाखे शुक्लपक्षके। मासि भाद्रपदे शुक्लद्वादश्यां वामनो हरिः। राधशुक्लतृतीयायां रामो भार्ग
वरूपधृक्॥ चैत्रे शुक्ले नवम्यां तु रामो दशरथात्मजः। नभसे तु द्वितीयायां बलभद्रो भवद्धरिः। श्रावणे बहुलेष्टम्यां कृष्णोभून्लोकरक्षकः। ज्येष्ठे
शुक्ले द्वितीयायां बौद्धः कल्की भविष्यतीति॥ अन्ये तु वाराहपुराणस्थत्वेन वाक्यानि पठंति॥ आषाढे शुक्लपक्षे तु एकादश्यां महातिथौ। जयंती
मत्स्यनाम्नीति तिथिः सा कार्या सुपोषणा। नभोमासि तृतीयायां हरिः कमठरूपधृक्। नभस्य शुक्लपंचम्यां वराहस्य जयंतिका। वैशाखे तु चतुर्दश्यां
नृसिंहः समपद्यत। वैशाखे शुक्लपक्षे तु तृतीयायां भृगूद्वहः। मासि भाद्रपदे शुक्ले एकादश्यां वामनो हरिः। चैत्रे नवम्यां रामोभूत् कौशल्यायां परात्पर रामः
:उमानन्। श्रावणे बहुलेष्टम्यां वासुदेवो जनार्दनः। पौषशुक्ले तु सप्तम्यां कृपीदोषस्य पूजनं। माघशुक्लतृतीयायां कल्किनः पूजनं हरेः १२०

120A

ःप्रातःप्रातस्तु मध्याह्ने सायंसायं तथा निशि। मध्याह्ने मध्यरात्रे च सायंप्रातरनुक्रमादिति। अत्र समूलत्वनिर्णयेऽस्ति कल्पभेदेन व्यवस्था द्रष्ट
व्या। एताश्च तत्तदुपासकानां नित्या अन्येषां काम्याः। अत्र विशेषः तत्तत्प्रकरणे ज्ञेयः। वैशाखशुक्लतृतीया अक्षय्यतृतीया। इयं गौरीव्रते क
लाकाष्ठादियुक्तापि उत्तरा कार्या। तदुक्तं निर्णयामृते नारदीये। वैशाखे शुक्लपक्षे तु तृतीयायां रोहिणीयुता। दुर्लभा बुधवारेण सोमेनापि युता तथा। रो
हिणीबुधयुक्तापि पूर्वविद्धा विवर्जिता। भक्त्या कृतापि मांधातः पुण्यं हंति पुराकृतं। गौरी विनायकोपेता रोहिणी बुधसंयुता। विनापि
रोहिणीयोगात्पुण्यकोटिप्रदा सदेति। गौरी तृतीया। विनायकः चतुर्थी। यत्तु वचनं तृतीयायुता न लभ्यते तदा गौरीव्रते त्रिमुहूर्त्तालाभेऽपरत्र व्रते प
पि हि तीया विद्धापि ग्राह्या। एकादशी तृतीया चेति वृद्धवसिष्ठवचनात्॥ इयं च त्रेतायुगादिः। तदुक्तं रत्नमालायां॥ माघे पंचदशी कृष्णा नभ
स्ये च त्रयोदशी। तृतीया माधवे शुक्ला नवम्यूर्जे युगादयः। भविष्योत्तरेऽपि। नवम्यां शुक्लपक्षस्य कार्तिके निरगात्कृतं। त्रेता सिततृतीयायां वै
शाखे समपद्यत। दर्शे तु माघमासस्य प्रवृत्तं द्वापरं युगं। कलिः कृष्णत्रयोदश्यां नभस्ये मासि निर्गत इति। हेमाद्रौ। एताश्चतस्राः युगानां
प्रभवाः स्मृताः युगाद्यस्तु कथिताः तेनैताः पूर्वसूरिभिः। उपवासस्तपो दानं श्राद्धं होमो जपस्तथा। यदत्र क्रियते किंचित्सर्वं कोटिगुणं भवे दि

जय॰कल्प तिमनुः स्मृतस्य गुणितं दानं भवेद्दत्तं युगादिषु। कर्म श्राद्धादिकं चैव यदा मन्वन्तरादिषु इति। हेमाद्रौ नागरखंडे। अश्वनाशृणु राजेंद्र युगाद्याः पि
१२१ तृवल्लभाः। यासां संकीर्त्तनेनापि क्षीयते पापसंचयः। नवमी कार्त्तिके शुक्ला तृतीया माघवे सिता। अमावाश्पी नृप। सनभस्ये च त्रयोदशी
121 । त्रेता कृतकलीनां तु द्वापरस्यादयः क्रमात्। स्नाने दाने जपे होमे विशेषात् पितृतर्पणे। कृतस्याक्षयकारिण्यः सुकृतसमहाफलाः। यत्तु
ब्रह्मपुराणे। वैशाखमासि शुक्लायां तृतीयायां जनार्दनः। ब्रह्मलोकात्त्रिपथगां पृथिव्यामवतारयत्। यवांश्चोत्पादयामास युगं चारब्धवान्
कृतमिति। यदपि हेमाद्रौ माघस्य पौर्णमास्यां तु घोरं कलियुगं तथेति। यत्तु बृहन्नारदीये। कार्त्तिके नवमी शुक्ला माघमासे च पौर्णमेति तदपि
कल्पभेदेन व्यवस्थाप्यं। अत्र च श्राद्धं नित्यं काम्यं च। युगाद्यादीन्यत्र कम्प्यता द्विधाना संभवे पानीयमप्यत्र तिलैर्विमिश्रं दद्यात्पितृभ्यः प्रयतो म
नुष्यः। श्राद्धं कृतं तेन समाः सहस्रं रहस्यमेतत्पितरो वदंति इति विष्णुपुराणोक्तकल्पविधानात्। युगादयः स्मृत्ता ह्येताः पितृणां तृप्तिहेतवः इति म
त्स्यपुराणाच्च। भारतेपि। याम न्वाद्या युगाद्याश्च तिथयस्तासु मानवः। स्नात्वा हुत्वा च दत्त्वा च जप्त्वानंतफलं लभेदिति। भविष्ये पाद्मे च। कुरुशा राम॰
र्दूल वैशाखे तु महातिथिः। तृतीया साक्षया लोके गीर्वाणैरभिवंदिता। यत्किंचिद्दीयते दानं स्वल्पं वा यदि वा बहु। तत्सर्वमक्षयं यस्मात्तेने १२१

121A

यमक्षया स्मृता इति । इयं च विष्णुधर्मोक्ता मन्वादिषु पूर्वाह्णव्यापिनी ग्राह्येति निर्णयामृते । दैवे शुक्ले दैत्तथा कृष्णे युगाद्याः कवयो विदुः । शु
क्ले पूर्वाह्णिके कार्ये कृष्णे चैवापराह्णिके इति भविष्योत्तरात् । आद्ये पि पूर्वाह्णव्यापिनी ग्राह्येति स्मृत्यर्थसारगोविंदार्णवादयः इति क्षद्रो जिद्दी द्वि
ताः । एताश्च मन्वादियुगादयो हेमाद्रिमते शुक्लपक्षस्थाः पौर्वाह्णिक्यः कृष्णपक्षस्था आपराह्णिक्यो ग्राह्याः । पूर्वाह्णे तु सदा कार्याः शुक्ला म
नुयुगादयः दैवे कर्मणि पित्र्ये च कृष्णे चैवापराह्णिके इति पाद्मोक्तेः ॥ दैवे शुक्ले दैत्तथा कृष्णे इति नारदीयवचनाद्दीपिकायामपि । अथो मन्वा
दियुगादिकर्मतिथयः पूर्वाह्णिकाः स्युः सिते विज्ञेयाश्च पराह्णिकाश्च बहुले इति स्मृत्यर्थसारे पि । युगादिमन्वादिश्राद्धेषु शुक्लपक्षे उदयव्या
पिनी तिथिर्ग्राह्या । कृष्णपक्षे पराह्णव्यापिनीति निर्णयामृते धावपूर्वं । दिवोदासीये गोभिलः । वैशाखस्य तृतीयां यः पूर्वविद्धां करोति वै । हव्यं देवा
न गृह्णन्ति कव्यं च पितरस्तथेति । तेनेयं पूर्वाह्णव्यापिनी ग्राह्या द्विनद्वये तत्त्वे परैवेति हेमाद्र्यादिमतं निरवद्यः ॥ उपवासे तु पूर्वा । अनंतभट्टो
पि मैवं ध. ति व्रतापातो युगमन्वादयस्तथा मन्वंतराद्याः पर्वावास्तु दानादावंतिमाः स्मृता इत्याह । दानादाविति श्राद्धसंग्रहः ॥ अत्र शुक्लपक्षे युगा
दिश्राद्धं पूर्वाह्णे कार्यमिति शूलपाणिः । शुक्लपक्षस्य पूर्वाह्णे श्राद्धं कुर्याद्विचक्षणः । कृष्णपक्षापराह्णे तु रोहिणं तु न लंघयेदिति मार्कंडेयवच

नात्॥रौहिणो नवमो मुहूर्त्तः। यत्तु कैश्चिदुक्तं दानं तु शुक्ले पूर्वाह्णे कृष्णेऽपराह्णे। शुक्ले पूर्वाह्णिके ग्राह्ये कृष्णे चैवापराह्णिके इत्युक्तत्वाद्दितीत त
त्राहेमाद्र्यादिभिर्दानस्य प्रातरेव कर्त्तव्यत्वाभिधानात्। कृत्स्नलावत्वात्तु द्वयं श्राद्धेऽपराह्णव्यापिनी ग्राह्या तस्याऽपराह्णकालत्वात्। काल
व्याप्तिशास्त्रस्य च सर्वापेक्षया प्रबलत्वाच्च। अत एवामावास्याश्राद्धनिर्णयमुक्तोक्तकालादर्शे एवं मन्वन्तरादीनां युगादीनां विनिर्णयः। म
हालयस्यापक्षस्य अष्टकानामपि स्मृत्त इतीयत्तु देवे शुक्ले तादिवचनं तदुपक्रमकालपरं शुक्लपक्षस्य पूर्वाह्ण इति वचनवत्। यद्वा शुक्ल
पक्षगतायुगादितिथिः पूर्वदिने कुतपोत्तरार्द्धमेवारभ्य प्रवृत्तोत्तरदिने कृष्णापराह्णेपि किंचिद्वर्त्तते तदा संपूर्णाऽपराह्णव्यापित्वेन पूर्व
दिनगतायाएव ग्राह्यत्वे प्राप्ते तदपवादत्वेन कुतपपूर्वार्द्धरूपपूर्वाह्णव्यापिनी अल्पापराह्णस्पर्शिन्यप्युत्तरा ग्राह्येति विधीयते। न च तदा अ
पराह्णे श्राद्धस्यासंभवबाधः। अपराह्णेपि किंचित्सत्वाः विद्यमानत्वात्। हेमाद्रेस्तु मन्वादिषु पूर्वयं निर्णयः संमृत्तः यथा मन्वादेतिवचना
द्दानादौ तु नरेतिः केचित्तु वैशाखस्य तृतीयायां इति वचनात् पूर्वाह्णे तु सदा कार्यैति नारदवचनाच्च श्राद्धेपि पूर्वाह्णव्यापिन्युत्तरा कार्ये राम.
ति वदंति तन्न कालादर्शविरुद्धमप्युक्तं च। अपराह्णः पितृणां। अपराह्णे तु पैतृकं। अपराह्णे पितृक्रिये त्यादिवचनैरपराह्णकालत्वाभिधाना १२२

122A

त्कर्मणो यस्येति वचनात्। श्राद्धे पराह्णव्यापिन्या एकस्या ह्यलाभात्। गोभिलवचनं तु तर्पणविषयं। नारदवचनं तु देवशुक्ले इति वचनवदे

वव्याख्येयमिति रामभट्टाः॥ निर्णयामृतेपि अतश्च युगादिप्रयुक्तं विहितश्राद्धविषये मावास्यावदपराह्णिकी ग्राह्येति। एतच्च श्रा

द्धमपिंडकं कार्यं। तथा च हेमाद्रौ मत्स्यपुराणे। वैशाखस्य तृतीयायां नवम्यां कार्तिकस्य च। श्राद्धं कार्यं च शुक्लायां संक्रांतिविधिना नरैरिति

। तत्रैव पुलस्त्योपि। अयनद्वितये श्राद्धं विषुवद्द्वितये तथा। युगादिषु च सर्वासु पिंडनिर्वपणादृत इति। इदं च युगादिश्राद्धं युगादितिथि

मध्याह्न एव कर्तव्यं॥ मन्वादौ च युगादौ च ग्रहणे चंद्रसूर्ययोः। व्यतीपाते वैधृतौ च तत्कालव्यापिनी क्रियेति स्कांदवचनात्। अत्र विशेषो हे

माद्रौ भविष्ये। वैशाखशुक्लपक्षे तु तृतीयायां तथैव च॥ गंगातोये नरः स्नात्वा मुच्यते सर्वकिल्बिषैः॥ तयापोसां ददाति करकान्वारि वा जम

न्वितान्। स याति पुरुषो वीर लोकान्वै हेममालिनः॥ तस्यां कार्यो यवैर्होमो यवैर्विष्णुं समर्चयेत्। यवान्दद्याद्द्विजातिभ्यः प्रयतः प्राशये

घवान्स्नानं दानं तथा श्राद्धं जपहोमादिकं च यत्। श्रद्धया क्रियते तत्र तदानंत्याय कल्पत इति। दानविशेषस्तत्रैव भविष्ये। इमां घटकुम्भ

उदकुंभान्सकरकान्सान्नान्सर्वरसैः सह। यवगोधूमचणकान्सक्तून्दध्योदनं तथा। ग्रैष्मिकं सर्वमेवात्र सस्यं दाने प्रशस्यत इति। अपरार्के

जय·कल्प· १२३ 123 यमः कृतोपवासा स्नात्वा लिलं ये युगादिदिनेषु वा ह्यासंतत्वादिसहितं तते षां लोकामहोदया इति। देवीपुराणेऽपि गौरीपूजां प्रकृत्य तत्तीर्थायां तु
वैशाखे शोहिशापक्षे प्रपूज्य तु। देवीमिति शेषः। उदकुंभप्रदानेन शिवलोके महीयते। मंत्रस्तु एष धर्मघटो दत्तो ब्रह्मविष्णुशिवात्मकः। अस्य
प्रसादात्सकला मम संतु मनोरथाः। गंधोदकतिलैर्मिश्रं सान्नं कुंभं फलान्वितं विप्रवेसंप्रदास्यामि ब्रह्मविष्णुप्रतिष्ठितेति। पितृदेश्य
कदाने तु। एष धर्मघटो दत्तो ब्रह्मविष्णुशिवात्मकः। तस्य प्रसादात्तृप्यंतु पितरोऽपि पितामहाः। गंधोदकतिलैर्मिश्रं सान्नं कुंभं फलान्वितं। पि
तृभ्यः संप्रदास्यामि अक्षय्यमुपतिष्ठतु इति। अत्र रात्रिभोजने प्रायश्चित्तमुक्तं मत्स्यविधाने। रात्रौ भुंक्ते वत्सरे तु मन्वादिषु युगादिषु। अमिस
कृष्टिं मंत्रं वजयेद्दशनपातकमिति। मंत्रस्तु अमिषवद्वृष्टिं महे अस्य युध्यतो रध्वीरिव प्रवणे ससुः कृतपः। इंद्रो यद्वज्री धृषमाणो अंधसा
भिनद्वलस्य परिधीरिव त्रितः। वैशाखे मलमासे सति तत्रैव युगादिः कार्या तथा च हेमाद्रौ ऋष्यशृंगः। दर्शहरासु नोत्कर्षश्चतुर्ष्वपि युगादिषु उ
पाकर्मणि चोत्सर्गे ह्येतदिष्टं वृषादित इति। अब्दोदकुंभमन्वादिमहालययुगादिष्विति कालादर्शे मलमासकर्तव्येषु परिगणनाच्च। राम·
अत्र महालयशब्देन मघात्रयोदश्युच्यत इति माधवः। स्मृतिचंद्रिकायां तु योगादिकमिति वचनेन मलद्वयेऽपि कर्तव्यमित्युक्तं। अत्र श्रा १२३

123A

स्नाकरणोप्रायश्चित्तमुक्तमघविधाने। नयस्य घावामंत्रं शतवारं तदाजपेत्सुमाह्नमोयदन्मूनाऽकृतेनैवचापि पठति मंत्रस्तु। नयस्य
घावाष्टधिवीनध न्वंतांतरिक्षंनाद्भयः सोमोश्वा। पद्मसमर्पुराक्रिनीयमानःश्वएगातिवीक्षुहुजतीस्थिताशी॥ अथप्रसंगाद्युगांनाउ
च्यंते। हेमाद्रौब्रह्मपुराणे। सूर्यस्यसिंहसंक्रांत्यामंत्तः कृतयुगस्यतु। अयनश्चिकसंक्रांत्यामंतस्त्रेतायुगस्यतु। वृषस्तुवृषसंक्रांत्यांद्वापरां
तस्तुमंस्यघातधातकुंभसंक्रांत्यामंत्तः कलियुगस्यतु। आदित्यपुराणे दिनक्षंरेवतीयत्रगमनंवैवाणशिषु। युगांतदिवसं विद्धितक्ष्मा
नमनंतकं। ग्रहणोविषुवेचैवसौम्येवामिहिरोयदि। सप्तमीशुक्लकृष्णावायुगांतदिवसंविदुः। सौम्येउदगयने ब्रह्मपुराणे। सुगाद्येषुयु
गांतेषुश्राद्धमक्षयमुच्यते। ब्रह्मपुराणे। युगादिषुयुगांतेषुस्नानदानजपादिकं। यत्किंचित्क्रियतेतस्ययुगांतफलमाक्षितं। अत्रसमु
द्रस्नानंप्रशस्तं। तदुक्तं पृथ्वीचंद्रोदयेसौरपुराणे। युगादौतुनरःस्नात्वाविधिवल्लवणोदधौ। गोसहस्रप्रदानस्यकुरुक्षेत्रेफलंहियत्।
तत्फलंलभतेमर्त्योम्ह्मामिदानस्पवश्रुवामित्ति। नेरायामूते। अत्रैवलक्ष्मीसहितविष्णुपूजाभविष्योत्तरे। वितहिनाचैशाखस्पतृतीयायांश्री
समेतंजगद्गुरुं॥ नारायणंपूजयेथाः पुष्पधूपविलेपनैः। वस्त्रालंकारसन्नाद्यैर्नैवेद्यैर्विविधैस्तथा। ततस्तुसायतोधेनुंलवणस्याढ

जय॰कल्प॰
१२४
124

केनचित्। कार्योऽस्त्रकुलश्रेष्ठस्तुर्यभागेन वत्सकः। अविरमौ परिस्थाप्य कल्पयित्वा विधानतः। शास्त्रोक्तक्रमयोगेन ब्राह्मणायोपपादयेत्॥ श्रीधरः श्रीरि
ति श्रीमान्कृष्णो शः संप्रीयतामिति। अनेन विधिना दत्वा धेनुं विप्राय भारत। मोसहस्रप्रदानस्य पुण्यमाप्नोत्यसंशयमिति। अत्र त्रिलोचनयात्रोक्ता का
शीखंडे। राधशुक्लतृतीयायां स्नात्वा पैलिप्पिलेह्रदे॥ संतर्प्य पितृदेवांस्त्रिलोचनमथार्चयेदिति॥ इयमेव तृतीया परशुरामजयंती। सा च प्रदोष
व्यापिनी ग्राह्या। तदुक्तं भार्गवार्चनचंद्रिकायां स्कांदभविष्ययोः। वैशाखस्य सिते पक्षे तृतीयायां पुनर्वसौ। निशायाः प्रथमे यामे रामाख्यः समये हरि
ः। स्वोच्चगैः षड्ग्रहैर्युक्ते मिथुने राहुसंस्थिते। रेणुकायास्तु यो गर्भादवतीर्णो हरिः स्वयमिति। दिनद्वये तद्व्याप्तावंशतः समव्याप्तौ वा पूर्वा। अन्यथा पू
र्वैव। तदुक्तं भविष्ये। शुक्लातृतीया वैशाखे शुद्धा ग्राह्या दिनद्वये। निशायाः पूर्वयामे चेदुत्तरान्यत्र पूर्विकेति। अथ परशुरामध्यानं वीरमित्रोदका
यस्तु भगवान्रामो जटामंडलमंडितः। हस्तेस्य परशुः कार्यः कृष्णाजिनधरस्तु। हेमाद्रौ। क्षत्रांतकारं घोरं च दृश्यपरशुं करे। जामदग्न्यः प्रकर्त
व्यो रामो रोमारुणेक्षणः। अध्यात्मरामायणे। नीलमेघनिभः प्रांशुर्जटामंडलमंडितः। धनुःपरशुपाणिश्च साक्षात्काल इवांतकः। कृतानु
वितकंकपत्रमासिनं नृपादिहयं ग्रहे तो भस्मस्निग्धपवित्रलांछिततनुर्धृतेन्द्व वंशौरवी। मौंज्या मेखलया वयंत्रितमनोवासश्च मांजिष्ठकंपा राम॰ १२४

124A

रौ॥ कार्मुकमक्षसूत्रं वलयं दंडोपरः पैप्पलइति रक्तं प्रआत्ता श्रीजनं कुर्याद्व्रत ॥ इति परशुरामजयंतीविधानं ॥ अथ अक्षय्यतृतीयाव्रतं ॥ भविष्योत्तरे ॥ युधि
ष्ठिरं प्रति कृष्णवाक्यं ॥ बहुनात्र किमुक्तेन किं बहुक्षरमालया ॥ वैशाखस्य सिता मे का तृतीयाक्षय्या स्मृता ॥ तस्यां स्नानं जपो होमः स्वाध्यायः पितृत
र्पणं ॥ दानं च यत्क्रियते किंचित्तत्सर्वं स्यादिहाक्षयं ॥ आदिः कृतयुगस्येयं युगादिस्तेन कथ्यते ॥ सर्वपापप्रशमनी सर्वसौख्यप्रदायिनी ॥ पुरा महो
दयेपार्श्वे वणिगासीत्स निर्धनः ॥ प्रियंवदः सत्यवृत्तिर्देवब्राह्मणपूजकः ॥ पुराणपाख्याने कथितो भूत्कुटुंबव्याकुलोपि सन् ॥ तेन श्रुता वाच्यमाना
तृतीया रोहिणीयुता ॥ यदा स्याद्बुधसंयुक्ता तदा सा वै महाफला ॥ तस्यां यद्दीयते किंचित्तदक्षयं स्यात्तद्देव हि ॥ इति श्रुत्वा स गंगायां संतर्प्य पितृदेवताः ॥ ग
हमागत्य करकान्स्नानात्रुदकसंयुतान् ॥ अन्नपूर्णान्स्वहस्तेन भानुजलेन विमलेन वा ॥ यवगोधूमचणकान्सक्तुदध्योदनं तथा ॥ इक्षुक्षीरविका
रांश्चापि हिरण्यं च स्वशक्तितः ॥ शुचिः शुद्धेन मनसा ब्राह्मणेभ्यो ददौ वणिक् ॥ भार्यया वार्यमाणोपि कुटुंबासक्तचित्तया ॥ तावज्जस्थौ स्थिरे सत्वे म
त्वा सर्वं विनश्वरं ॥ धर्मासक्तमतिः पार्थ कालेन बहुना ततः ॥ जगाम पंचत्वं मर्त्यो वासुदेवमनुस्मरन् ॥ ततः स क्षत्रियो जातः कुशावत्यां युधिष्ठिर ॥ ब
भूव चाक्षया तस्य समृद्धिर्धर्मसंयुता ॥ इयाज स महायज्ञैः समाप्तवरदक्षिणैः ॥ स ददौ गोहिरण्यादि दानान्यन्यान्यहर्निशं ॥ बुभुजे कामतो भोगा

जय·कल्प न्हीनां श्रांस्त र्पयं च्छनैः। तथाप्यक्षयमेवास्य कर्मयांत्रिनृतद्धनां। श्रद्धापूर्वं तृतीयायां यद्दत्तं विभवं विना। इत्येतत्ते समाख्यातं श्रूयताम त्रपो वि

१२५ षिः। तृतीयां तां समासाद्य स्नात्वा संतर्प्य देवताः। एकभक्तं तदा कुर्याद्दास्तुद्देवं प्रपूजयेत्। उदकुंभान्सकरकान्सान्नान्सर्वरसैः सह। ग्रैष्मिकं स

125 र्वमेवात्र सस्यं दाने प्रशस्यते। छत्रोपानत्प्रदानं च गोभूकांचनवाससां। यद्यदिष्टतमं चान्यत्तद्देयमविशंकया। एतत्ते सर्वमाख्यातं किमन्यत्श्रो

तुमिच्छसि। अनाख्येयं न मे किंचिदस्ति स्वस्त्यस्तु तेऽनघ। अस्यां तिथौ क्षयमुपैति हुतं न दत्तं तेनाक्षयेति कथिता मुनिभिस्तृतीया। उद्दिश्य यत्सु

रपितॄन्क्रियते मनुष्यैस्तच्चाक्षयं भवति भारत सर्वमेव। इति भविष्योत्तरोक्तमक्षयतृतीयाव्रतं। अथास्यामेव विष्णुधर्मोत्तरोक्तमक्षयतृती

याव्रतं। वैशाखे शुक्लपक्षे तु तृतीयायामुपोषितः। अक्षयं फलमाप्नोति सर्वस्य सुकृतस्य तु। सा तथा कृत्तिकोपेता विशेषेण सुपूजिता। तत्र द

त्तं हुतं जप्तं सर्वमक्षयमुच्यते। अक्षया सा तिथिस्तस्मात्तस्यां सुकृतमक्षयं। अक्षतैः पूज्यते विष्णुस्तेन साप्यक्षया स्मृता। अक्षतैस्तु नरः स्नातो वि

ष्णोर्दत्वा तथाक्षतान्। सक्तून्सुसंस्कृतांश्चैव हुत्वा चैव तथाक्षतान्। विप्रेषु दत्वा तानेव तथा सक्तून्सुसंस्कृतान्। यवान्नं तु महाभाग फलम राम·

क्षयमश्नुते। एकामप्युक्तवत्कृत्वा तृतीयां भृगुनंदन। एतामब्दतृतीयानां सर्वासां तु फलं लभेत्। इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तमक्षयतृतीयाव्रतम्। १२५

125A

ज्येष्ठशुक्लतृतीयायां भविष्योत्तरोक्तं रंभाव्रतं तदुक्तं माधवीये भविष्ये। भद्रे कुरुष्व यत्नेन रंभाख्यं व्रतमुत्तमं ज्येष्ठशुक्लतृतीयायां स्नाता नियम
मतत्परे। तिसास सर्वं मतेपि पूर्वाग्रास्या। ब्रह्मज्ञपातथा रंभा तृतीया वटपैत्रकी। कृष्णाष्टमी च भूतानां कर्त्तव्या संमुखवीति तिथिरीतिः काहोक्तेः। अथ
रंभाव्रतकथा॥ युधिष्ठिर उवाच। स्त्रीणां संपद्यते येन मर्त्युलोके गृहं शुभं। सर्वोपस्कर संयुक्तं सुतसौभाग्यवर्द्धिदं। सपत्नीरहितं कांतम
हिमानमनुत्तमं। एतदाचक्ष्व मे कृष्ण मम माहात्म्य सुखो भव। श्रीकृष्ण उवाच। कैलासशिखरे रम्ये नानाधात्वविचित्रिते शंकरः पार्वतीं प्राह कि
न्नमास्तीत्स्थितं व्रतं। येन सौभाग्यमसंतं प्राप्नासि वरवर्णिनी। देव्युवाच। पुराहं देवविर्थामिकुमारी पितुरं शिके॥ तत्र एष मया नाथ जननी सुव
मास्थिता। कथयस्व मे किं विद्व तं सौभाग्यवर्द्धनं। एवमुक्ता मया देवी जननीमाम थाब्रवीत्। भद्रे कुरुष्व यत्नेन रंभाख्यं व्रतमुत्तमं। मनो
मिलषितं कांतं येन प्राप्स्यसि शंकरं। ज्येष्ठशुक्लतृतीयायां स्नाता नियमतत्परा। कुरु पार्श्वेषु पंचाग्नीन् ज्वलमानोज्वलाहुतीन्। गार्हपत्यं
दक्षिणाग्निं सभ्यमाहवनीयकं। पंचमं भास्करं तेज इत्येते पंचवह्नयः। एतेषामध्यगा भूत्वा तिष्ठत्वं पूर्वदिङ्मुखी। चतुर्भुजां ध्यानपरां पंक
जोपरि संस्थितां। मृगाजिनछत्रकुंडां जटावल्कलधारिणीं। सर्वाभरणसंयुक्तां देवीमभिमुखीं कुरु। महाकाली महालक्ष्मी महामाया महा

जय·कल्प

१२५

126

ननामहामाया माहादेवी महामाहिषनाशिनाः गंगा च यमुना सिंधुः शतद्रुर्नर्मदा तथा। सरस्वती वैतरणी सैव प्रोक्ता महामती। तदा स्वप्रेन्द्रणा
पराभवतज्ञा च भाविता। होमं कुर्यान्महाह्वानो ब्राह्मणाः सर्वतो दिशं। देव्याः पूजा च कर्त्तव्या गुग्गुलधूपादिना ततः। बहुप्रकारं नैवेद्यं दातव्यं घृ
तपाचितं स्यात् यये दद्यतो देव्याः सौभाग्याष्टकमेव चाक्कुलत्थुल्लकं जीरकं च कुसुंभं कुंकुमं तथा निष्पावाः पंचमाः प्रोक्ता लवणं शर्कराष्टकं। ध
ष्यमंडपिका कार्या गंधधूपादिवासिताः। ततः संपूजयेद्देवीं शक्त्या स्वर्णादिनिर्मितां। पद्मासनस्थां संतिष्ठेत्स्या च स्वरिणा तोरविः। ततः प्रणा
मरुद्राणांमंत्रमेतमुदीरयेत्। वेदेषु सर्वशास्त्रेषु दिविभूमौ रसातले। दृष्टः श्रुतश्च बहुशो न शक्त्या रहितः शिवः। त्वं शक्तिस्त्वं स्वधा स्वाहा त्वं
सावित्री सरस्वती। पतिं देहि गृहं देहि सुतान्देहि नमोस्तु ते। एवं क्षमापयेत् तां देवीं प्रणिपत्य पुनः पुनः॥ देहि शक्त्या गृहे सौम्यं विविधं बहु
भूमिकं। छायकल्पकेदारप्रतोलाभिरलंकृतं। कुड्यस्तंभगवाक्षाद्यं मणिमंडिततोरणं। पद्मरागमहानीलमेरा वैडूर्यशोभितं। गृहदानसु
धानेन ब्राह्मणाय यशस्विने। सपत्नीकाय संपूज्य सर्वोपस्करसंयुतं। प्रयच्छ प्रणतात्मा त्वा मनोवांछितदायकं। सुवासिनीभ्यस्तद्देयं नैवेद्यं ह्रूपितं राम·
स्थितं। निर्वर्त्य विधिनानेन ततः पश्चात्क्षमापयेत्। कांपत्सा निवनो अनिसं पत्यामधुरैरसैः। देव्युवाच। इत्युक्त्वा मयानीर्गिदेवरंभा च १२६

126A

नंधुरा। व्रतंतेदेवदेवेशदत्तंगृहवरंमया। सोपास्यज्ञासपतिकात। स्मिन्नेश्मनिरंजिता। व्रतेनतेनदेवेशभर्त्रालब्धोत्रिशंकरः। त्र्यर्द्धकायेस्थितातेहंसो
भाग्यबलगर्विता। एवमेतन्मयाख्यातंयाश्चरिष्यंतियोषितः। पुरुषास्त्वथकौंतेयरम्यांतरंभाव्रतंभुवि। भार्यापुत्रगृहंभोगान्कुलवृद्धिमवाप्नुयुः
स्त्रीणांचातुलसौभाग्यंमाहेश्यंभावकामिकं। बालमध्यस्थवृद्धानांरूपलावण्यवहरां। अनेनव्रतधर्मेणपरलोकेयुधिष्ठिर। कामगेन
विमानेनवांछितार्थप्रदेनतु। इंद्रलोकेमहाभोगान्भुक्त्वापांडवनंदन। मर्त्यलोकेशुभेदेशेधनधान्यसमाकुले हिमवद्विंध्ययोर्मध्येआर्या
वर्त्तेमनोरमे। कुलेचधर्मशीलानांपार्थिवानांचपांडव। उत्पत्स्यतेनसंदेहोरूपसौभाग्यसंयुतः। नारीचैवमहाभागमाप्नोतिविकलंधनं। व्र
तस्यास्यप्रभावेनशिवधर्मपरोभवेत्। भुक्त्वाभोगांस्तुविपुलान्रुद्रलोकगतमानसः। ज्ञानीचकर्मनिर्मुक्तोरुद्रस्यानुचरोभवेत्। सद्यंभवोद्भ
वभयापहरंत्रिलोकेगौर्याःस्वमातृभवनस्थितयावचीर्णं। यास्त्रीव्रतंभुविकरोतिरतास्वधर्मेब्रह्मेशकेशवसमंपतिमालभेत्सा॥ इतिरं
भाव्रतं। अथश्रावणकृष्णतृतीयाकज्जलीसंज्ञासापरेतिदिवोदासीयइतिकृष्णपक्षेश्रावण्यां। श्रावणकृष्णतृतीयायांश्रवणायुक्तायांपांवि
ष्णुपूजाकार्या। तदुक्तंहेमाद्रौविष्णुधर्मोत्तरे। तृतीयाश्रावणेकृष्णेयायास्याच्छ्रवणासंयुता। तस्यांसंपूज्यगोविंदंतत्रदृष्टिमग्र्यामवाप्नुयादिति।

श्रावणशुक्लतृतीयामधुश्रवाख्यागुर्जरेषुप्रसिद्धामापरयुतायाह्येतिदिवोदासइतिनिर्णयसिंधौ।अस्यामेवतृतीयायांस्वर्णगौरी
व्रतंतन्नाहेगौरीपूजा।देविदेविसमागच्छप्रार्थयेहंजगन्मते।इमांमयाकृतांपूजांगृहाणसुरसत्तमे।आवाहनं।भवानित्वंमहादेविसर्व
सौभाग्यदायिके।अनेकरत्नसंयुक्तमासनंप्रतिगृह्यतां।आसनं।सुचारुशीतलंदिव्यंनानागंधसुवासितं।पाद्यं।गृहाणदेवेशिमहा
देविनमोस्तुते।पाद्यं।श्रीपार्वतिमहाभागेशंकरप्रियवादिनि।अर्घ्यंगृहाणकल्याणिभर्त्रासहपतिव्रते।अर्घ्यं।गंगातोयंसमानीतंसुव
र्णकलशेस्थितं।आचम्यतांमहाभागेरुद्रेणसहितेनघे।आचमनं।गंगासरस्वतीरेवाकावेरीनर्मदाजलैः।स्नापितासिमयादेवितथा
शांतिंकुरुष्वमे।स्नानं।सर्वसत्वाधिकेसौम्येलोकलज्जानिवारणे।मयोपपादितेतुभ्यंवाससीप्रतिगृह्यतां।वस्त्रं।कर्पूरकुंकुमैर्युक्तंहरिद्रा
दिसमन्वितं।कस्तूरिकासमायुक्तंचंदनंप्रतिगृह्यतां।चंदनं।माल्यादीनिसुगंधानिमालत्यादीनिवैप्रभो।मयाहृतानिपुष्पाणिपू
जार्थंप्रतिगृह्यतां।पुष्पं।देवद्रुमरसोद्भूतःकालागरुघृतान्वितः।आदीयतामयंधूपोभवानीघ्राणतर्पणः।धूपं।आज्यंचवर्तिसंयुक्तंराम
वन्हिनायोजितंमया।दीपंगृहाणदेवेशित्रैलोक्यतिमिरापहं।दीपं।अन्नंचतुर्विधंस्वादुरसैःषड्भिःसमन्वितं।नैवेद्यंगृह्यतांदेविप्रसादं १२७

127A

कृतसर्वं दानैवेद्यं। कर्पूरैलालवंगादितांबूलदलसंयुतं। क्रमुकस्य फलं वैतत्तांबूलं प्रतिगृह्यतां॥ इदं फलं मया देव स्थापितं पुरतः स्त
व। तेन मे सफलावाप्तिर्भवेज्जन्मनि जन्मनि फलं॥ हिरण्यगर्भगर्भस्थं हेमबीजं विभावसोः। अनंतपुण्यफलदमतः शांतिं प्रयच्छ मे॥
दक्षिणा॥ पुत्रान्देहि धनं देहि सौभाग्यं देहि सुव्रते। अन्यांश्च सर्वकामांश्च देहि देवि नमोस्तु ते। प्रार्थना। भवान्याश्च महादेव्या व्रत
संपूर्त्तिहेतवे। प्रीतये द्विजवर्याय वायनं कं प्रददाम्यहं। वायनमंत्रः। नानाषोडशपक्वान्नैर्वंशपात्राणि षोडश। कुर्याद्वस्त्रादिभि
र्युक्तान्याहूय द्विजदंपती॥४॥ व्रतस्य परिपूर्त्यर्थं ब्राह्मणेभ्यो ददाम्यहं। स्वलंकृताः सुवासिन्यः पातिव्रत्येन भूषिताः। मम कामसमृ
द्ध्यर्थं प्रतिगृह्णंतु भूषिताः। इति शूर्पदानमंत्रः॥ इति गौरीपूजा। अथ कथा॥ कैलासशिखरे रम्ये सिद्धगंधर्वसेविते। उमया सहि
तं स्कंदः पप्रछ शिवमव्ययं। स्कंद उवाच। करुणासागरेशान लोकानां हितकाम्यया। व्रतं कथय देवेश पुत्रपौत्रप्रवर्द्धनं। श्रीशंक
र उवाच॥ साधु पृष्टं महाभाग कथयामि षडानन। स्वर्णगौरीव्रतं नाम सर्वसंपत्करं नृणां॥ पुरा सरस्वतीतीरे विमलाख्या महापुरी॥
तत्र चंद्रप्रभो नाम राजाभूद्धनदोपमः। तस्य स्त्री रूपलावण्यसौंदर्यस्मरविभ्रमा। महादेवी विशालाक्ष्यो द्वे भार्ये वै मृगेक्षणे त

योः प्रियुतरा ज्येष्ठा तस्यासीन्नृपतेर्मता। स कदाचिद्वनं भेजे मृगयासक्तमानसः। तत्र शार्दूलवाराहवनमाहिषकुंजरान्। हत्वा वभ्राम
तृष्णार्तः सरसीं विपिने महत्। चकोरचक्रकारंडखंडरीकशताकुलं। उत्फुल्लबहलोज्ञोलकुमुदोत्पलमंडितं। अपूर्वमवनीशो
सौ ददर्शाप्सरसां सरः। समासाद्य सरस्तीरं पीत्वा जलमनुत्तमं। भक्त्या गौरीमर्चयंतीं ददर्शाप्सरसां गणां। किमेतदिति पप्रच्छ राजा राज्ञी
व लोचनः। स्वर्णगौरीव्रतमिदं क्रियतेस्माभिरुत्तमं सर्वसंपत्कारं न्हणां तत्कुरु भूपोत्तम। राजोवाच। विधानं कीदृशं ब्रूत किं फलं वि
स्तरान्मम। तादृग्रुवुर्योषितः सर्वा नभोमासि सिते तृतीयके। प्रारब्धव्यं व्रतमिदं गौर्याः षोडशवत्सरान्। तच्छ्रुत्वा सोपि जग्राह व्रतं नियत
मानसः। गुणैः षोडशभिर्युक्तं दोरकं दक्षिणे करे। बबंधानेन मंत्रेण सौख्यसौभाग्यवृद्धये। गुणैः षोडशभिर्युक्तं षोडशग्रंथिसं
युतं। बध्वा तु दक्षिणे हस्ते करिष्येहं व्रतं तव। एवं कृत्वा व्रतं देव्या जगाम स्वगृहं पुनः। एका ज्ञा सा महादेवी मदिरामदविह्वला।
मध्य तं दोरकं हस्ते दृष्ट्वा सपत्निकोपना। त्रोटित्वा सा च विक्षेप वाह्ये शुष्कतरूपरि। न कर्त्तव्यं न कर्त्तव्यमिति राज्ञिवदत्यपि तेन सं एम·
स्पृष्टमात्रेतरुः पल्लविता गतः। हिती या तु ततो दृष्ट्वा विस्मयाकुलिताभवत्। तन्मूले दोरकं छिन्नं गृहीत्वा सा बबंध ह। ततस्तद्व्रत १२८

128 A

महात्म्यात्पतिप्रियतराभवत्॥ देवीव्रतापचारेणास्मासंतंदुःखिताव ने। प्रययौ सा महादेवी गौरीध्यानसमन्विता॥ मुनीनामाश्रमे पुण्ये निवसं
ती ततः क्वचित्। निवारिता मुनिवरैर्गच्छ पापे मया सह। धावती विपिने घोरं गता व्याघ्रं ददर्श ह। तया दृष्टः स गतरायो गौरीं दृष्ट्वा त्वया क्वापि
त्वा। ततो ददर्श सा व्रतं कुर्वती वसरो वृदं। ततो वनस्त्रियं चाग्रे सर्वाभरणभूषितां। पश्यंती शनकैस्तद्वद्व्रजंतीवैव मातुः पुरी। तैः सा निराकृता
दृष्ट्वा विषमां निषसाद ह। ततस्तत्र तपसा गौरी पाडुराम्री न्महासती। तां दृष्ट्वा देवदुर्बलगौ नताप्तुत्ता नृपप्रिया॥ जय देवि नमस्तुभ्यं नमो भ
क्तवरप्रदे। जयशंकरवामांगे मंगले मंगलेम वैमंगले। ततो लब्ध्वा वरं भक्त्या गौरीमभ्यर्च्य तद्व्रतं। चक्रे देवी प्रदत्तस्याः दहोमो भाग्यसंपदः। इति
तस्याः प्रसादेन सर्वान्भोगान्नवाप्य वा। अंते शिवपुरं प्राप्य कांताभ्यां सहितो नृपः। यः शोभनं व्रतमिदं कथितं शिवाया उर्यान्नमप्रियतरो
भविताननगौर्याः लब्ध्वा श्रियं सुविपुलां भुवि शत्रुसंघान्निर्जित्य निर्मलपदं न मतः प्रयाति॥ इति स्कंदपुराणे गौरीखंडे स्वर्णगौरीव्रतं गौ
॥ अथ पुंडरीकापनं॥ प्रविष्टिसुखार्थ॥ उद्यापनविधिं ब्रूहि तत्तीर्थयात्रा: स्वरे श्वरभक्तितः श्रोतुमिच्छामि व्रतसंपूर्णहेतवे। श्रीकृष्ण उवाच। उद्या
पनविधिं वक्ष्ये सविधानेन वैष्णवः। त्रिंशद्दंडप्रमाणेन कालितं द्विसोत्तरो प्रत्यक्षं प्रागपि राजेंद्र नव गोवर्ष मिष्यते। गोवर्मे मात्रं सलिप्य गो

जय-कल्प.
१२९
129

मयेन विचक्षणाः ॥ मंडलं कारयेत्तत्र नानावर्णैः सुशोभनं । गृहमंडलपार्श्वे तु पद्ममष्टदलं लिखेत् । तन्मध्ये स्थापयेत्कुंभमव्रणं मृण्मयं सुभं । ता
म्रपात्रं प्रकुर्वीत फलैः षोडशभिस्सघा । तदूर्द्धेन वा कूपी छिन्नशाखं विवर्जयेत् । कर्षमात्रसुवर्णेन प्रतिमां कारयेद्बुधः । तदर्धेन मध्यमं प्रो
क्तं तदर्धं तु कनिष्ठकं । कृत्वा रूपं प्रयत्नेन पार्वत्या सह हरस्य च । च घृताख्यमये पात्रे प्रतिमां तत्र विन्यसेत् । प्रतिमायुगलं तत्र स्थापयित्वा वि
धानतः । वेदोक्तेन प्रतिष्ठा च कर्त्तव्या तु यथाविधि । पंचामृतेन स्नपनं कृत्वा देवस्य वोक्तमं । स्नानं च कारयेत्पश्चात्ततः पूजां समारभेत् । चं
दनेन सुगंधेन सुपुष्पैश्च प्रपूजयेत् । धूपं च कल्पयेत्तस्य चंदनागुरुसंयुतं । नानाप्रकारनैवेद्यं घृतपादीपं च कारयेत् ॥ भवानीं पूजयेद्भक्त्या गं
धपुष्पैः फलाक्षतैः । आवाहनादिकं कर्त्तव्यं पुराणागमसंभवैः । कार्यो विधानतः पूजा भक्तिश्रद्धासमन्वितैः । हे देव देव समागच्छ प्रार्थये हं ज
गत्पते । इमां मया कृतां पूजां गृहाण सुरसत्तम । एवं पूजां च कर्त्तव्या रात्रौ जागरणं ततः । गीतनृत्यादिसंयुक्तः कथापुस्तकवाचनैः । प्रातस्तु पू
जयेद्देवं पूर्वाह्णे होमं च कारयेत् । स्वगृह्योक्तविधानेन कृत्वाग्निस्थापनं ततः । प्रारभेत ब्रती होमं नवग्रहपुरःसरं । तिलांश्च यवसंमिश्रांश्च आ राम.
ज्येन च परिप्लुतान् जुहुयाच्छिवमंत्रेण शिवायाश्च ततः परं । एवं समाप्य होमं तु तत्राचार्यं प्रपूजयेत् । अर्घ्यपुष्पप्रदानैश्च वस्त्रालंकारभू. १२९

129A पत्नौ ॥ भक्त्या पदद्वितीयां द्याराधयन्तो पूजयेत्तथा ॥ धेनुं सदक्षिणां दद्यात्सुशीलां च पयस्विनीं ॥ हेमवर्णां स्वर्णशृंगीं रौप्यखुरीं कांस्यदोहनसंयुतां
॥ लपुच्छां वस्त्रसंयुतां तां तथा एच्छामलंकृतां तु ब्राह्मणेन समोपेताम् आचार्याय च माधवे ॥ षोडशभिः प्रकारैश्च पक्वान्नैः प्रीणयेत्सदा ॥ षोडशप्रमितैर्दद्या
द्धविराशि पयसा तत् संप्रयलतः ॥ वंशपात्रस्थितैः पश्चात्पक्वान्नैः रायतैः शुभैः ॥ अन्येभ्यो ब्राह्मणेभ्यश्च दक्षिणां च प्रयत्नतः ॥ प्रयत्नपरया भक्त्या प्रदद्या
द्द्विजसमाः ततः ॥ बंधुभिः सह भुंजीत नियतश्चपरेहनि ॥ एवं कृत्वा मवेसार्थं पुरिष्टाव्रतीयतः ॥ इति भविष्योत्तरे पुराणे सौभाग्यगौरीव्रतोद्याप
नं समाप्तं ॥ ॥ भाद्रपद कृष्णतृतीयायां विशालाक्षीयात्रोक्ता काशीखंडे ॥ भाद्रकृष्णतृतीयायामुपवासपरैर्नरैः ॥ कृत्वा जागरणं रात्रौ
विशालाक्षीसमीपतः ॥ इति ॥ अत्र रात्रिव्यापिनी ग्राह्या रात्रौ जागरणविधानात् ॥ निर्णयामृते ॥ भाद्रशुक्लतृतीयायां कोटनीगौरीं कृत्वा
संपूज्य गुडेश्वपनैवेद्यं दद्यात् ॥ तदुक्तं निर्णयामृते भविष्योत्तरे ॥ गुडाद्यायाश्च दातव्या मासि भाद्रपदे तथा ॥ तृतीया शुक्लपक्षस्य सर्वपापहरा
स्मृता ॥ इति ॥ इयं मन्वादिः ॥ असामे तृतीयायां हरितालिकाव्रतं ॥ तत्र परा ग्राह्या ॥ मुहूर्तमात्रसत्त्वेपि दिने गौरीव्रतं परे ॥ शुद्धाधिकायामप्येवं ग
णयोगप्रशंसनादिति माधवोक्तेः ॥ ग्राह्या मघुश्रावणी काकज्जलीह गीतालिका ॥ चतुर्थीमिश्रिता ग्राह्या निर्दिवानको विधीयते ॥ तृतीयान

जय·कल्प·
१३०
130

मसः शुक्ला मधुश्रावणी का स्मृता ॥ भाद्रस्य कज्जलीकृष्णा शुक्ला च हरितालिकेति । दिवोदासोदाहृतवचनाच्च द्वितीयायोगनिषेधकानि
तृतीयायोगफलाधिक्यबोधकानि वचनानि पूर्वमेवोक्तानि । अथ हरितालिकाव्रतपूजाविधिः । तत्र मंडपादिकं कदलीस्तंभयुक्ते सुशो
भिते गृहे पूजास्थानमये सिं पाद्यस्तु प्रक्षालितपाणिपादा सौभाग्यवती विधवा वा पूजां कुर्यात् । आद्येत्यादि मम समस्तपापक्षयपूर्वकसप्तज
न्मराज्यसौभाग्यादिवृद्धये उमामहेश्वरसायुज्यसिध्यर्थं हरितालिव्रतं करिष्य इति संकल्पयेत् । तत्र आदौ गणपतिपूजनं कृत्वा उमाम
हेश्वरपूजनं करिष्य इति संकल्पं कृत्वा महीद्यौरित्याघ्राजिघ्रेतियथाशाखं पठित्वा कलशस्थापनादि कृत्वा तत्र सौवर्णीं मृन्मयादि निर्मि
तां वा प्रतिमां प्रतिष्ठापयेत् । ततो मंदारमालेति ध्यात्वा प्राणप्रतिष्ठां कृत्वा । आगच्छ देवदेवेश मर्त्यलोकहिताय च । यावद्व्रतं समाप्येत तावत्वं
सन्निधौ भवेति पठेत् । सहस्रशीर्षेति भवानीशंकरयोः आवाहनं । सिंहासनं जगन्नाथ कृतं रत्नैः सुशोभनं शोभायै शुभसंयुक्तं आसनं
प्रतिगृह्यतां । पुरुषएवेत्यासनं ॥ नानाभरणविचित्रांग सर्वदेव नमस्कृत । पाद्यं गृहाण देवेश गंधपुष्पाक्षतैः सहेति । एतावानस्येति पाद्यं । राम·
गंगोदकेन पुष्पेण चंदनेन समन्वितं । अर्घ्यं गृहाण देवेश उमया सह शंकर त्रिपादूर्ध्वेत्यर्घ्यं । गंगाजलं समानीतं सुवर्णकलशे स्थितं । आ १३०

130A

वम्पतं। महादेवि मया दत्तं हिमन्वितः। तस्माद्दिशा लज्जापेतत्पावमनं॥ सितासितजलद्भुतां पुता पत्र महेशशिवे। मया भक्त्या समानीतं स्नानार्थं
प्रतिगृह्यतां॥ पत्तुरुषेणोति स्नानं॥ पंचामृतं समानीतं पयो दधि घृतं मधु। शर्करायुक्तसंयुक्तं स्नानार्थं प्रतिगृह्यतां॥ तत्र मंत्रैः पंचामृतस्ना
नं॥ पुरुषसूक्तेन शुद्धोदकस्नानं। सूक्ष्मा सा पती वस्त्रा रोहिता विनवानिव। मया दत्तानि देवेशि प्रीत्यर्थं प्रतिगृह्यतां॥ तं यज्ञमिति
वस्त्रं। स्वर्णसूत्रे तं तद्वारान्वितं ओदार्यं सासमन्वितं। उपवीतं गृहाणेदं देवदेवजगत्पते॥ तद्यज्ञात्सर्वं यज्ञोपवीतं॥ श्रीखंडं कामदं हिचीकर्परागं
रुकासितं। शीतलं बहुधामोदं चंदनं प्रतिगृह्यतां॥ तस्माद्यज्ञात्सर्वहुत ऋचः। गंधं॥ नानासुगंधिद्रव्याणि। अक्षताः वस्त्रश्रेष्ठ। माल्यादी
नि। तस्मादश्वा अजायंते ति पुष्पं॥ अथ नामपूजा॥ उमायै नमः। गौर्यै। जगद्धात्र्यै। जगत्प्रतिष्ठायै। शांतिरूपिण्यै। हराय नमः। महेश्वराय। शं
भवे। शूलपाणये। पिनाकधृषे। शिवाय। पशुपतये। महादेवाय। वनस्पतिरसेति। यत्पुरुषमिति धूपं। आज्यं च वर्तिसंयुक्तं। ब्राह्मणोस्येति दी
पं। नैवेद्यं गृह्यतां देव वंदमामनमो जातइति नैवेद्यं। उत्तरापोशनं। हस्तप्रक्षालनं। श्रीखंडेन करोद्वर्तनं। इदं फलं मया देव इति फलं। पूगीफलं
महद्दिव्यं। तांबूलं। पूजाफलप्रसिद्ध्यर्थं तवाग्रे स्वर्णमीश्वरि। स्थापितं तेन मे देवि पूर्णाः कुरु मनोरथं दक्षिणा॥ श्रियेजातेति नीराजनं। नाम्ना

आसीद्दितिनमस्कारः सप्रास्नासम त्रिःतिप्रदक्षिणाय तेनेतिपुष्पांजलिः॥ देवि देवि उमे गौरि त्राहि मां करुणानिधे ममापराधाः क्षंतव्या भुक्ति
मुक्तिप्रदा भवेति प्रार्थना। ततो गंधपुष्पाक्षतवस्त्रालंकारादिभिर्दांतं कुटुंबिनं विप्रं वेदशास्त्रविशारदं। विधिज्ञं शिवदीक्षायां शिव
तत्वैकसाधनमिताहिलक्षणोपेतमाचार्यं संपूज्य सुवर्णादिभाजनयुगं मषोड्शायक्षान्नयुक्तं सौभाग्यद्रव्यवस्त्रसहितं सहिरण्यं व्रत
स्येदद्यात्। अद्यछन्नं सुवर्णपात्रस्थं सवस्त्रफलदक्षिणां। वायनं गौरि विप्राय ददामि प्रीतये तव। सौभाग्यारोग्यकामानां सर्वसंपत्समृ
द्धये गौरी गिरीशतुष्ट्यर्थं वायनं ते ददाम्यहं। प्रतिगृह्णातु द्विजश्रेष्ठ मं स्वर्गफलदायक। त्वत्प्रसादान्मुख्यश्रेष्ठ मुच्येऽहं सर्वपातकात्॥ इति
वायनदानं। आचार्यमन्यं गां दद्यात् सवत्सां च पयस्विनीं शक्त्या च दक्षिणां दद्याद्व्रतसंपूर्तिहेतवे॥ अथोपवासनिवेदनं। निराहारा स्थिदे
वेश उमाकांत जगद्गुरो। भोक्ष्यामि श्वो जगन्नाथ स्मिन्हरितालिकाव्रते॥ कथां श्रुत्वा तदनंतरं प्रतिमादानं। अथ कथा॥ नारायणं नम
स्कृत्य॰ सूत उवाच॥ मंदारमालाकुलितालकायै कपालमालांकितशेखराय। दिव्यांबरायै च दिगंबराय नमः शिवायै च नमः शिवाय॥ याम॰
य॥ कैलासशिखरासीनं गौरी पृच्छति शंकरं। गुह्याद्गुह्यतरं गुह्यं कथयस्व महेश्वर। सर्वेषां च मम सर्वस्व मल्पायासं महाफलं। प्रसन्नोसि १३१

जगंन्नाथत पंन्नू हिमम प्रभो। केनव्रतप्रभावेनतपोदानेनशंकर। अनादिमध्यनिधनो भर्त्ता त्वं जगतः प्रभुः। मयाप्राप्तोसि देवेशनजाने तत्त्वहाशि
य व। कथं त्वत्प्रसादेन यथाहं तव वल्लभा। ईश्वर उवाच। शृणु देवि प्रवक्ष्यामि तस्याग्रे व्रतमुत्तमं। येन व्रतप्रभावेन प्राप्तमर्द्धासनं प्रिये। प्रभुत्वं मम सर्व
131A स्वं कथयामि तव प्रिये। यथाहं चोडुगणो चंद्रो यहाणां भानुरेव च। वर्णानां तु यथा विप्रो देवानां विष्णुरुत्तमः। नदीनां तु यथा गंगा पुराणानां तु
भारतं। वेदानां तु यथा साम इंद्रियाणां मनो यथा। पुराणावेदसर्वस्वमागमेषु यथोदितं। तदेकाग्रेण मनसा शृणुष्वेदं सनातनं। भाद्रेमासि सि
तेपक्षे तृतीया हस्तसोमयुक्। तदनुष्ठानमात्रेण सर्वान्कामानवाप्नुयात्। शृणुष्व त्वय देवि त्वया तस्मामनुष्ठितं। तत्सर्वं कथयिष्यामि पर्वताद्य
त्वं हिमाचले। श्रीपार्वत्युवाच। कथं पूर्वं मया पार्वती व्रतानामुत्तमं व्रतं। तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामि त्वत्सकाशाद् वृषध्वज। ईश्वर उवाच। अस्ति त
त्र महानद्दिव्यो हिमवान्पर्वतेश्वरः। नानासिंहसमायुक्तो नानाद्रुमसमाकुलः। नानापक्षिगणोपेतो नानामृगनिषेवितः। यत्र देवाः सगं
धर्वाः सिद्धचारणगुह्यकाः। विहरंति यथा सौख्यं गंधर्वा गीततत्पराः। स्फाटिकैः कांचनैः शृंगैः मणिवैडूर्यभूषितैः। भुजैर्लिखन्निवाकाशं सु
हृदो मंदरो यथा। हिमेनापूरितः सर्वो गंगाध्वनिविराजितः। नदंतस्त्रस्वरसो यत्र शोभमानो नगेश्वरः। तत्र त्वं पार्वती बाल्ये आचरंती महत्तपः।

जप॰कल्प॰ द्वादशाब्दानि देवेशि धूमपानमधोमुखी भूत्वा त्वं प्रतितिस्त्वेवं महाराधनतत्परा॥ संवत्सरं चतुःषष्टिं पक्वपर्णाशिनं त्वया दृष्ट्वा तातस्तु ते कष्टं दुःखि
१३२ नि ताश्चिंतो भृशं॥ इत्येवं चिंतयाविष्टे देवर्षिर्नारदोभ्यगात्॥ पाद्यार्घ्याचमनैः स्नानं नारदाय ददौ हरिः॥ हिमवानुवाच॥ अद्य मे सफलं जन्म अद्य
म मे सफलाः क्रियाः॥ गतं वाद्य जडत्वं मे यज्ञातं चैव दर्शनं॥ गता घमानसी चिंता पश्चाद्दुःखितो भृशं॥ कन्यारत्नमिदं कस्मै देयं तद्ब्रूहि मे मुने
132 ॥ नारद उवाच॥ शृणु॥ चतुर्वर्गप्रदश्चैव दीयतां मम संमतं॥ हिमवानुवाच॥ वासुदेव समो हे वः कन्यां प्रार्थयते यदि॥ तस्मै देया मया कन्या
त्वद्वागमनतोर्थं शैलेंद्र महाकांविष्णु नाप्रेषितो ग्रहं॥ योग्यं योग्यामदातयं कन्यारत्नमिदं तपा॥ वासुदेव समो नास्ति ब्रह्मसूर्यशिवादिषु
वात्र॥ इत्येवं गाहितं श्रुत्वा वैकुंठं नारदो ययौ॥ सीतः पीतांवरधरं शंखचक्रगदाधरं॥ चतुर्भुजं वासुदेवं नमस्कृत्याभ्यभाषत॥ शृणु हे वाविवाहा
र्थं गतवं शैलजां प्रति॥ तेन दत्तं प्रतियाह्यं कन्यारत्नं सुशोभनं॥ हिमवांस्तु तदा गौरीमुवाचातीव हर्षितः॥ दत्तासि त्वं मया देवि देवाय प्रभवि
ष्णवे॥ श्रुत्वा वाक्यं पितुर्देवी सखीमाहर्द्ववनांतरं॥ गता घनं शनैर्गत्वा तपस्तमुं सदुःखिता॥ सख्युवाच॥ किमर्थं नगपुत्री त्वं दुःखिता तप राम॰
से पुनः॥ को वा कामो भिलषितः सखि त्वा तोन वै शुभे॥ पार्वत्युवाच॥ मा खिद्यस्व महान्कामो मनसा चिंतितो मया॥ जलेन न तपसा किं संप्राप्यते १३२

132A माहशैः खलु॥ जातोमयासहपुनश्चलतस्तुभ्यंनांतरो सखेवाचको वा कामो भिलषितो यो स्येन तप्स्यानरैः॥ नप्राप्यते समेन्द्र हि उपायश्चिं
तयामि वै। पार्वत्युवाच। कैलासशिखरासीनं देवदेवं वृषध्वजं॥ भर्तृत्वे नैव मनसा कामयेहं न संशयः। पार्वत्या वचनं श्रुत्वा महर्षीवचनमब्र
वीत् नग पुत्रि महद्भाग्यं प्रार्थिता विष्णुनायत्तः। संसेव्यो देवतैः सर्वैर्महेन्द्रादिषु रोगमैः। यस्यैकगुणलेशेन गुणावंतो भवंति हि। सर्वगुणानामनंत
त्वादनंत इति विश्रुतः। देवानां कन्यकामध्ये स्वकीयां वेष्टदेवतां। संपूज्य स्मयच्छंति प्रार्थयंति दिवानिशं। अतिभाग्यवशात्वं देवि माहिष्यं प्रा
प्स्यते यथा॥ किं त्वया यमंतत्काभिक्षार्थं गम्यते न्यतः। प्राप्यापि कामहं देवं प्रार्थ्यते कामदाहकः॥ अस्ति कावित्क विद्मा त्रिलोक्यां त्व
द्विना प्रिये। नरोत्तमाय दत्तासि तव पित्रा शुभं कृतं। माशोचस्व मिव तेस्वजानासि त्वं गुणान् स्तयोः। भ्रामितास्यथ केन त्वं अप्रगुणैकमनानघे
।किरीटी केशवो नित्यं जटी मस्तुंजयो नघे। केशवः सुमुखो भद्रे सच्चभीमसुखः सदा। सुपंक्तिरक्तदंतश्च विपंक्तिर्दीर्घदंष्ट्रकः। सत्कुंडलवान्
विष्णुर्नागकुंडलवान् शिवः। विष्णुः कमलनेत्रश्च ज्वलन्नेत्रः सदाशिवः। चतुर्भुजधरो विष्णुः सर्वदेशभुजो महान्। श्रीवत्सलांछनो विष्णुः शि
वस्य ब्रह्मणः शिरः। पीतांबरधरो विष्णुः सच्चर्मांबरः सदा। पद्मपाणिर्यथा विष्णुः सर्वदः खलपाणिधकः॥ अम्लानपद्ममालः सर्मुंडमालापि

यः सर्वत्र किं चेत्स्य कौस्तुभं रत्नं तस्य कंठे विषं सद्या। वाहनं गरुडो यस्य जरठोक्षाः शिव सर्व। शेषपर्यंकशायी स चिन्तामस्मशायः सर्वा धर्वध्व नि नाहस्ते
भृतां नारोदनेनसः। विष्णुर्भोगीव योगीव कथं कामयसे शिवं॥ पार्वत्युवाच॥ नजानासि विमूढात्वं योगिनं शूलपाणिनं॥ यस्याज्ञा साधको विष्णुस्त्रि
लोकीं पाति नान्यथा। राजसे ब्रह्मरूपेण अस्यास्य सृष्टिं विधाति वा। तामसेन स्वरूपेण रुद्रो निखिलं हरा। यस्य नांतस्य वै शंभो महत्त्वं वेत्ति कः सुभे। य
स्याज्ञा कामगो भृत्यो विष्णुः पृथ्वीं दध्यार यो। पुनः सप्तकरोभूत्वा तां च दंते दधार वै। यहत्ता भुंजते भोमानवे विष्णुर्भोगी तिच्छ्रपते। सहस्रकमलैः पू
र्वं विष्णुनाराधितः शिवः। वैकुंठसंभ्रयं तेजः सोनदत्तेनिजं क्षणात्। इंद्रादीनां तु यो दाता सहेवो नशुनस्त्वयाय हत्तं देवराज्यं तु इंद्राद्या भुंजते
स्वर्गं। कुबेरेणापि महती श्रीरवाप्ता वरानने। वरुणो न जले शस्त्वशेषः पाताल संस्थितः। सूर्यस्तपति भीत्या वै वायुर्वाति दिवानिशं। यमः संयमनी
शास्त्वं तं देवं किं न वेत्सि। यस्याज्ञया स्वकाले न मेघा वर्षंति सर्वतः। पावकः सर्वदेवानां वहने वर्त्तते न घो। पितरः पितृलोकत्वं मसिता पूर्वं ते श्वराः। नं
द्रो हुडुगणो शास्त्वं समुद्रो वेगमीरत्तो॥ सोमः सापौषधीशस्त्वं वंदन श्च द्वुगंधितां। यस्याज्ञया स्वकालेपि मत्वं सादेशवर्तिनः। वह्निः शीतं च घर्मेश्च राम·
स्वकाले वा गमागमं। शक्राद्याश्चापि दिक्पालाः स्वां दिशं पालयंति ते। येषु ह्नसेषु ये देवाः योजिता स्ते मदनत्सराः। अन्यथा करणे नेषां सर्वदं उं वि १३३

133A

षास्यति॥ परात्परः स वै देवो निर्गुणः सगुणोपि वा॥ निराकारश्च साकारो योगी भोगी स एव हि। केवलो निर्गुणः साक्षी क्षरश्चाक्षर एव च। को वेद
तस्य तद्रूपं यद्ब्रह्मेति प्रचक्षते। ब्रह्माद्या देवताः सर्वाः ऋषयश्च तपोधनाः। योगिनो ज्ञाननिष्ठा ये पदार्थे त्यक्तबंधनाः। तेपि तस्य न जानंति
स्वरूपं सखि मन्मलिनः। अतस्तं कामये हं वै विपत्तिपतिता शुभे। सख्युवाच। सम्यक्कामोभिलषितस्त्वदर्थे त्यक्तजीविता॥ किं विहितं तु मि
छामि त्वयाचे ककूपतेवचः। अविकाष्टजनं कायंतन्मया का मदं श्रुतं। तवेष्टदात्री या देवी सापि ऋज्वा प्रयत्नतः। तस्मिन्नत्र ग्रहं देवि मयि प्री
ति मनुत्तमां। अनुज्ञादानमात्रेणानि तं संफलतां नय। कारिष्याम्यहमप्येतज्ज्योयाः सृजनमुत्तमा। तथेति संमतं कृत्वा याता यत्र महाबनं॥ पि
ता निरीक्षयामास हिमवांस्त्वां गृहे गृहे। केन नीता तु सा पुत्री देवदानवकिन्नरैः। सत्यं वृत्तं वक्षयेकिं दास्ये गृहउ ध्वजे इसे वं विंतया विष्टो
महर्षिको निपपात ह। हाहा कृत्वा ततो लोकाः सर्वे वंगो गिरिं प्रति। आगत्य मुनयः सर्वे पप्रच्छुस्तं हिमालयं। किमर्थं पृष्टे नो प्रासः कथयस्व ह
हि स्थितं। हिमवानुवाच। यदर्थे दुःखसंभ्रांतः कन्यारत्नं हृतं मम। दृष्ट्वा कालसर्पेणाथ सिंहव्याघ्रेणापहृता। पतितः शोकसंतप्तो वातेनेव
पातरुः। निर्गतो गिरिराजस्तु द्रष्टुं हित्वा गवेषणो भ्रातृथा विपिनं घोरं सिंहशार्दूलसंकुलं। व्याघ्रसिंहैश्च भल्लूकैर्येष्यमानैर्महागजैः। तस्मि

जयकल्प.
१३४
134

न्वनेमहाघोरेगतात्वंमया विभिर्युता। दृष्ट्वा तत्र नदीरम्यां वनमध्ये गुहांतरे। उपविश्यालिभिः सार्द्धमन्नाहारविवर्जिता। संस्थाप्य वालुकापिंडं पार्व
त्या सहितं मम। हस्तनक्षत्रसंयुक्ता मासि माद्रे सिता जया। तत्र वा घोनगौ तेन रात्रौ जागरणं कृतं। तेन व्रतप्रभावेन आसनं चलितं मम। प्राप्तोहं दे
वि तत्रैव यत्र त्वं सखिभिः सह। प्रकटोस्मि मम प्रीत्या मद्दगंधानुलेयनं। युरूपादिष्टमार्गेण तेन तुष्टोस्मि शंभुदा। प्रसन्नोस्मि वरं ब्रूहि मया प्रोक्तं वरा
नने। पार्वत्युवाच। प्रसन्नोसि यदा देव देवदेव मम नसोऽश्चितां सर्वज्ञमनवाप्ता तं किंविदास्ति महीतले॥ महादे०। अहं भर्त्ता भवे पंचेद्य इति हेतोः कृतं व्र
तं। तस्मात्प्राप्तासि त्वं शुभगे न वृथा मम दर्शनं। व्रतमेतत्करिष्यंति या नार्यो हृदमानसाः। प्राप्यापि सकलान्कामा मत्सायुज्यं तेव्रजस्त्यणसह। इत्युक्त्वा न
नतो देवि कैलासमहमागतः। ततः प्रभातसमयेन घामे वविसर्ज्जयतां। पारणां तु ततः कृत्वा पत्याप्रंवनमध्यगां। पुनस्तत्रैव तिष्ठन्नासि सख्या सार्द्धे
स रिक्तदे। हिमवानपि तत्रैव संप्राप्तस्त्वद्गवेषणात्। पश्यन्न्यपोवत् दुःखितुर्त्र अन्नपानविवर्जितः। स्तुन्नं दृष्ट्वं नद्यास्तीरे हरतः कन्यकाद्वयं। उत्था
यो तस्यामानीय रुदंतीत्वामुवाच ह। सिंहव्याघ्रादिभिर्जुष्टे सेवितां हि महावनं। पुत्रि पापात्किमर्थं त्वं प्रियं किं कारणागते। पार्वत्युवाच। शृणु
तात मया ज्ञातं तं मां दास्यसि शूलिने। तद्न्यथा कृतं तात तेनाहं वनमागता। तथेत्युक्त्वा हिमवता त्वमानीता गृहं प्रति। तेनाप्युक्तस्तवाहं देवि

राम.
१३४

134A विवाहार्थं त्वया सह ।श्रीपार्वत्युवाच ।किं कृतं गिरिणा तत्र विवाहो मत्कृते मम ।त्वया तत्र किं कृतं नाथ श्रोतुमिच्छामि विस्तरात् ।महादेव उ० ।ऋषय
ः सप्त मो देवि त्वदर्थं प्रेषिता मया ।हृष्टास्तेन गराजेन प्रपृच्छ मुदितान नारद ।कुत आगमनं जातं भवतां ज्ञानचक्षुषां ।अन्यथा महतां प्राप्ति
र्जेज्ञानां वै कथं भवेत् तं ऋषय उ० ।नगराज वयं तावच्छंकराज्ञाविधायिनः ।त्वत्समीपे तु कन्यार्थं दीयतां यदि रोचते ।गिरिरुवाच ।।महादेवा
य ह्यसमत्तः कन्यां प्रार्थयते तदा ।कन्या चक्रतं सम्यक् यदर्थं दुःखरं तपः ।अतस्तेन प्रसादो स्याः कर्त्तव्यः शूलपाणिना ।ऋषिभिर्बहुभिर्गीतं
सहे वो भक्तवत्सलः ।इति श्रुत्वा गता विप्राः महादेवस्य सन्निधौ ।तद्वृत्तं समाकर्ण्य आजगाम महेश्वरः ।आजग्मुस्तत्र वै सर्वे देवा इंद्रपु
रोगमाः ।पातालादागतः शेषः क्षीराब्धिशयनाद्विभुः ।यत्र यत्र स्थिता देवा गंधर्वाः सिद्धचारणाः ।ते तत्स्थानात्समाजग्मुः तन्महोत्सवं
प्रमाः ।विष्णुना वघृतं छत्रं श्वेतं शतशलाकजा ।इंद्रो वै चामरे दिव्ये कुवेरः कोशधारकः ।स्वफणाफणिभिः शेषो द्वीपमालां विभर्त्ति सः ।स
हस्त्रयोजनायामं तेनाकारि हि मंडलं ।एकस्तंभमयं प्रोक्तं योजनानां शताधिकं ।ब्रह्माद्या देवताः सर्वे मंत्राशिषमचीकरन् ।जयशब्दं क्र
ता देवाः ऋषयश्च तपोधनाः ।नृत्यंति स्म रसस्तत्र गंधर्वा ललितं जगुः ।वाद्यानां स्वनितं मेघो मंदं मंदं स्वगर्जति ।विकिरंश्च नतु हर्षैस्तुषा

रक्तसुमानिभैः॥ देवकन्यानागकन्यालाजाभिः कृतमंगलः। सरस्वती रमा देवी शच्याद्या देवतास्त्रियः। स्वर्णपात्रे निधायाशु पुष्पं चंदनमक्षताः। द
धिदूर्वा च सिद्धार्थाः हरिद्रा रत्नदीपिका। नीराजनं प्रकुर्वंति गिरिजायाः शिवस्य च। पुष्पवृष्टिं प्रकुर्वंति देवं संख्यापसंख्यतः। महोत्सवः प्रवृत्तोभूद्धि
मालयगिरौ तथा। गिरिराजस्तदा तस्मै हृष्टं जामातृतोषकं॥ गजानां दशसाहस्रं अश्वानां नियुतं तथा। अनर्घ्यमपि रत्नानि ददौ तस्मै गिरीश्व
रः। सुवर्णानां दशकोट्यश्च शतकोट्यश्च विद्रुमाः। हिरण्यं कोटिकोटिस्तु पारिबर्हं ददौ गिरिः। असंख्याताश्च वै दास्यो मनःसंतुष्टिकारिकाः। मैना
कः तत्प्रियार्थं वै गिरिणा प्रेषितः स्वयं। एवं गिरिजया सार्द्धं कैलासमहमागतः। आगत्य देवतानां सर्वे स्वे स्वे स्थाने समादिशत्। शिव उ॰। तेन व्रतप्र
भावेन सौभाग्यमतुलं त्वया। प्राप्तं महोत्सवं देवि साधितं शुभमुत्तमं। त्वया धारणं व्रतं देवि न कस्यापि निवेदितं। यज्ञोपं परमं देवि यन्नोक्तं कस्यचिन्म
या। तदुक्तं तव सामीप्यं तु त्वत्सौभाग्यविमोहनात्। व्रतराजस्य नाम्नापि शृणु देवि यथाभवत्। आलिभिर्हरिता यस्मात्तस्मात्साहरितालिका। पा
र्वत्युवाच केन पूर्वं कृतं नाथ विधिश्चास्य वद प्रभो। किं पुण्यं किं फलं चास्य केन चैव क्रियते नरैः। महादेव उवाच॥ शृणु देवि विधिं वक्ष्ये नारीणां राम॰
व्रतमुत्तमं। कर्त्तव्यं तु प्रयत्नेन यदि सौभाग्यमिच्छति। तोरणादि च कर्त्तव्यं कदलीस्तंभमंडितं। आच्छाद्य पट्टवस्त्रैश्च नानावर्णविचित्रकैः। वं १३५

135A

स्नानिशु गंधैर्विलेपयेद्गृह पंडपे। शंखभेरीमृदंगैश्च वादित्रैर्बहुनिस्वनैः। नानामंगलवारस्त्रीकृतैर्घोषमहाध्वनिः। स्थापयेत्प्रतिमां तत्र
पार्वत्या सहितां मम। नानाकारैश्च नैवेद्यैर्नानाभक्ष्यैः पचारकैः। नानोपहाररतां बूले रूपवासप्रजागरैः। नालिकेरैः पूगफलैर्दाडिमैः कन
काह्वैर्मिः बीजपूरैः सनारिंगैरन्यैश्च ऋतुभवैस्तथा। कालदेशोद्भवैः सर्वैः फलैश्च विविधैः शुभैः। गंधपुष्पैस्तथा दीपैर्मंत्रेणानेन पूजयेत्
। पूर्वोक्तेन विधानेन पूजयेद्वृषया सह। कथां श्रुत्वैकचित्तेन ह्यघा स्नानिशि शिशः। आचार्याय प्रदातव्यं सस्वर्णं धेनुर्हिरण्यकं। अन्येषां दी
यते दानं स्त्रीणां वा भूषणादिकं। ततो वाद्येन गीतेन महानिशा कौतुकादिना। नयेदत्ताद्दिता देवि यदि सौभाग्यमिच्छति। तस्मिन्नहनि या नारी
भोजनं कुरुते पादि। सप्तजन्मभवेद्वंध्या वैधव्यं च पुनः पुनः। दारिद्र्यं पुत्रशोकं च कर्कशा दुःखभागिनी। पतेत्सा नरके घोरे नो पवासकरोति या
। कांचनं रुक्मताम्रं वा वेणुजं वापि मृन्मयं। संपुटीकृत्य तन्मध्ये फलानि विविधानि वा हरिद्राकुंकुमं चैव अंजनादि प्रकल्पयेत्। वस्त्राण्या
भरणादीनि तांबूलं सहिरण्यकं। कृत्वा संछाद्य वस्त्रेण प्रदद्याद्ब्राह्मणाय वै। प्रीयतां शंकरो देवो शिवदानं ददे यं स्वशक्तितः। दत्वा तेन विधाने
न पारणं तद्दिने जरं।। एवं विधिं या कुरुते व नारी भक्त्या समं सा रमते सुखेन। विनाशकाले यमदूतलक्षसंसारयुक्त्वा मुक्तिं लभते सुखेन अश्वमेधसहस्रा

जयकल्प· १३६ 136

णीवाजपेयफलानि च। कथाश्रवणमात्रेण तत्फलं लभते नरः। एतत्ते कथितं देवि विधानं सरहस्यकं॥ उद्यापनविधिं वक्ष्ये येन सांगफलं लभेत॥ प्रा
प्ते भाद्रपदे मासि सिततीयाहस्तसोमयुक्। तस्यां रात्रौ प्रयत्नेन यथोक्तं सर्वमाचरेत्। सर्वतोभद्रसंज्ञं वा लिंगतोभद्रमेव वा कारयेद्विविध दृ विमंडल
सप्तसूजनं। तस्याग्रे स्थापयेत्कुंभं व्रणछिद्रविवर्जितं। तस्योपरि न्यसेद्धैमं पार्वत्या सहितं शिवं। वस्त्रयुग्मेन संवेष्ट्य पूर्ववत्पूजनं चरेत्। ततः प्र
भातसमये युग्मान्यष्टौ निमंत्र्य मेतत्को विप्रषोडश द्विजयुग्मांश्च पक्वान्नाद्यैः। भोजयेत्। सौभाग्यद्रव्यवस्त्राणि वेणया नारीणां षोडशेभ्यः कं त
द्वृत्तपरत यानेयं। आचार्यं वरयेत्तत्र व्रतं सर्वं च ब्राह्मणैः सह। स्थंडिले तु प्रकर्त्तव्यं हस्तमात्रं सुशोभनं। ततो होमं प्रकुर्वीत घृतं हवींषि समि
लैः। पृथक्पृथक् शतं हुत्वा मंत्रेण जातवेदसे। पातयित्वा वसोर्द्धारां पुनः पूजनमाचरेत्॥ नमः प्रणतपालाय नमः कैलासवासिने। नमो वे
दांतवेद्याय उमादेहार्द्धधारिणे। उत्पत्तिस्थितिसंहारकर्त्रे नेत्रे नमोस्तु ते। येन कामेन भो देव पूजितः सोमया सह। व्रतं संपूर्णतां यातु तत्र त्वत्प्रसा
दाज्जगद्गुरो इति स्तुत्वा महादेवं प्रणिपत्य पुनः पुनः। गोभूहिरण्यदानानि वस्त्रदानान्यनेकशः। निमंत्रितानि युग्मानि भोजयेद्धृतपायसैः। राम·
पृथक्पृथक्शय्यायुग्मं सौभाग्यद्रव्यपूरितं। सहिरण्यं सवस्त्रं च ततो मोहयात्तु भक्तितः। उमामहेश्वरो देवः प्रीयतां मेन मो नमः। ततः कुर्यात्स्वयं दे १३६

136A

द्वि बंधुभिः सह भोजनं। सर्वान् कामान् अवाप्नोति सौभाग्यं लभते ऽक्षयं। मृत वत्सा तु या नारी पुत्रं प्राप्नोति सा चिरायुषं न पुनर्गर्भमायाति सा गौर्या सह ली
यते। इति स्कंदपुराणे उमामहेश्वर संवादे सोपापनहरितालिकाव्रतकथा संपूर्णा। अस्यामेव भाद्रपद शुक्ल तृतीयायां भविष्योत्तरोक्तं ह
रिकालीव्रतं। युधिष्ठिर उ०॥ भगवन् हरिकालीति का देवी प्रोच्यते मुने। आदौ वा केन संस्थिता कस्मात्संपूज्यते स्त्रीजनेन सा॥ एतज्जिज्ञासितं हृ दाती
हसर्वं मे ब्रूहि केशव॥ श्रीकृष्ण उवाच॥ पार्थ पौराणिकीं दिव्यां मत्तः शृणु कथामिमां। आसीद्दक्षस्य दुहिता काली नामा तु कन्यका॥ व
र्णेनापि च सा कृष्णा नवनीलोत्पलप्रभा। अंबिका यत्नतो दत्ता महादेवाय शूलिने॥ विवाहिता विधानेन शंखतूर्यनिनादिना। यज्ञपात्राग
र्नदैर्वेदाध्ययनानां च निस्वनैः। निर्वर्तिते विवाहे तु कालात्सार्द्धं त्रिलोचनः। क्रीडते विविधैः कामैर्मनसः प्रीतिवर्द्धनैः। अथ देवसमाजे
तु कदाचिद्वृषभध्वजः। आस्थानमंडपे रम्ये आसीनो विभुसहायवान्। तत्र स्व आहूय मामसनमेनां त्रिपुरांतकः। कालीं नीलोत्पलश्या
मां गणमातृगणान्वितां। प्रहसन्नाह स्मितः कालि भिन्नांजनप्रभे॥ कालमप्यति सौंदर्यां जव रूपं मम प्रियं॥ इत्येवमुक्ता सा देवी व्रीडिता
क्रोधमानसा॥ निःश्वासोच्छ्वसिता साक्षाद्बाष्पगद्गदया गिरा॥ हरो देव त्वया नं वा लाप्रो वा चसूरिता ध रा॥ किं देवनाम्नाया या गौरी सा गौरीत्यभि

जयरूप.
१३०
137

धीपते। यस्मात्वमोपमा दत्ता निन्त्वहमंभोजनं विभो। समाजे देवसंघानां वा स्वदेवसमान्निधौ। तस्माद्देहमिमं त्वसंजुहोमि ज्वलितेनले॥ इत्युक्त्वावा
पि माराणां पिहरिकाली रुषान्विता। सुमोच हरितछायाकातिं हरित्तशाद्वले। विक्षेप देहं रोषेण ज्वलिते हव्यवाहने। पुनः पर्वतराजस्य गृहे गौरी
बभूव सा॥ महादेवस्य देहार्द्धं स्थिता संपूज्यते सुरैः। या मुक्ता शाद्वले देव्या कालकांतिः स्वदेहजा। सा बभूव महावीर्या देवी कात्यायनी पुनः।
तया कृता निभ्रूरीरादेवकार्याणि पांडवा। तुष्टे देवगणे दत्तो वरस्तस्यै स्वयंभुवामे। ये त्वां शाद्वलसंस्थां वै कालीति वरदायिनी। पूजयिष्यं
ति पुरुषा नार्यो वापि विशेषतः। सर्वपापविनिर्मुक्ताः सुखसौभाग्यान्विताः। विरापुषो भविष्यंति भर्तृपुत्रसमान्विताः। एवं सा हरिकालीति गौ
रीसस्यैव्य वास्थिता। श्रीकृष्ण उवाच। शुक्ले भाद्रपदस्यैवं तृतीयायां समाचरेत्। समभ्यानैः स्तु वैहू दैः कृत्वा हरितशाद्वली। खर्जूरै नारि
केलैश्च फलैश्च मधुरैस्तथा। मातुलिंगाक्षुस्तुंमेश्च धासकैर्जीरकैस्तथा। गंधैः पुष्पैः फलैर्धूपैर्नैवेद्यैर्मोदकादिभिः। प्रीणयित्वा समा
ख्याघपग्रागेणाभ्यस्वता। घंटावाद्यादिभिर्गीतैः शुभैर्द्दिव्यकथानकैः। एवं नीया महाराजे मंत्रेणानेन भक्तितः। हरेनीत्रिसमुत्पन्ने एमः
हरिकालि हरिप्रिये। सर्वदा मम मूर्तिस्थे प्रणाता तिहरे नमः। इत्थं संपूज्य तां देवीं दद्याद्विप्राय दक्षिणां कृत्वा जागरणं रात्रौ प्रभाते किं १३०

विडुद्धतेय रवौष्टवा सिनीमिश्चमानेयात्तुजलाशये। ततोजलाशयेरम्ये मंत्रेणैवं विसर्जयेत्॥ अर्चितासिमयाभक्त्यागच्छदेवि स्वरालयं। मम
137A हो भोगपनाशाय पुनरागमनाय च। एवं यः पांडवश्रेष्ठ हरिकालिव्रतं चरेत्। प्रतिवर्षं विधानेन नारी वा भक्तितत्परा। नीता यत्फलमाप्नोति त
हन्येन न चाप्यते॥ मर्त्यलोके चिरं जीवेत्सर्वकामैः सुपूजिता। पुत्रपौत्रसुहृन्मित्रनप्तृदौहित्रसंकुलं साग्रं वर्षशतं बाला वेद्भोगान्भुक्त्वाम
हीतले। ते तोवमानेन देवमाशिवलोके महीयते। वीरभद्र महाकाल नंदीश्वरविनायकाः। सर्वैः प्रसादं सुस्त्वाभवंति व्रतयोगतः। सं
पूज्य पशुपं गतसमाविष्टः स्ससा देवी हिमाद्रितनया हरिकालिकाख्या। नैवेद्यजागरसमुद्भवगीतवाद्यैः संप्राप्नुवंति मनुजाः स्वर्दिवं सुखा
नि॥ इति भविष्योत्तरोक्ते हरिकालीव्रतं॥ अथ स्वस्त्यगौरीव्रतं॥ सूत उवाच॥ कुंत्यां सुतो पाविष्टो यां हस्तिनापुरमुत्तमं॥ मानितायां नरेंद्रैश्च
तनयैः पंचभिः सह। तस्याः कुशलमन्विष्टुमाजगाम माधवः। अभिनंद्य सुतां सो नंदेवदेवं जनार्दनं। उवाच कुंती सानंदा स्वयमागत्य मि
दं वचः। कुंत्युवाच। धन्यास्मि कृतकृत्यास्मि सनाथास्मि परंजय। सहसंभाविता यास्मि त्वया सर्वजगद्गुरो। यदिमे सुप्रसन्नोसि तदा वक्ष्य
व्रतं विभो। येन दीर्घायुषस्सर्वे राज्यं प्राप्नुयां तनयैः सह॥ कृष्ण उवाच॥ कुंति ते कथयिष्यामि व्रतानामुत्तमं व्रतं। यत्कृत्वा सुखसंतानं धनधान्य

जय कल्प०
१३८
138

समन्वितां। विधूतदुष्कृता पुण्यापासतत्त्वनारीडसमाप्स्यसि॥ हस्तगौरीव्रतं मद्देकुरुष्वश्रु विमानसा॥ कुंती०॥ यत्त्वोक्तं तेव्रतं नाथविधानं तस्य कीदृशं। केनच

र्वहितं देवतन्मे ब्रूहि जनार्दन॥ श्रीकृ०॥ कैलासशिखरे देवि हस्तस्थे च दिवाकरे। दिवा प्रसुप्ता सा गौरी हरसान्निध्यमानसा॥ सा स्वप्ने देवदेवेशं स्वप्ने शंभु

दृदृशेह। अर्द्धेंदेहं दधा धत्वस्यम धेर्वेदकलाधरं॥ उत्थाय सहसा गौरी प्रोवाच शंकरं प्रति। किमिदं तन्ममाचक्ष्व न यन्मे मानसं मम॥ ईश्वर उ०॥ देवि दृ

ष्टं निषिद्धासि हस्तन्यस्तगते रवौ। न स्वप्तव्यं दिवा तत्र लस्येदं विहितं फलं॥ श्रृणु देवि त्वपाये नखंडितो हं विलोकितः। त्वया रथ्यं व्रतं देवि मदाराधन

कामया॥ अद्य प्रभृति सम्मन्नसन्नो स्मि त्वया च समनुस्थितं। अद्य प्रभृति व्रतवारेण दृष्टो हं तादृशः त्वया। तत्कुरुष्वाधुना देवि हस्तगौरीव्रतं शुभं। पार्वत्यु

वाच॥ आदिशस्व तां व्रतं नाथ विधानेन महेश्वर। आरंभो स्य कदा कार्यः को विधिः कस्य पूजनं। ईश्वर उ०॥ मंडपे स्थापनं कुर्यात्स वा लंकारभूषि

ते। अन्वहं कारयेत्पुष्पैः फलमुक्तान्वितैः शुभैः। नैवेद्यैः पंचसाधैश्च श्रृणु यात्त्वमहं कथां॥ दिने च तद्दशे प्राप्ते स्थापयेत्प्रतिमां शुभां। पक्वान्नैः पू

रितैः शुभ्रैः सर्वसुस्वैश्च योदृशैः। मासि चापोदशदिनं नैवेद्यमुपकल्पयेत्॥ फलमूलानि धान्यानि तावंति समुपाहरेत्॥ पूजयेत्सस्त्रगोत्रस्य पुष्पैश्चागम

नैः सुगंधविधिभिः॥ चंदनैर्धूपदीपैश्च तांबूलैश्च फलादिभिः॥ ध्यायेत्तु हृदये गौरीं हरदेहार्द्धसंयुतां। दक्षिणां ततो दत्वा नत्वा देवीं विसर्जयेत्॥ मासि द्वितये १३८

138 A दृशतथादीपकी ऋोलिकान्वितान् । सुवासिनीभ्यो द्विये दत्वा तावत: स्वयमाहरेत् ॥ व्रतं समाचरेद्देवि यावद्वर्षं त्रयोदश । स्वर्णभाजनगौर्यादि प्रतिवर्षं वि
सर्जयेत् । ततश्चतुर्द्दशे वर्षे तदुद्यापनमाचरेत् ॥ संस्थाप्य गणपं गौरीं काञ्चनीं काञ्चने गते । पूर्वोक्तविधिना पूज्य वासरांस्तु त्रयोदश ॥ चतुर्द्दशेथ
दिवसे संजाते प्रातरुत्थिता ॥ कृत्वोपवासनियमं गौरीं प्रपूजयेत्तत् । पक्वान्नं स्वर्णपात्रेषु त्रयोदशसु निक्षिपेत् । स्त्रीभ्यः सकंचुकी दत्वा भोज
यित्वा विसर्जयेत् । एवं देवि व्रतं कृत्वा सर्वान्कामानवाप्नुयात् । अश्वकोटिसहस्राणि कार्यप्रतिमानि कामपी । पात्राणि वेणावान्येव पीतरुष्याणि वै वाहि ।
रुक्मउ । ततनश्वके व्रतं गौरीप्राप्ता साद्यां छिन्नं फलं । त्वमप्येतद्व्रतं कुरु । तिकुरुपत्तु सुसमन्विता । अथ मत्या व्रतं कृत्वा तीसविधानं तदा करोत्तरां गांधा
रीवापितृछत्वा व्रतं च श्रेय यथाविधि ॥ द्वावस्मकि मा वेन पुष्टा गौरी तततो ब्रवीत् । पार्वत्युवाच । कुंति ते परितुष्टास्मि वरं वरय सुव्रते । कुंत्युवाच । देहि
मे सर्वसंपत्तिं सर्वसौख्यं सदोदयं । प्रयच्छ मम पुत्राणां महद्राज्यमनामयं । व्रतमेतत्तु यः कुर्यात्तद्वल्लोकमवाप्स्यति । न दारिद्र्यं न वैधव्यं न शोको ना
पि दुष्कृतं । कृष्णो नोपहन्तं देवि कदाचित्सं भविष्यति । तथेत्युक्त्वा ततो गौरी तत्रैवान्तरधीयत । एतद्व्रतं सकलदुःखविनाशहेतु सौभाग्यपरमफलभावन
पावनं ति । या योषितः सुखमनंतमिहापि प्राप्य गौरीपतिं पतिरतास्तु ततो लभंते । इति भविष्योत्तरोक्तं भाद्रपदशुक्लतृतीयायां हरगौरीव्रतं ॥ अथ भाद्रशु

अथकल्प०
१३९
139

कृत. तीयामां कोटीश्वरव्रतं। मदनरत्ने स्कांदे।। रंभोवाच।। देवलोके महादेवि नारी का सौख्यसंयुता। मर्त्यलोके तथा सर्वाः स्त्रियः सौभाग्यवर्जिताः। कथं
भाग्यं स्वभोगांश्च लभंते परमेश्वरि। पार्वत्युवाच।। शृणु भद्रे परं गुह्यं सर्वकामफलप्रदं। दुर्भगाणां च नारीणां सौभाग्यकरणं परं।। लक्षेश्वरीति विख्यातं
ततः कोटीश्वरीव्रतं। तृतीयायां शुक्लपक्षे तु मासि भाद्रपदे शुभे तत्।। तस्यां व्रतं तु संग्राह्य यावद्वर्षचतुष्टयं। उपवासेन कर्त्तव्यं वर्षे वर्षे तु सुंदरि।। अखं
डानां तंडुलानां तिलानां वा सुलोचने। लक्षमेकं विविच्याथ क्षिपेत्स यमि शोभने। क्षीरसंमिश्रितैः कार्या देव्या मूर्त्तिः सुलोचना।। कृत्वा तु पुष्प
प्राकारं पुष्पमालाभिर्मंडितं संस्थाप्य पार्वतीं देवीं पूजयेद्भक्तिशक्तितः।। पूजयेद्विविधैः पुष्पैः कुंकुमागुरुचंदनैः। गंधैर्धूपैश्च नैवेद्यैः फलैश्च
विविधैस्तथा।। वस्त्रेणाच्छादयेत्तेन पूजयेत्परमेश्वरी।। नमो नमस्ते देवेशि लक्षेश्वरि नमोस्तुते। कोटीश्वरि नमस्तुभ्यं नमस्ते हरवल्लभे।। उमादेवि न
मस्तुभ्यं कात्यायनि नमोस्तुते। नमः कालि महाकालि महादुर्गे नमोस्तुते। नमः शर्वाणि रुद्राणि अपर्णे शंकरप्रिये।। सर्वभूतहिते देवि त्राहि सं राम.
सारसागरात्।। पूजामंत्रः।। नमो लक्षेश्वरी देवि कोटीश्वरि नमोस्तुते। गृहाणार्घ्यं मया दत्तं शंकरेण समं मम।। अर्घ्यमंत्रः। पुरा व्रतमिदं भद्रे इंद्राण्या
यत्कृतं शुभं। विधाय च लावलेः पत्न्या अरुंधत्या कृतं पुरा। दमयंत्या च रोहिण्या कृतं व्रतवरं शुभं।। गौरिणा मोद्यये स्त्रिया विप्रा श्रीवत्स दीक्षिता।। गो १३९

139A रिणीः सुतामिनीः। एवं विधविधानेन करोति नियतव्रतं। न तस्याः स्यात्सदारिद्र्यं न चैवेष्टवियोजनं। अथ पुत्रा भवेन्नारी भर्तारं च गुणाधिकं। सुरूपं गु
णिनं कांतं पंडितं प्रियदर्शनं। ईश्वरं चैव राज्ञानं लभे दीर्घमायुषं प्रियं॥ दातारं चैव भोक्तारं समस्तजनवल्लभं। सुशीलं धार्मिकं स्वच्छं चंद्रवत्प्रियदर्श
नं॥ सुरूपा सुभगा चैव सदा पत्युः प्रिया भवेत्। सहपत्नीवरारोहा कुरुते राज्यमुत्तमं। अंतकाले समं तेन मोदते त्रिदिवे तथा। षष्टिवर्षसहस्राणि
षष्टिवर्षशतानि च। इदं कृत्वा पुरेंद्राणींद्रं लेभे पतिमुत्तमं। रोहिणी प्रतिमा लेभे चंद्रं व्रतनिषेवणात्। गणादेवी तु भर्तारमादित्यं प्राप सत्स
तिं। इदं ते कथितं भद्रे व्रतं कोटीश्वरीपूर्णं। लक्ष्मीश्वरीति विख्यातं कुरु रंभे मनोहरं॥ इति कोटीश्वरीव्रतं॥ मार्गशीर्षशुक्लतृतीयायामारंभं भविष्योत्तरो
क्तं रंभातृतीयाव्रतं। कृष्ण उ। रंभातृतीयां वक्ष्यामि सर्वपापप्रणाशिनीं। सुखसौभाग्यफलदां सर्वकामप्रदायिनीं। सर्वदुःखहरां पुण्यां पुत्रपौत्र
प्रदां तथा। सपत्नीदर्पदलनीं रूपैश्वर्यकरीं शुभां। शंकरेणापुरा ख्याता पार्वत्यै प्रियकाम्यया। तामिमां शृणु भूपाल भूतानां परमं हितं। मार्गशी
र्षे शुभेमासि तृतीयायां नराधिप। शुक्लायां प्रातरुत्थाय दंतधावनपूर्वकं। उपवासस्य नियमं गृह्णीयाद्भक्तिभाविता। देवि संवत्सरं यावत्तृतीयायामु
पोषिता। प्रतिमासं करिष्यामि पारणं चापरेहनि। तदविघ्नेन मे यातु समाप्तिं व्रतमुत्तमं। शरण्यां त्वां प्रपन्नास्मि देवी भोगपादद्वरस्व मां। एवं संकल्प्य वि

जयकल्प॰
१४०
140

विवर्त्तितेपक्कतन्निश्चयाभक्त्यानारीध्यानपरास्नानं कृत्वायतेंद्रियाः॥नघांतड़ागेवाप्यांवाग्रहेवानिपतेंद्रियाः॥पूजयेत्सावैतीनाम्नाराचौप्राशयेत्कुशोदकं।
प्रभातेभोजयेद्विप्रान्नूनंशिवभक्त्याविशेषतः॥सहिरण्यंचलवणंदद्यात्तेषांतुदक्षिणां॥गौरिणीश्वयथाशक्त्याभोजयेत्प्रयतात्मवित्॥अनेनविधिना
राजन्याकुर्यात्सार्वतीव्रतं॥साकुलानांशतंसाग्रंतारयेन्नात्रसंशयः॥इहलोकेसुखंभुक्त्वाशिवलोकेमहीयते॥पौषेमासितृतीयायांगिरिजांना
मपूजयेत्॥गोमूत्रंप्राशयेद्रात्रौप्रभातेभोजयेद्द्विजान्॥हिरण्यंजीरकंचैवस्वशक्त्यादापयेत्ततः॥शक्रलोकेवसेत्कल्पंततःशिवपुरंव्रजेत्
॥माघमासेतृतीयायांसुदेवीनामपूजयेत्॥गोमयंप्राशयेद्रात्रौस्वपेद्रात्रौयतव्रता॥सहिरण्यंपक्कंसुभंतु॥दिवादद्याद्द्विजातये॥विष्णुलोकेचि
रंस्थित्वाप्राप्नोतिशिवमंदिरं॥गौरीतिफाल्गुनेनामगोश्रृंगंप्राशयेन्निशि॥प्रभातेभोजयेद्विप्रान्यथाशक्त्यासुवासिनीः॥कुंकुमंतुतुरुष्कंचकनकांतं
म्मोदत्वाविसर्जयेत्॥वाजपेयातिरात्राणांफलंप्राप्यादिवंव्रजेत्॥चैत्रेमासिविशालाक्षीपूजयेद्भक्तितत्पराः॥दधिप्राश्यस्वपेत्सान्तर्दद्याद्धेमसकुं
कुमम्॥सुभगासौभाग्यसंपन्नासत्ताशिवपुरंव्रजेत्॥वैशाखस्यतृतीयायांश्रीमुखीनामपूजयेत्॥घृतंचप्राशयेद्रात्रौपुनर्दद्याद्द्विजातयेरामं
कनकंशर्करांचैवपूजयित्वासमापयेत्॥सर्वान्कामानवाप्नोतिमत्त्याशिवपुरंव्रजेत्॥ज्येष्ठेनारायणीनामपूजयेत्कुसुमैःशुभैः॥प्राशयेल्ल १४०

140A वर्णांगन्नौतत श्चैकानिशिस्वपेत्॥ शिवभक्तान् द्विजान् प्रातर्भोजयित्वा यथेप्सितान्। स्तुवास्तुनीर्यथाशक्त्या भक्ष्यभोज्यैश्च भोजयेत्॥ तांबूलं कन
कंदद्यात्प्रणिपत्य विसर्जयेत्॥ अंतकालेप्यसंदिग्धं याति यत्र देवो महेश्वरः॥ आषाढे माधवी नाम प्राशयीत तिलोदकं। प्रभाते भोजयेद्विप्रान् हेमयु
क्तं गुडं ददेत्। सर्वसंपत्समृद्धं भुक्त्वा देव्याश्चानुचरी भवेत्॥ श्रावणी नाम प्राशयीत तिलोदकं। प्रभाते भोजयेद्विप्रान् हेमयुक्तं गुडं ददेत्। सर्वसु
गोत्रं श्रियं पुत्रमपि वेन्हो श्रंगजजलं। प्रभातेत्रीश्च ततो न भोज्यं दद्याद्धेम तिलैः सह॥ भोगान् भुक्त्वा महीपृष्ठे शिवलोकमथ गच्छति। अथ भाद्रपदे मा
सि हेमदंडा नाम पूजयेत्॥ बिल्वपत्रं च संप्राश्य स्वपेत ब्रह्मचारिणी। प्रभाते विप्रमुख्याय दद्याद्धेम फलैः सह। सर्वलोकेश्वरी भूत्वा भुक्त्वा भोगान
नेकधा प्राप्नोति ब्रह्मसदनं व्रतस्यास्य प्रभावतः। आश्विने सप्ततीयायां पूजयित्वा शिवप्रियां। प्राशयेत् तंडुलजलं प्रातर्विप्रांश्च भोजयेत्। द
क्षिणां चात्र निर्दिष्टं वंदनं च सकांचनं सर्वयज्ञफलं प्राप्य गौरीलोके महीयते। पयोद्भवां का र्तिके च पंचगव्यं पिबेन्निशि। वाद्यैर्जागरणं कृत्वा प्र
भाते भोजयेत्तथा। उमामहेश्वरं हैमं समाप्ते कारयेच्छुभं। उमामहेश्वरस्वरूपं च विष्णुधर्मोत्तरेऽभिहितं। वामाङ्गे पार्वती कार्या शिवः कार्यश्चतुर्भु
जः। अक्षमाला त्रिशूलं च डमरुं च वरं दधत्। एकवक्त्रस्त्रिनेत्रश्च वामे च दयिता तनुः। यथाविभवसारेणाविता नं पे च वर्णकां। शय्यां चात्र विनि

जप-क-ल-
१४१
141

दिष्टाः सर्वोपस्करसंयुता ॥ नवसांशालसंपन्नां गां च [redacted] दद्यात्पयस्विनीं ॥ आसनं मण्डलं दद्यात्श्वेतछत्रं कमण्डलुं ॥ पादुकोपानहौ दिव्ये वस्त्रयुग्मं
च पाञ्जनं ॥ पीतयज्ञोपवीतं च पट्टसूत्रसमुद्भवं ॥ शंखश्चक्तिसमोपेतं दर्पणं च समुज्ज्वलं ॥ रक्तं च कुंकुमं देयं स्त्रियाश्च प्रतिष्ठानकं ॥ उमामहेश्व
रं स्थाप्य आसने ताम्रजेन पात्रजां विरचये दृत्ताध्यायमानां महेश्वरं ॥ नानाविधैः सुगंधैश्च पत्रैः पुष्पैः फलैस्तथा ॥ घृतपक्वैश्च नैवेद्यैर्दीपमाला
विभूषितैः ॥ कूष्माण्डैर्नारिकेलैश्च दाडिमैर्बीजपूरकैः ॥ जीरकैर्लवणैश्चैव इक्षुदंडैः कुंकुमैस्तथा ॥ रसपात्रैः सुमृष्टैश्च गीतवाद्यैरनेकधा ॥ पू
जयेद्देवदेवेशं सपत्नीकं क्षमापयेत् ॥ ततो द्विजं समाहूय वेदवेदांगपारगं ॥ वेदध्वनिसमायुक्तमुपवेश्य शुभासने ॥ सपत्नीकं न्पश्रेष्ठ दे
यं वं वह न च विंतं ॥ परिधाणस्तु लंकृत्य सर्वं तस्मै निवेदयेत् ॥ एवं कृते फलं यत्स्यात्तन्न तच्छक्यं मयेरितुं ॥ सर्वोक्तफलसंयुक्ता सर्वदेवैः सुपूजिता
॥ जाता जाता महाकल्पे सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ तदं ते शिवसायुज्यं नारी प्राप्नोत्यसंशयं ॥ पुरुषो वान्यपश्रेष्ठ शिवभक्तश्च सुव्रतः ॥ सोपि तत्फ
लमाप्नोति नान्यथा शिवभाषितं ॥ सौभाग्यार्थं पुरा वीरो रंभया राजसत्तम ॥ तेन रंभा तृत्तीयेयं परसौभाग्यदायिनी ॥ पोहं स एव भूत्ते शोगौरी सेवन राम:
संशयः ॥ इति मत्वा महाभाग शरणं व्रज पार्वतीं ॥ एषा हि मादृदु हित्तुर्दयिता तृत्तीयारंभाभिधाना मम भवत्सुविततत्कृते तीसंप्राशनेत्रूचित्त नाम १४१

141A

युक्तामुपोष्य प्राप्नोति वांछितफलाम्बलाबहूनि ॥ इति भाद्रतृतीयाव्रतं ॥ आश्विनमेव तृतीयायां कालीपुराणोक्तम् वियोगव्रतं ॥ अविंद्रूरूवानयेना
वियोगमासाद्यव्रतेननियमेनतु ॥ सदानारीकृतेश्चैव व्रतेनेनपदं हितं ॥ विधवा परलोके च भर्त्रा तु न वियुज्यते सुखेनापि सदा ब्रह्मन् वहयेन
धनेन च ॥ अनिलाद उवाच ॥ उमया चरितं पूर्वं ब्राह्मणललितां व्रतं । बाल्ये हिमवतो जन्मा दक्षकोपादिसुकृपा । महासौभाग्यसंदोहं दृष्टुं देव्या
महात्मना । अरुंधत्या वशिष्ठेन कथितं तत्कृतं स्मरण ॥ वशिष्ठ उवाच ॥ अरुंधति शृणुष्वेदं रत्नसौभाग्यवर्द्धनं । अवैधव्यप्रदं स्त्रीणाम वियोगव्रतं शृ
णु । मार्गशीर्षे सिते पक्षे स्नात्वा शुक्लांबरप्रिया ॥ दशम्यां द्वितीयायां नक्तं भुंजीत पायसं । आचम्य च शुचिर्भूत्वा दंतधावनं करनमेतत्सुदान्विता नमस्कृ
त्य विद्याप्परमेश्वरं । उदुंबरमयं दंतधावनं द्वादशांगुलं शुभं । उत्तराशागतं साग्रं सत्वचं निर्व्रणं दृढं । वाग्यतः प्राङ्मुखो वीक्ष्य नामक्षये दंतधावनं ॥ द्विती
यायां ततः स्वप्यात् मौनमास्थाय मानसा । तृतीयायां समुत्थाय मुहूर्ते ब्राह्मणः शुभे । कृतकार्या च सुस्नाता शुक्लमाल्यांबरा ततः । शालिपिष्टमये कृत्वा
स्त्रीपुंसप्रतिमे शुभे वेणुपात्रे तु संस्थाप्य पूजयेद्भक्तितत्परा ॥ उपवासं च कुर्वीत सर्वभोगविवर्जिता । पार्वत्या हिमिगिलापंक्तस्थाना विवर्जये
त् । ततो निशायां सुश्रोणि कृतपूजा कृतोत्सवा । कृत्वा हित्विनिर्घोषं जागरं तत्र कारयेत् । विप्रांश्च पूजयित्वा तु पेष्टं तन्मुद्रिकाद्वयं । सुप्रभाते दि

जय॰क॰ल॰
१५२
142

जाग्रांश्च प्रपूजयित्वा प्रदापयेत्॥ यथाशक्त्या महाभागो वित्तशाठ्यं विवर्जयेत्। उमामहेश्वरं चैतत्कल्पयित्वा स्तुवेतासि। ब्राह्मणोपि जलेनाचैपैः वृतानि
पुनं क्षिपेत्॥ एवं कृतस्त्रस्य पुनामिथुनानि तु भोजयेत्। शिवभक्तान्द्विजान्भोज्य मिष्टान्नेन स्वशक्तितः। प्रतिमासं प्रकुर्वीत विधानेन तु सं
युतं। मार्गशीर्षे तु न मासि कार्तिकांते समुच्यते। नामानि ते प्रवक्ष्यामि प्रतिमासं क्रमेण तु। पूजाजपनिमित्तं वासिद्ध्यर्थं विशेषतः। शंकरं मा
र्गशीर्षे तु नाम्ना गौर्या समन्वितं। गौरीशं पार्वतीं चैव पुष्यमासे तु पूजयेत्। भवं चैव भवानीं च मा घेमासे प्रपूजयेत्। फाल्गुने तु महादेवं सुमया सहितं
यजेत्। चैत्रे त्रिलोचनं देवं ललितां च प्रपूजयेत्। स्थाणुं वैशाखमासे तु लोलनेत्रासमन्वितं। रुद्राणीसहितं रुद्रं ज्येष्ठमासि यजेत्ततः। आषाढे प
शुनाथं च सत्यामार्द्रं श्रुतिविश्रुते। श्रीकंठं श्रावणे देवं सुभगां परमेश्वरीं। भीमं भाद्रपदे तद्वत्कालरात्र्या समन्वितं। शिवमाश्वयुजे भक्त्या गंगया
सहितं यजेत्। ईशानं कार्त्तिके मासि शिवादेवीयुतं विभुं। प्रतिमासं विना नाम्ना व्रतसिद्धिर्न विद्यते। प्रतिमासं तु पुष्पाणि यानि पूजासु योजयेत्
तानि ते संप्रवक्ष्यामि सद्यः प्रीतिकराणि वै। आदौ नीलोत्पलं योज्यं तदभावे पराण्यपि। पवित्राणि सुगंधीनि योजयेद्भक्तितोर्चने। करवीरं बिल्वपत्रं
जातिकेसुकंकुडुमल्लिका। पाटला मूकदवं नमरंद्रोणमालती। द्रोणाः कुरबकः॥ एतास्तु क्रमेणैव मासेषु द्वादशेष्वपि। भक्त्या योज्यानि १५२

142A रंभोरु देवस्य प्रियकाम्यया। तथा च पंचगव्यस्य प्राशनं प्रतिमासकं॥ नान्यद्द्विपावनं किंचित्पंचगव्यात्परं स्मृतं। एवं व्रतं कृतं भद्रे शिवभक्तिसम
न्विता। व्रतांते वितानं च ध्वजं किंकिणिमालिनं। दीपं च वस्त्रयुग्मं च शिवे भक्त्या निवेदयेत्। स्वापयित्वा लिखित्वा च सौवर्णां मूर्द्धि पंकजां य
याविभवतो देयं देवदेवस्य तुष्टये। रौप्यं च कुंपयुगुलं देयं स्यात्तोन्यसेत्। बहुप्रकारनैवेद्यं गीतवाद्यसमन्वितं। कुर्यान्नीराजनं शंभोस्ततो
गच्छेद्गृहं स्वकं। चतुरस्रं महादेव मुक्तां नैव त्रिकोणिकां॥ ध्यात्वा नार्या यतः शुभं सौक्तिकादि युगं ददेत्। कर्पूरकैकप्रमाणेन शातकुंभमयं शुभं
।रुक्मामहेश्वरं चैव कारयित्वा सुशोभनं। मौक्तिकान्वितं तु षष्टिसावंतोपि प्रवालकाः। तावंति पुष्परागाणि ताम्रपात्रोपरि न्यसेत्। वस्त्रेणावेष्टयित्वा तु गंध
पुष्पैः समर्चयेत्। चतत्सर्वं सा युक्तमा नार्यापि निवेदयेत्। ब्राह्मणानां ब्राह्मणानां वा मिथुनानामथापि वा। अशक्ता निष्कपदघाद्विजशाठ्यविव
र्जिता। दत्वा हिरण्यवासांसि प्रणिपत्य क्षमापयेत्। चत्वारिंशत्तथा षष्ठेन कुंभान्छत्रमुपानहौ। सा हिरण्याक्षतान्सर्वान्दद्यात्सुघोदकान्वितान्। दी
नांधकृपणादीनां तद्दिने चान्ने वारितं। कल्पयेदन्नपानं च स्तुतिमिष्टं हृदयमात्मनः। नूनं अधिकं न कर्तव्यं स्वस्ववित्तानुसारतः। संपूजयेत्कल्पनया यथापादे
रिति नाविघ्नते। अवियोगकरं चैतद्रूपसौभाग्यवित्तदं। आयुःपुत्रप्रदं काम्यं शिवलोकप्रदायकं॥ इति कालिकापुराणोक्तमवियोगव्रतं॥ अथ माघभुक्त

जयक.
१४३
143

तृतीयायांतु माघमासे स्वस्त्रीस्वर्णगुडलवणादानं कुर्यात् । तदुक्तं भविष्योत्तरे । माघे शुक्लतृतीयायां गुडस्य लवणस्य च । दानं श्रेयस्करं राजन् स्त्रीणां च पुरुष
स्य च । गुडे नन्दयते देवी लवणेन स्वयं प्रभुरिति । फाल्गुनशुक्लतृतीयायां वाराहपुराणोक्तं सौभाग्यव्रतं तृतीयाव्रतं फाल्गुनमासठमासमात् तृतीयाशुक्लप
क्षयोरुपोषितव्या नक्तेनाश्रुवि नासमस्तभाषिणा । मम श्रीकंठ हरिं पूजयेद्रुद्रं वा उमया सहेति । एवमन्यापि तृतीयाव्रतानि चतानि व्रतखण्डे एव सुक्तायामे
वकार्याणीति सिद्धांतः । एकस्य पतिव्रता स्नात्वा स्वापि तृतीयायां तिथिपतित्वेन गौरी पूज्या । तदुक्तं । चतुर्थ्यां गणनाथस्य गौर्याः स्तत्त्व वैवासरे इति । अ सिद्धवि
रुद्धादिकं लिख्यते । तृतीया भौमवारेणासिद्धा । तदुक्तं । भौमे षष्ठी तृतीया सा दष्टमी च त्रयोदशी । मूलार्द्रा स्वातिन्यो मृगास्लेषा सिद्धा उत्तरभाद्रपदा तु । तृती
या बुधवारेणाविद्धा । बुधे धनिष्ठा भरणी हस्तम्मूलसमन्विता । तृतीया नवमीप्रतिपद्रेवतीस्मे विवर्जितेति । विरुद्धयोगे शुभकर्म न कार्यं । अथात्र कृत्या
नि । जपार्कसंज्ञामबलीपर्यायाणि कार्याणि सिद्धान्ति विनिर्मितानीति । तृतीयायां आग्नेय्यां दिशीयोगिन्यः प्रतिवसंति । अतस्तत्संमुखीयात्रा न कार्या । च
तुर्ज्ञन्यान्यपि तृतीयाव्रता [redacted] निष्फलतरत्वात्क रेइष्टव्यानि । श्रीमद्दिलीशेत्यादि श्रीमत्खंडितेत्यादि पूर्ववत् । तीर्थानां तिथिनिर्णयं समकरोत्सद्वस्तूनि रामः
णायकं ॥ इति देवभट्टात्मजपौंडरीकयाजिरलाकाविर्वितेजयसिंहकल्पद्रुमोद्योते तृतीयाप्रकरणं समाप्तं ॥ ॥ अथ चतुर्थीनिर्णय उच्यते ॥ तत्रादौ १४३

143A शुक्लकृष्णभेदेन चतुर्थीध्यानं ॥ नीलोत्पलदलश्यामा चतुर्थी मूषकास्थिता ॥ परशुं बिभ्रती पाशं पीतवस्त्राहिसंयुता ॥ चतुर्थी कज्जलाभासा महि-
षस्था चतुर्भुजा ॥ धत्ते क्षमालिकां दंडं पाशं पात्रं च दक्षिणे ॥ चतुर्थी तिथिर्गणेशकुंदचतुर्थी बहुलाव्रतवातीरिक्ता शुपंचमीयुतैव ग्राह्या ॥ गणेशगौ-
रीबहुलाव्यतिरिक्ताः प्रकीर्तिताः । चतुर्थ्यः परमीविद्धा देवतान्ययोगात् इति मदनरत्ने ब्रह्मवैवर्ते ॥ युगाद्भूतानीति युग्मवाक्यात् । एकादशी च था षष्ठी
अमावास्या चतुर्थिका ॥ उपोष्याः परसंयुक्ताः पराः पूर्वेण संयुता इति माधवीये वृहद्वसिष्ठोक्तेश्च ॥ गणेशव्रते चतुर्थी तृतीयायुते वोपोष्या ॥ चतुर्थी
गणनाथस्य मातृविद्धा प्रशस्यते इति वृहस्पत्युक्तेः हेमाद्रौ ब्रह्मवैवर्तेपि ॥ चतुर्थी सहिता या तु मातृतीया फलप्रदा ॥ चतुर्थी च तृतीयायां महापुण्य-
फलप्रदा । कर्त्तव्या व्रतिभिर्वत्स गणनाथस्तु तोषिणा इति ॥ गणनाथस्तु तरां तोषयतीति गणेशचतुर्थीत्यर्थः ॥ तथा वत्स स्कंदपुराणे । कृष्णाष्टमी चतुर्थी च
सावित्री वटपैतृकी ॥ शुक्लत्रयोदशी रंभा नोपोष्याः परसंयुता इति अत्रापि चतुर्थी गणेशचतुर्थ्येव वेदितव्या । अन्यथा युग्माद्भूतानीति निगमवा-
क्यविरोधः स्यात् । नागचतुर्थी मध्याह्नव्यापिनी पंचमीयुता ग्राह्येति निर्णयामृते । माधवीये त्वोक्तं । विनायकव्रते तु मध्याह्नव्यापिनी ग्राह्येति नि-
र्णयामृते माधवीये च । चतुर्थी गणनाथस्य मातृविद्धा प्रशस्यते । मध्याह्नव्यापिनी चेत्स्यात्परतश्चेत्परेहनि इति बृहस्पतिवचनात् । प्रातः शुक्लति-

लैः स्नात्वा मध्याह्ने पूजयेन्नृपेणितत्कलेभिधानात्॥ तेन प्राह्णे नैतत्तेपरा॥ अन्यथा पूर्वैर्वैरेवस्तुक्तं। जपावपदिसंपूर्णा चतुर्थी क्रमत्तेपदिमजयावैव कर्त्तव्या
नागविद्धां न कारयेदिति वचनात्। एवं भाद्रपदशुक्लचतुर्थ्यपि मध्याह्नव्यापिनी ग्राह्या। संकष्टचतुर्थी तु चंद्रोदयव्यापिनी ग्राह्या। दिनद्वये तत्त्वेमात् योग
साम्यात्पूर्वैवेति केचित्। अन्ये तु पूर्वदिने मुहूर्त्तत्रयादिव्यापित्वे तृतीयायोगस्याभावात् परदिने माधवोक्तमध्याह्नव्याप्तिसत्वात्संपूर्णत्वाच्च परैव ता
वक्ष्यते। दिनद्वये तद्भावे तु परैव गौरीव्रते पूर्वैवेति निर्णयसिंधौ॥ अयमेव पक्षो ज्यायान्। यो यस्य विहितः कालः कर्मणस्तदुपक्रमे तिथिर्याभिमता
सा तु कार्या नोपक्रमो ऽस्त्रीतेति वैधायनवचनात्। कर्मोपक्रमकालगा तु कृत्स्निर्णयग्राह्या नयुग्मादरइति दीपिकोक्तेश्च॥ उपक्रमस्तु तैलाभ्यंगं प्रकुर्वी
त राजौ पूजां समाचरेदिति स्त्रोक्तः। विशेषस्तु तन्नात्प्रकरणे वक्ष्यते। अथ चतुर्थीकृत्यं निर्णयामृते। चैत्रशुक्लचतुर्थ्यां लड्डुकादिभिर्गणेशमर्चयित्वा सर्व
कामानवाप्नुयात्। तदुक्तं देवीपुराणे चैत्रमासतिथिकृत्यप्रकरणे। गणेशं कारयेत्पूजां लड्डुकादिभिरादरात्। चतुर्थ्यां विघ्ननाशाय सर्वकामसमृद्ध
ये इति। अस्यामेव चतुर्थ्यां विष्णुधर्मोक्तं त्वाश्रमव्रतं चतुर्मूर्त्तिव्रतं॥ नुचैत्रस्यामलपक्षे तु सोपवासो जितेंद्रियः। चतुर्थ्यां वासुदेवस्य कृत्वा संपूजनं शु
भं कांचनं दद्धिरण्यादद्याद्विजाय ब्रह्मचारिणो ऽश्मादिरेवं वैशाखजेष्ठआषाढशुक्लचतुर्थ्यां च संकर्षणप्रद्युम्नानिरुद्धानं पूजा गृहीवनस्पपाति

144A भः शंखफलमूलालाघलाबुपात्राणीक्रमेणाद्दघात ।एवंकृते सर्वाणि हि प्राप्नोति भैरवति। इति शाम्भव्रतं। अथ चतुर्मूर्तिव्रतं। चैत्रशुक्लचतुर्थ्यां द्रुमोपवासमसु
पूजयेत्। देवेशं वक्तुणानानैवित्तशक्त्यानराविपेत्यादि। इति चतुर्मूर्तिव्रतं। ज्येष्ठशुक्लचतुर्थ्यां पार्वतीपूजोक्तानिर्णयामृते। ज्येष्ठशुक्लचतुर्थ्यां
तु जाता पूर्वं सुपार्वती तस्मात्तस्मात्तत्र संपूज्या स्त्रीभिः सौभाग्यवृद्धये। उपहारैश्च विविधैर्गीतनृत्योत्सवादिभिः होमैः पयोभिर्वेदैश्च पत्रपुष्पैः
स्तु गां विविधैरिति। इति ज्येष्ठशुक्लचतुर्थी। आषाढशुक्लचतुर्थी रथंतरकल्पादिः। श्रावणकृष्णचतुर्थी संकष्टचतुर्थी सूच्यते। सा चंद्रोदयव्या
पिनी ग्राह्या। तदुक्तं स्कांदे। श्रावणे बहुले पक्षे चतुर्थ्यां वै विधूदये। तस्मिन् दिने व्रतं कार्यं संकष्टाख्यं सुरेश्वरि। दिनद्वये चंद्रोदये सत्त्वे असत्त्वे वा पूर्वै
वेत्यादि पूर्वोक्तं। हेमाद्रौ स्कांदे तुभाद्रकृष्णचतुर्थी संकष्टचतुर्थी। श्रावणे बहुलेति स्कांदे वचने श्रावणो मांतमासेन ग्राह्यः। व्रतेषु ज्ञादिमेव
चेति वचनादित्युक्तं। इयमेव बहुलामध्यदेशे प्रसिद्धा। गौर्याश्च तुर्थीं वदंधे तु पूजा उगोर्चने दुर्भरहोलिकेवा वत्स सपूजा शिवरात्रिरेताः प
रान्विताघ्राप्रतिनृपसराष्ट्रमितिगोविंदार्णवधृत दिवोदासीय वचनात्। अत्र वत्सपूजायाः प्रयुक्ता दानाद्येन पूजाशब्देन बहुलाख्या गौः। ह्यतश्च
सस्वधाव स्यो मदनरत्ने पेवं। हेमाद्रौ तु स्वल्पा बल्या तु श्रावणकृष्णचतुर्थी बहुलाख्या मध्यदेशे प्रसिद्धेत्युक्तं। सा च सायाह्नव्यापिनी ग्राह्या दिनद्वये तथा

जयव्रत. तेपूर्वोक्तव्रतगोऽस्नायद्वान्नाशनंचकार्यमितिहिवोद्यासीये। मद्योजिदीक्षितीयेमयूखेनिर्णयसिंधौचदग्रीमांतमासीयश्रावणकृष्णचतुर्थ्यांसं
१४५ कष्टचतुर्थीव्रतमुक्तं। भाद्रपदकृष्णचतुर्थ्यांबहुलाव्रतमुक्तं। अथसंकष्टचतुर्थीव्रतविधिः। प्रातःकृत्यादिकृत्वासूर्यादिदेवताभ्योव्रतंनिवेद्या
145 चमयोदङ्मुखोनारिएशीताम्रपात्रंगृहीत्वाममात्मसुल्लिखमममसर्वकर्मनिर्विघ्नसिद्धिपुत्रपौत्रसौभाग्यादिसिद्ध्यर्थंश्रीसंकष्टहरगणपतिप्रीत्यर्थं
चसंकष्टहरचतुर्थीव्रतमहंकरिष्यइतिसंकल्प्य। मौनेनदिनमतिवाह्य। संध्यासमयेतैलाभ्यंगपूर्वकंस्नानंकृत्वासायंसंध्यादिकृत्वाभूतशुद्धिंप्राणा
प्रतिष्ठांकेवलमातृकान्यासंचकृत्वासर्वसंकष्टहरणार्थंचतुर्थीगणपतिपूजनमहंकरिष्यइतिसंकल्प्य। अर्घ्यादिस्थापनंकृत्वापीठेमंडूका
दिपरतत्त्वांतंसंपूज्यतीव्रायै। ज्वालिन्यै। नंदायै। भोगदायै। कामरूपिण्यै। उग्रायै। तेजोवत्यै। सत्यायै। दिक्षुविदिक्षुच। मध्येविघ्नविनाशिन्यै
। सर्वशक्तिकमलासनायनमइतिपूजयेत्॥ ततःपीठमध्येमूर्तौफलेवास्वेष्टदेवमागमोक्तप्रकारेणकोटिसूर्यप्रभंदेवंगजवक्त्रंचतुर्भुजं। पाशां
कुशधरंदेवंध्यायेत्सिद्धिविनायकमितिध्यात्वा। आत्मसंस्थमजंशुद्धंत्वामहंपरमेश्वर। अरण्यामिवहव्याशंमूर्तावावाहयाम्यहमितिप्रति राम.
तामहस्रशीर्षेत्यावाहनंकुर्यात्। आगच्छदेवदेवेशगणनाथनमोस्तुते। विनायकनमस्तुभ्यंगौरीमलसमुद्भवेति॥ अनेकरत्नसंयुक्तंमुक्ताफलवि १४५

145A भूषितं मसर्पितं सिंहासनं देव प्रीत्यर्थं प्रतिगृह्यतां। पुरुषस्वेति पठित्वा। विघ्ननाशिने नमः आसनं समर्पयामि। तवेयं महिमा मूर्त्तिः तस्यां त्वां सर्वगं
प्रभो। भक्तिस्नेहसमाकृष्टं दीपवत्स्थापयाम्यहं। इति स्थापनं। अनन्या तव देवेश मूर्त्तिशक्तिरियं प्रभो। सान्निध्यं कुरु तस्यां त्वं भक्तानुग्रहतत्परे इति स
न्निधापनं। आज्ञया तव देवेश कृपांभोधे गुणांबुधे। आत्मानंदैकतृप्तं त्वां निरुणाध्यति निर्गुणोति सन्निरोधः। अज्ञानात् दुर्मनस्त्वाद्वा वैकल्यात्सा
धनस्य च। यदपूर्णं भवेत्कृत्यं तथाप्यभिमुखो भवेति संमुखीकरणं। अभक्तवाङ्मनश्चक्षुः श्रोत्रदूराभितद्युते॥ स्वतेजःपंजरेणाशु वेष्टितो भ
व सर्वतः। इत्यवगुंठनं। ततः सकलीकरणं। अमृतीकरणं। परमीकरणं। ऐं वद वद वाग्वादिनि ऐं क्लीं क्लिन्ने क्लेदिनि क्लेदय महाक्षोभं कुरु कुरु ह्र
क्लीं हसौः मोक्षं ह्सौः सौः अं आं इत्यादिमातृकया। प्राणप्रतिष्ठां कुर्यात्। ॐ आं ह्रीं क्रों मित्युच्चार्य देवस्य प्राणा इह प्राणाः। ॐ आं ह्रीं क्रों मित्युच्चार्य
देवस्य जीव इह स्थितः। ॐ आं ह्रीं क्रों मि· देवस्य सर्वेंद्रियाणि। ॐ आं ह्रीं मि· देवस्य वाङ्मनश्चक्षुः श्रोत्रघ्राणप्राणा इहागत्य सुखं चिरं तिष्ठंतु स्वा
हा· इति प्राणप्रतिष्ठा। ततः पाद्यं। गौरीपुत्र नमस्तेस्तु गणानामीश्वर प्रभो। भक्त्या पाद्यं मया दत्तं स्नेहेन प्रतिगृह्यतां। एतावानस्येति पठित्वा। लंबो
दराय नमः पाद्यं समर्पयामि। ततः अर्घ्यं। व्रतमुद्दिश्य देवेश गंधपुष्पाक्षतैर्युतं। गृहाणार्घ्यं मया दत्तं सर्वसिद्धिं प्रयच्छ मे। त्रिपादूर्ध्व इति पठित्वा। वंझाधेधा

जथ॰ कल्प॰ रिणेनमः। अर्घ्यं समर्पयामि। ततः आचमनं। ॐ चम्पतां गणाधीश सर्वसिद्धिप्रदायक। अनाथनाथ सर्वज्ञ गीर्वाणपरिपूजित। तस्माद्विराडितिपवित्रा
१४६ । विश्वप्रियाय नमः। आचमनीयं। ततः मधुपर्कः। गव्यं दधि समानीतं मधुना च समन्वितं। गृहोक्तविधिना दत्तं मधुपर्कं गृहाण भो। गणपतये नमः। म
146 धुपर्कं। मधुपर्कानन्तरं पुनराचमनीयं। ततः पंचामृतस्नानं। पंचामृतं मयानीतं पयो दधि घृतं मधु। सितया च समायुक्तं स्नानार्थं प्रतिगृह्यतां। ततः
शुद्धोदकस्नानं। गंगादिसर्वतीर्थेभ्यो मया प्रार्थनयाहृतं। गृहाण विघ्नराजेंद्र मया दत्तं हिमक्षितः। यत्पुरुषेणेति। ब्रह्मचारिणे नमः। शुद्धोदक
स्नानं। ततः आचमनीयं। वस्त्रं। रक्तवस्त्रमिदं दिव्यं गंधोपवासितं। भक्त्या दत्तं गृहाणेश लंबोदर हरात्मज। तं यज्ञमिति। कुमारगुरवे नमः। वस्त्रं।
ततः यज्ञोपवीतं। राजतं ब्रह्मसूत्रं च कांचनस्योत्तरीयकं। गृहाणेश्वर सर्वज्ञ भक्तानां वरदायक। तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतः संभृतमिति। शिवाय नमः।
उपवीतं। ततः चंदनं। गंधं गृहाण देवेशादि अर्चंदनमुत्तमं। कर्पूरागुरुसंयुक्तं गणाध्यक्ष सुरार्चितं। तस्माद्यज्ञात्सर्वहुत ऋचः। रुद्रपुत्राय नमः।
चंदनं। ततः अक्षताः। अक्षताश्च सुरश्रेष्ठ कुंकुमाक्ताः सुशोभनाः। गृहाण विघ्नराजेंद्र दयां कुरु ममोपरि। विघ्नहर्त्रे नमः। अक्षतान्। सिंदूरम॰
रंग्यं तं देववल्लीकं सद्दशस्मृति। सर्वेषां कष्टनाशार्थं दत्तं परशुधारिणे। परशुधारिणे नमः। सिंदूरं। विनायक नमस्तुभ्यं सुरासुरसंपूजित। स्नां १४६

146A धीनि त्वपुष्पाणि गृहाण परमेश्वर ॥ तस्माद् स्वातिगुणशालिने नमः पुष्पाणि ॥ ततः पुष्पांजलिं दत्वा स्वाभीष्टगणपस्तावरणपूजां कुर्यात् ॥ धू
पः दशांगं गुग्गुलं धूपं सुगंधं सुमनोहरं । उमासुत नमस्तेस्तु गृहाण वरदो भव ॥ यूयं सुरुषमिति । भवानीप्रीतिकर्त्रे नमः धूपं ॥ गृहाण मंगलं दीपं घृ
तवर्तिसमन्वितं । भासनं सर्ववस्तूनां तेजोराशे जगत्पते ॥ ब्राह्मणोस्येति गजकर्णाय नमः दीपं ॥ ततो नैवेद्यं लड्डुकापूपपक्वान्नं नानाभक्ष्यं च पाय
सं । गृहाण विघ्नराजेंद्र फलैर्नानाविधैर्युतं । चंद्रमा मनसो जात इति अघनाशिने नमः नैवेद्यं ॥ प्राणाद्दिपं चाहुतीर्दत्वा ॥ नमस्ते देवदेवेश सर्वतृप्ति
करं परं । अन्यानि वेदितं शुद्धं प्रकृतिस्थं सुशीतलं । परमानंदसंपूर्णं गृहाण जलमुत्तमं । इति मध्ये पानीयं दत्वा ब्रह्मेंद्रायेति च पठित्वा यथा
शक्ति जपं कृत्वा उत्तरापोशनं दत्वा करोद्वर्तनादि दत्वा तांबूलं दद्यात् ॥ पूगकर्पूरसंयुक्तं नागवल्ल्या दलैर्युतं । तांबूलं गृहाण देव सर्वमंगलदा
यक ॥ सिद्धिदाय नमः तांबूलं ॥ ततः फलं । नारिकेलं सनारिंगं कदलीमातुलिंगकं । इक्षुदंडं गृहाणेश सर्वप्रिय नमोस्तु ते ॥ सर्वसंकष्टनाशिने
नमः फलम् । इक्षुदंडं च ॥ हिरण्यगर्भगर्भस्थं हेमबीजं विभावसोः । अनंतपुण्यफलदमतः शांतिं प्रयच्छ मे ॥ सर्वभोगदायिने नमः दक्षिणां
स ॥ ततः पुष्पांजलिं दत्वा एकविंशतिदूर्वांकुरान् गृहीत्वा वक्ष्यमाणनामभिः पूजां कुर्यात् ॥ गणाधिपतये नमः । दूर्वायुग्मं उमापुत्राय अघ

जप·कल्प·

१४७

147

नाशनाय·एकदंताय·इभवक्त्राय·मूषकवाहनाय·विनायकाय·ईशपुत्राय·सर्वसिद्धिप्रदायकाय·ऊमासुखवे।ए कांदूर्वांग। ह्रीत्वा गणाधिप न

मस्तेस्तु उमासुत्रा विघ्ननाशन।एकदंतेभवक्त्रेति तथा मूषकवाहन।विनायकेशपुत्रेति सर्वसिद्धिप्रदायक।ऊमासुखे त्वभं पूजयामि प्रपन्नतः॥

एभिर्नामभिः समर्पयेत्।ततः पुष्पांजलिं दत्वा नीराजनं दद्यात्।कर्पूरवर्त्तिकायुक्तः सर्ववस्तुप्रकाशकः।नीराजनार्थमानीतो दीपोयं प्रतिगृह्य

तां॥सर्वविघ्नविनाशिने नमः नीराजनं समर्पयामि।पुष्पांजलिं दत्वा प्रार्थनां कुर्यात्।संकष्टहरणं कृत्वा(?) त्वयाऽन्कामान्प्रपूरय।विघ्नान्नाश

य मे सर्वान्नाशयोपाश्रितान्(?) प्रभो।तव प्रसादेन कार्याणि सर्वाणीह करोम्यहं।इति विज्ञाप्य देवेशं प्रणिपत्य पुनः पुनः।नमः स्कारं कुर्यादीश सर्वकामा

र्थसिद्धये प्रीत्यानुगृह्य देवेश प्रसादात् मित्सुखो भव।नाम्नाऽसी दिति नमस्काराः।ततः प्रदक्षिणा॥प्रदक्षिणां करोमीश सर्वकामार्थसिद्धये

सर्वकामप्रद त्वं हि सर्वविघ्नहरो भव।सप्तासप्तमान्निति उमासुताय प्रदक्षिणां स·।नमस्कारं कृत्वा पुनः प्रार्थनां कुर्यात्संसारपीडाव्यथि

तं हि मां सदा संकष्टभूतं सुमुख प्रसीद।त्वं त्राहि मां मोचय विघ्नसंघान्नमो नमः कष्टविनाशनाय।त्वामुद्दिश्य दत्तं मे घृप ... कृपालुः(?) राम·

नं।तत्त्वं वंद्य गामिवेवास्तु तत्प्रसादाद्गजानन।ततः वायनदानं।श्रीविप्राय नमस्तुभ्यं साक्षाद्देवस्वरूपिणे।गणेश प्रीतये तुभ्यं मोदकान्वै ददाम्यहं।मो १४७

147A दकान्नमफलान्सुग्धान् दक्षिणाभिः समन्वितान् आवयोस्तारणार्थाय गृहाणेमान्नमो नमः। गणेशः प्रतिगृह्णाति गणेशो वै ददाति च गणेशस्ता
रको भाभ्यां गणेशाय नमो नमः। इति वायनदानं। ततश्चंद्रदर्शनं कृत्वा चंद्रायार्घ्यान् दद्यात्। शंखे दुग्धदूर्वाक्षतफलानि दत्वा ओं तत्त्वायतेनमस्तु
भ्यं नमस्ते ज्योतिषांपते। नमस्ते रोहिणीकान्त गृहाणार्घ्यं नमोस्तु ते। सोमाय देवदेवाय ग्रहराजाय शालिने। अर्घ्यं गृहाण देवेश द्विजराजन
मोस्तु ते। क्षीरोदार्णवसंभूत अत्रिनेत्रसमुद्भव गृहाणार्घ्यं मया दत्तं रोहिण्या सहितः शशिन्। गगनांगणदीपक्षीराब्धिमथनोद्भव। भाभा
सितदिगन्तान्तमोमराजाय ते नमः। क्षीरोदार्णवसंभूत लक्ष्मीबंधो निशाकर गृहाणार्घ्यं मया दत्तं गणेशप्रीतिवर्द्धन। समस्ततारकाधीश ज्ञ्याद
क्षादकारक गृहाणार्घ्यं मया दत्तं बालचंद्र नमोस्तु ते। क्षीरोदार्णवसंपन्नेन पुनरर्घ्यं दत्वा। शंकरस्य ललाटस्थं तिलकं तु मनोहरं। अत्रिनेत्र
समुद्भूतं नमामि शशिनं सदा॥ नमो मंडलदीपाय शिरोरत्नाय धूर्जटेः। कलाभिर्वर्द्धमानाय नमश्चंद्राय चारवे इति चंद्रप्रार्थनां कुर्यात्। ततः गणे
शायार्घ्यं दद्यात्। गणेशाय नमस्तुभ्यं सर्वसिद्धिप्रदायक। संकष्टं हर मे देव गृहाणार्घ्यं नमोस्तु ते। गौरीसुत नमस्तेस्तु सततं मोदकप्रिय। सर्व
संकष्टनाशाय गृहाणार्घ्यं नमोस्तु ते। कृष्णपक्षे चतुर्थ्यां वै पूजितोसि शुभानने गृहाणार्घ्यं मया दत्तं मम कामार्थपूरय। इत्यर्घ्यत्रयं दत्वा ति

यमर्घ्यं दद्यात्। तिथीनामुत्तमे देवि गणेशप्रियवल्लभे। गृहाणार्घ्यं मया दत्तं सर्वसिद्धिप्रदायिके। चतुर्थ्यै नमः अर्घ्यं। यद्दत्तं भक्तिमात्रेण पत्रं पुष्पं
फलं जलं। निवेदितं च नैवेद्यं तद्गृहाणानुकंपया १ आवाहनं न जानामि न जानामि विसर्जनं पूजां चैव न जानामि त्वं गतिः परमेश्वर १ कर्मणा मनसा
सा वाचा त्वत्तो नान्या गतिर्मम। अंतश्चरसि भूतानां इष्टं त्वं परमेश्वर १ देवयोनिसहस्रेषु येषु येषु व्रजाम्यहं तेषु तेषु च लाभ भक्तिरच्युतास्तु सदात
यि १ देवो दाता च भोक्ता च देवः सर्वमिदं जगत्। देवो जयति सर्वत्र यो देवः सोऽहमेव हि १ अर्घ्यपात्रमुद्धृत्य। मासुवामाश्रुवाकर्मैयद्यदाचरितं मया
। तत्सर्वं भगवन्देव गृहाणाराधनं परं १ इतः पूर्वं प्राणबुद्धिदेहधर्माधिकारजाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्यवस्थासु मनसा वाचा कर्मणा हस्ताभ्यां पद्भ्यामुद
रेण शिश्ना यत्स्मृतं यदुक्तं यत्कृतं तत्सर्वं ब्रह्मार्पणं भवतु। श्रीगुरुदेव समर्पितमस्तु। राशिरूपा गणेशस्य पूजिता याश्च देवताः। गणेशांगे विलीना
स्ताः संतु सर्वे सुखावहाः। इति पुष्पांजलिं दत्वा। दंतपाशांकुशविघ्नपरशुलड्डुकबीजपूराख्याः सप्तमुद्राः प्रदर्श्य। व्रतसमर्पणं कृत्वा ब्राह्मणा
भोजनसंकल्पं च कृत्वा स्वचरणामृतं तिलश्चेतदाने कृत्वोद्वासयेत्। फलादावावाहनं चेत्। विसर्जनमात्रं। दानमंत्रस्तु स्वर्णनिर्मितं देवं रक्तवस्त्रम·
स्त्रेण संयुतं। ददाम्यहं द्विजेंद्राय प्रीयतां गणनायकः। विसर्जनमंत्रस्तु। आयातस्त्वं सुमाप्तुं च ममानुग्रहकाम्यया। पूजितोऽसि मया भक्त्या १४८

148A

गाच्छस्थानं स्वकं प्रभो। उत्तिष्ठ ब्रह्मणाः स्य तेत्यादि विसर्जनं देवतानां ब्राह्मणान्भोजयित्वा स्वयमपि वाग्यतः अतैलपक्वं भोजनं कुर्यात्। इति संकष्ट
चतुर्थी पूजाविधिः। अथ कथा। सूत उवाच॥ अरण्ये वर्तमानं तु पांडुपुत्रं युधिष्ठिरं सर्वबंधुसमासीनमाययौ व्यास आश्रमात्॥१ तं दृष्ट्वा मु
निशार्दूलं व्यासं सत्यप्रतापवान्नृपः। मधुपर्केः ॥२ तथार्घ्यं च दत्वा तस्मै स्ववोचत ता युधिष्ठिर उवाच। अद्य मे सफलं जन्म भवदागमनं य
तः। संकष्टाय तु मे जाता वने वननिवासिनः।३॥ तेन सर्वं विलयं याता भवतां दर्शनेन हि। आत्मानं साधु मन्येहं राज्यत्स्मात्पराङ्मुखं। दुःखितं मां
कथं त्वास्मि नृराज्यतस्मात् विवेतसं। इमे भीमादयः सर्वे बांधवा यथयं तिमां। द्राक्षपीः स्ववीर्याहि मम त्वासन विभौरताः। इयं तु द्रौपदी मा च्चीरा
ज पुत्री पतिव्रता॥ राज्योपभोगयोग्या हि सा घदुःखोपभोगिनी। मया वा किं कृतं व्यास पूर्वं कर्मोद्भवं जिना ७ दायादैर्वंचितं राज्यं घूतच्छघरतै
स्तया॥ पराजिता वयं अत्र वसुहृद्भिर्वंधुभिः सह। ८ वनं प्रस्थापिता दुष्टैरित्यसुत्तं च कौरवैः। कुर्वे तु गमनं सा घ्रेव नापस्म वहादयः। क्रंद
निराकृताः सर्वे तदा तु वनमागताः। अहं तदा प्रभृत्यामानन्द क्षामि भवादृशान्॥१० यथाऽतिब्रजनमेकं हि सर्वसंकष्टनाशनं राज्यदं राज्यस
क्तानां दुःखितानां सुखप्रदं पुराके न कृतं भसो फलदं दुःखनाशनं तत्सर्वं कथय ब्रह्मन् अनुग्राह्यो स्मि सुव्रत १२ श्रुत्वैवं तं राजानं दुःखसं

जयकल्प· कष्टभाजनं ।३ वा न्वहरूपया व्याप्तो धर्मज्ञं मेदिनीपतिं ॥१३॥ व्यास उवाच ॥ ना ॥ तिभूमंडले राजा वत्स मो धर्मतत्परः । कथयामि व्रतं तुभ्यं व्रतानामुत्त
१४९ मं व्रतं ॥१४॥ सर्वकष्टनाशनं नित्यं सुभद्रं फलदं भुवि ॥ यत्कृत्वा सर्वकार्याणां निष्पत्तिर्जायते भुवि १५ कृच्छ्रकृपीडितमिदं प्राप्नोति सफलं शुभानां ॥ वि
149 द्यार्थी लभते विद्यां धनार्थी लभते धनं ॥१६ योषिद्या पुत्रमात्वा पिकरोति व्रतमुत्तमं । ईप्सितं फलमाप्नोति पतिना सह मोदते । १७ संकष्टेषु संप्रा
प्तेषु मानवो ग्रहपीडितः । सद्यः कृच्छ्रपीडितमिदं सर्वसंकष्टनाशनं यत्कृत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः । आसीत्पुरा कृतयुगे वंगदेश नाम
ही पतिः ॥१८ सार्वभौमाद्यदीक्षितो नित्यं मंत्रिभिः परिवारितः । सुहृद्भिर्बंधुभिश्चैव तथा पुत्रैश्च संयुतः । तस्यापि हि तत्रैव पत्नी गुणावती प्रिया
२० नाम्ना रत्नावती चासीत् पतिव्रतपरायणा ॥ ययोः परस्परं प्रीतिरभवद्वयुग्मा ॥ ह्यधिका २१ कदाचिद्दैवयोगेन हृतं राज्यं तु वैरिभिः । कोशं च बलं वा
पहृतं विध्वस्तं बंधुभिः सह । २२ रत्नावत्या तया सार्द्धं निर्गतो भ्रमिव त्स्मभः । वनं तु धावा घ निक्रांतो ह्येकवासास्तथार्दितः २३ द्रुतं तस्य तत्र
राजा ज्ञात पङ्कभिते क्षणाः । एकाकी वनमासाद्य तपासार्द्धं युधिष्ठिर २४ तदा स्वपीस्तसमये ऽरोपाशीवानि नादिते ॥ व्याघ्राश्च वृकाश्च त्रस्त राम
च पर्जन्यो वै ववर्ष ह । २५ एतस्मिन्नंतरे राज्ञी क्लेशेन संतप्ता दुःखिता भृ । तां विलोक्य नृपः श्रेष्ठो दुःखेनासंतपीडितः । ततः प्रभातसमये मार्कंडेयं १४९

149A महामुनिं २६ ददर्शराजा तत्रैव विस्मयाकृष्टमानसः।उपागम्य शनैस्तत्र वंदं उवसतितोभुवि २६ उवाच पश्चाद्भूपोसौ मार्कंडेयं महामुनिं राजोवा
च। किंकृतं हि मया ब्रह्मन्दुष्कृतं कथयस्व मे। २७ केन कर्मविपाकेन राज्यलक्ष्मीः पराङ्मुखी मार्कंडेय उवाच शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि यत्त्वया
पूर्वजन्मनि २८ कृतं हि लुब्धकस्त्वासीर्निर्गतस्त्वं महावने।। मृगशार्दूलशशकान्हन्तस्त्वं वने तदा २९ तस्मिन्रात्रौ भ्रमत्राडानुवद्धष्ण्याश्रा
वात्मसहि। हषश्रमेव क्लुस्सायांत जाग स्पृशुनिर्मलं ३० तत्तीरे नागकन्यो नाम स्महुंरक्तवाससा। गणेशं पूजयंतीनां दृष्ट्वा तं नियमं शुभं ३१ उ
पागम्य शनैस्तत्र पृष्टवानसि पार्थिव।। आपोः किमेतत्सर्वं हि कथयध्वं ममाग्रतः ३२ नागकन्या उचुः।। पूजयामो गणेशं हि सर्वसिद्धिप्रदायकं
।।३४ शांतिदं सुष्टिदं नित्यं सर्वसंकष्टनाशनं।। पुनः पृष्टास्त्वया तास्तु किंहान कोत्र पूज्यते।। कन्या ऊचुः।। यदा वो तव घ्नेभक्तिः तदा पूज्यो गणा
धिपः। तत्सायां चत्र तुर्थ्यां वैरक्तपुष्पैः प्रपूजयेत्। ३६ गंधैर्धूपैश्च नैवेद्यैर्भक्तिभावसमन्वितः। विविधान्मोदकान्कृत्वा पूरिकाघृतपाचिताः
३७ निवेदयेद्गणेशाय पश्चेत्कुर्याद्विनं द्विदं। ततो गृहीत्वा राजेंद्र त्वया संकष्टनाशनं ३८ निर्गतस्त्वं वनात्तस्माद्ध्यायन्देवं गणेश्वरं। तत्प्रभावे
न राजेंद्र प्राप्त लक्ष्म्यायुतं विभो ३९ जातं हि धनधान्यादि पुत्रपौत्रैः समाकुलं। स्त्रैनानाविधैश्चैव गोधनैश्च समन्वितं ४० कस्मिंश्चित्समये राज

नधनमोहेन मोहितः। विस्मृतं व्रतराजं हित्वया मत्तेन भूतिदं ॥४१ ततः प्राप्तं हि पंचत्वं त्वया प्राणविनाशनं तत्प्रभावाद्राजकुले जातस्त्वं विमले नृप
४२ त्वया जन्मप्रभृतितो राज्यं प्राप्तमिह प्रभो। सुहृन्मित्रप्रिया युक्तं प्राप्तं हि विमलं वपुः ४३ कृतावत्ता व्रतस्यांते तत्प्राप्तं फलमीदृशं। राजो
वाच। अधुना तत्करिष्येहं व्रतं कथय प्रभु व्रतापत्कृत्तामकलं राज्यं व्रतस्य न्याप्स्यामि वैपुनः। मार्कंडेय उवाच। व्रतं संकल्प्य पूर्वं तं कुरु राजर्षि
सत्तम ४५ प्राप्स्यासि त्वं निजं राज्यं संदेहं मा कुरुष्व हि। व्यास उवाच। ऋषेस्तद्वचनं श्रुत्वा तदा हृष्टो महीपतिः ४६ अकरोत्तद्व्रतं भक्त्या सु
निश्चांतहृद्ये ततः। आयातास्तत्क्षणात्सर्वे मंत्रिणः स्वसुमेनिकाः। वभूवुर्नैः परिष्कृताः साक्षात्सार्वं वलोपथा। लब्धं राज्यं स्वकीयं वैरा
गोशस्य प्रसादतः ४७ वुभुजे मेदिनीं सर्वां पुत्रपौत्रसमन्वितः। तस्मात्त्वमपि राजेंद्र कुरुष्व कष्टनाशनं ॥ ४८ व्रतं सिद्धिप्रदं नृणां स्त्री
णां चापि फलप्रदं। यत्कृत्वा तु सकलान्भोगाननायासेन विंदति। विद्यार्थी लभते विद्यां धनार्थी लभते धनं। योषिता प्राप्नुं स्त्रीव करोति व्रतमुत्तमं
५१ अभीप्सितं फलमाप्नोति पतिना सह मोदते। कुमारी व्रतमासाद्य लभते पतिमुत्तमं ५२ विधवा यदि वा कुर्याद्वैधव्यं न पुनर्भवेत्। पुत्रार्थी राम०
लभते पुत्रान्वद्ध्न तस्यास्य प्रभावतः। युधिष्ठिर उवाच॥ सविस्तरं व्रतं ब्रूहि कृपया कष्टनाशनं ५४ ज्ञानेविधिं च विविधं व्रतस्य वद्ध्रहितपोधन। व्या १५०

150A

संउवाचं यदास्ते क्रोशितो मर्त्यो नानादुःखैश्च दुःखितो । तदा हृत्स्यं चवत्तुर्थ्यां वै पूजनीयो गणाधिपः । तैलाभ्यंगं प्रकुर्वीत तस्याश्चौ पूजां समाचरे
त् ५६ रक्तपुष्पैश्च धूपैश्च गणेशिनीं मम देहि पूजकः । आवाहनं गणेशाय आसनं विघ्ननाशिने ५७ पाद्यं लंबोदरायेति अर्घ्यं चंद्रार्धधारिणे
। विश्वप्रियायाचमनं स्नानं वै जपकारिणे ५८ भवानीप्रीतिकर्त्रे वस्त्रं दद्याद्यथाविधि । गजकर्णाय दीपं नैवेद्यं मघनाशिने ५९
तांबूलं सिद्धिदायेति फलं संकष्टनाशिने ततो दूर्वांकुरैः पूजा एकविंशतिसंख्यया ६० दशभिर्नामभिर्देवेश कांते सर्वनामभिः । गणाधिप नमस्तेस्तु
उमापुत्राघनाशन ६१ एकदंते भवन्केति तथा मूषकवाहन । विनायके शपुत्रेति सर्वसिद्धिप्रदायक । कुमारगुरवे तुभ्यं पूजयामि प्रयत्नतः । य
वं पूजा प्रकर्तव्या प्राप्य वै हरणायकं ६३ संसारपीडाव्यथितं हि मां सदा संकष्टभूतं स्तुमुख प्रसीद । त्वं नाहि मां मोचय कष्टसंघात् नमो नमो विघ्नवि
नाशनाय ६४ ततस्तु वायनं दद्यान्मोदकान् घृतपक्वान्नान् । विप्राय दशसंख्याकान् दशवा तानि योजयेत् । एकं नैवेद्य गृहेत्ता गणेशाय निवेद
येत् । ततस्तु मंडले चंद्रं संपूज्य विधिवद्व्रती ६५ चंद्रं पूर्वं गणेशाय दत्वा ह्यर्घ्यं प्रदापयेत् । पूजां जपः तथा होमं कुर्यान्मूलेन मंत्रवित् ६६ ब्रा
ह्मणांस्सिद्धिलड्डुकानन्नं मम से दद्याद्विभोजनं ६७ आश्विने वोपवा संवकार्तिके दधिभक्षकं । मार्गे मासे निराहारं पौषे गोमूत्रभक्षणं ६८ ति

जय॰क॰स॰ लांश्च भक्षयेन्माघे फाल्गुने घृतशर्करां ॥ चैत्रे मासि पंचगव्यं माधवे शक्तयविकां ६९ घृतस्य भोजनं ज्येष्ठे आषाढे मधुभक्षणं ॥ इति मासव्र
१५१ तं कृत्वा नरो मुच्येत संकटात् ७० संजीपाद्याः स्वयं विप्रैः सह स्वस्थस्तु व्रती ॥ अशक्तश्च ततः सिद्धिं लभते च न संशयः ७१ कार्यसिद्धौ च
151 जातायां कुर्यादुद्यापनं बुधः ॥ सौवर्णीं वक्रतुंडं तु मत्स्याकृत्वा विधानतः ॥ पूर्वोक्तेन विधानेन हृज्जयेद्भक्तिमान्नरः ॥ चंदनेन तु गंधेन
पुष्पैर्नानाविधैः शुभैः ७२ ओं त्वापतेन मस्तुभ्यं नमस्ते ज्योतिषां पते ॥ नमस्ते रोहिणीकांत गृहाणार्घ्यं नमोस्तु ते ॥ सौम्याय देवदेवाय
सुरराजाय शालिने ॥ अर्घ्यं गृहाण देवेश द्विजराज नमोस्तु ते ॥ गगनांगणसंदीपक क्षीराब्धिमथनोद्भव ॥ भाभासितदिगंतान्तमो
मराजाय ते नमः ॥ क्षीरोदार्णवसंभूत लक्ष्मीबंधो निशाकर ॥ गृहाणार्घ्यं मया दत्तं गणेशप्रीतिवर्धन ॥ समस्तर्तरीक ॥ श्रीशजगदाल्हा
दकारक ॥ गृहाणार्घ्यं मया दत्तं बालचंद्र नमोस्तु ते ॥ शंकरस्य ललाटस्थं तिलकं तु मनोहरं ॥ अत्रिनेत्रसमुद्भूतं नमामि शशिनं सदा ॥ द
ति चंद्रप्रार्थना ॥ नमो मंडलदीपाय शिरोरत्नाय धूर्जटेः ॥ कलाभिर्वर्द्धमानाय नमश्चंद्राय चारवे ॥ क्षीरोदार्णवसंभूत अत्रिनेत्रसमुद्भव ॥ गृहाण राम॰
र्घ्यं मया दत्तं रोहिण्या सहितः शशिन् ७५ गजानन नमस्तुभ्यं सर्वसिद्धिप्रदायक ॥ गृहाणार्घ्यं मया दत्तं संकष्टनाशयाशु मे ॥ ७६ ॥ कृष्णपक्षे चतुर्थ्यां १५१

151A

वेष्टितो मित्रभार्याभ्यां गृहारामार्घ्यमेव च । तं मम कामान् प्रपूरय ७७ तिथीनामुत्तमे देवि गणेशप्रियवल्लभे । सर्वसंपत्प्रदे देवि ह्यार्घ्यं नमोस्तु ते ७८ एवं संपूज्य
प्रकर्तव्या यथाशक्त्या विधानतः भोजयेत्तस्य पश्चाद् भुंजीत वाग्यतो बंधुभिः सह ७९ रात्रौ जागरणं कुर्यात्तथा शक्त्या जितेंद्रियः । भूमिशायी जितक्रोधो लोभदंभ
विवर्जितः ८० प्रतिमासं तु यः कुर्यात्तत्र संकष्टमेव वा । अथवा जन्मतः कुर्यान्न दुःखं जायते ध्रुवं ८१ दारिद्र्यं न भवेत्तस्य संकष्टान्न प्रमुच्यते । स्व
र्गं व्रतिपे वतस्मिन् दृश्यते महद्यशं हि । ते वै सुरंशु भुवि मनोरथपूर्णा विनताः ॥ नित्यं भवंति ललनाः सुहर्षैः सौहित्याः पुत्रपौत्रधनधान्ययुताः पृथिव्यां ॥ सू
त उवाच ॥ एवमुक्त्वा ततो व्यासस्तत्रैवांतर्धीयत । युधिष्ठिरस्तदा वीरस्तु तत्सर्वमकरोद् व्रतमुत्तमं ॥ ८३ ॥ तेन व्रतप्रभावेन धर्मो राज्यमवापह । हत्वा रिपून् रणे
सर्वान् सुहृद्भिः स्तुतस्तदा ८४ यज्ञान्नाना विधान् कृत्वा ततः सुखमवाप्तवान् ॥ प्रद्युम्नेन कृतं पश्चात् प्राणनाथस्ततो ऽपरां ॥ कृत्वा बाणासुरं युद्धे जयं प्रा
प्तोस्य पौत्रजः ॥ आनीतो सुखपाशाद्ध्म मनिरुद्धो महीपते ८६ अन्यैर्देवासुरनरैः कृतं विघ्नेशतुष्टये ॥ ऋषिभिर्दानवैश्चापि यक्षगंधर्वकिन्नरैः ८७
॥ ॥ इति भविष्योत्तरपुराणे व्यासयुधिष्ठिरसंवादे संकष्टनाशनव्रतकथा संपूर्णा ॥ अथान्या हेमाद्रौ स्कांदे ॥ ऋषय ऊचुः ॥ दारिद्र्यशोककष्टाद्यै
ः पीडितानां च वैरिभिः । राज्यभ्रष्टैर्नृपैः सर्वैः क्रियते किं मुमार्थिभिः । धनहीनैर्नरैः स्त्रीभिः सर्वोपद्रवपीडितैः । विद्यापुत्रगृहभ्रष्टैः रोगयुक्तैः शिवार्थि

जपकल्प· भिः। कर्त्तव्यं किंच द्येपायं पुनः क्षेमार्थसिद्धये॥ स्कंद उवाच॥ शृणुध्वं मुनयः सर्वे व्रतानामुत्तमं व्रतं॥ संकष्टहरणं नाम सुत्रेह सुखदायकं॥ येनोपायेन संक
१५२ ष्टं नरं तिभुवि देहिनः। यद्व्रतं देवकीपुत्रः कृष्णो धर्माय दत्तवान्॥ अरण्ये क्लिश्यमानाय पुनः क्षेमार्थसिद्धये॥ यथा कथितवान् पूर्वं गणेशो मानवं प्र
152 ति तथा कथितवान् श्रीशो द्वापरे पांडवान् प्रति॥ ऋषय ऊचुः॥ कथं कथितवान् पूर्वं पार्वती श्रीगणेश्वरः। तथा पृच्छंति मुनयो लोकानुग्रहकांक्षिणः॥
स्कंद उवाच॥ पुरा कृतयुगे पुण्ये हिमाचलसुता सती॥ तपस्तप्तवती भूरि नंदकः शंकरः पतिः। तदा संस्मार हेरंबं गणेशं पूर्वजं सुतं॥ तत्क्षणात्तत्र
तं दृष्ट्वा गणेशं परिपृच्छति। पार्वत्युवाच॥ तपस्तप्तं मया घोरं दुस्तरं लोमहर्षणं। न प्राप्तः पार्वतीकांतो गिरिशो मम वल्लभः। संकष्टहरणं दिव्यं व्रतं त्वं ना
रदमुक्तवान् त्वदीयं यद्व्रतं तत्कथय पुत्र पुरातनं। तच्छ्रुत्वा पार्वतीवाक्यं संकष्टहरणं व्रतं। प्रीत्या कथितवान् देवो गणेशो ज्ञानसिद्धिदः॥ श्रीगणेश
उवाच॥ श्रावणे बहुले पक्षे चतुर्थ्यां तु विधूदये। गणेशं पूजयित्वा तु चंद्रायार्घं च दीयते॥ पार्वत्युवाच॥ क्रियते केन विधिना किं कार्यं किं च पूज
नं। उद्यापनं कदा कार्यं मंत्राः के स्युस्तु पूजने॥ किं ध्यानं श्रीगणेशस्य गणेश वद विस्तरात्॥ श्रीगणेश उवाच॥ चतुर्थ्यां प्रातरारभ्य दंतधावनपूर्व·
र्वकं। आत्मव्रतमिदं पुण्यं संकष्टहरणं शुभं॥ करिष्यामीति संकल्प्य व्रतेऽस्मिन्नारभेत्तदा॥ स्वीकारमंत्रः॥ निराहारोस्मि देवेश यावच्चंद्रोदयो १५२

152A

भवेत्। मोक्षदा॥ निपूजयित्वा हेरंबं संकष्टाख्यां यस्त्वमां॥ एवं संकल्प्य राजेंद्र स्नात्वा कृष्णतिलैः शुभैः॥ आह्निकं तु विधायैवं पश्चात् स्कंदो गणाधिपः। त्रिभिर्मा-
षैस्तदर्द्धेन तत्तीयांशेन वा पुनः॥ यथाशक्त्याथवा हैमीं प्रतिमां त्रिपलेन मला॥ माषमात्रात् तदर्द्धं स्यात् तीयांशेन वा पुनः हेमाभावे तु रूप्यस्य ताम्रस्या-
पि यथाबलं॥ सर्वदैव हरिद्रायाः क्रियते मन्त्रयोस्तु भा॥ वित्तसाध्यं न कर्त्तव्यं न्यूने कार्यं विनश्यति॥ जलपूर्णां विनस्तु तं कुंभे न स्थाप्य तान्यसेत्॥ य-
श्रम षट्दलं पुष्पपूर्णं गंधधूप्यैः प्रपूजयेत्॥ श्रीगणेश उवाच॥ एवं व्रतं तु कर्त्तव्यं प्रतिमां संतपाद्विजे॥ पावज्जीवं तु वा वर्षोपे कविंशतिपावतिः॥ अश-
क्त्या तेक वर्षं वा प्रतिवर्षं मयापि वा॥ उद्यापनं तु कर्त्तव्यं चतुर्थ्यां स्वाव राणा ऽसि ते स्वीकारश्च तथा कार्यः संकष्टहरणो तिथौ॥ गणपत्यं तथा कार्यं सम वे-
शास्त्र विशारदैः॥ श्रद्धया प्रार्थये द्वाह्ये नेनोक्तं विधिमाचरेत्॥ गणएकविंशति विप्रांश्च वस्त्रालंकार भूषणैः॥ पूजयेत्त्रो हिरण्याघैर्हुत्वा होविधिनानलं॥
होमयेन्मोदकान् स्वान्निलजानघृतसंयुतान्। अष्टोत्तरसहस्रं वा नो वे हुष्टोत्तरं शतं अष्टाविंशति संख्यातैर्मोदकैर्वा समशर्करैः। अशक्तोष्टौस्तु
मानस्थूलानजुहुयात् जातवेदसि॥ पुष्पमंडपिका कार्या गणेशाह्लादकारिणी॥ पूजयेत्तत्र गणरायं भक्तः संकष्टनाशनं। गीतैर्वाद्यैर्निनदैर्भक्ति-
भावपुरस्कृतैः। पुराणावेदाध्ययनैस्तोषयेद्गणेश्वरं॥ एवं जागरणं कार्यं शक्त्या दानादिकं तथा सपलीकमथा वार्यं भूषयेद्वस्त्रभूषणैः। उपानह-

जपकल्प
१५३
153

वगोद्वान कुमंडलुफलादिभिः ।शय्यावाहनभूदानुबनधान्यगृहादिभिः ।पथाशक्त्यातु कर्त्तव्यं दारिद्र्याभावमिच्छता ॥एकविंशतिविप्रांश्च भोजयेन्ना
मभिर्मभागजास्यो विघ्नराजश्च लंबोदरशिवात्मजो ॥वक्रतुंडः शूर्पकर्णः कुब्जश्चैव गणेश्वरः विघ्ननाशो हि विकटो वामनः सर्वदैवतः सर्वार्त्ति
नाशी भगवान्विघ्नहंता च धूम्रकः ।सर्वदेवाधिदेवश्च सर्वेषोडश वै स्मृता ॥एकदंतः कृष्णपिंगो भालचंद्रो गणेश्वरः ॥गणाध्यक्षैकविंशश्च
सर्वसंतेगणेश्वराः ।दुर्गोपेंद्रश्च रुद्रश्च कुलदेव्याधिकं भवेत ॥विशेषेणाष्टदशभिर्मोदकैर्थापनं स्मृतं ॥एवं कृतविधानेन प्रसन्नोहं न संशय
ः ।ददामि वांछितान कामान् तद्व्रतं मत्प्रियं कुरु ॥ ॥श्रीकृष्ण उ० ॥एवं त्वकथितं सर्वं गणेशेन स्वयं नृपः पार्वत्यास्तत्कृतं राजन्व्रतं संकष्टनाशनं
व्रतेनानेन सा लेभे महादेवं पतिं स्वकं ।तत्कुरुष्व महाराज व्रतं संकष्टनाशनं ॥चतुर्थी संकष्टानामस्कंदेन कथिता ऋषीन् ॥ऋषिभिर्लोकका
मैस्तैर्लोके तत्र मिदं व्रतं ॥सूत उवाच ॥कृतं सुधिष्ठिरेणैव राज्यकामेन वै द्विजाः ।तेन शत्रून्निहत्याजौ स्वराज्यं प्राप्तवान्स्वयं ॥तस्मात्सर्व
प्रयत्नेन व्रतं कार्यं विचक्षणैः ॥येन धर्मार्थकामाश्च मोक्षश्चापि भवेत्किल ॥यः करोति व्रतं विप्राः सर्वकामार्थसिद्धिदं ॥स वांछितं फलं या राम.
ति पश्चाद्गणेशतां व्रजेत् ॥यद्यद्यदा पदं विप्रा नरः प्राप्नोति संकटं ॥तद्यतदा प्रकर्त्तव्यं व्रतं संकष्टनाशनं ।त्रिपुरं हंतुकामेन कृतं देवेन श १५३

153A लिना॥त्रैलोक्यस्य भर्त्रा कामेन महेंद्रेण॥वनतत्कृतं॥रावणो न कृतं पूर्वं वालिवं भूनसंकटे।सुकीयं प्रासवान्राज्यं गणेशस्य प्रसादतः॥सीतान्वेष
णा कामेन कृतं वायुसुतेन वा।संकल्पद्दृष्टवानस्मोयं सीतां रामप्रियां पुरा।दमयंत्या कृतं पूर्वं नलान्वेषणकारणात्।सापतिं नैषधं लेभे पुराण श्लो
कं द्विजोत्तमाः।अहल्यापि पतिं लेभे गौतमं प्राणवल्लभं।विद्यार्थी लभते विद्यां धनार्थी धनमाप्नुयात्।पुत्रार्थी पुत्रमाप्नोति रोगी रोगाद्विमुच्य
ते ध्रुवं।तिहैमासे संकष्टव्रतवर्त्थी व्रतं॥अथ संकष्टहरव्रतचतुर्थीव्रतोद्यापनं॥गणेश उवाच॥सदाष्टद्रव्यवस्तुर्थ्यां वैमोदकाद्यैः प्रपूजमा॥रोहिणीस
हितं तां हि सम्यक्पर्वा घ्र्यं दानं ततः।यथाशक्त्या च मद्रूपं स्वर्णेन परिकल्पितं॥दत्वा द्विजाय भुक्त्वाथ कथां श्रुत्वा विधानतः।पारणं जीवंतु कर्तव्यं एक
विंशतिसंख्यया।अशक्तो वर्षमेकं हि प्रतिमासमथापि वा।व्रतं कृत्वा विधानेन ततउद्यापनं चरेत्॥कार्यसिद्धौ वजातायां यथाशक्त्या विधानतः॥भा
द्रशुक्लचतुर्थ्यां वा अन्यस्यामपि तान्निघो।प्रातर्मंडपिका कार्या वस्त्रैर्माल्यादिभिः शुभैः॥वेदिं कृत्वा विधानेन पंचरंगाविभूषितां॥आचार्यं वरयेत्तां कृत्वा
ततः कृत्वा समाचरेत्॥स्थापयेद्वरणांकुंभं धान्यस्योपरि लोहितं।यथाशक्त्या च मद्रूपं स्वर्णेन परिनिर्मितं॥वस्त्रद्वयसमाच्छन्नं मोदकाद्यैः प्रपूजयेत्।रक्ता
वरधरो मंत्री ब्रह्मचर्यरतः शुचिः।रोहिणीसहितस्त्वं च पूजा प्राप्य सिमतः।रजतं तं वरूपं वै यथाशक्त्या विनिर्मितं।षोडशैरुपचारैश्च परिपूज्य विधा

नतः। कुर्याद्व्रतवनं चैव मास्तगण्डोक्तविधानतः। अष्टोत्तरसहस्रं तु शतं वाष्टाधिकं तथा। अष्टद्रव्यैश्च होतव्यं गणेशप्रीतिदायकैः। आचार्यं वसपत्नी
कं गोवस्त्रादिविभूषणैः। छत्रं चोपानहौ दद्यात्कमंडलुगडुहादिभिः।। संपूज्य वरणं कुर्याद्गणेशस्य तु तुष्टये। गणेशमूर्तिं पूजां च वं दद्यात् त्तिंत
यैव वामंत्रेणानेन तत्सर्वं ब्राह्मणाय निवेदयेत्।। तत्र मंत्रः। दानेनानेन देवेश प्रीतो भव गणेश्वर। सर्वत्र सर्वदा देव निर्विघ्नं कुरु सर्वदा।। मानोन्न
तिं सौभाग्यं पुत्रान्पौत्रांश्च देहि मे। गावो धान्यं च मासांसि द घात् सर्वं स्वशक्तितः।। शय्यां दद्यात्ततो रम्यां सोपधानां सतोंडुकां। गां सवत्सां ततो दद्यात्स
वालंकारभूषितां। प्रीयतां गणनाथोत्र इति मंत्रमुदीरयेत्। एकविंशति विप्रांश्च वस्त्रालंकारभूषणैः। प्रतिपूज्य हिरण्याद्यैर्मोदकाद्यैश्च भोजयेत्।
तेभ्यस्तु करकान्दद्यात्तिलपात्रसमन्वितान्। अनेन विधिना यस्तु करोति व्रतमुत्तमं। न विघ्नैरभिभूयेत गणनाथप्रसादतः।। ब्राह्मणान्भोज
यित्वा तु स्वयं भुंजीत कामतः। मोदकाद्यपमधुरं लवणाक्षारवर्जितं। एवं करोति यश्चेदं तस्याहं सर्वदा जयं।। सिद्धिं धनं च धान्यं च ददामि वि
पुलां प्रजां। यदा यदा मनः कष्टं देहस्युपजायते।। तदा तदाश्च ज्ञानतत्त्वमाख्यानं कष्टवारणं।। इति स्कंदपुराणे संकष्टचतुर्थीव्रतोद्यापनं समाप्तं।। इ राम.
यंसो मकल्याहिः।। अथ पार्थिवगणेशव्रतविधिः। शमीगर्भाञ्च वल्मीकान्मूलादश्वत्थतोपि वा। कुलालचक्रपंकोत्था नदीकूलगतां मृदं।। ती १५४

154A र्थे बकुले स्वेनापि गृहे वापि समाचरेत्॥ गणेशाय नमः। महाहस्तिगणपतये नमः। सिंहासनं। हेरंबाय नमः। संघट्टनं। धराधीश्वराय नमः। प्रतिष्ठापनं।
महागणपतये नमः। आवाहनं। लक्ष्याय नमः। स्नानं। शिवप्रियाय नमः। पूजनं। क्षिप्राय नमः। क्षमापनं। अमोघसिद्धये नमः। विसर्जनं। अनेनै
व विधानेन मौनेन प्रतिमां पूजयेत्। वामहस्तस्थितां दिव्यां संपूज्याथ विसर्जयेत्। प्रथमादिविभेदेन विंशोपचारी से स्मृताः। रक्तचंदनगंधो वै करवीरं च पु
ष्पकं। दशांगो गुग्गुलो धूपो नैवेद्यं गुडोदनं। जातीपुष्पं द्वितीये तु नैवेद्यं शर्करा तथा। तृतीये चंपकं पुष्पं नैवेद्यं लड्डुकं मतं। चतुर्थे बकुलं पु
ष्पं नैवेद्यं घृतपूपकं। पंचमे शतपत्रं तु नैवेद्यं घृतवटकं तथा। षष्ठे कल्हारकं पुष्पं नैवेद्यं पूरिका मता। सप्तमे चैव मंदारं नैवेद्यं घारिका स्मृता। अष्टमे
सुर्कपुष्पं च भक्तं नैवेद्यमुच्यते। नवमे गांगेति पुष्पं च नैवेद्यं पायसं स्मृतं। दशमे रिंगिणीपुष्पं दुग्धं नैवेद्यमुच्यते। एकादशे कदंबं च नैवेद्यं
पंचखाद्यकं। द्वादशे कुंदपुष्पं च नैवेद्यं कदलीफलं। त्रयोदशे मालतीपुष्पं नैवेद्यं दाडिमीफलं। चतुर्दशे दाडिमीपुष्पं द्राक्षा नैवेद्यमुच्य
ते। विष्णुक्रांता सप्तदशेक लिंगं चानिवेदयेत्। शतावरी अष्टदशे मधूकफलमेव च। एकोनविंशे च तथा मंगराजं च खारिका। विंशके च शमीप
त्रं पियालं च निवेदयेत्। एकविंशे च दूर्वा च नैवेद्यं च घृतोदनं। दिने दिने तथा दूर्वावृद्धिः कार्या प्रयत्नतः। एकविंशतिमूर्तीर्वा प्रत्यहं दू

जयेन्नरः।त्रिःसप्तदिनपर्यंतंतद्दीपंसंसिद्धिःप्रजायते।रक्तचंदनगंधोवासर्वोभावेतथाक्षताः।पुष्पाद्यैर्नवतथादूर्वानैवेद्यंपंचखाद्यकं।एकान्नहारशी
लःस्यात्क्षुविशायीजितेंद्रियः।माघेमासिचतुर्थ्यांतुउद्यापनविधिंचरेत्।चतुर्थ्यांवारणंहैमंपवेनचतद्दूर्द्धकं।।सौवर्णंगहनंपंचापिविधिनाए
जयेन्नरः।तद्वत्समाहरेत्सम्यगेकविंशतिपत्रिकाः।रात्रौजागरणंकुर्यान्नीतवाद्यादिमंगलैः।सहस्रनामस्तोत्रेणप्रभातेस्नात्वासोदयोद्भवतानिस
र्विधिसर्वोन्नागमोक्तविधानतः।।अष्टद्रव्यैर्गणेशस्यमोदकैःपायसेनवा।रंभाफलैःसराजैश्चाज्यशोत्तरसहस्रकं।अष्टोत्तरशतंवापितनतःस
र्वहुतीह्रुहेना।आगमोक्तविधानेनवैदिकेनाथवायजेत्।दक्षिणालेभ्योबलिंदत्वाअभिषेकंसमाचरेत्।आचार्यंपूजयेत्सश्चाद्वस्त्रालंकारभू
षणोत्रेः।तस्मैतांप्रतिमांदद्यात्संपूज्यविधिवत्सुनः।दानमंत्रः।यमामनंतिविघ्नेशंविश्वनाथमुमासुतं।विघ्नेश्वरंक्षिप्रवरंतुन्यंदासाम्यभीष्टदं
।।विघ्नेश्वरःप्रीयतांमेक्षिप्रकारीशिवप्रदः।हैमवारणदानेनसर्वविघ्नंविनश्यति।।ततोगांदक्षिणांदद्यादेकवर्णांपयस्विनीं।सहस्रंवाश
तंवापिएकविंशतिमेववा।ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चात्पायसाज्यैःसशर्करैः।एवंकृतेतुदेवर्षेसर्वसिद्धिःप्रजायते।। ।।इतिचिंतामणीकल्पम:
ल्पेपार्थिवगणपतिपूजाविधिःसमाप्तः।। ।।तदुक्तंहेमाद्रौविष्णुपुराणे।चतुर्थ्यांवारणंहैमंपलाद्दूर्ध्वंतुशोभनं।कारयित्वाकुशयुतंति १५५

155A लद्वेरोगोपरिम्पसेत ।वस्त्रपुष्पैः पूजयित्वा नैवेद्यं विनिवेदयेत् ।ततस्तु ब्राह्मणांश्च घाभ्रणोशप्रीयतामिति ।कार्यारंभेषु सर्वेषु व्रतस्यविघ्नं न जायते
।राज्यकामस्तथा राज्यं स्त्रीकामः स्त्रियमाप्नुयात ।वारणाः सप्त जन्मानि भवंति मदविकलाः ।इदं वै वैश्रावणो कार्तिके कार्यमिति हेमाद्रिः ।अथ दूर्वालक्षणं
।सप्तपर्वैः समाहरिता दूर्वाः प्रादेशसंमिताः ।।यदि वा पंचपत्रास्तु विहिता ताः षड्ग्रिंशु लेः ।प्रत्येकं मूलमंत्रेण लक्षपूजां समाचरेत् ।समाप्तौ तु महापूजां हेमी
दूर्वां समर्पयेत् ।इति दूर्वाप्रकारः ।प्रथमदिनाद्यमारभ्य क्रमेण पुष्पनैवेद्यक्रमउच्यते ।।करवीरपुष्पं ।कल्हारपु० कदंब शतोत्तरसप्तपंचाशद्द्वि
कानंकचंपकहस्तउपरितनाष्टमपंकोपु० सता०पु० जातीपु० मंदारपु० मुकुंदपु० मरुग० चंप० अर्कपु० मालती० शमी० बकुलपु० अगस्तिपु० दाडिमीपु० दूर्वा
२१ कमलपु० रिंगिणीपु० अपामार्गपु० बिल्वपु० विष्णुक्रान्तापुष्पं ।।श्रावणशुक्लचतुर्थ्यां दूर्वागणपतिव्रतं ।।तत्र सा मध्यान्हव्यापिनी ग्राह्या ।दि
नद्वये तद्व्याप्तावव्याप्तौ वा पूर्वा ।चतुर्थी गणनाथस्येति बृहस्पतिवचनात ।।अथ दूर्वागणपतिव्रतं ।।स्कांदे उवाच ।केन व्रतप्रभावेन सौभाग्यमतु
लं भवेत ।पुत्रपौत्रधनैश्वर्यैर्मनुजः सुखमेधते ।तन्मे वद महादेव व्रतानामुत्तमं व्रतं ।येन चीर्णेन देवेश नरो राज्यं च विंदति ।राज्ञी च जायते नारी च
पिहासकुलोद्भवा ।राजपुत्रो जयेच्छत्रून्गरुडः पन्नगानिव ।।ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसं प्राप्य सर्वाधिको भवेत ।वर्णाश्रमविहीनोपि सोपि सिद्धिं वाविं

जयकल्प॰
१५६
156

इति ॥ ईश्वरउवा॰ शृणुवत्सप्रवक्ष्यामिव्रतानामुत्तमं व्रतं । आसीद्धर्षोगणापतेर्येनतत्रैलोक्यविश्रुतं । भगवत्याद्भुरावीर्येपार्वत्याश्चद्वयासह ॥ सरस्वसाम
हैंदेवाविस्मुनाथनंदेनवा ॥ अन्यैश्चदेवैर्मुनिभिर्गंधर्वैःकिन्नरैर्नरैः । वीर्येमेतद्व्रतंसर्वैःपुराकुलेषडानन । चतुर्थ्यांयामवेसुज्ञानन्मोमासस्य
पुरापद्हा ॥ तस्मांव्रतमिदंकुर्यात्कार्तिक्यांवाषडानन ॥ कार्तिक्यांकार्तिकेसर्वंद्विमांचतुर्थी । गजाननंचतुर्वाहुमेकदंतविपाटितं । विघ्नायहेश्वा
विघ्नेशंहेमपीठमनस्थितं । तथाहेममोहूर्वांतदाधारेयवस्थितं ॥ संस्थाप्यविभ्रुकर्त्तारंकलशेताम्रभाजने । वेष्टितंरक्तवस्त्रेणसर्वतोभद्रमंडले
॥ पूजयेद्गंधकुसुमैःपत्रिकाभिश्चपंचभिः । बिल्वपत्रमपामार्गंशमीदूर्वांहरिप्रिया । हरिप्रियातुलसी । अन्यैःसुगंधकुसुमैःपत्रिकाभिःसुगंधि
भिः ॥ फलैश्चमोदकैःपश्चादुपहारंप्रकल्पयेत ॥ यथाविधुप्रचारैस्तुपूजयेच्छ्रीरजास्तुतं ॥ उमासुतनमस्तुभ्यंविश्वव्यापिन्सनातन । विघ्नौघंछिंधिम
कलत्रअर्घ्यंपाद्यंददाम्यते । अर्घ्यमंत्रः ॥ गणेश्वरायदेवायउमापुत्रायवेधसे । पूजामर्घ्यप्रयच्छामिगृहाणभगवन्नमः ॥ विनायकायशूरायवर
दायगजानन ॥ उमासुतायदेवायकुमारगुरवेनमः ॥ लंबोदरायदेवायसर्वविघ्नापहारिणे ॥ पूजामंत्रः ॥ उमांगमलसंभूतोदानवानांवधायवै । अ॰ गम॰
सुगाहामलोकानांसहेवःपातुविश्वधृक् ॥ धूपमंत्रः । पंज्योतिःप्रकाशायसर्वासिद्धिप्रदायक । दीपंतुभ्यंप्रदास्यामिमहादेवात्मनेनमः । दीपम १५६

156A त्रः॥ गणानां त्वा गणपतिं हवामहे कविं कवीनामुपमश्रवस्तमं। ज्येष्ठराजं ब्रह्मणां ब्रह्मणस्पत आ नः शृण्वन्नूतिभिः सीद सादनं॥ उपहारमंत्रः॥ गणे
श्वरगणाध्यक्ष गौरीपुत्र गजानन। व्रतं संपूर्णतां यातु त्वत्प्रसादादिभानन॥ प्रार्थनामंत्रः॥ एवं संपूज्य विघ्नेशं यथाविभवविस्तरैः। सोपस्करं गणाध्य
क्षमाचार्याय निवेदयेत्॥ गृहाण भगवन् ब्रह्मन् गणराजं सदक्षिणं। व्रतं तव हवनाद्यं संपूर्णं यातु सुव्रत॥ दानमंत्रः॥ एवं यः पंचवर्षाणि कृत्वोद्याप
नमाचरेत्। ईप्सितान् लभते कामान् देहान्ते शांकरं पदं। अथवा शुक्लपक्षस्य चतुर्थ्यां संयतेंद्रियः। कुर्याद्वर्षत्रयं त्वेवं सर्वसिद्धिमवाप्नुयात्। उद्या
पनं विना यस्तु करोति व्रतमुत्तमं। तेन शुक्लतिलैः कार्यं प्रातःस्नानं षडानन॥ हेम्ना वा रजतेनापि कृत्वा गणपतिं बुधः। पंचगव्यैस्तु संस्नाप्य हवींषिः संप्रपू
जयेत्॰ मंत्रैस्तु दशभिर्भक्त्या हवींषि पुत्रैः शिखिध्वज। हवींषि युक्तैरित्यनेन प्रतिमंत्रं हवींषि तु चान्निरनुज्ञायते। मंत्राश्च नामात्मकाः। स्कंद शृणु गणेशि
ताः। गणाधिप नमस्तेस्तु उमापुत्राघनाशन। विनायकेशपुत्रेति सर्वसिद्धिप्रदायक॥ एकदंतेभवक्त्रेति तथा मूषकवाहन। कुमारगुरवे तुभ्यं
मि नामपदैः पृथगिति। इत्येवं कथितं वत्स सर्वसिद्धिप्रदं शुभं। व्रतं हि वो गणपतेः किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि। इदं व्रतं श्रावणे वा कार्तिके वारंभणीयं॥ च
तुर्थी या भवेत् शुक्ला नभोमासस्य पुण्यदा तस्यां व्रतमिदं कुर्या कार्तिक्यां वा षडाननेति वाक्यात्। यद्यपि कार्तिक्यामित्यनेन न शुक्ला चतुर्थी प्रतीय

जयकल्प॰ १५७ 157 तेतथापि शुक्लचतुर्थीप्रतिपादके नभमासिमाहात्म्ये कार्तिकशुक्लचतुर्थी प्राप्यते॥ तथा च नभोमासस्य तस्यां कार्तिक्यां वा तस्यां व्रतं कुर्यादित्यर्थः॥ इ
ति सौरपुराणोक्तं दूर्वागणपतिव्रतं॥ भाद्रपदकृष्णचतुर्थी बहुला॥ ग्राममध्ये देशे प्रसिद्धा॥ तत्तत्वं वत्सवर्धमेव निरूपितं॥ भाद्रशुक्लचतुर्थ्यां सिद्धिविनायकव्र
तं॥ सैव वरदचतुर्थी तदुक्तं गोविंदार्णवे वाराहे॥ स्तरास्तराञ्चापयंती गणेशं भक्तिपूर्वकं॥ तस्यां प्रसादं यस्मात्तस्माद्वरचतुर्थिकेति॥ सा तत्र मध्या
ह्नव्यापिनी ग्राह्या॥ प्रातः शुक्लतिलैः स्नात्वा इत्यादिवचनेन मध्याह्नस्य कर्मकालत्वाभिधानात्॥ चतुर्थी गणनाथस्य सा द्विविना च॥ मातृविद्धा प्रशस्ता
स्याच्चतुर्थी गणनायके॥ मध्याह्ने परतश्चेत्स्यान्नागविद्धा प्रशस्यत इति माधवीये स्पष्टतरा च॥ अत्र परतश्चेदिति वचनात् स्याद्दिने गस्व मध्याह्नव्या
प्तिश्चेत्परा अन्यथा सर्वपक्षे पूर्वा॥ मातृयोगस्य प्रशस्तत्वात् तदपवैषम्येण मध्याह्नव्याप्तिसत्त्वाद्व्यधिकेन द्वेश्ययोगिनी ग्राह्या॥ इयमेव रविवारेण
भौमवारेण वा युक्ता महाचतुर्थी स्मृता॥ अत्र कल्पोक्तविधिना गणेशपूजनात् सर्वकार्यसिद्धिर्भवति॥ तदुक्तं वाराहपुराणे॥ भाद्रशुक्लचतुर्थी या भौ
मेनार्केण वा युता॥ महती सा ह्यविघ्नेशमर्चयित्वेष्टं लभेन्नरः॥ अस्यां रात्रौ चंद्रं न पश्येत्॥ तद्दर्शनान्मिथ्याभिशापो भवति॥ तत्राह पराशरे मार्कंडेयः॥ राम॰
भाद्रे मासि सिते पक्षे चतुर्थी सा तियोगिनी॥ मिथ्याभिशापं कुरुते दृष्टश्चंद्रो न संशयः॥ पराशरोऽपि॥ कन्यादित्ये चतुर्थ्यां तु शुक्ले चंद्रस्य दर्शनं १५७

157A ।मिथ्याभिदूषणांकुर्यांद्दात्रौपश्येन्नतंसदा।पुंवानन गते भानौ पृष्ठपोष्ठभयोरपि चतुर्थ्यां मुदितः सोमो नेक्षितव्यः कदाचनेति।तेन चतुर्थ्यां परपश्येदि
सर्थेःप्रधानक्रियान्वयलाभात।तेन चतुर्थ्यां मुदितस्य पंचम्यां न निषेधः।अत्र रात्रिग्रहणात् दिवा चंद्रदर्शने न दोषइति।यत्तु केनचिदुक्तं रात्रि
शब्दोच अहोरात्रपरइति।तन्न।पंपास्यतादृशार्थस्य तत्प्रतिपादकत्वेन सर्व महानिबंधेष्वदृष्टत्वात।प्रमादादृष्टौ विष्णुपुराणोक्तं श्लोकं पठेत्तथा
च पुराणांतरे।तत्रश्चतुर्थ्यां रात्र्यां पुःप्रमादाद्दीक्षमानवः।पठेत्स्योराणीकंवा क्यंप्राङ्मुखोवाप्युपदङ्मुखतिनिर्णयामृते ब्रह्मपुराणे।तुशुक्लचतु
र्थ्यां चंद्रदर्शने विशेषउक्तः।वासुदेवो मिशस्तस्तु निशाकरमरीचिषुगस्थितश्चतुर्थ्यां मा घाप्यां मंतु प्यारां प्रतितिश्रमः।ततश्चतुर्थ्यां चंद्रं तु भयत्वाद्दीक्ष
मानवः।पठेत्स्योराणिकं वाक्यं प्राङ्मुखो वाउदङ्मुखइति।मार्कंडेयोपि।तद्दोषशांतये सिंहः प्रसेनमिति वै पठेत्।प्राङ्मुखोदङ्मुखोवा।सिंहः
प्रसेनमवधीत्सिंहो जांबवता हतः।सुकुमारकमारोदीस्तवह्येषस्यमंतकइति सिंहः प्रसेनमिति मंत्रेणाभिमंत्रितं जलं पेयं स्यमंतकोपाख्यानं च
श्रोतव्यं मासावधि तिस्मार्त इति कल्पलावल्यां।अथस्यमंतकोपाख्यानं।नंदिकेश्वर उवाच।भृणुष्वैकाग्रचित्तः सन्व्रतंगाणेश्वरं शुभं।चतुर्थ्यां शुक्ल
पक्षे तु सदा कार्यं प्रयत्नतः।सनत्कुमारेणोगीद्यद्दीष्ठं शुभमात्मनः।नारीवापुरुषोवापियः कुर्यादिव्रतमुत्तमं।मोचयत्याशु संकष्टात् विघ्नं चात्रितेन

जयकल्प· नरं। अपवादहरं चैव सर्वविघ्नप्रणाशनं। कांतारे विषमे चैव ग्रहे राजकुले तथा। सर्वसिद्धिकरं चैव व्रतानामुत्तमोत्तमं। गजाननप्रियं चैव त्रिषु लोकेषु वि
१५८ श्रुतं। अतो न विद्यते ब्रह्मन्सर्वसंकष्टनाशनं। सनत्कुमार उवाच।। केन वादौ पुरा चीर्णं मर्त्यलोके कथं गतं। एतत्सर्वं समस्तं विस्तार्य ब्रूहि गाणेश्वरं व्र
158 तं। नंदिकेश्वर उवाच। चक्रे व्रतं जगन्नाथो वासुदेवः प्रतापवान्। आदिष्टं नारदेनैव वृथालांछनशांतये। सनत्कुमार उवाच। षड्गुणैश्वर्यसंपन्नः सृ
ष्टिसंहारकारकः। वासुदेवो जगन्नाथो प्राप्तवान्लांछनं कथं। एतद्धाश्चर्यमाख्यातं ब्रूहि तं नंदिकेश्वर। शृणु भो भारावतार्थं वसुदेवसुतावुभौ। १
रामकृष्णौ समुत्पन्नौ पद्मनाभहलायुधौ।। जरासंधभयात्कृष्णो द्वारकां समकल्पयत।। विश्वकर्माणमाहूय पुरी हाटकनिर्मिता।। तत्र षोडशसाह
स्त्रीणां चैव शताधिकं। भवनानि मनोज्ञानि तेषां मध्ये प्रकल्पयत्। पादवानां गृहाणां तत्र षट्पंचाशच्च कोटयः। अन्ये च बहवो लोका वसंति
विगतज्वराः। यत्किंचित्त्रिषु लोकेषु सौंदर्यं तत्र दृश्यते। सत्राजितप्रसेनाख्यौ पुत्रावुग्रस्य विश्रुतौ। त्रं भो द्वितीरमासाघत न्मनस्कृतपाव
सः। सत्राजितस्तपस्तेपे सूर्यमुद्दिश्य बुद्धिमान्। व्रतं निरशनं गत्वा सूर्यसंबद्धलोचनः। ततः प्रसन्नो भगवान्सत्राजितपुरःस्थितः। सत्राजितोपि तु राम·
ष्टाव दृष्ट्वा देवं दिवाकरं।। तेजोराशे नमस्तुभ्यं नमस्ते सर्वतोमुख।। विश्वव्यापिन्नमस्तेस्तु नमस्ते विश्वरूपिणे। काश्यपेय नमस्तेस्तु हरिदश्व नमो १५८

158A

स्तुते। ग्रहराजनमस्तेस्तु नमस्ते चंडरोचिषे। वेदत्रय नमस्ते स्तु सर्वदेव नमोस्तु ते। प्रसीद पाहि देवेश सद्य ध्यामां दिवाकर। इत्थं संस्तूयमानोसौ देवदेवो दि
वाकरः। स्निग्धगंभीरमधुरं सत्राजितमुवाचह। वरं ब्रूहि प्रसन्नोस्मि यच्चे मनसि वर्त्तते। सत्राजित महाभाग तुष्टोहं तव निश्चयात्। सत्राजित्त उवाच
।। स्यमंतकमणिं देहि परितुष्टोसि भास्कर। ददौ तस्मै च तद्रत्नं स्वकंठाद्भास्वतायसः। सूर्य उवाच। भारष्टकं शातकुंभं स्रवते सो महामणिः। सुवि
भ्रता सदा धार्यं रत्नमेतन्महोत्तमं। सत्राजितः क्षणेनैतदस्तु विहंति मानवे। इत्युक्त्वांतर्दधे देवस्तेजोराशिर्दिवाकरः। ततो ज्वलज्ज्वलमानरूपधु
रीसः कृष्णस्य विवेश सत्वरं। दृष्ट्वा तु लोका मनमा दिवाकरं संवितंयंत स्तिमिरात्त दृष्टयः। समागतोयं हरिदस्वदीप्तिस्तिर्जनार्दनं द्रष्टुमसंशयेनाना
यं सहस्रांशुरितीह लोकाः सत्राजितोयं मणिकं दभास्वान्। स्यमंतकं महारत्नं दध्यातत्कंठमंडले स्पृहां चक्रे जगन्नाथो न जहार मणिं तदा। सत्राजि
तो जातभमा याचयिष्यति मां हरिः। प्रसेनाय ददौ भ्रात्रे धार्योयं शुचिना त्वया। एकदा कंठदेशेसौ क्षिप्त्वा तं मणिमुत्तमं। मृगयामाक्रीडनार्थमययौ
कृष्णेन संयुतः। अश्वारूढो सुविःश्वासो हतः सिंहेन तत्क्षणात्। रत्नमादाय सिंहोपि गच्छन् जांववना हतः। नीत्वा स्वविवरे रत्नं ददौ सुत्राय जांव
वान्।। पुरीं विवेश कृष्णोपि सकलैः सर्वैः समन्वितः। प्रसेनो घापि नायाति हतः कृष्णेन निश्चितं। मणिलोभेन हा कष्टं बांधवः पापिना हतः। इत्यकारास्ति

नःस्त्रैर्जगाउतुःपरस्मारं वृथापवादसंतप्तःकृष्णोपि नगराच्छनैः। सहैवतैर्यैर्धारसंपद्दृष्ट्वा सिंहेनपातितं। प्रसेनं वाहनयुतं तस्मा दानुसरंय जः। सिंहं ऋक्षेनैर्नि
हतं दृष्ट्वा तद्दिशमनुगत हिलं। विवेशयोजनशतमंधकारं सतेजसा। निवारयन् ददर्शाय प्रासादं वृद्धभूमिकं। कुमारं जांबवंतस्य दोलायामभि नघुति। मा
णिकंलंबमानं च ददर्श भगवान्हरिः। कृष्णोपि वनसंपन्नाकनां जांबवंती पुनः। दोलां दोलयमानां च ददर्श कमलेक्षणा। महांतं विस्मयं चक्रे
दृष्ट्वा तां चारुहासिनी। सिंहःप्रसेनमवधीत् सिंहो जांबवता हतः। सुकुमारकुमारोदीः तव ह्येष स्यमंतकः। मदनज्वरदाहार्ता दृष्ट्वा तं कमलेक्षणा।
उवाच ललितं वाक्यं गम्यतां गम्यतामिति॥ रलंगदीला वेगेन यावच्छेते सुजांबवान् इत्याकर्ण्य हमन्कृष्णः॥ निःशंकं वंदधौ शंखं तावता पवाना। आकर्ण्य सह
सोत्थाय ऋक्षः समुपस्थितस्ततः॥ तयोर्युद्धमभूद्धोरं हरिजांबवतोस्तदा। द्वारकावासिनः सर्वे गतास्ते सप्तमे दिने। मृतःकृष्णोमहादितो नागरिकाः सं दिवं
विधायैव परलोकक्रियां च क्रुःप्रेतस्यास्य तेन हा। एकविंशदिनेयावद्युद्धमहत्वविष्णुः। युयुधे तेन ऋक्षो गाढं कुद्धकर्मी ततोपिततः। जांबवान्स्यो क
नस्तवाद पुत्रं देववलं महत्। जांबवानुवाच। ऋजेयोहं सुरैः सर्वैर्यक्षराक्षसदानवैः। त्वया जितोहं देवेश देवस्त्वमसि निश्चितं जाने त्वां वैष्ण राम०
वं तेजोनान्यथा बलमीदृशं॥ इति प्रसाद्य देवेशं ददौ मणिं स्यमंतकं॥ सुतां जांबवतीं नाथ भार्यार्थं वरवर्णिनीं। पाणिं जग्राह पाणिमा सदेव देवकीजांब १५८

159A

नाय मणिमादाय देवोपि जांबवत्या समं युतः ॥ तद्दर्शनोत्थसंमोदे द्वारकावासिनां ततः । सत्राजितस्य मणिं दत्तवान् संसदि स्थितः ॥ मिथ्याभिशा
पसंशुद्धिं प्राप्तवान्मधुसूदनः ॥ सत्राजितोपि तं रत्नं कृष्णाय प्रददौ स्तुतः ॥ सत्यभामां महाबुद्धिर्ददौ प्रेम्णा गुणान्वितां ॥ शतधन्वाक्रूरमुख्या याद
वा दुष्टमानसाः ॥ सत्राजितेन ते वैरं चक्रुर्लाभाभिलाषिणः ॥ दुरात्मा शतधन्वाथ निगतेच्छोपि कुत्रचित् । सत्राजितं निहत्याशु मणिं जग्राह पा
पधीः ॥ कृष्णस्य पुरतः सत्या समावेद्य विचेष्टितं ॥ अंतर्दुःखो बहिः कोपी कृष्णः कपटनायकः । बलदेवपुरो वाक्यमुवाच धराधिपः ॥ हत्वा स
त्राजितं हन्ता मणिमादाय गच्छति । निहत्य शतधन्वानं गृहीता रत्नमाश्रमो ॥ मम भोग्यं च तद्रत्नं भविष्यति न संशयः । एतच्छ्रुत्वा भयत्रस्तः श
तधन्वापि यादवः ॥ आहूयाक्रूरनामानं मणिं तं प्रददौ च सः । आरुह्य वडवां वेगात् निर्गतो दक्षिणां दिशं ॥ रथस्थावनुगच्छेतां तं तदा रामजना
र्दनौ ॥ शतयोजनमात्रेण ममार वडवा तदा । पलायमानो निहतः पद्भ्यां विष्णुपदातिना । रथस्थे बलदेवे तु हरिणा रत्नलोभिना ॥ अदृष्टं तत्र तद्रत्नं
बलदेवं स्तुतो वदत् । तदा कृष्णं महारोषाद् दुर्वाचं वचनं बली: कपटी त्वं सदा कृष्ण पापी लोभी तु निश्चितं ॥ अधीयस्वजनं हंसि कस्त्वां बंधुं समाश्रयेत
॥ अनेकशपथैः कृष्णो बलदेवं प्रसादयत् ॥ सोपि धिक्कृत्य रामस्तु कृष्णं ययौ विदर्भमंडलं । कृष्णोपि रथमारुह्य द्वारकामययौ पुनः । तथैवोद्वेजिताः

सर्वैनसाध्वीयाश्चयं हरिः। निष्कासितो रसलोकात्तु अवछोप्याताबलोबली। तच्छ्रुत्वा दीनवदनः संतप्तोनैवभाषितः। तथापि शापसंतप्तो ब्रह्मन् तस्य जगत्पति
ः अङ्गुलिपिशिनिष्क्रमती यत्रीयात्रामिपात्ततः। कार्मिणं गत्वा तु वैनासावपज्जन्यमुमीश्वरं॥ तो यस्य त्वा हयामास तेन अथ वेला बुद्धिमानाम्मरालमग
हेष्विनेनेगारं स मकुलायत। नहोमिंडं न वै रोगाईतयोन्मविश्वरं। श्रुत्वि नाधापैतैनचमारीः हृ पैसा निश्चिनेजानन्नपि हिसर्वेज्ञोमानुषभावमा
श्रितः। लोकाचारंतु यामायामज्ञानेनचसमाश्रितः। वं छुवैरं म सुमन्नं लांछनं समुपास्थितं तथापवाद बृहं लज्जायमानं अथ संसहेर इतिविं
तातुरं हरिं नारदः समुपास्थितः। गृहीत्वा तत्त्वतां परजां सुखासीनस्ततोब्रवीत्। नारद उवाच। किमर्थं विघ्नसे देव किं वा ते शोककारणं। यथा
वत्तं समाचक्ष्व नारदायच केशवः। जानामि कारणं देवयदर्थं लांछनं तव। तत्पामाद्य हे सुरश्रेष्ठ पश्येद्धदर्शनं कृतं। तेन समुसन्न लां
छनं तव वर्त्तते विहि॥ श्रीकृष्ण उवाच॥ वद नारद मे शीघ्रं को दोषश्चेन्द्रदर्शने। किमर्थं तद्वितीयायां तस्य चन्द्रस्य दर्शनं॥ नारद उवाच। गणाना
येन मंत्रा प्रचंद्रमाः रूपदर्पितः। तद्दर्शनेन नराणां हि वृथा निंदा भविष्यति। श्रीकृष्ण उवाच। किमर्थं गणनाथेन शप्तश्चंद्रः सुधामयः। इदमाख्या तुम॰
न केशवे यथावद्वक्तुमर्हसि। नारद उवाच। गणानामाधिपत्येन रुद्रेणाब्रह्मणा पुरा। अणिमा महिमा चैव लघिमा गरिमा तथा। प्राकाम्येशि १६०

160A वाशिलं च अर्थे कामो दमायिता। भार्यार्थे प्रदद्दौ देवो गतो शसप्रजापतिः। सृजापित्वा गणाध्यक्षं स्तुतिं कर्त्तुं प्रचक्रमे। ब्रह्मोवाच॥ गजवक्त्र गणाध्यक्ष
लंबोदर खर्वग्रहा। विघ्नप्रसिच्छर देवेश सृष्टिसंहारकारक। एकरूपेषु गणाध्यक्षं मोदकाद्यैः प्रयत्नतः। येषां प्रजायते मे सिद्धिर्निर्विघ्नेन न संशयः। अस्मं
दृजगणाध्यक्षं ये वा स्तुवंति सुरासुराः। न ते पांडयतो सिद्धिः कल्पकोटिशतैरपि॥ त्वं कर्ता तु गणाध्यक्ष विष्णुः पालयते सदा। रुद्रोपि संहरस्या सुतास्थ गोपेत क
रोम्यहं। इत्युक्ते संस्तूयमानो सौ देवदेवो गजाननः। उवाच परमप्रीतो ब्रह्माणं जगतां पतिं॥ गणेश उवाच॥ वरं ब्रूहि महाप्राज्ञ यं मनसि वर्त्तते। ब्र
ह्मोवाच॥ क्रियमाणा तु मे सृष्टिर्निर्विघ्नं जायतां प्रभो॥ एवमस्त्विति देवोसौ गतो हीतामोद कानने। मत्स्यलोकात्समागच्छत् स च पापगणेश्वरैः। चंद्रलो
कं समागम्य स च लितो गणनायकः। अथ दृष्ट्वा स्वयं महद्वक्त्रो लोमोदरः मदान्वितः। तं दृष्ट्वा कोपताम्राक्षो गणनाथः शशाप ह। दर्शनीयः सुरूपोहं
हसस्याहं निरयथा। गर्वितोसि शशांक हंत फलं प्राप्स्यसि मत्त्वरं। अद्य प्रभृति लोकास्त्वां नहि पश्यंति पापिनं। ये पश्यंति प्रमादेन ते तान् राम गलोछं नामिथ्या
भिशापमेषं कृत्वा अदृश्यो तिष्ठते अभूत् हाहाकारो महान्जातः श्रुत्वा शापं हि मीषणं॥ अंतस्तम्लानवदनो जलं चंद्रः समाविशत्। कुमुदं कौमुदीना
यः स्थितस्तत्र च कृतालयः। ततो देवर्षिगंधर्वा निराशा दीनमानसाः। त्वरा साहं प्रशोक्षाय जग्मुस्तोपितामहं। दृष्ट्वा पितामहं देवं शशांकस्यैव चेष्टितं च द

जयकल्प
१६१
161

नः शापो गणेशेन कथयामास तद्वरान् ॥ वीर्यं भावात्वस्मात्तान्सुरानिदमब्रवीत् ॥ गणेश शापो देवेंद्र शक्यते केन वान्यथा ॥ कर्तुं मिंद्रेण न मया विष्णु
नापि विनिश्चितं ॥ तमेव देवदेवेशं व्रजध्वं शरणं सुराः ॥ स एव शापमोक्षं स्मारिष्यति न संशयः । देवा ऊचुः । केनोपायेन वरदो गजवक्त्रो गणेश्वरः । पि
तामह महाप्राज्ञ नन्दस्मा कं वद प्रभो ॥ पितामह उवाच ॥ पनतुष्यो देवदेवो सौ सूजनीमः प्रयत्नतः । कृष्णपक्षे विशेषेण तत्कंकुर्यां व्रतमिदं ॥ अपूपै
र्घृतसंपुक्तैर्मोदकैः परितोषयेत् ॥ मधुरान्नं हविष्यं वस्त्रयुग्मं जीतकामतः । स्वर्णरूपं गणेशस्य दातव्यं द्विजसत्तमे ॥ शक्त्या वदक्षिणां दद्यात वि
त्तशाठ्यं न कारयेत् ॥ गीष्पतिं प्रेषयामासुः समेत्य त्रिदिवेश्वराः । स गत्वा कथयामास सर्वं वो ब्रह्मोदितं व्रतं ॥ व्रतं चक्रे न तद्वच्चं ज्ञेयं यथोक्तं ब्रह्मणा
पुरा ॥ आविर्बभूव भगवान्गणेशो व्रततोषितः । तं क्रीडमानं गणनायकं वटुं दृष्ट्वा वृहस्पतिस्तु कलानिधानः । चंद्र उवाच ॥ नमः कारणकारणकारणा
नां वेत्तासि वेधं न विभो प्रसीद । प्रसीद देवेश जगन्निवास गणेश लंबोदर वक्रतुंड । विरिंचिनारायणपूज्यमान क्षमस्व मे गर्वकृतं च हासं । येत्वां प्रस
न्नं गणेशमन्नं वांछंति मूढा विदितार्थसिद्धिं । ते दैवनष्टा निभृतं च लोके ज्ञातो मया ते सकलः प्रभावः । ये वाप्युदासीनतरास्तु पापा यास्ते पतंति रामः
पापं नरकं सदैव । एवं संस्तूयमानो सौ चंद्रेणाथ गजाननः । उवाच महसन्वाक्यं मेघगंभीरया गिरा ॥ गणेश उवाच । तुष्टोहं तव दास्यामि वरं च १६१

161A

हि निशाकर। चंद्र उवाच। लोकानां दर्शनीयोऽहं भवानि पुनरेव हि। विपापोऽहं विशापोऽहं त्वत्प्रसादाद्गणेश्वर। गणेश उ०। वरमन्यं प्रदास्यामि नैतद्देयं
मयाऽनघ। विघ्नेशवचनं श्रुत्वा ब्रह्माद्याः सभयाकुलाः॥ देवं विज्ञापयां चक्रुर्गणेशं भक्तवत्सलं। देवा ऊचुः। विशापं कुरु हेरंब शमार्थयामो वयं तव॥
विशापमकरोच्चंद्रं कमलासनगौरवात्। शुक्लपक्षे चतुर्थ्यां तु ये पश्यंति सदैव हि। मिथ्याभिवादमायां ते प्राप्स्यंति न संशयः। मासादौ पूर्वमेव
त्वां ये पश्यंति सदा जनाः। भाद्रायां शुक्लपक्षस्य तेषां दोषो न जायते। तदा प्रभृति लोकोऽयं द्वितीयायां कृतादरः। चंद्रस्य दर्शनार्थाय गणनाथस्य भा
षितं। भाद्रे शुक्लचतुर्थ्यां तु पश्यंतां पश्यति पापधीः। मिथ्यापवादमालिन्यं आ वर्षं तस्य जायते। पुनरेव तु पप्रच्छ कैलासे नगजा नायकं। केनो
पायेन देवेश तद्दोषः प्रशमितो भवेत्। गणेश उवाच। सदा ह्यस्मिंश्चतुर्थ्यां तु मोदकाद्यैः प्रपूज्य मां। रोहिणीसहितं तां च समभ्यर्च्य विधानतः। यथाशक्त्या
च मद्रूपं स्वर्णेन परिकल्पितं। दत्त्वा द्विजाय भुक्त्वाथ कथां श्रुत्वा विधानतः। सद्दानं संकष्टिमिमं कष्टस्य निवारणं। भाद्रशुक्लचतुर्थ्यां तु म
न्मयी प्रतिमा शुभा। हेमाभावे तु कर्त्तव्या नानापुष्पैः प्रपूज्य मां ज्ञात्वा। भोजयेत्सद्विजान् जागरं च विशेषतः। स्थापयेद्वर्णकुंभेषु न्यस्योपरि शोभितं। य
थाशक्त्या तु मद्रूपं शातकुंभेन निर्मितं। वस्त्रद्वयसमाच्छन्नं मोदकाद्यैः प्रपूज्य मां। रक्तांबरधरो मत्सौम्य नवरात्रं ततः श्रुतिः। रोहिणीसहितस्त्वं च पूजां

जय॰कल॰
१६२
162

माप्यवमस्तु रः। रजतस्य तु हृप्यंतेय घाश नया विनिर्मितं। वह्न्यंशि वपि पाये तिगणाधिपनमोस्तुते।। गंधं लंबोदरायेति पुष्पं सिद्धिप्रदायच। धूपं
गजमुखायेति दीपं मूषकवाहने। विघ्ननाशाय नैवेद्यं फलं सर्वार्थसिद्धिदे।। तांबूलं कामरूपाय दक्षिणां धनदाय च।। इत्थं हेरंब सदा कृत्स्ननाम्ना
शोभाकरं शुभे। विसर्जनं समारंभैः सर्वसिद्धिप्रदायकः। एवं संपूज्य विघ्नेशं कर्पास्कन्दत्वा विधानतः। मंत्रेणानेन तत्सर्वं ब्राह्मणाय निवेद
येत्।। दानेनानेन देवेश प्रीतो भव गणेश्वरः। सर्वत्र सर्वदा देव निर्विघ्नं कुरु सर्वदा। मानोन्नतिं च राज्यं च पुत्रान्पौत्रान्प्रदेहि मे।। गावो धान्यं च वासां
सि दद्यात्सर्वं स्वशक्तितः। दत्त्वा तु ब्राह्मणेभ्यस्तु स्वयं भुंजीत कामतः। मोदकापूपमधुरं लड्डुकाद्याहारवर्जितं एवं करोति यः स्थं दत्तस्माहं सर्वयज्ञ
यां सिद्धिं धनधान्यं च ददामि विपुलां प्रजां।। इत्युक्त्वांतर्दधे देवो गणानां योवि नायकः। तद्व्रतं कुरु कृष्ण त्वं ततः शुद्धिमवाप्स्यसि।। नारदेनै
व मुनिना स्यव्रतं चक्रे हरिः स्वयं।। मिथ्यापवादसंशुद्धिं प्राप देवो जनार्दनः। ये शृण्वंति नवाख्यानं स्यमंतकमणीयकं। चन्द्रस्य चरितं सर्वं तेषां
दोषो न जायते।। भाद्रे शुक्ले चतुर्थ्यां तु चंद्रस्य दर्शनं क्वचित् ज्ञानतस्तत्परिहारार्थं श्रोतव्यं सर्वमेव तु। यदा यदा हि मनः कष्टं संदेह उपजायते। त रामः
दा तदा च श्रोतव्यमाख्यानं कष्टनाशनं।। एवमुक्त्वा ततो देवो गणेशः स्कंदतोषितः। यदा यदा पृच्छति कार्यमुद्यतं नारी नरश्चा घ करोति सद्व्र १६२

162A तंसिध्यंतिकार्याणिसमीप्सितानिकिंदुर्लभंविघ्नहरेप्रसन्ने।इतिस्कंदपुराणोक्तमंत्रकाख्यानंसंपूर्णं॥अथसिद्धिविनायकपूजनं॥एकदंतंशूर्पकर्णं
गजवक्त्रंत्रिलोचनं।पाशांकुशधरंदेवंध्यायेत्सिद्धिविनायकं॥इतिध्यानं।आगच्छजगदाधारसुरासुरवरार्चित।अनाथनाथसर्वज्ञगौरीगणपरिपूजि
त।आवाहनं।स्वर्णसिंहासनंदिव्यंसर्वमंगलसंयुतं।तवार्हस्थापयिष्यामिगणाध्यक्षनमोस्तुते।आसनं।गौरीसुतनमस्तेस्तुशंकरप्रियनंदन।
पाद्यंगृहाणदेवेशगंधपुष्पाक्षतैःसह।पाद्यं।अर्घ्यंगंधोदकैर्दिव्यंसर्वमंगलसंयुतं।गृहाणदेवदेवेशभक्तानांवरदायक।इत्यर्घ्यं।गंगाजलंस
मानीतंसुवर्णकलशेस्थितं।आचम्यतांगणाध्यक्षसर्वविघ्नहरोभव।इत्याचमनं।दधिक्षीरघृतंचैवमधुखंडविमिश्रितं।मधुपर्कंत्वदेवेशमधु
पर्कंददामिते।इतिमधुपर्कं।स्नानंपंचामृतैर्देवगृहाणवरदायक।अनाथनाथसर्वज्ञसर्वसिद्धिप्रदोभव।इतिपंचामृतस्नानं।रक्तवस्त्रद्वयंदेवदे
वानांसदृशंप्रभो।गणेश्वरत्वंसर्वज्ञभक्तानांवरदायक।इतिरक्तवस्त्रद्वयं।राजतंब्रह्मसूत्रंचकांचनंचोत्तरीयकं।गृहाणदेवदेवेशगणाध्यक्ष
नमोस्तुते।इतियज्ञोपवीतं।श्रीखंडचंदनंदिव्यंकर्पूरेणचसंयुतं।गंधंददामिदेवेशगणाध्यक्षनमोस्तुते।इतिगंधं।अक्षतान्धवलान्द
त्तगृहाणद्विरदानन।सर्वदेवैर्नमस्त्वंहिचाक्षयंकुरुमेफलं।अक्षतान्।सुगंधीनिसुपुष्पाणिगृहाणगणनायक।विनायकनमस्तेस्तुसुरासु

सिंदूरी३ चंपक५

जयकल्प· स्तुपजितः। इति पुष्पं। अथांगपूजा। गणेशाय नमः पादौ पूजयामि। विघ्नराजाय नमः जानुनी पू०॥ आखुवाहनाय ऊरू। हेरंबाय कटिं। गणाधिपाय ना
१६३ भिं। गणनाथाय हृदयं। गुहाग्रजाय स्कंधौ। स्थूलकंठाय कंठं। पाशहस्ताय हस्तौ। गजवक्त्राय वक्त्रं। विघ्नराजाय नेत्राणि। सर्वेश्वराय शि
163 रः। अथ पत्रिका। सुमुखाय नमः काकमाचीपत्रं समर्पयामि। गणाधिपाय भृंगराजपत्रं। उमापुत्राय बिल्वपत्रं। गजाननाय दूर्वां। लंबोद
राय बदरीपत्रं। हरसूनवे धत्तूरपत्रं। गजकर्णाय तुलसीपत्रं। गुहाग्रजाय अपामार्गपत्रं। एकदंताय कंटकारिकापत्रं। वक्रतुंडाय नमः शमी
पत्रं। विकटाय नमः करवीरपत्रं। इभतुंडाय अश्मांतपत्रं। विनायकाय अर्कपत्रं। कपिलाय अर्जुनपत्रं। भिन्नदंताय नमः विष्णुक्रांतापत्रं
बकुल४ पत्नीहीनाय नमः दाडिमीपत्रं। बटवे देवदारुपत्रं। भालचंद्राय मरुवकपत्रं। शूर्पकर्णाय जातीपत्रं। सुराग्रजाय गांधारीपत्रं। सिद्धिविना अगस्त्य४
यकाय केतकपत्रं। एवं एकविंशतिपत्राणि समर्पयेत्। अथवा। करवीरजातीचंपकबकुलकमलकल्हारमंदारकर्णिकारसिंगणीकंदवकुंदमा
लतीद्राडिमपामार्गबिल्वविष्णुक्रांताशतावरीभृंगराजशमीदूर्वा इत्येतान्येकविंशतिपत्राणि। अथ दूर्वापूजा। दूर्वायुग्मं गृहीत्वा गंधपु राम·
ष्पाक्षतैर्युतां। पूजयेत्सिद्धिविघ्नेशं प्रत्येकं सर्वनामभिः। एकां समर्पयेदिति शेषः। गणाधिपाय नमः दूर्वायुग्मं। उमापुत्राय। अघनाशिने। विना १६३

163A

यकाय॰ ईशपुत्राय। सर्वसिद्धिप्रदायकाय॰ एकदंताय॰ इभवक्त्राय। मूषकवाहनाय॰ कुमारगुरवे। दशांगं गुग्गुलं धूपं सुगंधं च मनोहरं। गृहाणोश्वर
सर्वज्ञ उमासुत नमोस्तु ते॥ धूपः॥ सर्वज्ञ सर्वलोकेश त्रैलोक्यतिमिरापह। गृहाण मंगलं दीपं रुद्रप्रिय नमोस्तु ते॥ दीपः॥ नैवेद्यं गृह्यतां देव भक्तिं मे ह्यचलां
कुरु। ईप्सितं मे वरं देहि परत्र च परां गतिम्॥ नैवेद्यमंत्रः॥ तांबूलं गृह्यतां देव नागवल्लीदलैर्युतं कर्पूरेण च संयुक्तं देवतानां परं प्रियं॥ तांबूलमं
त्रः॥ इदं फलमिति फलं॥ हिरण्यगर्भमिति दक्षिणा॥ विघ्नेश्वर विशालाक्ष सर्वाभीष्टफलप्रद। प्रदक्षिणां करोमि त्वां सर्वान् कामान् प्रयच्छ मे॥ प्रदक्षि
णा॥ नमस्ते सिद्धिविघ्नेश सर्वविघ्नहरो भव। ईप्सितं मे वरं देहि नमस्ते भक्तवत्सल। देवदेव जगन्नाथ भक्तानां वरदायक। अविघ्नं कुरु मे देव सर्व
कार्येषु सर्वदा॥ नमस्कारः॥ विनायक नमस्तेस्तु विघ्नेश सुरपूजित ईप्सितं मे वरं देहि नमस्ते करुणाकर॥ प्रार्थना॥ पुष्पांजलिं प्रयच्छामीति पुष्पां
जलिः॥ गणाधिप नमस्तेस्तु सततं मोदकप्रिय। अविघ्नं कुरु मे देव सर्वकार्येषु सर्वदा॥ दाता विश्वेश्वरो देवो गृहीता च सदा विघ्नराट्। तस्मादिदं म
या दत्तं संपूर्णं च नमस्तु मे॥ इति वायनदानं॥ न्यूनातिरिक्तानि परिस्फुटानि यानीह कर्माणि मया कृतानि। क्षम्यानि चैतानि शुभप्रदायक प्रयाहि
तुष्टः सुवरां गमाय॥ अथ कथा॥ ऋषय ऊचुः॥ निर्विघ्नेन तु कार्याणि कथं सिध्यंति सूतज। अर्थसिद्धिः कथं नृणां पुत्रसौभाग्यसंपदः॥ दंप

जयकल्प॰
१६४
164

सोऽकल्पहे वै सर्वंबंधुभेदे तथान्तरां।। उदासीनेषु लोकेषु कथं संस्तवता भवेत्। विद्यारंभे तथान्येषां वा तीज्यायां कृषौ तथा। नृपतेः पु[illegible]र वक्रस्य जयसि
द्धिः कथं भवेत्। कां देवतां नमस्कृत्य पूजा सिद्धिकरी नृणां।। सूत उवाच। मन्त्रद्वयोः पुरा विप्राः कुरुपांडवसेनयोः। श्रुत्वा नन्देवकीपुत्रं धर्मरा
जो युधिष्ठिरः। युधिष्ठिर उवाच।। निर्विघ्नेन जपो होमो वद देव कथं भवेत्। कां देवतां नमस्कृत्य सम्यग्राज्यं लभेमहि। श्रीकृष्ण उ॰।। पूजय त्वं गणाध्य
क्षं विघ्नेशं सिद्धिदायकं। तस्मिन् संपूजिते राजन् सर्वान्कामानवाप्स्यसि। युधिष्ठिर उवाच। हे देव केन विधानेन पूजनीयो गणाधिपः। पूजितस्तु तिथौ
कस्यां सिद्धिदो गणपो भवेत्। श्रीकृष्ण उ॰। राजन्वक्ष्ये तव शुक्लायां चतुर्थ्यां पूजयेन्नृप।। यदा वा सप्तमे भक्तिस्तदा पूज्यो गणाधिपः। प्रातः शुक्ल
तिलैः स्नात्वा तामध्याह्ने पूजयेन्नृप। निष्कमात्रसुवर्णेन तदर्धार्द्धेन वा पुनः।। स्वशक्त्या गणनाथस्य स्वर्णरौप्यमयाकृतिं। अथवा मृन्मयीं कुर्या
च्चित्तशाठ्यविवर्जितः। कृत्वा पूजां प्रयत्नेन स्नापयेत्पंचामृतैः पृथक्। गणाध्यक्षेति नाम्ना वै गंधं दद्याद्भक्तितः। विनायकेति पुष्पाणि धूपं वो
मासुतेति च। हेरंबप्रियायेति नैवेद्यं विघ्ननाशिने। वस्त्रं सर्वप्रदेत्यंके सुगंधं दद्यान्त्उमावितं। लोहद्वीं कृत्वा न गन्धान्विंशति वैकमेव वा। पूजयेत्तत्राम॰
प्रयत्नेन एभिर्नामपदैः पृथक्। गणाधिपनमस्तेस्तु उमापुत्राघनाशन। विनायकेशपुत्रेति सर्वसिद्धिप्रदायक। एकदंतेभवक्त्रेति तथा मूषक १६४

164A वाहनः। कुमार गुरवे तुभ्यं पूजनीयः प्रयत्नतः॥ दूर्वायुग्मं गृहीत्वा तु गंधयुक्तं प्रपूजयेत्। एकैके न च नाम्ना वै पूजा वै केन सर्वतः। एकेन दूर्वांकुरेण युग्मा
नामिष्टेन सर्वतः। सर्वैर्नामभिः पूजा कार्या। दत्वैकां सर्वनामभिरिति यागेवीरमित्रोदये। तथैकविंशतिं गृह्य मोहकानघ तपाविताना। स्थापयित्वा गणाध्य
क्षमभीप्स कुरुनंदन। दश विप्रा महातव्याः स्वयं वा घात्र या दश। एकं गणाधिपे दद्यात्तैनैवेद्यं नृपोत्तम। गणेशः प्रतिगृह्णाति गणेशो वै द
दाति च। द्वीपतेगणनाथाय प्रीपतां मे गणाधिपः। मोरवं सोमन संनिस्सकरोतु गणनायकः॥ इति मंत्रमनुच्चार्य दश दद्यात् द्विजातये॥ गुरुं व्रतोप
देष्टारमलंकृत्य प्रयत्नतः। दद्याद् दक्षिणां सम्यक् यथाविभवविस्तरं। जातरूपमयं देवं ब्राह्मणाय निवेदयेत्। कृत्वा नैमित्तिकं कर्म पूजयेदिष्टदे
वतां। ततः प्रार्थनां कुर्यात्। विघ्नानि नाशमायांतु सर्वाणि सुरनायक। कार्यं मे सिद्धिमायातु पूजिते त्वयि धातरि॥ प्रार्थनामंत्रः॥ विप्राय भोजनं
दद्यात् भुंजीयात्तैलवर्जितं। एवं कृते धर्मराजगणानाथस्य पूजने। विजयस्ते भवेन्नित्यं सततं सत्यं मयोदितं। त्रिपुरं हन्तुकामेन पूजितः शूल
पाणिना॥ शक्रेण पूजितः पूर्वं तथा वृत्रवधे नृप॥ रामेण राघवित्तः पूर्वं सीतामन्वेषता पुरा॥ दृष्टा सीता महाभागा वानरेण हनूमता। भगीरथे
न तद्वद्गंगामानयता पुरा॥ अमृतोत्पादनार्थो यतथा देवासुरैरपि। अमृताहरणात् पूर्वं वैनतेयेन पक्षिणा। आराधितो गणाध्यक्षो ह्यमृतं तेन ऊ

तं बुद्धा तायद्दा पूर्वं हि दैत्ये न हतो हाकिरणी नंदनः। आराधितो मया तत द्दृष्ट्वा विप्रशापसहितेन च। कुष्ठव्याधियुतेनाथ मांबेनाराधितः पुरा। जयकाम स्तथा
ते हि तमाराध्य यशोंकषीं। प्राप्स्यसि तं निजं राज्यं। हत्वा शत्रून् रणाजिरे। सिध्यंति सर्वकार्याणि तस्मिन् संपूजिते यतः। तेनाख्यातिं गतो लोके। नाम्ना
सिद्धिविनायकः। पूजयित्वा महाभाग गणेशं सिद्धिदायकं। सिध्यंति सर्वकार्याणि नात्र कार्या विचारणा। सूत उवाच। एवमुक्तस्तु कृष्णेन सानुज
:पांडुनंदनः। पूजयामास हेरंबं शत्रुवंत्रिपुरघातिन४॥ शत्रुसंघं निहत्याशु प्राप्तवान् अमोजसा। सिध्यंति सर्वकामाणि मनसा चिंतितानि पि
। विद्यारंभे पूजनीयो विद्यालाभो भवेन्नृणां। विवाहे क्रियमाणेतु पूजयस्वामी विनायकः। सिध्यंति सर्वकार्याणि अर्थसिद्धिर्भवेद्ध्रुवं। कृषिप्रारंभ
समये कर्षकेण विनायकः। पूजनीयः प्रयत्नेन धान्यं तस्याक्षयं भवेत्। पुत्रकामैस्तथा श्रद्धैः पूजनीयो गणाधिपः। विद्याकामो लभेद्विद्यां धनकामो
लभेद्धनं। जयं च जयकामश्च पुत्रार्थी लभते सुतं। पतिकामा च भर्त्तारं सौभाग्यं च सुवासिनी। विधवा पूजयित्वा तु वैधव्यं नाप्नुयात्क्वचित्। यं यं चिं
तयते कामं तं तं प्राप्नोति लीलया। वैश्यर्षे दिशुद्रोक्ष्यास्तु आद्यौ पूज्यो गणाधिपः। यस्मिन् संपूजिते विष्णुरीशो मानुस्तथा ह्युमा। हरिब्रह्ममुखा देवाः पू। राम·
जितास्युर्न संशयः। चंडिकाद्या मातृगणाः परितुष्टा भवंति वा यस्मिन् संपूजिते भक्त्या विघ्नः सिद्धिविनायके। यददं कृणु पाण्डित्यं श्रावयेद्वा समाहि १६५

165A नः। सिध्यंति मर्त्यकार्याणि सिद्धिदस्य प्रसादतः। इति स्कंदपुराणोक्तं सिद्धिविनायकव्रतं। इयमेव चतुर्थी शिवासंज्ञा॥ सुमंतुरुवाच। शिवा शांता सुखा राजन् चतु-
र्थी त्रिविधा स्मृता। मासि भाद्रपदे शुक्ला शिवलोकेषु पूजिता। भाद्रशुक्लचतुर्थी शिवा। माघशुक्लचतुर्थी शांता। भौमवारे शुक्लचतुर्थी सुखा। तस्यां स्ना-
नं तथा दानं उपवासो जपस्तथा। क्रियमाणं शतगुणं प्रसादाद्दंतिनो नृप। दंतिनो विनायकस्य। गुडलवणघृतानां दानं शुभकरं स्मृतं। गुडापूपैस्तथा
वीर पुण्यं ब्राह्मणभोजनं। चतुर्थ्यां नरशार्दूल पूजनीयाः सदा स्त्रियः। गुडैर्लवणापूपैर्जाभिः श्वश्रूः श्वशुरमातरः। ताः सर्वाः सुभगाः स्युर्वै विघ्नेश-
स्यानुमोदनात्। कन्यका च विशेषेण विधिनानेन पूजयेत्॥ इति भविष्यपुराणोक्तं शिवाचतुर्थीव्रतं। इति भाद्रपदशुक्लचतुर्थीव्रतानि॥ अथा-
श्विनशुक्लचतुर्थी निर्णयामृते। भाद्रपदस्य प्रबोधिताया देव्याः अश्वयुक्चतुर्थ्यां मंगलादिसंस्कारैः केशान्विशोधयेत्। तच्छुक्लपंचम्यां नवम्यां स्न-
पूर्वाह्णे गंधोदकैः स्तां देवीं स्नापयेत्॥ तत्सप्तम्यां तां बिल्वपत्रैः पूजयेत्। अष्टम्यामुपोषणं जागरणं कृत्वा प्रतियामं देवीं पूजयेत्॥ तन्नव-
म्यां विधिवत्तं पूज्य बलिदानं कुर्यात्। तद्दशम्यां देवीं रथमारोप्य गीतवादित्रशब्दैः सह नगरे भ्रामयेत्। तदुक्तं देवीपुराणे। कन्यायां कृष्णपक्षे तु पूजयि-
त्वार्द्रभेपि वा। कन्यायां दर्शनं तस्या द्वादश्यर्धः। इति मदनः। नवम्यां बोधयेद्देवीं गीतवादित्रनिःस्वनैः। शुक्लपक्षे चतुर्थ्यां तु देवीकेशविशोधनं। प्रातरे

जयकल्प
१६६
166

चतुर्पंचमणीह्यापयेत्सलिलैः शुभैः नं ॥ येः । मम मयांपत्रिका पूजा अष्टम्यामसुपोषणां । पूजा जागरणां चैव रथमारोपणं चैव रोध्नामयेदि स्यादि ॥ ॥ इत्याश्विन
शुक्लचतुर्थी । कार्तिककृष्णचतुर्थी करकचतुर्थी । सा चंद्रोदयव्यापिनी ग्राह्या । अत्र स्त्रीणामेवाधिकारः ॥ तासामेव फलश्रुतेः । अथ व्रतविधिः । आत्मन
मासपक्षाद्युल्लिख्य सौभाग्यपुत्रपौत्रादिसुस्थिरश्रीप्राप्तये करकचतुर्थीव्रतं करिष्य इति संकल्प्य अश्वत्थं विलिख्य तदधस्तात् शिवं षण्मुखसुतं
गौरीं च लिखित्वा षोडशोपचारैः पूजयेत् । पूजामंत्रः ॥ नमः शिवायै शर्वाण्यै सौभाग्यं संततिं शुभां । प्रयच्छ भक्तियुक्तानां नारीणां हरवल्लभे ॥ इति ततो नामो
त नाममंत्रेण शिवषण्मुखयोः पूजा कार्या । ततः पक्वान्नाक्षतदीपयुक्तकरकान् ब्राह्मणेभ्यो दद्यात् । ततः पिष्टकनैवेद्यं मोदकं सर्वं निवेदयेत् । ततश्चंद्रो
दयोत्तरं चंद्रायार्घ्यं दद्यात् । अथ कथा । मांधातोवाच ॥ अर्जुने तु गते तत्र भूमिं इंद्रकीलगिरिं प्रति । विषण्णमनसा सुभ्रूः द्रौपदी समचिंतयत् । अहो कि
रीटिना कर्मेतुमारब्धं महत्किल । विघ्नप्रचुरा मे तद्धि बहवः परिपंथिनः ॥ चिंतयित्वेति सा देवी कृष्णं कृष्णं जगद्गुरुं । महेशः प्रियं चिकीर्षंती सा पप्रच्छ द्वि
ग्रवारणां ॥ द्रौपद्युवाच । कथयस्व जगन्नाथ व्रतमेकं सुदुर्लभं । यत्कृत्वा पांति विघ्ना निर्विजय से मदाप्रियः । कृष्ण उवाच ॥ एतदेव महाभागे पाम·
शंभुः पृष्टः किलोमया ॥ पृष्टोहं तया कृष्णे जगद्धितमनुत्तमं । तस्मात्स्त्वं नं श्रुत्वा प्राह देवो महेश्वरः । शृणु देवि वरारोहे वक्ष्यामि त्वां महेश्वरि पार्वति १६६

166A

ग्रहंति स्वेष्टां कथयामास तां व्रतं चतुर्थिकां ॥ पार्वत्युवाच ॥ भगवन्कीदृशी प्रोक्ता व्रतं चतुर्थी करकान्विता ॥ विधानं कीदृशं प्रोक्तं केनेयं च पुराकृता ॥ ईश्वर उवाच ॥ शाक
प्रस्थपुरे रम्ये विद्वज्जनसमाकुले ॥ स्वर्णरूप्यसमाकीर्णे रत्नप्राकारशोभिते ॥ दिव्यनारीजनालोकवशीकृतजगत्त्रये ॥ वेदध्वनिसमायुक्ते स्वर्गादपि
मनोहरे ॥ वेदधर्मा द्विजस्तत्रावसद्देशे विदांवरः ॥ पत्नी तस्यैव विप्रस्य नाम्ना नीलावती शुभा ॥ सा तस्मै जनयामास सप्त पुत्रान्समप्रभान् ॥ मितौजसः ॥ कन्यां वीरव
तीं नाम्नीं सर्वलक्षणसंयुतां ॥ नीलोत्पलाभनयनां पूर्णेंदुसदृशाननां ॥ ततः काले शुभदिने विधिवद्द्विजोत्तमः ॥ ददौ तां वेदविदुषे विप्राय विधिपूर्वकं
॥ अत्रांतरे च संप्राप्ता व्रतं चतुर्थी करकाभिधा ॥ वीरवत्या समारब्धं व्रतं कामप्रदं शुभं ॥ कुड्ये वटं विद्रुमवक्त्रे गौरीं तस्य तले लिखित्वा शिवेन विघ्ननाथे
न षण्मुखेन सममन्वितां ॥ गंधपुष्पाक्षतैर्गौरीं पूजयामास मंत्रतः ॥ नमः शिवायै शर्वाण्यै सौभाग्यं संततिं शुभां ॥ प्रयच्छ भक्तियुक्तानां नारीणां हर
वल्लभे ॥ तस्याः पार्श्वे महादेवं विघ्ननाशं षडाननं ॥ पुनः पुष्पाक्षतैर्धूपैरानर्चे पृथक्पृथक् ॥ पक्वान्नाक्षतसंपन्नान्सदीपान्करकान्दश ॥ तथा
पिष्टकनैवेद्यभोज्यं सर्वं न्यवेदयत ॥ प्रतीक्षंत्यस्त्रयः सर्वे चंद्रमर्घ्यपराः स्थिताः ॥ सा बाला विकला दीना क्षुत्तृषापरिपीडिता ॥ निपपात
महीपृष्ठे रुरुदुर्बांधवास्तदा ॥ समाश्वास्य तां ते तु मुखमभ्युक्ष्य वारिणा ॥ तज्ज्ञाता तु विविंच्यैव मारुरोह महावटं ॥ हस्ते नोल्कां समादाय ज्वलंतीं स

जयकल्प. हपीडिता। भगिन्यै दर्शयामास त्वं दंष्ट्राजो दितं तदा। तं दृष्ट्वा चार्तिसुतप्ता ज्वलभुजे सुमनात तदा। चंद्रोदयं समाज्ञाय यत्नार्घ्यं दत्वा विधानतः। तद्दोषेण समुत्तम
१६७ स्याः पतिश्च मस्त्वद्दूषितः। पतितं धावि धं दृष्ट्वा शिवमम्ब्यर्चमासु नः। व्रतं निरशनं चक्रे यावत्तं स्वमरोमातः। चक्रुः संवत्सरं तति व्रतं न स्नात्वा योषितः। पूर्वोक्तेन
167 विधानेन सापि च चक्रे शुभानना। तदा यानाग्जी कन्यासखीभिः परिवारिता। एतदेव व्रतं कर्तुमागता स्वर्गलोकतः। वीरवत्यास्तदा प्याश्रममगमद्द्रागपतः स्वयं
। दृष्ट्वा तां मानुषीं देवी पप्रच्छ सकलं शची। वीरवती तदा पृष्टा प्रोवाच विनयान्विता। अहं पितृगृहं प्राप्ता मम तातो यं मे पतिः प्रभुः। न जाने कर्मणः कस्य फलं प्रा
प्तं मया धुना। मम भाग्यवशा देवी आगतासि महेश्वरि। अनुगृह्णीष्व मां मातर्जीवयाशु पतिं मम। इंद्राण्युवाच। त्वया पितृगृहे पूर्वं कुर्वंत्या करकाव्र
तं। वृथैवार्घ्यं त्वया दत्तो विना चंद्रोदयं शुभे। तेन ते व्रतदोषेण स्वामी लोकांतरं गतः। इदानीं कुरु यत्नेन करकाव्रतमुत्तमं। पतिं ते जीवयिष्यामि व्रत
स्यास्य प्रभावतः। व्यास उवाच। तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा व्रतं चक्रे विधानतः। प्रसन्ना साभवद्देवी शक्रस्य प्राणवल्लभा। तया व्रते कृते देवी जलेनाभ्युक्ष्य
तत्पतिं जीवयामास इंद्राणी देववद्भवत्सः। तत आगात्गृहं स्वीयं रेमे सा पतिना सह। धनं धान्यं सुपुत्रांश्च दीर्घमायुश्च लब्धवान्। तस्मात्त्वयापिप्य राम.
लेन व्रतमेतद्विधीयतां। सूत उवाच। द्वैपायनवचः श्रुत्वा चकार द्रौपदी व्रतं। तद्व्रतस्य प्रभावेन जित्वा तान् कौरवान् रणे। लेभिरे राज्यमतुलं धनधान्यसमम १६७

167A न्वितं करकं क्षीरसंपूर्णं तोयपूर्णमथापि वा। दद्यान्मिरलसंयुक्तं चिरंजीवतु मे पतिः। इति मंत्रेण करकान्प्रदद्यात् द्विजसत्तमे। सुवासिनी मोदयाद्व्रा
दद्यात्ताम्र एव वा। एवं व्रतं या कुरुते नारी सौभाग्यकाम्यया। सौभाग्यं पुत्रपौत्रादि लभते सुस्थिरां श्रियं। इति श्रीवामनपुराणे करकचतुर्थी व्रतं॥ कार्तिक
कृष्णचतुर्थ्यां कृष्णस्य विशेषः संवत्सरप्रदीपे। आश्विने कृष्णपक्षस्य चतुर्थ्यां रात्रियोगतः। अन्नमयं वास्थितः पुण्ड्रो राजा दशरथः स्त्रिया। दुर्गा व्रतत्रयं
जामदग्न्यो व्यविद्रूपे। आश्विनी चमुख्ये नान्द्रेशेति तत्रैवोक्तं। इयं प्रदोषव्यापिनी ग्राह्या। उभयत्र तद्व्याप्तौ परे ति तत्रैवोक्तं। अथ कार्तिकशुक्लचतु
र्थ्यां कूर्मपुराणोक्तं नागव्रतं मदनरत्ने॥ कार्तिके शुक्लपक्षस्य उपक्रम्य। तिथौ सुगाह्यायां तु समुपोष्य यथाविधि। शंखपालादिनागानां शेषस्य च म
हात्मनः। पूजा कार्या पुष्पगंधक्षीराप्यायनपूर्वकं इति। सुगाह्यायां चतुर्थ्यां एतद्व्रतमध्याह्नव्यापिन्यां कर्तव्यं। यथा वस्ते दवराणो। सुगाम ध्यंदिने
यत्र तत्रोपोष्य फलाशी भवान्। क्षीरेणाप्यायन्प्रयं संपारयेत् प्रयतो नरः। विषाणीतस्य नश्यंति नतं हिंसंति पन्नगाः॥ ॥इति नागव्रतं॥ अ
थ मार्गशीर्षशुक्लचतुर्थ्यां स्कन्दचतुर्थीव्रतं। स्कंदपुराणे। केन मोगानवाप्नोति निर्विघ्नं असुरान्। पुत्रपौत्रांस्तथा भोगं व्रतेनाप्नोति शंकर। ईश्वर उ
वाच। पुरा देवासुरे युद्धे असुरैर्निर्जितारणे॥ शक्राद्या देवताः सर्वा त्रिपुरावासिभिर्जिताः। तदाविवशा वहुनास्ते सर्वे मामुपागताः। त्राहि त्राहि व

जयर.ल.
१६८
168

हंतस्मेमयाप्याश्वासितास्तदा।विघ्नैरुपहतानांवसमादिष्टंव्रतंमम॥तत्कृतंतैस्तदास्कंदतेषांतुष्टोगणाधिपः।४ गणेशेनतुतुष्टेनविघ्नानांसंक्ष
यःकृतः।स्कंदउ.।विघ्नविनाकेनहेदेवेशव्रतमेतन्महाफलं।कृतंभवतिदेवेशतन्मेब्रूहिवृषध्वज।ईश्वरउवाच॥मार्गशीर्षेशुभेमासिसितप
क्षेतुषण्मुख ६ चतुर्थ्यांनियमंकुर्यात्विघ्नेशंपूजयेत्ततः।पुष्पैर्गंधैश्चनैवेद्यैर्लड्डुकैश्चसुसंस्कृतैः ७॥पललोंडेरकैश्चैवतथामोहालकैःप्रभुः।प
ललंतिलपिष्टं।उंडेरिकापिष्टादिमयावत्तुलाकाराः।पूजयित्वाविधानेनप्रार्थयेत्समानवः॥त्वत्प्रसादेनहेदेवेशव्रतंवर्षचतुष्टयं।९ निर्विघ्ने
नतुमेयातुप्रमाणांमूषकध्वज।प्रमाणांमर्यादासमाप्तिमितियावत्। १० प्रमाणंहेतुमर्यादाशास्त्रेषुप्रमात्वविसन्निधानात्।संसार
र्णवदुस्तारंसर्वंविघ्नसमाकुलं।तस्माद्दीनंजगन्नाथत्राहिमांगणनायक।११ एवंप्रार्थ्यगणाध्यक्षंभुंजीयाद्वाग्यतस्ततः।एवंकृमेणसंपूजयेत्
क्रमतीनरोत्तमः१२ गणेशंमनसाध्यायन्ततोरात्रौस्वपेद्बुधः।एवंसंवत्सरंकृत्वाचतुर्थींप्रतिषण्मुख १३ ततोमार्गशिरेमासिविधिनानेनपूजनं
।नक्ताशीचभवेत्तद्वद्द्वितीयेवत्सरेपुनः।१४ मार्गशीर्षेतुसंप्राप्तेतृतीयेवाप्ययाचितीभवेत्।अयाचितेनाब्दमेकंततोमार्गशिरेपुनः राम.
१५ आरभ्योपवसेदब्दमेकंतद्वत्पूजनं।एवंकृमेणविधिवद्व्रतार्थव्यानिमानवः।समाप्यतुततोयंतेव्रतस्नातोमहाव्रती।कार्येद्धेमध १६८

168A ष्ठितं स्वशक्त्याखुरथं शुभं। १७ आखुरथं गणेशं। कारयेद्दर्भिकैः शुभ्रैररविंदं सुयन्त्रकं। तस्योपरि घटं स्थाप्य ताम्रपात्रेण संयुतं। स्थापयेत्कुम्भशालेपैस्तं
डुलैर्वस्त्रयुग्मसुरस्व १९ तस्योपरि न्यसेद्देवं मासोमिर्वेष्टसद्व्रत। पूजयेत्सुपुष्पधूपदीपैर्नैवेद्यैर्विविधैस्तथा २० मोदकैश्च ततः शुभ्रैः पक्वान्नैर्घृतपाचि
तैः। अनेन विधिना कल्पयेत्तत्र गणेशः प्रीयतामिति तामिति। जागरं कारयेद्विद्वान् गीतवादित्रनिस्वनैः। पुराणश्रवणकैश्चैव ततो रात्रिं क्षपयेद्बुधः। २२
प्रभाते विमले स्नातो होमकार्याणि कारयेत्। तिलव्रीहियवैश्चैव तथा सिद्धार्थकैः शुभैः २४ होमश्चैतैर्मन्त्रैः कार्यः। ॐ गणाय स्वाहा। ॐ
गणाधिपतये स्वाहा २ मेघवर्णाय स्वा०। ॐ कूष्माण्डाय स्वा०। त्रिपुरान्तकाय स्वाहा ५ ॐ एकदन्ताय स्वाहा। ६ ॐ लम्बोदराय स्वाहा ७ ॐ कद्दंष्ट्रा
य स्वाहा। ॐ विघ्नेश्वराय स्वाहा। ॐ ब्रह्मणे स्वाहा। १० ॐ इन्द्राय स्वाहा ११ ॐ यमाय स्वाहा १२ ॐ वरुणाय स्वाहा। ॐ सोमाय स्वाहा। ॐ सूर्याय
स्वाहा १५ ॐ गणेशाय स्वाहा। ॐ परमेष्ठिने स्वाहा। अष्टोत्तरशतं हुत्वा ततो व्याहृतिभिर्हुनेत्। यावच्छक्त्या महाबाहो ततो होमः समाप्यते २४
। ततस्तु अर्चयेद्विद्वान् नानाविधभक्तिभावतः। वस्त्रैराभरणैर्दिव्यैः पूजयित्वा क्षमापयेत्। २५ ततस्त्रीपुरुषो भक्त्या स्वलंकाराभरणैः शुभैः। शय्यां दद्यात्त
तो राजन्सोपधानां सगेंडुकां। गां सवत्सां ततो दद्यात्सवालंकारभूषितां। प्रीयतां गणनाथो मे इति मन्त्रमुदाहरेत् २७ ब्राह्मणान्भोजयेद्भक्त्या वस्त्रैर्वि

व्रतकल्प
१६९
169

शति संख्ययोः तेभ्यस्तु कारकान्द घाल्तिलपात्रसमन्वितान्॥२८ अनेन विधिना यस्तु करोति व्रतमुत्तमं॥ न विघ्नैरभिभूयेत गणनाथप्रसादतः॥ यं करोति
समारंभे निर्विघ्नं तत्फलप्रदं॥ एवं तथा कृतं सर्वैरिंद्राद्यैस्त्रिदशैर्विभो ३० रुद्रेण ब्रह्मणा चैव विष्णुना च कृतं पुरा॥ अन्यैश्चैव महीपालराजभिर्वेदु
मिः कृतं॥ ३१ एतद्देवव्रतं वीर्यमानुषैर्भूतले मुने॥ अनेन क्रियमाणेन न विघ्नैरभिभूयते॥ ३२ स्वर्गलोकात्सरिश्च ष्ठस्ततो याति परां गतिं॥ इति स्कंद
पुराणोक्तं मोघापनं कृष्णचतुर्थीव्रतं॥ मार्गशुक्लचतुर्थीवरचतुर्थी॥ तस्मां सर्वार्थसाधकमद्य चतुर्थ्यां साध्यं व्रतमुक्तं स्कंदपुराणे॥ चतुर्थ्यां
मार्गशीर्षे तु शुक्लपक्षे नृपोत्तम॥ प्रारभ्य प्रतिमासं च चतुर्थ्यां गणनायकं॥ संपूज्य विधिना कुर्यादेकभक्तं समाहितः॥ अक्षारलवणां तैवं एष्यां संवत्सरेत
तः॥ द्वितीये वत्सरे चाथ नक्तं प्रतिचतुर्थिकं॥ कुर्याद्धराणशमभ्यर्चत तीयेयाचितं तथा॥ एवमेव प्रकुर्वीत चतुर्थे स्यादुपोषणं॥ ततश्चतुर्थेसे पूर्णे तु
घापनमाचरेत॥ इदं वरचतुर्थ्याख्यं व्रतं सर्वार्थसाधकमिति॥ इति स्कंदपुराणोक्तं वरचतुर्थीव्रतं॥ अत्र प्रथमवर्षे एकभक्तमुक्तं तत्स्वरूपं तु
दिनार्द्धसमये तादिना एवमेवोक्तं॥ यत्तु केनचिदुक्तं भोजनं तु विधिप्राप्तं द्वात्रिंशद्ग्राससमान्वितं तेन एकभक्ते एकोनत्रिंशद्ग्रासा इति फलितोर्थः इति राम·
॥तत्तुच्छं॥ भिक्षुकस्य एकभक्ते कदाचित्स्वल्पभिक्षाप्राप्तौ एतन्नियमस्यासंभवात्तवचनाभावाच्च॥ स्वल्पउमुक्षावत एकोनत्रिंशद्ग्रासादनासंभवा १६९

169A ज्ञानवत्त्वसौ ग्रामात्तु नेर्भक्ष्याः षोडशारण्यवासिनः। द्वात्रिंशतं गृहस्थस्य सापरिमितं ब्रह्मचारिणा इ तत्र नियमो विधीयत इति चेत्सत्यमेतन्नियमस्य परिगृही
तानियतमात्रं प्रातरनुष्ठेयं प्राणाग्निहोत्रविषयत्वात् एतत्तद्वचनस्य तद्विषयत्वं च बोधायनसूत्रे स्पष्टं। ग्रामलक्षणं तु कुक्कुटोड्डुसमो ग्रामो सोपधावासुरवमाविशन्तद्
तियावद्देवयसितं दशसमितिया ज्ञवल्क्यभूर्मप्रभ्रपोहन्तं तस्मान्न्यूने ग्रासत्र्येराान्तित्सत्र्यशास्त्रतएवार्थो ग्राह्यः॥ माघशुक्लस्य चतुर्थी विकृतं दुर्ग चतुर्थी
तिम हेनाडि दीक्षिता॥ माघशुक्लस्य चतुर्थ्यां संकष्टचतुर्थीव्रतारंभ इति काश्चित्। माघमासे कृष्णपक्षे चतुर्थ्यां व्रतमुत्तमं। प्रतिमासं प्रकुर्वीत व्रतं संकष्टनाश
नमिति भविष्योत्तरवचनात्। माघकृष्णचतुर्थ्यां व्रतारंभं कृत्वा प्रतिमासं कार्यमित्यर्थः॥ इयं चंद्रोदयव्यापिनी ग्राह्या पूजाविधूदये कार्येति तत्रैवोक्तेरिति। मा
घशुक्लचतुर्थी वरदाख्या कुंदचतुर्थीति च हेमाद्रौ निर्णयामृते चोक्तं तत्र सा प्रदोषव्यापिनी ग्राह्या॥ अत्र कुंदपुष्पैः शिवमभ्यर्च्य नरो नक्तभोजी श्रियमा
प्नोति। तदुक्तं कूर्मपुराणे। कुंभे शुक्लचतुर्थ्यां तु कुंदपुष्पैः सदाशिवं संपूज्य यो हि नक्ताशी स प्राप्नोति श्रियं नर इति। अस्यामेव ब्रह्मपुराणे गौरीचतुर्थीव्रतं उ
माचतुर्थ्यां माघे तु शुक्लायां योगिनीगणैः॥ आरभ्य स्थापयित्वा महाशवभूयः सांगात्लवके यशोः। समजुःसहिता यस्मात्तस्मात्सा प्रोक्ता सुभगा उमा। तस्मात्सा तत्र
संपूज्या नरैः स्त्रीभिर्विशेषतः। कुंदपुष्पैः प्रयत्नेन समभ्यर्च्या समाहितैः। कुंकुमालक्तकाभ्यां च रक्तसूत्रैः सकंकणैः। अर्घ्यैः पुष्पैस्तथा धूपैर्दीपैर्वलिभिरे

जयकल्प·

१७०

170

वृत्वा गुडार्द्रकां भांपयसा लवणो नाथ पालकैः।पूजा स्त्रियश्चाविधवास्तथा विप्राश्च शोभनाः।सौभाग्यमेव दद्युःपेप श्राद्धोक्तमेवं क्षुभिः सहेति।।पालकैः कुंडकैः म
ण्डाविशेषैरित्यर्थः।।ओं विधवाऽस्त्रनेन सधवाः कुमार्यश्च संगृहीताः इति गौरीवतुर्थीव्रतं।देवीपुराणोक्तं पंकुंडवतुर्थीमुक्तं।माघमासे तु संप्राप्ते वतुर्थीं कुं
उसंज्ञिता उपोष्या मासा सुरश्रेष्ठ ततो राज्यं भविष्यति।सर्वोपहारसंयुक्तं सर्वोपस्करमाहरेत्।पुष्पपत्रफलं नालेकं इमत्लानि यानि वा वन्यानि चैव
धान्यानि तदन्यानि विशेषतः।लक्षसारवारबीजानि नवानि फलानि र।वल्लवं दुर्लभं शाकं लवणं गुडशर्करा।।वंजीरकं कुसुंभधान्यानि विविधानि
।।दातव्यानि सुरश्रेष्ठ कन्यकानां तु भक्तितः।।सूर्पपात्रं तथा भांडं मन्मयानि विशेषतः।उद्दिश्य दापयेद्देवी प्रीयतां मे सदा इति।अनेन विधिना शक्र सौभाग्यं
पुत्रसंततिः वर्द्धते लात्र संदेहो नान्यथा मम भाषितं।।इति देवीपुराणोक्तं कुंडवतुर्थीव्रतं।माघशुक्लवतुर्थ्यां तु ढिंढिजोक्ता काशीखंडे।इयमेव तिल
वतुर्थीसूच्यते।माघशुक्लवतुर्थ्यां तु नक्तव्रतपरायणाः।ये त्वां ढुंढेर्चयिष्यंति ते र्च्याः सुरासुरैर्दुहां।।विधाय वार्षिकीं यात्रां वतुर्थीं प्राप्य तापसी।शुक्लां शु
क्लतिलैर्बध्वा प्राश्नीयाल्लडुकान्वती।तां यात्रां नाचरयः कुर्यान्नैवेद्यं तिललडुलैः।।उपसर्गसहस्रैस्तु सहंतमो ममाज्ञया।होमं तिलाज्यद्रव्येण यः करि ष्यम·
ष्यति भक्तितः।तस्यां वतुर्थ्यां मंत्रज्ञस्तस्य मंत्रः प्रसेत्स्यतीति।माघमासे वतुर्थ्यां तु तस्मिन्काल उपोषितः।अर्चयित्वा तु यो देवि जागरं तत्र कारयेत्।इतिवि १७०

१७१

170A

स्थली मे तौ लैंगे पि। तिथितत्वे भविष्योत्तरे माघशुक्लमधिकृत्य चतुर्थी वरदा नाम तस्यां गौरी सुपूजिता। सौभाग्यं मंगलं कुर्यात्तस्मं मां श्रीरपि श्रियं। माघशुक्ल
चतुर्थ्यां भविष्यपुराणोक्तं शांतिचतुर्थीव्रतं। स्नानं तु वानाम। माघेमासि तथा शुक्ला या चतुर्थी महीपते। सा सर्वशांतिदा नित्यं शांतिं कुर्यात्सदैव हि। स्नानं दानं तथावि:
कं मे मृवं मस्यां कृतं विभो। मंत्रेत्सहस्रगुणितं प्रभावात्तद्ददंति नः सदा। कृतोपवासं यस्तस्यां पूजयेद्विघ्ननायकं॥ तस्य होमादिकं कर्म भवेत्साहस्रकं नृप। लवणं गुडश्च पायसं घृ
तालकं मोदकांश्च भारत। दत्ता भक्त्येव विघ्नेशे फलं सा हस्रकं लभेत। विशेषस्तु तथा राजन्पूजयेत्कर्तुरुं नृप। पायुडल्लगाघृतैर्वीरमदास्मां कुरुनंदन इति भविष्यपुरा
णोक्तं शांतिचतुर्थीव्रतं। सौमवारयुक्तचतुर्थ्यां विशेष उक्तो लैंगे। अंगारकचतुर्थ्यां ये स्नानो नर वहांभसि। अथ चांगारके शानं नमस्यंति नरोत्तमाः। नूतेषां ग्रह
पीडा च कदाचित्क्वापि जायत इति। अन्यत्रापि। अंगारकदिने प्राप्ते चतुर्थी वा चतुर्दशी। षष्टिवर्षसहस्राणि तत्कर्त्ता विंदते फलं। चतुर्थी भूमिपुत्रेणेत्यादि
व्रतमसाप्रकृतोद्दष्टव्यं। अथ मत्स्यपुराणोक्तमंगारकचतुर्थीव्रतं। शुक्र उवाच। चतुर्थ्यंगारकदिने यदा भवति दानव। मृदा स्नानं तदा कुर्यात्पद्मरागविभूष
ितः। अग्निर्मूर्द्धा दिवो मंत्रं जपंस्तिष्ठेदुदङ्मुखः। शूद्रस्तु भक्तिमान्मौनमास्थितो भोगविवर्जितः। अथास्तमित आदित्ये गोमयेनोपलिप्य च। प्रांगणं पुष्पमा
लाभिरक्षताभिः समंततः। अभ्यर्च्याभिलिखेत्पद्मं कुंकुमेनाष्टपत्रकं। कुंकुमस्याप्यभावे तु रक्तचंदनमिष्यते। चत्वारः करकाः कार्या भक्ष्यभोज्यसमन्विताः।

जयकल्प
१७१
171

तंडुलैरक्तशालीयैः पद्मरागैश्च संयुताः । चतुःकोणेषु तान्न्यस्त्वा फलानि विविधानि च । ताम्रकरकान् गंधमाल्यादिकं सर्वं तथैवाधिनिवेदयेत् । सुवर्णशृंगी कपिला
मयाव्यैौ प्यैः खुरैः कांस्यदोहा सवस्त्रा । धुरंधुरं रक्तमतीवसौम्यं धान्यानि सप्तांबरसंयुता । निधुरंधरं वृषभं सप्तधान्यानि । यवगोधूमधान्यतिलकंगुश्यामाक
चीनकानि । अंगुष्ठमात्रं पुरुषं तथैव सौवर्णमत्यायतबाहुदंडं । चतुर्भुजं हेममयं निविष्टं पात्रे गुडस्योपरि सर्पिषायुतं । मासस्वरज्ञाय जितेंद्रियाय पात्राय
शीलान्वयसंयुताय । दातव्यमेतत्सकलं द्विजाय कुटुंबिने वेदवदंसयुक्ते । भूमिपुत्र महातेजः स्वेदोद्भव पिनाकिनः । रूपार्थी त्वां प्रपन्नोहं ग्रहाणार्घ्यं नमोस्तु ते
॥ मंत्रेणानेन दत्वार्घ्यं रक्तचंदनवारिणा । ततोर्चयेद्द्विजवरं रक्तमाल्यांबरादिभिः । दद्यान्मंत्रेणानेन भौमं गोमिथुनान्वितं । भौमं प्रवोक्ता सुवर्णामपी भौ
मप्रतिमां । गोमिथुनं पूर्वोक्तमेव । पूर्वोक्तगुणसंपन्नाय ब्राह्मणाय दद्यात् । इत्यर्थः । शय्यां च शक्तितो दद्यात्सर्वोपस्करसंयुतां । दद्यादिष्टतमं लोके यच्चास्य दयि
तं गृहे । तत्तन्महार्पते देयं तदेवाक्षतमिच्छता । ममापतिश्च भौमः प्रह्लादितोनंततः । रेतावित्सर्जयेद्द्विजपुंगवं । नक्तमक्षारलवणमश्नीयाद्घृतसंयुतं । शक्त्याय
सुकुमान्कुर्यात्स्वमंगारकाष्टकं । चतुरो वाथवा तस्य यस्तु रूपं तद्ददामि ते । रूपसौभाग्यसंपन्नः पुनर्जन्मनिजन्मनि । वैष्णवो यदि शैवो वा भक्तश्च सप्तद्वीपा
धिपो भवेत् । सप्तकल्पसहस्राणि रुद्रलोके महीयते ॥ अथात्रोपयुक्तो भौमपूजाविधिर्लिख्यते । अस्य मंत्रस्य विरूपाक्ष ऋषिः । गायत्री छंदः । मंगलो देव

एम.
१७१

171A

ता।ॐ वीजं ह्रां शक्तिः। खें कीलकं इष्टार्थे विनियोगः इति पठित्वा ऋष्यादीन् शिरःप्रभृतिषु विन्यस्य षड्भिर्बीजैः षडंगानि विधाय जपाभं शिवस्त्रे दजं हस्तपद्मे
दाशूलशक्ती वेदं धारयंतं। अवंतीसमुत्थं सुमेषासनस्थं धरानंदनं रक्तवस्त्रं समीडे इति ध्यात्वा मानसोपचारैः संपूज्य पुष्पांतोवास्य पूजां कृत्वा षड्वैरी
: षडंगानि संपूज्य एकविंशतित्रिकोणकोष्ठेषु मंगलादीन् पूजयेत्। तद्यथा। मंगलाय नमः। भूमिपुत्राय· ऋणहर्त्रे· धनप्रदाय· स्थिरासनाय· महाकायाय
· सर्वकर्मविरोधकाय· लोहिताय· लोहिताक्षाय· सामगानां कृपाकराय· धरात्मजाय· कुजाय· भौमाय· भूतिदाय· भूमिनंदनाय· अंगारकाय यमाय नमः। सर्व
रोगापहारकाय· वृष्टिकर्त्रे· वृष्टिहर्त्रे· सर्वकामफलप्रदाय नमः इति। ततः इंद्रादीन् वज्रादींश्च संपूज्य धूपादिशेषपूजां समापयेत्। ततो विशेषार्घ्यं दद्यात्। इ
ति मत्स्यपुराणोक्तमंगारकव्रतविधिव्रतं। अथ भविष्यपुराणोक्तं गणेशव्रतं॥ ब्रह्मोवाच। गणेशः पूजितः कुर्मो वत्वध्यो सर्वे कर्मसु॥ अविघ्नं स्व
लोके ख्यातिमिष्टां प्रयच्छति। कर्मस्व विदुषां विघ्नं करोत्येव न संशयः। अविदुषां स्मरणान्मुक्तवेतां। तेन कर्मकाले तु शंसमर्जयेः पूजा च। मूलमंत्रस्य तं ज्ञात्वामि
रां मंत्राश्च कीर्तिताः। पूर्ववत्समसंधा स्युः कर्त्तव्यश्च तिथीश्वरः॥ ब्रव्रातिथीश्वरोगणेशः गंधपुष्पोपहारैश्च यथाशक्ति विधीयते। पूजाशाठ्येन शाठ्यो
न तेनापि तत्फलप्रदः। आज्यधारा समिद्भिश्च दधिक्षीरान्नमादिकैः। पूर्वोक्तफलदो होमः कृतः शांतेन चेतसा॥ इति भविष्यपुराणोक्तं गणेशव्रतं॥

जयकल्प
१७२
172

स्ततऊ॰॥त्वत्थर्यो तुझ्यमर्खुजानः स्नात्वा न घान्त पोतमः पक्कांबरधरो भूत्वा रक्तगंधानुलेपनः ॥ रक्तवीतो गणाधीशं विनायकमथार्चयेत् ॥ रक्तचंदनतोयेन
स्नानपूर्वविधानतः ॥ विलिप्य रक्तगंधेन रक्तपुष्पैः प्रपूजयेत् ॥ ततो मौ हत्त्वा भूपमाज्ययुक्तं सचंदनं ॥ नैवेद्यं चैव हारिद्रं गुडखंडघृतप्लुतं ॥ एवं संवत्सरं
पूजयेद्विनायकमथोक्तवान् ॥ ध्यानं ऊरुवाच ॥ नमस्कृत्वा महादेवं स्तोष्येहं तं विनायकं ॥ महागणपतिं शूरमजितं जयवर्द्धनं ॥ एकदंतं द्विदंतं च चतुर्दंतं च
तुर्भुजं ॥ त्र्यक्षं त्रिशूलहस्तं च रक्तनेत्रं वरप्रदं ॥ आंबिकेयं शंकुकर्णं प्रचंडं दंडनायकं ॥ आरक्तं दंडिनं चैव वह्निवक्त्रं हुतप्रियं ॥ अनर्चितो विघ्नकरः सर्व
कार्येषु यो नृणां ॥ तं नमामि गणाध्यक्षं भीममुग्रमुमासुतं ॥ मदमत्तं विरूपाक्षं भववज्रसमुद्भवं ॥ सूर्यकोटिप्रतीकाशं भिन्नांजनसमप्रभं ॥ शुद्धं सुनिश्चलं शां
तं नमस्यामि विनायकं ॥ नमोस्तु ब्रह्मरूपाय विष्णुरूपाय ते नमः ॥ नमोस्तु गजरूपाय गजाननपतये नमः ॥ मेरुमंदररूपाय नमः कैलासवासिने ॥ नमो विघ्नवि
नाशाय नमस्ते ब्रह्मचारिणे ॥ भक्तस्तुताय देवाय नमस्तुभ्यं विनायक ॥ त्वमाद्यगणोस्थैर्षाद्देवानां कार्यसिद्धये ॥ गजरूपं समास्थाय त्रासिताः सर्वदानवाः
ऋषीणां देवतानां च स्तुतः सर्वैर्मनोरथाः ॥ पतस्ततः स्तुरेत्यैः पूज्यसेतं भवात्मजः ॥ त्वामाराध्य गणाध्यक्षं सर्वज्ञं कामरूपिणं ॥ कार्यार्थं रक्तकुसुमैः रक्त राम·
चंदनवारिभिः ॥ रक्तांबरधरो भूत्वा चतुर्थ्यामर्चयेज्जपेत् ॥ त्रिकालमेककालं वा नियतो नियताशनः ॥ राजानं राजपुत्रं वा राजमंत्रिणमेव वा ॥ राज्यं वा स १७२

172A

वैविघ्नेशवशीकुर्यात्सराष्ट्रकं। अविघ्नं तपसा मघं कुरु विघ्नविनायक। अमपालं समस्तं तो भक्त्या पूजितस्तु विशेषतः। यत्फलं सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु यत्फलं
तत्फलं समवाप्नोति स्तुत्वा देवं विनायकं। विषमं न भवेत्तस्य न स गच्छेत्पराभवं। न च विघ्नो भवेत्तस्य जातो जातिस्मरो भवेत्। य इदं पठति स्तोत्रं षड्भिर्मासैर्वरं ल
भेत्। संवत्सरेण सिद्धिं च लभते नात्र संशयः। इति नरसिंहपुराणोक्तं गणेशचतुर्थीव्रतं। गणेशस्तोत्रं च। अथांगारकशुक्लचतुर्थ्यां भविष्यपुराणोक्तं सु
खचतुर्थीव्रतं। सुमन्तुरुवाच। शृणुष्वावहितो राजन् सौभाग्यकरणं परं। चतुर्थीकृतशार्दूल रूपसौभाग्यदं शुभं। सुखव्रतं महापुण्यं रूपारोग्यप्रदाय
कं। सुखसौभाग्यकरं धन्यमिदं पुण्यप्रभावहं।। परत्र फलदं वीर इह रूपप्रदायकं। विलासं विभ्रमाक्षेपं हसितं चेष्टितं शुभं सुखव्रतेन सर्वं स्यात्सु
भं कुरु कुलोद्वह। कृतपूजेन तु देवेशो विघ्नेशो शिवयोः सुते। यदा शुक्लचतुर्थ्यां तु वारो भौमस्य वा भवेत्। तदा सा सुखदा ज्ञेया चतुर्थी वै सुखेति च। पुरा
मैथुनमाश्रित्यास्थिताभ्यां तु हिनाचले। भीमोमाभ्यां महाबाहो रक्तबिन्दुश्च्युतः क्षितौ। मेदिन्या सम्प्रमलेन सुखेन तु धृतो जन्यः। नाम्नः स्तस्या महावी
र रक्तोऽरक्तसमुद्भवः। उमायाः क्षितिवासस्मात्स्मादंगारको ह्ययं। अंगदेंगारकोतिश्च अंगानां सुखदो नृप। सौभाग्यादिकरो यस्मात्तस्मादंगारको
मतः। भक्त्या चतुर्थ्यां नक्तेन यो वै श्रद्धासमन्वितः।। उपोषति नरो राजन्नारी वा नन्यमानसा।। पूजयेच्च कुजं भक्त्या रक्तपुष्पविलेपनैः। गणेशं प्रथ

जयकल्प. १७३ 173

मंपञ्जभक्त्याश्रद्धासमन्वितः। स तु तुष्टः प्रयच्छेत सौभाग्यं रूपसंपदं। एवं तु कृतसंकल्पः स्नानं कुर्याद्यथाविधि। गृहीत्वा मृत्तिकां वंदेन्मंत्रेणानेन भा
रत। इहत्वं विदिता पूर्वं कृष्णेनोद्धरता किल। तस्मान्मे दह पाप्मानं यो मया पूर्वसंचितः। इमं मंत्रं पठन् वीर आदित्याय प्रदर्शयेत्। आदित्यरश्मिभि
ः स्पृता गंगाजलकणोक्षिता। दत्वा मृदं शिरसि तां सर्वांगेषु नियोजयेत्। ततः स्नानं प्रकुर्वीत मंत्रपूर्वं जलेषु भोः। सूयमायः स्नुसर्वेषां दैत्यदान
व सेविताः। स्वेदांडजोद्भिजा नाव जरायुरगास्तयोनयः। स्नातोऽहं सर्वतीर्थेषु ह्रदप्रस्रवणेषु च। तथा काश्यपादितीर्थेषु मासा नदीसरस्सु च। नदीषु देव
खातेषु स्नातोऽहं तेषु तेषु वै। ध्यायन्नेनं मंत्रं ततः स्नानं समाचरेत्। ततः स्नातः शुचिर्भूत्वा गृहमागत्य च स्पृशेत्। दूर्वामश्वत्थशमीस्पृक्षां गां च मंत्रे
णामंत्रविता। दूर्वां नप समंत्रेणाश्वत्थशमपस्तथा। गां दृष्ट्वा तु ततो देव्यै दद्याद्वीरयदक्षिणां। समालभ्य तु हस्तेन ततो मंत्रमुदीरयेत्। सर्व
देवमयी देवी निर्मितिस्त्वं प्रपूजिता। तस्मात्स्पृशामि वंदे त्वां वंदिता पापहा भव। ततो मौनेन वाग्यतः सर्वं हित्वा गृहदेवताः। प्रक्षाल्य च मम पाया स्वावा
चांतोऽग्निगृहं विशेत्। होमं तत्र प्रकुर्वीत एतैर्मंत्रपदैर्वरैः। सर्वाय शर्वपुत्राय पार्वतीशसुताय च। कुजाय लोहितांगाय ग्रहेशांगारकाय च। ओंकाराम.
रक्षर्वैकैर्मंत्रैः स्वाहाकारसमन्वितैः। अष्टोत्तरशतं वीर अर्द्धमर्द्धमेव वा। एभिर्मंत्रपदैर्मंत्र्या कामतो कामतोन पाखादिरीभिः समिद्भिश्च आ १७३

173A

जामिश्रैर्यवैस्तिलैः। भक्ष्यैर्नानाविधैश्चान्यैः भक्त्याभक्तिसमन्वितैः। कृत्वाहोमं ततो वीरदेवं संस्थापयेत्ततो। सौवर्णं राजतं ताम्रं मृन्मदारुमयं नृप। देव
दारुमयं वापि श्रीखंडघटितं तथा। भद्रदारुः सुरलः। अंगारोपपात्रे तौ पेवाद्यर्घैः कुंकुमकेसरैः। अन्नैर्वा लोहितैर्गंधैः पत्रैः पुष्पैः फलैरपि॥ रत्नैश्च विवि
धैर्वीरं अथवा भक्तितोर्चयेत्। यावद्दिनं जातु वित्तं पुण्यं वा वा भक्तितः। तावद्दिव्यं देते पुण्यं स्यान्दं शतसहस्रकं। यद्दातात्रमये पात्रे वंशजे मृन्मये थवा
। पूजयेत्तु नरो भक्त्याश्रद्धया कुंकुमकेसरैः। ॐ अंगारकाय नमः पादयोः। कुजाय नमः वदने। भीमाय नमः स्कंदयोः। मंगलाय नमः बाह्वोः। वक्राय
नमः ऊर्वोः। वक्राय नमः जंघयोः। लोहिताय नमः शिरवायां। पुरुषाकृतिं कुजं पात्रे एतैर्मंत्रपदैर्यजेत्। भूमिपुत्र महातेज स्वेदोद्भव पिनाकिनः।
रूपार्थी त्वां प्रपन्नोस्मि गृहाणार्घ्यं नमोस्तु ते। अर्घ्यमंत्रः। महादेवांगसंभूत मेदिनीगर्भसंभव। अंगारक महाराज लोहितांग नमोस्तु ते। स्रग्गंधधू
पधूपदीपैर्वा ब्राह्मणोयः प्रपूजयेत्। गुडोदनघृतक्षीरगोधूमान्शालितंडुलान्। अपेक्ष्य शक्तिं दद्याद्दै ब्राह्मणे भोपतेंद्रियः वित्तशाठ्यं न कुर्वीत विध
मानेधुनेनृप। वित्तशाठ्यं हि कुर्वाणो नामुत्रफलभाक्भवेत्। शतानीक उवाच॥ अंगारकेण संयुक्ता चतुर्थी नक्तभोजनैः। उपोष्याः कति संख्यास्तु
उताहो मस्तदैवाहि। सुमंतुरुवाच॥ चतुर्थीं तु चतुर्थीं तु यदांगारकसंयुता। चतुर्थी तु तु चतुर्थीं तु विधानं प्राणुपाहृशां। एकश्चतुर्थी शक्तितो वि

जयकल्प:
१७४
174

शेषवचनः अपरस्तत्संख्यापरइसर्थः।उपोष्यात्तत्र तत्रैव प्रदेयो विधिवत्कुजः।या यास्वङ्गारकचतुर्थी सा साउपोष्या।उपोषनक्तेनविमोचनस्वः कुज
मंयुताः।सर्वास्वंगारकचतुर्थीषु सामान्यविधिनोपोषमाणा हतिस्मृतिसृमितितरितापां चतुर्थ्यां विशेषविधिं स्मरात्वन्तिसर्वेः।दशमो वार्षिकं सुवर्णं दशा
र्द्धे मयापिवा।सौवर्णपात्रे रौप्येवाभक्त्यातात्रमयेपिवा।विंशत्पलानिपात्राणि विंशत्यर्द्धमथापिवा।विंशत्कर्षाणि शीरत्नतोहीनंनकारयेत्।श
क्त्याविन्तस्पृभ्व्यात्तपात्रेताम्रमयेपिवा।प्रतिष्ठाप्यकुजं पात्रे रक्तवस्त्रेणवेष्टितं।पुष्पमंडपिकांकृत्वा दिव्यैर्धूपैश्च धूपितां तत्रस्थं पूजयेद्देवं पूर्वमं
त्रैःक्रमेणतु।भक्ष्यभोज्यैरनेकैश्च फलैरत्नैश्च संयुतैः।वस्त्रैःप्रावरणौर्यानैः शय्यापानद्गुरासनैः।छत्रैःपुष्पैर्गंधवरैः शक्त्याविन्तानुसारतः।ब्राह्म
णायवतांदद्याद्दक्षिणासहितां नृपा वाचकायमहाभागो गुणिने श्रेयसे नघ।अंगारकेण संयुक्ता धेनुः शीलसमन्विता।अनेनविधिनादत्वायथोक्तफ
लभाग्भवेतादृतिते कथितापुण्यपातिथीनामुत्तमातिथिः।यामुपोष्य नरो रूपं दिव्यमाप्नोति भारत।कांसात्रेय समं वीरं तेजसारविसप्रभं।प्रताषे हरितुल्यं
दुसर्वतोवलसाम्भितं ईदृक्रूपं वरं प्राप्य पातिभीमसदोनृप।भमन्नादादिघ्ननाशसमगणेशसंगणाय ने।पठतांश्रृण्वतां राजन्न कुर्वतां च विशेषतः।ब्रह्म राम:
हत्यादिपापानिक्षीयंते नात्रसंशयः।इति भविष्यपुराणोक्तमङ्गलवचतुर्थी।हेमाद्रौ भविष्यपुराणो।चतुर्थ्यां यम दास्य जननैग्रहो व्रतान्वितः।आरवारे १७४

174A इति निर्णयामृते पाठः। दत्वा तिलान्नं विप्राय स्वयं भुंक्ते तिलोदनं। दिवा निराहारो रात्रौ भुंक्ते इति विशेषपरिहारः। वर्षे द्वये समाप्ते हि व्रतस्यास्य उद्यापनं भवेत्। विना
युक्तस्य समस्तु शेषो ददाति फलमीहितं। इति भविष्यत्पुराणोक्तगणपतिचतुर्थीव्रतं। भरण्यां तु चतुर्थ्यां तु शनैश्चरदिने यमं। पूजयेत्सप्तजन्मोत्थैर्मुच्यते पात
कैर्नरः। इति कूर्मपुराणोक्तयमव्रतं। अथ फाल्गुनादिचतुर्षु मासेषु चतुर्थीव्रतमुक्तं वाराहपुराणे॥ अगस्त्य उवाच। अथ विघ्नहरं राजन् कथयामि तव
नघ येन समस्त कृत्ये नेह न विघ्नमुपजायते। चतुर्थ्यां फाल्गुने मासि गृहीतव्यं व्रतं त्विदं। नक्ताहारेण राजेंद्र तिलान्नं पारणं स्मृतं। तद्देवाग्नौ च होतव्यं तद्दे
यं ब्राह्मणेषु च। पूजामंत्रस्तु॥ हिताय शूराय गजाननाय दंष्ट्राकरालाय नमः शिवाय नगात्मजादेहमलोद्भवाय कुठारहस्ताय नमो वराय। ताम्रपात्रैः पा
यसाढ्यैः चतुर्भिः सहितं नृप। पंचमेन तिलैः सार्द्धं गणाः शांतिकरेण च निर्णयामृते तु। आयसैः पंचभिः पात्रैरुपेतं च विधिस्तथेति पाठः। मन्मया निर्द्दि
ष्टस्तु विधिनानेन कारयेत्। चातुर्मास्यव्रतं चैवं कृत्वैवं पंचमे तथा। अनेन मंत्रेण पूजां कृत्वा स्नाहोने न तिलान्नं हुत्वा ब्राह्मणेभ्यो दत्वा स्वयमपि तद्देव नक्त
मश्नीयात्। निर्णयामृते। एवं मासचतुष्टये व्रतं कृत्वा आषाढशुक्लचतुर्थ्यां सौवर्णं विनायकं दाममात्रं कुर्यादिति। सौवर्णं गजवक्त्रं तु कृत्वा विप्राय दाप
येत्। इत्थं व्रतमिदं कृत्वा सर्वविघ्नात्प्रमुच्यते। हयमेधस्य विघ्नं तु संजाते सगरः पुरा॥ एतदेव चरित्वा तु हयमेधं समाप्तवान्। एतदेव हरश्चक्रे त्रिपुरं येन घा

जयकल्प॰
१७५
175

तितः स्मिपासमुद्रमथनेले तदेव व्रतं कृतं। अन्यैरपि महीपालैरेतद्देवपुरा कृतं। ततो निर्विघ्नसिध्यर्थं विघ्नोपशमनं परं। अनेन कृतमात्रेण सर्वैर्विघ्नैः प्रमुच्य
ते। ततो रुद्रपुरीं याति वाराहवचनं यथा। विघ्नानि तस्य नश्यंति गृहे कद्याविद्धर्मार्थकाममोक्षसिद्धिविघातकानि। मः सप्तमे दुश कलाकृति कांतदंतं विघ्नेश
मर्चयति नक्तकृती चतुर्थ्यां। इति वाराहपुराणोक्तमविघ्नविनायकव्रतं। निर्णयामृते मत्स्यपुराणे चतुर्थ्यां नक्तभुग्दद्याद्दंतेहेमवारणं। व्रतं वैना
यकं नाम शिवलोकफलप्रदमिति। इदं व्रतं विशेषाभिधानात् द्वादशस्वपि मासेषु भवचतुर्थ्यां विधेयमिति गम्यते। एवं मनोरथविनायकचतुर्थ्यादि विना
यकव्रतानि कुंदचतुर्थ्यादि गौरीव्रतानि च तृतीयायुक्तचतुर्थ्यामेव कार्याणि। अन्यानि नागचतुर्थ्यादि व्रतानि पंचमीयुक्तायां चतुर्थ्यामिति सिद्धां
तः। पक्षद्वयगता सर्वास्वपि चतुर्थीषु तिथ्याविपोगरोशः पूज्यः चतुर्थ्यां गणनाथस्य सुक्तत्वात्। सर्वासु चतुर्थीषु ढुंढियात्रोक्ता काशीखंडोक्त
यीत्वमति चतुर्थीहयानां विघ्नशिवः सदा ब्राह्मणैः समस्तदुद्देशा देया वैमोदकामुदेति। अथ सिद्धविरुद्धादिकं। चतुर्थी शनिवारेणा मिश्राजीवेन सं
रुद्धा तदुक्तं। शनौ चतुर्थी नवमी चतुर्दशी पद्यरोहिणी। शततारास्वातिमघा मारणं चैव तत्सिद्धयः। इति। जीवे षष्ठी चतुर्थी च आर्द्रा चोत्तर फाल्गुनी राम॰
रोहिणी वा कृष्णा चैव विरुद्धं मृगशीर्षकमिति। अत्र च लक्ष्यमुच्यते। शत्रुवधाग्निविषप्रयोगाघातनिष्ठकर्म चतुर्थ्यादि रिक्तातिथिषु कार्यं। तदुक्तं भास्करे १७५

175A देशा। चतुर्थ्यां तु चतुर्दश्यां नवम्यां वाभिमर्दनं। दमनं वंदनं मेदमभिपोताभिचारकं। विषाग्निसंप्रयोगं च कुर्वीत कोपदानि वेति। चतुर्थ्यां नैर्ऋते तेपोगीन्यः प्रतिवसं
ति। अत्र तस्तस्तं सुखानत्रयाचानकर्त्तव्या। कमारवें त्तरायेपनैर्ऋस इत्युक्तत्वात्। रविभौमशनीनामन्यतमक्रूरग्रहे कर्कस्थे सति चतुर्थी शुभकार्येषु
वर्जिता। आपाशतत्त्वत्युक्तत्वात्। सूर्ये वृषमकुंभस्थिते सति चतुर्थी दाधा भवतीति॥ श्रीमद्दिल्लीशसेनोद्भटविकटभटप्राज्यमनेभसिंहस्यैकोनमाघतु
रुक्षक्षुद्धमितवसुमतीपालनेधर्मराजः। पौत्रः श्रीहरूसिंहक्षितिपकुलमणेर्विष्णुसिंहस्य पुत्रः श्रीमान्राजाधिराजो जपहरिरमणीधीश्वरकौस्तु
भोस्तात्॥ १॥ श्रीमत्पंडितदेवभद्रतनयः श्रीराघवांघ्रिद्वयध्यानावाप्तसमस्तकामनिवहः सम्राड्मरालाकरः। तुष्ट्यै श्रीजयसिंहवर्मनृपतेः कल्प
द्रुमे कामदं प्रत्यग्रं शरदस्तकं समकरोत्सद्व्रातनिर्णायकं॥ इति देवभट्टात्मजपौंडरीकयाजिरत्नाकरविरचिते जयसिंहकल्पद्रुमे घोते चतुर्थीनिर्णयः
॥ अथ पंचमी निर्णीयते। तत्रादौ शुक्लपंचमीध्यानं। ग्राहस्थां वंदे गौरांतां पंचमींसाक्षकुंडिकेति। पंकजस्थ। प्रवालाभा फणामस्तकभूषणा
। शंखमुद्रां तथा पाशं बिभ्राणा पंचमीमता १ पंचमी तु माधवमते सर्वापि पूर्वा। चतुर्थीसंयुता कार्या पंचमी परया न तु। दैवे कर्मणि पित्र्ये च शुक्लपक्षे तथा
ऽसिते इति हारीतोक्तेः। स्कंदपुराणेपि॥ पंचमी च तथा कार्या चतुर्थीसंयुता विभो इति। तथा पद्मपुराणे भविष्योत्तरपुराणयोः सर्वे जरविद्धा विषयो

जयकस·
१७६
176

विधिनिषेधौ स्मर्येते। पंचमी च चतुर्थ्यां तु कार्या षष्ठ्या न संयुतेति। मदनरत्नेपि। पूर्वविद्धा यथा हेतु त्तं युगाभ्भृतानामिति युग्मवचनात्। पंचमी सप्तमी चैव दश
मी च त्रयोदशी। प्रतिपन्नवमी चैव कर्त्तव्या संमुखी तिथिरिति पैठीनसिवचनाच्च। संमुखी सायाह्नव्यापिनी। ब्रह्मवैवर्त्तेपि। प्रतिपत्पंचमी भूतसावित्री वटपूर्णिमा। न
वमी दशमी चैव नोपोष्याः परसंयुता इति। स्कंदोपवासव्रते तु माधवमते तूत्तरा कार्या। स्कंदोपवासे सा कार्या पंचमी परसंयुतेति ब्रह्मवैवर्त्तोक्तेः। मदनरत्ने नि
र्णयामृते तु स्कंदोपवासपंचमीव्यतिरिक्ता सर्वापि पंचमी उपवासे पूर्वविद्धैव ग्राह्या। प्रतिपत्पंचमी चैव उपोष्या पूर्वसंयुतेति जाबालिवचनात्। नागव्रते तु
पंचमी परविद्धा ग्राह्या। तदुक्तं स्मृत्यन्तरे। श्रावणे पंचमी शुक्ला संप्रोक्ता नागपंचमी। तां परित्यज्य पंचम्यश्चतुर्थीसहिता हिता इति हेमाद्रिमते तु। कृष्णा पूर्वाप
राश्रिता। द्वेपि ग्राह्यामपि। कृष्णा पूर्वयुता शस्ता परयुता स्यात्पंचमीति। यत्तु पंचमी तु प्रकर्त्तव्या षष्ठ्या युक्तात्र नारद। इत्यापस्तंबीयं तन्नागपूजाविषयमि
त्यनंतभट्टनिर्णयामृतादयः। चमत्कारचिंतामणौ च। पंचमी नागपूजायां कार्या षष्ठीसमन्विता। तस्यां तु तुषिता नागा इतरा सचतुर्थिकेति। तेन नागपूजा
द्येपरैव। इति पंचमीनिर्णयः। अथात्र कर्त्तव्यानि। पूजाव्रतानि। चैत्रशुक्लपंचमी मत्स्यजयंतीति केचित्। इयं च मध्याह्नव्यापिनी ग्राह्या। तदुपासकानां च निःसा राम.
अन्येषां कामा। अस्यामेव श्रीपूजोक्ता हेमाद्रौ विष्णुधर्मोत्तरे। चैत्रस्य शुक्लपंचम्यां पूजयित्वा तथा श्रियं। सकृद्देवाप्नुयाद्देवि तत्फलं संवत्सरोद्भवमिति। मा १७६

176A त्सेवब्रह्मपुराणोवा।शुक्लायामथ पंचम्यां चैत्रे मासि शुभानना ॥ श्रीर्वै त्रैलोक्यमातुर्षंसंप्राप्ता केशवाज्ञया। ततस्तां पूजयेत्तत्र यस्तं लक्ष्मीर्नमुंचति। ए
षा श्रीपंचमी प्रोक्ता विष्णुलोकगतिप्रदेति। इति मत्स्यब्रह्मपुराणद्वयोक्तं श्रीव्रतं। अथ हेमाद्रौ विष्णुधर्मोत्तरोक्तं श्रीव्रतं। मार्कंडेय उवाच॥ अथातः संप्रव
क्ष्यामि श्रीव्रतं नामतेव्रतं। चैत्रशुक्लतृतीयायां स्नानं मंगलपूर्वकं। कृत्वा शुक्लांबरो राजन्शुक्लमाल्यानुलेपनः। तिष्ठेत्तोदिनाहारो मौनस्त्वप्रान्नि
शां व्रती। वह्नौ यां च तत्याम्नानं वहिरेव समाचरेत्। पंचम्यां च विशेषेण शुक्लांबरधरः शुचिः। लक्ष्मीं संपूजयेत्सम्यक् हुतके हुतकेपि वा॥ अहुतकेप अत्र
ज्यासाक्रांते। शुक्लेन गंधमाल्येन घृतदीपेन वाप्यथ। हरिद्रया च धान्येन आर्द्रकेन गुडेन वा॥ इक्षुरसेक्षुविकारैश्च लवणेन च भूरिशः॥ स्वशक्त्या च
महाराज भूरिशः॥ बलिकल्पनं। श्रीसूक्तेन ततो वह्नौ पद्मानि जुहुयाच्छुचिः। तदलाभे च बिल्वानि तदलाभे तथा घृतं। आत्मनानगैरमशायं घृतम्पृ
पिष्टमाशयेत्। आशयेद्भोजयेत्सुवर्णमाषकं दद्याद्ब्राह्मणाय च दक्षिणां। अनाहारस्ततस्तस्यात्तच्छुचौ देशे यथाविधि। ततस्तु पंचमीप्राप्य पूर्वोक्तेप
मिनी जले स्नात्वा संपूज्य नेकुर्यान्माधवदेवतत्था श्रियः। भूय एव द्विजे दद्यात्पूर्वकनकमाषकं। पूर्वं दक्षिणालेन पूर्वोक्तेप आक्षमथवा बिल्वसा
श्रीयात्तदनंतरं। ततोहविष्यमश्नीयाद्वाग्यतो मानवोत्तमः। संवत्सरमिदं कृत्वा व्रतं पार्थिवसत्तम। फलमाप्नोति विपुलं राजसूयाश्वमेधयोः। विनाक

नकदानेनव्रतमेतत्समाचरेत्। व्रतांते माषकं सर्वैमाग्निष्टोमफलं लभेत्। समं पूज्य सोपवासस्तु शुक्लपक्षस्य पंचमीं॥ नित्यमेवाश्रियं देवी श्रियमाप्नोति चोत्तमां।
धनमुत्तममाप्नोति रूपमारोग्यमेव च। जगत्प्रधानां वरदां चतुर्भुजां विभावरीं सर्वगतां नरेंद्र। अखण्डितः पूजयती ह यस्तु कामानवाप्नोति स सर्वकालं
।इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं श्रीव्रतं समाप्तं। अथ संवत्सरपर्यंतं पंचम्यां लक्ष्मीव्रतं। लक्ष्मीमभ्यर्च्य पंचम्यामुपवासी भवेन्नृपः। समांते हेमकमलं दद्या
द्धेनुसमन्वितं। सर्वैः स्वर्वं पदं याति मानवः कुलनंदिनि। एतल्लक्ष्मीव्रतं नाम दुःखशोकविनाशनं। इति पद्मपुराणोक्तं लक्ष्मीव्रतं। अथामासामेव पं
चम्यां चव्रं इम पूजनं पृथ्वीपूजनं चोक्तं वीरमित्रोदये विष्णुधर्मोत्तरे। पंचम्यां पूजनं कृत्वा तथा चंद्रमसो नरः। आयुश्च विपुलां लक्ष्मीं स वैश्वर्यं च विंद
ति॥ इति विष्णुधर्मोक्तं सौभाग्यव्रतं॥ पंचम्यां पृथिवीं देवीं तथा संपूजयेन्नरः। तामेवाप्नोत्ययत्नेन नात्र कार्या विचारणा॥ इति विष्णुधर्मोक्तं पृथिवी
व्रतं। अस्यामेव चैत्रशुक्लपंचम्यां पद्मपुराणे पातालखंडे उक्तं हयपंचमीव्रतं। अस्या उमस्ता ज्जातो वातरंहा मनोजवः। उच्चैःश्रवाः पूजनी
य पंचम्यां चैत्रशुक्लके। तत्रैव पूज्या गंधर्वा वास्तुरंगा गणास्तु बांधवा इत्यादि। इति हयपंचमी॥ इयमेव चैत्रशुक्लपंचमी कल्पादिरपि। तथा चोक्तं हे राम०
माद्रौ मात्स्ये। ब्रह्मणो या दिनस्यादिः कल्पादिः सा प्रकीर्तिता। वैशाखस्य तृतीयायां कृष्णायां फाल्गुनस्य च। पंचमी चैत्रमासस्य तथैवांत्या तथा पर १७७

177A स्तु शुक्लात्रयोदशी माघे कार्तिके सप्तसप्तमी। नवमी मार्गशीर्षस्य सप्तैता। संस्मरास्पहं। कल्यानामादयो ह्येता दत्तस्याक्षय्यकारिका। इति। अत्रैताः शु
क्लाः पूर्वाह्णिकाः। कृष्णास्त्वापराह्णिका इति पुराणादिवचनस्था। शुक्लपक्षे तिथिर्ग्राह्या यस्यामभ्युदितो रविः। कृष्णपक्षे तिथिर्ग्राह्या यस्यामस्तंगतो वि
रिति वाक्यात्। इति चैत्रशुक्लपंचमीकृत्यं। अथ श्रावणशुक्लपंचमीभा नागपूजायां परविद्धा ग्राह्या। तदुक्तं चमत्कारचिंतामणौ। पंचमी नागपूजा
यां कार्या षष्ठीसमन्विता। तस्यां तु हृषिता नागा इतरा सचतुर्थिकेति। प्रतापमार्तंडे मदनरत्नादावप्येवं। अत्र कृत्यमुक्तं काशीखंडे। पंचम्यां स्नातो नाग
पंचम्यां कुंडे वासुकिसंज्ञके। न तस्य विषसंसर्गो भवेत्सर्पसमुद्भवः। कर्तव्या नागपंचम्यां यात्रा वर्षासु तत्र वै। नागाः प्रसन्ना जायंते कुले तस्यापि
सर्वदेति। अत्र विशेषो हेमाद्रौ भविष्ये। श्रावणे मासि पंचम्यां शुक्लपक्षे नराधिप। द्वारस्योभयतो लेख्या गोमयेन विषोल्बणाः। पूजयेद्विधि
वद्वीर दधिदूर्वांकुरैः कुशैः। गंधपुष्पोपहारैश्च ब्राह्मणानां च तर्पणैः। ये तस्यां पूजयंतीह नागान्भक्तिपुरःसरं। न तेषां सर्पतो वीर भयं भवति कु
त्रचित्। इयमेव गौरवकल्पादिः। अस्यां पंचम्यां स्कंदपु राणीयप्रभासखंडोक्तं सर्वविषापहपंचमीव्रतं। ईश्वर उवाच। श्रावणे मासि पंचम्यां
शुक्लपक्षे वरानने। द्वारस्योभयतो लेख्या गोमयेन वि षोल्बणाः। कृत्वा च कौसुमान्नागानिंद्राणीं च प्रपूजयेत्। घृतोदकाभ्यां पयसा स्ना

जयकल्प:
१७८
178

पयित्वावरान्नने। गोधूमैः पयसाघृतैर्लाजौ विविधैस्तथा। पूजयेद्विधिवद्देवि दधिदूर्वांकुरैः क्रमात्। गंधपुष्पोपहारैश्च ब्राह्मणानां च तर्प

णैः। अयं चाश्वाचरणो मासि पंचम्यां श्रद्धयान्वितः। यस्तुलेख्य नरो नागान्कृष्णवर्णादिवर्णकैः। कुरुकुल्लां तथा वीथ्यां स्वगृहे विलिखेद्बुध

ः। पूजयेत्तं च धूपैश्च पयसा पायसेन च। तस्य तुष्टिं समायांति पन्नगास्तक्षकादयः। आसप्तमात्कुलात्तस्य न भयं नागतो भवेत्। अयं तु प्रो ख्याते

मंत्रः सर्वसर्पनिषेधकः। तस्मिन्नजन्ममात्रेण तु न विषं क्रमते सदा। ॐ कुरुकुल्ले हुं फट् स्वाहा। इत्येवं कथितं देवि नागव्रतमनुत्तमं। यत्कृ

त्वा च पठित्वा च मुक्तः स्यात्सर्वपातकैः। इति स्कांदे प्रभासखंडोक्तं सर्पविषापपंचमीव्रतं। सर्वोपंचमी नागपंचमी तदुक्तं हेमाद्रौ भवि

ष्यत्पुराणे। पंचमी दयिता राजन्नागानां नंदवर्द्धिनी। पंचम्यां स्नपयंतीह नागान्क्षीरेण ये नराः। तेषां कुले प्रयच्छंति अभयं प्राणदक्षिणां। अ

थ भाद्रपदशुक्लपंचमी इयं ऋषिपंचमी तु सा मध्याह्नव्यापिनी ग्राह्या। प्रजाव्रते सर्वेषु मध्याह्नव्यापिनी तिथिरिति हारीतोक्तेः। दिनद्वये

तत्त्वे हेमाद्रिमते पूर्वा। पंचमी तु प्रकर्तव्या षष्ठीयुक्ता तु नारदेति वाक्यात्। सितापरस्तु तस्मात्पंचमीति दीपिकोक्तेश्च शुक्लपक्षे तिथिर्ग्राह्या यस्याम् राम:

स्यामभ्युदितो रविः। इति वचनाच्च ऋषिपंचमी षष्ठीयुतैव तिथिदिवोदासीयेपि। माधवमदनरत्नादिमते तु पूर्वा सर्वत्र पंचमी पूर्वैव तूक्तेः। नि १७८

178A र्णोपमिं यो कृतसरलावलामपेवं । ऋचक्रापि सृजनं मुक्तं ब्रह्मपुरागो । नभस्येऽशुक्लपक्षे तु यदा भवति पंचमी । नद्यादिषु तदा स्नानं कृत्वा नियममेव च
।न्नाल्पराशी क्षत्रिया वैश्याश्शूद्रा वापि स्त्रियानरो कृत्वा नैमित्तिकं कर्म गत्वा निजगृहं पुनः । वेदिं समम्यक्प्रकुर्वीत गोमयेनोपलेपितां । रंगवल्लिसमायुक्तां
नानापुष्पोपशोभितां । रंगवल्लीहरिद्रापिष्टादिनिर्मितवस्त्रकादिः । तत्र सप्तऋषीन्दिव्यान्भक्तियुक्तः प्रपूजयेत् । गंधैश्च विविधैः पुष्पैर्धूपदीपैः
सुशोभनैः । ततो नैवेद्यसंपन्नं चार्घ्यं दद्यात्शुभैः फलैः । अर्घ्यमंत्रश्च । कश्यपोत्रिर्भरद्वाजो विश्वामित्रोथ गौतमः । जमदग्निर्वसिष्ठश्च सप्तैते ऋषयः
स्मृताः । गृहीतार्घ्यं मया दत्तं तुष्टा भवत मे सदेति । एवं संपूज्य विविधैस्तैः ऋषीन्ध्यात्वा समाहिता । अहं पृथ्वीसंजाता शाकाहारं प्रकल्पयेत् । शम्पी
तब्रह्मचर्येण ऋषीन्ध्यायेत्समाहिता ॥ अनेन विधिना सप्तवर्षाणि व्रतमाचरेदिति । आदौ मध्ये तथा चांते कुर्यादुद्यापनं बुधः । आचार्यान्वरयेत्सप्त
वेदवेदांगपारगान् । प्रतिमाः संप्रकुर्वीत स्वर्णेन स्वशक्तितः । जटिलाः साक्षसूत्राश्च कमंडलुसमन्विताः । संस्थाप्य कलशे ह्येतान्संसमर्प्य वस्त्रगोषु
च । स्नापयेद्दिव्यवस्त्राद्यैः पंचामृतैर्यथाविधि ॥ एवं संपूज्य विविधैस्तैः अर्घ्यं दद्याद्यथा पुरा । ततो होमं प्रकुर्वीत तिलव्रीहियवैः क्रमात् । सहस्तोमास
हेत्येव नाममंत्रैस्तु वाथ षष्ठः ॥ मंत्रश्च ॥ सहस्तोमाः सहछंदस आवृतः सहप्रमा ऋषयः सप्त दैव्याः ॥ पूर्वेषां पंथामनुदृश्य धीरा अन्वालेभिरे रथ्योर

जयकल्प.
१७९
179

नरस्त्रीमान्।। सम्नगाश्चैव हातव्याः वस्त्रालंकारसंयुताः। आचार्यं पूजयेद्भक्त्या वस्त्रालंकारभूषणैः। अनुज्ञया गुरोः पश्चात्ब्राह्मणेभ्यो निवेदये
त्।। पीतिभाजनसमायुक्तो भोजयित्वा यथाविधि। अनेनविधिना यस्तु व्रतमेतत्समाचरेत्। सर्वव्रतेषु यत्पुण्यं सर्वतीर्थेषु यत्फलं। सर्वदानेषु दत्ते
षु तदेव व्रतधारिणां।। इति ऋषिपंचमीव्रतकल्पः।। अथ ब्रह्मांडपुराणोक्तं ऋषिपंचमीव्रतोपाख्यानं।। सिताश्व उवाच।। श्रुतानि देवदेवेश व्रता
नि सुबहूनि च। सांप्रतं मे समाचक्ष्व व्रतं पापप्रणाशनं।। ब्रह्मोवाच।। शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि व्रतानामुत्तमं व्रतं। ऋषिपंचमीति विख्यातं सर्वपापहर
पं। येन चीर्णेन राजेंद्र नरकं नैव गच्छति। अत्रैवोदाहरंतीममितिहासं पुरातनं। वैदिशेभूद्द्विजवर उत्तंको नाम नामतः। तस्य भार्या सुशीलेति
पतिव्रतपरायणा।। तस्यामुत्पन्नयुगलं पुत्रो हि सुविभूषणाः। अधीतवान् सुजनस्तस्य वेदान्सांगपदक्रमान्। समानकुलशीलेन सुता चापि विवा
हिता।। विवाहितैव सा दैवात्वैधव्यं प्राप्य सत्तमा। सतीत्वं पालयंती सा आस्ते निजपितुर्गृहे। तस्माद्दुःखेन संतप्तः सुतं संस्थाप्य वेश्मनि। गंगाती
रवनं प्राप्तः सकलत्रस्तया सह। स तत्राध्यापयामास शिष्यान्वेदवित्तमः। सुता च कुरुते तस्य पितुः शुश्रूषणं परं। पितुः शुश्रूषणं कृत्वा प राम·
रिश्रांता कदाचन। निशीथे किल संसुप्ता कृमिराशिरजायत। तां तेन तथाविधां दृष्ट्वा विवस्त्रा प्रस्तरस्थितां।। शिष्या निवेदयामासु मातरं करुणास्वि १७९

179A

ताः॥ न जानीमो वयं किं विद्धे विसाधीतथाविधां। हा मिराशेमपीजाता मातः संप्रतिह दृश्यते। वज्रपातसहदक्षं तत्क्षुताशिषे हृदारितं। संभ्रांतमानमाशीघ्रं त
त्समीपमुपागता। सा तां तथाविधां दृष्ट्वा विललापसुदुःखिता। उत्थाप्य ताडयामास स्तनौ मोहमापच। क्षणेनैव प्राप्य चैतन्यमसुत्यापप्रतिम्लजव। सुमालं
घ्य बाहूभ्यां निनेन तिष्ठरंति कां स्वामिन्कथयमे साध्वी केन दुःकृतकर्मणा। निशीथे संप्रसुप्तेयं जायते हा मिसंकुला। एतछ्रुत्वा ततो वाक्यम्लषिध्यं
नपरायणः॥ ज्ञात्वा निवेदयामास तस्याः प्राग्जन्मचेष्टितं। ऋषिरुवाच। यागिपं समप्रमेती तेजन्मनि भ्रामणी ह्याभूत्। नोत्सर्गसितु भोजेम्यः संजातार्च
रजस्वला। अस्मात्पापजाते न द्रायते हा मि वृद्धयुः। रजस्वलापापात्पापेन तु कामभवति सा नघो। प्रथमे ह्नि चांडाली द्वितीये ब्रह्मघातिनी। तृतीये रजकी प्रो
क्ता चतुर्थे ह्नि शुध्यति। तथा न पापसर्वी संगाइतं दृष्ट्वा समानितं। दृष्ट्वा तत्प्रभावेन जाता द्विजकुले मले। सुशीलो वाच। दर्शनादपि यस्य स्या द्विपा
णां निर्मले कुले। जन्मयुष्मद्विधानां हि ज्ञायते ब्रह्मतेजसां॥ अत्र तत्पापजायं ते विश्यिहे हा मिराशापः महाश्चर्यकरं नाथ तद्वत्कथयस्व मे। ऋषिरुवाच। सु
शीले प्रशृणु तत्सम्यग्वनानाश्रुतमंत्रतं॥ येन वीर्णेन सहसा पापात्पस्मा द्विमुच्यते। दुःखत्रयाभिघातश्च जायते नात्र संशयः। कल्याणानि विवर्द्धंते संपदश्च
निरापदः। नभस्ये शुक्लपक्षे तु यदा भवति पंचमी। नघादि स्तत द्वाःस्नानं कृत्वा नियममेवच। विधाय निस्य कर्माणि तत्वा द्वारवती मृषीन्सप्तापये द्विविवद्धपा

जपक स॰
१८०
180

पंचामृतस्नैः शुभैः गंधपुष्पवतीं अग्निहोत्रशालां धूमनिर्गमार्थं छिद्रैरनेकैर्द्वारैर्युक्तं तां। चंदनागुरुकर्पूरैर्विलिप्य च सुगंधिभिः पूजयेद्विविधैः पुष्पैर्गंधधूपादि
दीपकैः नमस्काराद्यैः शुभैर्वस्त्रैः सोपवीतैर्यथाविधि ततो नैवेद्यसंपन्नमर्घ्यं दद्यात्सुभैः फलैः। अर्घमंत्रः। कश्यपोत्रिर्भरद्वाजो विश्वामित्रोथ गौतमः।
जमदग्निर्वसिष्ठश्च सप्तैते ऋषयः स्मृताः। श्रोतव्यमिदमाख्यानं शाकाहारं प्रकल्पयेत्। स्थातव्यं ब्रह्मचर्येण ऋषिध्यानपरायणैः। अनेन विधिना सम्य
क्कृतव्रतमेतत्समाचरेत्। तस्य यज्जायते पुण्यं तच्छृणुष्व समाहिता। सर्वव्रतेषु यत्पुण्यं सर्वतीर्थेषु यत्फलं। सर्वदानेषु यद्दत्ते सुतदस्य व्रतपारणात्।
कृतेया व्रतं चैतत्सा नारी सुखभागिनी। रूपलावण्यसंपन्ना पुत्रपौत्रादिसंयुता। इह लोके सदैव स्यात् स्वाप्यन्ते याति सद्गतिः। व्रतस्यास्य प्रभावेन
जातिस्मरति पौर्विकीं। इति ब्रह्मांडपुराणोक्तऋषिपंचमीव्रतकथा समाप्ता। अथ भविष्योत्तरोक्तशिष्टाचारानुसारिव्रतविधिः। मासपक्षाद्युल्लि
ख्य मम पापज्ञानतो ऽज्ञानतो वा रजस्वलावस्थायां कृतसंपर्कजनितदोषपरिहारार्थं ऋषिपंचमीव्रतं करिष्य इति संकल्प्यारुंधतीसहितान्सप्तऋषी
न्पूजयेत्। तत्र पूजाविधिः। आगच्छंतु महाभागाः शुद्धवेदस्वरूपिणः। यावद्व्रतमहं कुर्वे तावत्पापभवतां प्रभो। आवाहनं। मंत्रे ब्रह्मण्यदेवस्य ब्र
ह्मणाश्चेज उत्तमां। सूर्यकोटिप्रतीकाशं ऋषिवृंदं विचिंतयेत्। ध्यानं। ऋग्यजुःसामवेदानां स्वरूपेभ्यो नमो नमः। पुराणाद्युह्यबेभ्यो हि देववि

राम॰
१८०

180A

भ्योनमो नमः आसनं। गंधपुष्पाक्षतैर्युक्तं पाद्यं गृह्णंतु मे द्विजाः। प्रसादं कुरुत प्रीता स्तुष्टा भवंतु सर्वदा मम। पाद्यं। नमस्ते सुखरूपं च सर्वा मर्चिताः ऋषिस
त्तमाः। गृह्णंतु पाद्यं मे सर्वे अर्घ्यं गृह्णंतु वै नमः॥ अर्घ्यं। लोकानां तुष्टिकर्त्तारो यूयं सर्वे तपोधनाः। नमो वो ब्रह्मविज्ञेभ्यो महर्षिभ्यो नमो नमः। आचम
नीयं। मंदाकिनी गौतमी च यमुना च सरस्वती। कावेरी नर्मदा तापी ताभ्यः स्नानीयमाहृतं। स्नानं। सर्वे नित्यं तपोनिष्ठा ब्रह्मज्ञाः सत्यवादिनः। वस्त्रयुग्मं प्रतिगृ
ह्णंतु मन्निमित्तं सुसंतु मे सदा। वस्त्रं। यज्ञोपवीतमंत्रेण यज्ञोपवीतानि। कुंकुमागुरुकर्पूरसुगंधैर्मिश्रितं शुभं। मया दत्तं चंदनं दिव्यं गृह्णंतु ऋषि
सत्तमाः। चंदनं। रंजिताः कुंकुमौघेन अक्षतास्तु सुशोभनाः। गृह्णंतु मम संतुष्टाः प्रसन्ना ऋषिसत्तमाः। अक्षताः। मालती चंपकादीनि मल्लि
कादीनि वै प्रभो। मया हृतानि पुष्पाणि पूजार्थं प्रतिगृह्यतां वनस्पतिरसो धूपो गंधाढ्यः सुमनोहरः। आघ्रेयः सर्वदेवानां धूपोयं प्रतिगृह्यतां। धूपं।
आज्यं च वर्तिसंयुक्तं वह्निना योजितं मया। दीपं गृहाण देवेश त्रैलोक्यतिमिरापह। दीपं। नानापक्वान्नसंयुक्तो रसैः षड्भिः समन्वितं। नैवेद्यमक्षयः
सर्वे गृह्णंतु वरदायकाः। नैवेद्यं। लोकानामितावमने वंदनेन करोद्वर्त्तने। पूगीफलं महद्दिव्यं नागवल्लीदलैर्युतं। कर्पूरादि समायुक्तं तांबू
लं प्रतिगृह्यतां। तांबूलं। इदं फलमिति फलं। हिरण्यगर्भगर्भस्थमिति दक्षिणा। यानि कानि च पापानि इति प्रदक्षिणा। एते सप्तर्षयः सर्वे भक्त्या

जयकल्प० संप्रार्जिता मया। सर्वे पापं व्यपोहंतु ज्ञानतोऽज्ञानतः कृतं। नमस्कारः। वायनं फलसंयुक्तं सघृतं दक्षिणान्वितां द्विजवर्याय दास्यामि व्रतसंपूर्तिहेतवे॥
१८१ भवंतः प्रतिगृह्णंतु ज्योतीरूपास्तपोधनाः॥ वायनं। न्यूनातिरिक्तकर्माणि मया यानि कृतानि च। क्षमध्वं तानि सर्वाणि यूयं सर्वे तपोधनाः। क्षमापनं
181 ॥ अथ कथा। युधिष्ठिर उवाच। श्रुतानि देवदेवेश व्रतानि सुबहूनि च। सांप्रतं मे समाचक्ष्व व्रतं पापप्रणाशनं। कृष्ण उवाच। अथान्यपि राजेंद्र पंच
मी ऋषिसंज्ञिता॥ कथयिष्यामि पं। कृत्वा नारी पापान्मुच्यते। युधिष्ठिर उवाच। कीदृशी पंचमी कृष्ण कथं वा ऋषिसंज्ञिता। पातकान्मुच्यते कस्मा
न्नारी यदुकुलोद्भव। पापानि च बहून्यत्र विद्यते किल केशव। कृतायां ऋषिपंचम्यां नारी कस्मात्प्रमुच्यते। कृष्ण उवाच। अज्ञानाज्ज्ञानतो वापि या
स्त्री जाता रजस्वला। दुष्टा स्पृशति भांडानि गृहकर्माणि संस्थिता प्राप्नोति सा महापापं सर्वा नारी रजस्वला। अत्रणुष्टकाभूतां यस्माद्वर्जनीया रजस्व
ला। प्रोक्तायां गृहतश्चापि वा तु वै सर्पेन भारत। ब्रह्महत्यां पुरा शक्रो वृत्रं हत्वा समाप्तवान्॥ तया वै राजशार्दूल व्रीडितो वृत्रसूदनः। ब्रह्माणं
समुपागच्छदात्मनः शुद्धिकारणात्। शुद्धिं शक्रस्य राजेंद्र प्रहृष्टेनांतरात्मना। विभज्य ब्रह्महत्यां तु चतुर्धा च चतुर्मुखः। प्राक्षिपद्राजशार्दूल व राम०
ह्नेः स्थानेषु वै तदा। वह्नौ प्रथमजातासु ज्वालासु च नदीषु च। पर्वतेषु च राजेंद्र नारी रजसि पार्थिव। अतो रजस्वला नारी प्रोक्ता पापं च यत्नतः। ब्र १८१

181A

स्मरणाः श्रामनासार्थं चातुर्वर्ण्येन सर्वदा।प्रथमेहनि चांडाली द्वितीये ब्रह्मघातिनी।तृतीये रजकी प्रोक्ता चतुर्थेहनि शुध्यति।अज्ञानात् ज्ञानतो वापि ज्ञा-
तं सर्वं पातकं तत्तापसंक्षयार्थं हि कार्यं यत्नात् ऋषिपंचमी।सर्वपापप्रशमनी सर्वोपद्रवनाशिनी।ब्रह्मक्षत्रियविट्शूद्रैः स्त्रीभिः कार्या विशेषतः।कृतस्म
उवाच।अथान्यदपि राजेंद्र प्रवक्ष्यामि कथानकं।पुरा कृतयुगे राजन् विदर्भायां बभूव ह।श्येनजिन्नाम राजर्षिः सर्ववर्णानुपालकः।तस्य देशे वसत् द्विजो
वेदवेदांगपारगः।सुमित्रो नाम राजेंद्र सर्वभूतहिते रतः।कृषिकर्मसमासीनः कुटुंबपरिपालकः।तस्य भार्या तु सा साध्वी पतिशुश्रूषणे रता।ज-
यश्री नाम विख्याता बहुभृत्यसुहृज्जना।क्षेत्रादिषु रता साध्वी व्याकुलीकृतमानसा।एकदा सा त्वनः प्राप्ते ऋतुकाले व्यलोकयत्।रजस्वलापि
सा राजन् गृहकर्म व्यकारयत्।भांडानि सा स्पर्शराजन् न जानन्ती प्रमोपि भामिनी।कालेन बहुना सा च पंचत्वमगमत्तदा।तस्या भर्तापि विप्रोसौ कालधर्म-
मुपेयिवान्।एवं तौ दंपती राजन् स्वकर्मवशगौ तदा।मापीन स्पृज्य यश्रीः सा ऋतुसंपर्कदोषतः।शुनियोनिमनुप्राप्ता सुमित्रोपि नरोत्तम त-
स्याः संपर्कदोषेण बलीवर्दो बभूव ह।तद्दोषेण महाराज दुर्गतिं तौ गतौ तदा।सुमित्रस्य च पुत्रोभूत्सितः शुश्रूषणे रताः।सुमतिर्नाम धर्मज्ञो देवता-
तिथिपूजकः।तस्य तौ पितरौ पापौ ऋतुसंपर्कदोषतः।तिर्यग्योनिमनुप्राप्तावुभौ जातिस्मरौ नृप।उच्छिष्टभोजनी सा भूत्स्मरंती पूर्वपातकं।सुमि

त्वोपि पिता तस्य बलीवर्दो बभूव हा। उवाच पश्चात्याहेतं मा मे पितृशुश्रूषणे रतः॥ भार्यां चंद्रवतीं प्राह स्वमतिः श्रद्धयान्वितः। अथ संवत्सरादिनं पितुर्मे वा
रुहासिनि। भोजनीया मया विप्राः पाकशुद्धिर्विधीयतां। तया कृता यथा पाकशुद्धिः स्वमतेर्मुग्धेराज्ञया। श्रुत्वे पायसमांडेन्न सर्पेणागरलेतनः। दृष्ट्वा
त्वस्य वधार्थाय जातास्तु नीमांडानि सा सशंकिता। द्विजमामेवत दृष्ट्वा उलूकेन जघानतां। भोजिता ब्राह्मणास्तत्र श्राद्धं कृत्वा मया यत्नतः। ततो भुक्तेषु विप्रे
षु नो छिष्टं तु ददौ बहिः। द्वारस्थायापामहाश्रुत्वा उपवासमतोऽभवत्। ततोराज्ञी प्रवृत्तायां सा श्रुत्वा श्रुधितान्यावलीवर्द्दं सुपाश्वस्यमर्त्तार मिदम
ब्रवीत्। बुभुक्षिता घनाथाहं न दत्तं भोजनं तु मे। ग्रासादिकं वनलभेक्षुधामां बाधते बलात्। अस्मिन्दिवसे पुत्रो मम मले संददाबसौ। श्र
यमद्य किमप्येषउ च्छिष्टमपि नो ददौ। पायसान्ने प पात तावगारलं सर्प संभवं। मया विचिंत्य मनसा मारिष्यति द्विजोत्तमाः। संस्पृष्टं पायसं रोषा द्दृष्ट्वाहं
ताडिता भृशं। दुःखितेनैतेन गात्रं मे कर्दमेऽया करोमि किं। ततः प्राह स वै मर्त्यो मद्देते पापसंग्रहात्। किं करोमि द्वशक्तस्तु मारवाहत्वमागतः। आ घ्राह मा
त्मजः क्षेत्रे वाहितः सकलं दिनं। मारितश्चात्मजेनाहं मुखं बध्वा बुभुक्षितः। वृथा श्राद्धं कृतं तेन जाता घममकष्टता। कुरुक्षत॰। तयोः संवदतोरे
वं माता पित्रोश्च भार्या। श्रुत्वा पुत्रस्तदा वाक्यं पदुक्तं च तदोभयोः। ततोरजन्यां तत्कालं भोजनं। तु तयोः पुनः पितरौ तौ विहिता व दत्त वा न्स्वमति

182A

स्नाता ततोसौ दुःखितः पुत्रो ज्ञात्वावस्थां तद्गुरुत्वयोः । मातापित्रोस्तु राजेंद्र तत्समीपस्थितो वनं । ज्ञात्वांतर्दधे वैह्य तं वै मातापित्रोश्च मारता तत्र गत्वा ज्ञानवृद्धा
न्नृषीन्सम्प्रवनाश्रितान् । प्रणिपत्य सावधी द्वाकांहि तेवै व्रतदात्त्रयोः । सुमतिरुवाच । कथयध्वं ब्रह्मर्षयः प्रश्नमेकं समाहिताः । केन कर्मविपाकेन पितरौ
मे तपोधनाः । इमामवस्थां संप्राप्तौ मोक्षे ते पातकात्कथं । ऋषय ऊचुः । तव माता ह्याविभस्त्व गृहे वालभावतः । प्राप्तं कर्तुं विदित्वा तु संपर्कं कृतो द्विज
ते न कर्मविपाकेन शुनीयोनिमुपागता । पिता च स्पर्शदोषेण बलीवर्द्धो बभूव ह । एतयोर्मुक्तिकामो वै कुरु त्वं ऋषिपंचमीं । भाद्रपदासुह विप्रेंद्र ऋषीन्संपू
ज्य यत्नतः । आचरस्व व्रतं तत्र सम्प्रवर्षं द्विजोत्तम । अंते तेनचोद्यापनं कुर्याद्वित्तशाठ्यविवर्जितः ॥ शाकाहारस्तु कंदैश्च श्यामाकाहार एव वा । नीवारैर्वा
पि कर्त्तव्यं कृष्टपच्यं न भक्षयेत् । प्राप्य भाद्रपदे मासि शुक्लपक्षस्य पंचमीं । तस्यां मध्याह्नसमये नद्यादौ विमले जले । कृत्वापामार्गवृक्षेण दंतधावनमा
दितः । आयुर्बलं यशो वर्चः प्रजाः पशुवसूनि च । ब्रह्मप्रज्ञां च मेधां च त्वन्नो धेहि वनस्पते । संप्रार्थ्य तेन मंत्रेण कुर्याद्दैहं तथा वनं । अनेन दंतान्संशोध्य
स्नात्वा स्नानपूर्वं धात्रीतिलामलककल्केन केशान्संशोध्य यत्नतः । परिधाय नवे शुद्धे वाससी सुसमाहितः । पूजयेत्स ऋषीन्दिव्यान् हं भस्मा समभि
नान कश्यपोत्रिर्भरद्वाजो विश्वामित्रोथ गौतमः । जमदग्निर्वसिष्ठश्च साध्वी चैवाप्यरुंधती । मंत्रेणानेन सप्तर्षीन्पूजयेत्सुसमाहितः । अनेन ऋषिपंच

जयकल्प॰
१८३
183

स्याकृते नैवं द्विजोत्तम॥ ऋतुसंपर्कजो दोषः क्षयं याति न संशयः। श्रीकृष्ण उवाच॰ तच्छ्रुत्वा सुमतिर्वाक्यं परमं ऋषिभाषितं॥ गृहमेत्य व्रतं चक्रे समभार्यः
सबंधुमान्वितः। व्रतं तदृषिपंचम्याः सर्वपापप्रणाशनं॥ कृत्वा सर्वं यथोक्तं च मातापित्रोः फलं ददौ। व्रतस्यास्य प्रभावेन माता तस्य स्त्रियोनितः॥ मुक्ता नृ
पतिशार्दूल विमानवरसंस्थिता॥ दिव्यांबरधरा भूत्वा गता स्वर्गं च भारत॥ पितापि समनोगच्छत्सुमतेः पशुयोनितः। स्वर्गं प्राप्तो महाराज व्रतस्यास्य
प्रभावतः। अस्य यज्जायते पुण्यं तच्छृणुष्व द्विजोत्तम। सर्वव्रतेषु यत्पुण्यं सर्वतीर्थेषु यत्फलं। सर्वदानेषु दत्तेषु तद्देत व्रतपारणात्। कुरुते या व्र
तं नारी सा भवेत्सुखभोगिनी। रूपलावण्यसंयुक्ता च पुत्रपौत्रादिसंयुता॥ इह लोके सुखं देवस्या सा स्वर्गे च परां गतिं। एतत्ते कथितं राजन् व्रतानामुत्तमं
व्रतं। सर्वसंपत्प्रदं चैव नारीणां पापनाशनं॥ धन्यं यशस्यं स्वर्ग्यं च पुत्रान पिस्तु विवर्द्धनं। पठतां शृण्वतां वापि सर्वपापप्रणाशनं। इति श्रीभविष्योत्तरपु
राणे ऋ॰ षिपंचमीव्रतकथा समाप्ता। अथोद्यापनं॥ युधिष्ठिर उवाच। किमस्योद्यापनं प्रोक्तं व्रतस्यास्य फलप्रदं। सुमतिः केन विधिना चकारेव हतत्व्रत
ः। श्रीकृष्ण उवाच। एवं तस्मिन् दिवसे कुर्यादेकभक्तं समाहितः। शुचौ देशे समालिप्य सर्वतोभद्रमंडले। अव्रणं सजलं कुंभं ताम्रं मृन्मयमेव वा संस्थाप्य ताम्र॰
पात्रं संवीतं कंठदेशे सुशोभनं। पंचरत्नसमायुक्तं फलगंधाक्षतैर्युतं। सहिरण्यं समाच्छाद्य घटं तां वेणुपटलेन वै। वंशपात्रं न्यसेत्पात्रे यवपूर्णेन १८३

183A वैवाहि। आच्छादयेत्ततश्चैलेनालिखेद्दृष्टदलं ततः॥ सौवर्णीः प्रतिमाः कार्याः ऋषीणां भावितात्मनां॥ पलेन वा तदर्द्धेन तदर्द्धार्द्धेन वा पुनः। शक्त्या वा कारये
त्तत्र वित्तशाठ्यविवर्जितः। वितानं पंचवर्णं च फलपुष्पसमन्वितं। कश्यपोऽत्रिर्भरद्वाजो विश्वामित्रोऽथ गौतमः॥ जमदग्निर्वशिष्ठश्च साध्वी चैवाप्यरुंध
ती॥ मंत्रेणानेन राजेंद्र कृत्वा पूजां समाहितः। रात्रौ जागरणं कुर्यात्पुराणश्रवणादिभिः। कृत्वा नित्यक्रियां प्रातर्जुहुयात्तिलसर्पिषा। वैदिको वा
पि पौराणस्त्वथवा नाममंत्रतः। अष्टोत्तरसहस्रं वा शतमष्टोत्तरं तु वा। पुनः पूजां ततः कृत्वा गुरुं संपूजयेद्व्रती। स्वर्णांगुलीयवासोभिः कुंडलाभ
रणाजनैः। दद्याद्देकांस्यवस्त्रांश्च गुरवे गां पयस्विनीं। पूजयेदृत्विजः सम्यग्वासोभिर्दक्षिणादिभिः। कलशांश्च पवित्रांश्च दद्यात्तेभ्यः सुभक्तितः। आचा
र्यं च सपत्नीकं प्रतीपत्य समापयेत्॥ भोजयेद्ब्राह्मणान्भक्त्या हीनानाथान्प्रतर्प्य च। सोपस्करां तां प्रतिमामाचार्याय निवेदयेत्। लब्ध्वानुज्ञां तु भुं
जीत हृष्टो बंधुजनैः सह। उद्यापनविधिः प्रोक्तः सर्वव्रतफलार्थिनां। एवं यः कुरुते भूप उद्यापनविधिं परं॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः स्वर्गलोके महीयते।
इह लोके चिरं कालं भर्त्रा सह सुविस्मितः॥ पुत्रपौत्रैः परिवृता भुक्त्वा भोगान्मनोरमान्। निःपापा ह्युभगा नित्यं लभते चाक्षयां गतिं॥ इति ऋषि
पंचमीव्रतोद्यापनं॥ अथाश्विनशुक्लपंचमी॥ तत्र शचीसहितं। नृ कुशमयां प्राग्घृतस्नहितैः सलिलैः दुग्धेन च स्नापयित्वा संपूज्य क्षीरसितं गो

धूमान्नैवेद्यं दद्यात्।तदुक्तं हेमाद्रौ भविष्योत्तरे।शुभं तद्रूपवान्वा तथा चाम्बुजे मासि पंचम्यां कुरुनंदन कृत्वा कुशमयान्नागानिंद्राण्या सह पूजयेत्।ना
गा इंद्राणीस्वरूपं ग्रंथांतरे शची दिवाकुः संज्ञा नमालाहस्ता गजस्थितेति।घृतोदकाभ्यां पयसा स्नापयित्वा विशांपते।गोधूमैः पयसा सिन्नैर्भक्ष्यैश्च वि
विधैस्तथा।ध्यात्वा चाविविधैर्वन्नागान्कुर्विर्भक्त्या समाहितः।पूजयेत्कुरुशार्दूल तस्य शेषादयो नृप।नागाः प्रीता भवंतीह शांतिमाप्नोति वै विभो।स
शांतिलोकमासाद्य मोदते शाश्वतीः समाः।यत्रायं कल्प्यते मंत्रः सदा विषनिषेधकः।ॐ कुरुकुल्ये हुं फट् स्वाहा।इति भविष्यत्पुराणोक्तं शांतिपंच
मीव्रतानिर्णयामृते।अत्रैव चतुर्थ्यां स्त्रीभिः क्षितकेशपाशः देव्याः पूर्वाह्णे स्नानं कारयेत्।तदुक्तं देवीपुराणे॥प्रातरेव तु पंचम्यां स्नापयेत्सलिलैः शुभै
रिति।अस्यामेव पंचम्यां नुपांगललिताव्रतं माहाराष्ट्रेषु प्रसिद्धं॥तत्र यद्यपि कथायां कालविशेषो नोक्तस्तथापि रात्रौ जागरणांकुर्यादिति वादि
वचनैः स्वनैः रिति रात्रौ जागरोक्तेः शक्तिपूजा या रात्रौ प्रशस्ता व्रतमासस्य फलं प्रोक्तं जागरे सुनिसत्तम इति वचनाज्जागरणस्य प्राधान्येन तु प्रमवाक्याच्चास्तका
जागरणे न तेवंद्या घर्म्यव्रतेन तथा तारा व्रतेषु सर्वेषु रात्रियोगो विशिष्यत इति कालहेमाद्रौ वचनादपि रात्रिव्यापिनी ग्राह्येति भट्टोजिदीक्षितप्रभृतयः।पूर्वे राम.
विद्धेति माधवमदनरत्नादीनामपि मतं।चतुर्थीसंयुता कार्येत्यादिपूर्वोक्तवचनात्।रात्रिशब्दः पूर्वविद्धावचन इति हेमाद्रिरिति निर्णयसिंधुस्तन्मतेपि १८४

184A

हर्षविवर्द्धते। दिवोदासीये एवमेव भ्रमर स्वच्छसर लावल्या दौल्ला प्रजावते शुभ सर्वे शुभ मध्यान्हव्यापिनी तिथिरिति सामा मक्षवनात्। मध्यान्हव्यापिनी ग्राह्येत्युक्तं॥ उ
मयव्रत यात्ते वा पूर्वो ग्राह्य तव चनेभ्यः पूर्वैस पिक्ष्वस्र लावसां॥ अथ व्रतविधिः॥ प्रातः कृत्यं निर्वर्त्य ष्टचतारिंशत्संख्या मपामार्ग दंतकाष्ठमुपादाय
जलाशयं गत्वा आयुर्बलमिति मंत्रेण दंतकाष्ठमभिमंत्र्य मुखदुर्गंधि नाशयेति मंत्रेण तावत्संख्यया दंतधावनानि स्नानानि वकृत्वा ततः स्नानविधिना
स्नात्वा शुक्लं वासः परिधाय गृहं गत्वा शुचौ देशे मंडपिकां कृत्वा तत्र सौवर्णीं प्रतिमां स्थापयेत्। आवम्मप्राणानापम्ममास पक्षा घाल्लिखपुत्रधनविधा
रोग निर्मुक्ति सुखगो विजपपुष्पादि कामः स्त्री त्वैधव्य कामा उपांगललिताप्रीत्यर्थं यथामिलितोपचारैः उपांगललिता प्रजनमहं करिष्ये इति संकल्प
पूजां कुर्यात्। अथ पूजाविधानं वक्ष्ये यो देकाय मानसः। सौवर्णीं प्रतिमां कृत्वा शक्त्या मंत्रैश्च पूजयेत्। नीलकौशेयवसनां हेमाभां कमलासनां। भक्ता
नां वरदां नित्यं ललितां चिंतयाम्यहं ध्यानं। निजासने स्थपुत्रैश्च सहिते भक्तवत्सले। उपांगललिते मातरे हिमेवत कुमारी। आगच्छ ललिते देवि सर्व
संपत्प्रदायिनि। आवाहनं तमसमाप्यैत नाव तं सान्निध्यो भवाहि रागपवर्णिमिस्या वाहनं। कार्तस्वरमयं दिव्यं विनानामणिगणान्वितं॥ अनेक शक्ति संयुक्तं
आसनं प्रतिगृह्यतां। ताम आवह आसनं। गंगादि सर्व तीर्थेभ्यो मया प्रार्थनया हृतं॥ तोयमेतत्सुखस्पर्शं पाद्यार्थं प्रतिगृह्यतां। अथ शरणामितिपाद्यं॥

शिवपालिनगोत्सुतेहरिद्रावदनांबुजे हस्ते पादे च संसेव्ये भद्रकालि नमोस्तु ते हरिद्राम्। कुंकुमं सर्वसौभाग्यं कामनां कामसंभवम्। सुगंधं परमं दिव्यं गृहाण परमेश्वरि। कुंकुमम्।
बाल्यारूपेण भिन्नेदे विलसिं हरस्क मनोहरम्। दृशमिभक्तियुक्तो हं प्रसन्ना वरदा भव। सिंदूरम्। कालिके कृष्णवर्णे त्वं संभ्रमे शांतिकारिके। वक्षमर्पिक कज्जलं दत्तं स्मात्सिद्धिप्रदा भव। कज्जलम्।
नानारत्नैश्च परिग्रथितानु सुदृढानां वृद्धनिर्मितान्। गृहाण चंडिके देवि अलंकारान् नमोस्तु ते। अलंकारान्। ५

जयकल० निधानं सर्वरत्नानां त्वमनर्घ्यगुणाश्रयासि। तथापि भक्त्या ललिते गृह्यतामर्घ्यं नमोस्तु ते। क्रोंसो स्मितामिमर्घ्यं॥ पादलोसीरकर्पूरसुरभिस्वादुशीतलं॥ तो
१८५ यमाचमनीयार्थं ललिते प्रतिगृह्यतां॥ वंद्रांप्रभामामिस्याचमनं॥ पंचामृतं समानीतं पयोदधिघृतं तथा। शर्करामधुसंयुक्तं स्नानार्थं प्रतिगृह्यतां॥ पंचामृत
185 मंदाकिन्याः समानीतं हेमांभोरुहवासितं॥ स्नानाय ते मया भक्त्या गांगं स्वीक्रियतां जलं॥ आदिसर्वगतिस्नानं॥ सर्वभूषादिके सौम्ये लोकलज्जानिवार
णे॥ मयोपपादिते तुभ्यं वाससी प्रतिगृह्यतां॥ उपेंद्रमामिति वस्त्रं॥ मलयाचलसंभूतं घनसारं मनोहरं॥ हृदयानंदनं चारु चंदनं प्रतिगृह्यतां॥ क्षेति पाले
तिचंदनं॥ अक्षता विमलाः शुभ्राः मुक्तामणिसमप्रभाः॥ भूषणार्थं मया दत्ता देहि मे निर्मलां श्रियं॥ गंधद्वारामिक्षताः॥ मालतीकेतकीजातीतुलसी
चंपकानि च॥ मयाहृतानि पुष्पाणि पूजार्थं प्रतिगृह्यतां॥ मनसःकामसेति पुष्पं॥ अथ पुष्पैः प्रत्यंगपूजा॥ ॐ उपांगललितायै नमः पादौ पूजयामि
॥ भवान्यै गुल्फौ॥ सिद्धेश्वर्यै जंघे॥ भद्रकाल्यै जानुनी॥ श्रियै ऊरू॥ विश्वरूपिण्यै कटिं॥ देव्यै नाभिं॥ वरदायै कुक्षिं॥ शिवायै हृदयं॥ वागीश्वर्यै स्कंधौ
॥ महादेव्यै बाहू॥ प्रकृतिभद्रायै करौ॥ पद्मिन्यै कंठं॥ सरस्वत्यै मुखं॥ पद्मकेसरवासिन्यै नासिकां॥ महिषमर्दिन्यै नेत्रे॥ लक्ष्म्यै कर्णौ॥ भवान्यै लला राम·
टं॥ विंध्यवासिन्यै शिरः॥ सिंहवाहिन्यै सर्वांगाणि इत्यंगपूजा॥ देवद्रुमरसोद्भूतः कालागरुसमन्वितः॥ आघ्रायतामयं धूपो भवानी धारणार्पणः॥ १८५

185A कर्द्दमेनेतिधूपं। चक्षुर्दं सर्वलोकानां तिमिरसन्निवारणं। आर्त्तिक्यं कल्पितं भक्त्या गृहाण परमेश्वरि। आपस्रजं त्विति दीपं। मोदकापूपलड्डूकवटकोडुंबा
दिभिः सघृतपायसेनान्नं नैवेद्यं प्रतिगृह्यतां। आर्द्रांपुष्करिणीति नैवेद्यं। आचमनं मलयाचलसंभूतं कर्पूरेणसमन्वितं। करोद्वर्त्तनकं चारु गृहाण परम
श्वरि। कर्पूरैलालवंगादितांबूलीदलसंयुतं। क्रमुकस्य फलं ह्येतत्तांबूलं प्रतिगृह्यतां। आर्द्रांपुष्करिणींयष्टिमिति तांबूलं। इदं फलमिति फलं। हिरण्य
गर्भामिति दक्षिणां। चंद्रादित्यौ च धरणी विद्युदग्निस्तथैव च। त्वमेव सर्वज्योतींषि आर्त्तिक्यं प्रतिगृह्यतां। नीराजनं। उपांगललिते मातर्नमस्ते विंध्य
वासिनि। दुर्गे देवि नमस्तुभ्यं नमस्ते विश्वरूपिणि। तामम आवहेति पुष्पांजलिः। ततो धावत्ताः शिरः दूर्वांकुरान् हस्ते गृहीत्वा बहुप्रोहा सततं मम त्वा हरि
तालता। मघेयं ललिते मातर्मम स्था मे सुमे नोरथाः इति मंत्रेण। मिमं च प्रत्येकं समर्पयेत्। ततः प्रदक्षिणानमस्कारः। अथवा शाकमाहायवटकोडुंबु
रादिभिः। कर्इत्यादिकै मंत्रेण आवाभ्यां निवेदयेत्। पक्वान्नं फलसंयुक्तं सघृतं दक्षिणान्वितं। द्विजवर्याय दास्यामि व्रतसंपूर्त्तिहेतवे। उपांगललि
तादेव्या व्रतसंपूर्णहेतवे। वायनं द्विजवर्याय सहिरण्यं ददाम्यहं। इति वायनमंत्रः। ततः कुर्यात् समाकर्णयेत् व्रतकान्नसमं स्वयं स्वयमेव तद्देवाग्रात्तु वा
यतः सह बांधवैः। रात्रौ जागरणं कुर्यान्नृत्यगीतादिमंगलैः। प्रभाते पूजयेद्देवीं ततः कुर्याद्विसर्जनं। सवाहनाशक्तियुक्ता वरदा पूजिता मया। मातर्मामनु

पद्मामानेन४

नमस्तुभ्यं जगद्धात्रि भक्तानां हितकारिणि। जगद्धीति विनाभिन्ने सर्वमंगलमस्तये। ४

जयकस॰ गच्छाथ गम्यतां निजमंदिरं ॥ इति पूजा ॥ अथ कथा ॥ पुरा कैलासशिखरे सुखासीनं षडाननं । कथयंतं कथां दिव्यामिदमाहुर्महर्षयः । ऋषय ऊचुः । महासेन महादेवनंदना
१८६ नंतविक्रम । आख्यानानि सुपुण्यानि श्रुतानि त्वत्प्रसादतः ॥ कथास्त्वद्वदनादेव प्रसूता भूरिभूतयः । न तृप्तिमधिगच्छामः पायं पायं सुधामिव । शुश्रूषवो वयं देव्या व्र
186 तं तत्कथयस्व नः । मनोभिलाषितार्थानां सिद्धिर्यस्मिन्कृते भवेत् । स्कंद उवाच । साधु पृष्टं महादेव्याः माहात्म्यं मुनिपुंगवाः ॥ तच्छृणुध्वं विधानेन कथ्यमानं ज
गद्धितं ॥ भृगुक्षेत्रे किल पुरा विप्रो भूद्गौतमाभिधः ॥ श्रुतिस्मृतिपुराणज्ञो धनी च बहुबांधवाः । अथ कालेन संजातौ जरतस्तस्य वै सुतौ ॥ श्रीपतिर्गोपतिश्चैव
नामनी विदग्धे तपोः । अचिरेणैव कालेन समपंचत्वमागा द्विजः । तौ तु बालौ धनेन संभूषितौ साधर्मचारिणी । सती विवेश दहनं स्वयं ता पतिना सह । अथ तद्बांधवा
: सर्वैर्हा कष्टमिति ब्रुवन्तः शुः निंदंतो दुःखिताश्चक्रुस्ताभ्यां पापारलौकिकीं ॥ अथ तस्य स पलोभभ्राता स जगृहे धनं । आक्रोशंतौ च तौ गेहं निजमानीय दुर्मनाः ।
नास्ति चक्रेध नेसर्वं ताभ्यां किंचिन्न वै ददौ । ततो मौंजीधरौ बालौ बहुभिः कथितं सुतौ । पयावत्तुः पितृवंतं देहि नो द्रविणं हि नत्तु । सत्ता हूवेगतद्रव्यं युवां को
नमत्तारितौ । निर्गच्छतां मम गृहाद्दिस्ता हि पदे षंबद्ध । तौ तद्वचोभिर्निर्विण्णौ बालौ श्रीपतिगोपती । बभाषत्तु मिथः कष्टं विगाहो पितृहीनता । यावो देशांतरं राम॰
यत्र स्वजनो नास्ति कश्चन । अनाभाष्यैव सुहृदो जग्मतुर्दिशमुत्तरां ॥ भिक्षाचरौ बहून्देशान्वनानि सरितो गिरीन् । समतिक्रम्य पयतुर्विशालां ना १८६

186A

मतः पुरीं। कासारमीक्षांचक्राते ततो सा:सन्निधौ शुभं॥ पुंडरीकवनाकीर्णं रक्तसंध्याविभूषितं॥ संध्याभ्रकपिशं वाह यथा तारकितं नभः॥ श्रांतौ पथि गतौ बालौ
सरांसि स्नानमतन्वते॥ आचम्य शिशिरं तोयं समुत्तस्थ यथाविधि॥ गताध्वखेदौ विप्राग्र्यौ पुरीं प्राविशतां ततः॥ वीथीं वर्त्मःपथयुतां बाह्यगोपुरमंडितां देवतागार
रुचिरां सौधराजिविराजितां॥ नानावीथीरतिक्रम्य विप्रावाश्रमवापतुः॥ कस्यचित्तत्र विप्रस्य श्रुतिपारादृतौ गृहं। ईयतुर्वैदिकाचारां ताबुपविष्टौ श्रमा
तुरौ॥ स्वामी ततोस्य गेहस्य विवेक इति विश्रुतः॥ आयातौ वैश्वदेवांते स ददर्शातिथी द्विजौ। अन्नाद्युक्तं तथा शीलं तथा च कुलनामनी॥ ऋषिवत्पूज
यामास स्वमर्घ्यमंत्रनाचनेन। अतिथीभोजयामास सहृन्नं संहतात्मना॥ तौ ब्रह्मचारिणौ विप्रौ समपर्प्यातां विलोकयन्। देशवंधुपरित्यागखेदमुज्झां बभूवतुः॥
अथा पृष्ठ कृपालुस्तौ को युवां कुत्र आगतौ॥ किमर्थमत्र वयसौ निर्गतौ स्वगृहादिति॥ तद्विवेकस्य वचनमाकर्ण्य पृष्ठीपतिस्तदा॥ अनुपूर्व्येण सकलं
कृत्स्नं तमभाषत॥ पितृहीनौ नौ वतौ त्राताल्यकौ वं धुजनेन च। आश्वास्य स्थापयामास स्वगृहे बहुवासरा॥ प्रचक्रमेथ शिष्यौ श्रमाहाध्यापयितुं श्रुतिं॥ बभू
वतुश्च तौ बालौ गुरुशुश्रूषणोद्यतौ॥ गुरोर्गेहे हि थवसतो रागता निर्मला शरत्॥ फुल्लपद्मविशालाक्षी प्रसन्नेंदुशुभ्राननाः॥ तस्यां स शिष्यमाचार्ये वरं तं
व्रतमुत्तमं॥ पप्रच्छतुर्भो किमिहमावाभ्यामिति कथ्यतां॥ ताभ्यामेवं कृते प्रश्ने विवेक इदमब्रवीत्॥ विवेक उवाच॥ उपांगललितानाम्ना हे बाः व्रतं देवर्षिपूजि

जयकल्प०
१८७
187

तं॥सर्वकामकरं न्दृणामस्मान्निःस्पृह पास्यते।विद्याकामेनकर्त्तव्यंतथैवधनकामया॥सुतार्थिना च कर्त्तव्यं व्रतमेतदनुत्तमं।विद्याकामौस्वतौवा लौव्रतमाचरतुर्मुदा
।भक्तितोगुरुंत्तु ज्ञातौयथाशक्तियथाविधि।तौतस्यमाहात्म्यकलत्त्वंशावेदानवापतुः॥अमास्मिन्हापुनेभक्त्या विवाहार्थं प्रचक्रतुः।श्रीपतिर्गोपतिश्चैव व्रतमे
नत्तपोधनाः॥अचिरेणैवकालेनमासिमाघेतपोगुरुः।संविवाहो वितंताकन्यानां ज्ञायशावतीमिति।विनीतायस्तुतवते मूनेश्रीपतयेत्तदा।विचार्यबांधवैःसा
कं हृदयेशापक्षेवासरे।पारिबर्हं बहु मुदा प्रादाद्दुहितृवत्सलः।विवेकोपिमुदं लेभे मातुरागोविलोकयन्तौ।अस्माद्धे पुनरेतत्द्वयं देव्याः प्रचक्रतुः॥भ्रातरौ
तौनिजं देशमिच्छंतौ नृपनाहतिकंअथान्येहनि कस्मिंश्चिन्नादुपाध्यायमूचतुः।स्वामिन्नुस्मत्प्रसादेन लब्धा विद्या तथा वसु।अनुजानीहि गच्छावो निजं दे
शमितः पुनः।इत्याकर्ण्य समालोच्यसुभवा मरमाद नतः।स्वयं प्रापयितुंतातो विप्रोकन्यां च निर्ययौ।अथ देव्याः प्रसादेन पितृस्वसृतपोः किल।अनेष
रोमतिर्जाताकुतः श्रीपतिगोपती॥निर्गतौ देवदुशनस्ताविततः केत्स विंतयन्॥किंचित्स नगरं प्रायाद्विजो बालोगवेषयन्॥तत्रैव नगरं प्राप्तो विवेकाख्यो
द्विजोत्तमः॥साशिष्यःकन्ययासार्द्धं क्रमचार्गशनैः शनैः॥तत्र तेषां समभजन्निसंगमो मुनिपुंगवाः।विदां चकार तौ कृच्छ्रान्मध्यमेव यमिताच्छितौ।तौस्मराम्
भोधाय परमां मुदं लेभे परां ततः।नशक्नुवन्मुदं वक्तुं प्रेमगाद्गदया गिरा॥पादानतांगुणावतींविवेकेनप्रणोदितां।आशीर्भिर्वर्द्धयित्वैसांस्तुषांस १८७

187A मयोजयत्त॥ विवेकस्तु तदा तत्र समाभाष्य परस्परं। सुता वेतौ मया विप्रा विप्रपालितौ पाठितौ तव। प्रयातस्तौ प्रापयितुं अवज्ञा या मनुत्तमां॥ इति सं
भाषमाणा स्नातकं गुरुक्षेत्रे च यपसंदा॥ ज्ञातिभिः सह संगम्य स्वराष्ट्रस्ताद्वेष्टितं॥ स पितृगृहे कांक्षी दुहित्रादिवसांस्तथा। लब्ध्वा पितृधनं गेहे सर्वं
श्रीपतिर्गोपती ईयतुस्तद्दत्तौ विवेकः सांपुरीयपौ॥ श्रीपतिर्गोपतेस्तत्र विवाहमकरोत्तदा। तावेकत्वेतसौ तत्र ककृत्द्विजतर्पणा॥ श्रीपतिः श्व
श्रूपासुतः कनीयान्यपशंकितः॥ विवार्य भार्ममासां कविभक्तः श्रीपतेरभूत। समोगा विविधान् भुंजन् प्रमस्तो बहुसंपदा॥ नहेव्याराधनं वक्रो गोप
तिः सुखलंपटः॥ अथ स्वल्पेन कालेन न न ष्टं तस्य शनैर्धनं॥ अकिंचनो गतश्चिंतां भार्यया श्वासितस्तदा। तत्र भ्रातृगृहे विप्रा भुंजते बहवः सदा॥ ग
त्वा वोत्तु दिनं कांतस्त्वं भोक्तुं सुभामपि॥ एवं भोजनवेलायां मा गत्या गच्छतद्गृहं। भोजं भोजं निजगृहं गतौ तौ बहुवासरं॥ कदाचिद्गतो यावत्प्रोयति
भार्ययासह॥ उपविष्टेषु विप्रेषु भोक्तुं नो विंहदासनं। अथान्याशेरप्यासे भोजनायत्तभ्रातुरः। उपविष्टः आपन्नेस्तु भार्यया सनिवारितः॥ अस्माद्गु
शिष्टैवेतुं गांति मुखिष्टं करिष्यासि। तिष्ठति षड्शर्णां चैवं पश्चाद्भुंक्ष्वेति साब्रवीत्। गोपतेः कांतया दृष्टं ततो विमनसावुभौ॥ अभुक्त्वा वेव निःक्रांतौ जग्म
तुर्निजं मंदिरं॥ ततः स्वजायां प्रोवाच निजमार्गे विचिंतयन्। भ्रात्रा मम पापसमंवित्तं संविभक्तं मयि प्रिये। दुर्गतोऽहं धनोन्मतः श्रूयतामत्र कारणं॥ पु

जयकल्प॰ गावाभ्यां गुरुकुले व्रतमाचरितं शुभं। उपांगललिता देव्याविघाद्हितमकलं ततः। प्राप्तं मया तत्तस्य फलं परित्यक्तं प्रमादतः। ऽधेष्ठश्चाचरते नित्यं तस्माच्छ्री
१८८ संतुष्टवन्ति ते। तस्माद्हं तदा मोक्षे पदाद्रक्ष्यामि तां शिवां। इत्युक्त्वा निर्गतस्तस्माद् हाद हतमोजनः। तद्दापीविंतयाविष्टा सापि तस्यावनश्चती। मु
188 नेवत्सश्रमात्परोपुश्री पतिः पर्यपृच्छत। निर्गतो गोपतिरिति तत्श्रुत्वा सोपि दुःखितः। गोपतिस्तु सरित् दुर्गवनानि बहुशो भ्रमन्। पृच्छं श्वपथिका
न्मार्गेस हे ध्याः इदमभ्यगाज्ज। एवं मे वासरे प्राप्ते क्ष्वुत्पिपासार्दितो वने। अलब्धदर्शनो देव्याः दुःखितो निपपात ह। नष्टकुष्ठगतमालोक्य भवानी
भक्तवत्सला। कृतापराधमपितमनुजग्राह वै तदा। गतमूर्छः समुत्थाय पदिगंतानप्रविलोकयन्। ददर्श दूरतो गोपं चारयंतं गवां गणां। तं दृष्ट्वाकिंचि
द्धाष्टं स्तोयपीतसांतिके शनैः। अपृच्छत्कमवनात्यातः कुत्र त्यः कुत आगतः। कोदेशः कोत्र भूपालः किंपुरं नाम तद्वद। निशम्य वचनं तस्य वत्स गोप
पवक्रमे। गोप उवाच। उपांगं नाम नगरं उपांगो नाम भूपतिः। तत्र सोहं समायातः पुनस्तत्र ब्रजाम्यहं। उपांगललिता देव्या विघातेनत्र मंदिरं। इत्या
कर्ण्यपवचस्तस्य विप्रः समुद्वितोभवत्। सगोपसहितः सायं विवेशं प्रविवेश ह। ददर्श भवनं पुरमध्येत योघनाः। उपांगललिता देव्याः स्फाटिक गम
कं गगनं लिहं। सौवर्णैनविचित्रेगाकलशेनोपशोभितं। यथो दयावलः शैलोद्यानो भानुमंडलं। त्वरितो गोपमामंत्र्य प्रासादं स पयौ मुदा १८८

188A

।प्रणाम्य हंडवद्भूमौ बद्धांजलिपुटस्तदा। उपांगललितां देवीमथ स्तोत्रं प्रचक्रमे। गोपतिरुवाच। नमस्तुभ्यं जगद्धात्रि भक्तानां हितकारिणि।
जगद्भीतिविनाशिन्यै सर्वमंगलमूर्त्तये॥ हत्वा निसुंभमहिषप्रभृतीन्सुरारीं निंद्रादयो निजपदे भवयाभिषिक्ताः। लोकत्रयावनगृहीतमहाव्रता
रे मात्तः प्रसादसुमतं कुरु मे त्वकंपां॥ त्वां मुक्तये मुनिजनाः कुरु लीलया तां गीर्गौरीनिजेव पुषि कुंडलिनीं भजंति॥ भुक्त्यै च देवमनुजाः कनकार
विंदबुद्ध्यासनाम विरतं कमलां स्तुवंति॥ मापराधोस्मि शरणं प्राप्तस्त्वां जगदंबिके। इदानीमनुकंप्योहं यदा क्षमिकुरुष्व तत्॥ इति स्तुत्वा घ
शर्वाणीं प्रणिपत्य पुनः पुनः॥ कृतसंध्याविधिस्तत्र शेते स्माकृतभोजनः। स्वप्ने मूर्त्तिमयी देवी विप्रमेवं समादिशत्। गोपते वत्स मत्तुष्ट्या स्मिगोको
पांगमहीपतिं॥ मत्सुजनकरंडस्य प्रार्थयस्व पिधानकं। तत्सनयन्निजगृहे प्रणम्य द्धिमवाप्स्यसि॥ स्वप्न इत्याप्तसंदेशः प्रभाते गोपतिस्तदा। रा
जदर्शनवेलायां नृपद्वारं समभ्यगात। प्रविष्टो सौ नृपसभां प्रतीहारनिवेदितः। राज्ञा संमानितस्तत्र निषसादासने शुभे। पृष्टो गमनहेतुश्च य
याचेन नृपपुंगवं। देव्य चेन्नकरंडस्य पिधानं देहि मे नृप। इत्यर्थितः स विप्रेण राज्ञा तादेशो नृपो ददौ। पिधानकं नमस्कृत्य तस्मै चादाद्धनादिकं।
।आशार्भिरभिनंद्याथ तमामंत्र्य च भूपतिं। उपांगललितादेव्याः प्रासादं पुनरागतः। प्रणिपत्यांबिकां विप्रस्त्वरितो निर्ययौ पुरात्। पूजाय

जयक ल०
१८९
189

त्वापिधानं च विदध्वे पारणां ततः। एवमाराधमानस्तु सततं ह्योभवत्सुनः। सोपि सत्त्वं समारेभे द्विजाग्न्यो बहुवासरं। अथैतस्याभवत्कन्या ललि
ता नाम सुंदरी। सा पिधानकमादाय विहर्तुं याति स्म वैद्य। प्रमत्तत्वात्प्रियत्वाच्च पितृभ्यामनिवारिता। कदाचित्त्वनयस्यालिः स्नातुं गंगाजले
शुभे। क्रीडंती ददृशे तोयेनीयमानं कलेवरं। पिधानहस्तासा सिंचदन्याश्चांजलिभिस्तदा। स सर्पदष्ट उत्तस्थौ ततो देव्याः प्रसादतः। सा तं द्वि
जवरं दृष्ट्वा मनसा चिंतयत्सती। जुहाव भ्रमवहा राजयनकस्य निवेशने। मार्गे च परिपप्रच्छ कुलशीलं व्रतं प्रभा। सोपि सर्वं समाचख्यौ गुणाग्र
शीति नामवान्। ललितामंत्रयामास गुणराशिमिति द्विजं। परिविष्टेषु पात्रेषु पितृवेश्मनि मे द्विज। गृहीत्वा पोशनं भूत्वा भार्यार्थं मां त्वमर्थ
यामयानुमोदितस्ततः समां तु संप्रदास्यति॥ तयोक्तो गुणराशिस्तु तथा सर्वं चकार ह। सो पतिर्भार्यया सार्द्धं समालोक्य स्ववांधवैः। परीक्षि
ताय विप्रत्वे विद्यायां कुलशीलयोः। प्रतिजज्ञे ततः कन्यां ललितां गुणशालिने। शुभे मुहूर्ते च तिथौ विवाहं कृतवान्प्रभुः। वराय ब्राह्मणोभ्य
स्वदत्तो बहुधनं तदा। विदध्वे च तपो गेहं नातिदूरे स्ववेश्मनः। तत्रोषतुः सानुरागौ मिथस्तौ दंपती चिरं। पिधानकं तयानीतं निजं ललितया गृ० गृम०
हांशने रथध्वजं सर्वंगोपतेर्गभमन्दहात्। गुणराशिर्द्विजो नीजा नाम हादेव्याः प्रसादतः। करंडस्य पिधानं तज्जनन्या बहुवासरं। याचिता पिनवै १८९

189A मादाल्ललितायाः पूजितं गृहे। अथ सा गोपते जीयात पैवान्वेनाहृतं। इत्थं विचिंतयंती सा जामातरमघातयत्। मम निवर्षे वनं मातं स्वयं तत्र हृस्मायघो। शोवंतीकि
लतां कन्यां मत्तु देव्याः प्रसादतः। अत्याप विपिना देवभूत्वा शेते तु खं गृहे। पादसंवाहनं तस्य कुर्वते ललितानघा। तं दृष्ट्वा दुःखिता भूमौ प्राणाप्राप्य पुनः
पुनः पुनः। लज्जिता केचनतः श्वश्रूः निजमाहस्म पातकं। पुरा गोपितशिरच्छेदस्त्वाः प्रापश्चित्तं तदा बहु। स्तात्मानं बहुकालेन सूतके छेदश्च कारवा। श्रीपते त्वव
लालक्ष्मी समालोक्य तपोधनाः। गोपति स्तमथापृच्छत् ताः स्तवं वर्त्तते कथं। किमावरासि कल्याणायेन श्रीरनपायिनी। इति तस्य वचः श्रुत्वा श्रीपति र्विस्मि
तः पुनः। अस्माभिस्तद्व्रतं देव्याः यत्कृतं गुरुमंदिरे। तद्व्रतस्य प्रभावेन मयि श्रीरनपायिनी। सोपि भक्त्या पुनश्चक्रे व्रतं श्वाचोपदेशितं। लेभे सपरा
माम्ऋद्धिं पुत्रान्पौत्रान्सुहृतोभवत्। उपांगललिता देव्याः प्रसादेनाभवत्सुखी। एवमेतत्पुरावृत्तं महात्म्यं कथितं मया। कृतमन्येश्च बहुभिस्तेपि लब्धमनोरथा
ः। विधानं तस्य वक्ष्यामि तच्छृणुध्वं तपोधनाः। शुक्लपक्षे तु पंचम्यामाश्विने मासि नरेंद्र तं। गर्जिते संध्ययो स्त्याज्यं दिनं वृद्धिक्षयेन था। निवेश्या वश्यकं क
र्मसु वीरागविवर्जितः। चत्वारिंशत्तथाष्टौ च कलिताः निविधानतः। दंतकाष्ठान्युपादाय तडागं वा नदीं व्रजेत्। आयुर्बलं यशो वर्च प्रजाः पशुधनानि च
ब्रह्मप्रज्ञां च मेधां च त्वन्नो देहि वनस्पते। दंतधावनपूर्वाणि मज्जनानि समाचरेत्। ततो यथाविधि स्नात्वा शुक्लवासा गृहं व्रजेत्। उपचारैः षोडशभि

रेभिर्मंत्रैः समाहितः। कुर्यात्पूजां प्रयत्नेन दूर्वाभिश्च विशेषतः। सुवर्णदेशे मंडपं च कृत्वातीवमनोहरं। सौवर्णीं प्रतिमां कृत्वा स्थापितां तत्र शूतपेत। अष्टदूर्वांकुरा
न्साग्रान्सप्तत्रिंशत्तथाष्टभिः। अंबिकां नहस्तश्चाद्यमंत्रमेतं जपेद्बुधः। बहुप्ररोहा सततमभ्यर्चिता हरितालता। यथेयं ललिते मातस्तथा मे स्तु मनोरथा
ः॥ दूर्वापूजामंत्रः॥ इत्युक्त्वा पूजयेद्देवीमेवमेव विधिं सुधीः। चत्वारिंशत्तु कृत्वा तु अष्टकृतः समाचरेत्। ततो वायनकमादाय विंशत्यावृतकादिकं। प्रथमा
नेन मंत्रेण आचार्याय निवेदयेत्। मंत्रस्तु। उपागमलालिताद्देव्या अतः संप्रीतिहेतवे। वायनकं द्विजवर्याय महिरूपं ददाम्यहं॥ ततः कथां समाकर्ण्य वायनाका
न्नसमन्वया। स्वयं मघात्त देवान्नं वाग्यतः सहबांधवैः। रात्रौ जागरणं कुर्यान्नृत्यगीतादिमंगलैः। प्रभाते पूजयेद्देवीं ततः कुर्याद्विसर्जनं। स वा हन्नाश
्नि सुतावरदा पूजितामयामातमां मनु गच्छाथ ग्राममतां निजमंदिरं। तामवीरुद्वेद घान्निशि वासाद्विसर्जनं। व्रतमेवं च यः कुर्यात्सुव्रतश्चैन वान्भवेत्।
विद्यावान्नरोग निर्मुक्तः सुखी गोमांश्च जायते। न वैधव्यं च लभते स्त्री कन्या वरमुत्तमं। विजयः सुष्टिमायुष्यं यद्यान्यदपि वांछितं। इत्येतद्व्रतमाख्या
तं मे तिहासं महर्षयः। प्रसादन्नापि न रोगम्भक्त्यासुखमाप्नोति निश्चितं। यवनो व्रतं गार्जितं संध्ययोस्त्पाजं दिनवृद्धिक्षपेत थे तित त्वघमारंभ विषयं। अ राम
वश्यकं प्रातः स्नानादि। अथाष्टचत्वारिंशद्दूर्वांकुरान्संगृहीत्वा मंत्रेण पूजयेद्विदुत्त्वा एवमेव विधां पूजामष्टचत्वारिंशद्दिवसं समाचरेदिति वचनाद्देके १९०

190A

कावज्जौ त्र्यष्टचत्वारिंशद्दूर्वाविनायते। स्वयमघ्रातदेवान्नमिति त्र्यम्यान्नपरिसंख्यानिपतेन चत्वै होषं एवकारेणान्यनिवृत्तेरुक्तत्वादिति हेमाद्रिरलावलां
। वस्तुतस्तु। प्रत्येकमेकैकावज्जौ त्र्यष्टचत्वारिंशद्दूर्वाग्रहणेऽन्नाभावादेकैकयैव दूर्वया त्र्यष्टचत्वारिंशद्वारं पूजनमिति सिद्धांतः। दूर्वापूजाकरणमं
त्रेण कृतचवनांते दंशद्रूपा गतस्तुत्या पूजयेद्देवीमित्यत्रापि एवं विधामिसमसपूर्वान्त्येय रूपामिसर्षकत्वेन एवमिसम्यवसान्निहितपूजनपरामर्षे
कत्वेन व्यवहितदूर्वासंख्यापरामर्शकत्वे प्रमाणाभावाच्च इति संक्षेपः। पागललिता पूजनं व्रतं समाप्तं। आश्विनशुक्लपंचमी निर्णयः। अथ कार्त्ति
कशुक्लपंचमी अस्यामेव भविष्योत्तरोक्तं जयापंचमीव्रतं॥ श्रीकृष्ण उवाच॥ ॥माहात्म्यमपि वक्ष्यामि पुंच माहात्म्य भारत। जयेति पापविख्याता व्रतिनां
जयदायिनी। यस्यां जयजया शब्दं कुर्वंति व्रतिनो बुधाः। परिहृत्य व्रतं यस्यां सा ज्ञेया जयपंचमी॥ जया च विजया चैव जयंती पापनाशिनी। जयाकार्त्ति
कशुक्लपंचमी। केशवो क्षमावान् शंभुः गंगाद्याः सरितस्तथा। प्रभासाद्यानि तीर्थानि जंबूद्वीपसरांसि च। प्रयागं पुष्करं चैव गयाक्षेत्रं कुरुक्षेत्रं तथा एतान्यन्या
नि तीर्थानि व्रतिनः स्नानपुण्यता। तस्मात्सर्वप्रयत्नेन स्नानं कुर्याज्जयादिने। स्नेहेनोद्वर्त्तनं नैव द्विजा न स्नानपयेद्ध हूनः। तीर्थे प्रस्रवणे गत्वा स्था
पयेत्तज्जयं हरिं। सजपं जयासहितं। शंखचक्रगदापाणिं वाममार्गे जयां स्थितां वरदाभयहस्तां च श्वेतां हंसोपरिस्थितां। पूजयेद्विविधैः पुष्पैर्धूपनैवेद्य

जयक.स. जातिभिः। एभिर्मन्त्रैः स्तुतं देवं जयां च प्रतिपूजयेत्। पादौ वै पद्मनाभाय जानुभ्यां माधवेति च। ऊरू वै नारसिंहाय मेढ्रं वै मन्मथाय च। दामोदरायेत्युदरं स्कन्धः श्रीवत्सधारिणे। श्री
१९१ कंठायेति कंठं च बाहू सर्वास्त्रधारिणे। मुखं पद्ममुखायेति शिरः सर्वात्मने नमः। अनेन विधिना वै तु पूजयेद्गरुडध्वजं। अनंतरं तु तां देवीं वेणुपात्रोपरि स्थि
191 तां। जातीलताधोभागस्थां तां देवीं प्रतिपूजयेत्। नमः पुष्टै पादयुग्मे जानुभ्यां तु श्रियै नमः। नंदायै कटिदेशे च विजयायै च वक्षसि। शिरः सर्वार्थदायिन्यै
सर्वांगे विजयां तथा। विधिनानेन संपूज्य अर्घ्यं दद्याद्द्विजमा हरी। ॐ जयाय जयरूपाय जय गोविंदरूपिणे। जयदामोदरायेति जय सर्व नमोस्तु ते। अर्घ्यमं
त्रः। वेणुपात्राणि सर्वाणि सप्तधान्यभृतानि च। रक्तसूत्रेण संवेष्ट्य सफलानि निवेदयेत्। संवेष्ट्य संवेष्ट्य। यथा वेणुफलं दृष्ट्वा तुष्यते मधुसूदनः। तथा मे
तुष्टः संमुखो वेणुपात्रप्रदानतः। वेणुपात्रमंत्रः। अनेन विधिना वै दत्वा पात्राणि गोष्ठे रे। गोष्ठे रेवाब्राह्मणो। रक्षाबंधं ततः कृत्वा सुहृत्स्वजनबंधुषु। आश्रिताः सर्व
पाहवीरस्वामभृत्येत्वरो वनाः। ॐ येन बद्धो बली राजा दानवेंद्रो महाबलः। तेन त्वामनुबध्नामि रक्षे मा चल मा चल। रक्षाबंधनमंत्रः। रक्षाबंधं नरो यस्तु कुर्या
द्भक्तिसमन्वितः। न तस्य ग्रहपीडा स्यान्न च मृत्युभयं भवेत्। भूतवेतालयक्षाद्यैः पिशाचैर्नाभिभूयते। रक्षापाबंधनं कृत्वा संग्रामं प्रविशेत्तु यः। जयत्येव रिपून् सम-
र्वान्जीयते न क्वचित्। तस्मात्सर्वप्रयत्नेन रक्षाबंधं तु कारयेत्। यस्तु वै भक्तिसंयुक्तः स्नानं कुर्याज्जयादिने। कुनरस्तस्य वै पापानि माघमासस्नवेय या १९१

191A

।यथाश्वमेधावभृथं तारयेद्बुधः। जलांजलिस्त्रुवाति नाक्षिप्यते यस्य मूर्द्धनि। ब्रह्महत्यादिपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः। अपुत्रो लभते पुत्रान्वंध्या
गर्भं च विंदति। रोगी रोगाद्विमुच्येत प्रयाति हरिमंदिरं। इति कार्तिकशुक्लपंचम्यां जयाव्रतं। मार्गशीर्षशुक्लपंचम्यामपि नागपंचमी तदुक्तं हेमाद्रौ स्कंदपुराणे
शुक्ला मार्गशिरे पुण्या श्रावणे या च पंचमी स्नाने दाने बहुफला नागलोकप्रदायिनीति। इयमपि नागपूजायां परविद्धैव ग्राह्या। पंचमी नागपूजायां कार्या
षष्ठीसमन्विता तस्यां तु तोषिता नागा इत्युक्तत्वात्। अथ मार्गशीर्षशुक्लपंचम्यामारभ्य भविष्योत्तरोक्तं श्रीपंचमीव्रतं। युधिष्ठिर उवाच। कथं
सा प्राप्यते लक्ष्मीर्दुर्लभा पामरैर्विभो। दानेन तपसा वापि व्रतेनापि वदस्व तत्। जपहोमनमस्कारैः संस्कारैर्वीरुधा विधैः। एतद्वदप्रभुश्रेष्ठ सर्ववित्सं
मतो मम। कृष्ण उवाच॥ भृगोः ख्यातां समुत्पन्ना पूर्वं श्रीः श्रीपतेः शुभा। वासुदेवाय दत्ता सा मुनिना सुसमृद्धये। वासुदेवोऽपि तां प्राप्य पीनोन्नतप
योधरां। पद्मपत्रविशालाक्षीं पूर्णचंद्रनिभाननां। भाभासितदिगाभोगां सा क्षाज्ज्ञानोः प्रभामिव। नितंबाडंबरवतीं मत्तमातंगगामिनीं। रेमे सह त
या राजन्विभ्रमोद्भ्रांतचित्तया। सा च दिव्यं जगज्जिष्णुं पतिं श्रीजगतां पतिं। प्राप्य कृतार्थमात्मानं मेने मानयशोधरा। कष्टं नष्टं जगत्सर्वं भगवद्वारि
तया। लक्ष्म्या च पालितं सम्यक् सहृष्टं च महीतलं। क्षेमं सुभिक्षमारोग्यं क्षमानंदमनामयं। हृष्यते ब्राह्मणो वर्णो हौं भुज्यते द्विजैः शोईविः। वासुदेवपमसंकीर्ति

पाल्यते पार्थपार्थिवैः। विरोचनैः प्रभृतिभिर्दैत्यैर्वृंदैः सत्तमैः। तपस्तप्त्वमथारब्धमर्थं माश्रित्य संयतैः। सोमसंस्थाहविःसंस्थापाकसंस्थादिभिर्मखैः। सहस्राचारैः स
मारब्धं यत्नुमाक्लिष्टकारिभिः। एवं धर्मप्रधानैस्तु देवदानवतापसैः। जगदासीत्समाक्रांतं विक्रमेणाक्रमेण च। लक्ष्मीविलासप्रभवो देवानां वसुदासदः।
शीलवंशौ च वसन्वसन्तघोली नमभूजहे। स सशौचविहीनांस्तान्देवान्संसज्यवंचना। जगाम दानवकुलं कुलदेवानुरागतः। लक्ष्मीभावितदेहैस्तैः सु
नरुद्धतमानसैः। अवहस्त्रैस्समारब्धमम्नायेन महोद्धतैः। वपुर्देवावमंमज्जा वर्पविप्रावयंजगत। ब्रह्मविष्णुमशक्राद्यावयं सर्वे दिवौकसः। अहंकारविमू
ढांस्तान्ज्ञात्वा दानवसत्तमान्। सागरे संविवेशाथ ध्यातः विज्ञाम्भ गोः श्रुता। क्षीराब्धिमध्यगतपालक्ष्म्या क्षीणार्थसंचयं। निराश्रं हृतश्रीकमभवद्भु
वनत्रयं। गतश्रीकमथात्मानं मत्वा सवलसूदनः। पप्रच्छांगिरसं विप्रं ब्रूहि किं विदधं मम। येन संप्राप्यते लक्ष्मीर्लब्धा न चलते पुनः। निश्चला पि हु हन्नि
त्रभोगपात्र वति सा पुनः। न साश्चीसन्निसंतवाकन्यासापाल्यतेगृहे। परार्थपाणस्तु ह्यप्तिनभजेने वोपभुज्यते। सुहृद्भिर्बंधुजनाः। शक्रोसेत दुर्वचः स्मृत्वा
व हस्पति हृदामधीः। कथयामास संविस्रभं श्रीपंचमीव्रतं। यत्पुरा कुसावित्र्या कंव्रतानामुत्तमं व्रतं। तदिदं कथयामास सरहस्यमशेषतः। तच्छ्रुत्वा रामः
कोतउमारब्धं तु भंत्तदमरैः सह। दैत्यदानवगंधर्वैर्यक्षैः सक्षणाकल्मषैः। सिद्धैः प्रसिद्धचरित्रैर्विष्णुनाप्रभविष्णुना। ब्राह्मणौर्ब्रह्मत्त्वज्ञैः समर्थैः

192A पार्थिवैः सह। कौस्त्रिलक्ष्मीपतिकभावेन राजते नापरेः। पितामहेन तया कैश्चित्कृतं व्रतमिदं तथा। व्रते समाप्ते भूयिष्ठे निष्ठया परया प्रभो। देवानां दानवानां च वृद्धिरासीद्यथो
द्भुता। निर्मथ्य भुजवीर्येण सागरं सरितां पतिं। समाहृत्य मोह्यमनं हितायत्रिदिवौकसां। कुसे वंसमयं कृत्वा मंथं वै हरणालयं। मंथानं मंदरं कृत्वा नेत्रं कृ
त्वा तु वासुकिं। मथ्यमाने जलाज्जातश्चंद्रः शीतांशुरुज्वलः। अनंतरं समुत्पन्ना लक्ष्मीः क्षीराब्धिमध्यतः। नयावालोकिताः सर्वे दैत्य दानवसत्तमाः। आ
लोकितान् जया मा सुविक्रमो वक्षःस्थलं शुभं। विविष्टा विष्णुना कीर्णा व्रतं तेनाच्छिसंभवा। शरीरस्था बभूवास विभ्रमोद्भ्रांतलोचना। किं वराजसमभावेन शक्रे
गौतत्कृतं यतः। न तास्त्रिभुवनैश्वर्यं प्राप्तं तेन महर्द्धिमत्। तमसान्वतवितैस्तु संवीर्णा दैत्य दानवैः। तेन तेषामभैश्वर्यं दृष्टं नष्टमभूत्किल। एवं सश्रीकमभव
त्स देवास्तु रमानुषं। जगाञ्च जगतां श्रेष्ठं व्रतस्यास्य प्रभावतः। युधिष्ठिर उवाच। कथमेतद्व्रतं कृष्ण क्रियते मनुजैः सदा। प्रारभ्यते प्राप्यते च सर्वमेव जनार्दन। श्री
कृष्ण उवाच। यदिंद्रेण पुरा वीरा श्रीवियुक्तेन पार्थिव। श्रीसमृद्धिकरं तद्धि शृणु श्रीपंचमीव्रतं। मार्गशीर्षे सिते पक्षे पंचम्यां पन्नगोत्सवे। उपवासस्य
नियमं कृत्वा पार्थ स्मरन्हृदि। स्वगारेप्यं यथाशक्त्या ताम्रां मृत्काष्ठजामयां। चित्रपट्टगतां देवीं लक्ष्मीं क्ष्मापाल कारयेत्। पद्मासनोपविष्टां हस्ताल
क्ष्मीपद्मदलेक्षणां। दिग्गजेंद्रैः स्नाप्यमानां कांचनैः कलशोत्तमैः। ततो यामत्रये जाते निम्नगायां गृहेथवा। स्नानं कुर्याद् सम्भ्रांतः शक्तवज्ञोपचारतः। दे

जय क ल॰ वान्यपितं स्वसंतर्प्य ततो देवगृहं व्रजेत्। तत्रस्थां शुभां पूजयेद्देवीमुमायै सात्कालसंभवैः। चपलायै पुनः पादौ चंचलायै च जानुनी। कटिं कमलवासिन्यै नाभिं ख्यात्यै

१९३ नमो नमः। स्तनौ मन्मथवासिन्यै ललितायै भुजद्वयं। उत्कंठितायै कंठं च माधव्यै मुखपंकजं। नमः श्रियै शिरः पूज्यः कुंकुमैः कुंकुमेन वा। भोजयेन्मधुरान्ने

193 न प्रणिपत्य विसर्जयेत्। ततस्तु तंडुलप्रस्थं घृतपात्रेण संयुतं। ब्राह्मणाय प्रदातव्यं मा श्रीर्मे प्रीयतामिति। एन विष्णुना सह वर्त्तते इति मा: विष्णु

सहिता श्रीरित्यर्थः। निर्वर्त्यैतदशेषेण ततो भुंजीत वाग्यतः। मासानुमासं कर्तव्यं विधिनानेन भारत। श्रीर्लक्ष्मीः कमला संपत्पद्मा नारायणी

तथा। तथा धृतिः स्मृतिः पुष्टिस्तुष्टिः सिद्धिः क्षमा क्रमात्। मासानुमासं राजेंद्र प्रीयतामिति कीर्तयेत्। ततो द्वादशके मासि संप्राप्ते पंचमीदिने। वस्त्र

मंडपिकां कृत्वा पुष्पगंधाधिवासितां। शय्यायां स्थापयेल्लक्ष्मीं सर्वोपस्करसंयुतां। सौभाग्याष्टकसंयुक्तां नेत्रपट्टावृतस्तनीं। सप्तधान्यसमोपेतां रसधा

न्यसमन्वितां। पादुकोपानहच्छत्रभाजनासनसत्कृतां। देवीं संपूज्य विधिवद्ब्राह्मणाय कुटुंबिने। आम्नायवेदविदुषे यूप्रैवारोचते स्वयं। आम्नाय आम्

म्नाणीत प्रमाणमिति न्याय। सोपस्करां सवत्सां च धेनुं दत्वा क्षमापयेत्। क्षीराब्धिमथनोद्भूते विष्णोर्वक्षस्थलालये। सर्वकामप्रदे देवि ऋद्धिं यच्छ नमो राम॰

स्तु ते। ततः सुवासिनीः पूज्या वस्त्रैराभरणैः शुभैः। भोजयित्वा स्वयं पश्चाद्भुंजीत सह बंधुभिः। एवं कृते पार्थ कृत्वा श्रीपंचमीव्रतं ततस्तस्य श्रीर्भवनेभा १९३

193A तिकुलानामेकविंशतिं। नारी वा कुरुते या तु प्राप्नोति सा स्वभर्तृतः। सुभगा दर्शनीया च बहुपुत्रा च जायते। यः पंचमीव्रतमिदं दयितं पुरारेर्भक्त्या स
मान्मतिपूजनमग्रगोस्तनूजां। राज्ञाश्रियं समनुविभज्य जनोपभोग्यां सुक्लप्रयाति भवनं मधुसूदनस्य। इति भविष्योत्तरोक्तं श्रीपंचमीव्रतं। माघशुक्लपंचमी
श्रीपंचमी। इयं माधवमते पूर्वा। हेमाद्रिमते परा। तत्र मदनेन सह पूजनं वसंतोत्सवारंभः कार्यः इति निर्णयामृते। रतिकामपूजनं च कार्यमिति मदनरत्ने
। माघमासे नरपश्रेष्ठ शुक्लायां पंचमीतिथौ। रतिकामौ च संपूज्य कर्त्तव्यः सुमहोत्सवः। दानानि च प्रदेयानि तेन तुष्यति माधवः इति पुराणसमुच्चयवचनात्
नात्। इयं वसंतपंचमीति भट्टोजिदीक्षिताः। माघशुक्लमविकसतिथितले भविष्योत्तरे वत्सपौर्णवरदा नाम तस्यां गौरी सुपूजिता। सौभाग्यमंगलं कुर्यात्
तस्मात्तां श्रीरपि श्रियं। हेमाद्रौ वाराहे। माघशुक्लचतुर्थ्यां तु वरमाराध्य वा श्रियः। पंचम्यां कुंदकुसुमैः पूजां कुर्यात्समह्वये। अथ रतिध्यानं। वीर
मित्रोदये। शुभ्रा रतिः प्रकर्त्तव्या वसंतोज्वलभूषणा। नृत्यमाना सुमा देवी समस्ताभरणैर्युता। वीणावादनशीला च मदकर्पूरचर्चिता। इति रति
ध्यानं। अथ मन्मथध्यानं। हेमाद्रौ। कामदेवस्तु कर्त्तव्यो रूपेणाप्रतिमो भुवि। अष्टबाहुः स कर्त्तव्यः शंखपद्मविभूषणः। चापबाणकरश्चैव मदादं
चितलोचनः। रतिः प्रीतिस्तथा शक्तिर्मदशक्तिस्तथोज्वला। चतस्रस्तस्य कर्त्तव्याः पत्न्यो रूपमनोहराः। चत्वारश्च करास्तस्य कार्या भार्यास्तनोपगा

ःकेतुः श्रमकाः कार्यः पंचबाणास्सुरोत्तमहानिति। एवमन्यान्यपि स्कंदोपबाणनागगुह्जान्यतिरिक्तपंचमीव्रतानि चतुर्थीयुक्तपंचम्यामेव कार्याणीति सिद्धं।
अथास्मिन्द्विकिंह्लादिकं। पंचमी गुरुवारेणासिद्धा। नतु क्रुं। गुरौ दशमी पंचम्यौ पौर्णमासी विशाखिका। भाग्यपात्तराधा सिद्धाः स्युः तथाप्युष्मखुनवंस्मृइ
ति। भाग्यपूर्वा। शनिवारेणा निषिद्धा। सौरे हस्तो जराषाढा रेवती चित्रपासह। पंचमी वै वषष्ठीवज्यर्ये मृगारूह वर्जिता। पंचम्यादिष्टगांतिथि शुभाग
त्सविवाहयात्राशांतिकपौष्टिकादिकर्माणि कार्याणीति। अमावास्या तु श्राद्धं कार्यं। तथा च श्रीपतिः। पूर्णाशुभा गत्सविवाहयात्रासपौष्टिकं शांतिककर्म
कार्यं। सदैव दर्शे पितृकर्ममुक्तानान्यद्विदध्याच्छुभमंगलादि। पौष्टिकं नामायुर्वृध्यर्थं क्रियमाणां होमादिकं कर्म। शांतिकं ग्रहपीडोत्पातादे शांत
ये क्रियमाणं शुभमंगलादीति। शुभं शांतिकादि। मंगलं विवाहादि। इयं पंचमी रविभौमशुक्रशनाना ज्ञमतमे क्रूरग्रहे मेषादि राशी चन्द्र षष्ठयांस्थिते दु
ष्टा भवति। व्यवहारदीपिकायां हि शिपोगिनी संमुख्यान्न यात्रा न कार्या। पक्षद्वयगता स्तु सप्तमीस्तु पंचमी तु तिथिपति लवनागाः शेषा द्वयुः स्वज्ञाः। उक्तं
च शेषादीनां फणानां न पंचम्यां पूजनं भवेदिति॥ श्रीमद्दिल्लीशसेनेत्यादि पाहोनश्लोकद्वयं पूर्ववत्। प्रत्ययं स्तवकं शिवं समकरोत्स षष्ठं गुणाग्रा
द्यपरं॥ ॥इति देवमहात्म जपौंडरी कयाजिरन्ना कारविरचिते जयसिंहकल्पद्रुमोद्योते पंचमीनिर्णयः षष्ठः स्तवकः समाप्तः॥ श्री ४ ॥ ॥

194A

श्रीरस्तु ॥ श्रीरामाय नमः ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥ श्रीरेणुकायै नमः ॥ ॥ अथ षष्ठी निर्णीयते ॥ तत्र ध्यानं तु हेमाद्रौ ॥ मयूरगा हरणा षष्ठी पात्रकुक्कु
टधारिणी ति कृष्णपक्षे । चन्द्रामयूरगा रक्ताशक्तिकुक्कुटधारिणी । एकास्या द्विभुजा षष्ठी रक्तवस्त्राद्यभूषणा ॥ नीलकुंडलकंकणा जटाकुंडेंदु
भूषणा इति शुक्लपक्षे । षष्ठी तिथिः उपवास व्रतादिषु स्कंदव्रतातिरिक्तेषु सप्तमीयुतैव ग्राह्या पारणा तु अन्यो रिति युग्मवाक्यात् ॥ बृहस्पतिना युक्तं । ए
कादश्यष्टमी षष्ठी द्वितीया च चतुर्दशी । अमावास्या तृतीया च ता उपोष्याः परान्विता इति । स्मृतिसमुच्चये त्रिमुहूर्तोत्तरयोरप्येवमेव । स्कांदेपि । नाग
विद्धा न कर्तव्या षष्ठी चैव कदाचन । सप्तमीसंयुता कार्या षष्ठी धर्मार्थचिंतकैरिति । नागविद्धा तु या षष्ठी शिवविद्धा तु सप्तमी । दशम्येकादशी विद्धा नोपो
ष्यास्तु कथंचनेति । शिवरहस्ये सौरपुराणे च अनेन पूर्वविद्धा यानि षेधात् अत्र पंचमीवेधः षण्मुहूर्तात्मको ज्ञेयः । तथा च माधवीये स्कंदपुराणे । ना
गो द्वादशनाडीभिर्दिक् पंचदशभिस्तथा । भूतोष्टादशनाडीभिर्दूषयत्युत्तरां तिथिमिति । तेन षण्मुहूर्तन्यून पंचमीयोगे पूर्वैव स्कंदषष्ठी तदुक्तं पूर्वैवोपो
ष्या तदुक्तं पद्मपुराणे । कृष्णाष्टमी स्कंदषष्ठी शिवरात्रिश्चतुर्दशी । एताः पूर्वयुताः कार्यास्तिथ्यन्ते पारणं भवेत् । अस्यां सप्तमीभानुयोगे पद्मका
ख्यो योग उक्तो निर्णयामृते । षष्ठी च सप्तमी योगे वारे चेदंशुमालिनः । योगोयं पद्मको नाम सूर्यकोटिग्रहैः समः इति अत्र स्नानदानादिकं तमक्षयफल

हंभवतीति। सर्वेष्वपि मासेषु अविशेषादयं योगो बोद्धव्य इति निर्णयसिंधौ। अत्र लाभसमामित्यन्ये। असामेव रविवासरयोगे लोलार्कयात्रोक्ता काशीखंडे
। हतानि यानि पापानि नरैः संवत्सरादपि। नश्यंति तत्क्षणात्सर्वाणि षष्ठ्यर्के लोलदर्शनात्। लोलो लोलो लोलार्कः। वार्षिकयात्राप्युक्ता तत्रैव। मार्गशीर्षस्य
सप्तम्यां षष्ठ्यां वा रविवासरे। विधाय वार्षिकीं यात्रां नरः पापात्प्रमुच्यत इति। अथ षष्ठीव्रतान्युच्यंते। मदनरत्ने तत्रैव चैत्रशुक्लषष्ठ्यामारभ्य कालोक्त
रोक्तं कुमारव्रतं ईश्वर उवाच॥ चैत्रशुक्लात्समारभ्य व्रतार्थमधुनोच्यते। उपोष्य विधिना षष्ठ्यां विशेषात्स्वरमुत्तं यजेत्। मन्मयीं प्रतिमां रम्यां तदा कु
र्याद्विशेषतः। षण्मुखं द्वादशभुजं बालवत्कांचनप्रभं। मयूरवाहनं देवं सौम्यं लावण्यपूरितं। शक्तिघंटापताकां च पाशं कुक्कुटभूषितं। दंडाभयं स
वरदं खड्गखेटेषु विशरासनं। संपूज्य परया भक्त्या सुगंधपुष्पोपचारकैः। नैवेद्यं गंधवस्त्राणि शुक्लान्येव प्रदापयेत्। ब्राह्मीरसं समादाय कपिलाजं पलं त
था। सरस्वत्यास्तु नामच्यस्तहस्ताष्टोत्तरेण तु। सरस्वत्यास्तु नाम सरस्वतीमंत्रेण। आवापयेज्जपेत्कृत्वा वह्निहेमान्नवाहनैः। ब्राह्मीरसं घृतं पश्चात्कृतं
तेप्राशने हितं। मासि मासि प्रकर्तव्यं यावद्वत्सरावधि। व्रतमेवं येन राज्ञा विना अब्दमेकं समाचरेत्। महाकविर्भवेत्सोपि भुवि वाचस्पतिर्यथा। सकृद्राम·
कृत्वा तिशास्त्राणि वादिनां मूर्ध्नि तिष्ठति। रक्षोविनायकास्तस्य न हिंसंति कदाचन। स्कंदग्रहा महाघोरास्तथापस्मारदुर्ग्रहाः। न हिंसंति महासेन १९५

195A

व्रतमस्य प्रभावतः। इदं व्रतोत्तमं श्रेष्ठं कर्त्तव्यं भूतिवर्द्धनं। षण्मुखं पार्वतीपुत्रं स्कंदं गुहकुमारकं। कार्त्तिकेयं तथा बालं तथा च क्रौंचसूदनं। तारकाराति संज्ञं च
तथा पंचकृत्तिकासुतं। वैशाखं च विशाखं च मासि मासि प्रपूजयेत्। तस्य स्वर्यकलापुत्रं शशिनाम सद्धिभूषितं। क्रमेणामंत्रबोद्ध्या द्वादशभ्यो शिखिध्वज। इ
ति चैत्रशुक्लषष्ठ्यामारभ्य कुमारव्रतं। अथ पुत्रकामाषष्ठीव्रतं। स्कंदपुराणे शिववाक्यं। वैशाखमासादारभ्य पंचम्यामुपोषितः। भक्त्या संपूजयेत्षष्ठ्यां संवत्सर
मतंद्रितः। पुत्रार्थी प्राप्नुयात्पुत्रान्धनकामो धनी भवेत्। स्वर्गार्थी प्राप्नुयात्स्वर्गं त्वयि तुष्टे यमात्मज। मोक्षेशात्तमदीये न ये स्तोष्यंति तत्र प्रभो लोककृद्
ये पितेकामा व्याप्स्यंति मनसः प्रियान्। कुमारश्च तथा स्कंदो विशाखश्च गुहस्तथा। चंद्रिकाभा विनिर्दिष्टो भगवान्क्रौंचसूदनः। तत्र मम पूजनैः षष्ठ्यां पुत्रकामा
मोत्सवी प्सितानां बालकानां गृहे श्रेयो नरः प्राप्नोत्यसंशयं। इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं पुत्रप्राप्तिव्रतं॥ आषाढशुक्लषष्ठी स्कंदषष्ठी। सा पंचमीयुता कार्या।
तस्यां ष्टमीस्कंदषष्ठी तिथ्यर्वोदाहृतपाप्रवचनात्। तत्र पंचम्यामुपोष्य षष्ठ्यां स्कंदं प्रपूजयेत्। तदुक्तं वाराहपुराणे। आषाढशुक्लषष्ठीदुतिथिः कौमा
रिका स्मृता। कुमारमर्चयेत्तत्र पूर्वं त्वोपोष्य वैदिने इति। भाद्रशुक्लषष्ठी स्कंदषष्ठी सा सप्तमीयुते ति दिवोदासः इति निर्णयसिंधौ। अत्र स्नानादिकृत
मक्षयं भवति। तदुक्तं भविष्योत्तरे। येपि भाद्रपदे मासि षष्ठी स्यात्सर्वतः र्षभ। इयं पापहरा पुण्या शिवा शांता शुभा च या। स्नानदानादिकं सर्वमस्यामक्षयमु

जयकल्प०
१९६
196

च्यते। योस्नांपश्यतिगांगेयंदक्षिणापथवासिनं। ब्रह्महत्यादिपापैस्तु मुच्यते नात्र संशयः। अत्र भास्करपूजनादिकमप्युक्तं तत्रैव। शुक्ले भाद्रपदे षष्ठ्यां स्ना
नं भास्करपूजनं। प्राशनं पंचगव्यस्य अश्वमेधफलप्रदमिति॥ ॥इति भाद्रशुक्लषष्ठी॥ अथ भाद्रपदकृष्णषष्ठी भौमवासरेण रोहिणीनक्षत्रेण व्यती
पातयोगेन च युक्ता कपिलाषष्ठीत्युच्यत इत्युक्तो निर्णयामृते। तत्र व्रतोपवासादिभिः भास्करं पूजयित्वा ब्राह्मणाय कपिलां दद्यात्। तदुक्तं वराहपुरा
णे नभस्य कृष्णपक्षे या रोहिणीपातभूसुतैः। युक्ता षष्ठी पुराणज्ञैः कपिला परिकीर्तिता॥ व्रतोपवासनियमैर्भास्करं तत्र पूजयेत्। कपिलां च द्वि
जाग्र्याय दत्वा क्रतुफलं लभेदिति। पुराणसमुच्चये विशेष उक्तः। भाद्रे मासि सिते पक्षे भानौ चैव करे स्थिते। पाते कुजे च रोहिण्यां सा षष्ठी कपिला
भवेत्। अत्र भाद्रकृष्णषष्ठी अमांतचांद्रमासाभिप्रायेणोक्तेति निर्णयामृते। हेमाद्रौ च। अतश्चापरपक्षे कपिलाषष्ठी भवति। अत्र भाद्रपदमास
कृष्णपक्षषष्ठ्यां रोहिणीनक्षत्रभौमवासरव्यतीपातहस्तार्कीनां तु संयोगे नैव प्राशस्त्यं। न केवलं षष्ठ्यादीनां संयोगे तु चतुर्णां तु निर्दिष्टा पर
मेष्ठिनेति उक्तत्वात् सूर्ये हस्ते स्थिते तत्र समति संभवे फलातिशयप्रदा। अतश्चेयं षष्ठी पूर्वदिने वा परदिने वा यत्रैव योगचतुष्टयवती संभवति सैव ग्राह्य·
व ग्राह्या। अत्र देवदारुहिङ्ग्वाणीसंपेषच्छीरेण आलोड्य तेन कल्केन सर्वांगानि विलिप्य आपस्त्वमसि देवेशेति वक्ष्यमाणमंत्रेण स्नात्वा पंचगव्येन च १९६

196A

स्नात्वा पंचपल्लवैर्मार्जयेत्। ततश्चंदनोदकपूरितं कुंभं रक्तवस्त्रद्वयोपेतं संस्थाप्य तदुपरि ताम्रपात्रे गौर्याः(थं संस्थाप्य तत्र सौवर्णीं सूर्यप्रतिमां स्लयु
क्तां सकपिलां षोडशोपचारैः संपूज्य ब्राह्मणाय दिव्यमूर्त्तिं जगच्चक्षुरिति वक्ष्यमाणमंत्रेण दद्यात्। इति कपिलाषष्ठीकृत्यं। इयमेव चंद्रषष्ठी सा चं
द्रोदयव्यापिनी ग्राह्या। उभयतः तथात्वे पूर्वा। तदुक्तं भविष्ये तद्वद्भाद्रपदे मासि षष्ठ्यां पक्षे सितेतरे। चंद्रषष्ठीव्रतं कुर्यात्सर्वदेवैः प्रशस्यते। चंद्रोदये यथा
षष्ठी पूर्वा हेत्वापरेहनि। चंद्रषष्ठ्यासिते पक्षे सैवापोष्या प्रयत्नतः इति। इयमेव षष्ठी हलषष्ठी। सा सप्तमी युतेति दिवोदासः इति निर्णयसिंधौ। इयमे
व तत्तु रुपकल्पादिः। अथ कपिलषष्ठीकथा। विक्रांत उवाच। रूपसंपदमारोग्यं स्वर्गवासं च पुष्कलं। प्राप्नुवंति नरा येन नियमं तं वदस्व मे। अगस्त्य उवाच।
साधु साधु महाप्राज्ञ यत्पृष्टोहं त्वयानघ। तत्सर्वं कथयिष्यामि ततः श्रेयो भविष्यति। शृणु पार्थिव वक्ष्यामि स्वर्गमोक्षप्रदं नृणां। पद्मयुग्मं पुरा राजन् ब्र
ह्मविष्ण्विंद्रदेवैः। असुराणां च सर्वेषां राक्षसानां तथैव च। शंकरेण तथा चैव षण्मुखायनिवेदितं। षण्मुखेन मया ख्यातं महापातकनाशनं। पश्चात्त्वा
ब्रह्महा गोघ्नः सुरापो गुरुतल्पगः। आगारदाही गरदः सर्वपापरतोपि वा। मुच्यते सर्वपापेभ्यः स्वर्गलोकं च गच्छति। पद्मपुराणं पवित्रं च नृणां मङ्गु
तनाशनं उपकाराय लोकानां तथा तव नृपोत्तम। अस्मिन्नृप महापुराणे षष्ठीमाहात्म्यमुत्तमं। प्रौष्ठपदासिते पक्षे षष्ठी भौमेन संयुता। व्यतीपाते नरोहि

जपकल्प° १९७ 197

गणांसाषष्ठीकपिलाहृता। यो ष्टपदो भाद्रपदः स चात्र दर्शितो वेदितमः। तत्रैवरोहिणीयोगसंभवात्। द्वितीयाद्धमहापुण्यपाडुर्लभा ब्रतिनां कवित। षष्ठीसंव
त्सरस्यांते सा पुनर्नक्षत्रेन संयुता। वैचवैशाखयोर्मध्ये असितेपक्षेशुभोदया। वैशाखेपि वराजेंद्र द्वारवत्यां परास्मृता। तस्यां वै वृजनंदनं तंपाति किंचित्यतिपादितं।
तस्याः सर्वस्यपुण्यस्यां व्यावक्तुं न शक्यते। यस्मिन्कालेभवेदेतैर्गुणौः षष्ठीयुतातदा। पंचमासे कमक्तं च कुर्यात्तत्र विचक्षणाः। षष्ठ्यां प्रातः समुत्थाय कृत
होदंतधावनं॥ जलस्थांजलिं कृत्वा इमं मंत्रमुदीरयेत्। निराहारो घृदेवेशलक्ष्मंकृत्वास्वरपापराः। पूजयिष्याम्यहं भक्त्या शरणं भव भास्कर। अ
र्घं दत्त्वेति संकल्पं संकल्प्य तस्यविनिर्गतः। स्नानं कृत्वा प्रयत्नेन नद्यां तीर्थे पवा जले तडागे दीर्घिकायां वा गृहे वा नियतात्मवान्। देवदारुतथोसीरं कुं
कुमेलामनःशिला। पत्रकंपद्मकं पष्टीमधुगंधेन पेषयेत्। क्षीरेणालोड्य कल्केन स्नानं कुर्यात्समंत्रकं। आपस्त्वमसि देवेश ज्योतिषांपतिरेवच॥ पा
पंनाशयमेदेवबाङ्मनःकायकर्मजं। पंचगव्यं ततः स्नानः पंचभंगैस्तु माजयेत्। पंचभंगैः पंचपल्लवैः। आनयेन्मृत्तिकां शुद्धां स्नानार्थं तु प्रयत्नतः। मृत्ति
के त्वं मया ताभि काश्यपेनाभिमंत्रिता। पवित्रं कुरु मां नित्यं सर्वपापात्समुद्धर। मंत्रेणानेन वरुणां पूजयेद्बुद्धिमान्नरः। पाशायहस्तवरुणाय सर्वेवारीश्वरा नमः
नमो॥ अर्घाहंमा पर्यामित्वाश्शृते कुरु सुरेश्वर। आदित्यो भास्करो भानू रविः सूर्यो दिवाकरः। प्रभाकरो मितो वीरो देवः सर्वेश्वरो हरिः। गोमयेनोपलि १९७

197A

मायांस्थ स्थांयैडुं कुमे व्रतु। मंडलं सर्वतोभद्रमालिखेद्बुद्धिमान्नरः। तन्मध्ये लिखेत्पद्ममष्टपत्रं सकर्णिकं। पूर्वपत्रे न्यसेत्सूर्यं माग्नेये तपनं न्यसेत्। दक्षि
णारीतसं याम्ये नैर्ऋत्ये न्यसेद्रविं। आदित्यं वारुणे पत्रे वायव्ये च दिवाकरं। सौम्ये प्रभाकरं तत्र सहस्रमीशानपत्रके। तीव्ररश्मिं चरं देवं ब्रह्माणं
चैव विन्यसेत्। आधाररूपिणं देवं मध्ये चैव रुणं न्यसेत्। सहस्ररश्मिसंयुक्तं स्थूलं गुणान्वितं। सर्वांगं सर्वरूपं च मध्ये भास्करमेव च। सप्ताश्वरथ
मारूढं पद्महस्तं दिवाकरं। अक्षसूत्रधनुःपाणिं कुंडलैर्मुकुटेन च॥ लेखनीं नाविधैर्युक्तं सौवर्णं तत्र कारयेत्। शक्तितस्तु पलाद्र्ध्वं तदर्द्धं कर्षतो
पि वा। सौवर्णमरुणांशुपीड्येकं वै वतथा रथं। सप्ताश्वैर्भूषितं कृत्वा रथं तमाग्रतः स्थितं। अरुणं विनतापुत्रं गृहीताश्वमरुकं। एवं रूपं रथं कृ
त्वा पश्चात्पापरि विन्यसेत्। तस्योपरि न्यसेद्देवं रक्तवस्त्रविभूषितं। रक्तचंदनमाल्यादिमंडितं चातिशोभितं। अग्रतः सारथिं कृत्वा पूजयेत्करुणान्वितः।
रक्तपुष्पैः सुगंधैश्च तथान्यैरपि शक्तितः। ॐ विनतातनयो देवः कर्मसाक्षी तमोनुदः। सप्ताश्वः सप्तरज्जुश्च अरुणो मे प्रसीदतु। मंत्रेणानेन
संपूज्य सारथिं तदनंतरं। देवस्य चासनं कल्प्यमक्तादिकपंचकं। प्रभूतं विमलं सारमाराध्य परमं शुभं॥ दीप्तादिशक्तिभिश्चैव ततो भानुं प्रपूज
येत्। दीप्ता सूक्ष्मा तथा जया भद्रा विभूति विमला नघा। अमोघा वैद्युता चेति नवमी सर्वतोमुखी। अपवित्रः पवित्रो वा सर्वावस्थां गतोपि वा। यः स्म

जयक ल्प॰ रेखास्तं हे वंस वा ह्याभ्यंतरः शुचिः॥ शिखायां भास्करं न्यस्य ललाटे सूर्य मेव च॥ चक्षुर्मध्ये न्यसेज्ज्ञानं मुखे नत्वरविं न्यसेत्॥ कंठे न्यसेज्ज्ञानुमंतं पद्मगर्भे दिहस्तयो
१९८ ः॥ तिमिरक्षयकृद्देवं स्तनयो रविं न्यसेत्॥ जान्वेर्दोर्मिथं ताभ्यां कुक्षौ मातुं तथा न्यसेत्॥ उग्ररूपं गुह्य देशे तेजोरूपं द्विजं घ्राणोः॥ पादयोः सर्वरूपं
198 तु सूक्ष्मं स्थूलगुणान्वितं॥ एवं यथोक्तं विन्यस्य पात्रं गृह्य ततोर्चयेत्॰ वरवीरार्कं कुसुमैः रक्तचंदनचंपकैः॥ शुभैः सुगंधैर्धूपैश्च कुंकुमैः हृपशो
भितं॥ मार्जमान्तुमादिसंभास्करं तपनं रविं॥ हंसं दिवाकरं वेत्ति पादतो मुकुटावधि॥ पादौ जंघे तथा जानु हृदयं स्कंदांतथा॥ नाभिर्वक्षस्थलं शी
र्षं मेते घ्राणोष्ठे पूजयेत्॥ आनये दर्घ्यपात्रं तं ज्ञोपं वातास्त्र मेव वा॥ अर्घ्यार्थं दैवतं पात्रस्थं हृदके न प्रपूजयेत्॥ पूजये त्तत्र भागादि देवतास्ताः समाहि
तः॥ दिनेदेवतास्ततः स्वागंधपुष्पानुलेपनैः॥ पात्रे तोयं समादाय सपुष्पफलचंदनं॥ जानुभ्यामवनिं गत्वा सूर्याया र्घ्यं निवेदयेत्॥ वेदगर्भं नमस्तुभ्यं
देवगर्भ नमोस्तुते॥ अयं वक्त्रमूर्तये तुभ्यमर्घ्यं गृहाण नमोस्तु ते॥ ब्रह्मरूपि विरूपेश चतुर्वक्त्र सनातन॥ सृष्टि स्थिति संस्थिता यग्रहाणार्घ्यं नमोस्तु
ते विष्णुरूपधरो देवः पीतवस्त्र चतुर्भुजः॥ प्रभवः सर्व लोकानामर्घ्यं गृहाण नमोस्तुते॥ रुद्ररूपिणं देवं भगवंतं त्रिशूलिनं॥ यो हहे ब्रह्मत्रिलोकं वै अ राम.
र्घ्यं गृहाण नमोस्तुते॥ उदयं तमहद्भूतं तेजोराशि समुद्भवं॥ तिमिरक्षयकृद्देवं अर्घ्यं गृहाण नमोस्तुते॥ मंत्र पूतं तं जडा रोगशं नगतिं व्याधिविनाशनं॥ सप्त १९८

198A मिश्रैर्वजि स्वामिरर्घ्यंग्रहाण नमोस्तुते॥ त्वं ब्रह्मा त्वं च विष्णुश्च रुद्रश्च त्वं प्रजापतिः। त्वमेव सर्वभूतात्मा अर्घ्यं गृहाण नमोस्तु ते। कालात्मा सर्वभूता
त्मा वेदात्मा सर्वतोमुखः। जन्ममृत्युजराशोकसंसारभयनाशनः। दारिद्र्यव्यसनध्वंसी श्रीमान्देवो दिवाकरः। स्तुवर्ण स्फाटिकोमानुः स्वर्गा
रोजा दिवाकरः। हरिदश्वोंशुमालीव अर्घ्यं गृहाण नमोस्तु ते वत्सु र्भिर्ऋग्भिः संस्थाम यज्ञभिः परिगीयते। साम ध्वनिस्तु पोयस्ते अर्घ्यं गृहाण नमोस्तु ते
। अथ गंधं च पुष्पं च तत्र या धूपं प्रदीपकं। नैवेद्यं च यथा शक्त्या प्रार्थयेत्सूर्यदेवतां। अग्निमीलेनमस्तुभ्यं नमस्ते जातवेद से। इषे त्वैव नमस्तुभ्यं म
ये वैव नमो नमः॥ शंन्नो देवीनमस्तुभ्यं जगज्जन्मन नमो नमः। आत्मरूपिन्नमस्तुभ्यं विश्वरूपे नमो नमः। त्वं ब्रह्मा त्वं च वै विष्णुस्त्वं धाता त्वं हुताशनः। मु
क्तिकाममभीष्टप्राप्त्यै प्रार्थयामि सुरेश्वर। विश्वतश्चक्षुरा ख्यातो विश्वतश्चरणानन्नः। विश्वात्मा सर्वतो देवः प्रार्थयामि सुरेश्वर। इति मंत्रं समुच्चार्य नमः कु
र्वीत भास्करं। सवत्सं तिलपात्राणि यान्ती येन विमुञ्जेन्मुखं। मंत्रस्तु। सं वर्चसा पयसा सं तनूभिरगन्महि मनसा सं ॰ शिवेन। त्वष्टा नो अत्र विदधात्तु रायो नु मा
र्ष्टु तन्वो यद्विलिष्टं। हंसः शुचिषद्दिव्य चा सूर्य सेवावलोकनं। उदुत्यं चित्रमित्येतत्स्तकं द्वे वा प्रत्तो जपेत्। प्रशस्ते वै वकोणो च फलकं वैन्न कारयेत्। फले
: पुष्पे रक्तोमधे मक्ष्यैर्नानाविधै रपि। शयातं त्वं च देवस्य शुभे देशे प्रकल्पयेत्। षट्वानं षड्भुजं देवं रौप्यं चैव महाप्रभुं। पुरुषं सहस्र मंत्रकारयेद्बेवबु

ज॰यु॰
१९९
199

द्विमान्।वह्निपुत्रेमेन संछन्नं लवणोपरि विन्यसेत्।अनेनैव तु मंत्रेण स्नानमर्चार्व्वनं ततः।नमस्ते क्रोधरूपाय पयवर्द्धहस्ताय जिघांसवे।जिघांसुकामे तां दृष्ट्वा तु दु-
ष्टः सर्वदेवताः।त्वया प्राप्तं मे हृष्टं चंडमात्मकरं द्रुमम।अतस्त्वां पूजयिष्यामि अर्घं गृह्ण नमोस्तु ते।क्षपयित्वा तु तां रात्रिं गीतवादित्रनिःस्वनैः।त
तस्त्वभ्युदिते सूर्ये होमं कुर्यात्स्वशक्तितः।पूजयेत्तत्र शक्त्या च देवान्स्वविधिवद्गुरुम्।होमोर्कसमिद्भिश्च घृतमिश्रैस्तिलैस्तथा।सं सिद्धं चरुकं चैव
घृतं च जुहुयाद्द्विजः।आज्यस्मेनेति मंत्रेण शतमष्टोत्तरं क्रमात्॥होमो व्याहृतिभिर्वापि स्विष्टकृत्तदनंतरं।गां कपिलां पूजयेद्देवीं सवत्सां पापना-
शिनीं।वह्निपुत्रं मां सघंटां च स्रग्दाम्नीं गावि भूषितां।स्वर्णशृंगीं रौप्यखुरां कांस्यदोहनकान्वितां।मंत्रेणानेन तां दद्यात्तत्र ब्राह्मणाय वै शक्तितः।क-
पिले सर्वदेवानां पूजनीयासि रोहिणी।सर्वतीर्थमयी यस्मादतः शांतिं प्रयच्छ मे।या लक्ष्मीः सर्वदेवानां या च देवेषु संस्थिता।धेनुरूपेण सा देवी मम शां-
तिं प्रयच्छतु।देहस्था या च रुद्राणी शंकरस्य वया प्रिया।धेनुरूपेण सा देवी मम पापं व्यपोहतु।विष्णोर्वक्षसि या लक्ष्मीः स्वाहा या च विभावसोः।
चन्द्रार्कानलशक्तिर्या धेनुरूपास्तु सा श्रिये।चतुर्मुखस्य या लक्ष्मीर्या लक्ष्मीर्धनदस्य च।लक्ष्मीर्या लोकपालानां सा धेनुर्वरदास्तु मे।स्वधा त्वं पि- राम॰
तृमुख्यानां स्वाहा यज्ञभुजामपि।वषड्याघोव्यते लोके सा धेनुस्तुष्टिदास्तु मे।गावो मे चाग्रतः संतु गावो मे संतु पृष्ठतः।गावो मे हृदये संतु १९९

199A

गवांमध्ये वसाम्यहं ।गोपूजनमंत्रः ।। गावः स्पृष्टा नमस्कृत्य यो वै कुर्यात्प्रदक्षिणां । सप्रदक्षिणीकृता तेन सप्तद्वीपा वसुंधरा ।। नमस्ते कपिले देवि सर्वपापप्र
णाशिनि संसारार्णवमग्नां गोमातस्त्रातुमर्हसि ।गोदाननमंत्रः ।हिरण्यगर्भगर्भस्थं हेमबीजं विभावसोः ।अनंतपुण्यफलदमतः शांतिं प्रयच्छ
मे ।रक्तवस्त्रयुगं यस्मादादित्यस्य च वल्लभं ।प्रदानात्तस्य मे सूर्य अतः शांतिं प्रयच्छतु ।हवर्णी वस्त्रयुग्मं च परिधानं स्वकायते ।एतैः प्रकारैः संपू
ज्यं दद्याद्वै द्विजातये ।भानुं सदक्षिणां दद्यान्मंत्रेणानेन यत्नतः ।भास्करो विविधितो नानाद्यस्थो भास्करः स्वयं भास्करस्य प्रदाता च तेन न वै भास्करो मम
माद्दाननमंत्रः ।भास्करः प्रतिगृह्णाति भास्करो वै ददाति च ।।भास्कर तारको भयं भास्कराय नमो नमः ।प्रतिग्रहमंत्रः ।।ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चात्ताय
सेन गुडेन वा ।शक्त्या च दक्षिणां दद्यात्तेभ्यश्चैव विशेषतः ।अल्पवित्तोपि यः कश्चित्सोपि कुर्यादिमं विधिं ।आत्मशक्त्यनुसारेण सोपि तत्फल
माप्नुयात् ।आचार्याय ततो भक्त्या सर्वपापौघविनिःक्षिपेत् ।गोक्षहिरण्यवासांसि स्त्री ह्यो वुगं तिलाः एतत्सर्वं प्रदत्वा च कपिलां प्रार्थयेत्ततः ।कपि
ले पुण्यकर्मासि निष्पापे पुण्यकर्मिणी ।मासमुद्धर दीनं च दत्तो स्वभपंकुरु ।दिवि वा दिव्यं शब्दैश्च सेव्यसे कपिले सदा ।तथा विद्याधराः सिद्धा भूत
नागगणाग्रहाः ।कपिला रोमसंख्याता नास्त्र देवाः प्रतिष्ठिताः ।पुष्पवृष्टिं प्रमुंचंति निस्समाकाशमास्थिताः ।ब्रह्मणोत्पादिता देवी अग्निकुंडात्स्वप्र

जय०
२००
200

मानमस्ते कपिले पुराणे सर्वदेवैर्नमस्कृते। जयानित्यमहासत्वे सर्वतीर्थादिमंगले। दातारं स्वजनोपेतं ब्रह्मलोकं नयाम्युवै। ततः प्रदक्षिणां कृत्वा नत्वा ब्राह्मणा
पुंगवान्। आशीर्वादान्वदेयुस्ते पुत्रपौत्रधनागमान्। आरोग्यं रूपसौभाग्यं सर्वदुःखविवर्जितः। अंते गोलोकमासाद्य चिरायुः सुखवान्भवेत्। य
द्यास्वर्गोत्पतति राजा भवति धार्मिकः। ससद्वीपवतीं भुंक्ते भुक्त्वा राज्यमकंटकं। अहो व्रतमिदं पुराणं सर्वपापप्रणाशनं। अतः परं प्रवक्ष्यामि दानस्य फ
लमुत्तमं। महादेवमयेप्रावेसद्वृत्ते वाह्यश्वमेधं भवेत्। व्रतं सर्वव्रतश्रेष्ठमिदं समग्रं महाफलं। तारयिष्यति दातारं नूनमक्षयमव्ययं। एवं देवगणाः सर्वे भूत
संघातहर्षिताः। आकाशस्थाः प्रनृत्यंति पुराणेस्मिन्दिवमागमे॥ पात्रभूताय ऋषये श्रोत्रियाय कुटुंबिने। एवं यः कपिलां दद्याद्विधिदृष्टेन कर्मणा। सया
ति परमं स्थानं यावन्नच्यवते पुनः। त्वां देवमासस्तवंडेत्वविशेषः। उपलिप्ते शुभे देशे पुष्पाक्षतविभूषिते। स्थापयेद्ब्राणं कुंभं चंदनोदकपूरितं। पंचरत्नसमायु
क्तं हेमपुष्पाक्षतान्वितं। रक्तवस्त्रयुगाच्छन्नं ताम्रपात्रेण संयुतं। रथोरौ कूर्पलसौवर्णं कृतं चक्रः सुविचित्रतः। सौवर्णं फलसंयुक्तं सुकृतं निसृत्यं सकारयेत्। कुं
भस्योपरि संस्थाप्य गंधपुष्पैस्तु पूजयेत्। आदित्यं पूजयेद्देवं नामभिः सौर्यपोदितैः। आदित्यभास्कर रवे भानो सूर्य दिवाकर। प्रभाकर नमस्तुभ्यं संसारान्मां राम०
समुद्धर। भुक्तिमुक्तिप्रदो यस्मात्तस्माच्छांतिं प्रयच्छ मे॥ प्रार्थनामंत्रः। नमो नमस्ते वरद ऋक्सामयजुषांपते। नमोस्तु विश्वरूपाय विश्वधाम्ने नमोस्तु ते॥ २ २००

200A

वं सुंमुखं त्रिविष्टवं तद्देवदेवं दिवाकरं ॥ पूजयेत्कपिलां धेनुं वस्त्रमाल्यानुलेपनैः ॥ दानमंत्रः ॥ दिव्यमूर्त्तिर्जगच्चक्षुर्द्वादशात्मा दिवाकरः ॥ कपिलासहितो देवो म
ममुक्तिं प्रयच्छतु ॥ तस्मात्त्वं कपिले पुण्या सर्वलोकस्य पावनी ॥ प्रदत्ता सह सूर्येण मम मुक्तिप्रदा भव ॥ इति स्कंदपुराणोक्तं कपिलाषष्ठीव्रतं ॥ इति भाद्रपद
षष्ठी ॥ आश्विनशुक्लपंचम्यां स्नापितायां देव्याः सप्तम्यां पूजायां षष्ठ्यां ज्येष्ठानक्षत्रयुक्तायां मसंभवे केवलायां बिल्ववृक्षे निमंत्रणं कार्यमित्युक्तं प्रा
क् ॥ इत्याश्विनषष्ठी ॥ अथ कार्त्तिकषष्ठी ॥ कार्तिकस्य शुक्लषष्ठ्यां भौमवासरयुक्तायां वह्निं संपूज्य वह्निमहोत्सवं कुर्यात ॥ तदुक्तं मत्स्यपुराणे ॥ वृश्चिका
र्के शुक्लषष्ठी भौमवारे समुपस्थिता ॥ महाषष्ठीति सा प्रोक्ता सर्वपापहरा तिथिः ॥ तस्यां संपूजितो वह्निः पूर्वैत्रोपोषवैद्दिने ॥ षष्ठ्यां वह्निं समभ्यर्च्य कुर्याद्व
ह्निमहोत्सवं ॥ वृश्चिकार्के कार्तिके मासीति कालादर्शे ॥ सर्वासु षष्ठीषु विशेषतः कार्त्तिकशुक्लषष्ठ्यां तु विशेषो भविष्योत्तरे ॥ षष्ठ्यां फलाशनो राजन्विशेषा
त्कार्तिके नृप ॥ राज्यच्युतो विशेषेण स्वराज्यं लभते चिरात् ॥ हत्वा षष्ठ्यां कार्त्तिके पापस्थितान्वै दानवान्सुराः ॥ दक्षाद्यतो हकैः सुषे मंत्रेणानेन संस्तुवंत ॥ स
मर्षिदारज स्कंद सेनाधिप महाबल ॥ रुद्रोमाग्निज षड्वक्त्र गंगागर्भ नमोस्तु ते ॥ प्रीयतां देवसेनानीः संपादयतु हृद्गतं ॥ हत्वा विप्राय वामान्नं पश्चात्स्व
यमपि वर्त्तते ॥ ये श्राद्धं कुर्वते तस्मै राज्यं भूमिं च ताद्भाजनमिति ॥ अब्दपर्यंतं षष्ठीषु राजन्तस्कंदं संपूज्य विप्राय दद्यादिति हिमाद्रौ वोद्धासः ॥ इति कार्त्तिकषष्ठी ॥

ज.प.
२०१
201

अथ मार्गशीर्षशुक्लषष्ठी स्कंदषष्ठी। सा च पूर्वविद्धा ग्राह्येति पूर्वमेवोक्तं। इयं चंपाषष्ठीति वाख्याता। तत्र स्कंदः तारकं हतवान्। अत्र तत्स्कंददर्शनं स्नानदानादि
कृतमक्षयं भवति। तदुक्तं भविष्योत्तरे। येयं मार्गशिरे मासि षष्ठी भरतसत्तम। पुण्या पापहरा धन्या शिवा शांता गुहप्रिया। निहत्य तारकं षष्ठ्यां गुहस्तारकरा
जतेजसा तारराजते न दीप्तिता कार्त्तिकेयस्य सा तिथिः। स्नानदानादिकं कर्म तस्यामक्षयमुच्यत इति। अस्यामेव षष्ठ्यां खंडेरायाख्यमल्लारिपूजाब्राह्मणभोज
नादि मल्लारिमाहात्म्ये उक्तं। दाक्षिणात्येषु चैतत्प्रसिद्धं।। नचोत्तरविद्धायां कार्या षष्ठ्यामुन्योरिति पुनम वाक्यात्। इयमेव योगविशेषेण चंपाभिधा। तदुक्तं
ब्रह्मांडपुराणे मल्लारिमाहात्म्ये। मार्गे भाद्रपदे शुक्ला षष्ठी वैधृतिसंयुता। रविवारेणसंयुक्ता सा चंपेतीह कीर्तितेति। विशाखाभौमयोगेन सा चंपेतीह
विश्रुतेति मदनाले। अस्यां विश्वेश्वरदर्शनमुक्तं तत्रैव। मार्गशीर्षे सिते पक्षे षष्ठ्यां वारेंशुमालिनः। शततारागते चंद्रे लिंगं स्याद् दृष्टिगोचरमिति। इयं
उक्तयोगयुक्ताऽपूर्वा परा वा कार्या। चंपाषष्ठी समप्रमाणं ते ति दिवोदासीय इति निर्णयसिंधौ। अथ चंपाषष्ठी कथा। स्कंद उवाच। पापुराअंवराजानं
धर्मपुत्रं युधिष्ठिरं। कदाचिद्दायर्योद्दष्टुं दुर्वासा मुनिसत्तमः। तं पप्रच्छ महातेजा धर्मपुत्रः कृतांजलिः। तद्वृत्तं श्रोतुमिच्छामि कथं च मुनिसत्तम। राम·
मातुर्वासा उवाच। शृणु राजन्महाभाग व्रतानामुत्तमं व्रतं। अस्तीहयव्रीरामात्रं सर्वकामांस्तु पूरयेत्। सर्वपापक्षयं कुर्याद्दारखंडितव्रतानापाय २०१

201A द्दिलभ्येतज्जीवद्भिर्हैवेनन्यपसन्तम॥षष्ठीभाद्रपदेशुक्ला वै ध्रुजेन समन्विता॥विशाखयामैभपोगेनसावं पेतीहविश्रुता॥देवासुरमनुष्याणां दुर्लभा षष्टि
हायनी॥ कृते त्रेतायां पं चैश द्वापनी द्वापरे पुनः। त्रेताविंशत्कलौ विंशद्वापिनी दुर्लभा ततः॥ आदौ कृतयुगे पूर्वं या नीराणि विश्वकर्मणा॥ तत्फलाद्वि
श्वकर्त्तृत्वं प्राजापत्यमवाप्नवान्। एतयुनाकार्त्तवीर्येण भुवि नारायणो नव॥ ईश्वरेणोमया साद्धे मितोरेतत्तलि भ्रमपा। यज्ञेनांविधिवत्कुर्यात्सो त्यंत्तं
फलमश्नुते। युधिष्ठिरउवाच। तद्विधिं श्रोतुमिच्छामि विस्तराद्वद तो मुने। केमंत्राः के च नियमाः स्नानं किं लक्षणाम वे ता। दुर्वासा उवाच। द्विदेवस्पर्क्ष
मौमे नैवेध्यजेन सम न्विता॥ नभस्येपासितां षष्ठीमासां प्रेतिनिगद्यते। द्विदेवस्पर्क्षे विशाखा। पंचम्यां नियमं कुर्यादुपवासमथव्रती। उपवासस्याशक्तु तं
नियममेकभक्तं कुर्याद्विस्त्तर्थः। वं पाषष्ठी व्रतं कुर्यात् यथोक्तवचनान्तराः। ततः प्रभाते विमले दंतधावनपूर्वकं॥ कृत्वाहमस्य व्रतं तस्य संकल्पं कुर्यात् तेन रः।
कृत्वेतिसकलां गोपे तं व्रतं समाधत्तेन मनसि निधार्य सर्थः। निराहारो घदेवे शंतव भक्त स्तत्परायणाः। पूजयिष्याम्यहं भक्त्या शरणं भव भास्कर। संकल्पमं
त्रः। ततः स्नानं प्रकुर्वीत नद्यादौ विमले जले। मृदमालभ्य मंत्रेणश्वतिलैः शुद्धेश्च मंत्रवित्। सावित्रः परमस्त्वं हि परं धाम जले मम। त्वत्तेजसा परिभ्रष्टं
पापं यातु सहस्रधा॥ प्रार्थनामंत्रः। आपस्त्वमसि देवेश ज्योतिषां पतिरेव च। पापं नाशय मे देव वाङ्मनःकर्मभिः कृतं। स्नानमंत्रः। ततः संतर्पयेद्देवा

जा॰प॰
२०२
202

न्नृषान्वितः गणानपि। ततश्चैत्यगृहं मौनी पाखंडालापवर्जितः। स्थंडिलं कारयेत्सुभ्रं चतुरस्रं सुशोभनं। स्थापयेद्द्वारतां कुंभं पंचरत्नसमन्वितं। रक्त
वस्त्रयुगच्छन्नं रक्तचंदनचर्चितं। तस्योपरि न्यसेत्पात्रं सौवर्णं ताम्रमेव वा। कुंकुमेन लिखेत्पद्मं द्वादशारं सकर्णिकं। तस्योपरि न्यसेत्सूर्यं सौवर्णं सत्था
रुणं। शक्त्या वा वित्तसारेण वित्तशाठ्यविवर्जितः। तमर्चयेद्गंधपुष्पैर्विधिमंत्रपुरस्सरं। पंचामृतेन स्नपनं कुर्याद्देवस्य संयतः। ततस्तु गंधतोयेन पू
र्णं पूजां समाचरेत्। गंधैर्नानाविधैर्दिव्यैः कर्पूरागरुकुंकुमैः। फलैस्सहतदंसंभूतैर्नैवेद्यैस्सुगंधिभिः। मंडपं कारयेत्तत्र पुष्पमालाविभूषितं। यथाशो
भं समकुर्वीत ध्वजश्चोपरि सर्वतः। ततस्तु पूजयेद्देवं भास्करं कमलोपरि। आदित्याय नमः। तपनाय नमः। रश्मये नमः। भानवे। भानुमते नमः। अर्यम्णो
। विश्वकर्माणे। अंशुमते। सहस्रांशवे। खनायकाय। सूराय। सूर्याय। खगाय नमः। एभिस्त्रयोदशभिर्नामभिः आदित्याय नमः इत्यनेन मध्ये
पूजनं। इतरैर्द्वादशभिः पूर्वादिदशक्रमेण पूजनं। जन्मांतरसहस्रेषु दुष्कृतं यन्मया कृतं तत्सर्वं नाशमायातु दिवाकर तवार्चनात्। प्रार्थनामं
त्रः। विनतातनयो देवः कर्मसाक्षी तमोनुदः। सप्ताश्वः सप्तरज्जुश्च अरुणो मे प्रसीदतु। अरुणपूजामंत्रः। ततः संपूजयेद्देवमग्नुं तत्तद्यथास्थितं राम०
। त्र्यष्टाक्षरेण मंत्रेण गंधपुष्पादिभिः क्रमात्। अष्टाक्षरोऽघृणिर्मंत्रः। कालात्मा सर्वभूतात्मा वेदात्मा विश्वतोमुखः। जन्ममृत्युजरारोगसंसारभयनाशनः २०२

202A

शनः । मूर्यो दयेज्ञघ्ये मंत्रः । ततः संपूजयेद्धेनुं गां सवत्सां गां पयस्विनीं । सवस्त्र कंठाभरणां सुघंटाभिरलंकृतां । ब्रह्मणो स्वादिते देवि सर्वपापविनाशिनि
। संसारार्णवमग्नानां गोमातस्त्राहि मां महेशि । रुद्ररूपा बहुरूपाश्च मातरो लोकमातरः । गावो मामुपसर्पन्तु सरितः सागरं यथा । या लक्ष्मीः सर्वदेवानां या
च देवेषु संस्थिता । धेनुरूपेण सा देवी मम पापं व्यपोहतु । या लक्ष्मीर्लोकपालानां या लक्ष्मीर्धनदस्य च । चंद्रार्कशक्रशक्तिर्या सा धेनुर्वरदास्तु मे
। धेनुपूजामंत्रः ॥ तिलहोमं ततः कुर्यात्ताविद्याष्टोत्तरं शतं । ततस्तां कलये द्धेनुं मकौमे प्रीयतामिति । आचार्याय ततो दद्याद्दाहिरण्यसरथाहरणासकुं
मवस्त्रालंकृतां वैपस्करणैः सह । ददामि माझं भूतवैपस्कर संयुतां । मनोभिलषितावाप्तिं करोतु मम भास्करः । दानमंत्रः । गृहाण त्वमिमां भास्कर रवे मन
तं विश्वतोमुखं । मनोभिलषितावाप्तिसु मयोः कर्तुमर्हसि । प्रतिग्रह मंत्रः । सर्वतीर्थमयीं धेनुं सर्वयज्ञमयीं शुभां । सर्वदानमयीं देवीं ब्राह्मणाय ददाम्य
हं गोदान मंत्रः । गृहाणामि सुरभीं देवीं सर्वयज्ञमयीं शुभां ॥ उभौ त्रुनीहि वरदे उभयोस्तारिका भव । धेनुप्रतिग्रह मंत्रः । ततस्तु भोजयेद्विप्रान् दद्याद्दशै
व सशक्तितः । दद्याच्च दक्षिणां तेभ्यः प्रणिपत्य विसर्जयेत् । अवैकल्यं व्रते तस्य शंसंतु द्विजसत्तमाः । अभिनंद्य तमाशीर्भिः परिरेभुरनिंदिताः । ततस्तु
स्वयमश्नीयाद्विजानां शेषमिष्टकं । सहपुत्रैः कलत्रैश्च स्वजनैर्बंधुजनैर्वृतः । एवं यः कुरुते वं पापमोक्षं तत्फलमश्नुते । प्रश्नणाव विधिः प्रोक्तः स्वप्रश्नणां

जय०
२०३
203

वगोचरः।सर्वैश्चैतद्व्रतं कार्यं स्वशक्त्या पांडुःस्वभीहमिः।प्रभुः प्रथमकल्पस्य योऽनुकल्पेन वर्त्तते विफलं तस्य तत्प्रसादनीशस्त्वानुकालिकः।पंचम्यां नि
यमं कुर्याद्दानायैव च नाद्भुती।षष्ठ्यां स्नानं प्रकुर्वीत संतर्प्य पितृदेवताः।अभ्येत्य स्वगृहं मौनी सूर्यं मनसि चिंतयेत्।स्थापयेदव्रणां कुंभं सप्तान्नं वत
चोपरि।तस्योपरि न्यसेत्ताम्रं यं पलेनैकेन निर्मितं।सौवर्णीं भक्तिसंयुक्तं वित्तसारं रथारूढां॥तमर्चयेज्जगन्नाथं गृहीतात्तांशुरोःस्वयं।षडक्षरेण
मंत्रेण गंधपुष्पानुसंभवं।ॐ नमः सूर्यायेति षडक्षरमंत्रः।संपूज्य विधिवद्देवं फलपुष्पादिकं च यत्।सूर्याय वेदयेत्सर्वं सूर्यो मे प्रियतामिति।त
तः प्रभाते विमले गत्वा गुरुगृहं व्रती।सर्वोपक रणैः सूर्यमाचार्याय निवेदयेत्।धान्यं पुष्पं फलं वस्त्रं रत्नं धेनादिकं च यत्।गवां कोटिसहस्रेण कु
रुक्षेत्रे कंपर्वणि।तत्पादानस्य राजेंद्र कलां नार्हंति षोडशीं।सर्वतीर्थप्रदानानि तथा मासापि षोडश।पचंम्यां तु लितान्यायैः चंपैकानतिरिच्यते।
आदित्यस्तपनः पूषा भानुमान्भानुरर्यमा।विश्वकर्मांशुमान्देवः सहस्रांशुः खनायकः।सूरः सूर्यः खगः पूज्यः पूर्वपत्रादिषु क्रमात्।देवइत्यं
शुभमन्तो विशेषणां।पंचमासि सादिनाङ्गुनर्भ्रंतविधिर्नहीनविषयः।इति स्कंदपुराणोक्तं चंपाषष्ठीव्रतं।माघशुक्लषष्ठ्यां भविष्योत्तरोक्तं मंदार राम०
षष्ठीव्रतं।श्रीकृष्ण उवाच।शृणु पार्थ प्रवक्ष्यामि सर्वपापप्रणाशनीं।सर्वकामप्रदां पुण्यां षष्ठीं मंदारसंज्ञितां।माघमासामलपक्षे तु पंचम्यां लघु २०३

203A

भुमरः।इंतकांथंततःकृत्वास्वपेद्भूमौजितेंद्रियः।सर्वभोगविहीनस्तुषष्ठीमुपवसेन्नरः।प्राप्यापूज्ञांद्विजश्रेष्ठान्मंदारंप्राशयेन्निशि।मंदारोराजार्की
ः।ततःप्रभातेउत्थायकृतस्नानःपुनर्द्विजान्।संपूज्यमंहतंकृत्वामंदारकुसुमाष्टकं।सौवर्णांपुरुषांतद्वत्पद्महस्तंसुशोभनं।पद्मंकृष्णतिलै
ःकृत्वाताम्रपात्रेदलाष्टकं।पूजममंदारकुसुमैर्भास्करायेतिपूर्वतः।नमस्कारेणतद्वत्सूर्यायेत्यानलेदले।दक्षिणेतद्वदर्काययज्ञेशायवनै
र्ऋते।पश्चिमेवसुधाम्नेतिवायव्येचंडभानवे।कृष्णायोत्तरतःपूज्यआनंदायेत्यतःपरं।कर्णिकायांचपुरुषंपूज्यसर्वात्मनाहरिं।शुक्लवस्त्रैःसमावेष्ट्यभक्ष्य
माल्यफलादिभिः।एवमभ्यर्च्यतत्सर्वंउपाध्यायेनिवेदयेत।भुंजीततैललवणवर्जितःप्राङ्मुखःक्षितौ।अनेनविधिनासर्वंसप्तम्यांमासिमासिवै।कुर्यात्तंव
त्सरंयावद्द्विजशाठ्यविवर्जितः।एतदेवव्रतांतेतुनिधायकलशोपरि।रविसुक्तेद्विजेन्द्रायदातव्यंभक्तिमिच्छता।रविसुक्तमितिसौवर्णारविसंयुतं।नमोमंदा
रनाथायमंदारभवनायच।त्वंरवेतारयस्वास्मानस्मात्संसारसागरात्।विधिनानेनयःकुर्यात्षष्ठीमंदारसंज्ञितां।विपाप्मासस्तुखीमर्त्योकल्पंतःस्वर्गेमहीपते।।
इमांममोहध्वदलध्वांतोद्धासनहीपिका।प्रगृह्यागच्छसंसारगर्त्तायांनपतत्वलेन्नरः।मंदारषष्ठीविख्यातामोक्षिताथैफलप्रदायःपठेच्छृणुयाद्वापिसोपि
पापैःप्रमुच्यते।षष्ठीमुपोष्यतिलपंकजकर्णिकायांसंपूज्यभास्करमहोस्तुरवक्षपुषैः।सुसंशोमंदारः।यथायामुतंतिपुरुषानहितत्करासाविज्ञोभहीराप

जय.
२०५
204

तिलद्याः फलमाप्नुवंति॥ इति भविष्योत्तरोक्तं मंदारषष्ठीव्रतं॥ अथ स्कंदपुराणोक्तं दारिद्र्यहरषष्ठीव्रतं। षष्ठी नाम तिथिः पूज्या सा मान्या देवतैरपि। एकभक्तेन नक्ते-
न तथैवायाचितेन च। उपवासेन दानेन तैलक्षारविवर्जितः। अयं च भगवान् देवो भास्करः स्वयमुद्युक्तिः। येन मे घृणा दृश्येत तत् ह्युक्तं कथयाम्यहं। गोपनीयं व्रतं दिव्य-
मिहलोकफलप्रदं॥ यस्मिन्कृते व्रते चैव दारिद्र्यं न भवेत्कुले। षष्ठीतिथिं समुद्दिश्य प्राश्य ग्रासस्य भोजनं॥ शालोदनं च पयसि कृत्वा शर्करया युतं। बहुलं घृतसंयु-
क्तं वर्षमेकं प्रदापयेत्॥ कुले तस्यैव ये जाता ये भविष्यंति मानवाः। अक्षयास्तेन महात्मानो व्रतेन पुण्यपावनाः। इह तस्यैव पश्यंति तद्दारिद्र्यं ध्रुवं गच्छति॥ इति दा-
रिद्र्यहरषष्ठीव्रतं। पक्षद्वयगता सुक्षर्वे मासषष्ठीषु तिथिषु पतितेन स्कंदं सम्यक् पूजयेत्। तदुक्तं षष्ठ्यां पूजा गुहस्यैवेति। अथ सिद्धविद्धादिकं। शुक्ले कृष्णे न प्र-
तिपत्षष्ठी स्यादिष्यति पल्लिर्णांयेऽक्तं भौमेनापि मिश्रा। भौमे षष्ठी तृतीया स्यादित्युक्तमेव। षष्ठी शनिवारे राविहद्धा। तदुक्तं। सौरे हस्तोत्तराषाढे रेवती चित्रया
सह। पंचमी चैव षष्ठी च अर्यम्णा सह वर्जितेति॥ षष्ठ्यां शनिवारे ताक्रकचाभिधो योगः। तदुक्तं रत्नमालायां तिथ्येश्वरा रसनवपंचसंख्यया त्रयोदश स्युर्मि-
लने कृते सति। स्मृतः सयोगः क्रकचाभिधानको विवर्जनीयः शुभकर्मसु ध्रुवमिति। अत्र दंतकाष्ठं तैलाभ्यंगस्नानं च निषिद्धं। यथा। दंतकाष्ठे कुलस्य राम.
च जातिनाशो यथाक्रमं। जायते षष्ठ्यमावास्याप्रतिपत्सु कृते सति। तथा च रत्नमालायां। षष्ठीषु तैलं पलमष्टमीषु क्षौरक्रियां चैव चतुर्दशीषु। स्त्रीसे- २०५

204A

वनं नष्टकुलास्तपुंसामायुःक्षयार्थसुनयो वदंति॥ अयं दंतकाष्ठादिनिषेधस्तात्कालिकतिथ्यामेव। तदुक्तं। स्नाने चाभ्यंजने चैव दंतधावनमैथुने। तिथिस्ता
त्कालिकी ज्ञेया पात्तथा मरणजन्मनोः। अत्र षष्ठी तैलमित्युक्तत्वात्तिलतैलमेव स्नाने निषिद्धं। न तु सर्वं तैलं। तदुक्तं स्मृतिमहार्णवे। यत्र तैलनिषेधः स्यात्तिलतैलं
निषिध्यते। अभ्यंगमात्रनिषेधेऽपि स्नानपादेरपीष्यते इति। पुष्पतैलं समस्तं सर्वं घात्र निषेधः। सार्षपं गंधतैलं च यत्तैलं पुष्पवासितं। अन्यद्रव्ययुतं तैलं न दुष्य
ति कदाचनेति स्मृतेश्च वचनात्। रविभौमदशमीनामप्यतमेकरस्यहे सिंहस्थिते षष्ठी उत्तमा भवति। पराः परेषामित्युक्तत्वात्। तथा कर्के मेषस्थे सूर्ये षष्ठी दग्धा भ
वति तत्र शुभकर्म न कार्यं। षष्ठ्यां पाश्चिमे योगिनीत्वात् सुमुख्या यात्रा न कार्या। इति सर्वषष्ठीनिर्णयः॥ श्रीमद्दिल्लीशमेनेत्यादि पादो न श्लोकद्वयं पूर्ववत्॥ अत्यु
ग्रं स्तुत्वकं शिवं समकरोत्तयुग्रायपरं सप्तमं॥ ॥इति श्रीदैवज्ञमहात्मजपौंडरीकयाजिरत्नाकरविरचिते जयसिंहकल्पद्रुमोद्योते षष्ठीनिर्णयस्तबकः सप्तमः समा
प्तः॥ अथ सप्तमीनिर्णयः॥ तत्रादौ सप्तमीध्यानं। तच्च वराहपुराणे माह यस्याः सप्तमीमतांतिक स्मपक्षे। नीलकुंतलकंचमाजदाख्यजेडुभूषिता। इभस्था
सप्तमी गौरी द्विभुजा च जपाविणीति। शुक्लपक्षे। सप्तमी तिथिरुपवासादिषु षष्ठीयुतैव ग्राह्या युग्मवाक्यात्॥ षष्ठ्या युक्ता सप्तमी चेत्कर्तव्या तात सर्वदा।
षष्ठी च सप्तमी यत्र तत्र संनिहितो हरिरिति मदनरत्ने पद्मवचनात्। षष्ठ्योक्ता हस्यपक्षा वासारुद्रे विद्धा तथाष्टमी। सप्तमीपरविद्धा च नोपोष्यं तिथिपंचकमि

त्रय० ग्निं दष्टुराणां च नवे परविद्धायाः सप्तम्या उपवासे निषेधात्। अत्र माधवः। पद्मपूर्वे पुरस्त्वमय पर्यंता षष्ठी परे ष्टात्तिथिक्षये। आस्तमयाद्दशीयगाष्टमी त्रिमुहूर्त्ता तद्धा
२०५ पूर्वविद्धाया अलाभाउत्तरविद्धायाश्च प्रतिषिद्धत्वात्कुत्रानुष्ठानमिति चेत्। निषेधमुल्लंघ्य पूर्वत्र विद्धायामिति क्रमः। यद्यप्यस्मिन्नर्थे वचनं नोपलभ्यते तथा
205 पि शेषविलोपस्यान्याय्यत्वादुत्तरविद्धायां गौणकालत्वेन सा कर्त्तव्येति। इति सप्तमीसामान्यनिर्णयः। अथ सप्तमीकृत्यानि चैत्रशुक्लसप्तम्यां दमनकादिभिः सू
र्यपूजा कर्त्तव्या। तदुक्तं निर्णयामृते देवीपुराणे चैत्रमासतिथिप्रक्रमे भास्करस्य तु सप्तम्यां पूजां दमनकादिभिः। कृत्वा प्राप्नोति भोगाढ्यान् विगतारिर्महा
शय इति। महातपा इत्यपि पाठः। अस्यामेव भविष्यत्पुराणोक्तमनोदनसप्तमीव्रतं हेमाद्रौ शुक्लपक्षे तु चैत्रे संस्थादि। अस्यां श्रीसूर्यमंडलव्यदक्षापायमे
नवा द्विजान्संतर्प्य तहे वस्त्रय मश्नीयाद्विज इत्यनोदनसप्तमीव्रतं। अस्यामेव भविष्यपुराणोक्तं नामसप्तमीव्रतं। तदुक्तं हेमाद्रौ। चैत्रात्प्रभृति कर्त्तव्या म
र्वघ नामसप्तमीत्यादि॥ अत्र चैत्रमासादारभ्य धाता अर्यमा। मित्रः वरुणः इंद्रः विवस्वान् पर्जन्यः पूषा। अंशुः। भगः। त्वष्टा। जिष्णुः। एतैर्नामभिः प्रतिमा
समं के के नना म्ने देवं क्रमेणा द्वादशादित्याः पूजनीयाः। इति नामसप्तमीव्रतं॥ अथास्यामेवारण्यं विष्णुधर्मोक्तं सूर्यव्रतं। मार्कंडेय उवाच। चैत्रशुक्लस राम०
पक्षे तु सप्तम्यां कृष्णपक्षस्य सुपोषितः। सप्तम्यामर्चनं कुर्याद्देवदेवस्य गोपतेः। बहिः स्नानं नरः कृत्वा गोमयेनोपलेपितं। लेपयेत्स्थंडिलं सम्यक् ततो गौरमृदा २०५

205A

रूपं तिव्राश्वपत्रं कमलं वर्णकैः शुभमालिखेत्। कर्णिकायां न्यसेत्तत्र देवदेवं विभावसुं। पूर्वपत्रे न्यसेद्देवौ द्वौ राजन्नृतुचारकौ॥ आग्नेये च न्यसेत्पत्रे गंधर्वौ ऋतुचारकौ
।दक्षिणे च न्यसेत्पत्रे तथैवाप्सरसां द्वयं। राक्षसौ द्वौ महाराज पत्रे नैर्ऋतिके न्यसेत्। कद्रवेयौ महानागौ पश्चिमे ऋतुचारकौ॥ वायव्ये यातुधानौ द्वौ त-
थैव न्यसेत्तम। उत्तरे व्रतपापघ्ने विन्यसेच्च ऋषिद्वयं। ऐशाने विन्यसेत्पत्रे ग्रहमेकं द्विजोत्तम। तेषां संपूजनं कार्यं गंधमाल्यानुलेपनैः। दीपधूपैः सनैवे-
द्यैः एथ क्षरयगारिं देमार वं संपूजनं कृत्वा सर्वेषां तदनंतरं। घृतेन होमं कुर्वीत सर्वेषामष्टशतेन तु। अन्येषां च तथाष्टाष्टाविंशेन जन्म। अन्येषां क-
मलविन्यस्तदेवानामष्टाविंशौ आहुती इति शेषः। नाम्नान्तथैव सर्वेषां एकैकं भोजयेद्द्विजं। शक्त्या च दक्षिणां देयात्तेषामेव यदुत्तम। एवं संवत्सरं कृत्वा
व्रतमेतन्नरोत्तम॥ पौराणिकाय विप्राय व्रतस्यांते प्रयत्नतः विधिवद्व्रतज्ञो दद्यात्सुवर्णगोयुग्मं मासर्वकामम दद्येत तत्र व्रतस्य तु कृते सर्वपंचत्वा व्रतेनानेन
नवीरेण सूर्यलोकमवाप्नुयात्। अथ द्वादशवर्षाणि करोत्येतन्महाव्रतं। भित्त्वार्कमंडलं राजन्विष्णोः सायुज्यतां व्रजेत्। एतद्व्रतं पापविनाशकारि
धन्यं यशस्यं रिपुनाशकारि॥ लोके ह्यमुष्मिंश्च परं च राजन्स्वर्गप्रदं मोक्षकरं तथैव॥ इति चैत्रशुक्लसप्तम्यां सूर्यव्रतं। अथास्यामेव सप्तम्यां वैशाखशु-
क्लसप्तम्यां वा कमलासप्तमीव्रतं। तदुक्तं पाद्मे। वसंतामलसप्तम्यां स्नातः सन्गौरसर्षपैः। तिलपात्रे तु सौवर्णं निधाय कमलं शुभं। वस्त्रयुग्मावृतं कृत्वा गं-

जय.
२०६
206

सवृषैरथार्चयेत्॥ नमस्तेस्य ब्रह्मरूपाय नमस्ते विश्वधारिणे॥ दिवाकर नमस्तुभ्यं प्रभाकर नमोस्तु ते इति संप्रार्थ्य॥ अस्तमये सोहं कुंभं सूर्येति प्राप दत्वा कपिलां वहंतो
पवासं कुर्यात्॥ ततः प्रातः द्विजान् संभोज्य मासं स्वयं भुंजीत एवं संवत्सरं कृत्वांते स्वर्णकमलान्वितं सूर्यं प्रतिशयनादि च दद्यात् सर्वसौख्यान्वितो भवतीति कमलस
प्तमीव्रतं॥ वैशाखशुक्लसप्तम्यां निंबसप्तमीव्रतं॥ भविष्योत्तरे तज्जीयासप्तमीवीरश्रेष्ठ गुणवगदत्तो मम॥ निंबपत्रैः समस्तापूजा पापघ्नी शोकनाशिनी॥ ॐ ख
खोल्काय नमः अनेन सूर्यपूजनं कुर्यात्॥ निंबपत्रभक्षणं च कुर्यात्॥ तदुक्तं हेमाद्रौ॥ वैशाखशुक्लपक्षस्य जितक्रोधो जितेंद्रियः॥ निंबपत्रं ततोश्नीयात्सप्त
म्यां मंत्रतो नृप॥ निंबपल्लव भद्रं ते सुभद्रं तेस्तु वै सदा॥ ममापि कुरु भद्रं वै प्राशनाद्रोगहा भवेति मंत्रः॥ इत्थं प्राश्य स्वपेद्भूमौ देवस्याग्रतो नृप॥ अष्ट
म्यां भानुं प्रपूज्य पितृन् ब्राह्मणान् संभोज्य स्वयं भुंजीतेति निंबसप्तमीव्रतं॥ अस्यामेव सप्तम्यां गंगोत्पत्तिः॥ तत्पूजा चोक्ता ब्राह्मे॥ वैशाखशुक्लसप्तम्यां जह्नुना जा
ह्नवी पुरा॥ क्रोधात्पीता पुनस्त्यक्ता कर्णरंध्रात्तु दक्षिणात्॥ तां तत्र पूजयेद्देवीं गंगां गगनमेखलामिति॥ गंगापूजनप्रकारस्तु दशहराप्रकरणे द्रष्टव्यः॥
अत्र पूर्वाह्णव्यापिनी ग्राह्या॥ दिनद्वये साम्ये न पूर्वाह्णगामिन्यां पूर्वा॥ साम्यासाम्ये तु निर्णयामृते निर्णयसिंधौ तु॥ शिष्टाचारान्मध्याह्नव्यापिनी ग्रा राम.
ह्या दिनद्वये तद्व्याप्तावव्याप्तौ वैकदेशव्याप्तौ वा पूर्वा॥ युग्मवाक्यात्॥ भट्टोजिदीक्षितग्रंथकृत्यरत्नावल्योरप्येवं॥ अस्यामेव सप्तम्यां पद्मपुराणोक्तं शर्करासप्त २०६

206A

मीव्रतं। पुलस्त्य उवाच। शर्करासप्तमीं वक्ष्ये सर्वकल्मषनाशिनीं। आयुरारोग्यमैश्वर्यं ययानंतं प्रजायते। माधवस्य सिते पक्षे सप्तम्यां श्रद्धयान्वितः। प्रातः स्नात्वा
तिलैः शुक्लैः शुक्लमाल्यानुलेपनैः। स्थंडिले पद्ममालिख्य कुंकुमेन सकर्णिकं। तस्मै नमः सवित्रेति धूपं नैवेद्यं निवेदयेत्। स्थापयेदन्नरां कुंभं शर्करापा
त्रसंयुतं। शुक्लवस्त्रेण संवेष्ट्य शुक्लमाल्यानुलेपनैः। सहिरण्यं यथाशक्त्या मंत्रेणानेन पूजयेत्॥ विश्वदेवमयो यस्माद्वेदवादीति पठ्यसे। तमेवामृत सर्व
स्त्वमतः पाहि सनातन। पंचगव्यं ततः पीत्वा स्वपेत्तत्पार्श्वतः क्षितौ। सौरसूक्तं जपंस्तिष्ठेत् पुराणश्रवणेन वा। अहोरात्रे गते पश्चादष्टम्यां कृतनित्यकः। तत्स
र्वं वेदविदुषे ब्राह्मणाय निवेदयेत्॥ भोजयेच्छक्तितो विप्रान् शर्कराघृतपायसैः। भुंजीतातैललवणं स्वयमप्यथ वाग्यतः। अनेन विधिना सर्वं मासि मासि
समाचरेत्। वत्सरांते पुनर्दद्यात् ब्राह्मणाय समाहितः। शयनं वस्त्रसंवीतं शर्कराकलशान्वितं। सर्वोपस्करसंयुक्तं तथैकां गां पयस्विनीं। गृहं च शक्तितो
दद्यात् समस्तोपस्करान्वितं। सहस्रेणाथ निष्काणां कृत्वा दद्याच्छतेन वा॥ दशभिर्वाथ विभवे वापि निष्केणैकेन वा पुनः। पद्मं सशक्तितो दद्याद्वित्तशाठ्य
विवर्जितः। पद्मं सौवर्णं॥ अमृतं पिबतो वक्त्रात् सूर्यस्यामृतबिंदवः। निपेतुर्ये समुत्पन्नाः शालिमुद्गयवाः स्मृताः। शर्करा च पुनस्तस्मादिक्षुसारोऽमृतोप
मा। इष्टा रवेरतः पुण्या शर्करा हव्यकव्ययोः। शर्करासप्तमी चैषा वाजिमेधफलप्रदा। सर्वदुःखोपशमनी पुत्रसंततिवर्द्धिनी। यः कुर्यात् परया भक्त्या स

जय. वैसमहतिमाप्नुयात्।कल्पमेकंवसेत्स्वर्गेततोयाजाथवेत्परां।इदमपिचशृणोतियःस्मरेद्वापठतिसमातिस्तरेश्वरस्यलोकं।मतिमपिवददातियोजनानामसमरवधू
२०७ जनकिन्नरैःसपूज्यः।इतिपद्मपुराणोक्तंशर्करासप्तमीव्रतं।आषाढशुक्लसप्तम्यांकश्यपाद्विवस्वान्नामसूर्योजातइतिनिर्णयामृते।तत्रवर्तुलमंडलस्थितंसू
207 र्यंधूपदीपानुलेपनादिभिःसंपूज्यमोदकनैवेद्यंदद्यात्।तदुक्तंब्रह्मपुराणे॥आषाढेशुक्लसप्तम्यांविवस्वान्नामभास्करः।जातःपूर्वंस्तुतस्मात्तंतत्रो
पोष्ययजेत्सदा।रथचक्राकृतौरम्येमंडलेसर्वकामदं।भक्ष्यैर्भोज्यैस्तथापेयैःपुष्पैर्धूपविलेपनैरिति।अथश्रावणशुक्लसप्तम्यांअव्यंगसप्तमीव्रतं
॥तदुक्तंभविष्योत्तरे।श्रावणेमासिसप्तम्यांदेवाग्रेसप्तिवाहनं॥शुक्लपक्षेसमभ्यर्च्यपुष्पधूपादिभिःशुचिः।प्राप्नोहिविपुलंदेवधर्मानंतरमक्षयमि
ति।अस्यामव्यंगसमर्पणंनक्तभोजनंचकर्त्तव्यं।अव्यंगशब्देनकार्पाससूत्रनिर्मितःसर्पनिर्मोकाकृतिरंतःसुषिरःद्वाविंशत्यधिकशतांगुलपरिमितउ
त्कृष्टःविंशत्यधिकशतांगुलपरिमितोमध्यमः।अष्टोत्तरशतांगुलपरिमितोह्रस्वइतिबोद्धव्यमितिवीरमित्रोदयेभविष्यप्रतिवर्षसमर्पणमुक्तं।इत्य
व्यंगसप्तमीव्रतं॥अस्यामेवसप्तम्यांपापनाशनीव्रतं॥हेमाद्रौ।शुक्लपक्षस्यसप्तम्यांयदर्क्षेढकरोभवेत्तदासातुमहापुण्यासप्तमीपापनाश राम.
नीति।अयंचयोगोबहुलंश्रावणएवभवति।तस्यांसंपूज्यदेवेशंविचित्रमालंजगद्गुरुं।सप्तजन्मकृतपापात्कुहानिर्मुक्तोभवति।दानहोमादिकंचाक्षयं २०७

207A

भवतीति भविष्यत्पुराणोक्तं पापनाशनीव्रतं। इति श्रावणशुक्लसप्तमी॥ अथ भाद्रकृष्णसप्तम्यां वाराहपुराणोक्तं पुत्रव्रतं। तत्र विष्णुं संपूज्य गोपालमंत्रे
णाज्यघृतैः कृष्णतिलैरष्टशतं होमं कृत्वा ब्राह्मणान्संभोज्य बिल्वफलप्राशनपूर्वकं स्वयमपि षड्रसैर्भुंजीत। वत्सरांते गोयुग्मं दद्यादिति पुत्रसप्तमी
व्रतं। अथ भाद्रशुक्लसप्तम्यां भविष्यत्पुराणोक्तं फलसप्तमीव्रतं॥ तत्र दिवाकरं फलैः संपूज्य स्वयमपि तान्समवहते॥ तदुक्तं हेमाद्रौ मासि मासि
फलाहारः फलदायी फलार्थे नइसिद्धि। इति फलसप्तमीव्रतं॥ ॥अस्यामेव सप्तम्याममुक्ताभरणव्रतं॥ तत्र सप्तमी पूर्वविद्धा ग्राह्या। षण्मुन्योरि
तियुग्मवाक्यात्। अथ व्रतं कृत्स्नं हेमाद्रौ भविष्योत्तरे। श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादमधिकृत्य। भद्रे भाद्रपदे मासि सप्तम्यां सलिलाशये। स्नात्वा शिवं मंडल
के लेखयित्वा तत्र पार्वतिकां भक्त्या संपूज्य समयं कुर्याद्दध्यात्करेयुतां। यावज्जीवं मयात्मा त्वाशिवस्याविनिवेदितः। इत्येवं समयं कृत्वा ततः प्रभृति दोरकं। सु
वर्णादिसंभवं करे बध्वा मुंउकांश्च श्वश्रूपक्षे अथवा द्विजे दत्वा स्वयमपि तान्नेव भुंजीयात्। एवं प्रतिमासं सप्तम्यां आसंवत्सरं व्रतं कृत्वा पारितेमुद्रि
काबद्धो हेमी रूप्या स्वशक्तितः। ताम्रपात्रे परिस्थाप्य ब्राह्मणे विनिवेदयेत्। आचार्याय सौवर्णांगुलीयकं। पुष्पकुंकुमसिंदूरतांबूलांजनसूत्रकैः
सह दत्वा व्रतं समापयेत्। अनेन संतानसौख्यं शिवलोकादिप्राप्तिश्च भवतीति। इति अमुक्ताभरणव्रतं समाप्तं। अस्यामेव फलसप्तमीव्रतं हेमाद्रौ। अ

ज॰प॰

२०८

208

यथा माघ्यदेमासि सितपक्षे महीपत इत्यादि। अत्र स्वरवोल्लंसंप्रत्प्रातरष्टमां फलैर्द्विजान् संतर्प्य तैरेव पारणां कुर्यादिति फलसप्तमीव्रतं। त्रस्यामेवानं
तफलसप्तमीव्रतं। हेमाद्रौ शुक्लपक्षे तु सप्तम्यां मासि माद्रपदे स्मृते त्यादि॥ तत्र स्नायं स्नं पूजनं नक्तं भुंजीत। एवं संवत्सरं कुर्यादिति। इति अनंतफ
लसप्तमीव्रतं॥ अथ शुक्लादि श्रावणाकृष्णसप्तम्यां शीतलाव्रतं। तत्र मध्यान्हव्यापिन्यां कार्यं। तथा च माधवीये हारीतः। पूजाव्रतेषु सर्वेषु मध्या
न्हव्यापिनी तिथिरिति। अथ तद्विधिः। मासपक्षाद्युल्लिख्य मम सावेध ब्याद्यारिग्रभर्त्रे विपोगपुत्रसौख्यधनधान्यप्राप्तये शीतलाव्रतं करिष्य इति संकल्प्य त
त्र यथा मिलितोपचारैः शीतलां पूजयिष्य इति संकल्प्य कलशं संस्थाप्य तदुपरि शीतलां पूजयेत्। तत्र ध्यानं स्कांदे। वंदेहं शीतलां देवीं रासभस्थां
दिगंबरां। मार्जनीकलशोपेतां शूर्पालंकृतमस्तकामिति॥ कुंभे संस्थापयेद्देवीं पूजयेन्नाममंत्रतः। शीतले हर मे पापं पुत्रसौख्यफलप्रदे॥ धन
धान्यप्रदे देवी पूजां गृह्ण नमोस्तु ते इति प्रार्थनां विधाय। शीतले शीतलाकारे अर्घं मम गृहाण प्रदे। श्रावणस्यासिते पक्षे अर्घं गृहाण नमोस्तु ते इत्य
र्घं दद्यात्। शीतले न्नानि पक्वानि दध्ना समन्वितानि च। नैवेद्यं च प्रयच्छामि घृतमिश्रं च सुंदरि। गौरि सौभाग्यजये त्वमस्य जनीया प्रपलतञ्ज इति पूजाविधि शाम॰
ः। अथ कथा हेमाद्रौ भविष्यत्पुराणे। कृष्ण उवाच॥ प्रसिद्धं श्रूयतां रम्यं नगरं हस्तिनापुरं। इंद्रद्युम्नश्च राजाभून्नृपतिर्लोकपालकः। धर्मशर्मा वि २०८

208A धानामतस्यभार्यापापशालिनी॥ क्रियानाम्नश्चसाध्वीवदान्यशीलाप्रियंवदा। अभवत्प्रथमःपुत्रोमहाधर्मेतिनामतः। नंदनःपितृवाक्यस्यबाल्यात्कालादस्मा
त्ततोनवमृत। द्वितीयाचतथापुत्रीतस्यजातागुणोत्तमा। सर्वलक्षणसंपन्नाशुभकारीतिनामतः। ववृधेसापितृगेहेसर्वांगसुंदरी। नाम्नारू
पेणासाबालासर्वांग्या। बहुगुणाधिका॥ सामुद्रिकगुणोपेता पद्महस्ताप्रियंवदा। वरःकुलेनमानेनलक्ष्मीवानरूपवानगुणैः। समापयौवज्ञ
याहपाणिग्रहपापूर्वकं॥ कदाचित्सापितृगेहंजामातानपनायच। आजगामजनैःसार्धंतत्पुत्रीगमनोत्सुका। प्रणामंचपितुःपादौ
त्तरितंवाहहासिनी। तत्पुत्रींमंत्रयामाससजामाताकृतविग्रहः। रथमारुह्यहेस्वामिन्यामिस्वपुरेगृहं। तस्याःपिताहुवाचेदंदंपत्योःशु
भहेतवे॥ षष्ठितंतुस्थिराभूत्वादिनमेकंक्षमस्वमे। शीतलासप्तमीनामव्रतंकुरुसुतेशुभे॥ सौभाग्यारोग्यजननंअवैधव्यप्रदंतथा॥ कन्यावास
।तातनतत्रयरिज्ञातंयदुक्तंपप्रयोनिना॥ पतिव्रतासमोधर्मोनास्तीहभुवनत्रये॥ ततस्तांकारयामासशीतलाव्रतमुत्तमं। सुकन्यांप्रेषयामासव्रा
ह्मणोब्रह्मपारगः। भर्त्रासहैवसाबालाजगामश्वशुरालये। मार्गेपथ्यानिसंगत्यव्रतोपकरणांशुभं। शीतलापूजनार्थंतुतडागंसाययौमार्गे
यत्तानतडागंदृष्ट्वातयानैवतडागंविचिसाधनं। वभ्रामसावनेभ्रमस्मरंतीशीतलाव्रतं। अतिश्रांतापपातोर्व्यांरोदंकरुणांवहु। स्मरंतीशीतलां

जय०
२०९
209

वृद्धांभर्तृकानाम भयंकरी। एतस्मिन्नेव काले तु नारीरूपं ददर्श सा। सा नारी तामथापृच्छत् किं त्वं रोदिषि सुस्वरं। वृद्धायाश्च वचनं श्रुत्वा ब्राह्मणी वाक्यमब्रवी
त्। भर्त्तारं रक्षसंयुक्तं मार्गे संस्थाप्य शोभने। तडागं इष्टुमायाता शीतलापूजनाय वै। मया न दृष्टः का सा रंभर्त्ता दुःखमती वमे। इति बालावचः श्रुत्वा वृद्धा
तां प्रस्तुवाच ह। भविष्यति विरंजीवी भर्त्ता ते मङ्गलोचने। आगच्छ पूजनार्थाय दर्शयामि सरोवरं। तया सह गता साध्वी तडागं विधिपूर्वकं। पूजया
मास सश्वा रं तां तोषयामास शीतलां। पूजयित्वा च तां देवीं पंथानं गंतुमुद्यता। शीतला याव रं गच्छ समह सस्यान्न भास्थिता। चिंतयाभिप्रीतां गी
मज्ञर्त्ती किं तु वक्ष्यति। सरोवरे समायातो न्वेषयन्न शांति विग्रहः। ब्राह्मणो निद्रयाक्रांतः पूर्वकर्मप्रभावतः। दृष्टो भुजंगरूपेण सज्जनः पूर्वकर्मणा। वि
षाहतं पतिं दृष्ट्वा शीतलायाः पतिव्रता। वरं संस्मृत्य सा बाला पांसुरोदनं करुणां बहु। तयो रुदनं तदा दंपत्योर्योगपसौभाग्य दर्शनात्। वनदेवगणाः ऋषयो रु
रुदुर्दुःखकर्षिताः। शपंती करुणां बाला शोचयामास तद्वती। या वन्यपालोकस्थं जनं संयतया तल्कृते। कुशला कुशलं पश्यताव न्मे नास्ति निवृतिः। वन्हि
ना साधयिष्यामि आत्मानं पतिना सह। अद्यैव त्यक्ष्ये तथा दिव्यमक्षयं सुखमुत्तमं। इति तस्याः सुवाक्यं सा तं ज्ञात्वा देवी समुपस्थिता। शीतलोवाच। वत्से किमि राम:
दासि त्युक्तं न श्रुतं वरवर्णिनि। शीतलाव्रतचारिणा वैधव्यं नैव जायते। स्वयमुत्थाप्य कन्यारिपां पतिं स्वप्रं गृहे यथा। तो भयपाश्रुत्य यावीर्णं व्रतं वैधव्यना २०९

209A शनं॥ इत्युक्त्वा बोधयामास भर्त्तारं सा पतिव्रता। भर्त्तापि सुस्थितो दृष्ट्वा स्वां प्रियां प्रतिकर्मणा॥ दृष्ट्वा तु महदाश्चर्यं तद्वनस्थायिनो जनाः। सर्वे ते विस्मयं जग्मुस्त्वा
त्मणीपतिरक्षणात्॥ ओहो शशीहरिणीतां वृद्धां प्रणीपतस्पतिव्रता॥ या वै मातर्न स्वप्नो नो वैधव्यं च वियोगिता। अन्यापि शीतलायास्तु व्रतं नारी करिष्यति। अवै
धव्यमदारिद्र्यमवियोगं समश्नुते॥ इत्युक्त्वांतर्दधे देवी शीतला कामरूपिणी॥ शीतलाया वरं लब्ध्वा जगाम स्वीयवेश्मनि। पश्चान्निवासमप्रस्तु विप्रस्यं घ
समर्हणा मातिवितमर्वं मंगला॥ प्रमादमामाधवशीतलायाः निसोत्सवापावर्तितवद्धभूयइति हेमाद्रौ भविष्ये शीतलाव्रतं॥ अथाश्विनशुक्लसप्तमी॥
अस्यां मूलयुक्तायां केवलायां वा पूर्वं निमंत्रितां फलद्वययुक्तां शास्त्रवामानीयतधामसहपंचमास्नापितां देवीं पूजयेदित्युक्तं प्राक्॥ इयं सप्तमी देवीपूजा
यां सूर्योदयस्तुतापराग्राह्या स्तु गाघां वर्षवृद्धिश्चेति मतापमात्रेठे भविष्योत्तेः। वर्षवृद्धिर्जन्मतिथिः। सप्तमीकृत्यविशेषस्तु नवरात्रप्रकरणोद्दृष्टव्यः॥ अ
त्रैव मूलनक्षत्रे पुस्तकस्थापनमुक्तं रुद्रयामले मूलर्क्षे सुराधीश पूजनीया सरस्वती। पूजयेत्सहं देवयावद्धैष्णमक्षकं। नाध्यापयेन्न लिखेन्ना
धीयीत कदाचन॥ पुस्तके स्थापिते देवि विद्याकामो द्विजोत्तमाः॥ अथ पूजाप्रयुक्तं सरस्वतीध्यानं॥ वीरमित्रोदये देवी सरस्वती कार्या सर्वाभरणभूषिता
चतुर्भुजा सा कर्त्तव्या तथैव च समुच्छ्रिता॥ पुस्तकं चाक्षमाला च तस्या दक्षिणहस्तयोः॥ वामयोश्च तथा कार्या वैष्णवी च कमंडलुः। वैष्णवी वीणा॥

जय०
२१०
210

सप्तपादं प्रतिष्ठाच्च कार्या सौम्य सुखीतथैति। असामेव सप्तम्यां शुभ सप्तमी व्रतं॥ हेमाद्रौ पाद्मे। शुक्ला माघ्युजे मासि कृत। स्नान जपः शुचिः। वाचयित्वा
ततो विप्रानारभेच्छुभ सप्तमी तत्र कपिलां गंधादिभिः संपूज्य प्रार्थयेत। नमामि सूर्यसंभूतामशेषभुवनालयां। त्वामहं सर्वकल्याण शभीशांसर्वसिद्धये इ
ति। तां प्रपाने च वस्त्रेवेष्टितं सौवर्णां वृषभं तिलप्रस्थोपरि संस्थाप्य घृत्त पायसादि सुतं चार्यमा प्रीयतामित्युक्त्वा ब्राह्मणाय दद्यात्। स्व पंचगव्यं प्राश्नी
यात्। ततः द्वितीये ह्नि ब्राह्मणान्संभोज्य स्वयमपि भुंजीत। एवं सप्त वर्षपर्यंतं कृत्वा तदंते इक्षुदंडगुडान्वितं शय्यानादिद्यात्। इति शुभ सप्तमी व्रतं।
कार्तिक शुक्ल सप्तमी मारभ्य संवत्सरं साग्रशाक सप्तमी व्रतं। अत्र शाकाहार नक्तं नाराश्चौ शाकभोजनं कुर्यादिति मार्गशीर्ष शुक्ल सप्तमी त्रितय सप्तमी। स
न्तुल जन्मारोग्य धनत्रितय प्राप्यकत्वात्। तत्रैव हेमाद्रौ। पौ मार्गशीर्षे सित सप्तमे ह्नि हस्तर्क्षे योगे जगतः प्रसूतिं॥ संपूज्य मातुं विधिनोपवासी स्न
गंधधूपान्नवरोपहारैरिति एवं संवत्सरं संपूज्य तदंते घृतसुवर्णादिकं देयमिति। इयमेव सप्तमी मित्र सप्तमी। तस्यां मित्रनामक सूर्यपूजोक्ता नि
राधाम। ततश्चतुर्वेदिने उ पोषणकजवपनः स्नात्वा रविं सर्वोपचारैः संपूज्य ब्राह्मणान् भोजयेत। ततः स्वयं मधुप्लुतं मिष्टान्नं भुंजीत। तदुक्तं ब्रह्म राम:
आरोग्य द्विर्मोदं विशांने चं तदेव कृतिमस्तु नः॥ आदित्येः कश्यपाज्जज्ञे मित्रे नाम महिताकरः। सप्तम्यां तेन सा ख्याता लोकेस्मिन्मित्र सप्तमी। षष्ठ्यां २१०

210A

वस्त्रयनं कार्यं तस्मै मित्राय भानवे। तत्रोपवासः कर्त्तव्यो भक्ष्याण्यथ फलानि वा। रात्रौ जागरणं कार्यं गीतनृत्यपुरस्कृतं। सप्तम्यां वपनं कार्यं स्नात्वा संपूजयेद्रविं। नानाकुसुमसंभारैः भक्ष्यैः पिष्टमयैः शुभैः। मधुनाथ सभूतेन होमो जाप्यं समाश्रितैः। ब्राह्मणान्भोजयेत्सम्यक् दीनानाथांश्च मानवान्। अष्टमां संविभो ज्ञात्वा तथा वन्दनकाः। हि नन्दये वभोक्त्वा पिष्टमन्नं मधुसंयुतमिति। हिनन्दये सप्तमामष्टमां च। अथ मित्र ध्याने। वीरमित्रो दये। शूलं वामकरे यस्या दक्षिणे सामस्थ च। मित्रानाम त्रिनयना कुशेशयाविभूषिताइति। इयमेव नन्दा सप्तमी। अत्रापि पूर्ववत्पूजादि सर्वं कार्यं। अथ विष्णुधर्मोक्तं मित्रसप्तमीव्रतं। मार्गशीर्षे समासमस्य शुक्लपक्षे नरा विपाः। सोपवासस्तु सप्तम्यां मित्रादिततः कमलेरविं रक्तवस्त्रैर्गन्धपुष्पैर्वरदकैः। पूरणोनव पूजयेद्दिति। इति मार्गशीर्षसप्तमी। अथ पौषशुक्ल मारभ्य संवत्सरमासमुमय सप्तमीव्रतं। तत्र सप्तम्यां तु पौष शांकृत्वा त्रिसंध्यं सूर्यमभ्यर्च्य रात्रौ बुधः शयनं कृत्वा परेद्युर्भास्करं सप्तम्यां पृत्वा दिभिः भानुस पूज्य साक्षी रसिद्धं मोदकप्रस्थं निवेद्य द्विजान्भोजयित्वा कपिलां दद्यादेवं कृते सर्वकामानवाप्नोति। भविष्ये। अभयसप्तमीव्रतं। अस्यामेव सप्तम्यां मार्तण्डसप्तमीव्रतं। प्रतिमासं मार्तण्डं संपूज्य गवाह्निकं दद्यादिति। इति पौषशुक्लसप्तमी अथ माघकृष्णसप्तम्यां सर्वाप्तिसप्तमीव्रतं तदुक्तं हेमाद्रौ भविष्ये। कृष्णपक्षे तु माघस्य सर्वाप्तिसप्तमी शुभा। तस्यां पौष्य समाप्नोति सर्वान्कामान्नित्यादि। इति सर्वाप्तिसप्तमीव्रतं। मा

जय॰ २११ 211

घशुक्लसप्तमीञ्चचलासप्तमी॥ माजयंतीउक्तं भविष्योत्तरे माघस्यशुक्लपक्षेतुसप्तमीयात्रिलोचन।जयंतीनामसाप्रोक्तासर्वपापहरातिथिरिति।इ
यमेवरथसप्तमी॥ यस्यांमन्वंतरस्यादौरथमापदिवाकरः।जयंतीनामसाप्रोक्तामाघमासस्यसप्तमीख्यातस्माद्रथसप्तमीतिमत्स्यपुराणाच्चनात्र
।सास्नानादावरुणोदयव्यापिनीग्राह्या॥ दिनद्वयेअरुणोदयेवेत्पूर्वैव।षष्ठ्यासुग्मयोरितियुग्मवाक्यादितिमदोजिदीक्षिताः।सूर्यग्रहणतुल्यातु
शुक्लामाघस्यसप्तमी।अरुणोदयवेलायांतस्यांस्नानंमहाफलमितिविष्णूक्तेः।यत्तुतिथ्यर्के।अयंचस्नानकालोऽरुणोदयमाघेस्नातितन्नाव्य
पेवा।अमावास्यातिथौश्रीसूर्योदयः माघमासस्यसप्तम्यामुदयत्येवभास्करे।विधिवत्तत्रचस्नानंमहापातकनाशनमित्यपरार्केविष्णूक्तेरिन्दुक्तंतन्म
न्यु।मदनरत्नादिसर्वप्राचीननवीनग्रंथेष्वेतद्वचनस्यानुपलंभात्।तज्ज्ञेथविरोधाच्च।माघस्नानकालस्तुसूर्योदयएवमसुज्ञःस्तिमास्कर
इति।माघमासेरटंत्यापःकिंचिदभ्युदितेरवाविति।योमाघमासस्युषसिसूर्यकराभितप्तेस्नानंसमाचरतितान्यदिनारहीयपापमभविष्योत्तरस्वचनाड्डिंडिम
सजागरूकतात्तस्मान्माघस्नानंसूर्योदयेकर्तव्यं॥ अचलासप्तमीस्नानंतत्त्वरुणोदयएवेतिसिद्धांतः।यत्तुदिवोदासीये।अचलासप्तमीदुर्गाशि राम॰
वरात्रिर्महानरः॥ द्वादशीवत्सपूजायांपास्ववदाप्रारपुतामदेतिषष्ठीयुक्तत्वमुक्तं।तघटाशृवेंन्हिघटिकाद्वयंषष्ठीसप्तमीचपरेघुक्षयवशाद्दर्शणोद २११

यात्स्पूर्वं समाप्यते तत्तस्यां ज्ञेयं तत्र षष्ठ्यां सप्तमीव्रतं प्रवेशपारणो दये स्नानं कार्यं इयं प्रयागे प्रशस्ता ॥ अरुणोदयवेलायां शुक्ला माघस्य सप्तमी । प्रयागे यदि
लभ्येत कोटिसूर्यग्रहैः समेति वचनात् । तथा माघे मासि सिते पक्षे सप्तमी कोटिभास्करा । कुर्यात्स्नानार्घ्यदानाभ्यामायुरारोग्यसंपदः इति । इदं च स्ना
नं तिथ्यादिसंकीर्त्य सप्ताकेपत्राणि सप्त कदलीपत्राणि सुवर्णादिपात्रस्थतिलतैलकृतं भवर्तिप्रज्वालितदीपं चाशिरसि निधायेक्षुदंडेन जलं चाल
यित्वा भास्करं हृदये ध्यात्वा नमस्ते रुद्ररूपाय रसानां पतये नमः । वरुणाय नमस्तेस्तु हरिवास नमोस्तु ते इति श्लोकं पठित्वा दीपं प्रवाहे विसृज्य शुक्लति
लैरंगोद्वर्तनं कृत्वा कर्त्तव्यं । दीवोदासीयेमदनरत्ने तु । इक्षुदंडेन जलं चालयित्वा सप्तार्कपत्राणि बदरीपत्राणि च शिरसि निधाय वक्ष्यमाणैर्मंत्रैः
स्नात्वा तिलपिष्टमयादृष्टैः सं... पं... विप्राय दद्यादित्युक्तं । स्नानमंत्राश्च काशीखंडे यद्यज्जन्मकृतं पापं मया सप्तसु जन्मसु तन्मे रोगं च शोकं
च माकरी हंतु सप्तमी । एतज्जन्मकृतं पापं यच्च जन्मांतरार्जितं । मनोवाक्कायजं यच्च ज्ञाताज्ञाते च ये पुनः । इति सप्तविधं पापं स्नानान्मे सप्त सप्तिके । सप्त
व्याधिसमाकीर्णं हर माकरि सप्तमि । एतन्मंत्रत्रयं जप्त्वा स्नात्वा पादोदके नरः ॥ केशवादित्यमालोक्य क्षणान्निःकलुषो भवेत् । ततोर्घं दद्यात्स्वोक्तः सो
गमे । अर्कपत्रैः सबदरैर्दूर्वाक्षतसमन्वितैः । अष्टांगविधिना वार्घ्यं दद्यादादित्यतुष्टये । अर्घ्यदानमंत्रो मदनरत्ने । सप्तसप्तिवहप्रीत सप्तलोकप्रदीपन ॥ ॥

जय॰
२१२
212

सप्तम्यामसहितो देवगृहाणां घ्र्यं दिशा करेति। ततः सप्तमी प्रार्थनां। जननी सर्वलोकानां सप्तमी सप्तसप्तिके। सप्तव्याहृतिके देवि नमस्ते सूर्यमंडले इति अत्रोप
युक्तसप्तमीध्यानं तु शर्वमेवोक्तं। ततो निशि विधिं निर्वर्त्य चंदनेनाष्टपत्रं कमलं विलिख्य तत्कर्णिकायां प्रणवसहितं सपत्नीकं शिवं संपूज्य पूर्वादिदले
षु भानुं विवस्वंतं भास्करं सवितारमर्कं सहस्रकिरणां सर्वात्मानं च क्रमेण प्रणवादिनमोंतनामभिर्वस्त्रादिभिः संपूज्य स्वस्थानं गम्यतामिति विसृज्य
ततस्तस्मात्स्नादि पात्रे कांचनं करणीभरणां घृतयुतं तिलपिष्टसहितं अशक्तस्तिलपिष्टजं संस्थाप्य रक्तवस्त्रेण छादयित्वा पुष्पादिभिः संपूज्य ब्राह्मणाः
स्वस्तिवाचनं कारयित्वा ब्राह्मणाय दद्यात्। तत्र मंत्रः। आदित्यस्य प्रसादेन प्रातःस्नानफलेन च। दुष्टदौर्भाग्यदुःखघ्नं मया दत्तं तु तालकमिति। ततो गु
रुं संपूज्य सूर्यं ध्यायन्निशायां भोजनं नक्तं स्वयं भुंजीत। इति तालकदानविधिः। सप्ताश्वरथं रथं वर्णिकैर्विलिख्य तत्र यथाशक्त्या स्वर्णघटितं भानुं संपू
ज्य दद्यात्। इति रथदानविधिः। अन्यो विशेष इतिहासेंदुशेखरः। इति अचलासप्तमीकृत्यं। इयं मन्वादिः। शुक्लपक्षस्य सप्तम्यां सौर्वादित्त्वात्कीर्तिता शुभा। माघ
मासमलमासत्वे मन्वादिश्राद्धमुभयत्रापि कार्यं। मन्वादिकमिति पृथ्वीचंद्रोदयवचनात्। अस्यां काशीखंडे विशेष उक्तः। लोलार्के रथसप्तम्यां स्नात्वा गंगासिसंग
संगमे। सप्तजन्मकृतैः पापैर्मुक्तो भवति तत्क्षणात् इति। पद्मकयोगश्चात्र सति संभवे ज्ञेयः। एवं षष्ठीप्रकरणे अभिहितः। अथ भविष्यत्पुराणोक्ताऽचला २१२

212A सप्तमीव्रतकथा॥ युधिष्ठिर उवाच॥ कथं स्त्रियः सुरूपास्तु सुभगाः सुप्रजास्तथा। अपापस्य महत्त्वात्र सर्वमेतत्फलं यतः। अल्पायासेन सुमहद्येन स्तु
णपमाप्यते। यद्वीमिमिंघेम मत्र हि स्नानमेकं जगद्गुरो॥ श्रीकृष्ण उवाच॥ श्रूयतां भरतश्रेष्ठ रहस्यं मुनिभाषितं। पद्मपाक समाविश्नोक्तम बलासप्तमीव्र
तं। वेश्या चेंदुमती नाम रूपौदार्यगुणान्विता। आसीत्कुरुकुलश्रेष्ठ सगरस्य विलासिनी। सा वसिष्ठाश्रमं पुण्यं जगाम गजगामिनी॥ वसिष्ठमृषिमा
सीनं प्रणम्यानतकंधरा॥ कृतांजलिपुटा भूत्वा प्राह इदं जगतो हितं। मया न दत्तं न हुतं नोपवासव्रतं कृतं॥ मनसा संपूजितः शंभुः स्वामिन् शार्ङ्गधरो न
वा। मां प्रपन्नं तत्प्मानाया व्रतं किंचिद्दिश त्वमे। येन दुःखाद्युपकौघाद्दुत्तरामि भवार्णवं॥ एतत्तस्याः सुबहुशः श्रुत्वाति करुणार्णवः। कारुण्यात्कथयामा
स वाशिष्ठो मुनिसत्तमः। माघस्य सित सप्तम्यां सर्वकामफलप्रदं। रूपसौभाग्यजननं स्नानं कुरु वरानने॥ कृत्वा षष्ठ्यामेकभक्तं सप्तम्यां निश्चलं जलं गत्वा
ते चालये यास्त्व दत्वा शिरसि दीपकं। माघस्य सित सप्तम्यां अचलं चालितं च यत् जलं मत्वा नास वै पापस्म तत्प्रक्षालनं ततः। वसिष्ठवचनं श्रुत्वा ततस्मि
न्नह निमारत। वकारेंदुमती स्नानं दानं सम्यगपथाविधि। स्नानस्य सप्तमाभावेन भुक्त्वा भोगान्यथेप्सितान्। इंद्रलोके सुरः संघे नायकत्वमवाप सा॥ अचलास
प्तमी स्नानं कथितं ते विशांपते। सर्वपापप्रशमनं सुखसौभाग्यवर्द्धनं॥ युधिष्ठिर उवाच॥ सप्तमी स्नानमाहात्म्यं श्रुतं नरविशेषतः। संप्रतं श्रोतुमिच्छामि

जय०
२१३
213

विधिं मंत्रसमन्वितं। श्रीकृष्ण उवाच। नारदैकभक्तेन संतिष्ठेत् षष्ठ्यां संपूज्य भास्करं। सप्तम्यां तु व्रती प्रातः स्नात्वा गंभीरं जलाशयं। सरित्सरः तडागं वा देवखातमथा
पि वा। स्नात्वा गव्यं घृतं हंसतैलपुष्पं तुष्टमत्तैरदूषितं। वालांजुपक्षिभिश्चैव जलगौर्मत्स्यकच्छपैः। न केनचाप्यस्पृष्टेया वस्त्रावस्त्रानं समाचरेत्। सौवर्णे राजते पात्रे भक्त्या
ताम्रे मृण्मये वा। तैलवर्तिं तु सत्तया महारजनरंजिता। समाहितमना भूत्वा दत्वा शिरसि दीपकं। भास्करं हृदये ध्यात्वा इमं मंत्रमुदीरयेत्॥ नमस्ते रुद्ररू
पाय रसानां पतये नमः। वरुणाय नमस्तेस्तु हरिवास नमोस्तु ते। जलोपरि तरद्दीपं दत्वा संतर्प्य देवताः। चंदनेन लिखेत्पद्मम् अष्टपत्रं सकर्णिकं। मध्ये शि
वं सपत्नीकं प्रणवेन च संस्तुतं। शाक्रे दले रविः पूज्यो माहेश्वे वानले तथा। याम्ये विवस्वान्नैरृत्ये भास्करं पूजयेद्बुधः। पश्चिमे सविता पूज्यः पूज्योऽर्कश्चानिले
दले। सौम्ये सहस्रकिरणाः शैवे सर्वात्मने नमः। पूज्याः प्रणवपूर्वास्तु नमस्कारांतयोजिताः। पुष्पैः सुगंधधूपैश्च पृथक्लेन्नयुद्विष्ठि। विसर्जयेत्स्वस्त्रं संवीतस्तस्या
नं गम्यतामिति। विसर्जिते सहस्रांशौ समागम्य स्वमालयं। ताम्रपात्रे यथाशक्त्या मन्मयेवाथ भक्तिमान्॥ स्थापयेत्तिलपिष्टं च सघृतं सगुडं तथा। कांच
नं तालकं कृत्वा अशक्तास्तिलपिष्टजं। संच्छाद्य रक्तवस्त्रेण पुष्पैर्धूपैरथार्चयेत्। ततस्तं वाचयेद्विप्रे दद्यान्मंत्रेण तालकं। आदित्यस्य प्रसादेन प्रातःस्नानफ राम०
लेन च। दुष्टदौर्भाग्यदुःस्वप्नं मयाहत्तं तु तालकं। तालकं तालपत्रकर्णाभरणविशेषः। दीपदानमिति हेमाद्रिः। पूजयित्वोपदेष्टारं विप्रानन्यांश्च पूजयेत्। ततो हि २१३

213A

नंसमग्रं व भास्करध्यानतत्परः। तारयंव वकथाः श्रावयन्ममा वाधुर्मे संहिताः। पाखंडादिभिरालापं दर्शनस्पर्शनादिकं। वर्जयन्क्षपयेत्मा ज्ञस्ततो बंधुज
नैः सह। हानक्तं भुंजीत वनरो हीनान्नं भोजयेच्छक्तितः। एतत्ते कथितं पार्थ रूपसौभाग्यकारकं। अचलासप्तमीस्नानं सर्वकामफलप्रदं। इति पठति यइ
दं यः शृणोति प्रसंगात्कलिकलुषविनाशं सप्तमीस्नानमेतत्। मतिमपि वजनानां यो ददाति प्रयत्नात्स इह भवनगतो सौ सेव्यते वाप्सरोभिः। इ
त्यचलासप्तमीव्रतं था॥ अथ भविष्योत्तरपुराणोक्तरथसप्तमीव्रतकथा। युधिष्ठिर उवाच। कथं माक्रियते क्षय्यमनुष्ठेयं रथसप्तमी। चक्रवर्ति
त्वफलदायाविख्याता त्वया मम। श्रीकृष्ण उवाच। आसीत्कांबोजविषये यशोवर्मा नराधिपः। वृद्धे वयसि तस्यासीत्सर्वव्याधियुतः सुतः। तत्कर्मपा
कं मोष्टुहृदिनीतो द्विजपुंगवं। स चाह राजन्वैश्यो यं कृपणः पूर्वजन्मनि। ददर्श रथसप्तम्यां क्रियमाणां व्रतं नृप। व्रतदर्शनमाहात्म्यात्पुत्रस्ते जठरे
त्वाच्च दातावि भवेत्तस्मात्तेन व्याधितो भवत्। ततः स राजा पप्रच्छ किमेतस्य विधीयतां। द्विज उवाच। यस्य संदर्शनात्प्राप्तो लोभी तव निकेतनं। तदेव
क्रियतां राजन्रथसप्तमिसंज्ञितं। व्रतं पापहरं येन चक्रवर्तित्वमाप्यते। राजोवाच। ब्रूहि विप्र व्रतं कृत्स्नं सविधानं समंत्रकं। ईश्वराणां दरिद्राणां
सर्वसंपत्प्रदायकं। द्विज उवाच। शुक्लपक्षे तु माघस्य षष्ठ्यामामंत्रयेद्द्विजान्। स्नानं शुक्लतिलैः कार्यं न घमावेत्कुत्र चिता। विमले माले लेराजन्विधि

जय.
२१४
214

वह्नर्णां धर्मतः । हेन्नाह्यन्ह्स्जायित्वा तु गत्वा सूर्यालयं ततः । सूर्यं समभ्यर्च्य नमस्कृत्य पुष्पधूपाक्षतैः शुभैः । आगत्य भवनं पश्चात् संवयज्ञं वह्निं निर्वपेत् । संतो
ष्यातिथिभक्तांश्च बालवृद्धाश्रितांस्तथा । विघमाने हि दिने श्रीयाद्वाऽपतमैलवर्जितं । राज्ञो विप्रं समाहूय विधिज्ञं वेदपारगं । संपूज्यानियमं कुर्यात् सूर्य
माधाय चेतसि । समभ्यर्चा तु निराहारो भूत्वा भोगविवर्जितः । मोक्षेष्टमां जगन्नेत्र निर्विघ्नं तत्र मे कुरु । इत्युक्त्वा यं न्यपश्रेष्ठतो यं तो येषु निःक्षिपेत् । ततो
विसृज्य तं विप्रं स्वपेद्भूमौ जितेंद्रियः । ततः प्रातः समुत्थाय कृतावश्यः शुचिर्नरः । कारयित्वा रथं दिव्यं किंकिणीजालमालिनं । सर्वोपस्कारसंयुक्तं र
त्नैः सर्वांगचित्रितं । कांचनं राजतं वाऽपि हयसारथिसंयुतं । ततो मध्यान्हसमये कृतस्नानाह्निको व्रती । अतिथिक्षीक्षमाराणां तु पाखंडालापवर्जित
: । सौरसूक्तं जपन् प्राज्ञः समागच्छेत्त्वमालयं । निवृत्तानमकार्यस्तु कृत्वा ब्राह्मणावाचनं वस्त्रमंडपिकामध्ये स्थापयेत्तं रथोत्तमं । कुंकुमेन सुगं
धेनस्वर्चयित्वा समं ततः । माल्याभिः पुष्पदीपानां समं तासरिवेष्टयेत् । धूपेनागुरुमिश्रेण धूपयित्वा तथोपरि । रथे तु स्थापयेद्भानुं सर्वसंपूर्णलक्षणं
। वित्तानुरूपं हैमं च वित्तशाठ्यविवर्जितः । शाठ्याद्भजति वैकल्यं वैकल्पाद्विकलं फलं । ततो देवं समभ्यर्च्य सरथं सहसारथिं । पुष्पैर्धूपैस्तथा गंधैर्वस्त्रा
लंकारभूषणोः फलैर्नानाविधैर्भक्ष्यैर्नैवेद्यैर्घृतपायसैः । पूजयेद्भास्करं भक्त्या मंत्रैरेभिस्त्रिभिः क्रमात् । भानो दिवाकरादित्य मार्तंड जगतांपते । राम.
२१४

214A

अपांनिक्षेजगद्रक्षमक्तभावनभास्करामराणातार्तिहराविंत्यविश्ववितामगोविंदो ॥ विष्णो हंसा द्विभ्र तेश आदिम ध्वांतकारक ॥ भक्तिहीनं क्रियाहीनं मंत्रहीनं ज
गसते ॥ प्रसादात्तव संपूर्णमस्तु मे नयस्व देहास्तु मे ॥ एवंसंपूज्य देवेशं प्रार्थयेत्तमनोगतं ॥ ददाति प्रार्थितो भानुर्भक्त्या संतोषितो नरैः ॥ वित्तहीनोपि विधिना स
वैमेतत्प्रकल्पयेत् ॥ रथं समारुह्य थिंमांश्च वर्णकैर्भिन्नलेखितं ॥ सौवर्णं सितता भानुं यथाशक्त्या प्रकल्पितं ॥ आयुक्तेन विधानेन नयज्ञापयित्वा स्वविस्तरं ॥ जागरं कारये
द्रात्रौ गीतवादित्रनिस्वनैः ॥ प्रेक्षणीयैर्विचित्रैश्च पुराणाख्यानकथादिभिः ॥ यथा त्वां पश्यते भानो रायतनं श्रितः ॥ अनिमीलितनेत्रस्तु नयेत्तां रज
नीं बुधः ॥ प्रभाते विमले स्नातः कृतकृत्य स्ततो द्विजान् ॥ तर्पयेद्विविधैः कामैर्दीनैर्वा मोविमत्सरौः ॥ अश्वमेधेन तुल्यं तद्दिहं ब्रह्मविदो विदुः ॥ अन्नोद्देया
नि द्वानानि यथाशक्त्या विमत्सरौः ॥ रथं तुरगर्खेहघास्तवों पस्करसंयुतं ॥ रक्तं च वस्त्रयुगलं रक्तधेनुसमन्वितम् ॥ एवं चीर्णेव्रते राजन् किल्विषोऽतिजा
उपे ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कुरु त्वं रथसप्तमी ॥ येनारोगो भवेद्धत्वन्न दीर्घायो नृप सन्नम ॥ व्रतस्यास्य प्रभावेन प्रसादाद्भास्करस्य च ॥ भविष्यति महातेजा
महाबलपराक्रमः ॥ भुक्त्वा भोगान्सुविपुलान्कृत्वा राज्यमकंटकं ॥ दत्वा सौरं रथं सप्तम्यां मृते त्वयि महाभुजः ॥ उत्साद्य पुत्रान्पौत्रांश्च सूर्यलोकं समा
साति ॥ तत्रास्थित्वा कल्पमेकं चक्रवर्ती भविष्यति ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ इति सर्वं समाख्याय शक्षिति पापद्विजोत्तमः ॥ यथागतं जगामासौ नृपः सर्वं चकार ह ॥

अप·
२१५
215

यदा हि दृष्टं द्विजेंद्रेण तत्तत्सर्वं व्यवहत्। एवं स चक्रवर्तित्वं प्राप्तवान्नृपनंदनः। श्रूयते यत्तु मांधाता पुराणेषु परंतप। यद् दृष्टं स्य पुण्याढ्यं तथायश्चापि परिकीर्तयेत
। तस्मै वत्स उष्यते सा सूर्य षष्ठी सेवा मयं मया। एवं विधं रथवरं रथ वाजि युक्तं हैमं च हेमशतदीप्तिनिनामसमेतं॥ दद्यात्तु माघसित सप्तमिवासरे यः सोक्षं गतः चक्रग
ति रेव महीं भुनक्ति॥ इति रथसप्तमीव्रतकथा संपूर्णा॥ इयमेव महती संज्ञा। तदुक्तं हेमाद्रौ मत्स्यपुराणे॥ इत्येषा कथिता वीर रथाख्या सप्तमी यथा। महती
ति च विख्याता महापातकनाशिनी। तथा शुक्लपक्षे तु सप्तम्यां यदर्केस्तु करो भवेत्। तस्मात्सा स्तु महापुण्या सप्तमी पाप नाशिनी॥ तस्यां संपूज्य देवेशं त्रि
च भानुं दिवाकरं। सप्त जन्म कृतात्पापान्मुच्यते नात्र संशयः। यश्चोपवासं कुरुते तस्यां नियतमानसः। सर्व पाप विशुद्धात्मा स्वर्ग लोके महीयत इति·
अस्यामेव सप्तम्यां भविष्यत्पुराणोक्तं रथाक सप्तमी व्रतं हेमाद्रौ भविष्योत्तरे। माघे मासि इत्यादि सप्तम्यामुपोष्य भानुं पूजयित्वा संवत्सरांते स्वर्णरथे सूर्यं
संपूज्य ब्राह्मणाय दद्यादिति। इति रथाक सप्तमी। इयमेव महा सप्तमी। अस्यामेव ब्राह्मपुराणोक्तं पुत्र सप्तमी व्रतं। आदित्य उवाच। माघ मासे तु
शुक्लायां सप्तम्यां समुपोषितः। यः पूजयेत मां भक्त्या तस्याहं पुत्रतां व्रजे॥ एवं चोभय सप्तम्यां मासि मासि प्रयोत्तम। यस्तु मां पूजयेद्भक्त्या तु मे कामं राम·
कमाहराः। तस्मै क्रूःसंवत्सराः। प्रयच्छामि सुतं तस्य सात्मनो धारणं संभवं। वित्तं यशस्तथा पुत्रमारोग्यं परमं सदा। माघमासे तु यो ब्रह्मन् शुक्लपक्षे २१५

215A जितेंद्रियः।पाखंडान्पतितानंत्यान्जल्पन्विजितेंद्रियः।उपोष्यविधिवत्षष्ठ्यांश्वेतमाल्यविलेपनैः।पूजयित्वाद्रुमांभक्त्यानिशिक्षमोस्वपेद्बुधः।पुनःस्नात्वा
पसप्तम्यांकृत्वान्हिकक्रियां।पूजयित्वाद्रुमांब्राह्मणान्वी।होमंसमाचरेत्।पीताणपिताहरिंभक्त्याहविषायप्रलोचनं।वीरहोमंआग्नेहोमं।अ
घनोग्रमनोवीरःरेवत्रोवडवानलः।इतिहेमाम्मिधानात्।हरिरत्राहितः।हृष्योदनेनपयसापापमेनदिजांमृथा।तस्मैकृष्णपक्षस्यषष्ठ्यांस
म्यगुपोषितः।तस्येतिमाघमासस्येत्यर्थः।रक्तोत्पलैःसुगंधाद्यैःरक्तपुष्पैश्चपूजयेत्।एवंयःपूजयेद्भक्त्यानरोमांविधिवत्सदा।उभयोरपिदेवेंद्र
सपुत्रंलभतेवरं।इतिपुत्रसप्तम्यथसप्तमीभेदाःहेमाद्रौ।जयाचविजयाचैवजयंतीचापराजिता।महाजयाचनंदाचभद्राद्याचप्रकीर्तिता।।शुक्लपक्ष
ससप्तम्यांनक्षत्रंपंचतारकं।यदाभवेत्तदाज्ञेयाजयानामेतिसप्तमीपंचतारकमितिरोहिण्याश्लेषामघाहस्ताश्च।तस्यांहुत्तंहुतंजप्तंतर्पितांदेवपू
जनं।सर्वंशतगुणंप्रोक्तंपूजानापिदिवाकरे।चत्वपंचमासेकभक्तंषष्ठ्यांनक्तंसप्तम्यांउपवासंकृत्वा।रविंनत्वाहृत्वाद्विजान्संपूज्यअष्टम्यांपारणां
कुर्यादेतत्संवत्सरंसमापयेदिति।इतिजयासप्तमीव्रतं।माघमासस्यसप्तम्यांसूर्यवारोभवेद्यदिसप्तमीविजयानामतत्रदत्तंमहाफलं।।स्ना
नंदानंतपोहोमजपवासस्तथैवच।सर्वंविजयसप्तम्यांमहापातकनाशनं।वीरमित्रोदयेतुशुक्लपक्षस्यसप्तम्यामितिपाठः।चसांफलादिभिःप्र

जय॰
२१९
216

दक्षिणा कार्या॥ तानि द्रु। नारिकेल बीजपूरकं नारिंगं कदली फलं कूष्मांडं तिंदुकं वंताकं मौक्तिक पद्मराग गोमेद वज्र वैडूर्य रं गुडं बदरं बिल्वं करमर्दं आम्र
आम्रातकं जंबीरं जंबूक कर्कटिका खर्जूर पूगीफल पंचमोदकानि एभिर्विजयसप्तम्यां मानोः कुर्यात्सदक्षिणां॥ अष्टोत्तरमिति शेषः। ततः उपवासेन नक्ते
न भक्तेनायाचितेन वा॥ ये यानि यमयुक्ते नराजा निविजयसप्तमी। एवं संवत्सरं कृत्वा ज्ञं तेसु वर्णमहितान्सुमानूद्दघात् इति विजयसप्तमी। निर्णयामृते ह्य
अन्यापि भानुवारयुक्ता महाफलप्रदा। तदुक्तं। सोमवारे त्वमावास्या भानुवारे तु सप्तमी अंगारकदिने प्राप्ते चतुर्थी वा चतुर्दशी। चत्वचतुर्थीसाहवर्या
स्नासा चतुर्दशी शस्ता षष्ठिवर्षसहस्राणि तत्कर्त्ता विंदत्ते फलमिति। इति विजयसप्तमी। अथ जयंती सप्तमी। माघस्य शुक्लपक्षे तु सप्तमी या त्रिलोचन॥
जयंती नाम सा प्रोक्ता उग्रपापापहरा तथेति। सूर्यं पूजादिकं प्रतिमासं कृत्वा संवत्सरांते पारणां कुर्यादिति। इति भविष्योत्तरोक्तं जयंतीसप्तमीव्रतं। अथा
पराजिता। मासि भाद्रपदे शुक्ला सप्तमी या नराधिप। अपराजितेति विख्याता महापातकनाशिनी। स्नानदानादिकं सर्वमस्यामक्षयमुच्यते। अस्यामपि सू
र्यपूजनाद्यहानादि कार्यमिति। इति भविष्यपुराणोक्तमपराजिताव्रतं। अथ भविष्यत्पुराणोक्तं महाजयाव्रतं। ब्रह्मोवाच। शुक्लपक्षे तु सप्तम्यां यत्र संक्रामः
मते रविः। महाजया तदा सा दै सप्तमी भास्करप्रिया। स्नानं दानं जपो होमः पितृदेवाभिपूजनं। सर्वं कोटिगुणं प्रोक्तं तर्पणेन महोजसा। यस्तस्यां मानवो भ २१९

216A

तयाद्य तेन स्नापयेद्द्विजान्सो ऽश्वमेधफलं प्राप्य ततः सूर्यपदं व्रजेत् ॥ पयसा स्नापयेद्यस्तु भास्करं भक्तिमान्नरः ॥ विमुक्तः सर्वपापेभ्यो याति सूर्यसलोकतामिति ॥ इ
ति महाजयासप्तमीव्रतं ॥ मार्गशीर्षशुक्लसप्तमी नंदासप्तमी तदुक्तं ॥ पाद्मे मार्गशिरे मासि शुक्लपक्षे तु सप्तमी ॥ नंदा सा कथिता वीर सर्वानंदकरी शुभेति
॥ अत्रापि दध्योदनादि नैवेद्यं भास्कराय दद्यादिति ॥ इति भविष्यपुराणोक्तं नंदासप्तमीव्रतं ॥ अथ भद्रासप्तमी ॥ शुक्लपक्षे तु सप्तम्यां नक्षत्रे हस्तसंयुते ॥ य
दा प्रथमनाथेन तदा सा भद्र तां व्रजेदिति ॥ सवितृनक्षत्रं हस्तः ॥ प्रथमनाथेन मेषनाथेन ॥ तत्र देवस्य घृतेन क्षीरेण गंधोदकेन च स्नपनं कृत्वा ऽष्टमां
पूरणादि कुर्यादिति भविष्योत्तरोक्तं भद्रासप्तमीव्रतं ॥ अथ भविष्यपुराणोक्तं निक्षुभार्कसप्तमीव्रतं ॥ सुमंतुरुवाच ॥ सूर्यभक्तास्तु या नारी ध्रुवं सा पु
रुषो भवेत् ॥ स्त्रीति तेनाप्युक्तमं नाथ युक्ता ताभ्य गुणसांप्रतं ॥ निक्षुभार्कव्रतं मानोः सदा प्रीतिविवर्द्धनमित्यादि ॥ अवियोगकरं नारी धर्मकामार्थसाधनं ॥ स
सप्तम्यां षष्ठ्यां वा संक्रांतौ भानवे दिने ॥ हविष्याहविष्याहो मंसोपवासः समाचरेत् ॥ निक्षुभार्कं सौवर्णं कृत्वा ताम्रमयीं शुभामित्यादि ॥ राजतीं वाथ वा
दार्वीं स्नापयेच्च घृतादिभिरिति ॥ निक्षुभा सूर्यपत्नी तया सहितोर्कः ॥ इति निक्षुभार्कसप्तमीव्रतं ॥ अत्रापि हेमाद्रौ ॥ यावद्वर्षमेकं षष्ठ्यां सप्तम्यां वा न भु
ञ्जीत निक्षुभार्कं च पूजयेत्तावर्षांते प्रतिमां दद्यात्तथा राजानं पतिं प्राप्नुयात् इति प्रथमं ॥ यानार्युपवसेद्देवं कृष्णा माघे को तु सप्तमी ॥ माघ केसरमंछा नं

जय.
२१७
217

मानोरिस्याद्दिइतिद्वितीयं।सप्तमां यानिराहारा भवेदब्दं च पुत्रिता॥ गजंपिष्टमयं कृत्वा तर्पीते विनिवेदयेत॥ अश्वगाहत्यादि पायंगछतीत्यादिइतित्तृती
यं।कृष्णपक्षे तु माघस्य सप्तम्यां यः दृढव्रता।वर्षैकं तु उपवासेन सर्वभोगविवर्जिता॥ वर्षांते सर्वैगं सोवर्णं निरूद्ध मार्कं निवेदयेत।सुवर्णामिरीरीकृत्वा वंभो
जयित्वा द्विजोत्तमम्।मित्या द्दि।चतुर्थं इतिम विष्णोत्तरोक्तं निरूद्धमार्कव्रतं वतुष्टयं।अथ मविष्यपुराणोक्तं सिद्धार्थकादि सप्तमीव्रतं।तत्र तुक्तं देमाद्रो
।माघे वा मार्गशीर्षे वा कार्या शुक्लाथ सप्तमी स्याद्दिनत्र जलेसिद्धार्थकं कृत्वा प्राशयेद्दिति सिद्धार्थसप्तमी।अथ सूर्याह्रया संवादोक्ताः सप्तमीभेदाः
।अर्कसंपुटकैस्नाद्वितीपामरिचैस्तथा।तृतीयानिंबपत्रैस्तु चतुर्थी फलसप्तमी।अनोदना पंचमी स्यात्।षष्ठी विजयसप्तमी।सप्तमी कामिकी ज्ञेया
विधिं तास्मानिबोधमे।शुक्लपक्षे रविदिने प्रवृत्ते चोत्तरायणे।पुन्नामधेयनक्षत्रे गृहीत्वा सप्तमीव्रतं।सर्वोऽष्टु ब्रह्मचारी स्यात् छौचयुक्तो जि
तेंद्रियः।सूर्यार्चनरतो दांतो जपहोमपरस्तथा।निर्णयामृते तु।रविवारे तु आयुक्ता यां सप्तम्यामुत्तरायणे।पुन्नामधेयनक्षत्रे शुक्लपक्षे हिताकरामितित्तत्र
रायणे।माघमासे पुन्नामनक्षत्राणि हस्तो मैत्रं तथा पुष्यो मृगशीर्षं पुनर्वसुः।पुन्नामधेयनक्षत्राण्येतान्याहुर्मनीषिणाः इति।आद्यां फलान्नि राम.
।अर्कसंपुटकैर्विंदन्नमलं प्राप्नोत्यहं।मरीचैः संगमस्याद्दै प्रियपुत्रार्थिभिः सह।सर्वरोगाः प्रणश्यंति निंबपत्रैर्न संशयः।फलेश्च पुत्रपौत्रा २१७

217A स्वर्द्धौहित्वास्त्वापि शुक्लाः।अनोदनाद्धनं धाम्नं स्वर्णं रजतं तथा।तथा यशो हिरण्यं च आरोग्यं संततिं नृप।उपोष्य विजयां शत्रून् राजा जयति नि
त्यशः।माघयेत्कामहाकामान्निर्विघ्नसुपासिता।पुत्राद्दीन्सर्वान्निसर्गं:।अथ विजयासप्तमीव्रतं।तत्रैव हेमाद्रौ।माघमासे शिते पक्षे सप्तम्यां कु
रु नंदन।निराहारो रविं भक्त्या पूजयेद्विधिना नृप।पूर्वोक्तेन जपेज्जप्यं देवस्य पुरतः स्थितः।वायो बलिष्ठ मन्दं ते सुमन्दं ते सुवै सदा।ममापि
कुरु भद्रं वै प्राशनात्स्कन्दहा भव।अनेन मंत्रेणापीतः पवनः शान्तिमति वाय्यदितीये हि पारणां कुर्यादिति विजयासप्तमीव्रतं।माघशुक्लसप्तमीमार
भ्य संवत्सरसाध्यं विशोकसप्तमीव्रतं।हेमाद्रौ।तत्र सूर्यं संपूज्य तैललवणं भुंजीत।अस्यामेव माघशुक्लसप्तम्यां आरोग्यसप्तमीव्रतं।तत्र सप्त
म्यामुपवासादिकं कृत्वा अष्टम्यां पारणां कुर्यादिति।अथ फाल्गुनशुक्लसप्तम्यां भविष्यत्पुराणोक्तमर्कपुटसप्तमीव्रतं।अत्र सर्वलोकाय न
मस्तस्मै नेन सूर्यं संपूज्य अष्टम्यामर्कपत्रं प्राश्य भुंजीतेति।इत्यर्कपुटसप्तमी।अस्यामेव भविष्यत्पुराणोक्तं त्रिवर्गसप्तमीव्रतं।तदुक्तं हे
माद्रौ।सप्तम्यां शुक्लपक्षे तु फाल्गुनस्येह यो नरः।जपेद्वेलीति देवस्य नामैतत् हितेनैव पूजनादिकं कर्त्तव्यमिति।अस्यामेव भविष्यत्पुराणोक्तं
यज्ञसप्तमीव्रतं।तत्र द्वादशमासेषु द्वादशमासाधिपान्पूजयेदित्यादि।अस्यामेव भविष्यत्पुराणोक्तं कामदासप्तमीव्रतं।पितामह उवाच।फा

जय.
२१८
218

ल्गुने मल पक्षस्य सप्तम्यां श्माधराधरः॥ उपोषितो नरो नारी समभ्यर्च्य तमोपहं॥ सूर्यनाम जपन्भक्त्या भावयुक्तो जितेंद्रियः॥ उत्तिष्ठन्प्रस्वपंश्चैव सूर्यमे
वानुकीर्त्तयेत्॥ ततो नादेवमे प्राप्रेच्य ष्टम्यां नियतो रविं॥ स्नात्वा सम्यक् समभ्यर्च्य दद्यादिप्राय दक्षिणां॥ रविमुद्दिश्य वैवाग्नौ घृतहोमं कृतं त्रिसः
।सरोपस्त्र जयन्नाथमिति वाक्यमुदीरयेत्॥ यमाराध्य पुरा देवी सावित्री काममाप वै॥ स मे ददात्तु देवेशः सर्वान्कामान्विभावसुः॥ समभ्यर्च्य दिति
ःप्राप्ता तांस्तान्कामानथेप्सितान्॥ मदर्दात्वा सिलान्कामाप्य सत्त्वो मे दिवसप्ततिः॥ अश्वराजः सहदेवेङ्गोय समभ्यर्च्य दिवाकरं॥ कामार्थमाप्तवान्नृप
अं स मे कामान्प्रयच्छतु॥ एवं समभ्यर्च्य पूजां च निष्पाद्य हविशेषत्तः॥ भुंजीत प्रयतः सम्यक् हविष्यं यतवाग्द्विजा॥ फाल्गुने चैत्र वैशाखे ज्येष्ठमासित्रि
याप रां वलुर्भिः स्नारणां मासैरेभिर्निषादितं भवेत्ताकरवीरैश्च वल्लरोमासासं पूजयेद्रविं॥ कृष्णागुरुं दहेद्धूपं माशप गोमयं गजं जलं नैवेद्यं गुड
वेष्टं च दद्यादिप्रेभ्यः एवं चातत्स्यचप्रयतामन्यालाषादादिषु याक्रिया॥ जातिपुष्पाणि शस्तानि धूपो गुग्गुलुरेव च॥ कृतपोदकमश्नीयान्नैवे
द्यं पायसं मतं॥ स्वयं तदेव चाश्नीयात् शेषं पूर्ववद्याचरेत्॥ कृतपोदकं कुशोदकं॥ कार्त्तिकादिषु मासेषु गोमूत्रं कायशोधनं॥ महांगश्चूपस्तु द्दिष्टं राम.
पूजा रक्तोत्पलैस्तथा॥ महांगाद्धूपो भविष्यत्सुरारारा एवोक्तः॥ तद्यथा॥ कर्पूरं कुंकुमं पुष्पं मगुरुं चंदनं तथा॥ अंजनं शर्करा कुष्ठं॥ महांगं सिंहकं तथा २१८

218A ।महांगोयंसमुत्तोभूपः प्रियोदेवस्य सर्वदेति।पलाशपुष्पमितिवीरमित्रोदयस्वरसःमहांगंमांसी।कासारैर्वैवनैवेद्यंनिवेद्यंभास्कराययवैः।प्रतिमा
संतर्पिप्राय्यद्वात्वाहृद्धिरण्यात्तथापूर्णाननंस्वच्छमाभानोःपारणापार्योगते।यथाशक्तियथायोग्यंपवित्तशाठ्यंविवर्जयेत।सझावेनैवसप्तम्यःसूर्यःपूजित
ःप्रीयतेततः।पारणांतेयथाशक्त्यापूजितःस्थापितोरविः।प्रीणीतस्वेप्सितान्कामान्दधाद्वाहतानरविः।स्पापुरापापापहरासप्तमी।सर्वकामद्वा
।यथाभिलषितान्कामान्दद्वातीमाहद्दवजा।अपुत्रःपुत्रमाप्नोति अधनोधनमाप्नुयात्।रोगाभिभूतश्चारोग्यंकन्याविंदतिसत्पतिं।समागमंप्र
वासिभिःउपोष्येतदवाप्नुयात्।सर्वान्कामानवाप्नोतिरोगतश्चापिमोदते।रोगतःस्वर्गगतः।पुनरेत्यमहींकृत्स्नघनाघनसमोनृपः॥घना
घनःशत्रुः।स्मातलेसाम्वसंदेहःप्रसादाह्नोमतेर्नरः।इतिकामदासप्तमीव्रतं।रविवारयुक्तसप्तमीकल्याणसप्तमीविजयावा।तस्यांस्त्रीसूर्यंसं
पूज्य।सोदकुंभंसकलशंघृतपात्रंदत्वागुडक्षीरघृतादिभिःपायसैर्नाद्वितीयादिवसेविप्रान्संभोज्यस्वयंपायसमोजनंकुर्यात्।इतिकल्याण
विजयाव्रतं।अथभविष्योत्तरोक्तंद्वादशसप्तमीव्रतं॥हेमाद्रौभविष्योत्तरेकृष्णउवाच॥अथान्यतेप्रवक्ष्यामिसप्तमीकल्पमुत्तमं।माघमासामलमा
समपक्षेपक्षेषुद्विविधे।सप्तम्यांकृत्तसंकल्पोवर्षमेकंव्रतीभवेत।अरुणांमाघमासेतुमार्तंडंपूज्यकारयेत।ब्रह्मकूर्चविधानंचयथाशक्त्यान्न

जय· २१९ 219

पोत्तमाच्चहृष्टमंमासोजयेद्विप्रां।तिलपिष्टगुडोदनैः।अग्निष्टोमस्ययज्ञस्यफलंलह्लन्नमश्नाप्यतेतद्ध्रुवं।फाल्गुनेमासिसूर्योपेतिप्रपूजयेत्।वाजपेयस्ययज्ञस्ययथोक्तं
लभतेफलं।सप्तम्यांचैत्रमासेतुवेदांशुरितिपूजयेत्।उकथ्याख्यस्यमंपुराणंनरःप्राप्नोत्यसंशयं।वैशाखस्यतुसप्तम्यांधातारमभिपूजयेत्।पशुबंधाख्यांपुराणं
नरःप्राप्नोत्यसंशयं।सप्तम्यांज्येष्ठमासस्यइंद्रमित्यभिपूजयेत्।अश्वमेधफलावाप्तिर्जायतेतस्यनान्यथा।तथाषाढस्यसप्तम्यांपूजयित्वादिवाकरं।बहु
सुवर्णस्ययज्ञस्यफलंप्राप्नोतिपुष्कलं।आतपीतिश्रावणेवनाम्नादेवंप्रपूजयेत्।सौत्रामणेःफलंपार्थनरःप्राप्नोतिभारत।रविंभाद्रपदेमासिसप्तम्याम
र्यमस्तुविः।तुलापुरुषदानस्यगुडेनफलमाप्नुयात्।आश्वयुक्शुक्लसप्तम्यांसवितारंप्रपूजयेत्।गोसहस्रप्रदानस्यफलमाप्नोतिमानवः।का
र्तिकेशुक्लसप्तम्यांसप्ताश्वंनामपूजयेत्।योभ्यर्चयतिसुव्रतात्मापौंडरीकफलंलभेत्।मार्गशीर्षेतथाभानुंपूजयित्वाविधानतः।राजसूयस्ययज्ञस्यफ
लभाग्भवेन्नरः।भास्करंपुष्यमासेतुपूजयित्वाविधानतः।नहुषाणामपिवेदानांस्वाध्यायस्यफलंलभेत्।तथैवकृष्णसप्तम्यांनामपूजादिकंचयः।सो
पवासःप्रयत्नेनवर्षमेकंसमाचरेत्।पारितेनियमेपार्थसूर्ययागंसमाचरेत्।शुक्लसमोभूमेदेशेरक्तचंदनलेपिते।एकहस्तंद्विहस्तंवावतुर्हस्तमम·
मयापिवा।सिंदूरेणातिगौरेणसूर्यमंडलमालिखेत्।रक्तपुष्पैःपायसैश्चधूपैःकुंकुमकादिभिः।संपूज्यदद्यान्नैवेद्यंविचित्रंघृतपाचितं।पुरतः २१९

219A

संस्थापयेत्कुंभान् जलपूर्णान्स दक्षिणान् ॥ द्वादशात्र न पश्चेष्टस्रक्चंदनैर्वर्णितान् ॥ अग्निकार्यं ततः कार्यं समाराध्य हुताशनं ॥ आकृष्णेनेति मंत्रेण समि
द्भिश्चार्कसंभवैः ॥ तिलैराज्यगुडोपेतैर्दद्यादष्टशताहुतीः ॥ दक्षिणां च ततो दद्याद्ब्राह्मणेभ्यः पृथक्पृथक् ॥ देयानि रक्तवासांसि द्वादशानां द्विजन्मनां ॥ द्वा
दशात्र प्रशंसंति गावो वस्त्राणि भूषिताः ॥ छत्रोपानद्युगं चैव मेकैकाय प्रदापयेत् ॥ वित्तहीनो न शक्नोति दातुं द्वादश धेनवः ॥ एकामपि सुशीलां च
एकवर्णां पयस्विनीं ॥ उपदेष्टे प्रदातव्या वित्तशाठ्यमकुर्वता ॥ ततो विसृज्य तान्विप्रान्स्वयं भुंजीत वाग्यतः ॥ एवं कुरु ते पार्थ सप्तमीव्रतमादरात् ॥ नी
रुजो रूपवान्नाम मोदी दीर्घायुश्चापि जायते ॥ विशेषाद्दीर्घरोगेण ग्रस्तः कुष्ठादिना नृप ॥ तेन कार्यं प्रयत्नेन व्रतमेतद्युजा पहं ॥ न ह्यस्ति भास्करादन्य औषधं रोग
हानिदं ॥ भास्करैकगतिर्यस्तु सर्वभूतहिते रतः ॥ तत्समं दर्शनात्स्पर्शाद्रोगहानिः प्रजायते ॥ कथं तु सूर्यभक्तानां रोगो दौर्गत्यसंभवः ॥ जायते भरतश्रेष्ठ स्वल्पक्षे
परमेष्ठिनि ॥ समभ्यर्च्य प्रतिमासं कृष्णसप्तम्यां व्रतवरो हि यः ॥ उपवासी रवेर्भक्तः सर्वभूतहिते रतः ॥ अष्टम्यां विप्रसहितो हविष्यं भोजयेन्नरः ॥ एकादशसमाप्तस्तु
नित्य... पापवसप्तमी ॥ सूर्यस्य मंडलं भित्त्वा याति ब्रह्म सनातनं ॥ व्रतमेतन्महाराज सर्वाशुभविनाशनं ॥ सर्वदुष्टोपशमनं शरीरारोग्यकारकं ॥ सूर्यलो
कप्रदं चांते पापहं द्वनार्हदामुनिः ॥ ये सप्तमीमुपवसंति सितासितां वा नामाक्षरैरहिमदीधितिमर्चयंति ॥ ते सर्वरोगरहिताः सुखिनः सदैव भक्त्या वरं तु च यान्...

जय.
२२०
220

विंदंति। इदमेवोद्यापनमत्रोक्तो द्यापनसप्तमीव्रते पुत्रेप्सं। इति भविष्योत्तरोक्तं द्वादशसप्तमीव्रतं। अथ नानासप्तमीव्रतानि। हेमाद्रौ सुमंतुरुवाच। यः
क्षिपेद्धोमयाहारः शुक्लादा दशसप्तमीः। राजेंद्र यावकाहारः शीर्णपर्णाशनोपि वा॥ क्षीराशी नैकभक्तो वा भिक्षाहारोथवा पुनः। जलाहारोथवा भूत्वा
पूजयित्वा दिवाकरमित्यादि। स्वयं भक्त्या विवस्वंतं प्रतिमासं समाहितः। पूजयेद्द्विधिवद्भक्त्या नामानीमानि कीर्तयेत्॥ तत्र च नामानि। मधौ विष्णुः। मा
धवे र्यमा। शुक्रे विवस्वान्। शुचौ दिवाकरः। श्रावणे पर्जन्यः। नभस्ये वरुणः॥ आश्वयुजे मित्रः। कार्तिके मार्तंडः। मार्गशीर्षे अंडजः। पौषे पूषा। मा
घे भगः। फाल्गुने त्वष्टेति। इति भविष्योत्तरोक्तं गोमयादिसप्तमीव्रतं॥ अथ उदकसप्तमीव्रतं। उदकप्रसृतिं पीत्वा क्रियते च सप्तमी। सैवोदकसप्त
मीत्यादि। अथ भविष्यपुराणोक्तं वराटिकासप्तमीव्रतं। हेमाद्रौ वराटिकाश्च यत्नेन यद्दत्वा हि लभंत देवमक्षं कलसयितोपोषणं कुर्यादिति। इति व
राटिकासप्तमी। अथ भविष्यपुराणोक्तं यस्यां कस्यांचित्सप्तम्यां आदित्यमंडकव्रतं॥ तत्रार्कचंदनजे मंडले सूर्यं संपूज्य सहिरण्यपत्रतद्रूमंडकं दद्या
त्। तत्र मंत्रः। आदित्यतेजसोत्पन्नं राज्ञीकरविनिर्मितं॥ श्रेयसे मम विप्र त्वं प्रतीच्छापूपमुत्तममिति। अथ प्रतिग्रहमंत्रः। कामदं सुखदं धर्म्यं पुत्रदं सु राम.
खदं तथा। आदित्यप्रीतये दत्तं प्रतिगृह्णाम्यहं मंडकं। एवं प्रतिसंवत्सरं कर्तव्यमिति। इति आदित्यमंडकविधिः। यस्यां कस्यांचित्शुक्लसप्तम्यां मत्स्य २२०

220A

ष्टागरोगोक्तं सप्तमी स्नपनं। सप्तमीस्नपनं नाम व्याधिपीडाविनाशनं। बालानां मरणं यत्र क्षीरपाणां तु दृश्यते इत्यादि। जातस्य मृतवत्सायाः सप्तमे मासि
नारद। अथवाप्युक्तं सप्तमासे तत्त्वं प्रशस्यत इत्यादि। गोमयेनोपलिप्तायां भूमौ वेदिकाग्निवत्तहा। तंडुलै रक्तशालेयैश्चरुं गोक्षीरसंयुतं। निर्वपेत्सूर्य
रुद्राभ्यां मातृभ्यश्च विशेषतः। कीर्तयन्सूर्यदेवत्यं सप्त चैव घृताहुतीः। जुहुयाद्रुद्रसूक्तेन तद्वद्रुद्राय नारद। होतव्या समिधश्चात्र तथैवार्कपलाश
योः। यवव्रीहितिलैर्होमः कर्त्तव्योष्टशतं पुनः। व्याहृतिभिरथाज्येन तथैवाष्टशतं द्विजाः। हुत्वा स्नानं च कर्त्तव्यं मंत्रैः सौरैर्वधीमता। विप्रेण वेदविदुषा
विधिवद्धर्मपारीणा। स्थापयित्वा दृढवर्णः कुंभान्कोणेषु शोभनान्। पंचमं च पुनर्मध्ये दध्यक्षतविभूषितं। स्थापयेदव्रणां कुंभं सप्तसर्षपगाभिमंत्रि
तं। सप्तऋषयः प्रतिहिताः शमीरे सप्तर्षि क्षांतिसद्मप्रमादम्। सप्तापः स्वपतो लोकमापुस्तत्र जागृतोऽस्वप्नं द्वौ सत्रसदौ च देवौ। सौरेणातीर्थेतो येन पू
र्णोरत्नसमन्वितं। सर्वान्सर्वौषधियुतान्पंचभंगजलान्वितान्। पंचरत्नफलैर्युक्तान्वासोभिः परिवेष्टितान्। सप्तमृत्तिकायुक्तांश्च कृत्वावत्तु ष्टौपिव
कुंभेषु तोयपूर्णेषु मध्यमं। गृहीत्वा ब्राह्मणास्तत्र सौराणि मंत्रानुदीरयेत। नारीभिः सप्तसंख्याभिरव्यंगाभिरिवत्रवा। पूजिताभिर्यथाशक्त्या माल्यव
स्त्राद्विभूषणैः। सविप्राभिश्च कर्त्तव्यं मृतवत्साभिषेचनं। दीर्घायुरस्तु बालोयं जीवपुत्रास्त्रियेतथा। आदित्यश्चंद्रमाः सार्द्धं ग्रहनक्षत्रमंडलैः। श

जय.
२२१
221

क्षः स लोकपालो वै ब्रह्मा विष्णुर्महेश्वरः। एते चान्ये च देवाद्याः सदा पांतु कुमारकं। माशनि मोंचश्चापि तु श्च मातृबालग्रहाः क्वचित्। पीडां कुर्वंतु बालस्य मा
मातृकुर्जनकस्य च। ततः शुक्लांबरधरा कुमारी पतिसंयुता। सप्तकं पूजयेत्स्त्रीणां आचार्यं भार्यया सह। कांचनीं च ततः कृत्वा ताम्रपात्रोपरि स्थितां॥
प्रतिमां धर्मराजस्य गुरवे विनिवेदयेत्। वस्त्रैः कांचनरत्नाद्यैः भक्ष्यैः सघृतपायसैः। पूजयेद्ब्राह्मणांस्तत्र वित्तशाठ्यविवर्जिता। भुक्त्वा च गुरुणा वे
दसु वाचयें पुत्रसंततिः। दीर्घायुरस्तु बालो यं यावद्वर्षशतं सुखी। यत्किंचिदस्य दुरितं तत्क्षिप्तं वडवामुखे। ब्रह्मा रुद्रो वसुः स्कंदो विष्णुः शक्रो हुता
शनः। रक्षंतु सर्वदुष्टेभ्यो वरदाः संतु सर्वदा। एवमादीनि वान्यानि वदंतं पूजयेद्गुरुं शक्तितः। कपिलां दत्वा प्रणिपत्य विसर्जयेत्। गुरुं च पुत्रस
हिता प्रणम्य रविशंकरौ। हुतशेषं तदश्नीयाद्दाहित्याय नमोस्त्विति। इति मत्स्यपुराणोक्तं सप्तमीस्नपनं। यश्चोपवासी सप्तम्यां समाप्ते हेमप
कंजं। गावश्च शक्तितो दद्याद्धेमांते घटसंयुताः। एतत्सौरव्रतं नाम सूर्यलोकप्रदायकमिति। इति पद्मपुराणोक्तं सौरव्रतं। इति सप्तमीव्रता
नि। अथ षष्ठ्यां प्रियायापन्यानि। शाल्योदनं तथा मुद्गान्गुडं गंधं घृतमेव च। अपूपान्गुडपूर्णांश्च पयो दधि तथा गुडं। एतैः स्तुतः प्रीतिमायाति भास्करोऽनेन स राम·
सदा। वर्षाणि भारतश्रेष्ठ नात्र कार्या विचारणा। कुलस्य कांमसूराः श्चवल्लांछ्याकृष्ट एव च। शिग्रुं कुंदं तथा सल्लाराजमाषांस्तथैव च। एतन्नमासके २२१

221A

रेद्घाघइच्छेच्छ्रियमात्मनः।सप्तम्यां न स्पृशेत्तैलं नीलं वस्त्रं न धारयेत्।न वाप्यामलकैः स्नानमित्यादिनिषेधास्तु हेमाद्रौ स्पष्टाः।पक्षद्वयगतास्व
स्वेव सप्तमीषु तिथिपतेनादित्यः पूज्यः।उक्तं च।सप्तम्यां भास्करस्येति। अथ सिद्धविरुद्धादिकालिख्यते। सप्तमी बुधवारे योगसिद्धा भवति। तदु
क्तं। बुधवारे द्वितीया च द्वादशी सप्तमी पुनरिति। सप्तम्यां रविवारे योगः संवर्त्ताख्यो योगो विरुद्धो भवति। सप्तम्यां दिनकरवासरो यदि स्याद्वा राश्व
त्यतिपदि चैव बुधे नंदनस्था। संवर्त्तो मुनिभिरुदीरितः स योगः संत्याज्यः शुभफलकांक्षिभिः प्रयत्नादिति। सप्तमी रविवारयोगादिविरुद्धयोगेषु क
श्चिद्विशेषो लिख्यते। यथा विरुद्धयोगास्तिथिवारजातानक्षत्रवारसंभवाश्चयेव।।हूणोषु वंगेषु च खर्यांत्रिमेषु देशेषु न ते विरुद्धाः। सप्तम्यां च
द्वितीयावद्व्रतपोष्टिकादिकर्म कार्यं। व्रतपोष्टिके द्वितीयाद्वादशीसप्तमीषु कुर्वीतेत्युक्तत्वात्। सप्तम्यामलकस्नानं लक्ष्मीनाशकरं। तदुक्तं। स
प्तम्यां निंदुनवमीषु च मं पादि वध्वः स्नायात्कदाचिदपि नामलकैर्मनुष्यः। रविभौमशनिनामसु तमे च गृहे कन्याराशिस्थिते सप्तमी शुभकर्मसु
निषिद्धा। तदुक्तं। परापरेषामित्यादि। सप्तम्यां वायव्यां दिशि योगिनी सा सुमुखा घात्रानकार्या वायव्ये शानयोरिहुक्तत्वादिति सर्वे सप्तमीनिर्णयः। श्री
मद्दिल्लीशस्नेत्यादिमाद्वः श्लोकः पूर्ववत्।। इति श्रीजयसिंहवर्मनृपतेः कल्पद्रुमे ग्रहमंथनस्थयं स्तबके दीशिवं समकरोत्सप्तम्यां निर्णयं कं।

जय. इति देवभट्टात्मजमहाराजपेययाजिरत्नाकरविरचिते जयसिंहकल्पद्रुमोद्योते सप्तमीनिर्णयो नामाष्टमस्तबकः समाप्तः ॥ अथाष्टमीनिर्णीयते ॥ तत्रादौ कृ
२२२ ष्णाष्टमीध्यानं ॥ घंटापात्रधरा गोस्था गोक्षीरधवलाष्टमीति ॥ अथ कृष्णाष्टमीध्यानं ॥ प्रेतगा चाष्टमी रक्ता कृष्णग्रीवासितांशुका ॥ अक्षं खड्गं तथा खेटं पा
222 त्रं चैतेन चतुर्भुजेति ॥ अष्टमी सर्वमते कृष्णाष्टमी सिता परा ॥ व्रतमात्रे ष्टमी कृष्णा पूर्वा शुक्लाष्टमी परेति माधवोक्तेः ॥ परस्तु कृष्णशुक्लाष्टमी पूर्वैव शुक्लकृ
ष्णेति दीपिकोक्तेः ॥ शुक्लपक्षेष्टमी चैव शुक्लपक्षे चतुर्दशी ॥ पूर्वविद्धा न कर्तव्या कृष्णे तेया परसंयुतेति ॥ कृष्णपक्षेष्टमी चैव कृष्णपक्षे चतुर्दशी ॥ पू
र्वविद्धैव कर्तव्या परविद्धा न कुत्रचित् ॥ उपवासेषु पराज्ञेद एष धर्मः सनातनः इति नैगमाच्च ॥ हेमाद्रिमाधवनिर्णयामृतनिर्णयसिंधुकालतत्त्ववि
वेचनप्रभृति सर्वमते कृष्णाष्टमी उपवासादिषु पूर्वविद्धैव ग्राह्येति सिद्धांतः ॥ मदनरत्नमते तु उपवासे तु पक्षद्वयेप्यष्टमी परयुतैव ग्राह्या ॥ उप
वासे सप्तमीतुवेधाद्वर्जयेदुत्तरं दिनं ॥ पक्षयोरुभयोरेषु उपवासविधिः स्मृत इति नारदीयवचनेन पक्षद्वयेपि सप्तमीविद्धाया निषेधात् ॥ एकादश्यष्ट
मी षष्ठी तिथिः पूर्वा द्वादशी हतमन्त्रगुरुवचनाच्च निगमवचने उपवासग्रहणाच्चोपवासव्रतविषयमिति ॥ शान्तिपूजायां तु अष्टमी रात्रिव्यापिनी ग्राह्या ॥ राम
तुर्कं देवीपुराणे ॥ निशायां पूजिता देवी वैष्णवी पापनाशिनी ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन त्वष्टम्यां निशि पूजयेत् इति ॥ अत एव दुर्गाभक्तितरंगिण्याम २२२

222A पिशाचीभूजायामष्टमीरात्रियोगिनीश्चैववृत्वाद्येस्तुते ॥ कालव्यापि शास्त्रात् । शुक्लपक्षे पूर्वविद्धा दर्शे कृष्णपक्षे विवादाभावाद्य । दिनद्वये रात्रिव्याप्त्यभावे विकरात्रि
व्यापिनी ग्राह्या । तुल्यव्याप्तावुत्तरैव प्रमाणम् । प्रमकर्मकालपर्यंतमज्ञानात् । शिवार्चने नवंदिकायां कुलार्णवे निशायां नंदिनं कुर्याज्ज्योनैमित्तिकार्चनमि
त्यभिधानाच्चेति । इत्यष्टमीसामान्यनिर्णयः । अथाष्टमीकृत्यानि । तत्र सर्वास्वष्टमीषु भैरवयात्रोक्ता काशीखंडे । अष्टम्यां च चतुर्दश्यां रविभूमिजवा
सरे । यात्रां च भैरवीं कृत्वा नरः पापैः प्रमुच्यते ॥ तत्रैव । अष्टम्यां च चतुर्दश्यां भौमवारे विशेषतः । संपूज्य मतं तं काश्यां दुर्गां दुर्गार्तिनाशिनीमिति । चैत्रशु
क्लाष्टम्यां चैत्रकृष्णाष्टम्यां विष्णुधर्मोक्तं संतानाष्टमीव्रतं ॥ हेमाद्रौ कृष्णाष्टम्यां चैत्रमासे स्नातो नियतमानसः इत्यादि । कृष्णं देवकीनाम्यर्च्य उपोष्य उपसत्तिः ।
तत्राष्टमी नवमीयुक्ता नवमीयुक्ता नवमी वाष्टमीयुतेति मदनरत्ने वृत्ता युग्मवाक्यात् परा । अत्र भवानीयात्रोक्ता काशीखंडे । चैत्राष्टम्यां महाया
त्रां मृदान्याः कारयेत्सुधीः । अष्टाविकाः प्रकर्तव्याः शतकृतः प्रदक्षिणाः । भवानीयस्तु पश्येद्धि शुक्लाष्टम्यां मधौ नरः । न जातु शोकं लभते सदानंदम
यो भवेदिति । अत्रैवाशोककलिकाप्राशनमुक्तं लैंगे । अशोककलिका वाष्टौ ये पिबंति पुनर्वसौ । अशोककुसुमैः रुद्रमर्चयित्वा विधानतः । अशो
कस्याष्टकलिकामंत्रेणानेन भक्षयेत् । शोकं नैवाप्नुयान्नित्यं रूपवान् पिजायते इति । अत्र बुधपुनर्वसुयोगः प्राशस्त्यार्थः । तिथिः शरीरं देवस्य तिथौ न

जय॰
२२३
223

क्षेत्रमाश्रितं।तस्मात्तिथिं प्रशंसंति न नक्षत्रं तिथिं विना इति ज्योतिःशास्त्रादिति कल्पतरुलावल्यां।अत्र च लिंगपुराणे।अशोककलिकापानमशोकव्रतहर
जनं।शुक्लाष्टम्यां तु चैत्रस्य कृत्वा प्राप्नोति निर्वृतिं॥ इति।प्राशनमंत्रस्तूक्तो लिंगपुराणे।त्वामशोकहराभीष्ट मधुमाससमुद्भव।शोकार्त्तः कलिकां प्राश्य
मामशोकं सदा कुरु॥ इति।इदमशोकाष्टमीव्रतं।तिथितत्वे स्कांदे।मीने मघोशुक्लपक्षे अशोकाख्यां तथाष्टमीं।पिवेदशोककलिकाः स्नात्वा ब्रह्मलौहित्य
वारिणीति।अत्र मधुश्चांद्रः।एतच्च ग्रहणात्।निर्णयसिंधौ तिथितत्वे कालिकापुराणेपि।चैत्रे मासि सिताष्टम्यां यो नरो नियतेंद्रियः।स्नाया
ल्लौहित्यतोये स सयाति ब्रह्मणः पदं।चैत्रं तु सकलं मासं शुचिः प्रयतमानसः।लौहित्यतोये यः स्नायात्स कैवल्यमवाप्नुयात्।लौहितो ब्रह्मपुत्रः।स्ना
नमंत्रस्तु।ब्रह्मपुत्र महाभाग शांतनोः कुलसंभव।अमोघागर्भसंभूत पापं लौहित्य मे हर॥ इति।पृथ्वीचंद्रोदयेपि विष्णुः।पुनर्वसुबुधोपेता चैत्रे मासि सिता
ष्टमी।प्रातस्तु विधिवत्स्नात्वा वाजपेयफलं लभेदिति।निर्णयामृते।अस्यामेवाष्टम्यां देव्या महापूजा कार्या।तदुक्तं मार्कंडेयपुराणे।शरत्काले महा
पूजा क्रियते या च वार्षिकी।तस्यां ममैतन्माहात्म्यं श्रुत्वा भक्तिसमन्वितः॥ इति।अत्र या च वार्षिकीत्यनेन संवत्सरसाध्यं चैत्रशुक्लप्रतिपदमुपक्रम्याष्ट राम॰
मीपर्यंतं क्रियमाणा पूजाभिधीयते।ततश्च शरद्वसंतयोः स्तुल्यएव दुर्गोत्सवः।इति चैत्राष्टमीव्रतानि।अथ वैशाखशुक्लाष्टमीव्रतं।निर्णयामृते २२३

223A

वैशाखशुक्लाष्टम्यां उपोषिता ऽऽम्रफलरसेन स्नाता त्वपराजिताख्यां देवीं मांसीवालकवारिभिः स्नापयित्वा तां पूज्य शर्कराक्षीरनैवेद्यं दत्वा नवम्यां तद्देव
ब्राह्मणान् कुमारीश्च भोजयित्वा पारणां कुर्यात्। मांसी जटामांसी। वालकं उशीरं। तदुक्तं देवीपुराणे। सहकारफलैः स्नानं वैशाखस्याष्टमीदिने। आ
त्मानं देवतां स्नात्वा मांसीवालकवारिभिः। लेपनं फलकर्पूरं धूपं पंचसुगंधिकं। फलं जातीफलं। पंचसुगंधिकं कंकोलपूगकर्पूरं जातीफललवंग
कं। सुगंधं पंचमं प्रोक्तमायुर्वेदप्रकाशके। देव्याः पूजां च कुर्वीत केतस्या पंचकेन तु। शर्कराक्षीरनैवेद्यं कन्याविप्रेषु भोजनं। आत्मनः पारणां पश्चाद्द
क्षिणां शक्तितो दहेत्। सर्वतीर्थाभिषेकं चानेन प्राप्नोति भार्गवेति। इति वैशाखाष्टमीव्रतं। ज्येष्ठकृष्णाष्टम्यां शिवपूजा कार्या। तदुक्तं भविष्योत्तरे। ज्ये
ष्ठमासि द्विजश्रेष्ठ कृष्णाष्टम्यां त्रिलोचनं। यः पूजयति देवेशमीशलोकं व्रजेन्नर इति। ज्येष्ठे मासि तथाषाढे श्रावणे च तथापरे। पूजयेत्तु गोमा
सानुनीलोत्पलकह्लारकैः। त्रिपुरांतकरं शंभुमित्यादि। आसामेवाष्टम्यां शुक्लां देवीं पूजयेत्। तदुक्तं देवीपुराणे। शुक्लाष्टम्यां पुरा देव शुक्ला
देवी महामायानिजयाहेति शेषः। बधापद्मासनं वेद्राणां शुक्लपक्षे तत्तोयजेदिति। इति ज्येष्ठाष्टमी। आषाढशुक्लाष्टम्यां उपोष्य हरिद्रातोयेन स्नाता म
हिषघ्नीनाम्नीं देवीं तेनैव स्नापयित्वा पूजयेत्। तदुक्तं देवीपुराणे। आषाढ्यां च तथाषाढे निशातोयेन स्नापयेत्। स्वयं स्नाता तां च कर्पूरैः चंदनैः सा

विलेपयेत् । हेमाद्रिमदनरत्नयोः स्कांदे अष्टम्यां तथाषाढे निशांते तोयेन स्नापयेत् ॥ ततो देवीं जलैः कुशैर्वा गंधोदकेन वा । स्नात्वा विलिप्य कर्पूरं चंदनैः रोचनांबुभिरीति
पविंतं । धूपश्चंदनकर्पूरवालकैः सितसिल्हकैः । भक्ष्यान् शर्करया पूर्णान् पानकानि शुभानि च ॥ दापयेत्तक्रमकाविशा भोजनं चात्मनस्तथा । शक्तितो दक्षिणां
दद्यान्महिषघ्नीं च कीर्तयेत् । दीपमाला घृतेनैव सर्वान्कामानवाप्नुयात् । सर्वयत्नमहादानमनंतीर्थफलं लभेत् । एतद्व्रतवरं शुक्रमयारुद्रेण विष्णुना । जग-
तो हितं सिद्धिश्रीगौरीदुर्गाव्रतं महत् मातुर्नायं हविर्ध्वंसः समरे वक्तं तं युगात् तथा देवासुरैः पन्नगाकिन्नरमानवैः । अप्सरोभिस्तथाब्रह्माभिः सौभाग्यसवृद्ध-
ये । कृतं वैयमहशार्दूल यक्षकुर्पाघघाविवि । श्रवणादस्य वा योति सर्वकामसुखानि च । इष्टानि लभते मर्त्यो विंध्याद्युत्वं प्रपद्यते । इति महिषघ्नीव्रतं । आव-
णशुक्लाष्टम्यां देवीपुराणोक्तं दुर्गाव्रतं । देवीव्रतं प्रवक्ष्यामि सर्वकामप्रसाधनं । श्रावणे शुक्लपक्षे तु अष्टम्यां वायुभोजनः । स्नात्वा साद्रपदो भूत्वा देवीं
क्षीरेणास्नाप्य पायसं नैवेद्यं दत्त्वा स्वयमपि भुंजीतेति दुर्गाव्रतं । अथ जन्माष्टमी निर्णीयते । सा चामांतमासपक्षे श्रावणकृष्णाष्टमी । पूर्णिमांतमा-
सपक्षे भाद्रपदकृष्णाष्टमी । उभयथाप्येकैव उभयविधापि स्मार्तैर्व्यवहारे दर्शयिष्यते । सा च द्विविधा शुद्धा विद्धा च । तत्र शुद्धायामष्टौ भेदाः । विद्धायाम-
पां चाष्टौ भेदाः । तत्र सप्तमीयोगरहिता शुद्धा । सप्तमीयुक्ता विद्धा । शुद्धा नवविधा । समा न्यूनाभ्यधिका चेति तत्र सूर्योदयादुदयपर्यंतं स्थिता २२४

224A

समा। ततो वोड्ढिः कलान्यूना॥ तमतिक्रम्य प्रवृत्ता अधिका विपि समन्यूनाधिकभेदेन त्रिधा। तत्र शुद्धसमा रोहिणीसहिता तद्रहिता चेति द्विधा। शुद्धन्यू
नापि रोहिणीसहिता। तद्रहिता चेति द्विविधा। शुद्धाधिकात्पूर्वदिन एव रोहिणीसहिता। परदिने एव रोहिणीसहिता। उभयत्र रोहिणीसहिता
उभयत्र रोहिणीरहिता चेच्चतुर्विधा। एवं शुद्धाष्टविधा। एवं शुद्धाष्टविद्धसमापि रोहिणीसहिता तद्रहिता चेति द्विविधा। विद्धन्यूनापि रोहिणीसहिता
चेति द्विविधा। विद्धाधिकात्पूर्वदिन एव रोहिणीसहिता परदिन एव रोहिणीसहिता उभयत्र रोहिणीरहिता चेति चतुर्विधा। एवं विद्धाप्यष्टविधा। उ
भयेषां शुद्धविद्धभेदानां मेलने षोडशप्रकारा भवंति। द्वावन्यावांतरभेदौ यथा। अर्धरात्रे रोहिणीयुक्ताष्टमी जयंतीत्येकः। द्वितीयो नवम्यां बु
धवारसोमवारयोरन्यतरेण योगे। एवमष्टादशप्रकारा जन्माष्टमी। तत्र सकामैर्निष्कामैश्च सर्वथा उपवासः कर्तव्यः॥ग॥ अमां संवत्सरं कालं कृपेन वा
सुति सत्तम। मांसं वा हृदि पद्मां भुंक्ते कृष्णजन्माष्टमीदिने। तथा। कृष्णाष्टम्यादिने प्राप्ते येन भुक्तं द्विजोत्तम। त्रैलोक्यजनितं पापं भुक्तं तेन न संशयः
येन कृतं तिजानं तः कृष्णजन्माष्टमीव्रतं। ते भवंति महाप्राज्ञ व्याला महति कानने। श्रावणे बहुलेपक्षे कृष्णजन्माष्टमीव्रतं। न करोति नरो य
स्तु भवति क्रूरराक्षसः। अकुर्वन्त्ररकं याति यावदिंद्राश्चतुर्दश। अतीतानागतं तेन कुलमेकोत्तरं शतं। पातितं नरके घोरे यो भुंक्ते कृष्णवासरे। ढं

जय. तीह पुराणानि भूयो भूयो महामुने॥ तथ॥ कृष्णजन्माष्टमीं त्यक्त्वा ये मूढा न तु पामरास्ते नाप्नुवंति शुभं किंचिदिष्टापूर्त्तमथापि वा॥ श्रावणे बहुले पक्षे
२२५ न करोति यदाष्टमीं॥ कृष्णा सुधाः क्रूर समुखा हिंसंति यमकिंकराः॥ इत्यादिवाक्यैः करणे प्रत्यवायश्रवणात्॥ वर्षे वर्षे तु या नारी कृष्णजन्माष्टमीव्रतं
225 ॥ न करोति महापापा सर्पा लीभवति कानने॥ वर्षे वर्षे तु कर्त्तव्यं तुष्ट्यर्थं चक्रपाणिन इत्यादिस्कांदादिवाक्ये भूवीप्साश्रुतेश्च॥ वह्निपुराणे जयंतीव्रत
मपि नित्यं॥ यद्वाल्ये यच्च कौमारे यौवने वार्द्धके तथा॥ बहुजन्मकृतं पापं हंति सोपोषिता तिथिः॥ सप्तजन्मकृतं पापं राजन्यत्त्रिविधं नराणां तत्क्षाय
लति गोविंदास्तिथौ तस्यां समर्चितः॥ उपवासश्च तत्रोक्तो महापातकनाशनः॥ जयंत्यां जगतीपाल विधिनानात्र संशय इति वह्निपुराणवचनेन॥
तथा॥ श्रद्धान्वेन तद्व्यपस्तापं शवहस्तस्य भोजनेनात्त पापं लभते धुंभिर्जयंत्यां भोजने कृते नर इति स्कंदपुराणवचनेन तथा॥ ब्रह्मघ्नस्य सुरापस्य गोघ्नस्य स्त्रीवधस्यापि
वा॥ न लोको मुनिशार्दूल जयंतीविमुखस्य च॥ न करोति यदा विष्णो जयंतीसंभवं व्रतं॥ यमस्य वशमापन्नः सहते नारकीं व्यथां॥ जयंतीवासरे प्राप्ते करो
तु दुरश्ररणात्॥ पापघ्ने तिलमात्रं ह्वयमद्भूतैः कलेवरं॥ यो भुंजीत विमूढात्मा जयंतीवासरे नरः पापं स कोत्तारो ने न तस्मात् त्रिद्वादशीमपि कुर्वीत इत्यादि व राम.
चनेषु अतद्करणे दोषश्रवणात्॥ शवहस्तस्य भोजनोक्तावसत्ता किं हस्तस्य भोजनइत्यर्थः॥ जन्माष्टमीव्रतं काम्यमपि फलसंश्रवणात्॥ तथा वह्नि २२५

225A

षेव तेनाराध्य देवेशं देवकीसहितं हरिं ॥ त्यक्त्वा यमपथं घोरं याति विष्णोः परं पदं ॥ जन्माष्टमीव्रतं ये वै प्रकुर्वंति नरोत्तमाः ॥ कारयंत्यथवा लोका न लक्ष्मीस्ते
षां सदा स्थिता ॥ स्मरणं नाम्सुदेवस्य मत्स्युकाले भवेन्मुने ॥ सिध्यंति सर्वकार्याणि कृते जन्माष्टमीव्रते ॥ माहात्म्यात्तथा जयंतीव्रतमपि काम्यं ॥ महाजयार्थं कु
र्यात्तां जयंतीं भुक्तिमुक्तिदां ॥ धर्ममर्थं च कामं च मोक्षं च मुनिपुंगव ॥ ददाति वांछितानर्थान् ये चान्येप्यतिदुर्लभाः ॥ इति स्कांदे ॥ हारीतः फलमुक्तं तेः ॥ तथा भविष्योत्तरे
जयंतीकल्पे ॥ प्रतिवर्षं विधानेन मद्भक्तो धर्मनंदन ॥ नरो वा यदि वा नारी यथोक्तं फलमाप्नुयात् ॥ पुत्रसंतानमारोग्यं ॥ सौभाग्यमतुलं लभेत् ॥ इह
धर्मरतिर्भूत्वा मृतो वै ॥ कुंठमाप्नुयात् ॥ हिसादितत्वादौ जयंतीस्वरूपं तावन्निरूप्यते ॥ माधवीये विष्णुधर्मोत्तरे ॥ रोहिणी च यदा कृष्णपक्षेष्टम्यां द्विजो
त्तम ॥ जयंती नाम सा प्रोक्ता सर्वपापहरा तिथिरिति ॥ सनत्कुमारसंहितायां ॥ स्मृत्युक्तो वहितो राजन् कृष्णमानेन यानघ ॥ श्रावणास्य नभोमासस्य कृष्णा
ष्टम्यां नराधिप ॥ रोहिणी यदि लभ्येत जयंती नाम सा तिथिरिति ॥ स्कांदे ॥ प्राजापत्येन संयुक्ता अष्टमी तु यदा भवेत् ॥ श्रावणे बहुले सा तु सर्वपापप्र
णाशिनी ॥ जयं पुण्यं च कुरुते जयां पुण्यां च तां विदुरिति ॥ शैवपुराणेपि शिववाक्यं ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि ह्यष्टमीभेदनिर्णयं ॥ श्रावणे कृष्णपक्षे
स्य घटिकाषष्टिर्यदा भवेत् ॥ तदा जन्माष्टमी ख्याता संपूर्णा सा प्रकीर्तिता ॥ रोहिणीऋक्षसंयुक्ता जयंती सा तु कथ्यते ॥ जयंती यदि लभ्येत तत्र क्षयं पापनाश

जय·
२२६
226

गपत इति। विष्णुरहस्ये। अष्टमी कृष्णपक्षस्य रोहिणीऋक्षसंयुता। भवेत्प्रौष्ठपदे मासि जयंती नाम सा स्मृतेति॥ वसिष्ठसंहितायां। श्रावणे वा नभस्ये वा
रोहिणीसहिताष्टमी पदा कृष्णा नरैर्लब्धा सा जयंतीति कीर्तिता। श्रावणे न भवेद्योगो नभस्ये तु भवेद्ध्रुवं। तयोरभावे योगस्य तस्मिन्वर्षे न संभव इति। अत्र
श्रावण इति मुख्यः कल्पः नभस्य इत्यनुकल्पः। यदि श्रावणो यदि वा नभस्ये सर्वथापि रोहिणीकृष्णजन्माष्टमीयोगो जयंतीत्येतद्विवाहं। पुराणांतरे
पि। रोहिणी च यदा कृष्णपक्षेष्टम्यां द्विजोत्तम। जयंती नाम सा प्रोक्ता सर्वपापहरा तिथिरिति। अत्र वचनद्वयेपि सामान्यतः कृष्णाष्टमीरोहिणीयोगो ज
यंतीत्युक्तमिति प्रतिभाति तथापि एवंक्व वचननिचयपर्यालोचनया त्रत्याष्टमीपदस्य जन्माष्टमीपरतया नेनापि वचनेन जन्माष्टमीरोहिणीयोगस्यै
व जयंतीत्युक्तं। अग्निं स्वप्नते उववामनः प्रजावेत्युभयपथ्यानं। जन्माष्टमीदिने प्राप्त इति स्कान्दात्। अर्द्धरात्रे तु रोहिण्यां यदा कृष्णाष्टमी भवेत्। तस्यामभ्य
र्चनं शौरेर्हंति पापं त्रिजन्मजं। सोपवासो हरेः पूजां मिस्यत्र। मासि भाद्रपदेष्टम्यां कृष्णपक्षेर्धरात्रके। शशांके वृषराशिस्थे ऋक्षे रोहिणीसंज्ञके। योगेस्मि
न्वसुदेवाद्देवकी मामजीजनत्। तस्मान्मां पूजयेत्तत्र शुचिः सम्यगुपोषित इत्यादावुपवासस्य गुणतया प्रतीतेः सहृतोद्यावतीत्यादिवत्फलिसंस्कारः एम·
पूजैव प्रधानमिति। तदर्पिततः। केवलेनोपवासेन तस्मिन् जन्मदिने मम। शतजन्मकृतात्पापान्मुच्यते नात्र संशय इति वचने केवलोपवासस्य फल २२६

226A संबंधश्रवणात्। अर्धं रात्रे तु रोहिण्यां यदा कृष्णाष्टमी भवेत्। तस्यामभ्यर्चनं शौरेर्हंति पापं त्रिजन्मजमित्यत्र पूजायाः केवलायाः इव जयंत्यामुपवासस्य म
हापातकनाशनः। सर्वैः कार्यो महाभाग पूजनीयश्च केशव इति भविष्यद्विष्णुधर्मयोरपि एकवाक्ये फलसंबंधश्रवणाच्च। अत एव प्रयोगमेदकल्पना
पत्तिरपि परास्ता। यत्त्वाप्ये केचन सश्रवणात्त्वा उपवासोपलक्षणीयतात्र मो उपवासो महोः पूजामिसाव्रताविः समभ्युपोषित इत्यत्र चोपवासस्याति
शेषेणान्वेनोपादानेपि प्राधान्यं न विहन्यते। यजतावुद्देशवत्। एवं वसति वासुदेवं समुद्दिश्य सर्वपापप्रशांतये। उपवासं करिष्यामि कृष्णाष्ट
म्यां नभस्यहमिति भविष्योक्ते संकल्पवाक्ये यदुपवासमात्रस्य ग्रहणात् तत्पूजाया अप्युपलक्षणं। विधत्तु सारित्वात्संकल्पस्य। एवं सति वासुदेवं
समुद्दिश्येत्यप्यां जसेनान्वेति। पूजायां तस्योद्देश्यत्वादुपवासे उद्देश्यानपेक्षणात्। वासुदेवशब्देन तत्प्रीतिलक्षणायां वा तदपेक्षया जघन्येउपवा
सपद एव यथाश्रुततदन्वयार्थं पूजालक्षणायायुक्तत्वात्। उपवासोपसर्जनकपूजालक्षणायां वा वासुदेवं समुद्दिश्येत्यस्य विशेष्यपूजान्वयोपपत्तेः।
अत एव द्वितीयसंकल्पवाक्ये अर्चयित्वोपवासेन भोक्ष्येहमपरेहनि इति पूजाया अप्युल्लेखः। तस्मादुभयमपि प्रधानं अस्याश्च पूजायाः काल उक्तो वि
ष्णुधर्मोत्तरे। रोहिणीसहिता कृष्णा मासि च श्रावणेऽष्टमी। सप्तम्यामर्धरात्राधः कलयापि यदा भवेत्। तत्र जातो जगन्नाथः कौस्तुभी हरिरीश्वरः। तमे

जय.
२२७
227

वोपवसेत्कालं तत्र कुर्याद्विजागरं । अर्द्धरात्रेतु योगोयं तारापत्युदये तथा । नियतात्मा शुचिः स्नातः पूजां तत्र प्रवर्त्तयेदिति । वसिष्ठस्तु । सप्तमर्द्धरात्रसमु
दयकालत्वमाह । अष्टमी रोहिणीयुक्ता निश्यर्द्धे दृश्यते यदि । मुख्यकालः स विज्ञेयस्तत्र जातो हरिः स्वयमिति । मुख्यस्य प्रधानस्य कालो मुख्यकालः । श्री
भगवते दशमस्कंधे तृतीयाध्यायेपि । अथ सर्वगुणोपेतः कालः परमशोभनः । यर्ह्येवाजनजन्मर्क्षं शांतर्क्षग्रहतारकमित्युपक्रम्य निशीथे तम
उद्भूते जायमाने जनार्दने । देवक्यां देवरूपिण्यां विष्णुः सर्वगुहाशयः ॥ आविरासीदित्यादि । अजनजन्मर्क्षं रोहिणी । यद्यपि विकालं पूजयेद्देवं हि
णाचौ विशेषतः । अर्द्धरात्रावपि तथा पुष्पैर्नानाविधैरपीति भविष्येऽन्यकालेपि पूजोक्ता । उपवासश्चाहोरात्रावच्छिन्नो भोजनरूपस्तथाप्यर्द्धरात्र
कालावच्छिन्नैव पूजा प्रधानं तथा च भविष्योत्तरे । मासि भाद्रपदेष्टम्यां निशीथे कृष्णपक्षगे । शशांके वृषराशिस्थे ऋक्षे रोहिणीसंज्ञके । योगेस्मिन्व
सुदेवाद्धि देवकी मामजीजनत् । तस्मान्मां पूजयेत्तत्र शुचिः सम्यगुपोषितः । ब्राह्मणान्भोजयेद्भक्त्या ततो दद्याच्च दक्षिणां । हिरण्यं मेदिनीं गावो वा
सांसि कुसुमानि च । यद्यदिष्टतमं तत्तत्कृष्णो मे प्रीयतामिति । नारदीयसंहितायामपि । उपोष्य जन्मचिह्नानि कुर्याज्जागरणं तु यः । अर्द्धरात्रा राम
युताष्टम्यां सोश्वमेधफलं लभेत् । इति । एवं सत्यर्द्धरात्रेष्टमीसद्भाव एवात्र कर्मकालव्याप्तिरिति सिद्ध्यते । एतदेवाभिप्रेत्य विष्णुरहस्ये पठ्यते २२७

अर्द्धरात्रे तु रोहिण्यामित्यादि तस्मिन्नर्द्धरात्रे पूर्वापरभागयोः कियत्परिमाणमपेक्षितमित्यपेक्षायामादित्यपुराणे दर्शितं। अर्द्धरात्रादधश्चोर्ध्वं क
अपरंड़
227A
लयापि यदा भवेत्। जयंती नाम सा प्रोक्ता सर्वपापप्रणाशिनी इति वराहसंहितायामपि। सिंहेऽर्के रोहिणीयुक्ता नभः कृष्णाष्टमी यदि। रात्र्यर्द्धपूर्वा
परगा जयंती कलयापि चेति। रात्रेरर्द्धं रात्र्यर्द्धं पूर्वश्च पूर्वापरे। रात्र्यर्द्धे च ते पूर्वापरे च तयो गच्छति वर्त्तत इति रात्र्यर्द्धपूर्वापरगा। योगी यया रो
हिणी सहिता कृष्णा मासे नभस्यावणेऽष्टमी। अर्द्धरात्रादधश्चोर्ध्वमित्यादि। कला पाद्यतिसूक्ष्मत्वेन दुर्लक्ष्यत्वात्स एव पक्षांतरमाह। अर्द्धरात्राद
धश्चोर्द्ध्वमेकार्द्धघटिकान्विता। रोहिणी चाष्टमी ग्राह्या उपवासव्रतादिषु इति। एका वार्द्धघटिका चैकार्द्धघटिके ताभ्यामन्विता। कलामपेक्ष्यार्द्धघ
टिका स्थूला तामपेक्ष्य घटिका स्थूला तत्त्वायमर्थः संपद्यते। पूर्वभागावसाने एका घटिका उत्तरभागादौ चैकेति मिलितात् निशीथशब्दवाच्यमुहू
र्त्तेतावत्परिमाणांशवैरपि सुलक्ष्यत्वात्मुख्यः कल्पः। तदसंभवे घटिकार्द्धघटिकान्वेषणात्मसाध्यसंभवे कलेति। तत्र मुख्यं पक्षमभिप्रेत्य भविष्यो
त्तरे निशीथे कृष्णपक्षे दृग इत्युक्तं(?)। तच्च वचनं प्राक्तनेन पूर्वमेवोदाहृतं। अत्र जयंत्यां चंद्रार्घ्यसावत्सप्तकर्त्तव्यता तत्सापवच्चंद्रोदयकालीनत्वात्। निशी
थयोगः प्रशस्तः। एतदेव माधवीये विष्णुधर्मोत्तरे विहितं। अर्द्धरात्रे तु योगोऽयमित्यादि सोऽयमर्द्धरात्रयोगो मुख्यः कल्पः। यस्तु कश्चिदाहोरा

द्रुयोगः सोयं मुख्यतरः । प्रयस्त्वयं हार्कदा विदीष घोगः सोनुकल्पः । स च वासिष्ठसंहितायां दर्शितः । अहोरात्रे तयोर्योगो ह्यसंपूर्णो भवेद्यदि मुहूर्तमप्यहोरात्रे योग
श्चेत्तामुपोषयेदिति । वासरे वा निशायां वा यत्र स्वल्पापि रोहिणी । विशेषेण नभोमासे सैवोपोष्या मनीषिभिरिति । योपजयंतीव्रते योगानिरपेक्षः स एव जन्माष्टमी
व्रतेपि दृष्टव्यः । यस्मिन्वत्सरे योगो नास्ति तस्मिन्वत्सरे जन्माष्टमीव्रतमेकमेव प्रवर्त्तते । यदा च पूर्वेद्युः परेद्युर्वा रोहिणीयोगस्तदा जन्माष्टमी जयंत्यामंतर्भू
त्वा तेयान तु जन्माष्टमीव्रतं पृथक्कार्यं तदुक्तं माधवेनैव । यस्मिन्वर्षे जयंत्याख्यो योगो जन्माष्टमी तदा । अंतर्भूता जयंत्यां स्यादृक्षयोगप्रशस्तितः इति ।
मदनालनिर्णयामृतगौडमैथिलमतेप्येवं । निर्णयामिंधौ तु । हेमाद्रिस्तु रोहिणीसंयुतोपोष्या सर्वाघौघविनाशिनी । अर्द्धरात्र आदर्श्यो र्द्धमित्यमि
पुराणात् अर्द्धरात्रे एव रोहिणीयोगस्याशस्त्यान्मुहूर्त्तमपि लभ्येतेत्यादीनां चार्द्धरात्रे योगेष्वुपपत्तेर्न जयंतीव्रतं भिन्नं किंच । रोहिण्यामर्द्धरात्रे चेति वि
ष्णुधर्मोक्तेः । समायोगे तु रोहिण्यां निशीथे राजसत्तम । समजायत गोविंदो बालरूपी चतुर्भुजः । तस्मात्तं पूजयेत्तत्र यथावित्तानुरूपतः इति
वह्निपुराणाच्चार्द्धरात्रस्य कर्मकालत्वमवसीयते । अतः कर्मणो यस्य यः कालः इत्यादिवचनात्सर्वत्रैव प्राप्तेः परदिने सतोपि तो रोहिणीयोगस्य ग्राम
न प्रयोजकता अन्यथा बुधवारादेरपि तत्त्वापत्तेः । किंच । जयंतीशब्दो विविशेषवचनः । अभिजिन्नाम नक्षत्रं जयंती नाम शर्वरी । मुहूर्त्तो विजयो नाम २२९

228A

मपत्रजातो जनार्दनः इति ब्रह्मांडपुराणात् । तेन तद्योगिरोहिणीगौणत्वात्तान्न व्रतभेदः इति दुर्विवाना । इति स्थितं । पञ्च निर्णयसिंधौ रोहिणीयोगस्याहोरा
त्रे मुख्यः । निशीथे मध्यमः । दिवसमात्रे त्वधमः । अहोरात्रे तयोर्योगोऽसंपूर्णोऽपि भवेद्यदि । मुहूर्त्तमप्यहोरात्रे योगश्चेत्तामुपोषयेदिति वसिष्ठसंहितोक्तेरिसु
घुक्तं । तत्तु कौस्तुभे तत्त्वमाधवाचार्योद्धृतवसिष्ठसंहितोक्ताष्टमीरोहिणीयुक्तेति मुख्यत्वबोधकवचनविरोधात् पूर्वोक्तमाधववचनार्थविरोधाच्चेत्सले । तदेवं कर्म
काले निरूपिते दशमासा यावत्स्योपयोगित्वेन वेधो निरूप्यते सवाचनतिथ्यंतरवदष्टम्या दिवाप्रवेशोसत्येव ना किंतु रात्रिमात्रव्याप्तत्वेपि भवत्येव । प्रजाकृष
सप्तमाधानस्याद्रात्रिमात्रव्यापनात् ॥ अहस्सु तिथयः पुण्याः कर्मानुष्ठानतो दिवा । नक्तादिव्रतयोगे तु रात्रियोगो विशिष्यते इति वचनात् । अत एवात्रापि अष्ट
मी शिवरात्रिवदर्धरात्राद्वेधो यदि । दृश्यते घटिकापादमात्रं वं विद्धां प्रकीर्तितेति वेधश्चात्र कर्मकाले ष्टमीसद्भावः इदमर्धरात्रात्पूर्वं घटिकासद्भावे च
नेसर्वेष्वष्टमीसाम्यान् रागात् जन्माष्टम्यां तु कलासद्भावोपि पूर्वोक्तविष्णुधर्मोक्तरात् हि वचने पुत्र्यामिति हि प्राप्त रोहिण्यां वेधे निर्णीते संप्रति पूर्वोक्तभेदेषु सर्वसुख्यो
यं । तत्र शुद्धयोः समन्यूनयोर्न विवादः । शुद्धाधिका विद्धाधिका वा यदान्यतरास्मिन्नेव दिने रोहिणीसहिता तत् तस्मै व व्याख्या । जन्माष्टम्यां भवेद्यत्र कलैकापि रो
हिणी नृप । जयंती नाम सा ज्ञेया उपोष्या सा प्रयत्नतः । सप्तजन्मकृतं पापं राजन्यद्विविधं नृणां । तत्क्षालयति गोविंदस्तिथौ तस्यां सुभावित इति व

जय.
२२९
229

न्दुपुराणवचनात्। कृष्णाष्टम्यां कृष्णजन्माष्टम्यां। कालतत्त्वविवेचने। उत्तराहिन एव रोहिणीयोगे निशीथव्यापिनीमपि किंबहुनाष्टमीमपि पूर्वां परित्यज्योत्त
रैव जन्माष्टमीव्रते ग्राह्या। ननु वार्द्धरात्रस्य कर्मकालत्वं तावत्स्थितं। कर्मकालव्याप्तिशास्त्रस्य सर्वापेक्षया बलवत्त्वमुपपादितमेव रोहिणीयोगो ऽप्यमा
शस्त्यात्मकत्वातिशयमात्रं न तु तत्स्वनिर्णायोपयोगिता। नवमीबुधवारादियोगवत्। अन्यथा प्रेतयोनिगतानां तु प्रेतत्वं नाशितं नरैः। यैः कृता श्रावणे मा
सिष्टमी रोहिणीयुता। किं पुनर्बुधवारेण सोमेनापि विशेषतः। किं पुनर्नवमीयुक्ता कुलकोट्यास्तु मुक्तिदेति पद्मपुराणवचनात्पूर्वेद्युरर्द्धरात्रे वर्त्त
मानां रोहिणीयुक्तामपि त्यक्त्वाष्टमीं विहाय बुधवारादियुक्तापरा कर्त्तव्या स्यादिति। अत्रोच्यते। कर्मकालव्याप्तिशास्त्राद्दैवप्रधानभूतायाश्चाष्टम्या अर्द्धरात्रस
त्तेन प्राशस्त्यं तु अहर्वा वा यदि वा रात्रौ नास्ति चेद्रोहिणीकला। रात्रियुक्तां प्रकुर्वीत विशेषेणेन्दुसंयुतामिति वचनेन रोहिणीयोगाभावविषयत्वेनोपपत्तेरे
वं हि तस्यार्थः। दिवावच्छेदेन रात्र्यवच्छेदेन वा कलामात्रापि चेद्रोहिणी चाष्टम्यां नास्ति तदैव चन्द्रोदयसंयुतामर्द्धरात्रव्यापिनीमितियावत्। प्रकुर्वी
त दिनद्वये पि तादृशाष्टम्यभावे बहुरात्रिसंयुतामुत्तरां प्रकुर्वीतेति। विष्णुरहस्यादिगतं मुहूर्त्तो दिवा दक्षमर्द्धरात्रगतं तत्परमितितत्त्यंताशुद्धांतथान्यवाक्यमपि राम.
वानर्थक्यप्रसंगात्। यदा हि शुद्धाष्टम्यर्द्धरात्रे वर्त्तमाना याहान्तदा रोहिणीसहिताखण्डा गरीयसीति किं वचनेन। मुहूर्त्तमप्यहोरात्र इति वचनेनैव सा सिद्धेः २२९

229A वाहोरात्रसंबंधिपतितं विमुहूर्त्तप्रतीतिः। उदये चाष्टमी किंचिन्नवमी सकला यदि स्यात्सर्वत्र चतुर्थ्योदयप्रतीतिः। तेन रोहिणीरहिता या निशीथव्यापिन्यात्रप
वादेन निर्णायकत्वं रोहिणीयोगे न तु बुधवारादिवाक्यशास्त्रमात्रं हेतुरिति सिद्धियुक्तं। त्रिपुक्त्वा प्रकुर्वीत तामुपावसेदुपोष्या सा प्रयत्नत इत्यादि
षु निर्णायकत्वं सैव प्रतीतेः। बुधवारादियोगवाक्येषु प्राशस्त्यमात्रप्रतीतेरिति। मदनरत्ने। यदा पूर्वेद्युः रोहिणीरहिता निशीथगाष्टमी तिथिः परेद्युः रो
हिणीसहिता निशीथात्परत्र तदा पूर्वैव ग्राह्या। कर्मकालशास्त्रस्य सर्वापेक्षया प्राबल्यस्य सर्वग्रंथसिद्धत्वात्। रोहिणीयोगे तु प्राशस्त्यफलाति
शयमात्रं न तु तस्या निर्णायकोपयोगिता। नवमी बुधवारवती अन्यथा प्रेतयोनिगतानामिति पाद्मवचनात्पूर्वेद्युरर्द्धरात्रे चेन्न वर्त्तमानांशे रोहिणीमप्यष्टमीं
त्यक्त्वा बुधनवमीयुता परैव कार्येत्यापद्यतेति। निर्णयसिंधावपि यदा पूर्वेद्युर्निशीथेऽष्टमी परेद्युरोहिणी तदा परेद्युर्जयंतीयोगस्य सत्वात्परैवेति माध
वः। तदुक्तं तत्रैव। यस्मिन्वर्षे जयंत्याख्येति। एवं विद्धाष्टमी या तु उदये नवमीदिने। मुहूर्त्तमपि संयुक्ता संपूर्णा साष्टमी भवेत्। कला काष्ठा मुहू
र्त्तापि यदा कृष्णाष्टमी तिथिः। नवम्यां सैव ग्राह्या स्यात्सप्तमीसंयुता न हीति पद्मोक्त्या केचित्तु हेमाद्रौ। अष्टम्याः आद्यामात्रसाम्ये पूर्वेद्युः कर्मकालव्या
पितास्तु पूर्वैव। प्राग्रंथ्रपूर्वेद्युः निशीथेऽष्टम्यभावे ज्ञेयं त्वंतर्भावोक्तिस्तु मरुर्वदंशग्रणमात्रमिति आहुः। तन्न तु अष्टम्याः कर्मकालव्याप्तिर्वाचायाहि वि

ज०प०
२३०
230

तिवाक्ये रोहिणीयुतायां यास्वतोक्तेर्वचनात्कर्मकालव्यापिनीं त्यक्त्वा पूर्वा परा वा सापि रोहिणीयुता ग्राह्येति वस्तुतस्तु । उपवासद्वयं कार्यं द्वयोर्निस
त्वादिति स्थितं । शुद्धाधिका यदा पूर्वस्मिन्दिने निशीथे रोहिणीयुक्ता उत्तरदिने पि तद्युक्ता तदा पूर्वैव ग्राह्या ॥ रोहिण्यामर्द्धरात्रे च यदा कृष्णाष्ट
मी भवेत् । सोपवासो हरेः पूजां कृत्वा तत्र न सीदतीति विष्णुधर्मोक्तवचनात् । यदा तु शुद्धाधिका यां दिनद्वयस्यार्द्धरात्रं विहाय रोहिणीयोगस्तदापि पू
र्वैव ग्राह्या । रोहिण्यामर्द्धरात्रे च यदा कृष्णाष्टमी भवेत् । सोपवासो हरेः पूजां कृत्वा तत्र न सीदतीति विष्णुधर्मोक्तवचनात् । यदा तु शुद्धाधिका यां दिन
द्वयस्यार्द्धरात्रं विहाय रोहिणीयोगस्तदापि पूर्वैव ग्राह्या । तस्याः सर्वाहोरात्रव्यापित्वान्मध्यमातिक्रमे कारणाभावाच्च । यदा तु शुद्धाधिका दिनद्वये
पि रोहिणीरहिता तदाप्यहोरात्रव्यापित्वात्पूर्वैव ग्राह्या । दिवा वेति वचनाच्च । विद्धाधिका तु यदा पूर्वस्मिन्नेव दिने निशीथे रोहिणीयुक्ता । दिनां
तरे तु निशीथं विहाय रोहिणीयुक्ता तदा पूर्वैव ग्राह्या । सप्तमीसंयुताष्टम्यां निशीथे रोहिणी यदि भविता साष्टमी पुण्या यावच्चंद्रदिवाकराविति वह्नि
पुराणवचनात् । पद्मपुराणेपि । कार्या विद्धापि सप्तम्या रोहिणीसहिताष्टमी । तत्रोपवासं कुर्वीत तिथिभान्ते च पारणामिति । आदित्यपुराणे । विनार्क्षराम·
हं न कर्त्तव्या नवमीसंयुताष्टमी । कार्या विद्धापि सप्तम्या रोहिणीसहिताष्टमी । तत्रोपवासं कुर्वीत तिथिभान्ते च पारणामिति विष्णुधर्मोक्ते २३०

230A
ये जयंतीशिवरात्रिश्चकार्यैं भद्रा जयान्विते। कृतो यवासेति य्यंते तथा कुर्यात्तु पारणामिति। जन्माष्टमी जयंती वा शिवरात्रिस्तथैव च। पूर्वविद्धैव क
र्त्तव्या तिथिभांते च पारणामिति जयंत्यां पूर्वविद्धायामुपवासं समाचरेदिति गारुडे च। यदा तु विद्धाधिको न तस्मिन्नेव दिने निशीथे रोहिणीयु
हिता पूर्वदिने तु निशीथे विहाय रोहिणीसहिता तदोत्तरैव ग्राह्या। मासि भाद्रपदेऽष्टम्यां कृष्णपक्षेऽर्द्धरात्रके। शशांके वृषराशिस्थे ऋक्षे प्राजापत्यसं
संयुते। उपोषितोऽर्चयेद्विष्णुं यशोदां देवकीं तथेति भविष्योत्तरवाक्यात्। यदा तु विद्धाधिकादिनद्वये प्यर्द्धरात्रे रोहिणीयुक्तादिनद्वयेप्यर्द्धरात्रे वि
हाय रोहिणीसहिता वा तदोत्तरैव ग्राह्या। अविद्धायां तु सर्क्षायां जातो देवकिनंदन इति वचनात्॥ वर्जनीया प्रयत्नेन सप्तमीसंयुताष्टमी। सऋ
क्षापि न कर्त्तव्या सप्तमीसंयुताष्टमीति ब्रह्मवैवर्त्तवचनाच्च। हेमाद्रौ पाद्मे। यदार्द्धरात्रादूर्ध्वं कलामात्राप्यतिक्रम्याष्टमी प्रवृत्ता रोहिणी वा द्वितीयेऽह्नि मुहू
र्त्ते द्वे मुहूर्त्ते वा तदा द्वितीयैव ग्राह्या तथा च स्कंदपुराणे। सप्तमीसंयुताष्टम्यां भूत्वा ऋक्षं द्विजोत्तम। प्राजापत्यं द्वितीयेऽह्नि मुहूर्त्तार्द्धं भवेद्यदि तदाष्ट
यामिकं तं पयोक्तं यामादिभिः स्वरेति। पाद्मेपि। मुहूर्त्ते नापि संयुक्ता संपूर्णाष्टमी भवेत्। किं पुनर्नवमीयुक्ता कुलकोट्यास्तु मुक्तिदेति। तत्रैव
पूर्वविद्धाष्टमी यातु उदये नवमीदिने। मुहूर्त्तमपि संयुक्ता संपूर्णा साष्टमी भवेत्। कलाकाष्ठामुहूर्त्तापि यदा कृष्णाष्टमी तिथिः॥ नवम्यां सैव ग्रा

जय॰
२३१
231

स्यास्यात्सप्तमीसंयुता न हीति यदा तु स्याद्वाविंशिकाया। विद्धाविंशिकायां वा द्वितीयदिने एव रोहिणीयोगः तदा प्राजापत्यर्क्षसंयुक्तेति विष्णुरहस्यवचनादुत्त
रसाध्याप्येतत्प्राप्नुयुक्तं। तस्यापवादबुधवारादियोगे प्राशस्त्यातिशयोपि पूर्वोक्ते प्रेतयोनिगतानामिति ब्रह्मपुराणोप्रदर्शितः। निर्णयामृतेपि। यदा स्यात्स
पिसूर्योदये चाष्टमी सा चरोहिणीयुक्ता उपरिसकलानवमीबुधवारेण सोमवारेणवा युता भवति। तदा संपूर्णा मध्य इष्टमीपरिसमाप्तेः वत्सलाभ्युपो
षा तद्युक्तं ब्रह्मपुराणे। उदये चाष्टमी किंचित्सकला नवमी यदि। भवेद्बुधेन संयुक्ता प्राजापत्यर्क्षसंयुता। अपि वर्षशतेनापि लभ्यते वा न वा विभो इति। य
त्तु मयूरते। सोमे नेत्यत्र युक्तं तु वंशोद्भययुतेत्युक्तं। तन्मध्यं तु बुधवारमात्रनिधानात्सोमवारस्यग्रहणोपलक्षणाभावे मदनरत्ननिर्णयामृतादिषु सोमपदे
न सोमवारस्यग्रहणाद्वा। नृसिंहपरिचर्यायामपि। सोमपदस्य सोमवारपरत्वमुक्तं निर्णयसिंधौ तु उदये स्याहिवचनं द्वानादिविषयं उपवासाद्यग्रहणाद्दित्यर्थं
तत्र दः। जयंतीपारणमिति हेमाद्रिः। उदये चेव श्रो दय इति गौडास्तु नवमीक्षयपरमिदं वचनं नवमी सकलाप द्वीतिमविष्योक्तेः। एवं तत्सूर्वोदिने जयंतीस
मात्र पारणमित्याहुः। जयत्याहि सर्वोपवादोपमिस्या वार्यं बुधमणापादयः। वयं तु सत्यं बतमेदः। जन्माष्टम्युपवासः पूर्वेद्युरेव। जयंतीव्रतं तु तात्पर्युव्या राम॰
सद्वयं कार्यमित्यपि स्थितं यात्तु विद्धाविंशिकादिनद्वये पि रोहिणीयोगरहितासा च तद्विधा। पूर्वस्मिन्नेव दिने निशीथे वर्त्तमाना उत्तरस्मिन्नेव दिने नि २३१

231A

शीर्षे वर्त्तमानादिनद्वये निशीथे वर्त्तमानादिनद्वयेपि तत्र वर्त्तमाना वेति। तत्राघपोःपक्षयोर्योनिशीथव्यापिनी सैव ग्राह्या॥ हिमाद्रिपरिहास्त्रावितिवचना

त्। तत्रापि च तुर्थ्योर्द्धसप्तत्रैव ग्राह्या। बहुतासंकल्पादिकर्मकालव्यापितात्। वर्ज्जनीयाप्रयत्नेन सप्तमीसंयुताष्टमीत्यादिवचनैः सप्तमीसहिताया अ

ष्टम्या निषेधाच्चेति दिक्। तं विस्तरेण। अथ नृसिंहपरिचर्यामतं लिख्यते। सूर्योदयाद्वपरि पलमात्रेण यत्राष्टमी निर्गमे सप्त्यां समस्त्यां वा रोहिणीपि द्वितीय

दिने स्वल्पा जन्माष्टमीव्रतं कर्त्तव्यं उदये वाष्टमी किंचिदितिवचनात् प्रेतयोनिगता नामित्यादिवचनाच्च। सप्तमीविद्धा तु सर्वथा त्याज्यैव जन्माष्टमीए

वं विद्धं सकृद्वांसकलामपि। विहाय नवमीशुद्धामुपोष्य व्रतमाचरेत्। शुद्धा कस्यही नां। पलवेधेतुविप्रेंद्र सप्तम्या चाष्टमीं त्यजेत्। सुरायाविंदुनास्पृ

ष्टं गंगांभः कलशं यथेति। वर्जनीया प्रयत्नेत्यादि पूर्वोक्तस्कांदवचनाच्च। अष्टम्यानिर्गमे तु सप्तमीविद्धाप्युपोष्या। एकादश्यान्निर्गमेपि दशमीवि

द्धा परित्यागेन शुद्धाद्वादश्युपवासविधानवत् शुद्धनवम्युपवासविधानाभावात्। रोहिणीयोगस्तु बुधसोमवारादियोगवल्लाभसत्यातिरेकसदीनोपवा

सप्रयोजकः तथात्वे तदभावे व्रतलोपप्रसंगात्। कालनिर्णयकारास्तु अर्द्धरात्रे रोहिणीयुताष्टमीयोगे तु अभयार्द्धरात्रे रोहिण्यष्टमीयोगाभावे तु नार्द्धरात्र

ए वरोहिण्यष्टमीयोगे पूर्वार्द्धरात्रे रोहिणीमात्रयोगे वोत्तरैवोपोष्या। अन्यदा पूर्वा। दिनद्वये कृत्स्नामावेष्टैवेति च समस्यापायिषः तु द्वयेवेत्परा दिनद्वयेप

जय.
२३२
232

द्वात्रयोदशिपष्ठमीयोगपरत्वं वर्णयां बभूवुः। तत्र च षष्ठीयोगातिरिक्तसप्तम्यादियोगस्योपवासविधानापादेश्यविशेषणातयाविद्धितत्वेहविहम
युक्तत्वदहापातितोभाक्याभेदस्य परिहारो हिसिद्धहस्याशिष्यैरन्वेष्यः। स्मृतिकौस्तुभे तु। पूर्वेद्युर्दिने सप्तमीवेधे तु निशीथव्यापिमात्राष्टम्याहत्वापवादो
वैष्णवविषयः यथोक्तं ज्योतिर्निबंधे पाद्मे सर्वथा सप्तमीयुक्तां संत्याज्यां सर्वैर्वैष्णवैः उपोषणं नवमीयुक्तां तदुक्तं ब्रह्मवैवर्ते। वर्जनीया प्रयत्नेन
सप्तमीसंयुताष्टमी सऋक्षापि न कर्तव्या सप्तमीसहिताष्टमीतित्यादि तद्दलमतिप्रसंगेन इति जन्माष्टमीजयंतीनिर्णयः। अत्र कृत्यविशेषः ततोऽष्ट
मांतिलैः स्नातो नद्यादौ विमले जले इत्यादि वक्ष्यमाणाभविष्योक्तेतिहासेन्वेष्टव्यः॥ अथ प्रयोगः तत्र कर्ता उपवासपूर्वदिने लघुभुक् रात्रौ जितें
द्रियः सुप्त्वा उपवासदिने प्रातः स्नानादिनित्यकृत्यं विधाय॥ सूर्यः सोमो यमः कालः संध्ये भूतान्यहः क्षपा पवनो दिक्पतिर्भूमिराकाशं खचरामराः
ब्रह्मं शासनमास्थाय कल्पध्वमिह संनिधिमित्युक्त्वा सूर्यादिदेवताभ्यो नमस्कृत्य। आचम्य प्राणानायम्य प्राङ्मुखउदङ्मुखो वा दर्भहस्तः फल
पुष्पाक्षतवारियुतं ताम्रादिपात्रं दक्षिणहस्ते नादाय मासपक्षवारनक्षत्राद्युल्लिख्य अमुकफलकामः पापक्षयकामो श्रीकृष्णप्रीतये जन्माष्टमी
व्रतमहं करिष्ये। तथा। वासुदेवं समुद्दिश्य सर्वपापप्रशांतये। उपवासं करिष्यामि कृष्णाष्टम्यां नभस्यहं। अद्य कृष्णाष्टमीदेवीं नभश्चंद्रसरोहिणीं

वा राम.
२३२

232A

।अर्चयित्वोपवासेन मोक्षेहं यत्परे हरि। एन सोमो मोक्षकामोस्मि यज्ञाविंदविघो निर्जितं ते मुंबतउमां त्राहि पतितं शोकसागरे। आजन्ममरणं तावद्यन्मया दुष्कृतं
कृतं तत्प्रणाशय गोविंद प्रसीद परमेश्वरेति पठित्वा जलमुत्सृजेत्। नसिंह परिवर्षापानं। अद्य स्थितो निराहारः श्वोभूते परमेश्वर। भोक्ष्यामि पुंडरी
काक्ष अस्मिन्जन्माष्टमीव्रत इति संकल्प वाक्यं पठित्वा। सप्तम्यां वा एकभक्तानंतरं संकल्पं कुर्यादिति वोक्तेः। ततो मध्याह्ने कृष्णतिलैः स्नात्वा देव
क्याः सूतिकागृहादिकं कुर्यात्। तद्यथा। सुपलिप्ते सुदेशे कदलीस्तंभनानावर्णवासःशोभितं समंतात्स्यापि तैराम्रपल्लवादिषु तैर्जलपूर्णैर्नवकलशै
र्दीपावलिभिः पुष्पमालाभिर्युतं चंदनागुरुधूपितं अग्निखड्गखड्गसच्छागरक्षामणिद्वारन्यस्तमुसलादिषु तं गीतवादित्रनृत्यादिमंगलोपेतं षष्ठ्या देव्या
विष्ठितं देवक्याः सूतिकागृहं विधाय तत्स्वसमं ताष्टितिषु हुडुकस्त्रमांजलीन्देवगांधर्वादीन् खड्गचर्मधरवसुदेवं देवकीं गर्गं गोपीगोपान्कंसनियुक्तान्
गोपेत्नुकुं जायान्यमुनां तदुद्र्दस्य कालियं अन्यच्च सकलं तत्कालीनं गोकुलचरितं यथासंभवं लिखित्वा सूतिकागृहमध्ये मंचकं स्थापयित्वा तदुप
रि सर्वतोभद्रमंडलोपरि कलशे सिंहासने वा हैमीं राजतीं ताम्रीं पैत्तलीं मृण्मयीं वार्क्षीं मणिमयीं लेख्यरूपां वा संभवंतीं श्रीकृष्णप्रतिमां देवकीस्तनं धयंतीं
मष्टमां देवक्याश्च गौरीस्वाहपंतीलक्ष्मीप्रतिमां प्रसूतां देवकीप्रतिमां च संस्थापयेत्। तत्रैव चक्रवित्य देशे सकन्यकां यशोदां रोहिणीं वसुदेवं नंद

वल्लभ इं गोपीः गोपांश्च उपकल्प्य देवकीसमीपे वृद्धहस्तं कंसं दृष्ट्वा नाराक्षसादींश्चावस्थापयेत्। तत्र प्रतिमायाः अग्न्युत्तारणं कृत्वा देशकालाद्यनुस्मृ-
त्य सपरिवारश्रीकृष्णपूजां करिष्य इति संकल्प्य हस्ते पुष्पांजलिं गृहीत्वा गायद्भिरिति मंत्रपुरःसरं देवक्यां क्षिपेत्। सवगायद्भिः किंनराद्यैः सततपरिवृ-
ता वेणुवीणाविनादैः भृंगारादर्शकुंभप्रवरकृतकरैः किन्नरैः सेव्यमाना। पर्यंके स्वास्तृते या मुदिततरमुखी पुत्रिणी सम्यगास्ते सा देवी देवमाता जयति सु-
वदना देवकी दिव्यरूपेति। विश्वेश्वराय देवाय तथा विश्वंभराय च। विश्वस्य पतये तुभ्यं गोविंदाय नमो नमः इति। श्रीकृष्णाय पुष्पांजलिं दद्यात्। श्री-
कृष्णाविर्भावं परिभाव्य। तमद्भुतं बालकमंबुजेक्षणं चतुर्भुजं शंखगदाद्युदायुधं। श्रीवत्सलक्ष्मं गलशोभिकौस्तुभं पीतांबरं सांद्रपयोदसौभगं। म-
हार्हवैदूर्यकिरीटकुंडलत्विषा परिष्वक्तसहस्रकुंतलं। उद्दामकांच्यंगदकंकणादिभिर्विरोचमानं वसुदेव ऐक्षत॥ स विस्मयोत्फुल्लविलोचनो
हरिं सुतं विलोक्यानकदुंदुभिस्तदा। कृष्णावतारोत्सवसंभ्रमोऽस्पृशन्मुदा द्विजेभ्योऽयुतमाप्लुतो गवां। अथैनमस्तौदवधार्य पूरुषं परं नतांगः कृ-
तधीः कृतांजलिरिति जन्मश्लोकान्पठेत्। ततः श्रीकृष्णमंत्रन्यासान्विदध्यात्। ते यथा। शिरसि नारदऋषये नमः। मुखे गायत्रीछंदसे नमः। हृ- राम॰
दि श्रीकृष्णाय देवतायै नमः। क्लीं बीजाय गुह्ये नमः। नमः शक्तये इति पादयोः। ततः करांगन्यासौ। क्लां अंगुष्ठाभ्यां नमः। क्लीं तर्जनीभ्यां नमः। क्लूं २३३

233A

मध्यमाभ्यां वषट्। क्लैं अनामिकाभ्यां हुं। क्लौं कनिष्ठिकाभ्यां वौषट्। क्लः करतलकरपृष्ठाभ्यां फट्। एवं क्लां हृदयाय नमः इत्यादि। ततो मुद्रादिकं प्रदर्श्य।
अथ ध्यानं। कोशलीलां वृजजनविरहक्षामां मोहनेत्रां वृजस्योना लोलजंघा कदीरस्थल कलितरणत्किंकिणी कोमुकुंदः। दोर्भ्यां हेययं गवीनं दधति ववि
मलं पापमंतं विमृष्य वं घोगोपी गोपालवीतोरुणा नखविलसत्कौस्तुभ षाष्ठि रंवः॥ इति हृदि ध्यात्वा पूजनं कुर्यात्। प्रतिमापूजने च सर्वत्र प्राणप्रति
ष्ठापूर्वकं कर्त्तव्यं। प्रतिमायाः कपोलौ द्वौ स्पृष्ट्वा हस्तेन पाणिना प्राणप्रतिष्ठां कुर्वीत तत्स्यादेवस्य वाहरेः। अकृतायां प्रतिष्ठायां प्राणानां प्रति
मास्तु वा यथा पूर्वं तथा भावः स्वर्णादीनां न देवता। अन्येषामपि देवानां प्रतिमास्वपि पार्थिव। प्राणप्रतिष्ठा कर्त्तव्या तस्यां देवत्वसिद्धये वासुदे
वस्य बीजेन तद्विष्णोरित्यनेन वा। तथैव हृदये पुष्पं दत्वा शम्भुर्मंत्रवित्। एभिर्मंत्रैः प्रतिष्ठां तु हृदमेपि समाचरेत्। अस्मै प्राणाः प्रतिष्ठंतु अ
स्मै प्राणाः क्षरंतु च। अस्मै देवत्वसंख्यायै स्वाहेति यजुरीरयन्। अंगमंत्रै रंगिमंत्रैर्वैदिकैरिसनेन वा। प्राणप्रतिष्ठा सर्वत्र प्रतिमासु समर्चये दि
ति कालिकापुराणात्। बीजेन मूलमंत्रेण। इदं च प्रकृतविष्णुविषयेण। यदा तु हृदये पूजा क्रियते तदा हृदये पुष्पं दत्वा मंत्राः पठनीयाः प्र
तिमायां तु कपोलौ हृदयं वा स्पृष्ट्वेति विशेषः। वैदिकमूलमंत्राभावे प्रणवादिचतुर्थ्यंतनमोंतनामानि इत्यनेन संगृहीतानि अस्मै इत्यस्य स्था

जयः
२३५
234

नेतत्तद्देवतानामयुक्तमस्मादृक्षादि स्वाहांतंमंत्रं पठन्प्राणप्रतिष्ठां कुर्यात्। ततो गंधाद्भिरित्यनेन देवकीं मां वापि बालकं स्तनं पर्यंके स्तनपायिनं
।श्रीवत्सवक्षसं शांतं नीलोत्पलदलछविमिति श्रीकृष्णं वसुप्रतिमायां ध्यात्वा। ॐ नमो देव्यै श्रियै इति श्रियं च संपूजयेत्। प्रणवादिनम
स्यांतं पृथक्नामानु कीर्त्तयन्। ॐ योस्मज्जातिविद्विजश्चस वैपापायपत्नुजन्मे। देवकी वसुदेवाय पवा सुदेवाय वै वाहि। बलदेवाय नंदाय यशोदायै पृथक्पृ
थक्।। इति नमो देव्यै श्रियै इति च भविष्योत्तरस्वनात्। एवं नंदयशोदाबलभद्रचंडिकादीन् षोडशोपचारैः प्रत्येकं तंत्रेण वा पूजयेत्। भविष्योत्त
रे तु केषुचिद्द्वयवारेषु विशेषमंत्राश्च प्रयुक्ताः तत्र स्नानमंत्रः। योगेश्वराय देवाय योगानां पतये विभो। योगोद्भवाय नित्याय गोविंदाय नमो नम इति
।नृसिंहपरिचर्यायां तु योगेश्वराय देवाय देवकीसहिताय च। योगोद्भवाय नित्याय गोविंदाय नमो नम इति क्षीरस्नपने। गात्रे तु। योगाय योगेश्वराय
योगपतये योगसंभवाय गोविंदाय नमो नमइति शुद्धोदकस्नपने यज्ञेश्वराय देवाय तथा यज्ञोद्भवाय वा यज्ञानां पतये नाथ गोविंदाय नमो न
मइति धूपादौ। अथ नैवेद्यमंत्रः। विश्वेश्वराय विश्वाय तथा विश्वोद्भवाय च। विश्वस्य पतये तुभ्यं गोविंदाय नमो नमइति। फलतांबूलदक्षि
णादि सर्वं दत्वा देवक्यै अर्घं दद्यात्। प्रणमेद्देवजननीं त्वया जातस्तु वामनः। वसुदेवात्तथा कृष्णो नमस्तुभ्यं नमो नमः। सपुत्रार्घ्यं प्रदत्तं मे

रामः
२३५

234A गृहाणेमं नमोस्तु त इति ततः श्रीकृष्णायार्घ्यं दद्यात्॥ तत्र मंत्रो गारुडे। यज्ञाय यज्ञेश्वराय यज्ञपतये यज्ञसंभवाय गोविंदाय नमो नम इति नृसिंहपरि
त्राणाय॥ जातः कंसवधार्थाय भूभारोत्तारणाय च। देवतानां हितार्थाय धर्मसंस्थापनाय च॥ कौरवाणां विनाशाय दैत्यानां निधनाय च। गृहाणा
र्घ्यं मया दत्तं देवक्या सहितोऽनघेति। ततो देवकीप्रार्थना। देवकि त्वं नमस्तुभ्यं कृष्णोत्साह नतत्परे। पापक्षयकरी देवि त्वं षिंया त्वं मया र्चिता। अदिते
देवमातस्त्वं सर्वपापप्रणाशिनि। अतस्त्वं पूजिता देवी भीतोहं भवसागरात्। पूजितासि च यद्देवैः प्रसन्ना त्वं वरानने। पूजिता त्वं मया मत्कृपा प्रसादं कु
रुष्व मे। यथा पुत्रं हरिं लब्ध्वा जाता ते निर्वृतिः परा॥ तामेव निर्वृतिं देहि सुपुत्रान् दर्शयस्व मे इति। अथ श्रीकृष्णप्रार्थना॥ अवतारसहस्राणि
करोषि मधुसूदन। न ते संख्यावताराणां कश्चिज्जानाति वै भुवि। देवा ब्रह्मादयो वापि स्वरूपं न विदुस्तव। अतस्त्वां पूजयिष्यामि मातुरुत्संगसं
स्थितं॥ वांछितं कुरु मे देव दुःकृतं वै विनाशनाय। कुरुष्व मे दयां देव संसारार्तिभयापहेति। ततः श्रीकृष्णाय पुष्पांजलिं दद्यात्। गारुडे। धर्माय धर्
मेश्वराय धर्मपतये धर्मसंभवाय गोविंदाय नमो नम इति स्वाहांतो घृताक्ततिलहोमे मंत्र उपात्तः॥ ततो गव्यघृतेन वसोर्धारा कार्या। कविहुड घृतेन
सुकृतेति ततो जातकर्म नालछेदनं षष्ठीपूजनं नामकर्म च संक्षेपेण कार्यं। तत्रादौ जातकर्मप्रयोगः। मामपक्षाघुलिख्य अस्य कुमारस्य बीजगर्भ

ज॰प॰
२३५
235

समुद्भवे नो निबर्हणाद्वा गर्भांबुजनितदोषपरिहारार्थं मे ममायुर्वेदभ्यर्थं जातकर्माहं करिष्ये । तत्र निर्विघ्नतासिद्ध्यर्थं गणपतिपूजनं स्वस्तिपुण्याहवाचनं मा
तृकापूजनं वसोर्धारां नांदीश्राद्धं च करिष्ये इति संकल्प्य । गणानां त्वेति पंचोपचारैः गणेशं पूजयेत् । ततः पुण्याहं कल्याणं ऋद्धिं स्वस्ति श्रीः पुनंतु मां
। पयेमां॰ स्वस्त्यस्तु ऋद्धिरस्तु स्वस्ति नः श्रीश्च ते॰ इति पुण्याहवाचनं ॥ अथ मातृकापूजनं ॥ गौरी पद्मा शची मेधा सावित्री विजया जया । देवसेना स्वधा स्वाहा
मातरो लोकमातरः । धृतिः पुष्टिस्तथा तुष्टिरात्मनः कुलदेवताः ॥ ब्राह्मी माहेश्वरी चैव कौमारी वैष्णवी तथा । वाराही च तथेंद्राणी चामुंडाः सप्तमा
तर इति । वसोः पवित्रमसि इति घृतधाराः पंच सप्त वा कुड्ये कृत्वा संपूजयेत् ॥ ततः आयुष्यसूक्तजपः । आयुष्यं वर्चस्यं रायस्पोषमौद्भिदं । इदं हिरण्यं
वर्चस्वज्जैत्रायाविशतादिमां । न तद्रक्षांसि न पिशाचास्तरंति देवानामोजः प्रथमजं ह्येतत् । यो बिभर्ति दाक्षायणं हिरण्यं स देवेषु कृणुते दी
र्घमायुः ॥ इति मातृकापूजनं । अथ नांदीश्राद्धं । सत्यवसुसंज्ञिका विश्वेदेवाः नांदीमुखाः भूर्भुवः स्वः इदं वः पाद्यं पादावनेजनं पादप्रक्षालनं वृ
द्धिः । गोत्राः नांदीमुखाः मातृपितामहीप्रपितामह्यः इदं वः पाद्यं॰ पाद्य॰ । पितृपितामहप्रपितामहाः नांदीमुखाः । भूर्भुवः स्वः इदं॰ पाद्यं पाद्यादा॰ द्वितीयगो गम॰
त्राः । वृद्धमातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहाः भूः इदं॰ पाद्यानेत्रस्पर्शः ॥ मासपक्षाद्युल्लिख्य अस्मिन्कर्मणि सांकल्पेन विधिना नांदीश्राद्धमहं २३५

235A

कमिषे। सत्यवसुसंज्ञिकानां विश्वेषां देवानां भूर्भुवःस्वः इमे श्राद्धसने वोनमो नमः। नांदीश्राद्धे क्षणौ क्रियेतां। तथा प्राप्नुतां भवंतौ प्राप्नुवाव। गोत्राणां मातृ
पितामहीप्रपितामहीनां इमे नां। गोत्राणां पितृपितामहप्रपितामहानां नांदी इमे नांदीश्राद्धे तथा प्राप्नु। द्वितीयगोत्राणां मातामहप्रमातामहवृद्ध
प्रमातामहानां इमे नांदीश्राद्धे तथा अत्राः पाद्यं गंधाः पांतु अक्षताः पांतु पुष्पाणि पांतु। सत्यवसुसंज्ञिकेभ्यो विश्वेभ्यो देवेभ्यो वः गंधाद्यर्चनं स्वा
हा संपद्य वृद्धिः। गोत्राभ्यः मातृपितामहीप्रपितामहीभ्यो नांदीमुखीभ्यो वः इदं पुनः गंधादि हस्ता गोत्रेभ्यः पितृपितामहप्रपितामहेभ्यः नांदीमुखे
भ्यः वः। द्वितीयगोत्रेभ्यः मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहेभ्यः वः गंधादा। सत्यवसुसंज्ञकेभ्यो विश्वेभ्यो देवेभ्यः दास्यमानं त्रात्वपायुग्मभो
जनपर्याप्तमन्नममृतरूपेण स्वाहा संपद्यतां वृद्धिः। गोत्राभ्यो मातृपितामहीप्रपितामहीभ्यो नांदीमुखीभ्यः दास्यमानब्राह्मणाभो वृद्धिः। द्वितीय
गोत्रेभ्यः मातामहप्रमातामहवृद्धमातामहेभ्यः दास्य वृद्धिः। सत्यवसुसंज्ञका विश्वेदेवाः प्रीयंतां। गोत्राः नांदीमुख्यो मातृपितामहीप्रपिता
मह्यः प्रीयंतां। गोत्राः नांदीमुखाः पितरः प्रीयंतां। द्वितीयगोत्राः नांदीमुखाः मातामहाः प्रीयंतां। सत्यवसुसंज्ञिकेभ्यो विश्वेभ्यो देवेभ्यो नांदी
मुखेभ्यः कृतैतन्नांदीश्राद्धस्य फलप्रतिष्ठासिद्ध्यर्थं द्राक्षामलकयवमूलनिष्क्रयणीं दक्षिणां दातुमहमुत्सृजे। गोत्राभ्यो मातृपितामहीप्रपिता

जय·
२३६
236

महोभ्यो नांदीश्राद्धम· दातुमहमुतत्र्जे। गोत्रेभ्यः पितृपितामहप्रपितामहेभ्यः कृतेतन्नांदी· दातुमुतत्र्जे· द्वितीयगोत्रेभ्यो मातामहप्रमातामह
हवृद्धप्रमातामहेभ्यः कृतैतं नांदीश्राद्धं· दातुमहमुतत्र्जे। उपास्मै गायता नरः पवमानायेंदवे· अभि देवां इयक्षते॥ नांदीश्राद्धं संपन्नं सुसंप
न्नंजनेन नांदीश्राद्धेन कर्मांगदेवताः प्रीयतांवृद्धिः। अनामिकपास्तुवर्णानि हिंतापामसुधत्ते प्राशयेत। भूः त्वे दधामि। भुवः त्वे दधामि स्वस्त्वे
दधामि। भूर्भुवः स्वस्त्वे दधामि अथास्यायुष्यं करोति। नाभ्यां वा दक्षिणे कर्णे वा जपति। अग्निरायुष्मान्स वनस्पतिभिरायुष्मान्तेनत्वायुषायुष्मं
तं करोमि। सोम आयुष्मान्स ओषधिभिरायुष्मान्तेनत्वायुषायुष्मंतं करोमि। ब्रह्मा आयुष्मान्तद्ब्राह्मणैरायुष्मन्तेनत्वा· ऋषय आयुष्मंतस्ते व्रतैरा
युष्मंतः। तेनत्वा· देवा आयुष्मंतस्ते अमृतेनायुष्मंतः। तेनत्वा· यज्ञ आयुष्मान्। तेनत्वा पितर आयुष्मंतस्ते स्वधाभिरायुष्मंतः तेन·। समुद्र आयुष्मान्स
स्रवंतीभिरायुष्मान्तेन·। इति त्रिभिः। त्र्यायुषं जमदग्नेः कश्यपस्य त्र्यायुषं यद्देवानां त्र्यायुषं॥ तन्मे अस्तु त्र्यायुषं इति च·। स यस्मिन्देशे जातो
भवति तमभिमंत्रयते वेद ते भूमि हृदयं दिवि चंद्रमसि श्रितं। वेदाहं तन्मां तद्विद्यात पश्येम शरदः शतं जीवेम शरदः शतं। शृणुयाम शरदः शतम·
शतमिति। अथैनमभिमृशति। अश्मा भव परशुर्भव हिरण्यमस्तुतं भव। आत्मा वै पुत्र नामासि सजीव शरदः शतमिति॥ ततः नालछेदनं २३६

236A

षष्ठीपूजनं वक्तव्या । मासपक्षादुल्लिखकुमारस्य वीजगर्भसमुद्भवएनोनिवर्हणाद्वाराय वहारासिध्यर्थं नामकर्माहं करिष्ये । तत्र पूर्ववद्गणेशपूजनादि
नांदीश्राद्धं तं विधाय नामकरणाग्गभूतां वृद्धीनश्राद्धमाणा न्भोज पित्वाघ्वस्तांवत्वक्षरं वाघोषवदाद्यंतरं तस्यंदीर्घामिनिष्ठांतं तत्कुर्यात । नामकर्म
करणानंतरं दशमस्याकान्वलाह्मणान्भोजयेत । संस्कारेषु द्वेवत्वदुरतिवचनात् ।: इति कातीयानां जातकर्म । नामकर्म च ततः प्रतिमाद्दौ मंडले वा सोमाय
सोमेश्वराय सोमपतये सोमसंभवाय सोमाय नमो नम इति गारुडोक्तमंत्रेण चंद्रं संपूज्य । शंखेतोयं समादाय सपुष्पकुशचंदनं जानुभ्यामवनिं गत्वा चंद्रा
य अर्घ्यं निवेदयेत । क्षीरोदार्णवसंभूत अत्रिनेत्रसमुद्भव । गृहाणार्घ्यं शशांकेमं रोहिण्या सहितो मम । ज्योत्स्नापते नमस्तुभ्यं नमस्ते ज्योतिषां पते । नमस्ते रोहिणी
कांत अर्घ्यं मे प्रतिगृह्यतामिति मंत्राभ्यां । ततो ज्योत्स्नापाः पतये तुभ्यं ज्योतिषां पतये नमः । नमस्ते रोहिणी कांत सुधावास नमोस्तुते । नमो मंडलदीपाय
शिरोरत्नाय धूर्जटेः । कलाभिर्वर्धमानाय नमश्चंद्राय चारवे इति मंत्राभ्यां प्रणामेत । ततः भगवत्स्तुतिं कुर्यात । अनघं वामनं शौरिं वैकुंठं पुरुषोत्त
मं । वासुदेवं हृषीकेशं माधवं मधुसूदनं । वाराहं पुंडरीकाक्षं नृसिंहं दैत्यसूदनं । दामोदरं पद्मनाभं केशवं गरुडध्वजं । गोविंदमच्युतं कृष्णमनंतमप
राजितं । अधोक्षजं जगद्बीजं सर्गस्थित्यंतकारिणां । अनादिनिधनं विष्णुं त्रिलोकेशं त्रिविक्रमं । नारायणं चतुर्बाहुं शंखचक्रगदाधरं ॥ पीतांब

जय· २३७ 237

शंखं नित्यं वनमालाविभूषितं। श्रीवत्सांकं जगत्सेतुं श्रीकंठसंश्रीवं हरिं प्रपद्येहं सदा देवं सर्वकामप्रसिद्धये। प्रणमामि सदा देवं वासुदेवं जगत्पतिमि

ति। त्राहि मां सर्वलोकेश हरे संसारसागरात्॥ त्राहि मां सर्वपापघ्न दुःखशोकार्णवात्प्रभो। सर्वलोकेश्वर त्राहि पतितं मां भवार्णवे। देवकीनंदन श्रीश

हरे संसारसागरात्। त्राहि मां सर्वदुःखघ्न रोगशोकार्णवाद्धरे। दुर्गतांस्त्रायसे विष्णो ये स्मरंति सकृत्सकृत्॥ सोहं देवातिदुर्वृत्तस्त्राहि मां शोकसागा

रात्। पुष्कराक्ष निमग्नोहं मायाविज्ञानसागरे। त्राहि मां देवदेवेश त्वत्तो नान्योस्ति रक्षिता। यद्बाल्ये यच्च कौमारे यौवने यच्च वार्द्धके। तत्पुण्यं वृद्धिमा

प्नोति पापं हन हलायुधेति मंत्रैः प्रार्थयेत। ततः स्तोत्रपुराणपठनादिभिः रात्रिशेषमतिवाह्य परदिने प्रातः स्नानादि नित्यकर्म विधाय पुनः सपरि

वारं श्रीकृष्णं यथासंभवं संपूज्य चंडिकायां च यथाविभवं महोत्सवं कृत्वा यथाशक्ति ब्राह्मणान्भोजयित्वा तेभ्यः सुवर्णं मेदिनीं धेनुं वस्त्रादि यद्य

दिष्टं तत्तत्सर्वं मे प्रीयतामिति दत्वा यं देवं देवकी देवी वसुदेवादजीजनत्। भौमस्य ब्रह्मणो गुप्त्यै तस्मै ब्रह्मात्मने नमः। सुजन्म वासुदेवाय गोब्रा

ह्मणहिताय च। शांतिरस्तु शिवं चास्त्विस्युक्त्वा प्रतिमां सुद्रासतां ब्राह्मणाय दत्वा ब्राह्मणान्विसर्ज्य इष्टैः सह स्वयं पारणां कुर्यादिति गारुडे। तत्र। सर्वा राम·

य सर्वेश्वराय सर्वपतये सर्वसंभवाय गोविंदाय नमो नम इति पारणारंभमंत्रः। भूताय भूतपतये भूतेश्वराय भूतसंभवाय गोविंदाय नम इति समापनेमंत्रः २३७

237A

उक्तः। इदं च प्रतिमासं कृष्णाष्टम्यामप्युक्तं मदनरत्ने वह्निपुराणे। प्रतिमासं व्रतेनेज्यामष्टम्यां यः करिष्यति। मम वै शाखिलान्कामान्स संप्राप्स्यत्यसंश
यमिति। अथ पारणानिर्णयः। पारणमुपवासपरदिने पूर्वाह्णे कर्तव्यं। उपवासेषु सर्वेषु पूर्वाह्णे पारणं भवेत्। इति देवलस्मरणात्। एवं सामा
न्यतः पूर्वाह्णे पारणप्राप्तौ पारणादिने केवलाष्टमीसद्भावे तदन्ते कर्तव्यं। तदाह मनुः। जन्माष्टमी रोहिणी वा शिवरात्रिस्तथैव च। पूर्वविद्धैव कर्त
व्या तिथिभांते च पारणमिति। अत्र रोहिणीव्रतोपवासे भांते कर्तव्यं। इतरोपवासे तिथ्यंते पारणमिति विवेकः। विष्णुरहस्ये। कृष्णाष्टमी स्कंदषष्ठी शिव
रात्रिः चतुर्दशी। एताः पूर्वयुताः कार्याः तिथ्यंते पारणं भवेदिति। निगमेपि। पूर्वविद्धास्तु तिथिषु भेषु च श्रवणं विना। उपोष्य विधिवत्कुर्यान्न तदन्ते च पारणमि
ति विष्णुधर्मेपि। जयंती शिवरात्रिश्च कार्ये भद्राजयान्विते। कृतोपवासस्तिथ्यंते तथा कुर्याच्च पारणमिति। यदा तु पारणादिनेष्टमीरोहिण्योः संभवः तदोभयां
ते पारणं कर्तव्यं। तदुक्तं पद्मपुराणे। कार्या विद्धापि सप्तमी रोहिणीसहिताष्टमी। तत्रोपवासं कुर्यात्तु तिथिभांते च पारणमिति ब्रह्मवैवर्तेपि। अष्टम्यामथ
रोहिण्यां न कुर्यात्पारणां क्वचित्। हन्यात्पुराकृतं कर्म उपवासार्जितं फलं। तिथिरष्टगुणं हंति नक्षत्रं च चतुर्गुणं। तस्मात्प्रयत्नतः कुर्यात्तिथिभांते च पार
णमिति। स्कंदपुराणेपि। तिथिनक्षत्रनियमे तिथिभांते च पारणं। अतोन्यथा पारणे तु व्रतभंगमवाप्नुयादिति। निर्णयामृते। अत्राष्टम्यंते पारणोक्ता

जय.
२३८
238

यँ रोहिण्यंतो नापेक्षितः। अंते पारणाविधानस्य रोहिणीश्रवणातिरिक्तनक्षत्रविषयत्वात्। याः काश्चित्तिथयः प्रोक्ताः पुण्या नक्षत्रसंयुताः। ऋक्षांते
पारणं कुर्याद्विना श्रवणरोहिणीमिति स्मरणात्। माधवीये तु। नक्षत्रं च चतुर्गुणमिति प्रस्तावपराशरोदाहृतवाक्ये इदं युक्तं। विना श्रवणरोहिणी
मिति वचनं तु केवलनक्षत्रोपवासविषयमनुकल्पविषयं वेत्युक्तं तत्रामित्युक्तं।। ननु यदा पूर्वविद्धोपवासे परदिने ऽर्द्धरात्रे तदूर्ध्वं वा तिथ्यंतो भवति
। तदा महानिशायां भोजननिषेधात्। द्वितीयदिने उपवासः प्रसज्येत। मैवं न प्रयुक्तः। पारणस्यावश्यकार्यत्वात्। यदि पारणामंगलस्य तदा प्रतिनिषि
विधानं नोपपद्येत तद्विधानं च तदादर्शाप्रसात्रे देवलेन दर्शितं। संकटे विषमे प्राप्ते द्वादश्यां पारयेत्कथं। अद्भिस्तु पारणं कुर्यात्पुनर्भुक्तं न दोषकृदिति
अतः पारणाशब्दबलात्प्रतिनिषिद्धबलाच्च पारणस्यांगत्वं द्रष्टव्यं। अत एवादित्यपुराणे।। पारणांते व्रतं ज्ञेयं व्रतांते द्विजभोजनं। असमाप्ते व्रते पू
र्वे नैव कुर्याद्व्रतांतरमिति पारणाशब्दस्य पारं तीरं कर्मसमाप्तिमिति धातोर्निष्पन्नत्वेन व्रतसमाप्त्यर्थत्वात्तदभावे व्रतस्यासमाप्तिः स्यादिति चे
न्नामस्यां तिथिभांतकालः पारणस्यांगं पारणांगं वा गिं। न ह्यंगाभावे गीनश्यव लोपइति प्रसिद्धिरस्ति। अतश्चातिथ्यंताभावेऽपि दिवैव पारणं कर्त्तव्यं। स्याम.
तदुक्तं। तिथ्यृक्षयोर्यदाच्छेदो नक्षत्रांतमथापि वा।। अर्द्धरात्रे यथा कुर्यात्पारणं त्वपरेहनि इति। अस्यायमर्थः। तिथ्यृक्षयोश्छेदः द्वयोः परिसमा २३८

238A

मोऽह्नि दैवपारणं कर्त्तव्यं। अपं भुक्त्वकलः नक्षत्रान्तरस्य तु कृत्स्नः। नक्षत्रपदं तिथेरप्युपलक्षणं। अन्यतरान्ते वा पारणं कुर्यादिहस्पष्टः। अथ नार्धरात्रे यघुम
पातस्तदाह्निप्रेभुक्त्वा तु कल्ययोरुभयोः प्रसंभवाद्रात्रौव पारणास्य निषिद्धत्वाच्चार्थात् तत्राप्युपवासप्राप्तौ पारणाप्रतिप्रसवः क्रियते। अर्धरात्रेपि वा
कुर्यादिति निर्णयामृते तु अर्धरात्रे तिथिभांतः स्यात्तदापरेऽहनि दिने पारणं कुर्यात्। दिवसे पारणं च सर्वोपवासे साधारणं तदुक्तं ब्रह्मवैवर्त्ते स
र्वेष्वेवोपवासेषु दिवापारणमिष्यते। अन्यथा पुण्यहानिः स्यादृते धारणपारणामिति। गारुडपुराणेपि। अन्यतिथ्यागमो रात्रौ तासमस्तेजसो दि
वा।। तामसं पारणं कुर्वन्न तामसीं गतिमश्नुत इति। अन्यतरान्ते पारणमनुज्ञानं नारदीयेपि। तिथिनक्षत्रसंयोगे उपवासो यदा भवेत्। पार
णं तु न कर्त्तव्यं यावन्नैकस्य संक्षयः इति। वह्निपुराणे जयंतीप्रक्रमे। भांते कुर्यात्तिथेर्वापि शस्तं भारत पारणमिति। तथा रोहिणीसहिता चेयं वि
द्वद्भिः समुपोषिता। वियोगे पारणं कुर्यान्मुनयो ब्रह्मवादिनः। संयोगे केवलं ते प्राप्ने पक्षे कोपि विशुध्यते। तत्रैव पारणं कुर्यादेवं वेदविदो विदु
रिति मदनरत्ने। पिपद्वादिनैनैकतरस्याप्यंतः किं तु रात्रावेव निशीथाद्दर्वाग् उभयांतो न्यतरांतो वा। तद्धारात्राव शुभयान्तेऽन्यतरान्ते वा कर्त्तव्यं
। यदा तु निशीथाद्यवहितपूर्वक्षणाद्वोभयान्तरकतरांतो वा तदा निशीथे पारणं कर्त्तव्यं। तिथ्यृक्षयोरिति वचनादिति निशीथो रात्रेरष्टमो मु

ज०य० हूर्तैः। यस्तु। न रात्रौ पारणां कुर्याद्दृते वै रोहिणीव्रतात्॥ तत्र निश्यपि तत्कुर्याद्वर्जयित्वा महानिशामिति। गौडोदाहृतभविष्योत्तरवचनेन महानिशायां पारणा
२३९ निषेधः स महानिशातोऽर्वाक्पारणाकाललाभे वगंतव्यः। निर्णयसिंधावपि। महानिशातोऽर्वाक्पारणांतलाभे महानिशानिषेधः महानिशायामेव लाभे
239 न वैव पारणामिति। यत्तु मयूखेऽउक्तं पारणां रात्रौ न कुर्यान्न किंतु दिवैवेति। तन्मौठिवादमात्रं। अर्द्धरात्रे पि वा कुर्याद्दित्याघनेकवचनानर्थक्यप्रसं
गात्प्राचीनहेमाद्र्यादिसर्वग्रंथविरोधाच्च। यदप्युक्तं माधवेन अर्द्धरात्रशब्देन रात्रिमात्रं गृह्यत इति। तदपि माधवग्रंथे तादृशार्थानुपलंभान्मृग्यं॥ म
हानिशा सा द्वियामाद्युपरितनो यामः। तदुक्तं महानिशा तु विज्ञेया मध्यमं मध्ययामयोः तथा। मध्यमः महारात्रो विज्ञेया तु महानिशेति स्मृत्यंत
रमपि द्वंद्वमेव हेमाद्रिमदनरत्नमाधवादीनां मतं। कामधेनौ गार्ग्यस्तु। महानिशा तु विज्ञेया मध्यमं प्रहरद्वयमित्याह। वृद्धशातातपस्तु महानिशा द्वे घटि
के रात्रौ मध्यमयामयोरित्याह। वेदपाठपरं तदित्यन्ये। अशक्तस्तु गौणमुख्यकालालाभे पि दिवैव पारणां कुर्यात्। इयं सापूर्वविद्धा या मुपवासं समाच
रेत्। तिथ्यंते चोत्सवांते वा व्रती कुर्वीत पारणामिति कालादर्शादिनिबंधवचनात्। उत्सवान्ते। जागरणाद्युत्सवांते। द्वितीयदिवसे प्रातरित्यर्थः। यत्तूक्तं राम०
मयूखे उद्यापनं त्वनुक्तत्वान्नास्तीति। तदप्यपेशलं। उद्यापनं विना यत्तु तद्व्रतं निःफलं भवेत्। यदि चोद्यापनं नोक्तं व्रतानुग्रामात्समाचरेत्॥ विनाऽनुक्ता २३९

239 A

रतो दद्याद्व्रतको घापनेऽह्नि ते ॥ गाश्चैव कांचनं दद्याद्व्रतस्य परिपूर्त्तये इति पृथ्वीचंद्रोदये नंदीपुराणोक्तेस्तस्मात्सर्वथा उद्यापनं कर्त्तव्यमिति ॥ जन्माष्ट
मीकृत्यसमाप्तं ॥ अथ भविष्योत्तरोक्ता जन्माष्टमीव्रतकथा ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कीदृशं तद्व्रतं देव देवैः सर्वैरनुष्ठितं ॥ जन्माष्टमीतिमं त्वं च पवित्रं
पापनाशनं ॥ येन त्वं तुष्टिमायासि वीरोत्पन्नमनाव्यय ॥ एतन्मे तत्त्वतो ब्रूहि सविधानं सविस्तरं ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ मासि भाद्रपदेऽष्टम्यां नि
शीथे कृष्णपक्षगे ॥ शशांके वृषराशिस्थे ऋक्षे रोहिणीसंज्ञिते ॥ योगेस्मिन्वसुदेवाद्धि देवकी मामजीजनत् ॥ भगवत्साश्वतं नैव क्रियते कृम
होत्सवः ॥ योगेस्मिन्कथिते षष्ठ्यां सिंहराशिगते रवौ ॥ सप्तम्यां लघु भुक्त्वा कुर्याद्दंतधावनपूर्वकं ॥ उपवासस्य नियमं रात्रौ संस्थाप्य जितेंद्रियः ॥ के
वलेनोपवासेन तस्मिन्जन्मदिने मम ॥ सप्तजन्मकृतात्पापान्मुच्यते नात्र संशयः ॥ उपावृत्तस्य पापेभ्यो यस्तु वासो गुणैः सह ॥ उपवासः स विज्ञेयः
सर्वभोगविवर्जितः ॥ ततोऽष्टम्यां तिलैः स्नातो नद्यादौ विमले जले ॥ सुदेशे शोभनं कुर्याद्देवक्याः सूतिकागृहं ॥ सितपीतैस्तथा रक्तैः कर्बुरैर्हारि
तैः शुभैः ॥ वाससोभिः शोभितं कृत्वा समंतात्कलशैर्नवैः ॥ पुष्पैः फलैः रनेकैश्च दीपालिभिरितस्ततः ॥ पुष्पमालाविचित्रं च चंदनागुरुधूपितं ॥ त्र
तिरम्यमनौपम्यं लज्जालादिभूषितं ॥ हरिवंशस्य चरितं गोकुलं च लिखापयेत् ॥ ततो वादित्रनिनदैर्वीणावेणुरवाकुलं ॥ नृत्यगीतक्रमोपेतं मंगले

जय॰
२५०
240

स्वसमं ततः। वन्हिवारिलोहखड्गस्तंभच्छागं च यलतः। द्वारि विन्यस्तमुशलं रक्षितं रक्षपालकैः। षष्ठ्या देव्या धिष्ठितं च ब्रह्मामिश्रसुजनैस्तथा। एवं विभवसं
येसा कृत्वा तत्सूतिकागृहं। तन्मध्ये प्रतिमा स्थाप्या सा चाप्यष्टविधा स्मृता। कांचनी राजती ताम्री पैत्तली मृन्मयी तथा। वार्क्षी मणिमयी चैव वर्णकैर्लि
खिता तथा। सर्वलक्षणसंपूर्णा पर्यंके चाष्टताश्रुते। प्रतप्तकांचनाभासां मया सह तपस्विनी। प्रसूयमानां च प्रसूतां वस्त्रापर्यंकोपरि। मां तत्र
बालकं स्तनपर्यंके स्तनपायिनं। श्रीवत्सवक्षसं शांतं नीलोत्पलदलच्छविं। यशोदां तत्र चैकस्मिन्प्रदेशे सूतिकागृहे। तद्वत्कल्पयेत्पार्थ
प्रसूतवरकन्यकां। तथैव मम पार्श्वस्थाः कृतांजलिपुटा नृप। देवा यक्षा महात्मानो गायकाश्च विद्याधरा नगाः। प्रणताः पुष्पमालाश्च वाहू हस्ताः सुरासु
राः। संवरंतं इवाकाशे प्रहारैरुदहितोदितैः। वसुदेवोऽपि तत्रैव खड्गचर्मधरः स्थितः। कश्यपो वसुदेवश्च अदितिश्चैव देवकी। शेषो वैवलभद्रोऽयं यशो
दा हि तिरन्वभूत्। नंदः प्रजापतिर्दक्षो गर्गश्चापि चतुर्मुखः। गोप्यश्चाप्सरसः सर्वा गोपाः सर्वे दिवौकसः। एषोवतारो राजेंद्र कंसोयं कालनेमिन
ः। तत्रकं समानियुक्ताश्च मोहितायोगनिद्रया। गोधेनुकुंजराश्चैव दानवाः शस्त्रपाणयः। नृत्यं तत्राप्सरोभिश्च गंधर्वा गीततत्पराः। लेखनीय राम॰
श्च तत्रैव कालियो यमुनाह्रदे। इत्येवमादि यत्किंचिच्छ्रूयते चरितं मम। लेखयित्वा प्रयत्नेन पूजयेद्भक्तितत्परः। स्तंभादेवं विधां कृत्वा देवकीनव २५०

240A स्मृतिकां। ततस्तां पूजयेद्गंधपुष्पाक्षतैः फलैः। कूष्मांडैर्नारिकेलैश्च खर्जूरैर्दाडिमीफलैः बीजपूरैः पूगफलैर्लकुचैर्वा पुष्पैस्तथा। कालदेशोद्भवैः पु
ष्पैः पुष्पैश्चापि सुविविधैः। पाद्यार्घ्यैः पूजयेद्गंधपुष्पाक्षतैः फलैः। मंत्रेणानेन कौंतेय देवकीं पूजयेन्नरः। गायद्भिः किन्नराद्यैः सततपरिवृता वेणुवीणा
निनादैः भृंगारादर्शकुंभप्रवरकृतकरैः किंनरैः सेव्यमाना। पर्यंके स्वास्तृते या मुदिततरमुता पुत्रिणी सम्यगास्ते सा देवी देवमाता जयति सुवदना दे
वकी कांतरूपा। या देवी संवाहयंती श्रीदेवक्याश्चरणांतिके। निषण्णा पंकजे पूज्या नमो देव्यै श्रियै इति। देवक्यै तु नमस्तुभ्यं कृष्णमातः सदा नतत्परे। या
पक्षयकरी देवी तुष्टिं यातु मयार्चिता। प्रणवादिनमस्कांतं पृथक् नामानुकीर्त्तयेत्। कृत्वा पूजां विधिवत् सर्वपापाः प्रणुत्त पो देवक्यै वसुदेवाय वासुदेवाय
चैव हि। बलदेवाय नंदाय यशोदायै पृथक् पृथक्। क्षीरादिस्नपनं कृत्वा चंदनेनानुलेपयेत्। विध्यंतरमपीच्छंति केचिदत्रैव सूरयः। चंद्रोदये शशांका
य चार्घ्यं दद्याद्धरिं स्मरेत्। अनघं वामनं शौरिं वैकुंठं पुरुषोत्तमं। वासुदेवं हृषीकेशं माधवं मधुसूदनं। वाराहं पुंडरीकाक्षं नृसिंहं दैत्यसूदनं। दा
मोदरं पद्मनाभं केशवं गरुडध्वजं। गोविंदमच्युतं कृष्णमनंतमपराजितं। अधोक्षजं जगद्बीजं सर्गस्थित्यंतकारकं। अनादिनिधनं विष्णुं त्रैलोक्येशं त्रि
विक्रमं। नारायणं चतुर्बाहुं शंखचक्रगदाधरं। पीतांबरधरं नित्यं वनमालाविभूषितं। श्रीवत्सांकं जगत्सेतुं श्रीधरं श्रीपतिं हरिं। योगेश्वराय दे

जय·
२५१
241

वाय योगानां पतये नमः। योगोद्भवाय नित्याय गोविंदाय नमो नमः॥ स्नानमंत्रः। यज्ञेश्वराय देवाय तथा यज्ञोद्भवाय च। यज्ञानां पतये नाथ गोविंदाय नमो नमः॥ धू
पादिमंत्रः। विश्वेश्वराय विश्वाय तथा विश्वोद्भवाय च। विश्वस्य पतये तुभ्यं गोविंदाय नमो नमः॥ पूजामंत्रः। मंत्रेणानेन नैवेद्यं दद्याद्वंद्रपसे नरः। तथैवार्घ्यं च मं
त्रेणाद्यनेनैव तु दापयेत्। क्षीरोदार्णवसंभूत अत्रिगोत्रसमुद्भव। गृहाणार्घ्यं शशांकेमं रोहिण्या सहितो मम। ज्योत्स्नाय ते नमस्तुभ्यं नमस्ते ज्योतिषां प
ते। नमस्ते रोहिणीकांत अर्घ्यं नः प्रतिगृह्यतां॥ स्थंडिले स्थापयेद्देवं शशांकं रोहिणीयुतं। देवकीं वसुदेवं च नंदं चैव यशोदया। बलदेवं मया सार्द्धं भक्त्या
परमया नृप। संपूज्य विविधैर्देहैः किं न प्राप्नोति दुर्लभं। अर्द्धरात्रे वसोर्द्धारां पातयेद्गव्यसर्पिषा। ततो वर्द्धापयेन्नालं षष्ठीनामादिकं मम। कर्त्तव्यं तत्क्षणाद्रात्रौ
प्रभाते नवमीदिने। यथा मम तथा कार्यो भगवत्या महोत्सवः। ब्राह्मणान्भोजयेद्भक्त्या तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणां। हिरण्यं मेदिनीं गावो वासांसि कुसुमानि च। यद्य
दिष्टतमं तत्तत्कृष्णो मे प्रीयतामिति। यं देवं देवकी देवी वसुदेवादजीजनत्। भौमस्य ब्रह्मणो गुप्त्यै तस्मै ब्रह्मात्मने नमः। सुजन्म वासुदेवाय गोब्राह्मणहि
ताय च। शांतिरस्तु शिवं चास्तु इत्युक्त्वा मां विसर्जयेत्। ततो बंधुजनौघं च दीनानाथजनं वृतः। भोजयित्वा यथाशक्त्या स्वयं भुंजीत वाग्यतः। एवं यः कुरुते देवा एम·
देवक्याः सुमहोत्सवं। प्रतिवर्षं विधानेन मद्भक्तो धर्मनंदन। नरो वा यदि वा नारी यथोक्तफलमाप्नुयात्। पुत्रसंतानमनघं सौभाग्यमतुलं लभेत्। इह धर्म २५१

241A रतिर्भूत्वा मृतो वैकुंठमाप्नुयात् । तत्र दिव्येन मानेन वर्षलक्षं प्रतिष्ठितः । सो गान्नानाविधान्भुक्त्वा पुण्यशेषादिहागतः । सर्वकामसमृद्धेश्च सर्वदुःखविव
र्जिते । सर्वस्मिन्युते पार्थ सर्वगोकुलमंडले । कुले नृपवरिष्ठानां जायते हृच्छयोपमः । यस्मिन्नस्ते देवदेवेशे पुलिखिते वापदापिते । मम जन्मदिनं पुण्यं
सर्वालंकारभूषितैः । पूज्यते पांडवश्रेष्ठ जनैरुत्सवसंयुतैः । परचक्रभयं तत्र न कदाचिद्भवेत्सुत । पर्जन्यः कामवर्षी स्यादीतिभ्यो न भयं भवेत् ।
गृहे वा पूज्यते यस्मिन्देवक्याश्चरितं मम । तत्र सर्वसमृद्धिः स्यान्नोपसर्गादिकं भयं । पश्यतो नकुलाद्व्यालात्सापरोगाद्वयातकात् । राजतश्चौ
रतश्चापि न कदाचिद्भयं भवेत् । प्रसंगेनापि यो भक्त्या व्रतं पश्येज्जनाकुलं । सोपि पापविनिर्मुक्तः प्रयाति हरिमंदिरं । जन्माष्टमीजनमनोनयनाभि
रामा पापापहा प्ररितिनंदितनंदगोपा । यो देवकीसुतसुतां यजतीह तस्यां पुत्रानवाप्य समुपैति पदं स विष्णोः । इति जन्माष्टमीव्रतकथासमाप्ता
। अथास्यामेव रोहिणीयुक्तायां अग्निपुराणोक्तं जयंतीव्रतं स भविष्ठे वाव । कृष्णाष्टम्यां भवेद्यत्र कलैका रोहिणी नृप । जयंती नाम सा ज्ञेया उपो
ष्या सा प्रयत्नतः । सप्तजन्मकृतं राजन्यत्पापं त्रिविधं नृणां । तत्क्षालयति गोविंदस्तिथौ तस्यां सुभावितः । उपवासश्च तत्रोक्तो महापातकनाशनः
। जयंत्यां जगतीपाल विधिना नात्र संशयः । त्रेतायां द्वापरे चैव राजन्कृतयुगे पुरा ॥ रोहिणीसहिता चेयं विद्वद्भिः समुपोषिता । वियोगे पारणं चक्रुर्नयो

जय.
२४२
242

ब्रह्मवादिनः। सांयोगिके व्रते प्राप्ते यत्नेकोपि विपुज्यते। तत्र पारणकं कुर्याद्द्वेवं वेदविदो विदुः। अतः परं महीपाल संप्राप्ते तामसे कलौ। जन्मनो वासुदेव
स्य भविता व्रतमुत्तमं॥ आराधितः स देवक्या विष्णुः सर्वेश्वरः पुरा। सप्तम्यां योगे तु रोहिण्यां निशीथे राजसत्तम। समजायत गोविंदो बालरूपी चतुर्भु
जः। तं दृष्ट्वा जगतां नाथं प्रणम्य गरुडध्वजं। देवकी प्रांजलिर्भूत्वा इदं वचनमब्रवीत्। देवक्युवाच। नाहं वियोगं संसोढुं हा देव स्तुतलोचना। तवेद
क्र रूपमालोक्य शक्नोमि मधुसूदन। वासुदेव उवाच॥ तं मां दृष्ट्वा समं तादृग्विं दिने स्मिन्नेव तामसे। तव दर्शनमेष्यामि बालरूपेण देवकि। ये तां पु
ष्पादिभिर्देवि पूजयिष्यंति मानवाः। दिने तस्मिन्महाभागास्ते वो संगोप्य वास्थितां द्वासप्ततिये निशीथे धर्मतो हिरण्यपाम हिते विभो। सुवर्णेन कृते पात्रे राज
ते वारोत्तमाः। सर्वान्कामानवाप्स्यंति इह लोके परत्र च। सप्तमी संयुताष्टम्यां निशीथे रोहिणी यदि भविता साष्टमी पुण्या पापघ्नं द्वादशी वा करै। प्रतिमां सं
वते कृत्वा मषष्ट्यां परःकारिष्यति। मम चैव विलोकान्कामांस्तं संप्राप्स्यसि संशयं। वसिष्ठ उवाच। अनेन विधिना यस्तु प्रतिमासं नरेश्वर। करोति व्रतमस्य पू
र्णं यावद्दामनं नेह रेः। दद्यात्तु यां सुसंपूर्णां गोभी। लैरलंकृतां। ब्राह्मणायन पश्चैष्टतस्य पुराणफलं भूपते। यस्तु राप समम फरष्ठेन राजसूयेन पार्थिव सम.
। तस्तु राप समकल लब्ध्वा विष्णोः सालोक्यतां व्रजेत्। नापुत्री नाधनो दुःखी नाविपगीऊरूपवान्। भवेन्नाकालतो मृत्युः पांव जन्मशतं नृपा शंखेतोय २४२

242A समाप्त्यायसद्गुप्यफलं कांचनं ।जातरूपमयं वध्वरां गतावेद्या यार्घं निवेदयेत् ।रोहिण्यासहितं चन्द्रं कलाशौ प्यमयं बुधः ।द्वादशांगुलविस्तारं तत्रार्घं
सन्निवेदयेत् ।क्षीरोदार्णवसंभूत अत्रिनेत्रसमुद्भव ।अर्घ्यं गृहाण शांकेयं रोहिण्यासहितो मम ।ततोनुपूजयेत्तां तु सकलां देवकीं नृप गं
धपुष्पैः सनैवेद्यैर्वस्त्रैरामरणैस्तथा ।मंत्रणमे देवजननी तत्तो जातस्तु वामनः ।वसुदेवात्तथा कृष्णो नमस्तुभ्यं नमो नमः ।सुपुत्रार्थं प्रदत्तं मे ग
हाणो मन नमोस्तु ते ।अदितिर्देवमाता त्वं वसुदेवस्तु कश्यपः ।अजीजनस्त्वमीं देवं वासुदेवं सनातनं ।इत्येवं पूजयित्वा तं पुनः सूक्तैः स्तुवैः स्त
वैः ।स्तुत्वा वादित्रनिर्घोषैर्गीतवाद्यैः सुमंगलैः ।सुकृपामिर्विविधान्नित्यथाभेक्षणाकैरपि ।एवं तिहासैः पौराणैः क्षयेजागरणं नृप ।हृष्टात्मा शक्तितोरा
जन्मा मातरुदिते तौ ।ब्राह्मणेभ्यो यथाशक्त्या धेनुं वस्त्राणि कांचनं ।दक्षिणां तु द्विजेभ्यस्तु सर्वे तद्दक्षयं भवेत् ।मां ते कृयात्तिथौ वापि शक्तं भारतपारणं
।तेन रूपेण रूपता तस्मा जन्मपयफलं लमेत् ।यः कुर्याद्व्रतमेतत्तु पुण्यवान् शक्तितः सदा ।इहामुत्र सुखी विद्वान् फलार्फलतां व्रजेत् ।आदित्यपु
राणे ।तमेतमेव विधिमभिधायैतावान्विशेषः उक्तः ।।गंधैर्माल्यैस्तथा पेपैर्धैवगोधूमसंभवैः ।सगोरसैर्भक्ष्यभोज्यैः फलैश्चविविधैरपि ।रात्रौ प्रजागरः
कार्यो नृत्यगीतसमाकुलैः ।अरुणोदयवेलायां नवम्यां च ततः स्त्रियः ।रक्तवस्त्रान्विताः सर्वाः पुष्पमाल्यैरलंकृताः ।नपंति प्रतिमां स्येतां नानाविभव

जप:
२४३
243

संभवाः। नदीतीरं शुभं रम्यं विविक्तं वा महत्तरः। तत्र स्नानं प्रकुर्वीत स्नापयपंतिं च तास्ततः। ततः प्रविश्य वा गृहे यवान्नं भुंजते व्रताः। युग्मं। मिष्टविकारैश्च म
ध्याह्नसमरिवैः मह। इति जयंतीव्रतं। श्रीभाद्रपदकृष्णाष्टम्यां सुमामहेश्वरव्रतं। तत्र सुजनं चनं हेमाद्रौ। नभस्ये मासि वाष्टम्यां पद्माद्रौ जायते तदा। व्र
तमेतद्विधातव्यं सुमामहेश्वरं सुवीत्यादि। भाद्रपदकृष्णाष्टमी कालाष्टमी। तदुक्तं हेमाद्रौ वामनपुराणे। नभस्ये मासि च तथा पापस्यात्कृष्णाष्टमी शु
भा युक्ता मार्गशीर्षे पौषमासात्तु कालाष्टमी स्मृता। तस्यां शिवपूजनं कुर्यान्निमिकालाष्टमीं इयं मन्वादिश्च पि। अथ भाद्रपदकृष्णाष्टम्यां भविष्यपुराणो
क्तं दूर्वाष्टमीव्रतं। श्रीसुरुवाच। अथ भाद्रपदे मासि शुक्लाष्टम्यामुपोषितः। पूजयेत्स्कंकरंभत्या योनरः श्रद्धयान्वितः। सप्राप्नोति परं स्थानं यत्र दे
वाद्विलोचनः। गणेशं पूजयेत्तत्र दूर्वायां सहितं मुने। गणेशो महेश्वरः। फलानां शकलैर्दिव्यैर्गंधपुष्पविलेपनैः। दूर्वां पूजयत्तथेशानं सुचत्तेसर्वे
पातकैः। सुवौ देशे प्रजातायां दूर्वायां ब्राह्मणोत्तमः। स्थाप्य लिंगं ततो गंधैः पुष्पैर्धूपैः समर्चयेत्। खर्जूरैर्नारिकेलैश्च मातुलिंगफलैस्तथा। पू
जयेत्स्कंकरंभत्या दूर्वां विधिवद्द्विज। दध्यक्षतैर्द्विजश्रेष्ठ अर्घ्यं दद्यात्त्रिलोचने। दूर्वाशमीभ्यां संपूज्यमानवः श्रद्धयान्वितः। सर्वैः सुकृतजन्म एम:
ध्यामर्त्यदेवैस्तु वंदितः। विद्यां प्राप्नोति विद्यार्थी पुत्रार्थी पुत्रमाप्नुयात्। धनार्थी धनमाप्नोति भार्यार्थी लभते व्रता। मनसा यद्यदिच्छेत तत्तत्तदामा २४३

243A

तिमानवः। य एवं पूजयेत्तु दूर्वां भक्तेशं मानवः फलैः। सप्तजन्मपापौघैर्मुच्यते नात्र संशयः। कृतोपवासः सम्यग्मासषष्ठ्यां प्रपूजयेच्छिवां दूर्वां समेतां वि
प्रेंद्रदधाक्षतफलैः शुभैः। त्वं दूर्वेऽमृतजन्मासि वंदितासि सुरासुरैः। सौभाग्यं संततिं देहि सर्वकार्यकरी भव। यथा शाखाप्रशाखाभिर्विस्तृतासि मही
तले। तथा ममापि संतानं देहि त्वमजरामरं। दूर्वापूजनमंत्रः। दत्वा पिष्टानि विप्रेभ्यः फलं च विविधं प्रभो।। तिलपिष्टकं गोधूमधान्यपिंडानि पांडव
। भोजयित्वा सुहृन्मित्रसंबंधिस्वजनांस्तथा। ततो भुंजीत तच्छेषं स्वयं श्रद्धासमन्वितः इति।। एतच्च पिष्टादिकमनग्निपक्वमेव भक्षणीयं। अनग्निप
क्वमश्नीयाद्दधि फलं तथा। अक्षारलवणं ब्रह्मन्नश्नीयान्मधुनान्वितमिति भविष्यपुराणवचनात्। पद्मे भाद्रपदस्येशुक्लाष्टम्यां युधिष्ठि
र। दूर्वाष्टमीव्रतं पुण्यं यः करोति महाधनः। न तस्य क्षयमाप्नोति संतानं सप्तपौरुषं। नंदते वर्द्धते नित्यं यथा दूर्वा तथा कुलं। इति दूर्वाष्टमीव्रतं। इ
दं च दूर्वाव्रतं पूर्वविद्धायां कार्यं। श्रावणी दुर्गनवमी दूर्वा चैव हुताशनी। पूर्वविद्धा तु कर्त्तव्या शिवरात्रिर्बलेर्दिनमिति बृहद्यमवचनात्। शुक्लाष्ट
मी तिथिर्या तु मासि भाद्रपदे भवेत्। दूर्वाष्टमी तु सा ज्ञेया नोत्तरा सा विधीयत इति पुराणसमुच्चयवचनाच्च। मुहूर्ते रोहिणी षष्ठ्यां दूर्वा वा यदि वा
परा। दूर्वाष्टमी तु सा कार्या ज्येष्ठां मूलं च वर्जयेदित्यत्र परसंविद्धायाश्चापि विधानात् तत्र पूर्वविद्धायाः कर्मकालव्याप्त्यभावे। सत्यामप्युभयत्र कर्म

ज्यो·
२४४
244

कालव्याप्तौ पूर्वैव विद्धायां ज्येष्ठामूलादियोगदुष्टायां वर्द्धष्टी । ज्येष्ठामूलयोगेत्र गान्तोदये कन्यास्थे सूर्ये चैतन्न कर्त्तव्यं । तथा च पुराणसमुच्चये दूर्वाष्ट
मी महापुण्या ज्येष्ठामूलसंयुता । परविद्धा तथा कन्यास्था मुनिः शातातपोब्रवीदिति तथा । प्राप्ते भाद्रपदे मासि शुक्लाष्टम्यां च भारत । दूर्वामभ्यर्चयेद्भ
क्त्या ज्येष्ठामूलं च वर्जयेत् । ऐन्द्रर्क्षे पूजिता दूर्वा हंत्यपत्यानि नान्यथा । भर्त्तुरायुर्हरा मूले तस्मात्तां परिवर्जयेदिति । स्कंदपुराणे शुक्ले भाद्रपदे मासि दूर्वासं
ज्ञा तु याष्टमी सिंहार्क एव कर्त्तव्या न कन्यार्के कदाचन ।। सिंहस्थे सोत्तमा सूर्ये उदिते मुनिसत्तम ।। इति । तथात्रैव । आगस्त्य उदिते तात पूजयेद्यस्तु दूर्वाङ्ग
नां वैधव्यं पुत्रशोकं च दशजन्मानि पंच वेति ।। हेमाद्रौ लौगाक्षिरपि । धानिकाशि तथपवित्रकमेघपूजा दूर्वाष्टमीफलविरूढकजागराणि ।। स्त्रीणां व्रता
नि निखिलान्यपि वार्षिकाणि कुर्यान्न दागस्त्यउदिते न शुभानि लिप्सुरिति हेमाद्रौ । शुक्लाष्टम्यामगस्त्योदये भाविनि मतिः पूर्वं कृष्णाष्टम्यामेव कुर्यादिति दी
पिकायामप्येवं । यदा भाद्रपदे द्विमासः तदा तत्रैव कार्यं नोत्तरः । तदुक्तं निर्णयदीपे स्कांदे । अधिमासे तु संप्राप्ते नभस्ये उदये मुनेः ।। चतुर्णां दूर्वाव्रतं का
र्यं परतो नैव कुत्रचिदिति । एतच्च व्रतं स्त्रीणां नित्यं । या न पूजयते दूर्वां मोहादिह यथाविधि । त्रीणि जन्मानि वैधव्यं लभते नात्र संशयः । तस्मात्संपूज राम·
नीया सा प्रतिवर्षं च भूजनैः । सुखसंताननननी भक्त्या सौभाग्यकारी सदेति । पुराणसमुच्चये वचने चाकरणे दोषश्रवणाद्दीस्यास्नुतेश्च । अत एव ज्येष्ठायो २४४

244A

गादिनिषिद्धकालेपिव्रतानुकल्पः स्मर्यते। कर्त्तव्यावैकभक्तेनज्येष्ठामूलंपद्मभवेत। हर्षीमभर्वेपेद्रक्त्यानवधांदिवसंनयेदिति। अत्रज्येष्ठामूलग्रहणं

सकलनिषिद्धकालोपलक्षणं। अत्रैवंमदनरत्नेपूर्वोक्तनिषिद्धज्येष्ठायोगाद्यभावेप्याशीभिः पूर्वोक्तप्रकारेणहर्षसंयुक्तंपुण्यमिष्टादिकंहत्वाअनग्नि

पक्वंभक्षणीयंनिषिद्धज्येष्ठादियोगेदर्वीत्यागाद्याराधनापूजांकलाएकमत्तेकर्त्तव्यमिति। अस्यामेवज्येष्ठाप्रकृतापांज्येष्ठापूजाकार्या। कन्यास्थार्केऽष्टमीशुक्ला

ज्येष्ठर्क्षेमहतीस्मृता। अलक्ष्मीपरिहारायज्येष्ठातत्रप्रपूजयेदितिलिंगपुराणात्। अत्रकन्यास्थार्कयोगेनप्राशस्त्यमात्रं। मासान्तरेभाद्रपदस्थायांद्रष्ट

व्या। कालादर्शेपि। भाद्रेशुक्लाष्टमीज्येष्ठानक्षत्रेणसमन्विता। महतीकीर्तितातस्यांज्येष्ठांदेवींप्रपूजयेत्। यत्तुज्येष्ठानक्षत्रमात्रापेक्षातिथिव्रताद्भिन्नं

ज्येष्ठारूपंव्रतंतत्रघस्रान्तिक्षौज्येष्ठानक्षत्रेभवतितस्यांतिथौकर्त्तव्यं। तदुक्तंमाधवीयेस्कान्दे। भाद्रपदेशुक्लेपक्षेज्येष्ठर्क्षेसंयुते। यस्मिन्कस्मि

न्दिनेकुर्याज्ज्येष्ठायाः परिपूजनमिति। अष्टम्याः खण्डत्वेज्येष्ठायोगवशेनपूर्वापराग्राह्याहिन्दद्मयोगेतदभावेपिवापरा। पूर्वेद्युरात्रियोगेपूर्वैव।

नवम्यास्त्रहकार्यास्यादष्टमीनात्रसंशयः। मासिभाद्रपदेशुक्लेपक्षेज्येष्ठर्क्षसंयुता। रात्रौयस्मिन्नादिनेतत्रज्येष्ठायाः परिपूजनमितितत्रैवोक्तेः। अ

स्यापवादः। यस्मिन्दिनेमध्याह्नेज्येष्ठामध्याह्नाहूर्ध्वमप्यणुः। तस्मिन्दिनेविधिपूजांचस्नानंचैवसर्वदाचरेदिति। ज्येष्ठानक्षत्रस्यखण्डत्वेऽष्टमीमात्रवामस्

जय॰
२५५
245

सुगम्यतरस्तु ग्वी। ज्येष्ठा नक्षत्रं ग्राह्यं। तत्राष्टम्यां पद्यावारो भानो जे षट्कर्मेव वा। नीलज्येष्ठेति माधवोक्ता दुर्लभा बहुकालिकेति कौशल्यायां। अन्यतरयोगस्याप्यभा
वे मध्याह्नव्यापिन्यामनुवर्ज्यमानं ग्राह्यं। एवोक्तं स्कांदे। तथा मैत्रे राधवाह्वये देवी जेष्ठायां तु प्रपूजयेत्। मूले विसर्जयेद्देवीं त्रिदिनं व्रतमुत्तममिति। इदं
व्रतं महाराष्ट्रेषु प्रसिद्धं। निर्णयसिंधौ। इदं च केवलतिथौ केवलनक्षत्रे चोक्तं। मात्स्ये। पत्यादिकं तिथावुक्तं तज्ज्येष्ठादैवतं व्रतं। प्रतिज्येष्ठाव्रतं च य
द्विहितं केवले शुभे। केवलो दुनीति वा पाठः। तिथावेव तावदेवाद्यं हितीयं केवलर्क्षके इति। दाक्षिणात्यास्त्वक्षय एव कुर्वंतीति। अत एव मदनरत्ने भविष्येन
क्षत्रमात्रे उक्तं। मासि भाद्रपदे पक्षे शुक्ले ज्येष्ठा यदा भवेत्। रात्रौ जागरणं कृत्वा एषा मे नैऋत्यपूजयेत् इति। पूजामंत्रो भविष्योत्तरे। पुत्रदारमम
थै लक्ष्म्याश्चैव विवृद्धये। अलक्ष्म्याश्च विनाशाय ज्येष्ठे त्वामर्चयाम्यहमिति। अनेन षोडशोपचारैः संपूज्य प्रार्थनां कृत्वा नमस्कारं कुर्यात्। तत्र मंत्रः।
ज्येष्ठायै ते नमस्तुभ्यं श्रेष्ठायै ते नमो नमः। शर्वा[illegible]यै ते नमस्तुभ्यं शांकर्यै ते नमो नमः। इति ज्येष्ठाव्रतं। अष्टम्यां महालक्ष्मीयात्रोक्ता काशीखंडे। महाल
क्ष्म्यष्टमी प्राप्य तत्र यात्राकृता नृणां। संपूजिते ह विविधैर्व्रतस्थाने मनुव्रतीति। शिष्टास्त्वापि षोडशदिनपर्यंतमन्वहं स्वस्ति संभवे यात्रां कुर्वंतीति। अत्र एतस्
यामेवाष्टम्यां महालक्ष्मीव्रतारंभः कार्यः। तदुक्तं मदनरत्ने स्कांदे। मासि भाद्रपदे शुक्ले पक्षे ज्येष्ठायुताष्टमी प्रारभ्यं व्रतं तत्र महालक्ष्म्यायताक्ष २५५

245A भिरिति। पुराणसमुच्चये। स्त्रियो व्रतं भाद्रपदे सिताष्टमीप्रारभ्य कन्यागते च हस्ते समापयेत्तत्र तिथौ च यावत्सूर्यस्तु पूर्वार्धं गतोपुवत्याइति॥ सिंहसंक्रान्तौ भाद्र
पदस्सिताष्टमीमारभ्य लक्ष्मव्रतं मासं भगिणीयं तत्तत्संक्रान्तिः पूर्वा द्वैत्राश्विनकृष्णाष्टम्यां समापनीयमित्यर्थः। तत्रैव निर्णीयामृते। कन्यागते कैश्चार
भ्यकर्त्तव्यं न स्त्रियो व्रतं नाहस्तपातदलस्यैकैतद्व्रतं न समापयेदिति। इदं च व्रतं षोडशदिनात्मकं तत्र सिताष्टमी प्रातःकालव्यापिनी ज्येष्ठायुताग्रा
ह्यातद्भावे केवलापि। मुक्ते भाद्रपदाष्टम्यामारंभोस्य विधीयते। प्रातःषोडशकत्वात्सिस्याहि वचनात्। आश्विनकृष्णाष्टमी तु चन्द्रोदयव्यापिनी
ग्राह्या। तत्रैव चार्घ्यविधानात्। चन्द्रोदयव्रते सैव तिथिः स्यात्कालिकी स्मृतेति वचनात्। उपयत्र चन्द्रोदयसमये सत्वेवाकृष्णपक्षे अष्टमी वैवेति वचनात्पू
र्वापरयुक्तरादिने चन्द्रोदयान्तरं त्रिमुहूर्त्तान्तरा चेद्युत्तरे वा एवं वापरविद्धावाग्राह्या चन्द्रोदयेसहात्रिमुहूर्त्तापि साग्राह्या परतश्चोद्भगामिनीति वचनात्
। चन्द्रोदयादूर्ध्वं त्रिमुहूर्त्ताष्टमीचेत्तदापरैव ग्राह्यानचेत्पूर्वैवेत्यर्थः। तदुक्तं चन्द्रप्रकाशे स्मृत्यन्तरे। अर्द्धरात्रमतिक्रम्य वर्त्तते या नरापि तिथिः। तदा तस्या
तिथौ कार्यं महालक्ष्मीव्रतं शुभमिति। इदं च व्रतं दोषवत्सु वर्षे अहनायां तिथौ कर्त्तव्यं तदुक्तं पुराणसमुच्चये। पूजनीया गृहस्थेन अष्टमी प्राकृषिद्धिप्रियः।
दोषैः शत्रुभिः संत्यक्तासर्वसंपत्करी शुभेति। दोषाश्च तत्रोक्ताः। पुत्रसौभाग्यराज्यायुर्नाशनी साप्रकीर्त्तिता। तस्मात्सर्वप्रयत्नेन त्याज्या कन्यागते रवौ॥

जय॰
२४६
246

विशेषेणापरित्याज्या नवमीदूषिताष्टमी। अत्र कन्यागते रवौ निषेधो व्रतप्रारंभविषयः। तथा त्रिदिने चावमे चैव वृद्धाष्टमीं नोपवासयेत्। पुत्रहा नवमीविद्धा ख-
घ्नीहन्त्याद्गेरवौ। धर्मघ्नी त्रिदिने प्रोक्ता त्याज्या चैवावमे सतीति। खंडयं घ्नतीति खघ्नी। नवमीवेधः। रवेर्हस्तोत्तरदलगतत्वं त्रिदिनं। अवमदिनं चेति
ह्रोषत्वं तुष्टयं। त्रिदिनावमदिनयोर्लक्षणं रत्नमालायामुक्तं। यत्रैकस्य शाति तिथिद्वयावसानं वारस्त्र्यवमदिनं तदुक्तमार्यैः। यः स्पर्शान्नभवति ति-
थिद्वयस्य वान्हः त्रिद्युस्पृक्तस पुनरिहं द्वयं चनेष्टं। एतद्दोषवर्जनमुपक्रमोद्यापनयोरेव प्रायेणाज्ञेयं। व्रतस्य षोडशाब्दसाध्यत्वेन मध्ये तापापो गाहि-
ति। इति महालक्ष्मीव्रतनिर्णयः। अथ व्रतविधिः। भाद्रपदशुक्लाष्टम्यां प्रातरुत्थाय। प्रातः षोडशकृत्वस्त्रं ग्रंथीकरौ सुरंवपक्षाल्य स्नानादिकं नि-
त्यं विधाय संकल्पं कृत्वा पूजनं कुर्यात्। महालक्ष्म्याः चंदनादिना प्रतिमां विधाय तत्र स्थापयेत्तं तु षोडशसंख्यं सिद्धं ग्रंथि षोडशसंयुतं। लक्ष्म्यै नम इति मंत्रे-
ण प्रतिष्ठं पूर्वोक्तमंत्रेण संस्थाप्य लक्ष्मीपूजनं दोरकपूजनं च कृत्वा हस्ते दोरकबंधनं कुर्यात्। तत्र मंत्रः। धनं धान्यं धराहर्म्यं कीर्तिमायुर्यशः श्रियं। तु-
रगान्दंतिनः पुत्रान्महालक्ष्मि प्रयच्छ मे। मंत्रेणानेन बध्वा च दोरकं दक्षिणे करे। काण्डानि षोडश दाय दूर्वापात्राक्षतानि च। एकविंशतिः कृष्णांस्कृत्वा ताम-
त्र जपेत्तु दोरकं। ततस्तु प्रातराख्यया वत्साद्दसिताष्टमी। तावत्सज्जाल्यन दहत्तु पादाद्दीनि कथां तथा॥ ॥अथ शृणु पाचत्वहनावत्तं स्त्वपेरक्षता २४६

246 A

द्विमिरिति। अथ लक्ष्मीपूजनविधिः। तत्राष्टदलं कमलं विधाय पंचदशोपचारैः लक्ष्मीं पूजयेत्। तदुक्तं सारसंग्रहे। आवाहनं चासनं स्यादर्घ्यं पा
द्यं च मानिनि। मधुपर्काभिषेकौ च वस्त्रालंकारचंदनं। पुष्पं धूपं दीपभोज्ये प्रोद्वासनमथापि च। एतानि मंत्रवित्कुर्यात्क्रमात्पंचदशकेन हि। अथ प्रयो
गः। प्रणवेन श्रीबीजेन च प्राणायामत्रयं कृत्वा। क्षीरसिंधुआनंदकर्दमचिक्लीतश्रीपुत्रेभ्य ऋषिभ्यो नमः मुखे। अनुष्टुब्बृहतीत्रिष्टुप्प्रस्तारपंक्तिछं
दोभ्यः हृदि श्रीविभावसुदेवताभ्यामिति न्यासविधानुसारेण विनियोगमुक्त्वा हिरण्मय्यै नमः हृदयाय नमः। चंद्रायै नमः शिरसे स्वाहा। रजतस्रजा
यै नमः शिखायै वषट्। स्वर्णस्रजायै कवचाय हुं। हिरण्यस्रजायै नमः नेत्रत्रयाय वौषट्। हिरण्यवर्णायै नमः अस्त्राय फट्। इति षडंगमंत्रान्हृ
दयादिपदस्थाने युक्त्वा दिग्बंधं विधाय पांसुष्ठादिकरतलांतकयोर्यथास्थितान्हृदयादिषडंगेषु विन्यस्य हिरण्यवर्णामिति पंचदशर्चाभिर्मास्तु पा
दा। शिरसि हिरण्यवर्णामित्यादि नेत्रयोः। तां म आवहेति। कर्णयोः अश्वपूर्वामिति। नासायां कांसोस्मितामिति। मुखे चंद्रामिति। गले आदि
त्यवर्णा इति। बाह्वोः उपैतु मामिति। हृदि क्षुत्पिपासेति। नाभौ गंधद्वारामिति। गुह्ये मनसः काममिति। गुदे कर्दमेनेति। ऊर्वोः आपः सृजामिति। जान्वोः आर्द्रामि
ति जंघयोः आर्द्रामिति तां म आवहेति। एवमेताः प्रणवादिनमोंता विन्यस्य। सरसिजनिलये इति ध्यात्वा मानसपूजांते चतुर्द्वारं स्वलंकृतस्रजयावृतं

ज·य·
२४७
247

अष्टदलं कमलं पूजावृत्तं स्वस्तरतो निक्षायार्घस्थापनादि पीठदेवतानां पीठशक्तीः पूजयेत्। ॐ विभूत्यै नमः। उन्नत्यै। कांत्यै। सृष्ट्यै। कीर्त्यै। सन्नत्यै। व्यु
ष्ट्यै। उत्कृष्ट्यै। मध्ये। ऋध्यै। ततः प्रतिमादिष्वावाहनादि। अथ वा योगपीठमासंकृत्वा मूलमंत्रन्यासं कुर्यात्। अस्या विद्यायाः भृगुः ऋषिः निचृच्छं
दः श्रीर्देवता न्यासे विनियोगः। भृगुऋषये नमः शिरसि। निचृच्छंदसे नमः मुखे। श्रीलक्ष्मीदेवतायै नमः हृदये। शं बीजाय नमः गुह्ये। ईं शक्तये
नमः पादयोः। रं कीलकाय नमः नाभौ। श्रां अंगुष्ठाभ्यां नमः। श्रीं तर्जनीभ्यां नमः। श्रुं मध्यमाभ्यां नमः। श्रैं अनामिकाभ्यां नमः। श्रौं कनिष्ठिकाभ्यां
नमः। श्रः करतलकरपृष्ठाभ्यां नमः। श्रां हृदयाय नमः। श्रीं शिरसे स्वाहा। श्रूं शिखायै वषट्। श्रैं कवचाय हुं। श्रौं नेत्रत्रयाय वौषट्। श्रः अस्त्रा
य फट्। मूलेन व्यापकं कृत्वा ध्यायेत्। कांत्या कांचनसन्निभां हिमगिरिप्रख्यैश्चतुर्भिर्गजैर्हस्तोत्क्षिप्तहिरण्मयामृतघटैरासिच्यमानां श्रियं। वि
भ्राणां वरमब्जयुग्ममभयं हस्तैः किरीटोज्वलां क्षौमाबद्धनितंबबिंबललितां वंदेरविंदस्थितां १ इति ध्यात्वा मनसा संपूज्य मूलमंत्रं जपित्वा गु
ह्येति मंत्रेण समर्प्य। अर्घस्थापनादि कृत्वा। बाह्यपूजां समारभेत्। तत्र तांत्रिकं वैदिकं वा ध्यानं कृत्वा प्रतिमादिष्वावाहनादि कुर्यात्। तद्य राम·
था। हिरण्यवर्णां हरिणीं सुवर्णरजतस्रजां। चंद्रां हिरण्मयीं लक्ष्मीं जातवेदो ममावह। महालक्ष्मि समागच्छ पद्मनाभपदादिह। यथोपचारपूजे २४७

247A यंत्वदर्थे देवि निर्मितेति मूलेनावाहनं कुर्यात्। तवेयं महिमेति आलयस्मे हि कथितं इति च मूलेन संस्थापनं। सर्वांतरयामिणीमित्यासनं। आक्षि
न्यासन इति प्रतिष्ठापनं। अनन्यात वेति सान्निरोधनं। अज्ञानादुग्धं दत्त्वा दितिं संमुखीकरणं। दशापीयषेति स्थिरीकरणं। अभक्तवाङ्ग्न इति
अवगुंठनं। ततः षडंगेन सकलीकरणं। धेनुमुद्रयामृतीकरणं। महामुद्रया परमीकरणं। ततः प्राणप्रतिष्ठां कृत्वा आसनं दद्यात्। श्री
लक्ष्म्यै नमः आसनं। अपवअध्यःता पत्रपहरमिति। अश्वपूर्वां रथमध्यां हस्तिनादप्रमोदिनीं। श्रियं देवीमुपह्वये श्रीर्मा देवी जुषतां। श्री
रेषते घ्यः स्वाहा। ततः पाद्यं। यद्वक्तिलेशेति। कांसोस्मितां हिरण्यप्राकारामार्द्रां ज्वलंतीं तृप्तां तर्पयंतीं। पद्मेस्थितां पद्मवर्णां तामिहोपह्वये श्रियं।
श्रीरेतत्ते पाद्यं। आचमनीयं। वेदानामपि वंद्यांप्र मासांय शशा ज्वलंतीं श्रियं लोके देवजुष्टामुदारां। तां पद्मनेमिं शरणमहं प्रपद्ये अल
क्ष्मीर्मे नश्यतां त्वां वृणोमि। मू. श्रीरेतत्ते आचमनीयं स्वा। अथ मधुपर्कः। सर्वकालुष्यहीनेति पठित्वा। आदित्यवर्णे तपसोधिजातो वन
स्पतिस्तव वृक्षोथ बिल्वः। तस्य फलानि तपसानुदंतु मायांतराश्च बाह्या अलक्ष्मीः। श्रीरेष मधुपर्कः स्वधा। ततः पुनराचमनीयं दत्त्वा। स्ना
नं। परमानंदबोधाब्धिरिति। उपैतु मां देवसखः कीर्तिश्च मणिना सह। प्रादुर्भूतोस्मि राष्ट्रेस्मिन्कीर्तिं वृद्धिं ददातु मे। श्रीरेतत्ते स्नानं नमः। ततः पु

लप.
२४८
248

नगाव मनीयं। ततः वस्त्रं। मा याविन्ने ति। यमाश्रियेति तंतुसंतान मिति वा। क्षुत्पिपासामलां ज्येष्ठामलक्ष्मीं नाशयाम्यहं। अभूतिमसमृद्धिं च सर्
वां निर्णुद मे गृहात्। श्रीरेते तेव्रासमत्तौ नमः। ततः भूषणानि। स्वभावसुंदरांगेति। गंधद्वारां दुराधर्षां नित्यपुष्टां करीषिणीं। ईश्वरीं सर्वभूतानां
तामिहोपह्वये श्रियं। श्रीरेत ते भूषणांनमः। ततश्चंदनं। मनसः काममाकूतिं वाचः सत्यमशीमहि। पशूनां रूपमन्नस्य मयि श्रीः श्रयतां
यशः। मलयाचलसंभूतं नानापन्नगसेवितं। शीतलं बहुलामोदं चंदनं प्रतिगृह्यतां। श्रीरेषते गंधः। ततः अक्षताः। अक्षताश्च सुरश्रेष्ठ कुंकु
माक्ताः सुशोभनाः। गृहाणादेवदेवेशि मयादत्ता हि भक्तितः। ततः पुष्पाणि। मिलतरि मलामोदमत्तालिकुलसंकुलं। आनंदितंदनोघा
नं पद्मायै शुभं नमः। कर्दमेन प्रजाभूतामयि संभ्रम कर्दम। श्रियं वासय मे कुले मातरं पद्ममालिनीं। श्रीरेतानि ते पुष्पाणि। वोषहूात
तः पंचपुष्पांजलीन्दत्वा आवरणपूजां कुर्यात्। कर्णिकापांषडंगानि संपूज्य ततः अष्टदले दिग्दलेषु। वासुदेवाय। संकर्षणाय। प्रद्युम्ना
य। अनिरुद्धाय। हिमपीततमालेंद्रनीलाभानपीतवाससः। चक्रशंखगदापद्मधारिणश्चतुर्भुजान्। पूजयेत्। ततः विदिग्दलेषु दम एम.
नकाय। सलिलाय। गुग्गुलवे। कुरंटकाय इति शुभंज्या। देव्याः दक्षिणे शंखनिधये वसुधारासहिताय। पद्मे वामे वसुमतीसहिताय पद २४८

248A ध्यानिधये। यजेत् शंखनिधिं देव्याः दक्षिणोदयितान्वितं मुक्तामाणिक्यसंकाशौ किंचित्स्मितमुखांबुजौ। अन्योन्यालिंगनपरौ शंखपंकजधारि
णौ। वामतः पंकजनिधिं प्रियया सहितं यजेत्। सिंदूरारुणो भुजाश्लिष्टौ रक्तपद्मदलान्वितौ। निःसरद्दलवर्षाभ्यां पद्माभ्यां मूर्द्धलांछितौ
। तद्वद्दिलं पंकजनिधिं नत्वा वसुमतीमपि। इति संपूज्य चाभीष्टेति संप्रार्थ्य हस्तौ प्रक्षाल्य। ततः तत्तोयावरणाश्रजाकृ यीत्। वलाकै नम
ः। विमलायै नमः। कमलायै। वनमालिकायै। विभीषणायै। मालिकायै। शंखयै। वसुमालिन्यै। पंकजदपधारिण्यै मुक्ताहारसमप्रभा
। एताः संपूज्य मूलेन स्वष्टदेवं संपूज्य मूलेन पुष्पांजलिं दत्वा। इंद्रादि पूजनं वज्रादि पूजनं कृत्वा पुष्पांजलिं दद्यात्। गंधर्वभ्रमासन्नं धूपं एषु व
सुमसमुद्भवं। सुगंधारनराणां दिव्यं धूपं देवि गृहाण मे॥ आपः सृजंतु स्निग्धानि विक्लीत वस वेश्म हे नि च देवीं मातरं श्रियं वासय मे गृहे। लक्ष्म्यै नमः। धूपं समर्पयामि इति
धूपः॥ मार्तंडमंडलाखंडचंद्रविंबाग्नितेजसां। निधानं देवि दीपोयं निर्मितस्तव भक्तितः। आर्द्रां पुष्करिणीं पुष्टिं सुवर्णां हेममालिनीं सूर्यां हिरण्मयीं लक्ष्मीं जातवेदो
ममावह इति दीपः। देवतालमपातालभूतलाधारधामजं। षोडशाकारसंभारनैवेद्यं ते नमः श्रियै। आर्द्रां यः करिणीं यष्टिं पिंगलां पद्ममालिनीं चंद्रां हिरण्मयीं
लक्ष्मीं जातवेदो ममावह इति नैवेद्यं॥ स्नानादिकं विधायाथ यतः शुद्धिरवाप्यते। एतदाचमनीयं ते महालक्ष्मि विधीयतां इत्युत्तरापोशनं। इदं फलमिति फ

जप.
२४९
249

लंपाताल जलसंभूतं वदनां भोजभूषणां नानागुणसमाकीर्णां तांबूलं देवि तेन इति तांबूलं हिरण्यगर्भ मिति दक्षिणां श्रिये जात इति नीराजनं यानि कानि च पापा
नि इत्येका प्रदक्षिणा ततः नमस्कारः ततः श्रीसूक्तं पठित्वा प्रार्थनां कुर्यात् एवं संपत्यहं पूजनं विधाय समाप्ति दिने लक्ष्म्याष्टम्यां महापूजां कुर्यात् अथ पुष्कर स्ना
ष्टमी पूजा प्रयोगः नक्तं स्नात्वा नंदिधापशुक्लांबरधरः पूजागृहं गत्वा आसनोपरि पूर्वाभिमुख उपविश्य श्वेत वस्त्रेऽष्टदलकमलं विलिख्य तत्कर्णिकायां गजयुग्म
करस्थकुंभसिच्यमानां लक्ष्मीं संलिख्य पुष्पांजलिं दत्वा नां तत्सूक्तं पूजनं कृत्वा विष्णोर्वक्षसि पद्मे च शंखे चक्रे तथाम्बरे लक्ष्मि नित्यापयासि त्वं मयि नित्या तथा
भवेति संप्रार्थ्य उत्तार्य दोरकं वाहोर्लक्ष्मीपार्श्वे निवेदमेत् लक्ष्मि देवि गृहाण त्वं यन्मया दोरकं धृतं नाम तं संपूर्णतां यातु त्वत्कृपा कार्या मयि त्वयेति ततो वाग्ना
कदानं षोडश पिंडान् षोडश दीपांश्च दद्यात् इंदिरा प्रतिगृह्णाति इंदिरा वै ददाति च इंदिरा तारिकोभाभ्यामिंदिरायै नमो नम इति मूलेनार्घ्यं दद्यात् संपूर्णका
न गोधूमचूर्णदीपान् पिंडांश्च कुमाराणां जनानां वकृत्वा चन्द्रोदये फलादिभिः क्ते नमः शंखे नत्त्वा अर्घ्यं दद्यात् नमोस्तु ते निशानाथ लक्ष्मीभ्रात नमोस्तु ते ब्र
तमं पूर्णतां याग्तु गृहाणार्घ्यं विधो ममेति ततः नमस्कारं कृत्वा जानुभ्यामवनीं गत्वा प्रार्थयेत् क्षीरोदार्णवसंभूते कमले कमलालये प्रपद्यस्व सर्वकामा एमः
न्मे विष्णुवक्षस्थलालये पुत्रान्देहि यशो देहि सौभाग्यं मोक्षमपवर्गं कालि कालि महाकालि विकरालि नमोस्तु ते त्रैलोक्यजननि त्राहि वरदे कमलवत्सले २४९

249A ।एकनाथे जगन्नाथे जगद्वन्द्ये प्रियेवरे । एकेनाहि मा देवि त्राहि मातः शिवंकुरु ॥ मतनाथे जगन्नाथे प्रभीरुपुरुषोत्तमे । कपालकर्त्रिकाशूलडमरुहस्तके ॥ श्रि
यंकुरु महालक्ष्मि त्राहि प्रियंताशुनाशयपेति । वंदारुवीरसुरवृंदकिरीटकोटिरोचिः छटान्वितरुकात्सितरत्नदीपं । देवि त्वदीयवरणांश शरणं जनानां मे वा महेस कलमंगल
वर्द्धनाय । उत्फुल्लकैरवदलायतलोचनायै गंडोल्लसद्वदुलकुंडलमंडितायै । राकाशशिप्रतिमदाननकोमलायै तस्यै नमः कमललोचनवल्लभायै ॥ मद्भक्तव
त्सलतिकां हरिकंठभूषां केयूरहेमकटकोज्वलकंकणांकां । संसारसागरसुखेपततो ममाद्य देहि त्वदीयकरुपाष्टिमवंगमातः । दृष्टा देवि जनाय यापि विविधा
ः जन्मादिपसंगताः विष्णोर्वक्षसि पाचकारतरलालालाञ्छमालाधमं । क्लेशाग्निप्रहतं त्वदीयवरणाद्वंद्वाजसेवारतं कारुण्यामृतमाशु सिञ्चदृशा मामघ
पप्रे स्वरि मल्लाविफुल्लकुसुमोज्वलमध्यभागभूमिल्लसारजितता रकवि वितानां । उत्तप्तहेमनिकषोज्वलकायकांतिर्लक्ष्मीः स्वयं प्रणमतां श्रियमातनो
तु । इति महालक्ष्मीस्तुत्या मातर्विसर्जयेत् । पंकजन्मदेवि संत्यज्य मम वेश्म निसंविश । पश्चात्सुपुत्रभृत्यो हं स्तवीस्यां त्वत्प्रसादतः । इति देवीविसर्जनं । एतद्गु
ह्यापनं तिविति हासेद्दष्टव्यं । अथ महालक्ष्मीव्रतकथा । स्कंद उवाच । सौभाग्यजननं स्त्रीणां दौर्भाग्यपरिहंतनं परमैश्वर्यजननं यद्व्रतं ब्रूहि शंकर । श्रीशंक
र उवाच । साधुसाधु महाबाहो यत्पृष्टो हं त्वयानघ । नत्तेहं संप्रवक्ष्यामि व्रतानामुत्तमं व्रतं । येन चीर्णेन न नरो दुर्गतिं याति कहिचित । सुभगा दुर्भगा वापि स्त्रि

जय.
२५०
250

पोनविष्णुर्वासुहा।आस्तिदेव्याव्रतंपुराणंमहालक्ष्म्याःषडानन।नारीणांचनराणांचसर्वदुःखापहंतथा।स्कंदउवाच।देव्याश्चरितमहात्म्यंमर्त्येकेनप्रकाशितं।विधानंकी
दृशंब्रूहिव्रतस्यास्यमहाविभो।।शंकरउवाच।देवासुरमभूद्युद्धंपूर्णमब्दशतंपुरा।कृतेसुरागणाश्चापिपेदेवानांचपुरंदरो।तत्रदैत्यैर्महावीर्यैर्नीराधमावलाश्रया
न्वा।अमराणिर्जिताःसर्वेपातालतलमाययुः।केचित्स्वर्लोकंगताःकेचिद्विविशुर्वरुणालयं।गिरिदुर्गंसमाश्रित्यकेचित्तस्थुर्महाबलाः।तत्रकोलासुरोना
ममहावीर्योमहाबलः।गोमंतंदुर्गमंदुर्गंगिरिमाश्रित्यनिर्भयः।याराजकन्यकालोकेरूपवंत्योमहागुणाः।आनीयगिरिदुर्गस्थोरमयामासमर्वेशः।एवंमि
त्वान्वब्दिपत्नंचकामरूपीविहंगमः।एतस्मिन्नेवकालेतुआगतौमुनिसत्तमौ।श्रुतप्रभावसंपन्नौपुलस्त्योगौतमःस्महातीर्थयात्राप्रसंगेनश्रुत्वावार्तां
जनस्यतां।कोलासुरेणराजनितांकन्याहेतोःशिविध्वजाता।रुद्वन्तुर्जनंसर्वमगस्त्योस्तिमहामुनिः।येनतोयनिधिःपीतोविंध्याद्रिश्चनिवारितः।वातापील्व
लनामानौदैत्यौयेनविनाशितौ।तंगच्छामोवयंसर्वेकोलासुरवधायच।इत्यामंत्र्यजनाःसर्वेगतास्तमभितोघवा।ऊचुःसर्वेयथावृत्तंकोलासुरविचेष्टि
तं।तच्छ्रुत्वाभगवानाहमैत्रावरुणिरग्रधीः।सृष्टिस्थितिविनाशानांकारणंभगवत्तमलः।गमस्याग्नेतपश्यंतिब्रह्मविष्णुमहेश्वराः।तिष्ठन्तःसंध्यामृत्तिर्जिम राम.
त्सः।तेषांसुस्वरूपाणोरताः।तत्रैवचमहालक्ष्मीःशक्तिरूपेणासंस्थिता।।सर्वशक्तियुतादेवीलोकानांहितकाम्यया।इत्युक्त्वात्वरितंगत्वाकोलासुरवधाय २५०

250A येनिवेद्य निविविशुस्ते भ्यः तस्थुः प्रांजलयो जनाः। तस्थुस्ता निविविशुस्ते भ्योत्र त्यवि स्मुमहेष्वासाः। संख्या त्रयं समाहूय वानं प्रो त्कुर्जे नेश्वराः। वंदाहस्तुरवं देदुमौलिमा
लिकामं उला हनिषातिम हालक्ष्मीर्युद्धे कोलाहलं रिपुं॥ भगवत्सोमहर्निमिसौ दंडशूलादिभिर्वरैः। आयुधैर्विविधैः कृत्वा जयमाप्स पथ संयुगे। युध्मा कं च मा
हापोतो युध्मन् क्रोधमत्तमुद्भवः। भूतनाथो भूतमत्तुर्वैः साहाय्ये भविष्यति। इत्युक्त्वांतरितं गताहलयुः कोलाहलं सं। निःश्वसन् प्रांदेयोज गर्जुर्जल वृत्स्वनाः। भिं
रस्तश्च दिशां वृन्दं वर्द्धयंतः सुतं ध्वंधं। कोलाहलोऽपि तत्स्थुत्वा प्रोत्स पातमहासनात्। रोषणाः क्रोधताम्राक्षो मेरोरिव गजांतकः॥ हस्तस्वरथपादात चतुरंगब
लान्वितः। निर्ययौ पत्तनं पोतर्द्धं कालिकाया इवाशनिः। सकुंडलशिरस्त्राणः कवचीधृतवारणाधिः। बद्धगोधांगुलित्राणः कुद्धो वज्र इवापरः। ततो रुद्र
ससैन्यं तत् भूतनाथेन संगतं। देवनारीमनोह्लादि युद्धं चक्रे तिभीषणं। देवारवैर्भीमघोषैः नानाकैः कारनिःस्वनैः। निःस्वाननिनदैश्चैव लोकः शब्दमयो भ
वत्। जहि भिंधीति वदंतो धावतामितरेतरं। ववृधे समरो घोरो मुष्टीमुष्टिकवाक्रावि। उद्घते राक्षसबले भूतनाथो महाबलः। ममर्द राक्षसानीकं शरैरतिवि
दारणैः। हतं दृष्ट्वा स्वबलं क्रुद्धः कोलासुरोरणे। अभिद्रुत्य गदापाणिः ताडयामास भैरवं। यपौ मूर्छां महावीर्ये हेना निहतमस्तकः। ततो देव्यो तिवेगेन
समभिद्रुत्य रुद्रकं। त्रिशूलेनाभिजघ्नुस्तं पादैश्चैवव्यदारयन्। मुष्टिभिस्ताडयामासुर्नखैश्चैव व्यदारयन्। पादघातैः समाजघ्नुः सिंहः करिवरं यथा।

जय·
२५१
251

सकुंडलाशिरःस्त्राणोदष्टोष्ठोरक्तलोचनः। कृतभ्रूकुटिवक्त्रोसौएवंतस्तामुहुर्मुहुः। गदयाताडयामासशिरःकंठंसकुंडितु। बभंजुस्तांगदांतास्तुह
तत्तसःसंभ्रमाकुलाः। ततोधनुर्द्धरोभूत्वाबाणजालमवाकिरत्। तासांशरीरमर्माणिभिंदन्शरपुंगमैः। ननादवज्रवैरोसौहृदयेवामिनछैःतत
ःक्रुद्धतराशास्तुतंपादेजग्रहुर्भृशं। आकाशेभ्रामयित्वातंविक्षुब्धगगनेक्रुधा। कोलासुरोनिपतितोयावदुत्थानमिच्छति। तावन्निर्गत्यलक्ष्मीसंपा
द्याभ्यांसत्यपीडितः। तयाद्पीडितोरक्तोविवृत्तवदनोभृशं। मुक्तकंठस्वनंकृत्वाततोमोहमुपेयिवान्। ततोदेवाःसगंधर्वामनुष्याऋषयस्तथा। अस्तु
वन्देवनार्यश्चननृतुःसंभ्रमाकुलाः। देवदुंदुभयोनेदुःपुष्पवृष्टिःपपातह। दिशःप्रसेदुर्मरुतोववुर्मंदंस्थिरंजगत्। सुरासुराशिरोरत्नंवत्साहाम
हारत्नाः। हेब्योहृदिवेनयानेनयांतिकोलासुरंप्रति। आयांतीपद्मजांवीक्ष्यसुत्तपादायश्वंखलुः। तुष्टावपरयाभक्त्याराजकन्यागणोमुदा। राजक
न्याऊचुः। वंदामहेवीरसुरवंदकिरीटकोटिरोचिःछटानिकरवासितरत्नदीपं। देविवत्वदीयचरणौशरणांजनानांसेवामहेसकलमंगलवर्द्धनाय। उत्फु
ल्लकैरवदलायतलोचनायैगंडोल्लसत्कदुलकुंडलमंडितायै। राकाशशिप्रतिमदाननकोमलायैतस्मैनमःकमललोचनवल्लभायै। सद्भक्तिलास्यराम
लतिकांहरिकंठभूषांकेयूरहेमकटकोज्ज्वलकंकणांकां। संसारसागरमुखेपततोममाद्यदेहित्वदीयकरपद्ममिमंगमानः। दृष्टादेविजनायिपायि २५१

251A

त्रिविधाः ब्रह्माद्विपसंगता विष्णोर्वक्षःस्थिता वकारतरलालीलाञ्जमालाध्वमं। क्लेशाग्निप्रहतं त्वदीपचरणद्वंद्वाञ्जसेवारतं कारुण्यामृतमासुशरीतद्द
शामाम घपश्येश्वरि। मल्ली विकुल्लकुसुमोज्वलमध्यमागधामिल्लमार जितताम्रकविचित्रिताम्रा। उत्तप्तहेमनिकषोज्वलकायकांतिर्लक्ष्मीः स्वयंप्र
णमतां श्रियमातनोतु। इति स्तुत्वा महालक्ष्मीर्भक्तानामिष्टदायिनी। योगिन्योघभविष्यध्वमिति ता सा वरं ददौ। दृष्ट्वा तास्तु सुदा देवी स्वरूपं प्र
दर्ज्जने। तां स्मितिर्निधेविता देवीवरं वर्यद्दौ मुदा। राजकन्यास्तु ताः सर्वा मुक्ताः स्वपुरमाययुः। ततः प्रभृति लोके षु पूज्यास्ताः सर्वकामदाः। ताश्च
तुष्टियोगिन्यो महालक्ष्मीपरिग्रहात्। नृत्यंति निवहैस्तत्र गीतवाद्यैश्च निःस्वनैः। पुरो देव्या महालक्ष्म्याः करहाटपुरे निशि। एवंप्रभावा सा देवी विष्णु
रामा षडाननाः। व्रतस्यास्य विधानं च ब्रह्मण्यमत्तो विधानतः। मासि भाद्रपदे शुक्ले पक्षे ज्येष्ठायुताष्टमी। प्रारब्धव्यं व्रतं तत्र महालक्ष्म्या यतात्मभिः। कु
रिष्यामि व्रतं देवि त्वद्भक्तस्त्वत्परायणाः। तदविघ्नेन मे यातु समाप्तिं त्वत्प्रसादतः। इत्युच्चार्य ततो बध्वा दोरकं दक्षिणे करे षोडशग्रंथिसहितं गु
णैः षोडशभिर्युतं। ततोन्वहं महालक्ष्मीं पूजयेन्नियतात्मवान्। गंधपुष्पैः सनैवेद्यैर्यावत्कृष्णाष्टमीदिनं। तस्मिन्नहिने तु संप्राप्ते कुर्यादुद्यापनं व्र
ती। वस्त्रमंडपिकां कृत्वा माल्यस्तोपशोभितां। त्रिभूमिकां च शुभ्रलक्षणां नानादीपैरलंकृतां। ततस्त्वः प्रतिमां कृत्वा सौवर्णीं तत्स्वरूपिणीः। स्ना

जय·
२५२
252

पनं कारयेत्तां मां पंचामृतविधानतः। षोडशैरुपचारैश्च धूपदीपादिभिस्तथा। जागरं तत्र कर्त्तव्यं गीतवादित्रनिस्वनैः। ततो निशीथे संप्राप्ते भुदिते म
तहीश्विते। कृत्वा तु स्थंडिले पद्मं षडंगं तु प्रपूजयेत्। दद्यादर्घ्यं वरारोहे प्रतीतस्मैः समाहितः। क्षीरोदार्णवसंभूते वद लक्ष्मी महोदरा। पीयूषधा
मरो हिरण्यमहितो घोरमहाराणमे। जानुभ्यामवनीं गत्वा मंत्रेणाप्रार्थयेत्ततः। क्षीरोदार्णवसंभूते कमले कमलालये। प्रपद्ये सर्वकामान्मे विष्णुवक्ष
:स्थलालये। पुत्रान् देहि यशो देहि सौख्यं सौभाग्यमेव च। कालिकालि महाकालि विकरालि नमोस्तु ते। त्रैलोक्यजननि त्राहि वरदे भक्तवत्सले। ए
कनाथे जगन्नाथे जगदग्निप्रिये वपो रेराके त्राहि मां देवि राममात्तः। शिवंकुरु। भूतनाथे जगन्नाथे प्रसीद पुरुषोत्तमे। कपालकर्त्रिकाशूलडमरु
व्यग्रहस्तके। श्रियं कुरु महालक्ष्मि त्वां श्रियं त्वा स्तुनाशया मंत्रैरेतैर्महालक्ष्मीं प्रार्थ्य श्रोत्रियपोषिते। चंदनतालपत्रं च पुष्पमालादिकं तथान्न दे
व्यं पंचभक्ष्याणि क्षिप्त्वा बहुविधानि तु। प्रत्येकं षोडशैतानि पूगपर्णानि वै वहि। तान्यन्येन समाछाद्य व्रती दद्यात्समंत्रकं। क्षीरोदार्णवसंभूता ल
क्ष्मीः चंद्रसहोदरा। व्रतेनानेन संतुष्टा प्रीयतां विष्णुवल्लभा। इंदिरा प्रतिगृह्णाति इंदिरा वै ददाति च। इंदिरा तारिको भाभ्यां इंदिरायै नमो नमः। दत्वार्घ्यं एवं
वा पनादीश्च श्रोत्रियाणां प्रपोषितां। ततस्वः प्रतिमां स्नात्वा तु ब्राह्मणाय निवेदयेत्। एवं कृत्वा सह निर्वर्त्य व्रती भोजनमाचरेत्। स्कंद उवाच। केनेदं सा २५२

252A

कृतं पूर्वं कथमस्मिन्प्रकाशितं ब्रूहि मेतत्त्वतो देव पघहं तव वक्ष्मः। शंकर उवाच। आसीद्राजा सार्वभौमो मंगलाख्यो इति श्रुतः। कुंडले नगरे रम्ये
तस्य पत्नी माधवीति प्रिया। तमागतः कश्चिद्देवः सेवको ब्राह्मणोत्तमः। अज्ञातनामा तस्यासौ नामचक्रे नृपस्तदा। तद्वल्लक इति ख्यातो बभूव द्विजस
त्तमः। कदाचिन्मृगयासक्तो भूपालो वनमाविशत्। तत्र विध्वा वराहादीन्मृगान्हत्वा सह स्वशः। क्षुत्तृट्परिवृतः श्रांतो वृक्षमूलमुपाश्रितः।
उदकान्वेषणे वा राज्ञः प्रेषयामास सर्वतः। वने जलं ते नापश्यन्नाश्चिरं भ्रांता अप्यलं ततः। ते गत्वा नृपतिं प्रोचुः नात्रांभ इति दुःखिताः। तद्वल्लकोपि ब
भ्राम विपिनं तदतंद्रितः। भ्रममाणस्तदा पश्यत्कस्मिंश्चिद्वनगह्वरे। रम्यं सरोवरं दिव्यं कुमुदोत्पलमंडितं। तत्रापश्यद्देवकन्या दिव्यरूपा मनोरमाः।
चार्वंगीश्चारुनयनाः पीनोन्नतपयोधराः। हारकंकणकेयूरनूपुरालंकृताः शुभाः। पूजयंतीर्महालक्ष्मीव्रतरूपेण सादराः। तद्वल्लकोपि पप्रच्छ
किमिदं कथ्यतामिति। स्त्रिय ऊचुः। महालक्ष्मीव्रतमिदं सर्वकामफलप्रदं। क्रियतेस्माभिरेकाग्रमनोभिस्तत्र भक्तितः। तद्वल्लकोपि तच्छ्रुत्वा
व्रतं जग्राह भक्तिमान्। तदनुज्ञां गृहीत्वा स जलमादाय सत्वरः। आजगाम जलं तस्मै दत्वा प्रांजलिना सह। जलं पीत्वा नृपस्तस्य दृष्ट्वा तद्दोरकं
करे। किमिदं दोरकं विद्वन्नकिं व्रतं कृतवानसि। राज्ञा पृष्टस्तु वल्लकोपि कथयामास तद्व्रतं। तच्छ्रुत्वा राजशार्दूलो व्रतं जग्राह भक्तिमान्। तद्वल्लके

नमहितो राजा स्वपुरमापयौ । पद्मावतीगृहं गत्वा तत्र यारं स्तुमनाः । सहारममाणाय सा देवी तेन राज्ञा प्रियेण वै । तं दृष्ट्वा दोरकं हस्ते क्रुपिता संजातको
पना । कपालं वं चितो ब्रूहि कया बद्धं सुदोरकं । मानवादीस्मया बद्धेत तत्र लक्ष्मीव्रतमनुत्तमं । इस्युक्ता तु प्रियेणासौ हस्ते विछेद्य दोरकं । ज्वालामाला
कुलेवन्हौ क्षिप्तवसति कोपना । हा हा कष्टमिदं पापे कृतं मूढतया त्वया । इति निर्भर्त्सिता राजा तस्याजवनगृहे । सा च हानिं यमौ पापा न च हानिं
यमौ नृपः । महालक्ष्म्यपचारेण सा राज्यपजलवर्जिता । भ्रममाणा वने तस्मिन्न्लक्ष्वि विद्धति मानुषान् । विंध्यवतीवने तत्र ऋषेः कुमसविदाश्रमं
ददर्श मृगामं कीर्णे शांतं ह्रस्व मृगान्वितं । तत्रापश्यद्वने रम्ये वसिष्ठं मुनिपुंगवं । ववंदे वरगौतमस्य विमं त्वा दुःखकर्षिता । निरंध्यात्वा सु निस्त
स्यात्वात वान्दुःखकारणं । महालक्ष्म्यपचारेण ज्ञातं विज्ञानचक्षुषा । तद्धृते कारयामास तस्या दुःखोपशांतये । तद्दुःखं तत्क्षणाद्देव विनष्टमभ
वत्तदा । पुनश्च मृगयासक्तो भूपालो वनमाविशत् । कंचिन्मृगं समाविध्य बाणेनैकेन बाहुमान् । अन्वगच्छन्मृगपदं तस्याश्रममुपागमत्
। वरं मुनिं ददर्शाग्रे वशिष्ठं वीतकल्मषं । कृत्वातिथ्यक्रियो दृष्ट्वा चरंतीं बहिरंतिकात् । हावभावविलासाद्यैर्हरंतीं हरिणेक्षणां । मंदं निर्गस्य नृपतिः प्रो राम॰
वाच मधुरं वचः । वामोरु कासि कल्याणि किमर्थं चरसे वने । किन्नरी मानुषी वा त्वं यक्षिणी वा शुहासिनी । किमन्यद्बहुनोक्तेन भजमानं भजस्व २५३

253A

मां। नृपेणानेन भर्त्रा त्वां मास्मिता वाक्यमब्रवीत्। उत्तर्भजामि नाहं त्वां मवेहि महिषीत्व। महालक्ष्म्युपचारेण त्वया हीनाव सामुहं। मुनीश्वरा श्वमे
रमेत हस्तुल्लोप शोभितो मम मो परि कृपा विस्रो महालक्ष्मीव्रतोत्तमं। कारयामास विधिवत् सर्वदुःखोपशमं तथा। तपोक्तं वचनं श्रुत्वा हर्षोद्गद्गदलो
चनः। कृषेश्च स्तामाहात्म्य त्रियामा सायसत्तरः। महालक्ष्मीप्रसादेन सतिविधिः सर्वसंपदां। एवं प्रभावा सा देवी नराणामिष्टदायिनी। सर्वपापह
राहे वी सर्वदुःखापहारिणी। एवं षोडश वर्षे तु कर्तव्यं व्रतमुत्तमं। यः करिष्यति तं मन्त्यासयं सिद्धिः प्रसेवते। लोकपालाश्च पुष्यंति दारा सादव
मनोरथान्। नारी वा पुरुषः करिष्यति मुदा भक्त्यात्र तं यलतः सेवंते हरिरुद्रपद्मजमुखाः पुष्यंति तस्यात्रियं। तस्मादं परितं जपं ति मनुजा मो
लिप्रभामंडलैः तास्मिन्नेव कुटुंबिनी वसति सा लक्ष्मीः स्वयं विष्णुना। स हृत्वा वाप्यभक्त्या वा कुर्वते व्रतमुत्तमं। अनन्तकालं स्वयं विष्णुः संसारात्परि
रक्षति यद्वदं श्रूणुयान्नित्यं श्रावयेद्वा समाहितः। न तं सजति तं लक्ष्मीर् लक्ष्मी नैव संसदे त्वा। सर्वपापविनिर्मुक्तः स्वर्गलोके महीयते। इति महा
लक्ष्मीव्रतं। अथ महालक्ष्मीव्रतं लोकप्रसिद्धं भविष्योत्तरपुराणोक्तं। युधिष्ठिर उवाच। स्वस्थानलाभपुत्रायुः सर्वैश्वर्यप्रदं परं। व्रतमेकं समा
चक्ष्व विद्यायं पुरुषोत्तम। श्रीकृष्ण उवाच। पुरावृत्तहेतुपपरीक्षामेत्रि विष्टपे। एतद्देवकृतं सासोदे वेंद्रः प्राह नारदं। इंद्र उवाच। गतास्वाराज्य

जय.
२५४
254

लक्ष्मीर्मे कथमायातिसत्वरंदानंव्रतंउग्रपकर्मैतदर्थंवदस्वप्रभो।३।तत्प्रश्नंश्रुत्वाततोवाक्यंसमुनिःप्रत्यभाषत।नारदउवाच।शृणुरम्यंपूर्वंपुरमासीच्छु
भान्वितं।४।लगभौमवह्निर्यत्रलाव्यम्बुधौः।यत्रमानाजनानांमंगलोकनमायवैः।५।त्रैलोक्यंस्ववशंचक्रेदेवःकुसुमसायकः।व
त्रर्वगंजनिर्यत्रपुष्पविम्बविभूषणां।६।विम्बकर्मापिपद्दीक्ष्यकंपयत्सनिशंशिरः।तत्रासवन्महीपालोमंगलोमंगलालयः।७।विह्लदेवी
प्रियातस्यदुर्भगैकावभूवह।अन्यातुचोलदेवीयामहिषीसायशस्विनी।८।कदाचिन्मंगलोराजाचोलदेवीमहायवान्।प्रासादशिखरारूढ
:स्थलीमेकामपश्यत।९।तामालोक्यमहीपालःस्मरस्मेरमुखांबुजः।चोलदेवीप्रतिप्राहदंतद्योतितदिङ्मुखः।१०।एवंबलाक्षितवोद्यानेकांति
निर्जितनंदनं।कारयामितयोद्दिष्टंतत्रोद्यानमकारयत्।११।संपन्नंवततुद्यानंनानाद्रुमलताकुलं।नानावृक्षकुसुमसुक्तंनानापक्षिसमा
कुलं।तत्रागत्यमहालेकोसौतुन्मस्तनभस्तलः।पंकपाछद्घनाकारश्यक्षुषाक्षिप्रसंवलः।१३।दंष्ट्रावक्रश्चंद्रार्कौःप्रलयांभोधरध्वनिः।
नेद्युनक्तीतिविज्ञायसमेसोद्यानपालकाः।१४।सभयास्तस्यवृत्तांतसुक्तेनपतेःपुरः।तदाकर्णततोराजाक्रोधारुणितलोचनः।१५।व राम·
धापदंष्ट्रिणांतस्यसमादिदेशातिबलंबलं।ततश्चबालक्ष्मापालास्त्रिणांडगलितैर्गजैः।१६।आज्ञावपन्महीसर्वावाजिवृंदवृतावरां।वालयत्र २५४

254A

गविलान्नैरन्यान्संदद्यौ घमरुद्गरैः १७ पत्तिघातमहाध्वानैः पूरयन्नखिलां दिशं ॥ ततो गादं समावस्तद्घानं नरेश्वरः १८ उच्चावोच्चैः प्रति
ध्वानैर्हृद्दिशो मुखरयन्दश ॥ पापी पश्यन्वराहोयं प्रपात्युपवनान्तिकं १९ तस्माद्वश्यं शिरः छेद्यमिति द्यामिरिपोरिव ॥ तस्य भूपस्य तद्वाक्यं स
माकर्ण्य सपश्वकरः । २० जगामास्येव मार्गेण प्राणिनः श्चोषितं यथा ॥ ततः क्रुद्धो धराशक्रः कशयाश्वं प्रताड्य सः २१ व्रीडाकलंकितास्ये
दुर्मार्गैर्तस्यैव सोगमत् । गत्वा च विपिनं घोरं सिंहशार्दूलसंकुलं । २२ तमालतालहिंतालशालार्जुनलतान्वितं ॥ झिल्लीझंकारसंभारवा
चालितदिगंतरं २३ तत्रैकैवेतास्त पश्यन्बहुवग्रामभूपतिः । कोलोवेलामवाप्यैव सोभवद्राजसंमुखः २४ मल्लेन सोवधीत्कोलं वज्रेण गा
हिंयथा मघवान्न । अथ व्योम्नि विमानस्थः स्मरसुंदरविग्रहः २५ कोलरूपं परित्यज्य सोब्रुवीन्मंगलं वचः । गंधर्वोहं वाव । स्वस्त्यस्तु ते मही
पालत्वया मुक्तिः कृता मम ॥ तदाकर्ण्य वचस्तं तं पेनाहं जातईदृशः । एकदा देवतावृंदैः संवृतः कमलासनः २६ वृंचतुर्दाहिभिस्ताले
: षड्जाद्यैः सप्तभिः स्वरैः । पंद्राहिभिस्त्रिभिर्गीर्नेगीयमानं मयान्तृप २७ नानास्थानगुणोपेतमश्चोषीमतस्तु तं मं । गीयमानश्श्रुत
स्तालस्तोहं कर्मपाकतः । शशाप स्वित्र घस्तेन सृष्टिकर्त्ताहि वेधसा । ब्रह्मोवाच । कोलो भवेति मदिंमाम्मुक्तिस्ते भुय दा तदा २८ नि

जय·
२५५
255

र्जिताशेषभूपालो मंगलस्त्वां हनिष्यति। तदघघातिनं सर्वं न त्वमासाद्य महीपते ३० तन्महार्णवं भूपयद्देवस्यापि दुर्लभं। महालक्ष्मीव्रतं दिव्यं
चतुर्वर्गफलप्रदं।३१ लभस्व सार्वभौमत्वं गच्छ राज्ञो निजं द्रुतं। नारद उवाच। विज्ञ घोषगां घर्वेउक्तोत्यं भूपतिं प्रति ३२ अंतर्द्धानं गत सु
षेः शूरकालई वा बुद्धः। अथ भूमंगलभूपालः पार्श्वस्थं द्विजमाह तं।३३ विलोक्य बटुकं कं विलक्षाणि निक्षिप्त शंबलं। उवाच मधुरां वाचं लि
तश्चैवो श्रुविस्मिता ३४ देवस्त्वं दानवस्त्वं वा गंधर्वो वा थराक्षसः। तथ्यं वद बटो कस्मात् किमर्थं त्वमिहागतः ३५ श्रुत्वेत्याशिषतं विप्रः प्रा
हत्वं हे शसंभवः। बटुरुवाच अहं माईत्तपायात तस्मादादिशयथोचितं ३६ राजा यत्नमुवाचेदं त्वं वदोन्नत नारदकः। अपत्स्यारां विधा याश्च
तू राणितोपेव पायय।३७ अथ विश्रम्य भूपालं बटुको वदपादये॥ तथाकृतेत्तद्ररंगं वसमाहूस्य महामतिः।३८ जगाम यत्राक्षि घोषेणायत्रा
लोहुं दर्शसरः। कमलैकविलासेन रथांगाभरणोनव ३९ वनमालालयत्वेन दधन्नारायणीतनुं। भगवान् युद्धतो घोगमश्चाराविषवर्जि
तं ४० नाशितागमस्तत्स्मार्त्तिप्रसन्नं सागराधिकां पंकेमयो थुतज्ञाश्वः पश्चादुत्तीर्य तत्समः।४१ वत्स दिदृक्षुर्निरीक्ष्याथ तत्सेवम मसमस्तहा एम·
।हिमवस्त्र परीधानं दिव्याभरणभूषितं।४१ कथयं तत्कथा दिव्यां स्त्रीणां सार्थं मपश्यत।उपसृत्याय तस्यार्थं तद्वृत्तांतं निवेदयत्।४२।२५५

हृतांजलिरितिप्राहवटुर्मधुरयागिरा।वटुरुवाच।किंनिपतेत्तडागेहिभवतीनिर्विशेषतः।अतंवास्तुनंवापिवृहच्छंदेवताञ्चका·मार्येउनानस्तुराणुविप्रैकवि

255A त्तत्वस्वद्याशक्तिसमन्वितः ४४ यामायाप्रकृतिःशक्तिस्त्रैलोक्येमयावरे।व्रतमेतन्महालक्ष्म्याः तस्याःसर्वफलप्रदं। ४५। आकर्णायविधिंतासकथ्य

मानंमयावदो।भाद्रेमासिसिताष्टम्यांप्रारंभोस्यविधीयते।४६।प्रातःषोडशकतंतस्तुप्रक्षाल्यांग्रीकमौमुखंतंतंषोडशसंयुक्तंग्रंथिषोडशसंयुतं ४७

मालतीपुष्पकुर्वसंदनागुरुधूपितं।लक्ष्म्येनमोथमंत्रेणप्रतिग्रंथ्यमभिमंत्रितं।४८ धनधान्यंधरांहर्म्यंकीर्तिमायुर्यशःश्रियं।तुरगान्दंतिनःपुत्रान्म

हालक्ष्मिप्रयच्छमे ४९ मंत्रेणानेनवध्नायदोरकंदक्षिणेकरे।कांडानिषोडशादायपल्लवीयाश्चाक्षतानिच ५० एकवित्तः कर्पास्तुतामजयेत्तैश्चहोरकं।

ततस्तुप्रातराभ्ययावल्ल्यादासिताष्टमी।तावत्प्रक्षाल्यतद्द्वपादादीनिकथांतथा।श्रृणुयात्प्रत्यहंविप्रतत्संख्यैभक्तताहितैः ५२ अथप्राप्तेष्टमी

प्राप्यनक्तकालेद्विजितेंद्रियः।स्नातःसुश्रांबुधाराव्रतीपूजागृहंविशेत्।५३ ततस्तोपविश्यस्वरूसः चाकधौतासनोपरि।भ्रमेत्तवस्त्रेलिखेद्दष्टदलंकमल

सुत्तमं।५४।ऐंद्रादिशक्तिसंयुक्तंपार्श्वपत्रंसकेसरं।कर्णिकायांततोलक्ष्मींकर्पूरक्षोदपांडुरां।५५ शुभ्रवस्त्रपरीधानांमुक्तामणिविभूषितां।पंकजा

सनसंस्थानांस्मेराननसरोरुहां ५६ शारदेंदुकलाकांतिस्निग्धनेत्रांचतुर्भुजां।पद्मयुग्माभयवरदांवरायकरांबुजां ५७ चालितांगजयुग्मेनसिंच्यमा

जय.
२५९
256

नांघ दां वृत्तिः। सं चिंते वं लिखे देवी कर्पूरागुरुचंदनैः।५८ ततस्त्वावाहनं कुर्यान्मंत्रेणानेन सुव्रते। महालक्ष्मि समागच्छ पद्मनाभपदादिह। ५९। पं
चोपचारपूजेयं पंचरूथं देवि संभृता। आवाहनमंत्रः। आलय प्रेहि हे कांथितः कमलं कमलालये ६० कमले कमलेवासिन्नास्थितिं मेह्युपपाकुरु। स्था
पनमंत्रः। गंगादि सलिलाधारं तीर्थं मंत्राभिमंत्रितं दूरयात्राश्रमहरं पानीयं प्रतिगृह्यतां। स्नानं तव महालक्ष्म्याः कर्पूरागुरुवासितं ६२ सर्वतीर्थस
:समानीतं स्नानं तत्प्रतिगृह्यतां। द्वितीयमंत्रः। मलयाचलसंभूतं नानापन्नगसेवितं। शीतलं बहुलामोदं चंदनं प्रतिगृह्यतां चंदनमंत्रः। मिल
त्सौरभमलामोदमत्तालिकुलसंभवं। आनंदिनंदनोद्यानपुष्पायैकुसुमं नमः। पुष्पमंत्रः। गंधसंभारसंपन्नं द्रुमरसवस्तुसमुद्भवं। सुरासुरनरानंदि धूपं
देवि गृहाण मे धूपं। ६४ मार्तंडमंडलाखंडचंद्रबिंबाग्नितेजसां निधानं देवि दीपोयं निर्मितस्तव भक्तितः ६५ दीपमंत्रः। देवतालयपातालक्षत
लाधाराधामजोद्यो उशाकारसंभारनैवेद्यं ते नमस्त्रिये ६६ नैवेद्यमंत्रः। स्नानादिकं विधायाथ यतः स्वाद्यं वाप्यते। एतदाचमनीयं मे महालक्ष्मि
विधीयतां ६७ आचमनमंत्रः। पातालतलसंभूतं वदनांभोजभूषणं। नानागुणासमाकीर्णं तांबूलं देवि ते नमः। ६८ तांबूलमंत्रः। तंतुसंतानसंसि एम·
ईक लाकौशलकालितं। सर्वाभरणश्रेष्ठं वसनं परिधीयतां। ६९ वस्त्रमंत्रः। विष्णोर्वक्षसि पद्मे वक्षःस्थवेचक्रेतथांबरे। लक्ष्मि नित्या यथासि त्वम २५९

256A

यि निस्पात्त थाभव ७० प्रार्थनामंत्रः। उत्तार्य दोरकं नाहोर्लक्ष्मीपार्श्वे निवेदयत्। लक्ष्मि देवि गृहाण त्वं दोरकं पद्मयाधृतां ७१ व्रतं संपूर्णतां प्रातु कृपाकार्यो
मयि त्वया। दोरको त्तारणमंत्रः। नानाप्रकारपूजा च कार्या तैर्यत्रिकादिकं ७२ कथां श्रुत्वा सुवर्णं च आचार्याय च दक्षिणां। एवं निर्वर्त्य विधिवत् पू
जनं वृद्धकाम्ययः ७३ वात्सुवर्णपापादेया च दत्वा चार्याय दक्षिणां। दीपान् षोडश पिंडांश्च गोधूमस्य द्विजातये ७४ दत्वा तत्संख्यकान् भुक्त्वा राज्ञो ब्राह्म
णांश्च भोजयेत्। एवं द्रोदये यमजाते ह्यर्घादर्घ्यं ततो व्रती ७५ मंत्रेणानेन राजेन्द्र शंखेनां बुफलादिना। नमोस्तु ते निशानाथ लक्ष्मीभ्रातर्नमोस्तु ते व्रतं
संपूर्णतां यातु गृहाणार्घ्यं विधो मम। चंद्रार्घ्यदानमंत्रः। प्रातर्विसर्जयेद्देवीं मंत्रेणानेन सुव्रती। पंकजं देवि मं त्यज्य मम वेश्मनि संविश। ७७ य
था सपुत्र भक्तो हं सुखी स्यां त्वत्प्रसादतः। देवीविसर्जनमंत्रः। षोडशाब्दे तु संपूर्णे ततो घापनमाचरेत्। ७८ अनेन विधिना विप्र कुरुष्व द्वादशम
न्वितः। दातव्या चेद्धरै कैव सुवर्णा भ्रंगादिसंयुता ७९ आचार्याय सुवर्णं च दद्यात् वसनानि च। यथाशक्त्या सुवर्णं च दत्वा पूर्णाभिवेष्टितं ८० एतत्ते क
थितं विप्र व्रतानामुत्तमं व्रतं। यद्विधानादनायासाल्लभते वांछितं फलं ८१ कृत्वा त्वं समस्तं वर विप्र राजानं तं च कारय। व्रतमेतत्त्वया विप्र देयं श्रद्धावते पु
रं ८२ नास्तिकाना पुरस्तात्तु न प्रकाशं कदाचन। तत् दृष्ट्वा तत्व नैवेद्यं वदो गृहस्थ्रीवसत्वं। न मह्यं स्पृष्टं तं सार्थं पंकाढु त्याय वाजिनां पयीयाभः सभा

जय·
३५७
257

नीपपाद्मिनीपत्रयंत्रितं । व्याहृत्य द्विजवरं गं विप्रो राजांतिकमुपागमत् ।। स घोटकं बद्धुं तत्र राजा पश्यन्मुदान्वितं ।८५ उपनीतं जलं तेन तृषार्तो य महीभुजो ।
पीत्वा तदुदकं राजा पृच्छति स्म बटुं तदा ।८६ किंतु जातो विलंबस्ते कस्मात्ते हर्षसंभवः । इति पृष्टो पद्या वृत्तं सर्वं राज्ञे न्यवेदयत् ।८७ न्विवेधत
द्भुतं विप्रो राजानं तमकारयत् । नानाप्रकारसंभारशंबलं बटुकस्य च । व्रतान्तु भावादमवद्बहुभुजेमभुजांपतिः । आरुह्य च महीपालो बटुपत्न्या ग्रीतं हय
।८९ तद्भुतस्य प्रभावेन तत्रां स्वपुरमागतः । तमायांतं समालोक्य मंगलं सुपुरंदरं ।९० उत्सवं च चक्रे पौरास्तोर्यत्रिरूपुरःसरं । चलत्पताकदोर्मालराज
कलशमौक्तिकं ।९१ उत्पतन्त्यादिवाभाति स्वइघंटाघघर्घरैः । आपोलकलिकया काचिद्गावति स्मवरांगना । स्खलन्मुक्तालताजालैस्वदृष्ष्टिषु क्षिपुंकुर्व
तीकाचिद्विमुक्तकेशा च परैकनयनांजना ।९२ काचिन्नितंबभारार्त्ता काचित्पीनपयोधरा । अथाविशन्महीपालः साहितो बटुनालयं ।।९४ पौरनारीज
नोत्क्षिप्तलाजैः पूरितविग्रहः । अथोत्तीर्य हयात्तस्माद्दुद्वाहूवलं विजः ।९५ जगाम मंगलो राजा चोलदेवी स्थिता यतः । दृष्ट्वा च चोलदेवी सा दोरकं राज
बाहुके ।९६ विस्मयमनसा शंकां चक्रे तत्र स्त्रिमां । आखेटकस्य व्याजेन गतो मां वल्लभां प्रति ।९७ सौभाग्याय तयो बद्धो दोरको दक्षिणे करे । एम·
तथैव च बटुकस्यापि दृष्टुं मां प्रेषितो ध्रुवं ।९८ ततो दृष्ट्वा बटुस्त्रासां कोपादाक्षिप्य दोरकं । निक्षिप्य महीपृष्ठे स्वसौभाग्यपदैः सह ।९९ नत्वा बोधचतार २५७

257A जानिक्षिपंतीत्वदोरकं।सामंतमंत्रिसत्याद्यैः कुर्वन्तक्रीडां वनोद्भवां १०० विल्लदेव्यास्ततः काचिद्दासीदृष्टुं समानता। तयादोरकमादाय वहुमाथन्नतद्द
तं १०१ तद्वृत्तमपविघानं च स्वस्वामिन्यै न्यवेदयत्। ततस्तु बहुमाहूय विल्लदेव्या कृतोद्भूतं।१०२ अथसंवत्सरेतीते लक्ष्मीपूजादिने नृपः। तोषयित्विकसा
निस्त्रानं विल्लदेवीगृहे स्थितोत्तत् १०३ तमाकर्ण्य महीपालो नूतनं बहुमब्रवीत्। अहहाद्य दिने लक्ष्म्याः क्वगतं ममदोरकं १०४ इति श्रुत्वा तान्तु
पंप्राह दोरकंचोटनक्रमं ततः श्रुत्वा मंगलो राजा चोलदेव्यैप्रकुप्य च १०५ मयापि पूजनेकार्यं विल्लदेवीगृहंप्रति। अथ मंगलभूपालो वहुधा
दुःखसंवितः १०६ जगाम कमलाचार्ये विल्लदेवीगृहं प्रति। अत्रांतरे महालक्ष्मीर्वृद्धारूपं विधाय च। १०७ जिज्ञासार्थं गृहे तस्याश्चोलदेव्याज
गाम सा। ताश्च दासीश्चाप्रुष्टे किं इहागत्य कोसिमे। तया दुराशया त्यर्थं लक्ष्मीः साप्यवमानिता १०८ शशापाथ महालक्ष्मी चोलदेवीमितिकु
धा। कोलासामवहुष्टेसं तयाहमपमानिता १०९ चोलदेवीत्रियः शापात् कोलास्यात्तत्क्षणादभूत्। कोलाख्यमिति विख्याता ख्यातोतन्नगर
लंपुरं ११० अथागता महालक्ष्मीः विल्लदेवीनिकेतनं। वृद्धा विल्लदेव्या सा लक्ष्मीः सम्मानिता र्चिता १२ वृद्धारूपं परित्यज्याथ सद्यः सा
भवत्तदाप्येवापचारपूजाभिः पिपूजीततोर्चयेत्। १२ परितुष्टा ततो लक्ष्मीः विल्लदेवीमुवाच ह। श्रीरुवाच प्रसन्नास्मि पवित्रे नेरसि

स्त्रिल्हदेवि वरं दत्त्वा पुत्रं वं वव्रे ततो राज्ञी विल्हदेवी सुभाशया। विल्हदे सुतावाये कारिष्यंति ते देवि व्रतमेतन्महेश्वरि १५ न तद्वेश्मत्वया त्याज्यं या
वच्चंद्रदिवाकरौ। अथारंभकथा ह्येषा मम पृष्टं वं विनीतया १६ ख्यातिं याता ह्यतो देवि भक्तिर्मे वत्तु मे त्वयि। मत्सद्भावेन क … था मेतां ये श्रृण्वंति प
ठंति वा १७ तेषां हितं वांछितं सर्वं त्वया कार्यं सदैव हि। तथेत्युक्त्वा महालक्ष्मीस्तत्रैवांतरधीयत। अथ मंगलभूपालस्तत्रागत्य श्रियोऽज्वे
तं। वचके परमया भक्त्या विल्हदेवी समन्वितः १९ अथैर्ष्यया दुराचारा विल्हदेवी गृहं प्रति। चोलदेवी समायाता द्वारस्थैर्वारिता जनै
:२०। जगाम विपिनं घोरं यत्रास्ते दंगिरामुनिः॥ अथालोक्याद्भुतां कांतां राज्ञा नष्टश्रिया विचिंत्य च २१ समुनिः श्रीव्रतं दिव्यं चोलदेवी
मकारयत् व्रते कृते तु संजाता चोलदेवी सुभानना। २२। दाक्षिण्यकेलिलीलाभिर्लावण्यैकनिकेतना॥ ॥ततः कदाचिदागत्य वन
माखेदकं नृपः। मुनेर्वैश्मनि तां राजा ददर्शोत्पललोचनां २३ अथ राजा मुनिं प्राह केयं सुभ्रूरिति कथ्यतां। तद्वृत्तांतं समाख्याय राज्ञे ता
म ददौ मुनिः २४ अथागत्य नृपो राज्यं चोलदेवी समन्वितः। विल्हदेव्या च सहितो बुभुजे मंगलो नृपः। २५ विल्हदेवी वरं वव्रे चोलदेवी
समागमात् विल्हदेवी सुतावाप्ता चोलदेवीसमागमे २६ स सुद्धस्य यथा गंगा पद्मनेव च व्योमसदा। यथा मंगलभूपस्य जाते ते वामले

वने।२७यास्मराधिके प्रीते तस्याः सौख्यं भवतु॥ विल्वदेव्या समं राज्ञं वोलदेव्या समन्वितं २८ सप्रदीपवतीं पृथ्वीं बुभुजे मंगलो नृपः। व्रतस्या
258A स्य प्रभावेन बटुकः सोपि नूतनः।२९ अभून्मंगलभूपस्य मंत्री तव यथा गुरुः। भुक्त्वा यथा सकलान्भोगान्मंगलो भूभृतां वरः ३० सपु
नः स्वर्गमेत्याभून्नक्षत्रं विष्णुदैवतं। एतत्ते कथितं शक्र व्रतानामुत्तमं व्रतं ३१ यत्कृत्वा श्वपचो नापि लभते वांछितं फलं। यथा गाङ्गवती
पैंद्रे वेष्णु मघवन्नानि वा।३२ नदीषु च यथा गंगा व्रतेष्वेतत्तथा व्रतं। धर्मं चार्थं च कामं च मोक्षं च यदि वांछसि। ३३ तदेतत्त्वं व्रतं शक्र कुरु
श्रद्धासमन्वितः व्रतमिदं मघवन्केनारदेनोपदिष्टं सुरपतिरपि यस्माद्वांछितार्थं स लेभे। त्वमपि कुरु तदेतद्धर्मसूनो यथा सा दभिमतफ
लसिद्धिः पुत्रपौत्रादिवृद्धिः ३४ इति श्रीभविष्योत्तरपुराणे इंद्रनारदसंवादांतर्गत कृष्णयुधिष्ठिरसंवादे महालक्ष्मीव्रतकथा समाप्ता
॥ अथाश्विन कृष्णाष्टमी। अस्यां महालक्ष्मीव्रतसमाप्तिः॥ सा च सनिर्णया पूर्वमेवोपपादिता॥ अस्यामेवाश्वलायनेन माघ्यावर्ष
संज्ञं श्राद्धमुक्तं। एतेन माघ्यावर्षमष्टकापरापक्ष इति। इदं च सप्तम्यादिषु त्रिषु हस्तु अष्टकावत्कार्यमेतत्ते नेति कृत्वातिदेशाद्दि
तिनायया वृत्तिः। हरदत्तस्तु। माघ्यावर्षमिति पाठमंगीकृत्य मघायुक्तवर्षासु भाद्रपदत्रयोदशी श्राद्धमिति व्याचख्यौ॥ अस्यामेवाष्टम्यां

जय. श्राद्धस्य गयाश्राद्धतुल्यं फलं तु यावत्पृथ्वी वंद्यो देवेश्वाहे। आषाढ्याः पंचमे पक्षे गयायां श्राद्धमष्टमी स्मृता। त्रयोदशी गजच्छाया गयाद्
२५९ सात्तु पैतृके। हेमाद्रौ पाद्मेपि। वसुनामापिताकन्याश्शश्यायातुगृह्यायत्र। प्रौष्ठपदेष्टका भूयः पितृलोके भविष्यामि। आयुरारोग्यद्या
259 नित्यं सर्वकामफलप्रदेति। एतस्याः प्रसंज्ञात यावज्जातककर्मणि। शंसंत्याहुरमावास्यां क्षीरतामो मां द्विजोत्तमाः। अष्टका समवे
तस्यां तत्र दत्तं तथाक्षयमिति। अस्यामेवाष्टम्यां विष्णुधर्मोत्तरोक्तं पुत्रीयव्रतं। हेमाद्रौ। प्रौष्ठपद्यामतीतायां कृष्णपक्षाष्टमी तु या
सोपवासो नरस्तस्यां पोषितात नयार्थिनी। अत्र वासुदेवपूजनं कृत्वा पुरुषसूक्तेन पायसघृताहुत्वा पुत्रार्थी पुत्रनामभिः फलैः
कन्यार्थी स्त्रीनामभिः प्राश्य संवत्सरं व्रतं कुर्यादिति पुत्रीयव्रतं॥ इति आश्विनकृष्णाष्टमी॥ अथाश्विनशुक्लाष्टमी महाष्टमी सा च
शुक्लपक्षस्थत्वादुपवासादौ परयुता ग्राह्येत्युक्तं। शुक्लपक्षेष्टमी चैव वेति ब्रह्मवैवर्त्तात्। वसुरंध्रयोरिति युग्मवाक्याच्च। पक्षे कादश्यमावास्ये ति पूर्वे विद्धानि
षेधाच्च। तथा नाष्टमी सप्तमी युक्ता सप्तमीनाष्टमी युता। नवम्यां सहकार्या स्यादष्टमी सर्वदा बुधैरिति। अष्टमीनवमीयुग्मे महोत्साहे महोत्सवं इति दु राम.
र्गोत्सवे प्रतिपाद्याहरेनवरूं द्वितीयायां धृतं धनुः॥ तृतीयायां करे चक्रं चतुर्थ्यां वर्म निर्मलं॥ पंचम्यामाददेहूलं षष्ठ्यां चापरशुं तथा॥ गदां च बिभ्र २५९

259A

स्वसप्तम्यामष्टम्यां शक्तियुक्तमां नवम्यां च महादेव्या मूर्त्तिर्दैत्यविनाशिनी। अतस्त्वहि पूज्यास्ता दष्टमीनवमीयुतेति पद्मपुराणेपि॥ अष्टम्या नवमी विद्धा
नवम्या चाष्टमीयुता। अर्द्धनारीश्वरप्राया उमामाहेश्वरीतिथिरिति। सप्तमीयुक्तात्तु सा सतिसंभवे सर्वथा वर्जनीया। तत्र महादोषश्रवणात्। पुत्रान्हं
तिपशून्हंति हंति राष्ट्रं सराजकं। हंति जातानजातांश्च सप्तमीसहिताष्टमी। तस्मात्सर्वप्रयत्नेन सप्तमीवेधसंयुता। वर्जनीयाष्टमी चाथ बुधो रा
ज्यमभीप्सुभिरिति। तथा मदनरत्ने स्मृतिसमुच्चये शारन्महाष्टमी पूज्या नवमीसहिता सदा। सप्तमीसंयुता नित्यं शोकसंतापकारिणी। तथा जंभेन स
सप्तमीयुक्ता पूजिता तु महाष्टमी। इंद्रेणाभिहतो जंभस्तदा दानवपुंगवः। तस्मात्सर्वप्रयत्नेन सप्तमीमिश्रिताष्टमी॥ वर्जनीया प्रयत्नेन मनुजैः शुभका
ङ्क्षिभिः। सप्तमीशल्यसंविद्धां मोहादज्ञानतोपि वा। महाष्टमीं प्रकुर्वाणो नरकं प्रतिपद्यते। सप्तमीकलया यत्र परतश्चाष्टमी भवेत्। तेन शल्यमिदं प्रोक्तं पु
त्रपौत्रधनक्षयदमिति निर्णयामृते। भोजराजीये भीमपराक्रमेपि। न दिवा न निशापि च विद्धिहता न च सप्तमिशल्यसमोपहता। यदि वाष्टमिशेषयुता न
वमी अमरैरपि सा परतमा कथितेति निर्णयसिंधावपि घटिकामात्राप्योदयिकी ग्राह्येत्युक्तं। गौडास्त्वेवं व्रतोपवासनियमे घटिकैकापि या भवेदिति
देवलोक्तेः। अष्टमीनवमीयुक्ता नवमी चाष्टमीयुतेति पाद्मवचनाच्च। रूपनारायणस्तु तद्देवीपुराणोपि सप्तमीवेधसंयुक्ता यैः कृता तु महाष्टमी।

जप.
२६०
260

पुत्रदाराधनैर्हीनाः । भ्रमंतीह पिशाचवत् । अत्र वेधः न त्रिमुहूर्त्तात्मकः किं तु कलामात्रात्मकोपि । तथा सप्तमीशल्यसंविद्धा वर्जनीया महाष्टमी । स्तोकापि
सा तिथिः पुण्या यस्यां सूर्योदयो भवेदिति । इयमष्टमी नवम्या भौमवारेण च युक्ता प्रशस्ता तदुक्तं । अष्टम्यामुदिते सूर्ये दिनांते नवमी भवेत् । कुजवा
रो भवेत्तत्र पूजनीया प्रयत्नत इति । इयं मूलनक्षत्रेण पूर्वाषाढानक्षत्रेण वा युक्ता महानवमी स्तूयते । तदुक्तं आश्वयुक्शुक्लपक्षे तु याष्टमी मू
लसंयुता । पूर्वाषाढया वापि ऋक्षद्वययुताथवा । सा महानवमी नाम त्रैलोक्येपि सुदुर्लभेति हेमाद्रौ स्कांदात् । निर्णयामृते भविष्ये कन्यागते
सवितरि शुक्लपक्षेष्टमी तु या । मूलनक्षत्रसंयुक्ता सा महानवमीसमा । कालतत्वविवेचने देवीपुराणे । प्रावृट्काले विशेषेण आश्विने ह्यष्टमी
षु च । महाशब्दो नवम्यां च लोके ख्यातिं गमिष्यतीति । मूलनक्षत्रयुक्तापि सप्तमीशल्यसहिता दुष्टेव तदुक्तं दुर्गोत्सवे । मूलेनापि हि संयुक्ता सदा त्याज्या
ष्टमी बुधैः । लेशमात्रेण सप्तम्या अपि सा घटिकादूषितेति । तथा मूलपूर्वाषाढयोरेव पूजा प्रशस्ता उत्तराषाढायां तु निषिद्धा । तदुक्तं निर्णयामृते हे
मनारायणीये । मूलेन पूजयेद्देवीं तथा सलिलदैवते । वैश्वदेवे तु नक्षत्रे पूजिता दुःखदा भवेत् । उत्तराषाढागा निषेधस्तु सति संभवे ज्ञेयः । तदुक्तं दु एम:
र्गोत्सवे । मूलाभावे तु कर्त्तव्या अष्टमी तोयसंयुता । विश्वयुक्तापि कर्त्तव्या अष्टमी नवमीयुतेति । अत्र पूर्वोक्तविशेषवचनैर्गौरीत्यतीयादि २६०

260A

वत्कर्मे कालव्याप्तिशास्त्रं वाधितानवमीयुतायामेव रात्रावसत्याम् अष्टम्यां नवमीपूजया सह तंत्रेणाष्टमीपूजोदिता। अत एव कामरूपीयादिनिबंधेषु
वचनं। अष्टम्याः शेषदंडश्च नवम्याः पूर्व एव च। तत्र या क्रियते पूजा विज्ञेया सा महाफलेति। अष्टमीनवमीसंधौ तु तीया खलु कथ्यते। तत्र पूज्या
त्वहं पुत्रि योगिनीगणसंयुतेति कालिकापुराणोक्तात् तीयासंधिपूजा। यः अष्टमीनवमीपूजाभ्यां तंत्रेणैव सिध्यति। उपोषितो दितीयेन्हि पूजयेत्सु
नरेवतां मित्यष्टम्युपवासपरदिनविहितात्तु नवमीपूजाप्रातर्वर्त्तमानीयां नवम्यां कर्त्तुंश्चक्ये च विसर्जनात्तु पूर्वमिति न तत्रसुरोधेनापि सप्तमीयु
तायामष्टम्यामुपवासादि। मदनरत्नेऽयानिन्तु महाष्टम्यामाश्विने मासि शुक्ले कल्याणकारिणी। सप्तम्यापि युता कार्या मूलेन तु विशेषतः। तथा
। अहं भद्रा च भद्राहं नावयोरंतरं क्वचित्। सर्वसिद्धिं प्रदास्यामि भद्रायामर्चिता ह्यहं। भद्राया भद्रकाल्याश्च मध्ये सा दर्शनक्रिया। तस्माद्धि सप्तमी
विद्धा कार्या दुर्गाष्टमी बुधैरित्येवमादीनि पूर्वविद्धाविधायकानि तानि परदिने ऽष्टम्यभावविषयाणि। पूर्वोदाहृतवचनविरोधात्। तच्च निर्णयामृते
। महाष्टम्यामभावतीभद्रायामपि पूजिता ददाति वासुरारोग्यं पयतो भद्रस्वरूपिणीति वचनं। अत्र भद्राशब्दः नेसप्तमीवचनः। किं तु विष्टिकरणा
वचनेः। यानि च सप्तम्यामुदिते सूर्ये परा तस्याष्टमी भवेत्। तत्र दुर्गोत्सवं कुर्यान्न कुर्यात् परेहनि। तथा। पदाष्टमी लवं प्राप्य अस्तं याति दिवाकरः

जय. तच्च दुर्गोत्सवं कुर्यादपरेहनि वर्जयेत्। दुर्भिक्षं तत्र जानीयात् नवम्यां यत्र पूज्यते। इत्यादीनि या दिनेष्टमीलाभेपि सप्तमीविद्धा विधायकानि तानि सूर्यो-
२६१ दयकालेन वम्यभावविषयाणि॥ तदुक्तं स्मृतिसंग्रहे। यदा सूर्योदयेन स्यान्नवमी वा परेहनि तदाष्टमीं प्रकुर्वीत सप्तम्या सहितां नृपेति। दुर्गोत्सवे पि उ-
261 क्तमास्ति षष्ठी यत्र दृश्येयं तिनरा विधा। पूर्वाष्टमी तदा कुर्यादन्यथा त्वशुभं भवेदिति। निर्णयामृते हेमाद्रौ तु। सप्तम्यामुदिते सूर्ये इत्यादिव-
चनं चाश्विन कृष्णाष्टमीविषयं कृष्णपक्षेष्टमी चैवेति पूर्वविद्धायाः कृष्णपक्ष एव याशक्त्या तु कृष्णाष्टम्यां पूजनं च कृष्णपक्षनवम्यां क्रियमाण-
देवीप्रबोधनांगकन्यायां कृष्णपक्षे च पूजयित्वाष्टमीदिने। नवम्यां बोधयेद्देवीं गीतवादित्रनिःस्वनैरिति देवीपुराणात्। महाष्टमी पूर्वेद्युः पूर्वाह्न-
व्यापिनेषु वा। अन्यथा परैवेति निर्णयदीपमतमिति निर्णयसिंधौ। अत्र च कृत्यमुक्तं। कन्यासंस्थे रवावीषे शुक्लाष्टम्यां प्रपूजयेत्। सोपवासो निशा-
र्द्धे तु महाविभवविस्तरैः। देवीपुराणे। कन्यासंस्थे रवावीषे शुक्लाष्टम्यां प्रपूजयेत्। द्रोणपुष्पैश्च बिल्वैश्च जातीपुन्नागचंपकैरिति। अत्र विशेष उ-
क्तो मदनरत्ने विष्णुधर्मोत्तरे। आश्विने शुक्लपक्षस्य अष्टम्यां प्रयतः शुचिः। ततश्चैवायुधं मौघं छत्रं च ध्वजं च पूजयेत्। राजलिंगानि सर्वाणि तथा शस्त्रा- एम.
णि पूजयेत्। रात्रौ जागरणं कुर्याज्जत्रैव वसुधाधिप। उपोषितो द्वितीयेन्हि पूजयेत्तु नरेश्वरः। आयुधाद्यं च सकलं पूजयेद्वसुधाधिपेति। विस्त. २६१

261A

देव्याष्टमीकृत्यंचनवरात्रप्रकाराश्चोक्तामितिनेहप्रतन्यते। इत्याश्विनशुक्लाष्टमीनिर्णयः। अथप्रसंगात्प्रतिपदादिषुनवम्यंतासुतिथिषुभविष्योत्तरोक्तो
दुर्गोत्सवोलिख्यते। श्रीकृष्णउवाच। दुर्गायामहानवम्येषातिथीनामुत्तमातिथिः। अनुष्ठेयानरैःसर्वैःप्रजापालैर्विशेषतः। भवानीतुष्टयेपार्थसंव
त्सरसुखायच। भूतप्रेतपिशाचानांशांत्यर्थंचोत्सवायच। युधिष्ठिरउवाच। कस्मात्कालात्प्रवृत्तेयंनवमीमहेश्वरिताकिमादावपिकृत्वासीत्कथा
वत्साःश्रियातिथिः। यशोदागर्भसंभूतेकृतुपात्राप्रवर्तने। उताहोपूर्वमेवासीत्कृतत्रेतायुगादिषु। येचान्येप्राणिनःकेचिद्ध्नंतेघातयंतिच। हता
नांप्राणिनांतेषांकागतिःपारलौकिकी। स्वयंघ्नतांघातयतांमनुमोदयतांतथा। एतन्मेसंशयंसर्वंवक्तुमर्हसिकेशव। श्रीकृष्णउवाच। पार्था
पापरमाशक्तिरनंतालोकपूजिता। आद्यासर्वगताशुद्धाभावगम्यामनोहरा। अष्टाष्टमीकालिकालीसुशुभ्रासर्वमंगला। मायाकात्यायनीदुर्गाचा
मुंडाशंकरप्रिया। ध्यायंतियांयोगरताःसादेवीपरमेश्वरी। रूपभेदैर्नामभेदैर्भवानीपूज्यतेशिवा। अष्टम्यांतुनवम्यांतुदेवदानवराक्षसैः। गंधर्वै
रुरगैर्यक्षैःपूज्यतेकिन्नरैर्नरैः। अन्यैरपियुगादौतुसृष्टैःएवंप्रवर्तिता। पूजितेयंपुरादेवैःतेभ्यःसर्वनरैःशुभैः। आश्वयुक्शुक्लपक्षेतुअष्टमी
मूलसंयुता। सामहानवमीनामत्रैलोक्येपिसुदुर्लभा। कन्यागतेसवितरिशुक्लपक्षेष्टमीयुता। मूलनक्षत्रसंयुक्तासामहानवमीस्मृता। अष्ट

जय॰
२६२
262

मांसं च न तु मांसं वज्जन्मनो ऽस्त्रम्‌ अदं दांबिकां। पूजयित्वाश्विने मासि विशोको जायते नरः। मंत्रं जपंती हुंकारैर्विघ्नौघानुग्रालुकान्यरान्। नवम्यां पूजिता देवी दद्यात्

स्यस्तु पंमफलं। मातृगणानां पवित्रा च सा धर्मं हृदयदायिनी। तस्मात्सदा पूजनीया चामुंडा मुंडमालिनी। तस्मां ये ह्युपयुंजंते प्राणिनो महिषादयः। सर्वे

ते स्वर्गतिं यांति घ्नंतां पापं न विद्यते। न तथा बलिदानेन पुष्पधूपविलेपनैः। यथा संतुष्यते मेषैर्महिषैर्विंध्यवासिनी। उद्दिश्य दुर्गां हन्यंते विधिवद्यात्र

जंतवः। स्वर्गं ते यांति कौंतेय घातयंतो यशस्विनः। भवानी प्रागरोप्याराणाये यां यांति युधिष्ठिर। तेषां स्वर्गे तु लोका मो वीरास्ते प्रसंगाश्रियाः। मन्वंतरेषु

सर्वेषु कल्पेषु कुरुनंदन। तेषु सर्वेषु पूज्यामी त्वं च मीयसुरार्चिता। प्रसिद्धा नादिनिधना वर्षे वर्षे युधिष्ठिर। भूयो भूपो वतारैश्च भवानी पूज्यते ऽसुरैः। अवती

र्णा वनी गोचसुविदैत्य निवर्हणी। स्वर्गपातालमर्त्येषु करोति स्थितिपालने। सेषा काली महादेवी यशोदा गर्भसंभवा। कंसासुरस्पोत्तमांगोपदद्

त्वा गता वियत्। ततः प्रभृति दैत्यघ्नी यशोदानंदिनी पपा। विध्यावलेस्या पायिता पुनः पूजाप्रवर्तिता। एवं प्रसिद्धो पिपुनर्भगिन्या महिमा कृतः।

भुवि सत्वोपकाराय सर्वोपद्रवशांतये। एवं च विंध्यवासिन्यां नवरात्रोपवासतः। एकभक्तेन नक्तेन स्वशक्त्या यायितेन वा। पूजनीया जनैर्देवी स्थाने स्थाने

ने स्थाने पुरे पुरे। गृहे गृहे शक्तिपरैर्ग्रामे ग्रामे वने वने। स्नातैः प्रमुदितैर्हृष्टैर्ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्नृपैः। वैश्यैः शूद्रैर्भक्तियुक्तैर्म्लेच्छैरन्यैश्च मानवैः। स्त्री २६२

262A

त्रिशूलकुठशार्दूलतदिव्यानामिदंश्रणु॥ एतद्व्रतं रजैर्याभिलाषीत्यादिसद्भावा वाहा इत्यंतो ग्रंथो नवरात्रप्रकरणोदाहृतः॥ इत्येवं ब्राह्मये ब्राह्मे दुर्गादेवीरथे
स्थिता॥ न रथ्यानेन चापाघंते तो विघ्नं समापयेत्॥ अथोत्पन्नेषु विघ्नेषु भूतशांतिं समाचरेत्॥ येन विघ्नान जायंते यात्रा संपूर्णतां व्रजेत्॥ एवं ये कुर्वंति
यात्रां राजानो न्ये पि मानवाः॥ महानवम्यां नंदायाः पुत्रिका हृष्टमानसाः॥ ते सर्वैधापनिर्मुक्ता यांति भोगवतीं पुरीं॥ न तेषां शत्रवो नाग्निर्न चौरा न विना
यकाः॥ विघ्नं कुर्वंति राजेंद्र येषां तुष्टा महेश्वरी॥ इत्येवं ते समाख्यातो दुर्गादेव्या महोत्सवः॥ पठतां शृण्वतां चैव सर्वाशुभविनाशनः॥ मूलाय भि
न्नमहिषासुरप्रष्पीमंमधास्वततमुहविरांगदबाहुदंडा॥ अमर्षपेन्नवदनानुगतानवम्यां दुर्गा तु दुर्गगहनानि तरंति मर्त्याः॥ इति॥ इति दुर्गोत्सव
॥ अथ कार्तिककृष्णाष्टमी करकाभिधाना सा हाराष्ट्रेषु प्रसिद्धा सा चंद्रोदयव्यापिनी कार्या॥ कार्तिककृष्णाष्टम्यां भविष्यत्पुराणोक्तं दां
पत्याष्टमीव्रतं॥ हेमाद्रौ॥ कार्तिके मासि विप्रेंद्र पुत्रकामो नरोत्तमे॥ अष्टम्यां कृष्णपक्षस्य पूजयेद्विधिवद्द्विजः॥ उमया सहितं देवं कृत्वा हैमं मयापि
धर्मिलाहि॥ इति दांपत्याष्टमीव्रतं॥ कार्तिकशुक्लाष्टमी गोष्ठाष्टमी॥ तत्र गोपूजा कार्या॥ तदुक्तं निर्णयामृते कूर्मपुराणे॥ शुक्लाष्टमी कार्तिके
तु स्मृता गोष्ठाष्टमी बुधैः॥ तत्र कुर्यात्कृतां पूजां गोग्रासं गोप्रदक्षिणां॥ गवानुगमनं कार्यं सर्वान्कामानभीप्सते तिद्ध यमेवकंदर्पकल्पा हि॥ मा

जय· २६३ 263

र्गशीर्षके मासि कृष्णाष्टम्यां अनघाव्रतं । तदुक्तं हेमाद्रौ भविष्योत्तरे । कृष्णाष्टम्यां मार्गशीर्षे द्वापरांदर्मे निर्मितं । अनघं वानघीं चैव बहुपुत्रैः समन्वितं स्था
पयित्वा शुभे देशे गोमयेनानुलेपिते । पूजयेदिति शेषः । इदं हर्षमात्रं कर्तव्यं । उक्तिश्च अनघाष्टमीव्रतं । इमामेवाष्टमीं मासमवर्षपर्यंतं शिवव्रतं क
र्त्तव्यं । अस्यामेव काशीखंडे काशीवासनिर्विघ्नतार्थं कालभैरवपूजोक्ता । तीर्थे कालोदके स्नात्वा कृत्वा तर्पणमत्वरः । विलोक्य कालराजानं नि
रयादुद्धरेत्पितॄन् । कृत्वा च विविधां पूजां महासंभारविस्तरैः । नत्वा मार्गासिताष्टम्यां वार्षिकं विघ्नमुत्सृजेत् । इति । उपोष्य जागरं कुर्वन्सर्वपापै
ः प्रमुच्यते इति च । उपोषणांगत्वेनार्घ्यदानं कार्यमित्युक्तं शिवरहस्ये । उपोषणांगभूतमर्घ्यदानमिदं स्मृतं । तथा जागरणांगत्वेन पूजापामनवद्ध
ष्टय इति । संध्यायामपि पूजोक्ता । अत्र पूजोपवासजागरणानि प्रधानानि फलसंबंधात् । अस्मिन्व्रते उपवासजागरणयोः प्रधानयो रहो
रात्रसाध्यत्वेनाहोरात्रयुताष्टम्या ग्राह्या । अहोरात्रव्रतं यच्चेति स्मृतेः । यदा तु पूर्वेद्युर्दिने सायाह्ने उत्तरस्मिंश्च पिप्रदोषे तुल्या तदापि पूर्वैव । कृष्ण
पक्षगतत्वात्कालव्याप्तिलाभाच्च । रुद्रव्रतेषु सर्वेषु कर्त्तव्या संमुखी तिथिरिति च । अत्रैव वर्ज्याश्च । दिनद्वयेंशतो रात्रिव्याप्तावुत्तरैव भैरवोत्पत्तेः राम·
प्रदोषकालीनत्वादिति केचित् । तन्न । शिवरहस्ये मध्याह्ने भैरवोत्पत्तेः श्रवणात् । तथा च तत्रैव । नित्ययात्रादिकं कृत्वा मध्याह्ने संस्थिते रवाविति २६३

263A

पञ्चम्यब्रह्मणा रुद्रे जातेऽयुक्तं तद्दोषरूपाश्लघाम्भजः श्रीकालभैरवः। आविराशीज्जदालोकान्भीषयन्नखिलानपीति। तस्मात्मध्याह्नव्यापिनी
ग्राह्येसमये। अन्येत्वेतदपि नाद्रियंते आविर्भावकालव्यापिन्याः कर्त्तव्यत्वेनानभिधानात्। आविर्भावोपि न मध्याह्न एवाशि वाहसंमध्याह्ना
त्तरं कृत्तिवासेश्वरं प्राप्य युद्धे वा विल्वादिसाधनाइत्यादिना मध्ये बहुकृत्याभिधानात्। अंतेस्तूर्येपि प्रस्तुमुख्यागामहिस्याभिधानाच्चेति। तिथ्यर्के तु
सिंधुकारः ज्येष्ठे रुक्तं भैरवसान्निध्याविरुद्धके जागरणोपवासादिकं काश्यामेव कर्त्तव्यमिति तत्प्रमाणाभावादुपेक्ष्यमिति तद्देवोपेक्ष्यं। मार्ग
शीर्षासिताष्टम्यामित्युक्तिवाक्ये कालभैरवसान्निधाविल्यस्यापात्तत्वेनाविवक्षितत्वे प्रमाणाभावात्। यत्तु निर्णयसिंधौ मार्गशीर्षकृष्णा
ष्टमी कालाष्टमीत्युक्तं तदप्रमाणात्। कालाष्टमी माघकृष्णाष्टमीति हेमाद्युक्तेः। तत्र लक्षणामपि तत्त्वेव माघपद्माष्टमीप्रकरणोद्दृष्टत्वं। इ
यमष्टमी लक्ष्मीकल्पादिः। पौषकृष्णाष्टम्यामष्टकाश्राद्धमुक्तमाश्वलायनेनैहेमंतशिशिरयोश्चतुर्णामपरपक्षाणामष्टमीष्वष्टका इति
हेमंतशिशिरइति ऋतुसंज्ञेति ऋतुनिरूपणाप्रस्तावेउक्तं। तथाच ऋतुवत्सु चर्वेक्षितपक्षेष्वष्टम्यश्च ततोप्यष्टकाः एकैकस्यामष्टम्यां वैके
कांकायतिहरदत्तः। कविभिस्तं तमष्टमुक्ता। प्रोष्ठपदघष्ठकामध्यः। पितृलोके न विषमीति पाद्मवचनात्। तत्र वै दिने सप्तमीषु पूर्वेद्युः श्राद्धा

जय॰ २६४

264

उक्ता दिनेवान्वष्टक्यं। पूर्वेद्युः पितृभ्यो दद्यात्। अपरेद्युरन्वष्टक्यमिति साश्वलायनसूत्रात्। कालादर्शेपि। मार्गशीर्षे च पौषे च माघे प्रौष्ठे च फाल्गुने। कृष्णपक्षेषु
पूर्वेद्युरन्वष्टक्यं तथाष्टका इति। यत्तु विष्णुः अमावास्यातिस्रो न्वष्टका इति। कौर्मेपि। अमावास्याष्टकास्तिस्रः पौषमासादिषु त्रिष्विति। तद्वत्तुर्थ्या अप्यु
पलक्षणाय। यच्चाप्यन्याचन्तुर्थी सा तांच कुर्यात्। अपरेत इति। वायुब्रह्माण्डपुराणात्। शाखाभेदाद्व्यवस्थेति। तत्र तत्काललत्वविवेचने। केषांचिद्दर्शन
फाल्गुनाष्टमीत्यागेन ताद्दशभाद्रपदाष्टमीसंग्रहेणाचत्वस्रः। तथा च ब्रह्माण्डपुराणे। ऐन्द्र्यां तु प्रथमायां च शाकैः संतर्पयेत्पितॄन्। प्राजापत्यां द्वितीया
यां मांसैः श्राद्धैस्तर्पयेत्। वैश्वदेव्यां तृतीयायां अपूपैश्च यथाक्रमं। वर्षासु मघा शाकैश्च चतुर्थ्यां मेव सर्वदेति। आसु श्राद्धं नित्यं। अष्टकान्वष्टका
स्तिस्रस्तथैव चन्द्रपोत्तम। एतांस्तु श्राद्धकालान्वै नित्यानाह प्रजापतिः। श्राद्धमेतेष्वकुर्वाणो नरकं प्रतिपद्यत इति हेमाद्रौ विष्णुधर्मोत्तरात्। अत्राष्टम्य
पराह्णव्यापिनी ग्राह्या। अथाष्टाहन पर्यन्तं श्राद्धं पार्वणविभवेदित्याश्वलायनकारिकोक्तेरपराह्णकालत्वात्सार्वत्रिकस्य। पूर्वेद्युः श्राद्धस्यान्वष्टकास्यस्वा
ष्टम्यनुरोधेन निर्णयः। पूर्वेद्युः पितृभ्यो दद्यादपरेद्युरन्वष्टक्यमिति सूत्रात्। अत्र कामकालसंज्ञको विश्वेदेवौ इष्टिश्राद्धे क्रतुदक्षौ वष्टम्यां कामकालौ राम॰
विति सायनीये शंखोक्तेः। अत्र अशक्तविषये आश्वलायनः। अप्यनुद्धोपदवममाहरेदग्निनावा कक्षमुपोषेदेषा मेष्टकेति। न त्वेवानष्टकः स्यादिति २६४

264A

॥ विष्णुपुराणे ॥ अन्नेनवा यथाशक्तिकालेस्मिन्भक्तिनम्रधीः ॥ सोऽपि - ष्यति विप्राग्र्यानित्यादितश्चैव ॥ असमर्थोन्नदानस्यधान्यमानस्वशक्तितः ॥ प्रदा

स्यति द्विजाग्रेभ्यः स्वल्पामपिवदक्षिणां ॥ तत्राप्यसामर्थ्ययुक्तः कराग्राग्रस्थितांस्तिलान् ॥ प्रणिपत्य द्विजायाथ कस्मैचित्संप्रदास्यति ॥ तिलैः सप्ता

ष्टभिर्वापि समवेतांजलांजलीन् ॥ भक्तिनम्रः समुद्दिश्य मस्माकं प्रदास्यति ॥ यतः कुतश्चित्संप्राप्य गोभ्योवापिगवाह्निकं ॥ अभावेप्रीणयन्नस्मा

न्श्रद्धायुक्तः प्रदास्यतीति ॥ एतामुष्णाद्र्द्रकारणेदोषो विहितोवायुपुराणे यस्मिन्नेवप्रतिगच्छेयुरष्टकाभिरर्चिताः ॥ मोघस्तस्यभवेल्लोकोलब्धंवास

विनश्यति ॥ देवांस्तुहापयित्वायांति तिर्यग्गच्छंत्यदायिन इति ॥ ३ अत्र च श्राद्धाकरणे प्रायश्चित्तमुक्तं कर्मविपाके ॥ एभिर्द्युभिर्जपेन्मंत्रं गतवारं तु तद्दिने ॥ अ

न्वष्टक्यं यदाश्राद्धं संपूर्णं पातिसर्वथेति ॥ अन्वष्टक्यग्रहणं अष्टकोपलक्षणं ॥ माघ्यां द्विष्ठमलमासपातेतत्राष्टकानकार्या ॥ ब्रह्मपुराणेमितियहराणादि

तिनारायणाद्यतौ ॥ कोष्ठकेऽप्युक्तं ॥ महालयाष्टकाश्राद्धोर्ध्वं कर्माघापिकर्मपत्नात्स्यष्टमासविशेषाख्या विहितं वर्जयेन्मलइति ॥ अथसामेवहाकिरणेपष्टमी

व्रतं ॥ तत्र कृष्णं महाकिरणीप्रघुम्नबद्धज्येदित्युक्तेरिति ॥ किरणाष्टमीव्रतेइति पौषकृष्णाष्टमीकृत्या ॥ अथपौषशुक्लाष्टमी ॥ साउधवारेणसुक्तामहाभ

द्रेत्युच्यते ॥ तदुक्तं कृत्यकल्पतरौ ॥ निर्णयामृते च भविष्ये ॥ पौषमासियदादेवि शुक्लाष्टम्यां बुधोभवेत् ॥ तदातु सामहापुण्या महाभद्रेति कीर्तिता ॥ तस्यां

जय. २६५ 265

स्नानं जपो होमस्तर्पणं विप्रभोजनं कार्यमिति शेषः। भस्मीत येमहादेविषष्ठ्यो हं विधिवद्भवैरिति। इयमेव भरणी युक्ता जयंती सुकृतं तत्रैव। पौषे मासि यदा देवि कृ
ष्टमी स्यात्कृष्णपक्षके। न क्षत्रं जायते पुण्यं पञ्चलोकेषु दुर्लभं ते। तदा तु सा महापुण्या जयंती त्वष्टमी स्मृता। तस्यां स्नानं तथा दानं जपो होमश्च तर्पणं। सर्वं को
टिगुणं देवि कृतं भवति निश्चितं इति रोहिणी भरणी। इति पौष कृष्णाष्टमीकृत्यं। अथ माघशुक्लाष्टमी भीष्माष्टमी। तस्यां भीष्माष्टमी स्यात् तेन भीष्मतर्पणं श्राद्धं
च कार्यमिति उक्तं हेमाद्रौ पाद्मे माघे मासि सिताष्टम्यां सतिलं भीष्मतर्पणं। श्राद्धं च ये नरा कुर्युस्ते स्युः संततिभागिन इति निर्णयामृते। धवलनि
बंधे स्मृतिः॥ अष्टम्यां तु सिते पक्षे भीष्माय च तिलोदकं। अन्नं च विधिना दद्युः सर्ववर्णा द्विजातय इति। सर्ववर्णोक्तेः द्विजातय इति संबोधनं। मदन
रत्ने। अत्र श्राद्धं काम्यं तर्पणं नित्यमपि। ब्राह्मणाद्याश्च ये वर्णा दद्युर्भीष्माय नो जलं। संवत्सरकृतं तेषां पुण्यं नश्यति सत्तमेत्य कारणोप्रत्यवायश्रव
णात्। एतच्च जीवत्पितृकेणापि कर्तव्यं। जीवत्पितापि कुर्वीत तर्पणं यमभीष्मयोरिति पाद्मवचनात्। यस्तु सपितुः पितृकृते पुनाधिकारः कथं च
नेति निषेधः। स पित्र्यकर्मपरः एतत्त्वापसव्येन कार्यमिति हेमाद्रौ यद्यपि निर्णयामृते। तर्पणमंत्रस्तु महाभारते। भीष्मः शांतनवो वीरः सत्यवादी राम.
जितेंद्रियः। आभिरद्भिरवाप्नोतु पुत्रपौत्रोचितां क्रियां॥ वैयाघ्रपद्यगोत्राय सांकृत्यप्रवराय च। अपुत्राय ददाम्येतज्जलं भीष्माय वर्मणे इति। २६५

हेमार्द्रौतुवैय्याघ्रेत्येक एव श्लोकः पठितः। मदनरत्ने तु श्लोकद्वयमेकमंत्रत्वेन पठितं। तेन श्लोकद्वयमपि पठित्वा अर्घ्यप्रदानेन प्रसेकं त्रिरंजलिदा कार्यं ५२
एवंश्री भ्रातर्यामावास्यत्यजनं च कृत्वार्घ्यं दद्यात्। तत्र मंत्रः। वृहन्नानाभवता रायुयंतनोऽत्मजाय च। अर्घ्यं ददामि भीष्माय आबालब्रह्मचारिणो
इति माघशुक्लाष्टमी॥ अथ फाल्गुनकृष्णाष्टम्यां विशेषः। वीरमित्रोदये निर्णयसिंधौ [redacted] च फाल्गुनस्य च मासस्य कृष्णाष्टम्यां महीपतइक्षुपक्ष्माज्जा
तादाशरथेः पत्नी तस्मिन्नहनि जानकी उपोषितो रघुपतिः समुद्दिश्यतदेतदा सर्वं संस्थं हस्तस्मात्तत्र कर्तव्यं वहिः साष्टपैस्तैः स्वसंपूज्याविप्रसंबांधि
वांधवाः। श्रीमल्लीवसंपूज्या सीता जनकनंदिनीति। इयमपि अष्टकेति प्रायुक्तं। फाल्गुनशुक्लाष्टम्यां लक्ष्मीसीतावपूज्या॥ यद्देवान्नादिकं ब्राह्मणेभ्यो दत्तं तदे
वभोज्यं नान्यत्। तदुक्तं वीरमित्रोदये ब्रह्मपुराणे। अनन्नभुक्तिरेष्टमांस्तु स्नानैश्च सलक्षितैः। लक्ष्मीसीतावसंपूज्या गंधमाल्यादिभिः सदा। ततः प्रदो
षसमये दीपादेयाः सहस्रशः। दत्वा मिष्टं तदाभोज्यं भक्षितव्यं च वंधुभिरिति। इयं च दोषव्यापिनी ग्राह्या। तत्रैव हि प्रद्यानादेरुक्तत्वात्। दिनद्वये तद्व्या
प्तावव्याप्तौ वा परैव। शुक्लपक्षे ष्टमीवेधेति नैगमात्। अष्टम्यां पूर्णा पापदा दुर्भवारो भवतितदा कल्पोक्तविधिनैकभक्तव्रतकार्यं। तदुक्तं निर्णा
यामृते भविष्योत्तरे। यदाय द्वाभितास्पष्टम्या दुग्धवारो भवेत्किल। तदा नदाहिंस्यायाह्यरेकभक्ताशनेनपा। बुधाष्टमीवसंपूर्णा यथोक्तफलदायि

नीसंध्याकालेतथावैवप्रसङ्गेषेवजनार्दने।दुर्वाष्टमीनकर्त्तव्याहंतिपुण्यंपुराकृतमिति।अथदुर्वाष्टमीव्रतंसविशेषेणोक्तमुवाच।।दुर्वाष्टमीव्रतंपा
थेप्रपृष्टवेकाग्रमानसः।आसीद्राजाविदेहानांमिथिर्नामसवैरिभिः।संग्रामेनिहतोवीरस्तस्यभार्यादरिद्रिणी।दुर्म्मिलानामबन्धाममहीवाल
कसंयुता।परेषांकर्मकुर्वाणातत्रोभूमानसंकुरा।उपयेमेकुलीनत्वाज्जनकोन्यांश्यामलांयमः।सप्तमप्रंजराज्ञहिताविहरस्वेतितांपतिः।उवाचसा
वतानेवनिषिद्धापियलोकयत।ददर्शमातरंतेषुपच्यमानांमहामदैः।।तांविषक्तांयमःप्राहत्वोर्य्यपापफलंत्विदं।मातातवानुभवतीत्यत्रोपाय
स्तयापुरा।दुर्वाष्टमीव्रतंवीर्णंतन्नैकोपोसेसमर्पय।तथाकृतेश्वर्यमलयानिःपापास्वर्गंतोर्मिला।।मातृमर्त्तुंःसमीपेवदृश्यतेद्यापिभारत।दुर्व
स्यपार्श्वेनभासिमिथिराजसमीपगा।।विस्फुरंतीमहाराजदुर्वाष्टम्याःप्रभावतः।।अथातःसंप्रवक्ष्यामिदुर्वाष्टम्याविधिंनृप।यदायदाशिताष्ट
म्यांतुस्याद्भवेत्कवितृ।तदातदाहिसायाह्येएकभक्ताशनैर्नरैः।स्नात्वानद्यांतुमध्याह्नेगृहीत्वाकुरकंनवं।जलपूर्णंमहेमान्नंकृत्वाखाद्यैः
समान्वितं।दद्याद्द्विजायतांतांगच्छेद्वैवकर्मेणान्तु।अष्टम्योष्टविधात्त्वाविविन्नान्नैःपृथक्पृथक्।प्रथमामाघोद्दक्षेत्रेष्वेदहितीयापुराणेत्तथात्तृतीरम·
याघृतपूरैश्चवतुर्थीवटकैर्नृप।।पंचमीक्षुमक्त्वामारैःषष्ठीमोहालकैःस्तुमैः।अशोकवर्त्तिमिःस्तुक्त्रैःसप्तमीचातिवाहयेत्।अष्टमी[illegible]ीता २६६

266A

प्रसौरैः स्वंड वेष्टैः स्त्रीविधिष्ठिरा एवं क्रमेण कर्त्तव्याः सुहृत्स्वजनबांधवैः । सहैकत्र स्थितैर्भोज्यं भोक्तव्यं प्रीतिपूर्वकं । उपाख्यानमिदं पार्थ कथयद्भिः शनैः शनैः । आख्या
नो पूर्णे पार्थ भोजनं न समुत्सृजेत् ॥ तावद्देवाहि भोक्तव्यं यावत्सा कथ्यते कथा । ततो भुक्त्वा बुधस्याग्रे आनम्य च समाहितः । विप्राय वेदविदुषे नावकाय प्र
दापयेत् । सौवर्णं तं समहिरण्यं पंचजातरूपमयं शुभं । आवर्तितं वर्त्तितं गंधैः पुष्पैर्धूपैः स्नगंधविभिः । पीतवस्त्रैः समाच्छन्नं बुधं सोमात्मजाकृतिं । माषकेन
सुवर्णस्य तदर्द्धार्द्धेन वा कृतं ॥ बुधरूपमुक्तं मत्स्यपुराणे । पीतमाल्याम्बरधरः कर्णिकारसमद्युतिः । खड्गचर्मगदापाणिः सिंहस्थो वरदो बुधः इति ।
भक्तियुक्तः स्वशक्त्या तेय दद्याद्देवं समुद्धरन् । ॐ बुधाय नमः । ॐ सोमात्मजाय नमः । त्रेव ॐ दुर्बुद्धिनाशाय नमः । ॐ सुबुद्धिप्रदाय नमः ॥ ॐ ताराजा
तायनमः । ॐ सौम्यग्रहाय नमः ॥ ॐ सर्वसौख्यप्रदाय नमः इमे पूजामंत्राः । ॐ बुधोयं प्रतिगृह्णातु दीयमानस्तु बुधः स्वयं । दीयते बुधरूपेणात्म
स्वतामे बुधो नमः । दानमंत्रः । ॐ दुर्बुद्धिनोधं दुरितं नाशयित्वा च यो बुधः । सौख्यं सौमनसानि स्यं करोतु शशिनंदनः । इ सुवर्णहीनात्तु दत्त्वामं
त्रेणमानतः सप्तजन्मानि राजेंद्र भवेज्जातिस्मरो भुवि । धनधान्यसमायुक्तः पुत्रपौत्रसमन्वितः । इमांश्चादीर्घायुर्विपुलान्भोगान्भुक्त्वा महीं
तलेततः सुतीर्थे मरणं प्राप्य नारायणपुरं लभेत् । मृतो सौ स्वर्गमाप्नोति पुरंदरपुरीं नृप ॥ तत्रास्त्रेयावदाभूतसंप्लवं । एवमेषाम

जय०क०
२६७
267

मारव्याता गुह्या पार्थेद्र धाष्टमी॥ यां स्नात्वा ब्रह्महा गोघ्नः सर्वपापैः प्रमुच्यते॥ योष्टमीं तु बुधयुतां समवाप्य भक्त्या मां पूजयेच्छशिकृतं करकोपरिस्थं। पक्वा
न्नपानसहितं सहिरण्यवस्त्रं पश्यत्यसौ पमशुरं न कदाचिद्देव॥ इति भविष्योत्तरे बुधाष्टमीव्रतं॥ अथ भविष्योत्तरोक्तसोमाष्टमीव्रतं हेमाद्रौ॥ वारे सोमस्य
वाष्टम्यां पक्षयोरुभयोरपि॥ विधिवद्वं इन्दुज्ञालं सोमं समं पूजयेन्निशि॥ सोमः सुमासहितं पूजयेदिति शेषः॥ इति सोमाष्टमीव्रतं॥ अथार्काष्टमी हे
माद्रौ भविष्योत्तरे॥ यदाष्टम्यां शुक्लपक्षे रविवारो भिजायते॥ उपोष्यामास प्रयत्नेन तेनैव विधिना नृप॥ अर्वयेद्देवदेवेशं महदेवामहेश्वरं॥ विशेषश्चैष एव त्र त्राशि
वस्नन यने स्थितं॥ भानुं समं पूजयेद्भक्त्या गंधपुष्पाक्षतैः शुभैः॥ शिवं वा सितपुष्पैस्तु रक्तपुष्पैस्तथांबिकां पूजयेदिति शेषः॥ इत्यर्काष्टमीव्रतं॥ हेमाद्रौ॥ शु
क्लपक्षे वृषायोगास्कृपदाष्टम्यां प्रजायते॥ तत्नु दृश्यामथो वसते न दा व्रतं समाचरेत्॥ उपोषितस्त्रिविधिनामहासनां समासाद्येदित्यादि॥ तत्राशिवपूजनं
कृत्वा रात्रौ जागरणं कृत्वा परेद्युः पारणां कुर्यादिति॥ इति कालोत्तरोक्तं महाव्रतं॥ अथ विश्वरूपव्रतं॥ हेमाद्रौ॥ रेवती शनियोगस्तु [redacted] ष्टम्यां सितार
यदा भवेत्तदा॥ भूतानां वा महासुनत्रदाव्रतमिदं शुभं॥ विसृज्य शिवपूजनं कुर्यादित्यर्थः॥ कुशोदकं तु प्राश्नीयाद्रात्रौ जागरणं तथेति॥ इति विश्व राम०
रूपव्रतं॥ अथाशोकाष्टमीव्रतं॥ भानुरुवाच॥ अष्टमी तु वसंते स्यात्पूजनीया अशोकिका॥ अशोकिकाऽशोकलतिका गंधमाल्यनमस्कारैः २६७

267A

पक्षू पान्न संपद्दा ॥ नास्मिन्न हनि यो भुंक्ते नक्तं मिंदु विवर्जिते ॥ इंदु विवर्जिते कृष्णपक्षे ॥ भवत्सर्योवि शोकात्मा पत्रपत्राभि जायते ॥ अष्टमीस्कंदव्रत नोस्मिन्नेव
ग्रंथेक्तो ति वै मुने ॥ प्रोष्ठपद्यामतीतायां यापास्यात्कृष्णाष्टमी द्विज ॥ तस्याम वश्यं कर्त्तव्या देव्याः पूजा यथाविधि ॥ स्कांदे उमागोक्तमशोकाष्टमीव्रतं ॥ नक्ताशीत
ष्टमीषु सा हुत्तरांतेषु गोप्रदः ॥ पौरंदरपुरं याति सुगति व्रतमुत्तमं ॥ अत्र पुरंदरो देवता ॥ इति पद्मपुराणोक्तं सुगतिव्रतं ॥ अष्टम्यां च नवम्यां च पक्षे
योरुभयोरपि ॥ यो वै मेकं न भुंजीत चंडिकाग्रे व नेरतः ॥ सयाति परमं स्थानं यत्र सा चंडिका स्थिनेति ॥ इति भविष्योत्तरोक्तं चंडिकाव्रतं ॥ अथाष्टमी
व्रतोद्यापनविधिः ॥ तत्र कर्त्ता अष्टम्यां प्रातः स्नानादि नित्य नैमित्तिके कृत्वा मंडपादि शोभां कृत्वा पुनः संध्यासमये स्नात्वा संध्यादि निर्वर्त्य उद्यापनसं
कल्पं विधाय गणपति पूजनादि कलश स्थापनांतं कृत्वा तदुपरि ताम्रपात्रे रक्तवस्त्रोपरि मंडूकादि पर तत्वांतं संपूज्य सौवर्णीं स्वेष्टदेवतां सांगां नीराज
नांतैः पंचोपचारैः पूजयित्वा अधिवासयेत् ॥ ततः पुनर्यथोपलब्धोपचारैः संपूज्य रात्रौ जागरणं कृत्वा नवम्यां पुनः पूजयित्वा आज्येन वैदिके नम
लमंत्रेण वाष्टोत्तरशतसंख्या होमं विधाय स्वर्णादि दत्वा आचार्याय मूर्तिं समर्प्य दंपतीन् कुमारीश्च भोजयित्वा स्वयमपि भोजनं कुर्यादिति ष्ट
मुद्यापनविधिः ॥ अथ सिद्धविरुद्धादिकं ॥ अष्टमी भौमेन सिद्धा ॥ भौमे षष्ठी तृतीया स्यादष्टमी च त्रयोदशीति ॥ गुरुवारे रात्रि विरुद्धा ॥ जीवेष्टमी च

त्रुर्थीति ॥ अत्र संग्रामबलोपयोगीनि कार्याणि कुर्यात् ॥ जयाक्षविद्वीताजिबलकार्याणि निर्वर्त्त इति ॥ अत्र तैलस्नानं मांसभक्षणं नारिकेलभक्षणं
च निषिद्धं ॥ यथा ॥ नार्कास्तवारे न च संक्रमे वा न वैधृतौ न व्यतिपातयोगे ॥ न पक्षमध्येपि न विष्टिविष्कंभयोः सुभंग इष्टो न च पर्वसूक्तः ॥ पक्षमध्ये ष्टम्या ॥
तथा पलमष्टमीषु विति ॥ अष्टम्यादिषु नाद्यादिषु गतीषु : कदापि दृपि विद्वान् ॥ शीर्षकपालान्त्राणि न खर्वन्ति तिलानि क्रमशः ॥ अयमर्थः ॥ अ
ष्टम्यां शीर्षं नारिकेलं नाघात् ॥ नवम्यां कपालं अलाबुफलं ॥ दशम्यां मांत्रं नालीशाकमिति ॥ निर्णयामृते ॥ पटोलं मितिहेमाद्रिः ॥ एकादश्यां न खा
न्तरात् पुष्पाणीति निर्णयामृते ॥ निःपावानितिहेमाद्रौ ॥ निःपावशब्देन बल्लाः भाषायां वालाइति प्रसिद्धाः शिंबीफलानि वा ॥ द्वादश्यां वर्म बिल्व
फलं ॥ पोती वा पोती त्यपि पत्रशाकविशेषसंज्ञा ॥ त्रयोदश्यां तिल्लवंताकमिति सर्वं : ॥ एतेषां भक्षणात् प्रायः पगणत्रोफांदि भक्षणात्तुल्यमित्यभिप्रायः ॥ त
याष्टम्यादिने न भोक्तव्यं ॥ तदुक्तं ॥ भुक्त्वाष्टम्यां दिवा भुक्त्वा एत्रौ मुक्त्वान्तु पर्वणि ॥ एकादश्यामहोरात्रं भुक्त्वा चांद्रायणं चरेत् ॥ तत्र पर्वाणि ॥ चतुर्द
श्यष्टमी चैव अमावास्या च पूर्णिमा पर्वाण्येतानि राजेन्द्र रविसंक्रान्तिरेव च ॥ अत्राष्टमीद्वयमष्टमीत्वेन चतुर्दश्यौ द्वे पंचदशीत्वेनैकीकृत्य मासामा वा साम
सापूर्णिमा संक्रान्तिश्चेति गणितानि पंच पर्वाणि ॥ अत्र सर्वेषां पर्वत्वे नोक्तत्वात् कृताष्टम्योरपि पर्वत्वे जयोः पृथगुपादानं गोबलीवर्दन्यायेन ॥ पत्रा० २६८

268A

शुक्लाष्टमीकृष्णचतुर्दशीवदर्शो यथाक्रमं रविसंक्रमश्च॥ इति यं पांतरे शुक्लाष्टमी कृष्णचतुर्दश्यो रेव पर्वत्वाभिधानात् कृष्णाष्टमीशुक्लचतुर्दश्यो
रपि दिवाभोजनानिषेधप्राप्त्यर्थं पर्वणीत्युक्तत्वान्मता अष्टम्योः पुनर्वचनं॥ अथ पर्वसु निषिद्धानि॥ स्त्रीसंभोगतैलाभ्यंगमांसभक्षणक्षौरदं
तकाष्ठवीरुत्स्थदनकुशछेदनानि वर्ज्यानीति हेमाद्रिः॥ तथा स्मृतिसमुच्चये॥ सायंसंध्यापराह्णं च तिलपिष्टं तथैव च॥ अमावास्यां न सेवे
त्सा चैव भोजनमैथुने॥ पक्षद्वयगतास्वेताः सर्वास्वष्टमीषु तिथिपत्राछिवःकूज्मः॥ अष्टम्यां च चतुर्दश्यामित्यादिकमेव॥ अष्टमीदशमीच
क्रूरग्रहे तुलास्थिते सति शुभकार्येषु वर्ज्याः॥ मिथुनकन्यागते रवावष्टमी दग्धा भवति॥ अष्टम्यामीशान्यां दिशि यात्रा न कर्तव्या॥ इत्यष्टमीनि
र्णयः॥ श्रीमहिल्लीशसेनोद्ददक्षिक्यमदोर्दंडमत्तेभसिंहसंडोन्माघदुल्लभकृतमितवसुमतीपालनैधर्मराजः॥ पौत्रः श्रीकल्याणसिंहक्षिति
पकुलमणेर्विष्णुसिंहस्य पुत्रः श्रीमान् राजाधिराजो जयपुरमिरमणीशवल्लोक्ष्मवीक्षात्॥ श्रीमत्पंडितदेवभद्रतनयः श्रीराघवाद्वय
ध्यानावाप्तसमस्तकामनिवहः संम्राट्सरलाकरः॥ तुष्टैः श्रीजयसिंहवर्मनृपतेः कल्पद्रुमे कामदं प्रसभ्यं नवमं शिवंसमकरोत्तु छंतिथि
ज्ञापकं॥ २॥ इति श्रीदेवभद्रात्मजपौंडरीकयाजिरत्नाकरविरचिते जयसिंहकल्पद्रुमे घोतेऽष्टमीनिर्णयो नाम नवमः स्तबकः समाप्तः॥

अथ नवमी निर्णीयते॥ तत्रादौ चैत्रशुक्लनवमीव्याख्यानं॥ नवमी सिंहगा शस्ता पाशपात्रघटा शुभा॥ अपराजितनवमीध्यानी॥ अक्षांकुशं तथा खेटं पात्रं घण्टे नवभुजा
॥ सर्पपाशा नवमी नीला दंष्ट्रिणी पात्रतर्जनी॥ रक्तवर्णा चैत्रमासे उपवासा। दिष्यज अष्टमी प्रतेवद्याख्या॥ नवरात्रं प्रपीतीति यामवाकात॥ अष्टमानवमी विद्धा कर्त्त
व्या फलकांक्षिभिः॥ न कुर्यान्नवमीं तात दशम्यां तु कदाचन॥ नेति ब्रह्मवैवर्ते वचनात्तु॥ नवम्येकादशी चैव दशा विद्धा प्रदाम वेत॥ तद्दावज्जीविशेषा
णां गांभेः स्कंदधायये यातिय मस्वराणां द्वा॥ अतिनवमी सामामनिताम यः॥ चैत्रशुक्लनवमी रामनवमी॥ तदुक्तमगस्त्यसंहितायां॥ अगस्त्य उवाच॥ सर्वे
षामवतारेषु तेष वैहा नोत्तमोत्तमं॥ रहस्यं कथयिष्यामि सुतीक्ष्णाश्रवाक्सत्तम॥ चैत्रे नवम्यां प्राक्पक्षे दिवा पुण्ये पुनर्वसौ॥ उदये गुरुगौरांश्वोः स्वोच्चस्थे ग्रह
पंचके॥ मेषं पूषणि संप्राप्ते लग्ने कर्कटकाह्वये॥ आविरासीत्सकलया कौशल्यायां परः पुमान्॥ रामार्चनचंद्रिकायां॥ उच्चस्थे ग्रहपंचके सुरगुरौ सेंदौ न
वम्यां तिथौ लग्ने कर्कटके पुनर्वसुयुते मेषं गते पूषणि॥ निर्दग्धुं निखिलाः पलाशसमिधो मेध्यादयोध्यारणेराविर्भूतमभूतपूर्वविभवं यत्किंचिदेकं महः॥
॥ चैत्रे मासि नवम्यां तु शुक्लपक्षे रघूत्तमः॥ प्रादुरासीत्पुरा ब्रह्म परब्रह्मैव केवलं॥ तस्मिन्दिने तु कर्तव्यमुपवासव्रतं सदा॥ तत्र जागरणं कुर्या
द्रघुनाथपरो भुवीति॥ अन्यत्रापि॥ तस्मिन्दिने महापुण्ये राममुद्दिश्य भक्तितः॥ यत्किंचित्क्रियते कर्म तद्भवेदक्षयकारकं॥ उपोषणं जागरणं पि

269A

स्तद्वादियत्परेणी॥ तस्मिन्दिने तु कर्तव्यं ब्रह्मप्राप्तिमभीप्सुभिः॥ रामस्य च परं ब्रह्म तद्दिनं रामतोषकमित्यादि॥ अथैतद्व्रतस्य नित्यत्वं प्रतिपाद्यते॥ रामा
वैनवेदेकार्या॥ नित्यत्वेऽपि जिकं काम्यं व्रतं चेति विचार्यते॥ निष्कामानां विधानात्तन्नैकाम्यं ताव दिष्यते॥ मुमुक्षवोऽपि हि सदा श्रीरामनवमीव्रतं॥ न
त्यजेत्सिद्ध स्वश्रेष्ठो देवेंद्रोऽपि विशेषतः॥ अत्र महार्षहस्त्रवणाद्यावज्जीवकर्तव्यमिति नित्यत्वं॥ न हि नैमित्तिकं चैवं समदोतिभ्यस्तेततः॥ नित्यमेव
भवेत्तस्मात्सर्वो रामनवमीव्रतमिति॥ अन्यत्रापि नित्यत्वप्रसक्तात्समलम्बितः॥ सूर्यग्रहे कुरुक्षेत्रे महादानैः कृतैर्मुहुः॥ यत्फलं तत्समवाप्नोति श्री
रामनवमीव्रतादिति॥ मैवं फलश्रवणेनैसत्त्वक्षणाभावतोऽथवा॥ न नित्यता तत्र नाधोऽग्निहोत्रादौ विरोधतः॥ नोत्पाप्यकरणे तस्य महादोषश्रुतेः॥
स्कंदे॥ प्राप्ते श्रीरामनवमीदिने मर्त्यो विमूढधीः॥ उपोषणं न कुरुते कुंभीपाकेषु पच्यते॥ अकृत्वा रामनवमीव्रतं सर्वव्रतोत्तमम्॥ व्रतान्यन्यानि कुरु
ते न तेषां फलभाग्भवेत्॥ यस्तु रामनवम्यां तु भुंक्ते मोहाद्विमूढधीः॥ कुंभीपाकेषु घोरेषु पच्यते नात्र संशयः॥ इति॥ अतः सकारणोदोषविध्वंसा
न्नित्यता स्थिता॥ कुर्याद्रामनवम्यां यउपोषणमतंद्रितः॥ न मातुर्गर्भमाप्नोति स वै रामो भवेत्स्वयं॥ तस्मात्सर्वात्मना सर्वैः कृत्वैव नवमीव्रतं॥ मुच्यंते म
हापापेभ्यो यांति ब्रह्म सनातनम्॥ रामार्चनरतः पापक्षयद्वारा मोक्षार्थी तमवगमते॥ मंत्रयोगधृष्ट्य फलाचनफलानि नात्त्यपार्विरोधः॥ अत एवोक्तं तु याम

जय.क. कानामेवेदं नत्वन्येषामिसाङ्गः ॥ अमलकरणो दोषघ्नं वर्णा ॥ तस्मात्सर्वात्मना सर्वैः कार्यं वै नवमीव्रतमिति पूर्वोक्तवचनात् ॥ जन्माष्टम्यादिवदिदमपि स
२७० र्वेषां नित्यम् ॥ अत्र जन्माष्टम्यादावपि तदुपासकानामिति सन्तो वदन्ति कोवमर्प्यते साङ्गः ॥ २ ॥ तिथिनिर्णयमाह । शुद्धाविद्धेति भेदेन नवमी द्विविधा मता
270 ॥ तत्राष्टम्यनाविद्धा वेति शुद्धापि नवमी त्रिधा ॥ पूर्णक्षेत्रं ते पा गविमागाम्याद्वषड्विधा ॥ समाधिक्यन्यूनभेदाद्विद्धापि षड्विधा ॥ एवं द्वादशधा मि
ता नवमी तत्र निर्णयः ॥ महाफलप्रदा शुद्धा पुनर्वसुयोगतः ॥ चैत्रे मासि नवम्यां तु जातो रामः स्वयं हरिः ॥ पुनर्वस्वृक्षसंयुक्ता सा तिथिः सर्वका
मदा ॥ श्रीरामनवमी प्रोक्ता कोटिसूर्यग्रहाधिका ॥ चैत्रे शुद्धा तु नवमी पुनर्वसुयुता यदि ॥ सैव मध्याह्नयोगेन महापुण्यतमा भवेत् ॥ केवलापि सदो
पोष्या नवमी शब्दसंग्रहात् ॥ तस्मात्सर्वात्मना सर्वैः कार्यं वै नवमीव्रतम् ॥ सर्वेषामिति सर्वेषामधिकारः प्रकाश्यते ॥ विद्धे वेद्धस्मृतौ व्रतं तत्र कथं भवेत् ॥
विद्धानेषु धर्मज्ञा नवमी वेति वा सतः ॥ नवमी चाष्टमीविद्धा त्याज्या विष्णुपरायणैः ॥ उपोषणं नवम्यां तु दशम्यामेव पारणमिति ॥ वैष्णवानां विशे
षात्तु तत्र विष्णुपदे इति ॥ दशम्यादिषु वृद्धिश्चेद्विद्धा साप्यवैष्णवैः ॥ तद्दिनेषां तु सर्वेषामतं तन्नैव निर्णितः ॥ दशम्यामेव शब्देन दशमीनेवलंघयेत् । रामः
त ॥ निर्मसी सैव दिवारात्रौ नवमीव्रतमाचरेदिति ॥ अत्र विष्णुपरायणो रीतिर्वदन्ति यदा तु त्रिमुहूर्ता नवमी दशम्यां तदा तस्मिन्नेव दिने समाप्यते तदा स्मार्तो २७०

270A

नास्मन्मते दिवसे एकादशीनिमित्तोपवासेन नवमीव्रतांगपारणालोपो माभूदिति। तत्र स्मार्तैः सप्तमीविद्धैव ग्राह्या॥ वैष्णवानां तु अरुणोदयविद्धैकादश्या हे
यत्वान्नपारणालोपप्रसंग इति दिक्। शैवैस्तु कार्येति महत्वितं। दशमी कृष्णपक्षे अष्टमीविद्धा यागः श्रौतैवैष्णवैरपि विद्धैवोपोष्येत्यर्थसिद्धं॥ ततो वाह्
मीपूर्वदिवसे नवम्यामष्टम्याहूवा सप्तमीवेधयुक्ताष्टमीविद्धा पार्श्वमवंध्यात्रवस्तुतो देहवैदंती यैवोपोष्येति माधवीये नवपदाद्धिकामते॥ मदनरत्नादौ तु रूपं तते
यिविद्धैव ग्राह्यमष्टम्याः कृष्णापि नीसैव ग्राह्या॥ लये कर्कटका कुर्यादत्यग्रिसंहितावाक्षेत्रे न मध्यान्हस्मृजन्मकालत्वाभिधानात॥ सैव मध्यान्हयोगे न महाप
पापतमा भवेदिति वचनाच्च॥ उभयत्र मध्याह्नव्यापित्वे मध्याह्नव्याप्यभावे वा पराह्नवृत्तत्वात्सैव ग्राह्या॥ पुनर्वसुऋक्षसंयोगः स्वल्पोपि यदि दृश्यते। सैव प्रश
क्लनवम्यां तु सा पुण्या सर्वकामप्रदायका इत्यगस्त्यसंहितावचनात॥ यदा दिनद्वयेपि पुनर्वसुयोगः तत्र मध्यान्हे अपरत्र मध्यान्हाद्विरहा यत्तदा मध्यान्हे पुनर्वसु
युक्तैव ग्राह्या॥ मुख्यत्वं तस्य जन्मकाले योगस्य ज्ञातत्वात॥ यदा तु दिनद्वयेपि मध्यान्हे पुनर्वसुनवमीयोगः यदा वा दिनद्वयेपि मध्यान्हाद्विरहः पुनर्वसु
योगः यदा वा दिनद्वयेपि पुनर्वस्वभावः॥ तदोत्तरैव ग्राह्या॥ नवमी चाष्टमीविद्धा त्याज्या विष्णुपरायणैः इति वचनादिति सामान्ये॥ निर्णयामृते तु दिनद्वये मध्यान्हव्याप्तौ त
दभावे वा पूर्वदिने पुनर्वसुयुक्तामपि स्वल्पामपि परैव कार्येत्युक्तं॥ यत्तु॥ न च पुनर्वसुयुतामपि नवमीं सन्त्यज्य नवमी चाष्टमी तिथिका बलात्सैव

जप॰का॰
२७१
271

कार्येतिमिंत्युक्तास्मतमसमंजसं॥ नवमीवाष्टमीविद्धेतिवाकेनक्तुपदाभावात्॥ एषात्वमानामहत्वराणानामप्याशयइत्युक्तं॥ तदेवासमंजसं॥ अ
न्त्येपदाभावेनवमीवाष्टमीविद्धेत्यस्यअष्टमीविद्धानिषेधकसमर्थकोवेमानाभावात्॥ एवंस्थलेसंयोगत्वस्मात्॥ तेसंहितावचनस्यएवंविधेयोगो
पाशस्तबोधकत्वेननमस्कोपकत्वमितिदिक्॥ इतिनवमीनिर्णयः॥ अथप्रसंगादेहलबलक्षणामुच्यते॥ मांसमशुद्धंसमासेतत्कषिच्छेददैवते॥ स
हीक्षाविधिमध्यानेसपंचद्वादशाक्षरं॥ अष्टाक्षरमतोमंवायमंत्रंसमुपासते॥ येपासतेवैष्णवालोकेविष्णुवेनरताःसदा॥ सहीक्षाविधिमांगंवाम
त्राजंसयंत्रकं॥ सहस्राक्षरमेषत्रंकोमलब्रह्मादिमेदतथा॥ यंत्रायतनरूपंवयेविभासःसमुपासते॥ महावैष्णवमेनास्तेमहाविष्णोरतिप्रियाइति
विष्णुधर्मोत्तरे॥ श्रीभागवते॥ नचलतिनिजवर्णधर्मतोयःसममतिरात्मसुहृद्विपक्षपक्षे॥ नहरतिनहंतिकिंचिदुच्चैःस्थितमनसंतमवेहिवि
ष्णुभक्तं॥ त्रिभुवनविभवहेतवेप्यकुंठस्मृतिरजितात्मसुरादिभिर्विमृग्यात्॥ नचलतिभगवत्पदारविंदाल्लवनिमिषार्द्धमपिसवैष्णवाग्र्यइत्या
दि॥ इतिवैष्णवलक्षणं॥ अथातोविषयप्रातिनिध्यादिकंतत्परीक्षायांपाद्मे॥ रामार्चनचंद्रिकायां॥ रामतोषमाहुर्वागमस्तःपकारःसोमपीयषेते रामः
॥ ऋतमेतायाजयन्सर्वेसोकर्पीर्थरतापिनी॥ षडक्षरादिकोराममंत्रैःस्मात्तुजनेयथा॥ सर्वेषांराममंत्राणांमंत्रराजःषडक्षरः॥ तारकोब्रह्मचेमकं २७१

271A

तेन प्रजा प्रशास्यते ॥ यद्वा प्रहषमत्क्तेन दीक्षोक्तेनाथ पूजनं ॥ वैदिकस्त्साप्यभावे तु नाममंत्रैर्भवेद्ध्रुवं ॥ अथ मासं वै त्रमासस्य शुक्लपक्षे जितेंद्रियः ॥ दं
तधावनं पूर्वं प्रातः स्नायाद्यथाविधि ॥ नद्यांतडा(गे) कूपे वा हृदे प्रस्रवणेपि वा ॥ ततः संध्यादिकं कृत्वा संस्मरन् राघवं हृदि ॥ गृहमागत्य विप्रेभ्यो कर्पा देयपा
मनादिकं ॥ दंतकाष्ठं विनेव विप्रैर्वेदशास्त्रपरैः सह ॥ श्रीरामपूजानिरतैः सुशीलैर्दंभवर्जितैः ॥ विविक्तं राममंत्राणां राममंत्रैकमानसैः ॥ आहूय भक्त्या संपू
ज्य वस्त्राद्यैः पाद्यार्घ्यपचितिः ॥ श्रीरामप्रतिमां स्वर्णकारेण हारियेज्जनं ॥ तथा चार्यो भवप्रीतः श्रीरामोपि त्वमेव वा ॥ इत्यात्मानं विभाव्य त्वां ऽनंतं विप्रेभ्यो यथा पितानतः
तु यं ॥ तेस्तेनाथ व्रतस्नायाद्धि तयन् राघवं हृदि ॥ श्वेतांबरधरः श्वेतगंधमाल्यानि धारयेत ॥ अर्चितो मभूषितश्च वक्तुं तमाध्यान्हिकक्रियः ॥ आचार्यं भोज
येत्पश्चात्सात्विकान्नैः स्वविस्तरं ॥ संजातसत्त्वयमत्येवं हरिं राममनुस्मरन् ॥ न वेश्मामेकभक्तेन आगमन्तेन राघवं ॥ इक्ष्वाकुवंशतिलकः प्रीतो भव भवापि
प ॥ इत्येकभक्तानिवेदनमंत्रः ॥ एकभक्तं तु नक्तं वा मुहूर्तात्मकमथापि हो तत्र मध्यमुहूर्तेमध्येकृत्ये ॥ एकभक्तं व्रतंतत्र सहाचार्यो जितेंद्रियः ॥ इत्यादि रात्रा मक
थां दिव्यां महर्षिभिर्नयेत्सुने ॥ सायंसंध्यादिकाः कृत्वा तत्क्रियां राममनुस्मरन् ॥ आचार्यमाहितो रात्रा वक्षुः शायी जितेंद्रियः ॥ स्वयं स्वपंतु पैकां ते श्रीरा
मार्पितमानसः ॥ आचार्यपकरोरुः शक्तिः स्वयं स्मृत्वा स्वपेत्क्षितौ ॥ इत्यष्टमीकृत्यं ॥ अथ नवमीकृत्यं ॥ तत्रैव ॥ ततः प्रातः समुत्थाय स्नानसंध्यादिकाः प

जय·कां २७२ 272

वा॥ प्रातः सर्वोपसीकर्माणि शीघ्रमेव समापयेत्॥ उपोष्यैवं नवम्यां तु यामेष्वष्टसु राघव॥ तेन प्रीतो भव त्वं भो संसारात्त्राहि मां हरे॥ उपवासनिवेदनमंत्रः॥
ततः स्वस्थमना भक्त्या विद्वद्भिः सहितोऽनघ॥ स्वगृहे वान्तरे भागे यथा मंडपमारभेत्॥ चतुर्द्वारं पताकाध्वजवितानैः सुशोभनं॥ मनोहरं महोत्सवं पुष्पाद्यैः सम
लंकृतं॥ शंखचक्रौ हनूमांश्च प्राग्द्वारे समलंकृतौ॥ गरुत्मान् शार्ङ्गबाणौ च दक्षिणे समलंकृतं॥ गदाखड्गांगदौ चैव पश्चिमे समलंकृतं॥ पद्मस्वस्तिकमा
त्स्यौ कौबेरे समलंकृतं॥ मध्ये हस्तचतुष्कांद्यं वेदिकाप्रक्रमायतं॥ विचित्रन्नसगीतैर्ध्वजाघैश्चैव समंयुतं॥ पुण्याहं वाचयेत्तत्र विद्वद्भिः प्रीतमानसैः॥
तत्र संकल्पयेद्वैवं राममेव मनस्मरन्॥ अस्यां रामनवम्यां तु रामाराधनतत्परः॥ उपोष्याष्टसु यामेषु पूजयित्वा यथाविधि॥ इमां स्वर्णमयीं रामप्रतिमां स
प्रपल्लतथा॥ श्रीरामप्रीतये दास्ये रामभक्ताय धीमते॥ प्रीतो रामो हरत्वाशु पापानि सुबहूनि मे॥ अनेकजन्मसंसिद्धान्यभ्यस्तानि महान्ति च॥ इति त्रिभिः प्र
तिमादानसंकल्पः॥ शक्त्याशक्त्या सशक्तः समस्तिर्निर्मीणामुच्यते॥ ततः स्वर्णमयीं रामप्रतिमां पलमानतः॥ निर्मितां द्विभुजां दिव्यां वामांकस्थितजा
नकीं॥ बिभ्रतीं दक्षिणकरे ज्ञानमुद्रां महामते॥ वामेनात्मकरेणाराद्देवीमालिंग्य संस्थितां॥ सिंहासने राजतेत्र पलद्वयविनिर्मिते॥ अशक्तो योम राम· २७२
हाराज तस्माद्वित्तानुसारतः॥ पलेनार्द्धेन तदर्द्धेन तदर्धार्द्धेन वा मुने॥ ततोऽप्यशक्तो रौप्येणाकारयेद्धनेदने॥ लोहेन निर्मितं कुर्यात्कुलपादकं॥

272A

रपि वा पद्मालेख्यं विलेप्यं वा मात्रंकगतं हरिं ॥ कोमलांगं विशालाक्षमिंद्रनीलमणिप्रभं ॥ दक्षिणांगे दशरथपुत्रान्वेषणतत्परं ॥ पृष्ठतो लक्ष्मणं देवं
सहछत्रं सचामरं ॥ पार्श्वे भरतशत्रुघ्नौ तालवृंतकराबुभौ ॥ अग्रे मग्नहस्तं मंतं मानवग्रहकांक्षिणी ॥ वित्तशाठ्यमकुर्वन्वै मूर्तिं कलाप्रपल्लतः ॥ भविष्ये
॥ विभवे सति यो मोहात्कुर्याद्वित्तविस्तरं ॥ न तत्फलमवाप्नोति देवद्रोही स उच्यते ॥ इति मूर्तिलक्षणं ॥ ज्ञामनोपरि संविश्य मामनालं विचायव ॥
शं स्वपपूजयेदग्रे गंधपुष्पाक्षतादिभिः ॥ कलशं वाममभागस्थं पूजाद्रव्याणि वारयेत ॥ आपात्रे वषोद्दयेज्ञात्वात्मानं मंत्रमुच्चरन् ॥ विलिखेत्सर्वतो
भद्रं वेदिकोपरि हेद्यं ॥ तिर्यगूर्ध्वगता रेखाः कुर्याद्देकोनविंशतिं ॥ खंडेंदु त्रिपदाः कोणेषु खला पंच कोष्ठके ॥ एकादशपदा वल्ली भद्रं तु नवभिः प
दैः ॥ चतुर्विंशतिपदा वापी परिधिर्विंशतिः पदैः ॥ मध्ये षोडशभिः कोष्ठैः पद्मं षट्दलं स्मृतं ॥ सिते दुः शृंखला कृष्णा वल्ली नीलेन पूरिताः ॥ भद्रास्तथा
सिता वाप्यः परिधिः पीतवर्णकः ॥ बाह्यंतरदलं श्वेतं कर्णिका पीतवर्णिका ॥ खंडेंदुः शृंखला वापी वल्ली भद्रं तु पंचमं ॥ परिध्या वेष्टितं पद्मं बाह्ये सत्वरजस्त
मैः ॥ सर्वव्रतेषु सुदिष्टं सर्वतोभद्रमंडलं ॥ मध्ये ब्रह्माष्टाकृदिक्षु सोमाद्या देवताः स्मृताः ॥ वायुसोमयोर्मध्ये वसून्नष्टकारयेत ॥ सोमईशानयोर्म
ध्ये महादेवं कादशैव तु ॥ रुद्र ईशानयोर्मध्ये आदित्यान्द्वादशैव तु ॥ इंद्राग्न्योर्मध्ये तथाश्विनौ च प्रपूजयेत ॥ आग्नेययमयोर्मध्ये विश्वान्देवान्प्रपूज

जप.रु.
२७३
273

कानश्चाम्म नैर्ऋत्ये सपोर्मध्ये अमृतम्रुपदांस्व कारयेत्॥ नैर्ऋत्ये सजलयोर्मध्ये नागभूतांस्व कारयेत्॥ आप्यवायव्ययोर्मध्ये गंधर्वीप्सरसः श्रम॥ वायुसोमद्वयोर्मध्ये अस्त्रा
नेव वकारयेत्॥ स्कंदं नंदीश्वरं शूलं महादेवं वकारयेत्॥ ब्रह्मपामद्वयोर्मध्ये महतः सप्त वै ऋषीन्॥ ब्रह्मणः पार्श्वे लेखमेदिनीं तत्र कारयेत्॥ कावेरी नर्म
दा वैवयमुनां च सरस्वती॥ गंगा कृष्णा तथा गोदा पूज्याः सप्त च सागराः॥ क्षीराब्धौ रमसुः सर्पिर्मैरेक्षुरसं वित्सं मवाः॥ ब्रह्मजज्ञानमित्यादयो मंत्रैस्ता स्ताः
देवताः॥ गंधपुष्पादिभिः पूज्या दीपान्धूपाश्च सर्वतः॥ सर्वत्र मंडपस्मात् तस्मै वितान दद्यते॥ इति सर्वतोभद्रं॥ अथ मंडले जाततन्मंत्रेणा तत्तद्देवतास्था
पनपूजनप्रयोगः॥ तत्र मध्ये ब्रह्मणः ब्रह्मजज्ञानं गौतमो वामदेवो ब्रह्मा त्रिष्टुप्॥ ब्रह्मस्थापने पूजने विनियोगः॥ एवमग्रेपि॥ ब्रह्मजज्ञानं॥ उदी
चीमारभ्य वायवीपर्यंतं सोमादयो वा यंताः अष्टौ लोकपालाः स्थापनीयाः॥ तत्र आप्यायस्व गौतमः सोमो गायत्री॥ ओं आप्यायस्व॥ अभि त्वाजीगर्तिः शुनः
शेपईशानो जगती॥ अभि त्वा देवसवितः॥ इंद्रं वो मधुच्छंदा इंद्रो गायत्री॥ ओं इंद्रं वो विश्वतः॥ आग्नेयैः ऋतावो मेधातिथिरग्निर्गायत्री॥ ओं अग्निर्दूतं॥ यमाय
सोमं यमो यमो नुष्टुप्॥ ओं यमाय सोमं॥ मोषुणो घोरः कण्वो निर्ऋतिर्गायत्री॥ ओं मोषुणः॥ तत्त्वायामि शुनःशेपो वरुणस्त्रिष्टुप्॥ ओं तत्त्वायामि राम·
॥ वायो शतं गौतमो वायुस्त्रिष्टुप्॥ ओं वायो शतं॥ वायुः सोम मध्ये अष्टौ वसवः॥ ज्मया अत्र मैत्रावरुणिर्वसिष्ठो वसवस्त्रिष्टुप्॥ ओं ज्मया अत्र सोमेशानम २७३

273A

ध्ये एकादश रुद्रान्॥ ओं रुद्रास्तः श्यावाश्व आत्रेयो दश रुद्रा जगती॥ ओं आ रुद्रास:॥ ईशानेंद्र मध्ये द्वादशादित्यान्॥ ता अ सांम रोमत्स्यो द्वादशादित्या गायत्री॥ ओं विध्मा
मा त्वं त्वाविपान्॥ रुद्राग्नि मध्ये ओ अश्विनौ॥ हिरण्य गोतमोश्विनौ बृहति॥ ओं आ अश्विना वर्त्तिः व्याग्नि मभ्ययेन देवा स्रष्टकान्॥ ओं मा सोम सूर्य दावि
श्वे देवा गायत्री॥ ओं ओ मासः॥ यम निर्ऋति मध्ये सप्त यक्षान्॥ अभित्यं देवं सवितारं प्रस्कण्व आप्रतिः॥ अभित्यं देवं सवितारमन्योः कविक्रतुमर्चामि सत्यसवं रत्नधाम
भिप्रियं मतिं कविम्॥ ऊर्ध्वा यस्यामतिर्भा अदिद्युतत्सवीमनि हिरण्यपाणिरमिमीत सुक्रतुः कृपास्वः॥ निर्ऋति वरुणा मध्ये भूतनागान्॥ आ यं गौः सार्पराज्ञी
सर्पा गायत्री॥ ओं आयं गौः॥ वरुण वायु मध्ये गंधर्वाप्सरसः॥ अप्सरा मेश तं ऋषयः गंधर्वाप्सरसो अनुष्टुप्॥ ओं अप्स मां गंधर्वाणां॰ ब्रह्म सोम म
ध्ये स्कंद नंदी श्वर शूलमहाकालान्॥ कुमारं कुमारः स्कंदः त्रिष्टुप्॥ ओं कुमारंमा॰ ऋषभं ऋषभो वैराजो ऋषभो त्रिष्टुप्॥ ओं ऋषभ मेमा॥ ब्रह्म ईशान मध्ये
दक्षादीन् सप्त॥ अदितिर्द्यौः कौत्स मतिर्देवो अनुष्टुप्॥ ओं अदितिर्द्यौर्जानिष्ठं॰ ब्रह्मेंद्र मध्ये दुर्गां॥ विष्णु देवाता माग्निवर्णां सोभरिर्दुर्गा त्रिष्टुप्॥ ओं तामग्नि
वर्णां॥ इदं विष्णुः काण्वो मेधातिथिर्विष्णुर्गायत्री॥ ओं इदं विष्णुर्वि॰ ब्रह्माग्नि मध्ये स्वधां॥ उदीरतां शंखः उत पराम सः स्वधा त्रिष्टुप्॥ ओं उदीरतां
सवः॥ ब्रह्म यम मध्ये मृत्युरोगान्॥ परं मृत्यो संकुसुको मृत्यु रोगा त्रिष्टुप्॥ ओं परं मृत्यो॰ ब्रह्म निर्ऋति मध्ये गणपतिं॥ गणानां त्वा गृत्समदो गण

णपतिर्जगती॥ओंगणानांत्वा॰ब्रह्मबृहस्पतिमध्येञ्ज पःशंन्नोदेवीरंबरीषःसिंधुद्वीपऋषियोगायत्री॰ओंशन्नोदेवीः॥ब्रह्मवाप्रमध्येमहतः॥महतोयस
पहूगणोगौतमोगायत्री॥ओंमहतोयस्य॰ब्रह्मणःपादमलेकाग्नींक्रयापञ्चो॥स्योनापृथ्वीतिमेधातिथिर्गायत्री॥ओंस्योनापृथिवि॰तत्रैवगंगादि
नघः॥इमंमेसिंधुत्रिष्टुप्मेधातिथिर्गंगास्मृतानामुत्सत्योजगती॥इमंमेगंगेयमुने॥तत्रैवसप्तसागरान्॥धामन्नोधामोराजन्नितोऋषणानोसुव॥यद्यपिक्र
ष्णपाइतिवामदेवोतिशयामहेततोवरुणनामुवमेवायोमोषधीहिंमोरतोविश्व यवामस्त्रेतोवरुणानामुव॥तदुपरिमेरवरतिनामामेहं॥ततोमंडलाद्ब
हिःसोमादिसमीपेतत्क्रमेणास्थानि॥गदा॰त्रिशूलं॰वज्रं॰शक्तिः॰दंडः॰खड्गः॰पाशं॰अंकुशं॰॥तद्बाह्येपुनरपितेनैवक्रमेण॥गौतमं॥भरद्वाजं॥विश्वा
मित्रं॥कश्यपं॥जमदग्निं॥वसिष्ठं॥अत्रिं॰अरुंधती॥तद्बाह्येपूर्वादौ॰ऐंद्री॰कौमारी॰ब्राह्मी॰वाराही॰चामुंडा॰वैष्णवी॰माहेश्वरी॥विनायकी॥इस
षोडशक्रयुक्तप्रतिष्ठाप्यप्रत्येकमहवाप्रजयेत्॥इतिमंडलदेवतास्थापनपूजनप्रयोगः॥इदंत्वगस्त्यसंहितायांश्रीरामपूजनेनोक्तं॥रामार्चनचंद्रि
कायांसर्वसाधारणत्वेनोक्तं॥तस्याभावेवेदिकोपरिअष्टदलकमलंकृत्वातदुपरिकलशस्थापनंकार्यं॥तदुक्तं॥तंत्रसारे॥अन्तःकोकल्पयेद्यंत्रं रामः॰
लिखेत्स्मदलाष्टकं॥पद्मोरमांतर्गतंतत्रवेदद्वारोपशोभितं॥कमलरवनाप्रकारस्तु॥आधारपीठपततएवमस्तंमतादेतीपेवनतश्वतथा॥वत २७४

274A

येमाघंप्रुनरेव मेवपोगेनवेद्रष्टलं वपग्नामीति ॥ मध्येतीर्थोदकैः पर्णाकुंभैरेवोदशशुभं ॥ चूतपल्लवपुष्पैश्च पूर्णं संस्थाप्य वार्चितं ॥ सौवर्णोराज
तेवासूत्रपात्रे षट्कोणमालिखेत् ॥ अलाभे बिल्वपीठे वा कलशोपरि संस्थिते ॥ स्थाप्यो यगीव ह्वयम मध्ये नम दशशुभं ॥ दिमपितिहा वेनतत्र स्थाप
येत्तावैये स्कन्धीः ॥ ओं नमो भगवते विष्णवे सर्वभूतात्मने वासुदेवाय सर्वात्मसंयोगयोगपद्मपीठात्मने नमः ॥ इति मंत्रेण तन्मध्ये कुर्यात्पुष्पांजलिं
पुनः ॥ इति पीठपूजा ॥ अर्घ्यपाद्यादिकं दद्यात् स्नानं पंचामृतेन च ॥ लेप्यादौ नाभिषेकः स्यात् पाद्यहस्तोपवीतकं ॥ ततः संस्थाप्य पीठे तु पूजां कु
र्याद्यथाविधि ॥ आवाहनं स्थापनं च सांनिध्यापनमेव च ॥ संनिरोधनमेवस्यादवगुंठनमंजसा ॥ ततस्तु मुद्राः स्मेरवस्याद्देवं संदर्श्य भक्तितः ॥ नानापु
ष्पैर्विचित्राभिर्दद्यादाभरणानि च ॥ हैमाद्युपस्करैः पनसारसमन्वितैः ॥ गंधैर्दद्याद्धूपयुक्तेन सागुरुचंदनकुंकुमैः ॥ कह्लारकेतकीजातीपुन्नागाद्यैः
सुमनोपेत ॥ चंपकैः शतपत्रैश्च चंदनैः सुमनोहरैः ॥ चूतपल्लवपुष्पैश्च दूर्वाभिस्तुलसीदलैः ॥ कोमलैर्बिल्वपत्रैश्च अशोककुसुमैस्तथा ॥ मम
जननी माधवा माता त्वमेका मे दं जगत् ॥ ओं तत्त्वां पूजयिष्यामि लोकमातर्नमोस्तु ते ॥ इति कोशल्यायै ॥ नमो दशरथायेति पूजयेत्पितरं तथा ॥ इति
पितृपूजनं ॥ ततो त्वाप्य देवेश परिवारान्समर्चयेत् ॥ पूर्वं षट्कोणकोणेषु हृदयादीनि षडंगमातृ ॥ प्रथमावरणं ॥ हनुमंतं च सुग्रीवं भरतं स

जय·कं विभीषणं॥ नक्षत्राणि ग्रहांश्च दश शत्रुघ्नं जाम्बवन्तं द्वे लोके विमानं॥ द्वितीयं॥ ऋषिं जयंतं विजयं सुग्रीवं पुष्पकवृद्धिनं॥ अंकोपं धर्मपालं च सुमंत्रं दलमध्यतः॥ तृतीयं
२७५ दलाग्रेलोकपालांश्चेति चतुर्थं॥ तद्बहिर्वायुसूत ततो बहिरीतिपंचमं॥ नाममंत्रैर्नमस्कारं ततः परमात्मानं पूजयेत॥ गंधाद्यैर्वापुष्पैर्धूपंदीपं वा स्मै निवेद
275 येत॥ मत्स्यकूर्मादि नामभ्यां नैवेद्यं विधिना पूजयेत्॥ आवतमनं सुतां वा लं महानीराजनं ततः॥ नमस्कृत्य ततः स्तोत्रैः स्तवैश्च पूजयेत्सुतं॥ श्यावरत्ज
यंती माहात्म्यं दृष्ट्वा रामकथां तथा॥ रामभक्तैः समं यामं नयेद्राममनुस्मरति प्रथमयाममहिता। शरद्वा वामनायां वै कृष्णायामे स्वतंत्रितः॥ रामो हि
ती ये संपूज्यो मध्याह्ने जनमामवयेत॥ उत्सवेषु गृहस्पंदकेषु ग्रहणादि सुरादि॥ मन्ये वेवा दयेदा याम यदेवाजगत्पतेः॥ फलपुष्पांजलिं पूर्णं गृहीत्वा
शंखसंयुक्तं॥ अर्घ्यो वरक्त नक्षत्रे सूर्ये गतं वरदमीदले॥ दशाननवधार्थाय धर्मसंस्थापनाय च॥ दानवानां विनाशाय दैत्यानां निधनाय च॥ परित्राणा
य साधूनां जातो रामः स्वयं हरिः॥ गृहाणार्घ्यं मया दत्तं भ्रातृभिः सहितोऽनघ॥ दत्तार्घमंत्रः॥ पुनः पुष्पांजलिं दत्वा यामे यामे स्तुतिं द्विजः॥ पूजयेद्विधि
वद्भक्त्या दिवारात्रिं नयेद्दुधः स्तुति॥ इति रामनवमीकृत्यम्॥ विधायकस्मृत्यर्थः अथव्रतपद्धतिः॥ तत्रादौ वक्ष्मा दंतधावनपूर्वकं गायत्र्यादि स्नानानि तं राम·
निर्वर्त्य तीर्थावाप्याचरणीयं ततः॥ श्रीरामप्रतिमादानं करिष्ये हं द्विजोत्तम॥ तत्रावायमेव श्रीतः श्रीरामो पि त्वमेव वेति॥ आज्ञेन तं तत्प्रापयित्वा स २७५

275A

पंचैतेनाम्रज्यतं विघ्नं सापतिका नैवेभोजयित्वा स्वयं भुंजीत॥ ततो नवमाष्टकमक्रेन अंगमतेनराघव॥ इस्नाउवंशात्रिलकपीतोभ व्रघदहः॥ इत्येकभक्तं निवेघ
मापेतं ध्यांकृत्वा ज्ञावायंस्माहितो रात्रा वृषः शयनं कुर्यात॥ इत्यष्टमी कृत्यपद्धतिः॥ ततो नवमां प्रातः समुत्थाय पर्णादि भिर्गंडूषैश्च मुखं संशोध्य नद्यादिषु स्ना
तामंध्यां विधाय निसपूजनादि शीघ्रमेव निर्वर्त्य॥ ततः सूर्यः सोमो यमः कालः संध्ये भूतान्यहः क्षपाः॥ पवनो दिक्पतिर्भूमिराकाशं खचरामराः॥ ब्राह्मं शासम
नमास्थाय कल्पध्वमिह संनिधिं॥ इति मंत्रेण सूर्यादि देवता मोव्रतं निवेद्य अपसर्पन्तु ये भूता ये भूता भुवि संस्थिताः॥ ये भूता विघ्नकर्तारस्ते नश्यन्तु शिवा
ज्ञया॥ इति मंत्रेण भूतान्युत्सार्य पोपवासं संकल्पं कुर्यात फलश्रुत्याप्तये तमसहितं जलपूर्णताम्रपात्रं गृहीत्वा मत्स्यपक्षे एवं केन्द्रो रामप्रीतये श्रीरा
मनवमीव्रतमहं करिष्ये॥ उपोष्य नवमीं त्वद्य यामेष्वष्टसु राघव॥ तेन प्रीतो भव त्वं भो संसारात्त्राहि मां हरे॥ इति मन्त्रेण पात्रस्थं जलं निक्षिपेत॥ ततश्च मध्याह्ने रंप
तां कारयामि तान्दिना पर्वमुक्तेः शास्त्रवक्तादि विलिखितं तंत्र हेमवेदिकां प्रकृते हस्तिमात्रवेदिकां प्रकृते वा मेडपं विधाय ततश्च पूर्वतो मंडलं मलंवा विलिख्य
तत्र कुंभस्थापनं कुर्यात॥ तत्र क्रमः॥ आदौ गणपतिपूजनं प्राणायाम्यावनं कृत्वा महीं द्यौरितिमंत्रेण भूमिस्पृष्ट्वा षोषधयः इति यवान्निक्षिप्य आकलशेषु इति तत्र कल
शं निधाय इमं मे गंग इति जलेनापूर्य गंधद्वारामिति गंधं या ओषधीरिति सर्वौषधीः॥ कांडात्कांडादिति दूर्वाः अश्वत्थे व इति पंच पल्लवान्॥ सोमो धेनुमिति सस्यमुद

जय·
२७७
277

नमः॥शीर्षे॥ओं ह्रीं श्रीं क्लीं ओं क्लीं श्रीं ह्रीं ओं नारायणाय कांत्यै नमः॥मुखवक्त्रे॥ओं ह्रीं श्रीं क्लीं रं क्लीं श्रीं ह्रीं ओं माधवाय तुष्ट्यै नमः॥दक्षनेत्रे॥ओं ह्रीं श्रीं क्लीं ईं क्लीं
श्रीं ह्रीं ओं गोविंदाय पुष्ट्यै नमो वामनेत्रे॥ओं ह्रीं श्रीं क्लीं उं क्लीं श्रीं ह्रीं ओं विष्णवे धृत्यै नमः॥दक्षकर्णे॥ओं ह्रीं श्रीं क्लीं ऊं क्लीं श्रीं ह्रीं ओं मधुसूदनाय क्षान्त्यै
नमः॥वामकर्णे॥ओं ह्रीं श्रीं क्लीं ऋं क्लीं श्रीं ह्रीं ओं त्रिविक्रमाय क्रियायै नमः॥दक्षनासापुटे॥ओं ह्रीं श्रीं क्लीं ॠं क्लीं श्रीं ह्रीं ओं वामनाय दयायै नमो वामनासा
पुटे॥ओं ह्रीं श्रीं क्लीं लृं क्लीं श्रीं ह्रीं ओं श्रीधराय मेधायै नमो दक्षगंडे॥ओं ह्रीं श्रीं क्लीं ॡं क्लीं श्रीं ह्रीं ओं हृषीकेशाय हर्षायै नमो वामगंडे॥ओं ह्रीं श्रीं क्लीं एं क्लीं
श्रीं ह्रीं ओं पद्मनाभाय श्रद्धायै नमः॥ऊर्ध्वोष्ठे॥ओं ह्रीं श्रीं क्लीं ऐं क्लीं श्रीं ह्रीं ओं दामोदराय लज्जायै नमः॥अधरोष्ठे॥ओं ह्रीं श्रीं क्लीं ओं क्लीं श्रीं ह्रीं ओं वासुदेवा
य लक्ष्म्यै नमः॥ऊर्ध्वदंतपंक्तौ॥ओं ह्रीं श्रीं क्लीं औं क्लीं श्रीं ह्रीं ओं संकर्षणाय सरस्वत्यै नमः॥अधोदंतपंक्तौ॥ओं ह्रीं श्रीं क्लीं अं क्लीं श्रीं ह्रीं ओं वक्त्रो॥जपाये न
मः॥ह[illegible]प्रद्युम्नाय प्रीत्यै नमः॥मूर्द्धि॥ओं ह्रीं श्रीं क्लीं अः क्लीं अः क्लीं श्रीं ह्रीं ओं अनिरुद्धाय रत्यै नमः॥मुखे॥ओं ह्रीं श्रीं क्लीं कं क्लीं श्रीं ह्रीं ओं ओं ह्रीं
श्रीं क्लीं खं क्लीं श्रीं ह्रीं ओं गदिने दुर्गायै नमः॥दक्षकर्परे॥ओं ह्रीं श्रीं क्लीं गं क्लीं श्रीं ह्रीं ओं शार्ङ्गिणे प्रभायै नमः॥दक्षमणिबंधे॥ओं ह्रीं श्रीं क्लीं घं क्लीं श्री राम·
ह्रीं ओं खड्गिने सत्यायै नमः॥दक्षांगुलिमूले॥ओं ह्रीं श्रीं क्लीं ङं क्लीं श्रीं ह्रीं ओं शंखिने चंडायै नमः॥दक्षांगुल्यग्रेषु॥ओं ह्रीं श्रीं क्लीं चं क्लीं श्रीं ह्रीं हलि २७७

277A नेवासुपेनमः॥ वामबाहुमूले। ओं ह्रीं श्रीं क्लीं उं क्लीं श्रीं ह्रीं ॐ मुसलिने विलासिन्यै नमः। वामकूर्परे। ओं ह्रीं श्रीं क्लीं जं क्लीं श्रीं ह्रीं ओं शूलिने विजयायै न
मः॥ वाममणिबन्धे। ओं ह्रीं श्रीं क्लीं सं क्लीं श्रीं ह्रीं ओं पाशिने विरजायै नमः॥ वामांगुलिमूले। ओं ह्रीं श्रीं क्लीं मं क्लीं श्रीं ह्रीं ओं अंकुशिने विश्वायै नमः॥ वामां
गुल्यग्रेषु। ओं ह्रीं श्रीं क्लीं रं क्लीं श्रीं ह्रीं ओं मुकुन्दाय विमदायै नमः॥ दक्षोरुमूले। ओं ह्रीं श्रीं क्लीं दं क्लीं श्रीं ह्रीं ओं नन्दजाय सुनन्दायै नमः। दक्षजानुनि। ओं ह्रीं श्रीं क्लीं
उं क्लीं श्रीं ह्रीं ओं नन्दिने स्मृत्यै नमः। दक्षगुल्फे। ओं ह्रीं श्रीं क्लीं टं क्लीं श्रीं ह्रीं ओं नराय ऋद्ध्यै नमः। दक्षपादांगुलिमूले। ओं ह्रीं श्रीं क्लीं गां क्लीं श्रीं ह्रीं ओं नरक
जिते समृद्ध्यै नमः॥ दक्षांगुल्यग्रेषु॥ ओं ह्रीं श्रीं क्लीं तं क्लीं श्रीं ह्रीं ओं हरये शुद्ध्यै नमः॥ वामोरुमूले। ओं ह्रीं श्रीं क्लीं पं क्लीं श्रीं ह्रीं ओं कृष्णाय बुद्ध्यै नमः। वाम
जानुनि। ओं ह्रीं श्रीं क्लीं रं क्लीं श्रीं ह्रीं ओं सत्याय भुक्त्यै नमः। वामगुल्फे। ओं ह्रीं श्रीं क्लीं पं क्लीं श्रीं ह्रीं ओं सात्वताय मत्यै नमः॥ वामपादांगुलिमूले। ओं ह्रीं श्रीं क्लीं नं क्लीं
श्रीं ह्रीं ओं शौरये क्षमायै नमः। वामांगुल्यग्रेषु। ओं ह्रीं श्रीं क्लीं पं क्लीं श्रीं ह्रीं ओं शूराय रमायै नमः। दक्षपार्श्वे। ओं ह्रीं श्रीं क्लीं फं क्लीं श्रीं ह्रीं ओं जनार्दनाय उमायै न
मः॥ वामपार्श्वे॥ ओं ह्रीं श्रीं क्लीं बं क्लीं श्रीं ह्रीं ओं भूधराय क्लेदिन्यै नमः। पृष्ठे। ओं ह्रीं श्रीं क्लीं भं क्लीं श्रीं ह्रीं ओं विश्वमूर्तये क्लिन्नायै नमः। नाभौ। ओं ह्रीं श्रीं क्लीं मं क्लीं
श्रीं ह्रीं ओं वैकुण्ठाय वसुदायै नमः॥ जठरे॥ ओं ह्रीं श्रीं क्लीं यं क्लीं श्रीं ह्रीं ओं त्वगात्मने पुरुषोत्तमाय वसुदायै नमः। हृदये। ओं ह्रीं श्रीं क्लीं रं क्लीं श्रीं ह्रीं ओं असृगात्मने बलि

जप०क० नैर्ऋत्यै नमः ॥ दक्षांसे ॥ ओं ह्रीं श्रीं क्लीं नं क्लीं श्रीं ह्रीं ओं मांसात्मने बलानुजाय यशस्यायै नमः ककुदि ॥ ओं ह्रीं श्रीं क्लीं वं क्लीं श्रीं ह्रीं ओं मेदात्मने बलाय महत्म्यै नमः ॥
२७८ वामांसे ॥ ओं ह्रीं श्रीं क्लीं शं क्लीं श्रीं ह्रीं ओं अस्थ्यात्मने वृषघ्नाय यतध्यायै नमः । हृदादि दक्षकराग्रपर्यंतं ॥ ओं ह्रीं श्रीं क्लीं षं क्लीं श्रीं ह्रीं ओं मज्जात्मने ऋषाय प्रज्ञायै नम
278 ः ॥ हृदादि वामकराग्रपर्यंतं ॥ ओं ह्रीं श्रीं क्लीं सं क्लीं श्रीं ह्रीं ओं शुक्रात्मने हंसाय प्रभायै नमः । हृदादि वामपादाग्रपर्यंतं ॥ ओं ह्रीं श्रीं क्लीं लं क्लीं श्रीं ह्रीं ओं शक्त्यात्मने वि
मत्ताय मोघायै नमः । हृदादि नाभ्यंतं ॥ ओं ह्रीं श्रीं क्लीं हं क्लीं श्रीं ह्रीं ओं परमात्मने नृसिंहाय विद्युतायै नमः । हृदादि मूर्धांतं ॥ पद्मप्राग्वादि कामबीजपूर्वक
मातृकाक्षरादीन् कामबीजपूर्वकमातृकाक्षरादीन् वा केशवादिकीर्त्यादीन् न्यसेत् । तान्विन्यसेत् रतिकेशवादिमातृकाः । अर्कदक्षपादाग्रपर्यंतं · ॐ ह्रीं श्रीं क्लीं हं क्लीं श्रीं ह्रीं ॐ
प्राणात्मने वराहाय निशायै नमः । हृदयादिः ॥ एवं हृद्वमंत्र मामात्मा अस्मत्कृतरामार्चनं लोके नेपाः ॥ अथ शंखस्थापनं ॥ जन्मातिम स्वस्य प्रकाशे गोतमीये ॥ अग्न्येसा
शंखं प्रक्षाल्य हृन्मंत्रेणाथ पूजयेत् ॥ पूजयेत्ममाग्ने नेवसामान्यार्घ्यमिदं स्मृतं ॥ अथ विशेषार्घ्यशंखप्रतिष्ठा ॥ सामान्यार्घ्योदकेन स्वपुरतः त्रिकोणं षट्कोणं वृत्तं चतु
रस्रमंडलं कृत्वा आधारशक्त्यादिकूर्मपद्मनंतपृथिव्यै नमः । इति संपूज्य · शंखमुद्रां कल्पयित्वा प्रदर्श्य गंधपुष्पाक्षतैः आग्नेये हृदयाय नमः नैर्ऋते शिरसे स्वाहा वायव्ये राम·
·शिखायै वषट् ईशाने कवचाय हुं ॥ मध्ये नेत्राभ्यां वौषट् ॥ पूर्वादिदिक्षु अस्त्राय फट् ॥ इति मंडलं संपूज्य मूलेन त्रिपादिकां प्रक्षाल्य अग्निमंडलाय दशक २७८

278A

लात्मने श्रीरामार्घ्यपात्रासनाय नमः॥ इति मंडलोपरि ज्वालां प्रतिष्ठाप्य तत्र पूर्वादिषु दिक्षु अपर्यंतं वह्नेर्दश कलाः पूजयेत॥ पूर्वे यं धूम्रार्चिषे नमः॥ आग्नेये रं
उष्मायै नमः। दक्षिणे लं ज्वालिन्यै नमः। नैरृत्ये वं ज्वालिन्यै नमः। पश्चिमे शं विस्फुलिंगिन्यै नमः। वायव्ये षं सुश्रियै नमः। उत्तरे सं सुरूपायै नमः। ऐशान्ये हं कपिलायै नमः।
पूर्वैशानयोर्मध्ये लं हव्यवहायै नमः। पश्चिमनैरृत्योर्मध्ये क्षं कव्यवहायै नमः॥ इति तत्र स्थापितशंखं प्रक्षाल्य तत्र सूर्यमंडलाय द्वादशकलात्मने श्रीरामार्घ्यपात्राय नमः इति तत्र
मार्तंडरविरूपाय शंखं पृथिव्यां कालाग्निमर्घ्यमद्वादशकलाः पूजयेत॥ पूर्वादि दक्षिणायेन॥ कं भं तपिन्यै नमः। खं बं तापिन्यै नमः। गं फं धूम्रायै नमः॥ घं पं मरीच्यै नमः। ङं
नं ज्वालिन्यै नमः। चं धं रुच्यै नमः। छं दं सुषुम्णायै नमः। जं थं भोगदायै नमः। झं तं विश्वायै नमः। ञं णं बोधिन्यै नमः। ठं ढं धारिण्यै नमः। टं डं क्षमायै नमः। इति तत्र सौर्यैः क्षं लं हं
सं षं शं वं लं रं यं मं भं बं फं पं नं धं दं थं तं णं ढं डं ठं टं ञं झं जं छं चं ङं घं गं खं कं अः अं औं ओं ऐं एं ॡं ऌं ॠं ऋं ऊं उं ईं इं आं अं मूलमंत्रं च जप्त्वा शंखे श्रीरामाय पर्यो सोममंडलाय षोडशक
लात्मने श्रीरामार्घ्यामृताय नमः॥ इति संपूज्य तत्र चंद्रकलाः पूजयेत अं अमृतायै नमः॥ आं मानदायै नमः। इं पूषायै नमः। ईं तुष्ट्यै नमः। उं पुष्ट्यै नमः। ऊं रत्यै नमः। ऋं
धृत्यै नमः। ॠं शशिन्यै नमः। ऌं चंद्रिकायै नमः। ॡं कान्त्यै नमः। एं ज्योत्स्नायै नमः। ऐं श्रियै नमः। ओं प्रीत्यै नमः। औं अंगदायै नमः। अं पूर्णायै नमः। अः पूर्णामृतायै नमः। इति
ततो ब्रह्मांडोदरतीर्थानि करैः स्पृष्टानि ते रवे। तेन सत्येन मे देव तीर्थं देहि दिवाकर॥ गंगे च यमुने चैव गोदावरि सरस्वति। नर्मदे सिंधु कावेरि जलेऽस्मिन् सन्निधिं कुरु॥ इति

जय·
२७९
279

र्घमंत्रेणानेनार्घ्यं शंखमुद्रया वाचाह्य शंखे संपोज्य गंधपुष्पाक्षतैः शंखजलं समभ्यर्च्य शंखे पाणितलं दत्त्वा मूलमंत्रमष्टधा जपेत् । तत्जलं बिन्दुमेकं विंतात्त्व मंत्रेण संरक्ष्य धेनुमुद्रया ऽमृतीकृत्य शंखमुद्रां गालिनीमुद्रां च प्रदर्श्य परमीकृत्य गंधपुष्पाभ्यां शंखं संपूज्य तेन जलेन देवमात्मानं पूजाद्रव्याणि च प्रोक्षयेत् ॥ इति शंखप्रतिष्ठा ॥ ततः शंखात् सर्वादिशः दक्षिणेन अर्घ्यपात्रं वामनीय मधुपर्कादिपात्राणि च विधिना स्थापयेत् । ततो वामभागस्थं कलशं पूजाद्रव्याणि च प्रोक्षयेत् । अथान्तर्यागः ॥ स्वदेहे मंत्रन्यासादिन्यासं कृत्वा स्वहृदये धर्मकंदसमुद्भूतं ज्ञाननालसुशोभनं । ऐश्वर्याष्टदलं परं वैराग्यकर्णिकान्तस्मिन् पीठे विशात्मानं राघवं स्वस्वरूपिणं । ध्यात्वा मानसैरुपचारैः संपूज्य नैवेद्यावसरे किंचित् जपं कृत्वा गुह्यातिमंत्रेण जपं समर्प्य ततः स्वाधिष्ठानगते त्रिकोणाकुंडे प्रज्वलितं ध्यात्वा विद्रूपप्राणे नाहंतादिकं हुत्वा ततः पूजाहोमादिकं देवकृतं यत्तु दत्तं यद्धुतं ॥ तेन प्रीतो भव त्वं भो संसारात् त्राहि मां हरे । इति मंत्रेणाभ्यासमार्गगतं तेजःस्वरूपं ज्ञात्वात्मानं समर्पयेत् ॥ तन्मयः सन् विदानंदमयो भूत्वा क्षणं तिष्ठेत् ॥ इत्यंतर्यागः ॥ अथ पीठपूजा ॥ स्ववामभागे श्रीगुरुभ्यो नमः दक्षिणे गणपतये नमः मध्ये स्वेष्टदेवतायै पीठमध्ये ॐ मंडूकाय नमः कालाग्निरुद्राय· कूर्माय· आधारशक्त्यै· अनंताय न· पृथिव्यै· क्षीरसमुद्राय· रत्नदीपाय नमः रत्नमंडपाय· कल्पवृक्षेभ्यो रत्नवेदिकायै· रत्नसिंहासनाय नमः इत्युपरि पीठे संपूज्य· धर्मा एम·
य नमः आग्नेये· ज्ञानाय नमः नैर्ऋत्ये· वैराग्याय न· वायव्ये। ऐश्वर्याय ईशाने। अधर्माय· पूर्वे· अज्ञानाय· दक्षिणे· अवैराग्याय पश्चिमे। अनैश्वर्याय उत्तरे पूजयेत्। ततः २७९

279A

वेदिकायै। रत्नसिंहासनाय नमः। उपर्युपरि संपूज्य धर्माय नमः आग्नेये। ज्ञानाय नमः रति नैरृत्ये। वैराग्याय नमः वायव्ये। ऐश्वर्याय ईशाने। अधर्माय पूर्वे। अज्ञानाय दक्षि
णे। अवैराग्याय पश्चिमे। अनैश्वर्याय उत्तरे। पूजयेत् ततो मध्ये आनन्दकन्दाय। संविन्नालाय। सर्वतत्त्वकमलासनाय। प्रकृतिमयपत्रेभ्यो। विकारमयकेसरेभ्यो। पञ्चाश
द्बीजकर्णिकायै नमः। अं अर्कमण्डलाय द्वादशकलात्मने। उं सोममण्डलाय षोडशकलात्मने। मं वह्निमण्डलाय दशकलात्मने। सं सत्त्वाय नमः। रं रजसे नमः। तं
तमसे नमः। आं आत्मने। अं अन्तरात्मने। पं परमात्मने। ह्रीं ज्ञानात्मने। मायातत्त्वाय नमः॥ कलातत्त्वाय। विद्यातत्त्वाय। परतत्त्वाय। केसरोपरि पूजयेत्। ततः पूर्वादि प्रादक्षि
ण्येन नवशक्तीः पूजयेत्। विमलायै नमः पूर्वे। उत्कर्षिण्यै नमः॥ आग्नेये। ज्ञानायै दक्षिणे। क्रियायै नमः नैरृत्ये। योगायै पश्चिमे। प्रह्व्यै वायव्ये। सत्यायै उत्तरे। ईशा
नायै ईशाने। अनुग्रहायै नमः मध्ये। ततः पुष्पाञ्जलिं गृहीत्वा पीठमन्त्रेण पुष्पाञ्जलिं दद्यात्। ओं नमो भगवते विष्णवे सर्वभूतात्मने वासुदेवाय सर्वात्मसंयोगयोगपी
ठात्मने नमः। ततो मध्याह्ने जन्ममावयेत्॥ उद्यत्सूर्यग्रहपंक्तेरस्मादि॥ ततः पूर्वोक्तमन्त्रैः। अयोध्यानगरे रम्ये रत्नमण्डपमध्यगे। स्मरेत्कल्पतरोर्मूले रत्नसिंहासनं
शुभम्॥ तन्मध्येऽष्टदलं पद्मं नानारत्नप्रतिष्ठितम्। मातुरङ्कगतं रामं इन्द्रनीलमणिप्रभम्॥ कोमलाङ्गं विशालाक्षं विद्युद्वर्णाम्बरावृतम्॥ भानुकोटिप्रतीकाशं किरीटेन वि
राजितम्॥ रत्नग्रैवेयकेयूररत्नकुण्डलमण्डितम्॥ रत्नकङ्कणमञ्जीरकटिसूत्रैरलङ्कृतम्॥ श्रीवत्सकौस्तुभोरस्कं मुक्ताहारोपशोभितम्। दिव्याङ्गदेशरं चम्पनान्वेषशाच्चाम
रं॥ यान्वै भरतशत्रुघ्नौ तालवृन्तकरावुभौ॥ वामपद्मसमायुक्तं लक्ष्मणाकारयेत्सीः॥ अग्रेऽग्रग्रहनमंतामानग्रहः कांक्षिणामिति ध्यानाय पुष्पाञ्जलिं गृहीत्वामल

जप· सुवार्थं॥ ओं त्वमंत्स्य मजे शुद्धं त्वाम हं परमेश्वर॥ आराधयामि वह्न्याशं मत्वा तवाहयाम्यहं॥ इति मंत्रं पठन् सहस्रशीर्षेत्यावाहनीमुद्रां प्रदर्शयेत॥ ततस्तवेयं महिमा मर्त्यैर्विसांतां
२८० सर्वगं प्रभो॥ भक्तिस्नेहसमाकृष्टदीपवत्स्थापयाम्यहं॥ इति मंत्रेणास्थापिनीमुद्रां प्रदर्शयेत॥ सर्वांतर्यामिने देवं सर्वबीजमयं शुभं॥ स्वात्मस्थाय परं शुद्धं मासनं कल्पया
280 म्यहं॥ इमं त्वा परमेश्वमासनं॥ अस्मिन्वरासने देव सुखासीनो क्षरात्मक॥ प्रतिष्ठितो भवेशत्वं प्रसीद परमेश्वर॥ इत्युपवेशनं॥ अथ संनिधापनं॥ अनया तव देवेश
मर्त्ति शक्तिरियं प्रभो॥ सान्निध्यं कुरु तस्मात्त्वं भक्तानुग्रहतत्पर॥ इत्यक्षमालां तेसंन्निधापिनीमुद्रां प्रदर्शयेत॥ अथ संनिरोधनं॥ आज्ञया तव देवेश कृपांभोधे गुणांबुधे
आत्मानंदैकतृप्तं त्वां निरुंधाम्यात्तिनिग्रह॥ इत्यक्षमालां तेसंनिरोधिनीमुद्रां प्रदर्शयेत॥ अज्ञानाद्दुर्मनस्त्वाद्वा वैकल्यात्साधनस्य वा॥ यदपूर्णं भवेत्कृत्यं तथाप्यभिमुखो
भव॥ इत्यक्षमालां संमुखीमुद्रया संमुखीकरणं॥ दृशा पीयूषवर्षिण्या पूरयन् यज्ञविष्टरं॥ मूर्त्तो वा यज्ञसंपूर्त्त्यै स्थितो भव महेश्वर॥ इत्यक्षमालां प्रार्थनामुद्रया प्रार्थना॥ अ
भक्तबाधनवृत्त्यर्थं श्रोत्रद्वारामितश्रुते॥ स्वतेजःपंजरेणाशु वेष्टितो भव सर्वतः॥ इत्यवगुंठनमुद्रया वगुंठनं॥ ततो देवदेहे षडंगन्यासकलीकरणं॥ धेनुमुद्रयामृतीक
रणं॥ महामुद्रया परमीकरणं॥ ततो दीपिन्या विधया दीपनं॥ सा च यथा मूलमंत्रं पठित्वा ऐं वद वद वाग्वादिनि ऐं क्लीं क्लिन्ने क्लेदिनि क्लेदय महाक्षोभं कुरु कुरु क्लीं ग्राम·
मोः मोक्षं कुरु कुरु सौः ह्सौः इति॥ अकारादिक्षकारांतां मातृकामुच्चार्य प्रत्येकेन देवं त्रिःप्रोक्ष्य देवस्य हृदयं स्पृष्ट्वा प्राणप्रतिष्ठां कुर्यात॥ सा यथा॥ ओं आं ह्रीं क्रों २८०

280A

यं रं लं वं शं षं सं हं हंसः सोहं श्रीभगवतः प्राणा इह प्राणाः ॐ आं ह्रीं क्रों यं रं लं वं शं षं सं हं हंसः सोहं भगवतो जीव इह स्थितः ॐ आं ह्रीं क्रों यं रं लं वं शं षं सं हं हंसः सोहं भग
वतो वाङ्मनश्चक्षुः श्रोत्रजिह्वाघ्राणप्राणा इहागमत्य सुखं चिरं तिष्ठंतु स्वाहा ॥ यस्य दर्शनमिच्छंति देवाः स्वाभीष्टसिद्धये ॥ तस्मै ते परमेशाय स्वागतं स्वागतं नमः ॥
मूलं ते श्रीराम स्वागतं ते भवान् कृतार्थोनुगृहीतोस्मि सफलं जीवितं मम ॥ आगतो देवदेवेश सुस्वागतमिदं पुनः ॥ मूलं ते श्रीराम सुस्वागतोस्तु भव ॥ ततः शंख१ चक्र२
गदा३ पद्म४ धेनु५ कौस्तुभ६ गरुड७ श्रीवत्स८ वनमाला९ योनि१० मुद्राः प्रदर्श्य पुष्पांजलिं गृहीत्वा मूलं ते श्रीरामाय माधवाय मनोहराय सपरिवाराय सुप्र
तिष्ठिताय पुष्पांजलिं परिकल्पयामि नमः ॥ इति समर्पयेत ॥ यद्भक्तिलेशसंपर्कात्परमानंदसंभवः ॥ तस्मै ते चरणाब्जाय पाद्यं शुद्धाय कल्पये ॥ एतावानस्येति मूलं ते श्री
रामाय पाद्यं परिकल्पयामि नमः ॥ पाद्यं पादयोर्दद्यात ॥ तापत्रयहरं दिव्यं परमानंदलक्षणं ॥ तापत्रयविनिर्मुक्तं तवार्घ्यं कल्पयाम्यहं ॥ त्रिपादूर्ध्व मूलं ते श्रीरा
माय इदमर्घ्यं स्वाहा ॥ अर्घ्यं शिरसि दद्यात ॥ वेदानामपि वेदाय देवानां देवतात्मने ॥ आचामं कल्पयामीश शुद्धानां शुद्धिहेतवे ॥ तस्माद्विराड् मूलं ते श्रीरामाय इदमा
चमनीयं स्वाहा ॥ आचमनीयं मुखे दद्यात ॥ सर्वकालुष्यहीनाय परिपूर्णसुखात्मने ॥ मधुपर्कमिमं देव कल्पयामि प्रसीद मे ॥ मूलं ते श्रीरामाय मधुपर्कं स्वाहा ॥ मधुपर्कं मु
खे दद्यात ॥ उच्छिष्टोप्यशुचिर्वापि यस्य स्मरणमात्रतः ॥ शुद्धिमाप्नोति तस्मै ते पुनराचमनीयकं ॥ इति पुनराचमनीयं दद्यात ॥ स्नेहं गृहाण स्नेहेन लोकनाथ महाशय ॥ स

जय॰कं वैलोकेषु शुद्धात्मन्दत्तामि स्त्रे हमुत्तममिति स्नेहसमर्पणं ॥ ततः सुगंधिद्रव्यादिना उद्वर्तनं कारयित्वा उष्णोदकेन स्नापयेत ॥ अथ पंचामृतस्नाने ॥ आप्यायस्वेति पयः द
२८१ धिक्राव्णो गमरिति दधि ॥ घृतं मिमिक्षे इति घृतं ॥ मधुवाता ऋतायते मधु ॥ स्वादुः पवस्वेति शर्करा ॥ ततः परमानंदबोधाब्धिनिमग्न निजमूर्तये । सांगोपांगमिदं स्नानं कल्पया
281 म्यहमीश ते ॥ तस्मानेनपसुरुषे गोत्मनेनव शुद्धोदकस्नाने ॥ ततो मूलेन शंखोदकेनाभिषिच्य ॥ पुनराचमनीयं दद्यात ॥ मायाचित्रपटच्छन्ननिजगुह्योरुतेजसे ॥ नि
जावस्थाविज्ञानवासस्ते कल्पयाम्यहमित्यनेन तत्पञ्चमिति वस्त्रं ॥ यस्याश्रित्य महामायाजगत्संमोहिनी सदा ॥ तस्मै ते परमेशाय कल्पयाम्युत्तरीयकमित्युत्त
रीयं ॥ यस्य शक्तित्रयेणेदं संप्रोतमखिलं जगत ॥ यज्ञसूत्राय तस्मै ते यज्ञसूत्रं प्रकल्पये ॥ तस्मा यज्ञात्सर्वहुतः संभृतमित्युपवीतं ॥ स्वभावसुंदरांगाय नानाशक्त्या
श्रयाय ते ॥ भूषणानि विचित्राणि कल्पयाम्यमरार्चित ॥ इति भूषणानि ॥ हेमांबुघनमासाग्रकुंकुममच्छगंधं च निश्चयाशय परमानंदसौभाग्यपरिपूर्णदिशां त
व ॥ गृहाण परमं गंधं कृपया परमेश्वर इति दत्त्वा तुरीयवनसंभूतं नानागुणमनोहरं ॥ अमंदसौरभं पुष्पं गृह्यतामिदमुत्तमं ॥ इति परित्वा तस्माद्श्वा इति पुष्पं
दत्त्वा पुष्पांजलित्रयं दद्यात ॥ ततः धूपदीपादिभिः कौशल्यां पूजयेत ॥ रामस्य जननी सा च रामात्मकमिदं जगत ॥ अतस्त्वां पूजयिष्यामि लोकमातर्नमोस्तु ते राम॰
॥ ततो नमो दशरथायेति दशरथं संपूज्य ॥ लक्ष्मणाय पूजयेत ॥ ततो भरतशत्रुघ्नौ संपूज्य हनूमंतं पूजयेत ॥ ततः आवरणपूजार्थं मंत्रं जाप्य ॥ षडंगपूजनं कुर्यात २८१

281A

तिस्रपमावसारां॥ हनूमंतं वहुयीवं भरतं समबिभीषणं॥ लक्ष्मणं गीगदं शत्रुघ्नं जांबवंतं दले विमानं॥ द्वितीये॥ धृष्टिं जयं नं विजयं हनं॥ ष्टं प्राष्ठवर्द्धने॥ अकोपं चमेपालंच

सुमंतं दलमच्युत तथा॥ नृतीये॥ दलाये लोकपालोश्चेति तत्पथे॥ तद्बाह्यात्तो ततो वाह्यः॥ पंचमं॥ चतुर्भुजाजलिं दत्वा क्रमात्तिर्मोपते तोग धूपः सुमनोहरः॥ आघ्रेयः

सर्वदेवानां धूपोयं प्रतिगृह्यतां॥ सुरभिमद्वारितियं दद्यात्॥ सप्रकाशो महादीपः सर्वतस्तिमिरापहः॥ सबाह्यांतर्ज्योति दीपो यं प्रतिगृह्यतां॥ ब्रा

ह्मणो सेति दीपं॥ अथनैवेद्यः शमलेनाद्यापयद्व इति संप्रोक्ष्य वञ्चमुद्रया अभिरक्ष्य मूलेन षड्भाभिमंत्र्य चे नुमुद्रां च प्रदर्श्य मूलेनाभिमंत्र्य दक्षहस्ते उदकमादा

य शालीभक्तं सुभक्तं शशिकं॥ मितं पायसं सूपपक्वं लेह्यं पेयं च षोषितं मम्चत फलं घारिका घंसखार्घं॥ आजं सप्राज्यं सभिर्ज्येनयन सविकरं॥ द्वैके लामरी

विसादीपः शाकराजी परिकां मम ताहारजो षंजु षम॥ हेमपात्रगतं दिव्यं परमान्नं सुसंस्कृतं॥ पंचधा षड्रसोपेतं गृहाण परमेश्वरेति वंद्य मामनमस्कृतिं नैवेद्यं निवेद

॥ अमृतोपस्तरणमसीति जलं स्वाहा प्राणाय स्वाहेति पंचग्रासान् कृत्वोत्सर्जनं मुद्रया ग्रासमुद्रां मियीहायितानमसो देवदेवेशेति मध्ये पानीयं दत्वा मध्ये जवानिकां कृत्वा ध्य

ायेत्॥ परितः उरगैः सुपविष्टैः समेतो लक्ष्म्यासिंजद्वलयकरया सादरं वीज्यमानः॥ नमेश्वोडापहसनमनोहारसयस्यांतिमोत्तोनमसंतोपाञ्चकनकघटितेषुसंस्थोमे

शः॥ इति पठित्वा ध्यात्वा कामलड्डुकं किवहुवीमउनेमंउनानामसर्वासांतपरायाद्विजगातिजगतांमंगलेम्मालानां॥ हेमामत्रस्यहृदीदधिमच्छलवणोदधिष्ठिसु

जप० कौ त्रार्यं वार्यं नभ्राज्योणमवंद्यो दिनकरकरग्निद्रलदीपावलीभिः ॥ इति मालामन्त्रः यथाशक्ति जपं कृत्वा होमनिमित्तं यथाशक्त्या न्यंसं कृत्वा ॥ ॐ अमृतापिधानमसीत्यनेनापो
२८२ शनं दत्त्वा विश्वक्सेनाय नमः इत्युच्छिष्टशेषं दत्त्वा ॥ हस्तौ प्रक्षाल्य कोदण्डं नं रघुनाथ ॥ इदं फलमिति फलं पूगीफलमिति ताम्बूलं हिरण्यगर्भ इति दक्षिणां मुकुटा
282 द्याभरणानि छत्रचामरादीनि परिकल्प्य ॥ महानीराजनं कृत्वा ॥ नाम्नाओ सीदिति नमस्कारा ॥ प्रभासासमन्तितः पुष्पेषोमुपस्थेनेति पुष्पांजलिं दत्त्वा भगवन्त्र
मेहेति नमस्कारान् ॥ ध्येयं सदा परिभवघ्नमभीष्टदोहं तीर्थास्पदं शिवविरिंचिनुतं शरण्यं ॥ भृत्यार्तिहं प्रणतपाल भवाब्धिपोतं वन्दे महापुरुष ते चरणारविन्दं
॥ त्यक्त्वा सुदुस्त्यजसुरेप्सितराज्यलक्ष्मीं धर्मिष्ठ आर्यवचसा यदगादरण्यं ॥ मायामृगं दयितयेप्सितमन्वधावद्वन्दे महापुरुष ते चरणारविन्दं ॥ श्रीराम चन्द्र रघुपुंगव
राजवर्य राजेन्द्र राम रघुनायक राघवेश ॥ राजाधिराज रघुनन्दन रामचन्द्र दासोहमद्य भवतः शरणागतोस्मि ॥ यस्यामलं नृपसदः सु यशोऽधुनापि गायन्त्यजन्न
ऋषयो दिगिभेन्द्रपल्यः ॥ तं नाकपालवसुपालकिरीटजुष्टपादाम्बुजं रघुपतेः शरणं प्रपद्ये ॥ नमो ब्रह्मण्यदेवाय रामायाकुण्ठमेधसे ॥ उत्तमश्लोकधुर्याय न्यस्तदं
डार्पितांघ्रये ॥ इन्दीवरदलश्याम रामराजीवलोचनः ॥ वन्देतेमानमे पस्यातामीतांता प्रणमाम्यहं ॥ ५ ॥ ततः पुष्पांजलिं दत्त्वा कपिमुद्रां च ध्यात्वा प्रार्थयेत ॥ यथा त्वया राम
सर्वेगाहता नै वोने सवैतः परा न हता ते ॥ मत्त्यानया वा कारता रता ते सम सम सर्वं मम देवदेव ॥ अज्ञानादथवा ज्ञानादशुभं यन्मया कृतं ॥ क्षन्तुमर्हसि तत्सर्वं दासेन च २८२

282A ग्ऌहागामी॥ श्री गोविंद मुकुंद केशव शिव श्रीवल्लभ श्रीनिधे श्रीवैकुंठ महकुं वकुं दितखलस्वामिन्नकुंगोदया॥ शुद्ध ध्येयाविद्वत्तेर्गेयवल्लश्रीमाधव वाध्योक्षज
म्रद्यावह सिचेहिनस्मयियिधियंधीगांधारीचोधा॥ त्वय्येवमतिं जनयं मम एव मामुद्धास्मात्मपयाभवाब्धेः॥ क्लिष्टत्पापोनरयातिं विज्ञेचेन्नहिं हाक्षमेव शोहतोस्मि
॥गजाश्मादिन्यपेवाम्मशक्तिोमिहासमस्वा नः॥ तमकृतेन सर्वोत्मारामः श्रीणात्वविद्रूषु॥ ततउत्तरा छेदघातात्॥ पल्लवपुष्पाबुमपूर्णां गदहीताशांकमजलं
॥अशोकनन्दकमेम पेकोवल्लमी दलैः॥ अर्घ्यमंत्रस्तो॥ दशाननवधार्थाय धर्मसंस्थापनाय च॥ परित्राणाय माधवो जातो रामः स्वयं हरिः॥ गदहागा अर्घ्यमथा
हतंघात्मभिःसाहितोनघेति॥ ततो यामे यामे पुष्पांजलिं दत्वा यथाशक्तिपूजयेत्ततो रात्रौ जागरणं कुर्यात॥ इति रामनवमीपूजाविधिः॥ अथ दशमीकृत्यं॥ त
तःप्रातः स्नात्वा पवित्रो नमस्यादि कार्ज्ञेयाः॥ समाप्य विधिवद्रामं पूजयेत्सर्ववस्तुनो॥ ततो होमं प्रकुर्वीत तमूलमंत्रेणामंत्रवित्॥ पूर्वोक्तपद्मकुंडे वा स्थंडिले वा
समाहितः॥ लौकिकाग्नौविधानेन शतमष्टोत्तरं ततः॥ क्षीराज्येन पायसेन वस्त्राज्यामभन मधीः॥ ततो भक्त्या गुरुं संतोष्यआचार्यं पूजयेत्मने॥ कुंडलाभ्यां सुरलाभ्या
मंगुलीयैः सकंचुका॥ गंधपुष्पाक्षतैर्वस्त्रैर्विविधैः सुमनोहरैः॥ ततो रामं स्मरन् दद्यादेतं मंत्रमुदीरयन्॥ इमां स्वर्णमयीं रामप्रतिमां समलंकृतां॥ चित्रवस्त्रयुगाच्छ
न्नां रामो हरागघवायते॥ श्रीरामप्रीतये दास्ये तुष्टो भवतु राघवः॥ इति दत्वा विधानेन दद्याद्दक्षिणां भवेत्॥ अनेनैव यथान्याय यो हि रामायाशक्त्या भिः॥ द

जप० कं नार्यै वार्यै नमः ज्योतिर्मयं वंदे दिनकरकरांगिद्दलदीपावलीभिः ॥ इति मानसपूजा ॥ यथाशक्ति जपं कृत्वा होमनिमित्तं यथाशक्त्यान्नं संकल्प्य ॥ अमृतापिधानमसीत्यनेनापो
२८२ ऽशनं दत्त्वा विष्वक्सेनाय नमः इत्युच्छिष्टशेषं दत्त्वा ॥ हस्तौ प्रक्षाल्य कोटद्वनं तं रघातः ॥ इदं फलमिति फलं पूगीफलमिति तांबूलं ॥ हिरण्यगर्भ इति दक्षिणां ॥ मुकुंदा
282 घामषाणां निष्ठुरं वामारादीनि यामिकल्प्य महानीराजनं कर्पात ॥ नाम्नामासीदिति नमस्कारा ॥ सप्तास्तासान्नीतिप्रदक्षिणां ॥ पटेनेति पुष्पांजलिं दत्त्वा भगवन्त्र
मो देहीति नमस्कृत्वा स्तोत्रं ॥ ध्येयं सदा परिभवघ्नमभीष्टदोहं तीर्थास्पदं शिवविरिंचिनुतं शरण्यं ॥ भृत्यार्तिहं प्रणतपाल भवाब्धिपोतं वंदे महापुरुष ते चरणारविंदं
॥ त्यक्त्वा सुदुस्त्यज सुरेप्सित राज्यलक्ष्मीं धर्मिष्ठ आर्यवचसा यदगादरण्यं ॥ मायामृगं दयितयेप्सितमन्वधावद्वंदे महापुरुष ते चरणारविंदं ॥ श्रीरामचंद्र रघुपुंगव
राजवर्य राजेंद्र राम रघुनायक राघवेश ॥ राजाधिराज रघुनंदन रामचंद्र दासो हमद्य भवतः शरणागतोस्मि ॥ यस्यामलं नृपसदःसु यशोऽधुनापि गायंत्यघघ्नमृ
षयो दिगिभेंद्रपट्टं ॥ तं नाकपालवसुपालकिरीटजुष्टपादांबुजं रघुपतिं शरणं प्रपद्ये ॥ नमो ब्रह्मण्यदेवाय रामायाकुंठमेधसे ॥ उत्तमश्लोकधुर्याय न्यस्तदं
डार्पितांघ्रये ॥ इंदीवरदलश्यामो राघवो राजीवलोचनः ॥ वर्णितेमानमे यस्मात्तस्मै जानकीप्राणनाम्महे ॥ ५ ॥ ततः पुष्पांजलिं दत्त्वा कपिमुद्रां बध्वा प्रार्थयेत ॥ यथा त्वया राम
सर्वेण त्राहि त्राता ते ध्यानेन चैतः परत्राहि तात जो ॥ कल्याणयायावकारताहतान्तेत्स मस्समवं मम देवदेव ॥ अज्ञानादथवा ज्ञानादशुभं यन्मया कृतं ॥ क्षंतुमर्हसि तत्सर्वं दासेन तव २८२

282A गृह्णाणामी॥ श्री गोविंद मुकुंद केशव शिव श्रीवत्स मश्रीनिधे श्री वैकुंठ महकुंव कृदैत्तवलस्वामि न्मुकुंगेदया॥ २२॥ ध्येयपवित्रतैरव नित्य वल श्री माधवा ध्योक्षज
पद्मनाभ हरि वेदहन स्मयि विघं घी गंधारी तैधा॥ त्र्यंबक मतिज न यं रूम मेव मासु द्वासमाल्प पयाम वा बधः॥ लिंपे हृपालो नरस्याति विज्ञे वेतु हिं हा कर्म व शोहतोस्मि
॥ गजास्य दिव्य पंचा सशक्ति मिहासरूपा न्नामत मन्हेतेन मवोत्मारा मः पीमात्र विदूषः॥ ततउ नारा ध्येदयातः॥ पल्लव पुष्पा बम परगोरू हो नाशावसजलं
॥ अशोकन तङ्क स्हमे पंचकांत स्वामी दले॥ जप मंत्र मे॥ ईशान नव धात्थीय चमें संस्थापनायत्र॥ परिज्ञाणाय माकपोजातो रामस्वयं हरिः॥ गृह्णाणा अर्घ मया
दत्तं धात्यमिः मसाहितोन चेति॥ ततो यामे यामे पुष्पांजलिं दत्वा यथाशक्ति पूजयित्वा गतो जागरणं कुर्वीत॥ इति रामनवमी पूजाविधिः॥ अथ दशमी कृत्यं॥ तत
तः प्रातः समुत्थाय स्नात्वा नमस्कारादिकाः क्रियाः॥ समाप्य विधिवद्रामं पूजयेत्सर्ववस्तुनो॥ ततो होमं प्रकुर्वीत मूलमंत्रेण मंत्रवित॥ पूर्वोक्तय मंडले वा स्थंडिले वा
समाहितः॥ लौकिकाग्नौ विधानेन शतमष्टोत्तरं ततः॥ स्रुजेन पायसेन वसज्ञ त्र्यामभन मधीः॥ ततो भक्त्या गुरुं संतोष्य आचार्यं पूजयेत्प्रभुने॥ कुंडलाभ्यां हारलाभ्यां
मुद्रिकाभ्यां पैसकया॥ गां च पृष्ठ्याल्सतेन हैरण्यं विविधैः हमनोहरैः॥ ततो रामस्मरन्दद्यात् देवमंत्रमुदीरयन॥ इमां स्वर्णमयीं रामप्रतिमां समलंकृतां॥ चित्र वस्त्र युग्म च्छ
न्नां रामाहं राघवायते॥ श्रीरामप्रीतये दास्ये तुष्टो भवतु राघवः॥ इति दत्वा विधानेन दद्याद्दक्षिणामपि॥ अमेनन्यश्च यथान्याय्यं गोहिसायादिशक्तितः॥ द

जय॰ क॰ घा द्वादशी सुरं गंगा नैष घा विश्रवमात्मन् ॥ ब्राह्मणैः सह भुंजीत तेभ्यो दद्याद्दक्षिणां ततः पारणां कुर्यात् ॥ इयं च पारणा यदा पर्वविद्धा या मुख्या मतं तदापि न वर्मी
२८३ मतिक्रम्य द्वादश्यां कर्तव्या ॥ द्वादश्यामेव पारणामिसेवकारेणाम यो गच्छेद्द्वादश्यां न वश्यां पारणां स निवर्तितव्याता ॥ तदनंतरं पारणां निवेदनं ॥ तत्र प्रमाद
283 स्त्रीकालान्ह तयतारणामया ॥ व्रतेनानेन मत्तक्षः स्वामिन्माकिं प्रयच्छमे ॥ इति पारणं ॥ हलेवं ब्रह्महत्यादिपापेभ्यो मुच्यते ध्रुवं ॥ तुलापुरुषदानादिफलं
प्राप्नोति मानवः ॥ अनेकजन्मसंसिद्धपापेभ्यो मुच्यते ध्रुवं ॥ बहुनात्र किमिहोक्तेन न मन्त्रिमस्य करोस्थिता ॥ कुरुक्षेत्रे महापुण्ये सूर्यपर्वणि पर्वके शाश्व ॥ तुलापु
रुषदानाद्यैः यल्लभते फलं ॥ तत्फलं लभते मर्त्यो व्रतेनानेन सुव्रत ॥ इति दशमीकृत्यं ॥ अथ किंच नोपि नियतमुपोष्य नवमीदिने ॥ कृत्वा जागरणं भक्त्या
पूजयेद्विधिवन्मुने ॥ जन्मनाममंत्रे मायायामाने गामसमन्विता ॥ एकादश्यां विधिवत्सर्वं नामस्कृतान्मतिः ॥ प्रातः संध्यां विधिवत् तद्दिवास आदिकाः क्रियाश्च ॥ गो
मूत्रिलाहिरण्यादि दद्याद्द्विजातये ॥ अथोनाम व्रतं मते मो विदश्चः पार्श्वपादान्वितः ॥ पारणं च व कुर्यात् ब्राह्मणैः सह भक्तितः ॥ एवं यः कुरुते मर्त्यः मासवे
पापैः प्रमुच्यते ॥ गंगायां प्रक्षिपेल्लल्लाया लेस्यां मूर्ति गृहे न्यमेत ॥ इत्यं किं वन व्रतं ॥ शक्त्या सततं शक्तो घा पवेत्ततः ॥ तदापि सा यथाशक्त्या सां सां तु मत्क्र राय·
लेमदा ॥ एकामपि नरो भक्त्या ग्यो मनव मीमुने ॥ उपोष्य श्रद्धत तः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ अपिश कोदशकृत्स सप्त सैं ध्यान तदावेती ॥ इति आकिं क्न व्रतो घा पने २८३

283A

॥वर्षे वर्षे समभ्यर्च्य स्वयं जनैर्नैव प्रपश्यति॥ न तस्योघायते किंचिद् दुःखतादस्माद् द्विपीपते॥ सर्वे व्रतस्य पर्णार्थमिदं रामव्रतं चरेत॥ नाम्नो नाम्नस्य मस्य स्तूर्त्तिर्नैनैव प्रपश्यति ति
॥इति समर्थो घापने॥ इति रामनवमीव्रतं॥ इदं व्रतं दिनद्वयात्मकं॥ इयं नवमी मलमासे न कार्या॥ हजसमयप्यजस्य स्वान्नोपवासः कृतो भवेदिति॥ नवुर्यानमल
मासे तु महाद्यानव्रतानि वेति वमाधवी येस्यग्रहवचनात॥ इति दीक्षितप्रमतयः॥ वृक्तानात्त॥ उस्मवरूपत्वात॥ मदनरत्नधृत गृह्य प्रवेशमोदानस्याना
श्रममहोमवान॥ न द्वर्यानमलमासे दुर्गोत्सवेन तथा स्याग इति मरोविववनान्नभवतीति वृद्धसंगं॥ अस्यामेव नवम्यां कालोत्तरोक्तं मातृकाव्रतं॥ चैत्रशुक्ल
नवमी तस्मात्व्रतमसमाचरेत॥ चतुःषष्ठिसमंशे पज्ज्या भैरवेणासमन्विताः॥ त्वग्गांधवद्धनैवैदैः प्रभूतैः सुमितैः शुभैस्स्त्रियः पंचम्नवम्यां पूजयेयत्नमाति
चाम्यस्तजेसदा॥ अविदितप्रभावस्ततस्त्वतेनाक्रे संशयपूस्माद्देहमादोस्पृष्टं॥ इति मातृव्रतं॥ अस्यामेव भद्रकालीपूजनमुक्तं कल्पतरौ ब्राह्मे॥ चैत्रेनव
म्यां शुक्लायां भद्रकाली महाबला॥ योगिनीनां तु सर्वासां मातृविषये समिषेचिता॥ तस्मात्तां पूजयेत्तत्र सोपवासो जितेंद्रियः॥ विविधैर्बलिभिर्भक्त्या सर्वा
सु नवमीषु चेति॥ वैशाखशुक्लहस्तनवम्यां चंडिकां पूजयेत॥ तदुक्तं निर्णयामृते भविष्योत्तरे॥ वैशाखे मासि या जेष्ठनवमी पक्षयोर्द्वयोः॥ उपवासपरोभ
क्त्या पूजमानस्तु चंडिकां॥ हंसकुंदेंदुसंकाशं तेजसा प्रवसन्निभं॥ विमानमधिरूढो देवलोके महीयते इति॥ जेष्ठशुक्लनवम्यां ज्यासगौणीमग्नीमुमां संपूज्य

जप·नं
२८४
284

ब्राह्मणांस्तु कुमारीश्च यथाशक्ति भोजयेत् ॥ तदुक्तं भविष्योत्तरे ॥ उपवासपरो भक्त्या नवम्यां पूजयेदुमां ॥ ब्रह्माणीति तिथौ नाम्ना श्वेतरूपां सुरूपिणीं ॥ ज्येष्ठे मासि न
पक्षे ४ कृत्वा नक्तं समवै विधिं शाल्यन्नं पयसा पेतं लयं तु जीतवाग्यतः ॥ कुमारीर्भोजयेच्चापि सशक्त्या नारायणीं तथा इति ॥ आषाढशुक्लाष्टम्यां नवम्यां रौद्रीं पूज
येद्धिमां गतां तैवं ॥ उपवासपरो भक्त्या नवम्यां यत्नयोद्दीयो ॥ आषाढे मासि राजेंद्र यः कुर्यान्नक्तभोजनं ॥ पूजयेच्छुद्धया दुर्गां मैन्द्रीनाम्नीं तु नामतः ॥ ऐरावण
गतां शुभ्रां श्वेतरूपां सुरूपिणीं ॥ सर्वेरावनतमाहुर्दुंदभो ज्वरो भवेदिति ॥ श्रावणशुक्लाष्टम्यां नवम्योः कौमारीपूजाकार्या ॥ तदुक्तं निर्णयामृते भविष्योत्त
रे ॥ श्रावणे मासि राजेंद्र यः कुर्यान्नक्तभोजनं ॥ क्षीरषाष्टिकभक्तेन सर्वभूतहितेरतः ॥ कौमारीमिति वै नाम्ना चंडिकां पूजयेत्सदा ॥ कृत्तागौ च मयी भक्त्या शो
णं वै पापनाशिनीं ॥ करवीरसपुष्पैश्च गंधैर्माल्यानुलेपनैः ॥ धूपेन च दशांगेन मोदकैश्चापि पूजयेत् ॥ कुमारीर्भोजयेद्भक्त्या ह्वियाविप्रांश्च शक्तितः ॥ भुंजीत वाग्यतः पु
श्चाद्दत्वा पंचतत्त्वासनः ॥ एवं यः पूजयेद्देवीं श्रद्धाभक्तिसमन्वितः ॥ स याति परमं स्थानं यत्र देवो गुहास्थितः ॥ अथ भाद्रपदशुक्लनवमी नंदा ॥ तस्यां दुर्गा
पूजनमुक्तं मदनरत्ने भविष्योत्तरे ॥ सुमंतुरुवाच ॥ मासि भाद्रपदे या तु नवमी बहुलेतरा ॥ सा तु नंदा महापुण्या कीर्तिता पापनाशिनी ॥ बहुलः कृष्णपक्षः तेन इतराम·
दितरा शुक्ला तस्यां यः पूजयेद्दुर्गां विधिवत्कुरुनंदन ॥ सोश्वमेधफलं विंदाद्धि हस्तु लोकं च गच्छति ॥ एकभक्तं तु सप्तम्यामष्टम्यां समुपोषितः ॥ दूर्वां परिस्थितां दे २८४

284A

वीरुध्यादिरवर्जे रनारिकेलादिभिः पूजयित्वा।। जोजागरणं कृत्वा नंदां मंत्रं जपेत्।। ॐ नंदायै नमः स्वाहा हुं फडिति।। ततः प्रभाते नवमीं चंडिकां पूजयित्वाभी

णयित्वा शुभं शक्त्या कुमारी   जयेत्ततः।। एवं वा अन्य पूजेमासि कार्त्तिके कार्त्तिकोत्तरे।। पूजयेद्व्रतमेमामान्नंदां भगवतीं विभो।। स्नानेन कुशोदकेनोक्तेना

शनेन च नराधिपेत्यादि।। इति नंदानवमीव्रतं।। अथ प्रभाद्रपदशुक्लनवम्यां देवीपुराणोक्तं दुर्गाबोधनं।। कन्यायां कृष्णपक्षे तु पूजयित्वार्द्रभे तथा।। नवम्यां

बोधयेद्देवीं गीतवादित्रनिःस्वनैरिति।। कन्यायां दर्शितमाद्रपदे। इति नानापुराणोक्तं दुर्गापूजनं।। आश्विनकृष्णनवमी मातृश्राद्धं।। तच्छ्राद्धप्रकरणे

वक्ष्यते।। अथाश्विनशुक्लनवमी।। सा च दुर्गाव्रतपूजादौ पूर्वविद्धा ग्राह्या।। सप्तमी वा कार्या भविष्योत्तरेपि। आश्वयुक्शुक्लपक्षे तु अष्टमी मूलसंयुता।।

सा महानवमी नाम त्रैलोक्येपि सुदुर्लभेति। तथा। कन्यागते सवितरि शुक्लपक्षेऽष्टमी युता। मूलेन सत्त्वसंयुक्ता सा महानवमी स्मृतेति।। अत्र मूलयोगः प्राशस्त्याय

क्षत्रयोपलक्षणं।। तदुक्तं लिंगपुराणे। दुर्गापूजा प्रकृत नवमी मूलाच यक्षत्रयान्विता।। महती कीर्तिता तस्यां दुर्गा महिषमर्दिनी। चंडिका प्रपहारैः पूजयेद्यश

वृद्धये इति।। अस्यां पूजाहोमादि कृत्वा प्रमत्तबलिदानं कार्यं।। प्रमत्तबलिदानं च नवम्यां विधिवद्बुधैः इति कालिकापुराणात्।। यदा तु नवम्यष्टमीविद्धा भ

ताहितीयादिनेपि किंपतीभवति। तदा नवमीप्रयुक्तसपूजादेः पूर्वदिनेनुष्ठानेपि महाबलिदानमात्रं द्वितीयदिने कार्यं। अष्टम्यामुदिते सूर्ये दिनी तेनव

जय.कौ० मीमवेत्।।प्रभाते बलिदानेऽष्टकीयन्नाद्यापि लभ्यते। नवम्यां तत्र संपूज्याद्दुर्गां दुर्गार्तिनाशिनीमिति वचनात्।।मदनरत्नेपि।।बलिदानं परा कार्यो पवासे तदुपर्वे वीति
२८५ ।।अनुतापमार्तेऽर्ध्येवं।द्वितीयदिनेन वम्यामलाभे तत्पूर्वे घरेव नवमीमध्ये कार्यं न वम्यां बलिदानं नेच्छेदीयन्तेयं च मानैः।अतद्राष्ट्रनाशमायाति मारकोपद्रवे
285 :स्सुद मितिभविष्येन वमीप्रयुक्तस्सबलिदानसदशम्यां कार्यो दोषश्रवणात्।।नंदायाज्वलनेवह्निः पूर्णायां पशुघातने।भद्रायां गोकुले क्रीडा तत्र राज्ये
विनश्यतीति।।नवम्यामपराह्णे तु बलिदानं प्रशस्यते।दशमीं वर्जयेत्तत्र नात्र कार्या विचारणेति।।नंदायां दर्शने रक्षा बलिदानं दशासु वा।।भद्रायां गोकु
लक्रीडा देशनाशाय जायते इति।मदनरत्नेपि तु।।न कार्या दशीविद्धा नवमी तु सदा बुधैः।नवमी दशमीविद्धा ये कुर्वंति विमोहिताः।४ वर्षाते षाम वे स्सर्वं
बलिपूजाविधानकामित्यादीनि कचिद्वचनानि तानि शुद्धाधिकानिषेधपराणि अन्यथा पूर्वोदाहृतसूर्योदयपराणि केतिवाक्यविरोधप्रसंग इति।।अत्र नि
र्णयसिंधुकारः।।वेधश्च त्रिमुहूर्तात्मकः।यद्यपि हेमाद्रिमते मुहूर्तद्वयकोपि वेधोस्ति तथापि सूर्योदयपरवसः।।माधवमते त्रिमुहूर्त एव। तदुक्तं दीपिकायां।।त्रिमुहूर्ते
गा युक्ता सामायामिति।।माधवोपि।सायाह्ने तु रव्यास्तं तद्वन्न्यूनया तु न विध्यत इति।तेन त्रिमुहूर्तयोगे पूर्वा न वमी।।पूर्वोक्तवचनात्।।नवम्यां नवमीतानंतदशम्या राम.
तु कर्तव्यं नेति तत्रापरे पर निषेधात् त्रिमुहूर्तयोगाभावे तु परैव कार्येति निष्कर्षः स्मार्तः।।निर्णयदीपे तु महानवमी परदिने अपराह्णव्यापिनी परा मघा पूर्वेस्म २८५

285A तो॥आश्विने मासि च काले नवमीमासाद्य हि दुर्गा वीतत्र पूर्वेद्युः स्याद्वीहे लक्ष्मीयदीक्षितौ म्यवचनात॥ अस्य शारदनवमीविषयत्वे मम लते वथमाशाभावादस्म
त्यमेतत॥ नवम्यामेव दुर्गायै जन होमबलिदानादि उपक्रममममामयनी यमिति॥ जमार्त्तण्डः॥ नवम्यां वजपं होमं समाप्य विधिवद्धलिमिति वचनात्॥ अस्य वे
वमेंपि॥ उत्त्वा पराह्णे काले बलिदानं प्रशस्यते॥ दशमी वजे यत्नेन नानात्र कार्या यां विवारणोति॥ देवीपुराणोपि॥ महर्योद्ये परीक्षा प्रणीमासाद्य परायदि॥ बलि
दानंतत कर्त्तव्यं नन्दे व्याः शुभावहमिति॥ बलिदाने कृते षष्ठ्यां घष्ठम गौष्ठवेन्दूपतिन नवम्यां वन पंहोमं समाप्य श्वगापिचेति स्यहोक्तेः॥ वतैव जागरश्चैवन
वमीविधिवहलि रिति देवीपुराणोक्तं॥ उत्सवल्यबलिदानं नवमी प्रयुक्तं ऊष्टमी प्रयुक्तं सत चैव कर्तं म त्तात॥ उयोवनवमपुपवामारिषति प्रशस्ता॥ तदुक्तं
मदिवे॥ तस्मादेयं महापुण्या नवमी पापनाशिनी॥ उपोषाह्र्ययलेन मनतत मर्वपार्थिवैः॥ हेमाद्रौ देवीपुराणेपि॥ आश्विने नवमी शुक्ला तस्यां कोटिगुणोफलं
॥ तथा आश्विनस्य तु मासस्य नवमी शुक्लपक्षगा॥ जायते कोटिगुणितं दानं स्नानं राघवे पेति॥ इयं मन्वादिरपि॥ इति महानवमीनिर्णयः॥ अस्यामेव नवम्यां विद्युद्धर्मो
त्तरोक्तं भद्रकालीव्रतं॥ तामंउवाच॥ विधिनाएजयेत्के नभद्रकालीं नराधिपा॥ नवम्यामाश्विने मासि शुक्लपक्षे नराजमाप्रथपरउवाच॥ पूर्वोत्तरे तु दिग्भागे शिवालम मनो
हरे भद्रकाली गृहं कुर्यात् चित्रवस्त्रैः सलंकृत॥ भद्रकालीपटं कृत्वा तत्र संपूजयेद्विज॥ भद्रकाली निर्माणोत्तविद्युद्धर्मोत्तरे दर्शितं॥ अष्टादशभुजा कार्या भद्रका

जयक॰ लीमनोहरा॥आलीढस्थानसंस्था नागवतः सिंहपृष्ठेस्थिता॥अक्षमालाविशालं च खड्गं वेदश्रुरा घण्टाबाणा चापे वकर्त्रिं च्ये शंखपद्मौ तथैवच॥स्रुक्स्रुवौ च तथा कार्यौ
२८६ नयावेदिकमंडलु॥दंडशक्ती वकर्त्रिं चैत पाशक्तिडृतस्तशनो॥हस्तानां भद्रकाल्याश्च मेतो तिकरः करः एककत्वे व महामागरलपात्रधृतामवेददिति॥आश्विने शुक्लपक्षे
286 सप्तम्यां प्रयतः शुचिः तत्रैवायुधवर्गो वृक्षछत्रं च खड्गं च पूजयेत॥राजलिंगानि सर्वाणि तथा शस्त्राणि पूजयेत॥पुष्पैर्मेध्यैः फलैर्मध्यैर्भोज्यैश्च मधुमनोहरैः॥बलिभिश्च
विविधैश्चैव पेक्षाद्यैर्नेत्यथैवच॥रात्रौ जागरणं कुर्यात्तत्रैव बहुवाद्यया॥अपोषितो द्वितीयान्हे पूजयेत्स नवत्ता॥आगधाधवमत्कलपूजयेद्बहुवाद्यया॥एवं संपूज्य
येद्देवीं वरदां भक्तवत्सलां॥कात्यायनीं कामगामां बहुरूपां वरप्रदां॥पूजिता सर्वकामैः सा पुनक्तिव बहुवाद्यया॥एवं हि संपूज्य जगन्मातृघात्रा नोपात्रा तदेया बहुवाद्ययेना॥
प्राप्नोति सिद्धिं परमां महेशोज नक्षयामो पिविविच्चशक्तया॥इति भद्रकालीव्रतं॥श्रीः॥अस्यामेव नवम्यां भविष्यत्पुराणोक्तं रथनवमीव्रतं॥सुमंतुरुवाच॥कृते न
वाश्वयुजे मासि शुक्लपक्षे नराधिप॥नवम्यां तु पवा मंत्र दुर्गादेवीं प्रपूजयेत्॥दृष्यपक्रम्य॥वस्त्रादिशोभितं तनवरथं कृत्वा कृत्वा सर्वामयीं दुर्गां महिषासुरनाशिनीं
॥दुर्गां त्रिरूपां तां आलीढस्थानसंस्थाना तथा प्रजेश्च चतुर्भुजा॥अमृतपात्र करा देवी शूलखड्गधरा तथा॥चतुर्थश्च कालरात्रिसमा स तथा कापालिका मासमेघतो॥रथ राम॰
मध्ये तां विन्यस्य पूजयां जगाम गोमत्रमयित्वा दुर्गालये संस्थाप्य प्रभाते प्रजोत्सवाः ब्राह्मणां [illegible] ॥अत्र भगवती प्रीत्यर्थं शय्यादानं शक्तया कित २८६

286A

कृष्णदाने च कर्त्तव्यं ॥ तदुक्तं ॥ उभयतोमुखीदाने ॥ रत्नोपकरणोपेतां देवस्य कृष्णमयीं शुभां ॥ शय्यां निवेदयेत्पश्चात् भगवत्यै नराधिप ॥ संपूज्य गंधपुष्पाद्यैर्विधिवद्ब्राह्मणे कौन्दया ॥
उदुकूलेन भद्रेण तल्पां तो परिसंस्थिता तया वृती ॥ तावद्वर्षसहस्राणि दुर्गालोके महीयते ॥ कृष्णं शल्यां किंतु यत्पश्चात् भगवत्यै निवेदयेत् ॥ आमध्यं ममतल्लक्तं महादेवालयं व्रजेत्
॥ यस्त्वाश्विनस्य मासस्य शुक्लेभगवसेत् शोभने ॥ सप्त द्वीपां धरां स्नात्वा यत्सांलतं देवा सुयात्त ॥ पदे पदे श्वमेधस्य फलं यावत् सम्पूर्णं निर्गतं ॥ तावद्वर्षाः पृथिवी ते यान्ति द्युतास्तान्महो
त्रदक्त ॥ इति रथनवमी व्रतं ॥ अश्वामेव नवम्यां मारम्भं ब्रह्मपुराणोक्तं शौर्यव्रतं ॥ अगस्त्य उवाच ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि शौर्यव्रतमनुत्तमं ॥ येन भीरोरपि महच्छौर्यं भवति
तत्क्षणात् ॥ मासि वाश्वयुजे शुद्धां नवमीं समुपोषितः ॥ सप्तम्यां कृत संकल्पः स्थित्वाष्टम्यां निराहृतः ॥ नवम्यां प्राश्य पिष्टं प्रथमं भक्तिजो नृप ॥ ब्राह्मणान् भोजयेद्भक्त्या
देवीं वे भक्तश्रद्धयेत ॥ दुर्गां देवीं महाभागां महामायां महाप्रभां ॥ एवं संवत्सरं यावदुपोष्य तु विधानतः ॥ व्रतान्ते भोजयेद्विमान्यथाशक्त्या कुमारिकाः स्मारिः ॥ इति शौर्यव्र
तं ॥ अथ कार्त्तिक शुक्लनवमी ॥ सा च युगादिः ॥ तदुक्तं ॥ वैशाखमासस्य तृतीया तु नौमी च या नवमी सा कार्त्तिक शुक्लपक्षे ॥ साद्विरपं पर्वाधिका पनीया या घा शुक्लपक्षस्य
त्वात् ॥ निर्णयश्च पूर्वमेवोक्तः ॥ इयमेवाक्षय नवमी स्मर्यते ॥ तदुक्तं हेमाद्रौ देवीपुराणे ॥ शुक्लपक्षे नवम्यां यः कार्त्तिकस्य समाहितः ॥ स्नायाद्दद्यान्न मस्तस्य संपूर्णं
लभते फलमिति ॥ अत्र श्राद्धं कर्त्तव्यं ॥ तथा च हेमात्तौ तत्रापि वे ॥ कार्त्तिके नवमी शुक्ला पितृणां तृप्तिदायिनी ॥ तस्यां स्नानं तपो दत्तमनंत फलमाप्नुकामेति ॥ ब्रह्मोउ

जय.क.
२८७
287

प्रारंभे॥आषाढ्यामथ कार्त्तिक्यां माघ्यां मन्वंतरादिषु॥युगादिषु च दुःस्वप्ने जन्मर्क्षे ग्रहपीडिते॥प्रोष्ठपद्यां सिते पक्षे भ्राद्रं कुर्वत्प्रयत्नतः॥अमायां दानमक्तो विष्णुश्रावणो
॥अस्मिंश्च गोभूमिहिरण्यवस्त्रदाने न सर्वं प्रविहाय पापैः॥इत्थं तुलसीं सम्पूज्य हृत्तमेतिम सौविषमे लभते मनुष्य इति॥अस्यामेव कृष्णाद्वादश्यां नारदः॥तत्र मंत्रः॥ब्र
ह्महत्यादि पापानां ब्रह्मणानि मिंत पुरा॥कृष्णाङ्कु हवीजाद्यमतः शांतिं प्रयच्छ मे॥पापानामिति नेन रुद्धयार्थमिति शेषः॥अस्यामेव विष्णुत्रिरात्रारंभे कृत्वा तुलसी
विवाहः कार्त्तिके यथात्तदुक्तं हेमाद्रौ पद्मपुराणे॥कार्त्तिके शुक्लनवम्यां मामाप्य विजितं द्विपः॥हरिं विधाय मे सावयन्तौ लसामहितं प्रभौ॥पूजयेद्विधिवद्भक्त्या व्रतीतत्र दि
नत्रयं॥एवं पद्योक्ताविधिना कुर्यादिवाहिकं विधिमिति॥अथ तुलसीविवाहविधिः॥विष्णुयामले॥आषाढे वा यत्तुलसी वने वा लग्ने हे पि वा॥मामत्रये णासं वस्था
ततः पूजनमारभेत॥सौम्यायने प्रकर्त्तव्यं गुरुशुक्रोदये तथा॥अथवा कार्त्तिके मासि भीष्मपंचदिनेपि वा॥वैवाहिकेषु नक्षत्रेषु पूर्णिमायां विशेषतः॥मंडलं कार
येत्तत्र कुंडं वेदीं विवाहवत्॥ब्राह्मणांश्च शुचीन्दंतान्वेदवेदांगपारगान्॥ब्रह्माणं देशिकं चैव वत्रश्च तपस्विजः॥ग्रहयज्ञं परः कृत्वा मातृणां पूजनं तथा॥कृ
त्वा नांदीमुखं श्राद्धं स्नात्वा गीत्वा पयेद्धरिं॥कृत्वा वरोप्यत्तुलसीलयेत्तस्तामिति रवौ॥ओतिः शास्त्रप्रसिद्धेगोधूलिकलग्ने ऽस्मिन्संप्राप्ते लंकृतां तां वधूं प्रदघाद्विधि राम:
ना हरेः॥षष्ठी व्रतधर्मे॥वासः स्तुतेन मंत्रेण वस्त्रयुग्मेन वेष्टयेत्॥पद्यावध्नेति मंत्रेण कंकणं पाणिपल्लवे॥कोहादिति च मंत्रेण कन्याहोमो विधीयते॥आचार्यो २८७

287A वेदिकामध्ये देवयुक्तयाज्यवनवाहुतीः॥ ततस्त्रिभिर्होमैस्तिभिः व्रतस्थः तन्नो द्वयमयं इत्यादिभिर्मंत्रैर्वा कुर्याद्यततो होमो विशेषाद्विधिपूर्वकं॥ ओं नमो भगवते वासुदेवा
यनमः स्वाहा॥ ओं नारायणाय॰ माधवाय॰ गोविंदाय॰ विष्णवे॰ मधुसूदनाय॰ त्रिविक्रमाय॰ वामनाय॰ श्रीधराय॰ हृषीकेशाय॰ पद्मनाभाय॰ दामोदराय॰ उपें
द्राय॰ वासुदेवाय॰ अनिरुद्धाय॰ अच्युताय॰ अनंताय॰ गारुडेने॰ चक्रिणे॰ विश्वक्सेनाय॰ वैकुंठायनमः॰ जनार्दनाय॰ सुकंठाय॰ अधोक्षजाय॰ यजमानः सपत्नी
कः महामात्येषु गोत्रजैः।प्रदक्षिणाः प्रकुर्वीत ततस्तो विष्णुनामसह॥ मह विष्णुना सह तुलसा इसपर्यैः।पूर्वेद्युः शांतिकाध्यापानंतथा वेदध्वनिसंहितां॥ गायंति
मंगुलं नार्यो भेरीतुर्यादिनिःस्वनैः॥ गांपदं व्रतधारिण्या मानायो यथप्रदापयेत॥ इदं त्रिभोदापय पंचदत्वा पयग्येषां वैवदक्षिणां॥ ब्राह्मणान्भोजयेत्सम्यक् सपिंडैः स्त्रीरैः सुध
कैः सह॥ एवं प्रतिष्ठितां देवीं विष्णुनाधममर्पयेत॥ आजन्मोपार्जितं पापं दर्शनेन प्रणश्यतीति॥ इति तुलसीविवाहविधिः॥ इति कार्तिकशुक्लनवमीनिर्णयः॥
॥मार्गशुक्लनवमीनंदिनी॥ तदुक्तं मदनरत्ने भविष्ये॥ मासि मार्गशिरे वीर शुक्लपक्षे तथा भवेत॥ मानंदिनी महापुण्या नवमी परिकीर्तिता॥ यस्तस्यां पूजयेद्देवीं
विधानोक्षापितोनरः॥ सोश्वमेधफलं प्राप्य विष्णुलोके महीयते॥ इति मार्गशीर्षशुक्लनवमी॥ माघशुक्लनवम्यां मारभ्य भविष्ये सृगाणोक्तं महानंदानवमी
व्रतं॥ माघमासे तु पा शुक्ला नवमी लोकपूजिता॥ महानंदेति सा प्रोक्ता सदानंदकरी नृणां॥ तस्यां दानं तथा स्नानं जपो होम उपोषितं॥ सर्वं तदक्षयं प्रोक्तं पर

सांनिध्यमेते नैरोग्यं ॥ इति महानंदा नवमीव्रतं ॥ अथ फाल्गुनशुक्लनवम्यां भविष्यत्पुराणोक्तमानंदनवमीव्रतं ॥ आनंदानंदिनी नंदा महानंदी महीपते । तथा मा
नवमीपुण्या पंचमी महती स्मृता ॥ फाल्गुनामलपक्षस्य नवमी या महीपते । आनंदा सा महापुण्या सर्वपापहरा शुभा ॥ कृतैकभक्तः पंचम्यां षष्ठ्यां नक्तं तथान्न
पा ॥ अयाचितं च सप्तम्यामष्टम्यामुपवासतः । परे हनि । य एवं पूजयेद्भक्त्या नवम्यां विधिवन्नृप ॥ सोश्वमेधसहस्रादि । इत्यानंदनवमीव्रतं ॥ सर्वासु नवमीषु तिथिषु पतितेन
मासस्तोपयुक्तं ॥ मासे स्नाता नवम्यां वेति ॥ अथ यामेद्द्विरुद्धादि कालिख्यते नवमी शनिवारेण सोमवारेण वा मिश्रा । तदुक्तं । शनौ चतुर्दशी नवमीति । सोमे
दनवमीषष्ठ्यश्च वर्गा रोहिणीमृगाः एता निमर्दवा वज्रा मेद्विदानि स्वकर्मास्विति । उपवासा वा विरुद्धा ॥ तत्नीयान वमीसाद्युक्तामेव नवम्यां शत्रुवधबंधना
द्युग्रकर्मकार्यं ॥ चतुर्दश्यां चतुर्थ्यां च नवम्यां चारिमर्दनं रसादि । अत्रामलवक्ष्याने नवक्षयांतः ॥ तदुक्तं सप्तम्यां नृतुनवमीषु वेसादि । अत्र दंतकाष्ठमपि वर्ज्
यं ॥ तदुक्तं व्यासेन प्रतिपत्सर्वषष्ठीषु नवम्यां हरिवासरे । दंतानां काष्ठसंयोगो दहत्यासप्तमं कुलमिति ॥ अत्र योगिनी संमुखवामदक्षिणपृष्ठदिशि यात्रा न कार्या
॥ वक्ष्ये कस्मिन्नयहं नवमी दशमी वा स्मृता भवति । तत्रैव । यस्याः परेषामित्यादि ॥ नवम्यां तद्वीपफलमपि न भक्ष्ये यदि सक्तामेवेति शिवं ॥ ॥ इति नवमीनिर्णयः ॥
यः ॥ ॥ श्रीमाहिलीशमतेनोद्धृतविवेकदमदोदंडमत्तेभसिंहस्यंडोन्याघतरुकसकाशमितवसुमतीपालनेधर्मराजः । पौत्रः श्रीहिंदूसिंहस्तिति पकलमगोविंदसु

288A

सिंहस्तस्य सुतः श्रीमान् राजाधिराजो जयसिंहः समाधीशवंशोद्भवोस्तात तृ १ श्रीमत्खंडितदेवमर्दनतनयः श्रीराघवांघ्रिद्वयध्यानानावाप्तसमस्तकामनिवहः श्रीमन्महा
सुरलोकः। तत्पुत्रः श्रीजयसिंहवर्मनृपतेः कल्पद्रुमे कामदे प्रस्तावे दशमांशे वेदममकोऽष्टतोत्तिथिनिर्णायकः॥२॥ इति श्रीदेवमहाराजपौंडरीकयाजिरत्नाकरविर
चिते जयसिंहकल्पद्रुमाख्ये तेन नवमीनिर्णयो नाम दशमस्तबकः॥ ॥अथ दशमीनिर्णयः। तत्र क्रमेण ग्राह्या दशमी ग्राने। हेमाद्रौ वीरमित्रोदये च॥ तिथि
हासेन वास्थिताश्वादशमी पातकं उदला। हानप्रदाभया वै पंचपीतवस्त्राज्ञमालिनी॥ हेद्रवशाडिलायस्यादशमीदंप्याडिगोति॥ मातश्च वैविद्धा ग्राह्या। तथा
च स्कंदपुराणे। दशमी चैव कर्त्तव्या सदुर्गा द्विजसत्तमेति॥ यदा दिनद्वये कर्मकालव्यापिनी। तदा पूर्वा वा परा वा तत्र हेमाद्रिः। श्रवणे दशमी कार्या पूर्वा परा व्यापिनी॥
युक्तानवद्यापिता यस्मात्ततः सा सर्वेता सुखी संगीरो ववनानि। कश्यप वोत्तरा युक्ता दशमी वर्णम व्यवस्थिते तिमाधवः॥ श्रवणे रत्नानिर्णयामृत निर्णय स्मिसुखं न्नपवा
मादि ष्वनवमीविद्वैव ग्राह्या॥ तदुक्तं पैठीनसिना॥ पंचमी सप्तमी चैव दशमी च त्रयोदशी॥ प्रतिपन्नवमी चैव कर्त्तव्या सम्मुखी तिथिरिति॥ आपस्तंबोपि॥ द
शमी नवमीसंयुक्ता कर्त्तव्या सदुर्गा द्विजसत्तमेति। यत्तु संपूर्णा दशमी कार्या संगीरसो ववचनं॥ तन्नवमी युक्ता यावडलामे उदयकालव्यापिनी या सैव परा॥ अथवा एका
दशी अतीता तेन नान्यपसारोदशम्यामेकाभक्तादिकं परा विद्धाया मित्येतत्परं॥ यत्तु नैरा विद्धेति कर्मण्या आवचनं। उत्तरा विद्धाविषयकं॥ तत्र हेमाद्रौ विषयामि

तिथौ लाततस्त्रिवेचनोअ वतेको निर्णयस्तु हेमाद्रेः। दिनद्वये कर्मकालव्याप्त्यभावे गौणत्वं को विकल्प इत्याह। तन्न। शास्त्रतो यवव्यवस्थासंभवे ऐच्छिकत्वायोगात्। इत्यमुत्त
मत्वं॥ अत्र मीनेत शास्त्रार्थं पुरुषेच्छा नियामिकेति माधवेनाप्युक्तत्वात्॥ पूर्वेद्युः परेद्युर्वा तिथ्यानन्तर्यं कर्मप्रसंगाद्वा। तस्मात्कालव्यापिनी यस्मिन्कर्मणि ग्राह्या यथ
सा तत्कालव्यापिनी तस्मिन्कर्मणि ग्राह्येति हेमाद्र्याशयः॥ इति दशमीसामान्यनिर्णयः। अथ दशमीकृत्यानि। तत्र ज्येष्ठशुक्लदशम्यां यमुनायां स्नानं निर्णयामृते
देवीपुराणे॥ धर्मराजं दशम्यां तु पूजयित्वा पुंगायां कैः। विगतारिर्निरातंक इह चांते परं पदमिति। पाद्मे यादितिशेषः। अथ ज्येष्ठशुक्लदशमी दशहरा। तत्र स्नानादि
के कार्यं। तदुक्तं मदनरत्ने निर्णयामृते च ज्येष्ठशुक्लदशमी संवत्सरमुखी स्मृता। तस्यां स्नानं प्रकुर्वीत दानं चैव विशेषतः। अनेन च ब्रह्मपुराणे विशेष उक्तः। ज्येष्ठमासि
सिते पक्षे दशमी हस्तसंयुता। हरते दश पापानि तस्माद्दशहरा स्मृतेति॥ वाराहे गंगायां दशहारात्मका दशमी शुक्लपक्षे तु ज्येष्ठमासे कुजेहनि। अवतीर्णा यतः
स्वर्गाद्धस्तर्क्षे च सरिद्वरा। हरते दश पापानि तस्माद्दशहरा स्मृता। तस्यां स्नानं प्रकुर्वीत दानं चैव विशेषतः इति। दशयोगमाह मनुः। अदत्तानामुपादानं हिंसा चैवाविधा
नतः। परदारोपसेवा च कायिकं त्रिविधं स्मृतम्। पारुष्यमनृतं चैव पैशुन्यं चापि सर्वशः। असंबद्धप्रलापश्च वाङ्मयं स्याच्चतुर्विधं । परद्रव्येष्वभिध्यानं मनसानिष्टचिन्तनं
तथा। वितथाभिनिवेशश्च मानसं त्रिविधं स्मृतमिति॥ अत्र दश योगा उक्ताः स्कान्दे। ज्येष्ठमासि सिते पक्षे दशम्यां बुधहस्तयोः। गरानंदे व्यतीपाते कन्याचंद्रे वृषे रवौ २८९

289A

दशयोगेनरः स्नात्वासर्वपापैः प्रमुच्यतइति· इहबुधभौमयोः कल्पभेदेनव्यवस्था।इयंचयोगविशेषवाकुल्यासूर्वापराग्राह्या॥ज्ये
ष्ठमलमासेसति तत्रैवदशहराकार्य्यानतुशुद्धे· तदाहहेमाद्रौकृष्ण्यशृंगः।दशाहराशुनोत्कर्षश्चतुर्थ्यपिपुगादिषु।उपाकर्ममहालय
ध्यारेतदुक्तंकश्यपादितइति·काशीखंडे·ज्येष्ठमासिसितेपक्षेप्राप्यप्रतिपदंतिथिं।दशाश्वमेधिकेस्नात्वामुच्यतेसर्वपातकैरिति·एवं
सर्वासुतिथिषुक्रमस्नायीनरोत्तमः·आमुक्तकल्पसद्वामीप्रतिजन्माघमुत्सृजेदिति·तथा·लिंगंदशाश्वमेधेशंदृष्ट्वादशतिथौ·दशजन्मार्जि
तैःपापैस्त्यज्यतेनात्रसंशयः इति·अत्रविशेषोभविष्योत्तरकाशीखंडयोः।निशायांजागरंकृत्वातमुपोष्यचभक्तितः·गंधैःपुष्पैश्चनैवे
द्यैःफलैश्चदशसंख्यया॥तथादीपैश्चतांबूलैःपूजयेच्छ्रद्धयान्वितः·स्नात्वाभक्त्यातुजाह्नव्यांदशकृत्वोविधानतः·दशप्रसृतिकृष्णांश्चतिला
न्सर्पिश्चवैजले।सक्तुपिंडान्गुडपिंडान्दद्याच्चदशसंख्यया॥ततोगंगातटेरम्येहेम्नारूप्येणवातथा।गंगायाःप्रतिमांकृत्वावक्ष्यमाणस्वरूपिणीं।तस्याःप्रपूजये
द्देवींतदलाभेमृदापिच।अपत्रवापृथक्चैलिखेत्सिष्टेनवैभुवि।वक्ष्यमाणेनमंत्रेणकुर्यात्पूजांविधिज्ञमतः॥नारायणंमहेशंचब्रह्माणंभास्करंतथा।भगीरथंच
नृपतिंहिमवंतंनगेश्वरं।गंधपुष्पादिभिःसम्यक्यथाशक्तिप्रपूजयेत्।दशप्रस्थांस्तिलान्दद्यात्दशविप्रेभ्यएवच।दशप्रस्थान्यवान्दद्यात्दशसंख्यगवांस्तथा।प्र
स्थःषोडशपलानि।प्रस्थपरिमाणंभविष्ये·पलंचकुडवःप्रस्थआढकोद्रोणएवच·धान्यमानेषुबोद्धव्याःक्रमशोमीचतुर्गुणाः इति·मुष्टिमात्रंपलंस्मृ
तमितिमहार्णवेमत्स्यकच्छपमंडूकमकरादिजलेचरान्· कारयित्वायथाशक्तिस्वर्णेनरजतेनवा· तदलाभेपिष्टमयानभ्यर्च्यकुसुमादिभिः।गंगा

ज्य. कृ.

२९०

290

यां प्रक्षिपेद्गव्यदीपांश्चैव प्रवाहयेत् ॥ पुष्पाद्यैः पूजयेद्गंगां मंत्रेणानेन भक्तितः ॥ ओं नमः शिवायै नारायण्यै दशहरायै गंगायै नमो नमः इति मंत्रं तु यो
मर्त्योऽस्मिन्दिने तस्मिन्दिवानिशम् ॥ जपेत्संवत्सरहस्राणि दश धर्मफलं लभेदिति ॥ काशीखंडे त्वन्यो मंत्र उक्तः ॥ नमः शिवायै प्रथमं नारायण्यै ततः प
रं ॥ दशहरायै पदमिति गंगायै मंत्र एष वै ॥ स्वाहांतः प्रणवादिश्च भवेद्विंशाक्षरो मनुः ॥ पूजा दानं जपो होमोऽनेनैव मनुना स्मृत इति ॥ अत्र गंगास्तो
त्रं पठन्नपि दशवारं कुर्यात् ॥ तदुक्तं भविष्ये ॥ तस्यां दशम्यामेतच्च स्तोत्रं गंगाजले स्थितः ॥ यः पठेद्दशकृत्वस्तु दरिद्रो वापि चाक्षमः ॥ सोपि तत्फलमा
प्नोति गंगां संपूज्य यत्नतः ॥ तत्र प्रतिपदादिदशमीपर्यंतं दिनसंख्यया पठनीयमित्याचारः ॥ एवं कुर्वतः फलमुक्तं काशीखंडे ॥ एवं कृते विधाने
न वित्तशाठ्यं विवर्जितः ॥ उपवासी न क्षमाणे ईशा पापैः प्रमुच्यते ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति प्रेत्य ब्रह्मणि लीयते ॥ इति च ॥ गंगाया अभावे
अन्यस्यामपि सरिति कार्यम् ॥ तथा च स्कांदे ॥ यां कांचित्सरितं प्राप्य दद्याद्दर्भतिलोदकम् ॥ मुच्यते दशभिः पापैस्तु महापातकैरपि ॥
अस्यां सेतुबंधरामेश्वरादिप्रतिष्ठानादिकमुक्तं स्कांदे ॥ सेतुमाहात्म्ये ॥ ज्येष्ठमासि सिते पक्षे दशम्यां बुधहस्तयोः ॥ गरानंदे व्य
तीपाते कन्यानंदे वृषे रवौ ॥ दशयोगे सेतुबंधे लिंगरूपधरं हरं ॥ रामो वै स्थापयामास शिवलिंगमनुत्तमम् इति ॥ अथ गंगापूजनविधिः ॥
तत्र कलशादिस्थापनं कृत्वा स्वर्णादिपत्रे गंगामूर्तिं लिखेत् ॥ तस्यास्स्वरूपं तु ॥ चतुर्भुजां त्रिनेत्रां च सर्वावयवशोभितां ॥ रत्नकुंभसितांभोजवरदा

290A

मग्नमंगं॥वामरैर्विज्यमानां वश्वेतछत्रोपशोभितां॥सुप्रसन्नां ववरदां करुणार्द्रनिरंतरां॥सुधाप्लावितभूपृष्ठां दिव्यमाल्यानुलेपनां॥त्रैलोक्यनमितां गंगां देवैरपि
पूजितां॥दिव्यरत्नविभूषां च दिव्यमाल्योपशोभितां॥ध्यात्वा जले यथाप्रोक्तं तथा सर्वोपचारैः प्रपूजयेत॥५ ओं नमः शिवायै नाा पापेदशहरायै गंगायै स्वाहा॥ अनेन मंत्रेणावाहना
द्युपचारान्तो वाद्युपचारानुपकल्प्य ओं नमो भगवत्यै ऐं ह्रीं श्रीं हिलि हिलि मिलि मिलि गंगे मां पावय पावय स्वाहा॥ अनेन मंत्रेणागंगामोक्तेन पंचपुष्पांजलीन् दद्याद् गंगायै निवे
दयेत॥ देवो घाम समुद्भूता न्स्नानानि विशेषतः॥ मयाहृतानि पुष्पाणि पूजार्थं प्रतिगृह्यतां॥ इति पुष्पं समर्पयेत॥ अथ धूपः॥ दशांगगुग्गुलं धूपं प्रगृह्य मनोहरं॥
गंगे देवि नमस्तुभ्यं गृहाण वरदा भव॥ अथ दीपः॥ गृहाण मंगलं दीपं घृतवर्त्तिसमन्वितं॥ रुद्ररूपे नमस्तेस्तु गृहाण वरदा भव॥ अथ नैवेद्यं॥ शर्करा खंडखाद्यानि
दधिक्षीरघृतानि च॥ आहारं भक्ष्यसंयुक्तं नैवेद्यं प्रतिगृह्यतां॥ पत्र तांबूलनीराजनां तेदत्त्वा पुष्पांजलिं दत्त्वा नानायाचां महेशं बद्धांजलिर्गंगामालकरंतया॥ मगीरथ हिमवं
तं वा गंगं पूजयेत्पादिभिः पूजयित्वा॥ दशफलानि दशदीपान् दशप्रस्थतितिलान् गंगायै नम इति मंत्रेण दत्त्वा दशसहस्रपिंडान्न तु उपिंडान् जले क्षिप्त्वा मत्स्यकच्छपमंडूका
दीन्सर्वान्गजतमयाम्पिष्टमयान्वा शक्त्यामर्वीजले क्षिपेत॥ ततो दश प्रस्थतिला न्स्यवानदशगाश्च दशवस्त्रं ब्राह्मणो भ्योब्राह्मणेभ्यो दद्यादिति॥ एवं कृत्वा दशजन्मार्जितैः प्र
मुच्यतइति॥ परदारपरद्रव्यपरद्रोहपराङ्मुखः॥ गंगामनुकरं ते कदा गरामसमाम पंपावयिष्यति॥ इति श्रीवैश्वानरनारदसंवादेदशपापहरा पाः॥ श्रीगंगायाध्यानार्चनविधिः

जय.कं. ।।एवं ध्यात्वा नाभेनविधिं विधाय पश्चाज्जलीतरोस्थित्वा ज्येष्ठे मासि सिते पक्षे प्रतिपदमारभ्य दशमीपर्यंतं दशविधपापप्रणाशनार्थं प्रतिदिनं मुनगोत्रस्व धार्य दशहरास्तोत्रजपम

२९१ हं करिष्य इति संकल्प्य पठेत्।।ब्रह्मोवाच।।नमः शिवायै गंगायै शिवदायै नमो नमः।।नमस्ते विष्णुरूपिण्यै ब्रह्ममूर्त्यै नमो नमः।।नमस्ते रुद्ररूपिण्यै शांकर्यै ते नमो नमः।।सर्वदे

291 वरूपिण्यै नमो भेषजमूर्त्तये।।सर्वस्य सर्वव्याधीनां भिषक्श्रेष्ठ्यै नमो नमः।।स्थाणुजंगमसंभूतविषहंत्र्यै नमो नमः।।संसारविषनाशिन्यै जीवनायै नमो नमः।।तापत्रि

तयसंहंत्र्यै प्राणेश्वर्यै नमः।।शांतिसंतानकारिण्यै नमस्ते शुद्धमूर्त्तये।।सर्वसंशुद्धिकारिण्यै नमः पापारिमूर्त्तये।।भुक्तिमुक्तिप्रदायिन्यै भद्रदायै नमो नमः।।भोगोपभो

गदायिन्यै भोगवत्यै नमो नमः।।मंदाकिन्यै नमस्तेस्तु स्वर्गदायै नमो नमः।।नमस्त्रैलोक्यभूषायै त्रिपथायै नमो नमः।।नमस्त्रिशुक्लसंस्थायै क्षमावत्यै नमो नमः।।त्रि

हुताशनसंस्थायै तेजोवत्यै नमो नमः।।नंदायै लिंगधारिण्यै नारायण्यै नमो नमः।।नमस्ते विश्वमित्रायै नंदिन्यै ते नमो नमः।।छहल्यै ते नमस्तेस्तु लोकधात्र्यै नमो नमः

।।पृथ्व्यै शिवामृतायै च सुवृषायै नमो नमः।।परापरशताढ्यायै तारायै ते नमो नमः।।पाशजालनिकृंतिन्यै अभिन्नायै नमो नमः।।शांतायै च वरिष्ठायै वरदायै नमो नमः।।उस्रा

यै सुखजग्ध्यै च संजीविन्यै नमो नमः।।ब्रह्मिष्ठायै ब्रह्मदायै दुरितघ्न्यै नमो नमः।।प्रणतार्तिप्रभंजिन्यै जगन्मात्रे नमो नमः।।सर्वापत्प्रतिपक्षायै मंगलायै नमो नमः। राम:

शरणागतदीनार्तपरित्राणपरायणे।।सर्वस्यार्तिहरे देवि नारायणि नमोस्तु ते।।निर्लेपायै दुर्गहंत्र्यै दक्षायै ते नमो नमः।।परापरपरायै च नमस्ते मोक्षदे सदा।।गंगे ममाग्र २९१

291A

तोभ्यां गंगे मे देवि रक्ष रक्ष नः ॥ गंगे मे पार्श्वयोरेधि त्वयि गंगेस्तु मे स्थितिः ॥ आदौ त्वमंते मध्ये च सर्वं त्वं गांगते शिवे ॥ त्वमेव मूलप्रकृतिस्त्वं हि नारायणः परः ॥ गंगे त्वं परमात्मा
च शिवस्तुभ्यं नमः शिवे ॥ य इदं पठते स्तोत्रं भक्त्या नित्यं नरोपि यः ॥ शृणुयाच्छ्रद्धया युक्तः कायवाक्चित्तसंभवैः ॥ दशधा संस्थितैर्दोषैः सर्वैरेव प्रमुच्यते ॥ रोगस्थो मुच्यते
रोगादापद्भ्यश्च प्रमुच्यते ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति प्रेत्य ब्रह्मणि लीयते ॥ इमं स्तवं गृहे यस्तु लेखयित्वा विनिक्षिपेत् ॥ २२ ॥ नाग्निचोरभयं तत्र पापेभ्योपि भयं न हि ॥ ज्येष्ठे
मासि सिते पक्षे दशमी हस्तसंयुता ॥ २३ ॥ संहरेत्त्रिविधं पापं बुधवारेण संयुता ॥ तस्यां दशम्यामेतच्च स्तोत्रं गंगाजले स्थितः ॥ यः पठेद्दशकृत्वस्तु दरिद्रो वापि चाक्षमः ॥ सो
पि तत्फलमाप्नोति गंगां संपूज्य यत्नतः ॥ २४ ॥ पूर्वोक्तेन विधानेन यत्फलं संप्रकीर्तितं ॥ यथा गौरी तथा गंगा तस्माद्गौर्यास्तु पूजने ॥ विधिर्यो विहितः सम्यक् सोपि गंगाप्र
पूजने ॥ यथा शिवस्तथा विष्णुर्यथा विष्णुस्तथा ह्युमा ॥ उमा यथा तथा गंगा चतूरूपं न भिद्यते ॥ विष्णुरुद्रांतरं यच्च श्रीगौर्योरंतरं तथा ॥ गंगागौर्यंतरं यच्च यो ब्रूते मंदधी
स्तु सः ॥ रौरवादिषु घोरेषु नरकेषु पतत्यधः ॥ अदत्तानामुपादानं हिंसा चैवाविधानतः ॥ परदारोपसेवा च कायिकं त्रिविधं स्मृतं ॥ पारुष्यमनृतं चैव पैशुन्यं चापि सर्वतः ॥ अस
म्बद्धप्रलापश्च वाङ्मयं स्याच्चतुर्विधं ॥ परद्रव्येष्वभिध्यानं मनसानिष्टचिंतनं ॥ वितथाभिनिवेशश्च मानसं त्रिविधं स्मृतं ॥ एतानि दश पापानि हर त्वं मम जाह्नवि ॥ दश
पापहरा यस्मात्तस्माद्दशहरा स्मृता ॥ एतैर्दशविधैः पापैः कोटिजन्मसमुद्भवैः ॥ मुच्यते नात्र संदेहो ब्रह्मणो वचनं यथा ॥ दशत्रिंशच्छतान्सर्वानपि पितॄनथ पितामहान् ॥

जयन्तः
२९२
292

इद्धरामेव संमार्गानंतैर्गणानेन नरः जितः॥ ३५॥ ॐ नमो भगवत्यै दशपापहरायै गंगायै नारायण्यै रेवत्यै शिवायै दक्षायै अमृतायै विश्वरूपिण्यै नंदिन्यै ते नमो नमः॥ ज्येष्ठमा
सि सिते पक्षे दशम्यां बुधहस्तयोः॥ गरानंदव्यतीपाते कन्याचंद्रे वृषे रवौ। दशयोगे नरः स्नात्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते॥ सितमकरनिषण्णां शुभ्रवर्णां त्रिनेत्रां करधृतकलशो
घत्सोत्पलाभीत्यभीष्टां॥ विधिहरिहररूपां सेंदुकोटीरजूटां कलितसितदुकूलां जाह्नवीं तां नमामि॥ आदावादिपितामहस्य नियमव्यापारपात्रे जलं पश्चात्पन्नगशा
यिनो भगवतः पादोदकं पावनं॥ भूयः शंभुजटाविभूषणमणिर्जह्नोर्महर्षेरियं कन्या कल्मषनाशिनी भगवती भागीरथी दृश्यते॥ विष्णुपादाब्जसंभूते गंगे त्रिपथ
गामिनि॥ धर्मद्रवेति विख्याता पापं मे हर जाह्नवि॥ इति श्रीस्कंदपुराणे काशीखंडे दशहरास्तोत्रं संपूर्णं॥ इति ज्येष्ठशुक्लदशमीकृत्यं॥ आषाढशुक्लदशमीमन्वादिः
॥ आषाढ्यामास्थितः शमीत्यक्तैः॥ अत्र चक्राद्यादिकं कर्त्तव्यमित्युक्तं प्राक्॥ अथ भाद्रपदशुक्लदशम्यामारभ्य विष्णोर्नीराजनं शावतारव्रतं॥ पुरविष्टिरवाच॥ ज्ञातं दश
वतारव्रतं छुड कहि मा द्विजा॥ संमंत्रेण समस्तं सर्वपापोपशांतिदं॥ श्रीकृष्ण उवाच॥ दशम्यां शुक्लपक्षस्य मासे प्रोष्ठपदे शुचिः॥ स्नात्वा जलाशये सम्यक् पितृदेवादितर्पणं
॥ कृत्वा तेसादि॥ मत्स्यं कूर्मं वराहं च नरसिंहं त्रिविक्रमं॥ रामं रामं च कृष्णं च बौद्धं चैव सकल्किनं॥ गतो ममेश शरणं देवं हरिं नारायणं विभुं॥ प्रणतोस्मि जगन्नाथ समे भव सुःप्र एम:
सोदत्त॥ इत्यनेन मंत्रेणापज्जनेकर्यात्॥ सर्वं वर्षं दिने तस्मिन्नेव वर्षाणि वै दश॥ अथ नैवेद्यः॥ अपूपघृतपक्वामारमोदकमोहाल्वं तंडवेष्टककोकरसमअकेषु २९२

292A षकर्णौ वेष्टमंडकेषु प्रतिवर्षमेकैकं कृत्वानि वेदयेत् ॥ दशात्मनो दशाहरेद्दशविप्राय दापयेत् ॥ क्रमेणाभक्ष्ययेद्दत्वा यथोक्तविधिना नृप ॥ ॐ ह्रीं दुं विद्धवेदेयमर्घोयं वरदे
जातये ॥ ततो पाद्यमिच्छोपाद्भ्नात्वा स्वेजलाशये रुमादि ॥ इति मात्स्ये पद्देशहरादशमामास्यदशावतारव्रतं ॥ अथाश्विनशुक्लदशम्यां तु मांदेवीमं पश्चाद्विसर्जनं कृत्वा पारणा
कुर्यात् ॥ देवीपुराणे ॥ ततः प्रातः पूजयित्वा दशम्यां विधिपूर्वकं ॥ संप्रेष्यां तु कर्तव्यं गीतवादित्रनिःस्वनैरिति ॥ विसर्जनविधिस्तु नवरात्रप्रकरणे उक्तं बलिविधौ तथ ॥ अ
थ नवरात्रपारणानिर्णयः ॥ मात्स्ये दशम्यां कार्या ॥ आश्विने मासि शुक्ले तु कर्तव्यं नवरात्रकं ॥ प्रतिपदादिक्रमेणैव यावच्च नवमी भवेत् ॥ नवमी तिथिपर्यंतं वृद्ध्या पू
जाजपादिकमिति ॥ प्रागुक्तवचनैर्नवमीपर्यंतं पूजाविधानेपवासादेर्थांगत्वेन तत्समर्पितत्वात् ॥ पावछ्छब्दो भिन्नामो ॥ देवीपुराणेपि ॥ उत्तरेण नवम्यां तु बलिना पूज
येद्द्विवौ ॥ श्रवणे न दशम्यां तु प्राणीपत्य विसर्जयेदिति ॥ तत्रैव ॥ महानवम्यां पूजेयं सर्वगमोक्षप्रदायिनोत्पन्नेश्वा ॥ न्वावक्त मास्या तोपि नवम्यासु पोष्यत्ना च ॥ प
द्धदेवीपुराणे ॥ कन्यासंस्थे रवौ शुक्ले शुक्लामारभ्य नंदिकां ॥ अयाचीत्यथवैकाशी नक्ताशी तथवा घृहः ॥ इति व्रतवन्नुष्टयमुक्तं ॥ तत्र होमादिमार्गविषये ॥ लोहा
भिसारिके कर्मकार्ये घावदृष्टमीमिति भविष्ये ज्ञ ष्टमीपर्यंतं तो तेः ॥ येपि अष्टमां जागरकं यन्नवम्यां पारणं तथा ॥ दशम्यां च विसर्गः स्याद्रमिषेकश्च माधवोद ॥ नवम्यां
वा विशालाक्षि कार्यो होमादिका क्रियाः ॥ पारणा च प्रकर्तव्या तद्देवीपूजनपूर्वकमिति ॥ वचनो ॥ पान्मापि निर्णयदीपे ॥ आश्विने शुक्लपक्षे तु नवरात्रमुपोषितः ॥ नवम्यां

जय·कं पारणं कुर्याद्दशमीमिश्रितां न वेत्। दशम्यामिश्रितायां तु पारणे नवमी भवेत् तत्र प्रजन्मकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यतीति तथा। यो मोहात्सारणं कुर्याद्दशमे दिवसे विमो
२९३ हात्। तद्दानं नाशमाप्नोति विद्धमिश्राद्दशमीं यदि भवेत्। रूपहीनं भवेद्राष्ट्रं दशम्यां पारणे कृते। तस्मात्तु पारयेद्देवि नवम्यां भक्तितत्परः। नवम्यां पारिते देवि कुलवृद्धिः प्रपद्यते। द
293 शम्यां पारिते देवी कुलनाशं करोति वै। तस्मात्तु पारणं कुर्यान्नवम्यां वसुधाधिप यस्मा देह पामलं देवी दुर्गा णाववनानि तानि पि लोहाभिसारिका विषयाणि। अ
पवायदाष्टमीविद्धा नवमी त्रिमुहूर्ता लभ्यते तदा पूर्वैन नवम्यां नवमीक्षये जाते द्वितीयनवम्यां पारणादि द्वितीये दशमीमिश्रितां न वेदित्यनेन तत्तु नवम्यां नवमं
ते प्रायाथाः पारणाया बाधेन नवमीमध्य एव विधानं यद्दुर्गाभक्तानां दीपाक्ति विषयमिति केचित्। तरलानला श्चा। निर्णयामृते तु नवमी पारणाविधायकानि वचनानि
हेमाद्र्यादि विरुद्धत्वान्निर्मूलानि। मम ल तेपि यद्याहं नद्द्येन नवमी तदा द्वितीयदिने निर्ध्यंते पारणानं विंदन नवमीमध्ये कार्यं सर्वं नेयानि। शिवरात्रिपारणावदिति
मध्यपवमप रवासिद्धांतः। दीक्षितास्तु नवमी पारणमेवाहुर्गौडाः। अन्नयया कुलाचारव्यवस्था। अथ राजा रिपक्षाः सूत्रके पारणाविचारश्च नवरात्रिप्रकरणे
वोक्तः अश्वयमेवा विजयदशमी। तस्मान्नवमी युक्ता यां अपराजिता। युक्ता यां वा पराजितां संयप अपस्थानं कार्यं तत्र तत्सा गामर्मसुख्यो जाम्बे नशक्त पत्रं पत्र कामसदशम्यां ग्रस्म·
उत्तरनैः सम्म कृ पूजनीया पापराजिता। ऐशान्यां दिशि माध्ये सत्य अपराह्ने प्रयत्नतः इति। तथा। याम्यां नवमी युक्ता तस्यां पूज्यापराजिता। क्षेमार्थं विजयार्थं च पूर्वोक्तविधि २९३

293A

विनानैरेऽनवमी शेषयुक्तायां दशम्यामपराजिता। स्दद्यातिविजयं देवी पूजिता जयवर्द्धिनी॥ इति॥ तथा॥ आश्विने शुक्लपक्षे तु दशम्यां पूजयेन्नरः॥ एकादश्यां न कुर्वीत
पूजितं चापराजितामिति॥ तथा। श्रवणर्क्षे तु पूर्णायां काकुत्स्थः प्रस्थितो यतः। उल्लंघयेयुः सीमानं तद्दिनर्क्षे ततो नराः॥ इति। पूर्वदिने श्रवणयोगा
भावे परदिने वा लाभात एवामीनो यहापरैवा॥ तथा च हेमाद्रौ व्रतकांडे कश्यपः। उदये दशमी किंचित्संपूर्णैकादशी यदि। श्रवणर्क्षं यदा काले सा तिथिर्विजयाभि
धेति॥ पूर्वीयामिति तत्पारणामहनालोकानेपराह्णे परदिने त्वपराह्णे श्रवणाभावेऽपि तत्सर्वपक्षे पूर्वेति निर्णयामृते। तत्सत्वे च सा संपूर्णैकादशीति वचनात्तदा दशम्या
ः कर्मकालव्याप्तिर्नोपपद्येत॥ उत्तरदिने श्रवणयोगाभावे सर्वपक्षे पूर्वा दशमी। तज्जनैः सम्मिलितापूर्वोक्तवचनेऽपराह्णस्य कर्मकालत्वाभिधानादिति॥ दशम्यां यस्मा
त्सु लंघय प्रस्थानं कुरुते नरः॥ तस्य संवत्सरं राज्ये न क्वापि विजयो भवेदिति॥ स्कान्दे च वने दशम्यामेव प्रस्थानं न त्वालस्यादिना तामुल्लंघ्य एकादश्यामिति नियमार्थं नव
मीयुक्तत्वमभ्यनुज्ञां श्रवणासंभवे अयं च श्रवणासंभवे एव वेदितव्यः॥ श्रवणादशमीयोगस्य प्रशस्तत्वात्॥ श्रवणर्क्षे तु पूर्वायामित्युक्तेः महत्तरलेख्ये वै॥ श्रवणान
वम्यां पूर्वाभावे तत्केवलायामेव कार्यं तदुक्तं लल्लेन। तिथिः शरीरं तिथिरेव कारणं तिथिः प्रधानं तिथिरेव साधनमिति॥ दीर्घकृत्ये यमम पूर्वयोरुक्तं द्वयं न सत्वोद
यव्यापिनी ग्राह्या। तदुक्तं ज्योतिर्निबंधे लल्लकोशेन नारदेन॥ ईषत्संध्यामतिक्रान्तः किंचिदुद्भिन्नतारकः। विजयो नाम कालोऽयं सर्वकार्यार्थसाधकः इति॥ सितामधा॥

जय॰कं॰ वपि॥ आश्विने मासि सिते पक्षे दशमी तारकोदये॥ विजयो नाम कालोयं सर्वकार्यार्थसिद्धये इति॥ निर्णयसिंधौ॥ अपराह्णो तु सुस्वः कालः॥ तत्रैव यज्ञपार्श्वः प्रदो
२९४ षेणाणाः तत्र दिनद्वये अपराह्णव्यापित्वे पूर्वा प्रदोषव्याप्त्याधिक्यात्॥ दिनद्वये प्रदोषव्यापित्वे परा॥ अपराह्णव्याप्त्याधिक्यात्॥ श्रवणर्क्षस्य हि गौणत्वं दशमीप्रयोजकः
294 ॥दिनद्वये पराह्णैकदेशे पूर्वा॥ पूर्वेद्युः प्रदोषे तत्र चापि परदिने तु अपराह्णे श्रवणमत्वे पूर्वेति स्थितिः॥ अत्र यत् श्रवणस्य गौणत्वं दशमीप्रयोजकत्वमुक्तं तन्मदे हेष्टान्ता
पिहेतुः॥ तन्मते प्रथमे श्रवणे न गौणत्वं तत्का का तत्र यत्राभिषेचने तद्भवेत्तत्र दिवसे दशमी शुक्ला पूर्वविद्धा न कार्या श्रवणेनापि संयुक्ता॥ राज्याभिषेचने सु
यौ दिव्ये पन्ह प्राज्ञ नस्यते दशमीति तिथिः॥ आश्विने मासि शुक्ले तु विजया तां विदुर्बुधाः इति ज्योतिर्निबंधे नारदोक्तेः॥ दीप्तितो यम प्रसंवादेन दूर्येतां रकोदयकाला
भावे परदिने एकादश मुहूर्ते यात्रादिकार्ये॥ आश्विने मासि ते पक्षे दशमां सर्वेणा शिष्य॥ मार्यकालेषु मा यात्रादिना विजयदायी॥ एकादशो मुहूर्तो पि विजयः
परिकीर्तितः॥ आश्विनस्य वैदिधा तथा यात्रा विजयकांक्षिभिः॥ इति स्मृत्यंतरोक्तेः॥ पापदिने एकादशमुहूर्ते व्याप्त्यभावे पि श्रवणयोगश्चेन्नै दैवयात्राकर्तव्या पूर्वा उदयैवेदं
न एवरूदयेदशमी कित्वित्यादि पूर्वोक्तप्रत्वेव न नादिसंतो॥ अस्यामेव दशम्यां राज्ञा अस्या निर्के विधिं कुर्यात॥ तत्र यथा अथातः प्रस्थानं व्याख्यास्यामो जन्मेषु ग एम॰
मिथुन्तु पार्थिवावान मप्तमाउंऽभय स्सुवर्णा॥ आश्वापवाहयेन हक्षालेष्ट तारा स्वदंतउदगयनेपूर्वपक्षे प्रशस्तनक्षत्रे केशश्मश्रुलोमनखानि वापयित्वा संभारान् २९४

294A

पक्वान्नैर्मेनेन मुहूर्ते सुपरमभावाय शांतिभूतिमां कारयित्वा वोदारं ते नाभिषेचेत् यथोक्त मंजनां जनानुलेपनानि कारयित्वा वासोगंधान्नजश्चाव ध्वस्त्र स्थाता
रत्यपश्चिमा कर्तॄना लम्भजुहोत्तमपेपाजितागृध्वं समयनेः शमेवर्ममिजेनवेदनेश्च जपार्थिवसेतिमाप्रणामेतिन हुत्वा आगच्छता तसं ती दस्या
लोपाके नेष्ट्वा ज्ञातिश्च जिहुरनेह्यान्नजवेरातिपयानमास्थायजपरिमापाद्यं पतरंध्वा तामिदं मानोविदन्नमयसोमो वज्ञमति नेः पापिपात्सपश्चात्ते
वीतविहुञ्जमान्यो लेन्यारि अपराजितापञ्जनारैकैद्वनवगत्रप्रकाराणवशान्तत्रैवोक्तं॥ रमांश्चनशुक्लादशमोक्तत्वं॥ अथकार्तिकशुक्लादशम्यांवा
प्रागाणक्तेसार्वभौमव्रतं॥ सार्वभौमव्रतंवान्यत्कथयामिसमासतः॥ सनसंमकश्वेतनाशसार्वभौमोभवेन्नृपः॥ कार्त्तिकस्यतुमासस्यदशमीशुक्लपक्ष
गा॥ तस्यांनक्ताशनोनित्यंदिक्षुशुद्धबलिंहरेत्॥ शुद्धबलेः॥ पवित्रद्रव्यैः पूजोपहाराः॥ विचित्रैः कुसुमैर्मत्स्यैःरजपेचाह्रुजीनतथा॥ सर्वाभवत्यःसिद्धत्रम
मजन्मनिजन्मनि॥ भवतामिदिशरस्यर्थं एवमुक्त्वाबलिंतासुदत्त्वाशुद्धेनवेतमा॥ ततोदेशजेभुंजीतदध्यन्नेवहसंस्कृतं॥ पदेपश्चापथपेष्वेवएवंसंवत्सरंन्नया॥
यःकरोतिनृपानिसंततस्यादिग्विजयोभवेदिति सार्वभौमव्रतं॥ अथकस्मोनिषुक्लादशम्यामारभ्यभविष्योत्तरोक्तमाशाद्शमीव्रतं॥ युधिष्ठिरउवाच॥ राज्याश
यामाजयन्नःकृष्यपत्तस्तपोवलः॥ नारीणांयोर्थवाणिकपत्रःप्रत्रार्थेगुर्विणीतथा॥ धर्मकामार्थसंसिद्धैलोकाःकन्याकार्थिनी॥ यष्टुकामोद्विजश्चागोगोश्च

जय.क.
२९५
295

योयमेवस्या॥ त्रिषष्टवासितेनकांतेवालेह्यंभ्रनिपाडितोएतेषुनेषुकर्त्तमासाशात्रतामिदंतयातमा घसमभेवेद्याजिः कायंतेननतदाव्रती॥ शुक्लपक्षेदशमांतुस्त्रातास
यज्यदेवताः॥ नक्तमाशमक्तपञ्जाव्रेपुष्पालक्तवांचंदनैः॥ महांगणेनेरवयित्वायवैः॥ पिष्ठतकेनवा॥ स्त्रीरूपाश्वाधिदेवमश स्त्रवाहनमान्दिताः॥ अधिदेवम
न्तादित्याल सेद्धादेस्तमस छस्त्रेवाहनेश्चविन्हितालेवयित्तेसर्वः॥ हुत्वा घृताक्तैनेवेघपयकदीपोपस्थापयेत॥ फलानिकालजातानिततः कार्यानिवे
दयेत॥ आशाः स्वाशाःमरामेतरामिथ्यंतामेमनोरथाः॥ भवतीनांप्रसादेनसदाकल्याणमस्त्वितिएवंसंपूज्यविधिवद्दत्वाविप्रायदक्षिणां॥ अनेनक्रमयोगे
नमासिमासिसमाचरेत॥ वर्षेमेकेकृत्वाततः पश्चात्समुद्यापयेत॥ अर्वाकसंवत्सरात्सापिमासेद्वादशेवासमुद्यापयेत॥ मोदकाः कारयेद्वादशगोधूमाःसिद्धतके
न्वा॥ ग्रामितंबकुजनैःमाड्स्नातःसम्यगलंकृतः॥ पञ्चाः प्राक्सम्यगेनमंत्रेरामिर्गस्ताममा॥ तत्रयेषमान्विहितःशक्रः हाम्हानमरूद्दन्तः॥ पर्वोक्तसुवर्न
स्मामुर्एंद्रि दिग्ंस्वतेनमः॥ अग्नेःपरिग्रहाशेत्तमायेपीतियघमं॥ तेजोरूपाप्रशक्तिाग्नेयोवृदाभव॥ धर्माद्दत्ताममाश्रित्रस्यलोकान्संयमयसमो॥
तेननसंयममीवापिमामेस्वस्त्यामृद्दाभव॥ रक्षोहस्तातिवेष्ठतानिर्क्रतिस्तांसमाश्रिता॥ तेननिर्क्रतिनामासिसमाशौप्रययस्वमे॥ तप्याज्जेभुवनोधारवरुणाया ग्राम.
यादसांपतिः॥ कामार्थेममधर्मार्थेवारुणीप्रवणाभव॥ अधिष्ठितासियप्मात्तवायुनाजगदायुना॥ वायवेतमतः शौतितिंनित्यंयप्रछममालये॥ धनदेस्वामिषु २९५

295A

तामिस्रप्रथमातातमिहोत्तमा ॥ निःसृता यमवश्म्याह्रदलामघोमनोपयोगेशानोज्ञग्रसेशनशंमनात्मलेच्छता ॥ एरयत्वाशुमेदेवि बोधिष्ठितानिनमोनमः ॥ भुजंगाः पञ्चजे
नत्वैमे स्त्रियामिर्यता हृष्ट्वा ॥ नागा मनामिः साहितामहितामवमपावे ॥ सर्वलोकापरिगतामर्वदालोशिवा पूर्वा ॥ सनकाघैः पारिरुतामात्मेमोपाहिमर्वदा ॥
नक्षत्राणिवमवामाग्रहास्ताराणगणास्तथा ॥ नक्षत्रमातरो याश्च मूतप्रेतपिशाचकाः ॥ सर्वेमम भेषज्यं सिध्यर्थं भवंतु प्रवणाः ॥ भद्रा ॥ एभिर्मंत्रैःसमभ्यर्च्य पुष्प
धूपादिभिस्ततः ॥ वासोभिरभिमंस्काधपफलानिविनिवेदयेत् ॥ ततोवेदिविनादेनगीतवादित्रमंगलैः ॥ नयेतीमिवेश्रद्धामिजीयतां चनिशानयेत् ॥
ततःप्रभातेतामुहूलहानमानादेभिःसुव्रे ॥ प्रभातेत्वरा द्विजेभ्यः प्रणाप निवेदयेत् ॥ अनेनविधिनामर्वेद्यमाप्नोपियत्नतः ॥ भजोतामिनमहितःस्रष्टेवोज
नेनव ॥ यएवंकुरुतेपार्थ दशमीव्रतमादरात् ॥ सर्वान्कामानवाप्नोतिमनसोभिमतान्नरः ॥ स्त्रीभिर्विशेषतःकार्यंव्रतमेतद्युधिष्ठिर ॥ प्राणिवर्गोपतानार्य
श्रद्धाकामफलायताः ॥ धन्यंयशस्यमायुष्यं सर्वकामफलप्रदं ॥ कथितं ते महाराज मया व्रतमनुत्तमं ॥ येमानवा मनुजपुंगव कामकामाः संपूजयंति द
शमीषु सदा दशाशाः ॥ तेषां विशेषनिहितान्हृदयेभिकामानाशाः फलंसफलमत्र बहूनाददेतेन ॥ इतिश्री शादशमीव्रतं ॥ अथ सर्वदशम्यामनुष्ठपमाराप्यव्रतो ॥
मनतुमाज्ञवाना ॥ अथत्रेशस्मा ॥ विप्रर्षेदशमीव्रतमनुत्तमं ॥ सर्वरोगाणिशमनेसर्वपापप्रदशमे ॥ व्रतमेतन्महाबाहो कार्यं मयमिष्ठता ॥ सर्वदा कार्ये

जय॰ कां
२९६
296

मेतद्विलिप्तताङ्गी विततेरे॥ उपवासश्च कर्तव्यो नवम्यामपि सुव्रत॥ दशम्यां च कृतस्नानो मंगलाय तनेहरिं॥ देवमिंदिरयामार्थ्यं आनावजगतीपतिं॥ इंदिरा
लक्ष्मीः॥ वैनतेयभुजासक्तं वनमालाविभूषितं॥ शंखचक्रगदापद्मशार्ङ्गासिधनुसुतमं॥ फलैश्च मधुरैः पुष्पैः पायसेन समर्पयेत॥ अग्रतःस्थापयेत्कुंभं नी
र्पितो येन परितः॥ तस्मिन्नावाहयेत्सर्वं चक्रादीनायुधानपि॥ चक्रादीनि॥ चक्रगदाशमलधनुःखड्गान्निरातिहेमाद्रेः। पत्रपेटकमुख्येस्तु पुण्डान्नेन समाहि
तैः॥ द्वाराणामाचार्यान्त्वेनार्जयेद्ग्रामरायेत्परिजनोपगे॥ तस्मिन्नष्टदलं पद्मं मध्ये वर्णाहि विभावयेत्॥ मनः षष्ठानींद्रियाणि प्राणां बुद्धिं दलेषु च॥ कर्मणिका पातथा काल
कर्मणो वंसमर्पयेत्॥ मनः श्रोत्रं त्वक् चक्षुः जिह्वा घ्राणी प्राणो बुद्धिरिति क्रमः पूर्वादिदलेषु॥ अनामया नींद्रियाणि प्राणाश्च बुद्धिस्तथा॥ अनात्मकाला
वेमवाहृः सर्वे संस्तुनिरुपद्रवाः॥ मनसा कर्मणा वाचा वामया जन्मनि जन्मनि॥ संचितं सर्वपापं तेनः कालात्मा भगवान्हरिः॥ एवं संप्रार्थ्य गुरवे सदक्षिणामुपस्करां॥ दत्त्वा
ब्राह्मणान्भोजयित्वाद्यात्पारणां भवा मे गा मासाभ्यकैः संस्थाप्य तां वशिष्टेनान्नेन गुर्वन्तराप्य सांबांधवैः सह भुक्तानियमाश्चसृजेत्त। एवं कृते द्विषभा
गेप्यभवति॥ इति श्रीस्कन्दपुराणे माहात्म्ये॥ मार्कण्डेय उवाच॥ न तदृक्षे न च संसारः कालः कामो भवेन्निष्ठया॥ कल्याणमनुजो विप्रा मम मासश्च तेरश॥ क राम॰
रवानं मनुजः एवं कविश्वेदेवाः समायाता दशान्मा केशवो विभुः॥ तस्मात्संपूजनं कार्यं मित्रपक्षेन गाविया आरम्य कार्तिकामासाद्दशम्यां सुनिमन्त्रमासं उल्ले २९६

296A

पश्चाग्रेषु परिवार्वोह्मपाद्वा गंधमाल्यान्नमस्कारधूपदीपान्नसंपदा॥ त्रयों प्रतिमा॥ व्रतं ते कनकं घा घयाशक्ति द्विजातये॥ कृत्वाश्नं केवलमेतद्दिव्यं प्राप्नोति तेषां ह
विंतु लोकान्॥ तत्रोष्मकाले शुभ्रव्रतमेतत्॥ जामेवेद्वा ह्माग्नुंगवोवा॥ इति विष्णुधर्मोत्तरे राज्यावाप्तिव्रतं॥ मार्कंडेय उवाच॥ आत्मा ह्यायमनोदक्षो मदः प्राणास्तथैव च॥
हविष्मांश्च गविष्ठश्च दत्तः सत्यश्च ते दश देवास्त्वंगिरसो नाम दशम्यां प्रपूजयेन्नरः॥ सोपवासः पूर्वपक्षे शुक्ले विधिना नरः॥ पूर्वपक्षे शुक्लपक्षे॥ पूर्वोक्तविधिना नित्यं ततो
ऽनो विधिना॥ कृत्वा व्रतं केवलमिसारेद्र॥ इति विष्णुधर्मोत्तरे ब्रह्मावाप्तिव्रतं॥ अथ पदार्थव्रतं॥ शुक्लपक्षे दशम्यां तु सोपवासस्तथा नरः॥ मार्गशीर्षादिथ्यार
भ्य यावत्समे वत्सरं यजेत्॥ ततो गंधमाल्यनमस्कारधूपदीपान्नसंपद्भिर्दिगीशपूजनं दिक्पूजनं च कुर्यात्॥ तत्रादिगीशा इंद्रादिरुद्रांता दशबोध्याः॥ वत्सरांते वि
प्राय पयस्विनीं गां दत्ते षट्कामं यात्रासिद्धं वा प्नोति॥ वामीडम्वर्के तस्मिन् रसशत्ते यात्रा तथा गौ विजिगीषतश्च॥ विद्यार्थिनो वापि सुनाशनार्थी हि तत्पदार्थव्रतमेतदुक्तं॥ इ
ति विष्णुधर्मोत्तरे पदार्थव्रतं॥ मार्कंडेय उवाच॥ शुक्लपक्षे दशम्यां तु सोपवासस्तु मानवः॥ धर्मं संपूजयेद्देवं सर्वलोकसुखावहं॥ मार्गशीर्षादिथारभ्य नियमे
नादरीं इदम॥ ततो गंधमाल्यनमस्कारधूपदीपान्नसंपदा संपूज्य तेन वन्हौ हुत्वा विप्रान् पूजयेत्॥ व्रतांते च पयस्विनीं गां दत्त्वाश्वमेधफलं प्राप्नोति॥ कृष्णपक्षे
तथाप्येतत्कृत्वा संवत्सरं व्रती॥ राजसूयमवाप्नोति कुलमुद्धरति सकौ॥ कृत्वा पक्षद्वयेप्येतद्धर्ममर्थं समं तम॥ राजसूयाश्वमेधाभ्यां फलं प्राप्नोत्यसंशयं॥ शुक्ला

जय॰ के॰ पीतद्रव्याणि द्विजेभ्यो दैनंति । त्रीणि व्रतानि । स्वर्गलोकमवाप्नोति कुलमुद्धरति सर्वं ॥ धर्मे मतिर्भवेन्नास्य धर्ममाप्नोति मानवः ॥ पञ्चयज्ञाभिजायेत तत्र धर्मे परो भवेत् ॥ आरोग्यमासु
२९७ खकाय शास्त्रज्ञानप्रदं पापविनाशकारि ॥ कर्त्तव्यमेतत्सततं च यैर्यथावत्पूज्यो हि विष्णुर्भगवान्समर्थः ॥ इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं धर्मव्रतत्रयं ॥ दशम्यां यम उद्दिष्टः सर्वव्या
297 धिहरो ध्रुवं ॥ मूलमंत्राः स्वनामाभिः अंगमंत्राश्च कीर्तिताः मूलमंत्राः प्रधानमंत्राः अंगमंत्राः परिवारदेवतामंत्राः स्वतिथौ शंकुलागंधादिभिः संपूज्याज्यसमित्क्षीरा
न्नैः दधिमात्स्यैकैर्होमं कुर्यात ॥ अत्रादौ पूजा ततो घृताक्तधान्यहोमस्तत आज्यधारादिहोमः ॥ इति भविष्यपुराणोक्तं यमव्रतं ॥ स्कन्द उवाच ॥ दशम्यामेक
भक्ताशी समाप्ते दशधेनवः आदेशश्चक्रीकर्णीर्द्यास्तारीह्यामहीपते ॥ तिलद्रोणोपरिस्थाः सार्वभौमो भवेन्नृप ॥ एतद्दिग्व्रतं नाम महापातकनाशनं ॥ इति
पद्मपुराणोक्तं दिग्व्रतं ॥ पक्षद्वयगतास्वेव सर्वास्वपि दशमीषु तिथिषु पूर्वोक्तः कः पूज्यः ॥ तदुक्तं ॥ दशम्यामंतकस्यापीति ॥ अथ सिद्धिविरुद्धादिकं लिख्यते ॥
दशमी गुरुवारेण सिद्धा ॥ यथा गुरौ दशमी पंचम्यादिवेति ॥ दशम्यां सोमवारेण क्रकचयोगः ॥ दशम्यां पंचम्यां चन्द्रे गमनविवाहयात्रादिकं कार्यमित्याद्युक्तमेव ॥ वृश्चि
कस्थिते सूर्ये दशमी दग्धा भवति ॥ दशम्यां क्षत्रियादित्रयो वर्णा अभ्यंगस्नानं न कुर्युः ॥ उक्तं च ॥ त्रयोदश्यां द्वितीयायां दशम्यामि सा हि अन्नं नालीशाकं नाद्यात् । राम॰
उक्तं च शीर्षकपालान्त्राणि मादि ॥ दशम्यामुत्तरदिशि गमने योगिनी संमुखा न कुर्यादिति दशमीनिर्णयः ॥ श्रीमद्दिल्लीशसेनोद्भदक्षिणबाहुदण्डमनुजेश्वसिंहस्थिते २९७

297A स्यापद्यरुक्ष्मकामितवरहमतीपालनेधर्मे राजपुत्रो पौनवष्ठ श्रीवत्सप्तसिंहालक्षितिपकुलनभोरविंह्यसिंहसप्तत्रःश्रीमानाज्ञापिताजोजयहारिरमराधीशवतीहस्त्रीमा
त॥ श्रीमत्सेडितदेवमहत्तनयश्रीगणेशोप्रिदुपयानावाप्रसममस्तकामानिवहःसंप्राह्नमलाकारःतडत्रैश्रीजयसिंहवर्मनृपतेः॥ एकादशांसर्तुमेगुरुंमहश
मीतिधेःसमकहुरुपत्रुधान्हादकेरतिदेवमहात्मजपौंडरीकयाजिरलाकाविरविततजयसिंहकसहुमोघातेदशमीनिर्गायोनामैकादश॥ तबक॥ समा
प्त॥ अथैकादशीनिर्णयप्रतो॥ तत्रशुक्लाकृष्णैकादश्योःध्याने॥ एकादशीवृषस्यातुनीलसुश्राविशलिनी॥ तामस्त्रवर्णाधात्रहृष्टापात्रेवदैत्रमिपकन्या॥ एकादशीमहागज्व
स्यातुलाकर्तनेरिकापुत्रा॥ सिंहाननाऽगालाहुदिनीलानिसीनीपरेति॥ अथैकादशीमाहेमाहेमाहात्म्यभागे॥ मातेवमसवैबालानौओषधांतोमेगामेवा॥ रक्षांयेमर्वलोका
नोनिमेतैकादशीतिथिः॥ तथा॥ एकादश्यामुपवासीयः सधर्मःसवबुद्धिमान्॥ तथा॥ एकादशीपरित्यज्य योन्यद्व्रतमुपासते॥ कारस्थममहालंसत्कालोष्टंहिंसा
नते॥ तथा॥ एकामेकादशीवापिसमुपोष्यजनार्दनं॥ कामेनापिसमभ्यर्च्यसंप्राप्नुक्तिमाप्नुयात॥ पुराणांतरेतुतोयेनापिसमभ्यर्चेतिपाठः॥ पसंगाद्धायवालोमाहा
हेमाहात्रिरशाविपां॥ एकादश्यानमञ्जत्तामवेदशाद्दिमुच्यते॥ संसाराख्यमहाघोरादुःखिनांसर्वदेहिनां॥ एकादश्युपवासोयंनिर्मितःपरमौषधं॥ संसारोरगदष्टा
नांनागात्पापकर्मणां॥ एकादश्युपवासेनमघएवसदैवभवेत॥ नारदीयपुराणेनासिष्ठः॥ एकादशीसमंमुत्येनवान्हिनापातकेधने॥ भेस्मतायातिगजेंद्रआपेज

जय·कां श्वशतोद्भवं।तावत्स्थायाणि देहस्थानि तिष्ठंति मनुजाधिप।पापान्नोयवमेज्जेतः पद्मनाभदिने शुभे॥ अश्वमेधसहस्राणि वाजपेयशतानि च॥ एकादश्युपवास
२९८ स्य कलां नार्हंति षोडशीं॥ एकादशीं द्विपे पापं यत्कृतं भवता प्रभो॥ एकादश्युपवासेन तत्सर्वं विलयं व्रजेत॥ उत्पत्ति देहमाद्रौ दृष्टं यो॥ ब्रह्मवैवर्ते॥ सर्वेषामप
298 पि वर्णानां मिदं सन्मार्गग्रासकारकं॥ एकादशीव्रतं विप्र कुर्वन् मुक्तिमाप्नुयात॥ न गोदिने यदृशमिश्चतुर्थिकोरासघं॥ उपोष्यं पंचदशमं दिनं विष्णोर्हि मुच्य
ते॥ कलावस्मिन्न नृणां नो माहिं स्मापा विताम्नीए कादशीं विना विप्र न संशयः हिमोद्भ्याः॥ पद्मपुराणे॥ एकन्तः पृथिवीं दानमेकं जो हरिवासरः॥ न समं कविमि
ः श्रीको वासतरो स्यादि कोमतः॥ भविष्यपुराणे॥ एकादश्युभयपापो शक्तिरं नेता स्वस्थात्मिका॥ मातेन तिथिरूपेण दृष्टं ये कादशी मता॥ सनत्कुमारप्रोक्ते॥ ब्र
ह्मापापसहस्राणि ब्रह्मसहस्राशतानि वै॥ एकामेकादशी भक्त्या सम्यपोष्य शुचिर्भवेत॥ देवीरहस्ये दृष्टाणा यो पापं च विविधं प्रोक्तं पातकं चोपपातके
॥ लघुपातकं संच महापातकमेव च॥ एकादशीकं च तत्सर्वमेकादश्यामुपोषणात॥ विलयं याति तो यस्य यथा मन्त्रयज्ञोजने॥ सौरधर्मेषु॥ एकन्तत्था
प्रिहोत्रादि द्वादशीमेकतः प्रभुः॥ तुलया तोलयन्त्येद्द्वादशी वा विशिष्यते॥ देवीरहस्ये॥ गायत्री हयग्रासवैपापयं जामेदिनी॥ एकादशीतथा सर्वं पापप्रणा राम·
जरामेदिनी॥ स्कन्दपुराणे॥ अभोज्यभोजनाज्जातं अगम्यागमनाच्च यत॥ अपाज्यपाजनाच्चैव अभक्ष्याणां च भक्षणात॥ अस्पृश्यस्पर्शनाद्यच्च पावितायहा २९८

298A

रजः॥ ज्ञानाज्ञानकृतं पञ्चपातकं चोपपातकं॥ तत्सर्वं विलयं याति एकादश्यामुपोषणात्॥ वैष्णवतंत्रे॥ एकादशी महापुण्या विष्णोरीशस्य वल्लभा॥ तस्या
मुपोषितो यस्तु द्वादश्यां पूजयेद्धरिं॥ तस्य पापानि नश्यंति इत्यादि॥ स्कंदे मे विष्णुस्मरणात्पापो यः॥ यो द्वादशीमुपवसेत्यनिलाशभक्षो यथा स्वनेः स्तुकसुमेरु
गिमवैर्यांति॥ ते धौतपांडुरपटा निर्मिताजहंसाः संसारसागरजलस्य तरंति पारं॥ मत्स्यपुराणे॥ यः करोति नरो भक्त्या एकादश्यामुपोषणं॥ स याति विष्णु
सालोक्यं याति विष्णुः सहपत्नी॥ विष्णुपुराणे॥ ओंकारः सर्ववेदानां यथैवाघः प्रपूजितः॥ तथा सर्ववृतानां च द्वादशीव्रतमुत्तमं॥ इत्येकादशीमहिमा
॥ तत्रैकादश्युपवासो द्विधा॥ निषेधपरिपालनात्मको व्रतरूपश्च॥ तत्राद्यः॥ न शंखेन पिबेत्तोयं न खादेत्कूर्मसूकरौ॥ एकादश्यां न भुञ्जीत पक्षयोरुभयो
रपीति कौर्मे देवलाद्युक्तः॥ विष्णुरुत्तावपि॥ एकादश्यां न भुञ्जीत कदाचिदपि मानवः इति॥ नारदीयेपि॥ एकादश्यां न भुञ्जीत महाविघ्नप्रसक्तितः॥
इति॥ भविष्येपि॥ न भोक्तव्यं न भोक्तव्यं संप्राप्ते हरिवासरे इति॥ अत्र न खादेत्कूर्मसूकरावित्यादिनिषेधसमभिव्याहृतत्वेनैकादश्यां न भुञ्जीत पक्षयोरुभयोरपी
त्यत्रापि निषेधपरत्वमेवाध्यवसीयते॥ न चैतद्वाक्येषु पर्युदासमकारणं व्रतशब्दस्याभावान्नाधिकरणादिति च्यवो॥ अतो भोजननिषेधोऽयं॥ व्रतरूपाश्च
त्यैवैतत्प्राप्तेः श्रीहरे नैवेद्यकविधायनियमनिशि॥ दशम्यामुपवासस्य प्रकुर्याद्वैकल्पं व्रतमिति॥ अन्यापि व्रतरूपत्वोपवासोपकानिवचनान्यमन्त्रेद्रष्टव्यानीर

जय० कौ० हंचाशिवभक्तादिभिरपि कार्यं तत्पाच हेमाद्रौ विष्णुधर्मोत्तरे। एकादश्यष्टमी चैव पक्षयोरुभयोश्चतुर्दशी॥ शिवसातिथयः प्रोक्ता मुनिभिः शौनकादिभिः॥ तासा
२९९ मापारणमुपवासो हि वानाघातथोक्तयारति। तथा॥ वैष्णवो वापि शैवो वा कुर्यादेकादशीव्रतमिति। एकादश्यामुपोषणं सौरैरप्यत्र चेष्यते॥ वैष्णवो वाथ शैवो वा
299 सौरोप्यतस्तमाचरेदिति सौरपुराणाभिधानात्॥ व्रतरूपोपि द्वेधा॥ नित्यः काम्यश्च॥ नित्यमुक्तो गारुडे॥ उपोष्यैकादशी नित्यं पक्षयोरुभयोरपीत्यादि॥
सनत्कुमारोपि॥ पक्षे पक्षे च कर्त्तव्यमेकादश्यामुपोषणमिति॥ नारदोपि॥ नित्यं भक्तिसमायुक्तैर्नरैर्विष्णुपरायणैः। पक्षे पक्षे च कर्त्तव्यमेकादश्यामु
पोषणमिति॥ सनत्कुमारोपि॥ एकादशी सदोपोष्या पक्षयोः शुक्लकृष्णयोरिति॥ विष्णुपुराणेपि॥ द्वादशीं न प्रमोक्तव्या यावदायुः प्रवृत्तिभिरिति॥
आग्नेयपुराणेपि॥ उपोष्यैकादशी राजन्यावदायुः प्रवृत्तिभिरिति॥ कात्यायनोपि॥ एकादश्यामुपवसेन्न कदाचिदतिक्रमेदिति॥ नारदोपि॥ पक्षे पक्षे च कर्त्त
व्यमेकादश्यामुपोषणमिति॥ माधवीयेऽकरणे दोषमाह सनत्कुमारः॥ न करोति नरो यस्तु एकादश्यामुपोषणं॥ स नरो नरकं याति रौरवं तमसावृतं॥ एका
दश्यां तु निश्चेष्टो भुंक्ते मूढचेतनः। प्रतिमासं स भुंक्ते हि किल्विषं श्वादिविट्समं॥ निष्कृतिर्मद्यपस्योक्ता धर्मशास्त्रे मनीषिभिः॥ एकादश्यन्नकामस्य निष्कृतिर्गम
ःक्वापि नोदिता॥ मद्यपानाच्च निश्चेष्टपातेव नरकं व्रजेत्॥ एकादश्यन्नकामस्तु पितृभिः सह मज्जतीति॥ नारदीयेपि॥ यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यासमा २९९

31

निवसंत्यन्नमाश्रित्य तिष्ठंति संप्राप्ते हरिवासरे ॥ तानि पापान्यसुप्राप्नोति भुंजानो हरिवासरे इति ॥ स्कांदेपि ॥ मातृहा पितृहा चैव भ्रातृहा गुरुहा तथा ॥ एकाद-
299A श्यां तु यो भुंक्ते पच्यते पाकभेयोरपीति ॥ कावित्तु ॥ एकादश्यां न भुंजानो विष्णुलोकाच्च्युतो भवेत् इति पा ॥ ब्रह्मवैवर्ते ॥ पि ॥ स केवलमघं भुंक्ते यो भुंक्ते हरिवा-
सरे ॥ दिने तु सर्वपापानि भवंत्यन्नमाश्रितानि तु ॥ तानि मोहेन योऽश्नाति न स पापैर्विमुच्यते इति ॥ विधवायास्तु दोषविशेषः प्रदर्शितः कात्यायनेन ॥ विधवायाः
अपि च नारी भुंजीत एकादशी दिने ॥ तस्याः सुकृतं नश्यति भ्रूणहत्या दिने दिने ॥ अकारणात्खासमापनेपि दोष उक्तो विष्णुरहस्ये ॥ समादाय विधानेन द्वादशी-
व्रतमुत्तमं ॥ तस्य भंगं नरः कृत्वा रौरवं नरकं व्रजेत् ॥ यो गृहीत्वा व्रतं सम्यगेकादश्यादिकं महः ॥ न समापयते तस्य गतिः पापीयसी भवेदिति ॥ नारदीयेपि ॥ द्वादशी-
व्रतमादाय व्रतभंगं करोति यः ॥ द्वादशाब्दव्रतं शीघ्रं निष्फलं तस्य जायते इति ॥ अन्यायविधिदर्शितो विष्णुरहस्ये ॥ परमापरमापन्नो हर्षेण वा समनुपाप्तितो ॥ सू-
तके मृतके वापि न त्याज्यं द्वादशीव्रतमिति ॥ इति नित्यत्वबोधकानि ॥ अथ काम्यत्वबोधकानि ॥ यदीच्छेद्विष्णुसायुज्यं श्रियं संततिमात्मनः ॥ एकादश्यां न
भुंजीत पक्षयोरुभयोरपि ॥ कात्यायनोपि ॥ संसारसागरोत्तारमिच्छन् विष्णुपरायणाः ॥ ऐश्वर्यं संततिं स्वर्गं मुक्तिं वा यद्यदिच्छति ॥ एकादश्यां न भुंजीत कदापि
द्विपमानव इति ॥ स्कांदेपि ॥ यदीच्छेद्विपुलान्भोगान्मुक्तिं वात्यंतदुर्लभां ॥ एकादश्यामुपवसेत्पक्षयोरुभयोरपि ॥ इदं माहात्म्यरत्नानि शास्त्रीमोघो स्कादन्यपि

जय-का ॥ किं संग्रहीतुं शक्तः सांऽकः छक्ष्मक्षपांविनेसादि॥ अत्र निर्णयो ग्रन्थकारः॥ नित्यत्वविधायकवाक्यश्रवणात् किं नित्यं। किं वा काम्यत्वविधायकवाक्यश्रवणात् का

३०० म्यमिति॥ अत्र कश्चिदाह॥ नित्यकाम्यमिति॥ तन्नशक्तिसंदेहं यतो यदेव नित्यं तदेव काम्यमिति कथं संभवाः समममाम्नातायं अनेनोपपद्यते॥ नित्यत्वे फलानपेक्षत्वं॥ का

300 म्यत्वं नाम फलापेक्षत्वं नत्वेकस्य च फलापेक्षत्वं तदनपेक्षत्वं चोपपद्यते भावाभावरूपाः साम्ना नाधिकरणाभावात्॥ तथा चापूर्वोत्पत्तेः कामीनिष्कामस्त्व

तयोः संदेहति॥ व्यवस्था वक्ष्यते॥ एकत्र ततेति नहूयविधानेकदा गम्न्योपपद्यते॥ तथैकादशीव्रतं गतवान्नियमेन स्यात् मुक्तस्यैनित्ये काम्यमुक्तश्च वत्स षष्ठपामिति

भेदः प्रदर्शितः॥ अतश्च निष्कामो नित्यविधिना नित्यैकादशीव्रतं कुर्यात्॥ सकामस्तु काम्यविधिना काम्यैकादशीव्रतमिति॥ मासभ्याराधाकृ समसवा यज्ञनका

मानस्य प्रतियोगिकृतिविषयत्वस्यानित्यत्वस्य कामनोपाधिकत्वं यत्सकाम्यत्वस्य भावाभावरूपत्वाभावेन संयोगपृथक्त्वन्यायेन नैवकस्यैव नित्यत्वं काम्यत्वं

अविरुद्धं तत्र यथाविनिदिष्टाधिकारान्यायेन प्रसृष्टं वाद्गतिष्ठ तकाम्यप्रयोगस्य संगान्नित्यप्रयोगमध्ये सिद्धिरिति यो यथा विनमत्सु॥ कालनतत्वविवेचने॥ तत्रैतदुक्तं पा

गपक्वत्वान्दुम्नपकृपेनिते काम्ये वा॥ तस्य चोभयरूपस्यापि निषेधस्य वै कादशेन प्राप्तौ काम्यव्रतानुष्ठानेनैव नित्यप्रयोगवन्निषेधपरिपालनस्यापि सिद्धेः॥ तथा राम-

चोक्तं कालादर्शे द्विधामिदं सामान्यतो व्रतद्वितीयस्यते॥ अथैकादशीव्रते अधिकारिणः प्रदर्श्यन्ते॥ यथाह कात्यायनः॥ अष्टवर्षाधिको मर्त्यो ह्यपराशीतिवत्सरः ३००

300A

।।एकादश्यामुपवसेत्सदा पोरुषभयोरपि।। अष्टवर्षाधिकस्याप्यनयोजर तस्याप लब्दगीमिति हेमाद्रिप्रभृतयः।। वत्कैर्नुक्तं।। अष्टवर्षाधिकस्य नहाग्रासो
पलक्षणात्त्वप्रमाणमावयः।। उपलक्षणानियतमवेधामवाह।। किंतु विवक्षितमेवपरं तु शक्तौ ता नह्येषपक्षे न यवास्थितं।। अशक्तौ सात्वसत्वएकादश
वर्षीतरंश्चतापत्त्वविकारः।। अपर्णाकादश्यां बहसवत्तवर्षाधिकस्य वा।। प्राप्य यावत्तवर्षमात्रात्परतरं प्रमवाधवा इति दीपिका तीर्थयात्रायांश्चन्तमायमव
चनैएकादशवर्षपर्यंतमकारणोपायायाश्च त्राहोमासाइनभिकामसत्त्वात्।। तत्राप्यसामर्थ्ये चतुर्दशवर्षोन्नरमविकारः।। तदुक्तं माणि मांडव्यस्तु वा इ
महामामते।। मयोद्दास्या पयाम घलोकेघमिफलोदयी।। आचतुर्दशकादूर्ध्वान्नभविष्यति पातकं।। परतः कुर्वतामेव दोषएवं भविष्यतीति।। अत्र मरसे
ग्रहगास्ते वेषामेवाउलोमप्रतिलोमाद्रीनाम त्राविकारः। नारीयपराणोपि।। अष्टवर्षाधिकोमर्त्यो अशीतिर्न हि पूर्यते।। यो भुंक्ते मामके राष्ट्रे विष्णोरहनि
पापकृत्।। समेवध्यश्च दंड्यश्च स्वाने वासो देशतः स मे।। एतस्मात्कारणाद्विप्र एकादश्यामुपोषणं।। कुर्यान्नारी वा नारी वा पक्षयोरुभयोरपि इति।। एवंप
सहयेकादश्यां नृत्तस्यमवेत्त्रप्राप्तैव स्याधाविशेषः कालादशौमिहितः।। विधवा या वनस्थस्य यत्तेश्चकारश्चेद् पे।। उपवासो गृहस्थस्य सगृहाश्रमासु
त्रिणाः।। अन्नं जे निषेधः कृष्णायामाहृतस्य ततो मतइति।। माधवीयेपि।। गृहस्थस्य सम्यक्दानामेवानेत्या यवास्य।। तथा नकर्मपराणा।। एकादश्यां न भुं

जप.क.
३०१
301

जीवत्पत्न्योरभ्युदयोरपि॥ वानप्रस्थो यतिश्चैव शुक्लामेव समाचरेदिति॥ मदनरत्ने तस्याः कामेऽपि एकादश्यां नक्तं जीवत्पत्न्योरभ्युदयोरपि॥ ब्रह्मचारी च नारी च शुक्ला-
मेव सदा गृहीति॥ अत्र नारीशब्दो विधवापरः॥ तस्या एव यतिसमानधर्मत्वात्॥ वनस्थयतिसमानधर्मत्वं च तस्या गारुडपुराणोक्तं॥ यथा॥ पुनः प्रमी-
तस्य मये घोरे कैकादशीमनेतः॥ तन्नोपवासो विहितो वनस्थस्य यतेस्तथा॥ विधवायास्तत्रैव परजोद्यादशीं नवेदिति॥ पतिमत्यास्तूपवासनिषेधादि-
कैपरिभाषायां द्रष्टव्यं॥ चातुर्मास्ये तपोतानुतच्छ्रूयापि गृहिणोपोष्या॥ शयनीबोधनीमध्ये या कृष्णैकादशी भवेत्॥ सैवोपोष्या गृहस्थेन नान्या कृ-
ष्णा कदाचन इति स्मरणात्॥ अत्र कृष्णग्रहणं स्यादि षयं॥ पुत्रवतस्तु सापि निषिद्धा॥ संक्रान्त्यामुपवासं च कृष्णैकादशीवासरे॥ चंद्रसूर्यग्रहे चैव न कुर्या-
त्पुत्रवान्गृहीति नारदोक्तेः॥ कृष्णैकादश्यां पुत्रिणा उपवासनिषेधः कूर्मपुराणेऽपि॥ संक्रान्त्यां कृष्णपक्षे च रविशुक्रादिने तथा॥ एकादश्यां न भुंजी-
त पुत्रवान्मसेव वा पुत्रं तद्दुःखं पारणामिति॥ अत्र पुत्रवानित्युपलक्षणं॥ पारणामपि तत्तन्निमित्तमेव निषिध्यते॥ तत्र समयप्रवासान्नपोष्ये वसमयप्रामं यतेऽ इत्यत्रम
पुत्रजन्मकृत्तान्यापद्यत्तान्नोणां देवनश्यतीति वचनविहितशनिवासरमयुक्तोपवासानां भक्तानां तदृज्ञ रविवारे भौमे रविवारमयुक्तो निर्णयेऽदूषयोः पनपो नैमित्तिकम्॥
वतो देयः॥ वेदार्के पार्श्वहाणा यो यतीपातेष्वपर्वसु॥ अहोरात्रोषितः स्नात्वा श्राद्धं दानं तथा जपः॥ यः करोति प्रमत्त्वात्त्वाततमस्मादस्य पैत्रतः स्मृतिः कात्यायनः ३०१

301A

पर्वदिने विहितोपवासो गमयते तदुक्तं गारुडे नेप्याम्रसंक्रान्त्यादिनिमित्तकं तन्निषेधेन वचनं गर्वादिनोपवासनिषेधपरं वृद्धवद्ध्येयम्॥ तथा च शौनो र वौ न संक्रा
न्तिदिने नस्य च वैदिनेष्वाशुपुत्रवद्गृही। गृहोपवासो न कार्य इति पर्यवसति॥ गौतमोपि॥ आदित्यहानि संक्रान्त्यामसिते कादशी तथा॥ व्यतीपाते च तेष्वा
दृपुत्री नोपवसेद्गृहीति॥ पुमपुराणेपि॥ संक्रान्त्यामुपवासेन पारणेन पणाचिप्रियः॥ एकादश्यां च कृष्णायां ज्येष्ठः पुत्रो विनश्यतीति॥ नारदीयेपि॥ इंदुक्ष
यार्कसंक्रान्त्योः कादश्यामिति तयोः॥ उपवासं न कुर्वीत पुत्री धनसंततिश्रियोमिति॥ एषु अनेकेषु वचनेषु वृद्धहिगाः सामान्यतः कृष्णैकादश्युपवा
सनिषेधकत्वमतीयते॥ तथापि कृष्णैकादश्युपवासविधिवचनान्यपि विषयत्वेनोपसंहार्य गृहस्थमात्रस्य तत्प्राप्ते निषेधस्य प्राप्त्यपेक्षितत्वेन यथा
श्रुतार्थकत्वायोगात् यावज्जीवमासीत गतः कृष्णैकादशी विषयत्वमेवावसिते॥ तत्र शयनीबोधिनीमध्ये इति स्मृत्यन्तरवचनेन गृहस्थस्योपवासस्य विहितत्वा
दिति हेमाद्रिनिर्णयामृतप्रभृतयः॥ माधवस्तु॥ यानि पुत्रवद्गृहिणः कृष्णैकादश्युपवासनिषेधकानि वचनानि तानि गृहस्थमात्रस्य कृष्णैकादशी
सु पुत्रवासनिषेधपराणि न भवन्ति तथा एकादशीत्वे कृष्णायां संक्रमेण यह गौणपि वत्सरादिषु न वा कोषु संक्रा
न्त्यादिवारादिषु काष्टयां शुक्लैकादश्यामपि उपवासनिषेधकं प्रतीयते इति॥ वेत॥ ना॥ तत्र सौम्य संक्रान्त्यादिविहितोपवासविषयत्वाते॥ नन्वत एव कैकादि

जप॰कं स्युपवासविषयता॥ नष्टे तैत्कात्यायनेन॥ एकादश्यां तु कृष्णायां रविसंक्रमणे तथा॥ चंद्रसूर्योपरागे च न कुर्यात्पुत्रवान्गृही॥ तत्र पुत्रोपवासस्यानि
३०२ षेधायमस्यार्थः॥ अयस्तस्य तु रपत्यस्य न विधिर्नैनिषेधनमिति॥ जैमिनिरपि॥ तन्निमित्तोपवासस्यानिषेधो यत्रतद्वाद्वन्नः॥ नानुबंधाकृतोद्यास्योपतानि
302 मस्युपोषणीयमिति॥ अयमर्थः॥ एकादश्युपवासस्यानित्यत्वान्मूंकांत्याद्युपवासस्य च काम्यत्वात्काम्योपवासनिषेधेऽपि न नित्योपवासनिषेधः॥ अमिथ्याति
रति॥ अत एव नारदिसंवादरे यागर्ग्येकादशीनिमित्तोपवासो विहितो मरनरलेमनकुमारयोः॥ अन्नैवारोगा संयुक्ता तथा संक्रांतिसंयुता॥ एकादशीम
होपोष्या सर्वसंपत्करा तिथिरिति॥ कालतत्त्वविवेचने विष्णुधर्मोत्तरे॥ पुष्या नदिंगे पेतास्तु पैसंक्रांतिसंयुता॥ एकादशीमहापोष्या पुत्रपौत्रप्रव
र्द्धिनीति॥ कात्यायनोऽपि॥ व्यतीपाते वैधृति वा एकादश्यां पहाम वे तु॥ उपोष्या मासाद्भवते संयदाद्विवर्द्धिनीति॥ प्रायश्चित्ते ब्रह्मवैवर्ते हस्यानो नाश्वापिनि
सानि लेभमन्तिमयाः तु तैनेरं विष्णुपरायणौ॥ पंचेतेपद्रोग कन्नैच्यमेकादश्यामुपोषणम्॥ मत्सत्रस्थ मेधार्थ ... जनो भक्तिसंयुतः॥ एकादश्यामुपवसे
त्स हि पापमपरिपातिनाराहात्के ... ॥ निर्णयामृते च अत्र शब्दश्चापत्तमात्रवचनः॥ नारायणाब्दौ तो पमानानएवमेयत्रा जापोऽग्नि स्रवापत्यमात्र राम॰
वाचित्वातोः॥ जनयेद्वहुपुत्राणामिति लिंगात्समानपुत्रो जापत इति व॥ काम्यकालेऽरवापोः॥ पितृणां गतिमान्वेष्टुकृष्णापी सम पोषयेदिति॥ अ ३०२

302A

येनग्रहवतापि विधेयः॥ एतच्चान्यस्मिन्मासे अवंजपन्नामुपैवच॥ उभयोःपक्षयोःकाम्यव्रतंकुर्वीत्तवैष्णवमिति॥ नारदपुराणात॥ मत्स्यपुराणेपि॥ एकादश्यां
तुशुक्लायामुपोष्य विधिवन्नरः॥ एवंनामानुः समः द्वैवमासमुमेवमागच्छतीति॥ दिनक्षयेपुत्रवतांगृहस्थानामुपवासोनिषिद्धः॥ मदनरत्ने व्यासः॥ एकादशी
पुनष्टहरवोमेकमेवातथा॥ पारणंचोपवासंच नकुर्यात्पुत्रवान्गृही॥ दिनक्षयेत्वमेयाममेनोपोष्या दशमीयुता॥ यदीच्छेत्सत्वरंपौत्रान्नाम्नाद्वैमेपरमा
त्मनइति॥ मत्स्यपुराणेपि॥ दिनक्षयेतुसंक्रांतौ ग्रहणेचंद्रसूर्ययोः॥ उपवासंनकुर्वीत पुत्रपौत्रसमन्वितइति॥ दिनक्षयलक्षणंपूर्वमुक्तं॥ हेमाद्रौ तिथ्ये
तानेकवारयास्मिन्समादिनक्षयइति॥ वसिष्ठोपि॥ एकाह्निमावनेत्वाद्वितिथीनांत्रितयंयदा॥ तदादिनक्षयःप्रोक्तस्तत्रसाहस्रिकंफलमिति॥ फलम
त्रपुत्रवत उपवासातिरिक्तदानादिजन्यंद्रष्टव्यं॥ तस्योपवासनिषेधात्॥ एवंशेषविषयेकिंविधेयमित्यपेक्षायांविशेषोवायवीयपुराणे॥ उपवासनिषे
धेतुकिंचिद्भक्ष्यंप्रकल्पयेत्॥ नदुष्यत्युपवासेन उपवासफलंलभेदिति॥ भक्ष्यंचविद्धाविषयेदर्शितं॥ अविद्धानामलाभेतुपयोमूलफलानिवा॥ म
हदेवालसमश्नीयादुपवासस्तत्राभवेत्॥ इति॥ तथा॥ नक्तंहविष्यान्नमनोदनंवाफलंतिलाःक्षीरमथांबुचाज्यं॥ यत्पंचगव्यंयदिवापिवायुः प्रशस्त
मत्रोत्तरमुत्तरंत्विति॥ हेमाद्रौ॥ नित्यैकादश्युपवासासमर्थेनैकभक्तादिकंकर्तव्यं॥ तथावमार्कंडेयः॥ एकभक्तेननक्तेननयेवायाचितेनवा॥ उपवासे

जय॰ कृ॰ नदानेन ननिर्दिष्टे द्वादशिकोऽभवेत ॥ एकभक्तेन नक्तेन वालब्ध द्वाचरः क्षिपेत पयोमूलफलैर्वापि न निर्दिष्टे द्वादशिकोऽभवेत ॥ स्कान्देऽपि ॥ उपवासेष्वशक्तानामशीतेरू
३.२ र्ध्वजीविनां ॥ एकभक्तादिकं कार्यमाह बौधायनो मुनिरिति ॥ मार्कण्डेयपुराणे ॥ गोद्वादशीकले ॥ एकादश्यां प्रसुप्ते विष्णुं समभ्यर्च्य कद्यवनं ॥ उपोषितेन नक्तेन नयेवा
303 याचितेन च ॥ एकभक्तेन वा तात ननिर्दिष्टे द्वादशिकोऽभवेत्क ॥ तद्वेकानियमानेतेन मारति भगवाने ॥ कायशक्तिबलादेवं बलाद्वुर्भमाचरेत ॥ हेमाद्रौ बौधायन
: ॥ आखिभिः परिम्लानानायेनात्विकशरीरिणां ॥ त्रिंशद्वर्षाधिकानां च नक्तादिपरिकल्पना ॥ विविंशद्वर्षा गागामि समपेक्षा विसा वः ॥ तत्र न वाति वर्षा गा
मिनर्षः ॥ कूर्मपुराणे ॥ एकभक्तेन नक्तेन वालब्ध द्वाचरः क्षिपेत ॥ नातिक्रमे द्वादशीं च उपवासव्रते न च ॥ भविष्ये ॥ उपवासात्परं भैक्ष्यं भैक्ष्यात्परमयाचि
तं ॥ अयाचितात्परं नक्तं तस्मान्नक्तेन वर्त्तयेत ॥ अष्टौ तानि इमानि परिभाषायां द्रष्टव्यं ॥ नित्यकाम्ययोरशक्तः स्वप्रतिनिधिभिर्व्रतं कारयेत् ॥ तेऽपि च
चैव द्रष्टव्याः ॥ आपस्तम्बादः कश्यपपर्यन्तात्रे ॥ मद्रुह्ये वेदशयनेम स्वाभ्यर्यावर्त्तने ॥ अथ यो दीक्षितः काष्ठे देहसंबोधनेतताः ॥ अन्नं वा यदि भुंजीत फ
लमूलमथापि वा ॥ अपराधमहं तस्मात्क्षमामि करवावन ॥ क्षिपामि नरके तावत्तावद्दाभूतसंप्लवमिति ॥ मत्स्यपने मदुत्थाने मत्स्यास्वपार्श्वनर्त्तने ॥ फ राम॰
लमूलजलाहारी हृदि शल्यमिवार्पितिरते ॥ यानि च वचनानि शक्तस्कन्देकादश्योः सामर्थ्यविषयकानि ॥ विष्णुरहस्ये स्कन्देकमेनारदीयपुराणे च यद्वितेय ३.२

303A

पाकस्यान्यापशुक्लाविशेषो नास्ति कश्चनेति॥ एवमेव सनत्कुमारविष्णुपुराणमोक्षधर्मेष्वपि॥ विष्णुरहस्यसौरपुराणयोः॥ यथा सप्रजितो गौरः कृष्णो वा वेदवि
द्विजः समतां याति दानान्नारे द्वादशीव्रतयामृते॥ तथा स्कन्दपुराणे॥ नैव लंघ्यं शुक्लेतरागाणीवति लानां सदृशं यथा॥ कृष्णायाश्च सिताया वा गोः क्षीरं सदृशं यथा॥ द्वादश्यो
स्तु सदृशं तद्वत् शुक्लासितामयोः॥ दर्शश्च पूर्णिमासी च पराय तस्य या समे॥ तथा सितासिते पुण्ये द्वादश्यौ मुनिभिः स्मृते इति॥ यथा नरं सुक्षिणी चैव यन्नैव
प्रकीर्तिते॥ तुल्यं पुण्यमवाप्नोति द्वादश्योः कृतयोर्द्वयोः॥ तथा॥ सोमसूर्यग्रहे प्राप्ते यो यथैव मुनिभिः स्मृतो॥ तथा सितासिते पुण्ये द्वादश्यौ विष्णुतुष्टिदे॥ मा
यं प्रातर्यथा संध्ये सायं प्रातस्तथैव तौ॥ तथा सितासिते पुण्ये द्वादश्यौ च मतं समे इति॥ यथा विष्णुः शिवश्चैव समं पूज्यौ मुनिभिः स्मृतौ॥ तथा पूज्यतमे प्रोक्ते द्वाद
श्यौ शुक्लकृष्णके॥ वाराहपुराणे॥ एकादश्यामुपवसेत्पक्षयोरुभयोरपि॥ द्वादश्यां पारयेद्विष्णुमभ्यर्च्य फलमाप्नुयात् इत्यादीनि॥ यामपि शुक्लकृष्ण
विवेकप्रत्यवायबोधकानि॥ कूर्मपुराणे विष्णुधर्मोत्तरे स्कन्दपुराणे च॥ सत्र ब्रह्महा सुरापश्च स्तेनो गुरुतल्पगाः॥ स्कन्दपुराणे॥ सत्र ब्रह्महा मद्यपो ब्रह्मस्वहरापो
गुरुतल्पगः॥ कालिकापुराणे॥ सर्वेषामिह पापानां प्रायश्चित्तं प्रकीर्तितः॥ एतेषामुज्झितादेन्तु॥ विवेकवर्ति योऽनाहारे एकादश्यां सितासिते इति गरुडपुराणे॥ शु
क्लां वा यदि वा कृष्णां विशेषो नास्ति कश्चन॥ विशेषं कुरुते यस्तु पितृहा स तु कीर्तितः॥ मत्स्ये दशमी नाम शुक्ला कृष्णा तथा॥ एकादश्याः स्वरूपं तु मतं व्या
पार्श्वे केवलं॥ अनः शुक्लासितत्वादि शशिनो गुणा उच्यते॥ एकादश्यां न तेनास्ति दूषणं येन दृश्यते॥ सनत्कुमारप्रोक्ते॥ एकादश्यां द्वयोर्यस्तु विशेषं कुरुते

जप॰कं॰ स्पष्टमेकादश्यां न पश्यामि यावद्रामत्वसंग्रहवामिन्यादीनि तानि सर्वाणि वानप्रस्थयतिवैष्णवादिविषयाणि । अन्यथा शास्त्रमेव व्यर्थं दारगृहीतादिवाक्यविरोधः स्यादि
३४ ति दिक् ॥ अथ प्रसंगाद् द्वादशी एकादशीभेदा उच्यंते ॥ तत्रैकादशी द्विविधा ॥ संपूर्णा विद्धा च । या संपूर्णा सैव शुद्धेत्युच्यते तत्र शुद्धैकादशी समता न्यूनताधि
304 क्ययोगात्त्रिविधा । सा त्रिविधापि द्वादशी साम्यन्यूनताधिक्ययोगात्प्रत्येकं त्रिविधा भवतीत्येवं शुद्धाया नव भेदाः यथा ॥ शुद्धसमा द्वादशी समा १ शुद्धसमा द्वाद
शीन्यूना २ शुद्धसमा द्वादश्यधिका ॥ ३ शुद्धन्यूना द्वादशी समा ४ शुद्धन्यूना द्वादशीन्यूना । ५ । शुद्धन्यूना द्वादश्यधिका ६ शुद्धाधिका द्वादशी समा ॥ ७ शुद्धाधि
का द्वादशीन्यूना ॥ ८ । शुद्धाधिका द्वादश्यधिका चेति ॥ ९ एवं विद्धापि साम्यन्यूनताधिक्ययोगात्त्रिविधा सनी द्वादशी साम्यन्यूनताधिक्ययोगात्प्रत्येकं त्रिवि
धा इति नव विधा या अपि नव भेदाः ॥ विद्धसमा द्वादशी समा । विद्धसमा द्वादशीन्यूना २ विद्धसमा द्वादश्यधिका ॥ विद्धन्यूना द्वादशी समा ३ ॥ विद्धन्यूना द्वादशी
न्यूना ५ विद्धन्यूना द्वादश्यधिका विद्धाधिका द्वादशी समा विद्धाधिका द्वादशीन्यूना विद्धाधिका द्वादश्यधिका चेति ॥ एवं मिलित्वा ष्टादश भेदा भवंति अत्र
सर्वेष्वपि भेदेषु एकादशी द्वादश्योः समत्वं नाम षष्टिघटीत्मकत्वं तन्न्यूनत्वं न्यूनत्वं आधिक्यं आधिक्यं तद्वेयं ॥ हेमाद्रौ तत्र संपूर्णा नाम ब्रह्मकैवर्त्ते उक्ता अरुणोदया
दुदयपर्यंतं व्याप्य तिथिर्यस्मिन्नेकादशी संपूर्णेति ॥ तथा च ज्योतिः सिद्धांते ॥ सर्वा स्युर्व्याप्य संपूर्णा उदयादोदयात् स्थिताः ॥ नारदीयपुराणे ॥ आदित्योदयवेला राम॰
या आरभ्य षष्ठिनाडिकाः याति तिथिः सा तु संपूर्णेति नैव न्यायीयसः ॥ प्रतिपत्प्रभृतयः सर्वा उदयादोदयाद्रवेः ॥ संपूर्णा इति विख्याता हरिवासरवर्जिता इति ३४

304A स्कंदपुराणवचनविरोधात्कीदृशी तर्हि संपूर्णोत्पत्त्युपेक्षे गरुडपुराणे शिवरहस्ये चोक्तं॥ उदयात्प्राग्यदा विप्र मुहूर्तद्वयसंयुता॥ संपूर्णैकादशी नाम तत्
त्रैवोपवसेद्गृही॥ भविष्यपुराणे॥ आदित्योदयवेलायाः प्राङ्मुहूर्तद्वयान्विता॥ एकादशी तु संपूर्णा विद्धान्या परिकीर्त्तिता॥ वसिष्ठस्मृतौ॥ द्विविधैका
दशी संपूर्णा अहोरात्रव्यापिनी अरुणोदयादारभ्य द्वितीयसूर्योदयपर्यंतमवस्थिता वा तत्रापि सर्वतिथीनामावरणाः प्रवेशः सीमसंपूर्णा घटिकामुख्यः नाडिती
यायी॥ अनेकार्थत्वात्पात्रात्॥ उदयात्प्राक् घटिकाचतुष्टयपर्यन्तविद्धमानायाः संपूर्णत्वमिष्यते तत्र अरुणोदयवेधनिराकरणार्थे॥ हरिवासरवर्जिता इ
ति च॥ कालतत्वविवेचने तु संपूर्णत्वं नोदयमात्रादारभ्य प्रवृत्तायाः॥ किंतूदयात्प्राग्मुहूर्तद्वयव्यापिन्याः आदित्योदयेतिभविष्यपुराणवचनात्॥ घ
टिपञ्चकेनयद्वा तिस्कंदपुराणवचने सूर्योदयादारभ्य प्रवृत्तत्वं सूर्योदयपर्यंतं तत्त्वं च द्वयमभिलितं भासमानं तु संपूर्णत्वं प्रयोजकं पञ्चकं तु नभ्यस्ये एवमेका
दश्यां पर्यंतरसे तेह हरिवासरवर्जिता स्यान्नेन॥ नन्वत्र मपि तत्रैव वचनांतरे विशेषविधानात्॥ तेनारुणोदयादारभ्य द्वात्रिंशन्मुहूर्तव्यापिनी एकाद
शी संपूर्णा न तिलमात्रा तिथिवशात् षष्टिघटिकामात्रव्यापिनीति॥ आदित्योदयवेलाया आरभ्य षष्टिनाडिका॥ संपूर्णैकादशी नाम तत्रा तिथिवृद्धौ संपूर्णत्व
मेकादश्या अप्युक्तं तन्मुख्यं॥ किंतु कल्पः स्वच्छमात्रं विषयद्वयं स्कंदीम विष्यति॥ अरुणोदयैकदेशमवदशमापराणादेकादश्याः सकलत्वद्व्या

जयकः स्याविद्धत्वेतेनयाएकादशीकृत्वाहणोदयव्यापिनीहि तीयम पौरस्यारवौगेवरात्रौ दिने वात्तमाप्नादार्दस्यायुक्तोमानविद्वानमेयाणिकिं तमवेशमात्रेसूर्योदयमा
३०५ स्मातदशमयमात्रपर्यंतं वर्त्तमानारतरातिपपरवेति॥ अपरदशमीवेधो निरूप्यते॥ सनववेधास्त्रोविवेचः॥ अरुणोदयवेध सूर्योदयवेधः पंचदशनाडीवेधस्त्रो
305 ति॥ तत्राहणोदयवेधोम विष्णुपुराणे॥ अरुणोदयवेलायां दशमीगंधोभवेद्यादि॥ तुष्टं तत्रुअयत्नेन वर्जनीयेनराधिपेति दशादशमी॥ एतच्च वैष्णवोपोष्ये सूर्योदयवेधः
कादशी विषये दशमीवेधसंयुक्तो यदि स्याद्दरुणोदयः॥ नैवोपोष्यं वैष्णवेन तद्दिनं नैकादशीव्रतमिति भविष्यपुराणयगारुडपुराणावचनात्॥ वैष्णवलक्ष
णीवल्कारे॥ परमापदमापन्नो हर्षे वा समुपस्थिते। नैकादशीं त्यजेद्यस्तु यस्य दीक्षास्ति वैष्णवी॥ समात्मा सर्वभूतेषु निजाचारादविप्लुतः॥ विष्ण्वर्पिताखिलाचा
रः स हि वैष्णव उच्यत इति॥ स्मृत्यंतरेपि॥ वैखानससाधागमोक्तदीक्षायुक्तो हि वैष्णव इति॥ यद्यपि पंचरात्रादेरागमदीक्षायां तन्मात्रमेव वैष्णवत्वेन तत्सूत्रादेश
यापिसपापंपरप्रसिद्धमेव वैष्णवत्वं तस्मात्तेवमस्मतेवद्धाद्यात्॥ तत्तसागरे भविष्ये॥ यथा शुक्लातथाकृष्णा यथा कृष्णातथेतरा॥ तुल्येतेमन्यते यस्तु स वै वैष्णव
उच्यत इति॥ अरुणोदयप्रमाणं तु स्कंदे नारदाम्नाभस्ते॥ उदयात्प्राक् चतस्रस्तु नाडिकाअरुणोदय इति॥ हेमाद्रौ॥ चतस्रो घटिकाः प्रातररुणोदय उच्यते॥ य रामः
तीनांस्नानकालस्तु गंगांभः सदृशः स्मृत इति॥ निशीथांते तु पामाद्वे दिनं वा दिनं वा दने॥ सारस्वतानस्मपने वारुणोदय उच्यते इति तत्र यथा॥ अरुणोदयवे ३०५

305A घः स्यात्सूर्त्तार्धेन द्विघटिकात्मयामिति ॥ एतेषां मध्ये षोडशानां रात्रिमानज्ञाप्तव्यः ढिम्मीमुहूर्त्तेहृदयपर्यन्तैव । उदयात्प्राक् पद्मविषमुहूर्त्तद्वयं संध्येते त्मादित्योदयवेला याः प्रा
ग्मुहूर्त्तद्वयानि तेति ॥ माहूर्भविष्यवचनेक्वा वाक्यात् । कालतत्त्वविवेकेनापि । अरुणोदयकालेताद्दिग्भागं भोमवे घटी त्यादिवचनेषु योरुणोदय उक्तः स उ
दयप्राचीनमुहूर्त्तद्वयात्मकएव द्वष्टव्यः । एवं कृतवाक्यतात् । योगार्थस्यापि तत्रैव संभवात् ॥ यत्र क्वचिद्रात्रेस्तुष्ठमभागस्यारुणोदयत्वाभिधानं तद्रा
त्रतादृत्तत्परमेव ॥ यदपि ब्रह्मवैवर्ते चतस्रो घटिकाः प्रातररुणोदयनिश्चयः ॥ चतुष्टयविभागोत्र वेधादीनां किलोदितः । अरुणोदयवेधः स्यात्सार्द्धं तु घ
टिकात्रयं । अतिवेधो द्विघटिकः प्रभासंदर्शनाद्रवेः । महावेधोपि तत्रैव दृश्यते केन दृश्यते । तुरीयस्तत्र विहितो योगः सूर्योदये सतीति अरुणोद
यवेधातिवेधमहावेधयोगसंज्ञाकरणं तद्भुवनारात्मप्रदर्शनार्थं मुहूर्त्तो घटिकाद्वयमितिवत् घटिकाशब्दो मुहूर्त्तद्वयपरः । उदयात्प्राक्तनत्रिसार्द्धनाडिकारु
णोदय इति नारदादिवचने नाडिकाशब्दोपि तथा । अत एवनागोद्धा दश नाडी मितिर्दिकृपंचदशामितस्तथा । मतोष्टादश नाडी मिहेचयत्तज्जातिर्यामितिवच
नोक्तविशेषवेधः षट्सार्द्धमप्यनवमुहूर्त्तपर्यवसन्न एव कालादर्शादिष्वदर्शितः । तेन रात्रिब्राह्ममुहूर्त्तौ ढिम्मीमुहूर्त्तौ नामसंभवः सहदीमप्पगानोच्यवेद्यनिश्चयः क
लेवेधानतस्य लदर्शित ॥ यत्तु वेधातिवेधमहावेधाख्यदोषाः एवं मुक्ताः तेषु मध्ये काद्दशीसंपन्नाः प्रादित्यसंपन्नासंकीर्णा नामभिर्व्यवह्रीयन्ते ॥ अरुणोदयस्पर्श
मघटिकापीद्दशमीसद्भावे वेधस्तत्रैव ॥ स चाद्दृविघः । घटिकाप्रारंभे कृत्स्न घटिकापाव दशमी वृत्तिभेदात् ॥ तत्र प्रारंभमात्रे दशमी युक्ते काद्दशीसंपन्ने तस्य

जय॰का॰ च्यते। कृत्स्नघटिकाव्याप्तिर्दशमीसत्त्वे प्येकादशीसंदिग्धा॥ अरुणोदयप्रथममुहूर्ते दशमीव्याप्तिरिति वेधमात्रमुपेत्यैकादशीमेवसक्तेत्युच्यते। सूर्यमंडलदर्शनमे

३६ देहवेलायां दशमी सद्भावो महाभवे पश्यत्स्पृष्टैकादशी सकीर्तितेत्युच्यते॥ ता एताः सं पक्षास्य पश्चतस्रोपि त्याज्याः। तथा च गोभिलः। अरुणोदयवेलायां दश

306 मी यदि संगता। संपूर्णैकादशीं तां तु मोहिमेदत वान्नुमुरीति। गारुडपुराणे। उदयात्प्राक् द्विघटिकाव्यापिन्येकादशी यदा। संदिग्धैकादशीनाम वर्ज्यं धर्मकांक्षि

भिः। उदयात्प्राङ्मुहूर्तेन व्यापिन्येकादशी यदा॥ संयुक्तैकादशीनाम वर्जयेद्धर्मवृद्धये। आदित्योदयवेलायामारभ्य षष्टिनाडिका॥ संपूर्णैकादशीनाम

सा ज्ञेया धर्मफलेप्सुभिरिति। यद्यपि पूर्वेद्युर्वेधवाक्ये सार्धद्विघटिकात्रयमिस्पृष्टैव संदिग्धैकादशी वाक्ये त्रिघटिकेत्युक्तं। तथापि नैतावता वैषम्येण

विरोधः शंकनीयः। शास्त्रद्वयस्यापि दशमीवेधस्यागपरत्वात्। पक्षनिर्णयसिंधौ। उदयात्प्राक् चतस्रः इति स्मृतिवचनेन मुहूर्तद्वयमेव तेनेति गारुडवचनस्

प्राङ्मुहूर्तद्वयान्विते तिथिविष्णुवचनस्य चोपसंहारादेवं चतुर्घटिकयमेवारुणोदयः इति चतस्रो घटिका इति भविष्यवचनमपि अवयवद्वारेणारुणोदयवेधविशे

षपरमेवेति। पक्षमनकेविद्वां। एषामत्र्येयपक्षाणां मुहूर्तद्वयेन कौंडिकायानि घः प्रीतरतिर्वनाद्युराणविमानवशात्सार्धत्रिदंडोदयेनैकेऽरुणोदयाः। त

दाहुर्हेमाद्रौ। सार्धघटिकात्रयात्मकेऽपि षट्विंशतिघटीमितत्वात्त्रिविषयामहत्त्वमास्त्रात्रीये पक्षः चतस्रो घटिकास्त्वकामिस्याहुः। तन्न। अरुणोदयस्य राम॰

सानेकार्थत्वापत्तेः। न च मुहूर्तद्वयमर्थः दंडद्वये कमुहूर्तादि वेधानां तथाप्यनुपपत्तेः। न हि तेषां यामार्द्धत्वमरुणोदयत्वं वा स्मृत्यादिना देशतः पाततः। ग वेमा ३६

306A

नहासंवद्धिवशेनत्रिदंडमात्रेत्रिदंडवत्तुदंडात्मकत्वान्मुहूर्तद्वयैकमूलकल्पनायालाघवेनदंडवत्तत्पृथग्विग्रहातिपादकवचनाभावमुहूर्तद्वयपर्यवसितार्थप्रतिपादकत्वात्सै
वपूर्वोक्तौ।।मुहूर्तद्वयत्वमनुगतमेवायंतावच्छेदकमतत्कलमाधुमालेननमनानापेक्षापतित्र्यमहगोदयशब्दसाहित्यैकादेतदमत्वेनदोषायत्तमाहगोदयमा
त्मकत्वात्तदोषविशेषवोधनार्थंतदमिधानादिमले।।नदेवंमामान्यविशेषाभ्यांप्रतिषिद्धत्वादहगोदयविद्धैकादशीवर्ज्ये।।पिपासिलाऽवादमुभाशेषवच्चत्वात्परिसा
दहगोदयः।।नैवाप्राप्तेवेद्धवेनत्ताद्वैतैकादशीव्रतमितिमालत्वेअविप्रेष्वप्रयोगमात्रनिषेधात्।नारदीयेपि।।लववेधेपिविप्रेन्द्रदशम्येकादशीमजेत्।।स्कांदेपि।।विद्धेनाप्य
थेगोगांगमरुवानिर्मला।।तोदेपि।।कलाकाष्ठादिनालेवदशम्यतेदशमीविमो।।एकादशीनकर्तव्यावर्ततानजन्मकदाचनेति।।माधवीयेप्याहतमोपेकलादिवेधोरुणोदयवे
धेम्यपोदयवेधेचसमानाइति।।निगमेपि।।सर्वप्रकारवेधोयमुपवासस्यदूषकइति।।योप्यमत्पेरध्याकरदशमीसंद्भावरूपोवेधःसमवेऽथ्यरुणोदयवेधवद्विशेष
तत्तदभिधानेनचदोषतारतम्यप्रदर्शनायस्मृतमेव।।दोषतारतम्यंचप्रायश्चित्ततारतम्यादवगम्यते।।तथाचोक्तंहेमाद्रौभस्तुसंस्कारे।।अज्ञानाद्यदिवामोहाद्भक्तेनैकादशी
नरःदशमीशेषसंयुक्तोषायात्स्विनमिदंव्रतम्।।बृहत्पादेनरःश्रीनारसीवरदायाम्नसंयुक्ता।।घरणासाधंकैतुदध्यैतिलद्वाणमथापिवेति।।अत्रवेधनारुतमाघवस्ये
तिहेमाद्रेःनिशःप्रोक्तत्वापिमुहूर्तद्वयपरमेव।।तस्मादरुणोदयशब्दस्यमुहूर्तद्वयपरतैवेसन्नौ।।यत्तुब्रह्मवैवर्ते।।अर्द्धरात्रेतुकेषांविद्दशमावेधइष्यते।।क
पालवेधइत्याहुर्मुहूर्तद्वयपरतैवेसन्नौ।।यत्तुब्रह्मवैवर्ते।।अर्धरात्रेतुकेषांविद्दशमावेधइष्यते।।कपालवेधइत्याहुराचार्यायेहरिप्रियाः।।इतितत्रकैमुतिकन्या

जय.क.
३०७
307

त्याहगालेद्दयवेधमिनं दापरमितिमाधवः । नतेतत्पर्वं वक्तव्यं यतोमेषवृतमेक न्यूकर्णनाथेमितन्नपदमेव वक्ष्यते । यदपि नाप्तो द्वादशनाडीभिर्दिक्यं वदशमित्यत्थायमतो
द्वादशनाडीभिर्दूषयत्युत्तरांतिथिमिति स्कांदं तद्भूवस्योक्तानिगमे ॥ सर्वप्रकारवेधोयमुपवासस्य दूषकः । मावेन सप्तमुहूर्त्तं स्तत्संयोगोयं वायुकेवलमितिवत्तस्य
वासमन्ने मितिमाधवः ॥ इतिपक्तयोगसंज्ञकश्च हर्षो वेधस्तस्य त्याज्यत्वमर्थमिदं । ज्ञह्मेषार्द्र यवेधाप्रिय हात्यज्यते तदा किं मु वक्ष्यं मह्योदयवेध इतिमाध
वीये । पापवृत्तौ विंतु वेधः हिताह्डे कादशी सा हि द्विविधा । आग्निकेनपक्वा तद्दहिता चेति । आग्नेयकेवलं विद्धा ॥ एकादश्या विकी द्वादश्यामिकस्यमयाधिकी वेति
॥ त्रिविधभेतेषु पक्षेषु सदादयमा । त्यप्रहणांशुद्धा मध्ये कादशीपरित्यज्य परेयुरूपवासः कर्त्तव्यः । तत्रैकादश्यादिके नारद आह । संपूर्णैकादशी यत्र द्वाद
श्यां वृद्धिगामिनी ॥ द्वादश्यां लंघने कार्यं त्रयोदश्यां तु पारणामिति । स्कंदसेतरेपि । एकादशी यदा पूर्णा परतः पुनरेव सा ॥ पूर्वां कृत्वा शनस्योक्तत्रयोदश्यां
तु पारणामिति ॥ विष्णुरहस्येपि ॥ एकादशी कलाप्याप्नुयेन द्वादश्य पोषिता ॥ तुल्यक्रतुशतसंस्यं तत्रयोदश्यां तु पारणामिति ॥ द्वादश्यामिको ध्यामस आह । ए
कादशी यदा लुप्ता परतो द्वादशी भवेत् ॥ उपोष्या द्वादशी शुद्धा यदीच्छेत्परमां गतिमिति पत्तमरस्वपत्तमाधवादयोप्येवं । एकादशी यदा लुप्ता निववनाघ्रूद्धापी
द्वादशीमात्रे विकोपेस्त्रको ॥ तन्न ॥ लोपपदस्य समर्थपरत्वास्पर्शेलोपप्रसिद्धामस्यो रपदर्शमी विद्धा पामेवेत्तदकनपवर्जे: अतोनेदख्यद्धस्यन्नाविकदादशीका गमः
यामुपवासविधायकामिति ॥ यदपि कौम्यैं द्वशुप्नातिछित्तस्मात्तस्यरक्तष्पयाजिते । तदपिवेंस । अकारप्रश्लेषमानाभावादितिपतरेतस्थेयत्वे ॥ द्वितीयस्तयोस्या ३०७

307A

सर्शेसैव्रलोपमनतास्य यें विषयत्याग्न ।। नवैवेमाध्ववा चार्यागाल्मानैनिर्णीपे पुनर्लिखिते स्मिन्नवनेनुमेसस्मादोहशमोमिमन्त्रितलासारनोक्तः ब्रह्मावाक्च
स्यंगतेतिव्याख्यानेविवृत्यऽत्रैतिवाच्यं ।। शास्त्रमसवहु विषयत्वसम्मायतेनहितीयमत्पैदपामतोपयते वयागीतेयतथाभिधानमसे भ्यासि यसकोता
ता ।। सैपणीकाहशीसाज्योतिमागवतते चादिवचनसमानार्थकतेम कस्मृतिकल्पनालाघवेनअकारप्रश्लेषाणापि व्यास्व्यातेत्र कातावा ।। उभ यामि सं
गृह्याह ।। सैपणीकादशीयत्रप्रमातेपुनरेवसा ।। तत्रोपोष्या द्वितीया तु परे नो द्वादशी पदीति ।। नारदोपि ।। सैपणीकादशी यत्र प्रभाते पुनरेव सा ।। सर्वै
रेवोत्तराकार्या परतो द्वादशी यदीति ।। स्कन्देतरेपि ।। एकादशीं मवेस्मर्गा पातोद्वादशीयदि ।। एकादशीपरित्यज्य द्वादशीमसयाघ्येहिति ।। उभ
यावेवसारह्नायांतुशद्धपानकोपिमहोहीति ।। यत्तवत्वतार्केहषाणामसहितं ।। एत्ताहशतोपवध्य नेतराहेनआकास्मिकहाममस्तोतिः
श्राविजपमिदेतिव्याख्यानेपत्रेणुप्लमैपेवहशशृहाधिकानधिकारद्वादशीकोदाहरणसम्गानवक्तहमायमानवाहिति ।। तरेत व्याख्येयमानेर ।।
देशांतरेताद्विमानहामेनमपाहपाडिकांत्रयालभकसप्रहतेहयतसापेअमाणारयतसैभवेनमपादसप्रपेवाशद्धरिकोनतत्र उक्तैकादश्यादि
तीयाहेनेसप्रदयपथेतविधमानायाः सूहूलेनतदेवाप्रवक्त्रादारशपाघटिकात्रयहाससंभवेनोद्धद्रणामेभवातत ।। अतरवमस्कनलोयप

जप०कं रमवद्भोमत्स्योद्देडषट्कादृयपसैकज्योतिःशास्त्रे॰प्रसिद्धिरित्यर्थः॥तथाऽत्रिमानह्रासमुद्देशीतरेज्योतिःशास्त्रे प्रसिद्धः॥तिथिपत्रेनुपलभ्यमानकलदेशीय
३०८ यतितिथिपत्रानालोवननमल्लिकैवेत्सलो॥कालतत्त्वविवेचनेयथापिमासवानार्योदिक्षिःमवैहो॥तिथीनामनिर्वेधकारैःसर्वोदयवेधप्रवर्पारिशेषादितरेषामिसस्यते
308 ॥तथाप्यरुणोदयस्थापिन्याःमेसङ्गीतितद्व्यापिन्याश्चविद्धत्वेप्रतिपादयतो वचनस्यामान्यविषयत्वान्नैवोपपद्यमितिवचनेनैवकारप्रयोगात्वैष्णवेनसर्व
षानिसलेनकाम्यतेनवापरंनेमकादशीद्वादश्योरलाभेपिगुणाहणोदयवेधत्वसोनेवोपपद्यमितिसत्कामतिसेभवेवैष्णवेत्तरैरपिनैवोपपद्यमितिप्रतीतेः॥
सातिमेभवेताद्दषयन्नमप्यरुणोदयवेधस्यानीनभद्रोयगौडनिबंधेचोक्तमिति॥तदेवंअरुणोदयमारभ्यादितोस्यसर्वोदयंयावद्दशमीनामसर्वान्यतिशुद्धास्यो
दयोत्तरेकियताणिदशम्यायुक्तासुसर्वान्यतिविद्धात्ततःप्रावीनमुहूर्तद्वयमध्येदशम्यालिताचवैष्णवान्यतिमवेहारुणारोकिमतिकाम्यव्रतेपारितान्यत्रसम
त्वेनविद्धेतिशुद्धाविद्धाविवेकास्थितेनिर्णयप्रदर्श्यते॥वैष्णवैर्विद्धामवैधाप्राज्यादशमीशेषतिगरुडपुराणावचनात्॥शुद्धाप्यन्यत्तरस्मात्अपिपरस्यसतत्वे
स्याडेतिएवंवैष्णवरीत्याप्रक्तानामेकादशीनिर्णयउक्तः॥ताडन्यानास्मात्तेपरेनवस्वहीयमाणानामेकादशीनिर्णयउपत्ते॥अरुणोदयवेधेचस्मार्तवाक्यवचनेनवै
ष्णवानिषयत्वपर्यवसितेस्मार्तानांसर्वोदयवेधमात्रहिन्नानुष्ठानविषयत्वेपारिशेष्यान्निर्णयउपत्ते॥अतःसर्वोदयवेधस्याभिमतेः॥अतिवेधामहावेधायवेधास्तिथिषुप्रत्यक्षेणताः
ःसर्वेपत्ववेधास्तिसंख्यावेधःसर्वोदयमतरहिति॥कोणवाप्राहउदयात्पूर्वविद्धातदशम्येकादशीयदिदृश्येवेसःपीनानार्थेदत्तंवामाकशामन्वदृति॥स्कन्दपुराणे॥ ३०८

308A शम्याः प्रीतमादाय यद्दोहे द्विजिर्दिवाकरः ॥ तेन स्पृष्टं हि यदहस्तेन दृष्टोजं भास्करः प्रायतिति ॥ तथा ॥ सूर्योदय यदा स्पृशास्त्येकादशमी गर्हितामस्थेति ॥ तत्र सूर्योदयमारभ्योदयप
र्यंते विद्यमानां संपूर्णा सूर्योदयात्पूर्वं दशमीसद्भाववर्तीति विद्धा वाभिप्रेत्साष्टा दशमेहः पूर्वे संक्रातस्तेषामिदानीं व वक्ष्यो च्यते ॥ तत्र शुद्धसमापोन्द नहादशी
कासालसमहादशपाम्यिकायां वनविवादः ॥ एवं शुद्धसंनापामध्यना दशपानविवादः ॥ परा शुद्धसमापश्च दन्वनावाधिकहादशिकाभवति ॥ तदाम वैश्णपिशुद्धेकाद
शपोष्यात उक्तं स्कन्दपुराणे ॥ शुद्धाप दामसमाहोनामसमाहीनाधिकातत्र ॥ एकादशीमुपवसेन्न शुद्धां वैष्णवोमपीतिमस्ट्हैकादशीप दासमामन्नावाभव
ति उत्तराद्वादशीमसमान्नाधिकावाभवतु ॥ तदेकादशीमुपवसेन्न शुद्धां वैष्णवोद्वादशीमिमस्पैः ॥ नारदोपि ॥ नवेदेकादशीविद्धो द्वादशीपरतः स्थि
ता ॥ उपोष्यैकादशी तत्र यदीच्छेत्परमं पदमिति ॥ हेमाद्रौ ॥ तिपरोक्तादशादि विनाद्वादश्यामसतीसतीव ॥ तत्राथामत वैष्णवोपोष्या ॥ त्रयोदश्यां द्वा
दश्यभावे मतीतिनिर्णीतं ॥ त्रयोदश्यां द्वादशीसद्भावे केवित्घ्नहुः एकादश्यामुपवासं न द्वादश्यां एकादशीलसारास्यस्य कालसद्वादश्याममावा
त्या: यत्तवस्मो ॥ एकादशीतहोवंद्वादशीनकलाधिका त्रयोदश्यां पराण्यानरूपं यामाद्वादशीत्वटेति ॥ न दशमीविद्धैकादशीविषये द्वादश्यां विद्यमानाकेव
न्यावेकादशीविषये वेत्याहुः ॥ पारतु परतो द्वादशीसद्भावे शुद्धदादश्यामुपवासोनैकादश्यां ॥ विद्धाप्यविद्धा सिते यापरतो द्वादशी न चेत ॥ अविद्धापितथा

जयकं विद्धापनोद्यद्दशीयदीति पद्मपुराणवचनात्॥ तथा च विष्णुधर्मे॥ एकादशी कलिस्मात् संपूर्णा परविद्धा परातिथिः॥ अथैकादशी नास्ति द्वादश्यां सा
३०९ संप्रोक्ता॥ केलाथ काष्ठा द्वादश्यां घटिमात्रं प्रहानि॥ द्वादश द्वादशीं हंति पूर्वविस्मिमात्रांतहंतामिति॥ अस्यार्थः॥ एका पूर्वदिनगता लिप्ता कलामात्रापि स
309 यता स्वकादशमीमिश्रिता परापरदिनगता॥ तिथौ द्वे द्वे पाले एकादशी परदिने नास्ति॥ अथवा परदिने नास्ति तत्रापि पचैवापि त्रयोदश्यां द्वादशी सञ्ज
वापद्व द्वादश्यां सुपवसेदिति॥ अत्र पूर्वपारणादिहेयोत्तर पारणं विधीयते॥ पारणां के पवासं विना नुपपन्नं पारणांतेनानुपवासमस्ति॥ उक्तं वि
ष्णुरहस्ये॥ पारणांतेनंतेयनिजिनेनबुद्धद्वादश्यामुपवासो विधीयते॥ तथा च स्कंदपुराणे॥ एकादशी यदा पूर्णा परतो द्वादशी यदा॥ तदा ह्येकादशीं त्यक्त्वा द्वा
दशीमसुपोषयेत्॥ स्कंदपुराणे॥ संपूर्णैकादशी न्यात्या परतो द्वादशी यदि। उपोष्या द्वादशी शुद्धा द्वादश्यामेव पारणं॥ नारदोक्तविशते जंतवी नासाहमगवान्हरीरीति॥ त
स्माद्वेवविंप्रेतविषये द्वादश्यामेवोपवास इति सिद्धमित्याहुः॥ अपरेतु॥ ईद्दशविषये उदयास्याकपदा विप्रमुहूर्तद्वयमेवपता॥ संपूर्णैकादशी नाम तत्रैवोपवसेद्धरी
तिस्कंदेऽद्भिः एणामेकादश्यामुपवासः॥ एकादशी भवेत्ससोर्णाद्विवचनानि नगमे विशते जंतवीत्यादिवचनपर्यालोचनया मुमुक्षुविषयाणि॥ मुमुक्षूणां तीगोत्तांनां तु
बहुवाक्यविरोधेन संदेहो जायते यदा॥ द्वादशी तु तदा ग्राह्या त्रयोदश्यां तु पारणमिति स्कंदे द्वादश्यामुपवास इत्याहुः॥ वस्तुतस्तु॥ उदयास्याकपदा विप्रमुहूर्तसादि राम·
वचनपर्यालोचनयाप्त्यहिणाप्रवेत्रोपवासः॥ तदिन्नानामुत्तरत्रोपवासः॥ बहुवाक्यविरोधेनेति वचनं तु दशमीवेधसंदेहविषये॥ यदपि मार्कंडेयप्रथमश्लोकवचने॥ ३०९

309A

विवादेष्वत्रमते वैष्णवद्वादश्यां समुपोषणम्। पारणे हि त्रयोदश्यामाज्ञेयं मामकी मुने॥ हेतुर्वा दोनकर्तव्यो हेतुना पततेनर इति। नन्वयुक्तं वेधविषयत्वेनुपपत्त्या वाक्येषु॥
पोविषयत्वमुक्तं स्यान्निश्चयतत्त्वं न शक्यते तद्विषयं वा॥ मतद्वयेषु चैवा केवलद्वादशीसमुपोषणपरत्वापत्तेश्च॥ अविद्धैकादश्युपवासमात्रेण मोक्षसिद्धेर्न प्रतिबंधिशते
जोऽगी समाप्य वाक्यमात्रेता ता॥ मतत्रयद्विद्वारेणोपपत्तौ तात्पर्यस्यादिषु विशिष्टे निष्फलपरत्वेपि बाधरतिस्थितौ॥ मदनरत्ने तु यानि तेकादशीमे
वेनमर्शोत्याद्यैकादश्यांगदिव्यवचनानि तानि द्वितीयदिने संत्याज्य एकादश्यां शुद्धावेदृष्टमानि॥ यत्तु आविद्धापि च विद्धा स्यात्सा परतो द्वादशी यदीति
स्युर्ने॥ तदपि दशमीद्वादिकाविषयं॥ यानि तु समप्रगोशकादशी सासेति आदौ निद्वादशीमात्रं च दोषकृद्द्वादश्युपवासे विधायकानि भागवततंत्रादिवचनानि तु
तानि यावरात्रा याग मोक्षदीक्षायुक्तवैष्णवविषयाणि॥ पूर्वोदाहृतमंत्रस्य प्राणावचनविरोधात्॥ यानि शुद्धाधिकादश्येद्वादशीका समद्वादशीकावासकामे
स्तत्वमोयोध्या निष्कामे हिंसीषा तदुक्तं मार्कंडेयेन॥ संपूर्णेकादशी यत्र प्रभाते पुनरेव सा॥ पूर्वामुपवसेत्कामी निष्कामस्तूत्तरां तिथिमिति॥ गरुडपुराणे
पि॥ उपोष्या द्वादशी सदा विप्र सहुत्तेरुद्यसमेघ्रुत्ता॥ संपूर्णकादशी मतजैवोपवसेद्गृही॥ सनःप्रभाते समये घटिकैकापदृश्यते॥ तत्रोपवासो विहितस्तथेव यो
धर्मवासिनां॥ विधवाया यतेश्चैव परतो द्वादशीनवेदिति॥ अन्नशब्दे न वानप्रस्थयोग्नाथ हणां॥ अत्रापि संपूर्णत्व महोराव व्याधित्व विवक्षितं नतु पष्टिघटिकाया
द्वपकाले व्याप्तत्वमापि॥ अनयथा पराशोदादशी न चेदितमनुवादोऽनसंबद्धः स्यात्॥ पूर्वाहृगोरस्यमात्याह्मात्रेमा व्याप्तिर्यमाथा एकादश्या अंतर्हिते घटिकामा

जय.क.
३१०
310

वावृस्या नक्षत्रघटिका पंचक व होम त्यां संभवा दस्योव षाम कंढोमस्तामनेतरादिनेदं उषद्धस्पृष्टसंज्योतिः शास्त्रविहितत्वात्॥ उदयगामीनमुहूर्तेंदूयव्यापिनामिथा
नैतद्वेवडुवैरतस्काल व निंदशमीपुस्काया ज्ञापित्याज्य तत्तायपि च्वेनहप्रक्लेत्तस्का श्चेद्रुपयोगः॥ स्कंदपुराणेपि॥ प्रथमेहनिमसपूर्णा माथाहोत्र मंयता॥ द्वा
दश्यां वनयाम त्तदश्यत्तेउ नरेवमा॥ पूर्वां कार्यास्प हस्येस्ता यातिमिश्रा त्तरा विमाइति॥ अत्र यातिगृहस्थप द निष्काम मस्त कामपरं॥ निष्काम स्त गृहीकर्पाइत्त
रैकादशीमद्या॥ प्रातर्मवत्सामा वाद्वादशी वाद्दिनोत्तमा इति॥ स्कंदपुराणे वनेननिष्कामस्य गृहस्थस्याप्युत्तरादिनउपवासविधानादिति॥ हेमाद्रौ॥ द्वादश्यां
मत्यप्येकादशीनयो दश्यामविघमानद्वादशीका विघमानद्वादशीका वा॥ तत्रापापाम वृस्या॥ तथाव्रतप्रवेताः एकादशी विद्धा वेतश्रुञ्जपक्षेविशेषतः॥ उत्तरो
ऽपुपति अर्थात् स्वीमपवसेद्धहीति॥ व्यत्र द्वादशिकापांढसमाधिकायाविष्णुप्रीतिकामेन द्विनद्वयेप्युपवासः कर्तव्य इति विशेषः॥ तथा च वृद्धवसिष्ठः॥ सं
पूर्णैकादशी यत्र प्रभाते पुनरेवमा॥ लुप्यते द्वादशी तस्मिन्नुपवासः कथं भवेत्॥ उपोष्ये द्वे तिथी तत्र विष्णुप्रीणनतत्परैः॥ स्कंदपुराणे॥ संपूर्णैकादशी यत्र
प्रभाते पुनरेव सा॥ त्रयोदशी उषःकाले त्रयोदशी तत्र का भवेत्॥ उपोष्ये द्वे तिथी तत्र विष्णुप्रीणनतत्परैरिति॥ हेमाद्रौ ठूत्वा लिमं स्वघोद्देशेनान्हे पदा द्वादशी नाधिको
तदा पूर्वा क्रमगृहस्था श्रमिवतथा ग्रमधिकापि में रेननैति थी उपोष्य नतैकैवेस पंः॥ अपरेत्॥ तिथिद्वयोपवासपरत्वेन व्याचक्षते अमथाज्ञापिका मिमेदवक्षननाम
मसंगात॥ अत्रोत्तरयोर्णान वहितद्वापवादकैकशेषदर्शनादित्तरेगारसक्कातिथिद्वयस्योपोष्यत्वप्रतीतेश्च॥ विष्णुप्रीतिकामस्याधिकाभिधोपपत्तेश्च॥ नचाति ३१०

310A

र्थिद्वयपक्षे दिनमेकमुपोष्यमिति व्याख्या॥ तिथितत्त्वमते त्वेकदेशे लक्षणाप्रसंगाद्वरं स्पृतिः॥ माधवनिर्णयामृतयोरप्येवं पद्मात्तत्र द्वादशिकाधिका द्वादशी कान्त
दशा द्धामेकादशी यतिरसर्वैर्द्वादशीमेव स्थिता कार्या॥ तत्राह हेमाद्रौ स्कंदः। संपूर्णैकादशी यत्र प्रभाते पुनरेव सा। तत्रोपोष्या द्वितीया तु परतो द्वादशी यदीति
संस्कन्दपुराणे। पूर्णाप्येकादशी त्याज्या वर्द्धते तु हि तु यदि परा यदीति। नारदोऽपि। संपूर्णैकादशी यत्र प्रभाते पुनरेव सा। सर्वैरेवोत्तरा कार्या परतो द्वादशी यदीति। स्कन्देऽपि।
पि। संपूर्णैकादशी यत्र प्रभाते पुनरेव सा। विद्धैव वर्द्धते पौर्दश्या घटिकापि न दृश्यते। गृहस्थोऽपि परां कुर्यात्पूर्वां सन्न्यासवैष्णवस्त्वमिदेति। पद्मपुराणेऽपि। अवि
द्धैव वा विद्धा स्यात्परतो द्वादशी यदीति॥ हेमाद्र्यादिष्वप्येवं। तदेवं पूर्णाभेदस्य व्यवस्थोक्ता॥ अथ विद्धाभेदस्य व्यवस्थोच्यते। तत्र पापविद्धसमासमद्वादशीकार
नद्वादशीकामां त्रिविद्धापि परैवोपोष्या॥ तथा वक्ष्यश्रृंगः। पारणाहे न लभ्येत द्वादशी कलयापि वेत। तदानीं दशमीविद्धाप्युपोष्यैकादशी तिथिरिति
॥ हारीतोऽपि। त्रयोदश्यां यदा न स्यात् द्वादशी घटिकाद्वयं। दशम्येकादशीविद्धा सैवोपोष्या महाफलेति तिथिरिति॥ विष्णुरहस्ये। दशमीशेषसंयुक्ता उपोष्यैकादशी त
दा। यदा न स्यात्त्रयोदश्यां मुहूर्तं द्वादशीतिथिः। अत्र घटिकाद्वयं मुहूर्तमिति च द्वादशीमहत्त्वमात्रोपलक्षकं॥ तथा च वृद्धवाशिष्ठः। यदा कोदयमात्रापि द्वाद
शी न परेहनि। त्रयोदश्यां तदा कार्या दशमीशेषसंयुतेति। तथा विद्धाप्यविद्धा विजेया परतो द्वादशी न चेदिति। कृष्णश्रृंगोऽपि। एकादशी न लभ्येत सकला द्वा
दशी भवेत। उपोष्या दशमीविद्धा ऋषिरुद्दालकोऽब्रवीदिति॥ एवं सर्वेषामपि विद्धैकादश्युपवासे मासेऽमुष्क्राविषये विशेषोऽभिहितो विष्णुरहस्ये। दशमीमि

जय॰कौ॰
३११
311

ष्ठितास्सर्वोपवासानवद्वादशीपरा ॥ एकादश्यांमहापापात्उपवासःकथंभवेत । शुद्धैवद्वादशीराजन्नुपोष्यामोक्षकांक्षिभिरिति ॥ व्यासः ॥ दशमीमिश्रिताकार्याद्वा
दशीपरिलुप्यते ॥ एकादश्यांमहापापात्उपवासःकथंभवेत ॥ शुद्धैवद्वादशीराजन्नुपोष्यामोक्षकांक्षिभिः । पारणंतत्रपोदश्यांपूजयित्वाजनार्दनमिति ॥
परात्वविद्धसमाद्वादश्युच्छिका । तदापिविद्धैकादश्यामुपवासः । तदाहहृच्छृंगः । अविद्धानिनिषिद्धेश्चेन्नलभ्यंतेदिनानितु । मुहूर्तैःपंचभिर्विद्धाग्राह्यैवै
कादशीतिथिरिति ॥ मुहूर्त्तपंचकवेधस्तरुणोदयमारभ्यज्ञातव्यः ॥ सूर्योदयमारभ्ययहोत्तरदिनेप्राप्तमर्द्धव्रतमावेतितद्वनेएकादश्यभावकथनंनोपपद्ये
त ॥ प्रातर्भवतुमाभूद्वायस्मान्निसमुपोषणमिति ॥ मुमुक्षुभिस्तुविद्धायाःपरस्याअशक्तौद्वादश्यामुपवासःकर्त्तव्यइत्युक्तंव्यासेन ॥ एकादशीयदालुप्तापरतोद्वा
दशीभवेत् ॥ उपोष्याद्वादशीतत्रयदीच्छेत्परमांगतिमिति । यदीच्छेदित्यनेनवाक्यमात्रेपरमांगतिंमुक्तिं ॥ ब्रह्मादशमीविद्धासतीपरदिनेअवर्त्तमानाएवमाम्य
पिशुद्धद्वादश्युपवासविधायकानिर्मुक्तपराणिज्ञातव्यानि ॥ हेमाद्रौतु ॥ यद्वादशमीविद्धैकादश्युदयमात्रंप्राप्ताद्वादश्यांनास्तिद्वादशीतत्रयोदश्यांविघ
तेत्तदाशुद्धद्वादश्यामेवसमर्द्धयामुपवासः । तथाचनारदीयपुराणे ॥ शुद्धातुद्वादशीराजन्समुपोष्यासदातिथिः । दशम्येकादशीमिश्रानकर्त्तव्याकदाचनेति ॥ यम
पुराणेपि । दशमीगर्भितापूर्वालुप्यतेकादशीपरा ॥ उपोष्याद्वादशीतत्रनदशम्याकथंचनेति ॥ निर्णयामृते ॥ विद्धसमायाद्वादश्यांविकासयुक्तायातुद्वादश्याराम
मेकादश्याःसज्ञान्वातत्रवैष्णवपरत्रोपवासः । तथाच । कलार्द्धेनापिविद्धास्याद्दशम्येकादशीयदि । तदाह्येकादशींत्यक्त्वाद्वादशींसमुपोषयेदिति ॥ पाद्मविद्धाधिकारः ३११

311A

न द्वादशिकासमद्वादशिकाऽऽपि कदाचिदेकादशीकापातं न विद्धोपोष्यद्वादशीमिश्रितायामेकादश्यामुपवासः कर्तव्यः। तदुक्तं कूर्मपुराणे॥ एकादशी द्वादशी वा रात्रिशे
षे त्रयोदशी॥ तत्र क्रतुशतं पुण्यं त्रयोदश्यां तु पारणमिति। स्कन्दपुराणे॥ एकादशी द्वादशी वा रात्रिशेषे त्रयोदशी॥ सोपोष्या वप्रयत्नेन महापुण्यविवर्द्धिनी॥ तथा तत्रै
व॥ एकादशी कलाप्येका द्वादशी दृश्यते यदा। उपोष्या सा महापुण्या सर्वपापहरा तिथिरिति॥ पद्मपुराणे॥ द्वादशीमिश्रिता ग्राह्या सर्वत्रैकादशी तिथिः॥ द्वादशी च त्र
योदश्यां विद्यते यदि वा न वेति। तथा॥ सर्वत्रैकादशी कार्या द्वादशीमिश्रिता नरैः॥ प्रातर्भवतु वा मा वा यतो नित्यमुपोषणमिति। उपोषणं नित्यं प्रधानं। तत्र वांस्यक
लावाष्ठेन्यैकादशीमुख्याता दशी वाधिके द्वादश्यां लभ्यते उ निमैवोपोष्या। पारणं तु गंतव्यापि द्वितीयाहे नेत्स्यकलावाष्ठेन्यैकादशी यदि लभ्यते। यपोमपाविकोत द्वा
सप्तमगे वनो च त्रयोदश्यामपि भवति न पंः। अत एव नारदः॥ द्वादश्येकादशी यत्र संगता त्रिदशाधिप। तामुपोष्य नतः कार्यं त्रयोदश्यां तु पारणमिति॥ तत्रामृतसारसंहि
तायां॥ द्वादश्यैकादशी यत्र द्वादशी परतोपि हि। द्वादश्यां पारणं कृत्वा क्रतुकोटिफलं लभेदिति॥ तथा। द्वादश्यैकादशी यत्र द्वादशी परतोपि हि। द्वादश्यां पारणं कृ
त्वा क्रतुकोटिफलं लभेदिति॥ तथा द्वादश्यैकादशी यत्र द्वादशी परतोपि हि। द्वादश्यां पारणं कृत्वा क्रतुकोटिफलं लभेदिति। यानि तु पारणाहे न लभ्येत तत्रापि दीनि वचना
नि तानि विद्धाधिका अतिरिक्ता विषयाणि पूर्वादाहृतवचनविरोधात्॥ हेमाद्रौ। यदा तु दशमीविद्धैकादशी द्वादश्यां विद्यते द्वादशी चोदयपर्यंतं नाविद्यते तदा द्वितीयैवो
पोष्या नित्यकाम्या वा तत्पावनं स्कंदपुराणे॥ एकादशीन्द्रासमायुक्ता यातिवृद्धिं परां तिथिः। द्वादशी पारणार्थी वनोपोष्यं पूर्ववासरं॥ वैष्णवानापि कलाप्येकादशी यत्र प

जय·कृ

३१२

312

रुनोद्वादशीन वे त्तः न चक्रं तु यन्नं प्रोक्तं त्रयोदश्यां तु पारणमिति किं चैवं विधविषये द्विती यैव ग्राह्या दशमी विद्धाया निषेधात् तथा स्कंदपुराणे तस्मात्सर्वप्रयत्नेन
नरर्वे विद्धां परित्यजेत्॥ तथा वनारदीये॥ एवं विद्धा न कर्त्तव्या रुनी पापक्षयापिरे॥ अष्टम्येकादशीमूत्ता धर्मकामार्थमोक्षिभिः॥ अन्ये कादश्या दयः परा विद्धा उपोष्या
ःपन्नी यंते विशेषा निषेधस्य सशेषाभ्यनुज्ञा विषयत्वात्॥ पावि दैकादश्युपोष्येति वचनं वा॥ तथा वहुमं नुमतं लक्ष्माशे॥ त्वनी यैकादशी षष्ठी वत्तुथश्व वतुर्दशी॥ अमा
वास्याष्टमी चैव ना उपोष्याः परान्विताः॥ शमदाग्राणो॥ एकादश्यष्टमी षष्ठी पूर्णमासी चतुर्दशी॥ तृतीया च चतुर्थश्च अमावास्याष्टमी तथा॥ उपोष्या परसं
युक्ता नोपोष्याः पूर्वसंयुताः॥ पैठीनसिः॥ एकादशी तथा षष्ठी शुक्लपक्षे चतुर्दशी॥ तृतीया च चतुर्थश्च उपोष्याः परान्विताः॥ पाद्मे विद्ध्नूनाम नद्वाद
शिकामभद्वादशिकां विकद्वादशी कावामवति॥ साम्रमुक्तव्यतिरिक्तैः सर्वैर्विद्धैवोपोष्या मुमुक्षुभिस्तु शुद्धा द्वादश्युपोष्या॥ तत्पावनारदः दशमी शेषसंयुक्ता
नोपोष्यैकादशी तिथिः॥ एकादश्यां तु विशेषे द्वादशी चेन्न दृश्यते॥ यदि दैवात्तु संतामिह्यं देकादश्यामुपोषणं॥ तत्रैक्रातु शतं पुराणे द्वादशी पारणं भवेदिति॥
स्मृत्यंतरेऽपि॥ उपोष्या दशमी त्तत्रेद्वादशी न लभेयदि॥ दशम्यापि हि मिश्रेव एकादश्येव धर्मकृत्॥ द्वादशी स्वल्पमन्यापि यदि न स्यात्परेऽहनि॥ दशम्या मिश्रि
ता कार्या न दोषो मनिविधुमः॥ चवनमिति शेषः॥ पद्मपुराणेऽपि॥ एकादशी दशाविद्धा परतोऽपि न वर्द्धते॥ यतिभिर्गृहिभिश्चैव सैवोपोष्या द्वयेति स्थिति॥ प राम·
तिशब्दो मुमुक्षुमात्रोनियमपरः स्व वापि वान प्रस्थादिपरः॥ न तु संन्यासिपरः॥ तेषा मवैष्णवां मुमुक्षूणां तु सर्वेषामा मलिन्विषये शुद्धद्वादश्यामुपवा ३१२

312A

सन्निधानात्॥ तथा च सुमंतुरस्तत्रैवोक्तौ॥ दिनक्षयेपि शुद्धैव द्वादशी मोक्षकांक्षिभिः॥ उपोष्या दशमीविद्धा नोपोष्यैकादशी सदेति॥ स्मादाश्चगो॥ उपोष्या द्वादशी शु-
द्धा एकादश्यां दिनक्षये॥ मुमुक्षुभिर्दशाविद्धा नोपोष्यैकादशी तिथिरिति॥ यत्तु वचनं भविष्यपुराणे॥ दिनत्रयवर्तीजाता तिथिरेकादशी यदि॥ प्रथमा तत्र नोपो-
ष्या उपोष्या चोत्तरा भवेदिति॥ तत्सर्ववाक्यपर्यालोचनया मुमुक्षुविषये॥ दिनक्षये तु संप्राप्ते गृहीणां च न संशये॥ विद्धा द्वादशी॥ जन्मसूपोष्या भवेदस्येति वि-
ष्णुधर्मवचनमपि तद्विषयं॥ निर्णयामृते स्मार्तमुमुक्षुविषये॥ दशमीमिश्रिता पूर्वा द्वादश्यपि वा विलुप्यते॥ एकादश्यां तदा ब्रह्मन्नुपवासः कथं भवेदिति प्रश्ने॥
शुद्धैव द्वादशी राजन्नुपोष्या मोक्षकांक्षिभिः॥ अकामैर्गृहिभिः पूर्वा विद्धा यातिथिर्निश्चयदरति॥ एवमन्यान्यपि अस्मिन्विषये शुद्धद्वादश्युपवासविधायकानि
मुमुक्षुविषयाणि ज्ञातव्यानि॥ पुत्रवृद्धस्थानां तु विद्धान्यनायामुपवासनिषेधात्॥ उपवासनिषेधे त्वेकं किंचिद्भक्ष्यं प्रकल्पयेत्॥ न दुष्यत्युपवासेन उपवासफलं
लभेदिति वायुप्रोक्तवचनात्॥ तैः किंचिद्भक्ष्यं नाद्यमित्यपि नोपवासः कार्यः॥ यदा तु दशमीविद्धैकादश्युदयमात्रपर्यंता द्वादशी च समाप्ता तदा गृहिणां पूर्वे-
द्युरेवोपवासः तथा च स्कांदे॥ पारणाहे न लभ्येत द्वादशी यदि किंचन॥ द्वादश द्वादशीर्हंति त्रयोदश्यां तु पारणा॥ इति॥ तत्त्वसागरसंहितायामपि॥ दशम्येकादशी यत्र नोपो-
ष्यासु कदाचन॥ सैवोपोष्या कलामात्रा द्वादश्यां चेन्न लभ्यते॥ भविष्येपि॥ एकादशी कलाप्येका परतो न च वर्धते॥ गृहिभिः सत्र वाह्निश्च सैवोपोष्या सदा तिथिः॥ अ-
स्मिन्विषये यत्पादेमस्मदीयोपवासः तथा च स्कांदे तत्र॥ यदैव दशमीविद्धमवमेकादशीव्रतं॥ उपोष्यात तदा शुद्धा द्वादशी मोक्षकांक्षिभिः॥ पारणं तु

जय.क.
३१३
313

अपोदस्यो तत्रास्त्रयफलं भवेत्॥ यान्येतानि वचनानि कूर्मे पद्मपुराणयोः। स्कंदपुराणे च॥ एकादशी दशाविद्धा द्वादशी न च वर्जिते॥ नदोषो ह्यद्य द्वादशी स्यात्त्रयोद
श्यां तु पारणं॥ मिश्रादीनि ना सुद्धा हूतवाक्यपर्यालोचनया मुमुक्षुविषयाणि॥ निर्णयसिंधौ॥ विद्धम नाम मद्वादशीकावममुक्षुणां प्रत्रवतां वपा॥ अन्येषा
पूर्वा॥ विद्धम्नाम्न द्वादशीकावंसेवप्तवैः कार्या विद्धममामममद्वादशीकावमसुक्षुभिः पार्य्येः पूर्वा कार्या दशमीमिश्रितापूर्वैति व्यासोक्तेः मोदकाः लिंग
हणादन्येषां पूर्वैव॥ विद्धाधिकाममद्वादशीकावमसवैषां पूर्वैव॥ विद्धाधिकाम्स्नद्वादशीकावमोक्षेषा पक्षय विष्णुप्रीतिकामैः परा कार्या अत्र पत्र वृद्धहस्ति
कादशी द्वादशी वा विशेषत्रयोदशी॥ उपवासं न कुर्वन्त पुत्रपौत्रसमन्वित इति आदिभिः कूर्मपुराणादेव वचनैः उपवासनिषेधात्तद्दिने एकादशी यदा द्वा
दशी वृद्धयं गता॥ हीरणामाद्वादशीन्ने या नक्तं तत्र विधीयते इति वृद्धशातातपवचने नैकादशी कला यत्र द्वादशी वृद्धयं गता॥ तत्र नक्तं प्रकुर्वीत नोप
वासो गृहाश्रमेइत्यादित्यपुराणादिवचनैश्च नक्तं विधानानं नक्तं कार्यं निर्णयामृते विद्धाधिकाद्वादशीहीनात्तु गृहस्थैः पूर्वैवोपोष्या॥ यतिभिस्तुत्तरैति
मवस्था॥ तद्युक्तं॥ एकादशी द्वादशीन्त्यादि गृहिणा पात्रोपवासनिषेधादुपवासस्य नित्यत्वेनावश्यकर्त्तव्यत्वे वागमतो॥ पराविद्धाधिकवाक्यानाम
प्योपतीनां परत्वे वावसीयत इति॥ हेमाद्रावपि॥ यदा व दशमीविद्धैकादशीद्वादश्यां किंचन्मात्रा विघते तिथिशेषे च त्रयोदशीन दा गृहस्थ अतिरिक्तानां त रामः
त्रोपवासः तथा च पद्मपुराणे॥ द्वादशी संपुता यत्र भवत्येकादशी कला॥ दिनक्षये पि सा ग्राह्या स्वामा नकपर्वन॥ त्रिस्पृगेकादशी यत्र तत्र संनिहितो हरि ३१३

313A

ः॥उपगणं कृत्वा शतसोनं त्रयोदश्यां तु पारणमिति॥ अपुत्रस्तु गृहस्थानो पर्वत्रोपवासः। यानि तु दशमीशेषसंयुक्तां यः करोति विमूढधीः। एकादशीफलं तस्य न स्याद्दा

दशवार्षिकं॥ तथा॥ दशमीशेषसंयुक्तामुपोष्यैकादशीं कलौ॥ संवत्सरकृतेनेह नरो धर्मात्प्रच्यवते॥ तथा॥ दशम्यनुगतानायत्र तिथिरेकादशी भवेत्॥ तत्रापत्यविनाश

श्च परेत्य नरकं व्रजेत्॥ तथा॥ दशमीशेषसंयुक्ता गांधार्या समुपोषिता॥ तस्याः पुत्रशतं नष्टं तस्मात्तां परिवर्जयेत्॥ तथा॥ एकादशीमुपवसेन्न द्वादशीमथ वा पु

नः॥ विमिश्रां वापि कुर्वीत न दशम्या युतां क्वचिदिति॥ एवमारीमे दशमीविद्धायामेकादश्यामुपवासनिषेधकानि ब्रह्मवैवर्तविष्णुरहस्यादिवचनानि ता

नि पादशमीविद्धत्वेनोपोष्यत्वेनोक्तातिघातिरिक्तारिद्धाविषयाणि॥ अमथापूर्वोदाहृतवचनविरोधप्रसंगः। या त्वेकादश्यामुपोष्य वै द्वादश्यां पारणास्मृते

॥ त्रयोदश्यां न तत्कुर्यात् द्वादश द्वादशीक्षयात्॥ तथा॥ पारणं तु न कर्तव्यमुपोष्यैकादशीमिह॥ त्रयोदश्यां न धर्मज्ञ नित्यं धर्ममभीप्सुभिरिति॥ तथा॥ दशम्य

नुगता हंति द्वादश द्वादशीफलं॥ धर्मीय स्व धनाश्चैव त्रयोदश्यां तु पारणमित्यादीनि त्रयोदश्यां पारणानिषेधकानि कूर्मपुराणविष्णुपुराणरहस्यादिवचनानि ता

न्यपि पुरस्तात् त्रयोदश्यां पारणामप्युक्तानां पूर्वदर्शितं तद्व्यतिरिक्तविषयाणि पूर्वोदाहृतवचनविरोधप्रसंगादिति॥ तदेवं हेमाद्र्यादिमतस्थूलनिर्णयामृततायनुसारेणाष्टादश

भेदानां मत्स्वोक्ताः॥ माधवकालतत्त्वविवेचनयोस्तु॥ शुद्धाधिकाधिकद्वादशीका शुद्धाधिकानधिकद्वादशीका शुद्धानधिकानधिकद्वादशीका शुद्धानधिकाधिकद्वादशी

कावन्यथाविद्धापीत्यष्टावेव भेदाः॥ अत्र पूर्वोक्ताष्टादशभेदा अप्यंतर्भवंति॥ तथाहि॥ शुद्धानधिकेषु संज्ञानधिकेष्वनेनमाप्यन्यनंतयोः संग्रहाच्छुद्धाधिकद्वादशीका शु

जय.का.
३१४
314

द्धस्यनाधिकद्वादशीके संगृहीते भवतः॥ आद्यभेदः समानः॥ एवमग्रेऽप्यनधिकपदेन माप्यमानत्वयोः संग्रहात् शुद्धसमा सम द्वादशीका शुद्धसमान्यूनद्वादशीकानाशुद्धस्यना
समद्वादशीका शुद्धन्यूना न्यूनद्वादशीका चेति चत्वारो भेदाः संगृहीताः॥ एवमुत्तरत्रापि शुद्धानधिके सप्तेन भेदद्वयसंग्रह इति क्रमेण नवभेदानां संग्रहः॥ एवं वच्च
मिविद्धाभेदा अपि नव भेदानां संग्रह उन्नेयः॥ एतेषां भेदानां मदनरत्नलाघवअमाणिएयो व्यवस्थायाः लिखितायामपि कालतत्त्वविवेचना घउमात्तीणी लिख्यन्ते॥ तत्र यथा
तावच्छुद्धानधिकानाधिकद्वादशीकामानि विवादे वा॥ एवं शुद्धानधिकाधिकद्वादशीकापि॥ अत्र च प्रमाणानि स्कन्दपुराणावचनैः शुद्धायदेति पूर्वं भेवोदाहृतं॥ एवं च प्रकृते
द्वादश्या विक्ये पि एकादशीमाम न्यूनत्वयोस्परस्तत्वात्रपमे वोपोष्यत्वादिसंभवति॥ एवं च सति न चैकादशी विद्धा वित्ततत्र यदीछत्यमेपदम्भिस्थयः वा ह्यः॥ नृत्तपर्वे
त्रोपवासविधौ मुमुक्षुरूपाधिकारिसमर्पकं॥ मुमुक्षुणामुत्तरत्रैवोपवासस सर्वत्रैव विधानात् तदनो वित्तं स्यात्॥ तत्रश्चैकादशी भवेन्मणीन्मादीनि अविद्धापि वेला
हैनिस्तांदशुणावचनानि द्वादशीदिने एकादश्या अपि क्रियमासद्भावे द्रष्टव्यानि॥ पराण्येकादशी त्याज्या वर्द्धते द्विजयं पदीति वचनं तु रगा॥ एकादश्या एव पूर्वा
तोक्ताद्वादश्यासह दत्त्वात् तस्या एकादशी युक्तत्वस्याप्रिमभवाव॥ यानि तु एकादश्याः शुद्धत्वं पराणि त्वमात्रमुक्ताद्वादश्या एव केवलाया अपि आधिक्ये तत्पा
घपराद्वे उपवासविद्दधति बहूनि वचनानि दृश्यन्ते॥ तेषु एकादश्या विकामयुपलक्षणं॥ एकादशीतु संपूर्णा मद्शीवोत्तरा भवेत्॥ पूर्णामेव सदानंदा मद्रा च राम
चहेवर्द्धते स्मादिषु च शब्दमवणाच्छुद्धेतमपि वक्तुं शक्यते॥ येषु तु उपोष्या द्वादशी शुद्धे तादिषु द्वादश्याः शुद्धत्वाभिधानात्तदुपलक्षायितं न शक्यन्ते तानि वेद्धवा भि ३१४

314A

षयाताीपरपिस्का लिप्येति अम्गग्गावचने शुद्धद्वादश्यां पारणानिषेधद्वाराजनधिकायामपि द्वैकादश्याग्रुपवासप्राप्ति एवं कंमतशुद्धद्वादश्यामेवोपवासं वि दधाति तद्रपि वेधस्थवावेषयं सममाहो नाधिकात तो त्यारिद्धवनाविरोधात॥ संपूर्णा यत्र हस्तादपि तथाउदया त्रा केदशम्या स्तोषः संपोगउपवत्त इति कूर्मपुराणात॥ यत्तु पठ्यो वेदोदये ब्रह्मद्वार दीपनास्मालेखितमन्मगतिकेसंवत्सरत्रमपूर्णांकादशीशुद्धा द्वादशीनेवर्किवन॥ द्वादशीवत्रयादश्यामप्राप्तिस्तत्र कार्यमेव तत॥ पूर्वांगत्ररूपैः कायों संपाउत्तायातिमिश्रितोपिगति॥ तदुक्ताद्रीनायुलिसंनासवैधैकादशीमात्रवद्धाविद्धैकादश्यां नागुह्यति अवस्थाप्रति पाकवाकालिखना रराकरां॥ तस्माच्छुद्धायामनधिकायां द्वादश्याधिकापि पूर्वेद्युर्वोपवासः सर्वेषां॥ यात्तुशुद्धाधिका धिकद्वादशिकातत्सा पोप घातवस्तवैषामुपवासः॥ अत्रचमूमा ण्याम्नानामि ग्वादि ववनानिपूर्वमेवालेखितानि॥ एतद्विषयमेवषष्ठिदेवआतमिकापाश्रतिपर्निः कमराएपरा॥ अकमगंपतिर्थिमलाविधादेकादशीविनतिमो उनिवंचालेखितवचनं घष्ठिदेवातमिकायाद्यस्याविद्धोपलक्षणां॥ पारसोनपराद्देनेद्वादशीमध्ये एवतत्पारणद्वादशीलाभे॥ यात्तशुद्धाधिकानधिकद्वादशिका ॥ तत्र सकामानां पूर्वेद्युर्निःकामानामुत्तरेकूर्मपवासः अत्र चमार्कंडेयादिवचनानि प्रमाणामुक्तानि पूर्वमेवलिखितानि॥ तदेवं शुद्धामेदानो वक्षमाणेव्यवस्था दिमात्रेणानिर्णाता॥ अथविद्धामेदव्यवस्थोच्यते॥ तत्रयाविद्धाधिकद्वादशीकासा सर्वेषां परेव॥ तदुक्तं भविष्य स्कांदे॥ एकादशीशाप्रक्तोवर्द्धमानेविवर्जयेत ॥ ह्यपमागास्थितासामेत्रवंज्वरदप्रमीक्षतमिति॥ उभयानाधिकोत्तनेवाप्तिमंदेहः कोपि तमामोनात॥ न चावरूक्तारात्रिसंदेह इतिवाच्यं॥ अमतिकोधिनरविद्धायां

अस्तुपारेयत्त्वात्॥ नथाव विष्णुरहस्ये॥ एकादशी भवेत्क्वापि द्वादश्यामाद्दषित्तातिथि॥ द्वादश्यांह्यपक्षे भवेद्दोषः क्षययक्षेतदुपपद्यते॥ एकादशी द्वादशी विद्धेति पयुगागावन
नेक्षपर्वमेवापनस्तौ॥ तत्रपरत्वानवर्द्धनेदस्वनेनैकादश्याःस्नाममापिमत्स्यत्तेस्तपापि॥ यद्यपिस्तामेपिह्ययःसैभवत्तेवएकादश्याःस्ययोंदयामर्शात्त्वात॥ तथा
पिपृथक्स्त्वपयग्रहणा॥ नर्थकापत्तेरवन्यनतरूपःसूर्योदयात्माकसमामिरूपैकादश्याःस्वयशब्देनगृह्यत्ते सत्रयत्त्वर्थे सामेसमुद्र॥ सुतरात्रोपवासस्यावि
धानात्॥ यद्यपि वाचैकादश्यापएकनाविकासमुक्तौ तथापिद्वादश्याअपिद्वषष्ठी॥ दिनत्रयमन्तेदविनोपोष्यादशमीयुता॥ सैवोपोष्यास्पष्टाअपापायन
श्चेत्रयोदशीति॥ सौरघुरगातस्माष्याविधानात्॥ यादृदेवाद्यसंभिअदितिनामस्ववनेपि॥ अमथादितीयदिनेउपवासेत्रयोदश्यांपारणासारिअभातिरेकप्र
तीतेः अपितथा॥ एकादशीयदाविद्धातिद्विदृन्नारदीयेद्वादशीमात्राधिकोविद्धापीपन्नोपवासविधानात्॥ एकादश्याश्वानाधिकीमनतेनमास्मलेनवभवतीत्यर्थः॥ त
न्नमनतेदिनत्रयमन्तरातिपरदेवायेतिदृस्मृतीतिवोपोदृत्कानिविद्धोपवासे॥ मामप्येकादश्यांनलभेतेतिद्वादशीस्वल्पमल्पापीतादेनिसषष्ठेगवास्मि
षादीनांवचनानिविद्धाद्युग्रहसामान्यतःप्रवृत्तानियावद्विद्धाधिकानधिकद्वादशिकासामवैरापियरैवोपोष्याईदश्यनाधिकोद्वेधासस्योदयपर्यंत्तीत्वेनतत्तोवा
गवस्तमासस्तावा॥ उभयथापियुगा॥ अत्रापिप्रमाणाभस्तानेपप्रवृत्तात्मारिवचनानिसर्वमेवलिप्रवितानि॥ अत्रवस्त्रोत्तिशाह्वपारिभाषितेदिनद्वयेउपवासप्रानिते ग्राम॰
यिमतेनन्नेकापं॥ कौत्रिअपरौक्तैकादशीदिनस्यपेअत्रवद्वादशीदिनस्यउपवासानिषेधातिनिवकनान्तक्तेहविष्यान्नामितिवचनोक्तमत्स्यप्रकल्पनमुक्तौ। ३१५

315A

तत्रतत्र विशेषतो द्वादश्युपवासविधाने अजन्यनक्तविधाने स्मातिविंत्येवं स्मातियानिपारणाहे न लभ्येते सा हेति विद्धानुग्रहवचनानि स्मर्वोपैकादश्यांउपवासा
केऽपिष्ट्यानिका लमाधवेतशद्धावाद्धाविकोपिनहि पत्सोपि वस्याद्दष्ट्येष्टातो॥ एकादशीविद्धा चेदतिप्रवेतमोव वने चप्रमाणाले नोपमंत्तानचेतद्वाद्वे
शद्धाविवेधोपि वोलनायोमिति शेकनीयो॥ बाधकाभावेन विद्धाविकोतद्वचनप्रवृत्तेर्निवारापेन्नुमशक्यत्वादिति॥ तद्वचनोमिति कालतत्त्वविवेचने॥ मंप्रगौ
कादशीयत्रे तत्राहि बहुवचनेकेवा क्रतयाप्रवेतोवचनस्यापि शुद्धाविषयत्वसेवयुक्ततात्॥ यत्रविद्धान विकाविकद्वादशीकातस्यां शुद्धद्वादश्यामेवोप
वासोद्वादश्यामेव पारणं वृतत्रयोदशीलाभे॥ तल्लाभे नाम्पुलंघ्यापि॥ तथा चनारदीये॥ उपवासाद्दिने विद्धं यदा भवति पर्वेया॥ हितोये नदि पदानस्याका
ल्पाप्येकादशीतिथिः॥ नत्रोपवासो विहितः कथंतद्दृश्यते जः॥ ततउवाच॥ यदा न प्राप्यते विप्रा द्वादशीप वेवासराः॥ रविरुक्ताद्धमात्रोपित्त द्वोयाप्यपरेदि
ने॥ उपोष्या द्वादशी शुद्धा द्वादश्यामेव पारयेत॥ निर्णीता वेद्धयोरश्योक्त्वा वाद्दकलापि वेति॥ नवैकादशीनिमित्तोपवासः कथद्वादश्योनहि तत्तर्थ्यंतरेषवे
त्वनापि दृष्टमिति वाच्यो॥ किमत्र दर्शनेनवा चनिके पेकिं हि वचनेनकयोन्यानितवचनस्यातिभारः॥ अतएवोक्तं कर्मप्रवाणे॥ एकादशीमुपवसेत द्वादशीम
थवा पुनः॥ विमिश्रावापि कुर्वीत नदशम्यायुतीं कचिदिति॥ अष्टस्वप्येवमेवमूर्दवेकादशीनिराकृता॥ अथैकादश्यां श्राद्धप्रातउपवासनक्तेन्यतोन्यते॥
तत्रकात्यायनः॥ उपवासोपरास्ते नस्यः श्राद्धं नेमितिकं भवेत॥ उपवासे तदाकुर्यात् घ्राय पित्र्यमेवेतामिति॥ तथा॥ मातापित्रोः क्षयप्राप्तेमवेदेकादशीयादि॥

जय०नं० अमावस्यां पितृदेवो भक्त्या आजिघ्रेत् तिलमेवितृप्तिमिति ॥ आघ्राणेनापि भोजनकार्यं सिध्यति ॥ तस्माद्भोजनकार्यं विधानादिति ॥ यत्तु नृसिंहपरिचर्यायां ॥ एकादश्यां यदा
३१६ सम्प्राप्तं नैमित्तिकं भवेत् ॥ तद्दिने तु परित्यज्य द्वादश्यां श्राद्धमाचरेदिति पाद्मवचनं ॥ यच्च वैति महीपाल श्राद्धं चैकादशीदिने ॥ त्रयस्ते नरकं यान्ति दाता भोक्ता प
316 रेतक इति ब्रह्मवैवर्त्तवचनं ॥ एकादशीं परित्यज्य श्राद्धं नैमित्तिकं भवेत् ॥ उपवासं तदा कुर्यात् द्वादश्यां श्राद्धमाचरेदिति स्कान्दवचने वृतानि सर्वाणि निर्म्मलानि
॥ देवादिमासवासरे महानिबंधकारैरलिखनात् ॥ हेमाद्रिधृतहत्तस्कौ हब्रह्मवैवर्त्तवचनं वचनं विहद्येन्नृसिंहपरिचर्यायां धृतस्कान्दब्रह्मवैवर्त्तवचने ॥ तत्पाद्मे
दशरामो ॥ यस्मिन्दिने पितुः श्राद्धं मातुर्वा यस्य वै गुरोः ॥ तस्मिन्नेव दिने ज्ञातमभवेदेकादशीव्रतं ॥ अमद्यापि व्रतीलोके दत्ता कार्यं च नाग्रसेत् ॥ नत्तु एतेत श्राद्धमु
पवासो यथा गृह ॥ इति विप्रतिपन्ने ऽर्थे उपायः परमो मतः ॥ दृष्टो हि नार्यसर्वेषां नागाणां शोर्यविवाहन ॥ श्राद्धं दिने मम माघ उपवासो यदा भवेत् ॥ तदा हुत्वा तु वै श्रा
द्धमत्र शेषं तु यदा वेत् ॥ तत्सर्वं दक्षिणो पाणौ गृहीत्वा तु शिवे ध्वज ॥ अवाघ्रेहनेनाथ तेन श्राद्ध शिवध्वज ॥ पितृणां तृप्तिमिदं जातं व्रतभंगो न विद्यते ॥ इ
ति ॥ ब्रह्मवैवर्त्ते ॥ उपवासदिने प्राप्ते यदा भवति नारद ॥ पितृश्राद्धं मया ज्ञातं तदा कार्यं च तत्क्षणं ॥ सर्वं मन्त्रं समुद्धृत्य दक्षिणां न कराणि तु ॥ घ्राणाघ्राणं त्वं
तो व्रते भंगो न यास्यते ॥ अकृते तेन नारिष्ट प्राणाघ्राणे न नारद ॥ श्राद्धलोपः कृतस्तेन मातामहा पितृहा भवेत् ॥ एवं ज्ञात्वा तु विद्वांश्च हरिप्रायणलिप्तो द्विजो राम:
रिति ॥ न च नृसिंहपरिचर्यायां धृतवचनविरोधश्च हेमाद्रिधृतवचनयोर्वा निर्म्मूलत्वं शंक्यं ॥ हेमाद्रिधृतवचनयोर्महानिबन्धकारैरलिखनात् ३१६

तेनन्दमिंरूपानेवेयींशद्दद्दतवचनयोरेवाप्रामाण्यापात्तिरस्मात्॥ केचिन्महालयेमत्पक्षः सकलःपक्षः श्राद्धषोडशकेप्रतीतिः अतःषोडशत्वंपौषैकादश्यांचमन्वादि-
316A श्राद्धेचयाह्यापोह्यानेनवातसदैकादश्यांविहितश्राद्धंचबाधितमेवस्यात्॥ समत्लेतेनपित्र्यानेगमितिकपरस्यवर्गस्यावकाशनेमित्तिकौतौयौरेकश्राद्धेपदेते
वक्तव्यौ॥ यच्च॥ श्राद्धेजन्मदिनेचैवसंक्रान्त्यांराहुसूतके॥ उपवासंनकुर्वीतपरीक्षेदात्मनोहितमितिवचनं॥ तत्रश्राद्धेउपवासाभावः पर्वैवाक्यपर्यालोचनयैका-
दश्यातिरिक्तविषयेद्रष्टव्यं॥ निर्णयसिंधौ॥ योपिअकृतश्राद्धानेवपाजलोपिंडविनाकृताउनिलक्षणादौयत्रैकादश्यांश्राद्धादिनिषेधःसमातापित्रोर्मि-
न्नविषयः एवेवाकातउरुहृतात्॥ निर्णयः मातिपूरुः॥ यदापिस्मातिवृद्धिकाम्यपर्वतिः॥ अन्यास्मृतानिपाघानितआक्रुहीनोक्त्व॥ मज्जातितपित्रास्तसन्ना-
केशाश्वतीःसमाइति॥ तस्मात्पिरागप्राप्तभुञ्जिगोचरस्तनवैधश्राद्धशेषभुञ्जिगोचरते॥ पश्चव्यतीपातेकृतश्राद्धेपवैनोपवसेद्धरौ॥ श्राद्धंकृत्वातुयोवि-
प्रोनभुंक्तेपितृसेवितं। हविर्दैवान्नृगूरुहृत्तिकुर्यानेपितरस्तस्यवैतादैवनैवपित्रादिसोवस्मारिकादिकेउपवासनिषेधःसोपिरागविशागप्तेउपवासनिषेधस्तु
न्नियमेतोपवासविषयत्वासंभवेपित्रावश्यकैकादश्यामुपवासमत्रातिरिक्तविषयःएवाच्ढाद्धिकृताभुपाराभ्रोसान्चोपवासोविधीयतइत्येतदृशावश्य
कैकादश्युपवासमन्त्रतिरिक्तविषये॥ एवंचकात्रयेतत्श्राद्धशेषभोजननियमस्यविधानान्निषेधोपवासवैकाश्यगगप्राप्तानिपत्तपूहषायेभोजनावि
षयत्वान्न्यायेनतत्रभोजनसेवाविसेपिवचनवशादेवेवं॥ तानिचोपवासोपदानिस्मरणादिवचनानिपूर्वमेवोदाहृतानि॥ अतएवावीचिनाभोजनेपित्रा

द्वःशेषभोजननिषेधमहपीगलोपाम्नाद्वःस्वैशुगपेनामतीत्येतमर्थं त्यपपतितिशिवारहस्ये॥ श्राद्धं कृत्वा तु यः शेषेनान्नमश्नाति मर्त्य दवीः॥ लोभान्मोहाद्भयाद्वापि तस्य
तस्येः फलं भवेदिति॥ अत्र लोभमोहभयानामुपादानं ज्ञापकं॥ अत एवाद्वःशेषभोजनविधौ॥ गगार्ग्यभोजनेनियमते॥ नाघवान्॥ च्व्हनुगमनवन्॥ न त एवं
भोजनं विधीयते॥ सवानेयमः त्र्यहं पार्थ्यभोजनाश्वितोपित्रकर्माणाच्छुद्धीग॥ इच्छुप्यगममीमहदाणा॥ हि प्रतिषेधवृत्। न सन्तोपकार्यकालाप्ताशेषधेन्नप्रतिषु
तर्हिहता यं मन्त्रा द्वीयद्वेप्रोपस्यापनात सवाद्दितीयामंयोगाद्दष्ठलाद्वतन्यतिपृतिरोवाप्रकारः॥ तेन सर्वस्मन्नाद्वीयद्व्यमसावैगुण्यापायम तिया घत्मास्वेजाती
येन्मा द्वीयमनेयजमानेन भोक्तव्यं॥ वर्मलानरूक॥ प्रयोजनापेक्षेशेषगुणाकर्मयंकर्मेवैतत्॥ आज्ञषीणोकीलप्रातिपनिरामिमतपन्नेतदर्थं लाउपपतेः॥ द्व
नरयस्येप्यत्रुमिति वैययथ्यापनेश्व॥ अत्र दीयमान्यन्न विनियोगस्त्वनुमतिरपेक्षते॥ ननु तेषुवविनियोगोप्रयोगनेमेस्काराग॥ दत्तांगापेक्षया यजमानभोजन
लोपे बहुदोषश्रवणामानकूत्ला विधानैवमाक्षादङ्गत्वेपात्तयति॥ द्वितीयात्तवालयं कर्मत्वाभिप्राया॥ तेन सर्वजाती यश्शेषाभोजने पिनकिंचिच्छद्वस्यवै
गुण्यामिति हेत्वत्र विनाविरोधेन तत्सिद्धेः॥ अत एव तीर्थयात्रोगधतन्मन्हाद्वद्धनमान्नेणाप्पिशेषभोजनमिहि॥ शिष्टाचारोप्येवमितमन्नेधमेगागतेना॥ इदं वै
कादशीव्रतमाशौचेपि न त्याज्यं॥ तदुक्तं विष्णुरहस्ये॥ परमापदमापन्नो हर्षे वा समुपस्थिते॥ सूतके मृतके चैव न त्याज्यं द्वादशीव्रतमिति॥ वाराहपुराणेपि॥ स्म.
॥ स्मृत कोपि नरः स्नात्वा प्रणामं मनसा हरेः॥ एकादश्यां न भुंजीत व्रतमेवं न लुप्यते॥ मृतकेपि न भुंजीत एकादश्यां सदा नरः॥ द्वादश्यां तु समश्नीयात् स्नात्वा विष्णुं ३१७

317A

मग्राम्यवेति ॥ एकादश्यां ततो भक्त्या स्नात्वा तकां तेजनार्दनं ॥ पूजयित्वा विधानेन प्रजपे द्विजोत्तमाः ॥ अन्नस्यातोत्तिशारीरं नियमोपलक्षणं ॥ मनसेतिकापिकाय
जायाअंमेनकारणीपित्वप्रज्ञे ॥ पद्मामापि हानादि वृद्धं तएव वर्ज्यं स्यात्तयाव मत्स्यपुराणे ॥ स्नातकां तेन रः स्नात्वा पूजयित्वा जनार्दनं ॥ दानं दत्वा विधाने व्रतस्य फ
लमश्नुते इति ॥ दानग्रहणे न वास्याणां भोजनमपि न गृह्यते ॥ तस्मात्पन्नदानं न कृत्यं तावत् ॥ रजःप्रभृति षड्व्रतके जेस्मता निर्णयादिकं परिभाषायां दृष्टव्यं ॥ इति सूत
केव्रतकर्तव्यतानिर्णयः ॥ अथ दशमीनियमाः ॥ स्कंदपुराणे ॥ कांस्यं मांसं मसूरं च क्षौद्रं वान्नत्तभाषणं ॥ पुनर्भोजनमभ्याशं दशम्यां परिवर्जयेत ॥ मदन
रत्नेसमाश्रम्यानेमान्नामिति पाठः ॥ कूर्मपुराणे ॥ कांस्यं मांसं मसूरं च चणकं कोरदूषकान् ॥ शाकं मधु परान्नं च त्यजेदुपवसन्स्त्रियं ॥ उपवसन्स्त्रीति
वर्तमाननस्यामोप्यं ॥ अनेन रादिनेउपेवस्मान्निसर्गः ॥ मत्स्यपुराणे ॥ कांस्यं मांसं सुरां क्षौद्रं तैलं वितथभाषणं ॥ व्यायामं च प्रवासं च दिवास्वापं च मैथुनं ॥ तिल
पिष्टं मसूरं च दशम्यादिषु वर्जयेत ॥ निर्णयामृते तिलस्थाने शिलाइति पाठः ॥ दिनत्रयमपि हेमाद्रौ तु द्वादशीं तानीति पाठः ॥ नयां ॥ कांस्यं मांसं मसूरं च
पुनर्भोजनमैथुने ॥ घृतमुक्तं पानं च दशम्यां सप्त संत्यजेत ॥ मापच्यवीयेत्वै स्थवस्त्वजेदिति पाठः ॥ क्वचित् घृतपदस्थाने घृतं च पदं प्रयुज्यते ॥ दशमी प्रकृतस्य ना
रदीये ॥ अक्षारलवणाः सर्वे हविष्यान्ननिषेविणः ॥ अवनीतलशयनाः प्रियासंगविवर्जिताः ॥ लशुनादीये ॥ दशमीमारभ्य दिनत्रयमपि केचन नियमाउ
क्ताः ॥ दशम्यादि महीपाल त्रिदिनं परिवर्जयेत् ॥ गंधतांबूललशुनादि स्त्रीसंभोगं महायशाः इति ॥ अनंतापि ॥ दशम्यामेकभक्तस्तु वस्तुनिपतोद्विषः ॥ आवस्मदं

जप॰कं
३१८
318

तव्याश्च संवत्सरादेतत्सदैव तदा ॥ तत्र स्थाने तदा विप्रश्च लभ्यते वा गाजिते तो हि पः ॥ रात्रिं नयेत्ततः पश्चात्स्नातः स्नात्वा समाहितः ॥ उपवासं व्रतं कल्प्यमंत्र पूतं जलं पिबेत् ॥ द
देव दशम्यामेकभक्तं कामेकादशी अन्नविवर्जयं ॥ सायमाद्यं न भोक्तव्यं सायं प्रातस्तु मध्यमे ॥ उपवासफलं प्रेप्सुर्जह्यादुक्तं तत्र चतुष्टयं ॥ अथ नित्योपवासी वे स्या
पंचमे वर्षे विजितेन्द्रियः ॥ वर्जयेन्मतिमान्विप्रः संशुद्धे हरिवासरे इति विष्णुरहस्यवचनात् ॥ दशम्यामेकभक्तस्तु मांसमैथुनवर्जितः ॥ एकादशीमुपवसेत्सदा
हमयोरपि देवतास्तस्मै तुष्यन्ति कामितं वा समास्तिष्यतीति देवलवचनात् एव ॥ अत्र चैकभक्तस्य वर्णापि विशेषणामूलादिद्वितीयभोजनं निवृत्तिरेवानुवृत्तेन हेना
रिने च रात्रि वर्षणं तपादि विधीयते मनु विशेष्यमन्नं भोजनापि लाघवात् पूर्वस्वैने कवाक्यता ॥ अन्यापि दिनत्रय नियमाः कामम् अतं आवश्यकाष्ट मतीसंभवे
नित्यमनेनापि कार्याः शक्तिमां स्तु पुनः कुर्यान्नियमं सविशेषणमिति कात्यायनोक्तेः ॥ वैष्णवैस्तु वश्यमनुष्ठेयाः ॥ दशम्यां नियमं कुर्याद्विष्णोराराधनं सौरे कृत्वा
यमुपोषितेति द्वादश्यां द्वादशैतानि वैष्णवः परिवर्जयेत् इत्यादि स्मृतिहरिवंशोदाहृतवचनात् ॥ अशक्तो वृद्धमाधवी येनाल्पवेदवद्धैरेति विज्ञापद्भक्ष्णा
वश्यमेकादशीव्रत ॥ विशेषनियमाशक्तो द्याद्वेष्ट्रा जवर्जिता इति ॥ दशम्यां वा रात्रौ उपवासं समुद्दिश्य नियमाग्रहीतव्याः तदुक्तं ब्रह्मवैवर्ते ॥ आसेहरादिने समम
कविष्याश्च नियमं निशि ॥ दशम्यामुपवासस्य प्रकुर्याद्दैवं व्रतमिति ॥ अथैकादशीनियमाः ॥ याषट्ठिं मिरमंसं शंक्षसंमाषणामेवत्र ॥ विष्णोराराधनपरैरेतत्कार्याम॰
यमुपोषितेः ॥ असकृज्जलपानाद्वितां बूलस्य च भक्षणात् ॥ उपवासः प्रदुष्येत दिवास्वापाच्च मैथुनात् ॥ अल्पशक्तो देवलेन जलपानमभ्यनुज्ञातं ॥ उपवासं प्रदु ३१८

318A

ष्पेन दिवास्वापान्नमैथुनैः॥ अत्यये वांबुपाने न नोपवासः प्रणश्यतीति। अत्यये जलपानं विनाप्राणात्यये। तथोपवासस्य पंचद्रवाणि लिष्टकात्यासनविशुद्धधर्मो
तो वै॥ उपावृत्तस्य पापेभ्यो यस्तु वासो गुणैः सह॥ उपवासः स विज्ञेयः सर्वभोगविवर्जितः इति॥ पापेभ्यः परिवर्जनीयेभ्यः उपावृत्तस्य निवृत्तस्य गुणैः॥ यापा
निवृत्तानां निषेधविषयाः मैथुनान्नतद्वहनास्य॥ गुणाः व्रतांगविधिविषयाः शौचजपध्यानादयः॥ सर्वभोगवायुपर्यंतस्य भोगाभ्यवहारः॥ तथा व्यापनि कूर्मा
गुणानुष्ठानेन च महितो निराहारस्य वासोवस्थानमुपवासः स इति भवति। इदं च फलमाह कूर्मोपवासस्य स्मृत्यर्थे॥ उपवासप्रदायकस्तु स्मृतिलोकश्च वहालोहृद्यानि
गृहाणि वस्त्राणि माले॥ अतएव मेकल्प वा षष्टाव न्भाचमसुपानं॥ तवायेव वस्ते॥ विष्णुधर्मे॥ उपवासी हरौ यत्तु भक्त्या ध्यायति मानवः॥ तस्य प्रजापतीनां
मेतान्त्र तत्र नमः। निष्कामादेः सर्वत्र ब्रह्मण्य इमा ध्यातः तस्य यसी ते॥ अनेन नियमाः परिभाषायां दृष्टव्याः॥ अपद्दृशानि यमाः॥ कांस्यमांसमसूरं च चणकान्
कोरदूषकान्॥ रस्तां षष्ठिपानान्नं वर्हाद्दशयामष्ठ वर्जयेत॥ कादे॥ क्षौद्रं मांसं सन्तयाजे लं व्यायामं क्रोधमैथुनं॥ परान्नं कांस्यताम्बूलं लोभमनिमात्मलंघनं॥ द्वा
दशम्यां द्वादशी तानि वैष्णवः परिवर्जयेत॥ दिवानिद्रा परान्नं च पुनर्भोजनमैथुने॥ क्षौद्रं कांस्यामिषं तैलं द्वादश्यामष्ट वर्जयेत॥ अन्यांइ उपानाे॥ कांस्यमांससु
राक्षौद्रं लोभं वितथभाषणं॥ व्यायामं च प्रवासं च दिवास्वापमथांजनं॥ तिलपिष्टमसूरं च द्वादशैतानि वैष्णवः॥ द्वादश्यां वर्जयेन्नित्यं सर्वपापैः प्रमुच्यते॥ पुनर्भोज
नमध्वायासमार्गायासमैथुने॥ उपवासफलं हन्युर्दिवानिद्रा च पंचमी॥ बृहस्पतिरपि॥ दिवानिद्रा परान्नं च पुनर्भोजनमैथुने॥ क्षौद्रं कांस्यामिषं तैलं द्वादश्या

जयन्द्रं मधुवर्जयेत॥ कांस्यं मांसं सुरां पतंस्या यामं क्रोधमैथुने॥ दिवास्वापं पुनर्भोजनं व्यायामं कोद्रवकान्॥ कांस्यं मधुपानं चैव द्वादश्यामष्टवर्जयेत॥ तथा॥ कांस्यं मांसं
३१९ मसूरांश्चणकाश्च आयामं मैथुने॥ हिंसास्तेयं वचनेनं च लोभं मे मांसलंघने॥ स्वर्जयेदिति शेषः॥ एतेवा केषु काचित्कामितासिद्धगतो निका विद्धपर्वासफलप्रस
319 गो निका विद्धपवासफलेहस्य योगोनिफलसंबंधः स्यपते॥ तेनोतिगम्यते॥ काम्यानि काति विषयाणि मानि वचनानीति॥ यत्र पुनरेकादशी नियमवाक्येषु न श्रूयते फल
संबंधः तेषु वगम्यते काम्यविषयत्वं हरेनियोगात्॥ तस्मात्सर्वं काम्यविषयमवसीयते॥ शक्तो मत्यो निसज्ञाता विषयमपीति योगे वाक्ये॥ अथ पद्मा दशपाकर्तृत्वं स्यात् पार
णानिर्णयः॥ पारणां तु ततः कुर्यात् वर्जयित्वा हरिपोदकीमिति॥ उपोदकी भाषायां पूरइति प्रसिद्धा॥ पारणां तु ततः कुर्याद्यथा संभवमागतः॥ अतः द्वितीयादं तु
कारयेत्तु यथा इति॥ यदा तु द्वादशी पारणामात्र पर्याप्तानन्दा तदा विशेषस्नानादिकं सर्वकर्म कृत्वा द्वादशीमध्ये पारणं कार्यं॥ नतु च यो दश्या॥ तेनोक्तं नारदीये॥
भवेद्यदाल्पा द्वादश्यां पारणादादश्यां हि कलाद्वयं॥ द्वादशी द्वादशी हेतिश्रेयो दशपारणं॥ कलाद्वयं च पंचापि द्वादशीन स्यात् तिक्रमेत॥ पारणाम सेत्र्णा तेथिमा
तालिका स्मृतेति॥ न द्वादश्यातिक्रमेपि नारिति दोषः स्यात् प्रत्यक्षकल्पात् तेप्यति वचनेन माकल्पाभिधानादिति वेन्नैवं॥ माकल्पस्य स्नानादि [illegible] पत्ता
दाशेषस्नानदानजपादिविधिस्याभिधानात्॥ पारणां तु नमाकल्पवचनं प्रवर्तते॥ तिथिमात्राकालिकी ज्ञेयेति वचनात्॥ अल्पद्वादशीमध्ये पारणां तदा राम
तः प्रागेव सर्वाः क्रियाः कर्त्तव्याः॥ न यावत्करणाशो॥ कलाद्वयं च पंचापि द्वादशी यत्र दृश्यते॥ स्नानार्चनादिकं कर्म तत्र ह्यादौ विधीयते इति॥ तत्रापि विशेषः कौर्मे ३१९

319A

अहणोदयग्रवकार्यं ॥ नपावनारदीये ॥ अल्पायामपि विप्रेंद्र द्वादश्यामहणोदये ॥ स्नानार्चनक्रियाः कार्या जपहोमादिसंयुता इति ॥ स्कांदेपि प्रथुणाणासो
ः यदा भवेदल्पा द्वादशी पारणादिने ॥ उषःकाले द्वयं कुर्यात्प्रातर्माध्याह्निकं तदेति ॥ नारदीयवचने होमशब्देनादिशब्देन वोपासनवैश्वदेवादि
कं स्मार्तमेव गृह्यते श्रौतस्य तु ॥ न तु श्रौतं पौर्णमास्यायामौपासनेन श्रौतकालत्वाबसान्ताप्यत्तान ॥ तद्दिने पि श्रुतविषयत्वेन सावकाशत्वाच्च ॥ यस्तु वाक्य
कमहणोदयाविकत्कालमाध्यनेन तद्दिने मध्याह्नस्य कालेनाप्यावश्यककर्तव्या द्वादशीमध्ये पारणा कर्तव्येति ॥ महाद्वादशीनिकाश्च पारादशी लंघितानि नैः ऋके
तो मतिधुमेहणानामस्यातेव मसात्वतीति पञ्चपणाशा द्वादशी लंघने दोषस्मरणात् ॥ अत्यातेसविक्रारणोक्तमप्रसंगः ॥ तेनवत्स्यामात्वानमहत्त्वालोभितामरत्वाय
पाथमेंहरति तथा पाम्जनेन लंघिता द्वादशी पीतयः ते न घंतरेउ तीये स्नानं मत्वं स्वांत्याश्चात्तोत्तरणामि जितमवितं ॥ मा हडधमोपि ॥ यदि स्वल्पा द्वाद
शी स्याद्दपकर्षो भुजे भवेत् ॥ प्रातर्माध्याह्निकस्यापि तत्र स्यादपकर्षणमिति ॥ न्यसिंहपरिचर्यायां तु ॥ कलाधी द्वादशी दृष्टा निशीथादूर्ध्वमेव वा ॥ आमध्याह्नाः क्रियाः
सर्वाः कर्तव्याः शंभुशासनादिति स्कांदवचनान्निशीथादूर्ध्वं क्रियाप्रकृतिरित्युक्तं ॥ कालतत्वविवेचने ॥ माध्याह्निकापकर्षो भूयसामपि द्वादश्यां भवत्येव महर्षीणा
मुपवासानां प्रातरेवाह्निपारणेति माधवाद्युदाहृतवचनात् ॥ भोजनमाध्याह्निकयोर्द्वयोरपकर्षो वीपर्षमद्रावात ॥ नेणोयमिति धौत ॥ अनात्मकारवः ॥ वह
नां कर्मकालानांविनाकारणं वाधापत्तेः ॥ प्रागुक्तवचनेश्चअल्पद्वादश्यामेवापकर्षविधानाद्भूयस्यां द्वादश्यां पारणामपराह्णएव कार्यं ॥ प्रातःशब्दस्तु सायंप्रातर्द्वि

जप·कृ· जातो नामशनं स्तुति वोदितं मितिवदपराह्णवाविते घुपपन्नः॥ नवनाकावैयर्थ्यं पुनर्मौंज नमार्यं पारणानिवृत्यर्थं त्वात्तासे स्याऊः॥ यदा तत्र योदशीनिमित्त
३२० स्य पाहश्राद्धादिसंकटांतरमवाति॥ तदा ह्यल्पायां द्वादश्यां मध्ये पारणां कृत्वा श्राद्धानंतरं मोक्तव्यं॥ तदाह देवलः॥ संकटे विषमे प्राप्ते द्वादश्यां पारयेत्क
320 थं॥ अद्भिस्तु पारणं कुर्यात्पुनर्भुक्तं न दुष्यति॥ कात्यायनः॥ विष्ण्वादिकं भवेन्नित्यं पारणं तु निमित्तजं॥ अद्भिस्तु पारयेत्तत्र नित्यकाले तु जिमेवेत॥ यदा
तु प्रातः ॐ कालो द्वादशी प्रथम पाद मात्रो भवति॥ तदा तन्मात्रे कर्मैव पारणां कर्त्तव्यं॥ द्वादश्याः प्रथम ॐ पादो हरिवासर संज्ञितः॥ तमतिक्रम्य कुर्वीत पार
णां विष्णुतत्परः॥ इति मदनरत्ने विष्णुधर्मोत्तरात॥ केचित्तु हरिवासरवचनानां द्वैधविषयमेतावदेवेति॥ द्वादश्यभावे त्रयोदश्यां पा
रणास्यापि मिदं सैव प्रशंसा नारदीये॥ त्रयोदश्यां तु या द्वादशी पारणे पृथिवीफले॥ शतयज्ञाधिकं वापि नरः प्राप्नोत्यसंशयमिति॥ अथैतेषां दशम्यादि
नियमानामंगभूतानां लोपे प्रायश्चित्तमुच्यते॥ तत्र मानसस्य नियमलोपे यम॥ मानसे नियमे लुप्ते स्मरेद्विष्णुमनामयं॥ वाचिकनियमलोपे समाप्त्यां तोया
गयात्सूत्रलसः यादेवाग्यमलोपः स्यात्स्नानदानादिकं मतं॥ माहात्म्ये द्वैधवैमत्ये स्मरेद्विष्णुमव्ययमिति॥ स्वस्त्रानाचारेवामोहात्म्यवेताध्वरेनयत.
स्मरणादेवतद्दोषाः सर्पास्यादितिश्रुतेः॥ अभक्ष्यभाषणादिसंभाषणाविष्णुस्मरेन्नरो॥ असंभाष्यानां हि संभाष्य तुलसीतामेकादले॥ आमलकाः राम·
फलेनापि याणोपाप्य श्रुध्यतीति॥ पाखंड्यादिसंदर्शनविषये यश्चित्तं विष्णुभागोऽक्तौ॥ पथा॥ स्पर्शने ॐ नाच्वा सूर्यादित्यदर्शनात॥ संभाष्यते ३२०

320A नद्यां विप्रदैविकं तथैव स्युर्वृतं वुधैः॥ तेषामालोकनात्सूर्यं पश्येन्नमतिमान्स्मृतेति॥ ग्रहविप्रदर्शनादिमदृष्टे॥ उद्धृते वोदाहोसमंकृत्वा नत्वा गावेमनः॥ शावीरमंतः
कारणे यथा तथा वश्यविशुद्धिभैगवानशेषे॥ शमेन यत्तत्कामं महशमेपापादने जोऽहृदि मंनिविष्टः॥ उजेनः॥ शुद्धिं वहिः शौच्छ ग्रह द्वादशं मयोश्रुतः॥ मनकोत
मभेतात्मेशु विरेवात्मिमवेदा॥ वाद्योपघातान्नघोवोडा मंभगवानजः॥ शमं नयत नेतात्माविशुद्ध्येतामिसान्स्यितः॥ एतत्समाप्य जप्यमं पावंडितो
तथापवितेः शेजाप तस जपमाम नालिगात्मवोपघातविषयत्वं मतीता वृषिसेमा षण्माविषयत्वेव॥ एतत्समाप्य जप्यामामितिप्रत्यक्षवचनात॥ तत्रैव
विशेषाविशुद्ध्यमोत्तरो॥ नमः॥ शुविषदं गतकोत्तमः पयश्येत दीप्तितेरति॥ दीप्तितः सीकृतनियमः॥ दंतधावने प्रायश्चित्तं विशुद्ध्यहसे॥ मात्रादुपवासेद्दि
वमेव्यादितादंतधावने॥ गायत्र्याः शतमष्टतमं वा प्राश्य विशुध्यतीति॥ वांजलादेशवश्ववाणोवृहन्नारदीये॥ रजस्वलावचोऽगलेमहापातकिनेतथा
॥ मलेक्षोपतितं चैव उच्छिष्टं जनादिकामि स्पृष्टा पक्षमव्रतादेम॥ यावधर्षाद्वनिमुत्तमः॥ अष्टोत्तरमहस्रं तजपद्वेवदमातरं॥ वदमातरंगा
यत्रीं॥ उक्तं तभाषणादौ कात्यायनः॥ मिथ्यावादे दिवास्वापे बहुशो वनिषेवणे॥ अष्टाक्षरं जपेत्मंत्रं शतमष्टोत्तरं शिवेति॥ अष्टाक्षरः॥ ओंनमोनारा
यणायेति॥ हिमालये यथाः शीर्षः॥ हतासंयंत्रयोगो हिमायथाहंशाखवोदितो॥ प्रायश्चित्तं व्रती कुर्याज्जपेच्छतत्रयं॥ नाम्नां शतत्रयं॥ नलके नामशत
त्रयवामिति॥ संख्यापाः पृथक्त्वनिवेशनादेतिकालततत्त्वविवेचने॥ जपेन्नाममहस्रकमितिपाद्योनिर्णयामृते॥ उपहिंसकयोश्च मर्व्येहतान्नास्तेयवर्हिस

जप॰ क॰ नी॥ या यार्थं तं व्रतीकुर्यो ज्ञ पन्नाममस्त्वकामिति। न्नाम विष्णुनाम॥ तंश्कलनर्वीणादौ पैंगे नाम्ब्रे॥ तां वलनर्वीणोद्वीरणी भोगे मीमांसा निषेधरूपा॥ व्रतलोपोम
३२१ वेन्नोसीदृष्ट्यासुरमनोजें यामिति। मांसस्य भक्षस्य निषेधात्॥ अभक्ष्मीमभक्षाणां वक्ते पारे वृस्मात्रेप्राशश्चित्ते नमस्तव्यथ॥ एवं मैथुनेपि स्त्रीद्वारा विषये पर
321 द्वाराविषये दृष्टपूर्वे वस्तुमनुष्यथ॥ स्त्रीद्वारमैथुने स्वजनान्तो लोहमन्त्रा॥ तथा वकासायनः॥ रेतःसंक्रमणाज्ञातं भोगमन्त्रं दाधः स्मृतः॥ जपोष्ट्यारमंत्रस्य तत्र
नामशतस्य वेति॥ रेतसः संक्रमणाद् गर्भे कोशेत स्यापि गमने च॥ तत्कालामननमिति या वत्॥ यदा तम्का नस्त्रीसंभोग एवं तत्र संभोगवृद्ध तस्य स्त्रयः इत्यर्थः॥ दे
वलेनायुक्तं॥ न रारेष्ठनुसंगमादिति॥ तेन तत्रैव मंत्रजपः॥ जयमंत्र्याप्र्वेर्णा शत रूपा॥ अन्तरेण मनामनुजापि पोडश्यामेव अनराकोमे निर्हितमस्य
नन्यागतिकत्वात्॥ एवं उग्मवार्पे वतिम्वाद्वादि विषयायाम प्यवत्ता पाअस्यश्यमशौचोमस्त्वकात्वानादि अपरमापिय स्यकापि कसानि यमस्य लो
पेप्रायश्चित्तविशेषानाकसंत्रमर्वत्र मत्रसनाम्राचाजपोदृष्टथ॥ एकादश्यांभोजने प्रायश्चित्तं नस्यपते॥ अष्टमा ववतुर्दश्यादिवामुलेरवचूतएका
दश्यादिवारबोन नवैवद्रुपर्वणोति॥ स्मृत्यंतरे॥ अर्कपर्वद्वयोरात्रौ चतुर्दश्यष्टमी दिवा॥ एकादश्याम होरात्रं भुत्का चान्द्रायणं चरेत्॥ इति॥ प्रमादेनैका द
श्यापवासातिक्रमे प्राजापत्यस्व्यहो एकादशीविद्धता वेतद्वादशी पारतः स्थिता॥ उपोष्याद्वादशी तत्र यदीच्छेत्परमं पदमिति॥ अथैकादशीव्रतानुष्ठानक्रमः॥ राम॰
दशम्यांप्रातः स्नात्वा पञ्चगव्यमेवादिकोव्रती देवावेन किंपाहन्तु यासंकल्पमाहन्तः दशमीदिने मारम्भकालीग्रहं अत्रतवाज्ञ्यादिने देवदेवेश निर्विघ्नं कुरु ३२१

321A

केशवाय त्यक्त्वा पीयूषे पुष्पांजलिं श्रीदेवपादयोः शंखतोयकेन मंत्रं कल्प्य प्रणामेद्देवं वदेत्सु॥ ततः संभ्रमेन संसारः श्रीहरिमहोत्सवं कुर्यात्॥ ततः शक्तौ मत्सोनि स
ञ्जते वक्ष्ये वकामयं ततस्ते देवापराहे विष्णुभक्ता गीतावादित्रकाष्ठवादनेन॥ ततो जितेंद्रियः सन्यदिने शुभेनीत्वा॥ रात्रो हरिंनीत्वा उपवासस्य दिक्षणि यमान्
वीक्ष्यान्यो कुर्यात्॥ एकादश्यां तु पर्यार्घ्यैर्निवेदितं तत्र भावने॥ स्नात्वा हर्वार्चनं कृत्वा॥ ततः संकल्पमावर्तेत॥ संकल्पे च विशेषाद्देवलेनोक्तः॥ गृहीत्वोदुंबरपा
त्रे वारि पूर्णं समुद्र स्थितः॥ उपवासं तु यत्कृत्वा यथा संकल्पयेद्बुधः॥ इति॥ ओं उदुंबरं ताम्रमयं पात्रं कामये ततस्तत्कामः स्नाति विद्वान् सर्यः संकल्पमंत्रमे
एकादश्यां निराहारः स्थित्वाहमपरेऽहनि॥ भोक्ष्यामि पुंडरीकाक्ष शरणं मे भवाच्युत॥ इमं मंत्रं समुच्चार्य पमाणो भावच्चरणारविंदयोस्तज्जलमर्पयेत्॥
संकल्प्य तत्पुष्पांजलिं देवाय यापिणीयः त्यक्त्वा यतेततो विद्वान् पुष्पांजलिमपार्पयेत् रतिवाराहपुराणे॥ तज्जनेनताम्रपात्रगतं जलं अष्टाक्षरमंत्रेणाति
जेसन्मामिमंत्रितं तपैवेश॥ तदाह कात्यायनः॥ अष्टाक्षरेण मंत्रेण त्रिजसेनाभिमंत्रितं॥ उपवासफलं प्रेप्सुः पिबेत्पात्रगतं जलं॥ इति॥ संकल्पश्चाद्यचा
उपपत्तित्वनीमानयाद्दशम्या पत्नीपामेकादश्यां आद्येपामवत्तव्यं तत्कांचनेयः॥ उद्यापाउपयोगि दशम्या युक्तापामपि नेत्रद्याव्ये॥ अपीतदुत्तरं एज्ञा
हि॥ तथा पावनारदीये॥ दशम्या संगृहोपाणा अर्चयाचासरोगात्॥ वर्जनीयं च उगोपामासं कलाव्येनयाम्सहा॥ विद्धोपवासेन ततो संततिं सनकासमासिहि नः॥ ऐत्रोमत्र
जयोद्दिष्टसंकल्पेवतद्दावरे तररात्रि॥ तद्दहने तासूक्तम्य सेव्य॥ एकादश्यां शमे पक्षे निराहारः समाहितः॥ स्नात्वा सम्यग्विधानेन सोपवासो जितेंद्रियः

जप॰ कं॰ क्षेपकुसुमैर्विविधैर्विहेद्धुं ज्ञाढ्यासमासिह ततः पुष्यैर्गन्धैस्तथा पादीपैर्धूपैर्नैवेद्यकैः परैः। अपचारैर्बहुविधैर्वैर्जपहोमप्रदक्षिणैः॥ स्तोत्रैर्नानाविधैर्दिव्यैर्गीतवाद्यमनोह
३२२ रैः। दंडवत्प्रणिपातैश्च जपशक्तिसमन्वितैः। एवं संपूज्य विधिवद्देवीं कृताञ्जलिपुटः। यान्ति विष्णोः परं स्थानं नरो नास्त्यत्र संशय इति। तथा तत्रैवाग्रे कार्त्ति
322 क्यामुद्भवेक्षेन्निराहारः समाहितः। नानापुष्पैर्निश्रेष्ठैर्विचित्रैर्मंडपं शुभं। कृत्वा समास्त्रप्रधानज्ञागरं कारयेन्निशि। बहुनारदीये पि देवप्रबोधे दीपोत्सवा
गरं नियतोव्रती॥ गीतैर्वाद्यैः सुगन्धैश्च पुराणश्रवणादिभिः॥ तत्रैव पंचात्मेतैर्नमेस्मा पुनरुपकादशाजनार्दनं। द्वादश्यां पयमालाभ्यर्हारिणा रूपमष्टनंतर
ति॥ नरसिंहपुराणे वर्षा याचार्यनित्यपूजां निर्वर्त्य वितानमाचरेद्ध्यवसुधूपमंडपं हत्वा महापूजां कृत्वा त्रिगयसेन घृतेनाभ्यंगनवनीतेनैवं समंततो दीपमारभेत्। तत्र पंचामृत
स्नपने विशेषतः कपिलायाः क्षीरमस्मांगोवाद्योवाटा स्नपनं लत्ताटिमांवसाराणामरागानिवर्तकं पुष्यकमलशोकुमकेसरादिने विप्रवितैर्नवं रत्नेनालिप्य बृहग
पुष्पैर्भूतमजरीमिर्बिल्वपत्रैः मीतलमीदलैः मंजरीभिश्च महापूजां कृत्वा कर्पूरागरुकस्तूरी गुग्गुलूयैर्धूपं मत्तमयोमनकुसुरं मंगलनीराजनं कृत्वा देवस्याग्रे समा
पवेद्भवानैवत्तवसुमाल्यादि विभ्रमस्यं शरोरकं देवमूर्तिरामितैस्तोयं सर्वैर्भः प्रदायत्वं पं प्राश्योपविश्य पायसमातोयमहस्रनाम पुराणगीताराजमोक्ष
गामिवराजानश्च स्तवादीनि स्तोत्राणिजपित्वा मारावन्तपाणिभारंतकथां श्रीक्रष्णबाललीलां श्रवबचरितं श्रुत्वा नालिकेराद्दिनामहार्घं दत्वास्वयंगीतनृत्यागाम·
दीनि कृपात जमदीपानेवापश्यता जागरणं सम्मपेयथाविभवेदात्वं द्वादशां हेमरूप्यादिदानमंजागरे हरेरीतिस्कांदे पुराणोभिधानात। शिष्टाचाराच ३२२

322A

॥नतद्विनिवारये नलिवायति योगीतं कृत्वं जागरणं हरेः॥ षष्टिवर्षसहस्राणि पच्यते रौरवादिषु॥ न्कमानसमर्षं समउपहासं करोति यः॥ जागरे याति निरयं पा
वदिंद्रा चतुर्दश॥ तिथयः सर्वा सोमिश्चनात॥ पर्वाणि विमिति वा ग्रहणमात्रे कौशिकी गोपेत॥ प्रभाते कौशिकी यत्र सा पञ्चाम्रे हरेः॥ मसमुद्दरनेस वीनवपवो
वास्मांस पृथ्यतिस्कंदे मिश्रानात्र॥ ततो देवसमंगल नीराजनं कृत्वा सर्वं समः प्रमादं क्षम पवेष्ट्वा नरहृत्तान विसर्जये दिति॥ अथपारणशीकर्म॥ प्रातः स्नात्वा हरिं प
ज्य उपवासं समर्पयेत्॥ अज्ञानतिमिरांधस्य तेनानेनकेशव प्रसाद सुमुखो नाथ ज्ञानदृष्टिप्रदो भवेति॥ पारणान्ते ततः कुर्यां पुष्पांजलिं मवमार्गतर गि॥ यपा
संभवतेन वृत्रा स्याणां मोजनं दक्षिणादान केशवमाहस्रेणा तपान व्रह्मारदीये॥ ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चाद्दद्याद्दक्षिणां तथा॥ ततः स्वबन्धुभिः सार्धं नामपवा
पायणाः कृत पंचमहापयज्ञः स्वयं भुंजीतवाग्यतः इति॥ शातातपोपि॥ उपवासादिजः कृत्वा ततो ब्राह्मणभोजने कार्यं सम्यग्यावस्तेन उपवासो हि जायत इति॥
पासांतेनु लक्षीपुत्रकेनान्ने न कुर्वीम॥ तदुक्तं स्कंदपुराणे॥ कृत्वा वै वोपवासं तु यो भ्राति द्वादशी हिने॥ नैवेद्यं तुलसी मिश्रं हत्याकोटिविनाशनमिति॥ नतः
स्नाहारे णसावर्णो नाहिविमोरं वसमति वास्यंसे आहारो मौविधाप हेवती र्वनं कृत्वा महानीराजना दि महोत्सवं वद्धेता केनियमवानीशः समरं द्रं वसनः
सपा श्रितेत॥ रविकामैकादशी ब्रह्मा वेष्टा न विविधिः समिदन्ते तु शक्या विहितावृष्टा न निषिद्धवर्जनं सहितेन मनसुह॥ गोलसकं प्रधानमाह सबष्कृत्वा द्वा
दशपापवनमारणा ऊर्णान॥ अशक्तं स्मात्तु कुर्यात्मप्रवेति॥ अथैकादशीमेदाः॥ अस्यैव वर्णैकादशी व्रतसर्वं ब्रना नापवारस्मृता॥ तदिदं संप्रवक्ष्यामि तत्त्व

जय-कौ
३२३
323

मार्कंडेयसमीपतः ॥ विशेषनामेदंसंसारंशुभकारंदैसांहमःपरं ॥ तत्स्वरूपंक्वनेत्रीयेन्नानादृष्याविकंविदुः ॥ एनस्मात्मिदंतत्त्वमिदंसत्यमिदंव्रतं ॥ शायथाश्चिनामेदंसम
कथ्यहंकारश्चपोषणं ॥ विशेषस्तत्रविज्ञेयोद्वादशीशुद्धिजोनमः ॥ भवंत्यष्टौपरिख्यातास्ताःश्रृणुष्वयथोदिताः ॥ उन्मीलनीवंजुलीचत्रिःस्पृशापक्षवर्द्धिनी
॥ जयाचविजयाचैवजयंतीपापनाशिनी ॥ द्वादश्योष्टौमहापुण्याःसर्वपापहराद्विज ॥ तिथियोगेनजायंतेचतस्रश्चापरास्तथा ॥ नक्षत्रयोगात्प्रबलाःपापं
प्रशमयंतिताः ॥ एकादशीतुसंपूर्णावर्द्धतेपुनरेवसा ॥ उन्मीलनीस्मृताशुभ्रप्रकाशितापापनाशिनी ॥ द्वादश्यामुपवासस्तुद्वादश्यामेवपारणं ॥ वंजुलीनाम
सापोक्ताहत्यापुनर्विनाशिनी ॥ अरुणोदययोगास्यात्तदाद्वादशीसकलादिने ॥ अंतेत्रयोदशीप्रातस्त्रिस्पृशासाहरेःप्रिया ॥ कुहूराकेयदावृद्धिंप्रयातेपक्षवर्द्धि
नी ॥ विहायेकादशीनत्रद्वादशींसमुपोषयेत् ॥ पुष्पभवरमाशुभ्यायाद्राहिणीसंयुतास्तिताः ॥ उपोषिताःसमफलाद्वादश्योष्टौपृथक्पृथग्गीतिः ॥ नक्षिप्र
पमेवपापं ॥ यदावृद्धिंपुष्यतिवृश्चिकादिनेमत्स्यानमोन्मीलनीमतेषाप्याधिकानहपिवंहरिपंचवंजुलसंभोष्टामता ॥ नश्रीशुज्यजयान्वयेतन्महतीस्यात्रिस्पृ
शाद्वादशीपूर्वंपर्वणीनिर्गतेपक्षेसामहत्ववर्द्धिन्यपि ॥ आदित्येनजयाचतुर्नेनविजयापुष्येणपापापहारोहिण्यायजयंतिकाश्वयतस्पक्षसंदिना
हेभेवेत ॥ पूर्णावानमथाषिकंहमेदिनाधिकोत्तुमांतेत्रजिन्नेत्राधिकासमन्ययेत्तुदिनतःआग्नेपिपश्चाद्दृत्तं ॥ हित्वावेष्ठवमतंसत्वामेतोषधत्तेषमद्वाति एम·
येस्वत्रावाणापिंकसर्वेडनरहाषेन्नव्रतंपारणा ॥ अमावास्यान्वविधिकातिथिर्यदिमतोमांतेमवृद्धोतिथेयंतःपारणाकमवेद्दिनिमहाद्वादशीनिर्णयः ॥ अ ३२३

323A

पम पं॥ हरशमी वेधराहि तैनका हृशीपदिनेकिपन्मात्राद्दश्यने॥ नद्या हृशीमोन्मीलनी महाद्वादशी द्वादशीमात्र व द्वैवंजुली एकादशी द्वादशी त्रयोदशी पोगे वि
स्पृशाषयि घारे काभताप प्रातंहृ वीपदिने किपन्मात्राव दैतेमाप सव दिनी प्रुन र्वमक्ष्येगेजयाम्य वाा योगेजपाप्रष्ष पोन्मपायनाशिनी॥ रोहिणी यो
गेजयंति का। एनाम्न त्वत्र प्रयत्नात्र कृष्णपक्ष द्वादशी दिने क्षयेंदृष्याद्याश्मन सत्वेनाभवितव्यं॥ श्रवणा तिथिर्क्त न सत्रत्रते पद्वादश्या उत्तमयपंचव
नाभवितव्येवतिनिरोधमितेवो॥ एकादशीद्वादश्योर्केवलंतत्रेणापवासः। पापं कोतु शक्रमोपवामदधा एकादशीम प्रोष्य द्वादशीमभ्युपोषयेदिति
विष्णुरहस्यात्॥ अशक्तौ तु द्वादश्यामेवोपवासः। एवमेकादशीमन्त्ता द्वादशीमभ्युपोषयेत्। पर्वं वामरजप्राप्नेत्रैवाद्यो मत्समंशपाभिज्ञो॥ नत्रैवोक्तं।
अथैकादश्यादिधर्मसंदेहयेषांवचनमुपादेयंतेपदृश्यंते विष्णुरहस्ये। ब्रह्मोवाच॥ अर्चयंति महाविष्णुं मनोवाकायकर्मभिः। तेषां हि वचनं ग्राह्यं ते ते हि
विष्णुसमामताः। कर्मणा॥ भगवानुवाच। संपूज्य वैष्णवान्विप्रान्विष्णुभक्तिविशारदान्। वीतिश्रतान्सदाचारांस्तउक्तं पलतथ्यरतेः इति अन्येषां वचनं वर्जं
नीयतत्वेनोक्तं विष्णुरहस्ये। येषां न कारणा वेदाना वैष्णनं जनार्दनः। तेत्रार्गाधर्मेष्याख्यातीप्रमाणाकारणान्नेन प्रमाणतो। वाचनाकस्तते नैव मीमांसा नैववाध्य
तेष्ठुकनकरतापे वैतेषां वाकां विवर्जयेदिति॥ अथ श्रोमहाद्वादश्यः॥ अथैवं प्रसंगाद्रुन्मीलिनीप्रभृतीनां कृत्यमभिधीयते तान्याहेष्ठाब्रतनृपेणोवमनुष्ठ्याः॥ तत्र
तावन्माणोदिमामेष्वकेशवाधादेवता॥ ततश्चपक्षित्रमासेउन्मीलनीतन्मासनामकं तद्धाघं घशन्तापोसावर्णोदेवविधायनवन्नाहितंमद्रोदकपूर्णा पंचरत्नोपेतं

जं·कं· गंधाक्षतपुष्पमालालेपक्षतं कलशं समर्चेतो भद्रं सम्पुटेल्लेवस्त्राच्छादितं पश्चात्पारिगो चैर्मतं दुलेर्वा पूतान्मपात्रं निधायतदुपरि यं चांतताम्रपात्रे तं देवमपवेश्य स्वस्ये हिमो
३२४ जगन्नाथ वैकुंठपुर। कृपोत्तमपरिवारगणोपेत लक्ष्म्या सह जगन्मते॥ ।उत्पावृषभमनोज्योतिरिति प्रतिष्ठाप्य तन्नाममंत्रैर्गंधपुष्पाद्यारोप्य वस्त्रमर्प्य वृषभपुष्पम
324 नुपवीतं समोत्तरीयं च दत्त्वा जलपात्रं प्रपानहोमं सप्रधान्यानि वस्त्रवस्त्राद्युपष्ठलमीपुष्पैर्देवमावपद्वाबनेत्रकुर्यात॥ पादयो सनातनाय नमः॥ जानोर्विश्वरूपिणो नमः
गुह्ये कामपतये नमः॥ कट्यां पीतवाससे नमः॥ नाभ्यां ब्रह्मसृते नमः॥ उदरे विश्वनपोनये नमः॥ हृदये ज्ञानगम्याय नमः॥ कंठे वैकुंठगायनमः॥ ललाटे
उरगशायनाय नमः॥ सर्वांगे सर्वमूर्त्तये नमः॥ हृद्दर्शनाय नमः॥ इत्यादिभिश्चक्रादीनि पूजयेत्॥ ततः सजलकुम्भमशेखक मन्त्रबोधितं नारिकेलफ
लाअर्घ्यं दापयेत्॥ तत्र मंत्रः॥ देवदेव महादेव महाश्वरूप पूर्वज॥ हव्यसोयन मस्तेस्तु गृहाण पकौसिंविवर्द्धनं॥ शोकमोहमहापापान्मामुद्धर महार्ण
वाघात॥ व्रतेनानेन नरे पेचान्ये मम पूर्वजाः॥ पियोनिवगता चान्ये पापापाप च स्ववशगताः॥ यमस्मिन्ति योनिताः प्रेतलोकान्समुद्धर॥ आतेस्य मम होनस्य भ
क्तिस्य मिवाग्रिणा॥ दत्तमर्घ्यं मया तुभ्यं मत्नागरुडगदाधर इति॥ ततो धूपदीपनैवेद्यफलतांबूलानि दाममभ्यशक्त्या चार्पयेत्संपूज्य गीतनृत्या
दिभिर्जागरणं कुर्यात्॥ ततः प्रातः कृत्वान्हिकं हृदेवं ता वैन्मत्रतोपस्कर वर्गं समर्पयेत्गुरवे नैवेद्य विप्रं च ब्राह्मैः सहपारणं कुर्यात्॥ उन्मीलनीव्रतं राम:
कुर्याद्देवं यः स च नो भवेत्॥ दीर्घायुः पुत्रवान्विद्वाननकतीनाक के ब्रजेत॥ इति पद्मपुराणे उन्मीलनीव्रतं॥ अथ वंजुलीव्रतं॥ तत्र नियममंत्रः॥ द्वादश्यां ३२४

324A

कालेनमहासेपापानांवापरेहनि॥धर्मार्थकाममोक्षार्थंकरिष्येवंवंजुलीव्रतमिति॥सौवर्णीमाषमात्रांत्वाबाना-रायणंततः॥कृत्वापर्वेवस्त्रालंकृतघटोपरीवि
न्यस्तेमृण्मयेताम्रपात्रेसहास्तृते॥उपवेश्यआवाहयप्रतिष्ठाप्यकेकिंपञ्चगव्यैःगावंवाउपानहौच्छत्रपरांकास्यपात्रेवस्त्रयुग्मंवस्त्रंपुष्पांगपुष्पादि
भिरभ्यर्च्य॥स्वयंपूजांसमापयेत्॥पादयोर्नारायणायनमः॥जान्वोःकृष्णायनमः॥ऊरुभ्यांमाधवायनमः॥गुह्येकामाधिपतयेनमः॥कट्यांगोविंदायन
मः॥नाभौमाधवमर्जयेनमः॥उदरेविश्वमूर्तयेनमः॥वक्षसिकौस्तुभधारिणेनमः॥कंठेवैकुंठायनमः॥वक्त्रेज्योतिःस्वरूपिणेनमः॥शिरसिसहस्रशीर्ष
नमः॥सर्वांगेश्रीकृष्णरूपिणेनमः॥त्वनेनाज्ञायपुष्पादीनिसमर्पयेत्॥पूर्वंचघृतवस्यानारिकेलेनार्घ्यंदद्यात्॥अर्घ्यमंत्रः॥नारायणजगन्नाथपीताव
रजनार्दन॥मासुद्धरमहाविष्णोनरकार्वैःसनातन॥ममकल्याणंतपायपल्लवंतंममपूर्वजैः॥अनेनार्घ्यप्रदानेनसकलंतद्विनाशय॥सुक्तिप्रयातुपितरोममयाम
हा॥जगमते॥मयादत्तार्घ्यदानेनप्रेताद्येपितरोगताः॥कृतंकृतंममीपेयदेवदेवजनार्दन॥व्रतंसंपूर्णतांयातुवंजुलीसंभवंमम॥द्वादशीसंयुतेदेवयत्कृतंद्वादशीव्र
तं॥अद्यनादस्थ्वाद्यानाम्नारेपर्णातदस्तुमेइति॥ततोधूपदीपादीनिसमर्प्यनैवेद्यंवस्त्रगामभिधान्वेशक्त्याब्राह्मणंसंपूज्यः॥जागरणादिकंपर्वेवतक्रयान्यात्वि
शेषतोत्रसहस्रनामगीताभागवताद्यायाम्यठेत्॥सर्वेषावंजुलीअग्निष्टोमवाजपेयाषोडशीकसोमामगाअश्वमेधाजसूयम्ः॥उक्तोत्राममहस्राणाधिकेभ्या
तिरिच्यते॥इतिवंजुलीव्रतं॥अथत्रिस्पृशाव्रतं॥हेमीदामोदरमूर्तिंशक्त्याकृत्वापर्वोक्तकालशोपारतेडुलं॥मार्णपात्रेस्थातंदेवंसंस्थापयेत्वावस्त्रयुग्मवेणावं२्द

ज॰ कृ॰ रंभोजातो यशस्तथा वातं पादुके च समर्पयेत् गंधपुष्पादिभिः संपूज्याथ यथार्वेनं च प्रीत॥ पादयोर्दामोदराय नमः॥ जानुनोर्माधवाय नमः॥ गुह्ये कामपतये नमः॥ हृदये ज्ञान
३२५ गम्याय नमः॥ नाभ्यां पद्मनाभाय नमः॥ उदरे विश्वमूर्तये नमः॥ कंठे श्रीवत्साय नमः॥ बाह्वोः सहस्रबाहवे नमः॥ चक्षुषोर्योगनायकाय नमः॥ ललाटे उरगाय
325 नमः॥ शिरसि सहस्रशीर्षाय नमः॥ सर्वांगे सर्वरूपिणे नमः॥ स्वनाम्ना आयुधानि संपूज्य॥ ज्य पूर्ववदर्घ्यं दद्यात्॥ अर्घ्यमंत्रः॥ मत्तो हरा मया पापानि सत्यम
हि जनार्दन॥ दुःस्वप्नं दुर्निमित्तं च मनसा दुर्विचिंतितं॥ नारकं च भयं देवं यं दुर्गतिसंभवं॥ भयमन्यन्महादेव ऐहिकं पारलौकिकं॥ सर्वं नाशय मे विष्णो गृहा
णार्घ्यं जनार्दन॥ मम भक्तिः सदैवास्तु दामोदर तवोपरि॥ ततो रूपाणि देवाय समर्पयेत्॥ ज्यमुज्वलं शंखं देवं मई ग्रामपिताम्बुद्ववस्त्रादि कोपानछत्रकमं
डलुभोजनं ताम्बूलसमन्वितं प्रतिवार्यं संपूज्य नागमगांक्षतानि शांते युन रर्घ्यं दत्वा पूर्ववद्देसभोजनं तेऽकपोत॥ अस्याश्च माहात्म्यं यथा भगवान्नारदं वा गतव्यं रति
स्त्रिस्तु शाबता॥ अथ पद्मवर्द्धनी व्रतं॥ मार्गशीर्षे वर्णो देवं शक्त्या कृत्वा पवींतं कलशोपरि गोधूमपूरितान्नपात्रे हुत्वा पितम् पदेस्य वस्त्रसंयमछत्रमुपानहौ निवेद्य हुतं
ह्ने॥ नाह्याले पद्मस्य यादि पूज्ञात्कत्वा च यथा विने कृता॥ पादयो पद्मनाभाय नमः॥ जानुनो योगमूर्तये नमः॥ उर्वोर्नृसिंहाय नमः॥ कट्यां ज्ञानगम्याय नमः॥ उद
रे विश्वनाभाय नमः॥ हृदये श्रीधराय नमः॥ कंठे कौस्तुभाय नमः॥ बाह्वोः श्रीवत्सकाय नमः॥ ललाटे व्योममूर्तये नमः॥ शिरसि सर्वरूपिणे नमः॥ सर्वांगे सर्वदेव्य राम॰
रूपिणे नमः॥ स्वनाम्ना आयुधानि संपूज्य पूर्ववदर्घ्यं दद्यात्॥ अर्घ्यमंत्रः॥ संसारार्णवपोतात्पापक्षय महानल॥ नरकाग्निप्रशमन जन्ममृत्युजरापह॥ मामुद्धर ३२५

325A

जगनाथपतितं भवसागरेत॥ गृहाणार्घ्यं मया दत्तं पद्मनाभ नमोस्तु ते॥ इति॥ ततो धूपदीपानि समर्पयेत् कंबुकोरमीप वह्नेः यथा॥ शक्ति दक्षिणां भोजनं तांबूलेस्थ गृहं
मं धूपस्थ मध्यावे वार्षणा॥ गाम्रवणाप्रभाने जाग॥ रूक्तापर्वं वद्धतं समापयेत॥ इतिमा दीप सर्वंदं नोक्तं॥ जयाव्रतं मुन्नीलिनी व्रतवद् तु षेयं॥ विजयैवद्व्र
णाद्वादशी त्याभिधीयते तन्न कृत्यं तत्त्वैव स्तेत॥ अथ जयंती व्रतं गृहं प्राप्य नियमः क्लोयात॥ तत्र मंत्रः॥ जपलां तु निराहारः स्थोभते परमेश्वर॥ मोक्ष्या
मि पुंडरीकाक्ष शरणं वरांतवेत॥ नि॥ ततो मध्याह्ने धात्री नंमि समिधं कुलात् स्नाति लेः स्नायात॥ ततः पर्वींत कुलशस्थापिते हेमेणं ध्येतास्त्रेण वेणा वेणा तिलपात्रं
पात्रे हैमं देवकीसुतं नेत्य पंजनं नीसुव मवलोकपंतं सोपारि स्नापिते देवप्रस्या अभ्यजावीहयेत॥ एहिहि जगतानाथ वैकुंठ पुरुषोत्तम॥ यावी वारणाणोयेत लक्ष्मा
सह जगत्पते शत्यावाहनमंत्रः॥ मनोज्योतिरिति प्रतिष्ठा मंत्रः॥ ततः सुरभिवंस्नेनाहुति प्या॥ पुष्पाणि मितवस्त्रधूपसमर्प्य देवकीं पूजयेत॥ तत्र मंत्रः॥ अदिते
देवमातः त्वं सर्वपापप्रणाशिनी॥ अनतस्त्वां पूजयिष्यामि भीतो भवसागरे व॥ पूजितासि यथा देवैः प्रपन्नार्तं त्राणने॥ पूजितामेत थामत्वा प्रभाद कुरु सुव्रते॥
यथा सुतं हरिं लब्धा प्राप्तासि निर्वृतिः पुरा तामेव निर्वृतिं देवि सुपुत्रादर्शय स्वमे॥ इति॥ ततो देवं समर्पयेत॥ अवतारसहस्राणि करोषि मधुसूदन॥ तव संख्यावती
णां ज्ञायते जानाति नो भुवि॥ देवा ब्रह्मा दयो वा पि स्वरूपं न विदुस्तव॥ अतस्त्वा पूजयिष्यामि मातुरुत्संग मास्थितं॥ वांछितं कुरु मे देव दुष्कृतं देव नाशय॥ कु
रुष्व मे दयां देव संसारार्ति भयापहेति॥ एवं संपूज्यार्घ्यं दद्यात॥ तत्र मंत्रः॥ जातः कंसवधार्थाय भूभारोत्तारणाय च॥ देवतानां हितार्थाय धर्मसंस्थापनाय च॥ कौ

ज॰वं
३२६
326

रवाणां विनाशाय रेल्यानां निधनाय च॥ १९॥ धर्मपादजं देवस्वामिहितो हरेः॥ इति॥ ततो च पद्मपक्ष्मपघने फलैर्वेधकूष्मांडादिफलं वा तांबूलानि समर्प्येत् कसंबाललीः
लावर्णानीकार्णानि पुष्पाणि जागरणं कृत्वा प्रातर्नित्यकर्म निर्वर्त्य आचार्यं पूजयेद् वृत्तमर्घ्यं वस्त्रं कंकौ ध्यायसुद्रिकादिदक्षिणां शक्त्या दत्वा ब्राह्मणान्भोजयित्वा पश्चाद् वंडु
तं क्षमापयेदिति॥ स्कांदे जयंती महाद्वादशीव्रतं॥ पापनाशिन्येकादशी आमर्दकीत्युच्यते॥ तत्कल्यं तु फाल्गुनशुक्लद्वादशी पक्काणेवख्यते॥ इत्यष्टौ भेदाः॥ अथैकाद
शीव्रतविशेषाः॥ तत्रादौ चैत्रकृष्णैकादशीव्रतकथोच्यते॥ युधिष्ठिर उवाच॥ फाल्गुनस्यासिते पक्षे श्रुता चामर्दकी मया॥ चैत्रस्य कृष्णपक्षे तु किं नामैकादशी भवेत्॥ कृ
ष्ण उवाच॥ श्रृणु राजेंद्र वक्ष्यामि आख्यानं पापनाशनं॥ यल्लोमशोऽब्रवीत्स्म पृष्टो मांधात्रे चक्रवर्तिने॥ मांधातोवाच॥ लोकानां वै च सर्वेषां हितार्थाय तपोधन॥ एका
मि भगवंश्चैव लोमश श्रुतिमतम्॥ चैत्रे प्रथमपक्षे तु का नाम एकादशी भवेत्॥ तस्याश्चापि च माहात्म्यं कृपया मम प्रसादतः॥ लोमश उवाच॥ श्रूयतां राजशार्दूल का
महामि विद्वितं तथा॥ कथां वै च विचित्रां च पापहां सर्वहायिनीं॥ पुरा चैत्ररथोद्देशे अप्सरोगणसेविते॥ वसंतसमये प्राप्ते षट्पदाकुलिते वने॥ गंधर्वकन्यास्तत्रैव रम
न्ति सह किन्नरैः॥ पाकशासनमुख्याश्च क्रीडंति च दिवौकसः॥ ४ कोऽपि मुनिवरस्तत्र मेधावी नाम नामतः॥ मुनिर्यमेद्धियप्राप्तं तपस्तेपे महदुष्करं॥ अप्सरास्तं मुनिवरं मो
हनायोपचक्रमे॥ मंजुघोषेति विख्याता नाम्ना वं तस्य वितर्कवती॥ क्रोशमात्रे स्थिता तस्य भयादाश्रमसन्निधौ॥ गायंती मधुरां साध्वी पीडयंती विपंचिकां॥ गायंतीं तां मु गम॰
पालो कामधुष्यं वंदन वैव्यतां॥ सकामो विजयाकांक्षी शिवभक्तं मुनीश्वरं॥ तस्याः शरीरसंसर्गो छिद्रवैरमनुस्मरन्॥ तत्सम्मुखे बोधनः कोटिगीत्वा करहस्तके ३२६

326A

॥मार्गेणानपनेपश्यन्नग्रेपश्यात्क्रमी॥ कुर्वौ कृत्वाथ दण्डदीविजयायोपसंस्थितः॥ मंजुघोषा भवनोन्नकामसेवनवह्लस्थिनी॥ मेधाविनं मुनिं दृष्ट्वा सापि कामेन पीडिता॥ घो
वनोद्भिन्नदेहा सौमेधा याति विराजते॥ मतेनश्चाश्रमे वीरस्तालात्मरवापरः॥ मेधावी वसतिस्मासौ च्यवनस्याश्रमे शुभे॥ मंजुघोषापि तत्रात च दृष्ट्वा तं मुनिपुंगवं॥
मदनस्य वशं प्राप्ता मंदमंदमुपागता॥ रागाद्दलयं सुकन्यासिंजन्नूपुरमेखला॥ गायती तामथालोक्य विलोक्य मुनिपुंगवः॥ मदनेन समाविष्टो नेनीतो मोहवशं बला
त्॥ मंजुघोषानुसंगम्य मुनिं दृष्ट्वा तथाविधौ॥ ह्यवश्यमाव कुटाक्षैस्तं मोहपाशमसो गना॥ अथ ग्रंथः तस्याव्यवीणा सा समस्वजे तं मुनीश्वरं॥ वलीवा कालिता वृ संवातवे
गेन वेपिता॥ सोपि रेमेन या सार्धं मेधावी मुनिपुंगवः॥ तास्मिन्नेव वने वनोद्देशे दृष्ट्वा तद्देहम्रुनमे॥ शिवतत्त्वे गतं तस्य कामन्तलगवशीगतः॥ निमिशो नादिने सोपि समनु
जानात्त्रिकासुकं॥ बहुकल्पयुगानः कालो मुनेराचारलोपकः॥ मंजुघोषा देवलोकं गमनायोपचक्रमे॥ गच्छंतीं प्रत्कृत्वा वाक्यमंतं मुनिपुंगवं॥ आदेशो दीयतां ब्रह्म
न्स्वधामगमनाय मे॥ मेधाव्युवाच॥ अघैव त्वं समायाता प्रदोषादौ वरानने॥ स्थीयतां यावन्मानसंध्यास्याना वर्तिधमंमातिके॥ इति श्रुत्वा तु सा नेवी कामयमीता बमवमा॥ पु
नर्वै रेमयामास तं महर्षिं द्विषितजमी॥ मुनिशापभयाद्भीता बहुलान्परिवत्सरान्॥ वर्षाणां पंचपंचाशन्नव मासान्दिनत्रयं॥ सा रेमे मुनिनानातेन निशार्द्धमेव वत्सामवत्॥ मा
वं संप्रगच्छवाचा यतास्मिन्काले गते मुनिं॥ आदेशो दीयतां ब्रह्मन्गंतव्यं स्वगृहं मया॥ मेधाव्युवाच॥ प्रातःकालो मुनेर्वा संध्यापतावनमम॥ कुर्वे संध्यां गतायावदतावत्
त्वं वा स्थीयतामवारतितवा कीमुनेः श्रुत्वा भयानेदस्तमाकुला॥ इति तद्भुता रुसा किं वितयलबाव हविस्मिता॥ अप्सरा उवाच॥ के पश्चमा रात्रिविपैददत त्वं संध्यागता मुने॥

जप॰का॰ मपिप्रमादं कृत्वा त्वागनः कालो विवासितं॥ तस्मा हरिश्चन्द्रः श्रुत्वा विस्मयो लोललोचनः॥ संध्यां सदृश विप्रेन्द्र प्रमाणाभरो तदा॥ समानां समक्षं वा शपन्नतान्सत्त यामहा॥
३२७ त्वक्तोधमततत्तं ततसेज्ञा लामाली कमवह॥ नेत्राभ्यां तस्य निःशासं संवमानोति कोपनः॥ कालरूपं तं दृष्ट्वा तपसः क्षयकारिणं॥ उत्थाय जितं भमृतपोनीतं तद्धन्यया
327 क्षयेंमकं पोष्ठो मुनिसत्तमप्रस्फुवाचाकुलेन्द्रियः॥ सता शश्वा यमेधावी त्वं पिशावीभवेति वधिक त्वां पापे उग्रा वा रेकुलेंढयातक प्रियं॥ नम्यशापे नम्रास्वाविनया
वनेतास्थिता॥ प्रसादं कुरु विप्रेन्द्र शापस्यानुग्रहं कुरु॥ मतां मगतिरे वं नवा कैः सत्यमिति रिता॥ त्वं यासहमममह्यनजाता स्त्वरह वःसमाः॥ एतस्मात्कारणात्स्वामि
न्प्रसादं कुरु सुव्रत॥ मुनिरुवाच॥ श्रुणुध्वमेव वनमद्देशापानुग्रहकारणं॥ किं करोमि त्वया पापे त्वं येनीजं महातपः॥ वैचत्स्य कृष्णपक्षे या भवत्येकादशी शुभा
॥पापमोचनिका नाम सर्वपापक्षयंकरी॥ तस्यां व्रते कृते सुभ्रु पिशाचत्वं प्रहास्यसि॥ इत्युक्त्वा स च मेधावी जगामपितुराश्रमं॥ तमागतं समालोक्य च्यवनः प्रम
वाच॥ किमेतद्विहितं पुत्र त्वया पुण्यक्षयःकृतः॥ मेधाव्युवाच॥ पापं कृतं महत्तात रमिता चाप्सरा मया॥ प्रायश्चित्तं ब्रूहि तात येन पापक्षयो भवेत्॥ च्यवन उवाच
॥ चैत्रस्य चासिते पक्षे नाम्ना वै पापमोचिनी॥ अस्या व्रते कृते पुत्र पापराशिः क्षयं व्रजेत्॥ इति श्रुत्वा पितुर्वाक्यं कृतं तेन व्रतोत्तमं॥ गतं पापं क्षयं तस्य आयवान्म
व महह॥ साप्येवं मंजुघोषा च कृत्वा तद्व्रतमुत्तमं॥ पिशाचत्वविनिर्मुक्ता पापमोचनिकाव्रतात्॥ दिव्यरूपधरा सा पि गता नाकं वराप्सराः॥ लोमश उवाच॥ पापमो राम॰
चनिकां राजन्ये कुर्वंति येनराः॥ तेषां पापं च यत्किंचित्तत्सर्वं क्षयमाव्रजेत्॥ पठनाच्छ्रवणाद्राजन्गोसहस्रफलप्रदा॥ ब्रह्महा हेमहारी च सुरापो गुरुतल्पगः ३२७

327A

म्रुतसमन्वासं कारणान्सा प सुन्नाम वेत्ति ते ॥ वक्रुध एय पदं स्ये नन्कारणाहू नक्षत्र मे ॥ र तिथि वैष्णो न्तर एवागो वैर्न ह्ल इय पदे या प्रमो वनि क्रमा हात्म्य समासे ॥ अ
थ चैत्र शुक्लैकादश्यां मत्स्यो क समवा हु देवमां दोलानं कार्ये । तदुक्तं निर्णयामृते ब्रह्मपुराणे । चैत्रे मासस्य शुक्लायामेकादश्यां तु वैष्णवैः ॥ आंदोलनीयो दे
वेशः सह लक्ष्म्या कामहेस्म वैःशेत्ति ॥ स्मृतिं ह पारि व यो या मप एगा हु ॥ चैत्रमासि सिते पक्षे दक्षिणाभिमुखं हरिं ॥ मासमासे समभ्यर्च्य मासमासे द्वीन यत्ककलो । दोला
रूढं समगवानन्व शेषला लोका घिभिः पापैः स यापि ते मुच्यते लोकनीयः । तथा वाक्ये तत्रैव । दोलामस्य वपे ह ह्णप्यय पे तिमवमाधवे ॥ कौर्त्ति विष्णु जन्मा चैव
त्रे देव देवनाथ दोला रूढं वपश्यति [illegible] निमला पहे । जपात्य मत हरे [illegible] मुक्ताते प्राणेन रुतो ॥ पण्डां दोलने । दोलारूढ सह श्लुस जागरंग राततः क्षयी
त । दोलास्थित मस्य यच्छ वेत्ति जागरे ॥ सर्वे पारम फल प्राप्ति निर्मे येकेण जायते र्त्तितत्र वा त्ना न ॥ अमायामे पपाह बाल्लापजा कार्या । तदुक्तं निर्णयामृ
ते ब्रह्मपुराणे । तत्रा सदे पारद्दे बालक श्य वंस्यानां वरस्य माघ क । अर्थ्यमो स्येः सुविने इव पत्न्या रोगे हरि वित्वे नैमित्ति । अमायामे वक्षो भिक्षुधी रागी पूजा कार्या ।
तदुक्तं तत्रैव एकादश्यां तन स्त्री मिदं वीक्ष्य वह कारिणी ॥ पुष्पा लेकार वपान्व वत्न्रा ह्यगात पं णोमिति । अमायामे वैकादश्यां दमनोत्सवः कार्यः तस्मन्नो । तदु
क्तं मदरत्ने निर्णयामृते ब्रह्मपुराणे च ॥ चैत्रे मासस्य पक्ष छाया मित्स पञ्च स्य दमने ना वै पिला वा चो जागरणां कर्यादिति ॥ स्मृतिं ह पारि वर्षामाम प्ये वणमा चैत्र
चैत्रे कामाशीदादश्यां दमनोत्सवः कार्यः तस्मात्तु द्वादश्यां चैत्रमासस्य शुक्लायां दमनोत्सवः । बोधायनादिभिः प्रोक्तः कर्तव्यः प्रतिवत्सरं । तत्रस्मात्स्यो पत्ते पिष्टव

जय॰क॰ स्यादेदमनार्पणं ॥ तेन प्रतिपत्त्रकं सोऽदृश्यः ॥ अथ प्रयोगः ॥ अतः स्नानादि निर्वर्त्य प्रार्थनां कुर्यात ॥ किंपालो यत्त्वे यात्रार्थं यत्न यावि वह्नि तं प्रभो ॥ नमोऽस्तु घोमवे हन्त्र

३२८ कृत्वा लाघवत्यां मयि सर्वेषां सर्वदा विष्णो क्लमतं परमा गतिः ॥ उपवासेन त्वां देव तोषयामि जगत्पते ॥ कामक्रोधादयो येनेन मे सन्तु घातकाः ॥ अद्यप्रभृति

328 देवेश यावद्वैशेषिकं दिने ॥ तावद्रक्षा त्वया कार्या सर्वस्मात् सन्नमोऽस्तु ते ॥ इति ॥ एवं विज्ञाप्य देवेशं गृहीत्वा प्रत्यग्रव ॥ ततः संपूज्य विधिवद्देवेशं प्रयतः शुचिः ॥ षष्ठे

दमनकारोपणे कार्यः दृष्टं ॥ शो भिजो ॥ कपेणास्वाय तीर्थ सत्पूज्य पंचवस्त्रादिना ॥ नीपवेतिका विलासवःनेष्या मिराम पूजा यामि तिलं प्राधर्यन्नं नमेत ॥ माव

सारिकपूजा पाठ पारेपणां त्वामिद्द्ये ॥ दमनत्वं ममायाहि सम्मतवन नमोऽस्तु ते ॥ विष्णु कार्यं मम प्राघधने नष्यामि शिवात्तपे तिदमनं मामंत्रयेत् ॥ अस्मद्देवता पूज

नेनत्वामनुहनोर्पयं ॥ उत्थाय पंचगव्येन प्रोक्ष्य संप्रक्षालय वारि ॥ ततो अशोकमूले देवाय वास्युं इलं कृत्वा तत्पुष्पफलेषु अक्षतपुंजेषु वा अशोकवृक्षे कालव

संत कामान्क्रमेण ॥ प्रति यापूर्वकं मंत्रैः पूजयेत् ॥ तत्राशोकमंत्राः ॥ अशोकाय नमस्तुभ्यं कामस्त्रीशोकनाशन ॥ शोकार्तिं हर मे नित्यं मानंदं जनय स्वयमर्

ति ॥ कालपूजामंत्रः ॥ त्रुघादिकालपर्यंतः कालरूपो महाबल ॥ कालते वैवुधं मे वे तस्मै कालात्मने नमः ॥ इति ॥ वसंतपूजामंत्रः ॥ वसंताय नमस्तुभ्यं वृक्षगुल्म

लतात्मने ॥ स्मरस्वंसुखवसंताय कामरूप नमोऽस्तु ते ॥ इति ॥ तद्दने न रेव संतपुष्पैर्वसमागमंत्रेण कामं नाराधात्मा ध्यवासितं दमनं पूजयेत् ॥ सन्काम मम समस्तं सर्वदुर्न् ॥ राम॰

तिबाष्पवारिप्रतं ॥ कार्षिणोव वेदेदाद्विमोहन नमोऽस्तु ते ॥ इति ॥ तंतस्व दमन शेषाय पूजयेन्मनुनामुना ॥ नमोऽस्तु पुष्पवाणाय जगदाह्लादकारिणे ॥ मन्मथा ३२८

328A

पूजयन्नेत्रेणेति प्रीतिप्रिया यजेदिति ॥ ततो नैव मंत्रेणादमनस्य पश्चात्पाणौ वर्णास्त्रवस्त्राभरणमाल्यानुलेपनं वामदक्षिणयोरतिप्रीतियुतं पाशांकुशाद्यष्टबाणो
स्मधनुर्धरं कामदेवं ध्यात्वा प्राणप्रतिष्ठापूर्वकं ओं क्लीं कामदेवाय नम इति मंत्रेणावाहनादि पंचोपचारैः संपूज्य ॥ कामदेवस्य वामतो रतिं गौरवर्णां रक्तवस्त्रपरिधा
नां सर्वाभरणभूषितां पद्महस्तकां ध्यात्वा श्रीं ह्रीं श्रीं क्लीं रत्यै नम इति मंत्रेणावाहनादिभिः संपूज्य कामस्य दक्षिणभागे प्रीतिं श्यामवर्णां सर्वाभरणभूषितां रक्त
वस्त्रपरिधानां ताम्बूलकरां ध्यात्वा श्रीं ह्रीं श्रीं क्लीं प्रीत्यै नम इति मंत्रेण पंचोपचारैस्तां संपूज्य पूर्वोक्तनमोंताष्टबाणान्यथास्थानेन कामप्रार्थनां कुर्यात् ॥ ततो द
मनस्य भागद्वयं कृत्वा एकस्मिन्भागे ओं कामाय नम इति मंत्रेण दमनं संपूज्य द्वितीयभागं दमनं संपूज्य नवपत्रे निधाय पद्योतेन वामहस्ताच्छादितघंटाद्युतहस्तका
हिरण्येन स्वगृहमानयेत् ॥ इति गृहानयनं ॥ ततो रामार्चनं । तत्पूर्वं स्थंडिलमुपलिप्य तत्र अष्टदलं लिखित्वा सितरक्तपीतवर्णैः संपूर्य तद्बहिः स्वस्तिकाणां कृत्वा पीतव
र्णेन संपूर्य तद्बहिर्वर्तुलं मंडलत्रयं विधाय श्वेतरक्तपीतैः संपूर्य तद्बहिः स्वस्तिकाः रक्तवर्णेन संपूर्येत् ॥ तदेतत्सार्वकामिकं मंडलं पद्मं ॥ सर्वतोभद्रमुद्धृत ॥ उप
रि पंचवर्णं वितानं कुर्यात् ॥ ततो देवस्य महापूजां कृत्वा पूर्वोक्तमंडले कलशं संस्थाप्य तदुपरि दमनादमनाधिवासनं कुर्यात् ॥ तत्र मंत्रः ॥ पूजार्थं देवदेवस्य विष्णो
र्लक्ष्मीपतेः प्रभोः । दमन त्वमिहागच्छ सांनिध्यं कुरु ते नमः ॥ ततो दमनकपूजनं कृत्वा कामदेवाय नम इति कामं संपूज्य श्रीं ह्रीं श्रीं क्लीं रत्यै नम इति मंत्रेण रतिं सं
पूज्य श्रीं ह्रीं श्रीं क्लीं प्रीत्यै नम इति मंत्रेण पंचोपचारैः प्रीतिं गंधादिभिः संपूज्य षडंगपूजनं कुर्यात् ॥ क्लां हृदयाय नमः । क्लीं शिरसे स्वाहा । क्लूं शिखायै वषट् । क्लैं

कवचाय हुं ॥ क्लौं नेत्रत्रयाय वौषट् ॥ क्लः अस्त्राय फट् ॥ इति ततो ष्टदलेषु देवाग्रमारभ्य प्रादक्षिण्येन भस्मशरीराय नमः ॥ अनंगाय नमः ॥ मन्मथाय नमः ॥ कामाय ॥ क्लीं व
संतसखाय ॥ स्मरायनमः ॥ इक्षुचापाय ॥ पुष्पबाणाय नमः ॥ इति संपूज्य चतुरस्रे लोकपालांस्तदस्त्राणि च संपूज्य पुनः कामदेवं तन्मंत्रेण संपूज्य ॥ ओं नमस्तरूपाय विघ्न
हे कामदेवाय धीमहि ॥ तन्नो अनंगः प्रचोदयात् ॥ इति कामगायत्र्या अष्टोत्तरशतं दमनकमभिमंत्र्य धूपदीपाद्युपचारानुपकल्प्य हृदयमंत्रेण पुष्पांजलिं दत्त्वा ओं
नमोस्तु पुष्पबाणायेत्यनेन कामदेवं नमस्कारं कुर्यात् ॥ ततः स्वदेवं संपूज्य महस्ते पुष्पांजलिं गृहीत्वा आमंत्रयेत् ॥ आमंत्रितोसि देवेश पुराणपुरुषोत्तम ॥ प्रात
स्त्वां पूजयिष्यामि सान्निध्यं कुरु केशव ॥ क्षीरोदधिमहानागशय्यावस्थितविग्रह ॥ प्रातस्त्वां पूजयिष्यामि संनिधौ भव ते नमः ॥ निवेदयाम्यहं पुष्पं प्रातर्दमनकं शुभं
सर्वथा सर्वदा विष्णो नमस्तेस्तु प्रसीद मे ॥ इत्यभिमंत्र्य देवेशं दत्त्वा पुष्पांजलिं सुनः ॥ पूजितं तद्दमनकं कुंभस्योपरि संस्थितं ॥ अस्त्रेण सर्वतो सर्वतो स्त्रेणवे
नावगुंठयेत् ॥ ततो रक्षेद्वा चक्रमंत्रेण नृहरेर्मंत्रेणाथवा ॥ नृसिंहमंत्रश्च ॥ उग्रं वीरं महाविष्णुं ज्वलंतं सर्वतोमुखं ॥ नृसिंहं भीषणं भद्रं मृत्युमृत्युं नमाम्यहं ॥ ब्राह्मणो
मेन नमस्कृत्य पादौ प्रणम्य च ॥ गीतमंगलनिर्घोषैः कुर्याज्जागरणं ततः ॥ सचोपवासे जागरणं नास्ति न नो जागरणं कुर्यात्स घोजागरणं नहीति दक्षिणामूर्तिसंहि
ताद्वचनात् ॥ इति दमनाधिवासः ॥ अथापरेद्युर्वासोत्तरदिनकृत्यं प्रातर्नत्वाप देवेशं कुर्यात्स्नानं यथाविधि ॥ नित्यपूजां ततः कृत्वा कुर्यान्नैमित्तिकं ततः ॥ दमनं
हृद्वेपायकं गंधाद्यैस्ततमानेता ॥ जयमंगलघोषैश्च देवदेवे समर्पयेत् ॥ तत्र मंत्रः ॥ देवदेव जगन्नाथ वांछितार्थप्रदायक ॥ हृत्स्थान्पूरय मे कामान्मम कामेश्वरीप्रि

329A

या॥इदं दमनकं देव गृहाण मदनुग्रहात॥इमां सांवत्सरीं पूजां गृहाण मदनुग्रहात॥मूलमंत्रेण तोयेषु दमनारोपणं मतः॥न्यासं हृदि परिचर्यायां॥ततो दमनकमंजरीं गृही
त्वा हृदयेनाभिमंत्र्य मूलमंत्रेण सर्वलमयं पीदे वपुत्सर्वगंधमयं पीशिवं॥गृहाण देव देवेश नमस्ते नृसिंहक॥एवं समर्प्य शीरसीति मंत्रेणारोपयेत॥ततस्तथा तत्र पुष्पिमां च नयादम
नकमंजरीं मयीमालां हृत्वा हृदय मंत्रेणाभिमंत्र्य मूलमंत्रेण समयं पीदेव दामनीं वनमालिनी॥गृहाण देव पूजार्थं सर्वगंधमयी विभो इति जत्यां मूलमंत्रेण देवस्य समर्
देश समर्प्य ततो गदेवताभ्यः स्वस्वमंत्रेणार्पयेत इति उक्तं॥एवं समर्प्य देवाय प्रार्थयेद्धृदि कुसुमांजलिं॥मणि विद्रुम मालाभिर्मंदार कुसुमादिभिः॥इयं सांवत्सरी पूजा
तवास्तु गरुडध्वज॥वनमालां यथा देव कौस्तुभं सततं हृदि॥तद्वद्दमनकीमालां पूजां च हृदये वह॥जानता जानता वापि न कृतं यत्तवार्चनं॥तत्सर्वं पूर्णतां यातु त्वत्
प्रसादाद्रमापते॥जितं ते पुंडरीकाक्ष नमस्ते विश्वभावन॥नमस्तेस्तु हृषीकेश महापुरुषपूर्वज॥मंत्रहीनं क्रियाहीनं भक्तिहीनं जनार्दन॥यत्पूजितं मया
देव परिपूर्णं तदस्तु मे॥एवं संप्रार्थ्य देवेशं नियतेंद्रियवद्विजः पश्येत्पूजयेद्वस्तु गुरुं वस्त्रादिकांचनैः॥स्वयं च तान्यप्युपेत्य संभोजयेत्पायसं॥सादृश्यमेव
जैः पापमित्याह भगवान् शिवः॥यस्तु नाहेन्नलन्मेत द्वादशी घटिकापि वेत॥तदा तु यो दशीयात्पापविघ्न दमनारोपणं॥नित्यं वेदं॥उर्जे च तेम घ्नो दोलांश्रावण
गोतत्पूजनैः॥चैत्रे च दमनारोपमकुर्वाणो व्रजत्यधः॥इति पद्मपुराणात॥माधवेहमानारोपः स्यान्मद्यो विस्मृतो यदि॥वैशाखे श्रावणे वापि माद्ये कार्त्तिकेषु वा कृष्णैकादशीमिति
वचनेनन्यैर्गौणकालेतद्विधानाद्बाश्रावणावधिश्च उक्तास्ते कर्त्तव्यमिति नारदवचनं पाठांतरे॥इदं च मलमासे न कार्यं उपाकर्मोत्सर्जने च यथा चैत्रदमनारोपणमिति कालादर्

जप·कृ· र्शैमलमासवर्ज्जं शुभपरिगणनात् ॥ उपाकर्म च हव्यं वक्ष्ये पर्वोत्सवे तथा ॥ उत्तरायणे यत्तं कुर्यात् सर्वं तन्निष्फलं भवेदिति माधवीये प्रजापतिवचनात् ॥ यत्त्वाश्वादौ तु कार्य

३३० मेवापरवौत्सर्जनात् ॥ उपाकर्मोत्सर्जनं च पवित्रदमनार्पणमिति ॥ ईशानस्य बलिं विष्णोः शयने परिवर्तने ॥ कुर्यात्कुक्षवशात्मोदयौ यातिविनिश्चय इति ज्योतिर्नि

330 बंधे वृद्धगार्ग्यवचनात् ॥ इति दमनकारोपणविधिः ॥ अथ चैत्रव्रतकथा ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ वासुदेव नमस्तुभ्यं कथय त्वं ममाग्रतः ॥ चैत्रस्य शुक्लपक्षे तु किं

नामैकादशी भवेत् ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ शृणुष्वैकमना राजन् कथामेतां पुरातनीं ॥ वसिष्ठो यामकथयत् दिलीपाय च पृच्छते ॥ दिलीप उवाच ॥ भगवन्

श्रोतुमिच्छामि कथयस्व प्रसादतः ॥ चैत्रे मासि सिते पक्षे किंनामैकादशी भवेत् ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ साधु पृष्टं त्वया राजन् कथयामि तवाग्रतः ॥ चैत्रस्य सितपक्षे तु का

मदा नाम नामतः ॥ एकादशी पुण्यतमा पापेंधनदवानला ॥ शृणु राजन् कथामेतां पापघ्नीं पुण्यदायिनीं ॥ पुरा भोगपुरे रम्ये हेमरत्नविभूषिते ॥ पुंडरीकमुखा नागा निव

संति मदोत्कटाः ॥ तस्मिन्पुरे पुंडरीको नागराजः करोति वै ॥ गंधर्वैः किन्नरैश्चैव अप्सरोभिश्च सेव्यते ॥ वाप्सरास्तु ललिता गंधर्वो ललितस्तथा ॥ उभौ रागेण संयुक्तौ दंपती

कामपीडितौ ॥ रेमाते स्वगृहे रम्ये धनधान्ययुते तदा ॥ ललिताया अभूद्धृदये पतिर्वसति सर्वदा ॥ हृदये तस्य ललिता नित्यं वसति भामिनी ॥ एकदा पुंडरीकस्य क्रीडत्सदसि

संस्थिते ॥ संगीतं गानमकरोत् ललितो दयितां विना ॥ पदबंधस्खलज्जिह्वो बभूव ललितस्मृतः ॥ मनोभवं विदित्वास्य कर्कोटको नागसत्तमः ॥ पदबंधच्युतिं तस्य पुं राम·

डरीकस्य वेदयत् ॥ श्रुत्वा कर्कोटवचनं पुंडरीको भुजंगराट् ॥ क्रोधसंरक्तनयनो बभूवातिभयंकरः ॥ शशाप ललितं तत्र गायंतं मदनातुरं ॥ राक्षसो भव दुर्बुद्धे ३३०

330A

यादः पुरुषादकश्च पन्नगः पुलीवशेजातो गायमानो ममाग्रतः ॥ तथ वचनात्तस्य राजेंद्र रक्षोरूपो बभूव ह ॥ रौद्राननो विरूपाक्षो दृष्टमात्रो भयंकरः ॥ बाहू योजनविस्तारौ मु
खं कंदरसन्निभं ॥ चंद्रसूर्यनिभे नेत्रे ग्रीवा पर्वतसन्निभा ॥ नासारंध्रे तु विवरे अधरौ योजनार्धकौ ॥ शरीरं तस्य राजेंद्र उच्छ्रितं योजनाष्टकं ॥ ईदृशो राक्षसो भूत्वा सोपि भुंजानः
कर्मणः फलं ॥ ललिता तं तथालोक्य स्वपतिं विकृताकृतिं ॥ चिंतयामास मनसा दुःखेन महतार्दिता ॥ किं करोमि क्व गच्छामि पतिः शापेन पीडितः ॥ इति संचिंत्य मनसा
न शर्म लभते तदा ॥ चचार पतिना सार्धं ललिता गहने वने ॥ बभ्राम विपिने दुर्गे कामरूपः स राक्षसः ॥ निर्घृणः पापनिरतो विरूपः पुरुषादकः ॥ न सुखं लभते रात्रौ न दि
वा पापपीडितः ॥ ललिता दुःखिता तीव्रं पतिं दृष्ट्वा तथाविधं ॥ भ्रमंती तेन सार्धं सा रुदंती गहने वने ॥ कदाचिदगमद्विंध्यशिखरं बहुकौतुकं ॥ ऋष्यशृंगमुनेस्तत्र दृष्ट्वा
श्रमपदं शुभं ॥ शीघ्रं जगाम ललिता विनयावनता स्थिता ॥ प्रणम्य वा च मुनिर्दृष्ट्वा का त्वं कस्य सुता शुभा ॥ किमर्थमिह यातासि सत्यं वद ममाग्रतः ॥ ललितोवाच ॥ वीरध
न्वेति गंधर्वः सुता तस्य महात्मनः ॥ ललितां नाम मां विद्धि यत्नार्थमिहागता ॥ भर्ता मे शापदोषेण राक्षसोभून्महामुने ॥ रौद्राकारो दुराचारस्तं दृष्ट्वा नास्ति मे सुखं ॥ सांप्रतं
शाधि मां ब्रह्मन्प्रायश्चित्तं वदस्व मे ॥ येन पुण्येन विप्रेंद्र राक्षसत्वाद्विमुच्यते ॥ ऋषिरुवाच ॥ चैत्रस्य मासि संप्राप्ता शुक्लपक्षे तिथिः शुभा ॥ कामदैकादशी नाम्ना पापमलल्लितापिसा
॥ कुरुष्व तद्व्रतं भद्रे विधिवद्वै मयोदितं ॥ अस्य व्रतस्य पुण्यं च स्वभर्त्रे प्रदीयतां ॥ दत्ते पुण्ये क्षणात्तस्य शापदोषः प्रयास्यति ॥ इति श्रुत्वा मुनेर्वाक्यं ललिता हर्षिता भवत्त ॥
उपोष्यैकादशीं राजन्द्वादशीदिवसे तदा ॥ विप्रस्यैव समीपे तु वासुदेवाग्रतः स्थिता ॥ वाक्यमेवं च ललिता स्वपत्युर्जागरणाय वै ॥ मया तु यद्व्रतं चीर्णं कामदाया उपोषणं ॥ तस्य

ज्ञाणप्रभावे न गच्छत्त्वमपि शाश्वतम्॥ ललितावचनाद्देव वर्त्तमानोपि तत्क्षणात्॥ गतया यः स ललितो दिव्यदेहो बभूव ह॥ राक्षसत्वं गतं तत्समाभ्यां गंधर्वं तानत ॥ हेमरत्नस
माकीर्णे रेमे ललितया सह॥ तौ विमानसमारूढौ पूर्वीहृदाधिकाव भौ॥ दंपती अतिशोभेतां कामदायाः प्रभावतः॥ इति ज्ञात्वा नृपश्रेष्ठ कर्त्तव्यैषा प्रयत्नतः॥ लोका
नां च हितार्थाय पन्नेशाग्रे कथिता मया॥ ब्रह्महत्यादिपापघ्नी पिशाचत्वविनाशिनी॥ नातः परतरा काचित्त्रैलोक्ये सचराचरे॥ पठनाच्छ्रवणाद्राजन् वाजपेयफलं लभेत्
॥ इति वाराहपुराणे चैत्रशुक्लैकादश्याः कामदानाम्नी माहात्म्यं समाप्तं॥ युधिष्ठिर उवाच॥ एवमेव मुने मासि चैत्रे संकल्प्य द्वादशी॥ उपोष्या विधिपूर्वेण देवदेवं जना
र्दनं॥ वामनायेति पादौ च विद्यद्वेकटिमर्चयेत्॥ वासुदेवेति जठरं उरःसंकर्षणाय च॥ कंठं विष्णुमते ज्ञ शिरो वैयोमरूपिणो॥ बाहू तु विश्वजिते चाप्यनन्तनाम्ना
शंखचक्रके॥ अनेन विधिना सर्वं देवदेवं जनार्दनं॥ प्रागवदर्ततोदरं कुंभं सयुगमं स्वरतोमसेत॥ ऋग्मेवस्त्रयुगमं। पात्रं स्त्रेस्याप्य वामनं कोचनं तु च॥
यथाशक्त्या कृतं तदूर्ध्वमित यज्ञोपवीतिने॥ कुंडिकां स्यापयेत्सार्घं पात्रकोपादुके तथा॥ ज्ञदद्यामालां च संस्थाप्य यष्टिकां च विशेषतः॥ एते रूपस्कौ...
प्रभाते ब्राह्मणाय तु॥ दापयेत्प्रीयतां विष्णुर्वामनरूपी त्रिविक्रमे घेतः॥ मम सनाम्नां तु संप्रकल्पाडमे वाभिधायके॥ प्रीयतामिति सर्वत्र विधिरेष प्रकीर्तितः॥ मा
स नाम्ना मार्गशीर्षादि नाम्ना मार्गशीर्षादिनाम्ना केशवादि नाम्ना प्राडमे वाभिधानके भस्मरूपीकृ मे रूपी तेकी तेयेत॥ स्वयं तेनपआ राजायह मवश्यपापि वीपति
॥ अपुत्रेणसतत्र पतिये पुत्रमिच्छं स्तयोघने॥ तस्मैव ऊर्वतस्तिष्ठिं सुत्रायैं प्रसुनेस्तत्रम॥ आज्ञा महर्षिदेवोद्विजरूपसमन्वितः॥ प्रउवाच नृपां जनकं तेनवदामि

331A

तंतिथिंप्राप्यपुत्रार्थीप्रेमितिवोवानृपव्रतंप्रकरवाव्रह्माइदमेवविधानंतत्कृत्वाहा।जनस्मयलतत४।महाविष्णुरवमुस्त्वावस्तोगादेतार्हिनस्ततत४।।राजायतश्वकाशयमंत्र्वाविवंतोद्दि
जातेपापदमिद्रायतयानादात्तज्योतिर्गंभीयवीमते।।यथादितिःपुत्राप्यामसयंश्चत्रसमागतः४।।भगवंस्त्रुनमत्येनममाप्यक्तासुतोवरद४।।इदमेवविधानेतवामनद्वा
दशीव्रते।।विधिमेत्रवितत्पयथादितेरपुत्रोपेन्नादिमेत्रतथा।।तेनामने।।अनेनविधिनोक्तेनतस्मपुत्रोभवन्मुने।।उपाप्यइतिविख्यातःशक्रस्यवंतुःमहाबलः४।।अ
पुत्रोलभतेपुत्राननवनहीनोलभेद्धनं।।यथाराज्यंलभेद्राज्यमतविह्वलरंभजेत।।इतिश्रीभविष्योत्तरेवामनद्वादशीव्रतं।।अथवैशाखकृष्णैकादशीव्रतकथाव
ते।।युधिष्ठिरउवाच।।वैशाखस्यासितेपक्षेकिंनामैकादशीभवेत्।।महिमानंकथयस्वमेवासुदेवनमोस्तुते।।श्रीकृष्णउवाच।।सौभाग्यदायिनीराजन्निहलोकेपर
त्रच।।वैशाखकृष्णपक्षेतुनाम्नावैववरूथिनी।।वरूथिन्याव्रतेनैवसौख्यंभवतिसर्वदा।।पापहानिश्चभवतिसौभाग्यप्राप्तिरेवच।।दुर्भगायाकरोत्येनांसा
स्त्रीसौभाग्यमाप्नुयात्।।लोकानांचैवसर्वेषांभुक्तिमुक्तिप्रदायिनी।।सर्वपापहरान्नॄणांगर्भवासनिकृन्तनी।।वरूथिन्याव्रतेनैवमांधातादिवंगतः।।धुंधुमा
रप्रभृतयोराजानोबहवस्तथा।।अस्याव्रतेनतेसर्वेब्रह्मलोकंगताःपुनः४।।ब्रह्मकपालान्निर्मुक्तोबभूवगतवान्भवः४।।दशवर्षसहस्राणितपस्यतियोनरः४।।
तत्तुल्यंफलमाप्नोतिवरूथिन्याव्रतेनवै।।कुरुक्षेत्रेरविग्राहेस्वर्णभारंददातियः४।।तत्तुल्यंफलमाप्नोतिवरूथिन्याव्रतादपि।।श्रद्धावान्यस्तुकुरुतेवरूथिन्या
व्रतेनरः४।।वांछितंफलमाप्नोतिइहलोकेपरत्रच।।पावित्र्यापापिनीह्येषामहापातकनाशिनी।।भुक्तिमुक्तिप्रदाह्येषापापकोटिसंघातान्पमन्नमा।।अन्नदानात्परंश्रे

जय·क· स्वर्णदानं विशिष्यते ।। गजदानाद्भूमिदानेन तिलदानं ततोऽधिकं ।। ततः स्वर्णदानं च अन्नदानं ततोऽधिकं ।। अन्नदानात्परं दानं न भूतं न भविष्यति ।। पितृदेवमनु
३३२ ष्याणां तृप्तिरन्नेन जायते ।। तत्समं कार्त्तिके भीष्मकमादानेन्द्रयोन्नमा धेनुदानं व ततस्त्वं मित्राह भगवान्सर्वयो मोक्षेप्सुः सर्वदानेभ्यो विद्यादानं विशिष्यते ।।
332 तत्फलं समवाप्नोति नरः कृत्वा वरूथिनी ।। कन्याविक्रयेन जीवंति ये नराः पापमोहिताः ।। पापक्षयं ते गच्छंति निरयं यांति रूपिणः ।। तस्मात्सर्वप्रयत्नेन न ग्राह्यं कन्यका
धनं ।। कन्यां प्रदाय न यो दद्याद्यथा शक्त्या स्वलंकृतां ।। तस्य पापं न लुप्यते चित्रगुप्तो न वेत्ति सः ।। तत्फलं समवाप्नोति नरः कृत्वा वरूथिनी ।। कांस्यं मांसं मसूरा
न्नं चणकं कोद्रवांस्तथा ।। शाकं मधु परान्नं च पुनर्भोजनमैथुने ।। वैष्णवो व्रतकर्त्ता च दशम्यां दश वर्जयेत् ।। द्यूतक्रीडां च निद्रां च तांबूलं दंतधावनं ।। परापवादं पै
शून्यं स्तेयं हिंसां तथा रतिं ।। क्रोधं चानृतवाक्यं च एकादश्यां विवर्जयेत् ।। कांस्यं मांसं मसूरांश्च क्षौद्रं वितथभाषणं ।। व्यायामं च प्रवासं च पुनर्भोजनमैथुने ।। स्थ
पृष्ठं च तैलं च द्वादश्यां परिवर्जयेत् ।। अनेन विधिना राजन्विहिता यैर्वरूथिनी ।। रात्रौ जागरणं कृत्वा पूजितो मधुसूदनः ।। सर्वपापविनिर्मुक्ता यांति परमां ग
तिं ।। तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कर्त्तव्या पापभीरुभिः ।। क्षयारितनयाद्भीतैर्नरैर्वरूथिनी ।। पठनाच्छ्रवणाद्राजन्गोसहस्रफलं लभेत् ।। सर्वपातकनिर्मुक्तो वि
ष्णुलोके महीयते ।। इति श्रीभविष्योत्तरपुराणे वैशाखकृष्णपक्षे वरूथिनीमाहात्म्यं समाप्तं ।। श्रीरामार्पणमस्तु ।। शुभमस्तु ।। अविघ्नमस्तु ।। रामाय नमो नमः ।। ।। राम·
समवाप्नोति नरः कृत्वा वरूथिनी ।। कांस्यं मांसं मसूरान्नं चणकं कोद्रवांस्तथा ।। शाकं मधु परान्नं च पुनर्भोजनमैथुने ।। वैष्णवो व्रतकर्त्ता च दशम्यां दश वर्जयेत् ३३२

332A अथ वैशाखशुक्लैकादशीव्रतमुच्यते ॥ युधिष्ठिर उवाच । वैशाखशुक्लपक्षे तु किंनामैकादशीतिथिः । किं फलं को विधिस्तस्याः कथयस्व जना
र्दन ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ कथयामि कथामेतां शृणु त्वं धर्मनंदन ॥ वसिष्ठोपाम कथय स्पुरा रामाय पृच्छते । राम उवाच । भगवन् श्रोतुमिच्छामि व्रता
नां व्रतमुत्तमं । सर्वपापक्षयकरं सर्वदुःखनिकृंतनं । मया दुःखानि भुक्तानि सीताविरहजानि वै ॥ ततोहं भयभीतोस्मि पृच्छामि त्वां महामुने । वसिष्ठ उवा
च । साधु पृष्टं त्वया राम तवैषा नैष्ठिकी मतिः । त्वन्नामग्रहणेनैव पूतो भवति मानवः ॥ तथापि कथयिष्यामि लोकानां हितकाम्यया ॥ पवित्रं पावनानां
च व्रतानामुत्तमं व्रतं ॥ वैशाखस्य सिते पक्षे द्वादशी या भवेत् ॥ मोहिनी नाम सा प्रोक्ता सर्वपापहरा परा । मोहजालात्प्रमुच्यंते पातकानां समूहत
ः । अस्या व्रतप्रभावेन सत्यं सत्यं वदाम्यहं ॥ अतः कारणतो राम कर्तव्यैषा भवादृशैः । पातकानां क्षयकरी महादुःखविनाशिनी । शृणुष्वैकमना रा
म कथां पापहरां परां । अस्याः श्रवणमात्रेण महापापं प्रणश्यति । सरस्वत्यास्तटे रम्ये पुरी भद्रावती शुभा ॥ द्युतिमान्नाम नृपतिस्तत्र राज्यं करो
ति वै ॥ सोमवंशोद्भवो राम धृतिमान् सत्यसंगरः । तत्र वैश्यो निवसति धनधान्यसमृद्धिमान् ॥ धनपाल इति ख्यातः पुण्यकर्मप्रवर्तकः । प्रपास्तडा
गायतनतडागारामकारकः । विष्णुभक्तिपरः शांतिस्तस्यासन् पंच पुत्रकाः । सुमना द्युतिमांश्चैव मेधावी सुकृती तथा । पंचमो धृष्टबुद्धिश्च महापाप

रक्तः सदा। वारस्त्रीसंगनिरतो नो विदग्धगोष्ठीविशारदः॥ द्यूतादिव्यसनासक्तः परस्त्रीरतिलालसः। न देवान्नातिथीन्वृद्धान्पितॄन्स्वैर्वंदिजानपि॥ समानय
तिनान्सिकयाल्हादुःसंगलालसः। जनापकर्तादुष्टात्मा पितृद्रव्यक्षयंकरः॥ अभक्ष्यभक्षकः पापः सुरापानरः सदा। वेश्यासंगकृद्वक्षिस्वबाहुर्धर्म
तिस्म वनदुष्पथे॥ पित्रा निष्कासितो गेहात्परित्यक्तः सबांधवैः। स्वदेहभूषणाद्येवस्त्रपात्रानीतानि तेन वै॥ गणिकाभिः परिक्षिप्तो निर्हितत्स्वधनक्षयात्त
॥ ततश्चिंतापरो जातो धनहीनः क्षुधार्दितः। किं करोमि क गच्छामि केनोपायेन जीव्यते। तस्करत्वं समाश्रित्य तत्रैव नगरे पुनः। गृहीतो राजपुरुषै
र्मुक्तश्च पितृगौरवात्॥ पुनर्बद्धः पुनर्मुक्तः पुनर्बद्धः स संभ्रमैः। दुष्टबुद्धिर्दुराचारो निबध्य निगडैर्दृढैः। कशाघातैस्ताडितश्च पीडितश्च पुनः पुन
ः। एवमुद्वासितो राज्ञा मोचितो हृदबंधनात्॥ न स्थातव्यं हि मद्देशे त्वया मद्देशगोचरे। निर्जगाम सपात्तस्तु गतो सौ गहनं वनं॥ क्षुत्तृषापीडितश्चायमि
तश्चेतश्च धावति॥ सिंहवन्निजघानासौ मृगान्स शरविक्रमात्॥ आमिषाहारनिरतो वने तिष्ठति सर्वदा। कदेशे समनंकृत्वा विषांगो सुष्ठिसंगतां। आप्य
स्यासिरेणाहंति पक्षिणश्च वनदुष्टदान्। चकोरांश्च मयूरांश्च कंकतित्तिरिमूषकान्॥ एवं नानाविधान्हंति निस्संघष्टचीर्निर्गतान्नरान्॥ पूर्वजन्मकृतैः रामः
पापैर्निमग्नः पापकर्दमे॥ दुःखशोकसमायुक्तश्चिंतयन्सो व्यहर्निशं। कौडिन्यस्याश्रमपदं प्राप्तः पुण्ययोगमेव्यवित्। माघवेमासि जाह्नव्यां ३३३

कृतस्नानं तपोवने ॥ आसमस्याधृष्टबुद्धिः शोकभारेणापीडितः ॥ तद्वस्त्रबिंदुपातेन मम पापात्म्यगिता शुभः ॥ कौंडिन्यस्याश्रमगस्थितस्य प्रसन्नावत्कृतांजलि
ः धृष्टबुद्धिरुवाच ॥ प्रायश्चित्तं ब्रूहि ब्रह्मन् विना वित्तेन यद्भवेत् ॥ आजन्म कृतपापस्य नास्ति वित्तं ममाधुना ॥ ऋषिरुवाच ॥ शृणुष्वैकमनाभूत्वा येनपा
पक्षयस्तव ॥ वैशाखस्य सिते पक्षे मोहिनी नाम नामतः ॥ एकादशीव्रतं तत्सा कुरु मद्वाक्यनोदितः ॥ मेरुतुल्यानि पापानि क्षयं नयति देहिनां ॥ ब
हुजन्मार्जितान्येषा मोहिनी समुपोषिता ॥ इति श्रुत्वा मुनेर्वाक्यं धृष्टबुद्धिः प्रसन्नहृत् ॥ व्रतं चकार विधिवत्कौंडिन्यस्योपदेशतः ॥ कृते व्रते तु निर्मु
क्तहतपापो नृपसत्तमः ॥ दिव्यदेहस्ततो भूत्वा गरुडोपरि संस्थितः ॥ जगाम वैष्णवं लोकं सर्वोपद्रववर्जितं ॥ इतीदृशं रामचंद्र उत्तमं मोहिनी व्रतं
॥ नातः परं किंचिदस्ति त्रैलोक्ये सचराचरे ॥ यज्ञादितीर्थदानानि कलां नार्हंति षोडशीं ॥ पठनाच्छ्रवणाद्राजन् गोसहस्रफलं लभेत् ॥ इति श्रीकू
र्मपुराणे वैशाखशुक्लैकादशी मोहिनीमाहात्म्यं समाप्तं ॥ दुर्वासा उवाच ॥ वैशाखे येवमेवं तु संकल्प्य विधिना नरः ॥ तद्दत्स्नानं मृदा कृत्वा ततो दे
वालयं व्रजेत् ॥ तत्राराध्य हरिं भक्त्या एभिर्मंत्रैर्विचक्षणः ॥ जामदग्न्याय पादौ तु उदरं सर्वधारिणे ॥ मधुसूदनाय ते कटिं उदरं सर्वधारिणे ॥ क्षे
त्रालकाय च बाहू च मस्तकं दायकं वक्रं ॥ स्वनाभाशं खव चक्रेतु शिशे ब्रह्मांडधारिणे ॥ एवमभ्यर्च्य मेधावी घावत्स्नायतो घटीं विन्यसेत् स्थगोर्न

२

ज०पु०: वह्निपुत्रेण त्वविशेषवः ।वैशाखे न च पाखे मासा वस्मिन्संस्थापयेद्धरिं ॥ जामदग्न्येन हस्येप्राह्णत्ता सौवर्णामयत्तः । दक्षिणो परशुं हस्तेन स देवस्सकारयेत्स सर्वांगं वैश्ष्णसं

३३४ अ पुष्पै र्नानाविधैस्तथा ॥ न न क्तस्याग्रतः कुर्याज्जागरं भक्तिमान्नरः ॥ प्रभाते विनलेस्तृपैर्ब्राह्मणायानिवेदयेत् ॥ एवं निप मपुत्रस्य पफलं तन्निबोध मे ॥ ज्ञा

334 सीद्राजा महाभागो वीरसेनो महाबलः ॥ अपुत्रः सङ्गराती तं तपस्तेपे महाबलः । वरनस्ततपो घोरं या तत्वल्को महामुनिः आजगाम महायोगी तं द्रष्टु

कामियोगतः ॥ राजोवाच ॥ कथं मे भविता पुत्रः ॥ स्वल्पापापा सेन वै द्विजा यत्तन्मे कथय धीमता भगवन्प्रणातस्य वैराव सुक्तो मुनिस्तेन पार्थिवेन यशस्विना ॥ ओ

वाच्यो द्वादशी वै मांस्वै शाखे सितपक्षजां । सहि राजा विधानेन पुत्र कामो विशेषतः । उपोष्य लब्धवान्पुत्रं नरं परमधार्मिकं । यो द्यापि कीर्त्यते लोके पुण्यश्लो

कोन्नमो नमः । यासंगिकफलं ह्येतत्त्वम ब्रसास महामुने ॥ पत्सुत्रो जायते वित्तं विद्यावान्कीर्तिमान्नराः ॥ इह जन्मनि किं चित्र परलोके शृणाष्व मे । कल्पलो

कं ब्रह्मलोके उषित्वाप्सरसौ गणैः ॥ क्रीडतिते पुनः सृष्टो जायंते चक्रवर्त्तिनः । विंशत्कल्प सहस्राणि जीव्यते नात्र न संशयः ॥ इति धरणीव्रते जामदग्न्य

द्वादशीव्रतं ॥ अथ ज्येष्ठ शुक्लैकादशीव्रत कथ्यते ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ज्येष्ठस्य शुक्लपक्षेतु किंनामैकादशी भवेत् ॥ श्रोतुमिच्छामि माहात्म्यं तत्त्वं वदस्व राम·

जनार्दन । श्री कृष्ण उवाच ॥ शृणुष्व त्वं पाराजन्लोकानां हितकाम्यया । बहु पुण्यप्रदा ह्येषा महापातकनाशिनी ॥ अपारा नाम राजेन्द्र अपारफलदायि ३३४

334A

नीं लोकप्रसिद्धत्वं यातिअपारांपल्लसेवने॥अपारासेवनाद्राजन्विपाप्माभवतिध्रुवं॥कूद्मा क्षीमानकूदंतुलाकूदंकरोतिवा॥कूदवेदंपृष्ठेद्विषःकूदशाद्विन

थैवच॥ज्योतिषीकूद्या गान्नुःकूदपूर्वादिकोमिषकं॥कूदमाद्विसमास्येतेविज्ञेपानस्कौकमः॥अपारासेवनाद्राजन्मापमुक्तोभवेदितिते॥क्षत्रियःक्षात्रध

र्मेयस्मिन्क्रापुद्धामलायते॥सयातिनरकेघोरंस्वामिधर्मेबहिःकृतः॥अपारासेवनाद्राजन्यापंतस्मादिवर्जयेत्॥विद्यामधीत्ययःशिष्योगुरुनिंदांकरोति

व॥समहापातकैर्युक्तोनिरयंयातिदारुणं॥अपारासेवनात्सोपिसद्गतिंप्राप्नुयान्नरः॥महिमानमपारायाःश्रुणुराजन्वदाम्यहं॥पुष्करेत्रिजपेस्नात्वा

कार्तिक्यांपल्लफलंलभेत्॥मकरस्थेरवौमाघेप्रयागेयत्फलंलभेत्॥काश्यांपद्यायात्तेपुपरंशिवरात्रेरुपोषणात्॥गयायांपिंडदानेनपितृणांतृप्ति

तोभवेत्॥सिंहस्थितेदेवगुरौगौतमीस्नानकोनरः॥यत्फलंसमवाप्नोतिकुंभेकेदारदर्शनात्॥वदर्याश्रमपात्रायांतत्तीर्थस्त्रवणादपि॥यत्फलंसम

वाप्नोतिकुरुक्षेत्रेरविग्रहे॥गजाश्वहेमदानेनयज्ञेकृत्वासदक्षिणां॥तादृशंफलमाप्नोतिअपारापावतान्नरः॥अर्धमसूतांगांदत्वासुवर्णंविसुधांनथा

॥नरस्तत्फलमाप्नोतिअपाराव्रतसेवयात्॥पापद्रुमकुठारेयंपापेंधनदवानलः॥पापांधकारसूर्येयंपापसारंगकेसरी॥उद्दृद्दाद्दवतोपेषुदृति

कादशजंतुषु॥जायंतेमरणाद्वैवएकादश्यांव्रतंविना॥अपारांसमुपोष्यैवंस्नात्वापितृत्रिविक्रमं॥सर्वपापविनिर्मुक्तोविष्णुलोकंव्रजेन्नरः॥

जयन्क:
लोकानां च हितार्थाय पुत्र वाग्रे कथितं मया ॥ पठनाच्छ्रवणाद्राजन् सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ इति श्रीब्रह्मांडपुराणे ज्येष्ठकृष्णपक्षैकादश्यपरामाहात्म्यं स-
३३५ माप्तं ॥ अथ ज्येष्ठशुक्लैकादशीव्रतकथा ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ श्रुता मे मानवा धर्मा वासिष्ठाश्रमया श्रुताः ॥ हे पापनयशो द्विष्टान्वैष्ट उवान्वक्तुमर्हसि ॥ व्यास
335 उ· श्रुतास्ते मानवा धर्मा वैदिकास्त्वं श्रुतास्त्वतो ॥ कलौ युगे न शक्यं ते वै ते कर्तुं जनाधिप ॥ सुखोपायमल्पधनमल्पक्लेशं महाफलं ॥ पुराणानां च सर्वेषां
सारभूतं वदामि ते ॥ एकादश्यां न भुंजीत पक्षयोरुभयोरपि ॥ एकादश्यां न भुंक्ते यो न याति नरकं तु सः ॥ व्यासस्य वचनं श्रुत्वा कंपितोश्वत्थपत्रवत् ॥ भीम-
सेनो महाबाहुर्भरतो वाक्यमब्रवीत् ॥ भीमसेन उ· ॥ पितामह न शक्तोहं उपवासे करोमि किं ॥ अतो बहुफलं ब्रूहि व्रतमेकं मपि प्रभो ॥ व्यास उ· वृषस्थे मि-
थुनस्थे वै शुक्ला ह्येकादशी भवेत् ॥ ज्येष्ठे मासि प्रयत्नेन सोपोष्या जलवर्जिता ॥ स्नाने वाचमने चैव वर्जयेन्नोदकं बुधः ॥ उपभुंजीत नैवान्यत् व्रतभंगो
भवेत् ॥ उदयादुदयं यावद्वर्जयित्वा जलं बुधः ॥ अप्रयत्नादवाप्नोति द्वादश द्वादशीर्नरः ॥ ततः प्रभाते विमले द्वादश्यां स्नानमाचरेत् ॥ जलं सुव-
र्णं दत्वा तु द्विजातिभ्यो यथाविधि ॥ भुंजीत कृतकृत्यस्तु ब्राह्मणैः सहितो वशी ॥ एवं कृते तु यत्पुण्यं भीमसेन शृणुष्व तत् ॥ संवत्सरस्य या मध्ये एकादश्यो राम:
भवंत्यतः ॥ तासां फलमवाप्नोति अत्र मे नास्ति संशयः ॥ असत्यवनस्य यत्पुण्यं तन्मे प्राह जनार्दनः ॥ एकादश्यां सिते पक्षे ज्येष्ठे सोदकवर्जितं ॥ उपोष्यफ ३३५

335A

लभा प्नोति यत्तु द्वादशाः वृकोदर ॥ सर्वतीर्थेषु यत्पुण्यं सर्वदानेषु यत्फलं ॥ सर्वहोमेषु यत्पुण्यं तद्वसाः समुपोषणात् ॥ उपोषितास्तु नाः ...एकादश्यो न
संशयः ॥ धनधान्यावहाः पुण्याः पुत्रारोग्यप्रदास्तथा ॥ उपोषिता नरव्याघ्र इति सत्यं ब्रवीमि ते ॥ यमदूता महाकायाः करालाः कृष्णरूपिणः ॥ दंडपाश
धरा रौद्रा रोदृशिगा वराः ॥ न प्रयांति नरं यावदेकादश्यामुपोषणात् ॥ पीतांबरधराः सौम्याश्चक्रहस्ता मनोजवाः ॥ अन्यकाले नयंत्येनं वैष्णवा वैष्णवीं
पुरीं ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन उपोष्य जलवर्जितं ॥ जलधेनुं तथा दत्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ इति हेमाद्रौ महाभारते निर्जलैकादशीव्रतं ॥ अथ ब्रह्मवैव
र्तपुराणस्थं निर्जलैकादशीमाहात्म्यं लिख्यते ॥ भीमसेन उवाच ॥ पितामह महाबुद्धे शृणु मे परमं वचः ॥ युधिष्ठिरश्च कुंती च तथा द्रुपदनंदिनी ॥ अ
र्जुनो नकुलश्चैव सहदेवस्तथैव च ॥ एकादश्यां न भोक्तव्यं वदंति हि पितः सदा ॥ ते मां ब्रुवंति नित्यं हि मा भुंक्ष्व त्वं वृकोदर ॥ अहं तान् ब्रुवे तात बुभुक्षा मे
दुःसहा ॥ दानं दास्यामि विधिवत्पूजयिष्यामि केशवं ॥ भीमसेनवचः श्रुत्वा व्यासो वचनमब्रवीत् ॥ व्यास उवाच ॥ यदि स्वर्गो ह्यभीष्टस्ते नरकस्त्याज्य
एव च ॥ एकादश्यां न भोक्तव्यं पक्षयोरुभयोरपि ॥ भीमसेन उ० ॥ पितामह महाबुद्धे कथयामि तवाग्रतः ॥ एकभक्तेन शक्तोहमुपवासे कुतो मुने ॥ वृको ना
मा तु यो वह्निः सदा जठरे मम ॥ अतीवान्नं यदाश्नामि तदा समुपशाम्यति ॥ एकं शक्नोम्यहं कर्तुमुपवासं महामुने ॥ येन वै प्राप्यते स्वर्गस्तत्व...

जय०क०
३३६
336

मिपथानघा। तदेकं वदनिश्चित्य पेन स्नेपोश्च वामुयां। व्याम उ० वषस्थो मिथुनस्ये वा पदा ह्यैकादशीम वेत्॥ ज्येष्ठेमासि प्रयत्नेन सौ पौष्यो दकवर्जिता॥ त
त्रवाव मनाद्वादशं वर्जयित्वोदकं उष्ट॥ माघ कृस्य सुवर्णास्य यत्र मज्जति वै माणीः। एतद्वाव मनं प्रोक्तं पवित्रं काय शोधनं॥ उपभुंजीत नाम्न
व्रतमं गोमयाभवेत्॥ उदपा दुर्दयं या वद्ध जीयित्वोदकं उष्ट॥ अपत्यान्स मवाप्नोति द्वादश द्वादशी फलं प्रभाते विमले जाने द्वादश्यां स्नान माचरेत्॥ स
सुवर्णं जलं दत्वा द्विजातिभ्योपयाविधि॥ भुंजीत कृत कृत्यस्त ब्राह्मणौः सहितो वशी॥ एवं कृते तु यत्पुण्यं भीमसेन शृणुष्व तत्॥ संवत्सरेतु या श्चैव एकादश्यो
भवंति वै॥ तासां फलमवाप्नोति सं मेना स्ति संशयः॥ इति मां केशवः प्राह शंखचक्र गदाधरः॥ सर्वधर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज॥ एकादश्यां निराहा
रस्ततः पार्थत्वमुच्यते॥ द्रव्यशुद्धिः कलौ नास्ति संस्कारः स्मार्त एव च॥ वैदिकस्य कुतस्त्वास्ति प्राप्ते दुःखे कलौ युगे॥ किं तु ते बहुनोक्तेन वायुपुत्र पुनः पुन
ः। एकादश्यां न भुंजीत पक्षयोरुभयोरपि॥ एकादश्यामिते पक्षे ज्येष्ठमासुदकं विना॥ पुण्यं फलमवाप्नोति न तच्छक्यं वृकोदर॥ सर्वतीर्थेषु यत्पुण्यं
सर्वदानेषु यत्फलं। तत्फलं समवाप्नोति इमां कृत्वा वृकोदर॥ संवत्सरे पि पापस्य सुः शुक्लाः कृष्णा वृकोदर॥ उपोषितास्ताः सर्वास्तु एकादश्यो न रामः
संशयः॥ घन धान्यानि वहा पुण्याः पुत्रारोग्य फलप्रदा इति॥ प्रमदत्ता महाकायाः करालाः कृष्णपिंगलाः दंडपाशधरा रौद्रा न्नाते पश्यंति तं नरं॥ ३३६

336A पीतांबरधराः सौम्याश्चक्रहस्ता मनोजवाः। अंतकाले नयंत्येते मानवं वैष्णवीं पुरीं। तस्मात्सर्वप्रयत्नेन सोपोषोदकवर्जिता॥ जलधेनुं नरो दत्वा सर्व
पापैः प्रमुच्यते॥ इति श्रुत्वा न दावकूः पांडुराजन मेपजा॥ तथा त्वमपि भूपाल सोपवासो व्रतं नहरेः। कुरु सर्वप्रयत्नेन सर्वपापप्रशांतये॥ स्वप्नेऽन्नं द
र्शपमानं पद्दन्नै हंतगांत्तवपन्॥ न तस्य मम दोषोस्ति प्रायश्चित्तं महं प्रभो॥ मोक्षे परेऽन्हि देवेश निर्विघ्नं कुरु मेऽच्युत॥ इत्युक्त्वा र्पयेत्ततो मंत्रमुपवास
यशोभवेत्॥ सर्वपापविनाशाय श्रद्धाभक्तिसमन्वितः। मेरुमंदरमात्रं तु द्विपो वा पुरुषस्य वा॥ सर्वं तदुस्मतां याति एकादश्याः प्रसादतः॥ नश्य
न्तुतंति पैदा दुं जलधेनुं नराधिप॥ सकांचनः प्रदातव्यो घृतको वस्त्रसंयुतः॥ तोयस्य नियमं योस्यां कुरुन्नैव मपुराप भा कः॥ पलकोटिस्तु चार्यसा मेया मे
रस्तु नेफलं॥ स्नानं दानं जपं होमं यद्दस्यां कुरुते नरः॥ तत्सर्वं चाक्षयं प्रोक्तमिति कृष्णस्य भाषितं॥ किं चापरे राघमें॥ निर्जलैकादशीं नृप॥ उपोष्य विधि
वत्सम्यग्वैष्णवं पदमाप्नुयात्॥ सुवर्णमन्नं वा मांसि पद्दस्यां संप्रदीयते॥ तत्सर्वं कुरुन्ने ष्क्षसे वाप्यक्षयं व्रजेत्॥ एकादशीदिने यो न्नं भुंक्ते पापं स केव
ली। इहलोके सचांपल्लोम्नतः प्राप्नोति दुर्गतिं॥ ये प्रदास्यंति दानानि द्वादशी सदुपोष्य तु॥ ज्येष्ठे मासि सिते पक्षे प्राप्नोति परमां गतिं॥ ब्रह्महा मद्यपः स्ते
यी गुरुद्वेषी सदानृती॥ मुच्यंते पातकैः सर्वैर्द्वादशी येऽरुपोषिता॥ विशेषं शृणु कौंतेय निर्जलैकादशी दिने॥ यः कुर्याद्वानरो स्त्रीभिः श्रद्धाभक्तिसम

जयमं
३३०
337

नितैः॥जलशायी तु संप्राप्ते पापे तु श्रवणेन्नपी॥प्रमत्स्थावान्नपश्ये [illegible] छ घृत धेनु न पापिवा॥द्वाविंशा॥मिश्व पुष्पैर्मिर्मिष्टान्नैश्च पृथक्विधैः॥तो
षणीयः स पलेन द्विजो धर्मम्र जांवरा॥तुष्टो भवति वै क्षिप्रं तैस्तुष्टैर्मोक्षदो हरिः॥आत्मद्रोहः कृतस्तैस्तु यैरेषा न ह्युपोषिता॥पापात्मानो दुराचारा दुष्टा
स्तेनाश्च संशयः॥कुलानि शतकं भावि कुलानीतं तथा शतं॥आत्मना सह तं नीतं वासुदेवस्य मंदिरं॥शांतैर्दांतैर्दानपरैर्नरैर्यद्भिर्येषा हरिः॥कु
र्वद्भिर्भोगरोगैर्यैरेषा समुपोषिता॥अन्नं पानं तथा वस्त्रं शय्यासनं कुभं॥कमंडलुस्तथाक्षं चंदातव्यं निर्जलादिने॥उपानह्योपोदस्तिपात्रं भूमिं द्विजो
नमे॥स भौवर्गेनयानेन स्वर्गलोके महीपते॥पक्षे द्वंद्वश एकपाङ्क्ता यस्त्वापि परिकीर्त्तयेत्॥उभौ तौ स्वर्गं गंतारौ नात्र कार्या विचारणा॥यत्फलं
निहत्यायी राहुग्रस्ते दिवाकरे॥कृत्वा श्राद्धं लभेन्मर्त्यस्तदस्याः श्रवणादपि॥नियमश्च प्रकर्त्तव्यो दंतधावनपूर्वकं॥एकादश्यां निराहारो वर्जयित्वा
मि वै जलं केशवप्रीणनार्थाय अन्यदा च मनाद्दिने॥द्वादश्यां देवदेवेशः पूजनीयस्त्रिविक्रमः॥गंधपुष्पैस्तथा दीपैर्धीरैरिभिः प्रियदर्शनैः॥पूजयि
त्वा विधानेन मंत्रेणेन समुदीरयेत्॥देवदेव हृषीकेश संसारार्णवतारक॥उदकुंभप्रदानेन नय मां परमां गतिं॥ततः कुंभाः प्रदातव्याः ब्राह्मणेभ्यः एम·
स्वशक्तितः॥सान्नवस्त्रयुता भीमसच्छत्रोपानयुगान्विताः॥दानानि चात्र देयानि जलधेनुर्विशेषतः॥भोजयित्वा ततो विप्रान्स्वयं भुंजीत वाग्यतः॥ ३३०

337A

राजेंद्रः कृतेनानेन राजेंद्र द्वादशी पापनाशिनी॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः पदं गच्छत्यनामयं॥ ततः प्रभृति मी मे निकृता ह्येकादशी शुभा॥ पांडवद्वादशी नाम्ना लोके ख्याता
बभूव ह॥ इति श्री ब्रह्मवैवर्तपुराणे ज्येष्ठशुक्लपक्षे निर्जला माहात्म्यं समाप्तं॥ अत्र निर्जलमुपोष्य विप्रेभ्यो जलकुंभान् दद्यादिति निर्णयामृते॥ मदनरत्ने कौ
र्मे ज्येष्ठे मासि तु पक्षे शुक्ले का द्वादशी शुभा॥ निर्जलं समुपोष्यैव जलकुंभान् सशर्करान्॥ प्रदाय विप्रमुख्येभ्यो मोदते विष्णुसन्निधाविति॥ एतस्या
मेकादश्यां पुराणोक्तं जलधेनुदानं घ तद्धेनुदानं वोक्तं नत्वमकारं प्रस्यते॥ हेमाद्रौ वासिष्ठे॥ जलधेनुं घटं स्थापि पते दत्त यायया॥ देवदेवो हृषीकेश
सर्वेशः सर्वभाजनः॥ जलकुंभेन रत्नाढ्यां घृतं च परिरंजितां विति॥ ... गर्भे मशे षैक्तयामेधैर्मैः समन्वितां॥ सितवस्त्रयुगाच्छन्नां दूर्वापल्लवशोभितां॥ कु
ष्ठमांसीमुराशीरवालकामलकैर्युतां॥ प्रियंगुपत्रसहितां सितवस्त्रोपवीतिनीं॥ छत्रोपानहसंयुक्तां दर्भविष्टरसंस्थितां॥ चतुर्भिः संयुतां भूपति ल
पात्रैश्चतुर्दिशं॥ स्थापितं दधिपात्रेणाघ तक्षौ द्युत मुखे॥ उपोषितः समभ्यर्च्य वासुदेवं जनेश्वरं॥ पुष्पधूपोपहारैश्च यथाविभवमादृतः॥ संकल्प
जलधेनुं वकुं मंत्रमभिसृज्य च॥ सृजये द्विसर्वं नद्यत्सत्तंजलमयं पुनः॥ एवं संपूज्य गोविंदं जलधेनुं सवत्सकां॥ सितवस्त्रधरः शांतो वीतरागो विम
त्सरः॥ दद्याद्विजाय ... जेंद्र श्रीमान्येजलस्याधिनः॥ जलशायी जगद्योनिः प्रीयतां मम केशव॥ इति नोच्चार्य भूनाथ विप्राय प्रतिपादयतो॥ अप

जप·क· काम्याशिनास्येयमहोरात्रमतःपरं॥ जलकुंभमिमुपादिकुंभोत्र कलशः॥ सुवर्णरजतयोः नियतपरिमाणात याय थाशक्तिविधानेपंचरत्नानि धान्यानि
३३८ परिभाषायामुक्तानि॥ अत्र यद्यपि सामान्ये नोपदेशस्तथापि जलसामान्यादितरेषु तद्यातस्मिंतिन्यापादितान्धेनुवदविरुद्ध धर्मांद्यनुष्ठानं वेदितव्यं॥ सु
338 वर्णस्य शृंगा क्षतिलौरजतस्य खुरा न्दुतितंवतिलपात्राणां ताम्रमयत्वं हविःपात्रस्य कांस्यमयत्वं चानुसंधेयं॥ तथा धान्यानि पार्श्वद्वये कुंभादीनिघ्रा
णादेशे पिपंगुपत्रं स्नवशोयज्ञोपवीतं शिरःस्थाने स्थापयेत्॥ वस्त्रोपि चतुर्थांशेन धेनुवत्कार्यः॥ क्वचित्तु पूजयेद्वस्त्रकं तद्वस्त्रकंतद्घृतमयं तु स्यादिति पा
दात् घृतजलयोर्विकल्पोवगम्यते॥ कृष्णाजिनं चतुर्हस्तं प्राचीनग्रीवं विन्यसेत्कुविद्॥ गोमयेनोपलिप्तायां दर्भानास्तीर्य सर्वतः॥ लघ्वेणकाजिनेन दद्
त्सम्यपरिकल्पयेत्॥ प्राङ्मुखीं स्थापयेद्धेनुमुदकपादां सवत्सकां॥ एणाजिनं कृष्णाजिनं॥ प्राग्ग्रीवं शिरस मित्यर्थः॥ चतुर्त्तरेणावत्सोपि
नथैवपरिकल्पनीयः॥ इति मत्स्यपुराणे॥ प्राकृतगुडधेनुवस्त्रद्रव्यपरिमाणं बोध्यं॥ तत्र॥ उत्तमा गुडधेनुः स्यात्सदा भारचतुष्टयं॥ वत्सं भारेण कुर्वीत भा
राभ्यां मध्यमा स्मृता॥ अर्द्धभारेणाधमः स्यात् गृह वित्तानुसारतः॥ भारस्तु तुलाविंशत्या पलशतं भारःस्याद्विंशति तुला इति वचनाद्विंशति तुलापरिमितः॥ एक·
हवित्तानुसारत इति॥ अत्रोत्तम मध्यमादि कल्पना निजवित्तानुसारतः कर्त्तव्येत्यर्थः॥ अथ प्रयोगः॥ समे भूदेशे गोमयोपलिप्ते भूमौ दर्भानास्तीर्य तत्र ३३८

338A

कृष्णाजिने धेनुसमयोपकल्पनार्थमास्तीर्य दर्भैर्विन्निरासं स्थितं तत्र कुंभमजलं व्रीहियवगोधूमकंगुसर्षपमाषमुद्गरूपाणि धान्यानि पंचप्रमाणां पार्श्वद्वये निधा
य स्वर्णराजतान्विता लागमेद्रूर्वाप लवशोभितेभितिस्वपुगच्छन्नेवगुर्देंच्छ तिलपात्रोपेतं सोपानत्कं संस्थाप्य मुखप्रदेशे दधि घृतं नवनीतं महिना निक्षीरेण पा
त्राणि विन्यस्य घ्राणदेशे कुष्ठमांसी मुरो शीरामलकादीनि निम्यस्य प्रियंगुपत्राणि श्रवणयोर्विन्यस्य शिरसि यज्ञोपवीतं निधाय इक्षुपादांसुक्ताफलेक्षणानि
तर्कवल्गालं कंबलीताम्रकुकुंस्पृष्ठां सितत्वामरोमाणं विद्रुमखुरगोपेतां इंद्रनीलनाखकोनवनीतस्तनांकितां क्षौमपुच्छां कांस्यदोहां स्वर्णशृंगाभरणोपे
तां राजतखुरवाना नाफलरूपदंतपुष्कागांमवस्त्राच्छन्नांसं पाद्य एवं भूतं वस्त्रैव संपाद्य अद्येत्यादि जलधेनुदानमहं करिष्ये इति संकल्प्य तदंगत्वेन ब्राह्मणवर
णं गोपूजनं द्विजपूजनं च कृत्वा गोपार्थनां कुर्यात्। या लक्ष्मीः सर्वभूतानां या च देवेष्ववस्थिता॥ धेनुरूपेण सा देवी मम शांतिं प्रयच्छतु। देहस्था या च रुद्रा
णी शंकरस्य सदा प्रिया॥ धेनुरूपेण सा देवी मम पापं व्यपोहतु॥ विष्णोर्वक्षसि या लक्ष्मीः स्वाहा या च विभावसोः। चंद्रार्कशक्रशक्तिर्या धेनुरूपास्तु सा
श्रिये॥ चतुर्मुखस्य या लक्ष्मीर्या लक्ष्मीर्धनदस्य च॥ लक्ष्मीर्या लोकपालानां सा धेनुर्वरदास्तु मे॥ स्वधा त्वं पितृमुख्यानां स्वाहा यज्ञभुजां तथा॥ सर्वपा
पहरा धेनुस्तस्माच्छांतिं प्रयच्छ मे॥ एवमामंत्र्य तां धेनुं ब्राह्मणाय निवेदयेत्॥ अत्रैव दानवाक्यप्रयोगः अद्यामुकस्मिन्काले अमुकसगोत्रोऽहममुकश

जप·र·

३३९

339

मीं॰मुकनामो ऽमुकसगोत्राय अमुकशर्मणे ब्राह्मणायेमां जलधेनुं यथोक्तसर्वोपकरणवतीं यथोक्तवत्ससहितां विष्णुदेवतां तुभ्यमहं संप्रददे न मम। अमुकस
गोत्रायामुकशर्मणे ब्राह्मणायेतज्जलधेनुदानप्रतिष्ठार्थं सुवर्णदक्षिणां अहं तुभ्यमहं संप्रददे न ममेति दक्षिणा तु ज्ञेया निष्कशतं पादं त्यादि दानपरिभा
षायामुक्ता। ब्राह्मणस्तु पुच्छदेशे प्रतिगृह्य स्वस्ति कुर्यात्। क इदं कस्मा अदात्कामः कामायादात्कामो दाता कामः प्रतिग्रहीता कामं समुद्रमाविश कामे
न त्वा प्रतिगृह्णामि कामैतत्ते। वृष्टिरसि द्यौस्त्वा ददातु पृथिवी प्रतिगृह्णातु इति कामस्तुतिं पठेत् ततो गोपुच्छे तर्पणं कृत्वा प्रदक्षिणां कृत्वा गामस्तवं पठेत्
॥गावो ममाग्रेषु तिष्ठंति भुवनानि चतुर्दश॥ यस्मात्तस्माच्छिवं मे स्यादिह लोके परत्र च॥ गावो मे अग्रतः संतु गावो मे संतु पृष्ठतः। गावः शिरसि मे नित्यं गवां म
ध्ये वसाम्यहं। पंच गावः समुत्पन्ना मथ्यमाने महोदधौ। तासां मध्ये तु या नंदा तस्यै धेन्वै नमो नमः। इ कर्मणे परमेश्वरार्पणं कृत्वा ब्राह्मणान्भोजयित्वा स्वयं
भोजनं कुर्यात् इति जलधेनुदानविधिः। अथ घृतधेनुदानविधिः। वासिष्ठे वा। तिलाभावे तु यद्दद्यात् घृतधेनुं प्रयत्नतः। येनरूपविधानेन त
द्धि हे कमनाः शृणु। वासुदेवं जगन्नाथं घृतक्षीराभिषेचनैः। संपूज्य पूर्वं पुष्पैर्गंधधूपादिभिर्नैवेद्यैः। अहोरात्रोषितो भूत्वा अभिषूय घृतान्विधिं घृ एम.
ता विधि जगन्नाथदेवदेव नमोस्तु ते इति स्तुतिः। गव्यस्य सर्पिषः कुंभं पुष्पमालाविभूषितं॥ कांस्यापिधानसंयुक्तं सितवस्त्रयुगेन च। हिरण्यगर्भसहितं ३३९

339A

मणिविद्रुममौक्तिकैः। अन्नपलसहस्रपरिमाणाः कुंभः। द्वादशपलाधिकानि पंचशतपलानीति केचित्॥ कांस्यापिधानसहितं कांस्यपात्रपिहितं मध्यवर्तिना
हिरण्यपिधानसहितमित्यर्थः। मणिविद्रुममौक्तिकैः सहितमिति शेषः॥४॥ इक्षुयष्टिमयान् पादान् खुरान् रौप्यमयांस्तथा॥ सौवर्णे चाक्षिणी कुर्यात् शृंगे चागुरुकाष्ठ
के। अन्नस्तवर्णादिरुदितसंख्यतया यथाशक्तिविधाने। सप्तधान्यमये पार्श्वे पत्रोर्णेन च कंबले। कुर्यात्तुरुष्ककर्पूरैर्घ्राणं फलमयांस्तनान्॥ तद्वत्कुर्
याज्जिह्वां गुडक्षीरमयीं मुखे। पत्रोर्णं धौतकौशेयं। तुरुष्कः सिल्हकः शिलारसेति प्रसिद्धः। क्षौमसूत्रेण लांगूलं रोमाणि सितसर्षपैः। ताम्रपात्रमयं पृष्ठं कु
र्याच्छ्रद्धासमन्वितः। ईदृक्कृत्वा स्वरूपां तां संकल्प्य घृतधेनुं नराधिप॥ तद्वत्कल्पनया विद्वान् घृतेन च संप्रकल्पयेत्॥ तद्वद्धेनुवत् तद्वत्सं शृंगादिषु युक्तमित्यर्थः। सवत्सधे
नोश्चतुर्थभागेन कर्तव्यः। तं च विप्रं महाभाग मनसैव घृतार्चिषा॥ कल्पयित्वा ततस्तस्मै प्रयत्नः प्रतिपादयेत्॥ एतां मम उपकाराय गृह्णीष्व द्विजसत्तम। प्री
यतां मम देवेशो घृतार्चिः पुरुषोत्तमः॥ इत्युदाहृत्य विप्राय दद्याद्धेनुं नराधिप। स्कंदपुराणोक्तः पंचमंत्राः। घृतेनावः प्रसूयंते घृतं क्ष्म्यां प्रतिष्ठितं॥ घृतम
ग्निश्च देवाश्च घृतमेव प्रगद्यनामिति। विष्णुधर्मोत्तरे॥ घृतमग्निर्घृतं सोमस्तन्मयाः सर्वदेवताः॥४॥ घृतधेनुप्रदानेन सर्वास्तुष्यंतु देवता इति॥ घृतर
त्नस्वर्णानां समयुक्तं कल्पनया कृतां। दत्वैकां त्रिःस्थितां तु घृताहारेण नराधिपः। मुच्यते सर्वपापेभ्यस्तथा दानफलं शृणु॥ घृतक्षीरवहा नद्यो य

जय·कम·

३४०
340

त्रपायसकर्दमाः॥ तेषु लोकेषु मर्त्येषु सुरूपः प्रजायते। पितृऋणं ईनपेन्नमनुष्याणां स्तस्य पेयमधः॥ तांस्तेषु नपलोकेषु मनयत्समस्तकल्मषः॥ प्रक्रमानामि
यंश्रुष्टिः कथितानल्पमन्तम॥ विष्णुलोकं नराणां तिनिष्कामाय घृतधेनुदाः॥ घृतमग्निघृतं सोमसत्तमयाः सर्वदेवताः॥ घृतं प्रयच्छता नात्ता भवंत्याखिलदेव
ताः॥ स्तुवर्णामन्त्रदाक्षिणा॥ अनुक्तदक्षिणा पुत्र यथाशक्ति विहित्तता॥ कृष्णाजिनाघामादाना दिकं तु जलधेनुवत्कार्यं। गोस्तुति ४ए वैवदेव॥
इति पिष्णुधर्मोत्तो घृतधेनुदानविधिः॥ अस्यामेव राघवद्वादशीव्रतं अत्र द्वादशीशब्देनैकादश्येव व्याख्या॥ हुतवांसा उ· ज्येष्ठमासे पेव मेव संकल्प विधि
ना नरः॥ अर्चयेत्तरमं देवं पुष्पैर्नानाविधैः शुभैः॥ ओं नमो राघवायेति पादौ ४ वैमम र्चयेत्॥ त्रिविक्रमायेति कटिं घृतविश्वाय चोदरं॥ उरः संवत्सरायेति
कंठं संवर्तकाय वै॥ सर्वास्त्रधारिणे बाहू स्वनाम्नाब्जरथांगके॥ सहस्रशिरसेभ्यर्च्य शिरस्तस्य महात्मनः॥ अरथांगके शीर्षवक्त्रे॥ एवमभ्यर्च्य विधिवत्पा
वत्तऊं भसमर्चयेत्॥ प्राग्वदहुव्युगच्छन्नो मोववर्णौ रामलक्ष्मणौ॥ प्रागच्छत्सतिमावत्॥ अनयोः स्वरूपं विष्णुधर्मोत्तरे॥ रामोदाशरथिर्मौलि
जलक्षणलक्षितः॥ मौलीमुकुटवान्॥ भरतो लक्ष्मणश्चैवशत्रुघ्नश्चधनुर्धरः॥ तथैव न नंकत्तेयाः किं तु मौलिविवर्जितः॥ अर्चयित्वा विधानेन प्रभाते राम·
बत्सरणापतौ॥ दातव्यौ मनसा कामममीहता पुरुषेणात्र॥ प्रीयतां त्रिविक्रमो रामलक्ष्मणरूपीति मंत्रः॥ अपुत्रेणाषुणा एषोराजा दशरथेनतु॥ व ३४०

340A सिष्ठः पुत्रकामायप्रोवाच परमादरात् ॥ इममेव विधानं तु कथयामास सद्द्विज ॥ अथाग्रहं संविदितात्तस्मात्ं जा कृतवान्निदं ॥ न सपुत्रः सत्यं जज्ञे रामाख्यो मधुसूदन
थवृतं शोषमूहिद्धि पुरिपरितोषान्महामुने ॥ एतदैहिकमाख्यातं पारत्रिकमतः शृणु ॥ दिव्यान्भोगान्भुंजते स्वर्गसंस्थो यावदिंद्रा दश वा द्वि द्वि संख्याः ॥
अतीत्य कालं पुनरेत्य मर्त्ये राजाराधिराजायते यज्ञयाजी ॥ दश वृद्धि द्वि संख्याश्च तद्दर्शितार्थः नश्यंत्यीरपति पापानि चलसत्पुंसः कामान वाप्नोति यथा
समीहितं ॥ निःकामस्तु तद्व्रतमेव चीर्त्वा प्राप्नोति निर्वाणपदं स्थिरं तत् ॥ इति श्रवणीमने ज्येष्ठशुक्लैकादस्याः पाघवद्धादशीव्रतं ॥ इति निर्जलैकाद
शीविधिः समाप्तः ॥ युधिष्ठिर उ० ज्येष्ठशुक्ले निर्जलाया माहात्म्यं च श्रुतं मया ॥ आषाढस्य कृष्णपक्षे तु किं नामैकादशी भवेत् ॥ कथयस्व प्रसादेन मम
मे मधुसूदन ॥ श्रीकृष्ण उ० ॥ व्रतानामुत्तमं राजन् कथयामि नराधिप ॥ सर्वपापक्षयकरं भुक्तिमुक्तिप्रदायकं ॥ आषाढस्यासिते पक्षे योगिनी नाम नामतः
॥ एकादशी नृपश्रेष्ठ महापातकनाशिनी ॥ संसारार्णवमग्नानां पोतभूता सनातनी ॥ जगत्त्रये सारभूता योगिनी व्रतकारिणी ॥ कथयामि तवाग्रे हं क
थां पौराणिकीं शुभां ॥ अलकाधिपो राजराजः शिवभक्तिपरायणः ॥ तस्यासीत्पुष्पवटुको हेममालीति नामतः ॥ तस्य पत्नी सुरूपा च विशालाक्षीति नाम
तः ॥ स तत्र संस्नेहसंयुक्तः कामपाशवशं गतः ॥ मानसात्पुष्पनिचयमानीय स्वगृहे स्थितः ॥ पत्नीप्रेमसमायुक्तो न कुबेरालयं गतः ॥ कुबेरो देवसद

जय॰कम॰ नैष्क्र रोति शिवपूजनीं मध्यान्हसमये राजन्पुष्पागमतसमी क्षकाः हेममाली स्वभवने रमते स्त्रीतया सह ॥ पुष्पराड्यक्षराजस्तु कालातिक्रमयोगतः ॥ कस्मान्नायाति मे
३४१ पश्चाद्धेममाली दुरात्मवान् ॥ निश्चयः क्रियतां तस्य प्रत्युवाच वचः पुनः ॥ यक्षा ऊचुः ॥ वनितां कामुको गेहे रमते स्वेच्छया नृप ॥ तेषां वाक्यं समाकर्ण्य कु-
341 बेरः कोपपूरितः ॥ आहूयामास तं तूर्णं तेन दुष्टेन हेममालिना ॥ ज्ञात्वा कालात्ययं सोऽपि भयाकुललोचनः ॥ आजगाम ततस्तत्र कुबेरस्याग्रतः स्थित-
ः ॥ तं दृष्ट्वा धनदः क्रुद्धः कोपसंरक्तलोचनः ॥ प्रत्युवाच रुषाविष्टः कोपात्प्रस्फुरिताधरः ॥ धनद उवाच ॥ आः पाप दुष्ट दुर्जन देवानां हेलन ॥ अ-
ष्टादश श्वित्रयुक्तो वियुक्तः कांतया सदा ॥ अस्मात्स्थानादपभ्रष्टो गच्छ स्थानमथाधमं ॥ इत्युक्ते वचने तेन तस्मात्स्थानात्पपात सः ॥ महादुःखाभिभूत-
श्च कुष्ठैः पीडितविग्रहः ॥ नैव तोयं न भक्ष्यं च वने घोरे लभते समौ ॥ न सुखं दिवसे तस्य न निद्रां लभते निशि ॥ छायायां पीडिततनुर्निदाघे तेन पीडितः ॥ शि-
वपूजाप्रभावेन स्मृतिस्तस्य न लुप्यते ॥ पातकेनाभिभूतोऽपि पूर्वकर्मस्मरः सतौ ॥ भ्रममाणस्ततो गच्छेद्धिमाद्रिं पर्वतोत्तमं ॥ तत्रापश्यन्मुनिवरं मार्कंडेयं त-
पोधनं ॥ यस्यायुर्विद्यते राजन्ब्रह्मणो दिवसाष्टकं ॥ आश्रमे स गतस्तस्य सकुष्ठेऽभ्यागतः स मे ॥ ववंदे चरणौ तस्य दूरतः पापकर्मकृत ॥ मार्कंडेयो राम॰
मुनिवरो दृष्ट्वा तं कुष्ठिनं तदा ॥ परोपकरणार्थाय समाहूयेदमब्रवीत् ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ कस्मात्कुष्ठाभिभूतस्त्वं कुतो निंद्यतरो ह्यसि ॥ इत्युक्तः सयक्ष ३४१

341A वा चैवमार्कंडेयेन धीमता ॥ हेममाल्युवाच ॥ राजराजस्यानुचरो हेममालीति नामतः ॥ मानसात्पुष्पनिचयमानीय प्रत्यहं मुने ॥ शिवपूजनवेलायां कुवेरायसम
र्पये ॥ एकस्मिन्दिवसे काललोपश्च विहितो मया ॥ पत्नीसौख्यप्रसक्तेन कामव्याकुलचेतसा ॥ ततः क्रुद्धेन शप्तोस्मि राजराजेन वै मुने ॥ कुष्ठाभिभूतः संजा
तो वियुक्तः कांतया सह ॥ अधुना तव सांनिध्यं प्राप्तोस्मि शुभकर्मणा ॥ सतां स्वभावतश्चित्तं परोपकरणाक्षमं ॥ इति ज्ञात्वा मुनिश्रेष्ठ मां प्रशाधि कृता
गसं ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ त्वया सत्यमिह प्रोक्तं नानृतं भाषितं यतः ॥ अतो व्रतोपदेशं ते कथयामि शुभप्रदं ॥ आषाढे कृष्णपक्षे तु योगिनीव्रतमाचर ॥ अस्य
व्रतस्य पुण्येन कुष्ठं यास्यति ते ध्रुवं ॥ इति वाक्यमृषेः श्रुत्वा दंडवत्पतितः क्षितौ ॥ उत्थापितश्च मुनिना बभूवातीव हर्षितः ॥ मार्कंडेयोपदेशेन कृतं तेन व्र
तोत्तमं ॥ ईदृग्विधं नृपश्रेष्ठ कथितं योगिनीव्रतं ॥ अष्टाशीतिसहस्राणि द्विजान्भोजयते तु यः ॥ तत्फलं समवाप्नोति योगिनीव्रतकृन्नरः ॥ महापा
पप्रशमनं बहुपुण्यप्रदायकं ॥ पठनाच्छ्रवणाद्राजन्लभते परमां गतिं ॥ यन्स्पृष्टं तत्पाराजन्योगिन्या व्रतमुत्तमं ॥ भक्तानां च हितार्थाय तवाग्रे क
थितं मया ॥ सर्वतीर्थेषु यत्पुण्यं सर्वदानेषु यत्फलं ॥ तत्फलं समवाप्नोति योगिन्याश्च प्रभावतः ॥ ब्रह्महा च गुरुद्रोही स्त्रीबालपशुघातकः ॥ मुच्य
ते सर्वपापेभ्यो नात्र कार्या विचारणा ॥ महापापप्रशमनी महातुष्टिफलप्रदा ॥ शुचौ कृष्णैकादशी ते कथिता योगिनी नृप ॥ इति ब्रह्मवैवर्तपुराणो

उ॰य॰

३४२

342

१०

आषाढकृष्णपक्षे ये योगिन्येकादशीमाहात्म्यं समाप्तं ॥ अस्मीडुंडरीकाक्षनान्माविष्णुप्रजनं कुर्यात् ॥ अथ भविष्योत्तरपुराणे शयन्येकादशीव्रतं ॥ युधिष्ठि
र उ॰ ॥ आषाढस्यासिते पक्षे का वल्ह्येकादशी भवेत् ॥ किं नाम को विधिस्तस्याः किं पुण्यं वद तत्त्वमे ॥ श्रीकृष्ण उ॰ ॥ शृणु राजन् पार्थ प्रवक्ष्यामि गोविंदशयन
व्रतं ॥ कथ्यिदानं समुत्थाने चातुर्मास्यव्रतक्रमं ॥ युधिष्ठिर उ॰ ॥ किं देवशयनं नाम किं वै देवथस्वपित्समो ॥ देवः किमर्थं स्वपिति किं विधानं व्रतं वद ॥ के मेत्वा
: केव नियमा व्रतानां मस्य क्षतिष्कृता ॥ किं याह्यं किं व मोक्तव्यं सुप्ते देवे जनार्दने ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ मिथुनस्थे सहस्रांशौ स्वापयेन्मधुसूदनं ॥ तुलाराशि
गते तस्मिं तस्य पुनरुत्थापयेत्तु तं ॥ अधिके मासि पतिते एष एव विधिक्रमः ॥ नान्यथा स्वापयेद्देवं तथैवोत्थापयेद्धरिं ॥ आषाढस्यासिते पक्षे एकादश्यामु
पोषितः ॥ स्नापयेत्प्रतिमां विष्णोः शंखचक्रगदाधरां ॥ कांचनीं राजतीं ताम्रमयीं पैत्तलिकीं तथा ॥ पीतांबरधरां शुभ्रां पर्यंके सास्तृते शुभे ॥ सितव
स्त्रसमाच्छन्ने सोपधाने युधिष्ठिर ॥ इतिहासपुराणज्ञो ब्राह्मणो वेदपारगः ॥ स्नापयित्वा दधिक्षीरैर्घृतक्षौद्रजलेन वै ॥ समालभ्य शुभैर्गन्धैः
धूपैः पुष्पैः सुधूपितां ॥ पूजितां कुसुमैः शुभ्रैः मंत्रेणानेन पांडव ॥ सुप्ते त्वयि जगन्नाथे जगत्सुप्तं चराचरं ॥ एवं तां प्रतिमां विष्णोः स्नापयित्वा एम॰
युधिष्ठिर ॥ तस्यैवाग्रे स्वयं स्थित्वा गृह्णीयान्नियमान्नरः ॥ चतुरो वार्षिकान्मासान्देवस्योत्थापनावधि ॥ गृहीते नियमः शुद्धो निर्विघ्नं स्वपयात्तु मे ॥ स्त्री ३४२

वानरो वा मद्यक्तो धर्मो धर्मे दृढव्रतः ॥ गृह्णीयान्नियमानेतान्दंतधावनपूर्वकं ॥ तेषां फलानि वक्ष्यामि कर्न्दप्रां तेष्व पृथक् पृथक् ॥ मधुत्यागी भवेद्राजन्स्वरूपी गुड वर्ज्जे
नात् ॥ लभेद्व संततिं दीर्घां पुत्रपौत्रादिवर्द्धिनीं ॥ तैलस्य वर्ज्जनात्पार्थ सुंदरांगः प्रजायते ॥ कटुतैलपरित्यागात् शत्रुनाशमवाप्नुयात् ॥ मधुतैलपरि
त्यागात्सौभाग्यमतुलं लभेत् ॥ पुष्पादिभोगत्यागेन स्वर्गे विद्याधरो भवेत् ॥ योगाभ्यासी भवेद्यस्तु स ब्रह्मपदमाप्नुयात् ॥ कटुकाम्लतिक्तमधुरकषायक्षा
२८ रजान्रसान् ॥ वर्ज्जयेत्सर्ववै रूप्यं दौर्गंध्यं नाप्नुयात्सदा ॥ तांबूलवर्ज्जनाद्भोगी रक्तकंठश्च जायते ॥ शाकपत्राशनाद्भोगी अपाकततमलो भवेत् पादा
भ्यंगपरित्यागी शिरोभ्यंगविवर्ज्जनात् ॥ दीप्तिमान् दीप्तिकरणोपक्षो द्रव्यपतिर्भवेत् ॥ दधिदुग्धपरित्यागी गोलोकं लभते नरः ॥ इंद्रादितिसत्वमाप्नोति
स्थालीपाकविवर्ज्जनात् ॥ लभते संततिं दीर्घां तैलपक्वविवर्ज्जनात् ॥ भूमौ संस्तरशायी च हरेरनुचरो भवेत् ॥ सदा मुनिः सदा योगी एकसस्यभोज
नात् ॥ निर्व्याधिर्निरुगोजस्वी मद्यमांसविवर्ज्जनात् ॥ एवमादिपरित्यागाद्धर्मः स्याद्धर्मनंदन ॥ एकांतरोपवासेन ब्रह्मलोके महीयते ॥ नखलोमा
दिधारी च गंगास्नानं दिने दिने ॥ मौनव्रती भवेद्यस्तु तस्याज्ञा स्खलिता भवेत् ॥ भूमौ भुंक्ते नरो यस्तु पृथिवीपतिर्भवेत् ॥ ओं नमो नारायणायेति ज
पित्वानंतकं फलं ॥ पादाभिवंदनाद्विष्णोः लभेद्गोदानजं फलं ॥ विष्णुपादांबुजस्पर्शात्कृतकृत्यो भवेन्नरः ॥ विष्णुदेवालये कुर्यादुपलेपनमार्ज्जनं ॥ क

लास्यायी भवेद्राजन्मानृगेनात्र संशयः॥ प्रदक्षिणाशतं यस्तु करोति स्तौति पाठकः॥ हंसयुक्तविमानेन स याति वैष्णवीं पुरीं॥ त्रिरात्रिभोजनाद्वैव मोहन्ते दिवि देवैतः॥ ष
ड्रहभोजनाद्राजन्देवो वै मानुषो न वेत्॥ प्राज्यापत्यं वरं स्त्रैं कृत्वा लभेत्स्वयं तें नरः॥ मुच्यते पातकैः सर्वैस्त्रिविधैर्नात्र संशयः॥ तप्तकृच्छ्रातिकृच्छ्रं यः क्षि
पेत शपनं हरेः॥ स याति परमं स्थानं पुनरावृत्तिवर्जितं॥ चांद्रायणो नरो राजन्नक्षिपेन्मासचतुष्टयं॥ दिव्यदेहो भवेन्नोथ सोमलोकं स गच्छति॥ शुक्लपक्षेन यो
यो वैस्यजेदन्नादिन हारां॥ तेन पक्षोपवासेन प्रतिपक्षं हरिप्रियः॥ स गच्छेद्धरिसायुज्येन भूयस्तु प्रजायते॥ भिक्षाभोजी नरो यो हि स भवेद्वेदपारगः॥ नालिप्यते स
पापेस्तु पद्मपत्रमिवांभसा॥ कृच्छ्रे विष्णो हृषीकेशस्तुष्टे मधुसूदने॥ परान्नं वर्जयेद्यस्तु कृतकृत्यो भवेन्नरः॥ परान्नवर्जनात्तात चांद्रायणफलं लभेत्॥ स
र्वपापविनिर्मुक्तः सोमलोके महीयते॥ शाकाहारं तु यः कुर्याद्राजन्मासचतुष्टयं॥ स बंधुवर्गसन्मानं लभते नात्र संशयः॥ पयोव्रतेन यो राजन्नक्षिपेन्मासचतुष्ट
यं॥ तस्य वंशसमुच्छेदः कदाचिन्नोपपद्यते॥ लवणं वर्जयेद्यस्तु भूप मासचतुष्टयं॥ त्रिजन्मोपार्जितं पापं सर्वं नाशमवाप्नुयात्॥ शर्करादानं तु यः कुर्यात्स व
न्मासचतुष्टयं॥ विष्णुमुद्दिश्य राजेंद्र स देवत्वमवाप्नुयात्॥ पंचगव्याशनः पार्थ चांद्रायणफलं लभेत्॥ निर्मलं देहमाप्नोति गंगास्नानं दिने दिने॥ कांस्यभांडं राम॰
घृतान्नं तथा पापमक्तो धेनधुने॥ हिंसांते लंबिवास्त्र निद्रानिर्मोक्ष लंघनं॥ द्वादशं पाद्वादशैतानि विष्णुभक्तो विवर्जयेत्॥ उपवासं तथा नक्तमेकभक्तमयाचितं॥ ३४३

343A

ऽशक्नस्तायमानऊर्पासापंचाजनार्खंडितं। स्नानंपूजादिसंयुक्तं स नरो हरिलोकभाक्॥ गीतवाद्यकरो विष्णोर्गांधर्वंलोकमाप्नुयात्॥ लोकानृत्यवो भ्यपेयघृत
सोंतेविष्णुपुरं व्रजेत्। कृत्वा प्रेक्षणकं दिव्यं लोकमप्सरसां व्रजेत्॥ कृत्वा प्रेक्षणकं दिव्यं निर्मलं देहमाप्नुयात्। नित्यस्नायी नरो राजन् नरकं स न पश्य
ति। भोजनेवर्जयेद्घृतस्नस्नानंपौष्टिकं लभेत्। शिलायां भोजयेद्घृतं तत्स्प्रयागजंफलं॥ एवमेव पि जगन्नाथे केशवे गरुडध्वजे॥ निवर्त्तंते क्रियाः सर्वा
श्चातुर्मासे च भारत॥ यामद्वयं जगत्स्या गान्नरोगैरभिरूपते॥ एवमादिव्रतैः पार्थ तुष्टिमायाति केशवः। विवाहव्रतबंधादि चूडासंस्कारलक्षणां॥ क्षौ
रयामप्रवेशाद्विगोदानादिप्रतिष्ठितं॥ आपनिपातिकर्माणि वर्जयेद्दक्षिणायने॥ असंक्रांतं तथा मासं दैवे पित्र्ये च वर्जयेत्। मलिम्लुचमशौच
चमूर्ध्वसंक्रांतिवर्जितं॥ मासेभाद्रपदे मासि एकादश्यां सिते हरिः॥ कटिदानं भवेद्विष्णोर्महापूजाप्रवर्तनं॥ कटिच्छेदजगन्नाथ योगनिद्रां निरंजन। कटिदानं कुरु
ष्वा घस्याशेभाद्रपदे शुभे॥ यदेन्देवशयनं तद्वेहंकालाशतः॥ पुराजयः प्रमादेन तोषयित्वा हरिं प्रभुं॥ यावित्तं स्वरस्वमं गनुरूपा नमे पूर्णानिद्ध्या॥ निरीक्ष्य वालमनो
देहहृंद्रं लक्ष्म्या उरस्थलं॥ शंखचक्रासिशार्ङ्गं स्ववाहशेषपर्यपश्यमे॥ नाभेरधो निरुद्धं मे वैनतेयेन पक्षिणा॥ सुकुदेनाशिरोरुद्धं कुंडलैः स्त्वशिरोजथा॥ हृद्यम
हंततः कृष्णनेत्रयोस्थानमादाता॥ चतुरोवार्षिकान्मासान्नसमीतामविष्यति॥ योगनिद्रापि महाकं स्मृत्वा योगाणां कं द्रुमं। नकारको वनानासमनो पंमेशुभि

९

जय०क० ३४४ 344

ष्ठिर॥ अहं तां न्नात इच्छामि मानयामि मनस्विनां॥ योगनिद्रां महानिद्रां शेषाहिशयने स्वपं॥ क्षीरोदन्तोपवीच्यग्रैर्धौतपादं समाहितं॥ लक्ष्मीकरांबुजैः श्लिष्टं मेघ
मानपदद्वयो॥ तत्रकाले तु योमामान्मंजके षुक्ष्णः क्षिपेत॥ प्रजैरनेकैर्नियमैः पांडवश्रेष्ठमानवः॥ कल्पस्थायी विष्णुलोके भ्रमते नात्र संशयः॥ ततो विबोधये
द्देवं शंखवर्णाःगहादिवरैः॥ कार्त्तिके शुक्लपक्षस्य एकादश्यां यथा हुत॥ मंत्रेणानेन राजेंद्र देवमुत्थापयेत्ततः॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ गोविंद योगनिद्रां विहाय च॥ लक्ष्मीं
विसृज लोके स्मिन्न लक्ष्मीं तु दकेशव॥ मंत्रुत्थितेन दाविष्णोऽप्रक्रियासर्वाप्रवर्त्तते॥ तत्रैव देवदेवस्य पूर्वं वै स्नानमाचरेत॥ महातूर्यरवैरात्रौ भ्रामयेत्स
दृनेस्थितं॥ उत्थितं देवदेवेशं नगरे पार्थिवः स्वयं॥ दीपोद्योतकरैर्मार्गैर्गीतसमाकुलैः॥ योयोद्यामोदनं पश्ये उत्थितेश्वरं गीश्वरं॥ समदेशोपि राजेंद्र स
र्वैः स्वर्गाय कल्पते॥ रात्रौ जागरणं कार्यमेकादश्यां स्वालये॥ प्रभाते विमले स्नात्वा द्वादश्यां विष्णुमर्चयेत॥ जुहुयाद्धव्यवाहं च हविर्द्रव्यैर्घृतादिभिः॥ ततो
विप्रान्सुमान्नात्ता भोजयेदन्नविस्तरैः॥ घृतक्षीरदधिक्षौद्रक्षायगुडमोदकैः॥ यजमानोप्यतः स्थित्वा क्रोधलोभविवर्जितः॥ एकादश द्वादशाष्टौ वा भो
जयेत्कुटुंबतत्परान्सर्वे येद्वंद्वैनेरबीरौः पुष्पैर्गंधैर्द्विजोत्तमान॥ शास्त्रोक्तविधिनापार्थ भोजयेद्रागवद्भतान्॥ आवर्तते भ्यस्ततो दद्यात्सनत्पयत्किंचिदेवच॥ स्व राम·
भावाघदमीष्टं वै पत्रं पुष्पं फलादिकं॥ वद्धोरा वार्षिका न्मामा न्निपमो यस्य यः कृतः॥ कथयित्वा द्विजेभ्यस्तद्याद्भक्त्यास दक्षिणां॥ दत्वा विसर्जये द्विप्रा ३४४

रक्षतो मुंजीत तत्त्वयी ॥ यस्त्वक्तं चतुरो मासान् मासान्नं समुद्धरन् ॥ एवं प्रआचरेत् सार्थी सोनंतफलमाप्नुयात् ॥ अवमाने तु गाजेंद्रवाहु देवपुरं व्रजेत् ॥ प
344A स्यादिविघ्नमवाप्नोति वा तु भीसत्र तं नृप ॥ सर्वे वल्लत तद्वत्यक्त्वा न पुनर्मानुषो भवेत् ॥ योदेव शयनं वापि कटिदाने समाचरेत् ॥ उत्थाने वापि कृष्णस्य सह रे लो
कमाप्नुयात् ॥ शरणोनिद्रा पातिष्ठो तिऊहो स्याख्यातियो नरः ॥ हरे में क्तिकरः पार्थ स गच्छेद् वैष्णवं पदं ॥ दुग्धाब्धि शोभि शयने भगवान् अनंतो यस्मिन् दिने स्वपिति
वा च विबुध्यते वा ॥ तस्मिन्ननन्यमनसामुपवास भाजां पुंसां ददाति सुगतिं गरुडांगगामी ॥ इति श्रीभविष्योत्तरपुराणे विष्णोः शयनकटिदानोत्थापने कादशी
माहात्म्यं समाप्तं ॥ आषाढशुक्लैकादश्यां सा पद्मा हो नाव उक्तो मस्ना लेव त्वपुराणेपि ॥ एकादश्यां तु शुक्लायामाषाढे भगवान् हरिः ॥ भुजंगशयने शेते
क्षीरार्णवजले सदा ॥ ततस्तस्य तिमाकार्या सर्वलक्षणसंयुता ॥ सुप्ता तु शेषपर्यंके शैलमद्धिस्तवानिसिः ॥ ताम्रारकूदरजतेमस्थाप्या विचित्रपदे शुभा ॥
लक्ष्म्या उत्संगहस्ते च विमृक्तवरणांबुजा ॥ उत्संगहस्तेउत्संगास्थितहस्ते · नानाविधोपकरणैः पूजा च विधिपूर्वकं ॥ उपवासश्च कर्तव्यो जागरश्च
तथा ॥ तस्यां एव व्यतीतायां द्वादश्यां पूजयेत् तथा ॥ त्रयोदश्यां तथा गीतं नृत्यं वा घंनिवेदयेदिति ॥ दोडाने दपि आषाढशुक्लैकादश्यां कुर्यो स्वपनम हो
त्सवमिति ॥ अयं च द्वादश्यामपि कार्यः ॥ आभाकाघेषु मासेषु मिथुने माधवस्य च ॥ द्वादश्यां शुक्लपक्षे च मत्स्या पावर्त्तनो त्सवा इति निर्णयामृते धौम्

जयक० विषोक्तेः ॥ आषाढशुक्लद्वादश्यां क्षीराब्धिशयनोत्सवः कार्यो न यावत्ततो वृश्चिके सौराणां वाक्यत इति रामार्चनचंद्रिकोक्तेश्च ॥ द्वादश्यामित्यत्र पारणा
३४५ हस्तात्रैविद्यदिते । पारणाहे पूर्वरात्रे घंटादीन्वादयेत्तुङ्गरिति तत्रैवोक्तेः ॥ नृसिंहपरिचर्यायामपि यद्याषाढस्य सितपक्षे एकादश्यामुपोषितः । नक्तादि
345 जवरस्त्रेष्टुगृहीयान्नियमं व्रती ॥ कार्त्तिके शुक्लपक्षस्य एकादश्यां समाहितः इत्यादिवचनैरेकादश्यामेवानुष्ठेयता गम्यते तथापीयं वद्वादशी देवप्रबोधा
र्थं विनिर्मितेति मंत्रलिंगादनुगृहीतशिष्टाचाराद्द्वादश्यामप्यनुष्ठेयता निर्धार्यते इत्युक्तं ॥ मत्पुरेदुः । पद्मादश्यां शयनादिकमुक्तं तन्मिथुनार्कादौ वा भाकाद्येषु वि
तिभविष्योक्तेः । स्वापकालविशेषस्तु निशि स्वापो दिवोत्थानं संध्यायां परिवर्तनमिति ब्रह्मपुराणवचने न विशेषोक्तः । एताश्च द्वादश्यो रात्रिसंध्यादिने
ष्वनुराधाश्रवणरेवतीनामाद्यमध्यांतभागयुक्ताः क्रमेण प्रस्वापादिषु प्रशस्ताः । तथा च नारदीये । मैत्राद्यपादे स्वपितीह विष्णुः श्रुतेश्च मध्ये परिवर्ततेमेति
॥ पौष्ण्यावसाने च सुरारिहंता प्रबुध्यते मासचतुष्टयेनेति ॥ भविष्येपि ॥ आभाकासितपक्षेषु मैत्रश्रवणरेवती ॥ रेवतीत्यत्र सप्तमीलोपः आदिमध्यावसानेषु प्रस्वा
पावर्तनोत्सवाः ॥ यदा तु द्वादशीषु रात्र्यादिभागेषु तत्तन्नक्षत्रभागो नास्ति तदा द्वादशीनक्षत्रमात्रयोगोपि रात्र्यादिगतो ग्राह्यः । पादयोगो यदा न स्याद्द राम०
क्षेणापि पदा भवेदिति वाराहपुराणात् । विष्णुर्दिवा न स्वपिति न च रात्रौ प्रबुध्यते ॥ द्वादश्यामृक्षसंयोगे पादयोगो न कारणमिति विष्णुधर्मोत्तराच्च ॥ ३४५

345A

ह्यत्तु द्वादशीषु तासु निनक्षत्राणि न संत्येव किं ते काद्शीषु च यो दशीषु वा तदा तत्रापि तत्तदृक्षभाग एव निशादिवेलानादरेणाप्रस्वापादिकार्यं अपास्ते द्वादशीमध्ये उत्थानश
यनेहेतुः पादयोगेन कर्तव्ये नाहोरात्रं विविंतपेदिति जीमूतवाहनधृतवचनात् पादयोगाद्भ्यमति यौ द्वादश्यामृक्षसंगमादिति वचनाच्च ॥ एवं च द्वादश्यां निशा
घादरे मतियौ वनक्षत्रप्रपादयोगादरे निपतेमतिपद्याद्वादशीषु निशादेस्मत्रतत्तदृक्षभागयोगोऽस्मति यौवतदित्तरनक्षत्रस्येव योगात्तदा द्वादशीषु
संध्यायांमस्वापादिद्वादश्यांमद्धिसमये नक्षत्राणाममतं भवे ॥ आभाकामितपक्षेषु शयनानर्ने नादिकमिति या ग्रहवचनात् । संधिसमयइति शयनाद्वाय
नेतिसंधिसमयश्वस्वापसंध्येवा रेवत्यंतोयदारात्रौ द्वादश्यां च समागतः ॥ नद्दाघवुध्यते विष्णुर्दिनान्ते माप्यरेवती मिति जीमूतवाहनधृतवचनात् । अत्र च
उत्थुवचनेषु चतुर्थभागमात्रविपादग्रहणात् चतुर्थ्यविभक्तास्तुए धारे त्रयोराधान्तपादयोरेवस्वापशबोधोत्सवौ कार्यौ ॥ नत्वादिमध्यावसानेष्वि जिशाक्यु समंसू
दस्तुगतत्वादिति मायेन त्रेधाविभागएव । अतएव मध्यग्रहणमस्युपपद्यत इति वाच्यं ॥ वचनांतरेषु पादग्रहणेन विशेषश्रवणाद्युक्तत्वादिति हेतोरस्ति द्व
:स्वग्रामस्पष्टत्रेधा विभक्तस्य मध्यभाग एव ग्राह्यः ॥ आषाढकार्त्तिकपौर्णमास्योरपि स्वापप्रबोधावाह यमः ॥ क्षीरोदधौ शेषपर्यंके आषाढ्यां संविशेद्धरिः । नि
द्रां त्यजति कार्त्तिक्यां तयोः संपूजयेत्सदेति । अत्र चाषाढीकार्त्तिकीपदे आषाढस्येयं कार्त्तिकस्येयमिति श्रुतसा एकादशीपरेन व्व द्वियस्या वामादिरीतिः

जयक: ह्रितं ज्ञायांछे आषाढी यमितिस्यादिति वाच्यं कश्चिदप्यवादविषये पौर्णमासी कप्रवृत्तिरिति माधवेनाराधयत्यपेनेष्टमिति द्विरीतिलक्ष्मीधरमदाः यत्तु चातुर्मास्ये द्वादशीपक्षां
३४६ तेषु गवात्मधुसूदनः भोगिभोगे निजां मायां योगनिद्रां समासुयादिति विष्णुधर्मोत्तरस्वनविरोधोद्भूषणामभिहितं तदा शय्यानवबोधनिवेधनं ॥ यतोत्र
346 वाक्ये पक्षस्यत्रैधा विभागोनतु तीयांश एकादश्या द्विपंचदश्यंतो नशब्दे नविवक्षित इत्याहुः श्रीदत्तादयस्तु आषाढशुक्लैकादशीमारभ्य पौर्णमासी
पर्यंतं विष्णोर्निद्राग्रहणारूपशयनसमयः अतएवैकादश्यां शयनमभिधाय तदादिदिनपंचके कर्मकथनं ब्रह्मपुराणे वाराहपुराणे वा ॥ निद्राग्रह
णार्थं ज्ञानंतरं आषाढमासे द्वादश्यामित्यभिधानं वामनपुराणे अनुजां ब्रह्मणो भ्य स्वद्वादश्यां प्रयतः शुचिः लब्ध्वा पीतांबरधरः स्वस्ति निद्रां समा
नये दित्यभिधानं च । पमस्त्येनो आषाढीप दसोपाधेस्तत्रैव प्रवृत्तेः पूर्णिमायां शयनाभिधानं वसंगच्छते। विष्णुधर्मोत्तरेप्येवं ॥ केचित्तु भगवतः शयनका
ले विकल्पमाहुः कथमन्यथा आषाढे शाखाद्युज्जगवानिताचुंवनायामखिन्नो देवो दैत्यप्रमथनपटुर्यावदेकांतसुप्तः । अंतः शय्यापरिणततनुर्योगनिद्रा
सुपैतितावद्भूदेः समयउरिस्ति ब्रह्मणो भाषिते नेति गारुकशास्त्राद्दैशाखादिमासे हरिशयनमित्यप्याहुः । एतेषां च पक्षाणां यथासंप्रदायं व्यवस्था ॥ श्री राम:
रामस्य तु पमरणोत्तरं द्वादशीमध्ये त्रयोदशीमध्ये वा पूर्वेण वेस्वापोत्सवः पारणाहे पूर्वरात्र इति रामार्चनचंद्रिकोक्तेः शिष्टास्तु सर्वदेवानामपि पारणोत्त ३४६

346A

रम्येवाम्भोरुहेंवैतीतिकेचित्॥ पत्रमोहरूढोमेरोः॥ मिथुनरथोपदाभानुसमावास्यापदंपरस्पृशेत्॥ द्विराषाढःस्मविज्ञेयोविष्णुःस्वपितिकर्कटेदेइतिनदुत्तरवर्षगतककोर्के
स्वापपरामितिमाधव॥ मेषादिमिथुनांतेषुयदादर्शद्वयंभवेत्॥ अब्दांतरेतदावश्यंकर्कटार्केहरिःस्वपेत्॥ कर्कटादित्रिकेवापिपदादर्शद्वयंभवेत्॥ अब्दा
न्तरेतदानित्यंमिथुनार्केहरिःस्वपेत्॥ इतिवराहमिहिरोक्तेः॥ स्मृतस्यवावश्यानुष्ठेयनोक्ताराःमार्गेनवेद्धिकायांग्राह्य॥ मिथुनस्थेसहस्रांशौशोयोस्वापयति
नोहरिं॥ वैष्णवैःसहसंभूयघ्नावष्टितथाभवेदिति॥ अथरामार्चनंवर्द्धिकोक्तःस्वापमहोत्सवविधिः॥ पारणाहेपूर्वरात्रेचदानादस्यमुद्वा॥ विधाय
महतींपूजांविष्णुमभ्यर्च्यवैष्णवान्॥ नीराजनरथानेयात्रामारोप्यवैष्णवैः॥ गीतवादित्रघोषेणदेवंनीत्वाजलाशयं॥ पुष्पांजलिंप्रदायाथयानादुत्ता
रयेत्प्रभुं॥ तीरेऽघ्रिमार्जमाशास्यहस्तीक्रोपवेशयेत्॥ पौर्णीघ्रिपाणीःवीतःकुर्यात्संकल्पमादृतः॥ न्यासंकृत्वावदेदेवंस्वर्णाघर्मोऽनुवाकतः॥ तथापुरु
षसूक्तेनोच्चैर्नारायणोनवा॥ पंचामृतेनसंस्नाप्यपरसेक्षेणाघरघृतम्॥ अतोदेवेतिमंत्रेणजलेप्रस्थापयेत्प्रभुं॥ शेषपर्यंकपर्यंस्मिन्फणामणिगणाम
ले॥ श्वेतद्वीपेनरेदेवंनिद्रांकुरुनमोस्तुते॥ अथपुष्पांजलिंमहापूजांगंधस्रग्धूपदीपकैः॥ अन्नतांबूलनैवेद्यैःशास्यानुग्रहंहरेः॥ सप्तक्षेत्रपिठगन्धाचेज
गत्सुप्तेभवेदिदं॥ विबुद्धेचविबुध्येतप्रसन्नोमेभवाव्ययपाइतिसंप्रार्थ्यतत्स्याग्रेगृह्णीयान्नियमानिमान्॥ श्वेतद्वीपेभोगिनाथेयोगेनाधोस्थितेत्वयि॥ चातुर्मा

१

जयकर्म·
३४७
347

सव्रते त्वनुज्ञां देहि लक्ष्मीपते मम॥ लब्ध्वानुज्ञां शंखहस्तो यथा प्रोषितभर्तृका॥ वसुरो वार्षिकान्मासान्यद्वोत्थापनावधि॥ इमं करिष्ये नियमं निर्विघ्नं कुरु मे च्युत॥ इदं
व्रतं मया देव गृहीतं पुरतस्तव॥ निर्विघ्नं सिद्धिमायातु प्रसादात्ते रमापते॥ गृहीतेस्मिन् व्रते देव पंचत्वं यदि मे भवेत्॥ तदा भवतु संपूर्णं प्रसादाने रघूत्तम॥ इत्सम्यर्थ्यां
पदेवाय शंखेनार्घ्यं निवेदयेदिति॥ अथ प्रयोगः॥ एकादश्यां निशि नैमित्तिकं च पूजनं कृत्वा नरयानेन रथेन वा गीतवादित्रघोषेणादेवं जलाशयं नीत्वा पुष्पांज
लिं प्रदाय यानादुत्तार्य स्वह स्तेन संहृत्य तीरे उपवेशयेत्॥ ततः स्वपंचौतांघ्रियाणि रावांत श्रं कल्पं कुर्यात्॥ ततो विष्णुमंत्रमुच्छे दन्काषिनाम शर्वकं ध्यानं कृ
त्वा केशवादिभिर्नामभिः संस्तूय देवं वचसेत्॥ ततः स्तुवर्णो घर्मानुवाकपुरुषसूक्तोत्तरनारायणानुवाकान्स्मेतजेत्पृथक्॥ स्तुवर्णा घर्मपरिवृढवेनी॥ इन्द्रस्या मा
न्द्र शधा व र्तं॥ अंतः समुद्रे मनसा चरंतं॥ ब्रह्मान्वविंदद्दशहोतारमर्णे॥ अंतः प्रविष्टः शास्ता जनानां॥ एकः सन्बहुधा विचारः॥ शतं शुक्राणि यत्रैकं
भवंति॥ सर्वे वेदा यत्रैकं भवंति॥ सर्वे होतारो यत्रैकं भवंति॥ समानसीन आत्मा जनानां॥ अंतः प्रविष्टः शास्ता जनानां सर्वात्मा॥ सर्वाः प्रजा यत्रैकं भवंति
॥ चतुर्होतारो यत्र संपदं गच्छंति देवैः॥ समानसीन आत्मा जनानां॥ ब्रह्मेन्द्रमग्निं जगतः प्रतिष्ठां॥ दिव आत्मानं सवितारं बृहस्पतिं॥ चतुर्होतारं प्रदिशोनुक्लृप्तं॥ वाचो वीर्यं तपसान्वविंदत्॥ अंतः प्रविष्टं कर्तारमेतं॥ त्वष्टारं रूपाणि विकुर्वंतं विपश्चिं॥ अमृतस्य प्राणं यज्ञमेतं॥ चतुर्होतृणामात्मानं कवयो निचिक्युः॥ ३४७

347A अंतः प्रविष्टं कर्त्तारमेतं ॥ देवानां बंधुं निहितं गुहासु ॥ अमृतेन क्लृप्तं यज्ञमेतं ॥ चतुर्होतॄणामात्मानं कवयो निचिक्युः ॥ शतं नियुतः परिवेद विश्वा विश्व
वाराः विश्वमिदं वृणाति ॥ इंद्रस्यात्मा निहितः पंचहोता ॥ अमृतं देवानामायुः प्रजानां ॥ इंद्रं राजानं सवितारमेतं ॥ वायोरात्मानं कवयो निचिक्युः ॥ रश्मिं र
श्मीनां मध्ये तपंतं ॥ ऋतस्य पदे कवयो निपांति ॥ य आंडकोशे भुवनं बिभर्त्ति ॥ अनिर्भिन्नः सन्नथ लोकान्विचष्टे ॥ यस्यांडकोशं शुष्ममाहुः प्राणा
मुल्बं ॥ तेन क्लृप्तो अमृतेनाहमस्मि ॥ सुवर्णं कोशं रजसा परीवृतं ॥ देवानां वसुधानीं विराजं ॥ अमृतस्य पूर्णां तामु कलां विचक्षते ॥ पादं षड्ढोतुर्न
किलाविवित्से ॥ येनर्त्तवः पंचधोत क्लृप्ताः ॥ उत वा षड्धा मनसोत क्लृप्ताः ॥ तं षड्ढोतारमृतुभिः कल्पमानं ॥ ऋतस्य पदे कवयो निपांति ॥ अंतः
प्रविष्टं कर्त्तारमेतं ॥ अंतश्चंद्रमसि मनसा चरंतं ॥ सहैव संतं न विजानंति देवाः ॥ इंद्रस्यात्मानं शतधा चरंतं ॥ इंद्रो राजा जगतो य ईशे ॥ सप्तहोता
सप्तधा विक्लृप्तः ॥ परेण तंतुं परिषिच्यमानं ॥ अंतरादित्ये मनसा चरंतं ॥ देवानां हृदयं ब्रह्मान्वविंदत् ॥ ब्रह्मैतद्ब्रह्मण उज्जभार ॥ अर्कं श्चोतंतं स
रिरस्य मध्ये ॥ आ यस्मिन्त्सप्त पेरवः ॥ मेहंति बहुलां श्रियं ॥ बह्वश्वामिंद्र गोमतीं ॥ अच्युतां बहुलां श्रियं ॥ स हरिर्वसुवित्तमः ॥ पेरुरिंद्राय पिन्वते ॥
बह्वश्वामिंद्र गोमतीं ॥ अच्युतां बहुलां श्रियं ॥ मह्यमिंद्रो नियच्छतु ॥ शतं शता अस्य युक्ता हरीणां ॥ अर्वाङायातु वसुभी रश्मिरिंद्रः ॥ प्रमंहमा

अ॰प॰का॰मं॰ गोबहुला ॅ श्रियं॥ रश्मिरिंद्रः सविता मे नियछतु॥ घृतं तेजो मधुमदिंद्रियं॥ मय्ययमग्निर्दधातु॥ हरिः पतंगः पटरी सुपर्णः॥ दिविक्षयो नभसा य एति॥
३४८ स न इंद्रः काममवरं ददातु॥ पंचारं चक्रं परिवर्त्तते पृथु॥ हिरण्यज्योतिः सरिरस्य मध्ये॥ अजस्रं ज्योति नभसा सर्पदेति॥ स न इंद्रः काममवरं ददातु॥ सप्तयुंजंति
348 रथमेकचक्रं॥ एको अश्वो वहति सप्तनामा॥ त्रिनाभिचक्रमजरमनर्वं॥ येनेमा विश्वा भुवनाधितस्थुः॥ भद्रं पश्यंत उपसेदुरग्रे॥ तपो दीक्षामृषयः स्वर्विं
दः॥ ततः क्षत्रं बलमोजश्च जातं॥ तदस्मै देवा अभिसन्नमंतु॥ श्वेतं रुश्मिं बोभुज्यमानं॥ अपां नेतारं भुवनस्य गोपां॥ इंद्रं निचिक्युः परमे व्योमन्॥
रोहिणीः पिंगला एकरूपाः क्षरंतीः पिंगला एकरूपाः॥ शतं सहस्राणि प्रयुतानि नाम्नां॥ अयं यः श्वेतो रश्मिः परिसर्वमिदं जगत्॥ प्रजां पशू
न्धनान्य(?)स्माकं ददातु॥ श्वेतो रश्मिः परिसर्वं बभूव॥ सुवन्मह्यं पशून्विश्वरूपान्॥ पतंगमक्तमसुरस्य मायया॥ हृदा पश्यंति मनसा मनीषिणः॥
समुद्रे अंतः कवयो विचक्षते॥ मरीचीनां पदमिछंति वेधसः॥ पतंगो वाचं मनसा बिभर्ति॥ तां गंधर्वोवदद्गर्भे अंतः॥ तां द्योतमानां स्वर्यं मनीषां॥ ऋत
स्य पदे कवयो निपांति॥ ये ग्राम्याः पशवो विश्वरूपाः॥ विरूपाः संतो बहुधैकरूपाः॥ अग्निस्तां अग्रे प्रमुमोक्तु देवः॥ प्रजापतिः प्रजया संविदानः॥ वीत ॅ एम॰
स्तके स्तके॥ युवमस्मासु नियछतं॥ प्रप्रयज्ञपतिं तिर॥ ये ग्राम्याः पशवो विश्वरूपाः॥ विरूपाः संतो बहुधैकरूपाः॥ तेषां सप्तानामिह रंतिरस्तु॥ राय ३४८

348A स्पोषाय स्तुप्रजास्त्वाय स्तुवीर्याय॥ य आरण्याः पशवो विश्वरूपाः॥ विरूपाः संतो बहुधैकरूपाः। वायुस्तां२ अग्रे प्रमुमोक्तु देवः॥ प्रजापतिः प्रजया संविदानः॥
इडायै सृप्तं घृतवच्चराचरं॥ देवा अन्वविंदन्गुहा हितं॥ य आरण्याः पशवो विश्वरूपाः॥ विरूपाः संतो बहुधैकरूपाः॥ तेषां२ सप्तानामिह रंतिरस्तु॥ राय
स्पोषाय स्तुप्रजास्त्वाय स्तुवीर्याय॥ ॥ सहस्रशीर्षा पुरुषः॥ सहस्राक्षः सहस्रपात्॥ स भूमिं विश्वतो वृत्वा॥ अत्यतिष्ठद्दशांगुलं॥ पुरुष एवेदं२ सर्वं॥ यद्भूतं
यच्च भव्यं॥ उतामृतत्वस्येशानः॥ यदन्नेनातिरोहति॥ एतावानस्य महिमा॥ अतो ज्यायां२ श्च पूरुषः॥ पादोस्य विश्वा भूतानि॥ त्रिपादस्यामृतं दिवि॥ त्रि
पादूर्ध्व उदैत्पुरुषः॥ पादोस्येहाभवात्पुनः॥ ततो विष्वं२ व्यक्रामत्॥ साशनानशने अभि॥ तस्माद्विराडजायत॥ विराजो अधि पूरुषः॥ स जातो अत्यरिच्य
त॥ पश्चाद्भूमिमथो पुरः॥ यत्पुरुषेण हविषा॥ देवा यज्ञमतन्वत॥ वसंतो अस्यासीदाज्यं॥ ग्रीष्म इध्मः शरद्धविः॥ सप्तास्यासन्परिधयः॥ त्रिः सप्त समिधः कृता
॥ देवा यद्यज्ञं तन्वानाः॥ अबध्नन्पुरुषं पशुं॥ तं यज्ञं बर्हिषि प्रौक्षन्॥ पुरुषं जातमग्रतः॥ तेन देवा अयजंत॥ साध्या ऋषयश्च ये॥ तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतः॥ सं
भृतं पृषदाज्यं॥ पशूं२ स्तां२ श्चक्रे वायव्यान्॥ आरण्यान्ग्राम्याश्च ये॥ तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतः॥ ऋचः सामानि जज्ञिरे॥ छंदां२सि जज्ञिरे तस्मात्॥ यजुस्त
स्मादजायत॥ तस्मादश्वा अजायंत॥ ये के चोभयादतः॥ गावो ह जज्ञिरे तस्मात्॥ तस्माज्जाता अजावयः॥ यत्पुरुषं व्यदधुः॥ कतिधा व्यकल्पयन्॥ मुख

जय·क·म किमस्य कौ बाहू ॥ का ऊरू पादा उच्येते ॥ ब्राह्मणोस्य मुखमासीत् ॥ बाहू राजन्यः कृतः ॥ ऊरू तदस्य यद्वैश्यः ॥ पद्भ्यां शूद्रो अजायत ॥ चंद्रमा मनसो जातः
३४९ चक्षोः सूर्यो अजायत ॥ मुखादिंद्रश्चाग्निश्च ॥ प्राणाद्वायुरजायत ॥ नाभ्या आसीदंतरिक्षं ॥ शीर्ष्णो द्यौः समवर्तत ॥ पद्भ्यां भूमिर्दिशः श्रोत्रात् ॥ तथा लो
349 काँ अकल्पयन् ॥ वेदाहमेतं पुरुषं महांतं ॥ आदित्यवर्णं तमसस्तु पारे ॥ सर्वाणि रूपाणि विचित्य धीरः ॥ नामानि कृत्वाभिवदन्यदास्ते ॥ धाता पुरस्ताद्य
मुदाजहार शक्रः प्रविद्वान्प्रदिशश्चतस्रः ॥ तमेवं विद्वानमृत इह भवति ॥ नान्यः पंथा अयनाय विद्यते ॥ यज्ञेन यज्ञमयजंत देवाः ॥ तानि धर्माणि प्रथमान्या
सन् ॥ ते ह नाकं महिमानः सचंते ॥ यत्र पूर्वे साध्याः संति देवाः ॥ अद्भ्यः संभृतः पृथिव्यै रसाच्च ॥ विश्वकर्मणः समवर्तताधि ॥ तस्य त्वष्टा विदधद्रूपमेति ॥ तत्पु
रुषस्य विश्वमाजानमग्रे ॥ वेदाहमेतं पुरुषं महांतं ॥ आदित्यवर्णं तमसः परस्तात् ॥ तमेवं विद्वानमृत इह भवति ॥ नान्यः पंथा विद्यतेयनाय ॥ प्रजापति
श्चरति गर्भे अंतः ॥ अजायमानो बहुधा विजायते ॥ तस्य धीराः परिजानंति योनिं ॥ मरीचीनां पदमिच्छंति वेधसः ॥ यो देवेभ्य आतपति ॥ यो देवानां पुरोहितः ॥
पूर्वो यो देवेभ्यो जातः ॥ नमो रुचाय ब्राह्मये ॥ रुचं ब्राह्मं जनयंतः ॥ देवा अग्रे तदब्रुवन् ॥ य स्त्वैवं ब्राह्मणो विद्यात् ॥ तस्य देवा असन्वशे ॥ ह्रीश्च ते लक्ष्मीश्च प राम·
त्न्यौ ॥ अहोरात्रे पार्श्वे ॥ नक्षत्राणि रूपं ॥ अश्विनौ व्यात्तं ॥ इष्टं मनिषाण ॥ अमुं मनिषाण ॥ सर्वं मनिषाण ॥ ततः पुरुषसूक्तेन संपूज्य· अजो देवेति मंत्रेण राज ३४९

349A

लेमस्नापनं कुर्यात् ॥ शेषपर्यंकवर्येऽस्मिन्फणामणिगणामले ॥ श्वेतद्वीपांतरे देव निद्रां कुरु नमोऽस्तु ते इति मंत्रेण नत्वापि महापूजां कृत्वा तस्मिन्हरेरनुग्रह
मामास्यस्ट मे त्वयि जन्नाथे जाग्रत्स्वप्ने भवेद्धृदि । विबुद्धे त्वयि बुध्येत प्रसन्ने मे भवाव्ययेति संप्रार्थ्य । श्वेतद्वीपे भोगिनाथे योगिनाथे स्थिते त्वयि ॥ चातुर्मास्य
व्रतं तेनुमोदे हि लक्ष्मीपते मम ॥ इति भगवत्कृपाकटाक्षदृष्ट्या माज्ञां लब्ध्वा देवस्याग्रे नियमस्वीकारं कुर्यात् ॥ तत्प्रकारस्तु हेमाद्रौ भविष्ये ॥ एवं नाम प्रतिमां विष्णोः
पूजयित्वा स्वयं नरः ॥ प्रभाषेताग्रतो विष्णोः कृतांजलिपुटस्तदा ॥ चतुरो वार्षिकान्मासान्गृहे चोत्थापनावधि ॥ इमं करिष्ये नियमं निर्विघ्नं कुरु मेऽच्युत ॥ इमं व्र
तं मया देव गृहीतं पुरतस्तव ॥ निर्विघ्नां सिद्धिमायातु प्रसादात्ते रमापते ॥ गृहीतेऽस्मिन्व्रते देव यं व्रजीय यदि मे भवेत् ॥ तदा भवतु मे पूर्णं प्रसादात्ते रघूद्वह ॥ ततो
देवाय शंखेनार्घ्यं निवेदयेत् ॥ तत्र मंत्रः ॥ शंखपात्रगतं तोयं फलपुष्पसमन्वितं ॥ अर्घ्यं गृहाण देवेश रमाकांत वरप्रदेति ॥ अर्घ्यदानोत्तरं भगव
तः स्तुतिं कुर्यात् ॥ सा च यथा ॥ यः पृथ्वीभरवारणाय दिविजैः संप्रार्थितश्चिन्मयः संजातः पृथिवीतले रविकुले मायामनुष्योऽव्ययः ॥ निश्चक्रं हतराक्ष
सः पुनरगात्ब्रह्मत्वमाद्यं स्थिरां कीर्तिं पापहरां विधाय जगतां तं जानकीशं भजे ॥ विश्वोद्भवस्थितिलयादिषु हेतुमेकं मायाश्रयं विगतमायमनंतमू
र्तिं ॥ आनंदसांद्रममलं निजबोधरूपं सीतापतिं विदिततत्त्वमहं नमामि ॥ भजेऽहं सदा राममिंदीवराभं भवारण्यदावानलाभाभिधानं ॥ भवानीहृदा भावि

जय॰ कं॰ म॰ त्वामेकरूपं मनसा वचोभिरहं तु भवाब्धिप्रपन्नः। हरानेककुठः घोरौघनाशैकहेतुं निराकारदेहं निराकाममीड्यं। परेशं परानंदरूपं वरेण्यं हरिं राममीशं भजे भारतीशं॥ प्रपन्ना

३५॰ श्रितानां दयालोऽहं प्रसन्नं प्रपन्नार्तिनिःशेषनाशाभिधेयं॥ तपोयोगयोगीशभावाभिभाव्यं कपीशादिमित्रं भजे राममित्रं॥ सदा भोगभाजां सुदूरे विभांतं

350 सुहायोगभाजामदूरे विभांतं। चिदानंदकंदं सदा राघवेशं विदेहात्मजानंदरूपं प्रपद्ये॥ महायोगमायाविशेषानुयुक्तो विभासीश लीलानराका

रवृत्तिः। त्वदानंदलीलाकथापूर्णकर्णाः सदानंदरूपा भवंतीह लोके॥ अहंमानपानाभिमत्तः प्रमत्तो न वेदाखिलेशाभिमानाभिमानः॥ इदानीं भव

त्पादपद्मप्रसादात्त्रिलोकाधिपत्याभिमानो विनष्टः॥ स्फुरद्रत्नकेयूरहाराभिरामं धराभारभूतासुरानीकदानं॥ शरच्चंद्रवक्त्रं लसत्पद्मनेत्रं दुरा

वारपारं भजे राघवेशं॥ सुराधीशनीलाभनीलांगकांतिं विराधादिरक्षोवधाल्लोकशांतिं॥ किरीटादिशोभं पुरारातिलाभं भजे रामचंद्रं रघूणामधीशं

॥ लसच्चंद्रकोटिप्रकाशादिपीठे समासीनमंके समाधाय सीतां॥ स्फुरद्धेमवर्णां तडित्पुंजभासां भजे रामचंद्रं निवृत्तार्तितंद्रं॥ इत्युध्वा त्मरामायप्रणो

त्कं रामचंद्रं स्तोत्रैः इति स्तुत्वा प्रजापालो राजन्याशासमंगलैः॥ शंखवीणादिवर्षवसभोज्यगीतनृत्यादिना हरिं। परितोष्य यथा सं पूजयेत्स्तुत्वा स्वरूपान् राम॰

कौ॥ भगवंतं समारोप्य गीतवादित्रघोषतः। आगतं मंदिरे रत्नामहानीराजनं प्रभोः॥ विसर्ज्य तैर्ह्यशान्देवानुपवेश्य सुरवैः सह पेते॥ इति शापनोत्स ३५॰

350A

वः॥ मदनरत्ने महाभारते॥ आषाढे तु सिते पक्षे एकादश्यामुपोषितः॥ चातुर्मास्यव्रतं कुर्याद्यत्किंचिन्नियतो नरः॥ सनत्कुमारः॥ चातुर्मास्यव्रतारंभस्य कालां

तरमप्याह॥ एकादश्यां तु शुक्लायां संक्रांतौ कर्कटस्य वा॥ आषाढ्यां वा नरो भक्त्या चातुर्मास्योदितं व्रतमिति॥ असंभवे प्रारंभोऽतुर्वल्लमया हावधिका

र्पः॥ तथा च वृद्धगार्ग्यः॥ न शैशवं न मौढ्यं च शुक्रगुर्वोर्न चातिथेः॥ खंडितं चिंतयेद्धीमांश्चातुर्मास्यविधौ नरः॥ एतत्तत्त्वाविरोधात्प्रथमारंभविषयम

पि॥ यदपि हेमाद्रौ चातुर्मास्यव्रतप्रकरणे भविष्ये॥ असंक्रांतं तथा मासं दैवे पित्र्ये च कर्मणि॥ मलमासस्य शौचं च वर्जयेन्मतिमान्नरः इति॥ तद्धाव

रो वर्जयेच्छुक्रमित्यादिना आषाढादिकमिति मासविशेषविहितव्रतानानुवृत्तसर्थं। सष्टमासविशेषाख्या विहितं वर्जयेन्मनुः इति वचनात्॥ चातु

र्मास्यव्रतानिवर्तनं मलमासेप्यनुवर्तनमित्यपरे॥ इति मयूखे॥ एतद्वचनं चातुर्मास्यप्रकरणे पठितमपि असंबद्धार्थत्वान्न चातुर्मास्येणामंत्र्यापेनात्रो

न्को र्षं च्यमिति ज्ञेयं॥ मकरस्य निवेशेपि चा प्रथमारंभविषयमिति निर्णयामृते॥ वस्तुतस्तु॥ अधिमासनिपातेपि संधेयः एव विधिः क्रमः इति वचनेन चातुर्मा

स्यव्रतारंभानंतरं समाप्तेः प्राग्गतमलमासपातेऽनुवृत्तिविधाने नैतद्वचनं तत्प्रकरणोपठितमपि तद्भिन्नविषयं एकादश्यामाशौचे पूर्णिमायां कर्कसं

क्रांतौ वारंभेत त्रितयत्राप्याशौचे प्रथमतो नारंभ एव॥ आद्यं चेत्सूतकं न स्यादन्त्ये चेत्सूतकमिति विघ्नस्ते: द्वितीयाद्यारंभमत्स्यमवगमेव॥ प्रति वर्षं वयः कु

जय॰ कम॰ योहि देवदेवेशं स्मरन्हरिं देहं त्यजेत्तिप्रदीपेन विमानेनार्कवर्चसा ॥ मोदते विष्णुलोके सौ यावदाभूतसंप्लवमिति ॥ हेमाद्रौ भविष्ये च नेन प्रतिवर्षं क्रियमाणा सैकैकफलमं
३५१ वंधे नैकव्रतत्वेन प्रथममारिभमसत्त्वात्तदिति ॥ यत्तु वंनदीपिकायां स्कांदे ॥ अशक्तो विवर्णशक्तो वापि यदि स्त्री यदि वा पुमान् ॥ व्रतमेतन्नरः कुर्यान्मुच्यते सर्वपातकै
351 रिति तदारंभोत्तरं बोध्यं ॥ चातुर्मास्यव्रतानि तु भविष्योत्तरीयेति हासप्रसंगे नष्टवर्मे योक्तानि ॥ अथ चातुर्मास्यव्रतानि भविष्ये ॥ श्रावणे वर्जयेच्छाकं दधि भाद्रपदे
तथा ॥ दुग्धमाश्वयुजे मासि कार्तिके चामिषं त्यजेत् ॥ द्विदलं त्यजेदित्यपि पाठः ॥ मारापग्रवर्णां च मांकुजं बीरं बीजपूरकं ॥ अयज्ञशिष्टमन्नाद्यं यद्विष्णोरनिवे
दितं ॥ दग्धमन्नं मसूरं च मांसं चमष्टविधं मतं ॥ कृ चंतत्तद्देशलभ्यं फलमूलादि वर्जयेत् ॥ पाद्मे कार्तिकमाहात्म्ये ॥ गोछागीमहिषीभूतादन्यदुग्धादि चामिषं ॥
धान्ये मसूरिका प्रोक्ता अन्नं पर्युषितं तथा ॥ द्विजक्रीता रसाः सर्वे लवणं भूमिजं तथा ॥ ताम्रपात्रस्थितं गव्यं जलं पल्वलसंस्थितं ॥ आत्मार्थं पाचितं चान्नमा
मिषं तत्स्मृतं बुधैः ॥ जंबीरराजमाषांश्च मूलकं रक्तमूलकं ॥ कूष्मांडं वेक्षुदंडं च चातुर्मास्ये त्यजेद्बुधः ॥ तथा ॥ विशेषाद्दहरी धात्री कूष्मांडं तिंत्रिणीं त्य
जेत् ॥ जीर्णा धात्रीपलं ग्राह्यं कथं चित्त्काय शोधनमिति ॥ तथा ॥ निष्पावान् राजमाषांश्च मसूरं संधितानि च ॥ वृंताकं च कलिंगं च सप्ते देवेन भक्षयेत् ॥ राम॰
॥ स्कांदे ॥ चत्वार्येतानि नित्यानि चतुराश्रमवर्तिनो ॥ प्रथमे मासि कर्तव्यं नित्यं शाकव्रतं नरैः ॥ द्वितीये मासि कर्तव्यं दधिव्रतमनुत्तमं ॥ पयोव्रतं तृती ३५१

351A

पेत्तुचतुर्थैंद्रुनिशामपा॥ द्विदलं बहुवीजं च वृंताकं तैलवर्जयेत्॥ नित्यान्येतानि विप्रेंद्रव्रतान्याहुर्मनीषिणः॥४॥ कोद्रवा वार्षिकी श्चातुरो मासान्प्रसुप्ते वै जनार्दने॥ मी
नरवद्यादिशयनेवर्जयेन्मतिमान्नरः॥४॥ अन्यत्तो वर्जयेद्धार्यो मांसं मधुपरौदने॥ पटोलं मूलकं चैव वृंताकं च न भक्षयेदित्यादि। शाकप्रारब्धश्च दशस्तुहूद
४॥ मूलपत्रकरीराग्रफलकांडादिरूढकाः॥ त्वक्पुष्पं कवकं चैव शाकं दशविधं स्मृतम्। मिश्रकोः॥ अपि रूढे अंकुरः॥ आवा समहीपे॥ वृंताकं च कलिंगं च
बिल्वोदुंबरमिश्रयः॥ उदरेपमज्जीयंतित्तस्मद्दूरन्तरोहरिः॥ मिश्रुयदग्धान्नं॥ मीस्तदेतिपाठे तु मीस्तदाश्लेष्मान्कमितिधन्वंतरिनिघंटुः॥४॥ पत्तुन्नस्ति
हपरिवर्ण्यांवृंताकंसदा वैद्धुवैर्वर्ज्यं॥ येभक्षयंति वृंताकंनस्पहूरनरोहरिरित्यादिनिंद्राश्रवणादिति। तच्छूतवृंताकविषयं। तथा च पराशरः॥ पला
डुश्चेतवृंताकंकुसुंभंचनकंदयं॥ नालिकाबालपुष्पंच भुक्त्वादिनमभोजनं। अत्रापि पलांडुमितिश्वेतपालांडावेवोपसंह्रियतमाधव॥४॥ देहलीदी
पकन्यायेनतथैव पुष्पमितितदाशयः॥ एतान्यातुरस्यभिषक्क्रियायामप्रतिषिद्धानीतिस्मृतौ॥४॥ तथा चतुर्थेपि हि हविष्याशीनपायमागिति॥ ह
विष्याणिपरिभाषायांदृष्ट्यानि॥ अथ चातुर्मास्यव्रतसमाप्तौ विशेष उच्यते॥ चातुर्मास्येतु वैत्यक्तं भक्ष्यभोज्यादिकं च यत्॥ चतुरो वार्षिकान्मा
सान्नियमोयस्ययः कृतः। कथयित्वा द्विजेभ्यस्तद्दत्त्वा विप्राय दक्षिणां॥ दत्त्वा विसर्जयेद्विप्रान्ततो भुंजीत च स्वयमिति। अथ तत्तद्व्रतसांगत्वं न समा

जैंक०म०
य
३५२
352

सौदेयकृत्वा निर्मम विधे॥ गुडवर्जनतो दध्याज्ययुक्तं ताम्रभाजनं॥ महिषीं पिनरश्चेष्टलवणास्वादवर्ज्यं विधिः॥ नक्ते वस्त्रयुगं एकान्तरोपवासे गौः शयने शय्या षष्ठ
कालभोजने गौः॥ व्रीहिगोधूमत्यागे हेममव्रीह्यादि कृच्छ्रव्रते गोयुगं॥ शाकाशने गौः पयोव्रते वा॥ मधुदधिघृतव्रते स्वर्णं गौश्च॥ ब्रह्मचर्ये स्वर्णमूर्तिः॥
तांबूलव्रते वासोयुगं॥ मौने घृतकुंभो वस्त्रयुगं घंटा वा॥ देवाग्रे रंगमालिकाकरणे धेनुः हैमपद्मं वा॥ दीपव्रते दीपिका वासोयुगं वा॥ भूमिभोजने प
रां भोजने कांस्यपात्रं गौश्च॥ चतुष्पथदीपे गोग्रासे वा गौः॥ प्रदक्षिणाव्रते वस्त्रं॥ अनुक्तेषु स्वर्णं गौः श्वेत्यादि ज्ञेयं॥ इदं च कार्तिकशुक्लद्वादशी
वक्तव्यमपि प्रसंगात् लिखितं॥ तथा मार्गवार्त्तं नदीपिकायां पाद्मे॥ शयनी बोधनी मध्ये शमीदूर्वा पमार्गकैः॥ मृदंगारजेन देवांस्नानार्थं पीतकद्वादनेति॥
हेमाद्रौ पाद्मे॥ आषाढादि चतुर्मासान् मृगं वर्जयेत् सदा॥ समाप्ते च पुनर्दद्यात् तिलतैलयुतं घटमिति॥ आषाढादि चतुर्मासे वर्जयेन्नखकृंतनं॥ वृं
ताकं गृंजनं चैव मधुसर्पिर्घटान्विती॥ कार्तिक्यां तु पुनर्हैमं ब्राह्मणाय निवेदयेत्॥ अन्यानपि वर्जनसंकल्परूपादन्यमोर्यीथे भोज्यानि॥ आषा
ढशुक्लद्वादश्यां तप्तमुद्राधारणमुक्तं रामार्चनचंद्रिकायां॥ कर्तव्यं वैष्णवैर्नित्यं प्रदायानुरागतः॥ शयन्यां चैव बोधिन्यां चक्रतीर्थे तथैव च॥ शं राम०
खचक्रविधानेन वह्निप्रतोभवेन्नरः॥ इति॥ पवित्रं ते विततं ब्रह्मणस्पते प्रभुर्गात्राणि पर्येषि विश्वतः॥ अतप्ततनूर्न तदामो अश्नुते श्रृतास इद्वह ३५२

352A

तस्तत्तमाशात॥तपोध्यविन्नंवितनंदिवसस्यदेशोवंतोजस्पतीतवोव्यास्थिरत्॥इतिऋग्वेदे॥सहोवाचयाज्ञवल्क्यस्तसुमानात्महितायप्रेशगाहरिंभजेत॥स्तु
स्लोकेमोलेवेर्मार्गायानिनासंघतइतिशानपाथिकश्रुतौ॥पतद्विजोजवक्रेहतमेजन्मामोघीतत्तवर्षाणिद्राः॥मलेवाहोर्दधर्मेधुराणालिंगाभ्यंमे
तमाधुयान्यपंयेंतोमामवेदे॥ऊर्ध्वमस्यबिन्दुंकिनालोकेऊर्ध्वमागाभवेम॥इत्यथर्ववेदे॥अग्निहोत्रंयथानित्यंवेदस्याध्ययनंयथा॥ब्राह्मणस्यत
थानित्यंतप्तचक्रीकधारणं॥इतिपाद्मे॥एतत्प्रकारस्तुरामार्चनचंद्रिकानोजेपः॥यथ्वीवंश्रोद्रपादित्यंथेषुतु॥यस्मात्तप्तशंखादिलिंगाविन्हतनुर्न
रः॥सस्तवेयात्नाभोगीवेडालोजन्मकोटिषु॥द्विजैस्तुतप्तशंखादिलिंगांकिततनुर्नरः॥संभाष्यरौरवंयातियावदिंद्राश्चतुर्दश॥इतिवृहन्नारदीयोक्ते
श्शांखचक्राघंकनंचगीतन्स्यादिकंतथा॥एकजातेरयंधर्मोनजातुस्याद्विजन्मनः॥शंखचक्रेमृदापस्तुकुर्यात्तप्तायसेनवा॥सशूद्रवद्बहिःका
र्यःसर्वस्माद्विजकर्मणः॥यथाश्मशानजंकाष्ठमनर्हंसर्वकर्मसु॥तथाचक्रांकितोविप्रःसर्वकर्मसुगर्हितः॥तथा॥शिवकेशवयोरंकान्शूलचक्रादि
कान्द्विजः॥नधारयेन्नमतिमान्वैदिकेवर्त्मनिस्थितः॥इतिविष्णुआश्वलायनादिवचनात्॥ऋग्वेदादितीनोद्धर्मादिक्तातिपरत्वात्॥अन्यश्रुतीनांस
तथाविधानामनुपलंभाइदाहृतपाद्मवचनस्याकरग्रंथेष्वनुपलंभात्वक्रादिधारणेविशुद्धविषयमेवेत्युक्तं॥यच्चापिनिषेधस्यप्राप्तिसापेक्षत्वा

२०
२१

जयं०कृ०म
३५३
353

द्विविंविनाचनदध्योगाडुपजीव्यविरोधेनवतौपशौकरोतीतिवद्विकल्पोयुक्तस्तथापिएकजातेमयंधर्मइत्यनेनसामान्यवाक्यानामुपसंहारात् द्विजातिनिषेधोनित्यानु
वादइतितद्दाशयइतिनिर्णयसिंधौ॥यद्यपिविष्णुवाक्यलापनादिवचनेषुमद्यापिशेषवचकादिध्वाराणानिषेधःप्रतीयते॥तथापिशैवंवैष्णवंकाकिनोविप्रःश्म
शानेम्रियतेपिवेत्॥प्रपाणोपागतिःप्रोक्तामागतिस्तस्यनारदेतिकदाचिदुधीकितंविन्हेगोपीवंदनमस्तयापा॥प्रपापादिषुतीर्थेषुगत्तामोक्षिकारणनीतिआदि
वाराहपुराणादिवचनैर्मद्दाकर्तव्यतावामेनयतदत्ननयायसक्तानुयसक्तवितया॥अथमत्स्यपुराणोक्तंविष्णुतिद्वादशीव्रतं॥नंदिकेश्वरउवाच॥श्रृणु
नारदवक्ष्यामिविष्णोर्व्रतमनुत्तमं॥विष्णुतिद्वादशीनामसर्वामरविभूषिता॥कार्त्तिकेत्तथवैशाखेमार्गशीर्षेथफाल्गुने॥आषाढेवैदशम्यांतुशुक्लायांल
घुभुक्नरः॥कृत्वासायंतनींसंध्यांगृहीयान्नियमंबुधः॥एकादश्यांनिराहारःसमभ्यर्च्यजनार्दनं॥द्वादश्यांद्विजसंयुक्तःकरिष्येभोजनंततः॥तदवि
घ्नेनमेयातुसाफल्यंमधुसूदन॥ततःप्रभातेचोत्थायकृतस्नानजपःशुचिः॥पूजयेत्पुंडरीकाक्षंशुक्लमाल्यानुलेपनैः॥विष्णवेतिदेनमःपादौविशोकायेतिजा
नुनी॥नमःश्रीशायेत्यूरूचकटिंवैविश्वरूपिणे॥कंदर्पायनमोमेढ्रंआदित्यायनमःकटौ॥दामोदरायेत्युदरंवासुदेवायपार्श्वकौ॥माधवायेतिसंपूज्य राम०
ःकंठमुत्कंठिनेनमः॥श्रीधरायमुखंकेशान्केशवायेतिनारद॥पृष्ठंशार्ङ्गधरायेतिश्रवणौवरदायवै॥स्वनाम्नाशंखचक्रासिगदावरदपाणयः॥शिरःस ३५३

वीत्मनेब्रह्मन्नमह स्वामिश्च जपेत ॥ मत्स्यमुत्पलसंयुक्तं हैमं कृत्वा तु शक्तितः ॥ उदकुंभसमायुक्तं मयत स्थाप्य पेद्विमो ॥ गुडपात्रीं तिलैर्युक्तां सितवस्त्रा
भिवेष्टितां ॥ रात्रौ जागरणं कुर्यादितिहासकथादिकं ॥ प्रभातायां तु शर्वर्यां ब्राह्मणाय कुटुंबिने ॥ सकांचनोत्पलं देवं सोदकुंभं निवेदयेत ॥ यथा न मुच्य
ते विष्णुः सदा सर्वं विमूर्त्तिदः ॥ तथा मामुद्धराशेषदुःखसंसारकर्दमात् ॥ दशावताररूपाणि प्रतिमा मैत्रकमान्मुने ॥ दत्त्वा चेयं तथा व्यासः कुत्सलेन सम
न्विते ॥ प्रतिमा संयुक्तं त्रैमूर्त्तिपः कांचनेन वै ॥ कांचनमेव पद्मस्पर्शस्थाप्यो परिरुजयेत ॥ पुष्पधूपादिनैवेद्यैर्भक्ष्यभोज्यैः प्रदीपकैः ॥ वस्त्रैराभरणैश्चै
व पयावि भवसारतः ॥ रात्रौ जागरणं कुर्यान्नृत्यवादित्रनिर्भरः ॥ ततः प्रभाते विमले कृतस्नानादिकक्रियः ॥ उपदेष्टृदत्त्वा सर्वमेतत् समाहितः ॥
प्रतिमास्तु पुराणज्ञे वेदवेदांगपारगे ॥ ततः संपूजयेत्तेषां विशेषं शक्तिपूर्वकं ॥ शक्तिपूर्वकं विधृतिपुष्पमरी ॥ कृत्वा संपूज्य लवणापर्वतेन समन्विता ॥ लव
णापर्वतदानं विधिवत्कृत्वा नरः देवदेवेशसौम्य ॥ शय्यां सोपस्करां च्छेत्रं सौवर्णीं वोपस्करणान्वितां ॥ ग्रामं देशपतिर्दद्यात्क्षेत्रं ग्रामपतिस्तथा ॥ निवर्तनं क्षेत्रपाति
र्वनं च समग्रशिमत ॥ एवंविध्वनतारेणा पूजयित्वेदशीगृहे ॥ अन्यानपि यथाशक्त्या तर्पयित्वाद्विजोत्तमान ॥ वृद्धान्नगोहिरण्यादि सत्त्वमास्थाय वोत्तमं पत्रमतं
तेनहरिस्तोषमायात्यसंशयं ॥ पश्चातिनिस्वः पुरुषो भक्तिमान्माधवं प्रति ॥ पुष्पार्चनविधानेन स कुर्याद्द्वादशीव्रतं ॥ अनेन विधिनाय स्वविभूतिद्वादशीव्रतं ।

जप०कम० कुर्यात्सर्वपापनिर्मुक्तः पितॄणां तारयेच्छतं ॥ सप्तजन्मान्यसौ मर्त्यो विभूतिं प्राप्नुयात्सदा । रोगदौर्गत्यपापानां भाजनं नोपजायते ॥ भक्तिश्च यज्ञपुरुषे तस्य जन्मनि

३५४ जन्मनि ॥ प्राप्नुयादच्युतस्थानमच्युतस्य प्रसादतः ॥ इयं चारवैडितका पुण्या विभूतिद्वादशी नरैः ॥ सर्वपापप्रशमनी फलसर्वप्रदायिनी ॥ इति कलुषविदारणी

35-4 जनानां पठति मृदा घशृणोति वेति भक्त्या ॥ मतिमपि चद्दाति देवलोके वसति चिरं वसुधृत्यजने मरौ घैः ॥ इति मत्स्यपुराणोक्तं विभूतिद्वादशीव्रतं ॥ अ

थ मेवैकादश्यां वाराहपुराणोक्तं वासुदेवद्वादशीव्रतं ॥ दुर्वासा उवाच ॥ आषाढे प्येवमेव तु सकल्पविधिना नरः ॥ अर्चयेत्परमं देवं गंधपुष्पैर्विधानतः

वासुदेवाय पादौ तु कटिं संकर्षणाय च ॥ प्रद्युम्नायेति जठरमनिरुद्धाय वैउरः ॥ चक्रपाणये ति भुजौ कंठं भूपतये तथा ॥ स्वनाम्ना शंखचक्रे तु पुरुषा

येति वैशिरः ॥ एवमभ्यर्च्य मेधावी प्राग्वत्तस्याग्रतो घटं ॥ विन्यसेद्वस्त्रयुग्मेन तत्सोपरि ततो न्यसेत् ॥ कांचनं वासुदेवं च वस्त्रं वीहुंस्तनात्तनं ॥ तमभ्यर्च्य

विधानेन गंधपुष्पादिभिः क्रमात् ॥ प्राग्वत्तत्ब्राह्मणे दद्याद्देवाहिनिस्तुबते ॥ पीपितांश मनसश्च तु विधं रूपीति मंत्रः ॥ एवं नियमयुक्तस्य पुराये

तस्य शृणु फलं शुभे ॥ वसुदेवो भवेद्राजा यदुवंशसमुद्भवः ॥ देवकी तस्य भार्यासीत्समानव्रतचारिणी ॥ सा तत्पुत्रा मया न्याधीपति धर्मपरायणा ॥ तस्याः राम०

काले न महता नारदो भ्यागमद्गृहे ॥ वसुदेवेन भक्त्यासौ पूजितो वाक्यमब्रवीत् ॥ कथयामास धर्मज्ञो देवकीवसुदेवयोः ॥ ता वध्येवं विधं भक्त्या वक्रतुः ३५४

354A

श्वहपान्वितौ ॥ तयो स्त्रष्टः स्वयं विष्णुः पुत्रत्वे वव्रजगाम ह ॥ एवमेषा पापहरा द्वादशी पुत्रदा स्मृता ॥ इमां सुपोष्य हस्ताद्विधादि त्वं लभेतिव ॥ राजंश्चष्ट राज्या
स्तु पापिनः पाप संक्षयी ॥ यथा भार्गोपनी तस्मात् प्राणापानः केशवेन वै ॥ मत्तो विष्णुपुरे रम्ये मोदते कालमक्षयी ॥ मन्वंतराणि षट्त्रिंशत्तत्र कालात्पुनः ॥ इह
लोके भवेद्राजा सप्त वर्षाणि तानि तु ॥ दात्ता पञ्चासमायुक्तस्ततो निर्वाणमाप्नुयात् ॥ इति श्रीधराणि भविते वासुदेव द्वादशी व्रतं ॥ अथ श्रावण कृष्णैकादशी मा
हात्म्यं ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ आषाढ शुक्लपक्षे तु यद्देवशयनी व्रतं ॥ तन्मया संश्रुतं सर्वं हि पुराणे बहुविस्तरं ॥ श्रावणे कृष्णपक्षे तु किं नामैकादशी भवेत्
॥ एतत्कथय गोविंद वासुदेव नमोस्तुते ॥ २ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ नारदाय पुरा राजन् पृच्छते च पितामहः ॥ परं यदुक्तं वा तात तदहं ते वदाम्यहं ॥ नारद उवाच
॥ भगवन् श्रोतुमिच्छामि त्वत्तो हि कमलासन ॥ श्रावणे कृष्णपक्षे तु किं नामैकादशी भवेत् ॥ को देवः को विधिस्तस्याः किं पुण्यं कथय प्रभो ॥ ब्रह्मो
वाच ॥ शृणु नारद वक्ष्यामि लोकानां हितकाम्यया ॥ श्रावणैकादशी कृष्णा कामिका नाम नामतः ॥ अस्याः श्रवणमात्रेण वाजपेयफलं लभेत् ॥
अस्यां यः पूजयेद्देवं शंखचक्रगदाधरं ॥ श्रीधराख्यं हरिं विष्णुं माधवं मधुसूदनं ॥ जपते ध्यायते यो वै तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ न गंगायां न काश्यां च नैमि
षे न च पुष्करे ॥ तत्फलं समवाप्नोति यत्फलं हरिपूजनात् ॥ केदारे च कुरुक्षेत्रे राहुग्रस्ते दिवाकरे ॥ न तत्फलमवाप्नोति यत्फलं कृष्णपूजनात् ॥ गोदावर्यां

जप॰ क्रम॰ गुरौ सिंहे व्यतीपाते वगीडके ॥ न तत्फलमवाप्नोति यत्फलं कृष्णपूजनात् ॥ ससागरवनोपेतां यो ददाति वसुंधरां ॥ कामिकाव्रतकर्त्ता च नावुभौ समफलौ स्मृतौ ॥ प्रसूय
३५५ मानां यो धेनुं दद्यात्सोपस्करां नरः ॥ तत्फलं समवाप्नोति कामिकाव्रतकृन्नरः ॥ श्रावणे श्रीधरं देवं पूजयेद्यो नरोत्तम । तेनैव पूजिता देवा गंधर्वोरगपन्नगाः ॥ तस्मा
355 त्सर्वप्रयत्नेन कामिकादिवसे हरिः ॥ पूजनीयो यथाशक्ति मनुष्यैः पापभीरुभिः ॥ संसारार्णवमग्ना ये पापपंके समाकुलाः ॥ तेषामुद्धरणार्थाय कामिकाव्रतमुत्तमं ॥
नातः परतरा काचित्पवित्रा पापहारिणी ॥ एवं नारद जानीहि स्वयमाह प्रभुर्हरिः ॥ अध्यात्मविद्यानिरतैर्यत्फलं प्राप्यते नरैः ॥ ततो बहुतरं विद्धि कामिकाव्रत
सेवने ॥ रात्रौ जागरणं कृत्वा कामिकाव्रतकृन्नरः ॥ न पश्यति यमं रौद्रं नैव पश्यति दुर्गतिं ॥ न पश्यति कुयोनिं च कामिकाव्रतसेवनात् ॥ कामिकाया व्रते चीर्णे कै
वल्यं योगिनो गताः ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कर्त्तव्या नियतात्मभिः ॥ तुलसीप्रभवैः पत्रैर्यो नरः पूजयेद्धरिं ॥ न वै संलिप्यते पापैः पद्मपत्रमिवांभसा ॥ तु
लस्या भारमेकं तु रजतं च चतुर्गुणं ॥ तत्फलं समवाप्नोति तुलसीदलपूजनात् ॥ रत्नमौक्तिकवैडूर्यप्रवालादिभिरर्चितः ॥ न तुष्यति यथा विष्णुस्तुलसीपूज
नाद्यथा ॥ तुलसीमंजरीभिस्तु पूजितो येन केशवः ॥ आजन्मकृतपापस्य तेन संमार्जिता लिपिः ॥ या दृष्टा निखिलाघसंघशमनी स्पृष्टा वपुःपावनी राम॰
रोगाणामभिवंदिता निरसनी सिक्तांतकत्रासिनी ॥ प्रत्यासत्तिविधायिनी भगवतः कृष्णस्य संरोपिता न्यस्ता तच्चरणे विमुक्तिफलदा तस्यै तुलस्यै नमः ॥ ३५५

दत्तैः स्नातियो मर्त्यो दिवारात्रौ हरेर्दिने॥ नस्यपुण्यस्य संख्यानं चित्रगुप्तो न वेत्त्यलं॥ कृष्णाग्रे दीपको यस्य ज्वलते कादशीदिने॥ पितरस्तस्य तृप्यंति अमृतेन दि
विस्थिताः॥ घृतेन दीपं प्रज्वाल्य तिलतैलेन वै पुनः॥ स याति महर्लोके स दीपको दिशतैर्दतः॥ अपि तवाग्रे कथितः कार्त्तिकामहिमा मया॥ अतो नरैः
मकर्त्तव्या सर्वपातकहारिणी॥ ब्रह्महत्यापहारिणी भ्रूणहत्याविनाशिनी॥ त्रिदिवस्यानयत्रीयं महापुण्यफलप्रदा॥ श्रुत्वा माहात्म्यमेतस्या नरः श्रद्धा स
मन्वितः॥ विष्णुलोकमवाप्नोति सर्वपापैः प्रमुच्यते॥ इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते पुराणे श्रावण कृष्णपक्षे कामिकामाहात्म्यं समाप्तं॥ अत्र माधवनाम्ना विष्णु
पूजनं कुर्यात॥ नियमादिकं तु पूर्ववदेव॥ अथ भविष्योत्तरपुराणे श्रावणशुक्लैकादशीमाहात्म्यं॥ युधिष्ठिर उवाच॥ श्रावणस्य सिते पक्षे किंना
मैकादशी भवेत्॥ कथयस्व प्रसादेन ममाग्रे मधुसूदन॥ श्रीकृष्ण उवाच॥ श्रूयतामवहितो राजन्कथां पापहरां परां॥ यस्याः श्रवणमात्रेण वाजपेयफ
लं लभेत्॥ द्वापरस्य युगस्यादौ पुरा माहिष्मतीपुरे॥ राजा महीजिदाख्यातो राज्यं पालयति स्वयं॥ पुत्रहीनस्य तस्यैव न तद्राज्यं सुखप्रदं॥ अपुत्रस्य सुखं ना
स्ति इह लोके परे तथा॥ यततोस्य सुतप्राप्तौ कालो बहुतरो गतः॥ न प्राप्तश्च सुतो राज्ञा सर्वसौख्यप्रदो नृणां॥ दृष्ट्वात्मानं प्रवयसं राजा चिंतापरोभवत्॥ स
दोगतः सभामध्ये इदं वचनमब्रवीत्॥ इह जन्मनि भो लोका न मया पातकं कृतं॥ अन्यायोपार्जितं वित्तं क्षिप्तं कोशे मया नहि॥ ब्रह्मस्वं देवद्रविणं न गृहीतं

जयक्रम·
३५६
356

मयाकृवित्॥ न्यासापहारो न कृतः परस्व बहुपापदः॥ सुतवत्पालिता लोका धर्मेणाविजिता मही॥ दुष्टेषु पातितो दंडो नैव शुद्धो परमेश्वापि॥ शिष्टाः संपूजि-
ता लोके दिव्या अपि मया जनाः॥ इत्येवं वर्तमानस्य धर्ममार्गे द्विजोत्तमाः॥ कस्मान्ममगृहे पुत्रो न जातस्तद्विमृश्यतां॥ इति वाक्यं द्विजाः श्रुत्वा सप्रजाः
सपुरोहिताः॥ मंत्रयित्वा न्वपाहितं जग्मुस्ते गहनं वनं॥ इतश्चेतश्च पश्यंत आश्रमान्मुनिसेवितान्॥ न्यपतेहिं त मिष्ठं तो ददृशुस्ते मुनीश्वरं॥ तप्यमानं तपो
घोरं विद्यानंदं निरामयं॥ निराहारं जितात्मानं जितक्रोधं सनातनं॥ लोमशं धर्मतत्वज्ञं सर्वशास्त्रविशारदं॥ दीर्घायुष्यं महात्मानं मनेकब्रह्मसंमितं॥
कल्पे कल्पे गते तस्य एकं लोम विशीर्यते॥ अतो लोमशनामानं त्रिकालज्ञं यहामुनिं॥ तं दृष्ट्वा हर्षिताः सर्वे आजग्मुस्तस्य सन्निधौ॥ यथान्यायं यथा-
र्हं ते नमश्चक्रुर्यथोदितं॥ विनयावनताः सर्वे उत्तस्थुश्चैव पारसरं॥ अस्मद्भाग्यवशादेव प्राप्तोयं मुनिसत्तमः॥ तांस्तथा प्रणतान्दृष्ट्वा उवाच मुनिसत्तमः॥ लोम-
श उवाच॥ किमर्थमिहसंप्राप्ताः कथयध्वं सकारणं॥ मद्दर्शनात्तज्ञादगोरक्त वेतइवमा किमु॥ असंशयं करिष्यामि भवनीयं हितं भवेत्॥ परोपकृतये ज-
न्म माद्दृशानां न संशयः॥ जना ऊचुः॥ श्रूयतां मनिधास्यामो वयमागमकारणं॥ संशयच्छेदनार्थाय तव सन्निधिमागताः॥ पद्मयोनेः परात्मतत्वज्ञ एम·
ः श्रेष्ठो न विद्यते॥ अनः कार्यं वश्यं त्वामाप्ताः समीपं भवतो वयं॥ महीजिन्नाम राजासौ पुत्रहीनो स्ति सांप्रतं॥ वपंतः सप्रजा ब्रह्मन् पुत्रवत्तेन पालिताः॥ ३५६

356A

नेः पुत्ररहितं दृष्ट्वा तद्दुःखेनैव दुःखिताः ॥ तपः कर्तुं मिहायाता मतिं कृत्वा तु नैष्ठिकीं ॥ न स्मृ भाग्यवशाद्दृष्टस्त्वमस्मिंस्त्वं द्विजोत्तम ॥ महतां दर्शनेनैव कार्यसिद्धिर्भ
वेन्नृणां ॥ उपदेशं वदस्व नो राजा पुत्रो यथा भवेत् ॥ इति तेषां वचः श्रुत्वा मुहूर्तं ध्यानमास्थितः ॥ प्रत्युवाच मुनिर्ज्ञात्वा तस्य जन्म पुरातनं ॥ लोमश उवाच ॥ पु
रा जन्मनि वैश्यो यं धनहीनो नृशंसकृत् ॥ वाणिज्यकर्मनिरतो ग्रामाद्ग्रामांतरं व्रजन् ॥ ज्येष्ठमासि सिते पक्षे दशमी दिवसे तथा ॥ मध्यगे द्युमणौ ग्रामप्रा
प्तसीम्नि जलाशयं ॥ कूपिकां निर्जलां दृष्ट्वा जलपाने मनो दधौ ॥ सद्यःसूता सवत्सा च धेनुस्तत्र समागता ॥ तृषातुरा निदाघार्त्ता तस्य चापः पपौ तु सा ॥ पि
बंती वारयित्वा नामसौ तोयं स्वयं पपौ ॥ कर्मणा तेन पापेन पुत्रहीनस्ततोऽभवत् ॥ एवं जन्मार्जितात्पुण्यात्प्राप्तं राज्यमकंटकं ॥ जनाः शृणुत ॥ पुण्यपात्य
पंक्षयं याति पुण्यराशस्य ते मुने ॥ पुण्योपदेशं तु कथय येन पापक्षयो भवेत् ॥ यथा भवत्प्रसादेन पुत्रो भवति भूपतेः ॥ लोमश उवाच ॥ श्रावणे [illegible] पक्षे
तु पुत्रदा नाम नामतः ॥ एकादशी वास्ति तदा कुरुध्वं तद्व्रतं जनाः ॥ यथाविधि यथान्यायं यथोक्तं जागरान्वितं ॥ तस्याः पुण्यं सुविमलं दद्ध्वं नृप
तेर्जनाः ॥ एवं कृते तु नियतं राज्ञः पुत्रो भविष्यति ॥ श्रुत्वेति लोमशवचस्तं प्रणम्य द्विजोत्तमं ॥ प्रजग्मुः स्वगृहान्सर्वे हर्षोत्फुल्लविलोचनाः ॥ श्राव
णे तु समासाद्य स्मृत्वा लोमशभाषितं ॥ राज्ञा सह व्रतं चक्रुः सर्वे श्रद्धासमन्विताः ॥ द्वादशे दिवसे पुण्यं ददुर्नृपतये नराः ॥ दत्ते पुण्ये तथा राज्ञी गर्भमा

शुक्ल ६

उप॰ कौ॰
३५७
357

घत्तशोभने ।। प्राप्नेप्रसवकाले सा स्तुवे पुत्रमूर्जितं ।। एवमेषा न पत्नीषपुत्रदा नामविश्रुता ।। कर्तव्या स्तु खमिच्छद्भिरिह लोके परत्र वा ।। श्रुत्वा माहा
त्म्यमेतस्मान्नरः पापैर्विमुच्यते ।। इह पुत्रसुखं प्राप्य परत्र स्वर्गतिं लभेत ।। इति श्रीभविष्योत्तरपुराणे श्रावणशुक्लपक्षे पुत्रदैकादशी माहात्म्यं समाप्तं ।। अथा
स्यामेव कर्तव्यं बुद्धद्वादशीव्रतं ।। हवीमा उवाच ।। एवमेव श्रावणे मासि संकल्प्य द्वादशीं ।। अर्चयेत्परमं देवं गंधपुष्पनिवेदनैः ।। बुद्धाय पापरोसंहर्त्र्ये श्रीधराये
ति वै कटिं ।। पद्मोद्भवाय जठरं संवत्सराय च ।। स्तुषीवायेति कंठं तु भुजौ द्वौ विश्वबाहवे ।। प्राग्वच्छङ्खगदीन्संपूज्य शिरो वै परमात्मने ।। एवमभ्यर्च्य मेधावी तस्या
ग्रे घटं तोयघटं ।। स्थापयेत्तत्र सौवर्णं बुद्धं कृत्वा विचक्षणः ।। बुद्धस्वरूपमुक्तं पुराणांतरे ।। बुद्धस्त हि भुजं कार्यो ध्यानास्तिमितलोचनः इति ।। तमभ्यर्च्य
तु संपूज्य ब्राह्मणाय निवेदयेत् ।। प्रीयतां श्रीधरो बुद्धरूपी इति मंत्रः ।। अनेन विधिना पूर्वं द्वादशी समुपोषिता ।। शुद्धोदनेन बुद्धो भूत्स्वयं पुत्रो जनार्दन
ः ।। महतीं च श्रियं प्राप्तः पुत्रपौत्रसमन्वितः ।। भुक्त्वा राज्यश्रियं सोपि यगातिं परमिकां गतः ।। इति वाराहपुराणोक्तं बुद्धद्वादशीव्रतं ।। अथ पवित्रा
र्पणं ।। तच्च यद्यपि द्वादश्यां विहितं तथाप्येकादश्यां महिमानं तत्कथनादत्रैवोच्यते ।। हेमाद्रौ नारद उवाच ।। श्रुतानि मया विधानानि कानि विष्णोराराधनानि राम॰
या ।। तस्य माहात्म्यमाद्यास्तां श्रेष्ठ जन्मदुःखहरं परं ।। महापापघ्नं तु मिच्छामि सम्यक्कर्मबाफलप्रदं । अल्पव्ययेन देवेश महापुण्यफलप्रदं । पवित्रारोपणं कृत्वा वि ३५७

357A

हृोर्भक्तिसमन्वितैः ॥ किं फलं प्राप्यते देव नरैस्तत्कृतमानसैः ॥ यस्मिन्काले च कर्त्तव्यं विधानं च यथा भवेत् ॥ तिथौ तस्मिन्यथा सूत्रं प्रमाणं च यथाविधि ॥ यावंतस्तं
तवस्तास्मिन्न तंत्र यच्चापि मंत्रमीतत्वन्यासविधानं च तथा चैवाधिवासनं ॥ आरोपणाविधानं च उपवीतस्य चार्चनं ॥ विसर्जनविधानं च पवित्रारोपणादि
के ॥ किं कृत्वा फलमाप्नोति हीयते किमकुर्वतः ॥ एतत्सर्वं समाचक्ष्व समासात्त्रिदशेश्वर ॥ ब्रह्मोवाच ॥ शृणु वत्स परं गुह्यं विधानं देवनिर्मितं ॥ मया श्रुतं पुरा
सम्यक्शंकराच्चक्रपाणिनः ॥ पवित्रारोपणं विष्णोर्भुक्तिमुक्तिप्रदायकं ॥ आयुः कीर्तियशः पुत्रपस्त्रवसंपद्धनावहं ॥ पुराणानि तु यथा पुण्यं सर्वपापहरं
शुभं ॥ पवित्रारोपणं तस्मात्पवित्रं परमं स्मृतं ॥ संवत्सरं नरो भक्त्या समभ्यर्च्य जनार्दनं ॥ यत्फलं समवाप्नोति पवित्रारोपणो न तत् ॥ न करोति विधानेन पवित्रारोप
णं तु यः ॥ तस्य संवत्सरीपूजा निःफला मुनिसत्तम ॥ तस्माद्भक्तिसमायुक्तैर्नरैर्विष्णुपरायणैः ॥ वर्षे वर्षे प्रकर्त्तव्यं पवित्रारोपणं हरेः ॥ आषाढस्यासिते प
क्षे कर्कटस्थे दिवाकरे ॥ द्वादश्यां वासुदेवस्य पवित्रारोपणं स्मृतं ॥ सिंहस्थे वा रवौ कार्यं कन्यायां तु गते थवा ॥ तस्यामेव तिथौ सम्यक् तुलास्थे न कदाचन ॥ विष्णोः हृ
दयस्वरूपस्य पवित्रं वै परमुत्सवं ॥ देवानां चाधिनाथस्य मात्रहणीधनदस्य च ॥ यत्पवित्रारोपणं कार्यं अन्येषां च यथाविधि ॥ अकृत्वा फलहानिः स्यात्सर्वकर्म
कृतार्चनात् ॥ सर्वेषां तु महापुण्यं पवित्रारोपणं कृते ॥ तिथयस्तत्र विन्यासाः पृथगुक्ताः स्तपोधन ॥ प्रतिपद्धनदस्योक्ता पवित्रारोपणे तिथिः ॥ श्रियो देव्या द्विती

पान्तु तिथीनामुत्तमा तिथिः॥ त्वन्तीयान्त भवान्या मान्या चन्द्रथश्तन्मृतस्यन्तु॥ पंचमी शेषराजस्य षष्ठी प्रोक्ता गुहस्य च॥ सप्तमी भास्करस्योक्ता दुर्गायाश्चाष्टमी स्मृता॥
मातृणां नवमी प्रोक्ता दशमी वासुकेः स्मृता॥ एकादशी ऋषीणां तु द्वादशी चक्रपाणिनः॥ त्रयोदशी ह्यनंगस्य शिवस्योक्ता चतुर्दशी॥ ममदेवस्य मुनिश्रेष्ठ पौर्ण
मासीति तिथिः स्मृता॥ यथोक्ता शुक्लपक्षे तु तिथयश्च वरानन॥ सर्वेषामेव देवानां कार्यतास्तु यथाक्रमी॥ नारद उवाच॥ कस्मिन् सूत्रे तु कर्त्तव्यं पवित्रं चक्रपा
णिनः॥ प्रमाणं चैव तंतूनां पुण्यं चैव हि कीदृशी॥ कनिष्ठं मध्यमं चैव उत्तमं च पवित्रके॥ कृते यथा फलं कर्तुस्तद्वदस्व पितामह॥ ब्रह्मोवाच॥ शृणु वत्स यथा
कार्यं सूत्रं यत्प्रमाणकं॥ विधानं च यथा तस्य फलं चैव यथा भवेत्॥ प्रथमं दर्भसूत्रं च पद्मसूत्रं ततः परं॥ शुभ्र त्रिकार्पाससूत्रेण निर्मितं वा शुभावहं॥
शुद्धैर्निर्मितं वा शुद्धौ देशे कार्यं ततः प्रयत्नतः॥ तद्विधानोपयुक्तं च यथोक्तफलदायकं॥ कन्या तु कर्त्तयेत् सूत्रं नारी वाथ पतिव्रता॥ विधवा साधुशीला वा सूत्र
मेतत्तु कर्तयेत्॥ केशयुक्तं क्षतं दग्धं मघरक्तादिदूषितं॥ मलिनं नीलरक्तं वा प्रयत्नेन विवर्जयेत्॥ यथोक्तं सूत्रमादाय त्रिगुणं त्रिः प्रयोजयेत्॥ पवित्रं
तेन कुर्वीत कनिष्ठोक्तं मम प्रियं॥ कनिष्ठं तत्तु विज्ञेयं सप्तविंशतिभिः समं॥ मर्त्यलोके तु तत्कीर्तिस्सुरा यावन्न पुत्रदं॥ चतुःपंचाशता ज्ञेयं तंतूनां मध्य राम·
ध्यमं परं॥ हित्वा घोगावहं स्वर्गं स्वर्गं वा मंगलावहं॥ उत्तमं चैव तंतूनां शतमष्टोत्तरं शतं॥ दत्वा तद्वासुदेवाय विष्णुलोकं व्रजेन्नरः॥ अष्टोत्तरसहस्रैस्तु तंतूनां ३५८

358A

परिसेव्यया॥ वनमालास्मृता विष्णोर्दत्ता मुक्तिप्रदा हि सा॥ कनिष्ठं नाभिमात्रं स्यात् ऊरुमात्रं तु मध्यमं॥ पवित्रं चोत्तमं प्रोक्तं जानुमात्रप्रमाणतः॥ वनमालाप्रमा
णेन प्रतिमापादप्रणीयते॥ नराणां जन्मसंसारस्य दुःखप्रणाशिनी॥ कनिष्ठे द्वादशे शोक्ता मध्यमे द्विगुणाः स्मृताः॥ त्रिगुणास्तूत्तमे प्रोक्ता ग्रंथयस्तु प
वित्रके॥ शतमष्टोत्तरं कार्यं ग्रंथीनां तु विधानतः॥ मुनीन्द्र वनमालायां विष्णुपूजनतत्परैः॥ अक्षिणास्तनसूत्रे तु ग्रंथयो द्वादश स्मृताः॥ तत्तन्नामवि
धानेन तु रूपतां गुह्यसत्तमं॥ तावद्द्वादश वर्तीयेन्मंत्रं पावितो ग्रंथयः स्मृताः॥ एकधा वा द्विधा वैव त्रिधा चैव पवित्रके॥ हृत्स्थे प्रतिग्रंथि सत्कृत्य मंत्रं जपः मध्य
मोत्तमपोर्द्धं हि त्रिः कुंकुमोशीरकर्पूरचंदनादिविलेपनैः॥ पवित्राणि विलिप्याथ तत्तन्नामस्पृशन् स्मरन्॥ मूलमंत्रेण वै कार्यं पवित्रारोपणं हरेः॥ एकाद
श्यां व्रतं कृत्वा मूलमंत्रेण भक्तिमान्॥ एकादश्यां शुभैर्गंधैः पुष्पधूपविलेपनैः॥ नैवेद्यदीपवस्त्राद्यैः पूजये गरुडध्वजं॥ नृत्यगीतशुभाख्यानैर्मल्लयुद्धैश्च प्र
वल्गितैः॥ वाद्यैर्मुरजशंखाद्यैर्जागरं कारयेन्निशि॥ क्षीरोदशसंपा वव दंतकाष्ठपमोदकैः॥ फलैः सुगंधैर्मधुरैर्नैवेद्यं कारयेद्धरेः॥ एकादश्यां
नरो भक्त्या संपूज्य मधुसूदनं॥ पवित्रारोपणं कुर्याद्देवदेवस्य चक्रिणः॥ सोपवासः शुचिः स्नातः कृतजाप्यो जितेन्द्रियः॥ दत्त्वा ह्यन्नं द्विजाग्र्येभ्यः पू
जयित्वा जनार्दनं॥ पूर्वाधिवासितं सम्यक् समादाय पवित्रकं॥ अतो देवेति मंत्रेण विष्णोर्मूर्द्ध्नि निवेदयेत्॥ अयं मंत्रो द्विजातीनां पवित्रारोपणे स्मृतः॥

इत्थमूलमंत्रेणाथवा येन मः संपूजयेद्धरिं॥वाशब्दाद्द्वादशाक्षरेण॥स्तुतिभिर्गलनिर्घोषैर्गीतवादित्रनिस्वनैः॥पवित्रारोपणं कृत्वा देवो यो यास्ति मे वरः॥मणिविद्रुममा
लाभिर्मंदारकुसुमादिभिः॥इषा सांवत्सरी पूजा तवास्तु गरुडध्वज॥मंत्रहीनं क्रियाहीनं भक्तिहीनं जनार्दन॥यत्पूजितं मया देव परिपूर्णं तदस्तु मे॥व
नमाला यथा देव कौस्तुभं सततं हृदि॥पवित्रं मत्कृतं तद्वत्पूजां च हृदये वह॥कृत्वा पवित्रकं विष्णोर्वर्षे द्वादशवार्षिकं॥फलं प्राप्नोत्यकृत्वा तु पूजा
हानिमथाप्नुयात्॥एवं संप्रार्थ्य देवेशं प्रणिपत्य पुनः पुनः॥भूयोपि दद्याद्विप्रेभ्यो हरिमुद्दिश्य दक्षिणां॥ततो तु भोजयेद्भक्त्या गुरुं ज्ञानप्रदायिनं॥व
स्त्रंगंधानुलेपाद्यैः पुष्पैः स्रग्वाभूषणैः॥यापनमंत्रैर्गुरोः शिष्यो भक्त्या नार्चयते गुरुं॥स गच्छति विमूढात्मा नरके हि नराधमः॥तस्मात्सर्वप्रयत्नेन यथा विष्णु
स्तथा गुरुः॥आनंदेनार्चयेद्भक्त्या समुक्तिफलमाप्नुयात्॥यथा विष्णुस्तथा विद्या यथा विद्या तथा गुरुः॥त्रितयं पूजयेद्भक्त्या समुक्तिफलमश्नुते॥निष्कम्य दे
वताभाराः संपूजा पितृदेवताः॥मूलमंत्रेण जुहुयाद्धोमं घृतपायसैः॥ततो तु भोजयेद्विप्रान्दद्याच्छक्त्या च दक्षिणां॥तां कूलपुष्पगीधूपैः पूजयित्वा
विसर्जयेत्॥ततो बंधून्विशिष्टांश्च ज्ञातिमित्रसमाश्रितान्॥भोजयेदागतांश्चान्यान्भिक्षुकांश्च स्वशक्तितः॥एवं विधिं विनिर्वर्त्य पवित्रारोपणाह्वये॥विष्णो
ः सायुज्यमाप्नोति पुनरावृत्तिदुर्लभं॥स्थंडिले देवदेवस्य स एव विधिः स्मृतः॥पवित्रारोपणे विष्णोर्विशेषः श्रूयतामिह॥यावन्मानसमायुक्तं भावयेत्कु

359A

नार्दने ॥ तावदर्गुल्कं विष्णोः पवित्रं मानवेस्मृतं ॥ पावितोयं यथ॰ प्रोक्ताः स्वतंत्रैश्चानुमंत्रणं ॥ तत्रैव मूलमंत्रेण दद्याद्विष्णो॰ पवित्रकं ॥ प्रतिमायां स्थंडिले
वा कृत्वा विष्णो॰ पवित्रकं ॥ कुलानां शतमुद्धृत्य विष्णुलोकं व्रजेन्नर॰ ॥ एवं संपाद्य विधिना पवित्रारोपणं हरे॰ ॥ अर्चयित्वा विधानेन हरिं सपवित्रकं
॥ विसर्जयेत मंत्रेण ज्ञानेनैव पवित्रकं ॥ सांवत्सरीं श्रुभां पूजां संपाद्य विधिवन्मम ॥ व्रजेद्धानीं पवित्रं त्वं विष्णुलोकं विसर्जितं ॥ मंत्रेणानेन तत्सूत्रं अवतार्य
यथाविधि ॥ आचार्यं ब्राह्मणं दद्यात्तोये वाथ विसर्जयेत् ॥ पावस्तु गणं स्मृतं तस्मात्पवित्रारोपणोत्सवे ॥ उपवीतं कृतं मत्या तत्फलं वा समुपान्नर॰ ।
अनेनैव विधानेन तत्सपूजा विसर्जनं ॥ प्रार्थनावाहनं दानं समस्तं विधिमाचरेत् ॥ तत्वमंत्रे॰ समावेश विसर्जनविधिक्रियाः ॥ अर्चनेनतु सुरेंद्राणां
सर्वकामानवाप्नुयात् ॥ आयुर्वलं धनं विद्यामारोग्यकीर्तिमव्ययं ॥ प्रपद्यंति यथाशक्त्या प्रसन्नात्मादिवौकस॰ ॥ अर्चिते देवदेवेशे शंखचक्र
गदाधरे ॥ अर्चिता॰ सर्वदेवास्तु॰ यत॰ सर्वगतो हरि॰ ॥ अर्चिते सर्वलोकेशे सुरासुरनमस्कृते ॥ केशवे केसकेशिघ्ने न याति नरकं नर॰ ॥ सा
तमेध्येपराक्षत्व सुरासुरगुरुं हरिं ॥ ये नमंति नराभक्त्या न ते नरकगामिन॰ ॥ तपस्तप्त्वा नरो घोरं अरण्ये विजिते द्रि॰ ॥ यत्फलं समवाप्नोति स्मृत्वा तु
गरुडध्वजं ॥ इति गुह्यतमं विष्णो॰ पूजाकल्पं मयोदितं ॥ समाचरति यो मर्त्यः स याति परमां गतिं ॥ इति ब्रह्मपुराणोक्त॰ पवित्रारोपणविधि॰ ॥ श्री

जप० क्रम०

गागमेशिवं पवित्रलक्षणी ॥ एकाशीतस्तथा वाम्नः त्रिंशत्या वाष्टसु कल्पा ॥ पंचाशतावाकर्तेषां तु लग्रग्रथ्यीतरालकं ॥ द्वादशांगुलमानानि यासां दृष्टांगुला
३६०
360
निवा ॥ लिंगविस्तारमानानि वद्धं गुलकानिवा ॥ तथैव पिंडिकास्पर्शे वद्धुर्थं सार्वदैवतं ॥ गोगावतारकं कार्यं पवित्रमतिसुंदरं ॥ अथ विष्णुरहस्योक्तप
वित्रारोपणविधिः ॥ नारद उवाच ॥ भगवन्देवदेवेश चक्रकौमुदहलं हिमे ॥ पवित्रारोपणं पुण्यं प्रसादाद्वक्तुमर्हसि ॥ पवित्रे तिकथं संज्ञा कुतो तत्प्रनं
किमुच्यते ॥ कृते च किं फलं प्रोक्तं विधानं तस्य कीदृशं ॥ द्रव्येणाकेन वा कुर्यात्किं प्रमाणं हि तत्स्मृतं ॥ किं दैवतं च किं छंदः को वा तस्य ऋषिः स्मृतः ।
अध्यात्मं चाधिभूतं च आधिदैवं कथं भवेत् । केन मंत्रेण तत्कुर्यात् विधानं तस्य कीदृशं ॥ कस्मिन्कालेन तु कर्तव्यं नक्षत्रे वा तिथौ क ॥ थं ॥ किं यंत्रं
द्धियते कालमेतन्मे ब्रूहि सर्वेश्वर ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ साधु नारद धर्मज्ञ तोषितोहं त्वयानघ ॥ शृणुष्व तत्त्वतो वक्ष्यामि पवित्रारोपणीकमानं ॥ यावत्यत्येव
नि सत्रापते भवबंधनात् ॥ पवित्रं तेन विख्यातं ब्राह्मीतेजो भिगीयते । विवाद्ययाद्गुविख्यातं तदा लोके निगद्यते ॥ तदेव सत्वरूपेण यज्ञेशः कर्मणः प्रभु
॥ तदेव विष्णुणा मंत्रे भर्तनारायणास्यया ॥ त्रिवेदात्मा त्रिदेवात्मा त्र्यक्षरः परात्परः स्मृतः ॥ तेनेतद्वस्तसुद्धं ज्ञानात्मा हि द्वेगामि श्रितासु कृतत्रसूत्र ग्राम०
मिदमिनिष्प्रश्नसेदस्तुतरी ॥ ते ध्यानेन च तंतूनां त्वात्मा परिकीर्तितः ॥ तंतूनां प्रथमो देवो वासुदेवो जगद्गुरुः ॥ हलायुधो द्वितीयश्च प्रद्युम्नश्च तृतीयः ३६०

360A

कृथ ॥ अपरस्त्वनिरुद्धस्ततो नारायणः प्रभुः ॥ ब्रह्माविष्णुस्तथैवाग्निर्विरंगाहेशाः समाश्रिताः ॥ आधिदैवेन रूपेण अध्यात्मं च निबोध मे ॥ मनोबुद्धिरहंका

रस्तन्मात्राणि तथैव च ॥ जीव इत्येति नवैवात्र अध्यात्मे संप्रस्थिताः ॥ द्यौरंतरिक्षं पृथिवी भूर्भुवःस्वस्तथैव च ॥ अकारश्चाप्युकारश्च मकारश्चाधिभूतके

॥ अभिन्नरूपं तथा कर्म त्रितयं सदनाय ये ॥ ज्ञेयं पवित्रेत द्विद्वा नवाधिवेदमुदाहृतं ॥ छंदश्चैवात्र गायत्री प्रद्युम्नः कीर्त्यते ॥ वासुदेवः प्रमातस्य देव

तापरिकीर्तिता ॥ योगो सन्नब्रह्मकरागो ब्राह्मणानां विशेषतः ॥ अलंकारादिजातीनां कर्तव्यं प्रतिवत्सरं ॥ शरद्वर्षासु ऋतुषु पवित्रारोपणं शुभं ॥ यावद्व

धारयेतं तु स्नात्वा ऋत्वरत वैष्णवीं ॥ तथा पवित्रकं कृत्वा नीलमासांश्च मासमेव वा ॥ पक्षं द्विमासमासं वा पातित्रिरात्रं एकरात्रं वा ॥ अथवा घिंकोर्जिकं कृत्वा मित पक्षाघ

कमात ॥ यथाशक्त्या यजेद्देवं कालसंकल्पनात्तथा ॥ पवित्रे द्विपमारोप्य तु तस्याः संख्यातां तितिके ॥ उत्पाविनीकृते पश्चात् घथेष्टं विवरेद्बुधः ॥ मंगल

शोभनं रुद्रं विज यंत्र वर्तुर्थिके ॥ आषाढादिकमादेवं नामानि नामानि धारयेत् ॥ द्वादश पंचविंशं वा गोवापि पंचमासमथवा द्विज ॥ आनुकूल्येन कर्तव्यं पव

दशपामथापि वा ॥ सूत्रं तु याज्ञिकं कृत्वा तु गावल्कलसंभवं ॥ कार्पासिकं तथा कार्पटार्मिकं वापि कारयेत् ॥ ब्राह्मणी कर्तितं सूत्रं मसद्वा तु यथा हि वि

॥ त्रिगुणं त्रिगुणी कृत्य क्षालयेन्निर्मलांभसा ॥ यत्नेन शोधयेद्दोषान्केशाघांश्चस्वयं बुधः ॥ अष्टोत्तरशतं कुर्यात्तंतवस्तु पंचाशदेव वा ॥ सप्तविंशति वार्यज्येष्ठ

जय० क्रम०

३६१

361

मध्यकनीयसां ॥ अंगुष्ठपर्वमात्रा स्याद्यथाप्रश्नोत्तमाधमस्मृताः । तदर्धं मध्यमा श्रेष्ठा तदर्धं मध्यमा ८ स्मृता ॥ अधमं नाभिमात्रं स्यात् हृन्मात्रं द्वितीयकौ । उत्तमं जानुमात्रं च

प्रतिमायां निगद्यते ॥ एवं हि रूपतः कुर्यादधमोत्तममध्यमे । यथाशोभं प्रकुर्वीत ग्रंथयो विषमाः स्मृताः ॥ सैव प्रोक्ता मया देवे प्रोक्ताय च द्वक वितस्त्या वितः ॥ आरोप

दे द्विजश्रेष्ठ एवं विधा द्विलक्षणा ॥ स्थंडिले वाथ वक्ष्यामि प्रथमं कारिकान्तरे ॥ दलाग्रगं द्वितीये च द्विशाया लांजतं गं परं ॥ यथाशक्त्या तु कर्तव्यं प्रत्यवायो भ

ति कमात ॥ पितृत्तोमातृजः । शुद्ध आत्मशुद्धस्तथैव च ॥ सदाचारास्थितो मंत्री वेदवेदांगपारगः ॥ अलुब्धोपिशुनः सौम्यः सर्वभूतहितेरतः । आचार्यः

सतु विज्ञेयः सर्वकर्मसु गोहितः । ब्राह्मणाः क्षत्रियो वैश्यस्तथा स्त्री शूद्र एव च ॥ स्वधर्मावस्थिताः सर्वे भक्ताश्च मधुसूदने ॥ एवं विधं गुरुमासाद्य भक्त्या संतोष

येद्व्रती ॥ यज्ञार्थं प्रार्थयेत्पश्चात्तद्द्वारं कुरु मे प्रभो ॥ पवित्रारोपणस्तेन पूजयेन्मधुसूदनं । करिष्यामेव मिस्फके संभारांश्च समाहरेत् ॥ होः सूत्रादि सर्वं

गुरवे नान्निवेदयेत् । यथाशक्त्या पवित्रं च शुचिः कुर्याद्दत्त द्विजः । अथाक्षरेण मंत्रेण गायत्र्यर्थं तेन ग्रथयेत्तथा ॥ कुंकुमं रोचना चैव कर्पूरो रोचना समन्वितं ॥ अ

ष्टाक्षरेण मंत्रेण व्यस्तेन च विनिक्षिपेत् ॥ समस्तेन ततो मंत्री मंत्रयीत विचक्षणः ॥ उक्तेनैव तु मंत्रेण वर्जयीत पवित्रकं ॥ ओमिति कंकुमं निक्षिप्य नम राम

इति तदुपरि रोचनं ॥ नारायणेति तदुपरि कर्पूरमिति व्यस्तेन मंत्रेण मेलयित्वा ओं नमो नारायणायेति समस्तेन मंत्रेणाभिमंत्र्य समस्तेनैव पवित्रमलंकु ३६१

361A

र्पितं ॥ इति विष्णुरहस्योक्तः पवित्रारोपणविधिः ॥ अथ पूजामार्तण्डे वैदिकोक्तः पवित्रारोपणविधिः ॥ श्रावणस्य सिते पक्षे द्वादश्यां शौनकादिभिः ॥ उक्तस्तद्वा
मकर्तव्यः पवित्रारोपणोत्सवः ॥ तथा बृहच्चपरिशिष्टे ॥ स स्नातः सर्वतीर्थेषु यज्ञैः सर्वैश्च दीक्षितः ॥ हरेश्च प्रीतिमाप्नोति यः पवित्रं समावहेत् ॥ विष्णुनाशा
श्वद्वर्षे न यो न कुर्यात्पवित्रकं ॥ हरंति राक्षसास्तस्य वर्षपूजादिजं फलं ॥ पापमेत्तु ऊर्जे प्रतं मधौ दोलां श्रावणे तोतं तु पूजनं ॥ वैवेद मनस्कारोपमकुर्वीरोव्र
जसखः ॥ पवित्रारोपणं विप्रा तस्माच्छ्रावणेन न भवेद्यदि ॥ कार्त्तिकावधि सिंहार्के कर्त्तव्यमिति नारदः ॥ इति पवित्रनिरूपणं ॥ प्रयोगसारादुत्पत्तिः पवित्रस्यप्रत
न्यते ॥ कनीयान्वा स्तुके श्वीता पवित्रो नामनागराट् ॥ निराहारव्रतो भूत्वा दैत्यकेशरदीशितं ॥ तपसोन्येपे समाक्षिप्त देवदेवं महेश्वरं ॥ प्रसन्नस्तपसा तु
स्य गुरुतः पुरुषोत्तमः ॥ प्रणतार्तिहरः शंभुर्गिरिशो मीढुमापतिः ॥ प्रसादाभिमुखं दृष्ट्वा देवं मृत्युंजयेश्वरः ॥ कं ठामरणानां यासुबन्धेसं वरस्तुत्तमीनथे
ताभाष्यतं कंठे दधार त्रिपुरांतकः ॥ प्रादात्तस्मै वरं वाच्यं पवित्रायात्मनो गिरे ॥ ये त्वां न बहु मन्यन्ते यथा संभाविता मया ॥ जपहोमादिजं तेषां फलं
त्वामेत्तु निष्फलं ॥ अत्रैव श्रावणे मासि नभस्ये वापि वैष्णवे ॥ तस्मादाराधयंस्तुष्टां नित्यं नैमित्तिकोद्यता ॥ वैदिकाः सन्तु होमेन पूजां कुर्वन्तु ते न घृ
॥ तस्मादृश्यानुकारेण निवीते नतु तांत्रिकाः ॥ आराध्यारोप्य इज्यायै देवतायै पवित्रकं ॥ नाभागमोक्षमार्गेण तस्य कर्तव्यतोच्यते ॥ हेमरौप्यताम्रक्षौ

जप०कम. मैः सूत्रैः कौशेयपट्टजैः । कुशैः काशैश्च कार्पासैर्ब्राह्मण्याकर्तितैः शुभैः । कन्यया वा पवित्राणि स्वल्पादिभिः कृतैः ॥ स्नाता त्रिगुणीनं सूत्रं त्रिगुणीकृत्य शो
३६२ धयेत् । अभिषिंचेत्पंचगव्यैरद्भिः प्रक्षालयेत्ततः ॥ मूलेनाष्टोत्तरशतं गायत्र्या वा समं जपा ॥ अभिमंत्रयेदिति शेषः ॥ शुद्धोदकेनाभिषिच्य पवित्राणि विनि
362 र्ममेत ॥ दुर्बद्ध्वाङ्गविस्तारैः पंचगव्यक्रमं विदुः । आप्यायस्व दधिक्राव्णो गा अस्ते जोसि पंचगव्यके ॥ गंधद्वारां चक्रमात्रे यं विवक्षणो ॥ इति सूत्रशुद्धिः ॥ अत
उत्तमपवित्रं तु षष्ट्यासहस्रशतैस्त्रिभिः ॥ सप्तत्या सहितं द्वाभ्यां पवित्रं मध्यमं स्मृतं ॥ साशीतिना शतेनैव कनिष्ठं तत्समाचरेत् ॥ अष्टोत्तरं क्रमेणो वन
वसूत्रीकमेण वा ॥ जानूरुनाभिदेशे तु उत्तमादित्रयं भवेत् ॥ अष्टोत्तरसहस्रेण वनमालां प्रकल्पयेत् ॥ उत्तमस्य पवित्रस्य द्वैगुण्येनापि भावयेत् । आ
रभ्य मुकुटं यावत् सूत्रेणारचिता शुभा ॥ आपादलंबिनी माला वनमाला प्रकीर्तिता ॥ यजमानपवित्रं वा विना सनपवित्रकं ॥ कनिष्ठेन समं कार्यं मध्यमे
न समं गुरोः ॥ कुर्वीताग्नेः पवित्रं तु मध्यमेन समं शुभं ॥ साधारणपवित्राणि त्रिभिः सूत्रैः समाचरेत् ॥ उत्तमं तु शतग्रंथि पंचाशद्ग्रंथि मध्यमं ॥ कनि
ष्ठं तु पवित्रं स्यात् षड्विंशद्ग्रंथिशोभितं ॥ षट्त्रिंशच्च चतुर्विंशद्द्वादशेति च केचन ॥ चतुर्विंशद्द्वादशाष्टौ इत्येके मुनयो विदुः । अंगुष्ठपर्वमात्रं तु कुर्यात् ग्रं एम.
थिमथोत्तमे । तदर्धेन तदर्धेन मध्यमे च कनिष्ठके ॥ ग्रंथीन् कुर्वीत सर्वत्र स्वतंत्रान् सुमनोहरान् । नैव विषमसंख्याकान् ग्रंथीन् कुर्वीत कर्हिचित् ॥ ३६२

362A

विघ्नो भवत्यदानेन कर्तुः स्यादशुभं फलं ॥ पवित्रं परयाभक्त्या तस्मात्कुरु वरं तु शोभनं । कुंकुमं रोचनं चैव कर्पूरेणाभिमिश्रितं । तेन संरंजयेत्सूत्रमष्टाक्षरवि
मंत्रितं ॥ ततोभिमंत्रणां कुर्यादिदं विष्णुस्वमंत्रतः ॥ द्वादशाक्षरमंत्रो वा सर्वसाधारणः स्मृतः ॥ इति पवित्रलक्षणं । ततस्तानि पवित्राणि वैष्णवे पट
ले शुभे ॥ संस्थाप्य शुभे बिंबे वस्त्रेणापिधाय पुरतो न्यसेत् । अरलिसंमिश्रितां वेणीं कुर्यात्षट्त्रिंशताकुशैः । मंत्रयेन्मूलमंत्रेण पंचगव्येन शोधयेत्
। तां तु कक्षांतरे कृत्वा मानसेनाहनमाचरेत् । ततस्तु सर्वतोरह्नांह्वलाग्नौ होममाचरेत् । स्वयं तु भगवत्पूजां महतीं समाचरेत् ॥ महास्नानं प्रकुर्वी
त उपचारांस्तथैव च ॥ देवस्य सर्वतः स्थाप्यं दंतकाष्ठं जलं कुशाः ॥ मृत्तिका वह हरिद्रां च कुष्ठं गोरोचनादिभिः ॥ पादुकोपानहं छत्रं चामरं व्यजनं तथा ॥ त्री
स्याहीनि वस्त्राण्यानि पुरतः स्थापयेत्तदा ॥ दंडवस्त्राणि पात्रैश्च स्तोत्रैर्नानाविधैरपि ॥ वेदिकैश्च जपैर्देवं पंचपथ्यान्यतिशोधयेत् ॥ क्रियालोपविघातार्थं य
त्वया विहितं प्रभो ॥ मयैतत्क्रियते देव तव तुष्ट्यै पवित्रकं ॥ नहि विघ्नो भवेद्देव कुरु नाथ दयां मयि ॥ सर्वथा सर्वदा विष्णो मम त्वं परमा गतिः ॥ उप
वासेन त्वां देव तोषयामि जगत्पते ॥ कामक्रोधादयो ह्येते न मे स्युर्व्रतघातकाः ॥ अद्यप्रभृति देवेश यावद्वैशेषिकं दिनं । तावद्रक्षा त्वया कार्या स
र्वस्यास्य नमोस्तु ते ॥ एवं विज्ञाप्य देवेशं गुरुपादौ समाप्य च ॥ कुर्यात्तु वैष्णवैः सार्धं पवित्रारोपणाहरे ॥ ॐ भैरवापांडुना पूर्यं सर्वतोभद्रके शुभे ॥ स्था

श्री·जय·क·

३६३

363

पयेत्पुरतोविद्वान्मन्त्रसूत्राणिपूजयेत॥ओंसांवत्सरस्ययागस्यपवित्रीकरणायभो४॥विष्णुलोकात्पवित्रकमागछेहनमोस्तुते॥अनेनावाहयेत्सूत्रं
मूलमंत्रयुतेनच॥उत्तमादित्रयेविद्वान्स्मरेद्देवत्रयंतत ब्रह्माणं रुद्रंचैव ध्यायेल्लोकत्रयंतथा॥प्रकृतिंचनवर्णीयामालापीनिर्विलासिको॥पुलो
कंमुकुंदेसूत्रेध्यायेन्तमात्रशालिनि॥ओंसर्वाभरणविज्ञांगसर्वदेवनमस्कृत।लावण्यरूपविश्वात्मन्नत्रब्रह्मसूत्रेसमाश्रय॥ओंसर्वलक्ष्मीकरश्रीश
सर्वज्ञानमयात्मक॥निवृत्तरूपविश्वात्मन्नमध्यसूत्रंसमाश्रय॥अत्रिवेगजगघोनेपुरुषात्मकदिवस्पते॥कनीयोमेप्रभोदेवनेजमासूत्रमाश्रय
॥सर्वाधारधरारूपसर्वकर्त्तःप्रजापते॥सर्वधात्मेशसूत्रेस्मिन्सान्निध्यंकुरुतेनमः॥सर्वलोकज्वलाकारब्रह्मांडब्रह्मणेविषामुकुंदेजमसर्वांगशि
रःसूत्रइहेहिमोः॥प्रकृतिर्जगतःकत्रेसर्वलावण्यदायिनी॥श्रीसूत्रेनित्यकल्याणिसांनिध्यंकुरुतेनमः॥उत्तमादीनिसूत्राणिक्रमादाल
म्यपाणिना॥मंत्रैर्भिर्मंत्रयेदेभिः पूजयेन्मूलमंत्रतः॥ब्रह्मविष्णुमहादेवास्त्रिसूत्रीदेवताःस्मृताः॥ओंकारःसोमवन्हीचब्रह्मानागाःशशीरवि
ःशिवश्चविश्वेदेवाश्चनवसूत्राधिदेवताः॥क्रियातपोहृषीवीराविडपेशापराजिनाः॥मनोन्मनीजयाभद्रामुक्तिग्रंथिदेवताः।ध्यात्वावाहयाम सम्य·
तीकृत्सगंधपुष्पाक्षतांकुरैः।धूपदीपान्नतांबूलैःपवित्राणिप्रपूजयेत्॥अथदेवकरोविद्वान्पदसूत्रसमुद्भवंवितस्तिमानकंदोरंबध्नीयात्संग ३६३

363A

त्मकं। संवत्सरकृतार्चायाः संपूर्णफलदोसि यत्। पवित्रारोपणायैतत् कुरुष्व करते नमः। ओं विष्णुतेजोद्भवं रम्यं सर्वपातकनाशनं। सर्वकामप्रदं
देवतवांगे धारयाम्यहं। मूलमंत्रेणैतादृक्समादद्यात गंधपवित्रकं॥ नीराजयेत्ततो देवं मंगलाघोषपूर्वकं। नैवेद्यं विविधं दद्यात्ताम्बूलमनुलेपनं। उ
पतिष्ठेत्ततो देवं जितं मित्रादिभिस्तवैः। मंत्रेणाथ हरेशानं देवदेवं निमंत्रयेत्। आमंत्रितोसि देवेश पुराणपुरुषोत्तम। प्रातस्त्वां पूजयिष्यामि सां
निध्यं कुरु केशव। क्षीरोदधिमहानागशय्यावस्थितविग्रह॥ प्रातस्त्वां पूजयिष्यामि संनिधो भव ते नमः। निवेदयाम्यहं तुभ्यं प्रातरेतत्पवित्रकं। सर्वथा सर्व
दा विष्णो नमस्तेस्तु प्रसीद मे॥ निपत्य दंडवद्भूमो क्षिपेत् पुष्पांजलिं पुनः॥ पूजितान्यत्र स्त्रागीं कुंभं च पुरतः स्थितं। अस्त्रेणामंत्रितो रक्षेत् कवचेनाव
गुंठयेत्॥ रक्षेद्वा चक्रमंत्रेण नरहरेमंत्रेणाथवा॥ ब्राह्मणांस्तु नमस्कृत्य गुरुपादौ प्रणम्य च॥ गीतमंगलनिर्घोषैः सकुर्याज्जागरं ततः॥ अधिवा
से विधिः प्रोक्तः काथितो नारदादिभिः॥ अधिवासनकाले च दीपिका या सुक्तः॥ गोदोहीन रिते का लेपूर्वेद्युर्वा धिवासनमिति॥ इति पवित्रा
धिवासनं॥ ततः प्रातः समुत्थाय स्नात्वा देवं यथोदितं॥ नित्यपूजां ततः कृत्वा पवित्राणां तथैव च॥ नीराजयेच्छनैर्दीपोमंगलाघोषपूर्वकं॥ स्न
नाचविविधैः स्तोत्रैर्महादेवं सुप्रार्चितो॥ ततो मंगलनिर्घोषैः शंखतूर्यादिनिःस्वनैः॥ गंधपुष्पाक्षताद्यैश्च दद्याद्देवाय सूत्रकं॥ ओं राम राम नमस्क

श्रीजय·राम· भोगहस्तो दर्पवित्रकं॥ पवित्रीकरणार्थाय वर्षपूजाफलप्रदं॥ पवित्रं त्वत्कृपात्रयन्मयाद्य कृतं हरे॥ शुद्धो भूर्वाम्यहं देव त्वत्प्रसादान्महेश्वर॥ मूलमंत्रेण तो
३६४ येषपवित्राणि पूजयेन्मनुः॥ अंगाद्यावृत्तिदेवेभ्यस्ततो दद्यात्स्वनामभिः। नैवेद्यंतु महापूर्वं ततो दद्याद्भक्तितः॥ नीराजयेत्ततो देवं भक्तितस्तु मंग
364 लैः॥ सगीतजयशब्दैश्च पुरस्ताद्दर्पणं दर्शयेत्ततः॥ विविधानि च पुष्पाणि दद्यात्पुष्पांजलिं पुनः॥ प्रार्थयेद्देवदेवेशं मंत्रैरेभिर्यथाविधि॥ मणिविद्रु
ममालाभिर्मंदारकुसुमादिभिः॥ इयं सांवत्सरी पूजा तवास्तु गरुडध्वज॥ वनमाला यथा देव कौस्तुभं सततं हृदि॥ पवित्रमस्तु तेतद्वत्पूजां च
हृदये वह॥ जानताजानता चापि न कृतं यत्तवार्चने॥ केनचिद्विघ्नदोषेण परिपूर्णं तदस्तु मे॥ अपराधसहस्राणि क्रियंतेहर्निशं मया॥ दासोय
मिति मां मत्वा क्षमस्व मधुसूदन॥ निपत्य दंडवद्भूमौ भक्तियुक्तेन चेतसा॥ प्रणमेद्देवदेवेशं रामभिष्टार्थदं बुधः॥ ततः पवित्रं गुरवे दद्यात्सं धा
दिपूर्वकं॥ अथैनं पूजयेद्भक्त्या गंधस्नानानुलेपनैः॥ ब्राह्मणान्वैष्णवांश्चैव गंधपुष्पादिनार्चयेत्॥ भक्त्या संतोषयेत्तांस्तान्वस्त्रभोजनकां
चनैः॥ मासपक्षमहोरात्रं त्रिरात्रं धारयेच्च वा॥ देवे तत्सूत्रसंभेदं देशकालव्यवस्थया॥ प्रत्यहं स्नानकार्यादि सूत्राणामुत्तार्य कारयेत्॥ अभिषि राम·
च्यार्चितो येन पुनर्देवे निवेदयेत्॥ अथातो देवमभ्यर्च्य निःशेषात्पुष्पवंदनैः॥ नैवेद्यं विधिवद्दत्त्वा ततः सूत्रं विसर्जयेत्॥ सांवत्सरीं पू ३६४

364A भांपूजां समं याघ विधिवन्मम ॥ ब्रजेद्दानीं पवित्रं तं विष्णुलोकं विसर्जितः ॥ यावद्देवे पवित्राणि तावत्तिष्ठेत्समाहितः ॥ ब्रह्मचारी हविष्याशी देवपूजापरायणः ॥
॥ पवित्रारोपणं कालेन करोति कथंचन ॥ तदा स्तुतं जपेन्मंत्रं स्तोत्रं वापि समाचरेत् ॥ इति पवित्रारोपणं ॥ अथ प्रयोगः ॥ प्रातः कृत्यं कृत्वा सूत्रं त्रिगुणं त्रि
गुणीकृत्य पंचगव्येन संप्रोक्ष्य उष्णोदकेन शीतलेन वा प्रक्षालयेत् हृदयमंत्रेण ॥ ततो मूलेनाष्टोत्तरशत संख्यया गायत्र्या वाष्टोत्तरशतं जपवारमभि
मंत्र्य शंखोदकेनाभिषिच्य पवित्राणि विनिर्ममेत् ॥ तत्राष्टोत्तरशततंतुद्विगुण बहुसूत्राः श्रेष्ठमध्यकनिष्ठानि देवस्य जानूरुनाभिदघ्नानि षट्त्रिंशत चतुर्वि
शद्वादशग्रंथिकानि कृत्वा कर्पूरकुंकुमकेसरगोरोचनागुरुसंयुक्तेन चंदनेन रंजयित्वा नारायणाष्टाक्षरेण ॥ इदं विष्णुरिति मंत्रेण द्वादशाक्षरेण
वाभिमंत्रयेत् ॥ तानि पवित्राणि वैणवपटलसंपुटांतः शुभ्रवस्त्रेण संछाद्य स्थापयेत् परिवारदेवतानां सप्तविंशति षड्विंशति षोडश द्वादश नव त्रिसू
त्रीषन्नतमाभि ग्रंथाशोमं दशग्रंथिकानि कृत्वा गुरुपवित्रमग्निपवित्रं वनतथैव संपाद्य अन्येषां यथासंभवं पवित्राणि कृत्वा पूर्ववत्संस्कृत्यैकस्मिन्पद
लेपटलांतरे वा संस्थाप्य गंधपवित्रं षोडश द्वादश नव सूत्री षन्नतमात्रं द्वादशग्रंथिकं कृत्वा अंगुलिमात्रमिति तांषट्त्रिंशत्ता कुशैर्वेष्टितां कुर्यात् ॥
ततस्तां वेष्टनां मूलमंत्रेणाभिमंत्र्य पंचगव्येन संशोध्य कक्षांधरे कृत्वा मानसं स्नानं कुर्यात् ॥ तद्यथा ॥ स्वाश्रितं पुंडरीकाक्षं मेघमूर्तिं विभुं स्मरेत् ॥ अ

श्री॰जय॰क॰ नंताद्रिसमंकाशं वासुदेवं चतुर्भुजं॥ शंखचक्रगदापद्ममुकुटं वनमालिनं॥ दिव्यचंदनलिप्तांगं चारुहासं शुभेक्षणं॥ नारदाद्यैः सेव्यमानं भास्वत्कुंडलकं

३६५ करीं॥ मकिंकिरणीककेयूरहाररिणं मणीनूपुरं॥ ध्वजछत्रांकुशालक्ष्यपादपंकेरुहद्वयं॥ तस्यादेहदकजां धारां निपतंतीं स्वमूर्धनि॥ चिंतयेद्ब्रह्म

365 रंध्रेण प्रविशंतीं स्विकां तनुं॥ तया संक्षालयेत्सर्वमंतर्देहगतं मलं॥ तत्क्षणाद्विरजा मंत्री जायते स्फटिकोपमः॥ इदं मांत्रं च संस्नानमहरहस्तादृशं विकं स्मृ

तं॥ तत्र सर्वतो रक्षणं कुर्यात्॥ तद्यथा॥ जलपुष्पाक्षतान् हस्ते गृहीत्वा ओं हूः अस्त्राय फट् इत्यस्त्रयाम्नः परितः प्रक्षिप्य अस्त्राय फट् इति सर्वं

च्छोटिकाभिः सर्वं दिग्बंधनं कृत्वा आग्नेयां कारमुद्रां स्वमूर्ध्नि ने परितः प्रादक्षिण्येन त्रिर्भ्रामयेत्॥ तन्मध्यगतमात्मानं संचिंत्य संक्षेपेण भगवत्पूजां

कृत्वा मूलमंत्रेण वैदिकेन वा होमं विधाय महापूजां कुर्यात्॥ तत्र नित्यपूजनात् पंचामृतादिद्रव्यं त्रिगुणं ग्राह्यं ततो गंधतैलदानानंतरं उद्वर्तनं

कुर्यात्॥ तत्प्रकारो महाकपिलपंचरात्रे॥ रजनी सहदेवी च शिरीषं लक्ष्मणापि च॥ सहदा भद्रा कुशाग्रा च तीर्थं उद्वर्तने मिहोच्यत इति॥ एतद्द्वर्तनं तं शंखो

दकेन देवाया भिषेकं कुर्यात्॥ पदाहुः शतं सहस्रमयुतं शक्त्या वाप्यभिषेचयेत्॥ शंखस्थं दर्पयेत्तैलं वस्त्रपुष्पेण वा देवनामिति॥ अयमत्रापि विशेषस्तु यागे राम॰

यत्नायेन संस्नाप्य जगदीश्वरं महाभिषेकं सर्वत्र शंखेनैव प्रकल्पयेदिति॥ ततो देवं सर्वोपचारैः संपूज्य देवस्य पुरतो दंतकाष्ठं जलं कुशान्मृत्तिकां हरि ३६५

365A

द्रांकुशंगोरोचनांपादुकेउपानहौछत्रंचामरंव्यजनंव्रीह्यादिधान्यानिश्रस्याप्ययेत्॥ तानि चोक्तानि विष्णुपुराणे॥ व्रीहयः सयवा माषा गोधूमाः अणवस्तिलाः॥ प्रि
यंगुसक्षमाह्येतेअष्टमाश्चकुलत्थकाः श्यामाकास्त्वथनीवाराजर्तिलाः सगवेधुका४॥ तथावेणुयवाः प्रोक्तास्तथामर्कटकाःशुभे॥ ग्राम्यारण्याः स्मृताह्येतेओ
षध्यश्चचतुर्दशेति। ततः साष्टांगंप्रणिपत्यनानाविधैः स्तोत्रैर्वैदिकैश्चदेवंस्तुत्वाविज्ञापयेत्। क्रियालोपविघातार्थंयत्त्वयाविहितंप्रभो। मयेतत्तत्क्रियतेदेव
तवतुष्ट्यैव्रतंपवित्रकं॥ नहिविघ्नोभवेद्देवकुरुनाथदयांमयि। सर्वथासर्वदाविष्णोममत्वंपरमागतिः॥ उपवासेनत्वांदेवतोषयामिजगत्पते। कामक्रोधा
दयोह्येतेनमेसंतुव्रतघातकाः। अद्यप्रभृतिदेवेशयावद्वैशेषिकंदिनं। तावद्रक्षात्वयाकार्यासर्वस्यास्यनमोस्तुते। तवयागंकरिष्यामिपवित्रमपरमच्युत। आ
मंत्रितोसिसपरीवारः श्रीरामसोमया। रामराममहाराम रक्षमांशरणागतं॥ मद्भक्तितुष्टिसंपूर्णंतवतोषकरंपरं इति। निजाराधनीयदेवंविज्ञाप्यदेवाग्रेसर्वतो
भद्रमंडलंपद्मंवाविरच्यतत्रफलपुष्पमालालंकृतंवितानमाबध्यमंडलोपरिजलपूर्णंकुंभंमहीद्यौरिति विधानेनसंस्थाप्यतदुपरिसमस्त्रंवैणवंपात्रं
वसंस्थाप्यपवित्रंपूजांकुर्यात्। ओंवत्सरस्ययागस्यपवित्रीकरणायभोः। विष्णुलोकात्पवित्रत्वमागच्छेहनमोस्तुते। इत्यनेनमूलमंत्रयुतेनावाहयेत्
॥ उत्तमंमध्यमंकनिष्ठंचब्रह्मविष्णुरुद्रात्मकंराजतंतामं। शिवेदत्त्वपंलोकत्रयंध्यात्वावनमालांयांप्रकृतिमुक्तुंदत्त्वेविष्णुलोकंध्यात्वाओंसर्वाभरणावि

जप॰क्रम॰ त्वांगमसर्वदेवनमस्कृतं ॥ लावण्यरूपविश्वात्मन् ज्येष्ठस्त्वं समाश्रय ॥ ओं सर्वलक्ष्मीकरश्रीश सर्वज्ञानमयात्मक ॥ निष्कलरूपविश्वात्मन् मध्यस्त्वं स
३६६ माश्रय ॥ अतिवेगजगद्घोने पुरुषात्मन् दिवस्पते ॥ कनीयो मे प्रभो देव तेजसा स्त्वं समाश्रय ॥ सर्वाधार ध्वाहरूपसर्वकर्मः प्रजापते ॥ सर्वथात्मेश सूत्रे
366 स्मिन्त्वां निबध्नं कुरु मे नमः ॥ सर्वलोकज्वलाकारब्रह्मांडब्रह्मगोविष ॥ मुकुटेन समं सर्वांगशिरःस्पृक्त्व इहे ह्रिभोः प्रकृतिर्जंतःकर्त्री सर्वज्ञा वसायदायि
नी ॥ श्रीसूत्रे नित्यकल्याणि मां निबध्यं कुरु ते नमः ॥ उत्तमादीनि सूत्राणि क्रमात्स्थानानि मे त्रैः [illegible] आलभ्य ॥ त्रिसूत्वां ब्रह्मविष्णुरुद्रान् ॥ ओंका
रं सोमं वह्निं ब्रह्माणं नागांस्तु शशिनं रविं शिवं विश्वान्देवान् नवसूत्र्यां ध्यात्वावाहयेत् ॥ ग्रंथिषु ग्रंथिदेवताभ्यो नमस्त्या वा स्वप्र[illegible]येत् ॥ ततश्चावाहना जप
दिमुद्राः प्रदर्श्य चक्रमुद्रया संरक्ष्य धेनुमुद्रयामृतीकृत्य गंधाक्षतपुष्पाक्षतधूपदीपनैवेद्यफलतांबूलादिभिः पवित्रं देवताश्च संपूज्य ततो गंधपवित्रं वितस्ति दोर
कात्मकं गृहीत्वा हृद्यमंत्रेण प्रणवेन वाभिमंत्र्य देवं नमस्कृत्य संवत्सरकृतार्चा पासं पूर्णफलदोसि पत ॥ पवित्रारोपणाय ते तत् कुरु केशव केनमः ॥ ॥ वि
ष्णुतेजोद्भवं रम्यं सर्वपातकनाशनं ॥ सर्वकामप्रदं देव तवांगे धारयाम्यहम् इति मूलं संपुटितं श्लोकद्वयं पठित्वा देवकरे बध्नीयात् ॥ ततो मंगलारात्रिकेन देवं नी राम॰
राजयेत्पुनश्चंदननैवेद्यताम्बूलादिभिर्देवं संपूज्य ध्येयं सदा परिभवघ्नमभीष्टदोहं तीर्थास्पदं शिवविरिंचिनुतं शरण्यं ॥ भृत्यार्तिहं प्रणतपालभवाब्धिपो ३६६

366A

तं वंदे महापुरुषते चरणारविंदे ॥ त्यक्त्वा सुदुस्त्यजसुरेप्सितराज्यलक्ष्मीं धर्मिष्ठ आर्यवचसा यदगादरण्यं मायामृगं दयितयेप्सितमन्वधावद्वंदे महापुरुष
ते चरणारविंदे ॥ योंतः प्रविश्य मम वाचमिमां प्रसुप्तां संजीवयत्यखिलशक्तिधरः स्वधाम्ना ॥ अन्यांश्च हस्तचरणश्रवणत्वगादीन् प्राणान्नमो भगवते
पुरुषाय तुभ्यं ॥ इत्यादिभिः स्तुत्वा देवं निमंत्रयेत् ॥ देवदेव शरण्या स्वाघनञ्जकृत्साक्षांतक ॥ जगन्मय जगन्नाथ विश्वेश्वर रमापते ॥ त्रैलोक्यमोहनानंतका
मनामासुने शमस ॥ आमंत्रितोसि देवेश सहितो लोकपालकैः ॥ सहितः परिवारैश्च विश्वेश्वर जगद्गुरो ॥ प्रातस्त्वां पूजयिष्यामि सांनिध्यं कुरु केशव ॥
क्षीरोदधिमहानागशय्यावस्थितविग्रह ॥ प्रातस्त्वां पूजयिष्यामि संनिधौ भव ते नमः ॥ निवेदयाम्यहं तुभ्यं प्रातरेतत्पवित्रकं ॥ सर्वथा सर्वदा विष्णो मम
त्वं परमा गतिरिति संप्रार्थ्य सायंगं प्रणाम्यमारोपणं पुष्पांजलिं दत्त्वा स्तुत्वा प्रपद्ये ॥ संरक्षकवचे नावगुंठ्य नृसिंहमंत्रेण रक्षां कुर्यात् ॥ नृसिंहमंत्रस्तु ॥
उग्रं वीरं महाविष्णुं ज्वलंतं सर्वतोमुखं ॥ नृसिंहं भीषणं भद्रं मृत्युमृत्युं नमाम्यहं ॥ ततो ब्राह्मणांश्चंदनेन गुरुं वंदनं च कृत्वा रात्रौ जागरणं कुर्यात् ॥ स
घोषिवासनेन्तु जागरणं नास्ति ॥ ततो जागरणं कुर्वीत सघो जागरणं नहीति हस्त्रिणामपि संहितावचनात् ॥ इत्येकादश्यां पवित्राधिवासनं ॥ ततो द्वा
दश्यां नित्यं नैमित्तिकं च देवपूजनं कृत्वा पवित्राणि च संपूज्य देवं नीराजयित्वा तैः सूत्रैर्गंधदूर्वाक्षतैर्युक्तं पवित्रं हस्ते गृहीत्वा मूलमंत्रेण षड्वारम

जय॰कम॰ ३६७ 367

भिमंत्र्य मूलसंपुटितेन श्लोकद्वयेन पवित्रमर्पयेत्॥ ओं रामराम नमस्तुभ्यं गृहाणेदं पवित्रकं॥ पवित्रीकरणार्थाय वर्षपूजाफलप्रदं। पवित्रं तत्कुरु
ष्वाद्य मया दुष्कृतं कृतं। शुद्धो भवाम्यहं देव त्वत्प्रसादात्सुरेश्वरेति॥ ततोंगावृतिदेवेभ्यस्तत्तन्नामभिरर्पयेत्। ततो महानैवेद्यं समर्प्य नीराजनं कृत्वा
नामभिः संवीज्यादर्शं दर्शयित्वा पुष्पांजलिं समर्प्य मणिविद्रुममालाभिर्मंदारकुसुमादिभिः॥ इयं सांवत्सरी पूजा तवास्तु गरुडध्वज॥ वनमाला
यथा देव कौस्तुभं सततं हृदि॥ पवित्रमस्तु ते तद्वत्पूजां च हृदये वह॥ जानताजानता वापि न कृतं यत्तवार्चनं। केनचिद्विघ्नदोषेण परिपूर्णं तद
स्तु मे॥ अपराधसहस्राणि क्रियंतेहर्निशं मया॥ दासोयमिति मां मत्वा क्षमस्व मधुसूदन॥ इति संप्रार्थ्य साष्टांगं प्रणम्य देवं प्रसादाभिमुखं विचिंत्य
मंत्रहीनं क्रियाहीनं भक्तिहीनं सुरेश्वर॥ पूजनं पूर्णतामेतु पवित्रेणार्पितेन ते इति पठित्वा गुरवे गंधादिपूर्वकं पवित्रं दत्वा सुवर्णवस्त्रादिभिः पू
जयेत्॥ ततो ब्राह्मणान्संभोज्य स्वयं भुंजीत पवित्रधारणं तु देवे स्वदेहे वा मासपक्षादि यथासंभवं कार्यं स्नानादिकाले तदुत्तार्य देवं स्नापयेत्॥
तथैव स्वयं स्नायात्॥ अर्घ्यतोयेनाभिषिच्य देवाङ्गे स्वाङ्गे च तत्तद्धारयेत्॥ विसर्जनसमये देवं संपूज्य विशेषेण गंधादिभिः संपूज्य विसर्जयेत्॥ विस राम॰
र्जनमंत्रस्तु॥ ओं सांवत्सरीमिमां पूजां संपाद्य विधिवन्मम॥ व्रज इदानीं पवित्रक स्वलोकं विसर्जितः। यावद्देवे पवित्राणि तावद्ब्रह्मचर्यादिनियम ३६७

मेनास्येयो॥ एवंयःकुरुतेविद्वान्वर्षेवर्षेनसंशयः॥ सयातिपरमंस्थानंयत्ररामःसनातनः॥८॥ पावनंतुपवित्रंतुनाकस्वर्गेमहीयते॥ आयुरारोग्य
367A मैश्वर्यंविपुलंतस्यवर्धते॥ इतिपवित्रारोपणोत्सवः॥ अथभाद्रपदकृष्णैकादशीकथा॥ ब्रह्मवैवर्तेयुधिष्ठिरउवाच भाद्रस्यकृष्णपक्षेतुकिंना
मैकादशीभवेत्॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंकथयस्वजनार्दन॥ श्रीकृष्णउवाच॥ शृणुराजैकमनाराजन्कथयिष्यामिविस्तरात्॥ अजेतिनामतःप्रो
क्तासर्वपापप्रणाशिनी॥ पूजयित्वाहृषीकेशंव्रतंतस्याःकरोतियः॥ पापानितस्यनश्यंतिव्रतस्यश्रवणादपि॥ नातःपरतराराजन्लोकद्वय
हिताव्रता॥ सत्यमुक्तंमयाह्येतन्नासत्यंममभाषितं॥ हरिश्चंद्रइतिख्यातोबभूवनृपतिःपुरा॥ चक्रवर्तीसत्यसंधःसमस्तायाभुवःपतिः॥ कस्यापि
कर्मणःप्राप्तोराज्यभ्रष्टोबभूवसः॥ विक्रीयवनितांपुत्रंसचकारात्मविक्रयं॥ पुल्कसस्यतदादासःसंगतोराजासत्पुण्यकृत्॥ ससत्यमालंब्यराजेंद्र
मृतचैलापहारकः॥ सोभवन्नृपतिश्रेष्ठोनसत्याच्चलितस्तदा॥ एवंगतस्यनृपतेर्बहवोवत्सरागताः॥ ततश्चिंतापरोराजाबभूवातीवदुःखित
ः॥ किंकरोमिक्वगच्छामिनिःकृतिर्मेकथंभवेत्॥ इतिचिंतयतस्तस्यमग्नस्यवृजिनार्णवे॥ आजगाममुनिःकश्चिज्ज्ञात्वाराजानमातुरं॥ परोपकृ
रणार्थायनिर्मिताब्रह्मणाद्विजाः॥ सतंदृष्ट्वाद्विजवरंननामनृपसत्तमः॥ कृतांजलिपुटोभूत्वागौतमस्याग्रतःस्थितः॥ कथयामासवृत्तांतमा

जय. कम.
३६८
368

स्मनो दुःखसंयुतं ॥ श्रुत्वा नृपतिर्वाक्यानि गौतमो विस्मयान्वितः ॥ उपदेशं नृपतये व्रतस्यास्य ददौ मुनिः ॥ मासि भाद्रपदे राजन् कृष्णपक्षे तु शोभना ॥ एका
दशी समाख्याता अजा नाम्नेति पुण्यदा ॥ अस्याः कुरु व्रतं राजन् पापस्यांतो भविष्यति ॥ तव भाग्यवशादेषा सप्तमेऽह्नि समागता ॥ उपवासपरो भूत्वा रा
त्रौ जागरणं कुरु ॥ एवमस्या व्रते चीर्णे सर्वपापक्षयो ध्रुवं ॥ तव पुण्यप्रभावेन आगतोऽहं नृपोत्तम ॥ इत्येवं कथयित्वा स मुनिरंतरधीयत ॥ मुनिवाक्यं
नृपः श्रुत्वा चकार व्रतमुत्तमं ॥ कृते तस्मिन् व्रते राज्ञः पापस्यांतो भवत्क्षणात् ॥ श्रूयतां राजशार्दूल व्रतस्यास्य प्रभावकं ॥ यद्दुःखं बहुभिर्वर्षैर्भो
क्तव्यं तत्क्षयो भवेत् ॥ निस्तीर्णदुःखो राजासीद्व्रतस्यास्य प्रभावतः ॥ पत्न्या सह समायोगं पुत्रजीवनमाप सः ॥ देवदुंदुभयो नेदुः पुष्पवर्षं
मभूद्दिवः ॥ एकादश्याः प्रभावेन प्राप्तं राज्यमकंटकं ॥ स्वर्गं लेभे हरिश्चंद्रः सपुरः सपरिच्छदः ॥ ईदृग्विधं व्रतं राजन्ये कुर्वंति द्विजोत्तमाः ॥ स
र्वपापविनिर्मुक्तास्त्रिदिवं यांति ते नृप ॥ पठनाच्छ्रवणाद्राजन्नश्वमेधफलं लभेत् ॥ इति ब्रह्मवैवर्तपुराणे भाद्रपदकृष्णपक्षे अजैकादशीमा
हात्म्यं समाप्तं ॥ अथ भाद्रपदशुक्लैकादशीमाहात्म्यं ब्रह्मांडपुराणोक्तं ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ नभस्यासितपक्षे तु किंनामैकादशी भवेत् ॥ को दे राम.
वः को विधिस्तस्याः एतदाख्याहि माधव ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ कथयामि महीपाल कथामाश्चर्यदायिनीं ॥ कथयामास यां ब्रह्मा नारदाय महात्मने ॥ ना ३६८

368A रहउवाच । कथयस्व प्रसादेन तत्सर्वं खनमोक्षते ॥ नभस्य शुक्लपक्षे तु किं नामैकादशी भवेत् । एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विस्तरेणाघनाशनं ॥ ब्रह्मोवाच ॥ वैष्णवोऽसि
मुनिश्रेष्ठ साधु पृष्टं त्वया कलिप्रिय ॥ नातः परतरं लोके पवित्रं हरिकीर्तनात् । पद्मानामेति विख्याता नभस्यैकादशी भवेत् ॥ हृषीकेशः पूज्यते यस्याः कर्त्तव्यं व्रतमुत्तमं
। कथयामि ते वत्साहं कथां पौराणिकीं शुभां ॥ यस्याः श्रवणमात्रेण महापापं प्रणश्यति ॥ मांधाता नाम राजर्षिर्विवस्वद्वंशसंभवः ॥ बभूव चक्रवर्त्ती च
स नृपः सत्यप्रतापवान् । धर्मतः पालयामास प्रजाः पुत्रानिवौरसान् ॥ न तस्य राज्ये दुर्भिक्षं न ताप्यो व्याधयस्तथा ॥ निरातंकाः प्रजास्तस्य धनधान्यस
मेधिताः ॥ नान्यायोपार्जितं वित्तं कोशे तस्य महीपतेः ॥ स्वे स्वे मार्गे प्रवर्त्तंते सर्ववर्णाश्रमास्तथा ॥ कामधेनुसमा भूमिस्तस्य राज्ये महीपतेः ॥ तस्यै
वं कुर्वतो राज्यं बहुवर्षगणा गताः ॥ अथो कदाचित्संप्राप्ते विपाके किल कर्मणः । वर्षत्रयं तद्विषये न ववर्ष वलाहकः ॥ तेनोद्विग्नाः प्रजास्तस्य बभू
वुः क्षुधयार्दिताः ॥ स्वाहास्वधावषट्कारवेदाध्ययनवर्जिताः । बभूव विषयस्तस्य सस्याभावेन पीडितः ॥ अथ प्रजाः समागत्य राजानमिदमब्रुवन् ॥
श्रोतव्यं नृपशार्दूल प्रजानां वचनं त्वया ॥ आपो नारा इति प्रोक्ताः पुराणेषु मनीषिभिः ॥ अयनं तस्य ताः प्रोक्तास्तेन नारायणः स्मृतः । पर्जन्यरूपी
भगवान् विष्णुः सर्वगतः स्थितः ॥ स एव कुरुते वृष्टिं वृष्टेरन्नं ततः प्रजाः ॥ तदभावेन नृपते क्षयं गच्छंति ताः प्रजाः ॥ तथा कुरु नृपश्रेष्ठ योग

जय·का·म·
३६९
369

क्षमोपयो भवेत्॥ राजोवाच॥ सत्यमुक्तं भवद्भिश्च न मिथ्या विहितं वचः॥ अन्नं ब्रह्म श्रुतं प्रोक्तं अन्ने सर्वं प्रतिष्ठितं॥ अन्नात्भवंति भूतानि जगदन्नेन वर्त्तते॥
इत्येवं श्रूयते लोके पुराणे बहुविस्तरं॥ नृपाणां तु प्रचारेण प्रजानां पीडनं भवेत्॥ नाहं पश्याम्यात्मकृतं दोषं बुद्ध्या विचारयन्॥ तथापि प्रयतिष्याम्पि प्रजा
नां हितकाम्यया॥ इति कृत्वा मतिं राजा परिमेयपरिच्छदः॥ नमस्कृत्य विधातारं जगाम गहनं वनं॥ बभ्राम मुनिमुख्यानामाश्रमं तपसैधितं॥ ददर्शाथ ब्र
ह्मसुतमृषिमंगिरसं नृपः॥ तेजसा द्योतितदिशं द्वितीयमिव पद्मजं॥ तं दृष्ट्वा हर्षितो राजा अवतीर्य स्ववाहनात्॥ नमश्चक्रे स चरणौ कृतांजलिपुटो
वशी॥ मुनिस्तमभिनंद्याथ स्वस्तिवाचनपूर्वकं॥ प्रयच्छ कुशलं राजे सप्रस्वंगेषु भूपते॥ निवेदयित्वा कुशलं पप्रच्छानामयं ततः॥ दत्तासनो गृहीता
र्घ उपविष्टोस्य सन्निधौ॥ प्रश्नावसरमुनिं राजा पृष्टो ह्यागमकारणं॥ राजोवाच॥ भगवन्धर्मविधिना मम पालयतो महीं॥ अनावृष्टिः प्रवृत्ता वै नाहं
वेद्मि तत्र कारणं॥ संशयच्छेदनायात्र आगतोहं तवांतिके॥ भगवन्कृतविधाने न प्रजानां निर्वृतिं कुरु॥ अंगिरा उवाच॥ एतत्कृतयुगं राजन्युगानामुत्त
मं स्मृतं॥ अत्र ब्रह्मोत्तरा लोका धर्मश्चात्र चतुष्पदः॥ अस्मिन्युगे तपोयुक्ता ब्राह्मणा नेतरे जनाः॥ विषये तव राजेंद्र वृषलोयं तपस्यति॥ अकार्यक राम·
रणात्तस्य न वर्षति बलाहकः॥ कुरुतस्य वधे यत्नं येन दोषः प्रशाम्यति॥ राजोवाच॥ नाहमेनं वधिष्यामि तपस्यंतमनागसं॥ धर्मोपदेशं कथय उ ३६९

पसर्गविनाशनं॥अंगिरा उवाच॥ततो देवं तु हरिं नृपते कुरु षैकादशीव्रतं॥नभस्यस्यासिते पक्षे पद्मानामेति विश्रुता॥तस्या व्रतप्रभावेन सद्यो वृष्टिर्भ
विता ध्रुवं॥सर्वसिद्धिप्रदा ह्येषा सर्वोपद्रवनाशिनी॥अस्या व्रतं कुरु नृप सप्रजः सपरिच्छदः॥इति वाक्यं मुनेः श्रुत्वा राजा स्वं गृहमागतः॥प्राप्ते भा
द्रपदे मासि पद्माव्रतमथाकरोत्॥प्रजाभिः सह सर्वाभिश्चातुर्वर्ण्यसमन्वितः॥एवं व्रते कृते राजन्प्रववर्ष बलाहकः॥जलेनाप्लाविता भूमिरभवच्छस्य
मालिनी॥हृषीकेशप्रसादेन लोकाः सौख्यं प्रपेदिरे॥एतस्मात्कारणाद्देव कर्त्तव्यं व्रतमुत्तमं॥भुक्तिमुक्तिप्रदं चैव लोकानां सुखदायकं॥पठनाच्छ्रव
णाद्राजन्सर्वपापैः प्रमुच्यते॥इति ब्रह्मांडपुराणे भाद्रपदशुक्लपक्षे पद्मैकादशीमाहात्म्यं समाप्तं॥अस्यामेव श्रवणनक्षत्रयुक्तायां विजयैका
दशीव्रतं तदुक्तं हेमाद्रौ मदनरत्ने भविष्योत्तरे॥द्वादश्यास्तु विधिः प्रोक्तः श्रवणेन युधिष्ठिर॥सर्वपापप्रशमनः सौख्यमोक्षप्रदायकः॥एकादशी
यदा शुक्ला श्रवणेन समन्विता॥विजया सा तिथिः प्रोक्ता भक्तानां विजयप्रदा॥अभीष्टा देवदेवस्य सर्वदा विजया तिथिः॥एषैव फाल्गुने मासि पुष्ये
ण सहिता नृप॥विजया प्रोच्यते सद्भिः कोटिकोटिगुणोत्तरा॥एषैवेति शुक्लपक्षैकादशी परा नृपते॥एकादश्यां सोपवासो राज्ञो संपूजयेद्धरिं॥
सौवर्णे रौप्यपात्रे वा दारुवंशमयेपि वा॥सौवर्णं वामनं कुर्यात्स्वस्ववित्तानुसारतः॥शुभाननं धारयंतं मत्स्यसूत्रं कमंडलुं॥शिखीकमंडलुधरः छत्रीप

जय·क्रम· ज्ञोपवीतवासनाः॥ एवं संपूजयेद्देवं वामनं सर्वलक्षणं॥ आच्छाद्य पात्रं वासोभिरहतैः संयुतं फलैः॥ मार्गेणा वर्मणा वापि भक्त्या वा शक्त्यपेक्षया॥ तिलोदकेन संपूर्णं

३७० 370 मत्स्येन कुंडवेनवा॥ अलाभे तिलगोधूमैः फलं पुष्पं तिलैर्भवेत॥ पुष्पैर्गंधैः फलैर्धूपैः कालोत्थैरर्चयेद्धरिं॥ नानाविधैश्च नैवेद्यैर्भक्ष्यभोज्यगुडोदनैः॥ मंत्रवत्तेष्व

नुपूर्णं भक्त्या कोटिगुणोत्तरं॥ पूजामंत्रान्प्रवक्ष्यामि ताञ्छृणुष्व युधिष्ठिर॥ पादौ मत्स्याय च नमो नमः कूर्माय जानुनी॥ वराहाय नमो गुह्यं नरसिंहायेति

नाभितः॥ उरस्तु वामनायेति भुजौ रामाय वै नमः॥ मुखं रामाय च नमः॥ कृष्णाय च नमः शिरः॥ मत्स्यः कूर्मो वराहश्च नारसिंहो थ वामनः॥ रामो रामश्च रामश्च अ

र्वपाभिनमो नमः॥ अर्चनमंत्रः॥ गंधपुष्पफलैश्चैव नैवेद्यैर्विविधैर्नावपेत्॥ एवं स्वधर्म्यं विधिवद्देकादश्यां समं त्रकी॥ जागरं तत्र कुर्वीत गेयवादित्रनर्त

नैः॥ एवं सनियमं स्थित्वा प्रभाते विमले सति॥ पूर्वोक्तविधिना तद्वदर्चयेद्वामनं हरिं॥ प्रदेयः शास्त्रविदुषे ब्राह्मणो मंत्रतो नृप॥ वामनो बुद्धिदो दाता द्रव्यस्थो वा

मनः स्वयं॥ वामनः प्रतिग्राही वामनाय नमस्कृतिः तेन ब्राह्मणश्चापि मंत्रेण प्रतिगृह्णीत मंत्रवित्॥ वामनः प्रतिगृह्णाति वामनो वै ददाति च॥ वाम

नस्कारकोद्धाभ्यां वामनाय नमस्कृतः॥ प्रतिग्रहमंत्रः॥ एवं दत्त्वा ततः प्रातर्भोजनं षड्रसात्मकं॥ पूर्वं दत्त्वा ब्राह्मणेभ्यः पश्चात् भुंजीत च स्वयं॥ भूयो यथेच्छया राम·

राजन्सर्वं नैषविधिः स्मृतः॥ एवं कृते व्रते ब्रह्मन्पतत्पुराणं तान्निबोध मे॥ यावत्कल्पशतं स्वर्गे एकसप्ततिसंख्यया॥ प्राप्य विष्णुपुरं राजन्क्रीडते कालमक्ष ३७०

370A

यं॥ इहागत्य मम वेद्मा जागर्ति पक्षक्षयंकरः। हतपाप्मा यदानानां दाता मोक्षाविमत्सरी॥ रूपसौभाग्यसंपन्नो दीर्घायुर्नश्च जो भवेत्॥ सुतपौत्रैः परिवृतो जी
वेच्छरदां शतं॥ एषा सुष्टिः समाख्याता एकादश्यामयातव॥ सुष्टिः फलं प्रघोषं वस्त्रमाख्याता द्वादशी श्रवणान्विता॥ उपोष्यैकादशीं पश्चाद्द्वादशीमप्यु
पोषयेत्॥ न चात्र विधिलोपः स्यादुभयोर्दैवतं हरिरिति। इदं च व्रतमुत्तरदिने श्रवणायुक्तैकादश्यलाभे दशमीविद्धायामपि श्रवणयुक्तायामेकादश्यां
कर्त्तव्यं। दशम्येकादशी यत्रेत्येतत्प्रकरणस्थवक्ष्यमाणवह्निपुराणवचनात्॥ विशेषस्तु द्वादशीप्रकरणे वक्ष्यते॥ एतत्पारणं तु परेह्नि श्रवणा
पेक्षया द्वादश्यां विद्धेपि श्रवणमतिवाह्य द्वादश्यां कर्त्तव्यं। श्रवणस्याप्राप्तौ विद्धेपि तु श्रवणमतिवाह्य त्रयोदश्यामेव कर्त्तव्यं॥ पारणान्ते थि वृद्धौ तु द्वाद
श्यामुद्वृत्य स्यात्॥ वृद्धौ कुर्यात्त्रयोदश्यां न च दोषो न विद्यत इत्येतत्प्रकरणस्थवह्निपुराणवचनात्। इति विजयैकादशीव्रतं॥ श्रवणैकादश्यां मध्याह्ने
वामनावतारः इति निर्णयामृते निर्णयसिंधौ च भविष्योत्तरे। भागवतेऽष्टमस्कंधे भाद्रशुक्लद्वादश्यां वामनोत्पत्तिरुक्ता॥ श्रोणायां श्रवणद्वादश्यां मुहूर्ते
ऽभिजिति प्रभुः॥ सर्वे नक्षत्रताराद्याश्चक्रुस्तज्जन्म दक्षिणं। द्वादश्यां सविताऽतिष्ठन्मध्यंदिनगतो नृप॥ विजया नाम सा प्रोक्ता यस्यां जन्म विदुर्हरेः। अस्यार्थः
श्रोणायां श्रवणस्य वै देवताऽपि श्रवणांशे अभिजिति नक्षत्रे तच्च स्फुटं दर्शितं॥ अभिजिन्नाम नक्षत्रं। उपरिष्टादाषाढायाः अवमा श्रोणायाः इत्येवं विशिष्टे

ज.य.कम. मुहूर्त्तेमाद्र्मेचवेत्यर्थः ॥ पक्षयोर्द्वादश्यां हरेर्जन्म न नमस्तामेव विदुः ॥ तद्दावध्यंदिनगतः तविनातिष्ठन्याव द्वादशी विजयानामेति प्रोक्तेत्यन्वय इति श्रीधरस्वामिनः ॥ अत्र क

३७१ ल्पभेदाद्यवस्थेति कश्चित् ॥ वस्तुतस्तु द्वादशीशब्देनैकादश्या एवाभिधानात् ॥ भविष्योत्तरभागवतयो राजस्येनैव संगतिः ॥ संप्रवक्ष्ये पिरजामि नत्याज्यं द्वादशीव्र

371 तमित्यादिषु द्वादशीशब्देन एकादश्या एव गृहीतत्वात् ॥ अथ भविष्योत्तरोक्त वामनपूजाप्रयोगः ॥ तत्र प्रातःस्नानादि निर्वर्त्य मध्याह्ने कलशस्थापनं कृ

त्वा तदुपरि पीठकादि परिमिततिलयवादिपूर्णं स्वर्णादिपात्रे सौवर्णं वामनं निधाय शुभाननं धारयं तमित्यादिना ध्यात्वा वामनायनमः इत्यनेन आवाहनादि

पुष्पदानान्तं पूजयित्वा मत्स्यादिनामभिः पादादिपूजां विधाय गंधादिनमस्कारांतमभ्यर्च्य दध्यक्षतफलयुक्तमर्घ्यं गृहीत्वा नमस्ते पद्मनाभाय नमस्ते

जलशायिने ॥ तुभ्यमर्घ्यं प्रयच्छामि बालवामनरूपिणे ॥ इत्यर्घ्यं समर्प्य पुष्पांजलिं दत्वा रात्रौ जागरणं विधाय प्रभाते पुनः संपूज्य वामनो बुद्धिदाता इत्यादि

मंत्रेणामूर्त्तिं दद्यादिति वामनपूजाविधिः ॥ अथाग्निपुराणोक्तं विजयद्वादशीव्रतं ॥ मैत्रेय उवाच ॥ विधानं श्रावणे राजेंद्र यथा दृष्टं मनीषिभिः ॥ यथोक्तं

नियमं कुर्यादेकादश्यामुपोषितः ॥ दंतकाष्ठं प्रगृह्यादौ वाग्यतो विजितेंद्रियः ॥ श्रवणाद्वादशीयोगे सम्यगुपोष्य जनार्दनं ॥ अर्चयित्वा विधानेन अहं मोक्ष्ये परे राम.

हनि ॥ नदीनां संगमे स्नायाद्दर्शये तत्र वामनं ॥ सौवर्णं रलसंयुक्तं द्वादशांगुलमुच्छ्रितं ॥ पीतवस्त्रैः शुभैर्वेष्ट्य भृंगारे निर्व्रणे नवे ॥ हिरण्मयेन पात्रेण अर्घ ३७२

पात्रं प्रकल्पयेत्॥ दध्यक्षतफलैश्चैव सहिरण्यं सदक्षिणं॥ नमस्ते पद्मनाभाय नमस्ते जलशायिने॥ तुभ्यमर्घ्यं प्रयच्छामि बालवामनरूपिणे॥ नमः कमलकिंजल्कपी
तनिर्मलवाससे॥ महाहवरिपुस्कंधघृष्टचक्राय चक्रिणे॥ नमः शार्ङ्गासिशंखाब्जपाणये वामनाय वा॥ यज्ञभुक्फलदात्रे च वामनाय नमो नमः॥ देवेश्वराय देवाय
देवसंभूतिकारिणे॥ प्रभवे सर्वदेवानां वामनाय नमो नमः॥ मत्स्यकूर्मवराहाय नरसिंहस्वरूपिणे॥ रामराम त्रिरामाय वामनाय नमो नमः॥ श्रीधराय नमस्तु
भ्यं नमस्ते गरुडध्वज॥ चतुर्बाहो नमस्तेस्तु नमस्ते गरुडध्वज॥ संपूज्यैवं विधानेन नरः स्वकवंदनादिभिः॥ रात्रौ जागरणं कुर्यात्सुरतो जलशायिनः॥ ध्यात्वा ज
लमयं रूपं देवदेवस्य चक्रिणः॥ ब्रह्मांडमुदरे यमहत्वमर्त्यैस्तु षितं॥ मायावी वामनः श्रीमान्त्रैर्यत्तु जगत्यस्ति॥ एवं संपूज्य विधिवद्द्वादश्यामुदये रवे
ः॥ भृंगारं देवमहितं सर्वं च संप्रपूजयेत्॥ वामनः प्रतिगृह्णातु वामनो वै ददाति तं॥ वामनं सर्वतोभद्रं द्विजायाथ निवेदयेत्॥ जलधेनुं तथा दद्यात् छत्रं चैव तु
पादुके॥ सहिरण्यानि वस्त्राणि धेनुं वानडुहं नृप॥ यत्किंचित्दीयते तत्र तदानंत्याय कल्पयेत्॥ श्रवणाद्वादशी योगे संपूज्य गरुडध्वजं॥ दत्त्वा दानं द्विजाति
भ्यो वियोगे पारणं चरेत्॥ सिंहास्थिते तु मार्तंडे श्रवणास्थे निशाकरे॥ माघे तु द्वादशी ज्ञेया नृणां साक्षयपदा दते॥ दशम्येकादशी यत्र सा नो पोष्या भवेत्तिथिः॥ श्र
वणेन तु संयुक्ता मासाश्च भासा सर्वकामदा॥ इत्येषा कथिता राजन् द्वादशी श्रवणेन वा॥ कर्तव्या सा प्रयत्नेन इहामुत्र फलप्रदा॥ इत्याग्निपुराणे विजयद्वाद

371A

शीव्रती।अथानन्तसिंहपरिवर्याउमारेणा विजयाव्रतानुष्ठानपद्धतिः॥विजयाव्रतंसंगमेतुश्रेष्ठं।नद्यादिसंगमालाभेमार्कंडेयोदिष्टेसंगमेव्रतमनुष्ठेयं॥शालग्रा
मशिलावारिन्धुलसीजलमेवच॥सम्यमेवोद्धरेत्तच्चविजयाव्रतमाचरेदितिस्मृतेः॥तत्रादौगुरुंप्रणम्यसंकल्पंविदध्यात्॥तत्रमंत्रः।द्वादश्यांतुनिराहारःस्थि
त्वाहमपरेहनि॥भोक्ष्येकिंचिक्रमानंतशरणंमेभवाच्युतेतिसशार्ङ्गःशरायुधंसौवर्णंदेवंकृत्वाताम्रकलशेवैणवपात्रेपंचामृतस्नापितंसवस्त्रमुपवेश्य
सितचंदनेनालिप्यासितवस्त्रद्वयच्छत्रोपानहंसपर्याचपवपूजांकुर्यात्॥शिरसिवासुदेवायनमः।मुखेश्रीधरायनमः।कंठेकृष्णायनमः।वक्षसिश्रीपतयेन
मः।बाहोश्चशस्त्रास्त्रधारिणेनमः।पादयोःसर्वात्मनेनमः।ततोविशेषार्घ्यंदद्यात्।तत्रमंत्रः।शंखचक्रगदापद्मसशार्ङ्गशरपूजित॥गृहाणार्घ्यंम
यादत्तंशार्ङ्गपाणेनमोस्तुतइति।ततोधूपदीपौदत्वाघृतपक्वनैवेद्यंफलतांबूलादीनिवसमर्प्यचजागरंचकृत्वाप्रभातेस्नात्वादेवंसंपूज्यपुष्पांजलिं
दत्वानेनमंत्रेणप्रार्थयेत्॥नमस्तेअच्युतगोविंदबुधश्रवणसंज्ञक।अघौघंवाक्षयंकृत्वासर्वसौख्यप्रदोभवेतिततःसर्वमाचार्यायदत्वापारणांकुर्यादिति॥
दुर्वासाउवाच॥नक्षत्रभाद्रपदेमासिशुक्लपक्षेतुद्वादशी॥संकल्पविधिनादेवमर्चयेत्परमेश्वरमिति॥नमोस्तुकल्किनेपादौहृषीकेशायवैकटिं।म्लेच्छ राम॰
प्रध्वंसनायोरूजगन्मूर्तेतथोदरं॥श्रीकंठायेतिवैकंठंखड्गपाणीतिवैभुजौ॥स्वनाम्नाशंखचक्रेतुविश्वमूर्तेतथाशिरः॥सितवस्त्रयुगच्छन्नंगंधपुष्पो ३७२

372A

पशोभितं ॥ कृत्वा प्रभाते विप्राय प्रदेयं शास्त्रविदतमे । प्रीयतां मे हृषीकेशः कल्किरूपीति मंत्रः ॥ पूर्वं राजा विशालोऽभूत्काशिपुर्यां महाबलः ॥ द्वादशीं व्रत
वान्व्रत्वा वृत्तिं वभूव ह ॥ यज्ञैः च विविधैरिष्ट्वा परं निर्वाणमाप्तवान् ॥ पूज्यते मत्स्यरूपेणास्सर्वज्ञत्वमभीप्सुभिः । स्ववंशोद्धारणार्थाय कूर्मरूपीति पूज्यते ॥
मूर्तौ हविर्निमग्नेन वराहः पूज्यते हरिः ॥ नरसिंहस्वरूपेणास्सर्वपापक्षपात्तुरैः ॥ वामनो मोहनाशाय वित्तार्थे जमदग्निजः ॥ क्रूरशत्रुविनाशाय यजेद्दाशर
थिं बुधः ॥ बलभद्रं यजेद्धीमान्पुत्रकामो न संशयः ॥ रूपकामो यजेद्बुद्धं कल्किनं शत्रुघातने ॥ इति धरणीव्रते कल्किद्वादशीव्रतं ॥ द्वयोस्तन्द्वाना
दिकं तु द्वादशीप्रकारो द्रष्टव्यो ॥ अथ भाद्रपद शुक्लैकादश्यां कटिपरिवर्त्तनोत्सवः ॥ तथा च भविष्योत्तरे ॥ प्राप्ते भाद्रपदे मासि एकादश्यां सिते हरेः ॥ कटि
दानं भवेद्विष्णोर्महापातकनाशनं । कटिदानं पार्श्वपरिवर्त्तनं ॥ रामार्चनं चंद्रिकायां । शयनोत्सवं च बौद्धं देवं नीत्वा जलाशयं । कटिदानोत्सवं कुर्व इति संक
ल्पं पूजयेत् । देवदेव जगन्नाथ योगिगम्य निरंजन । कटिदानं करोम्यघ प्राप्ते भाद्रपदे शुभे ॥ अनेन कटिपरिवर्त्तिं दक्षिणांगे प्रकल्पयेत् । महापूजां तत
ः कृत्वा पूर्ववत्स्वगृहं व्रजेत् इति । निर्णयसिंधौ तु ॥ अस्य चव्रत्तस्य भाद्रपद श्रवणयोगे फलातिशयो वगम्यत इति नृसिंहपरिचर्याकाराः । विष्णोः परिवर्त्त
न कृत्यमेवमुक्तं । संध्यायां विष्णुं संपूज्य प्रार्थयेत् ॥ मंत्रस्तु तिथितत्त्व उक्तः । वासुदेव जगन्नाथ प्राप्तेयं द्वादशी तव । पार्श्वेन परिवर्त्तस्व सुखं स्वपिहि मा

जप-क्रम
३७२
373

धवेति॥ इति भाद्रपदशुक्लैकादशी कथा॥ अथ ब्रह्मवैवर्तपुराणोक्तं आश्विनकृष्णैकादशीमाहात्म्यं॥ युधिष्ठिर उवाच। कथयस्व प्रसादेन ममाग्रे मधुसूदन। आश्वि
ने कृष्णपक्षे तु किंनामैकादशी भवेत्॥ श्रीकृष्ण उवाच॥ आश्विने कृष्णपक्षे तु इंदिरा नाम नामतः। तस्या व्रतप्रभावेन महापापं प्रणश्यति॥ अधोयोनि
गतानां च पितॄणां गतिदायिनी॥ शृणु राजन्नवहितो एजनकथां पापहरां परां। यस्याः श्रवणमात्रेण वाजपेयफलं लभेत्॥ पुरा कृतयुगे राजन् बभूव रिपु
मर्दनः। इंद्रसेन इति ख्यातो पुरी माहिष्मतीपतिः॥ स राज्यं पालयामास धर्मेण यशसान्वितः। पुत्रपौत्रसमायुक्तो धनधान्यसमन्वितः। माहिष्मत्यधि
पो राजा विष्णुभक्तिपरायणः। जपन् गोविंदनामानि मुक्तिदानि नराधिपः। कालं नयति विधिवदध्यात्मध्यानतत्परः॥ एकस्मिन् दिवसे राज्ञि सुखासीने
सदोगते। अवतीर्य गमद्धीमान्नारदो गगनान्मुनिः॥ तमागतं मुनिं प्रेक्ष्य प्रत्युत्थाय कृतांजलिः॥ पूजयित्वार्घ्यविधिनासने संन्यवेशयत्॥ सुखो
पविष्टः स मुनिः प्रत्युवाच नृपोत्तमं॥ कुशलं तव राजेंद्र सप्तस्वंगेषु वर्तते॥ धर्मे मतिः प्रवर्तेत विष्णुभक्तिरतिः सदा॥ राजोवाच॥ त्वत्प्रसादान्मुनिश्रेष्ठ स
र्वत्र कुशलं मम॥ अद्य क्रतुक्रियाः सर्वाः सफलास्तव दर्शनात्॥ प्रसादं कुरु विप्रर्षे ब्रूह्यागमनकारणं॥ नारद उवाच॥ श्रूयतां राजशार्दूल मद्वचो वि राम
स्मयप्रदं॥ ब्रह्मलोकादहं प्राप्तः यमलोकं नृपोत्तम॥ शमनेनार्चितो भक्त्या उपविष्टो वरासने॥ धर्मशीलाः सत्यवंतो भास्करिं समुपासते॥ बहुपुण्यप्र ३७२

373A

कर्तव्यं व्रतमेवैतत् कल्मषदोषतः ॥ समायां स्माद्ध देवसमया दृष्टः पिता तव ॥ कथितस्तेन संदेशस्तं निबोध जनेश्वर ॥ इंद्रसेन इति ख्यातो राजा माहिष्मतीपतिः ॥ तस्याग्रे
कथय ब्रह्मन्नास्ति तं मां यमसं निबोध ॥ केनापि चांतरायेन पूर्वजन्मोद्भवेन वा ॥ स्वर्गं प्रेषय मां पुत्र इंदिराव्रतदानतः ॥ इत्युक्तोऽहं समायातः समीपे तव पार्थि
व ॥ पितुः स्वर्गतये राजन्निंदिराव्रतमाचर ॥ राजोवाच ॥ कथयस्व प्रसादेन भगवन्निंदिराव्रतं ॥ विधिना केन कर्तव्यं कस्मिन्पक्षे तिथौ तथा ॥ नारद उवाच
॥ शृणु राजन्नहं वच्मि व्रतस्यास्य विधिं शुभं ॥ आश्विनस्यासिते पक्षे दशमीदिवसे शुभे ॥ प्रातः स्नानं प्रकुर्वीत श्रद्धायुक्तेन चेतसा ॥ ततो मध्याह्नस
मये स्नानं कृत्वा बहिर्जले ॥ पितृणां प्रीतये श्राद्धं कुर्याच्छ्रद्धासमन्वितः ॥ एकभक्तं ततः कृत्वा रात्रौ भूमौ शयीत च ॥ प्रभाते विमले जाते प्राप्ते चैकादशी
दिने ॥ मुखप्रक्षालनं कुर्यात्कुर्याद्दंतधावनं ॥ उपवासस्य नियमं गृह्णीयाद्भक्तिभावतः ॥ अद्य स्थित्वा निराहारः सर्वभोगविवर्जितः ॥ श्वो भोक्ष्ये पुंड
रीकाक्ष शरणं मे भवाच्युत ॥ इत्येवं नियमं कृत्वा मध्याह्नसमये तथा ॥ शालग्रामशिलाग्रे तु श्राद्धं कृत्वा यथाविधि ॥ भोजयित्वा द्विजवरान् दक्षिणाभिः
प्रपूजयेत् ॥ पित्र्यमन्नं समाघ्राय गवे दद्याद्विचक्षणः ॥ पूजयित्वा हृषीकेशं गंधधूपादिभिस्तथा ॥ रात्रौ जागरणं कृत्वा केशवस्य समीपतः ॥ ततः प्रभात
समये संप्राप्ते द्वादशीदिने ॥ अर्चयित्वा हरिं भक्त्या भोजयित्वा द्विजोत्तमान् ॥ बंधुदौहित्रपुत्राद्यैः स्वयं भुंजीत वाग्यतः ॥ अनेन विधिना राजन् कुरु व्रतमतं

जय.कम. दितः॥ विष्णुलोकं मया सांति पितरस्तव भूपते॥ इत्युक्त्वा नृपतिं राजा मुनिरंतरधीयत॥ यथोक्तविधिना राजा चकार व्रतमुत्तमं॥ अंतःपुरेण सहितः सपुत्र
३७४
374 भृत्यसमन्वितः॥ कृते व्रते तु कौंतेय पुष्पवृष्टिरभूद्दिवः॥ तत्पिता गरुडारूढो जगाम हरिमंदिरं॥ इंद्रसेनोपि राजर्षिः कृत्वा राज्यमकंटकं॥ राज्ये निवेश्य
तनयं जगाम त्रिदिवं स्वयं॥ इंदिराव्रतमाहात्म्यं तवाग्रे कथितं मया॥ पठनाच्छ्रवणाद्राजन्सर्वपापैः प्रमुच्यते॥ इति श्रीब्रह्मवैवर्तपुराणे आश्विन
कृष्णैकादश्यां इंदिरानाम्न्या माहात्म्यं समाप्तं॥ अथ पद्मपुराणोक्तं आश्विनशुक्लैकादशीमाहात्म्यं॥ युधिष्ठिर उवाच॥ कथयस्व प्रसादेन भगवन्मधु
सूदन॥ इषस्य शुक्लपक्षे तु किंनामैकादशी भवेत्॥ श्रीकृष्ण उवाच॥ शृणु राजेंद्र वक्ष्यामि माहात्म्यं पापनाशनं॥ शुक्लपक्षे चाश्वयुजि भवेदेकादशी त
था॥ पापांकुशेति विख्याता सर्वपापहरा परा॥ पद्मनाभाभिधानं च पूजयेत्तत्र केशवं॥ सर्वाभीष्टफलप्राप्त्यै सर्वमोक्षप्रदं नृणां॥ तपस्तप्त्वा नरस्तीव्रं चि
रं नियतमानसः॥ तत्फलं समवाप्नोति तं नत्वा गरुडध्वजं॥ कृत्वापि बहुशः पापं नरो मोहसमन्वितः॥ न याति नरकं नत्वा सर्वपापहरं हरिं॥ पृथि
व्यां यानि तीर्थानि पुण्यान्यायतनानि च॥ तानि सर्वाण्यवाप्नोति विष्णुनामानुकीर्तनात्॥ देवं शार्ङ्गधरं विष्णुं ये प्रपन्ना जनार्दनं॥ न तेषां यमलोकस्य याम
यातना जायते क्वचित्॥ उपोष्यैकादशीं चैकां प्रसंगेनापि मानवः॥ न याति यातनां यामं पापं कृत्वापि दारुणं॥ वैष्णवः पुरुषो भूत्वा शिवनिंदां करोति यः॥ ३७५

374A न विंध्याद्वै क्षवं लोकं सयाति नरकं ध्रुवं। नेदृशं पावनं किंचित्त्रिषु लोकेषु विद्यते॥ यादृशं पद्मनाभस्य दिनं पातकहानिदं॥ तावत्पापानि देहेस्मिन् तिष्ठंति मनुजाधिप॥ याव
न्नोपवसेत् जंतुः पद्मनाभदिनं शुभं॥ अश्वमेधसहस्राणि राजसूयशतानि च॥ एकादश्युपवासस्य कलां नार्हंति षोडशीं॥ एकादशीसमं किंचित् पुण्यं लोके न विद्यते॥ व्याजेना
पि कृता राजन् न दर्शयति भास्करिं॥ स्वर्गमोक्षप्रदा ह्येषा शरीरारोग्यदायिनी॥ सुकलत्रप्रदा ह्येषा जीवत्पुत्रप्रदायिनी॥ न गंगा न गया राजन् न काशी न च पुष्करं॥ न चापि कौ
रवं क्षेत्रं पन्नपुण्यं तद्धरेर्दिनात्॥ रात्रौ जागरणं कृत्वा समुपोष्य हरेर्दिने॥ अनायासेन भूपाल प्राप्यते वैष्णवं पदं॥ दशैव मातृके पक्षे दश राजेंद्र पैतृके॥ प्रियाया दश पक्षे तु
पुरुषानुद्धरेन्नरः॥ चतुर्भुजा दिव्यरूपा नागारिकृतकेतनाः॥ स्रग्विणः पीतवस्त्राश्च प्रयांति हरिमंदिरं॥ बालत्वे यौवनत्वे च वृद्धत्वे च नृपोत्तम॥ उपोष्यैकादशीं नूनं नैति पा
पोपि दुर्गतिं। पापांकुशामुपोष्यैव आश्विने सासिते नरे॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो हरिलोकं स गच्छति॥ दत्वा हेमतिलान् भूमिं गामन्नमुदकं तथा॥ उपानद्वस्त्रछत्रादि न पश्यंति य
मं नरः॥ यस्य पुण्यविहीनानि दिनान्यायांति यांति च॥ स लोहकारभस्त्रेव श्वसन्नपि न जीवति॥ अवंध्यं दिवसं कुर्यात् दरिद्रोपि नरोत्तम॥ समाचरन् यथाशक्त्या स्नानदानादिकां
क्रियां॥ तडागारामसौधानि पुष्पवाटीप्रपाकर्माणि॥ कर्तारो नैव पश्यंति घोरं तं यमयातनां॥ दीर्घायुषो धनाढ्याश्च कुलीना रोगवर्जिताः॥ दृश्यंते मानवा एते व्रतकर्त्तार ईदृशा
थ किमत्र बहुनोक्तेन यात्ना धर्मेण दुर्गतिं॥ आरोहंति दिवं धर्मेणात्र कार्या विचारणा॥ इति ते कथितं राजन् यत्पृष्टोहं त्वयानघ॥ पापांकुशाया माहात्म्यं किमन्यत् श्रोतुमिच्छ

जय॰ कृ॰ म॰ सि॥ ॥इति श्रीपद्मपुराणे आश्विनशुक्लपक्षे पापांकुशामाहात्म्यं समाप्तं॥ अथ पद्मनाभद्वादशीव्रतं॥ हेमाद्रौ॥ युधिष्ठिर उवाच॥ तद्वदाश्वयुजे मासि द्वादशीं सितपक्षिणीं॥ संकल्प्या
३२५ मर्चयेद्देवं पद्मनाभं सनातनं॥ पद्मनाभाय पादौ तु कटिं वै पद्मयोनये॥ उदरं सर्वदेवाय पुष्कराक्षाय वा उरः॥ अव्यग्राय तथा बाहू शार्ङ्गवक्षस्थलादि सूजयेत्॥ प्रभवाय शिरः पू
375 ज्यप्राग्वदर्घ्यघटं समसेत्॥ तस्मिन्हेममयं देवं पद्मनाभं तु विन्यसेत्॥ तमेव देवं संपूज्य गंधपुष्पादिभिः क्रमात्॥ प्रभातायां तु शर्वर्यां ब्राह्मणाय निवेदयेत्॥ प्रीयतां पद्म
नाभः पद्मनाभरूपी इति मंत्रः॥ आसीत्कृतयुगे राजन्भद्राश्वो नाम वीर्यवान्॥ तस्य नाम्ना भवद्वर्षं पद्मनाभं च नामतः॥ तस्यागस्त्यः कदाचित्तु गृहमागत्य भूपतेः॥ उवा
व पंचरात्रं तु वसतामिभवतो गृहे॥ तं राजा शिरसा नत्वा स्थापितासिप्रभाषत॥ तस्य कांतिमती नाम्ना भार्या परमशोभना॥ तामगस्त्यस्तथा दृष्ट्वा रूपतेजोन्वितां शुभां॥ प्र
पलास्वमृयात्तस्याः कुर्वंसः कर्मशोभनां॥ ताङ्कसाञ्जगन्नाथस्त्रीशूद्राः साधुसाध्विति॥ एवमुक्त्वा ननर्त्तो वै रागस्पो राजसंनिधौ॥ राजोवाच॥ किं हर्षकारणं ब्रह्मन्ये
नैवं नृत्यते भवान्॥ अगस्त्य उवाच॥ इयं राज्ञी तदीया भूद्दासी वैश्यस्य वैदिशे॥ नगरे हरिदत्तस्य तमस्याः पतिरेव च॥ तं सेवकर्मकारो भूद्वद्रोविंध्योति नामतः॥ सर्वे श्या
श्वयुजे मासि द्वादश्यां नियतः शुचिः॥ स्वयं विष्णवालयं गत्वा गंधपुष्पादिभिर्हरिं॥ अभ्यर्च्य सलसंगत्वा याज्ञवंतो रक्षपालकौ॥ स्थाप्य द्वावपि दीपानां ज्वालनर्थं महामते एम॰
गते तस्मिन्भवंतौ तं दीपप्रज्वलनेस्थितौ॥ यावच्च भाता रजनी निःशष्येन नरोत्तम॥ ततः कालेन महता मृतौ द्वावपि दंपती॥ तेन पुण्यप्रभावेन जन्म जातं प्रियव्रते॥ इयं ३२५

375A

व पत्नी ते जाता वैश्य दास्य ममवत्सप्रया।। पारणा स्मापि दीपस्तु ज्वालितस्य गृहे हरेः।। इयं सुपुष्टिः सुराज्ञा नामक्तिसुक्त सतेपुरा।। स्वेन यः पुनरर्थेन विष्णुसमभ्यर्च्य दीपकं
।। ज्वालयेत्तस्य पस्तु पुण्यं न संख्यातुं न शक्यते।। इति धरणीव्रते पद्मनाभद्वादशीव्रतं।। असामेवैकादश्यां भविष्योत्तरोक्तं पुत्रप्राप्तिव्रतं।। युधिष्ठिर उवाच।। कर्णो
क्वचिन्नि॰ उपरि ब्द्वत॰ पुरुषो जायते किल।। कारणं च यानं पम्मुच्येत पुरुषः पुत्रदर्शनात्।। पुन्नाम्नो नरकाद्यस्मात्पितरं त्रायते सुतः।। तस्मात्पुत्र इति प्रोक्तः स्व
यमेव स्वयंभुवा।। हिरण्यगर्भ बीजं उजरिलं भूलिक्ष्मां। पुत्रस्य हीना न पश्यन्ति गंगाधरमिवात्मजं।। तस्मात्पुत्रलाभाय यत्नं तदुदीरय।। श्रीकृष्ण उवाच
।। एकादश्यां वा भ्रसुजे स्नातो यो व्यापयेद्धरिं गां रात्रौ पृथयेद्धात्तवस्त्रां यागवाहिकीं।। अपरे न्हि मन्याभ्यर्च्य निशि भुंजीत वाग्यतः।। मासे मासे थ वैतानि हरि
नामानि कीर्तयेत्।। अपराजितो जातशत्रुर्घुरा कृतपुरंदरः॥ वर्धमान॰ सुरेशश्च महाबाहु॰ प्रभुर्विभु॰।। स्वभूतिः स्वमना शौवश्च सुप्रवेता इतीरयेत्।। एवं द्वा
दश प्रभिर्वै मासे वर्षपारयेद्व्रती।। व्रतान्ते जुहुयाद्देवि नाममिर्घृतपायसं।। ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चाद्द्वादशैनेमासमसंख्यपा।। मासे मासे यथाशक्ति दानं प्रार्थनमेव
च।। यथाहितेभेवास्तु पुत्रः शाश्वतश्चाक्षयोऽस्तुतः।। तथाभवतु मे देव पुत्रो जन्मनि जन्मनि।। वैष्णवी सुरभी माता ब्रह्मण्या देवपूजिता।। गृहाण मे मया दत्तं
पिंडं सत्त्वगामक्लकी।। वस्त्राभरणगोदानैर्ब्राह्मणान्भोजयेद्गुरुं।। इतिश्रीभविष्योत्तरोक्तं पुत्रप्राप्तिव्रतं।। आश्विनशुक्लैकादश्यां उपवासजागरणादिकं कु

जय·राम·
३७६
376

त्याद्वादशपादिषु विष्णुउर्ध्वजनादिकीं कुर्यात॥ तदुक्तं ब्रह्मपुराणे॥ आश्विनतिथिप्रक्रमेसोपवासे श्वकार्त्तिके चएकादश्यांप्रजागरः॥ द्वादश्यां नामदेवश्च उर्ध्वजनीपस्त
सर्वदा॥ यात्रो समवश्चकार्त्तिकस्त्वयोर्दश्यां तु वेङ्कवैः॥ उपवासश्च तु दर्श्यां पौर्णमास्यां हरिं यजेदित्यर्थः॥ अस्यामेवैकादश्यां कार्त्तिकस्नानारंभउक्तः पाद्मे॥ आ
श्विनस्यतु मासस्य याशुक्लैकादशीभवेत्॥ कार्त्तिकस्यव्रतानीह तस्यां वै मासमेक तु चीरिति॥ विष्णुनाथः॥ तुलासंक्रांतिमारभ्यकार्तिकमित्यर्थः॥ तुलामकरमेषे
षु प्रातःस्नायीभवेत्सदा॥ हविष्यं ब्रह्मचर्यं च महापातकनाशनमिति॥ शर्वरीमाश्वयुजे मासि पौर्णमास्यां समाहितः स्नात्वा मासं समग्रं प्रयात्वभक्त्यासमाप्य तेका
र्त्तिकपौर्णमास्यामिति हेमाद्रिलिखितं नारदीयपुराणे शर्वरीमारंभेपमार्गां॥ कार्त्तिकव्रतग्रहणाप्रकारादिकं त्वग्रेवक्ष्यामः॥ इत्याश्विनशुक्लैकादशीकृत्यं॥ अथब्र
ह्मवैवर्त्तपुराणोक्तं कार्त्तिककृष्णैकादशी माहात्म्यं॥ युधिष्ठिरउवाच॥ कथयस्वप्रसादेनममस्नेहाज्जनार्दन। कार्त्तिकस्यासितेपक्षे किंनामैकादशीभवेत्
॥ श्रीकृष्णउवाच॥ शृणुपार्थ राजशार्दूल कथयामि तवाग्रतः। कार्त्तिके कृष्णपक्षे तु रमानाम सुशोभना॥ एकादशीसमाख्याता महापापहरा परा॥ अस्याः प्र
संगतोराजन्माहात्म्यं प्रवदामिते॥ मुचुकुंद इति ख्यातो बभूव नृपतिः पुरा॥ देवेंद्रेण समं यस्य मित्रत्वमभवन्नृप॥ यमेन वरुणेनैव कुवेरेण समं तथा॥ विभीष
णेन यस्यैव सखित्वमभवत्सह॥ विष्णुभक्तः सत्यसंधो बभूव नृपतिस्तदा॥ तस्यैवं शासतोराज्यं राजान्निहतकंटकं॥ बभूव दुहितागेहे चंद्रभागा सरिद्वरा॥ शोभना

राम·
३७६

376A

यत्नमाहृत्य वै चंद्रसेनसुतायवै ॥ सकदाचित्समायातं श्वशुरस्य गृहे तत्र ॥ एकादशीव्रतदिने समायातं तु शोभनं ॥ समागते व्रतदिने ॥ चंद्रभागा व्यचिंतयत् ॥ किं भविष्यति देवेश
मम भर्त्ता तिदुर्बलः ॥ क्षुधां न सहते तोदुं षितावै बोधशोभनः ॥ पटहस्ताड्यते पत्युः संप्राप्ते दशमीदिने ॥ न भोक्तव्यं न भोक्तव्यं न भोक्तव्यं हरेर्दिने ॥ श्रुत्वा पटहनिर्घो
षं शोभनस्त्वब्रवीत्प्रियां ॥ किं कर्त्तव्यं मया कांते देहि शिक्षां शुभानने ॥ चंद्रभागोवाच ॥ मत्पितुर्वेश्मनि विभो भोक्तव्यं नाद्य केनचित् ॥ गजैरश्वैश्च करभैरन्यैः पशुभिरेव च
॥ तृणमन्नं तथा वारि न भोक्तव्यं हरेर्दिने ॥ मानवैश्च कुतः कांत भुज्यते हरिवासरे ॥ यदि त्वं भोक्ष्यसे कांत ततो गर्हां प्रयास्यसि ॥ एवं विचार्य मनसा सुदृढं मानसं कुरु ॥ शो
भन उवाच ॥ सत्यमेतत्प्रिये वाक्यं करिष्येऽहमुपोषणं ॥ दैवेन विहितं यद्धि तत्तथैव भविष्यति ॥ इति बुद्धिं दृढां कृत्वा चकार नियमं व्रते ॥ क्षुत्तृष्णापीडिततनुः स बभूवाति
दुःखितः ॥ इति चिंतयतस्तस्य आदित्योस्तमगाद्गिरिं ॥ वैष्णवानां नराणां मानिसंहर्षविवर्द्धिनी ॥ हरिपूजारतानां च जागरासक्तचेतसां ॥ बभूव नृपशार्दूल शोभन
स्यातिदुःखिता ॥ रवेरुदयवेलायां शोभनः पंचतां गतः ॥ दाहयामास राजा तं राजयोग्यैश्च दारुभिः ॥ चंद्रभागा नात्मदेहं ददाह पतिना सह ॥ कृत्वौर्ध्वदेहिकं तस्य तस्थौ जन
कवेश्मनि ॥ शोभनेन नृपश्रेष्ठ रमाव्रतप्रभावतः ॥ प्राप्तं देवपुरं रम्यं मंदराचलसानुनि ॥ अनुपममनाधृष्यमसंख्येयगुणान्वितं ॥ हेमस्तंभमयैर्नद्धं रत्नवैडूर्यमंडितैः ॥
स्फटिकैर्विविधाकारैर्विचित्रैरुपशोभितं ॥ सिंहासने समारूढः श्वेतछत्रसमंयुतः ॥ केयूरकुंडलयुतो हारकेयूरभूषितः ॥ स्तूयमानश्च गंधर्वैरप्सरोगणसेवितः ॥ शोभ

नः शोभते तत्र देवरा ऊपरो यथा ॥ सोमशर्मेति विख्यातो मुकुंदपुरे वसन् ॥ तीर्थयात्राप्रसंगेन भ्रमन्निमोददर्शनं ॥ नृपजामातरं ज्ञात्वा तत्समीपे जगाम सः ॥ शोभनो
पितरा तात सोमशर्मागमागते ॥ आसनादुत्थितः शीघ्रं नमश्चक्रे द्विजोत्तमं ॥ चकार कुशलप्रश्नं श्वशुरस्य तु पश्यतां ॥ कांता यावदिंदुमाभाग्या यास्ता थैव नगरस्य च ॥ सोम
शर्मोवाच ॥ कुशलं वर्त्तते राजन् श्वशुरस्य गृहे तव ॥ चंद्रभागा कुशलिनी सर्वेषां कुशलं पुरे ॥ स्वप्नं कथं तत्तां राजन् न वाश्चर्यपरं मम ॥ दृष्टं वि विचित्रं हाविरं न दृष्टं केनचि
त्क्वचित् ॥ सुतहा वल्लभन्दपते कृतः शाममिदं तथा ॥ शोभन उवाच ॥ कार्त्तिकस्यासिते पक्षे परमैकादशी मता ॥ तामुपोष्य मया प्राप्तं द्विजेंद्र पदमुत्तमं ॥ ध्रुवं भवति येन
तन्न त्कुरुष द्विजोत्तम ॥ सोमशर्मोवाच ॥ मयैतद् द्विहितं विप्रश्चद्वा तीनं व्रतोत्तमं ॥ जेनाहम ध्रुवं मन्ये ध्रुवं भवति तत् छु गा ॥ सुमुकुंदस्य दुहिता चंद्रभागा सुशोभना ॥ त
स्यै कथय वृत्तांतं ध्रुवमेतद्भविष्यति ॥ इति श्रुत्वा च वत्सस्य गतो विप्रः स वेश्मनि ॥ कथयामास वृत्तांतं राजकन्याय तो नृपः ॥ श्रुत्वाथ सा द्विज वचो विस्मयोत्फुल्ललोच
नः ॥ सत्यं स्वप्नमथ वास्तम स्वयैतत्कथ्यते द्विज ॥ सोमशर्मोवाच ॥ प्रत्यक्षं दृ पितः कांतस्त्वव दृष्टो मया शुभे ॥ दैवकुलमनाधृष्यं दृष्टं तत्सदुरं मया ॥ अध्रुवं तेन तत्प्रोक्तं
ध्रुवं भवति तत्कुरु ॥ चंद्रभागोवाच ॥ तत्र मां नय विप्रर्षे पतिदर्शनलालसा ॥ आत्मनो व्रतपुण्येन करिष्येहं पुरं ध्रुवं ॥ आवयोर्द्विज संयोगो यथा भवति तत्कुरु ॥ मा सुहि राम॰
तं महत्पुण्यं कन्या योगं विमुक्तये ॥ इति श्रुत्वा सह तया सोमशर्मा जगाम ह ॥ आश्रमं वामदेवस्य मंदराचलसंनिधौ ॥ वामदेवोश्शरोतान्स र्वेवृत्तांतं कथितं तयोः ॥ अभ्यषिं ३७७

377A

चचंद्रभागां वेश्मं चैरं थोर्जितैः॥ ऋषिमंत्रप्रभावेन हरिसेवा सुनसेवनात॥ दिव्यदेहाबभूवासौ दिव्यांगातिमवापच॥ पत्युः समीपमागमत् सहर्षोत्फुल्ललोचना॥ जहर्षशो
भनोतीवदृष्ट्वा कांतां समागतां॥ समागतपत्नकेनाम पार्श्वेतां समन्वेशयत॥ अथोवाच प्रियाहर्षात् चंद्रभागाशुभं वचः॥ शृणु कांत हितं वाक्यं यस्तु राणं विघ्नेमपि॥ अष्टवर्षी
यिकाजाता तदाहं पितृवेश्मनि॥ मयातत्तः प्रभृत्येवकृतमेकादशीव्रतं॥ यथोक्तविधिनायुक्तं श्रद्धापूतेन चेतसा॥ तेन पुण्यप्रभावेन पुरं त्वं भवति ध्रुवं॥ सर्वकामसमृद्धिं च
यावदाभूत संप्लवं॥ एवं स नृपशार्दूल रमते पतिना सह॥ दिव्यभोगा दिव्यरूपा दिव्याभरणभूषिता॥ शोभनोपि तया सार्द्धं रमते दिव्यविग्रहः॥ रमाव्रतप्रभावेन मंदराग्र
सानुनि॥ चिंतामणि समा ह्येषा कामधेनुसमाथवा॥ रमाभिधाना नृपते तवाग्रे कथिता मया॥ एकादशीव्रतानां च पक्षयोरुभयोरपि॥ यथा शुक्ला तथा कृष्णा विभेदं नैव
कारयेत्॥ सेवितैकादशी नृणां भुक्तिमुक्तिप्रदायिनी॥ धेनुः श्वेता तथा कृष्णा उभयोः सदृशं पयः॥ तथैव तुल्यफलदं स्मृतमेकादशीद्वयी॥ एकादशीव्रतानां च माहा
त्म्यं शृणुते नरः॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोके महीयते॥ इति श्रीब्रह्मवैवर्तपुराणे कार्तिककृष्णपक्षे रमैकादशीमाहात्म्यं समाप्तं॥ अथ कार्तिकशुक्लैकादशीकथा
॥ब्रह्मोवाच॥ बोधिन्याश्चैव माहात्म्यं पापघ्नं पुण्यवर्द्धनं॥ मुक्तिप्रदं सुबुद्धीनां शृणुष्व मुनिसत्तम॥ तावद्गर्जंति तीर्थानि। आसमुद्रसरांसि च॥ यावत् प्रबोधिनी विष्णो
स्तिथिर्नायाति कार्तिके॥ तावद्गर्जंति विप्रेंद्र गंगा भागीरथी क्षितौ॥ यावन्नायाति पापघ्नी कार्तिके हरिबोधिनी॥ अश्वमेधसहस्राणि राजसूयशतानि च॥ एकेनैवोपवासेन बोधिन्याः ऊ

जय·कल्प
३७८
378

कृतेनर४॥यदुर्लभंमवदुःप्राप्यंत्रैलोक्यमनगोचरं४॥तदप्यप्रार्थितंपुत्रंददातिहरिबोधिनी॥मेरुमंदरमात्राणिपापान्युग्राणियानितु॥एकेनैवोपवासेनदहतेपापहारिणी॥पू
र्वजन्मसहस्रेषुपापंचदुःकर्मचार्जितं॥जागरेणप्रबोधिन्यादह्यतेतूलराशिवत्॥यथोक्तंकुरुतेयस्तुविधिवत्सुकृतंनर४॥स्वल्पंमुनिवरश्रेष्ठमेरुतुल्यंभवेत्फलं॥उपवासंप
बोधिन्यायःकरोतिस्वभावतः४॥विधिवन्मुनिशार्दूलयथोक्तंलभतेफलं॥विधिहीनंतुयःकुर्यान्नकृतंमेरुमात्रकं॥अणुमात्रंचनाप्नोतिफलंधर्मस्यनारद॥योध्यायति
मनोयस्याकरिष्यामिप्रबोधिनीं॥वसंतिपितरोहृष्टाविष्णुलोकेमहीयते॥विमुक्तानारकैर्दुःखैर्यांतिविष्णोःपरंपदं॥कृत्वातुपातकंघोरंब्रह्महत्यादिकंनर४॥कृत्वातुजा
गरंविष्णोर्धौतपापोभवेन्नर४॥दुःप्राप्यंयत्फलंविप्रअश्वमेधादिभिर्मखै४॥प्राप्यतेतत्सुखेनैवप्रबोधिन्यांतुजागरे॥आप्लुत्यसर्वतीर्थेषुदत्वागाःकांचनंमही॥नरस्तत्फ
लमाप्नोतियत्कृत्वाजागरंहरेः॥जात४सएवसुकृतीकुलंतेनैवपालितं॥कार्तिकेमुनिशार्दूलकृतायेनप्रबोधिनी॥यथाध्रुवंनगाणांमन्त्रार्थंननाशस्तथाध्रुवं॥इतिज्ञा
त्वामुनिश्रेष्ठकर्तव्यंवैष्णवंहितं॥यानिकानिचतीर्थानित्रैलोक्येसंभवंतिच॥तानितस्यगृहेसम्यक्यःकरोतिप्रबोधिनीं॥सर्वकृत्यंपरित्यज्यतुष्ट्यर्थंचक्रपाणिन४॥
उपोष्यैकादशीसम्यक्कार्तिकेहरिबोधिनी॥किंतस्यबहुभिःपुण्यैःकृतायेनप्रबोधिनी।परलोकप्रदास्येषाकार्तिकेहरिबोधिनी॥सज्ञानीसचयोगीचतपस्वी स्मः
सजितेंद्रियः॥भोगोमोक्षश्चतस्यास्तिउपास्तेहरिबोधिनी॥विष्णोःप्रियतरास्वेषाधर्मसारसहायिनी॥यःकरोतिनरोतिनरोभक्त्यामुक्तिभाक्सभवेन्नर४॥प्रबोधिनीमु ३७८

378A

पोषितं प्राग्जन्मविंशतेनरः॥ सर्वे धर्मान्यरित्यज्यतस्मात्कुर्वीत जनार्दन॥ कर्मणा मनसा वाचा यापं यत्समुपार्जितं॥ तत्क्षालयति गोविंदः प्रबोधिन्यां प्रजागरे॥ स्नानं दानं जपो हो
मः समुद्दिश्य जनार्दनं॥ नरैर्यत्क्रियते तस्मिन्प्रबोधिन्यां तदक्षयं॥ ये व्रतं तिन राक्षस्यां भक्त्या रे वै माधवं॥ समुपोष्य प्रमुच्यंते पापैस्ते शतजन्मजैः॥ महाव्रतमिदं पुत्र म
हापापौघनाशनं॥ प्रबोधवासरं विष्णोर्विधिवत्समुपोषयेत्॥ अनेनानेन देवेश परितोष्य जनार्दनं॥ विराजयन्दिशः सर्वाः प्रयाति हरिमंदिरं॥ कृते येषा प्रयत्नेन न
रैः कीर्तिमराश्चिमिः॥ बाल्ये यत्नार्जितं पापं यौवने वार्द्धके तथा॥ शतजन्मकृतं पापं स्वल्पं वा यदि वा बहु॥ तत्क्षालयति गोविंदस्तस्यामभ्यर्चितः खलु॥ धनधाम
महापुण्या सर्वपापहरा शुभा॥ तामुपोष्य हरेर्भक्त्या दुर्लभं न भवेत्क्वचित्॥ चंद्रसूर्योपरागे च यत्फलं परिकीर्तितं॥ तस्मात्सहस्रगुणं प्रोक्तं प्रबोधिन्यां प्रजागरे॥ स्नानं
दानं जपो होमः स्वाध्यायोऽर्चनं हरेः॥ तत्सर्वं कोटिगुणितं प्रबोधिन्यां तु यत्कृतं॥ जन्मप्रभृति यत्पुण्यं नरेणा वर्जितं भवेत्॥ वृथा भवति तत्सर्वमकृत्वा कार्तिके व्र
तं॥ अकृत्वा नियमं विष्णोः कार्तिके यः क्षिपेन्नरः॥ जन्मार्जितस्य धर्मस्य फलं नाप्नोति नारद॥ परान्नं वर्जयेद्यस्तु कार्तिके विष्णुतत्परः॥ परान्नवर्जनाद्विप्र चांद्रायण
फलं लभेत्॥ न तत्याज्यं तु पापेन तैर्न दानैर्वा गजादिभिः॥ यथा शास्त्रकथालापैः कार्तिके मधुसूदनः॥ कुर्वंति ये कथां विष्णोर्ये शृण्वंति समाहिताः॥ श्लोकार्द्धं श्लो
कपादं वा कार्तिके गोशतं फलं॥ धर्मान्सर्वान्परित्यज्य कार्तिके केशवाग्रतः॥ शास्त्रावधारणं कार्यं श्रोतव्यं च महामुने॥ श्रेयसा लोभबुद्ध्या वा यः करोति हरेः कथां॥ का

र्त्तिके मुनिशार्दूल कुलानां तारयेच्छतं ॥ नियमेन नरो यस्तु शृणुते वैष्णवीं कथां ॥ कार्त्तिके तु विशेषेण गोसहस्रफलं लभेत् ॥ प्रबोधवासरे विष्णोः शृणुते यो हरेः कथां ॥ स
सद्वीपावनीदानफलं समलभते मुने ॥ कृत्वा विष्णुकथां विष्णोर्यान्ति यांति कथाविदः ॥ स्वशक्त्या मुनिशार्दूल तेषां लोकोक्षयः स्मृतः ॥ गीतवाद्यविनोदेन कार्त्तिके यो
न येन्नरः ॥ न तस्य पुनरावृत्तिर्मया दृष्टा हि नारद ॥ एकासीन्नृत्यनिपुणा वेश्या देवांगनोपमा ॥ गीतेन मोहिता स्तपाप्सु श्रुते विवेन सः ॥ विषयं वा नै
नेक्षी तेन त्या स्वक्षहंतं तया ॥ यद्यन्नस्याभवेद्राजा नृत्यस्य हरिसंनिधौ ॥ विशेषतः समायांति जनाः शृण्वंति भवेन्नपुरं ॥ धनं प्रलोभ्य सर्वेषां हृतं किमिति वार्यते
॥ पत्तप्रेमा रामा हृष्टः सत्यां दधार धरणीधरः ॥ कदाचित्कार्त्तिके मासि प्रबोधिन्याः प्रजागरे ॥ ननर्त्त स विशेषं सा पश्यंती प्रतिमां हरेः ॥ तत्र कृष्णस्य मां निधे रूप
शृंगारमोहिता ॥ कृष्णप्रीत्या ह्यवृत्त विज्ञा विते चैतद्य चिंतयत् ॥ अयं नारायणः साक्षादनंताद्भुत मो भगवान् ॥ मया सहैव नृत्येन तकथं संभाष्यते लिहा ॥ असरा
गगहा स्यकी दृशः संविभाव्यते ॥ रूपे तौ वहिपस्या हं सुष्ट वित्ता स्मिरागिणी ॥ वहीष मास्तु नारीषमध्ये वा विकृपीतिमान् ॥ न त्येतासौ मया सार्धं कंठाश्लेषादिभाव कृत
॥ इत्थं मनोरथं वाला कुर्वती नृत्यमुत्सुका ॥ हरिप्रीत्या वसर्वोतां रात्रिमेवा स्वाहयत् ॥ ततः प्रातश्च तत्तु राणं जागरस्य न्यपोजयत् ॥ तस्मिन्मनोरथे वाला यन्त्र वका राम॰
रातिन्नृत्सकं ॥ ततः सा कृतिभिर्वर्षैस्तत्र त्यक्त्वा कलेवरं ॥ वित्तं हि त्वाखिलं स्वर्गं गत्वा देवांगनाभवत् ॥ तत्रापि गीतनिपुणा नृत्सा भिनयकोविदा ॥ रेमे रम्ये विमा ३७९

379A

नाग्रेरूपयौवनशालिनी॥ कदाचित्स्फाटिकेकुंजे स्वरूपं ददृशेंगना॥ चिंतयामासमेरूपं अमोघो यं न कस्यचित्॥ इत्युदीरितमात्रेणापूर्वजन्म मनोरथं॥ स्मारस्मातितन्वंगी कृष्णेन सत्वनर्त्तनं॥
नपतिंकाम येत्कंचित्तब्रह्मचर्ये स्थितासदा॥ तामेव मूर्त्तिं ध्यायंती चंद्रकांतिवरानना॥ श्रीकृष्णगाथांगायंती रोमांचोद्भेदलक्षणां॥ अस्मिन्मन्वंतरे प्रीता श्रीकृष्णप्रियवार्तया॥ एतद्दृष्ट्वा तरस
वासौ स्मरिमोरप्रपीडिता॥ तदर्थं वासुदेवश्चावतीतीर्थे स्म दिह॥ कृष्णक्रीडार्थमादिष्टा ब्रह्मणा स्वयोषितः॥ राघवावतरेतस्य हे कमार्पावतं महत्॥ आसीज्जथावततस्रीत्वैसंभवं तु स्त
रास्त्रियः॥ कैशोरे गोपकन्यास्तायोवनेराजकन्यका॥ कृत्वा देवांगनास्त्वमवीजनयं तु हरेर्मुदं॥ इत्यात्मसाकृतास्तेषा चंद्रकांतिरुवावतं॥ पूर्वजन्म मनोऽस्तेषम मस्येकोमनोरथः॥
श्रमोगता याः स्वर्ये तत्र तस्माद्रापितामह॥ सतीषन्यापुनारीसुजगन्मोहनरूपधृक्॥ मथ्येवातिप्रीतिमांश्च न त्यजामि गवामया॥ इमं मनोरथं तस्या अनुमोद्यपितामह
॥ देवांशा न वनारायस्तुरानम्यांसृष्टादिशत॥ वृषभानुरितिख्यातो गोपो नंदस्य जेवसत्॥ तस्य कन्यावरारोहा राधानाम्नाभवत्सुरा॥ यावंद्रकांतिरित्याभीद्दित्येतत्कथितमया॥ प्रवोधि
नीजागरणस्य वैभवात्प्रसन्नईशोविविनासमस्य कृत॥ वकाररागोत्सवनर्त्तनं सर्वं दानन्नेभ्याभिरपीहराधया॥ सानृत्समानाद्भुतगोपरूपिणा कृष्णेन जन्मांतरवांछितेन॥ ए
वामहाप्रेमभराकुलेंद्रियाविमेमलोकं कथयाकृताथैतां॥ तस्मात्कृत्वोधिनी कल्लारारात्रौकलाकृजागरं॥ कृष्णोत्थितंहरिंदृष्ट्वाकामाः संसारजा द्विजाः॥ मधुरायां तु संवासेजागरे
हरिवासरे॥ कार्तिके बोधिनीप्राप्य ततः श्रेयः परं नहि॥ गीतं नृत्यं स्तवावाद्यं स्वनाद्यं विष्णुकथां मुने॥ यः करोति स पुण्यात्मा त्रैलोक्योपरि संस्थितः॥ वहुपुष्पैर्वहुफलै कर्पूरागरुकुं

३९०
380

कुसुमैः सुहोः पूजा सिद्धा तस्या कार्त्तिके बोधवासरे ॥ वितताघं नकर्त्तव्यं संप्राप्ते हरिवासरे ॥ यस्मात्तु प्राप्यमसौख्यांतं प्राप्यते मुनिसत्तम ॥ पुष्पैर्नानाविधैर्दिव्यैः प्रबोधिन्यां तु जागरे ॥ शंखेनार्घ्यं समादा
पञ्चार्घ्यो देयो जनार्दने ॥ यत्फलं सर्वतीर्थेषु सर्वदानेषु यत्फलं ॥ तत्फलं कोटिगुणितं दत्वार्घ्यं बोधवासरे ॥ गुरुः पूज्यात नः कार्यो भोजनाच्छादनादिभिः ॥ दक्षिणाभिश्च देवर्षे तुष्ट्यर्थं चक्रपाणि
नः ॥ भगवंतमभिध्यायन् प्रणामांश्च पठेन्नरः ॥ सत्यप्रश्नं भवेत्तस्य कपिलादानजं फलं ॥ कार्त्तिके मुनिशार्दूल मद्भक्तो वैष्णवं व्रतं ॥ यः करोति यथोक्तं तु मुक्तिस्तस्य निश्चया ॥ केत
काग्रकपत्रेण पूजितो गरुडध्वजः ॥ समाः सहस्रं सुप्रीतो भवते मधुसूदनः ॥ अगस्त्यकुसुमैर्देवं पूजयेद्यो जनार्दनं ॥ दर्शनात्तस्य देवर्षे नरकाग्निः प्रणश्यति ॥ मुनिपु
ष्पार्चितो विष्णुः कार्त्तिके पुरुषोत्तमः ॥ ददात्यभिमतान्कामान्शशी सूर्ये स्थितो यथा ॥ विहाय सर्वपुष्पाणि मुनिपुष्पेण केशवं ॥ कार्त्तिके योर्चयेद्भक्त्या वाजिमेधफलं लभेत् ॥ तु
लसीदलपुष्पाणि यो प्रदद्यति जनार्दने ॥ कार्त्तिके सकलं वत्स पापं जन्मायुतं दहेत् ॥ दृष्टा स्पृष्टाथवा ध्याता कीर्तिता नमिता स्तुता ॥ रोपिता सिंचिता नित्यं पूजिता तुलसी शुभा ॥
नवधा तुलसी भक्तिं ये कुर्वंति दिने दिने ॥ युगकोटिसहस्राणि तन्वंति सुकृतं मुने ॥ यावच्छाखाप्रशाखाभिर्बीजपुष्पफलैर्मुने ॥ रोपिता तुलसी पुंभिर्वर्द्धते वसुधातले ॥ तेषां वं
शे तु ये जाता ये भविष्यंति ये गताः ॥ आकल्पयुगसाहस्रं तेषां वासो हरेर्गृहे ॥ यत्फलं सर्वतीर्थेषु सर्वदानेषु नारद ॥ तुलसीदलेन वै केन कार्त्तिके प्राप्यते तु तत् ॥ संप्राप्ते कार्त्तिके राम
के दृष्ट्वा नियमेन जनार्दनः ॥ पूजनीयो महाविष्णुः कोमलैस्तुलसीदलैः ॥ इष्टाकं तु शतैरेव दत्वार लाभ्नकेश ४ ॥ तुलसीदलैस्तु तत्सु रायं प्राप्यते केशवार्चनात् ॥ इति श्रीस्कंदपु ३९०

380A

राणो कार्त्तिकशुक्लपक्षीयप्रबोधिनीमाहात्म्यं संपूर्णं ॥ अथ वाराहपुराणोक्तं कार्त्तिकशुक्लैकादशीमाहात्म्यं ॥ आसमय उपावा ॥ शृणु भूमि सितो राजन्कार्त्तिकैकादशीं तथा ॥ उपोष्य
विधिनानेन सर्वासां प्राप्नुयात्फलं ॥ प्राग्विधानेन संकल्प्य तद्वत्स्नानं समाचरेत् ॥ विलोमेनार्चयेद्देवं नारायणमकल्मषं ॥ नमः सहस्रशिरसे शिरः संपूज्य वै हरेः ॥ कण्ठं घ्यायेति च
भुजौ कंठं वै विश्वरूपिणे ॥ ज्ञानात्मने तिवास्तु नाभिं श्रीवत्सायतथा उरः ॥ जठरं विश्वरूपेज्य उदरं दिव्यमूर्त्तये ॥ कटिं सहस्रपादाय पादौ देवस्य पूजयेत् ॥ अनुलोमेन देवेशं
पूजयित्वा विचक्षणः ॥ नमो दामोदरायेति सर्वांगं पूजयेद्धरेः ॥ एवं संपूज्य विधिनान्तस्याग्रे चतुरो घटान् ॥ स्थापयेज्जलसंपूर्णान्सितवस्त्रवितान् ॥ स्नग्दामबद्धग्रीवान्स्नाहि
त्तवस्त्रावगुंठितान् ॥ स्थगितान्ताम्रपात्रैः सतिलपूर्णैः समकांचनैः ॥ चत्वारः सागरास्तेते कल्पिता द्विजसत्तम ॥ तन्मध्ये प्राग्विधानेन सौवर्णं स्थापयेद्धरिं ॥ षोडशारे
रथांगे तु अंभोमिर्बहुभिः कृते ॥ रथांगे चक्रे ॥ योगेश्वरं योगनिद्राशयितं पीतवाससं ॥ तमप्येवं तु संपूज्य जागरं तत्र कारयेत् ॥ ऊर्ध्वं तु वैष्णवं पापं यजेद्योगेश्वरं हरिं ॥ एवं कृत्वा
प्रभाते तु ब्राह्मणान्संनिवानयेत् ॥ चत्वारः कलशाः देयाः चतुर्णां पंचमस्य च ॥ योगेश्वरं तु सौवर्णं प्रदद्याच्च पत्तः शुचिः ॥ प्रीयतां दामोदरो योगेश्वररूपीति मंत्रः ॥ वेदाध्यायी च स
मं दत्वा तद्विदे द्विगुणं तथा ॥ आचार्यं पंचरात्राणां सहस्रगुणितं भवेत् ॥ पक्षि मसहरसं चसमंत्रं चोपपादयेत् ॥ विधानं तस्य भक्त्या वै दत्तं कोटिगुणोत्तरं ॥ योगे यतिष्ठति
यस्त्वन्यमासं तु पूजयेदुधीः ॥ स दुर्गतिमवाप्नोति दत्तं तत्सर्वनिष्फलं ॥ एवं दत्वा विधानेन ततस्तोवि विष्णुमस्तुतं ॥ विप्राणां भोजनं दद्याद्यथाशक्त्या सदक्षिणां ॥ धरणी व्रतमे

जय-कृ-म

३९१

381

न्तद्धि पुराकल्पे मन्त्रानृपतिः॥ प्रजां लेभे न तां यस्तु किं ब्रह्मसम पवित्रलेशमे॥ युवनाश्वश्च राजर्षिरेतेन विधिना पुरा॥ मांधातारं सुतं लेभे परं ब्रह्म च शाश्वतं॥ तथा हैहयदायादः कृतवी
र्यो नराधिपः॥ कार्तवीर्यं सुतं लेभे परं ब्रह्म च शाश्वतं॥ शकुन्तलाप्येवमेव व्रतं चीर्त्वा महामुने॥ लेभे शाकुंतलं पुत्रं दुर्जयं चक्रवर्तिनं॥ अनेन विधिना प्राप्तं चक्रवर्तित्वमुत्तमं॥ ध
रण्या अपि पाताले मग्नया तद्धि कृतं पुरा॥ व्रतमेतत्ततो धात्र्यो धरणीव्रतमुच्यते॥ समाप्तेऽस्मिन्न धरा देवी हरिणा क्रोडरूपिणा॥ उद्धृता या पितृश्चेनाधारिता नौरिवांभसि
॥ यद्रूपं दंष्ट्राग्रे याति धृत्वा यच्च कुर्यान्नरोत्तमः॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोकं व्रजेत्॥ आपन्निहन्ते वैकारा जन्मैकैव पच्छति॥ किंतु न द्वादशेतास्तु येनेष्टा नरदुःपूर्णं॥ इति
वाराहपुराणोक्तं पापगोऽप्याद्वादशीव्रतं समाप्तं॥ अथ पद्मनो वैकादशी कृत्यं॥ तदुक्तं मदनरत्ने ब्रह्मपुराणे॥ एकादश्यां चतुर्दश्यां कार्तिके मासि केशवं॥ प्रसुप्तं बोधयेद्रात्रौ श्रद्धा
भक्तिसमन्वित इति॥ नृत्यैर्गीतैस्तथा वाद्यैर्ऋग्यजुःसाममंगलैः॥ वीणापणववंशैश्च पुराणश्रवणेन च॥ वासुदेवकथाभिश्च स्तोत्रैरन्यैश्च वैष्णवैः॥ सुभाषितैरिंद्रजा
लैर्भूरीशोभाभिरेव वा॥ पुष्पैर्धूपैश्च नैवेद्यैर्दीपवृक्षैः सुशोभनैः॥ होमैर्भक्ष्यैः पूपैश्च फलैः शर्करपायसैः॥ इक्षोर्विकारैर्मधुरैर्द्राक्षाक्षोडैः सदाडिमैः॥ कुवेरकस्समंजर्यामा
लत्या कमलेन वा॥ कुवेरकः पराशरः॥ कल्हलमीति केचित्॥ द्वाभ्यामश्वेतरक्ताभ्यां वंदनाभ्यां वसर्वदा॥ कुंकुमालक्तकाभ्यां वरक्तसूत्रैः सकंकरोः॥ तथा नानाविधैः पु
ष्पैः स्वैवरक्तपाहृते॥ वीरकपोतिकेत्राम्रथमतो मिहिनं मूल्यं इत्याक्रियमाणाक्रपः॥ तस्यां रात्र्यां व्यतीतायां द्वादश्यामरुणोदये॥ आदौ घृतेनैव स्वैराम धुना स्नापये

381A

त्तः॥ दक्षाक्षीरेणाव त्ततः पंचगव्येन शास्त्रवित्॥ उद्वर्त्तनं माषचूर्णैर्मसूरामलकानि च॥ सर्षपाश्च प्रियंगुश्च मातुलिंगरसैस्तथा॥ सर्वौषध्यः सर्वगंधाः सर्वे बीजानि कांचनी॥ मंगलानि
यथा कामं मंगलानि च कुशोदकं॥ एवं संशोध्य देवेशं दद्यात् गोरोचनां शुभां॥ ततस्तु कलशादेया यथायाम्ना स्वलंकृताः॥ जातीपल्लवसंयुक्ताः सफलाश्च सकांचना
४॥ पुराणपाठवेदशब्देन वीणावेणुरवेण च॥ एवं संस्थाप्य गोविंदं मनुलिप्तं सलेपजं॥ स्रग्वासस्तं संपूज्य सुमनोभिः सकुंकुमैः॥ दीपैर्धूपैर्मनोज्ञैश्च पापसेन अभैरिणा॥
पानेन स्नानस्था न्वदानैश्च होमैः सुषुप्तेः सदक्षिणैः॥ नामोभिर्मर्षपरोर नैवैः गोभिरश्वैस्तथैव च॥ ज्ञात्वा ब्राह्मणाः पूजनीयाश्च विष्णोरीब्याश्च सर्वव॥४॥ यत्र शिष्टाः सतं पश्चात् न मोक्तव्यं
ब्राह्मणैः सहेति॥ अथ रामार्चन नवं द्विकोक्तप्रकारेण बोधिनी विधि॥४॥ शयनस्तु उक्त प्रकारेण रथमारोप्य माधवं॥ विधाय महतीं पूजां विष्णोः सर्वैर्वैष्णवान्॥ वाघघोषे
णामहता देवनीतां जलाशयं॥ वीजांद्वि पारीः ऊर्ध्वं न संकल्पं वैष्णवैः सह॥ एवं गुणविशिष्टाणां बोधिन्यामि दिनापत्तेश॥ ऊर्ध्वे प्रबोधमधुना वाराहोक्तान्मंत्रान् पठेत्॥
म विष्णोस्त्वेपि। कार्तिके शुक्लपक्षे तु एकादश्यां यथा स्तुत॥ मंत्रेणानेन राजेंद्र देवमुत्थापयेद् द्विजः॥ मंत्रश्च॥ ब्रह्मेंद्ररुद्राग्निकुबेरसूर्यसोमादिभिर्वंदित वंदनीय॥ बुध्यस्व दे
वेश जगन्निवास मंत्रप्रभावेन सुखेन देव॥ इयं तु द्वादशी देव प्रबोधाय विनिर्मिता॥ त्वयैव सर्वलोकानां हितार्थं शेषशायिना॥ त्वयि सुप्ते जगन्नाथ जगत्सुप्तं भवेदिदं॥
उत्थिते चेष्टते सर्वमुत्तिष्ठोत्तिष्ठ माधव॥ इदं विष्णुरनेनैव तस्मादुत्थापयेत्सुधीः॥ हिरण्यगर्भ इति च प्रजापतये पठेत्तथा॥ गायत्रं वैष्णवं सूक्तमतो देवा अवंतु तिति॥ उत्ति

अथ·कर्म
३८२
382

षोतिषदेवे शपोगनिङ्गं विहापद्म ।अनेनमन्तुनोस्याप्यघंदावादित्वनिःसृजै ४ ।।तीरेसन्तु प्वेप्सगं महानुग्रहमर्थपेत ।।स्रोसावद्रस्नक्रहरोन्मावान्प्रबद्धसेमस्मिन्नेनन्नयनांशुरुहंविजंम
न्।।उत्यायकिञ्चिविजयापवनोविषादंमाध्यागिरापनयतामुरुषःपु·२।९।४।।इतिसुषांजलिंदत्वासृजमथर्वणांजयेत्।।तबोर्त्तं कौवेद्रसर्वानुक्रमणपा।।पाओषधी
स्त्र्यस्विकाथर्वणोमिषणोषधिनिरानुष्टुभेयाओषधीःपूर्वाजातादेवेभ्यस्त्रियुगंपुरा।।मनैनुबभ्रूणामहंशतंधामानिसप्त च।।शतंवोअम्बधामानिसहस्रमुतवोरुहः।अ
थाशतक्रत्वोयूयमिमंमेअगदंकृत।।ओषधीःप्रतिमोदध्वंपुष्पवतीःप्रसूवरीः४।।अश्वाइवसजित्वरीवीरुधःपारयिष्णु४।।ओषधीरितिमातरस्तद्वोदेवीरुपब्रु
वे।।सनेयमश्वंगांवासआत्मानंतवपूरुष।।अश्वत्थेवोनिषदनंपर्णेवोवसतिष्कृता।।गोभाजइत्किलासथयत्सनवथपूरुषं।।यत्रौषधीःसमग्मतराजानःसमिता
विव।।विप्रःसउच्यतेभिषग्रक्षोहामीवचातनः४।अश्वावतींसोमवतीमूर्जयंतीमुदोजसं।आविन्सिसर्वाओषधीरस्माअरिष्टतातये।उच्छुष्माओषधीनांगावोगोष्ठा
दिवेरते।धनंसनिष्यंतीनामात्मानंतवपूरुष।।इष्कृतिर्नामवोमाताथोयूयंस्थनिष्कृतीः४।सीराःपतत्रिणीस्थनयदामयतिनिष्कृथ।।अतिविश्वाःपरिष्ठास्तेनइवव्र
जमक्रमुः४।।ओषधीःप्राचुच्यवुर्यत्किंचतन्वोरपः४।।यदिमावाजयन्नहमोषधीर्हस्तआदधे।आत्मायक्ष्मस्यनश्यतिपुराजीवगृभोयथा।।यस्यौषधीःप्रसर्पथांगमंगं एष·
परुष्परुः।।ततोयक्ष्मंविबाधध्वउग्रोमध्यमशीरिव।।साकंयक्ष्मप्रपतचाषेणकिकिदीविना।।साकंवातस्यध्राज्यासाकंनश्यनिहाकया।अन्यावोअन्यामवत्वन्यान्यस्या ३८२

382A

उ पावन॥ ताः सर्वाः संविदाना इदं मे प्रावता वचः॥ याः फलिनीर्या अफला अपुष्पा याश्च पुष्पिणीः। बृहस्पतिप्रसूतास्ता नो मुंचंत्वंहसः॥ मुंचंतु मा शपथ्यादथो वरुण्यादुत॥ अथो

यमस्य पड्वीशात्सर्वस्माद्देवकिल्बिषात्॥ अवपतंतीरवदन्दिव ओषधयस्परि॥ यं जीवमश्नवामहै न स रिष्याति पूरुषः॥ या ओषधीः सोमराज्ञीः र्बह्वीः शतविचक्षणाः॥ ता

सां त्वमस्युत्तमारं कामाय शं हृदे॥ या ओषधीः सोमराज्ञीर्विष्ठिताः पृथिवीमनु। बृहस्पतिप्रसूता अस्यै संदत्त वीर्यं॥ मा वो रिषत्खनिता यस्मै चाहं खनामि वः। द्विपच्चतुष्पद

स्माकं सर्वमस्त्वनातुरं॥ याश्चेदमुपशृण्वंति याश्च दूरं परागताः। सर्वाः संगत्य वीरुधो अस्यै संदत्त वीर्यं॥ ओषधयः संवदंते सोमेन सह राज्ञा॥ यस्मै कृणोति ब्राह्मणस्तं राज

न्पारयामसि॥ त्वमुत्तमास्योषधे तव वृक्षा उपस्तयः। उपस्तिरस्तु सोऽस्माकं यो अस्माँ अभिदासति॥ एवमाथर्वणसूक्तं जपित्वा पुनः पुष्पांजलिं दत्वा समुत्थिते

ततो विद्वो क्रियाः सर्वाः प्रवर्त्तयेत॥ स्नापयेन्माधवं पंचामृतैः शुद्धसूक्ततः। नीराज्य मंत्रं विन्यस्य वस्त्रालंकारसंदनैः॥ स्नप धूपदीपरिव्यान्नैः सांकुलैः सोषधैः प्रभुं

॥ एवं कृत्वा महापूजां गृहीत्वा साक्षतं जलं॥ प्रतिमामग्रतो मुक्ताग्रे घटा पनिवेदयेत॥ व्रतसमापनं मंत्रस्तु सनत्कुमारेणोक्तः। इदं व्रतं मया देव कृतं प्रीत्यै तव प्रभो

॥ न्यूनं संपूर्णतां यातु त्वत्प्रसादाज्जनार्दनेति॥ अनुष्ठितैर्मया नानाचातुर्मास्यव्रतैः प्रभुः। प्रसन्नतापात्कस्मालेरा घवः प्रीयतां मम॥ व्रतारंभस्तस्मात्सिद्धि त्वद्धीना। ज

इतं नराहे। चतुर्धा पिहितत्व वीर्णा चातुर्मास्यव्रतं नरः। कार्तिके शुक्लपक्षे तु द्वादश्यां तु समापयेत। चतुर्दशी कादशी द्वादशी पूर्णिमा कर्कसंक्रांतिषारभ्य मितमर्थः। त्यक्तं

जय-क्रम·
३८३
383

इत्थं हानानिज्ञुशयनीप्रकरणोद्घृष्यानि । एवं प्रतान्यर्पयितात्मवीतपरमादतः । स्तुतिकृत्या वेदवादस्तोषमाणां रमावतीं ॥ कृतिकृत्य यद्दोषविभ्रमविवुजकदाक्षपात्तसंभ्रांत
नक्रमकरोमयगीर्णाघोषः ॥ सिंधुः शिरस्यहीणां परिग्रह्य रूपी पादारविंदस्तुपगम्य नभाष एतत् ॥ नत्वा व पंजडविबोउविहाम भ्रमनक्रूदस्यमादिस्तुरुषं जगन्नाम धीशं ॥ य
मलनतःस्तुरगणाम् जसः प्रजेशा मनैश्च भूतपतयः सभवा नृउरोशः ॥ कामं प्रपाहि जहि विघ्नवमो वमे हंत्रे लोकत्रयाज्ञामवाप्नुहि वीरपत्नी ॥ वध्रीयसे त्वामिहजे यशसे वि
जनैगायंति हि रविजायिनो यस्तुपेत्य भूपाः ॥ स्वस्त्यस्तु विश्वस्य खलः प्रसादं त्यां ध्यायंतु भूता निशिवं मिथो धिया ॥ मनश्च भद्रं भजता दधोक्षजे आवेश्यतां नो मतिरप्यहैतु
की ॥ इत्याशिषः समभ्यर्थ्य गीतवाद्यजयस्वनैः । हेवं रथो परिस्थाप्य जयशब्दपुरस्सरं ॥ महादूर्यैर्वरात्रौ भ्रामयेत्संहृद्नस्थितं । उषित्तं देवदेवेशं नगरे पार्थिवः स्वयं ॥ युक्तः शो
भादिवा हेमरकतन्नहुरणात्किंकिणीजालमालास्लौघे मौक्तिकानामविरलमणिभिः संभृतैश्चैवहारैः ॥ हैमैः कुंभैः पताकाशिवतररुविभ्रमैर्भूषितः केतुमुख्यैः छत्रैर्ब्र
स्मेशं वे घोडुरितवनहरेः पातुजैत्रो रथो वः ॥ वक्त्रं नीलोत्पलहविलसत्कुंडलाभ्यां सुमध्यं द्राक्षारं वितिलकं वंदनेनाक्तनेत्रं ॥ गत्पालीलांजनस्तु खकरीप्रेक्षणो नाम नौ
घं पश्चावासः सततसुरसाधारपन्पातु विष्णुः ॥ मोदंतां सज्जना स्वनिंदितविधियस्त्वाखिलोपद्रवास्तस्याः स्वाशिरबुद्धपः प्रतिहत्ताभिवारमंतां स्तुवं ॥ रे दैत्या गीरिगह्वर राम·
णिगहनान्पाशु व्रजध्वं मया दैत्यारिर्भगवान यं नरहरिर्यानं समारोहति ॥ पलायध्वं रेरेदनुजहतानंगाः । संरक्षणाय लोकानां रथारूढो न केसरी ॥ इत्यादि विष्णुरथमोक्ष ३८३

383A

मंत्रैः संतोष्य तां दरां ।प्रसादस्मालोन्न हरेर्गङ्गापाद्भक्तिभावतः॥ जय देव महादेव देव देवाखिलेश्वर॥ वरदेशाखिलं विश्वं रक्ष रक्ष मामपते ॥ स्तवैर्वा घैर्भागवतैर्घंटावाद्यजयस्वनैः॥
श्रामपं संरंदनं विष्णोः सुरमग्र्यं समंततः॥ रथस्याकर्षणं ये वै कुर्वते दैत्यनाशकः। ततः सुरासिद्धसंघा मुनिगंधर्वमानवाः॥ यावत्स्वा निकृष्णस्य रथस्याकर्षणं नराः॥ कुर्वंति क्रतुभि
स्ता नितुल्यानि न स्नायकः॥ रथेन सह गच्छंति सुतः पृष्ठतो ग्रतः। महाविष्णुसमाः ख्यातेऽमर्वंसंश्रिमसमा अपि॥ श्रीकृष्णरथशोभां ये प्रकुर्वंति वदंति वा॥ जपंति वा पुनर्ये वै तेषां लोका
ः सनातनाः॥ रथोपरि स्थितो नूनं यैस्तु पूजितो मधुसूदनः॥ ददाति वांछितं तेषां ज्ञातेन परमां गतिं॥ दोलायमानं गोविंदं मंचस्थं मधुसूदनं॥ रथस्थं वामनं दृष्ट्वा पुनर्जन्म न विद्यते॥
रथस्थं ये न गच्छंति भ्रममाणं जनार्दनं॥ विप्रा वेदविदश्चापि विज्ञेयाः श्वपचाधमाः॥ येषां गृहागतो यातिरथस्थः श्रीनकेसरी॥ पूजां तैस्तैः प्रकर्तव्या वित्तशाठ्यविवर्जिता॥ अन्नविक्री
पदा यान्ति प्रमादात्स्वगृहाद्धरिः॥ पितरस्तस्य विमुखा यावत्संवत्सरं नृप॥ द्विषोपि भक्तिमायांति रथयात्राप्रयाणतः॥ मशैलवनसस्याद्यान्ते न दृष्टा वसुंधरा॥ इति पोर्जने
ःसार्द्धं भ्रामयित्वा रथं गृहं॥ गत्वा नीराजयेद्देवं शंशपीत्तरा घंवं स्मरन्॥ इति रथोत्सवमाहात्म्यं शयनीते निद्राद्दश्यामि प्रायेणाएकादश्यां तु रात्रौ जागरणं कार्यमेकादश्यां तु राल
पेइति वचनात्त्रिजागरणामथ्यस्यावश्यकं। इयमेकादशी सोमवारोत्तराभाद्रपदायोगे महापुण्येत्युक्तं मदनरत्ने वाराहपुराणे। शुक्लपक्षे पञ्चम्येकादशी सोमयुता कार्त्तिके
मासि भामिनि। उत्तराभाद्रसंयोगे अनंता सा प्रकीर्त्तिता॥ तस्यां यत्क्रियते भद्रे सर्वमानंत्यमश्नुते॥ अनंतपुण्यफलदा तेनानंता स्मृता प्रिये इति॥ अथ वाराहोक्तो बोधिनी

विधिः॥ एकादश्यां रात्रौ कुंभे घृतपात्रोपरि हैमं माषमितं मत्स्यं पंचामृतेन संस्नाप्य कुंकुमपीतवस्त्रयुगाय गंधैः संपूज्य मत्स्यरूपो जगद्योनिः प्रीयतां मे जनार्दन इति दत्त्वा दक्षि
णां दत्त्वा ब्राह्मणान् भोजयेदिति॥ इति कार्तिकशुक्लैकादशीकृत्यं समाप्तं॥ अथ मार्गशीर्षकृष्णैकादशीव्रतं॥ अर्जुन उवाच॥ नमो नारायणायाजायाव्ययाय त्मरूपिणे
॥ सृष्टिस्थितिसंतकर्त्रे चैव केशवाय नमोस्तु ते॥ त्वमेव जगतां नाथ अंतर्यामी त्वमेव च॥ शास्त्राणां कविरीश त्वं भक्तानां च जगत्पते॥ एकादशी कथं स्वामिन्नुत्पन्ना इति गीयते॥ एतद्विस्त
रेणो मह्यं वक्तुमर्हसि मे प्रभो॥ श्रुत्वा विनीतस्य शिष्यस्य गुरोर्गुह्यमपृच्छत॥ ममोपरि कृपां कृत्वा इदानीं वक्तुमर्हसि॥ मार्गशीर्षासिते पक्षे किं नाम्नैकादशी भवेत्॥ किं नाम
को विधिस्तस्याः को देवस्तत्र पूज्यते॥ कृता केन पुरा देव एतन्मे विस्तरतो वद॥ कृष्ण उवाच॥ शृणु राजन् प्रवक्ष्यामि कथां पापप्रणाशिनीं॥ एकादश्यास्तु या पार्थ जन्म लोकानां
हितकाम्यया॥ मार्गशीर्षासिते पक्षे उत्पत्तिर्नाम नामतः॥ तस्या उपोषमात्रेण धर्मो योजायते ध्रुवं॥ धर्माद्भवति मर्त्यानां लक्ष्मीः सत्यानुसारिणी॥ दानवासुरनाशाय
उत्पन्ना मम वल्लभा॥ ये कुर्वंति नरा राजन् तेषां मोक्षं भवेत् सदा॥ तथा पापानि नश्यंति न पश्यंति यमालयं॥ अर्जुन उवाच॥ उत्पन्ना सा कथं पूर्वं सर्वपुण्यप्रदायिका शुभा॥ क
थं देवपवित्रा च कथं वै देवताप्रिया॥ श्रीभगवानुवाच॥ पुरा कृतयुगे पार्थ मुरुनामा च दानवः॥ अत्यद्भुतं महारौद्रः सर्वदेवभयंकरः॥ इंद्रश्छेदितस्तेन अन्ये देवाः पुरंदरः॥ राम०
आदित्या वसवो ब्रह्मा वायुरग्निस्तथैव च॥ न वै प्रतिष्ठितं तेन एवमादि धनंजय॥ देवताश्च जितास्तेन अत्युग्रेण नृपोत्तम॥ स्वर्गान्निराकृता देवा विचरंति महीतले॥ स ३८४

384A

शंकाभयभीतास्तेगत्वासर्वैर्महेश्वरं॥ इंद्रेणाकथितं सर्वं ईश्वरस्यापि चाग्रतः४॥ स्वर्गलोकं परित्यज्य विचरंति महीतले॥ सशंकाभयभीतास्तेनः शोभंते महेश्वर॥ आपंन्नहि दे
वेश अमराणां त्वं परां गतिं॥ श्रीमहादेव उवाच॥ गच्छ गच्छ सुरश्रेष्ठ यत्रास्ति गरुडध्वज॥ शरणागतदीनार्तपरित्राणपरायण४॥ ईश्वरस्य वचः श्रुत्वा देवराजो महामति
॥ त्रिदशैः सहितः सर्वैर्गत्वा तत्र वनं जपा॥ अप्सरोगणगंधर्वाः सिद्धविद्याधरोरगाः॥ यत्रैव स जगन्नाथः सुप्तोस्ति जनार्दनः॥ जलमध्ये प्रसुप्तं तं दृष्ट्वा देवं जनार्दनं॥
कृतांजलिपुटो भूत्वा इंद्रः स्तोत्रमुदैरयत॥ ओं नमो देवदेव वेदश देवानामपि वंदित॥ दैत्यारे पुंडरीकाक्ष त्राहि मां मधुसूदन॥ नमस्ते स्थितिनाशाय नमस्तेस्तु जग
त्पते॥ नमो दैत्यविनाशाय त्राहि मां मधुसूदन॥ सुराः सर्वे मयायुक्ताभयभीताः समागताः॥ शरणं त्वां जगन्नाथ त्राहि मां भयविह्वलं॥ त्राहि मां देवदेवेश त्राहि मां त्वं जनार्द
न॥ त्राहि मां त्वं सुरानंद दानवानां विनाशक॥ त्वं गतिस्त्वं मतिर्देव त्वं कर्त्ता त्वं परात्परः॥ त्वं माता सर्वगोसि त्वं त्वमेव हि जगत्पिता॥ अत्यर्थं रणे दैत्येन निर्जितास्त्रि
दशाः प्रभो॥ स्वर्गं त्यक्त्वा जगन्नाथ विचरंति महीतले॥ इंद्रस्य वचनं श्रुत्वा विष्णुर्वचनमब्रवीत॥ विष्णुरुवाच॥ कीदृशो दानवः शक्र किंनामा कीदृशं कुलं॥ किंस्थानं
तस्य दुष्टस्य किंवीर्यं किं पराक्रमः॥ ईश्वर उवाच॥ ब्रह्मवंशे दैत्येशो वंशे घोरे समुद्भवः॥ तालजंघसुतो नाम्ना वैजयंतोपि महाबलः॥ तस्य पुत्रोपि विख्यातो मुरुनामेति दानव
॥ उत्तरदिशा महावीर्यो ब्रह्मवरसमुद्भवः४॥ पुरी चंद्रवती नाम तत्र स्थाने वसत्यसौ॥ निर्जिता देवताः सर्वे स्वर्गाच्चैव निराकृताः४॥ इंद्रो मया च क्रांतस्तेन अन्यो देवो हुताशनः॥ वं

जय०कम० ३८५ 385

इत्यसौ कृतौ वान्यौयमो वृहरागरव त्वा सर्वे मात्मी कृतं तेन सत्यं सत्यं जनार्दन ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कोपाविष्टो जनार्दनः ॥ हनिष्ये दानवं दुष्टं इत्याह भगवान्हरिः । त्रिदशैस्सहितस्त
त्रागतश्चन्द्रवतीं पुरीं । दृष्ट्वा देवान्समायातान्युयुत्सुर्दानवो बली ॥ असंख्यातसहस्रैस्तैर्दिव्यप्रहरणायुधैः ॥ हन्यमानास्ततो देवा असह्यैश्चमुनः पुनः ॥ तत्राहवे देवताः सर्वा गताश्चैव दिशो दश
शा ॥ हरिर्निरीक्ष्य तं तत्र तिष्ठति स्थात्रवीद्धवः ॥ सर्वं निरीक्ष्य पश्चाद्वा स तं देवो मधुसूदनः ॥ विष्णुरुवाच ॥ रे दानव दुराचार मम वाहुं निरीक्षय ॥ मद्वाहुं निरीक्षय ॥ चक्रं वै समापातं सक्रो
धो रक्तलोचनः । ततस्ते सम्मुखं जाः सर्वे विष्णुना युद्धदानवाः ॥ हता वाणौः पुनर्दिव्यै र्गताश्चमयविव्हलाः । चक्रमुक्तं तु कण्ठे न दैत्यसैन्येषु पांडव ॥ तेन वै छिन्नशिरसो वहवो निध
नंगताः ॥ एकांगो दानवस्तत्र युध्यमानो मुहुर्मुहुः ॥ नष्टाः सर्वे सुरास्तेन निर्जितो विष्णुनाह्वयी ॥ निर्जितेन च देवा पराहुः युद्धं च पावितं ॥ वाहुयुद्धं कृतं तेन दिव्यवर्षसहस्रकं ॥ विष्णु
श्चिंता प्रपन्नश्च नष्टाः सर्वेपि देवताः । विष्णुश्चत्रासितस्तेन गतो वदरिकाश्रमं ॥ गुहासिंहवती नाम तत्र सुप्तो जनार्दनः ॥ दशयोजनविस्तीर्णा एकद्वारा धनंजय ॥ तत्र प्रसुप्तो
देवेशो भयभीतो जनार्दनः ॥ दानवः पृष्ठतो लग्नः प्रविष्टस्तां गुहोत्तमां ॥ प्रसुप्तं तत्र मां दृष्ट्वा दानवेन सुभाषितं ॥ हनिष्यामि न संदेह असुराणां भयंकरं ॥ इत्ये वमुक्ते वचने दै
त्ये नामित्र कर्षण ॥ निर्गता कन्यका तत्र जनार्दनशरीरतः ॥ रूपावती सुरूपाढ्या दिव्यप्रहरणायुधा ॥ विष्णुतेजः समुद्भूता महाबलपराक्रमा ॥ मोहितो दानवस्तत्र सुरूपा नाम एम० ३८५
निपांडव ॥ सा कन्या युयुधे तेन सर्वयुद्धविशारदा ॥ विहतो दानवस्तत्र तत्र देवः प्रबुद्धरर ॥ पातितं दानवं दृष्ट्वा ततो विस्मयमागतः ॥ करणं हतवान्को दंममशत्रुं भयंकरां ॥ नदे

385A

वीनवर्गं धर्वैर्नमस्मोस्याश्चिभूतले ॥ एवं पार्थे तदा जाते विस्मिते मधुसूदने ॥ अकस्मादेव वोवाच वो दिव्यशरीरिणी ॥ एकादश्युवाच ॥ मयाव निहतो दुष्टो देवानां क्षयंकरः ॥
जितायेन सुराः सर्वे स्वर्गाश्चैव निराकृताः ॥ तस्मात्तद्वचनं श्रुत्वा विह्णुर्वचनमब्रवीत् ॥ विष्णुरुवाच ॥ उपकारः कृतो मह्यं महाकारुणप्रभावतः ॥ दानवो निहतो मह्यं देवानां
भयकारकः ॥ मोहं विनिर्जितो येन कथं सोपि निपातितः ॥ विष्णोस्तद्वचनं श्रुत्वा देवी वचनमब्रवीत् ॥ एकादशी अहं विष्णो सर्वशत्रुविनाशिनी ॥ मयाव निहतो दैत्य सुरा
णां त्रासकारकः ॥ इत्येतद्वचनं श्रुत्वा देवदेवो जनार्दनः ॥ प्राह तुष्टोस्मि भद्रं ते वरं वरय वांछितं ॥ निहतो दानवे दैत्ये संतुष्टास्तत्र देवताः ॥ हृष्टाः पुष्टास्ततो देवा आनंदं स
मागताः ॥ आनंदास्त्रिषु लोकेषु मुनयो मुदमागताः ॥ ब्रूहि त्वं वचनं भद्रे यत्ते मनसि वर्तते ॥ ददामि वनमं देहि सुराणामपि दुर्लभं ॥ एकादश्युवाच ॥ यदि तुष्टोसि देवे
श सत्यं ब्रूहि जनार्दन ॥ ब्रूमे कं त्वज्ञां छामि यं ददासि जनार्दन ॥ यदि मत्त्यं जगन्नाथ तिस्रो वा पि ददस्व मे ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ सत्यमेतन्मया प्रोक्तं अवश्यं तव सुव्रते ॥
ति स्रो वाचो मया दत्तास्तव वाक्यात्स्वशोभने ॥ एकादश्युवाच ॥ त्रैलोक्ये पुत्र देवेश मन्वंतरयुगेष्वपि ॥ अहं च त्वत्प्रियानित्यं यथा सा कुरु केशव ॥ तिथीनां च वरा चाहं सर्ववि
घ्नविनाशिनी ॥ सर्वपापप्रहन्त्री च आयुर्बलविवर्द्धिनी ॥ उपोष्यंति च ये मर्त्याः तव भक्त्या जनार्दन ॥ सर्वसिद्धिर्भवत्तेषां यदि तुष्टोसि माधव ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ यत्वं
वदसि कल्याणि तत्सर्वं च भविष्यति ॥ धर्मार्थकाममोक्षांश्च यच्छाम्येवं करिष्यति ॥ मम भक्ताश्च ये लोके ये च भक्तास्तवापि च ॥ त्वद्युगेषु विख्याता त्रिषु लोकेषु वैष्णवां ॥ तं

जय॰ कम॰ ३८६ 386

भक्तं महं मम्येण कादश्याव्रतेस्थितं ॥ मम पूजां करिष्यंति एकादश्यां न संशयः ॥ सर्वतिष्ठुत मात्वं वै मन्त्रप्रसादाद्भवि ति ॥ एवमुक्त्वा ततः स्वामी तत्रैवांतरधीयत ॥ पुरा कैकयदेशे कार्ति
कानगोत्तुवे ॥ कर्णासेने ति राजर्षिर्न्वसद्दद्धिमत्प्रजाः ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रियैवैश्यैः शूद्रैस्चैवानुमोदिताः ॥ नदुर्भिक्षं न दारिद्र्यं तस्मिन् राजिस्थिते प्रभौ ॥ अकालकालो न व्याधि
र्नैव तस्करतापिवा ॥ राजर्षेकस्य नापुत्री विप्रवाच न विद्यते ॥ पुत्रजः खपितास्कापि न पश्यन्ति वकुत्रचित् ॥ एतादृशे महाराज्ञे शासतीव प्रजाः प्रभो ॥ धनहीनो द्विजः कोपिक्षु
त्क्षामो विप्र वागतः ॥ कुटुंबभरणे शक्तः रूपानदत्तु वर्तिनो ॥ सुद्युम्ना नाम विप्रर्षिर्भार्या साध्वी वतस्य मा ॥ मत्तः श्रुत्वा षणोस्तस्य स दाचारा गृहस्य वा ॥ गृहः प्रच्छति भर्त्ता
रं स्वाध्यंती वदनेसहा ॥ स्वामिन्यायेकृते पूर्वे धनहीनस्य जायते ॥ धर्महीने धनं नास्ति धनहीने क्रियानहि ॥ तस्मात्केनाप्युपायेन धर्मस्यार्जनं कुरु ॥ एतस्मिन्नंतरे राजन् देव
र्षिः समुपागतः ॥ दंपती उत्थितौ तत्र मधुपर्कादिपूजया हात् ॥ आसने तिष्ठ भो स्वामिन् तं द्विजाति रभाषत ॥ अद्य मेस फलं जन्म मम त्वां दर्शनेन वै ॥ अस्मिन्पुरे तु हे स्वामिन् स
र्वे ते सुखिनो जनाः ॥ अहं तु धनहीनस्तु महादुःखेन पीडितः ॥ कथय स्वत्प्रसादेन धनाद्यो भविते तिवा ॥ धनहीनस्य लोकेस्मिन् वृथा तस्य मनोरथाः ॥ एतच्छ्रुत्वा तु राजेंद्र
वचनं नारदो ब्रवीत् ॥ नारद उवाच ॥ मार्गशीर्षासिते पक्षे उत्पत्तिर्नाम नामतः ॥ तस्यास्तु पोष्यमात्रेण धनाढ्यो जायते ध्रुवं ॥ तथा पापानि नश्यंति महांतस्यपि संशयः ॥ सर्व राम॰
वे सौख्यकरी नित्यं हरिवासर उत्तमः ॥ गते तु नारदे पश्चात् तद्व्रतं कृतवान्प्रयत्नतः ॥ तद्व्रतस्य प्रभावेन सुप्रसन्नो जनार्दनः ॥ स्वयमेव श्रिया तस्मिन्नवात्सी द्विजमंदिरे ॥ भोगा ३८६

386A

स्कविपुलान्मुक्त्वागतो वैकुंठसन्निधौ ॥ एतस्मात्कारणाद्राजन्कर्त्तव्यो हरिवासरः ॥ ३ ॥ अंतरं नैव कर्तव्यं समस्तव्रतकारिभिः ॥ तिथिरेका भवेत्स्य पक्षयोरुभयोरपि ॥ ए
कादश्यां तु दर्शे च स्यात्तां तेनैव त्रयोदशी ॥ मध्ये च द्वादशी पुण्या त्रिस्पृशा सा हरिप्रिया ॥ एकामुपोष्य राजन्सहस्रैकादशीफलं ॥ सहस्रगुणितं दानादेकादश्यांतु पारणे
॥ अपरस्मिन्नेकादशी षष्टीतः तीर्था चतुर्दशी ॥ पूर्वविद्धा न कर्त्तव्या कर्तव्या परसंयुता ॥ एकामुपोषयेत्तां तु द्वादशीं विष्णुवल्लभां ॥ दशमीवेधसंयुक्ता हंति पुण्यं पुराकृतं
॥ एकादशी अहोरात्रं प्रभाते घटिका भवेत् ॥ सा तिथिः परिहर्त्तव्या उपोष्या द्वादशी शुभा ॥ एवं विधा मया प्रोक्ता पक्षयोरुभयोरपि ॥ एकादश्यां प्रकुर्वीत उपवासं न
संशयः ॥ ते यांति परमं स्थानं यत्रास्ते गरुडध्वजः ॥ धन्यास्ते मानवा लोके विष्णुभक्तिपरायणाः ॥ एकादश्याश्च माहात्म्यं पर्वकाले तु यः पठेत् ॥ गोसहस्रफलं तस्य
पुण्यं भवति भारत ॥ दिवा वा यदि वा रात्रौ यः शृणोति हि भक्तितः ॥ कुलकोटिसमायुक्तो विष्णुलोके वसेद्ध्रुवं ॥ एकादश्याश्च माहात्म्यं पठ्यमानं शृणोति यः ॥ ब्रह्महत्या
दिपापानि नश्यंते नात्र संशयः ॥ ४ ॥ विष्णुनामसमं नास्ति गीता पार्थ धनंजय ॥ एकादशीसमं नास्ति सर्वपापप्रणाशने ॥ इति श्रीभविष्योत्तरपुराणे मार्गशीर्षक
ष्णैकादशीमाहात्म्यं समाप्तं ॥ अथ मार्गशीर्षकृष्णैकादश्यां पूर्ववाराहपुराणोक्तं धरणीव्रतं ॥ मरुदनरलेसस्तत पाउवाच ॥ कोसौ धर्मरायार्सनीर्णोपवासो महामुन
॥ कानि व्रतानि चत्पापानि तन्मे वक्तुमर्हसि ॥ विष्णुर्वासाउवाच ॥ मार्गसस्य तु कृष्णपक्षे तु दशम्यां नियतात्मवान् ॥ स्नात्वा देवार्चनं कृत्वा अग्निकार्यं यथाविधि ॥ शुचिर्वासा

॰प्रसन्नात्मात्महस्तेनान्नंसुसंस्कृतं॥भुक्त्वापंचपदंगत्वापुनः शौचंतुपादयोः॥कृत्वाष्टांगुलमानंतुक्षीरवृक्षसमुद्भवं॥भक्षयेद्दंतकाष्ठं चततश्चाचम्यय लतः॥स्पृष्ट्वाखानितथाद्भिश्च
चिंतयेत्ततोजनार्दनं॥खानीन्द्रियाणि॥शंखचक्रगदापाणिंपीतवस्त्रंकिरीटिनं॥प्रसन्नवदनंदेवंसर्वलक्षणलक्षितं॥ध्यात्वाजलंगृहीत्वातुभानुरूपंजनार्दनं॥दत्त्वार्घ्यं
दापयेत्पश्चात्करतोयेनमानवः॥एवमुच्चारयेद्वाचं तस्मिन्कालेमहामुने॥एकादश्यांनिराहारोभूत्वाहनिपरेऽहं॥भोक्ष्यामिपुंडरीकाक्षशरणंमेभवाच्युत॥एवमुक्त्वाततो
रात्रौदेवदेवस्यसान्निधौ॥जपेन्नारायणायेतिस्वपेद्भूमौविधानतः॥ततःप्रभातेविमलेनदींगत्वासमुद्रगां॥इतरं वातडागंवागृहेवापियतात्मवान्॥आनीयमृत्तिकांशु
द्धांमंत्रेणानेनमानवः॥धारणंपोषणंत्वत्तोभूतानांदेविसर्वदा॥तेनसत्येनमांदेविपापान्मोचयमृत्तिके॥मृत्तिकामंत्रः॥ब्रह्मांडोदरतीर्थानिकरैःस्पृष्टानितेरवे॥मवंति
स्तानि ततोमृत्तिकामालभेत ततः॥आदित्यस्य मृत्तिकादर्शनमंत्रः॥त्वयिसर्वरसानित्यंस्थितावरुणसर्वदा॥तेनेमांमृत्तिकांप्राप्यत्वं पूतंकुरुमांविभो॥मृदपुक्षणमंत्रः॥ए
वंमृदंसविंतोयंप्रमाद्यात्स्नानमालभेत्॥त्रिःकृत्वाशेषमृत्त्याकुंडमालिख्यवैजले॥ततःस्नात्वानरःसम्यक्मंत्रवस्त्रोपवीततः॥आचम्यावश्यकंकृत्वापुनर्देवगृहंव्रजेत्
॥तत्राराध्यमहायोगदेवंनारायणंप्रभुं॥केशवायपःपादौकटिंदामोदराय च॥उदरंनृसिंहायउरः श्रीवत्सधारिणे॥कंठंकौस्तुभनाथायवक्षःश्रीपतयेतथा॥त्रै
लोक्यविजयायेतिबाहूसर्वात्मनेशिरः॥रथांगधारिणेचक्रंशंकरायेतिवारिजं॥वारिजंशंखं॥गंभीरायेतिचगदांपंकजंशार्ङ्गमूर्तये॥एवमभ्यर्च्यदेवेशंदेवंनारायणंप्रभुं॥

387A पुनस्तस्माग्रतः कुंभांश्चतुरः स्थापयेद्बुधः। जलपूर्णान्समान्सांश्च सितवस्त्रविवितान्॥ चतुर्भिस्तिलपात्रैस्तु सगीतान्नलगर्भिताः। चत्वारस्ते समुद्राश्च कलशाः परिकीर्तिताः। ते
षांमध्ये शुभंपीठं स्थापयेद्व्रतसंयुतं। तस्मिंश्च रौप्यसौवर्णं ताम्रं वा महाव्रतं तथा॥ अलाभततस्तोयपूर्णं कृत्वा पात्रं ततो न्यसेत्॥ अलाभनतः सौवर्णादीनामलाभे दारवमपि
कर्तव्यमिमंपिः। सौवर्णमत्स्यरूपेण कृत्वा देवं जनार्दनं। वेदवेदांगसंयुक्तं श्रुतिस्मृतिविभूषणं॥ तोयपूर्णं पात्रं कृत्वा तत्र मत्स्यरूपं जनार्दनं न्यसेद्धि सन्नयः। नत्राने
कविधैर्भक्ष्यैः फलैश्च पुष्पैः शोभितं॥ गंधैर्धूपैश्च मंत्रैश्च अर्चयित्वा यथाविधि। रसातलगता वेदा यथा देव त्वया हृताः। मत्स्यरूपेण तद्वन्मामवाडद्धर केशव॥ एवमुच्चार्य तत्र
स्याग्रे जागरं तत्र कारयेत्। यथाविभवसारेण प्रभाते विमले तथा॥ चतुर्णां ब्राह्मणानां च चतुरो दापयेद्घटान्॥ पूर्वं च बह्वृचे दद्यात्छंदोगे दक्षिणं तथा॥ यजुःशाखान्विते
दद्यात्पश्चिमं घटमुत्तमं॥ अथर्वणो चोत्तरं चैव दद्यादेष विधिः स्मृतः॥ ऋग्वेदः प्रीयतां पूर्वे सामवेदस्तु दक्षिणे॥ पश्चिमे तु यजुर्वेदो थर्ववेदस्तथोत्तरे॥ तास्त्रपात्रैस्तु मति
लैस्यगिनान्कारयेद्घटान्॥ ततस्तत्तज्जलपात्रं तु ब्राह्मणाय कुटुंबिने॥ दद्यादेवं महाभाग ततः पश्चात्तु भोजयेत्। ब्राह्मणान्यायसेनाथ्यांस्ततः पश्चात्स्वयं नरः॥
भुंजीत सहितो भृत्यैर्वाग्यतः संयतेंद्रियः॥ यः सकृद्द्वादशीमेतां करोति विधिवन्मुने। स ब्रह्मलोकमाप्नोति तत्कालं चैव तिष्ठति॥ द्वादशीशब्दो धरणीव्रतेप्येकादशीपरः।
तत्कालं ब्रह्मकालं। ततो ब्रह्मोपसंहारे तल्लयमास्तिष्ठते चिरं। पुनः सृष्टौ भवेद्देवो वैराजो नाम नामतः॥ ब्रह्महत्यादिपापानि इहलोके कृतान्यपि। अकामतः कामतो वा ना

निनश्यंतितत्क्षणात्।। इहलोके दरिद्रो यो राज्यभ्रष्टोथवा नृपः। उपोष्यत्तु विधानेन न मेश्वरो राज्यमागमवेत्। मेश्वरो लक्ष्मीश्वरस्त्था वंध्या नारी भवेद्यात्तु अनेन विधिना शुभा। उपोष
ति भवेत्तस्याः पुत्रः परमधार्मिकः।। अगम्यागमनं येन जानता जानता कृतं।। सद्गुमं विधिना स्नायन्स्मात्पापाद्विमुच्यते।। ब्रह्मक्रियापालोपेन्बहु वर्षकृते न वा।। उपो
ष्येमां सकृत भक्त्या वेदसंस्कारमाप्नुयात्।। किं वात्र बहुनोक्तेन न तदस्ति महामुने।। अप्राप्यं व्रतराजेन सत्यं सत्यं न संशयः। इह जन्मनि वारोग्यं धनं धान्यं वरस्त्रियः।
भवंति विविधा यस्मादुपोषति विधानतः। इति धरणीव्रते मत्स्यद्वादशीव्रतं। अस्यामेवैकादश्यां भविष्योत्तरोक्तमारण्यद्वादशीव्रतं।। हेमाद्रौ। युधिष्ठिर उवाच।। भगव
न्वद्रहि मे सम्यगरण्यद्वादशीव्रतं। सप्राशनं सोपवासं सरहस्यं समंत्रकं।। श्रीकृष्ण उवाच।। कौंतेय पुयसुरा वीर्रा सीतया वनसंस्थया।। व्रतं राघववाक्येन अगस्त्यऋषिभाषितं।।
लोपामुद्रालये सर्वा मुनिपत्न्यो बहुप्रजाः। भोजित्यस्तर्पिताः सर्वे गुहाहारैः सार्वकामिकैः। ताभिरेकमनाः पार्थ अरण्यद्वादशी शृणु।। मार्गशीर्षे सिते पक्षे एकादश्यां दिनो
दये। स्नात्वा नरः सोपवासः कृत्वा पूजां जनार्दने।। गंधधूपान्नपुष्पैश्च दीपैर्जागरणादिभिः। निशां नीत्वा प्रभाते च वनोद्देशे तिशोभने।। सजले कृष्णमांनि ध्येवे द्वदेवंगपार
गं। भोजनेपि त्वा फलप्रायं तत्पं भुंजीत वाग्यतः ४। पंचगव्यं पूर्वमेव प्राशयेद्वयतद्दिने।। चर्वमेकं तद्द्मं संपूर्णं पारं पित्वा युधिष्ठिर।। श्रावणे कार्त्तिके माघे चैत्रे वाथ समुद्यमेत्।। राम·
वतीपक्वान्नसंपूर्णान् भांडकान् घृतपूरकान्।। दद्यादितिशेषः ४। अन्नं स्वादु च भक्ष्यादिमृष्टं खंडखाद्यादिसंयुतं।। भक्ष्यैर्नानाविधैः पार्थ संयुतं षड्रसैर्नतु। व्यंजनैः पत्रशाकैश्च शुक्ला ३०८

दैरं त्रिशो भनैः ४ ।पानकैः पत्रमारैश्च सुगंधैः स्वादु शीतलैः। फलैः कालोद्भवैः सर्वैर्यथा विभवमात्मनः॥ गत्वा वनेषु कुंजनैः स्वादु तोयघनं वयत॥ तत्र विश्रान्त सुरवासीनान्साधु
हीयमुखान्सुवीन्। भोजयेद्दश वद्धो च कृत पूजादिक क्रियः॥ अलाभे यतिमुख्यानां गृहस्थान्द्रजपि भोजयेत्। अयलीकान्महादानानग्नियुक्तान्गुणान्विपान्। उद्दिश्य देवं
गोविंदं पृथग्द्वादशनामभिः। वासुदेवं हृषीकेशं विष्णुं दामोदरं हरिं त्रिविक्रमं वा गोविंदं पद्मनाभं जनार्दनं। गोवर्द्धनधरं कृष्णं श्रीधरं क्रमशो नृप॥ प्रणावादिन्नमोंतैश्च ना
मभिः पूजयेद्द्विजान्। गंधपुष्पादिनापार्थ भक्त्या तद्भावितात्मना॥ भोजयित्वाशुभान्नानि स्वादूनां मान्सदक्षिणान्॥ प्रणम्याथ विसर्ज्यैतानवि ष्णुर्मे प्रीयतामिति। ततो भुंजी
त स्वहितो भक्तैर्बंधुजनैर्नवः। आश्रितैरर्थिभिः पार्थ मामामाभ्यागतः। एवं यः कुरुते सम्यग्गरणद्वादशीन्नरः व्रतं। स देहांते विमानस्थो दिव्य कन्यासमावृतः। उद्धृत्य स्वापि
तृन्स्वा प्रियान्श्वेतद्वीपं हरेः प्रियं॥ यत्र लोकाः पीतवस्त्राः श्याम देहाश्चतुर्भुजाः। शंखचक्रगदापद्मपाणयः सकौस्तुभाः। तार्क्ष्यासनाः सस्कुदादिव्यकुंडलमंडिताः। नी
लोत्पलोद्दामपद्ममालया ललितोरसः। लक्ष्मीधरा मेघवर्णाः केयूरांगदभूषणाः॥ तिष्ठंति विष्णुसामान्यापावदाभृतसंनवंतत्र भोगान्यथेष्टं भुक्त्वा पश्चान्विष्णुसमन्वितं। अवाप
शेषान्समयातः पृथिव्यां पृथिवीपते। सार्वभौममहीपालो राजा स्याद्राज पूजितः। तत्राविष्णुनरैवेमाम रण द्वादशी शुभी॥ करोति द्वादशीं वा भोजन्मानिहरितत्परः। त
हंतेवं पुनिर्मुक्तोयाति ब्रह्म सनातनं। ये द्वादशीमुपवसंति सितामरणनाम्नीं वने द्विजवरानपि भोजयंति। साध्व्याङ्गियन्हवरिताभरणाश्च तेषां विष्णुः प्रसाद मुपयाति द्

द्यातिमोक्षं। इतिमविषोत्तरोक्तमरापद्वादशीव्रतं। अपामेवैकादश्यां वहिउरागोक्तं कृनामद्वादशीव्रतं॥ हेमाद्रौ॥ अंबरीषउवाच। कथं कृनामनिर्देशो द्वादश्यां मुनिसत्तम। पूजितः केशवो
मर्त्यैर्मुक्तिकामफलार्थिभिः॥ उवाच॥ शृणु एकमना राजन् कृनामद्वादशीव्रतं॥ सर्वपापहरं स्वर्ग्यं भुक्तिमुक्तिप्रदायिनी॥ मनसा चिंतिकी र्षतिद्वादशी येन रोत्तमाः। तेपि घोरं नप
श्यंतिपुनः संसारसागरं। आद्यं सर्वज्ञानानां उवैष्णवानां नत्पोत्तम। नरेस्त्रीमिश्चकर्त्तव्यं विष्णोस्तुष्टिकरं परं। मार्गशीर्षे शुभे मासे शुक्लपक्षे यतव्रतः। प्रथमं वै गृहीयाद्वादशीवि
धिवन्नरः। मनो वाक्काय चेष्टाभिः स्थविशुद्धो जितेंद्रियः। दशम्यां नियतं दद्यात्प्राशीपत्यजनार्दनं। हविष्यान्नकृताहारः शुचिर्भूत्वा भवेद्व्रती॥ उपलिप्ते शुचौ देशे मक्षयेद्दंतधा
वनी। उपोष्यैकादशीं सम्यक् पूजयित्वा जनार्दनं॥ कृनामद्वादशीं देव अहं मोक्षे परेहनि॥ एवं संकल्पनियमं प्राणामगात्‌हडद्धजं। दशम्यामेकभक्ताशी संयतस्त्वं विशेन्निशि॥
एकादश्यां ततः प्रातरेकचित्तः समाहितः। पूर्वं संपूजयेत्सूर्यं ततो देवं प्रपूजयेत्। देवं विष्णुं। नमस्ते देवदेवेश नमस्ते भक्तवत्सल॥ भास्कराय नमस्तुभ्यं रवये कांपमानवे॥ नमः सूर्या
यदेवाय नमस्ते सप्तसप्तये। एकोसि हि नमस्तुभ्यं एकचक्ररथाय च॥ ज्योतिषां पतये नित्यं सर्वतेजोहराय च। दिवाकर नमस्तेस्तु प्रभाकर नमोस्तु ते। एवं संपूज्य विधिवत्पुष्प
धूपानुलेपनैः। दीपैर्वस्त्रैस्तथा नैवेद्यैस्ततो विष्णुगृहं व्रजेत्। नैवेद्यं हरये दद्यात्फलमोदकपायसैः। गीतवाद्यैर्हरिं हर्षः प्रणामं च मुहुर्मुहुः। एवं पूजां हरेः कृत्वा द्विजज्ञान राम.
मद्यापकं। पूजयेद्दंतं नास्ति विप्रकेशवयोरपि॥ ततो ज्ञानं समालभ्य वंदनेन नवं घटं। स्नाप्य विरांतो पपूर्णं चन्यसेद्देवस्य संन्निधौ। मनीलं मौक्तिकाख्यं च वज्रज्वरलं सुवर्णं ३८९

389A कं ।मार्गशीर्षे सवस्त्रं तु पूजयेत्तत्र केशवं ।यस्मरोम्मिगास्थितामेधाः सर्वे सविषयन्नागाः ।मासमसः कुक्षिदेशस्थाः सोनायात्तु जगत्पतिः ।वनस्पतिरसो दिव्यः सर्वगंधेषु वोत्तमः ।घृत्तेन दे
वसंमिश्रो धूपोयं प्रतिगृह्यतां ।केशवः क्लेशहा दुष्टकंसदैत्यनिषूदनः ।सर्वकामप्रदो देवस्समे वापंप्यपोहतु ।एवमभ्यर्च्य देवेशं प्रणिपत्य क्षमापयेत् ।।द्वादशपांगंधतोयेन स्नापयि
त्वेह माधवं ।सर्वपापविनिर्मुक्तो वैकुंठे लभतेतनुं । कृताभिषेकः पुराणात्मा सम्यगभ्यर्च्य केशवं ।नवम्रत्नं तंतथा देवं ब्राह्मणायनिवेदयेत् ।।केशवः प्रीयतां देवः केशिहंता महा
द्युतिः ।सत्वमेषभगवान्प्रीतरूष्टान्कामान्प्रयच्छतु ।।एवं प्रदक्षिणां कृत्वा शक्त्या तस्मापि यत्फलं ।त्रिंशद्वर्षकृतं पापं हित्वा स त्रिविधं नरः ।षष्टिवर्षसहस्राणि स्वर्गे मोदति दे
ववत्तु ।।पद्माकाल्लादिहा यातिसध्वमेधनवान्नभवेत् ।।अमावा दर्थ येनूनां तन्मात्रां कल्पयेत्ततः ।तत्फलं हि विनिर्दिष्टं यथाशक्त्या तु दक्षिणां ।विभत्त्या फलमाप्नोति
मत्किरेताक्षारणी ।।पौषे चैव तु मासे च ऊर्ध्वो हेवं नरोत्तमः ।।समाहितमना भूत्वा रसधेनुप्रदायकः ।। आपो नारा इति प्रोक्ता आपो वै नरसूनवः ।अयनं वर्त्म यत्तस्मान्नाराय
ण इति स्मृतः ।।तस्यतांश्रपनं प्रोक्तास्तेन नारायणः स्वयं ।तथ नारायणः प्रीयतां मे देवदेवो नरः सदा ।।इष्टकामप्रदो नित्यं मम पापं व्यपोहतु ।।ततः प्रदक्षिणां कृत्वा ब्राह्मणान्
भोजयेत्ततः ।।एवं हि क्रियमाणस्य तस्य पुण्यफलं शृणु ।।षष्टिवर्षे कृतं पापं स्वल्पं वा यदि वा बहु ।।हित्वा स्वर्गमवाप्नोति वर्षाणामयुतं शुभं ।।माघस्येव तु मासस्य द्वा
दशीं शुक्लपक्षतः ।प्रःक्षिपेद्विशुद्धिविमुक्ताएकचित्तः समाहितः ।।स्नपने पूजने नित्यं ब्राह्मणानां च तर्पणे ।।प्रदाने च पशाईल इमं मंत्रमुदीरयेत् ।।मा लक्ष्मीश्चपुराणेपी भगिनीश

जय·कम·
३९०
390

शिनोनुजा॥ धववत्तम मितस्याल्फ सर्वकामद माधव। प्रीयतां देवदेवेशो मम धुकैदभमदनः। कंसकेशिनिहंतासमम पापं व्यपोहतु॥ एवं यः कुरुते नित्यं तस्यापुण्यफलं शृ
णु॥ यावज्जन्मकृतं पापं हित्वा सर्वमशेषतः॥ दिव्य वर्षसहस्राणि स्वर्गे वसति षोडश॥ गुडधेनुप्रदो माघे रहायातः सदा सुखी॥ सर्वेछाजानिरातंकः सर्वैश्वर्यसम
न्वितः४॥ तत्र विष्णुपरो भूत्वा कामान्मोक्षमवाप्नुयात्॥ फाल्गुणीमलपक्षस्य द्वादश्यां नियतः शुचिः। पूजयित्वा विधानेन गंधपुष्पादिना हरिं॥ तिलधेनुं ततो दद्यात्त्व
ष्षंवापि स्वशक्तितः४॥ मंत्रेणानेन राजेंद्र गोविंदः प्रीयतामिति॥ गोवंभक्तो सिगोस्वामी गोगासोगो कृतालयः॥ सर्वकामप्रदो नित्यं समे पापं व्यपोहतु॥ ततः प्रदक्षि
णीकृत्य शमाष्णापं पघातथा॥ बलिवर्दसहस्राणां दशानां धुरवाहिनां॥ दत्ते स्तु फलमाप्नोति द्वादश्यां यद्भवेन्नृप॥ दिव्यं वर्षसहस्राणि स्वर्गे तिष्ठति देववत्
॥ चैत्रस्य द्वादशीशुक्लां समुपोष्य नरोत्तमः। स्नात्वा संपूजयेद्विष्णुं जगतां तरवारिणं॥ पूर्वोक्तविधिना स्नात्वा गोमूत्रैर्गोमयेन वा॥ स्नापयित्वा मतस्यैव पंचभि
र्गंधसंयुतैः। जलैः पश्चात्प्रपूजयेद्देवं गंधधूपविलेपनैः४॥ उपवासो मिरेवं हि मंत्रेणानेन बुद्धिमान्॥ व्यापकस्त्वं हि भगवान्सर्वभूतानां रक्षणाय च। दुर्वृत्तानां च विनिर्जे
तुमसि विष्णुमतो हरेः। विष्णुर्भवतु मे प्रीतो जिष्णुर्देवः सनातनः४। सर्वपापविनिर्नाशाय विष्णुर्मे प्रीयतामिति॥ मधुधेनोः प्रभावात् वशक्तितः पात्रमेव च॥ दत्त्वा प एम·
फलमवाप्नोति तादृहे कमनाः शृणु॥ पात्रं मधुपूर्णं॥ पूर्वजन्मनियतापामिहजन्मनिषाप्रतं॥ वर्तते सकलं हित्वा स्वर्गलोके महीयते। वैशाखस्य तु मासस्य पूजयेन्म ३९०

390A

धुसूदनो मासमासस्य द्वादश्यां प्रकरणान्नरः । पूर्वोक्तविधिना राजन्सौवर्णं मधुसूदनं । जलकुंभे तु संस्थाप्य मंत्रेणानेन पूजयेत् ॥ एकार्णवे जले धातुर्हृता वेदाः सुराहवे । मधुना ते हतः सोपि
तेनासि मधुसूदन ॥ तेन त्वया समं मे च वत्सु प्रीतो देवदेवः सनातनः । सर्वपापप्रमोदाय प्रीयतां मधुसूदन ॥ घृतधेनुं मयो दत्वा ब्राह्मणान्भोजयेत्ततः ॥ ततः प्रदक्षिणां कु
र्यात्संदत्वा तथैव च ॥ एवं तु क्रियमाणस्य नरस्य शृणु यत्फलं शृणु ॥ कपिला नाम सहस्रस्य सम्यग्दत्तस्य पुष्करे ॥ यत्फलं तदवाप्नोति भक्तियुक्तो न संशयः ॥ यावदिंद्रो वसेत्स्वर्गे ता
वदेव स तिष्ठति । ज्येष्ठस्यैव तु मासस्य शुक्लपक्षे तु द्वादशीं । पूजयेद्विधिवत्सम्यक्त्वा समुपोष्य त्रिविक्रमं ॥ जलधेनुं मयो दत्वा विप्राय नियतः शुचिः ॥ यज्ञभागभुजो दे
वान्संनिहत्य क्रमेण स्थितः ॥ त्रैलोक्यमाहृतं तस्मात्त्वं तेनासि त्वं त्रिविक्रम ॥ त्रिविक्रमं त्रिलोकेशं प्रीणयामि त्रिविक्रमं । ततः प्रदक्षिणीकृत्वा ब्राह्मणोभ्यश्च दक्षि
णां । दत्वा संभोजयेत्तांश्च शक्तितः शृणु तस्यापि यत्फलं । वाजपेयस्य यज्ञस्य सम्यगिष्टस्य पार्थिव ॥ तत्फलं लभते मर्त्यः परत्र च सुखी भवेत् ॥ वामनं तु तथाषाढे समुपोष्य प्रपूजयेत् ॥ उ
दितेषु तिथिषु ॥ द्वादश्यां नियताहारो वामनं तत्र पूजयेत् ॥ हिताय सर्वदेवानामदितेः कामदो यथा ॥ तथा त्वं भव मे देव वामनो बलिबंधन ॥ तिलधेनुं ततो दद्यात् वामनः प्रीय
तामिति ॥ तद्वद्भावात्तथा पात्रं यथाशक्त्या सदक्षिणं । पात्रं तिलपात्रं ॥ पूर्वजन्मकृतं पापमिह जन्मकृतं पुनः ॥ तत्सर्वं विनिहत्याशु परं चैव शुभां गतिं । श्रावणस्य तु मास
स्य द्वादश्यां शुक्लपक्षतः । यः क्षिपेन्नियतो भूत्वा समुपोष्य जनार्दनं ॥ समर्चयेद्यथाशक्त्या पूर्वोक्तविधिना ततः ॥ धेनुं सर्वगुणोपेतां ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ मंत्रेणानेन राजेंद्र

जय·कृ·म·

३९१

391

ऽणाणाविहितेन चामममासाधपतो लक्ष्मीलोके महः क्षीरसागरे ॥ स्वपितिश्च चतोमासि श्रीधरो सि जगत्पते । श्रीवसो श्रीधरो देवः श्रीवत्सः श्रीनिकेतन ॥ प्रीयतां हि श्रियःकांतो ग
तिमिष्टां ददात्वमे ॥ गवांशतसहस्रेण पात्रे दत्तेन यत्फलं । तत्फलं लभते मर्त्यो भक्तियुक्तो न संशयः ॥ स्वर्गेषु विपुलान्भोगानभुनक्ति सुरराडिव ॥ तेनैव विधिना राज
न्मासे भाद्रपदे ततः । समुपोष्य नरो भक्त्या हृषीकेशं प्रपूजयेत् ॥ उक्ताधेनुं ततो दद्याद्यथाविभवविस्तरात् । हृषीकाप्रांगादिपारपाड्ड स्तेषामीशो जगत्पतिः । कारोति कर्तृ भू
तो सौ हृषीकेशो मवांस्ततः । देवदेव हृषीकेश मनेषु प्रमवाव्ययं ॥ प्रीणाया मित्तु संप्रीतो ममया पं च यो हत्वा एवं प्रदक्षिणां कला शरूमन्तस्याप्यपि यत्फलं । इह जन्मकृतं पा
पं पूर्वजन्मकृतं च यत् ॥ सर्वं तत्तत्क्षमात् कृत्वा विष्णुलोके महीयते । द्वादश्यां समुपोष्येवं पद्मनाभं तथार्चिन ॥ पूजयेद्विधिवद्भक्त्या गंधधूपविलेपनैः ॥ गां धेनुं ततो दद्या
त्कर्पूरागरुचंदनैः ॥ कुंकुमेन हिरण्येन द्रव्यहीनाय विवर्जितः ॥ एकार्णवेगते तोये सप्तनोय सर्ववेधसः । निवासाय भवन्ताभांप पद्मनाभो सि हे प्रभुत ॥ प्रीयतां पद्मनाभो मे दुःकृ
तं चोपशाम्यतु ॥ उक्त्वा तत्समभ्यर्च्य दद्याद्धेनुं द्विजातये । इत्थं च कृपमाणामूतस्य पुण्यमतः शृणु ॥ मम जन्मकृतं पापं स्वल्पं वा यदि वा बहु ॥ दग्ध्वा तत्सकलं प्रपतिविष्णु
लोकं सगच्छति ॥ कार्तिकस्य तु मासस्य एकादश्यामुपोषितः ॥ प्रसुप्तं बोधयेद्दामोदरं श्रद्धाभक्तिसमन्वितः । नत्वैव गत्वा तस्य थावा घे ऋग्यजुःसाममंगलैः । वीणावेणुरवशब्दै राम·
श्व पुराणाश्रवणेन च ॥ वासुदेवकथाभिश्च स्तोत्रै नैर्मैश्च वैश्लवैः ॥ सुभाषितैरिंद्रजालैर्गंडहशोभाभिरेव च ॥ पुष्पैर्धूपैश्च नैवेद्यैर्दध्युपवच्छैः प्रशोभनैः ॥ होमै र्भक्षैश्च पुष्पैश्च फ ३९१

391A

लैःशाकैश्च पायसैश्च ८ इक्षोर्विकारैर्मधुना द्राक्षाक्षौदैः सदाडिमैः। अक्षोटं मदनफलाकारं त्रिवर्धं मधुरफलं। अक्षोटमिति प्रसिद्धं। कुबेरकसमं जपी मालसालवर्णोनवा।
कुंठेरकोर्जकः।। हृद्याभ्यां श्वेतरक्ताभ्यां वंदनाभ्यां वसुर्वदा।। कुंकुमालक्तकाभ्यां वरक्तसूत्रैः सकंकणैः। तथा नानाविधैः पुष्पैर्दिव्यैर्विरक्तयाहृज्जैः। तस्यां राज्यां व्यतीतायां
द्वादश्यामरुणोदये। स्नात्वा नदीजलैः पुष्पैः प्रतिमां स्थापयेत्ततः। उत्थितां वपुरां रम्यां ताम्रां रौप्यां सुवर्णजां। वैष्णवीप्रतिमा गात्र चित्रगुप्तात्कवितं भवेत।। चित्रगुप्ता विचित्रलिखि
ता।। तत्र स्नात्वा तु दिक्पूजां चर्वेद्यांका यीवविधानवे। आदौ घृतेन तैलेन मधुना तदनंतरं। दध्ना क्षीरेण च तथा पंचगव्येन शास्त्रवित्।। उद्वर्तनं माषचूर्णैर्मसूरदलकादिभिः।। लोध्रकंका
लीयकं चैव तगरं वर्णकं तथा।। कालीयकं पीतचंदनं। वर्णकं कुंकुमं सर्षपाश्च प्रियंगुश्च मातुलिंगरसस्तथा। सर्वौषध्यः सर्वगंधाः सर्वबीजानि कांचनं।। मंगलानि पथ्यानि मं
गल्यानि च कुशोदकैः। हस्तिदंतोद्धृता मृच्च वृषशृंगोद्धृता तथा।। नदीतीरात् हृता स्यान्नाद्वल्मीकात् संगमात्तु हृतात्।। इंद्रस्थानाद्वसरसस्तथा पर्वतमस्तकात्। इंद्रस्थानं पत्रेंद्रपूष्टि
रारोपिता। स्नानमिस्नाप्य देवेशं हृद्यानगोरोचनां शुभां।। तथा च कलशादेयायथा पाण्ड्य स्थलं कृताः। जातीपल्लवसंयुक्तान् सफलाश्च सकांचना ४।। पुण्याहवेदशब्देन वीणा
वेणुरवेण च।। शब्देन मधुरेणैव हृन्मागधवंदिनां। एवं संस्नाप्य गोविंदं स्वनुलिप्तं स्वलंकृतं।। सुवासं संप्रपूजयेत्तं सुमनोभिश्च कुंकुमैः। दीपैर्धूपैर्मनोज्ञैश्च यथाप्रसेनदु
भूरिणा।। म्नात्वा रलमञ्ज्ञानेश्च होमैः पुष्पैः सदक्षिणैः।। वासोभिर्भूषणैर्हैर्घैर्गोभिरश्वैर्गजैरपि।। ब्राह्मणाः पूजनीयाश्च विद्वांसो राधाः सुमूर्तयः।। विद्वांसोऽत्रोपसंपन्नस्सदामोदरा।

जप॰कम॰
३९२
392

तं यतः। ब्रह्मांडसंभूते नाम्नि दामोदर इति स्मृतः। दामोदरसमां धेनुं गंधस्रक्धूपमेव हि॥ द्विजहस्ते प्रणीते विच्छो प्रकृत्येषा सनातनी॥ विभक्तिलोपश्चार्षः इसे वंर पृथिवीदानफलं प्रा
प्नोति मानवः॥ सुवर्णस्य महाधेनुं दत्त्वा नृपवरोत्तम॥ हत्वा पापान्यशेषाणि शतजन्मार्जितानि वै विष्णुलोकमाप्नोति यावदिंद्राश्चतुर्दश॥ सप्तमगात्रके नेवीर्णे सप्तजन्मानुगं
फलं। ददाति भगवान् विष्णुः कृमात्मो हि नरेश्वर॥ ब्राह्मणान्भोजयेदन्नपायसक्षौद्रखंडवैरपि॥ उच्चावचैरनेकविधैः। ततः प्रदक्षिणां कृत्वा यथाशक्त्या च दक्षिणां। कलशा
द्वादशैवैभ्यो ब्राह्मणेभ्यः प्रदक्षिणां॥ वस्त्रेणावेष्टितग्रीवान् हेमगर्भोपशोभितान्॥ दधिक्षीरघृतांश्चैव मधुउन्नपभूरिशः॥ शक्तिर्यथा तथा दद्यात् भक्तिरेवात्र कारणं॥ पूर्व
णनापि पोराजन् सनामद्वादशी नरः॥ करोति पुण्यमार्गीस्य यथा दैत्यो भवेद्बलिः॥ एवं यः कुरुते राजन्स नामद्वादशी नरः॥ राजसूयस्य यज्ञस्य फलं समधिकं भवेत्। सर्वदा
नेषु यत्पुण्यं पंचपुण्यं तपोवने॥ सर्वतीर्थेषु यत्पुण्यं तत्पुण्यं समवाप्नुते॥ गावो द्वादश दातव्या वस्त्रयुग्मानि कांचनं॥ अलाभे चैव गामेकां पात्रे वास्त्र द्यांसंयुतां॥ समासे
न तथा प्येवं वं वस्त्रं जीवितं यतः। बहुविघ्नानि धर्मस्य कर्त्तुश्चित्तं प्रजायते। एतद् ज्ञात्वा तु मेधावी ब्रतेयुज्येत यत्नतः॥ न तस्य वित्तलाभो स्ति भक्तिया हो स्ति केशवः॥ अनेन वि
धिना यस्तु द्वादशीं परिवत्सरं॥ कृत्वा नरः परं याति विष्णुलोकमनामयं। सुनामद्वादशी चैषा व्रतानामुत्तमा नृप॥ आधानं चैव कर्तव्या नो चयद्विद्धिंडनार्दने॥ यश्चैनां कीर्तं राम
येत्पुण्यां शृणुयाद्वापि द्वादशीं नरः। तावुभौ गच्छतः स्वर्गं कर्त्ता विष्णुपुरं व्रजेत्॥ इति वन्हिपुराणोक्तं सुनामद्वादशीव्रतं॥ अथ ब्रह्मांडपुराणोक्तं मार्गशीर्षशुक्लैकादशीव्रतं। युधि ३९२

392A

ष्टिरउवाच ॥ वंदेविष्णुंप्रभुंसाक्षात्त्लोकत्रयसुखप्रदं ॥ विश्वेशंविश्वकर्तारंपुराणंपुरुषोत्तमं । वदस्वदेवदेवेश संशयोस्ति महान्मम ॥ लोकानांचहितार्थायपापानांक्षयकारणं ॥ मार्गशी
र्षेसितेपक्षेद्वादशीवैकाभवेत् ॥ किंनामकोविधिस्तस्याः कोदेवस्तत्रपूज्यते ॥ एतदाचक्ष्वमेस्वामिन्विस्तरेणयथातथं ॥ श्रीकृष्णउवाच ॥ साधुत्वंचैवभोराजन्साधुतेविमलं
यशः ॥ कथयिष्यामिराजेंद्र हरिवासरमुत्तमं ॥ उत्पन्नानामसितेपक्षेद्वादशीममवल्लभा ॥ मार्गशीर्षसमुत्पत्तिर्ममदेहसमुद्भवा ॥ मुरस्यचवधार्थायउत्पन्नाराजवल्लभा ॥ कथि
तामयामावैत्वंहृष्येराजसत्तम ॥ पूर्वमेकादशीराजन्त्रैलोक्येसचराचरे ॥ मार्गशीर्षासितेपक्षेउत्पत्तिरितिनामतः ॥ अतःपरंप्रवक्ष्यामिमार्गशीर्षेसितातुया ॥ यस्याःश्रवणा
मात्रेणवाजपेयफलंलभेत् ॥ प्रसिद्धामोक्षनाम्नीतिसर्वपापहरापरा ॥ देवंदामोदरंचैवपूजयेत्प्रयत्नतः ॥ तुलसीमंजरीभिश्चधूपैर्दीपैःप्रयत्नतः ॥ नत्वापिपूजनंचैवगीतैर्नृत्यैस्तथा
परैः ॥ शृणुष्वराजेंद्रवक्ष्यामिकथांपौराणिकींशुभां ॥ अधोयोनिंगताःसर्वेपितृमातृसुतास्तथा ॥ अस्याःपुण्यप्रभावेनस्वर्गंयांतिनसंशयः ॥ एतस्मात्कारणाद्दस्यामाहिमानं
शृणुष्वतत् ॥ पुराचंपकनगरेरम्येगोलकेन्वसन्नृप ॥ वैखानसेतिराजर्षिःपुत्रवत्पालयन्प्रजाः ॥ द्विजाश्चन्यवसंस्तत्रबहवोवेदपारगाः ॥ एवंविधंतस्यतस्यवैखानसस्य
महात्मनः ॥ एवंसराज्यंकुर्वाणोरात्रौतुस्वप्नमध्यतः ॥ ददर्शपितरंस्वंतुअधोयोनिगतंनृप ॥ एवंदृष्ट्वातुतंतत्रविस्मयोत्फुल्ललोचनः ॥ कथयामासवृत्तांतंद्विजाग्रेस्वप्नसं
भवं ॥ राजोवाच ॥ मयाद्यस्वपितादृष्टोनरकेपतितोद्विजः ॥ तारयस्वेतिमांतातअधोयोनिगतंस्थितः ॥ इतिब्रुवाणःसन्नद्यमयादृष्टःपितास्वयं ॥ तदाप्रभृतिमोविप्रानांगेश

मेलभाम्यहं ॥ एतद्वाडंपममम्हृदस्यंसमुत्थंतथा ॥ अश्वागजारथाःसर्वेमां नेवै रोचयंतिन ॥ कोशोपिनसुखायेतिनकिंचित्सुखदंमम ॥ नह्यानसुतामह्यंरोचयंतिदि
जोत्तमाः ॥ किंकरोमिक्वगच्छामिशरीरंमेप्रदह्यते ॥ दानंव्रतंतपोयोगंयेनैवममपूर्वजाः ॥ मोक्षंप्राप्ताश्चयेवैवतदेवंकथयंतुमे ॥ किंतस्यजीवितंलोकेसुपुत्रस्सबलीयस
ः ॥ पितातुयस्यनरकेतस्यजन्मनिरर्थकं ॥ ब्राह्मणाऊचुः ॥ यदेतत्समुनेरत्रआश्रमेनिकटेनृप ॥ गम्यतांराजशार्दूलभूतंभव्यंविजानतः ॥ तेषांस्तुत्वाततोवाक्यं
वैखानोराजसत्तमः ॥ जगामतत्रयत्रासौआश्रमेपर्वतोमुनिः ॥ ब्राह्मणैर्वेष्टितस्तत्रप्रजामिश्रसमंततः ॥ आश्रमोविपुलस्तस्यमुनिभिःसंनिषेवितः ॥ ऋग्वेदैश्चयजुर्वेदैःसा
माथर्वणकोविदैः ॥ वेष्टितोमुनिभिस्तत्रद्वितीयइवपद्मजः ॥ दृष्ट्वातुमुनिशार्दूलंराजावैखानसस्तथा ॥ जगामअवनिंमूर्द्धादंडवत्प्राणिपत्यवा ॥ पप्रच्छकुशलंतत्रसमस्तंगोष
सोमुनिः ॥ राज्ञोनिःकंटकंतस्यराजसौख्यमनिंदितं ॥ राजोवाच ॥ तवप्रसादाद्राज्ञोविप्रकुशलंनेगसमके ॥ भवनेष्वनुकूलंवैकोशलेष्वप्यविघ्नता ॥ मयास्वप्नेस्वयंदृष्टोजनको
दुर्गतिंगतः ॥ केनापिव्रतदानेनमोक्षोभवतितस्यवै ॥ एषमेसंशयोब्रह्मन्हृदोलंसमुपागतः ॥ एतत्तच्छ्रुत्वानृपवचःपर्वतोमुनिसत्तमः ॥ ध्यानस्तिमितनेत्रोसौक्षणंतंभव्यं
विचिंतयन् ॥ मुहूर्तमेकंध्यात्वावचप्रत्युवाचनृपोत्तमं ॥ मुनिरुवाच ॥ जानेहंतवराजेंद्रपितुस्तेपूर्वकर्मणः ॥ तत्राद्यजन्मनिपिताक्षत्रियःसुसमाहितः ॥ कामासक्तेनक राम॰
स्याश्चिदृतुभंगःकृतःस्त्रियः ॥ त्राहित्राहितिजल्पंत्याऋतुदानान्नराधिप ॥ तेनैवतवपिताद्यनदत्तवानृतुदानकं ॥ कर्मणानेनसततंनरकेपतितस्स्वयं ॥ राजोवाच ॥ केनै ३९३

393A व व्रतदानेन मोक्षस्तस्य महामुने ॥ निरयात्पापसंस्थानात्तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः ॥ मुनिरुवाच ॥ मार्गशीर्षे सिते पक्षे मोक्षा नामेति नामतः ॥ सर्वैस्तु तद्व्रतं कृत्वा पित्रे पुण्यं प्रदीयतां ॥
तस्याः पुण्यप्रभावेन मोक्षस्तस्य भविष्यति ॥ मुनेर्वाक्यं ततः श्रुत्वा नृपः स्वगृहमागतः ॥ आग्रहायणिकः कृष्ण तस्मिन्मासे नृपोत्तम ॥ अंतःपुरजनैः सर्वैः पुत्रदारैस्तथा नृप ॥ व्रतं कृ
त्वा विधानेन पुण्यं दत्तं नृपायतत ॥ तस्मिन्दत्ते तदा पुण्ये पुष्पवृष्टिरभूद्दिवः ॥ वैखानसपिता तत्र गतः स्वर्गस्तुनो गणैः ॥ राजानमंतरिक्षाच्च विमलां गोमभाषत ॥ स्वस्ति स्वस्ती
ति पुत्र त्वामित्युक्त्वा स दिवं गतः ॥ एवं यः कुरुते राजन्मोक्षामेकादशीमिमां ॥ तस्य पापं क्षयं याति मृतो मोक्षमवाप्नुयात् ॥ नातः परतरा राजन्मोक्षदा विमलैः शुभा ॥ पुण्यप्रसं
ख्यानं राजेंद्र न जानेहं परं नृप ॥ पठनाच्छ्रवणात्तस्य वाजपेयफलं लभेत् ॥ चिंतामणिसमा ह्येषा स्वर्गमोक्षप्रदायिनी ॥ इति ब्रह्मांडपुराणे मार्गशीर्षशुक्लपक्षे मोक्षैकाद
शीमाहात्म्यं समाप्तं ॥ अथ पौषकृष्णैकादशीव्रतकथोच्यते ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ पौषस्य कृष्णपक्षे तु द्वादशी का भवेत्प्रभो ॥ किंनाम को विधिस्तस्याः को देवस्तत्र पूज्यते ॥ एत
दाचक्ष्व मे स्वामिन्विस्तरेण जनार्दन ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ कथयिष्यामि राजेंद्र भवतः स्नेहकारणात् ॥ तथा तुष्टिर्न मे राजन्क्रतुभिश्चाप्तदक्षिणैः ॥ यथा मां तुष्टिमायाति ए
कादश्या व्रतेन वै ॥ तस्मात्सर्वं प्रयत्नेन कर्तव्यं हरिवासरं ॥ पौषस्य कृष्णपक्षे तु द्वादशी या भवेन्नृप ॥ तस्याश्चैवाति माहात्म्यं शृणुष्वैकाग्रमानसः ॥ आदिकृष्णश्चैव
मो राजन्नेकादश्यो भवंति हि ॥ तासामेव तु सर्वासां विकल्पं नैव कारयेत् ॥ एकादश्यास्तथा पक्षाः शृणु राजन्कथानकं ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि पौषे या कृष्णद्वादशी ॥ लोकानां

जयसिंहक॰ वहितार्थाय कथयामि विधिं तथा ॥ पौषस्य कृष्णपक्षे वै सफला नाम नामतः । नारायणोऽयं देवोऽस्याः पूजयेत्तं प्रयत्नतः ॥ एवं शास्त्रविधिना राजन्कर्त्तव्यैकादशी जनैः । नागानां च यथा
३९४ शेषः पक्षिणां गरुडो यथा । देवानां च यथा विष्णुर्द्विपदां ब्राह्मणो यथा ॥ यथाश्वमेधो यज्ञानां तीर्थानां जाह्नवी यथा । व्रतानां च तथा राजन्नेकादशी विशेषतः ॥ वाराहपुराणे ॥ तेजनाम
३९५ रतश्रेष्ठ मम पूज्यास्त्वशेषशः ॥ हरिवासरसंयुक्ता वर्ज्जिते येर्जनाद्दशी ॥ सफला नाम नाम्नेति तस्याः पुण्यं शृणुष्व पार्थिव तत् ॥ फलैर्मां पूजयेत्तत्र कालदेशोद्भवैः शुभैः । नारिकेलफलैः
शुद्धैस्तथा वै बीजपूरकैः ॥ जंबीरैर्दाडिमैश्चैव तथा पूगफलैरपि ॥ लवंगैर्विविधैश्चाम्रैस्तथा चाम्रादिभिः फलैः । पूजयेद्देवदेवेशं धूपदीपैर्यथाक्रमं ॥ फलैश्च दीपदानं च विशेषे
ण प्रकल्पयेत् । रात्रौ जागरणं तत्र कर्त्तव्यं च प्रयत्नतः ॥ यावदुन्मीलयेन्नेत्रे तावज्जागर्ति यो निशि ॥ एकाग्रमानसो भूत्वा तस्य पुण्यं शृणुष्व नृप ॥ तत्समो नास्ति वै यज्ञस्तीर्थं तत्स
दृशं नहि । तत्समं च व्रतं किंचिद्विद्यते लोके नराधिप ॥ ब्रह्मांडपुराणे ॥ पंचवर्षसहस्राणि तपस्तप्तेन यत्फलं । तत्फलं समवाप्नोति सफलाया व्रतेन वै ॥ श्रूयतां राजशार्दूल सफलायाः क
थानकं ॥ चंपावतीति विख्याता पुरी माहिष्मतस्य च ॥ माहिष्मतस्य राजर्षेश्चत्वारश्चाभवन्सुताः ॥ तेषां मध्ये तु यो ज्येष्ठः स महापातकैर्युतः । परदारानुगामी च वेश्यासंगरतः स
दा । पितृद्रव्यं स पापिष्ठो नाशयंश्च मुहुर्मुहुः ॥ असद्वृत्तिरतो नित्यं देवताद्विजनिंदकः । वैष्णवानां च देवानां नित्यं निंदारतोऽत्र वै ॥ ईदृग्विधं तथा दृष्ट्वा पुत्रं माहिष्मतो नृपः । लुंप राम॰
को नाम नाम्नेति कृतवान्नृपमार्षितः ॥ राज्यान्निष्कासितस्तेन पित्रा वैवात्र बांधवैः । तस्यैव परिवारैश्च त्यक्तो राज्येन भयादिति ॥ लुंपको पितदात्यक्तश्चिंतयामास सत्वरः । किं करोमि ३९४

कुराछामिष्फलं॥ पित्रा च बांधवैश्च दतिस्त्रिंशापरोक्षत्वा मतिं पापेत दा करोत॥ मयावणस्यते सम्यक्कृत्वनं सन्नाऽऊपितुः॥ तस्यैव पुरं सर्वं याथयिष्योपितुस्तथा॥ इत्येवं समतिं कृत्वा लुं
पको दैवपातितः॥ निर्जगाम ततस्तस्माद्गतो सौ गहने वने॥ जीवघातं करोन्नित्यं नित्यं स्तेयपरायणः॥ सर्वं च नगरं तेन मुषितं पापकर्मणा॥ गृहीतश्च पुरीरक्षैर्ज्ञातो माहिष्मते
र्भपात॥ जन्मांतरेषु पापेन राज्यात्भ्रष्टः स पापकृत॥ आमिषाशी रतो नि संरतो वैफलभक्षणे॥ आश्रमस्तस्य दुष्टस्य वासुदेवस्य संमतः॥ अश्वत्थो वर्तते तत्र जीर्णो बहु
लवार्षिकः॥ देवत्वं तस्य वृक्षस्य वर्तते तद्वने महान॥ तत्रैव वसते स्थाने सौ लुंपकः पापबुद्धिमान॥ एवं कालक्रमेणैव वसतो दुष्टचेतसः॥ विकर्मनिरतः सत्यकुर्वतः कर्मनिंदितं॥ पौ
षस्य कृष्णपक्षे तु पूर्वं हेम फलाहिने॥ दशम्यादिवसे राजन्निशायां शीतपीडितः॥ पीड्यमानस्तु शीतेन अश्वत्थस्य समीपतः॥ लुंपको वस्त्रहीनो वै शीतेन परिपीडितः॥ पी
ड्यमानस्तु शीतेन अश्वत्थस्य समीपतः॥ न निद्रा न सुखं तस्य गतप्राणोद्दशामवत॥ ताड्यंते दशनैर्दंता एवं वा गमिता निशा॥ भानूदयेऽपि तेनापि न संज्ञा प्राप्यते तदा॥ लुंपको गतसंज्ञ
स्तु सफलायाहिने गते॥ मध्याह्नसमये प्राप्ते संज्ञां लेभे स लुंपकः॥ उन्मील्य नयने सम्यगुत्थितोऽसौ तदासनात॥ स्खलितश्च पदन्यासैः क्षीबवच्चलितो मुहुः॥ वनमध्ये गतस्त
त्र क्षुत्पापीडितो भवत॥ न शक्तिर्जीवघाते स्य लुंपकस्य दुरात्मनः॥ फलानि भूमिपतितान्याजहार स लुंपकः॥ यावत्स आगतस्तत्र तावदस्तमगाद्रविः॥ किं भविष्यति वा
वेति विललापातिदुःखितः॥ फलानि तानि सर्वाणि वृक्षमूले न्यवेदयत॥ प्रत्यक्षवाच फलैरेभिः प्रीयतां भगवान्हरिः॥ उपविष्टो लुंपकश्च न निद्रां लभते निशि॥ रात्रौ जागरणं मेने भग

जे॰म॰ वान्मम्युसमरुत्तेन॥ फलानां सृजनं मे मे नेसफलायां ति योभवेत्॥ इति कृत्वा हं पुष्करुक उकर्मेतद्व्रतमुत्तमं॥ तेन व्रतप्रभावेन प्राप्तं राज्यमकंटकं॥ पुण्येन सफलायास्तु यथा प्राप्तं तथा शृणु॥

३९५ रवेकहृस्य वेलायां दिव्यो राजा जगाम ह॥ दिव्यवस्त्रपरीवारो लुंपकस्य समीपगः॥ तस्यैव सह तुरगो राजन् वायुवेगवान् शौरिणी॥ प्राप्तु हि त्वं न प स्तु तत्स्वरा अंहसं कंटकं॥ वाक्तु

395 देवप्रसादेन सफलायाः प्रसादतः॥ पितुः समीपं गच्छ त्वं कुरु राज्यमकंटकं॥ तथेत्युक्त्वा लुंपकोऽपि तत्र दिव्यरूपधरोऽभवत्॥ कृष्णे मतिश्च तस्यासीत् परमा वैष्णवी तथा॥ दिव्याभर

णभूषितो भूत्वा तं नत्वा स्थितो गृहे॥ वैष्णवं पितरं दृष्ट्वा पित्रा राज्यमकंटकं दत्तं॥ कृतं राज्यं तु तेनैव वर्षाणि सुबहून्यपि॥ हरिनामरसंलीनो विष्णुभक्तिरतः सदा॥ मनोज्ञा तस्य

पुत्राश्च संसाराः कृष्णस्य प्रसादतः॥ पश्चाद्राजमनोत्सृज्य पुत्रे राज्यं समर्पितं॥ वनं गतः संपतात्मा विष्णुभक्तिपरायणः॥ साध्वपि त्वा तथात्मानं विष्णुलोकं जगाम ह॥ ततः कृ

ष्णसमं निःश्रेयसं गत्वा न शोचति॥ एवं ये वै प्रकुर्वंति सफलैकादशीं तथा॥ इह लोके यशः प्राप्य अंते मोक्षमवाप्नुयुः॥ धन्यास्ते मानवा लोके सफलाया उपोषकाः॥ तेषां च जन्म

सफलमेवमेव न संशयः॥ पुठनाच्छ्रवणाद्वापि कुर्वाणो विशीयते॥ राजसूयफलं प्रस्मात् स दाप्नोति मानवः॥ इति श्रीपद्मपुराणे सफला कृष्णैकादशी पौषमाहा

त्म्ये समाप्ता॥ अथ पौषशुक्लैकादशीमाहात्म्यादिः प्रयोज्यते॥ एकादशी पौष इति॥ अथ पौषशुक्लैकादश्या व्रतकथोच्यते॥ युधिष्ठिर उवाच॥ कथितं वै वभो कृष्ण सफलै एम॰

कादशी शुभा॥ कथयस्व प्रसादेन शुक्ला पौषस्य पा भवेत्॥ किंनाम को विधिस्तस्याः को देवस्तत्र पूज्यते॥ कस्मै तुष्टो हृषीकेश त्वमेव पुरुषोत्तम॥ कृष्ण उवाच॥ शृणु राजन् ३९५

प्रवक्ष्यामि पौषशुक्लस्य या भवेत्॥ कथयामि महाराज लोकानां च हिताय वै॥ एवं वैणा विधिना राजन् कर्त्तव्यैषा प्रयत्नतः॥४॥ पुत्रदा नाम नामेति सर्वपापहरा परा॥ नारायणोऽधिदेवोस्याः कामदः
सिद्धिदायकः॥ नातः परतरा काचित्त्रैलोक्ये सचराचरे॥ विद्यावंतं यशस्वंतं करोति च हरिर्नरं॥ शृणु राजन् प्रवक्ष्यामि कथां पापहरां शुभां॥ पुरी भद्रावती नाम राजा वै सुकेतुमान्॥
तस्य राज्ञी च या राज्ञी शैव्या नाम प्रवर्त्तते॥ पुत्रहीनेन राज्ञा वै कालो नीतो मनोरथैः॥ नैव चात्मजं स लेभे वंशकर्त्तारमेव च॥ तेनैव राजधर्मेण चिंतितं बहुकालतः॥ किं करोमि क्व
गच्छामि सुतप्राप्तिः कथं भवेत्॥ न राष्ट्रे न पुरे सौख्यं लेभे राजा सुकेतुमान्॥ शैव्यया कांतया सार्द्धं प्रत्यहं दुःखितोभवत्॥ तावुभौ दंपती नित्यं चिंतया शोकपरायणौ॥ पितरोस्य जलं
दत्तं कोष्णमुपभुंजते॥ राज्ञः पश्चान्न कंचित्पश्यामो यः कुर्यात्तर्पयेत्॥ इत्येवं संस्मरंतोस्य पितरो दुःखिता भवन्॥ न बांधवा न मित्राणि नामात्याः सुहृदस्तथा॥ रोचयंत्यस्य भूपस्य न गजा
श्वाः पदातयः॥ नैराश्यं भूपतेस्तस्य नित्यं मनसि वर्त्तते॥ नरस्य पुत्रहीनस्य नास्ति वै जन्मनः फलं॥ अपुत्रस्य गृहं शून्यं हृदयं दुःखितं सदा॥ पितृदेवमनुष्याणां नानृणत्वं
सुतं विना॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन सुतमुत्पादयेन्नरः॥ इह लोके यशस्तेषां परलोके शुभा गतिः॥ येषां च पुण्यकर्तॄणां पुत्रजन्म गृहे भवेत्॥ आयुरारोग्यसंपत्तिस्तेषां लोके प्रवर्त
ते॥ पुत्रजन्म तु येषां वै लोकेन्द्राणां पुण्यकर्मणां॥ तया विना न च प्राप्तिर्मम तस्य नृपोत्तम॥ पुत्रजन्म भवेन्नृणां भवेत् जन्मनि जन्मनि॥ इति श्रुत्वाऽतिसंतप्तः स नाशर्म लभ
ते नरेश्वरः॥ स नृपो विंतयद्राज्ञौ निशीथे चिंतयन्नृपः॥ स्वयमात्मविनाशं तु चिंतयामास केतुमान्॥ आत्मघाते दुर्गतिं तु चिंतयित्वा तदा नृपः॥ दृष्ट्वात्मदेहं पतितमपुत्र
त्वं तथैव च॥ पुनर्विचार्य तस्मै बुद्ध्या आत्मनो हितकारिणी॥ अश्वमारुह्य स ततो जगाम गहनं वनं॥ पुरोहितादयः सर्वे न जानंति गतं नृपं॥ गंभीरे विपिने राजा मृगप

क्षितिनिषेविते॥ विचरन्स तदा राजा वनवृक्षानलोकयत॥ वदानश्वत्थवृक्षांश्च खर्जूरान्पनसांस्तथा॥ बकुलान्सप्तपर्णांश्च तिंदुकान्तिलकानपि॥ शालतालतमालांश्च सरलान्
देवपकान्नृप॥ इंगुदीलकुचांश्चैव ककुभांस्तिलकांस्तथा॥ शल्लकीकरमर्दांश्च पलाशान्कदलीस्तथा॥ शाकोटांश्च देवदारूञ्शोभितान्ददर्श नृप॥ मृगव्याघ्र
वराहांश्च सिंहान्क्रोधवशान्मृगानपि॥ गवयान्रुरून्तरक्षूंश्च शृगालान्शशकानपि॥ वनमानवमार्जारान्शल्लकान्शरभानपि॥ ददर्श भुजगान्वल्मीकाद्विनिःसृ
तान्॥ तथा वनजरागान्मत्तान्कलभैः सह संगतान्॥ यूथपांश्च वृद्धदंतान्करिणीगजमध्यगान्॥ तान्दृष्ट्वा चिंतयामास आत्मनो दुःखकारणं॥ तेषां स विचरन्मध्ये रा
जा शोभामवाप ह॥ महदाश्चर्यमतुलं ददर्श विपिने नृपः॥ क्वचिच्छिन्नाहतं शृंगं खङ्गनुल्कविहतांस्तथा॥ तान्वता नृपश्रेष्ठ गणान्पश्यन्बभ्राम वनमध्यगः॥ एवं दृष्ट्वा गह
नेनृपो मध्यगते रवौ॥ क्षुत्तृषापीडितो राजा इतश्चेतश्च धावति॥ चिंतयामास नृपतिः संशुष्कगलकंधरः॥ मया त्वद्य किं कृतं कर्म येन प्राप्तं दुःखं परीदृशं॥ मया वै तोषिता देवा
यज्ञैश्च पूजाभिरेव च॥ तथैव ब्राह्मणा दानैस्तोषिता मिष्टभोजनैः॥ प्रजाश्चैव मया हाकाले पुत्रवत्परिपालिताः॥ कस्माद्दुःखं मया प्राप्तं ईदृशं दारुणं महत्॥ इति चिं
तापरो राजा जगामाग्रहनं वने॥ हुकृतस्स प्रभावेन सरो हृष्टं मनोरमं॥ मानसेन समं दिव्यं मानं पद्मिनीपरिशोभितं॥ कारंडवैश्चक्रवाकै राजहंसैश्च नादितं॥ मकरैर्बहुभि
र्मत्स्यैः कूर्मैर्जलचरैर्युतं॥ ग्राहैर्नक्रैश्च वक्रैश्च हरिभिस्तरुणैस्तथा॥ सतीरे सरसस्तत्र मुनीनामाश्रमान्बहून्॥ ददर्श राजा लक्ष्मीश निमिषैर्नक्रशुक्रैस्तथा॥ सध्या रामः
मरतरं नेत्रैः पस्यंदकुशाकारः॥ स्फुरितं तस्य दक्षिणं शंसंतिः शुभलक्षणं॥ तस्य तीरे मुनीन्दृष्ट्वा कुर्वतो नियमं जपं॥ हर्षेण महता विष्टो भवन्नृपसत्तम॥ अवतीर्य हयात् ३९६

396A
स्मान्मुनीनामयतः स्थितः॥ एवमन्यत्पृथक्त्वेवं देवौ मुनीनतत्रापि संस्थितान्॥ ववंदे राजशार्दूलो दंडवत्तान्पुनः पुनः॥ प्रत्यूचुस्तेपि तं भूपं प्रसन्नास्मो वयं तव॥ कथयस्वात्र वै राज
नृपत्तेमनसि वर्त्तते॥ राजोवाच॥ ये यूयं मुनयस्तपसः किमाख्याम वतामपि॥ किमर्थमागता यूयं वद तत्तु मम तत्त्वतः॥ मुनय ऊचुः॥ विश्वेदेवा वयं राजन् स्नानार्थमिह चागताः॥ मा
घो निकटमायातः एतस्मात्त्वं च मे हनि॥ अद्य वै काश्यशी राजन् पुत्रदा नाम नामतः॥ पुत्रं ददाति सा सौम्य पुत्रदाकारिणी नृणां॥ राजोवाच॥ एष वै संशयो मेघ सुतस्य
करणे महान्॥ यदि तुष्टा भवंतो वै पुत्रो मे दीयतां तथा॥ मुनय ऊचुः॥ अस्मिन्नहनि राजेंद्र पुत्रदा नाम वर्तते॥ एकादशीति विख्याता क्रियतां व्रतमुत्तमं॥ अभिषेकाद
षास्माकं कृष्णस्यापि प्रसादतः॥ अवश्यं तव राजेंद्र पुत्रप्राप्तिर्भविष्यति॥ इत्येवं वचनात्तेषां कृतं वै व्रतमुत्तमं॥ मुनीनां च वचनेनैव पुत्रदायाः प्रसादतः॥ द्वादश्यां पा
रणं कृत्वा मुनीन्नत्वा पुनः पुनः॥ आजगाम गृहे पश्चात् राज्ञी गर्भं समादधौ॥ जातः पुत्रः स तत्रैव तेजस्वांश्चापतं दिनः॥ तेजसा कृशमा वेन पालयत्पुत्रवत्प्रजाः॥
एतस्मात्कारणाद्राजन्कर्तव्यं पुत्रदाव्रतं॥ लोकानां तु हितार्थाय तवाग्रे कथितं मया॥ तेषां वै च भवेत्पुत्रः अवश्यं मुक्तिगामिनी॥ पठनात्श्रवणाद्राजन्नश्वमे
ध फलं लभेत्॥ इति श्रीब्रह्मवैवर्तपुराणे पौषशुक्लपक्षे पुत्रदायिन्या एकादश्या माहात्म्यं समाप्तं॥ युधिष्ठिर उवाच॥ पौषमासस्य या शुक्ला द्वादशी शुक्लपक्षतः॥ तस्यां पापागवं संक
ल्पं कृत्वा नादिकाः क्रियाः॥ निर्वर्त्य राधपे द्वात्रौ एकादश्यां जनार्दनं॥ एवं यं त्रे द्विजश्रेष्ठ देवदेवं जनार्दनं॥ कर्मोपपादोपघ्नं मंत्रं ह्यन्नामपरायणो पृति कृतिहं रेक्ष॥ संक
षेणापेत्य धरं हरे कृष्ण दुरोति शोकापभयापकं॥ तु वा ह वेसे वसु जो शिरश्च नमो विश्वसाय पराय गोपालो॥ स्वनाममंत्रे श्च हव्यपंगांधैर्नानानिवेद्यैः विविधैः फलैश्च॥ अभ्यर्च्य दे

जय·कृ·म· वंकलशंतदग्रेसंस्थाप्यमाल्यास्त्रृतैदामर्कवं॥ तंरलगर्भेंडपुरेवकृत्वासुशक्तितोहेममयंचदेवी॥ समंदरंकूर्मरूपेणकृत्वास्थापयेत्ताम्रपात्रेघृतस्य॥ पूर्णेघटोपर्यथसंनिवेश्य
३९७ 397 श्वेताभ्यांत्ररणायैवस्तुमृगंवेष्टदद्यात्॥ घृतस्यपूर्णेताम्रपात्रेसमंदरंकूर्मरूपेनिधायघटोपरि॥ निवेश्यश्रमात्तेदद्याद्दिजसत्थे:॥ श्वोब्राह्मणाँजमदक्षिणाश्वपयाथ्यन्नाश्रीराप भो
देवदेवं॥ नारायणंकूर्मरूपेणपश्चात्स्वयंवभुंजीतसमभृत्यवर्गः॥ एवंकृतेवैविविधंहियायंविमस्यतेनात्रविचारणास्ति॥ संसारचक्रेत्वविहायपश्चादमाप्नोतिलोकंतुहरेश्चपुराणां॥ अनेक
जन्मांतरसंचितानिश्यंतिपापानिनरस्यभक्त्या॥ प्राप्नुकरूपंतुशिवंविविंस्मनारायणरूपमृषिमुपैतिसपथ॥ इतिश्रीएकादशीव्रतेकूर्मद्वादशीव्रतं॥ अथमाघकृष्णैकादश्यांषट्तिलाव्र
तं॥ दत्तात्रेयउवाच॥ मर्त्यलोकमनुप्राप्ताःपापंकुर्वंतिजंतवः॥ ब्रह्महत्यादिपापैश्चअन्यैर्जघन्यवधादिभिः॥ परद्रव्यापहारैश्चपरद्रव्यैःसुमोहिनाः॥ गच्छंतुनरकंब्रह्मन्नर
कानुत्तारितस्ततः॥ अनायासेनभगवन्दानेनाल्पेनकेनचित्॥ पापंप्रशमनंयातियेनतद्धक्तुमर्हसि॥ अगस्त्यउवाच॥ साधुसाधुमहाभागगुह्यमेतत्सुदुस्तरं॥ यन्नकस्यचिदाख्या
तंब्रह्मरुद्रैंद्रदेवतैः॥ तदहंकथयिष्यामित्वयापृष्टोद्विजोत्तम॥ पौषमासेतुसंप्राप्तेशुचिस्नातोजितेंद्रियः॥ कामक्रोधाघहंकारलोभपैशुन्यवर्जितः॥ देवदेवंसमभ्यर्च्यपादौप्रक्षा
ल्यवारिणा॥ भूमावपतितंयच्चगोमयंतत्रमानवः॥ तिलान्प्रक्षिप्यसंगृह्यपिंडिकाष्टोत्तरशतं॥ अष्टोत्तरशतंवैवनान्यकार्याविचारणा॥ ततोमाघेतुसंप्राप्तेआर्द्रवेवभवे
घदि॥ मूलंवाकृष्णपक्षस्यैकादशीनियमंततः॥ गृहीयात्तत्पुणायफलदंविधानंतन्मेशृणु॥ देवदेवंसमभ्यर्च्यसुस्नातःप्रयतःशुचिः॥ कृष्णनामानिसंकृतस्यसहस्रक राम·
लुषापहं॥ रात्रौजागरणंकुर्यात्तत्रहोमंचकारयेत्॥ अर्घ्यंदेवदेवेशंशंखचक्रगदाधरं॥ चंदनागुरुकर्पूरैर्नैवेद्यैःशार्करैस्तथा॥ संस्मृत्यनाम्नाचततःकृष्णाख्यानो ३९७

श्री॥

397A

पुनः४ पुनः४। कूष्मांडैर्नारिकेलैश्च अथवा बीजपूरकैः४। सर्वाभावे तु विप्रेंद्र शस्तं स्यात्फलैर्जपः॥ इत्यर्घ्यं विधानेन संपूज्य पितामहं जनार्दनम्॥ कल्पकल्पक पाल्लुसलंम गतीनीगति
र्भवांते सूत्रात्मा वमयानां प्रसीद पुरुषोत्तम। नमस्ते पुंडरीकाक्ष नमस्ते विश्वभावन॥ सुब्रह्मण्य नमस्तेऽस्तु महापुरुष पूर्वज॥ गृहाणार्घ्यं मया दत्तं लक्ष्म्या सह जगत्प
ते॥ अर्घ्यमंत्रः। ततस्तस्य जपेद्विप्र मुद्रकुंभं च दापयेत॥ उद्यापन हंसपुंकल्के मे दीपनामिति। कलशं तु प्रदानं च यथाशक्त्या द्विजोत्तमे॥ तिलपात्रं द्विजश्रेष्ठ
दद्याद्वै विबुधात्मजः४॥ स्नात्वा माघे विशेषेण समभ्यर्च्य तिलान्मुने॥ तिलप्रस्थे हेमयुते यथाशक्त्या तिलान्द्विज नावद्वर्ष सहस्राणि स्वर्गलोके महीयते॥ तिलस्नायी तिलोद्वर्त्त
तिलहोमी तिलोदकी॥ तिलदाता च भोक्ता च षट्तिलाः पापनाशनाः४। नारद उवाच। षट्तिलैकादशी देव की दृशं कलमश्नुते॥ सोपाख्यानं मम ब्रूहि यदि तुष्टोऽसि माधव॥ विष्णुरुवाच
शृणु राजन् ब्रह्मन्यथा वृत्तं दृष्टांतं कथयामि ते॥ मर्त्यलोके पुरा ह्यासीत् ब्राह्मणी तत्र नारद। व्रतचर्यारता नित्यं देवपूजारता सदा॥ मासोपवासनिरता मम भक्ता च सर्वदा। कृच्छ्रोपवा
सं कृत्वा कामं मम पूजापरायणा। शरीरं क्लेशितं तेन उपवासैर्द्विजोत्तम॥ देवानां ब्राह्मणानां च कुमारीणां च भक्तितः। गृहादीनि प्रयच्छंती सर्वकालं महासती॥ अतिकृच्छ्ररता सा हि
सर्वकालं तु पै द्विज॥ न दत्तानि द्विजेभ्यो भिक्षा ब्राह्मणानां न तर्पिता४। ततः कालेन महता मया वै चिंतितं द्विज॥ शुद्धं मम त्वाः शरीरं हि व्रतैः४ कृच्छ्रैर्न संशयः। अर्जितो वैष्णवो लोकः का
यक्लेशेन नन्ततं तु४॥ न दत्तमन्नदानं हि येन तृप्तिः परा भवेत्॥ एवं ज्ञात्वा मया ब्रह्मन् मर्त्यलोकमुपागतः॥ कापिलरूपमास्थाय भिक्षापात्रेण याचिता॥ अतो वद ब्राह्मणीति
च मा दर्हं मधुरं वचः। कस्मात्त्वमेगतो ब्रह्मन् ब्रह्मकुमर्हं मि शोभन॥ पुनरेव मया प्रोक्तं देहि मे सुंदरी। तया कोपेन महता मत्पिंडः क्षाम्रभाजने॥ क्षिप्तो गतश्च पापब्रह्म

नपुनः स्वर्गं गतः नः॥ ततः काले महता तापसी सु महाव्रता॥ स्वदेहा स्वर्गमापाता व्रतचर्या प्रभावतः॥ मत्पिंडिकाप्रदानेन गृहं मामे मनोरमं॥ संजातं मे शुचिस्मिर्षे धान्यराशि विवर्जितं॥ गृहं पाव
न्निरीक्षे दैन्यात्पश्यत्तत्र किंचन॥ तावद्गृहाद्विनिः क्रांता काश्चित्तत्रागतो द्विजः॥ क्रोधेन महताविष्ट इदं वचनमब्रवीत्॥ मया त्वं तैश्च कृच्छ्रैश्च उपवासैरनेकशः॥ पूजया राधितो देवः सर्व
लोकस्य भावनः॥ न तत्र दृश्यते किंचित् गृहे मम जनार्दन॥ तत्र श्रोक्तं मया तस्या गृहं गच्छ पतिव्रते॥ आगमिष्यंति त्वन्नरां कौतूहलसमन्विताः॥ देवपत्न्यो हि तां द्रष्टुं विस्मयाभिसमन्वि
ताः॥ द्वारं नोद्घाटनीयं हि तासां मंद्रेत पार्श्विनि॥ षट्तिलाव्रतजं पुण्यं याचनीयं त्वयानघे॥ एवमुक्ता मया सा तु गता वै मानुषी तदा॥ अत्रांतरे समायाता देवपत्न्यस्त्वरा दा॥ तामिश्च
कथितं तत्र त्वां द्रष्टुं हि समागताः॥ द्वारं तु द्वाटनीयं च त्वां वै पश्याम शोभने॥ मानुषी वाच॥ यदि द्रष्टुं मया कार्यं सत्यं च विशेषतः॥ षट्तिलाव्रतजं पुण्यं द्वारोद्घाटनकारणां॥ ए
कापि नैव तत्रर्षेन ददाति महाव्रतं॥ अन्यया कथितं तत्र द्रष्टव्या मानुषी मया॥ ततो द्वारं समुद्घाट्य दृष्टाता भिश्च मानुषी॥ न देवी न च गांधर्वी नासुरी न च पन्नगी॥ दृष्टपूर्वा मया नारी
यादृशी सा द्विजोत्तम॥ रूपकांति समायुक्ता क्षरो न सम्मपद्यत॥ धनधान्यं च वस्त्रादि सुवर्णं रूप्यमेव वा॥ सर्वं गृहं तु संपन्नं षट्तिलायाः प्रसादतः॥ अतितृष्णा न कर्तव्या वित्तशा
ठ्यं विवर्जयेत्॥ आत्म वित्तानुसारेण तिलान्वस्त्राणि दापयेत्॥ लभते वै आरोग्यं नरो जन्मनि जन्मनि॥ दारिद्र्यं न च संक्लेशं न दौर्भाग्यमेव च॥ न भवेद्वै द्विजश्रेष्ठ षट्तिलाया
उपोषणात्॥ अनेन विधिना यस्ति नद्दाना न्न संशयः॥ मुच्यते पातकैः सर्वैर्नायासेन मानवः॥ दानं च विधिना दत्तं सर्वपातकनाशनं॥ नार्थं त्यपो न चायासः शरीरे मुनिसत्तम॥ राम॰
इति श्रीद्वादशी कल्पे माघकृष्ण षट्तिला माहात्म्यं समाप्तं॥ अथ माघशुक्लैकादश्या व्रतकथा॥ युधिष्ठिर उवाच॥ साधु कृष्ण परब्रह्मन्नादि देव जगत्पते॥ स्वेदजाअंडजाश्चे ३९८

398A

वउद्भिजाश्च जरायुजाः ॥ तेषां कर्त्ता त्वं हि कर्त्ता त्वं पालकः क्षयकारकः ॥ माघस्य शुक्लपक्षे तु यदुक्ता षट्तिला कथिता त्वया ॥ शुक्ले चैकादशी या च कृपया परमा प्रभो वद ॥ किं नाम को विधिस्तस्या
: को देवस्तत्र पूज्यते ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ कथयिष्यामि राजेंद्र शुक्ले माघस्य या भवेत् ॥ जया नामेति विख्याता सर्वपापहरा परा ॥ पवित्रा पापहंत्री च कामदा मोक्षदा नृणां ॥ ब्रह्म
हत्यापहंत्री च पिशाचत्वविनाशिनी ॥ नैव तस्यां व्रते चीर्णे प्रेतत्वं जायते नृणां ॥ नातः परतरा काचित्पापघ्नी मोक्षदायिनी ॥ एतस्मात्कारणाद्राजन्कर्त्तव्येषा प्रयत्नतः ॥ श्रू
यतां राजशार्दूल कथा पौराणिकी शुभा ॥ पंकजेन पुराणेषु महिमा कथिता मया ॥ एकदा नाकलोके वै इंद्रो राज्यं चकार वै ॥ देवास्तत्र सुखेनैव निवसंति मनोरमे ॥ पीयूषपा
ननिरता अप्सरोगणसेविताः ॥ नंदनं तु वनं तत्र पारिजातोपशोभितं ॥ रेमिरे यत्र सततमप्सरोभिर्दिवौकसः ॥ एकदा रममाणोसौ देवेंद्रः स्वेच्छया नृप ॥ नर्त्तयामास हर्षात्तु पं
चाशत्कोटिनायिकाः ॥ गंधर्वास्तत्र गायंति गंधर्वैः पुष्पदंतकः ॥ चित्रसेनस्तत्रासीत्तस्यैव तनयस्तथा ॥ मालिनीति च तन्नाम्ना चित्रसेनस्य योषिता ॥ मालिन्यां तु स
मुत्पन्ना नाम्ना पुष्पवती शुभा ॥ पुष्पदंतस्य पुत्रो वै माल्यवान्नाम नामतः ॥ पुष्पवती तु तेनैव माल्यवता विमोहिता ॥ कामबाणैः सुतीक्ष्णैश्च विद्धांगी सा बभूव ह ॥ तत्या हा
वैः कटाक्षैश्च माल्यवांश्च वशीकृतः ॥ लावण्यरूपसंपन्ना तस्या रूपं च पश्य राजन् ॥ बाहू तस्याः स्मृतौ कामेन कंठपाशौ कृताविव ॥ चंद्रवद्वदनं तस्या नेत्रे कर्णायते तथा ॥ कर्णौ तु
शोभितौ तस्याः कुंडलाभ्यां नृपोत्तम ॥ कंबुग्रीवा युता सैव दिव्याभरणभूषिता ॥ पीनौ तु तौ कुचौ तस्याः मुष्टिग्राह्यं तु मध्यमं ॥ नितंबो विपुलस्तस्या विस्तीर्णं जघनस्थली ॥
चरणौ शोभमानौ च रक्तोत्पलसमद्युती ॥ ईदृश्या पुष्पवत्या माल्यवानतिमोहितः ॥ शक्रस्य परितोषाय नृत्यार्थं समागतौ ॥ गायमानौ तु तौ तत्र अप्सरोगणसंगतौ ॥

जय·कम· ।।मस्त्नात्ति परीतांगौ परस्परवशानुगौ।परस्परानुरागेण विमोहं च समागतौ।।नग्नौ द्व्गानं गायेतां विजन्ने श्रवे शंगतौ।।बह्न्हष्टौ तथा मोन्मं कामवाणावशी गतौ।।त्ता त्तावेवर्षे
३९९ भक्तत्रमंगते भाने मंतयोः।कालं त्रिमामा न लोपाज्ज्ञ यागीत विभंजनात।।चिंतयित्वा तम घवानं अवगानं तथात्मन४।।ऊपि वश्वत योर्दे वःशापं दासान्निदं ज्ञगौ।।विकृतौ विकृषा
399 परं नौ मद्यावार्ज्ञं भंग करौ मम।।पुवां पिशाचौ भवतां दंपती रूपधारिणौ।।मर्त्यलोकमनुप्राप्तौ भुंजानौ कर्मणःफलं।।एवं मघवता शप्तौ अतिदुःखितमानसौ।।हिमवंतं गि
रिं प्राप्तौ विंद्र शाप विमोहितौ।उभौ पिशाचतां प्राप्तौ दारुणां दुःखमेव वा।।संतप्तमानसौ तत्र महादुःखगताबुभौ।।गंधर्वत्वं च स्मरत्वं न जानाते विमोहितौ।पीड्यमानौ
निदाघेन देहपातकजेन च।।तौ न निद्रां न च सुखं लेभाते कर्मपीडितौ।परस्परं रिरंवघमानौ वेरं तुर्गिरिगव्हरे।।पीड्यमानौ तु शीतेन तुषारसमवेन तौ।दंतघर्षप्रकुर्वा
णौ रोमांचितवपुर्द्धरौ।सा पिशाच स्मदा तु वेतां स्वपत्नीं पिशाचिकां।।किमावाभ्यां कृतं एवं पापं वै लोमहर्षणं।येन पापं प्राप्तं पिशाचत्वं दुःखं च कृतकर्मणा।।नरराणां मधर्मेमू
त्वा पिशाचत्वं च दुःखितो।।तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पापं नैव समाचरेत।।इति चिंतापरौ तत्र तौ जातौ दुःखकर्षितौ।।दैवयोगात्तयोः प्राप्ता माघस्यैकादशी सिता।जयानामेति
विख्याता तिथीनामुत्तमा तिथि४।तस्मिन्नदिने तु संप्राप्ते ताव्राहारविवर्जितौ।चिंत्यमानौ न च पतेज्जलपानविवर्जितौ।न कृतो जीवघातो हि न पत्रफलभक्षणं।।अ
श्वत्थस्य समीपे तु पतितौ दुःखसंयुतौ।रविरस्तंगतो राजन् रतयैव स्थितौ योस्तयोः।प्राप्ता वै च निशा घोरा दारुणा शीतकारिणी।।वेपमानौ तु तौ राजन्स्वुवांयर्थाभि राम·
मुनीकृतौ।।परस्परेण संलग्नौ गात्रयोर्भुजयोरपि।।न निद्रां न रतिं सुखं न तौ सौख्यमविंदतां।।एवं तौ राजशार्दूल शायेनेंद्रस्य पीडितौ।इत्थं तयोर्दुःखितयोर्निर्जगामत ३९९

399A

ह्रानिशा॥ मार्तंडस्योदयो जातो द्वादशी दिवसागमे॥ मया तु राजशार्दूल तपो भक्तिर्घ्नेता हरि। जयापालन व्रते वीरौ रात्रौ जागरणो कृतो॥ तस्मात्तद्व्रतप्रभावाच्च पैशाच्यादीनता पा
शस्तु॥ द्वादशी दिवसे प्रातः स्नात्वा वीरौ तु जपाञ्जते। विष्णोः प्रभावान्नृपते पिशाचत्वं तयोर्गतं॥ पुष्पवती माल्यवान् च स्वरूपौ बभूवतुः। पुनस्ततः स्नेहसंयुतौ पूर्वी लंकारधा
रिणौ। विमानमधिरूढौ तौ अप्सरोगणसेवितौ॥ स्तूयमानौ तु गंधर्वैः किंनरैश्च सुखैस्तथा॥ हाहाभावसमायुक्तौ गतौ नाके मनोरमे। देवेंद्रस्याग्रतो राजन् प्रणामं चक्रतुर्मुदा
॥ तथाविधौ तु तौ दृष्ट्वा मघवा विस्मितोऽब्रवीत्। वदतां केन पुण्येन पिशाचत्वं विनिर्गतं। मम शापवशं प्राप्तौ केन देवेन मोहितौ॥ माल्यवानुवाच। वासुदेवप्रसादेन जयायाः
स्तु व्रतेन च॥ पिशाचत्वं गतं स्वामिन् तव भक्तिप्रभावतः॥ प्रतिश्रुत्य वचस्तस्य प्रत्युवाच सुरेश्वरः। पवित्रौ पावनौ जातौ वंदनीयौ ममापि च॥ हरिवासरकर्तारौ विष्णुभक्तिपरा
यणौ॥ हरिभक्तिरताये च विष्णुकर्तारएवच॥ अस्माकमपि ते मर्त्याः पूज्या वंद्या न संशयः। विचरायथा सौख्यं पुष्पवत्या सुरालये॥ एतस्मात्कारणाद्राजन् कर्तव्यो हरि
वासरः। जयाव्रतं तु राजेन्द्र ब्रह्महत्यापहारकं॥ सर्वदानानि दत्तानि यज्ञास्तेन कृता नृप॥ सर्वतीर्थेषु स स्नातः कृतं येन जयाव्रतं॥ यः करोति नरो भक्त्या श्रद्धायुक्तो जया
व्रतं। कल्पकोटिशतं यावत्तु वैकुंठे मोदते ध्रुवं॥ पठनाच्छ्रवणाद्राजन् अग्निष्टोमफलं लभेत। इति भविष्योत्तरपुराणे माघशुक्लपक्षे जयाव्रतं संपूर्णं। दुर्वासा अवा साउवा
च॥ एवं माघे सिते पक्षे द्वादशीं पूरणीमतः। वराहस्य शरण्यस्वामी पुरा पापी परमधार्मिकः। प्रागुक्तेन विधानेन स्नानं कृत्वा स्नानमेव च॥ कृत्वा देवं समभ्यर्च्य एकादश्यां विवक्ष
णा॥ सुवर्णेन वै घटं धेनुं अर्चयित्वा श्रुतं नरः। पश्चात्स्नायात् ततः ॐ मे जलपूर्णं विन्यसेत॥ आह्वायेति पादौ तु माघवायेति वै कटिं॥ क्षेत्रज्ञायेति जठरं विश्वरूपे

जय. कृ. म. हुताहरेः॥ सर्वे त्वायेति दैवं च प्रजानां पतये नमः॥ प्रद्युम्नायेति च भुजौ दिशायाय सुदर्शने॥ अमृतोद्भवाय शंखं वै पृष्ठे वामने विविधः॥ एवमभ्यर्च्य मेधावी तस्मिन्कुंभे तु विन्यसेत्
४०० ॥ सौवर्णीं रौप्यं ताम्रं वा शक्त्या पात्रं च भक्तितः॥ सर्वबीजैः समायुक्तां सौवर्णां स्थापयित्वा विचक्षणः॥ तत्र शक्त्या तु सौवर्णं वाराहं कारयेत्तु बुधः॥ दंष्ट्राग्रेणोद्धृता पृथ्वी सपर्वतव
400 नद्रुमा॥ माधवं मत्स्यं तारं वाराहं रूपमालिनं॥ सितवस्त्रयुगच्छन्नं ताम्रपात्रे वेष्टितं वै॥ स्नात्वा पूजयेद्देवं धूपदीपैर्नैवेद्यैर्विविधैः फलैः॥ पुष्पमंडपिकां कुर्याज्जागरं तत्र कार
येत्॥ प्रादुर्भावान्नरहरेस्तत्र कारयेद्धूपयेत्तु बुधः॥ एवं संपूज्यमानः सम्प्रभाते द्वादिने रवौ॥ शुद्धविस्तारितो हरिं पूज्य ब्राह्मणाय निवेदयेत्॥ वेदवेदांगविदुषे साधुवृत्ताय धीमते
॥ विष्णुभक्ताय विप्रर्षिविशेषेण तु दापयेत्॥ एवं विधानतो दत्त्वा हरिं वाराहरूपिणं ब्राह्मणाय प्रभवेद्यत्फलं तस्य निशामय॥ इह जन्मनि सौभाग्यं श्रीः कांतिस्तुष्टिरेव च॥ ता
वद्यावन्ति वित्तवान्भोगी अश्रुते॥ पुत्रवान्भवेत्॥ इति द्वादशीकल्पे धरणीव्रते वाराहद्वादशीव्रतं॥ अथ फाल्गुनकृष्णैकादशीव्रतकथोच्यते॥ युधिष्ठिर उवाच॥ फाल्गुनस्यासि
ते पक्षे किंनामैकादशी भवेत्॥ कथयस्व प्रसादेन वासुदेव ममाग्रतः॥ श्रीकृष्ण उवाच॥ कथयिष्यामि राजेंद्र कृष्णायां फाल्गुने भवेत्॥ विजया नाम नाम्ना तु कर्तृ
णां जयदा सदा॥ नारदः परिपप्रच्छ ब्रह्माणं कमलासनं॥ फाल्गुनस्यासिते पक्षे विजया नाम या तिथिः॥ तस्यां व्रतं सुरश्रेष्ठ कथयस्व प्रसादतः॥ ब्रह्मोवाच॥ शृणु
नारद वक्ष्यामि कथां पापहरां परां॥ यत्न कस्य विदाख्यातं मयैतद्द्विज पावनं॥ पुरातनं व्रतं ह्येतत्पवित्रं पापनाशनं॥ जयं ददाति विजया नृणां वै न संशयः॥ रामस्तु राम.
पोवनं यातो वर्षाणि च चतुर्दश॥ न्यवसत्पंचवट्यां स सीतया सह लक्ष्मणः॥ तत्रैव वसतस्तस्य राघवस्य महात्मनः॥ रावणेन हृता भार्या सीता नाम्नी यशस्विनी॥ ते ४००

400A नदुःखेन रामो सौमित्रिमोहमभ्यागमन्महान्॥ प्रमत्तजटायुषमथो ददर्श विगतायुषं॥ कबंधो निहतः पश्चात् श्रमतारण्यमध्यगात्॥ रक्षसो मरणं चैव वालिनो वैरधस्तथा॥ सु
ग्रीवेणामरैर्वा दौ मित्रत्वं समजायत॥ वानराणामपि ष्टा तावानरैः सहसंगतः॥ ततो हनुमता दृष्टा लंकोद्याने तु जानकी॥ रामसंज्ञापनं तस्यै दत्त्वं कर्म महत् कृती॥
समेत्य तत्र रामेण सर्ववृत्तं स मे निवेदितं॥ अथ श्रुत्वा रामचंद्रो वारिधौ वैबहन्मतः॥ हनुमता वानरैर्वैवधापद्यत्तहिसत्वरं॥ सगत्वा वानरैः सार्धं पत्रे प्रोपिषघोनिद्विःह
त्वापि तु सत्वरं रामो विस्मितो मत्किलिपिपा॥ आरक्तलोचनो भूत्वा लक्ष्मणं वाक्यमब्रवीत्॥ सौमित्रे केन पुण्येन तीर्यंते वरुणालयः॥ अगाधसलिलैः पूर्णो नक्रैर्मत्स्यै
ःसमाकुलः॥ उपायं नैव पश्यामो येनैव हन्तरामवेत्॥ लक्ष्मण उ०॥ आदिदेव स्वमेवासि पुराणः पुरुषोत्तमः॥ वकदाल्भ्यो मुनिश्चात्र वर्तते द्वीपमध्यगः॥ अस्मा
त्स्थानाद्योजनार्धे मासोश्रमस्तस्य राघव॥ अनेन दृष्टा बहवो ब्रह्माणो रघुनंदन॥ तं पृष्ट्वा गत्वा राजेंद्र पुराणमृषिपुंगवं॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा लक्ष्मणस्याति शोभनं॥ ज
गाम राघवो द्रष्टुं वकदाल्भ्यं महामुनिं॥ प्रणाममकरोत्तस्मै रामो विष्णुरिवापरः॥ मुनी राममंततो ज्ञात्वा पुराणं पुरुषोत्तमं॥ केनापि कारणेनैव प्रविष्टं मानुषीं तनुं॥ उवा
च स कृपाविष्टः कुतो राम त्वमागतः॥ रामउवाच त्वत्प्रसादाद् देहं विप्र वरुणालयसमीपतः॥ आगतोस्मि ससैन्योत्र लंकां जेतुं सराक्षसीं॥ भवतश्चानुकूलत्वा
त्तीर्यते ब्धिर्मयायथा॥ तदुपायं वद मुने प्रसादं कुरु सुव्रत॥ एतस्मात्कारणादेव प्रष्टुं त्वां समहागतः॥ मुनिरुवाच॥ कथयिष्यामि हे राम व्रतानामुत्तमं व्रतं॥ कृतेन येन
सहसा विजयस्ते भविष्यति॥ लंकां जित्वा राक्षसांश्च दीर्घां कीर्तिमवाप्स्यसि॥ वरुणालयपयोधिर्हस्तीर्यते येन सुव्रत॥ एकादशमानसोभज्ञा व्रतं नन्दति नामय॥ फा

जय॰का॰ ल्गुनस्यासिते पक्षे विजयैकादशी भवेत्॥ तस्याव्रते कृते राम विजयस्ते भविष्यति॥ निःसंशयं समुद्रं त्वं तरिष्यसि सवानरः॥ विधिमस्य नृपती राम व्रतस्यास्य प्रभावतः॥ दशम्यादि
४०१ वसे प्राप्ते कुंभमेकं तु कारयेत्॥ हैमं वा राजतं वापि ताम्रं वाप्यथ मृन्मयी॥ स्थापयेच्छोभितं कुंभं जलपूर्णं सपल्लवं॥ तस्योपरि न्यसेद्देवं हैमं नारायणं प्रभुं॥ एकादशी दिने प्राप्ते प्रातः
401 स्नानं समाचरेत्॥ निश्चलं स्थापयेत्कुंभं कंठमाल्यानुशोभितं॥ दाडिमैर्नारिकेलैश्च पूजयेच्च विशेषतः॥ सप्तधान्यमयं स्थलं स्थापयेत्तदुपरि विन्यसेत्॥ गंधैर्धूपैस्तथा दीपैर्नैवेद्यै
र्विविधैरपि॥ कुंभाग्रे तद्दिने राम नीयते भक्तिभावतः॥ रात्रौ जागरणं चैव तस्याग्रे कारयेत् बुधः॥ द्वादश्यां दिवसे प्राप्ते मार्तंडस्योदये सति॥ नीत्वा कुंभं जलोद्देशे नद्यां प्रस्रवणे
तथा॥ तत्र संस्थापयित्वा तु पूजयित्वा विधिं यथा॥ दद्यात्स देवं तं कुंभं ब्राह्मणे वेदपारगे॥ कुंभेन सह राजेंद्र महादानानि दापयेत्॥ अनेन विधिना राम यूथपैः सह संगतः॥ कुरुष्व
तं प्रयत्नेन विजयस्ते भविष्यति॥ इति श्रुत्वा ततो रामो यथोक्तमकरोत्तदा॥ कृते व्रते स विजयी बभूव रघुनंदनः॥ प्राप्ता सीता हता लंका रावणो निहतो रणे॥ अनेन पुत्र विधि
ना ये कुर्वंति नरा व्रतं॥ इह लोके जयस्तेषां परलोकस्तथाक्षयः॥ एतस्मात्कारणात्पुत्र कर्तव्यं विजयाव्रतं॥ पठनाच्छ्रवणाद्वै वाजपेयफलं लभेत्॥ इति श्रीस्कंदपुराणे फाल्गु
ण कृष्णपक्षे विजयैकादशीमाहात्म्यं समाप्तं॥ शुभं भवतु॥ तद्वच्च फाल्गुने मासि शुक्लपक्षे तु द्वादशी॥ उपोष्या प्रोक्तविधिना हरिमाराधयेत्तु बुधः॥ नरसिंहाय पादौ
तु गोविंदायोदरं तथा॥ कटिं विश्वभुजे पूज्य ह्यनिरुद्धेत्यूरू तथा॥ कंठं तु शितिकंठाय पिंगकेशाय वै शिरः॥ अस्त्रं च भीमनायेति चक्रं तोयात्मने तथा॥ शंखमित्येवमेवपू राम॰
अर्घपुष्पफलैस्तथा॥ तदग्रे स्थापयेत्तु घटं सितवस्त्रयुगान्वितं॥ तस्योपरि नृसिंहं तु सौवर्णं ताम्रभाजनं॥ सौवर्णं शक्तितः कृत्वा दारुवंशमयेऽपि वा॥ रत्नगर्भघटे ४०१

401A

स्याप्पतन्नीपूजयविधानतः॥ द्वादश्यां वेदविदुषेब्राह्मणायनिवेदयेत्। गोविंदोनृसिंहरूपीतिमंत्रः॥ एवंकृतेफलंप्राप्तंपुत्रआपार्थिवेनृडु॥ वक्ष्यामाम्नाउततेहंप्रवक्ष्यामिमहामुने। तस्य
व्रतंतेभगवान्नरसिंहःस्तुतोषवः॥ वकंमाहात्म्यशच्छ्रणोविधुर्द्धमनकंमत्ते॥ तेनाप्येणाखकराजेजितवान्नसन्पोत्तमः॥ राजोस्थित्वाश्वमेधानांसहस्रमकरोत्प्रभुः॥ अंतेवब्र
ह्मलोकाख्यंपदमागाच्चसत्तमः॥ एषाधन्यापापहराद्वादशीभवतोमुने॥ कथितेमांमयपलेनश्रुतोऽरूपयेच्छसि॥ इतिश्रीधरणीव्रतेनृसिंहद्वादशीव्रतं॥ मांधातोवाच॥ ज्ञाम
हैकीव्रतंब्रूहिमहापातकनाशनं॥ महस्रसंकुनिष्ठेषुगोसहस्रफलप्रदं॥ वसिष्ठउवाच॥ अत्रैवोदाहरंतीममितिहासंपुरातनं॥ यथामुक्तिमवाप्नोव्याधोहिंसासमन्वितः॥ वैदिशं
नामनगरंहृष्टपुष्टजनाकुलं। ब्राह्मणैःक्षत्रियैर्वैश्यैःशूद्रैश्चसमलंकृतं॥ फविरंनपशाईलब्रह्मघोषनिनादितं॥ ननास्तिकोनदुर्वृत्तस्तस्मिन्नासीत्पुरेतदा॥ तत्रसोमान्वयो
राजाविख्यातःसत्कुलान्वितः॥ राजावैचरथोनामधर्मात्मासत्यसंगरः। नागायुतबलःश्रीमान्शास्त्रशास्त्रार्थपारगः॥ तस्मिन्शासतिधर्मज्ञेधर्मात्मनिधरांप्रभौ। कृपणोनैवकुत्रापिदृश्य
तेनैवनिर्धनः॥ सुकालःक्षेममारोग्यंतस्मिन्राजनिशासति। विष्णुभक्तःसदाराजातस्मिन्पुरवरेजनाः॥ हरिपूजारताश्चैवराजावैवविशेषतः॥ नवैष्णुव्रतंनकुर्वाणंद्वादशीमुप
पुजनाः॥ सर्वधर्मान्परित्यज्यहरिभक्तिपरायणाः॥ एवंसुवृत्तराजन्सुबहवोजनसत्तम॥ जनस्यसौख्ययुक्तस्यहरिधर्मरतस्यच॥ अथकालेनसंप्राप्ताद्वादशीपुष्यसंयुता॥ फा
ल्गुनस्यसितेपक्षेनाम्नाआमर्दकीभवेत्॥ तामवाप्यजनाःसर्वेसबालस्थविरान्नृपा॥ नियमंचोपवासस्यसर्वेचक्रुर्नराधिप॥ महाफलंव्रतंज्ञात्वास्नानंकृत्वानदीजले॥ तत्रदेवालये
राजालोकयुक्तोमहत्तमः॥ पूर्णकुंभेघटंस्थाप्यछत्रोपानहसंयुतं। पंचरत्नसमायुक्तंदिव्यगंधाधिवासितं॥ दीपमालान्वितंचैवकृत्वलहनिसमप्रभं॥ तत्रजागरणंचक्रुर्जनाःसर्वेस

जय·क·म·
४०२
402

शङ्कितः॥ एतस्मिन्नेव काले तत्राभवत्स्थानमागतः॥ दृष्ट्वा भ्रमपरिश्रान्तो मार्जारो निश्वसन्स्तदा॥ संप्राप्तो मलदिग्भागो गोमहाभारपीडितः॥ कुर्दुवार्थं जीवन्धातीत्सर्वधर्मबहिष्कृतः॥ जा
गरं तत्र भोपशपदामर्दकर्ताः स्तुवान्वितः॥ दीपमालाकुलं दृष्ट्वा तन्नैव निषसाद सः॥ किमेतदिति संविस्मयो विस्मयनीमुखी॥ ददर्श कुंभं तत्र स्थं देवं दामोदरं तथा॥ ददर्श मलकी वृक्षं न
ह्यन्यां श्वेतदीपकानां वैष्णवं व्रतधारणं नं श्रुत्वा वर्षतो हि जानः॥ एकादश्यामहात्म्यं श्रुत्वा वद्धचित्तोपि सन्॥ जायते तस्य संसाराग्निर्गताद्विस्मयवेत्तसः॥ ततः प्रभातसमये विविशुर्नरा
रंजनाः॥ याधोपिदहमागत्य स्वकुजे प्रीतमानसः॥ ततः कालेन महता व्याधः पंचत्वमागतः॥ एकादश्याः प्रभावेन रक्षो जागरणास्तव॥ एकं सप्तद्वेदेशमहत्‌ चतुरंगबलान्विता॥
जयंतीनाम नगरी तत्र राजा विदूरथः॥ तस्मात्सुतनयो जज्ञे नाम्ना वसुरथो बली॥ चतुरंगबलोपेतो धनधान्यसमन्वितः॥ दश्यपुत्रानियामाराणी स्तुभुजे भयवर्जितः॥ तेज सादि
त्यसदृशः कांत्या चंद्रसमप्रभः॥ विक्रमेण समो विष्णोः क्षमया पृथिवीसमः॥ धार्मिकः सत्यवादी च विष्णुभक्तिपरायणः॥ ब्रह्मज्ञः सत्यवादी च प्रजापालनतत्परः॥ ईजे बहुविधै
र्यज्ञैः राजा परहर्षिहा॥ दानानि विविधान्यत्र प्रददाति च सर्वदा॥ एकदा मृगयां याता दैवान्मार्गात्परिच्युतः॥ न ददर्श नरं विद्धिं वेत्ति तत्र महीपतिः॥ उपाध्यास्कृतरो मर्कोले मेकाकी
गहने वने॥ अत्रांतरे म्लेच्छगणाः पर्वतात्समागताः॥ आययौ तत्र पत्रास्ते राजा परबलान्वितः॥ कृत वैराः कृते राज्ञा सर्वे देवापपाति नाथा परिवार्यंत तथ्य स्नाताराजानं मूरिदृष्टि
णीः हन्मतां हन्यतां वायं पूर्ववैरी विरूढहृवीः॥ अनेन निहताः पूर्वे पितरो भ्रातरः सुताः॥ पौत्राश्च भागिनेयाश्च मातुलाश्च निपातिताः॥ निष्कासिताश्च संस्थानाद्दिक्षिप्ताश्च दिशो द
शा॥ एतावदुक्ता तेसर्वे जघ्नंतं हंतुमुद्यताः॥ पाशैश्च पट्टिशैश्चैव बाणौर्घैस्तु षिप्तं स्थितैः॥ सर्वांणी गात्राणि समारुद्ध विन वैशारी रेषु भवंति तस्य॥ तेवा पि सर्वे हतशत्रुसंघा म्लेच्छाश्च

राम·
४०२

402A

मृत्युर्गतदेहजा नाथ॥ यदा पिबलिन्डुंतत्र न शोकः स्तोरपोम्रशी॥ शस्त्रागीडैवतो जग्मुः सर्वेषां हतचेतसां॥ हीनाबभ्रुः उस्तेस्र वैयै वै हंत्वं समागताः॥ एतस्मिन्नेवकाले तु तस्मात्तः शरीरतः
॥ निःसृता प्रमदा ह्येका सर्वाभरणभूषिता॥ दिव्यगंधसमायुक्ता दिव्यांबरविभूषिता॥ दिव्यमाल्याम्बरा नारी भ्रुकुटीकुटिलानना॥ स्रावस्फुलिंगान्नेत्राभ्यां वमंती पावकं बहु॥ चक्रो
द्यतकरा रौद्रा कालरात्रिरिवापरा॥ अभ्यधावत संक्रुद्धा म्लेच्छान्सं तदुःखिता॥ निपतांश्च तदा दैत्यान्सा स्वयाकर्मरतास्तथा॥ ततो राजा विबुद्धः सन् ददर्श महदुष्कृतं॥ हतान्म्लेच्छान्स
तो दृष्ट्वा राजा चिंतामवाप्य स॥ इह केन हता म्लेच्छा असंते वैरिणो मम॥ केनेदं च महत्कर्म कृतमस्मद्धितार्थिना॥ एतस्मिन्नेव काले तु वागुवाचाशरीरिणी॥ त्वं तमसि त्वं श
तो राजन्नेकादश्या हतास्त्विमे॥ ततः सेनापरिवृतः समगात्तो च भूमिपः॥ राज्यं चकार धर्मात्मा धरायां देवतेशवत्॥ वसिष्ठ उवाच॥ आमर्दकीव्रतेरा जन्नृपे जं वृत्तिनरोत्तमाः॥ ते
पीति वै दृष्ट्वं लोके नात्र कार्या विचारणा॥ इति श्रीब्रह्मांडपुराणे आमर्दक्याः फाल्गुनशुक्लैकादश्या माहात्म्यं समाप्तं॥ अथ नृसिंहपरिचर्योक्तमामर्दक्येकादशीव्रतमिति यमे
वा पापनाशिनी ह्येकादशी॥ तत्रव्रतग्रहणमंत्रः॥ द्वादश्यां तु निराहारः स्थित्वाहमपरेहनि॥ मोक्ष्यामि जामदग्न्येश शरणं मे भवाच्युतेति॥ ततः आमलकीमूले पूर्वोक्तप्रकारेण स्थापितेक
लशे ताम्रे वैणवे वा लाजान्विते पात्रे माषतन्दुलैः तदर्धनिर्मितं सौवर्णं परशुरामं सच्चांतकरं राघोरं तद्दहन्यां शंकरे॥ जामदग्न्यः प्रकर्त्तव्यो रामो रोषान्वितो रक्षणः॥ पंचामृतस्नानसुप
वेश्यवस्त्रयुगं छत्रोपानहं समर्प्य श्वेतचंदने नैवेद्यलिप्यं तुलसीपुष्पैः पूजां अर्चयेत पवएजा विधायकुर्यात्॥ पादयो विशोकाय नमः॥ जान्वोः सर्वरूपिणे नमः॥ उर्वोर्ह्ययग्रीवाय नमः॥
वाहो हे मीगरायनमः॥ उरसि वैकुंठाय नमः॥ वक्षसि ओजोतीरूपिणे नमः॥ नासिकायां शोकनाशाय नमः॥ ललाटे वामनाय नमः॥ भ्रुवोरामाय नमः॥ शिरसि सर्वात्मने नमः॥

अप·कम· स्वनाम्नापूजयानिसंपूज्य धूपदीपादिरुत्तमैः ॥ अर्घं दद्यात्॥ तत्रार्घ्यमंत्रः॥ नमस्ते देवदेवेश जामदग्न्य नमोस्तु ते॥ गृहाणार्घ्यं मया दत्तं मालक्ष्म्या सहितो हरे॥ ततश्च परशुरामं प्रार्थयेत्॥ त

४०३ त्रमंत्रः॥ जामदग्न्य नमस्तेस्तु क्षत्रियांतकरा प्रभो॥ सर्वाणि यानि पापानि सप्तजन्मकृतानि पि॥ क्षयं यांतु ममैवाघ त्वत्प्रसादाच्च भार्गव॥ वांछितं मानसं पापं ज्ञानतो ज्ञानतो

403 पि वा॥ आयुर्यशस्तथारोग्यं धनं धान्यं च संपदः॥ सौभाग्यं तव भक्तस्य सततानि विपुलं भवेत्॥ सर्वान्कामानवाप्नोति दिवि सौख्यं निरंतरं॥ अंते वा सुखमव्येशानं भक्तिस्तत्त्वरागोशभो

॥ जनार्दन हृषीकेश लक्ष्मीनाथ सुरार्चित॥ राम राम महाबाहो कार्तवीर्यविनाशन॥ सनत्सुर्वं मया दत्तं ज्ञानतो यं तवाच्युत॥ मामुद्धर जगन्नाथ दयां कृत्वा ममोपरि॥ इति॥ अथ धात्री

मभिषिंचेत्॥ तत्रमंत्रः॥ मातापितामहश्चान्ये अपुत्रा ये च गोत्रिणः॥ दृश्यो निगता ये च ये च कीटत्वमागताः॥ रौरवे नरके ये च महारौरवसंस्थिते॥ विपोनिं च गता ये च ये

वृक्षयोडमध्यगाः॥ पिशाचत्वं गता ये च ये कुषेनत्वमागताः॥ तेपि तृप्तं मया दत्तं धात्रीमूले सदापयः॥ तेसर्वे तु मया दत्तं धात्रीमूले निषेवणादिति॥ अष्टोत्तरशतं कृत्वा विंशति

कं त्वोष कृत्वो वामलं कीप्रदक्षिणां कृत्वा हरिं नीराजयनित्यकर्म निर्वर्त्य गुरवे देवं सपरिकरं निवेदयेत् ब्राह्मणान्संभोज्य स्वयं बंधुभिः सममश्नीयात्॥ इति ब्रह्मपुराणोक्तं आमर्दकीपाप

नाशिनीव्रतं॥ अथैकादशीव्रतोद्यापनं॥ तदुक्तं हेमाद्रौ भविष्योत्तरे॥ नारद उवाच॥ भगवन्देवदेवेश पुराण पुरुषोत्तम॥ किंचित्पृच्छामि संदेहं कारणात्कथय प्रभो॥ अखंडद्वा

दशीपार्थं सौपुराणो कथितास्त्वया॥ सा सर्वव्रतखंडानी पूरणाय प्रकीर्त्यते॥ पथ्यासर्वव्रतानी छ वैकल्ये पूर्वितेप्रभो॥ तस्मादुद्यापनविधिर्न सम्यक्करुथितं त्वया॥ न तद्व्रतसमं ज्ञाति राम·

श्रोतावापि सुदुर्लभः॥ विष्णुरुवाच॥ मार्गशीर्षे शुभे मासि शुक्लपक्षे शुचिर्व्रती॥ दशम्यां केशवं पूज्य हविष्यान्नकृताशनः॥ निर्वर्त्य पश्चिमां संध्यां गृहीयाद्दंतधावनं॥ उपस्थ ४०३

403A

अथयथान्यायंमंत्रमेतदुदीरयेत्॥कृष्णविष्णोहृषीकेशकेशवत्वंक्लेशनाशन॥हरिष्येहंव्रतारंभंयथोक्तंव्रतमाचरेत्॥चतुर्भिःपारणंमासैःकथितंयद्विजोत्तम॥तस्मात्र
दानविधिनाभिघृतेनाक्तपारणं॥एवंद्वादशानिर्वर्त्यद्वादशीःपद्मजोद्भव॥उद्यापनंततःकुर्याद्विधिमंत्रपुरस्कृतं॥एकादश्यांशुचिःस्नातःशुक्लांबरधरोव्रती॥सर्वती
र्थेषुयत्पुण्यंसर्वदेवेषुयत्फलं॥त्वत्पादपद्मतोयेनसर्वमेवतुतत्प्रभो॥इतिस्नानमंत्रः॥स्नानंकृत्वाततोदेवंपूजयेदरुडध्वजं॥एकत्रमूर्तिसंपन्नंलक्ष्मीनारा
यणंप्रभुं॥यथाशक्त्याथकुर्वीतसौवर्णंरत्नभूषितं॥सहस्रशीर्षामंत्रेणस्नापयेत्गंधवारिणा॥मधुवातादिभिर्मंत्रैर्मधुनास्नापयेद्धरिं॥आप्यायस्वेतिमंत्रे
णक्षीरेणस्नापयेत्ततः॥दधिक्राव्णोतिमंत्रेणदध्नास्नापयेत्ततः॥तेजोसीतिचमंत्रेणस्नापयेत्सर्पिषाप्रभुं॥एकीकृत्यततःसर्वैःशर्कराखंडसंयुतैः॥स्नाप
येत्परयाभक्त्याजयशब्दादिमंगलैः॥माछवस्त्रादिभिश्वेतैःनिर्मृज्यप्रतिमांततः॥चंदनागरुकर्पूरैस्तोयैःसंस्नापयेत्ततः॥एवंस्नानेकृतेपश्चात्पूजांक
र्तुंसमाचरेभेत्॥चंदनोशीरकर्पूरकुंकुमादिभिरर्चयेत्॥तैर्विलिप्यहरिंभक्त्याततोमंत्रमुदीरयेत्॥यथाशक्त्यामयादेवतोयैःसंस्नापितःततः॥एवंस्ना
नेकृतेपश्चात्पूजांकर्तुंसमारभेत्॥चंदनोशीरकर्पूरकुंकुमैश्चानुलेपतः॥न्यूनातिरिक्तंतत्सर्वंलक्ष्मीनारायणःक्षमेत्॥अनुलेपनमंत्रः॥त
ततोवस्त्रयुग्मंश्रेष्ठमानीयपरिधापयेत्॥पीतंवालोहितंवापिश्वेतंनानाविचित्रितं॥परिधानंयथाशक्त्यातवदेवसमार्पितं॥न्यूनातिरिक्तं
तत्सर्वंलक्ष्मीनारायणःक्षमेत्॥इतिपरिधानमंत्रः॥परिधाप्यततोदेवंपुष्पैर्नानाविधैःशुभैः॥संपूज्यपुष्पमालाभिर्मंत्रमेतदुदीरयेत्॥
पुष्पैरपियथाशक्त्यापूजितोसिजनार्दन॥न्यूनातिरिक्तंतत्सर्वंलक्ष्मीनारायणःक्षमेत्॥इतिपुष्पार्चमंत्रः॥एवंदत्वाविधानेनप्राप्यांचवि
निवेदयेत्॥तूलीपर्यंकयुक्तांतुश्वेतप्रच्छदगेंडुकैः॥प्रतिपादसमारूढचतुष्पादसमन्वितैः॥निवेश्यतत्रदेवेशंलक्ष्मीनारायणंप्रभुं
नैवेद्यानिनिवेद्यानिनानामदयुतानिच॥लेह्यान्यभ्यवहार्याणिचोष्याणिचर्वणानिच॥यानिकानिचवैयत्नाद्यस्मिन्देशे

जैय॰कं॰म॰ यथा तथा ॥ तानि सर्वाणि पात्राणि देवाय विनिवेदयेत् ॥ फलानि च सुगंधीनि पक्वानि विनिवेदयेत् ॥ एवं निवेद्य तत्सर्वं मत्या मंत्रमुदी
४०४ रयेत् ॥ यथा वित्तोपसंयुक्तं मयात्र विनिवेदितं ॥ त्वद्भीनारायणाविभो मत्या तत्प्रतिगृह्यतां ॥ इति नैवेद्यमंत्रः ॥ देवस्य तु शिरः पुष्पा
404 दोपश्च्या स्वकल्पयेत् ॥ क्षीरस्थाने ततः कुंभं वारिपूर्णं मनोहरं ॥ स्थापयेत् कर्करीयुक्तं सरत्नं वस्त्रभूषितं ॥ कर्करीगलंतिका ॥ स्थापयित्वा तु
तं कुंभं ततो मंत्रमुदीरयेत् ॥ यावत्सूर्य्यो समारब्धा चांच्च स्पवर्जयेत्सदा ॥ गुह्याणि वा तथा च म्यतो येनानेन केशव ॥ भक्त्या पूजितो देव गृह्णस्त्व सुस्व
यं ॥ इति स्नपनमंत्रः ॥ पूज्योपचारं यत्किंचित्तत्सर्वं वै निवेदयेत् ॥ पूज्योपचारं स्रग्गंधादि यावत् पूजा समारब्धा स्नानादिशयनोतिके ॥ सद्यस्तं गृह्णा
त्वं तावद्दृढ्येद्देवाम तोनिश्चि ॥ ततो विप्रं समानीय भार्यया सहितं प्रभुं ॥ सर्वं तत्तत्संयुक्तं सांगोपांगसमन्वितं ॥ वेदविद्या व्रतस्नातं पूजितं स्व
कुलोद्भवे ॥ दवस्यांते ततो विप्रं भार्यया सहितं न्यसेत् ॥ प्राङ्मुखं विमलं शुद्धं भक्त्या तं पूजयेत्ततः ॥ वरुणा किं प्रलापेन कथितेनेह नारद ॥
देवः संपूजितो यद्वत्तद्वद्विप्रं प्रपूजयेत् ॥ विष्णुर्ब्राह्मणयोर्भेदं न कदाचिद्विकल्पयेत् ॥ इति येषां हृदि सदा ते पूज्या श्रयतीश्वराः ॥ द्वादशं पा
त्यात्रेवान् कुंभान्पूर्णान् शुद्धेन वारिणा ॥ स्थापयेद् दृतिके तत्र परितः शुद्धचेतसा ॥ द्वादशैव तथा गावः सवत्साः कांस्यदोहनाः ॥ क्षीरवत्यः सुशीला श्च
स्थापयेद्देवसन्निधौ ॥ अथ वा वित्तवैकल्ये कुर्याद्दोत्रितयं नरः ॥ दद्यात्तु सम्यग्भक्त्या यतत्र शक्तिमतः सतः ॥ एका व्यनुत्तमं गृणां तस्य सा द्वा
दशाधिका ॥ स्ववीजसत्याय त्किंचित्तदानमुत्सते नरः ॥ तत्सर्वं द्विजदेवाभ्यां सन्निधौ संप्रकल्पयेत् ॥ उपस्करादि देयानि छत्रोपानत्प्रपादु

४०४

404A

स्कृराणि देयानि छत्रोपानत्सपादुका॥ गोसंख्यादि कृतैस्सर्वैर्दानं तस्मिन्समाचरेत्॥ पद्दानेन तु गौरेका कल्प्या शक्तिप्रपूर्वकं॥ मासं शुश्रूषणीया तु कर्तव्या वत्सेन सह धर्मजिता॥ सौवर्णशृं
गी रौप्यखुरा घंटाभरणसंयुता॥ तद्वर्णा वस्त्रसंवीता वत्सेन सह पूजयेत्॥ एवं निर्वर्त्य विधिना स्नानपूजादिकास्ततः॥ देवब्राह्मणयोर्भक्त्या ततो विप्रान्क्षमापयेत्॥ एतत्तु गृह्यता
मो विप्रमार्ग्ययास हि कृपया मो॥ एतेनाशाश्वतं विप्रं तस्मिन्सर्वं निवेदयेत्॥ प्रतिगृहीता दाता च व्रती विष्णुर्यथा तथा॥ मया दत्तमिदं सर्वं गृह्यतां द्विजोत्तम॥ दाता च विष्णुर्भ
गवाननंतः प्रतिगृहीता च स एव विष्णुः॥ तस्मात्त्वया दत्तमिदं च सर्वं प्रतिगृहीतं च मयाप्रमाय॥ ब्राह्मणात्प्रतिग्रहमंत्रः॥ अनेमोऽपि पृथाशक्त्या तस्मिन्काले प्रदीयते॥ दी
नांधकृपणादिभ्यस्तद्दत्तं पफलं स्मृतं॥ वित्तशाठ्यं न कुर्वीत तस्मिन्यं फलमाप्नुयात्॥ इत्थं खंडव्रतस्येषश्च घ्यापनविधिः स्मृतः॥ कथितस्तेन पापव्रतनस्तु तएष फलं स्मृतम्॥
पाव्रतजातजं लभिशैल ध्याहि तावन्महांतेति मे वंतिउ एण फलोपभोक्ता॥ तावन्न विष्णुभवना स्मरिवर्ततेसौ अंते त्वपं स परमात्मनि याति विष्णो॥ इति भविष्योत्तरोक्तो खंड
द्वादश्युद्यापनविधिः॥ अथ सिद्धविरुद्धा हि लिख्यते॥ एकादशी शुक्लवारे सिद्धा॥ पद्मं॥ शुक्रे शनिपतत् षष्ठी एकादश्येता दिमोमवारेण विरुद्धा तदुक्तं॥ वं देवि
त्रीतरापाद्य एवं षादा विशाखिका॥ एकादशी त्रयोदश्यो नष्टयोगाः प्रकीर्तिताः॥ एकादश्यां नर्तनादि कर्म काये। नं दाहुन नर्तने क्षेम मि स्फक्तमेव॥ एकादश्यां शरणपुष्पा
णिनावा देत॥ तथोक्तमेव॥ न स्वत्र मे तिलानीति॥ सर्वाखेकादशीषु तिथिषु जितत्वेन शिवः पूजनं तदुक्तं॥ एकादश्यां शिवस्यैव ति॥ एकादश्यामाग्नेय्यां दिशि पो
गिनीसंमुख्या ता॥ यात्रा कर्त्तव्या नहि॥ श्रीमद्दिल्लीशसेनोद्भवविकटमनोदुर्जमत्तेभसिंहश्रीरोमाघत्तुरुषाक्षुमितवसुमतीपालने धर्मराजः॥ पौत्रः॥ श्री कृष्णसिंह

क्षितिपङ्कजमणोर्विंहजुसिंहस्य पुत्रः॥ श्रीमान्राजाधिराजो जयहरिरमाधीश वल्लो ह्युर्वीसमात॥ १॥ श्रीमत्पीडितदेवभट्टतनयः॥ श्रीराघवाद्विवपद्मानाथाम समस्तकामनिवहः॥ संप्रा
ह्यसारलोकोरथा तुष्ट्यै श्रीजयसिंहवर्मनृपतेः कल्पद्रुमे द्वादशं प्रस्तयं स्तवकीशिवं समकरोदेकादशीख्यापकं॥ इति पौंडरीकयाजिरत्नाकरविरचिते जयसिंहकल्पद्रुमे घो
डशकादशीनिर्णयः॥ अथ द्वादशीनिर्णीयते॥ तत्रादौ कृष्णशुक्लद्वादशीध्यानं॥ द्वादशीमरुडारूढां मेघवर्णां रपात्रिणीं॥ आरंवक्त्रां द्वादशीशुभ्रवस्त्रेपं नीलकुंडल
भूषितां॥ द्वादशी नृपत्रामादिषु पक्षद्वय्येकादशीपु नैवग्राह्या॥ फं डेराद्वादशीषु केति सुमित्रास्यातं॥ द्वादशीतुपकर्तव्या एकादश्यापुतापयोमृदाका यां त्वाविदद्भिर्वै हुउमतैः
श्रमानवैरिति स्कंदपुराणापवनाद्वा॥ इति द्वादशीसामान्यनिर्णयः॥ अथ वैनशुक्लैकादश्यां भस्मपुराणोक्तं मत्स्यद्वादशीव्रतं॥ सूत उवाच॥ पुरा देवासुरे युद्धे हतेषु हि
रिणा सुरैः॥ पुत्रपौत्रेषु शोकार्ता गत्वा भूर्लोकमुत्तमं॥ सर्मवपं तकेतीर्थे मासस्त्या मदेशुमे॥ मर्तुंराराधनपरा तपउग्रं चकार ह॥ तदादितिदैत्यमाताकृषिरूपेणा
व्रता॥ फलाहारा तपस्तेपे कृच्छ्रचांद्रायणादिकान्बहून्॥ यावद्वर्षसहस्राणि जराशोकसमाकुला॥ ततः सा तपसा तप्ता वसिष्ठादीनपृच्छत॥ कथयंतु भवंतो मे पुत्रशोकविनाशनं
॥ व्रतं सौभाग्यफलदमिहलोके परत्र च॥ ऊचुर्वसिष्ठप्रमुखा ब्रह्मद्वादशीव्रतं॥ यस्य प्रसादादभवन्नरेणु नाशोकविवर्जिताः॥ ऋषय ऊचुः॥ श्रोतुमिच्छामहे तत्त्वोमद
नद्वादशीव्रतं॥ शत्रुनानेकोनपेत्राशाघेनलेभेदितिः पुरा॥ सूत उवाच॥ पद्मासिष्ठादिभिः पूर्वं दितेः कथितमुत्तमं॥ विस्तरेणात देवेदंमन्मकाशान्निबोधत॥ चैत्रे मासि सिते राम॰
तेपक्षे द्वादश्यां नियतव्रतः॥ स्थापयेदव्रणं कुंभं सितं तंडुलपूरितं॥ नानाफलयुतं तद्वदिक्षुदंडसमन्वितं॥ सितवस्त्रयुगच्छन्नं सितचंदनचर्चितं॥ नानाभक्ष्यसमोपेतं स ४०५

405A हिरण्यपेत वक्षके ॥ ताम्रपात्रं गुडोपेतं तस्योपरि निवेशयेत् ॥ तदभावे कयाः कुर्यात्कामकेशवयोर्नरः ॥ कामनाम्ना हरेः सर्वोन्नापयेहुडवारिणा ॥ शुक्लपुष्पाक्षततिलैः अर्चयेन्मधुसूदनं ॥ का
मायपादौ मेशंख्यं जंघे सौभाग्यदाय वा ॥ उरु स्मरायेति ऊर्नमन्मथायेति वै कटिं ॥ स्वच्छोदरायेत्युदरम् अनंगायेत्युरो हरेः ॥ मुखं पद्ममुखायेति बाहू पंचशरायच ॥ नमः सर्वात्मने मौलिम
र्चयेदिति केशवं ॥ एवं सम्पूज्य गरुडध्वजं माल्यैर्वरोऽव्रती ॥ ततः प्रभाते तं कुम्भं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ ब्राह्मणान्भोजयेद्भक्त्या स्वयं भुंजीत वै भुवि ॥ भुक्त्वा तु दक्षिणां दद्या दि
दं मंत्रमुदीरयेत् ॥ प्रीयतामत्र भगवान्कामरूपी जनार्दनः ॥ हृदये सर्वभूतानां यज्ञानंदो महीपते ॥ अनेन विधिना सर्वं मासि मासि समाचरेत् ॥ उपवासान्त्रयोदश्यां सम्पूजयेद्धि
हुडमग्रयेः ॥ फलमेकं तु संप्राप्य द्वादश्यां नक्तले स्थपेत् ॥ ततस्त्रयोदशे मासि घृतधेनुसमन्वितां ॥ शय्यां दद्याद्द्विजेन्द्राय सर्वोपस्करसंयुतां ॥ कां वर्णं कामदेवं च शुक्लांगीं च पयस्वि
नीं ॥ वासोभिर्द्विजदांपत्यं पूज्य शक्त्या विभूषणैः ॥ शय्यादिकं ततः सर्वं प्रीयतामित्युदीरयेत् ॥ होमं शुक्लतिलैः कुर्यात्कामनामानि कीर्तयेत् ॥ गव्येन सर्पिषा तद्वत्पायसेन
च धर्मवित् ॥ विप्रेभ्यो भोजनं दद्यात् वित्तशाठ्यं विवर्जयेत् ॥ इक्षुदंडं स्वयो दद्यात्पुष्पमालां स्वशक्तितः ॥ यः कुर्याद्विधिनानेन मदनद्वादशीव्रतं ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः
प्राप्नोति हरिसाम्यतां ॥ इह लोके वरान्पुत्रान्सौभाग्यं सुखमश्नुते ॥ यः स्मरः संस्मृतो विष्णुरानंदात्मा महेश्वरः ॥ सुखार्थः कामरूपेण स्मरेदंगजमीश्वरं ॥ तच्छु
त्वा चचार सा दितिः सर्वमशेषतः ॥ कश्यपो व्रतमाहात्म्यादागत्य परया मुदा ॥ वरेणच्छन्दयामास सा च वव्रे सुतं वरं ॥ ततः सा व्रतमाहात्म्याल्लेभे गर्भमनुत्तमं ॥ का
दा विलच्चमर्षाराः शक्रस्ताज्यं स्थितैः ॥ प्रविश्य पेकोनपंचाशत्कृत्वा कोपाजगाम तं ॥ तावत्तो बालका भूत्वा रुरुदुर्नमतिगता ॥ ततो वै वितयामास किमेतदिति वृत्रहा ॥

धर्मस्य कस्य माहात्म्यास्तु नः स्मेजीविताप्त्वमी ॥ कदाचिद्दनया नूनं मदनद्वादशी कृता ॥ तत्प्रभावेन जीवंति तनया निहता अपि ॥ नूनमेतत्परित्राणं तमधुना तत्सुस्वजनैः । वज्रेणापि हता ४ संतो न
विनाशमवाप्नुयुः ३ । एकोप्यनेकतामाप यद्गर्भो निहतोप्यलं ॥ अहो माहात्म्यमेतस्मिन्मदनद्वादशीव्रते ॥ जीवपुत्रा बहुसुता येन नारी प्रजायते ॥ इति मत्स्यपुराणोक्तं मदनद्वादशीव्रतं ॥ इम
नारोपणाकं तत्सु एकादश्यामश्रिमसन स्यकर्तव्यं तत्पार्श्वे च शुक्लैकादश्यां प्रकरणास्य बोक्तं अस्यामेव भर्तृद्वादशीव्रतं ॥ नारदाग्रस्तसंवादमधिकृत्योक्तं वाराहपुराणे । वसंते शुक्ल
पक्षे या द्वादशी यामवेत्तु भा ॥ तस्यामुपोष्य विधिवत्सश्रीकं हरिमर्चयेत् ॥ पर्यंकास्तरणं कृत्वा नानास्तरणसंयुतं ॥ तत्र लक्ष्म्या युतं देवं शौ पर्यंकृत्वा निवेशयेत् ॥ तस्योपरि ततः पुष्पैर्मंड
पं कारयेद्बुधः । नृत्यवादित्रघोषैश्च जागरं तत्र कारयेत् ॥ मनोभवायेति शिरः स्कन्नं गायेति वै कटिं । कामाय बाहुमूले वक्षः सुखमाह्वाय वोदरं । मन्मथायेति पादौ हरयेति व सर्वतः ४ ॥ पु
ष्पैः संपूज्य देवेशं मल्लिकाजातिभिस्तथा ॥ पश्चाद्वस्त्रं आदाय इक्षुदंडं सुशोभनात् । चतुर्दिक्षु न्यसेत सर्वे वस्त्रप्रमाणतोन्यपः । एवं कृत्वा प्रभाते तु दापयेद्ब्राह्मणाय पतीवेद वेदांगपुस्तका
पसंपूर्णाय पद्मीमते ॥ ब्राह्मणाश्च तथा भोज्य व्रतमेतत्समाप्यते ॥ एतस्यां ते तथा विष्णुर्भर्ता वो भविता ध्रुवं । अकृत्वा मत्स्यराणामेतु एवं गर्वेण शोभना ४ ॥ व्रतेनानेन देवेशं पतिं
लब्ध्वाभिमानतः ४ ॥ अकस्मानेपहरणे गोपालैर्गौर्भविष्यति ॥ परिहृत्य च कस्मात्त्वादिदेवो भर्ता भविष्यति ॥ एवमुक्त्वा महेश्वर्षिः प्रपयौ नारदः क्षणात् ॥ नाञ थेत तद्व्रतं च कुत्कृष्टश्चाप्र
संहरिः ४ ॥ इति भर्तृद्वादशीव्रतं ॥ इति चैत्रशुक्लद्वादशीकृत्यानि ॥ वैशाखशुक्लद्वादश्यां योगविशेषो हेमाद्रौ ॥ पंचाननस्थो गुरुभूमिपुत्रौ मेषे रविः स्याद्यदि शुक्लपक्षे । पाशाभिधाना क एम·
रभेण युक्ता तिथिर्व्यतीपात इतीह योगः ४ ॥ अस्मिन्कृतो गोभूमिहिरण्यवस्त्रदानेन सर्वं प्रविहाय पापं ॥ सुरत्वमिंद्रत्वमनामयत्वं मर्त्योपि संलभते म उष्य ४ ॥ इति । पंचाननस्थे ४०६

406A

ह४पाशामिधानाति।यद्वा द्वादशीकं।मंहस्तः।इति वैशाख शुक्लद्वादशीकृत्यं।अथ भाद्रपदशुक्लद्वादशी तत्र श्रवणायोगराहित्यापां पारणांकुर्वीत।आभाकासितपक्षे तु मैत्रश्रवणारेव
ती।संगमेनहि भोक्तव्यं द्वादश्यां द्वादशीहरेः।इति विद्धोदामोदारहृत्त्व वचनात्।उपोष्यैकादशी मोहात्पारणां श्रवणेयदि।करोति हंति तत्पुण्यं द्वादश द्वादशीभवमिति तत्रैव स्कांदा
त्तत्वं।अस्मत्तत्रैव प्रतिप्रसव४।मार्कंडेय४।विशेषेण महीपाल श्रवणं वर्ततेयदि।तिथिक्षयेनभोक्तव्यं द्वादशीलंघयेन्नहीति।इहश्रवणपदाद्योगबाहुल्यत दाश्रवणर्क्षे त्रेधाविभ
ज्यमध्यविंशतिघटिकायोगं सत्त्कापारणां कार्यं तदुक्तं विष्णुधर्मे तु श्रुते श्रवणमध्ये परिवर्तमेति शौरिमबोधपरिवर्तनमेव वर्ज्यमिति।केचित्तु वक्ष्यो विभज्य मध्यमपाद द्वयंव
र्जमित्याहुः४।अत्रैव शक्रध्वजोत्थापनमुक्तं गर्गेण।द्वादश्यां तु सिते पक्षे मासि प्रौष्ठपदे तथा।शक्रमुत्थापयेद्राजा विश्वश्रवणवासवे।हृयमेव श्रवणद्वादशी।अत्रोपवासादिकं च
उक्तं हेमाद्रौ भविष्योत्तरे।मासिभाद्रपदे शुक्ला द्वादशी श्रवणान्विता।सर्वकामप्रदा पुण्या उपवासे महाफलेति शुक्लद्वादश्यां श्रवणाभावे कृष्णद्वादश्यामप्येवं तथोक्तं माध
वीये शुक्ला वा यदि वा कृष्णा द्वादशी श्रवणान्विता।तस्मामेवोपवासः स्याच्छ्रवणपोद्दयोस्तथाश्रवणामिति।एतत्त्रयं श्रवणायोगयुक्त द्वादशीमात्रमधिपं प्रति।भाद्रपद शुक्लद्वाद
श्यां नियमेन श्रवणायोगस्य संभवात्।तत्रैकादश्यां द्वादशी श्रवणयोगे सैवोपोष्या।एकादशी द्वादशी च वैष्णवमपि च वेत्।तद्विष्णुशृंखलं नाम विष्णुसायुज्यकृत भवेत्।इति
विष्णुधर्मोक्तेः।यदा दिनद्वयेपि श्रवणा द्वादशीयोगस्तदाप्येकादशीयोगस्य प्रशस्तत्वात्तत्पूर्वापरा उपवासादिकर्तव्यं तदुक्तं मदनरत्ने मात्स्ये द्वादशी श्रवणस्पृष्टा स्पृशेदे
कादशीं यदि।स एव वैष्णवो योगो विष्णुशृंखलसंज्ञितः४।तस्मिन्नुपोष्य विधिवन्नरः संक्षीणकल्मषः।प्राप्नोत्यनुत्तमां सिद्धिं पुनरावृत्तिदुर्लभामिति।यदा त्वेकादश्यामेव वा

जय०कल्प०द्रुम.
४०७
407

श्री

होत्रे श्रवणयुगामेकादशी स्पृष्टा द्वादशी स्पृशति सा वर्द्धयेन्महत्ता गोगजराशोकमसमाकुला ॥ ततः स्नातः प्रसन्नात्मा वसिष्ठादीन् पृच्छत ॥ कथयं तु भवेतो मे पुत्रशोकविनाशनी ॥ व्रतं सौभाग्यफलद

मिह लोके परत्र च ॥ उवाचुर्वसिष्ठप्रमुखा गामदन द्वादशी व्रतं ॥ यस्य प्रसादादंभवनस्तना शोकविवर्जितो ॥ इत्यपृष्टु ॥ श्रोतुमिच्छामहे लतोमदन द्वादशी व्रतं ॥ स्तुता नेकोनयंवा

गुघेनले मेदिति ॥ पुरा ॥ सूत उवाच ॥ यद्वसिष्ठादिभिः पूर्वं दितेः कथितमुत्तमं ॥ विस्तरेणात देवेदं मत्स्यकाशान्निबोधत ॥ चैत्रे मासि सिते पक्षे द्वादश्यां नियतव्रतः ॥ स्थापयेदव्र

णतडाफलाविक्रमयुक्तं नारदाये ॥ संस्पृश्यैकादशी राजन् द्वादशीं यदि संस्पृशेत ॥ श्रवणं ज्योतिषां श्रेष्ठं ब्रह्महत्यां व्यपोहति इति ॥ अस्मिंश्च विष्णुशृंखलयोगे एकादश्युपवासः ॥ द्वादश्यु

पवासश्च तन्नैरात्रानुष्ठेयः ॥ एकदेवसाद्विरोधाभावात् ॥ अत एवैकादश्यां श्रवणायोगाभावेपि तद्दिनावच्छेदेन श्रवणयुक्तद्वादशीयोगे देवविष्णुशृंखलमिहेमाद्रिमतौ ॥ निर्णयामृते

तु श्रवणास्पृष्टैकादशी द्वादशी भवतो योग एव विष्णुशृंखलं नाम यो ते ॥ अत्रोदयाद्युदयपर्यंतो स्नानपर्यंतो वा श्रवनक्षत्रयोगे द्वादशी व्रतावश्यमपेक्षितः ॥ माधवीयादपयद्द इति भवि

ष्योत्तरवाक्यात ॥ तथा च मदनरत्नादिषु सकलस्य श्रवणायोगेपि कृत्स्नापुण्यतमा भवतीत्युक्तौ ॥ मत्स्यपुराणात् दाक्षिणात्ये निर्णयसिंधौ च ॥ यथा निशीथानंतरं सूर्योदयावधि हि कलामा

त्रमपि श्रवणास्पृशं भवति तत्रापि पूर्वेवं स्मृतं ॥ इमां प्रक्रमतिथिनक्षत्रयोगांगंश्चैव नराधिप ॥ द्विकलो यदि लभ्येत समस्तोपोष्या भिरुच्यते ॥ नारदीयवचनात् ॥ दीपिकायां तु रात्रेः

ऽद्वादशी श्रवणास्पृष्टा कृत्स्ना पुण्यतमा तिथिः ॥ न तु तेन संयुक्तानावेपे च प्रशस्यत इति ॥ प्रथमप्रावमे श्रवणायोगे पूर्वाञ्जम घोतस्या रात्रेः प्रथमपादे चेच्छ्रवणाह रिवासरो न तदा ग्राम्यः

एवोपवसेत्योतं मते चापारणं मिति उक्तेः ॥ इति दंतु निर्मूलतात् सर्वविरोधाद् उपेक्ष्यं इति निर्णयसिंधौ ॥ मदनरत्ने निर्णयसिंधौ प्रतापमार्तंडे च ॥ पत्तुयापस्मिन्नहि ने उदयकालि ४०७

407A

कश्रवणाद्वादशीयोगस्तस्मिन्दिने श्रवणाद्वादशीव्रतस्य विधायकमुदयव्यापिनीयास्याः श्रवणाद्वादशीव्रतमिति वह्न्यारदीयवचनं यन्नस्य तथैवाररउदयव्यापिनी ग्राह्येत्युक्तौ। तथ
दा शुद्धाधिका द्वादशी परदिनएवोदयकालिक श्रवणायोगवती पूर्वदिने उदयकालव्यतिरिक्तकाले श्रवणायोगवती तदोत्तरा ग्राह्येत्यक्तौ परमित्यक्तौ। यदा तूदयत्रोदयकालि
श्रवणायोगस्तदा पूर्वा ग्राह्या बहुतरकर्मकालव्यापित्वात्॥ यदा तु श्रवणानक्षत्रमेकादश्यामेव भवति न तु द्वादश्यां तदा श्रवणाद्वादशीव्रतमेकादश्यामपि कर्त्तव्यं तदुक्तं
नारदीये पद्मपुराणमात्स्ययोः एकर्क्षं द्वादश्यां वैष्णवं कवित॥ एकादशी तदोपोष्या पश्चाच्छ्रवणान्विता। उभयोर्देवता विष्णुः पुराणः पुरुषोत्तमः॥ विभेदो नैव कर्त्तव्यो विभेदा
त्ततो नु हरति॥ विष्णुधर्मोत्तरेऽपि॥ याः काश्चित्तिथयः प्रोक्ताः पुण्या नक्षत्रयोगतः॥ तास्वेव तद्व्रतं कुर्यात् श्रवणद्वादशीं विनेति श्रवणाद्वादशीव्रतं श्रवणान्वितायामेका
दश्यामपि कर्त्तव्यं न तु श्रवणरहितायां द्वादश्यामेवेति नियम इत्यर्थः। श्रवणायुतशुद्धैकादश्यालाभे तु दशमीविद्धापि श्रवणयुता ग्राह्या तथा च वह्निपुराणे द्वादश्येकाद
शी यत्र स्यान्नोपोष्या भवेत्तिथिः। श्रवणेन तु संयुक्ता सोपोष्या सर्वकामदेति॥ एतावांस्तु विशेषः श्रवणास्यैकादश्यां वामनावतारः कृष्णपूजा च श्रवणाद्वादश्यां जनार्दन
पूजा विधिस्त्वेकएव॥ यदा त्वेकादशी शुद्धा द्वादशी श्रवणान्विता तदा समर्थेनोपवासद्वयं विधाय त्रयोदश्यां पारणं कर्त्तव्यं तदुक्तं भविष्योत्तरे॥ एकादशीमुपोष्यैव
द्वादशीमप्युपोषयेत्। न चात्र विधिलोपः स्यादुभयोर्दैवतं हरिरिति॥ पारणामन्तरेणैकादशीव्रतसमाप्तिरूपविधिलोपो न स्यादित्यर्थः। यत्तु विष्णुधर्मोत्तरे॥ पारणान्तं व्रतं
ज्ञेयं व्रतान्ते द्विजभोजनं॥ असमाप्ते व्रते पूर्वं नैव कुर्याद्व्रतान्तरमिति तदेतदन्यविषयं॥ नारदीयपुराणे। द्वादश्यामुपवासोत्र त्रयोदश्यां तु पारणं। निषिद्धमपि कर्त्तव्य

मिसाता पारणे स्मृतौ ॥ इति मार्कंडेयपे वे निर्णयामृते धौ ॥ अत्र गौडाः श्रवणद्वादशी नृपरं काम्यं श्रवणद्वादशीव्रतमितिसूलशार्षं वचनात् काम्यमेवेदं । तेनाशक्तस्य नित्यैकाद
शीव्रतमेवेतिमन्यंते ॥ द्वादश्यामुपवासेन श्रद्धात्मानपमत्रीशः । वक्रवर्तितमं तुल्यं संप्राप्नोमत्तुलां भीपामिति गौडनिबंधे मार्कंडेयोक्तेश्चेति ॥ कमलाकरास्तु अत्र व्र
ते काम्यं नित्यमिति केचित् ॥ इत्युक्तं । यत्तुपवासद्वयासमर्थः पावजीवं स्वीकृतैकादशीव्रतश्चमत्ते कादश्यामुपोष्य श्रवणद्वादश्यां विष्णुपूजादध्योदनदानादिकं कृ
त्वा पारणां कुर्यात् तदुक्तं मत्स्यपुराणे ॥ द्वादश्यां शुक्लपक्षेतु नक्षत्रं श्रवणं यदि । उपोष्यैकादशीं तत्र द्वादश्यां पूजयेद्धरिं । असामर्थ्यः कालतत्त्वविवेचने । हरिपूजामेवकु
र्यान्नतूपवासमित्यर्थः उपवासकरोतिरंगहरिपूजापाःप्राप्तत्वादेव तद्विधिवैयर्थ्यादिति उपवासद्वयासमर्थेन स्वीकृतैकादशीव्रतेनैव काम्यं नित्यमसबाधकमिति न्यायेन श्र
वणद्वादश्यामेवोपवासः कर्त्तव्यः तदुक्तं नारदीयपुराणे । उपोष्य द्वादशीं पुण्यां वैष्णवर्क्षेण संयुतां ॥ एकादश्युद्भवं पुण्यं नरः प्राप्नोत्यसंशयं यमवाजपेयपयापाद्येकर्म्महीनो
पि दीक्षितः । सर्वं फलमवाप्नोति अल्पाज्ञो बहुतोपि सन् इति । तिरवमेकादशीं भुक्त्वा द्वादशीं समुपोषयेत ॥ पूर्ववासरजं पुण्यं सर्वं प्राप्नोत्यसंशयमिति । निर्णयामृतेपि
। वामनपुराणे । एकादश्यां न भुंजीत द्वादश्यां समुपोषयेत् ॥ व्रतद्वयकृतं पुण्यं सर्वं प्राप्नोत्यसंशयमिति ॥ दिवोदासीये भविष्यत्पुराणे । उपवासद्वयं कर्तुं न शक्नोति
नरो यदि ॥ मध्यमेह्नि फलाहारी निराहारोपरेह्नीति ॥ पारणोत्त्रमपांतो सुरुप्यः तदुक्तं स्कंदपुराणे । तिथिनक्षत्रनियमे तिथिभांतेव पारणमिति ॥ अतोन्यथा पारणायां व्र रामः
तभंगमवाप्नुयात् ॥ उभयांतालाभे एकतरांते वा पारणां कुर्यात् ॥ तदुक्तं हेमाद्रौ मदनरत्ने च नारदीयपुराणे ॥ तिथिनक्षत्रसंयोगे उपवासो यदा भवेत् । पारणां तु न कर्तव्यं यावन्नै ४०८

408A

कस्मात्संक्षयमृच्छति ॥ इयं बुधवारेति प्रशस्ता श्रवणाद्वादशीयोगे बुधवारो यदा भवेत् ॥ अत्यंतमहती नाम द्वादशी सा प्रकीर्तिता इति विष्णुधर्मोत्तरवचनात् ॥ भाद्रपदे मास्यत्यंतफल
दा ॥ तथा च स्कंदपुराणे ॥ मासि भाद्रपदे शुक्ला द्वादशी श्रवणान्विता ॥ महती द्वादशी ज्ञेया उपवासे महाफला ॥ बुधश्रवणसंयुक्ता सा चैव द्वादशी भवेत् ॥ अत्यंतमहती
तस्यां दत्तं भवति चाक्षयमिति ॥ अत्र कृत्यं कृत्यरत्नावल्यां ब्रह्मवैवर्तपुराणे ॥ बुधश्रवणसंयुक्ता संगमे विजया स्मृता ॥ नारी वा नीमदा यस्यां दध्योदनसमायुतां । सेतयो
नौ नजापेत प्रजापितात्र वामने ॥ वंशः समुद्धृतस्तेन मुक्तः पितृऋणादसौ इति अत्र तीर्थे स्नानमनंतफलं भवति । तदुक्तं विष्णुधर्मोत्तरे । भाद्रमासे शुक्लद्वादश्यां नक्षत्रं यदि श्र
वणं ॥ तस्यां तीर्थेषु यत्स्नातं तदनंतफलं भवेत् । देवतापूजनं विप्रभोजनं हवनं तथा । एकजप्यं सहस्रस्य जपस्य फलमश्नुते ॥ दानं च महदल्पं वा सहस्रगुणितं भवेदि
ति ॥ अस्यां बुधयोगे संगमस्नानमुक्तं लैंगे । अतः परं तु संमेषो गंगावरुणासंगमः ॥ श्रवणाद्वादशीयोगे बुधवारो यदा भवेत् ॥ तदा तस्मिन्नरः स्नात्वा सन्निहत्याफलं ल
भेदिति ॥ श्राद्धं करोति यस्तत्र तस्मिन्काले यथाविधि । तारयित्वा पितॄन्सर्वान्विष्णुलोकं स गच्छति । अथ श्रवणाद्वादशीकथा ॥ राम उवाच ॥ उपवासस्य महत्त्वं यथावत्कथितं विदे
कसुपोषिते ॥ महाफलं महादेव तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः ॥ शंकर उ० । श्रीराम श्रवणोपेता द्वादशी महती त्वया ॥ नृपावश्य पोषितस्त्वानः पूजयित्वा जनार्दनं । प्राप्नोत्सय ला
क्षमेतद्द्वादशद्वादशीफलं । दध्योदनयुतं तस्यां जलपूर्णं घटं द्विजे ॥ वस्त्रसंवेष्टितं दत्वा छत्रोपानहमेव च ॥ न दुर्गतिमवाप्नोति गतिमग्र्यां च विंदति ॥ अक्षय्यं स्थानमाप्नोति
नात्र कार्या विचारणा ॥ श्रवणाद्वादशीयोगे बुधवारो भवेद्यदि ॥ अत्यंतमहती नाम द्वादशी सा प्रकीर्तिता ॥ स्नानं जप्यं तथा दानं होमः श्राद्धं सुरार्चनं ॥ सर्वमक्षय्यं तां यतो तस्यां

म्युक्तो लोदह ॥ तस्मिन्दिने तथा स्नात्वा तोयश्रवणसंगमे ॥ गंगास्नानजं राम फलं प्राप्नोति संशयः ॥ श्रवणोसंगमाः सर्वे पर्वपुष्टिप्रदाः सदा ॥ विशेषाद्द्वादशीयुक्ते बुधयुक्ते विशेष
तः ॥ तथैव द्वादशी पुण्या बुधश्रवणसंयुता ॥ तृतीया च तथा प्रोक्ता सर्वकामफलप्रदा ॥ इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तश्रवणद्वादशीव्रतं ॥ अथ भविष्योत्तरोक्तश्रवणद्वादशीव्रतं
॥ उपवासासमर्थानां सदैव पुरुषोत्तम ॥ एकापि द्वादशी पुण्या तां वदस्व ममानघ ॥ श्रीकृष्ण उ० ॥ मासि भाद्रपदे शुक्ला द्वादशी श्रवणान्विता ॥ सर्वकामप्रदा पुण्या उप
वासे महाफला ॥ संगमे सरितां स्नात्वा द्वादशीं समुपोषितः ॥ समग्रं समवाप्नोति द्वादशद्वादशीफलं ॥ बुधश्रवणसंयुक्ता सैव चेद्द्वादशी भवेदिति ॥ अतीव महती तस्यां सर्वक
र्ममहाक्षयं ॥ द्वादशी श्रवणोपेता यदा भवति भारत ॥ संगमे सरितां स्नात्वा गंगादिस्नानजं फलं ॥ सोपवासः समाप्नोति नात्र कार्या विचारणा ॥ जलपूर्णं तथा कुंभं स्थापयि
त्वा विचक्षणः ॥ पंचरत्नसमोपेतं सोपवीतं समर्जितं ॥ तस्य स्कंधे सुघटितं स्थापयित्वा जनार्दनं ॥ यथाशक्त्या स्वर्णमयं शंखचक्रशार्ङ्गविभूषितं ॥ स्नापयित्वा विधानेन सितचं
दनचर्चितं ॥ सितवस्त्रयुगच्छन्नं छत्रोपानद्युगान्वितं ॥ ओं नमो वासुदेवायेति शिरः संपूजयेत्ततः ॥ श्रीधराय मुखं तद्वत्कंठं गोपदर्शी नमः ४ नमः श्रीपतये वक्षो भुजौ
सर्वास्त्रधारिणे २ ॥ व्यापकाय नमः कुक्षौ केशवायोदरं नमः ४ ॥ त्रैलोक्यजनकायेति मेढ्रं संपूजयेद्बुधः ॥ सर्वाधिपतये जंघे पादौ सर्वात्मने नमः ४ ॥ अनेन विधिना राजन्धूपै
र्धूपैः समर्चयेत् ॥ ततस्तस्याग्रतो देयं नैवेद्यं घृतपाचितं ॥ मोदकाश्च नवान्कुंभान्दशकाद्घाद्विवर्जिता ४ ॥ एवं संपूज्य गोविंदं जागरं तत्र कारयेत् ॥ प्रभाते विमले स्ना
त्वा संपूज्य गरुडध्वजं ॥ पुष्पधूपादिनैवेद्यैः फलैर्वस्त्रैः सुशोभनैः ४ ॥ पुष्पांजलिं ततो दत्त्वा मंत्रमेतमुदीरयेत् ॥ नमो नमस्ते गोविंद बुधश्रवणसंज्ञक ॥ अघौघसंक्षयं कृत्वा

सर्वसौख्यप्रदो भव॥ अनंतरं ब्राह्मणोतं वेदवेदांगपारगं॥ पुराणज्ञं विशेषेण विधिवत् संप्रदापयेत्॥ प्रीयतां देवदेवेशो मम संकष्टनाशनः॥ अनेनैव विधानेन घृतक्षीरेण तोतम
॥सर्वं निवर्तयेत्सम्यगेकभक्तव्रतोपि सन्॥ इति भविष्यपुराणोक्तं श्रवणद्वादशीव्रतं॥ अथ वामनपुराणोक्तं श्रवणद्वादशीव्रतं॥ पुलस्त्य उवाच॥ श्रूयतां कथयिष्या
मि कथां पापप्रणाशिनीं॥ पुरा त्रेतायुगस्यादौ यथावृत्तं तपोधनं॥ मरुदेश इति ख्यातो देशो वै ब्रह्मणः सुत॥ शाकलं नाम नगरं ख्यातं तस्यानीपसुतमं॥ स्थानीयं पार्थिवे
हितं॥ तस्मिन्वणिक्पारीवृत्तिस्थः स्वधर्मा स्वोभवद्धनी॥ विपणीः पण्यवीथिकास्तस्या वृत्तिः क्रयविक्रयरूपान्नाश्रितः॥ धनाढ्यो गुणवान् भोगी नानाशास्त्रविशारदः॥ स
वै कदाचिज्जगामाथ राष्ट्रादस्माद्राष्ट्रं गतस्तु घतः॥ सार्थेन महता युक्तो नानाविधपण्यवान्॥ विपणार्थं विशिष्टं गच्छतः पथि तस्याथ मरुदेशं कलिप्रिय॥ अभवद् दृष्ट्वोषितः स्त
अवकष्टं दोतिदुःसहः खिन्नः॥ आर्षः संधिः॥ ततः सहृतसर्वस्वो वणिग्दुःखसमन्वितः॥ अतिहायो मरौ तस्मिंश्चचारोन्मत्तवद्दिशी॥ वरतातदरापवैद्वःस्ताको तेन नारद
॥आजगाम स शमीवृक्षो मरावात्मादितः शुभः॥ तं समागौः पक्षिभिश्चैव हीनं दृष्ट्वा शमीतरुं॥ क्षांतः क्षुत्तृट्परीतात्मा तस्याधः समुपाविशत्॥ सुप्तश्चापि हि विश्रांतो मध्यान्हे
पुनरुत्थितः॥ समपश्यत सर्पाणां तं प्रेतं प्रेतशतैर्वृतं॥ उद्वाहंतमथान्ये न प्रेते न प्रेतनायकं॥ पिंगाक्षीशिभिश्चपुरतो धावद्भीरूक्षविग्रहैः॥ अथाजगाम प्रेतो सौ यत्रास्ते स वना
णिच॥ उपगम्य शमीमूले वणिजं कष्टं ददर्श सः॥ स्वागतेनाभिवाद्यैनं समाभाष्य परस्परं॥ उपोपविष्टश्छायायां पप्रच्छ कुशलमास्थवत्॥ ततः प्रेताधिपतिना पृष्टः स व
णिक्समवे॥ कुत आगम्यते ब्रूहि क्व सार्थो गमिष्यसि॥ कथं चेदं महारण्यं मगपक्षिविवर्जितं॥ समापन्नोसि भद्रं ते सर्वमाख्यातुमर्हसि॥ एवं प्रेताधिपतिना वणिक्पृष्टः

409A

जय॰राम॰
५१०
410

समाहितः॥सर्वमाख्यातवान्ब्रह्मन्नत्त्वदेशश्च नदीश्रुते॥तं च श्रुत्वा महर्षि जीने तस्य दुःखेन दुःखितः॥वारीकस्तव चः प्राह प्रेतपालः स बंधुवत्॥एवं गतेपि मा शोकं कर्तुमर्हसि सुव्रत॥
मत्पोष्यर्थौ भविष्यंति यदि माया पुष्कलं तव॥मायच्छयेपक्षीयेते भवदस्य सुदपेपुनः॥क्षीणायास्य शरीरस्य वितपानो भयं वदेत्॥इत्युक्त्वा यमिमाहूय स्वानस्मात्सानवाक्यमब्रवीत॥अ
यातिथिः पंपृष्ट्वः सुहृद्देशजनैर्मम॥अस्मिन्दृष्टे वारीकपुत्रे यथा स्वजनदर्शने॥अस्मिन्समागते प्रेताः प्रीतिर्जाता ममातुला॥एवं हि वदतस्तस्य समस्तास्ते स्तुनंदथुः॥द
ध्योदनेन संपूर्णा आजग्मुरपथि स्थिता॥तथा नवान्यहूदयसंपूर्णा पर्याप्ता॥वारिधानी च संपूर्णा प्रेतानामग्रतः स्थिता॥तदागतं ससलिलमन्नं वीक्ष्य महामतिः॥प्राहोति
छ वारीकपुत्र त्वमाह्निकमुपाचर॥ततस्तौ वारिवाहिमाः सलिलेन विधानतः॥कृताह्निकावुभौ जातौ वारीकप्रेतपती तथा॥ततो वारीकमन्नं ते आदौ दध्योदनमक्षयं
दत्त्वा ते मध्यमं सर्वेभ्यः प्रेतेभ्यो यथ्यदात्तनं॥भुक्तवत्सु च सर्वेषु भुक्ता मत्तो मासिसेविते॥अनंतरं च बुभुजे प्रेतपालो वरानने॥पक्वाम्लं प्रेतेतद्वारिधामोदनस्ततः॥अंतर्धा
नमगात्क्षिप्रं नवारीकपुत्रस्य पश्यतः॥ततस्तद्दुर्नमिदं दृष्ट्वा सोमशर्मा नवारीकः॥पप्रच्छ तं प्रेतपालं कौतूहलमनावशी॥आशापेविज्ञेलेदेशे कुतोन्नं समुपस्थितं॥कुत
स्तु वारिधानीयं संपूर्णा परमांभसा॥तथा वीतस्य यामस्त्वां त्वांस्ते घ स्नाव शांतः कृतः॥भवान पिवतेजस्वी किंचित्तपुष्टवपुः॥भुशः॥शुक्लवस्त्रपरीधानो बहूनां परिपा
लकः॥सर्वमेतन्ममाचक्ष्व कोभवान्काशमीति यी॥इत्थं वारीकसुत वचः श्रुत्वा सो प्रेतनायकः॥शशंस सर्वं तस्मा थय थावृत्तं आतनं॥अहमासं पुरा विप्रः शाकलेनगरोत्त राम॰
मे॥सोमशर्मेति विख्यातो वहुलागमसंभवः॥ममास्ति च वारीकश्रीमानस्यातिवेश्यो महाधनः॥स तु सोमश्रवा नाम विष्णुभक्तो महायशाः॥सोहं कदर्यो मूढात्मा धनेपि ५१०

410A

सतिदुर्मतिः। न ददामि द्विजातिभ्यो न चाश्रमसन्नमुजन्मनः। प्रमादाद्यदि भुंजेऽहं दक्षिणीयचतान्विता। ततो रात्रौ नमिथ्येरैस्ताश्च तेममावेश्यहः। प्रातर्भवति मे घोरा मत्कृतस्तु पापविशुद्धिका॥
नु चकाश्चिन्नमामम्यशो तत्र तिष्ठति बांधवः। कृपीकृपमपिप्राणामपामेप्रति धारिताः। एवमेतादृशः पापो निवसाम्यति निर्घृणाः। सौवीरतिलपिण्याकसक्तुशाकादिभोज
नैः। सौवीरं कांजिके॥ क्षपयामि कदन्नाद्यैरात्मनः कालयापनी। एवं तत्र स्थितोमस्यं महातनुकालोऽभ्यागाद् याश्च नराद्धादशीना ममामिभारूपदे वत्॥ तत्र नागरिको लोकोगत
: स्नात्वं संगमे॥ इरावत्यान्तु लापाभ्रस्यक्षत्र पुरः सरः। ग्रामितिवेदपथमगोनततत्स्नात्वागतोऽस्म्यहं। कृतोपवासः शुद्धविमाने कादश्यां पतत्व्रतः। ततः संगमतो येन वारिघा
नीदृदानुवो। मंयुगीवस्त्रसंवीतांस्त्रोपानदृसंस्थितां। मृतातत्र समभिमरूपस्वरूपी दृष्टोदनस्तवे॥ प्रदत्तं ब्राह्मणोद्वापयश्चयेज्ञानत्र्यभिरोगो॥ तदेकं जीवितादत्तं मयाद्यानंवरी
करस्थितं वर्षाणीमसतीनां वैन्या सदृतं हि किंचन॥ मृतः प्रेतत्वमापन्नोऽहं तान्प्रेतानि मानिति॥ जामाहीति शेषः। अमी वानन्तदानिसंममान्यायो पजीविनः॥ एतत्ते कारणं प्रोक्तं
पदत्तं च मतंहामसमादत्तं ताद्दिदमायातिमध्याह्ने पिदिनेदिने॥ पाकवृद्धान्नं न भुंजामि न तावत्क्षपमेतिवै॥ मपि भुक्तेऽस्मीते चसर्वमेतद्धितं भवेत॥ यच्चाद्य पत्रम ददत्तोयं जातः शमी
तर्हुः॥ उपानद्युगले दत्ते प्रेतोमे वाहनोभवत॥ उदंतंवोक्तं सर्वं हि मया ज्ञानवतात्मनश्च ब्रवराद्धादशीउपणात वो का पुरापवर्द्धिनी॥ इत्येवमुक्ते पवने वृणीकउ चोब्रवीद्द्विज
॥ पन्नमया तव कृतं यंतदनुज्ञातमर्हसि॥ तत्र समवचनं श्रुत्वा वणिक्पुत्रस्तु नारद॥ प्रेतपालो वचः प्राह स्वार्थं सिद्धिकरं ततः॥ यत्त्वयाता तकृतं व्योमद्वितायं महामते। कथायि प्या
मितत्स मकृतवश्चेपस्कां मम॥ गयायां तातर्यं तुष्टापीताशी वसमन्वितः॥ ममनाम समुद्दिश्यपिंडं विनिपातीऊह्॥ तत्रापिंडप्रदानेन प्रेतभावादहं सखे॥ मुक्तः स्वर्गं वेद्रा

जय॰ क॰ म॰ ४११ 411

न्द्राणां पास्यामि सह लोककृती॥ या चेयं द्वादशी आषा मासि प्रोष्ठपदे सिता॥ श्रवणर्क्षेण संयुक्ता सा तेभ्यः श्रेयस्करी स्मृता॥ इत्येवमुक्त्वा तद्वक्त्रं प्रेतराजो ययौ ततः। महास्वनामानि पृथाश्च तथा
सम्प्रणाश्यात्तवान् श्रुत्वा विः। प्रेतस्कंदं समारोप्य त्साजितो मरुधन्वके। रम्ये यशः रसेनाख्ये देशे प्राप्तः सवैश्यकः॥ स धर्मकर्मयोगेन भक्तमुद्यात्स्वं वर्द्धः॥ उपार्ज्जपितास्वयोगयाती
थिमत्तु जन्मे। पिंडं निर्वपणं तत्र प्रेतानामत्र सर्वशः॥ चकार स्वपि न्द्राणां च दायादानाम नंतरं॥ आत्मनश्च महाबुद्धिर्महाबोधोति लैर्विना॥ पिंडं निर्वपणं चक्रे तथान्येषां स्वगो
त्रिणां॥ एवं मद्दत्तेषु च वै पिंडेषु प्रेतभावतः॥ विमुक्तास्ते द्विज प्रेता ब्रह्मलोकं ततो गताः॥ स वापि हि वणिक्पुत्रो निजमालयमाव्रजत्॥ श्रवणद्वादशीं कृत्वा कालधर्ममु
पेयिवान्॥ गंधर्वलोके सुचिरं भोगान् भुक्त्वा सुदुर्लभान्॥ मानुष्यं जन्म वा साद्य सत्वभौ शाकलेविराट्॥ स कर्मधर्मं चक्रे स्थः श्रवणाद्वादशीपरः॥ कालधर्ममवाप्यासौ गुह्यका
वासमाप्तवान्॥ तत्र भुक्त्वा विपुलान् कालं भोगान् भुक्त्वाथ कामतः॥ मर्त्यलोकमनुप्राप्य राजन्य न यो भवत्॥ तत्रापि क्षत्रवृत्तिस्थो दानभोगरतो वशी॥ गोग्रहे रिपुगणान् जित्वा काल
धर्ममुपेयिवान्॥ शक्रलोकं च दुःप्रापं देवैः सवैः सुपूजितं॥ उषित्वा पक्षयासमिश्रः शाकलेवाभवद्द्विजः॥ ततो विकटरूपोसौ सर्वशास्त्रार्थपारगः॥ अथवाह यद्विजसुतां रूपेणा
नुपमानं द्विज॥ सालेनं वैवमतीं स्वशीलमपिमामिनी॥ निरूपमिति मत्वा नाततः सोभ्यसूद्दुःखितः॥ ततो निर्वेदसंयुक्तो गत्वाश्रमपदं महत्॥ उपवासात्स देवीं मां श्रद्धया
राधयामास सद्व्रत॥ तमाराध्य जगन्नाथं नक्षत्रपुरुषेण हि॥ नक्षत्रपुरुषे सा व्रतविशेषेण॥ सुरूपतामवाप्याग्र्यामस्मिन्नेव तु जन्मनि॥ ततः प्रियो भूद्भार्याया भाग्यतावाभवद्दृशी राम॰
॥ श्रवणाद्वादशी पुण्यं सर्वमस्मात्सदा जायते॥ एवं पुरासौ द्विजपुंगवस्तु कुरूपरूपो भगवत्प्रसादात्॥ अनंगरूपप्रतिमो बभूव स तत्र राजा सुरूपनामवान्॥ इति वीरमित्रो ४११

411A

द्येवामनपुराणोक्तं श्रवणाद्वादशीव्रतकथा॥ श्रवणाद्वादश्यां जनार्दनो विष्णुः पूजनीयः रत्नमेतमभवेति निर्णयामृते॥ कटिपरिवर्तनोत्सवस्त्वेकादश्यां कर्त्तव्य इति वामनप्रसंगादेकादशी
प्रकरणएवोक्तः॥ वामनपूजनमपि तत्रैव ज्ञेयं॥ अस्यामेव दुग्धव्रतमसेत्फलमथ तदुक्तं दुग्धमाश्वयुजे मासीति॥ दुग्धव्रतेऽपापमादिके वर्ज्यं दधि घृतादयः स्मृताः॥ माद्वाप्यवा॥ नन्वेवं सं
विमनिर्दिष्टाः सन्मार्गोपपथपरिवर्जयेदिति॥ संविमादिष्वीमनिषेधोपि दध्यादिग्राह्यं स्यादिति चेत्॥ तत्र वाचनिकनिषेधमत्वात्॥ नन्दा हाप रक्षेश्शेवश॥ क्षीरराशियाप्रभक्ष्यालीत हि
काग्राशनो त्वद्य॥ समस्ता त्रव्रतेऽर्पितमप्यलेनमममाहिजत॥ व्रतं गोमूत्रयावकमितिनिर्णयामृते दीक्षितीयेवाइतिमाधवस्तूक्तं द्वादशी॥ अथाश्विनकृष्णद्वादश्यां संन्यासिनां महालय
श्राद्धं कर्तव्यं तदुक्तं मदनपारिजाते वायुपुराणे॥ संन्यासिनोप्याब्दिकादि पुत्रःकुर्यात् यथाविधि॥ महालये तु यच्छ्राद्धं द्वादश्यां पार्वणेन तु॥ पृथ्वीचन्द्रोदये संग्रहेपि॥ यतीनां वनस्था
नां वैष्णवानां विशेषतः॥ द्वादश्यां विहितं श्राद्धं कृष्णपक्षे विशेषतः इति॥ आश्विनशुक्लद्वादश्यां पद्मनाभपूजोक्ता निर्णयामृते वाराहपुराणे॥ समभ्यर्च्य आश्वयुजे मासि द्वादश्यां शुक्ल
पक्षके॥ स्निग्धैर्लूत्वा सम्प्रयच्छेद्देवपद्मनाभं सनातनमिति॥ आश्विनशुक्लद्वादशीमारभ्याकार्तिकीरोदये जागरणं कुर्यात्॥ तदुक्तं रामार्चनचन्द्रिकायां॥ आरभ्यैकादशी शुक्लामाश्विनस्य तु
जागरं॥ तत्राम बोधयेद्देवं कुर्वीत स्कन्दवाक्याद्द्विजोत्तम॥ जागरं कार्तिकेमासि यः करोत्यरुणोदये॥ दामोदराग्रे विप्रेन्द्र गोसहस्रफलं लभेदिति॥ इत्याश्विनशुक्लद्वादशी कृत्यं
॥ अथ कार्तिककृष्णद्वादश्यां गोवत्सद्वादशी॥ व्रतम॥ तत्र प्रदोषव्यापिन्यां कार्यं नरो वाप स्त्रियो नारी नक्तं संकल्प्य चेतसीत्युपक्रमे मापान्नेका मतो श्रीयाह्या ततो विगतमत्सर इति अ
तैवनक्तभोजनपरामर्शात्॥ प्रतीक्षेतागमं भक्त्या गवां गोध्यानतत्पर इति गोष्ठागतानां सम्यापां गोपूजाविधानाच्च॥ दिनद्वये प्रदोषसत्त्वेपदोषासत्त्वे च पूर्वा कार्या॥ वत्सपूजावद

जय॰ का॰ ३
४१२
412

श्चैव कर्तव्या प्रथमेऽहनी तिथिस्मृतैव रात्रौ। वन्नस्य स्पृष्टा च यशिरा विशेषापराविनिर्मितेन पंचराष्ट्रं मितिवचनेनो नव विद्यानिषेधा। पुगमवा श्राद्धा।। तत्र कृत्तं समदनालेऽभिषिच्य जलैः सर्वसंतुल्य वर्णां
वशालिनीं गोप पालिनीं।। वंदनादि भिरालिप्य पुष्पमालाभिरर्चयेत्।। अर्घ्यं ताम्रमये पात्रे कृत्वा पुष्पाक्षतैस्त्रिभिः।। वंदनैः कुंकुमैर्गंधैः पुष्पैः कालोद्भवैस्तथा।। पादमूले तु दद्या
द्देमंत्रेणानेन पीडव।। मातारुद्राणाणामित्येष मंत्रः। यो क्तो द्विजसत्तमौ।। माता रुद्राणां दुहिता वसूनां स्वसादित्यानाममृतस्य नाभिः।। प्रणम्य वो चं विकित्सुषे जनाय मा गामना
गामदितिं वधिष्ट।। श्रीरुद्राणी महा वा हो मंत्रोयं परिकीर्तितः।। क्षीरोदार्णवसंभूते सुरासुर नमस्कृते।। सर्वदेवमये मातर्गृहाणार्घ्यं नमोऽस्तु ते।। ततो माषादिसंसिद्धान्व
टकांश्च निवेदयेत्।। पंचसप्त दशैकं वा यथा विभवमात्मनः। तत्र मंत्रः। सुरभित्वं जगन्मातर्नित्यं विष्णुपदे स्थिता।। सर्वदेवमये ग्रासं मया दत्तमिमं ग्रस।। प्रार्थनामंत्रः। सर्वे दे
वमये देवि सर्वदेवैरलंकृते।। मातर्ममाभिलषितं सफलं कुरु नंदिनि।। तद्दिने तैलपक्वं च स्थालीपक्वं युधिष्ठिर।। गोक्षीरं गोघृतं चैव दधि तक्रं च वर्जयेत्।। इति गोवत्सद्वादशी
।। अथ भविष्योत्तरोक्ता गोवत्सद्वादशीव्रतकथा।। युधिष्ठिर उवाच।। अक्षौहिण्यो दश षट् च मम स्यार्थे क्षयं गताः।। तेन पापेन मे चित्ते जुगुप्सा नीव जायते।। तत्र ब्राह्मणा राजाज
न्याः वैश्याः शूद्रा द पोहताः।। भीष्मद्रोणकलिंगादि कर्णशल्यसुयोधनाः।। तेषां वधेन पश्चात्तापं तन्मे मर्माणि कृंतति।। पापप्रक्षालनं किंचिन्नव्रतं ब्रूहि जनार्दन।। कृष्ण
उवाच।। महापुराणप्रवक्तं [illegible] गोवत्सद्वादशीव्रतं।। अस्मिन्नभुवने पार्थ महापातकनाशनं।। गोरूपिणी पुरा देवी पूजिता ब्रह्मवादिभिः।। सर्वस्मात्कार्तिके मासि कृष्णप एम॰
क्षे युधिष्ठिर।। द्वादश्यां भक्तियुक्तैस्तैर्नंदिनी नाम नामतः।। ततः प्रभृति राजेंद्र प्रथिता पृथिवीतले।। उत्तानपादेन तदा व्रतं चीर्णं महाफलं।। उत्तानपाद नामासीत् क्षत्रियः क्षि ४१२

412A

तिमव्रतो॥ तस्य भार्याद्वयं चासीद्दुःखिः शुभ्रीतिविश्रुता॥ शुभ्री जातोऽथ तत्पुत्रो बालत्वादवरोपदा॥ हत्याः समर्पितः शुभ्रा भ्रात्रा लोपे रक्षतां स्थिति॥ अहं करिष्ये शुश्रूषां शुभ्रे विस्तरं कृतमान
सा॥ हरिः सौभाग्यमासाद्य हस्तमास्ते गृहे सदा॥ करोति भर्तृशुश्रूषां सा तु नित्यं पतिव्रता॥ कदाचित्तको भ्रमामाघमाप त्वं जानितं तथा॥ स परुष्या निरं स्मा सौपार्श्वे खं उद्दृ
ष्टी कृतस्थ॥ पक्वः स्नु संस्कृतः साक्षात् माहाराय्यंश शंसया॥ ततो भोजनवेलायां द्विजो सौ नृपते स्वयं॥ तस्याथ भोक्तुकामस्य शुभो जीव भ्रमा न॥ नश्चैव परहतो राजन्
मानुषस्य सगो भवत्॥ तद् दृष्ट्वा महदाश्चर्यं शुभ्री पप्रच्छ विस्मिता॥ किमेतद् दृष्टिवृत्तांते पशुपति कृतमा॥ किंत्वपावरीतेम देवताते दानेतपस्तया॥ स स्मीमे कथयाघत्वं येन
तेजीवितस्तु तस्थ मपायं सम्यगाराध्यं स्त्रानिहतस्य शकलीकृतस्य पक्वस्य संस्कृतस्यापि सौ यजनैः सह भोजने। पात्रेदत्तस्य तु नष्टे ष जीवत्यं गृहि तेस्तु तस्थ॥ किं ते मि ह्यामहा
विद्यामृतसंजीविनी तथा॥ मयैमीत्रं महापुण्यं अपवीजनमौषधं॥ कस्य यस्य महाभागे वेषयथुहृद्ये मम॥ कलहउवाच॥ एवं पृष्टा तु सा शुभ्री ता सुवाच पशस्विनी॥ म
देन वृत्तं न हुते तपस्तप्तं मया तथा॥ सिद्धा न कापि विद्या मे न मंत्रौषधि वेदिनी॥ किंतु वीरोम याभद्रे नृत्तं द्वादशी व्रतं॥ कार्तिके कृष्णपक्षेऽतु मे त्यागं सम्यगनुष्ठितं॥ व्रत
स्यास्य प्रभावेन तु न जरत्वाति मे सुतः॥ तस्मीमे वृक्षवेलायां द्विजो तो थं किं पतेसदा सम्मानगमश्च भवति गृहे मृत शतेः पि॥ पथा वृत्तेस माख्याती नमप्येन समाचर॥ तवापि हरि
रं शुत्रो भविष्यति पथा मम॥ एवं तु केशवं तं वीरा रोहि ह्यातु च वधनेऽचया॥ अवापसौ तु मंत्रं मत्र व शा विवर्द्धने॥ युधिष्टिर उवाच॥ विधानं सम्यगारव्याहि गोद्वादश्या ममानघ॥ यन्
कृते शुद्धिवन्नमाहत्यापदुष्कृतो द्भवा॥ श्रीकृष्ण उवाच॥ संप्राप्ते कार्तिके मासि कृष्णपक्षे कृतम। द्वादश्यां कृतसंकल्पः स्नात्वा तु गोपे जलाशये। नरो वायदि वा नारी मक्त्वं कंकल्प्य वे

जय० कम०
४१३
413

तमिति ॥ नत्वो मध्याह्ने समये कन्या देशा वै नारिकोपमी सेता गमं गवां गोध्यानतत्परः ॥ सवत्सां तुल्यवर्णां च शालिनीं चंदनादिभिः ॥ आलभ्य पुष्पमालाभिर्विपेष्टां पयस्विनीं ॥ कुंकु
मालक्तैः कैदृश्यै पेपूपैः गंधैः सुगंधिभिः ॥ अर्घ्यं ताम्रमये पात्रे कृत्वा पुष्पाक्षतैस्तिलैः ॥ चंदनैः कुंकुमैर्गंधैः पुष्पैः कालोद्भवैस्तथा ॥ पादमूले तु दातव्यो मंत्रेणानेन पांडव ॥
माता रुद्राणां ॥ मित्येष मंत्रः प्रोक्तो द्विजन्मनां ॥ स्त्रीशूद्राणां महाबाहो मंत्रोयं परिकीर्तितः ॥ क्षीरोदार्णवसंभूते सुरासुरनमस्कृते ॥ सर्वदेवमये मातर्गृहाणार्घ्यं नमो
नमः ॥ दत्वार्घ्यं तज्जलं पुराणी साक्षतं सूर्यं निक्षिपेत् ॥ ततो माषादिसंसिद्धान् वटकांश्च निवेदयेत् ॥ पंचसप्त दशैकं वा यथाविभवमात्मनः ॥ सुरभिस्त्वं जगन्मातर्देवि विष्णुप
पदे स्थिता ॥ सर्वदेवमये ग्रासं मया दत्तमिमं ग्रस ॥ दत्वा घोरं ज्ञेतवे प्रः कृतपूजः स्वसंयतः ॥ मार्षपे दाशिषं प्राज्ञो ध्यायेत्करसंपुटी ॥ सर्वदेवमये देवि सर्वदेवैरलंकृते ॥ मात
र्ममाभिलषितं सफलं कुरु नंदिनि ॥ एवमभ्यर्च्य विधिवत्तत्कालादत्ता गवाह्निकं ॥ पर्युक्ष्य वारिणा भक्त्या भ गामाथ पुनः पुनः ॥ तद्दिने तैलपक्वं च स्थालीपाकं च वर्जयेत् ॥ गोक्षीरं
गोघृतं चैव दधि तक्रं च वर्जयेत् ॥ माषान्नं कामनो श्रीपत्नी ... विगतमत्सरः ॥ भूमौ स्वपन् ब्रह्मचारी शय्यायां पुराप माश्रुपात ॥ यावंति काये रोमाणि गवां कोटरे नंदन ॥ तावद्वि
मानि गालोके मोदते पूजितो मरैः ॥ नारी वा कुरुते या तु व्रतमेतद्युधिष्ठिर ॥ तुर्जन्मनि ते हि हस्मेहि वगां सवत्सां पापा पूजयंति वदकैः कुसुमैश्च हर्षैः ॥ ना: सर्वकामं सुख
भोगाविभूनि भाजो मर्त्ये वसंति सुखविरं नृपः ज्ञीवरमाः ॥ इति भविष्योत्तरोक्तं गोवत्सद्वादशीव्रतं ॥ अथ कार्तिककृष्णद्वादश्यां भविष्योत्तरोक्तं नीराजनद्वादशीकृत्यं ॥ हेमाद्रौ ब्रा
ह्मवामनेयो कार्तिके स्वपत्तु मासेसौ वै सर्वदेवमयो महान् ॥ कृष्णपक्षे विशेषेण तत्र पंचदिनानि तु ॥ उपायानि तेषु पद्भत महत्स्यं सार्वकामिकं ॥ नारद ॥ आश्विने कृष्णपक्षे तु द्वाद ४१३

413A

रूपादिषु पंचसु ॥ तिथिरुक्ताः पूर्वं राजेन्द्र यां नीराजनविधौ। नीराजयेत्तु देवांश्च विप्रांश्चैव तुरंगमान्। ज्येष्ठाज्ज्येष्ठान्तरं दद्याच्छ्रमात्यसुरवासयोषितः। आश्विनग्रहराणां सुखवांछापराणामिथायेण

॥अथ कार्त्तिकशुक्लद्वादश्यां कर्त्तव्यं नीराजनं द्वादशीव्रतेषु विष्णुरुवाच॥ कस्मिन्काले प्रकर्त्तव्यं एतत्कतं मे ब्रो नवै॥ नीराजनं महाराज्याहि सविधानं समंत्रकं॥ रुद्र उवाच॥ कार्त्तिके शुक्लपक्षस्य द्वादश्यां रजनीमुखे। सुप्तोत्थिते जगन्नाथे स्नातः शुक्लांबरः शुचिः॥ जनयित्वा नवं वह्निं हुत्वा मंत्रैर्द्विजोत्तमैः। वर्धमानतरुं स्थाप्य मि दृष्ट्वा पि कातिं तांश्च नीरं। कृत्वा महाजनः सर्वैर्हरिं नीराजयेद्धनैः॥ वर्धमानस्य रंजकः। वर्धमानः प्रसन्न मे शौरं रक्काविद्धपृथिवीमेदिनीकोशान्॥ उद्वेः प्रवर्त्तये देवं क्षमालिप्य च वेदनैः॥ बदरैः कर्वरैः श्वैव क्षुद्रैस्त्रिश्च मिश्रया॥ कर्वरैरामलकैः गंधैर्धूपैरलंकारैर्वस्त्रैः पुष्पैः पूजितैः। तस्मै वाद्यगन्धाललक्ष्मीबल्यागंधांबडिकीतथा॥ आदित्यं शंकरं गौरीं यक्षं गणपतिं ग्रहान्॥ मातरं पितरं नागान्सर्वान्नीराजयेत्क्रमात्॥ गवां नीराजनं कुर्यान्महिष्यादेश्च पूजनं। धाम पेज्जय शब्दैश्च घंटावादनवादनैः। ता गावः प्रसृताः पीतिस्तपीडास्तवकीगताः। सिंहरक्ततद्वगमग्राहं भावत्सत्काश्च ज्जयपातिव गोपालाः। कलंपंतो धनानि तेषु नंगोः धनं गोः सा द्वनं वितमिति मेदिनी कोशान्॥ स्वेदानुलिप्तसर्वांगा रक्तपीतसितांबराः। एवं कोहालेहवतेग वी नीराजनोत्सवो तुरंगान्लक्षणोपेतान्हिर दांश्च सुपूजितान्। राजचिह्नानि सर्वाणि उद्धतस्वगृहीगतो॥ राजा पुरोहितैः सार्धं मंत्रिभृत्यपुरःसरः॥ सिंहासनोपविष्टश्च शंखतूर्यादिनिःस्वनैः। पूजयेद्धूपकुसुमैर्गंधपविलेपनैः॥ ततस्त्रीलक्षगौरुक्ता वेश्या वा पकुलांगना॥ शीर्षोपरि नरेंद्रस्य धाम पेत्रिः रात्रिकं॥ शांतिरस्तु वरद्विश्वदिवेदेदस्वनेनवा॥ ततो नीराजयेत्सौम्यांगजाश्वा यतेकुली॥ एनमेषा महाशांतिः ख्याता नीराजनाजने॥ येषां राष्ट्रे पुरे ग्रामे क्रियते पांडुनंदन। तेषां रोगाः क्षयं यांति

जय-काम स्वमिक्षं वर्षे ते सदा ॥ शांतिनीराजना लोके सर्वान्लोकान्व्यपोहति ॥ लोकानां सर्वधं ये वा पुत्रपौत्रकुलानि वा सर्वांरोगान्दर्द्रुजं तूनांहितनिरुक्षिपा ॥ प्रतिवर्षे प्रकर्तव्या शांतिनीराजनाइति ५पीज ॥
४१४ ॥ नीराजपंतिनव मेघनिभं हरिं पेगो ब्राह्मणान्यगजा स्वर्णाश्वा विद्धि ॥ ते सर्वरोगरहिताः सहिता श्रमसैरर्घोश्रुषो भुवि भवं सजपालवा न्मावः ॥ नीराजनद्वादशी कृत्स्नं ॥ प्रबोधोत्स
414 वकर्त्तव्यैरुक्ता दर्शं पाप्रबोधोत्सवस्य पक्षौ विहितं सा तत्रैवोक्तौ ॥ दर्पं मन्वादिः कार्त्तिके द्वादशीतथैति पूर्वोक्तत्वा पात् ॥ अथ मार्गशीर्षशुक्लद्वादश्यां विष्णुधर्मोत्तरोक्तं साध्यव्रतं ॥ मार्कंडेय उ
वाच ॥ मनो मनस्तथा प्राणो नरो यानश्च वीर्यवान् ॥ चित्तिर्हयो नयश्चैव हंसो नारायणस्तथा ॥ विभुश्चापि प्रभुश्चैव साध्या द्वादश कीर्तिता ॥ ४ ॥ पूजयेत् शुक्लपक्षे तान् द्वादश्यां मार्गशीर्षतः ॥
कृत्वा व्रतं तु वर्षमेतद्दिव्यं प्राप्नोति ते यांतु सलोकमेव च ॥ तत्रौष्मकालं सुचिरं मत्वा पो राजा मवेद्दा द्विजपुंगवो वा ॥ इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं साध्यव्रतं ॥ अस्यामेव द्वादश्यां विष्णुधर्मोत्तरो
क्तं द्वादशादित्यकृत्यं ॥ मार्कंडेय उ ॥ धाता मित्रो र्यमा पूषा शक्रोंशो वरुणो भगः ॥ त्वष्टा विवस्वान् सविता विष्णुर्द्वादश कृतस्था ॥ पूजयेद्वादशादित्यान् शुक्लपक्षमुपोषितः ॥ मार्गशी
र्षाद्यथारभ्य द्वादश्यां नियतव्रतः ॥ दत्वा व्रतांते पुरुषः स्वर्वर्णं प्राप्नोति लोकान्सवितुर्नृवीर ॥ मानुष्यमासाद्य भवत्यरोगो जितेंद्रियश्चैव धनान्वितश्च ॥ इति विष्णुधर्मोत्तरो
क्तं द्वादशादित्यव्रतं ॥ अस्यामेव द्वादश्यां कृतं स्नानं वल्सां जनार्दनपूजोक्ता ॥ स्कांदे ॥ मार्गशीर्षे सिते पक्षे द्वादश्यां नियतः शुचिः ॥ कृतोपवासो देवेशं समभ्यर्च्य जनार्द
नं ॥ पंचगव्येन संस्नाप्य तत्पूर्वं गव्यकेन तोयेन ॥ ४ ॥ यवव्रीहिकृतं पात्रं दद्याद्विप्राय भक्तितः ॥ ४ ॥ इदं वो व्रारये इक्रादेव स्पृश्य नोतरेः ॥ ममजन्मसुयत्किंचित्तन्मपाश्वेअवतौ ॥ कृतं भग राम
वं स्तवप्रसादेन तदखंडमिहास्तु मे ॥ यथाखिलं जगत्सर्वं त्वमेव पुरुषोत्तम ॥ तथाखिलान्यखंडानि व्रतानि मम संतु वै इति ॥ इति मार्गशीर्षद्वादशीव्रतानि ॥ अथ पौषकृष्ण ४१४

414A द्वादश्यां जपेत्सप्तमिदं सूत्र पद्मा द्वादशीव्रती॥ सूत उवाच। पौषमासे तु संप्राप्ते शुक्लपक्षे तु पञ्चमे दिने। तस्यां रात्र्यां संपतात्माध्यात्वा जितेन्द्रियः। श्वेता गौरेकवर्णा वा तत्सारूप्याश्च तु गोम
यं। अन्तरिक्षात् तु पतितं शुद्धं विमौ नमवस्थितः। तस्य कृत्वाहुतीनां तु शतमष्टोत्तरं तिलैः। प्रतीक्ष्य द्वादशीं कृष्णीं उपवासपरायणाः। स्नात्वा नु घृतं तज्जाते गविष्णुमे वाथ
वितपेत॥ मोक्षमार्गोऽतु हरिं कृत्वा सूर्यं वामनिश्शक्तितः। तिलपात्रोपरि स्थाप्य ततो विष्णुं प्रपूजयेत्। इति मन्त्रं आविविधैः पुष्पैर्धूपैस्तथा दीपैः॥ नैवेद्यं तिलमिश्रं तु फलानि
विविधानि च॥ नमः परमशान्ताय विष्णुरूपाय ते नमोऽस्तु ते। सर्वसंकष्टनाशाय गृहाणार्घ्यं नमोऽस्तु ते। अर्घ्यमन्त्रः॥ एवं संपूज्य देवेशं कुर्याद्धोमं समाहितः॥ आवाह्य देवं लक्ष्मीशं हो
मं येन होमयाहुतीशतमष्टाविंशकं चैव तिलान्याहुतिसंयुतान्॥ सहस्रशीर्षमन्त्रेणादरिध्यात्वा जनार्दनं। लक्ष्मीयुक्तं च मे घा मंशं खवक्रदाभ्यां। होमान्ते कारयेच्छूद्रे वेद्य
वद्विजसत्तमोः॥ दत्त्वा च भोजनं तेषां घृतकुंडं च दक्षिणां॥ चर्मश्वराश्च संयुक्तं जागरं यात्तु ततो निशी। कृत्वा तु वै छुचीभूत्वा निशायां प्रति पादयेत्॥ मन्त्रहीनं क्रियाहीनं सर्वं तेन समावरेत्।
इति श्रोतुं घृतं सूत्रपद्मा द्वादशीव्रतं। अथ विष्णुश्च मे जितरोगं सुजन्मद्वादशीव्रतं॥ हेमाद्रौ वीरमित्रोदये च पुलस्त्य उवाच। पौषमासि सिते पक्षे द्वादश्यां शक्रदेवता। नक्षत्रयोगतो विष्णु
प्रथमं तु समर्चयेत्। ततः प्रतिपदं इमा मिमा मिज नार्दनं उपोषितः पूजयेत् पावकं वसुरंगनं। मासे मासे विधिनोदितेन तस्यां तिथौ दानमिति ब्रवामि॥ प्राशं यथा वदिष्टं विनक्रे
मेणा तत्ययमानं निखिलं निबोध॥ घृतं यवान्वीहि यवं हिरण्यं पवान्नमंभः कनका च पात्रं। छत्रं पयो नं गुडं फाणितां तांश्च सुवर्णरत्नं वस्त्रं भूतक्रमेण॥ एकैकपदं क्रमेणैकैकं दानं एकै
कस्मिन्मासे क्रमेण दद्यात्। गोमूत्रं मंभो घृतमामशाकं दूर्वाः सिद्धीहि पवान्तिलाश्च सूर्याशु जलं जलमंडुराभं क्षीरं च मासक्रमशः प्रयुंक्ते॥ आमशाकं पक्वशाका भावः सूर्याशु

जय॰ कं॰ म॰ तुम नस्यामितिजलविशेषणाद्वादशमंत्रकुशांतु कुलेमधानेधूनधान्यशौनिक्षेप्य वत्सलसमस्तदुःखेभ्यामोतिजन्माविकलेंद्रियंपश्चभक्तोरोगोमतिमासमुखीचवइ तिसुजन्मद्वादशीव्र
४२५ तं॥ अथ माघशुक्लद्वादश्यांतिलद्वादशीव्रतं॥ तस्यांतिलैःस्नात्वातिलैर्विष्णुमभ्यर्च्यतिलतैलेनदीपंदत्त्वातिलनैवेद्यंतिलहोमंतिलदानंचकृत्वातिलान्भक्षयेत्॥ तदुक्तंब्रह्म
415 पुराणे॥ माघेकृष्णद्वादश्यांपूर्वोहिभगवान्स्वयं। तिलानुत्पादयामासतपःकृत्वासुदारुणं॥ राजाद्दश्यथोभमौतस्यांतानवतारयत॥ तिलानाभावियत्नेनविष्णुस्तत्रकृत
स्तुरैः। तस्यामुपोषितस्नातःत्रिलैस्तस्यांपजेद्धरिं। तिलतैलेनदीपाश्चदेयापाहेत्रगृहेषुच। निवेद्येतिलानेवहोनव्याश्चतथातिलाः। तिलाश्वदत्त्वाचविप्रेभ्योभक्षयेच्चतिलानि
ति॥ इतितिलद्वादशीव्रतं॥ इयमेवभीमद्वादशी। तदुक्तं निर्णयसिंधौ हेमाद्रौपाद्मे। त्वयाकृतमिदंवीरत्वन्नाम्नाभविष्यति। भीमीभीमद्वादशीहिसर्वपापहराशुभेति। सर्वासुद्वा
दशीषुव्रतसमर्पणाकृत्वात्राह्मणान्भोजयित्वापारणांकुर्यात्तदुक्तंकात्यायनेन। प्रातःस्नात्वाहरिंपूज्येति। एतच्चविस्तरेणैकादशीव्रतानुष्ठानपद्धतिप्रकरणेप्रपंचितमि
तिनेहप्रपंच्यते। द्वादशीव्रतोद्यापनेतुएकादशीव्रतोद्यापनवत्कार्यमेकादशाद्वादश्योर्द्वैतेनैकात्। पार्थक्येनाउक्तत्वात्॥ अत्रवर्ज्यानिएर्वमेवोक्तानि। अथसिद्धिविरुद्धा
हिकेलिख्यते॥ द्वादशीशुभवारेणाशुक्लासिद्धा तत्रचोक्तंबुधवारेहितीयावद्वादशीति। रविवारेणाक्रकचाख्यायोगोभवति। तदुक्तंस्मृतौ विशाखाभरणीद्वादश्यथचन्दुर्दशी
मघाउराधाश्रेष्ठानवर्जनीयाञ्चपलतइति। द्वादश्यांव्रतपौष्टिकादिकार्यंतत्रोक्तंव्रतपौष्टिकेद्वितीयाद्वादश्योरिति। अत्रविल्वफलंनभक्षयेत्तदुक्तंनरक्षमतिलानीति एम॰
एर्वमेव। तुलामकरसंस्थेरवौद्वादशादग्ध्वाभवति। तत्रचोक्तंतुलामकरयोश्चैवभवतिदग्धाइति। द्वादश्यांयोगिनीसीम्मुखाधाम्येपात्रानकार्या। सर्वद्वादशीषुतिथि ४२५

415A पोत्रिसुतः पृथ्वः। श्रीमद्दिल्लीशसेनोद्धदविकटभुजोद्दंडुमत्तेभसिंहस्यंजोन्माघत्तउरुष्कस्तुमित्रवसुमतीपालनेधर्मराजः। पौत्रः श्रीकल्हसिंहक्षितिपकुलमणेर्गोविंदसिंहस्य पु
त्रः श्रीमान्नाजाधिराजोजयपदहरिरमाधीशवत्कौस्तुभश्रीस्तात्॥ श्रीमत्पंडितदेवभद्दतनयः श्रीराघवांघ्रिद्वयध्यानाराममतमस्तकामनिवहः संस्मादूसरलोककः॥ तस्मै श्रीजय
सिंहवर्मनृपतेः कुल्यद्रुमे कामदे विश्वारब्धस्तवकं शिवेमभकारो देकादशीख्यापकं। इतिरेवभदात्मजपौंडरीकयाजिरलाकमविरचिते जयसिंहकल्पद्रुमोद्योते द्वादशीप्रकरणं सम
माप्तिं पफाए॥ श्री॥ अथ त्रयोदशीनिर्णयः पत्ते॥ तत्र कृष्णशुक्लत्रयोदशीध्यानं। वामवाराधरां गौरीमकरस्था त्रयोदशीति। अशोककलिकावारां चापपाना त्रयोदशी। मत्र
काब्जनामनाशपा माहरिद्रस्नाम दालमा। गदापात्रधरां गौरीं निधिस्था वात्रयोदशीं ति। शुक्लत्रयोदशी सर्वमतेषु पूर्वीया यात्रयोदशी मकर्त्तव्या द्वादशी सहिता मुने। भूतवि
द्धा न कर्तव्या दर्शः पूर्णा कदाचनावर्जयित्वा मुनिश्रेष्ठ प्रामाविचीत्रतमुत्तममिति ब्रह्मवैवर्ते पूर्वविद्धाविधानादुत्तरविद्धानिषेधात्। त्रयोदशी प्रकर्त्तव्या याप्रवेदापरान्हिकीति
स्कांदे। आपराह्निकी पूर्वविद्धे सर्वा॥ एकमेकादशी कार्या द्वादशी च त्रयोदशीति पद्मपुराणाच्च। पंचमी सप्तमी चैव दशमी च त्रयोदशी। प्रतिपन्नवमी चैव कर्तव्यासंमुखी ति
थिरिति पैठीनसिवचनाच्च॥ एतानि वचनानि शुक्लत्रयोदशीमात्रविषयाणि। यद्यप्यत्र शुक्लपक्षशब्दो नास्ति तथापि कृष्णत्रयोदश्याः परविद्धा प्राबल्यनिकत्वात्॥ पूर्व
विद्धतायाः शुक्लपक्षविषयत्वे परिशिष्यते। कृष्णत्रयोदश्याः परविद्धत्वमुक्तं निगमे॥ षष्ठमी अमावास्या कृष्णपक्षे त्रयोदशी। एताः परयुताः पूज्याः पराः पूर्वयुतास्तथेति
॥ तस्मात् शुक्लत्रयोदशी पूर्वयुता कृष्णत्रयोदशी परयुतेति सिद्धं। शुक्लत्रयोदशी पूर्वा परा कृष्णत्रयोदशीति माधवोक्तेश्च। त्रयोदशी तिथिः पूर्वा सिते याम्यसिते पश्चा

त्र इति दीपिकोक्तेश्चापराह्णकृष्णपक्षे पराविद्धा न लभ्येतेत तदा पूर्वविद्धा ग्राह्या तदाह वसिष्ठः ॥ एकादशी तृतीया च षष्ठी चैव त्रयोदशी ॥ पूर्वविद्धा तु कर्तव्या यदि न स्यात्परेऽहनीति ॥ उ
पवासेष्वप्येवमेव निर्णयः ॥ एकादश्यष्टमी षष्ठी द्वितीया च चतुर्दशी ॥ त्रयोदशी अमावास्या उपोष्याः स्युः परान्विता ॥ इति ॥ द्वितीया पंचमी वेधाद्दशमी च त्रयोदशी ॥ चतुर्दशी
चोपवासे हन्युः पूर्वोत्तरे तिथी ॥ इति वृद्धवसिष्ठवचनयोर्विरोधे पूर्वोक्तनिगमवचनेन क्रमेण शुक्लत्रयोदशीविषयत्वेन व्यवस्थापनात् ॥ इति माघमासत्रयोदशीनि
र्णयः ॥ चैत्रकृष्णत्रयोदशी महावारुणीसंज्ञको योगः तदुक्तं वाचस्पतिनिबंधे ॥ शनिवारसमायुक्ता सा महावारुणी स्मृता ॥ गंगायां यदि लभ्येत कोटिसूर्यग्रहा
धिकाः ॥ शुभयोगसमायुक्ता शनौ शतभिषा यदि ॥ महामहेति विख्याता त्रिकोटिकुलमुद्धरेत् ॥ चैत्रासिते वारुणर्क्षयुक्ता त्रयोदशी सूर्यसुतस्य वारे ॥ योगे शुभे सा महती
महत्या गंगाजलेऽर्कग्रहकोटितुल्येति ॥ त्रिस्थलीसेतौ ब्रह्मांडपुराणे ॥ वारुणेन समायुक्ता मधौ कृष्णत्रयोदशी ॥ गंगायां यदि लभ्येत कोटिसूर्यग्रहैः समेति ॥ कल्पतरौ ब्रा
ह्मे ॥ मधौ कृष्णत्रयोदश्यां शनौ शतभिषायुते ॥ वारुणीति समाख्याता शुभे तु महती स्मृतेति ॥ चैत्रशुक्लत्रयोदश्यां कुर्मअनंगोत्का मदनपूजा कार्या ॥ तदुक्तं मदनरत्ने ॥ मधौ
शुक्लत्रयोदश्यां मदनं चंदनात्मकं ॥ कृत्वा संपूजयेल्लेन वीजयेद्व्यजनेन च ॥ ततः संपूजितः कामः पुत्रपौत्रसमृद्धिद इति ॥ हेमाद्रौ भविष्येपि ॥ चैत्रोत्सवे सकललोकमनो
निवासे कामं त्रयोदशदिने च वसंत उक्तः ॥ पुत्रान्महार्थपुरुषप्रवरोथयोषित्सौभाग्यरूपसुतसौख्ययुतः सदा स्यादिति ॥ अत्र त्रयोदशी शुक्लपक्षस्य तात्पूर्वैव वा दशमे
नानंगत्रयोदशीनिर्णयाम्रतेमविष्योत्तरे ॥ चैत्रशुक्लत्रयोदशी प्रक्रम्य अशोकास्तासा त्रयोदश्यामनंगायुर्वं स्मरं लिखेत् ॥ सिंदूररजनीरागैः रतिप्रीतिसमन्वितौ ॥ कामदे

चैत्रमंते च राजिव कं रूपधृग्ध्वजी ॥ मध्याह्ने पूजयेद्भक्त्या भक्ष्यैर्गंधैः स्रगंबरैः ॥ मंत्रेणानेन कौंतेय जननारीसमन्वितः ॥ नमोस्तु नमो रामाय कामाय कामदेवस्य मूर्तये ॥ ब्रह्मविष्णुशिवेंद्राणां नमः क्षेमक
416A राय वै इति ॥ ततस्तस्याग्रतो देयामोदकाघृतपाचिताः ॥ नानाप्रकारभक्ष्याश्च कामो मे प्रीयतामिति ॥ संपूजयेन्नारीं वस्त्रमाल्यविभूषणैः ॥ कामोपमितिमे वित्त्यप्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ रात्रौ
जागरणं कृत्वा प्रभाते च यथाविधि ॥ पूजयेद्द्विजदंपती वस्त्रालंकारभूषणैः ॥ एवं यः कुरुते पार्थ वर्षे वर्षे महोत्सवं ॥ वसंतसमये प्राप्ते हृष्टः पुष्टः सदा भवेदिति ॥ अत्र त्रयोदशी मध्याह्नव्यापि
नी ग्राह्या ॥ मध्याह्ने पूजयेदिति मध्याह्नस्य पूजाकालत्वाभिधानात् ॥ दिनद्वये मध्याह्नव्यापित्वे दिनद्वये तद्व्यापित्वे पूर्वा कार्या । कृष्णाष्टमी तु हस्तयोगाद्विशिष्टा वटपैतृकी ॥ अनंगत्रयोदशी
रंभाउपोष्याः पूर्वसंयुता इति संवर्तकेन पूर्वयुतायाउपोष्यताभिधानात् ॥ अस्मिन्मेव हेमाद्रौ कालोत्तरे कामनंगव्रतं । चैत्रकृष्णत्रयोदश्यामनंगं तु पटे लिखेत् ॥ नीलहेमांकुरश्या
मं हस्तमात्रं प्रमाणतः ॥ रतिप्रीतिसमायोगेन तं पौष्पमापकचापधृक् ॥ पटे न्यस्तं स्थितं कार्यं सर्वैस्तु परमीगणैः ॥ नानापुष्पैस्ततः संपूज्य वस्त्रैर्नैवेद्यदीपकैः ॥ धूपैर्नानाविधैर्हृद्यैर्नाना
तोयप्रवेशाद्यैस्तु ध्यमेउपमध्येतु रमोद्यानेतु पूजयेत् ॥ आचार्यो विधिवद्भक्त्या पूजितव्यः प्रयत्नतः ॥ वस्त्रहेमान्नदानैश्च यथाशक्त्यानुभक्तितः ॥ पुमान्कामसमो भोगी स्यात्सर्वस्वे व्रती
पोषवेत् ॥ सौभाग्यं प्राप्नुयान्नारी इह लोके परत्र च ॥ मासि मासि यजेद्यायथाक्रमयोगतः ॥ स्मर्यस्मिन्वा दिने वस्त्रं वस्त्ररेखासमर्चयेत् ॥ मदनं हृत्स्थं सर्वकामसमन्वितं तस्य प्रीयं
अनंगं वैवक्तं दर्पसंपूज्य मकरध्वजी ॥ आत्मायुधमंत्रं चत्तथा पूज्य मनोभवमिति ॥ तथा विषमवाणं वद्धा दर्शमालतीप्रियं ॥ मासि भाद्रपदे यत्नादनंगं पूजयेत्सदा ॥ इत्येतान्विप्रमेतेष्व
कामस्यव्रतमाचरेत् ॥ इति कालोत्तरोक्तमनंगव्रतं ॥ इयमुद्दानकल्यादिश्चैत्रकृष्णत्रयोदश्यां शुक्लत्रयोदश्यां वा अजादानीगतेन नक्तव्रतारंभः कार्यः ॥ तदुक्तं भविष्योत्तरे । चै

अप. कल्पद्रु
४१७
417

त्रैविद्याद्विजेन्द्राशीनघृतेन त्वा ददाति पथ्यञ्जाम्बूनपपात्रिमोदरिद्राय कुटुंबिने ॥ न जायते पुनर्मर्त्यो जीवलोके कदाचनेति । अत्रामापौर्णमास्योर्वारादानियमः एवं न च विशेषतिथि
निर्देशाभावादापस्तंबसंक्रांतिष्वौ कार्यमिति वाच्यं अमावास्यामन्वादीनां पौर्णमास्यां च शस्यत इति दानमयूखे तु मंत्रेणामावास्यापौर्णमास्योर्दीनकालत्वोक्तेः ॥ इति वैशाख
कृष्णत्रयोदशी ॥ अथ वैशाखशुक्लत्रयोदश्यामारंभे विशुद्धधर्मो नरोत्तमो कामदेवव्रतं ॥ मदनरत्ने मार्कंडेय उवाच ॥ शुक्लपक्षे महाराज त्रयोदश्यामुपोषितः ४ ॥ पूजयेत्कामदेवं तु
शास्त्रवान्नृपसत्तमो ॥ गंधमाल्यैश्च वस्त्रैश्च धूपदीपान्नसंपदा ॥ दद्याद्द्विजेभ्यो विप्राणां भक्त्या युगेन था ॥ कृत्वा व्रतं स्मरमेतदीर्घमायुः सुखानि रमन्तुष्य ४ ॥ मानुष्यमासाद्य भवत्य
रोगो रूपवान्विनोदरूपसमन्वितश्चेति ॥ इति वैशाखशुक्लत्रयोदशी ॥ ज्येष्ठकृष्णत्रयोदश्यां शुक्लायां वा वटसावित्रीव्रतारंभः कार्यः अत्र पूर्णिमामावास्योरुपेण यथा त्रिरात्रसंपत्ति
र्भवति तथा त्रयोदशी ग्राह्येति कृत्यरत्नावली । तपोऽथाप्यामात । अथ ज्येष्ठशुक्लत्रयोदश्यां भविष्योत्तरोक्तं दुर्गंधिदौर्भाग्यनाशनव्रतं ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ब्रूहि मे पुरुषशार्दूल व्रतं गंध
विनाशनं ॥ तिक्तो ग्रहं तिदेहस्य दौर्भाग्यशमनं तथा ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ इमं प्रश्नं पुरा पार्थ जानकी पृष्टवान्महामुनिः ४ ॥ पृष्ठो राज्ञा महात्मानं सा कृषिः कालनेदया ॥ कश्यपामाश्रमं
सुपविष्टाश्रमे गोतिमा देवी कृतांजलिपुटा जनकात्मजा पप्रच्छ तत्र सुव्रता ॥ ज्येष्ठे मासि सिते पक्षे त्रयोदश्यां सुविष्टिभा ॥ गत्वा पुण्यनदीतोये स्नात्वा शुभदे शाजी श्वेतमंदारमर्कं वा करवीरं च
रक्तकं ॥ निंबं च सर्वदेवस्य चन्द्रमर्तुलीमं तथा ॥ दीपनैवेद्यधूपाद्यैर्मंत्रेणानेन पांडव ॥ निरीक्ष्य गगने सूर्यं स्नात्वा हृदि समर्चयेत् ॥ सूर्यतत्त्वश्वेतमंदार श्वेतार्क केसरसंभव ॥ करवीर नमः रामः
मस्त निंब वृक्ष नमोस्तुते ॥ इत्यर्घ्यं यो निवेदयते भक्त्या वर्षे वर्षे पृथङ्नरः ४ ॥ द्रुमत्रयेण प्रश्ने नारी गौरूपोपि वा ॥ तस्याः शरीरे दुर्गंधो दौर्भाग्यं च न जायते ॥ नमाप लोके न वेष्या ४१७

417A

तं श्रावयेत भवेत ।जायते नेती वसौ भाग्यमस्त्री दुर्लभं न्वपः॥ कथितं यास्त्वरिष्यंति गं धदौर्भाग्यनाशनी॥ सर्वदोषैर्विनिर्मुक्ताः॥ सुखं वसंति भारत॥ निंद्वेसिता कंकरवीरलताः श्रुत्वापाया
ःपूजयंति कृत्स्नमासं तदीपदानैः॥ ताः सर्वकामसुखसंपद्धिसमृद्धिमाज्ञो दौर्भाग्यदोषरहिताः सुभगा भवंति॥ इति भविष्योत्तरोक्तं दुर्गंधदौर्भाग्यनाशनव्रतं॥ आश्विनकृष्णत्रयोदश्यां
श्राद्धमुक्तं हेमाद्रौ मनुस्मृतौ॥ यत्किंचिन्मधुना मिश्रं प्रदद्यात्तु त्रयोदशीं॥ तदप्यक्षयमेव स्याद्वर्षासु च मघासु च॥ यमस्मृतावपि॥ गाथाश्चापि तत्र गीताः कीर्तयंति पुराविदः॥
अपि नः स कुले भूयाद्यो नो दद्यात्त्रयोदशीं॥ महाभारते॥ अपि नः स्वकुले भूयाद्यो नो दद्यात्त्रयोदशीं। मघासु सर्पिषायुक्तं पायसं दक्षिणायने॥ मुख्यश्चैवं दिकापांसंततरे॥ त्रयोदशी
भाद्रपदी कृष्णा मुख्या पितृक्रिया। तस्यामेति पितरस्तस्यां सपिंडवशतं समाह इति। भाद्रे त्वामीनोह्नेयः॥ इदं श्राद्धं नित्यं॥ प्रौष्ठपद्यामतीतायां तु या कृष्णत्रयोदशी मिति
उपक्रम्य श्राद्धमेतेषु कर्णराजेन रकंप्रतिपद्यत इति विज्ञानेश्वरोक्तेः स्वपक्षे मघायुक्तापि तु अतीव प्रशस्ता। मघायुक्ता यत्र त्वापि प्रशस्ता राजन्या त्रयोदशी
तिथिर्वत्तनात्॥ एतच्चाविभक्तैः पिण्डरहितं कार्यं जडुक्तं हेमाद्रौ। अविभक्ता विभक्ताश्च कुर्युः श्राद्धं पृथक् पृथक्॥ मघासु वर्तते न त्वनाधिकारः पृथक्कृतेनेति॥ एतच्चावता पिंड
रहितं कार्यं। कृष्णपक्षे त्रयोदश्यां पः श्राद्धं कुरुते नरः॥ पंचत्वं तस्य जायते पापाज्ज्येष्ठपुत्रस्य निश्चितमिति वचनात्॥ अत एव यो वांछति तनौ मुक्तिपिंडमिः सह वा त्यमनः॥ अस्तं तान्
श्च पुत्रस्य श्राद्धे प्रोक्तात्रयोदशीति नागखंडे॥ अत्र चैव लीमधुघृतपायसादिना ब्राह्मणभोजनं कार्यं अतः श्राद्धं विना देयं तद्दिने मधुपायसमिति वचनात्। एतत्त्रयो
दशीमात्रप्रयुक्तश्राद्धविषयं॥ तेनापरपक्षे नहं श्राद्धकर्तुर्नसादिने पिंडदानादि सहितं मघाकरणे कर्तव्यतायां श्राद्धकरणोपि न दोषः॥ इदमेकपार्वणेन कार्यं तदाह कार्ष्णाजिनि

त्रैरात्रेण काशीनद्यां स्नात्वा दद्याति पंथ ॥ अजापत्रप पापान्मो दरिद्रा पकुटुंबिने ॥ नजायते पुनर्मर्त्यो जीवलोके कदाचनेति ॥ अन्यमासां पौर्णमासां वार दातीस र्थे: नवविशेषतिथि
निर्देशाभावात्सर्वासां रूसां तिथीकार्यमितिवाची ॥ अमावास्यामजादीनां पौर्णमास्यां वशस्सतइति ॥ न मपूर्वेण मंत्रेणा अमावास्यापौर्णमास्योर्दीन कालश्चोक्तो त्र ॥ इति वैशा
खकृष्णत्रयोदशी ॥ अथ वैशाखशुक्लत्रयोदश्यां मारभैविगृह्य धर्मो जयोक्ताकामदेवव्रतं ॥ मदनरत्ने मार्कंडेय उवाच ॥ शुक्लपक्षे मधुराज त्रयोदश्यामुपोषित ॥ पूजयेत्कामदेवं तु
शारदा नुमभ तिमभो ॥ गंधमाल्यैर्वस्त्रधूपदीपान्नभीप ॥ दद्यात्तीनेविप्राप्यं अन्नं पुगेन था ॥ कृत्वा व्रतं स्मरमेत्तद्दिव्यं आस्वाद्यनार्के हविरेस्मतुष्य ॥ मानुष्यमाप्य भवत्य
योगो रूरत्वान्वितो रूपसमन्वितश्चेति ॥ इति वैशाखशुक्लत्रयोदशी ॥ ज्येष्ठशुक्लत्रयोदश्यां शुक्लायां वावच्मा सावित्री व्रतारंभः कार्यः अत्र पूर्णिमामावास्यानुरोधेन यथा त्रिरात्रं संपत्ति
र्भवति तथा त्रयोदशी ग्राह्येति कृत्सरलावत्सी ॥ तपोन्मासाधमात ॥ अथ ज्येष्ठशुक्लत्रयोदश्यां भविष्योत्तरोक्तं दुर्गंधिदौर्भाग्यनाशनं व्रतं ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अहिमेयदुं शार्दूलव्रतं गंध
विनाशनं ॥ तिन्नोर्ध्वं हंति देहस्य दौर्भाग्यशमनं तथा ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ इमं प्रश्नं पुरा पार्थ जानकरी महासुनि ॥ पृष्ठो राज्ञीमहामता मस्कृधि कालनेंदया ॥ कथयामास तं प्रश्न
मुपविष्टा शय्यो तिस्रा देवी कृत्वांजलिपुटा ॥ जानकसर्पण मदनं दुतं ॥ ज्येष्ठमासि सिते पक्षे त्रयोदश्यां सुपविष्टिम ॥ गत्वा द्वयं नदीतोये परडपेत्त शुभदे शाजी श्वेतमंदारमर्कं वा करवीरं
रक्तकं ॥ निंबं च सर्वदेहस्य लभंतुर्लभं तथा ॥ दीपनैवेद्यपुष्पाद्यैर्मंत्रेणानेन पाडव ॥ निरीक्ष्य गगने सूर्यं स्नात्वा हृदि समुद्योतं ॥ सूर्यत्र श्वेतमंदार श्वेतार्को के समंभव ॥ करवीर रक्त राम॰
मक्तिभी निंब वृक्षनमोस्तुते ॥ इत्यं योनर्घयतेभक्त्या वर्षेवर्षे पृथक्पृथक् ॥ द्रुमत्रयेन पश्ये स्नारी वापुरुषोपि वा ॥ तस्याः शरीरे दुर्गंधो दौर्भाग्यं च न जायते ॥ नभ्राप त्यमयं लोकेनेवथा ४१७

तंकृत्वैभवेत॥जायतेतीवसौभाग्यमन्यस्त्रीदुर्लभंनृप॥कथितंपार्श्वरिषीतिगंधर्वौभाग्यनाशनी॥सर्वदोषैर्विनिर्मुक्ता॥सुखंवसंतिभारत॥निर्वसितार्केकरवीरलताःश्रुत्वापापाया
ःपूजयंतिकुरुसुमांक्षतदीपदानैः॥ताःसर्वकामसुखसमृद्धिसमन्विताःदौर्भाग्यदोषरहिताःसुभगाभवंति॥इतिभविष्योत्तरोक्तंदुर्गेघृतौर्भाग्यनाशनव्रतं॥आश्विनकृष्णत्रयोदशी
श्राद्धमुक्तंहेमाद्रौमनुस्मृतौ॥यत्किंचिन्मधुनामिश्रंप्रदद्यात्तुत्रयोदशीं॥तदप्यक्षयमेवस्याद्वर्षासुचमघासुच॥यमस्मृतावपि॥गाथाश्चापिपितृभिर्गीताःकीर्तयंतिपुराविदः॥
अपिनःसकुलेभूयाद्योनोदद्यात्त्रयोदशीं॥महाभारते॥अपिनःसकुलेभूयाद्योनोदद्यात्त्रयोदशीं॥मघासुसर्पिषायुक्तंपायसंदक्षिणायनेसुखश्चंद्रिकायांस्मृतंतेरो॥त्रयोदशी
भाद्रपदीकृष्णामुख्यापितृक्रिया॥तस्मैतिपितरस्तस्यांसर्वपंचदशतंसमाइति॥भाद्रेत्रामीतोद्देयः॥इदंश्राद्धंनित्यं॥प्रोष्ठपद्यामतीतायांतुयाकृष्णत्रयोदशीमिति
उपक्रम्यश्राद्धमेतेषुज्ञेयोराणेनरकंप्रतिपद्यतइतिविष्णुधर्मोत्तरेमत्स्यपुराणात्॥मघायुक्तापीयुक्तातीवप्रशस्ता॥मघायुक्तायत्रापिशस्ताएजस्यपोदशी
तिवचनात्॥एतच्चाविभक्तैरपिपृथक्कार्यमित्युक्तंहेमाद्रौ॥अविभक्ताविभक्तावापुत्राःश्राद्धंपृथक्कृताः॥मघासुवृततोयत्रनाधिकारःपृथक्विनेति॥एतच्चत्रयतापिंड
रहितंकार्यं॥कृष्णपक्षेत्रयोदश्यांयःश्राद्धंकुरुतेनरः॥पंचत्वंतस्यजानीयाज्ज्येष्ठपुत्रस्यनिश्चितमितिवचनात्॥अतएवयोवांछतिनरोमुक्तिंपितृभिःसहवात्मनः॥असंतान
श्चपुत्रस्यश्राद्धंप्रोक्तंत्रयोदशीतिनागरखंडे॥अत्रचेबलीमधुघृतपायसादिनाब्राह्मणभोजनंकार्यंअतःश्राद्धंविनादेयंतद्दिनेमधुपायसमितिवचनात्॥एतत्तत्त्वत्रयो
दशीमात्रप्रयुक्तश्राद्धविषयं॥तेनापरपक्षेनहंश्राद्धकर्तुस्तद्दिनेपिंडदानादिमहितमस्मकालेतिकर्तव्यतायांश्राद्धकरणेपिनदोषः॥इदमेकपार्श्वणकंनकार्यंतदाहकार्ष्णाजिनि

जप-कल्प
४१८
418

४॥ श्राद्धं नवैक वर्गस्य त्रयोदश्यां तु पक्षमेव। अत एवात्र ये पञ्चप्रजा हि संततिं तस्य तद्ध इति। इदं मलमासेऽपि कार्यं। मघात्रयोदशी श्राद्धं पञ्चप्राप्स्यति हेतुकौ। अनन्यगति कृतेन कर्तव्यं स्या
न्मलिम्लुच इति कामरूपनिबन्धात्॥ इयमेव त्रयोदशी युगादिश्च तश्च युगादिनिमित्तमपि पिण्डरहितमेव कुर्यात्। पिण्डनिषेधश्च युगादिनिर्णये पूर्वमेवोक्तः॥ अत्र मघात्रयोदशी युगादि
श्राद्धानां तन्त्रेण प्रयोगः। अविवक्षं महालयप्रसङ्गे विवेचयिष्यते। इयमेव योगविशेषे गजच्छाया॥ तदुक्तं ब्राह्मे। योगो मघात्रयोदश्याः कुञ्जरच्छायसंज्ञितः४। मघेन्मघापी हंसस्यैव
शशिन्यर्के करे स्थित इति। अस्यामेव विष्णुरहस्योक्तं युगावतारजन्तौ॥ ब्रह्मोवाच॥ मासि भाद्रपदे पार्थ कृष्णपक्षे त्रयोदशी। अनन्तीर्यां युगं तस्यां त्रेतापीठतपोधन॥ त्रेतायां च निवृ
त्तायामेतस्यां तिथौ युगमवतीर्णमिति श्रुतिः४। तेन द्वापरमिति लभ्यते। गोमूत्रं गोमयं दुग्धं समालभ्य वमतिको॥ स्नापयेन्मधुना जलगोचितातिथौ तस्यां समाहितः इति। स्नात्वा वतर्प
येद्देवान् पितॄन् पञ्चतिलोदकैः४। श्राद्धं सतर्पितो नैव फलं युगायुतमवेनायः करोति नरः श्राद्धं तिलैस्तस्यां समाहितः४॥ कृतं तेन भवेच्छ्राद्धं गयायां नसंशयः४॥ युगादौ यस्त्रिलो
केशीं स्नापयेत् गरुडध्वजं। घृतक्षीरजलैः शुद्धैः स गच्छेद्वैष्णवीं पुरीं। स्नापितो यदि लिप्तस्तु शर्जितो यन्मया सह जतः४। युगादौ युगकर्तारं नरागांस्तु त्रिपदोहरि४। नतेवै सर्वपलेन
युगादौ जगतां पतिः४॥ पूजनीयो जनैर्भक्त्या सर्वदुःखहरो हरिः४॥ इति विष्णुरहस्योक्तं युगापतारव्रतं॥ इत्याश्विनकृष्णत्रयोदशीकृत्यं॥ अथ कार्त्तिककृष्णत्रयोदश्यां
स्कंदपुराणोक्तं यमदीपदानं॥ कार्त्तिकस्यासिते पक्षे त्रयोदश्यां निशामुखे। यमदीपं बहिर्दद्यादपमृत्युर्विनश्यति। मंत्रश्च। मृत्युना दंडपाशाभ्यां कालेन श्यामया सह॥ त्रयो राम॰
दश्यां दीपदानात्सूर्यजः प्रीयतां मम४ इति॥ अत्र यमदैवत्यत्वाद्दक्षिणामुखेन दीपदानं कार्यमावाद्दीपएजनमपि। क्वचित्तु आश्वयुक्कृष्णपक्षेऽपीति पाठः४॥ तत्राश्विन ४१८

418A ॥ शुक्लादिर्योगः ॥ अत्र त्रयोदशी प्रदोषव्यापिनी ग्राह्या ॥ निशामुखमित्यनेन प्रदोषे दीपदानविधानात् ॥ दिनद्वये तद्व्याप्तावव्याप्तौ वा परा ॥ कृष्णपक्षस्थत्वात् ॥ अस्यामेव गोत्रि-
रात्रव्रतं ॥ अत्र त्रयोदशी औदयिकी ग्राह्या ॥ कृष्णपक्षस्थत्वात् दिनद्वये तु उदयव्यापित्वे पूर्वा परगामित्वात् ॥ अथ गोत्रिरात्रव्रतकथा ॥ स्कंद उवाच ॥ देवदेव महादेव परब्रह्म
महेश्वर ॥ आयुर्यशोर्थपुत्रश्रीधर्मसत्कुलकारकं ॥ व्रतं ब्रूहि महेशान सर्वशोकप्रणाशनं ॥ जाताः पुत्राश्च जायंते अरोगाः सुखिनस्तथा ॥ तेषां पुत्राश्च वंशश्च दृश्यंते च सुशो-
भनाः ॥ सौभाग्यं चातुलं शापमपत्नी नैव जायते ॥ येन सर्वसुखं भुक्त्वा वैकुंठभवने व्रजेत् ॥ ईश्वर उवाच ॥ व्रतानामुत्तमं स्कंद त्तव क्षेमसनातनं ॥ नारी वा यदि वा नरो वा यदिदं व्र-
तमाचरेत् ॥ कृष्णपक्षे त्रयोदश्यामामावास्यां प्रपूजयेत्तथा ॥ दीपोत्सवसमीपे तु व्रतमेतत्समाचरेत् ॥ प्रातः स्नात्वा त्रयोदश्यां कृत्वा वै दंतधावनं ॥ त्रिरात्रं नियमं कुर्यात् गोविंदभक्ति-
भावतः ॥ गोविंद जगतीनाथ गोवर्धनधरानघ ॥ गोत्रिरात्रं करिष्यामि शरणं मे भवाच्युत ॥ इति नियममंत्रः ॥ गोष्ठे वा गोपथे वापि कृत्वा भूमिरहं शुभं ॥ अष्टहस्तं चतुर्हस्तं वा चतु-
रस्रं सुशोभनं ॥ वितानं पुष्पमालाभिः फलैर्नानाविधैरपि ॥ मध्ये वेदिं ततः कृत्वा मंडलं तत्र कारयेत् ॥ सर्वतोभद्रनामाथ नवनाममथापि वा ॥ तन्मध्ये विन्यसेद्देवं गोवर्धनधरं
हरिं ॥ रुक्मिणी मित्रविंदा च शैव्या जांबवती तथा ॥ वामभागे तु देवस्य स्थाप्याः प्रेमभक्तिभावतः ॥ सत्यभामा च लक्ष्मणा च सुदेवा नाग्नजित्यपि ॥ दक्षिणे वै वशं आत्मानं दंतसुरतोप-
जेत् ॥ बलभद्रं यशोदां च पृष्ठतः पूजयेच्छुभां ॥ सुरभीं च सुनंदां च सुभद्रां कामधेनुं तथा ॥ एताश्चतस्रो देव्यस्तु कृष्णस्य पुरतो न्यसेत् ॥ सुवर्णमाषकैः कार्याः षोडश प्रतिमाः
शुभाः ॥ गोवर्धनश्च कर्तव्यो राजतः फलसंस्थितः ॥ छत्राकारो महावृक्षैः शोभितः पक्षिभिः शुभैः ॥ गोपीगोपसमाकीर्णो महावृक्षसमन्वितः ॥ एवं संस्थाप्य पलेन ततः पूजां समा-

जय-रु-कृ-ल- वेन॥ आगत्य भगवन् कृष्ण गोपगोपीसमन्वित॥ रुक्मिण्यादीभिः स्त्रीभिर्मे मत्पूजां गृहाण वै॥ आवाहनमंत्रः॥ ओं॥ नमः कृष्णाय पादौ वृहद्दयेजानुनी नमः॥ उदरं बलदेवाय मुकुंदाय
४१९ नमः कटिं॥ वृत्तिकोभ्रुजौ पृ जौ कुंठंश्री वत्सधारिणे॥ मुखं पद्मनाभाय शिरः पूजां दाय नमः॥ शिरः पृष्ठं पादि नमोंते स्वज्ञस्तांग पूजयेद्धरेः॥ रुक्मिण्यै नमः मित्रविंदायै नमः॥ शै
419 व्यायै॰ जांववत्यै॰ सत्यायै॰ लक्ष्मणायै॰ सुदेवायै॰ नाग्नजित्यै॰ यशोदायै॰ बलभद्राय॰ नंदाय॰ सुरभ्यै॰ सुनंदायै॰ सुभद्रायै॰ कामधेनवे॰ गोवर्धनधराय॰ गोकुलवासिने॰ ॥
विष्णुमाडुकृतो द्वारपूजापार्मिनगोतमा॥ एवं संपूज्य विधिवत्पश्चादर्घ्यं प्रदापयेत्॥ गवामाधारगोविंद रुक्मिणीवल्लभ प्रभो॥ गोपगोपीसमोपेत अर्घ्यं गृहाण नमोस्तुते॥ एवं पूजां
माप्येवं भक्तिभाव पुरःसरं॥ गवां मर्घः प्रदातव्यः सायान्हे तु दिनत्रयी॥ मंत्रेणानेन विधिवद्दिशीतीनीसभक्तितः॥ रुद्राणां चैव या माता वसूनां दुहिता स्वपा॥ आदित्यानां च भगि
नी सा नः शांतिं प्रयच्छतु॥ अर्घ्यमंत्रः॥ नमो गोभ्यः श्रीमतीभ्यः सौरभेयीभ्य एव च॥ नमो ब्रह्मसुताभ्यश्च पवित्राभ्यो नमो नमः॥ पूजामंत्रः॥ लक्ष्मीर्वै धेनुरूपेण या माता निःसदेव स्थिता॥
घृतं वहति यज्ञार्थे मम पापं व्यपोहतु॥ गोग्रासमंत्रः॥ गावो मे अग्रतः संतु गावो मे संतु पृष्ठतः॥ गावो मे हृदये संतु गवां मध्ये वसाम्यहं॥ नाविप्रो गोमुखे मेवं वृत्तं वत्सहंता
च्चेव॥ त्वत्प्रसादेन मे भक्तिर्निश्चला गौः सदास्तु तिप्रार्थनमंत्रः॥ एवं संपूज्य गाश्चैव गोविंदं न विशेषतः तथा पुरोपेगे धूपदीपैश्च पुष्पैर्नानाविधैरपि॥ नैवेद्यैर्विविधैः पक्वैः स्वपक्व
लैर्नानाविधैरपि॥ सम्यग्धान्यैर्विहितैश्चवंशपात्रस्थितैः शुभैः॥ सुवासिन्यस्तथा पूज्या निसीतां पूर्लकुंकुमैः॥ कंठसूत्रैस्तथा पुष्पैस्तथा चायनकादिभिः॥ एवं संपूज्य विधि राम-
वत गोविंदं तु दिनत्रयी॥ उपवासपरैर्वैव वर्द्धयेद्दिवसेतरः॥ प्रातः शुचिः समुत्थाय कृत्वा स्नानं समाचरेत्॥ पराण्मार्पणपुरत्येन होमं तत्रैव कारयेत्॥ तिलैरष्टोत्तरशतं गायत्र्या ४१९

तोममाचरेत्॥ ततो विसृज्य देवेशं गुरवे प्रतिपादयेत्॥ गावः सुवत्साः समालभ्य पूजयित्वा द्विजर्षभान्॥ दद्यादेनमनसा तं दृग्हानागत्य यत्नतः॥ मिथुनानि द्वादशाष्टौ भूषणाच्छादनादिभि
:॥ संपूज्य भोजनं दत्त्वा गोदानानि च दापयेत्॥ गुरो हेमपयस्यमर्चित्वा वासोभूषणसंयुते॥ भक्त्या गोवर्धनं कृष्णं गोपगोपीसमन्विते॥ गृहोपकरणोपेतं यथाशक्त्या च भक्तितः
।गुरोः संपादयेद्धीमान् दक्षिणासहितं हरिं॥ क्षमाप्य च गुरुं तत्र भुंजीत स्वविसर्जिते॥ इष्टैः शिष्टैः समासीनो वाग्यतो विशुद्धतत्परः॥ दीपोत्सवे व्रतमिदं पृथिमानसेन कृत्वा
न्भः सकलसंततिऋद्धिकारि॥ भुक्त्वा सुभोगानिव पुत्रपौत्रसंप्रयुक्तो अंते प्रयाति भवनं मनुजो मुरारेः॥ इति स्कंदपुराणे गोवर्धनव्रतम्॥ अथ मार्गशीर्षशुक्लत्रयोदशपामा॥ संभ
विष्णुपुराणोक्तमनंगत्रयोदशीव्रतं॥ युधिष्ठिर उवाच॥ भगवन् भूतभव्येश संसारार्णवतारक॥ व्रतं कथय मे किंचिद्येन रूपसौभाग्यदायकं॥ अनंगः श्रीपतेः पुत्रो भस्मीतो यच्छति केशव
॥ आत्मवद्रूपसौभाग्यं तन्मे विस्तरतो वद॥ कृष्ण उवाच॥ अनंगः स्वपते देवः शूलपाणीः पिनाकधृक्॥ तस्मिन् संपूजिते पार्थ किं नाप्नोति नरो भुवि॥ तेन तेक यथा पुण्या मिश्र
लपाणीव्रतं त्विदं॥ यत्त्वकृत्स्नाविहायास्तं व्रतनाम्ना तमं व्रती॥ कीर्तिमत्क्या नरो मर्त्यो यश्च दिद्धाति पांडव॥ तत्र दास्यो संदिग्धं अनंगाख्यत्रयोदशी॥ किं व्रतैर्बहुभिः पार्थ उक्तमा
त्रफलप्रदैश्च॥ त्रयोदशीति यं पुण्या या सर्वव्रतफलप्रदा॥ तस्मात्कार्या प्रयत्नेन बहुपापप्रमोक्षता॥ त्रयोदशीत्यनंगाख्या सर्वाघौघविनाशिनी॥ सर्वदुःखोपशमनी सर्वमां
गल्यवर्द्धिनी॥ आयुरारोग्यसौभाग्यरूपलावण्यदायिनी॥ पुरा दग्धेन कामेन त्रिनेत्रनयनाग्निना॥ भस्मीभूतेन लोकेऽस्मिन् संकल्पस्थेन पांडव॥ अनंगेन कृता ह्येषा तेनानं
गत्रयोदशी॥ प्रसिद्धिं समनुप्राप्तानित्यं सर्वफलप्रदा॥ मार्गशीर्षे मलेपक्षे त्रयोदश्यां समाहितः॥ स्नानेन नघीतडागे वाग्देवान्वृषीस्तांपितॄन्॥ कृत्वा भर्गमहादेवं निशानाछ

जप॰क॰मं शिवमूर्त्तौ ॥ लिंगं संपूज्य संभूतममावेयन्नतिष्ठितो ॥ तद्दिने गामिति प्रोक्तं पूजयेद्भक्तितो व्रती ॥ दधि दुग्धं घृतं चैव शर्करा घृतैः ॥२६॥ स्नापयेत्पंचगव्यैस्तैः पश्चात्स्नापये
४२० द्भस्मवारिणा ॥ धूपदीपादिनैवेद्यैः पुष्पैस्तत्कालसंभवैः ॥ फलैर्नानाविधैर्मेध्यैर्गन्धवारिभिरन्वितैः ॥ पूजयेदिति शेषः ॥ स्तुत्वा नामसहस्रेण होमः कार्यस्तिला
420 ज्यैः ॥ अक्षतायवैः ॥ अश्वत्थजातीनारंगपायसैर्मधुनापि वा ॥ अश्वत्थादीनि क्रमाद्धेतेः काष्ठपुष्पफलनैवेद्यप्राशनानि ॥ एवमनंतोषापिमासेषु अनंगं पूजये
द्यादौ भद्रमत्यासमन्वितम् ॥ अहो आदिमासे अनंगनाम्नाम संपूज्य मधुप्राशयेन्निशि ॥ मधुप्राशनयोगेन जायते मधुरध्वनिः ॥ अश्वमेधस्य यत्तस्य फलं प्राप्नो
ति भक्तिमान् ॥ पुष्पं वै उडुंबरकारवीरदाडिमजम्भोरहकैः ॥ चैत्रे नेत्रघोषमिशीमहर्षयं त्यायतं यजेत् ॥ स्नात्वा प्रीणादिभिः पार्थिवपूजाविधानतः ॥ पयोगव्यं रतिसंस्मृत
वेदनेप्राशयेन्निशि ॥ सोमः शीतः सुगंधश्च वेदनप्राशनात्भवेत् ॥ ज्येष्ठे पस्यतत्समतः मन्त्रः फलमाप्नुयात् ॥ माघे मघोष्वमत्के दमाज्ञलिंगा सुमाल्येकैः ॥ सुहा
लिके सोहालिकां ॥ मन्त्रमोमसेश्वनाघेशी स्तुहृचोमहितं यजेत् ॥ नाघेम्न्तिं संस्मृत्य प्राशयेन्मोक्तिकोदकं ॥ प्राशनस्य प्रभावेन निर्मलाधीः प्रजायते ॥ कृपादा
नवपुः स्वीयामनोनयननंदने ॥ भक्त्या शोभनेत्रे यश्चपञ्चास्तत्रमोबहुस्तुतिस्यात्फस्याप्नोति विकले फलं ॥ फाल्गुने वदरीकोविनाजेविरोगा लकैः ॥ क
कोलेन वद्वैदावरीमसीतं निशि शीर जपेत् ॥ वीरनामजपेद्धौ चौकेकालेप्राशयेन्निशि ॥ तेनास्य सहसा मिर्गो प्रजायते कायवक्ष्योः ॥ तत्थागगागानामाद्भुतकायनसंभि राम॰
मदः ॥ गोमेधस्य फलं प्राप्य शक्रलोके महीपते ॥ वैत्रेकां जमदश्च दाक्षावदकशीतलैः ॥ शीतलः कर्परः ॥ दवहस्तूपनामानं यजेत्सु मनायामहा ॥ एवमितिविधिना ४२०

420A

पार्थकर्दिंमाशयेत्निशि॥ कर्पूरव्रतमिपो लोके गीयते रवतंपतन्॥४॥ वैङ्कवर्म्स्वलोकानीलो वनातल्हारकाकः॥ जायते मनरूपाधिपः कार्तो तीह मन्त्रितथाना
मेव फलावाप्निर्वीयते नात्र संशयः॥ वैशाखे महाकार्तिके ष्वाम्र फलमाप्नोति तत्॥४॥ जातीम कले मेहा रूपामिंद्राणां प्रसादेन पञ्जेत॥ आशाये द्राक्षेभ्य मध्ये जतो फ
लमन्नुत्तमं॥ आमला प्राग्न्योसावनाति मामो सम्उत्तमौ॥ सफलामलस्य सर्वे शाम वंति भुविभाग्रत॥ गोमहस्त्र फलंप्राप्य रुद्रको लेमहोपते॥ ज्येष्ठजंक विल्व
पत्रैश्चा फलेः एपके सख्या॥ लवंगेनाथ मंस्वन्मस्वयम्ले लालितालिते॥ लवंगप्राशयेद्राक्षो लावण्ये तेन चाप्नुयात॥ वाजपेयफलं लब्धा मोदते दिविभाग
ते॥ आषाढे मापाण्गीनो स्वनालिके॥ कदंबकेः नीपः कदंबः॥ कदंबकोवद्धा विशेषथाति लेहमापति राजो धजयेत वाति लोत्तमौ॥ उमापति पजेद्याश्रध्या
शपत्रातिलोहकौ॥ तिलो ज्ञमाकंङ्गवाति रूपसंपद्युत्तमौ॥ प्राप्नोति पुंडरीकस्य फलंकन्रकलोद्भवं॥ श्रावणे हमनोमोजकदली फलमेद्दिते॥४॥ हेमना
जाती॥ गंधवतो यः शूलपाणिं शुभं वासा निवेदयेत्॥ गंधोदकं प्रापासपद्वात्रौविगतमन्मथ॥४॥ हागंधेमर्दसौरभ्यं घाघ्रायाश्च ऋषीप्रजापते॥ आनिष्टोमस्य यत्नस्मत
स्यसाफलमुत्तमौ॥ भाद्रेय लाशवांपेयकर्कघायपूरस्तथा॥ आपपरागौघृतपरंथपञ्जेतागुरुणाम सघोजातं गौर्या समान्विते॥ अगरुंप्राशयेत्तांगुरुमेवति
मतलो॥ तुलापुरुषदानस्य हेमस्य फलमश्नुते॥ आश्विने कल्वापामार्गकर्कैःघगुरुध्रूपकैःथा॥ स्वर्णामोमिश्रहुवर्णा चत्रैदशाधिपतिं यजेत्॥ हेमोदृकं व सं
प्राश्य हेमवर्णाः प्रजापते॥ नरमेधस्य यनस्य फलं प्राप्नोति निश्चितं॥ ऊर्जे कर्दबकद्राक्षाउल्लवाणानद्ध॥ फलैश्चविधायेपति पजेन्मदनयास्महा फले

श्रीजयसिं
४२१
421

एमेतत्फलाद्वैमेसैले वृगामितेते पोलवर्णामाशयेत्तत्र मच्छापप्यानि तथहस्पलावृणसंपर्कः प्राशनात्समजायते। वाजपेयसयज्ञस्य फलं फलमश्नुते। आ
घमाघ्रं दंतकाष्ठे कुसुमं तत्सरं फलं। नैवेद्यप्राशने नाम क्रमात्मात्मेषु कीर्तितं। अलाभे दंतकाष्ठानां स्वादिरंस्याद्विवर्जेत। पुष्पाणामप्यलाभे तु तत्सात्रे वा
यमुद्रैः। अलाभे तत्फलानां च बीजपूरमशस्यते। नैवेद्यानामप्यलाभे हविष्यान्नं प्रकल्पयेत्॥ इह प्रतिश्लोकं दंतधावनं कुसुमं नैवेद्यप्राशनानां यथाक्रमममि
हितानीत्यस्तत्स्याभावे ऽन्यमनुवास उक्तः॥ मवैष्णवा रात्रौ भोजयित्वा द्विजोत्तमान्। यदच्छिष्णानंतरोत्रीहं स्वभिःसहितो वशी। व्रतविघ्नं यदा नस्यात्तस्य शक्त्या
ततके यथा॥ उपोष्य वै वा पवित्रे शक्तदान्हि अपरेद्युनः। तदान्हि उपोष्य तद्दिने कृतं मयि मम मासांतर्गतं तद्दिनं भवती सूर्यः। एवं सवत्सरस्यांते शक्त्या रत्नालंकृतं॥
उमामाहेश्वरं हैमं मम द्विवाससंततो निशि। प्रष्ठ्यैर्धूपैस्तथा गंधैर्नैवेद्यैर्विविधैः फलैः। ततः प्रभातसमये हुतहोमवह्निर्यतः। वक्ष्यमाणामिदं सर्वं प्रदद्यात्तद्विद्विजो
जातये। लिंगाकारमनेनगं वृत्तं वा कारयेद्व्रती। ताम्रपात्रे तदुपस्थाप्य कलशोपरि विन्यसेत्। शुक्लवस्त्राणां मच्छाद्य नैवेद्यं बुधः पूजितो। आसनानि यथा दातुं
संशिवभक्ताय सुव्रतः शक्तिमान्। यथा नरस्याम्स्वव्यासांगपयारिवैनीं। छत्रोपानहसदानं च कलशास्मारकाःस्मिताः। दाद्दशान्नप्रकर्त्तव्यास्तकं चंदनं विमुखिताश्चसि
तपकान्नसंपन्नाप्रायशः। शोभाणि वेदयेत्। रेवसे व प्रदातव्याः कंभाद्वादशलउत्सुकाः॥ वितानं पंचवर्णं बंधयंकिंकिणीनादितं। घटावमुक्तवर्णं दद्यात्तव्यं वध्नी
पाधिष्ठम्दंदेत्॥ तास्मिन्नेव दिने पापं संस्थापात्मानमर्पयेत्। आत्मानं परमात्मानं। देवदेवं त्रिशूलेशं प्रमुखं नैवेद्यदीपकैर्धूपैर्गंधादिचंदनस्वादिसंदेशोप्यवर्यविवैः पि॥

421A

दानमन्नस्य प्रदेयानि सवित्तस्यानुसारतः ॥ तथा सर्वोपचारगन्धधूपतस्य दिवसे सोमवारे ततः भोजनं च यथाशक्त्या षड्रससमन्वितं मन्त्रोत्तरी ॥ प्रदद्याच्छिवभक्तानां देयानि च विशेषतः ॥ आर्यै-
र्मे नाथ भक्तं तेनाक्षिप्य नहि श्रावयेत् ॥ यथाशक्त्या प्रदद्यात्तु च बहुमासं प्रवर्द्धते ॥ एवं तु उद्यमं विहिताः शिवपूजनमनुत्तमं ॥ ईदृशं भोजनं दत्वा शिवभक्तानुपूजयेत् ॥ चत
तः स्वयं च भुञ्जीयात् बान्धवैः सह वर्गसमन्वितः ॥ शान्तो वा एकोनिष्ठस्तु हरिदेवं निवेदयेत् ॥ एवं नियमयुक्तो विधिवत्कृत्वा तस्य फलं प्रमाणं भवेत् ॥ नारी वा पुरुषो वापि लभते तद्व्रतमुत्तमे
श फलं लभेत् तदेवाप्नोति नात्र कार्या विचारणा ॥ एवं कृत्वा नरः सम्यक् भक्तिभावेन मानवः ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो घोरैर्बहु ... रेफेरपि ॥ इह कीर्तिमवाप्नोति अन्ते ततः स्वर्गमश्नु-
यते ॥ एतत्पुण्यं प्रोक्तं देहानां ... मावैर्मोक्षमाप्नुयात् ॥ व्रतस्यास्य प्रभावेन नरस्त्रिमानसो भवेत् ॥ सोऽपि राज्यं न मोक्षाय शान्तचित्तो जितेन्द्रियः ॥ ... गांगीर्वा
ब्रह्मा दीशतां ॥ शिवभक्तः पापान्मुक्तः शिवेन गतमानसः ॥ अन्तकाले शिवं स्मृत्वा शिवमाप्नोति अजेत ॥ कामेन पापिनः पश्यन् सम्यक् पोषिताः सुकृताः तिथिर्हि दशहरप
रा हि हेतोः ॥ स्त्रीशनरो हरिः तनामप्रतेक्ष्या धादिव्यप्रयाति परमं पदं ॥ इति मे उमो ले ॥ इति भविष्योत्तरोक्तम मंगलव्रतपोदशीव्रतं ॥ अथ व्रतपोदशी एवीयास्याकृष्णाष्टमीति
पूर्वा ग्राह्या न वचनात् ॥ ग्रहरूपदास्य तारादि इति अजामेवमविष्यातो निपमादर्शन व्रतोपमद्वारप्रवीन्हे मार्गशीर्षे दीवर्षमेकं निरंतरं ॥ व्रपोदशी सोमवारे च आ
मोक्षागारवर्जिते समनामाद्विजानष्टो पंचवेवसमाक्रपेत ॥ पुराणा वेदतत्वमानं वावागाक्तसदर्शमान ॥ मत्स्यैकरागात्माक्षसर्वलं नहितेषु तान ॥ शुद्धोदेशशुभेप
देशा सुसवाउपयुक्तयेत ॥ अंतर्वीमोस्तानान्भक्त्यापलेनाम्भंजपेद्व्रतानां ॥ अंतर्नीमोस्तानां ॥ अथोवक्ष्ये मात्रपुतानां ॥ आरम्भउत्तमांगांतेजितैनले नम्र दे येत् ॥ स्नापय

जप॰कः॰म॰ तेणं चकाणापैः स्नुवो ह्वेन च वारिणा ॥ पृथक् पृथक् स्नापयित्वा मूर्तीने वह्निजो त्तमास्तु रत्नाताक्ता पायांतान् वतीभक्तिया पणातान्तस्य चरुमसः शुक्लषीतेषां कर्णसमा
४२२ हितः ॥ प्राशुचिर्व्रीहिपविष्टीयत्रयोदशपृथक् पृथक् ॥ संस्पापयेद्वामिश्रुवातस्तु उपपाक्षपाविता त्र्या ॥ मध्यं जनं सुयक्ताल्लं मध्ये मूर्या निवेदयेत् ॥ यथा वाहुतं वपथा त्नि
422 पथा कामममयापितो देवं भावंमता ल स्यरछाड्डः ॥ ५ पञ्चात्मनः ॥ शुचिर्भूत्वा तथा द्यताने जवं ये त्तिलतंडुलैः । मध्यमात्रैरपैकैः कैताश्च पात्रम मन्वितां सदक्षिणाः
मष्ठ वै शुजेलकं मेः पवित्रकैः वर्मप्रावरणैः श्रेष्ठैर्वस्त्रप्रावरणैर्घृतैः । मंत्रेणानेन विप्रेंद्रात्तर्पयेनान् पृथक् पृथक् ॥ आत्मणान्त्समम्र्चांता न पत्निमे दंनकारयेत् ॥
यमः शर्ने स्वरोम्भृमः ईश्वर हता विनायकश्च अमावस्य लयः शांतिंर्द्धः सर्वप्रशमनो तकः । लोकपालो धिगान्क्रूरो गाङ्गो पोतनत्तः शिवः ॥ मम प्रसादहस्तु भवादराः तमप्स्व रसि
णानादत्वा त्वामस्य पञ्चतरेपं दत्वा ब्रतीपनः ॥ द्विजा श्वान्नमजेत्ता मा स्वागः स्थविधिनाविना ता ॥ एयवः पुरुषकाश्चित्समहूतमिदं व्रतम् ॥ ममता पिनरोहृत्ताना यातिपम
गतिं ॥ अहं द्वोमेमम पातिविमाने नार्कमंडलं ततमापातिपुरी विह्नोततः शिवपखुजेत ॥ इतिम विष्णोत्सोकं यमादर्शनव्रतं ॥ इति मार्गशीर्ष त्रयोदशी ॥ अनानिअ
र्पपौषत्रयोदशी हृतः ॥ अस्मामस्तुनपुजनपसंक्कचल्लाद्दानमन्नं ॥ कृतस्तत्तागीवे । पौषमासित्रयोदश्यां घृतेन विप्रधाशपर्षिप ॥ तमम स्त्रीस्तु तेदशा प्र वान्कामान वा
प्नुयात् ॥ माघशुक्लत्रयोदश्यां दिन त्रयं माघस्नानेकार्यं महामाघीपुण्याः समस्तेति त्रादिनत्रयमिति यायोको सुइदंस प गौ माघस्नाना शक्नोतेपी आस्थितोमा गोतत्र शुक्ला पि गामः
स्नायाद पिदिनत्रयं प्रयागे माघमासेतु ध्यहं स्नातस्य यत्फलं ॥ नाश्वमेधसहस्त्रेण तत्फलं लभते भुवीति तत्रैवोक्तेः । अथ फाल्गुनशुक्लत्रयोदश्यां विष्णुधर्मोक्तं व ४२२

422A
नरस्त्वतां तइत्युक्तं हेमाद्रौ ॥ मार्कंडेयपुराणे ॥ शुक्लपक्षे महाराज त्रयोदश्यामुपोषितः । फाल्गुनात्तु समारभ्य निशि संपूज्य येन्नरः । महाराजं चनद्वं गंधमाल्यनमस्कारधूपदीपान्न
संपदा । सुवर्णानां प्रयोगं ज्ञायव्रतां तेषुतिपारयेत । कृत्वा व्रतं वत्सरमेतदिष्टं पक्षे शुभाजन् स तिरंपयोष्ण । मानुषमामाशाघपनान्वितः स्यात्सोमाग्रपुत्रकोथवत्ता याविंगाः । र
तिविसुद्धमीतानात्म्येन रक्षितं । अथ पक्षद्वयगता सर्वपापहरा शुभप्रदोषव्रतं । तत्र प्रदोषव्रते प्रदोषमहिमा स्कांदे ब्रह्मोत्तरखंडे । अतःपरं प्रवक्ष्यामि परलोकहितं व्रतं । मितमासं ब्रवीम्यु
निषत्तद्रहस्यं ब्रवीमि । ममसारभूतं गणानामप्यगम्यं जनतोः मोपमीप्र रपदां बुहत्समसेवा । पुनानयति गिरिशं भक्तितः प्रदोषे ये मर्चितशिवपदं प्रणमंति नाम्यो ॥ ये तत्कथा
मृति विषये नापि वेति महात्मा जन्मजन्मसु भवंति नराः दरिद्राः । ये वै प्रदोषसमये परमेश्वरस्य कुर्वत्यनन्यमनसोंघ्रिसरोजपूजां । नित्यं प्रवृद्धधनधान्यकलत्रपुत्रसौभाग्यसं
पदधिकास्त इहैव लोकाः । कैलासशैलभवने त्रिजगज्जनित्रीं गौरीं निवेश्य कनकांचितरत्नपीठे । नृत्यं विधातुमभिवांछति शूलपाणौ देवाः प्रदोषसमये नु भजंति
सर्वे । वाग्देवी धृतवल्लकी शतमखो वेणुं दधत्पद्मजस्तालोन्निद्रकरो रमा भगवती गेयप्रयोगान्विता ॥ विष्णुः सांद्रमृदंगवादनपटुर्देवाः समंतात्स्थिताः सेवंते तम
नु प्रदोषसमये देवं मृडानीपतिं । गंधर्वयक्षपतगोरगसिद्धसाध्याविद्याधरामरवराप्सरसां गणाश्च ॥ येन्ये त्रिलोकनिलयाः सहभूतवर्गाः प्राप्ते प्रदोषसमये हरपार्श्वसंस्था
ः ॥ तस्मात्प्रदोषे शिव एक एव पूज्योथ नान्ये हरिपद्मजाद्याः । तस्मिन्महेशे विधिनेज्यमाने सर्वे प्रसीदंति सुराधिनाथाः ॥ इति प्रदोषमहिमा । अथ प्रदोषस्वरूपनिर्णयः । हे
माद्रौ ॥ निशादर्शे ॥ प्रदोषोस्तमयादूर्ध्वं घटिकाद्वयमुच्यते । गौडग्रंथे तु द्वेधा इत्यात्मक एवं प्रदोष उक्तः । प्रदोषोस्तमयादूर्ध्वं घटिकाद्वयमुच्यते रजनी । वत्सोक्तेः । यत्तु त्रिमुहू

नैः प्रदोषः स्याद्रवावस्तंगते सति इति स्कंदपुराणवचनं तत्सौरप्रदोषकालपरं। विष्णुधर्मोक्तं वा योपात्तघटिकात्रयात्मकमुख्यकालाधिककालबोधकत्वात्। अत एव मा
धवीयेऽपि। नक्तप्रकरणे रात्रिभोजने घटिकात्रयमस्तमयः कालः एतद्देवाभिप्रेत्य सक्षं नक्षत्रयेते प्रदोषोत्तमयाहुर्ध्वीमिति। त्रिमुहूर्त्तः प्रदोषः स्यादिति वा निशीथप
र्यंतो जघन्यः कालः। नक्तं प्रकुर्वीत रात्राविति सामान्येनाभिधानादिति। अत्र शिवपूजा नक्तभोजनादि एतद्दात्मकं प्रदोषव्रतं। तत्र प्रदोषव्यापिनी त्रयोदशी ग्राह्या तथा च स्कां
दपुराणे। एकभक्तस्य पर्यंते प्रतिपक्षे त्रयोदशी। प्रदोषे शिवमभ्यर्च्य नक्तं भोक्ष्यामि शंकरेति। पूजारंभकालोऽपि तत्रैव ततस्कांदे हि तथा नोद्यालास नियमो व्रती। पूजा
स्थानं तत्तोगता प्रदोषे शिवमर्चयेत्। ब्रह्मोत्तरखंडे तु घटिकात्रयमस्तमयात्पूर्वमुपक्रमकाल उक्तः। पक्षद्वये त्रयोदश्यां निराहारो भवेद्दिवा। घटीत्रयादस्तमयात्पू
र्वं स्नानं समाचरेत्। मुख्यस्तत्र पूजाकालो नक्तं स्यात्। सूर्यास्तादिनक्षत्रोदयांतः प्रदोषो रजनीमुखमिति कोशबलात्। कैश्चित्तु त्रिमुहूर्त्तात्मक एव मुख्यः प्रदोषकालः स्वीकृ
तः। तेषां मते माधवोक्तोत्तममध्यमविभागोऽनुपपन्नः। द्वयोरपि मुख्यकालत्वस्वीकारात्। तथा मतांतरे दिनेऽप्रदोषव्याप्तौ तत्तस्य शैवासेव ग्राह्या। दिनद्वये साम्ये न प्रदोषव्या
प्तौ तु दैकदेशव्याप्तौ वा उत्तरा। प्रातः संकल्पयेद्विद्वानुपवासव्रतादिकमिति सकलस्य कालमारभ्यसत्त्वात्। दिनद्वये प्रदोषव्याप्त्यभावे तु पूजोपक्रमकालव्यापिनी ग्राह्या।
कर्मोपक्रमकालाणात् तदुक्तिमिश्रैर्ग्राह्या नष्टमादाविति वचनात्। यत्तु कैश्चिदुक्तं। दिनद्वये प्रदोषव्याप्तौ पूर्वैव ग्राह्या। त्रयोदशीव्रतं द्वादशीसहितं नाम नेरतिसंमतं च व पाप
नादिति तत्तुच्छं। अस्मामाम्यवचनं तेनाहोरात्रसाध्योपवासादिवृत्तार्थकालविशेषसाध्यव्रतेषु निर्णायकत्वात्। अधिकं च नक्तप्रकरणे द्रष्टव्यं। अथ पक्षप्रदो ४२३

423A

षविविः॥ जसोतमरवंडे शांडिल्यश्च वा॥ पत्तद्वयेन योदश्यां निराहारो भवेद्दिवा॥ घटीत्रयावशेषमयाम्यां स्नानं समाचरेत॥ शुक्लांबरधरो मलावागपतो नियमान्वितः॥
हुतमध्याजयेत्विधिः शिवपूजां समाचरेत॥ देवस्याग्रतः सम्यग्नयलिप्य नवांभसा॥ विधाय मंडपं रम्यं धौतवस्त्रादि भिर्वधः॥ वितानाघेर लंबत्पुष्पफलसुप्रनवोक्त रैः॥
नितिन्नवपम मुद्दुम बॉविंवकृांनिते॥ ततोपविश्य शुद्धात्मा सम्यग्विश्यासने॥ सम्यक्संपादिताशेषपूजोपकरणोऽश्रुविधे॥ आगमोक्तेन मंत्रेण नैगमेन वा सं
वपेत्॥ ततः कृत्वात्मसंशुद्धिं भूतशुद्धिमनुक्रमात॥ प्राणायामत्रयं कृत्वा बीजमंत्रेः समंत्रकं॥ प्रातःस्नानमस्य विधिवत्न्यासानांदेवतापुरं॥ समाप्य मातृकां सम्यग्
ध्यात्वा तेशिरे परं॥ नामभागे सुखेनलाद्दाक्षिणोगणपयजेत॥ क्षेत्रपोर्यगदक्षे स्वस्य सन्नाक्षौ च पाम्चयोः॥ आचर्मा हीननंतादीनद्द्दीपं ग्रमनुमंत्रेण॥ आधाराशक्ति
मारभ्य सानात्मानमनुक्रमात॥ उक्तक्रमेण विन्यस्य हृत्पद्मे सानुभावितं॥ नवशक्तिमयं रम्यं आसयेद्वृमुमापतिं॥ चंद्रकोटिप्रतीकाशं त्रिनेत्रं चंद्रभूषणं॥ आपिंगलजटा
जूटरत्नमौलिविराजितं॥ नीलग्रीवमुदारांगं नागहारोपशोभितं॥ वरदाभयहस्तं च हरिणां च परस्वधं॥ दधानं नागवलयकेयूरांगदमुद्रिकं॥ व्याघ्रचर्मपरीधानं रत्नसिं
हासनस्थितं॥ ध्यात्वा तद्वामभागे च चिंतयेत्गिरिकन्यकां॥ मासल्लपाश्मनाममस्याकसमप्रभां॥ विद्युत्पुंजप्रभातन्वीमनोनयननंदिनीं॥ बालेंदुशेखरां स्निग्धनीलकुं
चितकुंतलां॥ भृंगसंघातरुचिरां नीलालकविराजितां॥ मणिकुंडलविद्योतन्मुखमंडलविभ्रमां॥ नववंकुंकुमपंकांककपोलतलरंजितां॥ मधुरस्मितविभ्राजदरुणा
धरपल्लवां॥ कबकंबोशिवामुघत्कव यंकजकुड्मलां॥ पाशांकुशाभयवरैर्विलसंतीं चतुर्भुजां॥ अनेककालविलसत्कंकणांगदशुद्धिकां॥ विवलीवलयोहद्यां हेमकां

जयसिंहक

४२४

424

वीरगणानेनतो॥ इत्थमालोकयन्पार्श्वं स्थित्वा तत्र वर्णितो॥ इत्थंमालवमितामौलिमन्नतांघ्रिसरोरुहो॥ रलांकितामनाम्नादीक्षापाजपरिच्छदो॥ एवं ध्यात्वा महादेवं देवी चागौरिक

न्यको॥ न्यासक्रमेणाथ पूज्ये देहे गंधादिभिः क्रमात॥ यंत्र मध्ये ध्यात्वा ऽकु ये योगीश्वानेषनात्। एषकस्तु संपूज्यांजलिं दद्यान्मूलेन वहादिनिवृत्ति॥ पुनः शिवे शिवोभक्त्या

मूलमंत्रेणासाध्वक॥ ततः संपूज्यये इष्टदेवं तांबूलपीठे पुनः क्रमात॥ संकल्प्य पूजयेत्तत्र पूजारंभे समाहितः॥ हस्तौ जलपुष्पे मूलविंतये द्वादिशीकरीक्रमशापातकदो

भोगपदाहीविनिवृत्तये॥ अशेषपापविनाशाय ममहीदमम शोक॥ दुःखशोकाग्निसंतप्तं मामभयपीडितं। बहुरोगाकुलं दीनं पाहि मां वृषवाहन॥ आगच्छ देवदेवे

शमहादेवाभयंकर॥ गृहाण सह पार्वत्याव पूजां मया कृता॥ इति संकल्प्य विधिवद्ध्यात्वा पूजां समारभेत॥ गणपतिं चैव यजेत्सर्वपापप्रणाशकं शमीशकोण

नवन्दौ कात्यायनीं यजेत। धर्मज्ञानं वैराग्यमैश्वर्यं च नमोंतकैः। स्वाहास्यादिको॥ पीठपूजां क्रमात॥ आधारशक्तिं तथा मूलप्रकृतिं स्मृत्वा पूजयेत॥ कूर्मं

शेषं पृथ्वीं समुद्रं मध्ये रत्नद्वीपं कल्पतरुं तत्र पूजाप्रदेशे विमलमंत॥ अनंतं पूर्वं दक्षिणे यावत् पालन्य शिवे नमः॥ तदंते ध्वजे मध्येस्तकं लमंडलं च त्रयं॥ पद्मं केसराणि

जलकर्णिका ताराक्षरैः क्रमात॥ आत्मने परमात्मने अंतरात्मने ज्ञानात्मने दात॥ मूर्तिपूजापीठस्थाने नवशक्तीश्च नवरात्रस्तु तान्यजेत॥ इ

ष्टिं ज्ञानां क्रियां मंत्रेणाचार्चयेत॥ आवृतिः प्रथमा गंधपंचमिर्मि शक्तिभिः॥ त्रिशक्तिभिः मिश्रमानि गृह्य पंचमाने तैः॥ अनंताद्यैः पाद्यमानामाल्याद्भिः राम:

सुवर्णपादिभिः॥ सिद्धिमिश्रागोमायामिर्द्रव्यैस्तथा पद्मैः॥ वृषभसेनवंडीशौ दुर्गां च स्कंदं नंदिनो॥ गणेशः सैन्यं यथैव सप्तलक्ष्मालालितः॥ अणिमा महिमा चैव ४२४

424A गरिमा लघिमा तथा ॥ ईशित्वं च वशित्वं च प्राप्तिः प्राकाम्यमेव च ॥ अष्टैश्वर्ययोगी यो ज्ञानी तेजोरूपाणि केवलीः पीठं चाभिवेष्ट्य सिः पर्वेदलेस्थारे निरूप्य च ॥ अंगौरुमा येगीरं ज्ञाध्येः
पर्वीकाममुनिमिष्टत्वैते ॥ उमामहेश्वरादींश्च पूजयेदुत्तमादितः ॥ यथा माणवकेशं तं तेजोरूपं सदाशिवं ॥ उमया सहितं देवमुपचारैः प्रपूजयेत् ॥ स्थापितोष्ठितशोभ
सतीं पीठः पंचामृतैरपि ॥ अभिषिच्य महादेवं रुद्रसूक्तैः समाहितः ॥ कृत्वा यदि विशेषं मंत्रैर्गंधस्नाप्य पवारकाग्रजे नेवा च मने दद्यात्मसु पर्कमघर्जरी ॥ घनगा च मने दद्यात्म्ना
नं मंत्रैः प्रकल्पयेत् ॥ आसनं कल्पयेद्धैमं स्नानं तं विहितांजलिः ॥ अर्घ्यमष्टगुणोपेतं पाद्यं शुद्धोदकेन तु ॥ उपवीतं तथा वासोमष्टगुणानि निवेदयेत् ॥ गंधमष्टांगमक्षय
तैः सुपूतं विनिवेदयेत् ॥ ततस्त्र बिल्वमंदारकह्लारसरसीरुहैः ॥ धत्तूरं कर्णिकारं च द्रोणपुष्पं च मल्लिका ॥ ऊशापामार्गतुलसीमाधवीबकुलान्विता ॥ बृहतीकुरवीगणी
यथालब्धानि माल्यानि चैकथा निवेदयेत्स्रग्गंधीनि माल्यानि विविधानि च ॥ धूपं नानारूपं तद्दीपं देवि विविधं शुभं ॥ अथ पायसनैवेद्यं सघृतं सोपदंशकं ॥ मोदकापूपसंयुक्तं शर्क
राज्यसंयुतं ॥ मधुनाक्तं दधियुतं जलपानसमन्वितं ॥ तन्नैवेद्यं विधाय वह्नौ ज्ञरूपा मंत्रमावितः ॥ आगमोक्तेन विधिना शुद्धकानि निवेदितः ॥ नैवेद्यं शंभवे भूयो दत्ताताम्बूल
सत्तमं ॥ धूपं नीराजनं सम्यक् छत्रं दर्पणमुत्तमं ॥ समर्पयित्वा विधिवन्मंत्रैर्वैदिकतांत्रिकैः ॥ पंचशक्तः स्वयं निःस्तो यथाविधि समर्पयेत् ॥ भक्त्या दत्तेन गौरीशः पुष्पमात्रेण तुष्यति
॥ अथागमतान्मकल्पनाशेषादीन् प्रपूजयेत् ॥ सर्वैर्नामगुणैः स्तुत्वा साष्टांगप्रणमेत्बुधः ॥ ततः प्रदक्षिणीकृत्य वृषकंठे समारोप्य आदिकान् पूजां समाप्य विविक्ते स्थाधिसंनिधिजा
पतिमिति ॥ अथैतदुत्तमारिपद्धतिक्रमः ॥ सर्वासमयेष्वानेकस्त्वमतंत्र दिव्यागमानतिष्ठमात्रकामासारीभ्यसत्त्वाहृदयकमनेशिवे आत्मामानसोपचारैः संपूज्यय

पाशांकुशधराजयेसमस्त्रंसमस्तेनसर्वाशीरासिद्ध्यांजलिं दत्त्वासात्मानंशिवरूपंध्यात्वा कृतांजलिपुटोभक्त्याकृताणापातकदौर्भाग्यदारिद्र्यविनिवृत्तये।अशेषाघविनाशायप्र
सीदमममहेश्वर॥उरगशोकाग्निसंतप्तंसंसारभयपीडितं।बहुरोगाकुलेदीनंपाहिमांवृषवाहन॥गच्छदेवदेवेशमहादेवाभयंकर॥गृहाण मम हपार्वसात्वया जामया
कृतां।इतिसंकल्पाविधिवद्दात्वपूजासमापयेत॥शंखादिस्थापनेकृत्वायोगपीठादियथासमंतांसपूज्यनवशक्तिमयेरम्यस्त्रादिपूर्वोक्तप्रकारेणमहादेवंदेवीचआ
त्मनामसमेणसंपूज्यदेहे।चाचादिभिःक्रमात॥ततोवहन्नामापटेनकाष्ठपृष्ठेपुनर्मीष्टदेवतांआगतोविभवपराञ्चितलिंगमूर्तौवाप्रक्षिपेत॥ततःदेवेशमक्तसुल
भमवीवरणासुपुत्र॥यावत्त्वांपूजयिष्यामितावत्त्वंसुस्थिरोभव।इत्यादिप्राणप्रतिष्ठांतेकृत्वाभवानीशंकराभ्यांनमःइत्यस्तवंदनपुष्पादिभिःसंपूज्यआवरणपूजांकु
र्यात॥तत्त्वांगैःप्रथमोपवम्।त्रिशक्तिभिर्द्वितीयो।त्रिशक्तिमूर्तिभिर्निधिभ्यांवल्लीयंत्रनंतापेश्चतुर्थमातृभिःपंचमो।वृषादिभिःषष्ठो।आणीमादिभिःसप्तमो।इंद्रादैरष्ट
मो।वज्राद्यैर्नवमो।ततोनीराजनंतातनुपवादमस्तवावदादिसंपूज्यपूजांसमाप्यविधिवत्पार्थयेत्कृशानपति।जयदेवजयाजेयजयशंकरशाश्वत।जयसर्वसुराध्यक्षजय
सर्वसुरार्चित।जयसर्वगुणातीतजयसर्ववरप्रद॥जयनित्यनिराधारजयविश्वंभराव्यय।जयविश्वैकवंद्येशजयनागेंद्रभूषण॥जयगौरीपतेशंभोजयचंद्रार्धशेखर॥जयकोटि
रसंकाशजयानंतगुणाकर॥जयरुद्रविरूपाक्षजयाचिंत्यनिरंजन।जयनाथकृपासिंधोजयभक्तार्तिभंजन।जयदुस्तरसंसारसागरोत्तारणप्रभो।प्रसीदमेमहाभागसंसारार्तस्यखिद्यत
घतः।सर्वपापक्षयंकृत्वारक्षमांपरमेश्वर॥महादारिद्र्यमग्नस्यमहापापहतस्य च।महाशोकनिविष्टस्यमहारोगातुरस्य च।ऋणाभारपरीतस्यदह्यमानस्यकर्मभिः।ग्रहैःप्रपीड्यमा ४२५

425A

नमस्तस्मै नमः शंकरा ॥ दारिद्र्यदुःखशमने प्रार्थये देवं प्रजांते गिरिजापतिं । अपाद्यो वापि राजा वा प्रार्थये देवमीश्वरं । दीर्घमायुः सदारोग्यं कोशवृद्धिर्बलोन्नतिः ॥ ममास्तु नित्यमानंदः

प्रसादात्तव शंकर ॥ शत्रवः संक्षयं यांतु प्रसीदंतु मम ग्रहाः । नश्यंतु दस्यवो राष्ट्रे जनाः संतु निरापदः । दुर्भिक्षमारीसंतापाः शमं यांतु महीतले ॥ सर्वसस्यसमृद्धिश्च भूया

त्सुखमया दिशः । एवमाराधयेद्देवं प्रदोषे गिरिजापतिं ॥ ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चाद्दक्षिणाभिश्च पूजयेत् । सर्वपापक्षयकरी सर्वदारिद्र्यनाशिनी ॥ शिवपूजा मयाख्या

ता सर्वाभीष्टफलप्रदेति । इति श्रीस्कांदे स्कंदखंडोक्तं प्रदोषव्रतं । अथ केदारखंडोक्तं शनिप्रदोषव्रतं । देवा ऊचुः । गृहीतेन विधानेन कीदृशेन व्रतेन वा । आराधनीयो देवेशो

सम्यगाभीष्टप्रकामुकैः । तदहं श्रोतुमिच्छामि पंचवक्त्र दयानिधे । परमा गतिः । शुक्लपक्षे वा कार्त्तिके शुक्लपक्षे तु मंदवारे त्रयोदशी ॥ समयाप्य यदि लभ्येत तत्र वैशाखे न संशयः ॥

तस्यां प्रदोषसमये लिंगरूपी सदाशिवः । पूजनीयो हि देवेंद्र सर्वकामसमृद्धये । स्नात्वा मध्याह्नसमये तिलामलककल्कतः । शिवसंपूजनं कुर्याद्धूपदीपफलादि

भिः । पश्चात्प्रदोषवेलायां स्थावरं लिंगमर्चयेत् । स्वयंभुस्थापितं लिंगं पौरुषं वा महेश्वरं । जनेन वा द्विजेन वापि अरण्ये वा तथा भवेत् । तल्लिंगमर्चयेद्भक्त्या विविधैः

नकुसुमैः ॥ ग्राममध्ये तु यल्लिंगं स्वयंभुमपि चानघ । तल्लिंगमर्चयेद्भक्त्या प्रदोषे तु विशेषतः । ग्रामाद्बहिः स्थितं लिंगं ग्रामात्कृतयुगाफलं । ग्रामाच्छतगुणं पुण्य

मविज्ञेयं पार्वतेन तथा । पार्वताद्दशगुणं लिंगात्तत्फलं वा प्युतमस्तके ॥ तपोवनाश्रितं लिंगं पूजितं वा महाफलं । काश्यादिसंस्थितं लिंगं पूजितं स्यादनंतकं । तस्माद्दत

द्विभागेन शिवपूजां समाचरेत् । कर्तव्यं निराहारेण नारी वा नरोऽथवा । पंचपिंडानथ कुर्यात्संस्नाप्य स्नानेन पंचगव्यैः पंचामृतैस्ततः । उद्धर्तनं विशेषतः ॥ त

जय॰कं ४२६ 426

दृशापिंडंसृष्ठ ३ इ तत्स्नानमात्रेणनदीस्नानंविशिष्टंनमहानद्यांविशेषतः॥सर्वेषामपितीर्थानांगंगास्नानंविशिष्यते।देवखातेवतत्तुल्यंप्रशस्तंस्नानमात्रेण
।ततःप्रदोषसमयेस्नात्वामौनेनसमाचरेत्॥प्रदीपानांसहस्रेणादीपनीयःसदाशिवः॥तथादीपशतेनापिद्वात्रिंशद्दीपमालया॥घृतेनदीपयेद्दीपान्।शिव
सपरितुष्यति।तथाफलैश्चदीपैश्चनैवेद्यैर्गंधधूपकैः॥उपचारैःषोडशभिर्लिंगरूपीसदाशिवः॥पूज्यःप्रदोषवेलायांन्यमि॥सर्वार्थसिद्धये॥प्रदक्षि
णीप्रकुर्वीतशतमष्टोत्तरंतथा।नमस्कारांश्चकुर्वीततावत्संख्यान्प्रयत्नतः॥प्रदक्षिणानमस्कारैःपूजनीयःसदाशिवः॥नाम्नांशतेनरुद्रोसौस्तवनीयो
यथाविधि॥ओंनमोरुद्रायभीमायनीलकंठायवेधसे।कपर्दिनेसुरेशायव्योमकेशायवैनमः॥वृषध्वजायसोमायसोमनाथायवैनमः॥दिगंबरायभर्गायउमा
कांतकपर्दिने।तपोमयायव्याप्तायशिपिविष्टायवैनमः॥व्यालप्रियायव्यालायव्यालानांपतयेनमः॥महीधरायव्याघ्रायपशूनांपतयेनमः॥त्रिपुरांतकाय
सिंहायशार्दूलायऋषभायच॥मित्रायमित्रनाथायसिद्धायपरमेष्ठिने।कामांतकायनृत्यायवह्नीनांपतयेनमः॥कल्याणायविशिष्टायशिष्टायपरमात्मने
॥वेद्यायवेदबीजायवेदगुह्यायवैनमः॥दीर्घायदीर्घरूपायदीर्घार्थायमहायच।नमोजगत्प्रतिष्ठायव्योमरूपायवैनमः॥धार्विहंसस्महादेहसंज्ञेचकार॥महे
दिने।नीललोहितशुक्लायचंडमुंडप्रियायच।भक्तिप्रियायदेवायज्ञानाज्ञानाव्ययायच॥महेशायनमस्तुभ्यंमहादेवहरायच॥त्रिनेत्रायत्रिवेदायवेदांगा राम॰
यनमोनमः॥अर्थायअर्थरूपायपरमार्थायवैनमः॥विश्वरूपायविश्वायविश्वनाथायवैनमः॥शंकरायचकालायकालावयवरूपिणे॥अरूपायचसूक्ष्मा ४२६

426A

यस्य ब्रह्मा हृत्पाप वै नमः॥४॥ श्मशानवासिने तुभ्यं नमस्ते कृत्तिवाससे॥ शंशांकशेखरायेव रुद्रभूमिश्च पापवे॥ उग्रीयश्चोमा॥ पशुगोवयवमालिने॥ लिंगाहृपाय
लिंगायलिंगगात्राय यतये नमः॥६॥ नमः प्रणवरूपाय प्रणवार्थाय वै नमः॥ नमो नमः कारणाय पतये मृत्युंजयाय आत्मभवस्वरूपिणे॥ त्रियंबकाय शितिकंठाय भर्गाय गौरी
पतये मंगलहेतवे नमः॥ वरहस्तान्ति वाचा वा ब्रह्मा शंतमहेश्वर अस्मिन्वै जातिनातदा॥ प्रदक्षिणानमस्कारै रंतस्मै येषः प्रफलंतः॥ काचिंप्रदोषसमये तु स्वर्थशंक
रस्य वा॥ संवत्सरस्य शुद्धिः॥ तव शंभो महामते॥ श्रीग्रन्थेः महाभागप्रश्नाघुदेवरूपमे॥ शमेः प्रसादासंवर्तभविष्यतिजयादिके॥ शक्र उवाच॥ कृतः स्वामहे
शानममायाभवयदारातेः॥ कथं प्रापस्वर्गब्रह्मनयामकथयामेवद्विज॥ गुरुरुवाच॥ वृत्रो हि सम महातेजा उग्रेणा तपसा स्वरा॥ शिवस्य मारपा मासपर्वतोत्तमाद
नेनामाविचित्ररथोराजा बुनविचरथस्मतत॥ एतज्ज्ञानी हिमांडतत वपर्याः समीपतः॥ पार्श्वेनवनेमहाभाग नसंतिमुहद्देमयः॥ तस्मात् वेत्ररथनामवनं पा
ममगले॥ तस्मा तंःशिवेनेवपानवयप्रमाङुते॥ कामगा किंकिणीयुक्ता सिद्धनागागर्धते॥ गंधर्वैरप्सरो यक्षैः किंनरोरगपशोभितातेजस्तेनविमानेन पृथिवी
पर्यदृह॥ नथागिरीशस्त्वांयश्चदीयांस्थविविस्वांतथा॥ एकदा पर्यटन् राजा नाम्ना चित्ररथो महान्॥ कैलासमागतस्तत्र सद्दर्शयराङ्गुते॥ नथासमामहेशस्य
गणैश्च वशिराजितौ॥ अर्धांगलग्नया देव्या शोभितं च महेश्वरं॥ निरीक्ष्य देवमाहितं सदाशिवेन्यायान्वितं वाकामेश्वरात्मामि॥ वयं वशमोविषयानिमर्सादयः स्त्री
जिताश्चापि सान्यः॥ तल्लोकमध्ये वयमेव बाजाः स्त्रीमेवनंलज्ज्यायानेवकुर्मः॥ एतद्वाक्यानिशम्याह महेशः प्रहसन्निव॥ उवाचमायमेयक्तोमवर्वेषामपिनाम्यश

जयकल्प
४२७
427

गवतां।अयं नो कायवाद्यावत्सर्वेषामपि नामथा।ग्रसितं कालकूटं च सर्वेषामपि दुर्जरं।।लोकानां तेन मे कृतं तथाप्युपद्रुतस्य मेऽन्ततस्थिरं।यं देवी गिरिजा वाक्य
मब्रवीत्।।गिरिजोवाच।।रुद्र रात्मन्कथं तत्र घशक्या स्थायं हासि तत्र।।मयामहेश्वमेदात्मन्दक्षमेकमेंगाः फले।।माघनाममभावितानां अयहासं कोपीति यः।देवो वा
यूथवानमस्तेः मविज्ञेया चमाघमठ।।एते सुनीद्रा स्वमद्यन्मावासतया यमीत्स्वयो वेद्याभीः।तथैवमर्वैमनकारयोऽयमोज्ञ ज्ञात्वा सर्वेशिवमवे यते।रेवन्त्सर्वेष
ज्ञेने घमिनंः सेमेक एवाघनचापस्जनाठ।तस्मादभिज्ञाहि कोऽत्याभिज्ञं दैवंहैं जैश्यापि बाहिष्कृतं त्वां।।एवंशममत्तया देव्या भवान्याऽऽज्ञमन्नमा।राजाविवरायुः मथ
ःपयातमह्ममारिवः।आहुरीपानिमामाघ कृत्वोनाम्नाभवत्तदा तपसाया।मेणो वृत्तस्थामयाजितः क्रमात्।तपसातेन महताऽग्रजे योऽवृक्नेऽुपते।तस्मा छुसम
मम्भर्षप्रदोषविविधनाथयाजहिं वृत्तंमहाहैत्यं देवानांकायमिद्धयाऽग्रोत्तहृव नंस्तुत्ताउवाचा घशतकतः।सोघापनंविविंधहिप्रदोषमत्व मे स्वनाःगुरु
हवानाकार्तिकेमासिसप्तम्यां स्वारव्याहरी।।संपत्यामवेस्माहि संपूर्णावृतामिद्धये।वृषभोराजतःकार्यःपृष्ठेतममहपीठके।तस्योपरिमहेशमुमाकांतनि
लोचनं।।पंचवक्त्रं दशभुजमर्धांगे गिरिजासती।।सोवर्णमूर्तिमाकृत्वाताम्रकुंभे जलाकृते।पंचरत्नकलापेतंपंचपल्लवचर्चितं।वेदनेनमहागंधेनमिश्रितेशोऽभि
तेतथा।।एप्यद्याचेतत्तःस्थाप्यकुंभेऽसोपरि विन्यसेत्।।अर्शनैःमन्त्रपंचकेभ्येवंशयानमुपापिनापरोशरावचाम्याऽयमोर्वाणाऽऽप्रतिमातयाशक्त्याऽऽस्यतां परिस्थाप्य एव
वस्त्रमाल्यविभूषणैः।पूजयित्वाविधानेनराचोजागरणं चरेत्।यष्ठमंडपिकामारोहकत्वाऽश्वहासममन्वितः।एषोहितमुमाकांतस्थावसर्शंस्तानिर्मलं।उपविश्य ४२७

427A

रूद्रेहानीमर्वेशांतिप्रदोभव॥ आसनं॥ पाद्यंचतेमयादत्तंपंचगंधसमन्वितं॥ गृहाणदेवदेवेशप्रसन्नोवरदोभव॥ पाद्यं॥ ताम्रपात्रस्थितंतोयंफलगंधादिसंयुतं॥ अर्घ्यं
गृहाणदेवेशमयादत्तंहिभक्तितः॥ अर्घ्यं॥ शीतलंनिर्मलंतोयंकर्पूरेणसुवासितं॥ आचम्यतांसुराध्यक्षमयादत्तंहिभक्तितः॥ आचमनं॥ पंचामृतेनस्नपनंकार्यं
मोदाप्रयत्नतः॥ गोक्षीरेणामदेवेशगोक्षीरेणमयाकृतं॥ स्नपनंदेवदेवेशगृहाणपरमेश्वर॥ दध्नावैवमयादेवस्नपनंक्रियतेखुना॥ गृहाणाशुमयादत्तंसुप्रसन्नो
भवाव्यय॥ सर्पिषावमयादेवस्नपनंक्रियतेखुना॥ गृहाणश्रद्धयादत्तंतवप्रीत्यर्थमेवच॥ इदंमधुमयादत्तंतवप्रीत्यर्थमेवच॥ गृहाणत्वंहिदेवेशममशांतिप्र
दोभव॥ सितयादेवदेवेशस्नपनंक्रियतेखुना॥ गृहाणश्रद्धयादत्तंसुप्रसन्नोभवप्रभो॥ एवंपंचामृतेनैवस्नपनीयोवृषध्वजः॥ कावेरीनर्मदावाणीतुंगभद्रासर
स्वतीगंगानयमुनानावेवताभ्यःस्नानार्थमाहृतं॥ गृहाणत्वंमहाकांतस्नानायश्रद्धयाजलं॥ स्नानं॥ सतद्वासोमयादत्तंमोनीयंसुशोभनं॥ गृहाणत्वंसुराध्य
क्षममवरदोभव॥ वस्त्रं॥ यज्ञोपवीतंसौवर्णमयादत्तंतवप्रभो॥ गृहाणपरयाभक्त्यातुष्टिरूद्रजगत्पते॥ श्रीगंधंचंदनंचैवमयादत्तंतवप्रभो॥ महेश्व
परमप्रीतोसदागंधंकृपाकोभव॥ गंधं॥ मालतीचंपकादीनिकुसुमान्युत्तमानिच॥ बिल्वपत्राणिपूजार्थंसंकुलंकुसुमायते॥ पुष्पं॥ वनस्पतिरसोद्भूतंपावनंसर्वौष
धिविजृंभितं॥ गृहाणपरमेशानममशांत्यर्थमेवधूपं॥ दीपंहिपरमेशानघृतप्रज्वलितंमया॥ दत्तंगृहाणदेवेशममज्ञानप्रदोभव॥ दीपावलिंमयादत्तांगृ
हाणपरमेश्वर॥ आर्त्तिकप्रदानेनममतेजःप्रदोभव॥ शाल्योदनंघृताप्यपयापयसादिसमन्वितं॥ नैवेद्यंविविधंचैवमत्तोभक्त्यामेप्रतिगृह्यतां॥ नैवेद्यं॥ कर्पूरैलाव

जयक
४२८
428

वंगादिप्रतीमान्नसमर्चयेतौ॥ तांबूलं कल्पितं भक्त्या गृहाण गिरिजाप्रिय॥ तांबूलं॥ ददंफलमितिफलैः॥ हिरण्यगर्भेति दक्षिणा॥ निपसदंडवद्भूमौ प्रणाम्य च पुनः पुनः प
श्चात् आगारशांकांपिगढ्देवारेवतालये॥ वितानमंडपं कृत्वा नानावर्णैः समन्वितं गीतवादित्रघोषेण जागरं नीयत्सदाशिवः॥ प्रभाते तां घात् दश वैष्णी अरुदिते रविमंडले॥ स्ना
त्वा शुनः समभ्यर्च्य मंजुरूपान्यापयेन्नवाजावार्षिकसमपत्नीकं वस्त्रालंकारवैर्द्देनैः॥ तोषयित्वा शुचिर्दांतो गां दद्याद्विप्रपात्रिनी॥ आज्यस्य गानेभोजयेत्स्वाद्द्विराणप
त्रपृथ्वीषतः॥ दीनानाथांश्च संतर्प्य आचेष्टं च वयन्ततः॥ लब्धानन्तां आयत्तोमोवंधुमिः सहितः शुचिः॥ हरिस्मरणं शिवं भक्त्या अंजातनियतो व्रती॥ अनेनैव विधा
नेन प्रदोषो व्यापनाविधिः॥ कार्यो विधिवताशक्त्या सर्वकार्यार्थसिद्धये॥ गुरुणा कथितं सर्वं तच्च कारशतत्रिंतं॥ तेनैव व्रतमहात्म्येन इंद्रोपद्धयोरायशाः॥ वृत्रं प्रति
हभ्य मार्ध्वं पृथ्वी शतक्रतुः॥ हतो वृत्रासुरो देवाः हर्षेणाव समन्विताः॥ इतिकेदारखंडोक्तं शनिप्रदोषव्रतं॥ अथमदनरत्ने नृणां यामस्तस्य स्करूपरागोक्तं शनिवारा
दि प्रतेनैव इश्याकन्नेमप्रदोषव्रतं॥ श्रीदेवकी वासुदेवकेन विधानेन प्रदोषव्रतं शुतमे॥ विधानमूनं नरैः स्त्रीभिः संतानफलासिद्धये॥ इंद्रदत्ता नाप दासेषां दशा शुक्ला
मंदवारे गुमेस्मृता॥ जा सुमंव्रतं तत्र मता न फलसिद्धये॥ कृष्णानि सर्वं नार्धं तुमोमवारो गणसंस्मृता॥ सोमा आपशुक्ला समंधं यं शुक्लवारो गणमेस्मृता॥ आपशु गणा प्यामिस्य
र्ये मानवारो गणमस्मृतेति॥ अधोधनाः स्वानाज्ञा कामदं व्रतं कौतूहलं शतमेतत्कल्प्यमम चमदीरापतं॥ एकवमारपर्यन्ते शनि यदत्तत्र पादशौ॥ प्रदोषाशिव सप्तम्यं राम:
नन्तं मोक्ष्यामि धनकरोति॥ ततस्मात् हिते भानो स्नानाजत स्तान्निपतोव्रती॥ पूजास्थानेततो गत्वा प्रदोषशिवमर्चयेत्॥ पूजावगृह्यपादिष्ठविधिनामामं मंत्रैः वैदिकमंत्रैर्वा दीपा ४२८

428A

उग्रोयवीरेऐंयाविभवेकृपोऽह।ततश्चॐभवायभवनाशायनमः।आदिप्रयोगक्रमेणप्रतिनाम्नाशिवायपुष्पव्याणिसमर्पयेत॥तानिच॥भवायभवनाशायमहा
देवायधीमते॥रुद्रायनीलकंठायशर्वायशशिमौलिने॥उग्रायोग्राघनाशायभीमायभयहारिणे॥ईशानायनमस्तुभ्यंपशूनांपतयेनमः॥एतैर्वेपूजयेत्ता
नेनमंत्रेणार्घ्यंयेदत्वायथाभवानममत्वंनांगपशोनाशमोवकं॥तथाव्रतेनमेतुष्टःशंकरेकस्तमाणामिति।मांयावकंचनैवेद्यंभोज्यंमफलंशंकरे॥दत्वाथो
मुद्गवाणंनतोवलक्रमंकार्यंकेशममर्पणेषष्ठमरिस्वरूपदीपानाज्यपरिप्लुतानि॥भवायघेनोमभिदलोतेरवेष्टप्रदलिता॥४॥नमस्कारषट्कंकृत्वाजलस्थापपूजांसमर्प्य
ना॥वृषराजंसमभ्यर्च्यवृषमंत्रेणमंत्रवित्।मंत्रश्चायंधर्मस्त्वंवृषरूपेणजगदानंदकारक॥अष्टमूर्तेरधिष्ठानमतःपाहिसनातनेति।न्यायादेवोवृषकंपालीयेचनि
वेधवा।वृषभस्यवृषणौस्पृष्ट्वाशृंगयोर्मध्यतःशिवं।त्रिलोकमहितंदेव्यापूजितंप्रार्थयेच्छिवं॥प्रार्थनामंत्रश्चायं।गोशृंगाग्रादिराशिप्रापापहृत्दर्पणसवृष॥भयशो
कमनस्तापानशृंगवममसर्वदाहिनि।पृथिव्यांयानितीर्थानियानितानियानिवाअंडमाश्रित्यतिष्ठतिप्रदोषेगोवृषस्यतु।दृष्ट्वातुवृषणौतस्यशृंगमध्येत्रिलोक
न।एकंवकाकंदेवेवमसर्वयायैःप्रमुच्यतेइति।नैवेद्यकर्मजातंतत्स्वघ्रादिक्ताननमारत॥४॥दक्षिणाश्चघृतोपचतोमोनेविसृज्येयत्नात्एवंमवज्रेरंकयोतत्त्वपादस्याभिर
व्रते।अपवामदेवारतापुत्रा।मेवज्रपादशी।वतविंशतिकावृतांसोमोपफलमाप्नुयाचित।इतिलैंगमूर्तोक्तंशनित्रपादशीव्रत।अथसोमप्रदोषसोमवाप्रत्यक्षा
यामपित्रयोदश्यांविशेषणशिवपूजोक्ता।सोमवारेविशेषणमहादेवादिश्योपितेति।केवलेयपिवारदेवशोमवारेशिवार्चनमिति।अथनृसिंहचतुर्दश्युक्ते।नृसिंहक्ष

जय.क
४२९
.429

पोदशीव्रतं हेमाद्रौ ॥ गुरुवारे त्रयोदश्यामपराह्णे जलाप्लुतः ॥ तर्पयित्वा देवपितॄन् संघोष्यतिलतंडुलैः ॥ नारसिंहं समभ्यर्च्य यः कोऽप्युपवासकः ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो
विष्णुलोके महीयत इति ॥ इति नृसिंहत्रयोदशीव्रतं ॥ अथ कूर्मपुराणोक्तं प्रदोषव्रतं हेमाद्रौ ॥ त्रयोदश्यां तथा रात्रौ सोपवासस्त्रिलोचनं ॥ दृष्ट्वा त्वभ्यर्च्य मेधामम
यतेमर्त्ये यातकैलासमिति ॥ अथ ब्रह्मपुराणोक्तं त्रयोदशीव्रतं ॥ मनसा माघमासे वा ज्येष्ठे सप्तपर्णं समाच्छाद्य वनतामघनाशिनी ॥ त्रयोदश्यां महाबुद्धे अश्मेतान्निशामसु
नवनीतं नवं गव्यं भ्रजेताश्म समप्रभो ॥ कपित्थफलमात्रं तु समाराधयता स्वादिपात्रेषु प्रदद्यान्निशि व्याघ्र दल य प्रकारिका यो लक्ष्मीनारायणाद्दलेषु षडशकोटि
स्तीरादीनं संवत्सरे वा प्रयतं तन्नवनातं द्विधा कृत्वा प्रत्येकमभिमंत्रयेत् ॥ तत्र मंत्रः ॥ प्रकृष्टः परं गौर्याममृतं हरिर्भिद्रकोत्त्वनष्ट्या पोषिद्रामदालक्ष्मीमंगलारिष्टशत्रुक्षय
मितिं पारद्यं प्रायत्य पत्नेन्ता ममिमंत्रयेत् ॥ प्रसन्नतारत्नामन्नानो अनारदिन्निघनोऽस्तु तथा समपदः परया श्रद्धा कालिकां तत्ते मया सर्वस्पर्शप्रजननो मसर्वास्तिशमु
नीतवातलक्ष्मीः कादित्यांतं गर्भे रक्षतात्स्तुतं प्रिया ॥ ममैव नित्यं यत्सौख्यानि दिव्यशक्तिप्रतान्यपि ॥ तानि रक्षतु मे देवि सर्वपापहराणां भूपितत्तथादिशतपञ्चसर्वं
रक्षेत्वाद हृदे तांष्ठयांत ममैतां रक्षयनाथ मनेर दातमर्वदेति ॥ मलोमामिमे श्रयसराभोजपित्वा वध्वा महताः ॥ निमातिवायुवत्स दृश्योष नर्द्धिजं मोजाय
नासपर्भुजीतनित्तस्मै तस्माद्गलं परमे प्राप्य दीर्घमायुश्च विंदति ॥ इति त्रैवार्ते ॥ अथ सौरपुराणोक्तं शिवव्रतं ॥ ग्रामस्थ वा वा ॥ मंदनात्यता सायात्पुष्पमक्षे राम:
त्रयोदशी ॥ तस्यामुपोष्य विधिना संपूज्य गिरिजापतिं ॥ ब्रह्महत्यादिभिः पापैर्मुक्तो भवति नान्यथेति ॥ अथ भविष्योत्तरपुराणोक्तं कामत्रयोदशीव्रतं हेमा ४२९

429A

द्रौ॰ त्र्यक्षे वा चा॥ कामं फलत्र यो पोदश्यां स्वरूपो जायते ध्वेवो र ष्ठौ रूपवतीं भार्यां लभेत्कामांश्च पुत्र कलत्रान्‌॥ मूलमंत्राः ममैताभिर्गाभिर्वाक्षकीर्तितात्‌॥ ६॥ एवं वसथ
फलं स्वयं कर्तुं यच्छति यो मम॥ ७॥ गां ध युष्यो यह रा स्वय पाशान्ति त्रि यो यते। पत्रा शायनशायनं हता पि तपफलप्रदा। ओं अभ्यागाममोऽदृश्य दृष्टिस्तो गा न्नमा
लिकं क्षप वीत्रा फल रा हो हाम॥ ८॥ हतः शांतेन वेतमा। इति भवि ष्यस्य गायो त्रं कामत्र यो दशावते। अथ पराया त्र यो दशी। स्त्री रूपा या यो॥ वैत्रे त्र यो दशी। प
रायामसो द्वा नमहा फले। अथ मिदं विहदारिकं विलसते त्र यो दशी सोम वारे गा सिद्धा तदुक्तं। सोमे प ष्ठी रूपो यासार दष्ठमी व त्र यो दशी सोमेन ततवि
रुद्धा त्र यो दशी द्वाविंपादि भिर्मिलाप हस्ताने न कार्यं स्त्रा विजनस्य दशमी तन या त्रयो दशी सारिमला प हस्तान नि षेध रुसा यत्नेमेव। त्र यो दश्यां दशि
गा दिशि पुनिगु नो मा स्तु स्वा घा त्रा न का पा। कुरु यह कं मन्वितेत्र यो दशी सुम का पंथ वज्यां त्र यो दश्यां कृता का नि न म स्येयत्‌॥ ॥श्री मद्दिल्लीश मेजाड्
टचिक्रं दमे टाह्दुं मन्त्रेम सिंह श्रेन मा घ तुल्य कस्मि तव हमतो पाले नघमे॥ जे॥ ६॥ पौत्र॥ ६॥ श्रीमद्ध स्मिह स्लितिपक्ष लमगो पैड्डुसिं हम पुत्र॥ ६॥ श्री
मान्‌। जा धीरा जोज यह रि रमा धीश व न्को सह वीताः॥ ॥श्रीमत्पंडित दैवमद्दतनय॥ ६॥ श्रीमाधवा ख्यैदु पथ्यानावा सम मस्तकामान्विह॥ ६॥ संध्या ट्म
लता॥ ६॥ त्रुष्वैस्त्री जया सिंह वृम्भ पते कल्पद्रुमे कामदे स्मिन्मेमु निमि मिते समकरो सत्का मातिथ्या लये को॥ ॥इति दैवमहात्मजपौराणिक पा जेला
क रा विरचिते जयसिंहकल्पद्रुमो याते त्रयो दशीय करणो मासिपका॥ ॥अथ चतुर्दशी निर्णय। तत्रा दौ हस्त श्रुक्ला ब चतुर्दशी ध्याने। ओंब्रस्यापादि

लामासापनपात्र हाामता।नीलकंठेद्गोषामलो वनेयंच तुर्दशी।।इक्षिनात्र गाह्शाष्कृष्णवर्णो चतुर्दशी।।वष्ट्मलधानी लकंउलाशुक्ल्मषणोति।
वतुर्दशी।शुक्लापायामासा चतुर्दश्यां पर्णिमे तिश्रमवाक्षात।।एकादश्य षमीषष्ठीयो गीमामो चतुर्दशी।अमावास्यातनीयावउयोष्मास्कः पराग्निताश्रीतिं
व्हस्पतिवाकातवा।शुक्लावतुर्दशीयाशापरविद्यामरावत इतियामवाकाव।कृष्णचतुर्दशी तपर्वविद्यायासाकृष्णपक्षेयमीवे वकृष्णपक्षे चतुर्द
शी।पर्वविद्वे वकर्तव्यापरविद्वानवुंत्रावितः।उपवासादिकार्येषुएष धर्मः सनातनइत्यापस्तंबवचनात।मस्तलादिषुतुउपवासादिषु शुक्लापएव ग्रा
ह्येतदाहव्वइयामिष्ठ॥एकादश्यष्टमीषष्ठीउभे पक्षे चतुर्दशी।अमावास्या ततीयाकउपोष्यास्युः पराग्निताइस्मक्तो।हेमाद्रोतपरात्र शुक्लकृष्णचतु
तुर्दश्यां पर्वविद्धिनापूर्णाह्नं माप्नुतस्तराव्रयोदश्ली युते एव याह्येतथा वत्संरशुगो।।गो। चतुर्दशीतुकर्तव्या त्रयोदश्यायुतावि भो।।ममभक्तैर्महाबाहो भवे
यावापरा न्हिकी।द्दर्शविद्धा न कर्तव्या।काविद्धा के दाव ने ति।मह्नरल्लकालतलकालतलविवेचनेपोक्तीशेवव्रते पक्षद्वयागतापाज्ञापिचतुर्दश्या
आयान्हिकाश्पूर्वविद्धात्विधायकामिदं वाक्यस्यपन्नत्यिममभक्तैरितीश्वरोक्तिलिंगात्।यहानापूर्णाह्नं व्याप्नुतस्तदापरापुतैयायेअष्टम्येकादशीष
ष्ठीकृष्णपक्षे चतुर्दशी।।अमावास्यात्तीयाच कर्तव्यापरसंयुतेति वस्यैवर्तते वचनात्उपवासादिकार्ये षिस्यापस्तंबवचनेन उपवासे कृष्ण चतुर्दश्याः पर्व
विद्धत्वविधानं तदुद्धापवासविषयमितिरजिमामाम् तश्वतुर्दशीनिर्णयः।अथ चतुर्दशी कृत्यानि।तत्र मत्सगी हवतुर्दशीश्ववीरेष्माफनोकाम्पांतविधा

430A

यैवंजागरणं पुरोवाग्रोग्राम वैयेनृत्यैर्गीतवाद्यैर्नैवम्लह्लादिशोरं पांवमौक्तिकमिति॥ चैत्रकृष्णचतुर्दश्यां केदारकुंडोदकपानमुक्तं तत्रैव। चैत्रकृष्णचतुर्दश्यामुप
वासं विधाय च। केदारोदकपानेन यथात्रफलं लभेत॥ इति॥ अथ चैत्रकृष्णचतुर्दश्यां कृत्यं। पृथ्वीचंद्रोदये पद्मपुराणे। चैत्रकृष्णचतुर्दश्यां यस्त्वापाश्छि
वमेति निधौ॥ नमेत तत्र ममवाप्नोति गंगायां तु विशेषतः। इति। चैत्रकृष्णचतुर्दश्यामगारकदिने परे॥ पिशाचत्वं पुनर्न स्यात् गंगायां स्नानभोजनात्॥ अत्र पर्वाग्रा
ह्याकृष्णपक्षस्य ज्ञातव्या॥ मात्स्ये। तत्र चैत्रशुक्लचतुर्दश्यामित्यवं देवलोपलेनपाष्ठितः। इति चैत्रकृष्णचतुर्दशी॥ अथ चैत्रशुक्लचतुर्दशी। सा दमनकारो
पणे रात्रियोगिनी पूर्वा ग्राह्या। मदनरत्ने भविष्ये। मासि शुक्लपक्षे चतुर्दशी। सा रात्रिव्यापिनी ग्राह्या हेमाद्रौ कदाचने तिहेमाद्रौ बोधायनोक्तेः। प
राह्ने व्यापिनी तिथिः पापशि। निशि भ्रमन्ति भूतानि शक्तयः शूलभृद्यतः। अतस्तत्र चतुर्दश्यां निर्णयामृते चतुर्दश्यां दिने मुहूर्त्तत्रयवेधे पूर्वा अन्यथा उत्तरा तिसमयाय विभ्रमे
स्थिते। अत्रांतःकरणे एकं कमागतं नादेशि मिरेम नेन च शिवपूजा कार्या। तेउक्तं देवीपुराणे। चतुर्दश्यां तु कृष्णे एकं कमागतं वेदने। संवत्सरादि मार्गणे
पूजां कर्तव्या महतीश्च शिवे। वितानध्वजछत्रं च रेयं पूज्याम्यमातरः॥ महत्स्वापमवाप्नोतिअश्वमेधफलाधिकमिति॥ अत्र लिंगपुराणे विशेषउक्तः। मदनरत्ने
चैत्रे पादरूपोता लब्ध्वा तानिलेनतुअहमयानं समाहुः। कामो मे चैत्रवर्षि तथा नागोमिवीं जितश्रुवचैलोक्येन्मादभावोदत्तान्निर्वापणाकामेन चतुर्दश्यां महाप्र
ने ततनासंधमयाभ्यांक्तानापैस्त्रापैनरात्रत्या। उर्वितिकरं मैनेवआमनल्लतुलेपनैमनेवापितानंगपीडामकल्पवमम्मात्स्यामतरंधमहाकार्येश्च तीउअंकर्दे

जय·क
४३१
431

मेनया प्रातःस्नात्वा चैव कर्तव्यं कौतुकेन वै॥ ८ प्रक्षाल्याङ्गं ततः कृत्वा तांबूलं मास्यातलेपनैः। वस्त्रं च रत्नवस्त्राद्वि रत्नाहरदेववानरेला॥ मर्षेरी घोषितं वै वक्त्रला
निमंशिवायत ८॥ सर्वकाममहमदूस्का वमेतकृविप्ररेनर ८॥ संपूज्य लिंगमेकं तु दृष्ट्वा तास्मिन्नरेन नरः ८ ज्ञानलब्धा शिव ८ सम्यक्समवेद्धवनमेश्वरः॥ इति॥ अथ द
मनकोत्सवविधि ८॥ सनत्कुमार उवाच॥ चतुर्दशीं दमनकां वक्ष्यामि हितकाम्यया॥ लोकानां पापजनिकास सर्वसौख्यप्रदायिनी॥ यस्माद्दमनकैः ८ पूजा चतुर्दश्यां वि
धानतः ८॥ क्रियते शिवके तस्माद्दमनसंचतुर्दशी॥ चैत्रशुक्लचतुर्दश्यां पापयावनमूर्जपेच्छिवं। मासाद्दशोमासकृते व सम्यक् कर्तमान्येनापि सिम ८॥ मृन्लाम्य वि
धिवद्देवं सोपाज्ये सहस्रसा हिमि ८॥ श्रीखंडागरुकर्पूरचंदनैः मेघ्य तु लेपकं ततो दमनकैर्बिल्वैः पत्रैर्मरुवकैः शुभैः ८॥ आलिंगं पीठपर्यंतं पूजयेत्तत्यापि ते तत्था
नं देवदमनकश्रीफलामृषमिल्वकै॥ आगंमदृष्टा संवपंवानि देहेत् तत ८॥ शालिपिष्टोद्भवैर्दीपैः पंचभिर्नवभिस्त्रिभिः ऊपां दापात्रिकं भोः कांस्यपात्रे समस्त ज्व ले
ः॥ निविचवद्धपूजा चकार्तव्या महतीशिव। पुष्पमंडपिकां चित्रां सवितानो ज्वलाशुभां॥ महोत्सवं नानाविद्भिवद्धेयं नृपरेवेणा च। विविधैर्भक्ष्यभोज्यैश्च नैवेद्यं वोपकल्पये
त्॥ सर्व बेमाति कार्यस्माद्धेद्धपपात्रामीभा के ८॥ प्रोक्षणी पंचत्यान्त स्पर्वोघन्दस्मेद्भोजने ८॥ मोक्ष येच्छिवभक्तो ध्वनेनेप चोपकल्पयेत्तवि मानन्मोक्षमाक्ति
त ८॥ श्रीपतां शिवरत्नका नकं संगीतवस्त्रये। वर्षे वर्षे प्रकर्तव्यमेतत्त्वेत्रोत्सवं महत्॥ शिवभक्तैस्तथा नेत्यकीर्तिश्रेयोभिवृद्धये॥ इति चैत्रशुक्लचतुर्दश्यां दमनकोत्सव· एम·
महोत्सवविधि ८॥ अथामावस्यायां काशीवासिभि ८ पद्मपतीश्वरपूजा कार्या॥ तदनेकाशीविडे॥ चैत्रशुक्लचतुर्दश्यामपोषणायां यापता ८ पूजायेत्तापद्मप ४३१

431A

तिंग्तौ जागरणो व्रे दिति । हेमाद्रौ । वैत्रशुक्ल चतुर्दश्यां शिवं पूज्य विधानतः ॥ गोचनापलभावेनाततो नैं गांविलेपयेत् ॥ नैवेद्यं पायसं प्रस्थं खण्डलड्डुकसंयुतं ।
मघृतं गुग्गुलेर्घातपनातान्तकशतैः पुनः ॥ निवेदयेत्मीशाय तिलप्रस्थं महेमपुष्पकं ॥ शिवरात्रिर्गारिमांगेस्थापितं संप्रपन्नंतत्र ॥ मयहृदयानि वसंआ नाधिप
जपेन्नतः ॥ एवं कार्यं प्रयत्नेन नमोस्तु मन्त्रमुच्यमिछतोति ॥ इति वैत्रशुक्लचतुर्दशी ॥ वैशाखशुक्लचतुर्दशी नृसिंहजयंती ॥ तदुक्तं गोविंदार्णवे ब्रह्मे ॥ स्वश्लपक्षे व
तुर्दश्यां मासि माधवसंज्ञिते ॥ मार्तुर्भूतो नृपं चास्मत्तस्मात्तामस्मां पोषयेदिति ॥ उपंप्रदोषव्यापिनी ग्राह्या ॥ तदुक्तं मदनरत्ने हेमाद्रौ च नृसिंहपुराणे ॥ वैशाखशुक्ल
पक्षे तु चतुर्दश्यां निशामुखे ॥ मज्जन्मसंभवं पुण्यं व्रतं पापप्रणाशनं ॥ वर्षे वर्षे तु कर्तव्यं मम संतुष्टिकारणं ॥ इति ॥ तथा वत्सो देवोऽत्रागरे ॥ वैशाखस्य चतुर्दश्यां
सोमवारे निलक्षेका ॥ अवतारो नृसिंहस्य प्रदोषसमये पाहुजागरति ॥ तथा नृसिंहमसा दाद्यहते नृसिंहपुराणे ॥ वैशाखशुक्लपक्षस्य चतुर्दश्यां विवस्वति ॥ अते
नामिनि समवैयां स्वातौ सभमभ्यते ॥ मवन्नाव महाविष्णुर्निरामिंहा शोभित नृप ॥ तत्सात्व्रतं नरैः कार्यं महाविष्णोः ॥ प्रीतिरित्युपमितिति ॥ क्रमेः सिंहो बोढव्यकाल्पी ॥ वसायामि
तिष्पुराणासमुच्चयपवनावा ॥ दिनद्वयेप्रदोषव्याप्तौ वव्याप्तौ वा एकदेशसम व्याप्तौ वा पूर्वा ॥ अस्मिन् वल्मात्प्रव्रतोपवासकालेमता ॥ तु ॥ शुक्लपक्षातनत्वात् चतुर्दश्या व
र्गीमिति शुमवासावा ॥ वैयाप्तौ कदेशयोगे आधिसावृती याह्याद्वात्परत्वात् व्याम पूर्वेदा स्मितीयेतु दिन द्वये प्यवाप्तौ परैवग्राह्या ॥ एवं दिनेना गाकाल
मलाभापरादि ॥ नृसिंहमाधवीयदिति उक्तो ॥ यत्तु केचिदुदयं पूर्वे दिने प्रदोषकालव्यापिचतुर्दशीमदाक्रेऽन्त्तरदिने प्रदोषकालास्पर्शेऽपि उत्तरा विद्या ग्राह्या ॥ अनेनन

जय॰कं॰ समाप्यन्ते नमो पोष्या कृत्वे देशी। पना पये विंपन्ने तत तस्मात्तं परिवर्जयेदिति वचने न पर्वे विद्यानिषेधादिति। तन्न तद्वचनस्य हेमाद्रिमाधवमदनरत्नादिस्तकालम
४३२ हानि वैधे षष्ठीरविततन्मानाकरत्वात्। आभ्याए व्यागविशेषणापाशस्त्यं न्द। सिंहपुराणाउक्तेः। स्वातीनक्षत्रयोगे बृशनिवारे महद्भुते। सिद्धियोग समस्ते योगो
432 वमीजेकरणातथा। समासोभा गपयोगेन लभ्यते दैवयोगतः॥ सर्वे रतेसमस्तैस्तु हत्या कोटि विनाशनी। एतभियोगे विनापि स्यादनमादिने पापनाशनमिति
। आस्मिन्व्रते सर्ववामव्यापिका। २४। सर्वेषामपि वर्णानामधिकारोस्ति मतव्रते। मद्भक्तो मानविशेषणात् कर्त्तव्यं मत्परायणैरिति तत्रैवोक्तेः। इदं च संयोगपृथक्
त्न्यायेन नित्यं काम्यं च। वर्षे वर्षे तु कर्तव्यमिति वीप्सा श्रवणात्। तथा विभायमदिने यस्तु लंघयेत्पापकृन्नरः। सयाति नरके घोरे यावच्चंद्रदिवाकरा
विति अकरणे दोषश्रवणाच्च। अपुत्रो लभते पुत्रानित्यादिफलश्रवणाच्च। २ तिथ्याद्यतिथिपूर्वसर्निर्णय। २५। अथाव्रतस्य प्रयोगः। चतुर्दश्यां सायंकाले अस्यां प्रातःकृ
तविधायमध्यान्हे वृताकृता व्रतनिवेध्या यमभ्यर्णं नागभंगादद्य श्वावारिपूर्णं नाम्रपात्रे गृहीत्वा संकल्पं कुर्यात्॥ तदुक्तं हेमाद्रौ नृसिंहपुराणे। निर्गमे च पु
कृत्वा नरहेतवास्त्रनपूर्वकमितीदं तथा वचनं गृहणीयात्। कल्पपल्लवी॥ दंतधावनं वन्यासर्गादिविधिवत् दशगंडूषवर्जितं कार्यं उपवासदिने काष्ठनिषेधात्। नि
त्यपरिसिंधौ दीक्षितो पेत्। संकल्पस्वल्पव्रतोपक्रमो मध्याह्ने एव कार्यः॥ तेनोक्तं मध्याह्नवेलायां नद्यादौ विमलेरत्ने पश्चात्मध्यपरिधाय ततो वामो व्रतकर्म समा राम॰
रभेदिति। नृसिंहपुराणोक्तेरिति। मदनरत्ने तु पुनर्मे वेति। वस्तुतस्तु संकल्पः प्रातरेव कार्यः। समितिः। प्रातः संकल्पयेद्विद्वानुपवासव्रतादिकमित्यादिवचनात्। तत्र ४३२

तत्कर्मसमाचरेदितिनृसिंहपुराणोक्तंव्रतंसम्पूज्यनारसिंहरूपस्योपयोगीयत्नेनउपादेसामयोक्तेपास्यैतसमस्तानांनित्यकर्मसमाचरेदितिपाद्मेसैववहुशोहृष्टचेतसानरा
श्चव्रतमार्गमातन्वतेश्वर्यसंकल्पसर्वैव। श्रीनृसिंहमहोत्सवंदर्पाद्कृतामसोऽपरे। अघाहेवविधास्माभिर्व्रतेनिर्विघ्नतान्यैति। निर्णयसिंधौनृसिंहदेवदेवेशत
वजन्मदिनेशुभे। उपवासंकरिष्यामिसर्वभोगविवर्जितः। संकल्पमंत्रोयमेवोक्तः अथततोव्रतसेनमिथ्यालापपापाविद्यादिसर्वभोगानर्जनेकार्यंततोमध्याह्ने
मध्याह्नेमयतिलामलकैःस्नात्वानित्यकर्मकृत्वाग्रहंमध्येतत्र। तत्रसायंकालेगोमयोपलिप्तेअष्टदलंकृत्वातत्रकलशंसंस्थाप्यतदुपरितानपात्रंसवर्णामहेहैमीपलतदर्ध
तदर्धार्धेनवानृसिंहप्रतिमांलक्ष्मीप्रतिमांसंस्थाप्यप्राणप्रतिष्ठांकृत्वामूलमंत्रेणवैदिकेननाम्नावाषोडशोपचारैःसंपूजयेत्॥ प्रजापयोगोत्वेननृसिंहमंत्रममा
दिकमध्यते। उग्रंवीरंमहाविष्णुंज्वलंतंसर्वतोमुखं। नृसिंहंभीषणंभद्रंमृत्युमृत्युंनमाम्यहं। अस्यमंत्रस्यब्रह्माऋषिः। अनुष्टुप्छंदः। श्रीनृसिंहोदेवता। हं
बीजं। ईंशक्तिः। न्यासेविनियोगः। ब्रह्मणेऋषयेनमःशिरसि। अनुष्टुप्छंदसेनमःमुखे। श्रीनृसिंहायदेवतायैनमःहृदये। हंबीजायगुह्ये। ईंशक्तयेपाद
योः। उग्रंवीरंअंगुष्ठाभ्यांनमः। महाविष्णुंतर्जनीभ्यांनमः। ज्वलंतंसर्वतोमुखंमध्यमाभ्यांनमः। नृसिंहंभीषणंअनामिकाभ्यांनमः। भद्रंमृत्युमृत्युंकनिष्ठि
काभ्यांनमः। नमाम्यहंकरतलकरपृष्ठाभ्यांनमः। एवंहृदयादिन्यासंकल्पयेत्। ततोध्यानं। माणिक्याद्रिसमप्रभंनिजरुचासंत्रस्तरक्षोगणंजानुन्यस्तकरांबुजंत्रि
नयनंरत्नोल्लसद्भूषणं॥ बाहुभ्यांधृतशंखचक्रमनिशंदंष्ट्रोग्रवक्त्रोल्लसज्ज्वालाजिह्वमुदग्रकेशनिचयं एवंध्यात्वामानसैरुपचारैःसंपूज्यशंखस्थापनंविधा

जप.बं. पद्मजानुसीत। आगच्छ देवदेवेश प्रह्लादवरदायक। यावत्पूजां करोम्यद्य तावत्त्वं सन्निधो भव। महत्वशीर्षेसावाहनी नानालसमाप्रज्ञकार्तस्वरविभूषितं। नृसिंहदे-
४३३ वदेवेश आसनं प्रतिगृह्यतां। पद्मषट्पदेदमिमासनं। गंगादिसर्वतीर्थेभ्यो मया प्रार्थनयाहृतं। तोयमेतत्सुखस्पर्शं पाद्यार्थं प्रतिगृह्यतां। एतावानस्येति पाद्यं। नृसिं-
433 ह समस्तदेवेश लक्ष्मीकांत जगत्प्रभो। अर्घ्यं गृहाण देवेश लोकानां वरदायक। त्रिपादूर्ध्वमिति अर्घ्यं। कर्पूरवासितं तोयं मंदाकिन्याः समाहृतं। आचमतां त्व-
या देव मया दत्तं हि भक्तितः। तस्माद्विराळिति आचमनं। पंचामृतेन स्नपनं गृहाण सुरसत्तम। आप्यायस्वेति पयस्नानं। दधिक्राव्ण इति दधिस्नानं। घृतं मि-
मिक्ष इति घृतं। मधुवाता इति मधु। स्वादुः पवस्वेति शर्करा। गंगा च यमुना चैव नर्मदा च सरस्वती। तापी पयोष्णी कृष्णा च ताभ्यः स्नानार्थमाहृतं। तोयमेतत्सु-
खस्पर्शं स्नानार्थं प्रतिगृह्यतां। यत्पुरुषेणेति स्नानं। स्नानानंतरं आचमनीयं। पीतांबरं शारदेव सर्वकामार्थसिद्धये। मया निवेदितं भक्त्या नृसिंह वरदायक। तं
यज्ञमिति वस्त्रं। लक्ष्मीकांत नमस्तेस्तु त्राहि मां भक्तवत्सल। ब्रह्मसूत्रं मेखलीयं गृहाण सुरनायक। तस्माद्यज्ञादिति यज्ञोपवीतं। चंदनं शीतलं दिव्यं चंद-
नं कुंकुममिश्रितं। गृहाणेत वक्षस्थ नृसिंह परमेश्वर। तस्माद्यज्ञात्सर्वहुत इति गंधं। अक्षतांश्च सुरश्रेष्ठ कुंकुमाक्ताः सुशोभनाः। नृसिंहदेवदेवे-
श प्रीत्यानंद जगत्प्रभो। अक्षताः। कालाद्रुमाणि पुष्पाणि तुलस्यादीनि वै प्रभो। पूजयामि नृसिंह त्वां लक्ष्म्या सह नमोस्तु ते। तस्मादश्वा इति पुष्पं। का- राम·
लागरुमयं दिव्यं सर्वदेवसुवल्लभो। धूपं गृहाण देवेश सर्वकामसमृद्धये। यत्पुरुषमिति धूपं। दीपं ज्यायं हरं ज्योतिः सर्वतमोराशिविनाशनं। दीपेन लक्ष्म- ४३३

433A

ते तेजस्त्वमात्मा दीपं प्रदर्शयेत ॥ आ ल गोसेत्ति दीपनैवेद्यं घृतखंडशाकमन्नभोजनसमन्वितं । इदं मितेरमाकांत सर्वं यावत्पल्यं कुरु । वैद्यमास्मन्नस्मरत्तिनैवेद्य
पूर्ण फलमिति फलं । पूगीफलमिति ताम्बूलं । हिरण्यगर्भेति दक्षिणा । पंचवर्त्तिसमायुक्तं सर्वमंगलदायकं । नीराजनं निलीत्पलरमाकांत नमोस्तु ते ॥ इति
नीराजनं । मालतीमल्लिकाशोकचंपकाद्यैर्गंधपुष्पैः ॥ पुष्पांजलिं महागणेशपादौ वुजस्थगार्पितामिति । पवनेन यत्नमिति पुष्पांजलिं समर्पयेत ॥ नमस्ते
हरदेवदेवेश सर्वकामफलप्रद । लक्ष्मीकांत नमस्तुभ्यं पुत्रपौत्रादिऋद्धिप्रद ॥ नमस्ते देवदेवेश नमस्ते हरसेनायक । नमस्ते कमलाकांत नमस्ते भक्तवत्सल ॥ नम
स्ते सर्वदेवेश बाहुदेव नमोस्तु ते ॥ नाम्ना आमोदिति प्रार्थना ॥ नमस्कारः ॥ पौत्रम् उत्तरार्घ्यं वदघात । तत्राय मंत्रः ॥ नमस्ते हरसुत देवेश लक्ष्मीकांत जग
त्पते । अनेनार्घ्यप्रदानेन सफलाः सन्तु मे नोरथाः ॥ तत्रोद्गीतवाद्यघण्टाघोषैर्नीराजनं कृत्वा प्रभाते पुनः ॥ प्रजापते नमस्ते हो देवेश ब्रह्मण्य आत्मो
द्भव तासु मयि सिंहे गोमहिषपतिलेश प्यारे देवदक्षिणाग्रे पत्ना मदईशे येन राजा ताजानियुक्ते विषयपर ॥ तान्महदुरदेवेश इत्यादीनाम्बनागरानपात
कान्नीवमध्यप्रथावितुभ्रववारिमिः ॥ औवैत्कषरिभ नत्सभिमहाद्भुतगतप्रमाकरावलेवनदेहिशं षण्णापिनजगसतो ॥ श्वेतसिंहरमाकांत भक्तानां भ
वनाशन ॥ ईशां गवेदविनुवामेशनकृपाणाजनार्दन ॥ येनानेन देवश्च मुक्तिमन्त्रिप्रदं भन्ते ॥ एवं संप्रार्थ्य नृसिंहप्रतिमां संप्रत्यामा वायो यवदघात ॥ तत्र
मंत्रः ॥ पीतां वरमहाबाहो प्रह्लादभयनाशक ॥ अनेनार्घ्यप्रदानेन यथोक्तफलदो भव ॥ इति गाः सर्वाभिर्बोधयेत् ॥ तत्पश्चात् अन्यदेवं भूमिमहस्वयमजी

जय॰ नं॰ नेतिता इति प्रजा॥ अथ नृसिंहचतुर्दशीकथा हेमाद्रौ॥ नृसिंहप्राणाहि॥ हिरण्यकशिपुहंतारं देवदेवं जगद्गुरुं॥ सुखासीनं तं संगे शौनको परमार्थतां प्रह्ला
४३४ दं ज्ञानिनं॥ श्रेष्ठः श्रीमद्वचनमब्रवीत॥ प्रह्लाद उवाच॥ नमस्ते भगवन् विष्णो नृसिंहरूपिणा नम॥ त्वद्भक्तो हे सुरश्रेष्ठ॥ तत्त्वतः प्रष्टुमिच्छामि व्रतं तव तत् स्वामिन् स्वा
434 मिन मयि स्नेहो मम भक्तिर्जाता त्वने केशव॥ कथं च तेऽपि यो जातः श्रीनृसिंह वद मे प्रभो॥ नृसिंह उवाच॥ कथयामि महाप्राज्ञ शृणुष्वैकाग्रमानसः॥ मद्भक्तेः कारणं व
त्स मद्व्रतस्य च कारणं॥ पुरा काले द्विजः कश्चित् अवन्त्यां नाम्ना वासुदेवो हि वेश्यासक्तमानसः॥ तस्मिन् जन्मनि ते व्रतं चकार सुकृतं किंचित्
प्रसन्नात्तेन ततः इति वेश्यासंगाति लालसः॥ मद्व्रतस्य प्रभावेन मद्भक्तिर्जाता तव नघ॥ पुरा वृत्तिपरो ह्यासीद् स्वदेशं गता॥ तस्मिन्नामध्ये महशर्मेति विप्रो लोकेषु
विश्रुतः॥ वेदवेदांगपारगः यतः सर्वो हि किल तत्सरः॥ ततः सदाऽऽसक्तः॥ अग्निष्टोमादि निर्यत्नैः पिष्टाः सर्वे ईजिरे तेनापि विधमानेन तेनोदुर्ष्टमिति विष्णु
सभायां सुशीलां नवविख्यातां भुवनेऽत्र पतिव्रतां सदा वाऽऽप्य पतिभक्तिपरायणा॥ जातेषु ताः सुताः पंच तस्मात् द्विजवातथा सदाचाराः सविद्यासः पितृभक्तिप
रायणाः॥ तेषां मध्ये कनिष्ठस्तु वेश्यासंगात्तितत्परः॥ तस्मान्निषेध्यमानेन महापापाने त्वयाऽकृतं॥ ततस्तांगीवाच्यपहृत्य तेषां मध्ये विलाससेमागच्छेनिसंवसते
पितृवातितः॥ विलासिनी वेश्या॥ एकदा तस्य हेतोर्या स्यात् तद्यामहात्म्य कालेन ततः कलहभावेन भोजनं न त्वया कृतं॥ अज्ञानान्मद् तं चक्रे व्रतं नामसुतमं व्रतं ततस्
स्माविरहयोगेन या च जागरणाहते॥ वेश्यात्वद्भ्रमात् केवि व्यातेन त्वया सम्यगा च जागरणं वीगीत्यक्त्वा भोगमने कृशः॥ व्रतेनानेन वीर्योनेमा रतिदिव्यं देवता
एम॰ ४३४

434A

दस्सुं यैहि धराज्ञ यन्नेवञ्चैयेत दव्रतमो। मद्व्रतस्य प्रभावेनानिर्मितं भवनं वरं ॥ ईश्वरेणाधुना वीर्यं त्रिपुरस्य वधार्थिना ॥ माहात्म्येन व्रतस्यास्य त्रिपुरं तेन निपातित
॥ ४ ॥ अनेन व्रतकेनैव देवैर्ऋषिभिः पुरानघ ॥ राजभिश्च महाभागैर्विहितं व्रतमुत्तमं ॥ एतद्व्रतप्रभावेन सर्वे सिद्धिं समागताः ॥ ५ ॥ वेश्यापि माधवी या जा वै लोके मुरा
वारिणी ॥ इह धाम हूतं वेश्यैनै लोकेषु विश्रुता ॥ ६ ॥ तस्या वाविलासिन्या ह्याला व्रतदिने ममा कलहस्य कृतोनेन मद्व्रतं बहुतं भवेत ॥ सा वेश्या तस्य राजाता मुक्ता
भोगाननेकशः ॥ ७ ॥ मुक्ता कर्मविलीना तत्र स्वल्पहाहा दिग्यस्य मा ॥ कापोयं वमवा नास्ति मच्छारदपकृत्वया ॥ विहाय सर्वकार्याणि शीघ्रं मां वा गामि ष्यति यद
व्रतमावश्यं प्रकीर्त्यते तिमानवा ॥ ८ ॥ नेतथा पुनराद्य नित्यमित्तः कल्पशतैरपि ॥ अपुत्रो लभते पुत्रान मद्गतास्थव्रतवैभवः ॥ दरिद्रो लभते लक्ष्मीं धनदस्य यथा दृशां ॥ तेज
स्वी मोक्षमेतेजो ॥ ९ ॥ अस्यापि समुत्तमे ॥ आयुःकामो लभेदायुर्यो दशवर्षि वत्सवो ॥ स्त्रीणां व्रतमिदं स्मान्तुपत्रदं भाग्यदं तथा ॥ अवैधव्यकरं तासां पुत्रशोकवि
नाशनं ॥ धनधान्यकरं वैव ददाति संपद्मयूरकार्युः ॥ ध्रुवं पो वा पुरुषो वापि कुर्वीत व्रतमुत्तमं ॥ ते मोदराप्य हर्षौ व्यवसायी नक्तिश्चक्षि समन्वितौ ॥ बहुनोक्तेनाकिं वस्य
व्रतस्यास्य फलमहत ॥ मद्व्रतमनलंकृतं नाहस्तकेनाशं वा केन लावतामिवं केश्च नवरोमाणि बहुमावयि ॥ प्रबहास्वमवाच ॥ भगवंस्तत् प्रसादेन श्रुतं व
तमनुत्तमं ॥ व्रतस्यास्य फलं साधु तथापि नेमति कारणेत्वा ॥ मनः जातिविशेषपालतः पानिर्गतं अश्नाम्यो तुममि च्छामि व्रतस्यास्य विधिं परं ॥ कास्मि
नासमयेदेतत् विधिना यासन देवस्य रतनिहितता देवकृतामहीसि संप्रतं ॥ विधिनापेन वेत्यामिसं पलसुमवेत ॥ ममोपरीक्षयापात्तलाब्रहि लमकल्प

भग्र

प्रमोत्त्र्यसिंहआवामास्त्रुमाञुमहाभागव्रतमासविधिंपरं।संवैकथयपतोमेघनमेकाग्रमनाःश्रृणु।वैशाखशुक्लपक्षेवत्तदर्दश्यांसमाचरेत्।मज्ज्वन्मुक्तंभवं
त्रुगापेवत्रतेयायम्यगाशनं।वर्षैवर्षैप्रकर्तव्यंमममंत्तुष्टिकारणं।महाशुभ्रमिदंश्रेष्ठंमानुषैर्मवसोत्तमैः।मानुषैःकर्तव्यामितमन्ययः।तेनवैक्रियमाणेनमहत्त्व
द्वादशीफलं।जायतेमनसोवोवाधिमानुषाणांमहात्मनां।मानुषाणांमध्येजायतेदुःस्वप्नःमत्सदृशःइतिशेषः।स्वातीनक्षत्रयोगेवशनिवारेमहद्भुतं
।सिद्धियोगसमंयोगेवराणि।जेकस्रोतथा।एसंसामाग्ययोगेनलभ्यंतदेवयोगतस्मद्वैरं।तैस्तमंपृष्ठंहत्याकोटिविनाशनं।एतद्रूमतरेयोगेतदिनंपा
पनाशनं।केवलेपिप्रकर्तव्यमेमहदिनेव्रतमुत्तमं।अन्यथानरकंयातियावच्चंद्रदिवाकरौ।यथायथाप्रवृत्तिःस्यात्तथाचकलौयुगे।तथातथाप्रशंस्यंतं
मद्भक्तस्यप्रवृत्तयः।मद्भक्तस्यप्रभावेननमतिर्नस्याद्बुद्धात्मनां।विवायेत्यंप्रकर्तव्यंमाधवेमासिमद्व्रतं।नियमस्त्वप्रकर्तव्योदंतधावनपूर्वकं।मोत्सिंहमहोत्सवं
द्युंहंत्वामथोपरि।अथाहंवःविधास्यामिव्रतेनिर्विघ्नतानपेतिव्रतस्थस्यमेव्रतधव्रतस्येननकर्तव्यंसंभाषणंपापिभिःसह।।मिथ्यालापोनकर्तव्यःसर्वथा
नकांक्षिभिः।स्त्रीमिश्रदृष्टसंलापाव्रतस्थोनैवकारयेत्।।स्मर्तव्योमेमहाहंपमाद्दिनेसकलेशुभे।ततोमध्याह्नवेलायांनद्यादौविमलेजले।गृहेवादेववापीते
वातडागेविमलेशुभे।वैदिकेनतुमंत्रेणस्नानंकृत्वाविचक्षणः।अश्वक्रांतिकागोमयेनैवतथाधात्रीफलेनवा।तिलैश्चसर्वपापघ्नैःस्नानंकृत्वामहामतेपरिधानं
द्वायपश्चाविवासोनित्यंकर्मसमाचरेत्।ततोगृहंसमागत्यसस्मरन्मामनन्ययोगतः।गोमयेनप्रलिप्याथकुर्यादष्टदलंशुभं।कलशंतत्रसंस्थाप्यजलाश्मेलसमानं ४३५

435A

नीतं तस्मो पारिन्यसेत्यात्रं तंडुलैः यारिपूरितं हैमीं तत्र च मत्स्यं दिः स्थाप्यालक्ष्म्यास्तये च । पलेन च तदर्धेन तदर्धार्धेन वा पुनः । यथाशक्ति तथा कार्यो वित्तशाठ्य
विवर्जितैः । अर्घं नाम तेन मंत्रेणाप्यपूजनं च समाचरेत् ॥ ततो ब्राह्मणमाहूय तमाचार्यं मलोलुपं । सत्यवाचं समाचारं शांतं दांतं जितेंद्रियं । तेनैव कारयेत्सर्वं गृह
स्थो शास्त्रसम्मतः ॥ आचार्यं च वनाद्वामाम्रजां कुर्याद्यथाविधि । मंडपं कारयेत्तत्र पुष्पस्तबकशोभितं । कृत्वा कालोद्भवं पुष्पैः स्तनयेत्तमा नमस्थ । उपचारैः
षोडशभिर्मंत्रैर्नाममिलितैस्तथा ॥ ततः पौराणिकैर्मंत्रैः पूजनीयो यथाविधि । वंदस्व शीतलां देवीं रूपे वरदे कंकममभिमंत्रितो । ददामि तव तुष्ट्यर्थं सिंहरूपा मे भव ॥ इति
वेदमंत्रः ॥ कालोद्भवा निधि व्याप्तितुल्यसारी दीनि वैप्रभो पूजपा मेन्द्रसिंह तांल लक्ष्मासहन मोक्षतेर तिष्ठ मंत्रः ॥ ष्वाणी ते नमो स्तादत्यन्यपः कालाम
रूपं पंचपंमत्रं देव सर्वच्छ मे । कोपि मिते महाविष्णो सर्वकामसमृद्धये । इति पमंत्रः ॥ दीपः पापहः प्रोक्तस्तमोराशि विनाशनः । दीपेन लभ्यते तेजस्तस्मा
द्दीपं ददाम्यहं । दीपमंत्रः ॥ नैवेद्यं मोदकं चाहं भक्ष्यभोज्यसमन्वितं । ददामि तव मा कांत सर्वपापक्षयंकरं । निवेदितं नैवेद्यमंत्रः ॥ सिंहारूढा सर्वशल क्ष्मीकांत ज
नमो ॥ अनेनार्घ्यप्रदानेन मम फलास्तु मनोरथाः ॥ अर्घमंत्रः ॥ पीतांबर महाबाहो प्रह्लादस्य प्रपाशक । यथा मे तेन चान्नेन यथोक्तफलदो भव ॥ ततो जागरणं
कार्यं गीतवादित्रनिःस्वनैः ॥ अगायनेन नृत्यैः श्रोतव्या च कथा शुभा ॥ ततः प्रभाते समये स्नानं कृत्वा समाहितः । द्वितीयं पूर्वोक्तेन विधानेन पूजयेन्मां प्रयत्नतः ॥ दे
वदेव जगन्नाथ ह्यन्तःस्थं समागमं । ततो दानानि देयानि वक्ष्यमाणानि वानघ । पात्रे मत्स्यादिकं मोहिलोकदया जीवा याः सिंहः सर्गो मया देयो मम मे

भोषकारकथागोमं तिलहिमायानिरेयानिवपलेक्ष्मांमिथः शय्यासतूलिकादेयासमयायसमन्विता॥ सप्तधान्यानि पारिभाषायां दर्शितानि॥ अन्याभिवषया
शक्तिदेयानिममतुष्टये॥ वित्तशाठ्यं न कुर्वीत यथोक्तफलकांक्षया॥ ब्राह्मणान्भोजयेद्भक्त्या तेभ्यो देया च दक्षिणा॥ निर्धनैरपि कर्तव्यं देयं शक्त्या तु मार
तः॥ समे वैशाखे च वर्णानां नामग्रहिकायोभिमद्भूतो। मद्भक्तो यः विशेषेण कर्त्तव्यं मम तोषाय णो॥ महेशोपि नृणां जाता येजनिष्यंति ते तमराः॥ तान्समुद्धर देवेश दुस्तराद्भ
वसागरात्॥ पातकानि महान्त्यस्या विलुलोत्तु वा मि मि॥ जीवैरुक्ष्या मृतस्य महाउरवगतस्य मे॥ काले वने देहि शेषशायिन्जगत्पते॥ श्रीनृसिंह रमाकांत भक्तानां भ
वनाशन॥ क्षीराब्धिनिवासत्वं चक्रपाणे जनार्दन॥ व्रतेनानेन देवेश भुक्तिमुक्तिप्रदो भव॥ एवं प्रार्थ्य ततो देवं विसृज्य च यथाविधि॥ उपहारादिकं सर्वं माचार्याय निवे
दयेत्॥ दक्षिणाभिः प्रसंतोष्य ब्राह्मणांश्च विसर्जयेत्॥ मध्याह्ने तु समागत्य भुंजीत बंधुभिर्नरः॥ य इदं शृणुयाद्भक्त्या व्रतं पापप्रणाशनं॥ तस्य श्रवणमात्रेण ब्रह्महत्या
व्यपोहति॥ व्रतं व्रतोपाख्यानं पवित्रं परमं शुभं॥ कीर्त्तयेद्यस्तु मानवः॥ सर्वान्कामानवाप्नोति व्रतस्यास्य फलं लभेत॥ इति नृसिंहचतुर्दशी व्रतकथा समाप्ता॥ अथ मासे वैकुंठचतुर्दश्यां
ओंकारेश्वरयात्रा उक्ता काशीखंडे॥ वृश्चिके चतुर्दश्यामथापि देवे च मासे च॥ तत्र यात्रां प्रकुर्वीत महोत्सवपुरस्सरां॥ तत्र आगतस्तु चतुर्दश्यामुपोषि
तः॥ प्रभुं वंदति परंतानेयत्र कुत्रापि संस्थिताः॥ ब्रह्मांडोदरमध्ये तु यानि तीर्थानि संति वै॥ तानि वै शास्त्रमूर्त्तायामागतोस्यांति दर्शने॥ अथ मासे वैकालोत राम॰
गोक्तं लिंगार्चने तद्धुक्तं हेमाद्रौ॥ चतुर्दश्यां शुक्लपक्षे वैशाखे समप्रयत्नतः॥ शिवं प्रपूज्य विधानेन महास्नपनपूर्वकं॥ विलिख्य कुंकुमेनैव चंदनेश्वावेये ४३६

436A

ष्टिवे॥ लिंगं पिष्टमयं कृत्वा हेमरूप्यविलेपनं॥ तिलप्रस्थं कृष्णगोदत्तं शिवं गुरुं नागराः सिद्धहकाश्च पद्मनपुष्पैः संपूज्य भवरुद्रायेति नाम्ना दद्यात व्रतकृ
द्रंस्तासिन्धायां वा शिवलोकप्राप्तिर्भवतीति॥ इति वैशाखशुक्लचतुर्दशी॥ छसानी ज्येष्ठशुक्लचतुर्दश्यां पूर्वेद्युर्दिने पंचतपायासायां शिवप्रीतये हेमचंद्रं दद्यात॥ तदु
क्तं मत्स्यपुराणे॥ ज्येष्ठे पंचतपायासायां हेमचंद्रं सुप्रसंरिवोपातस्य मीचतुर्दश्यां ह्द्र व्रतमिदं स्मृतमिति॥ इति ज्येष्ठचतुर्दशी॥ अथ आषाढशुक्लचतुर्दशी॥ सा
वपवित्रारोपणोपर्युक्तविद्वायासावैत्रचतुर्दशीवत॥ मदनलेपि॥ दमनीयपवित्रारोपणस्य नागोपेतात्रियोगीम्यां चतुर्दश्यां कार्यो विति॥ अथ देवीपुराणोक्तपवि
त्रारोपणविधिः॥ ब्रह्मोवाच॥ पवित्रकारणे यद्यत्कृतं तस्य पुण्यफलं शृणु॥ मत्वेपत्रअतं दानेभ्यः सर्वतीर्थाभिषेचने॥ प्राप्नुवंतीन्नरं संदेहो यस्मात्सर्वगता शिवा॥
नाभपोनदृड्क्लानिनपीडाभ्यावपीपिवा नश्यतिशक्रवत्तस्मनयहेः पीयतेकावित॥ सिध्यंति सर्वकार्याणि आपृपानिमहांत्यपि॥ नातः परतरं वत्स अम्भलु
लपवित्रकृपे॥ नागाणां तन्त्र्याणां वह्निप्राणां वापि विशेषतः॥ सौभाग्यजननं नेशकृतमन्येः हात्म्यप्रकाशितं॥ सप्रमावात्र योऽत्रपामासे वा संहताश्चिये मत्वौष
हासमपनेन तदापादवाक्रियास्यित तथ कारये दिति मन्ये षाः॥ सर्वाणि पूजाद्याणि शुभ्रप्रेम फलानि चानेवेद्यानि विचित्राणि वस्त्राण्याभरणानि वा॥ या
दुकोविष्णेद्दोनक्षुरीकाका सुंकोपिवा॥ इत्यादि वनपर्वं तद्वपंचाध्येव हिस्रपेत॥ रत्नादिशांवाक्लिचमकार्यं वैवाविवासने॥ तरशौर्वेत्तु पत्रे वा छादयेत तत्व
चकं॥ यतात्मिनमवितं हेमवात तता दथ्यानि वेदयेत॥ रात्रौ जागरणं कुर्यात् गीतवाद्यशोभासमभानेन ठा ननटनंतिकवेपानी संघातनिविविधानि वा॥ तिष्ठति वाघ्योा

जयक

४३७

437

भनिरतानिशुंदरा प्रमातसमयेब्रह्मघ्नोमेदद्यास्कावालिंमनस्तेषेविविधिवत्स्नातातथा संकुनाशनेनारदंकर्णीघपामायाखिपोभोऽस्यघतेहिजायपादि
त्रोपणाघंतेदक्षिणामुपपास्येत॥ यथाशक्त्याभवेच्छकानेपमध्यकार्येकारिणाइतिपाविवाशेपणा॥ इतिस्मृतिविशुद्धवयदशी॥ अथमाघशुक्लच
तुर्दश्यांसोपापनमनेतवती॥ तत्रचतुर्दश्योदयिकीग्राह्या उदयेत्रिमुहूर्तापित्याद्यानेतव्रतेतिथिरित्यन्ते॥ देवकर्मेत्यादिवचनवतुर्दश्यानुपूर्णिमाति
युग्मवाक्याच्च॥ तथामाद्भपदस्यांतेचतुर्दश्याहिजोत्तमापौर्णमास्याः समायोगेव्रतंचानंतकंचरेत् इतिभविष्योक्तेश्च॥ मुहूर्तमपिचेज्ञाद्दशीमायांच
तुर्दशी॥ संपूर्णांतांविद्धात्सप्तम्यांपूजयेद्दिप्रमध्ययामीतिकौदात्॥ गृहेऔदयिकेतेउदयव्यापिन्यापितिथ्यंतरव्यूर्णांतात्स्वैवा॥ कालतत्त्वविवेके नक्तमरत्ना
वलीनिर्णयसिंधुमभृत्वारेषुयथ्येवामाधवीयेऽस्यव्यापिन्यपितिथ्यंतरवत्त्वेत्रिमुहूर्तेतिमुख्यः कल्पः॥ द्विमुहूर्तेत्यनुकल्पः॥ निर्णयामृतेतु॥ खलु सापा
मस्कुदयव्यापिन्येवतद्देशग्रामुपवासपरागौणमामागोपिजारिकेकाधीउदयव्यापिनामास्ति यद्दैवेद्धत्यसंपूर्णत्वाविधानान्नत्तदुक्तेकरोवना॥ उपवासश्चतद्दी
नाघटिकैकाचेयामवेत॥ उदयेमातिथिर्यापाविपरीतातुयत्कदसादिवक्रिनत्य॥ मुहूर्तमपिचेज्ञाद्दइतिवाकेनसंपूर्णत्वाभिधानान्मध्याह्नेभोज्यवेला
यामितिकथावसानाच्छजनेमध्याह्नएवकर्तव्यो महाष्टम्यादिवत् हरिवोराक्षसमतापमार्तंउयोलक्षमध्याह्नेभोज्यवेलायामितिकथास्मरणान्मध्याह्नव्यापिनी रामः
ग्राह्येत्यन्ये॥ अथानंतपूजनविधिः॥ तत्रमासपक्षाद्युल्लिख्यअनेनंतव्रतमहंकरिष्य इतिसंकल्प्यमंडलेसर्वतोभद्रेकलशेकेअनंतविग्रहेता॥ तत्रवाष्टदलेपद्मे ४३७

437A ख्येयो हि सूक्ष्मश्च यो॥ तत्र कुंभोपरि पात्रे विन्यस्य तदुपपीठं न्यसेत्॥ तत्र पूजयेद्विष्णुं यत्नः॥ कृत्वा हृत्कमलं यं देवं पूजयेत्समग्रकं मोदिते॥ तस्यायतो हृदे सूत्रे कुं
कुमाक्तं सहस्रोमनी॥ नत्तर्दृश्य ये पिप्पलं तत्सुपस्थाप्य पूजयेत॥ ततस्तु मूलमंत्रेण नमस्कृत्य चतुर्भुजं॥ नवाम्रपल्लवाभासं पिंगभ्रूश्मश्रुलोचनं॥ पीतांबरधं
रं देवं शंखचक्रगदाधरं॥ प्रसन्नवदनं विष्णुं विश्वरूपं विचिंतयेत्॥ ध्यानं॥ आगच्छ देवदेवेश तेजोराशे जगत्पते॥ क्रियमाणामिमां पूजां गृहाण सुरसत्त
म॥ विष्णुराचिंत्यामर्षः सहस्राक्षः पितामहः॥ रुद्रः पिनाकी विघ्नेशः स्कंदः सोमस्तथैव च॥ वरुणः पवनः सूर्यो वसवो ये च देवता॥ प्रथमं यो विस्वरूपश्च हृत्कं
मंत्रं तत्र स्थाने चेति श्रीमरुद्वं तं लक्ष्मीसहितं मम सहस्रशीर्षं मावाहये॥ नानालंकारसमायुक्तं कौस्तुभेन विभूषितं॥ आसनं देवदेवेश गृह्यतामासनं पुरुषोत्तम॥ पाद्य म
वेतामनघ॥ गंगादि सर्वतीर्थेभ्यो मया प्रार्थनयाहृतं॥ तोयमेतत्सुखस्पर्शं पाद्यार्थं प्रतिगृह्यतां॥ एतावानस्येति पाद्यं॥ अनंतानंत देवेश अनंत गुणसागर
अनंतानंतरूपोसि गृहाणार्घं नमोस्तु ते॥ त्रिपादित्यर्घ्यं॥ गंगाजलं समानीतं सुवर्णकलशे स्थितं॥ आचम्यतां हृषीकेश त्रैलोक्यव्याधिनाशन॥ तस्मादि
राळिति आचमनं॥ शंकुताम्बुसंमिश्रं पयो दधि घृतं तथा॥ पंचामृतेन स्नपनं गृहाण जगतः पते॥ आप्यायस्वेति दुग्धं दधिक्राव्ण इति दधि घृतं मिमिक्ष
इति घृतं मधुवाता इति मधु स्वादुः पवस्वेति शर्करा इति पंचामृतस्नानं॥ अनंतगुणगंभीर विश्वरूपधरामल॥ नमो महात्मदेवाय अनंताय नमो नमः॥ यस्सहस्र
गोत्रं नखशृंगदंतनेत्रा नैमित्य यं तोवरसा गंगेरं च सर्वकामार्थसिद्धये॥ मया निवेदितं भक्त्या गृहाण सुरसत्तम॥ तेयत्तमिति वस्त्रं॥ दामोदर नमस्तेस्तु त्राहि

जयसिंह
४३८
438

मोभवसागरात्ता ब्रह्मसूत्रं मोक्तारं यं गृह्णाम्यहमनंत॥ तस्माघृताक्तं सर्वं कुरु तदृतीय जोयवीती ग्रीवां तं देवं दत्वं तद्गंधमंधाद्यं गुह्य मनोहरं॥ विलेपने ह्युग्रं श्रेष्ठमोसंयौत वण्ण
सवो॥ तस्मा घृताक्तं सर्वं कुरु तदक्षतं तरृ गिरं गंधो नमः॥ सर्वोहि तार्पा यज्ञाग्य सयास्ट तवोमर्व मासेति स्थाय प्रअनंताय नमो नमः॥ अक्षताश्च सुरश्रेष्ठ कुंकुमाक्ताः सुशो
मनाः॥ वासुदेव जगन्नाथ यो मामेसोक्ष रूपो समस्तताः॥ मात्यादीनि हि गंधीनीति तस्मादर्चामहं तिथ आगोक्ष पाग पूजा॥ अनंताय पादौ॥ संकर्षणाय गुल्फौ
विश्वरूपिणे जंघे॥ कालात्मने जानुनी॥ विश्वरूपाय कटिं॥ पद्मनाभाय नाभिं॥ परमात्मने हृदयं॥ श्रीमत्कौस्तुभधारिणे बाहू॥ केशवाय ललाटं॥ सर्वात्मनेनमः॥
शिरः॥ वनस्पतिरसः॥ धूपस्तमभिमितिधूपं॥ घृतवर्तिसमायुक्तं आसाणोत्सेति दीपं॥ नैवेद्यं गृह्यतां देवमामनमसर इति नैवेद्यं॥ कर्पूरवासितं तोयं मंदाकिन्याः
समाहृतं॥ आचम्यतां जगन्नाथ मया दत्तं हि भक्तितः॥ आचमनं॥ सुत राषे माने गंधकर्पूरसंयुक्तं कस्तुरी दिसमन्वितं॥ कोहृतंनकेदेवगृहाण परमेश्वर॥
को छद्ननेन रूद्रफलं याः फलिनीरितिफलं॥ पूगीफलं समायुक्तं सकर्पूर मनोहरं॥ अस्मा दत्तमया देवत्तो बलं प्रतिगृह्यतां ताबूलं॥ हिरण्यगर्भगर्भस्थमिति
दक्षिणा॥ ततः पुष्पांजलिं दत्वा नीराजने॥ वेदादिरसोव पुराणो विष्णुदायित्सेधैवच॥ त्वमेव सर्वज्योतीषि आर्तिकं प्रतिगृह्यतां॥ यानि कानि चेति प्रदक्षिणा॥ साष्टां
गोयं प्रणाममस्तु नमपराक्रमेन तथा दामोदरमिति मामं स्तावम्भो देवहृषीकेशतम॥ अनंत कामानमे देहि सर्वकामफलप्रद॥ अनंताय नमस्तुभ्यं सहस्रशीर्षवर्धन॥ राम
मस्तेदेवदेवेशतुष्टोनंतवसायुतः॥ नमस्ते देवदेवेश नमस्ते गरुडध्वज॥ नमस्ते पुंडरीकाक्ष नमस्तेमपराजित॥ नमस्ते कमलाकांत वासुदेव नमोस्तु ते सप्तास्याम ४३८

438A

न्नीति नमस्कारः ४ दौहस्तौ संपुटीकृत्य जानुभ्यां मौ निधाय वेतिवा नतिः ४ मालतीमल्लिकापुष्पैर्नागचंपकसंयुतैः ८ पुष्पांजलिं गृहाणेमी पादांबुजयुगार्पितं । य
येनपद्मामितिपुष्पांजलिः ४ नमः सर्वहिताय पंजगदाधारवृक्षमे । मार्गस्थितं संतरूपा पग्रहाणार्घ्यं नमोस्तुते । सनर्घ्यम पप्रार्थना । अनंतकामान्मे देहि सर्वकामप
लप्रदा । अनंतायनमस्तुभ्यं पुत्रपौत्रप्रवर्द्धन ॥ अनंतः ४ सर्वकामानामधिपः ४ सर्वकामदः ४ अनंतानेन रूपी तो मया वक्ति हसदा ममेति ॥ अनंताय नमस्तुभ्यं सहस्र
शीर्षाय ते नमः ४ नमोस्तु पद्मनाभाय नागाधिपतये नमः ४ अनंतसंसारमहासमुद्रे मग्नं समभ्युद्धर वासुदेव । अनंतरूपे विनियोजयस्व अनंतसूत्राय नमो नमस्ते ।
सूत्रे नमस्कारः ॥ उग्रधारी घनाशाय पुत्रपौत्राभिवृद्धये ॥ अनेन वृद्ध्य रक्षत्वे धारयाम्यहमच्युत । अनंतकामदं देवं सर्वकामफलप्रदं ॥ अनंतदोरकं पेशा उन्न
पौत्रप्रवर्द्धनाय नमस्ते देव देवेश नमस्ते धरणीधरा ॥ हत्वं ग्रंथिषु संस्थाप अनंताय नमो नमः ४ सत्वग्रहणामंत्रः ४ संसारगह्वरगुहासु सुखं विहर्त्तुं वांछंति पुरु
रुकुलोद्भव शुद्ध सत्वाः ४ रतादिसूत्रं बंधनमः । अपजीराणां दोकोतारणाः । सबग्रहकृतांशजोमतपायविविवसमम । अजे दानीहरगृहेष्वनंतफलदायकोतिता
सखोऽशोपवाप्रज्ञा कार्या नमस्ते देव देवेश नमस्ते धरणीधरा । नमस्ते सर्वनागेंद्र नमस्ते पुरुषोत्तम मतिप्रार्थना ॥ नमस्कारो ॥ ततोन्यूनातिरिक्तास्य परिस्फुरणानि
पानीहकर्माणि मया कृतानि ॥ सर्वाणि चैतानि ममस्तु समस्तु यथा हिंसुष्ठ ४ पुनरागमायेतितिविसर्जयेत् ॥ अथ वायनदानं दाता चविष्णुर्भोक्ता नमेतु ४ प्रतिग्रही
तावसत्त्वविष्णुश्चतस्मात्त्वया सर्वमिदं ततं ॥ चप्रतीद देवेश वायनं रक्षा ॥ प्रतिगृह्णातु द्विजश्रेष्ठ अनंतफलदायक ॥ तन्यसादरं हविप्रमुच्ये पंकर्मबंधनात् ॥ प

जय॰ क॰
४३९
439

कालं फलं सं पुण्यं सच्चतं दक्षिणान्विते ॥ द्विजवर्यो यदान्या मिव्रतं संपूर्तिहेतवे ॥ अनंतः प्रतिगृह्णाति अनंतो वै ददाति च ॥ अनंततारको भाम्याम नंताय नमो
नमः इति अपकामाः अपराणे वर्तमानास्ते पीडवा दुस्वकार्षिताः ॥ कृष्णं दृष्ट्वा महात्मानं प्रणिपत्य इदमब्रुवन् ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अहं दुःखी हसं जातो भाल्म मे
ः परीवारितः ॥ कथं मुक्तिर्भवेदस्माकमनेना दुःखसागरात् ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ अनंतव्रतमस्ते कं सर्वपापहरं शुभं ॥ सर्वकामप्रदं नृणां स्त्रीणां चैव विशेष
तः ॥ शुक्लपक्षे चतुर्दश्यां मासि भाद्रपदे भवेत् ॥ तस्यानुष्ठानमात्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कृष्ण कोयं त्वया ख्यातो योनंत इति कीर्ति
तः ॥ किं शेषनाग आख्यातो हो स्विदनंतस्तक्षकः स्मृतः ॥ परमात्माथवानंत उताहो ब्रह्म उच्यते ॥ क एषोनंतसंज्ञोयं तथ्यं मे ब्रूहि केशव ॥ कृष्ण उवाच ॥
अनंत इत्यहं पार्थ मम रूपं निबोधय ॥ आदित्यादिग्रहात्मा यः काल उपपद्यते ॥ कलाकाष्ठादिमुहूर्तादि दिनरात्रिशरीरवान् ॥ पक्षमासर्तुवर्षादियु
गकल्पव्यवस्थया ॥ यो यं कालो मया ख्यातो सोनंत इति कीर्तितः ॥ सोहं कालोवतीर्णोत्र भुवो भारापनुत्तये ॥ दानवानां विनाशाय वसुदेवकुलोद्भवः ॥ पार्थ
मां विद्धि मामनंतं कृष्णं विष्णुं हरिं शिवं ॥ ब्रह्माणं भास्करं शेषं सर्वव्यापकमीश्वरं ॥ अनादिमध्यनिधनं विशरणातीतमव्ययं ॥ विश्वरूपं महाकायं सृष्टिका
रकं ॥ विश्वरूपमनंतं च यस्मिन्निंद्राश्चतुर्दश ॥ वसवो द्वादशादित्या रुद्रा एकादशापि च ॥ सप्तर्षयः समुद्राश्च पर्वताः सरितो द्रुमाः ॥ नक्षत्राणि दिशो भूमि
र्पातालं भूर्भुवादिकं ॥ मा कुरुष्वात्र संदेहं सोहं पार्थ न संशयः ॥ सत्ययार्थं मया पार्थ ख्यातस्तव च दर्शितं ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अनंतव्रतमाहात्म्यं विधिं एम॰ ४३९

439A

हृषीकेश्वर॥ किंपुण्यं किंफलं तस्मादनुष्ठानं व्रतान्वयात्॥ केन वादौ कृतं पूर्वं मर्त्येकेन प्रकाशितं॥ एतत्सर्वं विस्तरं ब्रूह्यच्युतानंतव्रतं प्रभो॥ श्रीकृष्ण उवाच॥
आसीत्पुरा कृतयुगे सुमंतुर्नाम वै द्विजः॥ कौंडिन्यगोत्रे वोत्पन्नः सुरूपां च भृगोः सुतां॥ दीक्षानाम्नीं वोपयेमे गृह्योक्तविधिना ततः॥ तस्याः कालेन संजा-
ता दुहिता नंतलक्षणा॥ शीला नाम सुशीला सा वर्धते पितृवेश्मनि॥ माता च तस्याः कालेन ज्वरदाहेन पीडिता॥ विननाश नदीतीरे मृता स्वर्गपुरं ययौ॥
सुमंतुरपि सोन्यां वै धर्मपुंसः सुतां पुनः॥ उपयेमे विधानेन कर्कशां नाम नामतः॥ दुःशीलां कर्कशां चंडीं नित्यं कलहकामिनीं॥ सापि शीला पितु-
र्गेहे गृहार्चनरताभवत्॥ कुड्यस्तंभगृहद्वारदेहलीतोरणादिषु॥ वर्णकैर्वर्णयामास नीलपीतसितासितैः॥ स्वस्तिकैः शंखपद्मैश्च अर्चयंती पुनः पुन-
ः॥ ततः काले व्यतिक्रांते कौमारवशवर्तिनी॥ पित्रा दृष्टा सुमंतेन स्त्री विवाह्या च यौवनस्थिता॥ कस्मै देया मया कन्या विचार्येवं च दुःखितः॥ पिता ददौ सु-
नीन्द्राय कौंडिन्याय शुभे दिने॥ गृह्योक्तविधिना पाणिविवाहमकरोत्तदा॥ निर्वर्त्योद्वाहिकं कर्म सुमंतुः कर्कशां द्विजः॥ किंचिद्दायादिकं देयं जामातु-
ः परितोषकं॥ तच्छ्रुत्वा कर्कशा क्रुद्धा प्रासाद्यं गृहमंडनं॥ पेटकेषु स्थिरं बध्वा प्राह गम्यतामिति॥ भोजनावशिष्टचूर्णेन पाथेयं व्यधात्ततः॥ कौं-
डिन्योपि विवाह्यैनां पथि गच्छन् शनैः शनैः॥ शीलां तु शीलामारोप्य नववधूं गोरथे नहि मध्याह्ने भोजवेलायां समुत्तीर्य सरित्तटे॥ ददर्श शीला सा स्त्री-
णां समूहं रक्तवाससां॥ चतुर्दश्यामर्चयंतं भक्त्या देवं पृथक् पृथक्॥ उपगम्य शनैस्तत्र पप्रच्छ स्त्रीकदंबकं॥ आर्याः किमेतन्मे ब्रूत किंनाम व्रतमीदृशं॥ ता

जय·वत्स उद्भुर्योषित्तथ्यस्तत: शीलां शीलविभूषणाम्॥ अनंतव्रतमेतद्धि अतेनं तत्कृपडते॥ साब्रवीदहमप्येतत्करिष्ये व्रतमुत्तमं। विधानं कीदृशं चात्र किं दानं कस्य
४४० पूजने॥ पृच्छ पृच्छ ब्रूहि॥ कार्यं स्नानं समस्तेतोयमादानं तत्सर्वोत्तमं॥ गोचर्ममात्रे मेलिप्य गोमयेन विरचितैः॥ मंडलेकारयेत्तत्र सर्वतोभद्रमुत्तमं॥ विचित्र
440 तुलामिश्रेणापं च वर्णैर्वचकारयेत॥ शोभायां यां यमेसन्नो अस्याल्हादकरं परं॥ तन्मध्येस्थापयेत्तत्र अव्रणं घटमव्ययं॥ वर्तितं तत्र दत्वा घृतं वस्त्रयु
गमेन वेष्टितं॥ सुमेतत्र स्वर्णपात्रे राजतं ताम्रकं तथा॥ पूजयेत्तत्र देवेशं सदानंदफलप्रदं॥ तस्मायतो हेम तत्कुंभमातो स्तु दारकं॥ वस्तु देशयथाविधि
भिक्तस व्यक्तं तैः स्तुति निर्मिते॥ अनंतपूजनं शीले॥ कुरु षमं समीतदे॥ अस्तता: कंकमंदर्वा कर्पूरागरुचंदनं मालं सम घंव ह्व्य गंमंउपनीतं स्वपान
येत॥ देवमंडपिकापं तु यथा स्थानं प्रमाण घनं पांगांममा च यथे दस्त्राणां पामांतात्मवान॥ शीलेम दत्तं मस्य समपन्नां स्रां मस्तुं तमस्तवा॥ अर्धं विप्राय
दातव्यमर्धं मात्मनि भोजने॥ ततस्वद्रतो पंमां स्त्रीणां नामेके रेममेत॥ अनंतसं मासमहासमुद्रे मयं मम मम्ने धारवासुदेव॥ अनंतरूपे विनियोजयस्व अ
नंतरूपाय नमो नमस्ते॥ अनेन दोरकं बध्वा कर्षं चास्तु ताहरीभी॥ सुकासांतेभजेदृश्यं शीलप्राकृतं तत्व्रतं॥ अस्य उवाच॥ एतत्तत्सुत्वा ध्रुवं शीला कारे वधामु
दोमके॥ पापे यशे पंविभ्राय दत्वा सुकाजनेवुबा॥ दृष्टा सुवीं भिरभवा ताताः प्रपाम्यपाति यषो॥ अनंतापुतपाथेयं सु कौसम पतिना सह॥ ततो जगामम मा गाय·
हृष्टा गोरथेनसवमाकृमं॥ अचौं सहवेश न कौंपविष्टासके गृहे॥ सुस्यातु स्वोपविष्टासा सह भत्रीसुमध्यमा॥ तेनानंतप्रमा वेन वधयोधनसंकुलं ४४०

440A

।यत्तस्ततः स्त्रिया प्रक्तं च नर्धिमस्तमाकुले।व्याकुलं व्याकुलं चैव सर्वं ज्ञातिपिमोजनैः। पेटाभ्रत घाघृतं दृष्ट्वा महत्कौतूहलं गता॥ सममभा ज्ञाक्रूरया
वानेत्य वैष्णो च शीलया॥ भर्त्रे निपोगात्कोपेन प्रोक्तं वा परहस्तिनके।स्वामितिकें प मशंसादि पेटायां निहितं तथा॥ ततः सर्वं यथावृत्तं लागनेकन कालि
ताऽनन्तं तद्ग्रथ्यात स्मा; प्रत्यय स्तत्त्वगारम तातं ततो नंत व्रतेनापि गृहे लक्ष्मी वास्थिता॥ धनधान्य सफलं वागृहं स्वजनसंकुलीम हार्षिक्ष्मिः सममास्तत्र
स्थाल्यमागाति च पञ्जनैः ममापि मा गा मकांतीभ्रंसे कामीमैश्च शोभिता। दिव्य वस्त्रसमासक्ता माविचित्रीप्रतिमा भवता।कदासिद्धपविष्टेन मम त्रीनंता
त्मकं कृते। दृष्टं तद्दोरकं च दृढं हा संकल्पा काविस्मितो।शीलायाह स्तमेला स्तआक्षेपचोदितं तथा॥ कोनंतरहतिजल्प्यन कृवताते नपाडवातथानिवा
रितेनापि साहसं डू ष्ट्वीते हतो॥ क्षिप्तानंतो ज्वलद्दह्नौ हाहा हा कृत्वा भधाविता। शीलागृहीत्वातत्स्त्रं चेक्षीरमध्ये समाक्षिपत॥ तेन कर्मविपाकेन तस्य
लक्ष्माः क्षयो भवत्॥ गोधनं तस्करैर्नष्टं तगृहं भस्मात वेक्षा॥ यद्यद्दे वागतो गेहे ततं पे पगातं गृहातं॥ स्वजनैः कलहो नित्यं मित्रैः सहविरोधिनं नकाश्चिद्द
दत्ते लोके तन्नमार्थे च विधिष्ठिरा॥ कौंडिन्यउवाच॥ शीले जानासिकिं पापं यस्मादेतस्तितेमम॥ धनधान्यादिकं सर्वं परेजानासिबेहृदं॥ शीलोवाच॥ प्रा
योनंतहतो दोषो जातो भवेन्ने संशयः॥ अनंतातस्तु पदोषाणरारिअंपाति तंगृहे हेह स्वहउवाचात ततो जगामकौंडिन्यो निर्वेदात्गहनेवने॥ ध्यायमनसा नैमि
कं द्रक्ष्यामीति केशवे॥ वतं निरस्थाने संकलात व्रत्स्वावारी हां जयन॥ विलोक्य पन्यवेषापार्थं सोपाराय जनवर्जितं तातत्रापश्यन्महावृक्षं तेषाषितं फलितं द्रुमं॥ वल्ली

जय० कल्प तेपास्मिंस्तपोभिः क्रिमिकोटिसमाकुलौ ॥ तमपृच्छद्द्विजो नत्वा कस्त्वं विदष्टो महायुमाः ॥ तमवेत्य तत्र सोऽथ नानेतो वीक्षितो द्विजाः ॥ एवं निवहतस्ते न गां दृष्ट्वा शीमव
४४१ स्मिको वनमध्ये श्रावंती मितश्चेतस्त्रयंभुवा ॥ सोऽब्रवीद्देहे केवल हि पयने तप्ततपास्थितश्च ॥ गोहत्या वा यस्य कौंडिन्यं मानं ततो वृक्षं हि द्विजा ततो ब्रजन दद्दृशायामे
441 पक्षिणोहृ यी ॥ अन्योन्यजलवस्त्रौ लेखावि पर्यंत मंडलीकृ न कमलकन्हा रैः अमृदोस लक्ष्मं डिती ॥ सेवितं भ्रमरैर्हं सैश्चक्रवाकैर्बकैस्तथा ॥ तेषां प
 छद्द्विजो नेतो भवतो भ्योपदोषितश्च तेऽब्रवत् ॥ प्रभु कारिराणो नावेतो वीक्षितो द्विजाः ॥ ततो ब्रजन ददर्शाग्रे गर्दभं कुंजरं तथा ॥ ताव पृच्छद्द्विजो नेतो भवद्भ्यो नो
 पलक्षितः ॥ तावूचतुर्नैक्षितो भावनेतो ब्रह्मणोत्तम ॥ तास्मिन्दा पापसे ब्रामावने तु समजायत ॥ एवं स पृच्छ्य नष्टाशः तत्रैव निषसाद ह ॥ कौंडिन्यो विहली
 भूतो निराशो जीविते नृप । दीर्घमुष्णं च निःश्वस्य पपात भुवि मारत ॥ मायां संतामनंते द्विजस्य त्वरया यतः द्विजः ॥ तं समहोमहया राणाने ति मं कलवेतामि
 । उत्वायो इमं वृक्षे स्मिता वद्धरतसत्तम ॥ तस्मिन्नेवोत्सृते निर्विण्णो कौंडिन्यो बाह्मणोत्तमो सप्पाने तदेवोपि पश्यत्रः समजायत ॥ वृद्धब्राह्मणरूपेणाऽ
 तएहीत्यब्रवीत ॥ स वेश्याम सहां गृहीत्वा हस्ते णकरा सांधिरी दर्शयामास दिव्यनारी नरैर्वृतां ॥ तस्यां निविष्टमात्मानं वरासिंहासने स्थमे । पार्श्वस्थ
 शंखचक्रास्त्र गदा गरुड शोभिते । दर्शयामास विप्राय पूर्वोक्तो विश्वरूपिणी । कौंडिन्यो नेविाजनं वनमालाविभूषितो तं दृष्ट्वा देवदेवेशं सुवाच पापोसा राम॰
 दा । पापोहं पापकर्माहं पापात्मा पापसंभवः ॥ त्राहिमां कृपया देव शरणागत वत्सल ॥ अद्य मे सफलं जन्म जीवितं च सुजीवितं ॥ यत्त्वां धिसगां भोजे मन्मध्यौ ४४१

441A

धर्मेणापि ते ॥ ततस्तु नानंतस्देवोपि स दौ तस्मै स्वव्रयं ॥ दारिद्र्यनाशनं धर्मं विष्णुलोकं सनातनं ॥ प्रातिगृह्य च वा गृविप्र॥ अप्रहृष्ट॥ अस्मद्गावती ॥ कौंडिन्य उवाच ॥ क
स्तुतः का च गौर्दृष्टा किं वृषः क्रीणीहृया ॥ कः खरः कुञ्जः कोसौ कोमौ द्वौ द्विजोत्तम ॥ अनंत उवाच ॥ सत्यं दृष्टो विप्रो सौ विप्रान्वेद विशारद ॥ यावर्षि
तोपि न व्रतादाद्धि धर्मस्तस्मादागतः ॥ मासौ वृक्षचूतो दृष्टः पूर्वं विद्याविज्ञहारिणी ॥ ह स्त्री धर्मस्त्वया दृष्टः शादुलं सत्यमास्थितः ॥ धर्मो धर्मेष च द्वानं त वृष
भौ गावीश्च पूर्वं ब्राह्मण्यो केवि दल्याला भगिन्यौ ते परस्परं ॥ धर्माधर्मादि पालैर्विततः निवेद्यता मिथः ॥ न विप्राय पद्मा विरन्न मतियोद्धु वैलेपिनो ॥ भि
क्षा दत्ता न चार्थिभ्यस्तेन पापेन कर्मणा ॥ वीचि कल्लोलमालाभिर्गच्छन्तः परस्परं ॥ खरः क्रोधस्त्वया दृष्टः कुंजरो मत्सर उच्यते ॥ ब्राह्मण गामा वनेनाहं गुह्य
संसारगह्वरं ॥ इत्युक्त्वा देवदेवेश तत्रैवांतरधीयत ॥ स्वप्नप्रायं स तद्दृष्ट्वा तेन स्वस्थदृष्टांगतः ॥ स्वालानंतव्रतं सम्यक्कृत्वा वर्षाणि पंचवा ॥ सुक्त्वा सर्वं
मनंतेन यथा ज्ञानं पीट्ठ नंस्स ॥ अंते नक्षत्र गो प्राप्य गतोनंतपुरं द्विज ॥ अतः पार्थ महीपाल राजर्षे कथितं शुभं ॥ व्रतं कुरु महाराज सो वितितं स वे सुनतंत्र स वचाय
पायद्रुत वृतं देशे वर्षे फलं प्राप्नोति द्विजन्मना ॥ वर्षे कृतेन तद्राप्नोति कृत्वा सा च व्यानुकेव्रते ॥ एतत्ते कथितं नृप व्रतानामुत्तमं व्रतं ॥ यत्कृत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्य
ते नात्र संशयः ॥ यथाये पिश्रृणवंति सततं ये पठंति नरोत्तमाः ॥ तेपि पापविनिर्मुक्ताः प्राप्स्यंति वहरेः पुरं ॥ संसारगह्वर गुहासु सुखं विहर्तुं वांछंति ये कुरु
कुलोद्भव शुद्ध सत्त्वाः ॥ संपूज्य च त्रिभुवनेश मनंत देवं बध्नंति दक्षिण करे वर दोरकं ते ॥ इति भविष्योत्तरे अनंतव्रत कथा ॥ अपो घापन्ने स्वविधि

जयन्त रउवाच ॥ देवदेव समासेन व्रतस्य परमाद्भुतीउद्यापनविधिं ब्रूहि अनुद्याप्यो यस्मिके शवाउद्यापनविधिं विहिता नव्रतस्य फलं लभेता ॥ तस्माद्यथा तथा कार्यो उ

४५२ तशाठ्योविवर्जयेत ॥ ब्रह्मउवाच ॥ मासिमाद्यपदे प्राप्ते यथाप्राग्व्रतं ततः ॥ शुक्लापक्षद्वादश्यां यथोक्तं स्नात्वा शीघ्रव्रती ततः ॥ एकभक्तेन नियमं कृत्वा मतिं

442 समन्वितः ॥ स्नात्वा नद्यादे ऽवसाने ततः पंचगव्यं तथा ॥ सर्वौषधैः ॥ सर्वगंधैर्विलिप्य ॥ यामं लेपं वेदोक्तविधिना सम्यक्कृत्वा पूजयेत् ॥ देवता ॥ ततो

गृहं समागत्य वेदिं कृत्वा सुशोभनां ॥ तत्रालिखेन्मंडलं कंवर्णैः पंचरूपं शलैश्च नवनाभं सुमंडपं गोमये वेतो मद्भ्ये च वा ॥ तस्योपरि न्यसे त्कुंभं मंत्रमंत्रां

हुन च हेटे ॥ ताम्रपात्रं समायुक्तं पंचरत्नसमन्वितं ॥ माषकेणापि वर्णेन दीक्षोपिहिया यदिवा ॥ छत्ता नंतं प्रपद्येन्न तामपात्रापरि न्यसेत् ॥ शय्याहृदि विन्य

सेत्ता तेनानंत ममेतद्व्रती ॥ लक्ष्म्या युतं वासुदेवं सुमलेन हस्ते नवा ॥ आवाह्य पूजयेत्तावदचैतामरणोत्तथा ॥ कर्णाभ्यां लीप विश्वे थभक्ता नव

समाहितः ॥ ततस्तु जयेद्देवमनंतविश्वरूपिणं ॥ वस्त्रयुग्ममसमाच्छन्नैपीतपद्मोपवीतिनं ॥ वेदनेनमस्तु गंधेन कुर्यात्त्राणं समीप्सिता ॥ लेपयेत्तवामा

निमीघनाभकुमरं च ॥ अनंतं पूजयेत्पदमंत्रः ॥ ततः पुष्पाणि गंधं च पूजयेन्नामभिः सदा ॥ अनंतायनमः पादौ गुल्फौ संकर्षणाय च ॥ कालात्मने जानु

नोरुजघने विश्वरूपिणे ॥ कटिं विश्वरूपायमेढ्रं वै विश्वरूपिणे ॥ नाभिं उपघनाभाय हृदयं परमात्मने ॥ कंठं श्रीकंठनाथाय बाहू सर्वास्त्रधारिणे ॥ शम

वामनाय मुखं तेन मस्तकं सर्वरूपजयं पद्मनी ॥ ललाटं केशवायेति शिरः सर्वात्मने नमः ॥ लोकात्मा सर्वसत्त्वानामानि मंत्रवादिभिर्भवः ॥ जन्ममृत्युजरात्या ४५२

442A विमैसारमयनाशनः॥ वनस्पतिरसोदिव्यो गंधाढ्यो गंध उतमः॥ आग्नेयः सर्वदेवानां धूपोयं प्रतिगृह्यताम॥ ससमैत्रः॥ तं ज्योतिः सर्वदेवानां तेजसां
तेज उत्तमं॥ आत्मज्योतिः परं धाम दीपोयं प्रतिगृह्यतां॥ दीपमंत्रः॥ अन्नं चतुर्विधं स्वादु भक्ष्यानां जीवनं परं॥ नैवेद्यंतेमया दत्तं देवेशो सा प्रगृह्यतां
॥ नैवेद्यमंत्रः॥ पूगीफलं सकर्पूरं नागवल्लीदलैर्युतं॥ पवित्रीकृतमस्तंतता तांबूलं प्रतिगृह्य चावह्निः शामश्रेष्ठ यस्माद्दाम्ह देवस्य वलभं॥ अनेनः श्री
यनांतेन पीतवोन्नागामवेदाप वष्पज्ञातत ःहत्वा गच्छेऊंउमसी पतः॥ गतो गेहान्मो विधिनानेन हत्वाग्निस्थायनं ततः॥ आरभेत ततो होममम्य
त्यमसमिघातिलैः॥ ब्रीहिभिश्चातिनैः वृघृतेन तद्विधान्नतः॥ ससमृघृतकेन शुद्धया होतारे वे तिवामुनः॥ उरविष्णुर्वे वज्रमे वैभानिः श्वेद
तिशतमष्टोत्तरं यावच्छेतकं जुहुयात व हो॥ वृहद्दोमस्ततः कायामेन्नरं तैर्विचक्षणाः॥ अनेनताय वकालायः अहोरात्राय वृघ्नः॥ अग्नेमामा
यमासाय कृत्रम श्रुतंयाश्च नः॥ सवस्सा पपत्ताहजिजुडुपाद्याहुतोस्तथा॥ मित्रदक्षमूर्त्तीहेत्वायहादीनवंयेस्तवः॥ ततो वै लोकपालांश्च
यहानकन्ययथाक्रमं॥ गोतु वा देवानेन दैर्द्धैर्न्नाय गाडिं तिं व्रती॥ पुराणास्ववतो मत्तहह्ना विशेषेन पंक्तवी॥ ततः प्रमातसमयेस्नात्वा तां शुद्धः॥ कृ
तान्हिकः॥ प्रवीभ्रनाविधानेन पूजयेहि व्यरूपिणीं॥ पूजायित्वा हरिं देवं मायापीतं जयेततः॥ पाद्याद्यापयपत्नी कंवह्नाले कारमं यगां॥ मंत्रेः अग्र
जातिविवदेलं दयातप्रयलतः॥ म्हरमीं वेदुवीमातानितेसाविहुपदांस्थिताः॥ यांसः गहमयादत्तो गोमात स्त्वा तमहं हिमि॥ गावो ममाग्रतः सेतु गावो

जय॰ कल मेमंतृष्ठतथगातो मे हृदयेसंलग्नवांमध्ये वसाम्यहं॥ मंत्रेणानेनमेष्ठ्य आचार्यो यनिवेदयेत॥ गोदानसविधानार्थं दद्याद्गौः यथाविधि॥ अनंतस्य
४४३ रिवार्चं वआचार्यो यनिवेदयेत॥ ततआर्मवितानाविधानपूर्वकं घृतयुक्तं दर्शानवृत्तोपवीतं ४ मेष्ठ्यभोजयेद्दक्षवित्तरै ४॥ ततस्त्कद्दक्षिणांतेभ्यो
443 वित्तशाठ्यविवर्जितः॥ स्वशक्त्या दक्षिणां दद्यादाचार्याय निवेदयेत॥ जि पाहीनं भक्तिहीनं द्रव्यहीनं तपेश्वर॥ मंत्रहीनं पठेत्यस्मात् तसंपर्णं
हतवो॥ अनंत ससार महासमुद्रे मग्नं समभ्युद्धर वासुदेव॥ अनंतरूपे विनियोजयस्व अनंतरूपाय नमोनमस्ते॥ इत्यनेन विसर्जयेत्स्वाभ्याल
ग्नतयेवस्त्र॥ दीनांधकृपणानांभ्यः दद्याच्च वनपावनं॥ ततः ४ रैः ४ समंतैः पुत्रसंबांधवैः ४ यपापपन्नमोक्तमेतामानससमवयो॥ आ
चमनं शाविर्भूता विशेषाविहुश्रुता दिने॥ एवं कृतेहि जम्नष्ट कर्मणा वजनादेन ४॥ अनंतरूपो भगवान तुष्टो भवति मवेदा॥ व्रयसफलमामो
ति विष्णुलोके महीयते॥ इतिमापापनभने तव्रतं। अपानंता घापनविधि ४॥ व्रतयूहणादिना वाधि वतईश व पंसमाप्ते इनव्रयोदश्यांस
तेकभक्तंकृत्वा तरा ईवनदिस्योव्रतव यापवा मारिनियमधुनोपथामैमवेपश्च यती घीरोस वा प्रविमवेगवतिल कल्यामले ४ ना तालाताना गात
पैमोइन्ता हमा गतसम द्वावेदिकृत्वा तत्रनववनमेसर्वतोभद्रं वाआलिख्य पंचवर्णैर्यथावत्स ऐप्स्याविन्नयामाराधयममासपल्लवायुल्लवंस्ताम
वीरनानैतव्रतपारिप्ट गताये उत्तरागस्थापनम ईकारिष्यइतिमेवल्न्यानिविघ्नता पंगणपतिं प्रजयेत॥ ततआचार्यं वृत्वासनबैठलादि ४४३

443A ग्निष्ठसेपूज्य ततआचार्यो यदत्र सीस्थिता मितिमर्षे यादिविकीर्य पञ्चगव्येनाहव्येतिप्रोक्ष सर्वतोभद्रकरणपक्षे तत्र सर्वतोभद्रदेवता आवाह्य पूजयेत्॥ सर्वतोभद्रलक्षणं मो
गप्रकारश्च देवतानामावाहनपूजाप्रकारश्च रामनवमीप्रकरणोद्दिष्टः॥ ततो मेरुलमध्ये महीद्यौरिति मारिष्टकारेणाब्जोद्धृतेष्वेषु। गोपात्रपुत कलशं स्थापये
त्। तत्र माषादिमितस्वर्णनिर्मितं वस्त्रवेष्टितं शय्यायां विष्णुनातानैतेस्थापयेत्। तदुपरि तत्र स्वर्णकृतां शय्यामासाद्य घृतपात्र सर्वांगे दार कप्रतिमायां सूक्ष्मेण मन्त्रेणाप
नमस्कृतिमे त्रेणावाहनादि उपचारैर्वा षोडशभिः पूजां कुर्यात्॥ ततो वस्त्रयुग्मं शुद्धं यथाशक्ति दत्त्वा स कल्पनं॥ अनेनश्रीयतां तेन वस्त्रयुग्मेन सर्वदा॥ इति
मंत्रेण नारिकेलपनं तेन वा षोडशपूजा वा कुर्यात्॥ वस्त्रयुग्मं समर्प्य यज्ञोपवीतं समर्प्य चंदनेन गंधेन कर्पूरागरुमिश्रेण॥ लेपयेद् गन्धेन गानेधीयतां मनुमद
नः॥ इति चंदनेन माल्यादीनि गंधो निःपुष्पाणि समर्प्य पुष्पाणि संगृह्य अंगपूजां कुर्यात्। अनंताय नमः पादौ पूजयामि संकर्षणाय नमः गुल्फौ जया मि
॥ कालात्मने जानुनी विश्वरूपिणे जंघे नम विश्वरूपाय कटिं विश्वरूपिणे कटिं विश्वमालिने मेढ्रं पद्मनाभाय नाभिं पञ्चजः परमात्मने हृदयं श्री
कंठाय कंठं सर्वास्त्रधारिणे बाहू नानावर्णतपसे मुखं केशवाय ललाटं सर्वात्मने नमः शिरः ततो लोकात्मा सर्वभूतानामिमे पञ्चदिनः नमस्ते जन्ममृत्युजरा
व्याधिसंसारभयनाशन॥ इति मंत्रेण पुष्पाणि समर्प्य वनस्पतीति धूपदीपौ ततः प्रजामाहुः गयार्थे दक्षिणां दत्त्वा नीराजनं कुर्यात्॥ ततः कुंभमासाद्य स
मागत्य कुंभस्यं डिले वा निमीप्याघ्राय नागमनेहामेकाकीमर इति संकल्प्य स्थंडिले प लेपना घप्रतिष्ठितं हुतानां द्वादशाज्याहुतीर्॥ तच्चैवं आग्निमन्वाहितं तेजो जातवे

जय॰क॰ल स्तमग्निमिन्द्रं प्रजापतिं मनसाधारं देवतो अग्नीषोमौ चक्षुषी आज्येन प्रधानदेवमनंतं मत्स्यमहामितिल व्रीहियव घृतद्रव्यैः प्रत्येकमष्टोत्तरशतसंख्याकाहु
४४४ तिभिः शेषेण स्विष्टकृतं कालमहोदयेन अधर्मा सोमामंत्र त्वं संवत्सरं आग्नेयं वायुं सूर्यं प्रजापतिं स्वरूपया एकैकयाहुत्या सग्रहान्ग्न्यामिदाज्यं वरुद्रव्येणा वा प्रत्येकमष्टो
444 त्तरशतमष्टाविंशत्यष्टसंख्यया मत्स्यया सर्वं तोमं इन्द्रदेवता आज्येनैकैकया स्विष्टकृतं सोमिष्ट्वा तं प्रजापतिं चाज्यद्रव्ये उत्तमं नहनेन रुद्रमित्यादि सर्वं मा अग्ना गांत
इत्येतैर्द्रव्यैः पुरुषसूक्तेन जतादेवैः स्मने नवारं दत्विष्ट्वा रितं नेन वा अन्या धान्यमेरिष्टुयात ॥ ततः प्रायश्चित्तहोमं शेषं समाप्य लोकपालान्यहोम्
पैवोयवारैः प्रज्यबलिं दत्वा नेन चक्रुता गीतवादिः वानेन देवं पूर्णाहुतिं जुहुयात ॥ पुराणश्रवणादिना रात्रिजागरणो नातिवाहयेत ॥ ततो परेऽह्नि कृतान्हि
को यजमानः संस्थापितं मनेते पूर्वं वस्त्रजापिता आचार्यं पूजयेत ॥ ततो गावो ममायतः संतरत्नेन संपूज्य सुरभी वैष्णवी माता नित्यं विष्णुपदे स्थिता
॥ ग्रासं ॥ इस्तम्भ्या रत्न गोमातस्त्वां इह मे ह्ली इति मंत्रेण गोयामं दत्वा ता मा वा पी यद्दद्यात ततः प्रतिमो कन शशम्या स्थिता आचार्याय प्रतिपादयेत ॥ एवं ऋत्वि
मं त्विता च वस्त्रे दशब्राह्मणान् स्वस्त्रयज्ञोपवीतैः संपूज्य नानाविधान्नेनाचार्यसहिता न्भोजयित्वा यथाशक्ति तेभ्यो दक्षिणां दत्वा आचार्याय वरदक्षिणां
दत्वा क्षमापयेत ॥ तत्र मंत्रः क्रियाहीनं द्रव्यहीनं भक्तिहीनं तथैव च ॥ मंत्रहीनं कृतं यच्च परिपूर्णतदस्तु दसेवं क्षमाप्य स्वयं भुंजीतेति व्रतं तव तो घायाम्
पनमयोगात् ॥ अथ नष्टोरप्रायश्चित्तं ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अनंतव्रतमाहात्म्यं कथितं हल्लयोरिति ॥ भगवन्सर्वरूपाणामापदोसि महात्मनां ॥ दोरं प्रमा ४४४

444A

दत्तो नष्टे यदि स्याद्विदितेव जनैः॥ तदा किं करणीयं स्यादुक्तं चैनो व्यपावने। ईश्वर उवाच। मातृपुष्पं लयाराजन्यस्या भिन्नत निष्कृतिं। फलं लोकसारसर्वेषु दानं यैर्दु

गात्तत्कुमारदारे नष्टे महान् दोषः प्रभवेद्द्रुतं नामेह॥ तस्मात्तद्दोषनाशार्थं प्रायश्चित्तं विधीयते। गुह्ये मदर्शि गावेन्नमस्कृत्य समाहितः॥ विज्ञाप्य दार्वना

शीघ्रं कृत्वा होमं वृत्तो ततः॥ हव्यवाहं प्रतिष्ठाप्य तत्राग्निं न्यासाहारि पर। ओं अग्नये वद्विच्छिन्नस्यद्ध्यादिशाप्य वामने। अष्टोत्तरशतं तेन तामलमे वार्णे वह्नवः॥ नाममंत्रेणा

जुहुयादाहुदशांशेन तत्ते नवा॥ केशवारि समर्हुत्वा प्रायश्चित्ते ततः कृते॥ प्रणाहुतिं ततो हुत्वा होमशेषं समापयेत्॥ अत्र छिद्रं च पादच्छिद्रं छिद्रं स्यात्तस्य कर्मणि। वव

नादृप्रमि देवानां मत्रं वै तेष्वपूर्णतां व्रजेत्॥ मंत्रहीनं क्रियाहीनं भक्तिहीनं जनार्दन। यत्कृतं जितं मया देव परिपूर्णं तदस्तु मे। आचार्यं पूजनेकायं दक्षिणां गां च ते निवे

नमः॥ एवं शांतिविधिं कृत्वा पूर्ववद्व्रतमाचरेत्॥ प्रायश्चित्तं मया तातस्तु पापनस्यासु मक्कवितं। व्याधिनाशमितो देह प्रियामे ग्रसज्जते गृहे। तस्मात्सर्वं प्रयत्नेन

प्रायश्चित्तं चरेत्सदा॥ दोरसतातिक्रमे कैव वेरस्मवेगिरं स्तुवः। यष्टदं भूते पार्थ आयुः पुत्रास्तथैव च॥ आसुया दिति शेषः। अनंतरो प्रायश्चित्तं समापये॥ अ

पापुरमनेत्राघापने॥ युधिष्ठिर उवाच। त्वया मा दाक्षुतं ध्यानेनातं जतेत शुभं॥ रदानोद्र हिमेनं तन्त्र तोघापने भवेत्तनम्। ईश्वर उवाच। शृणु पार्थ प्रवक्ष्या

मि व्रताघापनमुत्तमं॥ हतेन यनमकले व्रतं भवति निश्चितं॥ आदौ मध्ये तथा चान्ते व्रतस्योद्यापनं भवेत्॥ यदा वित्तं सावितस्यं पतितः शुभकालता। तद्दा

द्यापनं कुर्यात् शुभेलग्ने शुभे॥ व्रतदेशानवर्षेषु भसंख्येयत्तयापने मते। कायशुद्धिं चरेदादौ स्थामेकाभक्ता दिनावरेत्॥ ततः प्रभाते च तद्दैवं पञ्चस्नात्वा देशशुचौ

जप·कल्प श्रुत्वेत्थं संकल्पयेद्रुपवासं देशकालाद्युत्सारं ॥ ततो नदीतडागं वा गत्वा सर्वौषधीसतयातिलकल्केनामलकैः स्नाया न्मजनपूर्वकं ॥ तीरे मंडपिकां कुर्यात् ह

४४५ हेवापि गृहशोभितां ॥ तन्मध्ये उपकिर्य परदेशका नोल्लरे ततः ॥ ग्रामागोशेषपूजयोलाय पुराण वा वेंपेद्विजे ॥ आवाचर्येवरयेद्वा यौष्णुं तं रागपारगं ॥ ब्रह्माणाम

445 तिजस्थापि चतुर्दशस्य वा दिना ॥ सर्वान् स्त्री लेक गणा जलपात्रादिना वेयेत ॥ विश्वमर्वतोभद्रमंडपातत्क्रमध्यगो ॥ ब्रह्मादिदेवतास्तास्मिन् आवाह्याप

वपूजयेत ॥ तन्मध्ये पकजं धामे यथाशक्तिम्रसेयेततः ॥ सौवर्णं राजतं वापि ताम्रं जं वापि मन्मयं ॥ कुंभं न्यसेत्तदुपरि स्नग्धावेष्टनवर्त्तितं ॥ तस्मिन् जलं गं

धपुष्पं फलं पल्लवं न्यसेत्क्रमात् ॥ हिरण्यहस्तरत्नानि गायं च यथासम्भावं स्थापयेततः ॥ सौवर्णं राजतं ताम्रं जातवंशजमेव वा ॥ पात्रं तदुपरिन्यस्य पद्मकलादिवेष्ट

नैः ॥ प्रस्तार्य तदुपर्यत्राष्टदलं वर्तनादिना ॥ पद्मं विस्तार्य तन्मध्ये नंतमं तिनिधाय वा ॥ फलेन वत्सर्चेन तस्यार्चनेन वा कृतौ ॥ सौवर्णं गौरमथापि कांशं रूपमयं वा

स्तुजन्मौ ॥ आवाहनाद्युपचारैः पूजयेत्क्रममाहितः ॥ पंचामृतेन स्नपयेततः शुद्धसमुद्धये ॥ यद्दकूलादिके पीतमर्घ्यपितावेयेद्धतौ ॥ गंधपुष्पादिभिर्नाना

भक्ष्यैर्नानाफलैस्तथा ॥ एवं संपूज्य विधिवद्धनैवाविके ॥ अपुष्पेभ्यः पूजयेद्गा ॥ अनेतस्य च नामभिः ॥ अजनताय नमः पादौ गुल्फौ संकर्षणाय च ॥ का

लात्मने जानुनी रूपघनं विश्वरूपिणे ॥ कटिं वा विश्वनेत्राय मेढ्रं वै विश्वसाक्षिणे ॥ नाभिं च पद्मनाभाय हृदयं परमात्मने ॥ कंठं श्रीकंठनाथाय बाहू सर्वास्त्र राम·

धारिणे ॥ मुखं च वाचस्पतये चक्षुषी कपिलाय च ॥ ललाटं केशवायेति शिरः सर्वात्मने तथा ॥ नमः पादौ पूजयामीत्येवमादि प्रपूजयेत् ॥ एवं पूजां विधायेत्थं ४४५

445A वात्रौजागरणंकारेत । गीतवादित्रनृत्याद्यैःपुराणश्रवणादिभिः । प्रतिमायांप्रकुर्वीतपूजांगंधादिनाहरेः ॥ नानाफलानिभक्ष्याणिनैवेद्यंविनिवेदयेत् ॥ ततः
प्रभातसमयेस्नात्वाचार्योविप्रैःसह ॥ अनेनतुप्रजपेत्त्राणवंतहुतपायसंमिमेतत ४ ॥ कुंडेवास्थंडिलेकुर्यादग्निस्थापनपूर्वकं । आज्यभागांतमाचार्यैःस्वगृह्यो
क्तविधानतः ॥ ततोऽश्वत्थसमिद्भिश्चघृतरक्तामन्त्रपापिवा ॥ दधिमध्वाज्यदिग्धाभिःसमिद्भिर्वैपायसेनतु ॥ आज्येनवप्रतिद्रव्यमष्टोत्तरसहस्रकं ॥ अष्टोत्तरशतं
वाष्टाविंशतिंजुहुयात्क्रमात् ॥ अतोदेवेतिमंत्रेणविष्णोर्णामेवनामभिस्तथा ॥ प्राणावास्विततथ्यंततनमोऽनंतनामकः ॥ नाममंत्रैश्चजुहुयात्नवतंदशाभिर्या
स्वाहा ॥ ओं अनंतायस्वाहा कपिलायस्वाहा शेषायस्वाहा कालात्मनेस्वाहा हारायात्मसस्वाहा मासाव्याचर्ममातायषट्छेक्तितुभः संवत्सराय परिवत्सराय
षण्मेकलायकाष्ठायमुहूर्तायसामिदादिभिरेवंवृषभस्कंधेजुहुयात्क्रमात् ॥ ततःस्विष्टकृद्धीमंपूर्णपात्रांतमाचरेत ॥ जपेत्सूक्तंपौरुषंतस्मात्तानेतेसु
रोत्तमैःसर्वाण्यपिवज्जुहुयात् ॥ मंतेविष्णुमिस्त्वाहोमशेषंसमाप्यापूजातासापवमस्तुता ॥ पूजयित्वाहरिंदेवमाचार्यंपूजयेत्ततः ॥ वस्त्रालंकारभूषाद्यैः
सतोयेकुंभसमवेयेत ॥ यपसिनीहशीलावत्रव्रालंकारस्मपिता ॥ सर्वाणिसंगोसेयस्वगीतामंत्रपृष्ठीहुवामेसे ॥ कांस्यदोहारलप्रछौनिष्ककेरीसवस्त्रिका
गावोमंत्रेणानेतपस्याचार्यायपवमस्मपियेत ॥ मंत्रस्त्वावामेगोष्ठिति ॥ गावोमेअग्रत ४ संतुपष्ठत ४ गावोमेहृदयेसंतुगवांमध्येवसाम्यहं ॥ मेत्रमेनेस
मर्वाय्यवस्त्रालंकारभूषणैः ४ तसलोपूजायेत्वाप्रणापागतोषयेत्तत ४ कालिजण्पूजायेत्तावतेभ्यादक्षिणांशक्तितः ॥ वत्तर्देशेवकेमोक्षयप्कानपरिशी

जय॰ कल्प

४५६ त्तातः॥ वस्त्रोपवीतैश्च यावकेनैतः पीयतामिति॥ आचार्याय ततो दद्याद्भोजयित्वा द्विजांस्तथा ब्राह्मणांस्तांश्च वाचयेत्तत ५ अथानेतो विसर्जयेद्यावद्दत्तो यादाशिषस्तया॥ भक्तिस्तुक्तो नम

446 स्कृत्य ब्राह्मणांस्तान्विसर्जयेत्॥ ततो हृष्टो बंधुयुतो भुंजीत सुसमाहितः ५४२ वै दत्तेनैत फलदाता वै तो भवेन्नराः॥ इति मत्स्यपुराणोक्तं अनंतव्रतोद्या

पनं समाप्तं॥ अथ मासमेव वत्सरे यद्यपि भविष्यपुराणोक्तं पालीव्रतं॥ हेमाद्रौ युधिष्ठिर उवाच॥ अंगुष्ठीतडागेषु महाजोयाश्रमेषु वा॥ कस्यार्थं संप्रयच्छंति स्त्रि

यो विप्रकुलपोषिताः॥ श्रीकृष्ण उवाच॥ मार्गशिमासिमाहप्रदेशो मे शृणुस्व मतः तति प्रोक्ता यातरा भक्त्या प्रदातव्यं वरुणाय घर्मवत्तमं॥ ब्राह्मणो क्षत्रिये वैश्ये

शूद्रे स्त्रीभिरिति प्रवर्तं॥ पुष्पैः फलैरितामादिभं उल्वरुणाद्विलिख्य संपूज्य घातत्वमेत्त ५॥ वरुणाय नमस्तुभ्यं नमस्ते यादसां पते॥ अपां पते नमस्तु

भ्यं रसानां पतये नमः॥ मा क्लेदं मा च दौर्गंध्यं वैरस्यं मा मुखे कुरु मा॥ वरुणाद्वाहिणी मतो भूसन्तोषमस्तु मे सदा ममैतिं संप्रार्थ्य ब्राह्मणांश्च भोजयेत्स्वधान्यैः स्वयमन्ते

ऽपि पंचवासश्नीयात्॥ इति भविष्योत्तरोक्तं पालीव्रतं॥ अथ मासमेव भविष्योत्तरोक्तं करलीव्रतं॥ श्रीकृष्ण उवाच॥ अस्मिन्नेव वा दिने पार्थ शृणु ब्रह्मसमागतं

॥ देवदेवपुराणगीतं देवर्षिगणसेवितं॥ ब्रह्मपप्रयापार्थ करलीव्रतनाम सुतमोत्तमं॥ तेषामहं संप्रवक्ष्यामि लोकानुग्रहकारकं॥ मार्कपेयपुरा देवैर्गंधर्वै

र्यक्षकिन्नरैश्च अप्सरोभिरक्षयामि नागकन्याभिरर्चितो॥ सेनासमासातौ ज्ञात्वा करलीनेदनेस्थिता॥ शुक्लपक्षे चतुर्दश्यां मासि भाद्रपदे नृपारे यतम ... तामं

वास्त्वोमिः फलैर्नानाविधैस्तथा॥ विरूढैश्च मप्रधामे घटोपालीरक्तावदनैः ५ शाघिद्र्वासतैर्वस्त्रैर्नैवेद्य धूपैः तयावितै ५ नातीफलैः ५ पूगफलैः ५ पूजयेत्स ४५६

446A

तमस्त्रातात्ताम्निन्नहनिरातत्वंह्णीसिरमालिरेववृा॥ मेत्रेणानेनवैवशघ्नितछ्रणघुनराविपा॥विंतयेत्कर्हलौनिसंकरहलेछकामदीपितां॥शरीरपोगयनावाप्दे
हिरेविन्नमोक्षते॥एवंयष्ठपूजयेद्भक्त्यापुत्रवीभक्तिमान्न्यानारीवानृश्चिपृच्छान्वाह्वीन्माभाश्वत्रपापेमा॥तामिनन्तलेनहिमकेन्का॥विन्नारीकला॥टिनो॥ड
गेताडुमेगाव्यंगात्वेरिगोपापयन्वारिगो॥भवेन्मोमायमोख्याधापत्रचयोत्रुम्ब्रियापता॥आयष्मताजीवनुत्साजीवेदृष्टिश्चतेभुवि॥इतिहमाद्रोकरलोयते॥अ
धाजुनेनावास्रामेकातिंवोमाघ्यावृश्नाखावाकरलोवते॥नत्रकरलोपूजने॥आगछककरलोदविसोभाग्यफलदायिनि॥रूपंदेहिजयंदेहियशोदेहि
सर्वनिघते॥आगाद्दगान्छवदेशेकरोगामहेस्वरी॥कौष्यमायाप्रपूजामेगृह्राणानुग्रहंकुरु॥आवाहने॥कातेस्वरमयेदिव्यनानामणिगणान्विते॥अ
ि्मितिथमहादेविशिवेनसहपार्वति॥आसने॥हूवाक्षताविमिश्रंचैन्नस्वर्णपात्रेप्रतिष्ठितं॥पाद्यार्घ्यंकल्पितंभक्त्यागृह्राणपरमेश्वरिपाद्यं॥अर्घ्यपात्र
स्थितंतोयंफलपुष्पसमन्वितं॥अर्घ्यंगृह्राणमेदेविभक्त्यादत्तंशिवप्रिये॥अर्घ्यं॥कर्पूरागरुरसुभिःशीतलंविमलंजलं॥गंगायाश्चसमानीतंगृह्रणा
वमनीयकं॥आचमनीयं॥गंगादिसर्वतीर्थेभ्योमयाप्रार्थनयाहृतं॥स्नानार्थंतमयादेविगृह्राणहरवल्लभे॥स्नानं॥पयोदधिघृतैश्चतर्करासेनोमहाभव
ता॥तथावृक्षयमाद्देविततवनालावेतिप्रिये॥सेवनमंत्रं॥वस्त्रयुग्ममिदंदिव्यंकुंकुमाक्तंतशोभनं॥गृह्राणाच्छादनेदेविततथाच्छादयमांसदा॥वस्त्रमाव
मनीयं॥श्रीखंडचंदनंदिव्यघनसारमनोहरं॥विलेपनेगृह्राणादेहिदासीप्रियवल्लभे॥चंदनं॥मालतीचंपकादीनिशतपत्रादिकानिवा॥सुगंधीनिगृह्राणावं

जयन्त प्रज्ञार्थं हृतमनोमितिनष्ठाप्रपाणी॥ अगतं गुणगुणैर्ध्य पदर्शीगेहमनोहरे॥ गृहाणामेतुन्मिकरे घाणामुदयितेपरे॥ यर्पी वक्र्द्धैर्मवेनोफानोतिमिरस्यनिपारणा

४४७ ॥ओतिकांकालिंतेमक्ता गृहाणापरमेश्वरी॥ देयेनानापक्वान्नेमसुक्ता॥ मेः षड्रुमसमान्वितं॥ नैवेद्यं विविधंमक्ताकाल्पितं नं गृहाणमे॥ नैवेद्यं॥ कर्पूरैला

447 लवंगादिनागवल्लीदलान्वितं॥ पूगीफलसमायुक्तं तांबूलं प्रतिगृह्यतां॥ तांबूलं॥ ऊर्द्ध्वंफलमयादेविस्थापितंपुरतस्तव॥ तेनमेसफलावाप्तिर्भवेज्जन्मनि

जन्मनि॥ फलं॥ हिरण्यगर्भगर्भस्थंहेमबीजंविभावसोः॥ अनंतपुण्यफलदमतःशांतिंप्रयच्छमे॥ हिरण्यं॥ नीराजनं वर्त्तामिंद्रःप्राणिप्रियानि तमा

वैत्यायाप्तिवन्द्रभा॥ मतीनोकाम दापत्याकामान्मेपूरियपा॥ प्रार्थना॥ आद्ययो देवपत्नीनोजितानां वामियारूपा॥ सौभाग्यायोग्यमायुक्तेरेहरं भेनमोस्तु तेनम स्का

रः॥ नरदल्पेकामदायित्वैमेमत्वायते नमोनिमः॥ रंभायेभेमासिमायमसर्वतोत्वप्रदेनमः॥ यपायघातप्रमवोष्पधितकदलिभवा॥ तयामनोरथानांमेप्रभवोकच्चे

नोसवपोकस्तीदानमेव॥ उपस्थापन॥ विशक्षमहावाहोसवैविघाविशारद॥ ऊनाथनाथविश्वात्मनदोनदस्मनिर्हितना॥ तममस्मार्केपापोवैपुलमस्माकं

पस्मात्वायत्वयानिगृहीतानिसविद्यामाचनिर्भयाः॥ किं विस्मृहामिदं वशाधनेधान्यानिवाहिदे॥ अन्नाछादनपुत्रादिवर्धनेयानिकेतनं॥ तत्सर्वमवलभगा

वनलोकादुपस्वकार्ये॥ पौरोहस्तउवाच॥ शृणुराजन्प्रवक्ष्यामिव्रतानामुत्तमव्रतं॥ यत्कृत्वा सर्वदुःखेभ्योनारीमुच्यते समकदाचन॥ वस्त्रान्नपानविच्छित्तिर्नभवेत्त रामः

कदाचन॥ स्नानमात्यनेकाते कार्तिमाग्यं प्राणवल्लभा॥ पाणिपत्याबवीदीमानवैकामाप्तयेशुभा॥ सोभाग्यमेकथंदेवभवेजन्मनिजन्मनि॥ सपत्नीनाशियंवीद्यास ४४७

447A हाभूञ्जायते प्रभो ॥ इति प्रियाया वचनं श्रुत्वा हं तां समब्रुवं ॥ मंमा व्रतं कुरुष्वाद्य सौभाग्यावाप्तये शुभे ॥ हन्नेयस्मिन्व्रते देवि परं सौभाग्यमाप्स्यसि ॥ इति श्रुत्वा वचो देवी
रुक्मिणी मामभाषत ॥ रमाव्रतमिदं त्वीदृक्कीदृशं विधि किं च पूजनं । केन वा दौ युगा वीर्यामर्त्ये केन प्रकाशितं । रुक्मिणीभाषितं श्रुत्वा तु नरेश्वाहमब्रुवं ॥ रमाव्रतवि
धिं वक्ष्ये शृणु भद्रे प्रियया दितं ॥ गोचर्ममात्रं संलिप्य तत्र तोयेन मण्डलं ॥ लिखेत्समकतया वर्णैः नीलपीतसितादिभिः तैः अष्टदलं पद्मं देवतास्तत्र स्थापयित्वा प्रपू
जयेत् ॥ कलशोपरि संस्थाप्य देवीं वै पटले शुभे ॥ मामहं स्थापितं तत्र मन्त्रमेत्रोपपूजयेत् ॥ अथ वा सा तिवैकु पीतयमम षट्दले तु वै । तत्र मायां समर्पयित्वा लिंगं स्थाप्य
तां सह शोभनो ॥ संपूर्णा करली स्थाप्य पूजयेत्तां यथाविधि ॥ उत्तमोत्तमकामानां यमे वयं तो समाहिता ॥ यथा संभवेद् हि स्ते शास्त्रवादीनां सदा भवेत् ॥ तथा वचं पू
मां रे विमत्वा नात्मा वै ति प्रियाय प्रथाय थाते प्रमवा वर्धेत करलो मदा ॥ तयामनोरथा नाम प्रभवो वर्धितो सर्वपापं वैसे एवं विविध वन भक्ति पदेन नवेतस्या ॥ गा त्रौजा
गरात्रि कृपायां ज्ञात वादेत्रा निःस्व नैव ॥ एवं यान्नकृतेनारीभ्र ताना उत्तमे व्रते ॥ श्रुत्वा तु विविधा भोगा स्तोभमयं विंदति धुवं । तस्मात् कुरु विधानेन यथोक्तं फल
माप्स्यसि ॥ इति श्रुत्वा विधानेन वकारव्रत मुत्तमोज्ज्वा पमकलेकामं मनसा यथा घृताभिते । अमृतं च श्यामा राजेन्द्रव्रतस्य प्रभावतः ॥ अत्याश्चर्यकरं पुमांश्च
पृथ्वात्मेत भवात्मा ॥ तु पतिव्रताप्तं वैकुण्ठा नीतां समां प्रति ॥ दुःशासने नदुःखेन दृष्टौ परीक्षुत्तमं प्रजा ॥ आकृष्यमाणो वस्त्रे हि नित मामभ्रम तदा ॥ तस्मिन् तत्रा
तोयजनन्ते द्रौपद्यास्त्रा पाययन्ता ॥ अदृश्यमाने उत्कृष्टा पत्रै तेन समुपरिदृष्टवान् । तदा कर्णो भय कातर्व चेतो स्मिन् राजसत्तम ॥ रुक्मिणापावरितेरं वै यदेतद्व्रतमुत्तमोत्त

स्नात्वाय फलेदत्तेनैव द्व्यर्पयेद्राजसत्तम॥ तत्कालमेव वस्त्राणि समृद्धिं भवन्तु पाण्डुः श्यामेन नूतनेन आक्षिप्ते च शुक्ले च॥ प्रादुर्भूतानि वस्त्राणि नानावर्णानि भारत
॥ विनोऽपि शुभ्राणि नश्यायो विरागमोऽप्यम्महान्॥ तान्दृष्ट्वा तु वस्त्राणि कदलीगर्भवत्पापः उत्थितव्रतप्रभावो धर्मपुत्रोऽपि कम्पितो मया॥ का रूपलावण्यमानेन प्राप्ता का
मोऽस्मि विषमामि इति कदलीव्रतकथा समाप्ता॥ अथोद्यापनं॥ युधिष्ठिर उवाच॥ कस्मिन्मासे तिथौ वा स्नाप्य कदलीं तत्समुत्तमं॥ कथं भावेन किं कार्यं तन्ममाचक्ष्व केशव॥ कृ
ष्ण उवाच॥ कार्त्तिके माघमासे वा वैशाखे श्रावणे तथा॥ शुभे मासे प्रकुर्वीत गर्गेणाभाषितो शुभे दिने॥ तिलक्षेपं वृजे पीतं शुभं पावनं माहितं॥ पालितं देशे न
लभ्येत कदलीराजसत्तम॥ स्ववर्णां स शुभां कृत्वा तत्र दद्यां तस्मात्र्यां वृषभां॥ यदि लभ्येत कदलीमारोप्यादौ प्रपूजयेत्॥ यावत्तस्याः फलं तावत्तस्मिन्नेवोत्सवं पतेत्फलं च
पक्वमेव यस्याः पश्चाद्दिव्या रम्भामाहृत्य पोत॥ प्रभाते विमले स्नात्वा तानघादेविमलेजले॥ अहतेवासमसौ गच्छत्वा स्नात्वा संध्यादिकं भवेत्॥ अरालिमात्रं कृत्वा तु स्थंडिलं वायतः श्र
वि भक्त्यायं यथा विधिवत्तत्र होमं समाचरेत्॥ शतमष्टोत्तरं विद्वान्तिलाज्याहुति मित्तथा॥ एकायवितः संहिष्टक्ती मायाहुती मित्तथा॥ ब्रह्मादिभ्यो देव
ताभ्यो नाममंत्रैः पृथक्पृथक्॥ आचार्यं च सपत्नीकं वस्त्राद्यैः प्रपूजयेत्ततः॥ धेनुं पयस्विनीं वस्त्रतां रत्नैश्चलंकृतां॥ स्वर्णशृंगीं रौप्यखुरां कांस्यदोहनिकायु
तां॥ तां सवत्सां सप्तमां शैलपुच्छां इक्षुघंटासमन्वितां॥ अभ्यर्च्य वेदविदुषे आचार्याय निवेदयेत्॥ पादुकोपानहो छत्रं कमंडलुजलेकाणि नेवेशय पुष्पाक्षपेदयेत्॥ गाम-
नित्रन स्पर्शमय नैवेद्या॥ चतुर्विंशतो द्विजानां भोजनाद्यहुपसंयतवस्त्रानेकाराणि वायैः प्रजायेत्तात्तुभोजयेत्॥ वायनानि नरस्थानि च शयाते स्तोमशक्तितः ४४८

448A

स्त्रीणां दद्यात्तेभ्यो यथाविभवमादरात् ॥ जन्मेभ्योपि यथाशक्त्या दद्याद्दानं सुसंस्कृतं । क्षमापयित्वा तां देवीं व्रतसंपूरितये ततो वा नृपेत्ता यथान्यायमच्छिद्रं च क्षमापये
त् । दीनानाथान्ध्रुवतप्यान्स्वस्वयं भुंजीत वाग्यतः ॥ एवं यः कुरुते देवि कदलीव्रतमुत्तमं । भुक्त्वा तु विविधान्भोगान्मोमामं यं विरतं श्चवो । तस्मात्तत्कुरु विधानेनान्यथा
न्नैव फलमाप्स्यसि ॥ एवं नार्यो नरो वापि यः कुर्यात्कदलीव्रतं ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति स्वर्गलोके महीयते ॥ इति भविष्योत्तरे कदलीव्रतोद्यापनविधिः ॥ एतत्तु
कदलीव्रतं योगिनामासो विहितमपि हेमाद्रौ लिखितं चतुर्दश्यनुष्ठेयकदलीव्रतप्रसंगात्स्वल्पलिखितं ॥ इति भाद्रपदशुक्लचतुर्दशी ॥ अथाश्विनकृष्णचतुर्द
शी ॥ तत्र दुर्मरणमृतानां श्राद्धं कार्यं ततः पावमानीय ॥ विषशस्त्रश्वापदाहितिर्यग्ब्राह्मणघातिनो ॥ चतुर्दश्यां क्रियाः कार्याः अन्येषां तु विगर्हितेति ॥ का
र्तिककृष्णचतुर्दश्यां प्रभाते चंद्रोदये अभ्यंगस्नानं कार्यं तदुक्तं हेमाद्रौ भविष्योत्तरे । कार्त्तिके कृष्णपक्षे तु चतुर्दश्यामिनोदये ॥ अवश्यमेव कर्त
व्यं स्नानं नरकभीरुभिरिति ॥ मदनरत्ने कालादर्शे च विष्णुरहस्ये इति पाठः ॥ मयूखे तिनेः मपरं इति याख्यातो ॥ अत्र च यथावासरं च वृत्ति केचित् ॥ दिनेनघटि
यामुद्देश्य तैल्यं ॥ ब्रह्मपुराणेपि ॥ तैले लक्ष्मीर्जले गंगा दीपावल्याश्चतुर्दशीं प्राप्य तिशेषः ॥ प्रातःस्नानं तु यः कुर्याद्यमलोकं न पश्यतीति ॥ अपा
मार्गमथो तुंबीं प्रपुन्नाटमथापरं ॥ भ्रामयेत्स्नानमध्ये तु नरकस्य क्षयाय वै ॥ प्रपुन्नाटश्चक्रमर्दः ॥ तत्रापामार्गं स यत्राणी भ्रामयेच्छिरसोपरीति तथा च
पौ कार्यं च मे यमनामभिः ॥ नरकस्य हिताय मार्गे परेषां हित चतुर्दश्यां प्रदोषे दीपं तथा चापि ॥ ऊर्जो दर्शे तिमध्ये तु ततः प्रदीपालीमर्चेत ॥ तैले लक्ष्मीर्जले

जय.क. गंगादौ यान्मृत्तिकेति योवःसेता। अलक्ष्मीपरिहारार्थं मर्ग्गे गत्त्वा नमामवेशेता। कर्पूरेलत्यमेतब्द दोषो न्नवादिनन्त्रयामिति॥ कुंडुद्भ्रयेपि मंत्रेणोत्ताशारपातो हिन स्यं।

४४९ तं चागंगामद्यायपातःपापात्रुपत्तये। अत्रेषः उमीतमामेनन्यासुथ्यपतमआगारस्यतोमत्रीक्षायोह्यातियान २०॥ तस्माद्विक्रमबोधमोनश्यतेवनस्तेशय

449 इतिदिवोदासीयेमतिपृवचनेतन्मृत्युकालेनवत्कुर्देश्यभावेपितत्रैवैनातत्वामिसेवेपरे। यथापिकार्तिकेमतिनातैलाभ्यंगत्तश्राद्धयोपरान्नेकोपभोजने

॥ कार्तिकेवर्जयेपृथ्धेयदिरथंगोष्ठतीमवदितियायेभ्यंगस्नाननिषिद्धं तथाप्यत्र तैलाभ्यंगस्नाने तेरापिकार्येनारकभवत्तु देश्यां तैलाभ्यंगं वकारयेत॥ अ

मंत्रकार्तिकेकृत्यायांतैलाभ्यंगंविवर्जयेत् इतियाज्ञोक्तेपातिस्मन्वस्त्रुतेः॥ उपवचतुर्दशीवैन्द्रोदयव्यापिनीयाह्यानिरुदयरतिपूर्वाक्रत्यात। ऋग्मसलाव

न्मोतटिनोदयधात्रुःशब्दयोधरमानार्थत्वातपातः॥ कालमाधवीयापेसरसूर्के। दिनदयेव्वेद्रोदयव्याप्तौतत्स्याप्तौवापूर्वविद्याधासाप्तौवैचेचतुर्दश्यांका

र्तिकेपसितप०। पक्षेप्रत्यूषसमये स्नानं कुर्यात्प्रयत्नतः इति निर्णयामृते पद्मवचनात्॥ दीपिकायांतुदिनद्वयेचन्द्रोदयेचतुर्दश्याभावेचतुर्दश्यांतत्पूर्वयामे

स्नानमिति। निर्णयदीपिकायां प्रदोषोव्यापि॥ चतुर्थयामगामिन्यामुपितउक्तौ। अतएवमदनरत्नेप्रथमाः॥ तथाहिचतुर्दश्यामाश्वनेकौदयाद्यशा॥ या

मिन्याश्चपश्चिमेयामे तैलाभ्यंगो विशिष्यते इति॥ कालादर्शेपि। गोष्ठोदयवेलायांचतुर्दश्यांपदासर्वतः॥ दर्शेवामेगलेस्नानेइवशाकर्मयद्दिनामि राम:

तित्रयोदशीतिथेवः॥ भयस्तेतःहिनद्वयेचंद्रोदयव्याप्तसभावेपूर्वैव। गोगाकालेयस्तातास्वकालाइतरोगागा॥ कालत्समवेस्मकर्माणामितिवचनात्। ४४९

अतएवपूर्वोक्तोदाहृतिवोऽपियातःसंगच्छते।। तिथ्यादौतुभवेद्यावान्ह्रासोवृद्धिःपरेहनीतिवाक्येनत्रयोदश्यांचतुर्दशीह्रासप्रसंगेनचंद्रोदयपारिभा
षिकंचतुर्दशीमुख्यत्वात्।। अतएवचंद्रोदयप्रकाशे। त्रयोदशीयदाप्रातःक्षयंयातिचतुर्दशी। अविशेषतममावास्यातदाग्रेत्रयोदशी। एवंदिवोदासोक्तोपि
उक्तविधिस्ततिकामेनसूर्योदयात्प्राक्तैलेनस्नानंकार्यंतदुक्तंस्मृतिदर्पणे।। चतुर्दशीयात्वश्वयुजस्यकृष्णास्वात्यक्षयुक्ताचभवेत्प्रभाते।। स्नानंसमभ्यर्च्यनरैःस्वकार्यंसुगंधिते
लेनविभूतिकामैरिति। इदंचस्नानंचतुर्दशीमारभ्यदिनचतुष्टयपर्यंतंकार्यं। तदुक्तंपृथ्वीचंद्रोदयेब्राह्मे। इषभूतेचदर्शेचकार्तिकप्रथमेऽह्नि। यदास्वातीतदाह्य
भ्यंगस्नानंकुर्यात्स्वदिनोदये। ऊर्जेशुक्लद्वितीयायांतिथौपक्षद्वयेऽदिने। मानवोमंगलस्नायीनैवलक्ष्म्यावियुज्यते।। दीपैर्नीराजनादत्रसैषादीपावलीस्मृ
तेति।। अथस्नानविधिः। तत्रादौदंतधावनादिकृत्वायमलोकदर्शनाभावकामोऽभ्यंगस्नानंकरिष्येइतिसंकल्प्यतैलेनाभ्यंगंकृत्वोदकेनस्नायात्। ततःस्नानमध्ये
सितालोष्टसमाहितान्यपामार्गपत्राणिसतुंबीकानित्रिःप्रदक्षिणंमस्तकोपरिवक्ष्यमाणमंत्रेणभ्रामयेत्।। मंत्रः। सितालोष्टसमायुक्तसकंटकदलान्विता
हरपापमपामार्गभ्राम्यमाणःपुनःपुनरिति। ततोयमतर्पणंतत्प्रकारस्तुमदनरत्नेस्कांदपुराणे। दक्षिणाभिमुखोभूत्वातिलैःसव्यंसमाहितः। देवती
र्थेनदेवत्वात्तुसमागोत्रनामभिः। यमायधर्मराजायमृत्यवेचांतकायच।। वैवस्वतायकालायसर्वभूतक्षयायच। औदुंबरायदध्नायनीलायपरमेष्ठिने। वृ
कोदरायचित्रायचित्रगुप्तायवैनमइति। तत्रयज्ञोपवीतिनाकार्यंप्राचीनावीतिनातथा। देवत्वंचपितृत्वंचयमस्यास्तिद्विरूपतेति। अत्रवहेतुःक्लीबनात

जय. क.
४५०
450

शङ्खकल्पातिलमहाविणाद्यमादिरूपदैवपिअय्युर्वगमेविकलोदृश्यम॥ ४ उदृं यमतर्पणं यमुनायामतिप्रशस्तं। तदुक्तं ह्यस्यत त्वांतोवे। यांकां विल्लारितं प्राप्य हठस्य
यक्षे चतुर्दशी। यमुनायां विशेषेण तानि यत्तत्तर्पये यमाननिति। दंवतर्पणं जीवपितृकेणापि कार्यं जीवपितापि कुर्यात् तर्पणं यमभीष्मयोरिति पाद्मोक्तेः॥
॥ अस्यामेव प्रदोषे दीपदानं कार्यं। तदुक्तं दिवोदासीये ब्राह्मे अमावास्या चतुर्दश्योः प्रदोषे दीपदानतः॥ यममार्गान्धकारेभ्यो मुच्यते कार्त्तिके नर इति। तथा तत्र
: प्रदोषसमये दीपान् दद्यान्मनोरमान्॥ ब्रह्मविष्णुशिवादीनां भवनेषु मठेषु च। प्राकारोद्यानवीथीषु प्रतोलीनिष्कुटेषु च। मन्दुरासु विविक्तासु हस्तिशालासु चैव
वाहेऽति लैङ्गे॥ तत्र प्रेतचतुर्दश्यां भोजनं यत्नात्तपोधनान्। शैवविप्रान्तथा यत्नात् शिवलोके महीयते। एतद्दानं दत्वा ते स्मृप यमलोकं न गच्छति। माषपत्र
चसशाकेन भुक्त्वा तत्र दिने नरः। प्रेतचतुर्दशीकाले सर्वपापैः प्रमुच्यत इति॥ अत्र नरकोद्देशेन चतुर्दशी चतुर्वर्तियुक्तो दीपदानं कार्यं। तत्र प्रदीपे समसे
भक्त्या दीपं समुज्ज्वलं दीनं कुर्यात्। तत्र मन्त्रः। दत्तो दीपश्चतुर्दश्यां नरकप्रीतये मया॥ चतुर्वर्तिसमायुक्तः सर्वपापापनुत्तये। इति। पश्चात्सन्ध्यायामपि दीपान् दद्या
त्। ज्योतिर्निबन्धे पाठे नाम तस्य महल्लौ शौप्रदोषे मृत दर्शयेत्। उल्काहस्ता नराः कुर्युः पितॄणां मार्गदर्शनं। तत्रोल्काग्रहणमन्त्रः। शस्त्रसंघहतानां च मृतानां भूतद
र्शयोः। उज्ज्वलज्योतिषा देहं दहेयं व्योमवह्निना। इति तद्दानमन्त्रः। अग्निदग्धाश्च ये जीवा येऽप्यदग्धाः कुले मम॥ उज्ज्वलज्योतिषा दग्धास्ते यान्तु परमां गति राम.
मिति॥ तद्विसर्जने मन्त्रः। यमलोकं परित्यज्य आगता ये महालये॥ उज्ज्वलज्योतिषा देहे प्रपश्यन्तो व्रजन्तु ते इति॥ अस्यामेव नक्तभोजनमुक्तं लैङ्गे। नक्तं प्रेत ४५०

450A चतुर्दश्यां यः कुर्याच्छिवदूष्येन तत्कृतं शतेनापि समाप्यते आयमीद्दशमीति ॥ परापूर्वदिने प्रदोषे चतुर्दशी स्नानयोग्या चेत्परदिने तदा पूर्वदिने प्रदोषे दीप
दानादि कृत्वा परेद्युः स्नानं कार्यं ॥ क्रमागतो येन कालवाच्यमाम्नायस्नात ॥ कृत्यतत्त्वार्णवे भविष्ये ॥ कार्त्तिके भौमवारेतु चित्राकृष्णचतुर्दशी ॥ तस्यामाराधित
स्स्याणान्नैयच्छिवलोकं व्रजेत् ॥ भौमवारचित्रानक्षत्रयोगो महाफलेति तत्रैवाख्यातं निर्णयामृते तु रघं भौमवारयुक्ताचित्रा स्यादित्यक्तापुष्कराख्यागानेन्देम
ववनेकिं निमाठोतरेणालिखितं ॥ तत्र पूर्वा पूर्वविद्धा ॥ उत्तरा चेत्तत्स्नामतेशमम्य चेत्तच्छिवपुरे नर इति इति कार्त्तिककृष्णचतुर्दशी ॥ अथ कार्त्ति
कशुक्लचतुर्दश्यां ब्रह्मकूर्मव्रतं ॥ तदुक्तं हेमाद्रौ भविष्योत्तरे ॥ कार्त्तिकस्य सिते पक्षे चतुर्दश्यां नृपाधिप ॥ सोपवासः पंचगव्यं पिबेद्वाचो जितेंद्रियः ॥ कपि
लायास्तु गोमूत्रं कृष्णायाश्च गोमयं तथा ॥ श्वेतायाश्च तथा क्षीरं रक्तायाश्च तथा दधि ॥ गृहीता कर्बुरायाश्च घृतमेकत्र मेलयेत् ॥ वेदोक्तमंत्रै राजेंद्र कुशो
दकसमन्वितं ॥ ततः प्रभातसमये स्नात्वा संतर्प्य देवताः ॥ ब्राह्मणान्भोजयित्वा तु स्वयं भुंजीत वाग्यतः ॥ ब्रह्मकूर्चव्रतं ह्येतत्सर्वपापप्रणाशनं ॥ य
द्बाल्ये यत्कौमारे वार्द्धके वापि यत्कृतं ॥ ब्रह्मकूर्चोपवासेन तत्सर्वं नश्यति क्षणात् ॥ इति भविष्योत्तरोक्तं ब्रह्मकूर्चव्रतं ॥ अस्यामेव पाषाणचतुर्दशीव्रतम्
तदुक्तं निर्णयामृते देवीपुराणे ॥ कार्त्तिके शुक्लपक्षे तु या पाषाणचतुर्दशी ॥ तस्यामाराधयेद्गौरीं नक्तं पाषाणभक्षकः ॥ ऐश्वर्यसौख्यरूपाणि या
प्राप्नोति ॥ हेमाद्रौ त्वयाभाणामसरोगोति पाषाणाकारापिष्टकानीति व्याख्यातं ॥ इयमेव वैकुंठचतुर्दशी ॥ सा विश्वेश्वरपूजने अरुणोदयव्यापिनी

जयकल्प
४५१
451

याद्यां॥ तत्रैव सनत्कुमारसंहितायां॥ शिवपूजोक्तेः॥ वर्षे वैहेमलंबाख्ये मासि श्रीमति कार्तिके॥ शुक्लपक्षे चतुर्दश्यामरुणाभ्युदयं प्रति॥ महादेवतिथौ ब्राह्मे
मुहूर्ते मणिकर्णिके॥ स्नात्वा विश्वेश्वरो देव्या विश्वेश्वरमसज्जयत॥ सदे पंचोतिष तस्य प्रतिष्ठां स्वेत राकरोत॥ स्वयमेव स्वमात्मानं वरमाशु यत व्रत
मिति पूजा च कृता पचासेन्नकायो॥ तत्र प्रभाते विमले कृत्वा पूजां महाद्भुतां॥ दंडपाणिं महाबाह्यं भिवने भिरक्षत याराणारतिं तत्रैवोक्तेः॥ अत्र पारु
तह्येणा घंवादेन कृतोपवासेन स्नात्वा विश्वेश्वरः पूज्य इति विधिः कल्प्यते॥ रुपं चैतत्परदिने पूर्वदिने अयाप्तेर्वर्तते॥ तदोपवासः पूर्वा कार्या॥ रुद्रव्रतेषु
सर्वेष्वेकृतेयाससम्पूर्णा तिथिरिति वचनात्॥ पूजादानमरुणोदयव्यापनीयासा कर्मणो यः कालस्तद्व्यापिनी तिथिरिति वचनात्॥ केचित्त्वत्रैव अत्र यो तु पूर्वदिने रु
णोपवासः परदिने अरुणोदये पूजादिकं वदंति॥ अस्यां विश्वेश्वरयात्रोक्ता काशीखंडे॥ कार्तिकस्य चतुर्दश्यां विश्वेशं यो विलोकयेत्॥ स्नात्वा चोत्त
रवाहिन्यां न तस्य पुनरागतिरिति॥ शिवरहस्येपि॥ यात्रा कार्तिकमासस्य चतुर्दश्यां सिता शिवे॥ सायं काले समागम्य पूजां कृत्वा स्थिता सुदत्वा धुक्ता
ततः परे क्षापिणाः सर्वे पिमदत यहाता॥ संपूज्य माभिषेयले च वज्जो जागरणा शिवे॥ कार्तिकस्य चतुर्दश्यां विल्वैश्च कनकाह्वये॥ गोगाणेश्चे श्वमेप्र
जां च वज्जर्मेपि महेश्वरीं॥ रात्रिं नीत्वा प्रयत्नेन भक्त्या चाश्ववणादिभिः॥ ततो ह्यरुणोदये जाते स्नात्वा भस्मना॥ त्रिपुंड्रधारणं कृत्वा कृत्वा रुद्राक्षधारणं॥ राम:
संध्यां समाप्य विधिवि शेवकां समभ्यर्चयेथा विधि॥ मद्भक्तान्भोजयामास ऋषयो व्रजजन्मना॥ यः शुक्लोर्जे चतुर्दश्यां उपोष्य प्रयतः शिवे॥ मामर्चयति ४५१

451A

विशेषं समुक्तो भवति श्रवणे मासा मल्लिंगपूजनं प्राप्ये सर्वदा सर्वकामदं ॥ ज्येष्ठशुक्लचतुर्दश्यां मार्विंते वज्रस्थापयदमिति ॥ ज्येष्ठशुक्लचतुर्दशीपीकाख्यां विश्वेश्वरं संप्र
श्रे ॥ समर्चयितु मिंद्रा घे गंधमंते स्मामिरादगारे त्वारेऊस्मामे वा त्रौ विहशु पूजा कार्या ॥ तद्वत्कं हेमाद्रौ भविष्ये ॥ कार्त्तिकस्य सिते पक्षे चतुर्दश्यां नरो विधिपालोपवा
सं कृत्वा पूजयेत् हरिं रात्रौ जितेन्द्रियः इति ॥ अत्र च तदर्शी रात्रिव्यापिनी ग्राह्या सा रात्रौ पूजाविधानात् ॥ दिनद्वये तद्व्याप्तौ निशीथप्रदोषभयव्यापिनी ग्राह्यास्यो तिवै
कुंठचतुर्दशी नामायं ॥ ऊस्मामे सर्वकार्तिकव्रतोद्यापनमुक्तं पाद्मे कार्तिकमाहात्म्ये ऊर्जे व्रतिनः सम्यग्घापनविधिं शृणु ॥ ऊर्जशुक्लचतुर्दश्यां कुर्यादुद्यापनं
व्रती ॥ तुलस्या उपरिष्टात्तु कुर्यान्मंडपिकां शुभां ॥ चतुर्द्वारां पतोलीभिः पूजयेत्स्वम्भयान्वकं ॥ पुण्यशीलसुशीलौ च जयं विजयमेव च ॥ तुलसीमूलदेशे तु सर्वतो
भद्रमेव च ॥ तस्योपरिष्टात्कलशं पंचरत्नसमन्वितं ॥ पूजयेत्तत्र देवेशं शंखचक्रगदाधरं ॥ पीतकौशेयवसनं सर्वांगं जलाधिकन्यया ॥ इंद्रादिलोकपालांश्च मंडले
पूजयेद्व्रती ॥ नक्तं समुपवसेद्वृत्ताः शांतः प्रयतमानसः ॥ पूजयेत्तत्र देवेशं घंटो वा दिग्विवनया ॥ रात्रौ जागरणं कुर्यात् गीतवादित्रनिःस्वनैः ॥ तत्कालोपचारैस्तां
चैव पत्नीकाद्विजातमान् ॥ त्रिंशन्मितान्त वैकं वा स्वशक्त्या वा निमंत्रयेत् ॥ अतो देवारतिहामाजुहुयात्तिलपायसं ॥ तेनो होमं कापिनाद्द्यान्पूजयेद्द्विजश्च
दः ॥ सपत्नीकाश्च सम्यग्वैर्न वस्त्रविभ्रान्तमाप्ययेत ॥ प्रमत्त्वमाहादेवेशः प्रसन्नो मम सर्वदा भवतात्स्मात् व्रयसापे सम्प्रज न्मकृतेभयात् ॥ तस्मै वैनाशमायातु
स्वयमेवात्ममेते तिथि इति क्षमाप्यतान्सर्वान्प्रसादवविसर्जयेत् दानमर्वांगुरवे देयाद्दक्षिणायुक्तां तरात्रीतः स्तुहृत्सुहृत्तः स्वयं भुंजीत भक्तिमानिति ॥

जयकल्प· इति कार्त्तिकव्रतोद्यापनं ॥ अथ मार्गशीर्षशुक्लचतुर्दश्यामारभ्य मासस्य प्रत्येकं शिवचतुर्दशीव्रतं ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ शृणु षण्मुखवाहिनोत्र लसन्वक्ष्ये माहेश्वरं व्रतं ॥ त्रि-
४५२ षु लोकेषु विख्यातं नाम्ना शिवचतुर्दशी ॥ मार्गशीर्षे त्रयोदश्यां सितायामेकभोजनः ॥ प्रार्थयेद्देवदेवेशं त्वामहं शरणं गतः ॥ मार्गशीर्षे शुक्लपक्षप्रतिपदादिमा-
452 वास्यांतथांद्रेमासः चतुर्दश्यां निराहारः समभ्यर्च्य वृषध्वजं ॥ सुवर्णवृषभं दत्वा भोक्ष्येहमपरेहनि ॥ एवं नियमकृत्सुप्त्वा प्रातरुत्थाय मानवः ॥ कृतस्नानजपः
पश्चादुमया सह शंकरं ॥ पूजयेत्कमलैः शुभ्रैर्गंधधूपानुलेपनैः ॥ पादौ नमः शिवायेति शिरः सर्वात्मने नमः ॥ ललाटं तु त्रिनेत्राय नेत्राणि हरये नमः ॥ मु-
खमिंदुमुखायेति श्रीकंठायेति कंधरां ॥ सद्योजाताय कर्णौ तु वामदेवाय वै भुजौ ॥ अघोरहृदयायेति हृदयं चापि पूजयेत् ॥ स्तनौ तत्पुरुषायेति ईशानाय
तथोदरं ॥ पार्श्वे चानंतधर्माय ज्ञानभूताय वै कटिं ॥ ऊरू चानंतवैराग्यसिंहायेति प्रपूजयेत् ॥ अनंतैश्वर्यनाथाय जानुनी चार्चयेत्ततः ॥ प्रधानाय नमो
जंघे गुल्फौ व्योमात्मने नमः ॥ ऊर्ध्वकेशात्मरूपाय पृष्ठं संपूजयेन्नरः ॥ नमस्तुष्ट्यै नमः पुष्ट्यै पार्वतीं चापि पूजयेत् ॥ ततस्तु वृषभं हैमं उदकुंभसमन्वितं ॥ शु-
क्लमाल्यांबरधरं पंचरत्नसमन्वितं ॥ भक्ष्यैर्नानाविधैर्युक्तं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ प्रीयतां देवदेवोत्र सद्योजातः पिनाकधृक् ॥ ततस्तु विप्रानन्नेन तर्पयेद्भक्ति-
तः शुभान् ॥ पृषदाज्यं ततः प्राश्य स्वपेद्भूमावुदङ्मुखः ॥ पंचदश्यां ततः पूज्य विप्रान्भुंजीत वाग्यतः ॥ तद्वत्कृष्णचतुर्दश्यामेतत्सर्वं समाचरेत् ॥ चतुर्दशी- गाम·
षु सर्वासु कुर्यात्पूर्ववदर्चनं ॥ ये च मासविशेषास्युस्तानि बोध क्रमादिह ॥ मार्गशीर्षादिमासेषु क्रमादेतानुदीरयेत् ॥ शंकराय नमस्तुभ्यं नमस्ते करवीरक ॥ ४५२

452A

ॐ नक्तायन्नमक्तायमंमहेश्वरतत ४ परं ।नमस्ते स्तु महादेव स्थाणवेवृततत्थापी ॥नमः पशुपतेनाथ नमस्ते शंभवे नम ४ ॥नमस्ते परमानंद नमः सोमार्धधा
रिणे ।नमो भीमाय इत्येवं ...लामहं शूलपाणिनः ॥ गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकं ।पंचगव्यं तथा बिल्वं तथा गोशृंगमारिवा ॥ तिलाश्च ह्याविधिवत्प्राशनं क्र
मशः ४ स्मृतं ।प्रतिमासं चतुर्दश्यामेकैकं प्राशनं स्मृतं ।मंदारैर्मालतीभिश्च तथा धत्तूरकैरपि ॥ सिंदुवारैरशोकैश्च मल्लिकाभिः कुपाटलैः ४ अर्कपुष्पैः कदंबैश्च
शतपत्रैस्तथोत्पलैः ४ एकैकेन चतुर्दश्यां वियजार्वनीप्रियं ।मार्गशीर्षादिमासेषु तत्तद्गणास्य विज्ञानो बहुधी हि ४ तेन मार्गशीर्षे मघोजातः ४ प्रीयतामिति सचोजा
तस्योदीरणात्पौषादिषु कादशसु शंकरादीन्द्री रयेत ।पृषदाज्य प्राशनस्य मार्गशीर्षे प्राशनाद्धोमन्त्रा दय ४ पौषादिषु प्राशनीयाः ४ ।मार्गशीर्षे श्वेतकमलैः ४ पूजावि
धानानंदारादिभिः पौषादिषु पूजा कार्येत्यर्थः ।उनस्य कार्तिके मासि सत्रा प्रतर्पयेद्द्विजान् ॥ अन्नैर्नानाविधैर्भक्ष्यैर्वस्त्रैर्माल्यविभूषणैः ४ ॥ हत्वा नीलवृषोत्सर्गं श्व
स्यात्कर्मविधानतः ४ उमामहेश्वरं हैमं वृषभं च गवा सह ॥ सुक्ताफलाष्टकयुतं सितनेत्रपटान्वितं ॥ नेत्रपट इति नेत्र इति प्रसिद्ध ४ ताम्रपात्रोपरि युतं ४ शा
लितंडुलसंयुतं ।स्थाप्य विप्राय शांताय वेदव्रतपराय वै ॥ ज्येष्ठसामविदे देयं न वकव्रतिने क्वचित् ।गुणाढ्येश्रोत्रिये दद्यादाचार्ये तत्त्ववेदिने ४ ॥ अव्यंगांगाय सौ
म्याय सदा कल्याणकारिणे ।सपत्नीकाय संपूज्य माल्यवस्त्रविभूषणैः ४ ।गुरौ सति गुरोर्देयं तदभावे द्विजातये ।वित्तशाठ्येन रहितः कुर्वन्दोषाय न लभत ४ स
र्वीपस्का सपत्नीशय्यां दद्यात्सर्वोपभिक्को ।अनेन विधिना यस्तु कुर्याच्छिवचतुर्दशीं ।सोऽश्वमेधसहस्रस्य फलमाप्नोति मानवः ४ ।ब्रह्महत्यादिकं किंचिद्यस्तत्त्वात्पुत्रवा

जयकल्प॰ ४५३ 453

इति॥ पितृभिर्भीष्मभिर्वा पितृसंवेनाश्रमात्तुयात॥ दीर्घायुरारोग्यकुलाभिवृद्धिस्त्रासपात्रत्रतुर्दशीजलं॥ गयायां विपक्ष्यैरिविकल्पकोटिशतैर्वसिन्नापदमेति शोभा
श्चनवहस्रानिस्यनेतमस्याष्टफलामिंद्रेनपितामहोपिवक्तुं॥ नवामिदृगणोप्यलैनवाहयदि जिह्वायुतकोटिवक्रःशोपि॥ भवसमरवल्भम॰ पठतिपष्ठस्मरेद्वायद्वा श्रृणो
मापिविमुक्तस्त्वष्टमकलयापनिर्माविनो॥ दूर्माशिवचतुर्दशीममस्वामिनीकोदय॰ स्कावंतितमनिर्दिवेकिनुममान्वोघ॰ मृदा॥ पानाथनारीकुरुतेत्रमृन्नाम नोरमा
श्चम्युरुहस्तेवा॥ स्मापिप्पमासात्यमेश्वरस्य यरंपद्धयातिपिनाकपाणे॰ इतिशिवचतुर्दशी॥ अस्यामेवचतुर्दश्यां काश्यां पिशाचमोचनयात्राकार्या॥ तदुक्तं का
शीखंडे॥ मार्गशुक्लचतुर्दश्यां कपर्देश्वरसंनिधौ॥ स्नात्वा मत्रापिपमएान्यैपैशाच मानुयु॰॥ इमांसांवत्सरीं यात्रां ये करिष्यंति मानवाः॥ तीर्थप्रतिग्रहान्न्या
यान्निस्स्वीर्णंति ते नराः रति॥ पौषशुक्लचतुर्दश्यां विरूपाक्षव्रतं॥ तदुक्तं हेमाद्रौ विष्णुधर्मोत्तरे॥ मार्कंडेय उवाच॥ शुक्लपक्षे चतुर्दश्यां विरूपाक्षं तु पूजयेत्॥
पौषमासाद्यथारभ्य यावत्संवत्सरं भवेत्॥ गंधमाल्यनमस्कारधूपदीपान्नसंपदा॥ तस्य द्विजातये दद्यात्व्रतांते तु परंतपः॥ तस्मात्तदुपकारांमहोदतो हि के
॥ कृत्वा व्रतं वत्सरमेतदिष्टं भवं न वाप्नोति न राक्षसेभ्यः॥ कामानवाप्नोति भवत्सगोम यच्च राजेंद्र च तस्य किं किल॥ इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं विरूपाक्षव्रतं॥ माघ
कृष्णचतुर्दश्यां यमतर्पणं कार्यं॥ तदाह हेमाद्रौ यम॰॥ अनर्कोस्युदितेकार्यं माघकृष्णचतुर्दशी॥ स्नात्वा तर्पयेत्तु यमं सर्वपापैः प्रमुच्यते॥ इति तर्पणप्रकारस्तु कार्तिके यामं॰
कृष्णचतुर्दश्यामुक्तः॥ इयमेव रटंत्याख्या चतुर्दशी॥ तत्रापि नरकोद्देशेन त्वा यमं संपूज्य तस्मै समर्पितां नाममिश्रसमानां जलिं दद्यादिति विहोमारकंडेय कृत्वा पितृन्स॰ ४५३

453A

श्राद्धं स्नात्वा ब्राह्मणेभ्यः कृशरान्नभोजनं दत्त्वा स्वयमपि कृशरान्नं भुंजीत ॥ तदुक्तं हेमाद्रौ निर्णयामृते ब्रह्मपुराणे ॥ माघकृष्णचतुर्दश्यां विह्नौ दद्याद्धनमीशे विपद्यत्या
दिनात्ततो विप्रमुख्येभ्यः कृशरं भोजयेत्स्वयमिति संज्ञेन ॥ अथ फाल्गुनकृष्णचतुर्दशी ॥ इयमेव शिवरात्रिः ॥ अस्याः स्वरूपमुक्तं मदनरत्ने शिवरहस्ये ॥ तत्रैव माघस्थदेवर्षे
माघकृष्णचतुर्दश्यां शिवरात्रिः समाख्याता ॥ शिवप्रीतिविषयश्च स्कान्देपि ॥ माघफाल्गुनयोर्मध्ये असिता या चतुर्दशी ॥ शिवरात्रिः समाख्याता तामसेवयज्ञोत्तमोत
मेति ॥ अत्र माघग्रहणममान्तमासाभिप्रायेण ॥ पत्रं चतुर्दश्यां तु कृष्णायां फाल्गुने शिवपूजनं ॥ तामुपोष्य प्रयत्नेन विषयान्परिवर्जयेत् ॥ शिवरात्रिव्रतं का
र्यो भविष्यत्पुराणे ॥ वचनेनं नभ्रषितिना फाल्गुनमासि प्रायेण ॥ अत्र योगरूढोयं शिवरात्रिशब्द इति माधवः तथा हि शिवरात्रिरिति तत्पुरुषसमासेन योगेन प्रव
र्तमानः शब्दो रूढ्या माघकृष्णचतुर्दशीरूपे कालविशेषे नियम्यते ॥ शिवरात्रिर्यस्मिन्व्रत इति बहुव्रीहिसमासेन योगेन प्रवृत्तो रूढ्या विशेषव्रतविशे
षे नियम्यत इति ॥ कालतत्त्वविवेचनेतु ॥ विषयस्त्वा योगे नाशिवव्रतयोगप्रतिथिलामाद्याव तादृशेषलाभात् ॥ अत्र योगरूढोयं शिवरात्रिशब्दः यत्तु का वि
त व्रते केवलशिवरात्रिशब्दप्रयोगः स लक्षणया नवरात्र्यादिवत् ॥ न च मुख्ये सम्भवति लक्षणाश्रयणमयुक्तमिति वाच्यं ॥ लक्षणाया अभावे व्रतविधिवैयर्थ्यप्रसंगात्
॥ अतएव प्राग्वर्यं शिवरात्रिव्रतशब्द एव व्रते प्रयुज्यते ॥ तिथिविशेषसंज्ञाकरणप्रयोजनं चैतेन शब्देन तां निर्दिश्य तत्रोपवासादि पूजादि विधानमिति ॥ न च शिवरात्रि
व्रतं मकारदृशोजयतीव्रतवल्लयोगप्रयुक्तं तन्न्यायेन नित्यकाम्ये वेत्समयविधौ ॥ न त्वनित्यत्वं कारणाभावात् वीप्सा नित्यनिश्चलशब्दैरवगन्तव्या ॥ तत्र कारणमत्यवा
यः ॥ स्कान्दे स्थगस्त्यागमीयते ॥ परात्परतरं नास्ति शिवरात्रिः परात्परं ॥ न पूजयति भक्त्येशं रुद्रं त्रिभुवनेश्वरं ॥ जंतुर्जन्मसहस्रेषु भ्रमते नात्र संशय इति ॥ वीप्सापि तत्रैवोक्ता

जय॰क॰ ॥वर्षे वर्षे महादेवि नरो नारी पतिव्रता॥ शिवरात्रौ महादेवं कामं भक्त्या प्रपूजयेदिति॥ नित्यनिमित्तशब्दौ वतत्रैव ग्रामाद्युक्तव्रतदैवत्योपपत्तौ शिवे शीर्षित अन्तःप्रमुस्पष्ट
४५४ रूपजयेन्नित्यसमलभेदीप्सितं परमिति॥ स्नागरोपरिदेवः शुष्मतल्पोपरीतोहि महादानपि॥ मेरुमेरुशैलास्थम्नो शैलो किंमपरवा॥ न लेपते तेकरावि द्रैनिश्चलो हि शिव
454 अर्थमिति॥ काम्यत्वे च फलमश्नुवणाद्रष्टगतं यथा॥ तथा च स्कन्दपुराणे॥ शिवं च पूजयित्वा यो जागर्त्ति च चतुर्दशीम्॥ मातुः पयोधररसं न पिबेत्स कदाचन॥ यद्वदे
द्दीप्सितान्कामान्भोगान्हरिदिव्यदेहवरमनोरमान्॥ आगमोक्तविधिं कृत्वा प्राप्नोति परमं पदं॥ मम भक्तः कुमारेषु शिवरात्रिमुपोष्य च॥ गणानामक्षयं दिव्यमक्षयं शि
वशासनं॥ सर्वान्भुक्त्वा महाभोगान्मत्तोमपो नजायते यतः॥ कामव्रतस्येशानसंहितायां वर्षमध्यापद्यते॥ एवमेतद्व्रतं कुर्यात्प्रति संवत्सरं व्रती॥ द्वादशाब्दि
कमेतस्मात्त्व ततोविंशाब्दिकं तथा॥ सर्वान्कामानवाप्नोति पेत्य चेह च मानवः यदि॥ अत्रोपवासशिवपूजाजागरणानि त्रीणि पापिमनुदितानि प्रधानकर्माणि
॥ अधिकारबोधकश्च नागरखण्डादिवाक्येषु त्रयाणामपि फलमस्ति वैधेमान्नवाणात्॥ नागरखण्डे॥ उपवासप्रभावेन बलादपि च जागरात्॥ शिवरात्रेस्तथा तस्यां
लिंगस्यापि प्रपूजया॥ अक्षयाँल्लभते भोगान् शिवसायुज्यमाप्नुयादिति॥ स्कन्दखण्डेपि॥ स्वयंभवलिंगमभ्यर्च्य सोपवासः सजागरः॥ अजानन्नपि निष्पापो निषाद
गणात्तो गतः रति॥ तस्माद्रुपवासादित्रयाणां समुदायस्य व्रतरूपत्वं॥ अस्ये वोपाङ्गलकं लिंगमाभि धीयते॥ तुष्यकस्य सम्बन्धाज्जन्मधाप्रवतोऽवुर्वीसमासहसवाहे
पद्यते॥ हकुड्डपक्षेवतदैरपानकेविम्बगमाप्रवान्॥ अन्यरपिशारक्तां वथ्रभाक्षपी जितो च मादितिउपक्रम्य च हरः को घाहतात्मे वविल्वपत्राणीमानदः॥ पातितानाम॰
निमहाराजन्यमोः शिरसि मम तले॥ तत्रैव तस्यां राजेन्द्र सर्वात्रमताद्गतः॥ रात्रिशेषे स्थितो व्याधस्तद्वद्दृष्टिरनामिषः॥ ध्यातेविमले जातोदृष्टात्तत्रैव शंकरः॥ वि ४५४

454A

त्सपवैर्नैवेद्यैश्च कंदमूलैश्च यामितममिति॥ नत्रुक्तं विद्रुपवासादिव्रतयं विधायप्रचनः॥ पक्षांतस्य पे गोयवास्य तिरिक्तो हृ यप पद्यते॥ अथवाशिवरात्रिं वर्ष जाजाग
रणौर्नेयोदिति। ना यं दोषः॥ अपवेत्तनुकल्पो पक्षे मेणा शक्तो विषयत्वो पप तेः॥ यानेतु॥ अखंडितप्रभावो हि शिवरात्रिप्रपोषपेत॥ सर्वोन्का मानवाप्नोतीति शि
वेन सह मोदते तथा कार्यं स्मात विशेषेण व्रतहीना पिपःश्रमात्॥ जागरं कुरुते च समरुद्र समतो व्रजेत॥ तथा॥ यः पूजयति भक्तेश मने कपलतां व्रजेदि
त्यादि निकेवलो यवासजागरणा दजा विधाय्काानि मा म्यग्रुकल्पता हशको विषयाणि हेमाद्रिमाधवो यमदनरत्ना दावप्येव॥ नित्यकाम्यरूपमास
व्रतस्मृतिस्मृतिकारि कृतमीशानसंहितायामुक्तं॥ शिवरात्रिव्रतं नाम सर्वपापप्रणाशनं॥ आचांडालमनुष्याणां भुक्तिमुक्तिप्रदायकमिति॥ नृसिंहपरिच
र्यायां वैष्णवेष्वपि तद्भतेकार्यमित्युक्तं॥ सौरो वा वैष्णवो वान्यो देवतांतरपूजकः॥ न पूजाफलमाप्नोति शिवरात्रिवहिर्मुखः इति पाद्मवचनात्॥ नतत्त्रेगामे
षीति योद्देशं तिमहे श्वरमिति शिवदुद्धिर्गोवेदुष्व पदस्पाप्तिनिषेधात्॥ अधिकारी नियमाध्यायकृदसगारोदरोर्शित्ताः॥ माघमासे फाल्गुनादौ वत्तृदंशी॥
तावपूष्णापापातिथिर्नेयं पासर्वपातकनाशिनी॥ अहिंसा सत्यमक्रोधो ब्रह्मचर्यं दयाक्षमा॥ शांतात्मा क्रोधहीनश्च तपस्वी मनमत्सरः॥ तस्मै देयमिदं दविशुहि
पादानुगा यदि॥ अन्यथा यो ददत्यत्र देशान्तरहो नरकं व्रजेदिति॥ रागिव्रतस्वरूपं तदुपवासादि भिर्मास्यं॥ अथ तिथिर्निर्णीयते॥ माघकृष्णचतुर्दशी विद्धा वा तत्र सर्वो
दयमारभ्य सन्ध्यासर्वोदयपर्यंते नाशुद्धा॥ तस्या विद्धातत्रशुद्धा पं नास्ति संदेहः॥ विद्धा तु निशीथप्रदोषोभयव्यापिनी ग्राह्या॥ प्रदोषवेधोवासवव्याप्तोदर्शितः॥ क्यो

जय-कल्प
४५५
455

दृश्यस्तेषोमरैर्यैवं तत्स्पृष्टे वनादिषु ॥ मत्तविद्यात्तु पातत्रात् शिवरात्रिव्रतं चरेत् ॥ स्मृत्यंतरेऽपि ॥ प्रदोषव्यापिनी ग्राह्या शिवरात्रिचतुर्दशी ॥ रात्रौ जागरणं यस्मात्तस्मा
त्तां समुपोषयेदिति निशीथव्याप्तिस्त्वीशानसंहितायां ॥ माघकृष्णचतुर्दश्यामादिदेवो महानिशि ॥ शिवलिंगतयोद्भूतः कोटिसूर्यसमप्रभः ॥ तत्कालव्या
पिनी ग्राह्या शिवरात्रिव्रते चतुर्दशी ॥ अर्धरात्रादधश्चोर्ध्वं युक्ता यत्र चतुर्दशी ॥ तत्तिथावेव कुर्वीत शिवरात्रिव्रतं व्रती ॥ अर्धरात्रादधश्चोर्ध्वं मुक्ता यत्र चतुर्द
शी ॥ नैव तत्र व्रतं कुर्यादायुरैश्वर्यहानिदं ॥ व्याप्यार्धरात्रं यस्यां तु लभ्यते या चतुर्दशी ॥ तस्यामेव व्रतं कार्यं मत्प्रसादार्थिभिर्नरैः ॥ एवं पूर्वापरे चैव म
हानिशि चतुर्दशी ॥ व्याप्ता सा दृश्यते यस्यां तस्यां कुर्यात्व्रतं नरः ॥ लिंगाविर्भावकाले तु माघमासे चतुर्दशी ॥ व्याप्ता ग्राह्या चतुर्दशी ॥ तदूर्ध्वं मुक्तिता का
र्या सा कार्या व्रतिभिः सदा ॥ मम प्रियकरी ह्येषा माघकृष्णचतुर्दशी ॥ महानिशान्विता यात्र तत्र कुर्यादिदं व्रतमिति ॥ अत एवास्य व्रतस्य रात्रौ प्राधान्य
मुक्तं स्कंदपुराणे ॥ निशि भ्रमंति भूतानि शक्तयः शूलभृद्यतः ॥ अतस्तस्यां चतुर्दश्यां सत्यां तत्पूजनं भवेत् ॥ निशि भ्रमंति च्चिरतिमतानि पिशाचादयः श
क्तयो देव्यभूश नमः कर ॥ यतो तत्तस्यां चतुर्दश्यां तेषां मतशक्तिः शिवानां पूजनं ॥ नागरखंडे ॥ माघमासस्य कृष्णा या चतुर्दश्यां सुरेश्वर ॥ अहं यास्यामि
भूपृष्ठे रात्रौ नैव दिवा कलौ ॥ लिंगेषु च समस्तेषु चलेषु स्थावरेषु च ॥ संक्रामिष्याम्यसंदेहं वर्षपापविशुद्धये ॥ तस्माद्रात्रौ हि मे पूजां यः करिष्यति मानवः ॥ मंत्रै राम·
रेतैः स्तवैर्भक्त्या विपाप्मा स भविष्यति ॥ एवं सति परेद्युरेव परं घटिकैव यत्र प्रदोषनिशीथोभयव्याप्तिस्तत्र व्रतमाचरणीयं ॥ पूर्वेद्युर्वोभयव्याप्तौ स्कंदपुराणोक्तेः ४५५

455A

यद्युक्तो त्रयोदशी यदा देवि दिनभुक्तिप्रमाणतः॥ जागरे शिवरात्रिः स्यान्निशि पूर्णा चतुर्दशी॥ दिनभुक्तिरस्तमय॰ परेद्युर्वो मयन्यामोक्ता मिके प्यतो॥ नि
शाहृपे चतुर्दश्यां पूर्वा त्याज्या परा ग्राह्येति तत्पात च्चेवाआदित्यास्तमये काले अस्ति चेद्या चतुर्दशी॥ तद्रात्रिः शिवरात्रिः स्यात्सा भवेदुत्तमोत्तमा॥ दि
नद्वये पुनर्व्याप्तिरुभयत्राप्यव्याप्तिश्च न संभाव्यते॥ यामद्वयं चतुर्दशी यामद्वयं प्रयत्नस्त्वभावात॥ यदा पूर्वेद्युर्निशीथव्याप्तिः॰ परेद्युः प्रदोषव्याप्तिस्तदा पूर्वेद्युरेवो
पवासः॰ कार्यः॰॥ कृष्णाष्टमी स्कन्दषष्ठी शिवरात्रिचतुर्दशी॥ एताः पूर्वयुताः कार्यास्तिथ्यन्ते पारणं भवेदिति जन्माष्टमीरोहिणीशिवरात्रिस्तु पूर्वविद्धे
व कर्त्तव्या तिथिभान्ते च पारणं॥ स्मार्तवर्णाद्दुर्गानवमी तथाष्टमी वाष्टमी तथाष्टनी ष्टमीत था॥ पूर्वविद्धा व कर्त्तव्या शिवरात्रिर्बलेर्दिनमिति॥ जयंती शिवरात्रि
श्च कार्ये भद्राजयान्विते॥ कृत्वा पारणं प्रस्तु॥ दिवव नैर्जे या पापा म्याद्दत्ते नैन तस्य पापशस्त्मावग तेव॰॥ माघफाल्गुनयोर्मध्ये या सा चतुर्दशी॥ अनङ्गेन समायुक्ता क
र्तव्या सदा तिथौ॥ तिनागम खंडवनेनवा॥ मुहूर्तामपि पायानी दृष्टा वैनिष्कृतिः प्राप्तनद्दष्टोच्चेताप्तस्मात्कुर्वन्यक्ता॥ तिथिशिवा स्थिति तन्नैव दर्शयुक्ता पाति
दाम्नवरणात्र॥ यदा तु पूर्वेद्युर्निशीथव्याप्तिः चेत्प्रवृत्ता चतुर्दशी परेद्युः॰ सैव युग्यान्निशीथाद्यो गे वसमाप्तता परेद्युः वा प्रवासः॰ प्रदोषव्याप्तेः कर्मसः स
द्भावात्॥ तदेवाभिप्रेत्य माधवीये स्मर्यते॥ माघासितेभूतदिनं कदाचिदुपैति योगं यदि पंचदश्या। जयाप्रयुक्तां न तु जातु कुर्याच्छिवस्य रात्रिं प्रियकृ
च्छिवस्येति॥ अत्र जयया प्रकर्षेणाप्युक्तामित्युक्तेत्यालसर्वैक्यस्त्वयोदश्याव्याप्तरात्रिर्व्याप्तिस्त्वतीतिः॰ एतन्माधवमतानुसारेणोक्तं॥ हेमाद्रिमदनरत्नादौ तु

जय· कल्प· निशीथव्याप्त्यां निर्णयः कार्यः स्कान्दे निर्णयामृते तत्प्रदोषव्यापिनी ग्राह्या ये स्मृतं ॥ भपरेव तु ॥ यदा चतुर्दशी पूर्वेद्युर्निशीथे परे द्युः प्रदोषे तदा पूर्वेद्यु
४५६ रेवार्धरात्रव्याप्त्या ह्येवं जयायोगोपदाम्भवेत् ॥ पर्वे ति इत्येव कर्त्तव्या शिवरात्रिः शिवप्रियैरिति पाद्मे कोटीति । पद्ममप्य ते निहितौ पत्तु एतस्मादेव वचनाद्दिन
456 योपि निशीथव्याप्तौ पूर्वेद्युर्हेमाद्रीमदनरत्नौ तन्न तस्य वचनस्य उत्तरादिने निशीथमास्यभावेप्युपपत्तेः ॥ उत्तरादिने गतप्रदोषनिशीथव्याप्त्यां दिवा रात्रिव्र
तमिति पर्वोक्तवचनस्य सुकल्पकालस्य बाधापोगादितिति विर्यते तत्रैतादृशग्रन्थानुपलंभात् ॥ उत्तरदिने प्रदोषनिशीथोभयाग्रामित्र लोपे ग्राह्यति
थि निर्णयेन जयायोगसंयाहत्वा मायोगनिषेधकवचनानि च पक्षे नरवेविद्धायाएव प्राहितं प्रक्रोबाबु ॥ दिवा रात्रिव्रतमित्यस्य व्रतोत्तरं वारिता येत्तेन
विशेषवचनविषयपरत्वं तेव्रते रात्रिपक्त्वाद्धा संकल्पस्य वागर्ने नत कोलमाप्रेरुद्धरवनानर्हत्वाच्च ॥ रविरप्ययरि च पायांत ॥ दर्शविद्धे च वाचपोच्चेः स्कन्दे
रथ्यादिभ्यः स्नानवरति प्रशस्तात तदुक्तं माधवीये देवीपुराणे ॥ त्रयोदशी कलाप्येका मध्ये चैव चतुर्दशी ॥ अन्ते चैव सिनीवाली त्रिस्पृशी शिवमर्चयेदिति ॥
पपादित्रिस्पृशा प्रशस्तान्ते यावाररविशेषा योगविशेषेणापि प्रशस्ता भवति ॥ तथा च स्कन्दपुराणे पद्मे ॥ माघकृष्णचतुर्दश्यां रविवारो यदा भवेत् ॥ भौमो वाप्य
वा भवेद्देवि कर्त्तव्यं व्रतमुत्तमं ॥ शिवयोगस्य योगे वै तद्भवेदुत्तमोत्तमं ॥ शिवरात्रिव्रतं लेन नद्धवेद्धत्त मोत्तममेति ॥ इति त्रयास्याति थि निर्णयः ॥ अथ पारणा पाम·
निर्णयः ॥ यदा तत्रादिने रात्रिव्रत समाप्य चेत दाति थ्यन्ते पारणं कार्यं तत्रापि स्कन्दपुराणे ॥ कृष्णाष्टमी त्याद्युक्त्वा एताः पूर्वविद्धाः कार्यास्तिथ्यन्ते पारणं भवे ४५६

456A रिति परिहितो। यदा तु द्विवानसमाप्यते। तदा चतुर्दशीमध्ये पूर्वान्हे तन्नैव कार्या। तदुक्तं नन्वेवं। उयोषणी वहुदेशपी चतुर्दश्यां तु पारणं मिश्रनैः सुकृतल
हेश्च लभ्यते वा पवा न वा नु वा॥ अत्यासयं चतुर्दशीं कैपववक्रैस्तपापहे॥ मिस्यामि श्लेषफलं तस्मान्कर्वेक्षान पार्वति॥ ब्रह्मांडे दशमध्ये तुपातितो थां
निमं ति वै॥ म एसि तानि मवतो हम्मतायां पारणो कृते॥ तिथीनामेव सर्वासामुपवासव्रतादिषु। तिथ्यंते पारणां कुर्याद्विनाशिवचतुर्दशीं॥ तिमद
नालेकाला दर्शे पि। स्वात्तत्समयपपं यंत व्यापिनी चेत्सरुह्यते॥ शिवे व पारणां कुर्यात् तत्पारणान्नैव दोषमाप्नोति॥ कौर्मे तु शक्तितस्तथ्ये तेओ शक्तितामि
थिमध्य इत्युक्तं मध्ये वतातिथिमध्यकालोप्र मस्तरै तकालो गोणा इत्युक्तं॥ यत्तु यामत्रयादर्वाक् चतुर्दशीसमाप्तौ तदैतेन तद्धर्मगामिन्या तु प्रा
तासि थिमध्य एव तिहे मादिमाधवार्या भवस्या माउक्तं नि॥ तिथ्यंते ति। पुभातेव पारणापत्रवो चारिते॥ यामत्रयोर्ध्वगामिन्यां प्रातरेव हि पारणा
मिति जारिशामान्यवचने रेव भस्मर्य मितिछेकमयविधवाका वैयर्थ्यंमसंगु ष्यादिहान्यादिति। तद्धित्यं॥ तिथिमध्ये पारणानिषेधा पकवानामेक
मूलकलनानां लाघवंत्रा चेन्नैतद्वचनमिद्दा पांत्रिवादस्य तलसेव प्रक्तत्वात॥ यदस्यां क्रेवपक्षतिथ्यंते पारणं मवेदिति क्षणोऽष्टमादि विषयमिति श्वेषु
रातितदपि विनसा॥ तिथ्यंते पारणा मवेदिति अत्र तिथिशब्देन प्रकांतसर्वतिथि ग्रामश्री सन्त्रतामिद्धलेन संकोचसामाप्यत्वात् तापदर्शपि पक्षा स्वकृतम य
यंते त्वां व्यापिनी चेत्सरेहनीति मदनरत्नकालादर्शोक्तवचने शिवरात्रिव्रत भिन्नव्रतपरामिति। तदपि न। प्रकरणबाधापत्तेः॥ तदुक्तं स्पष्टकांतशिवरात्रि

ज.प.क. पगामर्षेकृतेनतद्विन्नव्रतपापामर्शकत्वाज्जपयतेत्येतिम्। इतिपापगतानितोयः४ अथाशिवाज्ञावचश्यकर्त्तव्याशिवप्रजोपयोगीत्वेनप्रासंगीकंकिंचिदुच्यते तत्रा
४५७ दौशिवलिंगमाहात्म्या नंदिमुपिविष्णुयोः४ आयुष्यान्धनवान्श्रीमानपुत्रवान्सुनवान्नरःसो॥ वरामिष्टंलभेत् लिंगंपार्थिवंयः समर्चयेत॥ मरुद्भस्मगोशकृत्पिंड
457 ताम्रकांस्यमयंतथा॥ कृत्वालिंगंसकृत्पूज्यवसेत्कल्पायुतंदिवि। देवीपुराणे। वाक्षींविततप्रदंलिंगंस्फाटिकंसर्वकामदं। नर्मदागिरिजेश्रेष्ठंजन्मह्रद्यापिलिंगवत
॥ कृत्वापूजयविप्रेंद्रलक्ष्यमेवाप्निजपफलं॥ क्रियासारे॥ लिंगमस्त्रशिवनामस्तिनहिपीठप्रकल्पने॥ तदाधारशिलैवस्मात्तस्पीठमितिस्मृतं॥ षट्पंचकवलमी
नेमध्यमंत्रिविधंस्मृतं। हिव्यकोरालिंकंलिंगंत्रिविधंस्त्रकनीयसं॥ उत्तमंत्वदुहाकारमध्यमंककुदंउवत॥ अधमंगोकर्णवद्धृत्ततिलिंगंत्रिधास्मृतं॥ अष्टादश
प्रमाणंतेनलिंगंउत्तमंविन्नरः४॥ कुव्यंतागुष्ठतोह्रस्वनकदाचित्समाहरेत॥ अंगोष्ठशीतियुजाःसर्वगुजःपंचालमाषकः४॥ तेषोडशालं४कर्षास्त्रीस्मम कोशातः॥ ते
स्मादशीतिगुंजापूरीमितादशादविकपरिमाणयामृदायपार्थिवलिंगकार्यं। रुद्रसंहिताशिवलिंगवस्थलंस्थूलमहत्फलमितिवचनान्॥ सिद्धांतशेखरे॥ अंगुला
दिवितस्त्यंतेनलिंगंगेहेप्रशस्यते॥ प्रासादेतदर्धस्तात्पूजनीयंप्रयत्नतः॥ पाद्मे॥ शालग्रामशिलानामेगायः४कोटितिसमार्चने॥ तेनार्चितं४कार्तिकेयापुराणा
मेकविंशतिः४॥ प्रागारोपरिगात्मिमुखानियमश्चारस्मत्रयं॥ पापानिनोघ्नंतिरस्मदनोथवेति॥ अन्यत्रापितथावाशिष्टिः४॥ रात्राउदक्षुवः४कुर्याद्ध्यार्येसदे राम.
वाहि॥ शिवार्वनंसदाप्येवंशुचिः४कुर्यादुदस्मुखवरातिवावसातिमिश्राकः॥ याकपान्मोदगास्यसत्पातश्मायंनिशाह्येतिववनात्कालमेदेनव्यवस्थामाह ४५७

457A

०।पारिजातेरस्युपुरी।शिष्टे।प्रातिमासा स्वरतो।हरस्वरतो यजेत।एतत्त्राहस्थिरप्रतिमा विषयी।अमत्रप्रासुखेष।।अमत्रबलाद्वोत्सितिनिर्णीयासिंचो।अमन्त्रत्वबा
लिंगे वैयरे देवपर्यायामिवस्नं त्ववधुः।।स्थिरलिंगेयथा कश्चासनमेव प्रपूजयेत।इति गौमहरिगणवस्त्रादे वलिंगष्वावेदनो।।जेयानमः शिवायेति मंत्रः समर्पो
मावकथ्यमेवमेत्राविकृत्यायमोकारायघस्पडत्तरहती।।नंदिपुराणाल्लेवाह्यरेगाघड्ङ्नरेगावापूजनं कार्या।।लिंगवामस्थंडिलेवापि शंकरैविधिपूर्वकं।।मृत्स्याति
शेषः।।युगदोषविनिर्जिमरुडलोकेप्रमारते।पार्थिवो लिंगमत्विकृतमप्रत्या।ते।हृगमहस्मस्वेवशूलपाणि।।पिनाकधृक।।शिवः पशुपतिश्चैतिमहादेवेतिको
तेयेत्क्रमेति कायहणीवेवघृहेन्नेवप्रतिष्ठितो।आवाहनेचस्नयनेपूजनेचविसर्जने रति।अथमहोदधिस्थपार्थिवलिंगविधानम।।अथपार्थिवलिंगपूसाथि
वानमामिचोपृते।।स्नातोनित्यंविधायादौगत्वाशुद्धामवेसुधो।उपमिस्यामपाहत्त्यषडंगुलमितंबेत।।आकाशपृथ्वीशोषास्थितोविंदुसमन्वितः।।प
पृथ्वीतत्वंवत्रथंतानमो।तःस्नात्वाडुच्चरेत्।ततोम्रदमुपादायरक्तानिशर्करोततः।पात्रेनिदध्यान्संशुद्धेमसहेपूजनायतौ।मार्देनेमहुरामेत्रेगेणामृतकमा
रेपोः।कृत्वाघोरस्वमन्त्रेणाप्नुपाघगासदुये।अथावैनशमेघस्कारमेतेथमिद्धामिदधये।कृतानेत्यत्किपः शुद्धःप्रसायाघ्यविदवस्तनो।।मस्माधयतोयेनमु
नामवितेनवा।।आमित्यपिंडयेत्स्वेपत्मानोपात्रेनिधापयेत्।।ततः कालमनम्मृत्त्यकामनामपिहत्तो।।लिंगानिपार्थिवानीहपूजयेमुक्तसंख्यया।।सेकल्पयेद
दपिंडाहदपाल्मोमदेहवौ।एकादशाणिमेवाणाद्ययोद्वाल्मागोम्बरे।।मायाणगोशभवीजेऊं।नागणपतिस्तुदः।हरमंत्रेणागहीयाहस्तमानाधिकोमदे।।
महेश्वरामस्मन्त्रेणालिंगाकुर्यात यागरमे।।अंगुष्ठमानादधिकंवितस्त्यावधिहेरो।पार्थिवंश्वयेत्लिंगनमस्तेनाधिकंततः।शूलपाणीमन्त्रेणालिंगंपीठेनिधापयि

जप॰ कां॰ तं॥ एवमन्यानि कृत्वा तु यथा संकल्पमादरात्॥ अवशिष्टमृदा कृत्वा पीठं मारं तमस्य मंत्रतः॥ स्थापयेल्लिंगपत्रं तं तत्र मंत्रेणार्चयेद्व्रतं॥ वामदेवं कर्णबिंदु द्वाद्य स्वरमोमीनवे

४५८ ते नमश्शंभवायेति मंत्रो दशाक्षरः॥ मंत्रेणावाहयेद्देवं प्रतिलिंगं पिनाकिनः॥ ततो लिंगस्थितं ध्यायेत् त्र्यंबकं महेश्वरं॥ रक्तांभस्थगणपतिं स्वप्राकृश

458 न रक्षोहोह्यावामोऽह स्थानगपेतन्यां केशुक्षापरोणा॥ उष्णभीतौ वृकरूपस्य पाचायन्निंदुकौ तीरत्नादस्मान्द्रिभुवन नन्तो नीलकंठाय त्रिनेत्रं॥ एवं ध्यात्वा यजेत्पशुपतिं मं

त्रेणावाहयेच्छिवं॥ शिवमंत्रेण गंधादीन् यथाविधि पूजयेत॥ पापादि नामावर्त्तिनि दिक्षु दृष्टोपरि यजेत॥ शर्वं भवं रुद्रमुग्रं भीमं पशुपतिं तथा॥ महादेवमथेशानं क्रमात्तदि

त्वादेवमूर्त्तिकान्॥ क्षितिरापोऽनलो वायुराकाशो यजमानकः॥ क्षितिराद्य स्तु शर्वाद्यास्तत्तदादिकान्यजेत्॥ धूपदीपादिनैवेद्यान्नमस्कारसहस्राणि॥ जु

पं वह्नेस्त्वा विसर्जेन्महादेवस्य मंत्रतः॥ तारनत्यादिकोऽ॰ तारहराद्यामनवाक्यः॥ प्रतिलिंगं यजेद्देवमादौ लिंगसहस्रं॥ पूजितो निजमंत्राभ्यां विसर्जयेद्गणान् क्रुहो

॥ ध्वनपुत्रादिकामेकाशीवासे प्रोक्तलक्षणं॥ विघ्नकामे स्थितं तत्पथपरं शुह्मसंगावरं॥ ज्ञानमुद्रां दधद्धस्ते वेदमालमुपास्थितः॥ प्रमोदि रुद्रपो॥ मेषो कुर्या

ल्लिंगानि सप्त॥ नदीतीरस्थानीतसंदानि चपजयेत॥ तत्र ध्यायेद्धरिहरं॥ गौरस्वपद्माहिरलम्ब्रता॥ इन्दुनीलश्यामदंदनिभोमृषगणाश्च जवान्॥ देवयत्योरवि

वाद्येमवैनाशम्बरं॥ मृतं॥ पीपरवपूर्णांकलश्रद्धं यमांशाक्षुश्वदापि॥ उग्रादैमारगोहेष ध्यात्वा॥ पुनरीरशः॥ कालीहस्ताब्जालंकृतलक्षोतातोऽघ्वघं सं उमा

लालमत्कंगणवर्विन्नाससितारिवलं॥ उग्रस्यक्वामवामेदाध्यानमेदाः॥ प्रकोर्त्तिताः॥ पूज्यस्कार्येवशतो लक्षावाद्यमहसुव्रशः॥ लक्षपार्थिवलिंगानां पूजना हि गणम॰

क्तिमुक्तिमाकः॥ लक्षतत्गुणलिंगानां पूजनात्सार्थिवो भवेत॥ पानपीठगुणलिंगानि सह स्वं पजयेत्मती॥ मतं॥ सोमसमंडलप्रायाध्यातेयावेतीमवेत॥ नवनीतमया विं ४५८

458A

यानितं पूजयेच्छ्रमवाप्नुयात् । भस्मनो गोमयस्यापि वालुकायास्तथा फले ॥ क्रोडं तत्र प्रथकामस्मो लिंगं कृत्वा रजोमयो पूजयंति विनोदेन ते पिशाचत्वं इति नायका
थ । प्रातर्गोमयलिंगानि नित्यं यत्नात् पूजयेत् । बृहतो बिल्वपत्रेण नैवेद्यं गुडमर्पयेत् ॥ एवं मासत्रयं कुर्वन्नन्नलं लभते धनं ॥ एकादशैव लिंगानि गोमया
न्यानि यो नैवेद्यं ॥ प्रातर्मध्याह्नयोः सायं निशायां प्रतिवासरं । सर्वेषां पापसंघानां मासेन क्षयो भवेत् ॥ एकादश पूजयेन्नित्यं शालिपिष्टकृतानि च ॥ लिंगानि मास
मात्रेण मासं वत्सं पत्नी पुत्रं प्रदंहते ॥ स्फटिके परिजितं लिंगमेनो निकृन्तनाशनं ॥ सर्वकामप्रदं शुभं मासं द्विर्वरसमुद्भवं ॥ रेवा शुभं जं सर्वसिद्धिप्रदं दुःखविनाशनं ॥ यथा कथंचि
त् लिंगस्य पूजा नित्यं कृता च ॥ यो न्यस्य त्रिदलं सदा यत्नेः पत्रं गोमयपूजोशिवं ॥ कुर्दं महेश्वरा आयस्य पापाद् यत्नेन पूजयेत् ॥ यो लिंगं पूजयेन्नित्यं शिवभक्तिपरायणः
मेरुतुल्यानि पापानि शश्वत्पापाशेन्येयं ॥ दिने यच पुष्पमाश्रितं मासे पौर्णमास्यां विशुद्धये । यचमाता पितृशोमो वा दानफलं लभेत ॥ दोग्ध्रीणां च गवां लक्षं यो दद्या
द्दुर्दशायां दिने ॥ यावद्भिर्यो वै पेत लिंगं तपो लिंगार्चको भूय लिंगपूजाविधायी श्रुतो नैवा श्रीतः हृदि यः । यत्र पत्तनमनाम लाशिवसर्वं निवेशयेत्तस्य स्वर्गलोके पदं
लिंगं तन्निमित्तं होममाचरेत् ॥ आज्यान्वितास्तिलाश्चो घृतेर्वा पापमेनवा ॥ शिवमंत्रेण तस्मात्तेनान्नाम्ना व्ययपेच्छतो ॥ एवं कृते समस्तेष्टसिद्धिर्भवति निश्चितं ॥ इति
मंत्रमहोदधिमतेन पार्थिवविधानं ॥ अथ पक्वबाणलिंगविधानं ॥ लिंगवत्स्वसमं श्यमं धैर्यं विस्तीर्णमेव वा ॥ तदर्धेन गोस्तव प्राङ्मुखं पंचसूत्रामेदमते । कालोत्तरे ॥ लिंगमस्तकवि
स्तारो लिंगोच्छ्रायसमो भवेत् पद्मैर्गुणा पीठ्या हः मानं ततः पिंडीप्रतिष्ठिता ॥ लिंगतुल्यप्रमाणानि सामं च वसूत्र समनन्तरं पंचसूत्रसमासक्तो शिवलिंगं समर्पयेत् ॥ म
किरं भक्तिरस्यैनागम्य दृश्यप्रदं । योनिपीठं तत्रे ॥ लिंगमस्तकापि स्तारो लिंगोच्छ्रायसमो मतः ॥ परिधिस्तत्त्रिगुणातत्समुद्रोर्ध्वमवस्थितं । प्राणालिकां तथैव मासे च म

त्तवे निर्णयः ॥ लिंगमस्तकविस्तारः प्रजापागसमेन येत् ॥ नाहं तत्त्रिगुणं कार्यं नाहवत्सीगविस्तृतिः ॥ एकांशादिगुणोत्कर्षं पीठन्नतेयो ठपुत्तमे ॥ व्यंजनं वाडुरवेवामध्ये
कंठसममन्विते ॥ द्विगुणो लिंगनाहाच्च कंठनाहसमाचरेत् ॥ त्रिमेखलमधस्थो धर्मसमवा पद्धिमेखले ॥ लिंगमस्तकविस्तारस्य गुणे विभेजेत्तन्तः ॥ मेखलाभेकभागेन
कूपोत्खातेवतसमे ॥ लिंगादैर्घ्यसमे कूर्यां प्रणालं पीठबाह्यतः ॥ विस्तारं तत्समे मूले तदर्धं वतस्थतः ॥ जलमार्गः प्रकर्तव्यस्तत्समध्ये त्रिभागतः ॥ कूपीसोठाघे
दीर्घं वा प्रणालं च बृवोदितः ॥ प्रोंषा तत्र लिंगानां सपीठानां विशेषतः ॥ लोहादीनां च लिंगानां सपीठानां विशेषतः ॥ लोहादीनां च लिंगानामेवं लक्षणमाचरेत् ॥ लिं
गनाहसमपोगवेस्तृतं विस्तृतं समशरवेदं तु गंडके ॥ लिंगकार्ये समगोमुखं वा तत्र केगोमुखं तत्समकंठनाहके ॥ लिंगमस्तकमध्यात्तु सूत्रं स्यादाप्रणालिके ॥ लिंगप्रणाली
पृष्ठं च तावद्देवप्रकीर्तितं ॥ अव्यक्तं च तत्पापीठं पंचमत्रेश्वि प्रवस्ततरं इति ॥ अत्रेदं तत्त्वं ॥ लिंगमस्तकविस्तारं लिंगोच्छ्रायसमं कृत्वा तत्त्रिगुणं सूत्रवेष्टनार्हं लिंगस्योमे
हेनात समं कृत्वा तत्रदारम्य वा पीठविस्तारं अधस्तु घं तत्कूर्यात् ॥ पीठोच्छ्रितातं लिंगोच्छ्रिताद्विगुणं ॥ पीठमध्ये लिंगाद्विगुणं स्थलं पीठोच्छ्रितात्सतीयांश नवकं वेष्टनं
नासाधि मध्यसमं कृत्वा यत्र पवाकृत्वा लिंगविस्तारवष्टा जनपीठे पारिबाह्यमेखलाछता तदंतः मेखलान्तसमन्त्रा मध्ये लातं कृत्वा पीठवद्धि हि लिंगसमदीर्घा पा
वदर्घदीर्घा वा मध्ये दंष्ट्रसमविस्तारमग्रे तदर्धं विस्तारं तत्पार्श्वे नमध्ये खातं पीठवत्समेखलाप्रणालिकां कुर्यादिति ॥ इति पंचसूत्री विधानं पंचसूत्री पिधा
नंच पार्थिवे नकुर्यात् ॥ तदुक्तं पार्थिवेश्वरचिंतामणौ ॥ पंचसूत्रापिधानं च पार्थिवे नसमार्थिवे नवकारयेत् पृथाकपवृद्धिः ॥ पूर्वनामगौपंच कल्पयेत् ॥ नादे
लिंगघप्यवेत्रं तदुक्तं हयशीर्षपंचरात्रे ॥ नकुर्यात्तल्लक्षणोद्धारं लज्जानोवलात्मनो ॥ सृष्ट्यालक्षणं तेषां स्वर्गो जानामपिक्रवेतस्मान्नलक्षणोद्धारं कुर्यात्साक्षा

459A याल्लिंगं व्रत। ओं च ना नो तेजसा नां कविर्दिष्टे तल्लक्षणं॥ लक्षणं कलनीयं त्रुस्य याल्लिंगे यथाविधि॥ वल्लिंगे कुशाग्रेण लक्षणं कल्पयेत्सुधीः॥८॥ ह्रुं॥८॥ म
नस्या वितनी यं वा लक्षणं लिंगे संस्थितमेति। सोमशंभावपि र लजे लक्षणं हातो न लोहेन मणिं इव। लिंगं च बल लोहे षु न दृष्टं विद्या। मो सद्रूपं लक्षणं
तेषां प्रमाणं लेख्यानि मेलनेति॥ अन्य चतुर्विशेषः॥ गृहे लिंगं हूयमानं शिवप्रशान्ति त्रय शंखद्वयं शालग्राम द्वयं द्वारकाचक्रे द्वयं नार्चयेत्॥ अथ पाशिवमाधिकस्मकालि
का पूजनं॥ कपिला पंचगव्ये न कुशवारि घृतेन वा। स्नापयेन्मंत्रपूतेन ब्रह्मस्नानं तदुच्यते॥ एकाहमपि यो लिंगे ब्रह्मस्नानं समाचरेत्॥ विधूय सर्व पापानि रुद्र
लोके महीयते॥ कापिला पंचगव्ये न दधिक्षीरघृतेन वा॥ स्नानं शतगुणं पुण्यमिति स्नाने मेशस्य॥८॥ वर्षकोटि सहस्राणि यत्पापं समुपार्जितं॥ घृतस्नानेन तत्स
र्वं दहत्याग्निरिवेन्धनं॥ क्षीरस्नानं घृतस्नानं कृत्वा लिंगं समच्चरेत्॥ कुले का विंशमत्तायाशिवलोके महीयते। स्नात्वा दध्ना सकृत् लिंगं शिवलोके महीयते। अत
पापं॥ देवानां प्रतिमा यत्र घृताभ्यंगक्षमा भवेत्॥ पलानि तस्मै देयानि लिंगे द्विपायं च विंशतिः॥ अष्टोत्तरं पलशतं स्नाने देयं महादेवे॥ द्विसहस्रपलानीव महा
स्नानं तु संख्यया॥ दातव्यं येन सर्वेषु रिक्तं निर्यातितं द्विजैः॥ पंचविंशपलं लिंगे अभ्यंगं कारयेद्द्विजः॥ शिवस्य मपि या स्नानं प्रोक्तं पलशतेन वा॥ तावतामभ्यनावेव
द्रव्यं वै वितते च प्रनष्टं॥ तावेतु तु वक्षीरं रागं यत्नेन भवेत्तत॥ सायंचमहस्नापलानां मेलवं॥ वार्मन कारये त्स्नानं मक्ता वोक्षा सुनाततथा॥ विद्वल्लोके तल्का
ते॥ क्षीरस्य शतगुणं दध्ना घृतेन वदशोत्तरं॥ घृता दश गुणं क्षौद्रं क्षौद्रात्तु वेवलं जं तथा॥ वस्त्रैव या मलं॥ पीतं कोशपवमनो विद्वत्प्रीत्यै प्रकीर्तितं॥ क्षौद्रेशन्नां कं
विद्यानाशिवस्य स्नातं पीयामल हीनं तपाद्ध्वि देहं सौमकापीतमभवंति॥ अथ वेदनं॥ वेदनां गमकर्पूर॥८॥ शलक्षापिष्टं प्रमकुंकुमैश्च शिवस्यार्चा समालि

जय-कल्प
४६०
460

मकुलकोटिंवेमहेश्वरि ॥ भविष्यपुराणे ॥ नरो बैल्वपत्रैर्लिंगं समर्च्य जपेत नरः ॥ समालक्ष्य फलं प्राप्य शिवलोके महीयते ॥ बिल्वपत्रैरखंडैश्च यो लिंगं पूजयेत्सकृत्
॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः शिवलोके महीयते ॥ सर्वकामप्रदं बिल्वं दारिद्र्यस्य विनाशनं ॥ बिल्वपत्रात्परं नास्ति येन तुष्यति शंकरः ॥ शुष्काण्यपि पत्राणि स्त्री वृद्ध
समर्पं स्वर्गं होतः ॥ पाठोऽज्ञाते तस्यापामार्गं मध्यमानामिकेमध्ये सुपुष्पं संगृह्य पूजयेत ॥ ॐ उं ध्यानं जैन्यत्राणां निर्माल्यमपनोदयेत ॥ ॐ पनीतं च निर्माल्यं चंडेशायनि
वेदयेत् ॥ ॐ शून्यमस्तके लिंगे मस्तकं तत्पूजकं अजपा शिवे वर्ज्य पुष्पाणि ॥ भविष्यपुराणे ॥ केतकीजातिसुमनं बकुलं दोपथीमदंतिकां ॥ शिरीषं च सर्जे बंधूकं कु
सुमानि विवर्जयेत ॥ निर्गंधीनि सुगंधीनि कुसुमानि विवर्जयेत ॥ गंधहीनमपि ग्राह्यं पवित्रं पद्म शाहिके ॥ प्रमादादीपिका यो जयानंदं कं तथा ग्रंथिका कुसु
मे ॥ मरंती केतकी पुष्पं मालतीपुष्पजानिव ॥ धुत्तूराणां च मंदारं वप्रमादेनापि नार्पयेत ॥ अथ रपय० ॥ शिवपुराणे ॥ गुग्गुलं घृतसंयुक्तं शिवे यस्तु निवेदयेत ॥ ह
इलोकमवाप्नोति गाणापत्यं च विंदति ॥ अथ दीप० ॥ भविष्यपुराणे ॥ घृतदीपप्रदानेन शिवायशतयोजने ॥ विमानं लभते नित्यं सूर्यकोटिसमप्रभं ॥ अथ नैव
द्य० ॥ भविष्यपुराणे ॥ गुडखंडघृतान्नानि भक्ष्याणि चानिवेदने ॥ घृतेन पायसान्नाच वाथ तत्फलं तथा ॥ मातुलिंगफलाद्यानि सुपक्वानि निवेदयेत ॥ शि
वाय सफलं तस्मात् भक्ष्याणि निवेदने ॥ अथ प्रदक्षिणा० ॥ तत्र विशेष उक्तो बह्वृचपरिशिष्टे ॥ एकां विनायके कुर्यात् द्वे सूर्ये त्रीणि शंकरे ॥ चत्वारि केशवे दद्यात् सप्त
म्यत्थे प्रदक्षिणां ॥ आदित्यपुराणे ॥ प्रदक्षिणात्रयं कुर्यात् शिवस्यायतने नरः ॥ अश्वमेधसहस्रस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ बृहन्नारदीये ॥ एकोनविंशे रविं सप्त रामः
ति त्रीरदयाद्विनायके ॥ चतस्रः केशवे दद्याच्छिवे नव प्रदक्षिणाः ॥ तत्रैव पदांतरे पदं गमसहस्रौ चलनवर्जितौ ॥ स्फातिवीचिहद्रि शिवाने चतुरंगप्रदक्षिणा ॥ शिवलिं ४६०

गोविप्रो घोलिंगस्वरागो॥ समं क्रमेनततो मृत्युं प्रमाणां लैन्नेवलंघयेत्॥ इहन्नारदीये॥ शिवप्रदक्षिणो मर्त्यः॥ सोमसूत्रं न लंघयेत्॥ वृषं चंडं च पंचैव सोमसूत्रंप

460A नर्वृषे॥ चंडं च सोमसूत्रं च पुनश्चंडं पुनर्वृषे॥ हेमाद्रौ प्रतिष्ठाकांडे॥ प्राग्व्यां नारदे महाकालोया प्रयोगविनायकौ॥ वृषभोच्छ्वमुखं हारे वो चंडो तपोतरे॥ त्र

लिंगस्थानादुदक्शालां चतुहस्तापनसूत्रं॥ तथा ऽपसव्यं यतिः॥ कृपाससूत्रं उभ्यर्च्य वा तिष्ठाः॥ समव्यापमयोरहणोनिनसंश्मोः॥ प्रदक्षिणी॥ तत्रो॥ काष्ठे सूत्रयाप

मौः यासायां चैत्रकादिभिः॥ अंतर्धानं प्रारः॥ कृत्ता सोमसूत्रं तु लंघयेत्॥ सोमसूत्रप्रमाणमपि तत्रैव॥ प्रासादविस्तारसमानं सूत्रं मंडपदीर्घ्यां दिशि सोमसू

त्रं॥ सूत्राहुः हि वृष न तेन दोषः स्यादाच्छादितं तरलं घयेन्नो सोमसूत्रं प्रासादे शिवपूर्वपाइदीर्घ्यां दिशि प्रासादविस्तारसमानं सूत्रं यत्तत्त्यजवर्जं प्रदक्षिणा कार्या

णो नास्ति दोषः उत्तरं वीथ॥ विशेषोत्तरमपि तत्रैव॥ सोमसूत्रं तु पप्रत्ययत्रवा विद्युन्मारे॥ अपसव्यं न कर्तव्यं नवकृत्वः प्रदक्षिणामिति॥ अथ नमस्कारः॥ जान्

भ्यां चैव पाणिभ्यां शिरसा वक्षसा तथा॥ कृत्वा प्रणामं सर्वेशे सर्वान्कामानवाप्नुयात्॥ अश्वमेधादि सर्वेषां फलं भवतीति भविष्योत्तरे॥ अथ शिवागारे स

न्निधौ नाघं कार्यं तथाग्नी तत्रैव॥ शिवागारे सल्लकैर्वर्त्मपीगारे वशंरवैः॥ दुर्गागारे वेशवाद्यं मार्त्री नवादयेत्॥ अथ निर्माल्यलंघननिषेधोन्यसिंहस्या

गोः शंतातपप्रतिनारदः॥ अथ प्रभृति निर्माल्यं लंघयंति महामते॥ नरसिंहस्य देवस्य तथान्येषामपि वैकं सो प्रवंते नरके घोरे दुस्तारे॥ भविष्यपुराणे॥ निर्मा

ल्यलंघनकर्त्ता नास्मिन्नरकाच्छ्रुतीति॥ अथ निर्माल्यप्रतिपत्तिः॥ रुद्रयामले यन्मनोज्ञं देहेऽस्मिन्वै च तन्नेष्टं नाते॥ वेद्दुवमालं तेयम्श्वमस्मां गेम्यश्वशीमवमिति॥ यानि

त्र्यैस्तोरे॥ शिवनिर्माल्यभोक्ता च शिवनिर्माल्यलंघकः॥ शिवनिर्माल्यदाता च स्पर्शतो पापमश्नुते॥ स्पर्शात्सद्य निर्माल्यं समवाप्नुयात्॥ शिवविरिति

जप.रु.
४६१
461

।कालिकापुराणे।। अयाह्यं शिवनैवेद्यं पत्रं पुष्पं फलं जलं। शालग्रामशिलास्पर्शात्सर्वं याति पवित्रतामिति। परिशिष्टे स्नानैवेद्यवस्त्रादिशारदीतनवेद्यान्न।।मत्तं

याधिवसु दूषणतदाहानेन तत्फलं।। भविष्ये वाशिवनिर्माल्यं च ग्रामाणि षेधवचनानि तानि। निर्माल्यं स्यादहिमङ्कासशिरमाधारयेत्यादि।। अत्र विशेषमपि दे

नरे पापमत्यमन्वितः। नरकेपच्यते घोरे तिर्यग्योनौ च संभवेत्।। ब्रह्महा पिशुनो वैसर्गस्तु निर्माल्यं च प्रकाशयेत्।। तस्मात्यापमहस्थौ घ्रेणाशुषेष्यमहापाते ति स्कं

दुष्कुराणाचवचना स्तूयविनातन्नयाह्यमिकिंतुस्नानादिना शुद्धे नैवेद्यं परागोतिमभानं जपनीतं तन्नयाह्यामिति श्रीहरितः। शिवदीक्षारहितेष्वेति लिंगादिअति

रिक्तस्यानन्याह्यमिति शैवाः। कालिकापुराणे वचने शालग्राम शिलासंगात्सर्वं याति पवित्रतामित्युक्तेः तस्मात्शालग्रामसमर्पयेन पवायत्तेन प्रजापाशालग्राम

स्थापितं च सर्वं नैवेद्यादवदोषरहितमवितथाशिवमन्त्रोक्तमर्वयंदेयं शंयदास्कं च निर्माल्यमंत्रे भोगेप्रयत्नतद्वत्याग्निपुराणात्।। आदित्यपुराणे च। निर्माल्यं

धारयेदुक्ता शिरसा वैतोपमे। राजसूयस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति निश्चितं।। लोमादिनाशुनघ्यादेलोभान्नधारयेत्कण्ठे निर्माल्यं च वमभक्षयेत्।। नस्पृशेदपि पादेन लं

घयेन्नापि नारदेति। मत्तौ रोपिनेवेशंस्नेहविधयोः कावितं वमंभवोस्य क्लाग्निपुराणे। वाणलिंगे चले लोहे सिद्धलिंगे स्वयंभुवि। प्रतिमासु च सर्वासु न दोषोऽधिकृतो मम

देह।। आदित्यपुराणे। लिंगस्थापं भुवि वा गोरलं तेज मानिर्मिजं। ग्रामे स्पृष्टितानि तान्लिंगानवंदोऽधिष्ठितो मर्वतः।। ये च वंदाऽधिकारेनाश्रितन्तिमोल्यधारणान्दोषस्साऽऽ

।अधपद्धहर्याणितन्नमास्याववा।। शिरसा धाहृत्याय कंठे कर्णयो स्थापयेन्नरः। तद्वत्संधारपेद्भक्त्या स वंलोकमवाप्नुयात्।। नववक्त्रो रुद्रालं धारयेद्धामवाऽपा रुमं

।। वतदेशमाद्वैवे वाशिवो यो धारयेत्पुरुषः। तत्र विशेषः। शिवरहस्ये।। एकवक्त्रः शिवः साक्षात्ब्रह्महत्यां व्यपोहति। अवध्यत्वे प्रतिष्ठातो ता वान्हिर्मे चंकोर्मितिवा।। ४६१

461A

द्विवक्त्रो हरगौरी स्यात् गोवधाद्यघनाशकृत्॥ त्रिवक्त्रो ऽग्निर्जन्मकृतपापराशिंप्रणाशयेत्॥ चतुर्वक्त्रः स्वयं ब्रह्मा ब्रह्महत्यां व्यपोहति॥ पंचवक्त्रः स्वयं काला

ग्निरुद्रा अभक्ष्यपानतः॥ षड्वक्त्रस्तु गुहो ज्ञेयो भ्रूणहत्यादि नाशयेत्॥ सप्तवक्त्रो ऽनंगनेत्रः स्यात् स्वर्णस्तेयादि पापहृत्॥ विनायको ऽष्टवक्त्रः स्यात् सर्वविघ्नविनाशकृत्

॥ भैरवो नववक्त्रस्तु शिवसायुज्यकारकः॥ दशवक्त्रः स्मृतो विष्णुः सर्वभूतभयापहः॥ एकादशमुखो रुद्रो नानायज्ञफलप्रदः॥ द्वादशास्यस्तथा दित्य

ः सर्वरोगान्निवर्हणः॥ त्रयोदशमुखः कामः सर्वकामफलप्रदः॥ चतुर्दशास्यः श्रीकंठो वंशोद्धारकरः परः॥ इति॥ निश्छिद्राश्च दृढाः पक्वाः स्थूला रुद्राक्षधारणे मता

ः पंचामृतं पंचगव्यं स्नानकाले प्रयोजयेत्॥ रुद्राक्षस्य प्रतिष्ठायां मंत्रं पंचाक्षरं तथा॥ त्र्यंबकादिकमंत्रं च यथायुक्तं प्रयोजयेत्॥ त्र्यंबकं यजामहे सुगंधिं पुष्टि

वर्धनं। उर्वारुकमिव बंधनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात्॥ यद्वा॥ ओं अघोरे घोरे ओं ह्रः अघोरेत। ओं ह्रां हूं नमस्ते रुद्ररूपे हूं स्वाहा॥ अनेनापि च मंत्रेण रुद्राक्षं स्पर्शयेद्द्विजो

त्तमः॥ प्रतिष्ठां विधिवत्कृत्वा ततो विक्रुफलं लभेत्॥ ततो यथास्वमंत्रेण धारयेद्भक्तिसंयुतः॥ तत्र एकवक्त्रस्य मंत्रा यथा॥ ओं ओं दृशीं नमः॥ ओं ओं नमः। ओं ह्रीं नमः

ओं ह्रूं नमः। ओं ह्रूं नमः। ओं ओं ह्रूं ह्रूं नमः। ओं सः ह्रैं नमः। ओं ह्रूं नमः। ओं ह्रीं नमः। ओं श्रीं नमः। ओं ह्रूं ह्रीं नमः। ओं श्रीं नमः। ओं ह्रां क्ष्रीं नमः। ओं नमो नमः। ओं ह्रां क्षें दे

हं स्यैते उकुदा स्त्रियस्तेऽपरे॥ सोपि रुद्रपदं याति किं पुनर्मानुषा गृहे॥ अक्षविमाला यांसं स्याद्विशेषतः॥ अष्टोत्तरशतैः कार्या चतुःपंचाशताथ वा॥ सप्तविंश

तिमाना वा ततो हीना न शस्यते॥ प्रजापतिः मोक्षाय पंचविंशत्या धनाय त्रिंशता जयेत्॥ पुष्ट्यर्थं पंचविंशत्या पंचदश्याभिचारके॥ सप्तविंशतिरुद्रा

जय·कल्प
४६२
462

स्मालया देहसंस्पर्शा ॥ यः करोति नरः श्राद्धं सर्वपक्षोदितु गां मवेनायोदत्तातिदि जातिमोरुद्राक्षं शरण्यमुपसमुत्वा ॥ तमसश्रीतो भवेद्रुद्रः स्वयं दत्वप्रयच्छति ॥ प
र्यार्थं दर्शं वा पर्वसु ॥ रुद्राक्षान्कंठदेशे दशनपरिमितान्मस्तके विंशती द्वे षट्‌ षट्‌ कर्णप्रदेशे करयुगलकृते द्वादश द्वादशैव ॥ बाह्वोरिंदोः कलाभिर्नय
नयुगकृते त्वेकमेकं शिखायां वक्षस्यष्टाधिकं यः कलयति शतकं सत्वपंनीलकंठः ॥ इति रुद्राक्षधारणं ॥ अथ शिवाभिषेकमुच्यते ॥ प्रातःसंध्यादिकं कृ
त्वा त्रिपुंड्रं रुद्राक्षमालिकां धृत्वा शिवालये ॥ ऐशान्यां दिशि तत्काले महाफलं ॥ निर्विघ्नमस्तकेमेवात्र स्वस्थमाप्रातजगन्मते ॥ वत्सरे स्थानि ॥ हारामत्वा शं
भोपरेहनि ॥ भो शंभो अभिषेकं सर्वेशरणीमेभ वेश्वरेति इमोश्लोको परित्वा जलमुत्सृजेत् ॥ ततो निसृष्ट संविधा य शिवनामस्मरणोनादं नमतिवा यस्मा
भावाक्रालोत्सवेसंप्राप्तमयातत्वा स्वात्तामायसंभोपनेवेसविमतिरुद्राक्षमालाधारणं कुर्यात् ॥ उदंवा शिवप्राप्त्या निसंविनामस्मविग्रं इत्यादि ॥ विना
रुद्राक्षमालया ॥ पूजितोपि महादेवो नस्यात्तस्य फलप्रदः ॥ तस्मान्न दापि कर्त्तव्यं ललाटे दक्षिणे पुंड्रं कामितिलिंगपुराणवचनात् ॥ ततो गात्रेषु प्रथमे
षहरे शिवायत्त नंगत्वाप्सुवि ॥ वीतश्च आसने प्राङ्मुख उदङ्मुखो वा पवित्रपाणिर्वसंनिधौ पूजासंकल्पं कुर्यात् ॥ तद्यथा ॥ एवंगुणविशेषणविशिष्टायां शुभपुण्यतिथौ
पौ एतद्दुःखैष्ठतत्समस्तपापतकोपपातकप्रकीर्णकादिकापकवाविकमानसिकज्ञाताज्ञातप्रकाशरहस्यपापक्षयार्थं उत्तरवर्धनदीर्घायुः प्रम्प्रतिसकलकामावाप्त्यर्थं राज्य·
र्थी शिवराज्यांशिवपूजनं करिष्ये इति संकल्प्य ॥ ओं मम अपमर्पतितिमर्षपावविकीर्य सर्वं सोमेतिपठित्वा मामामामात्राघे संस्थाप्य मस्त्र शुद्धिं प्राणप्रतिष्ठां मातृका ४६२

मासंचकृत्वा श्रीकंठादिमातृकान्यासं कुर्यात्तद्यथा अस्य श्रीकंठादिमातृकान्यासस्य दक्षिणामूर्तिर्ऋषिः गा। लक पंक्तिश्छंदः अर्धनारीश्वरो देवता हलो बी
462A जानि स्वराः शक्तयः न्यासविज्ञानार्थे विनियोगः अं कं खं गं घं ङं आं अंगुष्ठाभ्यां नमः इं चं ४ ईं ह्रीं तर्जनीभ्यां नमः उं टं ४ ऊं ह्रूं मध्यमाभ्यां एं तं ४ ऐं ह्रैं अनामिका
भ्यां नमः ओं पं ४ औं ह्रौं कनिष्ठिकाभ्यां नमः अं यं १० अः ह्रः करतलकरपृष्ठाभ्यां नमः ओं अं कं ५ आं ह्रां हृदयाय नमः इं चं ५ ईं ह्रीं शिरसे स्वाहा उं टं ५ ऊं
ह्रूं शिखायै वषट् एं तं ५ ऐं ह्रैं कवचाय हुं ओं पं ५ औं ह्रौं नेत्रत्रयाय वौषट् अं यं १० अः ह्रः अस्त्राय फट् ततो ध्यानं बंधूककांचनाभं रुचिराक्षमालां पाशां
कुशौ च वरदं निजबाहुदंडैः बिभ्राणमिंदुशकलाभरणं त्रिनेत्रं अर्धांबिकेशमनिशं वपुराश्रयामः दत्त्वा ध्रुं० कामारभ्य वामाधः कपर्यंतमास्यच ध्याने।
ततो ध्यानम्॥ ह्रौं अं श्रीकंठेशपूर्णोदरीभ्यां नमः॥ इति मस्तके। ह्रौं आं अनंतेशविरजाभ्यां नमः। आननवृत्ते। ह्रौं इं सूक्ष्मेशशाल्मलीभ्यां नमः दक्षनेत्रे। ह्रौं ईं त्रि
मूर्तीशलोलाक्षीभ्यां नमः वामनेत्रे। ह्रौं उं अमरेशवर्तुलाक्षीभ्यां नमः दक्षकर्णे। ह्रौं ऊं अर्घीशदीर्घघोणाभ्यां नमः॥ वामकर्णे। ह्रौं ऋं भारभूतीशदीर्घमु
खीभ्यां नमः दक्षनासापुटे। ह्रौं ॠं अतिथीशगोमुखीभ्यां नमः वामनासापुटे॥ ऌं स्थाण्वीशदीर्घजिह्वाभ्यां दक्षगंडे। ॡं हरेशकुंडोदरीभ्यां नमः वामगंडे
। एं झिंटीशऊर्ध्वकेशीभ्यां नमः ऊर्ध्वोष्ठे। ऐं भौतिकेशविकृतमुखीभ्यां अधरोष्ठे॥ ओं सद्योजातेशज्वालामुखीभ्यां नमः ऊर्ध्वदंतपंक्तौ॥ औं अनुग्रहेशोल्का
मुखीभ्यां नमः अधोदंतपंक्तौ॥ अं अक्रूरेशश्रीमुखीभ्यां नमः शिरसि अः महासेनेशविद्यामुखीभ्यां नमः मुखवृत्ते। कं क्रोधीशमहाकालीभ्यां नमः दक्षांसे

जय·कल्प
४६३
463

षोखंवंवेडेशसरस्वतीभ्मांनमः दक्षकूर्परे गंपर्वातकेशगौरीभ्मां दक्षमणिवंधे घंघाशिवोत्तमेशत्रैलोक्यविद्याभ्मांनमः४ दक्षांगुलिमूलेङं एकरुद्रेशमंत्र
शक्तिभ्मां दक्षांगुल्यग्रेषु। चंकूर्मेशात्मशक्तिभ्मांवामस्कंधे। छंएकनेत्रेशभूतमातृकाभ्मांनमः। वामकूर्परे। जंचतुराननेशलंबोदरीभ्मांनमः वाममणि
वंधे। झंअजेशद्राविणीभ्मांनमः। वामांगुलिमूले। ञंसर्वेशनागरीभ्मां वामांगुल्यग्रेषु। टंसोमेशखेचरीभ्मांनमः।। दक्षोरुमूले। ठंलांगलीशमंजरीभ्मांनमः। द
क्षजानुनि। डंदारुकेशरूपिणीभ्मांनमः४ दक्षगुल्फे।। ढंअर्धनारीश्वरशवीरेणीभ्मांनमः४। दक्षपादांगुलिमूले। णंउमाकांतेशकाकोदरीभ्मां दक्षांगुल्य
ग्रेषु।। तंआषाढीशपूतनाभ्मां वामोरुमूले। थंदंडीशभद्रकालीभ्मां वामजानुनि। दंअत्रीशयोगिनीभ्मां वामगुल्फे।। धंमीनेशशंखिनीभ्मां वामांगुलिमूले
नंमेषेशतर्जनीभ्मां वामांगुल्यग्रेषु। पंलोहितेशकालरात्रिभ्मां दक्षकुक्षौ।। फंशिखीशकुब्जिनीभ्मांनमः४ वामकुक्षौ।। बंछगलंडेशकपर्दिनीभ्मां पृष्ठे।
भंद्विरंडेशवज्राभ्मांनमः४। नाभौ।। मंमहाकालेशजयाभ्मां उदरे यंत्वगात्मने बालीशसुमुखेश्वरीभ्मां हृदये। रंअसृगात्मने भुजंगेशरेवतीभ्मां दक्षांसे। लंमांसा
त्मने पिनाकीशमाधवीभ्मां ककुदि। वंमेदात्मने खड्गीशवारुणीभ्मां वामांसे। शंअस्थ्यात्मने वकेशवायवीभ्मां हृदयादिदक्षकराग्रांतं।। षंमज्जात्मने श्वेते
शमेदोरक्षाविदारिणीभ्मां हृदयादिवामकराग्रांते। संशुक्रात्मने भृग्वीशसहजाभ्मां हृदयादिदक्षपादाग्रांतं हंप्राणात्मने लंकुलीशमहालक्ष्मीभ्मां हृदयादिदक्षपादाग्रा एम·
तं। लंशक्त्यात्मने शिवेशव्यापिनीभ्मां हृदयादिनाभ्यंतं। क्षंपरमात्मने संवर्त्तकेशमायाभ्मां हृद पादिशिरोंतं रतिमातृकान्यासमिवं।। ४६३

अत्र ह्रां म्रूत्वा रक्तां घूर्णत् शूलकपालकाः॥ शक्त्यो हृद्यादि स्या॥ धर्मे हृदा कृपाणाविग्रहा॥ रक्तोत्पलकपालाभ्राम लं हृत्तकां वृजाः॥ इति मूर्तिशक्तीनां ध्या
नं॥ इति श्रीकंठादिन्यासः॥ ततः प्राणायामं कृत्वा स्वदेहे मंत्रकारादिपात्तत्वांतस्वेतास्यो नमः स्वाहा॥ वामादिशक्तिपूजनं कृत्वा शिव षडक्षरन्यासमाल
यो न्यासः॥ अस्य श्रीशिवपंचाक्षरमंत्रस्य वामदेव ऋषिः॥ पंक्तिश्छंदः॥ सदाशिवो देवता॥ ओं बीजं नमः॥ शक्तिः॥ शिवायेति कीलकं॥ चतुर्विधपुरुषार्थसिद्ध
यर्थे जपे विनियोगः॥ शिरसि वामदेवऋषये नमः॥ मुखे पंक्तिश्छंदसे नमः॥ हृदये सदाशिवदेवतायै नमः॥ ओं बीजाय नमो गुह्ये॥ नमः शक्तये नमः पा
दयोः॥ शिवाय कीलकाय नमो नाभौ॥ विनियोगाः॥ ओं हृदयाय नमः॥ नं शिरसे नमः॥ मं शिखायै वषट्॥ शिं कवचाय हुं॥ वां नेत्रत्रयाय वौषट्॥ यं अस्त्राय फट्॥
शिं सद्योजाताय नमः कनिष्ठयोः॥ ओं वं वामदेवाय नमः॥ ओं नामिकयोः॥ ओं यं ईशानाय नमोंगुष्ठयोः॥ नं तत्पुरुषाय नमो प्रदे॥ ओं मं अघोराय न
मो हृदये॥ ओं शिं सद्योजाताय नमः पादयोः॥ ओं वं वामदेवाय नमो गुह्ये॥ ओं मं ईशानाय नमो मूर्ध्नि॥ ओं नं तत्पुरुषाय प्राग्वक्त्राय नमः॥ मुखे ओं यं अघो
राय दक्षिणवक्त्राय नमः॥ दक्षिणकर्णे॥ ओं शिं सद्योजाताय पश्चिमवक्त्राय नमः॥ वं वामदेवायोत्तरवक्त्राय नमः॥ वामकर्णे॥ ओं यं ईशानायोर्ध्व
वक्त्राय नमः॥ ऊर्ध्वमूर्ध्नि॥ ओं सर्वशक्तिधाम्ने हृदयाय नमः॥ अनं नित्यतृप्तिशक्तिधाम्ने शिरसे स्वाहा॥ मं अनादिबोधशक्तिधाम्ने शिखायै वषट्॥ शिं स्वतंत्रशक्तिधा
म्ने कवचाय हुं॥ वां नित्यमलुप्तशक्तिधाम्ने नेत्रत्रयाय वौषट्॥ यं अनंतशक्तिधाम्ने अस्त्राय फट्॥ ओं नं तत्पुरुषाय नमस्तर्जन्योः॥ ओं मं अघोराय नमो मध्यमयोः

जय॰कल्प श्चमूलमंत्रेणानमोस्तस्य॥॥मृताय ज्योतिर्लिंगाय मृताय नमो॥ तत्वमूर्ति वपुः छायाभाभितांगाय शंभवस्त्वनेन नवाय केह्लत्वा लिंगादिमुद्राप्रदर्शनपूर्वकं मे
४६४ हृदेवेतामेरं नध्याता॥ शिरसि मूलमंत्रेणापुष्पांजलिं दत्वा पुनर्हृदयकमले देवं ध्यात्वा मानसपूजां कारयेत् इति संप्रार्थ्य कृतांजलिपुटमुत्तानं कृत्वा तह
464 दिशं कुर्यात्॥ कृतेयापापानां कदाग्मीग्य दारिद्र्यविनिवृत्तये॥ अशेषाघविनाशाय प्रसीद मम शंकर॥ दुःखशोकाग्निसंतप्तं संसारभयपीडितं॥ बहुरोगाकुलं दीनं
पाहि मां वृषवाहन॥ आगच्छ देव देवेश महादेव मम प्रभो॥ महादेव महया बिम्बा तव पूजा मयाकृता॥ गतागते देव देवेशमंनि योनि वशं कुरु ममहादेव महा
पार्वत्याय थाथ पार्श्वे ताधिमे कृत्वा मानसोपचारेर्नैवेद्यांतेन संपूज्य यथाशक्तिजपित्वा तत्समर्पयेत् कृत्वा बाह्यपूजार्थं मनुज्ञाप्य विशेषार्घ्य
स्थापनं कुर्यात्॥ तद्यथा स्ववामाग्रे वर्तुलस्त्र्यस्रचतुरस्रकोणात्मकं मंडलं विलिख्य ओं ह्रीं आधारशक्त्यै नमः इति संपूज्य तत्र त्रिपादिकां संस्थाप्य मंदशा
कलात्मने वह्निमंडलाय नमः इति संपूज्य तत्कारणाकलाः पूजयेत्॥ यं धूम्रार्चिषे नमः १ रं उष्मायै नमः लं ज्वालिन्यै नमः वं ज्वालिन्यै नमः शं वि
स्फुलिंगिन्यै नमः षं सुश्रियै नमः सं सुरूपायै नमः हं कपिलायै नमः लं हव्यवाहायै नमः क्षं कव्यवाहायै नमः इति संपूज्य तदुपरि अस्त्रप्रक्षालितं पात्रं
निधाय अं द्वादशकलात्मने सूर्यमंडलाय नमः इति संपूज्य तत्कारणा तत्र सूर्यस्य द्वादशकलाः पूजयेत्॥ कं भं तपिन्यै स्वः खं वं तापिन्यै गं फं धूम्रायै गामं॰
यें घं पं मरीच्यै जं नं ज्वालिन्यै वं धं रुच्यै छं दं सुषुम्णायै जं थं भोगदायै झं तं विश्वायै ञं णं बोधिन्यै टं ढं धारिण्यै ठं डं क्षमायै इति संपूज्य लं हंसः शवेल ४६४

464A

रंयंमंभंबंफंपंनंधंदंथंतंणंढंडंठंटंञंझंजंछंचंङंघंगंखंकंअःअंऔंओंऐंएंॡंऌंॠंऋंऊंउंईंइंआंअं इति विलोममातृकां जपन् मूलेन स्वाहावधा जलेना
पूर्य जलमध्ये षोडशकलात्मने सोममण्डलाय नम इति संपूज्य वक्ष्यमाणरीत्या वद्दमषोडशकलाः पूजयेत् ॥ ॐ अं अमृतायै० ॐ आं मानदायै० ॐ इं पूषा
यै० ॐ ईं तुष्ट्यै० ॐ उं पुष्ट्यै० ॐ ऊं रत्यै० ॐ ऋं धृत्यै० ॐ ॠं शशिन्यै० ॐ ऌं चन्द्रिकायै० ॐ ॡं कान्त्यै० ॐ एं ज्योत्स्नायै० ॐ ऐं श्रियै० ॐ ओं प्रीत्यै० ॐ औं अङ्गदायै० ॐ अं पूर्णायै० ॐ अः पूर्णामृता
यै० अनया ताः कलानां प्राणप्रतिष्ठां विधाय मण्डलानां तीर्थमावाह्य मूलमन्त्रेण घनजले संयोज्य तीर्थं संपूज्य मूलेन लिङ्गमुद्रां प्रदर्श्य धेनुवामिति
घ्नेन मुद्रयामृतीकृत्य तत्र देवं ध्यात्वा तद्देवमध्ये षडङ्गं विधाय कवचेनावगुण्ठ्य मूलमन्त्रेण गालिनीमुद्रया संशोध्य मुद्रया तमात्रमवक्ष्मया
निमुद्रयात्र जलं मत्स्यमूलेन गन्धादिभिर्देवं संपूज्य षडङ्गानि संपूज्य मूलमन्त्रेणाष्टवारमभिमन्त्र्य मत्स्यमुद्रयाच्छादयेत् ॥ तत्पात्रस्था
त् ततः पूर्वस्थापितशङ्खत्रिकोणाग्रमण्डलत्रयं कृत्वा तत्र पुष्पमण्डले आधारं संस्थाप्य अस्त्रजलेन पात्रं प्रक्षाल्य तत्र पुष्पमण्डले घृतमधुरसंयुक्तं कांस्यपात्रं तत्र पात्रत्रयं संस्था
प्य मूलमन्त्रेण गन्धादिभिः पृथक् पृथक् अभ्यर्च्य तेषां पात्राणां जले किंचित् किंचिद् द्रव्यं मूलमन्त्रेणाष्टकृत्वः वारमभिमन्त्र्य मत्स्य
मुद्रयाच्छादयेत् ॥ ततो गृहपात्रे श्यामाकदूर्वाब्जविष्णुक्रान्तानि निक्षिप्य अवमतीर्थपात्रे जातीफललवङ्गकङ्कोलकर्पूराणि निक्षिप्य अत्वार्घ्यार्दि
द्रव्याणि लाभे प्रक्षालितानि तण्डुलान् सर्षपान् गोधूमान् ततः पञ्चावर्तकासद्दक्षिणपात्रिकोणमण्डले माधारं संस्थाप्य जलमाचमनपात्रे निधाय तत्रार्घपात्र

जय०कल्प
४६५
465

जलैकं विलाद्यांतोरोगाद्वत्सत्वाममलेनाक्षालमाभिमंत्र्य तथैव तत्समीपे प्रोक्षणार्थं पात्रं तत्संमंस्थाप्य तत्जलं किंचित्याद्यांतोरोगाद्वत्सजलेनात्मानं पूजाद्रव्यं
पूजाद्व्याणि च समलंभ्यें त्रेणामंत्रेणाभिप्रोक्ष्य तत्र देहे गंधपुष्पाक्षतं लेहत्पूर्वक्रमेण देवताः पसंवित्य योडमं उकारादि प्रयत्नो तेन संपूज्य ओं नमो भगवते सकलगुणात्मशक्तियु
क्ताय अनंताय योगपीठाय कमलासनाय नमः अथ तत्तत्कालेशरूपं स्वाद्याः दिप्रासादे गंयनवामा ज्येष्ठा रौद्री काली कलविकरिणी बलविकरिणी बलप्रम
थिनी सर्वभूतदमनी मनोन्मनी इति मध्ये मनोन्मन्यै नमः ओं नमो भगवते सकलगुणात्मशक्तियुक्तायानंताय योगपीठाय नमः इति पीठपूजा॥ अथ पार्थिवविधिश्च
वीधारव रामः पत्न हृयामि इति कामिनी गृही श्यामि ग्रसन्नाते लिंगार्थं मवसुधे मेऽद्य इति प्रार्थ्य उद्धरितंनी मृन्मपाकृत्य ततः ह्रां धरायै नमः इति पृथिवी
नमस्कृत्य ततो लिः शर्करादिकं त्वाजस्नाविकं हराय नमः इति हस्तेन गृहीत्वा मघाजातामिति मंत्रं पठित्वा वामदेवेति मंत्रेण जलं प्रक्षिप्य महेश्वरेति संघट्टनं
कुर्यात्॥ अघोरेभ्य इति लिंगं कुर्यात्। तत्पुरुषायेति बाणं कृत्वा ईशान इति वेदिकायां वामस्थं मध्ये मूलेन शूलपाणये नमः इति वेदिकायां संस्थाप्य हस्तसुधा
क्षतादि गृहीत्वा मूलाधारात्कुंडलिनीमुत्थाप्य षट्चक्रभेदक्रमेण हृदयकमलात्केवलतेजोरूपा ब्रह्मरंध्रेणानीतापरमात्मतो विद्युत्प्रभामात्मानं संध्या
ज्योतिः शिवशक्त्यात्मकं तत्तेजो वह्निनासाग्रनाकरसपुष्पांजलौ निःसार्य पुरःस्थितमूर्तेः शिरसि पुष्पांजलिं निक्षिपेत्॥ आत्मसंस्थमजं शुद्धं त्वामहं परमेश्व एम:
राज्यामावाहयामि वह्न्याशमर्जावाहयाम्यहं॥ आयाहि भगवन् शंभो शर्व त्वं गिरिजापते। प्रसन्नो भव देवेश नमस्तुभ्यं हि शंकर॥ ततो मलस्नानाय पिनाकध्व ४६५

465A येनमआवाहवंतवेयं माहिमा मर्तितस्मांत्वांमर्वेगं ॥ शिवं ॥ मक्तिस्नेहसमाकृष्टं दीप वत्स्थापयाम्यहं ॥ देवेशभक्तिसुलभसर्वावरणसंयुत ॥ यावत्वां पूजयिष्या
मितावत्वं सुस्थिरो भव ॥ ततो मूलं पठित्वा शिवेह तिष्ठ इति तिष्ठेति संस्थाप्य संनिधापनं कुर्यात् ॥ अनन्यात वरदे देवेशमत्तिशक्तिप्रियप्रभो ॥ संनिधंकुरु तस्मा
त्वं भक्तानुग्रहतत्पर इति ततो मूलमुच्चार्य शिवेह संनिधेहि २ संनिधापनं कृत्वा संनिरोधनं कुर्यात् ॥ आज्ञया तव देवेश कृपाम्भोधे गुणाम्बुधे ॥ आत्मानंदैक
संतानं रुणद्धि पितरुगौ ॥ मूलांते श्री शिवेह संनिरुद्धो भव ततः संमुखीकरणं ॥ अज्ञानादुर्मनस्त्वाद्वा वैकल्पात्साधनस्य च ॥ यदपूर्णं भवेत्कृत्यं तदप्यभिमु
खो भव ॥ शिवेह संमुखो भव २ स्तोव गुरुं ने ॥ अभक्तवाङ्मनश्चक्षुः श्रोत्रदूरातिगद्युते ॥ स्वतेजः पंजरेणाशु वेष्टितो भव सर्वतः ॥ मूलांते श्री शिवावगुंठितो भव
२ ततो मूलेन सकलीकरणं ॥ धेनुमुद्रयामृतीकरणं ॥ मूलेन महामुद्रया परमीकरणं ततो मूलमंत्रमुच्चार्य ऐं वः २२ वारवारि निरैं ह्रीं ह्रीं ह्रीं ह्रैं इति ह्रूं दय
महाहोम कुरु २ ह्रीं ह्रौं: ह्रीं हौ: मोक्षं कुरु २ हौ: ह्रौं इति दीपिनी मंत्रमुच्चार्य अकारादिक्षकारांतां मातृकां चोच्चार्य अघोरादिकेन दर्शयेत् ४ प्राणस्थापनं कुर्यात् ८ पुष्पाञ्जलिं
आं ह्रीं क्रों हंसः शिवप्राणा इह प्राणाः आं ह्रीं क्रों हंसः शिव इह जीव इह स्थितः ४ आं ह्रीं क्रों हंसः शिवस्य सर्वेंद्रियाणि आं ह्रीं क्रों
हंसः शिवस्य वाङ्मनश्चक्षुः श्रोत्रघ्राणप्राणा इहागत्य सुखं चिरं तिष्ठंतु स्वाहा इति ॥ विश्वेश्वर महाराजप्रिये भवप्रजापते ॥ आसनं दिव्यमीशान दास्ये
हं परमेश्वर ॥ मूलेनासनं ॥ महानंदमहेशान महदानंददायक ॥ पाद्यं गृहाण देवेश पार्वतीपरमेश्वर ॥ मूलेन पाद्यं ॥ त्र्यंबक महदाधार विद्यादायक

जय-कल्प ॥अर्घ्यं गृहाण देवेश शंभो सर्वार्थसाधक॥ मूलेनार्घ्यं॥ अनेकपातकादीनार्तिनाशिने स्वर्गकंठग गलमलम् गृहाणाचमनं चारु पवित्रोदक कल्पितं॥ मूलेनाचमनं॥ त
४६६
466
तो घृत दधि मध्वाज्य युक्तमर्घ्यं मूलेन मधुपर्कं॥ नानारूपसुगंधाढ्यमपि पूर्णं सुखात्मने॥ मधुपर्कमिदं देवकल्पयामि प्रसीद मे॥ इति दत्वा चमनं दद्यात्॥ ततः प
चामृतस्नानं त्रिकालकाशिकाल श्रीः स्थिति संहारकारक॥ स्नानं तीर्थाहृतं तोयैर्गृहाण परमेश्वर॥ शिवाय नमः स्नपनं समर्पयामि मूलेन स्नानं पुनर्मूलेना
चमनं॥ ततः श्वेतवस्त्रं॥ कालाग्निरुद्र रुद्र महाभयदाय चारु वस्त्रं गृहाण देवेश दिव्यं धौतं पवित्रं॥ मूलेन वस्त्रं पशुपतये नमः॥ पुनराचमनं॥ यज्ञोपवीतं प
रमं पवित्रं चावि विनिर्मितं नीलकंठ यज्ञोपवीतं नमस्ते गृहाण मो॥ मूलेन पशुपतये नमो यज्ञोपवीतं॥ ततो भूषणानि स्वभाव हर सागाय नानाशक्त्याग्र धायते॥ भूष
णानि विविधानि कल्पयामि मयार्पितं। पशुपतये नमो भूषणानि समर्पयामि॥ ततः कनिष्ठांगुष्ठयोगेनां च मुद्रया पशुपतये नम इति गंधं दद्यात्॥ चंदना
गरु कर्पूर तमाल जल कुंकुमं॥ कस्तूरी तरु कर्दम युक्तं शैव गंधाष्टकं विदुः॥ मुदा शिव शिवानं च संप्रेत मरमेश्वर॥ गृहाण तमुमाकांत दयां कृत्वा ममोपरि॥
मूलं पशुपतये नमः॥ अक्षतान् पुष्पाणि विविधानि मालतादीनि वै प्रभो॥ त्वं धानि सुगंधीनि बिल्वपत्रं गृहाण मे॥ मूलं पशुपतये नमः पुष्पाणि
सं तर्जन्यंगुष्ठयोगेन पुष्पमुद्रया मूलेन पशुपतये चौषडित्यंतेन पं चपुष्पांजलीन् दत्वावरण पूजार्थं मनुज्ञाप्यावरण पूजां कुर्यात्॥ प्रथमे षड्दले दिग्दलेषु गाम·
पूर्वे दलमारभ्य ओं नंत त्पुरुषाय नमः॥ ओं मं अघोराय नमः शीं सद्योजाताय नमः वां वामदेवाय नमः मध्ये ईशानाय नमः इति स्वाग्रादिप्रादक्षिण्येन नमः ४६६

पूज्याग्नेयादिदले श्रुयादक्षिणापनं ॐ निर्वृत्यै नमः विद्यायै प्रतिष्ठायै उप शांत्यै मध्ये शांत्यतीतायै इति प्रथमावरणं ॥ अभीष्टसिद्धिं मे देहि शरणाग
तवत्सल। भक्त्या समर्पये तुभ्यं प्रथमावरणार्चनं इति पुष्पां। एवं सर्वत्रापि द्वितीयायां षट्दलाग्रे केसरेषु ईशानदलाग्रे केसरे ओं हृदयाय नमः ४ वा
माये नैर्ऋत्याय शिखायै नमः ४ पश्चिमदक्षिणे अघोरशिखाये नमः ४ वामे शिखाकवचाय नमः अग्रे वा नेत्राय नमः अग्न्यादि चतुर्दिक्षु अस्त्राय नमः इति अभीष्टं द्वि
तीयं द्वितीयं षट्दले देवाग्रदलमारभ्य प्रादक्षिण्येन अनंताय नमः सूक्ष्माय शिवोत्तमाय एकनेत्राय एकरुद्राय त्रिमूर्तये श्रीकंठाय शिखंडिने न
मः इति संपूज्य अभीष्टसिद्धिं ततो याष्टदले देवस्य वामदलमारभ्य प्रादक्षिण्येन उमायै चंडेश्वराय नंदिने महाकालाय गणेश्वराय वृषभाय भृंगि
रिटये स्कंदाय नमः अभीष्टसिद्धिं चतु चतुरस्ररेखान्वया तावाग्नतवीथ्याय पार्श्वेंद्रपूर्वादिशमारभ्य लं इंद्राय नमः रं अग्नये नमः टं यमाय प्रेताय क्षं निर्ऋ
तये वं वरुणाय यं वायवे कुं कुबेराय हं ईशानाय नमः। इति संपूज्य ऊर्ध्वे ईशानयोर्मध्ये ओं ब्रह्मणे नमः निर्ऋतिवरुणयोर्मध्ये अनंताय नमः ४। इति
संपूज्य अभीष्टं इति यं चतुर्थावरणं द्वितीयवीथ्यां ओं वज्राय नमः शक्तये दंडाय खड्गाय पाशाय अंकुशाय गदायै त्रिशूलाय पद्माय चक्राय नमः
इति लोकपालायुधानि तत्समीपस्थानेषु संपूज्य अभीष्टं इति पार्श्वेद्वितीयषष्ठावरणं। ततो मूलमुच्चार्य सांगाय सपरिवाराय सशक्तिकाय साधुधा
यस पुष्पांजलिं समर्पयामि नमः इति पुष्पांजलिं समर्प्य पाद्यादिना पूजयेत। महादेव महाभाग जगदीश निरंजन॥ प्रपद्ये हाण देवेश मां त्र्यं गुणज्ञक

५८ ४७

जय॰कः लिंगं तो वनस्पतिरसे ति पठित्वा मलेन धूपमुद्द्याधूपं दद्यात ततो जंगमयुष्टयोगेन धूपमुद्राहि॥ एपबाहो मेनामईशाना श्रायते प्रभो दीपं गृह्ण गाकरोरुकापि

४६७ लाजस्त्रिगतिने। आज्ञात्रिवर्त्तिसंयुक्तमिति मध्यमांगुष्ठयोगेन दीपमुद्रा॥ अन्नानामपिसर्वेषां पतेद्दीनार्तिनाशक॥ षड्रसैश्च समायुक्तं गृह्ण गान्नं

467 निवेदितं॥ नैवेद्यं गृह्यतां देवेति पठित्वा अमृतोपस्तरणमसि प्राणाय स्वाहेत्याद्युक्त्वा नमस्ते देव देवेश सर्वतृप्तिकरं वरं। अमानेवेदितं शुद्धं प्रक्षालितंस्थापु

गीतलं॥ परमानंदसंपूर्णं गृह्ण गाजलमुत्तमम् इति सनेन मध्ये पानीयं दत्वा ब्रह्मेशाद्यैरिति पठित्वा यथाशक्ति जपित्वा तत्प्रयोशनं च दत्वा नैवेद्यशेषं नि

मोल्यवासिने चंडेश्वराय समर्पयेत् महांगादिवेदने नकोद्दृश्ते नेकाग्रयितामलेनाचमनेवर ताम्रजाविप्राज्ञे देवेश नित्यं कांत्सिनिशामदा पुर्गं गृह्णाण देवेश नामि

केलादिकं शुद्धौत्यनेन पूगंफलं दद्यात॥ रक्तं पुष्पंलमिति वमलेन। शंभ्वक्तस्त्रोमयानंद मंदरं नात वांछेदं जैश॥ गृह्णाण गतां बूलदलं च ग्रीमत्स्वादिदं॥ पूगीफ

लमिति मलेन तांबूलं दद्यात॥ हिरण्यगर्भगर्भस्थमिति दक्षिणां दद्यात॥ ततः पुष्पांजलिं दद्यात॥ हा विश्वाधिवेश्वा नित्या नित्या श्रया सुष्प्रांजलि

मिमां शंभो गृह्णाण वरदायक इति पुष्पांजलिं दत्वा नीराजनं कुर्यात॥ ततः प्रदक्षिणां कृत्वा साष्टांगप्रणामेत॥ ब्रह्मानि नाथ मे सर्वान यथा चानेकधा॥

= समस्तानि प्रणामं तेन मस्तौ समेभवमिति नमस्कारं कृत्वा चरवे घाम सृष्टिदं जानेंपं तमस्य मतिप्रज्ञं नं कुर्यात॥ तथा वसानिं॥ मल्लीपोष्टोषि एम.

दस्यैताः पुष्पादि कामे यागतः॥ आग्नेय्यंतान प्रदानक्रमे याविसंधिश्चंपजेदिति अष्टमूर्त्तिपूजनं तुनप्राचीभ्यतः शर्माशिजितदनसयामलेनि षेवाद्देवाग्ने ४६७

467A

स्य वायव्ये प्रावीशो ज्ञा गुहत्तमैरित्यागामिकीं प्रावीभ्यादत्य प्राच्यैशान्यादिक्षु मेणाग्नेयपोपर्ये तं वामावर्तेन स्त्रसीतत्र्क वेस्यां । नमः शिवायेति मंत्रेण एवं लिं
गेशिवंमं पूज्य ततो वामावर्तेन ज्येष्ठाम् ततः पूजयेदिति कालं ततत्रिवेन प्रमत पः । वस्तु तास्तु हृद्यामलीयं पदार्थादर्शादि महानिबंधेषु दर्शनान्निर्म
लमेवमममलेनेपीत्यं व्याख्येयं प्रावीभ्य ततः क्षत्वा मसुवीसपाघशमोः पूजनं न कुर्यात किंतु दीवीमग्रतः कृत्वोदीच्यामिमुखो भूयकुर्यादिति मंत्रम
होदेवो नमस्तेत्रुध्यां अनिहातातर मा वरणा पूजनाद्वीग्रहमर्तिपूजनं कृत्वेति तास्थितं शर्वाय क्षितिमूर्तये नमः रुद्रायाग्निमूर्तये नमः । उग्राय वायु
मूर्तये नमः । भीमायाकाशमूर्तये नमः । पशुपतये यजमानमूर्तये नमः । महादेवाय सोममूर्तये । ईशानाय सूर्यमूर्तये । ओं शिवाय नमः । वेदनादि पंचोपचारैः संपूज्य पायसान्नं ज
पितास्तोत्रं कृत्वा नमस्कृत्य प्रथमप्रहरार्घ्यं दद्यात् ॥ शिवरात्रिव्रतं देव पूजाजपपरायणः ॥ करोमि विधिवद्दत्तं गृहाणार्घ्यं महेश्वर ॥ इति अर्घ्यमं
त्रः ॥ नमो यज्ञजगन्नाथ नमस्त्रिपुरवैरिणे ॥ पूजां गृहाण मे दत्तां महेश प्रथमे पदे ॥ इति ततः पुष्पांजलिं दत्वा तन्मंत्रजपेन ततकोपाग्नयामा दि
मिवं जागरणं कुर्यात् ॥ ततो द्वितीयप्रहरे पूजनं कृत्वा द्वितीयप्रहरार्घ्यं दद्यात् ॥ नमः शिवाय शांताय सर्वपापहराय च ॥ शिवरात्रौ ददाम्यर्घ्यं प्रसीद
उमया सह ॥ इति ततः अर्घ्यं नाड्डपीत ॥ नमो भक्तोपसुस्थाय नमस्ते त्रिशांतक ॥ पूजां गृहाण देवेश यथाशक्त्योपपादितां ॥ इति ततस्तृतीयप्रहरे
पूजनं कृत्वा तृतीयप्रहरार्घ्यं दद्यात् ॥ दुःखदारिद्र्यशोकेन दग्धोहं पार्वतीपते ॥ शिवरात्रौ ददाम्यर्घ्यमुमाकांत गृहाण मे ॥ इति ॥ ततः अर्घ्यं येत ॥ व

श्रीजय.क. श्रोहंविविधैः पापैः संमग्नमपवं पुनेः ॥ पतितं मोहजाले मां तं समुद्धर्तुं शंकरेतिततश्चतुर्थे प्रहरे पूजनं कृत्वा तावच्चतुर्थप्रहराद्यं दद्याल् ॥ मयाकृतान्यनेका
४६८ निपापानि हर शंकर ॥ शिवरात्रौ दरात्म्यच्छेमुमाकांत गृहाणामिरतिकिंनानाविधैर्वेशश्चार नभक्तिप्रपन्नमे ॥ सपारायतलेरेवद्याससंरहिजगाम
468 तरातिचतुर्थप्रहरपूजामम्यमग्रार्घ्यपतः ॥ अविघ्नेनव्रतंदेवत्वत्प्रसादात्समर्पितं ॥ क्षमस्वजगतांनाथ त्रैलोक्याधिपतेहर ॥ यन्मया यत्कृतं पुण्यं तद्
रुद्रस्य निवेदितं ॥ त्वत्प्रसादान्महादेवव्रतमद्यसमर्पितं ॥ प्रसन्नो भव मे श्रीमन्सद्गतिः प्रतिपाद्यतां ॥ त्वदालोकनमात्रेणापवित्रोस्मि नसंशय इति ॥ प्रभा
रपञ्चपुष्पादेः पश्चात्तावद्व्रतमाहात्म्यगाथार्थं गोरानं कृत्वा पारणं दिनेपथाशक्ति ब्राह्मणान्भोजयित्वा समाप्त रोषं सहस्वप्रतेनानेन शंकर ॥ प्रसीदसुमुखोना
थ ज्ञानदृष्टिप्रदो भव तिसम्यक् स्वबन्धुभिः सह पारणां कुर्यादिति ॥ कालमतः विवेचनतः ॥ ओंह्रींईशानायनम इति प्रथमप्रहरे दुग्धेन स्नपनं पूजनं च अ
घोरेकैवपवेदरेव ॥ द्वितीये प्रहरे ओं ह्रीं अघोराय नम इति दध्ना स्नपनं तृतीये ओं ह्रीं वामदेवाय नम इति घृतेन स्नपनं पूजनं चतुर्थे ओं ह्रीं सद्योजा
ताय नम इति मधुना स्नपनमित्युक्तौ ॥ नक्षत्रे हर्षमेव यो यानुशत हृदि येणा पंचाक्षर्यी वा यथ पमाजप्रपं पाम मुग्गामृतरसेन स्थेनोदकेन वा संततधारया
शिवं संस्नाप्य पंचामोशिवाय नम इति गंधपुष्पतिलतंडुलमाषगोधूमादिभिर्महाश्वा ओं कृत्वा पंचवक्त्रस्य मंत्रैः ओं सद्योजाताय नमः पश्चिमे । उत्तरे वामम.
महेवाय. पूर्वे तत्पुरुषाय. दक्षिणे अघोराय चेति मध्ये ईशानाय नम इति पंचवक्त्रान्गंधपुष्पादिभिः संपूज्य तां बलीं तन्निवेद्यार्घ्यं दद्यात् ॥ तच्च मंत्रैः गौरीव ४६८

त्वमरेवेशभर्वो घशशिशेवग॥ वर्षेयापाविश्य अर्थेमधेमे प्रतिगच्छ तामिस यै स्नाजागाशांक्रयोन॥ इतिश्रीभयपुरे शंकरायनमः॥ तमीयेमहेश्वायवत्
468A र्थेहद्रायनमरत्येवं मपृच्छ्यप्रमातेनिस्पंकृत्वाशिमभृचेशिवभक्ता गाडे जान्मंमोज्यपा शांडुर्याईति॥ इतिवार्षिकोशिवाख्यावेपूजनं॥ अथवार्षिकाशिव
योगप्रक्राशिवा॥ विकथा॥ शिवउवाच॥ आसीद्राजाविदेहा यांग्रजायाननतसरः॥ हेचमोनामविख्यातःसदायरमधार्मिकः॥ पृथिव्यांमवैराजानो
वंतैतेवशवर्तिनः॥ तस्यराज्येनवैकाश्विद्याधितोदुःखितोभवत्॥ माघस्यालयतो जायुत्र वर्षेरसंदुरा॥ एवंगणाविशिष्टस्यतस्यराज्ञःप्रिया शुभा॥ भार्या
तिलोत्तमानामसर्वैःसमादिता॥ गुणोधमहपलावण्यसंयुक्तापतिव्रतानसंस्थिता॥ हेमकोकिलसंभाषा मन्तमातंगगामिनी॥ यथारूपातथाशीलात
स्माभार्यामहोत्यजेअमर्त्तः प्रियाहितयुक्ताभद्देश्वैरहर्वत्सभा॥ याश्वतस्यापत्राभार्याःशतमाह स्वसामिता॥ अमवीमाधर्मासंयुक्तादासएव श्विय
ता॥ एवंगच्छतिकालेतुकस्मिंश्चित्समसुंदरी॥ अंतःपुरांसचमोत्माजगामसीम्रमर्दनः॥ दुष्टुतिलोत्तमांदेवीमहवैःसमुदितांगुरुपैः॥ आगच्छंततताहष्ट्वा
राजानारिमर्दनी॥ ततश्चस्वयमुत्थायदृष्ट्वा राजासमनंतरा॥ ववंदसैवततोराज्ञीशिवेनतुवपुनःपुनः॥ उपविष्टस्ततोराजाहृष्टमनोपवशवर्तिनी॥ सवरा
जातदाराज्ञाशिवेनतिमब्रवीदिति॥ स्तुवंतितिशषःसमस्मारयाम्नालंकमेजन्मजन्मनिपल्कतः॥ तस्याजामोतराम्रूतानीवलेकरमांस्यतांवकारमनसा॥
जामंकल्लाशिवपत्नी॥ ततःप्रमद्रुष्माःदेवीकिमिदस्यागकारणं॥ यदिवस्मामिमनत्वेमरिष्यामितवाग्रतः॥ सोपिप्राजाततोदेवीमराज्ञःकृतनिश्चयाः

॥ विज्ञायकं पपामास पूर्वं जन्मविचेष्टितं ॥ २८ एकश्चावाहिनाभक्ता तव नंदह ररसुंदरि ॥ स्वतातप्रेरितं वाक्कां शिवनामसमन्विते ॥ स्मृतं मे सर्वं चरितं पूर्वं जन्मनि
यत्कृतं ॥ श्रूयतां मानिनी प्रापस्वामिशावधानाभवप्रिये ॥ अहं मांस पा वैश्य २० स्वधर्मनिरतः २१ विठ ॥ कालेन गच्छता हे प्रिये दैवकर्मवशेन च ॥ स्वकर्मनिरतस्या पि
चौर्यमतिर्जायत ॥ निशि निष्क्रमणाच्चैर्वा चौर्यं कर्तुं महागतः ॥ तस्मिन्काले शुभे देवि माघमासो भवत्तदा ॥ ततश्च वासितं पुरत्स शिवयोगामवजं तदा ॥ तत्र त
स्मिन् तदरे शीतार्तिपिश्चाहं छिवगाचित्रमासः ॥ तामम वेध्ममभगाः स्त्राज्ञे घोत्रमभक्ता तदा ॥ भ्रमता हि मया दृष्टः समवायो जनस्य च ॥ जागरं तु प्रकुर्वा
णाः शिवस्यायतने प्रभोः ॥ अंतःस्थ मम मा माघ उपविष्टः सततः स्याते ॥ कस्मादेव हृदि मे विद्या माः कर्णामस्य च कुंडले ॥ हृत्वा पलायमानस्तु दृष्टो हं रक्षपाल
केः ॥ ततस्तु माहतो मे वैचित्रपाप्मा ततो घरे नरः ॥ तद्भ्याच्चम यातत्र सुरवास्पिप्रतं कुंडले ॥ ततः कुंठ नवैकेन शिरश्छिन्नं महासिना ॥ ततश्च कर्मणा ते
न त्वाजागरणेन च ॥ वीर्ये ण वह्नितेनापि राजाहं संबभूव ह ॥ ततश्च जातिस्मरो जातं मम मतिर्नो जन्म ॥ तत्तस्मादेव कर्मणा ४ शिवयोगस्तथा चैव माघ
मासस्य शोभने ॥ वत्सुरे शीतार्थिश्चाघृतादं लत्त स्मयाश्रिते ॥ एतच्छ्रुत्वा वचसा रेवी जाव्यपपा मे महत् ॥ उवाचैनं तदा राज्ञी विस्मयं परमं गता ॥ यदि मे प्रस
यं कं तिउ त्वा रूपमि मम मिपा ॥ तदा जो नामि नः पृते नामस्यैवपता रणा ॥ एतत्तस्तु श्रुत्वा तदा राजा उवाच सास्संदरी ॥ एतदेवशिरो मे घपश्चेत वृष मांस्यतो ॥ राम
एतदेवो वा वेत्सन्वय ८ ॥ कालेन कृषपत्र २० प्रमाणं यलोष्ठे श्रन्नामासेन ये २१ ॥ उत्पाप्य च गतौ तत्र द्वंपती विस्मयान्वितौ ॥ स्वानयित्वा ततो न्यस्यैरशेषामासतो ठि ४६९

479A

गाम्भवविषानाश्च ॥ तयोः सकलरात्रिसाम्यत्वात् ॥ दिनद्वये चौतते विकरात्रिव्यापिनी ग्राह्या तु स्यैकदेशव्याप्तौ पूर्वोक्तद्वतेषु सर्वेषु कर्तव्यासंनुसारी
तिथिमिति ब्रह्मवैवर्ते ॥ जपायोगस्य प्राशस्त्याद्धेमाद्रिकृत्स्य लाव लोकालततावैवेकदीक्षितोपादाव्ये वा मदनरत्ननिर्णीयामित्युमपरवा
दौ द्वावापि कशिवरात्रिवन्निर्णयरत्नस्य ॥ यत्तु प्रदोषव्यापिनी ग्राह्येति तत्समस्तविषयमिति दीक्षिताः ॥ मोक्षमार्गरतानां सुनीनामूर्ध्वरेतसां ॥ ते
षामेव तु मासोपवासादिकं मामा वासावतदंशीति विष्णुरूपनिबंधे नारदेश्वरवचनात् ॥ अथ माघशिवरात्रिव्रतकथा ॥ सूत उवाच ॥ कैलासशिखरासीनो
देवदेवो जगद्गुरुः ॥ पंचवक्त्रो दशभुजस्त्रिनेत्रः शूलपाणिकः ॥ समस्तागमालमोगाद्यः शशांककृतशेखरः ॥ नीलजीमूतसंकाशः सूर्यकोटिसमप्रभ
ः क्रीडते सगणैः शान्तैर्गणौः सपरिवारितः ॥ विष्णुजरदेवताः सर्वास्तिष्ठंते उमया सह ॥ दृष्ट्वा तं देवदेवेशं प्रहसन्तीव पार्वती ॥ एकांते तं प्रणम्य
पृच्छत्तत्र पार्वती ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ कथय त्वं महाभाग यज्ञोप्यं व्रतमुत्तमं ॥ श्रुताश्च देवदेवेश व्रतानां विषयाश्रयाः ॥ दानधर्मोऽथ नेकानि तपश्चीर्थान्यनेक
शः ॥ नास्ति मे निश्चयो देव श्रामिताहं त्वयाप्रभो ॥ व्रतानामुत्तमं देव भुक्तिमुक्तिप्रदायकं ॥ तदहं श्रोतुमिच्छामि प्रसादं कथय त्वमे ॥ ईश्वर उवाच ॥ शृणु देवि परं गु
ह्यं व्रतानामुत्तमं व्रतं ॥ यन्न कस्यचिदाख्यातं रहस्यं भुक्तिदायकं ॥ येनैव कथमानेन पापमोदिल यतां व्रजेत् ॥ कथयामि व्रतं गोप्यं शृणुष्वैकाग्रमानसा ॥ माघमा
स्ये तु पक्षे कृष्णे चतुर्दशी ॥ शिवरात्रिर्महासाध्या सर्वपापोत्तमोत्तमा ॥ दानधर्मैस्तपोयज्ञैः किं नायन्तरातैरपि ॥ शिवरात्रिसमं नास्ति सत्यं सत्यं हि

जय॰क॰
४८०
480

को॥ हृष्टमा कलिदूं त्रेतयममार्गविनाशिनी॥ न ते यमपुरं यांति यैः कृता माघचतुर्दशी॥ देव्युः कथं यमपुरं त्यक्त्वा नरः शिवपुरं व्रजेत॥ एतन्मे कौतुकं देव कृ
पया त्वमम प्रभो॥ ईश्वर उवाच॥ शृणु देवि शिवा वृत्तांतकथायो गाणिकी पुरा॥ यमशासनहंत्री च शिवशासनदायिनी॥ कश्चिद्दासीसुतः कालो निषादः स्त्री
मिषप्रियः॥ प्रत्यंतदेशवासी च जीवितं कैस्सोनिर्निर्वृ॥ मांसाशनः सदा तत्र कुटुंबपरिपालकः॥ तत्र नपीनोपनुभौ गोप्यमांसाः हृष्टकंबु कण्ठ बहु
गोधा शृगालि न्याणाः ग्रामवाही भववर्मकः॥ सचैवीमेगृहीत्वा तु दुष्टो शरसंयुतमानेगतो सो वनं दुर्गं निषादः श्वामिषप्रियः॥ जीवघातेन तेनैव कुटुं
बपरिपालकः॥ वनंगत्वा निशि संचरिल्कमार्गमितस्ततः॥ पश्य पश्यन्मार्गं वजानभ्रमन् गशक्तः गृहं तदा तदा धावन्नामिषेसुप्यमानसः॥
वनं वनमार्गं संभ्रममाणो निशागतः॥ संप्राप्ते नेनोकिंचि ब्रनाशकालि तलं॥ निराशो लुब्धको भूत्वा तदा यत्तृगते रवौ॥ चिंतयन् जलमासाद्य तत्र जी
जीवघातकः॥ निशामत्र करिष्यामि निश्चितं जीवमारणं॥ गतो सो जलमासीनः सरिती रंजालिमध्यतः॥ सुजं जू का कमाधाय त्रआत्मा यैर्जलेहं तवो॥ जा
लिमध्ये महालिंगं तिष्ठते नादिसंततं॥ बिल्ववृक्षो महादिव्यो जालिमध्ये महान् स्थितः॥ गृहीत्वा तस्य पत्राणि मार्गं शुध्यर्थमादिशत्॥ हिमा
नितानि पर्णानि वायुना स्याहतानि वै॥ हृदिरोगणाशास्थिता मे च पच्चैर्वजालिमे महः॥ शुष्काणि देवादनिशो लिंगमूर्ध्नि न्यपतत्॥ लुब्धकेन कृतं
ते घातयां तेनतत्स्नाना स्यानरिस्रोमोज नं ते सस्त्वामिषेसु च चेतमः॥ तता श्चितयमान स्य न निद्रा समजायत॥ तस्यां च समामाघस्य लुब्धकस्य जागरणे॥ ४८०

480A नतिष्ठंतिमृगाः सर्वे शरघातभयार्दिताः॥ ततस्माश्रवीरीक्षीणा उदितेसूर्ये मंडले॥ निषादस्तु समुत्थाय हंसीं शीघ्रं गतो मौ विक्रमाननस्थाता वत्स डिंभात्कतेसर्वे
निरीक्ष्य पितृमार्गं गाः॥ निषादमपि तेदृष्ट्वा मातरं तेसमुपास्थिता॥ रुदंति करुणाः शब्दै भोजनं रीयतां वनस्थाः॥ ततस्तु हंसी पिता मत्तास्थ्योवरनडुरवि
तः॥ भोजनं कुरुहे स्वामि नत्स्यमाया वृद्धवीरा॥ उपोषितस्ततोहोरात्रे करं त्वम प्रवर्तते॥ भोजनं च कृतं तेन यथा रतं तु मार्यया॥ धर्मेहीनो निषादस्तु
धर्मेवा तो पराग्रस्तः॥ अकामाज्ञा गररात्रौ शिवरात्र्यां वनाननेः॥ तेनासौ कालपर्यंतेः ह्रीतोयमकिंकरैः॥ पुमनेत्समारूढः शूलपरिशधारिभि॥
शिवे न प्रेषिता स्तावद्दिमानगणाः कोटयः॥ शीघ्रमानीय तंगत्वा शिवरात्रे ह्युपोषकः॥ यः पूर्वं लुब्धकोमत्ता कोऽपि तिष्ठाणीनां वधाद्यतिष्ठत्यावर्ण्यो हि व्यागणाः॥
स्तेगतस्तु यत्रास्थ॥ तत्स्यमानाः परदेवशिवंशांत निरामयं॥ यावत्स्वं तितेसर्वे तावत्स्थ्यं तिष्ठ लुब्धकं हन्यमानं लोहदंडैवज्रमि मुष्टिभिस्तथा॥ सर्वे कोलाह
लं च क्रूरस्माकामिति तेगणाः॥ यस्मै स्तु व्यमानाउवृत्ते पमकिंकराः॥ किंकाउ बेष्टुं सुवामो नस्युसुडष्या पिष्ठं जीवघातिनं॥ यमेयावत्स्वपश्यंमुखी
वकिंकराउः लुब्धकोयं पूर्वं मासीत्प्राणिद्वेषमाकिंकराः॥ अनेन नु शिवरात्रिः स्वकृताकामेन कानने॥ तस्माच्छिवात्पास्त्वैविमानैः परमागताः॥ यावाच्छिव
नयक्ष्येपमनस्तु वामो ह्यसंवर्धं॥ ततो हंते समारूह्य वडसुह्य पदिशः॥ प्रवृत्तेतन्महघम्येन्योन्य जयकांक्षिणां॥ मध्यांगसंचयः केचित्केचिन्मध्वांग्मनमार्ग
ताः॥ जर्जरीकृता देहास्तत्के रमानाः सहाहाः॥ नाहि नाहीति तेराजनात्तेयमदिरं॥ निषादोपि गणैर्नीतो यत्र देवो महेश्वरः॥ दृष्ट्वा तत्क्षदेवं नाति वादे॥

गणानां गतः ॥ स्थितो सौ देवदेवस्य कुंडलाभरणोज्ज्वलः ॥ तस्य तं महेशेन विमानं सार्वकामिकं ॥ हंसकन्याशताकीर्णं पुष्पमालाकुलं वरं ॥ नानारत्नसमायुक्तं सद्वे
रलोपशोभितं ॥ क्रीडते स चिरं कालं यावदाभूतसंप्लवं ॥ एवं मत्स्यघ्वको भूत्वा क्रीडते शिवशासने ॥ अथ दूतावदं स्त्र धर्मराजानमंतिके ॥ हृष्टिरहणा वर्णा
भाभिन्नयात्राः समंततः ॥ दृष्ट्वा तं धर्मराजेन क्वासौ कालेन योजितः ॥ दूतावूचुः ॥ श्रणा राजन्परस्मात्केशुद्धशिवगणोः ॥ नीतो सौ पापकर्मी च निषादो जीवघ्न
घातकः ॥ अस्मात्सि द्धिमाणात्स्मगणोः शैवैः कृपयेह तः ॥ धर्मो तमात्र ह कुल्य स्का विचिन्त्य मनसा ब्रवीत् ॥ आमिषाशी सपि पापो लुब्धको जीवघातकः ॥ कथं शि
वपुरं प्राप्तो ध्यात्वा गुप्त विचारय ॥ निरीक्ष्य पत्रकं तेन नानाकि विस्मृतं कृतं ॥ धर्मे वादिन तस्माति धर्मो धर्मे न विंदति ॥ एतन्मे लिखितं ज्ञानं सत्यं देव वदाम्य
हं ॥ इति श्रुत्वा निषादस्य चित्रगुप्तः शुभाशुभं ॥ नाहं चिंताकरोमीह जंतवो पापकर्मणां ॥ गत्वा निवेदयिष्यामि नियोगं तु शिवागतः ॥ एवं श्रुत्वा गतः शीघ्रं
यत्रास्ते शंकरः स्वयं ॥ दृष्ट्वा तं देवदेवेशं स्तोत्रमेतदुदाहरत् ॥ नमस्त्रैलोक्यनाथाय सृष्टिसंहारकारक ॥ कालरुद्रविनाशाय कामनिर्दहते नमः ॥ अशुद्धो दे
वदेवासौ निषादः पापकर्मकृत् ॥ मत्स्यमस्यहतुल्यानि दुष्कृतानि बहूनि यैः ईश्वर उवाच ॥ केनापराधितो धर्मः केन मानक्रमार्दितः ॥ किमर्थं दंडमुद्यम्य
न्नातेहि ममाग्रतः ॥ धर्म उ॰ त्वतगणै देवदेवेश ग त्वा पापसमन्वितात् ॥ मदीयाः किंकरा देवघातिताः शक्तिमुद्गरैः ॥ जीवघाती निषादो सौ सर्वधर्मबहिष्कृतः ॥ गम्यः
तथा कर्मणा पापार्जितं पेनानीतं मम शासने ॥ अयोग्य तव देवेश गणेषु विनियोजने ॥ तेनाहमागतो देव सत्यमुद्रां वदाम्यहं ॥ शंकर उ॰ ॥ निषादः पापकर्मीत्र ४८१

481A

नीवस्थारी। वचेनरूप॥ कृद्धा विसवनंगत्वा नाकें विश्राममस्वांस्तदा। दिनं तेव निराशो मौनदृष्टलुब्धको जलांतिके॥ अकांदात्सवं मंमध्ये महाजालांतरानिशि॥
सवाविल्वसपत्राम्मोघ हीत्वा मार्गितो स्थितः॥ कथंचिद्विल्विंगसंयोगात वापुनालिंगमूर्द्धनि॥ निर्द्दिष्टानि प्रेतराजको मलाम्य कामतः॥४॥ शिवरात्रेः कृताते
नज्ञायतां मगाहत्तुना॥ शिवरात्रिप्रभावेन समागतो ममशासनं॥ गृहीत्वा गृह्य महाघर्मसुद्धारं दंड पपे छया॥ यालना पसधर्माय पाहि सत्यं महायम॥ मत्वा हं गाम
तां शीघ्रं दंडं गृह्य मसुद्गरं॥ ताडयन्या किकर्माणां पालयन्नेव सद्वधीमि तां॥ एवमुक्तोधर्मराजो गतो सौ स्वगृहं शुभे॥ एवंदेवि मयाख्यातं शिवरात्रिमहाव्रतम॥
कामतः शात्विरुदं नवेद्यः अकामाल्लुब्धको देव ब्रह्महत्यासमन्वितः। आश्चर्यमेतद्देवेश ममाद्भुतं तन्मंमहद्धन॥ यत्कृते ते व्याघ शिवव्रते तात तत्त्वं कथ्यो त्तमेकं प्रि
यमाराद्वं कामहं त्त्रसि॥ शिव उवाच। शृणु देवि महाभागे सर्वं तेद्वापाभाषितं॥ शिवरात्रिप्रभावं च यनेकल्पः पापकर्मणां॥ माघमासे तु या कृष्णा फाल्गुणादौ
चतुर्दशी॥ सा तु आद्या तिथिर्ज्ञेया सर्वपापप्रणाशिनी॥ शांता माकोपहीना तपस्वी युनसमुपकश॥ तस्मिन्दिने परित्यज्य सर्वभोगान् ततः॥ जनन्या यो
रदातीं दमदाता नरः केवलं जेत। वर्षे वर्षे महादेवि नरो नारी यतिर्ज्ञा। वीक्षया मिज गमर्वकामां भक्त्या प्रपूजयेत॥ शिवमंत्रे जपं कृत्वा हो ममवैन दीपकं जाग
रं शिवरात्रौ शिवं पूजयेत्समाहितः॥ ममरभक्तो जनो देवि शिवरात्र्यामुपोषकः। गणानमस्स्यादिव्यं मत्यंशिवशासनं। मुंवैक्लत्वा तु भुजेभोगानमृतं स
मवान॥ एवं द्वादश वर्षाणि शिवरात्रामुपोषकः। योमा जागरतेनित्यं मनुजः स्वर्गमाप्नुहेन॥ अज्ञत्वा मां न जानाति व्रतमेतदुदाहृतं। शिवं वपूजायेत्ता

पोजापार्थिवं चतुर्दशी॥ मातुः पयोधरं तं न पिबेत स कदाचन। यदीच्छेद्वाञ्छया भोगान्दिविदेवसमोपमान्॥ आगमोक्तविधिं कृत्वा प्राप्नोति सकलं फलं। आदौ
मार्गशिरे मासि द्वितीयोत्सवदिने तथा। गृहीत्वा माघमासे तु द्वादशी शिवमुपोषयेत्॥ निशि जागरणं कृत्वा दीपो घृतेन तु। स्नानं गीतवाद्यविनोदेन प्रजाजा
प्पैः शिवे रतः। एवं द्वादशवर्षांते द्वादशी व्रतपारणाम्॥ आचार्यं शिवशास्त्रतत्त्वज्ञं विशेषतः। आमंत्र्य परया भक्त्या गृहे गत्वा तपोधना नः॥ आना
र्पिंगत्रिपुत्रो ग्रहीत्वा वस्त्राद्यं। आगच्छ मम गृहं गो तत्र त्वं समहत्कुरु॥ आमंत्र्य निशि तानेवं प्रमाणेन विमलेपनः॥ गृहीत्वा भयलिंगं तस्याः वां ज
ममपुनः॥ घृतेनाभ्यज्य लेन सुगंधैर्मल्लिकादिभिः॥ पंचामृतेन दिव्येन स्नाप्य चो दत्तेनादिभिः॥ स्नापयेद्वा शिवं मानो महस्रेणाशतेन वापंचाश
वा नरवैर्नाम्नापयेद्धीतले नरः॥ चंदनेन विलिप्याथ पुष्पावरं जगमं तथा। शतपत्रैर्जातिपुष्पैर्रंजयेद्उत्पलयत्रकैः॥ दीपादिकं च समर्पयेत् सप्रज्वालसमध
नां सदा॥ सघृतामृतकर्पूरान्॥ नैवेद्यमपि भक्ष्यांश्च दद्यात् संउममंडकादि॥ गुडापलडुकाश्चैव अन्नं च हविं बहु॥ निवेदयेत शैवेन गुरुदेवव्रतपालिनी॥ देवा
ये वस्तुरूपं ज्ञात्वा तन्मंडलकं शुभे। हिरण्माणि च वस्त्राणि शय्यां सोपस्करामपि॥ द्वादशी व्रत उद्यापनादिकं तथा॥ अपूर्वा दक्षिणामेव प्रद
पाद्ध्रुतु इयात्तिलानां गा दत्ता तु भोजयेत् सर्वान्सुहृत्स्वैवव्रतपालिनः॥ पश्चात् स्नायपेद्वै प्रीयतां मे महेश्वरः॥ सर्वं चैव तथाचार्यः शिवव्रतपरायणो एमः
गंधादिविविधैः सर्वान्भक्त्यांस्तत्र ममाः गतान्॥ दक्षिणाभिश्च कंभैश्चनवानैश्च प्रपूजयेत्॥ तस्मान्नित्यव्रतस्थानां कल्पकोटिशतेरपि। अथात

482A

ःकालपर्यायेदृष्टं यातित्वयं ध्रुवं ॥ महितो लोकपालैश्च विमानैः सार्वकामिकैः ॥ तत्र ॥ पश्येन्महादेवं नानागणसमावृतं ॥ तं दृष्ट्वा स्तौति देवेशं शिवं त्रिपुरघ्ने
भूयो ॥ नमस्तेस्त्वं ज्ञानाय चंद्रार्धकृतशेखर ॥ नमस्तेस्तु मायासंसृष्टिभुक्तिमुक्तिप्रदायक ॥ नमस्ते कामदहनत्रैलोक्यव्यापिने नमः ॥ नमस्ते कालकालोग्र
कालभीतोस्मि शंकर ॥ शिव उवाच ॥ तुष्टोहं तव भक्त्यास्माच्छिवव्रतोपोषक ॥ वरं ददामि ते तुभ्यं देवदानवदुर्लभं ॥ एताः कन्या महादेव्याश्चिनेत्राश्च
चतुर्भुजाः ॥ रूपयौवनसंपन्नाः ॥ पीनोन्नतपयोधराः ॥ हेममौर्यो महातेजः संयुक्ताः सर्वसन्निभाः ॥ देवागंधर्वकन्याश्च नागकन्याश्च ताः ॥ सर्वलक्षणा
संपन्नाः ॥ उर्वशीप्रियतिलोत्तमाः ॥ एवं विधा मया दत्ता मनस्विन्यः सुमध्यमाः ॥ विमानकोटिसंयुक्ताः सर्वाभरणभूषिताः ॥ क्रीडस्व च महाभाग गणात्म
सपुत्रक ॥ सर्वगामी भव त्वेह लोकालोकेश्वरावरे ॥ तुष्टोहं तव भक्त्यास्म शिवव्रतपरस्य वा ॥ रुद्रलोके स्वपाः कन्याः त्रिनेत्राश्चतुर्भुजाः ॥ अतीव भक्त्या मम का
श्यप यायाहं सुमध्यमा सह ॥ ताभिः सार्धं महाभाग भुंक्ष्व भोगान्ययेप्सितान् ॥ कल्पकोटिसहस्राणि कल्पकोटिशतानि च ॥ तदंते व्रतभावेन शिवसायुज्यतां व्र
जा ॥ सर्वव्यापी भव त्वं च नीयस्त्वे परमे पदे ॥ यत्र सा रतं नास्ति शिवरात्रिव्रतात्परं ॥ न पश्यंति भक्ते शंकरं त्रिभुवनेश्वरं ॥ जेतुं जन्मसहस्रेषु भ्रमतेनात्र मे
शयः ॥ यदा तज्ञान चंसयुक्तः सकृद्रागात्तां व्रजेत ॥ तत्त्वं दत्तं तु तं जप्तं च वेने गुरुपूजनं ॥ जागरः शिवरात्र्यां तु सर्वं तत्साक्षयं भवेत् ॥ काष्ठिस्तु गायविशेषाण
व्रतहीनोपियः सुमानः ॥ जागरं कुरुते तत्र सरुद्रसम तां व्रजेत ॥ सर्पयहे कन्दस्ते चैहि मके कुरुजांगुले ॥ शिवरात्रांतथा भक्त्या दत्ते भवति वासयम ॥ अतिवृ

जय·रू·म·
४८३
483

गजतोयोहि शिवरात्रिमुपोषयेत्॥ समस्तं कामनाम्नोति रुद्रेण सह मोदते॥ अर्णोवायदि स्पर्शाति स्त्री यते हिमवानपि। मेरुमेरु लंकायाश्रीशैलो विंध्यए
ववा वलं तैवै कदा सर्वे निश्चलं हि शिवव्रतम्॥ अजन्मसांत्रयोदश्यां हृष्ट्वा पापमेकमुग्नरः॥ मंत्रेणानेन गृह्णीयान्नियमं भक्तिमान्नरः॥ शिवरात्रि
व्रतं सेत्स्यत्वमि मेध्यं हे महाफलं॥ निर्विघ्नमस्तु मे चात्र त्वत्प्रसादाज्जगत्पते॥ एवं संकल्प्य देवं नीत्वा गर्भ्यं वैवसमाहितः॥ ऋग्वेदप्रसिद्धा वेत्तो मंत्रो॥ मह्योया
ववाह्मणाय्यैवं नियमं वेद विद्दमो॥ शिवमिष्ट्वा गुरुं दृष्ट्वा स्नात्वा जलं ४ श्रावि राम्नवान्॥ संकल्प्य वं व्रतं कुर्यात् गृहे वाथ जलाशये॥ रमं निशासु रवे गच्छे छि
वस्यायतनं व्रती॥ दिनांतं स्वप्नं कुर्यात् शिवनाम्नाम पूजयेत्॥ धूपनैवेद्य गंधैश्च वस्त्रगीतैश्च सदीपकैः अशेषं वक्रानिना देयं कुर्यात्सस्तक वाचनं॥
द्वितीये प्रहरे वैवनाम्ना शंकरमर्चयेत्॥ पर्वोक्तेन विधानेन पूजयेत्सामेश्वरं॥ तृतीये प्रहरे वैवनाम्ना माहेश्वरं तथा॥ यामे वतुर्थे संप्राप्ते रुद्रनाम्ना तु पूजये
त्॥ यथ एवं भक्तिश्रद्धाश्रुजागरं कारयेन्निशि॥ सकलं व फलमाप्नोति सत्यमेतद्ब्रवीम्यहं॥ उषः स्नानं जपो होमो भोजयेच्छिव वत्सलान्॥ भ्रुतानकुंमायरध्या
न्व यथा शक्त्या सदक्षिणाः॥ पूजयेत्ब्राह्मणान्भक्त्या व्रतेमाहेश्वरास्थितान्॥ वाचयेच्छिवशास्त्रं वसुगच्छेच्छिवमंदिरं॥ उभौ तौ पापकर्माणौ नियतौ स्वर्ग
गामिनौ॥ शिवतोस्त सारस्यानेय ४ यथेच्छिव सन्निधौ॥ शिवलोकमवाप्नोति शिवेन सह मोदते॥ इति स्कंद पुराणे कान्याकथा समाप्ता॥ इति फाल्गुन कृष्ण एम·
चतुर्दशी॥ जयफाल्गुनकृष्णचतुर्दशी॥ मार्कंडेय उवाच॥ शुक्लपक्षादश्याभिफाल्गुनस्मनादिष॥ पूजयेत्तु चतुर्दश्यां सोपवासो महेश्वरं॥ गंधमा ४८३

483A

स्नानमात्रात्सर्वपरियान्नसंपदा ॥ व्रतांते गां तथा दत्त्वा वाजपेयफलं लभेत ॥ एतद्देवव्रतं कृत्वा शुक्लपक्षे तु वत्सरं । यो ऽरीकमवाप्नोति कुलमुद्धरते सप्त वै
। चतुर्दशी द्वैधे वै तत्रार्चास्वसंभवेन्नरः ॥ मासि मासि सिते पक्षे यावन्मास वीन्कामान वाप्नुयात ॥ आ माघकामान्समहेश्वरस्सत्त त्रोप्य कालं ... विरंजन ॥ सा
युज्यमायाति परात्परमसमहेश्वरस्साधतिमस्ततम्या । इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं महेश्वरव्रतं ॥ अस्यामेव शिवं संपूज्य वृषदानं कुर्यात् । तदुक्तं वीरमि
त्रोदये भविष्यपुराणे ॥ धूम्रं वृषं मे कृत्वा नंदीशो शिवपरो नरः ॥ पंचदश्यां चतुर्दश्यां फाल्गुनस्य नराधिप ॥ संपूज्य विधिवद्भक्त्या वृषं सर्वगुणान्वितं । द
द्याद्विप्राय संयोज्य शिवो मे प्रीयतामिति । एतद्वृषव्रतं नाम महापातकनाशनं ॥ शिवरूपधरो नित्यं शिवलोके महीयते इति । इति फाल्गुनकृष्णचतुर्द
शी ॥ सनत्कुमारजयंती ॥ अथोत्तरां परं ब्रह्मसनत्कुमारं परमं महद्दरे । चतुर्दश्यां महाभागमर्चयेतां निशांतये । ज्येष्ठशुक्लपक्षे हि शुक्लपक्षे ज्येष्ठे तु मासे संपूजितेऽ ॥ मत्स्य
निं रूपमिदं कार्यं तदा ... तद्रूपं तत्प्रयत्नतः । स्नात्वा तत्र जपं सेकं ल्पं सर्वकामविवर्जितः । आदित्यमुपतिष्ठेत गायत्रीं वै जपन्मुहुः ॥ उदयास्तं वै मामभ्यर्च
दंतगातो रविः । निराहारो जितक्रोधः स्थातव्यं समाहितः ॥ एवा वर्तंगते देवमर्व्यं सुरूपोत्तमम् ॥ उपोष्य विधिवद्भक्त्या ततस्ते पापैर्विमुच्यते ॥ पवं
णीपौर्णमास्यां ॥ एतच्चतुर्दशीव्रतं ॥ हेमाद्रौ देवीपुराणे ॥ तत्पापहरं चतुर्दश्यां सोमाहे पितृतर्पणे ॥ सर्वस्त्रकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥ ति सोमवा
रयुक्तकृष्णचतुर्दश्यां पापहरमुक्तं । अंगारकदिने कृष्णचतुर्दश्यां वा चतुर्दशीति वपर्वं मे वोक्तं ॥ चतुर्दशी शाने वा रेणा सिद्धा ॥ विवारेणा विरुद्धा समयें विशा

जय-क-
४८४
484

रवमरणीसक्तमेव अत्र शत्रुवधादेः कार्यं तद्वत्रैव चतुर्दश्यां चतुर्थ्यां च नवम्यां चाभिर्दनमिति ॥ अत्र स्त्रीरंगयात्रां च वर्जयेत ॥ विशेषतो योगिनीसंमुख्या
त्रा ॥ वास्थ्ये यात्रा न कार्या अत्र प [illegible] तादृतेषा च नैव वर्जेम [illegible] दर्शी सूति घी शत्ताखि व ४ प [illegible] ॥ श्रीमाहि स्नोशमे नोद्भटविकटमटोद्दंड मत्तेभसिंह स्थं
डोत्मा घनुस्कन्ध [illegible] मितनवसुमतीपालनेचर्मराज ॥ पौत्रः श्रीह्र [illegible] सिंहलिंजिपकलमणो विष्णुसिंहसपुत्रः श्रीमानूजा छि [illegible] जो जयहगीर [illegible]
चतौ सुरवी सुजातः ॥ ॥ श्रीमत्पांडितदेवभट्टनन्दनः श्रीरघवोपि दृश्यमानानावाप्रमतकामानिर्ह्महः सम्राट्सरलाकर [illegible] पे श्रीजयसिंहवर्मनृपतेः क
ल्पद्रुमे कामदे सद्भक्षंति घिमिर्मितं मनु तिथेर्निर्णायके व्याततनोत ॥ इति श्रीपदेवभट्टात्मजपौंडरीकयाजिरत्नाकरविरचिते १४ ॥ अथ मासः श्रीराम
यनमः ॥ अथ पौर्णमासीर्निर्णयते तत्रादौ पौर्णमासीध्यानं शस्यगा पूर्णिमा शुभ्रामो क्ति कामरागान्विता ॥ सुधापूर्णा घटाधारवामदक्षिणबाहु
केति ॥ पौर्णमासी तु चतुर्दशी विद्वोत्यतिरिक्ता सर्वत्रतेषु ग्राह्या ॥ मृत्तावि द्धा न कर्तव्या दर्शः पूर्णा कृशानव ॥ वर्जयित्वा मुनिश्रेष्ठ सावित्रीव्रतमुत्तम
मिति ब्रह्मवैवर्तात् ॥ पूर्वविद्धा तु कर्तव्या सप्तमी प्रतिपन्नरैः पौर्णमासी महीपाल परे वा नियमं गतेति माधवी पंच पयप्रणाम वनात्त वा ॥ सावित्री
व्रतमंतरेणाभवतो मा पौर्णमासी परेहरितिरीपिकोक्तेश्च ॥ उपवासे पि परे वा ॥ एकादश्यष्टमी षष्ठी पौर्णमासी चतुर्दशी ॥ अमावास्या तृतीया च ता राम
उपोष्याः परान्विता इति निर्णयामृत [illegible] तच्च वचनांतरं वा ॥ यत्तु पक्षे कादश्यमावास्याष्टम्यं विद्धात [illegible] ॥ पूर्णिमा परविद्धा चनो यो [illegible] पंचकाभि ४८४

484A

तिव्रत्यप्रशंसावचनं यत्तुवचनं देश्यावश्यं पौर्णिमेति उपमवासं तस्मात्सावित्रीव्रतविषयं ॥ पूर्वोदाहृतैकादश्यष्टमीषष्ठीतिवचनाविरोधात् ॥ सावित्रीव्रते तु पर
वैव यथा स्यात्प्रति पत्संवत्सरे मौम्र तस्मात्सावित्रीवटपौर्णिमा नवमी दशमी चैव तु नोपोष्याः परसंयुता इति स्कन्दे वचनैः परविद्धाया निषेधात् परा वद्धदेशघटी दश
नाडिका भवति तदा सावित्रीव्रतमपि तत्र परेह्न्यां भवतो द्वादशनाडीमितेह्न्विषये तु परागतिथिमिति स्मृतेः पूर्णिमायुक्त अमायामपि विषये अष्टादशनाडी
वत्वनस्य वर्जेपितेति विशेषवचनेन बाधाङ्कः तावदेव ग्राह्येति निर्णयसिंधौ ॥ सावित्रीव्रतं ज्येष्ठपौर्णिमायां वक्ष्यते ॥ अर्वाङ्पूर्णिमा तु अमावास्या वृक्षा
दिनित्यं ॥ अमावास्या व्रतीपात पौर्णिमासष्टकाहवा ॥ विद्वान्श्राद्धमकुर्वाणो नरकं प्रपद्यते इति पितामहेन काणोप्रसवाद्योक्तेः तथा पिंडकार्यं तु
उक्तं निर्णायदीपे गर्गेणा ॥ पौर्णिमासीष्वमावास्या निषिद्धं पिंडपातनं । वर्जयित्वा प्रोष्ठपदीं यथा दर्शस्तथैव सा इति ॥ मासान्ययोर्णिमासीनिर्णयः ॥ अ
थ पौर्णिमासीकृत्यानि ॥ तत्र चैत्रपौर्णिमास्यां दमनेन शिवं पूजयेत् ज्ञात्वा वा पूर्वो संवत्सरकृता पापाः सा फलसाध्या विलाक्षा ॥ २ ॥ दमनेनार्चयेद्देवं विशेषात्
सदाशिवमिति दमनार्पणप्रकारस्तत्र एकादशीप्रकरणे मे हिलेनः मेषस्य रवौ यामावास्या तदन्ते चान्द्रे या पौर्णिमासी सा वै चैत्री तत्तत्कर्मेण गाग्नेऽज्ञपि तदु
क्तं हारदत्तेन ॥ मेषादिस्थे सवितरि यो यो मासः प्रवर्तते ॥ चान्द्रो मासः स तत्संज्ञो द्वादश स्मृताः ॥ तेषु या या पौर्णिमासी मासा वै चैत्र्यादिका स्मृता ॥ कादाचि
त्केन योगेन नक्षत्रस्येति निर्णयरत्ने ॥ अस्यामेव दमनपूजा कार्या तदुक्तं निर्णयामृते देवीपुराणे ॥ चैत्रे विधिप्रक्रमे ॥ पौर्णिमास्यां तथा कापी सर्वकाममम

जय·क· द्वैपायनेजेतिप्रश्नतमा। ऐंद्रायणरहस्याध्यायकामिकेलभन्तेफलमिति॥ इयंमेदशविशुरुवारेणयुक्तातिशयेनात्फलकं ब्रह्मपुराणेमंदेवार्केगुरौ वापिवारेष्वेतेषु

४८५ वैविकी॥ तत्राश्वमेधिकेपुण्यप्रदानेनलभतेनरः। दानमक्षयतांयातिपितॄणांतर्पणात्तथेति॥ विज्ञानेश्वरयुक्तायामस्यां विज्ञवस्त्रदानंकार्यं। तदुक्तंनि

485 र्णयामृते विष्णुधर्मोत्तरे। चैत्रीचित्रायुता चेत्स्यात्तस्यांचित्रवस्त्रप्रदानेनसौभाग्यमाप्नोतीति॥ अस्यामेवनिर्ऋतिपूजा कार्या। तदुक्तं हेमाद्रावादित्यपुराणे

सनत्कुमारउवाच। उपोष्य वचतुर्दश्यां पौर्णमास्यांमहीपजेत्। चैत्रेमासिनिर्ऋतिमश्वपिशाचेश्वमाहितां बलीं यातियोद्गपिशाचाश्वांस्कताद्दीयबामि

न रत्यादिसंवत्सरमभयेत्पणाम यं ना पिशाचं हत्वा गंधमाल्यादिभिरन्यादिभिर्मंधाहूमंप्रजाप्रनयं द्रोहदेयप्रजायितामासांतिवावन हत्वा ब्राह्मणान्भिसज्यदि

नीयदिवसेसमीपस्थं पर्वतमारुह्यतत्र सोयसकरंपिशाचं विसृज्य गृहमागत्य गीतवादित्रनिर्घोषैर्जनकोलाहलैर्महोत्सवं कृत्वा दृष्टैः काष्ठैः सुवेष्टितं

तृणमयं मृत्पंकलिप्तं नादेनवत्तदुपरिकरी डिक्त्वा तुष्टः कृत्वा सर्पीपस्तपेशमनेतत्वरसं उंगरहेगृहे। पूजितव्यं सुगंधेन रक्षितव्यं च वस्त्रामित्यंते नग्रंथेनूमहा

वैव्यादीनांलक्षणमुक्तं गणानामासुसंते पराक्रमं ते वदः संपूर्णामेउल्व गुरुणायातिसंयोगंमातितिथिर्महतोस्मृतेति। शंकरगीतायां। स्कंदगोशिगतैःका

ले पूर्णाहनिशाकरौ। सापौर्णमासीमहतीसर्वयापहास्मृता। तथा। पौर्णमासी सर्वासु मासु सुक्षेत्रहिता हवादत्तानामि हदानानोफलं दशगुणं गाम:

मवेदिति॥ इति चैत्रीकृत्यं॥ अथवैशाखीकृत्यं। अमांशकृतान्नं सोदकुंभंघमेराजप्रीतये दयमितकक्तं जाबालिना। शकृतान्नमुदकुंभं च वैशाख्यांसवि ४८५

485A शेषतश्च ॥ निर्दिश्य धर्मराजाय गोदानफलमाप्नुयात् नरः इति ॥ शुक्लपक्षं भविष्ये वैशाख्यां विधिवत्स्नात्वा भोजयेत् ब्राह्मणान्दश ॥ कृशरं सर्वपापेभ्यो मु
च्यते नात्र संशयः इति अस्यामेव सप्तम्यः पौर्णमास्यां वा ब्राह्मणान्मधुः क्षौद्रयुक्तान् तिलान् स्नात्वा तैः स्वस्ति वाचयीत तत उक्तं विष्णुधर्मोत्तरे ॥ वैशाख्यां पौर्णा
मास्यां तु ब्राह्मणान्सप्त पंच वा ॥ क्षौद्रयुक्तैस्तिलैः कृष्णैर्वाचयेत् यदि वेन्नरः ॥ प्रीयतां धर्मराजेति यद्वा मनसि वर्त्तते ॥ तिलैर्दत्तैरिति शेषः ॥ वाचये
स्वस्ति वाचयेद्यद्वा मनसि वर्त्तते यत्फलकामः स्यादित्यर्थः यावज्जीवकृतात्पापात्तत्क्षणादेव मुच्यते नर इति ॥ अस्यां कृष्णाजिनदानं कार्यं तदुक्तं
निर्णयामृते पुराणसमुच्चये ॥ वैशाख्यां पौर्णमास्यां तु विशाखासु विशेषतः ॥ यस्तु कृष्णाजिनं दद्यात्सखुरं सशृंगमेव यत् ॥ तिलैः प्रच्छाद्य वासोभिः सम
वेष्टितं वस्त्रैरलंकृतं समस्तसमुद्रगुहा तेन सशैलवनकानना ॥ सप्तद्वीपा निवता दत्ता पृथ्वी नात्र संशयः इति विष्णुरहस्ये ॥ कृष्णाजिने तिलान्कृत्वा हिर
ण्यमधुसर्पिषा ॥ ददाति यस्तु विप्राय सर्वं तरति दुष्कृतमिति ॥ अस्यामेव धर्मराजमुद्दिश्य हेमाद्रौ भविष्ये ॥ कुंभान्सप्त जलैः पूर्णान् सहिरण्यान्नसम
न्वितान् ॥ वैशाख्यां ब्राह्मणे दत्त्वा न शोचति कृतान् तत्तरति ॥ अस्यामेव तिलैः स्नानं हवनं तिलपात्रदानं तिलतैलेन दीपाः पितृतर्पणं मधुयुक्ततिल
युक्तकृष्णाजिनदानं च कार्यं ॥ ब्राह्मणान्तर्पणं च तदुक्तं मदनरत्ने आदित्यपुराणे ॥ [illegible]वाच ॥ वैशाख्यां पौर्णमास्यां तु स्रष्टाः कमलयोनिना ॥ तिला ४ कृष्णाश्च
गावश्चास्तत्स्मायस्सर्वदेहिनो ॥ तस्मात्कार्यं तिलैः स्नानं तेनैवाग्नौ जुहुयात्तिलान् ॥ निवेदितव्यं विधिवत्तिलपात्रं तु विष्णवे ॥ तिलतैलेन दीपाश्च देया देवेषु सर्वदा ॥ सं

जय॰कृ॰ दैकेश्वातिलैः सार्धं कर्तव्यं पितृतर्पणं ॥ तिलैः समधुमिश्रैः कं ब्राह्मणोभ्यस्त तर्पयेत् ॥ दानमादाविणा च्चापितिलैर्मधुघृतैरिति ॥ मंत्रं च येत्रपोराणं पारंपर्यकमाग
४८६ तौ ॥ ओं तिलावैसोमदेवत्याः सुरैः सृष्टाक्ता गोमवे ॥ स्वर्गप्रदाः स्वतंत्रास्व्यतेमारक्षंतु नित्यशः ॥ दद्यादनेन मंत्रेण तिलपात्राणि तत्र च ॥ सप्तम्यस्त्वेषपंचम्यो
486 ब्राह्मणोभ्यस्तुकीर्तयेत् ॥ प्रीयतां धर्मराजश्च देवाश्चामेतपापिवा ॥ वाशब्दात्तो मंत्रः ॥ एवं कृते समसुक्तः स्यात्स्वात्पापैर्जन्मशतार्जितैः ॥ इति वैशाखीविधिः ॥ अ
स्यां सोमव्रतं कार्यं तदुक्तं हेमाद्रौ भविष्यत्पुराणे ॥ हेमंतु स्वाच ॥ सोमव्रतं तथा वान्यत्कार्तिकेत्प्रीतये श्राण ॥ ताम्रपात्रेपयःपूर्णे कृत्वा तत्स्थं वशंकरं ॥ मध्या
घोयदिवस्त्रेणागंधपुष्पादिभिर्नतं महत्महत्तांम्रपात्रमिसन्वयं ॥ महत्त्वं च षट्त्रिंशदंगुलपात्रे उत्तमं परिकीर्तितमित्यादिना प्रतिपादितं ॥ शिवमंत्रो द्विजे
दद्यात्स्त्रोजपित्वा विधानतः ॥ प्राच्यां समुद्धृतं सोमे प्रतीच्यां वरवोगततः ॥ पौर्णमास्यां तु वैशाख्यां गृहयात्रे शिवायतः ॥ प्रीयतां मे महादेवः सोमसमन्वितो ज
गत्यतिः ॥ इत्युच्चार्य तच्छेषं तस्मै विप्राय तत्स्याब्रम्पर्ययुद्धकितः शनैः ॥ एतत्सोमव्रतं नाम कृत्वा सोमातिकं व्रजेत् ॥ रुद्रलोकान्परिभ्रष्टो भवेन्मजातिसम
मोनरः ॥ सर्वान्कामानतेनैव पुनः शिवस्वं व्रजेत् ॥ इति सोमव्रतम् ॥ अथ वैशाखीकार्तिकीमाघीविधिः ॥ सविष्ठिरउवाच ॥ संवत्सरे पिपाः काश्चितिथ
यः सुपुण्यलक्षणाः ॥ तामेवदयदुश्रेष्ठस्नानेदानेमहाफलाः ॥ कृष्ण उवाच ॥ वैशाखीकार्तिकीमाघीतिथयोतीवपूजिताः ॥ स्नानदानविहीनास्ता न ने राम॰
याः पांडुनंदन ॥ जोर्यस्नानेनदाशक्त्या दानं विज्ञात्तुमारतः ॥ वैशाख्यां पांडवश्रेष्ठ प्रेष्ठा वो जयनीमता ॥ कार्तिकां पुष्करं प्रेष्ठं माघ्यां वाराणसी मता ॥ स्त्रा ४८६

486A

नेनोदकदानेन तारयन्त्यखिलान्पितॄन् ॥ कुंभान्स्वच्छजलैः पूर्णान्हिरण्यपात्रसमन्वितान् ॥ वैशाख्यां ब्राह्मणेभ्यो दत्त्वा नशोचति कदाचन ॥ मद्या
न्नरसैः पूर्णान्भाजनं कनकोज्वलं ॥ वहन्निधनधान्यानि भक्ष्याणि मया सह ॥ गोमहिरण्यवासांसि विप्राय विधिवन्नृप ॥ माघ्यां स्नात्वा तु तथा सम्यक्
संतर्प्य पितृदेवताः ॥ तिलपात्राणि देयानि तिलाः सफलमोदनाः ॥ कार्यास्त्रदानमत्रैव धेनुदानं प्रशस्यते ॥ कंबलाजिनरत्नानि मोक्षकोपायमो
चकौ ॥ उपानद्दानमत्रैव छत्रं च स्वर्णगर्भनं ॥ यत्र वा तत्र वा स्नानं दानं वित्तानुसारतः ॥ कालेकालेऽञ्जिते मर्त्ये शस्यते पांडुनंदन ॥ कार्तिक्यां तु वृषो
त्सर्गं विवाहं शालग्रामलक्ष्मणां ॥ कूष्मांडं कुंकुमं लक्षं पुष्प रेणूं राजनं तथा ॥ गजाश्वरथदानानि घटाश्चैवान्नादिकानि च ॥ प्रदेयानि द्विजातिभ्यस्तास्ताः संस्तु
त्य देवताः ॥ फलानि यानि दिव्यानि तेषु गंधीन्यगदानि च ॥ कंकोलंकफलं जातीलवंगं नवलीफलं ॥ खर्जूरं नारिकेलं च कदलीफलमेव वा ॥ दाडिमं
मातुलिंगं च कर्कटीं दंत्रयुक्तं तथा ॥ कूतांके कास्वंत्वविंबाकूष्मांडमेव वा ॥ फलानामप्रदानेन येषां तति ये यथा गताश्च ते व्याधितादीदृशा जायंते प्र
विमानवृषाः नकेवलं ब्राह्मणानां दानमत्र प्रशस्यते ॥ भगिनीभागिनेयानां मातुलानां पितृष्वसृणां दरिद्राणां च बंधूनां दानं कोटिगुणोत्तरं ॥ मित्रं कुली
नश्चापन्नो वंशदरिद्रदुःखितः ॥ आशया त्वाभ्यागतो द्रव्यं सो तिथिः स्वर्गसंक्रमः ॥ वनं प्रस्थापिते रामे समाते महत्त्वरगणामाजामहकुलात्संविश्य दू
नां वरात्मना ॥ शयथैः स्नाविनानेकैः कौसल्या भरतेन वै ॥ पदानप्रस्य याति कथंचित्कौशलात्मजा ॥ तदा विश्य द्विभ्या वेनति धपः स्नाविताः स्नन ॥ वै

जप.वं

४८७

487

शारदीकार्तिकीमाघीतिथयोमरपूजिताः॥ अथ दानवतो यां तु यस्मायैं तु मतेगतश्च एतत्स्तु तातु कौसल्या सहमाप्रत्ययंगता॥ अंकमानीय भरतं सा
तथा मासइःखिता एतत्तिथीनां माहात्म्यमाख्यातं बहुविस्तरम्॥ मयस्सतं संप्रवक्ष्यामि तव भक्त्या तु मे मा वै शारदकार्त्तिकमघामाहेतानरेंद्र्याप्रणी
मा भवति पर्णा शशांकविन्हा॥ तस्मां जन्मालकरकान्यमातपत्रं दत्वा प्रयाति पुरुषः पुरुहूतलोकं॥ इति भविष्योत्तरोक्तो वै शारदीकार्तिकीमाघी
विधिः॥ अथ गोदानविधिः॥ देशकालौ संकीर्त्य आत्मनामहेकविंशतिपुरुषतारणार्थं सर्वेष्टसिद्धी दानसमयफलप्राप्त्यर्थं च गोदानमहं करिष्ये। गां प
तिपूज्य नपर्वंकं पात्रं च गां यात॥ तत्र यात्मनो गोत्रप्रवरादि कमुच्चार्य ब्राह्मणमासवाढेती यत्तु चार्य आत्मिन्कर्मणि सप्रदानं तेन त्वामहं वृणे॥ इत्ता
यथा मिलितोपचारैः संपूज्य गवे नमः इति मंत्रेण गां वस्त्रं च संपूज्य तद्देहे देवानावाहयेत्॥ श्रृंगमूलयोर्ब्रह्माविष्णू शृंगाग्रेषु सर्वतीर्थानि शिरोमध्ये म
हादेवं ललाटाग्रे देवान् नासावंशे षण्मुखं नासापुटयोः कंबलाश्वतरौ॥ कर्णयोरश्विनौ नेत्रयोः शशिभास्करौ दंतेषु वायून्॥ जिह्वायां वरु
णं हुंकारे सरस्वतीं गंडयोर्मासपक्षौ ओष्ठयोः संध्याद्वयं ग्रीवायामिंद्रं रक्षो उरसि साध्यान् जंघयोर्धर्मं खुरमध्ये गंधर्वान् खुराग्रे पन्न
गान्॥ खुरपार्श्वेषु अप्सरोगणान्॥ पृष्ठे एकादशरुद्रान् सर्वसंधिषु वसून् श्रोणीतटे पितॄन्॥ लांगूले सोमं वालेषु आदित्यरश्मीन् गोमूत्रे गंगां साम
गोमये यमुनां क्षीरे सरस्वतीं दध्नि नर्मदां सर्पिषि वह्निं नाशने गोमसंधिषु देवकोटीः॥ उदरे पृथ्वीं॥ स्तनेषु चतुरः सागरान्॥ आवाह्य संपूज्य आच्छादनं मया ४८७

487A

इतंश्रद्धंदेविहृतनिर्मितं।हृदयमिर्वस्त्रदानेनप्रीयतांपरमेश्वरीतिमंत्रेणवस्त्रंनिवेदयेत्॥श्रृंगारौप्यमहृद्रतनात्रपुष्पमुक्तालांगलानियथास्थानंनिवेद्य
नैवेद्यंदत्वाकांस्यहोहृनंनिधायपात्रमुखोद्दाताश्चपांजलिंनिवेद्याहोत्वात्रिःप्रदक्षिणीकृत्ययानलक्ष्मीःसर्वदेवेषुमानसादूपेणमंप्रस्थिता॥स्वेनरूपे
णमतादेवीममपापंव्यपोहतु।देहस्थायावरुद्राणीशंकरस्यसदाप्रिया॥येनरूपेणमतादेवीममशांतिंप्रयच्छतु॥विष्णोर्वक्षसियालक्ष्मीःस्वाहायाचवि
भावसोः।चंद्रार्कशक्रशक्तिर्यावेनतल्क्ष्म्याक्षमास्तुमे॥वित्तमुख्यस्यालक्ष्मीर्यालक्ष्मीर्धनदस्यवालक्ष्मीर्यालोकपालानांसाधेनुर्वरदास्तुमे॥स्वधा
यापितृमुख्यानांस्वाहायज्ञभुजांतथा॥सर्वपापहरासेनुस्तस्माच्छांतिंप्रयच्छमे॥इष्यांजलिंदत्वागोपुच्छोदकेनदेवर्षिपितृतर्पणंकुर्यादितिके
चित्ततत्रमलेदिंतं।ततस्ताम्रमयेकांस्यमयेवाज्यपात्रेघृतंदद्यादितिलक्ष्मीधरः।गोरकेनघृतंगोपुच्छेउदरस्तुवाविप्रकरेदत्वादेशकालौसंकीर्त्यएवंगुणवि
वंसंकीर्त्यश्रुतिस्मृतिपुराणोक्तसर्वेष्टयज्ञान्यफलप्राप्तिसर्वपापक्षयकामइतिमात्स्योक्तफलकीर्तनांतेइमांगारुद्रदैवत्यांसवत्सांसवस्त्रांसालंकारांगादेश्रतीअ
मुकगोत्रांतगोत्रायामुकशाखाध्यायिनेमुकशर्मणेब्राह्मणायतुभ्यमहंसंप्रददेनममेत्युक्त्वाविप्रकरेसजलंपुच्छंदत्वायथाशक्तिदक्षिणांदत्वानमनायेतिपठित्वा
घृतक्षीरप्रदागावोघृतयोन्योघृतोद्भवाः।घृतनद्योघृतावर्तास्तामेसंतुसदागृहे॥गवांमेगेषु·गावोमअग्रतः।विप्रस्कृदेवसत्वेत्यादिराजात्तेमादि
कद्रायतस्मात्कदद्रःप्रतिगृह्णातित्यंतंपठित्वाओंस्वस्तीतिवदेत्॥ततोगोप्रतिष्ठासिध्यर्थंदक्षिणायदशमाषमितंतुभ्यमहंसंप्रददेइत्युक्त्वाद्या

जय·कं नविप्रः प्रतिगृह्य गोमतीं जपेत् ॥ गावो मामुपतिष्ठंतु हेमशृंग्यः पयोमुचः ॥ सुरभ्यः सौरभेय्यश्च सरितः सागरा यथा ॥ गावः पश्यामहे नित्यं गावः पश्यंतु मां स
४८८ दा ॥ गावोस्माकं वयं तासां यतो गावस्ततो वयं ॥ गावः सुरभयो नित्यं गावो गुग्गुलुगंधिकाः ॥ गावः प्रतिष्ठा भूतानां गावः स्वस्त्ययनं महत् ॥ अन्नमेव परं
488 गावो देवानां हविरुत्तमं ॥ पावनं सर्वभूतानां रक्षंति च वहंति च ॥ सर्वैर्यामैर्वर्णितानां गावः शरणमुत्तमं ॥ गावः पवित्रं परमं गावो मंगलमुत्तमं ॥ गावः स
र्वस्य लोकस्य गावो धर्माः सनातनाः ॥ नमो गोभ्यः श्रीमतीभ्यः सौरभेयीभ्य एव च ॥ नमो ब्रह्मसुताभ्यश्च पवित्राभ्यो नमो नमः ॥ ब्राह्मणाश्चैव गावश्च
कुलमेकं द्विधा कृतं ॥ एकत्र मंत्रास्तिष्ठंति हविरेकत्र तिष्ठति ॥ ब्राह्मणभोजनं भूयसीं च संकल्पयेत् ॥ इति गोदानविधिः ॥ अथ कृष्णाजिनदानप्रयो
गः ॥ देशकालौ संकीर्त्य मम सपुत्रभार्यादिविविधयोगबहुधनलाभदेशापरित्यागममयमम इमिदानफलमखिलोकजयकामवास्तिलाभतनं सत्त्वं स्वर्गा
वाप्तसकलाभीष्टप्राप्तिकामोहं कृष्णाजिनदानं करिष्य इति संकल्प्य गोमयोपलिप्तभूमौ शुद्धे वेदे शंकुशोपरि कंबलमास्तीर्य तत्र सखुरं सशृंगं कृ
ष्णाजिनमास्तीर्य तत्र शृंगयोः स्वर्णं खुरेषु रौप्यं लांगूले मुक्ताः संनिवेश्यात्मसंमितांस्तिलान् प्रस्थेषु सागलेनाच्छाद्य स्वर्णनाभौ निवेश्य यथाश
क्त्या रत्नानि गंधैश्चालंकृत्य वस्त्रद्वयेन दिक्षु प्रक्षिप्य प्राग्दिक्षु मेरारलपरांनिवत्वारिकांस्यपात्राणि घृतक्षीरदधिमधुपूर्णानि चत्वारि रम्यमात्रा गोवंसस्यागम
पयेत् ॥ दानप्रदेशाद्दक्षिणे गोमयपरिमितमंडले च पंचवर्णरजसाक्तं जीर्णापीतवस्त्रमहितं जलपूर्णं कुंभं स्थापयेत् ततस्तिलपूर्णं लोहवं पात्रमवामपार्श्वे ४८८

488A

मध्कपर्णीकांस्यपात्रं दक्षिणे पादे मध्कपर्णीताम्रमग्रिम दक्षिणपादे तिलपूर्णं रजतपात्रमग्रिम वामपादे अक्षतपूर्णं सुवर्णपात्रं नाभिदेशे वक्ष्यमाणा
मंत्रैः प्रत्येकं समर्पयेत्। तत्र मंत्राः। यानि कानि च पापानि मया लोभात्कृतानि वै॥ लोहपात्रप्रदानेन प्रणश्यन्तु ममाशु वै। यानि कानि च पापानि कामोत्था
निकृतानि च। कांस्यपात्रप्रदानेन तानि नश्यन्तु मे सदा। पापाय नाद्यपैशुन्याद्दुष्टमांसस्य भक्षणात्। ततोत्थितं च मे पापं ताम्रपात्रात्प्रणश्यतु। कन्या
नृतं गवां चैव परदाराभिधर्षणं। रौप्यपात्रप्रदानेन नाशं प्रयातु मे। जन्मजन्मसहस्रेषु कृतं पापं कुबुद्धिना। सुवर्णपात्रदानात्तन्नाशं यातु
जनार्दन॥ ततो हेममुक्ताविद्रुमदाडिमबीजपद्मरागवैडूर्यशाकसर्वफलानि निकटे संस्थाप्य श्रवणयोः प्रशस्तपत्रे स्वरयोः शृंगाटकानि संस्थाप्य
समस्तगुणोपेतं स्नातमाहिताग्निं पात्रं दत्वा वस्त्रयुग्मेन यथाशक्त्यालंकारैश्च संपूज्य पूर्वोक्तफलकीर्तनान्ते रुद्रं कृष्णाजिनकेशोपरि मृतकं व
लोपरि स्थितं सुवर्णशृंगं गौरौप्यरदंतमुक्तालांगूलं वस्त्रयुगच्छन्नं तिलपूर्णं चतुर्दिक्षु रत्नपूर्णं कांस्यपात्रचतुष्टयं घृतक्षीरदधिमधुकर्पूरी
मस्तपात्रचतुष्टययुतं चतुर्षु पादेषु नीलमणिघृतशर्करापूर्णं लोहकांस्यताम्ररजतपात्रयुतं नाभिदेशे अक्षतपूर्णं सुवर्णपात्रयुतं हेममुक्तावि
द्रुमदाडिमबीजपद्मरागवैडूर्यशाकसर्वफलयुतं कर्णयोः प्रशस्तपत्रयुतं स्वरयोः शृंगाटकयुतं सुवर्णनाभिं यथाशक्त्यलंकृतां गां यथाविधि पूजितां अमुक
गोत्रायामुकशर्मणे अमुकगोत्रोमुकशर्माहं तुभ्यमहं संप्रददे न मम। इत्युक्त्वा सजलपुच्छं तद्धस्ते निक्षिपेत्॥ तत्र मंत्रः। कतोक्तद्रुविमोदवकृच्छ्राजि

जप.कं.
४८९
489

नघरस्तर्थो त्वद्दानेहं तयायः सांप्रीयतां मे नमो नमो नमः ॥ त्रयस्त्रिंशत्क्रमाणां नमाधवस्तेभ्य वास्थित ॥ क्रह्को सिमर्ति मा मा क्षा त्वहृडाजन
नमोस्तु ते वृषभघ्वज ॥ प्रीयतामित्यनेन दानमाहु एषा यंशत निष्कादृक्षिणां दघात ॥ विप्रो यथार्शक्तिकामक्तिं यावत्वा देवस्य तेति पुष्पाभ
ति गन्हीयात् ॥ ततो विप्रस्तु गृहाल्लेष्यगोमयादि शितेमंडलेयजमानः पूर्वस्यापितवेयकुशास्त्वास्वस्तो ॐ मस्याभिराङ्गिरा ध्यायमेत्तसष्टक्रमिश्वा
भिः समुद्रज्येष्ठेसष्टभिर्क्रोमिश्चामिमं त्रितामिराङ्गिः वेयकुशास्त्वयाभिषिक्तस्नायात ॥ ततः पूर्वस्यापितजीर्णावीतवस्त्रेणांगप्रोंछनंकृत्वाहृतेवाससी
परिधाय धौतश्चरणाघनं कृतः शुद्धो हामि ति मावयेत ॥ अंगप्रोंछनवस्त्रं कुंभसहितं तत्तुभ्यं षेत्रे क्षिपेत ॥ ततेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो यथाशक्ति दक्षिणां दत्त्वा छ
द्रमास्तिति भावयेत ॥ ततो ब्राह्मणभोजनं संकल्प्य कर्मेश्वरार्पणं कुर्यादिति ॥ कृष्णार्जिनदानप्रयोगः ॥ अथ वैशाखव्रतोद्यापनस्योक्तत्वात्तत्प्रसंगेना
दौ वैशाखस्नाननियम्यते ॥ तत्र पृथ्वीचंद्रोदये ॥ तुलामकरमेषेषु प्रातः स्नानं विधीयते ॥ हविष्यं ब्रह्मचर्यं च महापातकनाशनमिति ॥ मोरमास्तुउक्तः ॥ अ
न्यमस्तद्वयमुक्तं तत्रैव याम्ये ॥ मधुमासस्य शुक्लायामेकादश्यामुपोषितः ॥ पंचदश्यां च मो वीरमेषसंक्रमणेऽथवा ॥ वैशाखस्नाननियमं ब्राह्मणानामनु
ज्ञया ॥ मधुसूदनमभ्यर्च्य कुर्यात्संकल्पपूर्वकं ॥ तत्र मंत्रः ॥ वैशाखं सकलं मासं मेषसंक्रमणे रवेः ॥ प्रातः सनियमः स्नास्ये प्रीयतां मधुसूदनः ॥ मधुहंतुः प्रसादेन ब्राह्मणानामनुग्रहात् ॥ निर्विघ्नमस्तु मे पुण्यं वैशाखस्नानमन्वहं ॥ माधवे मेषगे भानौ मुरारे मधुसूदन ॥ प्रातः स्नानेन मे नाथ फलदो भव ४८९

489A वधायहन्निति ॥ तीर्थविशेषोपितत्रैवोक्तः ॥ मेषसंक्रमभानोर्माधवेमासिप्रयत्नतः ॥ महानद्यांमहातीर्थेनदेसरसिनिर्झरे ॥ देवखातेततपास्नायायथाप्राप्तेजला
शये ॥ दीर्घिकाकूपवापीषुनियतात्माहरिंस्मरन्निति ॥ संकल्पेचततीर्थनामग्राह्यं ॥ अज्ञानेतुविष्णुतीर्थमिदमितिवदेत् ॥ यदिनज्ञायतेनामतस्यतीर्थ
स्यमोद्विजाः ॥ तत्रस्नानाचरणंकार्यंविष्णुतीर्थमिदंत्विति ॥ तीर्थस्यदेवताविष्णुःसर्वत्रापिनसंशयइतितत्रैवोक्तेः ॥ अत्रमाधवेस्नानस्योपिविशेषस्तत्रैव ॥ तुलसीकृष्णगौ
रास्याततयाभ्यर्च्यमधुसूदनम् ॥ विशेषात्तुवैशाखेनारोनारीयथाभवेत् ॥ माधवंसकलंमासंतुलस्यापोर्चयेन्नरः ॥ त्रिसंध्यंमधुहंतारंनास्तितस्यपुनर्भवः ॥
प्रातःस्नात्वाविधानेनमाधवंमाधवप्रियम् ॥ योभ्यर्चयेन्मधुमासेवैतोयेनवह्निनामहा ॥ कर्पूरस्तलिप्तांतेतुसर्वेदेवमयंततअपिचदेवमनुष्याप्स्यतयेयेभक्त
रावरीम् ॥ योभ्यर्चकमयंदेवंमधुरकेनतस्मैतितेः ॥ कुलानामयुतंतेनतारितंनात्रसंशयः ॥ कदंबपुष्पैस्तोयैर्वातुलसीतापिप्पलतर्पणैः ॥ कलागोविंदमभ्यर्च्य
नउगतिमवाप्नुयात्इति ॥ तथा ॥ एकभक्तमथोनक्तमयाचितमतंद्रितः ॥ माधवेमासियःकुर्यात्सयातिपरमांगतिम् ॥ वैशाखेविविधैर्मासानंदेवनघादिके
वहिःस्नहविष्यंव्रह्मचर्यंचभूशय्यानियमास्थितः ॥ व्रतेदानंदमोदेविमधुसूदनपूजनम् ॥ अपिजन्मसहस्रोत्थंपापंदहतिदारुणम् ॥ मदनालेभका
देप्रयाकार्याचवैशाखेदेवदेवयागलंतिका ॥ उपानच्छत्रजनछत्रमसस्नवासांसिचंदनं ॥ जलपात्राणिदेयानितथास्थानगृहाणिच ॥ यानकानिचविचित्राणिशा
लारामाफलानिचतस्मात् ॥ वैशाखेपोघटंदत्तानिमोजंवैद्विजमनेर्ददातिसगराजेंद्रयातिपरमांगतिम् ॥ एवंसंपर्णोमासनाशनौत्यहंवास्नापानं ॥

जय·क·म· उक्तं तत्रैव पाद्मे ॥ त्रयोदश्यां चतुर्दश्यां वैशाख्यां वा दिनत्रयम् ॥ अपि सम्यग्विधानेन नारी वा पुरुषोऽपि वा ॥ प्रातःस्नातः समनियमः सर्वपापैः प्रमुच्यत इति ॥
४९० अन्नदानविशेषउक्तो ।परा कैवामनपुराणे ॥ गंधाद्यमाल्यानि तथा वैशाखे तु रमोत्तीर्णा देयानि द्विजमुख्येभ्यो मधुसूदनतुष्टये ॥ स्नाने कृते तत्समोद्या
490 पनं कार्यं तदुक्तं तत्रैव ॥ मासमेवं वा हेऽस्नातानघा दौ विमले जले ॥ एकादश्यां वा द्वादश्यां पौर्णमास्यामथापि वा । उपोष्य नियतो भूत्वा कुर्यादुद्यापनं बु
धः ॥ मंडपं कारयेदादौ कलशं तत्र विन्यसेत् ॥ निष्कमात्रेण तदर्धेन तदर्धार्धेन वा पुनः ॥ शक्त्या वा कारयेद्देवं सौवर्णं लक्षणान्वितम् ॥ लक्ष्मीयुतं जगन्ना
थं पूजयेदासनेन तु ॥ भूषणैश्च वरैः पुष्पैर्धूपदीपनैवेद्यसंचयैः ॥ एवं संपूज्य विधिवद्रात्रौ जागरणं चरेत् ॥ प्रभाते हुत्वा मैत्रोक्तं च ग्रहवेद्यां ग्रहान्न्यसेत् ॥ हो
मं कुर्यात्प्रयत्नेन पायसेन विचक्षणः ॥ तिलाज्येन पद्मैर्वा पायसैर्वा पंचशक्तितः ॥ अष्टोत्तरसहस्रं वा शतमष्टोत्तरं तथा ॥ प्रतिद्रव्येणैव द्यं ॥ विष्णुरने
न वा ॥ व्रतसंपूर्तिसिद्ध्यर्थं धेनुमेकां पयस्विनीम् ॥ पादुकोपानहौ छत्रं शुद्धवस्त्रं व्यजनं तथा ॥ शय्यां सोपस्करां दद्याद्दीपिकादर्पणं तथा ॥ ब्राह्मणान्भोजयेत्तत्र प्र
तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणाम् ॥ कलशान्नजलैः संपूर्णांस्तेभ्यो दद्याद्यवांस्तथा ॥ एवं कृते माधवस्य व्रतोद्यापनविधौ शुभे । फलमाप्नोति सकलं विष्णुमासस्य पुण्यमासस्य पा
त ॥ एतावत्पुण्यशक्तौ तत्रैवोक्तौ वैशाखे विधिना स्नात्वा भोजयेन्नत्र माध्यालान्दश ॥ छत्रं सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशय इति ॥ मसोजीदीक्षितीये निर्णयसिं रामः
धौ ॥ पद्मात् वैशाखे वामलमासो भवति ॥ तदा कार्यमाने तत्र समाप्तिर्निषेधान्मासद्वयं स्नानं तन्नियमाश्च कर्तव्याः ॥ मासोपवासव्रतं द्वादशादिकमलमासस्य एवं स ४९०

माप्येत्।। तदुक्तं दीपिकायाम्।। नियतत्रिंशद्दिनत्वाद्भ्रमेमासास्स्युस्समाप्येत मलिम्लुचे मासे सोपवासादिकामितिरवेः कार्त्तिकस्नानादावपि।। पद्मपुराणे।।
वैशाखस्य मलमासत्वे तत्रैव स्नानादि समाप्यमिति हेमाद्रिमदनौ।। तथा च कारकगृह्ये।। आरब्धे मलमासास्त्वागत्य त्वाम्यमसमाप्यपितृम्।। संप्राप्ते मलमा
सेपि तत्समाप्यमसंशयमिति तत्र वित्यम्।। हेमाद्रिमदनरत्नपोत्ताद्देशग्रंथानुपलंभात।। एतद्व्रतस्य नियतकालसमाप्यमावनदिनसाध्यकृच्छ्र
चान्द्रायणादिविषयत्वेन व्याख्यातत्वात् वेति दिक्।। इति वैशाखपौर्णमासीकृत्यम्।। अथ ज्येष्ठीकृत्यं।। अस्यां सावित्रीव्रतं कार्यं।। तदुक्तं स्कन्द
पुराणे।। ज्येष्ठे मासे तु संप्राप्ते पौर्णमास्यां पतिव्रता। स्नाता नारी वटस्याधः शुभैर्भूत्वावटं तमेय वृहद्दकैरिमारिङ्गामिन्नते पौर्णमासी रवैर्वैक्याद्येतत्कृ।। इदं स्कन्दपौर
णीमारभ्य पौर्णिमांतं कर्तव्यं।। तदुक्तं स्कन्दभविष्ययोः। ज्येष्ठमासि सिते पक्षे द्वादश्यां रजनीमुखे। व्रतं त्रिरात्रमुद्दिश्येत्यक्रपक्रम्यात्तदुपसंहृतम्।। ज्येष्ठे
मासि सिते पक्षे पौर्णमास्यां तथा व्रतमिति।। अत्र पूर्णिमा त्रयोदशीत्र्यपाद्वेत्रिरात्रसंयमिक्तपात्र्योदश्यादिया द्युमिमहाकी प्राक्सादृ देवतं मम विशेषास्तवर्ग्य
म्यैः कार्यं। नारी वा विधवा वापि अपुत्रा पुत्रवर्जिता।। सभर्तृका सपुत्रा वा कुर्याद्व्रतमिदं शुभमिति विवनात् इदं च दाक्षिणात्यानां माघवाराणसी तमारेगौडैः मध्याह्ना
लादयस्तु।। अमायामावरैंति। उक्तं च निर्णयामृते भविष्ये। अमायां च तथा ज्येष्ठे वटमूले महासती। त्रिरात्रोपोषिता नारी विधिनानेन पूजयेत्।। अथ
कौ तत्र पौर्णिमायां नतं कुर्यात्पौर्णिमांतं दद्यात्।। अयाविरुद्ध्वत्वेदश्यां मम यांसमुपोषणामिति। गौडास्तु मेषे वा वृषभे वापि सावित्रीं तां विनिर्दिशेत।। ज्येष्ठ

ज.य.क.म. कृष्णस्तु तद्देश्यां सावित्रीमर्चयंतिया ॥ स्कंदे स्नात्वोपवासानंतावैषु ममाज्ञपरी तिपापशोकेनो श्रुतदर्श्यां प्रदोषे व्रतमाचरंति ॥ तन्निर्मलामिति निर्णयामृते ॥ अथ
४९१ व्रतविधिः ॥ द्वादश्यां लघुभुक्संयतः त्रयोदश्यां दंतधावनादिकं कृत्वा मम वैधव्यादिसकलदोषपरिहारद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं वटसावित्रीव्रतमहं करिष्ये इति संकल्प्य
491 त्रिपमंजयंतित त्रिनियममंत्रः त्रिरात्रं लंघयिष्यामि तावद्वतस्येष्टदेवेशि सहवंशपाथे भवदत्ता ॥ वमजायेतावतां मंत्री ॥ मेष्टत्वान्विषयामृतामोजयित्वा दीर्घं जोन्नमात ॥
मोक्षोहं तु जगदात्रि निर्विघ्नं जहमेमुनमिति ॥ ततो वंशमयेपात्रे वालुकाप्रस्थं गृहीत्वा सप्तधान्यं तं च समपात्रं ॥ वस्त्रद्वयोपरिस्थापयित्वा हेमीं मृण्मयीं वा ब्रह्माणं
सह सावित्री प्रतिमां तत्र प्रजाययित्वा न्यथासुतलेरं नत्र यमुपवासिनीतिवृता ॥ यो स्त्रीमामामस्त्रविषये ॥ स्नात्वा नामत्यवं तं सावित्रीं सुगीमयीं रोप्यपर्यं कमारोप्याग्रे पूरयेत्
पाने नैवेद्यतः ॥ तत पात्रोप्यकाष्ठमारं वटं वेवद्धयीत ॥ ततो वंशे मंत्रेणनं च वाम्तेनह्ता पायित्वा ॥ भारदैमैः प्रजपेत ॥ तत्रोपरज्जायीविधिः ॥ वटसिंचामि तेमूलं स
लिलैरमृतोपमैः ॥ स्नात्वागोविष्टं पेइत्वा गंधपुष्पाततेन तु तैः ॐ नमो वैवस्वताय इति धाम पंतिप्रदक्षिणा ॥ तत्त्ववटं सम्पूज्य सावित्रीं प्रजपेत ॥ आदित्यवर्णोस्वर्मं गौसास्वमा
लोक राम्रमात्री वाहयामि सावित्री सुततन्नाम्ना ॥ प्रियं ॥ आवाहनं ॥ यति व्रतमहाभाग वन्हिजाते सावित्री मिते ॥ आसनं तेमया दत्तं सावित्री प्रतिगृह्यतां ॥ आसनं ॥ मं
हाकिन्या समानीतं तु गंगादिजलसुतं मम भक्त्या दत्तं यमरते सावित्री प्रतिगृह्यतां ॥ पाद्य ॥ मंत्रोक्ता समाहृतं तोयं फलपुष्पसमन्वितं अर्घ्यं गृहाण सावित्रि मम सौभाग्यदा भव ॥ पाम
॥ अर्घ्यं ॥ गृहाण मिमहत्कर्पूरं सुरभिस्वादुमोतनं ॥ स्वपत्या सह सावित्रि कुर्याद्यमनी यकं ॥ आचमनियं ॥ अथपंचामृतस्नानं ॥ पंचामृतं मया नीतं पयोदधिघृतं तव ४९१

491A

वैशर्केगामखसंज्ञुतं स्नानार्थं प्रतिगृह्यतां पंचामृतं मंदाकिन्याःसमानीतं हेमांभोरुहवासितं स्नानायतेमया भक्त्या गंगासावित्रि प्रतीतां त्वं सद्यो हकस्नानं ॥ पाटलो
शिखर्पूरखस्मो स्वादु सीतलं तोयमाचमनीयार्थं सावित्री प्रतिगृह्यतां आचमनीयं सक्षेतत्तमपंचसूत्र कार्पासेन विनिर्मितं सावित्री सत्यवत्कांतः उपवीतं
प्रगृह्यतामित्युपवीतं कुंकुमागरुकस्तूरीरोचनायुत चंदनं हृदयानंदनं सावित्री प्रतिगृह्यतां चंदनं ॥ अक्षताश्च सुरश्रेष्ठ कुंकुमाक्ताः सुशोभना मयाने
वेदिता भक्त्या गृहाण परमेश्वरि अक्षता ॥ माल्यादीनि सुगंधीनि मालत्यादीनि वै प्रभो मयाहृतानि ॥ पुष्पाणि पूजार्थं प्रतिगृह्यतां पुष्पाणि अथांगपूजा ॥
सावित्र्यै नमः पादौ पूजयामि सत्यावित्र्यै जानुनी कमलपत्राक्ष्यै कटिं ॥ भक्तभक्तिप्रियायै उपपाणाय मध्ये कंठं ब्रह्मणः प्रियायै शिरः अथ ब्रह्मसत्यवतोरंगपूजा ॥
धात्रे नमः पादौ ॥ ज्येष्ठाय नमः ऊरू परमेष्ठिने नमः मेढ्रं अग्निरूपाय नमः कटिं वेधसे उदरं ॥ पद्मनाभाय हृदयं विश्वाय नमः कंठं ॥ हिरण्यगर्भाय शिरः ब्रह्मणे
नमः ॥ विश्वदेवं सर्वांगं पूजयामि ॥ देवद्रुमरसोद्भूतः कालागरुसमन्वितः आघ्रेयः धूपश्च सावित्री प्रतिगृह्यतां धूपं वह्निर्दग्धं त्रैलोक्यानां तिमिरनिवारणं
आर्त्तिक्यं कल्पितं भक्त्या गृहाण परमेश्वरि दीपं ॥ यावत्काष्ठपलं शुक्ला वटकोटुंबादिमिसंघृतं पापशमनान्नं नैवेद्यं प्रतिगृह्यतां नैवेद्यं आचमनं ॥ मलया
चलसंभूतं कर्पूरेण समन्वितं कर्पूरदीनं वा गृहाण परमेश्वरि कोष्ठजेनं कर्पूरैलालवंगादिताम्बूलं दलसंयुतं क्रमुकोत्तममाधुर्यं ताम्बूलं प्रतिगृह्यतां ॥ ता
म्बूलं इदं फलमिति फलं ॥ हिरण्यगर्भेति दक्षिणा ॥ सावित्रीवयमावित्रीमत तन्मयत्वापोयलगास्त्रजेजघमातविश्वात्रिव स्तेनमः सावित्रेत्यर्थ यथा देविवत्व

जवं ४९२ 492
र्षशतायुषं पतिं प्राप्ता मितग्रीमं समदेवित यास्तरु॥ सावित्री प्रतिवीविवस्वत्तं ग्राह्याः प्रियो पूजिता सिद्धि जैः सर्वैः स्त्रीभिर्नित्यमेव तथा॥ त्रिसंध्यं देवि भक्तानां वंदनी
यासि सुव्रते मपादत्रावप्रजये तेन गृह्णान मोहस्तु ते रतिपुष्पाजनि दत्ता॥ ओंकारपूर्विके देवि सर्वदुःखनिवारिणी देवि मातर्नमस्तुभ्यं॥ अनेन धूपमंत्रेण धूपं पातिव्रतेन म
हाभागे वह्निजाते स्वरविं स्मिते इदमब्रते इदं समर्पयं मे त्वं सावित्रि पवारिणी॥ अनेन धूपं व सौभाग्यदेहि तं ममस्तु व्रते व्रतान्यो जन्मन्यास्यं स्वर्ग हार॥ अनमोस्तु मे इति धूपं दद्
यात॥ अथ प्रार्थना॥ सावित्रीब्रह्मगायत्री सर्वदा प्रियभाषिणी तेन सत्येन मां पाहि दुःखसंसारसागरात॥ त्वं गौरी त्वं शची लक्ष्मीः त्वं प्रभा चंद्रमंडले त्वमेव च जग
न्माता त्वमुद्धराननेन यन्मया दुःखितं सर्वं कृतं जन्मशतैरपि। भस्मीभवतु तत्सर्वं मे वैधव्यं च देहि मेः अत्यमस्य व्रतोः प्रार्थना॥ अविधोगो यथा देव सावित्र्या सहितस्य च त्र
र वियोगस्तथास्माकं भूयाज्जन्मनि जन्मनीति प्रार्थना विधि॥ अथ कथा॥ सूत उवाच॥ नृप राजवर समभदा मानंतरं॥ सावित्र्युवाच॥ मरीयंत व्रतं देवमन्त्रानारी कोप्यतिभर्तृं सा पि
हिता साध्वि समस्ता भूलभोजनं नृप भरु नारी वाविधवा वा पि च श्रु त्रा पुत्रवर्जिता स्मृता कारसुत्रा राज यीड्डा तस्मिं दस्यु क्षंपस्ष्ठ मासे तु संप्राप्ते योगी मास्यां यति ब्रता स्ना
ता वै वस्तु विर्मला वटासिंच्य वट्टइकैः सहेरणं वेष्टयेद्भक्त्या गंधपुष्पाक्षतैः शुभैः जनमो वैवदायेति भ्रामयंति प्रदक्षिणं॥ गौऊर्द्धितनकं वचाष्टमेके समाहिताः नुयेवट
हरितं वपत्ते पत्ते वप्रजयेत्संप्राप्तेव यन जेष्ठलघुसकद्दादशीन येत॥ उत्ता नां भवनस्थानानि पमेकार्यं तंततः त्रिरात्रं लंघयित्वा तु वतुर्थदिवसे शुभे चंद्राया र्घ प्रदत्ता राजः
सरजो पता वतां म गौ मीष्टानानि यथा सक्त्या भोजयेत्ता द्विजोत्तमान॥ मोक्षेहं तु जगद्धात्रि निर्विघ्नं कुरु मे शुभे॥ नियममंत्र हत्वाव शमये पात्रेवा कृत्का प्रस्थमेव व समन्वितं ४९२

492A

स्तं पात्रं प्रस्थे के नद्विजोत्तमा वृतश्च यथोपरि स्थाप्य सावित्रीं च नगाम हः हेमं कृत्वा तयोः प्रीतैस्त्रिया च प्रपूजयेत् ॥ न्यग्रोधस्य तले स्थित्वा तथा च धैर्य वादिनत्रयं मौनव्रती चैव
सावित्री सत्ये नमह ह कार पैद्मा रौ ध्यमर्थ कसा रो ष्प थो पानि वेश येत्पलाहृत्वं यथा सत्त्वा यगोप्यमर्पे समं कामाश्मारं बहुद्रव्यं दद्यैव सद्विस्तारं एकैकं दद्युनं कृत्वाप्
जयेकृतम स्था। वर्जलं म उलंकार्यं गोमयेन तथा धेनो। पंचाम तेन स्नपनं प्रपुष्पो र केनवृविंदनागुरुकर्पूरैर्मोल्यवस्त्रविभूषणोसंभृजवा चसावित्रीमंड लेस्था
पयेद्बुधी तथा षेन प्रघ्नं व अथ ध्यानं र नेन वन्धमेधे वत तोरेवीक मले कमलानना अनेन विधिना स्थाप्य पूजयेत् मन्त्राः अथ सावित्री पूजा मंत्रः ॥ नमः सावित्र्ये पा
दौ तु सावित्र्ये वजानुनी। कटिं कमलपत्राक्ष्ये उदरं सततचारिणी॥ ओंगायत्र्ये नमः कंठे शिरसि ब्रह्मणाप्रिये अथ ब्रह्मसत्यव्रताः पादौ स्त्रनेन नमः स्मृअजं ध्यायवेन
मः परमेष्ठिने मे वक्षश्रियं हृदयाय वेकाटं वैधमेतो दारपजपमनामाप वेहरिः कं ग वविधूयेत स्वल्प हि गासगर्भायु वैसस्वंद्र स्मणो वै शिरः पञ्चमतवाणिविष्णवे नम
: अथ पूर्वं कृमतो वशाद्वामा विधिना शुभे ततोज तया त्रेणा अर्घ्यं दद्याद्व पोरापे: सावित्र्यर्घ मंत्रः ओंकारपर्वि केरे वि वो णा पुत्तकमारिणी देवमातर्नमस्तु
भ्यं त्रवैधव्यप्रयच्छमे॥ पतिव्रते महाभागे वह्निजाते शुचिस्मिते दृढव्रते दृढमते भर्तृश्च प्रियवादिनी ॥ अवैधव्यं च सौभाग्यं देहि त्वं मम सुव्रते पुत्रान्पौत्रांश्च
सौख्यं च गृहाणार्घ्यं नमो नमः अथ पत्नीसत्यवतार्घ्य मंत्रः त्वया सृष्टं जगत्सर्वं सदेवासुरमानुषं तत्वज्ञतया दे वज्ञ सत्पन मास्तु ते॥ अथ यमस्यार्घ्य मंत्रः त्वं कर्म
साक्षी लोकानां शुभाशुभविवेचकः वैवस्वत गृहाणार्घ्यं धर्मराज नमोस्तु ते धर्मराज पितृपते मासिमतोसि जतुष्ठ कालरूप गृहाणार्घ्यं धर्मवैवस्वत देहि मेः गांधः प्र

जं. कं.
४९३
493

येमनेनैव पैथः पैलेकं कामदीपकैरत्नैर्वस्त्रैरलंकारैः पूजयेद्व्रतविष्टमपा । अथ सावित्रीप्रार्थनामंत्र सावित्री ब्रह्मगायत्री सर्वदा प्रियभाषिणी तेन सत्येन मां पाहि दुःखसंसा
रसागरात् । त्वं गौरी त्वं शची लक्ष्मीस्त्वं प्रभा चंद्रमंडले । त्वमेव च जगन्माता त्वमुद्धर वरानने ॥ सौभाग्यं जनय शंभु वरदे हि नमम ह्यव्रते यन्मया दुःस्कृतं मर्त्ये च तं जन्म
शतैरपि भस्मीभवतु तत्सर्वं मम वै ध्रुवं वरदे हि मे ॥ अथ वस्त्रसमर्पणं ततो प्रार्थनामंत्रः अवियोगो यथा देवसावित्र्या सह हि तस्य वै अवियोगस्तथास्माकं भूयाज्जन्मनि जन्म
नि ॥ यमप्रार्थनामंत्र ॥ त्वं कर्मसाक्षी जगतां त्वं सर्वं वेत्सि प्रभो रमे मंत्रपूतं व्रतं सर्वं यदि पापरीतं दत्तं मे ॥ सावित्री त्वं यथा देवि वन्दितवं संसतता सुखं यतिं सा सा सिद्ध्यन्ति नमम दे
वि तत्तथा ज्ञ ॥ सावित्री प्रसभ वित्रीव सततं तत्र भ्यगाग्रियापर जितामसि द्विजैः सर्वैः स्त्रीभिः सूतैर्नागैस्तथा । त्रिसंध्यं देवि सततं नानावैदिक यामि सुत्रते मया दत्तात्व पूजयेत् तं गृहा
णा नमोस्तु मे आगांत त्वहं वीतगीतनृत्यादिमंगलैः सुवासिन्य स्त पापदण्डा दिवसात् देवि समगते । सेइं जंजं भमेव वतां तुलसप यवित्र कृतं यादघात सम यौगीमहसमोसा
गपमष्टकं समतिष्ठु वरिष्ठा ये कामक्रोधविवर्जिता । दिनत्रयेपि कर्तव्यमेवमभ्यर्चि पूजनात् ततश्चतुर्थे दिवसे पत्न्या पतिं तल्लाघुषमा । मिष्टान्नानि च तु विंशत्यावा दशाष्ट
वापूजयेद् द्विजान्दीनोभ्यागताश्चातिथीन्नैः अथ गाथा गुरुर्मे केच व्रतस्य विधिकारकं सवैलक्षणासंपन्नं समवेमास्त्वाथ पारणां वदविधाश्च तस्मान् शांत वविजिते दिये सम
पत्नीकं समभ्यर्च्य वस्त्रालंकारभूषणैः शय्यां सोपस्करां दद्यात् गृहं वैधातिशमनं च यानकं तु यथा सत्या माला कलाकांचनकल्पयेत् सो व्रतपति मांप्रति पतिना राम.
सह दापयेत् ॥ प्रतिमादानमंत्रः सावित्री जगतो माता सावित्री जगतः पिता मया दत्ता च सावित्री ब्राह्मणाय प्रतिगृह्यतां ॥ अथ प्रतिग्रहमंत्रः मया गृहीता सा ४९३

493A

विवेत्वेपारूव्नाम्ह मोमना पाववंदष्यसर्पे श्वसहमर्नो ह्यलीभवःग्रहंवग्रुरूपत्नी वततोभक्त्वा ह्यमा पयेत॥ एवमपा कृतावैकलाव तेमिन्नुञ्चिविहे तं॥तस्मैव्एतांतं
यातुसुवयोर्वै वेनेनद्वः॥प्रातिमामं वदस्तेवनमंत्रः पमीराजो यमोमतानीलकालानकोवपः वैवृम्वतम्वित्रगुप्तमादश्रीमग्नः॥ दूतो वदःमासिमासितपाहेतेनोमभिमं व
दोहुदंन्यग्रोवह वमेसुविनेत्रापवेनेनमेवप ता॥ततोगुरुमपली कुंवजयेद्भक्तविभ्रमपामपाणीश्रमवत्रैवर्ककुंकंभेवमनोहरे ह्म्यायामृतमौ पत्नीमहेवामयाढिलेवमे
मातिश्रावे वमैत्रेणाध्रु तहामन्तुकार्यता पापमंनुहुपाइन्नाघ्य तनेमहमामिनी श्राहमा व वमंत्रेण॥तोल व्हिरोपवंतथा॥होमा नेदरिलिगां दघोर्ढंन्नशाञ्यावि
वर्जितः मायपयेततोविप्रंवघपादेोप्रघलतः मंजीतवामसंतेतन्नकंशोतात यामिनीश्रंखदतातनहंवल्पेदृष्ट्वावै वषणाम्यव॥ चकं भातिनमातलुवामिछ्यम
पियेलमेसर्वेवन महत्वार्थपातिव्रतेनमोक्षुते मंवंगच्छ मयादन्नेफलश्पसमानेतपुचानेहिमंववरहिरहामा घंनमोक्षुनेमरवीलीब्रीस्तातोःमादेमंजि
तविजितांखियाः एवं कुरोतीया नारिव्रतमेतद्रुतेव्रं मां तत्तितान्नातरः पत्राम्बहुरलकुनमतयाः॥ विराणु षतथाप्रोगाः सुश्चजन्मशतत्रयं॥ भर्त्रा वमहितामाह्वेब
त्सलोकेमहीयते॥इतीवटसावित्रीव्रतं॥ अथमेव पौर्णिमा स्यांतिलदानं घत्नेपानहादेहानं वज पातातडुक्तं निर्णायामृते॥ जेष्ठमासितिलान्दद्यात्पौर्णिमास्यां वि
शेषतः अश्वमेधमवाप्नोति तेनाप्रोतिनमंमम्य इति॥ विष्णुधर्मोत्तरे॥ मोपवाम मन्तयापेष्व पर्णोतउश शलंह गोउपानहांतथा कुंचंदलोमतम्लावीम देना तेनम
के॥ उपानहा मम्मामि वंदकादेनिवारणोसवेंम्के नेघमाव रच्चतः शांतियय छुमे। छवदानमंत्रः॥इहामुत्रातपत्राणांज मेकेशववप्रेमोचं चंलमातपेर

ज.कं

४९४

494

तं ब्राह्मणायसमर्पयामहे इति ॥ म यान्न ह्मा विष्णुस्मृतौ ॥ ज्येष्ठी ज्येष्ठायुता वैतु सात्छत्रोपानत्प्रदानेन नरो नाधिपत्यमाप्नोतीति ॥ तथा वामन पुराणे ॥ उदकुंभांबुदानं

वेता न हं तं मवेद नं निर्विक्रमस्य प्रीत्यर्थं दातव्यं ज्येष्ठमासे तिथौ ॥ रूपं च रो यमन्नादिः कोपि कल्याण्युधुंसामेवा रम्भं पुत्रकाम ब्रतं हेमाद्रौ यमपुराणे ॥ ज्ये

ष्ठे मासि सिते पक्षे पौर्णमास्यामुपोषितः स्नात्वा पंचदश गां ज्येष्ठमासे ततं डुलपरीत नानापफलपतं तद्दरीहिरण्यं मन्त्रितं सितवस्त्रयुग छत्रं सितवंदनचर्चितं भाना

म्नस्य मेनापंतं नदीरं पञ्च शक्तितेन ताम्रपात्रं गुडं पंततस्यो परि निवेशयेत् तस्मोपरि च ब्रह्माणं सौवर्णं पद्मकोदोहतावारावरि पोवेतं सावित्री तस्य वामत

ताद्र ॥ ततो गंधधूपादिदत्वा गीतवाद्यादिसंपादयन्ब्रह्मप्रतिमां स्वर्णमयीं हुत्वा महिनं पूर्वाह्ने तत्तिले रम्भयेत् कल्याणेन मन्त्रादिना गंधं ज्ञात्वा प्रभाते पुनः सं

पूज्य तं कुंभं ब्राह्मणाय दत्वा ब्राह्मणान् भोज्य स्वयम लवणाम्लत्याय थामति दासेनां दत्वार् संभ्रमदोषेत प्रीयतामत्र भगवान्सर्वलोक पितामहः हृदये

मम लोकनाथस्त्वा नंदो पिवीपत इतिः एवं हादश मासान्पर्यंते प्राप्ते पौर्णमासि संपापुण कंफलेन संप्राप्यमतलोक ॥ त्रोत्सवशाखा ॥ त्रैपादाशमासि ब्रह्माद्रेशेन घृ

तमेव तु मासे यतेको सम्प्यानव दत्वा वा पंतप्तपालनिकं च वस्त्रादिभिः संपूज्य सम्ये माव गौं ब्रह्म गां राजतीर्थादिवेनौ च दत्वा ब्राह्मणाग वान्हकेदत्वा विधिः प्रीयतामित्युदीरयेत्

॥ ततः स्वकुलोतिलैर्गंधेन सार्पिषा या पसेन वहो मंत्रमसो इशेन हुत्वा ब्राह्मणान् भोजयेत् ॥ ह्लदं ज्ञातनो दत्ता पत्नीभिर्लाघ्य शक्तित यो ब्रह्मासो स्मृतौ विष्णु गम्य

शान्दात्मा मन्द्र स्य रः सत्त्वार्थं कामहस्पाणां सारद्वैपि ता महां ॥ अयोग्यं वं विभ्रम नेन पौर्णमासीं त्रीपोपि वा ॥ सर्वपापविनिर्मुक्ताः प्राप्नुयात्स्य शाश्वतं रह लोके वा ४९४

494A सुज्ञा नृणां सौभाग्यं च यमस्य नेत्र ॥ ते इति यम उवाच ॥ गोलं पत्रकाम व्रतं समाप्तं ॥ उद्यमेव पोगावि शेषेणा माहात्म्ये श्रीगार्ग्य ॥ ऐंद्र गुरु शा शौनकै व माजा पत्न्ये राविल्पा ए
गौरीमा जयं ऋष्या मस्य मह होडे चीघ्रकी र्ति तां एं द्रव्ये श्वा ज्ञा जा पात्यं रोहो सौ । प्रकोर्तितरे गाय पे महात्म्ये श्री महा मरणं । वृषे वा सौ पुनेभा नौ जो वक्तं दांत पो रुमे पो
गौरीमा सिद्ध रोचे सम हासे श्री प्रकि र्तीता: उद्भेम प वी वाजः अथ पत्रा पार्वीद त्ये अथ पा उसलो व तुर्द सा मुपो ष्य प गौरीमा या हरि प्रजा कार्या तदुक्तं निर्णायाम् त त्र
लम पाणा । व तुर्दश्यां प्राशु पोष्याथ पौर्ण मासां पंजे द्विति मिति । अमामे व परवी पापाय युक्ता या मत्र दानं कुर्यात तथाव विस्तर: अथ पापामा घोत्राय युक्ता पामन्व पानाद रेद्ता
नेन तरे वाहेत्य मा प्रोतीति ॥ अथा पा द पौ री मा स्था मा स्यं कोकि ला व्रतं ॥ तदु क्तं हे मा द्रौ भविष्ये ॥ अथा षाढ्यां गौरीमा स्यां तु संध्या काले तु पार्श्वे ता मं कल्पये न्मा समेको श्री
वर्षा व्रत सह स्थितं । स्नानं करिष्ये निपता व स्था व पीति । छिता मती भो स्थामि नर्कं स्मश त्यां कु रिष्ये प्रायोनार पा सिति अधमनक व्रत ला स्या पा न्च स्वापि नी ग्राह्या ॥ प्रदोष पुत्रा
पिनी या ह्योति स्वरला नृस्यां ॥ अथ कथा ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ स्वम वीं राति संवंधे महात्म हा य थाम वेत । कल्पस्त्रीणां तथा व स्य व्रतं मम जा गदु रो रतिसं यं धे राति संवा धा पंक
म्न उ यम नु पा ल ऐ सर्व भय ॥ सौ पशिष्य मा अथ पूर्वं उत्पन्ने व तुष्ट्वं रति छं स्पमुना याः पाश्वि मत टे विघ माननेनं विरह थार्थं ता ला ॥ तस्मा शत्रु घ्न ना मा महा जो ॥ पव नं
स्वन: तत्स भा पा की र्ति मा ला ना मा मा मो प्यंपि ता म व ितपा प्रणा म भ गवान्‌ वा सिष्ठा मुनि सत्तम: एक: कथं मुनि श्रेष्ठ मो मा गर्भ तुलं भवेत ॥ ब्रूहि मे तुल मं बंधः कारक ो ब्रत म
त सा अथ व मन्ते तिशे य: एव मुक्त स्त या ता नीन वसिष्ठ की र्ति माल या ॥ अस्मानां मम उन्ते मा ना ग्यो कोकिला व्रत मुत्तमं वसिष्ठ उवाच अथाषाढ्यो गौरी मा स्यां तु संध्या काले तु पार्श्वे

तो॥ संकल्पे न्मासस्मे कं श्रावणा प्रहतिग्रहं। स्नानं कार्यं ध्येनीय तोऽक्षवं यथोक्तिना सत्तीभो स्वामिनक्तं मश यांकी ध्येपा गीनां दयां सोभाग्य धन कन्यादि या प्रये शिवव्रतं ष
ये। इतिसे कल्प्य पुरुषो नारीवा ब्राह्मणां ति केषाण्या उमा तत्र प्राह्ने सर्वसाम ग्रीसं जुतः प्रसप्येव प्रातिर्दि नं स्नात्त भ्रावृत पूर्वकं। न द्याग ताप गाप्यावा तङ्ग गो गौरि निजे रेखा
नं कोणमिर्दे वेशि का कोलेप्रीतपत वः जनो स्मि न्या वनेशापे सर्वदेवज लाष्टयो स्त्रा नं ब्रह्मपांडु तोपार्थि सुगं धाम न कैस्ती लैं दिनाष्टकं ततयश्चात्सवौं ष भ्रपुनः पुनः स्नर्वा
षष्ठीस्तु गामा सोव चाङ्कु षुढ्यादिनेपाः भ्रापिता व व्यापेष्टं या वाष्टौ दिनानि स्नानमाचरे त॥ कोलाभ लकापिष्टं नमर्वोषधी यतेन वपृष्टदीनाचेततः स्नानं सस्पशीफ लामि ष्टया
स्नाला श्मलारविसं श्रुतपंचीतापितृन्तथा॥ तर्पयितान्निवासे षैः कोकिलां पीष्ट रूपिणीं॥ कलकं वाह्य मे सुष्ये छजयेन्नं पकोड्डे वेयते वाङ्घपनेवं षेष्टी यालक्त
कं चंदने॥ तिलतंडुलदूर्वा ग्रैः पूजयेत्तां दसमायये न्मानि त्यति लब्रतीभक्ता मंत्रेणा नेनपाउ व॥ तिलस्नेहे तिलसौख्ये तिलवर्णो तिलप्रिये। सौभाग्यधनपुत्रांश्च देहि मे कोकि
ले नमः इत्युक्ता प्यंततः॥ पश्चाद्गृहमसेत संयतः कृताहारः स्वपेत्सार्पायावन्मासः समाप्यते मासांतेताम्रपात्रां तुकोकिलां तिल पिष्टजां। लनेत्रां रत्नपक्षां आसुरगायनोव
रपतां वस्त्रैर्लेशुङ्ग यत्नांस्रामापाकं उलेतथा स्वश्रूश्वसुरवर्गं वादेवज्ञे वाप्रदापद्हेत॥ व्यासे वाताप्रदातव्याव्रातिमो सुभक्तांद्दया॥ एवं या कुरुते नारी कोकिलाव्रतमादर
तः॥ सप्तजन्मानि सौभाग्यं सा प्राप्नोति सविस्तरं निःसपत्नं पतिप्रेमसंसत्त्रे हं प्राप्यम ततेलम्ता गौरि पुरी यांति विमानेनार्कवर्चसा॥ एतत्तव्रतं वसिष्ठेन मुनिनाचरितं पुरात
या वाउपष्टितापार्थ मम यक्षी त्रिभानया॥ तस्मास्यस्व सर्वं प्रवक्ष्यामि पूर्वं वनादिहापुत्र सौभाग्यमत्कारं शत्रुघ्न सम्प्रसारतः एवमन्यापि कौंतेया कोकिलाव्रतमाचरेत॥ वरिष्यति गम॰
अवंतनमाः सौभाग्यं वर्मविधाते॥ यं कोकिलां कलरवाकुलकंठपीठं पछंती॥ स्याति लायेष्ठ मयीदि जेभ्यः तेनेरनादि प्रवनेप्रविहृ सकामं मंस्यं समेस मव्रुखयन पोमवं ४९५

495A

ति इतीमविप्णोनाेक्तं कोकिलाव्रतं॥ अथापरमाघागविमासेरजोबारधाम्रं कोकिलाव्रतम्॥ युधिष्ठिर उ०॥ स्वभर्त्ता महसंयोगः स्नेहसौभाग्यमेव वा॥ भवेद्यया कुलस्त्रीणां
तद्व्रतं ब्रूहि केशव॥ श्रीकृष्ण उ० यमुनायास्तटे रम्ये मथुरानगरी शुभा॥ तस्यां शत्रुघ्नो नाम भूपो जातो राघवनंदनः॥ तस्य भार्या कीर्तिमाला नामासीत्सार्थनामवती भूपा भग
गवान् पृष्टो वसिष्ठो ब्रह्मनि सत्तमः॥ कीर्तिमालोवाच॥ वरं मे त्वं मुनिश्रेष्ठ सौभाग्यप्राप्तिरं व्रतं प्रब्रूहि केन वा॥ केन अतः क्व यमगवान् शिवलोकेन कोनव॥ वसिष्ठ उ० पार्दपृष्ठान्सिमेवतहि ब्रू
तानामस्त्वम अनंतारगांसर्वपापानांकथयामि निबोध्य तन्न॥ इदं प्रजापतेः पुरा देवाः समागताः॥ अपश्यन्नतयामवैषि धाधरागा स्तथा॥ ब्रह्मविष्णुश्च वायुश्चैवस्वराजस्तु यु
वराः वरुणाग्नी ग्रहाः सर्वेयवान्येवादिवौकसः वसिष्ठो वाल्मीकोगार्ग्योविश्वामित्रो महान् ऋषयस्तवान्येवन्नषयः सर्वे यज्ञार्थमागताः अप्सरसो नारदस्तत्र संति केत्रामनारदिहे
श्वरगणा विनाममाहृष्यास्तिवा नरसमागता नृपतिस्तां संमध्य पाणीभ्यां नत्तकलहप्रियः नानाकलहमलवनतः केलाशमायया सर्वा घनाशनस्था ने केनाशमिंखां स्त्रिम
तनेद्रष्टास्तमाधी नेमौलिमहीतसंकरं कृतांजलिपुटोभूत्वा प्राणिपत्यमतिनिश्चितः इदमास्तमुवाचाथ धनेः स्वसंतमनेकधा॥ किमागमनकसतेम दर्शसुदर्शनं प्रीतो भ्वाशेच्छा
तनेतस्तत्रोत्त नेत्र ब्रूहि द्विजोत्तमः इदमास्मिव बुद्धत्वासितांसंस्थ इयपाणी नाद्धः स्वपत्कारवीणावनादः कलहप्रिया॥ नारद उ० पवित्रमिदं महादेव मत्सिनो कासमागता
तेवदंति केउः स्वपत्नोस्ति बूहि बुजगत्पते॥ ददृश यस्तमहं दृष्टं मयदेवा समागताः तत्रपत्नोपस्थिताः सर्वे दक्षजामातां सुभो दृष्टा ते वतन्मध्ये दृष्टा द्विज वनेश्वरः नवावताक्र
वातेनदत्ता गयक मेंगा॥ तेन निश्चामसंपुत्रैत्राणगतोस्मिन्न दंतीकेदंभोरणा विना किंचित्तच मैकार्यंनसिध्यति अतोस्यविफलः सर्वप्रयासः सममखंप्रति॥ तस्मतद्रा

ज॰ख॰
४९६
496

षितं स्तुत्वा नतन्मि ध्येतीविंतय त्वा स क्रोध स्तु नर राजा नरं स्त्रा जगदोम्ब गो या वे प्रार्थितो देवा स्तुत्वा तन्नारदेरितं तमयज्ञस्य घाताथे देव देव व्रजाम्यहं। इत्युक्त्वा व लितो
रोषादोम्ब रोगानि वारिता जगदीशन मस्तुभ्यं व्रजामि पितृ व शमनि। नारदे नाथ स हि तागरो में नाथ संज्ञ ता य ज्ञार्थ मागता वे व दस्य द्वारे शिवामियाः व न्हो दृष्ट्वा व मो दो
रानहि ता व शी व धि या: तिष्ठं ति द्वारि तां दक्षो य दद र्श महासतीं क्षणा मे कं व ति ष्ठं ति य दा दक्षो न यस्य ति। तदैद विंतितं गौर्या जी रीतं च्चं मया कथं सविता कुं उ मि क
देहा हा कृत्वा व स्मा तत: इति प्रब्रवन्ती तदा गौ यांशा पद्रूता स्तु दोह गांद स्वा तव वागाशे न पाशः पा हृदय तः क्रु द्वो यमौ तदा स धीगी या ज्ञ थीं गणा वि धा पा शे न व ध्वा क ति वि
न्को पान्वि ह त वा स्तु ग न्। दहे सा नो दिता देवाः सर्वे यज्ञा य निर्य युः॥ मह घु डु म म तत्र म ह देवै गं गौ शि तु तं दृ ष्टु नारदः शिग्रं तु नः कैलासम पया ने व द या मा स व त
तु दं नंस्तवै भी स्वर: तच्छ्रुत्वा स्को लया मा स न रा को पाडु मा प ति: स तो जा तो ति वि क दः उ ग्रे भा र कं लो वन स व मा षे महादेवं सा मि न्नाता व देहि मे। वीर भद्र इति नामा स कृ ता
वा ज्ञा मय य न इ त्य प रा वि घा ता य गा छ वी रे ति म त वं स्तु त्वा त री म्वा र व च म त व प्र म थ सं व: ज्ञा य यो पतस्य द न म स्य ग वा न्हें व न: क्षि पे त न त र्द्रा र या रे वा मन्ठ म य
वि नि पे पु: रम्या स्या ज्जिता ते न विद्रुता श्वरि शो दश: अ न्तु द्रु त थता सो पि प्र हृतो दंता न्त्र प ता प नमा गम ने त्रे ना मां श्च स त्व न्म न्य हतं तं ता॥ ए वं वि द्रा व्य मा स वी न्छ्रो दृ ह
स वि छि दे। द्रु नै वं यज्ञ या तं स वा जगा मा शि वां ति कं। न म ह्न्स य र त त्स्या हु तं का थी मि ति ब्र व त्. त था प्य शान्त: को यो स ह्मि जि ता न व ङ्गु षा प्र सा द श्चि तु मो श्चा नं ज राम॰
स्या वि स्तु म मी य नुः न म स्तु म स्त न स्त्वा म्या य स नो म स्त दा सि व: नारद स्तु व स्यै व गी तैः शि व म तो य ये न य म त त्र वी क्ष्य त वि प्र शि रां स स्य स पा णि ना ना न दी ना र र स त्र तो ४९६

496A षयन्नाधिकं शिवं ॥ एतस्मिन्नंतरे ब्रह्मा विष्णुश्च प्रमथाधिपं याचित्वा पतंगस्त्वाद्दीन्न्यपाहस्थाविलोकयः दृग्नां गान्कन्दर्पगां गान्धेतामंजी वयप्रमोद्धविलोकितास्ते देवेन कृपा
दृष्ट्यावलोकिताः पथा पूर्वं स्तु गणं वै शंभवं तत्समास्तः उत्थितः त्या दध्मो मेलंय यो रक्षपिनाकेन त्रिपुरा धंन्नमस्ते ति पुनः पुनः रूवा वृहू उत्थापित करं गृहा सो
दक्षस्तेन पिनाकिनाः उक्तश्च माद्य नः का बीरैव मोशावमानं न ॥ विवरम स्तु रवेनेति मयम यमं को । यज्ञा विशतः शशाय वतदा गोमैय तवि घ्नं कृतो शिवः मवेविघ्न
हतं वतो दक्षस्पैषातताश्रीराज ॥ तिर्यग्योनि मम माधन्यो विनारि ष्यति स्तनले । ततो गोरिक्षिमा षेन प्राणीयन्न मदाशिवं कथया स्यामिति प्यन्कोमूतले वाक्छितिकंषा ।
श्राप सवभावेनाशाया घरप योदिता कोकिलाम श्वाला पामवेपनं दने पतः कोकिलानां सवरो रूपंनारी रूपं यतिव तावि घाहृपं क रूपाशां ॥ श्रमारूपंतपास्विनां श्र
विशदेव वपुनः ब्रुलेमहतो जन्मगा ॥ भूपातमेव मन्नो वन वियोगश्च मेघतः वरये ह्ल जामातं करुयामपि कृपकोदुः ब्रुल्वममुतत्न्वामत्रे पातपते कुलेन दीपातय
तेकुलं नारीघातयतेकुले नदीनां वैवनारीणां स्वच्छंदं न लिताग तिः ततस्तु द्ष्ठा महादेवश्चके शापविमोचनं दृशवर्षं सहस्राणि कोकिलात्यक्ष्यापि गिनं दने देववाक्ये न च
रिष्यामि ततः परं हिमालय सुतां मत्वा मत्प्रियात्वमुपेष्यसि देवानांत पथाविस्य महकारो महीहहां गावस्वर्वतीर्थानां तथातीर्थंद्रकोकिलाश्चाप्पाठोद्दोयशस्मानां कोकि
लायाः तदा वैनंमंदशा ब्रूतेनारीनमा वैध्वव्य माप्नुयात ॥ वसिष्ठ उ० एतद्धावा वमानेन गौरीमा कोकिलाभवत ॥ श्रुत्वानदादि विश्रेतन्यायेन कोकिलाव्रतं । यानारि नैव कु
र्वते मोहान्मासादिव्रवामेवत ॥ अरूतमेतत्कल्याणि कीर्तिमालो व्रतोत्तमं कीर्तिमालो वाच ॥ कथमाभ्यते गौरी कोकिलारूपधारिणी विश्रानं बहितादृप्रतन्यसा दाल्ला

ज.क. महांतमिह ॐ कोकिलाव्रतमहात्म्यं विभागेन वदामि ते शृणु देवि प्रयत्नेन मंत्रैः पौराणिकैर्यदामलमासे व्रते कौतेश्च ज्ञाषोदेशमागते। आषाढ्यां पौर्णमास्यां तु
४९७ संध्याकाले ह्युपस्थिते। संकल्पयेन्मासमेकं श्रावणे प्रभृति स्वहं स्नानं करिष्ये नित्यं ब्रह्मचर्यस्थिता सती। भोक्ष्ये नक्तं च भूशय्यां करिष्ये प्राणिनां दयां पौर्णमास्यधन
497 मन्यादि प्राप्य यदि शिवस्तुष्यद्दति संकल्पं विधाय नारी वा पुरुषस्ततः प्रातः उत्थाय संपाद्यामर्ध्यसमकल्पामायेप्रमुखेव प्रतिदिनं दंतधावनपूर्वकं नद्यां तड़ागे वाप्यां वाप्यां
तजागो गोरिनिर्झरे॥ स्नानं कुर्यामिदं वाशिकोकिले प्रीतये तव। जलांजलिं माघवने घृतिपेशलवेदं वजलाद्यस्ये। स्नानं जयदीति देवि सुगंधामलकैः तिलैः। दिनाष्टकं ततः प
श्चात्सर्वौषध्या पुनः। पुरकाम्बवापिष्टेन वस्त्रानंदिनाम्ब्धौ समाचरेत॥ तिलामलकपिष्टेन वचौषधियुतेन च षट्दिनानि ततः स्नानं पूर्णफलं लिप्सयः स्नात्वा आता
रवितस्मै ह्यर्घ्यं दद्यात्प्रयत्नतः आदित्यभास्कर रवेहंसकैमपे दिवाकर नमस्तुभ्यं गृहाणार्घ्यं नमोस्तुते। अर्घ्यमंत्र कारयेत्कोकिलां देवीं सौवर्णीं सर्वकामदां हू
ष्पवर्णां पाश्व वनेत्रपाद्यार्पिमानिकं कृत्ना निर्यच्छत्वदर्तसुहृदसमामिताम् अथवा तिलपिष्टेन कोकिलां पक्षिरूपिणीं निर्मायतां प्रपात्नेतां यजेद्भक्तिसमा
हितः उपचारैः षोडशभिर्यथावत्तान्निबोधमेः आवाहयामि तां देवीं कोकिलां रूपधारिणीं अवनारक्तां रूपां चैव प्रसादं आरुह्य व्रते॥ आवाहनं॥ आगच्छ त्वं कोकिले देवि
देहि मे वाच्छितं व्रतस्य हमसमारूढ़ा सुभगेनंदनवने आसनं॥ निर्यभेणीनिसमम्यद्भवो कोकिले मद्गृहे सुरे शंकाम्यप्रीयं देवि पाद्यं मंत्र प्रतिगृह्यतां पाद्यं कल्कोदि तामु
महादेवि मरुत्प्रदेशिवतिलपुष्पाक्षतैरर्घ्यं गृहाणगां नमोस्तुते अर्घ्यं आषाढमासि तपक्षे मधवर्णीसहरूपिणी कोकिले नामत्वं देवि स्नानीयं प्रतिगृह्यतां स्ना ४९७

497A नं कोकिले कलकंठे न्माधवे मधुरस्वरे वसंते वासमे देवि वस्त्रं च प्रतिगृह्यतां वस्त्रं श्रीखंडचंदनं दिव्यं गंधाढ्यं सुमनोहरं विलेपनं मया दत्तं प्रीत्यर्थं प्रतिगृह्यतां गंधं
हरिद्राजं समद्रव्यं कोकिले कामसंभवे कुंकुमेनार्चितासि त्वमतः शांतिं प्रयच्छ मे हरिद्राः चंदनं सहलं सरक्तं वरणा मांसि विविधानि च पीतसत्वप्रदानेन प्रीताः स्युः सुरवंदि
ता वस्त्रभूषणं माल्यादीनीति धूपं वनस्पत्युद्भव इतीधूपं चाज्यं च वर्तिसंयुक्तं मिति दीपं सर्वं भक्ष्यसमायुक्तं रसैः सर्वैः समन्वितं । सर्वं देवसमाहारं नै
वेद्यं प्रतिगृह्यतां इति नैवेद्यं कूष्मांडैर्नालिकेरैश्च खर्जूरैर्दाडिमीफलैः वनजैर्बीजपूरैश्च फलैर्नाममतैस्तथा द्राक्षानारिंगबदरैर्मातुलुंगैः सशर्करैः फ
लानि नागवल्लीदलसमन्वितं तांबूलं हिरण्यपतिदक्षिणा प्रार्थना ॥ मित्रासी कंठसत्त्रा गौरे घोषापि रिने दिने कुंकुमपुष्पताम्बूलं मदत्ता स्वादिने दिने कृपा
देवेति धूपजाप्यावसरांते वसु धाते विसर्जयेत्तु पश्चात्तं मोचयामि कोकिलायादि संदत्तानि त्वया कोकिलाक्षिपते तदा वपीत्यत्य हमाद्धानं मित्रापाद्रु
विसर्जनं संप्रवक्ष्ये ममाराध्या स्तुता कोकिलकूजिता ॥ यदि नश्यपतं शब्दं प्रपवासत्तु तद्दिने कोकिले कुसवर्गा चमदाधामोच्चनेत्र सोमा गपूसतुल रेखे गृहाण ॥
चनमोस्तु ते ॥ विसर्जनमंत्र वेत्रुरूपधवगौस्यन्नाविंध्य पर्वतवासिनि गच्छ गच्छ महादुर्गे स्वस्थाने नंदने वने विसर्जनं कृपदीहंपुनर्दहि सत्त्वं मोक्षं च देहि मे पु
त्रान्देहि यशो देहि सौभाग्य देहि मे पदं दत्तस्य कोवतततः पश्चाद्विद्यान्नेन सवतीनक्तं भोजी भवेत्पायसपावन्नाम समाप्यते ॥ मासांते ताम्रपात्रे स्वकोकिलां ताम्र
निर्मितां मत्स्रन्यस्य गुडपैकोत्स्नावाणां उडलतथा दद्यात्स्वदक्षिणां चापि उवैरसेवा स्वगोहितं ॥ एवमाम समुद्दिष्टमत्र याच्छितं ॥ सधवा विधवा वापि यानारी

ज.क. कोकिलाव्रतं करोति सप्तजन्मानि सौभाग्यं लभते तु सा ॥ मृता गौरीपुरं याति विमानेनार्कतेजसा ॥ भगवानुवाच ॥ एतद्व्रतं वसिष्ठेन मुनिना कथितं मम ॥ तत्संगात याद्रुतं तउन
४९८ त्वाय पृष्टम मम तत्कीर्तिमालया ॥ इत्याख्यातं मयैवैतद्वसिष्ठवचनं यथा ॥ एवं यान्यापि कौंतेय कोकिलाव्रतमुत्तमं ॥ करिष्यति तत तस्याः सौभाग्यं च भविष्यति ॥ अ
498 पायैरैहोपहास्या तां कोकिलाव्रतमाचरेत् नकरोति यदा नारी स्यान्नीभवति कानने ॥ एकतमर्वदा नारी कोकिलाव्रतमेकता ॥ हंतं वरामस्रो भिशृत्वषीपत्नी भिशादा
त अहल्यया वसिष्ठानाला च्युर्वितां शापसंक्रे पेश्च ॥ अधन्यास सहस्राला पूजिता कोकिला म्फ सीतापा पूजिता ताता पिस वृकामायं समेदपे ॥ गोतमादि कारा पत्ना
नंदृतांप यावितिव नला नुवेषशा कामा पदमयस्या पूजिता ॥ हरिकिमिणा वत तस्नालापूजितास्कोकिला पशेवा ॥ विष्णोःपत्नश्च वा स्यर्थंत कृजातनं सशधः कु
वैलामलिना दीनाय रकर्म रतात यां ॥ वंवंध्या काक वंध्या वि वस्मास्तन वस्कामतवैलाः फलमाजःस्युः व्रतसास्य प्रभावतः ॥ आयुरारोग्यमैश्वर्यं सत्वं त्राहियं
शःप्रजां सौभाग्यमहद रं रूपं नारी प्राप्नोति नान्यथा ॥ एतद्व्रतं मया ख्यातं कार्यं वा स्त्रेयंनृपात् तीर्थातेव विधि वक्तापृष्ट्या पन दृष्टिमां ॥ एकस्माज्जायते इष्टं
द्वितीयात् लभते सुतां तृतीयात् वापि सौभाग्यं चतुर्थ्या त्वाव संतमः ॥ इति वाराहे कोकिलाव्रतं ॥ अथोद्यापनं ॥ उद्यापनविधिं वक्ष्ये व्रतस्यास्य समत्रमाथेन विज्ञान
मात्रेणा सौभाग्य नभविष्यति ॥ श्रावणपौर्णमास्यां तु सुस्नाता पद्मे विशेषतः ॥ द्वितिया यामेकभक्ते रतं अवनपूर्वकं उपवासस्य नियमं कर्तुं व्रत पापनाशात् तीया याम
पुगापफल स्रमध्याह्नसमयोचिता ॥ उपालिप्यस्य वो देशे मंडलेतच्च कारयेत ॥ चतुर्दलं लोभवेस यंवत कोणापशोभितं कलशं वारिपूर्णं न्यपं च रत्नसमान्वि ४९८

498A

तं तस्योपरि न्यसेत्तात्रं स्त्रुपिं वं च्चे का विंशतिः ॥ तत्र ध्यात्वाभ्यर्च्य तं पात्रमध्ये नैवेद्येन पूरयेत् ॥ तदस्मै वेदविदे वा कुर वेनाथ नारदः ऊर्णीपदं कोलवर्णी श्रमं रणाब्र शक्तितः त

स्योपरि न्यसेद्देवीं कोकिलां पूर्ववन्नरः ॥ चैत्रां वपदनि नैवपदोपप्रदानक नैवेद्यं मोदकाघे वपकान्नसंघ तं वक्त्रः व्यंधे ववप्रदात व्यतोवुले पत्नसत्तमे ॥

त्रो जागरणं कार्यं वाद्य नृत्यसमन्वितः ॥ प्रजापितृकृ विप्रेन फलं प्राप्नोति वा सर्वं प्रमाते विमले जाते स्नानं कृत्वा विधानतः निसं निवृत्ये विधिवत्संपूज्य तद्द्विव

न द्विजः तिलवं पकपुष्पैस्तु तं हुलेद्यं तपाय मेऽष्टोत्तरशतं हुत्वा दुर्गामंत्रेण वै रदेः कोकिलाप्रीतये ब्रह्मन् स्वाहेती नां शतत्रयं ब्राह्मणान्भोजयेत्प

श्चात्पत्नीकांश्च पंच वा ॥ अशक्तो सेकृद्गमं वमोजयेद्बुध प्याः हविष्यान्नैर्वेवप्रदातव्या याचरिकापंच वैं वतः ॥ मोरेका श्वसमस्त्राम्र वंश याव समनितं कं

भूवर्णा समास्त्माः पक्वान्नं वपूरयेत् ॥ सर्वोपस्करसंयुक्तं द्विजाय वेवप्रदापयेत् । आचार्यं प्रजयेद्भक्त्या गां दत्त्वा सवत्सकां उपानहौ तु यामस्त्यां वामरं छत्रमेव च ॥

शद्दि का करणी वेष्टोव वंदनं ज सुमान्वितं सर्वं दद्याद्द्विजेन्द्राय सपत्नीकाय नारदः दापयेद्द्विवत्तसर्वं ब्राह्मणाय कुटुंबिने अतो पदेष्टा दानं च भोजनं च प्रदापि

यो ॥ एवं यः कुरुते राजन् कोकिलाव्रतमुत्तमं सर्वपापैः प्रमुच्यते सौभाग्यं पुत्रमायुर्धनानि च ॥ मर्त्यो भुक्त्वा तिने वघ्यत्र वपौत्रैः समन्वितः कोकिलेश प्रजितागच्छेद्विविधवल्लभ वं

कामदं कारयेत्कोकिलादेवीं सौवर्णीं सर्वकामदां तरे पंचरात्रापावृतेनेत्रयत्नेन मौक्तिके पंचरात्रान्निरष्टे व वत हृदये समाश्रिताः एवं लेवयपायाः ज्याधथा का

वशनैःशनैः विप्रकाप्पितात्न स्मौः लम्बतावमि दर्स्त गुमहान्न मम सा प्राप्नोति महामायाप्रसादतः इति श्री भविष्ये कोकिलाव्रतोद्यापनं ॥ अथ मासोपवासव्रतं । पौरा

८०

ज·क॰ मास्मामाषाढस्य पौर्णमास्यां वेदं विकान्नरो पवासो महाभागस्यापातिपरमांगतिः सोपवासस्त्वदुदेसाद्भतोपवासःतथा॥ पौर्णमास्यामाषाढस्य विधिवत्सूजयेच्छिवं
४९९ स मेधफलमवाप्नोति शिवलोके महीयते॥ ब्रह्मपुराणे॥ आषाढां तेवैस्वदेवेन देवेमति शोभने दशतान्यजयतत्र वीप्सदेवान महाबलान्॥ आषाढां तेत्राषाढपौ
499 र्णमास्यां वैश्वदेवं उत्तराषाढादशक्रतुरद्देवं सत्यकालः काम्यः त्वेवव द्युसिश्रावनश्रवतयावैव पुण्यहस्तावा॥ आश्विनपूर्णदशीतेतद्विश्वेदेवाः प्रकीर्तिताः इ
तीरहस्यसूक्ताः आषाढ्यांस्त्राननदजेवत्स्याचरणांघ्रवतंतथा आषाढ्यामथ कार्त्तिक्यां माघ्यामात्रिंसवव हाङ्गिजान् पूज येत्समित्यूपवेतत्तदमान्नयस्तुपते॥ इतीमावि
ष्णुपुराणे आश्विकाव्रतसमाप्तं॥ अस्यामिवशयनमनुक्तं हेमाद्रौ वामनपुराणे॥ पौर्णमास्यामुमानाथः स्वपेच्चर्मसंस्तरे वैयाघ्रे वजटाभारं समुद्गृह्याहिवर्ष्म
णेति॥ अत्रविष्णुशयनमपुक्तं॥ प्रागेकादशीप्रकरणे॥ अत्रैव आषाढीमस्या जाज्ञेनाकाशीप्रवेशे॥ उदीच्यांमारभ्य तेशमाषाढीसंक्रमवर्तयते आषा
ढ्यांपञ्चदशमानेनपापैप्रविप्यते॥ हस्तामासंवायरीयात्रामनेनाजायतेनरः इति॥ अस्यांकेविदानं कार्यं तद्रुक्तमयोध्माकांडे मरनशयपेषु आषाढीकार्त्ति
कीमाघीतिपपः स्वापसम्भवाः अप्रदानवतोयांतु पस्यायांउमतेगतरि॥ अत्रैव व्यासपूजोक्ता॥ तत्र चित्रसूक्तोवेतुपौर्वातिनिर्णयसिंधौ॥ त्रिमुहूर्त्ताधिकंग्रा
सं पर्वसौरप्रमाणमथा गतिरिसन्याम प्रवृत्तिहरुनवृन्दनातारकातारलाव स्तोतुमधर्मन्यापिनीग्राह्या॥ दिनद्वये तादृशीवेसे रोवेम्प्रम्त्तम अथमासपूजाविधिरुच्यते ग्रामः
॥ आषाढ्यांपौर्णमास्यां यतिभिः प्रातःकृत्यायमक्षौर्वादिकृत्वा अष्टोत्तरशतस्त्रानपर्वकक्षौरसानमंध्यादिपवेनयोगासंकार्यं॥ ततोमासपूजारख्यायनागते ४९९

4991

नरहस्तोपादौ प्रक्षाल्य प्राणायामं कृत्वा आत्मगोः प्रहति ध्यायादि संकीर्त्य आमुकजां करिष्य इति संकल्प्य श्रीपार्थिवरूपी गं निधाय तदुपरि सदृशं क्षेत्रं तं च तद्वं प्रमाये
तत्र आमृपीठं गंधादिना लिखेत ॥ तत्रा यंत्रक्रमः आगायतां द्वादश रेखा उदगायता उदक संख्या द्वादशरेखा लिखेत ॥ ततः पृथ्वी आमेरु पृष्ठ ऋषिः कूर्मो देवता
सुतलं छंदः आसनोपवेशने विनियोगः पृथ्वी त्वया धृता लोका इति पठित्वा आधारशक्त्यै नमः वेदव्यासाय नमः अनंताय नमः ॥ इत्यासनं मायायां ॥ एवं रसतुगा विदी
यात्रे पंपाफडव जः यामध्यात्मवाहोनारामे रुक्त नैस्तेनोः केशवो गणाणि देदाय आमभ्रमदनः उं नगो श्री घोरके दीशान्यां तुगराय रः उं वंगो वर्द्धनोः
रक्तदस्तत्रात्तमहीयरः इति दीयंत्रः ॥ प्राणायामत्रयं कृत्वा कन्यामां गन्यासो कृत्वा प्राणाव सन्न ध्यारिस्थाण ॥ एवं कंपादादिन्यासं कृत्वा ध्यानं कृत्वा सलिलं स्प
र्शेत ॥ आधारशक्तिमारभ्य मात्रात पृथ्वे पीठ देवता आवाहयेत् ॥ तद्यथा ॥ आधारशक्त्यै नमः ॥ कूर्माय वेदव्यासाय अनंताय वराहाय पृथिव्यै रत्नद्वी
पाय रत्नशालाय रत्नवेदिकायै दिव्यसिंहासनाय धर्माय ज्ञानाय वैराग्याय ऐश्वर्याय अधर्माय अज्ञानाय अवैराग्याय अनैश्वर्याय संसत्वप्रबोधात्म
नेनमः रं रजसे प्रकृत्यात्मने नमः तं तमसे मोहात्मने नमः उं मूलाय नमः कंदाय उं नीलाय पद्माय पत्रेभ्यो केसरेभ्यो कर्णिकायै द्वादशकलात्मने मं मंडला
य नमः षोडशकलात्मने सोममंडलाय नमः दशकलात्मने अग्निमंडलाय नमः आत्मने अंतरात्मने परमात्मने इति पीठदेवताः आवाह्य ॥ ततो मुख्यदेव
तावाहने ॥ तत्रा यंत्रक्रमः उं गं गणपतये नमः उं दुर्गायै नमः क्षं क्षेत्रपालाय रं रुद्र ईशानाय समस्तलेसं उं नीलतपे नमः इत्याग्नेयवायव्य ईशान्यनैरृत्य कोणेषु स्थापयेत

ज॰कृ॰
५००
500

॥मध्ये श्रीकृष्णाय नमः॰ कृष्णस्य पूर्वे वासुदेवाय नमः॰ दक्षिणे संकर्षणाय॰ पश्चिमे प्रद्युम्नाय॰ उत्तरे अनिरुद्धाय॰ इति कृष्णपंचकं॥ कृष्णदक्षिणभागे व्यासपंचकं स्था
पयेत॥ मध्ये वेदव्यासाय नमः॰ व्यासपूर्वे वैशंपायनाय नमः॰ व्यासदक्षिणे सुमंतवे नमः॰ व्यासपश्चिमे जैमिनये नमः॰ व्यासोत्तरे पैलाय नमः॰ इति व्यासपंचकं॥
कृष्णवामभागे शंकराचार्यपंचकं। मध्ये शंकराचार्येभ्यो नमः॰ पूर्वे विश्वरूपाचार्येभ्यो॰ दक्षिणे पद्मपादाचार्येभ्यो॰ पश्चिमे हस्तामलकाचार्येभ्यो॰ उत्तरे त्रोटकाचार्ये
भ्यो॰ इति शंकराचार्यपंचकं॥ व्यासाग्रे सनकादीन् स्थापयेत। ॐ सनकाय नमः॰ सनंदनाय॰ सनातनाय॰ सनत्कुमाराय॰ सनत्सुजाताय॰ शुकाय॰ नारदा
य नमः॰ इति कृष्णस्य वामभागे गुर्वादीन् स्थापयेत। गुरुभ्यो नमः॰ परमगुरुभ्यो नमः॰ परमेष्ठिगुरुभ्यो॰ परात्परगुरुभ्यो नमः॰ ॐ गोविंदभगवत्पूज्यपादा
चार्येभ्यो॰ गौडपादाचार्येभ्यो॰ द्रविडाचार्येभ्यो॰ विवरणाचार्येभ्यो॰ समस्तविद्यासंप्रदायप्रवर्तकाचार्येभ्यो॰ ततः इंद्रादिदिक्पालान् स्वस्वस्थाने स्थापयेत। ततश्चायं क्रम
ः पूर्वे इंद्राय नमः॰ अग्नये यमाय नमः॰ निर्ऋतये वरुणाय नमः॰ वायवे सोमाय॰ ईशाने ब्रह्मणे॰ अनंताय नमः॰ आत्मने॰ अंतरात्मने॰ परमात्मने॰ इति दिक्पालानावाह्य॰ ग्रहा
दीन्प्रतिष्ठा॰ तदस्तु मित्रावरुणा। ततः षोडशोपचारैर्वेदोक्तमंत्रैः पूजयेत॥ सहस्रशीर्षेति षोडशर्चस्य। नारायण ऋषिः॰ पुरुषो देवता अनुष्टुप् छंदः। अंत्या त्रिष्टुप् षो
डशोपचारपूजायां विनियोगः॰ सहस्रशीर्षा पुरुषेत्यावाहनं॥ पुरुष एवेदमित्यासनं॰ एतावानस्येति पाद्यं॰ त्रिपादूर्ध्व इत्यर्घ्यं॰ तस्माद्विराळजायतेत्याचमनं॰ आप्यायस्वेति पंचामृतम ताम॰
नैः पंचामृतं॰ तं यज्ञं बर्हिषि प्रौक्षन्निति स्नानं। तं यज्ञमिति वस्त्रं॥ तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतः संभृतमिति यज्ञोपवीतं। हिरण्यरूप इति अलंकारान्॥ तस्माद्यज्ञात्सर्वहुत ऋच इति गंधं अक्षता ५००

500A येंसस्ताः तस्माद्भ्येति सुभागो परीमलद्भ्यं यस्तरूषंवद्दज्योतिरपंचद्भामामनमस्तइतिनैवेद्यंम थेपाने पंउत्तरापोशनं करोद्वर्तनं नामाआमेदितिफलंतांबुलं
॥समामास्यासन्ति तिदक्षिणाद्दिनीराजनं॥ यज्ञेन यज्ञमिति मंत्रपुष्पं॥ चप्रमवीनततनचान्चावंपंघातिः पश्चाद्दंतकाष्ठवत्वंवंदनोरकरस्थान् भास्मसुक्तास्त्वंनिरयज
ये वयथाक्रमं॥ पत्रपुष्पांजलिं॥ लक्ष्मीकलवंललितांज्वनेचंद्रोदुवक्त्रेग्रहतामेत्रं॥ कारुण्यपात्रेकमनीयगात्रेवरेपवित्रेवसुदेवपुत्रं॥ ॐनमोभगव
तेवासुदेवाय सुखद्रुदुरूपिणे॥ ह्रीरायपेतमेतुमंत्रामसवत्सरूपिणोनमोस्तुनेतोय॥ नीलोमलदलस्यामपीतांबरधरंहरिंशंखचक्रगदापद्मधारिणांमृगा
माम्यहं॥ इतिलक्ष्मीपुष्पांजलिं॥ वेदव्यासंसात्मरूपंसमस्तिंचपरायणंशांतंद्दियंजीतंक्रोधंसमासिष्यंप्रणमाम्यहं॥ इतिवैशपायनपुष्पांजलिंः मर्वेसात्त्वायुत
त्वंपरमानंदरूपिणांवस्मारणांशंकरावायंप्रणमामिवि वेकिनंपरमरतरंशांतयोगीन्द्रयोगमेववितंशांतद्दियंजितंक्रोधंसमासिष्यंप्रणमाम्यहं॥ शंकराचार्यपुष्पां
जलिं॥ पदेपदेमहापापघातनंसमस्तत्तनात्त॥ प्रदक्षिणांतमहं त्वाणरूहगाजगदीश्वर॥ प्रतिप्रदक्षिणां॥ ततः पर्वोसनोपरिस्थित्वा नमस्कारांजपोत॥ व्यक्ता
वक्तस्वरूपस्तन्त्वमनिर्गुणंसगुणंतुमे॥ विश्वव्यापिननमोशानंवदे देवरमापतिं इतिनमस्कारः॥ उड्डेजैरंउजैवाणिप्राणानिष्यापतेमहो॥ मद्दमावक्रौ मेत्रोसंक्रोनी
नारूपममंततः एतेषारक्षाणांपांयत्रापाद्यादेवसायतः अस्तितिप्रतिवंधुत्वमामान्वैवारिकानिहःमनिवमामीतिसंकल्पमनमाविविधिपर्वकंरदंव्रतमयादेवगरु
होतेपातमसवानिविघ्नेमेद्वीमाप्रोतुमत्तादात्तेरमापतेपावदकालेतश्चपेशाम्यगामिअर्पतेमहींस्यासामिवतरोमामानततत्तवांहितायवैस्यायायेव्यामि॥

ज॰का॰ शेषांकेनतस्मात्सहजगत्पतिः शेषपर्यंकवर्येषुलक्ष्म्या गामामीगणान्वितेमध्येतद्वीपांतरेवैवज्ञत्वनिःसंजगत्पतेस्त्वप्रेत्वापेजगन्नाथेजगत्त्वप्रेमवेद्वशी॥ विष्णुघ्नेवचि
५०१ ध्नुघ्नेतप्रमत्तोममभयपयःसप्तद्वीपेयोगिनां यंमोगिनांयेस्थितेतयापि॥ चातुर्मास्यव्रतेत्वत्तो देहिलक्ष्मीपतेमम॥ वतगेवार्षिकाश्रमासान्देवसोत्थापनावधि इति वा
501 तुर्मास्यसंकल्प॥ ततः उक्तवंतेयतिश्च यामाश्चस्यापेद्विजातयनिवसतस्तुखेनात्रगमिष्यामेहतार्थता॥ दर्शनात्सहवामाबभापणादमिवंदनात्॥ मिलाद्दानावस्त्र
दस्नाद्गमोक्ष्यामः कृतार्थतांतापिस्त्रकोजगन्नाथोसुक्तोभवतिसर्वदाः तपिस्तप्रदेवगणास्ततोषयांतिसर्वदा॥ चातोम्बवाइस्थातव्यं चातुर्मास्यव्रताविधिपूर्याशक्त्यास्तुम्न
षांवः कारिष्यामोत्सहगनेशां ग्रहस्थैः प्रार्थितोमिस्तुरवेवैवत्स्यामीतिवदेत्॥ ततोयतिः यमस्तस्या॥ चानेनपरमेश्वरः प्रीयतामितिवदेत्॥ ततोग्रहस्थात्मनकोपी
नांतर्वासोवाहवीसः प्रावरणोपवस्त्रोत्तोवस्त्रांगकाद्दातस्वयंपदीपस्तायेनेवंघफलनी॥ जनमंत्रप्रप्यपरासीणानमस्कारेयतिलाघराो यःपूजानिवेदन
हतावास्नगणान्म्पज्यपयामास्किंदक्षिणांदत्वा॥ श्रीपरमेश्वरः प्रीयतामितिपयाशक्तिब्रह्मणान्भोजयेत्॥ इति ग्रहस्थधर्माः॥ हृष्ट्वा स्तवन्वोकाः पाकृहृष्टे
में स्मारसमस्तुत्रांकांविद्रापियत्॥ पाकृहृष्टेरतिरेष्ममासपोः एवंमन्त्रिकासंग्रहोदंतकाष्ठदंजोदकपाचादिकसंग्रहमदर्शनाथैः तमसमतमसमानत्वात्॥ स्मसनयत्तेश्व
रंविस्तुवामनेन्को डरूपिणां येनोद्घृतामीदेवितंकोउरूपेणारघ्ष्याः तयामहसमापातकेशवोभ्वराणीघाः इतीमदृहहा॥ इतिशंकाद्यायेचिराद्वितायामतएजामसमामा राम॰
॥ अस्मामेवगजपूजोक्ता व्रतहेमाद्रौ एवमास्तिति॥ देवेशत्वमवामतंगजा॥ आषाढ्यांवर्तवेद्वायामासम्यच्यगजाधिपः नवपूजाकारिष्यतिदन्तोस्येषग्रन्तवेनतो॥ तादृशे ५०१

501A

स्तुतस्तैर्देवदृष्टश्च । विस्तरभयान्नेह प्रवक्ष्यते स्पष्टमन्वादौ ॥ इति आषाढकृष्णैकादशी ॥ अस्यामेवं विधिर्विशेषश्च वासुसंवादे फलविशेषश्चोक्तो योगिनीति नाम्ना ॥ आषाढ्यां मासकृष्णपक्षे ध्रुवप
ति नैव पेयानि नामेष्वद्विष्टः मसाद्दीपं पञ्चयामं घटोदकं हृदये शोभनं दहस्तिष्ठे यमे ननैतैस्तेला मन्त्रनाशो वरूणादि शीजलं वारुणकोणेऽप्रवासः कोदेवे योगस्य परगास्यकलवस्तु
मतीत दृदीशानवायौ ॥ अथ पद्माचार्यादीनां ॥ अत्र सर्वधनेष्वापि । तदुक्तं मदनमले भविष्योत्तरे ॥ युधिष्ठिर उ॰ मर्वरोगोपशमनं सर्वसिद्धिविनाशनं सर्वकृत्कृते नाथ मेकं
येन रक्षाबन्धो भवेत् ॥ कृष्ण उ॰ अ॰ पुरा पाण्डवशार्दूल रतिदाम्पत्यगात नरेन्द्रा गापमन्त्रितं पूर्वं शक्रसज्जपवेद्ये ॥ देवासुरमभूत् पुरा द्वादशवार्षिकतत्राहरोऽजित
: शक्रः सहसर्वैः सुरोऽन्नैः वृहस्पतिमुपागम्य रदं ववर्गम ब्रवीत ॥ नस्थातुं वेव शक्रोऽस्मि नग वंमेरमिदुतः सर्वे पापोद्धमिच्छामि गुरुस्तवतनिवारयन् तयोस्तु वदतो
रेवं शचीमाह सयोऽब्रवीत्वं घस्नतदीनं देवपातःसर्वैर्भविष्यति । अहं ह्योविश्वसामियनायेपाम विश्वास उस्त्रकापोऽस्मिमासमासपोनो मी हृतमंगला । ववव रक्षितापा
गौरर्ण्यापोटलिकां ततः वद्धसूत्रतन्त्रैतः शक्रः हृतस्यस्य जनोदित जेन यानदानवानीकं सोऽगाकालरूपमजाः शक्रथ्वोजयीमला युन रेवजग त्रायां आपेती शोषः
एष प्रभावो रक्षापाकर्यितो स्तेयुधिष्ठिर जयदः सुखदश्चैवपुत्रारोग्यधनप्रद ॥ युधिष्ठिर उ॰ क्रियमने केनविधिना सा बधरक्षा जनमः कस्मिन्तिथौ कदा देवएतन्मेवक्तु
मर्हसि ॥ यथा यथा हि भगवान् विविच्यासीप्रभावमेतेन यानपानमतसर्वे दृष्ट्वापाः स्मृता वक्तव्या ॥ कृष्ण उ॰ संप्राप्ते श्रावणे मासि पौर्णमास्यां दिने शुद्धे येन आनंअर्चितम
तिमानस्नातिमल्लानविधानतः ततो देवान् पितॄंश्चैव तर्पयेत्समनोमतादुपाकर्माणि कं पोनकृत्स्न पाणाने वतर्पणात् ॥ अर्चितंचाथ पोमान् ईर्द्र दानादिशमक्तितः उद्दिश्य मंतके

ज्यो.का.
५०२
502

त्रैमस्राणामंत्राहितंत्वानंदानंवसत्स्यतेततोपूगान्हसमयेऽपर्णामोदालिकांशुभांकारयेच्छ्वाह्नतैस्तद्धत्सासिद्धार्थैर्हैमवर्त्तितां।वस्त्रैर्विविधैःकार्पासैःक्षौमैर्वामलवर्जितै
र्विचित्रैस्तंतुधूपैश्चगंधस्यापूपैर्द्राजनोपचारैःकार्योगरहस्यरक्षागोमपुराविंतैः स्वहस्तेनकंकुत्वलकैःदूर्वाबाणीकमाहितैर्मितोदुरितोपसमनायउपलीतेरहस्मऽवदन्नवगुंडकं
न्यसेत्तत्कुंभं।अपिवेदत्वोपारिविशद्वाजामात्यपुत्रमन्त्रपुरुजनै।वेश्याजनैर्नमस्कृतोमंगलस्तहितैःसमुत्पत्तितेसिद्धैर्नःस्वस्वावंधःकार्यःप्रशांतिःक्षत्रवर्णविद्यानांदेवद्विजातिशु
श्रूषान्वितेः।ज्ञात्वामित्र्येन।प्रथमं।।तदस्तुयोग्मरूपतेरक्षांवध्नीतमंत्रेणापिनवद्धोवलीराजाहतनवंदोमहाबलः।तेनत्वामभिवध्नामिरक्षेमाचलमाचल।।ब्राह्मणो
ःक्षत्रविपैर्वैश्यैःशूद्रैश्चान्यैश्चमानवैः।कर्त्तव्योरक्षिकावंधोद्विजानसंपूज्यमक्तितः।अनेनविधिनायस्तुरक्षिकावंधमाचरेत्।।समस्तदोषान्हितःसुखीसंवत्सरंभ
वेतः।यःश्रावणाविमलमासिविधानविज्ञोरक्षाविधानमिदमाचरतेमनुष्यः।आस्तेसुखेनपरमेणससवर्षमेकंपुत्रपौत्रसमन्वितःससुहृज्जनःस्यादिति।।अत्रपर्णां
माच्छपूर्णान्श्चापिनीयाया।।ततोपराह्नसमयेऽपोद्यापोटलिकांशुभांमिस्तकोःदिनद्वयेतद्धाप्राप्तेश्रावण्यौवपर्वाण्यथा।।श्रावणीदोणिनवमीतिद्वहस्वमवचनात्
।पर्वप्सानन्दीसत्वेनतत्राग्राह्या।।मध्याह्नेनकर्त्तव्याश्रावणीफाल्गुनीतथा।।श्रावणीनृपतिंहंतिग्रामंदहतिफाल्गुनीतिवचनात्।तत्स्वतंत्रत्वावचनेदनेकृषो
द्वितीनिर्णयामृते।महनरलेस्मृतिंतयहो।नस्पार्शेनरक्षांवलिदानंदशाकृतं।।मध्यापोगोकुलनक्षत्रेहेशन्नाशायजायते।अत्रसर्वदेशाम्यत्यादिकाः।ब्राह्मणोःक्षेत्रामः
त्रियैर्वैश्यैरितिमाविष्यवचनात्।।इतिरक्षाबंधनविधिः।अथोपाकर्मकालनिर्णयः।तत्रवद्धचानाम्युपाकर्मकालमाहाश्वलायनः।अथातोध्यायोपाकर्मश्रवणेन ५०२

502A श्रावणं पौर्णमास्यां श्रावणस्य पंचम्यां हस्तेन वेति: बौधायनः श्रावण्यां पौर्णमास्यां वोपाकृत्य छंदांस्यधीयीतेति ॥ एवमन्यान्यपि यजुर्वेदीकानां२ स्मृत्यर्थसारे श्रावण्याद्युक्तसहायोक्तौ छं
दोगविषये गार्ग्यः सिंहे रवौ तु पुष्ये वै पूर्वाह्णे विमले दिने छंदोगा मिलिताः अग्रे श्रुत्वा गात्रादेवं छंदसां सर्पलेपस्सेतह हस्तेन उपाकर्म पूर्वाह्णे कार्यमिति मदनः॥ श्रावणपार्श्वे पुष्य
योगा उपाकृत्य यथाविधि श्रुत्वा छंदांस्यधीयीत मासान्विप्रो हि पंचमानिति॥ अत्र दिनेष्वनः पंचमो ये पाते हि पंचमाः शाकपार्थिवादेस्तादुत्तरपदलोपी समासः सांख्या
यत्रोमामासानित्यर्थः ह्रस्वत्वं वेताः मे वेदुपाकृतिः पौर्णमास्यां श्रवणे हस्ते वा तु॥ बाह्वृचानां भोज्यपेतत्र्यपि हस्तोद्दिष्टदेवतारतो। याज्ञवल्क्यः अध्यायानामुपाकर्म श्रा
वण्यां श्रवणेन वा॥ हस्तेनौषधिभावे वा पंचम्यां श्रावणस्य तु इति। औषधीनां प्रादुर्भावे श्रावणस्येति वचनं वेत्रमेवं अतो हस्तेन युक्तायां पंचम्यामिति स्मृति चंद्रि
कायां॥ दिनांतरेपि हस्तेन युक्ता रविः॥ हेमाद्रिः एवमेवबृहस्पतिरपि॥ अत्रैवं यवरुद्रावदद्वत्तरोषधिप्रादुर्भावे मतिस्वल्पपतिपदादि श्रावणमासस्य श्रवणानक्ष
त्रे वैदिका कर्मलोपतरवौ ह्रुउपाकर्म कर्त्तव्यं यजुर्वेदिनस्तु श्रावणपर्वणि हस्ते कर्त्तव्यं छंदोगैस्तु सिंहस्थे रवौ हस्तनक्षत्रे अपराह्णे कर्त्तव्यं सापाहू संक्रां
तिदुष्टे तु वक्ष्येहस्तयुक्तायां श्रावणस्य पंचम्यां केवलपंचम्यां वा हस्तयुक्ते श्रावणस्य त्वेति पंतरकार्यं यजुर्वेदिनो मोदपर्यायेषां प्रत्ये अपायुक्तानां षा
र्वाकापि वाजसनेयिनस्तु पंचम्यां॥ तदुक्तं स्मृत्यंतरे॥ उपाकर्म प्रजावर्तितकमासामर्गयेत्रुविदयह संक्रांसदुष्टे पहस्तश्रवणा पर्वणस्तु तथा॥ संक्रांतो ग्रहणो वै
वमतके कस्तके तथा॥ गणाश्चानन्नजवीतनादस्यव तो यथा॥ अथ वेदोषसंज्ञकेपर्वणि स्यात्क्रमः इत्यवशोकामयधमसाराष्टेतास्मिन्दिजातयः तथा॥ यदि

ज.क.
५०२
503

स्याच्छ्रावणं पर्वग्रहसंक्रांतिदूषितं। स्यादुपाकरणं शुक्लपंचम्यां श्रावणस्य तु॥ स्मृतिमहार्णवे। संक्रांतिर्ग्रहणं वापि यदि पर्वणि जायते। तन्मासे हस्तयुक्तायां
पंचम्यां वा तदिष्यते॥ इति॥ तथा तत्रैव। संक्रांतिर्ग्रहणं वापि यो गोमा स्यांपदा भवेत उपाकरणं तु पंचम्यां कार्यं वाजसनेयिभिरिति॥ अत्र पंचमी तन्मासगतैव ग्राह्या
तेनाममासगता॥ अपरे तत्तत्वात्। वाजसनेयिग्रहणं पंचम्यां वस्तुतस्तेषामुपलक्षणं ग्रहसंक्रांत्योर्गर्भ्याद्वीशाखा नाम वैविधमानएव बह्वृचकोनाम्नां॥ तथा च
मदनरत्ने गार्ग्यः॥ अर्द्धरात्रादधस्ताच्चेत्संक्रांतिर्ग्रहणं तथा उपाकर्म न कुर्वीत परतश्चेन्न दोषकृदिति॥ यानि तत्र पादेशपादेन वर्ज्यादिनानां न च कं श्रवणं मांगल्येषु
समस्तेषु ग्रहणे वेदस्य पेपोः तपादा दशपादस्पृतिपेनाबेध रं दश्य हस्यतःएका दस्याःद्विकर्मेरेवत्र थ्येनःप्राकिन्निताः रविज्यग्रहेत पोप्राक्ते उभयत्रादिन त्रयमे
न्यादिनी पौर्णमासीप्रतिरिक्तादिनानामपि दोषत्वम इति पादकानि वचनानि वासुपाकर्मादिभिरीक्तकर्मविषयाणि॥ अन्ये तु मैत्रीकेजप्येहोम यज्ञक्रियासु
वा॥ उपाकर्मणि वोत्सर्गे ग्रहवेधो न विद्यत इति वाक्येन उपाकर्मणि वेधदोषाभाव उक्तस्तान॥ पर्वणि ग्रहणे सति पूर्वेद्युरात्रादि वेधमा वक्तमिदं। तेन पूर्वेद्युर्ग्रहणे
पि वत्तदैसांप्रवृत्तके पौर्णमासीति हेमाद्रिः प्रथमगौणकालोपि अर्घ्यादि श्रावणमासे वा ग्रहसंक्रांत्यादियोगे वा निमित्तांतरेण केन वेदाति यतितव्यं भवति॥ तदा वर्षर्तौ मध्ये प
दादिकारिकापी॥ नभश्श्रावणासंभवे नियमः तदुक्तं शौनकेन॥ तदार्षिके मिथ्या वक्षतरतिव र्षा सभवं वार्षिकामि सर्वत्र तरयुवढ वकारिकापी। अत्र हृष्यौ षड्यर्षा स्वर्ग ग्राम.
मासे न भवंति वेत॥ तदा भाद्रपदे मासि श्रवणे न तादृशतरतिः गोभिलः॥ प्रौष्ठपदी हस्तेनोपाकरणमिति। प्रौष्ठपदी प्राप्तेति शेषः पक्षः॥ वेदोपाकरणे प्राप्ते कालोसे ५०२

503A

म्रितेरवौः उपाकर्म न कर्तव्यं कुत्र च संसिंह पक्षकेदे रति वचनं॥ ॥तन्न मे दोन्न रमागविषयं॥ नर्मदान्न रमागेत कर्तव्यं सिंह उक्तके कर्के दर्शनं स्थितेमा नात्र पाकुर्यात्तु दाक्षि
णात्य इति वचनात्। कर्पंतर्हि नमेदोन्न रमागतानां शिष्टानां कर्कस्थे रवावुपाकर्मानुष्ठानं। अत्र केचित्॥ अस्मिन् वचने स्मृमामविषयतान्नभित्तिरिक्तानां कर्कस्थे रपिमस्थे
नदोषः स्मार्तुः। अनेन स्मामगविषयत्वं साधुक्तं नादेतमवचनस्य सामान्यविषयत्वे पुदाक्षिणात्यश्रौतानां निर्बंधे शुवा दृष्टत्वा दनाकारत्वमाहुः। एतच्चयुक्तं स्मादावपि का
र्योउपाकर्मे मासर्जनं च यदि वत्र द्भ नाघ्युगामिति दमनागोपेरिवितवचनात्। प्रथमातंस्तुनभवति गुरुमार्गवपोर्मोद्वेवान्यवाबाधकेरपि वा। तथा स्मिमासमलपे म
लमासादिषु हिनाः प्रथमोपाकृतिर्नमात्। तेकर्मविनाशकृदिति संग्रहवचनात्। अत्र प्रथमारंभे वृहस्पाद्दुंजयादीति नारपराः वदंति। अथ मासलुनकापेउपा
कर्मतघाकायः अमवाहोत्सवो एकाः माससु द्वौपरेकापौवत्रे पितातु पैत्रकमिति ज्योतिःपाराशरोक्तेः उत्कर्षः कालह्य द्वौमासाडुपाकर्मादिकर्मगीत्र अभिषेकादीहं
ऽडिंनंतत्र लर्यौ ग्रामादिष्विति कात्यायनोक्तेश्च पुत्रः दशहालुनाकर्षं वत्तु र्थमपि ग्रामादिषु उपाकर्मगीचोत्सर्गो स्तनदिष्ठे हृषादेतरातेस्यप्यभ्यागवचनंस्तस्तामग
विषयं तेषां सिंहार्कोपजीवनेनाविहितत्वात्। उपाकर्मणास्यैममासे संभवान्त्। एतानि हस्तश्रवणापर्वणीसिंहे नदिए पिकर्मकालव्याप्या च व्याप्तौ वृक्ष पिकानेशत्यागीं
तदुक्तं गर्ग्यपारिशिष्टे। धनिष्ठाप्रतिपद्युक्तं त्वाष्ट्रं संप्रमन्वितं। श्रावणां कर्मभौमगृह्यं रघुः साम पाठकारं। मामरु॥ श्रावणान्तु पत्र मे उत्तराषाढसंगतसंव
त्सरकृतोध्यापक्षाग्नारेवनस्पति। धनिष्ठा संयुतं त्र यांतश्रावणां कर्मपट्टश्रोत्तकर्मसफलं विधाड पाकरणात्संभितं। निगमः समहयोगोगरुहंतिसंक्रांतिमोधपषा

ज०क०
५०४
504

तिनी॥ तपोर्हन्तु त्राषा द्वउपाकर्मणि वैश्वदेवं॥ वनि ष्टामि श्रीत कार्येरुपाकरणं तत्कालं तिं॥ कानि कात्र राणोः॥ चतुर्दश्यां समुत्पन्ना वृषहरोम स्तु कैरमैः वेदान्वीक्ष वैत्तः प
मयोने स्तो शृङ्खः स्तुती ह्ताना तावहोर्दिवपाला लतन्तवा मितैः चाहस्मताः स्मृतिलक्ष्मैदर्दो लोकगुरुस्वयं॥ श्रमस्त्व द्युम्नुतेर्ब्रह्मा यथर्वेणोदापि केष्ट न त्र्यतो मतस्तु
तेता स्मिनोपाकरणामिष्यते॥ आसां वर्जयेत्कालं वेदाहरणा शंकयात॥ अौदयिकानि वर्पर्वादि निमात्तः संगवात्मकषमुहूर्ते मापनीयासाणोः॥ मृवणापाचोदय
पावापतिपत्षणमुक्तं केः विद्वामाकुदसात त्रोपाक र्मोत्सर्जनं मवेदिति निगमवचनात्यर्वयहणाहस्तस्वश्रवणायोरस्यपलं दाणा॥ अत एव पर्वावृत्र्वं द्वारे याम्ना
वर्णी योरणीमासीत्संगवात्मरतो पादितदैवौदयिकीयायाथानानु दौदयिकी भवेदिति गर्गवचनं लिखितात उदये संगवमसंधौतो पर्वणि वा कैने॥ कुर्यैन मस्तु
पाकर्मेत्यपजेःतामगात्रु मानश्तिवचनात रमापिलिखितं॥ तिघामहो यपा॥ श्रवणाः श्रावणां पर्वसंगवस्तु मदाभवेत॥ तदैवौदयिकं कार्यं नामूदौदयिकं भवेदिति॥ निर्म
पनिर्णोते॥ उदयमापिनी तत्र विस्वदेघटिकादाटिकाद्य पात कर्मस फलं ज्ञेयमस्यपनपतनं तकामितिमार्य वचनाद्विरोधाद्देनानिव सन्मानिप्राशस्त्यमात्रपरणी
स्तंके॥ पर्वणा ग्रंहणबहुना वक्रानां समस्तसपर त्वसाद्विततदेकासोदय मापिनोतिमार्य वचनस्सेवदैश्वा ग्राह्यकरणाम्नायेन षरमुहूर्ता त्वकका नावयव
मुहूर्तांत्मकका न स्वातिद्वात्रषरामुहूर्तोन्मकम्र्वो तकानहाववकतंउक्तमिति प्राति मातिहिमादिस्तपर्वणापोदयिके कुर्युः श्रावणानेत्रायकाः बह्वृचाः श्रवणोज्ज राम०
येर्ग्रहसं क्रांति वर्जितरत्विबाकोते त्रिणी पकग्रहणानतेरवौदयिके कार्यं त्र्यर्ये पाजेपेत्तु श्रावणी दर्गनवमीतयादुगीष्टमीवपा॥ पर्वविद्धान्तकर्तव्या शिवरात्रि ५०४

परदिने संगवास्पर्शेपि पुरश्रवणादिश्रुत्यर्वग्रहणमरापार्दियुतान्यपि मा स्पातीमन्तर्हि ह्ता भावस्पकेवलानेशेष्या भावस्पेवसलात न वीचरणपार्दि योगो॥ ने
वेदूरविनायावएणु ह्तीव रापाजपुकः स्या त्वाणि यदि॥ मद्य तीष्पवएणता॥ ग्रोगःस्पसेत्र्यप णोन्यपरत्रोपियोगपरिज्ञानदतस्मात्तस्ततिदिनाद

504A वैश्लोर्दिनमितिवचनात्॥ एवंविदुष एवकार्यमित्याह॥ मदनपारिजातेप्येवं॥ मदनरत्नेतु॥ पर्वण्योदयिकर्त्तव्ये वनसयदूर्ध्वगस्य पार्गशीर्षे यत्तेनत्वाहूमसे
वकर्मविस्तृतंप्रहृष्टेनाइद्द्वा॥ श्रवणेऽगोपरेत्यनेनवद्धृत्वकर्तव्ये उपाकर्मणिश्रवणान्वितकाले विहितेकाल॥ दो आशालएवंवर्षयजुर्वेदादिविशेषम
त्रुपादायमानाम्येनविहितंयदौदयिकंपर्वतद्ग्राह्यं कर्म्मान्तरकालत्वाभावेऽप्यौदयिकपर्वलाभेप्राशस्त्यमधुअम्भस्त्वात् परित्यागेनमायाहीत्येतदर्थं चविष्णुप्रतिपत्तिकाल
मित्यादिवाक्यप्राप्तमौदयिकपर्वग्रहणं यजुर्वेदिभिर्न चेपर्वण्यौदयिकेऽप्युः श्रवणमाते श्रौरियका इतिवाक्यं प्रमाणं पाठयतिमेतदवादं च अनुवादमेव प्रास्यवीन
ता दौदयिकपर्वप्राप्तस्य यजुर्वेदिभावत्र्यासोश्रवणात्रालेन्दनुवाद एवत्राप्रातत्तौत्रिरीयपरस्परस्पयजुर्वेदिभात्रोपलक्षकत्वात् अश्वयोगेऽनवमीतिवाक्यस्यप
वित्रारोपणादौवारितार्थत्वाच्चसर्वैरपियजुर्वेदिभिरौदयिके पर्वण्युपाकर्म कर्तव्यमित्याह॥ इति द ब्रह्मचारी गृहस्थ वनस्थैर्विभिरपि कार्यम्॥ अत एव नारा य
णवृत्तौ॥ अथातोऽध्यायोपाकरणमितिसूत्रव्याख्यानेऽयमाह ब्रह्मचर्याध्ययनं॥ नित्यं अत उपाकर्मवर्जकामिस्वाध्यायो ब्रह्मयज्ञो गतार्थः॥ अतएव औपासनाग्नौ होमोपाग
र लेगौणिलः उपाकर्मोत्सर्जनं च वनस्थानामपीष्यते॥ धारणाध्ययनांगत्वाद् गृहिणां ब्रह्मचारिणामिति॥ अत्र च समस्युत्से कामयोराजपुरोहितो योक्तलापयजर
वा मेघमाणाध्यापेरन्नाचरत्यांग्लायनस्त्वापवत्सरवत्पराजनाव्यामिन्नं कल्पान्तो मध्यापाथकाः अत्रापि समानकल्पसपैरेवाचिकारोस्त्वविन्ति केन्तु एत दीपि
कारणामतत्कल्पाविनायकारणाम्यावत्यामानात्वपतिपरीतत्वात्। अयपात्रकर्त्तव्यमधुपयतां कार्याग्निनिः उपाकर्मणि चोत्सर्गे यथाकालसमेतः स्वा

जं॰कं॰ ५०५ 505

षिरन्नेमुपान्कृत्वा प्रजपेन्न चैं येत्ततः इतिप्राणात्कारषिगणमर्चनं सर्वैकर्त्तव्यं च निवीतिनेति॥ कार्ष्णाजिनि॥ वेदारंभणात्पूर्वं मल्काशनं ततः प्रभं नवयज्ञोपवीता
निरवाद्दूष्टारयेत्रतइति॥ गालव॥ कृत्वापज्ञोपवितानी नवानि वस्त्राणि विधृत्वा योग्रवेदेत्पापत्यार्षोस्मारयेत्रतइति॥ पितामहस्य त्रापिदेतेस्वपअतेवाप वेपे॥ उपा
कर्मगाविप्रभोदधापुनो पवित्रकं प्राशयानुजापतेतेन कर्मणामानवो सुविब्रह्मचारिणो विशेषः कालादर्शे॥ मौंजीयज्ञोपवीतं च नवं दंडं च धारयेत्तच्चाजिनं कु
र्दिषत्ते च नवं वस्त्रं तथैव च॥ ब्रह्मविशेषः कारिकायां॥ पश्चादग्नेस्तदर्भेषु प्रागग्रेषु पविश्य चाशिष्याः प्रशाणावाचोदर्भास्ते च निधाय वाग्यतदर्भांशीकृताग्ने
ब्रह्मांजलिं लपाम्माहुतीर्जपत्सवैः सावित्रीं ब्रह्मयज्ञवत्॥ विरमेत्तसोंकारव्याहृतीश्वाचकर्मणि॥ गोभिलः॥ उत्सर्जनं च वेदानां उपाकरणकर्म च ब्रह्मकृत्वा
वेदजपेन फलं नाप्नोति मानवः॥ अत एव शौनककारिकायां नयोर्निरूपितः उत्सर्गोपाकर्मकालनिर्णयः अत्र चैव प्रसंगादुत्सर्जनकालो निर्णीयते॥ तत्र याज्ञवल्क्यः॥ पौषमा
सस्यरोहिण्यामष्टकायामथापिवा जलांते छंदसां कुर्यादुत्सर्गं विधिवद्बहिः॥ पौषमासस्य रोहिण्यां रुष्टकायां वा जलसमीपे ग्रामाद्बहिर्वेदानामुत्सर्जनं कुर्यादि
त्यर्थः॥ मनुः॥ पुष्ये तु छंदसां कुर्याद्बहिरुत्सर्जनं द्विजः॥ माघशुक्लस्य वा प्राप्ते पूर्वाह्णे प्रथमेहनि॥ यथाशास्त्रं तु कृत्वैवमुत्सर्गं छंदसां बहि
ः॥ विरमेत्पक्षिणीं रात्रिं तदेवैकमहर्निशं॥ पुष्ये तु मे पौषमासे नक्षत्रे उत्सर्जनं कुर्यात्॥ ... तदा पौषशुक्लप्रतिपदि माघ
उत्सर्जनं कार्यं॥ पदा पौषश्रुष्यां तदा माघशुक्लप्रतिपदि कार्यमित्यर्थः॥ प्रत्याहारात् ततः अर्थं चममासान्ये धीयोर्द्धं सूत्रे जलसंपत्रार्थंचार्वाचिनितदा पाठ्यापाकर्मविष ५०५

505A

पं यत्तु कात्यायनः॥ उपाकृत्य सोरा॥ गायने ततो धीधीतपूर्वमेव वा॥ उत्सर्गो पैकारएवं पांते पांश्री छपदेपि वेति॥ तत्र श्री छपरपदं दासिं होपलक्षकं॥ तत्र छंदोगपरमेवं॥ स्मिंरेरवाविति
गार्ग्य वचनात॥ ॥बोधायनस्तु॥ पौष्ण्यां माघ्यां वाक्रुषुः पौ आ मा घ्यां वो स्त्र्जेदिति तत्वचनात॥ ते त्रिरीषेस्तु तेषां कार्यं॥ पौष्यां पौर्णमास्यां मोहिरण्या वा विष्णुभेदिति
तत्वचनात॥ बह्वृचैस्तु माघ्यां कार्यं त्रुञ्सपो स्त्र्जेन माघ्यां पौर्णमास्यां वीरधिपते रतिकारिकोक्ते॥ कात्यायनस्तु माघ्यपरे कुर्युः उत्सर्गं चेन्न दाति ष्णुस्ति यांश्री छपदे
वेदे कात्यायनोक्तौ॥ सामगानां तु सिंहार्के पुष्ये वा कुर्युः सिंहरवावितिः परवचनात गार्ग्य वचनात्मैवं पाकर्मादिने वा कार्यं पुष्ये तत्वजेनं अयीत उपाकर्मादिने वा नैकेमा
ह्रैः एवादिनु सोक्तिः स्वाध्याय पमधीते छमितिस्मृते श्च वा: यजुर्जिष्णवः इदानीं तेन्तराम्बलापनेर ष्णपमवो स्त्र्जेन कालत्राद्दिपतो॥ तत्र मलं न जानर्यज्ञो न झूति विज्ज्वं
मितं॥ पुष्ये तु स्त्रजेनं अयौ उपाकर्म दीने घ वेति स्वयमेव स्वादिरागृह्यसमूलत्वेनोक्तत्वात॥ नवगृह्यसूत्रागातंत्रत्वात्र्वीयान्त्र्लेवश्चवस्थितप्रामाण्य कल्पमिति वा
यंत्राविरोधिनो न कल्प्यते न पुस्यामवीयमापि ग्रासत्वात् स्मृतेः सर्वमामारोपाद्य पदासिंहस्थेम पैमतिनत्यध्यास्य हस्त नद्यत्र्वात॥ अध्याय्य षः कर्कस्थो भवति॥ तदात
सिंस्तु भ्युत्सर्गं कृत्वा तदुत्तरहस्त उपाकर्म मासमगाः अध्ययुः मासि पौष्यपदे हस्तात्स्युः पर्वो भवेयदा॥ तदा वधना वाणोऽपी उत्सर्ग छंदसां दूजरति तत्सारि शिष्टोक्तेः॥ अत्र
त्रश्री छपदमावर्णा श्रषेणे मीनादि सौरमासामिप्रायेण॥ छंदोगानां तु संजैनो या कर्मणोः सौमसास एव विश्वनात॥ एतच्च कर्म दूयं प्रसंगत्कार्यं॥ तदुक्तं हेमाद्रौ कात्यायने
नाप्रसष्टपद उपाकर्म सोत्सर्गं विधिवाढि जैः क्रियते छंदसां तेन पुनराप्यायनं भवेत॥ अथ यातयामत्वं दोषि पर्वमत्रे क्रियते द्विजैः उमानैः पिसदातत्तेषां सिद्धिकार

जं॰कं॰ ५०६ 506 कामितिश्रावणगानांतद्देउपाकर्मणोाएकांमेहार्केहस्तोपंचमकार्केहस्तेोातत्रपर्वेयामगे यसामाश्रयनार्थत्र पंच्यामपगेयसामाश्रयनार्थः अतस्वेपाकर्मो
गरापनद्गतिउपाकर्मेदयविधानाद्दृक्षजेनद्दष्णापेक्षपाकृतासाद्दायनेततोश्रेयोतच्चमेविहा।। उत्सर्गोप्युक्रएवेषांतेश्रांणेष्वदेपिवेतेकाम्याःपनेववनेउत्सर्गोप्येकाप
वेषामित्सर्पवतः।उत्सर्जनोत्तरंकार्यमनुराह।।अतऊर्ध्वंतुछंदांसिमुक्तेभनियतःपठेत्उवेदांगानिअमर्ताणिकृष्णपक्षेषुसंपठेत्।।कामिका यांतुविशेषःअत आम
पूर्णमासात्स्प डगा नितधी यतेनिवेदमधीयीतकृष्णानितिकेवनेतिश्च चनदीनारजोदाघोना।।स्मृत्यादह वामिष्ठा।।उपाकर्मणिचोत्सर्गेप्रेतस्नानेतथैववा।।वदस्पर्यच
हेव प्रजोदाघो नविघता।इतिगार्ग्यः।।उपाकर्मणोचोत्सर्गेप्रेजोदोषोनविद्यतःइति।।उपाकर्मोत्सर्जनांतरेचित्रांपक्षिणीमहोराञ्चेवाऽनध्ययनंनकार्य।।तदुक्तंम
णेयमिले मिताख्यायां।।उपाकर्मणिचोत्सर्गेचात्रिपक्षिणीमहोराञ्चेवानध्यायइतिएतच्चकर्मद्वयेचरुश्रपेरनाद्युइतिमदनरत्ने। तस्मिंश्च नेतदर्शिकोमिकस्यकर्मणोाव
र्णयोगोनान्यसाधवमोत्र्युक्तापादितिनिषेधातकर्मद्वयमिदं केविल्लौकिकाग्नौप्रजेवेतरातिकारी कोत्तेयमोकिकाग्नावेवकर्तव्यमतरभावेतु।।अयोग्यापोथापतिअग्नेचोपा
मनवाह्नेतिवचनात्स्मान्निरतिनिर्णयेदः।।इतिश्वर्जनं।।अथसामवेदश्रावणीत्वेनसवाणाकर्मकार्यै।।श्रावण्यांपौर्णिमास्यांश्रवणाकर्मेतिसूत्रात्।।अथसामवेदानांत्रिए
पकैः सर्पबलिःकार्यः श्रावण्यांपौर्णमासस्यांजीपाकरूतिसूत्रात्।।अस्मिन्कर्मद्वयेप्रदोषव्यापिनीपौर्णिमासीग्राह्या।।अतामितस्यान्निपाकं श्रपयित्वेतिअस्तमयकालावबोधनाम॰
नात्।कर्माणोपस्यपञ्चकाल इतिक्वग्रहणयाज्ञिकास्तुपौर्णिमासीशिष्यपर्वसिंहरणवनतामर्वसंधिक्षिमेणचौश्रवणाकर्मोत्थानंवदंती।।अथसामवेदयजुःश्रौवपरजोकाक ५०६

स्पतैरौ ब्राह्मणे। म्वावरार्पं च चयो जातः पर्वहपाशिराहरिजगाद स्ता मवेदं तु सर्वं कल्मषनाशनमिति। स्नात्वा नां संपूजयेत्तं तु शंखचक्रगदाधरमिति। अत्र सर्वं देवानां पवित्रारोपणा
सक्तां निर्णयामृते मत्स्यपुराणे। आषाढ्यामथवा श्रावण्यां वा ठदस्मात्तु मां यातः पवित्रैरर्चयेद्धो ब्राह्मणाः वेतरान्ततुरानिति॥ अस्यामेव पौर्णमास्यां देवी पुराणोक्तं जपाव्रतं
॥ हेमाद्रौ। चागमस्तु॥ व्रत्मराणायोविधिः॥ शक्रे कायिते विजयावाहः जयेति पौर्णमातातस्मावणाम्सम्मा वहेसार्दे अत्र यवांजरादयु क्तापांवेणुदेवी मसाद्धाप्यराव
माचं रत्नवर्द्दरूपलिप्यपुष्पादिभिः संपूज्यपवांजु ममद्रमालिपार्ष्टिकारकानिल्लमा पाशीरविल्वराठेमारीनिफलानि निवेदयेत्॥ इति जयापौर्णमाव्रतं॥ रत्नीसा
वणोहत्सानि॥ अथ पमाद्पराही हास्यानि॥ अस्यां हृ वामिन्यानार्थीय द्वेगपाशर मिदद्ध पेमाविनीव्रतं कार्यं। तीर्थमित्रोदय भविष्ये। युधिष्ठिर उ० स्त्रारामि वहूपो केशवावाक्वे
मुवनामभन्तस्तात्रिवीव्रतं ब्रूहिप्रभो हस्तपुरखोमवाह स्क उ० कथयामि कुलस्त्रीणां माहिप्यावर्द्धनं परं यथा चीर्णं व्रतं पूर्वं सावित्र्याराजकन्यया। आ[redacted] ददुधुमाल्या म सीनमे
वे मताहितैरंसपार्थं वांसपाते नाम यो राजा नयदास्ये पः सर्वेभूतरत्न्यमश्रमन वाकुसंपतेनदेयः मुमनाया व्रतामे देवताय मकाम्या सावित्री तिश्रमसिद्धय्यस्सर्वकामपदा
व्याहृतिश्चयस्तुये यकां तस्य दुहिता कन्या देवीसावित्रीव स्वाराभी या मर्तुकस्तारिनिस्तमामाखान्म नीरिह स्थिता। कमउत्रुकाइवी दादा संतमाधेणाओं वा चतुई नाये कालेवराजा नृत्यभविष्यति
सर्थः २ तस्या प्रमाद्या दयेते तेन सर्वं समागतं। मत्रा सामात्यवनं मपामहा काशिम तीतुंसा भावि पति महाराज माशो कर्तं मर्हसि। एवमुक्ता तस्सा वित्री जगाम दर्शनं तदा॥ कालेनाग
च तानाताङ हितादे बन्हपिरार्णमावित्री मीत यास्त्राशाविश्व्याजन्म या तथा। अदि हर्षे वैवसावित्र्यासावित्रीम हनीयतस्सावित्रीसे वनामास्माथक्क विंशाप्रजयापेतामासाश्चीवादेयह

दृष्यमार्णपुमपस्यं २ हना १

ज.क. वर्तीय वर्द्धे तत्पितृगृहे॥ कालेन बहुना तेषु याते यौवनस्था बभूव सा॥ तां सुमध्यां पृथुश्रोणीं प्रतिमां कांचनीमिव प्राप्तेयं देवकन्येति दृष्ट्वा संमेनिरे जनाः॥ तां तु पद्मपलाशाक्षीं ज्व-

५०७ द्वितः २ लंतीमिव तेजसा॥ न चास्याः पि सावित्री व्रतं यद्वद् गृ [illegible] श्च योषितः शेषाः स्नाता सम्यक् समेत्य देवताः हुत्वाग्निं विधिवद्ब्राह्मणान्वाचय नृदुपर्वं मी॥ ततस्सुमनसो महर्षि प्राति- पौर्णमास्यां २

507 गृह्य नृपात्मजा॥ मत्सी पारिहृतात्म्यासु देवश्रीरिव रूपिणी॥ सामिवा घापितृत्या दौ विनीता वरारोहा समीपे नृपतेः पार्श्वतः स्थिता॥ तां दृष्ट्वा यौवनप्राप्तां स्वां सु-

कन्याहानवोधकृ तां देवरूपिणीं॥ उवाच राजा संमंत्र्य सार्थं सह मंत्रिभिः॥ पुत्रि प्रदानकालस्ते न च कश्चिद्वृणोति मां॥ विचारयन्न पश्यामि वरं तुल्यमिहात्मनः॥ तथापि देया क्षेमया दोषः स्यादा-

मन्यादिस्मृतेरस्यं न्यथा मम॥ पुण्यमानेन या पुत्री धर्मशास्त्रेषु वक्ष्य॥ तां पितुर्गृहे तथा कन्या रजः पश्यति सम्यक् ता ब्रह्महत्या पितु [illegible] स्याः सा कन्या वृषली स्मृता॥ अतो हं प्रेषयामि त्वां [illegible] कृ- स्त ५ श्रुटी ५ कृ

त्विमस्वयंवरं वृद्धैरमात्यैः सह तापसी ग्रामक्षत्र मा चिरं॥ वृद्धदर्शना यथा वाच्यो न मे वृषं तथा [illegible] ण एवमस्तु विसमाने च प्रोक्ता शीघ्रं विनिर्ययौ॥ स्यंदनेन महार्हेण सामंत्रिभिः परिवा- कु ५

रिता॥ तपोवनानि रम्याणि राजर्षीणां जगाम सा॥ मान्यानां तत्र वृद्धानां कृत्वा पादाभिवंदनं॥ ततो वनानि सर्वाणि तीर्थानि पर्वतानां वनानि च देशांश्च विविधान् रम्यानाश्रमानसुमना

हृष्टान्॥ एकस्मिन्नाश्रमपदे स्थित्वा तत्र बभूव सा॥ वरं पित्रा वृतं सा तु अजगाम स्वमालयं॥ सावित्री नमस्कृत्य सह तापसी तुष्टेन चेतसा॥ तत्रापश्यच्च देवर्षिं नारदं पितुरंतिके॥ अथा-

तोनमास्तं विज्ञं प्रणम्यास्मिन् तथा पितुः॥ कथयामास तत्सर्वं प्रेम्णा यथा गतास्ततो॥ सावित्र्युवाच॥ आसीच्छाल्वेषु धर्मात्मा क्षत्रियः पृथिवीपतिः॥ द्युमत्सेन इति ख्यातो साम.

दैवादंधो बभूव सः॥ तस्य बालस्य वत्सस्य पुत्रस्य रूपशालिनो॥ तत्समवायि हृतं राज्यं वैरिणा दैवयोगतः॥ स बालवत्सया सार्धं भार्यया प्रस्थितो वनं॥ ततस्स वनसंवृद्धः पुत्रस्तस्य ५०७

507A सिंचन्नमस्य वानामरूपाद्यो भवेन्नेति मनसा हृतः नारद उ॰ अहो कष्टं महो कष्टं तावेविन्द्रिकिमिरं कृतं मं हततो बालभावा घतगुणा वानस्तलवा नन्द पः सत्संवदत्य सोराजा सस वांक्षेन
ख२ संसृष्ट त्वनि स्समम्बाः पिपा स्तस्स कोसमर्थ न्म म्न न्म पातृ॥ त्वि चेपि वालें पत्स्यानाम्यि चास्वलेन उच्यते किं वृणों रंते स्वमस शक्ता दा न गुणौः समः ब्रह्म रापस्सस वाक दक्षः शि
विधौ शीन रोय घा।पया ति गेदन्वो सारःसा मवलि य दर्शनः आम्रे नाविकृ येपाग्र मसेन मु तोवनो॥ एका देयो स्त्रिना मोसम्य अधृपमय तिमस्मान्न स वक्षोरगाक्षो रागयुद्धि
तनया४ मांग का रिप्पा ति मूकस्ला उ॰ ना रदा दत दा कोपि [redacted] मा हपा र्थिवः प्रविमा विव्वे गच्छा नं वां चरयमस्पाति मं वलमरेगासा ल्पा यु दं हमागं का रिष्पातिःमा वि सु॰ दो घ्रौ पुत्रौ
घवाल्पा पुः मरगााति गुणोपि वा मलघ तामया भक्तो नाह तो पं दु वाेव्यहं॥ मन सा निश्च य कृत्वा ततो वाचाभिधीपते॥ क्रियते कर्म गापश्चा दे पुष्य मेस ना तनः ना म द उ॰ य
घेता रिष्ट इहातु स्नतः शो ग्रवि धीयतां अवि घ्नम स्तु मा विचारे ष्टं भद्रं करि ष्याति॥ श्रो ह कु उ॰ पर वसु न्हा विमुतसमनाम द मवारे वं पयो॥ उमा घट्टः विमतले न्तस्वरा श्रो व्रते
ष्टि रा।गजापेदः त्वमंवि या श्वे खा नपरो भवता। अहो विकष्ट सुस न्नमस्या रमादेगात्म नाोतडेः त्वम होहष्टावं रमेवा नपस ता॥ मन्य मस्त्रे पुराणाे नैः कन्याइः त्वे कमाजनं।
रतै३ देवा यङ्कं तलं वेव्य लीं कृ पति माति मे॥ एवं मता यव कु धाद भाग्यानमा त्म ना॥ देवी मं स्म न्यमा र्धि वीय या दत्तो वरः शुगा। राजा सद्दुहिता सं वै वै वाहि कमथा करोत्तम पा
ला तु मा मथ्या वनमुनि नि षे वि तां मुभे मुहूर्ते पार्थि स्पे वि स्परो वै देपा रोः समथीं पिता कन्यां ता दत्ता दा यांश्च षु क ला उ वा वेद महाभागो व्याधितेनो ततात्म ना घुमले न२
नमहा मा गश्च पायम्यवामंव वा। इर्यमेदु हीतातीव वत्सभाजी विनादपि भक्तो समुवितो ह्यमा मस वा न्म सव त्स मः तम पसा मयुवितन्न रोषमे वत्सलः अतोपाधसः

जे·कृ· ॱस्तंतयांवालेयंराजलालितापदभीवंवजामाउर्येवयोपेर[illegible]स्मितांततन्दालिपमसमाकंसातितुलुब्रजाम्पहं।भ्रीकृष्णउरसामं[illegible]तोमाजानारदोक्तेर्मेपानितःमावि
५·८ थ्रूपिवतेल[illegible]भत्तीरमनसोप्सितामुग्रदेतीवत्स्वंगीरेवंप्राप्येवपुरापक्तताएवतत्राध्वेमेतेपांतेगतेनवमतांमतांकालमनु[illegible]शपतोकाथ्येदातेवक्रामभमुतभ्सामिन्यात्तुम ५ २
508 योभीयास्थितयंसारिवानिशंनारदेनयदुक्तंतद्दूरयोभापमपंति।ततकालेवरुतिपंयतित्रांतेकदावनःथातक्रालोहिमतेभंपत्रमत्यवतान्दयम्भोष्टपदेस्मितेपत्तेदा
दरयाभजनोमुरवागराप्सायथमाविक्षानारदोक्तंवंवाहदेवतर्थेहनिमर्नंपमितिमेवित्यभामिनो।।ब्रतोत्रमुहेश्यमाविज्ञारयमहाफलंउपोष्यमात्रितामा[illegible]मावि त्रि४ धी४
त्रोसायतिब्रताःगततास्त्रियात्रंनिर्दममस्थालासतम्पदेवताःस्वसूस्वरयोःपासेवंदेवाहहामनी।त्र्यघमतस्यपरमुगहीत्वासत्पवानमाविब्राप्रवभर्तारंगच्छंतमुरव
तोन्वगातावायंमागागपिसाभर्त्रोवद्रामोनापमाषिताःउवावस्वेश्रमाभिदेगछकं[illegible]र्मितंवनामुक[illegible]मा[illegible]मिवस्तामीलालितादपीवीभ्रताच्चपदाहीपदेपोतुं र्य५
कपंशस्त्रसमितदूनेउयावासात्वयत्नेघतस्मादुश्वसमग्धमामाविज्ञुवोव।।नेषवमविरह्वीगांयज्ञेरीत्रभूत्तेनेसपमेववभोक्तमामे[illegible]ऊर्ध्वमेदर्शीनः।त्र्यपूंकोठकंम
मितनम्वापश्रेद्ध्रीनेभत्रोमहप्रपासामिमहृपासामिनोपिरागुभमारस्रमादेनमानिपंवंकारिष्यघःततोतानावमाबालाजगामाथपंतिब्रताःमाविब्रउपदमर्तवने
तामसिमनोरवेगतामोहृग्रमक्षोनंजग्राहायफलादिकंममिलुगवक्रुमभायपासंवदाम्रेयाकाछंदुवारेगातथायाय्यामासलोलयात्रयथायायतलसजातामिर
मिवेदना।ततमत्यत्यतत्सवेंवटछायामुपात्रितःसमवानेदनाकांतःकिमिदूर्गीतमाग्मःवटछायामवष्टभ्यमसत्ववाग्रहागद्दुदंसाविनिपयमिरामिवेदनामाप्रवाधतेनव राम· ५०८

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

508 A किंचित्वं पश्यामि भ्रमतीव हीमे मनः त्वेवोत्संगे क्षणांता वत्सप्तुमिच्छामि त्वं हं रीगः विश्रमत्व महाबाहो सावित्री सा ह उः गविता पश्चात्स[illegible] गामिष्यामि [illegible] स्वाम समं मुहुर्तो

शेते २ द्पंपपा वडुतलंगगंरु ता श्चिरश्चा संतमही तले ता वत्तरालव देनाशत[illegible] थम हस्त्वेशः च्याजमुखेमत्ताश्रुरौ द्राथ्या तिमयं कारः नशो[illegible] ईर्ष्टि पातात्ने मा विश्चा ल्हा तु मु कु २

ति कैगा ताव च द्ज्ञास्सर्वं मा वित्र्याप्तु पं मेद्रु तेंद्र ष्टि पातन नाप्मामिः शवतेसाः अबाधितं । दहतीवचनो रे हं ईष्टि पातेनमासतो। तत्त्वपंपा दे नास्मामिः साध्वतै

समवान्त्विन तहलाकर्षियमः कोया दुष्यापाथ्वात्मनाद ।। आरुत्य महिषपौद्रौद्रयागाहगविलीआजुगामलराधुक्तोपत्राप्तेमापतिब्रताध्मा विक्षपिच्वमं

बा५ त्रमताबीहमममारतततः माव घानाक पक्वोपंभत्तौरंभमनेष्यतिताव ह दृशमा लाणुहषक्त्वंपिंगलंकि[illegible] नं पीतवस्त्रंमासात्मयं मिवोदितान्तमुवाचायसा शीर्ष५

विवोप्राणम्यमत्युणाद्गंकात्वंदवोथदलोवामाथषयितुमागतः नवाहं केनविरूपासत्यर्मादेव[illegible]तु समष्ट्वाउहषश्रेष्ठैामंव ह्नेशशोला[illegible]।।यमउ॰यमः बाधि५ यथा५

संयमनःश्वाहं मेकेतन्मयं काद्वीरामापुरेषतेमद्भ्रीसान्निचोतेपतिब्रते।।ःनशक्तःकिंकारं तुततोहृत्त्वयमागतःशरीरात्याप्तंयत्नेपरं यमुतेमहाद्युतीअशुष्ठ शी४

मात्रपुरुषंनिचकर्ष यमोबलानात।।त्रथप्रेतु मारेभे पंथानंपितृमेवितं सावित्री पिवागाहश्चत्तापार्थेनमंडलंमहाथर्मवःरुकायम्यामावत्र यदंततः ।पुति ब्रता तदाश्रौ

ताध्यायमानानिजयतिते त्विताततःत्तन्माणा नामवाव यमस्तरानिवर्तत्मगल्मा विस्तुदूतंमिहागताःरात्रमार्गाविश्रान्तासिनःके नाप्यनुगम्यतेसा विप्युवन नमस्यैमान

वमेवग्वानंः कदाचिददयेजायतोत्मनीरमनुगकंत्मामवासोत्समस्मन्निचौःमतासंतोगतिनी न्यात्त्रौगाणमनी सशागतिः वेदोवर्णाश्रमाणांचमोप्याणनंवगतिर्गुरुः सर्वेषा

ज॰क॰ मेवजंतं तांस्थान मीप्तिं म हीत ने स्तुता भर्त्तारमेकं उ स्त्रीणां नान्यस्तमाघ पुः एभिरन्यैः समस्तैः विते वीक्षे धर्मार्थसंयुतैः तोषितो धर्मराज स्तु सावित्रीमिदम ब्रवीत ॥ तुष्टोस्मि
५०२ त व भद्रे यथान्याय्य युक्त वते ॥ सावित्र्य वरांन्य चाविन्यावन्ततामतो वदः आप्तिंता पारगृम्य शुश्रूस महालमनः जीवितं च तथा भर्तु धर्मसिद्धिं [illegible] ज्ञाम्प्ती पितुसुत्र शतं वे व्रत च२
३२ यावेशतमात्मनं च मे राजे वरादत्ता प्रेषयामास तान ततः चाजगामाथ मातरनीम ग्रीधा विदयं तन्त्रा कृतो संगामिर सत्यवं च निषमादक्षा ॥ गात्रं संवाह न व तेन मे उश्यांत
थि ४ समारतं उप[illegible]त थ जनं ग्राप्य नीरुक माहे दमाद्राता ॥ कथं न बोधितो भद्रे कालो विगतो मम ॥ किमाव श्यति मतातं ततः किं व मा लाम इः गविता विरु[illegible]य घस्य जातका लो दुं४
509 तो वगता वने ण विहा यमृता पितरो कालो ने कापि मे सगात ॥ सावित्र्युवाच कथं तावोध पान्य च पीडितं तु शिरो हि जाम मे वा चाविलं बोमर्द कापेशातवान घस्य [illegible] सोल्या ह५
यमा विज्ञी नयाह शिरसे चूनं ॥ सामितं क्षुशादिकं मोघ जगम तु सो त्वमाश्व मांत ततः पित्रा स्वने त्वाम्या द्रष्टो तो परया मुदा आलिंग्यम [illegible] पाश्चाप श्चत्र मं को दि वेश्यमः ॥ धर्मु ५
उवाच दिष्टापश्यामि स्मा पत्नीं समागतं विलंब कारणं पृष्टः सम्बन्धं प्रपातयं विरेता यों [illegible] ति संहृष्टः प्रज्ञपामास तां सतो च वा परवेजसुतां राज्य विहत केटक चु
मत्से नो महम्मागर पा जनं त्वमितरा ॥ ततोश्वपतिरामाघ पुत्रानात्म गुणाधिका न्मावि आप्य स्थितं ज्ञात्वा जामातु जीवितं तथा गराज्य प्राप्ति च विपुलां नृपामुदम वाप मांसा
विच्याप्यान कामिदं सवं पापप्रणाशनं त्रवं धनप्रदं स्त्री ऐशा स्वर्ग मोक्ष प्रदायकं सत्य सोमाग्यद पुग्र्य माप्त जेष्यामिदं सदा ॥ मोद्य पदेह रामिमा यामास वीर्गाब्रत निदं ॥ महा याम॰
त्य १ [illegible]मेस सन्वयते कापि नंस कलं मया ॥ युधिष्टिर उ॰ कीदृशं तद्व्रतं कृष्ण सावित्र्या यत्कृतं पुरा तस्मिन्नू मासे परे मासि विधानं तत्समासंतम मे का देवता मंत्र के फलं ५०९

ज्येष्ठामिधे १ ज्येष्ठेमासे २

वटं सूत्रेण संवेष्टय पूजयेत्तत्र प्रहर्षिणं ब्राह्मणान् सहस्राविंनी धर्मराजं च पूजयेत् ॥१॥२ ज्येष्ठसिते १

विभो रतदाखाहिमेनापनहिस्त्वामिमाभव प्रीयतांस्तु अपतां पांडव श्रेष्ठ सावित्री व्रतमादरात् कथयामि पा[illegible] यासन्याश्वपति स्त्वयो रूपं मां दृष्ट दे दं चीर्णव्रत १
तथा वनपर्वे कं चिरोर्चने यमं[illegible] योऽर्चति वामस्य भक्तितः अश्वमोव नयो दृष्टं नन्नो[illegible] यो ऽर्चिते दिव्यान्यापावितं चतु रेखा पूर्णं मासमुपो परीणीत्यं स्नानमहा नघोत कुर १
5097A आगानिक्षे पिवांविशषतः पौर्णमास्यां स्नानं तस्य पञ्च लक्ष्मीं हिला वालुका पात्रे प्रस्थमात्रं प्रपूर्य च । अथ वा धान्यमादाय यव शालितिलादिकं ततो वंशमये पात्रे व
स्त्रयुग्मेन वेष्टितं सावित्री प्रतिमां कृत्वा सर्वाङ्ग वरो मनोमोव र्णि नपीवापिवश ज्ञानरोग्य निर्मितां । ब्रह्माणं पनि माराव्या विधवमतेरभिरंतपयमपत्रासन
इत्यान इति ग्रंथः ५ स्यापय ब्रह्मकाय पञ्चतरवः कुसुमकंकुमनुवं नदद्दस्तमालां कमंडलं सावित्री तस्य कन्येमावामोद्गता तनधा आदि सवयंधर्मज्ञा मार्तमत्रक गतपूर्ति । कवस्त्रय
गंदधात्मावित्र्याद्र सगाः स्मितमावित्री ब्रह्माणमार्ई एवं मंत्रान्प्रपूजयेत् । गंधैः पुष्पैश्च नैवेद्यैर्दीपकै मोदकैश्च भैः पूर्णकोशातकैपक्वैः कुंभांडैः कर्कटीफलैः
यौ ख४ नारिकेलैः [illegible]रैः कपि[illegible]दाडिमैः स्तघाः बीजपूरैः स्मनारंगैस्ताटोदैः पनसैस्तथा । आमकैर्जीरकैः हृद्यैर्गुडैर्नलवणैनचा विरूढैस्मम धान्यैश्च वंशपात्रे प्रकोष्ठितः ।
४५ हरिद्राकं दमस्त्रं [illegible] मैः [illegible]मकेसरैः अवताकं करामे वस्ताविनीब्रह्मणः प्र पात्रेवतास अवाप्यतितां मवेधातमं त्रेणतावीनीज्ञ्यानीसपरीतेरमातथास्त्रीणाप्र
राणाकोविधिस्तुतः ॐकारपूर्विके देवि वीणापुस्तकधारिणी वेदमातर्नमस्तुभ्यमवैधव्यं प्रयच्छ मे ॥ रूपं देहि यशो देहि सौभाग्यं देहि देवि मे यथा प्रसन्नामा विश्वा
निर १ त्या मापा हिपा वै[illegible] एवं संपूज्य विधिवज्जागरं तत्र कारयेत् गीतवादित्रनिर्घोषैः हृष्टनाशैः च देवकैः प्रापावया नेश्यविविपेत्रांगानिमत्तिवाह येत् ॥ उसवे नन पद्मा

कुंकु

जं॰ का॰ त्रिंसाविंद्या श्वकया नवैः तत्सप्रमातसमये रवावउदिते सतिामाविंत्रीबास्याणा स्पृष्ट्वैसनैवघांतिवेदयेतन्॥ चपमाविंत्रीकुल्सतेसा विद्यामवानुवावकेविद बेतुसवद
५१० त्रिस्ये दरि देवाउहं त्रिीनिमेत्रेरणानेनकौतेयप्रणाम्याविधिपूर्वकेदृवीदृनो [redacted] रवीशामितुरवाच्छिताःशुउविवव्रघशंविप्रउंकांसास्तिरवेके साविंत्रीयंमपाद
510 तासाहिरणपाहि सम योव स्याराधीणानायोंपव्रास्याणाःप्रतिगच्यतांरवदताहिजंद्रापमाविंत्रीनापुवापृष्टःरा॥ नेवेघादिवनत्सर्वंग्रात्ययासमग्रहेनयेना॥स्वयंदशय अथ पुष्पेः २
देशाकेत्स्ववेश्मनततश्चाविशत॥ गौरिगीर्भोजि पेदृत्स्याहविष्यात्रेनशक्तितःपुष्पैकुंकुमासेदूरेल्लालकैःकंगस्त्रकैःवीसोमिमेषगोशन्नावित्रशाद्यविवार्जितः
विसर्जयेततस्तांश्चसावित्री प्रीयतामोतिःवत्रेयंब्राह्मणोःसर्वेस्तुषैस्कोत्तुंसःशंमाविंत्रीवरदानुमंमूं [redacted] सुव्रतेवनेचरुव्रततदृढंयिनानेनर्मिस्त्रैतां॥रातिम
४२ ५ किंपातोतेनेमेल्लेमाविनोव्रतं॥ अयेवेवलोकपालप्रजोउपीतातदुक्तेनिणीयास्यतेवत्सप्रागो॥एवंभोद्पहयोगे॥ योगीमास्योपिनामहःश्रक्रागिघमपात्वं या निस्तंचप
मोशाउविन्नेशसेकराना॥नोकपालोस्तुरखार्पत्रैलोकास्सामघेवपेतएघियासारगाथापतपानंतवमोगिनं।तस्मात्तत्रलिखेत्समग्रघष्टयेत्रमतकालीकंकार्णि
कांपानिलितत्रक्षानंनकमलोइवं।आया।दिव्ववपात्रेषुवामवाघोश्चमीपुस्करःततक्रमेणतेनैवसंस्थाप्यकुलशानसम्यक्राः॥ पद्यात्तैपूजनीयाश्चमत्राश्चसाद्यं
हाग्गूतिः श्वसामेवप्रापनामहासरांस्त्वोउदिश्यश्राद्वंकार्य॥ तदुक्तंहेमाद्रौब्राह्मे॥नांदीमुखानांप्रथमंदकंमारागितेरवौः पौर्णमासातुकर्तव्यंवाहववनं
यथेति॥ नांदीमुखस्त्वोनांब्राह्मेपितापिनामहश्चैवततथैवप्रपितामहस्त्रयोह्येश्रुमुखाह्येतेपितरःपरिकीर्तिताःतेभ्यःपरतराये चप्रजावंतःसुखैषिताःतेतुनांदी राम॰ ५१०

510A

सुतानां दौहित्रमध्यादि रीतिः कथ्यते। एतत्त्रयस्य पृथग्मृत्युके पञ्चमाद्यपक्षे महालयपक्षे वा संकार्यमिति प्रयोगपारिजाते। नित्यताद्वयपाक्षिकं वर्षेणाद्यपक्षः कंमा
र्कण्डेयोगामाव त्रमदाम्य सुत्र्यांककृत्यार्कप्रतापं कार्यं पः हेमाद्युक्त समयोगेनामावास्या पर समाद्य पर्युपलक्षणात् तस्मात्प्रेतान्तारेति दशमरलावल्यां। उदं वक्ष्याद्वमेकपार्वणं कं
देवतांतरा विषमा नाध्यतिमपरत्वकामादयः पार्वणाद्यन्का यमः। पितरौ पुत्र एकं तेन त्रमातामह्यापिति धौम्यवाक्यात्॥ पितृशब्दस्य जनकपरत्वे। वडुवचनविरोधे
न पितृमात्रा पत्रपरत्वात् इति दीपिकायां। तन्निर्णयसिन्धुकामादयः नवश्राद्धमध्ये आद्ये पिण्डे वोद्धव्या पत्निमिति वाच्यम्। वचनांतरेणानिषेधात्॥ नवजीवत्पितृकस्य
न्वष्टकायां मातृश्राद्धे तदा पत्निः श्राद्धं पत्नेः॥ अत एव उक्तं श्राद्धे सुतमात्र मातामहयोर्दद्यादिति मदनरत्ने कात्यायनोक्तेश्च। नवान्ननामान्नो दीक्षाद्द्वमीति देशः
वैश्वदेवादिशेषस्य देवताविधिपरस्य कर्मनामलाभावात्॥ नापि नान्दीमुखत्वं पितृविशेषणात्सपिण्डिकत्वात्। उक्ष्याद्दसपिण्डं कार्यं। पौर्णमास्यामवश्यं वर्षस्यने
पितृपिण्डपातनेत्र जोपितृश्चापि एवं हंसपयादशेषत्र थेवमतिः। निर्णयादिष्य घृतगार्भवचनात्। अमामबद्धशावताभिः कार्यः तदुक्तं हेमाद्रौ विष्णुधर्मोत्तरे॥ मार्क
उपडः प्रोष्ठपदास्तथा रंभ्रमतं परीशशलक्षणोमत्संपृक्तं वहूणां देवांगधमान्यान्नसंपदा जलाशये जलेदेवेभ्यलाभं वसाववेदे रघाद्वनावसाने तज्जलपेश्च हि जात
योऽच्युतो यानाहं संज्ञकं वा सोऽयं गुविख्यषितां धामोति लोके वरुणासराजं स्तनो यकालं सवितरं मनुष्यः मातुष्यमामाघमवस्यागो गाहस्त्यान्विता किंतस्तत्तत्पेवेति
॥ अमामा भागवतप्रसक्तदानेकार्यं॥ तदुक्तं मदनरत्ने मात्स्ये पयत्राधिहत्यगायत्री वर्णपंतेषु मावेष्ट रंत्वचामहरवधायेते तद्भागवतमसपतं। अष्टादशमहस्त्रामा

जं॰क॰
५११
511

आगांत व्यक्तिर्त्तितो लिखिता तत्रपोरघाह्नेमसिंहसमानितंपौर्णमासां प्रोक्ष्य यांमयातिय रमंयशमिति॥ इतिमाद्यपदीकृत्यं॥ अथाश्विनीकृत्यं॥ तत्रादौ कोजागरव्र
तं कार्यं तत् इत्युक्तं महाराष्ट्रे लिंगे आश्विने पौर्णमास्यां तु वरं जागरणं निशि कौमुदी सा समाख्याता कार्या लोकैर्विभूतये कौमुद्यां पूजये लक्ष्मीमिंद्रमैरावतस्थितं
सुगंधि निशि सद्वेषः अक्षैर्जागरणं चरेत्॥ निशीथे वरदा लक्ष्मीः को जागर्तीति भाषिणी॥ तस्मै वित्तं प्रयच्छामि अक्षैः क्रीडां करोति यः॥ नारिकेलैश्च पिष्टकैः पितॄन्दे
वान्समभ्यर्च्य तत्र बंधूंश्च प्रीणयेत् नमस्त्वं पततद्शनो मे वत गदितो मदनरूपा॥ नारिकेलोदकं पीत्वा अक्षैर्जागरणं निशि॥ तस्मै वित्तं प्रयच्छामि यः करोति महीतले इति
॥ अथ पूर्वोक्तस्कंदपुराणोक्तकोजागरव्रतं॥ नारद उवाच॥ स्वामिन्नहं पराधीनः शंभो सेवापरायणः नावकाशोऽस्ति मे कर्तुं व्रतानि नियमांस्तथा॥ तन्ममेकं समावद्स्व
व्रतं व्रतानि दानं वस्त्येन वितीर्णं भगवन् पापनाशनं सुमहत्फलं॥ स्कंद उवाच॥ अस्ति कोजागरं नाम व्रतं नास्त्यन्यसमं व्रतं यत्कृत्वा समवाप्नोति जंतुर्लोकानमुत्र वा॥ निम्नमा
स्यपुत्रे मासि पौर्णिमायां गणेश्वरः स्याव तः समाहूः शक्रो लोकानुकंपया॥ पवित्रमति लोकानां त्रैलोक्ये नृपसत्तम भक्तवरप्रदः कोजागरविधानेन सम्माराध्य पूतो मत
ः तेन कोजागरं नाम व्रतं लोकेषु विश्रुतं विधानं तस्य वक्ष्यामि शृणुष्वैकाग्रमानसः पौर्णिमायामश्वयुजमासे कौमुदी या प्रकीर्त्तिता तत्राराध्य महालक्ष्मीमिंद्रं चैराव
तोपस्थितं उपवासं प्रकुर्वीत दीपान् प्रज्वालयेत्ततः लक्षं तदर्धमयुतं सहस्रं सततमेव वा घृतेन दीपयेद्दीपान् शनैलतैलेन वा व्रती॥ रात्रौ जागरणं राजन्धर्मात्मा गम्
तत्पुरस्तात् यथाविभवतो देयाः प्रावीषो द्वीपकाः चैत्येषु देवायतनेष्वारामेषु गृहेषु च ततः प्रभाते स्नात्वा संपूज्य च शतक्रतुं आत्मानं भोजयेद्विप्रान् घृतशर्करया ५११

511A

यमैः त्रयोमिद द्वादशी गामिश्रतनयता त्रजयाहिजातः यथाशक्त्या वदानत्यादोसा स्वर्णावि निर्मिताः एवं निर्वेस विविधवस्त्रतः यायशामाचरेत् ॥ अनेन मासविधानेन कन्या
न्दी यमैत्यकार्त्रम्त्रः गोमिः पीद्वतमर्पनो केमहीयते ॥ ह चामुष्मारोग्यपुत्रपौत्रादि संपदं भवंति अनमहात्म्यात् लम्बोदर्ष्यं गणेश्वरोति ॥ इति कोजागरव्रतं ॥ आश्वि
नेतर पौर्णिमा प्रदोषनिशीथव्यापिनी ग्राह्या यदातु पूर्वेद्युर्निशीथव्यापिनी परेद्युः प्रदोषव्यापिनी तत्र पूर्वेद्युः कार्या पूजा प्रपञ्चनकाले व्याप्तिनाभावात् परेद्यु
पूर्वेद्युर्निशीथव्याप्तिः परेद्युर्न प्रदोषव्याप्तिस्तदा परदिने तत्कालादिव्रतयोगेन तु ग्राह्या यो गो विशेषतः रतिवचनात् तिस्मात्रीवा यद्वा उमगी प्रमुनयः चत्वंदु ब्रह्मचा
पूजाकर्मान्त मायवलायवेनः आश्विन्यां मामयूजाकर्मेति तत्कृच पूर्वगा कार्या ॥ विद्धा तत्वादितिनिर्णयामृतेऽपि दोषे ग्रहणमात्रदृष्टिवहितलाघवपौर्णमासी
क्रियते तदा स्वयुजि कर्माणां मासं तत्रोक्तेय मिति हेमाद्रिकृतं तन्त्रायामगमन क्रमलापेनाप्ययोगे वैरागाप्रपञ्चगादायं परास्यकालीन तत्र भवेनतत्याकारमा तु
विन्नवालकालांतरस्ववतकर्तव्यं पूर्वोत्तरे स्वलपर्वेदवनक्षत्रेषु वेति कृतं सरलावत्याशेषपूर्वोणीदर्शपूर्णिमामासांतत्रे गणानुस्थानेर शेषध्याः पर यौर्णमासेष्ट्याः प्र
गन्नुष्टेयमिति हेमाद्यादयत स्वाग्रयणं नवान्नभक्षणं स्वाग्रयणाः यवाग्रयणं स्यामाकाग्रयणमिति तत्रापि श्यामाकाग्रयणमनित्यमितरेतु त्रनाहिताग्नेर्नित्यो यवा
ग्रहणं वकार्यमिति स्मार्त्तवृत्तावुक्तेलवान् सवेब्रीहि स्वदेवतासंवद्धानामेव नमन्त्राणां माना मन्त्राद्या आहिताग्नेस्तु यवाग्रयणास्याप्यनिमत्तं ॥ अपि वाक्रियाप वे
क्षितिमन्त्रावायदा वोध्या ग्रयणानममन्ततत्र नाऽस्या मावेकस्तुश्रस्तांज यीन्नाग्रयणाः यदिवा न तदपि समा न तत्र मिस्त्रादि पाश्वमवतांहिलमामेस्वं ॥ इत्यापदेभ

ज॰ते॰ ले कार्यमस्युपायन्कार्यमित्याघमवट्टष्ट्यां अमाकारोग्रपार्श्वेन्नमुक्तं कालिकायां॰ अकृताग्रयणोऽश्नीयान्नवान्नं यदैवेनाः वैश्वानराय कर्तव्यग्रहपरागाकृति
५१२ ल्लवेतिः स्मृतिचन्द्रिकायामपि निष्पत्यन्नात्म यवैव वैश्वदेवद्दष्यम वत्रनिष्ठानवपत्रे नवान्नप्राशने तथा भोजने पातिताजस्य वरुवैश्वानरो भवेदिति। स्मृतिविष
512 नेत। समीदरायामं चं वव षैव वैजपेत्छ नं आयु यशांपदाम्नं नदसंपर्णीमेति तदित्युक्तं। एतत्समानीग्र यशा विषया अमामेव दानविशेषो विस्तु धर्मोत्तरेत्रा
श्वयुज्यांकांस्यपात्रं घृतपूर्णं द्विजातये सहवर्णां पादतारी भोजा फलि हजा यत इति। असांग जनीराजनं कार्यं तदुक्तं हेमाद्रौ आथर्वणाय पक्षात्स्पृशेत्॥ अ
पाश्वयुजे मासि ये मासि स्वामे परान्हे हास्ते नांवी राजनं अपीदिसादि। अन्यदपि कृतं निर्णयामृते विरमेच्चोदयेव॥ आश्वयुज्यां पौर्णमास्यां निजं भोजालुकास्मे
वाले॥ आयाति सेन्यासा इंद्रकलापदंग्नु दारुगां तस्मान्नेचनरैर्मार्गः स्वगृहसमीपतः शाश्वितया: प्रयत्नेन मृषितव्या सभमंडनैः पुष्पार्घफलघ्र पात्रसर्ष प्रभक
रैः स्त्र्यावेश्मानि भूषितव्याये नाना रंगैर्विशेषतः सुस्नातेस्तु लिमैश्च नरैर्भांसमुवालकैः दिवातत्र नमोक्त व्यमनुष्यैश्च विवेकिभिः स्त्रीवृद्धमेव वा लेख्यं भोक्त
व्यं पूजितेस्तथैः सप्नमभृघेंर तीया पश्चान्मृत फलैः पचैसघादासो हुमितपः दागोपाते प्रदीप्तश्चसपश्चोह्मवा हनः यदा स्तत घृतो यत्ने सततं लेख्यमुतापि ते संप्रजितव्य
पर्णौडुः पपमसापभे नवाः रुद्रः स्माय संदृश्यमथानदेशस्वरामुनेगोमाङ्गः सुराग्निपूजच्छागावह्लिः ताशनः उरम्नवाद्भिर्वरुणो गजवाङ्गिर्विनायकः पन्चः सोम्बे गाम॰
श्वरे वंतो यथा विभवविस्तरैः ततः पुज्योनिजं श्वसामिषेतीलतंइनैः स्वगांविमिर्घृतो यतः दृशा घेश्वस्मिमिः कामराद्वैरितिया निर्णयामृते माहेश्वाकृणप ५१२

512A
लेरितिथ्या रथानं च ब्राह्मणान्भोजयेत्तावुभौ नक्तं मांसवर्जितमित्यादि॥ इत्याग्नेये नीकत्यं॥ अथ कार्त्तिकोक्तं॥ पंमन्वादिः सा प्रवोक्त आपिनीयाश्याः स्तुतप स्य
तात्॥ अत्र विशेषो हेमाद्रौ ब्राह्मे॥ पुराणमहाकार्त्तिकी स्याज्जिवेंद्वो हृति कात्त्रये: पाद्मे॥ विशाखासु यदा मानुः कृत्तिकासु च चंद्रमाः स योगः पद्मको नाम पुष्करेत्वति
दुर्लभः॥ पद्मकं पुष्करे प्राप्य कपिलां यः प्रयच्छति॥ स हित्वा सर्वपापानि वैष्णवं लभते पदं॥ यमः॥ कार्त्तिक्यां पुष्करे स्नातः सर्वपापैः प्रमुच्यते॥ अन्यत्रापि॥ आग्नेयं पु
यदा ऋक्षं कार्त्तिक्यां भवति क्वचित् महती सा तिथिर्ज्ञेया स्नानदानेषु चोत्तमा॥ पद्मे यामैत्रे भवति त्वाष्ट्रं नक्षत्रं यदि कार्त्तिकी तिथिः सापि महापुण्या मुनिभिः परिकी
र्त्तिताः प्राजापत्यं यदा ऋक्षं तिथौ तस्यां नराधिप। सा महाकार्त्तिकी प्रोक्ता देवानामपि दुर्लभेति॥ अमामे वसायं काले मत्स्यावतारो जातः इत्युक्तं पाद्मे कार्त्तिकमहात्म्ये
॥ वाराहे॥ यतो विष्णुर्मात्स्यरूपोऽभवत्ततः तस्यां दत्तं हुतं जप्तं तदक्षयफलं स्मृतमिति॥ अत्रैव वृषोत्सर्ग उक्तो भविष्ये॥ यो ऽत्र मास्यां तु संध्यायां कार्त्तिक्यां तु वृषोत्स
र्गः रथाद्रेन मंत्रेण सुदीपांश्च सुगालयो ह्रिका यः पतत्याम्बमश्वकाश्च ह्रदे जले स्थले ये विचरंति जीवाः दृष्ट्वा प्रदीपं नहि जन्मभागिनस्ते मुक्तरूपा हि भवंति तत्रेति॥ अ
त्र पौर्णमासी संध्याकालव्यापिनी ग्राह्या सा पूर्वोक्त भविष्यवाक्ये संध्यायामित्युक्तेः॥ अत्र कार्त्तिके पदर्शनं कार्यं तदुक्तं काशीखंडे॥ कार्त्तिक्यां कृत्तिकायोगे यः कुर्या
त्स्वामिदर्शनं सप्तजन्म भवेद्विप्रो धनाढ्यो वेदपारग इति॥ अत्र मात्स्ये रसागरदानमुक्तं निर्णयामृते ब्रह्मपुराणे॥ पौर्णमास्यां तु संपूज्य भक्त्या दामोदरं सदा नतः
गंधैर्धूपैश्च ज्वालापत्रैस्तुतिका सुष्टुहा कार्त्तिके यस्तु धात्रीवृक्षावरूणाथ हुताशन मन्त्रैः ममकेदारो चैनं पितृयानेशा गमो मामा स्वैर्वैयैस्तु यादीये मंत्रैस्तु द्वावेवै

ज॰ क॰ स्तथाः परमात्मैष फलैशाके व ह्लि ब्रीस्मणात यौगाः एवं दे वीत्तुमं पत्र्य दी पो देयो गृहाद्द्हिः दीपो पांतेन या गत्ने श्वतुरस्त्रो मनो हरः व त्र्वर्वैशांगुलः कार्य सिक्थ वं दन
५१३ वर्ति रागाः ग वाल्वी रेरांसंपर्स्मिः सुम्र कतुपारिप पितः तत्रेहमम यो भक्त्या सुक्त्वा नेत्रमनोहरः प्रसेप्न श्रोविभ्रनेनेनमोस्तु हरये पद्मन ॥ ब्राह्मणाय प्रयोगपांयुद्धपात्रं
513 द्यो स्याग्यामिति ॥ अस्यां द्वादशां संतप्ज्य नक्त कार्यं ॥ तदुक्तं स्कन्दनागी वेब्रह्मपुराणे ॥ पौर्णमासान्तु संपज्यो भक्त्या द्वादश्यां दरः सदाः नास्मिन् इानि यलेन कर्तव्यं नक्त
भोजनं ॥ तथा ॥ कार्तिके पौर्णमास्यां तु सोपवासो वैयेद्ध हरिं ॥ सोग्निष्टोम फलं विंदसर्पलोकं च विंदति ॥ अस्यामेव वृषदानं कार्यं ॥ तदुक्तं मदनरत्ने विष्णुधर्मोत्त
रेः कार्तिक्यां तु वृषभार्णी भमन्यं रामं यामि वारलेगं पेतथा भन्ये वीजेवस्तु तपेवचाए ते यंक्रमिति शेषः हत्वा चोत्कम यासोपांदत्वा री पसमतेतः वंशो दयेनरा
दत्तास्व यापेः प्रमुच्यते ॥ कांतारयभमागंतुना सौ व्रजते सुरं प्राप्नोति पुत्र पोत्रां प्रसरं लोकं च गच्छति ॥ अत्रैव कामवृषोत्सर्गः कार्यः तदुक्तं भविष्योत्तरे ॥ कार्तिक्यां
तु वृषोत्सर्गो विवाहं प्रापफलं दश्याः कार्यं अजवृषे चं हरे निराजनं तथा ॥ गजाश्वरथदानं च घृतधेनुर्दयस्तथा प्रदेया परपद्मा इक्ष्यं तासां संकल्प देवता रतिमा
मेपि कार्तिक्यां तु वृषोत्सर्गं कृत्वा नक्तं समाचरेत् शैवं पदमवाप्नोति शैवव्रतमिदं स्मृतमिति ॥ अत्रैव ब्रह्मपुराणोक्तं नीलवृषदानमुक्तं नीलं च वृषभं दद्यात् स्वतुर्वं
स्नातोपतुत्रं सर्वसस्यवरं रम्यं सर्वांगं च सम्मन्विते तु वा सं मंत्रेण ब्राह्मणाय महाकांतार तारणाय या वर्तितस्य गोमात्री शारीरं मतिः संस्थिता ॥ तावद्युगसहस्राणि स्वर्गे वसति तत राम
वदः सर्जायित्वा तेनाविष्णु रत्नमान्या तुलेपने मोक्षः कौशार समग्रीयं समस्य च्छिडिलेन ततरति ॥ अस्यामेव विष्णुत्रिरात्रं संतानव्रतं कार्या ॥ तदुक्तं हेमाद्रौ ॥ श्रीकृष्ण उ॰ का ५१३

513A र्त्तिकामासु यवामो यकं न्याद् घात्तु लंकृतां। स्वकीयां परकीयां वा न सेमं गमे कोहुमे। एतत्स्नंतान्ध्कं नामव्रतं सुगतिदायकमिति।। अथ सामेववाशिव्रतं। तदुक्तं हे
माद्रौ भविष्ये।। श्रीकृष्ण उ० कार्त्तिकां वत्सरं ध्यान्ने पंहेमावाने सितमागोसि षेहृ षंयुष्यो मिथुनं तहदे वहिः सवंक्ते मेगायोरघाद्वासि न वत्त्व वीम्र पंता नरपर्णो
मासं मासे सर्गमासं कीर्तेप वहु दक्षिणा। नएतद्वासिव्रतं नाम यहो पद्ध्व नाशनं। सर्वीप्ता परके तद्व्योम वाक प्रदायकामिति। अथ सोमवहानिकाव्रतं कापंतदुक्तं
हेमाद्रौ भविष्ये। श्रीकृष्ण उ० अथातः संप्रवक्ष्यामि।। पालवर्तिकाव्रतमुत्तमं। राघौ वभरद्लिंगात्मापुरायसप्रभावतत्र तोवमहतीलक्षयी पंजातिस्मरा भवेत्पापोना
तेतच्चमेत्वापरे ब्रह्मणापनीयतः। युधिष्ठिर उ० कोह्यशनह्रत छोस्मं मंत्वर एवकुत्तोदशविभ्रनेवत्तिकानाचत्रवकालवदस्वमे।। श्रीकृष्ण उ० कार्त्तिकां पौर्णिमामासाद्य
गृहीत्वा तिकाव्रतं षट्मासस्ट्वतपावारदंसं वित्यवेतमोन्यादि। सोवर्णिगप्प मार्गगानवनीतसिद्धाः षट्वर्तिकाः स्वात्काप्यथ याश्चकेत्वा पात्रे विश्व
यश्वसमास्तगतदप्रदीयः संप्रज्य जन्मगहनं न वीसेति मर्त्यादिति।। इति कात्तिकाव्रतं। अथैव मनोरथपूर्णिमाव्रतमाह भागीयं।। तदुक्तं हेमाद्रौ विष्णुधर्मोत्तरे।। कार्त्ति
कां समारभ्य संपूर्णाशशलक्षोऽपूज्य ये दुर्दिप राजन् मदनं क्रामनामवेदि त्यादि। नाननामिमा मसूर्याशा कवन्मादुनादि पालश्रवणे वलस्माश्यं रोगात्ततल्पश्चत
पैव शत्रामाउ प्यमामाघमवे सराज्येत्यंतेनेः इति मनोरथपूर्णिमाव्रतं। अथैव सौभाग्यव्रतं। तदुक्तं हेमाद्रौ विष्णुधर्मोत्तरे।। कार्त्तिके परमेश्मि मासांतपर्णिमा
रामिदोविनंतपमे षोडशयत्वेतद्वान्निकायांतुप्र जये दिसमादिसौभाग्यदं रूपावेवर्धनं बलावगापरं वंत्वारति भोगदं वा। कार्यप्रयत्नेन नरैः संयमाकायं तथास्त्रीभिर

ज॰ कृ॰
५१४
514

दीनमल्लेमतेनः। इतिदीक्षचर्मोक्तं सौभाग्यव्रतं॥ अस्मामेघाउश्लोक्यकार्त्तिकव्रतोद्यापनप्रसंगात्॥ कार्त्तिकस्नानविधिर्लिख्यते॥ ततएव श्रीवंशोदये वीक्षुस्मृति
पापयोग्यनुनामकामेषेष्वातस्नानं विविधियते। हविष्यब्रह्मचर्यं च महापातकनाशनमिति मौरमामसउक्तः प्रयाथ्यतदेवाद्दियंते। दाक्षिणात्यास्तुः। आश्विनस्यतु
मासस्यपाक्षुले काद्शीमेवतत्कार्त्तिकस्नव्रतानोहतस्यांवैमारभेत्सथोरितिया मोक्ते॥ मार्गवार्त्तनेच॥ आरभेकादशींशुक्लामाश्विनस्यतुमानवः॥ तत्स्नानप्र
अक्षितपावत्कार्त्तिकमासकः। इतिविष्णुरहस्योक्तेः हेमाद्रौ वादिसपुराणेपराणे आश्वयुजेमासि पौर्णिमास्यामाहितः ईस्तुकामांसंसम्यन्नपरयाव्रमत्नास्समाप्यते कार्त्तिक
पौर्णमास्यामित्यंतोमि स्नानाश्वाश्विनेशुक्लैकादश्यां पौर्णमास्यांवारभ्य कार्त्तिकशुक्लद्वादश्यांपौर्णमास्यांसमापयेदित्याहुः॥ मदनपारिजाते विष्णुः॥ कार्त्तिकं सकलं
मासं नित्यस्नायी जितेंद्रियः। जपन्हविष्यभुक्शांतः सर्वपापैः प्रमुच्यते॥ अत्रदेशोविशेषः पाद्मे॥ कार्त्तिकं प्रक्रमः अरुणोदये कोटिगुणो गंगायामपि तत्समः ततोपि
कपक्वोसंदास्मिन्मनभार्गवः पुराणाः प्रयंद्यमसे वसुनयोमथुरादिकाउत्तमः कार्त्तिको विप्राम्रधुरायान्दशामिहः पत्राचितनस्तकंरूपंमत्केमः संप्रयच्छतीति॥ इदं
वस्त्रान्यकाशिस्यपृथुनदेष्पातिप्रसक्तः शतंसमासत्पलत्वाहतेपृत्वाप्यते फलं॥ तत्कार्त्तिकेपंचनदेसहस्तस्नानेनलक्ष्यते। कार्त्तिकेविंदुतीर्थेयोब्रह्मचर्यपरायणः
स्नास्यन्त्युदितेभानौभानुजातस्समोजतः इत्यादिकाशीखंडोक्तेः॥ संपूर्णस्नानाशक्तौ अल्पपुराणे॥ कार्त्तिकमधिकृत्यसः एकादश्यादिषुतथातत्रेपंचस्वरात्रिषुःग्राम:
दिनेदिने वस्नानव्यंशीतस्नानमनदिषुवा॥ वर्जितव्यातथाहिंसामांसमद्यमागमेववेति॥ काशीखंडे॥ वाराणस्यापंचनदेत्रहस्नातास्तु कार्त्तिकें अमीतेघ्रामवघ्रषघ्रगापनाजो ५१४

514A

तिनिर्मलाऽगति ॥ कार्त्तिके मासि मे यात्रो थैहृता भक्तिजन्मपैरैः बोऽतीर्थकृतस्त्राने स्तेपांशुक्ति नदूरतः इति ॥ इदं च प्रातःस्नानमर्घ्यांतं कृत्वा कार्यं ॥ तेन विनेतत्कर्मानाधिकारा
दितिवर्धमानः ॥ पद्मेऽपि ॥ ततः संध्यायामर्घ्यं दद्येममामि ॥ तथापि च वनवलाद्युदितहोमवद्विकल्पतीति निर्णयसिंधौ ॥ वस्तुतस्तु प्रातःस्नानोत्तरं प्रातःसंध्या यापूर्वं मे च कार्त्तिका
दिस्नानं विकल्पस्तु अविनं ॥ प्रातःसंध्यायाः स्वपोदयोत्तरं समाप्यत्वेनानुदितमानो विहितस्य स्नानस्य प्रातःसंध्यातः पश्चादनुष्ठेयत्वानुपपत्तेः ॥ उक्तं चैव तद्वर्धकं कामिसंच वनपद्वे
स्नानस्य सत्त्वरि ते मानाविनिच्छ्य रुदितहोमस्य च प्रातस्त्वेनस्मार्त्तसंध्यासंकोचकल्पस्ते स्नानमत्रैव यतन्त्रैव ॥ कार्त्तिकेहं करिष्यामि प्रातःस्नानं जनार्दन प्रीत्यर्थं तव देवेश दा
मोदर मया सह ॥ इमं मंत्रं समुच्चार्य मौनी स्नायाद्व्रती नरः इति ॥ अर्घ्यमंत्रोऽपि तत्रैव ॥ व्रतिनः कार्त्तिके मासि स्नातस्य विधिवन्मम ॥ गृहाणार्घ्यं मया दत्तं दनुजेंद्रनिषूदन ॥ नित्य
नैमित्तिके कृष्ण कार्त्तिके पापनाशने ॥ गृहाणार्घ्यं मया दत्तं राधया सहितो हरे ॥ रद्मौमं चौमसुवा यैपार्घ्यं मत्स्यमप छति ॥ स्वर्णरत्नप्रपाध्वपूर्णसंख्ये नष्टपापवा नास्तु
वर्णपर्णपृथिवीनां न स्नानसमं यः ॥ अतिपात्रे ॥ कार्त्तिके नार्चितो यैस्तु कमले कमलेक्षणः ॥ जन्मकोटिषु विप्रेंद्र न तेषां कमला गृहे ॥ नारसिंहे ॥ विहाय सर्वपुष्पाणि मु
निपुष्पेण केशवं ॥ कार्त्तिके योऽर्चयेद्भक्त्या वाजपेयफलं लभेत ॥ पाद्मे ॥ तुलसीदललक्षेण कार्त्तिके योऽर्चयेद्धरिं ॥ पत्रे पत्रे मुनिश्रेष्ठ लभते मौक्तिकं फलं ॥ स्कांदे कार्त्तिक
महात्म्ये ॥ मालतीमालया वीछ्रुः केतकावैवपूजितः समासहस्रं प्रीतो भवते मधुसूदनः तथा ॥ कार्त्तिके केशवे पद्मजापेषां नामस्तु तैः कृतानि तेनिर्मत्स्यरवैः पुत्र चवमं
तित्रिदिवे सदा ॥ तथा स्कांदे दामकामाहात्म्ये ॥ निवेद्य केशवे मालां तुलसीकाष्ठसंभवां ॥ वहते यो नरो भक्त्या तस्य नास्ति हि पातकं ॥ नजस्याऽठुलसीमालां धात्रीमालां विशेष

ज॰ क॰ तः महापातकसंहर्त्री धर्मकामार्थदायिनी स्पृशेत्तु पाणिनो मानि धात्रीमालो नराणां तव हर्षे सहस्राणि वै कंठे वसति मे वे त। मालां निसं नरो भक्त्या धात्री तुलसीसंभ
५२५ वां वहते कंठदेशे तु कल्पकोटिं दिवं वसेत्। तुलसीकाष्ठसंभूते माले कृष्णप्रिये यं करी विभर्मि त्वामहं कंठे कुरु मां कृष्णवल्लभं। एवं संप्राप्य विधिवन्मालां कृष्णगले
515 र्पितां। धारयेत्कार्त्तिके यो वै स गच्छेद्वैष्णवं पदमिति। तथा स्कांदे कार्त्तिकमहात्म्ये॥ धात्रीच्छायां तु यः कुर्यात्पिंडदानं महामते। मुक्तिं प्रयांति पितरः प्रसादान्माधव
स्य तु। धात्रीफलविलिप्तांगो धात्रीफलविभूषितः। धात्रीफलकृताहारो नरो नारायणो भवेत्॥ धात्रीच्छायां समाश्रित्य योऽर्चयेच्चक्रपाणिनं। पुष्पे पुष्पेऽश्वमेधस्य फ
लं प्राप्नोति मानव॥ तथा स्कांदे॥ कार्त्तिके मासि विप्रेंद्र धात्रीवृक्षोपशोभिते वने दामोदरं विष्णुं विचित्रान्नैः स्तोषयेद्विभुं। मूलेन यायसेनापहोमं अयोद्द(?) वृक्षाणः ब्राह्म
णान्भोजयेच्छक्त्या स्वयं भुंजीत बंधुभिरिति॥ कार्त्तिके द्विदलं वर्जं तं प्राशुः। कार्त्तिके द्विदलं संजेदितिः या मे कार्त्तिकमहात्म्ये॥ राजिकां मादकं चैव वने वे घातकार्त्ति
कि व्रती द्विदलं तिलतैलं वर्तयान्यन्मुनी द्वाषितं॥ स्कांदेपि॥ कार्त्तिके वर्जयेत्तद्द्विदलं बहुबीजकं॥ माषमुद्गमसूराश्च चणकाश्च कुलत्थकाः॥ निष्पावा राजमाषाश्च आ
ष्टकी द्विदलं स्मृतं। तेनन्न नान्यापि जीर्णानि सर्वाणि तानि वर्जयेत्॥ चवकेविड्डु सान्नि समये द्वलद्वयं यस्य भवति। तद्वा तपर्वगाल्या द्विदलमुच्यते इत्याहुः॥ उदाहरंति च
बीजमेव समद्भू यंत्रद्विदलं वा कुर्यां विना। दृश्यते पत्रसमं सेवा द्विदलं तन्निगद्यत इति॥ अन्यत्तु अरणायामागामा बालवने स्मवनि मेल्लानां द्विदलात्मकं यस्य स्यद्धंतदेव ग्राम्॰
वर्जयेदित्याहुः लघुनारदीये॥ कार्त्तिके वर्जयेत्तैलं कार्त्तिके वर्जयेन्मधुः कार्त्तिके वर्जयेत्कांस्यं कार्त्तिके शुक्तसंधितं। कांस्यतस्मात्र भोजनं। शुक्तपत्रयमनस्त्वंके वतका ५२५

515A लपरीतामेनद्व्यां तरसंसर्गे कालपरीवासाभ्यां वाऽस्त्रीलवतितनस्तुलं॥मितिमिताह्वायां॥संचितं लवणशाकं॥तथा॥कार्तिके भक्ष्ये सेघेयप्राजापस्यपरोघवा॥ए
कांतरोपवासी वा त्रिरात्रोपोषितोपिवा यद्वाद्वादशष्यस्तं वाभासेन वा वरवर्णिनि॥एकभक्तेन नक्तेन तथैवायाचितेन च उपवासेन भैक्षेण व्रतमेतत्परं पदं॥तथा॥कार्तिके
ब्राकाशादि पउक्तो निर्णयामृते पद्मपुराणे॥तुलायां तिलतैलेनभ्यंगकालेसमागते आकाशदीपं यो दद्यान्मासमेकं हरिं प्रति॥महतीं श्रियमाप्नोति रूपसौभाग्यमं
पदमिमिति तदेव ब्रह्मो मात्स्ये आदित्यपुराणे दिवाकरस्तालवलभौलिमतग्रहाद्दूरे पुरुषप्रमाणास्तुपा हुतेः पलीयहेस्तदामारोप्यम भावयतस्समद्भुयवांगुलान्छेद
सुतान्तुमध्ये दिहस्तदीर्घा अथ पाहेकास्तु हस्तावततस्त्वोष्टदलाहतोस्तुयामिभे वेद्यद्वेशान्तुमाणि।तलकर्माका यांतु महाघकाशोदीयःप्रदेयोदलगास्तु षाष्टो॥नि
वेद्यधर्मायहरायमन्मदामोदराया धर्मराजेश।जापतिभ्यस्तथपापेतेभ्यःप्रेतेभ्यएवाधनमासिमितेभ्यः।तिःअयाकमिनउक्तःयथा।दामोदराय नमसितुलापांलो
लयासह।प्रदीपंतेप्रयच्छामिनमोनंतायवेधसे।इति।अमरापस्कादे।वोह्यायवगोस्मा।प्रियांगुतिलशालया।एतेहिमालिकाप्रोक्ताःस्वर्गमोक्षफलप्रदाः काशि
खंडे।ऊर्ज्जेयवावनमस्योयातदेवाद्भमथवाप्तनः।ह्रुताकंसरणावैवभक्तकाशीविश्ववर्जयेत॥पक्षिवदाद्रस्यायामो।नोज्योवंघ्नोविघ्नतव्याव्रतिनाकेनविलक्षितं
अवतनक्षेयधतुमासंदामोदराप्रियांतियंगपानिमवाप्नोति नान्यकायोविवाणाः अन्यान्यापितो अवनतेनेनकेशकर्त्तनादिवर्जनंसेवकल्पहृपाणीप्राप्तग्रुक्तानि।अ
त्रैवप्रसंगात्भीष्मपंचकव्रतालिख्यते।नारदीयपुराणे॥नारदउवाच।यदेतद्वनेशुगपव्रतानांपरमंव्रतंकर्त्तव्यंकार्त्तिकेमासिप्रयत्नाद्भीष्मपंचकंविधानंतस्स

ज॰क॰
५२६
516

विप्रस्य हंफलं च मुखरसनमः कथय यत्प्रसादान्मेषु नीनां हितकाम्यया ॥ ब्रह्मोवाच ॥ प्रवक्ष्यामि महाद्भुतं परं व्रतं व्रतवतां वरं भीष्मेण तु यत्कृतः पापं व्रतं पञ्चदिनात्मकं कार्तिकस्य तु

दशाहे देवस्य ते नोक्तं ॥ भीष्मपञ्चकं व्रतं सर्वामास्य गुणान्वितं केशवः शङ्करः केशवादितो व्रतं वै तन्महापुराणं महापातकनाशनं चतोन रैः भूपत्नेन कर्तव्यं भीष्मपञ्चकं ॥ का

र्तिके मासि मले पक्षे स्नानानाम सम्यक् प्रातः व्रतः राकादश्यां तु गच्छेद्याद् व्रतं पञ्चवासरं नात्मकं प्रातः स्नात्वा विधानेन नर्मदायां हे घृतपाव्रती नधानियेरार्जे वासमा नभ्य गोमयं

यवव्रीहितिलैर्मम कापितं संतर्पयेत्क्रमात्तां स्नात्वा मौनेन ततः हन्तावधौत वाससा द्दृढ व्रतः ततः संपूज्य देवेशं सर्वपापहरं हरिं स्नापयेत्प्राप्तं तमन्नामधुदधिर घृतेन वा तथा पं

चपञ्चगव्येन गंधं वंदनवारिणा ॥ चंदनेन कुंकुमेन चंदकेशवं कर्पूरोशीरमिश्रेण लेपयेद्गरुडध्वजं ततः पुष्पैर्धूपं च दीपं नैवेद्यं धूपमानं निवेदयेद् गुग्गुलं घृतसंयु

क्तं देहदेवाय भक्तिमान् ॥ दीपकं तु देवाय ज्ञोदयात्पञ्चवासरं दिनानि तु ॥ नैवेद्यं देवदेवेशं परमान्नं निवेदयेत् एवं संपूज्य देवेशं स्तुत्वा चैव प्रणम्य च ॥ उँ नमो भगवते वासु

देवायेति जपेदष्टोत्तरं शतं ॥ जुहुयाच्च घृताभ्यक्तं तिलव्रीहि यवं ततो षडक्षरेण मंत्रेण स्वाहाकारान्वितेन च उँ नमो विष्णवे इति षडक्षरः उपासयाद्यं ततः प्रणाम्य ग

रुडध्वजं जपित्वा एवं च मंत्रं त्वीतीमात्रायाँ पिवन् वेन रसः सर्वमेतद् हिस्मनं तु कार्यं पञ्चवासरेनुग्रापि विशेषोत्र व्रते वा स्मिन्नरस्तु नेऽत्र गुणवतं ॥ विशेषोत्र स्वकारे दिन विशेषय

गणोत्र ॥ प्रथमे न्हि हरेः पादौ पूजयेत्कमलेन तु ॥ द्वितीये बिल्वपत्रेण जानदेसं समर्चयेत् तृतीये जयेद्वृद्धौ तत्पोन्हे नाभिं भृंगारकेण तु बाणा बिल्वजयाभिस्तु ततः स्कंधे समस्तम् ॥ एम॰

वै पंचतातनो नः पूजयेत्षष्ठीपर्यम् स्वात्मनः कापाणि नःकार्तिकेशाह देवदेवेश भक्तानां दत मानसः पूज्य पूज्यमनेगागंधधूपं निवेदयेत् सर्वं पोताहृष्टिके समकाद्शमासमा हिनः ॥ ५२६

516A

ःशाश्यगोमयंतस्मद्भक्ष्यकादस्माच्छुयावमेता॥ गोमूत्रं मंत्रवद्धयोद्दाद्दशपंग्राशयेद्धतीः क्षीरं वैवत्सयोदस्मांतत्रदस्मांतथादधिः मंत्राश्चकार्यस्तुध्यंघृतंलंघृतनियंवदुर्थे
कंश्रामनंहोमंमंत्रेणाकर्त्तव्यमूर्त्तिमिद्धतां पंचमेतद्दिनेस्नात्वाविधिवत्तदुभ्यकेशवंभोजयेद्ब्राह्मणानभक्तात्तेभ्योदद्याच्चदक्षिणाः ततोनक्तेसमभ्यीपानेवगम्यस्तः
मंगेवस्त्रंभ्यकुसुमाष्पमाल्याघायोन्नेश्रमुत्तमेजनमप्रयातियन्मामतस्तात्पश्चापमवाप्नुयात्। ततःकलंमभवाप्नोतिसत्ताःमीष्मयंचकामघ्नयोयसजेमपंजन्मतोमरणा
तिंकंतद्वीघ्रपंचकेतस्ताःसेप्राश्नासविकंफलं॥ भवितव्यानरे॥ हरुमउन्नार्त्रिकेसह्लपहरसम्यगायुर्वमश्रातेनराःकादस्नामतमामाप्नविज्ञेयंगमिश्चपंचकेंडुःषट्संमलाहि
नानामशसंवालचेतमायापाद्धःपरिहर्त्तव्याऋत्नवर्णानुष्ट्यामघाश्रमसमसवकजेवमापमाघाणांशाकाहारेणानुसन्नेकुल्लाचंनूपरेनरेःस्त्रीसिंघाकेननकन्मवान्सप
स्तुपुणापवर्द्धने॥ विश्वामित्रकर्त्तृ॥ यंपत्रागासहमवेदयोमर्वकामसमन्वर्थमोदायचवपाउवा॥ निस्तानेनदानेनकार्त्तिकायावदेवतुः वैष्णवदेवस्तुकर्त्तव्योवि
स्तुश्चानपापायतोःवैष्णवदेवमदेवताहोमःतायविस्तुविमृतितेनभावनेपायमसप्रतीमाकार्यागंद्धवकातिमिषाणालवुहरुमातिविस्तालोहीरंष्ट्रकालिनीति
लप्रत्येयारिच्छायाहस्तवस्वणावेष्टिताःरक्तपुष्पकृतापीउज्वलनकोचनकुंवउलासंपन्नयथापासम्मावर्भाणाजस्तनामाभिःउभमुत्तारयेन्मंत्रेणहीनत्रअसमांजल्ले
यस्मज्जन्मनिकृतमिहजन्मनिवापुनःपापंप्रशममायातुतत्वपादप्रसादतः एवंसंपूज्यविधिवत्प्रतिमावस्त्रकोचनामकाचनासुवर्णा दक्षिणायुक्ताब्राह्मणाय
प्रदातव्याधर्मोमप्रीयतामितितद्दववेदेवदेवप्रसकलमात्रोपकारेणाःतद्दद्यातियमप्रतिमावदेवकृताषडजायथामहमावेप्राणांवेदवेदांगदघांद्धसपगांवैवःकृष्णो

ज॰ का॰
५१७
517

मेशीयतामिति। हुतहुताशस्तिरोभूतो विरतः संयतो भवेत् शांतचेतानराबाधपरं यत्समवाप्नुयात् नीलोत्पलदलश्यामश्चतुर्दंष्ट्रश्चतुर्भुजः अष्टपादैकनयनः शंकुकर्णो
महास्वनः जटी द्विजिह्वस्ताम्राक्षो मृगराजतनुच्छदः विनतिर्यो महादेवो यस्य रूपं न विद्यते तद्देवता या महाविष्णोरिदं रूपं विलेपयेत् देयं वा मृगराजतनुच्छदः श्र
स्त्वासिं हलकं दद्यात् ब्राह्मणाय पितृगते शरत्कालागते न मे तद्देतन्मया ख्यातं तु ब्रह्मरूपं भीष्मपंचकं पंचगव्यं पायसं हविष्टिर महाक्रांतपद्यौ तौ ब्रह्महाग्ये यः समर्पयेत् यः प्रभु
यते। पद्मभीष्म्यं चक्रमिति प्रार्थितं प्रति ग्रामे कार्त्तिकी प्रभृति पंचदशी निरहं उम नवभोजनपरस्स मस्सताह्नि त्रिषष्ठं फलं ददाति पांडवश्रेष्ठ स्वर्त्ता॥ इति भीष्मपंचकव्रत
मः॥ अथ पंचकान्ते कापापनविधिः॥ अथोर्ज्जे व्रतिनः सम्यगुद्यापनविधिं स्मृतं यतं त्वगुष्यमया स्यात् तेन भावमनं विशेषतः ऊर्जे शुक्लचतुर्दश्यां कुर्यादुद्यापनं व्रती व्रतसंपूर्ण
तार्थाय विष्णुप्रीतये मेव वा तुलस्या उपरि स्थानं कुर्यात् मंडपिकां तद्भूमौ द्वारेषु द्वारपालांश्च पूजयेत् क्रमयात् तथ कृष्णाय प्रीतः लक्ष्मीकांतं नयं विजयमेव च तुलसीमूले देव
सतवंतोयं मेवव पंचवर्णैः समलंकृत्य शोभाद्यं समलंकृतं सापि स्नानं चोपरि व्यस्तं च ऊलसमानं तं महापन्नेन संयुक्तं जंभं गेयानि भयं वा पूजयेत तत्र देवेशं संवत्स
रान्वां कौस्तेयपीतवस्त्रं संयुक्तं जनार्दनं न्यस्य॥ इंद्रादीन् लोकपालांश्च मंडले पूजयेत् उग्रिंद्रायां प्रतिष्ठा होमोत्र यो दद्याद् यतः स्त्रैः दृष्टो विंत स्थले समांतरं माल्यस्तथा
तिह नस्मा स्वपवस्त्र कृत्वा शांतश्च यतमानसः पूजयेद्देवदेवेशं सौवर्णी गुर्वेनुतया। उपचारैः षोडशभिर्नाममंत्रैः समन्वितैः रात्रौ जागरणं कुर्यात् गीतवाद्यादिमंगलैः ततस्तु प्राम
पौर्णमास्यां तु सपत्नीकः शुद्धो जितात्मा नृत्विशम्मितांस्तथा वै कं स्वशक्त्या वानिमंत्रयेत् अतो देवा इति द्वाभ्यां जुहुयात् तिलपायसं सर्पिः पंचदेव सदेवानां च पृथक् पृथक् द ५१७

सिराणाय पयासन्नाम दधाग्रयामेत्रुतान गृहं व तोयपदेष्टारं ब्रह्मानं कारणादिभिः सपत्नीकं सम्यगभ्यर्च्य तांश्च विप्रान् क्षमापयेत स्वभक्त्या प्रसादाद्देवेश प्रसन्नो मम सर्वदाः व्रतानामा
त्रयसापं सम्यक् जन्मकृतं मया॥ तत्सर्वं नाशमायातु त्वत्कृपा रीमे वान्तु संततिः मनोरथोऽस्य सफलाः संतु निमंत्र वा वेनाप देहान्ते वैकुण्ठं वसाम्यहं प्रभुयाद तिदुर्लभं इति क्षमाप्यतान्विप्रान्मा
माधवं विसर्जयेत॥ नामनर्चात्युह्य देवधारा व्रतयुक्तां तदा व्रती॥ ततो गां कपिलां दद्यात् कुंभांशोपस्कारांतपाः ततः पश्चात् सुहृद्युतः स्वयं भुंजीत मुक्तिमान्स्यान्निकेवा पतयासि वि
सिं वं वि प्रेत मरतिः इति कार्त्तिकोद्यापनविधिः इति कार्त्तिकीकृत्यं॥ अथ मार्गशीर्षकृत्यं॥ अस्मिं चंद्रपूजा कार्या तदुक्तं निर्णयामृते। त्र सप्त आतो मार्गशीर्षतिथिप्रवृ
मेवा मन्वत्वहीयादि सोमदेवस्य व तत्र पत्र नमः प्रायतश्चंद्रमसं तेनाम्य षेव ये तपो मार्गमासांवत्समात्तेपूजयेत तत्र सर्वदाः श्रुत्नोप छ्ये श्वययमासान्यपयेत्स रपामुदा॥ सनेदी
पैस्ववलिभिर्होमैर्ब्राह्मणान तर्पणैः गोमधुश्च लवणादेयं तास्मिन्नह निसर्वदाः यत श्वलवणां वंद्रादस्य मा याद्धिनेः स्तनं मातासमा चडहितामप्रआप्यकुलांगनाकांतिर्लक्ष्मीश्च
कल्याणं परां दोषजनादिभिः भवेदिति सेषु॥ अस्मां मत्स्यवराहरां कार्यं॥ तदुक्तं आश्वलायनेन मार्गशीर्ष्यां प्रमववराहगां तदुक्तं योगीमासांवेति॥ अस्मामेव मार्गशी
र्गेनक्षत्रयुक्तायां समस्तवर्णा नृत्मिंजलवणां देयं॥ तदुक्तं विष्णुनापथा॥ मार्गशीर्षसुक्तपंचदश्यां मृगशिरयुक्तायां वर्णीन्तलवणास्मस्तवर्णानामसम्लभमकेन द्रोदयब्राह्मणाय
प्रतिपादयेत् अनेनकर्मणा पौषमाग्यमागमिजायत इति॥ अस्मां दत्तात्रेयोत्पत्तिः तदुक्तं स्कांदे सहस्रे॥ मार्गमीर्षे नयामासिदसमेत्हिसुनिर्मले॥ मार्गशीर्षे तु तेषां मासा
नमस्वामसे॥ जनयामास रदेहो यमानं सुत्रंस ब्रह्मसमं॥ तवेश्चमागतत्वात्वाच्चा निर्नाम कोऽभवत्तं पंदत्त नाम्न समस्तु चेना दत्तात्रेय ममेतोऽभ्यरमिति॥ दसमे मासी मन्वपः इयं पर्व

ज॰क॰ द्वाग्रासेति वंदंति । प्रदोषव्यापिनीतीनीर्णयामिंधौः अस्यामेव चंद्रव्रतारंभः कार्यं उक्तं हेमाद्रौ विष्णुधर्मोत्तरे ॥ श्रीमार्कंडेय उवाच ॥ मार्गशीर्षाद्यारभ्य चंद्रमंडलकेन रः सोमवासतः प्र
५२८ तिमासं पूज्यमत्र फलेन समेता यत्र फलं सर्वं यत्फलं नक्ताशनस्तुभ्यं यजनाग्निष्टोमफलं लभेत ॥ कृत्वा व्रतं कुमारमेतादि षं प्राप्नोति लोकांश्चनिशाकरस्य ततश्चोप्य लोकेस्मिन्विरंस
518 कालं मासा पूज्यमाप्नोति ततस्तु शं मोरिति ॥ इति मार्गशीर्षकृत्यं ॥ अथ पौषकृत्यं ॥ अस्यां पुष्यनक्षत्रयुतायां अलक्ष्मीनाशनं स्नानादिकं कार्यं तदुक्तं निर्णयामृते ब्रह्मपुराणे ॥ इदं
जगत्पुरा ब्रह्मा स्वकामासीन्नतो हरेः पुरंदरस्य सोमस्य तथा पुष्यबृहस्पतिः । पंचैते पुष्ययोगेन ये मासा तपोबलात् ॥ लक्ष्मीयुक्तं पुनश्चक्रुः सौभाग्या सर्वकोलिमि नस्मा
न्नैः पुष्ययोगे तत्र सौभाग्यवृद्धये । गौरसर्षपकल्केन समालभ्यासिक्तांगस्तुः इत्थतः स्नानैः स्नानकार्यं स लक्ष्मीनाशनं परं ॥ उदक्कुंभेदेवं वा त्याम सर्वौषधियुतैर्जले स्नापयित्वा नवं व
स्त्रं दहीत्वालंकारं नंततः इष्टं मंगलशतं चपसमाल्यमाभितं ततो मा ॥ यगशक्रचंद्रपुष्यबृहस्पतीः संपूज्य पुष्पधूपाद्यैर्नैवेद्यै घृतपायसैः पृथक्का ॥ प्रशस्तेवीरे कामं त्रैल
वाग्निहवनं हुत्वा नैर्विप्रांश्च संतर्प्य नैवेद्यैस्त्रिस्थशोभितान्ततः पुष्टिकां हघं मां त्वं घृतया यस्मै पुष्पयोगे तु कर्त्तं संगताश्च ततः सर्वदेतिावि ष्णुस्मृतावपि ॥ पौषे वे पुष्य
पुष्करस्मातसंयोगौ सर्षपकल्केनोत्सादितशरीरो गव्य घृतपूर्णकुंभेनाभिषिक्तः सर्वौषधिभिः सर्वगंधैः सर्वबीजैश्च स्नातो घृतेन भगवंतं वासुदेवं स्नापयित्वा पुष्पधूपदी
पगंधनैवेद्यादिभिरभ्यर्च्यैः वैष्णवैस्तैर्बार्हस्पत्यैश्च मंत्रैः यानकं हुत्वा सुवर्णं न घृतेन ब्राह्मणान्स्वस्तिवाचयेत् ॥ वासो युगं च कर्त्रे दद्यात् । अनेन कर्मणा यायात तस्य वतर राम॰
तिः अन्यदपि ॥ ब्रह्मलोके तपस्तप्त्वा पितरो लेभिरे ततो पौषे तु पुष्यनक्षत्रे पिष्टकैर्विविधैः ॥ पितृव । अभ्यर्च्ययेन्न याद्दे वा न हि जाना स्मानमेव चेति ॥ अस्यामेव ईशानव्रतं का ५२८

518A

पिंतदुक्तं हेमाद्रौ कालिकापुराणे। अनिलाद्‌ऊ वृषोत्सर्गे चतुर्दश्यां पौर्णमास्यां गुरोर्दिने पूजयेद्विधिनानेन लिंगं सार्वं निवोधमे: ब्रह्मा गां पश्चिमे भागे वामे लिंगस्य वैष्णवी रुद्रो लं
दक्षिणे गौरी च मौस्वरं प्रागग्रे संस्थितं। शिवो लकः स्पर्शे ईशानमध्यमे देशे पृथ्वीं हे देवं पूजयेत्तु विल्वैः पाद्यं गुरुं वृषं गाञ्च समे सुसमुद्गां विप्रे चंदनः कर्पूरः गुग्गुलं चार्ध्यं संयुतं गुरुं रत्नार्पि
तं सुमं ब्राह्मणीराजनेनर्थो दत्वा वे शुभ पंचकं सुगंधगात्रमिथुनं नैवेद्यं चवालि वै वपूर्व वत्सगस्हवं व्रजेत॥ पंचगव्यं ततः माश्यत्राता पंचाखलगालया ब्रातिनो मिथुनान्येव भोज
येद्यथाशक्तितः हे भवस्त्वादिकं वे वपत्नी जन्म नाथक स्यपेत। ततो देवपश्चाज्यावेने वेघायं नियोजयेत्वा नवाग्निं पूजयेत्वाउ पंचवर्णं शिवस्मरेत भामेष्टं पंचमेयाषः पंचय
चानि पोजयेत् तिथा सुहृद्‌इपते घे वन्स नंवा पितनताघि कंपंच पंचेति वचना हुतो पदे हुत्वा ते घेतिस्व:तिस्व: चतु पर्वत नस्त्वश्वतस्वा वृषभं सुप्रथ मामेष्वदेकाए वा तेषां ब्राह्मणादीनां
पंचानां वृत्तं देवतानां पंचवर्णाश्चादेसत्रते यत्र नाधिकृतं तत्र ये विनियोजयेत॥ निखिलं ब्राह्मविशेष वकत्रैं यतः दे हुतिः स्वरकौत्रिंश्रियोर्पं वृहे वाकिम नायव रहस्य
मतघ पोक्तं नरे प्रजसकृम्भविद्य॥ इति ईशानब्रते इत्याषिहत्वं: अथमाघे पौर्णमासी कृत्यं॥ अमामघा युक्ता यानि लैः घ्राउतिलं दिदानं च अपीत॥ तदुक्तं विष्णुना॥
माघिमघायुक्ता वैत्तस्यां तिलैः श्राद्धं कृत्वा: पूतोभवेदिति। भविष्योत्तरोपे॥ माघ्यां मघासु तिलैः संतर्प्य पितृदेवता: तिलपात्राणि देयानि तेना सफलमोदनाः कार्यी स्वदान
मन्त्रेवति लदानं वृषस्यतकैबलाज नरलानिमो वकौपापमो वको उपानदानमन्त्रे वैका घेतम स्कामदामितादि एतद्व वेशा स्त्रो कल्प प्रसंगेनाविक्त रेशाघारु क्तं य त्रवा तत्र वास्त्रा
नंदा नंनिकृताश्मारतः कृतस्सरना वस्ना तद्यत्र मघा याउ: उपानदानमत्रे चत्त्सम स्वरयेन तद्यत्र वा तत्र वास्त्रानंदानम न्त्रप्रसस्स तेभगिनीभा मग्नेयानां मातुला नां पितृ व स्तु: स्री

ज॰ क॰ ह्मणांशबंधुवंशानां कोटिगुणोत्तरमिति तथा तीलपत्राण्यपि देयानि कंबुकः कंबलास्तथेति वासांसि विविधान्येवं त्यथैव कलाद्वस्त्रदानमप्यत्र बोध्यं। पौर्णमास्यां तु यो माघे पू
५१९ जयेद्द्विजवत्सं वमं। सोश्वमेधमवाप्नोति स्वलोके महीपते॥ अथ तिलपात्रदानमंत्रः॥ देवदेव जगन्नाथ वांछितार्थफलप्रदः तिलपात्रं प्रदास्यामि तवांगे संस्थितेऽहं। तिला
519 ः स्वर्णसमायुक्ता उपरि ताम्रपात्रस्य काविष्णुप्रीतिकराः। निम्नमतः शांतिं प्रयच्छ मे॥ ब्रह्मपुराणे॥ ताम्रपात्रे तिलैः पूर्णैः प्रस्थमात्रं द्विजायतत्। सहिरण्यापयोर्द्धं घात्सु द्वाविन्नान्नमा
त्रतः सर्वपापविशुद्धात्मा लभते परां गतिमिति॥ तिलपात्रदानविधिः विशेषमाह विष्णुः ताम्रपात्रे तीलान्कृत्वा पलषोडशकल्पितं सहिरण्यं स्वशक्त्या वा विप्राय प्रतिपा
दयेत्॥ नाशयेत्त्रिविधं पापं वाङ्मनःकायसंभवे॥ कूर्मपुराणे॥ तिलपूर्णं ताम्रपात्रं सहिरण्यं द्विजातये प्रातर्दत्वा त्रिविधं दुःस्वप्नं प्रतिहंति सः। तिलपात्रं त्रिधा प्रोक्तं क
निष्ठोत्तममध्यमं ताम्रपात्रं दशपलं जघन्यं परिकीर्तितं द्विगुणं मध्यमं प्रोक्तं त्रिगुणं चोत्तमं स्मृतं॥ स्वर्णमेकं जघन्ये तु द्विगुणं मध्यमे स्मृतं त्रिगुणं चोत्तमे तद्वत्सुवर्णं
परिकीर्तितं। तद्दुर्वर्णा दातव्याः स्त्री सर्वपापक्षयो भवेत्॥ इति महातिलपात्रदानविधिः॥ केवलतिलदानमंत्रः॥ तिलाः पापहरा नित्यं विष्णोर्देहसमुद्भवाः॥ तिलदाने न सर्वं मे पा
पं नाशय केशव इति॥ कंबलदानमंत्रः॥ ओं कंबलं यस्माद्गोभवं प्रमोरस्तु गृहाण देवशयायं समहरसमलमिति मरनरसेतु जीर्णमिमं पाममुसंज्ञा शीतवातभया
पहा तस्मान्तु पापं हर मे स्यादतः शांतिं प्रयच्छ मे॥ वस्त्रस्य शरीरायसर्वलोकानां लज्जायाः रक्षणं परं सुवेषधारिणं यस्मादासः शांतिं प्रयच्छ मे। रत्नवस्त्रस्य रत्नवस्त्रगुणा यस्मा राम॰
दादित्यस्याप्रियं मम। तस्य दानादस्मे मेरुर्येत्रतः शांतिं प्रयच्छ मे॥ उपानद्दानमंत्रः॥ उपानहौ प्रदास्यामि कंटकादिनिवारणौ सर्वसंस्थानेषु तः शांतिं प्रयच्छ मे। रत्नसः पयार ५१९

519A लेषु मर्वेषु मर्वं देवाश्च वासुदेवांत याः शांतिं प्रपद्धं तु स्नानेनेन मेरुरा रयमेव योगविशेषेण महामाघे ॥ तदुक्तं गार्ग्येण ॥ मेषराशौ पदा सौरि सिंहे चंद्र बृहस्पति मासरश्रवणा
र्क्षे च महामाघेति सा स्मृता ॥ सौरिः शनैश्चरः हेमाद्रौ ज्ञात्येऽपि मघात्वे पाश्वजीवेंद्रौ महामाघेति कथ्यतः इयं प्रयागे तिप्रशस्ता ॥ महामाघे प्रयागेती ति गार्ग्यवचनात् ॥ अत्र
चैवप्रसंगात् माघस्नानविधिरुच्यते ॥ तत्र कालन महाति स्मृत्यंतुलामकरमेषेषु प्रातः स्नायी सदा भवेत् हविष्यं ब्रह्मचर्यं च माघस्नाने महाफलमिति ॥ अत्र तुलाम करमेषे
ष्वित्यनेन सौरमासमुक्तः आस्ते एक ॥ स्मात्तु त्कपक्षे पौषमासेसमारंभे तद्वा दश्यां पौर्णिमायां वाशुक्लपक्षे समापनमिति ॥ याद्मेऽपि पौषस्यैकादश्यां शुक्लायां माघस्य
उद्ये शयमामुमात्रे विधाहारः वृकालस्नानमावरेत् विकालमर्वं पुष्टिस्तुत्यक्तो गोजितेंद्रिय माघस्य कारशी शुक्ला यावदुद्याघयोतमीता त्रिकालस्नानं माघस्य वामवि
षयां निराहार इत्युक्तं पृथ्वी चंद्रो श्यपक्षांतरमाह विष्णुः दर्शं वा पौर्णिमामीवाप्रारभ्य स्नानमाचरेत् कुपापा नहामिवि मत्तुम करस्छेरी वाकरई ति ॥ अत्र च दर्शनामे तिपुक्ला
दिमुख्यवाद्यादि मि प्रायेण अयं तु पक्षो नदाने प्रवराति अत्रा वेकात्मविधे ॥ वत्स वागे हस्त्वो वा वा नप्रस्थो पमिसक वानहुइसुवा नश्च भवनारीन पुंसकाः स्ना
नामाघेरुमेति षैआश्रुवंति प्रेतं फलं पाय सर्वविकारिणो स्यत्राद्धिस्यमको यथान्यः आस्ते उध्मोदके नवासानमशकेसमतिक्रुर्वेत इदं तु मसवेगाते षु नोष्मा
दकं विशिष्यते वैश्वनाम तेगौड नोवं चेवकारे यो भ्यां तु ममतीता पाया वयन्वातेप र्णिमामाघमासस्यतावद्दिपजाविक्षा र्दिचीपते ॥ पित्वणां देवतानां तुमलकं नैवदा
पयेत आस्नाणामु लकं मत्वा वरेवाद्य पराश्रेत अन्यथा नरकं याति स्नात्वा विष्णु ध्याय च वजेनीयं प्रयत्नेन मम लकमादौ पमाप दानमाघो मलमाक्षो मवतित दाका

जे.क.
५२०
520

१९

म्यांनांतत्रस्नामामि विषे स्नान्मासदयं प्रातःस्नानं तन्नियमाश्चकर्तव्याः मासोपवासवांछायामादित्यमलमासे एवं समापयेत् तदुक्तं दीपिकायां निपतत्रिंशद्दिनत्वात् शुभे मा
सारंभसमापनं त्यजेत् मालिन्मासोपवासव्रतमिति ॥ स्नानारंभे च मंत्रो विष्णुनोक्तः तत्र बोध्यायनियमं गृह्णीयात् विधिपूर्वकं माघमासमिमं प्राप्य स्नास्येऽहं देव माधव
तीर्थस्यास्य जले नित्यमिति संकल्प्य चेतसीति । ततः स्नात्वा शुभे तीर्थे ॥ दत्त्वार्घ्यं सविशेषमंदं । वेदोक्तविधिना जातं सूर्यायार्घ्यं निवेदयेत् ॥ पितॄणां तर्पणं कृत्वा उत्तीर्य ततो जलात्
प्रसन्नस्नानमंत्रेणः पाद्यादुःस्वहार्यस्नाना यज्ञो विष्णोः स्नानाय च प्रातः स्नानं करोम्यघमाघे पापविनाशनम् ॥ मकरस्थे रवौ माघे गोविंदाच्युतमाधव स्नानेनानेन मे देव यथो
क्तफलदो भव इमं मंत्रं समुच्चार्य स्नायान्मौनसमन्वितः वासुदेवं हरिं कृष्णं माधवं च स्मरेत्ततः ॥ इदं व्रतं प्रथमावि त्रेव यः क्षमपजन्मममत्वं त्रेजसाय स्थितं यापया
त्वमहं त्वचेति । स्नानकाले च स्मर्येत् स्वयः विष्णुर्लोकेनौ मंत्रा प्रेमा घमासे तत्र यास्ति जनवृद्धमेवाशंतिमर्वाणीमि समरुच्छति मासपरे पञ्चनीमः स्वर्गपायानिद्राविभ्य
निनसंस्मयदाति । नारदोक्तौ ॥ मकरस्थे नौ पोषि नस्नानं स्यादिते तत्राविति माघमासे दत्यायः किं विदस्मदिते स्नाविति यात्रं वचनात् ॥ यो माघमासस्तु यासिमत्येकाग्रे
तमे स्नानं समाचरति वाहिनदीप्रवाहे ॥ उद्धृत्य सप्तपुरुषान्पितृमातृवंश्यान्स्वर्गं प्रयात्यमरदेहधरो नरोऽसौ ॥ इति भविष्योत्तर वचनात् ॥ आसत्वकार्यदयउक्तः अ
रुणोदयेन संप्राप्ते स्नानकाले विवरूह्यणाः माघवा प्रियंगं ध्यायन्ति यः स्नाति मुक्तः प्रजेतइति ॥ अरुणोदयमारभ्य प्रातःकालावधि विप्रमो माघस्नानं प्रकुर्वीत माघ रामः
त्र च भ्रमणाः उत्तमं तदस्मनक्षत्रं लुप्ततारं तु मध्यमं सवितर्युदिते प्रपनतोहीनं प्रकीर्तितमिति । तेनात्र शक्ताशक्तापेक्षया व्यवस्थेति निर्णयामिति स्नानं प्र ५२०

520A

पागेति प्रथमः स्मृतं॥ काश्यां शतगुणं प्रोक्तं गंगायमुनसंगमे सहस्रगुणितं तत्स्यात् पश्चिमवेत्यग्रे मवाहे नीयाश्च मामिश्रुतौ गंगाकालिंदीयाः सहस्रं गता॥ हंति कल्मषजं तथा यं
मामाघे नरघट्टोऽर्नमेतादिपायादिवचनेभ्यः प्रयागमंमे वेकाश्यां दशांशमे भेत्तरस्य प्रयागतीर्थस्नान सुकृतं काशीमवं उकाश्यङ्कवे प्रयागे येन पामिस्नांतिमानवाः
स्नाम्बमेवजामितेफलतेषां वैकुंठमितिश्रास्या॥ तउगंगे ष्ठुतं गात्रा यात्रः प्रमादाच्चित्तेतथा माघमासे वाते हे शक्तं वै निम्नगाजलं॥ मांडा॥ श्चियतेलयं विशेष
सरिन्नां यंमद्यावेगनवर्जं समाह्वितं तया वाप्रमाना ताडिता पाची गंगा स्नान समं स्मृतं। यत्र जन्ना पिवा माघे प्रयाग स्मरणान्वितः कोटिमज्जनं तीर्थमलमे स्नानंग मज्ज
नं॥ रक्षवस्त्रां ननैकान्ते पैशाकार्यां। तत्कृत्स्नप्रयी वंद्यो रपे। प्रमामासते॥ माघे मासि वयः स्नायान्नैरंतर्येण माघवतः यो उश्री कपलं तमस्मादिवोदवमेव वेतामा यश्च
नं काम्यमेवेतिमद्याः विस्यवारेषा वांसे मद्यवश्यमद्यावनिमतावगतो नैमित्तकाम्यमिति तद्युक्तं। माममयपर्यंतं स्नानामंमवेष्वहमेकाहं वा स्नायात्॥ मद्यामा घो
यश्चत्यमद्येत त्रादिनत्रमिति मितिलिंगात्। चामिनयोगे तशक्तोपि स्नाया रपिदिनत्रयं प्रयागे माघमासे तु त्र्यहं स्नातस्य यत्फलं। नाश्वमेधसहस्रेण तत्फलं
लभते भुवि॥ मार्दीयायादिवचनात्। अत्र मकरसंक्रमपर्यंत प्रमोमाघोमाव्यहरस्तके। माघशुक्ले दशम्यां रे त्र्यनेमकार्दिव्यहरस्तके॥ माघस्नाघत्र
हरणे केचित्। तथा दश्यादिति वहवः। पालिकाविद्धिनत्वयमितिमद्यावत्त्रयो रस्मादे पक्षे एव व्याख्यानं च मेतव वना मावा त्रिमेलाः माघस्नाने नृपमास्त्वना
रदोषे॥ ननवर्ष्टिं मेव पत्नात्तो स्नानातो पि स्नानेहामार्थमेव ये दृश्यते यैन कदाव ना त्र्यहस्पहमिहात मा त्तिनाः सकरयाल्विनाः त्रिमागस्तु तिलामा हि

ज.क. वतर्पयस्सर्वेत्रान्विता॥अन्नमंगीववृगरोहेसर्वमासंनयेद्धती॥तथात्रप्रहन्नशरीरस्तुयः करंस्नानमाचरेत्।तापरेयदेश्वमेधस्यफलंप्राप्नोतिमानवः॥तथापसंवत्स
५२१ घरंदेवमाश्वनामस्कन्धेपत्तान्हिंकृत्वाविधानेनततस्कैकाशनोभवेत्॥शय्यांब्रह्मचर्येणशक्तःस्नानंसमाचरेत्॥अशक्तौब्रह्मवर्षादौसर्वत्रकथ्य
521 ते॥अशक्तस्य घनादासेतियाउःकृत्यखलावल्या॥घनादास्रसवकुवनहानेअर्वंतरतिवसारव्यातः तोलस्नायितीलोहन्तीतीलहोमीतिलाख्कीतिलभुकरीति
लदातावषट्तिलापापनाशना॥इति॥स्नानीनन्नंकृत्समाहमरनयास्जातेविष्णुः॥काष्टमीनीनमस्कृतमसज्जपेस्तुरूपात्रमंत्रंवसमेवकर्तव्यंमाघस्नानामेति
स्तुति॥भविष्ये॥तैलमामलकाश्चैवतीर्थेदेयास्तुनित्यशः ततःप्रज्वालयेद्वह्निंसेवनार्थेद्विजन्मनां॥एवंस्नानाव्रतानेतउमोजंदेयमस्यरीतिः ओजयेद्विजदां
पत्न्यंमषुयेदन्तुगुणाः कंबलाजिनरत्नानिवासांसिविविधानिचचोलकानिवदेयानिप्रछादनेयदान्तथा॥अानहोतथागृप्नमोवकोसायमाचकोअनेनविधि
नादयात्माधवेः श्रीयतामितिभाघे भूमौशयीतहोतव्यामामाज्यं तिलसमन्वितं॥तथा॥अन्नवैववधयामतस्मादेयंमाघेनराधिपः हवंस्मिराज्ञिकामाश्चंदयाद्दर्वि
देतयाः भामायातेनविशेषोक्तनारदीये॥माघावमीनस्तुमगेषद्ग्रासंभोजनंसम्जंतंसर्यामेमश्री त यतांदेवाविष्णुमन्त्रिनिरंजनः दंपत्योर्वाससीसूक्ष्मेसमक्षमम
मान्नैर्तैर्त्रिंशतुमोदकाद्देयाशर्करा॥तिलमंगुतारणतः अनैकादशीविधानेनव्रतस्योद्यापनंतथोतियामवनात्॥पर्वेन्हिउपवासएजनार्दनंकृत्वायगान्हि वि राम.
ना अेरघोत्तरशतहोमंकृत्वाभसविनेयमविन्नेचतिपर्वोक्तमंत्रमुक्ताहिनाकरजगन्नाथप्रभाकरनमोस्तुते॥यमिश्रांजनकृपचहेमाघःस्नानमुपायततःदतिकृमायचे ५२१

521A

रितिसंक्षेपः इति निर्णयसिंधौ चक्रांपक्रांतुकार्त्तिकेवायत घ्नी विशेष न इति कार्त्तिकोद्यापने विशेषवचनात् कार्त्तिकोद्यापनविधिरेवात्र विधीयते ॥ अमा
मेव घृतकंबलविधिः कार्यः तदुक्तं हेमाद्रौ भविष्यत्पुराणे ॥ माघस्य चतुर्दश्यामुपोष्य नियमस्थितः शिवाय पौर्णमास्यां तु कर्त्तव्यं घृतकंबलं ॥ कृष्णगोमिथुनं यश्चास्मै
पंक्तिनिवेदयेत् ॥ स कर्षशतं साग्रं शिवलोके महीयते ॥ आलिंगवेदिपर्यंतं यो दद्याद् घृतकंबलं तस्यानंतं भवेत्पुण्यं माघपौर्णिमया(?) वृषाणि जागरं च त्पणीता घृतक
लोकान्तु पर्वणामनंतं कर्षशतं साग्रं इह लोके महीयते इति ॥ इति माघविधिः ॥ अथ फाल्गुनीकृत्यम् ॥ अत्र होलिकोत्सवः कार्यः ॥ तत्र पौर्णमासी पूर्वविद्धा ग्राह्या ॥ अत्रा
वर्णाः इंगनवमीतिथिवृहद्यमवचनात् पूर्वविद्धा प्रकर्त्तव्या फाल्गुनी पौर्णिमा न थे तिथिशिवरहस्यवचनाच्च चतुर्दश्यां न पौर्णिमा तिथि ग्रामवाह्या ॥ होलिकादीपने च प्र
दोषव्यापिनी ग्राह्या निशागमे तु पूज्येत होलिका सर्वतोमुखैः ॥ इति पृथ्वीचंद्रोदये उदीसमा प्रदोषपूजनसौकर्यात् ॥ प्रदोषव्यापिनी ग्राह्या पौर्णिमा फाल्गुनी स
दा तस्यां भद्रामुखं त्यक्त्वा पूज्या होला निशामुखे इति नारदवचनात् ॥ निर्णयामृते तु ऊर्ध्वयामव्यापिनी ग्राह्येत्युक्तं ॥ सायाह्ने होलिकां कुर्यात्पूर्वाह्ने क्रीडनं गवा
मिति वचनात् ॥ मायान्हे प्रदोषे इति मदनरत्ने ॥ तत्र पौर्णमास्यां तु रजन्यां होलिकोत्सव इति वचनात् ॥ दिनद्वये प्रदोषव्याप्तौ परैव ॥ भद्रायां दीपिता होली राष्ट्रभं
गं करोति वै नगरस्य च नैवेष्टा तस्मात्तां परिवर्जयेदिति ज्योतिःसमुच्चये च भव वचनात् ॥ भद्रायां द्वे न कर्त्तव्ये श्रावणी फाल्गुनी तथेति भृगुतंत्रवचनाच्च प्राप्ते यद्यन्य
द्रा स्यात्तदा होलिकादि वामनंवचनात् तत्र पूर्णा दहति ग्रामं नामीति वेदप्रकाशेनोक्तवचनात् ॥ यदा तु प्रदोषे पूर्वदिने भद्रा भवति परदिने चास्तात्पूर्वमेव पूर्व

ज.क. श्रीममा यजेत यस्य येदा सं घे॥ मद्धांतं प्रती स्यहोल्ली कादी पिनी या॥ रिनाद्धास सतो या सा त्सा त्स्नु निर्णीमा य रिस्रा जौभ द्राव माने न्त्र हो लिकां त न्वप्रजये दिति भ विष्यो
५२२ न्नाता॥ एका या मद्ध्या सर्व च त्वर्द्द सां यदा भवेत॥ होला भद्रावमाने चांनि शायां मेप्र दोष ये दिति भविष्यो न्ना एव पत्तु भद्रा या विहितेका यं दोलि का या श्व प्रजनामि
522 । प्रव म घ्या त्रिम तित्र मवीहे: प्र छं यदा भवे त॥ प्रदोष ज्ञाल यदरामे स्त्राव मो भाग परा य कं प्रदो षा न्मध्या रात्रां तंहो लिका प्रजनं स्त्रु भ मितिः तत्स्ना कां॥ यदा तु प्र
वे त्व प्रदोष व्या समा वृ: तस्मा ते पि वा भद्रा रहितः काल स्त्र पौंद पा सर्वं न लभ्य ते उन्न रादि ने च प्रयो मा स वे भव प णीमा स मा सा त रा भद्रा प्र छे प्र वे दि न प्र वृत का यें
१४ यो भा पा ने का यो॥ स भा नी ल स्तु मा नि च ता न्मि र्णयो॥ मि यांति विष्टि प्र छे न मंस्तु यः इति न ल व च ना त॥ विष्टि पुच्छ मुक्ते ज्योति शास्त्रे॥ दश मास म ष्ट म्या च य
म घा टि का पं च क पा हि रा श्च: स म मां द श घ टि का त मि पा दि कं॥ त ति या का यं र वे य म घ टि का म: प ष्ठ म वं स्तु मां व ष्टेः प्र छा शि व ति थि व न र्यों श्च वि र मा इति॥
प रा तु स्मि न्ने व वि ष य उन्न पो र्णी मा सो मा दृ या म त्र प मि ता त तो धि का वा भा ति य बो न्न रा दि ने हा द्ध गा मि मि त रा पौ र्णा मा स्त त्र प्रा ति प द्व द्धि प ए व द्ध हो ली का दी प
नं का यो न त त्प्र दो वा स्रो वि ष्टि प्र छे॥ मा द्ध या म त्र यं प र गा हि ती प रि व से यदा प्र ति प द्व मा नां त द्रा सा हो लि का स्मृ ते॥ भ वि ष्य व च ना त॥ प तु व न्हौ व न्हि वि स र्ज
पे दि ति भविष्ये त द्युक्त मिन्न वि ष यं या त न्त रा दि ने प्रदोषैक देशे ग न्ति पूर्व रात्रो च भद्रा रहिता वै नै व लभ्य ते मा स त्ना मु न्न रे वा पूर्वा रात्रौ भद्रा मा प्ता द्धु न्ना व प्र राम·
दो षे ना मा था प्र वों के प्र दी वि दा ध्या प्र॥ त मु न्न स्त्र प्रदोषाभा वे श च द्धा मा वे व क्ते या न वे व ङ्का ल मा प्ति मा त्रा रे वा सि द्ध कं पा वि शे ष व च ना मि ति वा भा ष र्व दि ने पि प्रदोष सत्वे ५२२

522A

प्रतिपद्भूतमावेवमार्थं स्यात्। तत्र पूर्वोत्तरयोर्भद्राराहित्ये तदीयनकालालाभात्प्रदोषव्याप्तेः मेषुवनक्तं भोजनादि प्रसक्तमभाविनः सायान्हस्य गौणकालत्वदर्शनाद्व्याप्ति
पक्षे येयस्तत्रादिनेतत्वमस्तैः मतात्। तत्र सर्वत्राग्रात्वे चेत्प्रमदाश्रुक्तेत दलाभेऽपि वा तत्कालीनव्यता पंचदर्वविद्धायाश्यतवचनं। एतादृशविषयमेव चाद्दिवाभद्रापूर्वाणरात्रौ
रात्रिभद्राप्रदोषो वा सामाग्रामद्रृदाय स्माइदारकत्वात्कामिणोति ज्योतिर्निबन्धनामपि। परापूर्वदिने गात्रेः सर्वाभद्राश्यक्तात्रत्रोरेनप्रदोषव्यापौर्णमासी सेषुम्
क्षोपि नं च ग्रहणाज्ञातः तदा पूर्वास्तान्तं भद्रासत्त्वेऽपि पूर्वदिने गवत्कार्यं दिवा भद्रापदा गात्रे विति पूर्वोक्तज्योतिर्निबन्धवचनादिति कार्था वा। वस्तुतस्तु परदिने
प्रदोषे पौर्णमासी सत्त्वे केऽकाल स्पर्शे गौणकालग्रहणोऽमानात्मावाद्भद्राभावाच्च ग्रहणकाले एव स्नानात्होलिकायां। स्नात्वा कर्माणि ज्ञवितञ्च तमत्र वाद
कर्णे ये दिति वचनात्। फाल्गुनामलमासस्य अच्छुडमासे होलिकायां स्पृष्टमासविशेषाद्वोविहितं कर्जं येनभवतोति वचनात्। होलिकापूजामन्त्रस्तु। असृक्पाभ
यसंत्रस्तैः कृता त्वं होलि बालिशैः। अतस्त्वां पूजयिष्यामि भूते भूतिप्रदा भव॥ अथास्याः कथोच्यते। युधिष्ठिर उवाच। किमर्थं फाल्गुनस्यान्ते पौर्णमास्यां ज
नार्दन। उत्सवो जायते लोके ग्रामे ग्रामे पुरे पुरे॥ किमर्थं शिशवस्तस्यां गेहे गेहे तथा वादिनः होलीका दीप्यते कस्मात्फाल्गुनान्तं च किं स्मृतम्। अडाडेति का संज्ञा
मिताश्चातिकोच्यते कोऽयसौ पूज्यते देव केन ये न भवतामिता। किमस्यां क्रियते कृष्ण एतद्विस्तादवतो वद। श्रीकृष्ण उवाच। आसीत्कृतयुगे पार्थ रघुर्नाम नराधिपः
शूरः सर्वगुणोपेतः प्रियवादी बहुश्रुतः। स सर्वां पृथिवीं जित्वा वशीकृत्य नराधिपान्। पालयामास धर्मेण प्रजाः पुत्रानिवौरसान्। न दुर्भिक्षं न च व्याधिर्नाकालमरणं

ज॰कं॰
५२३
523

नृणाम् नाचमेरुवयया यास्त्वस्मिन्नासति पार्थिवैः तस्मै वंमासतो गाउं हृत्वच भूमौ तस्य वामवैर्य एवसमागम्य त्राहि त्राहीति वाक्यवत् पौगाउ॰ अस्माकं हि रहे का
पिंडुदम्भमेति राक्षसी दिवारात्रौ समागतम् बालान् पीडयते बलात् ।हृषा वो रक्केनापि मे धजैवीनगाविय मंत्रैर्ये घामावा यैर्मानियंत्रुं न शक्यते सामम वेतमा रघ्या
तं दृष्टा यथाश्वपितं न्यपरतिपोसवः श्रुत्वा नागराष्टयोधमार्द नारद उ॰ साम्प्रतं कथयिष्यामि येनोपायेन हन्यते अघपश्व दर्शी सुरुक्षा फाल्गु नस्य नराधिप शीत का
मो विनिक्रांतप्रान्तयी भोभविष्यति अभयंतव लोकानां दीयतां प्रहृष्टो जनः यथा स्वमं केतालोकारमं तिवहमं तिव दारुजानि चार्वेडानि दी नामसमारोग्यका
पोद्धारस्वनिर्यांतु शिशवः संप्रहर्षिताः संचयं शुष्ककाष्ठानां तु पलानां च कारयेत् तत्राग्निं विधिवद्धुत्वा रक्षोघ्नैर्मंत्रविस्तरैः ततः किलकिलाशब्दैः तालशब्दै
र्मनोरमैः तमग्निं त्रिःपरिक्रम्य गायंतु च हसंतु च जल्पंतु स्वेच्छया लोका निःशंका यस्य यन्मतं तेनमां बहुभाशब्दैः कीर्तयंतु स्वभाषया विलासयशुगायंश्चसह
त्वं नाम तस्यवै तेन शब्देन सा पापा होमेन च विनिराकृता: अदृश्यहमसेडोमा नागात्ह्मी क्षयमेष्यति: ततः प्रभृति लोकेस्मिन् होलिका ख्यातिमागताः सर्वदुष्टाप
होहोमसर्वं लोको यस्मात्तिरस्कृतैः येते स्माहिडंभपायते न स्माहोलिकाप्रकृताः सर्वसारातिथिश्चापि पौर्णमासी युधीष्ठिरः सारतालासुरी सेयाय भामकरा दापमी
अस्मांनिशागमे पार्थ संरक्ष्या शिशवो गृहे गोमयेनोपलिप्ते च सचतुष्के गृहांगणे ॥ ॥ अकायधैः शस्त्रप्राया नूरवङ्ग व्यग्र कराम्रशंशाते काष्ठखङ्गैः संस्पृशंतैः गामः
हसंकारैः शिशूनासततो वा ते पारोतं शर्गुडपक्कान्नमेव च एवं दृष्ट्वा तिस्मात तस्माः मसेयषपरमं अजेता बालानां रक्षा कार्ये तस्मात्त्वामस्मिन् निशागमे रतिहोलिकोत्सवः रचयेम ५२३

523A

न्यादिः अवाप्यैदो लोकस्यवउक्तः। तत्प्रातिं तामसौ ब्राह्मे न गोदोलागतं दृष्ट्वा गोविन्दसुरूषोत्तमं। फाल्गुनं मासं प्रयतोऽलगोविन्दमसुरंजादिति अथामूदलन्यवेशेषः॥
मतानां विः। फाल्गुनमामायां माजातो आदितेः कस्पपादपि। अत्रैव यावदन्मुत्पा याजातःयार्तिकरःशशी तो तत्र विधिवमत्योग्रा प्रेवद्रोदयेसति। नन्येषीतेसथावा
वैः कार्यस्तत्र प्रजागरइति। अवत्रोप्यामावि भ्वनामावानन्तकार्या। अथ दानविशेषमहाविष्णुः फाल्गुनिकं लघुमिश्रकं वा तत्यान्नमयाबाल्यगणापसंहतेसवास्तीर्णीशयनं
निवेश्यमाजीमनोज्ञं प्रस्तवंतीं द्रविणापतीवाप्नोतिनापिपिभर्त्रारमिति। यस्माद्दन्नस्तं सयनंकेशवस्य सिवस्य वर्जु प्यामसाप्यन्यास्तु तस्माज्जन्मनिजन्मनि अशून्यं
शयनंनित्यमनन्ता। ग्रियमुन्यादिति। सौभाग्यं देहि मे नित्यं शय्यादानेन केशवेति शय्यादानमंत्रो॥ अथामामेवन्नशोकव्रतं। तदुक्तं हेमाद्रौ विष्णुधर्मोत्तरे अशोककृ
णींमामेतां प्रमुखाद्दतो ममः उपोष्यनरः शोकं प्राप्नोति त्त्रीन्तथापि वा फाल्गुनामलपक्षस्य पौर्णमास्यां न्वयोत्तमम्। मृण्डलेन नरःस्नात्वा दत्ताशिरसि वै मदः। मध्या
ह्नं ततः हत्वा दत्त्वा वस्त्र डिलिम सप्तघोर्गचैममभ्यर्चभूम्त्वा नामनयमतः धरणीवत्तथा देवी मशोकेति चकीर्त्तये तायथापि शोकधरणीं हृत्तवास्तां जनार्दनस्मादिःब्र
तेमततस्माद्धित्यधारणीं वयथाविधि। सर्वव्याधिविनिर्मुक्तो रक्षजन्मान्तराणि सोविशोकंसर्वकल्याणभाजनस्मान्नसंसर्पयथालभेवबहुधेसप्रमानिहतेपदंतथा॥
तयमंलोकेसुखं धास्यतिमानवः एवमेतन्महापुण्यं सर्वशांतिप्रदायकं विशोकाख्यं व्रतवरं नलरूपमहाव्रतं॥ इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तमशोकव्रतम्॥ अथा
मेवनक्षत्रनामपद्यावतातदुक्तं हेमाद्रौ विष्णुधर्मोत्तरेः पुनर्वसुः पवरस्यपाप्रत्यपसेफाल्गुनस्यमनोत्तम॥ पारदउपतितां प्रवतधेवांसाव माविषम नास्तिकाद

भिन्नहृत्त्रिंश्च पापिनश्चापिनानयेत ॥ नाना पशोगतमना ऋषोनिपतेंद्रियः ॥ तिष्ठन्व्रजन्प्रसवलंश्च स्तुते गायिजनार्द्दनं ॥ कीर्त्तिपेत ॥ ऋषो पाकालेमसक्तवपुनः ॥ पुनः लक्ष्मीस
मान्वितंदेवमर्चयीतजनार्द्दनं ॥ सुंभ्रुअद्भुपभूमे वेंदुस्वरूपंहारेमीक्ष्वरं ॥ रविंवनलक्ष्मीसंविमसम्मागर्घेगापृजयेत ॥ ग्धी नीशा वंदरूपलं वामुदेवजगत्यतेमनोरमेलाषितं द
वपूयपत्नन मो नमः मंत्रेणाने नरत्ना र्घ्यंदे वदेवस्मभक्तितः ॥ नक्तमेंगो तमो नेनतैलक्षार विवर्जितं ॥ तथैव वैत्रै वृशाखे ज्येष्ठवसु निमत्तमः ॥ त्रवर्यपेत य पापो कं मासि
मासिनवाहं ने निष्पादितं मदेरेकं पापरोगाद्यान्मभक्तितः ॥ द्वितीयं तत्र वक्ष्यामि पारणांतन्निबोधमेत्राषाठेश्रावणोमासिप्रोष्ठमाद्रपदेतथा ॥ तथैवाश्वयुज्जेमासंश्रोमवंत
श्चियामहः सम्यकूवंदममेदत्वास्रुजीतार्घ्यं यथाविधिद्वितीयमेतदाख्यातंतृतीयमपियारणां प्रतिएअतमोदयाजस्रास्यरोम्मश्चदलेगांपतिमासंवदस्यामिप्राशनंकाय
सद्येवतः ॥ प्रथमंमासमन्यंचगामत्रदाहतंतक्षीरस्कंतथैवान्यद्रतमासवतष्ट पंगासप्वीत्रतपंतदवजलंमासवतष्टपंगोतवाघारिकंमात्रोतपाद्मस्यकर्षास्त्रुमाः का
र्ये देवदेवस्यपासागयारणांतेजनार्द्दनंमलक्ष्मीकमर्चयेप्सयमंततः स्वश्रीकंश्रीधंतदत्त तीयमतिकेशवंपवंसंपूज्याविधिवृत्समयल्लीकंजनार्द्दनंनाप्रोतिष्ठविपोनान्नि
यमान्योपिद्धापिवायावंतिजन्मा ॥ महादेवनाप्नोतिष्ठवियोगाजांडे वमसवप्रमावेनमरणोपाघृतास्मृतिं ॥ कुलेमत्वांस्फीतधनेभोगान्संभुक्तेपथ्यश्रितान ॥ इति विष्णुधर्मो
त्तरोक्तं लक्ष्मीनारायणव्रतं ॥ अथ वैवस्मंगाख्यं कल्पपौर्णमासीमाश्मरणाव्रतानि लिख्यते हेमाद्रौगारुडे ॥ वतदेसांश्चु निस्नाता दंतधावनपूर्वकं वीतिताल्पस्वयेश्वपत ॥ णामः
वाक्कायमानसः पौर्णमास्यांतथाकृतादेवपूजांसमाप्नेदेमादि ॥ इत्यादिगारुडोक्तं त्र्यापहत्तः पयोदत्तः यंवदश्यांमघ्यातोगोश्रागःप्रदः लक्ष्मीलोकमवाप्नोतिदेवीव्रत ५२४

सुदाहृता॥ इतियद्यप्रसादगोन्नं देवीव्रतं॥ अथोषितश्च तद्देश्यां पौर्णमासां नराधिपं वृषभं यदि वैतस्याद्धवीप्यामीत यामवेत् शक्रव्रतमिदं ह्येतन्मासमपायान्मसुच्यते
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन मासिमासिसमाचरेत् तस्मिन्नगात्माप्यमररेंद्रलोकं ततोप्यराजा सुविरं सुतपः माच ष्पमाघफ्न रेड्रंपन्योगाज्ञामवेद्याद्विजप्रेणा सोवाड्शिवि लब्धवां
त्रलोकं ब्रह्मसूत्रंव्रतं॥ एतन्मासा पौर्णमासो नामस्थानविशेषयोगेन पुण्यतमलक्ष्मीर्गगार्गणा॥ महामाघा प्रयागे तु मेमिषे फाल्गुनी तथा शालग्रामे महावैत्री कृताःस्व
स्थापहेत वगांगाद्वारेतु वैशाखी ज्येष्ठी व पुरुषोत्तमे आषाढी वै कनखले केदारे श्रावणी तथा॥ वटे यां व प्रौष्ठपदी कुब्जाद्रौ तमहाश्विनी पुष्करे कार्त्तिकी कंमपके अं
मार्गशीर्षीतथा अयोध्यायां तु महापौषी कृतास्यकामहाफलाइति॥ शालग्रामादिष्वातेषि तेषु स्थानेषु पिमहावैशाखादिकृमनंतफलं भवति। तदाहगार्ग्यः॥ आसु यंत्रे
पतेश्राद्धं यच्च दानं पथाविधि॥ उपवासादिकं यच्च तदनंतफलं स्मृतमिति आषाप्रमिंदुरेकोद्गाहिकं कम्भते पूर्णिमागुरुवासंसह्या। गुरो दशामिपन भो पौर्णमासीति च
त्रपंचमीवदांरोवाहयात्रोस्तवादिकं कार्यं। च चापि पतिपेयतिलार्ध॥ रुद्रः प्रत्यूनः तद्दत्वा। पर्वणीं दो तिथिः अरयहेघ आदित्यो मिवरठ थोक्छे पूर्णिमाः सुमा भवति पौर्णिमोक्षां
मुखादन्वेशानां याचानकार्यो॥ श्रीमदहिच्छत्रीशमेनोद्धरविक्रमेरोदं उमनंतेभसिंह खुडोन्मावत्तरुपक्त्वामेतवस्मति यालनेच में राजः पौत्रः श्री हरिसिंहात्मिति य
कुलमाणाविक्रमसिंहस्य पुत्रः श्रीमान्राजाधिराजोजयहरिमाराधो शब्लोचलाविताना। श्रीमत्यपंडितदेवभट्टतनयः श्रीराघवांघ्रिद्वयध्यानावाप्तसमस्तकाम निव
हः समग्राह्समरत्नाकरः तदे श्रीजयसिंहवर्मनरपतेः कल्पुमेयाउ शंप्रसमर्पमबकाशिवं समकारो दाकानीप्रियमायकः॥ इति श्रीदेवभट्टात्मजपौंडरीकयाजिरत्नाकरावीर

ज.का. विवेकेनयमिहिरबलम्बुमेघोतेपंचदशीमत्रस्तांममाभ्रां॥ अथपत्रतादिष्वमानिर्णयः॥ तत्रादावमावास्यास्नानं॥ स्वद्गमल्लधरानीनकंतत्नांमुकभषणाः॥ अमावास्यावि
५२५ मतव्याहिदर्शमभकतमर्मोदर्शामसनामकितावेपंदर्भेवेज्ञ्वराह्नशेतिउपवासादिष्वमावास्यापरतिपद्युतेवग्राह्या॥ प्रतिपद्यमावास्येतियुग्मवाक्यात्॥ तत्रामावास्यात्व
525 तीयावत्ताउपोष्याःपरान्विता॥ इतिस्मृ. तेष्वापयष्ययुग्मापि॥ षष्ठ्यष्टमीतथादर्शहस्तपक्षेत्रयोदशीमतविद्वा एवमावास्यानयाह्याः मुनिसंगवाउत्तराऽवि
द्वाताः॥ कर्त्रमाकाष्ठ कस्यवेनीतिमावित्रीव्रतेतत्रपर्वविद्वाग्राह्या॥ तथावस्कंदपुराणे॥ भूतविद्वाममिनीवालिनतत्रव्रतेवातवर्जयित्वाब्रह्मसावित्रीव्रतंतुमु
निवाहनेनेति॥ दत्पमेवहेमाद्रेमदनरत्ननिर्णयामृततप्रमृत पञ्चावेतउविशेषायपरातुवतर्दस्मष्टादशनाडिकाभवतितदासावित्रीव्रतमपितत्रपारेत्याऽप
मृताष्टादशनाडिभीरितिवामादिति॥ अत्रश्राद्धंनित्यं॥ अमावास्याव्यतीपातपौर्णमास्यष्टकास्तु वविद्वान्श्राद्धमकुर्वाणोनरकंप्रतिपद्यत इतिपितामह
होक्ते॥ श्रीदीयामावास्यानिर्णयंग्रहत्रये वक्ष्यते॥ अथामावास्याव्रतानि॥ तत्रवैत्रशुक्लवतुर्दश्यामारभ्यसंवत्सरमाधवन्हिव्रतं॥ तदुक्तंहेमाद्रौ॥ हरुक्षपदेवतुर्द
श्यांवैत्रामभ्यस्यरवव्रन्हिसप्जनंकृत्वागंधमाल्येनसंपदत्यादिदिनलहोमंतथाकुर्यादन्हेनोमन्त्रनराधिपयसंवत्सरान्तेदद्यात्रेस्तुवर्णाद्रास्मणायतुकृत्वाव्रतंवत्स
रमेतदेषुपाप्नोतिविज्ञमततंयशश्चपूर्वमंतिरूपमनुक्रमंवकामान्यचेष्टास्तुरूपमस्यनेश्यते॥ इतिविष्णुधर्मोत्तरोक्तंवन्हिव्रतं॥ अमामेवारंमंसंकमरसाध्यंपि ए.म.
त्तृव्रतं॥ मार्कंडेयपुराणे कः प्रमावरावर्हिषदः अग्निष्वात्तास्तथैववत्रकव्यादाश्चैवमृतास्यश्राज्यपाश्चसुकालिनः पूज्याःपितृगणाराजंभोपवासेनतत्रतत्रवैवृकृष्णा ५२५

525A नयाम्सपं वदश्यां नराधिपः श्राद्धं तदन्हि अर्वीतयावक्षं बमाो भवेदित्यादि॥ इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं पितृव्रतं॥ स्वं मन्वादि॥ फाल्गुनस्य वै मावास्येति मात्स्यात्॥ इती
वैत्रामाकृत्यं जेष्ठामावास्यायां निर्णयामृतादौ॥ अदमाविवीव्रतमुक्तं॥ तद्धि चिंतामणौ स्कांदे पौर्णिमास्यके रोहिण्यां माद्यमावास्यायां शयमहं गामुकं
मरनाले। मेरिविना॥ मासेन भस्येमावास्यातस्यां स्नातो बधोमतः अयातयामारैस्मितैर्याविनियोज्याः पुनः पुनरीति नभस्यमावास्येति पादोऽमावास्यामेविष्णु
योगः अमावास्यायागविशेषेण कुंजरच्छायातदुक्तं कन्यासिंहस्थ मादेवापुष्पाणि॥ हंसेहं मासि स्थितेपादौ अमावास्या कार्त्तिका तस्यां कुंजरच्छाया इति वै
भाद्रपदोबवीतिह॥ मघः सयोर्हस्त नहते वत्वत्र श्राद्धं प्रशस्तं॥ अथ कार्त्तिकामावास्या कार्यं अमायां प्रातरभ्यंगं अर्घ्यो न तदुक्तं कालादर्शे। प्रत्यूषश्रावणदर्शे कृता
भ्यंगादिमंगलः भक्त्या प्रपूजये देवीम लक्ष्मीविनिवृत्तये भविष्योत्तरेपि॥ एवं प्रभाते समये तमावास्यां नराधिपः स्नाला देवपितृन् भक्त्या संपूज्य प्रणम्य
वैति नारदेनापीति पिण्डपदीपावलिर्लेनाभिधयतत्र तनेल स्तिरी मादेनाभ्यांग्लानवीहितं पौष्करेत। स्वातिस्थितरवौ विंदुर्यो दस्यातिस्तोभवेत् पंच
वयुरकुला पीयतामंगा विघिरन्नं श्रीराजेते महालक्ष्मीमर्वयन्द्वीपमस्तुत इति स्वातियोगेभ्यंगलान मुक्तं निर्णयामृतेभ्रकृष्णे समेहित्वा प्रांत। दीपावली
दर्शे प्रक्रम्य इंदुक्षयेपि संक्रांतो रवौ पातेदिनक्षये तत्राभ्यंगो न दोषाय प्रातः पापायतन्न येरातिस्वातिपोगोविनाप्यभ्यंगउक्तः मात्स्ये दीपैर्नीराजनादत्रसैषा
दीपावलीस्मृतेति चअथादित्यपुराणोक्तं अमावस्यासनत्कुमारउवाच॥ अमावास्यांतरे वालुकार्त्तिकमासिकेसदा स्वर्ग पंचाप्य महाभारस्तु भवंशीलोदमातुष

ज०कः
५२६
526

लक्ष्मीर्दैत्यभयात्सुरान्पालस्वतडभ्रांकुजो दरे ञ्चतो यंविविधिवरत्नायीमनुष्यैः सुरवस्तुमिका पिसातत्र नमोक्तमंत्रतेवालातुपातजात प्रदोषसमये लक्ष्मीपूजायै
त्तापथाक्रमं दीपवृक्षास्तथा कार्याः शक्रादेवगृहे शुवा वतुपथेस्मशाने वनदीपर्वतवेश्मसु हट्टभूमौ नेत्रगोष्ठे पु वलभीरुह्व शुह्र शृव वोत्रुषुष्पैः शोभितव्या
:वापविक्रयभूमयः दीपमालापरिक्षिप्ते प्रदोषे तस्य नंत्ररयास्नाप्या न्नभोजयित्वा भोजनवुस्रलंकिताग् त्त्वलंकृतेन मोक्तं अंतत्वव स्त्रोपशोभितास्तैत्यैर्गंधे
र्विदग्धैश्च वांधवैर्निर्वृत्तैः सहेति। अभिष्यातरेतुवत्वई शाक्रत्समभिसयेत्स्यमभावा स्पास्तत्त्यमभिहितं।। एवं प्रभातसमये यमावास्यां नृपो वृषा त्स्नात्वा दे
वान्पितृन्भक्त्यासंपूज्याथ प्रणम्य वाह्मतान्वपार्वणाश्राद्धं दधिक्षीरघृतादिभीर्भक्ष्यैर्नानाविधैः समं कृभोजयेत्ताह्मणायये। ततोपराह्नसमये घोषयेन्न
गरेनृपः अद्य प्रायज्वले लोकाः पयवे। पयथेष्टं वेष्टतामिति लोकश्चापि प्रहृष्टः सन्सबलिताडिरे रुष्ट संरटं नमालाभिरर्चितं वरगेहगृहे षु त्रपानतोद्भक्तनराना
रीमनोहेलेन्दसवादित्रसंघुष्टं संप्रज्वलितदीपके श्रभोतनयोतिमह ष्टदक्तालनकेजने तां वृक्षनकृष्टवे दनेकुञ्जमहोदवर्वित्ते हडअलपहृनेनपथ्यसूयांगमा गी
कामषिते। च्छद तो इदस्य गायप्रदर्शितजनत हले युवतीजनसंकीर्णीवस्त्रान्नलविहासीगी रियमालाउज्जेलेस्मेविघमत्संतवपने प्रदोषे दोषराहतशक्तंवरे जने स्व
ते यात्राविहारसंचारज्जयजिवतिवादीमिः स्त्रीपसर्गास्तितो जवोमनयाइति। मित्रस्वजनसंबंधिसुहृदुस्प्रमाप्ते राजितेततो चोवाचमसमयेस्वपुराजाच्चेजेस्त राम:
रां श्चवनोकयितेवरमंयष्याग्रामेवशनैः शनैः माहतामस्यैषांषेगाज्वलादिहेसरापकेरद्दशोभातमंयस्यन्तृकंत्तरसालकैर्नरैः तदृष्ट्वा महदाश्चर्यं जातं खेवात्म ५२६

526A

नः स्वभाः बलिराज्यप्रमोदं च ततः स्वगृहमागत्य तेन निशीथे तु धने निद्रां धृतो वृतो ।। तावन्नगरनारीभिः शूर्पडिंडिमवादनैः निःसार्यते प्रहृष्टाभिरलक्ष्मी
स्वगृहांगणादिति । हेमाद्रौ लास्वाजत यौ डिंडिमो तिथा अमामेवामावास्यायां कौमुदीमहोत्सवः इति निर्णयामृते हेमाद्रौ तु चतुर्दशीमासि सम्यक् प्रतिपदं तं कर्त्त
व्यं कौमुदीव्रतमुक्तं कौमुदीश एव उत्सवत्वात् योदंश्यं तत्कौमुदं इति जना यस्मान्नानाभावैः परस्परं हृष्टाः तुष्टाः सुखायत्ता स्तेन सा कौमुदी स्मृता इति । तत्रैव वह्नि
पुराणेपि बलिरेनमाध्यमपि कौमुदीव्रतमुक्तं ।। मैत्रेय उ० कार्त्तिके तु अमावास्या तेन सर्वदेवमयो महान् कृष्णपक्षे विशेषेण तत्र पंचदिनानि तु पुण्यानि तेषु य
द्दत्तं महत्पुण्यं सर्वकामदं एकादश्यां यो रदत्तं दीपप्रज्वालनं मैत्रेय का मानुषं देवलोकमाप्य पातालगतिमवाप्य मासुषुव का गंधं तु दर्शं प्रजायितां जनार्दनं प्रनिर्मेक्रिय
संयमाद्विष्णुलोकं जायानस्स स्वपाकाहि त्रयोदश्यां दे यात् दत्तायत्तः कृतानि वैशाखी ला वती मलाजगामलगमत्ता या गोपकाथिंदमावास्यां प्रजा हृष्टा पशान्ति ।। गा
गृहे नीतप्रजा यान्लो राजा जं भोभवेत् तस्मा द्युधा प्रदात व्या गानाव मतिमिते स्वो गृहे च मत्ते गाछ सु वै सप्ता यन्ने न च ।। देवानां वै च प्या सु श्रमा नेषु नरः स्व
वनकालिना सुभार्यायकार्ये पं चरिनानि तु पापेन पान तो ये च शुभ्र पीडा दः कार्त्तिसा ।। चतुर्दश्यामामावास्यायां पिंड दत्ता सुवतिते म हतिमिति शेषः तत्र श्री पूजनीया
तमनुप्ये सुप्रपतन्ततः श्रीकामैस्तु प्रमत्तो यो क्रीडेत चं प्रचलतः चं सुमिः स्पृहेतेः पत्न्यां स्तगीत प्रजागरेयदि हं चं प्रपातिं हतस्मं वस्त्रं रंजयः सुतेत क्रीड
तो दीनो हानिः स्यात् द्विजये कृते चंतु स्वपीतिः स त्या मस्या दत्ते रमते जसत्वगो यां जितायुगाने । मर्ने या थे ते विसर्जितः ते नाम्नो मक्राराडुः स्वोम वै दो मासु स्वान्वे

ज·कं
५२२
527

ताः॥ श्विपामांर्द्रजागयोनिशेते विष्णुः सुप्तानितः तस्मात्तोजननांतद्ध्वनंतोर्थेसमुद्रामिकाः इतिसुखसुप्तीकात्र तं तां दीपदानेः अत्रमासासप्रदोषव्यापिनित्याद्यातसमकर्मे
कालकोलोर्द्दिनद्वये प्रदोषव्याप्तौपरं वद्धैकरजनीयोगादर्शस्यसालक्ष्मीनः तदा विहाय पूर्वेद्युः परेन्हेः सुसखसुमिकुर्तितिथितत्वे ज्योतिर्निबंधवचनात्॥ उभ
यदिने प्रदोषव्याप्त्यभावे द्वितीयदिनव्यापिनी ग्राह्या तस्मात्॥ लक्ष्म्यागमनकालत्वाभिधानात्॥ दीपदानेऽपितु॥ प्रदोषसमकर्मकालत्वाद्दर्शोत्रसर्वलक्ष्म्यागमनकाल
त्वात्प्रदोषाद्दिनद्वयेव्यापिनी मुख्या॥ एकैकस्मिन्नपि परे प्रदोषस्पर्शसमत्वाद्दर्शेत्रेदृष्टे पाम्नावावेति॥ यदा पूर्वेद्युरेव प्रदोषव्याप्तिन्यमावास्यास्यात्तद्योगपा वर्दि
तिपदीनेतदापूर्वेद्युरेव प्रदोषलक्ष्मीसपूजनदीपदानं कार्यं॥ श्राद्धं तु परदिनेऽपराह्णे कार्यं॥ यत्तु अपराह्णे प्रकर्त्तव्यं श्राद्धं पितृपरायणैः प्रदोषसमये रा
जन्कर्त्तव्या दीपमालिकेति क्रमः समंतपरणीति अभिप्रायेणानुवादेन विधिः तन्नलमेकालत्वामैर्बलवत्वात्॥ संपरणीति यो प्राप्त्यादेव इति यावप्राप्त्या विध्य तु वाद्धविरो
धा द्वा॥ अत्र च वाः॥ त्रिभोजननिषेधोपि॥ त्रिभोजनं कार्यं निषेचमसागग्रामविषयत्वात॥ विधिस्पृष्टे निषेधान वकाशात्॥ अथ कृत्यं॥ तत्र संध्यासमये लक्ष्मीपूजनं
लक्ष्म्यै नमः इति नाममंत्रेण कार्यं पूजानंतरं लक्ष्मीमंत्रं पठित्वा लक्ष्मीं प्रार्थयेत॥ नमस्ते सर्वदेवानां वरदासि हरिप्रिया। या गतिस्त्वत्प्रपन्नानां सा मे भूयात्त्वदर्चनादि
ति॥ अत्रैवं द्रव्यवेशयो॥ पूजनमप्युक्तं॥ इंद्रपूजामंत्रश्च॥ ऐरावतसमारूढो वज्रहस्तो महाबलः शतयज्ञाधिपो देवस्तस्मै इंद्राय ते नमः॥ कुबेरपूजायां तु॥ धनदा
यप्रमत्तस्य निधिपद्माधिपाय च। भवंतु त्वत्प्रसादान्मे धनधान्यादि संपदः इति मंत्रः उल्कादीपरमोत्रो दयेन॥ ततो दीपश्राद्धं जपोत्त॥ तद्यथा॥ अत्र घेसाधनार्प अत्रम्

एम·
५२२

स्मत्पितृपितामहप्रपितामहानां अमुकामुकशर्मणां सपत्नीकानां तथा मातामहादीनामपि नाम्नां सर्वेषां विश्वेदेवपूर्वकं दीपश्राद्धमहं करिष्ये ॥ इति संकल्प्य ॥ अस्मत्पित्रादि
यमातामहादित्रयश्राद्धसंबंधिनो विश्वेदेवाः एते दीपा वो नमः अस्मत्पितृपितामहप्रपितामहाः अमुकामुकशर्माणः वसुरुद्रादित्यस्वरूपाः एते दीपाः वो नमः अस्म
मातामहाद्युद्देशेनापि दीपान्संकल्प्य तान्उत्तरदीपश्राद्धं ततः अमेषां दीपानां पूजनं कृत्वा अमुकं अर्पयेत् । तदुक्तं पद्मपुराणे ॥ कार्तिके मासि मावास्यां तस्यां दीपप्रदी
पनं शालायां ब्रह्मस्थाने अपि स्वागतं सम्यग्यदमिति ॥ तत्र मंत्रः ॥ अग्निर्ज्योतिर्रविर्ज्योतिश्चंद्रो ज्योतिस्तथैव च उत्तमः सर्वज्योतीनां दीपोयं प्रतिगृह्यतामिति दीहितो
पेतन्पथापावनः लक्ष्म्याः ॥ श्रीमद्विष्णुं द्वि विद्युत्सौवर्णतारकाः सर्वेषां ज्योतिषां ज्योतिर्दीपज्योतिः स्थिते नमः इति मंत्रेणानेन कमलां दीपहस्तां त्रियोः द्विवारि विमे
बोधयेत्स्वप्नतः जपीत्वा गोजनं ततो गीतवादित्राद्युत्सवे रात्रिं नयेदित्यादि पूर्वमेवोक्तं ॥ अन्यदपि कृत्यं स्मृत्यलावल्यां भविष्ये ॥ सुखरात्रे रूपवः कालेप्रदीपावलि
लितालये पर्वीन्नदूनवेश्यं सुत्वा वाक्षरलपावर्येत ॥ प्रदीयवोधनं कार्यं लक्ष्मीमंगलहेतवे ॥ गोगोरवनारुतं वैवरस्याद्गोगोष्ठसर्वतः विश्वरूपस्समापौमिय येपधास
पेस्तुयेगमहालक्ष्मी नमस्तुभ्यं सुखरात्रिं अरूपमेव षांकालेमहाघोरे यन्मयादुष्कृतं कृते ॥ सुखरात्रिप्रभावैन तेय तन्मे लक्ष्मीअपयो हरतु या त्रिमत्वं मतानां या नरेवेष
वस्थिता ॥ संवत्सरा मियायाव सामममास्तु सुमंगलाः मातात्सर्वमतानां देवानां सृष्टिसंभवा ॥ आस्यातासुतलेदेवो सुखरात्रि नमोस्तु ते इति ॥ अमामेव द्वासिता
सा केदारगौरीव्रतमावास्यां तिथौ अत्र शास्त्रं पथ्यं रुतिकार्तिके कृष्णमावास्यां ॥ पर्वोक्तवैग्रुराण विशेषशास्त्रिच्छायाराण ति यौममावित्रि नं संपत्प्राप्यं

ज॰ कां

५२८

528

रागीस्पृडुःखमथामनार्थेस्त्रयोत्रादिदृश्यर्थे आसुरागोम्पामिःस्यर्थेस्त्रीकेदारागोरीस्योमर्थेयथाज्ञानेपथ्यामि लितोपचारैःप्रपूस्यस्नायपणोक्तमंत्रैःपूजममहंकरि

ष्येतदादौप्रथमाष्टं निर्विघ्रनामेध्यर्थंगणपतिपूजनंस्वस्तिपुण्याहवचनंचकरिष्ये इंद्रोवामसुच्छंदाइंद्रोगायत्री इंद्रावाहने विनियोगः ओंमिंद्रवोविश्वतस्परि

हवामहेजनेभ्यः अस्माकमस्तुकेवलः इंद्रसागच्छेतोइन्द्रमावाहयत॥ अग्निं काण्वोमेधातिथिरग्निर्गायत्री अग्न्यावाहने अग्निंदूतंवृणीमहेहोतारंविश्ववेदसं अस्य

यज्ञस्यसुक्रतुं अग्नेआगच्छ मम पूजांगृहाण वरदोभव पमायमो मंचभो अनुष्टुप् यमावाहने वि॰ यमायसोमं सुनुत यमायजुहुताहविः यमं ह यज्ञोगच्छत्यग्निदूतोअरंकृ

तः य॰ इ॰ गच्छ॰ मम॰ गृ॰ वा॰ व मित्रगणोघोरः कण्वोगायत्री निर्ऋत्यावाहने वि॰ मोषुणःपरापतानिर्ऋतिर्दुर्हणावधीत्पदीष्टतृष्णयासह मो॰ नि॰ गच्छ॰ व॰ म॰ व॰

वेधातातपामित्रऋनाशेयोवरुणआत्रिष्टुप् वरुणावाहनेवि॰ तत्वायामिब्रह्मणावंदमानस्तदाशास्तेयजमानोहविर्भिः अहेलमानोवरुणेहबोध्युरुशंसमानआयु

ःप्रमोषीः मो व॰ म॰ क॰ तववायवोवाश्वांगिरसोवायुर्गायत्रीवाय्वावाहनेवि॰ तववायवृतस्पतेत्वष्टुर्जामातरद्भुत। अवांस्याहवृणीमहे मो॰ वा॰ मेव आप्यायस्वगोतम

ःसोमोगायत्री सो॰ हने॰ आप्यायस्वसमेतुतेविश्वतःसोमवृष्ण्यं भवावाजस्यसंगथे॰ सो॰ वा॰ भव॰ तमीशानंवगोतमईशानोजगती॰ ईशा॰ हने॰ तमीशानंजगतस्तस्थु

षस्पतिंधियंजिन्वमवसेहूमहे वयं पूषानो यथावेदसामसद्वृधेरक्षितापायुरदब्धःस्वस्तये मो॰ ई॰ म॰ व॰ श्वमममस्तोकृपालानामामनाद्वि(?)जोअर्पीत॥ नं रंकेदारगणेश्व राम॰

स्थानंपंचोपचारैःकृ॥ यादितिप्रथमवर्षेद्वितीयादौतिथ्यादिकंसंकीर्त्य ममममकलामिष्टसाध्यर्थं केदारगौरीव्रततंतत्पूजनमहंकरिष्येत्रिलोचनंवरउवा उं केदारार्थे ५२८

528A

लंतप्तोषधं। त्वमाल्लिंगीतनवाड्रुम्यां वृषो यरेक्तुमांस्थितं। गौरीसहितकेदारायनमः। आनन्दमयं समर्पयामि महत्स्नानीर्थैर्सावहनं आगच्छ देवदेवेश उमया सह विश्व
भोकेदारनाथ भक्त्यादमि तन्मसर्व कामफलप्रदः। आवाहनं॥ यस्य वेदं मिदंत्यासनं। सिंहासनामि दं दिव्यं तरा कांचनं रत्नविचित्रं ददामि ते भवानिशम समाराधितावतात्कः
गौरीमहोत्कृदारायनमः। आसनं समर्पयामि। गंगाजलं समानीतं सुवर्णकलशाहृतं पाद्यं गृहाण देवेश मम सर्वसुखप्रदं मन्नितः पापात्त्रिपाद्दृष्टः समतीत्य नमस्त
ताकेशमसर्वव्यापिन्महेश्वराः। अर्घ्यं गृहाण भगवन् कालरूप नमोस्तुते। अर्घ्यं। जलस्थाद्दिवाद्दृग् अनेकसरिदुद्भूतं मम वै देवनमस्कृतं मया दत्तं मिदं देव गृहाण वृषभ
नीपक। पक्वरूपशोणः स्नानं पंचामृतैः समकर्विश्वपतेसमानीतं मया स्वच्छं गृहाण शमवे कामफलप्रदः पंचामृतस्नानं॥ आप्यायस्वेत्यादिवेदोक्तैर्मंत्रैः पंचामृतै
मंत्रानं। पंचवक्त्रस्नाद्दिम मंत्रैः नीतं गाङ्गेजलं मयापरि दधा हृतं गृहाण परमेश्वरः॥ शुद्धोदकस्नानं॥ तंपं। मद्गुम स्नाणीपवंपीडकलानि मयाग्रमो
आनीतं तव वरदं गृहाण गृहाणसुरसत्तमः॥ वस्त्रं॥ तस्माद्यज्ञात्सर्वं कार्पासं सूत्रं तंतु नाम सद्ग्रंथिविचित्रं तत्र ततः मंत्राबलिपसामानीतं गृहाण सुरसत्तमा॥ यज्ञोपवीतं॥ य
ज्ञेहे ममसमाप्युक्तं मम कामाणीविभूषितं अनर्घ्यं भाराणीदिव्यं गृहाण परमेश्वरः आभरणं॥ तस्माद्यज्ञात्सर्वहुत ऋचः श्रीगंधाम्रकार्पूरं कुंकुमेन समानीतं क
स्तूरीचंदनाद्यैश्च आभिनवशंकरः॥ गौरी वंदनं॥ तस्मादश्वा॥ अक्षतान्धवलान्देवशालितंदुलसंभवान् गृहाण आविनीना पृथक् पुष्पाणि वासुरा॥ अक्षता
ना॥ कमलैनमेवतीश पुष्पं विल्वपत्राणि गौरीकान्ता मयार्पितानि यानि हयगृहाण सुरसत्तमः पुष्पं॥ अथांगपूजनं लिख्यते॥ शंभवे पादौ॥ शिवाय गुल्फौ॥ रुद्राय जा

ज.कां
५२९
529

त्रनि॰भीमाय जंघे॰ च्यमीघुदायपेने॰ऊरू॰सर्वेशाय॰कटिं॰पशुपतये नाभिं॰उमापतये ऊरःस्यं नीलकंठाय कंठं सर्वोद्भवाय ग्रीवां॰बाहू॰त्रिपुरांतकाय सुवे॰ईश्वराय वक्त्रं
घ्रे नेत्राणि॰जगत्पतये॰ललाटं॰सर्वेश्वराय॰मूर्द्धानं॰शिवाय॰शिरो जातकेन॰सर्वांगं प्रपत्स्यमुखं॰दशांगं गुग्गुलं सधूपं कालागरुसमन्वितं॥धूपं गृहाण देवेश मनु
रो करुविनाशन धूपं ना स्याणो मम गोघृतेन समायुक्तं कार्पासकृतवर्तिकं दीपयं तव मया रत्नं वन्हिना योजितं मया॥दीपं॥ वैद्यमामन॰शर्करा घृतसंयुक्तं कर्पू
रैलासमन्वितं मया निवेदितं देव नैवेद्यं प्रतिगृह्यतां॥ नैवेद्यं॥ नागमात्रा॰रंगे स्वतं मया रेव स्थापितं पुरा तत्तवा तेन मे सफला वाप्नि भवे जन्मनि जन्मनि॥फलं॥स
प्तास्याम॰रासिराणि येत्व यत्नेन मधु वर्णां जनवल्लभं मया निवेदितं तुभ्यं व्रतमाहात्म्य हेतवे रवलेरणं नाना रत्नसमायुक्तं नाना वित्रोपशोभितं मया र्पितं सदाम
म चार्त्रिकं प्रतिगृह्यतां॥ नीराजनं॥ यज्ञेन यज्ञ॰यानि कानि च पापानि ति प्रदक्षिणानमः॰केदारदेवाय मम भक्तेभ्य लयाणाय नमः सर्वात्मने तुभ्यं भक्तानां वांछि
तप्रद॥ नमस्कारा॥ नाना ज्ञानतो ज्ञानतो वा यदि पहतं तु मया कृतं॥ स्मृता तिरिक्तं तत्सर्वं संपर्णी कुरु मे कराम प्रार्थना॥ नंदीश्वराय वराकानां दत्वा चैंरोश्वरपते
तुल्ला नरं घात॥ व्रतं केदार मिदं देवेश त्वद्भक्तानुग्रहात्मागोरी केदारमेव तु समाधंस्तत्पसारतः दोरकबंधनं॥ व्रता येष्टजनेनं नायन दानमंत्रेश्वघृतं प एत्केयायप्रेता
न फलतां भुवमि रूप्रितानारयापनं गृहाण त्वं केदार वरदोमवा नमस्ते देवदेवेश नमस्ते जगतां पते गोरीयते नमस्तुभ्यं त्राहि मां परमेश्वर क्षमापनं॥ इति गौ रामं
रीकेदारव्रतपूजाम मासी॥ अथ कथा॥ पुरा तु महर्षयः सर्वे नैमिषारण्यवासिनः॥ शौनकाद्यमहात्मानः सर्वे मा स्वविशारदाः॥ तीर्थयात्राप्रसंगेन गंगाद्वारमु ५२९

529A

पापामता। तत्र स्नाताः कृतजप्या विविधं दत्वा गोदानं यावत्स्वरूपो पविष्टास्ते हर्षनिर्भरमानसाः। अद्भुतं रस्तवं तत्र तेनाख्यार्थे कोविदं ददर्श सोपि तानत्रत्य

पिंडीगतकल्मषान्। ननाम दृष्ट्वा वृद्धान्तांस्तेऽपि प्रतिपूजितः। ते चक्रुः परमातिथ्यं कुशलप्रश्नमेव च। सुखोपविष्टं तं सन्तं पप्रच्छुर्द्विजमादरात्॥ ऋषय ऊचुः॥

तमस्तन महाप्राज्ञ विरंडष्टाः सिद्धवतः। कस्मिन्निर्गतवान्देशे लोलोपविततस्त्वया। तदनेनातिमोदेन भ्राम्यसि परमाद्भुतं किं विदितं त्वया। मिछाम सर्वेषु(?) महामते

॥ तपः कान्तानि विभाव मोक्षदा नाना विधा कथा। अनानि वाविविचाणीमनोरथं कुर्वाणा वरंदानी वरमेनं तत्र तपरमपा वनं यत्कृतं तामसर्वामितामित्रा॥

वाछितप्रदा॥ सूत उवाच॥ मम कृष्णमुनिर्वाक्यं तदेमा महाद्भुतं ममापि कार्यं तेन हर्षो जायते नाश्यमपः। अस्ति केदारगोगीतिविते परम कामदं विस्तुना काथितं

लक्ष्मीलक्ष्म्याश्रयं तत्र यच्च॥ ऋषय ऊचुः॥ केन प्रकाशितं तत्र सर्वं विख्यातं तस्य किंदेशा देवताकात्र पञ्च्यामाम्नायं वर्णात्मनो वद॥ सूत उवाच॥ आधदेशे शोणाकाख्ये द्वि

जो महाख्याप्तः कोविदः। नाम्ना भास्कर शर्मेति सत्कर्मपराने ष्ठितः। अश्वकिंवनापि सदृशो नेपुरं वं पतितयालये परमात्मश्रतत्त्वतीतस्या सोऽपि परमशोभना कन्या हृदयं

सुतो मैत्रेकपुत्रं शर्मेति विश्रुतः। कमलाविमला चेति नाम्नी तपोधिकाः॥ ते कदाचिद्वनयातेष्वनाचैतदपोधनाग्रमेत्यो वचनेनाभिनक्तोऽंत्यो वपथोपास्तितनानस्यो

गंगाधिकोवाधस्तयोर्मतिक मागमतः॥ कुवोधेनाग्रा पातिविसर्पं तोऽस्मिनः पुनः प्रयातेते नमार्गेणापश्चोत्परत्नमशोभवतरंदश्रीतेगताशवेश्यरतोद्धारासुकं गाणा

शोपितदाम्नाह वच नदृष्ट्वर्कं न्यकेनमेतदुर्विनं ध्यमदादाहरमानवैः। विशेषतो महेशेन देवानापि सर्वरक्षितं अतः परं न गंतव्यमी श्वराज्ञावलोपमस्मिन् पत्नां

१११

ज·कं
५३०
530

तावद्दैवेन नियमाद्दम्यते मया देवैः स्वायंभुवं यावत् अनामाममगतं त्वितिगणेशो येम दागतामात्रे मे सर्वं न्यवेदयेत ॥ श्रुत्वा वाक्यं गणेशस्य देवि प्राह गौरीः श्रुत्वा गच्छान याहि
जस्तु ते पृष्ठे तां प्रजनं ममः इति श्रुत्वा गणेशेन गता तो हिज कंन्यके ॥ सर्वैं ह वैं व नम्मारोगार्क दस्तु लफलानि नो शरीराच्छादनं नैव तपो किं विप्रवद्धपते । कोपिनमात्र
मे ता स्या के कन्दं शुद्धग्न्य यो ॥ तथैव ततरहत्वात्तु मातु वं किल मागमता । देव्याः पिद स्य तय मे मती रिनं स्व मात्त एताद्दृष्टिन्नंतरे वै वत कन्ये · स्तु भल स्वगो वक्रां तदं उव
ड्मो प्रणामं वो वृत्त उत्तया ॥ कंन्येउ· मातः कमन यत्रा हि किमिदं क्रियते त्वया रूपयावद्देवे शिस्वर्व ज्ञासि नमस्यः अथ वां सफलं जन्म जीवितं च सजीवितं ॥ देवि त्वद्
र्शनेनाथ धर्मो तो पितरो मम ॥ ते त्वं तु शक्तिरस्माकं नकाविघ्न जगन्मये पार्वत्यु· कंते के दा गौ पी प्रमं सर्वे मय प्रदायकं ॥ इदं स्मात्वन्महेशेन कथितं रूपमायया ॥
यस्मिन् कृते सर्वे सिद्धिर्नादिदं क्रियते मया कंन्येउ· वद मात कथं कार्यं व्रतं परमपावनं कस्मिन् दिने यत्वा आमे देवता को प्रपूज्ये त ॥ देव्यु· आश्विन मासे तु पक्षे च
माता स्यां पूर्व व्रतं तस्मात् व्रतमिदं कार्यं यथोक्त शंभुना पुरा ॥ प्रथमे ह्येव यथा कार्यं तद्दामित पो नू नास्य का पोषं सत्वा गौरी ह शैव च प्रयत्नतः कृतानि च ब्रह्मा धात्र
प्रदात्यन्यृ विमलोरकैः तत्संयोगा व पत्राणी कस्तु कसफलानि च ॥ तत्संयमा यास्तु पायुर्वकर्त्तं मात्वं च पल्लतः नानाविधानि पुष्पाणि स्वतु कालोद्भवान्यपि । अर्थ
वशमय वैं कंसोमाग्य द्व्य संयुत मन्त्र स्यामे कनारिकेलं नैवेद्य प्राघ संभवः ए वं सं मत्यसंमाएन्नतः श्रजां सममा रक्षेत सौवर्णीं प्रतिमा कार्या महेशस्योमया सह ॥ राम·
तस्मा येम त्र्यरश कं विम्न मेव मक्त शोमनां प्रजनं विधिवत्कार्यं धूपदीपादिभिः क्रमात् दक्षिणां च यथा शक्त्या रघा देवस्य तुष्टये विप्र ॥ पररूषस्तु कं नप्रज येत्स्वी स ५३०

530A

गणाज्जैरेवं संपूज्य विधिवद्विजोजये ह्रीजरंयती॥ त्यज्यानैवेद्यं सापेद्घादिष्या पयुक्तेः॥ नैवेद्यं संपयमस्त्रीयात्ततां क्लृतं वतयैव ववर्षं मध्ये कार्यं सिद्धिमवत्येव नमस्तं म
यः वर्षाद्धितो येतस्त वैद्वितांका॥ येद्विजा॥ एकविंशतिसंख्यानि पर्णानि वफलानि वः च्च पथ्यास्थैव कर्तव्या॥ एकविंशतिसंख्यया विधिना नेन कर्तव्यं व्रतं परमपावनं मु
नेऽ॰ इतिश्रुत्वा वचो देव्याः स्नेहकन्ये समन्ते हितेऽणे यया वानं व्रतं देव्यास्तरापरमयां मुदाः तयोऽस्मान्तरा देवी का॥ एणाद्भुतमुत्तमं॥ इत्यौत्याविध्म नेनयथोक्तं स्म ल
यागीनान्यथाव सत्त्वसमलानि फलानि वरलानिवः आनीयमत्त्वं तत्रप्रसेकं दशसंख्यया च पथ्याश्च फलान्यत्र मन्त्रपात्रसमन्वितानि॥ मालामावेष्ट्य मात्र
कस्तेमेः पूजनं कृतं कृत्वमानाकं सुतानां तेषां वै वाहनाः कृताः एवं संपूज्य विधिवद्धारिपुनरुवाच हा॥ वध्वतां सकरे सत्त्वं नैवेद्या अंकहाव नः इदमिच्छन् मारं वके
हृष्टः फलानि च॥ हिताग्रमतां मवेप अन्नैर्वा वलोकयेतातः प्रसूता जातेकन्ये समय योजेगरं इं प्रति तत्सर्वं व्रतमाम आदिरेवं समम भवन्ति दा च्च पथ्याश्वसजातादिया
षट्स्वसमं ज्ञातानानि वासांसि मर्वाणि हारा॥ कौशं पतावृषं सम्पूजन मारत्न रत्नानि मात्म दाम वत्समा च वाह्यं तु तत्सर्वं हर्षितावविस्मितो भवतमा तां प्रा वा वतकन्ये
किमिदं भान्यपूर्वं वत किंकृतं किं कृतं जगस्य वाप्स्यंति ते यः कृतो॥ इतिमातुर्वचःश्रुत्वा तत्कन्याश्रेव तत्सर्वदा॥ कन्योवाच॥ न जमेनकृता किंचित् नैवा कोवितन्यपः स्न
तं भवानि शंकरांविध्ये तान्यदेवं कृतावत्तुः तान्या दत्तं व्रतमिदं प्रमुक्ताभ्यां मनोरमं तेनाभस्सर्वं संपन्नमिदं परमा तत्समसमयः तमपत्यं व्रतमिदं अहं प्रयतमानस्मा॥
तदा सम्यग्व्रता वर्त्म व्रतं कन्योपदर्शितं तथैव तत्कुलं जाते धनधान्यसमाकुले अथ तेकन्यके तावैवा हार्थं पयो वितेनावजा नौ द्वौ समपाति ता यमा करम्स्तु

कौशल्यस्तेणापतितोऽकश्यदत्रे शत्रुघ्नः परःहस्त्यां कन्यादृष्ट्वा रत्नं ज्ञात्वा समाप्रभावतः प्रभाकरो नाकमलानानीतात्मसमदनं प्रति॥ स्वस्थकरेणा विमलाश्रमानीय वहसंभ्रमा
ता ताभ्यां ताडिपते नित्यव्रते परममक्तिता एकदा तपविष्टा मात्मस्मेहे स्त्रीणामौंप्सिता स्त्रीमित्वा मित्तिवद्द्यातऽ स्मेत स्वदोरकं॥ ताऊचे किमिदं स्मरहो कुसवि
भषणांकितेनसंतति रौकमार्निभूषणा निस्त्रवितिस्मिन नानाविधानि रत्नानि सहूहे किलन्तुं दासी आकर्णपसमस्तोत यास्त्रीणा मेरितमाश्रुतत निष्कामसत्त्वंतदेवाश्र
विनाघ्नीसगौ रवान्तेनेप्यसा फलं सुगं कदाचिद्भ्रमतेऽपा॥ ममसत्ता पात्सड्गापिस्नेणात्मेदीनानाममगात्॥ पपात्र वेभ्रमसर्वमाभ्येविनपतंगते॥ शाकाबल्या
लैमेनित्यं क्रियतेमोजना दिकं यद्य पभोक्ता पयानेवाकंविभ्रमास्तमस्त्रीतभागीन्योतेवंदशर्मेनवत्नेतेनरूपते गंदेहो॥ तयोःममोपंगत्वा वाकंविद्गहाणं माणपारःमात्र
वैवननमा कमपिवदशमीदिनोत्रमः पप्रासामरूपते नेगारंभ्रपमंपयोभ्रगीनीकमलापत्रवत्रे तपातिरेवतामतजगरमामाघनाशितिरेवाहस्थितः दासमस्तुतसमांनि
गर्पमागताशतमस्त्रिया॥ नेवदासितगां हृष्टा प्रसवावाहुज पंप्रपुष्पां कस्मामिनोपात्तिममक्षामार्गानोत्सभाः ध्यातारं वंदशर्मेति तस्याश्चवनिवेधं तातात्समसो
पहासं तव नञ्जर्नोनाविदितस्वमात्र्यैनेवयोपामियश्च वैभववमात्मनः तत्त्वश्चेवामवनेकाहमानासस्त्रहणा॥ द्विजोदजवांमहामाणतवा देशं ब्रवीम्यहं मामस
मागम्यतम्मवैकमनायैनवेद्यते॥ तस्मामाकर्णक्रमन्नातसमानिम्यमतरं श्यावर्कवनगतिद्रष्टुभ्रातांक शरदुर्बलं तस्याश्चवेभवं द्रष्टुमोपिलज्ञानतानन्नः नीतावाम
तं यत्र मध्येयवहुसमन्मानपर्वकांदिवसाम्ययथममा श्चोमगामाश्वासनप्रयत्नतः ततःपवदशाहेवकृत्वा पार्यो॥ यमुक्रमं दिनं येनममायुक्ते दत्तातस्मेभ्यसर्जयत॥ यायै

531A

पंतद्गृहीत्वा मम पतस्येद्विज संगवगच्छ नशनैस्तु मार्गोणा रूपथा परिपीडितः तावद्दृष्टो विमलं द्विज पंथा गोस्थि मांतदेवक्रिय सयापे पंलपंजलमथायहीत्वा तावन्
न्नेजलावि वीहूतं भर्तृश्री स्त्वा गोनहि। पुनः प्रायात वेदशर्मा मार्गो नोभरं नं प्रति निवृत्य गमामास तत्र पदं तं पाये कौतुकं सुत्वा मा पुनरेवान्य दिशा गमम हृष्टो तदा सा
रत्नागोहो गत्वा मम वत्ता ततः प्रपपौ द्विजः भास्वाराणां वमार्गोस्य संकेमम्नहरागोनहि पुनरेव समायाता भागिनीप्रतिमा द्विजः तदा नं सर्व मानव दृष्टमागान्य श्वा स्थापाषं भः तान्ने
शम्पा पवित्र मला सुनरेव सुवनेरदो विलिप्य पश्येम ममेत तत्ता पश्यं प्रत मह्य वाव यावन्मार्गे मम मा गच्छ पृष्टि मारा पमत्वरः तावत्कास्य सुमायातः पुनर्दृष्टि समा
हृत्तः पुनः प्रयाता भागिनी वेदशर्मा महामति। उवाच यापि पृष्ठं तं मानिशम्याथ विस्मित मात्रात तत्क्रियते भ्रातृभ तं पर मथाव ननिति सो प्याह वचनं वेदशर्मा
नः पुनः कमलेन तावद्दृष्टैव तिष्ठतं श्वातः पंचविंशति नारसिं षष्ठा हे यासि न स्मा यच्छमा वो स्मा भवि ष्यसि व्रतं केदारगौ पी तत्संप्राप्ता पथा विधितो गच्छ स्वम व
नंक्रांत क्रत्यो मक्रिमा स्मित पे स्वस्त्या स्थित स्तत्र शतेरलापया विविता सम मानं च मंगिनी प्रयपोलग्रहं प्रति चागतस्तेन मार्गेणा यत्र यत्र स्थानीयं भूता पुन
रेवहृतं दृष्ट्वा कांतं स्नजलजयहे गतः जलांते गिनपार्थे यं दृष्ट्वा जहस्ते तदृशं भवता तमाजगाम स्वतः यात्त्वाराणं बलद्व नवान पार्श्वे तु पहषः प्राप्तास वैयाप्रहृता बना
ताः एवं समेव पुनर्ने घं व्रतस्या स्यप्रभावतः गृहं समागत तौ मानेय सर्वे न्य वेद पेत स्तु तं पत्रमसत्ता स्ते विहित व्रतमादात्। तदेव सर्व जनं प्रह स्य पतयत्कं सर्वे मे कव
यथोकेनाविधानेन वैकारानी वमलितः पुनरेवं यथा पुत्रं वधूगव्यम्य यामवत्। तदा रम्य व्रतमिदं मर्त्यलोके प्रकाशितं सर्वाभिलाषितार्थानां सयः प्राप्स चकारकं

ज.क्रां ःस्ततउ॰ इदं केनापि व्रतं तं विनाशं मुनी श्वराः शंभुनाविस्तरेद्द्वंरमायै विष्णुनार्पितं तस्मात्वस्तुमिदं गौरि पद्मापाबङ्लं कृतं तदारभ्यव्रतमिदं त्वेये पतेमानवत्र
५३२ ति यस्मादुनमात्रेण धार्यंते सर्वसिद्धयः स्रेवो व्रतानि वाम्यानि सतते नानाविधानि च परमेनस्य सर्वं त्रीत्वोक लानांहितिषो उशीइतेपद्मपादद्वं ऋराणसुनिगंगावात
532 इधकायेनमर्वं किमन्यच्छ्रोतुमिच्छत॥ इतिपातालखंडेके दारगौरिव्रतेपञ्चम्रणणोपरमामां॥ इतिकडा ध्यानावा सा हल्यं॥ अथ मार्गसितोद्भापां गौरीतयाव्रतं
॥स्तउ॰ इंद्राणी प्राजलिर्भूत्वाप्तयती वाक्यमब्रवीत् एवंव्रतंसमाचन्तरवनयो व्रतमहावलमदं इतिवा क्यंतदा दृत्वा शुवाच वचनं शचीम्भ एवावर्णोमिश्क लं यत्मया
लकृतं ध्यतं दृहस्पतेः स्तुनकः पृष्ठः आहाणोराः स्तदा॥ विधानंकथया मासधसधसुवकारंपरं यतियत्रस्वाबावासिजा पतेजगति निक्षणी गौरिवृत्यर्थमेवा शौहा
निर्यद्विपतेतपः गौरितपरत्निराधातं तस्मात्तद्व्रतमुत्तमं तस्मात्त्वं पानपामि ध्वतोपणीयाशिवधीयाज्ञादौ मार्गसिरमासिद्धमावात्मारे नेसुमेगस्त्रीपाञ्चियमंत
व्रतंतद्भवनपर्वंके उपवासस्तनकोसगौरि शमीतयेमुदा॥ ईशाद्वोगहरे देविकोरुषेरू व्रतंतवः पतिसुनेस्ववत्यावामेदेहहदेविनमो स्तुते॥ नियमंमंत्रः ततोमध्यान्ह
समयेस्नात्वानघारेषुव्रतो स्नर्यापाघ्यैततोदत्वा ध्मात्वानौरिम्बसिंह इंद्रहंदेवव्रतमिदंकर्त्तुमिच्छामिशाश्वतं तवात्स्यामहादेवानिर्विघ्नंकुरुतन्नवे॥ उल्कैवंनियमंदद्या
वर्षाणेयवत्यषोड शशरहमागत्यपूजायाँउपवासं धकल्पयेत्॥ शिवालयंततोगत्वासितवंसंपूजयेत्स्यचा॥ गौरिमध्ये पसश्वाहृद्विनायेनतश्रएण॥ पार्वतीतिततःपादौ राम॰
जानोहैमवतीतिवअंघयोरंविकेत्येवंगुह्यगौरीशवल्लभा॥ नामोगंभीरनाभौति अपर्णोन्तु दरेपुनः महादेविमिद्दददंकंठेश्रीकंठकामिनीमुखेसागसुवमातेतिल ५३२

532A लाटेनोकमोहिनीमेमकाङ्क्षिरलोतिमेरसम्यर्वेयेततः दक्षिणेगणायःस्कन्दोयामेस्तंदःमवाहनः धूपदीपादिनैवेद्यं ललानताम्र दक्षिणांकलेनाद्यैंततोदत्वा
ध्यमत्वादेवीमहेम्बी ॐतांतामग्रमयंपात्रंमन्त्रयंवाह्यमासनेश्रुष्ठतंतमर्पयेत्त्रिंतास्मिनयाज्ञेनिवशयेत घृतनाप्यर्यंग मेनतत्याचंविमलेनवदीयमन्त्वालयेत्सद्या
त्यावृश्वपीठंयः स्थितःसर्वमंत्रलिप्तांगात्रिंजागरेणासमन्वितां ब्राह्मणसङ्कुलेघल्यायपडयेद्धेजरंपताकयादौमीपद ल्लानिंगायाग्निश्चमनीतदायकान्नेनच
दत्वाचैःपगौपशीपफलमक्षेतद्भवेफलैश्चैवसपिकातिलतड्डनैःसोमान्याष्टकमंत्रजैःपात्रेअर्पयित्रिमाल्कंतमोपणातंदद्यंपश्चाममपन्निविनामामैःस्वागमिनी
वत्तोयासंदीपमर्पणीयदर्शीयेतपावकेलकेनाशष्टकवैतेवकेकाकणतावत्सुस्नातेतेयमिदंमेवादएत्विपउन्निष्टंतेपादेनगातविहगाश्चाहलोवनेतद्य
कर्णानमात्रेणासोमागपत्रजातिस्त्रियश्चतस्नृतसनारीयश्चाउल्यायपयेत्तृनानतिथिमेकांसमाप्यवेदपतिमोजसान्निवःयरीम्बपमसत्तलेलन्यवामांमिर्द्धयाणां
जलैःमाल्यैसृग्याचेविविधैदकुलासिद्राकंजमैःमंतोष्यसममत्तताप्यस्तयपमजातवेधूमिःएवाहतिपवपैवप्रतिपद्यावरतथा॥वर्षेवर्षेकमाद्देवीहतीयादि
प्रवावरेतएवंषोडशवर्षाणांकृतावैवतवमसंयपश्चाउद्यापनंअपीद्गतमंपान्नेहतवे॥मार्गासिर्षेयतंश्चाप्तेमामेगौरिश्वरायपे॥पौर्णमास्यांरेनेरम्येनिमंत्र
स्पष्टपतीन्मघ्यान्हेप्टस्त्नेपघेसोमंतंतुसमर्वयेतायथोक्तेनविधानेनधूपधूपादिमिस्तथा॥सोहालिमिश्वकामारैःपायवयेश्चमामिनीयाघेसनघृतेनापि
॥शकैमामोरकैलस्तपापरायितास्पष्टमंसवाम्नातमन्नपतंयपनंदपतिनमोजायेनात्तनेचभ्यादघाघथाविविश्वनंकलयपथासत्नागौरीमेप्रियतामिति स्त

ज॰ कं॰
५३३
533

हवे लक्ष्मणोपेतां गौरीं किं न कानिर्मितां दृष्ट्वा देवेनं समयपृच्छत्सम व्रतं स्वर्गे दत्तां च्च मान्या पि यथा सत्या स्थादानानि भामिनी पृथग्दिष्टतमं लोके तत्र देयं हि जन्मने वापस
मा पञ्चोत्तानां मंपस्थापि वहुदी॥ षोडशाष्टव्रतमिदं त्रयोदशैणामासितः गौरि नयो व्रतमिदं या करोति हे भामिनी वाल्ये वा यौवने वापि वृद्धके वाहारवर्जितः सा सौभा
ग्यमतुलं धनमक्षय्यम्मन्नितं तंमृत्वै देह्यान्ते पंमंव्रते सौख्यं न संशयः पाउलंभंमानकं जन्मतत्रापि हि जन्मतात् तत्रापि मनुष्ये पुंश्च मे ब्राह्मणे निश्चलाः बुधः सुसंपदः
स्त्रुद्रापतिपुत्रसमन्विता रूहभोगानन्यथा कामं भुक्त्वा स्वर्गमवाप्नुयात् इत्यं गौरीव कनमाख्य पर्पथमं गौरीनयोव्रतमिदं विवेचयावत् तस्मिन्भावशतस्तु संमंमं हि
ब्रह्मणामुख्य सौख्यमतुलं पतिपुत्रयकं॥ इति गौरीत योव्रतं॥ अथ माघवासा॥ तत्र सावित्री महितं ब्रह्माणं पञ्जापित्वा नवमीत चेत्संदद्यात्॥ तदुक्तं हेमाद्रौ
भविष्योत्तरे॥ अमायां माघमासस्य पञ्जापित्वा पीतामहं गायत्र्या सहितं देवं वेदवेदांगभूषितं नवनीतमयं पिंडं फलैर्नानाविधैर्युतां सहिरण्यां सवस्त्रां वत्सा
णां यानि वेश्यतत्कोर्त्तिं यत्वा पितामेव पद्मयोनि सनातनः स्थानं स्वर्गे यथा लाले यत्मर्त्येकिं विडंत्रमां॥ तदृष्ट्वा मोत्यमंतरे गंध पद्मयोनिः प्रसीदतः यानि वान्यानि दाना
नि दीयंते सह वंडुभ्यापि युगादिषु महाराज अक्षयानि भवंतीति हि वित्तहीनः सश्रद्धा यो ददाति सत्तर्कं वस्तुः तदप्यक्षयतां याति नात्र कार्या विचारणा॥ विनावस
स्वं दृष्ट्वा चनीवा निर्धनीक्षं वंभा हरणापाहूवामः सयनाभ्यामनानि वा छत्रोपानह्यानानि देयानि सुमामिच्छतार वंदत्वायथाशक्त्या मोजयेन्ताहि जोत्तमान्॥ राम
पश्चाद्भुंजित तस्मिन्नाराय तो वंधुभिः सह॥ यतः किं विद्यावि कंपापमानि संकापिकं तथा तत सर्वं नाशमायाति युगादितिथियजनात्॥ गौरीयमानो यागं चवैत्ययमा ५३३

533A

न स्नाता ह्यैः हृड्स्मात्रवरोप्त्लात्हृस्नो केवलेनरः पदि पतेत्किमपि कोटिगुणां तदा कुस्नानं जयोनि यतमस्त्यमेवमर्द्धेस्मादस्यामु स्रगपूर्वेतिथौ स्नानं आमाद
योस्मनिवराश्हनामपैवः उतिमविषोत्तरोत्तं युगादिस्तत्यं माघस्नानं पोरमावास्या॥ रवौवारादिसक्ता सेमात्र्यर्द्धोदयाख्या॥ तदुक्तं निर्णयामृते महाभारते॥
अमार्कपातश्रवणैर्युक्ता चेत्पौषमाघयोः अर्द्धोदयः स विज्ञेयः कोटिसूर्यग्रहैः समः॥ दिवैव योगः शस्तोयं न तु रात्रौ कदाचनेती वीरमित्रोदयेपि तु॥ योषतियाव॥
॥ पुष्यमाघयोर्मध्ये वर्त्तिनी अमा पौषमेन तया अमावास्यस पदेर्दितिमायणामहाः॥ अतएव हेमाद्रौ स्कान्दे॥ माघो माघावति पाते आदित्ये विस्त्वरे वृतेऽर्द्धो
दयं तदिमाडुःम हस्तार्कग्रहे सुमं मासि ति च पर्णिमां तमा सेन मापामावास्यतिमदन रत्नेः कालादर्शे मदनरत्ने च॥ पुष्पममाघसवेत्युक्तं॥ अर्घस्ताद्युगाणोक्तं अ
र्द्धोदयफलं॥ अर्द्धोदये तु संप्राप्ते सर्वं गंगासमं जलं शुद्धात्मानो द्विजाः सर्वे भवेयुर्ब्रह्मसन्निभाः यत्किंचित्क्रियते दानं सर्वं मेरुसमं भवेदिति॥ अत्र पात्रदानमप्यु
क्तं तत्रैव॥ चतुः षष्टिपलं शुभ्रमंत्रं तत्र कारयेत् चत्वारिंशत्पलं वापि पंचविंशतिमेव वा ब्रह्मन्पात्रं तत्र च हुत्वा ग्रहराजं तारक्षमाद्य घटीत यथाविभवं वा ध्यायमितवीप्र
वाद्दयानिणयस्त्रिकौ तस्य लाद्वल्याततक्तासमय प्रमतु तं पंचविंशति पंचविंशतिपलं निष्कं पायसं तत्र पद्ममष्टदलं लिखेत॥ तत्रपात्रे॥ पद्मस्य कर्णिकायां
तुरुषं मात्र सुवर्णा कं तदभावे तद्रौ वा तद्रौद्रं वा तद्कारयेत्॥ पद्मलोहमाधारमाह॥ प्रसितं तंडुलैः शुद्धं पद्ममष्टदलं शुभं अष्टमं त्वाप्य यतेत ब्रह्मविष्णुमहे
शात्मकं॥ तत्रपद्म॥ तेषां पूजा ततः कार्या गंधैः तमाल्यैः सुशोभनैः वस्त्रादिभिरलंकृत्य ब्राह्मणाय निवेदयेत्॥ तत्र मंत्रः॥ सुवर्णा याय पामाकृतं पस्मादेतत्र

ऊ.का. पोमपंर्ध्व पोत्सार्ब्वंप स्मातद्ब हाणाद्विजोत्तमः मसुद्रमेखलांएथ्वीमम्प्र करतांतुपमलं॥ ततस्तलं लभते मर्त्यः कुलादानममन्वका मिति॥ आवयोस्तारकमेत्यनेन
५३४ प्रतियहे होषामावसन्नः स्त्युरपावि ष्टिः॥ अमापि तु स्वं स्वागाणे कामद्वीरयवतं॥ आगस्तउ॰ मगवं स्त्रसमासेन स्वतो पवतविस्तरः अद्वैरयंतु मे शुहिंडुर्लभं
534 मवानवौः जीवितं प्राणिनां सुरम्यं यदि वेदामिप्रभो कथं कापंस्टे तेकिं सासलंकपयस्वागमुवः स्कंदउ॰ सूयतां आपयोगो यं दुर्लभो द्वीदशाद्रूपः निर्गम त्वष्
देवानाडःप्रायः सर्वकामदः मा घमायां भवतो यातआरित्ये विष्णुदेवतो अद्वैरयंतमित्याऊ महस्त्रा कयहैः मम॥ पूणा कृतं वसिष्ठेन जामदग्न्येन सुव्रत। मनका घेमे
नुष्वेश्वद्द छेमवति कुभजः दानानां यततीर्थानां फलं येन कृतं भवेत समागराधरा ते नमस्प्रदीपम मान्विता स्त्रासात्तर्व भावेन येन स्वद्वीदयं कृते॥ गंगागयाम
यागेषुपुष्कराणाञ्च पेतयामा नमारिवुतीर्थपु पत्स्नापस्नानदानत॥ तसमं मानवाविप्र व्रतेनानेक्षमजः अश्वमेघस्यतं वेष्टमिष्टापूर्ते नृते कृते तेअद्वीदशकृतं न ५
पेतृविविधेदृष्टनकर्मणाः वाविमत्यं गहेन स्मिसंततिश्चानपायेनी आम पंशा हिविपुलंश्व तकत्नीफलं लभेत रंद्रागे यमलोके भिरतेर णापातते॥ वायोञ
वैस्तमसलोकेषु स्वकृतिप्रभवमे वृदार्कलोकेषु लोकपालेश्चहेवितः गोकोटिदानायं स्त्राणंप्रस्तेच मे पंनिवामिनाअद्वीदयमपापमनंनालागी हेतिषोउशो
भुलोकाधिपतिश्चैवमवर्लोकाधिपस्तमः स्वर्लोके सौजनानां वनपालोकस्य वश्वः महर्लोकं वमेत्रित्वं यावदिंद्राश्चतुर्दश॥ ततोहि णान्यागर्भसरूपोव्रतकारकः राम
अद्वीदयप्रसादेनः॥ ब्रह्मलोकवमेत् तमः तथामानेनवागल्पकः दमर्ति पोमवेत॥ शिवलोके गतोः पूज्यो देवाजसमन्वितः वसेक्ष्कुको णामानेन व्रतसाम्यमा ५३४

न

534A

नतः तो विष्णुस्वरूपेणात्रैलोक्याधिपतिर्भवेत् संवत्सरगदाशार्ङ्गीवनमाली हरिः स्वयं व्रतप्रभावाल्लक्ष्मीशो देवो नारायणो भवेत् अगस्त उवाच ॥ स्कंद केन विधाने
न कर्त्तव्यं व्रतमुत्तमं त्र्यद्धेर्दयं मनुष्याणां जीवितं दुर्लभं भुवि स्कंद उ० कृते कृतं व्रतमिष्टेन त्रेतायां रघुणा कृतं द्वापरे धर्मराजेन कलौ प्रणोदशराव अमुं देवमनु
र्वैधमृदेलैश्वाहिजनमन्त्रमः कृतमयोरियं ममक्रमः सर्वकामफलप्रदं माघमासे कृष्णपक्षे पंचदश्यां रवेर्दिने। वैष्णवेनातु कन्येयाभ्यातियातेन्दुले मेप वान्हे संगमे
स्नात्वा तोस्तुनिमं त्वा ममाहितः सर्वपापविशुद्ध्यर्थं नियमस्थो भवेन्नरः तत्र मंत्रः विदेवस्य व्रतदेवाः कोपि मुक्तिमुक्तिदं भवेत्तु मंत्रिर्योमे घहृन्नापारे वा हृन्नयोग्नयः ब्रह्मावि
ष्णुमहेशानां मोवस्मि पदमस्य पात्रे यावन्तिर्देवं नतदेवं नायवादिजः अर्चाप्रतिमा ॥ मार्गमतत्र यश्रमो द्रोणानां तिलपर्वतः कर्त्तव्यो विष्णुरूदामांगोसिद्धर्वांक्त
मरणमाः शंभुस्तत्र स्यामश्यामपंततः अपांदुपस्करसमन्वितां देवानां तत्र महिश्वफलं नम्रक्रिशाकितः ब्रह्मवीशुशीवप्रीत्यैद्यतन्मत्रगवात्रयं हिरण्मयमिम
दिव्यानं विमवमास्ता। दातव्यं सुरद्रूपाये तां अञ्जलिरणोज्ञप यत्नतः मध्यान्हे तु नरः स्नात्वा तास्विभक्ता समाहितं तिलपर्वतमध्यस्थं पूजयेद्देवतात्रयं ओंह्रीं पूजा न
मो विश्वरूजे ... स्ताय परमेष्ठिने देवाय देवपतये पद्मानां पतये नमः अधपादपूजाः अवस्थाणोनमः पादयोः परमेष्ठिनेनमः जंघयोश्चक्रेनमः जानुनोः हिरण्य
गर्भाय नमः उर्वोर्वेधसे नमो गुह्ये पद्मोद्भवाय नमः मध्ये ... नाय नमः कटिदेशे शतानंदाय नमो वक्षसि सावित्रीपतये नमो ॥ बाहू पद्मगर्भवेदाय नमः पूर्ववक्
त्रे यजुर्वेदाय नमः दक्षिणवक्त्रे सामवेदाय नमः पश्चिमवक्त्रे अथर्ववेदाय नमः उत्तरे चतुर्वक्त्राय नमः शिरसि हंसाय नमः कपालाय नमः ततः कार्या लोकपाल

ज०कां इत्यादिप्रसन्नमंत्रतः॥ सत्वमंत्रतः॥ इंद्राय नमः इत्यादिभिः हिरण्यगर्भस्वरूपप्रधानाय नमः स्वरूपवनप्रमादहप्तुरोमलाम्लानं महत्त्व नमोस्तुते॥ ब्रह्मप्रार्थनामंत्रानमाय यथाजगं
५३५ न्नाय नमः हिरण्यगर्भ उद्भवपीतांबर नमस्तुभ्यं जनार्दन नमोस्तुते॥ अनंताय नमः पादयोः मुकुंदाय नमः जान्वोः विश्वरूपाय नमः ऊर्वोः गोविंदाय नमः जंघयोः प्रद्युम्नाय नमो
535 गुह्ये। पद्मनाभाय नमो नाभौ भुवनोदराय नमः उदरे कौस्तुभवक्षसे नमो वक्षसि वनमालिने नमः बाहुषु विश्वप्रीसुखाय नमः वदने महत्वामितमेन मो मौलौ आदि
त्यवंदनाय नमः शिरसा हरिं इत्यन्ननः पुंजो रत्नं मया भक्त्यार्हत्या तत्कला कार विष्णुप्रार्थनामंत्रः महेश्वर महेशान नमस्ते त्रिपुरांतक॥ नमो जीमूतकेशाय नमस्ते वृषभध्व
ज॥ ईशानाय नमः पादयोः चंद्रशेखराय नमः जंघयोः पशुपतये जान्वोः शंकराय नमः ऊर्वोः उमाकांताय नमः गुह्ये नीललोहिताय नमः नाभौ कृत्तिवाससे नमः उदरे नागोप
वीतिने नमः वक्षसि योगिरूपाय नमो बाह्वोः नीलकंठाय नमः कंठे पंचवक्त्राय नमः मुखे त्र्यंबकाय नमो लोकांधकारे पमेयात्मने नमो लोकांतकाय नमः पूजो रत्नं मया भक्त्यार्हता
वृषभध्वजः॥ शिवप्रार्थनामंत्रः इति पूजाक्रमः॥ प्रोक्तोमंत्रैरेतैः प्रयत्नतः आवाहयेत् जयेद्भक्त्या वस्त्रालंकारमध्यगोः हस्तमात्राकृणीमात्रायोर्वृक्षं कमंडलुश्वेतवस्त्र
युग्मं देवब्रह्मणा वैष्णवं पीतवस्त्रयुगं विष्णो लोहितं शंकरस्य वा। घंवा स्तनमस्यने पूजनं कुसुमैस्तकैकमलैस्तुलसीपत्रैर्बिल्वपत्रैरखंडितैस्तत्कालसंभवैर्दि
व्यैः पुष्पादेवाय यथाक्रमं यथाशक्त्या प्रकर्तव्यं॥ व्रतमेतत्सुदुर्लभं जीवितं प्राणिनामेव दर्विततं निष्ठाय यतः अथ व्रतांग होमस्तावि धानं पूजांते ततः देवताचयमदि राम·
दपशास्त्रदृष्टेन कर्मणा प्रजापतये विश्वरूपाय रुद्राय नमः इत्यनेनैव मंत्रेणाव गृहीमं स्याज्यभक्तितः ततो होमं प्रजावितयथाविधवसंभवं॥ अथ ये प्रजापतये स्वाहा॥ ५३५

535A

अग्नये विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा अग्नये रुद्राय स्वाहा ॥ एवं विधश्च होमः प्रजापतये न त्वदेतान्यन्य इति मंत्रेण प्रजापतय इदं विश्वेति इति विश्वे देवेः त्र्यंबकमिति महादेवाय इत्येतैर्मंत्रैः

घृतहोमः अस्याग्नौ विश्वेभ्यो देवेभ्यो महादेवाय स्वाहेति एणीऽङ्गल्यामष्टौ न्कामानवाप्नोतीति प्रत्यंगो होमः अथ होमावसाने वणानद्ग्घाल्यपाले नी स्वर्णां संगीगोष्प श्लोगां घं दामरा॥

मुषितां ॥ ता अष्टौ कामस्दो होमः सर्वां पस्कारमंजुतां मदाहिमांसमेनावत्या वायीयमिवे स्यतेनेनरन्नेद्र नेजप्रमिदं यत्रैम हस्तम्पश्ठ तत्कलोमवेहि प्रभ्रतस्मात्सप्रमा

वता ॥ तत्संबंमपाप्यो तदुर्लभं व्रतमुत्तमं मत्र्यद्वीरयं यघाद्दष्टं किमन्यत्कुतामिच्छसि इति नंदप्रणीतो नक्रमद्वीरयव्रतं ॥ इति माघमावास्याकृत्यं ॥ अथ फाल्गुनामा

वास्यालं सस्तावस्तु गादिः अमावास्या माघे सेति मास्यात् दर्शश्त्रमा घमामसेति स्कांा॥ च अत्र माघोमातमासे न ग्राह्याः माघामावास्या याशतभिषा नक्षत्रयुक्ता याः

च्छ्राद्धादिकं महाफलाप्रदं पितॄणांभवति ॥ तदुक्तं हेमाद्रौ विष्णुपुराणेः माघासिते पंचदशीकदाचिदुपैति योगं यदि वारुणेन ः स काल परः पितॄणां न ह्य

ल्पपुण्येऽर्लभते मनुष्याः कालेऽपि अस्मामेवपरवीं भाद्रपदा युक्तापा श्राद्धादिकार्यं तन्महत्पुण्यग पर्यं तत्पितॄणां भवति ॥ तदुक्तं ॥ तत्रैव वेद्मादष्यद स्तु पर्वैः कालेनदा यत्र क्रिय

ते पितृभ्यः श्राद्धं परां तृप्तिमवाप्नुवंति युगान्संहस्राणि पितामहोक्तेनेति स्पंयधनिष्ठायुक्तावर्षायुतं तृप्तिप्रदाभवति ॥ तदुक्तं ॥ मारतेमाघामावास्या प्रकरणे ॥ कालेधनि

ष्ठा यदि नाम तस्मिन्भवेत्तु भूपालतदा पितृभ्यः दत्तं तिलान्नं प्रदहाति तृप्तिं वर्षायुतं तत्कुलजैर्मनुष्यैरिति इदं व्यक्तं मादिते त्रेयं पमिति हेमाद्रे रयं वमन्यादि

रपि ॥ अस्मामेवामावास्यायां श्राद्धे रुजो क्तालेंगे फाल्गुनपक्षे अमावास्यायां प्रजाश्रुद्धोग्निब्राह्मणा स्तथा मांसोदने पोलिकाभिः पत्राश्चात्मामवां यवाद्

जे·कां तिःआद तिथ्या स्तु निमा वास्या द्रुतानिः अपयोगविशेषेण अमायां कार्तिकविशेषोः हेमाद्रौ शातातपेः नोक्तः अमायां तु भवेद्वारो यदा भूमिसुतस्य वै जान्हवीस्नानमात्रे
५३६ णः गोसहस्रफलं लभेत्॥ महाभारते अमा सोमे तथा भौमे गुरुवारे यदा भवेत् तत्सर्वं पुष्करं नाम सूर्यपर्वशताधिकं॥ तथा शनिवारयोगेपि फलाधिक्यं स्कंदे अमा
536 वंति महात्म्ये शनि योगे यदा वै जायते सर्वकामदाः तदा स्नानं च दानं च श्राद्धं चैव कारयेत्॥ तस्य हस्तगता लक्ष्मीर्जायते सर्वदा ध्रुवमिति॥ विष्णुपुराणे॥ अ
मावास्या यदा मैत्रविशाखास्वातियोगिनी श्राद्धैः पितृगणास्तृप्तिं तदाप्नोत्यष्टवार्षिकीं कादिवज्रविशाखस्वातितारातियोगिनीतो पाठः मैत्रमनुराधा तथाः अमावास्या
यदा पुष्ये रौद्रे चार्क्षे पुनर्वसौ द्वादशाब्दं तथा तृप्तिं प्रयांति पितरोर्चिताः रौद्रं आर्द्रा वासवाजैकपादर्क्षे पितॄणां तृप्तिमिच्छतां वारुणे वाप्यदैवत्ये देवानाम
पि दुर्लभा॥ वासवं धनिष्ठा अजैकपा दं पूर्वाभाद्रपदा वारुणं शतभिषा। आप्यं पूर्वाषाढा पस्मोकस्मां युगमायां योगविशेषे पारिभाषिको व्यतिपात उक्तो भारते श्र
वणाश्विधनिष्ठाद्रानागदैवतमस्तके अमा वै रविवारेण व्यतीपातः स उच्यते। तत्र जप्तं हुतं दत्तं सर्वं कोटिगुणं भवेत् नागदैवतमाश्लेषा मस्तकं मृगशिर्षकं सोमग्र
रादिस्तुता अमावास्या सूर्यग्रहः समा॥ तदुक्तं स्कंदेन॥ अमावास्या तु सोमेन॥ सप्तमी भानुना तथा चतुर्थी भूमिपुत्रेण सोमपुत्रेण चाष्टमी चतस्रस्तिथयस्त्वेतास्
र्यग्रहणसन्निभाः स्नानं दानं तथा श्राद्धं सर्वं तत्राक्षयं भवेत् द्वितीयसोमवारयुक्ता कपीनामापि पञ्चाद्वादशवर्षसंख्याः॥ तदुक्तं काशीखंडे॥ अमा सोमसमा राम·
मायुगे श्राद्धं यस्य त्वन्नमतो नोपकायेल पेरात्मनुगयपाणुष्कोमाकोदियांतरिह सोमामावास्यानितियांनिसर्वशः तान्यत्र निवामिष्यांतरशेषसोमादिनान्वितानि ५३६

536A

अयं च योगो दिवैव सततं रतिमोक्षः॥ अथ धर्मो मया ज्ञातो ब्रतं कृपा॥ युधिष्ठिर उ० हतेषु कुरुमुख्येषु भीमसेनेन कोपिना तथा परेषु मम येषु हतेषु युधिष्ठिरः जिष्णु
ना दुर्योधनश्च कर्णं द्रोणाजातो मार्कंडमुनिं द्वैपायनं संतिमुप्राविया तालेवा लप्त ह्यातु गोद्दतो॥ अवाशीष्ठावयं पंचवंशे भारतसंतकेरा कातयत्र मे पितरा जंमस्य
ततो वते त्री वितेपिजगुरुपामे न वां गोष्ठाप्तिकावितः॥ दृष्ट्वा संततिविच्छेदं संतापो हृदये निशं अभ्यस्मामा त्वानिर्दग्धमउन्मार्गगर्भं समवाच्यतो मे हृदि संस्थितं
पिंडविच्छेददर्शनात्॥ किं करोमि क्व गच्छामि पितामह वदाधुना येन संपद्यते मम संततिश्चिरजीविनी॥ मार्कं० उ० अथ राजन् प्रवक्ष्यामि व्रतानां व्रत
मुत्तमं यस्मात्तारणामाशेषाम तातिश्चिरजीविनी॥ अमावास्यायां यासार्धसोमवारयुता भवेत् तत्र स्नात्वा समागस्य प्रजायितां जनार्दनं अयत्नेन समतत अया
तस्मिन्वृक्षे प्रदक्षिणात् तावत्संख्यात उपायं पर्णलक्षत फलानि च ब्राह्मणाजामि दत्वा जनवी मे प्रीतिकारं पर उन्नतं कारयं प्रातगर्भो जीव भवाप्स्यति॥ मधुविष्णु
तो गुप्ताश्च वः त्रिषु लोकेषु विस्तृतः अयनाय पितामहश्च प्रत्यवाच युधिष्ठिरः॥ युधिष्ठिर उवाच॥ तद्दिनं ब्रूत राजा आदि कस्त्वं माप्रकाशयः केन प्रकाशितं मर्त्ये
के नेदं चादितं विभो॥ मार्कं० उवाच॥ आसीत्पार्श्वे विख्यातां कांचीनाम महापुरी ब्राह्मणक्षत्रियविट् शूद्रैः स्वकर्मनिरतैर्वृता॥ राजतावन्नसंकाससौधसंघै
विराजिता तद्वर्षे नागराजने नारी भीमरूपशोभिता रूपवान्तर्पयन्यामि मे देशे प्याकिः समलंकृता॥ अलकेव कुबेरस्य शक्रस्येवामरावती तेजो वा तिवरलायापा
स्कसमहापुरी॥ तत्र राजा सुसेनो वभूव॥ मितविक्रमः तस्मिन्वसति भूर्वकं त्र इत्यासीद्दतो वहितस्य देहेवमाद्विप्रो वेदवेदांगपारगः देवस्वामीति नाम्ना वेदवता

ज.क.
५३२
537

तिपिपुत्रजनकः तस्मिन्नापोतविप्रस्य नाम्ना धर्मवती सुता ॥ यथार्थनामधेया सा लक्ष्मीरिव सविग्रहा ॥ तस्यामजनयामास सप्तपुत्रान् समान्वितान् ॥ एकाउहितरं रंभा
नाम्ना गुणवतीं स्मृतां ॥ तया राधितेषु त्राविहरंति यथासुखं कंन्याकुमारिका नामीदंतु रूपश्रियार्थिनी ॥ अत्रांतरे द्विजः कश्चिद्भिक्षार्थी समुपागतः दीप्यमानस्तेजोभि
मूर्त्तिमानिव पावकः ॥ देशग्रपागमस्य यो जातिथितां ॥ दादेवता मिस्वपासम सतत्पापसमंत्रमं भिक्षां प्रत्येकमानि सुर्दंडतसैद्विजन्मने त्रु वैधर्मासिषं प्रादात्तां म्य
सौभाग्यप्रसंपदां ततो गुणवती मात्राप्रहिता सह भिक्षया विप्राय भिक्षां प्रदादो दत्तायाः द्वाभिवंदनं चासिषं वददौ विप्रः सुमेधर्मवती भवः सवैनक्षं गुणवती सुता
पत्या यथा यह ॥ मात्रे निवेदयामास त्वासिषं तेन योजितां ॥ सुता धनवती युत्रीकरेषु तासमाय योग्रणाति कार पामास उन स्तस्मै द्विजन्मने त्रयै वाक्षिण समुद्धार यीवृत्ता
मम नंदयत ॥ सुता शिषं धनवतीमस्थी तामस्ये वावह ॥ सन वत्सवा वा प्रासि स्वमगवन्नोभववनं मे वक्षारय ॥ स्नुषा मे ःप्रणता भ्रोमे तया दत्ता वरासिषः अवैध
मका रात्र नस्य स्वसौभाग्य भाधिका ॥ सुता यांप्रणानां यांमे वियरीतं तपोदितं मद्धर्मवतीम पारस्तु दीर्घपुनः पुनः आसिष्य उक्ता विप्र र्षकारणं वदस्व नः द्विज उवाच मासि
तं धनवती भ्रस्याप्तं वारि तामविपया योग्या प्रयुक्ते यं मया सीदि हि तु सत्त्व ॥ रूपं सप्रपृष्टी मध्ये विधवात्व मवाप्स्यसि ॥ धर्मात्वा गाम सपंकर्तं वं परमेत्तथा ॥ यदागा
तो मवेत्सौभाग्य हे वैतत्र संदाहैः तस्मात्र्जनमाचेराम वेदेहे यवनाशनं अतो मयास्तीर्दत्तं यस्य मे धर्मवति मवस्तु तास्यनवृतिज्जाता विताअलितवेदनाउवा वव्वनं ताम·
दीनं प्रणीपत्य पुनः पुनः धनवत्स्ववा वा ॥ सौभाग्यमनमा त्रेणाम वेदेहे यवमंजनं कामा मां मालया प्रोक्ता का जाति ज्ञत्र मां स्थितिः तस्मात्वमहाभाग न कालो विलं ५३२

रस्यमेहिजउः साम्रोमास्नकी जातिः स्थितितस्याश्चमिंहनेमा वेदा यातितेवेस्मनदा वैधव्यमंजनंार्ई स्त्रकाशान्स्त्रणोन्यत्रगतोमिद्यांमतीक्ष्यायुनवत्स्यातिपुत्रे
537A म्यःप्रोता ववबनंतदा धनवस्त्रवाच।।रयंडुनीलिताप्रत्रास्वसाराणावतीस्वमामोमागमनमात्रेणाभवेद्वैधव्यमंजनंआसीयस्याःपिडुर्भक्तियोत्रवंवस्मिगोर
वंमतश्च यात्रमहलत्सामोमामानापित्वंड्रुसं प्रवाउः जातमातजवत्संतंपुत्रीस्नेहवशंवदं यातो देशांतरंपुत्रा नृपस्यापयस्मिदुर्गमः अंतराइस्तात्मित्तुशत
पोजनविनतःअशवसंगम नंतत्रनसमागममेवयं देवत्तास्तुवाच।। श्रुणुत्वंःसमभिःपुत्रैरहयास्यामिमिहत्त्रआनयिष्यामितांमामापुत्रीवैधव्यनाशिनी
।।एवंवादिनेमत्कोधेदेवत्तामिनितदृगोशिवत्तामिकानिघःश्वपुत्रेप्रागावमन्नत्रःमैवंव रमहाभागगेषावेशवशंगतमयितिष्ठतिकः शकोपं त्वद्वीपाह
सेहलंरस्त्रकामहमोस्याप्रभृताम स्तिसमागुरुःप्रतत्वेसाहितःस्ववादिंयमिंहलमंत्तितमाकियाद्धार्ई नगत्वातीरंप्राप्यसारेलयेत।।तंतंतुमंडचिंतत्रप्रकारम
कोातहिलमसददर्शस्तुविस्तीर्णमिन्यथोयुडुममंतिकेजत्कोदरस्तवासीनायश्चाम्नस्वंरताद्वयःतस्मादयतलोस्थितातांभांनीतेतुनादिनेशावकानांतततेयश्रो
गणहितारिसुभोजनं।भोजनंदत्तमपितेभुंजनेस्मनसावकाः यपृच्छ्रायतोयश्रशावकास्तनहिविद्धतास्ता।। प्रश्नउः कपनमुंजतेपत्राम वंतस्तुपिताश्रपिः
।।श्रोनीतंकोमलंमांसमवधारामिरंसया।।शावकाऊचुः रतदृहृतलेतातमानवायत्रतिष्ठतः श्वेतद्वीलतेनयोस्तानकथंभुंजामहेवयं।।एतच्छुत्वासयश्रत्सुक
रुणाहतवेतम तयोरंतिकमागत्य वचनंममभाषतः यश्रउः जातस्तुपवयोःकामोभोजनेक्रियतामिदयारस्त्रनारयिष्यामिजलवेधातरेवत।।ततोगत्वाोप्य

जं·कं
५३८
538

गीता यां उदिते त्वद्दीवाकरे। पारमुत्तारितौ तौ तत्र यथा गजेन वेगिना॥ सिंहलद्वीपमागतास्थितौ सोमागृहं प्राप्ते केतत: अत्र खत्तम ये सं प्रभाते गणामंडलं लेपनं च कव
त्तत्र तदा वा सेदिनं प्रति। एवं विरच्य तस्त्राण सं प्रस्तामं वत्सरो पयौ॥ ह्रखषा: पुत्रान्समाह्य सोमा पप्रच्छ विस्मिता मार्जनं लेपनं कोवा करोतिमम कथ्यतां। एकदैवाथ
जगदुः सर्वे का पुत्रमिदं हि नः। एकदा राजकी सोमा निमज्जामास्थिता निशि: ददर्श ब्राह्मणं कंन्या मार्जयन्तो गृहांगणे निपयं तमंगसंप्राप्य ब्रातरं वहरू गीत सोमा
यमच्छेतो गतां कौ सर्वं कथ्यतां मम:। उवाच स्त्रीतदा पृष्टावा ब्राह्मणा पुत्र को सोमो वाचा॥ दत्ता मिस्मि वत्त नष्टास्मि ब्राह्मणो गृहमार्जको काग्नि ते व तपास्व
मिया यास्त्मा स्तनशयां या य जाति हं स्मात राजको सर्वतो हिजाकपंतं ब्राह्मणां मत्वा विह द्वसे विक्री षींसि सिंहलास्तु वाच॥ एवा गुणावती नाम सत्ता मम मसु
मध्यमा च्युवमा: स्पष्ट यदी मध्ये वैध व्यसं प्रयत्स्यते॥ न वसात्रि ध्यमात्रे णाभवेद्धैवव्य मंजनं च्युतो हेतो: महत्स्वत्वारा सकर्म करोमि ते सोमोवाच॥ च्युत: पं
न कर्तव्यं यासा मेत वशां स्मना तद् दृष्टु कागृहमागत्य तद्विषाम्य सुवा वह यः कार्य मम मान्य स्मि नामं प्रयत्तेमा नव कार्ये न तथैवरा द्रुह गणी यामा सोमा वदा
गा मत्तेन मया कस्मा विद्गतां को पिनद्दव्ययः कथं वनः। तथेत्युक्त्वा द्विधाभिः सोमो मापातामहां बुविः पारमुत्तार्या मासत्वतां गणाना दिजपुत्रकौ सपमाकाश या
नेनसोत्पता रमहात्मनेः मा मा को वी पुरीसं वैं निये यातत्समावतः सोमां दृष्ट्वा घनवतीह॥ सा प्रजामथा करात्त्र वांतरे शीव स्तामीन दादे शांत गास्त्वत्र: सदृ गम·
शंवरमाने कुंजगामोजायेनोप्रति: आनीय च वरं तत्र देवशर्म शंतसुतो ब्राह्मणा रुद्रशर्मा गांगुणा नमदृशात्म: ततः सा राजकी सोमा वैवाहिक मकारयत ५३९

538A

सुलग्ने वसुनक्षत्रे देवस्वामि तु कंन्यकां ददौ तस्मै गुणवती गुणीने रुद्रशर्मगोत तो वै वादैकैमं त्रैकुंडे यमं त्रैहुतासने ततः सप्तपदीमध्ये रुद्रशर्मामतस्तदा
रुरुदु वांधवा सर्वे स्थिता सोमा गिरा जनाः आक्रंदं स महानासीत् लोकानां तत्र पश्यतां घनवत्ये वमातस्मिं व्रतराजप्रभावजः प्राप्स्यते कन्या विधिवद्दौ
स सौविंनामनं रुद्रशर्मापि तस्माद्व्रतराजप्रभावतः आससौदितदा जिवं स सुप्त इव लसह सोत्थितः रावं विवाहं निर्वत्य व्रतराजं निवेद्य वत्ससामं त्र तां धन्यवतो सो
मा प्रायाद्गृहं प्रति एवं समाराज कौसोमा जीवायितस्मतां हिजं ववालहर्षसंपूर्णा पूर्णकामस्त्वमंदिरः अन्नौतैरोगहे तस्माः प्रपूजितं नपूर्मतापुनः स्वामिमं
तस्सिस्या जामाता वतसोभूतः आगच्छंसा स्नस्यातस्याः सोमवारान्वितातिथिः अमावास्या व भू वाय मज्जन्मजीवि नीतिपीः सादृदृशी ततो पार्गी वृद्धा कांबिविलयं
तदा तल्लभारसमाक्रांतां तां कंदमानां संस्थितः ॥ हद्योवाच ॥ अवगताम यमेष्वविल्लभारसिरः स्थिते एतद्भारसमाक्रांता वोधते स्वांच एष मे ॥ सोमोवाच ॥ अ
मावास्या घरे हृदे सोमवारयुतातिथि तल्लकं नस्यशाम घाने यमो यमयान्ततः पुनर्ददर्श यातीं सांमल्लभारवंतो द्विश्यसाध्वा वततः पश्चिमल्लभारोह महानि
तिञ्च वत्नीर्पक्षयागाति पश्यरे गिरो स्वामम हंतव ॥ सोमोवाच ॥ अघमल्लतयातल्लनस्यशामिं कृषुं वनः ततोश्च स तरंग्राप्य नदीतीरं सम वं पायो ॥ स्नात्वा विष्णुं समं
भ्यर्च्य शर्करान्वितेन र द्वोणां सा वकार महाभागा नदै वाष्टोत्तरं सतं सौष्ठवे ॥ यदा प्रदक्षिणा वर्त्ते कृते शर्करे सहस्त्रयातदा जीवितवंतस्ते जामातृ पतिपुत्रकाः नग
रं श्रीसमकोऽगतद्गृहं वे विशेषतः अथायाता महाभागा सोमा स्वभवनं प्रति जीवितं वीक्ष्य भर्त्तारं पुत्रान् जामातरं तथा अतुलां सासमाप घजगामे स्नातक

ज॰कां त्पतोंप्रशीपत्यस्नुषाः सर्वोपभ्रकुतंतांतपस्विनी स्नुषाउ॰ मनाम्नेतेन याद्देवियतिंजामातृवांधवाजीविनासेकपंदेविमृतास्तेवकथंवद सोमोवाच शृणाव
५३९ तेयमयादत्तंब्रतराजस्यसप्रुएषकोमृतास्तेतद्वियोगेनपतिंजामातृपुत्रकाःमलकंनमम्यास्यष्टंतलकंवतथापिः अश्वत्थे विष्णुमभ्यर्चयंतदातंनपूदक्षिणां
539 शर्कराहस्तपातत्र हतमष्टोतरंशतंजीवितास्तत्प्रभावेनापतिजामातृपुत्रकाःसर्वाभिःत्रिपतामघवतराजोविधानतःभविष्यतिनवैधर्मसोमागपसंभावि
प्यतिःस्नुषास्त्राःकारयामासतथासोमाव्रतेश्वांभुक्त्वाभोगान्बहूंस्तत्रपुत्रपौत्रादिभिःसहःतेश्वमत्वैर्यास्त्वत्ताविष्णुलोकमवायसारसेनकथितंयाथःवि
स्तराणम्यातव शुचिसेउ॰ महात्म्यंव्रतराजस्यकोविधिर्वदविस्तरातवर्तव्यंकेनमोभीष्टनारिभिः शृणुदेवावा॥मीरुउ॰ अमावास्यातिथयांयार्थसोमवा
रान्विताप्रदातत्तदाश्वत्थतमः कालोदेवानामपिदुर्लभःप्रातरुत्थायत्रतिनास्नानंकार्यंजलाशयेस्नातामोनेनकौशेयंपरिधायप्रतीततःश्चापादस्वसह
लसप्तमीपंजानंदनः अश्वत्थमूलेकर्तव्याविष्णुयजामतमंत्रकं॥ मक्ताव्यक्तस्वरूपायस्यश्रीशालिसंतकारिणोआदिमध्यांतहीनायविष्टराश्ववसेन
मःविष्णुप्रजामंत्रःएवंसंप्रज्यगोविंदंपीतवस्त्रासतैःफलैःकुसुमैर्विविधैर्वभसमोज्येस्तथाविधैः अश्वत्थस्यपूजनंकार्यंप्रोक्तमंत्रेणयांउवअश्व
स्थरुद्रभावासगोविंदस्सदाश्रयः अंसेषहरमेशोकंवृक्षराजनमोस्तुते अश्वत्थपूजामंत्रं मूलतोब्रह्मरूपायमध्यतोविष्णुरूपिणःअग्रतःशिवरूपायवृ गाम॰
क्षराजायतेनमः प्रदक्षिणामंत्राःसम्पूजाविधिवत्तानततः अपीत्सदक्षिणांमौक्तिकैः कांचनैरुप्यैर्हीरकैर्मणिभिस्तथाकांस्यपात्रैस्ताम्रपात्रैर्भक्ष्यपर्यै ५३९

ःएषपकस्पपक्षः॥ग्य ह्त्विा स्वमरांकार्यैग्रादक्षिणेन पीय नेता वत्रदाक्षे रांकार्येयावदएोत्ररशत्तंतदस्तुजातंविआयपुरंश्रीमःप्रदापयेतत्रतोनिरामेषाझरंक्र
पोत्रिजजनैः सहःएषतेकाथितोमप्रव्रतराज्ञाविधिर्मयाद्रो यदीव मुमद्रांवकारपस्वतपोत्रं।उन्नागार्भसंत्वस्तुजीवितंलप्स्यतेविरात॥युधिष्ठिरउ॥ यास्त्रस्त्राविभवानारी
कोवनापैर्विनाक्रेताताकथंलप्स्यतेरसंव्रतराजफलंवद मीषउ० फलैःपुष्पैस्तथामत्स्यैर्वस्त्रापैरपिपांडव॥कुर्यात्मद्रक्षिणांवत्रंसापिपरसंलभेत्फलं॥व्रतमिद
ममेवलंनरेंद्रविप्रोःश्रुतमत्रपाहिपघाकमाततयापि॥पतिसुतधनमिद्रयाग्रंश्रीमयदेकपोतनवत्रविचमास्ति मीषउ० मत्स्यपार्थप्रवक्ष्यामिउपायनाद्व
विमुत्रंपविनाएगोतानमाद्वतस्यनपलंमहेतामवतोमुद्रम धेतुस्यापयेत्नंमम्रन्नमंतत्रवमतिमाविप्रमोवर्गाचवत्रभुंजांलत्स्मावाह नमस्तुक्रामामिषाडपलावधि
॥उपवारैरनेकैर्धूपघाविभ वविस्तरैः नैवेद्यैःपुष्पधूपैश्चदीपैश्चपातःरविते:॥त्रौजांगारगांअर्पोत्रमातेहो ममावरेत॥समिद्भिःपिप्पलानैःस्वपापसेनतीलेमा
पापपूर्णांहुतिंवजुहुयात्तगांवदघामधासीनीद्वादशब्राह्मणाम्भोज्यघृतपायसमलड्डुकैः अपावृतानिवस्त्राणितेभ्योदघाद्वदक्षिणां॥प्रणाम्यदंगवद्भमोप्रार्थयेत्ता
विसर्जयेत॥इतिभविष्येमाघायनेमोमवत्यामावास्याव्रतं॥ अथसकलामावास्यासप्तराणाव्रतानि॥ हेमाद्रौः अमापातउनिराहारस्त्रष्मेकरुयंत्रितमूलंपिष्टमपक्व
तावर्षांतेविनेवेदयेत॥स्वनेनप्रकाहमादेयातकहानिरानेनाशश्वामिवनोकेमात्रैश्वमवातितिइतिशिवधर्मोत्तराक्तसत्वव्रतं॥ अथापित्व्रतं॥ हेमाद्रौ॥ अगत्स्यउ
वाचामावास्यादेवब्रह्माणामष्टासमुद्भवःपितरस्मृताः॥चंद्रिनोरेहिमावनपघावतोमहस्मर्यं॥ब्रह्मोवाच॥ अमावास्यादिनेयोस्तुतस्यांकुशलतेलोरेकैतर्पितामानवै

ज.क.

५४०

540

सपिंडीकरणं गच्छेत नाम्यथा॥ तिनादेयास्तैथैतस्मात्सपिंडोबुधैपित्र्यमन्नितनैरा यतस्संततुष्टा वायंयच्छंतमास्तिंतेस्मादस्मांतिथौविद्वान्नेतत्सर्वंममाचरेत॥ इतिवाराह पुराणोक्तं। पितृ
व्रतं। ब्रह्मोवाच पितरस्मादिनेयं दर्शं एषाः उत्पत्तिमर्वस्यप्रजापतिविधनेरदाराच्चाच्चप्रबलमेवा॥ मह्ममंत्रास्वसंज्ञाभिरंगमंत्राश्चकीर्त्तिताः। गंधपुष्पोपहारैश्चयथाशक्ति
विधिपूर्वतः। पंचाशा द्यानयाद्येनहतापितृफलप्रदाश्चोऽम्यमामसमाद्वैश्वदापितृलोकान्नमासैकैः। पर्वौक्रफलदोहो मस्तन्मासेनवेतस्मा॥ इतिमविष्य पुराणोक्तं पि
तृव्रतं। अथपयोव्रतं। वर्षमेकंमवेपतपं वदस्मा पयोव्रतं पंचदस्मामवास्यायावस्त्रा तेजलअमयुता निवामासि पंचगाव्यस्पाहते। तेनविद्धलोकानायवीश्मैवति
इति॥ इतिभविष्यपुराणोक्तं पयोव्रतं॥ इति योजाकयाजिलोकाप्रेरवितेअपासिंहकल्पदुमेअमावास्याव्रतानि। अथपञ्चदशीयामावास्यानिर्णीयते॥ मासश्राद्धे
अपराह्णव्यापिनीग्राह्यात्रापराह्णःपितृणामिति श्रुते॥ शातातपोपि॥ दर्शश्राद्धंतुयत्प्रोक्तं पार्वणं तत्प्रकीर्तितं अपराह्णे पितृणां तुतत्प्रदानंप्रशस्यते॥ यमो
प्याह॥ यद्दांतेनिर्वपेन्नमेसापराह्णेतुपैतृकामिति॥ एवंवापराह्णस्पर्शसमयेकालत्वात्। वैचारेवायरेण्वेवापरा॥ इद्धापि न्यमावास्यान्हातव्या॥ तत्रस्व
तिथेपरा॥ दृष्टापिन्यायाह्लतामाहहारीतः यस्यांसंध्यागतसोमो मुनामिवर्धते। अपराह्णेतुयातस्मापिंडदानंकाणामवामिति॥ प्रतिकामीजिनेवचास्मताव
रामवास्यामोहादज्ञाततोपिवाश्राद्धकर्मणिपेतुर्यस्येषामासः प्रेहापततइति। तस्यैवदिनेपराह्णव्यापसमावर्त्तिषयां॥ तत्यात्रापाउत्रतिथेर्योत्युतामा॥ हारीतः अगाम
पराह्णपितृणांतुयापराह्णान्उयायेनोमायापितृकार्येतनस्पर्शास्तातनायेनीतिं। उभयत्रसाम्येनेकदेशव्याप्तौस्ववैदर्शांगेवासावित्रीयप्सन्तेतरेपि॥ तिथिहयोर्गि ५४०

540A

नीवालितीयिह द्वौकुहूर्मेता ॥ मा मेवैव कुहूर्ते यावेदवेदांग वेदिमिति सर्वास्मिनीवालीउन्नराकुहूः तद्वन्नं मासेनाद्दृष्टिचंद्रासिनीवालि नष्टचंद्राकुहूर्मेतेति ॥ शिवराघवसं
वादेपि ॥ अमावास्यातुपूर्वाह्निसादर्या कुहूद्वयेपिमात्रे येपूर्वा परा हद्वौमामेपिव यासू तेति ॥ वैषमेगौकदेशव्याप्तौ सूसंतरेऽपरा कुहूद्वयमापि न्यमावास्यायदाप्रवेत ॥
तत्रोत्सवमहत्वामांनिस्त्रपापित्ककर्माणि तिऽयाचिकव्यापि नीमायास्येमर्थ ॥ यदाद्दिनद्वयेपपराह्नस्पृशतितदाश्राग्निकनिराग्निकभेदेनव्यवस्थाद्रष्टव्या ॥ तदुक्तंजावा
लिना ॥ अयराकुहूद्या व्यापीयादिदृशीतिथिद्वयेआह ताग्नेः सिनीवालीनिराग्ना देःकुहूर्मेतेति ॥ आदिपदेनस्त्रीशूद्रयोग्रहणं ग्रहः तदुक्तंलौगाक्षिणा सिनी
वालीद्विजैः कार्यासाग्निकैःपितृकर्मणि ॥ स्त्रीभिःशूद्रैःकुहूर्दृष्टा तथाचानग्निकैर्द्विजैरिति ॥ हेमाद्रौतु यदामावास्याद्वयेप्यपराह्नव्यापिनी नभवति तदातिथि
येपूर्वदिनमवाप्नोति सासिनीवाल्येवग्राह्या ॥ तथाचकात्यायनः ॥ यदाचतुर्दशीयामंतुरीयमनुपूरयेत् अमावास्याक्षीयमाणा तदैवश्राद्धमिष्यते ॥ यमावास्यापादि
नेयराह्नव्यापिनीनेत्यर्थः ॥ दिनद्वयेपपराह्नव्यापिनीनेतिफलितार्थइति ॥ एतच्चत्रापि पूर्वाह्नोवैदेवानांमध्याह्नोमनुष्याणां अपराह्णः पितृणामितिश्रु
त्यालोचनमात्रेक्षविभक्तादिनासमानाग ॥ एवापराह्नः श्रौतीयतेपिंडपित्र्याहार्यकंश्राद्धंद्वौगोराजोनिसमस्ततेवासरमस्तुतौ येस्तेनातिसंध्यासमीपतः ॥ इतिच्छंदोगपरि
शिष्टात् पितृयज्ञः पिंडपितृयज्ञः ततःतमनुआह यतेक्रियतेतत्पिंडान्वाहार्यकं पिंडपितृयज्ञानंतरमाविततियावत ॥ राजानिर्बंदेतस्मिन्द्वौगो अमावास्यायां
गेमि ॥ तर्पः इतिवंदहृयकान्वयचतुर्दशीयमप्रहेगादिक्षोमावास्यासमसमप्रहरपर्पतःतदाहमत्स्यच्चत्रप्रष्टमेशोचतुर्दश्याः द्वौगोमवाजेचंद्रमाः अमावास्याष्टमेशे

ज॰ क॰ वपुनः। किं लभेवेदगुरिति। तथापि माधवाह्निमयूखेनोक्तः स्याच्छ्राद्धं तत्र न कारयेत। राहुसीनामसमाप्तोदग्रागहें नामसर्वकर्मास्विति। यमेन सायाह्नस्य श्राद्धकालत्वे प्रतिषिद्धे यदि दे
५४१ कादशद्वादशमुहूर्त्तेपोप्यस्तकालतां सिध्यति। यत्तु दीपिकायां हेमाद्रिमते द्वांतउक्तोपाह्निकांसमिन दीनसांते पराह्णेव रोदितिसोप्येतत्परतयैव कथं विद्यास्मेयः। माधवी
541 येपि। सायाह्नस्य प्रतिषेधे मत्यपराह्णः कर्मकालत्वेन परिशिष्यत इति। मदनरत्ने तु। साग्निकैः समानानाश्च नदिनेत्वमावास्याश्राद्धं कर्त्तव्यं। तथा च श्रुतिः तस्मादस्मिन्पम
पर्वेषुः क्रियते उत्तरमहर्दर्शो वाप्यजंते पितृभ्य एव तद्धविर्निष्क्रीयय जमानः प्रत्तं तत इति। अत एव बौधायनः चतुर्दश्यां चतुर्यामे त्वमावास्या न दृश्यते। सोमस्ते प्रतिपद्य
चमस्ते कल्पादि कौलिकेयेति। न दृश्यत इत्यत्र न चंद्रस्यार्थवादत्वादृश्यत इत्यर्थः। निरग्निकेतु यापराह्णव्यापिनी सैव ग्राह्या तदाह सौतातपः। दर्शश्राद्धं तु पर्वणोः क्रे याविधिः
तत्रमकौर्त्तितं त्वपराह्णे पितृणां तत्र दानं प्रशस्यते इति। तदुक्तं हेमाद्रौ तु। सकलापराह्णव्यापिनी मासिनीवालामावास्या ग्राह्या। द्विधा न पयोर्मा दिवषयं चानाग्निकानां कृतप
कालव्यापिन्या उक्तामावास्या ग्राह्या द्वियेनं तथा च हारीतः। मतवेदामावास्या प्रतिपत्संधिस्तामपि वापित्र्ये कर्मणि विद्यात्। कायोक्तुतपकालकीर्ति। कुतपलक्षणमुक्तं
तमनुस्मृत्यां। अह्नो मुहूर्त्ता विख्याता दशपंच च सर्वदा। तत्राष्टमो मुहूर्त्तो यः स कालः कुतपो नामः। पितृणां दत्तमक्षयामिति। यदपि कुतपाद्यानि तत्रोक्तमापस्तं
ववचनं तत् दशममुहूर्त्ते पार्वणारंभपरमिति केचित्। युक्तं तत्र एकोद्दिष्टं तु मध्याह्न इत्यादिना। मुहूर्त्तत्रयात्मकमध्याह्नस्यैकोद्दिष्टकालतया विधानेष्टमनवममुहूर्त्तयोः
दैयोः सकालो न तया विनियोगे वा सिद्धस्य दशममुहूर्त्तोपयोगाकांक्षाया उत्तरा भितयागौणाकालता पार्व्वणमिति। यत्तु मात्स्ये चाष्टमे भास्करो यस्मान्मंदी भवति सर्वदा। तस्मा ५४१

541A

रनंतफलदस्तत्रारंभो विशिष्यते। ऊर्ध्वं मुहूर्त्तात्कुतपाद्यन्मुहूर्त्तचतुष्टयं। मुहूर्त्तपंचकं ह्येतत्स्वधाभवनमिष्यते इति। तद्देशकोद्दिष्टपार्वणकालकोटौ कुतपमिश्रायं
पार्वणात्वेकादशद्वादशमुहूर्त्तयोरेकमुख्यकालत्वेन मुहूर्त्तत्रयम्। तदेवं निर्णीतापराह्णव्यापिन्याममावास्यायां यास्तु बाधकानि बहूनि वाक्यानि तानि सर्वाणि
निरूप्यंते प्रमाभेदेष्वन्यतमभेदाविषयत्वेन पर्यायोगयोजनीयानि॥ तथाहि॥ मध्याह्नात्परतो यत्र वर्त्तते दृश्या तु वर्त्तते सिनीवालितमाज्ञेयापितृकार्ये तु निषेवे
त मध्याह्नाद्यातमावास्यायरात्रास्तु प्रवर्त्तते। मतविद्धातमात्रेयानमा पंचदशी भवेदिति बाभ्रव्यनछहस्मृतिवच सीमध्याह्नात्परतो पराह्णं व्याप्य चतुर्दश्यं तु वर्त्तते तम
ध्याह्नादूर्ध्वमपराह्णमतिक्रम्य पराह्णादमावास्या प्रवर्त्तते। इति आश्वमेधे। पूर्वोत्तरापराह्णव्याप्तौ यो जनीये च पत्तुकामापतत्वेव॥ पिंडान्वाहार्यकामिसादि पूर्व
मलोपविति नापि पिंडान्वाहार्यकं पिंडपितृयज्ञोऽन्वाहार्यपमासा दर्शश्राद्धं तद्योगाज्जनिरेदोक स्त्रेयं वामासमन्तो यांशदितिच ने नाकंविन्हे नो पराह्णः मायान्ह
सहितोमिधीयते। तत्रैनातिस्रा। ध्यामसमो यत इति माध्याह्नस्पप्रतिषेधस्य पराह्ने। कर्मकालत्वेन परिगृह्यते। तथा च कर्मकालव्याप्तिनीयाद्दति भविष्यत्तरो यो कर्मवति
यत्पिथ्याश्रुतिप्रसंगमावास्या पूर्वाह्णव्यापिनी यदि भूतविद्धं वमकार्पापित्र्यकर्म तामसं वै दोते जाबालिवचनं तत्रापि पूर्वाह्णव्यापिनीति विशेषकथनादृशेषा
पिनिषेध शेषानिषेधस्य मत्रापकलकावितिन्याये नापराह्णव्यापित्वेनास्ति सवगम्यते। तादृशी वाद्दिक्षापूर्वे द्युरपराह्णव्यापिनीतराहिताव श्राद्धप्रवदेसवै
पिमतविद्धाकार्यादिति पयद्वे मात्रेकैरेवमतविद्धाकार्येति। पूर्वपूर्वाह्णे चेदमावास्या अपराह्णे न विद्यमाना भवति यद्यपि कर्त्तव्यम्बा इंश्रादि दावदो वडुगी तिनावा

जं॰क॰ लिकवचनं।तद्दिवसद्वयेप्यपराह्णव्याप्त्यभावे सतीति निर्णयकाविषयं स्पष्टं यदापि वौक्षयनेनोक्तं घटिकैका प्यमावास्याप्रतिपत्स्वेन दृष्टा।दर्शस्तु विद्धैव साध्या

५४२ स्यादेवेयोऽस्य च कर्मणो तितदापि प्रतिपत्सु घटिकैका कर्मकालसंबंधिनी यदि नस्यात्तदामतविद्धैवमाया श्चेमे वंग्यास्येयं प्रतिपत्स्व प्यमावास्येति ज्ञावालिवचन

542 समानार्थत्वलाभात॥हेमाद्रौ।यत्तु वृद्धवशिष्ठवचनं॥अपराह्णे दपवेन्नाप्यमावास्या पुदामवेत् सकालः परमो ज्ञेयः पितृणां दत्तमक्षयमिति तत्सीन्हतर्पणा

दिविषयं॥अतएव॥पृथ्वीचंद्रोदये॥अमावास्या प्रतिपद्युक्तामर्थापापहरातिथि वंदम्यंयहेमस्तुल्यासो नंदानजपादिषु॥यदापि प्रचेतोवचने घटिकैका प्यमावास्याम

वेधादिवतुर्दशी।तदाव्यथमतं दैवेपित्र्येकर्मणि चोदितेमेति तदपि देवायित्र्यप्रधानोपवासविषयं पत्तु हारीतवचनं कन्यामकरमीने षतुलायामिश्च नेनथामा

तविद्धैवमवैषाए न्यामवति यत्नतः इतितद्वतविषयं॥तथा वजावालितुलायांमीयनेमीनेकंन्यायांमकरेनेथामतविद्धाव्रतेयाद्याशेषेतुप्रतिपद्युते ति।एवम

न्यान्यपिवचनानिपथायोग्यं मवस्थाप्यान्यामियानीतत्पलं॥अमावास्याइति क्रमेणाप्रायाश्चित्तं गर्भमनेम्रुखवावंजपेन्मंत्रंशतवारंततद्दिने अमावास्याइंदपदाना

क्ति तदादत्पराम तितादेति इत्यामावास्याश्राद्धकालनिर्णयः अथात्र प्रसंगात्स पादश्राद्धकालनिर्णयो लिख्यते॥तत्र दयाः॥हस्तस्त्यंमघोनामेसंमासमयाति

ष्पिस्तुषयोयस्मिंस्त्रीचातेहनि॥प्रतष्ठ्तुयथामृतंचपाहतम्यतविदुरितिमासः श्रांदस्वात्रयाचः आषिकोपितृकार्येचमासश्राद्धमतःस्मृतरितिमासवचनात राम॰

।यत्तु यास्मिनराशौगतेसूर्ये विपन्नेंयातिमानवतद्राशाचैवकर्तव्यंपितृकार्यंमतेहनीति वचनेजदर्शीमामम्न तविषयंच्चाविमासस्मतानांतसौरमासमाश्र ५४२

542A

पेत मृगवृद्धिवत्सकलमश्राद्धं पिंडोदकादिकर्तव्यं तत्रैव वचनात्। एतद्वृद्धिविधं एकोद्दिष्टं पार्वणं। आघमाहयम मासिं पिंडीकरणाद्र्ध्वं प्रतिमंव मन्त्ररंस्तैः। मातापित्रोः ए
पक्षायं समेकोद्दिष्टमतो हनीति अत्यंत माहाशातात पः मायपिंडीकरणात् चं कृताढ पीता वर्गा वस्त्र दश्व तिसंव मासश्वा द्धं गच्छे पादे तो विविधः मायपिंडीकृतं प्रेत्तं ए
षकृत्पिंडे नियोजयेत् विधिज्ञस्तेन भवति पितृहा चोपजायते इति। अनपाः पत्सपादेशा नागाश्च वत्छेति सर्वं निर्वपेद्धांतः तत्पापहश्राद्धमेकोद्दिष्टं वेद्वि
पत्तेत दातव्यमाह्नेकार्ये पार्वणं वैतदापराह्नेकायां। मध्याह्नव्यापिनी या स्यात्सैकोद्दिष्टे तिथिर्भवेत अपराह्णव्यापिनी या पार्वणे सा तिथिर्भवेदिति गौतमव
चनात्।। एकोद्दिष्टं मध्याह्ने काले तान्निबाधवमंत्रा देपि। मध्याह्नव्यापिनी या स्या सैकोद्दिष्टे तिथिर्भवेदिति अमवत्सह्य मुक्तं व्यासेन।। एकमुद्दिश्य
पक्षाद्धेदेवाहिं नवीचीयते। एकोद्दिष्टं तु तत्रोक्तं मध्याह्ने तत्र कीर्तितमिति। मध्याह्नश्च समाप्य समनंतरमुहूर्त्तात्मकः ते च मुहूर्त्तागाच वृ कृतयो रोहिणास्मकोः
अमावस्यायां तत्र गावेकोद्दिष्टे पक्षम इत्यादिकं स्मार्तो व्यासेन।। कुतपमध्ये मार्गे एकोद्दिष्टमुपक्रमेत आवर्त्तनसमीपे वा तत्रैव नियतात्मवानिति मत्
मात्मकालश्च श्लोकगौतम नोक्तेश्चाम्भ्या। आपेश्राद्धे जयीद्यो गाहिणां वधः विधि तो विधिमास्या यत्रौहिणां तन लंघयेदिति। अतपश्च नौ कृतिश्चमकं रवापुष्प
गणापोः त्वंपत्रगाणनिर्गोमिकान्तैः नतयातिद्यो स कालः कुतपो से यत्र चन्द्रन्नेमहाफलमिति। तदेवं कुतपसमेकोद्दिष्टश्राद्धकालतेनिर्णीयते।। तत्काल
व्यापिनी तत्र तिथिर्ग्राह्याः तत्रान्यतरादिनएव तद्व्याप्तौ न कोपि संदेहः।। उभयत्र साम्ये न तद्व्याप्तौ तद्व्याप्तौ वापरवैषम्ये वा तदन्ये पंचत्रमावास्या प्रकारा गाउदाहृतानां

ज॰क॰ पार्वणश्राद्धप्रकरणे उदाहृतोऽयमातामहानां वा पराह्णव्यापिन्यास्तत्र यथाप्राप्तिविषयाणां वचनानामन्यत्रोपहारः उभयत्र साम्ये नैकदेशव्याप्तौ सर्वोऽपि वाक्यान्निर्णयः तत्र साम्ये मा
५४३ न्यतिथिनिर्णयप्रस्तावे दर्शितं वैषम्ये तु एकदेशव्याप्तावाधिक्यव्याप्त्या निर्णय इति ॥ तदेवं संक्षेपेण कोऽपि दृष्टकालो निर्णीयते ॥ अथ पार्वणश्राद्धकालो निर्णीय
543 ते ॥ तत्र पूर्वोक्तपार्वणगतेष्वपि पार्वणस्यामावास्यामिति तत्र सा दर्शश्राद्धं तु पञ्चमोऽह्नो भागस्तस्य कीर्तितमिति शातातपवचनेन त्रिप्रकारोऽपि नामांशोऽस्मिन् मासि श्राद्धे इमेव पार्व
णश्राद्धेनामिश्रं तच्छ्राद्धं मध्यापितादेहात्मपतयाचौ ऽपराह्णस्य तत्पक्षाद् पार्वणस्य तु नियाविरुद्धमिति कारणवचनेन त्रिप्रकारोऽपि देशेन कर्तव्यास्तिकादेरपि पार्वणस्य
वह्निर्वा शक्तः ॥ तत्र पार्वणश्राद्धमपराह्णव्यापिन्यां कर्तव्यं ॥ अपराह्णव्यापिनी पार्वणे सा तिथिः स्मृताः पूर्वेद्युर्मांसानि वैपरीत्ये वा मिश्रादित्वाषिमाषितामिति वचनात् दर्श
न परस्मैमामांसवर्षणमावस्यायां दिनेऽपराह्णव्याप्तिमतो ऽन्यत्राऽऽपि कुर्यादिति पद्यतः इति नारदपुराणाच ॥ अत्र नापि । अपराह्णः पितृणां तु या पराह्णानुयायिनी सा ग्राह्या
पितृकार्ये तु न पूर्वा ह्यनुयायिनी ति नवरात्रे दैवतं मानो पित्र्यं वा सायमिति स्मृतेः ॥ दिनमध्ये नैव तस्य सुतिः इति ॥ दिनान्तेऽपि च नाम्नास्तु पापाः प्रोक्ता मनीषिभिः उदये वा तथा
पित्र्ये दैवे वैव तु कर्मणि मासादिके च नैः सा पराह्णसंनिपातात्त्वकालतन्मते ॥ तत्र कर्मसु पराह्णमेव पार्वणश्राद्धकालत्वमुच्यत इति वेदितव्यं तन्मूलमिति सिद्धत्वात् ॥ त
था हेमाद्रौ प्रयोगे ॥ उपमन्युरनुजत्वी तापि त्यर्जोऽपि कस्यचन साक्षाद्भवत्यनस्याश्राद्धंरूपोक्तैः श्राद्धत्व त्वेवं वर्जयेदिति ॥ मत्स्यपुराणे ॥ सायाह्नं त्रिमुहूर्तं स्यात् श्राद्धं तत्र न कारयेत् ।
राक्षसी नाम सा वेला गर्हिता सर्वकर्मसु इति ॥ वीक्ष्य पराह्णस्तावत्पूर्वं ॥ तर्हि सायाह्नविधयापक पर्वोक्तवचनानां कोविषय इति चेत्तत्राह साक्षादागतेन ५४३

543A

निषिद्धसमायान्हस्य गौणकालत्वपाठस्तत्रानं॥ अत एव व्यासः॥ स कालातिक्रमे कुर्यान्नाशौचे पूर्वं तथा विधिरिति॥ आग्रयणे दोषो॥ विरिञ्चिः सत्रद्वयोपेतः सम्य
क्पात्राने योजकः॥ ग्रैर न्यत्र ज्ञवीणास्त्रेयपाप्रो भत उत्तम मग्रिमिति॥ पञ्चवंशोरपेतः॥ पूर्वोक्तवचनेभ्यश्च सायान्हमपि योग्यमीतिथिः क्रान्तचापरान्हव्या
पिनी ज्ञेया॥ सायान्हः त्रिमुहूर्तः स्यादिति मात्स्यादौ सायान्ह निषेधात॥ यत्र त्रिमुहूर्तोदयव्यापिनी तद्वाह्यापराह्णरूपा त्रिमुहूर्तपामिति॥ कालतत्त्ववि
वेचने॥ पूर्वाह्णस्तु गणाव च नं सक्तपत्त्रस्य पर्वान्हस्यादिजपादि वलक्षमाः लक्ष्मपक्षापरान्हे तौ हिंसात नलघपेत॥ इति तद्धर्माविभक्तपूर्वाह्णकर्गतम
कृतपपूर्वभागमतीत्य शापाह्णान्तर्गते तस्य तद्वत्तरभागस्य पर्वहेमे दोपक्रम कालत्वमवस्थाप न पराण्यवमवस्थायानकस्य दिवाध्वेऽपराह्णतावि
भानेन लम्यते॥ विष्णुना पिपर्वाह्णापराह्णयोः पक्षमेदोपक्रमोदशितः॥ स्वस्वपक्षस्य पर्वान्हे तत्पक्षस्य पक्षसापराह्णे विप्रान्तातानां वानाप्रयपवेशयेदिति
॥ हेमाद्रौ तुः वायुपुराणाव व नसैको द्दिष्टविषयत्वमुक्तं॥ एकोद्दिष्टमपराह्णे पर्वेतत्पर्वान्त्रमागपाह्णकमगापमिति॥ ननु सायान्हे ये यदा कथ
वित्तप्रसहस्त दाभ्यादृसस्य किं लोपः अथवा किं चोच्चावाये कर्त्तुं शक्यते॥ अत्र माधवः नाम्नाहोमत्वात्मनाश्राद्धस्मनिषेधवह्नेः शक्यते॥ आयस्तु नरो भ्रान्त्वा दूसमा
स मनुपगमातं॥ नन नक्तं श्राद्धं जयीता भूवमोजनस्य मायनेमिति॥ अत्र नोनक्तयहणं पिण्डदानोपलक्षणं नतेवमपरान्हे सामाप्ता उपलक्षणं प्रवा तं॥ आदि
कश्राद्धपोगे रवौ मनुःज्ञापने न ताराभर इति वेनमेवं॥ आमश्राद्धं पुनः मापस्यागे ग्रहस्य वायव्याउन्नमाहरतस्या नातानि व पस्वाप्या पवोधकानि व व नाम्न्यैव ध्वंसते॥ काल

तत्वविवेचनेन॥ प्रारब्धे श्राद्धे दैवमानुषप्रतिबंधे रस्तमाप्ते यदि रविरस्तमियात्तदा प्रारब्धतात् श्राद्धाचावशिष्टं समापयेत् नेप्रसक्तेन च नक्तं श्राद्धं कुर्वीतेतिनिषेधः॥ तत्पा
कसामि कृतमेव ब्राह्मणाय दत्वा परे द्युः कृतान्ता स्वमीपनीयं यजमानेनापि तद्दत्तमेव भोक्तव्यं न तु पूर्वेद्युर्दिने रात्रौ॥ अतएव तत्रामृतेन शारदेवाभोजनं समाप्य चादि
तीतिहरस्कन्नः प्रारंभश्च पूर्वेद्युर्निवेदनमिति॥ नन्वेवंसति गतेरामनत्रकुर्वीयातः स्त्रे यस्त्राप्नोत्यतन्नमध्ये तिस्मरणात् तत्रापराह्णव्यतन्मुख्यत्वेन सायाह्नवर्हीणात्त्वेनवा
प्रातःसंगवयोर्वापि कालोपमर्जयातां। नायंदोषः स्मिन्वा यथवमंत्रे दे प्रातःकालस्मतेषि द्रूता प्रातःकालेषु च श्राद्धं न जातं त्विति द्वैजोन्नमाः नैमित्तिकेषु र्ये
पुनःकालनियम उक्तः रात्रिः यथापि संगवेन साह्निन्नी षिद्धस्तथापि कृतपमुहूर्तेषु स्वापकमप्रसंगाद्वेर्मुहूर्तेगौणो यत्काप्रसंगाभिधानेसतिश्च यो
निषेधः परिसेष्यते। अथ कुतपमद्वयं च गार्भवाधवसंवादएव दर्शितः। अह्नो दशमभातिरिक्तसंपकमकुतपस्ततः कुतपादथ चोपवेशनमत्र नञ्जातपेष्व भवेदिति॥ अहोयह
गो॥ ज्ञाद्यशब्देन संक्रांत्यादिनिमित्तमुच्यते॥ तस्य निमित्ताधीनत्वात्कुतपो नियतः श्रूयते॥ एतास्मवश्यं सावजस्मारिकादेरासिकुतपनियमः कदाचित्कार्यवशात्स्वा
द्रूष्टसहस्राकागो यत्नेनातिक्रतस्य दर्शादौ गौणवच्चोपकमकालेतया मध्ये तु ज्ञायते। कुतपस्य मुख्यत्वमनेकवचनाविहितत्वाद्वगंतव्यं। तदेवपार्वणश्राद्ध
स्थापराह्णः कर्मकालः कुतपः प्रारंभकाल इति तदुभयव्यापिनी तिथिर्ग्राह्या॥ यदा तु कुतपापराह्णोभयव्यापिनी न संभवति तदा केवलापराह्णव्यापिसापि तिथि राम॰
र्ग्रहीतव्या॥ पिचार्यवापराह्णिकीति भविष्यत्पुराणस्मि भानात्। यत्तु मध्याह्नव्यापिनीयास्यात्तिथिः पूर्वयापिवा। तत्रकर्माणिकुर्वीतह्रासवृद्धीनकारणमिति च ५४४

544A

वनांतरे कोदिष्टं तमथ्यान्हरातिवशनांतरमंवादेनैकोदिष्टविषयं॥ कालततवि वनोपिमुहूर्त्तं पंचकंसार्द्धं मुहूर्त्तचतुष्टयं वा पार्वणप्रयोगकालः यास्वतीवकाल व्यापिनी
न्यमतेतदा उदाहारः कल्पः यदा वतादृशीन लभ्यते तदा प्रथमप्रयोगकाल त्वेमुहूर्त्तात्मकापरान्हव्यापि व्यापिन्याह्यतेतत्र येकाम्मिन्वे वा दिने कात्स्र्न्येनैकदेशेन वा तत्काल
व्यापिनी सैव ग्राह्या दिनद्वयेपि वैषम्येणैकदेशव्याप्तौ तदाधिकवती ग्राह्यातत्तदाह मरीचिः॥ अपराह्णव्यापिनी वेदार्दिकस्यपदातिथिः महतीयत्र तां ह्यं प्रशंसंति
महर्षयः इतिमदनरत्ने॥ यादि दिनद्वयेपि तुल्यापराह्णैकदेशव्याप्तिस्तथाति पित्तये पूर्वा कर्त्तव्या॥ तदुक्तंगाः तथा वत्स्याहप्रसंगे बौधायन॥ अपराह्णद्वयव्यापिम
तीतस्य यदा तिथिः स्यात्पूर्वा तु कर्त्तव्या हद्यैकापीत्तयो नरोत्ति पितामम तु परेवैव यासा स्यत्स्ववद्गुणामामसंवेति पूर्वा दाहतेनारवी यस्यागावचनात् यत्तु सर्वो दये
इति वचनं तद्व्याहथ्याद्धिरिक्तश्राद्धतिथिविषयं॥ हिरहव्यापिनी वेस्या दार्दिकस्यपदातिथिः पूर्वविद्धाप्रकर्त्तव्या त्रिमुहूर्त्ताभिवेघदीति स्मृत्यंतरवचनं विरोधादिष्टे
ति॥ कालततवि वेचनेतु आदिनद्वयेसाम्येनैकदेशव्याप्तिस्याद्वातिथेः क्षयेनसाम्येन वृद्ध्या वसम्वतिः तत्र खर्वोदर्पस्तथाहिंसेति वचनान्निर्णयः खर्वदर्पः साम्यवृद्ध
तिथिः हिंसा दर्पों वृद्धिमान् हिंसा क्षयस्तदा न्निर्णयः खर्वनस्यायि सोमाति कल्लक्षण याप्रयोगः अत एवलीगाक्षागोगोगाश्वद्ध्रुता तिथिलक्षणानि तिथिस्वरूपं माघा॥ यत्तु खर्व
नस्य वा दिशस्यानां व्याख्यानाय गौर्दंडे कालिकीसनेनाननयाद्रुपेक्षितं॥ अत्र खर्वादीनां पाश्र्वे विभागेनव्याख्यातानि अनात्यस्य मे वखर्वेलादीनां व्याख्यातिथि
गतत्वं॥ अपराह्णद्वयव्यापि मतीतस्यपदातिथिरिति पूर्वोक्तबौधायनवचनं तु दिनद्वये संपूर्णकर्मकालव्याप्तिविषयमेव॥ अहेतु व्यापिनी वेस्यान्मृताहस्तु

ज॰का॰
५४५
545

यातिथिः एवं स्मार्तनिर्णये तिंउ इमित्यांगिरसमभाषितमिति सुमंतुवचनमपि कात्यायनेन मादिनद्वये कर्मकालव्याप्ति विषयं॥ अत्र च बौधायनवचने यद्यहि सा म्यानि दिनद्व
येऽपि संपूर्णा कास्यात्पूर्वेद्युः कानियतत्वात् तत्र तिथावस्तमयव्यापिनीत्युक्तरा तिथिर्ग्राह्या॥ दर्शे च परसंमामात्समेव पितृसांवत्सरं दिनं॥ एवं विद्धं अवीणो नरकं प्रतिप
द्यत इति नारदीयपुराणम् अपि एवं वचनमत्रादिवप्रश्नेतु व तत्र तत्रोक्तं॥ यत्कालव्याप्ति निर्णयं तत्र परतोऽत्र रविद्धा याज्य॥ तद्वचनानि अव्वेत्रं तत्र रतो वैत्तं मूलं तिथेः प्रोक्तं शास्त्रैः का
लकोविदैः यस्यामत्स्यं रविर्याति पितरस्तामुपासते सा पापन्हव्यापिनीयात्र पार्वणं सा उदाहृतं॥ सादीनि वचनान्यप्यत्रोपोद्वलकानि॥ यदा तु दिनद्वयेऽपि अपराह्णसंबंधाभावस्त्वा
पूर्वैव ग्राह्याः तदाह मनुः न ह्यह्व्यापिनी चेत्स्यान्मृताहस्य यदा तिथिः पूर्वविद्धैव कर्तव्या त्रिमुहूर्तापि या भवेदिति॥ यद्यपि व्याप्त्यभाव एकदेशसत्वे यस्यां भवति तत्र याद्यं
॥ त्रिमुहूर्तापि या भवेदिति वाक्यशेषात् स्पर्शाभाव एवायमर्थः श्राद्धं तेक मक्तादिवत्सकाल एव तत्र तिथिनावेऽपि कर्तव्यं॥ तिथ्यादौ च भवेधावान्ह्रासो वृद्धिः परेहनि॥ ताव
न ग्राह्यः सपूर्वेघुरदृष्टोऽपि स्वकर्मणीति वचनात् त्रिधापक्षयस्य पर्वतो यो अद्वे प्राप्ता यां तिथिश्चमनप्राप्य अस्तं यातीति मानकल्प व्यवचनेन च तत्रातीतथेः सत्ता ततिथ्यादावित्यादि
परेन न त्रयोगोचरे ग्राह्येते॥ तदेतत् प्रयाहश्राद्धमेव स्यं। कर्तव्यमिति षष्ठं वहरयाणो श्राद्धमकरणो प्रति संवत्सरं कार्यं मातापित्रोर्मृतेऽहनि यो न खलु मापमृत्युर्मातृरज्येष्ठस्य
नैव हि पितृव्यादेरपि हृतोमातामहादेनामप्युपलक्षणं॥ मविषयस्मरणो॥ सर्वेषामेव श्राद्धानां श्रेष्ठं सांवत्सरं मतं॥ क्रियते तत्र वर्गश्रेष्ठ मृते तु हन्वियै मदाः॥ मृतेऽहनि पित्रो राम॰
पित्रोर्न उपर्याद्धाद्यमादान॥ मातृश्च पावगशारदलवच्छगांते मृतेऽहनि॥ नाहं तस्य रवगम्श्रेयःपूजां गृहामि नो हरिः न ब्रह्मा न च वै रुद्रो न चान्ये देवतागणा तस्माद्यत्नेन कर्तव्यं वर्षे ५४५

545A

वर्षेऽब्दे हनि । प्रति वर्षं विगाश्रं षष्ठभोजके न विशेषतः भोजकोपरस्तु वै श्राद्धं न करोति खगाधिप । मातापित्रोः मासि तत्तद्वर्षे वर्षेऽब्दे हनि स याति नरकं घोरं तामिस्रं नाम नामतः
ततो भवति दुष्टात्मा नगरे शूकरः खगेति । भोजको भोजयितास्य पञ्चकेऽस्य पर्वणि एतस्याया ह श्राद्धं सूर्यग्रहणादिने भोक्तुं ब्राह्मणासंभवे लाभे तद्दिने एवामान्नादिना कर्तव्यं ।
तद्दत्तं गोमि मिनेनः आमपदेन वा किं रूपं तदुत्पादि र(?)च्यते न तु मतत्वं समं हेतेन गतप्राप्ताः । मातुः पंअमन्न सुच्यते ॥ दर्शे रविग्रहे पित्रोः प्रत्याब्दिकं समुपस्थिते अन्नेनामं
भवे हेम्ना कुर्यादामेन वा सुतरां इति । दर्शे पित्रोः सुतः खीति वमस्वे मवि वह्निः तत्र पतन सरा आमं विउषं प्रोक्तो स्विन्नमन्त्रमुदाहतामिति वसिष्ठवचनात् प्रत्याब्दिक
ग्रहणं वृत्रन्ने नैवाब्दिकं अर्पितं हेम्ना वामेन न्नकाविदिति वार्षिके सर्वथा साधनतेन निषिद्धसामादेः प्राप्ति प्रसक्तौ घोर एतद्वमासिकसापिण्ड्यन्नरूपां । यानि द्वयहाणि
तु दीनो पिहितानि जो दो षात्तु पंचमे । तदायलो दर्पे यदा चंद्रप्रत्यक्षमरस्तु पास्तूनां । तद्दिने वोपवासः स्यात्तत्र दत्तं परेहनि ॥ तथा ग्रस्तावेवास्तमाने तुरवीन्दु प्राग्नुते य
दिप्रसप्तदा कार्यं परेहन्येव सर्वदा ॥ चंद्रसूर्योपरागे वत याश्राद्धं परेहनि । इत्यादिनिर्णीतवनानि तानि महानिबंधेषु काम्यनुपलंभात् सर्वोक्तवचनजात विरोधाच्चानि
मिलानि त्रमावास्यादिश्राद्धं तु तत्त्वा मे नैव भवति । श्राद्धविघ्ने द्विजातीनामामश्राद्धं प्रकीर्तितं अमावास्यादि नियतं मासमंवत्सरादृते रतीहारितवचनात् ॥ श्राद्धमसःपाक
श्राद्धस्थाविघ्ने श्राद्धमेवे । मासमसेवत्साब्दिकं मासिकं मासिकं वार्षिको यादा नास्ति तके नाब्दिकश्राद्धं तारितेसस्तकाना नरादिने तत्कृपातां तदाह स्यप्रसंग ॥ आब्दिके वै वसंशान्ने
अशौचं जायते यदि । आशौचे व्यतीते तु तत्र श्राद्धं विधीयत इति आशौचानन्तरादिने पिकरणासंभवे च आमावास्यापां अर्पितं ॥ तदाह गोभिलः । दैवात् आब्दिके श्राद्धं तन्न

ज॰ का॰
५४६
546

राम्ञ्जम तके च्चसौ वानंतरं अर्थात्तन्मासेंदुस्येपि वेति मरीचिवनेकादस्यसक्ता॥ आह विघ्ने समुत्सन्ने पाविज्ञाते मृते ह निए कादमांतर कर्त्तव्यं कृष्णपक्षे विशेषतः इति श्रु
त्यौ वेतर विघ्ने एतदिति माधवं षष्ठीनंद्वादयेव केचित्तु आशौचानंतरं पुनः इत्याह तिथौ वेवकाये मिस्याद्गुः पथा॥ तदहश्चेन्मृत्युमेत केन विस्तृत कादिना स्त तकानंतर
अर्थात्तन स्तदह रेव वेति॥ अन्यत्र सूतकानंतरमिति सूतकस्य दांते द्वानिमित्तसोपलक्षणं॥ एतन्मासिकविषयमिति समते॥ यत्र देवलवचनं प्रकोदिष्टं तु संप्राप्ते यदि विघ्नः प्रजाय
तेः मासेऽन्यस्मिन् कार्यो तस्मिन्न श्राद्धं अर्थात्तस्य यतः इति तदयि मासिकपरमिति मदनरत्ने हेमाद्रौ वेति निर्णयामृते पत्न्या रजस्वलायां तु इत्याह श्राद्धं पक्वान्नेनैव कर्त्तव्यं च
त्रस्यापि द्वारेषु विदेशस्थोप्यनग्निकः अन्नेनैवाब्दिकं कुर्याद्धेम्ना वामेन न क्वचिदिति लौगाक्षिवचनात्। अत्र चामस्य घृतपादानादन्नेनैवेत्यमान्नशब्दः सिद्धान्नपरः। ते
न यत्न्यां रजस्वलायामपि तदहरेव पक्वेनैव समर्थस्यायं सांवत्सरिकश्राद्धानुष्ठानमुक्तं॥ मीरीरिपी॥ अनग्निकः प्रवासी च यस्य भार्या रजस्वला आमश्राद्धं द्विजन
अर्था न्न तत्र मृतेऽहनीति॥ कात्यायनः॥ आपन्नो व्याब्दिके नैव अर्याद्वामेन न क्वचित्॥ अन्नेन तदभावे तु कुर्याद्धेम्ना वाह्निवामते। अयो॥ ग्रपारिजाते॥ रजस्वलायां
व्याजो पांक्तियाहं यः प्रीतिमजेत्तत्वैनरकमाप्नोति यावदाभूतसंप्लवं। देवयाज्ञिकनिबंधे पी॥ मृते श्राद्धं पंचमेऽह्नि कुर्याद्भार्या रजस्वला पुत्रः पित्रोः प्रज्ञाविनि मृतात्रुनी
स्तुतिर्दर्पितः कालादर्शेपि॥ रजस्वलागनेनाग्निर्विदेशस्थोयवाब्दिके दर्शेवा विद्यमानेनात्वन्नेन श्राद्धमाचरेत्॥ अन्यत्रापि विदेशकोवावि गताग्निको वा रजस्वला रा॰मं॰
त्यामपि धर्मपत्न्यां श्राद्धं मृताह विरचीत पाकेर्नामेनहे स्नानं पंचमेऽह्निः एवं मासिकेऽपि॥ यत्तु मृताहनि तु संप्राप्ते पस्य भार्या रजस्वला श्राद्धं तदा न कर्त्तव्यं क ५४६

546A त्र्यहं पंच मे हनी ति ॥ हे माद्रिमा च चादि लिखित वचनं ॥ तच सप्तम सश्राद्धकर्त्री भार्या रजस्वलेति यात्वे यं । तदुपस्थ श्राद्धकर्त्री भार्या रजस्वलेति । एवं चोक्त वचनजातविरोधस
त ॥ अत एव श्लोके गौतमः । अथ पुत्रात् यदा भार्या संप्राप्ते भर्तृ राष्ट्रिके रजस्वला भवेत्तस्मादुत्तर्यात्तत्स ष मे हनि ति । ननु सर्वविता देशाधिकार प्रातिनं चे वेवन नं यथ मिति वे
सत्सं गार्गिणी स्मृतिकादौ स्वभार्यो गोणी । यच्चस्त्वद्भूत रास्ये नकारयेत् सप्तास्यामिति हे माद्रे घृत मावि ष्य वचने नाधिकार प्रसक्तेः मत्वा त । यत्तु आप
घनयो तिथिं वपं वापे पुत्र जन्म निश्चाम श्राद्धं प्रजावितमा पौरज मित्सं क्रम इति कात्यायनवचनं ॥ तन्मासिकाद्येक त्रातिरिक्त विषयं श्राद्धं विश्रेह जातीना
मिति घ वीहन्त हारीत वचनात ॥ हे माद्रे स्त्रपाणी ग्रहणादि सहत्व कर्मा स्विति वचने नग्रहणस्य स श्राद्धे पि भार्या या महे नाधिकारात्तस्याश्च रजस्वलाद शायामप्य वि
तेना नधिकारे प्राप्त अद्यते भर्तृ गतस्या प्यधिकारस्य विघातात्स्मात्तदशायगम एवं कर्मापि स श्राद्धमुचितमिति यस श्राद्धकर्त्री रिमाद्रे रे व सप्तहनीति वचनार्थः श्रु
घृवत्स्वपीति वचनं तु महाविके तमायां तरस्य व विषयमित्याय ॥ दीपिकायामपि ॥ भार्यतो म ति ॥ पं च मे व दिव से स्था द्वार्षिक मासिकं पक्षा नैव हु भार्य क स्वाचि इते पुलं
तरे तिष्ठति कुर्यात्तादिति पं चसप्तम दिवसेरते ॥ पाणी ग्रहणादि ति वचनस्य हि शश्व रामा द स्व वा रूपते न न्याय मल कला द्भव यं ते यास्य त्रा ग्रिसा ध्यत्वा त स्मा तैक
मैं विषय ते नान प्रस्ता श्राद्धविषयत्वे प्रमाणाभावात्तिं समे तदिति कालतत्त्व विवेचने ॥ निर्णय मिथुमप रक्षा हावय्यं । पराम् पतत्त्व । मीमांसकच्युतो गास्ते हे मा
द्रे मतं तत्प्र क्रम व पदे वप्यो य च्चापि वार्तिके प्यः कु पांड त्री प्रयनंसा क्रि या वाणत्सा ई बैमाफ ल नान्यान्त्रि नाणि प्रक्रमे भस्व प्रपक्ष ये वे ति स्कार स्व वने ॥ अनग्निमा प्दे

ज.कां

५४७

547

वपित्राप्यर्वेनमन्त्रिं यादिसकलनकर्मेन स्यफलाद्वै मानितमसप्रवीतेक्षदंत गतश्वाद्वे पिमहाविकाराविघातात ॥ अद्वैपिपिलत्यमितसबाय परिह्मणातिरिक्तासुरादि फलानांस्व
वरााम्वपनाासहत्वकर्म भइ तिश्रुतेः पर्वोक्तस्कांद वचनाऽऽप्येनाप्नि साध्यकर्मविषत्वेनसकोवे प्रमाणामावाद्वा ॥ आपूर्त वीर्य धर्मसूत्रमाये ॥ ब्रा ह्येविवाहेवंश्रशी न्वस्तातो
गपाणि ॥ शुक्ला मनुनासहत्वकर्मभ्यः प्रतिपाद्येत्युक्तिविषयेणालं कृत्यति ॥ आस्मातं वैनद्भ्य दत्तेनः प्रजार्थमहत्वकर्मार्थंवेति ॥ किंच ॥ मतेह निता वचनमाख्त्री तु पत्
न्यर्पितिश्चात्कृणोतमीपवचनी यसमानार्थत याख्यान्याने अविकारेणपाः गृह्ये पोऽश्च्युद्दीत दत्तेश्च द्यात्रष्टानस्मननं नमराणाश्चो ववन्यायादेवासिद्धे रेतद्ववन वैयर्थ्या
यातिः नचार्थेराग्ति पर्वोक्तवचने नाधिकारप्रसक्तिः एतद्वचनस्यारव्व ज्ञतादि विषयत्वेनमतात्स्वाद् विषयत्वाभावात तस्मान्मतेह नीतिवचनस्यरजोदर्शनकालेय्रा
ह्मानत्वष्टानबोधकस्य प्रष्यवृत्तपीति वचनस्य चतराष्ठ्रष्टानबोधकस्य परस्परं विरोधे एकमार्थेरागतस्यारजस्वलापांअद्वैनकर्त्तव्यं अनेकभार्येणात्तुज्येष्ठायांरजा ॥ स्व
लायां न कर्त्तव्यंतस्यास्तद्यायांतकनिष्ठायांतादृश्यामपि कर्त्तव्यं ॥ ज्येष्ठयानविनेतरोगतिमंडनवचनेनज्येष्ठायाएवसहाधिकारप्रतिपादनादितिमर्वैस्तुस्थं ॥ माधवस्तुमत
ह्यामिंदालि मितवावनेनतु किंविन्नी नतिवन्नति दर्शश्राद्धं तभार्यारजस्से आमेनकार्यंश्राद्धविघ्ने द्विजातीनामितिहेमाद्रोहारीतोक्तेः ॥ अन्यत्रापि आर्त्तवे देशका
लानांविरोधेनसुश्रपाक्तेन आमश्राद्धं हेजैःकार्यं अन्यदकर्पणत्सदैवाहिरीपकायामपि ॥ दर्शं तुमार्जवेष्यामश्राद्धविधिमित्यादि ॥ मपरेव ॥ श्राद्धविघ्नेत्रपत्नीरजोदराम
शीनं ॥ अपत्नीकः ॥ प्रवासीस्यस्मायांरजस्वला ॥ मिद्वानेननअविंतआमंतस्य विधीयतइतिउशनावाक्यातः आमामावेतुआमःद्रव्यामावेदजामोवेष्यवासेएवजन्म ५४७

547A निहे मश्राद्धं प्रज्ञे वीतयस्मा भार्पो ज्ञस्य नेति॥ निर्णयसिंधौ॥ एदं च महमविक्षन्नं पाको मंसमवे स्या कामावे द्वौ जातिनामा मश्राद्धं विधीयतः इति स्तुमंत्र केः॥ मासिकानि
स पिंडं च ग्राम नामासातपाष्टं कं च्चन्ने नैव दुकर्त्तव्यं च समार्या रजस्वले तिकालिका च ञ्यमाच्च। का नादर्शे तु राद्धि पा स्यो दर्शे ने दर्शश्राद्धं पं च मे हा निति पस्तां तं समुक्तं
गयारिजाते प्येवा॥ एवं महालय पदु गारा स्यीति। यस्मात्तु च्छयाहोन ज्ञापुते मामस्तु नायते तेमत न्मातस्मामावास्या यामेकादश्या वास्या हं श्राद्धं कर्त्तव्यं॥ तदाह वृहस्प
तिः न ज्ञायते मृताहस्त्रोषिते मं ऽस्थिते मतिमामश्रुम्याति विज्ञात मस्त दर्शं स्या स्यादष्टिकामिते। मृह न र ले तु॥ मृताहनीति पाठः॥ मृताह यत्कर्त्तव्यं तद्दर्शे कर्त्तव्यमा
स पंञ्चाषित रती मृततिथ्याज्ञान कारणा पन्न हना श्रुत र्गव मामान्यतो म विष्णुगणा॥ मृताहयो न ज्ञाना तिमानवो विनतात्मजः तेन कार्यममावास्या श्राद्धं सा
वत्सरं प्रति॥ श्राद्धं विघ्न समुत्पन्न ररति एवौक्रमी वीवव नं मापि। यथापि वाच्च हक्षप न्ने विमषत रस्तुक्रा गा स्तुद्वैले का रस्पन्न कन्यक्त या पि स्तु ल्क पले मृ त
र तिता न मत्वग्रासो पद्मसा पु ताने ढमा तु कु स्य रति द ष्यं मरणादि न ता नेमा मा ता नामा गौ मी षि माद्र मा था ना म न्त मे मा मे ता दिने कर्त्तव्यं॥ तथा च मरी व्य
तो॥ दिनमेव विजो नातिमासं नै वतु यो नमा गै मि षं यवा मा द्रे मा पे वा यु स मा न रा दि ति॥ अत्रापि स्तुल्क पक्ष ता नेत्र कृता ता ते षि ॰ नो चे त्कृष्ण पक्ष गा ने वत स्या
:पि त्रे प्र मस्त लात॥ ने रो या मृ ते तु॥ श्रा षाढे ष्टके॥ य दा मा सो न वि ज्ञा तो वि ज्ञा ते दिन मे व तु त दा ता षा ढ के मा मि मा घे वा न ता दिनं प्रवेति वृहस्पतेः कालादर्शे पृ:
॥ मा मा ता ज्ञा न का र्ये मा षा ढ मा य पो रि मृ ते॥ य दो म य मा पि न ज्ञा य ते त दा च वा म मा म दि व सो ग्या शो: तदाह वृहस्पतिः॥ दिनमामा न वि ता तो म ता मय दा घु न प्र ल्का न मा म दि वसो

यास्योप्र्वोक्तपादिदेशेति॥ प्र्वोक्तक्रम्यादिमेसम्सायमर्थः प्रच्छान मासाधिमासज्ञानेदिनाज्ञानेन भामामावास्यादिश॥ मामाज्ञाने दिनज्ञाने चमार्गमीषादिस्तुः प्रच्छा नाति पोवि
ति॥ इकपञ्चतदज्ञानयोः पूर्ववत्॥ यदामरणाप्रच्छा न मासादि न ज्ञानं॥ तदा मृतवान्नौ श्रवणादिनेतत्राप्रसंभवेवान्नौ श्रवणामासामावास्यायाश्च यात॥ तदुक्तं पूर्ववत
मा॥ अत्र परिज्ञातेमावास्यापां श्रवणादिने नवतिभविष्यत्तगणापि॥ मृतवान्नौ स्तु तेयौ स्योतो पूर्वोक्तक्रमेण॥ इति पूर्वोक्तक्रमेणास्तियमर्थः मरणावान्नौ श्रवणामंवधि
मासमावस्य गणेत दमावास्यादिश॥ तादिनमावस्यगणेमार्गमासिषादि संवंधिनि तद्दिने श्राद्धं कुर्यात् तदुक्तं नृपः पूर्ववत्॥ यस्तु मरणात छुवणा प्रच्छा नान्नासेवं षाम
पि दिन मासयोरज्ञानं तत्राष्टि कृकविषये प्रभासखंडे॥ मृतस्याहर्न जानाति मासं वापि कथं वनेतेन कार्यममावास्याश्राद्धमाघे यमार्गकेदृतिः कथं वनेति मरणा
दिरूपेणाकेनापि विज्ञेनेन स्युः यस्तत्प्रातदेसागतस्य जीवनमरणान्यतरानिर्द्धारणा॥ त्यं वदश वर्षाणि प्रतीक्ष्य पश्चात्प्रतिकृतिदाहं घोट्टदेहं॥ किंपत॥
तस्सदाहकालोनातियावेवाष्टिकेका पंतयाचजातकरूपः॥ पितरि प्रोषिते यस्य न वार्तानैव वागतिः ऊर्ध्वं पंचदशाद्वर्षात्कृत्वा तत्प्रतिरूपकं॥ कुर्यात्तस्य च संस्कारं य
थोक्तविधिना ततः तदा निमित्तवमर्वाणि प्रेतस्य मार्गामं च रेदिति॥ पितरि प्रोषितेयस्य पितर मात्वमोपदेशगामिति मरवनरले॥ तदानिमीवतरानी मृजस्ये वः अत्र
ने नमर्व चरावहादिनस्यावाषित्वश्राद्धं मविघोत्तरे ठतदारीजेवेति पाठः॥ कालतत्त्वविवेके नेतु॥ पूर्वं तु पंचदशवर्षमतीच्छापित्र्यविषया पितृगोतिवचनात॥ प्रगम
नयमसनम्रूपते वार्त्तायावतु द्वादश वत्सरः कुशपत्रकृतदाहेनतस्यस्पादवधारणाम्रिति॥ चतुर्मतिवचने॥ प्रोषितस्य यदा कालोगतश्चेद्दशाब्दिकः प्रामेनत्र घोरस्ते वर्षे ५४८

548A प्रेतकार्याणि कारयेत्॥ जीवन्यदि स आगच्छेद् घृतकुंभे नियोजयेत्। उद्धृत्य स्नापयित्वास्य जातकर्मादि कारयेत् द्वादशाहं व्रतचर्या त्रिरात्रं पृथग्वा सह ३॥ स्नातोद्वहे
त्तां भार्यामन्यां वा ८ तदेमावतः अग्नीनाधाय विधिवद्व्रात्यस्तोमेन वा यजेत् अथैन्द्राग्नेन पशुना गिरिं गत्वा तत्र तु इष्टिमायुष्मतीं कुर्यादीप्सितांश्च क्रतू
न्तत इति वृद्धमनुवचनं॥ तासि च्चातिरिक्तविषयं। जीवन्निसादोलपितर्पयिमवत्सेन। अतत्र्यत्र स्वत्व यदि पायं वा शद्धेष्वन्यवयस्य पंचदशवर्षप्रतीक्षा तत्र्ये
कवयस्कस्य द्वादशवर्षाणीति केचित्॥ दर्शे वार्षिकादिश्राद्धप्राप्तौ कालादर्शे विशेष उक्तः दर्शश्राद्धं कृत्वा मासदर्शे मासिकयोरपि नित्यस्य वार्षिकस्यापि
दर्शिकादिकयोरपि रसनुक्रमेयात्ते दैवतामेदातु श्राद्धद्वयं समाचरेत्। नैमित्तिं नियतिश्रात्रं पूर्वोऽनुष्ठाव कारयामिति च त्वक्रमो निर्णयादिप उक्तः नष्टव
छेपहाकालेऽप्याह दैवमात्मवेत्। वैश्वदेवं सपश्चाद्धं कुर्यात्ता कर्दर्शकर्मणः वैश्वदेवमिति स्त्याह॥ श्राद्धविशेषाणि तेन पार्वणामिति लक्ष्मते। एतच्चो यहं
कं नवत्यावर्त्तकं॥ अमावास्यायां क्षयमासश्राद्धे कश्राद्धस्यानियतपार्वणत्वप्रतनात्॥ नउक्तं मदेन॥ अमावास्यायां यस्य पत्नी पश्चात् वा पुनः पार्वणं तस्य कर्तव्य
नैकोद्दिष्टं कदाचनेति च माघश्राद्धं वानुपनीतो पित्र्यं यात्। तदुक्तं श्राद्धकल्पमाण्डो मात्स्ये। अमासाष्टकादौ क्रमपल्लवर्दशीषु वेल्वपक्रमण एतच्चानुपनीतोपि
कुर्यात्सर्वं पवित्रा। श्राद्धं साधारणानामसर्वकामफलप्रदं। मापाविराहितो प्येतत्स्यवासक्षोपिनितराः स्वद्यो प्यमंत्रवत्कुर्यादनेना विधिनाऽध्रुवः इति स्मृत
पस्मार ततः अनुपनीतो स्त्री शूद्रा स्वनाद्वन्तानिज्ञा मायेपुत्रस्य चामंत्रवर्जं अर्थ इति। आर्द्रिकादिदिने द्वादशा घमावात। श्राद्धकारणासंभवे पिंडदानमात्रं अर्पीत॥

ज॰का॰
५४९
549

स्यापमंमवेत्स्वपक्षासंज्ञं यतु ॥ तदुक्तं ॥ पिंडमात्रं प्रदातव्यमभावे द्रव्यविप्रयोः ॥ ब्राह्मणं तु समाप्नेमवेन्निरग्नेनोपि वेतिः पात्राभावेत्वविशेषः स्मृत्यंतरे प्रोक्तः पात्राभावेप
रं कृत्वा पैतृयज्ञविधिं नरः निर्दिश्य पायसं दद्यात् पात्राभावे तु गोपयेदिति ॥ पितृयज्ञविधिश्चाद्यविधिः ॥ अत्र मनाप्रि ॥ सर्वाभावे क्षिपेदग्नौ गवे दद्याच्च वाप्सु वा ॥ नत्वप्राप्र
सनोर्थो स्तिपैतृकास्यविशेषत इति सर्वसोक्तसा निषिद्धस्तु पात्रसाभावे रसम्यः अतिदारिद्रस्यत पेशामात्रपर्याप्रतिनाधूवभावे वृद्धवासिष्ठेन विशेष उक्तः अश्री
लाबादहेत्तस्ते ऋष्या इक्षालेमभागतः तासि न्नोयवमेदन्हे अपेहाय्यादः स्तं हि तावसितिकल्लं तृगासमहे ॥ वि स्वयुर ॥ गोत्र ॥ सर्वाभावेवनंगतोकक्षान्मूल प्रदर्शकस्य यां
दिन्नो कथालात्रो मीदस्तु वै पवेन्नतः नमेऽस्ति वित्तं न धनं न चान्यच्छ्राद्धोपयोगि स्वपितृन्नतोऽस्मि तृप्यंतु भक्त्या पितरो मयैतौ भुजौ कृतौ वर्त्मनि मारुतस्य ॥ इत्येतस्योक्तिमि
गीतमाचामावप्रयोजनं ॥ यः करोति कृतं तेन श्राद्धं भवति यादिवेति ॥ इत्यादिश्राद्धतिथिनिर्णयः अथ पक्षिकालो निरूप्यते ॥ यद्यपीष्टेः प्रतिपदिकर्तव्यतया प्रति
पन्मुख्यकालस्तथाप्ययमभिमतस्तु विधि ॥ तथापि पर्वचतुर्थांशस्यापि प्रतिपद्दर्शवद्गौणकालत्वेन संक्षेपयजेतेति श्रुत्या संधिकालस्यापेक्षत्वेन पर्वनिर्णयानंतरं श्रस्य
निर्णयोऽस्माव प्रतिपर्वनिर्णयानंतरं निर्णीयते ॥ यद्यपि संधौ यजेतेति श्रुतौ संधिकालमात्रस्य यागांगत्वं प्रतिभाति तथापि तस्यातिसूक्ष्मत्वेन तत्र समाग्रयोगा
नुष्ठानासंभवात् संधिमत्योदिनद्वयोगासकर्मानुष्ठानयोग्यं संधिपार्श्वद्वयवर्तिकालविशेषं लक्षयति ॥ अत एव श्रुतिः संधिमभितो यजेतेति ॥ बौधायनोपि ॥ स्मृत्यंत्रा राम॰
संधिकालसमीपे विषयेऽनेतसामिप्याविषयेऽप्राहुः पर्वणामाद्यपरेणावेतिनाश इत्याद्यैः तत्रपर्वद्वैविध्यं ॥ पौर्णमास्यमावास्ये इति ॥ तत्रस्तुत्यं वदस्मानं इमं उलंकता ५४९

549A भिः सर्वात्मनापूर्य्यते। सोमस्य यं मंडलपरिमर्त्रैः प्रकर्षेमेत्यनेनेन नाम्ना ज्ञायते॥ तदुक्तं ब्रह्मांडे मत्स्यपुराणयोः कलाहययेष्याते कांतेदिवापूर्णे परस्मात् चंद्रादित्यौ पराह्णे तु
पूर्णत्वात्पूर्णिमा स्मृता तेति च अन्हः पूर्वभागः पूर्वान्हः मर्यादितमपकाल इत्यर्थः तत्र पथादेत्येः संपूर्णमंडलः सन्नस्तमेति न यात्तरत्कृष्णचंद्रः संपूर्णमंडलः सन्नुदेति
तिद्दृष्टातद्दृष्टा तौं कभावस्यावेवलक्षितता हे पौर्णादित्स चंद्रपौर्णपन्यास्यः यथा मंडलपूर्णत्वविवक्षया पूर्णिमाशब्दः प्रयुज्यते तथा मासपूर्णत्वविवक्षया पौर्ण
मासीशब्दः प्रयुज्यते॥ तदुक्तं भविष्योत्तरे पौर्णमासे महाफलमासोमस्य इयं पितातिथिः पूर्णो मासो भवेद्यस्मात्पौर्णमासी ततः स्मृता यद्यपि पूर्णिमामावास्ययोर्विकल्प
नमांतत्वेमासप्रमाणं वेदर्शितं अमावास्येयनेन नाम्ना बहवो यथा कथ्यते तत्र अमाशब्दस्य तत्वार्थः स्यात् स्मिन्दकलाकं स्यात् महत्यावष्वति॥ वसहसप्तमापृ
वस्याराधापित्रविशेषः निवासः ३२८॥ श्रुति। तत्र अमाशब्दस्य सहार्थरस्मिन् वासिते वसहमहस्म तृवा मवाविते अमा पौर विरस्मे वसहनामो यस्या मिति नि
वेचन॥ तथा च स्कांदे नागरखंडे अमानाम रवेः रश्मिः सहस्रप्रमुखः स्मृतः यस्यात्तेजसा सूर्यो भौक्तस्त्रैलोक्यदीपकः तस्मिन्वसति यन्नेंदुरमावास्या ततः स्मृता
पि अमाशब्दस्य सहभाववाचित्वे वसहशब्दस्यानेवासवाचित्वे अमासह वसत्यनेन वीसो यस्यामिति नीवर्चना॥ तदुक्तं मत्स्यवायुब्रह्मांडपुराणेषु॥ अमावसे
तास्मेत्वयदा चंद्रदिवाकरौ एषायेन्व दर्शनात्रि रमावास्या ततः स्मृतेति॥ अमाशब्दस्य वेदकला॥ वाविलस्का देदर्शिता॥ अमायां उमेभागनंदे विप्रात्कामह
कलेतिः तां कलाम् उपजीव्य मनिर्देवनं भगवतोऽग्रगोर स्मिंते कलावसिस्थानि स्वातः प्रविष्टस्सूर्यमंडले च अमायां विशते यस्मादमावास्या ततः स्मृतेति अ

ज॰ न॰

५५०

550

माशब्दसंवृत्त्यावासितेवसुशब्दसपितृ॥वासितेत्र्यमावस्यच्छंता॥ अस्मांएवावित्यमावास्येतिनिर्वचनंतयावपद्मपुराणे॥ अग्निनापात्रा इतिरवाता पजानोपत्नमं
रहिता अच्छोदा नामपितृयां तस्मान मीनंकस्य कानदीतमघावाह नामपितरं वीरस्मंगतेत्यादि॥ वसुसमष्टस्य संवदवावितेत्यमाशब्दस्य सहमावावाचित्वमंगीकृत्य अमा
ओषधीभिःसह चंद्रो वसत्यस्यां रात्राविति अमावास्येतिनिर्वचनं॥ अथ मर्षः शतपथब्राह्मणोक्तं पते॥ तद्यदेष एतां रात्रिं सेहावसति तस्मादमावास्यानामेति॥ वृहदारण्यकेपि
वा॥ अमामस्यस्यसहमावाचित्वे वसुशब्दस्य इंद्रवाचित्वेत्र्यमासह वसुरिंद्रो यासीत्यमावास्येति निर्वचनं॥ अथ मर्षः शतपथब्राह्मणोक्तं शेषं गोमासप्रकरणे श्रूय
ते॥ ते देवा अब्रुवन्नमावै नोद्य वसु इमतियो नः प्रावात्सीदिति॥ तैत्तिरीयब्राह्मणेपि स्पष्टमयमेवार्थः श्रूयते॥ इंद्रो हि देवानां वसु तदमावास्यायां अमावास
तामिति अमावास्या मासह पर्याया दर्शमप्येवपि दृश्यते॥ सिवाद्दविद्युःस्यां चंद्रमसो परस्सं पश्य॥ तोऽचं च ते दर्शः आधेयसतामावास्यायास्ततः सुसमागताः अ
न्योन्यं चंद्रसूर्यौ तौ यस्यां सा दर्श उच्यते इति मत्स्यपुराणोक्त्या गायोरपि सम्नोतं॥ ते च पौर्णमास्यमावास्ये द्विविधे॥ राका चानुमतिश्च द्वे पौर्णमास्यौ दर्शस्य स्मृता सिनीवाली
कुहूश्च द्वे अमावास्याद्वैधे वनिति पुराणावाक्यात् अत्रानुमतिःसिनीवालीनव तदेशीगमेश्वरा काकुहूश्च प्रतिपन्मिश्रे॥ तथा च काकस्मृतिः॥ यापूर्वा पौर्णमासी सानु
मतिर्योत्तरा सा राका या पूर्वामावास्या सा सिनीवाली योत्तरा सा कुहूरिति॥ वृद्धवसिष्ठः राका चानुमतिश्चैव पौर्णमासि द्वयं विदुः कालं तत्पूर्णिचंद्रास्माल्कलोनानुमति पम
स्मृता। पौर्णमासी दिवा दृष्टेमासे स्यमतिःस्मृता॥ रात्रिदृष्टेषुनरंतासिन्सैवाराकेति कीर्तिता॥ भगवते पुराणे॥ यदा त्वस्तामिते यान्त्स्य यस्मीश्चंदुरुद्यागमत्यायुगपच्छोनरारा ५५०

550A कातदाभवति पूर्णिमा २॥ मत्स्यसूक्तं स्तांउघराणायो॥ यस्मान्नाम त्वमन्यंते पितरो दैवतैः सह तस्मादनुमतिर्नाम पूर्णिमास्य यमास्मृताः अस्य र्थ राजते यस्मात्पौर्णिमास्यां
निशाकरः रंजनाद्वैव चंद्रस्य राकेति कवयो विदुः मत्स्यसूक्तं स्तांउआणायोः सिनीवाली प्रमाणास्तु होराशेषो निशाकरः अमावास्यां विशत्यर्कं सिनिवाली ततः स्मृता
॥सिनीमिता च्यवामितया वत्र। अस्त्रोवालो वालो सिनी वासो वालि वेति सिनीवाली॥ सिनीवाली प्रमाणाः वा नाय्यमा कस्तर्पः॥ आद्धतिकोकिलेनोक्ते यावत्का
लः समाप्यते। तत्काल संज्ञिता ह्येषा अमावास्या कुहूः स्मृताः तथा॥ अनुमतिश्च राका च सिनीवाली कुहूस्तथा एतासां द्विलवः कालः कुहूमात्रा कुहूः स्मृता॥ इ
ते यथपर्वसंधौ नोकालो वै द्विलवः स्मृतः ननु दर्शपौर्णमासाभ्यां पौर्णमास्यां यजेत अमावास्यायां अमावास्यया यजेतेति वचनात् दर्शेष्टिप्रयोगस्य पर्वकाल
त्वेप्राप्ते तत्कालयसंधिकालनमापे न्तत्वमिति चेत् उच्यते पूर्वेद्युरग्न्यन्वाधानात् उत्तरमहर्यजतीत्यादि श्रुतंस्तगादन्वाधेनाघनुष्ठानेनोपक्रममात्रे पर्वणो रति
रसकलंणीयेत प्रभानावष्टानंत प्रतिपदा दीति च हकालसंबन्धे तात्तस्मात् पक्षेणः अत एव गोभिलेनोक्तं॥ यस्तां ताउपवसन्त्यापः पक्षादयोभिपयध्याद्गः अथेय
वामसमेनाग्नेन्वाधानारंभे वस्तितत्स्मिन्नौ क्रियमाणो यजमानस्य समीपे देवतानां निवासात्॥ तथा च तैत्तिरीयब्राह्मणं॥ उपास्मिन् श्वो यक्ष्यमाणे देवता वसंति
एवं विद्वानग्निमुपस्तृणातीति॥ एवं पौर्णमास्यमावास्ययोः प्रयोगे च कर्तव्यत्वेन संकोचः पौर्णमास्यां पौर्णमास्येत्यादिश्रुतेः पौर्णमास्यमावास्याशब्दया
स्तिथिविशेषवत्त्वात्॥ एवं संस्थे यजेतेतिश्रुतिरपि संधिमभितो यजेतेतिश्रुत्यन्तरे कर्मकालत्वेन वैधानां प्रतिपत्सु दायलक्षणापाकृतत्वप्रयोग काले विधे

ज.क.
५५१
551

पिवैवं: एवेमांतिपौर्णमासमावास्याभ्युतिरप्यमावास्यायापपणाहेप्सिंउपिल्यघ्नेनवगंतीत्यादौवक्ष्निकाणादिभि:संधिगाविनेनव्याख्यानात्पौर्णमावास्याशब्द
निर्वेवनार्थवादोपदर्शितयोगात्तपौर्णमासमावास्याशब्दयोःपिसंधिशाविलापदयागन्धादिशब्दसमभिव्याहारमवाहोगत्तन्लक्षणावीजभावाभावादस्वौर्णौमा
याश्विरुपवत्रिंतिपिदृपलक्षणायामसंभवेयजेतेतिवल्कलत्वमयोगकालविभागकेमपिवक्तुंशक्यं।।तेचपर्वसिमिन्पर्वादिनेयागप्रारंभ:मतान्चाक्षनमेक्षवीहि
:मंयारनमघुग्राणागाहेपत्यादिषुममाग्नदेत्यादिभि:मामिहाक्षनेनक्रियमाणेयजमानेनाग्निंगृह्णामीतिमंत्रपवनरूपोग्नीपरिग्रहउपस्तरणांवेसेवमा
हि:तुपावतेतन्निरीयब्राह्मणेस्पपते।।एवंपुरोभाग्वर्हि:करोतिपत्नमेपारंभारहोत्वोपवसतीति।।शतपथब्राह्मणोक्ते।।एवंपुग्रिग्रद्योतिति।उत्त
महर्यजतीति।प्रतिपादनेतुकर्मेसावांदेदेवेभ्यइत्यादिमंत्रवर्घस्तसप्रज्ञालनतंडुलनिर्वापपुरोडाशप्रचरणादिलक्षणांप्रयोगंकरोतितदिदंयजनंन
चापिनतरसंपर्वान्वाधानकाल:नापिसंपर्वपातिपद्यागकाल:किंतुपर्वणोशत्रपमन्वाधानसकाल:पर्ववत्पुंयोगमहेतंप्रतिपद:आघमशत्रु
यंवपागस्य।।तथावनोनाहि:चीनंशानोपुवत्समस्यागसवत्सापविदु:द्वावंशावत्सजेदंसौयागेवृहतकर्माणीतिचोपवत्ससोपवासमस्यान्वाधानादे
स्त्रीनंशान्वीदु:यागस्यवत्सौशोशाल्विदु:आमावंशोपंवदश्याप्रतिपन्संबंधिनावत्सजेनपरित्यजेत:चाव्यमंशंपंवदश्या:प्रतकर्माणीयागेवप्रतिपद राम
यतेधमंशोचयंवपातिपत्सुवीनसत्येशामेन्यान्योश्वरस्येतिपर्वदामावेचयापर्वशेषएवानेतस्मतंतेस्याभावेवित्ति:पर्वणायस्सुत।।पौर्णशई ५५१

551A न्यादित्वात्संततत्वशाट्ट्याकारभेदापन्नेष्वन्वाख्यानेपर्ववत्तथांशश्रवर्जनेनवमघस्यकालव्यतिरिक्तविषयंमघकाललतायांतत्रैवतत्स्वष्टानातकथंतर्हिंयागेषु
तदृष्टमेवास्येतेयत्रयागस्य पंचदश्याः परःपादः पक्षादेःप्रथमापादश्च कालपर्वणीयागेस्माद्न्यायात्तुनविद्यते॥ कात्यायनः न पञ्चदश्यांतत्पर्वांशेयागेप्रतिपदःकावितरःक्षामितादि
लुंपंति श्रुतिरयमननातनितत्वापद्यहामि यागःकर्तव्यः पर्वांशुराग्नेयस्यापिउत्तरमहर्देवताप्रजेनेत्यहर्विंशनात्रत्वापिपर्वारूपवयवीहोवैदेवानामितिश्रुतेतत्वापिश्रा
तरेवपर्वणायश्वतुर्थांशः आद्यांशप्रतिपदस्त्रयःयागकालत्वाविहेयःप्रातरुक्तोमनीषिभिरितिवृद्धात्ततपववचनात्ः प्रातर्यजुष्वमाश्वनेतिमंत्रालिंगाच्चप्रातः कालश्च
पंचधाविभक्तादिनस्याद्यास्त्रिमुहूर्तोभागलेखापमत्यपादितेनात्रमरुर्क्तोत्स्वेत्तेहवैप्रातःकालइतिप्रोक्तोभागश्चात्रंमपंचमःमुहूर्तत्रितयंप्रातरित्यादिवचना
च्च।पक्षस्तुवत्तद्वाविभागपहसाद्वमहतामकेत्राघमागेमतावाध्यद्वंसेयत्नःप्रातरित्यभिधेयतरतीद्वानीतनानांप्रातःशब्दप्रयोगःमूलहारापाद्यनेकार्थत्वस्यान्या
य्यत्वात्पर्वान्हमुहूर्तमाद्वंमीतिगोभिलेनतस्यपर्वाह्नत्वोक्तेश्च।स्मृतिः प्रातर्दिविदेवर्देपतरतितत्रैवविभक्तादिनाद्यमागविषयोपियोगस्तथाएवंवगोभिलीयाद्दो
पर्वाह्णमहरांयागेनेदृशप्रातःपरमेवातदेवंपर्वणपन्वोभनादिकंप्रतिपादेवाष्टिरितिमाघिपाम्वयोः आरंभसमासीभवात्स्थिते।एवंयागात्वाधान्यकालोवस्थितेय
दापौर्णमास्यमावास्ययोस्तदुत्तरप्रतिपदो॥ सूर्योदयास्तमयस्पर्शिलंतदानकोपिसंदेहः तयोःरखंउत्तलेतदानिर्णयोभिधीयते॥ तत्रगोभिलः आवर्तनेपदासंधिःपर्व
प्रतिपदोर्भवेतत्तदहर्यागइष्येतपरतश्चेत्सहानिः पर्वप्रतिपदोःसांधिर्वायावर्तनाघादेतांस्मिन्नहनियष्व्यंपर्वेशुस्तदुपक्रमःआवर्तनात्परःसंधिर्यदितास्मिन्

ज॰ को॰ पक्रमः परेद्युरिष्टिरित्येष पर्वद्वयविनिश्चय इति ॥ मदनरत्नेपि ॥ यद्यरात्रौ अपराह्णे वा संधिः स्यात्तदा संधिदिने वा प्रथमपरेद्युर्पि ख्यातदा हलौगाक्षिः ॥ अपराह्णेथवा रात्रौ यदि
५५२ पर्वसमाप्यते उ यो मतास्मिन्नहनि श्वोभूते याग इष्यत इति ॥ यदा तु पूर्वाह्णे मध्यान्हे वा संधिस्तदा संधिदिने यागः पूर्वेद्युरन्वाधानमिति दाहमरण्वापराह्णे वा यदा मध्याह्ने
552 पादे पर्व समाप्यते अपोष्य तत्र पूर्वेद्युरुपस्तदहर्याग इष्यत इति ॥ माधवीये ॥ एष वचने ष मध्याह्नादिसंध्यो योगिकाः नतु पंचधाविभागमाश्रित्य प्रवृत्तास्तथा सत्यह्नोम
ध्यामध्याह्न इति श्रुतस्तु त्रेधा वर्त्तनेन मध्यान्हशब्देनाभिधीयते ॥ अत एव गोभिलेनावर्त्तनेन सङ्गवः प्रयुक्तः शातातपेन मध्यमशब्दः प्रयुक्तः पूर्वाह्णे मध्यमे वापि य
दि पर्वसमाप्यते तदोपवासः पूर्वेद्युस्तदहर्याग इष्यत इति ॥ अह्नः पूर्वभागः पूर्वाह्णः अह्नोपरो भागोपराह्णः अनतामध्यमस्याभागावर्त्तेनात पूर्वोत्तरभागावभि
धीयेते ॥ इति मदनरत्नेपि ॥ अत्र यागकालप्रकरणे पूर्वाह्णापराह्णशब्दौ द्वेधाविभक्तस्याह्नः पूर्वोत्तरभागवाचकौ आवर्त्तनात्तु पूर्वाह्णोस्य परः ह्णस्ततः परः मध्याह्न
स्तु तयोः संधिपरावर्त्तनमुच्यते ह्लस्ततत्प्रकरणाय दिनवचनात् ॥ आवर्त्तनादिति ॥ आद्यावर्त्तनात् आ उः मर्यादायां तन ल्पोदयमारभ्यावर्त्तनमर्यादीकृत्य पूर्वाह्ण
इत्यर्थः अस्मादेव वचनादेतत्प्रकरणे मध्याह्नसत्त्वः आवर्त्तनरूपस्य दिनमध्यभागमात्रवचन इति ॥ निर्णयामृतेप्यवापि अत्र द्वेधाविभागः आवर्त्तनात्तु पूर्वाह्ण इति
पूर्वोक्तवचनात् इति ॥ माधवीये ॥ वाजसनेयिनां तु विशेषमाह माध्याह्निकं पर्वसंयत्हकारः मध्यंदिनात्स्याद्हनीह यस्मिन्त्राक्पर्वणः संधिविधिः स्यादिति ॥ माधवविं राम॰
कात्वाजसनेयिमत्यात्समाप्योष्या पर्वपरेद्युरिष्टिरिति ॥ आवर्त्तनादूर्ध्वमस्तमयादर्वाग्यदा संधिर्भवति मदाहः संधिमती नोपोष्या प्रथमा ॥ रात्रौ संधिश्चेत्सा तिथिर्यदि ति पाठभेदः ५५२

552A पेक्षपर्वो दे संधिमनोयवे तिथिरुत्त यामवती त्यस्यां त्वतियाति थौ पर्वकालस्य त्वातस्यास्य रविं केत्युच्यते। शास्त्रांतरगाथायामेनामोद्दशे विषये पर्वे घरन्वाभ्रमनादिकं संविति
याविष्टिः वाजसनेयिनां त्वसंधिनिति यावृत्तान्मानउत्तरा तिथ्याविष्टिः एवं सति वाजसनेयिनां नक्षापि संधिदिनात् पर्वेद्युरन्वाधानादि मासिमासि पूर्वविशेषश्रुतेः। एतत् द्वयं नयोः सोम
सोपरामिति मदनरत्नेत्र घराह्न्यपरी मासंधावुत्तरेद्युः प्रातः प्रतिपद्यनेषां संभवे तत्र यागकरणेऽपि न दोषः तेरा ह्वद्वशातातपः संधिपि घपराह्णे स्याद्यागं घातःय
ऐहानेक्षा गाप्रतिपद्यागं तत्पूर्वे पेनदुष्पती तेन यष्टव्यं वृत्तपर्वे शाट्यतिकात्यायनेन वर्त्नप्र वीर्त्यपरा मिश्रेवादित्यंपराह्णं गाह्यं मध्यान्ह्यात्पाक्प्राणिमासे घिलदावमिन्नेव
दिनेन्वाभ्रमनादिके त्वतापाणकर्त्तव्यः तदाह कात्यायनः संधिश्चेत् संगवादूर्ध्वं प्राकृवेदावर्त्तनादर्वे यौर्णिमासी वा विजेया मनघकाललतिथोत्रिपेरिति:॥ आपस्तंबोपि: पौर्णिमास्यामन्वा
धानपमिश्ररागोपवासः स घोवासघरकालापांसे वृद्धिपतरातिमिगवावर्ज्जनुयामंध्ये यो गौमासी प्रतिपदोः संधासतिपर्वो दाहृतैवंतु नेः संधौदिनाम वेघुरन्वाभ्रमनादिकं शांभतत्व
मघरकालुवाक्येः संधिदिनउत्क्ष्यते। नतु तथापि पर्वप्रतिपदोः संधिवर्गावर्त्तनाघादिः तस्मिन्नहनिपर्वमपर्वेद्युः स्याडुपक्रमरतिगोभिलावचनेनविरोधेभविष्यतीति चेत॥न
संगवास्त्वेमपिसंधेवावर्त्तनाद्वौवी नतातद्विषयसगोभिलावाक्यस्य: कात्यायनवाक्यत्वसंगवा द्वि भावि मध्यान्हादर्वाचीनसंधिविषयःपद्यगोभिलवचनापर्वद्वयसामान्यविष
यपर्णिमानावविषयकात्यायनमितिविशेषवचनेन सामान्यवचनबाधस्यावरोधः यदावावर्त्तनात्तस्वसंधः पर्व्वत्र॥तथोशेयागात्रष्टान्नसदानयागप्रयोगः पर्वमध्यतमा
पनोयः किंतु प्रतिपदि भविष्यायां: प्रतिपद्यप्रविष्टायां पादेवेष्टिः समाप्यतेषुनः प्रागी पक्षेस्त्वाष्टि कर्त्तव्या यागविचैमेरितिगार्ग्यवचनेऽम्य यादेवक्ष्यमाणात प्रणीय अग्निमि

ज॰ब्रा॰ विशेषः अत्र चमसानां शम्यसर्वेकर्मणां निवृत्तौ विश्वजिन्मासिकः समासेऽपि पदार्थः प्रतिपदं शोकर्त्तव्यः प्रदेशमहन्नरस्तेनातिप्रदिष्टविहायोत्र एव संभोजन मंत्रपदार्थः समासेऽकर्त्त
५५३ मेतिहेमाद्रौ परिशेषेषु तत्र यन्नादिवर्गेषु प्रक्रमोपि पदेशेन यद्यपूर्तीष्ट्वे च क्रतेपर्हीत्रां पत्नीशब्दे वद्धर्भीतस्मात्पत्नीहकं न हि । पृथ्वी कुल एव कुर्वतीति विहृष्यन्यो मन्त्रीय पारशि
553 विइपर्वेविहे ।। अमागमायामा विशेषमाह ।। वृद्धशातातपः । इन्नीया विनस्त्रजत्ताविद्यता पघापरान्हिकौ ।। अन्वा भानं चतुर्दश्यां परतः सोमदर्शनादितिबोधायनोप्येवं ।। वृद्धवासि
पोपि । इंदोर्निर्हसे पञ्चमस्मुपस्तान्नुदिते विमुपदेगुणाण्ड्रतेतेनास्मिन पश्चादप्याहितद्वेदिति ।। अयमर्थः सप्रम्भ चतुर्दश्याममावास्याध्यात्याः न्वायनेकस्नाहविधिनिक
नेउषामिश्र वैश्याशित्रसिंवं द्रात्र दरयमस्तिपदृशी पागस्य वेगुणं पंतधा गादिने पञ्चस्मा यादिस्मिंद्रोदयेपीमवतीतिस्तुतिः प्यसुपेवार्थो वोपयति । यस्मिन्नहनिरुस्कावस्था
स्सोमो नदृस्यतेतत्रदर्यजेतेति अयमर्थः स्मिन् दीवा सापुरस्ताञ्चंद्रो दृश्यतेदितो पात्रका यामतिपदिपरस्यां चंद्रोदृश्यते । अनयोहमयोर पि यामोन कर्त्तव्यः । किंतवेद
दर्शनरहितायाममावास्यायां प्रतिपदि पर्दिवायागकर्त्तव्यश्चंद्रदर्शनायेतायास्तु मृत्तिरप्रातिपद्रिया गानुष्ठानेन्यायाश्वित माह कात्यायनः ॥ यजनीयेऽन्हि सोमश्चेद्वारुणाद्दिशि
दृश्यते तत्र व्याहृती हुत्वा दंडं दद्यादिहृजातपूरिति ।। दंउत्राह्मणा ।। चंद्रदर्शन मितिस्मृत्यतरे ।। अत्र वेदछंदोपजनितनिमित्तप्रतीते विशेषणो मंत्र ।। मादेवानि मित्र वाक्या
स्मिकिः वारुणीमोमदर्शनं दृष्टोपादेयजनितोपा गासं वविष्याः न्योहोवेतत्र पञ्जेनतत्रा ह्याहृतिहत्वा दंडं दद्यादितिहवि रान्निमोच्छेद्दित्यस्मद्विस्वत्पाने पात्रेविभसिताम॰
दृष्णस्मादिति कर्त्तव्य जनिपत्नोक्तं स्मृतिपंन्या ।। स्मृत्यंतरेपि ।। अर्वागतमपाच्यांद्दितोयात स्पृहस्यतेतत्र यागं न जविततविश्वेदेवाय राज्ञस्त्रातारति वेदर्शन द्दिनेतिप्रेषे ५५३

553A वाः सर्वे देवाः पराङ्मुखा यस्य यः चत्वारि तीर्थान्येव मडुत्तैर्तिरश्चं त्रिमडुत्तैर्द्वितीयावेदितिवाक्यं तातत् अथ पर्वपर्वदामः चंद्रदर्शनाहे प्रतिपदि त्रायां प्रातिपदीति सामान्य
पात्रपूजीवो निषेधो वा न यष्टयामिति वत्सनत्रयपावंद्रदर्शनवतोरिनस्य यागे पर्वदामः स्मृतस्तथान्यावमेऽपि॥ तस्मात्प्रवेनेन पुरस्तात्समस्तामसेन पर्वणोऽस्य सोरिसादि
समयं द्वयोरपि चंद्रदर्शनाहितारिकालः समपूर्णासमावास्याधाप्राप्ति पादेवादिन्हपापिचंद्रदर्शनाभावात्प्रथमपत्रात्प्य त्रयस्तवपरात्तेके स्मिन्नेव दिने चंद्रदर्शने तदामयोः स्वका
लत्वात्संभवे अग्रणाति गर्भमाये स्नवंद्रास्तैनदिनेयागमस्य सर्वेषामेव चंद्रदर्शनः व्रतमप्यन्वावनस्यानुष्ठानेऽपत्नीं च तत्र प्रसृतिरपि तद्दुर्देहष्टापनसंतीति॥ गोभिलो
पाह॥ दर्शमानेयु कदेति। तं तिरिय बाह्यानोत चंद्रदर्शनादिनेपि यागउक्तः। गृषावेसमनानामेषे पर्वमधेजानं पश्चाच्चंद्रमाश्च प्रदृश्यतां स्मिन्नेवास्मिन्नोके दृश्यमवतिश्च
यमर्यः ययामिरिश्वंद्रदर्शनादिने निपतेसयामिष्टिः स्तमनः शब्दवाच्याता द्वितीयामिष्टिं हतवंतः पुजमानमभिलस्यतास्मिन्नेवादिने पश्चाच्चंद्रमा उदेति तस्मै प्रजमा
नायास्मिन्नाकेसमपृद्धिर्भवतीति॥ स्मृत्यंतरेऽपि॥ यदहः पश्चाच्चंद्रमा अभ्युदेतित दहर्यजत्रिमांलोकोनभ्युदेतीति अथ पर्वतंवत्सरः मासाधुसंग्रहकारेणापितत्रैव
पागरस्तत्रै॥ अपराह्णेयवारात्रौ यदिपर्वसमाप्यते। उपोष्यात्तत्र काकासास्माप्रणीत्तपिंनदक्षणापूर्वाह्णे वा यमभ्यन्हेपदिपर्वसमाप्यते उपोष्यात्तु मतिमत्त्वसा
त्पर्णीतदक्षणा॥ अपराह्णेलयापंभापरिपर्वसमाप्यते उपोष्यात्तु कहस्तत्र यदहर्वैतिलदक्षणापूर्वाह्णेवा यमध्यन्हेपर्वसंधिर्यदा भवेतत्तत्रोपोष्यास्मिनीवाल्मी
न्वान दष्टारलदक्षणातिः अत्रयसद्रूपेसत्वमत्वात समारोरा व्यवस्थातात यतिमंदनात्वे॥ माधवीयेऽपि॥ सोयंविसंयोनाम्नलयनापसवविषयरतिहमादिस्त्वय

ज॰कां रान्हसंभवापियपरादिनेप्रतिपद्वृद्धौ शेषंद्रोस्येवसतिहि तियाद्दिषं मंतंव्ह्यसति। एवं च पूर्णागकर्त्तृः नवेंदुदर्शनादिनद साह। पर्वेरगोशेतत्ववि येनपष्टमंडुहिजातिभिः इति धामहितंयस्मा
५५४ दृषयंस्वाम्ब्बलायनाइतिवचनात् दितिपतितिति पार्वणमदन स्त्रेसोपि केंचुतिकन्या पेनवतुर्थांशयरस्ववामनेपंच दशोपरगीदितो याझयगामिनी वतरीश्चसमायोस्याडतेकेषा
554 द्दिकोक्तिपेस्वत्तेश्युदव्य मेवनिर्णयायास्तकालेन तत्वविवेचनेयामिड्यातितंवो भयनमता उरमारिणामनवाखेनवदद्दशेख्या ईमयिसल्लामावास्योपेतायां चतुर्दश्यांकर्त्तव्यं। यदाव
तुर्दशी पामामिन्याद्वोधपु अमवनात। एवंतेषांपितृयज्ञस्यापितत्रैवानुष्ठानं वंदह्यवत्यराह्नेतस्यापिविभ्रान्तत्र यहारूपदातीतिः तस्मिन्हीरोरहानीति॥ कर्म
प्रदीपेतुयदातंकर्ममनिवृत्त वैश्वदेवंस्मायेकः पिंडयज्ञंततःअपीततान्वाहार्यकंत्रधेरसमारिवु वनैस्वाश्वनपिंडं पितृयज्ञश्चाद्धानामेकदीनसाध्यतामिह पक्षश्चा
दृयोश्चकृत्यं वेदकृपेमिविनादत्नाभ्रमनकालवाश्वगतमपिचेंद्रादर्शनं चंद्रस्यापल्लवरणमितिप्रज्ञपदं नोयररहस्येवदर्शनंनेति चंद्रमाः ततश्चपायेद्वयाते यंही शेणाज
निर्वसयीतिग्रतन्द्रुपष्ठ्यावायांत्रपारणामेकादिनेत्र थेयनमक्तेतद्दिषयंद्रष्ट व्यमंगिनिर्णय श्वातिथिसाम्येयथास्थितरेवहा। काद्भिरूपयोमतुतत्रविशेषमाह बोधायनः
शतिपृः यस्या घटिकाम्हृयाः स्वर्सनास्तथेवाम्यधिकास्थतासां। त्र्यंशंविपो ज्ञंवतथा भ्रमोजंहामेवदद्धोप्रथमेदिने तदितिततश्चयद्यत्तुर्दश्यां नाडीस्यपरमादिनेस
मपेयांरोग्नुरासिषाउशघटिकामतत्रद्शघटिकावाधाहूशतिघटिकारूपयदमद्धीमादिनेसमयेवद्धदशघटिकाचयोदशघटिकानाएवंविशुवादावृष्टसंःपरादिनेवपाति पाम
पत्रिमहूर्त्तेव्हानतराय यास्थितसंध्यालोचनेक्षा चेन्ननतमस्वेंदामसंघेःपर्ववतुर्थीमरूपयागकालत्वामाश्वंसंधिदिनेयागः प्राप्नोतिअत्रैदृद्देःप्रसंगेपेगातुसंधिदिने ५५४

554A

र्णेपे यरादिने भग्न वमन्यदा पूर्व्यः परदिने प्रतिपत्त्रिमुहूर्त्तं न्यूनातदापराह्णसंबंधे संभवि येघ पराह्णे स्यादिति वचनात्सर्वापि व्रत पौर्णमास्यापि केषांचिन्मते यागकालं लात्परदिने यागः
प्राप्नोति यथास्थितं संध्या नो चेन्नो। चतुर्दशी पूर्णदिने यागात्संधिविदिनं गरवे तिविद्मेषः चन्द्रके वित। यदि च तुर्दशी सोदम दंडा यर्वर्व यं वरदंसदंडमितं प्रतिपन्ना एकोनविंशति दंडा तदा प्रति
पत् द्वादश दंड हूयं पर्वांते प्राह्णस्यति। एवं च तुर्दश्यां पदि पंचविंशति दंडा पर्वकोनविंशति दंडं प्रतिपत्तु तुर्दश दंडा प्रतिपद्यामा दूर्ध्वमाह्न घटिकाद्यर्वं पर्वांते प्राह्णस्यति॥ तद्युक्तं
॥ईदृशे विषये पर्वापेक्षया प्रतिपदो ह्रासे सर्वहृद्वौ वाभ्यां वाता। प्रत्युत दृष्युत दाहरणा ह्रासे माल्लिहामोदाहरणोद्वाहद्धी रीति। नाहि घटिकाम्यनाचिसमाने ह्रास्य हृद्धी भवतः किं
तुर्व त हस्ततरं यावत् पर्वे घटिकास्ततत्राधिके मन्तेप्रतिपदो ह्रास वृद्धि इति। एवमानोयतंहि निर्णयः मपरः॥ यदा प्रतिपद् दिने यं व ध्वाविभक्तादिन वृद्ध्यैमाग हृप्ता
पराह्णव्यापिनी तौ यान्न वृद्धेन चंद्रदर्शनं तदा वृद्धि संसाम नाभ्रत्नं संधि दिने च यागः तथा हद्धवान्निष्टः आदित्य सिमितेचंद्र स्यादिः कात्यायनः घजनो पेर्हि सोमस्यार्द्धे
तोहद्रमातात पः। तृत्त्र पूरुच्चाहू तियाचादिति। पूर्वतत्त्वोक्तो। एतानि वचनान्यपि यराह्णमाप्तप्रतिपत्सु परामागीतिहेमाद्रिः तन्नसाधन संख्यवापितधायत्नोरीति॥ तद्विसं॥ न दाने
मुतिकन्यायेन न च्यावर्त्तेनातरः संधि रित्यादिवाक्ये श्रापराह्णसंधिकल्पानुष्ठान सिद्धे। त्रिग्रहणास्य वैयर्थ्यापाते न तत्र संबोतघा पत्निविशहाता न चापराह्णशब्देन यागकृत्या
हर्वत्यां वृत्तिनो त्रमा गामि ख्ये नैरात्रि संध्ये कैमुतिकन्याया प्रवृत्तेरिति वाच्यं दिन वल घेमाग हृत्यापराह्णे कालेसंबंधो यदि चत्वारादिने यागस्त हि रात्रौ पर्वप्रतिपदोः संधे
उत्तरादिने यागइति॥ किमुत वक्तव्यमिति से वरूप कैमुतिकन्यायप्रवृत्तेर्व्याघकाभावात्। तस्माद्विनिगमनाविरहादेतानि वचनान्यावर्त्तनेन ततः पर्वमुत्तरं वामाप्नोति यत्र

जं·कं·
५५५
555

श्चैत्रवन्नैतेनापराह्णसंध्याव्वेतिशक्त्यामितिपङ्कंतरेवापर्क्षे ।। परदायिमपरखे ।। पतत्केचिवंदर्शनमेवयागानिषेधकंतात्रित्रहत्रिहतीयामवेशश्वति ।। तत्र ।। त्रिमुहूर्तोहि
तीयावेदस्मादिवाक्यस्ययाख्यातानुवादतापत्तेरितिः तदप्यपेशलं ।। परतःसोमदर्शनादितिहेतुत्वेनत्रिमुहूर्त्तसायिलप्रशाखमतिः नतुप्रकृतेऽपि योक्तकालात्का
लांतरंक्वचित्समर्पते षोडशकल्पमोष्ठेपिमध्याह्नपंचदशेहनि । चतुर्दशेजघन्येऽपि वा पायामस्तद्दशेहनीति ।। अथमर्षः पर्वप्रतिपद्दिनमारभ्यगणनायामागामिप्रतिप
द्दिनेषोडशंभवति तत्राष्टमोष्टमात्तमाततः पर्वास्मिन्प्रथमेधेनमध्यमा ततःपर्वास्मिन्पुत्रदशेहनिजघन्यात देवंकालत्रयंविहिता। उत्तमकालात्षोडशदिनात्पूर्वं
निमृतदशादिनेप्राप्तिप्रेषिद्धा वारं तत्रोत्तममध्यमपक्षौ शास्त्रौ या ।। तिथिनांदरा। दशाहिन्तयामावेमत्स्तुत्तमस्यपक्षःप्राप्नोतिः एकाभिनादेनेल्लोमसतोमध्यमपक्षःप्राप्नोतिज
घन्यपक्षस्तुनशाद्बोधःप्रतिदिनह्वपक्षयामावात्। अतोजघन्यशष्ठानिषेधविवृहयामपुत्रः नतुपक्षांतरविवक्षया ।। यदाषोडशदिनेमावास्यादशघटिकासप्तदश
दिनेप्रतिपद्दृष्टौ ता तदामात्याप्रतिपत्पर्वसुपौर्शेउष्टानं ।। प्रमत्तं ।। यायामम रमतिवचनेननिवार्यते ।। तत्वव्याप्यं ।। एवंदृष्टमंत्रमपेतादिनेष्टः कर्त्तव्यतेन निर्णीतत्वात्
। यदातुमुहूर्त्त्यामध्ये षोडशदिनेमावास्यासमर्पणी ।। सप्तदशदिनेप्रतिपद्दृष्टेततस्तनप्रतिषिध्यते। यश्चोपवसथंकर्मयजनीयात्रयोदशंभवेसप्तरस्यवापितमप्यनं
नवजीयेदिति ।। तत्रत्रयोदशमीसमदर्शीनिषेधोनिस्याउवाद्दशैवदिनम् ।। दिनद्वयहद्धेदिनद्वयपक्षयस्यमावास्यावात् ।। हेमाद्रिकालततत्वविवेचनयोस्तु षोडशेहन्यमावास्येष्टिरि एम·
तिथवनंप्रश्नेनयाग विषयतयावमावास्यमानमपिरष्युपत्क्रमान्वाभ्यनोपरतयाव्याममात्तत्रेमवचनमपवाद् इममावास्याविषयमुत्रादेर्दयौर्क्षिमासीविषयमित्यपिपक्षो ५५५

130

555A

तां हेमाद्रौ लिखितं॥ यत्तु वचनांतरं ऊने पंचदशीमाज्ञा समेयाज्ञात घोडशीऊने वा याधिकेनापि नेञ्चात्सम दर्शीक्तविदिति समस्त शीनिषेचपरमनास्मनविषयतया
संभवत्युक्तनयोगाविषयतयाक्रयंतिघ्रामध्यया मीतिदिक्‌ निर्णयसिंधैः यत्तुमाधवेनः॥ यत्तु वाजसनेयास्मातसंसेषिदिनात्मगाः न काप्यनाहितिः किंतु मदा
संविदिनेहि मेत्याह॥ यच्चकालादर्शे ग्रुक्तं॥ आवर्त्तेना दर्श संवेपेदानामयतादने॥ यस्रुष्टिरिति रित्याह दर्विंशावाजनेयिनरतिपञ्चमदनात्॥ मध्यादिना स्पा
दहनीहयास्मिन्नित्यादितल्कमाधवेदेवजानीश्रीनंतमाध्यादिसकल्पतछारवीयपधचविरोधाद्दूनाराज्ञोपस्थामिडक्तं॥ तदेतन्नतद्यपर्यालोचनयावश्यत
मीयोयमिष्टिकालनिर्णयः समानिस्यालीयाकेष्यवगंतव्याततेविष्टिस्थालीपाकावाज्ञानग्रहप्रवेशनीगृहोमानंतमाविमायोगीमास्यामारंभणीयोनतद्दर्शे य
घारंभकालेमलमासेयोषडुत्कामस्मादिमवतितदा प्यारंभःकार्यः यानितु॥ उपरागोत्त्रिमासश्चयादिन्नपमध्यवैणी॥ तथा मलिम्लुवेयोषेनान्वारंभणामिष्यते॥ गुरुभ
गेवयामौ दोवेद्‌भ्रयेयहेत घोमादिसंप्रहवचनानिमलमासादेनातिकांतस्थदकालप्रारंभविषयाणि॥ नाम कर्मचदर्शेष्टि पथाकालं समाचरेत॥ व्रतिपानेम
तितयोः समस्तमासेगुणेभ्यस्त्यपराकें गार्ग्यवचनादिति प्रयोगपारिजाते॥ मदनरत्ने तु॥ चत्रमनुतनानायोगांमासीवेत्मलमासगोतस्मामारंभणीयादीन्नकुर्वीतक
दाचनेतिमउनवचनात्स्वारंभणीयामलमासेवरं स्वुदकालेकार्यातिच्नकालातिकमनिमित्ताविघ्नच्छेष्टिरयासौ कार्येतिकेचित्॥ तन्न॥ परकुयायप्रायश्चित्तका
लातिक्रमरूपविघ्नोष्टयोनिमि॥ न्नामावादितिस्याङ्गिकालस्य वोन्नाविकाउमंउनवचनात्स्वुदकालाववित्रघ्नेष्टिंकृतवारंभणीयांउर्वीत॥ कानार्दर्शमंत्रहेपिवा

जय रंभं दर्शपूर्णौ घ्योः प्रयोगे हेत्रे स्मवाद्दिमं प्रतिष्ठा ॰ यं चरूर्मो घामूलमामेवि वर्जे युदेति ॥ एवं प्रकृतिकालो निमित्तं नः ॥ अथ विकृतिकालो निर्णीयते ॥ सर्वश्रुतौ च अमिहि
५५६ तः ॥ पदर्शस्था यादे पश्रुता यादि सोमेन यजेनस्तो मावास्याया पौर्णमास्या वेति पौर्णमासीकालो यं श्रुयाजाग्य घोमी यादि विकाराणां पौर्णमासोमेवामावास्याकालो
556 नमा — थ्यादि विकाराणां वामावास्या याम वतिप्मवस्था ॥ प्राप्ता वस्यस्यार्थे भिदं वव नं यो पौर्णमासामामावास्यायामिति विधेयकालागतेक वव न सविवाहे तत्वेनेक
सां पौर्णमासामेकं सामामावास्यायां सांग प्रयोगो यादा नास्तघ — त्तीनत्वार्थे वेति निर्णीतं तत्व न उक्तो नवेष्टि पशुसोमानामनेकं धामुद्देश्यता न त्रिमित्तामावास्या
पौर्णमास्यां हे घा निमित्तत्वाद्व वाक्यभेदः स्यादिति वाच्यं ॥ इष्टिपशुसोमेष्वङ्गजस्य यागत्वसैकस्योद्देश्यता वच्छेदक सामावास्या पौर्णमास्यादुगजस्य वयवेत्व
स्यैव यता वच्छेदकस्य समद्रावात स्य परिहर्तुं शक्यत्वात ॥ तच्च पौर्णमास मावास्या शद्धात तद्वेषद्गोणेन्त्य ते तेन तद्व मह्म गात्र रत्न थैमाहरामांजादृति
निर्णीय मिस्योमोमस्य वेगा ज्ञाद्वमासमस्यात्र यः ॥ यत्न व्यांमस्त्वामामावास्यां वपौर्णमासो बुनापेरीत्याघ ष्यैवारातवैदिक भामि द्वेश्युत यो गस्त्रे थि वावित्वम
वेतिः कालतत्वे विवेचने ॥ तत्र सर्वत्र पर्वणां पवैगपयाद्रूक संघो तरा प्रकृति प्रभूनानुष्ठानाभाषादिहेतिकलाप्रकृतिरूपक्रमितया यदा ष्यौति वाक्या विहितकालवा
मादिति मीमांसकानां याज्ञिकानां वा विप्रतिपत्रमेव ॥ पर्वा ह्न संधोलौ द्यपिकपर्वेणाः प्रहसा कृष्टलाप्तवें पर्वेणापवोपदिष्टं यर्वकालता उपोघेना निर्देशप्राप्त प्राप्तं राम्म:
:कालद्याहकालवद्वाधिवाति कमनुष्ठानं प्रक्रमिति मीमांसकाः ॥ तदुक्तं तत्र वार्तिके ॥ एवं वपदृतं स्वामगादि भिरूच्यते ॥ प्रागावत्त्रेनाप्तितियस्संवदर्शी संघौमति कृता ५५६

556A

वहृतिप्रतिपदि विहृतिः कर्त्तव्येति। तदस्याप्यमनस्मि मते भगवतो भाष्यकारस्येति। नच रवौ हस्तासंयोगे दिने एव विहृतिमत्र स्थापयहृतिरसुष्टीपतां तस्याः प्रति
पद्यप्यतिरोधादिति वाच्यं। प्रहृता उपदिष्टस्य प्रातःकालस्य बाधितुमशक्यत्वात्। एवं च रसुष्टमते यदिस्पर्वकालताप्रयोगे नविहृतीवतिदिष्टं तदा च समाप्यता
वाग्निशीघ्यात्। देवदनन्यगतिकत्ववनाभावे एवं च पुरस्ताच्यानोपक्रांतस्य प्रकृतिप्रयोगस्य मध्ये कर्मांतरानुष्ठानस्याउचितत्वाच्च अतएव मंदरत्नपर्वण्यपराह्णसंयो
गविहृतस्य स्थानान्तरभवप्रहृतस्यान्वाख्याने पुनः। अतिदिष्टविहृतिप्रधानांगप्रातःकालानुरोधाच्च प्रहृतस्यान्वाख्यानस्य न्यपदिष्टोऽपिप्रातःकालोऽगकालतादात्म्यएव
तिथ्यादिकमनानुसारेणानुष्ठीयते। वृद्धास्तु पर्वणि पर्वत्वेन रायवेस्ति विहृतिप्रागहृत्वात्तत्रैव पश्चाद्रस्याप्यय प्रतिपद्यादि प्रहृतोष्टिः कर्त्तव्या। अडवर्मणि तोउच्चान्न तत्वे
मंयोः प्रकृतस्य अनुष्ठानानंतरं संयोगे दिनं एव विहृतस्य अनुष्ठानं कर्त्तव्यं। तदुक्तं कात्यायनेन त्रिकांडमंडनाभ्यां। अन्वन्नेनासाप्यपादिपर्वसंयोगे हृस्याउतस्मिन्प्रहृतिं विहृताः
तदैवयागः परतो पादिस्यात्तस्मिन्निकृताः प्रकृतेः परे चरितिः। आवर्त्तनास्त्रकपर्वसंयोगे प्रहृतिं हृत्वा पश्चादिहृतिः कर्त्तव्येत्यापस्तंबेनाप्युक्तं। प्रहृतेः एवेनाद्दष्ट
वेसंतेस्यादितिः अत्र एवं विहृतिः प्रकृतेरंते प्रहृतेः समः सोमस्य तस्य पश्चात्स्यात्। प्रकृतेः पर्वसाहदे प्रथमतः सकलांगोपेत तेनोपादिष्टत्वादिमध्ये स्तिः। एतच्चैवरत्नेच
हेतस्तुतिमलेताभावाद्दोवास अष्टमिच स्वहस्तादिति वृद्धः प्रमाणामिति निर्णयसिंधोः। कालतत्वादिष्वनेनत्। स्मृतिमलकंचवनमेवचैतद्विसंगो इष्टस्य याज्ञिका
मतेभ्रहात यामिस्तत्रैः। भवाविच। अत्र पर्ष्येतादिस्तुतासाराया विहृतेः। पर्वणि विभज्य नादावन्नेन एवं संघ्नवपि पर्वणोधिकारणात्स्तुतः कर्मणोयस्य

जय॰ पः कालस्तत्कालव्यापिनी तिथिरिति स्मृतेस्तु प्रवृत्ति विप्रवृत्ति पर्यायेष्यपर्वस्मत्वे तादृङ्नगवोमयोः कर्त्तव्यत्वे प्राप्ते क्रमः पूर्वोद्दिष्टविधीयते प्रवृत्तेः पूर्वेतादृशपूर्वमं
५५७ तेसादितिवक्तव्यमप्यनुष्ठेयमेवानवसरे प्रमितोपजनेति ववनात्य कृतिसमाप्तेः प्रतिपदिकर्त्तव्यत्वेन न कर्माणि कर्मारंभशतानि षेधेन तन्मध्ये विप्रकृतस्य तु
557 ष्ठानमयुक्तमितिवाच्यं नकर्माणि कर्मारंभस्य प्रयोगस्य — भावेपूर्वं प्रसंगमनुकल्पेन स्मृतिमत्तव्यकालाभावात । प्रयोगशास्त्रमावश्यकस्य वाच प्रवृत्तिप्रत्यन्ती
ष्यावितस्य अनुष्ठानेप्यावश्यकता दिग्ध्वक्ता । अन्वारंभणीयानन्तरं दर्शपौर्णमासपौषितिथि रोपकोशि ष्टेनामारब्धव्या । अन्वेषणयेचैषोपव । कालान्तरमप्याह । बोधाय
नः । अमावास्येन वा हविषैषीष्टप्रथमेवेति । शुक्लपक्षे प्रतिपदादि विशाखान्तेषु देवनक्षत्रेषु तिके । शबहुलामीमावस्यां । वाजसनेयिपरिशिष्टे दर्शारंभप्रयोगपद्धतौ
दृते — प्रारंभः पौर्णमास्यां वत्सरश्रयोगायोग्ये फाल्गुन्यां चैत्र्यां वारंभः । आग्रयणकालानादायपन्नवः । वर्षासु श्यामाकैर्यजेत शरदि व्रीहिभिर्वसन्ते यवैर्येयपत्नवेष्णुप
वैरितिस्मृतेरपि । ग्रहणमेवोव्रीहिपवाम्भाः शरदसंततपोधजेतश्यामाकैर्नीवारैर्वेषांस्त्वापन्नाने वाम्येनयज्ञेभोवैतिकानिकालोपिः । यजेस्वेपूर्णिमास्यादर्शेष्टौ दर्शे न वेज्ज
येतिनवेज्याआग्रयणेष्टिः । द्वीपिकायां शंखः । परमन्नमाग्रयणाकंशाकृत्यैर्णीमामावास्यायांवेति । स्मृतिरपि । यस्मिन्कालेमावास्यासंपद्येततत्रयष्टव्यैवतथायजेत
यदि पौर्णमासोमासान्त यष्टव्यपौर्णमासेन यजेतेति । अमावास्यादर्शेष्टिः तयाअमावास्यया । एतपायग्रहणोष्ठ्याञ्जनोपावावोभ्यपाकेरंपर्वं व समन्नोः पौर्णमासमम राम॰
मावास्येष्योरनारभ्यपगाने यष्टानं । यत्तव्रीहिभिरिष्ट्वाव्रीहिभिरेवयजेतोपर्वणोमपवैरिष्ट्वायवैरेवयजेताव्रीहिभ्य इति स्मृतिव — तयवव्रीह्याग्रयणाद्व्यस्य ५५७

557A पर्वौन्नगावास्थिवास्थितमहत्वोयेषांश्रीहिपश्चात्तुष्टानंतरादृषपं। पौर्णमासेकहविष्कलनियमाद्दर्शस्य। तथावाममपूर्वहस्यंद्रमानदृष्पेतनामावास्याभितिगौणे
नमुख्यमामावा। अपशद्रः पूर्वेषुहतापेक्षः। पौर्णमासांप्रायागायहविष्पक्व-तदमावास्यामस्यपजराणि यमिसर्पकः। दर्शीतपौर्णमासाघेकंकर्मेति
वचनात्। येनहविषाप्रक्रांतंतेनैवसमापनीयमितिन्यायात्। हेमाद्रिस्तु। पौर्णमासांपूर्वमायपथा। अनुष्ठानंस्यपक्कालप्रकृतमनुष्ठानविषयमितिपृथ्वीकालनि
र्णयमाह। गौतिदृशांवेकात्यायनः। अपूर्वेदृ-भवतिनियतःपर्वसंधिःपास्तनात्। तातामित्रहहनिउपश्रुःस्पघएवक्षृहस्वा। आरंभाप्यप्रकृतिरयवेसर्वेसं। धिः
पस्त्राहलातातास्त्रिमृकतिम-उसामसुः। सघाएवत्र्यविकारपसुस्तथ्रोषोमायेगासवनोयेनवासममानततेः। कार्येइतित्रिकांउमृउनः। सोमेताहायस्तन्वः
। अमावास्याघांहोद्वापजनीयेवामावास्यायांपजनीयेवास्वसमहः। पौर्णमासांदोक्षापजनीयेवास्वसमहरितिला-पनमस्त्रेवोपिपूर्वेपक्षस्यमृषमेहानि
होक्षेतनक्षयोगवातिपूर्वेपक्ष। अतपरः। नक्षत्रयोगवत्यपम्यः। वैत्रादिपौर्णमासीपार्श्वत्रादिनक्षत्रयोगेदीक्षेततेतो। कालतत्त्वविवेचने। दंडपर्वणोतुपरा
सोमेपिमीमांसकमतेतिपूर्वेवांगतेनोपदेशात्तस्याश्रुनिष्कृष्टयोगवन्नेनतस्यवैसंध्याःपर्वेप्रमेयःप्रयोगेकदेशत्वात्प्रेलामानात। विष्णोतोष्याद्विवलातयोस्तन्वे
वानुष्ठानं। याज्ञिकमतेतुपौर्णमासमावास्याशब्दयोगस्त्रियवनेलेपिववनवलादेवपक्षादिवरत्पश्चसोमयोरपिपरेषुरनुष्ठानंतयोःसंध्याः। तदृक्षयम
पिकावित्यमामासेकयाज्ञिकायंपथा। दंडपर्वणिसोमोमध्यमातिपान्येअपर्वणिसोमसत्वाभयात्कस्मादाहकोषातकोश्रुतिरिति। त्रिकांउववनाएतेनसोमका

ज्यो. सोब्दारब्धानइतिदर्शेशःशीमासविज्ञातिकालानेर्णोयश्चकाद्यादितिदेशेकसंक्रांतिकर्षकांउमस्त्रवचनंचालिखितोमंषिवचनतत्वादिनांत्रयाज्ञेकानांतदुक्तहेमाद्रौश्लकृत्यायाच्या
५५८ वश्यकृत्ताम्यायोपेतदवनाउद्याहकोलभ्यतइतिस्मृनांतथानुष्ठानंयुक्तं।यत्तुकाचाऽप्येवमवेति।आद्यानंतःपर्वणीनक्षत्रेषुवोक्तं।तत्रपर्वानक्तंगाहेयत्तमा
558 स्वातिरमारिकमुंकालव्याप्तियाया।दिनद्वयेतत्तेपर्याप्ता।संवत्सरपर्वणीलाभात।एवंत्रनक्षत्रयोगेतदेवग्राह्यं।यत्रचीर्णोमन्त्रेपतितेतान्तरनेस्तत्रपर्व
वतत्तमद्दंविप्रषवेल्उनेह्मवेवबलीयइतिहेमाद्रौप्रकोशेस्मृत्यंतरेऽष्टौमंतेद्राव्याग्यानारश्चीतेत्माद।रोरौकागिकापाद्वामाघारिपंचमामेषश्चावर्णावा
भिनेतथामार्गशीर्षेप्रस्वलपरश्चान्नमयकारवेदिस्युक्तं।ब्रह्ममूलमृगपं।आयानेनक्षत्राणांतापर्वतस्त्रे।कात्तिकारोहिणीमृगशीर्षंपुनर्वसूप
प्यपर्वानाम्पर्वाघायेत्तराषाढाहस्तविन्नाविशाखानुराधाश्रवणान्तराभाद्रपदायदर्ति।सोमपर्वाम्नेविशेषमासपक्षेवा।सोमेनपक्षमासाद्याद्यानोन
त्रुमहेवनक्षत्रमितिनत्तेरच्छेदसाम्बलायनसूत्रे।अत्रमकराणांराक्षनकालवाधःतेनसोमस्यवसंतकालनानवाष्यनउतिदस्नदत्तेनानापणावृत्तौ
चोक्तं।अतत्सामोउसोमस्यापिनतेमहाहादितिलिखवाड्मयकालवाममतो।श्रोतमांउारत्नुकालांतराविधानंवासर्वकालमादोवेतपक्षद्वयमक्ता
न।तत्राघेत्यान्तिकाहेकालांतरसपपाश्मनेवसंतघष्वावेनविधानं।तथासोमेप्युद्यापनएवंपक्षप्रारणाहसन्निपातेयत्नकालोनादेशोरतिच्छंदोगसूत्रो राम:
कोरणपत्नावाचेनसोमानिसंविरूपकालांतराविधानाउरापनंतपक्षान्तरस्युक्तं।इतिसपक्षेतुपरैवनेश्रद्धोपनमोदितिसर्वकालानारउक्तइतिभरद्वाज ५५८

558A स्नात्म वैशब्दस्य नचाग्निर्जित्सर्वे एष इति बहूयोगश्च योगात्सर्वे कालबाध इति तेन दाह्ययोगाग्ने पिण्डवतीस्तं। यद्गृहमायेदेवदानमाप्येत नूतनेब पूर्दत्त
पिक्त तद्रभवनोस्तु तं। मितिदिक्षा। पिंडपितृयज्ञे स्त्र। कात्यायनेयोगादिनामत्वं गृह्यः कार्येः पर्वो वा गतानां तत्पिंडपितृयज्ञ इति तत्सूत्रात्। व्याख्याने चैतत्कौ नायं
ःग्नौ स्कृत्यस्य शालिंड पितृयज्ञेन पश्चात्। कृतः अग्न्यनातान्न यावत्सर्वं तिः। तथास्वे गृह्यः पितृम्यः। ज्ञेयाः उत्तरमहर्दैवान्मजेत इति। तेन कर्कमते वक्ष्ये शीघ्रस्मार्द
शे पिंडपितृयज्ञ इति। मैथिलं तथाप्ये तत्परस्य पितृस्तत्र वेद् अप्यावाराहस्पते। रत्नाकारायनानां पिंडपितृयज्ञकालोनिर्णीतः। ऋचा पक्षं बारिदिनित्यमा
वास्यायामपराह्णे पिंडपितृयज्ञेन वांतो ति स्मृतेः। मनिमहहोराणां पाह्ने पिंडपितृयज्ञोनुष्ठेयः। चंद्रक्षयः पामो विप्रकर्षः सर्वं वृद्दमसोः सा पोर्णमासो
ः परमेः स द्विकर्षः मासामावास्येतिगोभिलो नेरमावास्या पदयपापिस्य पांवृद्दमसोः परमतं निकर्षं वृत्तस्तत्र कोशकंत या पितृत्र कर्मानुष्ठानाशक्ते स्तद्दहो
रात्रंलक्ष्यति। अत एव यदहस्त्वं दमसं न पश्यंतितदहः पिंडपितृयज्ञेन वांतोमा पूर्णत्वेवम तं। अस्य वे वरुद्दहस्ता पाव्यास्या। पिंडपिंड्य ः पितृयज्ञः पिंडपि
तृयज्ञः। मत्यकृ मीतां। नत्र दर्शो विशः। य यावत्स्याति। पितृयज्ञः स्वकालविभनादनंगास्यादिति तेन य दहस्त्वंद्रम संन पश्यंतिपंचदश्यामपाते यदि वा तद्दहः कु
र्तय दहस्तपोः सर्वे स्तदहोरात्र इति। अत्रोमापाडारोपा। पिंडपितृयज्ञस्य पर्वसंधिमदहोराणां पाह्न इति। अत एव यदेवैषनप्रातर्दर्शेन पश्चादसे
पितृभ्यो निर्वपतीतिशतपथश्रुतिरपि। पर्वसंधिरेनोहि भवतः पश्चाद्धांदोन दृश्यत एवा। अथोच्च मावास्यानिर्णयः परह्ण व्याप्यमावपि अंमस्तु। गालवाठे नारो

जकः गन्धाम्बुपित्र्यतः सर्वं दिनापराह्णव्याभिन्न नारदः स्मात्स्वलापनापस्तंबमत्स्यपुराणेमाध्यकाराः अतएव मुहूर्त्तेसंगमावास्यामातिपर्यपिवेद्भवेन्ना तदहर्तमहपंत्रे
५५९ यं। पर्वेशेषत्वपर्वेवादितिहेमाद्रौवचनापिंडपितृयज्ञपरमनोऽप्रयोगपारिजातेमपरेव्यमावास्याश — मध्यायोगेत्रावनिर्णये विशेषमावे जैनीनोनंदेवता दः
559 तत्र वैव देशवचनेनापि परमसन्निकर्षसंभवतिमध्याह्ने निमित्तत्वा ववियदर व्वन मत्वे अपदेवपदस्य वादिभ्यां पवमा यथापितांपिविशेषेत्यत्र गातथापि
निरुक्तात्तेव यन्त्रा नाहोरात्रेच्छा — मिकाः संदादर्शनं तु अमापक्ता पराह्णवसहोरात्रेप्यविशेषं इंद्रगहोगा त्रयवमासुषः कालीनंतुवं दशैनपर्वाहे
रात्रवचनं नात्रविरुद्धं अथपरात्मास्तदर्शा घेंकापनेदेवविरुद्धं तदापास्तात्रसदर्शा घेंवा यमं अनुगृहोरात्रगतम पितृत्वयासात। अतोपराह्णस्पर्शेवामाश्या
प्यान त्रसंधेगायम् हरतीति। अपराह्णस्तत्र पंचधाविभक्तादिनो पंचमोभाग इतिद्वन्नि कात्तेकुरा वा दिनद्वयेपराह्णस्पर्शे मावेतु पूर्वदिने गावा ॥ तत्रस्मृत्यापादिन
वंदह्रयमोक्तत्वादिनेरावातत्रमध्यमा घा याद्रितवंद्वयस्मन्नारदनेवत्ताहश्याद्वर्द्धे दः मता। यथाह हारीतः व वन्तुदर्शपर्व मेमागहैलागमतिवं दमाः॥ अ
मावास्याष्टमेभागे पन किनमवेद्यायुरितिप्रवहत्याश्चवेदवानामध्याह्ने नो मनुष्याणाममपराह्णःपितृणां पतेसमापितृत्यत्रकरणापादश्लोकविभक्तादिनो नमभागस्तु
कुतपः । हारीतवचनात्प्रवःस्मपरायदर्हरेवैषनयत्नात्स्वाप्यारदशेनतद्दहरूपवृमेहातेश्वतः॥ मायेज्रकात्स्वदोक्ता प्रातःकुतसंधिमहरहोगावंशाप्रसपक्षादिमा गं राम:
वाउक्याच्चरंतीत्यकुतः। अपंचमात्राविमनामस्य रोहिणीश्राद्धथा तिषगेरगाकायै:अ यतिषंगोनामोमयोः संहारवधानांएतद्वस्यालीपाकेनमहपिंजपंसच्छम् ५५९

559A तिरस्त्रेयान्निहतोक्तं। खंडपर्वणीतु सर्वाह्निके। केवलंश्राद्धं पराह्णे न तु केवलः पिंडपितृयज्ञः कालभेदेन तत्रमायाम्प्रसक्तेः। अतएवोक्तं हेमाद्रिणा। नात्रापूर्वेण स्थालीपाक
स्थो घृतेन सवैश्वदेवप्रसंगादिति। पिंडपितृयज्ञकालोमायापार्थवेन्माहपराशरमाधवीयेकालादेपुनः। पितृयज्ञस्य पवैव वैश्वदेवाय्येपि वा। भोजनेपतिता न्नेन स
वहवैश्वानरामे वेदिस्तत्रलं॥ ॥इति श्रीपौंडरीकयाजिरत्नाकरविरचिते कालनिर्णयेसमयपर्वसंधिनिर्णयः॥ ॥अथग्रहणकालनिर्णयः। तत्रग्रहणनाम पर्वप्रतिप
त्संधौ राहुणाम्सयार्कचंद्रमसोर्ग्रसनं। तत्र राहुरुद्ग्रसते। पर्णिमाप्रतिपत्संधौ राहुःसंपूर्णमंडलं ग्रसतेचंद्रमर्कंचदर्शप्रतिपदंतरइति। तत्र पर्वगातमागःस्पर्श
कालःप्रतिपस्त्याद्यभागो मोक्षकालः। तदुक्तं ब्रह्मसिद्धांते। यावत्कालःपर्वगतेतावत्प्रतिपदादौ। रवींदुग्रहणेहास प्रागपामिश्राणाङ्ग [illegible] ग्रहणाने
हाराड्रग्रहणकालः। तत्र कर्तव्यमुक्तं हेमाद्रिमाधवादिधृतव्यासेन। ग्रस्तोयस्समानेभवेत्स्नानंग्रस्तेहोमोविधीयते। मुच्यमानेभवेद्दानंमुक्तेस्नानंविधीयत इति
तथाग्निस्मृतौ वचनं। स्नानंस्यादुपरागादौमध्येहोमस्तुरावनमिति। अथमत्स्ये कर्तव्यमहाभारते। गंगास्नानंप्रकुर्वीतग्रहणे चंद्रसूर्ययोः। महानदीषु वान्यासु स्ना
नं कुर्याद्यथाविधीति। चंद्रसूर्यग्रहणे स्नानं यद्यपि वापीकूपतडागगिरिप्रस्रवणेषु च। नद्यां नदे देवखातेषु सरसी [illegible] उष्णोदकेन वा स्नायाद्ग्रहणे चंद्र
सूर्ययोरिति। शंखवचनेमस्वैत्रोक्तं। सामंत्रसमवंजलानां। सर्वंगंगासमंजलं [illegible] देवस्यसमादित्यः सर्वे गंगासमंतोयं राहुग्रस्तेदिवाकरे। सुवर्णंमधुः समानिस्युः सर्वोसायं
मापिमतत्ने। कूपस्थानापिसोमार्कग्रहणे नात्रसंशयः इति। व्यासवचनेऽतो। तथापि तत्र शंसामाचंनारतम्यंतावशपकं। अतएवमार्कंडेयनोक्तं। मरमिष्टमुद

ज क:
५६०
560

तासुरापं ततः प्रसन्नवरागोदकं। ततो पि मारसंपुरायं ततः पुरापं नदीजलं। तीर्थे तोयं ततः आपं महानद्यां तु पावने। ततस्ततोपि गांगां तु पुरापांस्माद्ततो तो वापेः। शीतनघ्नोर

कोसुरापम यापम्य परोद्क्राद्येति तत्रापि गंगा कुरुक्षेत्रे सर्वदा ग्रहणेष्वा नादौ श्रेष्ठं। तत्राहुर्देवा मुखः। इदोने हृगुणं पणपरवेदेशगणा ततः। गांगातो पेत सं पाने

इंद्राः कोटीरवेर्दश गावां कोटि सहस्रस्य यत्फलं लभते नरः। तत्फलं जाह्नवी स्नाने राहुग्रस्ते निशाकरे। दिवाकरे पुनस्तत्र दशसंख्यगुणाहृतं। वंद्यस्पर्शे हे वैवधा

वणा हेत जाह्नवी स्नातः सर्वतीर्थे ग्धाकिमर्थमटते महीमिति। अमकालीने ततस्तीर्थे स्नाने यत्फलं तदं शायिहगातत्र स्नाने लक्षगुणं रवेर्ग्रहणा दशलक्षएव

कोटिदशकोटयः॥ स्कंदपुराणे॥ उपरागे कुरुक्षेत्रे पावित्रं सुन पावितु रीति॥ मत्स्यपुराणे॥ दशजन्मकृतं पापं गंगासागरसंगमे॥ जन्मनां तु सहस्रेण गापमा

पं मसपार्जितं। तत्र शेषं स्नानेहस्ताप राहुग्रस्ते दिवाकरे इति। मत्रेहस्ता कुरुक्षेत्रं। निर्णयामृते॥ ऋत्वा गंगा शब्देन लक्षवेणां गोदावरी नाऽभ्युद्यं तेन तदुक्तं

ब्रह्मपुराणे॥ तिस्रो नद्यो महापुण्याः पावनी गोदावरी जाह्नवी। गां हरी शांघ्रे कप्रा प्राग्गंगा इति हि कीर्तिता इति। हरस्य शश्रुहरी शौर्याघ्रेः पादः कांशिरः। आघ्रि

श्चके वस्त्राघ्रि केहरी शपा राघ्रे कोहरः पादादेभ्य। स्माशेर्माणांतु मिंघ्राघ्रा गंगा य पापेजाह्नवे वताहृशो। न उवे गोगारे तथापि छदिमाये न जाह्नवामह

निर्दिष्टे पराप गंगा त्व मविरुद्धं। गंगायाः अमवैष्णवेऽमुमहानदेषु स्नानं करुयातं। ताप ब्रह्मपुराणे गोदावरीं समर्पितां॥ गोदावरीं भीमरथीं तुंगभद्रां च वेणिका। राम:

तापीं पयोष्णीं विंध्यस्य दक्षिणे तु प्रकीर्तिताः। भागीरथी नर्मदा च यमुना च सरस्वती। विशोका च वितस्ता च विंध्यस्योत्तरतस्तु पेति। उक्तोदकस्तानगर्वेषयतं ५६०

560 A

माघमाहा। आदित्यकिरणैः पूतं पुनः पूतं च वह्निना। अतो माध्याह्ने स्नायाद्गृहणे प्सुवारिणेति। अत एव पर्वं गंगातोयमाहात्म्योऽस्मोहकां तेष्वउन्नतो नगाउवा
स्नानं तन्मुक्तं। अत एव नानाअप्रिभप्राप्ये गौवं तान्निषेधो मृते जन्मनि संक्रांतौ ग्रहणे चंद्रसूर्ययोः। अस्पृश्यस्पर्शने चैव स्नायादुष्णवारिणा सादित्यमादित्ववनेषु। पृथ्वी
वंद्रोदयप्रभासखंडे। गावो नानापार्थिला इति संरत्नानि कनकं महीं संप्रदाय कुरुक्षेत्रे यत्फलं लभते नरः। तद्दिंदुग्रहणे सौम्ये स्नानाद्भवति षड्गुणां तत्रैव सौख्य
ग्राणे। ऋषिस्नानस्य पक्षस्य ना नीभानिलो केशवेस्थातानि मनीषिभिः तेषां फलमवाप्नोति ग्रहणे चंद्रसूर्ययोः। ग्रहणे विशेषनदी विशेषकृत्तवैवानिहि
तः। गोदावरी महापुण्या संदेहोऽममन्त्रिता मत्ये नराहुणा यन्तेन माम तेमाहात्म्येन नमः शक्तो वर्णयितुं शंकर नृप। – मेवं निते पूत्यः सौहिकेयनष्टस्तेरवा
जलं जनाः स्पृशंति वाव गाहंति न मामहृतिमानवाति। देवीपुराणे। गंगा कनखलं पुण्यं प्रयागपुष्कराणि तथा। कुरुक्षेत्रं महापुण्यं राहुग्रस्ते दिवाकरे इति।
मासविशेषग्रहणात तत्रैमित्र स्नाना रत्नीर्थविशेषसंबंधे फलातिशयउक्तस्तत्रैव। कार्त्तिके ग्रहणे श्रेष्ठं गंगायमुनसंगमे। मार्गे तु ग्रहणे पोक्तं देविका
यां महामुने। पौषे तु नर्मदा पुण्या माघे सन्निहिता शुभा। फाल्गुने वरुणा पुण्या चैत्रे पुण्या सरस्वती। वैशाखे तु महापुण्या तु चक्रा गोमती हूनी। ज्येष्ठे तु
कौशिकी पुण्या आषाढे तापिका नदी। श्रावणे गोमतीं च नामा उत तथा भाद्रे तु वेदिका। भाद्रे पुण्या च गंडकीति पाठः। कालं तत्रावबवनो श्चाश्विने सरयुः स्मृ
ता मयः पुण्या तु नर्मदेति। ब्रह्मवैवर्ते। मकरे च नीमानेनुग्रहणे चंद्रसूर्ययोः। दुर्लभं त्रिषु लोकेषु गयायां पिंडपातनमिति। स्नानवत्सभागादिषु पितृणाप्यमाह। मार्क

जकः ज्ञेयः।स्मृत्वा।शतक्रतुफलं दृष्टा।सर्वाघनाशनं।स्पृष्ट्वा।गोमेधपुण्यं तु।पीत्वा सौत्रामणेर्भवेत्।स्नातानां वाजिमखपुण्यं प्राप्नुयाद्दिवि वा ततः।रविचंद्रोपरागे च अयने
५६१ चोत्तरे तथा।एवं गंगायामपि द्रष्टव्यं।तद्देशमरस्वतीति।वारविशेषयोगेन च ग्रहणे फलविशेषो व्यासेनोक्तः।सूर्यवारे रवेर्ग्रासः सोमे सोमग्रहस्तथा।चूडामणिरि
561 ति स्यात्तत्र स्नानं तत्फलं लभेत्।वारेष्वन्येषु यत्पुण्यं ग्रहणे चंद्रसूर्ययोः।तत्पुण्यं कोटिगुणितं तथा से चूडामणौ स्मृतमिति।अत्र स्नानमावश्यकं ग्रहणे संक्रमे च
वन स्नायाद्यदि मानवइति संक्रांतिप्रकरणोदाहृतं तद्वृद्धवसिष्ठवचने।अकरणे प्रत्यवायश्रवणात्।काम्यमपि फलश्रवणात्।तथा वृद्धः।उपरागे सोमपत्न्या
नं संध्यासु दिने रात्रौ।चंद्रसूर्योपरागे च प्राजापत्येन तत्समं पितीति।तत्र स्नानमावश्यं तयोः कार्यं समानरात्रिवचनात्।विष्णुः केवलं स्नायाच्चंद्रसूर्यग्रहे तथा।तस्य स्नानं च
हाशौचेप्यावश्यकः।पराशरः।ग्रहणे तत्रैव मृत्स्नात्वा न दोषभाग्वचनात्।उभयमपि सचैलं।ग्रहणे शावमाशौचं विमुक्तो सौतिकं स्मृतं।तयोः संपत्तिमात्रेण उपस्पृश्यपाके
याक्रम इति।बल्यां उपरागादौ च नेमस्वशीमस्तमपि उमरणोत्सवशौचनिमित्तो नाभिमुक्तो भृशमपवदन्ति उपयाजननमरणाशौचयोः सचैलं स्नानादेवानिष्टांत्र
स्तदुक्तं मेघवर्णमोचिकारस्नपाचपीनश्रायर्थस्य प्रतिपादनात्।सर्वेषामेव वर्णानां मृतकं राहुदर्शने।सचैलं च भवेत्स्नानं सूतकान्नं च वर्जयेदिति वृद्धवसिष्ठो
क्तेश्च।सचैलतामिति शुक्लेस्नानपरमिति मदनरत्ने उक्तं।रवितु स्नानमंत्रं कार्यमिति स्मृतिरत्नावल्यां।अत्र च वृद्धवसिष्ठवचनेम सूतकमाशौचं।ग्रहणसवकादि।राम-
तिपाठे एवं स्मृतकशब्देनास्पृश्यत्वमुच्यते।सूतकान्नं ग्रहणाशौचांतरितं पर्वं यत्कं।अत्र एव षट्त्रिंशन्मते तत्रैव पर्वाधि स्पोत्नाद्यैः स्नाला कर्माणि कुर्वीत श्रुतम ५६१

561A

त्रं विवर्जयेदिति। स्कन्दमितितरंतरितस्योपलक्षणं। नवश्राद्धेषु यादि षंग्रहपर्युषितं तंवयदिति मिताक्षरावचनात्। तेषां विस्मृतेषमवः। आरनालं तथा क्षीरं दधिलार्दं छत
तक्रवत्रःस्नेहपक्वं च तैलं च नवकदाचिमदुष्यतीति। तत्र विशेषो वचनांतरे आरनालं च तक्रं च यद्या देषं घृतपाचितं। उद्रकंवक्रुशक्षेत्रेन उष्णे द्राक्षु रसंनराति मगीक
स्योरकं वैवेतियाथां तमिंमचस्कावेला। अत्र पक्वं। मिहत्याजं स्तानंसवनग्रहे। वारितकार नामारेति लरमें नदुष्यती वि। जलेलरोषो गंगाविषयः। ग्रहोपि
दंजलपीतायारक्तं लुसमाचरेत्। इतितत्रैव चउर्दिशति मतेजलस्पर्शेपोक्तः। अत्रस्नानवस्त्रश्राद्धमपि नितांस वैस्वतापिकत्रेअश्राद्धं वेराहुदर्शने। अत्र
वोग्यसत्वनाग्निश्रांसंकेगोरेवसोहती ति मरामारतो। नैमित्तिके तु कर्त्तव्य ग्रहणे चंद्रसूर्ययोः। बांधवानां च मरणे नारकी स्यादतोन्यथेति। कूर्मपुराणे वृषभस्वाय
भुवगणात्। यतमार्कंडेयवचनं। विशिष्टं ब्राह्मणाप्रामे सर्वेदुग्रहणापनीजनमत्सेयहपीजानुश्राद्धं कुर्वीत वेछ्येपार्वे। तदपि स्वेछपाचेमत्वयेनश्राद्धं प्रातिहावि
श्रैवसेतत्समानायैतयायामयातंकाम्यमपीह श्राद्धं। तथा च मनुः। राहुदर्शन दत्तं हि श्राद्धमाचंद्रतारकं। गुणावत्सर्वकामीयं पित्रूणामुपतिष्ठतरति। कृष्ण
गोपि वंद्रसूर्यग्रहे यत्तु श्राद्धं विविधवदारोतं। तेन नवसतला पृथ्वीदत्ता विप्रस्य वैकररति। शातातपोप्याह। सैंहिकेयो यदा सूर्यं ग्रसते पर्वसंधिषु। गजच्छाया तु सा
ज्ञेया पितॄणां दत्तमक्षयमिति। तत्पालिगपाणे। यतिपातक्षणो यावान् चंद्रसूर्यग्रहे क्षणाः। गजच्छाया तु सा प्रोक्ता पितॄणां दत्तमक्षयमिति। चंद्रग्रहणनिमित्तं को
नश्राद्धादि रात्रावपि भवति। तदाह शातातपः। स्नानं दानं तपः श्राद्धमनंतं राहुदर्शने। आसुरी रात्रिरन्यत्र तस्मात्तां परिवर्जयेदिति। देवलोपि यथा स्नानं वदानं नवसर्यं

जव॰ सग्रहोरोहिवा। सोमसापितयाग नैवाब्नांदरानं विधीपतरति। विष्णुरपि। मंधाता वैनकर्तव्यं मस्यादं रव्यंतु विवर्ह गोः। हयोरपि वक्कर्तव्यं परिस्माद्दारु दर्शनमिति। अ
५६२ पाकैर्वामोपाग्रहणाद्दाह संक्रांतिया चार्तिप्रभव देषवा दानं नैमित्तिकं तं यग्रात्वापितरेध्यतरतो। हरंवश्राद्धमामेनहत्वाचा कर्तव्यं तदुक्तं शातातपेन। आप
562 घनयैति पैववंदन पंग्रहेतपा। आमश्राद्धं प्रकुर्वीत हेमश्राद्धमथापि वा। तोयसनापि। च वाभावे द्विजाभावे प्रवासे पुत्रजन्मनि। हेमश्राद्धं संयहे वकर्या
द्भुः इः स्त्रहेवहीति। इत्यमेवानिर्णीत वंतो हेमाद्रिमाधवमदनरत्नोदयाभिनिविलानिवधकाराः। निर्णीयामि खेतदा। अथ पाकेसमंतं प्रकाशं तरमापिलेरखितां ग्रह
णोद्विजातीनां मामश्राद्धं यरकासंभवेद्रष्टव्यं। तीर्थश्राद्धवत्। पाकाभवे द्विजातीनां मामश्राद्धविधीयत इति मदनरत्के। मैं हिके पोपरामपीमित्युपक्रम्य घृतं
न भोजयेद्विप्रान घृतं तामेमोमसत्सु जेता इति वायवीयोक्तेश्च। विज्ञानेश्वरो प्याह। यथाश्राद्ध मोकुर्यात्पादातासन्नसस्य इति। मृतके मृतके संक्रांत्यहीते श
शिमा हुतकेराद्धा पायाहात्तिन प्सुवनमप्यः सूहृषामृवेदिता पश्चवन भोजनानि षेसंवा। अथ पंचनिषेधः श्राद्धमो कुर्यात्त्रिः छायामहवपीत। अथ ग्रहणे नैमित्तिक
श्राद्धेनेनामासंक्रांत्यादि नैमित्तिकानां सिद्धिः। दर्शकालमयोरपीति कालादर्शोक्तेरिति। किं विद्वान्नेवा चानिसं। अथपनादोमदारे यमिति शातातपीयेसदाशद्ध
स्त्रवणाव्वानेत्यादेव्व चमलमासे पितद्भवतो स्युक्तेर्मात्स्ये। चंद्रसूर्यग्रहे वैवमारोपत्र जन्मनि। मलमासे पिदेयं स्याद्दत्तमक्षय्यकारकमिति। कामममपि म॰ रा॰ग्र॰
मेगोवः स्तुवर्णावास्मसंवायघटोस्तितं। तत्सर्वं ग्रहणादेयमात्मनः श्रेय इच्छतेति महाभारतवचनात् ग्रहणाय दानं तत्त्व त्वाचेकर्तव्यं तदुक्तं तत्रैव। अथ पनेवि ५६२

562A घुवे वैव ग्रहणे तं द्रष्टव्यं योः । यावन्मतामतिप्रा यप्रमेदं घातं दह्रिणामिति । पावलद्भ्मांतं तंपाद्यवन्त्यौ ननावे घयाकेव लयातपक्षा वापिवा व्या । यत्र हंतनिमेषो
मेतादृपात्रेप्रकोर्त्तितमिति । अत्र कल्पमाहवौधायनः । अश्रोत्रियः श्रोत्रियोवा पात्रंवापात्रमेववा । विप्रमत्रवोपिवा तिप्रोग्रहणे दानमर्हतीति । यद्यपि एवंमवैधा
सतमाहेजारस्तु तं । तथापितत्रास्मणास्तुल्यवी दानस्पातशपकाला यव । नतु पात्रसागेन पक्षैकस्मै विद्वानप्रतिपादनार्थं । अत्र एवपात्रे तारतम्येन फलतारत
म्यमुक्तं रहस्मृतौ । समम ब्राम्हणे दानं द्विगुणं ब्राह्मणाब्रुवे । श्रोत्रिये शतसाहस्रंपात्रे तानंत्यमश्नुतइति । अब्राह्मणो जातिमात्रेण ब्राह्मणाः संस्कारादिरहितः । ब्राह्म
णाब्रुवस्तु उक्तश्रुत्याविंशतिमतो । गर्भाधानादिसंस्काराः वेदोपनयने यतः । नाध्यापयति नाधीते सभवेद्ब्राह्मणाब्रुवइति । श्रोत्रियः सर्वसंस्कारपूर्वकं वेदमध्ययनवान् । तुला
पुरुषस्य नादिकालप्रक्रमेपत्रं उक्तं येयहणे तत्र तेषां तत्रिमित्तकलापा । किंतु तत्कालकलाप । कालमंदं यातु । आदिमध्यमवसानेषु यथा हि हि ततस्य तस्य फला
तिशयउक्तो ब्रह्मपुराणे । उपमर्हे लक्षगुणं ग्रहणे चंद्रसूर्ययोः । पुण्यंकोटिगुणंमध्ये मुक्तिकाले त्वनंतकमिति । ग्रहणकाले जननमरणनिमित्ताशौचसत्वेपिस्ना
नादिकमवसेवकर्तव्यं उक्तं । लिंगपुराणे । चंद्रसूर्यग्रहे स्नायात्सूतके मृतकेपि वा । अस्नायी मृत्युमाप्नोति स्नायी पापं न विंदति । वृद्धवसिष्ठेनापि मृतके सूतके चैव न दोषो
राहुदर्शने । तावदेव भवेच्छुद्धिर्यावन्मुक्तिर्न दृश्यते इति । राहुदर्शनेपराकुलंहि तत्र ग्रहणे यागानिमित्ते स्नानादौ । हेमाद्रौ । दानश्राद्धादि विषयमेतत् । नतु स्नानमा
त्रविषयं । ग्रहणेशावमाशौचं न विमुक्तेस्ततः कस्यचित् । तयोः संपातमात्रेण उपस्पृश्य पश्चिन्यया न मरतिबत्यांउपरागेवानेदिरोषतः । स्नानहोमदेवपूजादानश्चियाउ

ज
५६३
563

स्थाने गृहे कर्म उपपद्यते। स्नानमात्रावच्छेदेन स्नानस्पर्शे वा कोनैवाशौचे दृष्टं इति पदार्थवैयर्थ्यप्रसंगात्। अथ वयस्ये द्वितीयवाक्ये नैव स्नानात् सिद्धेः पूर्ववाक्यवैयर्थ्यप्रसंग इति चेन्न। अस्नानस्या
निष्टविशेषपक्षं वृद्धप्रतिपादनार्थत्वात्। तथा च तावच्छेदकानुपपत्तिप्रसंगात्। तावत्कालमापि कर्मसु शुद्ध एव मिथ्यातस्यापि हि तौ मासार्थकौ स्नानमात्रेणैव तादृशं। अत एवाविशेषोपि वज
ननमरणनिमित्ताशौचप्रयुक्तानधिकाराभावो ग्रहणनिमित्तकर्मसु उत्पद्यते। सूतके मृतके चैव यदि स्याद्राहुसूतकं। तावत्तत्सूतकं नास्ति यावद्राहुर्न मुंचतीति स्कन्दपुराणे॥ मृतके सू
तके राहुदर्शने। स्नात्वा श्राद्धं प्रकुर्वीत नन्दानंदा ग्रावे वर्जितमिति। षट्त्रिंशन्मतेपि। स्मार्तकर्मपरित्यागो राहोरन्यत्र सूतके। श्रौते कर्मणि तत्कालस्नातः शुद्धिमवाप्नुयात् इति। सूतके
आशौचे राहोः सूतकेऽपि ग्रहणे तीर्थयात्रादि अनिमित्तकानां स्मार्तकर्मणां परित्यागो न तु तन्निमित्तकानामित्यर्थ इति हेमाद्रिः। सूतके यः स्मार्तकर्मपरित्यागः स राहुसूतकादन्यत्र तत्र तु
तत्कालप्राप्तानां तेषां न त्याग इत्यर्थः। ते न स्नानं श्राद्धं किं विहितं वा पुराणनिमित्तकमाशौचेऽप्यवश्यं भवति। न स्नानमात्रं। संवत्सरप्रदीपादिषु तु लिखितं स्मृतिवचने लिखितं। मृतके
मृतके चैव न दोषो राहुदर्शने। स्नानमात्रं तु कर्तव्यं दानश्राद्धविवर्जितमिति। एतेन पूर्वोदाहृतबहुस्मृतिविरोधमतनिर्मूलं। महत्वं पारिजातेप्येवं। निर्णयामृतेप्येवं। इयं व्यव
स्थाविशेषान्मंत्रदीक्षायां ग्रहणादिसमर्थस्मार्तकर्मविषये। मदनरत्नेप्येवं। राजस्वलायास्तु विशेषो मार्गवार्तिकदीपिकायां। स्पर्शरस्याभिषेचेन सूतकादौ दोषो नास्तियहो हे मज
पादिषु। यत्तु स्नानादुदक्यापि तीर्थादुद्धृतवारिणेति। अत्र च स्नाने नैमित्तिके प्राप्ते नारी यदि रजस्वला। पात्रान्तरिततोयेन स्नानं कृत्वा व्रतं चरेदिति मितादिक्षोक्तो विधिः। ग्र
हणे ग्रहणनिमित्ताशौचं तत्र तेन निवर्तते। तदुक्तं ब्रह्मपुराणे। आशौचे जायते नृणां ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः। राहुस्पर्शे तयोः स्नात्वा दानादौ कल्पते नर इति। निर्णयामृते ग्र
हणकालस्य सर्वस्यापि पुण्यत्वे स्पर्शकालः स्नानादिकर्मसु श्रेष्ठः। मध्यमकालो मध्यमः। मोक्षकालस्त्वधमः। तथा व्यासः। त्रिदशाः स्पर्शसमये तृप्यन्ति पितरस्तथा। मनुष्या म

राम·
५६३

563A

अमेकालेमोहकालेठराह्नमा इति। एतद्वचनम विशेषात्सर्वदेवपितृदैवमकर्मपरमितिकेचित्। स्नानं स्यादुपरागादौ मध्ये होमः सुरार्चनमित्यादिभिर्वचनैर्होमदेवा
र्चनयोः मध्यविधानात्। यत्स्मान्नैमित्तिके स्नानमितिपूर्वोदाहृतवचनाच्चैनेन ग्रहणं। किंतु होमदेवपूजाव्यतिरिक्तविषयमेतादित्याहमाधवः। एतानि वचनानि मित्तका
निकर्माणि संक्रान्तिषु च ततः पूर्वमुत्तरं वा भवति उत ग्रहणकाले एव मयेत्याशंक्य जाबालिः। संक्रान्तौ पुण्यकालस्तु षोडशोभयतः कलाः। चंद्रसूर्योपरागे तु या
वद्दर्शनगोचरः इति। अत्र केचित्। तत्र कालप्रमाणं तपः। दर्शनशब्दस्य चक्षुषज्ञानवचनः। न शास्त्रीयज्ञानवचनः। निमित्तस्य ज्ञातस्यैव नैमित्तिकप्रयोजकत्वेन निमित्त
कप्रयोजकत्वेन निमित्तबोधकत्वस्य च तत्स्थाने न दर्शनशब्दप्रयोगस्य वैयर्थ्यप्रसंगात्। तद्दर्शनं स्वकीयमेव निमित्तं। परकीयदर्शनस्य परकीयस्नानादिप्रयो
जकत्वाभावात्। एवं च स्वयं ग्रहणोपरक्ते स्नानादिकर्तव्यं न मेघाद्यावृतत्वे इति पर्यवसन्नो वा शब्दोऽत्र न कलोपपन्नयतः। तत्काले एकस्यापि कर्मणः कर्तुमशक्यत्वात् लिंगु
तव्यवहृत्यां। किंतु योगपातापूर्वः। सावयवत्वात्प्रतिपत्त्या चक्षुषज्ञानप्रतिबंधकत्वाहितत्वं। तथा च योग्यतामात्रवादपि न मेघच्छन्नेस्नानाद्यवस्था इति निर्णयामृते प्येवं। तदेतत्तुच्छं वाशु
षज्ञानविषयत्वविवक्षायां नेदृतो ग्रहंतमादि संनाम्नं यत्तं कदाचन नोपरक्तं न वारिस्थं न मध्यं नमसो गतमिति स्नातकप्रकरणापरिलमहुवाको नस्तान नकोनायज्ञादि
सदर्शननिषेधस्नानाद्यभावप्रसंगात्। अत्र स्पष्टीनांतद्भावप्रसंगाद्वा न चेष्टायत्नैः। सर्वग्रहोपरागाचौदिवा चंद्रग्रहस्तथा। तत्र स्नानेन ऊर्ध्वं तद्घाह्यानं स्नक्षावि
रितिनिगमवचनस्य स्नानादिनिषेधकस्य वैयर्थ्यप्रसंगात्। चाक्षुषज्ञानाभावेन तत्स्वप्रमावात्तन्निषेधस्यप्राप्तिपूर्वकत्वात्। यदप्येतद्वचनमप्रयक्षस्नानपरत्वेन व्याख्या

ज

५६४

564

नंतरविकल्पयोरस्नानंतरं रागान्निदिवाग्रहस्नादेरिति। तदपि तुच्छं। यावद्दर्शनगोचरत्वेन नैव स्नातोन्तरमागपोनिमित्तत्व यर्हि दासे न वैयर्थ्यं पारिहाभावात् राहुदर्शनदत्तं हि श्रा
द्धमानंदनारकं। स्नानेदानेतपःश्राद्धमनंतराहुदर्शनात्। इत्यादिष्वकर्मविशेषविषयवचनेषु पिदर्शनपदोपादानेन यस्नातस्नानोन्तरमागस्य दर्शनागोचरत्वेन निमित्त
तासमस्तेके स्याः किंच दर्शनस्य निमित्तत्वाभावेन तदाहन्नीस्नानाघात्दन्निप्रसंगः। प्रतिनिमित्तं नैमित्तिकावृत्तिरितिमायात्। दर्शनाहि तेषु बहुषु वचनेषु तत्परा ध्याहार
प्रसंगः स्यात्। किंच नैमित्तिके शु निमित्त वतराधिकारादविकारिणश्च तदकरणो प्रत्यवायाद्दर्शने प्रति स्नानाद्यकरणे प्रत्यवायप्रसंगात्तद्दर्शने तु तदभावात् सर्वा
पकष्टकर्मा उष्टानानंतरप्रयोजकं दर्शनं बुद्धिपूर्वकारी कोपि न कुर्यादेवेति तन्निषेधकः स्नानादिविधिर्दुरुद्धितः स्यात्। न चैवमा[illegible]नाध्ययनाध्यापनाग्नि विधा
जैनमपि कोपिन कुर्यात्। तासां समस्य नित्यहोत्रादिकर्माकरणे प्रत्यवायस्मृतत्वापि हारार्थं वा कष्टकर्मकरणस्यापन्नः। नाध्ययनयोः कर्मविधयप्रयोज्यत्वेन
मिहाग्निविषयकर्माधिकारस्युपपमात्। मतः [illegible] नाहिताग्नितपो[illegible] पानकारणापादग्निविषयवनरूपस्यानित्यकर्माधिकारस्यासंपादनोपि प्रत्यवायः कु
स्यातेनचतद्दहुदर्शनस्याव[illegible] कर्तुं शक्तां घोतकं किंचिदस्ति। अपि च तद्दोषपरिहाराय दर्शनस्य स्नानाद्यगत्वेन विधेयत्वे नैव स्वीक्रियते। विधेयत्वं च तस्य संबन्धसर प्रदी
पोदाहृतमार्कंडेयवचनेऽपवासमत्राहवर्षी स्पष्टप्रतीयते। एकरात्रमुपोष्यैव राहुदृष्टा कृतानरः। आपमाप्नोति [illegible] स्नानं श्राद्धं विधिनतराद्रिति। निमित्तत्वा राम:
नत्वेन च तस्माधिकारसंपादनेनोपयोगिता। अथ पनास्नानवत्। प्रमाणाभावान्न तयोर्नोगत्वं किं तु पकाम कर्तामात्रं दर्शनस्य प्रमाणावशाद्गत्यते नोपक ५६४

564A रेण। अत्र च यथाग्रहणपर्वणाम दर्शनयोः स्नानश्राद्धयोराश्वमेधफलं प्राप्नोतीत्युक्तं येन सर्वेषां तदन्यतमास्ते तथापि बहुषु वचनेषु स्नानश्राद्धयोरेव फलसंबंध
श्रवणात्तत्रास्तु पर्वणामदर्शनपूर्वकस्नानश्राद्धे तिस्मया हयमेधफलमाप्नोतीति योजनया पर्वणामदर्शनयोरंगत्वं द्रष्टव्यं। विशेषविधिना वा यथा सोमयागादौ हिंसा
विधिनैव न हिंस्यादिति निषेधस्य नोपक्रमित्यादि निषेधस्य बाधेन ग्रहणाद्यंगत्वाविषयत्वकारणात्तस्मिन्नैमित्तिकार्थं तद्ग्रहणसमहद्दर्शनं तद्वत्समर्वकर्तव्यांग
त्वं जन्मादेः शिश्यापाणग्रहणेपि तथा हि यस्यापि दर्शननिषेधस्य प्राप्य विषयत्वान्न। तस्माद्दर्शनस्य विधिविषयत्वेन जन्मादेः शोश्यापागवताभित्र
वत्सहद्दर्शनेन स्नानादिस्मयवत्सेवक्त्रं प्रदीनामेव तत्र दर्शनस्याधिकारत्वं भवतीति चेत्। अत्र वदामः। अस्तु दर्शनस्य विधिः तद्ज्ञादेव वपर्वोक्तप्रका
रेण तस्यांगत्वमपि। तथापि मोर्वं विधित्वात्र संभवति निमित्तत्वानन्तयादर्शनस्य पक्षे प्राप्तत्वात्। किं तर्हि निमित्तत्वानस्याधिकारसंपादकस्नानेकरू
पस्य संभवात्। पक्षे प्राप्तस्य दर्शनस्य नियमविधिरयं अत्र घातादिवाधिवत्। ततश्च नैमित्तिकेष्वशक्तां ग्रहणेनाप्यधिकारस्य न्यायसिद्धत्वात् दर्शनामेघाघा
तातो नाशकस्य दर्शननियमरूपांगासंभवेपि स्नानादि स्वकर्मवेतिने ष्टसिद्धिः। अधिकारसंपादकत्वेनांगस्य चाग्निविद्यादिवत्। न यथाशक्तिन्यायविषयत्व
मिति चेत्। वैषम्यात्। अग्निविद्यादेः कर्मप्रयोगाविष्यप्रयोजकत्वान्न यथाशक्तिन्यायविषयत्वं नाधिकारसंपादकत्वात्। उपरागदर्शनानियमस्तु प्रयोग
विधिप्रयोज्यत्वाभावेतिभवति यथाशक्त्युपबंधस्यविषयः। अस्तु तर्हि निमित्तत्वमेवेति चेत्। नहत्तोनिरत्वात्। किं च यदि इह च ग्रहणं स्नानादेर्निमित्तं तथा मस्तु देस्य

ज० ५६५ 565

सप्रहणामविशेषणां दर्शनमविवाहितं तस्मात्तयस्मोऽप्यंहनिरात्रिमाच्छेदित्तत्रेवह विषअमपतं। अतः केवलं ग्रहणमेव निमित्तमिति वक्तव्यं। तच्च ज्ञानमेव निमि
त्तं सर्वं निमित्तानां तानामेव नैमित्तिकप्रयोजकत्वमिति विज्ञाने स्पर्शादिभिस्तत्र तत्र निरूपितत्वात्। तद्युक्तानं शास्त्रायमेवत्र लौकिकं। न च शास्त्रीयज्ञानविवक्षा
यां देशान्तरग्रहणेपि स्नानादिप्रसंगः। रतिवाच्यं सर्पग्रहोपदरात्रावितिपर्वोक्तनिगमवचनेन तत्र स्नानादिनिषेधात्। नन्वत्र हि वद्युक्तवाक्ये ग्रहणस्य दर्शनस्य
सकारणत्वमिति वेत्। अत्रवदामः। दृश्येऽस्य विषयत्वेनग्रहे कृतत्वं रविवद्धार्यात्त्वादिग्रहतानात्तु वादकत्वमेव। प्रसक्तस्य दृशिज्ञानसामान्ये स्पष्टमीरि
हित्रयुक्तानिरूपचैदृश्यतेयदीमारिभमनसापश्यतीसादौ लौकिकप्रयोगेवाप्यर्थं स्नानोचनइति व्याकरणस्य सापि दृशेर्ज्ञानसामान्यवाचित्वमत्र
मन्यते। अमावृत्तवाचाक्षुषज्ञानमेव तस्य वाच्यमितरत्र लाक्षणिकत्वं तथाप्यत्रतदाश्रयणेपि न दोषः। चंद्रसूर्यग्रहेनाघात्रास्मिन्नहानिपर्वतः। आद्यो विरमुक्तिविज्ञा
यस्नानात्याकवीति भोजनमिति तिव्हणौतमवचनस्तस्यैर्यग्राहकस्ममत्वात्। विधिवत्साधवार्थमनवाद्यत्वापेक्षणात्तत्रवतस्मात् अदोषत्वाबस्तुत्वात्तत्रप्यज्ञमवेक्षा
देववत्। अन्यथाजस्तो दर्शनेनाशीत्रिरात्रमुपस्तु विभिवेदित्यादावप्यत्र स्त्रीणां मशौचाभावप्रसंगः। यद्वा। यावद्दर्शनगोचरस्तावदेगोचरशब्दोयोपपतापरएवाते
नयस्मंदस्य योग्यतागोयास्मिन्देशे यावत्क्रमेपर्याप्तग्रस्तत्वं चाक्षुषत्वानयोग्यः स्मतत्र देशेतावत्तकर्मस्तु निमित्तमस्पर्श्यपर्वस्पातितादृशस्य च शास्त्रतोतानतद
नुष्ठानप्रयोजकं। तच्च तत्कालताकत्वउभयंकालावशिवतसर्वोपरकालयोः। अतश्च चाक्षुषत्वानयोग्येप्यन्यकालीनेग्रहणेस्नानस्वर्वकंदानादिस्नानमात्रंवाप्य। राम० ५६५

565A वदेवतत्रकंदेशकांतावदेशकर्त्तव्यं। वर्त्तमानमेवग्रहणं तावद्दशमाशौचवत्तन्निमित्तं। नलक्षितं भाविवेति पर्वे वामितो यः। देशविशेषणां च सर्वग्रहोपदानान्नावितिवत्
नेन दीपांतरस्थस्य निमित्तत्वपर्युदासाद्वगम्यते। अतएवचाक्षुषज्ञानयोग्यतायानिमित्तं तर्गतत्वेन ग्रहणं त्रिविधग्रहस्यादिवा च द्व्यहस्य वातयात्वेनानिमित्तत्वा
दप्रसक्तस्य स्नानादेरत्र निषेधः। पर्युदासो वानर्थकः दस्यपास्तो दीपांतरःस्याप्तातितयो यदि दर्शनयोग्यत्वाभावात एतद्दीपावच्छिन्नत्वयोग्यत्व स्य वानिषेधव
लादेवलाभात। अतिसूक्ष्मकालतया अनादेश्यानां तु कस्यापि दर्शनायोग्यानां तद्योग्यत्वविशेषणादेव निमित्तत्वपर्युदासः। यदपि मुक्तौ दृष्ट्वा तमोत्यंतम्ला
नं द्दक्ष्यत्वात ततः पापिमादेशुद्धं दृष्टैतिपदं तद्दपि शास्त्रीयत्तानयानत्वस्याक्षुषज्ञानपरं। अतएव गोड इति वचने प्रस्थितेवचनं। मेघमालादिदोषेणायदि स्वक्तिनेद्दश्य
ते। अतः किलप्यततः कालं स्नात्वा तांशुंजीत वाग्यत इति तत्र यस्नाससमयेचंद्रसूर्ययोर्दर्शनाभावायोग्यत्वे विशिष्टत्वात्तोसक्तिविज्ञा यस्नानभोजनादिप्रसंगः। यक्तावेवास्त
मानं तेतितिवद्दनमासास्तगत्वनेनादेर्नांतरे स्नानभोजनविधानात। अहोरात्रे न भोक्तव्यमिति वृद्धमारणविरुद्धवस्त्रैरवचनेन यस्नास्तमयेचंद्रसूर्ययोर्दर्शनया
भोजननिषेधात्तस्मालृष्णाद्दावगतं तदेशविशेषावच्छेदेनवाक्षुषज्ञानयोग्यमेववाग्रहणस्नानादेर्निमित्तं कारुष्ठानप्रयोजकामित्याऊः। योग्यतावस्नादृष्ट
गौवात्तत्कालनाग्रस्नानादि। नतु ग्रसकांतिवत्सर्वोपरकालयोः। भोजनेतत्तत्कालेतत्सर्वकालेवानिषेधः। तथा वृद्धस्मणगोभाष्यीयादद्यतत्कालन्यस्तयोश्च
द्रसूर्ययोः मुक्तयोश्च ततः स्नातः पश्चाद्भुंज्यात्त्वेवश्रममिति। अत्रत्वेवमानीतिवाक्यभेदेनतादिनेपाश्रभोजननिषेधः। विश्वष्टचमर्ीत्रो। वृद्धस्यपादेवामानोप

ज्यः

५६६

566

स्मिन्नहनि भागेवा ग्रहणं तु भवेन्नत्र न पूर्वं भोजनक्रिया। शंखलिखितौ। तस्मिन्न् नहविता न्नीयावद्द्रष्टग्रहो यदा। शक्तिं दृष्ट्वा ततभुंजीत स्नात्वा त्वा वैवयुपावि निरि ति। सर्वेका

लभोजननिषेधे विशेषमाह। वृद्धवसिष्ठः। ग्रहणात्पूर्ववेददेः प्रथमादविपामतः। भुंजीत वर्जनात्सर्वं यामत्रयमपमादर्वेदःः। र्वेत्स्मा वर्ज्जनाद्धूर्म्म वागेव निशीथतः

।वत्सर्वे प्रहरे वेत्सा धत्सर्वं प्रहरा हरस्तिरात्रौ। प्रथमयामो न्नं तं वेद्ग्रहणां वेन्मध्याह्नात् सर्वं भुंजीत। रात्र्यस्यामे वेद्दाविप्र पामयामात् सर्वं भुंजीत। दिनस्यती यं प्रहरे

वेद्दविग्रहस्तदा पूर्वं दिने न सादिरात्रावाप्यभुंजीत। अत्र कुः। चतुर्थप्रहरे वेद्रविग्रहणां तदारात्रे चतुर्थप्रहराद्वस्त्रभुंजीत। इदं तनग्रावि मो न न्यायं किंतु सप्तपेपहरे

पूर्वं यामचतुष्टयं। माजी। वेदग्रह पामत्रयमित्येवं परामितिमाधवः। तदुक्तं वृद्धगौतमेन। सूर्यग्रहे तु नाश्नीयात् पूर्वं यामचतुष्टयं। चंद्रग्रहे तु यामांस्त्रीन् बालव

द्धातुरैर्विना। पयाग्रागोपि। अर्द्धरात्रादर्वाक् स्पृष्टे पदार्वंद्रग्रहो भवेत। पूर्वं पूर्वं न भोक्तव्यमस्तु नरैर्वोनरैरपि वेति। अत्र योद्दिनीये प्रहरे ऊर्ध्वं तृतीये पूर्वं तस्मादिनेचप

मादितीय प्रहरयोः उन्नरोपि न तीय प्रहरेपि। एवं मतिसूर्यग्रहनिमित्त कभोजननिषेधविषयस्य यामचतुष्टयस्याप्यवधपेक्षसूर्यग्रहणयामएवावधिर्वाविंद्रस्यग्र

स्तोदये विशेषमाह। वृद्धवशिष्ठः। ग्रस्तोदये विधोः पूर्वं नाहर्भोजनमाहरेत्। ग्रस्तास्तमयपे विशेषमाह। स्मृत्यः। ग्रस्तावेवास्तमानं तु सोवीदृश्या प्रुतोयादपरेद्युरूर्ध्वं

स्नातास्तु होमवहरे तु न्नरमितिबहुगा गपोपि। मंथ्या कालेनपदार्धाइर्थ्ये सतेशशीमा स्वकौ। तदहर्नैव भुंजीत रात्रावपि कदाचनेति। यदा सर्पैस्य ग्रहणां मायंसंध्यायां धामः

दुस्य यहणां प्रातः। संध्यापां तदा सर्वस्य ग्रस्तास्तमये पूर्वामित्र हर्निउत्तरस्यां रात्रौ च न भोक्तव्यं। चंद्रस्य ग्रस्तास्तमये पूर्वं रात्रौ उत्तरस्मिं स्थान्हेन भोक्तव्यमिस्यर्थः। वि ५६६

566A

स्सुधर्मोत्तरे पि। अहोरात्रं न भोक्तव्यं चंद्रसूर्यग्रहो यदा। मुक्तिं दृष्ट्वा तु भोक्तव्यं स्नानं कृत्वा ततः परमिति। तत्रापि ग्रस्तास्तमयविषयं एवं वचनैकवाक्यत्वात्। ततः सूर्यग्र-
स्ताह्मये सम्पूर्वे वा तद्दृश्यस्नानात्तु मा रात्रौ कृत्स्नं वा हरेत्सहोरात्रं चं द्रष्टव्यं। अमुक्तयोरस्तगयोर्दृष्ट्वा स्नात्वा परेऽहनीति वचनात्। शातातपः। नाद्यात्सूर्यग्रहात्पूर्वमह्नि
सायं शशिग्रहात्। ग्रहकाले च नाश्नीयात्स्नात्वाश्नीयाद्विमुक्तयोः। मुक्ते शशिनि भुंजीत यदि न स्यान्महानिशा। स्नात्वा दृष्ट्वा परे –ऽद्याद्ग्रस्तास्तमितयोस्तयो-
रिति। महानिशा च मार्कंडेयेनोक्ता। महानिशा द्वे घटिके रात्रेर्मध्यमयामयोः। नैमित्तिकं तदा कार्यं काम्यं तु न मनागपीति। अतियामं घटिकाद्वयमेकैकस्या घ-
टिका। तेन मुहूर्तद्वयमेको वा मुहूर्तः। सार्द्धप्रहरानंतरं मुहूर्तचतुष्टयं महानिशेति फलितम्। शिवरहस्येपि। नाचरेत्सग्रहे चैव न पेनाह्न्युपागते। यावत्स्या-
त्रोदयस्तस्य नाश्नीयाद्यावत्स्याद्वेधमुक्तिं दृष्ट्वा तु भुंजीत स्नानं कृत्वा यथाविधीति। मध्याह्ने ग्रहणं चेत्तदा तत्पूर्वमानकालेनातथैव। ग्रस्ते एवास्तं गते पि संध्याकाले यदा ग्र-
रुग्रस्ते शशिन्यास्तौ। तदा दिवा न भोक्तव्यं समाउमुद्रीशिभ्रुवितेति। दिवेत्यहोरात्रोपलक्षणं। बालादीनामसमर्थानां तु मुहूर्तं च यावत्त्वकर्मा याम्याद्यग्रहणकाला प्र-
वीने राके काश्मिन्नेव तारदेशे यामाहृत्तादौ भोजननिषेधः। तथा च मत्स्यमार्कंडेयौ। सायाह्ने ग्रहणं चेत्स्यादपराह्णे न भोजनं। अपराह्णे न मध्याह्ने मध्याह्ने न तु संगवे।
भुंजीत संगवे चेत्स्यान्न पूर्वं भोजनक्रियेति। सायाह्नादौ ग्रहणे के भागपराह्णादौ बालवृद्धातुरैर्न भोक्तव्यं। अपराह्णादेरेवं काले तु भोजने तेषां न दोषस्पर्शः। वि-
मघनिषेधस्य शेषाप्रत्यवायफलकत्वात्।। कालनिर्णये तु वचने। स्पर्श्योपरागे विषयमेवं देवाद्यादीनां भोजननिषेधकालप्रतिपादनं। चंद्रग्रहणे रात्रिरतो यवतु थ-

ज.

५६७

567

प्रहरग्रहे तेनानारित्मि यामत्रयमायिनिषेधपरिपालनं संभवान्नाते यामपि उत्सर्गतः सर्वस्यामपि रात्रौ भोजनविनैव स्थानात्तायद्युदात्तेषां रात्रिप्रथमाद्वितीययामगते
चंद्रग्रहे यामत्रयद्वयस्यापि निषेधपरिपालनासंभवस्तद्रात्रेरपि पंचमभागान्तकालग्रहणकालेऽस्तमागावस्थिकात्रिमहूर्तात्मकैकभागात्मकएवरविग्रहवद्भो
जननिषेधकालोऽडुच्छः। पंचग्रहणकालवाचिकसर्वभागद्वयभोजननिषेधप्रतिपादकं। स्मृत्यंतरवचनं मात्राद्यंगानैवश्रीयाच्छारदेसंग वादस्थः। मध्याह्नेपरतोऽर्वा
पाक्रोपवासो रविग्रहइति। शारदे अपराह्नइत्स्यर्पः। यद्यपाह्नेपशारदेतिस्मृतेः। रविग्रहः। शशिग्रहमाश्रयचन्द्रमागां गतत्वप्रवृत्तचन्द्रहस्यविषयं। आदित्येहनि
संक्रांतौ ग्रहणे चंद्रसूर्ययोः। पारणं चोपवासं च न कुर्यात्पुत्रवान्गृही इति। जैमिनिवचनात्। आदित्येहनि संक्रांतौ ग्रहणे चंद्रसूर्ययोः। उपवासं न कुर्वीत गृ
ही पुत्री च नारायणपरायणे इति। स्मृत्यंतरवचनाद्वा। कालतत्वविवेचने तु वचनमिदं स्नानादिविषयमेव यत्तु सूर्यास्तमयात्पूर्वविषयं। नोपवासो रविग्रह इति वाक्यो
पात्। तत्रैव चाहोरात्रमपि भोजननिषेधसाल्पकोपवासमप्यशक्ते। अपराह्णचांतोपरागे ग्रस्तास्तमयसंभव एव। अतएव मध्याह्नेपरतोऽर्वागित्युक्तं। तत्रो
परागे ग्रस्तास्तमयासंभवात् यद्यपि च तत्र पूर्वकालादुपरागात् सर्वभागमात्रं वर्जयित्वा प्रातर्भोजनं संभवति तथापि भागद्वयवर्जनस्यावश्यकत्वप्रतिपादनाद
स्मात्रापि बालादीनामपि भागद्वयवर्जनं मुख्यः कल्पः एकभागवर्जनं त्वनुकल्पः इति मदनरत्नकृते चेषां तात्पर्यं हेमाद्रौ। तयोरुत्पाद्यते तोवज्यदिनानां नवकं ध्रुवं अम राम.
गल्येषु च सर्वेष्वग्रहणे चंद्रसूर्ययोरिति। अमरत्नापि। दाक्षिणात्यवर्तीयानां वेधरद्वग्रहे स्मृ. तत्रएकदश्यादिकः सौरेवतु व्यतःस्मृकीर्त्तितः। रस्तंप्रगीयहाकंड ५६७

567A

ग्रहेन्त — यतो दिनत्रयं। ग्रहं खंडग्रहे तयो रितिवचनात्। इदं च ग्रस्तास्तत्रिदिनं पर्वेमिति नारदेन ग्रस्तास्ते विशेषोक्तेर्ग्रस्तास्तमित्रग्रहणापरं। ज्योतिर्निबंधे —
वचनः। ग्रहणोत्पातमंत्रा अमंगलेषु क्रतुत्रयं पापवत्। वार विणामुक्तामुक्तमध्ये रवकाष्टवत्। अमद्रोगादिविकारादितस्फलेन देवज्ञेभ्यो ज्ञेयं॥ अत्र काम्योपवासमा
हदक्षः। अयने विषुवे चैव ग्रहणे चंद्रसूर्ययोः। अहोरात्रोषितः स्नात्वा सर्वपापैः प्रमुच्यत इति। उषित इति आदिकर्मणि क्तः। केचित्तु भुक्ते तत्कार्यमित्येतत्स्य ग्रह
णापर्वं दिने सुपवासमाह। अत एव ग्रहणादौ आदित्येहनि मंक्रांतामितिवचने पारणानिषेधमूरूपपद्यते। ग्रहणापयो। निसंहृदयोर्वचनयोर्वस्तपातिविस्तुवतो
हृद्योः। वज्रकैर्याय्यां ग्रहणायाव्यतीपातेषु पर्वसु। अहोरात्रोषितः स्नानं श्राद्धं दानं तपो जपः। यः करोति प्रमत्तात्मा तस्य पापं दृश्यं वचनादिति। कालतत्त्वविवेचने
। अयं चोपवासः सत्यामपि निष्ठायामयनग्रहणादिमत्स होत्रावनत्वप्रवीस्मिन्। अयनादिसमम्निव्याहारात्रद्दरहोत्रावस्थे वध्नातीते स्नद्वस्याप्ये वक्र
त्वाततात पैवाशिष्टसमावारा वक्रुः पर्वव्रत। एकाचमुयोष्यैवं स्नातात्वा रघाख्यशंकितः। केवुकारिवसमर्यस्याने वृत्तिः पापकोशतरति लिंगपुराणात्। क्षाप्रस
योपि समानकालं कृत्लमात्रे। अतर्व्या दायपत्वपिनीति वत्। तत्रैव निराद्यो पवासोपयुक्तः। निरावं सम्प्रपोष्येवं ग्रहणो चंद्रसूर्ययोः। स्नात्वा दद्वविधिवन्मोदते ब्रह्मणा
सहेति। अत्रापि त्वतीपउपवासस्नाद्देनपवत हृदित मेवनिराव्रसोपाणादिनो पुलब्धा। तापुत्रवर्ज्जहस्यप्त्तु पापहृय कामोपि ग्रहणानि मित्रोपवासनकुर्यो
वातेउक्तेनारदेन। संक्रांता मुपवासं च कृष्णैकारशीवासगे। चंद्रसूर्यग्रहे चैव न कुर्यात्पुत्रवान्गृहीति। यदातात्वैर्येत्वा स्नेराप्तवेगाः प्रहरद्वयं हित्वा बालादिवृद्ध

न॰
५६६
568

जनं नतूपवासः। तथा पाद्मे ग्रहणं वेदस्यादेतिपूर्वोक्तमार्कंडेयवचनात्तथा पाद्मे संगवर्ज्यं यावदिति स्मृतेश्चेति हेमाद्रिः माधवमते तु पुत्रिणोऽपि तत्रोपवासः एव। अहोरा
त्रं न भोक्तव्यमिति पूर्वोक्तनिषेधस्तेनापि पालनीयत्वात्। उपवासनिषेधस्तु व्रतरूपोपवासपरः। एकादश्यां निषेधवदिति मदनरत्नेऽप्येवं। युक्तं चैतत्। यत
स्तत्र प्रसक्तोपवासस्य निषेधोपपद्यते इति। वाक्यशेषेण विहितकाम्योपवासस्यैव निषेधो नानुषंगप्राप्तस्य नानुषंगिकत्वात् ग्राह्यो पनो निमित्तपोषणामिति वाक्या
त्। किंचोपवासशब्दः संकल्पात्मकव्रतरूपोपवास एव शक्तो न तु भोजननिवृत्तौ। तस्मात् लाक्षणिकत्वात् त्यागोपवासव्रतं चेदित्यादिष्वव्रतशब्दसमभिव्याहा
रात्संकल्पसिद्धावपि केवलोपवासशब्दघटितवाक्ये संकल्पसिद्ध्यप्रसंगात्। तथाचोपवासनिषेधविधिर्गौणमुख्यः। श्रुतेः काम्यसंप्रसक्त्य इति न्यायेन मुख्य
स्यैव ग्रहणे निषेधमिति। यदा चैवं काम्यग्रहणे तदा प्रयुक्तभोजनाभावमात्रेण व्रतरूपोपवासप्रसक्तिस्तदा ग्रहणनिमित्तस्नानादिविकारिणां पाद्मे वाभोजनमास
मायाम्नादिति विहितभ्रमादागमो जननिषेधपरिपालनेऽपि न श्रुतिा ग्रहणनिमित्ते पित्र्यश्राद्धे परं दैवपरोक्षो मायामिकश्राद्धस्नानादिवेदनं श्राद्धारंभते न व्याख्या
नं संभवतेवा न भुंजीत नैव प्रायश्चित्तः श्राद्धाधिकारिणो ग्रहणादिनेन ततः पर्वं। तस्मात् पुत्रवत्पर्यवसन्नवर्ज्यं हेमाद्र्यहोरात्रभोजननिषेधः परिपालनीयः। व्रतरू
पः काम्य उपवासः परं न कर्तव्यः। चंद्रग्रहणतिथौ उत्तरार्धे नैमित्तिकश्राद्धमाहेमाद्रौ न दोषः तत्र ग्रहणानां ग्रस्ते चास्तंगते लिंदौ नाना स्नात्वा च भास्करं। स्नात्वा न होमादे संध्या रामः
होमादौ न दोषः तत्र ग्रहणानां ग्रस्ते चास्तं गते त्विंदौ स्नात्वा श्राद्धं च भास्करं। स्नात्वा न होमादिकं कार्यं भुंजीतं दृष्टे पुनः। रात्रौ नाहिना गौविषयं। अपराके व्रतोयावनी ५६८

568A

यमश्रीत। इति कात्यायनोक्तेः व्रतस्य श्राद्धत्वेन विहितत्वेन च प्राबल्यात्। अत ऊर्ध्वं तं कुर्यादिति निर्णयदीपः। प्राग्ग्रासभोजने कालनियमोयं। तेन ज्वरादाविव
न भोजनमिति। कर्कोदयमारभ्य ग्रहणांतरितस्य पर्वसंकाल्मितदृश्यस्य देवगुणां भवतीति शिष्टाः पठंति वलयप्रभवैवर्त्ते। दातव्यमिति नो काश्यपो वक्ता व्यंजन
निताक वितादशोत्तरपर्वहस्याद्भुतं चंद्रग्रहे भवेत्। सूर्यग्रहे महस्रं तन्मासानंतकं स्मृतमिति। अत्र मन्वंविसमिति निहायामं श्चोग्रहणात्तस्य वंनिषिद्धकाल
योभोजने प्रायश्चित्तं षट्त्रिंशन्मतेमिहितं। चंद्रस्य ग्रहे भुक्त्वा प्राजापत्येन शुध्यति। तस्मिन्नेव दिने भुक्त्वा त्रिरात्रेणैव शुध्यतीति। त्रिरात्रेण। त्रिरात्रोपवा
सेनेतेन प्राजापत्याद्दृष्टं त्रिकं भवति। प्राजापत्यस्य षडुपवासरूपत्वात्। यत्तु स्नात्वा निषिद्धकालभोजनेपि त्रिरात्रमेव। तस्मिन्नहनि दिने स्नानविशेषाभिधानात्। द्वौ बा
लहद्धादीनां तत्र दर्दृ ग्रहणे प्रसंगात्। कुरुक्षेत्रे प्रतिग्रहे शापः पात्वंते — मुच्यते। अत्र गालवः। प्रतीग्राहे कुरुक्षेत्रेन मुपः पुरुषोभवेत्। तथापि मनसः शुद्धो प्रायश्चि
त्तं समाचरेत्। ततश्च छूद्र्यं कृयी देदेवेन समन्वितः। सत्रेण वा यजेत्। घजपेद्वा लक्षमप्रकं। वापीकूपतडागादि वनैतैर्विसर्जने इत्यमिति। एतद्वयं द्धिहितेना जीयं
ति कर्मेणां व्याख्याताध्वना तस्यात्सर्गाणां सृष्टं ति दानेनतपसैव वेति मन्वलेके तत्सर्गोत्तरंज्ञेयमिति। दिक् ग्रहणे च जन्मराश्यादौ निषिद्धे। तदुक्तं ज्योतिषे। त्रिषडदशा
योपगतं नराणां शुभप्रदं स्याद्ग्रहणं रवीन्द्वोः। द्विसप्तनंदेषु च मध्यमं स्याच्छेषेष्वरिष्टं कथितं मुनींद्रैः॥ इति। आयः एकादशः। नंदाः नव। रुद्रःअयं। वामदनरत्ने गर्गः। जन्म
सप्ताष्टरिःफांकदशमस्थे निशाकरे। दृष्टोरिष्टप्रदो राहुर्जन्मर्क्षे निधनेपि वा। गार्ग्यो द्वादशत्रयकाः नवनिधने सप्तमेताराः। एषां चंद्रोदये विष्णुधर्मोत्तरे। यस्मिन्ऋक्षगतो राहु

ज॰ यैस्तेते शशिभास्करौ ।। तज्जातानां भवेत्सीआयेनराः शांतिवर्जिताः ॥ अभिभवति सैंहिकेयश्चंद्रार्कौ यस्य जन्मनक्षत्रे । तस्यांतकादिवभयं विषादुःखं मनस्तापं हे
५६९ माद्यै । एषां उभास्करस्थाने राहुश्चंद्रसूपक्षमतः । कर्मेंद्रपरिक्लेशास्त्राशुवंतिवतेजनाः । पितृपक्षविनाशाय सूर्यस्थाने भवेद्ग्रहः । मातृपक्षविनाशाय चंद्रस्था
569 ने भवेद्ग्रहः ।होरायां ग्रस्ते यस्य नक्षत्रे वा निशाकरे ।प्राणसंदेहमाप्नोति स वा मरणमृच्छति । पक्षांतरे द्रोदयेषु गणांतरे । सूर्यस्य संक्रमे वापि ग्रहणे चंद्रसूर्ययो
ः । यस्य त्रिजन्मनक्षत्रे तस्य रोगोपघातः स्यात् । तस्य दानं च होमं च देवार्चनजपौ तथा । उपरागाभिषेकं च कुर्याच्छांतिर्भविष्यति । स्वर्णनिर्वाय पिष्टेन कृत्वा सर्पस्य चाकृ
तिं । ब्राह्मणाय प्रदद्यात् ग्रस्तनागादिष्ट्वतत्कृतः । जन्मनक्षत्रं तत्र वा त्रैरवत्रिजन्मनक्षत्रमिस्युच्यते । जन्मदशमेकोनविंशतारा इति केचित् । सर्पस्य तत्स्कारस्य राहोरिम
र्थः । अमृत्तमारेभार्गवः । यस्य राज्ञस्य नक्षत्रे सुर्भाउहूय – ज्ञते । राज्ञभंगमहन्नाशं मार्गो वा त्रनिर्दिशेत् । राज्यस्य नक्षत्रमभिषेकनक्षत्रमिति तत्रैव व्याख्यानं । मंड
लाधिपदेवसैमं त्रैमत्नुजयादिभिः । हो मंत्रा यो स्य पत्नेन तन्मंत्रा च जपेत्तद्धीरिति । मंडलाधिपानि तत्र नक्षत्रगणात्मकात्मात्स्य वाक्षण वायव्यैंद्रा – नित दृश्येया
आयाम्यस्य तत्त्वेदेवस्येति सर्थः । नक्षत्रे विशेषग्रहणे ग्रहणोराणां होम्याज्ञोतिः । शास्त्रतो वर्गतस्तः । राजाभिस्तुप्रजाहिताय तत्तन्मंत्रलेषु तत्र छांतयो यथावंदोक्ताः । कारस्त्री
पाः । आग्नेयोकारयेत्स्थातिकुर्याद्ब्राह्मणो वा यमांतत्तयाक्रपीमाहेंद्री तत्र कारयेदिति । कात्यायनवचनात् । ग्रंथांतरे प्रकारांतरमुक्तं । ग्रहणग्रहपरिपीडित राम॰
नाडीनक्षत्रदोषप्रशमनाय सहशतपुष्पैः स्नाया त्फाल्गुनीयं तवंदनोशीरैः । ताश्रपाचंतिलैः परागिपर्णीवागर्यमस्तर्पिषा । मास्करग्रहणोदया न्नाडीदोषपपीडि ५६९

ः घृतजं मो पुरीनिहितं शंखं नवनीत पूरितं हृ पालानाड्या दिशो षशांसै द्विजा यदोष कर यहगो रातीनाड़ी नदाना गाया घ द शम षो उ शाष्टा दशन्न यो विंश यं वा विंशाति
। मार्गवा वें नदी याका पां ज्योतिः साग री मौ वर्गा कार पेत्रा गं यत्ने नाईप ला ठं तः। त द हैं नत दहूं न प गाग यां मौ क्तिकं न्य मेत। तान्नपात्रे निधाया पृष्ठत प्रों
विशेष तः। कां मे वाकां ति चो हे वा न्यस द पात्र द हिंगां वं ध्रयहे तरूप्यमवि वं दधा सद हिंगां नागं रु क्मम यं मूयि ग्र हे विं वं वृहे म जा तु गार यगान्न मिति
लमर्पिंभ्युकां च नां कालस्य वै कोंपा स्तव गीनि भिं त नागं मति लकां ममाज नां मद हि गांम वस्त्र व ब्रात्यगा ायनि वे र पेत। मो वं गा राजतं वाप्रि विं वं हुनास्व श
क्तितः। उपगागम व ज्ञेश छि दे विप्राय कल्पये त मं त्रा। न मो म यम हा भो ममो ममरूपे विमर्दे नाहे मता राप्र दा ने नम मशा ति प्रदो भवा विघ्नं उदन मस्तु
म्यं सिंहस्था नंदना स्नुता। दाने ना ने न नागम्पर हमां वे घ जाड्य यादि ति। अत्र शांतिर भुक्ता मात्से। यम्य गाशे मम मा मा घ म वे क्रू हगा म म वः। स्नाने तस्य प्रवक्ष्यामि
सर्वौष धिसमन्वितं। वं ध्रो पराग संप्राप्य छत्ता बा स्नागा वा व नं। मं प्रार्थ्य र उ रो वि प्राव छ क्रमात्सा ऽनुलेपनैः। एवं मे वोपराग स्मिन्म ना यो षु भादि कं। कृ
यपे व उरः कं मा न्यतः। सागरा नि व गजा श्व प्रा व ल्मी कसंगमात हृदगो कुला ताजे द्रोप्र देशाव मरदमा नो यने हि पुनः। प वगव्यं पं च रत्नं पंच त कयं
च पल्लवा ता गोव नं यम के शरं क कु मारक्त चं दनां शु क्लिस्मा। ट की थीं व मे त म वृ पग गुलन। म घु कं दे व दारु चवि ष्णु क्रां ताशता वरी। बला वम हदेवी च नि
शादितो यमे व तागनम वैं वि नि हि त्य कुंभे घावा ह्ये स्तरा द। मवे समु द्रः। ति तनी यो नि जल राने दा ऽ ञा पां उ य ज मा न म्य दुरि त रूप का र कः। यो मो वज्र

ज॰द॰ भोदेवश्चादित्यानां प्रभुर्मतः। सहस्रनयनः शक्रो ग्रहपीडां व्यपोहतु। मुखं यः सर्वदेवानां सप्तार्चिरमितद्युतिः। चंद्रोपरागसंभूतं अग्निः पीडां व्यपोहतु॥ १०॥

५७० 570 यः कर्मसाक्षी लोकानां धर्मो महिषवाहनः। यमश्चंद्रोपरागोत्थां ग्रहपीडां व्यपोहतु॥ ११॥ रक्षोगणाधिपः साक्षी नीलांजनसमप्रभः। खड्गहस्तोऽतिभीमश्च ग्रहपीडां

॥ १२॥ नागपाशधरो देवः सदा मकरवाहनः। स जलाधिपतिर्देवो ग्रहपीडां॰। १३। प्राणरूपो हि लोकानां सदा कृष्णमृगप्रियः। वायुश्चंद्रोपरागोत्थां ग्रहपीडां॰। १४

। योऽसौ निधिपतिर्देवः खड्गशूलगदाधरः। चंद्रोपरागकलुषं धनदोऽत्र व्यपोहतु। १५। योऽसाविंदुधरो देवः पिनाकी वृषवाहनः। चंद्रोपरागपापानि स

नाशयतु शंकरः। १६। त्रैलोक्ये यानि भूतानि स्थावराणि चराणि च। ब्रह्मविष्ण्वर्करुद्राश्च दहंतु मम पातकं। १७। एवमावाह्य ते देवाः न्मंत्रैरभिषेचयेत्। ग्राः

रिता ने वक्ता पामंत्रान्स्वर्णपट्टे विलेखयेत्। एताग्रपट्टे वा लेख्यन वव हैव तत् पुवनामन्त्र के पजमान - श्रुतो द्विजोत्तमाः। १९। कलशान्स्न

सपक्तान्नानारूपसमन्वितान्। स होता स्नापयेदद्भिः पीठोपरि गस्थितः। २०। पूर्वे रेवंतुमंत्रैश्च यजमानं द्विजोत्तमाः। अभिषेकं ततः कुर्यान्मंत्रैर्वरम

गामस्त्रोकैः। २१। आचार्यं वा ऽयत्नाश्चात्स्वर्णपट्टेनिवेदयेत्। आचार्यं दक्षिणां दद्याद्गोदानं च स्वशक्तितः। २२। होमं वापि प्रकुर्वीत तिलैर्व्याहृतिभिस्तथा। दानं

वशक्तितो दद्यात्पदाच्छेदात्मनो हितं। २३। सूर्यग्रहे सूर्यनाम तु कान्मंत्रांश्च प्रकीर्तयेत्। अनेन विधिना यस्तु ग्रहहरोत्स्नानमाचरेत्। २४। न तस्य ग्रहजो दो ग्राम॰

षः कदाचिदपि जायते इति। २५। ग्रहोपरागदर्शने यथा न भवति तथा वस्त्रादिना छन्नं व्यवधानमिमर्षः॥ इति मात्स्योक्ता ग्रहणशांतिः। ग्रंथांतरे दूर्वांकुरो शमी शिलाजि ५७०

570A

सर्वौषधिसमर्वौषधिपंचमद्भिः। स्नानं विदध्याद्ग्रहणोरविंदोर्योऽग्रहरं शांतिवदं हि यस्य। मार्गे वार्वे नदी विकापां बस्नामि द्वातेः। तत्वैः पीठः स्थितं वीहेत वच्छतैनां
खदर्पणैः। ग्रहणग्रविणोजातु नपरूपेन घटं विना। ग्रहणादिसमं दिनपर्पतेरामगोपालाद्याग्रामदोग्रामदीहोतो शीवाचनवृद्धिकायांजानागोवेमूत्राघारमणी
ऊर्याद्धहणो वेदमूर्पयोः। ग्रहणाद्यापिदेवोशी कालः सप्तदिनावधीति। रत्नमागरे। मतीर्थे केवि क्षुयामेतं तदा मनपवेणी। मंत्रदीक्षामकुर्वणो मासक्षा
दीनुशोधयेत। अवनस्यग्रहणामेवमुख्योमसर्वग्रहणकालेतु नामदत्ते षितं मवेत। सूर्यग्रहणकालेन समो नान्यः कदाचन। समा मातिथि वारादि शोधनं सर्पयर्वणी
।उत्तिम ने वकालोन्नरव च नात। वेदग्रहेतु यादी क्षा पादीक्षाव्रतचारिणां। वनस्य सम वयादीक्षादारिद्र्यमग्र जन्मस्थितितत्रैवयोगिनीमंत्रेनिषेधाब्रा। अथ पुरश्चरणावंद्
कार्घ्रक्रोहसमप्रश्चरणविधिः। अथ वान्यप्रकारेण पुरश्चरणमिष्यते। ग्रहणे कैस्सवेंदोर्वा शुचिः पूर्वमुपोषितः। नद्यां समुद्रगामिन्यां नाभिमात्रोदके स्थितः। ग्रहा
पुरणयोदके स्नात्वा शुचिः पूर्वमुपोषितः। ग्रहणादिविमोक्षांतं जपेन्मंत्रं समाहितः। अनंतरं दशांशेन क्रमाद्धोमादिकं चरेत। तदंते महतीं पूजां कुर्याद्ब्रह्मणतर्पणं।
ततो मंत्रप्रसिद्ध्यर्थं गुरुं संपूज्य तोषयेत। एवं च मंत्रसिद्धिः स्यादेवता च प्रसीदति। अथ वान्यप्रकारेण मोरश्चरणको विधिः। चंद्रसूर्योपरागे वस्नात्वा प्रयतमानसः। स्प
र्शादिमोक्षपर्यंतं जपेन्मंत्रं समाहितः। जपाद्दशांशतो होमं तथा होमाद्व्रतर्पणं। एवं कृतात्तु मंत्रस्य जायते सिद्धिरुत्तमा। होमाशक्तौ जपं कुर्यात् होमसंख्याचतुर्गुणं
।वा षड्गुणीतं तत्र धामरत्र्यादिजातयः। तेषां स्त्रीणां तु विज्ञेयस्तेषामेवंसमो जपः। यंत्रराजिमात्रेतेः अत्र दत्तजपस्य ममकीर्तितः। मूलमंत्रेण संयुक्तं वार्यते दंतेदेवतामिषं।

जर्कं द्वितीयां नाम हेयस्मात्तर्प्याम्यमि नमोंतकः। तर्पणास्य दशांशेन मार्जनं कार्यितं किल। तद्वैवं देवतारूपध्यात्वात्मानं प्रपूज्य च। नमोंतं मंत्रमुच्चार्य तर्पयेत्तद्देवतामिधां। द्वितीयां
५७१ नाम हं स्वाहां तर्पयामि च नाम्यनेन वा। तोयैर्जलेनांजुद्वैर्मार्पिषेत तर्पयेन्मूर्द्ध्नि। मार्जनस्य दशांशेन ब्राह्मणान् भोजयेत्ततः। विप्राराधनमात्रेण व्यंगं सांगं भवेत्ततः। जपो वीप्र
571 विप्रो होमं तर्पणं चाभिषेचनं। अदेवपूजनं यं च प्रकारैरष्टधा शुद्धिये। स्मादितत्त्वाहस्य पुरश्चरणं यस्त्रोरस्येयस्तस्य वनमंवतिस्पशादस्तु क्लेषपर्यंतस्मिशामि स्नानाव
। तयोश्च यावद्दर्शन गोचरं स्नुत्वा दर्शनयोग्यता पेक्षणादिस्मरत्यपर्वणि नीयप्रसंगेना मान्यपि पवणीपत्रे रथ दर्पणे। तथा चावि स्तुपताणो। नुद्दिश्य ष्टमीवे
वच्चमावास्या वपर्णिमा। पवीप्प तानिराजेंद्रावि संक्रांतिरेव च। अत्र हृसविशेषो हेमाद्रौ। माविज्ञानेशालिहोमांशक्रूर्पाम्रदैस्तुतिमस्तशर। माविज्ञानमा
विनी देवताकानन्त्रास्मिं स्त्रहोमे गायत्र्यामंत्रः। अमरदिप्रज्ञाविशेषादिकं मंत्रशास्त्रतो वगंतव्यमिति। अमागुरुवारे गामिद्वाप्यनिवारेणाविरुद्धा। अत्रेशामंगा
गिनीमार्गरत्मा यात्रा तकार्या। अस्यां होमे वनादिन कार्यं॥ ॥श्रीमद्विनाशमेनोड्दविकदम्बदोर्दंडमंत्रेमस्मिं हस्थंडेन्मापतुरुष्कक्षुमितवसुमतीपालने धर्म
राजः। पौत्रः श्रीक्षेमसिंहाद्दितिपकुलमणौ विस्तुसिंहस्य पुत्रः श्रीमान्राजाधिराजोजयहरिभगवो शवत्को भूरवीस्त्वान्॥१॥ श्रीमत्खंडितदेवमदतनयः श्री
राघवांह्रि द्वयध्यानावा‒समनन्त्रकामनिवहः संघा हृमरत्नाकरः॥ तुष्ट्यै श्रीजयसिंहवर्मनृपतेः कल्पद्रुमे कामदस्मद्गुच्छं मुनिमतमितं ममक्रोदर्शीस निर्णाय राम॰
कं॥ या॥ इति श्रीकृपारामजिदत्ताकारिविरचिते जयसिंहकल्पद्रुमे ग्रहणादिनिर्णयः॥ ॥अथपवित्रावतानिर्णयेनादिसहिते ब्रह्मसूत्रं यत्ति द्विवाकं। स्मानंदानादिनांते ५७१

णां किं फलं स्याद्व्रती हि मे। ब्रह्मोवाच॥ ये त्वादित्यदिने प्राप्ते श्राद्धं कुर्वंति मानवाः॥ सप्तजन्मानि ते भूपाः संभवंति विरोगिणः। नक्तं कुर्वंति ये त्वत्र मानवास्तं क्षमान्विताः। जा
यमानाः पुत्रं न प्रमादिनः सहस्रं स्वपरं। आरोग्यमिह वै प्राप्य सूर्यलोके व्रजंति ते। उपवासं तु कुर्वंति ये त्वादित्यदिने नराः। जपंति च महाश्वेतां ते लभंते यथेप्सितां। अ
होरात्रेण नक्तेन त्रिरात्रेण नियतेन वा। जपमानो महाश्वेतां मीप्सितं लभते फलं। विशेषेणादित्यदिने जपमानो गणाधिपं। षडक्षरं महाश्वेतां गच्छेद्वैशो वनं पदं
।तेन चादित्यस्यादित्यहृदयमंत्रः घृणिः। सूर्य आदित्यो। महाश्वेता ह्रां ह्रीं मरुत्समंत्रः। खखोल्काय नम इति षडक्षरो मंत्रः। ह्रां ह्रीं सः सूर्याय इति कोविंता। तत्पापा
वै सूर्यदिने भक्त्या मामुद्दिश्य समाश्रित्य। न क्रोधं कारयेत्पुरुषः मया समरतो कृतो। रविव्रतमेकादशं समाप्य मे व्रतिरतो नरः। तथा आदित्य उवाच। यो हमेकं प्रकुर्वी
त नक्तं मम दिने रतः। ब्रह्मचारी जितक्रोधो ममाराधनपरः स्वगः। संवत्सरांते च मम गान्धमदक्षिणाश्चैव वैद्विजान्। भोजयित्वा ततो व्रतात्यापांमे दिक्करः। म
गादेव व्याख्याताः। एवं भक्तिसमायुक्तो मम लोकं स गच्छति। नश्च मासि कश्चिल्लोके मम प्रियतर। इत्यादित्यवारे नक्तादिव्रतानि। अथ कृष्णद्वादशी मासादित्यव
त। मार्कंडेय उवाच। कथं कृष्ण मया कार्यं व्रतं सर्वफलप्रदं। किं विधानं के मंत्राः किं दानं को च पूज्यते। श्रीकृष्ण उवाच। मासि मासि शुक्लपक्षे यदादित्यदिने भवेत्
तदा व्रतमिदं कार्यं नरैः स्त्रीभिर्विशेषतः। यावत्संवत्सरांतं वा विधिनानेन पूजकः। गोमयेनाहितो कुर्वीत मंडलं तत्र वर्तुलं। रक्तपुष्पैः रहिताभिः घृतं तत्र दापये
त्। मंत्रेणानेन नमोस्तु तमसे व्येष्ठे स्वतिवामतो। य याशाविमनाः सर्वत्र विमाथकरमा उमिःत पाशाः मापलानिसंक्रमहासमयाविंतः। अर्घ्यमंत्रः। एवं त्वम वेपत्ना

अर्क:
५७२
572

व घावदर्षसमाप्यते।समभ्याप्तेतुव्रतेवत्सकुर्यादुद्यापनेविधिं।गोमयेनानुलिप्तायांभूमौमंडलमालिखेत्।रक्तचंदनलेखाभिःकुंकुमेनविशेषतः।तन्मध्येद्वादशदलं
पद्ममाकारयेद्बुधः।सितंद्वारंपीतदलंजपाकुसुमसंनिभं।तन्मध्येस्थापयेत्कुंभंप्रस्थालोकुरसान्वितं।शालितंडुलसंपूर्णंशर्करांचंदनान्वितं।तस्योपरिन्यसेत्पात्रंता
म्रंशक्त्याविनिर्मितं।सौवर्णींभास्करींकृत्वायमहस्तस्वशक्तितः।रक्तवस्त्रयुगायेतंपात्रोपरिनिवेशयेत्।स्नाप्यपंचामृतेनादौजातीकुंकुमलेपितं।रक्तपुष्पैःसमनैवे
द्यैःफलैःकालोद्भवैस्तथा।पूजयेन्नागतामीशंधूपदीपैस्तथोत्तमैः।सूर्यायनमः।चान्द्रेनमः।वरुणायनमः।माधवेनमः।हरयेनमः।भगायनमः।सवित्रेनमः।
नमः।अर्यम्णेनमः।दिवाकरायनमः।भानवेनमः।तपनायनमः।हंसायनमः।इतिद्वादशनामभिःपूजा।नमोनमःपापविनाशनायविश्वात्मनेसप्ततुरं
गमाय।सामर्ग्यजुर्धामनिधेविधात्रेभवाब्धिपोतायनमःसवित्रे।अर्घनामंत्रः।एवंसंपूज्यमार्तंडंनक्तंभुंजीतवाग्यतः।आचार्यंपूजयेत्तत्रवस्त्रैराभरणैस्तथा
ःततस्तस्मैप्रतिमांकुंभंसहिरण्यंप्रदापयेत्।प्रीयतांभगवान्देवोममसंसारतारकः।ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चाद्द्वादशान्नादिविस्तरैः।अनेनविधिनाकलशानदद्यायथा
शक्त्यावदक्षिणांतामिमांद्रिव्रतफलंवक्ष्यादेरोगमहानिः।छत्रपौत्रादिहाहृद्धिः।रविमासयंनवमेवतीतिरंतिमासिव्यलुगाणोक्तमासाहेसव्रतमा।अथसौरधर्मोक्त
मासेसव्रतं।यस्मादयस्माद्भानःप्रवोधायःकर्मसाक्षीभुवनस्यगोप्ता।कुष्ठादिकव्याधिविनाशनोयःसमाम्तुरोबोदुरितंनिहन्यात्।सौरधर्मेमांधात्रेवासेष गम:
संवादे।मांधातानाचभगवन्स्नानिनांश्रेष्ठकथयस्वप्रसादतः।नष्टकाष्ठोंतुमिच्छामिव्रतपापप्रणाशनं।सर्वकामप्रदंचैवसर्वोमयाविनाशनं।पूजायदानमहि ५७२

572A

वंनैवेद्यप्राशनात्स्वितं॥तत्कार्यं यथा सर्वं तं प्रसंनो प्रसीदमे प्रभो॥वसिष्ठ उवाच॥अथ॥राजेन्द्र वक्ष्यामि यदुक्तं व्रतमुत्तमं मासवैकामप्रदं शुभं तां उक्षादिव्याधिनाशनं

॥मा उत्तुदिक॥राजन् भुक्तिमुक्तिप्रदायकं॥यस्योद्देश्येत्सुरगणाश्च निसंघाश्चारणाः देवा सहानवयज्ञाश्च कुर्वन्ति सततनार्चनं॥यस्योद्देश्येन तु मर्त्यैर्षां प्रबोध्येन पस

त्नमातमरे वसमवक्ष्यामि व्रताराजन्मासु विस्तरं॥प्रजार्घ्यप्राशनेदानेनैवेद्यघृततत्फलं॥सर्वे तीर्थेषु यत्पुण्यं सर्वे यने श्वयमको लाभवेदानेननैवेद्यमासपुण्यं समवा

प्यते॥प्रातःस्नानेषु यत्पुण्यं तत्पुण्यं॥विवाससे॥मार्गशीर्षादिमासे षड्दाद शस्व पिमस्पते॥प्रयावतं कार्ष्यामि यावद्वर्षा दिवाकरा॥अर्चितं सपरागितां यावत्त्वस्मा

सादन्यमासकरानियममंकुर्वीत तस्मात्तः समुत्थाय नघादौ विमले जले॥स्नात्वा सतर्प्य ये देवान् पितृश्च वसुधाधिपा॥उपलिप्य शुचौ देशे सर्पिषंत त्रसमसं

पेतमंत्रालिखिन्नैवयं वद्वादशारमकर्णिका॥॥ताभ्यचिंतां पापघ्नीनेवेदनवारिणा॥तत्रसंपूजयेद्देवं द्वादशमासानां यथाक्रमं॥मासेमासे वदेराजन्निविशेषा-

नन्मराणुद्धवे॥मार्गशीर्षे यजेद्दिस्वान्निमित्रं नारिकेलार्घ्यमुत्तमं॥नैवेद्येतंडुलादेयाःसान्याश्च सगुडौः सम्मताः॥यत्रत्रयंतुलसान्नप्राप्य तिष्ठेक्तितेद्दियःप्र

घाद्दिश्मायभोज्यं वदहिशातहितं नर्पाणां पौषेविष्णुममम्भर्थीनैवेद्यंकृशरां तथा॥बीजपूराणवैवार्घ्यप्राश्यघृतपलत्रयं द्वादशघाद्द तद्विप्रा यभोजनेन सम

मर्चितां माघेवृष्णाना मानेसंपर्श्वितिलान्गुडं॥भोजनेदशहिरण्यार्घ्यान्नैवेद्यंततौफलं॥त्र्यर्घ्यंतेनैवेद्यघातप्राश्याक्षयत्रयं तिलाः॥फाल्गुने सर्प्यं

मम्मर्चेज वीराज्यपितिवेदयेत॥पलत्रयद्दिमाश्यनैवेद्यंसघृतं दधि॥दधि तंडुलदानेन भोजनेन ममक्षहतं॥वैत्रेमासे तुसंपूज्यनैवेद्यं सघृतंपपीका॥पसे

जेकः
५७३
573

तु दाडिमं प्रोक्तं प्राशं पं दुग्धं फलत्रयं। विप्राय भोजनं दद्यान्मिष्टान्नं तत्सदक्षिणां। वैशाखे तु पनः प्रोक्ता मांषान्नं समघृतं स्मृतं। ज्येष्ठे दद्याद्गुडान्नं दारां गां ज्ञातिभिः प्राशनं गो
मयः स्मृतं। अर्धान्माषान्नदानं तु समघृतं तद्दक्षिणां। ज्येष्ठे यजेद्राजन्नैवेद्यं तु कूष्मांडकं। अत्र घृतान्नं सहकारेण प्राशनं तोयं जलिं त्रयं। रथोदनं समाप्तके मो
जनं ब्राह्मणाय तु। आषाढे रविमस्य र्वी दद्याद्विमेदकं तथा। तिमं दकं वा तु कामं तिमाषा यां प्राशितं। विप्राय भोजनं दद्यात्प्राशने मरिचं त्र्यं। गभस्तिमान् श्रा
वणे वा स्वयुमी फलमेव वा। माहिश्रयंच — कूष्मांडं प्राशने समुदाहृतं। विप्राय भोजनं दद्याद्दक्षिणा समहितं च यः। यमो भाद्रपदे पूज्यः कूष्मांडं तंदुलान्वितं गोम
वंशायाने घृतं तथा ब्राह्मणाभोजनं। हिरण्यपरेतां वा आश्विने नैवेद्यं शर्करा स्मृतं। दाडिमेनार्घ्यदानं तु माषपरिखंडं पलत्रयं। विप्राय पायसं भक्त्या भोजने शालिशर्करा
दिवाकरः कार्त्तिके वरंभा यावः फलमेव वा। पायसं वैष्णवे नैवेद्यं पायसं प्राशने स्मृतं। एवं व्रतं समाप्यैतत्तत्तु घृतापनं व्रतं। ततो गुरुं गृहे गत्वा। स्तोत्रं यावद्व्रशाड
भोज्यं घृतपनं करिष्येऽहं मार्गशीर्षमवेक्षमाने। माघके नहृवर्णास्य प्रतिमां कारयेद्बुधः। रूपा रूप्यमयः कार्यः सर्वोपस्कारसंयुतः। अष्टदलां द्वादशपत्रे तु कमलं रक्त
तंडुलैः। स्थापयेद्दक्षिणोडुंभं पं वा क्षमसंमन्वितां तत्स्थापयेद्विष्यमेसा चैतान्प्रतंडुलप्रपूरिते। कैवस्त्रसमाच्छिन्नं पुष्पमालाभिवेष्टितं। पंचघृतेन स्नपनमग्नुभागा। पू
वं कपप्रतिष्ठां वाततः कृत्वा पूजा देवस्य कामयेत्। स्थापनं कृत्वा त्यत्तवयः। वृंदैः कुसुमैः सुगंधैर्विविधैः कालसंभवैः। अखंडपद्मस्वैव कृतमंडलस्थपानहोमं वर्द्धनी राम:
त्रितयं तत्र चान्याय पर्यावेशनिवेशः। वर्द्धनीघटी। घटी तु वर्द्धनीति मेदनी को पानशान्त। मंत्रा या वस्त्रयुग्मतु को सुभंतु महीपतेः। प्रातिपत्त्रे त्वसमपूजः सूर्यो द्वादश नाम ५७३

573A भिः।भिचोक्ते स्तुःस वृहराःस यौमाउस्तथै वचातप नेंद्रौर त्विःयज्ञोगमृत्तिः शम नस्तथा।हि।गपरेतादिनहस्रज्ञा।एतेषयनेतः।मध्येमहस्वक्तिरणाःसंप
अःसंत्रयामहाफगीफलैर्दीपदीपैनैवेद्यकं — तैःनारिकेलेन—वार्घ्यं देवस्यमक्तितः।मंत्रेणानेनराजेंद्रतेसपतिमन्त्रेये।।अर्घ्यमंत्रः।आरात्रिकंतत
ःकृतात्रजांमृ कल्पमेव वाषोकल्पं वततःकृताशाद्वंकायं वैसर्पै वैसर्पै देवतं।ब्राह्मणान्भोजयेद्भक्त्यामिष्टान्नैर्द्वादशप्रमो।रंपतोमोजनं देयंपरमान्नं सम
न्वितं।ततस्तद्दक्षिणांदेयात्समम्यर्च्य स्वगारिकिभिः।अपहाराद्दृतस्सर्वंगुरवेप्रतिपादयेत।गुरुर्ततत्रैवमेतोष्यब्राह्मणांश्चविसर्जयेत्।मंत्रहीनंक्रियाहीनंविधि
हीनंचयत्कृतं।तत्सर्वंपरिपूर्णंतु पातुभूमिदेवप्रसादतः।च्यवनउवाच।अग्रहविधानमोजनंतसमाचरेत।हइंद्र वाद्यैर्मिःमार्द्धनतो देवं दिवाकरं।एवंयःकु
र्तेतस्मालौविन्नशादावृत्तिं वृष्णिं तामूर्यं व्रतंमहाराजतस्यपुण्यफलंशृणु।ब्राह्मणोलभतेविद्यां क्षत्रियोराज्यमाप्नुयात्।वैश्योधनमवाप्नोतिशूद्रःसुखम
वाप्नुयात्।अपुत्रोलभतेपुत्रंकुमारीलभतेपतिं।रोगार्त्तोमुच्यतेरोगाद्बद्धोमुच्येतबंधनात्।यंयंचिंतयतेकामंसस्तस्यभवतिध्रुवं।पुरदेशंगुण्याद्वा।ताप्यकाविन्नो
त्पोत्नमामसर्वान्कामानवाप्नोतिप्रसादाद्रविनंदन।। ।।इतिसौरधर्मोक्तसप्तमीव्रतं।।विश्वकर्मोपत्यवसंइवदेवीतागणाविधिपासंतत्याहृद योनामनायादेसद्द
रयाशेयः।तत्रनंक्तेसमाश्रितसदेवंसम्प्रज्यपदन्नतः।गत्वावायतनमानोरादेसामिश्रवाह्यतःजपेदादित्यहृदयंतंसमाप्य शतंबुधः।पोचमंपजयेद्धातम
लाघ्यदासमन्वितः।सकामानलभतेसर्वान्मान्कामान्हृदयेस्थितान्।। ।।इतिभविष्योत्तरपुराणेआदित्यहृदयविधिः।। ।।इत्यादिसवारव्रतानि।।अथसोम

जय. वारव्रतानि तंत्रे यज्ञाशोर्ध्वस्ववाचा ॥ अथ यत्र तद्विधानं हे कथयामि समासतः ॥ यथा चरंति मनुजाः सिद्धिं स्तु वीर्यं कामदं ॥ चरंति गच्छंति ॥ अङ्गानि ते कार्त्तिके मासि
५७४ शुक्लमार्गादिने भवेत् ॥ प्रथमः सोमवारस्तु तेनैकेन प्रपूजयेत् ॥ तापदाम्बुद्धामवेतन्त्रैः सोमवारव्रतं भाति ॥ तदा संकल्पं कारयेत्सा ब्राह्मणान् ये समभ्यर्चेत् ॥ मार्गे माघे च यावैत्रे गदकृतो
574 यान्तो सोमवारकं ॥ धास्मिन्मासि सिद्धा रमते तत्र ततः स्मिन्व्रतं पापेष्ठाः ॥ प्रसाद्य येन साय येन ॥ स्नात्वा तीर्थे शुचिर्भूत्वा शुक्लांबरधरो नरः ॥ कामक्रोधं घटं कारं द्वेष पैशुन्यवर्जितः ॥ आ
हरेत्तु ततस्तु ध्यात्वा गौरीमल्लिकामालतीतत्था ॥ श्वेतपद्मासीत्स्मादि दंबकोविन्दपारला ॥ कुंदमंदाराजैः पुष्पैः पुन्नाग शतपत्रकैः ॥ अर्चयेन्मल्लिकाभिश्च धूपेन धूपये
त् ॥ अन्नानि पायसमिष्टानि तानि सर्वाणि दापयेत् ॥ पूजयेद्भक्तिभावेन सोमनाथं जगत्पतिं ॥ कामिकेन तु मंत्रेण प्रणायकेन महेश्वरं ॥ निवेदयेत्सर्वमेव मंत्रमंत्रवाहितं ॥ ऊँ
नमो रश्मिजायत्रिनेत्राय पंचवदनाय शूलिने ॥ श्वेतवृषारूढाय सर्वाभरणभूषिताय ॥ उमादेहार्द्धसंस्थाय नमस्ते सर्वमूर्त्तये ॥ अनेनैव तु मंत्रेण पूजा होमं तु
कारयेत् ॥ सिद्धं तिसर्वकार्याणि मनसा चिंतितानि च ॥ पूजयेन्नक्तवेनाथं स्मृत्वा गौरीं शंकरं ॥ ... इति ॥ प्रदायमो अन्नं वैं ब्राह्मणान् यस्तु भक्तितः ॥ एतद्विधि समाप्त को
धं कामद्वेषादिवर्जितः ॥ एकभक्तस्य यत्पुण्यं कथयामि समासतः ॥ शतजन्मार्जितं पापं मेघं देवदानवैः ॥ न श्यते हृके भक्ते न नारकाधी वारणा ॥ मासं स्यैकस्य यत्पु
ण्यं स्मृत्वा गुणतेन संरती ॥ आरोग्यं जायते मार्गं दुर्भगं स्तु भगं भवेत् ॥ पुत्रार्थी लभते पुत्रान्नरः दरिद्रो धनवान्भवेत् ॥ इहते तस्य वरो गेहे सौख्यानि विविधानि च ॥ षड्राशोध राम.
नमागीस्याद्विग्रही नाहितं चरेत् ॥ अश्वमेधसहस्रस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ स्वर्गे मुक्तावान्भोगान् जायते मानवोत्तमः ॥ नक्तानि सोमवारस्य यो यमाप्रेम महेश्व ५७४

574A गीतेषां शतापफलं वज्ञेमं हेमेत्तानवायतः। अग्निष्टोमस्य यत्तस्य फलं शतगुणं भवेत्। तत्फलं लभते देवि भक्तिभावसमन्वितः। माघस्यैव तु मासस्य सोमवारेण यज्ञ-
येत। स्नापयेन्मधुदुग्धाभ्यां तथैव हि। स्मेनतु द्विजहस्तात् पापानि तानि सर्वाणि नाशयेत्। विप्रहस्तेन जम्बाख्यो जायते संततिर्निर्मला। बहुस्वर्णास्य पञ्चपुष्पं दुर्लभं त्रि-
दशैरपिहा लभते नात्र संदेहो मम भक्तिप्रसादतः। फाल्गुने कथयिष्यामि सोमवारफलं शुभं। कृतेन तेन तु कल्याणि यशो गान्धर्वविस्तरेण तु। गवां लक्षस्य दत्तस्य
वं दृष्ट्वा यत्फलं ग्रहे श्रियेः फलमप्याप्नुयात्। तत्र लभते नात्र संशयः। चैत्रे पञ्चगुणं कल्याणि मम वै व्रतं तवं तः। सोमवारेण नक्तेन कृतेन तु महादेवि। यत्फलं लभते नारी
लक्षैः केन तु या वैद्विजांगोरकास्तनीतस्य सोमनाथस्य संनिधौ। घृतस्य मात्रा नो वापि शतं भारं हि हेमं तत्फलं गुणगुणलोकं तथा पञ्चस्वर्णं परमेश्वरी। एतस्याप्यभवेत्तस्य
मानवेभ्यन्नसंशयः। वैशाखे कार्ये नक्तं सोमवारेन संशयः। क्षजये च्छतपुष्पश्वतथा लक्षैः स्तरभ्यरिः। अन्ययाः हि प्रदानस्याः कदलीफलसंवपाएक लिंगेन्न मा
वेनानिमेलेनयशास्विना। कन्यानां वस्योग्यानां महस्त्राणि वराननेरक्तेन विधिवद्देविन ग्राणारूपशालिनाम्। एतदानेन यत्पुण्यं लभते मानवोत्सवोत तत्फलं लभ
ते तत्र सोमवारव्रतेन तु। ज्येष्ठ मासि महादेवि सोमवारे तस्य तु वीणा स्यय द्रव्य सुवर्णं तत्सर्वं कथयामि ते। गवां सुवर्णं सुगोरारा पक्षो रौविधिवाल्गुवे। दत्त्वा दश सह
स्त्राणां फलं प्राप्नोति मानवः। पदं स्वलभते पुण्यं दुर्लभं स्वदानवेः। ईशस्य कल्पमत्र लिंगे क्रीडते तत्र सुंदरि। आषाढे सोमवारस्य भावितात्मा चाद्रतां विधिपर्वं तु कल्या
णि गेयः स्मशुवशासि तेन रमयशतकनाविधियक्नेन तस्य लो। तद्भवन्मानवे रेविप्रपापमत्रभावितं। सा चितं तु नैव शक्तं सुरेरविन क्लामिदं यतः। तस्माद्धृत मिदंसा

जै॰ रं पतः। कृष्णेनाभिषिच्यंतेऽश्वावगोऽनुमहादेवं सोम वारेणाष्ट जपेत्तु॥ यौ तु भोजनं कुर्यान्नमस्कारैश्च वर्जितः। भवेत्स शावाराः प्राणी जीवमानो महेश्वरः। इहनेतादृशी वेश्याप
५७५ स्वेनकपयामितौ। अश्वमेधशतस्यापि स फलं प्राप्नोति मानवः। ममनोकेसवषातियावद्ध्यर्कता स्थाः। मार्कदेवमावसेस्यक्रुः। पजपेत्सरमेश्वरि॥ ॥ ध्यानपवाऽनुक्रमं तस्य
575 ण्डे विविशेषतः॥ गवां कोटिप्रदानस्य सर्वस्नानां सुशीलिने। तत्फलं समवाप्नोति मानवो नात्र संशयः। आश्विने कृष्णायां व्यामितामिष्टोम फलं श्रतोरसवेत्रसहस्र
स्य गुडे वेतुशतस्य वा सूर्यग्रहे कुरुक्षेत्रे ब्रा स्मणेभ्यो वेदयागोरत्नस्य फलमाप्नोति मानवो नात्र संशयः। कार्तिके वा देदे विकामिकं मोक्षदायकं। स्मरणात्सापमं घानां
मेदरूपं परमेश्वरि। सोमवारव्रतपरा विधिवत्सज्जयेच्छिवं। नक्ताशी स्तद्दुत्यान्तोरयामसमसमावितः। रुद्रस्यैव दयारतेरथानां शतस्य वा। वाजिभिः शुद्धविज्ञोऽश्वमेधके
श्वमहात्माभिः। चतुर्वेदेषु विप्रेषु प्ररत्नसतुपफलं। तत्फलं लभते देवि मानवो भक्तिसंयुतः। अतां ते प्रतिमाकपौड्ढे प्यं सोमं वत्रभुजं। त्रयोदशं प्रदानश्चैतत्व छ
प्रभेममाविताना। मंप्रश्नानि सम्भद्दै अवंशपात्रा मोपार्वति। तेषा ख्यपमि पत्रेनस्थापयेयत्रिदशोश्वरि। तेषा घरानां। स्वभ्र तेन सुगंधेन सुहितेवेनोज्वलेन वा। भक्तेन
घृतपक्वैश्च सुदृशान्कघृतेलया। जालसणान — संमोअभक्तिप्रक्तेनवेतमा। त्रयोदश घयानरघाक्षांश्चतामनोरमाः। यथोक्तेन विभानेन विप्राव द्वाविवित्रि
तां। उपानह्युताः कार्याधिनविनाजु मारतः। दृघात्त्वा वारसंपन्नस्नानावेपअपवेशयेत्। नगुणाः सहशीमाता नगुणाः सद्दशःपिता। संसाराहृद्धि त्र छोलत व्रतद्दानो राम॰
परेश तः। गोस्वामो पजितोपस्मासावेत्ता सहितःम्भः। तस्मात्संपूजयेद्भक्त्या गरुं मायोममन्वितो। त्रवें यस्य घमतत्रश्जयाधारस्रेव यादघाद्दस्त्रा गोदिव्याने ५७५

575A सुवर्णाभरणानि च। अम्लानानि वस्त्राणि धान्यमन्नं च पात्राणि वा नानाविधानि हृद्यं च पश्वान्यापि च संहरेत्। वाहनानि विविधानि गजवाजिरथादिकं। अन्यानि यानि यानि मि
ष्टानि तानि सर्वाणि दापयेत्। गौर्दुग्धा तु संप्रदातव्या सुवत्सा सुअलंकृता। पयस्विनी सुवर्णशृंगी रौप्यखुरी कांस्यदोहा पयस्विनी। ताम्रपृष्ठी सुशीला नाववस्त्रसा दत्तं दे
हिका। अन्यच्च विविधं देयाद्युतं संपूर्णमेतिवा। स्वप्रशस्तं यथाशक्त्या दापयेत्स यत्नतः। अतो दीपदानं प्रकुर्यात् यथायुह वस्त्राणि दापयेत्। एवं गृहप्रासादं यथाशक्त्या दद्या
द्वदन्हि मानी शक्त्या रघात्र तत्सर्वं गुणाय यदुपकल्पितं। ततस्तत्पवित्रं गोदे विमम रक्षणे नहेतुना। हं गंधं च तस्मिन्धूपदीपैः हृशापायसैः। -- काशाकवर्तिभिः
परिकल्प्य मंडके सत्तया दधिदुग्धसमोपेतं भोजनं दापयेत्सुधीः। तपस्विनो ब्राह्मणाश्च लिंगमर्त्तिश्च तु विंशां। मम रूपमिदं यस्मात्तस्मात्सर्वं तु तुष्टपाशि
वां किंतेश्च शास्त्रवते दं शिकेषु भविन्नकेः। जटामुंडादंसंपत्नेमेसमोहूगलितविग्रहैः। ब्रह्मचर्यरतैः शांतैर्लोभमत्सरवर्जितैः। रंडशोशेश्च पात्रेश्चभूतैः फल
मत्नमं भोजनं तेषु दातव्यं तांबूलं मुखवासकं। श्वेतचंदनकर्पूरं दत्वा तांश्च विसर्जयेत्। शक्त्या तु भोजनं देयं यथाविभवसारतः। कृपणानाथदीनानां सुरूहा
यावन्तो मनि। एवं विधिसमासक्तो गच्छेत्परमं पदं। भोगान्भुक्त्वा स वैनोके गन्धर्वाद्गुणान्वितः। कंचमानि विष्ठितो देवि। मनस्विच्छया पिपो ममलोके वसेन्नावधा
वद्धाभूतसंप्लवं। मम चाथ बलोपेतः स्विनेचैः स्वलयाणकः। महात्मा सोमवारस्य व्रतं सुक्तिमवाप्नुयात्। पूर्वं कल्ले नमे वाणिज्यार्थे पथ्यौ गिना। देवदानवगां
धर्वाः पिशाचोरगाहनसैः। ऋषिभिः रहितैः पैस्तदत्ता यं भव चरादिभिः प्रिये। अन्ये च मानवैः शुद्रैः गास्निकैर्धर्मतत्परैः। नदेयदुष्टचित्ता यद्वा दहीनाय काहेचित्ता शा

त्वष मेदिषे वै वपुं उंबकजनायतु। आचार्य देवविप्राणां यतीनां व्रतशीलिनां। बाह्येव दक्षतो योनां निर्दकापनवैक्रात्रिला। आज्ञे नैतस्यीत्या अंजव्रतमेतत्सुदुर्लभं
व्रतत्यागान्महादोषः इति शास्त्रसमाचारे मनायुगोःसमीपे कृतीत व्रतमेतत्सुसंशयः। श्रद्धया गुरुहीनस्य निःफलं जायते व्रतं। सदेहः सर्वकार्येषु गुरुहीनस्य वै भवे
त्। तस्मात्सर्वप्रयत्नेन गुरुरमेव समाश्रयेत्। अथ संक्षेपतो वक्ष्ये व्रतमहात्म्यमुत्तमं। ये चरंति नरा देवि व्रतं यः स्वामि सभावितः। अंते या जन्मसहस्रेपि न शोको जाय
ते क्वचित्। न दारिद्र्यं न रोगश्च संतानं ते छेद एव च। कुलकोटिसमायुक्तः सच्छापपरिहृत्सर्वपापैः निःश्रेयसः प्रमोणोति महात्म्यं प्रयुमाने व्रतस्यतु। श्रावये द्विजश्रेष्ठ हृदयस्था
नु चरो भवेत्। क्रियमाणात पापस्य दृत मेतत्त्वयं मम। भक्तियुक्तो नरः श्रुत्वा यश्चैवाउपमोदते। मतिर्दशाति यश्चापि स्यातिपरमं पदं। मितो। इति सोमवारव्रतं॥
अथ भौमवारव्रतं। अथातो संप्रवक्ष्यामि रहस्यं व्रतमुत्तमं -- लक्ष्मीर्धृतिस्तुष्टिः पुष्टिः कांतिश्च जायते। स्त्री- मंगारकं गत्वा स्वहस्ते मायां नक्तभोजनं। हस्मायामभो
भोजन मिस्तयः। रूपेयत्नेन भोजने रतिवीरा। मेत्रो रथे। मम्मे न्यस्य संपादाहं मता। अग्निवेश्यं ताम्रकं च अत्र पात्रं नं कुंमे गाउत्तिलपितं। नैवेद्यं गुडमकां सारं स्वयं च श्रेष्ठा
हेतार मिः होमं घृततिलेः कुर्यात। ऊर्जनाम्ना च मंत्रावितः। मम मेचोष्टोत्तरशतम ष्टाविंशतिरेव वा। होतव्यमत्र समिधो दध्नाधैव घृतेन वा। स्वार्थं यः समिधः। मंत्रवर्गा
मेन तं द्राघाद्रा स्वयं गायकं वेन। ऊर्जनाम्ना प्रभवो पितं मंगलः प्रायपं वा से। अमंगलानि हर माशुभं सर्वदा यच्छ मंगल। एवं कृते व्रते भौमप्रा वेशांतिमवाप्नुयात्। ताको राम:
नैव भौमपीडा हि तस्मात्स्वयमानमेः॥ ॥ इति श्रीभविष्योत्तरपुराणे भौमपीडाशांतिकरव्रतं। भविष्यपुराणे। भौमोपि भौमस्य स्वस्थाने यो जनितो मल्लः रूपो ॥ ५७६

576A वमसरात्मोवादानाहिरैचोकमांः। अस्यैवदिवसेप्रात्मेतास्त्रपात्रंतह्शोभनं।पारिएर्णांगुडेनैवविधैमेकप्रदायपयेत।व्रतीतेष्टापयेदेढंयथोक्तविधिसंयुतां।ब्रा
ह्मणायसहरूपायव्रंगायजितात्मने।।इतिभौमव्रतं।।पद्मपुराणे।।श्रीकृष्णउवाच।।यउक्तोकृपयिष्यामिसर्वकामार्थसिद्धये।।यस्याराणामाभिपमोमंगलजप
ऽभवामरोमंगलोभूमिपुत्रश्चऋणहर्त्ताधनप्रदः।स्थिरासनोमहाकायःसर्वकर्म्मापिमाचकः।लोहितोलोहिताक्षश्चसामगानांकृपाकरः।धरात्मजःकुजोभौ
मोभूमिरोभूमिनंदनः।अंगारकोयमश्चैवसर्वरोगापहारकः।सृष्टेकर्त्तापहर्त्ताचसर्वकामफलप्रदः।एतानिकुजनामानिनित्यंयःप्रयतःपठेत्।ऋणंनजाय
तेतस्यधनंप्राप्नोत्यसंशयं।।त्रिकोणारुमहारूपोनमञ्चोर्द्धंविप्रकल्पयेत्।।कुंभेनसदाभ्यर्च्यरक्तचंदनकेनवा।कोणेकोणेप्रकल्प्यानित्रीणिनामानिभूमिजाभ्या
रेवक्षोंभमिजंतरक्तगंधैःप्रपूजयेत्।।त्वक्षायपरेगांडंभजलश्रीसंवक्तकौ।।तेनाम्भेश्चमन्त्रंवर्घरंतेभ्रकोलनेस्तथा।।स्तोत्रेष्वेष्वाशैवमन्त्रपदोयार्थमन्नथा
।मंगलश्चजयइत्याभंगलेहरनिसर्वदा।।कुमारस्वापकार्नेवाअंगारकास्तस्यतः।ताम्रपात्रजपेतस्याप्रात्वामयादेनमंत्रकुशताप्रतिकर्विशतिनामानिपठित्वातु
तद्दतिकैः।।रूपवान्धनवांश्चैवजायतेनात्रसंशयः।।एककालंसिंहिकालेवायःपठेत्तुसमाहितः।पूर्ववत्कृतेजलंदेहागंगारकाप्रवाभवेत।पराजितोदेवदे
वेशोमंगलोमंगलप्रदः।उज्जयिनींसमायुक्तत्राभौमोमौभौमपभृतःसुजः।।भरद्वाजकुलेजातःशक्तिश्लासदावरः।वरदोमेषमारूढःस्थितोदक्षापश्चान्मुखःस्थितः।मा
नाग्रहंतीतिमेत्र्याशाद्रल्लेपामेप्रतिष्ठितः।।भौमपत्र्योमहातेजाःकुमारोरक्तवस्त्रकः।ज्वलदंगारसदृशोभौमःशांतिप्रयच्छतु।।प्रजामंत्रः।।प्रमारदेवदेव

जग
५७७
577

शापविघ्नहन्त्रीं स्मरन्स्मरहा सा धर्मस्यास्तं मयशांतिश्च यच्छतु ॥ इत्यृषिमंत्रः । कथं गौतमेन श्रापस्पृष्टो लोहितांगो महाग्रहः । कथय त्वं महाभाग संयुजा वेनार्षि
ष्टि गौतम उवाच । मंत्रमाराधनं ब्रह्मन् सर्वप्राणिभयापहं । सर्वपापप्रशमनं सर्वोपद्रवनाशनं । सर्वयज्ञफलं पुण्यं सर्वदानफलं तथा । तपोजपाध्ययनेका
र्यफलं पुण्यं येनैव लभ्यते । रूपं सुवर्णं संख्या वाहनाद्युपसंपद्यते । येन पूजितमात्रेण राजा यते हरवस्रुन्नमे । धर्मार्थकाममोक्षाणां कामेनैव फलप्रदं सर्वपापप्रश
मनं सर्वव्याधिविनाशनं । सर्वसौख्यप्रदं नानाफलं येन च लभ्यते तद्व्रतं ब्रूहि मे देव लोहितांग महाग्रहः । गौतम उवाच ॥ शृणु सौम्य महाभाग यथा मे शारदं सौ
तमा । व्रतं पूजापरं दानं यथाप्यं शृणु वनन्तये । आसीत्सर्वं सिंधुनदीकोणे ब्राह्मणो वेदपारगः । तस्य भार्या सिंधुनदीकावंध्या तु बलोमिनी । तस्या पत्यं न संजातं वृद्धत्वे व
यमावृतः । तेनाग्नि स्वसुतां ब्रह्मन् सुशीलां रूपसंयुतां । ब्राह्मणास्य कुले जातां महोतायोषितां स्वयं । सर्वलक्षणसंपूर्णामदुत्तेन तु गौतमः । जन्मांतरे तया
वा हरपूजितं भावितः । तां पुत्रीं वरं हेतुं ब्राह्मणो पंचपालयत् । नित्यं निष्ठावतं तत्र गौरीमहांगेः पूजनकान्तिः । तेन स्वर्णेन विप्रो सोधनाद्यो वेदपार
गः । कोटिकोटिश्वरो विप्रो राजते मम मंडले । वर्षैः कतिपयैर्विप्रसा कन्या पौवनान्वमा । दृष्ट्वा नंदिकविप्रेण दशवर्षा तपस्विनी । विवाहार्थं तु विप्रस्य
दत्ता सो मे स्वामी स वा वेदः कृतविधिना तत्र विवाहमकरोत्तदा । वर्षैः कतिपयैर्विप्रतां कन्यां सो गयौवनां । आदाय स्वगृहं महात्रिगंतां शुभवासगोत्र देशो ग्राम
पारे मार्गं गच्छमानस्त्विहनिशा । वनांते गहने घोरे राणपय वंतमस्तके । सिंधुनदीवने तस्मिन् महालोभप्रभावनः । सर्वं गंधर्ववनेतास्मिन्नग्न्यालोमेन भाविनः ५७७

577A

।मार्गे च न तिति त्रि प्रेमे सौ प्रतितउं वि दृष्वा तीं स्वकां। विदूपतिर्जीमाती। तेनासौ घातितो विप्रश्चोरः रूपेणा। ता दारा ता यतिं स्मृत्वं स्वते दृष्ट्वा सा नासीभय पीडिता। या वस्त्र
हिं परका ष्टा नाम श्रेवैव हृताग्ने। नायतिं देहमुपादाय प्रविवेश विचित्तिमध्यतः। यति नामह विप्रेणामरणोन्मुखनिश्चपा। यतिश्च त्वम पंदेवं आयंती च यदे घरे
।पतिं परद हित्वाग्निं क्षेम विता पाश्च त्वमीयनेः। स्थिता यावत्त्वविप्रघातितेरा हमेव दं वंता। तस्मिन्नकाले च तच्छ्रेयपा च यत्त्व मनोरथे। ब्रा ह्मणाश्च वा या
दे तच्छ्रेयासमेदं च ता राजीव तमेपतिः॥ सोम उवाच। अजाप्य मरोव से नङ्गा यंभविशति। अनंपा वमहामा धीवरं चिन्तु वनाय यां ब्रा ह्मणाश्च वा च
यदेतच्छ्रेयासि दं वेगृ यहा। णामवि पप्रमो। येतां पदेसमालेष्य। कुवंदन चविंतं। रक्तम्भे प्रमेय ज्यप्र त्वषेमोम वासरो वैभ्रयं तच्छ्रयं तेषां व्याघ्रिणा ज
मयं तत्पा। मर्षो ग्रीवां रसंवा चं विपो गंस्कृज नेः सहा। मा ऊरुश्च महा शत्रुमारे तच्छ्रासिवे प्रमो। सोम उवाच। एकविंशतिमो मांश्च न पेङ्क्तात्स्जितं दर्पः। एका
स्वरो गापी वा चैम्बृत्तद्वा पाविते गृहे। अथ पंतत्प्रफलमं चैव दसो। णा पीका —पैः। स्वशक्त्या मो जनं विप्रे दात व्यमाहेरा। एकं। पुनानं रक्तं च समं सवीं पक्कामं प्रत
। रस्ना हिं निशेषः। तेषां पी उक्त दाप्यमस्य हस्तनभवि प्यति। मतवे तालशाकिनः प्रभवंति नाहिं सकाः। एकविंशतिमो माथकर्तव्या एकमावितः। आपदो वि
नयं यातिशवि वैव प्रहृदं तव्यः प्रणोतिव्रतं विप्रमानवः संपते हृदयः। तस्मा मासत्तं तपा यविल यापाति तज्झ्रुणात्। मुदानि यमसं प्रक्रम्य सवेमो समाहितं
तः। पावस्त्री वत्रं तपत्य कोऽति सुवनत्रय। तुमस्य दामवे हिंप्रषत्र पौत्र स्नु वाहितः। अंतेवापे परं स्थानं यत्र नहयोरस्यो गृहाः। एवमन्मातरातत्रमं गनोपि डिवं

जग. ५७८ 578

मतः॥ इदं व्रतं तत्वाख्यातं सर्वसौख्यप्रदायकं॥ इदं व्रतं करिष्यंति तेषां पीडा न जायते॥ स्त्रीभिश्चैतत्प्रकर्त्तव्यं पुत्रपौत्रविशेषतः॥ तेषां मुक्तिर्न संदेहः स्वर्गवासो न संश
यः॥ ॥ इति सोमव्रतं॥ गौतम उवाच॥ उद्यापनविधिं सम्यक् मम ब्रूहि प्रसादतः॥ येन ज्ञानेन जायते उद्यकामो महान् भवेत्॥ मंगल उवाच॥ विहेयो मंडपः स्तंभि
त्रषट्हस्तप्रमाणतः॥ स्थंडिलं मध्यतः कार्यं हस्तैकसप्रमाणतः॥ मंडलं तत्र कर्त्तव्यं मा-कांरुकशालिना॥ रंगैः कृत्वानि वनामानि मंडले प्रजयेत्ततः॥ मंडलं तु
प्रकर्त्तव्यं पंचवर्णैर्विशांतिभिर्द्विजः॥ द्वारोपद्वारसहितं विचित्राकारकैर्युतं॥ स्थापितव्यं प्रकर्त्तव्यं माणिक्यचंदनपूर्विका॥ जयापुष्पप्रदानश्च नोद्यापनासिद्धये॥ कुंभे च
पतिमास्था प्यासो वाणीव स्वशक्तितः॥ माकं चवत्सगामछाय प्रजापर्वक्रमं ततः॥ अष्टोत्तरशतं होमं प्रजांते कारयेद्बुधः॥ जयापायाः कुसुमानां च घृतस्य तु यथाम्ने
विधितेनाहुतानामाचार्यैः क्रियते दृपाराणः॥ अग्नये मईतिमंत्रेण मंत्रशालेयकैस्तथा॥ शांतिकं तु प्रकर्त्तव्यं यथोक्तेन विधानतः॥ यथमध्ये कार्णिकायां स
मस्तत्रे मनंदितः॥ पूजयेद्यजमानस्तु शेषनाममनेपर्वतः॥ ॐ मंगलाय गुणेतम महाकालाय वो नमः॥ सर्वकामप्रदानेतु वामबाहुं प्रपूजयेत्॥ लोहितं दक्षि
णे वाहो बोहिताक्षाय कंठं ततः॥ आस्ये सुं पूजयेन्मां वसामामानाक्ष्याकरां॥ भात्मजनामिका पांडुनेवनयनदृषे॥ सौम्यं ललाटपट्टेव मसंभिजाय नमोऽस्तु॥ सौम्यं यदि संपूजयेन्मां सु
मस्मिनं देने नामतः॥ आरा कांशिरवायां सुयमं कवचं दृशतः॥ सर्वरोगापहारं च अस्त्रे संपूजयेत्सदा॥ आकाशे दृष्टिकर्त्तारं तद्गर्नां रमयचस्तथा॥ सर्वरोगप्रपूजोऽस्मिन सर्वराम
कामफलप्रदः॥ सर्वपंचोपचारेणापूजां ते व्रतपारणा॥ आचिद्धं यावनीयं तु मक्तिपक्तेन चेतसा॥ आचार्य रातिजो प्रयः संपर्शाद्व्रतमाप्स्यति॥ व्रतांते पूजयेद्विजं गुरुं स ५७८

578A त्रिसप्तान्वितां रक्तवस्त्रं परिभ्रमण्यं परं दद्याद्घोषितं । पदं भोजनमाज्यादिशय्यासोपस्कारां वैश्वभोजनं विविधैस्तथा सन्नादद्यादनन्तर्हस्तं तां तेम मनुष्ये । इति जो पि
तदा पञ्चाम सप्तास्यं थैस्त्वशक्ति तः भोजनाच्छादनादैश्च सत्कारैर्विविधैर्गिरा । इत्यं घापनं ये तु कुर्वंति व्रतकारकाः । तेषां पीडा कदाप्यस्य ग्रहस्य न भविष्यति । भक्तवै
तान्यशात्किल्वः प्रभवंति नहिं सकाः । न रोगाश्च भवेत्तेषां न दुःखं न भवेत्तु वै । येषां संतानवांछास्यात्ते लभंते बहुसुतान् । इक्ष्वाकोर्गोतमस्याग्रे दिवं प्राप्तो महाग्रहः । व्र
तं चरंति ये लोकाः पीडितां विपद्गागरैः । आपदो विलयं यांति सर्वास्तेषां तज्जन्मनाः । भदानिय भमाहृदैः प्रसन्नेन्नसमाहितः । पावज्जीवं व्रतं प्राप्य कोतिम्र वनत्रयेः
सम्भद्दोमवेद्विप्रगुत्रगुत्रैः सवद्गते । अंते याति परं स्थानं यत्रास्ते पीरयो ग्रहः । इति तस्य सतं सम भवतस्थासम भावतः । पावज्जीवं न शक्नोति व्रतं कर्तुं नरो यदि । उद्या
पनं विधायैव भो नक्तं व्रति मिन्नेहः । उद्यापने शास्त्रोक्तं कर्तव्यं सुसमाहितैः । अशक्तो ब्राह्मणाज्ञां गृहीत्वा तु विसर्जयेत् । अन्यथा कुरुते यस्तु कुष्टी वा धन्नजा
यते । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन ब्राह्मणाज्ञया व्रते । कर्तव्यं तु सुसंपूर्णमुद्यापनसमन्वितं । धारामणागाब्ज नैरवाल्लिंतां दैवोक्तसत्तीर्थव्रतेसमेताः । नलंघयेद्वापिव
वां भितेषां भ्रेयो भिगामी पक्षोविजानता ॥ इति मंगलव्रतोद्यापनं ॥ अथ वृषभव्रतं । अथातः संप्रवक्ष्यामि हस्सयेत दुत्तमं । येन लक्ष्मीर्धृतिः स्वाष्टिः पुष्टिः
कांतिश्च जायते । विशारता ह्रावुचंग्रहसमप्रनक्षाम्यथावरेत । वृषं हेममयं कृत्वा स्थापितं कांस्यभाजने । अक्तवस्त्रयुग्गच्छन्नं शुक्लमाल्यानुलेपनं । गुणैरनोपहा
रं तु ब्राह्मणाय निवेदयेत् । वृषभत्वं तु वाहिजमनोवाधरः सर्वदान्यगां । तत्त्वावबोधं कुरुष्वेसामप्रजनमो नमः । होमं घृततिलैः कुर्यात् व्रतनाम्नाव मंत्रवित । समाप्य यो

जग.
५७९
579

ष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिरेव वा होतव्यामधुसर्पिर्भ्यां दध्ना वै वघृतेन वा ॥ अविशेषेण सामिधः रक्तवक्त्रेपि च यापामार्गस्य समिधो ग्नायुरः ॥ बुधशांतिरिति प्रोक्ता बुधवैकृत
नाशनं ॥ बुधरोषेषु कर्त्तव्यं बुधशांतिकपौष्टिके ॥ ॥ इति भविष्योत्तरोक्तं बुधव्रतं ॥ अथ गुरुव्रतं ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि रहस्यं चैतदुत्तमं ॥ येन लक्ष्मीर्धृतिस्तुष्टि
पुष्टिः कांतिश्च जायते ॥ गुरुर्वै वासुरांबस्तु पूजयेद्भक्तितो नरः ॥ पंचान्नविविधयोगेन सप्तान्नकान्यथाचरेत् ॥ हेमं हेममयं पात्रं स्थापयित्वा बृहस्पतिं पीतांबरयुगच्छन्न
पीतयज्ञोपवीतिनं ॥ पादुकोपानहच्छत्रं कमंडलुविभूषितं ॥ अर्चितं पीतकुसुमैः कुंकुमेनावलेपितं ॥ धूपदीपादिभिर्दिव्यैः फलैश्चंदनरक्तकैः ॥ खंडशर्करायोपहारैश्च
गुरुरग्रेनिवेदयेत् ॥ चर्मशास्त्रार्थतत्वज्ञ ज्ञानविज्ञानपारग ॥ विबुधार्त्तिहराचिंत्य देवाचार्य नमोस्तु ते ॥ होमं घृततिलैः कुर्याद्गुरुनाम्ना च मंत्रवित् ॥ समिधोष्टोत्तरश
तमष्टाविंशति — र्वा ॥ होतव्या मधुसर्पिर्भ्यां दध्ना चैव घृतेन वा ॥ पिप्पल्याः समिधो ज्ञेया ग्रहशांताभिवाद्यतः ॥ एतद्व्रतं महापुण्यं सर्वपापहरं शिवं ॥ तुष्टिपुष्टिकरं नॄ
णां गुरुवैकृतनाशनं ॥ विषमस्थे गुरौ कार्या पीडासु वशांतिरीप्सुभिः ॥ इति भविष्योत्तरपुराणोक्तं गुरुव्रतं ॥ अथ गुरुस्तोत्रं ॥ बृहस्पतिः सुराचार्यो दयावान्छुभलक्षणः ॥
लोकत्रयगुरुः श्रीमान्सर्वज्ञः सर्वदो विभुः ॥ सर्वेशः सर्वदा तुष्टः सर्वगः सर्वपूजितः ॥ अक्रोधनो मुनिश्रेष्ठो नीतिकर्ता जगत्पिता ॥ विश्वात्मा विश्वकर्त्ता च विश्व
योनिरयोनिजः ॥ भूर्भुवः स्वः पिता चैव भर्त्ता जीवो महाबलः ॥ पंचविंशतिनामानि पुण्यानि शुभदानि च ॥ प्रातरुत्थाय यो नित्यं कीर्तयेत्सुसमाहितः ॥ विपरीतोपि भ राम.
गवान्प्रीतस्तस्य बृहस्पतिः ॥ नंदगोपगृहे यद्वद्विष्णुनाम्नी प्रकीर्तिता ॥ यः पठेत्तु गुरुस्तोत्रं चिरंजीवी न संशयः ॥ गोसहस्रफलं प्राप्य विष्णुर्वचनमब्रवीत् ॥ बृहस्पतिः ह ५७९

579A

एवार्पयेह्वराम्रास्त्व प्रजितः ॥ आमेष्टफलदः श्रीमान् भुक्तिमुक्तिप्रदो भवेत् ॥ इति श्रीस्कन्दपुराणोक्तं कुलव्रतं ॥ अथ गुरुव्रतं ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि रहस्यं ह्येतदुत्तमं । ये
न लक्ष्मीर्धृतिः स्तुष्टिः पुष्टिः कांतिश्च जायते । शुक्लेऽष्टम्यां संप्राप्य प्रजपेत्क्रमोजन्मः । प्रविशेत्क्रमयोगेन द्विजानां तर्पणेन तु । सदामेलप्रमंत्रप्राप्तेषोवर्णाकारयेत्सि
तं गौरीमेवावांसवाचेवाक्छ्रपापिताभृगोः स्तुतं । संप्रश्न पराया भक्त्या मेतवस्त्रावलेपनैः । अथैतस्य मरातम पापस्य घृतसंप्रदादधारेनेन मंत्रेण ब्राह्मणाय विवर्ह
णः । मार्गो वा भृगुशिष्यो वा श्रुतिस्मृतिविशारदः । दत्वाय हृष्टात्मा ताम्बोषान्याः पुण्यगोपदो भवेत् ॥ इति भविष्योत्तरोक्तं शुक्रव्रतं ॥ अथ शनिव्रतं ॥ भविष्यपुराणे । श्री
कृष्ण उवाच । कदाचिदाश्रममपदं पिप्पलादस्य नारदः । जगाम कामचारेण यथेष्टं तन्वनीतरां । तमातिथेयः श्रेयोर्थी पिप्पलादोथ नारदं । विहिताथो समयांपो
योगं हैतेम यथाब्रवीत्पुनेवनेविरं कालेमालं । रुच्छितवानहो अस्वस्यं हृदमहीणाखायं स्थाने भवत्तमं । कुगतो मां निशम यहमदो यो पितमृतो । तं प्राह नारदः प्रवृत्तेम
लोकानलशानेः । पीडमा मामा मास्तवहुज्ञं सर्वेषाम सदाधारिणां । योगीश्वकादेहेशग्रहे श्रवधेनद्यं । तदा पुराणास्मरेणायानि परिभ्रमफलादिकं । आदायकायपोषायतः
यमायाति तोपिता । क्लीवमावश्राक्तस्यशनेश्चरसमीक्षितः । तं विहाय स च पतस्तु गतश्चेतस्ततः कचित् । एवं स तनः शिशुको भ्रातस्वल्लं निवयावकः । आलोक्यगगना
द्धमौया तन्यामासदेशानि । पतमानो गिरेः शृंगे लग्नः स वजो बहुस्वहा । घोरिणां पातितं दृष्ट्वा मातृकास्त्वमजमातरं । ननर्ते पुनः प्रादेशमेनारदो दृश्यमानसः । हृष्टो देवांस्तपाहू
य दर्शयामास तं शनिं । अथ देवास्तदा प्राप्ता ब्रह्मरुद्रेंद्रपावकाः । तत्क्षेतेशान्तयामास कोधभुग्धं मुनिं चलं । स्वास्ति नेस्तुमहाभागापिप्पलादमहामुने । अतंत्यपिप्प

जं
५८०
580

नादैतिलोकेख्याति गामिष्यति। अतस्त्वां पूजयिष्यामि त्वत्तो ताश्रुष्मात्ताहि भिः शर्द्धा श्रमपदेरम्यो हि पेषु मैत्रि मावितः। तामप्रजनांतरं यावत्सुव्रपो त्रायु
गामिनो। तेषां नक्षत्रीर्नदूरस्था भाविष्यति कृदाचन। स्तमेष्यंति च येपि तोपि पुत्रा देतिनामतः। तेषां शनैश्चराकृतानपीडापि भविष्यति। हे मत्वा सम्महामा
गानि दोषेष्यग्रहाग्रणीं। वरहंस नमस्कारैः शांतो भाव तिरं जितः॥ अतो यं मम सहिवसे तान्नमपर्वं गरए वृके। कार्यं दर्पदु विशाप तैल भस्यो गाहे तवा। यत्नवस
वस्तरं यावत्स्मार्त्ते शनिदिने नरः। तैलं ददाति विप्राणां मम शक्त्या नमेन नमस्तु॥ ॥ इति भविष्योत्तरे शनिव्रतं॥ ॥ततः सं च सरस्या तेषा मेतस्यादेनेपुनः
लोहेन घटितं मारीं तैलकुंभे विनिक्षिपेत्। लोहे वा मृन्मये वापि कृष्णवस्त्रयुगाच्छदः। कृष्णां गां दक्षिणायुक्तां कृष्णकंबलशा — नंतिकृते लेन वस्त्रा
नं कृष्णपुष्पैः सुपूजितां कृष्णगंधैः कृष्णपुष्पैः कृष्णधूपैस्तिलोदनैः। पूजयित्वा सर्वपत्र चं ब्राह्मणाय निवेदयेत्। कृष्णाय द्विजमुख्याय तैलस्मैत दद्या
वतः। मंत्रेणानेन ब्रह्मर्षे शक्त्या देवातिभक्तितः। इत तेषां तु देवानां नामभिर्मंत्रं द्विजोत्तम। कृष्णवेला कतनु शाङ्गीव न नाशयति पापग्रहोद्भवः। तुष्ठीवन्कृ
नकं सुवर्णं ददाति मंत्रः। शनैश्चरः पातु। यस्मात्तस्माद्यजन्नाय पवनाय प्रदद्यो किलो। सुव्रतस्पनिनगेऽ अस्वप्न मोरिः प्रमोरतः। केशनी लांजनप्रद सर्वम
रवे शापं प्रमादिराणां। छायामार्तंड संभूतं नमस्यामि शनैश्चरं। नमो र्कपुत्राय शनैश्चराय नीहारवर्णांजनमेचकाय। श्रुत्वा रहस्यं भवकामदश्च फलप्रदो धर्म
मेघवर्णं प्रपन्नानमो नमः पितृराजाय कृष्णदेहाय वै नमः। शनैश्चराय शांताय तदस्तु भवानुग्रह पदो यनोय एन्नेनीम मिः मोतितस्मा तुष्टो ददाति सो तदायं तनुमप तेस्य ५८०

580A

त्वत्प्रेरितेन भविष्यति। एवमुक्त्वा सुराः सर्वे प्रतिपस्थुर्यथागतं। शनैश्चरोपि त्वच्छाने यह हत्वेन प्रतिष्ठितः ॥ पिप्पलादोपि ब्रह्मर्षिर्भ्रमन्तं पुरि पालयन्। शनैश्च
रं तं समवेक्ष्य तुष्टाव रचिताञ्जलिः। कोणस्थः पिङ्गलो बभ्रुः कृष्णो रौद्रोन्तको यमः। सौरिः शनैश्चरो मन्दः प्रीयतां मे ग्रहोत्तमः। शनैश्चरमिति स्तुत्वा पिप्पलादो
महामुनिः। अब्रवीत् देवैर्वैर्विमानस्थो दृश्यते यथा पीड्यमानैर्वैः। इदं शनैश्चरस्थानं ये पश्यन्ति समाहिताः। तेषां कृतं वक्ष्ये च शनिपीडा न बाध्यते। कृष्णायसेन घरि
तां गृहीत्वा जपार्थे लोहं निष्पन्नं यच्च शनिं लेतैलपूर्णं पात्रं स्थापयित्वा प्रविजन्मरहाति भक्त्या पीडा शनैश्चरकृता न हि बाधते तं ॥ ॥ इति भविष्योत्तरोक्तं शनि
व्रतं ॥ तथा तत्रैव अत्र ब्रह्म उवाच। अथातः संप्रवक्ष्यामि ग्रहस्य हेतदुत्तमं। येन लक्ष्मीर्धृतिस्तुष्टिः पुष्टिः कान्तिश्च जायते। मध्ये नक्षत्र पंचतनयं रुद्रानामर्तत्पुष्यमा
तस्मान्नदे नदी ज्ञानीयं यह हृत्वित्तप मादरात्। शनैश्चरस्यायहस्य कृतं श्वेतैक माल्य पाहोम यत्नानि तिलैः कुर्यात् यह नामाभिमं ज्ञविता पथ्या वेदोक्तं शतमष्टाविंशति
रेव वा। होतव्या मध्वमाज्य भारद्वाजं वैवेष्ट्य तेन तु। तथा ज्वमं शमी दूर्वा कुशानां च्चामि यः स्मृताः। सप्तमे वैवसं प्राप्ते नक्षत्रे यस्तु तमस्यु। यहा ज्ञपापि केन चैव तात्
जपन्नोहमपात्रमः। लोहपात्रे स्थिताः सर्वे सो वर्णाः सुराः दृष्ट्वा वीतान्तर तिशेषः। कृष्णवत्राणां भूता नक्षत्रेकृषकेशः कृष्णुमाला शनेः स्वरूपं तु। कृष्णवासास्त्व
याकृष्णः शनिः कापशेरो यो ततः। कुरुकृष्णमाला संपूज्यः कार्यो हिता पत्थ्यवणः। को पमेरयकाय स्वगृहे वाय कुरंगमाल्यकेतोः स्वरूपे भस्मप्रणामो नि हिताक
गात्स्वर ननः रक्तं तमंत मलीवायदः। नील सिंहासन्न तोराज्ञात्रयष्ट मतां यस्याद्वाहवः। सर्वे गार्हनो विकदानना। अध्यामरुगतानि संकेत वस्तु चंद्रा

ज॰ इति भृगुनाभ्यासमालिप्य च प्रक्षस्नागुरुं तथा। तं दत्वा नैवेद्यकांसारं ब्राह्मणाय्योपपादयेत्। शनैश्चरनमस्तुभ्यं नमस्ते राहवे तथा। कृतवे पनमस्तुभ्यं सर्वशांतिप्रदो भ

५८१ व। एवं कृते भवेद्यस्तु तत्रिवोच्चाटु जोत्तम। यदि मौमौ। विस्तृतौ मास्करोरा ह्रणासहा। केतुश्च मृद्वितिष्ठंति सर्वे पीडाकरा ग्रहाः। अनेन कृतमात्रेण सर्वे शाम्यंत्स्य

581 डुवाः। एवं कृते राजं महामान्तिसमान्वितः। तस्मात्तु ग्रहादेवः शांति पक्षं तिमृपते। सर्पे शशीकुजबुधैः गुरुः भृगुसौरीनरह स्नादिकृहाससहितात्रुदेतक्ते मेणा संप्र

अहेमघादितान्हिजपुंगवाय। दत्ताशु मानय्यहगणो ननपीड्यतेत्र। शशीतादितीया धेयं प्रथमा। शनैश्चरं राहुकेतन्तोह मात्रे प्रबद्धिता नः। कृष्णागुरुरूपं तोष्

यादुहिणावाल्पशक्तितत्र। ॥इति भविष्योत्तरोक्तंशनिव्रतं॥ अथदशरथकृतं शनिस्तोत्रं॥ ॥पार्वत्युवाच॥ हाहदशाध्यमेजन्मस्छेशनौ मामयहेश्वरे। किं कृत्रे

यं नरैः स्वामिन्नाविधानं के शशीतये॥१॥ शंकर उवाच॥ रघुवंशेतिविख्यातो दशरथः पुरा॥ चक्रवर्तीसविते पःसप्तदीपाधिपस्मृतः॥२॥ कृत्तिकांते शनैः सातो

दैवतैर्लोपितो हिसः। रोहिणीभेदयितातु शनेर्यासंतिसाप्रतं॥३॥ शकटनाममेदं संबरासुरभयंकरः। द्वादशाब्दं तु दुर्भिक्षं भविष्यति सुदारुणं॥४॥ एतच्छुत्वा तु

तो वाक्यं मंत्रिभिः श्चहपार्थिवः। चिंतयामास किमिदं भयंकरमुपास्थितं॥५॥ देशाश्च नगरग्रामाः भयभीताः समंततः। दृष्ट्वा पर्वतो लोकाः क्षयस्तेषां समागतः

॥६॥ आकुलं तु जगत्सर्वं पौरजानपदादिकं। पप्रच्छ प्रयतो राजा वशिष्ठप्रमुखान्द्विजान्॥७॥ दशरथ उवाच। समाधानं किमत्रास्ति व्रतमेतद्विजोत्तमाः। राम॰

वशिष्ठ उवाच॥ प्रजापत्ये त्वयं नतस्मिन्भिन्ने कुतः प्रजाः॥८॥ अस्याः संरक्षणोपायो ब्रह्मविष्णुशिवैरपि। इति संचिंत्य मनसा हस्तं परमं ययौ॥९॥ समाहाय यु ५८१

उद्दिश्यं तं दिव्यास्त्रसमन्वितः। रथमारुह्य वेगेन गतो नक्षत्रमंडलं॥ १०॥ सपादं योजनानां तु लक्षं सूर्योपरि स्थितं। रोहिणीपृष्ठमास्थाय राजा दशरथस्तदा॥ ११
॥ रथे तु कांचने दिव्ये मणिरत्नविभूषिते। हंसवर्णहयैर्युक्ते महाकेतुसमन्विते॥ १२॥ दिप्यमाने महारत्नकिरीटमुकुटोज्वलं। ब्राजतत तदाकाशे द्वितीयरव
भास्कर।१३॥ आकर्णचापमाकृष्य संहारास्त्रं नियोजयत्। कृत्तिकांते शनिं स्थित्वा प्रविशन्निव रोहिणी।१४। दृष्ट्वा दशरथं चाग्रे तस्थौ सभृकुटीमुखः।
संहारास्त्रं शनिर्दृष्ट्वा सुरासुरनिषूदनं।१५॥ हसित्वा तद्भयात्सौरिरिदं वचनमब्रवीत्॥१५॥ शनिरुवाच॥ पौरुषं तव राजेंद्र दृष्ट्वा तिभयंकरं।१६॥ देवासुर
मनुष्याश्च सिद्धविद्याधरोरगाः। मया विलोकिताः सर्वे भस्मतां यांति ते॥ १७ तुष्टोहं तव राजेंद्र तपसा पौरुषेण च। वांछितं प्रार्थय दास्यामि मनसा यदभीप्सितं
॥१८॥ दशरथ उवाच। रोहिणीं भेदयित्वा तु न गंतव्यं त्वया शने। यावित्तु मया सौरे नाम मिच्छामि ते वरं॥ १९॥ एवगात्सिवतिवै वोक्ताचवंदस्त्वा शनिस्थितः। प्र
पत्रापि वरं राजा हृष्टतनुरोम वत्तदा॥ २०॥ द्वादशाब्दं तु दुर्भिक्षं नाम वेत्कदाचन। एवं वरं तु संप्राप्य हृष्टरोमा स पार्थिवः॥ २१॥ मध्योपमिवनुःस्थाप्यमलाचै
वकृतांजलिः। ध्यात्वा सरस्वतीं देवीं गणनाथं विनायकं॥ २३॥ राजा दशरथः स्तोत्रं सौरेरिदमथाकरोत्॥ दशरथ उवाच। नमः कृष्णाय नीलाय शितिकं
ठनिभाय च॥ २४॥ नमो नीलमयूखाय नीलोत्पलनिभाय च। नमो निर्मांसदेहाय दीर्घश्मश्रुजटाय च। नमो विशालनेत्राय स्थूलरोम्णे नमो नमः। नमो दी
र्घाय शुष्काय कालदंष्ट्र नमोस्तु ते। २६॥ नमस्ते कोटराक्षाय दुर्निरीक्ष्याय वै नमः। नमो घोराय रौद्राय भीषणाय कपालिने॥ २७॥ नमस्ते सर्वभक्षाय बली

सुरूप नमोस्तु ते॥ सूर्यपुत्र नमस्तेस्तु सर्वांतक नमोस्तु ते॥२८॥ नमः कालाग्निरुद्राय कृतांताय च वै नमः॥ नमो मंदगते तुभ्यं निस्त्रिंशाय नमो नमः॥२९॥ तपसाद
ग्धदेहाय निमेषोन्मेषताय च वा॥ज्ञा नव रूने नमस्तेस्तु कश्यपात्मजसूनवे॥३०॥ तुष्टो ददासि वै राज्यं रुष्टो वै हरसि क्षणात्॥ देवासुरमनुष्याश्च सिद्धविद्याधरोरगाः
॥३१॥ त्वया विलोकिताः सर्वे दैन्यमाशु व्रजंति ते॥ ब्रह्मा शक्रो मनुश्चैव ऋषयः सप्ततारकाः॥३२॥ भ्रष्टराज्याः पतंति ते तव दृष्ट्यावलोकिताः॥ देशाश्च न
गरग्रामा देशाश्चैव द्रुमास्तथा॥३३॥ त्वया विलोकिताः सर्वे नाशं यांति समूलकाः॥ प्रसादं कुरु मे सौरे वरार्थे तव संस्थितः॥३४॥ एवं स्तुतस्तदा सौरि
र्ग्रहराजो महाबलः॥ अब्रवीच्च शनैर्वाक्यं हृष्टरोमा तु पार्थिवं॥३५॥ शनिरुवाच॥ तुष्टोहं तव राजेंद्र स्तवेनानेन मानद॥ वरं ब्रूहि प्रदास्यामि स्वेच्छया
रघुनंदन॥३६॥ दशरथ उवाच॥ प्रसन्नो यदि मे सौरे वरं देहि ममेप्सितं॥ अद्य प्रभृति सौरे ते पीडा कार्या न कस्यचित्॥३७॥ देवासुरमनुष्याणां पशु
पक्षिसरीसृपां॥ शनिरुवाच॥ ग्रहाणां मध्यहोस्मि पत्तु पीडाकरः स्मृतः॥३८॥ अदेयो हि वरो यस्तु तुभ्यं वै वरदाम्यहं॥ त्वया प्रोक्तं च मे स्तोत्रं यः प
ठिष्यति मानवः॥३९॥ एककालं द्विकालं वा पीडां मुंचामि तस्य वै॥ देवासुरमनुष्याणां सिद्धविद्याधरेष्वहं॥४०॥ मृत्युस्थाने स्थितो वाथ जन्म
स्थाने गतोपि वा॥ यः पुनः श्रद्धया शुद्धः शुचिः स्नातः समाहितः॥४१॥ मत्तोपचारैः सम्यक् प्रतिमां लोहजां मम॥ मासाद्येन तु विशेषेण स्तोत्रेणाने राम॰
न पूजयेत्॥४२॥ पूजयित्वा जपेत्स्तोत्रं च मम लाव कृतांजलिः॥ माषौदनं तिलैर्मिश्रं दद्याल्लोहं च दक्षिणां॥४३॥ कृष्णां गां महिषं वापि दद्याद्वि ५८२

प्राप्य श्रीमते । तस्य पीडां न वैचाहं करिष्यामि कदाचन ॥ ४४ ॥ गोचरे जन्मलग्ने वा दशास्वंतर्दशासु च । मह्यामिमततं तस्य पीडां मन्यग्रहैः कृतां ॥ ४५ ॥ त्र
वेनैव विधिनानेन पीडामुक्तं जगद्भवेत् । वरद्वयं तु संप्राप्य राजा दशरथस्तदा ॥ ४६ ॥ स्वस्थानं च ततो गत्वा प्रीतकामोभवन्नृपः ॥ ॥ इति श्रीदशरथो दशर
थकृतं शनैश्चरस्तोत्रं ॥ ॥ अथ ग्रह ॥ कोणांतको रौद्रयमोथ बभ्रुः कृष्णः शनिः पिंगलमंदसौरिः । नित्यं स्मृतो यो हरते च पीडां तस्मै नमः श्रीरविनं
दनाय ॥ १ ॥ सुरासुराः किंपुरुषा गजेंद्रा गंधर्वविद्याधरपन्नगाश्च । पीड्यंति सर्वे विषमस्थितेन तस्मै नमः श्रीरविनंदनाय ॥ २ ॥ नरा नरेंद्राः पशवो मृगें
द्राः वन्याश्च ये कीटपतंगभृंगाः । पीड्यंति सर्वे विषमस्थितेन तस्मै नम० ॥ ३ ॥ देशाश्च दुर्गाणि वनानि यत्र सेनानिवेशाः पुरपत्तनानि । पीड्यंति सर्वे
विषमस्थितेन तस्मै नम० ॥ ४ ॥ स्रष्टा स्वयंभूर्भुवनत्रयस्य त्राता हरीशो हरते पिनाकी । एकस्त्रिधा ऋग्यजुःसाममूर्तिस्तस्मै नमः श्री० ॥ ५ ॥ प्रयागकूले
यमुनातटे च सरस्वतीपुण्यजले गुहायां । यो योगिनां ध्यानगतोपि सूक्ष्मस्तस्मै नमः श्री० ॥ ६ ॥ अन्यप्रदेशात्स्वगृहं प्रविष्टस्तदीयवारे स नरः सुखी स्यात् । गृ
हाद्गतो यो न पुनः प्रयाति तस्मै० ॥ ७ ॥ तिलैर्यवैर्माषगुडान्नदानैर्लोहेन नीलांबरदानतो वा । प्रीणाति मंत्रैर्निजवासरे च तस्मै नमः श्री० ॥ ८ ॥ शन्यष्टकं
यः पठति प्रभाते नित्यं सुतैः पशुबांधवैश्च । करोति राज्यं भुवि भूरिसौख्यं प्राप्नोति निर्वाणपदं तदंते ॥ ९ ॥ इति शनैश्चरस्तोत्रं ॥ अथ तिथियेन रुत्र या
गो वारनक्षत्रनामानो का — नोगमे । नक्षत्रतिथियोगानतिथी नो ग्रहयोगतः । पुनः स्वप्न वक्ष्यामि व्रतानि तु यथा स्थितं ॥ १ ॥ रोहिण्यां चंद्रवारे वा छमोयोगे

ज.
५८३
583

पद्माभवेत्। अथवा सोमर्क्षे योगे विशेषात्स्मृते शिवं। पायसं घृतसंयुक्तं शिवाय विनिवेदयेत्। धूपदीपोपहारैश्च एवं वरं जपेच्छिवं। घृतस्य प्राशनं कार्यं
सर्वकामफलप्रदं। आदित्ये रेवतीयोगश्चतुर्दश्यां पराभवेत्। अष्टम्यां वमघायोगो शिवं संपूज्य पूर्ववत्। तिलानां तु प्राशने शस्तं आदित्ये व्रतमीरितं। आ
रोग्यं जायते तस्य पुत्रवं स्वजनैः सह॥ अश्विनीसोमसंयोगश्चतुर्दश्यां पराभवेत्। अष्टमी भरणीयोगस्तदा भौमव्रतं चरेत्। संपूज्य च शिवं यामेकं आशिवघं वोप
वासृतः॥ क्षीरस्य प्राशनात्तस्मात् आज्यं प्राप्नुयान्नरः। रोहिणी बुधसंयोगश्चतुर्दश्यां पराभवेत्। अष्टम्यां वा महासेन बुधव्रतसमागमः। शिवः पूज्यो वि
धानेन महास्नानपुरःसरं। महाव्रतमिमं पातं प्राप्य ये त्वायसं घृतं तापुत्रार्थं दारपशवो वर्द्धन्ते तस्य नान्यथा। रेवतीगुरुसंयोगश्चतुर्दश्यां यदा भवेत्।
अष्टम्यां तिष्यसंयोगाद्गुरुव्रतमिदं भवेत्। प्राशनं कापिलाज्यं तु ब्राह्मणाः क्षीरसमन्वितं। तावागीशत्वमवाप्नोति व्रतस्यास्य प्रभावतः। श्रवणा भार्गवयुतं च
तुर्दश्यां पराभवेत्। शुक्रव्रतं तदा रेविष्णुनं वैसत्त्वष्टमी यदा। संपूज्य परमीशानं यथाविभवविस्तरैः॥ प्राशनं मधुयेवा च शर्करान्वितं संयतात्मना। महा
फलमवाप्नोति व्रतस्यास्य प्रभावतः। भरणी शनियोगस्तु चतुर्दश्यां यदा भवेत्। आर्द्रा योगे यदाष्टम्यां तदा मंदव्रतं चरेत्। मंदः शनैः। शिवं संपूज्य
विधिवत्प्राशनं शस्यते बहिः। शनैश्चरकाद्दशच्छोहे फलं यच्छति शोभनं। विरूढस्त्रोहि दुःखन्नरर्थे व्रतमाचरेत्। हेमरूप्यप्रवालं वस्त्रं वर्णीमो त्निकंत राम:
यात्रांवस — रत्नोहरच माघत्रैन क्षारयेत्ता। यथाशमवतो वल्लभमावा यो पसमर्पयेत्॥ ॥इति तिथिनक्षत्रसंयुक्तानि वारव्रतानि। अथ नक्षत्रव्रतानि भवि ५८३

583A मपुराणे॥ अश्विन्यामश्विनौ विष्णुर्दीर्घायुर्जीवते नरः। व्याधिभिर्मुच्यते ह्लिष्टमभ्यर्च्य व्याधितोऽतितः। भरण्यां यममभ्यर्च्य उत्तमैर्वासितैः शुभैः। गंधा
दिभिस्तथा पुष्पैर्यमस्तर्पितः सुव्रते। आग्नेर्नलः कृत्तिकायां तु वह्निः संपूजितः परं॥ ३॥ क्रमान्यादिभिर्घृतहोमेन वध्रुवं। दक्षः प्रजापतिः प्री
तः स्याद्धनधान्यबंधुस्तथा रोहिण्यां देवशार्दूलगोजाविहयकुंजरान्॥ मृगशीर्षे तथा सोमं पूज मारोग्यमेव च। आर्द्रायां चाशिवं पूज्य प्रपूज्य विजय
मश्नुते। मितैः पुष्पादिभिर्हृष्टैर्दैवतं पायसाज्यांशिवं देवतामितसंवंधः। पुनर्वसु नवैर्मोदघृतसत्वगा तर्पिताद्दितिः। तिष्ये बृहस्पतिर्हृष्टो ददाति
विपुलं धनं। भोगान्नागादिनिर्मोगा आश्लेषायां प्रपूजिताः तर्पिताश्च प्रयच्छंति अभयं मे पुष्पैः शुभैः। रक्षोविषादिदोषेभ्यः प्रीताः कुर्युः सदैव हि। मघा
सु पितरः सर्वैर्हव्यैः कव्यैश्च पूजिताः। प्रयच्छंति धनं धान्यं सत्यासुवाम्प्रसंस्तथा पूर्वायां विजयं दधाद्भगो देवः सुतोषितः। मत्स्याद्यप्रजितो र
घादुत्तरायां तथार्यमाः। मंत्रोक्षितं नार्यैः कुंसत्य वरयोषितं। रुहंजनानं वा सुप्राभि नरूपद्रविणास्पदः। प्रजितः सविता हस्ते विश्वजोनिचैः सदा। ते
वस्त्रैः सुष्पादिभिश्चैव ददाति विपुलं धनं। राज्यं त्वष्टा च चित्रायां नेः सपत्नं प्रयच्छति। रक्षः संप्रजितः स्वातौ तथा वायुर्वरं परं। इंद्राग्नी तु विशाखायां धा
न्यैश्च पूज्य तु धनराज्यं तत्ले व्रुह तेजस्वी निवसेत्सदा। रक्तैर्मित्रमनुराधास्विह संपूज्य भक्तितः। पे शामवाविसर्वं घांचिरंजीवितमाप्नुयात्। ज्येष्ठायां
पूर्ववत्कामिष्टं प्राप्तिमवाप्नुयात्। गोणोःसर्वैश्च संपूर्णाः कर्मणावधनेन वा। मूलेन निर्ऋतिमिष्ट्वा मत्स्यैस्तु पलनादिभिः। पूर्ववत्फलमाप्नोति स्वर्ग

जं नेवक्रवोमवेत। अपर्द्धं ष्टां तु जैःस्वैतैर्हतार्थासुपर्वैवतमंतायास्तु यते ङ्क्षिप्तं शारीरान्मानमात्र पादृष्टा संपश्य कर्मसमभिव्याहरात। आषाडास्तुतया विद्वांस्तु
५८४ न्नाएवाज्योगतः पर्वा स्वधाउगस्विति मंत्रं धः। विप्रा संपज्य पुष्पा धैः स्वर्गमाप्नोति मानवः। अंबरीन रमितैर्विष्णुप्रध्येः धूपैश्च शक्तितः। संपूज्याश्विय
584 मा प्रोति पराविजयमेश्वाच निष्ठासुवर्ण निष्ठानभयंजायते कवितं। महतोयं तथास्वैतैः गंधपुष्पादिभिः शुभैः। वहतांश्च तमिष्टां वर्णयाचेभिर्मुच्यतेन
रः। आतुरःसुखमाप्नोति स्वास्थ्यमैश्वर्यमेव च। अजं माद्रपदायांतु शुक्लपक्षे कस्तांनेमां संपूज्य मुक्तिमाप्नोति नात्र कार्या विचारणा। माद्रपदाद्यपर्वो उत्त
रायामहर्षिश्रं पराशांतिमवाप्नुयात। आहित्वं धर्मं संपूज्य मनुष्याः रेवतां प्रजितस्य यादृशानिति वित्वमन्यमनामिति तैः पुष्पैः गच्छिति वैवथ्यं तिविजय
मेवबारगेनवैतेममाध्यात्ताय न्नाः मेदेपतोमयानहृत्वेदेवतानां वसाधकानोहितायवैभक्त्याविन्ना नमारोगाभवंतिफलदाः हुताः। गंधामेवघदासव
क्रियामासद्गुमुदेवनदेवेदेवतायजंकलातत्त्वमावरेतभावंकृतेहितसंवेयात्राफलमवाप्नुयात। क्रियाफलं वमप्रणामिस्तकेमातुनास्वयं। यस्त
मावेजयंद्रुयोक्तियांत्रुर्योमयोप्सितेजयतन्नदेवतामंत्रजपं॥ ॥इति नक्षत्र प्रजाविधिः॥ अथ वाराहद्वादशीकथ्यते यात्रतं॥ ॥धरण्युवाच॥ य
स्त्रयोक्तोयमीयातस्तस्यकर्मैवदस्त्वतता कस्यप्रजा कथं प्रजाः प्रजितेतत्र किं फलं॥ वराह उवाच॥ यदा हहस्पतेर्भार्या तारा राज्ञा हृशीतगुः। मित्रता
स्मा हृतं तस्य तस्या भार्या बृहस्पतेः। चक्रे वेदान तदाकामहितामिज्ञाय तं पदादह — स्तदाकिंनादिसोदोषदृष्ट्वा स्वदेहतं। तावज्ञोमापिरूढोस्ततोभ्यो
राम ५८४

ममवेकृतं।। उभयोर्दृष्टिसंपाते कुद्वयोः सोमसूर्ययोः। उग्रदंष्ट्रो महाबाहुः उग्ररूपः पिंगलेक्षणः। दंष्ट्रोत्कटो दीर्घदर्शनो भ्रुकुटीकुटिलाननः। कपिलश्मश्रुकेशांतो लं
बकूर्चः स्तब्धकंठोदरः। शिरालो दीर्घजिह्वश्च सर्वायुधसमन्वितः। समभोक्तुकामस्त्रैलोक्यं सर्वदीर्भूमान्निवारितः। कोपवक्त्रश्चेमां बाधते पावते तेऽवतेमया।। सूर्यसो
मा- वतः। कोपदृष्ट्यैव तौ विविधाः पतिताद्भुवानलं। तां व्यतीपात इत्येतन्नाम भवान्भुवि प्रसिद्धं यास्यति। यस्मिन्काले त्वदुत्पत्तिस्तस्य कल्याणकारिणः। व्यतीपातनाय
भद्रं ते तस्य यः पापकारकः। तदेतन्नेहत्वितो सुस्थितश्च कोपो निपातमतो।। व्यतीपात उवाच। नमोऽपि तमें नेत्रोऽहं कोपपातः समं जनः। दत्तो भवस्मामस्तुना प्रसादः
क्रियतां मम।। रवीन्दू उचतुः। स्नानदानजपहोमपूजनं पत्न्यादी यस्मम यस्मात्वरेता। तस्य व्याप्तमिहते प्रसादतोऽनंतमक्षय्यतनस्त्वं उथहातात तत्काले नक्षत्रे
दृष्टिपूजनं यत्र सेष भवतु मबलविभ दरूपः। एवं पुण्यं तेन सुराक्षो निर्वेष्टिमृत्याशेषपापं ग्रसीजनवल्लभे मेषं पूर्वं।। वाराह उवाच। एतस्मात्कारणादुमेव्य
तिपातोदितो नरैः। श्राद्धं तिवक्फलं पश्यात्तदनंतं च समस्ततः। विस्तरेणात्र वित्तफलं गादितं केन शक्यते। यथा यथेते व्यतीपातः सावि यिः स्वरूपतां मिह।। शुभे व्यती
पातदिने ब्रगाहयेत्सपं वगाव्येन महानदीजलं उपावसेदेवमानजापको जयेत्तुष्टस्ध्यात्तीपातते नमः। छादितोतामृपा वेगाशर्के। पटीतेघटे। कांचनाक्ष्रे
प्रतिष्ठाप्येह मम षड्भुजं नरं। अष्टभुजं अष्टादशभुजं। उसत्रिवाक्रेण गीयातम त्रैरष्टादशभुजत्वमश्रवणात्। उत्पाते चासा उमाशिस्नावा। विनियोगवासस
पथा। भगवन्नेतापवताराम नवस्य पैस त्रेवनारघ्व तदेमेतसर्पः। गंधपुष्पादतेर्धूपदीपवस्त्रनिवेदनैः। भद्रो मौभैः फलैश्चित्रैर्मासि मार्गशिरे वर्यतान

ज· मस्नेह व्यतीपात सोमसूर्यसुत प्रभो। यद्दानादि कृतं किंचित्तद्दत्तं त्वमिहाक्षयम्॥ इमुक्त्वा पंचरत्नाढ्यं सपुष्पाक्षतमंजलिं। प्रक्षिपेत्प्रङ्गणे देवसर्वपापप्रणाशो

५८५ भवेत्। घटीद्वितीयेन्नादि व्यतीपातो भवेन्महि। तदा परणां पवासनस्ते दद्यात्र सकलं गुणैः। पारणां व्यतीपाते कुर्यात्संप्राश्य गोमयं। अथैकास्मिन्दि

585 ने सात्रे व्यतीपातो भवेद्यदि। तत्रैव हि तदादत्वा उपवासं समाचरेत्। कुर्यादेवं मासि मासि व्यतीपातांस्त्रयोदश चतुर्दशे तु संप्राप्ते कुर्यादुद्यापनं बुधः।

व्यतीपाताय स्नात्वा हेतशौ हृष्टः समाप्ते — तः। आज्यं अश्वीभ तिलानां च होतव्यं वै शतं शतं। शय्यामुपस्करैर्युक्तां प्रदद्याद्भूतदेशिनां एवं हे व्यतीपात महं महातं

रवौ दत्तं उमक लेषु लक्षैः॥ सुमस्मै पाप समस्त मस्कयोत्तु दारापस्य तानं तत्फलं ममास्तु॥ इति समर्प्य गुरुः पारि कृत्वा तेन कदर्का कुंजलकं दविभ्र षणौः॥ सक

लमेव समर्प्य यथोदितं यदुपलभ्यामि हे सत्यंतु महे॥ वेदपारगे नीश्यां तस्मा साधमारदारुमार्गे देवं तत्पत्रावितारभ्या हेमपद्मैः नंकृता। हंसलली

पतिकुं वांगुभगांडेप चान का प्रच्छादनपदी युक्तां च पगं क्षत्रे भासितां। तांबूलकुंकुमक्षोदकर्पूरागुरुचंदनदीपको पानच्छत्र प्रदद्याच्चामरासनं देहांते

सर्पलोकाय यदि मानेरत्नसंप्रभैः। अप्सरोगणसंयोग्ये गीतनृत्यसविनादितैः। गत्वा कल्पं — दशने मोहते त्रिदशार्चितः। तदंते राजा जयासाद्य सोभाग्य भाग्य

वेत्। कीर्तिमान्विद्यागुणाढ्यश्च धारागारोग्य धनधान्यसमन्वितः नाथ ताधात्वा महेश्वर्ययुक्तो भोगीव दुष्टतः। जन्मैभोगाय पसंपन्नो यावज्जन्माष्टकाद्युतं दशशतगुणान्तं तत्कृत गाम·

घ्नं रेने ह्येष। शतघ्नत्वं संक्रांतौ शतघ्नं विषुवे ततः। युगादौ तत्सतगुणं मयने तच्छताहनं सोमग्रहेन छत्तघ्नं तच्छतं भावित्यग्रहे। अयनसंक्रांतिव्यतीपाते दानं वेददिदो ५८५

585A विदुः ।उमसन्नौ नक्षत्राणां कोटिगुणां भ्रमणानाडिकायां तु । अर्बुदगुणितं पतन्ते जपदानाद्यत्र संपततितो ज न्महाविंशतिर्नो ज्योत्स्नमगांते कालविंशतिः । व्यतीपा
तस्य पतनं दशमसप्तम्यां स्थितिं विदुः । समर्पितं यद्व्यतीपातकाले पुनः पुनस्तदविशीतरश्मी । प्रयच्छतः कल्पशताद्युशानि विवर्द्धमानं नहि हीयते ततः । तस्मा
न्महितं व्यतीपातपूजां कुरुष्व वत्स स्वयमनंतामिष्टं । यदि त्वच्छिरत्नमतनंतं तवेष्टं समस्तमाप्रीतमभोष्टितं वा गणा । यैस्ता व्यतीपातकाले वैवेन्नियोनरः । सर्व
पापहरो तस्य भवतो मातृमेश्वरौ । यच्छति लिखाति यः शृणोति वैनत्कथयति पश्यति कारयन्स वैष्णवा । रविशशौ दिवमाप्य सोपि देवैः स्थिरः समयपरि
ज्यमानश्चास्ते ॥ ॥ इति वाराहपुराणोक्तं व्यतीपातव्रतं ॥ ॥ अथ व्यतीपातव्रतांतरं ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ येन व्रतेन वीरोत्तमन पश्येय धर्मेशासनं । यदि प्रका
ममहं ब्रह्मन् पापघ्नं व्रतमुत्तमं । तद्व्रतं ब्रूहि विप्रर्षे कृत्वा जगति वै तपः ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ शृणु राजन्व्रतमिदं हर्ष — न यत्राकृतं तेनैव कृतान्तान्तरं शू
करोपद्भवं दुःखिवने ॥ कदाचिन्मृगोत्तमासह यैश्वराजसत्तमः । — तश्वर वनेराजन्द्दृष्ट्वा तत्रैव भूकरं । दण्डपादकरं वै वदशस्याव मुखवाशं । दृष्ट्वा तथावि
धंतं तं कृपया व्रतोदरयाघराः । केनकर्मविपाकेन त्ववस्थां प्राप्तवानयं । अहो कष्टमहो कष्टं भूकरोगोपमुजते । अवश्यमनुभोक्तव्यं कृतं कर्म शुभाशुभं ।
उक्त्वा तत्र स्वरूपेण राजा ते प्राह भूकरो । रयतो किमवस्थाने तन्मम ब्रूहि भूकर । तच्छ्रुत्वा ल्पते वीक्षा निःश्वसन् रक्षकृपामुरुः । स्मृत्वा पुरा कृतं कर्मप्र
स्तावा यथा तत्पा शृणु राजन्हर्षं वै वैश्यो विश्वस्त लोभयं । आशाकृष्टोन दाताहं मा स्त्रीते व्यथिकिंचना । सुनाम्नव हे वो धर्माः पुराणास्तु तिनोदिताः । तथा

ज.
५८६
586

पिपापबुध्याहं नकरोम्यात्मनोहितं। आशापाशमनुप्राप्ता मयाशास्त्रेविनिर्गताः।कृतवान्पापमेवाहंनकिंचित्सुकृतंकृतं।एकदातुद्विजःकश्चिद्व्यतीपातेगृहं
ममा। आगतोयाचतेमांहिनकिंचिद्दत्तवान्नहातंनचकृपितोविप्रोममशापमपादरात्। आशायेदंहतेयद्ब्रह्ममांगानिष्ठचक्रेष्ठचकृ।तथैवचवस्त्रांगानि
दावाग्निःप्रत्युषाचम।अरण्येनिर्जनेदेशेकंटकेद्रुमवर्जिते।तत्रमकरपोनौत्वंपम्तीतिसमवाप्स्यहि।एतावदुक्तोमयाविप्रःपुनरप्युक्तवांस्तदा।ज्ञानितं
म्रकुरुतेपिरक्षुक्तायजागामसः।तेनशापेनराजेंद्रमृक्तात्वमवाप्नुयां।अहंदुखीतमंजातोतिर्जनेनिर्जलेवने।राजोवाच।केनत्वंमुच्यतेपापात्समा
वत्स्वहमकुरा।येनशक्नोमपापकर्मैतद्वपापसमंतर्यपः।वाल्हउवाच।ख्यतोममराजेंद्रमुक्तिःस्यायेनकर्मणा।व्यतीपातव्रतंनामकृतांराजेंद्रत्वया
पुरा।पयामाताहुतंसेहसर्वमस्यदिनकारिणा।तथाव्रतमिदंराजनिहलोकेप्रव्रव।यथै—सुदितःसूर्यःसमयंयनमोदहेत।एदंव्रतंतथैवेह
सर्वपापंव्यपोहति।मुकुस्तेतोयथाविष्णुर्दानां यरमानिद्दति।स्नानेवनसंदेहस्तथाव्रतमिदंशुभं।शृतमिच्छयेद्दानंमहत्स्वंतुदिनह्रुयं।विश्व
वेशतंशाहत्स्वंव्यतीपातेत्वनंतकं।व्यतीपातव्रतंस्नात्वाविधानंशृणुतत्वतः।माघेवाफाल्गुनेवापिचन्यस्मिन्मासिवामवेत।व्यतीपातोदिनेयास्मि
न्यारभेद्वतमुत्तमं।तिलैःपर्स्तेशाववंचसगुणुगुणवैर्यवेत।एवंहितोयेदातव्यंरतौयेतुसमापयेत।सुघृतंपायसंचैवदानतम्भोजनत्रयं।एवंसंच राम.
नरस्यांतेदेवस्यावीतुकारयेत।शंखचक्रगदायाणीयमहत्स्तंहिरामयं।वस्त्रयुग्मेनसंवेष्ट्यःपूजयेद्दहनेर्पूजां।गोदानंरैौवसमर्गीकांसमा। ५८६

586A

जनमुत्तमं सृष्ट्वा पप्रच्छ देवदेवं सहस्रानंतं तत्रैव कल्पयेत।शय्यां भ्रात्रे धौतं सृष्ट्वा पप्रच्छ देवमनुस्मरेत।अनंतशयने देवमनंतफलदं प्रभुं।लक्ष्म्या समन्वितं

विष्णुभक्त्या संपूज्य पठेद्धरे।वैष्णवे कैनैव मंत्रेण राजा ततो ब्राह्मणः समर्पयेत।पायसेनैव नैवेद्यं घृतशर्करासंयुतं जेन तु।रत्ना वै वस्तुनैव घण्टे वा पयसा यं यद्भूती।अती

पातव्रतं देवतत्वानंतं समर्पितं।अनंतेन तत्फलं दं मम जन्मनि जन्मनि।देवदेव हृषीकेश प्रार्थयेत्तात तावती।तत्र संवत्सरे देवघात्रिपाप कृतं दवि

नो व्रतोपदेशे विष्णु वैश्यास्याः पुण्याय विशेषतः।अथ मिर्वा युक्ते वर्णा वा द्विजः।शान्तु विभायते।ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु व्रतमेतत् समापयेत।एवं व्रतं नया देव

गृहीतं परमं जन्मनि पूजापापवा।पुंसां मनं तत्फलं दत्तं भवेत।अन्ये ये किल्विषात् स्मात् करत्वान्न संशयः।तेनैव युक्तो हर्षसमन्वितः।कुरं वा कामयुक्तवीता।मया

कृतमिदं सर्वं तत्फलं तेद्दाम्यहं।एवमुक्त्वा रूपसंध्ये दुःस्वकाय फलं ददौ।तत्क्षणात् तेन पापेन मुक्तो मुक्तो विकिल्विषः।अनंतः स्वकर देहात्वसवीम

रत्नाभूषितः।दिव्यं विमानमारुह्य यया कां वेदस्तुवावहं।हे जनाः किं न जानीध्वं व्रतं यातव्रतोत्तमं उत्तमं स्वर्गतः सोपराजो वेष्टपतन्हरा।तं दृष्ट्वा

विस्मितो भूत्वा राजापि सह देवव्रतं ततो राजा पृष्टवान् व्रतं वाकारपद्मनाभस्य वैष्णवं तत्त्वं व्रतोत्तमं ततो राज्यं विसृज्य नादेवदेव

स्य चक्रिणः।हर्षश्च -- वास्तेन विष्णोः सारमं परं।अतस्त्वं कुरु राजेंद्र यतो पातव्रतोत्तमं।सर्वपापहराय कां वस्तूणां मिहस्तवप्रदं।इत्युक्त्वा सः

कृतमसौ श्रद्धाभावसमन्वितः।सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुसायुज्यमाप्नुयात।पयातेऽचकामिमां कृतेमानवमतेस्तानां।स्त्रीकामिनेहनं

जं०
५८७
587

लमेकश्रीमत्युत्तमं॥ अतो पातव्रतमिदं व्रतोपवासादिनेपठेत्॥ तानवानस्य नवान्नश्रीमा –हेश्वमण्डलेभवेत्॥ यदुदंष्ट्राणुयाङ्क्षाविष्णुलोकेमहीयते॥
॥ इति नारदीयपुराणोक्तव्यतीपातव्रतं॥ अथ भौमविष्टीव्रतोक्तं भद्राव्रतं॥ ऋषिरुवाच॥ भद्रानामेति काप्येषा कथयायास्तेनमः॥ ईश्वर उवाच॥ सु
तामार्तंडदेवस्य छायागर्भसंभवा॥ शनिभ्राता च भौमा सा दंष्ट्राभयंकरी॥ सा जातमात्रा भुवनं ग्रस्तुं समुपचक्रमे॥ नियोजितापि दिक्पालैः कार्येषु कार्यसमपुरः स्थि
ता॥ विघ्नं करोति सर्वत्र यतोऽसुजानस्य तिष्ठतस्य वासवे विघ्नकारिणी सदा समाजोऽस्य विनाशिनी॥ निमोहयन्ती पार्थ विनाशयति या जगत॥ तां तु दृष्ट्वा विस्मय
संक्रान्तो दृष्ट्वा देवो दिवाकरः॥ चिंतयामास कस्यापि पदास्ये नोऽस्य मध्यमां॥ कन्यां दुर्विनयाढ्यां –हेऽपि तां दोषेणाग्रस्यते॥ तस्मात्स्वं प्रपद्येन कन्यां दया विज्ञा
नता॥ चिंतसेवमस्तु मां भद्रां यस्मात्त्वमस्य पश्यन्ती तां ततेन पदेऽप्यपैवंसृजदाहस्माकेन यां मंडपं मंडयारंभे विनाशयति तत्क्षणात॥ विवस्वांश्चिंतयामास कस्मै संप्र
तिपादयते॥ विरूपा दुष्टदृष्टया गर्भवासाद्विपारिका॥ ऊर्ध्वरोमा महादंष्ट्रा स्वच्छावाराविहारिणी॥ दन्ताग्रेणानेमोऽपायमवतीहकदावना॥ एवं चिंत
कीपन्देवस्त्वासत्येयावरीनुमताः॥ तावत्तत्रागजागमद्वेदुरूपा सममिद्रुतं॥ अथाजगाम सविता दुःपात्मिर्भ्रस्मोऽक्षमभवः॥ उपालंभं ददौ वाप्यविविदोऽच्यमथे
यतः भास्करस्यममुवाचेदं स्वयंभुवनेश्वरं॥ भवान्कर्तापि तां वकस्मात्स्वं प्रमापसे॥ एवमुक्तस्तदाब्रह्मामास्कोणामितद्युतिः॥ उवाच विष्टिमानापय्य एम०
रणुमदेमपादि ताकरगोः सहवर्तस्व ववबालवकौलवैः॥ सप्तमे दिवसे प्राप्ते यदमीधृक्कुरुपतत॥ यात्राप्रवेशमांगल्यकृषिवाणिज्यकास्कान॥ महपरसा ५८७

587A त्रिसुरवणाज्ञराउत्मार्गेणागमेनः नोद्वेजनीयो हिंजनो भवमादिवमत्रयं पस्न्रासुरासुराणां तं दिवमाईं भविष्यामि उत्तं थयेप्रवर्त्ते तेमदेतां निर्मेपाउप
अतेषां विनाश यत्तुमे कार्यमार्यैस्तु निश्चितां। एवमुक्त्वा गतो ब्रह्मा भैद्रापि स्नु वनत्रयं। वभ्रामोद्भ्रांत हृद्रूपा भीषयंती सुरासुरान्। एवमेषा समुत्पन्ना
विष्टिरिष्टविनाशिनी। निवेदिते पंक्तौ ते यं तस्मान्नो परिवर्जयेत। सिंहग्रीवा समुत्पन्ना त्रिपादा पुच्छसंयुता। खरोत्तमांगवदना श्वेतारूढा कृशोदरी
अन्वलवरुप्रवरं धवताहस्तैः पाशास्मिशक्तिका ग नरसंदंष्ट्र भ्रमालाभ्युदरः सप्तविधाः स्मृताः। मजलजेल हव्याणां दीर्घनासो ग्रदंष्ट्रा विपुलहत्तेक
पोलापिंडिकोद्वृद्धजंघा। अनलशतसहस्त्रवोहितांतीसमंतात् पतति भुवनमध्ये कार्यनाशाय विष्टिः॥ १॥ नमो विष्टये कृशतायजातान्हेसंगय
ष्टिः स्मृतं तकवेला॥ देवैर्नियुक्ता करणानि तेसंस्थिता विष्टिस्तु सर्वत्र विवर्जनीया। सखेत्र घटिकापंचदेहके न्मस्तके स्थिता। हृदि वै कादश प्रोक्ता स्थित
स्तो नाभिमंडलो। यं वेकदा त्वविस्पष्टास्त्र स्वपुच्छे नपावहा। मुखे कार्यविनाशाय ग्रीवायां धननाशिनी। हृदि प्राणहरा ज्ञेया नाभ्यां तु कलहावहा।
कट्यां मपंपरिभ्रंशो विष्टिपुच्छे ध्रुवं जयः। एतानि कार्याणि शुभानि शुभानि वा। तानि सर्वाणि सिध्यंति विष्टिपुच्छे न संशयः। पोत्रमाजलानलेद्रु
क्रोशयाम्यवातेंद्वरित्नमाला। मंरव्यामसमानप्रहारैर्विष्टदुष्टमुखपतः। करालीनंदिनी रौद्रा सुमुखी दुर्मुखी तथा। त्रिशिरा भैरवी हंसी स्यात् विता ल
विभ्रयः। धन्यालयाषा सुरवी भद्रा महामारी खरानना। कालरात्रिर्महारौद्रा विष्टिर्ज्वालमुखिका। भैरवी च महाकाली असुराणां क्षयंकरी। द्वादशैतानि नामा

ज. निप्रातरुत्थाय यः पठेन्नान्न व्याधिभयं तस्य रोगी रोगात्प्रमुच्यते। ग्रहाः सर्वेऽनुकूलाः स्युर्नैव विघ्नादि जायते। रणे राजकुले घृते सर्वत्र विजयो भवेत्। य
५८८ 588 श्रुणुयात्पर्वे नित्यं शास्त्रोक्तविधिना नृप। तस्य सर्वार्थसिद्धिः स्याज्जायते नात्र संशयः। एवमेषा समस्तुसन्नाविष्टिरिष्टविनाशिनी। तस्मान्नरेण कौंतेय वर्ज
नीया पापकार्येना। येनोपवासा विधिना व्रते नवस्थ विष्टिरा। पूजिता तोषमायाति तन्हे व कथयामि ते। यस्मिन्नहनि भवेद्भद्रा तस्मिन्नहनि भारत। उपवासस्य नि
यमं कुर्यान्नारी नरोऽथवा। यदि रात्रौ भवेद्विष्टिरेकभक्तं दिने नयेत्। प्रहरस्योपरि यदा स्याद्विष्टिः प्रहरत्रयम्। उपवासस्तदा कार्यो नैकभक्तं स्मृतं मुधा। सर्वौ
षधिजलैः स्नानं सुगंधामलकैरथ। स्नानं घातेऽथ गोपय्य हस्नानं सर्वत्र शस्यते। देवानभ्यर्च्य समभ्यर्च्य ततो दर्भमयीं शुभाम्। विष्टिं कृत्वा सुधूप्यधूपैर्नैवेद्यै
र्विधिवर्चयेत्। ताहो मंत्रनामभिर्विष्टिः शतमष्टोत्तरं नृप। भुंजीत स्वाविधायाति लाम्यायलमेव वा सतेलं हृशरांभक्त्यापथ्याद्भुंजीत कामतः। छायासू
र्यसुते देवि विष्टे रुद्रस्य नाशिनी। पूजितासि मया भक्त्या मे भद्रप्रदा भव। उपोष्य विधिनानेन दश सप्त यथाक्रमात्। उद्यापनं ततः कुर्यात्सर्वं वदन्त
स्नानं वा। स्नोपायता पयसा पो हृदयं गात्रं निवेदयेत्। पीतवासांसि हृता स्वगुरुस्तु तामंत्रेतांजनः। ब्राह्मणाय प्रदन्वा दद्यात्स्त्रोहं तैलं तथा तिलानाढ
म्मामुत्रसा गामिषा तथैव कृष्णं कंबलं दातव्यं गां यथा शक्त्या तदा महाविसर्जयेत। परावं कृत्वा पायं सम्यग्मद्रा व्रतेन रः। विघ्नानजायते तस्य एम.
का यौर्यं भेकदा वनाराज्ञमा वापिशावावा पत्ननो शाकिनी ग्रहाः। नपीड यं ति तं मर्त्यं यो भद्रा व्रतमाचरेत्। नवै वैष्ठ वियोगस्मान्न निर्स्वत्म जायतां हे ५८८

588A

हांतेयातिसद्नंमात्स्कृरस्यनसंशयः।सर्पोत्सजानिभयदाभगीनीशनेपीमत्रैर्भस्मसातिरयाकरणात्क्रमेन॥तांहृत्ससमातुरसरवीक्तसुपोष्यविरिष्टिमिष्टा
पैसितेहिमवुधोपिसुमाद्रुपैति॥ ॥इतिविष्टिव्रतं॥अथपतत्रैरोत्केभद्राव्रतांतरं॥तत्संउवाचातथामरापतेवाभिर्विष्टश्रतमव्रतेनमांयत्कृतावारि
तानस्मादृयस्कापिसुगृहृदिरा।सकारंमुतुणावेष्टमवेकामार्थदेनृणां।परंप्रीतिकरंमानोःसर्वविघ्नोपशांतिद।मार्गशीर्षेमलेपक्षेदेवतुथ्यीमाभ
हुवेः।संप्रज्ञ्यामापाणाश्रेष्ठंविघ्नाहेमरातषंसमायुक्तोपज्ञ्नारेवीमत्रमेनसुदीरयेत।मदेभद्रापमदहिकुरिष्प्रव्रतमवते।निर्विघ्नंकुरुमेदेवकार्यसि
द्धिंवमावय।स्तुत्वातःप्रजतामेवंब्रात्स्यणांचस्वशक्तितः।ततोसुंजीतराजेंद्रयावद्द्वादनजायते।अथवांतेतिमद्रायाक्रामतोवापुनःसुविः।नाकिवि
द्रुहृयेत्यानोयावद्वाद्राप्रवर्तते।अनेनविधिनापार्थप्रतिमद्रंसमाचरेत।नरोवापरवानारीसर्वकामार्थसिद्धये।ततःसंवत्सरेपूर्णेप्रतिमाकारयेद्बु
धः।लौहीशिलम—पापिदसनंगोवस्वशक्तितः।शतसंचोपपनेवास्तुपिपायिलापयाविधिः॥एजपेद्गिमानेप्रोमंत्रैरेभिःदाधोःपरजितालि
यधासर्वसिद्धाधनदेनचाविघ्नानांक्रेणापतपातःपूजयास्यहं।निर्विघ्नार्थमामेहिंपपातेषांहृतात्यातपाममापिमत्वास्यमदैवमरवराग
भव।अनेनाद्यवद्वाद्यौस्तमायुन्नंप्यदृतेतदयता।तत्तमस्त्वासुमनमातदीनसगेणार्थिनः।इतिऊर्ध्वायाशन्नाविघ्नशयाविवर्जितः।ततःश्रानं
पारकोणवापजायेत्यानराविप॥अमावव्यवनातुकृतोविधिनेथारयेद्बुधः।एवंहेकुरुतेयस्तुमनसामदाव्रतेनरः।मद्रायामापिकापायाति

ज्ञा॰
५८९
589

सा यो मे यं नरशंशयं। रह लोके सर्वसुखान्याप्नुवंत्यैश्वर्य समन्वितः। अविघ्नेन नरस्याथ दीर्घायुर्व्याधिवर्जितः॥ ततो नैव स्वर्गं तिष्ठा पप्रमोदते सुरराजवत्। एव
रामम हेदेशानीर्णोह बाजिघांस या। विमानार्थं जवे रोगानीतपाने दशायेशा। रात्रि नावेष्टुरां तापयां नजन्मा यदि छत्रेना। महेस्तु महेम व तो हस
दैवपुष्पं मातृ पौष्णि पूर्वं कामिदं व्रतमादरेणा॥ मेघा मिया नमापि मायमनो गंधे कुर्वंति ते सा विन मेव नष्पापा भवंति॥ ॥इति द्वितीय मदाव्रतं। अथ
संकष्टव्रतानि॥ नंदिकेश्वर उवाच। चांद्रायणातः संघवृद्धा मेरवग्रात मनुत्तमं। यत्कृतादेन रोगा जनसर्वे कामानवाप्नुयात्। अयने विषुवे चैव वहा
नं कृत्वा विचक्षणाः। व्रतमारणे यमं कुर्याद्यात्रा दीवादिवाकरं। कुरिष्यामि व्रतं देव ब्रह्मनो सत्यराय गा। तदविघ्नेन मे यातु तव देव प्रसादतः। उ
सुवार्य लिर्व तपमेकुक्षे मनो पथन्नके। मासन्न रंधवें पचेत् ब्राह्मणे पतउत्तथा रो। विवस्वंतं नया यामे नैरते रथा तेया। आदित्यं वारुणे पञ्चे वा
पश्चेत पनंतया। मोचंउमि तिकोवेरेईशान्ये भानुमेव च। एवं चक्रम शोभयीविमायां मासर्व हूतः। कृतांजलिपुटो भूत्वा अर्घ्यं दद्यात्सम च के।
कोलानमास्त वे स्तान्मावे ग्रत्मामर्वतो सु स्वः। व्याधिमृत्युजरा शोक संसारमयनाशनः। इत्यर्घमंत्रः। उमयपैः समम्यची शिरमाप्रणोपत्स व
। राचिंस्याता तयोहचापसान्यं भ्रस्यां हिजातये। प्रतिमासं पुनस्तत् तत्र्यो देवः सह सूपात्। एवं संवत्सरप्राते भूमिप्रस्यां हि जातये प्रतिमासंपु
नस्तत् कुर्यादेवः सहस्त्रपात्। एवं सप्तदारे शतमयं धाम प्रस्यादि जन्मतो। एवं संवत्सरेणोक्तं योद्रु घापनाकिपा। अथापात्रोहिमो वर्णोकार ये मन्डले

रामः
५८९

5891A सभां हि भुजं पूजये द्वादं रक्नैव स्वर्णगान्वितां धान्य श्रोणेन महितं तत्र दद्यैन स्वशक्तितः स्वर्गं भुंक्ते गौरी प्यस्तु तां कांसदोह्यायपयस्विनी॥ विस्तस हेमजंध्या
लातनैवेद्यविहितयः॥ विद्या यात्राय विप्राय तत्र सर्वविधानवेदयेत॥ अग्निष्टोमसहस्राणां फलमाप्नोति मानवः॥ सप्तजन्मसहस्राणि धनधान्य
समन्वितः॥ निर्व्याधिर्नीरुजो धीमान् रूपवान् अभिजायते॥ इति स्कंदपुराणोक्तं धान्यसंक्रांतिव्रतं॥ अथ लवणसंक्रांतिव्रतं॥ अथ धान्यरूपिते वह्निस्स संक्रां
तिमुक्तमं पसंक्रांति वामरते लवणानंदेत्वा तिव्र रूणाः॥ हेमपात्रे घृतं कृत्वा हिरण्येन समन्वितां॥ स्वरूपं वै प्रतत्साथं ब्राह्मणाय निवेदयेत॥ एकम
क्तं ततः कृत्वा भक्त्या वै च समन्वितः॥ व्रतांते कांचनं दद्याद्धत — — समन्वितं॥ अश्वमेधसहस्राणां फलमाप्नोति मानवः॥ रूपयौवनसंपन्नः साध्वीपुत्रारो
ग्यसंपदा॥ लक्ष्मीवान् विपुलान्भोगान् भुक्त्वेह नात्र संशयः॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः स्वर्गलोके सगच्छति॥ इति स्कंदपुराणोक्तं रूपसंक्रांतिव्रतं॥ अथ धामां
मांसंप्रवक्ष्यामि मांसप्रसंक्रांति मुत्तमां॥ भृगुनारदस्य वने नघ नेश्वप्रयं शापिनी॥ अयने विषुवे पुण्ये भक्तोपातेन भानुना॥ संक्रांति दिवसे कुर्याद्दे कृ
भक्तो विमत्सरः॥ दर्वं द्वादशमभ्यर्च्य यथा वैभवसुवासिनी॥ सौमाग्याष्टकसंयुक्तं वस्त्रयुग्मं समर्पयेत॥ विप्राय वेदविदुषे मत्स्यातथ्य तिपारयेत॥ एकं मं
वत्सरे पूर्णे कृत्वा वाह्यामोजने॥ पर्वते पर्वताकारं कांचनं कमलं कृत्वा मात्का वैवकारयेत॥ गंधपुष्पादिना पूज्य विप्राय प्रतिपादयेत॥ पुष्करं क

जगदी· रुद्रे हेत्रे गोसहस्रस्य फलं लभेत ॥ सा प्रिया मर्त्यलोके ष्या करोति व्रतं त्विदं ॥ शंकरस्य यथा गौरी विष्णोर्लक्ष्मी यथा दिवि ॥ मर्त्यलोके तथा सापि प्रियेणा सह मोदते
५९० ॥ इति श्रीस्कंदपुराणोक्तं सौभाग्यसंक्रांतिव्रतं ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ धनसंक्रांतिमाहात्म्यं शृणु स्कंद विक्षनतः ॥ यत्कृत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥
590 संक्रांतिवासरं प्राप्य शुचिर्भूत्वा समाहितः ॥ कलशं तिर्वीगागस्य वारिपूर्णं निधापयेत ॥ सुवर्णं शक्तितः क्षिप्त्वा युतिमासं तु स्थापयेत ॥ ॥ विधिनानेन वर्षांते ओपतां
मारेदनाकरः ॥ पूजाविधानं सर्वत्र धनसंक्रांतिवद्भवेत ॥ उद्यापने च वक्ष्यामि संपूर्णं व्रत उत्तमं ॥ संपूर्णं व्रतं येन तत्र ॥ सौवर्णं कमलं कृत्वा तस्योपरि विन्य
सेत ॥ हस्तेन सुवर्णाद्यं दत्तं यं कुर्जं च निवेदयेत ॥ गोदानं तत्र कर्तव्यं एवं संपूर्णो भवेत ॥ एवं कृते तु यत्पुण्यं फलं स्यात्तु न वोस्महे ॥ फलं भेमितितस्यातिशेष
ःजन्मनाशनं माहात्म्यं च नेधक्को भवेन्नरः ॥ आरोग्यसंपन्नः स्वर्गलोके महीयते ॥ इति स्कंदपुराणोक्तं धनसंक्रांतिव्रतं ॥ ब्रह्मोवाच ॥ आयुतासंक्रांति
माहात्म्यं शृणु स्कंद विक्षनतः ॥ यत्कृत्वा सर्वपापेभ्यो लोके वा ज्ञानवान् जायते नरः ॥ संक्रांतिदिवसे उपोष्य प्रारभेन्नियतं व्रतं ॥ पद्मे अष्टदलं कृत्वा कुंकुमे
न तु नाम तु सं ॥ पूजयेन्मंत्रेणानेन पीठे विधिवत्कृतनिश्चयः ॥ आयुता तेजस्कंतौ पुष्टिप्रमोदौ सिद्धयस्तथा ॥ आयुता सर्वत्र गामत्वं समरेहिह नमोस्तु ते ॥ पूजयेत्कुंकुम रामः
मेनाप्य ददाद्विप्राय भोजनं ॥ उद्यापने तु वक्ष्यामि सौवर्णीं च यथा ॥ एकवर्षं च समस्ताश्च मनोरथान् समन्वितां ॥ यः कुर्याद्विधिनानेन आयुतासंक्रांतिमुत्तमां ॥ ५९०

590A

अथ पापात्मा सत्वालितात्लोके सर्पभक्षस्य जायते ॥ एवमेवं कुं कुमेनापदघातिदिशायुमोजनं ॥ उपायनेतु वंगं अंशुं सौवर्णं चरथं तथा ॥ एकचक्रं चसप्ताश्वमहस्तो
नसमन्वितं ॥ उपः कुर्याद्विधिनानेन स्नात्वा सांक्रांतिमुत्तमां ॥ अथ पापात्मा स्त्वं लितात्लोके सर्पभक्षस्य जायते ॥ गोघ्नमित्रस्तते धेनुमात्मा सर्वे द्रजायते
॥ रिपवः संहरूपं पांतिमुत्तं पापोस्मत्तमं ॥ इति वैरस्यगणोकोमासासंक्रांतिव्रतं ॥ नारिकेलस्य रसं उवाचा वरश्लाम्यपापसंक्रांतिव्यापस्कर विधानतः ॥ संक्रां
त्यां नियतो भूत्वा तिलैः स्वैतैः समन्वितं ॥ कांस्यं वर्द्धमानं च प्रतिमासं निवेदयेत् ॥ वर्द्धमानेन शरावं ॥ मंत्रेणानेन तु स्नापाद्युक्ति भावसमन्वितः ॥ भक्तिरतः कांस्य
सनदाकारांच्छिः ॥ भावो विश्वासः तिलो मां पातु सर्वपाप्मभ्यस्त्वं देवप्रसादतः ॥ तेन मारकहा देवेश वाञ्छनः कायकल्मषान् ॥ उद्यापने च देवस्य तोवर्णमा
षकेशान्तु तत्सलवं ॥ स्वशोनाति भुवनं कांविधापि तस्मै नमस्तुते ॥ सुच्युतेस वे पापेभ्यः स्तुद्धि मुजा प्रतिमा कार्या रजजेनाथ कार्पयेत् ॥ रेमसस्र सुसामा
षकेशान्ति सां मेनेति तिशेषः ॥ अथ पथ्यस्त्वया अथ च न शक्तो शक्तो विषयते न भवन्स्यतो विकल्पः ॥ तिलपेटः प्रदातव्यो ब्रतासमेत्वात्र संशयः ॥ एवं पापप्र
णाशाय स्वाडारोग्य हेतवः ॥ नरुर्वं पुराणोक्तं अस्मणा विश्लवतं तथा ॥ विष्णोरिंद्राय जगदेतपायो वा वशं भवे ॥ शंभुस्थेवममावष्ठ मे पापशोकं तवप्रभो
॥ सर्वसंक्रांतिरिदं वसेषा रमेतद्व्रतमुत्तमं ॥ रक्षिणान्नरस क्रांतो स वांस्तितिचकेशव ॥ अथ तुवलाच्छरी रस्पयोग पर्याय शम्यतां ॥ स्वात्रावीविलोपः स्या
त्सर्वे चैव कतद्देवतानां नारदेवप्रतमोगुने ककालं प्रणस्यते ॥ इति क्रुस्यगणोतपापसंक्रांतिव्रतं ॥ अथ पासवसंधेव क्लामितावलास्यमदुत्तमं ॥ विस्तृ

जगदीनं दर्शवे वृतं कुर्याद्धानुसंक्रांतिवृतं व्रततातां वलं भं इह पेदं प्रगल्भासां द्विजोत्तमा मा याचवत्सं च स्मरं प्रशंसां चोरा चौततः परां नां वृत्तं मङ्गु पेद्विजकार
५९१ 591 पेद्वैवतांतरां वत्सां तेनकुर्मनं कुला वैवकुकां वनां यमकोशं कक्षुवीततपापरां फलात्त पां वत्सा। प्रशंसां उपकुर्वीत परमस्कोदनं तथा। सूर्यस्य
मा द्विजश्रेणीनां मां गृनिवेद्द्विजर्षभा। द्विजयं पूजयमावा घमवाप स्वारसं पुतंः। दत्वेशुध्मजयेदक्ताभोजयेत्पदस्मै द्विजानाउपकाल्पितं वयालिवि
द्वात्यगणा यानिवेदयेत्। एवं करोति या नारी यश्च ला रम्भावतोन्न मं। सर्वकामानवाप्नोति मर्त्ये जातिकुलाद्भवो सोभाग्यतेज आयुलं प्राप्नोति द्विजसत्तम
।भर्त्ता पुत्रैश्च युपा नेश्रुमादरते त्विमहेहस्रवा। मत्ता कालावरेपश्चात्स ये लोके महीपते। यातिना देववदिद्द्रयावदाश्रम्तमंह्वव॥ अग्नागोपिशुवंतां काचि
न्नापेतल फलमश्नुते। मुच्यते सर्वपापेभ्यः स्वर्गलोके महीपते॥ इति श्री वद्रपुराणे तारकलसंक्रांतिव्रतं। अतः परं प्रवक्ष्यामि शोकसंक्रांतिसत्त
मं। अयने विषुवे पुण्ये व्यतीपाते भवेद्यदि। एकभक्तेन नरः कुर्यात्तिलैः स्नानं तु कारयेत्। कांचनं नमास्करं होताय पाविमव शास्त्रतः। स्नापयेत्पञ्चगव्य
नं गंधपुष्पैस्तु पूजयेत्। तावेष्टयेद्रक्तवस्त्रेण माता मपाचैनेमपयेत्। भास्कराय नमः पादौ जंघे च वरदाय नमः। आदित्याय नमो जानू ऊरू देवाकायाय
वाक्यं यमगे चवाचोदर ज्यमान केवो दंतया। नमः प्रहर्षे च बाहू द्वाव यमगे च मुनः स्तु तो। विवस्वते नमः कंठं सहस्रांशो सुखं स्मृतो। प्रभाकाय नमो नेत्रमः
नेत्रे तेजोराशे नमः शिरः। विकाशाय नमः केशान्स्पारादोपजयेद्वांच्य घोरिदर्पवबन्धा पीबाह्मणाय निवेदयेत्। चवततनत्ताममपं वेगाततत्स्छा नेपज्ञ ५९१

591A

संक्रांतावस्त्रदीपकारसहितांशतिमांभास्करं नक्तायेतरसकलगुराणस्यपत्राय ब्राह्मणाय दद्यादिमारवंउल्कापीः ॥ एवं संवत्सरे पूर्णे कांचनेन दिवाकरं

सपमेहस्त्तमपञ्च यथाविभवशक्तितः ॥ एव मितिरावं ॥ रवमक्तादिक्रमेणा संपूज्येतिसंबंधः ॥ सप्तमहस्रं दिवाकरं कांस्य नेन कारयेतादि तिश्चयेत

नेन संबंधः ॥ कांस्ये सजयंड्रकारन्नेन स्त्रग्धावेष्टयेत ॥ ततो होमं प्रकुर्वीत तस्य पंचे शानाददः ॥ स्वास्मां कपिला इद्यादन्नालंकारसंयुताः ॥ अशक्तः कापि

लाभेकांचिन्नशाख्यावेवर्जिता ॥ ग्रहणे वकुरुक्षेत्रे मसतात्रे प्राणिपर्वणि ॥ कोटिकोटिगुणं स दत्त्वा सलभतेफलं ॥ आडाणोप्यमेध्यर्धमायोपवसम

न्वितः ॥ इति स्कंदपुराणोक्तो विशोकसंक्रांतिव्रतानि रवेस्त्रयोदशवा ॥ अथ यामांस प्रवक्ष्यामि तेजः संक्रांतिमुत्तमा ॥ संक्रांति वासरं प्राप्य स्नात्वा नंद

त्वाविवस्वतः ॥ शालितंडुलमंप्रक्तैः करकं कारयेत्सुभं ॥ तन्मध्ये दीपवंद्धिप्यप्रज्वलंतम्ववतेजसा ॥ तत्पुरवेमोदकं स्थाप्य ब्राह्मणायानिवेदयेत ॥

अर्घ्यंदत्त्वावर्वत्कार्पीमेकभक्तोत्तरं वर्त्तत ॥ मेवं स्मरेतुसंप्रगाउयोईघापनेष्ववेपुः ॥ शोभनादीपिकाकार्या तन्मध्ये दीयकंसमेत ॥ कापिलास्य हस्तमाके

रकेनहिजातये ॥ स्तुवर्णकोटिदानस्य यत्फलं प्राप्यते नघायत्फलंतत्प्राप्नुयात्तस्यत्याहृत्यायोजं ॥ तेजःसंक्रांतिमसे काशो वायो वलेमवान

याति ॥ संक्रांतिव्रतमाहात्म्यं लघुपतेनात्रसंशयः ॥ तेजसादिसमस्तकाशरतिमवेहतिशेषः ॥ कृतसंतादिस पंचाशयामाद ॥ संक्रांतिति ॥ केपिहेमुवर्णको

दीतिम्नाकाद्दीनंतरसंक्रांतोतिति ॥ म्लोकार्द्धजोजपायातेजनसंतात्रिवतस्मातद्रतिस्कंदपुराणोक्तेतेजःसंक्रांतिव्रतं ॥ अथ यामांसेप्रवक्ष्यामिवासुःसं

अगदी क्रांतिस्तत्र मांसत्यागुवस्त्रविभागेन यथाशक्त्या पूजयेद्वै तो संक्रांतिदिवसे पूज्य पूर्वं वस्त्रशिवाकरं पूर्वं वस्त्रदाम्भसंक्रांतिव्रतं। कांस्यक्षीरघृतं स्वर्णाल्लिंगं पस्व
५९२ 592 शक्तितः संक्रांतिवर्णं पृथक् दानेदजा सैव श्रीकीर्तिता। सैव धामसंक्रांति स्थिरा। स्महोरे स्वर्णमीजा तंत्रो यष समम रूपच्छन्न। आयुरारोग्यमैश्वर्यं समदे हे हि
जायते। अनेन विधिना सम्यक् संवत्सरं हृदि ततः। उद्यापनादिकं सर्वं धामसंक्रांतिवद्भवेत्। एवं कृते लभेत् सर्वगणपश्चकं ने रूम यो स्तु। निर्भा विराते दी
र्घायुः स्नेजस्वी सर्वजन्मसु अपमृत्यो भयं नास्ति जीवेच्च शरदां शतं॥ इति स्कंदपुराणोक्तं माषसंक्रांतिव्रतं। नारदेनास्वरउवाच॥ कीर्तिसंक्रांतिमाहात्म्यं
मृणुष्व द्विजसत्तम। संक्रांतिवासरे प्राप्य शिवबिंबालिखेद्भुवि। तस्य मध्ये स्थितं देवं पूजयेत्सूर्यमंत्रतः। यथाविभवसारेण ततो विप्राय दापयेत्
। प्रतिमासं तु वै श्वेतं वस्त्रयुग्मं प्रदापयेत्। उद्यापने तु गोप्यं वा स्वर्णमंत्रपरः पयेत। श्वेतवस्त्रयुगच्छत्रं आसनं च प्रदापयेत्। एवं कृते यथा की
र्तिर्जीयते चापि वर्द्धते। फलं न शक्यते वक्तुं गोप्यते। विप्र जेतव्या॥ विमना कीर्तिराज्यं च जायते नात्र संशयः। आयुरारोग्यमाप्नोति जीवेद्वर्षशतं नरः॥
इति स्कंदपुराणोक्तं कीर्तिसंक्रांतिव्रतं। नारदेनास्वरउवाच॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि संक्रांतिवमनोरथां। गुडेन पूरयेत्कुंभं वस्त्रवस्त्रं च शक्तितः संक्रांति
वासरे द्विजाय ब्राह्मणाय कुटुंबिने। गां च सवत्सां स्वर्णशृंगीं सवस्त्रां यावप नमुहे। गुडेन पूर्ण तंदुलानां वस्त्रान्नं वस्त्रशोभितां। च यद्वा नरे द्विजाय देवं च शाकं च कारये ग्राम
तां। यं यं प्रार्थयते लोके तं तं प्राप्नोति पुष्कलां। सर्वपापविनिर्मुक्तः स्वर्गलोके महीयते॥ इति स्कंदपुराणोक्तं मनोरथसंक्रांतिव्रतं॥ पुलस्त्यउवाच॥ अ ५९२

592A पनादपनं यावद्दुर्जे येत्रुष्मतर्पिबो॥ तदंते कांचनं चैव घृतपूर्णं समन्वितं॥ दद्याद्विप्रपदंयांति विप्राय घृतपायसं॥ एतच्छीलव्रतं नाम शीलारोग्यसुखप्र
दं॥ इति पद्मपुराणे शीलव्रतं॥ ईश्वर उवाच॥ उत्तरे चायने प्राप्ते घृतप्रस्थं तु यो हरिं॥ स्नापयित्वा श्रायणाय वउ्वा सम्प्रयच्छति॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः
सर्वपैलोके विराजते॥ ततो भवति भूपालः प्रजानंदविवर्द्धनः॥ राजव्रतमिदं प्रोक्तं परं तुष्टिकरं हरेः॥ इति भविष्योत्तरे राजव्रतं॥ पुलस्त्य उवाच॥ अय
यने चोत्तरे प्राप्ते यः स्नापयति केशवं॥ घृतप्रस्थेन यायं स सकलं च मयोहति॥ कपिलो विप्रमुख्याय दद्यात्तदुपःस्नानं देवस्य यच्छति यो घृतेनोत्त
रायणे॥ ते यांति विष्णुसायुज्यं सर्वपापविवर्जिताः॥ इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं घृतस्नानव्रतं॥ अथ संक्रांतिव्रतोद्यापनं॥ तत्र यान्तं दपि व ह्यामूलकास्य पापन
श्ण॥ यदुक्तं पुरा कालं लोके सर्वकामफलप्रदं॥ विषुवे ह्ययने चापि संक्रांति व्रतमाचरेत्॥ पूर्वेद्युरेकभक्तेन दंतधावनपूर्वकं॥ संक्रांतिवासरे प्राप्ते तैलस्नानं वि
धीयते॥ रविसंक्रमणो ब्रह्मो वंदने नाष्टपत्रकं॥ पद्मं संस्कर्णिकं कृत्वा पीतचास्मिन्नावाहयेद्रविं॥ कर्णिकायां न्यसेत्सूर्यमादित्यं पूर्वतस्ततः॥ नमः सप्तार्चिषं ऐशा
ने कुंभं उत्तायवा॥ नमः सावित्रवा पश्ये वारुणाय वह्लणा यजेत्॥ मार्तंडमुत्तरे विष्णुमीशाने विमसे न्नतः॥ गंधमाल्यफलैर्भक्ष्यैः स्थाने लेपज्य यन्नतः॥ ...नाद
त्त्वा पुष्पांजलिं देवाय अर्घ्यं समर्पयेद्रविं॥ अर्घ्यमंत्रः॥ नमस्ते विश्वरूपाय विश्वधाम्ने स्वयंभुवे॥ नमोनमस्ते वरदः ऋक्साम यजुषां पते॥ अनेन विधिना दत्वा देवाय
घं नरोत्तम॥ हिताय सर्वदेवं भवति लक्ष्म्यात्रिः॥ माघाद्युत्तुपथाशक्त्या कारयेत्तानि वर्द्धयेत्॥ विधिनानेन कर्तव्यं माघमासे मासि निरोत्तम॥ कमलाश

जग
५९३
593

नैः ― ― ःसर्वेमे तपथ्याविधिः ।। एकादश्यां व्रतदिने कर्त्तव्यं वन्मयांते धंवायुनः। अथ व्रतयः पञ्चाः। मासिमासि कर्त्तव्यमिसेकः पञ्चः। संवत्सरमयोएकादश्यांनदि
नेकर्त्तव्यमितिद्वितीयः। वत्सरांते कर्त्तव्यमितितृतीयः। एते वशक्ताशक्तविषयतेन सवस्थिताः। संवत्सरांतेऽद्भुतपापतप्पवाक्ये। हिजसंगवां अस्वकंमास
नहीं हृद्यावेउपुक्तात्मस्त्रहेराणमपथ्यम्रगमीना। यथ स्त्रिवीः शीलवतीश्रुरौ प्यकुरुः सुवसनाः सभुहे मस्थगोः। गावेदषाःस मकाः सहोहामास्यांवरावाद
तुरोपशक्तः। हेस्वनपुत्रेकापेलामथैकांनिवेदपेद्धास्याणपंगवायः। हेमींवरघास्थथैवीमशेषामाकर्षतौ प्यामपयकापे लास्तासशेषांशेषनागपति
मासहितां। स्वशमशक्तो वस्तुधाविभ्र पमोवर्गारेप्येणमममथ्रघात। येष्टापिष्टनिर्मितः नविन्नशाद्यंपुरुषोत्रउयोत्कुर्वन्नस्ये व्या― नसंशयोत्रः। याव
न्महेंद्रमसुखानेरेंद्राः। दधी ववज्ञारेपुनेहितिष्ठेत। तावत्सगंधर्वगणोशेषैः संपूज्यतेनारदनाकपृष्ठे। ततश्च कर्मक्षयमाप्यसप्तद्वीपाधिपः स्यात्क
लशालेषुकूतः। नाकस्पष्टेसहवः समापीः अस्मेत पञ्चाब्दपर्वेदिनांघ्रिः। दतिपवंतिस्रगोगोतियातिमत्ताविद्धिमरविलेभ्विसक्तमेगाश्रयपं। मतिमापवद
हयतियापिदेवस्मयातिम्रसुखैर्वृतन्त्वसमस्याता।। इतिमत्स्यपुराणोक्तमेकादश्युद्यापने।। अथ व्रताकलागविधिः।। भविष्योत्तरे।। इंताकुसाविधिंवक्ष्येम्भ
णुयाथं समाहितः। संवत्सरं वाषण्मासं वात्रीन्मासानपानमद्भुयेत। अथ प्रमाणपामघायांवारकयाद्रो भवासे तलास्याउल्लेदेवानाहूयागावप्पुष्पनैवेद्यादि पाम
नापूजयेत। मार्गमासमघायांवाष्णुपेदितिसंबधः।। आशीत्रभ्रकामाह।। इमंयगणिगंबोदश्वेनावाहयेत। पमगाजमावाहयामि। कालमावाहयामि। नील ५९३

593A

मावाहयामि। चित्रगुप्तमावाहयामि। वैवस्वतमावाहयामि। मृत्युमावाहयामि। परमेष्ठिनमावाहयामीति। ततोग्निमुपसमाधाय तिलाज्यं जुहुयात्। यमा
य स्वाहा। कालाय स्वाहा। नीलाय स्वाहा। चित्रगुप्ताय स्वाहा। वैवस्वताय स्वाहा। मृत्यवे स्वाहा। परमेष्ठिने नमः। अष्टोत्तरमष्टौ साहुतीरष्टशतं जुहु
यात्। प्रायश्चित्ते कृते तु ब्राह्मणाः स्वयमेवेतरे धर्मा वार्याः। अथ दशनामो वर्णहंता कन्या यापनि वेद्दयेत्। तां ह्यागांतं यावत् षष्ठपन्नगे वे कर्णी वेष्टं गुलीय
केऽङ्गुलीपापन्मोक्षणं स्वर्णं वस्त्रं प्रागुक्तं केवलं तदर्धमानं॥ ब्राह्मणान्भोजयेदाशिषो गृह्णीयात्। अनेन विधिना यः कुर्याद्वेताकंसरूपच्छादि॥ त्रीन्मासान्मासामास
सा वर्षमेकं तान्न भक्षयेत्। अथ वैदर्विविधिं कृत्वा जन्मावधि सोमगं कारयति विष्णुलोकं प्रयच्छति पुंडरीकाश्वमेधफलमाप्नोति। सप्तजन्मसहस्राणि ना
कपृष्ठे महीयते। सप्तजन्मांतरे स्याव घमलोकं न पश्यति। जन्मावधि सोमपो ऽपि होमादिकं सर्वं वरे वा व्रतांकमप्रतिष्ठत वरहेम सिद्धं दद्याद्द्विजाय घ
नवस्त्रसमन्वितः कृत्वा तु वर्षमपि मासमपेक्षमेव यामं न पश्यति पुरं पुरुषः कदाचित्॥ इति व्रतोकसमागविधिः॥ अथ पुत्रनाशनव्रतं॥ विष्णुधर्मो
त्तरे गर्भपाते॥ पुष्कर उवाच॥ कृतयवासोपाद्य हेकृत्तिकासु मद्देवाहि रजपेदास्वेवं वक्ष्ये कनस्तु गंधिनाश्चैतेष्वक्षयमे दृष्टघे वृषरथा च गुग्गुलुं घृ
तेन दीपं दद्यात् वस्त्रंतथैव वासांसि वेदनी पंचेवा पत्र थामत्र वं निवेदयेत्। होतव्यं श्रमामेरसौत पैवास्तु। सर्पिषा। अशत्तरसे षष्ठीराजेका अयुधानि
वेद्यानि ब्राह्मणान् भोजयित्वा ह्ये ग्राः। कौमेतदुक्तो रिपुनाशकारिकापि संदाशत्रुगोसामप्रमोयिपिकृतैतरन्यरिपनाशमाशुप्राप्नोति मसौ नाहि संशयो त्रा॥ र

जग·
५८४
594

त्तिशत्रुनाशनकर्म॥ अथ मौनव्रतं शिवधर्मे॥ नंदिकेश्वर उवाच॥ शृणु वत्स प्रवक्ष्यामि मौनं सर्वार्थसाधकं। मौनव्रतं महापुण्यं पूर्वं हुंहुंकारं यत्नाद्विवर्जयेत्॥ पुंसां
भोजनकाले हुंकारो घोरे निर्गतः। सर्वमेव हृतं मासं तत्तस्मान्मौने विवर्जयेत्। कर्मेण मनसा वाचा नित्यं हिंसां विवर्जयेत्। मौनस्यास्य प्रभावेन ऋषयः
त्रिदिवं गताः॥ अथ सूर्यमेकं चरेन्मौनं वर्षं षण्मासमथवा पिवा मासमेकं पक्षमात्रं कौमासमेकं तथैव च। मासांते तु पुनः कुर्याच्छिवमान्हादरशाप्यनाप द्यथवाप्य
श्चैतत्पैकं वा मौनी भुंजीत यत्नतः। समाप्ते तद्व्रते तेन तस्मिन्मौनव्रते समाहितः। लिंगं च रत्नजं कृत्वा षडंगं नतु प्राच्य सेत। षडंगं गोमयेनात्र समर्प्यैः ह्रीं रहवि
नरो वनाषडंग मे तत्सामं मंगलं नैवेद्यं गवामिति परिभाषितं मोगरे व नाममाल्यगंधैः पुष्पैः पूजयेत्। धूपं वागुरुकंदं घाव्रमप्रकाशनं ततश्च नः। का
पादशिरोमितं प्राणापसननिवेदयेत्। आत्मविद्याउमारोगाहेमघंटां प्रदापयेत्। शिवाय तो निवध्रो याच्छिवस्यातीव वल्लभां। कांस्यलोहमयीं वाथ पिण्डका
वाशक्तितस्तया। शिवस्य पुरतो वेद्यां शिवभक्तांश्च भोजयेत्। पायसं घृतसंमिश्रं मधुमांसवर्जितं। अनेकभक्ष्यभोज्याद्यैर्लेह्यपेयसमन्वितैः। समाजे
काद्य तस्मात्सिद्धं मे उक्तः समस्तमाहितः। भोजयित्वा प्रव्रजितान्निमित्तरोगः समाश्रयेत्। यत्नाद्वर्धहिरण्यं दद्याद्वस्त्रं तार्ध्यं विवर्जयेत्। सम्मेण यो न येत विप्रं
स्वप्नस्तु प्रवेतां शिवभक्तायतो नित्यं शांति वा संप्र न पुनः। शक्त्या हि दक्षिणां स्यात्च्छिवभक्तानामेव ततः। तास्य शाने तु तल्लिंगं स्थाप्य पुष्पैः स्नलं कृता शि णम·
रस्याप्यर्पयेत्सा तत्सर्वं मौनी समाहितः। मगच्छेत्पमार्गेणायावच्छिवगोचरः। प्रदद्द हिरण्यं कसाशिवं जीन। वारांश्च समं ततः। प्रविमोक्षभोगं हर्के स्पयेदे वराहे ५८४

594A गो॥ धनः पुनः स्तम्भ ह्वींगं धूपदीपै श्च सर्वैतः। नमस्कारैस्ततः पश्चात्प्रणाम्य शिवमाश्रितो मौनस्मैषवि विप्रो कोमयानुव महाभुवने ३ अस्समौ नसमहात्म्याद्
वृताः धिवतां गताः॥ एवं मौनव्रतं प्रोक्तं सर्वकामार्थसाधकं॥ सुविसर्वां समपृथ्वीं नोसहकरं प्रकटीकृतं॥ ॥ इति मौनव्रतं॥ ॥ अथ पलनह्य प्रजाविधिः॥ इ
श्वर उवाच॥ लक्षप्रजाविधिं वक्ष्ये यामि समासतः। यां कृत्वा प्राणिनः सर्वे मुमसिविधिमाणिनः। शिवरात्रौ तथा ष्टम्यां सोमवारे समारभेत॥ शुभे म
ल्ये नदी तीरे देवालये शिवमन्के हिजोत्तमः॥ सपत्नीकं सम्पूर्णं तम नश्यानम निर्दकं शुभमंत्रतो ब्रहितं संततं परिपूजं च। आवाये वरयेत्प्रात्रः स्वस्नानो मौषि
तोऽक्षतो। हृत्वं वह्यषलंदो नेमतिदी पतितः सा। देवताना नमिमत्रो व बाधिरंदो घृलिंगकं। वेदहीनं ज्ञावारं मलिनं वकुभाषितां। निरकं पिशुनं दुष्टम
विकं व विवर्जयेत्। तान्निसं निवेसमस कलंस कल्म्पमनसे ध्वितां बुपकर्मणिकाय च्ये जातिकृष्णकपाटलेः। नघार्त्तैः मिश्रयावत्तु — — पूषेः कार्यं बकेः॥
अर्भ्याशिवाग मथोक्तो बिल्वशात्व दलैस्तु था। नागवल्ली दलैर्वापि रत्नैर्ना नाविधैरपि। क्षम नेत्र विविधैः शुद्धैः सत्वंड्यो हितं दुलैः। लक्षप्रजा प्रकृतीतर
लमंत्रेण शुभेवा स्वगोत्र भ्यप्रसस्थतक वृंगावर्त्ति कंभवेत। रसेकास्मिन दिने वापि द्यावां त्रिदिनेपिवा। षण्म लाभानुसारेण बकुभिर्वा दिने पूजनं। समा
प्तौ वाशिवाय कंसोवर्णं शुभ्यमर्पयेत। पुष्पांजलित्रयं स्वर्णं विल्वशावामभावितं। भवः शर्वस्तथा रुद्रस्ततः पशुपतिः स्मृतः। उग्रो महान्तथा भीमई

नग. ५९५ 595

गानश्चाष्टनामभिः।पुष्पांजलित्रयंदद्यात्स्तुत्वास्तुत्वापुनःपुनः।इमाप्यव महेशानं प्रार्थयेत्तदनंतरं।।विरूपाक्ष महेशान विश्वरूप महेश्वर।मया कृतां लक्षपू
जांगृहीत्वा वरदो भव।इति प्रार्थनामंत्रः।।मृत्युंजयाय यज्ञाय देवदेवाय शंभवे।त्र्यंबकेशाय शर्वाय महादेवाय ते नमः।इति नमस्कारमंत्रः।इति लक्ष
पूजाविधिः।।अथोद्यापनं।पंचामृतेन स्नपनं पलेन शतकेन वै।नारिकेलार्घ्यदानं च पताकाध्वजएव च।वास्त्वत वस्त्रद्वयं देयं पूजायां च शिवस्य चाचार्यजाप्ये च तथा
होमं तिलैः इक्षुणा कारयेत्।देवस्यानंतरं पूजामाचार्यं गोविंद्कारयेत्।।ततः प्रार्थनामंत्रः।नमः शिवाय शांताय सगणाय चन्द्रमौलिने।सर्वेश्वराय देवाय का
रागात्रयपदे तवे।निवेदयामि चात्मानं त्वं गतिः परमेश्वर।ममोत्सवालितपापानां ममिरे चाबलं च नं।तापिजानापराधीनां त्वमेव शरणं प्रभो।ततो विप्रान्भोज
नयोः शक्त्या वापि दशायकाः।आचार्यं पूजयेत्सम्यक्छक्त्या स्वाभरणादिभिः।दद्याच्च दक्षिणां परां।ततद्वनोत्कृता ममसाविविमास्म वेत।यद्दूरे मत्र्यमातंगाः वाष्वेगास्तुरंगमाः
परोदृदुवस्त्रा नार्यो लक्षपूजाविधेः फलं।।इति ब्रह्माण्डपुराणे लक्षपूजोद्यापनविधिः।।लक्षपूजाविधिं वक्ष्ये शृणु नाममनाः क्षावित।यां कृत्वा मुच्य
तेयायेनोऽशिवाथ नरोपि वा।ब्रह्महा गुरुगामी च मद्यपो वा च नापहः।सर्वेस्त्वनमाचेगामुच्यते किमुनाम्नतः।नातःपरतरं किंचित्त्रिषु लोकेषु विद्यते।किंकरामः
लेनाकिमात्राद्यैः किं शीलेनेगुणेन वा।योहीं पूजयेत्सम्यक्कमनीनः सबुद्धिमान।जवहीचेमहीपुरोपजन्म यज्ञाष्यमानकः।रमामन्हत्तामटात्मायया ५९५

595A

तस्माद्योगतीर्थे महीं नमस्मरन्म्रस्मृतिना योतस्पयातिच । लोहकाः समस्त्वेव तस्य जन्मनि पैकं । प्रजयेत्सजये हि हिस्त्रुसपोमयोपि श्रजपेत । माघेवा कार्त्ति
के वै वेश्या पारेश्मा वरो पिवा । व्यमेषु पुष्पमासेषु मतमेतन्मया वरं तथा तः स्नानविधानाथरं तश्चवन्नु एवं कः । श्रौतवत्सद्गुणोमलानिस कर्मस मावो
तादेश्र जायहेवा पिरेवालयमध्यापिवा । गोमयेनात्र लेपयामसातु नामन्मपे नवानउर्मिश्रा स्नगोमाईकृता वस्त्वालिंगा भूमानांदीश्वाद्रु भ्रकुवीनलस्य
पत्नाविधोरः पाप्राणायामं पंकृता रेश्र कालो वरेस्त्वधीः । संकल्पयेद्ययाशक्ता प्रतहे प्रजयाम्यहं । एवं संकल्प्य विधिवत्वभं न मंतमुदीरयेत । ग्र हीतो मि
नश्रुते रेवपंवत्त धादेमेमवेता । तदा मनलंसंपरीतिनम्ता साद्रश्चगहराः । एवं समप्राथरेवशोनियमात्रु वसीदं लेः पंचामृतेः स्नापयित्वा गालयामशिलासु
मांगंधपुष्पांहतैर्मन्त्राप्रजयेत्सपुमंचक्रमः प्रसहं – वतीपूजाताः वतीमिरन्न वर्तिभिः । पद्मामपि चताश्वेतालि रे संवा मिश्रा वक्षिः । महावत तामे स्ववल्वेन्नदे
वानामपिडवलेभेतालमा रलेः शुभैः स्वच्छैरगोराति शोभनेः । होमंतुवर्जितेदेवं पूजयेन्नम नामभिः । विष्णुनामसहस्रेण गायत्र्या वा शतनामभिः । स्त्रीषा
श्रीपत्नाप्रजा मेरव्याहो नान्तु निःफला । तद्विनो मोन वानस्तलाविष्णु लोकपरायणाः । एवं संपूज्य विधिवत्स जांते होमं समाचरेत् । नामसहस्रनामभिर्होमं वा
हकार समाचरेत् । मधु आमिक्ष्याः तिलैर्लाजमिश्रितैः हामि वर्चितैः । होम संख्याविधानेन नसंख्याप दाम वेतं प्रणाम् इति ततः कृत्वा प्राणिपत्य समापयेत ।
लक्ष्मीनारायणरेवंश रवचकारदीवापत्त वर्णी पतिमाहत्ना किन्नरैवैविवहणः । ब्राह्मणाय ठयाता यस्तु दरनिरतायवा । पत्नीपुत्रवते दानमक्षय फलमश्नु

जग· तोजलशायी ब्रह्मपितासप्तगर्भः सनातनः। अनंतभोगशयनः प्रीयतां परमः पिता॥ इति दानमंत्रः। तुलसीमाचेपुष्पैर्वा बिल्वैर्वा ब्राह्मणावर्जितैः। स्नुग्मां

५९६ वेर्द्रुतसंभूते शस्त्रैराशयपल्लवैः। मूहस्तादिसहस्त्रं गात्रे समरुत्सर्पयथाविधिः। उपक्रमादिनेयावद्यावत्सहंतावतीमवेत्। उपःक्रमादिनेवापिस्नवमानेपि

596· वाय्यतौ। उद्यापनं प्रकुर्वीत स्वर्वीके नैवमागताः। अत्र यथा दोषमाप्नोति हीनांगो जायते भुवि। एवं यः कुरुते मर्त्यो नारीवागतमत्सरिका। देहांते मानवान्

मत्वा विष्णुलोकमवाप्नुयात्। ब्राह्मणान्भोजयेद्भक्त्या स्वयं भुंजीत वाग्यतः। तुलसीदर्शनं स्पर्शो नमस्कारं प्रदक्षिणा। दानं वहोऽप्यूजा च ध्यानरागं तज्जन्म

सयत्नामहेशाणंहर्षं देवें च विष्णुलोकप्रदायकं। महापातकयुक्तो वा युक्तो वा सर्वपातकैः। विष्णुप्रजाविधानेन जीवन्मुक्तो न संशयः॥ ॥इति आग्नेयपुराणे

को लक्षव्रतविधिः॥ अथ पल्लवनमस्कारविधिः॥ अंबरीष उवाच॥ स्त्वाब्रुश्रुणां कुलगुरो भो ब्रह्मन्धर्मवित्तर। इह पापक्षयकरं व्रतं सर्वोत्तमं परं। अ

स्मग्रसस्तुरापस्य शुद्धिदानमिमर्षिणाः। सुवर्णोत्तेपिनश्चैव पे ष्टीहंपि बनोपिवा। संकीर्णपापिनश्चैव संकल्पीकारिणामपि। अस्मसंप्रश्यतो मार्या दृष्य

दुष्टेनचेतसा। स्वस्वजनेकपत्नीनां गामिनः कामिनोपि वा। गुरोर्विश्वासहीनस्य व्रतभ्रष्टस्य पापिनः। संध्याकर्मविहीनस्य जगन्मुग्धाद्रवर्तिनः। दासी

वेश्यासंगामिनश्चैव शालिग्रामिनस्त पापस्य हारिणा। ब्रवदेवद्व्यापहारिणः। ब्राह्मणोमीति दर्सेव वृत्तिच्छेदकारस्य वा। परस्त्रवोऽपसाद्य रहस्यकृत राम·

पापिनः। पंचयज्ञविहीनस्य दुःशास्त्रनिरतस्य च। गुरुनिंदारसंस्थो तु गुरुद्रव्यापहारिणः। नारीणां च विशेषेण प्रायश्चित्तं महाव्रतं। वद देवर्षिगणोत्तम ५९६

596A तिथिमेवनिश्चितं॥वशिष्ठउवाच॥ब्रह्महत्यादिपापानांप्रायश्चित्तंपरीच्छसि॥तदालद्रनमस्कारव्रतंकुरुमहीपते॥संकीर्णकानांपापानांप्रायश्चि
त्तंपरीच्छसि॥तदा॥महीपते॥संकलीकरणानांचम लिनीकरणस्यच॥अपात्रीकरणानांचप्रायश्चित्तंपरीच्छसि॥तदामहीपते॥आत्मप्रवीणस्तु
तानांचगामिनः॥कामिनस्तथा॥त्वरयात्मबंधूनांचरहस्यागमनस्यच॥दासीवेश्यासंगजस्यसंदेहपापरेवांछसि॥तदा॥महीपते॥परस्वहरणस्य
पिदेवस्वहरणस्यच॥सहस्रमेरुकस्यापि॥रहस्यकृतपापिनः॥स्वागमस्यपेयपानादुःशास्त्राभिरतस्तथा॥गुरुनिंदास्तुतेश्चापि॥परस्वहरणस्यच॥
लेख्यानांचैवचोप्याणांसंदेहपापरेवांछसि॥तदा॥महीपते॥कृतघ्नस्यजन्मसात्स्त्रीमेरुविंध्यसमस्यच॥अस्मृत्वास्मृतपापस्य॥तज्ज्ञमकृतस्यच॥सर्व
पापस्यजातस्यसंदेहपापहंवांछसि॥तदालद्रनमस्कारव्रतंकुरुमहीपते॥श्रगुरुष्वविधिंवक्ष्येसंकल्पादिसमाहितं॥चातुर्मास्येतुसंप्राप्तेकेशवेशयनं
गते॥आषाढस्यसितेपक्षेएकादशींसमाहितः॥संकल्प्यदेवदेवस्यपुरतश्चक्रपाणिनः॥ममलद्रनमस्कारव्रतस्यपूरणात्तमा॥निर्विघ्नेनसमाप्तिंवक्रु
रुतंदेवपयाहरे॥पापपंकनिमग्नानांदुःखाब्धौपततांनृणां॥अनेनानेनसंप्रीतःसघराज्जगामतो॥इतिसंकल्प्यमनसाकार्त्तिकांतसमापयेत्तदा
रुह्यालावतंकोपीन्नव्याद्रुत्यमत्यान्तुनिःस्पृहात्तदानजीतसुजीतलघुभोजनं॥अन्नतनवदेश्यापिनापथ्यापेत्यपवारेवतानांजपहोमनमस्कारेन्नुके
पचन॥अतिथिपूजेपत्रितेयथाशक्त्यासमाचरतः॥कार्त्तिकेमासिसंप्राप्तेपौर्णमास्यांततःपरं॥संस्थाप्यकलशंपूर्णमवव्रणमपिसन्नकं॥विस्तीर्णं

जग तिमांतत्रप्रजपेद्विद्वान्मिकांनाममिः केशवाद्यैश्च अंगप्रनाविधीयते ॥ नैवेद्यांतसमभ्यर्च्य कर्पोतम्या त्वतप्रेतां ॥ पौरुषेयेण सूक्तेन तिलगोधूमतंदु
५९७ लैः दिव्यैर्वजगन्नाथस्तवैशाखप्रलम्ब ॥ अंते नानेनसुप्रीतो ऽस्तु हांध्रमपार्पितां ॥ इति वा यत्रयं देला पश्चाद्धोमं समावरेत् ॥ पौरुषेयेण सूक्तेन शतम
597 शोतं शतं ॥ होमशेषं समाप्याथ प्रणम्य इतिमतः परं ॥ आचार्य प्रजपेद्वक्षाद्धोमाग्निमेनं गुरोः ॥ ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चात्तेविंशतिपंचवा ॥ दद्द्यो
नपपाशक्ता वा नयेद्दशिवन्नतः ॥ अनुज्ञातस्ततेभ्यो वै स्वयं जोतबंधुभिः ॥ इत्थं व्रते महाभ्रापंपापाराणं दवानलं ॥ पापपर्वतवज्रं श्रीशाषापाध्वित्रणा
उ— ॥ सर्वपापहं न्याप्तस्म घोः विख्रोः प्रसाद नाम नमस्तदशं किविद्विषलोकेषु पद्यते ॥ सर्वेशामाख्यमाराणां विरहितं स्मृति वोदितं ॥ नारीणामाधवाना
भुवानां विशेषतः ॥ सर्वेशामपेयायानां प्रायश्चित्तमिदं भवेत् ॥ ॥ इति भविष्योत्तरपुराणे वामेश्वं वरीषसंवादे लक्ष्मनसप्ताकाविधानं ॥ अथ कार्त्तिकेमा
पैवैशाखवानदर्वतिविधिः ॥ मासः पहाघ्रन्विमासुककामोलक्ष्मीमहितं विस्फुरमयासहितं पयामिलितो पचारैः प्रजापिष्ये ॥ इति संकल्पखोउश्रो
पचारैः प्रजां ऊपीतां ॥ अथ मोघापनकथा ॥ मनुउवाच ॥ आर्पावर्त्ते प्रयाकाविदेशपाम्लनद्दणाणमि ख्यातस्तामुजगः प्रद्योम्रदासो नाममहाबली ॥ स्ता
नदणानउमुस्ता नास्थितागोदावरीतटे बालवेषेम रोषे ॥ इतोक्कुरीमिवा ॥ मतंपतिस्ट्रास्याय्यबंधुभिः परिवारितां ॥ आकंदंतोभनतोवीक्ष्य शनैस्तत्रा राम·
सपघतांजुठंतीभुविकाये नमुक्ष्य तीमुरी बद्धा ॥ जेउनोमसिकारूपं पंजायते तं पश्यतां ॥ तमालनहणावाकं स्वत्मुजगसुवाव हाकुलजानोउनारीणां ५९७

597A दृशोयमतिदारुणा ॥ अवस्थात्रयमेतासां तत्त्वे यं तु सुदारुणा । कन्यात्वं जीवभर्तृत्वं वैधव्यात मितित्रिधा ॥ एवं दुःखं च नारीणां दुःखमामरणांतिकं । स्वतायस
तवैधव्ये तथैवाप्रवृत्ता गृहे यः । असह्यमेतत्त्रितयं वैधव्यं तत्र चोत्तरं ॥ शोचनीनां च नारीणां कस्य स्यान्मेदनाः फलं । निवर्त्तते यथा केनैव पृच्छतीति मे क्षितामा
घ्यादुर्वासदा मृतना मामोहजोगः सूतं तवनः । प्रणम्य देवं वशामि त्वष्ठास्तुष्टः पुरा हि ज्ञानदेवानां वैवलोकानां हितार्थं मंत्रकोविदः । शास्त्रतानां स्व
मानां वज्रीणां नाग्यत्साकृतं । ज्ञानेति कर्मजफलं ते एष व्याघ्रतन्नता: । सुजगव वनं श्रुतातथैव मिति मा पृनः । तत्रागतमहाबद्धं याजकं नाम वै द्विजं
। पप्रच्छ तं तदा हीनाय — पौत्रसमानमा । मुनेत्वहृदुवाचावश्याक्ष्मिन्द्रेणाहृपात थापिते दयापात्रं पृच्छतीमे हु वोचया । माकृतां समवितानां जनाः
सर्वे समाश्रुवि दुर्गंधैवासुगंधा वा यथा वायोसमोभवे मासु नेदृशेयं नारीणां तुल्यायातीव दुःसहा । कुर्मणा जायते वै च केन वाथ निवर्त्तते । एतदिच्छा
पि मे ब्रह्मन्कथय यावदस्तु व्रता । इति तस्माव चः श्रुत्वा याज्ञको वाक्यमब्रवीत । दैवेक मं णि पिनेव नार्थः पाकेश्ववास्ख्याः । अकस्माद्वरजो दृष्टा स्पृष्टा मां
उप्युपस्वरान् । अन्नानादामधाद्वापिकामा त्वोभात्काविता । स्त्रियः अवदयित्वा गच्छति तेन दुष्यंति सत्क्रियाः । क्रियालो पानाद्धेतुः पापान्मम्यात्तु दुस्मजा
ता दशापि मासा प्रवर्ति मर्त्या अपि नसंशयः । वास्येवाथो वनेवापि वार्द्धकेवाकदाच नात्र चयाति । दशाबाराः परानेवामि क्रोकृति । स्तु स्वोश्च पति वंधनाच्युति
वागत्तु दुःसहा ता । एतस्मादयतो नारीया लोपयति सत्क्रियाः । बाल्ये वैधव्यमाप्नोति सा नारी नात्र संशयः । सा तत्कर्म सहापेनस्वजमादूषिता च या । एताप

जग. स्नातव्याम्भलावैषयोवनेत्रजेत्।यानारीतुरजोदृष्ट्वासर्वेभांडादिसंकरं।कुरुतेयदिसानारीवैधव्यंवाद्केभजेत्।यावातुकल्पराहितापतिपुमैथुनवेदा।
५८८ वाल्येवैधव्यमाप्नोतिहीनाभवत्सला।सर्वामामेपिवैधव्येनिद्रानपुष्पितावनाशांतितमप्रवक्ष्यामिकर्मणाश्चापिलक्षणा।कृतेनमुनिपंचवर्षाणिते
598 पापंवपोषितां।हृपंगाकृतिनारीणां।मितिबदंविदोविदुः।अर्धपंसवायनंदत्ताकृतेलब्धोवतादिके।मलाबशेषमजातिरजोदोषोनसंशयः।निर्मलंतु
भजमाशुलकृदन्निवतेकृते।समोन्यमहापापंनारीणांनात्रसंशयः।इतितद्ववनंश्रुत्वाप्तनःपप्रच्छलक्षणा।मनसाशंकितामनामाहाश्रुनिपुंगवं
।मानुषमात्रमहाभगाविन्नमेभयविद्वलं।लक्ष्वंनिवतस्मान्नविस्मयंकोदृशंवदा।कास्मिन्मासेतुकर्त्तव्यंकस्ववातस्समर्पणं।उद्यापनेकथंकार्यंकिंफलं
तस्यवाशुने।तयापृष्टोयाजकोपितोकानांहितकाम्यया।फलंविधानंतसर्वमवदद्दताचरः।।मुनिरुवाच।।लोमशस्यमुनीनांवसंवादंकथयामिते।का
लोहकार्त्तिकोमासोवैशाखोमाघएवच।सर्वेश्रेष्ठगुणीतंपत्रन्नेत्रंततःहिकार्त्तिके।तस्मात्कोटिगुणंवैमाघमासेव्रतोत्तमं।।तस्मादनंतगुणितंफलंवै
शाखमासके।एतस्मिन्मासावितयेयस्मिन्मासेसमाप्यते।तस्मात्मासद्वयात्सर्वंशास्त्रव्यमिदंव्रतं।व्रतमासिप्रकुर्वीतसमाप्तिंबाविवक्षणा।।संहस्तव
र्त्तिभिःकुर्यादरात्रिंवैसमेवन्वहं।गोघृतेनाथतैलेनवसम्पगुक्तैर्मनोहरैः।यस्मिन्मासेसमाप्तिःस्यात्तेषामिमांतुकारयेत।उद्यापनंविधानेनभक्तिसंश्रयःगां राम.
कार्तिकेप्रातःस्नात्वामुदितेःमंत्रापंचगव्यंतुप्राशयेत।।धूपाद्यःहवाचनंकत्वाआचार्यंवरयेत्ततः।त्रयोदशत्विजोमन्दंमादिकान्वरणुयात्ततः।सतिलेश्वपदे ५८८

ःऊर्ध्वं दग्धेन पक्वस्याद्द्विजः ॥ वह्नौ दशांशतः कुर्यात्पैगांडविवर्ज्जिताः ॥ तर्पणास्य दशांशेन होमं कुर्याद्विचक्षणः ॥ तर्पणोक्तेन मंत्रेण पायसं च घृतान्वितं ॥
पलाशसमिधश्चैव मंत्रेणानेन वैष्णवैः ॥ घृतं तु विष्णुगायत्र्या आहोमसेकविधिः स्मृतः । कलशे घृतपात्रस्य ध्यात्वा विष्णुं च मस्तकं ॥ स्तवगीयते मंत्रला
श्चास्मन्नाराणामूर्ध्वकं ॥ प्राणप्रतिष्ठा पात्रस्य प्राणान्स्मसमाहितः ॥ आवाहनादिपुष्पांतं पूजां कुर्याद्यथाविधि ॥ ततस्तोत्रकस्तमयः प्रतिमाः क्रमर पेन्नृतः
ग्निपावकसहितं देवमग्र्यागपूजयेद्धरिं ॥ तद्रहितो वतंडवक्रं सावित्र्या सहितं तथा ॥ उत्तरे सोमयाशेमुंडगोगाकंठतं तथा ॥ कालोवि स्त्रुसत्रयावाद्दिरावि ही
त्रानिशाकरः ॥ रुद्रः शेषो जगद्व्यापि तेजोरूपो महेश्वरः ॥ निरंजनः कलाध्यक्षो विश्वरूपी जगत्प्रभुः ॥ स्वप्रकाशः स्वयंज्योतिश्चतुर्मुखो जलाशयः ॥ परब्रा
ह्मेतिद्द्वादशनामभिः पूजयेद्धरिं ॥ शिरोललाटके नेत्रे कर्णौ नासिमुखोष्ठयोः ॥ कंठे स्कंधे तथा बाह्वोस्तनोवक्षस्तथोदरे ॥ नाभौ कट्यां वजघने उरौ जा
नौ च गुल्फकेः ॥ पादयोः प्रक्रमशोऽङ्गगात्रे वंतु पूजयेत ॥ धूपदीपं ततो दत्वा नैवेद्यं च निवेदयेत ॥ पदस्मं न्हेप्रजाघास्तद्ध्यं कनकसंचा दत्वा निवेद
यन्नसैपृष्ठ्यात्म्रजां समाचरेत ॥ मंत्रा वजगदात्मा नेस्तलाहं देवैः समापयेत ॥ देवदेवजगन्नाथ मृत्कानां कार्यकारक ॥ तत्प्रसादादहं या वे शीघ्रं कार्यं प्रदो म
वा अनेनैव विधानेन नत्वा पूजां करोति यः ॥ पुत्रैः पौत्रैः प्रपौत्रैश्च स उद्ध्वं प्राप्नोति निश्चितां ॥ आरां पूजयेत् श्वानत्वा त्वष्टानां रुलिंजलं तथा ॥ गोदं यावस्मवस्ना
वैसालंकारा गुणान्वितः ॥ त्रिंशत्पलेकांस्यपात्रं घृतेन परिपूरितं ॥ सुवर्णावनिं संपुक्तं आचार्याय निवेदयेत ॥ अपश्चात्दशयलं तथा घृतसमन्वितं ॥ अ

जं.गा. पर्वतेषु पापाशन्मारपाशः बरस्पकं तिरां भवतामा वेत्तवै द घातकांसंवै घ्नतपरितं। यावञ्जीवं जीवयतीभिर्वत्स्येवनसंशयः। रजोदोषविशुद्ध्यर्थं स्नातौ लोमास्यां द
५९९ हाति पापा भ्रात्मघातान्। भोजयेमथ श्राद्धे न शाद्यं न कारयेत्तदा वं करोति यानारीतस्याः प्राप फलं भरागु। अथ सर्वाणि पापानि रहस्यानि कृतानि वै। न स्यंति ता
599 नि सर्वाणि च तस्याः स्नानप्रभावतः। चांडालगामिनी वा पितृ या भ्रातृगामिनी। कारुकारजकादीनां गामिनी दुष्टचारिणी। ब्रह्महा त्रिपविट् वैश्य शूद्र प्रति नोमातृ
गामिनी। मातुलेयाय च स्वादिभ्रातृपुत्रादिगामिनी। बालघ्नी वा पतिघ्नी वा मातापित्रोर्वधे रता। गोघ्नी वा तस्करी वापि रजस्तकर्मकारिणी। एवमादि महा
पापैरीवतापि कुलांगना। कृता वैतत्कृतं सम्यक् मुच्यते नात्र संशयः। व्रतानामुत्तमं चैतत्त्रोणां नाव श्पकं त्विदं। एवं वशिष्ठदत्तेन विष्णोरमिततेजसः। का
रयोध स्नहत्या नाम गम्यागम्पकोदयः। तथैवाभक्ष्यपापानि कोटयो घस्महस्रशः। नश्यंति नात्र संदेहो नारीणां वानरस्य वा। सत्यं देव त्रिभिर्विष्णोः कृते वा
रात्रिंकार्षणी। किमत्र बहुनोक्तेन नानेन सदृशं व्रतं। पुरुषोपि च तत्कृत्वा पर्वान्योपि पसंचयैः। मुच्यते नात्र संदेहो महाशाप्नेन शासनात्। एतत्स्वर्वं मया ख्या
तं पृच्छता सत्तवमानदे। व्रतं कृत्स्नवं वेत्ति ष यथा तेराव ते मनः। इति तद्वचनं श्रुत्वा पुनः पप्रच्छ लक्ष्मणा। अहो नाद्य ष्ट मा वाद्य न विश्वामोम मे हृदैः। अस
या धमनं मन्ये नपसंहेतु रूमे श्रुना। इति तस्याव चः श्रुत्वा याजकोवाक्यमब्रवीत्। कथं तस्यतपोमया व्याख्यं तां कल्याणि निबोधः। माल्प बावपुना विदर्भ विम राम.
यो मउत्तनो वनान पश्ववे घयमापन्ना रोदिते पाउ मारिकाश्रमस्यः पतिः कथं जीवे देह वयं वैवगच्छति। तथा काल्डनिश्च्चेतरया शमवतो घनी इतितस्या ५९९

599A

वचः श्रुत्वा विस्मितो वाक्यमब्रवीत्। श्रुत्वैवं मकरं प्राप्तो भास्करो लोकभास्करः। माघे पंचदशो मासाः सर्वत्र कृतफलास्त्विकाः। अथ गत्वा तु रुरुः स्नानं गंगायां ब्रह्म
चारिणी। स्नानं कृत्वा स्वार्पणं कृत्वा दहितं तस्मै प्रदत्ताय वैतेन जापवेस्यं तूर्णं सुपुण्यं ब्रह्महापि च। तस्मात् पापं जपस्मरणो गोत्रा तु स्मृतिं गतः। तथापि माघमासस्य श
प्रणा दुःखं आपि तस्मात्वं दायायिनां तथा चान्ये कामं समापान्ते विस्मृत ततः। जीवयंतिम वेदास्ते — भावदा मरणां तिकाल। लक्ष्मणा तदा वस्त्रुता जलं स्पृष्ट्वा पवाग्यता स्नानं
कृत्वा प्रोणा कृत्वा रहे तस्मै फलं तदा। तत्पुण्यस्य प्रभावेन तत्र लक्ष्मणा स्ववबोधितः। स्वदेहं प्रेशयित्वा च कृत्वा पापानि च काम्यकं। कुमार्या दापयामास तवैव यमा
प्रजन्म प्रा। एतत्पुण्यप्रभावेन कुमारी सापि शोभना। तदा मवज्ञो वपश्नी वभूव च वर्द्धिता। कुमारी शोभनानाम तस्य तिलका नामोजकः। तद्धांधवास्त दास
वैतुहृदुस्तास्तु लक्ष्मणा। या जनकं चापि मंगी प्रजग्मुस्ते स्वं निकेतनं। लक्ष्मणापि बहवर्षाणां युजेंगेन च समयुता। प्रातः स्नानं ततः कृत्वा व्रतमेतत्र काम्य सी। ततस्त्र
मरणां प्राप्तो हास्तस्मात्ः महापद्मनाम ग — नाम महाराज चक्रवर्ती बभूव ह। सा च्छेदगा च तस्य त्रीसर्वे लक्ष्मणा संयुता। बभूव लोकातिरमानां जीव भर्त्ता सुतु
त्रिका। तस्मा घो माघमासस्य सहाय्य चाकारि भाति। — मे समतत्फलं प्राप्य सुषुप्ते नातं संशयः। निसंस्नात्र मशक्तस्य तु वर्षाणि संहरेन्नरयेत्। द्वादशपाथसम
मं पौर्णमासान्तपै च वः। सोपि पर्णफलं प्राप्य विहस्तलोके महीपते। तदेवं कर्म जफलं महापातकनाशनं। यो नस्नाति नरो माघे मकरस्थे दिवाकरे। ब्रह्म
हा मत्तु भिन्नेहयमत्र्यं कर्म सुगार्हितः। नानीयापि न गोत्रापि न स्नायाद्दक्षिणोदये। तोरवं नारकं प्राप्य पावदा भूतसंप्लवं। रोगायु पहतो यस्तु पारो प्रक्षाल्य वा प्यतः। प्रोतव

जग ६०० 600

हवंपरोधर्मः पवित्रोत्र व्रतवारिणां ॥ गायत्र्या मंत्रितं वांभः ओं ह्रः येन्नुद्दिं सद्विजः ॥ सोपि स्नान फलं प्राप्य मोदते विष्णुमंदिरे ॥ ये वस्त्रः पठंति सततं ये पठंति नरोत्त
माः ॥ सर्वपापविनिर्मुक्ता यांति परमव्ययं ॥ ॥ इति वामनपुराणे लक्षवर्त्ति कथा ॥ अथ पादुनमारोह्य अश्वत्थप्रदक्षिणा घायन विधिः ॥ ॥ मासपक्षाघुद्दि
रुद्वा शुककाले विष्णुस्वरूपमश्वत्यतरममुकसंख्याकाभिः प्रदक्षिणाभिः सेवयिष्ये इति संकल्पः ॥ ततोऽश्वत्थतरुं षोडशोपचारैः संपूज्य नमस्कारि संत
पाय प्रदक्षिणां कुर्यात् ॥ पिप्पलाद उवाच ॥ भगवन्सर्वधर्मज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ॥ स्त्रीणां पुत्रविहीनानां नराणां सुखसंपदां ॥ उपायं वेदमेव हि सुखसि
द्धिकं यं नु भवेत् ॥ आथर्वणा उवाच ॥ प्राक्त्स्मादयो देवाः सर्वे विष्णुं समाश्रिताः ॥ अप्रच्छन्दुः देवदेवेशं राहुसैः पीडिताः स्वयं ॥ कथं पीडोपशमनं मस्मा
कं ब्रूहि मे प्रभो ॥ श्रीविष्णुरुवाच ॥ अहं ॥ अहमश्वत्थरूपेण संभवामि वभूतले ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कुरुध्वं तरुसेवनात् ते न सर्वाणि महाणि माविश्वंति
न संशयः ॥ विष्णुर्धिड्क्र वा ने नेमस्त्न इतं ते वदाम्यहं ॥ न दानैर्न तपोभिश्च नाध्वरैर्न गिरदक्षिणाः ॥ अश्वत्थसेवनात्स्मान्नो कोन्यास्ति पाक्रिया ॥ ताद्विनावंनियिश्चानि
संख्याहुता वरुज नाहं वन्तं पिणां विप्रभोजनं नियमं तथा ॥ व्रताधिकारिणां स्त्रनावियनेव विशेषतः ॥ एवं सर्वे पिप्पलाद वक्ष्यामि तव सुव्रत ॥ दारुणो विवि
धो त्साते मो मारुकं तरिहेजे ॥ परचक्रभये देशविल्व वे देश विग्रहे ॥ दुःस्वप्ने दुर्नि- त्ते च संध्या मेहुर्दर्शने ॥ मारीभये राजभये तथा वैरारिजे भये ॥ अपापस्मा राम·
कुष्ठादिममेहे विविधज्वरे ॥ उदरे मत्रकृच्छ्रे च यहमस्तते पि व ॥ अमेष उक्तरोगेषु ब्राणा रोगातये च ॥ एतेषां वैष्णवा शापकुर्पां रश्वत्यसेवनात्म ६००

600A

स्थापन घारो स्नाता मम्य — —न्त्रि यः अश्वत्थ देश्मा न्त्रिस्रगो मये नो पले य येन्नातमम्बत्य मलं हलमनत्व या गौरि केणा वा पजा द्रव्या णे सं पा घडणपा हं वा
वपेन्नतः मक्षांति जां वसां हत्वा ततः प्र ज्ञांस मा रभेत। आदा नारा च येदिस्युंध्याना वा ह नप्र वकां त थैवा पिप्य नत स्नाता यशाम पं द्विजा श्वेत गं भ हुतेः पुष्पै र्मु पद्ग
पनि वेद्नैः। अर्वं पेत्रु हप्त त्रेनत थैव ध्या नम्र वेकां। तेनै वह वनं कुर्यात्कर्पणां वा नमहू तिं श्वेत म त्रं मन्त्री काविंत पत्रु पोत्र सं। रूति ध्याला वा ह नापैक
पचारैः धूप उशा। ततः महद्दि णा कुर्या त्सर्वं सफलं भवेत। लक्ष्मे कोद्वि न स्नात्वा वितः पंचलक्षकं। कार्य स्मगो रवाड्ड यद्दा दशात सम मा चरेत्। ब्रह्मचारी
हविष्याशी स्वस्थः शायी जितेंद्रियः। मौ नो ध्यान परो भत्वा पृथ्वल स्मस्तुतिं पठेत। विध्यानी मम हस्तं वप्रोर्षं वस्त्र व तपा वे स्व येहि गुणान मस्कानि
वपके पुनः। तस्य लक्ष दशांशे न मध्यतं पायसं वर्हो जुहुयात्। वं व होत्र य स्तोक्तविधानतः। तं संख्यया तर्पणं च कुर्या दंते च वा मेणा। ऊक्तो ब्रघो उशातं
न्निकुर्या द्दोम यथाविधिः। हवनस्य दशांशे न मि ध्या न्नं भो जयेद्दिजान्। ब्राह्मणो वैदस्व पंकु यां ध पोक्त विधिनातथा। असमर्थः स्व यं चेत्तु सर्वं मन्यै नका
रयेत्। अनुष्ठानाणा दावेकं फलं दृश्यते। ततस्तु रोगां पी वराजतं चतुरस्रकं। द्रोणामंत संवं वाति लापरि विलिह्य पेत्। स्वेतवस्त्रेणा संस्थाप्य पद्वे
वसंजये पत्रंकं। हरिद्राय स्तु शीलायन्त्रात्रि पायकुडं विने। उदङ् मुख वायविघाय स्व येपूर्वं गुवतं न्नपा।। ।। अभ्वृत्यं विष्णुमदितं मंत्रेणाम ि पारयेत्। रहस्ये
न्मानिवा न्मान्त्रि श्वास्य यो वनवार्च को। मनो वा क्षाय जर्दो षेहु यमेव विधिः स्मृतः। अधमे यात्राभिकाणास्ति सर्वं विषेणा कारयेत्। उत्पच्यते श्रुतस्पान्ते अतस्य

जं.प्र.
६०१
601

पतीरु न्नयेत्॥ हेमाश्वत्थतरुं दद्याच्छुक्लांगां वप्रसूर्विनी॥ स्वर्णशृंगी रौप्यखुरीं वस्त्रादिभिरलंकृतां॥ पन्नमे कृतं दद्याच्चैवा तत्स्वर्णोदिने वा॥ अनुः हेमाश्वत्थतरुं कृ
यो दत्वा श्वशापवासमन्वितं॥ उत्तमः प्रथमः कल्पो द्वितीयो मध्यमः स्मृतः॥ तृतीयः कल्पकृत्स्नसर्वसंप्रदाना यथे फलं॥ पिप्पलाहरणे जंघो द्वयोगर्भः स्मृतं
वाहो प्रभुर्वै न स्मृतो नान्तः स्वर्वजन्मनि पतितः॥ अघौघनाश पाहिमंत वरुणपम दानतः॥ दानमंत्रः॥ त्वंमुकुतं नंदहा गात्रं विष्णुरूपं द्विजोत्तमा विशेषपदुष्कृतं तथा
यद्विप्रं शांतिमपरकृमो॥ विप्रप्रार्थनामंत्रः॥ एवं कृतं यः कुरुते ते सप्रणामफलं स्यात्॥ पुत्रार्थी लभते पुत्रं धनार्थी लभते धनं॥ दारार्थी लभते दारान् बहवो मुच्ये
ते वंध्यनात्॥ पापमस्मात् अष्टादश सर्वरोगैः प्रमुच्यते॥ मनसा शत्रुयोऽश्वनवाजंम यतथा॥ इह जन्मनि वान्यास्मिन्कृतैः पापैः प्रमुच्यते॥ यं यं कामयते का
मं तं तं प्राप्नोत्यसंशयं॥ रहे वभोगानाप्नोति विष्णोः सायुज्यमाप्नुयात्॥ ॥इति सौघापनं चाश्वत्थव्रतं॥ अथाश्वत्थोपनयनमुक्तं शौनकेन॥ शौनक उवाच॥ अथ
ह्यामित्यश्वत्थस्योपनयनं॥ स्थापनादष्टमे वर्षे द्वादशे वा दशे पि वा॥ उक्तकालानां तथाशक्त्या कुर्यात्सोपनायनं ततो तरायणगो रविः गुरुशुक्रमकालि
ताः माघफाल्गुनयोः कुर्याद्विचैत्रवैशाखमासयोः ज्येष्ठमासाद्विमासे चवर्जये न्मौञ्जीबंधनेन कर्पातेच्छे दतेश्वत्थे विधुतानाग्नि नाहते॥ उपनयने प्रकुर्वी
तांश्चैः पर्णाकाश्वितैः॥ शुक्लपक्षे शुभे हेवसवारे तिथिलग्नके वंदाल कुल्पे कर्तुः स्यादिवा कर्यात्रयत्नतः॥ दंतानां धावनं कर्यात्कुर्यास्नानं समवेलकं गणः
कृत्वा चनिमक्रमोणीयज्ञावैवेष्टहेवता॥ नांदीश्राद्धं प्रकुर्वीत गृहे प्रणपाहवा वनं॥ तस्मिन्नेव दिवा कुर्यात् — अहेमफलादीभिः॥ कृत्वा शोवेवनंपर्वं ततो० ६०१

601A क्षेमयन्त्रतः।तर्येघोषैश्चविविधैःपुण्याहस्वस्तिभिःसमन्वितः।ब्रात्यौगौर्वेदघोषैश्चगीतवादित्रनिःस्वनैः।वस्त्रयज्ञोपवीतंचमौञ्जीदंडाजिनादिकं।प्रजाद्रव्यंवहो
मंचगृहीत्वाश्वत्थसंनिधौ।ततःप्रक्षालिताङ्घ्रिश्चाचम्यचोपविशेद्भुवि।अश्वत्थेशानदिग्भागेकृताग्न्याधानहवनं।आचार्यवरयेत्सम्यक्कुलीनंवेदपारगं।
।त्रिपंचदशहस्तेनभौमयेनोपलिप्यवा।समपिष्टेनमंडपयागभूमिस्त्वादिशोभनैः।वस्त्रोपवीतगंधाद्यैरंगुलीयककुंडलैः।कर्णामंत्रजपेद्वक्त्रादिक्षशावं
नकारयेत्।तेनैववक्त्रसंयोद्दिष्टानश्वत्थस्योपनायनं।कुर्यात्संचारतःस्नानंततःमंत्रैःपृथक्पृथक्।अश्वत्थपूर्वदिग्भागेहोमंकुर्यात्स्वशाखया।उक्तेनवना
दिमन्त्रंचवस्त्रंप्रकल्पयेत्।वस्त्रयुग्मंततोदद्याद्वैश्वदेवस्त्राणामिन्द्रंततः।यज्ञोपवीतंदद्याच्चयज्ञोपवीतमित्यपि।मेखलांचत्रिगुणांबध्नीयादाबध्नामेतिमंत्रतः।त
स्मैकृष्णाजिनंदद्याद्दण्डंयथाक्रमं।गंधपुष्पाद्यैराहुतैः।अक्षैःस्वस्त्ययनपश्चिमे।अश्वत्थेवानिषण्णमिसवास्ज्येपस्तुधीः।तिष्ठन्मिश्रहुयादात्ममम
आप्यम्भक्तमातापरस्तात्पुष्पोपहारंकृत्वाम्याहुतीर्मेस्त्वामिः।उँयाउपधीःपापफलिनोरश्वत्थस्येवरातिलपात्रेनस्पृतेशनवः।चोद्धास्यपरीतिमंत्रतः।स
मिद्भिश्चहराणैवपात्रलाशीभिः।पृथक्पृथक्कृत्वाद्वादशभिःसम्यगेकाहुतिसमाहितः।अश्वत्थपश्चिमेभागेप्राङ्मुखश्चोपविश्यवा।दक्षिणेनैवहस्तेनस्पृष्ट्वाश्वत्थ
दिजोत्रमः।उँमर्भुवःस्वःपरंतत्सावित्रीत्रिजपेद्यथाविधि।ऊपवन्नोश्वत्थंदेवस्तेतिमंत्रितः।आसेतिध्रुवम्केननमाहूतितिलतयेनवा।अश्वत्थनामउद्वापरिमस्मावाहि

जं.
६०२
602
१८५

नोपयाः। शालाकयास्तु वर्णास्तस्या पयेतिपदं वदेत्॥ ऊत्वास्विष्टकृतं पश्चाद्धोमशेषं समापयेत्॥ गांभक्तेत्स्व गोत्रेभ्यो द्वे पदी यो पहारकैः। महार्घैः फलतांबूलैः स्तोत्रैस्तोमैश्च स्वस्त्ययनप्र
जपेत्॥ पेत्तुं समवाप्नोति दारं घोरं वा यावत्पदहितं॥ अश्वत्थाच्छादितं वस्त्रमावार्याप प्रदापयेत्॥ अमेषामपि वस्त्राणां स्वशक्त्या प्रजयेत्ततः। ब्राह्मणोदक्षिणांदद्याद्दो
मविंतातु सारतः। ब्राह्मणान्भोजयित्वा तु भुंजीत बंधुभिः सह। एवं यः कुरुते तस्य वर्द्धते श्रीः समंततः। कुलकोटिं समुद्धृत्य ब्रह्मलोकमवाप्नुयात्॥ इति शौनकोक्त
स्योपनयनं। अथ मंत्राणां ऋष्यादिकं॥ युवं वस्त्राणि मस्य मंत्रस्य दीर्घतमा ऋषिः। मित्रावरुणौ देवते त्रिष्टुप् छंदः। वस्त्रपरिधाने विनियोगः। युवं वस्त्राणि। यज्ञो
पवीतमित्यस्य मंत्रस्य परब्रह्म ऋषिः। परमात्मा देवता त्रिष्टुप् छंदः। यज्ञोपवीतधारणे विनियोगः। यज्ञोपवीतं। पावेयामदस्य मंत्रस्य अग्निर्ऋषिः सोमो
देवता त्रिष्टुप् छंदः। मौंजीधारणे विनियोगः। प्रवेश्यामादित्यो ना॥ विश्वामित्रजमदग्निर्भरद्वाज ऋषयः। अग्निर्वायुसूर्या देवताः देवी गायत्री छंदः। आसिक
देवी बृहस्पतिर्ऋषिः। हवने विनियोगः। अनन्याः पर्षिपवमानः ऋतिर्जस्य गांशतं वै -- नमाऋषयः। अग्निः पवमानो देवता गायत्री छंदः। अग्न आयूंषि वा अनुष्टुप्
छंदः। यां उषर्घीतोति द्योर्मि वगोत्र वध्यो अनुष्टुप्। दाक्षायणादीर्घतमा विश्वेदेवास्त्रिष्टुप्। आतावहार्यामीति प्रसंगवत्सो अनुष्टुप्। भूरिदक्षिणा॥ आश्वी वीर्हः
॥ अथाश्वत्थोपापनं वक्ष्ये बृहन्नारदोक्तं नामतः। आरोपितस्य वृक्षस्य कर्यादुद्यापनं विधिं। नांदीश्राद्धादिकं कृत्वा वृषिप्य लोद्यापने विधौ। नवग्रहमखं वा होविर धौ राम.
तपयावस्तु। महान्तपर्गा संपन्नोमस्ताबाधितरोर्क्षं वं। जातकर्मादिकादीनी कुर्यात्संस्कारान्क्रमशः। कार्यमुद्यापनं तेन विवाहाविधिवत्तरोः। हंह्यशाखांसमारोप्य ६०२

602A

सप्तमी येपिप्पलस्स ठाः। आलबाले जलं तस्या दिक्षु शतकं भ्रमितं सुमं समशाखः सर्वदृक्षस्ववक्रसुगमेन वेष्टितः। सितं येन दृष्टुं येन माहिषेणाच्छतेन वातयोः
शाखा मयान हस्तान् व तुरः परियोजयेत्। त्रिसूत्रेण त्रिवृत्तेन नमः यहस्तो प्रवेशयेत्। ब्रह्मसर्वगामि महाद्रुमसाविद्रि रेषः सनातनः। ज्ञात्रिपमस्तरु समशाखोयाखाः परमं रां वै
शेषप्रते दमार दद्यात्तृतीये पल्लवक्यहः। तथा यातव न्नी येयमेशाखे। पाणौ ग्रां मृः सर्वगास्तुय स्तो यातहृ त्रियाश्रमं। वैश्यपांप्रतो रमादघा हृदनेतयु जन्मनः। संपो
ज्य वेविवित्तो ठम्नहा स्वयोसुवेशी तौ। कृत्वाग्नेवं रनं ममरुजुरुयान्निलसपिषा। प्रभनरे वता ब्रह्माहृकुमास्मनसंशयः। तवमंत्रः। ह्रासुपणीद्यतित्यस्तो न
रमतं हं स्वनेजुरुयान्निलसर्पिषा। बाह्रुतिमिस्त यहोमं विदध्यात्पयथा। विवहंमाअंततोजुहुयाद्विद्वान्। स्विष्टकृतं समंसमस्यामित्यर्थः। अथप्रकारांत
रेणाश्वत्थोपनयनं। अश्वत्थः सर्ववृक्षाणां राजा ब्रह्मगणकः। अश्वत्थः प्रजितोयेन सर्वं संपूजितं भवेत्। अकृते मौंजिबंधे तु अकृते चविवाहके। नैवसेवां
प्रकुर्वीत नसमर्पेत्कदाचन। अश्वत्थस्योपगां कृत्वा त्रिवर्षे वाथ पंचके। उपवीतं प्रकुर्वीत सुरुंते श्रोते यानि चो। प्रमाणहवाव नकेला। नांदीश्राद्धं समाचरेत्। प्रा
णान्संस्थाविधिवत्कृत्वा यात्रअभिषेकादिपूर्वकं। प्राणांदद्यै जीवकलाम नो भिः सहितो भव। अयं मजीवः एतस्यजीवकनाशाणापानव्यानोदानसमानवाक्चक्षुश्रोत्र
त्वक्चक्षु जिह्वाघ्राणपाणिपादो दरोपस्थगुह्येन्द्रियाणी मनोणि आगत्य सुखं चिरं तिष्ठंतु स्वाहा। सर्वं प्राणोः प्रतिष्ठितो भवेत्। अश्वत्थ रक्षेणापाणिनास्पृष्ट्वाज
पेत्। अश्वत्थ सर्ववृक्षोसि नारायणसमाप्रभः। नारायणस्वरूपेण पाहि मां सर्वतोः। श्रुमातामहास्तेमा रहूद्रो मेच अश्वत्थ ब्रह्मनायकः। महोत्संस्तारमध्यमा सुद्धं

ज॰
६०३
603

रत्नकुम्भं कुर्या॥ विद्धस्त्रैस्तथा शिवः शक्रः स्वयंभुवं ब्रह्मा बृहस्पतिः। ऋषयो वेदमंत्राश्च सर्वे त्रस्तुः महाः स्थिराः। इति प्राप्तप्रतिष्ठाप्य जातकर्मादि कारयेत्॥ चौलांतनाम
तः कृत्वा स्थापयेल्लौकिकानलं। स्वगृह्योक्तविधानेन होमं दशांतेन लेपनं। वृषस्तु गमं वोपवीतं दंडं कृष्णाजिनं तथा। दत्वा समिद्भिः श्रुतगाथा तिस्रो जेष्ट्रष्टथक्त्र्य
थकृत्। ऊ त्वा स्वाहा तिसृभिः शक्रासाब्द स्वलोके महीयते। दक्षघापनं। अथ निंगोक्तघापनं। लिंगे गरुड्यामले। अथोक्तमं प्रविक्ष्यामि प्रतिष्ठां नौलिकस्य वा प्र
तिष्ठापदक्षघापनपरं येन यस्य विधानेन कृतं संपूर्णतामियात्। महत्वं वा स्थलद्वारजापितात्पयथाविधि। कोटिं वाप्यविभ्रमेनेन कामनाः प्रदर्शयेत्। स्वमात्रे
नह तेनाजनं द्विनिर्मीयमहेश्वरं। स्नापयित्वा तु कलशैः संपर्ज्या घोदिभिः क्रमात् ॥ गं चैव स्नेस्तन पाद्यपेनैर्वैवैविविचै स्तथा। दिव्यं गंगां चवासांसिशे
वायविनिवेदयेत् नादं च्छत्र्यवर्णाता मत्वा कृत्वा वैव विशेषतः। गंकाग्रमानसा प्रत्नातः तोमंत्रमुदीरयेत्। अंगहीनं विधिहीनं क्रियाहीनं महेश्वर। अज
तोसि मया देवतत्क्षमस्व मपाह्ने। तायद्योर्याप कृतैः पुष्पैः प्रशस्तैर्भीवदृषितैः। केशकीटापविद्धं देवेश्वर जितोसि मयापमो। अन्यथसक्तविर्न्न तिक्रिया
हीनेनवाप्रमोदोमंत्रेणाक्रृहीनेनसुभ्येन विकृतेन वा पूजितोसि महादेव तत्सर्वं क्षमतां मम। व्रतं संपूर्णतां यातु पनं वाक्यमस्तु मोएवं स्तुत्वा नमस्कृ
त्य विसर्जयेन्महेश्वरं। नैवेद्यादि व्रतसर्वं भस्मा गायनिवेदयेत्। ब्राह्मणानभोजयित्वा घरघान्तेम भक्षद्दिक्ष गाम्यय चाशक्त्या वस्त्रवेदंदहिरण्यं व्रतदाने। राम-
ग॥॥ इत्युपायनः स्कांदे मविष्ये ॥ नारद उवाच ॥ कथमुद्यापनं वास्य किं प्रकारं महाफलं॥ कथ्यताम्मु महादेव लोकानामुपकारकं॥ ईश्वर उवाच ॥ यः शिवं म ६०३

603A

सुपार्श्वे वं लिंगौ श्यामम नोऽथः। तत्समारान्तु सौवर्णं यथाशक्त्याथ वा हवी। रौप्यं ताम्रमयापि सादृक्ष्मां च यथा फलं वं वहुर्दृश्यामम श्रद्धायां सोमे वा यथा प्रोजू येत्। मंड
ले लिंगं ततो भद्रे कलशं तत्र विन्यसेत्। उपोष्य श्रयमे चाह्नि संपूज्य परमेश्वरं। गीतवाद्यैश्च निर्घोषैर्जागरं तत्र कारयेत्। स्नातो नैर्मल्यविविधैः स्तोत्रैः पूजयेत परमेश्वरं व स्तु
द्दशीर्दर्शं उक्त्वा अष्टमी नवमीयुता। पारणांते च कर्तव्यं गौरीस्पुक्ते पुनर्वसु। पंचवं रुदशवाद्या मासमधिकाविंशतिः। पार्श्वा चत्वारिंश चतुर्भिश्च ब्रात्समाणार्भोज येत्तत
ः आचार्यं प्रथमं पूज्य ब्रह्माणां घृततः पंगोगोराशं च दिग्भीशं पूजयेद्विधानतः। वंद्रैश्च दक्षिणाभिश्च पूजयेद्वतताराना। पंसुजयेन मंत्रेणास्य श्री
कुलाष्टपायसं। अत्र्यौऽकृत्वा चशक्तितः रत्यपि कारि सोऽभः। श्रान्निर्यापा ठेघ्र। तमेव दद्यात् रुद्रेणाष्य धवाकृत्वा नमो मंत्रेण वायुनः। नमो मंत्रेण नमो भवाय ति
मंत्रेणाय हारुद्रेणा होमः। तरापतिमंत्रेण पराम्पृसुजयमं चान्तर्दाकेतालिंग दशांशेन होमस्तु दशांसेन तर्पणात दशांशेन च मार्जनं। लिंगं तु पूजयास्तु क्रमा
वार्याय निवेदयेत्। शिवशक्त्यात्मकं यस्माज्जगदेतच्चराचरं। तस्मादेतेन मे सर्वं करोतु भगवान् शिवः। कैलाशवासी गौरीशो भगवान् भगनेत्रजित्। वा
रात्मको लिंगरूपो दिशतु मे शिवो। ततश्च रहेणां दत्वा नमस्कृत्य पात्सुनः स्तुनः। सो पापनष्टतल्लोऽयं या प्रयातास्म यदा। शिवलोकं समासाद्य तत्रैव निवसेद्ध्रुवं
॥ इति श्रीपैंगलिंगोद्यापनं॥ अथ मासत्रत्यानि तत्राह दैवेच्छस्। मविष्णोत्तरे। देवे वैशाखे चैत्रे (?) काशीनघ्रांस्तातादेरा तियः। अजाः पंचपयास्विमोरोरीश्रा
यक्कोर्विने। न जायते पुनरासौ जीवलोके कदाचन। तत्रैव चैत्रमासे तु संप्राप्ते यः अयीत्रक्मोजने। पिंडेतु पपमापक्त्ते मेजानः। आलिसंभवे पूजयेत्मावेतेश्चा

में

६०४

604

त्माहृता वै वं हनस्मवा। गं भउष्यौ पहारैस्त्वविं शा ई मुजमं गमितां। देवीध्वा त्ना सुरवी नास्त्राकं कुमाग्रुह्यवंदनैः। ग्रपंमाग्रुह्यकर्परं मगावसै तेनि वेदयेत। वामनउराणो
। वैत्रे मासि विकित्सारी ग्रथ नाम्ना मेना निचा। विष्णोः प्रीसर्यमेतानि देयानि ब्राह्मणो षापि मास्मे। वर्जेपितामचैयतु दावि होर घ तैरवमेद घाह दत्वाणी
त्म स्माणी रत्न ग्रम्यस्य सुतानि वा। संपज्याव्किश्वमेय्रुनं गोरीमेषौ यता मितिः। विस्कुधर्मौन्न रेवन्वम प्रज्ञो तरं मार्कंडेय उवाच। फाल्गुने मासमतीता पौषातिपत्स्त्राति
क माता। पाववैत्रो महाराजतावन्मत्वा तादिने दिने। बाहुः संपूजये देवं केशवं मो गिशायिनं। ए कमक्ताशनो नि समचः प्रापीत याम्नवेत। त्रिरात्रोपोषितः प्रज्ञा
वैत्रां कु यात्रिये वबा। स्वशक्त्यारजतं दद्याद्वह्व्युग्मंत यैववा। रूपार्थि नो मासमिदं तथोक्तं। व्रतोत्तमं नि समदीनमत्वक्त्वा तु नाकं मउजो प्नुवा प्नुमा। तु प्नुमा
सा घ वरूपवा वस्यात्। इति विष्णुधर्मौत्तरोक्तं। तथा वाग्निवतं। अग्रमविष्णोत्तरोक्तमात्रोल नवतंर हागोरोसंवादे। अग्रहोवक्तं ममकृतेकारपेयामन्त्र
लं हृतेत्। त यामहामे हवेप यावेत्रे त्रिलोवने सादि। प्रामहेंद्रउवाच। अथ प्रसूति येदेनो कोउग्रपुष्करराणि तटावमंते कारायेष्वतिमं डितेत्रिदशांगयो
नेत्रपटपदी हृन्ताय प्रराणविभूषितां। छायकै रूपसंपन्नांविमत्तकनकां इकां। अइकाष्ठ रवला। विवित्रांभरणां भूतिमामासितद्दिगंतरां। मा ना
विधाधरा कीर्णां तां प्रातरे प्रीतरर्षणां। छत्रचामरसंछन्नां य पाशक्त्या पवाहनां। अग्निकापंतततः कृत्वा देहादेहंदेशां बलिं तत्सामा सोयये देवमी राम.
पशिरुजनाहृतं। मत्वं मंत्रेण देवानां अर्धो दोनाविरोहणं। या मर्जस्यो ब्रालुगाविद्वान पश्ये द्वामंत्र मंत्रमंत्रविमृतत्य हस्ता विस्वतोऽरवो विस्वतो बाहु ६०४

604A

रुताविश्व तस्मात्। संवाकुम्भं घम तिसंपतत्वै पीवा भसीजनयन्देवएकः नततस्त्वयादिने घैघैरत्न तिमंगलशहै सु देवमां सो नयेत। प्रासे वसंतसम पै
स्वर सत्कमाना मांसो लनं स्वार व रान नकुर्वेत्स्येत प्रासुवं तिसुवि जन्मते गोः पला निद्रः स्वाग्निंतः। कुलशतमपिता पेति। इति भविष्योत्तरोक्तो च्यां सोन
नविविः हेमाद्यै महाभारते। वैचंत्तुनिपतो मासमेकमक्तेन यः हि येत। स्वर्णमणिमुक्ता यो कुले महतिजायते। विष्णुधर्मे। वैचे विष्णुयोमास
मेकमक्तेनयः हिपेत। स्वर्णमणीमुक्ता दामता गार्हस्थ्यमवाप्नुयात्। चाहिंस्वः सर्वेम तेश्च वासु देवपरायणाः नमोस्तु वासुदेवायसहं स्वय दश
तं जपेत्। अतिरात्रेस्य पत्रमततः फलमवाप्नुयात्॥ इतिराकमक्तव्रतं॥ इति चैत्रकृत्यं॥ अथ वैशाखकृत्यं हेमाद्रौ वामने। आगतो॥ वैशाखेष्वल
वणं वर्जयित्वा वगोप्रदः। भूत्वा विष्णुपदे कल्पं स्थित्वा राजा भवेदिह। एतत्कांतिव्रतं नाम कांतिसौभाग्य दायकं विष्णुश्च देवता। इति कांतिव्रतं॥ न
सिंह प्रभारे यद्यणा सो। तीर्थं वा शुद्धि नंत्र्यान तिलैस्तर्पयन्त पैषा। दानं चर्म घटादीनां मन्त्र मूर्व नरज नोमाधवेमासि कौंतमधसूर्य स्नात्वा हि
दा। हेमाद्रौ विष्णुधर्मे यः हि पेदेकमक्तेन वैशाखे भ्रूजये द्धरिं। नरोवायदि वा नारी ज्ञातीनां श्रेष्ठतां जेत। नमोस्तु वासुदेवायेत्यष्टशतं जपः। सदैव
हेवाणे वहतः तिरात्र यत्र फलं भवैठि। मारते। निस्तरेदेकमक्तेन वैशाखे यो जितेन्द्रियः। नगोवैसाधरः वैवर्देवार तिराक मक्तव्रतं॥ हेमाद्रौ विष्णु
धर्मोत्तरे मार्कंडेयउवाच॥ वैशाख स्नानशस्य तीन्या यो या वन्मो सं दिनेदिने॥ एवं वम्सजये देवं नृसिंह मपराजितं॥ एवं वदंति वे चैमासो नतरूपावान्न

ऊ.

६०५

605

व्रतवरे स्कंभक्ता वहिः स्नानश ष्पादिकं कृत्य मितसर्पैः। होमं चपुसहं कुर्यात्त पासिद्वार्यं कैर्दैपा। वैशाख्यां कनकं दद्याद् द्विजाग्रो पोषितो नरः। ज्ञानाग्नि प्रवर्द्धनं॥ इति विष्णुधर्मोक्तो ज्ञानावाप्तिव्रतं॥ इति वैशाखकृत्यानि। अथ ज्येष्ठकृत्यानि। हेमाद्रौ महाभारते। ज्येष्ठमूलं तु यो मासमेकभक्तेन यः क्षिपेत्। ऐश्वर्यमतुलं श्रेष्ठं प्राप्नुयात्स न संशयः। विष्णुधर्मे। कृष्णार्पितमना ज्येष्ठं कमक्तेन यः क्षिपेत्। इत्यादिना मो नमस्तु वासुदेवायेति जपः। फलं च पूर्ववत्॥ इत्येकभक्तव्रतं॥ हेमाद्रौ विष्णुधर्मोत्तरे। वैशाख्यां समतीतायां प्रतिपत्प्रभृति क्रमात्। एवं वत्सं जपेद्देवं श्रीसहायं दिने दिने। पूर्ववदिति वैत्रीपरूपाणाप्तिव्रतं। उष्णे मूलैः फलैश्चैव जुहुयाद्राहितां तथा। विद्वांश्च वक्ष्ये सततं गोरसे मौंज येद्दिजान्। त्रैरात्रोपोषितो ज्येष्ठ्यां कनकं प्रतिपादयेत्। वस्त्रयुग्मं वराङ्गं दत्तेनमायफलमश्नुते। एतत्फलं तु श्री प्राप्तिः॥ इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं श्रीप्राप्तिव्रतं। भविष्योत्तरे। पंचेन पंकजं दत्वा ज्येष्ठे मासि समर्चयेत्। पुष्पैः संपूज्य ज्याः स दीनानाथवस्त्रवेष्टितैः। वर्षकोटिसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते। पंकजो ब्रह्मा। वामनपुराणे। उदकुंभांबुधेनुश्च तालवृन्तं च चन्दनं। त्रिविक्रमस्य प्रीत्यर्थं दातव्यं ज्येष्ठमासि वै॥ इति ज्येष्ठव्रतानि। अथाषाढव्रतानि। हेमाद्रौ महाभारते। आषाढमेकभक्तेन स्थित्वा मासमतन्द्रितः। बहुधान्यो बहुधनो बहुपुत्रश्च जायते। वत्स्फलं बहु धान्यं बहुधनावाप्तिः। विष्णुधर्मे। ज्येष्ठ्यां तु समतीतायां प्रतिपत्प्रभृतिक्रमात्। राम. ६०५

विवत्सं जयेद्देवं विश्वरूपधरं हरिं। अन्नापिएवं वदेत्तिरूपावाप्तिव्रतं वदि समर्घ्यः। हेमाद्रौ तं तांते वत्तथा त्रिरात्रं दत्त्वा स्वस्त्रं क्रमयनं द्विजाय। स्वर्लोकमामाघ

605A विंनरेंद्रमाद्यमासाद्य भोगवान्स्यात्॥ इति विष्णुधर्मोक्तं भोगावाप्तिव्रतं॥ वामन उवाच॥ उमा व्रतगलंछत्रं लवणामलकानिवा। आषाढे वा
मनःप्रीत्यै द्वादश्यां नीहमस्ति तः॥ इत्याषाढद्वादशे॥ अथ पञ्चाश्वराव्रतानि। तत्रादेश्वावियोगिकाविधिः। जपोवाव। करोइश्वावणीपत्न्या क्रियते तकद्वाव्रतं
।कथमेषा कृते तद्दायाणां किं फलं तत्र ब्रूहि मे। द्विजयोवाच। मासेतु श्रावणेमासि शुक्लपक्षे मनोहरे। संस्थाप्य पार्वती देवी पूजयेद्भक्तिशक्तितः। मासं यावृ
त्रिपमतः संसमन् पार्वती हरि। स्ववृत्तार्कैः श्वेतकुसुमैः श्वेतवंदनकेनवा। गंधैर्धूपैश्च नैवेद्यैर्घृतपाकालोद्भवैः फलैः। चर्च्यर्घं घासले नैवृक्षस्तमाद्यतवंदने
ःनमो ईश्वावणी देविसर्वपापहरे पंकसीग्रहाराण ध्येंहि देवेशि शंकरेणासमंमम। अर्घ्यमंत्रः। नमो नमस्ते देवेशि अ ईश्वावणी पार्वति। नमस्ते स्तु जगन्मातन
मस्ते हरवल्लभे। नमो देवि नमस्तुभ्यं कामायनी नमोस्तु ते। नमो रुद्राणि शर्वाणि अपर्णे शंकरप्रिये। सर्वमंगलहिते देवि त्राहि संसारसागरात्। पूजामंत्रः। धूपो यम
र्देवेशामामहागोसुमस्तोपमः॥ धूपमंत्रः। देवेश्वईश्वावणी नमोस्तुते। देवेशि इति संबोधने। अर्घ ईश्वावणी इति वषट्पूका श्वेतवस्त्रे प्रदातव्ये धौते वा निर्मले
शुभे। श्रावणीते ततः पश्चात् समाप्यनियमंत्रुविः। गौरिरेणी भोजयेद्यत्नामिष्टान्नेन यजेत्तशुभे। गौरीणां सम्प्रक्राशि पः द्विजाश्च भोजयेत्तेव वस्त्राणि
परिभ्रमपयेत्। एवं विधविधाने न कुर्ता ईश्वावणीव्रतं। न स्यात्तस्यास्तु दारिद्र्यं नवैवैधव्यपीडनं। अष्टपुत्रानलभेन्नारी भर्तारं वशगामिनं। सुरूपं गुणी
नं कांतं पंडितं प्रियवादिनं। एकमेकेन नक्तेन कुर्यादेतद्व्रतं शुभं। एकभक्तेन नमादे। यत्नाशक्तविषयपानेनयवाप्यनेतोविराल्पः। इदं हत्नासुरद्वागोदेले मे

जं॰
६०६
606

पतिमुत्तमं गोहिरीपतिमानेनेवं इव्रतनिषेवणान् । तंज्ञा देवि स्त्रभक्त्यै रमादितं माप मत्यातीरदंते कापितं मद्धे अर्द्धं श्रावणीकाव्रतं । कुरुते याव मार्गानिव
तान्मम्माभूवं तिरहे । पदाग्रहगते दैवैर्यहि देवोनवर्षति । कपाम्ववणामानेणादेवो वर्षति वासवः । इडुमिंहेऽजमरघोरसंग्रामे राजविग्रहे । कपामेतानिशम्यामु
दैर्वैः मवैः प्रमुच्यते ॥ इति ब्रह्मांडपुराणोक्तमर्द्धश्रावणीकाव्रतं भारते ॥ श्रावणान्यतोमासमेकभक्तेन यः । हिपेत यत्र तत्राभिषेकेणाप जतेज्ञाजिवद्ध
नः । वामनपुराणे ॥ घृतं वहीरजं मांश्चच्छ तपकं पलानि वा । श्रावणेम्ब्री भरणी ते दानत्याने दिने दिने । विष्णुधर्मे । कुर्ययेत्रैकभक्तेन श्रावणां विघ्नुतत्परः । श्री
दृशिवः रतादि । पर्ववत्तावाजपेयस्य यज्ञस्य समग्रफलमश्नुते । इति एकभक्तव्रतं मार्कंडेय उवाच ॥ आषाढां समतीतायां प्रतिपत्स्यप्रभृति कमात्तर्ष पर्व बै
त्रजयेद्दं वंधर्मविग्रहस्मारी । पर्ववद्रिसनेनस्नपा वामिव्रतवस्त्रकं विशेषग्रहणां मासमस्य वा तैल्यपयो गोमांसं कुर्यात् विराचं कनकं वदद्यादेते ॥ इति
विष्णुधर्मोत्तरे वमीवाधिव्रतंतनेगो । इति श्रावणकृतानि ॥ अथ भाद्रपदकृतानि । भारते । प्रौष्ठपदं तु यो मासमेकाहारो भवेन्नरः । धनाढ्यः स्फीतमतुलमैश्व
र्यं प्रतिपद्यते । वामनपुराणे । मासि भाद्रपदे दद्यात् पायसं मधुसर्पिषा । हृषीकेशप्रीणनार्थं लवणं मधुसंयुतं । भाद्रे मासमाड्पदं यश्च शुक्लवते न्ये
त । अहिंसारमादेरपूर्ववत् । राजसूयस्य यज्ञस्य फलं दशगुणं भवेत । इति एकभक्तव्रतं । मार्कंडेय उवाच ॥ श्रावणां समतीतायां प्रतिपत्स्यप्रभृति राम॰
कमात्तर्ष पर्ववत्तजयेद्धं देवं संकर्षणं विभुं । अतः कं रूपा वामित्रतवाद्दत्ते यं नीलोत्पलैस्त्रपापत्रैर्भृंगराजस्य पार्थिव । घृतेन परमान्नेन तथा विवे ६०६

सुपार्श्वेवा।विरात्रो योषितः सम्यक् प्रोष्य पुण्यांततो नरः।।यंबर घादिकेंद्रायत्र तांतेमङ्जोत्तमः। कृत्वा व्रतं माताभिदंतत्योक्तमाभाग्यनाकांस्तु विरंमनुष्यः।
मानुष्यमासा घयनाष्वितः स्मादूतेनचीर्णोननरेंद्रसिंह।।इतिविष्णुधर्मोक्तं यनावाप्तिव्रतं।। पद्मपुराणे।। भीष्म उवाच।।भूर्लोकोथभुवर्लोकः स्वर्लो
कोथमहर्जनः।तपः सत्यश्चसप्तैते देवलोकाः प्रकीर्तिताः।पर्यायेणात्तु सर्वेषामाधिपत्यं कथं भवेत्।।इहलोके शुभंरूपं चायुरारोग्यमेव च।। नश्रीश्चवि
पुला ब्रह्मन् कथं स्यात्कथय प्रभो।।पुलस्त्य उवाच।।वसिष्ठोपमेव मान्त्तेन जलकंमं वपर्ववत।ततः स्वैवरुणायेकः मातः स्वर्णकमं उत्थुः।अगस्त्य इतिशा
न्तात्मा बभूव ऋषिसत्तमः।मलयस्येकदेशे तु वैखानसविधानतः।सभार्यः संस्थितो विप्रस्तपश्चचार दुष्करं।ततः कालेन महता तस्य दक्षारादिनि पाउतां ज
गद्यो हन्यते कोयेन पीत वारुणरागान्न यंततो स्मर्वरराः सर्वे नमस्थः शंकरादयः।ब्रह्मा विष्णुश्च भगवानवादानापजगमतुः।वरं वृणीष्व भद्रं ते य
ग्रामिष्टो न वैषम्यं।अगस्त्य उवाच।।यावद्ब्रह्मसहस्त्राणां पंचविंशतिकोटयः।वैमानिको भविष्यामि गमनं तावदस्तु मे।।मार्ह्यमानोदयेस्पर्शीतथः कोस्य
ज्जनं मम।मत्पूजां प्रयत्न मापा तु वराराघ्रतो मया।।भ्रातृत्यै वैकीर्ष्यतिपिंउपर्वतिभ्रक्तितः।तेषां पितृगणाः सर्वे मया सार्धं दिविवास्यता सप्तकन्नोप
तिष्ठताधावयोगो वरः।।एवमस्त्विति तेनोक्त्वा जग्मुर्देवा यथागतं।।नत रघैः संप्रश्रतो योगसम्यस्तराज्ञवैः।। अथागस्त्याय दानं वक्षये।। वीरमित्रो स्वयम

ज
६०७
607

मपुराणे॥ कथमर्घप्रदानादिकर्तव्यं तस्य वैभवो। विश्वानंपद्रात्मस्य पूजनेन तद्दरस्य मेरुर्भ्वरआवाप्तत्वे यत्तमपेविद्या न कुर्यात्नमोदयेनिशि। स्नानं शुक्लातिलैः
स्तद्दछलमालांबरोग्रहो। स्यायपे रवरांकुमेमादत्त वत्स्य विमृषितं। पवरत्रसमायुक्तं ताम्रपात्रसमन्वितं। त्र्यं शस्थमात्रेषु स्तुवंतप्येवसोवर्गीमस्मायतवाऊर्द
उं। वत्ऋद्धं जंघं मस्तुखेनिमयमन्मानिस्तमांबरमंस्तुतानि। सकांस्ययाचोक्तं तस्य शुक्लि यत्नमं चेणारघातु। द्विजपुंगवापाउत्क्षेप्य लंबोदरादीर्घबाहुमनन्यचे
तायमदिङ्मुखमस्यः। उत्क्षिप्यकुंभमपुरवात्रिः मापनंबोदरादीर्घबाहुपुरुषं मंत्रेणारघादिसत्वयः लंबोदरमादेउनर्विशेषां नंबोदरलमात्राविधानार्थं
यमदिङ्मुखस्यरत्तिकुंभ स्थापनारोमर्वत्रमंबध्यते। प्रयोगांगकरत्वर्मनातत। भ्वेतावरघाघदिशक्तिरास्त्रेरोप्यैः हरौ हैमपुसंवोमवक्षोधेउं नरः हैमव
तीमगाममस्तवहूघंटामरगादिजापरहेमप्र रंधीत्वर्णमंगी॥ अमत्रजयार्शनात। आसप्रराचाद्युस्येघ्यमस्यदातवमेतस्यकेलंनरेणा। उदयाघमस्माति है
मान्हैः। पमोगहृयः। पावसमाः सप्तद्वशोयवास्सरप्याहुमप्येवंवदंतिकोवित। काशपुष्पप्रतीकाश अग्निमारुतसंभवमित्राचावरुणयोः पुत्र कुंभयोनेनमोस्तु
ते। प्रसहं वपकल्माग मेवंकुर्वन्नमोरति। होमंकुर्यात्ततः पश्चाद्भजयेन्मानवः फलैः। अन्नेन विविधेनायस्तु समानर्घं निवेदयेत्। इंद्रलोकमवाप्नोति स पारा
गपसमन्वितः। सप्तैवलोकानाप्नोति सप्तप्राघीन्सः प्रयच्छति। यावदायुश्च यः कुर्यात्सपरं ब्रह्मगच्छति। आसप्तरात्रादित्यादरयमर्घः। यास्मिन्त्रं स्य आस्तोदय राम·
स्तस्मात्सप्ततोयः सप्तमोशकः ततः। प्रागेकस्मिन्दिने घोंदातव्यः। अगस्त्योरयकालेथ बल्सपुराणे॥ अगस्त्योदयहेतणामाशामाश्चिस्तनमासिरुष्ठितः। वरुणा ६०७

607A

स्यात्मजो योगी विध्यपादविमर्दकः। कस्मांशेभ्यः पाष्ठिमेभ्यः षड्भ्यः आरभ्य संख्यया त्र्यंशान् द्वाविंशति र्या वड्ढुको मध्ये स्फुराशिर्वा द्वासप्ततिमिति कल्पतरौ पाठः।
उदेतिताव ड्ढूगा वानगस्त्यो यो स्निता पसुगिति। कस्मांशेभ्यः इति वेदि तृ कृच्छ्रा आहारं पञ्चमोपष्ठिमेभ्यः षड्भ्यः आरभ्य त्र्यागस्त्यो रेपइति। बोध्यं वा सर्वं स्यापिप
ष्ठिमतामिमे कला वायुः। अतएवागमः। कन्याम नागतास्य यैः योवै सप्तमादिनादितिसिंहाने मध्ये शकेष्व त्र्यर्घं दर्शयति। पन्नत्र्यागम ज्योतिषयोः त्र्यधा
प्रेमात्स्वोरे कस्यां गावे भागो हि विमिर्दिनैः त्र्यर्घं स्थुणागस्त्याय पेवमति महारथ इति वनं सप्तविंशांशादि ष्वत्र्यर्घदान बोधकं तत्र शास्त्रयां न तु पर्वांशक
निशेषपरां धर्मशास्त्र विशो येन स्व व न मना स्थामित्सत्काब स्य गागा र्घ पातेन वाने तथ्यमिति लिखितवतो रत्नाकरस्याप्यन्त दामिषेतः। समप प्रदीपेतु
ज्योतिःशास्त्रात्र सप्तविंश। सिंहांशकेऽगस्त्योदयस्तत्र तुला रात। कस्मांशकेष्व र्घदानं त्र्यामसप्तचादि तिस्त्र वागान। त्र्यागमेतु कं मा पांस मतु पाश्ने स्मर्यंघः
सन्निवर्न्नत इति कस्मांशके त्र्यर्घो निषद्धस्तुकं। त्र्यर्घ दस्यागीत रक्तो बिल्वा हेतैः पुष्पैः दधि दूर्वाक्षतैस्तिलैः सामान्यः सर्व देवानाम र्घोयं परिकीर्त्ति
त इति सामान्य विधि प्राप्त मेवो रत्नाकरेतु। पुंखेनासितपुष्पाद्दैतैर्जलैः। र्घो देयः। न सिहपगगो। त्र्यागस्त्याचेतयारदर्शनादित्युक्तं। एतस्य कल्पमि।
णेभिरंगैः संपूर्णामिलर्पः। सफलमिति पाठे सफलमेतद र्घ्यमित्यर्थः। सम्माः व बोशं व दस्येवेति संबंधः। काशपुष्प स्यादि मंत्रः। त्र्यर्घो मोवर्णा ब्रह्मदा
नेष्वप्येवमंत्रः। मंत्रो त्यागनलिपमनात। आह्लाणाकर्द्वेको र्घो। त्र्यागस्त्यः खनमानः खनित्रैः प्रजानपत्यं बलामि छमानः। उभौ वर्णां बृहाविरुग्यः पुपोषसत्या देवे

जं
६०८
608

षाशेषो जगामेति वैदिकमंत्रान्न पठतीति विशेषोऽस्मिन्कल्पे नाहिताग्नि तन्मंत्रस्य विशेषाभिधाने न वा तु रवर्णोपोवस्त्रादि तिवी । मित्रो रयेो ब्रत्सह । मिति ।
च्चन्नफललाभे विशेषः स्यात्ततो बीजपूरं नारिकेलं भाजाति फलं वा । खर्जूरं रत्नं दाडिमः फलानि तानि वर्ज्ययेदिति । होममिति । होमश्च महाव्या
हृतिभिराज्येन स्रुवमात्रा वा पद्यहरा वा । अवापमेतु प्रानक्रमः । प्रथमं यथोक्तं स्नानं । ततो यथोक्तक्रमं स्थापनं । यथोक्तं मे वर्णा पुरुषस्थापनं च । ततो गन्ध
पूजा । नवग्रहजापा मानामावः । विसर्जनं पश्चात्तस्य पूजनेन तद्दत्सरे मे रसु पत्नमेतपाकीर्तनाता । च ब्राह्मणशिष्यामबहुरूपे पूजा । आदि जागराणं । लोपामुद्रा
पूजनेनं । वा च यंति । ततो घीदानं । ततो होमस्ततः फलत्यागः । सौवर्णा पुरुषदानं च सं पत्नी चेतु दानं च । हेमाद्रौ तु मत्काशनुपा । दूत्तमश्च क्रिय क्रमिसादि पठे
त्ता । मार्त्या तां सकाशप्र भ्यहतया शुक्लापक्रमर्घं उद्धे पर घादिसन्नृपः । आसायत बाहुदंडमिति उद्यापनके या विशेषाणां । लं बा दा रीघवा
रुमितिश्रातिमाधिविशेषणांदि जप्रं गवो गत्यरति ॥ इति श्रीअगस्त्यार्घ्यदानविधिः ॥ ब्रह्मपुराणे । ह्लो नोपवासः । स पश्येतगस्त्यसु रदितं मुनिं सवैकाममद
पुराणं समर्थे भाणप्रवर्द्धनं । अर्चितव्य श्च भगवानजश्च ह्य मन्त्रिस मन्वितैः । पराङ्कमैः सक्रुष्णाजे ये वैधूप्रमेघैः तेन वा जातीपयोः सलैः स्रुवैर्यंदने नुमि
तेन वा गाभिर्वैतैः त्र्यावस्त्रैः रत्नैः सोगा संभवैः । उपानच्छत्रदंडैश्च पादुकाजनवस्त्रैः । यथा ग परमान्ने नफलैः पुष्पैश्च शोभनैः । अनेन प्रकारेण मंत्रैर्यास्मः
क्षेत्रे मे ब्रह्मणा तर्पिताः । अश्विनस्य शुभं काममनुहिश्य च मनोगतं । य घ हंसाप्रयां का संमंगं वन्मने ... तालन्यमाहारविघ्नं नमस्य पस्त्नां पूजयाम्यहं सदा ६०८

608A

ज्ञापञ्जयेत्यस्माद्दैवतां सुतयारुणं रात्रिबलस्यागान्नभोजयेत्ताद्वततोभुंजीत वाग्यतः॥ अत्र च संपश्यंति दिव्यमिश्रनाते। मेघारुद्धं दंत्रेशासत्वा योगसिद्धिः॥ म
नुष्यपुराणोपक्रमे तु दर्शनस्नानं गत्वा कालमात्रस्वस्वमेघादिस्तेवापि मन्नादश्चि कला वशात्त्वार्णं न वै कुराव कल्पोद्दाम्यां पुराणाम्भावो चित व्यर
विवास्यां पकलमेहाकल्पाने रात्रिं भस्मपुराणीय कल्पेष्व घस्नमे वप्रसने। अनेन विधिना यत्नप्रमानं घाति वेश्येतारस्मारि। नानसेवफलं संवत्स
बोधनात। ब्राह्मे तु प्रजैव प्रसंनं। तत्रैव मनोगतकाम लाभरूप फलस्यवणात। अत्र ध्यमवोकयनात॥ एवं मस्मपुराणोपक्रमे उपवासश्चावाख
लादेवा त्वत्र चमत्स्यपुराणीये श्रमानितिस्याचणात्त्वमस्यावाधिकारः। ब्राह्मे तु मर्वा विकालेविशेषाश्चवणात॥ इति अगस्त्यार्घ्यविधिः। अथ सिंहस्थाताय
रागस्त्यो दयपाश्रित्य दासस्तुगाद्विपा। अगस्त्याय दद्यात्तर्घ्यं महासापाविवर्द्धये। शंख तूनो पंचविनोक्षिप्यामितपुष्पा स्तुतैरेवतं। मन्त्रेणानेन वेद्यमस्तत्येष्वपत्रमाव
तांकाशपुष्पप्रतीकाश अग्निमारुतसंभव। मित्रावरुणयोः पुत्र कुंभयोने नमोस्तुते। वातापिर्भक्षितो येन समुद्रश्च महासुरः। समुद्रः शोषितो येन सनोगस्त्य
ःप्रसीदतु। एवंतु योर्घ्यहादस्यर्घ्यमगस्त्याय महात्मने। सर्वं पापविनिर्मुक्तः स वीतरति दुर्गतिं॥ भविष्योत्तरे॥ कांचने कारयित्वा तु यथाशक्त्या तु शोभनं। पुरुषाकृति
मुशांतवज्रदाममडल्लभृमिरणा। कमंडलुकरो शिष्यैर्मनोगेश्चपूरि वापितं। दसुयविषरतारदमीज्ञसत्रसुरंशुम्नतास्मिन्नकुंभे समालभ्य वदनेन ततो मसेत। तत्रापि
तं चानुलिप्तं चंदनेन पुष्पैर्नावर्जितं जातिकुसुमेर्द्धूपैर्धूपैश्च धूपितं। ततस्त्वार्घ्यं प्रदातव्यो यैर्दैवेत्य छत्रागुणमे। रक्तैरैनीरिकेलैश्च कूष्मांडैस्त्वपुमेरापि। कर्को

जं॰
६०१
609

दैः कारवेल्लैश्च कमैरबीजपूरकैः। हंतालैर्दाडिमैश्चैव नारंगैः कदलीफलैः। दुर्वांकुरैः कुशैः काशैः पुष्पैः नीलोत्पलैस्तथा। नानाप्रकारैर्भक्ष्यैश्च गोमिव स्त्रा
सैः सुमैः। विरूढैः सप्तधान्यैश्च वंशपात्रे निधापितैः। सौवर्णरूप्यपात्रे वा ताम्रे वंशमयेन वा मृण्मये स्थिते नमत्रे राजा — ष्यां च पूरयीत ततः दक्षिणाभिमुखो भूत्वा
धृत्वागस्त्यं हृयां न्दपा। दद्यादर्घ्यं प्रयत्नेन पयसाक्षतचंदनैः। अर्घ्यपात्रे च शुक्लानां कारसकाशपुष्पाणां हृतशुक्लौ ति वच नादेति हेमाद्रिः। काशपुष्पप्रतीकाश वह्नि
मारुतसंभव। मित्रावरुणयोः पुत्र कुंभयोने नमोस्तु ते। वातापिर्भक्षितो येन समुद्रः शोषितः पुरा। लोपामुद्रापतिः श्रीमान् योसौ तस्मै नमो नमः। यस्योदितेन पा
पानि विलयं यांति व्याधयः। तस्मै नमोस्त्वगस्त्याय सशिष्याय सपुत्रिणे। ब्राह्मणो वेदमंत्रेण दद्यादर्घ्यं रूपोत्र मंत्रः। अगस्त्यः खनमानेत्यादिः। पूर्वं सुक्तैः। द
त्त्वैवमर्घ्यं कौंतेय प्राणीपत्यविसर्जयेत्। अर्चितस्त्वं यथाशक्त्या नमो गच्छ महर्षये। गृहे कार्याभिक्षौ दत्त्वा कार्यप्रदेशे व्रज स्वमे। विसर्जयित्वागस्त्यं ततो विप्राय
प्रतिपादयेत्। दैवज्ञाय सरूपाय वेदवेदांगवादिने। अगस्त्यो मे मनः स्यास्ये अगस्त्योस्मि च घटे स्थितः। अगस्त्यो द्विजरूपेण प्रतिगृह्णातु सत्कृतः। अगस्त्यः
सप्तजन्मोस्थं नाशयत्वपापाघं। अतऊर्ध्वं विमलं भोज्यं प्रयच्छन् महाभुजे नोपातं ग्रहमंत्रः। एवं यः कुरुते भक्त्या अगस्त्यव्रतमादरात्। फलमेकं तथा क्षमं रस
वैकं परित्यजेत्। मत्परो वत्सरान् तथा वर्षं प्रनरस्सुपक्रमेत। अर्घ्यं फलादिभोगं दत्त्वार्घ्यं सप्तवर्षाणि क्रमेणानेन पांडव। ब्रह्मा न पत्फलमाप्नोति तदेकाग्रमना णाम
ःस्मृणु। ब्राह्मणः प्राप्नुयात् वेदैः सर्वशास्त्रविशारदः। क्षत्रियः प्राप्नुयात् पृथ्वीं सर्वां प्राप्नोति सर्वमेव च लौं वैश्यानां भवति निष्पत्तिः गोधनं विपुलं भवेत्। शूद्राणां च नमारोग्य

६०१

609A

तस्मानः वाचिकं भवेत । स्त्रीयाणां व्रताः प्रजापते सौभाग्यं गृहमध्ये हि मृतावित्यानां मदत्तपुण्यं वर्द्धते यो दुर्नन्दनकन्याभर्त्तारमाप्नोति सा चैव संध्येत दुःखितः । पेशु
देशे ध्याग म्ना घैः प्रजेयं क्रियते जनैः । तेषु देशेषु पर्जन्यः कामवर्षी प्रजायते । इति यः प्रश्नमंयातिन पंश्यंति याश्च यः स्नथा । वैष्णव हंसो । काशश्च व्यमयी रम्यां
हृतां मर्त्तिं तु वाक्ष्याः । मदोषैर्विमसे त्रांतु परीक्षं भोक्तुं नंदहते परीक्षं मोजलपरीक्षं मः । कं मध्ये प्रजयेत्तं तु ठ युष्य घ पक्किले पनैः । दध्य ज्ञात व ल्लिद घा
दवैर्क्रु पीत्मुजाग रामुमाते तं समादाय पायासु रापजला शयं । नि शावमाने जां प च्युत जलो तेम तिमात्रु नो । अथेर्द घाद गत्स्वा प मंत्रामभ्य क्रज पोषितः । त्रुषै
स्तुलैः पक्तैर्गी चैः चूपैर पायु गंधपिंमिः । दाक्षाव र्जीर कशूक्षु नालिकेरादिभिः शुभैः । पंचरत्नसमायुक्तैर्हेमरूप्यसमन्वितैः । सप्तधान्यसमंस्तैः पात्रैर्वंशदलेन स
माहृतैः । तत्रैता वा प्रयत्नेन तरुतार्घदानं विधीयते । अगस्त्यः खनमाने ति पठन्मंत्रमिमं सुने । प्रयालाभेन तार्थे न सर्वैर्वा पात्रैः शक्तितः । अर्घं दद्यादगस्त्य यो
मृड्ढेमं च विधिवित्स्वयं । काशपुष्पप्रतीकाश वह्निमारुतसंभव । मित्रावरुणयोः पुत्र कुंभयोने नमोस्तु ते । अथवा विंध्यरहस्या उत्सार रागं येषां नपद्धति । काशपु
ष्पमयो मगस्त्यप्रतीमां कृत्वा जलपर्णपंच पत्रवाद्यं नहृत शतिष्ठापितं कुंभे तन्मध्ये गाता विपुल्प उक्तषोडशोपचारैः प्रशांतवजटामंडलक्षणरोगां । कमंडलु का
लक्ष्मैः मर्गौ स्तुपरीवारितां मलयां विषहंतारं दमीकृत्स्न घोरप्रणामितिमाना गस्त्यः खनमानरति मंत्रेणानां गपुष्पदीपनैवेद्यादिभिः समभ्यर्च्य । धूप्पफ
लागंधलगं विधपद्राक्षा र्वर्जूरबदरनारिकेलादिफलपंचरत्न हेमरूप्यादिभिः सप्तधान्यैश्च दक्षिणेन वंशपात्रे शंखवा । सजलं यागाम्या मादापागस्त्याया

ज घोरदंष्ट्राय तन्त्रमंत्रा। विश्व हूं ह्रीं हृयकारमेघनादाय विषापहारत्व बलभद्र देवेश लंकावासन नमोस्तु ते॥ वातापी भक्षितो येन समुद्रः शोषितः पुरा। लोपामुद्रापतिः श्रीमा

६१० न्योऽसौ तस्मै नमो नमः। येनोदितेन पापानि प्रलयं यान्ति व्याधयः। तस्मै नमस्तेऽगस्त्याय सशिष्याय सपुत्रिणे॥ लंकावासन नमस्तुभ्यम् ऋषीणां प्रवरोत्तम। उदितो दा

610 पितलंकापात्रघीमेप्रतिगृह्यतां॥ वंशपात्रस्थितं गृह्यार्घं सप्तसप्तसमन्वितं फलपुष्पैः समायुक्तो देवेश प्रतिगृह्यतां॥ शंखं पुष्पं फलं तोयं रत्नानि विविधानि चा

गस्त्यमुनिश्रेष्ठः अर्घो मे प्रतिगृह्यतां॥ राजपुत्रि नमस्तुभ्यं ऋषिपत्नि नमोस्तु ते। गृहाणार्घं मया दत्तं लोपामुद्रे शुभानने॥ इत्यगस्त्यार्घविधिः॥ इति भाद्रप

दकृत्यानि। अथाश्विनकृत्यानि॥ ॥ यमः॥ घृतमाश्वयुजे मासि नित्यं दद्याद्द्विजातये। प्रीणात्यश्विनौ देवौ रूपभाग्यं प्रजायते॥ वामनपुराणे। तिलाः स्पृष्ट्वा ग

हेषु मंदिरेषु तापस्थापादिक्षोभी मार्यथ यथा भक्षदेय मास्वयुजेन रैः॥ मारते। तथैवाश्वयुजे मासि एकभक्तेन यो नयेत्। भोजनानि बहूनि च नरः सुबलवान् पशुजायते बलो

वान्भवासितवाश्वयुजे शुक्ले। राकादशमी पुण्या पो षितः। गन्धमाल्यैः पाण्डुतं तस्य षट्कोणघारात्मकं महाफलं। चाहिंसकः शुचिर्भूत्वा यो नवमाजितेंद्रियः। ब्राह्मणेषु मन्त्र्य पके

तावाप्नुते वजगद्रुहां। विलिप्याति सुगंधेषु चंदनागुरुकुंकुमैः। कमलोत्पलकह्लारैः सलकुतुगराविनिः। अच्य वैयेष्वनुत्तं निःसमालभ्य सावधानतोऽष्ठधा। घृतेन पर

पेमान्नं नाडनैलेन परत्ययेत्। निवेद्य वासुदेवाय भक्त्याविवाजितेंद्रियः। ज्ञानमेतत्त्वरः श्लोका ब्रह्मात्मा व्रतमापयेत्। नमो भगवते वासुदेवाय सततं जपेद् द्युषगवि रामः

पांश्चमोजयेद्भक्त्वा दद्यात् विवद दाशरा। चनेनैववावेधनिनमासमे केवतं वरेत्। पावदद्युमतेदेविकाग्निकेगरुडध्वजा। तावत्स्वर्गमतिष्ठ सं। इति को सु ६१०

6iDA

पारस्य व्रतं मार्गशीर्षे पउ वा वा॥ पौरुष घामतीतायां प्रतिपत्प्रभृति क्रमात्। यदवा यदि वा चौथा मनिरुद्धं प्रजयेत्। मारमैरवे ये देवं जातो ऽपुष्ये हिंनोहि नो मासमैः कमलैः
। घृतेन जुहुयाद्वह्नि घृतं दद्याद्द्विजातये। भोजनं गोरसं प्रायं तद्यावि प्रांश्वभोजयेत्। त्रिरात्रो योपितः सम्यक् कृत्वा स्वपुष्यां ततो नरः। स घृतं स सुवर्णं च कांस्यपात्रं
द्विजातये। दद्यात् कृपतिशाई लनरस्त्वागोप हृद्धुपो रतिरिविष्णुधर्मोक्त मार्गेण मासि कस्यवतां। मत्रामासु तातथे वाम्युपुजे मासमेक भक्तेन यः द्विपेत। मसमवाहनो नाद्य
श्च बहुपुत्रश्च जायते॥ विष्णुचमीतरे॥ नपूष्या श्वयुजं विष्णुप्रजयेत्र कमोजनः। अहिंस्त्रः इत्यादि पैवं वतो। सतिः त्रस्य पक्तस्य तन्त्रे। नमवायु यातरातिए कम
क्रमतं॥ उत्माश्विन हमासानि स्त्रप्य कार्तिक हृत्यानि। मेत्रेय उवा वा॥ कार्तिकः रव ब्रह्मा मे यस्तवं देवमयो महारायानि हृ छा गणि। वो नामि सर्वपापहरा गणि दे
हरतानि मुनिश्रिस्नानि भवेतिम नुजा स्त्रियादि युपिद मनस्य भ्यो द तं घृत मयुक्षुता तत्रा त्रम ह पंच प्रोक्तं ब्रह्मणा लोककर्तृणा॥ समष्टम्यां हरिं भक्त्या दीपं दत्वा द्विजाति
भ्यां समवे पायकिन्नु इहमानरोयाति दिवं च पारतिवह्रिपुरागोक्तं कार्तिकव्रतं॥ कार्तिकोमासः सर्वदेवमनोऽप्रियसर्वदेवानां प्रुखंतस्मात्का र्तिकेमासि बाह्यस्नातः। प्रयत्नो
जपोनरं वः हविष्याशी स वत्सरकृतात्पा पात्तो भवति॥ रति विष्णुरहस्ये। रतः कार्तिके त्वा नाविधिः। त्र्यपारे लभ रातोभेः प्रदीपाविधिः। सनत कुमार उवाचा दामोदर
स्य द्वा सं तुष्टुत्वा प्रमुत्र वकारसः। के नोपाय ये नभगवान्न हृश्येत महत्तमः। नागलोके समं मोत्वं प्रेतलोके भवेन्नृ यो। भगवान् देवकी पुत्रः तद्या सस्योन रदशौ। रहस्य
परं गुह्यं मनो रथ्य फलप्रदं। मोश्यत्पुरुषमहाक्षुदुम स्यदेवश्चारमितवरः। प्र गीत्वा स्वयुजमासि पौर्णमास्या समाहितः। प्रथमे वा निशारंभे मनोवाक्कायसंयतः

ज॰ ६११ 611

नमः पितृभ्यः प्रेतेभ्यो नमो धर्माय विष्णवे । नमो यमाय रुद्राय कान्तारपतये नमः । दर्भाग्रेणैव मंत्रेण दीपं दद्यात्समन्वितः । इत्यादि । अनेन दीपेन मम नोरस्थानां संस्था
पितरस्तेति तिनमं शयो नरकान्निवो क्रान्त्वा वि - वी सिद्धा भोरस्थांत गतो ब्रह्मवेति ॥ इत्यादि भगवान् गोपदीपव्रतं ॥ अथ विष्णुधर्मोक्तं विजयवाप्तिव्रतं । ब्रह्मोवा
च । मासि मार्गशिरे शुक्ले केन सर्वं जयमाप्नुयात् । यः वहारेततघः तेविवादे वाहि जोन्नमाज यावाप्नं यशना स्त्रिसौख्य लोकेषु मन्त्रमाजया वाप्रे:परांत्नोत्यंत इत्येतद्व्रतमुच्य
तां मार्कंडेय उवाच । आषाढे श्रवणामतीतायां प्रतिपद्यष्टिमात पर्वव्रसजये देवलोकनाथं विष्णु क्रमेः एवं वादे तिरूपावाप्नेव्रत व तं । विराचां ते ककार्त्तिकादया
उदाराणामन्नमं । सर्वेभ्यः स्य रक्तला प्र मात्रा त्वैरनेन कृतं । कृत्वावतं मासमिदं यथोक्तं प्राप्नोति लोकमनुविरन्चीरात । तेत्रोष्यकालं सुविरं मनुष्यः प्राप्नोति सर्वत्र जयं विलो
के । इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं जयावाप्तिव्रतं ॥ अथ एककुव्रतं ॥ सुप्ता पेकार्त्तिके मासि देवर्षि पितृ सेविते । त्रियमा गोऽव्रतं न्यमा स्वल्पापि स्यान्महाफलं । तत्त्वसंव
त्सरः आपस्त्वमाद्याः सुपजिताः । वर्षाभः कार्त्तिकः उपरापः कार्त्तिकाः ओषधपं वस्य । नैवेद्यं धूपदीपं च आचिंतस्व विलेपने । नैवेद्य कार्त्तिके विष्णोः फलं मो वत्सरं लभे
त । अतः कार्त्तिकमासा ध्यसदेव शुभं कां हि मिः । हरिस्तु दृश्यकान्नेयं व्यशन्नाम्तवकारं व्रतं । कार्त्तिकमासमिति यत्नेवा पुमरश्चतु इशी । मसुयो प्यतरोभक्त्या पूजयेत्स
उपवासं तत्कर्तव्यो वाति म ओ स्यते नवा । जनकेत हृमिदं कृत्वा विष्णुलोकं व्रजेन्नरः । इत्यादि । यथोक्तेन विधानेन नक्तं स्यादि समुपावरेत् । व्रतो ध्रुवासमने यमेस्तु
स्त्रांतिफलभागी नः ॥ इति विष्णुरहस्योक्तानि कृच्छ्रव्रतानि ॥ अथ पदवीव्रतं ॥ ब्रह्मोवाच ॥ होराशी कार्त्तिके यस्तु देव्या भक्तिरतो नरः । शाकयावकमेकाशोपातः स्नापीशि

राम॰ ६११

611A वारतः।भजयेत्तिलैर्होमस्तु मधुक्षीरघृतादिभिः।कार्यस्तु देवीमंत्रेण श्रीपुराणफलं हरे।महापातककर्त्ता च प्रोक्तो उक्तो वा उपपातकैः।मुच्यते नात्र संदेहो यस्मात्सर्वग
ताशिवेसादे।इति देवीपुराणोक्तं देवीव्रतं॥ अथ मासोपवासव्रतानि॥ आश्विनस्यामले पक्षे एकादश्यामुपोषितः।व्रतमेतत्तु गृह्णीयाद्यावत्त्रिंशद्दिनानि तु॥वा
सुदेवं समुद्दिश्य कार्त्तिकं सकलं नरः।मासं वोपवसेद्यस्तु स भक्तिस्फलमाक्रमवेत॥अथ सुतस्यालये भक्त्या त्रिकालं कुसुमैः शुभैः।मालतीसेवंतैः पद्मैः कमलैस्सुगंधि
भिः।कुंकुमोशीरकर्पूरैर्विलिप्य वरचंदनैः।नैवेद्यैश्च प्रदीपैश्च पूजयेत्तु जनार्दनं॥मनसा कर्मणा वाचा पापं जपेद्रुद्रसूनं।कृपीन्नराह्विषयान्विहाय हृद्धक्तो जितेंद्रियः
।नामन्त्रामेव तत्पालापं विष्णोः कुर्यादहर्निशं।भक्त्या विष्णोस्तुतिं वापि मृषावादं विवर्जयेत्।सर्वमत्र दयायुक्तः शांतो ह्यहिंसकः।सुप्तो वा यत्र संस्थो वा वासु
देवं प्रकीर्त्तयेत्।सम्यक्सालोकनं स्मादित्वादसंपरिकीर्त्तनं।अन्नस्य वर्जयेत्सर्वं यामाना चाभिकांक्षणा।गा चाम्यं गोशिरोभ्यंगं ताम्बूलं समविलेपनं।व्रतस्थो वर्जयेत्स
र्वं यद्यान्यच्च निराकृतं।व्रतस्थो नस्पृशेत्किंचिद्विकर्मस्थं न वै द्विजः।देवतायतने तिष्ठेन्न गृहस्य गृहेऽथ वा।कृत्वा मासोपवासं तु यथोक्तविधिना नरः।नारी वा विधवा
साध्वी वा वासुदेवं समर्चयेत्।अन्नेनापि क्रमेणैव व्रतं त्रिंशद्दिने व्रजेत्।कृत्वा मासोपवासं तु संपूर्णात्मा जितेंद्रियः।ततो वै पंचदश्यां वा द्वादश्यां गरुडध्वजं पूजयेत्स
पमानादिभिर्गंधधूपादिनैवेद्यकैः।वस्त्रालंकारवाद्यैश्च तोषयेद्रुद्रतं नमः स्नाप्य यत्तद्गीतं न्यासतोऽर्थं च स्सवादिभिः।वंदनेनाउलिप्तांगं पुष्पधूपैरलंकृतं।वस्त्रदा
नादिभिश्चैव भोजयेद्द्विजोत्तमान्।दद्याद्दक्षिणां तेभ्यः प्रणिपत्य क्षमापयेत्।विप्रान्समापयित्वा तु विसर्ज्यान्यं प्रपूजयेत्।एवं विधिना तु मासेनाभक्तिपक्षेन शक्ति

ज.

६१२
612

ततःएवं मासोपवासेन तु कृत्वाभ्यर्च्य जनार्दनं । भोजयेत्वा द्विजांश्चैव विष्णुलोके महीयते । इत्यादि । इति विष्णुरहस्योक्तमासोपवासव्रतं । महाभारते । कार्त्तिकं तु नरो मासं
यः कुर्यादेकभोजनेन । शूरश्च बहुभार्यश्च कीर्त्तिमांश्चैव जायते । विष्णुधर्मे । कार्त्तिके एकभक्तेन यस्तु विष्णुपरो नरः । अरण्यकृतवित् घष्य बहुपुत्रश्च जायते । आहिंस्र
स्मादेः पूर्ववत् । इत्येकभक्तव्रतं । इति कार्त्तिककृत्यानि । अथ मार्गशीर्षकृत्यानि । महाभारते । मार्गशीर्षं तु यो मासमेकभक्तेन संक्षिपेत् । भोजयेच्च द्विजान्भक्त्या स मुच्य
ते व्याधिकिल्बिषैः । सर्वकल्याणसंपूर्णः सर्वदुःखविवर्जितः । उपोष्य व्याधिरहितो वीर्यवानभिजायते । कृतं चैव बहुसस्यं प्राप्तदेशे जायते शुभे । आहिंस्र
स्मादेः पूर्ववत् । ब्राह्मे । पयस्य पतन्मास तन्नास्त्वेन भवाश्नुयात् । इत्येकभक्तव्रतं । वह्निपुराणे । मार्गशीर्षे तु नक्तभोजनेन रोगान्वृणप माप्नुयात् । लावण्यरहितेन रूपेनिःफलं
प्राप्नोति मानिनः । मार्कण्डेयपुराणे । कार्त्तिकान्तं समतीता यात्रा प्रति पत्प्रभृति क्रमात् । पदे पदे वा पदि वा वीर्याप्रद्य ग्रं प्रजये प्रभु । बाहिःस्नानं तथा वर्षा ब्रत्तैमश्चोत वा गपतः । एक
भक्तो महाराज हविष्यं प्रयतः सदा मार्गशीर्षे ततः प्राप्य त्रिरात्रोपोषितः शुचिः । संपूज्य देवं प्रयतो मंत्रैः उत्ता गोघृ तमेव वा । भोजये ब्राह्मणांश्चात्र भोजनेन च वर्णीतकं ।
चूर्णितस्सततः प्रस्थ लवणास्य रिद्धातये । महाजनरक्तेव व वस्त्रयुग्मं तथा गुरोः । रघाव कन कराजनकास्य पात्रं तथैव च । मासेन लावण्यकांक्षादिष्टं अतोन्न मंत्रा
कमाति प्रदंवानके न लंपारवसर्वकामान्न रसेरघास्तुरूपः प्रमानः । महाभारते । पौषमासं तु कौन्तेय एकभक्तेन यः क्षिपेत् । सुभगो दर्शनीयश्च यशोभागी च पौष.
जायते । विष्णुधर्मे । पौषमासं तथा यस्तु एकभक्तेन यः क्षिपेत् । प्रभूतधनधान्यश्च नीरोगो जायते नरः । आहिंस्रत्वस्मादेः पूर्ववत् । इत्येकभक्तव्रतं । वह्निउवाच । ६१२

612A

भगवन्कर्मणा केन शीलवान्नरोत्तम सोमवंशेन । मार्कंडेय उवाच । अथ्याय ह्यपरपतीतातायां मासमेकं दिने दिने । पर्वंन्नजपेद्देवं वराहमपराजितं । घृतेन स्नापये
देवं घृतेन जुहुयाद्द्विजैः । घृतं दद्याद्द्विजेभ्यो घृतमेव निवेदयेत् । त्रिरात्रोपोषितः पौषं घृतयावकेनाशी वै द्विजः । अग्निष्टोमस्य यज्ञस्य फलं न युप्याश्नुते नराधिप । कृत्वा मं
तं मासमिदं यथोक्तं मासमासपनाके तु विरमेत्तु पुष्यः । मासे तु मासमासपवशीलवान्नरः । पापात्प्रमोचितेऽपि स जीवितं वा रतिविघ्नं धर्मोक्तं शीलनावासिव्रतं । अथ पौष्ये
वृत्तं दृश्यं यथा पौषमासे मासे हि तैः । वां द्वादश्यां तु मासं सम्यगाहयेत्तु पौषा पतिर्जितः ॥ पर्णोद पौर्णमास्यां तु पूजयेत्परमं हंजं लैः । पौषमास इति । सामीप्ये सप्तमीं भवतु दृष्टी
पौर्णमासी मुख्याः पूर्वं मासमासं व्रतपवर्तितोत्तम नोरथा ध्यायमेवातितपात्तं ते पयसां मिश्रितं तर्पयेत् हरिं मेरतां मिलितः तिलमिश्रमतेरेवनहो मादिनं एवं संवत्सरं कृत्वा तं द्वालोकमवाप्नु
यात् दहनलोकं प्राप्नोति परं देवस्य तावस्य परमिति । इति श्रुतसुकृतगोत्रे चांद्रायणं व्रतं । इति पौषकृत्यं ॥ अथ माघमासमाहात्म्यं । मासे माघे तु संप्राप्ते स्नानं कृत्वा
पापसमवेयेत । मोक्षाय यत्नात्पापाशक्त्या वरावरं विमुच्यते । मोक्षोपपदमाप्नोति शरीरारोग्यमनुत्तमं । मासकृपं लोकप्रदं नन्दनं सर्वं व्रतमिदं सम्मतं । उभिस्युगयोगान्तं स्थितं
व्रतं । अश्लोकानां । कृच्छ्रं कुर्यान्नरोऽत्र मतं तमाघमासे यत्नाद्यः । मासांते वरपेऊरुघात् । विवरं वस्त्रो पशामितो । श्वेतं तथा तु तमिर्वेतं तु गोः । मम मनं कृतं । श्वेतवजपताका
भिः छत्रं चामरदर्पणैः । तंडुलार्द्रकं पिष्टेन कृत्वा भाजनराशिपा । विन्यस्य तं रथोपरि संस्थाप्य महमपतो । तंत्रयौ राजमार्गेण शंखवमेयादिभिः स्वनैः । घामयेत्
नाशनैः पश्चात्स्व पापतनमावरेतात तत्र चायतरूपि छेनप्रदीपा घृपशोभितं । पेइगार्यप्रदानैः शुद्धपापिनाशनैः शनैः । प्रभाते स्नपनं कृत्वा पयसा च यथे

घृतेन वा। दीनांधकृपणानां च यथाशक्त्या च रहितानां स्वयं संवाहनोपेतं भास्कराय निवेदयेत्। धुन्याव आत्मनो गोः सार्द्धं प्रणम्यार्कं च हंसजे नाम सर्वव्रतानां परमं एवं ध
र्मित नातनः। व्रतं सर्पिव्रतं नाम सर्व कामाधिमाधकं। सर्वं व्रतेषु पेत्सु आपसर्वे तीर्थे पुष्यफलं। सर्व सर्वं पापं येनेह तत्स्थाणं लपते न्वृप। सूर्यायतप्रतीको शोवि मा
नैः सर्वकामिकैः। नित्यं सप्तकुलजैः सार्द्धं स्वर्यलोके महीपते। सुक्ता तु विपुलान्भोगान् स सर्वलोकेषु उत्तमान्। नाकेन्द्रासुतशतं मायेत तो राजा भवेद् ध्रुवं। इति
भविष्योत्तरे गोत्ते सर्पिव्रतं॥ ॥माघमासे समनुप्राप्ते त्रिसंध्यं यो यदि वा। लभेत् षण्मासिके प्राप्ते नैव न संशयः॥ इति भविष्योत्तरे गोत्ते राविव्रतं। म
हाभारते। माघमासं तु यो मासमेकभक्तेन तत्क्षिपेत्। श्रीमान् स्वकुले जातीनां स महत्वं प्रपद्यते। विष्णुधर्मे। माघमासे द्विजश्रेष्ठ एकभक्तेन यः क्षिपेत्। वि
प्णु रुद्र षाणाप्तः सकुले जायते सतां। चाहि स्वरसादि फलमवाप्नुयात् दिनं तत् पवित्रं। इति एकभक्तव्रतं। कृष्ण उवाच। माघव नैकमासान्ते न विधावास्तु
योभवेत्। सविधाग विवित्से यः पुरुषः यस्तु अन्यथा। मार्कण्डेय उवाच। पौष्यां उपवासे तु तां या प्राप्ते पद्मस्तीति कमात्। आप — पूजयेद्देवं तु रंगशिरसं हरिं। आग
दिति रूपावासिव्रतो कावोधि ना। तं गाशिरसं हयग्रीवा। तेनाश्च रुक्रूपा दक्षाति तेनेदं वंसमर्वयेत्। त्रिरात्रोपोषितो माघे नित्यं सकनकमेव चार्द्धा घृतास
गाभुरत्याप समभ्युत्थ यतमानतः। सुस्नात यज्ञोपवीतं सम्प्रपतमापे वंदनं। कृतां चैतं मासमिदं यथोक्तं विधानतः। समापुरुषः सर्देवास्व लोके माघमास गमः
स्वा नित्सुन्त्रा कामा न भीरा स्मृता पोष्मुते वा। इति विष्णुधर्मोत्तरे गोत्ते विधावाप्तिव्रतं। इति माघकृत्यानि॥ अथ फाल्गुनव्रतानि॥ महाभारते। मासं देवं तु यो मासमेक ६१३

613A कमले नैवेद्यं पेत्। रोम्भवर्षि मतुलं स्नेहं उमा न्नीवा प्रपद्यते। स्त्रोस्तुवत्त्वं मतोपातितत्साभैवमवंतितते। विष्णुधर्मीक्षु पर्ये देकमलेनोन शुभ्रश्चपर्यस्व फाल्गुने
। मुस्तुषुर्विश्लमुस्तु षापरः। मौभाग्य स्वजनानां वमर्दं षांवेतमोत्र ति। श्चार्हं स्वर सा हि फलमवाप्नुयात रुसेत प वेवेत्। इति एकभक्तो नं तो वामनपुराणो
। फाल्गुने वीर घोगा वोवस्त्रिशस्ताद्विनान्वितं। गोविंद्घाणनाघाय दातमेपरु षर्षं मात थापातःस्नापामवेविसं होमा तोमा घफाल्गुनादि तितप्रा
। वाराहेउवाव। फाल्गुनस्मतुमासस्पप्रश्पाणीसुरमोगीच। कर्मणापामेश्रभा - नी - हगरहोतामक्ति मावरः। ज्ञानुध्याधरांगगतोकेराघ्यामंगु नेः
पुंदागन्हीसेतिशेषः। पुदांपुष्पपर्शांप त्रष्पुधेन मोनातयगोस्तुलोरममंत्रमुदोरयेत्। नमोस्तु देवदेवेश वक्राने मथनप्रभो। नमस्ते लोकनाथाय
सुपवीरनमोस्तुते। श्राद्दिमश्रवमानं उनजानातीह कश्चन। वमंतानाम्पुष्पामौरास्यागाउ रुषोत्तमा। यएतेनाविधानेन कुर्यान्मासं तु फाल्गुने। स्वग
छतिसंमारं पारलोकेवगछति। इति वाराहपुराणोक्तः फाल्गुनविधिः॥ श्रीमाहल्लोशमेनोड्ररविकुदंभरोदं डमत्रेभमसिंहश्चं डोन्या पत्रुरुषदेशमितव
सुमतोपालनेधर्माजः। पौत्रः श्रीहस्थासिंहाद्दति पङ्कजमरोर्विद्दासिंहसपुत्रैः श्रीमानराजाधिराजोजयहेरिरमाधीशवल्कोदरवोस्नान्॥१॥ श्री
मतंडितदेवमहतनयः श्रीरापवाद्युद्यथानां वाम्रमसमस्तकामनिवहः सद्योद्दमरत्नाकरः। तस्य श्रीजयपालसिंहवर्मनृपतेः कल्पद्रुमे श्राद्दशवारादिव्रत
विस्तारमम करोद्गुच्छे लसत्कामदः॥२॥ येषुस्त्रेवंति पुष्यां हिजवरासहितः सम्प्रेरवंमोत्सवाघंओनिष्टोमंततोवैजयनृपतिञतेवासुरेवाजपेयम॥ अय

ज. सर्वेकैतव्मोविविधविधिवृतपौंडरीकंचयज्ञंचद्वदिशहृत्त्वमार्थ्यंहिजवरसहितंद्वारशारकृतुंच॥ ३॥ तत्र्वैतोमुखमखंकृतन्नमंतंविप्रयज्ञवेदेकास्यतं

६२४ देवमहजंतुषाम्रजन्मनाकल्पहृद्दोरवनातिपंकता॥ ४॥ शाकेविक्रमपार्थिवस्यसुमदेप्यामर्षेमत्र्मेदुगुनषेशोभनसतकोशिवातेपौमासेतनमस्याख्यके

॥ कृमैंश्वीजपासितहहेवनयरेश्रापेविकेशांवितेयेपः तरुः समासिमगमतेज्ञाहानविन्नपद्धः॥ ५॥ रत्नाकोराजेयातिरहममविंतेनमहाकारत्नानिवहेः पापु

मरुह्नीतः ग्रपोषेदः सफलकल्पमहीरुहाख्यः श्रीजानकोशपदपद्मयुगेर्गतोयम्॥ ६॥ येयान्त्वहूनहाविनेताश्चवरांविज्ञाप्यकेच्छन्यः कोविवरा

रविगम्यतेयः॥ निर्मत्सरेश्चपवराः परितोविचार्ययंपादुरीकुरुतनेतहिविनामयासमम्॥ ७॥ दिविपंचकल्पतरवः परसुतोजपासिंहवमेन्दपतेः समानजे

॥ कल्पमनपायास्तुरगणोविकापरेचनितंश्रद्धाधरमेयात्त्वमायपो॥ ८॥ ॥ ॥ इतिश्रीदेवमहात्मजपौंडरीकयाजिरत्नाकरादिविरचितेश्रीजयसिंहक

ल्पद्रुमेपोजेत्र्यष्टादशः स्तबकः समाप्तः॥ ॥ त्रयपकपाठकत्वपाःसंगलेलेखकानांचपाठकानांचमंगलंमंगलंसर्वलोकानांधर्ममिभूपतिमं

गलं॥ १॥ ॥ इतिवचनात्॥ ॥ संवत १७८० वर्षे श्रावणमासे कृष्णपक्षे दिने रश्पारविवासरेच्यवंतोर पौथ्वीगौडन्यातीयदीक्षितकेशवेनालिखि

तं॥ ॥ शुभंभवतु॥ श्रीः॥ कल्याणमस्तु॥ ॥ यादृशंपुस्तकंदृष्ट्वा तादृशंलिखितंमया॥ यदिशुद्धमशुद्धंवा ममदोषोनदीयते॥ १॥ ॥ श्रीभवानीशं राम.

करामानमः॥ श्री॥ ॥ ॥ ॥ ॥ श्री॥ ॥ संवत १७८० समोएनामवैसाष्यसतोजी ३ वारसकावारकेपसतकसमापतकोलामोहन ६२४